1504 J. Th.

2° P. Lat. 452.

Patres latini

Cyprianus

Sec. III. flor. circa 258.

pag. 168.

S A N C T I

C Æ C I L I I

C Y P R I A N I

O P E R A.

CONCILII

CALCHUTTENSE

Collegii Soc. Jesu Monachii 1760

SANCTI CÆCILII CYPRIANI EPISCOPI CARTHAGINENSIS ET MARTYRIS OPERA OMNIA

Ad MSS. codices recognita & illuſtrata ſtudio ac labore STEPHANI BALUZII Tutelenſis.

Abſolvit poſt BALUZIUM, *ac Præfationem & Vitam* SANCTI CYPRIANI *adornavit unus ex Monachis Congregationis S. Mauri.*

EDITIO SECUNDA VENETA,

CUI ACCESSIT INDEX IN NOTAS, ET IN VITAM EJUSDEM S. PATRIS.

VENETIIS,
MDCCLVIII.

EX TYPOGRAPHIA HIERONYMI DORIGONI.
SUPERIORUM PERMISSU.

S. CAECILII

CYPRIANI

EPISCOPI

CARTHAGINENSIS ET MARTYRIS

OPERA OMNIA

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

Ad MSS. codices recensita & illustrata studio

ac labore Stephani Baluzii Tutelensis.

Accedunt primum Baluzii de Præfationem & Notæ

SANCTI CYPRIANI

Monachi Congregationis S. Mauri.

EDITIO SECUNDA VENETA,

Cui accessit Index in Notas, et in Vitam ejusdem S. Patris.

VENETIIS,

MDCCLXVIII.

Ex Typographia Hieronymi Dorigoni.

PRÆFATIO

In qua poſt enumeratas Sancti Cypriani operum editiones, de S. Martyris doctrina pluribus diſſeritur.

AD hanc præfationem aggredienti nec S. Cypriani laudes perſequi neceſſarium videtur, nec Baluzii laborem commendare. Conſpirans omnium in Cypriani admiratione conſenſus, favoris aucupia non deſiderat: editori ſuffragatur eruditionis fama & plurima in antiquis ſcriptoribus edendis & emendandis induſtria. Multa quidem exſtant Baluzii laborum monumenta, nec cuiquam fere concedit, qui rem litterariam auctius ditaverit; ſed præterquam quod ad hoc extremum opus longo uſu exercitatus acceſſit, numquam alias videtur operæ & labori minus peperciſſe in vetuſtis codicibus undique comportandis & evolvendis. Juſſus hac urbe abſcedere anno 1710. conſilium edendi Cypriani non abjecit, nec intermiſit laborem, quem tamen redux ſub finem anni 1713. novo conatu repetiit, ac tandem typis cœpit mandare anno 1717. Jam prelum abſolverat genuina Cypriani opera ac maximam partem Baluzii annotationum, cum eum utiliter laborantem vita defecit die 28. menſis Julii, anno ætatis 88. *Chriſti 1718.* Mortuo Baluzio non ſine litteratorum omnium deſiderio, novæ hujus editionis opus diu interruptum pependit; ſed anno 1724. R. admodum P. domnus Dionyſius de Sainte Marthe Superior generalis congregationis ſancti Mauri, pluribus rogante Typographiæ Regiæ Præfecto, rem uni ex ſuis commiſit, qui libenter oneri ſucceſſit, & ab alio adjutus telam a doctiſſimo viro nondum abſolutam pertexere conatus eſt, cum iis edendis & emendandis quæ Baluzius intacta reliquerat, tum vero, ut in pluribus aliis Patribus percommode factum eſt, uberius de rebus geſtis Cypriani deque illius doctrina diſſerendo. Ut promiſſis ſatisfiat, nonnullæ S. Martyris ſententiæ in hac præfatione, quam vita Cypriani proxime ſequetur, æquis ponderibus examinandæ ſunt; ſed antea variæ illius operum editiones recenſendæ videntur.

Variæ operum Cypriani editiones quæ in ipſis typographiæ incunabulis adornatæ ac poſtea pluribus in locis repetitæ ſunt, quanta fuerint hujus ſcriptoris legendi ſtudia declarant. Tres antiquiſſimæ memorantur: Romana an. 1471. per Conradum Svveinheim & Arnoldum Pannartz; Veneta an. 1471. per Vindelinum Spirenſem; tum quæ dicitur innominata, quia nec urbis nec typographi nomen adſcriptum. Teſtatur editor Oxonienſis uſum ſe eſſe tribus editionibus. *Ad manum habui*, inquit, *editiones vetuſtiſſimas, Spirenſem anni* 1471. *innominatam cui nec patria nec ætas affigitur, necnon illam Remboldi anni* 1512. ſed tamen editio illa, quæ Spirenſis vulgo dicitur, non Spiræ, ſed Venetiis excuſa, ut jam obſervarunt eruditorum nonnulli; & eorum errori, qui illam Spiræ attribuunt, locum dedit nomen Vindelini Spirenſis, a quo perfecta fuit anno 1471. Nam Joannes Spirenſis mortuus eſt Venetiis anno 1470. ejuſque officio & laboribus in eadem urbe ſucceſſit frater Vindelinus, cui proinde debetur hæc editio. Id patet ex his verſibus, qui ad calcem editionis librorum de Civitate Dei ab eodem Vindelino adornatæ leguntur:

Qui

Qui docuit Venetos exſcribi poſſe Joannes
Menſe fere trino centena volumina Plini,
Et totidem magni Ciceronis Spira libellos;
Cœperat Aurelii: ſubita ſed morte peremptus
Non potuit cœptum Venetis finire laborem.
Vindelinus adeſt ejuſdem frater & arte
Non minor: Hadriacaque morabitur urbe.
M. CCCC. LXX.

Ex his maxime dubium videtur quod ait poſt nonnullos alios eruditus auctor Annalium Typograph. tom. 1. Vindelinum in Germaniam abiiſſe & anno 1471. Bartholdi opera ibi edidiſſe. Recenſet idem ſcriptor libros a Vindelino Venetiis an. 1572. & 1577. editos.

Prodiit Pariſiis anno 1512. alia editio operum Cypriani ex typographia Bertoldi Rembolti, & Joannis VVaterloes. Acceſſerunt in hac editione cardinalia Chriſti opera, expoſitio in ſymbolum Apoſtolorum & paſſio S. Cypriani; libro ſive epiſtola de Aleatoribus, & aliis nonnullis, quæ ad Robertum Fortunatum miſſa fuerant, in aliud tempus rejectis. Is enim Robertus Fortunatus provinciam recognoſcendorum Cypriani operum ſuſcepit; vel potius, ut ipſe teſtatur in epiſtola nuncupatoria ad Ruricium Bleſenſem, virum ſenatorium, eo aut lectionibus aut rebus familiaribus occupato, Guillelmus Potetus *opus inſigne relegit, emaculavit, & annotationibus quibuſdam non negligendis, locorumque bibliæ & aliorum citationibus, vel*, ut ajunt, *quotationibus ad marginem perpulcre multoque cum labore donavit*: poſt epiſtolam nuncupatoriam alia ab eodem Fortunato appoſita eſt, quæ de utilitate librorum Cypriani, ac de ejus eloquentia pertractat, cum hac inſcriptione C. de P. Jacobo Graſolario civi Veneto ſalutem dicit. Ceterum hæc editio ſatis accurata eſt, ac in multis, quæ perperam in ſequentibus editionibus mutata fuerant, cum codicibus mſſ. conſentit. Dicit Eraſmus uſum ſe eſſe *præſidio trium editionum, Romanæ, qua nihil vidi*, inquit, *depravatius & tamen hæc alicubi profuit: cujuſdam alterius, cujus titulus excidit, & Badianæ*. Editio illa, quam Eraſmus celeberrimo Badio attribuit, eadem videtur eſſe ac Rembolti; obſervat enim Eraſmus librum de cardinalibus Chriſti operibus *in editione Badiana ſeparatum haberi a reliquo volumine:* id quod videre eſt in Rembolti editione, qua jam abſoluta hoc opus ſeparatim additum fuit. Alia editio, cujus titulus exciderat, forte eadem fuit ac innominata. Quod ſpectat ad Romanam; teſtatur Fridericus Reinhartus uſum ſe eſſe *ambabus illis ex inclitæ reipublicæ Noribergenſis bibliothecis benevolentiſſime communicatis operum Cypriani editionibus, anno jam tum* M. CCCC. LXXI. *ante typographica vix adulta publici juris factis, Romana, haud dubie diverſa ab illa qua Henr. Gravius in edit. Colon. anno* 1544. *præter Badianam quamdam & aliam uſum ſe eſſe, nihil autem depravatius vidiſſe ſcribit, & Spirenſi, cujus artifex Vindelinus quidam laudatur*. Gravium cum Eraſmo confundit Reinhartus; nec cuiquam facile probabit Romanam editionem anni 1471. qua uſum ſe eſſe dicit, diverſam eſſe ab ea quam Eraſmus commemorat.

Eraſmus qui tot ſanctorum Patrum editionibus præclare de re eccleſiaſtica & litteraria meritus eſt, ſuam in Cypriano operam non paſſus eſt deſiderari. Prodiit eo accurante Cyprianus an. 1520. Baſileæ fol. ex officina Frobeniana, ſed multo quam in ſuperioribus editionibus locupletior. Primus enim

in

in lucem edidit Eraſmus litteras de hæreticis baptizandis ad Quintum, ad Jubajanum & ad Pompejum, librum tertium Teſtimoniorum, ac ſententias epiſcoporum in concilio Carthaginenſi tertio: ejuſdem diligentiæ debentur tres tractatus; de Laude Martyrii, de Diſciplina & Bono Pudicitiæ, & ad Novatianum hæreticum, quos etſi Cypriano abjudicant plerique critici, nemo tamen antiquiſſimos & Cypriano dignos negaverit. His adjunctæ fuerunt duæ orationes Cypriano affictæ. Senſit Eraſmus, vir emunctæ naris, hæc opera non eſſe Cypriani, ſed quod ſatis mirari non poſſum, aliud opus, cujus auctor Diocletiani & belli adverſus Turcas meminit, inter certiſſimos Cypriani fetus aſcribit; librum dico de Duplici Martyrio ad Fortunatum, quo invento viſus eſt ſibi; ſi ei credimus, magnum quemdam theſaurum inveniſſe. *Hunc in vetuſtiſſima*, inquit, *bibliotheca repertum adjecimus*; *utinam & liceat cetera hujus viri ſalutifera ſcripta perveſtigare*. Sed hujus libri artificem eſſe Eraſmum, ac ingenii ſui opus Cypriano ſubdidiſſe pronuntiat Henricus Gravius, cui videtur hac in re Pamelius aſſentiri. Certe hactenus nec bibliotheca, ex qua hunc librum eruit Eraſmus, cognita cuiquam fuit; nec codex, quo ſe uſum eſſe indicat, cujuſquam in manus pervenit. Et res & verba ſtilum Eraſmi redolent; & quod ſuſpicionem auget, nonnulla Scripturæ teſtimonia, ut obſervat Pamelius, ita prorſus in hoc libro, ut in aliis Eraſmi elucubrationibus redduntur. Hæc editio ſæpe repetita variis in locis, ut Baſileæ apud eumdem Frobenium anno 1525. 1558. fol. addit Fabricius 1540. fol. ut Coloniæ 1525. 1544. ut Lugduni 1528. 1537. 1544. 1554. Pariſiis 1541. ſed de his rebus tam parum convenit inter eos qui Scriptores Eccleſiaſticos recenſuere, aut librorum texuere catalogos, nihil ut certo ſtatuere poſſit, niſi qui has omnes editiones oculis ſuis viderit, quod mihi fateor uſu non veniſſe. Inter has autem editiones inſignis illa eſt ac præcipue memoranda, quam Henricus Gravius doctiſſimus Dominicanus anno 1544. Coloniæ dicitur accuraſſe; ſed monet Baluzius in notis, p. 543. hanc editionem non ab ipſo Gravio adornatam fuiſſe, ſed ab alio, qui uſus eſt quodam exemplari edito, Gravii partim conjecturas, partim ex codice mſſ. varias lectiones ad marginem continente. Recenſet Fabricius editiones Cypriani operum Coloniæ anno 1520. apud Henricum Alopecium: Venetiis anno 1547. Antuerpiæ anno 1541. addere potuiſſet 1542. apud Joannem Crinitum. Thomæ Jameſii Cyprianum redivivum Londini 1600. numerat idem Fabricius, qui & de his rebus, & de iis a quibus Cyprianus vernaculis linguis illuſtratus, aut nonnulla illius opera ſeparatim edita ſunt, conſuli poteſt.

Quidquid ex Cypriani operibus adhuc in bibliothecis latebat, id Paulus Manutius & Guillelmus Morelius tam accurate collegerunt, ut nihil poſt eos repertum fuerit, quod Cypriano poſſet adſcribi: Pauli Manutii opera lucem viderunt liber de Spectaculis & Epiſtolæ in ordine Pamelii 5. 17. 19. 23. 26. 27. 29. 30. 38. 39. 60. 71. 78. 80. 82. 83. Adhibiti ſunt codices vetuſtiſſimis ad hanc evitionem, quæ Romæ prodiit apud Paulum Manutium anno 1563. Nuncupata eſt S. Carolo Borromeo qui, ut ibidem teſtatur Manutius, totus in eam curam incubuerat, *ut omnia Cypriani ſcripta, mendis antea deformata, in veterem illam integritatem ac ſpeciem, accerſito etiam Verona miræ vetuſtatis exemplari, accurata doctorum virorum induſtria reſtituerentur*. Tranſtulit Morelius in ſuam editionem quæcumque Paulus Manutius e tenebris eruerat; hiſque addidit epiſtolas Firmiliani ad Cyprianum, Celerini ad Lucianum & Luciani reſponſionem, epiſtolam Celſi ad Vigilium, libros de Aleatoribus, adverſus Judæos qui inſecuti ſunt Chriſtum,

de

de duodecim Abusionibus sæculi, cœnam Cypriani, & carmina S. Martyri adscripta. Prodiit editio anno 1564. sed antequam absoluta esset, immortuus est huic labori doctissimum typographus de re ecclesiastica & litteraria optime meritus. Nuncupatoriam epistolam Carolo IX. inscripsit Adrianus Turnebus. In ea Regem Christianissimum precatur, ut liberos & uxorem Morelii, quos ille inopes reliquerat, beneficientia sua juvet, aliquidque elargiatur, ad æs alienum studio de Republica benemerendi contractum, luendum atque dissolvendum, ac annua Morelio ab Henrico rege constituta, sed quibus perfrui temporum iniquitas ac ærarii angustiæ non permiserant, liberaliter restitui jubeat atque persolvi.

Cyprianum non auxit Pamelius, sed pluribus locis ope codicum mss. emendavit, novo epistolarum & aliorum operum ordine, eruditis notis, vita ex ipsius operibus collecta, indicibus copiosis illustravit. Antequam Manutii & Morelii editiones prodirent, jam Pamelius statuerat hunc laborem suscipere; sed ejus consilium interpellarunt studia theologica ac profectio in Gallias. At ubi vidit duas illas editiones; sperans se illarum & aliarum vetustiorum & codicum mss. præsidio aliquid accuratius & suis numeris absolutius elaborare posse, tanto animi ardore in opus incubuit, ut omnia typis matura essent anno 1566. sed Belgici motus moram attulerunt. Prodiit tandem hæc editio Antuerpiæ anno 1568. ibidem repetita est anno 1589. Coloniæ 1617. Parisiis autem 1574. 1603. 1616. 1644. Addit bibliotheca Barberina Paris. 1607. & 1632. Fabricius Paris. 1633. & Colon. 1617. 1632. sed hæc, ut jam dixi, non valde certa. In catalogo librorum bibliothecæ Lugduni Batavorum recensetur editio Colon. Agrip. 1575. Antevertit Pamelius Joannem Harrisium Anglum Thomæ Moro quondam a secretis, qui idem consilium intendebat edendorum Cypriani operum. Is libenter Pamelium juvit variis sui exemplaris lectionibus; operam eidem navarunt Joannes Clemens medicus, etiam Anglus; necnon Antonius & Valerius Cauchii jureconsulti Ultrajectini fratres, communicatis patris sui castigationibus & conjecturis. Hæc discimus ex Pamelio in epistola nuncupatoria, quæ inscripta est Viglio Zuichemo Frisio, S. Bavonis apud Gandavenses præposito.

Simon Goulartius edidit Genevæ anno 1593. opera Cypriani, ordinem Pamelii & contextum secutus, sed de suo addens longas & operosas ad legendum observationes, quibus Pamelium refellere & S. Cyprianum Calvinistam facere conatus est. Prodiit Parisiis anno 1648. editio Rigaltii aucta libro de Rebaptismate, quam secuta est in eadem urbe an. 1666. editio Priorii cum notis Rigaltii & aliorum, adjunctis Cypriano scriptis Minucii Felicis, Arnobii, Commodiani, necnon Julii Firmici de errore profanarum religionum. Nova editio epistolarum Cypriani, prætermissis aliis pertractationibus, prodiit anno 1681. cujus titulus sic habet; *S. Cæcilii Cypriani Carthaginensis episcopi ac tandem martyris ac aliorum quorumdam ad ipsum vel in simili causa scriptæ epistolæ LXXXIII. ordine Pameliano locatæ, ex editione Goulartiana in sectiones divisæ, & cum S. Augustini ad Cypriani argumenta de baptismo hæreticorum responsionibus suo loco subjunctis, variis etiam Pamelii, Rigaltii, aliorumque lectionibus & conjecturis, ut & Gratiani in decreto, Lombardi in libris sententiarum, ac Thomæ Aquinatis in summa theologiæ, allegationibus in margine notatis, & aliquot denique utilibus indicibus seorsum editæ, studio Friderici Reinharti theol. in universit. Altdorfina P. P. & ecclesiæ ibid. ministri. Altdorfi typis & impensis Henrici Meyeri universitatis typographi.*

Proxime secuta est anno 1682. Oxonienſis editio e theatro Seldoniano,

cum

cum codicibus mſſ. collata, notis Pamelii, Rigaltii ac ipſius etiam editoris illuſtrata, pluribus aucta pertractationibus Crnoldi Bonæ-Vallis abbatis, Cypriani Cntiocheni Confeſſione, & antiquo paſchali computo. In hac adornanda editione duorum proteſtantium epiſcoporum enituit induſtria, Joannis Felli Oxonienſis epiſcopi, & Joannis Pearſonii Ceſtrienſis; quorum primus editionis ſummam in ſe ſuſcepit, alter annales Cyprianicos, qui ſancti Martyris operibus præfiguntur, non ſine multa eruditionis laude elucubravit. Hæc editio recuſa eſt Bremæ anno 1690. Cmſtelodami 1699. ita Fabricius; ſed aliter viſum Caſimiro Oudins, qui tres editiones commemorat poſt primam Oxonienſem.

Nec tot Cypriani operum editiones, nec honorifica non paucorum hominum de noviſſima Oxonienſi judicia Baluzium deterruerunt, quominus novam ſuſciperet. Cam cum videret ſingulis editionibus ſua ineſſe vitia, dum aut vitioſi codices mſſ. adhibentur, aut ſuperiores editiones, ubi opus non erat, emendantur; ubi opus erat, incaſtigatæ relinquuntur: non deſperavit S. Martyris contextum ſic emendari poſſe, ut purus & intaminatus tandem aliquando prodiret. In hoc potiſſimum penſo elaborandum ſibi eſſe intelligens, præter codices mſſ. qui Pamelio, Rigaltio & Cnglis uſui fuerant, alios circiter triginta in ſubſidium ſibi adhibuit. Horum notitiam infra ſubjiciam, qualem ex Baluzii notis colligere licuit: nam cum varias lectiones vir eruditus e codicibus mſſ. excerptas in exemplaribus editis inſeruiſſet, diſtracta ſunt hæc exemplaria cum aliis bibliothecæ Baluzianæ libris, neque ex illis niſi perpauca reperire potui. Cddidit etiam Baluzius obſervationes & notas, in quibus plerumque rationem eorum reddit, quæ in contextu immutanda judicaverat, interdum etiam, ut abundabat eruditione, in antiquis rebus Illuſtrandis ſtilum exacuit. Perinique facerem, ſi, cum illius elucubratio præter pauciſſimas paginas ipſo adhuc vivente excuſa fuerit, ex debita illius labori laude aliquid in me derivarem; quinetiam cum mihi illius notas expendere, & cum ipſo S. Cypriani contextu contendere per tempus non licuerit; judicium meum non interponam, ſed publico aſſentiar. Con tamen diſſimulare poſſim me ſæpe animadvertiſſe contextum Cypriani, ut ab homine doctiſſimo in tanta codicum mſſ. copia fieri par erat, percommode emendari.

Quod ſpectat ad opera Cypriano adſcripta, jam bona pars typis mandata fuerat, cum Baluzium nobis mors abſtulit. Præter tres illas pertractationes, de Spectaculis, de Laude Martyrii, & de Rebaptiſmate, quas Baluzius cum genuinis mypriani operibus conjunxit; abſoluti erant libri de Bono Pudicitiæ, de Aleatoribus, ad Novatianum Hæreticum, de Montibus Sina & Sion, duæ orationes Cypriano affictæ, tractatus Arnoldi Bonæ-Vallis, de noviſſimis verbis Domini in cruce, ejuſdem liber de cardinalibus Chriſti operibus, duobus aut tribus foliis exceptis. In his quæ ſupererant emendandis & edendis elaborandum fuit. Atque equidem, ſi novam Cypriani operum editionem ſuſcepiſſem, fateor me non pauca ex tam gravi ſarcina deoneraturum fuiſſe. Sed cum intelligerem vicariam me operam ad hanc editionem abſolvendam afferre; cautius mihi agendum fuit. Itaque retinui quidquid habuit editio Pamelii; quia ſic viſum Baluzio fuerat. Sed ex iis quibus Angli Cyprianum onerarunt, neceſſarium eſſe duxi elucubrationes Arnoldi Bonæ-vallis de operibus ſex dierum, & de laudibus beatæ Virginis, ejuſdemque Meditationes expungere; tum ne volumen nimiam in molem creſceret, (auctum enim fuiſſet decem foliis) tum quia alia exſtant in bibliothecis noſtris ejuſdem Arnoldi opera, quæ pari jure ac tres ille elucu-

brationes, in hanc editionem recipi debuiſſent. Placuit eruditis viris, quos in conſilium adhibuimus, ut neutris aditus daretur. Computum paſchale, quod iidem Angli ediderant, eliminare ſtatuerat Baluzius; & cum opera Cypriano adſcripta ex editione Oxonienſi excerpſiſſet, iſtud de induſtria omiſerat. Eo libentius illius voluntati obſecuti ſumus, quod hic libellus nec Cypriano tribui poſſit, nec cuiquam valde prodeſſe, ac præterea variarum lectionum ſilva & longioribus notis luxuriet, quæ ad inſtitutam hujus editionis rationem accommodari non poterant. Haud equidem numeraverim inter meliora antiquitatis monumenta Confeſſionem Cypriani, quam editor Oxonienſis latine vulgavit; ſed tamen quia eam Baluzius omittendam non eſſe judicavit, ac præterea in pretio fuit apud Gregorium Nazianzenum, Eudociam & Photium; non modo illam in hac editione deſiderari non paſſus ſum; ſed etiam in locum Latinæ interpretationis, quam pluribus locis hiulcam, innumeris aliis corruptam Angli dederant, Græcum ipſum contextum ex bibliotheca illuſtriſſimi Comitis de Seignelay liberaliter ſuppeditatum, ac novam interpretationem ſubſtituere non dubitavi. Spuria opera ſic edere inſtituerat Baluzius, ut habentur in Oxonienſi editione: id quod perſpici poteſt ex his quæ typis, eo adhuc vivente, mandata diximus. Sed cum viderem ex his monumentis nonnulla eſſe magni pretii, eaque quo ſæpius cum Cypriano edita fuerant, eo plures nævos traxiſſe: vetuſtas editione & antiquos codices mſſ. quotquot in hac urbe reperiri potuerunt, in ſubſidium vocavi, eorumque ope & præſidio plurima majorem in modum deformata, præſertim in libro de Singularitate clericorum, Expoſitione ſymboli, & epiſtola Celſi ad Vigilium in priſtinum nitorem reſtitui. In hoc etiam Baluzii veſtigia premere non potui, quod cum ſuas ille notas poſt contextum rejeciſſet, ego varias lectiones margini appoſuerim. Sed nec Baluzio notis interdum uberioribus indulgenti, nec mihi in ſola contextus emendatione immoranti aliter facere integrum fuit. Ad hanc emendandi contextus operam alia acceſſit, quam pro facultatis mediocritate, in explananda S. Cypriani doctrina, in rebus illius geſtis ad criticæ normam expendendis, navavimus.

I. Cypriani ſententia de unitate & infallibilitate Eccleſiæ.

Quæ ex Cypriani ſcriptis ad veritatis defenſionem eruere aggredimur, ea quo magis perſpicua ſunt & ad omnium captum accomodata, eo minus cavillando eludi poſſunt; & quo majorem tertio Eccleſiæ ſæculo admirationem habuerunt, eo aptiora videntur ad eos permovendos, qui tria Eccleſiæ priora ſæcula rejicere non audent. Scribebat Cyprianus doctis pariter & indoctis, ejuſque doctrina non tantum in Africæ luce verſabatur, ſed in Italiam navigabat & ad remotiſſimas Occidentis Orientiſque eccleſias perferebatur. Itaque illius de Eccleſia, de Sacramentis, excepta de baptiſmo hæreticorum quæſtione, de Chriſti divinitate ejuſque gratia teſtimonia, non unius epiſcopi, nec eccleſiæ unius, ſed omnium illius ætatis catholicorum teſtimonia exiſtimari debent. Quemadmodum autem unitatis amor inter virtutes Cypriani præcipue enituit, ſic in ejus ſcriptis nihil vehementius commendatur, nihil accuratius defenditur, quam unitas Eccleſiæ. Facile profecto ex ejus dictis tria potiſſimum perſpiciet quiſquis non omnem amorem veritatis animo ejecit; 1. Eccleſiam quæ a Chriſto per Apoſtolos fundata eſt, omnibus conſpicuam ac viſibilem eſſe. 2. Nec perire, nec ullo errore aut ſchiſmate corrumpi poſſe. 3. Ita unam eſſe, ut quæcumque ab ea ſectæ diſceſſerunt, ut a vera Eccleſia, ita ab æterna ſalute alienæ ſint.

No-

Nota non erant ſancto Martyri inviſibilis Eccleſiæ commenta, quæ longe recentiore memoria excogitata ſunt, ſed eam Eccleſiam intelligit in qua zizania cum frumento, vaſa fictilia cum aureis & argenteis uſque ad diem judicii permiſta cernentur, pag. 146. & 157. quæ ſuper Petrum Domini voce fundata *una eſt* & *in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur*, *ac Domini luce perfuſa per orbem totum radios ſuos porrigit*; *in qua epiſcopatus unus eſt*, *cujus a ſingulis in ſolidum pars tenetur*, de Unit. Eccleſ. pag. 397. *in qua per temporum & ſucceſſionum vices epiſcoporum ordinatio & Eccleſiæ ratio decurrit*, *ut Eccleſia ſuper epiſcopos conſtituatur*, *& omnis actus Eccleſiæ per eoſdem præpoſitos gubernetur*, epiſt. XXVX. In his & aliis ejuſmodi locis nulla reſidet ſuſpicio Eccleſiæ inviſibilis; neque enim lapſos hortaretur Cyprianus ut Eccleſiæ inviſibilis decretis obſequantur, aut confeſſores ut ad Eccleſiam inviſibilem redeant; nec epiſcoporum ſucceſſionem habet Eccleſia inviſibilis, nec per totum orbem radios ſuos diffundit.

Sed ne quis dicat Eccleſiam primis ſæculis hos titulos meruiſſe, at poſtea rerum faciem fuiſſe mutatam; occurrit his calumniis Cyprianus, ac viſibilem illam Eccleſiam nullis hominum viribus everti, nullo errore ſuperari, nullo ſchiſmate dividi poſſe contendit. Quid de perſecutionibus imperatorum ſenſerit, perſpici poteſt ex libro de Lapſis, ubi horrendam illam perſecutionem, quam Decius accendit, divino conſilio permiſſam fuiſſe docet, ut pietatis ſtudium longa pace refrigeratum exſuſcitaretur; ſic etiam perſecutionem Galli & Voluſiani Romæ prorupiſſe obſervat, *ut ad confundendos hæreticos & retundendos oſtenderet Dominus quæ eſſet Eccleſia ∴ qui eſſent quos inimicus laceſſeret*, *qui contra quibus diabolus ut ſuis parceret*; Epiſt. LVIII. Sic de perpetuitate Eccleſiæ ſentientem nec hæreſes nec ſchiſmata terrebant: prædicta hæc ſciebat a Chriſto & Apoſtolis, nec quemquam mirari debere cum eveniunt, epiſt. LV. Nullo autem errore Eccleſiam infici, nullo ſchiſmate corrumpi poſſe pluribus locis declarat, in primis in libro de Unitate Eccleſiæ ubi ſic loquitur p. 397. *Adulterari non poteſt ſponſa Chriſti*, *incorrupta eſt & pudica*, *unam domum novit*, *unius cubiculi ſanctitatem caſto pudore cuſtodit.... dicit Dominus*: Ego & Pater unum ſumus: *& iterum de Patre & Filio & Spiritu ſancto ſcriptum eſt*, & hi tres unum ſunt: *Et quiſquam credit hanc unitatem de divina firmitate venientem*, *ſacramentis cæleſtibus cohærentem ſcindi in Eccleſia poſſe*, *& voluntatum collidentium divortio ſeparari?* Et paulo poſt: *Quia Chriſti populus non poteſt ſcindi*, *tunica ejus per totum textilis & cohærens diviſa a poſſidentibus non eſt: individua*, *copulata*, *connexa*, *oſtendit populi noſtri*, *qui Chriſtum induimus*, *concordiam cohærentem*; *ſacramento veſtis & ſigno declaravit Eccleſiæ unitatem. Quis ergo ſic ſceleratus & perfidus*, *quis ſic diſcordiæ furore veſanus ut aut credat ſcindi poſſe*, *aut audeat ſcindere unitatem Dei*, *veſtem Domini*, *Eccleſiam Chriſti?* Erat ergo perſpectum S. Martyri, quamvis hæreſes Eccleſiam oppugnent, quamvis ſchiſmata nonnullas illius partes avellant, Eccleſiam oppugnent, quamvis ſchiſmata nonnullas illius partes avellant, Eccleſiam tamen ſuo ſemper robore ſtare, nec veritatem, quam Chriſtus illi commiſit, ulla hæreſi infuſcari, aut unitatem ſchiſmate corrumpi poſſe. Hinc inter ſectas, quæ ab Eccleſia diſcedunt, & Eccleſiam ipſam tantum ponit diſcriminis, quantum inter hominum & Dei opus; ac Novatianum ſtultitiæ arguit; *quod cum ſit a Chriſto una Eccleſia per totum mundum in multa membra diviſa*, *item epiſcopatus unus multorum epiſcoporum concordi numeroſitate diffuſus*, *ille poſt Dei traditionem*, *poſt connexam & ubique conjunctam catholicæ Eccleſiæ unitatem*, *humanam conetur facere Eccleſiam*, epiſt. LII.

Quod ex his principiis neceſſario ſequitur, numquam accidere poſſe ut juſta ſit cauſa ab Eccleſia diſcedendi, id etiam ſæpe a Cypriano docetur: quoſcumque enim videbat ab Eccleſia diſcedere, eos propria ſententia damnatos dicebat, ita ut neceſſe non eſſet aliud de illis judicium inſtitui. Sic ait epiſt. XLIX. Novatum *qui ejici de Eccleſia & excludi habebat, judicium ſacerdotum voluntaria diſceſſione* præceſſiſſe, *quaſi evaſiſſe ſit pœnam, præveniſſe ſententiam:* & in libro de Unit. Eccleſ. p. 403. *Averſandus eſt talis*, inquit, *atque fugiendus quiſquis fuerit ab Eccleſia ſeparatus. Perverſus eſt hujuſmodi & peccat & eſt a ſemetipſo damnatus*, vid. epiſt. XL. Ex his facile perſpicitur unam prorſus & individuam eſſe Chriſti Eccleſiam, quamvis plures ſectæ veram ſe Eccleſiam Chriſti eſſe intendant. Nam plus una eſſe non poteſt quæ errare & ſchiſmate non poſſit everti, & a qua ſine ſcelere diſcedi non poſſit. Id autem mirifice confirmant omnes Cypriani ſententiæ. Eccleſiam *quæ & vivit in æternum & vivificat Dei populum*, p. 272. ita unam eſſe contendit, ut ſi apud Novatianum fuit, apud Cornelium non fuiſſe declaret p. 317. Hinc toties Eccleſia hortus concluſus, fons ſignatus dicitur, ut in eadem pagina 317. ſponſa Chriſti quæ ſola filios generare poteſt, quæque cum Chriſto individuis nexibus cohæret, p. 142. 229. 295. 306. 397. *Hanc Eccleſiæ catholicæ unitatem de divinæ diſpoſitionis dignatione venientem*, p. 275. comparare non dubitat Cyprianus cum unitate Chriſti, p. 281. cum unitate Dei pag. 405. cum unitate Trinitatis pag. 398.

Atque hic fuit cardo omnium controverſiarum quæ S. Cypriano ſupervenerunt. Cum Feliciſſimus & quinque presbyteri nonnullos ex lapſis a Cypriani communione abſtraxiſſent, ac ſpecioſis cauſis ſcelus ſuum prætexerent; quantus dolor exſtitit Cypriani in hac animarum ſibi creditarum pernicie! quanto caritatis ſtudio hortatur, ut vitent lupos qui ſalutem promittunt, *ne qui deliquit veniat ad ſalutem;* qui Eccleſiam ſpondent, dum id agunt, ut qui illis credit *in totum ab Eccleſia pereat*, epiſt. XXXVIII. & VL. Nihil autem aptius videbatur Cypriano ad eos qui decepti fuerant deterrendos, quam ut eos demonſtraret in Eccleſia cum epiſcopis & plebe Chriſti communicare non poſſe, ſi ſchiſmatis duces ſequantur. Revera ſic impreſſa erat & inſculpta etiam plebeculæ animis hæc doctrina, unam prorſus eſſe Eccleſiam, nec ab ea diſcedendi juſtam cauſam incidere poſſe, ut ſchiſmatis ſigniferi ſpe redeundi in Eccleſiam ducerent & lactarent quos deceperant; ſed fraudem nudavit ordinatio Fortunati quem pſeudoepiſcopum Carthaginenſem conſtituerunt. *Namque ii, quibus in præteritum*, inquit Cyprianus epiſt. LV. p. 183. *præſtigia obtendebantur & dabantur verba fallacia, quod ſimul ad Eccleſiam regreſſuri dicerentur, poſteaquam viderunt illic pſeudoepiſcopum factum, fruſtratos & deceptos ſe eſſe didicerunt, & remeant quotidie atque ad Eccleſiam pulſant.* Novatiani factio, ut pietatis pelle nitidior erat quam Feliciſſimi, ita majorem perniciem traxit: ipſorum etiam confeſſorum oculos perſtrinxit fucatus color; gravavit Cyprianum & contriſtavit, ut ejus verbis utar ex epiſt. XLIV. & intolerabilis perculſi pæne proſtrati pectoris mœſtitia perſtrinxit, quod ſemetipſi a Chriſti grege & ab ejus pace & concordia ſeparaſſent: quod eos de carcere prodeuntes ſchiſmaticus & hæreticus error excepiſſet, epiſt. LI. Non parum profuit his confeſſoribus Cypriani adhortatio, ut illatum unitati damnum felici reditu repararent. nam *cognito ſuo errore*, ut ait S. Cornelius epiſt. XLVI. *ad Eccleſiam unde exierant ſimplici voluntate venerunt*. Confeſſi ſunt errorem coram Cornelio, & quinque aliis epiſcopis, & Romano presbytero & ipſa plebe, cujus magnus con-

concurſus factus fuerat, declararunt ſinceram ſuam mentem ſemper in Eccleſia fuiſſe; neque enim ſe ignorare *unum Deum eſſe*, *& unum Chriſtum eſſe Dominum*, *unum Spiritum ſanctum*, *unum epiſcopum in Eccleſia catholica eſſe debere*. Si qua tamen ſecta ſchiſmatis notam effugere, & veræ Eccleſiæ pars videri poſſet, id ſibi in primis Novatiani ſecta vindicaret, ut quæ nec Eccleſiæ dogmata ſaltem in primordiis, nec exteriorem religionis formam violaret. Sed Cyprianus contendit parvi referre quid Novatianus doceat *cum foris doceat*. *Quiſquis ille eſt*, inquit epiſt. LII. pag. 156. *& qualiſcumque eſt; Chriſtianus non eſt qui in Eccleſia Chriſti non eſt*. Idem docet pluribus aliis in locis, præſertim in epiſtola ad Magnum, ubi ſic loquitur pag. 315. *Neque enim Dominus noſter Jeſus Chriſtus*, inquit, *cum in Evangelio ſuo teſtaretur adverſarios ſuos eſſe eos qui ſecum non eſſet*, *aliquam ſpeciem hæreſeos deſignavit*, *ſed omnes omnino qui ſecum non eſſent*, *& ſecum non colligentes gregem ſuum ſpargerent adverſarios ſuos eſſe oſtendit*, dicens: Qui non eſt mecum, adverſum me eſt; & qui mecum non colligit, diſpergit. *Item beatus Joannes Apoſtolus*, *nec ipſe ullam hæreſim aut ſchiſma diſcrevit*, *aut aliquos ſpeciatim ſepares poſuit*, *ſed univerſos qui de Eccleſia exiiſſent*, *quique contra Eccleſia facerent antichriſtos appellavit &c.* Quamobrem declarat S. Martyr ne martyrium quidem extra Eccleſiam a damnatione liberare. *Ardeant licet flammis*, inquit in libro de Unit. Eccleſ. pag. 401. *& ignibus traditi vel objecti beſtiis animas ſuas ponant*, *non erit illa fidei corona ſed pœna perfidiæ*, *nec religioſæ virtutis exitus glorioſus*, *ſed deſperationis interitus*. *Occidi talis poteſt*, *coronari non poteſt*. Eadem ſententia ſæpe alias occurrit, ut in eodem libro de Unit. pag. 401. & in epiſt. LII. pag. 153. & in LVII. pag. 206.

Si quis autem ſuſpicietur Cyprianum amore unitatis longius quam par eſt efferri; is admonendus eſt ceteras omnes eccleſias cum Cypriano de his principiis conſenſiſſe, quamvis non eaſdem ac ille conſecutiones deducerent, nec baptiſma rejicerent hæreticorum. Hoc enim argumento adverſarios ſuos refellebat Cyprianus, quod Spiritum ſanctum extra Eccleſiam, nec haberi nec dari poſſe faterentur. *Qui quamquam pertinaces alias & indociles*, inquit epiſt. LXXVI. pag. 320. *vel hoc tamen confitentur*, *quod univerſi ſive hæretici ſive ſchiſmatici non habeant Spiritum ſanctum*, *& ideo baptizare quidem poſſunt*, *dare autem Spiritum ſanctum non poſſunt*, *in hoc ipſo a nobis tenentur ut oſtendamus nec baptizare eos omnino poſſe qui non habeant Spiritum ſanctum*. Eodem argumento cum ipſe Cyprianus paſſim utitur, tum etiam Firmilianus pag. 306. Perſpicuum ergo eſt & Cypriani teſtimonio & omnium qui tunc erant Chriſtianorum conſenſu, inter varias ſocietates, quæ ſibi Chriſtianæ religionis profeſſionem arrogant, unam aliquam eſſe, extra quam ſalus æterna comparari non poteſt, ſive leviter erretur, ſive etiam ſchiſmati nullus error addatur; nedum ipſa cum ſectis ab ea avulſis in unius communis Eccleſiæ compoſitionem venire poſſit. Si quæ enim ſectæ ab Eccleſia abſciſſæ notas & jura veræ Eccleſiæ retineant; fruſtra veteribus ſectis objecta fuit epiſcoporum ſucceſſio, & epiſcopatus per totum orbem unitas; fruſtra vetus Eccleſia unicam ſe eſſe ſponſam, numquam errare poſſe, numquam a ſe diſcedendi cauſam legitimam incidere poſſe, ac ne martyrium quidem diſcedentibus ad ſalutem prodeſſe contendit. Affingendus ergo impius & crudelis error toti antiquæ Eccleſiæ, vel potius Apoſtolis, a quibus ſolis conflari potuit mirificus ille conſenſus, quem de veræ Eccleſiæ notis inter omnes Chriſtianos conſpiraſſe cernimus.

Mira ſunt quæ Dodvvello S. Cypriani de unitate ſententiam examinanti placuerunt. Statuit enim in his S. Martyris diſputationibus *non agi de illuis*

illius Ecclesiæ unitate, quam catholicam hodie dicimus, quæ nimirum omnes ambitu suo per terrarum orbem ecclesias particulares complectitur, sed de ipsis dumtaxat ecclesiis particularibus, differt. Cypr. 7. Verissimum quidem illud est quod probat Dodvvellus unumquemque episcopum in sua ecclesia principium esse unitatis, eique ab omnibus obtemperari oportere; sed ita tamen, si cum aliis episcopis communicet; secus vero si ab universa Ecclesia discedat: tunc enim principium potius discordiæ & schismatis foret quam unitatis. Atque ut in Cypriano immoremus, facile demonstratur sic Ecclesiæ unitatem in his disputationibus a S. Martyre defendi, ut Ecclesiæ universalis notio illius animo semper obversetur. Id perspicitur ex ipso testimonio, quod Dodvvellus ad causæ suæ defensionem ex libro de Unitate Ecclesiæ excerpsit. *Quomodo solis multi radii, sed lumen unum*, inquit pag. 379. & *rami arboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum, & cum de fonte uno rivi pluri defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiæ largitate, unitas tamen servatur in origine. Avelle radium solis a corpore, divisionem lucis unitas non capit. Ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit. A fonte præcide rivum, præcisus arescit. Sic & Ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit. Unum tamen lumen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur. Ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit, profluentes largiter rivos latius expandit. Unum tamen caput est, & origo una, & una mater fecunditatis successibus copiosa*. His verbis, *Ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit*; non ecclesiæ particularis, sed universalis sive catholicæ unitas describitur. Idem confirmat quæ præcedunt, quæque sequuntur. Ante allata verba sic loquebatur Cyprianus: *Quam unitatem firmiter tenere & vindicare debemus, maxime episcopi qui in Ecclesia præsidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida prævaricatione corrumpat. Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur. Ecclesia quoque una est, quæ in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur*. Post testimonium a Dodvvello prolatum addit Cyprianus: *Illius fetu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu ejus animamur. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica.... Quisquis ab Ecclesia segregatus adulteræ jungitur, a promissis Ecclesiæ separatur: nec perveniet ad Christi præmia qui relinquit Ecclesiam Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere jam non potest Deum patrem qui Ecclesiam non habet matrem. Si potuit evadere quisquam qui extra arcam Noe fuit, & qui extra Ecclesiam foris fuerit evadit*. Lepidus ergo Cypriani interpres Dodvvellus, qui sibi particularem ecclesiam fingit, ubi S. Martyr unum toto orbe episcopatum commendat. Quid, cum lapsis declarat, in epist. XL. si quis cum Felicissimo se conjunxerit, eum *postea ad Ecclesiam redire, & cum episcopis & plebe Christi comunicare non posse*; cum confessores hortatur in epist. XLIV. ut ad Ecclesiam redeant; eisque post reditum gratulatur in epist. LI. *Quod Ecclesiæ veritas & evangelici sacramenti unitas, quæ a nobis tenebratur*, inquit, eorum *etiam consensu ac vinculo necteretur*; num de ecclesiis particularibus, nulla habita unitatis inter omnes ecclesias constitutæ ratione, videtur disseruisse?

Nihil magis adversarium Dodvvello, quam Cypriani de episcopi singularitate principium, quod tamen sibi maxime favere existimat. Numquam enim catholicæ Ecclesiæ unitatem accuratius defendit Cyprianus, quam cum unum in singulis ecclesiis episcopum esse debere contendit. Cum Novatianus

nus Romæ episcopatum invasisset, ac per emissarios suos idem facinus in aliis civitatibus tentasset; hoc argumento illius fautores refellit Cyprianus, quod cum is solus episcopus sit, cujus episcopatus ab aliis collegis confirmatur & agnoscitur, si quis in ejus locum irruere audeat, nullam cum episcopis Ecclesiæ catholicæ communionem habere possit, ac proinde foris relictus pereat. *Factus est autem Cornelius*, inquit in epist. LII. pag. 150. *episcopus de Dei & Christi ejus judicio, de clericorum pæne omnium testimonio, de plebis quæ tunc affuit suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio, cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est, cum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis vacaret; quo occupato de Dei voluntate atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem qui Ecclesiæ non tenet unitatem*. Eodem modo demonstrat, episcopos a Novatiano in aliis civitatibus constitutos, non Christi Ecclesiæ episcopos esse, sed humanæ Ecclesiæ. *Nisi si episcopus tibi videtur*, inquit in eadem epistola p. 156. *qui episcopo in Ecclesia a sedecim coepiscopis facto, adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum nititur, & cum sit a Christo una Ecclesia per totum mundum in multa membra divisa, item episcopatus unus episcoporum multorum concordi numerositate diffusus, ille post Dei traditionem, post connexam & ubique conjunctam catholicæ Ecclesiæ unitatem humanam conetur Ecclesiam facere, & per plurimas civitates novos apostolos suos mittat, ut quædam recentia institutionis suæ fundamenta constituat; cumquæ jampridem per omnes provincias & per urbes singulas ordinati sint episcopi in ætate antiqui, in fide integri, in pressura probati, in persecutione proscripti, ille super eos creare alios pseudoepiscopos audeat*. Hinc contendit; etiamsi legitime fuissent ordinati, eos tamen pro legitimis episcopis agnosci non posse, quia ab Ecclesia catholica discesserunt. *Episcopatum autem*, inquit, *tenere non posset, etiamsi episcopus prius factus a coepiscoporum suorum corpore & ab Ecclesiæ unitate descisceret*.

II. *Refelluntur qui episcopos apud Cyprianum jure divino a presbyteris distingui negant.*

Quamvis episcopatus jura non possint accuratius defendi, quam a Cypriano defenduntur; non defuerunt tamen qui ex nonnullis ejus verbis ansam arriperent calumniandi. Quod enim S. Martyr clerum interdum in duos ordines dividere videtur, nempe in sacerdotes & ministros, ac sacerdotis ac præpositi nomina cum ipsis presbyteris communicat, velut in epist. LXV. LXVIII. LXXII. & in libro de Lapsis, inde Salmasius & Blondellus concludunt presbyteros ab episcopis non jure divino, non diverso sacerdotii gradu esse distinctos. Si ejusmodi ratiuncula valeret, pari jure concludi posset ne diaconos quidem & alios minores clericos, a presbyteris & episcopis jure divino distingui; sæpe enim Ecclesia dividitur in clerum & plebem. Quod si diaconi & minores clerici cum presbyteris & episcopis clero comprehenduntur; quid mirum si presbyteris, qui eucharistiam consecrant & potestatem habent ligandi & solvendi, sacerdotis & præpositi nomina cum episcopis communia sunt? Presbyteris quidem Cyprianus plurimum semper habuit honoris, & cum nihil agere soleret sine consilio cleri, ut ipse testatur in epist. VI. non dubium quin presbyteris utpote cum ipso sedentibus, magnam auctoritatem attribuerit. At sacerdotii gradum a presbyteris distinctum sibi vendicat. Queritur in epist. XI. quod quidam de

pres-

presbyteris nec Evangelii memores, *nec episcopo honorem sacerdotii sui & cathedræ reservantes* jam cum lapsis communicare cœpissent, Alius ergo in episcopis ac in presbyteris sacerdotii gradus, ac proinde episcopi a presbyteris distinguuntur non solum auctoritate & cathedra, sed etiam ordine & charactere. Hanc autem sacerdotii distinctionem ab ipso Christo institutam fuisse ex pluribus *cujus præcepta & monita observare debemus*, *episcopi honorem & Ecclesiæ suæ* Cypriani loci perspicitur. *Dominus noster*, inquit in epist. XXVII. p. 89. *rationem disponens in Evangelio loquitur & dicit Petro:* Ego dico tibi quia tu es Petrus & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam, & tibi dabo claves regni cælorum, & quæligaveris super terram erunt ligata & in cælis, & quæcumque solveris super terram erunt soluta & in cælis. *Inde per temporum & successionum vices episcoporum ordinatio & Ecclesiæ ratio decurrit, ut Ecclesia super episcopos constituatur & omnis actus Ecclesiæ per eosdem præpositos gubernetur. Cum hoc itaque divina lege fundatum sit*, &c.

Multa hic observanda ex quibus S. Martyris sententia mirifice enitescit. 1. Declarat episcopos successisse Apostolis. Sic etiam in epist. XLII. *unitatem a Domino & per Apostolos nobis*, inquit, *successoribus traditam* docet. Vid. epist. LXIX. Idem docet Firmilianus in epist. ad Cyprianum pag. 307. episcopos Apostolis *vicaria ordinatione* successisse. Sic etiam in concilio Cartaginensi cui præerat Cyprianus Clarus a Mascula, *Apostolis*, inquit pag. 606. *nos successimus eadem potestate Ecclesiam Domini gubernantes & credentium fidem baptizantes*. 2. Ordinationem episcopalem a Christo institutam & divina lege fundatam pronuntiat Cyprianus. Quamvis enim ordinatus presbyter in hoc gradu aliquamdiu ministrasset, probe tamen sciebat sibi ad episcopalem gradum vocato aliam ordinationem opus fuisse. Nemo his temporibus meminerat quod Salmasius & Blondellus primis sæculis usurpatum fuisse finxerunt, ut mortuo episcopo sine nova ordinatione succederet antiquior presbyter, vel forte qui dignior videbatur, ut placet Blondello. Ne ipsi quidem schismatici, etsi ad omne facinus paratissimi, presbyteros ad episcopatum sine ordinatione ausi sunt promovere. Probe sciebat Novatianus presbyter ne simulacrum quidem episcopatus sine nova ordinatione occupari posse, cum tres episcopos quos ex vilissima Ecclesiæ parte per dolum acciverat, inclusos hora decima, temulentos & crapula oppressos, adumbrata quadam & inani manuum impositione episcopatum sibi tradere per vim cogeret, Euseb. Hist. lib. 6. c. 43. 3. Ex his etiam perspicitur episcopo a solo Christo potestatem Ecclesiæ gubernandæ accepisse. Hinc toties apud Cyprianum *Dominus sacerdotes sibi in Ecclesia sua eligere & constituere* dicitur p. 134. Hac ratione Cyprianus Cornelii episcopatum *de Dei*, *qui sacerdotes facit*, *voluntate susceptum* defendit, epist. LII. p. 151. Vid. ep. LV. p. 178. & ep. LXV. p. 243. ep. LXIX. p. 261. Ex hac episcopatus notione oriebatur summa Cypriani constantia in gubernanda & defendenda ecclesia sua, cui cum se judicem ad tempus a Deo datum esse sciret, pag. 263. *commissa divinitus castra fideli virtute* servabat, pag. 296. Impressa erat aliorum Africæ episcoporum animis hæc sententia. *Si maritus peregre proficiscens*, inquit Venantius a Timisa, in concilio Carthag. pag. 604. *amico suo commendasset uxorem suam custodiendam, commendatam sibi ille quanta posset diligentia conservaret, ne ab aliquo castitas ejus & sanctitas adulteraretur. Christus Dominus & Deus noster ad Patrem proficiscens sponsam suam nobis commendavit.*

Nescio quod sacerdotium Rigaltius & Baluzius diaconis affingunt in suis obser-

obſervationibus ad hæc Sypriani verba : *Item presbyteris & diaconibus non defuit ſacerdotii vigor*, epiſt. XV. Cyprianus hoc loco ſacerdotii vigorem nequaquam presbyteris illis & diaconibus attribuit, ſed potius a ſe in illis objurgandis adhibitum demonſtrat ; idque ex his quæ ſequuntur atque ex totius epiſtolæ ſerie perſpicitur . Neque huic Rigaltii & Baluzii opinioni favet quod Cyprianus abſens in epiſt. XIII. decernit, *ut qui libellos a martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari poſſunt, ſi incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non exſpectata præſentia noſtra*, inquit, *apud presbyterum quemcumque præſentem ; vel ſi presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cœperit, apud diaconum quoque exomologeſin delicti ſui facere poſſint ; ut manu eis in pœnitentiam impoſita veniant ad Dominum cum pace quam dari martyres litteris ad nos factis deſideraverunt*. Non immorabor in hac explicanda difficultate, quæ nimium arcte cum ſequentibus ſæculis conjuncta eſt, quam ut hoc loco examinari poſſit . Sed ut a Cypriano non diſcedam, unum eſt quod obſervatum velim, nequaquam ab illo hanc provinciam diaconis committi, ut peccatorum confeſſionem excipiant & pœnitentiam imponant . Hæc enim fuit illis temporibus diſciplina, ut nemo ad pacem admitteretur ne in extremo quidem diſcrimine, niſi qui ante morbum peccata confeſſus fuiſſet, ac pœnitentiam poſtulaſſet, ut teſtatur Cyprianus in epiſt. LII. Quamobrem præſcripta apud diaconum exomologeſis in mortis articulo, non erat peccatorum confeſſio, quæ apud ſacerdotes antea fieri debuerat, nec proinde cum diaconis communicatum fuit pœnitentiæ imponendæ munus . Quod autem ab eruditis viris jamdudum obſervatum eſt, *duplicem* eſſe exomologeſin, id confirmatur ex Cypriani epiſtolis in lapſorum cauſa ſcriptis, in primis ex epiſt. XII. ubi ait exomologeſin fieri *inſpecta vita ejus qui agit pœnitentiam*. Ex quo patet exomologeſin, quam abſolutio proxime ſequebatur jam probata & ſatis ſpectata lapſi pœnitentia, diſtingui debere a confeſſione peccatorum pœnitentiam ipſam præcedente,

III. *Primatus eccleſiæ Romanæ a S. Cypriano ſemper agnitus.*

Sic epiſcoporum jura defendit Cyprianus, ut legitimum Romanæ ſedis primatum agnoſcat . In diſſenſione quam habuit cum Stephano, ſæpe queſtus eſt quod Stephanus primatu ſuo nimium confideret, ſed de ipſius auctoritate litem non movit . Sic enim tacito nomine Stephanum perſtringit in epiſt. LXXI. *Sed nec Petrus*, inquit, *quem primum Dominus elegit, & ſuper quem fundavit Eccleſiam ſuam, cum ſecum Paulus de circumciſione poſtmodum diſceptaret, vindicavit ſibi aliquid inſolenter aut arroganter aſſumpſit, ut diceret ſe primatum tenere & obtemperari a novellis & poſteris ſibi potius oportere* : ſic etiam Firmilianus juſte indignari ſe dicit in Stephanum, p. 308. quod qui *ſic de epiſcopatus ſui loco gloriatur, & ſe ſucceſſionem Petri tenere contendit, ſuper quem fundamenta Eccleſiæ collocata ſunt, multas alias petras inducat, & eccleſiarum multarum nova ædificia conſtituat, dum eſſe illic baptiſma ſua auctoritate defendit*. Et paulo poſt : *Stephanus, qui per ſucceſſionem cathedram Petri habere ſe prædicat, nullo adverſus hæreticos zelo excitatur*. Agnoſcit ergo Firmilianus in Stephano altiorem quemdam dignitatis gradum, & dum in eo congruens dignitati ſtudium fidei deſiderat, Petri primatum fatetur ſucceſſione ad illum perveniſſe . Petri ejuſque ſucceſſorum primatum ſæpe alias commendavit Cyprianus. *Petrus tamen*, inquit pag. 265. *ſuper quem ædificata ab eodem Domino fuerat Eccleſia, unus pro omnibus*

loquens & Ecclesiæ voce respondens ait: Domine ad quem ibimus; Vid pag. 265. *Una Ecclesia a Domino super Petrum origine unitatis & ratione fundata*, p. 270. *Nam Petro primum Dominus super quem ædificavit Ecclesiam, & unde unitatis originem instituit & ostendit, potestatem istam dedit ut id solveretur in cælis quod ille solvisset in terris. Et post resurrectionem quoque ad Apostolos loquitur, dicens*: Sicut misit me Pater, & ego mitto vos, &c. epist. LXXIII. q. 280. vid. p. 307. & 494. Sed præcipue considerandus nobis est insignis locus ex libro de Unitate Ecclesiæ pag. 396. *Loquitur Dominus ad Petrum*: Ego tibi dico, *inquit*, quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam, & tibi dabo claves regni cælorum: & quæ ligaveris super terram, erunt ligata & in cælis; & quæcumque solveris super terram, erunt soluta & in cælis. *Et iterum eidem post resurrectionem suam dicit*: Pasce oves meas; *super illum unum ædificat Ecclesiam suam, & illi pascendas mandat oves suas, quamvis Apostolis post resurrectionem suam parem potestatem tribuat & dicat*: Sicut misit me Pater, & ego mitto vos: accipite Spiritum sanctum, si cujus remiseritis peccata, remittentur illi; si cujus tenueritis, tenebuntur; *tamen ut unitatem manifestaret, unitatis ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique & ceteri Apostoli quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis; sed exordium ab unitate proficiscitur, ut Ecclesia Christi una monstretur.*

Hoc testimonium ita protuli, ut habetur in hac Baluzii editione, sed Cypriani verba aliter leguntur in editionibus Manutii ac Pamelii, in quibus post hæc verba, *ut unitatem manifestaret*, additur, *unam cathedram constituit*: sic etiam post hæc verba, *exordium ab unitate proficiscitur*, habent editiones illæ, *Et primatus Petro datur, ut una Christi Ecclesia & cathedra una monstretur. Et pastores sunt omnes & grex unus ostenditur qui ab Apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, ut Ecclesia Christi una monstretur... qui cathedram Petri, super quem fundata est Ecclesia, deserit, in Ecclesia se esse confidit?* Hæc in contextum irrepsisse Baluzius existimavit, cujus de sententia ac rationibus eruditorum erit judicium; sed observatum velim, si ea retineantur, quæ Oxonienſis editor & Baluzius expunxerunt, nihil adfuturum quod non cum Cypriani doctrina optime quadret; sin autem recidantur, reliquas testimonii hujus partes satis per se habituras momenti ad primatum ecclesiæ Romanæ. Hospes sane & peregrinus sit in Cypriani doctrina, si quis miretur Petro primatum ab eo attribui, & unum gregem, ac unam cathedram adstrui, cum tot locis eumdem primatum defendat, ac unum gregem, unum episcopatum, & nominatim in epist. XL. unam cathedram commendet. Non magis mirandum quod in Ecclesia non esse pronuntiet nefarios illos schismaticos, qui hoc uno episcopatu conculcato, hac una cathedra, quæ super Petrum fundata est, deserta, humanam prorsus ecclesiam instituere tentabant. Non erat ergo cur Cypriani testimonium ab his verbis editor Oxonienſis, velut a quodam, ut ipse appellat, veneno purgasse sibi videretur. Quinetiam quæ ab illo editore in hoc testimonio & ab omnibus admittuntur, satis per se valent ad primatum demonstrandum. Illud 1. perspicitur in hoc Cypriani loco & in pluribus aliis, principium unitatis sine primatu esse non posse. Quis enim ei primatum deneget, a quo incipit unitas, & per quem Ecclesia una monstratur? 2. Quemadmodum post Petrum non defiit unitas, ita nec primatus & principium unitatis, quod Christus auctoritate sua disposuit, quod eo consilio instituit, ut Ecclesia una monstretur. Necesse est igitur, ut unitatem, ita prin-

principium & vinculum unitatis in Ecclesia perseverare : unde existimari potest quanti fecerit ecclesiam Romanam Cyprianus , quam arcte affixus fuerit principio unitatis , qui tanto unitatis amore accensus erat . Hinc illius indignatio pag. 182. quod schismatici ausi fuissent *ad Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem unde unitas sacerdotalis exorta est , navigare* . Dictitant adversarii nostri primatum ecclesiæ Romanæ defendi a Cypriano, non quod juris quidquam in alias ecclesias haberet , sed quia sedes erat & domicilium Imperii . Sed nihil absurdius hoc commento , nec quisquam sibi persuadebit Cyprianum , cujus in omnibus scriptis & factis spirat unitatis amor , aut primatum illi ecclesiæ denegasse , ex qua sacerdotalem unitatem ortam fatebatur , aut propter urbis potentiam & magnitudinem detulisse , non propter unitatis principium . Hunc primatum sibi ecclesia Romana , repugnante nemine , vindicabat : quamvis clerus Romanus , sede vacante , non omnem sibi auctoritatem sumeret , sed difficiliora quæque , in his lapsorum causam , ad electionem episcopi integra servaret , non tamen iccirco intermissus erat primatus . *Salutant vos fratres* , inquit ille clerus epist. III. inter Cyprianicas, *qui sunt in vinculis , & presbyteri & tota ecclesia , quæ & ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui invocant nomen Domini* . Hinc litteræ ejusdem clerici , quæ de lapsis agebant , in totum orbem terrarum missæ fuerunt , ut testatur Cyprianus ep. LII.

Sed in hoc Cypriani loco Fellus & Simon Goulartius contendunt par consortium honoris & potestatis inter Apostolos eorumque successores penitus pugnare cum primatu ; observat Fellus in not. ad epistolam LV. *beato illo martyre judice pro desperatis & perditis habendos esse quibus minor videtur auctoritas episcoporum in Africa , quam vel Cornelii ipsius in Petri cathedra Romæ sedentis* .

Si qua fieret præjudicatarum opinionum intermissio, nihil facilius foret, quam Cypriani sensum callere & primatum cum pari consortio honoris & potestatis conciliare . Nemo nescit Cyprianum Africæ , & Numidiæ ac Mauritaniæ præfuisse : parem tamen potestatem episcopi illarum provinciarum a Christo acceperant , hoc erant utique quod Cyprianus , pari consortio præditi & honoris & potestatis ; sed his præerat Carthaginensis episcopus. Quod si Cyprianus , dum par consortium honoris & potestatis inter episcopos agnoscit , non iccirco delatam sibi jnre ecclesiastico auctoritatem abjecit ; cur Petrum ejusque successores auctoritate ab ipso Christo tradita spoliasse videatur ? Luce clarior est ejus sententia , demonstrat unitatem tanti visam esse Christo , ut quamvis Apostolis parem potestatem attribueret , unum tamen aliis præesse vellet : itaque hoc erant Apostoli , quod fuit Petrus , sed excepto primatu . Jacobus & Ioannes parem potestatem acceperant ac Petrus , sed Christus unitatem nec a Jacobo nec a Joanne incipere voluit ; soli Petro hunc detulit honorem .

Ex his etiam illustrari potest alius Cypriani locus ab iisdem adversariis decantatus . *Episcopatus unus est cujus a singulis in solidum pars tenetur* , inquit ibidem Cyprianus in libro de Unit. Eccles. Sæpe alias declarat Cyprianus , etsi *singulis pastoribus portio gregis adscripta est , etsi pastores multi* sunt , *unum tamen gregem* eos pascere , *& oves universas quas Christus sanguine suo & passione quæsivit colligere & fovere* debere , *& iccirco copiosum corpus* esse *sacerdotum concordiæ mutuæ glutino atque unitatis vinculo copulatum , ut si quis ex collegio eorum hæresim facere & gregem Christi lacerare & vastare tentaverit , subveniant ceteri , & quasi pastores utiles & misericordes oves dominicas in gregem colligant* , p. 183. & 249. 250. Sed copiosus ille sa-

acerdotum numerus in paſcendis ovibus conſpirans non modo nihil detrahit primatui, ſed etiam ducem & auctorem neceſſario poſtulat; alioqui ſumma eſſet futura omnium rerum perturbatio. Debent epiſcopi pro ſuo unitatis ſtudio in rebus majoris momenti mutuas ſibi operas tradere, debent in damnandis hæreſibus auctoritatem & conſilia conſociare; ſed quis neget in ejuſmodi rebus præcipuas illius partes eſſe debere, a quo *incipientem unitatis originem* Chriſtus *ſua auctoritate diſpoſuit?*

IV. *De diſſenſione S. Cypriani cum S. Stephano. Nullum baptiſma probatum Stephano, niſi quod ex præſcripta a Chriſto forma datum eſſet.*

Cum S. Cyprianus in litteris, quæ de baptiſmo hæreticorum ſcriptæ ſunt, multa de adverſariis ſuis dicat, aut ab eis dicta referat; non parvi intereſt ad ejus illuſtranda teſtimonia, quid S. Stephanus & alii Cypriani adverſarii ſenſerint, exponere. Stephanum erroris accuſarunt etiam e catholicis plurimi, eumque omnium hæreticorum baptiſma comprobaſſe volunt, etiam eorum qui formam a Chriſto præſcriptam non ſervabant. Quin etiam Launojus Cyprianum ſic defendit, ut ipſi antiquitatem magis quam adverſariis favere exiſtimet, *rem iſtam*, ut illius verbis utar, *non eſſe fidei ſed diſciplinæ* pronuntians, tom. 8. p. 656. Demonſtrare conabor Stephanum nihil aliud docuiſſe; quam quod poſtea omnium conſenſu ſtabilitum eſt, atque hanc illius doctrinam non antiquitati contrariam eſſe, ſed e media Apoſtolorum traditione dimanaſſe.

Amiſimus ſcriptas a Stephano papa epiſtolas de baptiſmo hæreticorum; ſed quæ Cyprianus ex epiſtola ad ſe ſcripta refert, ea omnem ſancti pontificis accuſandi anſam præcidunt. Sic enim loquebatur Stephanus in epiſtola ad Cyprianum; *Si quis ergo a quacumque hæreſi venerit ad nos, nihil innovetur, niſi quod traditum eſt, ut manus illi imponatur in pœnitentiam; cum ipſi hæretici proprie alterutrum ad ſe venientes non baptizent, ſed communicent tantum.* Perabſurde Rigaltius detorquet illud *proprie* ad eos *qui proprie ob propriam aliquam cauſam dicuntur hæretici*. Liquet hanc vocem referri ad ea quæ ſequuntur, ita ut hæretici dicantur proprie non baptizare, ſive proprio baptiſmo non imbuere alterutrum ad ſe venientes; quale eſt illud Horatii, *difficile eſt proprie communia dicere*. Verborum autem Stephani duæ tantum videntur afferri poſſe ſententiæ. Vel enim ait hæreticos ſuum quemque proprium habere baptiſma, ſed tamen eo non imbuere alterutrum ad ſe venientes: vel hoc ſtatuit, hæreticos proprium ſibi non arrogare baptiſma, quo venientes ad ſe baptizent, ſed commune & in ſua & in aliis ſectis revereri. Prima interpretatio ſtare non poteſt, altera explorata & perſpicua. 1. Repugnaret omnino illa hæreticorum in baptizando varietas, & in aliorum probando ac retinendo baptiſmate conſenſus. Cur enim una quæque ſecta proprium ſibi & ab aliis diſcrepantem baptiſmum inſtituiſſet; niſi quia & Eccleſiæ & ſectarum baptiſmus parum ad ſalutem idoneus videretur? Quamobrem novum baptiſmum inſtituentibus conſentaneum erat aliorum baptiſma rejicere. 2. Hæreticos hoc loco Stephanus Cypriano ad imitandum proponit. Etſi enim uterque de baptiſmo magnifice ſentiebat, uterque tamen exiliter ſentire alteri videbatur. De baptiſmi ſanctitate & majeſtate detrahi exiſtimabat Cyprianus, ſi datus ab hæreticis valeret Baptiſmo injuriam Stephanus fieri putabat, ſi vel in ipſis hæreticis reiiceretur. Cum ergo hæreticos ad imitandum proponit, neceſſe eſt ut in eis aliquid laudet, quod ad baptiſmi commendationem valeat. At ſi hæretici præſcriptam

ptam a Chriſto formam in baptizando violaſſent, nec tamen dubitaſſent diſſimile aliorum baptiſma comprobare; hæc agendi ratio hominum fuiſſet baptiſma, ut inutilem & exilem ceremoniam, floccifacientium. 3. Ad illuſtrandam Stephani ſententiam accedunt Firmiliani & Cypriani teſtimonia. *Stephanus in epiſtola ſua dixit*, inquit Firmilianus, *hæreticos quoque ipſos in baptiſmo convenire*. Cyprianus poſtquam verba Stephani retulit, hæc addit in ep. LXXIV. *Et cum ſingulæ hæreſes ſingula baptiſmata & diverſa peccata habeant; hic cum omnium baptiſmo communicans, univerſorum delicta in ſinum ſuum coacervata congeſſit*. Opponit Cyprianus Stephani principio aliud principium, & ſingulas hæreſes ſingula habere baptiſmata contendit, quia Stephanus unum & commune baptiſma apud hæreticos eſſe ſtatuerat. Nec tamen Cyprianus iccirco tot baptiſmata numerat, quot ſunt hæreſes, quod ſingulæ hæreſes baptiſmi formam immutaſſent; nemo enim id ſuſpicabitur; ſed quia ſingulæ ſunt unum veluti corpus ab aliis ſectis & ab Eccleſia ſeparatum.

Launojus & poſt eum auctor Bibliothecæ ſcriptorum eccleſiaſticorum obiiciunt perpaucos tunc exſtitiſſe hæreticos, qui in nomine trium perſonarum baptizarent; quamobrem omnes omnino hæreticos Stephano probari, in his Marcionitas, ut ei exprobrant Firmilianus ac Cyprianus. Sed veterum hæreticorum inſtituta Stephano, Cypriano & Firmiliano notiora erant, quam recentibus ſcriptoribus. At inter Stephanum, ac Cyprianum & Firmilianum generatim convenit, ut modo vidimus, hæreticos proprium ſibi baptiſmum non habere. Ergo perpauci excipi poſſunt, qui communem baptizandi formam perverterint. Teſtes ejuſdem ſententiæ citari poſſunt Clemens Alexandrinus & Tertullianus; quorum primus Strom. 1. pag. 317. hæreticorum baptiſma in Scripturis aquam alienam appellari obſervat, nec tamen hanc cauſam affert quod baptiſmi adminiſtrandi normam corruperint, ſed quod alieni ſint ab Eccleſia. Similiter Tertullianus libr. de Baptiſmo cap. 15. hæreticorum baptiſmum non eo nomine rejicit, quod illius adminiſtrandi ritum a Chriſto præſcriptum immutaſſent, ſed quia *nullum habent conſortium diſciplinæ noſtræ, quos extraneos utique teſtatur ipſa ademptio communicationis*. Ad hæc etiam accedit Auguſtini teſtimonium, qui in libro 6. de Bapt. c. 25. ſic loquitur: *Quis neſciat non eſſe baptiſmum Chriſti, ſi verba evangelica quibus ſymbolum coſtat illic defuerint? Sed facilius inveniuntur hæretici qui omnino non baptizent, quam qui illis verbis non baptizent*.

Fruſtra Launojus Auguſtini teſtimonium de æqualibus S. doctoris hæreticis accipiendum eſſe, de antiquioribus autem aliter judicandum putat. Nam quod quarto & quinto Eccleſiæ ſæculo animadvertit Auguſtinus, id potiori jure de ſecundo & tertio aſſeverari poteſt. Neque enim defuerunt hæreſes, quæ cum in ſectæ primordiis communem baptizandi normam ſecutæ eſſent, eam poſtea immutarent, ut ſuorum ad Eccleſiam catholicam reditum majori difficultate obſtruerent. Id de Encratitis nominatim teſtatur Baſilius can. 1. Quamquam ne illi quidem præſcriptam a Chriſto formam pervertebant, ſed ceremonias quaſdam aut adjeciſſe videntur aut detraxiſſe. Sic enim de illis Baſilius can. 47. *Ne dicant: In Patrem & Filium & Spiritum ſanctum baptizandi ſumus*. Quinetiam eorum baptiſmum non improbat ratum haberi, ſi qua inde major utilitas accedat. Atque ipſe can. 1. teſtatur fratres Zoin & Saturninum ſuſceptos a ſe fuiſſe in cathedra epiſcoporum, cum ab hac hæreſi redirent. Sed ſi Encratitæ communes ritus initio ſecuti fuerant, & cum novi aliquid inducere voluerunt, non tamen præſcriptam a Chriſto formam violare auſi ſunt; an dubium quin Marcionitæ & alii ejuſmodi,

modi, quibuſcum erat cum Encratitis finitima vicinitas, baptiſmum in Eccleſia catholica uſurpatum retinuerint? Porro Marcionem in nomine trium perſonarum baptizaſſe teſtis eſt locuples Cyprianus qui ejus baptiſmum hoc argumento rejicit, quod non eamdem Trinitatem agnoſcat ac catholici. *Numquid hanc Trinitatem Marcion tenet*, inquit in epiſt. ad Jubaj. pag. 279. *Numquid eumdem aſſerit quem & nos Patrem creatorem? Numquid eumdem novit Filium Chriſtum de Maria virgine natum*? Fatebatur ergo Cyprianus tres perſonas ab hæreticis in baptiſmo nominari, ac eo redactus erat, ut Trinitatem hæreticos non eodem modo ac catholicos interpretari diceret. Simili ratione Firmilianus Gnoſticorum & Montaniſtarum baptiſma rejicit, quia primi non eumdem Patrem ac catholici, Montaniſtæ non eumdem Spiritum ſanctum agnoſcebant. Marcionem ſic premit Tertullianus argumentis ex baptiſmo petitis, ut facile pateat communem baptizandi ritum ab hoc hæretico mutatum non fuiſſe. Quærit enim lib. 1. c. 28. quomodo regeneret Deus Marcionis qui non generavit; quomodo Spiritum attribuat in baptiſmo, qui animam non prius contulit; cur lavet hominem numquam apud ſe inquinatum, & in hoc totum ſalutis ſacramentum carnem mergat exortem ſalutis? Narrat Epiphanius pag. 230. *non unum baptiſma* apud Marcionitas *ſed tria poſt delictum concedi*, *pro mortuis illorum catechumenis alios baptizari*, *ac mulieribus baptiſmi conferendi facultatem committi*, ſed violatæ baptiſmi formæ Marcionem non accuſat. Valentini quoque & Apellis baptiſmum Stephanus ratum habuiſſe dicitur. Sed id ex ejus principiis ſequebatur. Nam cum certo teneret, ut ei exprobat Firmilianus, baptiſmum adminiſtrari *invocata Trinitate nominum Patris & Filii & Spiritus ſancti*, neminem prorſus excludere debuit, quem ab hac baptizandi norma non diſcedere conſtaret. Quod ſi ipſe Marcion, qui impietate omnes ſuperavit, in nomine trium perſonarum baptizabat, non video cur non idem de Apelle & Valentino credatur. Cyprianus hoc unum ejuſmodi hæreticis objicit, quod non eumdem Patrem ac catholici, eumdem Filium, eumdem Spiritum ſanctum eamdemque Eccleſiam confiteantur; ac Patripaſſianos, Anthropianos, Valentinianos, Apellatianos, Ophitas Marcionitis adjungit, ep. ad Jubaj. p. 279. Marcus inter Valentini ſectatores celeberrimus in conſecrando pane & vino omnia invocationis verba pronuntiabat, ut teſtatur Irenæus lib. 1. cap. 12. ceteri ejuſdem generis hæretici euchariſtiam ex more Eccleſiæ celebrabant. Hinc eos provocat Irenæus lib. 4. c. 18. ut *aut ſententiam mutent*, *aut abſtineant offerendo quæ prædicta ſunt*. Non veriſimile eſt quibus religio erat a conſueta euchariſtiæ celebrandæ forma diſcedere, eos in baptiſmi ritibus ne id quidem retinuiſſe quod Chriſtus nominatim præſcripſerat. Multa ſane in baptiſmi ceremonias impia & abſurda induxerunt plerique Gnoſtici. Sed, ut obſervat Auguſtinus lib. 6. de Baptiſmo, n. 47. *Certa illa evangelica verba ſine quibus non poteſt baptiſmus conſecrari*, *tantum valent ut per illa ſic evacuentur quæcumque in prece vitioſa contra regulam fidei dicuntur*; *& ſi malus atque perverſus in aliquibus perverſam precem afferat*, *adeſt Deus evangelicis verbis ſuis*, *ſine quibus baptiſmus Chriſti conſecrari non poteſt*, *& ipſe ſanctificat ſacramentum ſuum*. Cum Auguſtino conſentit Stephanus, qui, ut refert Firmilianus, dicebat *iis qui apud hæreticos baptizantur adeſſe præſentiam & ſanctimoniam Chriſti*. Quod autem ſpectat ad eos qui aut aquam non adhibebant, aut non ut Chriſtus præſcripſit, baptizabant, (quales exſtitiſſe nonnulli videntur inter Gnoſticos ethnici magis quam hæretici,) non dubium quin eos ſine baptiſmo Stephanus in Eccleſiam non admiſiſſet. Nonnulli autem ſic baptiſmi verba immutabant, ut tamen

men retinere & exprimere vellent, quales erant qui baptizabant *in nomen incogniti Patris omnium, in veritatem matrem omnium, in descendentem in Jesum*, Iren. lib. 1. cap. 21. n. 3. Sed de ejusmodi hæreticis adeo nulla fuit controversia, ut Cyprianus & Firmilianus interrogationes ipsas, quales in Ecclesia fieri solebant, ab hæreticis servari testentur, pag. 279. 304. 319. Ad hæc Cypriani & Firmiliani testimonia accedit auctoritas non solum Augustini, Vincentii Lirinensis & Facundi, qui minime dubitarunt quin communem Ecclesiæ sententiam Stephanus defendisset; sed etiam Dionysii Alexandrini & Eusebii, quorum primus sic ad Stephanum & de Stephano scripsit, ut in eo leniorem tantummodo sententiam, & quamdam, ut in re nondum omnium consensu decisa, accommodationem desideraret; alter vero antiquam traditionem ab eo defensam fuisse testatur, Hist. lib. 7. c. 3.

V. *S. Cyprianus sententiam adversariorum minus intellexit. De baptismo in Christi nomine. Stephani sententia orta ab Apostolis.*

Sed duo nobis superstant explicanda, utrum Stephanus hæreticorum baptismo non solum characterem imprimi, sed etiam peccata dimitti existimaverit; utrum satis esse duxerit in Christi nomine baptizare, nulla Patris & Spiritus sancti facta mentione. Cyprianus & Firmilianus sic semper adversarios refellunt, quasi isti peccata ab hæreticis baptizantibus dimitti contenderent. *Dat honorem Deo*, inquit Cyprianus ep. LXXIV. *qui apud eos qui in Deum blasphemant, remissionem peccatorum dari judicat?* Et Firmilianus ep. LXXV. *Stephanus*, inquit, *& qui illi consentiunt, contendunt dimissionem peccatorum, & secundam nativitatem in hæreticorum baptisma posse procedere, apud quos etiam ipsi confitentur Spiritum sanctum non esse*: Et infra, *dicunt eum qui quomodocumque foris baptizatur mente & fide sua gratiam consequi posse*. In epistola a Jubajano ad Cyprianum missa, quam Stephani esse Pamelius & Baronius existimant, scriptum erat, *quod quærendum non sit quis baptizaverit, quando is qui baptizatus sit, accipere remissam peccatorum potuerit secundum quod credidit*. Difficile non fuit Cypriano & Firmiliano in ea opinione, quam adversatiis suis affingunt, manifestam pugnam demonstrare. Perabsurdum enim est, ut remissionem peccatorum consecutus esse dicatur, qui nondum accepit Spiritum sanctum; & Christum in baptismo induisse, in quo nondum habitat Spiritus sanctus. Sed videntur summi illi viri Cyprianus & Firmilianus minus accurate interpretari sententiam adversariorum, quos verisimile non est tam absurde ratiocinatos, ut remissionem peccatorum sine Spiritu sancto comparari posse crederent. Existimat eruditus editor litterarum summorum pontificum Stephanum, dum remissionem peccatorum in baptismo extra hæresim dato agnoscit, vel de infantibus loqui, vel de adultis bona fide baptismum ab occulto hæretico accipientibus, aut ab aperto in extremo vitæ periculo. Quamvis autem doctissimo scriptori plurimum tribuam, aliam tamen viam inibo explicandæ Stephani sententiæ, quæ mihi videtur illustrari posse ex his illius verbis a Firmiliano citatis, *hæresis quidem*, ajebat, *parit & exponit: expositos autem Ecclesia suscipit*.

Perspicitur ex his verbis hæresim non sibi sed Ecclesiæ parere, vel potius Ecclesiam per hæresim veluti per ancillam parere, ita ut quos parit hæresis, filii sponsæ fieri possint, si ad Ecclesiam accedant; ab Ecclesia autem non suscepti interitum effugere non possint. Stephani doctrinæ simillima est hæc Augustini sententia: *Ecclesia quippe*, inquit lib. 1. de Bapt. n. 12. *omnes per baptismum parit, sive apud se, id est, ex utero suo, sive extra se de semine*

mine viri ſui. Sed & Eſau de uxore natus, propter fraternam diſcordiam ſeparatus eſt a populo Dei, & Aſer per uxoris quidem poteſtatem, ſed ex ancilla natus, propter fraternam concordiam terram promiſſionis accepit. Unde & Iſmaeli ut ſepararetur a populo Dei non obfuit mater ancilla, ſed obfuit fraterna diſcordia, & non profuit poteſtas uxoris, cujus magis filius erat, quia per ipſius jura conjugalia & in ancilla ſeminatus erat & ex ancilla ſuſceptus. Sic & apud iſtos Eccleſiæ jure quod eſt in baptiſmo naſcuntur quicumque naſcuntur; ſed ſi concordent cum fratribus, per unitatem pacis veniunt ad terram promiſſionis; non de materno utero rurſus ejiciendi, ſed in paterno ſemine agnoſcendi: ſi autem in diſcordia perſeverent, ad Iſmaelis funiculum pertinebunt. Immerito ergo Cyprianus & Firmilianus exiſtimarunt Stephanum hæreſi veluti ſponſæ filios attribuere, cum hæreſim veluti ancillam parere dixerit, ut quos ipſa peperit, hi ab Eccleſia, quæ ſola eſt ſponſa, ſuſcipiantur. Non abſimili ſententia videtur peccatorum remiſſionem in baptiſmo hæreticorum agnoviſſe. Quemadmodum enim ejuſmodi baptiſmus hanc vim habet, ut quos peperit ancilla ad ſponſam pertineant, cum ab Eccleſia ſuſcipiuntur; ſic quamvis peccata non dimittat in hæreſi manentibus, id tamen valet, ut redeuntibus ad Eccleſiam dimittatur. Id egregie Auguſtinus explicat in libro 1. de Baptiſmo. *Intelligant* (Donatiſtæ) inquit n. 18. *in communionibus ab Eccleſia ſeparatis poſſe homines baptizari, ubi Chriſti baptiſmus eadem ſacramenti celebratione datur & ſumitur: qui tamen tunc proſit ad remiſſionem peccatorum, cum quis reconciliatus unitati, ſacrilegio diſſenſionis exuitur, quo ejus peccata tenebantur, & dimitti non ſinebantur.* Auctor anonymus libri de Rebaptiſmate nihil fere aliud prodat, niſi hanc baptiſmi foris accepti utilitatem ad remiſſionem peccatorum in Eccleſia conſequendam. Statuit p. 634. *invocationem illam priſtinam nominis Jeſu, nuda & ſingularis ſi in errore ſit conſtituta, non poſſe ad ſalutem præſtandam ſufficere; ne hac ratione*, inquit, *etiam ethnicos & hæreticos abutentes nomen Jeſu credamus ad ſalutem ſine vera re atque integra poſſe pervenire. Quam tamen invocationem nominis Jeſu correctione erroris & agnitione fidei veritatis, & abſciſſa omni labe præteritæ converſationis, myſterio Dei circa ejuſmodi homines rite perpetratam, locum quem habitura non erat obtinere, & poſtremo in fide recta & ad integritatem ſigni præſtandam non obeſſe, ſupplemento ejus quod deerat accedente, perquam utile eſt credere.* Videntur ergo Cyprianus & Firmilianus, cum adverſariorum ſententiam non ex pacificis colloquiis ac diſputationibus, ſed ex ſcriptis tantum iiſque valde obſcuris cognitam haberent, minus intellexiſſe quid iſti ſentirent, & credidiſſe fidem illos & peccati dimiſſionem in hæreticis ab hæreſi non diſcedentibus admittere, quamvis de fide errori ſuccedente loquerentur, ac peccatum ita dimitti dicerent, ut hac dimiſſio tunc valeat, cum ab hæreſi diſceditur.

Nunc alius error a ſancto pontifice propulſandus, cui veriſimile non eſt baptiſmum in ſolius Chriſti nomine probatum fuiſſe: 1. Immerito in Stephano ejuſque ſociis vituperaretur ejuſmodi loquendi ratio, quæ & Scripturæ auctoritate & eccleſiaſtici ſermonis uſu firmata eſt, ut demonſtrat modo laudatus editor epiſt. ſum. Pont. 2. Quod ſpectat ad Stephanum, non eum hac in re erroris accuſat Cyprianus, quamvis prima ſpecie accuſare videatur. *Non eſt autem quod aliquis*, inquit in epiſt. LXXIII. *ad circumveniendam Chriſtianam veritatem Chriſti nomen opponat, ut dicat: In nomine Jeſu Chriſti, ubicumque eſt quomodocumque baptizati gratiam baptiſmi ſunt conſecuti.* Et paulo poſt: *quomodo ergo quidam dicunt foris extra Eccleſiam imo & contra Eccleſiam, modo in nomine Jeſu Chriſti ubicumque & quomodocumque ba-*

baptizatum gentilem remissionem peccatorum consequi posse: quando ipse Christus gentes baptizari jubeat in plena & adunata Trinitate? Sed ut hæc intelligantur, observandum est Cyprianum hoc loco non id in adversariis culpare, quod trium personarum aliquam in baptismo omitti posse dicerent, sed quod fidem in tres personas necessariam negarent. Nam cum Marcionitæ & alii ejusmodi hæretici horrendas blasphemias in Patrem evomerent; contendit Cyprianus nihil illis prodesse nomen Christi, quia *sine Patre aut contra Patrem prodesse cuiquam solus filius non potest. Quomodo*, inquit, *non cognito, imo & blasphemato Deo patre, qui apud hæreticos Christi nomine baptizati dicuntur, peccatorum remissa consecuti judicantur?* Rejicit ergo Cyprianus baptisma ab hæreticis in Christi nomine datum, non ob Patris prætermissionem, quæ res in controversiam non veniebat, sed ob blasphemias in Patrem. Hinc illud idem baptisma probat, si in Christi veritates administretur. *Unde apparet*, inquit, *non ea statim suscipienda & assumenda quæ jactantur in nomine Christi, sed quæ geruntur in Christi veritate.* Idem ergo est baptisma in Christi nomine, ac baptisma a Christo institutum. Firmilianus qui hanc Cypriani epistolam legerat, atque hunc locum qui nunc in manibus est, ut pleraque alia, observationibus suis confirmat, baptisma in Christi nomine dari existimat, cum in nomine trium personarum datur, neque id in adversariis culpat, quod baptisma in Christi solius nomine ratum habeant, sed *quod non putant quærendum esse, quis sit ille qui baptizaverit, eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit invocata trinitate nominum Patris & Filii & Spiritus sancti, quasi invocatio hæc nuda nominum sufficiat ad remissionem peccatorum & baptismi sanctificationem.*

Quinetiam non modo Stephanus, sed ne ipse quidem auctor anonymus libri de rebaptismate, qui Cyprianum vehementi aceto perfudit, baptisma in solo Christi nomine videtur probasse; hoc tamen errore illum Tillemontius laborasse contendit, sed prorsus immerito. Is enim baptisma in Christi nomine interpretatur illud, quod ex forma a Christo præscripta confertur. Locus ipse quem objicit Tillemontius rem aperte demonstrat. *Multum interest*, inquit anonymus scriptor pag. 634. *utrum in totum quis non sit baptizatus in nomine Domini nostri Jesu Christi, an vero in aliquo claudicet cum baptizatur baptismate aquæ, quod minus est dummodo postea constet in veritate sincera fides in baptismate spiritus, quod non dubie majus est. Nec æstimes huic tractatui contrarium esse quod dixit Dominus*: Ite docete Gentes, tinguite eos *in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. Quia cum hoc verum & rectum & omnibus modis in Ecclesia observandum sit, & observari quoque solitum sit; tamen considerare oportet, quod invocatio nominis Jesu non debet a nobis futilis videri propter venerationem & virtutem ipsius nominis, in quo nomine virtutes omnes solent fieri & nonnumquam etiam aliquæ ab hominibus extraneis.* Ex quibus concludit Tillemontius hunc scriptorem, etsi fatetur tres personas nominari solere in Ecclesia, non tamen irritum baptismum putare, si in solo Jesu nomine conferatur. Sed noster ille scriptor non id sibi objicit ex Christi verbis, *in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti;* sed illud, *docete Gentes*, neque illud defendit baptisma cui desit trium personarum appellatio, sed cui desit *sincera fides*: & quod ait *in Ecclesia observandum & observari solitum* refertur ad hæc verba, *Ite, docete Gentes*. Hinc Apostolos contendit cum baptizati sunt Judæorum more de Christi immortalitate sensisse, nec ipsius mortem & resurrectionem credidisse: unde sic concludit pag. 637. *Itaque quod ad ipsos discipulos pertinet, neque integram neque perfectam fidem habuisse, his modis quibus retulimus inveniuntur, & quod multo gravius est, sicut in Evangelio cata Joannem scriptum est, etiam alios baptizabant.* Non ergo agitur hoc loco

de appellatione trium perſonarum, ſed res ut certa ac minime controverſa ponitur, nec baptiſma in nomine Jeſu apud hunc ſcriptorem aliud ſonat, ut videre eſt ex verbis modo citatis, ac baptiſma aquæ, baptiſma in nomine Patris & Filii & Spiritus ſancti.

Jam vero non longa diſputatione opus eſt, ut propugnatum a Stephano Papa inſtitutum ex traditionis apoſtolicæ fontibus profluxiſſe demonſtremus. Vigebat ubique hæc conſuetudo exceptis illis eccleſiis, quas ſynodorum decreta in aliam ſententiam detorſerant. Nullum in Occidente veſtigium iterati baptiſmi præterquam in Africa. In Oriente teſtatur Euſebius Hiſt. l. 7. cap. 2. antiquam conſuetudinem invaluiſſe, ut in recipiendis hæreticis ſola manuum impoſitio cum precationibus adhiberetur. Morem Ægypti perſpicimus ex teſtimoniis Dionyſii Alexandrini apud Euſebium in eodem libro exſtantibus. Minatus fuerat Stephanus ſe cum Cappadocia, Cilicia, Galatia & finitimis regionibus non communicaturum; at nullæ prorſus de Ægypto querelæ. Quinetiam Dionyſius Alexandrinus magno Eccleſiæ commodo interpoſuit ſe in pacificationem diſſidii. Quod autem Xiſtuu Romanum pontificem conſulendum eſſe duxit de homine jamdudum in Eccleſiam reverſo, ſed qui ſe impio & pleno blaſphemiæ baptiſmo initiatum fuiſſe meminerat; id non ſolum Dionyſii conſenſionem cum eccleſia Romana, & alienum ab iterando baptiſmo animum declarat, ſed etiam argumento eſt ab ipſius deceſſoribus Heracla aut Demetrio qui hunc hominem receperant, ſolitos non fuiſſe redeuntes hæreticos baptizari. Hunc accedit Baſilii teſtimonium, qui baptiſmum Montaniſtarum Dionyſio Alexandrino probatum fuiſſe aſſeverat can. 1. Quod ex Clemente Alexandrino objicitur Strom. 1. pag. 317. aquam hæreticorum eſſe aquam alienam, id non expiari probat ſed contaminari qui baptiſmum in hæreſi jam adulti accipiunt; at baptiſmum irritum S. Clementi & nullum viſum eſſe non probat. Difficilior ad explicandum Hieronymus, qui in libro de ſcriptoribus eccleſiaſticis teſtatur Dionyſium Alexandrinum idem ac Cyprianum de baptiſmo hæreticorum ſenſiſſe, ac plures ea de re litteras ſcripſiſſe; ſed hac in re pugnat Hieronymus adverſa fronte cum Baſilio.

Ipſa etiam Africa teſtis citari poteſt illius traditionis, quam acerrime impugnavit. Neque enim Afri ante Agrippini decreta baptiſmum ab hæreticis datum iterabant; idque ipſos eſſe confeſſos perſpicitur ex his Firmiliani verbis: *Quod quidem adverſus Stephanum vos dicere Afri poteſtis, cognita veritate errorem vos conſuetudinis reliquiſſe.* Ipſe etiam Cyprianus, dum ait in epiſt. ad Jubaj. non novam aut repentinam rem eſſe, ut baptizentur qui ab hæreticis in Eccleſiam veniunt, ſed multos annos eſſe, ex quo ſub Agrippino id epiſcopi in concilio ſtatuerant, non obſcure de novitate opinionis ſuæ confitetur, illiuſque fontem & caput Agrippinum agnoſcit. Exiſtimavit Auguſtinus inductum ab Agrippino morem, cum paulo poſt exaruiſſet, a Cypriano revocatum fuiſſe. Sed id omnino pugnat, ut obſervavit Tillemontius, cum his Cypriani verbis ex epiſt. ad Jubaj. *Quando exinde* (nempe ab Agrippino) *uſque in hodiernum tot millia hæreticorum in provinciis noſtris ad Eccleſiam converſi, non aſpernati ſint, neque cunctati, imo & rationabiliter & libenter amplexi ſint, ut lavacri vitalis & ſalutaris baptiſmi gratiam conſequerentur.* Sed ſi Cyprianus conſuetudinem jam ſtabilitam defendit; novam certe Agrippinus induxit, ut tot locis obſervat Auguſtinus in libris de Baptiſmo.

His teſtimoniis plurimum addit ponderis ſectarum conſenſus; quæ acceptum in aliis ſectis baptiſmum iterare non audebant. Quis non videt

tot

tot ecclesiarum totque sectarum consensum non ab alio capite & fonte quam ab Apostolis fluxisse, in re præsertim quæ maximis obstructa difficultatibus, nec Scripturis aperte indicata, nec ullo Ecclesiæ decreto confirmata ita tamen catholicis & hæreticis explorata erat, ut contraria opinio gravis error videretur. Numquam sane post Apostolos tam firma persuasio insculpi animis potuisset nullo interveniente universæ Ecclesiæ decreto; sed potius hæresis odium & justissima cautio, ne aut hominibus non baptizatis eucharistia daretur, aut infantes in hæresi baptizati sine vero baptismo morerentur, necessitatem iterandi baptismi plurimis attulissent.

VI. *Quibus potissimum rationibus sese S. Cyprianus defenderit. Nec sacramenta a malis in Ecclesia administrata, nec traditionem rejecit.*

Quamvis suam Ecclesia de hæreticorum baptismo doctrinam ex ipso Apostolorum ore acceperit; fatendum tamen est non fuisse hanc traditionem ex illo genere, quod omnium auribus quotidiana prædicatio inculcaret. Nemo umquam Ecclesiæ sententiam de Christi & Spiritus sancti divinitate, de mutatione donorum in corpus & sanguinem Christi & aliis ejusmodi rebus sine summa negligentia ignorare potuit, aut sine summo scelere impugnare, quia his dogmatibus Christianorum aures in omnibus ecclesiis circumsonabant. Utrum autem hæreticorum baptisma ratum necne habendum esset, id obscurari & die obsolescere potuit in multis regionibus, in quibus recipiendorum hæreticorum aut nullus erat usus aut admodum rarus. Quare mirari non debemus, cur hac in re præstantissimi viri erraverint. Ac veritas quidem facile investigari potuisset, si consultæ fuissent antiquissimæ ecclesiæ, quæ numquam hæreticis caruerant quos oppugnarent, aut redeuntes in Ecclesiam reciperent; qualis erat imprimis ecclesia Romana; cum vetustissimos quosque hæreticos constet in hanc urbem sese contulisse. Sed hujus cautionis prætermissæ leviſſimam culpam sustinet Cyprianus, qui consuetudinem rebaptizandi non induxit in ecclesiam suam, sed decessorum suorum auctoritate constitutam reperit.

Rationum momentis, quibus utebatur Cyprianus, tantum inest splendoris, ut se Augustinus sola Ecclesiæ auctoritate in contrariam sententiam adduci fateatur. *Nec nos ipsi*, inquit l. 2. de Bapt. n. 5. *tale aliquid auderemus asserere, nisi universæ Ecclesiæ concordissima auctoritate firmati; cui & ipse* (Cyprianus) *sine dubio cederet, si jam illo tempore quæstionis hujus veritas eliquata & declarata per plenarium concilium solidaretur*. Hoc autem potissimum argumento nitebatur Cyprianus; hæreses, cum ab Ecclesiæ unitate abscissæ sint & ex mortuis constent hominibus, non posse sanctificare, remissionem peccatorum & Spiritum sanctum dare. *Quis autem potest dare*, inquit in ep. LXX. *quod ipse non habeat? aut quomodo potest spiritalia agere, qui ipse amiserit Spiritum sanctum?* & in ep. LXXI. *Neque enim accipiunt illic aliquid ubi nihil est*. Et paulo post: *Manifestum est autem eos qui non sunt in Ecclesia Christi inter mortuos computari, nec posse ab eo vivificari alterum qui ipse non vivat*. Ex his & aliis ejusmodi testimoniis nequaquam id statuit Cyprianus, quod ex ejus verbis consequi existimarunt eruditorum nonnulli, necessariam esse singulis ministris sanctitatem, ut sacramenta valide administrent. Loquitur de universa societate, non de privatis; & quemadmodum Ecclesiæ catholicæ sacramenta, dum a malis administrantur, vim suam & effectum retinent precibus sanctorum & gemitibus columbæ; sic apud hæreticos, ubi omnes mortui sunt, sacramenta suo effectu

defraudari ac nulla prorſus eſſe exiſtimabat, cum ſibi perſuadere non poſſet columbam, ut per malos miniſtros in Eccleſia catholica, ita per hæreticos & ſchiſmaticos in hæreſi & ſchiſmate baptizare. Sic explicandam Cypriani mentem ex pluribus locis perſpicitur. *Quomodo autem mundare*, inquit in ep. LXX. *& ſanctificare aquam poteſt apud quem Spiritus ſanctus non eſt?... Aut quomodo baptizans dare alteri remiſſam peccatorum poteſt, qui ipſe peccata ſua deponere extra Eccleſiam non poteſt*, & in epiſt. LXXIII. pag. 281. *Numquid de Eccleſiæ fontibus rigare poteſt, qui intus in Eccleſia non eſt*. Fatetur paulo poſt: *hæreticos, ſi Eccleſiæ devoti & in Eccleſia conſtituti ſunt, poſſe & baptiſmo ejus & ceteris ſalutaribus bonis uti*. Denique in eadem epiſtola pag. 282. conceptis verbis malos qui in Eccleſia ſunt diſtinguit ab hæreticis. *Porro aliud eſt*, inquit, *eos qui intus in Eccleſia ſunt de nomine Chriſti loqui, aliud eſt eos qui foris ſunt & contra Eccleſiam faciunt in nomine Chriſti baptizare. Quare qui hæreticis patrocinantur non id proferant quod Paulus de fratribus poſuit, ſed oſtendant ſi hæretico aliquid concedendum putavit, aut ſi fidem & baptiſma eorum probavit, aut ſi perfidos & blaſphemos remiſſionem peccatorum accipere extra Eccleſiam poſſe conſtituit*; eadem habet Firmilianus p. 309. Hinc obſervat Auguſtinus lib. 4. de Bapt. Cyprianum diſtinguere *inter eos qui mali foris ſunt, & eos qui intus mali ſunt*; ac pluribus demonſtrat minime ſequi ex hac diſtinctione, ut Eccleſia foris per hæreticos non baptizet, quemadmodum per malos intus baptizat.

Si petita a Cypriano e Scripturis argumenta non omni veriſimilitudinis colore deſtituta ſunt; at quæ objectæ ab adverſariis traditioni reſpondet, ea tanti ingenii luce prorſus indigna. Humanam traditionem appellat, quod nullius concilii auctoritate conſtitutum in maximis quibuſque eccleſiis ſummo conſenſu obſervabatur, nec in ipſa Africa ante Agrippinum obſervari deſierat. Cum autem ei objiceretur; *Quid ergo fiet de his qui in præteritum de hæreſi ad Eccleſiam venientes* ſine baptiſmo *admiſſi ſunt?* ſic reſpondet in epiſt. ad Jubaj. *Potens eſt Dominus miſericordia ſua indulgentiam dare, & eos qui ad Eccleſiam ſimpliciter admiſſi in Eccleſia dormierunt, ab Eccleſiæ ſuæ muneribus non ſeparare*. In hac reſponſione caritatem Cypriani & animi moderationem facile agnoſcas, ſed quod ei objiciebatur, cum & adultos & infantes complecteretur; ipſe de adultis ſeſe, ut poteſt, expedit; at de infantibus in hæreſi baptizatis & in Eccleſia ſine novo baptiſmo ante uſum rationis morientibus ne verbum quidem proloquitur.

Quamvis autem objectæ traditioni minus belle reſponderit Cyprianus, non iccirco tamen traditionis auctoritatem floccifecit. Nuſquam exprimit aut dicit, quod ei Simon Goulartius in notis ad epiſt. LXXIV. & multi alii Proteſtantes affinxerunt, 1. *Omnem evangelicam & apoſtolicam traditionem eſſe quærendam in Evangeliis, Actis aut Epiſtolis*. 2. *Omnia illa quæ non poſſunt in his libris reperiri rejicienda & contemnenda eſſe*.

Non videtur cælum terra longius diſtare, quam Cypriani ſententia ejuſmodi commentis. 1. Ex ejus de Eccleſiæ infallibilitate teſtimoniis, quæ ſupra retulimus, perſpici poteſt an aliam fidei regulam non admiſerit, quam Scripturæ contextum a traditione ſeparatum. 2. Cyprianus & Firmilianus nuſquam queruntur, quod traditionem Stephanus, ut fidei regulam opponat. Fatentur hanc traditionem de baptiſmo hæreticorum non iterando obſervandam eſſe, ſi ab Apoſtolis orta ſit; ſed ortam negant ab Apoſtolis, quia hæretici, qui ſub Apoſtolis rediere, jam in Eccleſia baptizati fuerant, epiſt. LXXIV. & LXXV. Addit Firmilianus *eos qui Romæ ſunt non ea in omnibus obſervare quæ ſint ab origine tradita, veluti circa celebrandos dies Paſchæ*;

ex

ex quo facile intelligitur quid de traditionibus non ſcriptis ſenſerit Firmilianus. 3. Objectæ ab adverſariis traditioni aliam opponit Cyprianus de qua ex utraque parte conveniebat: *Nec quiſquam dicat*, inquit in epiſt. ad Jubaj. pag. 282. *quod accepimus ab Apoſtolis hoc ſequimur, quando Apoſtoli non niſi unam Eccleſiam tradiderunt & baptiſma unum, quod non niſi in eadem Eccleſia ſit conſtitutum; & neminem inveniamus ab Apoſtolis, cum apud hæreticos baptizatus eſſet, in eodem baptiſmo admiſſum eſſe & communicaſſe, ut videantur Apoſtoli baptiſma hæreticorum probaſſe*. Et in epiſt. LXXIV. p. 297. *Quod & nunc facere oportet Dei ſacerdotes præcepta divina ſervantes, ut ſi in aliquo nutaverit & vacillaverit veritas, ad originem dominicam & ad evangelicam atque apoſtolicam traditionem revertamur, & inde ſurgat actus noſtri ratio unde & ordo & origo ſurrexit. Traditum eſt enim nobis quod ſit unus Deus, & Chriſtus unus, & una ſpes, & fides una, & una Eccleſia & baptiſma unum* &c. 4. Adeo Cyprianus & Firmilianus traditionem a Scripturis non divellunt, adeo nefas eſſe ducunt ab Eccleſiæ auctoritate in interpretandis Scripturis diſcedere, ut hæreticorum baptiſmæ irritum eſſe hoc etiam argumento pugnent, quod hæretici nomen Patris & Filii & Spiritus ſancti atque etiam ipſas interrogationes, *credis remiſſionem peccatorum & vitam æternam per ſanctam Eccleſiam*, aliter ac Eccleſia interpretarentur, pag. 279. 304.

VII. *Confirmationem non confundit S. Cyprianus cum impoſitione manuum in hæreticos redeuntes, Confirmationem inter ſacramenta numerat.*

Non levis hic quæſtio excutienda, utrum Cyprianus eo errore laboraverit, quem ei a multis affingi video, ut impoſitionem illam manuum, quam hæretici redeuntes accipere ſolebant, Confirmationis ſacramentum eſſe crederet. Eruditi viri Natalis Alexander diſſert. II. ſæc. & auctor novæ editionis litterarum ſummorum Pont. ſcite illi quidem demonſtrant impoſitionem manuum in hæreticos redeuntes longe diſtare ſacramento Confirmationis; nec Stephanum Papam Confirmationem iterare voluiſſe, cum ſatis eſſe contenderet manum hæreticis redeuntibus imponere, ut acciperent Spiritum ſanctum. Sed iidem Cyprianum exiſtimant adverſariorum ſententiam minus intellexiſſe, ſicque cum illis pugnaſſe, quaſi Confirmationem in hæreſi acceptam iterarent. Proferuntur adverſus Cyprianum hæc ipſius teſtimonia. *Quod ſi ſecundum pravam fidem*, inquit in epiſt. ad Jubajanum, pag. 200. *baptizari aliquis foris & remiſſam peccatorum conſequi potuit; ſecundum eamdem fidem conſequi Spiritum ſanctum potuit: & non eſt neceſſe venienti manum imponi, ut Spiritum ſanctum conſequatur & ſignetur. Aut utrumque enim fides foris potuit, aut neutrum eorum qui foris fuerat accepit*. Et pag. 285. *Baptizari eos oportet qui de hæreſi ad Eccleſiam veniunt, ut qui legitimo & unico ſanctæ Eccleſiæ baptiſmo ad regnum Dei regeneratione divina præparantur, ſacramento utroque naſcantur, quia ſcriptum eſt*: Niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non poteſt introire in regnum Dei. Et in ep. ad Stephanum pag. 275. *Tunc enim demum plene ſanctificari & eſſe filii Dei poſſunt, ſi ſacramento utroque naſcantur, cum ſcriptum ſit*, Niſi quis renatus &c. In eamdem ſententiam loquitur Nemeſianus a Tubulis in concilio Carthaginenſi: *Male ergo ſibi quidam interpretantur*, inquit, *ut dicant quod per manus impoſitionem Spiritum ſanctum accipiant & ſic recipiantur; cum manifeſtum ſit utroque ſacramento debere eos renaſci in Eccleſia catholica*.

Sed hæc teſtimonia videntur explicari poſſe, nec mihi perſuadent Cypria-

prianum in re ante oculos posita oscitantem errasse, ac res natura & usu Ecclesiæ adeo distinctas opinione confudisse. Illius autem sententiam certissimis vestigiis indagare licet in epist. ad Quintum p. 272. ubi sic loquitur: *Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi; quando apud veteres hæreseos prima adhuc fuerint initia, ut hi illic essent, qui de Ecclesia recedebant & hic baptizati prius fuerant; quos tamen ad Ecclesiam revertentes & pœnitentiam agentes necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie observamus, ut quos constet hic baptizatos esse, & a nobis ad hæreticos transisse, si postmodum peccato suo cognito & errore digesto ad veritatem & matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere; ut quia ovis fuerat, hanc ovem abalienatam & errabundam in ovile suum pastor recipiat.* Non id agitur quam recte Cyprianus adversariis respondeat, sed quid respondeat. Cum isti contenderent traditum ab Apostolis, ac semper in Ecclesia observatum, ut acceptum in hæresi baptisma non iteretur, sed redeuntibus cum hoc baptismate hæreticis manus tantum in pœnitentiam imponatur; respondet Cyprianus non immerito olim hæreticos sine baptismo susceptos fuisse, quia prius baptizati in Ecclesia fuerant; seque idem facere profitetur; ut si quos ex hæreticis in Ecclesia baptizatis suscipiat, manum tantum in pœnitentiam imponat. Uno verbo concedit adversariis hanc hæreticorum recipiendorum consuetudinem, quam tanto studio defendebant, & olim usurpatam fuisse, & a seipso, ubi quid simile inciderit, usurpari. At nemo dixerit Cyprianum Confirmationem aut in Ecclesiæ primordiis iteratam credidisse, aut iterare voluisse, quoties hæreticis in Ecclesia ante hæresim baptizatis manus in pœnitentiam esset imponenda. Immerito ergo manuum in hæreticos redeuntes impositionem cum sacramento Confirmationis confudisse accusatur. Sententiam Cypriani confirmat in concilio Carthaginensi Crescens a Cirtha, qui baptizandos censet omnes ab hæresi & schismate redeuntes, *exceptis his sane qui in Ecclesia catholica fuerint ante baptizati, ita tamen ut per manus impositionem in pœnitentiam Ecclesiæ reconcilientur.*

Sed cur Cyprianus postulat, ut qui in hæresi baptizati sunt, redeuntes ad Ecclesiam *utroque sacramento nascantur?* Quid aliud esse potest utrumque illud sacramentum, nisi baptismus & confirmatio? Hæc difficultas solvi potest; neque enim repugnat ut Cyprianus ansa ab adversariis accepta sacramentum Confirmationis iterandum esse concluderet, quamvis illud ab adversariis iterari minime suspicaretur. S. Stephanus & qui ab illo stabant, etsi baptisma hæreticorum ratum habebant, fatebantur tamen Spiritum sanctum in ejusmodi baptismo non conferri; ac proinde redeuntibus ab hæresi necessarium esse aliud sacramentum, ut Spiritum sanctum acciperent, quem in hæresi consequi non potuerant. Hoc autem sacramentum erat manus impositio in pœnitentiam, sive sacramentum pœnitentiæ, quod, teste Cypriano, Spiritum sanctum pœnitentibus confert. Nam inter alias causas, quibus adductus Cyprianus pacem pœnitentibus concesserat, hanc recenset; quod necesse esse duxerit pœnitentes ad persecutionem sustinendam præparare, & Spiritus sancti donis instruere. *Quando autem* (Dominus) *dicat*, inquit, *in traditis atque in confessione nominis constitutis spiritum Patris loqui, quomodo potest ad confessionem paratus aut idoneus inveniri, qui non prius pace accepta receperit spiritum Patris, qui corroborans servos suos ipse loquitur & confitetur in nobis*, ep. LIV. Quamobrem Cyprianus cum videret adversarios negare opus esse baptismo hæreticis redeuntibus, sed tantum manus impositione ut acciperent Spiritum sanctum; inde ansam arripiebat, ut duplex sacramenti genus hæreticis redeuntibus opus esse statueret, alterum

rum ad peccatorum remiſſionem, alterum ad accipiendum Spiritum ſanctum. In quo quidem generatim Cyprianum inter adverſarios conveniebat, neceſſarium eſſe hæreticis redeuntibus aliquod ſacramentum, ut acciperent Spiritum ſanctum; ſed neceſſe non erat hoc ſacramentum, nominatim deſignare. Non abſimili modo Vincentius a Thiburi in concilio Carthaginenſi aſſentitur adverſariis neceſſariam eſſe manuum impoſitionem, ſed eam aliter ac illi interpretatur. *Hæreticos ſcimus*, inquit, *pejores eſſe quam ethnicos... Ergo primo per manus impoſitionem in exorciſmo, ſecundo per baptiſmi regenerationem tunc poſſunt ad Chriſti policitationem venire*. Aſſentitur adverſariis Vincentius de manus impoſitione; ſed illi manus impoſitionem in pœnitentia intelligebant, iſte in exorciſmo. Minime ergo mirum ſi Cypriano cum adverſariis convenit de ſacramento ad Spiritum ſanctum conferendum neceſſario; quamvis utrique illud ſacramentum aliter interpretentur.

Ex his autem perſpicitur Confirmationem ſemper in Eccleſia diſtinctum a baptiſmo ſacramentum fuiſſe. Utrumque vocatur ſacramentum & diverſos ſortitur effectus; etſi enim in baptiſmo accipitur Spiritus ſanctus, ut tot locis Cyprianus obſervat tamen præcipue Confirmationi attribuitur, quæ novis præſidiis & Spiritus ſancti donis corroborat eos qui jam in baptiſmo Chriſtum induerunr. Hinc idem Cyprianus cum ei objiceretur *eis qui in Samaria baptizati fuerant, advenientibus Apoſtolis Petro & Joanne, tantum manum impoſitam eſſe, ut acciperent Spiritum ſanctum*; ſic reſpondit in epiſtolam ad Jubajanum: *Et iccirco*, inquit, p. 281. *quia legitimum & eccleſiaſticum baptiſmum conſecuti fuerant, baptizari eos ultra non oportebat, ſed tantummodo quod deerat, id a Petro & Joanne factum eſt, ut oratione pro eis habita & manu impoſita invocaretur & infunderetur ſuper eos Spiritus ſanctus. Quod nunc quoque in Eccleſia geritur, ut qui in Eccleſia baptizantur, præpoſitis Eccleſiæ offerantur, & per noſtram orationem ac manus impoſitionem Spiritum Sanctum conſequantur, & ſignaculo Dominico conſummentur*. Quis ex his non perſpiciat Confirmationem non eſſe appendiculam quamdam baptiſmi, ſed verum & diſtinctum a baptiſmo ſacramentum, quod a diaconis omnino adminiſtrari non poſſit, quodque non ad exteriora tantum dona pertineat, ſed maxime ad augendam & intenſius roborandam baptiſmi gratiam, ita ut utroque ſacramento renaſci dicamur. Atque id quidem mirifice confirmant Cyprianus & alii Africæ epiſcopi in epiſtola ad Numidas. *Ungi quoque neceſſe eſt*, inquiunt, *eum qui baptizatus ſit, ut accepto chriſmate, id eſt, unctione, eſſe unctus Dei & habere in ſe gratiam Chriſti poſſit*. Quæ ſequuntur obiter explicare conabor. *Porro autem Euchariſtiam eſt*, inquiunt iidem epiſcopi, *unde baptizati unguntur oleo in altari ſanctificato. Sanctificare autem non potuit olei creaturam qui nec altare habuit nec eccleſiam. Unde nec unctio ſpiritalis apud hæreticos poteſt eſſe, quando conſtet oleum ſanctificari & Euchariſtiam fieri apud illos omnino non poſſe*. Optime hunc locum emendavit Baluzius pro eo quod legebatur in antiquis editionibus, *oleum in altari ſanctificatum*; vel apud Eraſmum & Pamelium liberiori conjectura, *Euchariſtia & unde baptizati unguntur oleum in altari ſanctificatur*. Porro non id dicit Cyprianus, quod ab eo per metaphoram dictum exiſtimant Rigaltius & Fellus, Euchariſtiam eſſe oleum quo ungimur, ſed potius Euchariſtiam eſſe id unde oleum, quo baptizati unguntur, ſanctificationem deducit; quia videlicet oleum in altari ſanctificabatur inter ipſas ſacrificii preces.

VIII. *Pœnitentiæ ſacramentum ex S. Cypriani teſtimoniis defenditur. Quam neceſſarium judicaverit, quam ſanctæ adminiſtrari voluerit oſtenditur. nonnulla illius dicta explicantur.*

Illud etiam ex teſtimoniis allatis facile perſpicitur pœnitentiam inter Eccleſiæ ſacramenta numeratam fuiſſe, ſiquidem generatim, ut diximus, inter Cyprianum ejuſque adverſarios conveniebat Pœnitentiam & confirmationem eſſe ſacramenta: unde conceptis verbis declarat Cyprianus, ut modo vidimus, ſpiritum Patris in Pœnitentiæ ſacramento donari. Ut baptiſmum cathecumenis, ſic lapſis abſolutionem & pacem neceſſariam judicabat Cyprianus. Nam cum latens in ſeceſſu videret ſe non tam cito rediturum, & jam æſtatem cœpiſſe, quod tempus infirmitatibus aſſiduis & gravibus infeſtatur; tam audientibus quam lapſis providendum exiſtimavit, ut nec primi ſine baptiſmo, nec lapſi ſine pace morerentur. Tanti faciebat Cyprianus hanc remiſſionem delicti per ſacerdotes factam, (ſic enim ipſe appellat lib. de Lapſ. pag. 191.) ut grande piaculum a Marciano Arelatenſi admiſſum putaret quod ipſius culpa & crudelitate multi ex fratribus ſine pace annis ſuperioribus obiiſſent, ep. LXVII. Atque hæc cauſa ſanctum Martyrem adduxit, ut inſtante perſecutione Galli & Volſiani, lapſos ſub Decio, qui pœnitentiam agere a primo lapſus die non deſtiterant, ad pacem admitteret. Eum enim idoneum ad confeſſionem Chriſti futurum non putabat, qui non prius pace a ſacerdotibus accepta ſpiritum Patris recepiſſet; tum vero metuebat ne ſi quis relictis omnibus fugiens & in tenebris atque in ſolitudine conſtitutus in latrones forte incuriſſet, aut in febribus & in languore deceſſiſſet, ſibi imputaretur, quod tam bonus miles ſine pace & ſine communicatione deceſſiſſet, ep. LIV. Ex his patet quam parum eos ſalutis cura ſollicitet, qui hoc ſacramentum floccifaciunt, & ex ſacramentorum albo expungunt, quo ſi quis ex lapſis olim caruiſſet, non ex iis ſolum quorum adhuc infirma virtus erat, ſed ex iis etiam quorum perfecta caritas omnibus rebus pro Chriſto abjiciendis elucebat, damnum grande viſum fuiſſet.

Confeſſio peccatorum a Cypriano vendicatur, ut pars ſacramenti omnino neceſſaria & a Deo præſcripta; hortatur lapſos ut *ſinguli confiteantur delictum ſuum, dum adhuc qui deliquit in ſæculo eſt, dum admitti confeſſio ejus poteſt, dum ſatisfactio & remiſſio facta per ſacerdotes apud Deum grata eſt*, lib. de Lapſ. p. 383. Narrat in eodem libro ultionis divinæ miracula in eos nuper edita, qui peccata occulta ſacerdotum cognitioni ſubtraxerant; etiamſi ſcelus cogitatione ſola ſuſceptum ſit, id ſacerdotibus declarandum & confitendum docet. *Denique quanto & fide majores*, inquit pag. 382. *& timore meliores ſunt, qui quamvis nullo ſacrificii aut libelli facinore conſtricti, quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipſum apud ſacerdotes Dei dolenter & ſimpliciter confitentur, exomologeſin conſcientiæ faciunt, animi ſui pondus exponunt ſalutarem medelam parvis licet & modicis vulneribus exquirunt, ſcientes ſcriptum eſſe*, Deus non irridetur. Miror Auctorem editionis Oxonienſis negaſſe ex hoc loco confeſſionem auricularem conſequi. Quinetiam ſententiæ ſuæ teſtem citat Lombertum. *Eruditiſſimus Lombertus* inquit in nota ad hunc locum, *recte hinc colligit crimina ſecreta confeſſione & pœnitentia apud Deum expianda, nec auricularem confeſſionem, quod voluit Pamelius, exinde confici*. At profecto Pamelium inter & Lombertum mirifice convenit, ac diſertis verbis Lombertus ſecretarum cogitationum confeſſionem ſacerdotibus

ſacer-

ſacerdotibus factam fuiſſet declarat. Nec ſane ex verbis Cypriani aliud erui poteſt. Nam cum conſtet confeſſionem occultorum criminum publice & omnibus audientibus factam aut ſaltem præſcriptam non fuiſſe; luce clarius eſt eos qui cogitationes malas apud ſacerdotes confitebantur, qui exomologeſin conſcientiæ faciebant, qui animi ſui pondus exponebant, & vulneribus medelam exquirebant, peccata ſua auribus alicujus ſacerdotis depoſuiſſe. Præterea negari non poteſt circumſtantias omnes in pœnitentia imponenda tamquam aurificis ſtatera examinatas fuiſſe; id diſerte teſtatur Cyprianus in epiſt. LII. At quomodo ſacerdotes convenientem cuique pœnitentiam ob occulta peccata potuiſſent imponere, niſi illis lapſi conſcientiæ ſuæ inſpiciendæ copiam feciſſent? In quo quidem obſervandum eſt hanc cogitationum confeſſionem non eximio quodam & non præſcripto pietatis ardore, ſed adimplendi præcepti divini neceſſitate contineri; *ſcientes ſcriptum eſſe*, ait Cyprianus, Deus non irridetur.

Quo ſanctior erat Cyprianus, eo vehementius cavit, ne ſacramentum quod ad hominum ſalutem inſtitutum eſt, in eorum perniciem converteretur. Quod autem illius hac in re ſtudium excitavit, & eximiæ doctrinæ poſteris prodendæ occaſionem dedit, nequitia fuit nonnullorum presbyterorum, qui tum ut Cypriano moleſtiam exhiberent, tum ut gratiam apud homines novo aucupio inirent, lapſos onere pœnitentiæ levarunt. In ejuſmodi homines ſtudio veritatis accenſus ſic invehitur S. Martyr in libro de Lapſis: *Pacem putant eſſe*, inquit p. 378. *quam quidam verbis fallacibus venditant. Non eſt pax illa ſed bellum, nec Eccleſiæ jungitur qui ab Evangelio ſeparatur. Quid injuriam beneficium vocant, quid impietatem vocabulo pietatis appellant? Quid eis qui flere jugiter & rogare Dominum ſuum debent, intercepta pœnitentiæ lamentatione communicare ſe ſimulant? Hoc ſunt ejuſmodi lapſis quod grando frugibus, quod turbidum ſydus arboribus, quod armentis peſtilens vaſtitas, quod navigiis ſæva tempeſtas: ſolatium æternæ ſpei adimunt, arborem a radice ſubvertunt, ſermone morbido ad lethale contagium ſerpunt, navem ſcopulis, ne in portum perveniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas iſta ſed tollit, nec communicationem tribuit, ſed impedit ad ſalutem. Perſecutio eſt hæc alia & alia tentatio, per quam ſubtilis inimicus impugnandis adhuc lapſis occulta populatione graſſatur ut lamentatio conquieſcat, ut dolor ſileat, ut delicti memoria evaneſcat, ut comprimatur pectorum gemitus, ſtatuatur fletus oculorum, nec Dominum graviter offenſum longa & plena pœnitentia deprecetur, cum ſcritum ſit:* Memento unde cecideris & age pœnitentiam. Plura non referam, cum cuique liceat Cypriani ſententiam oculis cernere in præclaris illis litteris, quas de cauſa lapſorum ad clerum, ad plebem, ad confeſſores atque ad ipſos etiam lapſos ſcripſit. Nec minor Evangelii vigor eniteſcit in litteris confeſſorum Romanorum: imprimis vero in eximia cleri Romani epiſtola inter Cyprianicas XXXI. quam per totum orbem terrarum miſſam fuiſſe diſcimus ex epiſt. LII. Cypriani. *Abſit enim ab Eccleſia Romana*, inquiunt, *vigorem ſuum tam profana facilitate dimittere, & nervos ſeveritatis averſa fidei majeſtate diſſolvere, ut cum adhuc non tantum jaceant, ſed & cadant everſorum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communionum utique non profutura præſtentur, & nova per miſericordiam falſam vulnera veteribus tranſgreſſionis vulneribus imprimantur, ut miſeris ad everſionem majorem eripiatur & pœnitentia. Ubi enim poterit indulgentiæ medicina proficere, ſi etiam ipſe medicus intercepta pœnitentia indulget periculis, ſi tantummodo operit vulnus; nec ſinit neceſſaria temporis remedia obducere cicatricem? Hoc non eſt curare, ſed ſi dicere verum volumus, occidere.* Tanta fuit hac in re Cypriani conſtantia; ut nihil eum infle-

ctere potuerit; non martyrum libelli quibus tamen non parum tribuebat, non imminens a nefariis presbyteris periculum, non excitatæ ab ipsis lapsis seditiones, cum in nonnullis provinciæ Carthaginensis civitatibus impetus in præpositos per multitudinem factus esset, ac Carthagine quidam turbulenti per epistolam confessorum velut quibusdam facibus accensi, plus exardescere & pacem sibi datam extorquere cœpissent. In eo perstitit S. Martyr quod ante decreverat, ut res ad concilium integra servaretur; & arcere a communione sua non dubitavit, si quis ante illud tempus cum lapsis ausus esset communicare.

Nec tamen Cyprianum existimandum est justo severiorem fuisse. Nihil eo lenius fuit, nihil ad indulgentiam proclivius. Operam dabat ut nec acerbus aut durus aut in fratribus fovendis inhumanus videretur, nec iterum solutus esset ac facilis ad communicationem temere laxandam. Lapsis qui ad eum orantes scripserant *se delictum suum cognoscere & pœnitentiam veram agere*, *nec ad pacem temere aut importune properare*, summam humanitatem exhibuit. *Quibus quantum gratulatus sim*, inquit ep. XXVII. *Dominus testis est*, *qui dignatus est ostendere quid ejusmodi & tales servi de ejus benignitate mereantur*. Præcipue vero enituit lenitas Cypriani cum instante Galli & Volusiani persecutione omnes omnino milites Christi, qui arma desiderabant & prælium flagitabant, intra castra dominica collegit, & cum aliis episcopis censuit eis qui de Ecclesia Domini non recesserant, sed pœnitentiam agere & lamentari ac Dominum deprecari a primo lapsus sui die non destiterant, pacem dandam esse. Lenitatem suam sic ipse describit in epist. LV. *Opto omnes*, inquit, *in Ecclesiam regredi*, *opto universos commilitones nostros intra Christi castra*, *& Dei patris domicilia concludi*: *remitto omnia*, *multa dissimulo studio & voto colligendæ fraternitatis*; *etiam quæ in Deum commissa sunt*, *non pleno judicio religionis examino*, *delictis plusquam oportet remittendis pene ipse delinquo*: *amplector promta & plena dilectione cum pœnitentia revertentes*, *peccatum suum satisfactione humili & simplici confitentes*.

Tota Cypriani & agendi & differendi ratio commissam a Christo episcopis fuisse ligandi & solvendi potestatem testatur, & in hoc judicio quanta sit adhibenda cautio & animi provisio demonstrat: sed ne illius dicta nonnulla in deteriorem partem rapiantur, ea breviter explicare conabor. Ait S. Martyr in libro de Hab. Virg. p. 354. *quod nulla sit venia ultra delinquere postquam Deum nosse cœpisti*, in libro 3. Testim. c. 18. p. 580. *Non posse in Ecclesia remitti ei qui in Deum deliquerit*, idque probat ex his verbis 1. Reg. c. 2. *si delinquendo peccet vir adversus virum*, *orabunt pro eo Dominum*. *Si autem in Deum peccet homo*; *quis orabit pro eo*? Sed suam ipse sententiam nitide exponit in libro de Exhort. Mart. p. 516. c 4. ubi idem testimonium citat, neque ex eo probat peccata in Deum commissa dimitti non posse, sed tantum *non facile ignoscere Deum idololatris*. Nihil ergo de ligandi & solvendi potestate, nihil de judicio sacerdotum detrahit; sed certis quibusdam legibus judices adstringit, ita ut non facile dimittant quæ non facile a Deo dimittuntur. Hinc cum schismatici pœnitentiæ onus lapsis eximerent, sic eos refellit in libro de Lapsis p. 378. *Nemo se fallat*, *nemo se decipiat*, *solus Dominus misereri potest*: *veniam peccatis quæ in ipsum commissa sunt solus potest ille largiri*, *qui peccata nostra portavit*, *qui pro nobis doluit*, *quem Deus tradidit pro peccatis nostris*. *Homo Deo esse non potest major*: *nec remittere aut donare indulgentia sua servus potest*, *quod in Dominum delicto graviore commissum est*, *ne adhuc lapso & hoc accedat ad crimen*, *si nesciat esse prædictum*: Maledictus homo qui spem habet in homine.

Do-

Dominus orandus est: Dominus nostra satisfactione placandus est, qui negantem negare se dixit, qui omne judicium de Patre solus accepit. Quemadmodum hoc in loco Cyprianus martyrès plurimum posse apud Deum non negat; sed in libellis quos dare solebant, modum quemdam & delectum requirit; ita eam tantum potestatem exagitat quam sibi nefarii presbyteri per fas & nefas arrogabant. At ubi præscriptæ a Christo & Ecclesia leges servantur, tum vero Cyprianus ratum apud Deum fieri docet sacerdotis judicium. Hinc lapsos hortatur in libro de Lapsis pag. 384. ut peccata confiteantur, *dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Deum grata est*; docet sub finem ejusdem libri Deum *pœnitenti, operanti, roganti*, posse *clementer ignoscere, & in acceptum referre quidquid pro talibus & petierint martyres & fecerint sacerdotes*. Hac spe confisus, cum lapsi instante nova persecutione plurimum ardoris ad pugnam præ se ferrent, præscriptum illis pœnitentiæ tempus imminuit, ac nefas esse duxit, epist. LIV. p. 171. *Ecclesiam pulsantibus claudi, quando permiserit ipse qui legem dedit ut ligata in terris etiam in cælis ligata essent, solvi autem possent illic quæ hic prius in Ecclesia solverentur.*

In eamdem sententiam accipi debet quod ait Firmilianus pag. 303. concilia singulis annis haberi, ut de rebus majoris momenti inter se episcopi deliberent, ac *lapsis quoque fratribus & post lavacrum salutare a diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quæratur; non quasi a nobis*, inquit, *remissionem peccatorum consequantur; sed ut per nos ad intelligentiam delictorum suorum convertantur, & Domino plenius satisfacere cogantur*. Non negat sanctus præsul potestatem dimittendi peccata, quam in hac ipsa epistola p. 307. soli Ecclesiæ catholicæ vendicat; sed verbis modo allatis videtur inesse quidam aculeus in Stephanum, quem Firmilianus credebat plus æquo & ministris & ritus exterioris observationi tribuere, quasi sacramentorum effectum ne hæresi quidem interpellari statueret. Quod cum secus videretur Firmiliano, negat hominibus concessum esse, ut peccata ad arbitrium suum dimittant. Non absimili sententia Origenes in libro de Oratione contendit non omnia peccata esse dimittenda, aut sola oratione & sacrificio expianda, sed quædam retineri, id est, pœnitentiæ subjici debere: ac eos refellit qui se idololatrias condonare, adulteria & fornicationes posse dimittere gloriabantur; quasi per ipsorum precem pro iis qui hæc perpetrarunt, peccatum ad mortem dimittatur.

IX. *Utrum in Africa ante S. Cyprianum gravissimis criminibus negata fuerit communio post pœnitentiam?*

Sed ut facilius de Cypriani ejusque collegarum decretis judicetur; paulo altius repetenda ecclesiæ Africanę disciplina, ac breviter examinandum, utrum ante ætatem Cypriani gravissimis criminibus, ut idololatriæ & homicidio, concessa necne pax post pœnitentiam fuerit.

Qui pœnitentiam, quam sani contemserant, in extremo periculo petebant, ii saltem in Africa primis sæculis rejiciebantur, ut patet ex epist. LII. Cypriani pag. 156. *Et iccirco*, inquit, *frater carissime, pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde & manifesta lamentationis suæ professione testantes, prohibendos omnino censuimus a spe communicationis & pacis, si infirmitate atque in periculo cœperint deprecari, quia rogare illos non delicti pœnitentia, sed mortis urgentis admonitio compellit; nec dignus est in morte capere solatium qui se non cogitavit esse moriturum.* Quod autem spectat ad eos qui mature pœnitentiam petebant, nemini dubium est quin

pacem adulteris in Africa nonnulli ante Cyprianum episcopi negandam decreverint. Id diserte testatur ipse Cyprianus in ep. LII. p. 155. *Et quidem apud antecessores nostros*, inquit, *quidam de episcopis istic in provincia nostra dandam pacem mœchis non putaverunt, & in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauserunt*. Factum videtur hoc decretum intra illud spatium, quod a Tertulliano ad Cyprianum effluxit. Nam Tertullianus in libro de Pudicitia pacis adulteris post pœnitentiam dandæ consuetudinem, ut communem Ecclesiæ catholicæ morem exagitat, seque olim fatetur ita sensisse dum in Ecclesia versaretur. *Erit igitur & hic adversus Psychicos titulus*, inquit cap. 2. *adversus meæ quoque sententiæ retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in notam levitatis objecient*. Quod autem opinati sunt eruditi viri severo illo decreto, quod commemorat Cyprianus, idololatras & homicidas, quorum scelus adulterio gravius est, comprehensos fuisse; non valde probabilis videtur hæc conjectura. Fieri enim potuit ut nimiam adulterii licentiam nonnullis in locis episcopi gravioribus pœnis refrænandam judicarent, nec tamen de idololatria & homicidio idem statuerent; cum præsertim cavendum esset, ne Montanistarum instituta in Ecclesiam induci viderentur. Quo autem odio flagrabat apud omnes hujus hæresis severitas, conjici possit episcopos hoc saltem solatii adulteris pœnitentibus reliquisse, ut pacem in articulo mortis acciperent. Sed hæc Cypriani verba, *& in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauserunt*, ut pœnitentiam, itaetiam spem pacis omnino præclusam fuisse indicant. Cur enim pœnitentia iis imposita non fuisset, quibus post annum aut forte etiam citius danda pax erat, si in mortis periculum incidissent; quique, si e morbo evasissent, pacem semel acceptam retenturi erant, & eodem jure futuri, ac alii fideles? Nam qui his temporibus pacem urgente periculo acceperant, hoc beneficium restituta in integrum valetudine servabant, nec pœnitentiæ cursum explere cogebantur, ut patet ex Cypriani epist. LII.

Sed de adulteriis aliisque gravissimis peccatis ante hæresim Montanistarum, ac de idololatria & homicidio post ipsos Montanistas multæ magnæque occurrunt difficultates, quæ variis sententiis locum dederunt. Existimavit Petavius in not. ad Epiphan. p. 231. primis sæculis gravissimorum criminum reos communione prohibitos fuisse, nec unquam sive incolumes, sive moribundos Ecclesiæ restitutos; atque hanc severissimam disciplinam sub Apostolorum tempora & ad Tertulliani fere sæculum obtinuisse, sed a Zephirino pontifice, quod ad mœchiam spectat, paululum relaxatam, Cypriani temporibus majores ad lenitatem progressus habuisse. Morinus lib 9. de Pœnit. cap. 20. & Natalis Alexander dissert. 7. in Hist. III. Sæc. in aliam prorsus sententiam ivere, & primis illis sæculis pacem lapsis peracta penitentia concessam fuisse contendunt, nec morientibus in decursu pœnitentiæ negatam. Quod magis mirandum in hac sententiarum varietate, insignem Tertulliani locum, qui totius controversiæ cardo est, utrique in eamdem sententiam accipiunt. Inter utrosque convenit Tertullianum, cum ait lib. de Pudicitia cap. 5. *Idololatrum quidem & homicidam semel damnas; mœchum vero de medio excipis?* & cap. 12. *Hinc est quod neque idololatriæ, neque sanguini pax ab ecclesiis redditur*; diserte docere pacem idololatriæ & homicidio apud Catholicos negari. Sed Tertullianum Petávius in re omnium oculis exposita mentiri non suspicatur; nefariæ illum calumniæ & putidi mendacii Morinus & Alexander accusare non dubitant. Neutris omnino assentiri possum, nec Petavio nimiam severitatem primis sæculis affingenti; nec Morino & Alexandro mendacii notam Tertulliano inurentibus. Quamobrem demonstra-

re

re aggrediar tria illa graviſſima peccata idololatriam, homicidium & adulterium a pœnitentia & pace excluſa in antiqua Eccleſia non fuiſſe, nec Tertullianum aliam Catholicis doctrinam adſcribere.

Primum rationis momentum, illudque non leve ſuppeditat ipſe Tertullianus, cujus hæc verba in libro de Pœnitentia leguntur cap. 4. *Omnibus ergo delictis*, inquit, *ſeu carne, ſeu ſpiritu, ſeu facto, ſeu voluntate commiſſis, qui pœnam per judicium deſtinavit, idem & veniam per pœnitentiam ſpopondit.* Nominatim idololatras hoc beneficio non excludi declarat cap. 7. *Itaque* (hoſtis) *obſervat*, inquit, *oppugnat, obſidet, ſi qua poſſit aut oculos concupiſcentia carnali ferire, animum illecebris ſæcularibus irretire, aut fidem terrenæ poteſtatis formidine evertere, aut a via certa perverſis traditionibus detorquere: non ſcandalis, non tentationibus deficit. Hæc igitur venena ejus providens Deus, clauſa licet ignoſcentiæ janua & intinctionis ſera obſtructa, aliquid adhuc permiſit patere. Collocavit in veſtibulo pœnitentiam ſecundam, quæ pulſantibus patefaciat.* Ita Tertullianus dum adhuc inter Catholicos verſaretur. Montaniſta factus aliud docuit, ſed repugnantibus Catholicis, quos ſic loquentes inducit lib. de Pudic. cap. 2. *Cæterum Deus*, inquiunt, *bonus & optimus, & miſericors & miſerator & miſericordiæ plurimus, quam omni ſacrificio anteponit, non tanti ducens peccatoris mortem, quam pœnitentiam, ſalvificator omnium & maxime fidēlium. Itaque & filios Dei miſericordes eſſe oportebit, donantes invicem ſicut & Chriſtus donavit nobis, non judicantes ne judicemur.* Idem Tertullianus peccata dividit *in duos exitus, ac alia remiſſibilia, alia irremiſſibilia* eſſe ſtatuit; ſed fatetur Catholicos ſibi hac in re adverſari, eoſque nullum prorſus peccatum irremiſſibile agnoſcere; *ſed prius decidam*, inquit cap. 3. *intercedentem ex adverſo reſponſionem ad eam pœnitentiæ ſpeciem quam cum maxime definimus venia carere. Si enim*, inquiunt, *aliqua pœnitentia caret venia, jam nec in totum agenda tibi eſt, nihil enim agendum eſt fruſtra: porro fruſtra agetur pœnitentia ſi caret venia. Omnis autem pœnitentia agenda eſt: ergo omnis veniam conſequatur, ne fruſtra agatur, quia non erit agenda ſi fruſtra agatur. Porro fruſtra agetur, ſi venia carebit.* Hæc autem Tertulliani teſtimonia non de ſola Africa accipi debent, ſed de omnibus eccleſiis, quas Montaniſtarum defenſor oppugnat. Ubique enim vigebat hæc diſciplina, ac duobus primis ſæculis viguerat, ut perſpici poteſt ex Hermæ libro ſecundo, Mandat. 4. in primis ex his quæ Clemens apud Euſeb. lib. 3. cap. 23. de ſancto Joanne Evangeliſta narrat. Nec omittenda Dionyſii Corinthiorum epiſcopi ad Amaſtrianorum & alias Ponti eccleſias epiſtola, in qua præcipiebat, ut a quovis lapſu ſive delicto, ſive etiam hæretica pravitate redeuntes benigne ſuſciperentur, teſte Euſebio lib. 4. c. 23.

2. Improbabile prorſus eſt quod ait Petavius Zephirinum, quod ſpectat ad mœchiam, de antiquæ diſciplinæ ſeveritate aliquid remiſiſſe, ac poſtea temporibus Cypriani majores ad lenitatem factos eſſe progreſſus. Non quadrat hæc temporum diſtributio; nam mœchia, ut modo vidimus, quæ Tertulliani temporibus, omnium Catholicorum conceſſu, pacem impetrabat, hoc beneficio apud nonnullas eccleſias ſub Cypriani anteceſſoribus excluſa fuit. Quomodo ergo diſciplina tunc dimitigata dicitur fuiſſe, cum novas acceſſiones habuit ſeveritatis? 3. Si ex Tertulliani verbis concludere liceret, quod Petavius concluſit, ſequeretur non homicidis ſolum & idololatris, ſed iis etiam qui poſt fidem ad hæreſim defecerant, aut inter cruciatus victi ceſſerant, pacem immiſericorditer negatam fuiſſe in Eccleſia catholica: ſic enim loquitur de hæreticis Tertullianus c. 13. *Hymenæi autem*, inquit, *& Alexandri crimen, ſi & in iſto & in futuro ævo irremiſſibile eſt, blaſphemia ſcilicet;*

licet ; utique Apoſtolus non adverſus terminum Domini ſub ſpe veniæ dediſſet ſatanæ, jam a fide in blaſphemiam merſos, unde & naufragos eos juxta fidem pronuntiavit, non habentes ſolatium navis Eccleſiæ. Illis enim venia negatur qui de fide in blaſphemiam negaverunt. Et cap. ult. de iis qui tormentis ſuperantur : *Quæcumque auctoritas*, inquit, *quæcumque ratio mœcho & fornicatori pacem eccleſiaſticam reddit, eadem debebit & homicidæ & idololatris pœnitentibus ſubvenire, certe negatori, & utique illi quem in prælio confeſſionis tormentis colluctatum ſævitia dejecit. Ceterum indignum Deo & illius miſericordia, qui pœnitentiam peccatoris morti prævertit, ut facilius in Eccleſiam redeant qui ſubando, quam qui dimicando ceciderunt. Urget nos dicere indignitas: contaminata potius corpora revocabis quam cruenta? Quæ pœnitentia miſerabiliter titillatam proſternens carnem an vero laniatam?* His in locis Tertullianus prima ſpecie ſic videtur argumentari, quaſi ipſi cum Catholicis conveniat, nec eis qui a fide in hæreſim defecerunt, nec iis qui cum tormentis colluctati ceſſerunt, pœnitentiam concedi oportere; ſed hæc ſeveritas ſic abhorret ab antiquæ Eccleſiæ moribus, ut ei a nemine affingi poſſit. Fatetur Cyprianus in epiſtola ad Quintum redeuntibus hæreticis, qui in Eccleſia baptizati fuerant, manum in pœnitentiam imponi debere, atque hujus conſuetudinis originem ab ipſis Eccleſiæ incunabulis repetere non dubitat: iis autem quorum non animus, ſed corpus in dolore defecerat, quique veniam non lacrymis, ſed cruore & vulneribus petebant, quanta humanitas exhiberi ſoleret in Eccleſia, tum ex libro Cypriani de Lapſis pag. 377. tum ex ejuſdem epiſtola LIII. perſpici poteſt.

Quid igitur ſtatuemus de Tertulliano? Is ſane totus erat in Montani caſtris ac ſecum pugnat, ſed tamen numquam ſine aliqua ingenii luce delirat ; nec eum adeo crediderim deſipuiſſe, ut omnibus hominibus ridendum ſe in aperto mendacio propinaret. Quamobrem illud effatum, *neque idololatriæ neque ſanguini pax ab eccleſiis redditur*, non de Catholicis ſed de Montaniſtarum eccleſiis interpretandum. Nomen Eccleſiæ Tertullianus Montani ſectæ proprio quodam jure ſolet vendicare; velut cum eam vocat Eccleſiam ſpiritus, Eccleſiam in tribus poſitam, cap. 21. aut cum ait cap. 10. *Cederem tibi ſi ſcriptura Paſtoris, quæ ſola mœchos amat, divino inſtrumento meruiſſet incidi ; ſi non ab omni concilio eccleſiarum, etiam veſtrarum, inter apocrypha & falſa judicaretur*. Videtur ſibi multum honoris Catholicis habere, ſi eorum eccleſiis, poſt Montani ſectam, ſecundas attribuat. Aliud proferam exemplum ex c. 7. ubi probat ovis & drachmæ parabolas non convenire in mœchum aut fornicatorem, quia *ſimul apparuit, ſtatim homo de Eccleſia pellitur, nec illic manet, nec gaudium confert repertrici eccleſiæ ſed luctum, nec congratulationem advocat vicinarum, ſed contriſtationem proximarum fraternitatum*. Cave putes Eccleſiæ morem deſcribi, quamvis generatim loquatur Tertullianus; neque enim hæc Eccleſiæ caritatem redolent, ſed inhumanitatem Montaniſtarum, qui digamos foris ſiſtebant, ac *eumdem limitem liminis mœchis quoque & fornicatoribus figebant ; jejunas pacis lacrimas profuſuris, nec amplius ab Eccleſia quam publicationem dedecoris relaturis*. Liquet in ejuſmodi locis non Chriſti Eccleſiam, ſed Montani intelligendam eſſe. Teſtis eſt ipſe Tertullianus quanta humanitate in Eccleſia catholica excipi ſolerent, qui pœnitentiam petebant. *Et tu quidem*, inquit cap 13. *pœnitentiam mœchi ad exorandam fraternitatem in Eccleſiam inducens, conciliatum & concineratum, cum dedecore & horrore compoſitum proſternis in medium ante viduas, ante preſbyteros, omnium lacinias invadentem, omnium veſtigia lambentem, omnium genua detinentem ; inque eum hominis exitum quantis potes miſericordiæ illecebris*

bonus

bonus paſtor & benedictus papa concionaris, & in parabola ovis capras tuas quæris, tuæ ovis ne rurſus de Eccleſia exſiliat, quaſi non exinde jam liceat quod nec ſemel licuit. Quemadmodum ergo Tertullianus de Montani Eccleſia loquitur, cum ait mæchum & fornicatorem, ſimul apparuit, de Eccleſia pelli; ſic etiam ad Montaniſtarum ſynagogas referendum quod ait, neque idololatriæ neque ſanguini pacem ab eccleſiis reddi. Eodem modo interpretandum illud ex c. 13. *Illis enim venia negatur, qui de fide in blaſphemiam negaverunt.* Montaniſtarum hæc ſeveritas non Catholicorum quos ipſe Tertullianus impugnat cap. 19. quod iis, qui *poſt fidem vivam* in hæreſim lapſi fuerant, veniam concederent.

Sed alia ſupereſt ſolvenda difficultas, cur Tertullianus in hac controverſia ſic pugnet, quaſi ipſius adverſarii ſpem omnem veniæ idololatris & homicidis præcludant; idque argumenti loco arripiat, ut cum mæchis & fornicatoribus eodem modo probet eſſe agendum. *Quid agit*, inquit cap. 5. *molliſſima & humaniſſima diſciplina? Aut omnibus eis hoc eſſe debebis*, Beati enim pacifici; *aut ſi non omnibus, noſtra eſſe. Idololatram quidem & homicidium ſemel damnas, mæchum vero de medio excipis, idololatriæ ſucceſſorem, homicidæ anteceſſorem, utriuſque collegam? Perſonæ acceptatio eſt, miſerabiliores pœnitentias reliquiſti.* Et cap. 6. *Dabis ergo & idololatriæ & omni apoſtatæ veniam . . . . communicabis & homicidæ:* citat cap. 19. verba Joannis: *ſi confitemur delicta noſtra, fidelis & juſtus eſt ut dimittat ea nobis, & emundet nos ab omni injuſtitia.* Tum addit, *Numquid ab immunditia? Aut ſi ita eſt, ergo & ab idololatria.* His adde quod ex cap. ultimo ſupra retulimus. *Quæcumque auctoritas, quæcumque ratio mæcho & fornicatori pacem eccleſiaſticam reddit, eadem debebit & idololatræ & homicidis pœnitentibus ſubvenire.*

Sed quibus notum & pertractatum eſt Tertulliani ingenium, his facilis erit in illius ſententiam introitus. Defendendum ſuſceperat quod in Montaniſtarum cauſa maxime nudum & adverſariorum telis expoſitum erat. Nihil enim huic ſectæ majorem invidiam creabat, quam quod adulteros, fornicatores & digamos foris ſiſterent, nulla ſpe pacis ne in extremo quidem ſpiritu relicta. Quam igitur viam inſiſtet Tertullianus ut ſe ex moleſto & difficili loco expediat? Statuit duplex eſſe peccatorum genus. *Alia erunt remiſſibilia*, inquit cap. 2. *alia irremiſſibilia. Secundum quod nemini dubium eſt alia caſtigationem mereri, alia damnationem. Omne delictum aut venia expungit aut pœna; venia ex caſtigatione, pœna ex damnatione.* Utitur deinde auctoritate Joannis quædam peccata non ad mortem, & quædam ad mortem diſtinguentis. *Secundum hanc differentiam delictorum*, inquit, *pœnitentiæ quoque conditio diſcriminatur. Alia erit quæ veniam conſequi poſſit, in delicto ſcilicet remiſſibili; alia quæ conſequi nullo modo poſſit, in delicto ſcilicet irremiſſibili.* Hoc poſito principio declarat ſibi propoſitum eſſe *ſpecialiter de mœchiæ & fornicationis ſtatu examinare in quam delictorum partem debeant redigi*; ſed quia ſciebat hanc peccatorum diſtinctionem a Catholicis rejici, breviter eos refellendos putat, antequam mœchiam in peccatis numquam dimittendis habendam eſſe pugnet. *Sed prius decidam*, inquit, *intercedentem ex diverſo reſponſionem ad eam pœnitentiæ ſpeciem, quam cum maxime definivimus venia carere. Si enim, inquiunt, aliqua pœnitentia caret venia, jam nec in totum agenda tibi eſt. Nihil enim agendum eſt fruſtra. Porro fruſtra agetur pœnitentia, ſi caret venia. Omnis autem pœnitentia agenda eſt. Ergo omnis veniam conſequatur, ne fruſtra agatur; quia non erit agenda, ſi fruſtra agatur. Porro fruſtra agetur, ſi venia carebit.* Hoc Catholicorum argumentum non belle refellit Tertullianus; ſed tamen poſtquam illud ſibi viſus eſt optimis rationibus

nibus evertisse; tum vero quasi instar certissimi principii constaret quædam peccata esse irremissibilia; in id unum incumbit, ut mœchiam & fornicationem ex eo genere esse demonstret. Quare cum ait, *Idololatriam quidem & homicidium semel damnas*, non Catholicos arguit, quasi pacem his peccatis vere denegent & cum adulteris liberalius agant; sed urget adversarium, quem sibi visus est fregisse & coegisse, ut peccata quædam graviora, ut idololatriam, homicidium, hæresim post susceptam fidem dimitti non debere fateretur. Unde Tertullianus accomodate ad institutam peccatorum divisionem, contendit adulterium, ut homicidio & idololatriæ finitime vicinum, a spe veniæ excludendum; aut si lenius agatur cum mœchis, homicidas & idololatras eodem jure esse debere. Ex his elucere arbitror pœnitentibus in Africa eamdem ac in aliis ecclesiis humanitatem patuisse; nedum ex his Tertulliani testimoniis colligere liceat, ut doctissimi viri fecere, alias etiam ecclesias severius cum lapsis egisse.

X. *Utrum nova sub S. Cypriano inducta sit disciplina, ac pristina severitas in solos apostatas & desertores retenta?*

Illustratis, ut potuimus, Tertulliani testimoniis facilior erit & solutior investigatio sententiæ Cypriani. Fucum enim pluribus fecerat Tertullianus, ut & Cypriani sensum non belle acciperent. Tria autem examinanda occurrunt, 1. An disciplina sub Cypriano demitigata fuerit, pristina severitate in solos apostatas & desertores retenta. 2. An lapsis in decursu pœnitentiæ morientibus negata pax fuerit, nisi libellos a martyribus accepissent. 3. An non saltem pœnitentia his qui sacrificaverant usque ad mortem imposita fuerit, nec communio nisi in mortis articulo concessa.

Quod spectat ad disciplinæ immutationem, existimat Albaspinæus lib. 2. Observat. idololatriæ & aliis gravissimis criminibus pacem sub Cypriano concedi cœpisse, ita tamen ut adversus apostatas & desertores antiqua severitas vigeret. Non solum Tertulliani testimoniis nititur doctissimus episcopus, verum etiam argumenti loco sumit; quod nec Cyprianus, nec clerus Romanus de lapsis quidquam statuere ausi sint, sed concilii auctoritatem exspectaverint; tum etiam quod Cyprianus dicat se *necessitatis temporum succubuisse*, & nimiæ remissionis suspicionem reformidet, quia *his qui libellis conscientiam suam maculaverint, vel nefanda sacrificia commiserint, laxandam pacem putaverat* ep. LII. p. 149. Unde contendit Albaspinæus non tam anxiam hujus rei deliberationem futuram fuisse; si concessæ pacis in superioribus persecutionibus exempla præcessissent; nec commissurum fuisse Cyprianum, ut quod majorum auctoritate firmaretur, id a se laxatum diceret. Non absimilis Petavii sententia, ut supra vidimus. Sed eruditum scriptorem præjudicata ex Tertulliani testimoniis opinio in errorem induxit: nullum enim hac in re vestigium novitatis apud Cyprianum, quo nemo veteris disciplinæ exstitit retinentior. Observat S. Martyr in ep. LII. p. 155. quosdam ex suis antecessoribus pacem adulteris denegasse, & *in totum pœnitentiæ locum* clausisse; sed satis indicat hanc legem & a paucis episcopis fixam fuisse, ante quos nulla exstiterat, & sua ætate jam refixam & abrogatam esse. Nec ipse nec quisquam alius in Africa meminerat spem pacis his, qui in superioribus persecutionibus ceciderant, præclusam omnino fuisse. Cum quidam presbiteri lapsis communionem ante actam pœnitentiam dedissent; eorum facinus aversatus est Cyprianus, eosque contra Evangelium veniisse declaravit: sed in hoc tantum eos vituperat; quod id *ante*

actam

actam pœnitentiam conceſſiſſent; *quando oporteat ad hæc per ordinem pervenire*. In omnibus epiſtolis quas ſcripſit in cauſa lapſorum & in libro de Lapſis nihil prorſus reperias, quo lapſi de pace in dubium vocentur, modo parem peccatis pœnitentiam agant? ſed Cyprianus inſtar principii certiſſimi ponit, Deum *pœnitenti*, *operanti roganti* poſſe *clementer ignoſcere*, *poſſe in acceptum referre quidquid pro talibus & petierint martyres & fecerint ſacerdotes*, p. 386. Hortatur in eodem libro p. 383. *ut confiteantur ſinguli delictum ſuum dum ſatisfactio & remiſſio facta per ſacerdotes grata eſt*. Sic etiam clerus Romanus in epiſt. inter Cyprianicas XXXI. ut merito caſtigat *properata nimis remedia communionum utique non profutura*; ita in lapſis deſiderium pacis non improbat; modo pulſent ſane fores, ſed non utique confringant, & adeant ad limen Eccleſiæ ſed non utique tranſiliant. Notanda etiam hæc verba: *Multum illis proficiet penitio modeſta*, *poſtulatio verecunda*, *humilitas neceſſaria*, *patientia non otioſa*. Mos erat in Eccleſia perantiquus, ut martyrum commendatio ad contrahendum pœnitentiæ lapſis impoſitæ tempus valeret: teſtem hujus rei habemus Tertullianum in libro ad Martyres & in libro de Pudicitia. Hinc etiam Cyprianus: *In præteritum ſemper*, inquit epiſt. XI. *ſub anteceſſoribus noſtris factum eſt*, *ut diaconi ad carcerem commeantes*, *martyrum deſideria conſiliis ſuis & Scripturarum præceptis gubernarent*. His addi poteſt memoratus a Cypriano in epiſt. LII. LXVII. LXVIII. omnium eccleſiarum conſenſus in refellendo Novatiano, quem pravæ novitatis propria manus arguebat: ſcripſerat enim, ut teſtatur Cyprianus epiſt. LII. & voce ſua recitaverat litteras cleri Romani, in quibus erat *ut lapſis infirmis & in exitu conſtitutis pax daretur:* eccleſiarum conſenſus in rejiciendis Montaniſtis pariter enituerat.

Quod ergo Cyprianum & clerum Romanum adduxit ut rem ad concilium integram ſervarent, non ea fuit opinio, quæ illis attribuitur; ſed quod viribus ſuis diffiderent in ejuſmodi cauſa, quæ ut ait Cyprianus ep. XIV. *non paucorum*, *nec eccleſiæ unius aut unius provinciæ*, *ſed totius orbis cauſa erat*. Examinandæ erant cáuſæ & voluntates ſingulorum, & varii peccatorum gradus ſuis quique modulis ponderandi; quod examen prorſus inutile fuiſſet, ſi quotquot ſacrificaverant, nullo diſcrimine excluſi a ſpe veniæ fuiſſent. Deinde vero in perſecutione Decii tantus exſtitit lapſorum numerus, ac tantum dedecus nomini Chriſtiano inuſſere, qui, ut ait Cyprianus in libro de Lapſ. p. 374. ad prima ſtatim verba minantis inimici fidem ſuam prodiderunt, ac ultro ad forum cucurrere, ſeque hortamentis mutuis in exitum impulerunt, ut non immerito deliberari potuerit, an non ſeverius aliquid, quam in prioribus perſecutionibus, in ejuſmodi homines ſtatueretur. Sed tamen videntur in concilio Carthaginenſi lenitatis potius, quam ſeveritatis exempla conſtituta. Nam, ut modo videbimus, Libellatici, qui jam pœnitentiam egerant, in ipſo concilio admiſſi ſunt; ſacrificatis autem plena pœnitentia impoſita, ſic tamen ut pace non defraudarentur, ſi ante exactum pœnitentiæ tempus in periculoſum morbum inciderent. Nihil poterat lenius his temporibus conſtitui. Itaque fieri potuit ut concilii lenitatem reprehenſam ab Antoniano defenderet Cyprianus, quamvis nova in hoc concilio diſciplina inducta non fuiſſet. Utrumque autem a ſe Cyprianus non ſine librata diu & ponderata ratione factum declarat, ut & vigente perſecutione ſeveritatem, & pace reddita indulgentiam adhiberet. At ſeveritatem in eo enituiſſe non dicit, quod pacem omnino lapſis negandam decreviſſet, ſed quod eam per fas & nefas petentibus reſtituiſſet, atque excommunicationem intentaſſet, ſi quis cum illis injuſſu ſuo communicaret: ſic etiam in lenitate quæ ſubſecuta eſt, negat eccleſiaſticas leges fuiſſe violatas, ſed proviſum fuiſſe contendit, ut nec la-

pſi deſperatione deficerent, *nec rurſus cenſura evangelica ſolveretur, ut ad communicationem temere proſilirent*. Uno verbo negat a ſe aut a Cornelio quidquam factum eſſe præter exempla majorum. *Nam ſicut anteceſſores noſtri ſæpe fecerunt*, inquit, pag. 151. *colligendis fratribus noſtris cariſſimus frater noſter* (Cornelius) *neceſſitati ſuccubuit*.

Priſtinam ſeveritatem interdum a Cypriano retentam Albaſpinæus & poſt eum Gotofredus lib. 16. Cod. Theod. pag. 210. ex his epiſtolæ LII. verbis colligunt: *Apoſtatæ vero & deſertores vel adverſarii & hoſtes & Chriſti Eccleſiam diſſipantes, nec ſi occiſi pro nomine foris fuerint, admitti ſecundum Apoſtolum poſſunt ad Eccleſiæ pacem, quando nec Spiritus nec Eccleſiæ unitatem tenuerunt*.

Ut hoc Cypriani teſtimonium explicetur, obſervandum eſt 1. Apoſtatas & deſertores non eos dici, ut Albaſpinæus & Gotofredus putant, qui ex Judæis ethnici aut Chriſtiani fiebant, ſed qui nomen dabant Feliciſſimi ſchiſmati. 2. Revocandum eſt in memoriam quod ſupra diximus pacem illis negatam in mortis diſcrimine qui pœnitentiam ſani contempſerant, quia videlicet dubium merito videbatur, an ſincero animi affectu reſipiſcerent. Quod autem de ejuſmodi hominibus ſtatutum erat, id in pluribus aliis par erat obſervari, quorum aut inſanabilis videbatur, aut ceteris ovibus periculoſa improbitas. Hinc cum multi perſpecta Feliciſſimi nequitia remearent & ad Eccleſiam pulſarent, Cyprianus anxie ponderabat, & ſollicite examinabat *qui recipi & admitti ad Eccleſiam deberent*. *Quibuſdam enim*, inquit epiſt. LV. pag. 183. *ita aut crimina ſua obſiſtunt, aut fratres obſtinate & firmiter renituntur, ut recipi omnino non poſſint niſi cum ſcandalo & periculo plurimorum*. Ad hos videntur ſpectare Cypriani minæ in epiſt. XXXVIII. ubi ſic loquitur: *Sed & quiſquis ſe conſpirationi & factioni ejus adjunxerit, ſciat ſe in Eccleſia nobiſcum non eſſe communicaturum, qui ſponte maluit ab Eccleſia ſeparari*. Et in ep. XL. *Si quis autem pœnitentiam agere & Deo ſatisfacere detrectans ad Feliciſſimi & ſatellitum ejus partes conceſſerit, & ſe hæreticæ factioni conjunxerit, ſciat ſe poſtea ad Eccleſiam redire, & cum epiſcopis & plebe Chriſti communicare non poſſe*. Has minas non omnino in rem contulit Cyprianus. Ipſe enim teſtatur in epiſt. LV. multos a ſe e ſchiſmate redeuntes eſſe ſuſceptos, ac plebem gaudere & lætari ſolitam, cum *tolerabiles & minus culpabiles* redirent. Quinetiam plebi interdum perſuadebat, imo extorquebat, ut ex iis qui inemendabiles & protervi erant, nonnulli ſuſciperentur; & unus atque alius, obnitente plebe & contradicente, Cypriani tamen facilitate ſuſcepti, pejores extiterunt quam prius fuerant. Non abſimili ſententia Cyprianus cum pluribus aliis epiſcopis de virginibus quæ cum maſculis in eodem lecto deprehenſæ fuerant, ſic decernit. *Quod ſi obſtinate perſeverant, nec ſe ab invicem ſeparant, ſciant ſe cum hac ſua impudica obſtinatione numquam a nobis admitti in Eccleſiam poſſe, ne exemplum ceteris ad ruinam delictis ſuis facere incipiant*. Merito obſtinatis ejuſmodi peccatoribus, itidem ut pertinacibus ſchiſmaticis, non modo venia, ſed etiam introitus in eccleſiam negabatur. Sed ſi cum debitis converſi cordis ſignificationibus rediiſſent, ac diu multumque fores Eccleſiæ pulſaſſent, non dubium quin eos paterno ſinu excepiſſet Cyprianus & ad pœnitentiam admiſiſſet. Igitur Feliciſſimus ejuſque præcipui ſectatores, cum homines eſſent ad omne ſcelus parati; non diceſſiſſet ab Eccleſiæ regulis Cyprianus, ſi omnem illis in Eccleſiam reditum præcluſiſſet; neque id videri deberet veſtigium quoddam diſciplinæ ante Cyprianum in omnes graviorum criminum reos obſervatæ. 3. Objectus ab Albaſpinæo locus Cypriani non dicit apoſtatas & deſertores,

etiam-

etiamsi relicto schismate sanguinem pro Christo fundant, ad Ecclesiæ pacem admitti non posse, sed tantum nihil illis martyrium extra Ecclesiam ad pacem prodesse posse, quia *nec Spiritus nec Ecclesiæ unitatem tenuerunt*, id quod sæpe alias Cyprianus inculcat. Opponit ejusmodi desertores aliis lapsis pœnitentiam in Ecclesia agentibus, & quos Dominus intus inveniet; cum mundum judicaturus apparebit.

XI. *Utrum S. Cyprianus lapsis in decursu pœnitentiæ morientibus pacem negaverit, his tantum exceptis qui libellos a martyribus acceperant.*

Postquam probavimus Cyprianum nihil novi fecisse, cum lapsis pœnitentibus pacem concessit; sequitur ut inquiramus, an iisdem ante exactam pœnitentiam periculose ægrotantibus communionem negaverit, nisi libellos a martyribus accepissent. Cyprianum contendit Petavius iis tantum pacem indulsisse, qui libellos a martyribus accepissent, ceteris vero ne in præsenti quidem mortis discrimine id concessisse; alioqui nihil discriminis futurum fuisse inter istos & priores, quos tamen meliori aliqua conditione uti oportuit. Sed ipsa S. Martyris verba proferenda sunt: *Quoniam tamen video*, inquit in ep. XII. *facultatem veniendi ad vos nondum esse & jam æstatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduis & gravibus infestatur, occurendum puto fratribus nostris; ut qui libellos a martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non exspectata præsentia nostra, apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cœperit, apud diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint; ut manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace, quam dari martyres litteris ad nos factis desideraverunt.*

Immerito Petavius ex hoc testimonio colligit pacem iis qui libellos non habebant, denegatam fuisse. Nam 1. Quis Cyprianum putet adeo æquitatis oblitum fuisse, ut iis qui pœnitentiam subterfugiebant, *& audaci flagitatione ac violento impetu pacem extorquere* nitebantur, tam benigne provideret *ad illorum violentiam interim quoque genera mitigandam*, ep. XV. fervidos autem pœnitentes, qui se episcopi sui judicio committere, quam pœnitentiam declinare maluerant, sine pace & communione mori pateretur? 2. Clerus Romanus Carthaginensem absente Cypriano monuerat, *ut iis qui post lapsum infirmitate apprehensi essent, & pœnitentes communionem desiderarent, subveniretur*, epist. III. & XV. Atque hoc consilium non modo non improbavit Cyprianus, sed etiam in epist. XV. declarat se *standum* putasse *& cum* eorum *sententia, ne actus noster*, inquit, *qui adunatus esse & consentire circa omnia debet, in aliquo discreparet*. At immane quantum inter Cypriani & Romanorum agendi rationem distaret, si cum isti pacem omnibus vere pœnitentibus dandam esse admonuissent, Cyprianus indulgentia & humanitate in eos solos usus fuisset, qui peccato suo pœnitentiæ fugam & Ecclesiæ perturbationem adjecerant? 3. Non obscure indicat Cyprianus in epist. XIII. quibus non libelli sed pœnitentiæ opera suffragabantur, eis periculose ægrotantibus pacem multo potiori jure esse dandam. *Ceteram quoque partem plebis quæ lapsa est*, inquit, *præsentia vestra fovete, & ut a fide & misericordia Domini non deficiant, vestro solatio focillate. Neque enim deserentur ab ope & auxilio Domini qui mites & humiles & pœnitentiam vere agentes in bonis operibus perseveraverint, quominus illis quoque divino remedio consulatur*. Persuasum ergo esse vult ejusmodi pœnitentibus fore, ut *illis quoque divino remedio consulatur*; atque hoc illis concedit ut solatium

Ecclesiæ legibus consentaneum, quodque nova decreta non desideraret. Neque enim data opera scribebat epistolam XIII. ut ejusmodi lapsis provideret, quibus & Ecclesiæ consuetudo & Romani cleri monita satis providerant; sed ut eorum tumultum comprimeret, qui querelis suis Carthaginensem Ecclesiam incendebant: Atque id causæ esse arbitror, cur Cyprianus in ep. XIV. confirmans, quæ in decima tertia decreverat, nihil nominatim dicat de pace veris pœnitentibus in extremo periculo concedenda. Postquam enim loquutus est de iis qui libellos a martyribus acceperant, hæc addit: *Ceteri vero qui nullo libello a martyribus accepto invidiam faciunt; quoniam non paucorum nec ecclesiæ unius, aut unius provinciæ, sed totius urbis hæc causa est, exspectent de Domini protectione Ecclesiæ ipsius publicam pacem.* Non id profecto sancit Cyprianus, ut veris pœnitentibus pax in exitu negetur, (neque enim retexit quæ in superiore epistola constituerat: sed ea potius confirmat, dum ait se *plene scripsisse ad hanc rem proximis litteris,*) sed nonnullorum festinationem comprimit, qui communionem petebant ante redditam Ecclesiæ pacem, antequam gravi morbo tentarentur. Hos jubet exspectare dum pax Ecclesiæ reddatur: at pacem in exitu non negat; neque eos reprehendit quod a communione arceri se in exitu nollent, sed quod eam ante exulum reditum peterent, ac *confessores ipsos prævenire* vellent.

Sed objicit Petavius meliori conditione uti debuisse qui libellos acceperant, quam qui non acceperant; quod si omnibus concessa pax, nullum prorsus inter utrosque discrimen exstitisse. Existimat Tillemontius Cyprianum ingeniosa quadam caritate fecisse, ut cum præcipue aliquid in honorem martyrum concedere videretur, nihil tamen præcipue concederet; & cum pacem iis tantum qui libellos habebant polliceretur, neminem prorsus ab hac indulgentia excluderet, quippe cum martyres adeo libellorum prodigi essent, ut omnibus eorum liberalitas pateret. Sed si ea accommodatione usus fuisset, qua illum Tillemontius usum esse existimat, ac tacite lapsos omnes fuisset hortatus, ut se libellorum præsidio munirent; an paulo post tanta arsisset indignatione in Lucianum, qui universis lapsis id concedere ausus est, quod jam antea plurimis concesserat. Deinde vero perinique Cyprianus veros pœnitentes ejusmodi periculo exposuisset, ut pace defraudati morerentur; neque enim verisimile erat eos qui hactenus tam timidi ac pudentes fuerant, audaciores deinceps in libellis petendis futuros; aut ipsos etiam confessores in concedendis cautiores non fore, postquam eorum nimiam facilitatem castigaverat Cyprianus.

Cyprianum sic interpretatur Morinus: Cum lex esset, ut pacem moribundi non impetrarent, qui pœnitentiam sani non egerant, existimat eruditus scriptor decernere Cyprianum, ut in iis qui libellos a martyribus acceperant, legis severitas non servetur, ac illis in honorem martyrum pax concedatur, quam frustra hoc præsidio destituti petiissent. Sed hæc interpretatio nec cum verbis nec cum mente Cypriani congruit. 1. Nominatim requirit Cyprianus ut qui libellos a martyribus acceperunt, *prærogativa & auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis* possint. Porro in his epistolis & in libro de Lapsis illud arcte tenet, accurateque defendit, non prodesse lapsis commendationem martyrum, si pœnitentiam agere detrectent; quare si lapsi post tot Cypriani & presbyterorum monita in obstinato pœnitentiæ non agendæ consilio perseverassent, an Cypriano visi essent idonei, qui martyrum auxilio apud Dominum juvarentur? Deinde vero si omnibus libellos habentibus pacem decernebat, sive pœnitentiam egissent, sive non egissent; quid necesse erat delectum habere, ac in conditionis

tionis loco requirere, ut martyrum auxilio adjuvari poſſent? Lapſis ergo Cyprianus non pœnitentiæ onus eximit; ſed potius ad pœnitentiam blande & leniter hortatur, dum pacem offert morientibus, modo martyrum meritis juvari poſſint. Hinc in epiſt. XIV. laudat presbyteros & diaconos, quod lapſos ad pœnitentiam & patientiam hortati eſſent, ac pœnitentiam ab illo agi declarat, qui divinis præceptis mitis & patiens, & ſacerdotibus Dei obtemperans obſequiis ſuis & operibus juſtis Dominum promeretur. Id autem deferre videtur martyrum meritis, ut lapſis nondum ea pœnitentia expiatis, quæ pacem per ſe ipſa in mortis diſcrimine impetret, martyrum commendatio ſuffragetur. Nec levis videri debet hæc indulgentia, ſi temporum illorum ſeveritas attendatur. Etſi enim pœnitentibus periculoſe ægrotantibus pax dari ſolebat; non tamen id ſine delectu & judicio concedebatur. Hinc clerus Romanus re cum pluribus epiſcopis deliberata cenſuit *eorum quorum vitæ ſuæ finem urgens exitus dilationem non poteſt ferre, acta pœnitentia, & profeſſa frequenter ſuorum deteſtatione factorum, ſi lacrimis, ſi gemitibus, ſi fletibus dolentis ac vere pœnitentis animi ſigna prodiderint, cum ſpes vivendi ſecundum hominem nulla ſubſtiterit, ita demum caute & ſollicite ſubveniri*, &c. epiſt. XXXI. Ipſe Cyprianus in ep. XIII. pacem iis ſolis promittit, *qui mites & humiles & pœnitentiam vere agentes in bonis operibus perſeveraverint*. Ex his perſpici poteſt quo lenitatem & indulgentiam perducat Cyprianus. Quibus enim conſultum voluit in epiſtolis XIII. & XIV. hi vel pœnitentiam ſegniter egerant; vel etiam graviſſimo delicto illud addiderant, ut pœnitentiam declinarent, ac diſſenſionibus & querelis Eccleſiam permiſcerent: quibus factis meruerant, ut pax morientibus negaretur, etiamſi pœnitentiam paulo ante morbum incœpiſſent. Quamobrem primis concedit S. Martyr, ut quod eorum pœnitentiæ ad pacem impetrandam deerat, id martyrum meritis expleatur. Poſtremis pariter conſulit atque ut tumultum comprimat, indulgentia in eos utitur; & modo averſum pœnitentiæ remediis animum deponant, quod ſua ſponte mancum & inchoatum videretur, id martyrum meritis compenſatum, a presbyteris ratum haberi jubet.

XII. *Utrum concilium Carthaginenſe pœnitentiam ſacrificatis per totum vitæ tempus impoſuerit.*

Nunc aliud examinandum ſequitur, an non ſaltem ætate Cypriani gravioribus peccatis pœnitentia per totum vitæ tempus impoſita fuerit, & communio ad ipſum mortis articulum dilata. Res dijudicari poteſt ex conſuetudine quæ tunc vigebat, ut qui pacem in gravi morbo accepiſſent, ii valetudine reſtituta reliquum pœnitentiæ tempus non explerent, ſed eodem jure eſſent ac alii fideles. Id perſpicitur ex his Cypriani verbis in epiſt. LII. pag. 152. *Si qui enim*, inquit, *infirmitatibus occupantur, illis, ſicut placuit, ſubvenitur. Poſtea tamen quam ſubventum eſt & periclitantibus pax data eſt, offocari a nobis non poſſunt aut opprimi, aut vi & manu noſtra in exitum mortis urgeri, ut quoniam morientibus pax datur, neceſſe ſit mori eos qui acceperint pacem; cum magis in hoc indicium divinæ pietatis & paternæ lenitatis appareat, quod qui pignus vitæ in data pace percipiunt, hi quoque ad vitam data pace teneantur. Et iccirco ſi accepta pace commeatus a Deo datur, nemo hoc debet in ſacerdotibus criminari, cum ſemel placuerit fratribus in exitu ſubveniri.* Non quadrat tanta lenitas cum irrogata per totum vitæ tempus pœnitentia; alioquin ſæpe uſu eveniſſet, ut qui poſt unum aut alterum pœniten-

nitentiæ annum communionem in gravi morbo accepiſſent, iis e morbo evadentibus jam emeritus eſſet pœnitentiæ curſus, cum interim aliis in eadem cauſa ac forte etiam in leviore culpa triginta aut quadraginta anni ſupereſſent decurrendi. Nimia ſane erat epiſcoporum in judicando animadverſio & rerum omnium conſideratio & proviſio, quam ut tam grave incommodum non effugerent. Sed tamen videndum nobis eſt quid ea de re decreverit concilium Carthaginenſe, in quo lapſorum cauſa paulo poſt reditum Cypriani dijudicata eſt.

Decretum hujus concilii ſic exponit S. Martyr in ep. LII. p. 153. *Et ideo*, inquit, *placuit examinatis cauſis ſingulorum Libellaticos interim admitti, ſacrificatis in exitu ſubveniri*. Non una fuit eruditorum de hoc canone ſententia. Auctor obſervationum criticarum in Bibliothecam ſcriptorum Eccleſiaſticorum negat Libellaticos in ipſo concilio ad pacem protinus admiſſos fuiſſe; ac inter eos & ſacrificatos id ponit diſcriminis, quod iſti per totum vitæ tempus pœnitentiæ addicti fuerint, primi vero interim admiſſi, id eſt, poſt certum pœnitentiæ tempus exactum. Auctor ipſe Bibliothecæ idem de ſacrificatis cenſet, quamvis pacem Libellaticis in ipſo concilio conceſſam exiſtimet fuiſſe. Aſſentitur ei Tillemontius de Libellaticis ac illius cenſorem impugnat; ſed pluribus refellit quod uterque pro certo poſuerat, iis qui ſacrificaverant non alios pœnitentiæ quam vitæ fines præſcriptos fuiſſe. Hæc Tillemontii ſententia multis nominibus videtur antenonenda. Illud autem in primis obſervandum eſt duas illas de Libellaticis & de ſacrificatis quæſtiones ſic inter ſe nexas eſſe, ut quæ de alterutra dicantur, de utraque dicta videre debeant. Nam ſi Libellatici ſtatim in ipſo concilio perhumaniter reſtituti ſunt communioni; probabile non eſt ſacrificatos in extremum vitæ diſcrimen rejectos fuiſſe. Rurſus ſi his verbis, *Placuit ſacrificatis in exitu ſubveniri*, non prohibetur ne pax ante exitum detur, ſed potius decernitur ut periculoſe intra præſcriptum tempus ægrotantibus concedatur; perſpicuum erit Libellaticis, quorum multo levior erat culpa, non pœnitentiam in concilio impoſitam fuiſſe, ſed conceſſam communionem; alioquin ſtatutum fuiſſet, ut iſtis quoque in exitu ſubveniretur.

Quod ſpectat ad Libellaticos; liquet horum verborum *Placuit Libellaticos interim admitti*, hanc eſſe ſententiam, Libellaticos interim admiſſos ad pacem fuiſſe, dum ſacrificati pœnitentiam agerent, id eſt, eodem decreto & pacem Libellaticis & pœnitentiam ſacrificatis decretam fuiſſe: Hinc Cyprianus in epiſt. LIV. ſtatutum fuiſſe ait in hoc concilio de iis qui ſacrificaverant, ut agerent diu pœnitentiam plenam: at Libellaticos eodem decreto minime comprehendit. Anno ſequenti cum ſtatuiſſet inſtante perſecutione iis, qui a primo lapſus die pœnitentiam egerant, communionem concedere; hæc indulgentia ad eos tantum ſpectabat qui ſacrificaverant, quibuſque impoſita fuerat plena pœnitentia. At de Libellaticis nulla mentio, quos tamen maxime oportebat indulgentiæ participes fieri, ſi eam prius in concilio conſecuti non fuiſſent. Quinetiam Cyprianum cum Libellaticis poſt concilium communicaſſe perſpicimus ex ep. LII. Quod enim ait Cyprianus ſe *nemini quidem ex lapſis prius communicaſſe*, quandiu ſæviit perſecutio; *poſtea tamen neceſſitati temporum ſuccubuiſſe*; id referri non poteſt ad ſacrificatos (his enim pœnitentia impoſita fuerat,) ſed tantum ad Libellaticos. Et cum hæc communicatio in invidiam a Novatiano vocaretur, ſic eum refellit Cyprianus in eadem epiſtola: *Aut ſi ſe cordis*, inquit, *& renis ſcrutatorem conſtituit & judicem, per omnia æqualiter judicet, & cum ſciat ſcriptum eſſe*, Ecce ſanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat,

fiat, *fraudatores & mœchos a latere atque comitatu ſuo ſeparet, quando multo & gravior & pejor ſit mœchi quam Libellatici cauſa, cum hic neceſſitate, ille voluntate peccaverit.* Exagitabat ergo Novatianus catholicos epiſcopos, quod cum Libellaticis communicarent. Nec tamen omnibus Libellaticis conceſſa pax in concilio, ſed iis tantum qui pœnitentiam egerant. Quamobrem fruſtra Auctor obſervationum in Biblithecam pluribus probat, quod a nemine negatur, libelli crimen ſine pœnitentia dimiſſum non fuiſſe.

Altera pars decreti facile illuſtratur. Ac 1. quidem illud, *ſacrificatis in exitu ſubveniri*, non pœnitentiam ad extremum ſpiritum producendam, ſed in gravi morbo finiendam indicat, nec in pœnæ, ſed in beneficii loco decretum fuit; ſiquidem Cyprianus in epiſt. LII. nimiæ remiſſionis ſuſpicionem ab hoc decreto removet, ac rationem reddit cur epiſcopi ad hanc lenitatem & indulgentiam deſcenderint. 2. Idem decretum refert in epiſt. LIV. ſed paulo clarius: *Statueramus jampridem*, inquit, *frater chariſſime, participato invicem nobiſcum conſilio, ut qui in perſecutionis infeſtatione ſupplantati ab adverſario & lapſi fuiſſent, & ſacrificiis ſe illicitis maculaſſent, agerent diu pœnitentiam plenam, & ſi periculum infirmitatis urgeret, pacem ſub ictu mortis acciperent.* Tota res ergo in eo vertitur ut quid ſit pœnitentia plena, utrum totum vitæ tempus complexa, an certo quodam ſpatio definita fuerit, expendatur. At id facile perſpicitur ex epiſt. LIX. ubi queritur Cyprianus quod Victori quondam presbytero pacem conceſſiſſet Therapius *antequam pœnitentiam plenam egiſſet, ante legitimum & plenum ſatisfactionis tempus, ſine petitu & conſcientia plebis, nulla infirmitate ac neceſſitate cogente.* Erat ergo præfinitum aliquod pœnitentiæ tempus, cujus imminuendi poteſtas erat penes epiſcopum, modo cauſa aliqua gravis incidiſſet. Eamdem pœnitentiæ plenæ notionem ſuppeditat epiſtola LXII. in qua Cyprianus & alii cum eo epiſcopi de virginibus, quæ cum maſculis deprehenſæ in eodem lecto fuerant, decernunt, ut *ſi pœnitentiam hujus illiciti concubitus ſui egerint, & a ſe invicem receſſerint, inſpiciantur interim virgines ab obſtetricibus diligenter, & ſi virgines inventæ fuerint, accepta communicatione ad eccleſiam admittantur ..... ſi autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehenſa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admiſit, non mariti ſed Chriſti adultera eſt; & ideo æſtimato juſto tempore poſtea exomologeſi facta ad eccleſiam redeat.* Brevis ergo pœnitentia integris virginibus imponitur, corruptis autem plena *& juſto tempore æſtimato:* & quemadmodum in concilio Carthaginenſi ſancitum ut lapſi interim admitterentur, ſacrificati pœnitentiam plenam agerent; ita etiam hoc loco decernunt epiſcopi, ut virgines interim inſpiciantur, & integris in eccleſiam admiſſis corruptæ pœnitentiam plenam agant. 3. Si ſacrificati per totum vitæ tempus addicti pœnitentiæ fuiſſent, neceſſe non fuiſſet *ut examinarentur cauſæ & voluntates & neceſſitates ſingulorum*; ſed ut obſervat Tillemontius, nullum prorſus diſcrimen, nullus delectus exſtitiſſet.

XIII. *De Chriſti in Euchariſtia præſentia.*

Eccleſiæ doctrina de corpore & ſanguine Domini apertis Cypriani teſtimoniis continetur. Quidquid de Euchariſtia prædicat S. Martyr, eo ſpectat ut notio illa confirmetur, quam prima auditione Chriſti verba animis afferunt. Perſpici poteſt illius ſententia ex his quæ de ſacramentis hæreticorum diſſerit. Cur enim in epiſt. LXX. *Euchariſtiam fieri apud illos omnino non poſſe* cenſebat, niſi quia Chriſti verba ab illis fruſtra pronuntiari exiſtimabat, fruſtra invocari Spiritum ſanctum, ut panem & vinum faciat cor-

corpus & ſanguinem Chriſti? ſic etiam Firmilianus ut probet non ſatis eſſe ad effectus ſacramentorum, ut Eccleſiæ preces & ritus ſerventur, exemplo utitur inſanæ cujuſdam mulierculæ, quæ frequenter auſa fuerat, ut & *invocatione non contemtibili ſacrificare ſe panem & Euchariſtiam facere ſimularet*, & *ſacrificium Domino non ſine ſacramento ſolitæ prædicationis offerret*. Illud ergo diſcriminis Firmilianus & Cyprianus inter Catolicorum & hæreticorum Euchariſtiam ponebant, quod hæreticis Spiritum ſanctum invocantibus nulla fieret donorum mutatio, Catholicorum autem preces numquam hoc mirabili effectu carerent.

Adeo perſuaſum & exploratum erat Cypriano de mirabili illo eccleſiaſticæ invocationis effectu, ut de lapſis ante purgatam conſcientiam communicantibus dicere non dubitet lib. de Lapſ. p. 378. *Vis infertur corpori ejus & ſanguini*, & *plus modo in Dominum manibus atque ore delinquunt*, *quam cum Dominum negaverunt*. Non ergo ſola fide corpus Chriſti in Euchariſtia ſumitur, ſed vere & ab indignis ipſis percipitur; nec corpus ab anima & divinitate ſeparatum eſt ſed ipſe Dominus adeſt, ac in eum manibus & ore delinquunt qui indigne communicant. Hinc ipſam Domini majeſtatem adeſſe declarat in eodem libro: ſic enim loquitur de puella quæ a nutrice ad idolum, deinde a parentibus ad eccleſiam delata ſanguinem Domini, quem diaconus reluctanti infuderat, non ſine ſingultu rejecit: *In corpore atque ore violato*, inquit, *Euchariſtia permanere non potuit*. *Sanctificatus in Domini ſanguine potus de pollutis viſceribus erupit*. *Tanta eſt poteſtas Domini*, *tanta majeſtas*, p. 381. Narrat ibidem Cyprianus aliud miraculum: *Et quidem alius*, inquit, *quia & ipſe maculatus ſacrificio a ſacerdote celebrato partem cum ceteris auſus eſt latenter accipere*, *ſanctum Domini edere & contrectare non potuit*, *cinerem ferre ſe apertis manibus invenit*. *Documento unius oſtenſum eſt Dominum recedere cum negatur*. Non ergo panis ex manibus hujus hominis evanuerat, ſed ipſe Dominus receſſerat. Hæc autem Cyprianus ea mente differit, ut hominibus parum caute communicantibus, quid de hoc myſterio ſentiendum ſit explanet. Quamobrem facile perſpicitur quo ſenſu primis ſæculis hæc Chriſti verba, *Hoc eſt corpus meum*, *Hic eſt ſanguis*, &c. epiſcopi acciperent, cum ex his concludant Chriſti corpus & ſanguinem ſumi, in ipſum Dominum ore & manibus delinquere, qui indigne communicant, poteſtatem Domini & majeſtatem adeſſe, ac ipſum Dominum non ſine miraculo e manibus contaminatis receſſiſſe. Si credita tunc non fuiſſet mutatio vini in ſanguinem Chriſti, num, quæſo, poſt eas preces quibus Deus rogatur ut vinum faciat ſanguinem Chriſti, nihil aliud jam niſi ſanguis Chriſti, in calice agnoſceretur? Nihil aliud profecto agnoſcit Cyprianus ſexcentis locis. Statuit adverſus eos, qui aquam tantum in matutinis ſacrificiis offerebant, indignum eſſe Chriſtiano vereri, *ne per ſaporem vini redoleat ſanguinem Chriſti*. *Sic ergo*, inquit, *incipit & a paſſione Chriſti in perſecutionibus fraternitas retardari*, *dum in oblationibus diſcidit de ſanguine ejus & cruore confundi* .... *Quomodo autem poſſumus propter Chriſtum ſanguinem fundere*, *qui ſanguinem Chriſti erubeſcimus bibere?* p. 231. Non ſolum ſanguinem vocat, ſed etiam cruorem, & cum eo ſanguine comparare non dubitat qui in venis noſtris fluit. Ait etiam p. 227. *Quomodo ad potandum vinum veniri non poteſt niſi botrus calcetur ante & prematur*, *ſic nos nec ſanguinem Chriſti poſſemus bibere*, *niſi Chriſtus calcatus prius fuiſſet & preſſus & calicem prior biberet*, *in quo credentibus propinaret*.

Quemadmodum Cyprianus communiones indignas deteſtatur, quia *ſanctum Domini corpus* profanatur, p. 51. quia *vis infertur corpori & ſanguini Domini*,

ni, *& in Dominum manibus & ore* delinquitur, p. 378. quemadmodum Firmilianus inſtar piaculi ducebat quod homines, ut ipſi videbatur, non baptizati *uſurpata temere communicatione contingant corpus & ſanguinem Domini* p. 309. ſic gratiæ dona, quæ ex Euchariſtia percipi ſolent, ex corpore & ſanguine Chriſti præſentibus repetuntur. Docet Cyprianus milites Chriſti conſiderare debere *iccirco ſe quotidie calicem ſanguinis Chriſti bibere*, *ut poſſint & ipſi propter Chriſtum ſanguinem fundere*. Hinc cum inſtante Galli & Voluſiani perſecutionem communionem iis qui ſub Decio lapſi fuerant, concedere decreviſſet, indulgentiæ hanc rationem reddit in ep. LIV. p. 172. *Nam quomodo*, inquit, *docemus aut provocamus eos in confeſſione nominis ſanguinem ſuum fundere, ſi eis militaturis Chriſti ſanguinem denegamus? Aut quomodo ad martyrii poculum idoneos facimus, ſi non eos prius ad bibendum in eccleſia poculum Domini jure communicationis admittimus?* Et in ep. LXIII. p. 229. *Calix dominicus ſic bibentes inebriat ut ſobrios faciat, ut mentes ad ſpiritalem ſapientiam dirigat, ut a ſapore iſto ſæculari ad intellectum Dei unuſquiſque reſipiſcat: & quemadmodum vino iſto communi mens ſolvitur & anima relaxatur, & triſtitia omnis exponitur, ita epotato ſanguine Domini & poculo ſalutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat oblivio converſationis priſtinæ ſæcularis, & mœſtum pectus ac triſte, quod prius peccatis angentibus premebatur, divinæ indulgentiæ lætitia reſolvatur*. Quidqud ergo docet Eccleſia catholica de mutatione panis & vini in corpus & ſanguinem Chriſti, quidquid animo hac fide imbuto obſervari poteſt, id Cypriani menti impreſſum & inſculptum fuiſſe perſpicimus.

Objicit nobis editor Oxonienſis hunc locum ex ep. LXIII. *Sic autem in ſanctificando calice Domini*, inquit p. 230. Cyprianus, *offerri aqua ſola non poteſt, quomodo nec vinum ſolum poteſt. Nam ſi vinum tantum quis offerat, ſanguis Chriſti incipit eſſe ſine nobis. Si vero aqua ſit ſola, plebs incipit eſſe ſine Chriſto. Quando autem utrumque miſcetur, tunc ſacramentum ſpiritale & cæleſte perficitur*. Ex his colligit ſanguinem Chriſti eſſe in calice, quemadmodum ipſa plebs eodem calice contineri dicitur. Sed adeo manifeſtum eſt diſcrimen, ut mirer hominem eruditum in his cavillationibus immorari. Quis enim umquam dixit populum in calice bibi, ore & manibus contingi, populum recedere cum ſpecies immutatæ ſunt, & alia ejuſmodi, quæ de Chriſti ſanguine dicta modo retulimus. Quamobrem cum dicitur plebs eſſe in calice, manifeſta eſt figura quæ neminem latere, neminem in erroris periculum conjicere poſſit. At poſt Chriſti verba, *hic eſt ſanguis* &c. quotidie commemorata & inculcata, poſt quotidianas in ſacrificio preces, ut vinum fiat ſanguis Chriſti, quis figuram ſuſpicari potuiſſet nihil aliud audiens niſi Chriſti ſanguinem eſſe in calice, offerri in calice, & bibi, ac animas noſtras corroborare ut noſtrum ſanguinem pro Chriſto fundamus?

Sed breviter nobis examinandum quid interſit inter eas rationes, quibus aquam Cyprianus calici infundendam, & eas quibus vinum omnino neceſſarium eſſe perſuadet. Sic enim & dominici ſanguinis veritas patebit, & obiter refellentur qui aquam a Cypriano, ut jure divino, non ſolum eccleſiaſtico præſcriptam commendari volunt. S. Martyr evertere ſtatuerat peſſimam conſuetudinem, quæ apud nonnullos obrepſerat, ut aqua ſola in matutino ſacrificio offerretur. Quamobrem demonſtrat aquam non in Euchariſtia, ſed tantum in baptiſmo ad proprium ſacramenti effectum eſſentialem eſſe materiam, & *quotieſcumque aqua ſola in Scripturis nominatur; baptiſma* prædicari, *& appellatione aquæ baptiſma ſignificatum ſemper eſſe*. At vero in Euchariſtia *calicem mixtum fuiſſe quem Dominus obtulit, & vinum fuiſſe quod ſanguinem ſuum dixit, eumque docuiſſe exemplo magiſterii ſui calicem vini & aquæ conjunctione miſceri*. Hinc aquam ad myſticas tantum ſignificationes

adhiberi demonſtrat: *Aquas namque populos*, inquit p. 229. *ſignificare in Apocalypſi Scriptura divina declarat dicens:* Aquæ quas vidiſti, ſuper quas ſedet meretrix illa, populi & turbæ & gentes ethnicorum ſunt & linguæ. *Quod ſcilicet perſpicimus & in ſacramento calicis contineri. Nam quia nos omnes portabat Chriſtus, qui & peccata noſtra portabat, videmus in aqua populum intelligi, in vino vero oſtendi ſanguinem Chriſti.* Hactenus Cyprianus neceſſitatem aquæ elevat potius quam commendat. Sed tamen poſtea ait aquam ſolam offerri non poſſe *quomodo nec vinum ſolum poteſt*, & copulationem & conjunctionem aquæ & vini ſic miſceri in calice Domini, *ut commixtio illa non poſſit ab invicem ſeparari.* Animadvertendum eſt Cypriani conſilium. Diſſerens cum hominibus aquam ſolam adhibentibus, utitur principio quod facile conceſſuri erant, ne vinum quidem ſolum adhiberi debere. Nulla sane illis obſtabat anticipata opinio, quominus id faterentur; quamobrem Cyprianus ſtatuit aquam ſolam adhiberi non debere, quomodo nec vinum ſolum; non quod metueret ne ejuſmodi homines vinum ſolum offerrent: non quod aquam æque ac vinum a Chriſto præſcriptam, & ad eſſentiam ſacramenti pertinere duceret, (ſatis enim declaravit eam ad myſticas ſignificationes adhiberi;) ſed quia hæc comparatio ad vini neceſſitatem demonſtrandam appoſita erat, & ex incommodis, quæ vino ſolo adhibito conſequerentur, multo graviora conſequi patebat, ſi aqua ſola adhibeatur. Hinc quoties in hac epiſtola calicem mixtum eſſe debere ſtatuit, non id proprie refert ad aquam, ſed ad vinum, quod hi, quos refellebat, omittebant.

Neceſſitatem vini longe aliter defendit Cyprianus. Demonſtrat 1. Scripturæ teſtimoniis, ut aquam in baptiſmo, ita vinum in Euchariſtia deſignari. 2. Præceptum Chriſti longe graviſſimum violari, ſi vinum omittatur. *Cum ergo*, inquit p. cad. *neque ipſe Apoſtolus neque Angelus de cælo annuntiare poſſit aliter aut docere præterquam quod ſemel Chriſtus docuit & Apoſtoli ejus annuntiaverunt, miror ſatis unde hoc uſurpatum ſit, ut contra evangelicam & apoſtolicam diſciplinam quibuſdam in locis aqua offeratur in dominico calice, quæ ſola Chriſti ſanguinem non poſſit exprimere.* Et p. 230. *Quod ſi nec minima de mandatis dominicis licet ſolvere; quanto magis tam magna, tam grandia, tam ad ipſum dominicæ paſſionis & noſtræ redemptionis ſacramentum pertinentia fas non eſt infringere, aut in aliud, quam quod divinitus inſtitutum ſit, humana traditione mutare?* 3. Ex hac divini inſtituti temeraria immutatione quænam incommoda conſequi exiſtimat Cyprianus? *Calicem etenim*, inquit p. 228. *ſub die paſſionis accipiens benedixit & dedit diſcipulis ſuis dicens*: Bibite ex hoc omnes. Hic eſt enim ſanguis novi Teſtamenti &c. *Qua in parte invenimus calicem mixtum fuiſſe quem Dominus obtulit, & vinum fuiſſe quod ſanguinem ſuum dixit. Unde apparet ſanguinem Chriſti non offerri, ſi deſit vinum calici; nec ſacrificium dominicum legitima ſanctificatione celebrari, niſi oblatio & ſacrificium noſtrum reſponderit paſſioni. Paſſio eſt enim Domini*, ut ait p. 231. *ſacrificium quod offerimus.* Iccirco ergo ex Cypriano vinum adhibendum in calice, quia cum Chriſtus accepto vino dixerit, *Hic eſt ſanguis* &c. ſi aqua ſola adhibeatur, aqua remanebit, nec jam offeretur Chriſti ſanguis; non erit paſſio Domini ſacrificium noſtrum, nec idem offeretur quod in paſſione oblatum eſt. 4. Commemorat etiam Cyprianus quot & quanta beneficia *epotato ſanguine Domini & poculo ſalutari* percipiamus, ut demonſtret quam damnoſum ſit aquam ſolam adhibere. Addit grande delictum eſſe de Chriſti *ſanguine & cruore confundi*, nec jam eos poſſe *propter Chriſtum ſanguinem fundere, qui ſanguinem Chriſti erubeſcunt bibere.* Jam vero facile perſpicitur quo ſenſu plebem, quo ſenſu ſanguinem Chriſti in calice eſſe exiſtimet Cyprianus. Plebis cum Chriſto conjunctionem aquæ cum vino conjunctione

ſigni-

ſignificari docet ; & aqua omiſſa Chriſti quidem ſanguinem offerri & paſſionem commemorari fatetur ; ſed tamen non leve incommodum fore ſi deſit plebis cum Chriſti conjunctio. At vero ſanguinem Chriſti in calice eſſe declarat, quia Chriſtus dixit, *Hic eſt ſanguis* &c. nec jam, ſi ſanguis deſit, ſacrificium offerri poſſit & paſſio Domini celebrari: quinetiam donis, quæ ſanguinem Chriſti potantibus promiſſa ſunt, penitus defraudabimur.

XIV. *De Communione ſub utraque ſpecie.*

Quamvis Cyprianus ſacrificium ſub utraque ſpecie offerendum eſſe, idque a Chriſto inſtitutum & præſcriptum eſſe contendat, non tamen communionem ſub utraque ſpecie neceſſariam judicabat, ut ex ejus principiis & ex conſuetudine illius ætatis perſpici poteſt. Neque enim quæcumque Chriſtus fecit in inſtitutione ſacramenti, ea omnia inſtar legis obſervanda ducebat, ſed ea tantum quæ ad eſſentiam ſacramenti pertinent. Nam cum ei objiceretur Dominum poſt cœnam obtuliſſe, ſic reſpondet ep. LXIII. p. ead. *Numquid ergo dominicum poſt cœnam celebrare debemus, ut ſic mixtum calicem frequentandis dominicis offeramus? Chriſtum offerre oportebat circa veſperam diei, ut hora ipſa ſacrificii oſtenderet occaſum & veſperam mundi .... Nos autem reſurrectionem Domini mane celebramus.* Cur ergo præſcriptum eſſe negat ut idem hac in re faciamus quod Chriſtus fecit, in oblatione autem panis & vini eum ſacerdotem Chriſti vice vere fungi contendit, *qui id quod Chriſtus fecit imitatur, & offert ſecundum quod ipſum Chriſtum videat obtuliſſe?* Ratio hujus rei ante oculos poſita. Nihil refert ad naturam ſacrificii, utrum mane an poſt cœnam offeratur. Sed ſi aqua pro vino offeratur inſtitutum a Chriſto ſacrificium penitus evertitur, nec ejus paſſio celebratur, nec ſanguis in calice offeretur aut bibetur, ſed aqua communis. Ex his principiis perſpici poteſt quid de communione ſub utraque ſpecie ſenſerit Cyprianus. Neceſſariam & a Chriſto præceptam credere non potuit, quippe cum ad eſſentiam ſacramenti non pertineat. Totum enim Chriſtum ſub utraque ſpecie agnoſcit Cyprianus, illius majeſtatem in calice reveretur, eumque receſſiſſe declarat e manibus hominis contaminati, in quibus loco Euchariſtiæ cinis inventus eſt.

Conſentiunt antiquæ eccleſiæ conſuetudines cum ipſius fide & doctrina. Jam vidimus ex Cypriano exemplum puellæ ex ſolo calice communicantis, quam conſuetudinem nemo neſcit in Occidente uſque ad duodecimum ſæculum perſeveraſſe. Luce clarius eſt hanc puellam ſub ſpecie panis non communicaſſe; hanc enim hiſtoriam refert Cyprianus, ut pateat in corpore ore violato Euchariſtiam permanere non potuiſſe: at ſi ſpeciem panis antea ſumpſiſſet, nullum prorſus miraculum, nulla Cypriani ratio exſtitiſſet. Attulimus etiam exemplum illius, qui in manibus Euchariſtiæ loco cinerem invenit; aliud exſtat ſimilimum in eodem de Lapſis libro mulieris cujuſdam, quæcum *arcam ſuam, in qua Domini ſanctum fuit, manibus indignis tentaſſet aperire, igne inde ſurgente deterrita eſt ne auderet attingere.*

XV. *S. Cypriani ſententia de Sacrificio, de Purgatorio & invocatione ſanctorum.*

Euchariſtiam verum eſſe ac proprie dictum ſacrificium teſtimonio ſuo confirmat Cyprianus. *Dominicæ hoſtiæ veritatem* ſchiſmaticos *per falſa ſacrificia profanare* ait in libro de Unit. Eccleſ. p. 403. Vera illa hoſtia, quam Cyprianus offerri contendit in ſola Eccleſia, ipſe Chriſtus eſt in altari modo incruento immolatus. *Jeſus Chriſtus Dominus & Deus noſter*, inquit ep. LXIII. p. 230 *ipſe*

eſt ſummus ſacerdos Dei patris, & ſacrificium Patri ſeipſum primus obtulit, & hoc fieri in ſui commemorationem præcepit. Cum ergo eadem victima, quæ in cruce oblata eſt, offeratur in altari, non immerito ait Cyprianus, *Paſſio eſt Domini ſacrificium quod offerimus.* Negat in eadem epiſtola *ſacrificium dominicum legitima ſanctificatione celebrari, niſi oblatio & ſacrificium noſtrum reſponderit paſſioni:* ſacrificii a Chriſto inſtituti veritatem inde etiam demonſtrat, quod a ſacerdote Melchiſedech præfiguratum fuerit. *Item in ſacerdote Melchiſedech,* inquit p. 225. *ſacrificii dominici ſacramentum præfiguratum videmus, ſecundum quod Scriptura divina teſtatur & dicit:* Et Melchiſedech rex Salem protulit panem & vinum. *Fuit autem ſacerdos Dei ſummi, & benedixit Abraham. Quod autem Melchiſedech typum Chriſti portaret declarat in Pſalmis Spiritus ſanctus ex perſona patris ad filium dicens:* Ante luciferum genui te. Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech. *Qui ordo utique hic eſt de ſacrificio illo veniens & inde deſcendens quod Melchiſedech ſacerdos Dei ſummi fuit, quod panem & vinum obtulit, quod Abraham benedixit. Nam quis magis ſacerdos Dei ſummi quam Dominus noſter Jeſus Chriſtus, qui ſacrificium Deo patri obtulit; & obtulit hoc idem quod Melchiſedech obtulerat, id eſt, panem & vinum, ſuum ſcilicet corpus & ſanguinem.*

Sacrificium pro vivorum & mortuorum peccatis offertur. Hinc queritur Cyprianus in libro de Lapſis p. 378. quod lapſorum nonnullis communio data ſit *ante purgatam conſcientiam ſacrificio & manu ſacerdotis, ante offenſam placatam indignantis Domini & minantis.* Cyprianus in epiſt. LX. ad epiſcopos Numidas teſtatur ſe ſingulorum, qui ad redemtionem captivorum promte ac liberaliter operati ſunt, nomina ſubdidiſſe, ut eos epiſcopi in mente habeant in orationibus ſuis, *& eis vicem boni operis in ſacrificiis & precibus repræſentent.* Quod ſpectat ad mortuos egregium teſtimonium habemus in epiſt. LXVI. ad clerum & plebem Furnis conſiſtentem. Anteceſſores Cypriani ſtatuerant ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret; ac ſi quis hoc feciſſet, non offerretur pro eo, nec ſacrificium pro dormitione ejus celebraretur. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in ſacerdotum prece, qui ab altari ſacerdotes & miniſtros voluit evocare. Quamobrem cum Victor quidam Geminium Fauſtinum presbyterum auſus eſſet tutorem conſtituere, vetat Cyprianus ne *pro dormitione ejus fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine ejus in eccleſia frequentetur.* Fruſtra contendit auctor editionis Oxonienſis *hæc in fidei, ſpei & caritatis teſſeram, non autem in animarum ſubſidium, aut purgatorii ignis ardoribus æſtuantium refrigerium præſtita fuiſſe, quia hæc ad martyres imprimis ſpectabant.* Nihil agit hoc martyrum exemplum: non offerebatur ſacrificium pro peccatis martyrum, quippe cum omnibus exploratum eſſet eos in cœlo Deum videre. Quamobrem non eodem loco nominabantur, ac alii in Eccleſiæ pace mortui; & quod ait Cyprianus in epiſt. XXXIV. ſacrificia pro illis offerri ſolita, id ipſe Cyprianus explicat in epiſt. XXXVII. ubi ait oblationes & ſacrificia *ob commemorationes eorum* celebrari. Alia fuit ratio morientium in Eccleſiæ pace. Pro eorum peccatis ſacrificium offerebatur, ut videre eſt in liturgia quæ exſtat lib. 8. Conſtit. Apoſt. cap. 41. ubi hæc leguntur: *Pro fratribus noſtris qui in Chriſto requieverunt oremus, ut hominum amans Deus, qui animam defuncti ſuſcepit, ei remittat omne peccatum voluntarium ac non voluntarium, & propitius clemenſque factus collocet eum in regione piorum &c.*

Nec mirum ſane eſt ſi veteres Chriſtiani fidelibus defunctis ſacrificium profuturum ſperabant; quippe cum perſuaſum omnibus atque exploratum eſſet, juſtorum animas, quæ e corpore ſolvuntur antequam peccata omnia expiaverint, pœnis affici in altera vita, eorumque beatitudinem differri. Hinc iis metuebat clerus Romanus, qui ante exactam pœnitentiam moriebantur: *Deo ſciente,* inquit epiſt. XXXI. *quid de talibus faciat, & qualiter judicii ſui pondera examinet.*

minet. Ejuſmodi homines ſic comparat Cyprianus cum iis qui vita pro Chriſto profuſa aut ſaltem ſancte exacta moriuntur. *Aliud eſt*, inquit in ep. LII. p. 154. *ad veniam ſtare, aliud ad gloriam pervenire: aliud miſſum in carcerem non exire inde donec ſolvat noviſſimum quadrantem, aliud ſtatim fidei & virtutis accipere mercedem: aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari & purgari diu igne, aliud peccata omnia paſſione purgaſſe: aliud denique pendere in diem judicii ad ſententiam Domini, aliud ſtatim a Domino coronari*. Inutilis prorſus Rigaltii & editoris Oxonienſis labor in hoc teſtimonio eludendo. Hunc carcerem & longi doloris cruciatum & ignem diu purgantem detorquent ad pœnitentiam lapſis imponi ſolitam a ſacerdotibus. Sed 1. illud ſaltem fateri debent ex Cypriani verbis conſequi, temporales pœnas iis perſolvendas ſupereſſe, quibus remiſſæ ſunt æternæ. 2. Si pœnitentiæ labores Cyprianus deſcribit, multo id magis iis congruit, qui ante exactum pœnitentiæ curſum moriuntur. Nemo enim hanc opinionem affinget Cypriano, ejuſmodi homines non ad veniam ſtare, ſed ad gloriam pervenire; non mitti in carcerem, donec ſolvant noviſſimum quadrantem, ſed ſtatim fidei & virtutis accipere mercedem; non pro peccatis longo dolore cruciatos mundari, & purgari diu igne, non pendere in diem judicii, ſed ſtatim a Domino coronari. 3. Cyprianus non ſolum martyres cum lapſis, ſed etiam virgines cum adulteris comparat. Dubium non eſt quin de martyribus & virginibus mortuis loquatur, cum coronam illis ſtatim donari pronuntiat. Cur ergo eum de pœnitentium ſtatu in hac tantum vita loquutum credamus? Præclara ſane eſſet atque egregia comparatio, martyres & virgines cum idololatris & adulteris in hoc conferre, quod primi ſtatim in altera vita coronentur, poſtremis vero pœnitentiæ labor in hac vita ſubeundus ſit. Sed ſi iſti idololatræ & adulteri poſt inchoatam pœnitentiam moriantur; an ſtatim, ut martyres & virgines, mercedem & coronam accipient, & peccata omnia pœnitentia purgaſſe videbuntur? Quis non videt inſtitutam a Cypriano comparationem ad futuram potiſſimum vitam referri; quippe cum in hac vita pœnitentium laborem ſacræ virgines, quarum erat auſterum vivendi genus, adæquarent, martyres vero longe ſuperarent? 4. Illud *pendere in diem judicii* valde adverſariis moleſtum. Putant Nicolaus Faber & Rigaltius beatitudinem juſtorum a Cypriano in diem judicii, exceptis martyribus, differri. Sed hæc opinio affingi Cypriano non poteſt, qui hoc loco, ut jam obſervavi, non ſolum de martyribus, ſed etiam de virginibus loquitur. Sæpe alias docet, præcipue vero in libro de Mortalitate, non ſolum martyres, ſed alios etiam ſanctos, cum ex hac vita decedunt, cum Chriſto incipere regnare; virgines & pueros ad continentiæ & innocentiæ præmium feliciter pervenire, juſtos ad refrigerium vocari. Illud ergo teſtimonium, de quo nunc agimus, ad eos referri debet, quos ante plenam pœnitentiam mortuos in diem judicii generalis reſervari exiſtimat Cyprianus. Nec mirum ſi ejuſmodi hominum beatitudinem uſque ad hoc tempus differat? cum enim inſtare crederet adventum Domini, temporis ſpatium juſto longius non poterat videri. Porro Cypriani ſententia inde etiam illuſtratur, quod in die judicii martyrum merita pluribus in hunc diem pendentibus profutura declaret: *Credimus quidem*, inquit in libro de Lapſis p. 378. *poſſe apud judicem plurimum martyrum merita & opera juſtorum, ſed cum judicii dies venerit, cum poſt occaſum ſæculi hujus & mundi ante tribunal Chriſti populus ejus adſiſterit*. Atque hæc quidem de iis qui ſeſe in Eccleſia pœnitentiæ ſubmittunt; qui autem extra Eccleſiam moriuntur, eos Cyprianus declarat, etiamſi pro nomine occiſi ſint, numquam ad indulgentiam aliis in ſinu Eccleſiæ morientibus promiſſam perventuros. *Et quia apud inferos confeſſio non eſt*, inquit in eadem ep. LII. p. 158. *nec exomologeſis illic fieri poteſt, qui ex toto corde pœnituerint & rogaverint, in Eccleſiam debent interius ſuſcipi & in ipſa Domino reſervari, qui ad Eccleſiam*

ſuam

ſuam venturus de illis utique, quos in ea intus invenerit, judicabit. Apoſtatæ vero & deſertores & adverſarii & hoſtes & Chriſti Eccleſiam diſſipantes, nec ſi occiſi pro nomine fuerint, admitti ſecundum Apoſtolum poſſunt ad Eccleſiæ pacem, quando, nec Spiritus nec Eccleſiæ tenuerunt unitatem. Merito negat Cyprianus exomologeſin, quæ in hac vita præſcribitur, in altera perfici poſſe. Sed perſpicuum eſt ab eo agnoſci indulgentiam quamdam & pacem, quæ ſchiſmaticis & hæreticis extra Eccleſiam mortuis, etiamſi pro nomine occiſi fuerint, præcluſa & denegata, aliis in Eccleſia mortuis & in adventum Domini reſervatis concedetur.

Ex his patet communionem illam, quam Eccleſia catholica cum ſanctis & martyribus, & cum juſtis ante plenam pœnitentiam mortuis fovet, non novum eſſe commentum, ſed dogma primis ſæculis notum & creditum. Nec mirum ſi hæc communio his non placet qui ab unitate Eccleſiæ diſceſſerunt; ſed Cyprianus, cujus inter precipuas virtutes enituit unitatis amor, præter ea quæ ab illo$ in honorem martyrum decreta retulimus, duobus aliis in locis teſtatur quam arcta intercedat Eccleſiæ præſenti cum ſanctis & martyribus neceſſitudo. Primus exſtat in libro de Hab. Virg. quem ſic concludit Cyprianus: *Tantum mementote tunc noſtri, cum incipiet in vobis virginitas honorari.* Alterum teſtimonium legitur in ep. LVII. ad Cornelium quem ſic alloquitur Cyprianus: *Memores noſtri invicem ſimus, concordes atque unanimes, utrobique pro nobis ſemper oremus, preſſuras & anguſtias mutua caritate relevemus, & ſi quis iſtinc noſtrum prior divinæ dignationis celeritate præceſſerit, perſeveret apud Dominum noſtra dilectio, pro fratribus & ſororibus noſtris apud miſericordiam Patris non ceſſet oratio.* Fruſtra hæc editor Oxonienſis eludere conatur. Virginitatem ait incipere honorari, cum ad confeſſionis decus pervenit; ſed Cyprianus virgines omnes generatim alloquitur, non ſolas martyres; nec proinde martyrii ſed virginitatis coronam indicat. Alterum locum ſic interpretatur Fellus, quaſi Cyprianus cum Cornelio paciſcatur, *ut is qui ſuperſtes fuerit, cui in vivis diutius eſſe contigerit, precari pergat.* At manifeſta eſt cavillatio; non enim hoc precandi munus ei commendat Cyprianus, qui ſuperſtes fuerit, ſed qui *prior præceſſerit*. Sed Fellus ex noſtra interpretatione conſequi negat, ut ſanctos liceat precari. Verum non animadvertit quam hæc arcte cohæreant cum invocatione ſanctorum, quæ ſi priſcis ſæculis inſtar ſuperſtitionis Chriſto injurioſæ habita fuiſſet, vel potius ſi non viguiſſet in tota Eccleſia, ut eam viguiſſe certiſſima monumenta teſtantur, numquam Cypriano in mentem veniſſet virgines & martyres in anteçeſſum precari & invocare.

XVI. *De Chriſti divinitate, ejuſque gratia.*

Præfationis modum tranſgrederer ſi in aliis Cypriani ſententiis accurate veſtigandis immorarer. Nihil enim erroris excogitatum eſt his poſterioribus ſæculis, ut recte obſervat Pamelius, quod non ex Cypriani teſtimoniis refellatur. De Chriſti divinitate ſanctus Martyr data opera non pertractavit, ſed breves illius de Deo incarnato ſententiæ non minus habent roboris & momenti, quam uberior pertractatio. Chriſtum Dominum & Deum noſtrum appellare ſolet, velut cum ait in ep. VIII. p. 42. *Habemus advocatum & deprecatorem pro peccatis noſtris Jeſum Chriſtum Dominum & Deum noſtrum.* Elaborandum eſſe docet in ep. LX. p. 215. *ut Chriſtum judicem & Dominum & Deum noſtrum promereamur obſequiis noſtris.* In ep. LXIII. p. 225. *Jeſus Chriſtus Dominus & Deus noſter ſacrificii hujus auctor & doctor:* & p. 230. *Jeſus Chriſtus Dominus & Deus noſter ipſe eſt ſuminus ſacerdos Dei patris.* In ep. XLVII. p. 139. gratias agit *Deo patri omnipotenti & Chriſto ejus Domino & Deo noſtro ſalvatori.* Vid. ep. LVI. p. 198. & 199. ep. LXV. p. 243. ep. LXXIV. p. 294. & 140. ep. LXXVII. p. 327.

In

In libro de Oratione dom. p. 415. *Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus docuit*, & p. 416. *Deus pacis & concordiæ magister qui docuit unitatem, sic orare unum pro omnibus voluit, quomodo in uno omnes ipse portavit*. In libro de Vanitate idolorum p. 451. Christum similiter vocat Deum nostrum, Deum cum homine mixtum: in lib. 2. Testim. hominem & Deum ex utroque genere concretum. Deum esse & Deum vocari probat in Scripturis veteris & novi Testamenti p. 548. 549. 550. & ad eum refert præclarissima quæque testimonia. In libro de Exhort. mart. p. 520. postquam retulit illud Isaiæ, *Ego Dominus Deus tuus sanctus Israel qui te salvum facio*, addit: *Qui & in Evangelio promittit auxilium divinum Dei servis, in persecutionibus non defuturum dicens*: Cum autem vos tradiderint &c. In libro de Bono patientiæ docet Christum in cælis adorari, ac præcepisse Patrem ut Filius adoretur; ad eum refert hæc Scripturæ testimonia: *Deus manifestus veniet Deus noster & non silebit, Dominus Deus virtutum prodibit*, & alia ejusmodi, tum addit: *Quis autem est qui tacuisse se prius dicit & non tacebit? Utique ille qui sicut ovis ad victimam ductus est..... Hic est Deus noster, id est, non omnium sed fidelium & credentium Deus, qui cum in secundo adventu manifestus venerit, non silebit*. Non omittendus insignis locus ex epist. ad Jubajanum p. 282. ubi docet Cyprianus conceptis verbis tres personas Patrem & Filium & Spiritum sanctum unum esse Deum. *Nam si*, inquit, *baptizari quis apud hæreticos potuit, utique & remissam peccatorum consequi potuit. Si peccatorum remissam consecutus est, & sanctificatus est & templum Dei factus est. Si sanctificatus est & templum Dei factus est quæro cujus Dei? Si creatoris, non potuit, quia in eum non credidit. Si Christi, nec hujus fieri potuit templum, qui negat Deum Christum. Si Spiritus sancti, cum tres unum sint, quomodo Spiritus sanctus placatus esse ei potest, qui aut Patris aut Filii inimicus est?* Vid. lib. de Unit. Eccles. ubi citat hæc Scripturæ testimonia, *Ego & Pater unum sumus, & hi tres unum sunt*. Vid. etiam ep. LXXIV. p. 295. ubi perabsurde dici contendit eos qui foris baptizati sunt. *Christum quidem induisse, sed Spiritum sanctum non potuisse percipere; quasi possit aut sine Spiritu Christus indui, aut a Christo Spiritus separari*.

Summa illa in Deum incarnatum pietas, quæ in scriptis Cypriani mirum in modum elucet, pariter calebat in aliorum Africæ episcoporum animis, ut perspicere possumus ex concilio Carthaginensi in quo adfuerunt 87. episcopi ex Africa, Numidia & Mauritania, cum presbyteris & diaconis, præsente etiam plebis maxima parte. Nemesianus a Thubunis in hoc concilio sic loquitur p. 599. de Spiritu sancto: *Quod natum est de carne caro est, & quod natum est de Spiritu Spiritus est, quia Deus Spiritus est, & de Deo natus est*. Minus commode editor Oxoniensis illud, *de Deo natus est*, sic explicat, Natus de Spiritu de Deo natus est. At dicere debuisset Nemesianus, *de Deo natum est*. Qui mediocriter attendet, hanc hujus loci videbit esse sententiam, quod ex Spiritu natum est, Spiritum esse, quia Spiritus sanctus, cum Deus sit & ex Deo natus sit sive processerit, (hæc enim interdum idem sonant) pro summa sua potestate Spiritus eos efficit quos regenerat. Fortunatus a Tuchabori in eodem concilio sic loquitur p. 600. *Jesus Christus Dominus & Deus noster Dei patris & creatoris filius super petram ædificavit Ecclesiam suam*. Euchratius a Thenis p. 602. *Fidem nostram & baptismatis gratiam Deus & Dominus noster Jesus Christus suo ore Apostolos docens perimplevit dicens*: Ite & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. Ibidem Felix ab Uthina: *Nemini dubium est, sanctissimi consacerdotes, non tantum posse humanam præsumtionem, quantum Domini nostri Jesu Christi adorandam & venarabilem majestatem*. Venantius a Timisa p. 603. *Christus Dominus & Deus noster ad Patrem proficiscens sponsam suam nobis commendavit*.

Quemadmodum de Incarnationis mysterio, sic etiam de acceptis ab incarnato Deo beneficiis magnifice sentiebat Cyprianus. Jamdudum observarunt eruditi

ti theologi Pelagianorum errores multo ante a S. Martyre confutatos fuisse, eumque Auguſtino plurima ad hujus hæreſis everſionem ſuppeditaſſe, Probe ſciebat Cyprianus Dominum advenientem ſanaſſe *illa quæ Adam portaverat vulnera, & venena ſerpentis antiqua* curaſſe p. 476. Hinc baptiſmum omnibus omnino neceſſarium eſſe credebat. *Omnes quidem*, inquit in libro de Habit. virg. p. 362. *qui ad divinum lavacrum baptiſmi ſanctificatione perveniunt, hominem illic veterem gratia lavacri ſalutaris exponunt, & innovati Spiritu ſancto a ſordibus contagionis antiquæ iterata nativitate purgantur*. Imprimis autem catholicum dogma defenditur in epiſt. LIX. quam non ſolus Cyprianus, ſed *& ceteri collegæ qui in concilio adfuerunt* num. 66. ad Fidum ſcripſere. Is neſcio quo opinionis errore ſibi finxerat infantes *intra ſecundum vel tertium diem quo nati ſunt conſtitutos baptizari non oportere, & conſiderandam eſſe legem circumciſionis antiquæ, ut intra octavum diem eum qui natus eſt baptizandum & ſanctificandum non* putaret. Longe aliud in concilio omnibus viſum eſt, ac univerſi judicaverunt *nulli homini nato miſericordiam Dei & gratiam denegandam. Porro autem*, inquiunt, *ſi etiam græviſſimis delictoribus & in Deum multum ante peccantibus remiſſa peccatorum datur, & a baptiſmo atque a gratia nemo prohibetur: quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccavit, niſi quod ſecundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquæ prima nativitate contraxit, qui ad remiſſam peccatorum accipiendam hoc ipſo facilius accedit, quod illi remittuntur, non propria, ſed aliena peccata*. Contra ſuperba Pelagianorum commenta docet Cyprianus pluribus locis nos quotidie peccare, ut in libris de Orat. dom. p. 422. 423. de Opere & Eleemoſynis pag. 477. 478. & 483. & lib. 3. Teſtim. cap. 54.

Chriſti gratiam innumeris in locis mirifice commendat Cyprianus, quī cum adhuc in tenebris & nocte cæca jaceret, fieri non poſſe credebat quod Chriſtiani docebant, *ut quis renaſci denuo poſſet, utque in novam vitam lavacro aquæ ſalutaris animatus quod prius fuerat exponeret, & corporis licet manente compage, hominem animo ac mente mutaret*, epiſt. ad Donat. Sed hunc errorem ſimul cum aliis vitiis & erroribus depoſuit, & Chriſti gratiam eo libentius deinceps prædicavit, quo pertinacius rejecerat. Videri poſſunt quæ in hanc ſententiam diſſerit in epiſtola ad Donatum. Probat in Exhort. mart. pag. 520. ex pluribus Scripturæ teſtimoniis *timendas non eſſe injurias & pœnas perſecutionum, quia major eſt Dominus ad protegendum, quam diabolus ad impugnandum*, vid. p. 514. 515. & 520. 521. & 526. In ep. VIII. maryres hortatur ad conſtantiam, *quia major eſt qui in nobis eſt quam qui in hoc mundo, nec plus ad dejiciendum poteſt terrena pœna, quam ad erigendum tutela divina*. Plura vide in eadem epiſtola, & in ep. LV. p. 183. Huc referri poſſunt plurima alia Cypriani principia; velut cum docet victoriam a Deo dari p. 174. Deum victores ſua dignatione facere 333. 546. Deum remunerare in nobis quidquid ipſe præſtitit, honorare quod ipſe fecit 330. Noſtrum nihil eſſe 569. neminem ſibi quidquam aſſumere debere 424. Totum Deo dandum, ibid. Evolvendus imprimis liber de Oratione dominica, ubi docet orandum ut fiat in nobis voluntas Dei, ut Dei voluntas fiat in corpore & ſpiritu, ut facere poſſimus quod Deus vult: ut in illis non credentibus fiat voluntas Dei, quemadmodum in nobis per fidem noſtram voluntas Dei facta eſt; opus enim eſſe Dei voluntate ut in nobis fiat voluntas Dei: ut qui in baptiſmo ſanctificati ſumus, in eo quod eſſe cœpimus perſeveremus: ut ſanctificatio & vivificatio quæ de Dei gratia ſumitur, ipſius protectione ſervetur.

VITA

VITA SANCTI CYPRIANI

NUNC PRIMUM ADORNATA.

MAGNUM Christianæ religionis lumen Cyprianus, quamdiu in Ecclesia micuit, magna pars fuit earum rerum quæ tunc gestæ fuerunt. Quamobrem suppeditat ejus vita amplissimam differendi segetem, ac toto volumine opus esset, si rerum ad eum pertinentium & genus & modos persequi, si edita singularum virtutum exempla oculis subjicere, si eximios animi sensus ex epistolis & aliis scriptis, in quibus illius mores mirifice depinguntur, eruere instituerem. Sed non est hujus loci ejusmodi pertractatio, nec mihi propositum sic de Cypriani rebus differere, sed tantum eas ordine explicare, ac ipsa etiam scripta temporibus notare. Nam cum hæc elucubratio conjuncte cum sancti Martyris scriptis prodeat, necessaria non est longiorum testimoniorum appositio, quæ quisque potest ex ipso fonte haurire; variisque supersedendum observationibus, quæ forte non essent omittendæ, si S. Cypriani vita separatim ab ejus operibus in lucem ederetur.

I. *De S. Cypriano nondum Christiano. Distinguendus est a Cypriano Antiocheno.*

CYPRIANUM in Africa natum esse nemo dissentit, Carthagine ortum Prudentius & Suidas existimarunt; sed cum S. Martyr hoc beneficium Carthagini acceptum non referat, sed tantum dicat ep. XXXVI. *Ubi enim mihi aut melius possit esse aut lætius, quam illic, ubi me Deus credere voluit & crescere*, alia eum patria videtur in lucem extulisse. Vocabatur Thascius Cyprianus, ut patet ex sententia Proconsulis, & ep. LXIX. Quinetiam adsciverat sibi Cæcilii nomen, teste Hieronymo, ut gratum animum & amorem in presbyterum Cæcilium, cujus opera ad Christum conversus fuerat, hoc monumento testaretur. Pontius diaconus qui Cypriani vitam scripsit, res ab eo ante conversionem gestas minus dignas esse judicavit quas litteris mandaret. Itaque hæc illius vitæ pars in oblivione & tenebris jacet; nec quidquam certo scimus, nisi eum Rhetoricam summa celebritate docuisse, nec iis caruisse vitiis, quæ cum simulacrorum cultu & Christi ignoratione conjuncta esse solent. *Mutati sunt piscatores*, inquit Augustinus serm. 311. part. 1252. *mutati sunt postea etiam plurimi senatores, mutatus est Cyprianus, cujus hodie memoriam frequentamus ...: Ipse scribit, ipse testatur cujus vitæ fuerit aliquando, quam nefariæ, quam impiæ, quam improbandæ ac detestandæ.* Nequaquam tamen in Cyprianum nostrum conveniunt, quæ apud Gregorium Nazianzenum de Cypriano magicis artibus ante conversionem dedito legimus in orat. 18. Perspicuum est hæc ad Cyprianum Antiochenum respicere, quem Gregorius cum Carthaginensi confundit, unam ex duabus personam effingens. Sed tamen quia eruditus Oxonienſis editor unum exstitisse Cyprianum contendit, & quæ de Antiocheno feruntur in fabulis numerat, & ad res Carthaginenſis ornandas composita fuisse pronuntiat, non inutile videtur rem explorare.

Illud 1. negari non potest res gestas Cypriani Antiocheni vetustissimis monumentis proditas fuisse. Illum Eudocia Imperatrix eximiis versibus, teste Photio Cod. 184. celebravit. Opus in tres libros divisum erat; quorum primus Justinæ conversionem & invictam a dæmonibus virginitatem, ac ipsius etiam Cypriani post artis magicæ facinora mirabilem conversionem, baptismum, ostiarii munus, miracula, ac tandem episcopatum continebat. In alio ipse Cyprianus eventuum suorum seriem texebat, & magicas artes quibus & sese ipse & alios in varias formas mutaverat, peregrinationes, ac tandem nefariæ

riæ artis faſtidium, & animum ex deſpe- A ratione, quam conſcientia ſcelerum injiciebat, ad ſpem miſericordiæ divinæ opera Euſebii revocatum narrabat. In tertio denique martyrium Juſtinæ & Cypriani deſcriptum erat. Hæc autem Eudociam non ad artis licentiam, ſed ad hiſtoriæ fidem ſcripſiſſe perſpicitur, tum ex Gregorio Nazianzeno, qui ſcriptam ab ipſo Cypriano ſcelerum Confeſſionem citat, & eadem ac Eudocia de illo commemorat, B orat. 18. tum ex triplici monumento, quod eruditi antiquitatis indagatores domnus Edmundus Martene & domnus Urſinus Durand in ſuo Anecdotorum theſauro ediderunt, nempe Converſione Juſtinæ & Cypriani, Confeſſione ejuſdem Cypriani, ac utriuſque Paſſione. Sic cum Eudociæ verſibus conſentit tripartitum illud opus, ut minime dubium ſit quin illius manibus tritum fuerit. Quis ergo eum numquam exſtitiſſe ſibi perſuadeat, de C quo exſtant monumenta illius temporis, quo vixiſſe dicitur, pene æqualia? Fabulæ in remotis ætatibus latebras quærunt, nec quiſquam tam inepte mentitur, ut quæ nemo vidiſſe ſe aut audiviſſe meminit, ea nuper in clariſſima luce & omnium oculis eveniſſe fingat. Porro fatetur ipſe Fellus, cui tamen hac in re non omnino aſſentior, Confeſſionem Cypriani ante Conſtantini tempora ſcriptam fuiſſe, id eſt, circa illud tempus, quo perfunctus martyrio creditur, nempe ſub Diocletiano & Maximiano, ut teſtatur Eudocia, Præterea ante hoc opus ſcripta fuerant acta Juſtinæ, & Cypriani, ut diſcimus ex libello de utriuſque paſſione. 2. Credibile non eſt ejuſmodi monumenta ad res Cypriani Carthaginenſis ornandas ficta fuiſſe, in quibus nihil erat omnino, quod Cypriano Carthaginenſi aptari poſſet, non tempus, non locus martyrii & epiſcopatus, E non res geſtæ & peregrinationes. 3. Si nullus exſtitiſſet Cyprianus ille Antiochenus, qui cum Juſtina paſſus Nicomediæ dicitur, quomodo de utriuſque nomine dies feſtus ſæculo quarto in loca Nicomediæ vicina induci, quomodo utriuſque fama omnium ore celebrari potuit? Illud autem ex oratione 18. S. Gregorii Nazianz. quæ habita eſt Conſtantinopoli, non obſcure perſpicitur, Cyprianum il- F lum, cujus dies feſtus agebatur, non Carthaginenſem, ſed Antiochenum eſſe. Nam magicas artes & converſionem, ut præcipuos illius vitæ & notiſſimos eventus prædicat Gregorius, ita ut dubitet an quiſquam ex audientibus res illius geſtas ignoret, p. 277. Quinetiam quod ait Cyprianum poſt converſionem factum eſſe ædituum, id ſe ex aliquo audiviſſe teſtatur p. 281. Probabile non eſt Cyprianum Carthaginenſem adeo notum his in regionibus fuiſſe, præſertim ex rebus ad eum minime pertinentibus, ut Gregorium incolæ edocerent; ſed hæc fama & dies feſtus ad alium debent referri.

Objicit Fellus S. Gregorium tam oſcitanter errare non potuiſſe, ut epiſcopum Antiochenum cum Carthaginenſi confunderet; neque enim ſi vere exſtitiſſet Cyprianus ille Antiochiæ epiſcopus, qui Nicomediæ paſſus dicitur, nihil de illo ad Gregorii aures perventurum fuiſſe, qui & a patre res tam mirabiles mature diſcere debuit, & per ſe ipſe Nicomediam & loca vicina pervadens cognoſcere. Sed dum Gregorium vir eruditus culpari non patitur, quod unum ex duobus Cyprianis finxerit, in aliam illum reprehenſionem non multo leviorem conjicit, quod ad Cyprianum Carthaginenſem retulerit monumenta illius ætati & patriæ & rebus geſtis repugnantia. Veriſimilior mihi videtur hæc illius excuſandi ratio: cum ei recens admodum cum iis quos alloquitur intercederet conſuetudo, & poſt aliquot dierum ſeceſſum attemperate ad ipſum diem feſtum rediiſſet, ut ipſe teſtatur p. 275, ſatis proclive fuit in tam anguſtis ad res accurate ediſcendas ſpatiis labi & errare. Quod autem ait idem Fellus nullum inter D Antiochiæ epiſcopos Cyprianum inveniri, id facile expeditur. Non enim Antiochiæ magnæ epiſcopus fuiſſe Cyprianus dicitur, ſed alterius, ut obſervat Tillemontius, in Phœnicia ſitæ, ex qua Damaſcum perductus eſt, ut a judice interrogaretur.

Duo ergo diſtinguendi ſunt Cypriani, & in oratione 18. Gregorii Naz. quid Antiocheno, quid Carthaginenſi conveniat expendendum. Quod ait Gregorius Cyprianum nobili & ſenatoria domo ortum eſſe, id Tillemontius Cypriano noſtro attribuit, ut alteri illi magno non valde conſentaneum; ſed tom. 5. ubi agit de Cypriano Antiocheno, fatetur id non poſſe diſcerni. Non immorabor in excutiendis aliis conjecturis, quæ de Cypriano fieri ſolent, velut quod Baronius & poſt eum alii nonnulli exiſtimarunt Cyprianum jam ſenem ad Chriſtianam religionem acceſſiſſe. Nituntur quodam loco ex epiſtola ad Donatum, ubi ſic loquitur Cyprianus: *Qui poſſibilis, ajebam, eſt tanta converſio, ut repente ac perniciter exuatur, quod vel genuinum ſitu materiæ naturalis obduruit, vel uſurpatum diu ſenio vetuſtatis inolevit?* At Cyprianus non ſuos annos numerat, ſed de vitiis loquitur, quæ in homine etiam non ſene vetuſtatem habent, cum *alta*, ut ibidem legimus, *& profunda penitus radice ſederunt*. Huc adde Cyprianum non

de

de ſuis tantum rebus diſſerere, ſed gene- A ratim omnes ætate ac vitæ conditiones complecti, quarum nullam prorſus excipiebant Chriſtiani, quam non Chriſti gratia renovari & renaſci poſſe dicerent. Liquet id ex his quæ ſequuntur: *Quando*, inquit, *parſimoniam diſcit, qui epularibus cœnis & largis dapibus aſſuevit; & qui pretioſa veſte conſpicuus in auro atque in purpura fulſit, ad plebejum ſe ac ſimplicem cultum quando deponit, Faſcibus ille oblectatus & honoribus,* B *privatus & inglorius eſſe non poteſt. Hic ſtipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu officioſi agminis honeſtatus, pœnam putat eſſe cum ſolus eſt. Tenacibus ſemper illecebris neceſſe eſt, ut ſolebat, vinolentia invitet, inflet ſuperbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas ſtimulet, ambitio delectet, libido præcipitet.* Hæc referenda duxi, ut pateret minus temperanter otio abuti, qui Cyprianum hac pictura mores ſuos expreſſiſſe, & priſtinæ conditionis ſplendorem & opes deſcripſiſſe opinantur. Quæ conjecturæ ſi valent, dicendum erit eum faſcibus fulſiſſe, & vinolentiæ ac rapacitatis vitiis laboraſſe; quod neminem hactenus video ſuſpicatum,

II. *De Sancti Cypriani converſione. Catechumenus bona ſua diſtribuit, ſeque voto continentiæ obſtrinxit. Incertum quo anno & tempore baptizatus.*

Plurimum ſane Chriſtianæ religioni acceſſit ornamenti & præſidii converſione tanti ingenii, ac tum maxime veritas triumphare viſa eſt, cum celeberrimum mendacii doctorem ac defenſorem cepit. Non tamen prima aggreſſione victus eſt Cyprianus, ſed quod in homine inanium rerum cognitione inflato non valde mirum eſt, diu veritatem inter & errorem ancipiti ſententia fluctuavit. Quod enim docet Chriſtiana religio de nova in Chriſto creatione, id ſomnii inſtar domeſtico argumento refellebat, vitia ſua necdum volens emendare, nec emendari poſſe exiſtimans. Quos tum animi æſtus expertus ſit, ſic ipſe in epiſtola ad Donatum ediſſerit: *Ego*, inquit, *cum in tenebris atque in nocte cæca jacerem, cumque in ſalo jactantis ſæculi nutabundus ac dubius veſtigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ neſcius, veritatis ac* F *lucis alienus; difficile prorſus ac durum pro illis tunc moribus opinabar quod in ſalutem mihi divina indulgentia pollicebatur, ut quis renaſci denuo poſſet; utque in novam vitam lavacro aquæ ſalutaris animatus quod prius fuerat exponeret, & corporis licet manente compage hominem animo ac mente mutaret. Qui poſſibilis eſt, ajebam, tanta converſio &c.* Sed tandem illius animum Chriſtus iuflexit, ac docilem fecit hortantibus Cæcilii preſbyteri, qui tam præclari operis adminiſter & interpres fuit; non ille quidem, ut nonnulli opinati ſunt, Diadumeni præceptor, ſed idem potius qui in dialogo Minucii Felicis Chriſtianam religionem per fas & nefas oppugnat, deinde ab Octavio ſtrenue defenſam libenter amplectitur. Amicitia quæ Cypriano intercedebat cum Cæcilio, tam arcte beneficii magnitudine conſtricta eſt, ut eum in parentis loco diligeret Cyprianus, ejuſque nomen ferre voluerit, ac in ipſius domo vixiſſe videatur. *Erat ſane illi de nobis*, inquit Pontius *contubernium viri juſti & laudabilis memoriæ Cæcilii, & ætate tunc & honore presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ divinitatis a ſæculi errore correxerat. Hunc toto honore atque omni obſervantia diligebat, obſequenti veneratione ſuſpiciens, non jam ut amicum animæ coæqualem ſed tamquam novæ vitæ parentem. Deniquæ ille demulſus ejus obſequiis in tantum dilectionis* C *immenſæ merito provocatus eſt, ut de ſæculo excedens arceſſitione jam proxima commendaret illi conjugem ac liberos ſuos, & quem fecerat de ſectæ communione participem, poſtmodum faceret pietatis heredem.* Hoc contubernium, quod Cyprianum in Cæcilii domo indicat vixiſſe, minus congruit cum hominum eruditorum conjecturis, qui Cyprianum uxorem ac forte etiam liberos ha- D buiſſe volunt, cum religionem Chriſtianam amplexus eſt, quamvis nullum prorſus hujus rei veſtigium, nec in ejus ſcriptis nec in illius vita, quam ſcripſit Pontius, deprehendatur,

Varii cogitationum æſtus Cypriani alternantis converſionem demorati ſunt; ſed ſtatim atque veritati ad oculos affulgenti ceſſit, totam ſe in eo profudit pietas, ac Scripturarum oraculis exculta maturos fructus in ipſo primordio extulit. *Inter fidei* E *ſuæ prima rudimenta*, ait Pontius, *nihil aliud credidit Deo dignum, quam ſi continentiam tueretur; tunc enim poſſe idoneum fieri pectus, & ſenſum ad plenam veri capacitatem pervenire, ſi concupiſcentiam carnis robuſto atque integro ſanctimoniæ vigore calcaret. Quis unquam tanti miraculi meminit! Nondum ſecunda nativitas novum hominem ſplendore toto divinæ lucis oculaverat, & jam veteres ac priſtinas tenebras ſola lucis paratura vincebat. Deinde quod* F *majus eſt, cum de lectione divina quædam jam non pro conditione novitatis, ſed pro fidei feſtinatione didiciſſet, ſtatim rapuit quod invenit promerendo Domino profuturum. Diſtractis rebus ſuis ad indigentiam pauperum ſuſtentandam tota prædia pretio diſpenſas, duo bona ſimul junxit, ut & ambitionem ſæculi ſperneret, quo pernicioſus nihil eſt; & miſericordiam, quam Deus etiam ſacrificiis ſuis prætulit, quam nec ille, qui legis omnia mandata ſervaſſe ſe di-*

xcrat, fecit, impleret: & præpropera velocitate pietatis, pene ante cœpit perfectus esse, quam disceret.

Non convenit inter eruditos utrum Christianis sacris initiatus esset Cyprianus, cum se continentiæ lege obstrinxit, ac bona pauperibus distribuit; an adhuc catechumenus præclara hæc duo facinora ediderit. Sed si Pontii verba considerentur attentius, vix ambigendi locus supererit. Conceptis enim verbis declarat nondum baptismo regeneratum fuisse Cyprianum, cum hæc designavit: *non secunda nativitas eum occulaverat, sed sola lucis paratura veteres ac pristinas tenebras vincebat.* Paulo post allata verba, Cyprianus dicitur *adhuc rudis fidei homo, & cui forsitan nondum crederetur.* Idem efficitur ex his verbis, *Prævenit tritura sementem, vindemia palmitem, poma radicem* ..... Et infra: *Quid autem circa pauperes episcopus faceret, quos catechumenos diligebat?* Sed Tillemontius acutissimi judicii scriptor hoc testimonium Pontii, quod quidem fatetur in dubium revocari non debere, conciliari vix posse existimat cum epistola ad Donatum, in qua Cyprianus, ut modo vidimus, emendationem morum & vitæ mutationem ne cogitatione quidem in conversionis primordio assequi se potuisse declarat, nedum tam fervidis initiis exorsus sit: *Desperatione meliorum*, inquit, *malis meis veluti jam propriis ac vernaculis favebam.* Præterea baptismo acceptam referre emendationem morum suorum, & *postquam unda genitalis auxilio superioris ævi labe detersa, in expiatum pectus ac purum desuper se lumen infudit*, tum vero agnovisse se dicit facile esse *quod antea difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur.* Quomodo ergo tot virtutum ornamenta ante baptismum consequi potuit?

Ut hæc difficultas expediatur, observandum est 1. minus accurate Tillemontium ad initia Christianæ professionis referre dubias illas cogitationes, quæ Cyprianum ante conversionem huc & illuc trahebat. Nondum enim credebat in Christum, cum sic animo fluctuaret; sed, ut ipse narrat, *in tenebris atque in nocte cæca* jacebat, *in salo jactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus* fluctuabat, *vitæ suæ nescius, veritatis ac lucis alienus.* Facile ergo Pontius cum Cypriano conciliatur; nec mirum si primus Cyprianum postquam veritati manus dedit, ad virtutis summum evolasse testatur, quamvis Cyprianus ipse morum suorum emendationem ante acceptum fidei donum desperasset. 2. Non immerito Cyprianus renovationem animi sui & novam creationem baptismo attribuit, quamvis multis jam virtutibus instructus ad baptismum accessisset. Sic enim semper tulit Ecclesiastici consuetudo sermonis, ut cum ad baptismum nemo admitteretur, nisi post multa emendatæ vitæ indicia; ipsa tamen renovatio & nova creatio baptismi fructus esse diceretur. Hinc illud Cyrilli Hierosolymitani catechesi 3. p. 45. *Mortuus in peccatis descendisti, vivificatus ascendis in justitia.* Non dubium tamen quin ex catechumenis, quos Cyrillus erudiebat, non pauci jam magnos haberent in virtute progressus; ac forte etiam continentiæ voto sese nonnulli obligaverant, ut observat doctissimus editor in notis ad catech. 4. p. 62. non est hujus instituti usitatam sanctis Patribus & Theologis differendi rationem explanare; sed certe ex ea perspicuum est Ponticum & Cyprianum inter se non pugnare, dum alter præclare facta Cypriani sese ab baptismum præparantis narrat, alter baptismo adjudicat quidquid & in ipsa baptismi administratione & in prævia meditatione & exercitatione consecuutus fuerat; addo etiam quidquid in Confirmationis sacramento & in corporis & sanguinis Christi communione, quæ duo sacramenta simul cum baptismo conferri solebant.

Quo anno conversus fuerit & baptizatus Cyprianus, ex ejus episcopatus initio existimari debet. Nam, ut ait Pontius, *ad officium sacerdotii & episcopatus gradum adhuc neophytus, & ut putabatur, novellus electus est.* Quare cum episcopus anno 248, aut 249. creatus fuerit, ut modo videbimus; baptismus non incommode ad annum 244. aut 245. referetur. Alii ad annum 246. referunt, sed de his rebus nihil videtur certo posse constitui. Frustra autem inquiratur quo anni tempore baptizatus sit. Hoc sacramento initiatum fuisse inter Pascha & Pentecosten existimant Pearsonius & alii nonnulli, *quia hoc temporis spatium ordinandis lavacris in Africa deputatum erat.* Verum etsi hi dies præcipue essent baptismo consecrati, nihil tamen vetabat, quominus baptisma aliis temporibus daretur, si quæ causæ inciderent baptismi post solemnes dies differendi, vel etiam anticipandi. Probat Tertullianus in libro de Baptismo nihil esse incommodi, si baptisma extra solemnes dies justis de causis suscipiatur: *Diem baptismo solemniorem*, inquit, *Pascha præstat... Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est..... Cæterum omnis dies Domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo: si de solemnitate interest, de gratia nihil refert.* Inertes autem baptismi dilatores pluribus castigat S. Gregorius Nazianzenus in orat. 40. nec probat quod dicere solebant: *Luminum*

minum festum expecto: paschatis festum pluris facio: Pentecosten expectabo. Cum Christo baptizari præstat, cum Christo in resurrectionis die ad vitam redire, Spiritus adventum honorare.

Ait Pontius multa Cyprianum adhuc plebejum feciſſe ad veterum exempla juſtorum, & ſi quod eorum præclare factum Scripturæ auctoritate comprobatum & laudatum videret, id imitatione aſſequi conatum eſſe. Prophetiæ dono ornatum eſſe Cyprianum multa ab eo ad Eccleſiæ utilitatem prænognita & prædicta teſtatur. Sed non deſunt qui ex epiſtola ad Donatum, quam recens a baptiſmo ſcripſit, jam tum illum hujus doni & plurium aliorum participem fuiſſe colligant. Sic enim dona illa commemorat, ſic alios hortatur ad ea conſequenda, ut ipſe illis caruiſſe non videatur: *Noſtrum tantum ſitiat pectus*, inquit, *& pateat: quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde jam facultas datur, caſtitate ſobria, mente integra, voce pura, virtute ſincera, in medelam dolentium poſſe venenorum virus extinguere, animorum deſipientium labes reddita ſanitate purgare, inſeſſis jubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem, immundos & erraticos ſpiritus, qui ſe expugnandis hominibus immerſerint, ad confeſſionem minis increpantibus cogere* &c.

III. *De ſtudiis & ſcriptis S. Cypriani a baptiſmo uſque ad ordinationem.*

Non dubium eſt quin quod effluxit temporis a baptiſmo ad ordinationem, id omne Cyprianus inſumſerit in Scripturis legendis, in ſcriptoribus eccleſiaſticis evolvendis, iiſque omnibus meditandis & colligendis quæ poſtea in luce & oculis totius Eccleſiæ deprompſit. Tertullianum inter ſcriptores eccleſiaſticos præcipue videtur adamaſſe. Notum eſt omnibus quod refert Hieronymus in libro de ſcriptoribus eccleſiaſticis vidiſſe ſe *quemdam Paulum Concordiæ, quod Italiæ oppidum eſt, ſenem, qui ſe beati Cypriani jam grandis ætati notarium, cum ipſe admodum eſſet adoleſcens, Romæ vidiſſe diceret, referreque ſibi ſolitum, numquam Cyprianum abſque Tertulliani lectione unam diem præteriiſſe, ac ſibi crebro dicere*, da magiſtrum; *Tertullianum videlicet ſignificans*. Sed ſi legendi Tertulliani adeo ſtudioſus fuit Cyprianus, non minus diligentiæ adhibuit in ejus erroribus cavendis vel potius refellendis. Nam ut omittam unitatem Eccleſiæ, quam a Tertulliano violatam ſtrenue defendit Cyprianus, quot exſtant ſancti Martyris ſententiæ de juſta in lapſos indulgentia, totidem videntur eſſe in Tertullianum aculei.

Non multo poſt baptiſmum ad defenſionem religionis & ad morum informationem ingenium exacuit Cyprianus. Ad hoc enim tempus pertinent epiſtola ad Donatum, ac liber *de idolorum Vanitate*. Summa quidem elucet eloquentia in aliis operibus Cypriani, ineſt gravitas ſententiarum ac verborum ſplendor, ſed epiſtola ad Donatum tanto artificio compoſita eſt ac tot elegantibus ornata picturis, ut ea tempora minime redoleat, cum Cyprianus in maximis rebus gerendis & diſſerendis occupatus non jam exquiſitas venuſtates elaboraret, ſed orationis divitias ſine fuco, ſine pigmentis funderet. Hinc præclare Auguſtinus lib. 4. de Doctrina Chriſtiana cap. 14. *eſt tale aliquid*, inquit, *in epiſtola beatiſſimi Cypriani: quod ideo puto vel accidiſſe, vel conſulto factum eſſe, ut ſciretur a poſteris, quam linguam doctrinæ Chriſtianæ ſanitas ab iſta redundantia revocaverit, & ad eloquentiam graviorem modeſtioremque reſtrinxerit, qualis in ejus conſequentibus litteris ſecure amatur, religioſe aperitur, difficillime impletur*. Hunc librum Pontius inter opera Cypriani primum recenſet, dum ait Cyprianum *emolumentum gratiæ per fidem proficientis* oſtendiſſe. Quamvis autem ſolus loquatur Cyprianus, perſpicitur tamen quædam forma dialogi. Promiſſum ſermonem, repoſcente Donato, exſequitur Cyprianus indulgente vindemia, in horto amœniſſimo; egregie deſcribit qualis ante baptiſmum fuiſſet, & quid in ipſo operatus eſſet baptiſmus, atque ut beneficii a Chriſto accepti magnitudinem commendet, ſæculi vitia & pericula eleganter depingit. Finem dicendi facit inclinato jam ſole; tum, ut reliquum diei in lætitia duceretur, Donatum cui memoria tenax erat & vox canora, hortatur, ut pſalmos ex more aggrediatur in convivio ſobrio. Videtur ergo Donatus non amicus ſolum, ſed etiam convictor Cypriano fuiſſe. Sciebat quid Cypriano detraxiſſet, quidque ei contuliſſet mors criminum, vita virtutum; nomen ſuum dederat cœleſtis militiæ caſtris, & cum nihil ejus auribus tam gratum eſſet, quam quod Deo gratum eſt, ſermonibus Cypriani mirum in modum ducebatur. Circa idem tempus ſcriptus videtur liber de Vanitate idolorum, in quo multa imitatione expreſſa, nonnulla etiam totidem verbis translata occurrunt ex libris Tertulliani adverſus ethnicos & ex dialogo Minucii Felicis. Redolent primordia converſionis nonnulla parum accurate in hoc libro dicta; velut cum ait Cyprianus regna ſorte variari; oportuiſſe Chriſtum pati, & cum paſſus eſſet ad ſuperos denuo regredi.

IV.

IV. *Cyprianus presbyterium & ſacerdotium ſtatim accipit. Quo anno ordinatus epiſcopus. Res geſtæ & ſcriptæ in primordiis epiſcopatus.*

Obſervat Pontius in Cypriano ob eximios in virtute progreſſus minime obſervatum fuiſſe, quod litteræ Apoſtoli præſcripſerant, ut neophyti ad ſacerdotium non eveherentur. *Presbyterium & ſacerdotium ſtatim accepit*, inquit. *Quis enim non omnes bonorum gradus crederet tali mente credenti?* Addit multa illum presbyterum præclare feciſſe, ſed ea memoriæ noſtræ non prodidit. Libenter aſſentior Pearſonio & Fello tres libros Teſtimoniorum a Cypriano presbytero ſcriptos eſſe, vel ſaltem in epiſcopatus primordiis ſcriptos crediderim. In his enim nullum extra eorum veſtigium, quæ poſtea Cyprianus tanto animi ardore defendit, ſive cum lapſos nec ſine pœnitentia recipiendos adverſus Feliciſſimum, nec a ſpe veniæ excludendos adverſus Novatianum contenderet; ſive cum unitatem Eccleſiæ adverſus utrumque tueretur; ſive cum baptiſma extra Eccleſiam nullum & irritum eſſe pugnaret. In tertio libro nonnulla depromit Scripturæ teſtimonia adverſus hæreticos & ſchiſmaticos; ſed multo fuiſſet uberior & vehementior, ſi in ipſo incendio atque inter motus ab hæreticis excitatos ſcripſiſſet. Quinetiam quod ait lib. 3. cap. 28. *Non poſſe in Eccleſia remitti ei qui in Deum deliquerit*, id etſi non incommode explanatum fuiſſe ſpero in præfatione cap. 9. animum tamen ſignificat minus attentum ad commotam a Novatiano controverſiam. Obſervat Fellus nec Scripturæ teſtimonia his in libris eodem modo citari ac in aliis, nec Scripturæ libros iiſdem nominibus deſignari; ex quo ſcriptos eſſe confirmat ante alia Cypriani opera. Inſcripti ſunt Quirino, quem filium appellat Cyprianus, cujuſque rogatu Scripturæ teſtimonia ad certa quædam captiva revocavit, nihil de ſuo apponens præter titulos & præfationes primo & tertio libro præmiſſas. Hos autem libros qui Cypriano abjudicant, aut ſaltem tertium ab Eraſmo in lucem editum, hi refelluntur in prima Baluzii ad hos libro obſervatione, quam operæ pretium eſt legere.

In presbyteri gradu non diu manſit Cyprianus, ſed paulo poſt, ut ex Pontii teſtimonio perſpicitur, mortuo epiſcopo Carthaginenſi ſufficitur *judicio Dei & plebis favore*. Non tamen facile ab eo impetratum eſt, ut tantum onus ſubiret, ſed *cum in dilectionem ejus & honorem totus populus aſpirante Domino proſiliret, humiliter ille ſeceſſit antiquioribus cedens & indignum ſe titulo tanti honoris exiſtimans*. Sed cum populi ſtudia illius ſeceſſu magis accenderentur, & fores domus copioſa fraternitas obſideret, ac per omnes aditus ſollicita charitas circuiret; cedere coactus eſt diviñæ voluntati tot rebus manifeſtis ſignificatæ. Quamvis autem epiſcopatus invito & fugienti impoſitus fuerit, non defuerunt qui illius electioni, facta conjuratione, intercederent; inter quos quinque potiſſimum presbyteri nequitiam ſuam nobilitarunt. Exarſit plebis indignatio in obtrectatores Cypriani, ut patet ex ep. XI. ſed nihil prætermiſit Cyprianus ut exulceratas mentes ad ſanitatem revocaret, *amiciſſimos eos & inter neceſſarios computans, mirantibus multis*, ait Pontius. At quinque illi presbyteri conceptum venenum medullis aluerunt, quod poſt aliquot annos conflato ſchiſmate violenter erupit, Auguſtinus lib. 2. de Bapt. cap. 7. Agrippinum Cypriani prædeceſſorem vocat. Sed huic proxime non ſucceſſit Cyprianus, tum quia in ep. LXXIII. ait multos jam annos eſſe & longam ætatem, ex quo ſub Agrippino decretum in concilio fuerat de rejiciendo hæreticorum baptiſmo: tum quia in ep. LV. ut Fabianum Cornelii, ita Donatum appellat anteceſſorem ſuum. Huic ergo, ut veriſimillimum eſt, proxime ſucceſſit.

Cyprianus in epiſtola LV. anno 250. ſcripta *plebi ſuæ in epiſcopatu quadriennio jam probatum* ſe eſſe dicit. Ex quo eum ordinatum fuiſſe concludunt anno 248. qui de illius rebus geſtis pertractarunt. Sed tamen, ſi rationes accuratius ſubducamus, non tam certa & explorata res eſt, quam eruditis illis viris videtur; ac fieri optime potuit, ut initio anni 249. ordinatus, quatuor epiſcopatus annos numeraret in hac epiſtola LV. quæ ſcribi vix potuit ante Julium menſem anni 252. Sic enim ſolet Cyprianus inchoatos annos pro integris numerare: tempus elapſum a menſe Januario aut Februario anni 250. uſque ad Paſcha anni 251. biennium vocat in epiſt. XL. ſimiliter triennium interpretatur in epiſt. LIII. Quare ſi ordinatus fuiſſet circa Paſcha anni 249. quadriennium numerare poterat menſe Julio anni 252. ſed eum jam epiſcopum fuiſſe circa Paſcha anni 249. perſpicimus ex epiſtola XXIV. in ſeceſſu ſcripta, in qua ait ſe Saturo die Paſchæ lectionem ſemel atque iterum dediſſe. Hoc enim Paſcha cum referri non poſſit ad annum 250. (aberat enim tunc Cyprianus) referri debet ad annum 249. ſed forte cum lectionem Saturo daret, recens erat ab ordinatione: nec quidquam vetat cur eum ordinatum

di-

dicamus initio anni 249. Si tamen ordinationem suscepit anno 248. quod fieri optime potuisse non inficior; certe non multo ante mensem Julium suscepit. Quinquennium enim suo more, non quadriennium numerasset mense Julio ineunte anni 252. si mense Majo ordinatus fuisset anno 248.

Elapsum tempus ab initio episcopatus usque ad persecutionem Decii insumsit Cyprianus in emendandis suorum moribus, & disciplinæ legibus tuendis. Ait enim in epist. LV. se *in quiete disciplinæ* servisse. Cum maximam semper virginum curam gesserit, non incommodo nonnulli ad initia episcopatus referunt librum de Habitu virginum. Alii hæc verba, *Has adhortamur affectione magis quam potestate*, presbyterum magis decere quam episcopum volunt; sed Pearsonius hæc verba Cypriani modestiæ attribuit; episcopalem auctoritatem vigere aliis in locis observat, velut cum ait Cyprianus, *Audite igitur, virgines, ut parentem; audite, quæso, vos docentem pariter ac monentem*. Hunc librum rejicit Rigaltius post Decii persecutionem, hoc fretus argumento quod a Pontio recenseatur inter ea Cypriani opera quibus caruisset Ecclesia, nisi ethnicorum impetum Cyprianus prudenti secessu effugisset. Sed non vidit Rigaltius ipsum etiam librum ad Donatum a Pontio sic commemorari, quem tamen initio conversionis scriptum nemo negaverit. Unde patet Pontium Cypriani opera data occasione enumerare, non modo quæ post secessum scripserat.

Circa idem tempus, id est, ante persequutionem scripta existimatur epist. LXVI. quam Cyprianus scripsit *presbyteris & diaconibus & plebi Furnis consistentibus* de quodam Geminio Victore, qui Geminium Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominaverat. Jubet observari Cyprianus quod ipsius antecessores episcopi jampridem statuerant, *ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur*. Deliberaverat ea de re Cyprianus cum collegis qui præsentes aderant, & compresbyteris qui assidebant. Sæpe enim negotia episcopos Africanos Carthaginem trahebant, quibuscum Episcopus Carthaginensis continuum veluti concilium habere poterat. Satis autem perspicitur, ut Pearsonius & Tillemontius observant, hanc epistolam in pace scriptam fuisse. Neque enim Geminius ille, sæviente persequutione, filiorum tutelam presbytero commisisset, quem dignitas & munus quo fungebatur in medium discrimen conjecisset. Verisimile est Geminium illum Faustinum, quem Victor tutorem nominaverat, postea ejusdem urbis factum esse episcopum. Adfuit enim concilio Carthaginensi anno 256. Geminius Furnitanus.

Tres alias epistolas ante annum 250. scriptas pronuntiat Pearsonius, sexagesimam primam ad Euchratium de histrione quodam, qui etsi a theatro cessaverat, adhuc tamen artem suam docebat; sexagesimam secundam ad Pomponium de virginibus; quæ cum masculis, ex quibus unus erat diaconus, deprehensæ in eodem lecto fuerant; sexagesimam quintam ad Rogatianum de quodam diacono, qui ei contumelias & injurias fecerat, nec dignitatis nec senectutis habita ratione. Si scriptæ sunt hæ litteræ initio episcopatus, necesse est, ut jam tum summa fuerit Cypriani sapientiæ existimatio, cum illius responsa episcopi undique peterent. Sed fatendum nullam inesse his epistolis notam, cur ad hoc tempus referantur. Crediderim potius epistolam ad Rogatianum scriptam esse post motus a Novato ejusque gregalibus excitatos; ad hos enim videtur respicere Cyprianus cum ait: *Hæc sunt enim initia hæreticorum & ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, ut sibi placeant, ut præpositum superbo tumore contemnunt. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi & ordinationem atque unitatem Dei rebellatur.*

Cypriani sapientia elucet in his litteris. In sexagesima prima declarat nec majestati divinæ, nec evangelicæ disciplinæ congruere, ut histrio communicet. Quod si eum penuria hanc artem exercere cogat, ecclesiæ sumptibus sustentari debere, modo tamen contentus sit frugalioribus cibis; aut si illic ecclesia hos sumptus facere non possit, in suam eum invitat. In sexagesima secunda laudat Pomponium quod abstinuisset diaconum, qui cum virgine sæpe manserat, sed & ceteros qui cum virginibus dormire consueverant. Auctor est ut inspiciantur virgines diligenter ab obstetricibus, & si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione in Ecclesiam admittantur. Si tamen hactenus pœnitentiam hujus illiciti concubitus egerint, & a se invicem recesserint. Minatur graviorem censuram, si ad eosdem masculos reversæ fuerint, aut si cum eisdem in una domo, & sub eodem tecto simul habitaverint. Corruptis imponit pœnitentiam plenam, ac eas, si obstinate perseverent, numquam in Ecclesiam admitti posse declarat. In sexagesima quinta laudat humilitatem Rogatiani, quod cum pro episcopatus vigore, & cathedræ auctoritate pœnas de diacono sumere posset, querelas ad se detulerit. Statuit oportere

tere diaconum *augere audaciæ ſuæ pœnitentiam, & honorem ſacerdotis agnoſcere*, & epiſcopo præpoſito ſuo plena humilitate ſatisfacere. Hic facile perſpicitur auctoritas Cypriani, non tam conſilium dantis, quam præcipientis & jubentis, tum ob ſedis dignitatem, tum quia inito cum epiſcopis & presbyteris conſilio reſponſa dabat. Nam epiſtolæ ad Pomponium & ad Rogatianum ſcriptæ fuerunt non ſolum Cypriani nomine, ſed etiam epiſcoporum quibuſcum de propoſitis rebus deliberaverat. Nec mirum ſane eſt, ſi de gravioribus rebus cum Epiſcopis conſiliabatur, qui ſtatuerat ab initio Epiſcopatus ſui nihil ſine conſilio cleri & conſenſu plebis privata ſententia gerere. Ex his quæ deinceps dicemus facile quiſque perſpiciet quanta fuerit Cypriani in hoc genere diligentia & ſedulitas, ſive clerici ordinandi eſſent, ſeu quid aliud majoris rei incipiendum. Laudat Pontius in illius epiſcopatu pietatem & vigorem, miſericordiam & cenſuram, gravem vultum & lætum, nec ſeveritatem triſtem, nec comitatem nimiam, averſum a ſuperbia ſæculari animum, ſed tamen ſine affectatis penuriæ ſordibus, ſummam denique in pauperes charitatem quos catechumenus dilexerat.

V. *De perſequutione Decii ejuſque initiis, ac de magno lapſorum & confeſſorum numero.*

Electus in pace Cyprianus, ut ipſe teſtatur epiſt. LV. annum unum cui forte accedunt aliquot menſes, in hoc rerum ſtatu traduxit. Circa initium hujus anni 250. Novatus presbyter ob uxoris uterum calce percuſſum & partum abortione expreſſum, & alia ſcelera in judicium apud Cyprianum vocatus eſt, jamque aderat cognitionis dies, ſed perſequutio ſupervenit, ep. XLIX. Jactitat ſe Pearſonius hoc presbyteri conjugati exemplo. Sed tamen uxorem non duxit Novatus, tum cum eſſet presbyter; nec ſi presbyter retinuit, idcirco Eccleſiæ vetitum ex continentium numero presbyteros eligere.

Cypriani virtutibus latiſſimum campum aperuit perſequutio Decii, de qua nobis pauca dicenda ſunt, antequam res a Cypriano his moleſtiſſimis temporibus geſtas perſequamur. Decius occiſis crudeliter Philippis & imperio occupato nihil prius ſibi aut potius faciendum eſſe duxit, quam ut in Chriſtianam religionem, quæ ſub Philippis ac ſuperioribus imperatoribus mirum in modum creverat, omnes imperii ſui conatus converteret. Cœpit itaque & ſuo in Philippos odio, & Romanarum ſuperſtitionum, quarum ruinis hanc religionem ſuperſtrui videbat, deſiderio in Chriſtianorum ſanguine parentari.

Perſequutionem ſimul cum imperio Decii cœptam fuiſſe diſcimus ex locuplete teſte Dionyſio Alexandrino, qui defendendæ & tuendæ in hac perſequutione Eccleſiæ plurimas partes ſuſtinuit. *Sed continuo*, inquit apud Euſeb. Hiſt. lib. 6. cap. 41. *Imperii illius erga nos benigniſſimi mutatio nobis nuntiata eſt, & graviſſimus nobis minarum terror intentabatur. Jamque ederat edictum imperatoris*, &c. Idem teſtantur Lactantius in libro de Morte perſeq. cap. 4. & Oroſius lib. 7. cap. 21. Quare cum nullum exſtet veſtigium perſequutionis ante menſem Januarium anni 250. cujus menſis die vigeſimo Fabianum papam Romæ paſſum eſſe conſtet; non aſſentitur Tillemontius erudito Annalium Cyprianicorum auctori, qui Philippum menſe Auguſto anni 149. occiſum eſſe, ac Decium menſe Julio exeunte purpuram ſumpſiſſe exiſtimat. Non immerito quidem ſtatuitur Philippum utrumque periiſſe ante finem anni 249. nec ſeptem annos imperaſſe, ut viſum eſt Euſebio; quippe cum in codice Juſtiniani l. 4. tit. 16. exſtet reſcriptum ſub Decii nomine datum XIV. Kal. Nov. Æmiliano & Aquilino Coſſ. Videtur ergo jam tum Philippi periiſſe; ſed id menſe Auguſto contigiſſe non probatur. Quinetiam citat Tillemontius ex cod. Juſtiniani lib. 6. tit. 36. legem a Philippo datam idib. Octobr. eodem Æmiliano conſule, cui non ſine errore collega aſſignatur Peregrinus.

Sed quæcumque Decio tribuantur imperii initia, negari non poteſt perſequutionem initio anni 250. ſæviiſſe. Caruerunt primordia crudelitate tormentorum, non id quidem omnibus in locis; ſed ſaltem Carthagine, ubi primo confeſſoribus non aliæ inflictæ ſunt pœnæ, quam carcer & exilium; ſed paucis menſibus elapſis nullum abfuit cruciatus genus. Sic Aurelius, ut ait Cyprianus ep. XXXIII. ſub *oculis ante paucorum, quando extorris fiebat*, congreſſus eſt; at poſtea *meruit & in foro congredi clariore virtute, ut poſt magiſtratus etiam proconſulem vinceret & poſt exilium tormenta ſuperaret*. Exiſtimat Tillemontius perſequutionem citius Romæ quam in Africa ſæviiſſe, ac Moyſen & Maximum presbyteros Romanos jam in carcerem conjectos fuiſſe, cum perſequutio in Africa incæpit, quamvis poſt Fabiani Papæ martyrium conjecti fuerint, ut habetur in Bucherii Pontificali. Non ſane repugnat, ut perſequutio citius Romæ quam in provinciis eruperit; ſed tamen Cypriani verba, quibus vir doctiſſimus nititur, non id omnino demonſtrant, quod ipſi videtur, confeſſores Romanos ante in carcerem con-

conjectos fuisse, quam Carthaginenses; sed tantum cruciatus & tormenta prius Romæ incœpisse quam Carthagine. Sic enim loquitur Cyprianus in epistola xxv. ad Moysen & Maximum & alios confessores: *Vos enim primores & duces ad nostri temporis prælium facti cœlestis militiæ signa movistis: vos spiritale certamen, quod nunc geri Deus voluit, vestris virtutibus imbuistis: vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis: inde initia felicia pugnandi orta sunt: inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hic per tormenta consummari martyria; sed qui in congressione præcedens exemplum virtutis fratribus factus est, cum martyribus in honore communis est. Coronas vestras manu sertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus tradidistis.* Negat Tillemontius ex his verbis sequi Moysen & Maximum Romæ omnium primos confessos esse, quippe cum Fabianus ante martyr obierit, quam isti in carcerem conjicerentur; sed tantum hanc eos laudem ante Carthaginenses retulisse. Sed tamen neminem excipit Cyprianus, ac confessores, ad quos scribebat, *primores & duces ad nostri temporis prælium* signa movisse declarat. Multo ergo satius est hæc de martirum constantia in cruciatibus perferendis, ut tota verborum complexio postulat, accipere.

Causam persequutionis repetit Cyprianus in libro de Lapsis ex Christianorum peccatis, quorum antiquam pietatem longa pax adeo corruperat, ut in plerisque pecuniæ fames, deliciarum amor, fraudes & rapinæ, matrimonia cum infidelibus, perjuria, inimicitiæ & maledicta merito culparentur. Plurimos etiam episcopos infecerat corruptela, in quibus Cyprianus, non modo sæcularium rerum procurationes, & per alienas provincias negotiationis quæstuosæ nundinas, sed etiam fraudes & rapinas & usuras castigat. Usus est Deus ad tot malorum emendationem Decii persequutione, quæ & bonorum pietatem & constantiam mirifice exercuit, & eorum qui nomine magis quam vita Christiani erant, ignaviam & interiores animi labes nudavit. Hoc enim habuit singulare hæc persequutio ut omnes omnino Christianos comprehenderet, saltem Carthagine, nec quisquam ex ea nisi aut Christi confessor egregius, aut simulacrorum perfidus cultor vel Libellaticus discederet. Nam singulis explorandæ fidei præfiniebantur dies, ut ait Cyprianus in libro de Lapsis, p. 182. sicque non solum qui sese audacter sistebat, sed etiam qui *professus intra diem non est, & patrimonio derelicto secessit, Christianum se esse confessus est.* Itaque nihil erat medium; vel vita pro Christo profundenda erat, aut saltem patrimonium projiciendum, vel utrumque cum scelere retinendum. Idem evenisse Alexandriæ perspicitur ex Dionysio Alexandrino apud Euseb. Hist. lib. 6. cap. 41. Deplorant Romani confessores *multorum per totum pene orbem ruinas, & grande delictum per totum pene orbem incredibili vastatione grassatum*, ep. xxvi. *Aspice totum orbem pene vastatum*, inquit clerus Romanus ep. xxxi. & *ubique jacere dejectorum reliquias & ruinas*. Debet etiam Cyprianus ep. vi. *infestam tempestatem*, quæ ipsius plebem *maxima ex parte* prostraverat, ac etiam cleri portionem perstrinxerat; quamvis serius clerici ceciderint. Non sine gravissimo dolore meminit in libro de Lapsis p. 183. *ad prima statim verba minantis inimici maximum fratrum numerum fidem suam prodidisse, nec prostratum esse persequutionis impetu, sed voluntario lapsu seipsum prostravisse. Non expectaverunt*, inquit, *saltem ut interrogati negarent, ut ascenderent apprehensi. Ante aciem multi victi, sine congressione prostrati: nec hoc sibi reliquerunt, ut sacrificare idolis viderentur inviti; ultro ad forum currere, ad mortem sponte properare ..... Quid illi qui a magistratibus vespera urgente dilati sunt, quod ne eorum differretur interitus etiam rogaverunt? ... At multis proprius interitus satis non fuit: hortamentis mutuis in exitium suum populus impulsus est; mors invicem lethali poculo propinata est.* Non omnium tamen lapsorum vita ante persequutionem illaudata fuit. Testatur enim Cyprianus ep. xxvii. nonnullos exstitisse *de lapsis humiles & mites & trementes & metuentes Deum, & qui in Ecclesia semper gloriose & granditer operati sunt, & opus suum Domino imputaverunt.* Magnum sane dedecus inusit nomini Christiano tot hominum a Christi sacris ad dæmonum aras currentium ignavia, sed alia ex parte plurimum splendoris accessit non eorum solum fortitudine & constantia, qui horrendos cruciatus & inaudita supplicia pro Christo superarunt; sed aliorum etiam innumerabilium prudenti fuga, qui cum opes suas projiciere maluerint, quam impiis jussis parere, inter confessores Cypriano judice numerantur. Quare si numquam alias tanta lapsorum visa est multitudo, numquam etiam tantus confessorum exstitit numerus: deinde vero etsi persequutio ubique grassata est, non tamen ubique dæmoni suæ artes successerunt. Scribit enim clerus Romanus ep. iii. ad clerum Carthaginensem, Romanam Ecclesiam stare fortem in fide, & quosdam tantum terrore compulsos fuisse. Illud etiam ad religionis laudem observandum est pauciissimos cecidisse Episcopos, ac

innumerabiles alios Ecclesiæ navem inter horribiles procellas constanter gubernasse, & pace reddita sic lapsorum vulnera curasse, ut qui persequutioni Decii succubuerant, redintegrato certamine sub Gallo & Volusiano vincerent, ut testatur auctor libri ad Novatianum hæreticum.

VI. *In quo positum eorum delictum qui Libellatici appellati sunt?*

Sæviente Decii persequutione visum est in Africa novum quoddam lapsorum genus qui Libellatici adpellati sunt, & materiam eruditorum hominum conjecturis dederunt. Opinati sunt Rigaltius in notis ad ep. XIV. & XXXI. Cyp. & Natalis Alexander tom. 2. p. 635, Libellaticos dici eos qui numerata judici pecunia libellum securitatis accipiebant, sicque a se & impositam sacrificandi legem, & intentatas reluctantibus pœnas redimebant, Sed hæc sententia sic sua sponte omnibus argumentis nuda & incomitata est, sic ab eruditis viris fracta & explosa, ut novam refellendi operam non desideret. Quis enim sibi persuadeat grande peccatum esse & pœnitentia expiandum, quod Scripturæ exemplis, & Petri Alexandrini canone 12. comprobatum est, nec unquam inconcessum fuit nisi apud Montanistas, qui persequutionem fugere instar sceleris damnabant? Multæ aliæ de Libellaticis exstiterunt conjecturæ, de quibus non ita facile sit dijudicare. Existimat auctor Annalium Cyprianicorum p. 17. Libellaticos *actis publice habitis coram magistratibus Christum negasse*. S. Augustinus Libellaticos interpretatur eos *qui tempore persequutionis per libellos se purificaturos professi erant*, lib. 4. de Bapt. nu. 6. Negat Baronius, ad an. 253. Libellaticos inde dictos quod libellos dedissent, sed quod accepissent; at Christum ab illis negatum fuisse contendit, Dubitat Tillemontius tom. 3. not. 3. in persequutionem Decii, utrum libellos dederint, an acceperint: dedisse & accepisse suspicatur, idemque sensisse probat eruditum auctorem libri de Frequenti Communione. Multi alii Libellaticos ex datis libellis dictos existimant, velut Bosquetus lib. 3. Eccles. Gallic. p. 132. nonnulli etiam in actis publicis subscripsisse volunt, Cum hæc sententiarum varietas conjiciendi & investigandi libertatem relinquat; quid mihi videatur, exponere non verebor. Existimo itaque Libellaticos nec voce nec scripto impie quidquam aut facturos promisisse, aut a se factum declarasse; sed idcirco vituperatos & justæ pœnitentiæ addictos fuisse, quod securitatis libellos a magistratibus impetrassent ea lege & conditione, ut in actis publicis scriberetur eos sacrificasse & Christum negasse, quamvis neutrum commisissent.

In hoc positum esse Libellaticorum crimen inde perspicitur, quod eorum fraus cum ea comparetur, quam Eleazaro ministri Regis proposuerant. *Ac ne quis vel libelli*, inquit Cyprianus in libro de Exhort. mart. p. 271, *vel alicujus rei ablata sibi occasione qua fallat, amplectatur decipientium malum munus, nec Eleazarus tacendus est*, &c. Illud ergo admiserunt Libellatici, quod Eleazarus admittere noluit: consenserunt ut sacrificasse dicerentur, egregio seni longe dissimiles. At si voce pronuntiassent; vel scripto declarasset se sacrificasse, & Christum negasse; ab ejusmodi facto dehortatus esset Cyprianus; ut ab aperta impietate; non ut a callida simulatione.

Idem perspicitur tum ex iis locis, in quibus Libellaticorum culpa lenitur & quodammodo excusatur, tum etiam ex illis in quibus severius castigatur. Cum Libellaticis concessa pax in synodo Carthaginensi carperetur a Novatiani sectatoribus, sic factum synodi defendit Cyprianus ep. LII. ad Antonianum: *Cum ergo inter ipsos qui sacrificaverunt*, inquit pag. 70. *multa sit diversitas, quæ inclementia est & quam acerba duritia Libellaticos cum iis qui sacrificaverunt jungere, quando is cui libellus acceptus est, dicat: Ego prius legeram & episcopo tractante cognoveram non sacrificandum idolis, nec simulacra servum Dei adorare debere; & idcirco ne hoc facerem quod non licebat, cum occvsio libelli fuisset oblata, quem nec ipsum acciperem nisi ostensa fuisset occasio, ad magistratum vel veni, vel alio eunte mandavi, Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non posse, dare me ob hoc præmium ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam iste qui libello maculatus est, postea quam nobis admonentibus didicit nec hoc se facere debuisse, etsi manus pura sit & os ejus feralis cibi contagia nulla polluerint, conscientiam tamen ejus esse pollutam, flet auditis nobis & lamentatur, & quod deliquerit nunc admonetur, & non tam crimine, quam errore deceptus, quod jam de cetero instructus & paratus sit contestatur*, Ex his verbis perspicitur 1. Libellaticos non ex datis, sed ex acceptis libellis nomen traxisse. 2. Secreto confessos esse magistratui Christianos se esse, ac totam rem ita attemperate tractatam, ut nec Christianus impie quidnam dicere aut facere videretur, nec judex in periculnm veniret. 3. Non manum Libellaticorum, non os fuisse pollutum, sed solam conscientiam, quia videlicet illis conscius fictum scelus in acta publica relatum fuerat. At si voce vel scripto testati essent se sacrificasse & Chri-

stum

stum negasse, an eorum linguas & manus a scelere immunes & puras existimasset Cyprianus? 4. Denique qui ex hac epistola concludunt duo fuisse Libellaticorum genera, quorum alii aliis multo gravius peccassent, ex eo refelluntur, quod sibi maxime favere existimant. Tum cum enim observat Cyprianus *inter ipsos qui sacrificaverunt* multam esse diversitatem, non aliud inter Libellaticos discrimen ponit, nisi quod alii ad magistratum venissent, alii mandassent alio eunte. Utrosque æque peccasse non dubitat. Hinc utriusque eodem tempore concessa pax in concilio Carthaginensi, quod anno 251. post Pascha habitum est. Quo quidem in concilio cum episcopi rationes omnes accuratissime subduxerint, ut in hac epistola LII. testatur Cyprianus, non eodem modo cum omnibus Libellaticis egissent, si insignis inter eos varietas fuisset. Quid autem utrique Libellatici peccaverint, & qui per se & qui per alios cum magistratu egerant, non exprimit Cyprianus; notissima enim res erat Antoniano; sed illud saltem ex ejus verbis constat tale peccatum fuisse, ut ne peccasse quidem sibi viderentur. At incredibile prorsus est Christianos optimis morum præceptis imbutos adeo excutiisse, ut se sine scelere pronuntiare, aut scribere posse crederent, Ego diis sacrificavi, Ego Christum negavi; nec nisi admoniti a Cypriano discerent hoc se facere non debuisse. Tam aperta est ejusmodi facinoris impietas, ut neminem prorsus latere potuerit, nisi qui omnem religionis sensum exuisset.

Clerus Romanus epist. inter Cyprianicas XXXI. Libellaticorum culpam non molli brachio castigat, nec tamen aliud quidquam indicat, quam quod modo observavimus: *Hoc nos non falso dicere*, inquit, *superiores nostræ litteræ probaverunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus, & adversus eos qui seipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant, quasi evasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur, quo non minus quam si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum contestati fuerant, tenerentur; sed etiam adversus illos qui acta fecissent, licet præsentes cum fierent non adfuissent, cum præsentiam suam utique ut sic scriberentur mandando fecissent. Non enim immunis a scelere qui ut fieret imperavit, nec est alienus a crimine, cujus consensu licet non a se admissum crimen, tamen publice legitur. Et cum totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum; qui fallaces in excusatione præstigias quærit, negavit, & qui vult videri propositis adversus Evangelium vel edictis vel legibus satisfeciisse, hoc ipso jam paruit quod videri paruisse se voluit.* Gemellus sane hic locus est alteri ex epistola ad Antonianum deprompto, quamvis alter in summam lenitatem, alter in summam severitatem inclinet. Testatur clerus Romanus Libellaticos sic animo affectos fuisse, ut diaboli laqueos evasuri sibi viderentur; quod profecto Christianis in mentem non venisset, si impie quidquam aut voce proloquuti fuissent, aut scripto testati. Clerus Romanus duo distinguit Libellaticorum genera, ut in epistola ad Antonianum, eorum qui in scribendo adfuerant, & eorum qui ne adesse quidem ausi fuerant aut potuerant. Utrique pariter culpantur, quia postremi licet *præsentes, cum acta fierent, non adfuissent, præsentiam suam utique ut sic scriberentur mandando fecissent.* Porro de iis qui in scribendo non aderant nemo dixerit eos libellum dedisse, aut verbo impie quidquam declarasse. In hoc tantum vituperantur quod imperassent ut acta fierent, quod eorum *consensu licet non a se admissum crimen tamen publice* legeretur; *quod fallaces in excusatione præstigias* quæsiissent; quod voluissent, *videri propositis adversus Evangelium vel edictis vel legibus satisfeciisse.* Ergo qui adfuerant, cum in eadem prorsus causa sint, nihil aliud commisere, nisi ut fictum scelus in acta publica ipsis videntibus referretur. Quamobrem cum ait clerus Romanus eos *non minus quam si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum contestati fuerant* teneri; id non ita accipiendum quasi voce pronuntiassent se ad aras accessisse, sed quod consensissent ut sceleris non commissi publicum tamen testimonium extaret. Simili sensu idem clerus eos acta feciisse dicit, qui *præsentes, cum acta fierent*, non adfuerant. Eodem modo accipiendum quod de Martiali dicitur in epistol. LXVIII. pag. 119: tum etiam illud ex libro de Lapsis pag. 190. *Nec sibi quominus agant pœnitentiam blandiantur, qui etsi nefandis sacrificiis manus non contaminaverunt, libellis tamen conscientiam polluerunt. Et illa professio denegantis contestatio est Christiani quod fuerat abnegantis, Feciisse se dixit quidquid alius faciendo commisit.* Non discrepat hic locus sententiæ cleri Romani adversus eos, *qui seipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant.* Dixit Libellaticus feciisse se quidquid alius faciendo commisit, non quod voce pronuntiaret se negasse & sacrificasse, (nam dicebat judici Christianum se esse & sacrificare, ad aras diaboli venire non posse, ut legimus in epist.

LII.) sed quia illa libelli professi hominis est quodammodo negantis. Sic enim antiquis editionibus & octo codicibus mss. inspectis hunc locum legendum deprehendi: *Et illa professio est denegantis, contestatio est Christiani quod fuerat abnegantis*, eodem videlicet sensu, quo clerus Romanus ait eum negasse, qui fallaces in excusatione præstigias quærit; & qui vult videri edictis satisfeciisse, hoc ipso jam paruisse.

Quod autem spectat ad libellos a judicibus datos, idem in illis scriptum fuisse non videtur ac in actis publicis. Gravius enim fuisset Libellaticorum peccatum si præter testimonium actis publicis consignatum, ejusmodi libellos servassent & oblata occasione ostendissent; quod quidem illis nec a Cypriano nec a clero Romano objectum fuit. Rationum momentis hactenus adhibitis unum adjiciam; morem non fuisse, ut qui fidem negabant, id scripto consignarent; sed tantum in acta referebatur. Aliter sentiunt Baronius ad an. 304. & Tillemontius to. 5. pag. 451. ac locum proferunt ex Actis sanctarum martyrum Agapes, Chioniæ & Irenes, quæ *jussæ Christi negationem scriptam profiteri* dicu ntur. Sed scripta illa negatio, græce ἔγγαφος, (sic enim græcum contextum habuisse existimo) nihil aliud est quam negatio actis consignata. Sic apud Euseb. lib. 9. Hist. cap. 5. mulieres quædam coactæ fuerunt a duce λέγειν ἔγγαφος *dictis ad acta testimoniis fateri* se Christianas fuisse, & flagitiorum quæ a Christianis gererentur conscias esse. Messaliani apud Photium cod. 52. dicuntur convicti fuisse ἐγγράφος, id est, *dictis ad acta testimoniis*, quod ad errores suos rediissent. Hinc Basilius lib. 1. de Baptismo cap. 3. vocat promissiones, quibus in baptismo obstringimur, ὥσπερ ἔγγραφον ὁμολογίαν *veluti quamdam ad acta professionem*. Unde etiam Optatus lib. 2. n. 34. *Fides credentium & professio quæ apud acta conficitur angelorum*.

Libellorum crimen, etsi famam ac nomen in Africa potissimum habuit, non tamen aliis provinciis ignotum fuit. Nam Romæ S. Cornelius a nefariis schismaticis in hoc crimen vocatus; ejusdem in Hispania convicti Basilides & Martialis episcopi. Quinetiam in Ægypto sub Petro Alexandrino occurrit Libellaticorum genus quoddam, sed haud scio an Africanis diversum. Petrus Alexandrinus can. 5. pœnitentiæ sex mensium addicit eos qui simularunt, sicut & David, ἤτοι ὡν διελθόντες βωμούς, ἤτοι ὡς χειρογραφήσαντες, ἤτοι ὡς ἀνθ' ἑαυτῶν βαλόντες ἔθνικοὺς: *vel ut altaria pertranseuntes, vel ut chirographum dantes, vel ut ethnicos pro se immittentes*. Fatetur Petrus ejusmodi homines non aperte impietatem præ se tulisse: καὶ μὴ γυμνῶς ἀπογραφαμένοις τὰ πρὸς ἄρνησιν, ubi legendum videtur ἐπιγραφαμένοις. Zonaras sic interpretatur illud chirographum, συνέχειντο θῦσαι, *pacti sunt se immolaturos*. Sed hæc promissio an apertæ impietatis specie caruisset? Credere malim ejusmodi homines, itidem ut Libellaticos in Africa, aliquam a judicibus accepisse conditionem, quæ & tuta judici, & Christiano non aperte impia videretur. Nihil dicam de alio Libellaticorum genere, quod Baronius ad an. 252. perspicere sibi visus est in epistola Plinii ad Trajanum, ex qua profert hæc verba: *Propositus est libellus sine auctore multorum nomina continens, qui negarent se esse Christianos aut fuisse* &c. Sed non animadvertit Baronius hunc libellum non a Christianis oblatum fuisse, sed ab aliquo nomen suum celante, & multos nominatim ut Christianos designante, qui tamen negaverunt se esse aut fuisse Christianos. Hinc Trajanus Plinio respondens ait: *Sine auctore vero propositi libelli nullo crimine locum habere debent, nam & pessimi exempli, nec nostri sæculi est.*

VII. *Cyprianus secedit in persequutione justissimis de causis.*

Edictum Decii ut in Africam perlatum est, statim populi clamoribus exagitatus Cyprianus & ad leonem postulatus prudenti receptu furorem impiorum declinavit, cum coronam suam in aliud tempus differri mallet, quam præsentia sua novas faces incendio persequutionis admoveri. Non semel quæsitus est, sed sæpe alias in absentem popularis furor exarsit. Testatur Pontius eum *suffragiis sæpe repetitis ad leonem* postulatum, ac *proscriptionis gloriam consequutum esse*. Idem de se ipse narrat *toties flagitatum & quæsitum*, ep. VI. *toties ad leonem petitum in circo, in amphitheatro*; atque etiam proscriptum se fuisse *applicito & adjuncto episcopatus sui nomine*, epist. IV. *cum publice legeretur: Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani episcopi Christianorum*, epist. LIX. Quonam se receperit nescimus; sed presbyteri & diaconi Romani iniquis sermonibus decepti parum æque de illius secessu judicarunt, antequam ab ipso de tota re certiores fierent. Vix dubium est quin eum nonnulli alii reprehenderint; neque enim illius factum tanto studio defendisset Pontius, si probatum omnibus & purgatum fuisset. Forte vituperandi hæc ansa olim arrepta est, vel etiam hodie arripiatur, si quis censoris partes sibi arroget; quod ipso absente maxima pars fidelium turpiter ceciderit, constantior in fide, aut saltem

ad

ad horrendum ſcelus tardior futura, ſi A epiſcopi ſui liberrimam confeſſionem audiiſſet, aut præclaram pro Chriſto mortem ſpectaſſet.

Sed ut a Cypriano reprehenſionem omnem propulſemus in ejuſmodi conſilio, quo duo alii præſtantiſſimi viri, Gregorius Thaumaturgus & Dionyſius Alexandrinus eodem tempore utebantur: obſervandum eſt 1. eum communi Evangelii præcepto paruiſſe, quod tum maxime obſervare debuit, cum in ipſius potiſſimum nomen perſequutio erumperet, ac periculum eſſet, ne furorem gentilium in plebem ſuam præſens accenderet. 2. Singulari modo admonitus a Deo fuit ut diſcederet. *Dicata enim in omnibus Deo mens*, inquit Pontius, & *fides divinis admonitionibus mancipata credidit ſe, niſi Domino latebram tunc jubenti paruiſſet, etiam ipſa paſſione peccare*. Tuetur ſe Cyprianus Evangelii præcepto in epiſtola quam ad clerum Romanum ſcripſit C purgandi ſui cauſa, ſed in alia epiſtola nempe decima, declarat juſſiſſe Dominum ut ſecederet. 3. Maximus ille fratrum numerus, qui abſente Cypriano ceciderit, non tormentis & cruciatibus Chriſtum negare coactus eſt, *ſed ad prima ſtatim verba minantis inimici fidem ſuam prodidit*, ut in libro de Lapſis legimus. Sic animo affectis melius conſulere non poterat Cyprianus, quam ſi eos ad recedendum exemplo ſuo hortaretur. 4. Obſervat Pontius divino conſilio ſervatum eſſe Cyprianum, qui, cum Eccleſia maximam cladem accepiſſet perſequutione Decii, *poſſet ſaucios homines & varia expungentis inimici arte jaculatos adhibita medicinæ cœleſtis medela pro qualitate vulneris vel ſecare interim vel fovere*. Rem exitus comprobavit. Teſtatur enim auctor libri ad Novatianum hæreticum *illos qui prima acie*, id eſt: *Deciana perſequutione vulnerati fuerunt, hos poſtea, id eſt, ſecundo prælio ita fortiter perſeveraſſe ut contemnentes edicta ſæcularium principum, hoc invictum haberent, quod & non metuerunt exemplo boni paſtoris animam ſuam tradere & ſanguinem fundere, nec ullam inſanientis tyranni ſævitiam recuſare*. 5. Denique ſic corpore abfuit Cyprianus, ut animo & ſollicitudine omnibus rebus intereſſet, nec ullas Epiſcopi partes prætermitteret, Diſcedens omnibus rebus proviſderat, pecuniam apud clericos diſtribuerat, *ut haberent plures unde ad neceſſitates & preſſuras ſingulorum operari poſſint*, ep. v. Videtur in ſeceſſu aſſidue ſacrificia obtuliſſe, miniſtrante Victore diacono, qui eum cum aliis nonnullis comitatus fuerat ep. v, & XXXVII. Aderant interdum plures Epiſcopi, & una cum Cypriano Aurelium & Celerinum ordinaverunt, ut patet ex ep. XXXIII. & XXXIV. Quinetiam de ſacrificiis ſuis ſic loquitur, ut frequentem populum congregaſſe videatur. Ait enim in ep. XVI. quæ eſt ad confeſſores Romanos: *Et nos quidem veſtri diebus ac noctibus memores, & quando in ſacrificiis precem cum pluribus facimus, & cum in ſeceſſu privatis precibus oramus, coronis ac laudibus veſtris plenam a Domino faventiam poſtulamus*. Cum autem eccleſiæ curam presbyteris & diaconis commiſiſſet, ac præterea, ut ipſius verbis utar ex ep. XXXVIII. pro ſe vicarios miſiſſet duos Epiſcopos Caldonium & Herculanum, quibus adjunxerat Rogatianum & Numidicum presbyteros, de omnibus ad eum referebatur, nec quidquam ab eo omiſſum, quod quidem ad pauperes ſublevandos, ad confeſſores cohortandos, ac interdum etiam caſtigandos, ad lapſorum ruinas reparandas, ad diſciplinæ obſervationem & Eccleſiæ pacificationem pertineret. Sed quia litteras illius in ſeceſſu ſcriptas alii aliter ordinant; non perfunctorie nobis examinanda res eſt.

VIII. *De Litteris cleri Romani Carthaginem miſſis, poſtquam Cyprianum ſeceſſiſſe nuntiatum eſt.*

Presbyteri & diaconi Romani, ad quos mortuo Fabiano rerum adminiſtrandarum ſumma redierat, ex Clementio, ſive, ut vocat Baluzius, Crementio ſubdiacono Carthaginenſi de Cypriani ſeceſſu didicerunt. Cumque res *minus ſimpliciter & minus fideliter*, ut ait Cyprianus ep. XV. fuiſſet nuntiata ſive ab hoc ſubdiacono, ſive ab aliis, (hunc enim non accuſat Cyprianus) duas epiſtolas per eumdem Crementium Carthaginem miſerunt, alteram ad Cyprianum de morte Fabiani, quæ quidem ad nos non pervenit; alteram ad ipſius clerum; quamquam, ait Cyprianus, *nec quis ſcripſerit, nec ad uos ſcriptum ſit ſignificanter expreſſum* fuiſſet q. In hac epiſtola, quæ tertio loco apud Pamelium volvitur, etſi nihil nominatim de Cypriano niſi honorifice dicitur; ſic tamen de illius ſeceſſu loquuntur, ut illum minime probent; ſic de bonorum paſtorum notis differunt, quaſi eas deſiderent in Cypriano; ſic denique gregis cuſtodiam clero Carthaginenſi F commendant, quaſi vidua eſſet Epiſcopo Eccleſia. Illud etiam Cypriano moleſtum eſſe poterat quod clerum Carthaginenſem Romani rogarent, ut harum litterarum exemplum ad quoſcumque poſſet, tranſmitteret per idoneas occaſiones, vel ſuas faceret.

Has cleri Romani litteras circa menſem Majum collocat Tillemontius, ſed veriſimile non ſit Romanos de morte Fabii,

qui

qui die vigesima Januarii martyr obiit, A tam sero Cyprianum feciſſe certiorem. Etiamsi persequutio facultatem hujus rei præcluſiſſet, ut conjicit Tillemontius, nimium tamen intercedebat commercii Romam inter & Carthaginem, quam ut de tam insigni eventu per quatuor menses *rumor incertus esset & opinio dubia nutaret*, ut ait Cyprianus ep. IV. Deinde vero ex epistola Celerini ad Lucianum inter Cyprianicas 21. discimus sexaginta B quinque confessores Romam Carthagine veniſſe paulo post Pascha aut forte etiam ante Pascha quod hoc anno incidit in diem 7. April. ex cyclo Victorii, aut 31. Mart. ex cyclo Hyppolyti. Indicat tamen clerus Romanus in litteris, de quibus nunc agimus, neminem Carthagine veniſſe, ex quo de seceſſu Cypriani certior fieri posſet, præter Clementium subdiaconum. Multò ergo probabilius est hanc epistolam C mense Martio allatam fuisse.

Sed objicit Tillemontius Cyprianum in ep. XV. quam æstate scriptam fuisse constat, sic de his cleri Romani litteris loqui, ut eas nuper missas esse dicat. Quærit deinde cur cum Cyprianus his litteris statim responderit, Romani tam sero rescripserint. Nondum enim id fecerant, cum epistolam XV. scriberet Cyprianus. Nihil probat illud *nuper*, quod pro varia rei considerandæ ratione variam habet sen- D tentiam. Cyprianus in ep. LXV. quoddam anteceſſorum suorum decretum jampridem ac nuper factum esse dicit. Potuit ergo dicere nuper se accepisse epistolam ante quatuor menses acceptam; cum præsertim nulla alia per totum illud tempus epistola veniſſet. Facilis & expedita ratio est, cur Romani nondum Cypriano respondiſſent mense Julio. Nondum enim suspiciones deposuerant; adhuc patebant eo- E rum aures iniquis sermonibus, ut videre est initio ep. XV. Quamobrem non respondere statuerant; hinc litteras mense Julio non ipsi Cypriano, sed ejus clero inscripserunt; quamvis minime dubium sit quin primam Cypriani epistolam accepiſſent, etiamsi ante mensem Majum scripta non fuiſſet.

IX. *De prima Cypriani Romanorum litteris responsione. De tredecim litteris ante secundam responsionem scriptis & simul cum illa* F *Romam perlatis, ex quibus multas desiderari ostenditur.*

Primis litteris cleri Romani statim respondit Cyprianus, & de glorioso Fabiani exitu gratulatus est, de quo antea rumor incertus erat. Quod autem spectat ad alteras ad clerum Carthaginensem scriptas; rem prudenter tractandam esse judicavit. Cum animadverſiſſet in his litteris, *nec quis scripserit, nec ad quos scriptum sit, significanter expressum* esse; cumque eum *in iisdem litteris & scriptura & sensus & chartæ ipsæ quoque moverent, ne quid ex vero vel subtractum* esset, *vel immutatum, eamdem ad illos epistolam authenticam* remisit, *ut recognoscerent an ipsa esset quam Clementio hypodiacono perferendam* dederant, epist. IV. At ubi veram epistolam esse comperit, non expectato Romanorum responso, iterum scripsit purgandi sui causa, & actionum suarum rationem sedato corde exposuit missis etiam ad eos tredecim litteris, quæ ab ipso variis de rebus, ex quo seceſſerat, scriptæ, nullam prorsus negligentiæ suspicionem relinquebant. Sic autem has litteras recenset Cyprianus: *Et quid egerim*, inquit in epist. XV. *loquuntur vobis epistolæ pro temporibus emissæ numero tredecim quas ad vos transmisi, in quibus nec clero consilium, nec confessoribus exhortatio, nec extorribus, quando oportuit, objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam alloquutio & persuasio nostra defuit, quantum secundum legem fidei & timorem Dei Domino suggerente nostra mediocritas potuit eniti. Posteaquam vero & tormenta venerunt, sive jam tortis fratribus nostris, sive adhuc ut torquerentur inclusis, ad corroborandos & confortandos eos noster sermo penetravit Item . . . litteras feci quibus martyres & confessores consilio meo quantum possem ad dominica præcepta revocarem. Item presbyteris & diaconis non defuit sacerdotii vigor . . . . Plebi quoque ipsi, quantum potuimus, animum composuimus . . . . de hoc etiam bis ad clerum litteras feci*, &c. Permagni est momenti tredecim illas litteras secernere inter Cyprianicas, ac utrum omnes exstent an nonullæ perierint investigare. Nullam prorsus desiderari patitur Pearsonius, sed præter epistolam quintam ad clerum, nonam ad confessores, & quinque alias de Lapsis, nempe X. XI. XII. XIII. XIV. quæ verbis Cyprjani modo citatis accurate respondent, epistolas LXXXI. XXXVII. XXXVI. VIII; VII. VI. inter tredecim illas numerat, quæ Romam missæ fuerunt. Contra Tillemontius quatuor epistolas, ex illis tredecim quæ Romam missæ sunt, periisse contendit; ac epistolas VIII. VII. VI. XXXVI. serius scriptas esse putat, nempe hoc an. 250. exeunte. Quamvis molesta sit hominibus eruditis epistolarum Cypriani jactura, cogar tamen eorum desiderium augere. Assentior enim Tillemontio de epistolis VIII. VII. VI. XXXVI. at de octogesima prima & trigesima septima nec ipsi nec Pearsonio assentiri possum, eas hoc tempore scriptas

ptas & Romam missas fuisse. Itaque ex epistolis tredecim Romam missis, septem tantum mihi videntur supereſse.

Illud 1. notatum velim in testimonio Cypriani, quod modo retulimus, undecim tantum epistolas designari, quamvis tredecim missæ dicantur. Nam cum unam ad martyres post tormenta, & quinque alias de lapsis scriptas nominatim commemoret, necesse est ut septem aliæ his verbis comprehendantur: *Nec clero consilium, nec confessoribus exhortatio, nec extorribus quando oportuit objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandum Dei misericordiam alloquutio & persuasio nostra defuit*. 2. Ex his patet conjecturarum operam & oleum eos perdere, qui tredecim illas litteras sibi videntur inter Cyprianicas deprehendisse, Ubinam enim septem epistolas reperient, quæ his Cypriani verbis respondeant? Ubi illæ litteræ, quas se ad presbyteros & diaconos *frequenter* scripsisse testatur in epist. XXXVII. ut martyrum & confessorum curam illis commendaret? Una tantum exstat ante trigesimam septimam, nempe quinta. Nullam prorsus habemus extorribus scriptam objurgandi causa, nullam *universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam*. Sed hæc expressiora & planiora fient ex his quæ de epistolis VIII. VII. VI. XXXVI. dicenda sunt; nam de trigesima septima in capite sequenti agemus, de octogesima prima cum ad persequutionem Galli & Volusiani venerimus.

Dubium esse non potest quin hæ quatuor epistolæ scriptæ fuerint, ut observat Tillemontius, cum spes appropinquantis pacis Cyprianum recreasset. In septima hortatur confessores; ut magis ac magis proficiant in Domino; *ut cum pro sua misericordia pacem fecerit, quam se facturum repromittit*; novi & pene mutati ad Ecclesiam revertantur. In octava audivisse se narrat in visione divinitus oblata; *Dic illi, securus sit, quia pax ventura est; sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur*. In sexta autem & trigesima sexta hac una re reditum suum interpellari testatur, quod metuat ne auctor sit rumpendæ pacis. Sed Pearsonius, ut se hac difficultate exsolvat, comminiscitur *Proconsulem circa hoc tempus martyrum sanguine satiatum Carthaginem reliquisse, & ab hoc illius discessu persequutionem multo mitius in dies per magistratus Carthagine exercitam fuisse; nam post hæc tempora ut de Proconsule, ita de tormentis aut vexatione in carcere nullam mentionem fieri*. Sed notandum 1. in epistolis quas Romam missas fuisse constat, quasque Pearsonius post illas quatuor collocat, nullum omnino pacis appropinquantis exstare vestigium, *Acies adhuc geritur*, inquit Cyprianus in epist. XIV. & *agon quotidie celebratur*. In epist. XXX. ad Moysen & alios confessores Romanos, quam Pearsonius mense Augusto ineunte scriptam putat, sic legitur in editione Oxoniensi: *Contingit hic per tormenta martyria celebrari*. In epistola Luciani ad Celerinum, quæ scripta est post mensem Majum, ac æstate jam incœpta, perspici potest quid martyres ante paucos dies passi fuissent, *cum fame & siti, sed & ignis vapore* cruciarentur. Ac generatim in omnibus illis epistolis, quæ de lapsis loquuntur, nulla pacis mentio non modo jam concessæ, ut videtur Pearsonio, sed ne appropinquantis quidem, Lapsorum causam in reditum suum integram servari jubet Cyprianus, ac necesse esse statuit, ut Ecclesia pacem accipiat a Domino, antequam lapsis pacem concedat. At nusquam indicat se de persequutionis fine divinitus cognovisse, quamvis ea res maxima apposita fuisset ad placandos lapsorum animos, qui se in longum tempus differri moleste ferebant. 2. Ex epistola VIII. perspicitur persequutionem diu sæviisse. *Quod si duo unanimes tantum possunt*, inquit, *quid si unanimitas apud omnes esset? Quod si secundum pacem, quam nobis Dominus dedit, universis fratribus conveniret; jampridem de divina misericordia impetrassemus quod petimus, nec tamdiu in hoc salutis & fidei nostræ periculo fluctuaremus*. Non potuit ergo hæc epistola scribi mense Aprili anni 250. In eadem epistola hæc leguntur: *Denique ad minimum famulum suum & in delictis licet plurimis constitutum, & dignatione ejus indignum, tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est: Dic illi*, inquit, *securus sit, quia pax ventura est: sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur*. Si hæc scripsit Cyprianus mense Aprili anni 250. cur adhuc annum in secessu latuit ob persequutionem; cur in epistola XXXIII. quam anno 250. exeunte scriptam esse constat, Aurelium ait auspicatum esse *pacem dum dedicat lectionem*? 3. Epistola VIII. inscripta est presbyteris & diaconibus, eamque S. Augustinus lib. 4. de Bapt. cap. 2. ad clerum scriptam fuisse testatur. Eam tamen Pearsonius respondere putat his Cypriani verbis, *Nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam alloquutio & persuasio nostra defuit*. Deinde vero epistola *universæ fraternitati* scripta fuit ante tormenta, ut patet ex epist. XV. at jam tormenta inflicta confessoribus fuisse testatur Cyprianus in eadem epist. VII. Idem dicendum de epistola VII. in qua Cyprianus confessores pluribus hortatur ut confessionis gloriam laudabili vita tueantur, eorumque vitia non pauca reprehendit, in

his

his quod nonnulli extorres in patriam injussi rediissent. Inde ansam arripit Pearsonius ut probet Cyprianum de hac ep. VII. loqui, cum objurgationem extorribus non defuisse dicit. At si hanc epistolam commemorasset Cyprianus in litteris ad clerum Romanum, non illam ex uno aut altero verbo, quod veluti transiens dixit, sed ex totius epistolæ consilio & proposito designasset. Ex hac autem Pearsonii opinione summa ordinis perturbatio inducta est in epistolas Cypriani. In epistola VII. editionis Oxonienſis, quæ est XXXVI. apud Pamelium, metuit Cyprianus ne si redeat, *auctor sit rumpendæ pacis*; in epistola autem XI. edit. Oxon. quæ est VIII. Pam. tormenta confessoribus recens inflicta memorari existimat Pearsonius. In epistolis XIII. & XIV. Oxon. quæ sunt VII. & VI. Pam. martyres jam e carcere solutos esse perspicitur. At in epist. XV. Oxon. XI. Pam. adhuc inclusi carcere tenentur.

X. *Ordo epistolarum Cypriani ante decimam quintam ad Romanos scriptam; ac primo de quinta & nona. Referenda ad aliud tempus trigesima septima.*

Eliminatis illis epistolis ex loco non suo jam solutior erit & explicatior cæterarum ordo, tum illarum quæ Romam missæ fuerunt, tum quas postea Cyprianus ingravescente lapsorum tumultu, tum quas ipe pacis divino monitu ostensa scripsit hoc anno 250. exeunte. Prima omnium in secessu scriptarum existimatur ea quæ apud Pamelium & in editione Oxonienſi quintum locum sortitur. Respondet enim his verbis epistolæ XV. *Nec clero consilium defuit*. Pauperum curam clero commendat, ac petit *nihil illis desit, cum summa omnis quæ redacta est, illic sit apud clericos distributa propter ejusmodi casus, ut habeant plures unde ad necessitates & pressuras singulorum operari possint*. Hortatur etiam & invidiæ declinandæ causa *non glomeratim nec per multitudinem simul junctam confessores* visantur; ac *presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices alternent*. Equidem facile dederim ex epistolis, quas Romam Cyprianus misit purgandi sui causa, nullam hodie exstare quæ huic quintæ præponenda sit. Sed quod Pearsonius & Fellus pertendunt primam omnium ac statim atque secessit Cyprianus, scriptam fuisse, id mihi persuadere non possum. Nam cum Cyprianus, ut jam observavi, sigillatim non designet tredecim illas omnes litteras; cumque populi Carthaginenſis casus, qui *ad prima verba minantis inimici* fidem ejuraverat, maximum dolorem Cyprianoattulisset; vix dubium est, quin clerum suum in tanta rerum difficultate consiliis suis firmaverit, eique aliquas litteras ante hanc quintam scripserit; aut saltem litteris, quas hujus molestiæ accepto nuntio primum scripsit, aliqua tanti doloris significatio inesse debuit. Quare non crediderim hanc epistolam omnium primam fuisse scriptam; sed non dubium quin scripta sit, cum *circa cleri incolumitatem omnia integra* essent; cum aliqua adhuc humanitas confessoribus exhiberetur; ac proinde antequam pars cleri Ecclesiam occultis molitionibus perturbaret, aut edictis Decii pareret, imo ante tormenta confessoribus mense Aprili inflicta, ante horridioris carceris tenebras, quæ in ep. Luciani ad Celerinum memorantur. Scriptæ etiam sunt ante eumdem mensem tres aliæ litteræ, *in quibus nec confessoribus exhortatio, nec extorribus quando oportuit objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam alloquutio & persuasio defuit*. Indicat Cyprianus scriptas fuisse ante tormenta, sed eas ad nos non perveniſſe ostendimus.

Tormenta confessoribus inflicta esse mense Aprili observant eruditi viri. Mappalicus in quæstione martyr occubuit die Aprilis 17. ut martyrologia testantur, cum pridie acerrimos cruciatus pertulisset, inter quos dicebat Proconsuli: *Videbis cras agonem*. Scripsit itaque Cyprianus hoc mense, ut verisimile est, exeunte epistolam IX. ad martyres & confessores, in qua eorum laudes plena manu extollit, eosque hortatur, ut *istum beatissimum martyrem & alios participes ejusdem congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores* sectentur. Non dubium quin hæc ipsa sit epistola, quam scripsisse se ait Cyprianus in epist. XV. *postquam tormenta venerunt*.

Non multo post, id est, mense Majo Pearsonius & Tillemontius post Baronium & Lombertum scriptam existimant epistolam XXXVII. in qua Cyprianus presbyteris & diaconis pauperum curam commendat, & etiam atque etiam hortatur, *ut corporibus etiam omnium, qui etsi torti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilantia & cura propensior, & dies eorum quibus excedunt* annotentur, *ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare* posset. Diligenter observanda sunt quæ sequuntur. *Quamquam Tertullus*, inquit, *fidelissimus & devotissimus frater noster pro cætera sollicitudine & cura sua, quam fratribus in omni obsequio operationis impertit, (qui nec illic circa corporum curam deest) scripserit & scribat ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem glorioſæ mortis exitus transeunt, &*

& celebrantur hic a nobis oblationes & ſacrificia ob commemorationes eorum, quæ cito vobiſcum Domino protegente celebrabimus. Equidem etſi tot hominum eruditorum auctoritate plurimum moveor, non tamen video cur menſe Majo, id eſt, in maximo perſequutionis incendio hæc Cyprianum ſcripſiſſe velint, cum ipſe cito commemorationes martyrum cum clero ſuo celebraturum ſe nuntiet. Jam ergo refrigeſcens perſequutio ſpem illi maturi reditus afferebat; & quæ cauſæ Tillemontium moverunt, ut epiſtolas VI. VII. VIII. XXXVI. rejiceret in finem anni 250. eædem movere debuerunt, ut de trigeſima ſeptima idem judicium ferret. Præterea menſe Majo martyres horrendis cruciatibus torquebantur; ſed cum epiſtola XXXVII. ſcriberetur, non jam per vulnera martyrii coronam acquirebant; ſed ſi qui in cœlum evolarent, id moriendo in carcere ſine tormentis aſsequebantur. At menſe Majo non morientium in carcere ſine tormentis, ſed vitam inter cruciatus profundentium annotandi dies fuiſsent & Cypriano nuntiandi. Multo vero veriſimilius eſt elucubratam fuiſse hanc epiſtolam XXXVII. cum perſequutio in dies demitigaretur, necdum tamen confeſsores e carcere ſoluti eſsent.

XI. *Quinque S. Cypriani litteræ de lapſis. Fanus presbyterorum qui communionem lapſis dederant, non diſſimulavit. Non ſuſpenſionem ſed excommunicationem illis minatur.*

Plurimum ſolatii percipiebat Cyprianus ex martyrum triumphis; ſed hanc lætitiam contaminaverunt nefariæ nonnullorum presbyterorum molitiones, qui cum ei ab initio epiſcopatus ſemper obſtitiſſent, abſenti graviſſimas moleſtias exhibuerunt. Actæ ab illis tragœdiæ materiam dedit antiqua & laudabilis conſuetudo, quam ad perniciem multorum convertere conati ſunt. Mos erat in Eccleſia, ut lapſis, qui libellos a martyribus impetraſſent, aliquid de pœnis canonicis epiſcoporum judicio remitteretur. Exagitat hoc inſtitutum Tertullianus ſub finem libri de Pudicitia, quod olim Catholicus in libro ad Martyres laudaverat. Ejuſmodi autem libellos non quilibet confeſſores dabant, ſed ii qui capite damnati erant, aut ſaltem aliquos cruciatus perpeſſi fuerant. Hinc Celerinus in ep. ad Lucianum rogat, *ut quicumque prior* ex confeſſoribus *coronatus fuerit, Numeriæ & Candidæ peccatum remittant.* Quamobrem cum Decii perſequutionis initia cruciatibus carerent, nulli dabantur libelli, nemo ex lapſis ſubterfugiendæ pœnitentiæ anſam habebat, frigebant cupidi novarum rerum presbyteri. Et poſtquam tormenta menſe Aprili inflicta ſunt, & nonnulli ex confeſſoribus martyrio coronati; tum libelli prodiere, ſed tamen debito honore & epiſcopi dignitati & legibus eccleſiaſticis ſervato. Nam martyres ad Cyprianum litteras direxerunt, & petierunt *tunc deſideria ſua examinari, & pacem dari, quando ipſa ante mater Eccleſia pacem de miſericordia Domini prior ſumpſerit*, & Cyprianum *divina protectio* reducem *ad Eccleſiam ſuam fecerit*, epiſt. X. Præterea paucis dabantur libelli ut perſpicitur ex epiſtola XXIII. Mappalicus martyr matri tantum, quæ lapſa fuerat, domeſtica pietate commotus dederat; nulli prorſus Saturninus poſt tormenta adhuc in carcere conſtitutus; ſed paulo poſt ſervari modus ac delectus deſiit. *Nam Lucianus & ipſe unus de confeſſoribus fide quidem calidus & virtute robuſtus*, ut ait ibidem Cyprianus, *ſed minus dominica lectione fundatus quædam conatus eſt, imperiti jampridem ſe vulgi auctorem conſtituens, ut manu ejus ſcripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur*. Atque hæc faciebat *non tantum Paulo adhuc in carcere poſito, ſed & poſt ejus exceſſum, dicens hoc ſibi ab illo mandatum. Aurelii quoque adoleſcentis tormenta perpeſſi nomine libelli multi dati ſunt ejuſdem Luciani manu ſcripti, quod litteras ille non noſſet.* Videtur idem Lucianus auctor fuiſſe libellorum, quos in hanc ſententiam ſcriptos fuiſſe audierat Cyprianus, epiſt. XI. *Communicet ille cum ſuis*. Nonnullos alios notat Cyprianus *qui perſonas accipientes in beneficiis* martyrum aut gratificabantur, *aut illicitæ negotiationis nundinas* aucupabantur.

Non ignorabat Cyprianus quinque presbyteros *fomenta quibuſdam confeſſoribus & hortamenta* tribuere, *ne concordarent cum epiſcopo, ne eccleſiaſticam diſciplinam cum fide & quiete juxta præcepta dominica continerent*, epiſt. XL. Sed tamen cum tota res ad ipſius reditum integra ſervaretur, neque in hac libellorum licentia, lapſis quidquam ante Eccleſiæ pacem & epiſcopi judicium promitteretur; diſſimulabat & patientiam tenebat, quaſi verecundum ſilentium proficeret ad quietem, epiſt. X. Sed quinque presbyteri nec evangelii, nec loci ſui memores, nec futurum Domini judicium, nec præpoſitum ſibi epiſcopum cogitantes, novum & ſub anteceſſoribus Cypriani inauditum facinus ediderunt. Lapſis pacem & euchariſtiam dederunt *ante actam pœnitentiam, ante exomologeſin graviſſimi atque extremi delicti factam, ante manum ab epiſcopo & clero in pœnitentiam impoſitam*. Tum vero Cyprianus

nus intellexit dissimulandum non esse in re tanti momenti, ne ad periculum plebis pariter & suum taciturnitas nimia procederet. Quare ut mali progressus supprimeret, tres epistolas de eodem oleo & opera scripsit, animi & doloris plenas; unam ad martyres & confessores, aliam ad presbyteros & diaconos, tertiam ad plebem. Hæ litteræ sunt apud Pamelium undecima, decima & duodecima: in unaquaque duæ aliæ commemorantur.

Martyres admonet *ut a quibus tam devote & fortiter servatur fides Domini, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini reservetur.* Mirari se demonstrat, quod non, ut olim fieri solebat, a presbyteris & diaconis regantur & erudiantur, sed potius a quibusdam presbyteris jura omnia pervertentibus piæ eorum voluntates interpellentur. Hortatur ergo ut ipsi presbyteros doceant quæ ex presbyteris eos audire oportuerat: præscribit ut in dandis libellis antecessorum suorum vestigia sequentes, sollicite & caute petentium desideria ponderent, inspiciant & actum & opera & merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitent; denique quos ipsi vident, quos norunt, quorum pœnitentiam satisfactioni proximam conspiciunt, designent nominatim libello, & sic ad episcopum fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigant.

In epistola ad clerum adhuc vehementius indignatur in presbyteros, qui sanctum Domini corpus profanare ausi fuerant. Declarat *si ultra in iisdem perseveraverint*, usurum se *ea admonitione*, qua illum uri Dominus jubebat, *ut interim prohibeantur offerre. Nam præter nocturnas visiones, per dies quoque* implebatur *Spiritu sancto puerorum innocens ætas, quæ in exstasi videbat oculis & audiebat & loquebatur ea quibus* Cyprianum *Dominus monere & instruere* dignabatur. In epistola ad plebem declarat nosse se plebis suæ quietem pariter & timorem; nec dubitat quin lapsi in satisfactione Dei & deprecatione vigilarent, nisi illos quidam de presbyteris gratificantes decepissent. Hortatur ut ipsi singulos regant, & consilio ac moderatione sua secundum divina præcepta lapsorum animos temperent. Totam rem in reditum suum integram servari jubet, *ut cum ad vos per Dei misericordiam*, inquit, *venerimus, convocati coepiscopi plures secundum Domini disciplinam & confessorum præsentiam, & vestram quoque sententiam beatorum martyrum litteras & desideria examinare possimus.*

Ex his verbis epistolæ ad clerum, *diu patientiam meam tenui*, perspici potest tres illas epistolas ante Junium mensem scriptas non fuisse. Sed minus belle Tillemontius existimat Cyprianum non solum libellorum licentiam, sed etiam eucharistiæ profanatæ facinus diu patienter tulisse. Fucum fecerunt doctissimo viro hæc Cypriani verba in epist. LV. pag. 85. *Unum illud in quo non mea nec hominum sed Dei causa est, de eorum facinore non puto esse reticendum, quod a primo statim persequutionis die, cum recentia delinquentium facinora ferverent, & sacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, sed adhuc manus ipsæ lapsorum atque ora fumarent, communicare cum lapsis & pœnitentiæ agendæ intercedere non destiterunt.* Ex his concludit Tillemontius ab ipso illo die, quo erupit persequutio, non defuisse qui lapsis eucharistiam darent.

Nimium restricte Cyprianum doctissimus scriptor interpretatur. Illius verba nihil aliud sonant, nisi presbyteros cum lapsis adhuc recenti eorum scelere communicasse. Revera si consideretur tempus illis temporibus in pœnitentia solitum impendi, dicere potuit Cyprianus sine absurda exaggeratione, presbyteros cum lapsis *a primo statim persequutionis die* communicasse. Præterea cum lapsi non eodem omnes tempore deliquerint, sed alii citius, alii serius; fieri potuit ut multi perpaucis diebus post admissum scelus communionem ab improbis presbyteris acciperent. Sic interpretandi Cypriani necessitatem affert tota rerum gestarum series & junctura. Nam presbyteri ansam turbandi rapuere ex libellis martyrum, qui post tormenta dari cœperunt; & Cyprianus in epist. XV. ut martyrum libellos post ipsos libellos audaciam eorum commemorat, *qui cum lapsis communicare jam cœperant.* Unde etiam patet recens omnino fuisse facinus presbyterorum. Idem testatur in epist. XII. ad plebem: *Audio tamen*, inquit, *quosdam de presbyteris... jam cum lapsis communicare cœpisse*; Sed quod rem causamque maxime continet, declarat Cyprianus in epistola ad clerum presbyterorum facinus ex eo genere esse, quod ferri & dissimulari non possit: demonstrat se diu patientiam tenuisse, sed cum quidam plebis tranquillitatem turbare conentur ac totum sibi vindicent, tacere ultra non oportere: dissimulasse se semper & pertulisse contumelias episcopatus; sed nunc dissimulandi locum non esse, *quando decipitur fraternitas a quibusdam, qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt.*

Tillemontius merito Lombertum refellit, qui hæc verba ejusdem epistolæ ad clerum, *ut interim prohibeantur offerre*, sic interpretatur

terpretatur, quasi vetet interim Cypria- A nus ne presbyteri offerant nomina lapsorum. Contendit Tillemontius suspendi hos presbyteros, aut saltem suspensionis minas illis intentari, nec eos tamen deponi. Addit idem visum fuisse Baronio & ante eum Pamelio, cujus observatio in editiones Priorii & Felli translata. Sed, quod pace tot hominum doctissimorum dixerim, Cyprianus his verbis, *ut interim prohibeantur offerre*, non suspensionem, sed B excommunicationem designat; neque hanc pœnam in præsens tempus infligit, sed tantum minatur. Addit autem, *acturi & apud nos & apud confessores ipsos & apud plebem universam causam suam, cum Domino permittente in sinum matris Ecclesiæ recolligi cœperimus*; hæc, inquam, addit, quia tunc deliberaturus erat, non utrum essent deponendi necne hi presbyteri, ut placet Tillemontio, sed utrum eis esset reddenda necne communio, & qua conditione, qua pœnitentiæ lege reddenda. Cyprianum aliter interpretari non possum, cum C lego epistolam XXVIII. in qua gratulatur presbyteris suis & diaconis, quod cum Gajo Diddensi ejusque diacono, qui communionem lapsis dederant, communicare noluisset. Renovat in eadem epistola decretum suum, ut a communione sua arceatur quicumque ausus fuerit communicare cum lapsis. Sic etiam in ep. LII. pag. 67. severitatem a se aliquando in lapsos adhibitam exponens, decrevisse se narrat, ut *si quis ante consilium nostrum*, in- D quit, *& ante sententiam de omnium consilio statutam, lapsis temere communicare voluisset, ipse a communione abstineretur*. Porro abstinere communione non idem est ac suspendere, præsertim apud Cyprianum, qui hac voce excommunicationem designat; velut cum ait abstentum a se esse Feli- E cissimum in epist. XLVIII. Jovinum & Maximum ob nefanda sacrificia in concilio abstentos, epist. LV. Novatianum per totum orbem a sacerdotibus Dei abstentum, epist. LXVII. His ergo verbis, *ut interim prohibeantur offerre*, non solum sacerdotalis, sed etiam laica oblatio & communio auferenda denuntiatur. Illud etiam ex his quæ diximus perspicitur, hanc pœnam non statim a Cypriano irrogatam fuisse, sed minas tantummodo, ut difficil- F limis temporibus ac summa prudentia egentibus, intentatas fuisse. Atque id etiam confirmat cum eximia Cypriani in tacendis presbyterorum nominibus lenitas, tum ab eo apposita conditio, *si ultra in iisdem perseveraverint*.

His litteris non respondit clerus; sed paulo post Cyprianus ad custodiam gregis semper attentus, cum videret sibi facultatem redeundi nondum esse, & jam æstatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduis & gravibus infestatur, & lapsis & audientibus providendum existimavit. Scripsit itaque epist. XIII. ad clerum, in qua edicit, ut lapsis libellos martyrum habentibus, si periculose ægrotaverint, apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cœperit, apud diaconum quoque exomologesin delicti sui facere liceat, modo tamen martyrum prærogativa apud Deum adjuvari possint. Cæteris, qui non acceperant libellos, sed mites & humiles pœnitentiam agebant, futurum promittit, ut illis quoque divino remedio consulatur. Similiter præscribit ut audientibus divinam gratiam implorantibus misericordia Domini non denegetur. Simili decreto lapsis consuluit in hac persequutione Dionysius Alexandrinus. Ipse enim testatur in epistola ad Fabium Antiochenum se præcepisse, *ut morituris supeterent, & maxime si antea suppliciter postulassent, venia indulgeretur, quo bonæ spei pleni ex hac vita migrarent*, Euseb. lib. 6. cap. 44. Discrimen ponit Dionysius inter eos qui pœnitentiam urgente periculo petebant, & eos qui ante morbum petierant. Quamvis autem in hoc delectu habendo non tam videatur accuratus esse quam Cyprianus, qui nominatim requirit, ut qui libellos a martyribus acceperant, eorum auxilio & prærogativa apud Dominum adjuvari possint; eamdem tamen utriusque sententiam esse crediderim; nec dubito quin Dionysius pacem non concessisset, si qui pœnitentiam audacter detrectassent id quod in Africa commissum a pluribus videmus.

Cum respondisset clerus huic epistolæ, (questus enim fuerat Cyprianus, quod tot suis litteris nihil responderet) ac simul consuluisset de quibusdam immoderatis & communicationem accipiendam festinanter urgentibus; scribit Cyprianus epistolam XIV. in qua confirmat quod proximis litteris statuerat de lapsis periculose ægrotantibus, vehementer autem refellit & castigat importunos illos pacis efflagitatores. *Qui si nimium properant*, inquit, *habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quam postulant largiente: Acies adhuc geritur & agon quotidie celebratur. Si commissi vere & firmiter pœnitet, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari*. Videtur hac oratione Cyprianus lapsis concedere ut seipsos offerant judicibus; neque enim, si eos voluisset expectare, dum dies illis diceretur; in eorum potestate esse quod postulant, dixisset. Erat sane vetitum ne quis se ultro

offerret, idque declaravit Cyprianus coram Paterno proconsule, sed ejusmodi leges variis circumstantiis interdum cedunt. Multos enim videmus, velut apud Justinum in minore Apologia, & apud Eusebium lib. 8. ultro judicem adortos esse, & ad confessionem invocatos venisse: in quibus si non vituperatur hæc libertas, multo minus in lapsis semper vituperanda, quos par erat illatum nomini Christiano dedecus reparare, ac Christum ibi confiteri, ubi turpiter negaverant. Laudes Ecclesiæ Romanæ plena manu Cyprianus in cœlum tollit, epist. LVII. quod prodeunte ad confitendum Cornelio, accurrerit properanter & venerit quisquis audivit, nec singuli milites, sed tota simul castra ad pugnam prodierint, omnisque ecclesia Romana confessa sit, ac lapsi plurimi glorioſa confessione restituti.

XII. *De epistola XV. S. Cypriani & pluribus aliis paulo post novo tumultu exorto scriptis.*

Tot rebus ad Ecclesiæ pacificationem fortiter prudenterque gestis, scripsit Cyprianus ep. XV. ad clerum Romanum purgandi sui causa; nec aptius quidquam esse judicavit ad iniquas suspiciones repellendas, quam ut Romam mitteret quinque de lapsis litteras cum octo aliis pariter in secessu scriptis, ex quibus duas tantum supereſſe observavimus, nempe quintam ad clerum & nonam ad confessores. Mirifice autem elucet Cypriani caritas & animi moderatio in hac ad Romanos epistola decima quinta; nulla enim inest animi offensi significatio, nullæ querelæ; sed cur secesserit, quid egerit in secessu breviter exponit; & pro summo suo unitatis studio declarat se in iis quæ lapsis pœnitentibus concessit, standum putasse & cum Romani cleri sententia, *ne actus noster*, inquit, *qui adunatus esse & consentire circa omnia debet*, in aliquo discreparet:

Quinque litteræ quas Cyprianus inter motus a lapsis excitatos scripserat, non solum Romanis, sed etiam ad plurimos episcopos missæ fuerunt; jamque illi rescripserant Cypriano *se quoque in eodem consilio secundum catholicam fidem stare*, cum Cyprianus Caldonio episcopo respondit. Consuluerat eum Caldonius de nonnullis *qui posteaquam sacrificaverunt, iterato tenti, extorres sunt facti*, inter quos erat mulier nomine Bona, quæ cum tracta esset a marito ad sacrificandum, vel potius non ipsa sacrificasset, sed qui manus reluctantis tenebant; quibus ipsa dicebat, *Non feci, vos feciſtis*, ipsa etiam facta est extorris. His pacem petentibus, quamvis non dubitaret Caldonius quin prius delictum abluissent, nihil tamen statuere voluit, nisi Cypriani accederet auctoritas. Laudat Cyprianus illius prudentiam ac respondet ejusmodi homines *cum abluerint omne delictum, & maculam pristinam, assistente sibi Domino, potiore virtute deleverint, jacere ultra sub diabolo quasi prostratos non debere*. Mitti Caldonio *librum cum epistolis numero quinque*. Hunc librum Fellus interpretatur ipsum fasciculum quinque litterarum; Rigaltius & Baluzius intelligunt librum de Lapsis; sed is nondum erat compositus. Epistola Caldonii & responsio Cypriani decimum nonum & vigesimum locum tenent in ordine Pamelii.

Sanare debuerant exulceratas mentes litteræ Cypriani, in quibus justam severitatem lenitas temperabat; sed Lucianus, incitantibus nefariis presbyteris, novum facinus edidit. Scripsit Cypriano omnium confessorum nomine *universis eos pacem dedisse, & hanc formam per* Cyprianum *aliis episcopis innotescere velle*. Quod autem addebat, *de quibus ratio constiterit, quid post commissum egerint*, id ad invidiam Cypriano conflandam spectabat, ut ipse observat ep. XXIII. Videtur etiam liberior quædam admonitio contineri his verbis. *Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere.* Ex hac Luciani epistola, quæ est XVII. apud Pamelium, ortæ seditiones, & in provincia Cypriani *per aliquot civitates in præpositos impetus per multitudinem factus, & pacem confestim sibi repræsentari cogerunt, territis & subactis præpositis* infirmioribus. In ipsa etiam ecclesia Carthaginensi quidam turbulenti per hanc epistolam, velut quibusdam facibus accensi plus exarsere, ep. XXIII. Scripsit ea de re Cyprianus ad clerum suum epistolam XXIII. in qua docet standum esse prioribus litteris suis, & quia dixerant confessores, *de quibus ratio apud te constiterit quid post commissum egerint*, inde concludit voluisse confessores ut lapsorum causæ examinarentur; ac perinique facere qui tempus ad eam rem expectare nolebant. Revera confessores, etsi rem ultra legem & modum perducebant; quia tamen Cyprianus excommunicationem minatus fuerat, si quis se inconsulto lapsis communionem daret; non ausi sunt petere, ut ante ecclesiæ pacem, ante Cypriani judicium pax daretur. Hinc Lucianus in epistola ad Celerinum petit ut plures Romanæ ecclesiæ lapsi, qui ipsi fuerant commendati, ita pacem habeant, *cum Dominus cœperit ipsi ecclesiæ pacem dare, & exposita causa apud episcopum*. Misit etiam Cyprianus ad clerum suum Epistolam Caldonii, & quam ipse Caldonio rescripserat.

In his rerum angustiis peropportune

super-

superveneruntlitteræ cleri Romani, tum etiam confeſſorum, non illæ quidem ad Cyprianum, (nondum enim accurate de illius rebus cognoverant) ſed primæ ad clerum Carthaginenſem, alteræ ad Carthaginenſes confeſſores. Scriptæ fuerunt antequam epiſtola XV. Cypriani Romam fuiſſet perlata. Neutra ad nos pervenit, ſed ex Cypriani epiſtola XXIII. diſcimus in illis *Evangelii plenum vigorem & diſciplinam robuſtam legis Dominicæ* viguiſſe, ac laboranti Cypriano & contra invidiæ impetum totis fidei viribus reſiſtenti plurimum præſidii attuliſſe. Eaſdem litteras commemorat clerus Romanus in ep. XXXI. dum ait ſe in ſuperioribus litteris ſententiam ſuam *dilucida expoſitione* protuliſſe adverſus Libellaticos, necnon etiam contra eos qui ſacrificaverant, fidem ſuam conſenſumque monſtraſſe. Si juri ſuo & honori debito attentus fuiſſet Cyprianus, læſiſſent eum ejuſmodi litteræ ad clerum & confeſſores eo prætermiſſo ſcriptæ. Sed quidquid eccleſiæ proderat, gratum ei non potuit non accidere; ac ſtatim, ut in maximo beneficio, gratias egit clero Romano & confeſſoribus. Ac clerum quidem certiorem facit per epiſt. XXIII. tum de priſtinis Luciani factis, tum de noviſſimis motibus ab eo excitatis. Confeſſoribus autem per epiſt. XXV. gratulatur tum ob confeſſionis gloriam, tum etiam ob eximium diſciplinæ defendendæ ſtudium. Hæ litteræ XXIII. & XXV. per Saturum & Optatum perlatæ fuerunt, quorum primum Cyprianus lectorem, alterum hypodiaconum fecerat ad hoc munus litterarum perferendarum. Cum enim oporteret illum per clericos ſcribere, ſciret autem plurimos ex ſuis abſentes eſſe, paucos vero qui erant Carthagine, vix ad miniſterium quotidiani operis ſufficere; neceſſe habuit novos aliquos conſtituere qui mitterentur. Sex alias litteras per eoſdem clericos miſit ad clerum Romanum, nempe epiſtolas XVII. XVIII. XIX. & XX. de quibus jam locuti ſumus, ac præterea litteras Celerini ad Lucianum, & Luciani reſponſionem apud Pamel. XXI. & XXII. de quibus pauca dicemus.

XIII. *De Epiſtola Celerini ad Lucianum & reſponſo Luciani.*

Celerinus Carthaginenſis, cum Romæ verſaretur, ibique in carcerem pro Chriſto conjectus eximia conſtantiæ exempla edidiſſet, plurimum doloris traxit ex lapſu duarum mulierum, Numeriæ & Candidæ, quæ ſacrificaverant. Harum una, nempe, ut veriſimile eſt, Numeria, ipſius ſoror erat, ſeque ait pro illius factis *in hac die lætitiæ Paſchæ*, flentem die ac nocte in cilicio & cinere lacrymabundum dies exegiſſe & exigere uſque in hodiernum. Aliam præterea mulierem commemorat, Etecuſam nomine, quæ non ſacrificaverat, ſed tamen aſcenderat uſque ad Tria Fata, & inde deſcenderat; dona enim numeraverat ne ſacrificaret. Harum *jam cauſa audita præceperunt eas præpoſiti tantiſper ſic eſſe, donec epiſcopus conſtituatur*. Rogat ergo Lucianum Celerinus ut ceteris confeſſoribus referat & ab eis petat, *ut qui prior coronatus fuerit, iſtis ſororibus tale peccatum remittant*. Atque id petit non ſuo tantum nomine, ſed etiam ſexaginta quinque confeſſorum, ad quos Carthagine Romam venientes iſtæ mulieres *in portum deſcenderunt & in urbem levaverunt*, eiſque *miniſtraverunt & in omnibus foverunt*. Sperabat Celerinus *ſecundum earum pœnitentiam & opera* quæ penes confeſſores fecerant, *Chriſtum eis, martyribus petentibus, indulturum*. Liquet hanc epiſtolam diebus Paſchalibus ſcriptam eſſe, ex his verbis quæ Baluzius ex antiquis codicibus eruit, *In hac die lætitiæ Paſchæ*. Exiſtimant eruditi viri Celerinum ſcripſiſſe aliis etiam confeſſoribus; ſed videtur probabilius voluiſſe eum, ut hanc epiſtolam Lucianus aliis confeſſoribus legeret, ac ſibi communem eſſe cum illis exiſtimaret. Non enim aliud deſignant hæc Celerini verba: *Nam hoc ſcire debes, me & dominis meis fratribus tuis ſcripſiſſe litteras, quas peto pro illis ſic legere digneris*.

Neceſſe non erat Lucianum precibus fatigare, qui nullum in hoc genere modum tenebat. Itaque ſic reſpondet Celerino, ut lapſis mulieribus nihil eximium concedere videatur, ſed profuſo in univerſos lapſos beneficio eas comprehendere. Narrat enim univerſos confeſſores *ex compacto univerſis pacem* dimiſiſſe; ac Paulum martyrem, dum adhuc in corpore eſſet, ſibi dixiſſe: *Luciane, coram Chriſto tibi dico, ut ſi quis poſt arceſſitionem meam abs te pacem petierit, da in nomine meo*. Hinc pacem non iis tantum mulieribus concedit, quas Celerinus commendaverat, *ſed & quas ſcias*, inquit, *ad animum noſtrum pervenire*; id eſt, quarum cura aliqua tangimur. Simili utitur loquendi ratione Trajanus in epiſt. XXVIII. ad Plinium: *Pertinet ad animum meum*, inquit, *quali itinere in provinciam pervenias*. Sæviebat autem tunc, ut cum maxime, perſecutio. Narrat enim Lucianus ſe cum aliis confeſſoribus ab octo diebus iterato reclulum eſſe, ac ſperare martyrum, qui jam coronati fuerant, ſocium brevi cum aliis futurum. Hæc epiſtola in Annalibus Cyprianicis ſcripta dicitur *menſe majo jam affecto*, ſed prorſus men-

mendose. Nam in ea Lucianus diserte declarat universos confessores universis lapsis pacem dedisse, quod tamen facinus non tentarunt, nisi post scriptam Cypriani ep. xv. ad Romanos, ut ipse Cyprianus testatur in ep. xxiii.

In his Celerini & Luciani litteris commemoratur Saturninus confessor, quem nonnulli eumdem esse volunt cum Saturnino Carthaginensi, quem Cyprianus testatur ep. xxiii. post tormenta adhuc in carcere positum nullos libellos dedisse, cuique una cum Aurelio inscripta erat epistola Romanorum confessorum. At profecto duo distinguendi sunt Saturnini, Romanus & Carthaginensis. Nam Saturninus, cujus nomine Lucianum Celerinus salutat, jam ibi in *pœna ungularum fortiter confessus* fuerat; id autem de Carthaginensi Saturnino intelligi non potest. Nam cum hæc scriberet Celerinus in die lætitiæ Paschæ, nondum Carthagine inflicta fuerant tormenta, vel saltem nondum hujus rei fama, nedum ipse Saturninus post tormenta in carcerem reductus Romam pervenire potuerat. Hinc Celerinus ignorabat an Carthaginensium confessorum aliqui jam passi aut coronati fuissent. Deinde vero inter molestias Cypriano exhibitas a Luciano, supervenerunt litteræ confessorum Romanorum Saturnino & Aurelio inscriptæ: Lucianus eodem tempore, id est, paulo post epistolam decimam quintam Cypriani, & concessam licenter lapsis universis pacem, respondet Celerino & Saturninum salutat. Necesse est ergo duos Saturninos distinguere. Ac Carthaginensem quidem jam coronatum fuisse crediderim, cum litteræ confessorum Romanorum ipsi & Aurelio inscriptæ venerunt. Quod enim ait Cyprianus eum post tormenta adhuc in carcere constitutum nullos libellos dedisse, videtur indicare eum non aliter e carcere, quam martyrio solutum fuisse. Similiter ait *Paulo*, cujus excessum commemorat, *adhuc in carcere posita* Lucianum *nomine illius libellos manu sua scriptos* dedisse. Certe nondum soluti erant confessores e carcere, cum scriberet Cyprianus hanc epistolam xxiii. Corruptum in epistola Celerini insignem locum conabor emendare. Sic legitur in editis: *Peto tamen, carissime, a Domino, ut si ante cruore illo sancto laveris, si prius passus fueris pro nomine Domini nostri Jesu Christi, quam litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant, vel nunc si apprehenderint, mibi ad hæc rescribas.* Deluserunt editores in his verbis, nec quidquam explicare potuerunt. At in codice ms. olim Baluzii, nunc bibliothecæ Regiæ sic legitur: *Peto tamen, carissime, a Domino, ut ante cruore illo sancto laveris pro nomine Domini nostri Jesu Christi, quam te litteræ meæ in hoc mundo apprehendant; vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas.* Præclara sane & digna martyre sententia. Confirmat hanc lectionem codex Gratianopolitanus, qui habet: *Peto tamen, carissime, a Domino ut a me cruore illo* &c.

XIV. *Scribit S. Cyprianus ad clerum de ordinatione Saturi & Optati. Variæ lapsorum ad S. Cyprianum litteræ. Clerus removet a communione sua Gajum Diddensem. Quo tempore litteræ* XXIII. *&* XXIV. *scriptæ? De cleri Romani & confessorum litteris.*

Postquam Saturum & Optatum clericos constituit Cyprianus, eosque Romam cum litteris misit, scribit ad clerum suum ep. xxiv. in qua rationem reddit, cur novos clericos inconsulto clero creasset, quamquam ne id quidem inconsulto clero factum esse demonstrat, siquidem illos *jampridem*, inquit, *communi consilio clero proximos feceramus, quando aut Saturo die Paschæ semel atque iterum lectionem dedimus; aut modo cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus, examinantes an congruerent illis omnia, quæ esse debent in his qui ad clerum parabantur.* Sequentibus sæculis non clero solum proximi; sed etiam addicti erant & adscripti qui semel & iterum legerant. Hinc Augustinus epist. lxiii. conscientiam Severi implorat, *utrum homo, qui in ecclesia meæ*, inquit, *dispensationi credita jam legere cœperat, & non semel, sed iterum & tertio, non fuisse lector possit aut debeat judicari.* Decretum in concilio Milevitano an. 402. ut quicumque in Ecclesia vel semel legerit, ab alia Ecclesia non teneatur.

Fatetur se nescire Tillemontius quas litteras designet Cyprianus initio hujus ep. xxiv. ubi sic loquitur. *Ne quid conscientiam vestram lateret, fratres carissimi, quid mihi scriptum sit quidque ego rescripserim, utriusque epistolæ vobis exemplum misi, & credo vobis id quod rescripsi non displicere.* Sed cum Cyprianus in epistola xxvii. quæ paulo post hanc vigesimam quartam scripta est, testetur nuper sibi scripsisse quosdam *de lapsis humiles & mites, & trementes & metuentes Deum, & qui in Ecclesia semper gloriose & granditer operati sunt*, seque illis gratulatum esse ac Dominum dignatum esse *ostendere quid ejusmodi & tales servi de ejus benignitate mereantur*; libenter crediderim hanc lapsorum epistolam & Cypriani responsionem simul ad clerum Carthaginem missas esse cum ep. xxiv. Non eadem exstitit in omnibus

lapsis

lapsis animi moderatio. Quidam enim ad Cyprianum scripserunt, *pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi jam datam sibi vendicantes*, epist. XXIX. & quod Cypriani indignationem maxime commovit, sic scribebant ut *Ecclesiæ nomine litteras facerent.* Scripsit ad eos Cyprianus epist. XXVII. ut eorum temeritatem reprimeret.

Circa idem tempus certiorem illum fecit clerus Carthaginensis se ex consilio episcoporum qui aderant, cum Gajo Diddensi, ejusque diacono communicandum non censuisse, quia communicaverant cum lapsis, eorumque oblationes obtulerant, & ab episcopis semel atque iterum moniti perstiterant. Laudat Cyprianus cleri sui constantiam, jubet ut epistolam quam ad eos scribebat (est autem vigesima octava) episcopis legant, ac si quis de presbyteris aut diaconibus suis, vel etiam de peregrinis communicare cum lapsis audeat, a communione sua arceatur. Cum autem consultus etiam a clero fuisset de Philumeno & Fortunato hypodiaconis & Favorino acolytho, qui, cum medio tempore discessissent, nuper redierant, tempus hujus rei dijudicandæ nondum esse existimavit, eo quod multi adhuc de clero abessent, ac singulorum tractanda esset & limanda penitus ratio non tantum cum collegis, sed & cum plebe ipsa universa. Itaque statuit ut *interim se a divisione mensuria tantum contineant, non quasi a ministerio ecclesiastico privati esse videantur, sed ut integris omnibus ad nostrum*, inquit, *præsentiam differantur*. Tum Cyprianus his de rebus Romam scribit epistolam XXIX. per Fortunatum hypodiaconum, simulque mittit & lapsorum epistolam & responsum suum, & quas postea ad clerum rescripserat.

Sic autem inter se nexæ sunt tres illæ litteræ, nempe XV. XXIII. XXIX. quas Romam misit Cyprianus, ut pene continenter scriptæ videantur. Non dubium est quin epistola XXIII. per Saturum & Optatum missa sit, antequam clerus Romanus respondisset epistolæ decimæ quintæ; siquidem utrique clerus Romanus eodem exemplo respondit. Quinetiam postrema, quæ per Fortunatum missa est, ante scripta videtur, quam Cyprianus litteras Romanorum accepisset. Nam proculdubio pro summa sua humanitate gratias illis egisset, quod sibi in molestissimis rebus tanto solatio exstitissent. Deinde vero quemadmodum Cyprianus per Saturum & Optatum scribens dicebat: *Post factas ad vos litteras... aliud accessit, quod nec ipsum latere nos debuit:* sic etiam in epistola per Fortunatum missa dixit: *Postquam ad vos litteras feci, quas misi per Saturum lectorem & Optatum hypodiaconum; fratres nostri de quorumdam prospecta temeritate, qui pœnitentiam agere & Deo satisfacere detrectant, litteras ad me fecerunt.* Quamobrem cum sese proxime consecutæ sint ejusmodi litteræ, immerito postremas rejicit Pearsonius in mensem Octobrem; neque enim tam sero collocandæ sunt, ut quæ ante acceptum epistolæ Julio ineunte scriptæ responsum missæ fuerint: Atque ipsa etiam cleri Romani responsio nimis sero collocari videtur mense Septembri. Multa enim concurrebant, cur cito Romani responderent: perturbatio ecclesiæ Carthaginensis celerem medicinam postulabat: detrahenda erat Cypriano molestia, quam illi Romanorum silentium & iniquæ suspiciones attulerant. Probabilius ergo est ipso mense Augusto venisse præclarissimas illas cleri Romani & confessorum litteras, quæ sunt apud Pam. XXXI. & XXVI. ac tum epistolæ XV. quam Cyprianus purgandi sui causa scripserat, tum etiam illi, quam postea per Saturum & Optatum misit, eximiam responsionem continent. Novatianus, ut perspicitur ex epist. LII. Cypriani, part. 67. scripsit hanc epistolam XXXI. quacum clerus Romanus simul ad Cyprianum misit litteras ecclesiæ Romanæ nomine in Siciliam scriptas.

Tantum solatii ex his cleri Romani & confessorum litteris percepit Cyprianus, easque omnibus adeo utiles fore judicavit, ut Saturo, qui eas videtur Roma retulisse, mandaverit, ut singulis desiderantibus describendi potestatem faceret. Illas etiam ad clerum suum misit, cum iis quas Romam ipse scripserat; simul præcipiens (per epistolam XXXII.) ut & sua scripta & illorum rescripta fratribus innotescant; sed & si qui de peregrinis episcopi vel presbyteri, vel diacones præsentes fuerint, vel supervenerint, hæc omnia audiant, & si exempla epistolarum transcribere & ad suos perferre voluerint, facultatem transcriptionis accipiant. Discimus ex epistola LII. Cypriani has cleri Romani litteras per totum mundum missas fuisse, & in notitiam ecclesiis omnibus & universis fratribus perlatas fuisse. Hinc declarat in epist. XL. quæ scripta est initio anni 251. semel placuisse *tam nobis*, inquit, *quam confessoribus & clericis urbicis, item universis episcopis vel in nostra provincia vel trans mare constitutis, ut nihil innovetur circa lapsorum causam, nisi omnes in unum convenerimus*, &c. Non multo post clerus Romanus in eamdem sententiam respondit litteris Cypriani, quæ scriptæ quidem, ut jam diximus, antequam Saturus rediisset, sed tamen postquam ille Roma profectus fuerat,

rat, in hanc urbem a Fortunato ſubdiacono perlatæ, neceſſitatem clero Romano attulerunt iterum ſcribendi. Hæc epiſtola apud Pam. eſt trigeſima. Sub finem epiſtolæ gratias agunt Cypriano quod ſuo more de iis quæ ad Privatum Lambeſitanum ſpectant nuntiaverit. Declarant etiam ante illius litteras fraudem callidi hominis latere non potuiſſe. *Nam cum antehac*, inquiunt, *quidam ex ipſius nequitiæ cohorte veniſſet vexillarius Privati Futurus & fraudulenter litteras a nobis elicere curaret, nec quis eſſet latuit, nec litteras quas volebat accepit*. Scripſerat ergo Cyprianus aliquam de hoc privato epiſtolam, de quo nihil prorſus exſtat in tribus litteris, quas commemoravimus: ſed hæc epiſtola cum multis aliis intercidit. Non dubium eſt quin hæ Romanorum epiſtolæ magno uſui Cypriano fuerint in his rerum difficultatibus; atque hæc forte cauſa exſtitit, cur in epiſtolis, quas reliquo hujus anni tempore ſcriptas recenſebimus, non iidem curarum aculei Cyprianum pungere videantur, compreſſis videlicet ad tempus ſeditioſis & nefaria conſilia tacite intendentibus, quæ anno ſequenti ineunte perficere conati ſuut.

XV. *Perſecutio recrudeſcit: pax futura S. Cypriano revelatur. Res interim ab eo geſtæ & ſcriptæ anno* 250. *exeunte recenſentur.*

Circa menſem Octobrem ſcriptam conjicio epiſtolam xxxvii. in qua Cyprianus presbyteros & diaconos idem admonet, quod jam ſæpe illos admonuerat, ut confeſſoribus in carcere conſtitutis omnis diligentia præbeatur, & dies, quibus in tarcere excedunt, annotentur. Laudat diligentiam Tertulli presbyteri cum in confeſſoribus omni humanitatis officio juvandis, tum in diebus, quibus in carcere tranſeunt, ſibi ſignificandis. Hanc epiſtolam minus commode in maximo perſequutionis ardore a Tillemontio & aliis collocatam referre malui ad illud tempus, quo refrigeſcente perſecutione, & confeſſoribus magis in carcere quam inter tormenta morientibus, ſperabat Cyprianus ſe cito ſacrificia, Domino protegente, cum clero ſuo celebraturum.

Scripta non multo poſt videtur epiſtola viii. cum in viſione divinitus oblata Cyprianus audiſset: *Dic illi ſecurus ſit, quia pax ventura eſt. Sed quod interim morula eſt, ſuperſunt adhuc aliqui qui probentur*. Perſecutio adhuc gregem populabatur, ut ſtatim addit Cyprianus, & cum interdum mitior, interdum aſperior fuiſſet, videtur ſub ipſum finem, ut obſervat Tillemontius, violenter recruduiſſe. Quod enim ait Cyprianus tormenta veniſſe, dum confeſſores non tenent diſciplinam, non videtur res menſe Aprili aut Majo geſtas in memoriam revocare, ſed præſentem rerum ſtatum deſcribere, idque ex ejus verbis ſatis perſpicitur. *Quas autem plagas*, inquit, *quæ vulnera non merentur, quando nec confeſſores, qui exemplo ceteris ad bonos mores eſſe debuerant, teneant diſciplinam! Itaque dum quosdam inſolenter extollit confeſſionis ſuæ tumida & inverecunda jactatio, tormenta venerunt. Hæc patimur delicto & merito noſtro*. Videtur ad hoc tempus referendum quod narrat Cyprianus in epiſt. xl. de quinque primoribus Carthaginis, *qui edicto nuper magiſtratibus fuerant copulati, ut fidem* Chriſtianorum *ſubruerent*. Non enim hic viſionem refert, ut nonnulli exiſtimarunt, ſed rem omnibus cognitam & teſtatam; nec difficile creditu eſt quinque urbis primores magiſtratui in edicto aliquo adverſus Chriſtianos aut promulgando aut exequendo adjunctos fuiſſe. Quod autem addit Cyprianus: *Eadem nunc ratio, eadem rurſus everſio per quinque presbyteros Feliciſſimo copulatos ad ruinam ſalutis inducitur*, id profecto non facinus presbyterorum viſione aliqua præſignificatum fuiſſe indicat, ſed potius idem Eccleſiæ ab illis periculum creari, quod ei antea a magiſtratibus & quinque urbis primoribus exſtiterat. Violentam fuiſſe perſecutionis concluſionem illud etiam argumento eſt, quod cum clerus Carthaginenſis integer hactenus & purus inter tanta malorum contagia fuiſset, nonnullorum ruinas Cyprianus in litteris hoc anno exeunte ſcriptis, nempe vi. & xxxv. deploret. Eos autem qui lapſi ſunt ex presbyterio fuiſſe, non ex inferiorum clericorum numero, inde conjici poteſt, quod Cyprianus presbyterum Numidicum, quem Carthaginenſium presbyterorum numero adſcripſit, mirabiliter ſervatum fuiſſe dicat in epiſt. xxxv. ut *eum clero* Carthaginenſi *Dominus adjungeret & deſolatam per lapſum quorumdam presbyterorum copiam glorioſis ſacerdotibus adornaret*. Et idem non dicit de Aurelio & Celerino glorioſis confeſſoribus, quos circa idem tempus lectores ordinavit. Presbyter ille Numidicus hortatu ſuo copioſum martyrum numerum lapidibus & flammis necatum ante ſe miſerat, uxorem lateri ſuo adhærentem concrematam ſimul cum ceteris lætus aſpexerat. Ipſe ſemiuſtulatus a lapidibus obrutus & pro mortuo derelictus a filia ſollicite inquirente inventus, & extractus & refocillatus, remanſerat invitus. Hunc Cyprianus ad epiſcopatum promovere ſtatuerat, cum Carthaginem rediiſſet; ſed interim admonitus & inſtructus dignatione divina

vina eum presbyterorum Carthaginensium numero adscripsit, ac hujus lætitiæ nuntium ad presbyteros & diaconos & plebem perscripsit, epist. xxxv.

Circa idem tempus duo eximii confessores a Cypriano & episcopis, qui aderant, ordinati sunt lectores, Aurelius & Celerinus, prior quidem Aurelius, ac paucis post diebus Celerinus, quem Cyprianus Aurelio adjungere voluerat, sed is honorem constanter recusavit, ac tandem visione noctu oblata coactus est cedere. De his ordinationibus Cyprianus presbyteros & diaconos, ac plebem universam certiores facit per epist. xxxiii. & xxxiv. Hæc autem contigere inter prima pacis affulgentis gaudia, ut patet ex his Cypriani verbis de Aurelio, in ep. xxxiii. *Dominico legit interim nobis, id est, auspicatus est pacem dum dedicat lectionem*. Erat Aurelius illustris adolescens, in annis adhuc novellus, sed in virtutis ac fidei laude provectus: bis confessus fuerat, & coram magistratibus, qui eum exilio damnarunt, & coram Proconsule, cujus jussu acerrime cruciatus est. Dubitat Cyprianus utrum in eo plus prædicet gloriam vulnerum; an verecundiam morum & eximiam humilitatem. Celerinus quoque gravissimos cruciatus pertulerat, ac ipsum Decium, cujus sub oculis torquebatur, virtutem suam laudare & admiri coegerat. Domestica illum exempla hortabantur; nam avia ejus Celerina, patruus & avunculus Laurentinus & Egnatius martyrii coronam reportaverant. Egregium illud par adolescentium Cyprianus non altius ezexit, quam ad lectoris munus; sed presbyterii honorem jam tum illis designavit, *ut & sportulis iisdem cum presbyteris* honorarentur, & *divisiones mensurnas æquatis quantitatibus* partirentur.

Celerinus Roma in Africam adveniens, cum se ad Cyprianum contulisset, demonstravit ei quanti illum facerent, quantumque diligerent Romani confessores. Hanc causam habuit Cyprianus scribendæ ad illos epistolæ xvi. in qna quidem sic describit quatuor anni tempestates, quas in carcere confessores traduxerant, ut non dubium sit, quin hæc epistola hoc anno 250. exacto aut saltem exeunte scripta sit. Postquam morula, quam prædixerat Cyprianus, effluxit initium aliquod pacis degustavit ecclesia Carthaginensis, ac confessores e carcere soluti sunt. Horum maxima pars confessionis gloriam optimis moribus tuebatur; sed nonnulli tantæ laudi dedecores fuerunt, quibus Cyprianus ebrietatem & lasciviam, arrogantiam, contentionem & promiscua cum mulieribus cubilia exprobat in epistola vii. Idem etiam tangit in epistola vi. quam circa idem tempus, cum adhuc invitus in secessu teneretur, ad presbyteros & diaconos scripsit, ut eis pauperum & maxime confessorum curam commendaret. Quamvis enim confessores dimissi fuissent, nondum tamen plena & firma pax illuxerat. Quamobrem Cyprianus, etsi Carthaginem mente & animo ferebetur, tum ut suos revisere, tum ut res ecclesiæ componeret, tamen obsequi coactus est sapienti presbyteri Tertulli consilio, qui auctor ei fuerat, ne in eum locum, ubi toties postulatus fuerat, tam cito prodiret. Nondum extorres redeundi licentiam impetraverant, & cum nonnullos tranquillior rerum status invitasset, ut injussi redirent; vehementer eos reprehendit Cyprianus in eadem epistola vii. Quinetiam paulo ante festum Paschæ adhuc orabat *pacem plenissimam prius matri, tum filiis ejus*, ep. xl.

XVI. *Vicarios pro se mittit Cyprianus. Minæ Felicissimi.*

Dum Cyprianus in secessu moratur, ne auctor esset rumpendæ pacis, qui consulere omnibus debebat; interim scribit ad presbyteros & diaconos suos epistolam xxxvi. in qua ait se ad eos venturum, quando scripserint *rebus compositis* ipsum *venire debere, aut si ante dignatus fuerit Dominus ostendere*. Deinde hortatur ut *viduarum & infirmorum & omninm pauperum curam diligenter* habeant, *sed & peregrinis, si qui indigentes fuerint, sumptus* suggerant *de quantitate mea propria*, inquit, *quam apud Rogatianum compresbyterum nostrum dimissi, quæ quantitas ne forte jam universa erogata sit, missi eidem per Naricum acolythum aliam portionem ut largius & promptius circa laborantes fiat operatio*. Observat Tillemontius videri ex his verbis Cyprianum, cum Carthagine discederet, pecuniæ summam apud Rogatianum reliquisse. In quo quidem plurimis se difficultatibus implicari fatetur. Nam primo Rogatianus ante secessum Cypriani confessus est; sic enim existimat vir eruditus. Deinde vero etiamsi prius discessisset Cyprianus; cum Rogatianus tamdiu in carcere jacuerit, non videtur pecuniæ summa in tuto apud eum fuisse. Denique cum hæc epistola xxxvi. anno 250. exeunte, aut 251. ineunte scripta sit, cur dubitat Cyprianus, an pecunia, quam tanto ante dederat, universa erogata fuerit? His incommodis permotus Tillemontius pro his verbis, *apud Rogatianum dimissi*, legendum conjicit, *ad Rogatianum missi*, sed necesse non videtur immutare contextum. Neque

enim hæc verba necessario demonstrant Cyprianum Carthagine discedentem Rogatiano pecuniam commisisse ; sed significare possunt S. Martyrem, cum ad eum in secessu latentem propria ipsius quantitas mitti soleret, noluisse ut hæc pecuniæ summa de more ad se perferretur, eamque apud Rogatianum reliquisse. Porro cum parum temporis effluxisset ex quo Rogatianus ac ceteri confessores e carcere exierant, non immerito dubitabat Cyprianus an universa hæc pecunia esset erogata.

Præter Rogatianum duos episcopos Caldonium & Herculanum ac presbyterum Numidicum pro se vicarios miserat Cyprianus, ut expungerent *necessitates fratrum sumptibus, si qui etiam vellent suas artes exercere, additamento quantum satis esset, desideria eorum* juvarent ; *simul etiam et ætates eorum et conditiones et merita* discernerent, ut omnes optime nosset Cyprianus, *et dignos quosque et humiles et mites ad ecclesiasticæ administrationis officia* promoveret. Sed cum episcopi illi & presbyteri mandata Cypriani facesserent, supervenit Felicissimus, vir projecta temeritate & summa audacia, ac intercessit *ne quis posset expungi, neve ea quæ* desideraverat Cyprianus, *possent diligenti examinatione discerni ; comminatus etiam fratribus, qui primi expungi accesserant, potentatu improbo et terrore violento, quod secum in morte non communicarent*. Postea proripuit se *cum plurimis ducem se factionis et seditionis principem temerario furore contestans*. Certior factus his de rebus Cyprianus a Caldonio & Herculano episcopis & Rogatiano ac Numidico presbyteris, scripsit ad eos epistolam XXXVIII. in qua Felicissimum excommunicat, tum ob nefarium schisma, tum quod *ad fraudes ejus et rapinas, quas*, inquit, *dilucida veritate cognovimus, adulterii etiam crimen accedit, quod fratres nostri graves viri deprehendisse se nuntiaverunt, et probaturos sese asseverarunt*. Augendo autem qui se Felicissimo sociaverat, idem minatur Cyprianus si ultra cum eo perseveraverit. Non facile explicatur quid sibi vellet Felicissimus cum *potentatu improbo et terrore violento* minaretur secum in morte non communicaturos, qui Cypriano obtemperassent. Pro eo quod Baluzius posuit *in morte*, veterum codicum auctoritate nixus, habent aliæ editiones *in monte*, sed sive legatur *in monte*, sive *in morte* ; an intentata ab ejusmodi homine excommunicatio violentum terrorem incutere potuit ? Nonne tunc potius terruisset, si minatus esset se catholicos coacturum, ut secum communicarent ? An hominibus episcopo suo affixis & Felicissimum detestantibus grave incommodum videri potuit, communione hominis nequissimi carere ? Equidem quantum in re perobscura conjicere possum, suspicor Felicissimum non excommunicationem solum, sed etiam mortem ipsam minatum esse, ita ut secum in morte, quam intentabat, non communicaturos diceret, qui Cypriano obtemperassent. Cum Cornelius territus fuisse videretur *minis parricidalibus* Felicissimi declarat Cyprianus in ep. LV. sua nihil interesse, *aut a quo aut quando* perimatur, *mortis & sanguinis præmium de Domino recepturus*. Quod si in Cornelium & Cyprianum parricidales minæ Felicissimi proruperunt ; quis miretur plebeculam ejusmodi minis ab eo exterritam fuisse.

Cypriano diligenter paruerunt episcopi & presbyteri, quorum vicaria opera absens utebatur, & Felicissimum ejusque præcipuos sectatores excommunicarunt, ut patet ex epistola inter Cyprianicas XXXIX. quæ tamen non tam videtur esse epistola, quam libellus excommunicationis publice propositus.

XVII. *Schisma Felicissimi anno* 251. *ineunte. Novatus unus ex quinque schismaticis presbyteris. De ep. XL. Cypriani.*

Non est operæ pretium refellere quæ de Felicissimi sacerdotio minus belle opinatus est Baronius. Hunc enim laicum fuisse, cum schisma conflavit, testis est locuples Cyprianus ; qui Novatum illi diaconatum iisdem machinationibus, quibus & Novatiano episcopatum, conciliasse declarat : *Ipse est*, inquit ep. XLIX. *qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me, nec sciente, sua factione & ambitione constituit .... Qui illic adversus Ecclesiam diaconum fecerat, illic episcopum constituit*. Porro hæc ordinatio fieri non potuit nisi post apertum schisma ; nec ulla prorsus ratione eam Pearsonius ante schisma collocat ; cum Cyprianus, ut observat Tillemontius, hoc facinus non recenseat inter scelera Felicissimi in epist. XXXVIII. Ipse etiam Novatus, etsi fax erat illius incendii, suam tamen nequitiam initio schismatis obscure ferebat, nec sese cum Felicissimo palam & aperte conjungebat. Quod si id ausus fuisset, eamdem subiisset excommunicationem, ac alii Felicissimi sectatores. Nec citius anno 251. ineunte, nec serius collocari potest hoc schisma. Nam, ut demonstrat Tillemontius adversus Pearsonium, qui illud refert ad annum 250. nullum prorsus exstat schismatis vestigium in epistolis anno 250. scriptis ; nec hujus rei nuntium ullum

ullum Cyprianus acceperat, cum scriberet epistolam XXXVI. quæ schismaticis erumpendi occasionem dedit. Neque etiam serius ab Ecclesia defecit Felicissimus; nam quinque presbyteri, qui circa Pascha sese nudarunt, jam illius partes aliquandiu occulte foverant.

Statuerat Cyprianus Pascha hujus anni 251. in ecclesia sua celebrare: pungebat enim illum *exilium jam biennii, & a vultibus atque oculis* suorum *lugubris separatio, dolor jugis & gemitus qui eum solum continua lamentatione discruciabat, lacrymæ diebus ac noctibus profluentes, quod sacerdoti necdum complexibus* suorum *inhærere* contingeret, epist. XL. Sed huic dolori, quem spes maturi reditus leniebat, cumulus accessit quinque presbyterorum perfidia, qui in apertum schisma, quod dudum improbis animis parturiebant, tandem ante Pascha hujus anni eruperunt, & Cyprianum minis & insidiis suis eo redegerunt, ut redire ante Pascha non auderet, ne ipso adveniente, *tumultus illic major* oriretur, & *cum paci & tranquillitati episcopus providere in omnibus debeat, ipse materiam seditioni dedisse & persequutionem denuo exacerbasse videretur*, ibid.

Quinque illi presbyteri cum jam antea conjurassent contra episcopatum Cypriani, confessores nonnullos a debita episcopo reverentia avocassent & in vitia impegissent prorsus inhonesta, palam *se ad lapsorum perniciem venenata sua deceptione verterunt*, eosque *a medela vulneris sui* avocarunt, & *intermissis precibus & orationibus, quibus Dominus longa & continua satisfactione placandus, ad exitiosam temeritatem mendacio captiosæ pacis* invitarunt. His etiam Cyprianus Felicissimi schisma, ut occultis auctoribus attribuit. Quamvis tot mala ab ejusmodi hominibus orta essent, non optabat tamen Cyprianus, ut se ultro ejicerent, sed sententiam, quam illius indulgentia effugerant, de se ipsi tulerunt, & *de Dei providentia*, hoc nec volente nec optante Cypriano, imo & ignoscente & tacente, *pœnas quas meruerant rependerunt*, ibid. Miror sane Novatum in Annalibus Cyprianicis ex numero quinque presbyterorum eximi, cum Cyprianus de eo in epist. XLIX. sic loquatur: *Idem est Novatus qui apud nos primum discordiæ et schismatis incendium seminavit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregavit, qui in ipsa persecutione ad evertendas fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me, nec sciente, sua factione et ambitione constituit*, &c. Erat etiam ex eodem numero, ut testatur Cyprianus in epist. LV. Fortunatus, quem schismatici pseudo-

A episcopum Carthaginensem postea crearunt. Duo alii non improbabiliter in eumdem numerum veniunt Donatus & Gordius, de quibus agitur in epist. VI. ac forte etiam quinto loco Gajus Diddensis, quem Cyprianus a communione sua removet per epistolam XXVIII. Quatuor presbyteri Donatus & Fortunatus, Novatus & Gordius scripserant ad Cyprianum paulo ante schisma Felicissimi; qua B de re scripserint non indicat Cyprianus; sed declarat se illis rescribere solum non potuisse; quando a primordio episcopatus statuerat nihil sine consilio cleri & sine consensu plebis sua privatim sententia gerere, epist. VI.

Postquam de quinque presbyterorum scelere didicit Cyprianus, scripsit universæ plebi epistolam XL. in qua schismaticorum nequitiam nativis coloribus describit, unitatem Ecclesiæ demonstrat, & C stantes & lapsos hortatur; istos quidem ut comparatam in persecutione laudem tueantur, hos vero ut *in secunda hac tentatione spei et paci suæ fideliter* consulant: tandem declarat persecutionis novissimam hanc esse & extremam tentationem, *quæ et ipsa cito*, inquit, *Domino protegente transibit, ut repræsenter vobis post Paschæ diem cum collegis meis*. Observat Tillemontius scripsisse etiam ea de re Cyprianum ad clerum, D sed epistolam ad nos non pervenisse. Commemorat enim Cyprianus in epist. XLII. litteras ad clerum & ad plebem de Felicissimo ac de ejus presbyterio a se scriptas, quæ & ordinationem & rationem rei gestæ loquebantur.

XVIII. *Redit Cyprianus persecutione sopita, et cum collegis deliberat de causa lapsorum; sed ante concilium scribit librum de Lapsis.*

Pax divinitus promissa cum ecclesiæ E Africanæ tandem aliquando affulsisset, prodiit post Pascha Cyprianus e secessu, in quo annum jam & quatuor circiter menses latebat. Persecutionem sopitam tunc fuisse ait in epist. LII. omnino sedatam fuisse non dicit. Revera quamdiu vixit Decius, ejus crudelitas semper metuenda fuit Christianis. Hinc Cornelius papa, mense Junio electus, sedebat *intrepidus*, teste Cypriano epist. LII. pag. 69. *Romæ in* F *sacerdotali cathedra, eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei sanda adque insanda comminaretur*. Non videtur ergo hanc pacem alia res conciliasse, quam injectus Decio metus a Lucio Prisco, qui cum Macedoniæ præesset, imperium occupaverat in hac provincia, & vires suas cum Gothis adversus Decium conjunxerat. Redeunti Cypriano lætissimum spectaculum fuit, & plurimos confessores, in quibus & fe-

minæ & virgines & pueri enitebant, & ceteram ſtantium multitudinem, quibus nihil tanti fuerat, ut imperatoris edictis parerent, in eccleſia congregatos intueri. Sed eum ſollicitudine diſtringebant lapſi, non illi quidem, qui vere & ex animo pœnitentiam amplexi fuerant, (namiſtis mirum in modum gratulatus fuerat; eique oſtenderat Dominus *quid ejuſmodi & tales ſervi de ejus benignitate mereantur*) ſed qui ſe apoſtatis & perfidis junxerant, aut peccatum ſuum furto quodam abſcondere, aut cognitum pœnitentiæ legibus ſubducere tentabant. Paulo poſt reditum Cypriani multa Deus exempla in eos conſtituit, qui cum peccata ſacerdotibus confeſſi non fuiſſent, ad communionem accedere auſi fuerant. *Multi quotidie pœnitentiam non agentes, nec delicti ſui conſcientiam confitentes, immundis ſpiritibus* adimplebantur, *multi uſque ad inſaniam mentis excordes dementiæ furore* quatiebantur. Multæ aliæ iracundiæ divinæ oſtenſiones in ejuſmodi homines, ut diſcimus ex libro de Lapſis, tum vigente perſecutione, tum etiam poſt Cypriani reditum editæ fuerunt; a quibus immunem non fuiſſe narrat puellam quamdam, quam a nutrice ad ſimulacra deductam imprudens & inſciens hujus rei mater ſacrificante Cypriano in eccleſiam intulerat.

Promiſerat Cyprianus ſe de lapſorum cauſa, ſtatim ac rediiſſet, cum collegis ſuis inita ſubductaque ratione judicaturum: *ut præpoſiti cum clero convenientes, præſente ſtantium plebe, quibus & ipſis pro fide & timore ſuo honor habendus, diſponere omnia conſilii communis religione* poſſent, ep. XIV. Non defuit promiſſis; ſed videtur, antequam concilium haberetur, librum de Lapſis ſcripſiſſe, ut lapſorum animos ad concilii decreta, ut par erat, ſuſcipienda præpararet. Hunc tamen librum Pearſonius poſt Decii mortem, auctor obſervationum in bibliothecam Dupini poſt concilium Carthaginenſe compoſitum exiſtimant. Negat utrumque Tillemontius graviſſimis de cauſis. Ac primo quidem hoc argumento utitur adverſus Pearſonium, quod cum Romani confeſſores eodem menſe, quo cæſus eſt Decius, in Eccleſiam redierint, liber iſte de Lapſis, qui ad eos ante reditum in Eccleſiam ſimul cum libro de Unitate Eccleſiæ miſſus eſt, poſt mortem Decii rejici non poſſit. Repugnat enim ut in unum & eumdem menſem tot inſignes eventus conjiciantur, cædes Decii, nuntius hujus rei in omnes provincias, pax Eccleſiæ, duo libri a Cypriano ſcripti & Romam miſſi, ac confeſſorum reditus in Eccleſiam his libris perlectis. Pearſonium moverunt quæ initio libri leguntur: *Ope atque ultione divina ſecuritas noſtra reparata eſt*. Ex quibus concludit jam tum Decium vexatæ religionis Chriſtianæ pœnas dediſſe. Obſervat Tillemontius Decium Lucii Priſci defectione & Gothorum progreſſibus ſic impeditum fuiſſe, ut jam tum Deus ſanguinem Chriſtianorum manifeſte ulciſceretur, & pacem in eccleſia ſaltem Cfricana conſtitueret. Verum indignum exiſtimat Cypriano, ut qui pro imperatore quotidie precabatur, in illius calamitate exultaret. Quare hæc verba aut a Cypriano poſt Decii mortem addita, aut ad Proconſulis ſupplicium, aut alium quemvis eventum referenda ſuſpicatur. Sed non video cur Cypriani verba de ipſo Decio nondum imperio & vita ſpoliato, ſed jam oppugnato interpretari metuamus. Nihil vetabat quominus Cyprianus, etſi pro imperatore quotidie precabatur, illius tamen calamitatem ex ultione divina repeteret; cum præſertim ipſum Decium non appellet, nec in eum quidquam dicat aſperius. Mortuo Decio longe vehementior fuit, ut videre eſt in epiſtola ad Antonianum, ubi tyrannum illum vocat, ejuſque crudelitatem depingit; adeo ut quod una vocula in libro de Lapſis contentus fuit, eaque tam leni, id argumento eſſe debeat Decium adhuc regnaſſe.

Non difficilius probatur librum de Lapſis ante concilium Carthaginenſe ſcriptum fuiſſe. Concilii decreta nuſquam in hoc libro memorantur. Libellaticis conceſſa pax in concilio. At non ſolum Libellaticos Cyprianus in hoc libro, ſed eos etiam *qui de hoc vel cogitaverunt*, hortatur ut non ceſſent in *agenda pœnitentia atque in Domini miſericordia deprecanda, ne quod minus eſſe in qualitate delicti videtur, in neglecta ſatisfactione cumuletur*. Scriptum eſſe librum inter primam redditæ pacis gaudia ex initio patet. *Pax ecce, dilectiſſimi fratres, Eccleſiæ reddita eſt, & quod difficile nuper incredulis, & perfidis impoſſibile videbatur, ope atque ultione divina ſecuritas noſtra reparata eſt . . . exoptatus votis omnium dies venit . . Confeſſores præconio boni nominis claros & virtutis ac fidei laudibus glorioſos lætis conſpectibus intuemur, ſanctis oculis adhærentes, deſideratos diu inexplebili cupiditate complectimur. Adeſt militum Chriſti cohors candida*, &c. Videtur ergo liber de Lapſis viam ſtraviſſe concilio Carthaginenſi, quod paulo poſt reditum Cypriani habitum eſt. Menſe Majo hujus anni 251. collocatur a Pearſonio, idque cum verbis Cypriani quadrat. *Secundum quod tamen ante fuerat deſtinatum*, inquit epiſt. LII. pag. 67. *perſecutione ſopita, cum data eſſet facultas in unum conveniendi, copioſus epiſcoporum numerus, quos in-*

tegros & incolumes fides ſua & Domini tutela protexit, in unum convenimus. Adfuiſſe presbyteros & diaconos patet ex ep. LV. Quod ait Cyprianus in eadem epiſt. LII. & in epiſt. LV. epiſcopos ſcripſiſſe ad Cornelium & de lapſis *participatio invicem conſilio* ſtatutum fuiſſe, id prima ſpecie videtur concilium ſerius habitum probare; nam Cornelius menſe Junio electus eſt, nec ſtatim litteras accepit ab epiſcopis Africanis, qui non ad eum aliquandiu, ſed ad ipſius eccleſiam litteras ſuas mittebant, donec legati, quos Romam miſerant, certum de diſſenſione ibi exorta nuntium referrent. Sed ut obſervat Tillemontius, fieri potuit ut ex epiſcopis qui concilio interfuerant, multi adhuc Carthagine verſarentur, cum de legitima Cornelii electione conſtitit; qui cum ad Cornelium ſuo & aliorum nomine ſcripſerint, non immerito viſi ſunt conjunctis cum Cornelio conſiliis ſtatuiſſe quidquid de lapſis ſtatuerunt. Hæc autem verba ex epiſtola LV. *concilio frequenter acto* ſic poſt Pearſonium interpretatur Tillemontius, quaſi concilium ſæpe repetitum fuerit, ita ut quibuſdam epiſcopis Carthagine abeuntibus, quibuſdam ſuccedentibus continuatum quodammodo videri poſſet.

Præcipua concilii deliberatio in lapſorum cauſis dijudicandis verſata eſt; & cum ſumma eſſet circumſtantiarum varietas, omnia ſingulari prudentia, tamquam aurificis ſtatera, examinata ſunt. Alii enim nefando ſacrificio, alii ſolis libellis contaminati, vel etiam crimen ſola cogitatione ſuſceperant. Non æquandi erant, ait Cyprianus epiſt. LII. pag. 70. *ille qui ad ſacrificium nefandum ſtatim voluntate proſilivit, & qui reluctatus & congreſſus diu ad hoc funeſtum opus neceſſitate pervenit: ille qui & ſe & omnes ſuos prodidit, & qui ipſe pro cunctis ad diſcrimen accedens uxorem & liberos & domum totam periculi ſui perfunctione protexit; ille qui inquilinos vel amicos ſuos ad facinus compulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, fratres etiam plurimos, qui extorres & profugi recedebant, in ſua tecta & hoſpitia recepit, oſtendens & offerens Domino multas animas viventes & incolumes, quæ pro una ſaucia deprecentur*. Alii denique ſerius lapſi fuerant, alii citius; alii ad pœnitentiam ſtatim confugerant, alii nimia libellorum a martyribus acceptorum fiducia hoc remedium effugere conati fuerant. Itaque examinatæ ſunt in concilio Carthaginenſi *cauſæ & voluntates & neceſſitates ſingulorum, & in libello ſingulorum placita conſcripta ſunt*, ibid. Hunc libellum non abſimilem fuiſſe canonibus pœnitentialibus merito obſervavit Baronius, nec ulla prorſus ratione librum de Lapſis intelligit editor Oxonienſis in notis ad hunc locum. Videri poſſunt quæ de concilii decretis in præfatione diximus.

Suſpicatur Tillemontius decretum in eodem concilio fuiſſe, ut ſi qua inſtaret perſecutio, lapſis ante præſcriptum tempus communio daretur. In hanc illum ſuſpicionem induxerunt hæc Cypriani verba ex epiſt. LII. pag. 71. *Nec ad pœnitentiam quis a nobis compelli poteſt*, inquit, *ſi pœnitentiæ fructus ſubtrahatur. Si prælium prius venerit, corroboratus a nobis invenietur armatus ad prælium. Si vero ante prælium infirmitas urſerit, cum ſolatio pacis & communicationis abſcedit*. Sed hujus loci ea videtur eſſe ſententia, ſpem pacis poſt pœnientiam conſequendæ id habere commodit, ut lapſorum animos erigat, & ad acrius pugnandum, ſi qua redierit occaſio, corroboret; quia ut paulo ante dixerat Cyprianus, *ad fidem & virtutem de pœnitentia robur armatur; quod armari non poterit ſi quis deſperatione deficiat, ſi ab eccleſia dure & crudeliter ſegregatus ad gentiles ſe vias & ſæcularia opera convertat, vel ad hæreticos & ſchiſmaticos rejectus ab eccleſia tranſeat*. Præterea ſi decretum in hoc concilio fuiſſet, ut lapſis urgente perſecutione communio daretur; non id omiſiſſent Cyprianus & alii epiſcopi in epiſt. LIV. in qua quod decreverant de lapſis ob inſtantem perſecuionem in eccleſiam colligendis, id Cornelio approbare non conantur ex concilii prioris auctoritate: ſed *Spiritu ſancto ſuggerente* ita ſe ſtatuiſſe declarant. Memorat Cyprianus in epiſtola LV. aliud de epiſcopis lapſis ejuſdem concilii decretum; ejuſmodi homines ad pœnitentiam *quidem agendam poſſe admitti, ab ordinatione autem cleri, atque ſacerdotali honore probiberi*. Prodiit coram epiſcopis in concilio congregatis Feliciſſimus cum presbyteris ipſi affixis, ut perſpicitur ex epiſt. XLII. ſed eos auditos epiſcopi condemnarunt & abſtinuerunt. *Sed & Jovinus & Maximus* epiſcopi, *ob nefanda ſacrificia & crimina in ſe probata, ſententia novem epiſcoporum condemnati, iterato in concilio abſtenti* ſunt, ait Cyprianus in epiſt. LV. pag. 84.

Quemadmodum in hoc concilio *non conſenſione* tantum epiſcoporum *ſed & comminatione*, ut ait Cyprianus epiſt. LV. pag. 85. decretum eſt, *ut pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret*; ita juſtis martyrum petitionibus aliquid honoris cauſa, ut ferebat eccleſiæ conſuetudo, delatum fuiſſe crediderim. Nam in libro de Lapſis, quem Cyprianus in epiſt. LI. nuper legiſſe ſe Carthagine teſtatur, unde etiam nonnulli in ipſo concilio lectum fuiſſe colligunt; in hoc, inquam, libro ut nimiam

miam martyrum nonnullorum *in remittendis passim donandisque peccatis* licentiam refellit Cyprianus; ita eorum mandatis aliquid fatetur posse concedi, *si justa, si licita, si non contra ipsum Dominum a Dei sacerdote facienda, si obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio*, pag. 187. Fatetur etiam pag. 193. Deum in acceptum referre posse quidquid pro veris pœnitentibus *& petierint martyres & fecerint sacerdotes*. Quare verisimile est Mappalico martyri, qui matrem suam atque, ut in nonnullis editionibus legitur, sororem domestica pietate commotus commendaverat, aliquid concessum fuisse, & aliis etiam qui Lucianum imitati non fuerant, sed, ut præcipit Cyprianus ep. xi. diligenter inspexerat *& actum & opera & merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera & qualitates*; & quos ipsi noverant, *quorum pœnitentiam satisfactioni proximam* conspiciebant, eos nominatim libello designaverant.

A

B

C

XIX. *Prudentia sancti Cypriani in comprimendo schismate Novatiani, & confirmando episcopatu S. Cornelii.*

Defuncto gravissimis molestiis Cypriano, quas ei nonnullorum martyrum intemperans indulgentia & impia schismaticorum temeritas exhibuerant, novæ difficultates supervenerunt, exorta Romæ dissensione ac Novatiani hæresi aditum in varias ecclesias tentante. Post Fabianum, qui die 20. Januarii anno 250. martyr obiit, episcopo caruerat ecclesia Romana, nec pastoris eligendi locum reliquerat Decii crudelitas. Sed tandem tyranno absente, imperio in urbe Julio Valenti delato, cum tempus commodissimum oblatum esset, electus est *de clericorum pene omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit suffragio & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio* S. Cornelius, vir omni laude cumulatus, de quo quanta judicia fecerit Cyprianus ex pluribus illius epistolis perspicitur, præsertim ex epist. LII. Constat hanc electionem factam fuisse post Pascha hujus anni 251. si quidem Cyprianus, qui Carthaginem elapsis diebus festis rediit; concilium habebat cum collegis, cum hujus electionis nuntius allatus est. Quinetiam usque ad diem quartum Junii electio differenda est, si Pearsonii conjecturas sequamur, quæ probabiles Tillemontio visæ sunt. Nam cum ex duobus pontificalibus, alter a Bucherio promulgatus Cornelium duos annos, tres menses & decem dies sedisse dicat, alter a Bollando editus unum S. Pontifici annum, duos menses & tres dies attribuat; Pearsonius ex utroque excerpens quæ convenire visa sunt, & quæ minus quadrabant emendans, Cornelium sedisse annum unum, tres menses & decem dies existimat, sicque electionem refert ad diem quartum Junii anni 251. ut eam cum ipsius morte conciliet, quam idibus Sept. anno 252. contigisse multis magnisque indiciis patet.

D

E

F

Novatus qui in Africa *primum discordiæ & schismatis incendium seminaverat*, ut ait Cyprianus in epist. XLIX. *Romam quoque ad evertendam Ecclesiam navigans similia illic & paria molitus est*. Dedit se Novatiano, eique suas artes & secundum ingenium dicavit. Novatianus hoc administro confisus quinque presbyteros, nonnullos confessores ac partem plebis ad usus suos adjunxit, ac Cornelii intercessit electioni, variis illum criminibus accusans, in his quod libello sese contaminasset. Cum utraque pars scripsisset in Africam, Cyprianus & plurimi alii episcopi, qui ad eum venerant, rem tanti momenti omni animi provisione tractandam intellexerunt. Itaque Cyprianus præcepit ut clero & plebi legerentur litteræ Cornelii, *quæ religiosam simplicitatem sonabant*, illiusque *episcopatus ordinationem singulorum auribus intimavit*; quæ vero *ex diverso* adversus Cornelium ejusque presbyteros in *librum* Carthaginem *transmissum congesta fuerant acerbationibus criminosis*, ea penitus respuit epist. XLII. sed tamen cum episcopis compluribus qui in unum convenerant, statuit ut *legatis coepiscopis Caldonio & Fortunato* Romam *missis, omnia interim integra suspenderentur, donec iidem collegæ rebus illic aut ad pacem redactis, aut pro veritate compertis redirent*. Non ignorabant episcopi Africani satis fuisse ex veteri more, ut se Cornelius episcopum factum per litteras nuntiaret; sed ut illius adversariis omnem perturbandæ Ecclesiæ causam præcluderent, litteras episcoporum, a quibus ordinatus fuerat, desiderarunt, & legatos miserunt qui has litteras referrent, & totam rem diligenter exploratam narrarent, ut *tum demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino* in Africa *positos* episcopos *litteræ fierent*, & Cornelium *universi collegæ*, illiusque *communionem*, id est, *catholicæ Ecclesiæ unitatem pariter & caritatem probarent firmiter ac tenerent*, epist. XLV. Hæc autem a Cypriano ea mente ejusque collegis provisa esse, ut Cornelii electionem stabilirent, non quod eam in suspicionem vocarent, inde etiam perspicitur, quod Cyprianus *singulis navigantibus, ne cum scandalo ullo navigarent rationem reddebat*, eosque hortabatur *ut Ecclesiæ catholicæ radicem ac matricem agnoscerent ac tenerent*, id est, cum Cor-

Cornelio communicarent. Sed tamen litteræ ad presbyteros & diaconos, non ad Cornelium dirigebantur; & cum Cyprianus ac Cerealis Hadrumetum ante reditum legatorum veniſſent, ac presbyteros & diaconos illius civitatis, abſente Polycarpo epiſcopo, docuiſſent quid in concilio decretum fuiſſet; ipſi quoque quod & ceteri obſervare cœperunt, & litteras presbyteris & diaconis Romanis inſcripſerunt, quamvis antea ad ipſum Cornelium Polycarpi nomine litteræ dirigerentur, ibid.

Antequam redirent legati, venerunt Carthaginem miſſi a Novatiano Maximus presbyter & Augendus diaconus, & Machæus quidam & Longinus: cumque ex litteris quas ſecum ferebant, & ex eorum ſermone atque aſſeveratione Novatianum epiſcopum factum Cyprianus eujſque collegæ comperiſſent; a communione eos ſtatim cohibendos eſſe cenſuerunt, refutatis interim ac retuſis quæ obſtinate ac pertinaciter aſſerere tentabant.

Poſtquam reverſi ſunt legati cum litteris epiſcoporum qui ordinationi Cornelii interfuerant; ſupervenerunt Roma duo alii epiſcopi Africani, Pompejus & Stephanus, qui cum totam rem oculis ſuis vidiſſent, *ipſi quoque ad inſtruendos* epiſcopos Africanos *manifeſta ſecundum gravitatem ac fidem ſuam indicia ac teſtimonia protulerunt*, epiſt. XLI. Duos illos epiſcopos Romam miſſos fuiſſe exiſtimat Pearſonius, ut electioni epiſcopi Romani intereſſent; ſed, ut obſervat Tillemontius, præterquam quod nullum exſtat exemplum ejuſmodi legationum, nec de futura electione Africani quidquam videntur cognoviſſe; certe ſi legati Romam ad hoc munus miſſi fuiſſent, neceſſe non fuiſſet Caldonium & Fortunatum poſtea mittere, ſed commodius multo fuiſſet iſtorum, qui totam rem oculis ſuis exploraverant, reditum exſpectare. Hos tamen Caldonius & Fortunatus occuparunt. Adeo verum eſt non a collegis miſsos fuiſſe, ſed aut perſecutione læviente fugiſſe, aut negotiorum cauſa Romam profectos eſſe. Horum teſtimonio cum legatorum narratione & litteris collegarum Cornelii conſentiente, ſic de legitima iſtius ordinatione apud omnes conſtitit; ut *nec neceſſe fuerit ultra audiri eos qui a Novatiano venerant miſſi*, ibid.

XX. *Quo tempore erupit ſchiſma Novatiani?*

Sed non parvi intereſt ad rerum a Cypriano geſtarum ordinem, quo tempore ſchiſma conflaverit Novatianus, quo tempore ſchiſma conflaverit Novatianus, quo quo tempore ordinationem ſuſceperit inquirere. Opinati ſunt Valeſius & Pearſonius eadem ſchiſmatis initia fuiſſe ac anni 251. Tillemontius ante ordinationem Cornelii id contigiſſe negat. Magni eſt momenti in utraque ſententia teſtimonium Cornelii in epiſtola ad Fabium Antiochenum, ubi S. Pontifex teſtatur S. Moyſem martyrem, dum adhuc in vivis eſset, Novatiano & quinque presbyteris communionem denegaſſe. Unde cum inter utroſque conveniat S. Moyſem ſic egiſse cum Novatiano palam & aperte ſchiſmatico, Valeſius & Pearſonius concludunt ſchiſma cum anno 251. incœpiſse, quia S. Moyſes initio hujus anni in carcere obiit, ut eſt in vetuſto Bucherii Pontificum catalogo: Tillemontius vero cum certo teneat ſchiſma ante ordinationem Cornelii non erupiſse, mortem Moyſis, quem Cornelius nuper martyrio perfunctum fuiſse dicit, in menſem Novembrem rejicit ejuſdem anni 251. Sic mediam inter utroſque viam inibo, ut ex utraque ſententia aliquid aſsumam, aliquid etiam refellam. Etſi enim ſchiſma ante Cornelii ordinationem erupiſse non credam, videtur tamen multo ante occultis molitionibus informatum & præparatum, ita ut neceſſitatem non afferat S. Moyſis martyrii cum Tillemontio differendi; nec mors S. Moyſis ſchiſma ad initium anni 251. cum Valeſio & Pearſonio referre cogat.

Neceſsariis rationibus pugnat Tillemontius, nullum Romæ ſchiſma ante Cornelii ordinationem exſtitiſse. 1.° S. Pacianus epiſt. 11. pag. 56. & 60. & auctor libri ad Novatianum hæreticum declarant Novatianum concepta ex Cornelii epiſcopatu invidia in ſchiſma impulſum fuiſse. 2.° Novatum, qui ſchiſma Carthagine conflabat menſe Martio aut ſaltem Februario, perabſurde Pearſonius menſe Januario, Valeſius Februario Romam transferunt. Denique repugnat ut ſchiſma Romæ exortum eccleſia Africana tamdiu ignoraverit, nec ante ad ſedandam diſsenſionem miſerit legatos, quam de Cornelii electione certior facta fuiſset. Difficile eſt profecto his rationibus non aſsentiri.

Verum nec Tillemontio nec ipſius adverſariis favet Cornelii teſtimonium, ſed potius probat S. Moyſem in Novatiano non apertum ſchiſma, ſed occultas machinationes multis improbe factis conjunctas condemnaſse. Sic loquitur S. Pontifex apud Euſeb. lib. 6. cap. 43. *ὃν καὶ Μωσῆν ὁ μακάριος μάρτυς, ὁ παρ' ἡμῖν ἔναγχος μαρτυρήσας καλὴν τέρα καὶ θαυμαστὴν μαρτυρίαν*

τυχίαν, ἔτι ὢν ἐν κόσμῳ, κατιδὼν αὐτοῦ τὴν θρασύτητα καὶ τὴν ἀπόνοιαν, ἀκοινώνητον ἐποίησε σὺν τοῖς πέντε πρεσβυτέροις τοῖς ἅμα αὐτῷ ἀποχίσασιν ἑαυτοὺς τῆς ἐκκλησίας. *Quem etiam* (Novatianum) *Moses*, inquit, *beatissimus martyr, qui nuper apud nos egregio & admirando martyrio perfunctus est, dum adhuc in vivis esset, audaciam ejus ac furorem perspectum habens a communione sua separavit cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesiæ corpore abruperant*. Frustra vir eruditus ex his verbis, *nuper martyrio functus*, rem ante unum aut alterum mensem contigisse colligit, cum ejusmodi loquendi ratio his quæ ante decem menses vel etiam ante annum contigerunt, aptari possit. His autem verbis, *cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesiæ corpore abruperant*, fateor negatam apertis schismaticis communionem indicari. Sed Græcæ voces sic optime redduntur: *cum quinque presbyteris, qui se paritet cum illo ab Ecclesia abruperunt*. Sic autem interpretando non videtur schisma præcessisse negatam a Moyse communionem, sed potius subsecutum esse.

Multa in eodem testimonio hanc interpretationem confirmant. 1.° Factum Moysis sic narrat Cornelius, sic ejus testimonio utitur, ut & laudem ei tribuat, quæ ipsi communis non sit cum omnibus, & Novatiano ignominiam non levem inurat. Porro nec sancto martyri magna laus fuisset homines aperto schismate implicatos, & tot episcopis, tot presbyteris ac plebi pene universæ detestatos ad communionem suam non admittere; nec ipsis schismaticis totius orbis communione exclusis magnum opprobrium fuisset unius martyris amissa communio. Deinde vero cum Novatianus schismaticos conventus cum suis ageret, an tunc eum cum S. Moyse communicare voluisse & repulsam tulisse dicemus? Non videtur aptum ad eam rem tempus fuisse. 2.° Non dicit Cornelius communionem Novatiano negatam fuisse ob apertum schisma, sed quod ejus audaciam & furorem perspiceret Moyses. Satis multa improbe fecerat Novatianus, ut cum eo sic ageret Moyses, in primis quod in persecutione a diaconis monitus ut fratribus succurreret, non jam amplius presbyterum se esse velle dixerat. Hæc illa fuit audacia Novatiani, hic furor, ad quem cum accederet nefaria consiliorum conjunctio cum quinque presbyteris; non difficile fuit S. Moysi quid ad Ecclesiæ perniciem meditarentur prospicere; nec mirum si cum eis communicare noluit. 3.° Si communionem manifestis schismaticis S. Moyses denegasset, non solum quinque presbyteros, sed etiam confessores qui Novatiano sese dederant, eadem sententia notasset. Nam quatuor confessores *de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error* exceperat, ut ait Cyprianus ep. LI. eosque *sibi ab initio sociaverat*. Novatianus, teste Cornelio apud Euseb. lib. 6. cap. 43. In hos Novatiani gregales idem esse debuit, qui in quinque presbyteros erat. Sed tamen quinque tantum presbyteris communionem negat. Quod argumento est eum in Novatiano non apertum schisma, non manifestum cum Cornelio & omnibus episcopis Cornelio adhærentibus bellum condemnasse, sed nefarias molitiones, & inita cum quinque presbyteris Ecclesiæ perturbandæ consilia, quæ pluribus Novatiani vitiis addita, Moysem deterruerunt, quominus cum eo communicaret. 4.° Martyrium Moysis non videtur mense Novembri, ut existimat Tillemontius, sed potius ante ordinationem Cornelii contigisse. Constat martyres e carcere solutos fuisse, cum Cornelius ordinatus est. Cur ergo solus Moyses particeps illius pacis non fuisset, quæ tam diu negatam eligendi episcopi copiam fecit? Deinde vero Moyses non in carcere obiit, ut est in Bucherii catalogo, sed sanguinem pro Christo profudit, ut demonstrat Tillemontius ex verbis Cornelii, qui eum præclaro & admirando martyrio perfunctum declarat. Porro ab ordinatione Cornelii usque ad mensem Novembrem, non videtur Christianorum sanguis Romæ fusus fuisse. Sedebat intrepidus Cornelius *Romæ in sacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda commineretur, cum multo patientius & tolerabilius audiret levari adversus se æmulum principem, quam Romæ constitui Dei sacerdotem*, ait Cyprianus epist. LII. pag. 69. Quamobrem aut Decius per totum illud tempus crudelitatis suæ satietatem capere non potuit, aut id in reditum suum differebat. Cum ergo Cornelius evaserit, cui tamen potissimum infensus erat Decius, non videtur Moyses præclaro & admirando martyrio perfunctus mense Novembri, sed potius mense Januario, ut est in vetusto Bucherii catalogo, vel certe ante finem persecutionis, ante ordinationem Cornelii & apertum schisma Novatiani.

XXI. *Quo tempore ordinatus Novatianus?*

De ordinatione Novatiani non una est criticorum sententia. Pearsonius ipso mense Junio ordinatum fuisse Novatianum putat, ejusque legatos Julio ineun-

te

te Carthaginem veniſſe : Tillemontius id contigiſſe contendit poſt comprobatam univerſæ Africæ judicio ordinationem Cornelii. Non leves rationes perſuadent facinus admiſſum fuiſſe, antequam Africa ordinationem Cornelii teſtimoniis ſuis confirmaret. Sed antequam id probare incipiam, obiter obſervabo Pearſonium in his, quæ ad Cornelii ordinationem ſpectant, diſpenſandis minus accurate verſari. Ait enim *menſe Junio jam affecto Cyprianum accepiſſe Cornelii & collegarum litteras*. Sed ex his quæ jam diximus ac deinceps dicemus, perſpicitur epiſcopos Afros acceptis Cornelii litteris deſideraſſe ipſius collegarum litteras, ac tum demum ad firmandam Cornelii ordinationem incubuiſſe, cum has collegarum litteras legati retulerunt. Cum autem ordinatus fuerit menſe Junio Cornelius; legati poſt acceptum hujus rei nuntium ab Afris miſſi, redire menſe Junio cum litteris non potuerunt.

Quod autem ſpectat ad ordinationem Novatiani; facile probatur adverſus Tillemontium hoc ſcelus commiſſum fuiſſe paulo poſt ordinationem Cornelii, ac forte etiam ipſo menſe Junio exeunte, ut viſum eſt Pearſonio. Nam legati a Novatiano miſſi in Africam venerunt, antequam Roma rediiſſent Caldonius & Fortunatus, quos epiſcopi Africani in hanc urbem ad pacandas diſſenſiones miſerant. Res eſt in promtu ex epiſtola XLI. ubi narrat Cyprianus legatos Novatiani, ſtatim atque Carthaginem venerunt & Novatianum epiſcopum factum nuntiarunt, a communione prohibitos fuiſſe, *refutatis interim ac retuſis quæ obſtinate ac pertinaciter aſſerere tentabant*. Deinde hæc addit. *Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me convenerant, exſpectavimus adventum collegarum noſtrorum Caldonii & Fortunati, (quos ad te nuper & coepiſcopos noſtros, qui ordinationi tuæ affuerant, legatos miſeramus) ut eis adventantibus & rei geſtæ veritatem reportantibus, majore auctoritate & lucida per eos probatione, partis adverſæ improbitas frangeretur*. Liquet ergo Novatiani legatos reditum Africanorum præſulum celeritate ſuperaſſe; eoſque interim communione prohibitos fuiſſe, dum legatorum reditus exſpectatur. Qui poſtquam redierunt, iiſque ſupervenerunt duo alii epiſcopi Pompejus & Stephanus, qui Cornelii ordinationi interfuerant; tum vero & litteris Italorum epiſcoporum quas legati attulerant, & Pompeii & Stephani teſtimoniis ſic illuſtrata & confirmata res eſt, *ut nec neceſſe fuerit audiri ultra eos qui a Novatiano venerant miſſi*. Similiter in epiſtola XLII. narrat Cyprianus epiſcopos Africanos, poſtquam diverſa pars epiſcopum ſibi conſtituit, acceptis litteris tam Cornelii, quam collegarum, *item adventantibus bonis viris, Pompejo & Stephano, a quibus hæc omnia cum lætitia communi aſſerta ſunt firmiter & probata*, tum demum litteras ad Cornelium direxiſſe. Ergo Novatiani legati ante Carthaginem miſſi ſunt, quam Caldonius & Fortunatus Roma profecti fuiſſent, vel forte etiam antequam Romam perveniſſent. Nam ſi res oculis ſuis vidiſſent, cur litteris tantum quas attulerunt, ac non potius eorum quoque teſtimonio niteretur Cyprianus, quemadmodum Pompeii & Stephani teſtimonio nititur? Præterea teſtatur Cyprianus in eo. XLI. ſe *ex litteris, quas ſecum ferebant* legati Novatiani, *& ex eorum ſermone atque aſſeveratione, Novatianum epiſcopum factum* comperiſſe. Unde patet primum hujus rei nuntium a legatis Novatiani allatum fuiſſe, nec quemquam in Africa horrendum ſcelus ante eorum adventum ſuſpicatum fuiſſe. Ex quo etiam confirmatur quod jam diximus eos adveniſſe non ſolum ante Pompejum & Stephanum a *quibus hæc omnia aſſerta & probata*, nempe epiſcopum conſtitutum eſſe a ſeditioſis *contra ſacramentum ſemel traditum divinæ diſpoſitionis et catholicæ unitatis*; ſed etiam ante Caldonium & Fortunatum. Nam in litteris quas Caldonius & Fortunatus a Cornelio, ejuſque collegis attulerunt, ſcripta erant, ut teſtatur Cornelius ep. XLVI. multa quæ præceſſerant a confeſſoribus Novatiano adhærentibus deſignata, quæque redeuntes ad Eccleſiam non ſine lacrimis confeſſi ſunt, in his *circumventos commiſiſſe ſe ſchiſmatica et hæreſis auctores fuiſſe, ut paterentur ei* (Novatiano) *manus quaſi in epiſcopum imponi*. At ſi ejuſmodi litteræ adventum legatorum Novatiani occupaſſent, non ex his legatis Cyprianus & alii epiſcopi primum epiſcopatus a Novatiano arrepti nuntium accepiſſent.

Non poteſt ergo defendi ſententia Tillemontii, nec ulla prorſus ratione accuratiſſimus ſcriptor ordinationem Novatiani poſt reditum legatorum Africæ collocat. Illud autem multo improbabilius, quod Eccleſiam, ſaltem Africanam in comprobando Cornelii epiſcopatu jam conſenſiſſe ait, cum Novatianus ordinatus eſt. Hæc Africanæ eccleſiæ conſenſio tum demum enituit, cum epiſcopi a Cypriano ejuſque collegis, qui Carthagine aderant, de tota re admoniti litteras ad Cornelium ſcripſerunt. Sed antequam Cyprianus epiſcopos Africanos de rebus Romanæ eccleſiæ certiores faceret, Primitivum presbyterum Romam miſit cum epiſtola XLI. ut

quomodo excepti essent Carthagine legati Novatiani nuntiaret. De suis enim in universam Africam litteris non loquitur nisi in epistola XLII. per Mettium hypodiaconum, & Nicephorum acolythum, qui Primitivum subsecuti sunt, perlata. *Sed & per provinciam nostram*, inquit, *hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandavimus*. Tum cum autem Africani episcopi a Cypriano admoniti scriberent ad Cornelium, jam redierat Primitivus presbyter cum litteris Cornelii, quibus respondens Cyprianus ait ep. XLV. *Placuit ut per omnes omnino istic positos litteræ fierent, sicuti fiunt*, &c. Igitur ab ordinatione Novatiani ad consensum Africæ in comprobando episcopatu Cornelii multa intercesserunt, adventus legatorum Novatiani, reditus legatorum Africæ, itus & reditus Primitivi presbyteri.

Nititur 1.° Tillemontius his Cypriani verbis ex ep. LII. *Quo* (Petri loco) *occupato de Dei voluntate, atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est*. Unde concludit jam ab omnibus episcopis aut saltem ab Africanis jura Cornelii fuisse firmata, cum Novatianus ordinatus est. Sed minus animadvertit doctissimus criticus Cyprianum loqui de eo rerum statu qui tum erat. Cum enim consensus universi orbis ad defensionem Cornelii conspiraret, nec tamen conatibus suis desisteret Novatianus, merito Cyprianus hunc illi consensum opponit, atque hoc argumento non tam illius ordinationem, quam obstinatum in illa retinenda animum oppugnat. Hinc in eadem epistola LII. de Novatiani ordinatione loquens hoc tantum ei objicit, quod *episcopo in Ecclesia a sexdecim episcopis facto adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum* conatus sit. Similiter legatis Novatiani non totius orbis consensum objiciebat Cyprianus, sed testimonium collegarum a quibus ordinatus fuerat Cornelius, litteris a Caldonio & Fortunato allatis consignatum, ut perspicitur ex ep. XLI.

Quærit 2.° Tillemontius cur ordinatio Novatiani statim ab Africanis rejecta sit *ut illicita & contra Ecclesiam facta*, ejusque legati communione prohibiti, si nondum ordinationem Cornelii episcopi Africani comprobaverat. Sed facilis & expedita responsio. Nam Cyprianus, ut modo vidimus, numquam dubitavit quin legitima esset ordinatio Cornelii; sed acceptis ex utraque parte litteris omnia ad reditum legatorum integra servari voluit, ut nullum discordiæ locum relinqueret. Quare minime mirum, si maxima indignatione commotus est, statim atque de nefaria Novatiani ordinatione cognovit.

3.° Existimat Tillemontius ex epistola LXVII. colligi posse Novatianum, cum in Africam legatos misit, jam Ecclesiæ hostem judicatum fuisse, aut saltem Cornelium jam tum in universa Africa pro legitimo Romæ episcopo habitum fuisse. At nihil ejusmodi legere est in epistola LXVII. Ait quidem Cyprianus Novatianum olim hostem Ecclesiæ judicatum, & cum in Africam legatos misisset, hinc a concilio plurimorum sacerdotum sententiam retulisse. Addit eum nuper retusum & refutatum & per totum orbem a sacerdotibus Dei abstentum. At ei non exprobrat quod ordinatus fuerit, cum jam Cornelii episcopatus totius orbis auctoritate confirmatus esset; sed quod *Cornelio in catholica Ecclesia de Dei judicio, & cleri ac populi suffragio ordinato profanum altare erigere & adulteram cathedram collocare, & sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentaverit*.

4.° Denique observat Tillemontius Antonianum, ad quem scripsit Cyprianus epistolam LII. jam ex consilio Cypriani amplexum fuisse communionem Cornelii, antequam litteris Novatiani commotus iniquas de Cornelio ac Cypriano suspiciones acciperet. Verum hoc Antoniani exemplo sententia Tillemontii prorsus evertitur: Scripserat enim Antonianus ad Cyprianum non solum se *cum Cornelio unum tenere consensum*; sed etiam *cum Novatiano non communicare*. Simul ergo & Cornelii ordinationem comprobavit, & Novatianum illius æmulum rejecit. Quod autem Novatiani litteras serius videtur legisse, postquam videlicet hortatu Cypriani jam suam cum Concilio communionem declaraverat, id facile conciliatur. Nam legati Novatiani cum Carthagine rejecti fuissent, oppidatim per civitates discurrere cœperunt; ac proinde fieri potuit, ut tardius ad Antonianum venirent. Præterea aliam postea legationem aliasque litteras misit Novatianus, de quibus Cyprianum loqui non repugnat.

XXII. *Ordo rerum a sancto Cypriano gestarum in causa Cornelii.*

Sic ergo totum hanc rerum gestarum seriem texere possumus. Statim atque legatorum reditu veritas tanta luce circumfluxit, ut iterum Novatiani legatos audiri necesse non esset; scripsit Romam Cyprianus per Primitivum presbyterum cui in mandatis dederat, ut Cornelio narraret, quæ in epistolam congerere longius fuis-

fuiſſet. Hæc eſt quadrageſima prima epiſtola apud Pamelium. Scribunt deinde epiſcopi qui Carthagine aderant ad alios univerſæ Africæ epiſcopos, eoſque de Cornelii rebus & Novatiani ſchiſmate certiores faciunt, ac fratres cum litteris Romam dirigendos eſse mandant. Quod autem alios hortabantur, id ipſi in primis perfecerunt, ac communiter ſcripſerunt ad Cornelium. Vix dubium eſt quin ipſæ illæ ſint litteræ Cypriani ejuſque collegarum, in quibus teſtatur Euſebius lib. 6. cap. 43. decretum fuiſse ut lapſis ſubveniretur ac nefariæ hæreſis auctor ab Eccleſia ejiceretur. Erant in iiſdem litteris multa de Feliciſſimo; ejuſque ſociis, de quibus quid ſenſiſsent epiſcopi, illis auditis, quidque pronuntiaſsent, Cornelio narrabant. Utræque illæ concilii & ad epiſcopos Africanos, & ad Cornelium litteræ commemorantur a Cypriano in ep. XLII. per Mettium hypodiaconum & Nicephorum acolythum miſsa. Per eoſdem clericos miſit Cyprianus exempla litterarum, quas a ſe de Feliciſſimo ejuſque presbyterio ad clerum & plebem Carthaginenſem ſcriptas, jam antea per Caldonium & Fortunatum ad Cornelium miſerat. Hortatur Cornelium ut eas fratribus legi jubeat. Miſsa eſt hæc epiſtola XLII. antequam rediiſset Primitivus presbyter: nondum enim dicerat Cyprianus ex litteris quas ille attulit moleſtum accidiſse Cornelio, quod auctor Adrumetinis fuiſset, ne ad Cornelium nominatim, ſed ad eccleſiam Romanam ſcriberent. Suſpicans tamen aliquid Cyprianus ac metuens ne qua offenſio mentem Cornelii ſubjiſset, demonſtrat in eadem epiſtola XLII. ſe pacis & unitatis ſtudio adductum fuiſse, ut omnia integra ſervarentur, dum litteræ ab epiſcopis Italiæ venirent.

Præter hanc epiſtolam XLII. alia brevior Mettio commiſsa eſt ad Cornelium quæ eſt XLIII. Certiorem illum facit Cyprianus ſe ad confeſsores ſchiſmaticos ſcripſiſse, ſed mandaſse Mettio ut has litteras Cornelio legeret, nec eas redderet, niſi Cornelius reddendas eſse judicaret. Non veriſimile eſt Mettium a Cypriano bis miſsum fuiſse Romam, ſemel quidem cum Nicephoro ad epiſtolam XLII. iterum ad quadrageſimam tertiam de confeſsoribus ſchiſmaticis perferendam. Hoc, inquam, veriſimile non fit; nam Nicephorus, quem cum Mettio probabile eſt rediiſse, nuntium Cypriano de reditu confeſsorum optatiſſimum attulit. Sed cur Cyprianus duas ſimul ad Cornelium litteras dedit? Rem ſolvit Tillemontius. Cum probe ſciret Cyprianus litteras ſuas Romæ publice legi ſolere, prudenter breviori epiſtolæ commiſit, quæ in vulgus efferri nolebat. Præter epiſtolam ad confeſsores, quæ eſt XLIV. mittebat illis Cyprianus libros ſuos de Lapſis & de Unitate Eccleſiæ, Ex quo facilis eſt conjectura hunc librum de Unitate Eccleſiæ circa hoc tempus ſcriptum fuiſse; idque confirmatur Pontii teſtimonio, qui eum ſtatim poſt librum de Lapſis recenſet.

Antequam has litteras acciperet Cornelius, ſcripſit Cypriano per Primitivum presbyterum, ac ſibi diſplicuiſse ſignificavit conſilium Adrumetinis a Cypriano datum. Reſpondet ei Cyprianus per epiſtolam XLV. quæ tum ſcripta eſt, cum undique Africani epiſcopi Romam ſcriberent, ut ſe Cornelio adhærere teſtarentur. In rebus tanti momenti nec Cyprianum, nec clericos quos Romam mittebat veriſimile eſt ceſsaſse; nec videtur multum effluxiſse temporis inter illas epiſtolas XLI. XLII. XLV. Scripta eſt enim quadrageſima prima per Primitivum presbyterum, paulo poſt reditum legatorum: quadrageſima ſecunda paulo poſt litteras concilii ad Cornelium, ante reditum Primitivi, antequam ex variis Africæ provinciis ad Cornelium ſcriberetur, quod tunc fiebat, cum allatis a Primitivo litteris Cyprianus per epiſtolam XLV. reſponderet.

XXIII. *Novi conatus Novatiani. Reditus confeſſorum Romanorum in Eccleſiam hortatu Cypriani; id ante concilium Romanum anni 251. contigiſſe oſtenditur.*

Cum Maximus, Longinus & Machæus Novatiani legati a Cypriano ejuſque collegis expulſi fuiſſent, alios in Africam miſit Novatianus, nempe Nicoſtratum & Novatum, & Evariſtum & Primum & Dionyſium. Cyprianum ea de re monuit Cornelius litteris per Augendum confeſſorem miſſis quæ non exſtant. Non multo poſt alia occaſione oblata, iterum per Nicephorum acolythum ſcripſit ad Cyprianum epiſtolam inter Cyprianicas XLVIII. in qua rogat ut ipſius opera omnibus coepiſcopis & fratribus innoteſcat Nicoſtratum multorum criminum reum, & non ſolum patronæ ſuæ carnali, cujus rationes geſſit, fraudes & rapinas feciſſe, verum etiam eccleſiæ depoſita non modica abſtuliſſe: Evariſtum vero auctorem ſchiſmatis fuiſse, & ſucceſsorem plebi cui ante præfuerat, Zetum in locum ejus epiſcopum eſse conſtitutum. Poſtridie quam venerant legati Novatiani, ſupervenit Nicephorus acolythus cum litteris Cornelii, ex quibus Cyprianus didicit & alios epiſcopos docuit quæ ad Nicoſtratum &

Evaristum attinebant, Postea gratias egit A Corneiio per epistolam XLIX.

Sed idem Nicephorus alias litteras multo lætiores attulit ; quibus Cyprianum Cornelius de reditu quatuor confessorum Maximi , Urbani , Sidonii & Macharii certiorem faciebat . Cum quidam fratres nuntiassent confessores ad sanitatem reverti, ac postea Urbanus & Sidonius ad presbyteros venissent , affirmantes Maximum presbyterum & confessorem secum B pariter cupere in Ecclesiam redire ; placuit Cornelio, ut ex ipsorum ore & confessione quæ per legationem mandaverant audirentur. Qui cum veniissent & a presbyteris quæ gesserant exigerentur, circumventos se esse affirmaverunt, nec quid in litteris ipsorum nomine per omnes ecclesias missis inesset se scisse, atque ut abolerentur & e memoria tollerentur quæ præcesserant deprecati sunt . Omni actu ad Cornelium perlato, jussit contrahi presC byterium : adfuerunt episcopi quinque, & re ad deliberandum propositæ sententiæ a singulis dictæ, quas Cornelius suis ad Cyprianum litteris subjecit . His ita gestis venerunt in presbyterium quatuor confessores & plerique fratres , qui se eis adjunxerant, summis precibus desiderantes, ut ea quæ ante fuerant gesta in oblivionem caderent . Cum autem magnus fraternitatis concursus factus fuisset , una D vox erat omnium gratias Deo agentium, ait Cornelius , gaudium pectoris lacrimis exprimentes, complectentes eos quasi eo die pœna carceris fuissent liberati . Confessores declararunt se Cornelium sanctissimæ Ecclesiæ catholicæ episcopum agnoscere, confessi sunt se impostoram passos, ac circumventos esse , sed tamen sinceram mentem suam semper in Ecclesia fuisse ; quippe cum non ignorarent unum Deum esse , unum Christum Dominum E ac unum Spiritum sanctum , unum episcopum in Ecclesia catholica esse debere. His rebus p. rmotus Cornelius Maximum presbyterum locum suum jussit agnoscere, ceteros eum ingenti populi suffragio recepit, ac omnia remisit Deo omnipotenti. Hæc autem eadem hora, eodem momento ad Cyprianum per scripta transmisit, nempe per epistolam inter Cyprianicas XLVI. ac Nicephorum acolythum F descendere ad navigandum destinantem statim dimisit. Carthaginensem ecclesiam lætitia perfuderunt litteræ Cornelii ; nec dubium quin eas Cyprianus ad ceteras Africæ ecclesias miserit, ut rogaverat Cornelius, cui respondit per epistolam XLVII. Scripserunt etiam confessores ad Cyprianum, eorumque epistola est inter Cyprianicas L. His respondit Cyprianus per epistolam LI. Quæ autem ex litteris Cornelii desumta narravimus , ea probant non solos confessores rediisse . Venerunt cum illis in presbyterium *plerique fratres qui se eis adjunxerant*; quod quidem non videtur de plebe catholica pro confessoribus deprecante intelligi posse. Postea enim narrat Cornelius fraternitatis concursum ; quem tum demum factum indicat fuisse, cum omnem hunc actum populo insinuandum judicavit ; difficile est sane, ut confessores qui multos auctoritate sua abstraxerant, nullos in redeundo socios & imitatores haberent. Cornelii verba non aliter interpretatus est Cyprianus . *Quanto majus est gaudium*, inquit ep. XLVII. *& in terris pariter & in cælo super confessoribus ad Ecclesiam Dei cum gloria sua & cum laude redeuntibus , & redeundi viam ceteris exempli sui fide & probatione facientibus ? Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat , quod sibi communicationem confessorum sequi viderentur . Quo errore sublato , lux omnium pectoribus insusa est , & Ecclesia catholica nec scindi, nec dividi posse monstrata est* . Unde mirum videtur cur Cyprianum Tillemontius de solis confessoribus locutum existimet . Tota res ab eodem erudito scriptore sic narratur, quasi uno & eodem die transacta fuerit. Sed tamen ex his Cornelii verbis: *Adfuerunt etiam episcopi quinque , qui & hodie præsentes fuerunt* : duos dies insumtos fuisse patet, quorum prior deliberationem habuit de recipiendis confessoribus ; postridie vero absoluta & perfecta magno fraternitatis concursu, quæ pridie constituta fuerant.

Insignem hunc eventum Tillemontius & Pearsonius ad mensem Novembrem hujus anni 251. referendum putant, post concilium Romanum , quod hoc anno 251. Cornelius cum sexaginta episcopis habuit mense Octobri, ut placet Pearsonio, vel etiam multo citius, ut existimat Tillemontius, ac ante Novatiani ordinationem . Sed non tam sero quatuor illi confessores , aut saltem ante concilium Romanum rediisse in Ecclesiam videntur.

Reditus confessorum paucis diebus subsecutus est novam legationem Novatiani. *Novato enim illinc a vobis discedente*, ait Cyprianus epist. XLIX. *id est , procella & turbine recedente , ex parte illic quies facta est*. Porro a prima legatione ad hanc novam non multum interfuit temporis . Nam *prostratus virtutibus Dei* Novatianus , ut ait Cornelius epist. XLVIII. *cum Maximus & Longinus & Macbæus fuissent expulsi* a Cypriano ejusque collegis , *denuo resurrexit*. Quibus ex verbis patet Novatianum non a Julio mense ad Novembrem feriatum esse, sed accepta damna protinus repara-

re

re voluisse, missis peritioribus magisque industriis legatis. Ergo reditus confessorum, qui novæ legationis profectionem proxime contingit, non potest in mensem Novembrem rejici. Deinde vero Nicephorus ille acolythus, qui utramque epistolam & de nova legatione & de reditu confessorum attulit, non videtur clericus fuisse Romanus, sed potius ipse ille Nicephorus acolythus, quem Cyprianus Julio exeunte, vel Augusto ineunte cum Mettio subdiacono Romam miserat. Sic enim de illo Cornelius loquitur ep. XLVI. *Hæc igitur, frater carissime, eadem hora, eodem momento ad te per scripta transmissimus, & Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinantem ad vos statim dimisi.* Quibus ex verbis patet hunc clericum non data opera a Cornelio missum fuisse, sed potius, cum perfectis rebus, quarum causa venerat, rediret, sanctum pontificem oblata occasione usum esse. Hinc jam ei perferendam epistolam dederat de novis tentamentis Novatiani, sed minime necessariam, aut quæ clericum mitti postularet; siquidem jam missus ea de re fuerat Augendus confessor, nec necesse erat alium postea mittere qui idem nuntiaret. Porro si is est Nicephorus acolythus, qui cum Mettio epistolam XLII. Cypriani pertulit, frustra illius reditus ad mensem Novembrem differtur. Parvi refert quod in litteris Cornelii nulla fiat mentio de Mettio subdiacono, quocum Nicephorus acolythus profectus fuerat Carthagine. Nam similiter Mettius, ut supra vidimus, in epistola XLIII. solus nominatur, quamvis socius ei adjunctus esset Nicephorus.

Quod spectat ad concilium Romanum, reditu confessorum omnino posterius videtur. Nullum prorsus hujus concilii vestigium in litteris Romam aut Carthaginem missis intra illud tempus, quod a Cornelii ordinatione ad reditum confessorum effluxit. Legati Caldonius & Fortunatus, qui Carthaginem post Novatiani ordinationem rediere, non amplius quam sexdecim episcoporum litteras attulerunt. Quis ergo credat jam tum ordinationem Cornelii in concilio LX. episcoporum confirmatam fuisse, ut suspicatur Tillemontius? Præterea hoc concilium, teste Eusebio lib. 6. cap. 43. decrevit *Novatum quidem & eos qui una cum ipso sese insolenter extulerant, & quicumque inhumanissimæ & a fraterna caritate alienæ ejus opinioni consentire præsumserant, alienos ab Ecclesia habendos esse.* At confessores sic se ante reditum gessere, sic redeuntes excepti sunt, ut excommunicati fuisse non videantur a concilio sexaginta episcoporum. Nam si ab hac synodo in judicium vocati & excommunicati in schismate obduruissent, an dicere potuissent circumventos se esse & impostoram passos, ac mentem suam semper in Ecclesia fuisse? Quis credat Cornelium sic eos recepturum fuisse, ut omnia remitteret Deo omnipotenti? Non sic agi solet cum hominibus jam judicatis & excommunicatis. Posterius ergo concilium reditu confessorum; sed tamen non multo posterius. Nam gravissimæ causæ suberant, cur cito haberetur, tum ut Novatiani partes penitus frangerentur, tum ut lapsorum causa, quæ ad concilium rejecta fuerat, dijudicaretur.

XXIV. *De gestis & scriptis S. Cypriani anno 252. ante persecutionem.*

Damnatus toto orbe Novatianus non despondebat animum, sed per plurimas civitates novos apostolos suos mittebat, ut quædam recentia institutionis suæ fundamenta constitueret, & super legitimos episcopos crearet alios pseudoepiscopos. Id testatur Cyprianus in epistola ad Antonianum scripta anno 251. exeunte aut 252. ineunte, Jamdudum litteras acceperat Cyprianus ab hoc Numidiæ episcopo, quibus se cum Novatiano non communicare, sed Cornelio affixum esse significabat, atque ut earumdem litterarum exemplum ad Cornelium mitteretur, postulabat. Sed postea aliæ litteræ supervenerunt, in quibus nutare videbatur Novatiani litteris motus; & quam iste hæresim introduxisset, qua ratione Cornelius cum Trophimo & turificatis communicaret, scisciabatur; ac ne ipsius quidem Cypriani humanitatem in lapsos æquo animo accipiebat. Sic ei respondet Cyprianus in hac epistola LII. ut se & Cornelium mirifice defendat, & cum Novatiano neminem communicare posse demonstret, nisi qui totius Ecclesiæ communionem rejiciat. Liquet scriptam esse epistolam post reditum confessorum quos in Ecclesia cum Cornelio junctos esse dicit, post mortem Decii, quem tyrannum appellat; sed tamen ante concessam lapsis hoc anno 252. indulgentiam; siquidem Cypriani defensio in iis tantum versatur, quæ Libellaticis anno superiore & ceteris in mortis periculo constitutis concessa fuerant. Non immerito Antonianus ille idem videtur esse, qui in titulo epistolæ LXX. inter episcopos Numidas recensetur; quod etiam argumento est eum Cypriani monitis non restitisse.

Emissarii Novatiani circa hoc tempus Maximum pseudoepiscopum Carthaginensem fecerunt; sed hoc facinus tam ignobile & obscurum fuit, ut Cyprianus ne scribendum quidem ea de re Romam judicaret. Nam paulo ante de collegarum consilio miserat Cornelio nomina integrorum & catholicorum in Africa episcoporum,

ut

ut scirent Cornelius ejusque collegæ, quibus scribere & a quibus litteras mutuo accipere oporteret: si quis autem præter eos, quos Cyprianus epistola sua complexus fuerat, scribere auderet, scirent eum vel sacrificio vel libello esse maculatum, vel unum de hæreticis perversum scilicet & profanum.

Scriptum existimatur hoc anno præstantissimum Cypriani opus de Oratione dominica. Recensetur a Pontio post librum de Unitate Ecclesiæ; & cum multa in eodem libro adversus schismaticos vehementer & copiose dicantur, non male concluditur jam prodiisse Felicissimi & Novatiani schismata, cum hæc scriberet Cyprianus.

Circa Paschæ prima solemnia scripsit Cyprianus epistolam LIII. ad episcopos Fortunatum, Ahymnum, Optatum, Donatianum, Fortunatum & Felicem, qui cum essent in civitate Capsensi propter ordinationem episcopi (Donatuli, ut verisimile est, Capsensis episcopi, qui loco sexagesimo nono sententiam dicit in concilio Carthaginensi anno 256.) consulti fuerant a Superio, an ad communionem jam admittendi essent Ninus, Clementianus, & Florus, qui Christum confessi coram magistratu & plebe, postea inter tormenta coram proconsule superati, pœnitentiam agere non destiterant per hoc triennium, non illud quidem exactum sed inchoatum. Rem decidere non ausi ad Cyprianum detulerant, & scripserant, *ut cum pluribus collegis de hoc ipso pleniſſime* tractaret. Respondet Cyprianus reddendam ejusmodi hominibus communionem, seque ea de re cum episcopis deliberaturum promittit, *quando solemnitati apud suos celebrandæ satisfecerint*, & Carthaginem *venerint*.

Vix dubium est quin promissum perfecerit in concilio, quod Carthagine habitum hoc anno idibus Maii, ut ipse testatur epist. LV. pag. 84. Scribit ibidem *Privatum, veterem hæreticum in Lambesitana colonia ante multos fere annos ob multa & gravia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum*, & *Fabiani* papæ, ac Donati Carthaginensis episcopi *litteris severissime notatum, cum causam in hoc concilio agere velle se diceret*, admissum non fuisse. Huic concilio interfuerunt episcopi sexaginta sex, si ibi, ut verisimillimum est, propositis a Fido episcopo quæstionibus responsum fuit. Is per litteras questus fuerat quod Therapius episcopus Bullæ & confessor, ut conjicit Pamelius ex concil. Carth. ann. 256. Victori quondam presbytero, antequam pœnitentiam plenam egisset, pacem immaturo tempore dedisset. Præterea novam quamdam de infantibus opinionem Fidus propo- fuerat, in quibus morem antiquæ circumcisionis tenendum putabat, ut infra octavum diem non baptizarentur. Inter alias rationes hanc afferebat, *vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti mundum non esse, quod unusquisque illud horreat exosculari*. Respondent sexaginta sex episcopi per epist. LIX. objurgatum fuisse Therapium, nec tamen ablatam Victori communionem. De infantibus autem propositam ab eo opinionem uno ore universi rejiciunt, & baptisma infantium *in primo statim nativitatis suæ ortu* præclarissimis rationum momentis defendunt. Hoc autem concilium sexaginta sex episcoporum, idem prorsus esse perspicitur, ac illud, quod idibus Maii habitum hoc anno 252. Quod enim concessa Victori quondam presbytero laica communio reprehensionem non effugit, argumento est nihil adhuc detractum ac limatum fuisse de superioris anni decreto, ac nondum pacem pœnitentibus redditam fuisse; quæ tamen illis indulgentia perpaucis mensibus post concilium idibus Maii habitum concessa est.

Lombertum merito castigat Pearsonius, quod hoc concilium sexaginta sex episcoporum non multo post concilium anni superioris collocaverit. Non verisimile est post concilium, quod tamdiu in causis lapsorum dijudicandis occupatum fuit, aliud eodem anno tam frequens convocatum fuisse; cum præsertim nullum hujus rei vestigium exstet in litteris anno superiore scriptis. At idem Pearsonius, hoc concilium, in quo responderunt Fido sexaginta sex episcopi, in an. 253. mensem Septembrem rejicit, cum episcopi, ut ipse existimat, restituta pace, de rebus ecclesiasticis consiliarentur. Non quadrat hæc opinio cum his episcoporum verbis: *Quæ res*, inquiunt, *satis nos movit, recessum esse a decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum tempus & plenum satisfactionis, & sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente pax ei concederetur*. Hæc optime congruunt idibus Maii an. 252. Jam pœnitentiæ partem non mediocrem adimpleverat Victor; unum reprehenditur quod plenum tempus non exegisset; quinetiam nihil reprehenderetur, si plebis rogatu concessa pax fuisset. Ut profecto numquam episcopi tam leniter egissent an. 253. inter prima pacis initia. Nam qui sopita Decii persecutione tantam præ se severitatem tulerant, ut excommunicationem minarentur, si quis lapsos ad communionem admitteret; ii finita Galli & Volusiani persecutione, cum adhuc manus lapsorum sacrificiis nefandis fumarent, an adeo remissi fuere, ut pacem concessam non reprehensuros se dicerent, si *sine petitu & conscientia plebis* concessa non fuisset?

Præ-

Præterea non videntur poſt perſecutionem Galli & Voluſiani neceſsaria fuiſse concilia, quia ex his quæ in priore concilio ſtatuta de lapſis fuerant, facilis fuit totius rei deliberatio; vel potius quia aut nulli in hac perſecutione, aut ſaltem pauciſſimi videntur cecidiſse. Teſtatur Cyprianus in epiſtola LVII. eos qui Romæ ſub Decio ceciderant, confeſſionis laudem in hoc ſecundo prælio adeptos fuiſse. Idem teſtimonium ſaltem Africæ tribuit auctor libri ad Novatianum p. XI. Hinc Cyprianus in epiſt. LXXXI. ad martyres non plangit clades & funera ſuorum, ut in epiſt. IX. ſub Decio fecerat. Nec mirum ſi victores in hac pugna fuere, quos tanto animi ardore ad pugnandum paratos fuiſse perſpicimus ex epiſt. LIV.

Scripta eſt circa idem tempus, ut obſervat Tillemontius, epiſtola LXIV. ad Epictetum & plebem Aſsuritanam adverſus Fortunatianum quondam hujus civitatis epiſcopum, qui ſacerdotio ob ſimulacrorum cultum dejectus *pro integro agere volebat*, & epiſcopatum ſibi cœperat vendicare. Videtur Epictetus, quem Cyprianus fratrem appellat, Fortunatiani loco conſtitutus fuiſse. Non ſolus Fortunatianus ex lapſis epiſcopis ejuſmodi facinus tentabat, ſed obſervat Cyprianus nonnullos alios idem aggreſsos eſse, dum *ſtipes & oblationes et lucra deſiderant, quibus prius inſatiabiles incubabant, et cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, quarum crapulam nuper ſuperſtite in dies cruditate ructabant*. Cum autem ipſos omnes hortetur, ut *magnitudinem delicti ſui cognoſcentes a deprecando Domino non recedant, ſed ſatisfactionibus immorantes ad Eccleſiam pulſent*, non immerito hæc epiſtola ante conceſsam generatim lapſis indulgentiam ſcripta exiſtimatur.

Rejectus, ut modo diximus, a concilio Carthaginenſi Privatus pſeudoepiſcopum Carthagine conſtituit Fortunatum, qui erat *unus ex quinque presbyteris jampridem de Eccleſia profugis, et ſententia coepiſcoporum noſtrorum*, ait Cyprianus epiſt. LV. pag. 83. *multorum et graviſſimorum virorum, qui ſuper hac priore anno* ad Cornelium litteras fecerant. Operam ad hoc ſcelus navarunt, ut ibidem ait S. Martyr, Felix quidam qui cum illo venerat, quem ipſe extra Eccleſiam in hæreſi pſeudoepiſcopum olim conſtituerat: Jovinus & Maximus ob nefanda ſacrificia & crimina in ſe probata, ſententia novem epiſcoporum condemnati, & iterato quoque a pluribus aliis in concilio anno priore abſtenti: Repoſtus Saturnicenſis qui non tantum in perſecutione ipſe ceciderat, ſed & maximam partem plebis ſuæ ſacrilega perſuaſione dejecerat. Hi quinque cum paucis vel ſacrificatis vel male ſibi conſciis Fortunatum ſibi pſeudoepiſcopum cooptarunt. Sed illis ſcelus ex ſententia non ſucceſſit. Nam cum dictaſsent viginti quinque epiſcopos Carthaginem venturos, non ſine mendacii infamia quinque tantum reperti ſunt. Deinde vero quos antea decipiebant, & falſa ſpe redeundi in Eccleſiam producebant, hi ubi viderunt pleudoepiſcopum, fraude comperta ad Eccleſiam redierunt. Itaque plures erant qui de nefariis illis hominibus judicaverant, ſi presbyteri & diaconi numerentur, quam qui tunc cum illis conjuncti videbantur. Probabat tamen Cyprianus & diligenter examinabat quinam admitti & recipi in Eccleſiam deberent. Quidam enim recipi non poterant *ſine ſcandalo et periculo plurimorum*. Fremebat enim plebs & reluctabatur *quoties inemendabiles et protervi et vel adulteriis vel ſacrificiis contaminati, et poſt hæc adhuc inſuper de ſchiſmate ad Eccleſiam* redibant. Vix plebi perſuadebat, immo extorquebat ut tales admitti conſentirent; & juſtior factus erat fraternitatis dolor, ex eo quod unus atque alius, obtinente plebe & contradicente, Cypriani facilitate ſuſcepti, pejores exſtiterant quam prius fuerant, ibid.

Fortunati ordinatione adeo non movebatur Cyprianus ut ea de re protinus ad Cornelium ſcribendum eſse non judicaret. Nactus tamen occaſionem familiariſſimi hominis & clerici, per Felicianum acolythum, quem Cornelius in Africam cum Perſeo epiſcopo miſerat, etiam de Fortunato iſto ſcripſerat ad Cornelium; ſed dum Carthagine Felicianus vel vento retardatur, vel accipiendis aliis epiſtolis detinetur, Feliciſſimo Romam properante præventus eſt. Is enim Romam mittebatur cum litteris Fortunati ad Cornelium, cum nefaria illa factio undique excluſa, & in Africa ob ſcelerum infamiam ubique nota Romam navigandum judicaſset. Venit itaque Romam Feliciſſimus ſtipatus caterva & factione deſperatorum, ſed rejectus eſt a Cornelio, & *vigore pleno, quo epiſcopos agere oportet*, pulſus de Eccleſia. Verum cum dictarent nefarii homines Fortunatum a viginti quinque epiſcopis ordinatum eſse; cumque Cornelium *aggreſſi eſſent comminantes, quod ſi litteras quas attulerant, non accepiſset, publice eas recitarent, et multa turpia et probroſa et ore ſuo digna proferrent*; Cornelius cui moleſtum erat Cypriani ſilentium, *minis atque terroribus eorum aliquantum commotus* duas ſimul epiſtolas Cypriano per Saturum acolythum ſcripſit. quarum prima uſum conſtanter Feliciſſimum, altera commotum & exterritum ipſius Cornelii animum ſignificabat.

Permo-

Permoleſtum accidit Cypriano quod cum in defendendo epiſcopatu Cornelii ſummam animi fortitudinem declaraſſet, idem ſibi in re ſimillima a Cornelio non referretur. Quapropter ad eum ſcripſit epiſtolam LV. dolorem ſuum minime diſſimulans, quod Cornelius aures præbuiſſet ſchiſmaticis omni ſceleris macula notatis & in concilio damnatis, contra epiſcopum populi univerſi ſuffragio in pace delectum, Dei auxilio in perſecutione protectum, collegis omnibus fideliter junctum, plebi ſuæ in epiſcopatu quadriennio jam probatum, in quiete ſervientem diſciplinæ, in tempeſtate proſcriptum applicito & adjuncto epiſcopatus ſui nomine, toties ad leonem petitum, in circo, in amphiteatro dominicæ dignationis teſtimonio honoratum, ac nuper etiam clamore popularium ad leonem denuo poſtulatum. Demonſtrat nefas fuiſſe ſchiſmaticis *ad Petri cathedram atque ad eccleſiam principalem, unde ſacerdotalis unitas exorta eſt*, litteras ferre; *cum ſtatutum ſit omnibus nobis*, inquit, & *æquum ſit pariter ac juſtum, ut uniuſcujuſque cauſa illic audiatur ubi eſt crimen admiſſum... niſi ſi paucis deſperatis & perditis minor videtur eſſe auctoritas epiſcoporum in Africa conſtitutorum*, &c. Sic epiſcopatus ſui jura defendit Cyprianus, ut exordium unitatis in eccleſia Romana, ut eccleſia principali agnoſcat; & quemadmodum alibi parem inter Apoſtolos poteſtatem admittens, exordium unitatis in Petro conſtitutum agnoſcit; ita hoc loco etſi negat minorem eſſe Afrorum epiſcoporum auctoritatem, immerito pronuntiat editor Oxonienſis primatum ab eo negari: ſed de his jam diximus in præfatione. Quamvis autem de Cornelii prudentiæ & conſtantiæ exiſtimatione hæc epiſtola aliquid detrahere poſſe videretur; eum tamen admonere & rogare non dubitat Cyprianus ut de more ſuo has litteras clero ſecum præſidenti, & ſanctiſſimæ atque ampliſſimæ plebi legat; adeo cognita erat Cypriano & explorata virtus Cornelii. Conſtat hanc epiſtolam hoc anno 252. ſcriptam fuiſſe; commemorat enim Cyprianus concilium anni prioris, tum etiam aliud proximis idibus Maii habitum: hinc ſe plebi ſuæ quadriennio jam probatum eſſe dicit. Scripta autem non videtur niſi menſe Junio exeunte, aut ineunte Julio.

A

B

C

D

E

F

XXV. *Perſecutio revelatur Cypriano. Hortatur Thibaritanos ad certamen. Lapſis pœnitentibus pacem reſtituit in concilio, quod ab alio idibus Maii habito diſtingui debet.*

Cum a concilio Carthaginenſi, quod idibus Maii habitum diximus, ſatis, multa uſque ad perſecutionem interceſſerint; perſpicuum eſt imperatores Gallum & Voluſianum, qui anno 251. exeunte imperium adepti fuerant, per totum illud tempus nihil iracunde in Chriſtianos egiſſe, nec ſuum in illos furorem incitaſſe ante mediam hujus anni æſtatem. At violenta fuit perſecutio, nec alium finem habuit quam ipſa imperatorum vita. Jam nonnullæ ſcintillæ emicuerant, cum Cyprianus ad Cornelium ſcriberet epiſtolam LV. Ait enim *his ipſis diebus* quibus ſcribebat, *ob ſacrificia quæ edicto propoſito celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denuo poſtulatum* ſe *in circo* fuiſſe. Videtur indicendorum ſacrificiorum cauſam attuliſſe peſtis illa, quæ ſub Gallo & Voluſiano ac ceteris deinceps principibus horrendum in modum ſæviit. Non multo poſt ſubſecuta imperatorum Galli & Voluſiani adverſus Chriſtianos edicta, quorum præcognitionem cum accepiſſet Cyprianus, multis viſionibus divinitus oblatis, ſcripſit epiſtolam LVI. ad Thibaritanos, quos cum antea inviſere ſtatuiſſet, conſilium tunc perficere non potuit, ſed vicarias pro ſe litteras miſit, in quibus eos admonet ſe *Domini inſtruentis dignatione* cognoviſſe, idque ſciendum eſſe ac pro certo credendum & tenendum, graviorem nunc quam antea, & ferociorem pugnam imminere; deinde vero ex Scripturis ſanctis & ex Chriſtianæ religionis principiis colligit, quidquid ad perſecutionem conſtanter ſuſtinendam incitare poterat.

Videtur Cyprianum detinuiſſe quominus Thibaritanorum votis ſatisfaceret, impoſita neceſſitas rectius eccleſiæ ſuæ, imminente perſecutione, providendi. Nihil autem prius ſibi faciendum arbitratus hoc moleſtiſſimo tempore, quam ut omnes omnino milites Chriſti, qui arma deſiderabant & prælium flagitabant, intra caſtra Domini colligeret; decrevit in concilio cum epiſcopis LXI. ut examinatis ſingulorum cauſis, pax lapſis daretur qui pœnitentiam agere a primo lapſus die non deſtiterant. Epiſcopi certiorem ea de re faciunt Cornelium per epiſtolam LIV. ſeque ità *ſancto Spiritu ſuggerente* ſtatuiſſe dicunt, ac ſanguinem Chriſti iis non denegandum demonſtrant, qui ſuum pro Chriſto fuſuros ſe & acriter

ter pugnaturo promittebant. Addunt se idem Cornelio *paternæ misericordiæ contemplatione placiturum* sperare. Miror hoc concilium a Pearsonio confundi cum eo quod idibus Maii habitum est. Nam de rebus idibus Maii deliberatis nullæ ad Cornelium synodi nomine scriptæ sunt litteræ; quippe cum de Privato, quam synodus non admiserat, tum demum Cyprianus ad Cornelium suo nomine scripserit, cum facultas oblata est Feliciani acolythi, 2°. In epistola LV. ex qua concilium idibus Maii habitum fuisse discimus, nullum exstat vestigium concessæ lapsis indulgentiæ, sed tantummodo necessitas pœnitentiæ adversus Felicissimum ejusque satellites defenditur, Atque hinc patet hanc epistolam in editione Oxoniensi immerito præponi quinquagesimæ quartæ, per quam Cornelius de concessa lapsis communione certior factus est. 3°. Concilium episcoporum XLI. in quo lapsis data communio est, instante persecutione habitum fuit, & hoste certamen indicente, cum lapsi arma desiderarent & flagitarent, ut est in epist. LIV. seque *ad pugnam paratos esse & pro Domini sui nomine ac pro sua salute stare fortiter & pugnare* profiterentur, Quamobrem hoc concilium statim subsequi debuit Cornelii confessio, qui primus Romæ confessus est. Sed a concilio idibus Maii habito multa interceserunt usque ad persecutionem & Cornelii confessionem, Fortunati ordinatio, missa ab eo Romam legatio, Cornelii ad Cyprianum litteræ, ac Cypriani responsio,

XXVI. *S. Cornelio gratulatur confessionis laudem S. Cyprianus. Confessores Carthaginenses cohortatur per epist. LXXXI. quam in hac persecutione scriptam fuisse ostenditur anno* 252.

Vana non fuit Cypriani prædictio futuræ persecutionis, nec adhibitæ ab eo cautiones ad Christianos corroborandos optato exitu caruerunt. Romæ prosiluit adversarius terrore violento Christi castra turbare, sed virtus illic præcedentis episcopi publice comprobata est, ac quodammodo ecclesia omnis Romana confessa est: ad pugnam non singuli milites, sed tota castra prodierunt, accurrit properanter & venit quisquis audivit. Plurimi ex his qui sub Decio lapsi fueraut, gloriosa confessione restituti sunt, ipso dolore pœnitentiæ facti ad prælium fortiores, ita ut appareret eos in prima persecutione novæ atque insuetæ rei pavore trepidasse. Hæc discimus ex epistola LVII. Cypriani, in qua Cornelio Centumcellis exsultanti gloriam confessionis gratulatur, & cum eo communicat quod providentia Domini monentis instructus cognoverat, *appropinquare jam certaminis & agonis nostri diem*, inquit. Rogat denique ut uter ad Dominum prior migraverit, Deum pro altero & pro fratribus ac sororibus precetur. Hæc prædictio non multo post in Cornelio exitum sortita est, qui martyr obiit Centumcellis die 14. Septembris hujus anni 252. ut inter doctissimos quosque convenit. Iterum Novatianus, ut Cyprianus observat, ut nec unitatis Ecclesiæ, ita nec ejus triumphorum particeps quiescebat, nec eum omnino tetigit persecutio. Lucius qui Cornelio successit, eodem fere tempore sacerdotii & exsilii gloriam adeptus est; sed paulo post revocatus, martyr obiit die quarto aut quinto mensis Martii anno 253. cum quinque mensibus ac paucis diebus præfuisset. Huic Cyprianus cum sacerdotium & confessionem gratulatus fuisset per litteras quæ ad nos non pervenerunt, reditum etiam gratulatus est per epistolam LVIII. suo & collegarum nomine. Sed præter hoc litterarum officium, quibus ad commune gaudium ecclesiæ Romanæ, suum quoque accedere testatur; ait se non cessare *in sacrificiis atque in orationibus Deo patri & Christo filio ejus Domino nostro gratias agere & orare pariter atque petere, ut qui perfectus est atque perficiens custodiat & perficiat* in Lucio *confessionis gloriosam coronam*; & quasi prævideret id quod postea evenit; Lucium iccirco revocatum fuisse ab exsilio suspicatur, ut in oculis Ecclesiæ suæ vitam pro Christo profunderet. Decreta Cornelii de lapsis Lucium confirmasse discimus ex Cypriano, qui Lucium & Cornelium beatos martyres appellat, seque eorum memoriam honorare dicit, ac illos spiritu Dei plenos, & in glorioso martyrio constitutos dandam esse pacem lapsis censuisse, & pœnitentia acta fructum communicationis & pacis negandum non esse litteris suis signasse testatur, ep. LXVII.

Quamvis erumpentibus persecutionis scintillis postulatus fuerit ad leonem Cyprianus, non tamen secessit ut in persecutione sub Decio, nec pulsus aut proscriptus fuit. Primus Carthagine impetum ferocientis populi sustinuit, ut videre est in epist. LXXXI. glorioSus senex Rogatianus presbyter, qui in persecutione Decii confessus fuerat, & e carcere solutus duobus episcopis & numidico presbytero in regenda ecclesia Carthaginensi adjunctus a Cypriano fuerat. Is cum primus in hac Galli & Volusiani persecutione conjectus in carcerem fuisset cum Felicissimo, quem Cyprianus quietum semper & sobrium

fratrem appellat, cum eodem coronatus est. Ceteros confessores in carcere inclusos hortatur Cyprianus in epist. LXXXI. ut Rogatianum imitentur, seque Dominum assidue precari ait, ut eamdem ac ille coronam assequantur. Inter hos confessores enitebant pueri & feminæ, id quod etiam in persecutione Decii contigisse perspicimus ex libro de Lapsis p. 181. & in persecutione Valeriani ex ep. LXXVII. Eamdem confessionis laudem adepti, ut capite 24. observavimus, qui sub Decio lapsi fuerant. Quod quidem de plurimis intelligi debet, non tamen de omnibus; nam auctor libri ad Novatianum, alios ex eorum numero adhuc pœnitentiæ addictos commemorat. Sed quia epistolam LXXXI. alii Valeriani, alii Decii persecutioni adscribunt; exponendum nobis est cur ad hanc potius sub Gallo & Volusiano persecutionem referenda videatur.

Hanc epistolam Pamelius & Baronius inter postremas Cypriani numerant, & in persecutione Valeriani scriptam putant. Hac potissimum ratione ducuntur, quod Rogatianus presbyter & confessor, quem post Decii persecutionem superfuisse constat, in hac epist. LXXXI. vitam pro Christo cum Felicissimo dicatur profudisse. Atque id quidem tabulis ecclesiasticis consentaneum est, in quibus, inquit Baronius, Rogatiani & Felicissimi *una die passorum natalis solemnitas consignata est* VII. cal. *Novembr.* Contra Pearsonius hanc epistolam sub Decio scriptam esse contendit, cum lateret Cyprianus, idque probat ex primis epistolæ verbis, *Saluto vos, fratres carissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci conditio permitteret.* Sic autem loqui solet Cyprianus e suo secessu, ut in ep. v. *Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio*, & in ep. XXXVII. ad eumdem clerum, *Utinam loci & gradus mei conditio permitteret, ut ipse nunc præsens esse possem.* Unde concludit Pearsonius his verbis non exsilium Cypriani sub Valeriano, sed illius sub Decio secessum denotari. Locum autem ex quo mortuum Rogatianum fuisse judicatur, in aliam prorsus sententiam accipiendum esse existimat, ac errorem in tabulas ecclesiasticas irrepsisse, dum Bedam, qui has Cypriani litteras laudat, & ex illis docet Rogatianum & Felicissimum martyrio coronatos esse, Usuardus, Ado & alii sine examine sequuntur.

Pearsonii sententia arridet Tillemontio; sed tamen multis rebus perspicitur hanc epistolam non in secessu scriptam esse, sed Carthagine, cum jam obiisset Rogatianus, non tamen sub Valeriano, sed sub Gallo & Volusiano. Nimium apertus est Cypriani contextus, quam ut Rogatianum & Felicissimum martyrio coronatos negemus, antequam hanc epistolam scriberet Cyprianus. Locum inspiciamus. *Quoniam fidem*, inquit, *vos quoque retinentes & die ac nocte meditantes, toto corde ad Deum promti, contemtu præsentium futura tantummodo cogitatis, ut ad fructum regni æterni & ad complexum & osculum Domini & conspectum venire possitis, ut sequamini in omnibus Rogatianum presbyterum glorioſum senem, viam vobis ad gloriam temporis nostri religiosa virtute & divina dignatione facientem, qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper & sobrio, excipiens ferocientis populi impetum, primum hospitium vobis in carcere præparavit, & metator quodam modo vester, nunc quoque vos antecedit. Quod ut consummetur in vobis assiduis orationibus Dominum deprecamur, ut initiis ad summa pergentibus quos confiteri facit, faciat & coronari.* Nulla fere vox hoc in loco, quæ non Rogatianum pro Christo passum indicet. Vocat eum Cyprianus *glorioſum senem*, quod eum argumento est ad gloriam perveniſſe. Confessores laudat quod futura tantum cogitent, ut ad complexum Domini perveniant, ut sequantur in omnibus Rogatianum, quem jam in multis rebus imitati fuerant. Jam ergo pervenerat ad conspectum Domini Rogatianus; siquidem pervenire ad conspectum Domini, idem est ac Rogatianum in omnibus sequi. Paraverat illis Rogatianus primum hospitium in carcere. Ubi secundum parabat, nisi in cœlo, antecedens eos veluti metator quidam? Denique Deum precatur Cyprianus ut id, in quo antecedebat eos Rogatianus, in ipsis consummetur & ad coronam perveniant. Ergo jam ad hanc coronam Rogatianus pervenerat, quam cum in Decii persecutione adeptus non sit, sed ante e carcere egressus sit, quam Cyprianus e suo secessu; necesse est hanc epistolam ad aliud tempus referri. Nititur Tillemontius his verbis, *viam facientem, vos antecedit*, ut Rogatianum probet non obiisse cum hæc epistola scriberetu. At quis nescit linguæ Latinæ sterilitatem sæpe cogere ut ejusmodi voces usurpentur? Martyres in ep. LXXVIII. laudant Cyprianum, quod cum primus confitendi signum extulerit, ipsius anima *non tantum martyrum de sæculo jam excedentium socia esse cœperit, sed & cum futuris cœlestem amicitiam* copulaverit. Simili prorsus modo confessores hortatur Cyprianus in ep. IX. ut Mappalicum martyrem sequantur. *Istum nunc beatissimum martyrem*, inquit, *& alios participes ejusdem congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstio-*

ſtione victores, ut ceteri quoque ſectemini & opto pariter & exhorter, ut quos vinculum confeſſionis & hoſpitium carceris ſimul junxit, jungat etiam conſummatio virtutis & corona cœleſtis.

Non belle accepit Pearſonius hæc verba, *ſi me ad vos pervenire loci conditio permitteret*. Ait enim Cyprianum his verbis deſignare *locum in quo præſens eſſe & conſpectu confeſſorum frui maxime concupivit; ſed loci, hoc eſt, Carthaginis, ubi perſecutio jam ſervebat, conditionem non permiſiſſe*. Verum hac voce non Carthaginem, ſed epiſcopalem auctoritatem deſignari perſpicitur ex pluribus Cypriani teſtimoniis; ſic in ep. XI. *Sollicitudo loci noſtri & timor Domini compellit. Cum illi* (martyres) *memores loci noſtri ad me litteras direxerint*, ep. X. *congruit ipſi loco & officio ſacerdotii noſtri*, ep. LXIII. vid. ep. LXV. Quamobrem cum ait Cyprianus in hac ep. LXXXI. *Saluto vos, fratres chariſſimi, optans ipſe quoque conſpectu veſtro frui, ſi me ad vos pervenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatius & lætius poſſet accidere, quam nunc vobis inhærere, ut complectemini me manibus illis, quæ puræ & innocentes, & dominicam fidem ſervantes, ſacrilega obſequia reſpuerunt? Quid jucundius & ſublimius quam oſculari nunc ora veſtra, conſpici etiam præſentem ab oculis veſtris;* cum hæc, inquam, ait Cyprianus, indicat ſe hac una re detineri quominus invilat martyres, quod metuat ne dignitate conſpicuus oculos gentilium effugere non poſſit. Nec neceſſe eſt eum abfuiſſe Carthagine ut ſic ſcriberet: ſua enim illum dignitas, etiamſi adfuiſſet Carthagine, detinere potuit, quominus ſanctos martyres inviſeret. Nam qui providebat ut martyres *non glomeratim nec per multitudinem ſimul junctam inviſerentur*, ſed ut *presbyteri quoque qui illic apud confeſſores* offerebant, ſinguli cum ſingulis diaconis alternarent, ep. V. multo minus ipſe commiſiſſet, ut in oculos gentilium incurrens nova incendia commoveret. Quinetiam hæc conſuetudo ante Cyprianum in Africa vigebat, ut epiſcopus confeſſores non inviſeret. Teſtatur enim Cyprianus in epiſt. X. & XI. id ſemper in præteritum ſub anteceſſoribus ſuis factum eſſe, ut presbyteri & diaconi pleniſſime circa Evangelii legem martyres & confeſſores inſtruerent, & diaconi ad carcerem commeantes martyrum deſideria conſiliis ſuis & Scripturarum præceptis gubernarent. Nihil ergo vetat quominus Cyprianum in ipſa urbe neceſſariis rebus & anteceſſorum exemplo a confeſſorum conſpectu diſtentum hæc ſcripſiſſe exiſtimemus. Neque etiam dicere verebor, non ſic locuturum fuiſſe, ſi abfuiſſet Carthagine. Quomodo enim abſentem & in abdito loco latentem ſola dignitas a complexu martyrum arceret, quem in ipſa urbe neceſſariæ cautiones ab hoc gaudio & anteceſſorum exempla removiſſent? Huic in ep. IX. quam ad martyres & confeſſores in ſeceſſu ſcriptam eſſe conſtat, non ait ſeceſſum ſuum in hoc ſibi moleſtum eſſe, quod eos non poſſit inviſere. Significat urbis deſiderium in ep. XXXVII. at nequaquam ut in martyrum complexibus hæreat, ſed potius *ut promtus & libens ſolemni miniſterio cuncta circa fortiſſimos fratres dilectionis obſequia compleat*.

Non congruit ergo hæc epiſtola Decii temporibus: neque etiam Valeriani perſecutioni, cujus primum impetum ſuſtinuit Cyprianus; nec ei Rogatianus & Feliciſſimus, ſed ipſe aliis omnibus, ut infra videbimus, facem ad confitendum Chriſti nomen prætulit. Multo commodius referetur epiſtola LXXXI. ad perſecutionem Galli & Voluſiani, in qua Cyprianus nec Carthagine expulſus eſt, nec ſponte ceſſit; at minime dubium eſt, quin pro ſe ad aures & ad oculos confeſſorum vicarias litteras miſerit, cum eos inviſere expoſita omnium oculis dignitas non ſineret. Menſe Octobri anni 252. quo menſe Rogatianus & Feliciſſimus paſſi dicuntur in tabulis eccleſiaſticis, perſecutio ſæviebat, cujus rei teſtis eſt Cornelius qui menſe Septembri hujus anni martyr obiit. Pearſonius ex populi ferocientis impetu, quem Rogatianus excepiſſe dicitur, epiſtolam LXXXI. ad perſecutionem Decii pertinere concludit, quia ſæpe in hac perſecutione popularis temeritas in Cyprianum erupit. Ac in perſecutione Galli eamdem populi temeritatem expertus eſt Cyprianus, ut ipſe narrat in epiſtola LV. Deinde vero horrenda illa peſtis, quæ cum Galli perſecutione conjuncta fuit, multo aptior videtur fuiſſe ad ciendos populares motus, cum calamitatis cauſa in Chriſtianos rejiceretur.

XXVII. *Mira caritas S. Cypriani in peſtis calamitate. Religionem defendit adverſus Demetrianum. Totius eccleſiæ Carthaginenſis prolixa in redimendis captivis liberalitas.*

Ad perſecutionem accedebat lues horrenda, quæ ſub ipſis Deciis, ut veriſimile eſt, incœpta majorem in modum ſub Gallo & Voluſiano graſſata eſt. Hic Cypriani caritas in ipſis ethnicorum oculis enituit, & ad ſummam reipublicæ utilitatem redundavit. Nam cum ethnici omnes

horrerent & fugerent contagia ac suos impie exponerent, ac jacentibus tota civitate cadaveribus, nemo aliud quidquam respiceret, nisi lucra crudelia; tum vero Christi & Dei pontifex plebem uno in loco congregatam vivido hortatu adduxit, ut pietatis officia non solum in domesticos fidei, sed in ipsos etiam ethnicos conferrent; ac caritate inflammatus ea dixit, quæ si *gentiles audire potuissent*, ait Pontius, *forsitan statim crederent*. Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumtus exercere non poterant, plus sumtibus exhibebant; compensantes proprio labore mercedem divitiis omnibus cariorem. Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonum est ad omnes, non ad solos domesticos fidei.

Inter has persecutionis & pestis calamitates, scripsit Cyprianus librum adversus Demetrianum, quem Pontius his verbis designat: *Per quem gentiles repercussis in se iis quæ nobis ingerunt, vincerentur?* Ventitabat ad Cyprianum Demetrianus, eumque Cyprianus *oblatrantem adversus Deum & verbis impiis obstrepentem* minime idoneum judicabat quocum congrederetur, *cum nec docere indocilem posse sibi videretur, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere*. Sed cum idem Demetrianus dictitaret *quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames sæviant, quodque imbres & pluvias serena longa suspendant*, Christianis imputari; tacere ultra noluit Cyprianus; ac ne silentium diffidentiæ non verecundiæ tribueretur, huic homini respondendum esse duxit, *pariter & ceteris quos* ipse *forsitan* concitaverat, & *adversum* Christianos *odia maledicis vocibus seminando comites* sibi *plures radicis atque originis* suæ *pullulatione* fecerat. Demonstrat igitur calamitates non inde oriri quod Deum Christiani colant, sed quod eum gentiles non colant, ejusque cultores omni cruciatus genere torqueant; quamvis autem hæ calamitates ipsos etiam Christianos attingant, eas tamen solis gentilibus nocere non Christianis quos ad æterna gaudia perducunt, Lactantius lib. 5. cap. 4. minus commode factum a Cypriano existimavit, ut ad frangendum & convincendum Demetrianum Scripturæ potius quam poetarum & philosophorum testimonia citaret. Sed præterquam quod adhibendæ erant Scripturæ, ut quid Christiani sentirent, quid sperarent, in promtu esset; inest profecto sancti Spiritus testimoniis tanta vis ac tanta majestas, ut vel eos qui maxime obduruerunt, permovere possit. Vid. Not. Baluz.

Hunc librum in persecutione Galli & Volusiani scriptum esse patet ex testimonio Pontii qui eum recenset inter libros de Lapsis & de Unitate Ecclesiæ post Decii persecutionem scriptos & librum de Patientia, qui persecutionem Valeriani antecessit. Idem etiam effici potest ex his verbis Cypriani pag. 221. *Ut memorias taceamus antiquas, & ultiones pro cultoribus Dei sæpe repetitas nullo vocis præconio revolvamus, documentum recentis rei satis est, quod sic celeriter quodque in tanta celeritate sic graviter nuper secuta defensio est, ruinis rerum, jacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum.* Legebatur in superioribus editionibus, *ruinis regum*, quibus verbis Decios designari existimarunt eruditi. Sed quamvis Baluzius ex veterum codicum auctoritate posuerit *ruinis rerum*, nom minus manifesta descriptio est eorum, quæ Deciis ob vexatos Christianos evenerunt, nec referri potest ad Gordianos aut Philippos, qui Christianos non sunt persecuti.

Demetrianum quem Cyprianus refellit, alii proconsulem Africæ, alii unum ex judicibus fuisse opinati sunt. Crediderim potius unum aliquem ex sophistis fuisse; idque satis persuadent crebræ cum Cypriano disputationes, calumniæ in Christianos & criminationes quas ei exprobrat Cyprianus, nequaquam indicans potestatem cum mala hac mente conjunctam fuisse. Decepisse eruditos homines videntur hæc verba pag. 219. *Qui alios judicas, aliquando & tu esto tui judex.* Sed hæc ad judicium forense non pertinent, nec Demetrianum nominatim petit Cyprianus, sed generatim gentiles, quibus, ut ibidem ait, vacabat *inter ipsa adversa malos esse, & in periculis tantis non de se magis sed de altero judicare.* Neque etiam ad Demetrianum proprie spectant hæc verba pag. 220. *Innoxios, justos, Deo caros domo privas, patrimonio spolias, catenis premis, carcere includis, gladio, bestiis, ignibus punis*, &c. sed generatim ad omnes ethnicos, quos, ut fieri solet in ejusmodi orationibus, nunc singulari numero, nunc plurali alloquitur. Paulo ante dicebat: *Adhuc insuper Dei servos & majestati ac nomini ejus dicatos injustis persecutionibus fatigatis. Satis non est quod ipse tu Deum non colis, adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris.*

Cypriani hortatibus accensa plebs Carthaginensis libenter arripiebat, si qua se daret occasio caritatis exercendæ. Quod tum maxime declaravit, cum octo Numidiæ episcopi gravissimo casu perculsi, quod plures Christianos e Numidia, in

his

his virgines Christo dicatas, barbari abduxissent, opem Cypriani implorarunt. Tum vero communis ecclesiæ Carthaginensi injectus *mœror atque cruciatus de periculo virginum, pro quibus non tantum libertatis sed & pudoris jactura deflenda* videbatur. Quapropter *prompte omnes & libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt, semper quidem secundum fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen*, ait Cyprianus, *magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi*. Scripsit itaque Cyprianus epistolam LX. ad episcopos Numidiæ, ac misit *sestertia centum millia nummorum cleri & plebis collatione collecta*. Rogat eos S. martyr ut si quid tale deinceps acciderit, id sine mora per litteras nuntient, *pro certo habentes ecclesiam* Carthaginensem *& fraternitatem universam ne hæc ultra fiant precibus orare; si facta fuerint, libenter & largiter subsidia præstare*. Subdidit etiam Cyprianus nomina singulorum, qui ad hoc opus tam necessarium promte ac libenter operati fuerant, ut eis episcopi vicem boni operis in sacrificiis & precibus repræsentarent; sed & collegarum & consacerdotum, qui & ipsi, cum præsentes essent, & suo & plebis suæ nomine quædam pro viribus contulerant, nomina addidit, eorumque summulas significavit & misit. Hæc Pearsonius contigisse putat initio anni 253, cum Galli negligentia barbaris nationibus in Romanorum fines aditus pateret. Illud saltem videtur statui posse, hanc epistolam post persecutionem Decii scriptam fuisse. Si quis enim librum de Lapsis cum hac epistola conferat, facile intelliget Carthaginenses sic & persecutione expurgatos, & curis ac laboribus Cypriani immutatos fuisse, ut eosdem esse vix agnoscas. Nam cum antea plurimos in hac ecclesia diuturnitas pacis corrupisset, & patrimonii amor sacrificare simulacris adegisset; nunc omnes accepto rei in Numidia gestæ nuntio captivitatem fratrum suam computant, omnes periculo virginum mœrent & excruciantur, omnes ad redimenda Dei templa certatim opes suas effundunt, omnes precantur ne hæc ultra fiant, sed si facta fuerint, libenter & largiter subsidia promittunt.

XXVIII. *De libris & epistolis post persecutionem scriptis sub Valeriano atque in primordiis Stephani papæ, anno 253. & 254.*

Non multo post Lucii martyrium, quod contigit die quinto Martii hujus anni 153. electus est Stephanus, forte quia jam tum Christianos respirare sinebant motus in imperio excitati. Nam mense Majo, ut doctissimis criticis videtur, ultio sanguinis Christianorum in Gallo enituit, quem sui milites cum repellendo Æmiliano, qui jam Italiam occupaverat, imparem viderent, imperio & vita spoliarunt. Cum autem Æmilianus ipse circa Augustum mensem a militibus, qui imperium detulerant, occisus fuisset; imperio potitus est nemine interpellante Valerianus, cujus æquitate & eximio favore summa pax Ecclesiæ affulsit. Sed sedata persecutionis procella pestis ingravescebat. Quamobrem Cyprianus, cum animadverteret *in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus mollitie, vel quod majus est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pectoris sui divinum atque invictum robur exerere*, non prætermisit occasionem docendæ veritatis, ac præstantissimum de Mortalitate librum scripsit, in quo demonstrat ejus esse mortem timere, qui ad Christum ire nolit; eos autem qui vere in Christum credunt, lætari debere cum ad Christum vocantur. Narrat episcopum quemdam, qui petebat ut e morbo evaderet, increpitum esse in visione. *Nobis quoque ipsis*, inquit p. 234. *minimis & extremis quotics revelatum est, quam frequenter & manifeste de Dei dignatione præceptum est, ut contestarer assidue & publice prædicarem fratres nostros non esse lugendos accersitione dominica de sæculo liberatos?* Hunc librum sic designat Pontius post opus adversus gentiles & ante libros de Opere & Eleemosyna ac de Patientia: *A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum, aut quod magis est, fidei parvioris consolarentur spe futurorum?* Scriptus videtur in pace sub Valeriano. Nulla enim inest significatio persecutionis cum peste conjunctæ; quinetiam Cyprianus hac calamitate Christianos armari & præparari declarat, ut fortiter se gerant, cum persecutio venerit. *Excedunt ecce in pace*, inquit, *tutæ cum gloria sua virgines..... accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, gentiles coguntur ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens & copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cum prælium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit*. Hinc etiam nonnulli metum suum hoc nomine prætexebant, quod sibi pestis occasionem martyrii præriperet; qua excusatione uti non potuissent, si qua tunc persecutio aditum ad martyrium aperuisset.

Hunc tamen librum sub Gallo scriptum existimat Pearsonius, anno 252, *quia*

quia argumentum ab instante persecutione & antichristo veniente ductum late persequitur Cyprianus, Sed cum S. martyr jamdudum crederet mundi finem & antichristi adventum instare, hanc opinionem in ipsa etiam pace retinere debuit; cum præsertim lues, quæ tum grassabatur, una esse videretur ex rebus mundi finem antecessuris, Hinc cædem mundi pereuntis & antichristi appropinquantis suspiciones in libris & epistolis post persecutionem scriptis, ut in libro de Unit. Eccles. pag. 199. & 200. & in epistola LXVIII. de Basilide & Martiale p. 120. Probabilius ergo est librum de Mortalitate sub Valeriano scriptum esse anno 253. aut 254.

Liber de Opere & Eleemosyna post librum de Mortalitate a Pontio proxime recensetur, ac proinde sub Valeriano scriptus est. Pacis tempus designat hæc libri conclusio: *Si expeditos, si celeres*, inquit Cyprianus, *si in hoc operis agone currentes dies nos vel redditionis vel persecutionis invenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit. In pace vincentibus coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.*

Ad initium anni 254. refertur epistola LXIX. quam ad Florentinum Pupianum scripsit Cyprianus, cum jam sex annis ecclesiam Carthaginensem gubernaret. Pupianus ille ante persecutionem in Ecclesia fuerat & communicaverat cum Cypriano; sed postea schismaticis se adjungens *infanda, turpia, etiam gentilibus execranda* de Cypriano temere crediderat. Quinetiam litteras ad eum scribere ausus est, in quibus judicem se episcopi sui constituens dicebat sacerdotes humiles esse debere; scrupulum sibi esse tollendum de animo in quem inciderat; Ecclesiam propter Cyprianum portionem sui in disperso habere, omnes qui cum eo communicabant, polluto illius ore pollutos esse, & spem vitæ æternæ communicationis illius contagione perdidisse. Cyprianus innocentiam suam ea quæ episcopum decebat gravitate & constantia defendit, & impudenti obtrectatori, si temeritatis & superbiæ atque insolentiæ vel sero pœnitentiam agere cœperit, veniam offert, *manente tamen*, inquit, *apud nos divinæ censuræ respectu & metu, ut prius Dominum meum consulam an tibi pacem dari & te ad communicationem Ecclesiæ suæ admitti sua ostensione & admonitione permittit.* Ex his patet hunc hominem, non episcopum fuisse, ut nonnulli sibi finxerunt, sed laicum Cypriani jurisdictioni subjectum; cui tamen sese nefario schismate subtraxerat. Nec verisimilior eorum opinio qui Pupianum aliquid in persecutione passum esse contendunt; quia dicit ei Cyprianus p. 121. *Ne forte claritatis & martyrii tui dignitas nostra communicatione maculetur.* Et p. 112. *Persecutio enim veniens te ad summam martyrii sublimitatem provexit, me autem proscriptionis onere depressit, cum publice legeretur: si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani episcopi Christianorum.* Sed in his verbis manifesta est ironia; nec absimili modo Dionysius Alexandrinus Germani calumnias refellit. *Sed fortasse Germanus*, inquit, apud Euseb. lib. 7. cap. 11. *multis fidei confessionibus gloriatur: multa prædicare potest adversus se gesta.* Quinetiam indicat Cyprianus non defuturam reprehensioni materiam, si de rebus a Pupiano in persecutione & in pace gestis inquiratur. *De iis autem*, inquit p. 124. *quæ tu egisti vel in persecutione, vel in pace stultum est ut velim te judicare, quando tu magis judicem te nostri constitueris.*

Non dubium est quin in Stephani papæ primordiis, ac pace sub Valeriano vigente Cyprianus epistolas LXVII. & LXVIII. scripserit. Sexagesimæ septimæ hæc fuit occasio. Marcianus Arelatensis episcopus, cum se Novatiano adjunxisset atque ab Ecclesiæ catholicæ unitate discessisset, servis Dei pœnitentibus & dolentibus, & Ecclesiam lacrimis & gemitu & dolore pulsantibus divinæ pietatis subsidia claudebat; & cum ab episcopis nondum abstentus videretur, jactabat se & prædicabat quod Novatiano studens & ejus pervicaciam sequens a communione se episcoporum segregasset. Scripsit eadem re semel & iterum ad Cyprianum Faustinus Lugdunensis, Ejus litteris acceptis Cyprianus scribit ad Stephanum papam, eumque etiam atque etiam hortatur ut plenissimas litteras in provinciam & ad plebem Arelate consistentem dirigat, quibus abstento Marciano alius in ejus locum substituatur; & cum multi ex fratribus annis superioribus sine pace excesserint, vel ceteris subveniatur qui supersunt, qui & diebus ac noctibus ingemiscunt. Rogat etiam ut sibi significet quis in locum Marciani Arelate fuerit substitutus, ut sciat ad quem fratres dirigere & cui scribere debeat. Hanc epistolam Cypriano Launojus abjudicavit, sed ejus opinio sic inter eruditos explosa est, ut actum agat qui eam refellere velit.

Circa idem tempus alia res in Hispaniis gesta caritatem Cypriani, quæ Africæ finibus non continebatur, ad succurrendum exteris ecclesiis commovit. Duo episcopi, Basilides & Martialis, ob gravissima delicta depositi sacerdotium jure ablatum sibi vendicare audebant. Uterque nefando

idololatriæ libello contaminatus; Basilides adhuc insuper præter libelli maculam, cum in infirmitate decumberet, in Deum blasphemaverat, & se blasphemasse confessus fuerat, & episcopatum pro conscientiæ suæ vulnere sponte deponens ad agendam pœnitentiam conversus fuerat, Deum deprecans, & satis gratulans si sibi vel laico communicare contingeret. Martialis quoque præter gentilium turpia & lutulenta convivia in collegio diu frequentata, & filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana sepulcra depositos & alienigenis consepultos; actis etiam publice habitis apud procuratorem ducenarium obtemperasse se idololatriæ & Christum negasse contestatus fuerat. Cum uterque ob hæc & multa alia delicta depositus fuisset; Basilides, cujus in locum Sabinus de universæ fraternitatis suffragio & de episcoporum judicio substitutus fuerat, Romam pergens Stephanum longe positum & gestæ rei ac veritatis ignarum fefellit, ut exambiret reponi se injuste in episcopatum de quo fuerat jure depositus. Nominatim non dicit Cyprianus Martialem quoque Romam contendisse; sed id satis indicat cum ait: *Sed nec Martiali potest prosuisse fallacia, quominus ipse quoque delictis gravibus involutus episcopatum tenere non possit.*

Videntur episcopi nonnulli in Hispania depositis illis episcopis faviſſe, sed ecclesiæ Legionis & Asturicæ & Emeritæ scripserunt ea de re ad episcopos Africanos, ac legatos miserunt Sabinum & Felicem, quos probabile est in Basilidis & Martialis locum substitutos fuisse. Alius Felix de Cæsaraugusta, quem Cyprianus fidei cultorem ac veritatis defensorem vocat, litteris suis confirmavit quidquid ecclesiæ illæ scripserant ac legatis mandaverant. Lectæ sunt litteræ & auditi legati in concilio XXXVII. episcoporum. Cyprianus qui præerat & alii episcopi responderunt per epistolam LXVIII. Basilidis non tam abolita esse quam cumulata delicta, nec rescindi posse ordinationem jure perfectam; neque etiam Martiali fallaciam prodesse posse: frustra tales episcopatum sibi usurpare conari, cum manifestum sit ejusmodi homines nec Ecclesiæ Christi præesse posse, nec Deo sacrificia offerre debere. Indignationem suam significant adversus episcopos qui depositis collegis favebant, ac plebi ipsi denuntiant cum talibus communicandum non esse, eorumque contactibus pollui qui cum illis illicita communicatione miscentur. Quæ quidem sententia non modo habenas non laxat licentiæ populari; sed etiam eam refrenat, ne arbitratu suo judicium de episcopo suo ferat, aut legitime ordinatum ab aliis episcopis rejiciens, aut legitime depositum retinens.

XXIX. *Dissensiones de baptismo exortæ anno 253. exeunte: ac S. Stephanus ante cum Orientalibus quam cum Afris certavit.*

Tandem differendo pervenimus ad celeberrimam illam de hæreticorum baptismo controversiam, in qua non parva hæreticorum aut schismaticorum manus universæ Ecclesiæ bellum indixit, sed insignes ecclesiæ, Africa, Cappadocia, Cilicia & finitimæ provinciæ de re longe gravissima cum aliis ecclesiis decertarunt. Etsi autem in ipso dissensionis incendio luctuosa rerum facies exstitit; tamen ex commodis, quæ in Ecclesiam ex hac controversia fluxerunt, facile perspicitur eam Christo providente & dispensante natam fuisse, non solum ut res tanti momenti conflato & conspiranti omnium consensu aliquando firmaretur, sed etiam ut haberent posteri quid in ejusmodi dissensionibus imitarentur. Nam baptismi hæreticorum defensores fraternæ caritatis fœdus non ruperunt cum iis, a quibus maximam sacramentis injuriam fieri videbant; isti autem & cum iis quos ne baptismum morientibus infantibus denegare, & Eucharistiam non baptizatis porrigere videbantur, communicare non dubitarunt. Initium dissidii refert Tillemontius ad annum 256. quamvis non improbet Pearsonium Carthaginense concilium autumno anni 255. habitum putat. Uterque prius in Africa quam in Oriente pugnatum opinatur. Qui Stephanum anno 255. obiisse volunt, dissidium citius exarsisse contendunt. Quamvis autem gravibus de causis Stephanum Tillemontius & Pearsonius anno 257. obiisse existiment, videntur tamen dissensionis primordia nimium sero collocare. Probare aggrediar controversiam anno 153. exeunte cœpisse agitari, citiusque Stephanum cum Orientalibus quam cum Afris decertasse.

1°. Cur de baptismo disputari cœptum esse putem anno 153. auctor est Eusebius qui conceptis verbis declarat lib. 7. cap. 4. Dionisium in litteris ad Stephanum de baptismo scriptit indicasse *omnes ubique ecclesias, mollitio jam persecutionis furore, Novati turbolentiam novitatem detestantes inter se pacem iniisse.* Vix ergo desierat persecutio, cum exortam de baptismo controversiam sedare Dionysius conaretur. Porro cum persecutio anno 253. sedata fuerit mense Majo, Dionysius de baptismo ad Stephanum serius hoc anno exeunte

te scripsisse non videtur. Censet Pearsonius, non improbante Tillemontio, erratum esse Eusebii, qui quod dixerat Dionysius de pace post dissensiones a Novatianis excitatas constituta, id de pace persecutionibus ethnicorum succedente dictum crediderit. Sed ut Eusebius tam oscitanter hallucinatus dicatur, gravem aliquam causam subesse oportet. Distinguit accurate persecutionis furorem a turbulenta novitate, & pacem inter ecclesias initam a mollito persecutionis furore. Quis ergo credat in epistola Dionysii nihil omnino de sedata persecutione dictum fuisse, quamvis id Eusebius legisse se testetur? 2°. Dionysius in eadem de baptismo epistola nuntiabat Stephano, ut eventum omnino recentem, sedatos esse motus, quos Novatiani hæresis in Oriente excitaverat. Sed si cum hujus dissensionis fine conjuncta sunt controversiæ de baptismo primordia, serius anno 253. poni non debent. Sic enim de sedata dissensione loquitur Dionysius, ut id non multo post persecutionem contigisse videatur. Quod enim ait *omnes ubique antistites unum idemque sentire, & ob pacem insperato factam incredibiliter lætari*, satis indicat malum antequam radices ageret compressum fuisse, & pacem sancitam, cum metueretur ne dissensio ingravesceret. At si usque ad annum 256. decertatum fuisset in Oriente de Novatianorum sententia, non videtur incendium multa die confirmatum sic exstingui potuisse, ut nihil omnino ne fumi quidem supereesset. Huc accedit auctoritas Cypriani, qui in epistola ad Stephanum circa an. 254. scripta testatur Novatianum *nuper retusum & refutatum & per totum orbem a sacerdotibus Dei abstentum*. Si ergo totus orbis in damnando Novatiano jam tum consenserat; epistola Dionysii quæ hunc episcoporum antea dissidentium consensum nuntiabat, ad annum 256. revocari non potest. Aliud argumentum in eamdem sententiam suppeditat, quod secundo loco probandum suscepimus, citius in Oriente, quam in Africa decertatum. Neque enim si dissensio ante in Oriente quam in Africa exorta est, serius collocari poterit anno 254. aut exeunte 253.

Illud autem dissidium prius in Cappadocia, Cilicia & finitimis provinciis quam in Africa exarsisse patet ex his Firmiliani in Stephanum dictis: *Quid humilius aut lenius quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse: pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum Orientalibus, quod nec vos latere confidimus, modo vobiscum qui in meridie estis?* pag. 150. Præclare observat Tillemontius dissidium Stephani cum Orientalibus, quod Firmilianus commemorat, non de Novatiani schismate, ut existimavit Lombertus, sed de baptismo natum fuisse. Nam compressum fuit in Oriente hoc schisma initio pontificatus Stephani; nec Orientales, in his Firmilianus, minus studii, quam ipse Stephanus adhibuere in hoc exstinguendo schismate; nedum pax inter eos & Stephanum rumperetur. Perpauci huic schismati favebant, idque Antiochiæ, ut patet ex epistola Dionysii ad Cornelium apud Euseb. lib. 6. cap. 46. Loquitur ergo Firmilianus de baptismo. Illud autem ex ejus verbis colligitur non eodem tempore Stephanum cum Orientalibus & Afris decertasse, sed variis temporibus & modis; ac res Orientis lenius se habuisse, tum cum in Africa majorem in modum turbarentur. Hinc idem Dionysius in epistola, quam mortuo Stephano ad Philemonem presbyterum Romanum scripsit, deprecatorem se pro Afris solis interponit; atque ut Romanos demitiget, demonstrat apud Euseb. lib. 7. cap. 5. *non ab Afris solis hunc morem tunc primum invectum fuisse*, sed idem antea ab Orientalibus in conciliis statutum: quod quidem perabsurdum videretur, si istis Roma placatior quam Afris non fuisset. In epistola autem ad Xystum de Stephano ejusque cum Afris concertatione differens ajebat, *prius illum ad se scripsisse de Heleno & de Firmiliano, ac de omnibus denique sacerdotibus per Ciliciam, Cappadociam cunctasque finitimas provincias constitutis; sese ob eamdem causam ab illorum communione discessurum, eo quod*, ajebat, *hæreticos rebaptizarent*. Illud *prius* argumento est Stephanum ante de eodem hæreticorum baptismo cum Cilicia & finitimis provinciis, quam cum Africa pugnasse; & cum apud Dionysium de Heleno & Firmiliano graviter quereretur, nondum Cyprianum & Africanos episcopos illi in offensionem venisse. Quod autem addebat Dionysius, *de his omnibus ego ad illum scripsi orans atque obtestans*; quis ex his verbis non colligat epistolam illam, quam teste Eusebio unam ad Stephanum scripsit, non Afrorum, ut opinati sunt Tillemontius & Pearsonius, sed eorum causa scriptam fuisse, de quibus Stephanus scripserat, nempe Heleni & Firmiliani, qui proinde illius opera & commendatione prius usi sunt quam Afri. Illud etiam in ea quam refellimus opinione occurrit incommodi, quod nimium multi eventus a Tillemontio & Pearsonio intra annum concluduntur, tres synodi Carthaginenses!, tot Cypriani epistolæ, Stephani litteræ ad Dionysium &

ad

ad Cyprianum, ejusque modo cum Orientalibus, modo cum Afris dissensiones. Longe sacius est hanc rerum gestarum varietatem temporibus distinguere.

Sed forte objicietur quod ait Eusebius lib. 7. cap. 3. πρῶτος τῶν τότε Κυπριανός, &c. *Primus eorum, qui tunc exstitere, Cyprianus Carthaginensis episcopus hæreticos nonnisi per baptisma ab errore prius purgatos admittendos esse censuit.* Gerardus Joannes Vossius, & Valesius Eusebium erroris accusant: sed Pearsonius etsi recte observat adversus Valesium hæc Eusebii verba πρῶτος τῶν τότε ita reddenda esse, *primus eorum, qui tunc exstitere*, non autem ut Valesius, *primus omnium*; parum tamen in Eusebio purgando promovit. Nam cum Firmilianus Cypriani æqualis hæreticorum baptisma longe ante Cyprianum rejecerit in concilio Iconiensi, cui se interfuisse testatur in epistola ad Cyprianum; æque Eusebius erroris arguetur, sive omnium, sive æqualium primum hæc statuisse Cyprianum dixerit. Longe ergo probabilius iccirco primas Cypriano deferri, quia plurimum ponderis huic sententiæ addidit, eique multo celebrior exstitit, quam Orientalibus, cum Stephano controversia.

XXX. *Ordo & series rerum in Africa gestarum anno* 255. & 256. *usque ad concilium tertium Carthaginense.*

De initiis hujus dissensionis in Africa non valde laborandum; nam tota res in conjecturis posita. Pearsonius primum concilium Carthaginense revocat ad autumnum anni 255. Tillemontius, qui omnia intra spatium anni 256. concludit, non improbat Pearsonium; nec forte improbetur si quis ab ipso anni 255. initio controversiam deducat. Hoc tantum statuere possumus prius inter se decertasse Afros quam cum Stephano. In epistola ad Numidas refelluntur *qui hæreticos asserunt*. Tangit eosdem Cyprianus in epistola ad Quintum. *Nescio etenim*, inquit, *qua præsumtione ducuntur quidam de collegis nostris, ut putent eos qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere*. Nec tamen hac institutorum varietate pax & gratia dilliluere, ut ex epistola ad Stephanum perspicitur. *Ceterum scimus*, inquit Cyprianus, *quosdam quod semel imbiberint nolle deponere*, nec propositum *suum facile mutare, sed salvo inter collegas pacis & concordiæ vinculo quædam propria, quæ apud se semel sint usurpata, retinere*. Nonnullos ex Africa episcopos petere videntur hæc Cypriani verba in ep. ad Jubajanum: *Et nunc apud quosdam de nostris hæreticorum baptisma occupatum asseritur*. Per eumdem Jubajanum venit in Cypriani manus epistola adversus rebaptizantes scripta. Sed ea nec a Stephano papa, nec ab ullo ex transmarinis episcopis, (tunc enim recta via Carthaginem ad Cyprianum perveniisset) sed ab Afrorum aliquo videtur elucubrata. Ipse etiam Jubajanus non omnino assentiebatur Cypriano, sed aversum rebaptizationi animum significabat, quia Novatianenses, si quos ex catholicis in partes suas allicerent, horrendo eos scelere rebaptizabant.

Decem & octo episcopi Numidæ occasionem Cypriano primi dederunt sententiæ suæ palam & aperte prædicandæ. Etsi enim baptisma ab hæreticis administratum rejicere solebant, tamen cum synodus Carthagine haberetur, consulendam illam duxerunt *de iis qui apud hæreticos & schismaticos baptizari videntur, an ad Ecclesiam catholicam, quæ una est, venientes baptizari debeant*. Cyprianus & alii episcopi, numero XXXI. ut patet ex titulo epistolæ LXX. laudant Numidas quod *& ipsi veritatem & firmitatem catholicæ regulæ* teneant, seque illis assentiri profitentur *neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse*. Non multo post consultus eadem de re Cyprianus a Quinto in Mauritania episcopo per Lucianum presbyterum, scripsit ad eum epistolam LXXI. atque ut sciret, *quid nuper in concilio coepiscopi cum compresbyteris qui aderant*, censuissent, ejusdem epistolæ exemplum illi misit.

Neque etiam multum effluxit temporis inter hanc epistolam & concilium secundum Carthaginense; *in quo multa quidem prolata atque transacta sunt*, sed illud in primis, quod Stephano papæ Cyprianus LXX. episcoporum qui cum ipso sederant nomine perscribit, eos qui apud hæreticos vel schismaticos tincti sunt, redeuntes ad Ecclesiam baptizari oportere. Id Cyprianus testatur *diligenter nuper expressum* fuisse cum in epistola ad Quintum, tum in litteris ad episcopos Numidas. Utriusque epistolæ exemplum mittit Stephano cum epistola LXXII. Addit in eodem concilio statutum esse consensu & auctoritate communi *ut etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in Ecclesia catholica prius ordinati fuerint, & postmodum perfidi ac rebelles contra Ecclesiam steterint, vel apud hæreticos a pseudoepiscopis & antichristis contra Christi ordinationem profana ordinatione promoti sint, & contra altare unum atque divinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione suscipi*

cum revertuntur, ut communicent laici, & ja- A *tis habeant quod admittuntur ad pacem qui hostes pacis exstiterint, nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere, quibus contra nos pugnaverint.*

Ad hoc tempus referre cogor legationem episcoporum, quos concilium Africanum ad Stephanum misit. Hos legatos episcopos, ait Firmilianus, sic suscepit Stephanus, *ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret, adhuc insuper....præciperet fraternitati universæ ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non solum pax & communio, sed & tectum &* B *hospitium negaretur*, p. 150. Queritur etiam Firmilianus, quod Cyprianum Stephanus *pseudochristum & pseudoapostolum & dolosum operarium* diceret, p. 151. Hæc profecto incredibilia essent, nisi niterentur duorum homnium testimonio, quibus fides derogari non possit, Firmilianum dico & Cy- C prianum, qui Firmiliani epistolam latine reddidit, aut saltem auctoritate sua evulgavit. Sed examinanda nobis sunt singula Firmiliani verba, tum ne illius querelis, quæ sua sponte satis graves sunt, aliquid addatur; tum ut quo tempore & modo hæc acta sint dijudicemus.

Illud primo perspicere mihi videor hos legatos non maxima celeritate venisse, sed famam eorum adventus prænuntiam D fuisse. Vetuit enim Stephanus ne quis eos domo exciperet, *ut venientibus non solum pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur.* Nondum ergo venerant, cum hæc Stephanus ediceret, cui spatium dederunt tum de ipsorum adventu, tum de rebus in concilio gestis cognoscendi. Atque inde colligo hanc legationem non posse ad tertium concilium Carthaginense referri, quamvis Tillemontio secus videatur. Constat enim Rogatianum a Cypriano in Cappadociam missum non fuisse, E nisi postquam legati episcopi Roma reversi sunt. Sed cum concilium tertium Carthaginense calendis Septembris celebratum fuerit, ac Rogatianus, teste Firmiliano, redire festinaverit, quia hibernum tempus urgebat; quomodo fieri potuit, ut post concilium episcopi legati Romam irent ac redirent, ac post eorum reditum Rogatianus in Cappadociam missus redeundi ante hiemem spatium haberet? Fatetur Tillemontius hæc non facile fieri potuisse; sed tamen non repugnare contendit, posito videlicet utramque legationem itum & reditum acceleratse. At videmus episcoporum, qui Romam missi sunt, adventum non valde celerem sed potius tardum exstitisse; quod quidem si animadvertisset Tillemontius, credo aliter judicaturum fuisse. Præterea cum Stephanus in epistola ad Cyprianum, quæ ante concilium tertium missa est, abstinendos putet rebaptizantes; valde dubito an hoc concilium legatos episcopos ejusmodi periculo exposuisset, ut eis Romæ communio negaretur. Probabilius ergo est legationem post secundum concilium missam fuisse.

Illud etiam ex verbis Firmiliani deduci potest, edictum Stephani non omnino in rem collatum fuisse. 1.° Incredibile est in tam sancta ecclesia commissum, ut legati episcopi negatum a fratribus hospitium apud infideles quærerent. 2.° Distinguit Firmilianus tectum & hospitium a pace & communione & sermone colloquii communis: declarat conceptis verbis episcopos *nec ad sermonem saltem colloquii communis* admissos fuisse: quod autem spectat ad tectum & hospitium, minas tantum & jussa exprobrat, non rem ipsam, quam tamen non videtur omissurus fuisse, si hoc etiam humanitatis officio caruissent. 3.° Verisimile est in ecclesia Romana, quæ sanctis presbyteris abundabat, aliquos tunc exstitisse, qui se Stephanum inter & Cyprianum medios interponerent; ac si minus impetrarent a Stephano, ut legatos ad communionem & colloquium admitteret, saltem eum deterrerent, quominus hospitio eos excipi vetaret. Neque enim aptiori tempore collocare possumus quod ait Dionysius apud Euseb. Hist. lib. 7. cap. 5. in epist. ad Xystum: *καὶ τοῖς ἀγαπητοῖς δὲ ἡμῶν καὶ συμπρεσβυτέροις Διονυσίῳ καὶ Φιλήμονι, συμψήφοις πρότερον Στεφάνῳ γενομένοις, καὶ πιστῶν αὐτῶν μοι γράφουσι πρότερον μὲν ὀλίγα, καὶ νῦν δὲ διὰ πλειόνων ἐπίστειλα. sed & carissimis fratribus & compresbyteris Dionysio ac Philemoni, qui prius Stephano assensi fuerant, deque iisdem rebus ad me scripserant, antea quidem breviter, nunc vero pluribus verbis scripsi.* Liquet ex his verbis Dionysium & Philemonem, cum antea in omnibus Stephano assentirentur, postea ab eo aliqua in re dissensisse. Perabsurde autem Launojus tom. 8. pag. 603. ex his concludit hos duos presbyteros, cum antea baptismum ab hæreticis datum non rejicerent, postea in Cypriani sententiam concessisse. Perpaucos fore arbitror, qui Launoii conjecturam non explodant. Non enim hic tam agitur de dogmate, quam de dogmatis defendendi ratione: nec Stephani doctrinam improbat Dionysius, quippe cum illam ipse sequeretur; sed in eo lenitatem & animi moderationem requirit. Quapropter cum ait Dionysium & Philemonem Stephano prius assensisse, deque iisdem rebus ad se scripsisse; id accipi debet de hac Stephani sententia, non communicandum esse

cum

cum Heleno & Firmiliano, & aliis rebaptizantibus; quæ præcipua fuit & discordiarum origo, & curarum ac sollicitudinum Dionysii materia. Quod si Stephani agendi rationem Dionysius & Philemon probare aliquando desierunt, tum maxime videntur id fecisse, cum eum ad extremas illas discordiæ significationes efferri viderunt; nec immerito eorum sapientia mitigatum existimamus edictum Stephani, quod ne ipse quidem Firmilianus ad exitum perductum fuisse dicit, ut legatis episcopis tectum & hospitium negaretur.

Jam vero Tillemontii rationibus non difficile est respondere. Verisimile esse non putat Stephanum ad primum decreti Africani nuntium tam vehementer exarsisse. Sed hæc difficultas, quæ Tillemontio dissensionem in Africa incœpisse existimanti magna videbatur, ex his quæ de Oriente diximus evanescit. Nec jam mirum est si Stephano, his quæ ipsi cum Asiaticis intercesserant accenso, novas faces doloris Africana decreta admoverunt.

Quærit etiam Tillemontius cur Stephanus ad Cyprianum scripserit, si legatos nec ad communionem, nec ad colloquium admisit. At minime repugnat ut duo illi, quos diximus, presbyteri a sancto pontifice impetrarent, ut saltem ad Cyprianum scriberet. Quamquam Stephanus, cum his in litteris rebaptizantes abstinendos putet, non multum videtur a sua in legatos agendi ratione discedere.

Illud etiam argumenti loco sumit Tillemontius, quod Cyprianus in concilio tertio Carthaginensi nihil de his in legatos injuriis dixerit: unde scriptor doctissimus concludit legationem post concilium tertium collocandam esse. Sed hoc silentium lenitati, quæ summa fuit in Cypriano, tribuendum. In litteris autem ad Pompejum, in quibus Stephani epistola refellitur, nonnulla S. martyri durius in Stephanum dicta exciderunt, quæ in tanta animi moderatione conceptum ex maximis contumeliis dolorem indicant. Idem probant hæc verba ex epist. ad Jubajanum quæ ante concilium tertium ac non multo post secundum scripta est; *cur prævaricatores veritatis*, inquit pag. 132. *cur proditores unitatis existimamur?*

Legationem proxime secuta est epistola ad Jubajanum episcopum. Is consuluerat Cyprianum de baptismo ab hæreticis dato, simulque miserat epistolam non a se sed ab alio scriptam adversus sententiam Cypriani. Refellit hanc epistolam Cyprianus, & summo studio colligit quid quid ad causæ suæ defensionem valere existimabat, servata semper animi moderatione & caritate qua nihil antiquius habebat. Mittit etiam Jubajano exemplum epistolæ ad Numidas & ad Quintum, ac forte etiam proximæ synodi decreta, de qua sic loquitur: *Et nunc quoque cum in unum convenissemus tam provinciæ Africæ quam Numidiæ episcopi numero septuaginta & unus, hoc idem denuo sententia nostra firmavimus*, pag. 129. Ex quibus patet hanc epistolam non multo post concilium scriptam fuisse; sed tamen postquam a Stephano litteræ venissent. Nam in epist. ad Stephanum testatur Cyprianus nonnullos a se dissentire, *sed salvo inter collegas pacis & concordiæ vinculo*. Contra in epist. ad Jubajanum ait pag. 129. *cur prevaricatores veritatis, cur proditores unitatis existimamur?* pag. 132. Jam tum ergo desiderabat in adversariis suis pacis & concordiæ studium, quod scribens ad Stephanum laudaverat.

Misit Jubajano aliud munus, libellum de bono Patientiæ, de quo sic loquitur pag. 137. *Servatur a nobis patienter & leniter caritas animi, collegii honor, vinculum fidei & concordia sacerdotii. Propter hoc etiam libellum de bono Patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas permittente Domino & inspirante conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus.* Præclare observarunt eruditi viri tam atemperate scriptum esse hunc librum, ut controversiam, quæ tunc fervebat, non magis attigerit Cyprianus, quam si nulla prorsus exstitisset. Non multo post alium librum de Zelo & Livore scripsit eodem consilio. Uterque recensetur a Pontio post librum de Opere & Eleemosyna.

Cum litteræ Stephani in Africam perlatæ fuissent, Pompejus Sabratensis episcopus, idem, ut verisimile est, qui ordinationi S. Cornelii interfuerat, significavit Cypriano cupidum se esse epistolæ Stephani videndæ. Morem ei gerit Cyprianus, atque hanc epistolam refellit paulo commotior, quod Stephanus *sacerdotes Dei veritatem Christi & Ecclesiæ unitatem tuentes abstinendos* putaret, ep. LXXIV. Simul Pompejo misit exempla aliarum epistolarum, in quibus de baptizandis hæreticis disseruerat.

Liber de baptismo hæreticorum, cujus auctor episcopus erat, ut alias probabimus, tam indignis conviciis Cyprianum appetit, ut scriptum esse non dubitem post illud tempus, quo Cyprianus ad Stephanum scribens, iis a quibus dissentiebat, servatæ caritatis & concordiæ testimonium tribuebat.

Scripta etiam epistola LXXVI. ad Magnum, postquam disputationis æstus nonnullos ex Cypriani adversariis in convicia &

maledicta abripuerat. Quod enim eos *pertinaces & indociles* vocat; quod ait *prævaricatores fidei atque Ecclesiæ proditores intra ipsa sepia Ecclesiæ contra Ecclesiam stare*; declarat hæc oratio illius dolorem, quod animi moderationem, & unitatis studium, cui maxime consultum volebat, in omnibus adversariis non reperiret. Hanc tamen epistolam Baronius & Pearsonius primam omnium de baptismo scriptam volunt, quia in ea Cyprianus priores epistolas non commemorat. Sed ne hæc quidem epistola in litteris ad Quintum & Jubajanum & alios memoratur. Præterea videtur Magnus, ut observat Tillemontius, priores epistolas Cypriani notas & perspectas habuisse; assentiebatur enim ei in omnibus, ac unus tantum illius animo scrupulus insidebat, an inter ceteros hæreticos ii, qui a Novatiano veniebant, baptizandi essent.

Quæsierat etiam Magnus quid Cypriano de illis videretur, *qui in infirmitate & languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi Christiani*, eo quod aqua salutari non loti sint sed perfusi. Respondet Cyprianus ejusmodi homines legitimos esse Christianos, ac parvi referre quod perfusi aut aspersi fuerint. Sic autem eos carpit, qui baptisma hæreticorum probabant, & baptismo ecclesiastico majestatem & sanctitatem derogabant, ut Romanam Ecclesiam non obscure designet, in qua notum est Clinicos a clero excluses fuisse.

XXXI. *De concilio tertio Carthaginensi. Mittit Cyprianus Rogatianum diaconum ad Firmilianum. De epistola Firmiliani ad Cyprianum.*

Immoderata adversariorum studia justissimam metuendi causam attulerant Cypriano, ne quid vulneris unitati Ecclesiæ inureretur. Quare ut tanto malo occurrat, frequentius quam antea concilium cogit, & cum episcopis nonnullis exterarum gentium consilia fovendæ pacis & unitatis conjungit.

Quo autem anno habita sit hæc synodus operæ pretium est inquirere. Tota res pendet ex morte Stephani papæ. Nam cum nemo dubitet quin die 2. Augusti obierit; necesse est ut concilium Carthaginense tertium, quod eo adhuc vivente calendis Septembris habitum est, uno ante illius mortem anno habitum dicatur. Satis autem inter omnes convenit Stephanum ordinatum fuisse anno 253. sed alii duos tantum annos sedisse, & anno 255. mortuum esse existimant: alii quatuor ei pontificatus annos tribuunt, ejusque mortem referunt ad annum 257. Posterior sententia, quam Tillemontius & Pearsonius secuti sunt, solutior & explicatior videtur. Nam si mors Stephani referatur ad an. 255. concilium tertium Carthaginense referendum erit ad calendas Septembris anni 254. simulque concurrent Stephani cum Afris & cum Orientalibus concertationes, quas temporibus divisas esse probavimus. Huc accedunt rationum momenta, quibus Tillemontius & Pearsonius nituntur; illud in primis, quod Firmilianus in epistola ad Cyprianum testetur *ante viginti & duos fere annos temporibus post Alexandrum imperatorem multas accidisse calamitates per Cappadociam & per Pontum, ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos Christiani nominis fieret*. Quamobrem cum Alexander mortuus sit anno 235. annus ab ejus morte vigesimus secundus idem prorsus ac 256. ac proinde hoc maxime anno fervebat dissidium de baptismo, nondumque Stephanus obierat. 2. Si mortuus fuisset Stephanus anno 255. quomodo Cyprianus, qui anno 258. idibus Septembris vitam pro Christo profudit, tamdiu conticuisset in re tanti momenti? Nihil enim per totum illud tempus assignari posset, quod ab eo aut ad causæ suæ defensionem, aut ad rerum pacificationem factum diceretur. Sed si controversia de baptismo ad annum 256. referatur, non valde mirum videbitur, quod Cyprianus post tertium Carthaginense concilium, post scriptas ad Firmilianum litteras conticuerit; quia persecutio, quæ cum anno 257. incœpit, his rebus agitandis locum non relinquebat. 3. Pluribus argumentis probat Tillemontius S. Stephanum martyrem obiisse; & cum persecutio non exarserit nisi anno 257. inde concludit sancti illius papæ mortem ad mensem Augustum ejusdem anni referendam esse, ac proinde concilium Carthaginense tertium, quod eo adhuc vivente celebratum est, & litteras Cypriani ad Firmilianum, quæ pariter sub hoc pontifice scriptæ sunt, ad annum 256. pertinere.

Præcipuæ difficultates, quæ hanc Tillemontii & Pearsonii sententiam obstruebant, solvi posse videntur ex his quæ modo observavimus de dissensione serius in Africa quam in Oriente exorta. Hac enim notata distinctione nihil jam officit auctoritas Eusebii, nec necesse est accurato scriptori nævum absurdum affingere. Fatetur Tillemontius non facile explicari posse, cur Dionysius Alexandrinus, si Xystus ne toto quidem anno præfuit, tres tamen ad eum litteras dederit, idque persecutionis & exsilii molestiis detenten-

tentus ; cum ad Stephanum illius deceſ- A
ſorem, ſub quo acriores erant diſcordiæ, ſemel tantum ſcripſiſſet. Hæc difficultas, quæ prima ſpecie de Stephani annis aliquid demendum & Xyſto addendum ſuadet, non leviter imminuitur, ſi Dionyſius de rebus Orientalibus ad Stephanum, ac poſtea de Africanis ad Xyſtum ſcripſiſſe dicatur. Nam cum diſſidium Stephani cum Orientalibus non illud quidem compoſitum fuiſſet, ſed tamen de- B
mitigatum, ac iſtis conſuetudinem ſuam pacifice retinentibus bellum, ut ita dicam, in Africam poſtea translatum fuiſſet ; minime mirum ſi Dionyſius non amplius ad Stephanum ſcripſit, nec ante ſtudium ſuum ad res pacificandas exſuſcitavit, quam de rebus Afrorum, qui illius opem fortaſſe ſerius implorarunt, certo cognoviſſet.

Exſtant acta hujus tertii concilii Carthaginenſis, cui adfuerunt ex provincia C
Africa, Numidia & Mauritania epiſcopi LXXXV. vel etiam LXXXVII. ſi numerentur duo abſentes, Pompejus Sabratenſis & Dioga Leptimagnenſis, qui vices ſuas Natali ab Cea commiſerant. Cum ergo in unum convenirent calendis Septembris cum presbyteris & diaconis, præſente etiam plebis maxima parte, lectæ ſunt litteræ Jubajani ad Cyprianum, item Cypriani ad Jubajanum, & quas poſtmo- D
dum Cypriano Jubajanus reſcripſerat. Tum Cyprianus hortatus eſt ut ſententiam libere ac pacifice dicerent, *neminem judicantes, aut a jure communionis aliquem, ſi diverſum ſenſerit, amoventes. Neque enim quiſquam noſtrum*, ajebat, *epiſcopum ſe eſſe epiſcoporum conſtituit, aut tyrannico terrore ad obſequendi neceſſitatem collegas ſuos adigit*, quibus verbis Stephanum notari obſervat Baronius. Idem omnes uno ore pro- E
nuntiarunt, ac ultimus omnium Cypria nus ſententiam ſuam in epiſtola ad Jubajanum pleniſſime expreſſam fuiſſe declaravit.

Stabilitam hoc conſilio inter Afros unitatem novis præſidiis communire ſtatuit Cyprianus. Rogatianum diaconum miſit cum litteris ad Firmilianum, quibus eum de diſſenſione cum Stephano certiorem faciebat. Videtur etiam miſiſſe quæ de baptiſmo hæreticorum ad alios ſcripſerat ; F
nam Firmilianus laudat illius adverſus Stephanum reſponſa, ac nonnulla refert quæ in epiſtola ad Jubajanum leguntur. Pergrata acciderunt Firmiliano ſcripta Cypriani, quæ quidem ſe quaſi ſua propria ſuſcepiſſe teſtatur, nec in tranſcurſu legiſſe, ſed ſæpe repetita memoriæ mandaſſe. Sic autem reſpondet Cypriano, ut quæ ab ipſo dicta fuerant, retexat ad confirmandam veritatem, & quædam addat ad cumulandam probationem. Sed raptim ſcribenti multa in Stephanum iracundius dicta exciderunt, quæ fortaſſe pro eximia animi moderatione Firmilianus emendaſſet, niſi ſpatium relegendæ, ut par erat, epiſtolæ Rogatianus moræ impatiens eripuiſſet. Hæc autem Firmiliani epiſtola, quæ Latine reddita exſtat inter Cyprianicas ſeptuageſima quinta, ſic Cypriani ſtilum redolet, ut non alium interpretem habuiſſe videatur.

Fidus interpres græcæ linguæ ingenium nonnullis in locis retinuit. Paulo poſt initium pag. 143. *Contriſtantur* (angeli) *quando vident diverſas quorumdam mentes & ſciſſas voluntates, quaſi non tantum unum & eumdem Deum ſimul invocent, ſed ſeparatis & diviſis ab invicem nec conſabulatio jam poſſit eſſe aut ſermo communis*, id eſt, quaſi non tantum unum & eumdem Deum ſimul non invocent ; quæ poſtrema negatio nonnumquam omittitur apud Latinos ſed ſæpius apud Græcos. Pag. 145. *Niſi ſi bis epiſcopis quibus nunc minor fuit Paulus* ; legandum putavit Pamelius *de quibus nunc*, ſed manifeſtus eſt Helleniſmus, τούτοις ἐπισκόποις τοῖς νῦν, his epiſcopis nunc exiſtentibus. Facilius Helleniſmus deprehenditur in his verbis pag. 147. *Idem error eſt, dæmonum falacia ipſa eſt*, id eſt eadem.

Narrat Firmilianus pag. 146. hiſtoriam mulieris a dæmone affl.tæ, quæ *etiam hoc frequenter auſa eſt, ut & invocatione non contemtibili ſanctificare ſe panem, & Euchariſtiam facere ſimularet, & ſacrificium Domino* (non) *ſine ſacramento ſolitæ prædicationis offerret*, &c. Legit Rigaltius, cujus nota in edit. Oxon. opponitur, *ſolitæ precationis*. At nihil prorſus mutandum ; hæc enim accurate de Græcis expreſſa ſunt. Preces in ſacrificio fieri ſolitæ vocantur apud Baſil. ep. CCLI. ἐκκλησιαστικὰ κηρύγματα, *prædicationes eccleſiaſticæ*.

Cum exiſtimaret Firmilianus adverſarios ſuos in baptiſmo foris ab adultis ſuſcepto Chriſti gratiam agnoſcere, ſic eos refellit pag. 147. *Nam ſi non mentitur Apoſtolus* dicens : Quotquot in Chriſto tincti eſtis, Chriſtum induiſtis ; *utique qui illic in Chriſto baptizatus eſt, induit Chriſtum : ſi autem induit Chriſtum, accipere potuit & Spiritum ſanctum, qui a Chriſto miſſus eſt, & fruſtra illi venienti ad accipiendum Spiritum manus imponitur : niſi ſi a Chriſto Spiritum induit, ut apud hæreticos ſit quidem Chriſtus, non ſit autem illic Spiritus ſanctus*. Illud *niſi ſi a Chriſto Spiritum induit*, idem valet ac poſt Chriſtum ; nec probabilis eſt conjectura Cauchii & Pamelii qui legendum putant, *Niſi ſi a Chriſto Spiritum non induit*.

Alium

Alium locum longe difficiliorem emendare conabor. De iis qui foris baptizati sine novo baptismo in Ecclesia obierunt, sic statuit Firmilianus pag. 149. *Si de sæculo excesserunt in eorum numero qui apud nos catechizati quidem sunt, sed priusquam baptizarentur obierunt, habentur. Non modo dicunt emolumentum veritatis & fidei, ad quam relicto errore pervenerant, etsi consummationem gratiæ consecuti non sunt morte præventi.* Existimat Rigaltius verbum *habent* reponendum post *habentur*, & sic emendat: *Habent, non modo discunt emolumentum veritatis & fidei*: sed multo aptius legi posset, *Habent non modicum emolumentum*, pro *non modo dicunt aut non modo discunt*.

XXXII. *Nonnullæ observationes adduntur in hanc de baptismo controversiam.*

Quid in hac causa deinceps Stephanus ac Cyprianus egerint, nullo prorsus exstat monumento. Forte persecutio, quæ paucis postea mensibus supervenit, animos a domesticis contentionibus ad religionis defensionem avocavit; sed non alia res periculum schismatis ab Ecclesia repulit, quam unitatis amor ex utraque parte impressus animis & insculptus. Videbatur sibi utraque pars maximi momenti sententiam defendere. Non ignorabant Cypriani adversarii gravem injuriam a rebaptizantibus fieri & Christi sacramentis & apostolicæ traditioni & tot ecclesiis, quæ, si vera fuisset Cypriani opinio, communionem hominibus non baptizatis dedissent, ac sæpe etiam commisissent ut infantes baptismo defraudati morerentur. Hæc Cypriano fuisse objecta perspicitur, tum ex ipsius epistolis, tum ex libro de Rebaptismate. Parte ex alia Firmilianus & Cyprianus, cum hæc quæstio nondum in clarissima luce posita, & constanti Ecclesiæ judicio decisa esset, pessimam consuetudinem obrepsisse & graviter ab adversariis delinqui putabant. *Quæ ista obstinatio est*, ait Cyprianus in ep. ad Pompejum pag. 139. *quæve præsumtio humanam traditionem divinæ dispositioni anteponere, nec animadvertere indignari & irasci Deum, quoties divina præcepta solvit & præterit humana traditio?* Queritur in eadem epistola auctoritatem hæreticis attribui, fidem & veritatem prodi, pag. 141. Veritatem sibi & aliis idem sentientibus singulari Dei beneficio retectam fuisse credebat, ut eam aliis ecclesiis proponeret. *Proinde frustra quidam*, inquit in ep. ad Jubajanum pag. 133. *qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponunt, quasi consuetudo major sit veritate, aut non id sit in spiritalibus sequendum quod in melius fuerit a sancto Spiritu revelatum. Ignosci enim potest simpliciter erranti, sicut de seipso dicit apostolus Paulus*: Qui primo, *inquit*, fui blasphemus & persecutor & injuriosus, sed misericordiam merui quia ignorans feci. *Post inspirationem vero & revelationem factam, qui in eo quod erraverat, perseverat prudens & sciens, sine venia ignorantiæ peccat: præsumtione enim atque obstinatione quadam nititur, cum ratione superetur.* Sic etiam Firmilianus: *Quale delictum est*, inquit p. 149. *vel illorum qui admittuntur, vel eorum qui admittunt; ut non ablutis per Ecclesiæ lavacrum sordibus, nec peccatis expositis, usurpata temere communicatione contingant corpus & sanguinem Domini?*

Sed quo majoris momenti suam utraque pars sententiam esse duxit, eo magis in utrisque amor elucescit unitatis. In Oriente non videtur magna fuisse animorum contentio, quamvis plures provinciæ ab antiqua & communi sententia discreparent. Dionysius Alexandrinus cum scriberet ad Stephanum, ut cum Asiaticis rebaptizantibus placaret, summam episcoporum in Oriente concordiam laudabat. Ex quo patet Orientis episcopos liberalius quam Stephanum egisse cum Asiaticis. Revera Helenus & Firmilianus magno semper in pretio apud collegas fuerunt. Enituit etiam in Occidente odium & fuga schismatis. Auctor libri de Rebaptismate, etsi Cyprianum indignis opprobriis & conviciis lacerat, fatetur tamen totam hanc quæstionem inter fratres agitatam fuisse. *Animadverto*, inquit initio libri, *quæsitum apud fratres, quid potius observari oporteat in personam eorum qui in hæresi quidem sed in nomine Dei nostri Jesu Christi sint tincti*, &c. Stephanus justo vehementior fuit; nec idcirco tamen Africa cum aliis ecclesiis & cum Romana etiam communicare desiit. Nullo sane exstat monumento alios episcopos suam Afris communionem negasse, & rebaptizantes abstinendos putasse, ut Stephanus putaverat. Quinetiam cum in ipsa ecclesia Romana duo præstantissimi presbyteri, Philemon & Dionysius, ut modo vidimus, mature animadverterint quid nimia Stephani severitas peccaret; merito mihi existimare videor totam illam dissensionem ne sub hoc quidem pontifice eos habuisse exitus, qui ex primo animorum calore consequi poterant. Sub S. Xysto Stephani successore, etsi persecutio domesticas rixas compescere, aut saltem indutias afferre debuerat, non tamen videtur de baptismo statim contentio refrixisse; siquidem Dionysius Alexandrinus inter exsilii molestias, atque in ipso persecutionis incendio tres litteras

ad Xystum scripsit, ut eum ad lenitatem & concordiam vocaret. Usus est consiliis Dionysii sanctissimus martyr; & iccirco *bonus & pacificus sacerdos* a Pontio vocatus creditur, & ecclesiæ Africanæ diptychis inter martyres adscriptus, quod natam sub Stephano controversiam sedasset. Illum inter & Cyprianum communionem non interruptam fuisse liquet ex epist. LXXXII. in qua narrat Cyprianus se Romam misisse qui de rebus Ecclesiæ certa referrent. De Dionysio autem non dubium est quin cum Afris liberaliter egerit, qui adhuc presbyter nimiam Stephani severitatem probare desiderat. Eadem humanitas ab aliis pontificibus servata, *donec*, ut ait Augustinus lib. 1. de Bapt. *plenario totius orbis consilio quod saluberrime sentiebatur etiam remotis dubitationibus firmaretur*.

Sed amorem unitatis præcipue declaravit Cyprianus, cui veritatem *nimirum propterea Dominus non aperuit*, inquit Augustinus lib. 1. de Bapt. cap. 18. *ut ejus pia & humilitas & caritas in custodia salubriter Ecclesiæ pace patesceret, & non solum illius temporis Christianis, sed etiam posteris ad medicinalem, ut ita dicam, notitiam signaretur*. Quamvis magnum errorem in adversariis perspicere sibi videretur, tamen *in his quæstionibus, quæ*, ut ait Augustinus lib. 3. de Bapt. cap. 3. *nondum eliquatissima perspectione discussæ sunt*, minime dubitans quin *habeat omnis episcopus pro licentia libertatis & potestatis suæ arbitrium proprium, tamque judicari ab alio non possit, quam nec ipse potest alterum judicare*; sic in concilio Carthaginensi collegas alloquitur: *Superest ut de hac ipsa re quid singuli sentiamus proferamus, neminem judicantes aut a jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes*. Donatistæ olim de sancto Cypriano *quasi cum ipsius laude* dictitabant eum mentitum esse *& simpliciores collegas in verbo capere* cogitasse, *ut cum se diversum sentire prodidissent, tunc contra quam promiserat, excommunicandos esse censeret*. Sed Augustinus hanc calumniam refellit lib. 3. de Bapt. cap. 3. Calidus sane fuit ac justo vehementior Firmilianus; sed tamen unitatis amor in tota ejus spirat epistola, nec quidquam de Unitate Ecclesiæ significantius dici potest. Hinc quamvis veritatem maximi momenti defendere sibi videretur, quia tamen Ecclesiæ judicium nondum accesserat, eodem modo agendum putat ac in variis institutis ad disciplinam pertinentibus. *Secundum quod*, inquit pag. 144. *in ceteris quoque plurimis provinciis multa pro locorum & nominum diversitate variantur, nec tamen propter hoc ab Ecclesiæ pace atque unitate aliquando discessum est.*

XXXIII. *De epistola* LXIII. *Cypriani adversus eos qui aquam solam in matutino sacrificio adhibebant.*

Præter litteras quas Cyprianus ad causæ suæ defensionem scripsit, aliam non eadem de re, sed circa eadem tempora scriptam conjicio; nempe sexagesimam tertiam ad Cæcilium episcopum, ut verisimillimum est, a Bilta, qui primus in concilio Carthaginensi sententiam dixit. Occasionem dedit huic epistolæ prava apud nonnullos inducta consuetudo, ut in matutino sacrificio aquam tantummodo adhiberent. Neque id tamen, ut Encratitæ, odio vini a Deo creati committebant; nam vespere calicem vino mixtum offerebant. Demonstrat Cyprianus prava hac consuetudine & Christi præceptum violari, & sacramentum penitus everti, cum sanguis Christi in calice esse non possit, nisi vinum adhibeatur. Ex his autem verbis, *Et viderit, frater carissime, si quis de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observavit*, facile perspicitur hoc vitium non tunc primum obrepsisse, sed ab annis inveterasse pluribus, ac proinde non in insignem aliquam ecclesiam, sed potius in pagos quosdam inductum fuisse. Nam si quid ejusmodi commissum fuisset in majoribus, cito res aliis ecclesiis cognita indignationem omnium commovisset. Quare immerito Pearsonius id ab episcoporum Carthaginensium aliquo profluxisse existimat. Illud enim, *si quis de antecessoribus nostris*, non magis a Cypriani quam ad Cæcilii antecessores refertur: sed cum unus sit episcopatus, suos ac Cæcilii antecessores vocat Cyprianus eos qui dudum Ecclesiæ præfuerant.

Cur autem hanc epistolam exorta de baptismo controversia scriptam putem, conjecturam facio ex his verbis: *Et quia jam secundus ejus adventus nobis appropinquat, magis ac magis benigna ejus & larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat*. Majus quidpiam indicant hæc verba, quam ut de rebus in hac epistola pertractatis intelligantur. Erat enim exploratum omnibus Christianis sanguinem Christi in calice esse non posse, nisi vinum offeratur; atque in hoc genere perpauci peccabant, idque metu magis & pravo pudore, quam errore pertinaci. At in controversia, quam de baptismo Cyprianus cum tot ecclesiis habuit, veritatem sibi & collegis idem sentientibus singulari beneficio revelatam contendebat, ut præcedenti capite observavimus. Hanc uberiorem illustrationem, hanc beni-

benignam & largam Christi dignationem obiter tangere videtur in hac epistola LXIII. Huc accedit quod objectam consuetudinis auctoritatem in epistolis de baptismo scriptis eodem modo ac in sexagesima tertia refellit.

Hanc tamen epistolam Pearsonius ad annum 253. collocat in Galli & Volusiani persecutione. Tempus persecutionis colligit tum ex Christi adventus exspectatione, tum ex his verbis pag. 109. *Nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur, ne per saporem vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit & a passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationibus discit de sanguine ejus & cruore confundi.*

Quod spectat ad Christi adventum; non minus aperta est illius exspectatio, ut supra diximus, cap. XXVIII. in nonnullis Cypriani operibus, quæ in pace scripta esse constat. In allato autem testimonio non eum metum Cyprianus exprobrat iis quos refellit, ne quis ex vini odore Christianus esse argueretur, (quomodo enim id suspicati essent ethnici, quos penitus latebat quid in Christianorum mysteriis ageretur) sed ne vini matutinus odor minus honestam & dignam homine sobrio speciem haberet. Hinc pacis potius quam persecutionis tempus indicat Cyprianus, dum ait eos ad sanguinem in persecutionibus fundendum fieri tardiores, qui ex sanguinis Christi communione tam leve incommodum reformidant. Quamquam inanem illum metum non asseverando, sed potius conjiciendo reprehendit.

XXXIV. *Confessio & Martyrium Cypriani.*

Tot eximiis Cypriani de Ecclesia meritis, tot rebus præclare gestis nihil addi posse videbatur præter confessionis & martyrii laudem. Utrumque Christi dono consecutus est in persecutione Valeriani, qui cum Christianos aliquamdiu privatim ac publice omni humanitate fovisset, postea Macriani artibus inductus magnum se quemdam ac felicem imperatorem fore speravit, si Christianam religionem oppugnaret. Cum persecutio instaret in Africa, Fortunatus episcopus, idem forte qui in synodo Carthaginensi dicitur episcopus a Tuccabori, Cyprianum rogavit, ut ad præparandas & corroborandas fratrum mentes de divinis Scripturis hortamenta componeret. Libenter obtemperavit Cyprianus, parum esse ratus quod Dei plebem classico suæ vocis erigeret, nisi credentium fidem & dicatam Deo devotamque virtutem divina lectione firmaret. Scripsit itaque librum de *Exhortatione martyrii*, totum pæne ex Scripturæ testimoniis compositum. Frustra Baronius & Fellus hoc opus sub Gallo collocant. Recensetur enim a Pontio diacono post libros de Patientia, & de Zelo & Livore, ut observat Tillemontius. Cum autem Cypriani confessio & martyrium ipsius actis, quæ infra apponemus, consignata sint, non teram tempus in iisdem rebus enarrandis, sed satis erit scriptas in hac persecutione epistolas breviter recensere.

Cum edixisset Valerianus ne Christiani conventus agerent & cœmeteria ingrederentur, aut si quis huic præcepto non pareret, capite plecteretur; Cyprianus omnium primus in Africa persecutionis impetum videtur excepisse. Id enim observarunt eruditi viri ex his verbis ep. LXXVIII. ubi Cyprianum sic martyres alloquuntur: *Quasi bonus & verus doctor quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus, prior apud acta proconsulis pronuntiasti: & tuba canens Dei milites cælestibus armis instructos ad congressionis prælium excitasti: & in acie prima pugnans spiritali gladio diabolum interfeciste: agmina quoque fratrum hinc & inde verbis tuis composuisti*, &c.

Christum summa animi firmitudine confessus coram Paterno proconsule tertio cal. Sept. anno 257. exsul deportatur in abditum & abstrusum locum, qui Curubis dicebatur. Comitatus est eum in exsilio Pontius diaconus, qui vitam ipsius scripsit. Eo autem die, quo primum in exsilii loco manserunt, monitus est Cyprianus visione nocturna de futuro martyrio; sed impetravit dilationem crastini, ut res suas die illo, quem impetraverat, ordinaret. Verum *hic dies unus significabat annum*, ait Pontius; *nam eo die post exactum annum coronatus est, quo hoc illi ante annum fuerat ostensum*. Eo autam facilius illi fuit rebus ecclesiæ suæ providere ac in primis in sublevandis pauperibus curas impendere, quod sub Xysto *bono & pacifico sacerdote*, ut ait Pontius, sedatæ dissensiones magnis eum molestiis exsolverant. Cum Cyprianus in exsilio moraretur, multi episcopi constantiam ejus imitati sunt, eorumque exemplum secuta multiplex plebis portio, confessa est pariter cum eis & pariter coronata est, a præpositis suis nec carcere nec metallo separata. Neque in hoc numero virgines & pueri defuerunt. Beatorum martyrum pars coronata, pars in carcere remansit; alii metallis damnati sunt, ubi quot ærumnas pertulerint per-

spici

spici potest ex epistola LXXVII. quam ad eos scripsit Cyprianus gratulandi magis quam consolandi causa. Vincti erant pedes traversariis & compedibus: humi jacebant sine lecto: panis exiguus præbebatur; vestis algentibus deerat: semitonsi capitis capillus horrebat. Inscripta est epistola coepiscopis, presbyteris & diaconibus & ceteris fratribus. Simul misit pecuniæ summam suo & Quirini nomine per Herrennianum hypodiaconum, & Lucanum, & Maximum & Amantium acolythos. Gratias egerunt confessores per tres diversas litteras, quia variis in lociis laborabant. Exstant hæ litteræ, suntque inter Cyprianicas LXXVIII, LXXIX. LXXX.

Cypriani caritas Africæ finibus non continebatur; sed si codici antiquissimo fides habenda, litteris hortatus est duos alios martyres Augustinum & Felicitatem, qui Capuæ in Campania passi feruntur in eadem Valeriani persecutione. Utriusque nomen legitur in antiquis martyrologiis Hieronymo adscriptis. Existimat Tillemontius Cyprianum, præter librum de Exhortatione martyrii, præter litteras ad confessores, aliud opus in eadem sententiam scripsisse. Nam Pontius postquam librum de Exhortatione martyrii commemoravit, hæc addit: *Quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos & ad exemplum martyrii superstites reservatus, incentivo tubæ cælestis animaret?* Porro cum Pontius libros a Cypriano scriptos hoc loco recenseat, nec quidquam dicat de epistolis; librum aliquem vir eruditus his verbis indicari putat.

Cum diu Curubis moraretur Cyprianus, Paterno proconsuli successit Galerius Maximus, qui Cyprianum ab exsilio revocatum in hortis manere jussit, dum sententiam de illo ferret. Hos hortos Cyprianus initio conversionis vendiderat, ac pretium distribuerat pauperibus, sed ei Dei indulgentia restitutos fuisse discimus ex Pontio diacono. Dum autem ecclesiæ suæ prospicit, ac diem ex die exspectat, ut promisso invisione martyrio coronetur; varii & incerti sermones in vulgus sparsi eum adduxerunt, ut Romam mitteret qui certa & explorata de rebus Ecclesiæ referrent. Hi reditu suo nuntiaverunt, rescripsisse Valerianum ad senatum, ut episcopi, presbyteri & diaconi in continenti animadvertantur; senatores vero & viri egregii & equites Romani dignitate amissa etiam bonis spolientur; & si ademtis facultatibus Christiani esse perseveraverint, capite quoque multentur: matronæ ademtis bonis in exsilium relegentur: Cæsariani quicumque vel prius confessi fuerant, vel nunc confessi fuerint, confiscentur, & vincti in Cæsarianas possessiones descripti mittantur. Addebant Xystum in cœmeterio animadversum octavo iduum Augustarum die & cum eo diacones quatuor; sed & persecutioni quotidie præfectos instare, ut si qui sibi oblati fuerint animadvertantur, & bona eorum fisco vindicentur. Libenter his de rebus certiores collegas fecisset Cyprianus; sed non erat facultas clericorum quos mitteret. Nam universi sub ictu agonis constituti recedere omnino Carthagine non poterant, parati omnes pro animi sui devotione ad divinam & cœlestem gloriam. Tandem oblata occasione scribit ad Successum episcopum epistolam LXXXII. de rebus Roma allatis, eumque rogat ut hæc per eum collegis innotescant, ut ubique hortatu eorum possit fraternitas corroborari. Pro eo quod Valerianus rescripsisse dicitur, ut Cæsariani, *quicumque vel prius confessi fuerant, vel nunc confessi fuerint, confiscentur & vincti in Cæsarianas possessiones descripti mittantur*, multo aptius legi posset, *& inscripti*, ut in Colbert. 2442. Inter supplicia veniebat illa inscripti frontis ignominia, ut patet ex his verbis Pontii: *Quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos & ad exemplum martyrii superstites reservatos incentivo tubæ cælestis animaret.*

Postquam perlatum est ad Cyprianum frumentarios missos esse qui eum Uticam perducerent, consilio carissimorum consensit, ut de hortis suis in abditum aliquem locum secederet. Inde ad ecclesiam suam scripsit epistolam ultimam quæ est LXXXIII. seque hanc secedendi causam habuisse narrat, quod committere noluerit, ut in aliena civitate accepta super confessione sententia exinde martyr ad Dominum proficisceretur; *quandoquidem ego*, inquit, *& pro me & pro vobis apud vos confiteri, & ibi pati & exinde ad Dominum profici orationibus continuis deprecer, & votis omnibus exoptem & debeam*. Hortatur ut quietem & tranquillitatem teneant, nec quisquam tumultum moveat, aut ultro se gentilibus offerat.

Cum rediisset Carthaginem proconsul, rediit Cyprianus in hortos suos, carnificem exspectans. *Conveniebant interim*, ait Pontius, *plures egregii & clarissimi ordinis & sanguinis, sed & sæculi nobilitate generosi, qui propter amicitiam ejus antiquam secessum subinde suaderent, & ne parum esset nuda suadela, etiam loca in quæ secederet offerebant*. Idem etiam suadebant & fideles non pauci. Non dubitasset discede-

re Cyprianus, si Deus jussisset, ut observat idem Pontius. Tunc autem suadelis minime annuit; sed moriendi pro Christo cupidus, alios etiam ad constantiam hortari non desinebat. Tandem venit in hortos princeps jussu proconsulis cum militibus suis, ac comprehensus Cyprianus Christum postridie, id est 14. Sep. anno 258. confessus est & sanguinem pro eo fudit, ut perspici potest ex ejus vita a Pontio scripta, & actis proconsularibus, ubi variæ confessionis & martyrii circumstantiæ, ad quas lectorem dimittimus, accurate describuntur. Utriusque monumenti contextum ex actis martyrum sinceris, utpote accuratius ibi, quam in editionibus Cypriani castigatum, cum nonnullis doctissimi editoris notis excerpsimus. Unum est quod adjiciam ad laudem S. Cypriani, sacras ejus reliquias summa cum veneratione in monasterio Compendiensi a temporibus Caroli Calvi asservari. Hanc enim Basilicam imperator ille in palatio suo magnifice exstruxit, eamque præclarissimis dotavit privilegiis, ac ibi corpus S. martyris, quod ab Aarone Persarum rege legatis Caroli Magni concessum, ac Arelate & deinde Lugduni depositum fuerat, veluti eximium quoddam præsidium ac ornamentum collocari voluit, ut Ado Viennensis, & certissima ejusmodi monasterii instrumenta testantur.

XXXV. *De libris Cypriano adscriptis, ac primum de tribus epistolis a Baluzio vulgatis. Recensentur libri de Spectaculis, de Laude martyrii, de Rebaptismate, de Pudicitia, ad Novat. &c.*

Ad ea quæ de Cypriani gestis & scriptis disseruimus, nonnulla videntur appingenda de adscriptis ipsius nomini operibus, iis præsertim quæ sua commendat antiquitas. Tres epistolas ex antiquis codicibus eruit Baluzius, sed eas eruditus criticus genuinas esse non pronuntiat. Prima quæ est Cornelii papæ ad Cyprianum adversus pravam rebaptizandi novitatem, præ se fert manifestam fraudis & mendacii notam; quippe cum hanc controversiam sub Cornelio natam non fuisse, ac summam semper consensionem Cornelium inter & Cyprianum intercessisse constet. Secunda prodit sub nomine Cypriani ad plebem Carthaginis; sed ætatem Cypriani non refert, (aliud enim nihil loquitur nisi de Scripturarum traditoribus) & ab illius stilo adhuc longius remota est. Tertiam Cyprianus scribere dicitur benedicto & dilectissimo parenti Turasio, ut illius animum dolore commotum de filiæ dormitione consoletur. Nonnulla insunt iis quæ leguntur in libro Cypriani de Mortalitate simillima, sed stilus omnino diversus. Ceterum monebo hanc epistolam inter opera Hieronymi jamdudum vulgatam, in vetustis & recentioribus editionibus sub nomine Hieronymi ad Tyrasium reperiri.

Non indignum opus Cypriano liber de Spectaculis, sive eloquentiam spectes, sive evangelicum vigorem: multa concurrunt probabilia cur ei tribuatur. Scribit episcopus ad ecclesiam suam, a qua aberat invitus; scribit eo tempore quo mos deferendæ domum eucharistiæ vigebat, quo Christianis maxime cavendum erat ab ethnicorum moribus. Multa ex Tertulliano imitatione expressa, qui pridem iisdem de rebus Carthagine disseruerat. Nec mirum est si in magna illa urbe, cui nullum deerat spectaculorum genus, mali contagium ipsos Christianos tentavit. Sed tamen causæ non videntur subesse satis graves, ut liber de Spectaculis Cypriano adjudicetur. Nulla illius mentio apud Pontium, & quamvis ex his qui inter Cypriani opera editi fuerunt, nullus ad S. martyris stilum propius accedat, inest tamen quædam dissimilitudo, quam aures legendo Cypriano assuetæ & contritæ facile percipiant.

Adscriptus est Cypriano liber de Laude martyrii, quem Erasmus, Dupinus & Fellus otiosi declamatoris fetum esse opinati sunt. At profecto æquius judicandum erat de eximio opere ad cohortandos confessores compositio non sine vivido quodam pietatis ardore, quem frigidus verborum artifex non facile imitetur. Illud etiam antiquitatem hujus operis commendat, quod nonnullis locis deploret auctor pestem horrendam quæ sub Gallo & Volusiano grassata est. Sed cum libellus inscriptus sit Moysi & Maximo, quos anno 251. martyrio coronatos esse constat, nec pestis ante Galli & Volusiani imperium exarserit; inde colligit Fellus auctorem libelli in rebus ab ætate sua remotis parum commode finxisse. At nodum incidit Baluzius qui hunc titulum, *Ad Moysem & Maximum*, in vetustis codicibus desiderari testatur. His adde observationem Tillemontii, qui ex quodam Dionysii Alexandrini apud Euseb. lib. 7. cap. 11. de diaconis peste consumtis testimonio, quod ad Decii tempora videtur necessario referendum, hanc pestem sub hoc imperatore incœpisse concludit, quamvis sub Gallo & Volusiano potissimum sævierit. Ceterum etsi hoc opus antiquum esse contendo, non tamen Cypriano adjudicaverim; tan-

ta est huic libello cum Cypriani scriptis stili discrepantia,

Sequitur in editione Baluzii liber de Rebaptismate, sive adversus rebaptizantes, de quo consuli possunt notæ Baluzii. Opus a nonnullis tribuitur Ursino monacho, quem Gennadius adversus eos qui rebaptizabant sæculo quarto scripsisse testatur. Quæ Ursini monachi libro contineri ait Gennadius, ea in hac de Rebaptismate pertractatione non difficile est animadvertere. Nihil enim aliud agit auctor, quicumque tandem ille sit, nisi ut eos qui in hæresi baptizati sunt non rebaptizandos, sed ad saniorem fidem conversis manus imponendas esse vincat. Sed Ursinus monachus libelli hujus auctor videri non potest, nisi episcopus fuisse tertio sæculo dicatur. Episcopum se esse noster ille scriptor diserte declarat. *Siquidem per nos baptisma tradetur*, inquit pag. 360. *integre & solemniter & per omnia quæ scripta sunt adsignetur, atque sine ulla ullius rei separatione tradatur; aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum exspectemus, ut aut suppleatur a nobis aut a Domino supplendum reservetur*. Occurrunt in eodem scriptore sæculi tertii perspicuæ notæ, Sic enim de tota illa controversia loquitur, ut eam recens exortam esse, & adhuc vigere indicet. Ait enim pag. 354, *monstri simile esse episcopos talia scandala cogitare*: propositum sibi esse *turbulentis hominibus ut vel (nunc suum negotium agere incipiant persuadere*, In ipso illo loco, qui a Baluzio objicitur, utile esse statuit pag. 357. *tot annorum totque ecclesiarum, itemque apostolorum & episcoporum auctoritati cum bona ratione adquiescere, cum sit maximum incommodum atque dispendium sanctissimæ matris Ecclesiæ adversus prisca consulta post tot sæculorum tantam seriem nunc primum repente ac sine ratione insurgere*. Colligi ex his verbis non debet auctorem sæculo quarto vixisse, sed tantummodo eum in exaggerando non valde timidum fuisse. Nam præterquam quod ne quarto quidem sæculo sine absurda exaggeratione objicere potuit *tot sæculorum tantam seriem*, certe conceptis verbis declarat tunc primum controversiam de baptismo hæreticorum exarsisse; quod sæculo tertio proprie congruit. Quinetiam Cyprianum ipsum, tacito nomine, ut adhuc viventem & diversas partes auctoritate sua tuentem oppugnat. Statuit enim pag. 353. ejusmodi controversiæ nullum alium esse fructum, nisi ut unus homo, quicumque ille est, magnæ prudentiæ & constantiæ esse apud quosdam leves homines inani gloria prædicetur, & hæreticorum stupore prædictus, quibus hoc unum solatium est, si non soli peccare videantur, errores & vitia universarum ecclesiarum correxisse apud simillimos sui & compares celebretur. Quis Cypriano tam indignis modis conviciatus fuisset, postquam maculam erroris, quem non sine summa animi moderatione in re nondum decisa defenderat, martyrio abstersit, ejusque nominis, refrigerato contentionis æstu, summa exstitit in omnibus ecclesiis celebritas?

Existimavit Pamelius librum de Pudicitia a Cypriano in secessu scriptum esse; nec sane indignus videtur sancto martyre, adeo insignis est pietatis notis; & ab episcopo absente ab ecclesia sua scriptum esse constat. Sed ad stili dissimilitudinem accedit Pontii silentium, qui ea maxime commemorare debuit, quæ in secessu scripta fuerant. Perantiquus est auctor, quicumque tandem ille sit, & persecutionibus nondum sedatis scribebat, *Virginitas*, inquit pag. 4. *persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest provocare*. Conjicit tamen Tillemontius hæc de persecutionibus Wandalorum intelligi posse; atque ex præclaris de Christi gratia testimoniis suspiciatur hunc scriptorem Augustino posteriorem esse. Sed minus probabilis hæc conjectura, cum apud Cyprianum ipsum multo plura, atque haud scio an expressiora occurrant ejusmodi testimonia.

Constat auctorem libri ad Novatianum æqualem esse Cypriani; nec dubium esse potest, quin in pacificis & Ecclesiæ faventibus Valeriani primordiis scripserit. Unam enim tantum persecutionem numerat post eam, quæ sub Decio sæviit, & eos qui in prima ceciderunt, in secunda victores fuisse dicit, pag. 11. Videtur etiam Africanus fuisse, tum quia sic ludit in Feliciissimi nomine, qui vix notus extra Africam fuit; *Quid ad ista respondeant perversissimi isti Novatiani, vel nunc infelicissimi pauci?* pag. 9. tum quia solam Ecclesiam cœlesti ratione baptizare pronuntians hæreticorum baptisma non obscure rejicit, pag. 10. Sola stili dissimilitudo Tillemontium deterruit quominus hoc opus Cypriano tribueret. Sed tamen præter hanc rationem alia videtur afferri posse. Nam declarat auctor hujus libri in ipso exordio, *cogitanti* sibi & *intolerabiliter animo æstuanti quidnam agere deberet de miserandis fratribus, qui vulnerati non propria voluntate sed diaboli sævientis irruptione, adhuc usque, hoc est, per longam temporum seriem agentes pœnas darent, ex adverso* exortum esse alium hostem & ipsius paternæ pietatis adversarium hæreti-

cum Novatianum. His autem verbis indicat episcopum se esse, ac perhumaniter lapsis jamdudum pœnitentiam agentibus consulentem, moleste ferre quod suæ lenitati adversarium habeat hæreticum Novatianum. Hinc etiam infra postquam de iis locutus est qui *prima acie, id est, Deciana persecutione vulnerati, postea, id est, secundo prælio* vicerant, addit eorum *pares, hoc est in eodem crimine lapsus sui adhuc usque constitutos nec ad pœnitentiam admittendos* a Novatianis judicari. Nondum ergo auctor hujus operis pacem concesserat his qui sub Decio lapsi fuerant. Non enim de aliis loquitur; pares illos vocat eorum qui primo in prœlio victi, in secundo victores fuerant; ait eos post longam temporum seriem agentes pœnas dare, & adhuc usque constitutos in eodem crimine lapsos, quod alii martyrio expleverant. At Cyprianus instante Galli & Volusiani persecutione lapsos, qui a primo lapsus die pœnitentiam egerant, in dominicum gregem collegerat, ac eis sanguinem Christi dederat, ut illos ad suum pro Christo fundendum armaret.

Novatianus hoc in libro pag. 14. dicitur aliorum delicta, dum in Ecclesia esset, ut propria flevisse. Sed mirum est unde hanc sibi humanitatis & diligentiæ in lapsis curandis laudem comparaverit. Videtur repugnare Cornelii testimonium, qui Novatianum in persecutione Decii fratribus auxilio indigentibus succurrere noluisse testatur, apud Euseb. lib. 6. c. 43. Sed forte hæc humanitatis existimatio ad Novatianum pervenit ex præclarissimis cleri Romani litteris, inter Cyprianicas XXXI. quæ a Novatiano scriptæ in totum orbem missæ fuerunt, teste Cypriano, ep. LII.

Librum de Aleatoribus non esse Cypriani inter omnes convenit. Liquet ex initio fetum esse alicujus episcopi, vel etiam, ut Bellarminus existimavit, Romani pontificis. Antiquum opus esse demonstrat Scripturæ citandæ ratio. Serius tamen scriptum non immerito videretur, si in ipsis presbyteris, ut nonnulli opinati sunt, vitiosam aleæ consuetudinem vituperaret. Sed nihil vetat de laicis intelligi hæc verba: *Manus quæ ad sacrificium dominicum admissa; & quod ad salutem totius hominis pertinet, dignatione suscipit, quæ divina sacramenta consummat*. Neque etiam controversiam ullam movere possint, liber de Montibus Sina & Sion, duæ orationes Cypriano affictæ, liber de duodecim cardinalibus Christi operibus. Celeberrimum est hoc postremum opus, quod Pamelius, aut Cypriani, aut æqualis scriptoris esse contendit. Sed jamdudum ex codicibus mss. adjudicatus est Arnoldo Bonæ-vallis abbati in diœcesi Carnutensi. Sequuntur quædam carmina, nunc Tertulliano afficta, utrique ab omnibus criticis abjudicantur.

XXXVI. *De Singularitate clericorum, epistola Celsi ad Vigilium, & nonnullis aliis.*

Non leviter errarunt qui librum de Singularitate clericorum Cypriano, aut Origeni aut Augustino attribuerunt. Cypriano & Augustino penitus abjudicat stili dissimilitudo, & Origeni episcopalis dignitas, qua videtur auctor hujus operis ornatus fuisse. Visa est nonnullis ratio probabilis, cur hunc librum Origeni affingerent, quod laudari in hoc libro eos crederent, qui sese studio castitatis evirant. At ii nequaquam laudantur, vel potius cavet auctor operis ne laudare illos videatur. Ait enim: *De quibus modo examinationis suspendo sententiam reliquens alia disputatione promendam*. Atque etiamsi ejusmodi facinus hoc in libro probaretur, num idcirco tribuendus esset Origeni, qui quod adolescens commiserat, ætate maturior improbavit?

Sed nemo longius aberravit a vero quam editor Oxoniensis, qui hunc librum circa Bedæ tempora scriptum existimat. Liquet hunc scriptorem vixisse cum persecutiones nondum desiissent. *Mentior*, inquit, *si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti & quales episcopi & clerici simul & laici post confessionum victoriarumque calcata certamina, post magnalia & signa vel mirabilia usquequaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse, cum volunt in navi fragili navigare*. Objiciebant clerici quos refellit; nonnullos *feminas habentes in domibus martyrium consecutos esse, ut illorum innocens conscientia probaretur. In martyrio*, ajebant, *ignoscitur nobis, sicut indultum est parentibus*. Elucet etiam scriptoris antiquitas ex illius de angelis opinione quos putat *cum feminis cecidisse*. Quod autem ait Christum seipsum comparare Deo ausum non esse, id profecto redolet ætatem Ario antiquiorem, quæ nonnunquam ad personarum distinctionem attentior erat, quam ad æqualitatem defendendam.

His rationibus nititur editor Oxoniensis not. 1. quod circa Bedæ tempora de clericorum cœlibatu maxime ferveret præsertim in Occidente controversia; quod tunc revelationibus, ut hoc ipso in libro, conjugium sacerdotum prohibitum diceretur; quod hunc librum post vulgatam versionem in usu receptam scriptum

fuisse

fuisse constet. Sed nihil prorsus agit petita ex revelationibus ratio, quæ multo frequentiores fuerunt tertio & quarto sæculo, quam circa Bedæ tempora. Jam tertio sæculo prohibitæ fuerant clericis mulieres subintroductæ. Nam Paulo Samosateno inter alia plurima illud etiam crimini verterunt Antiocheni patres, quod cum ipse ejusmodi mulieres, tum etiam ipso connivente presbyteri & diaconi habuissent. Legi etiam potest ep. LXII. Cypriani. Quod spectat ad vulgatam versionem, num, quæso, illam sequitur hic scriptor, cum sic Apostolum citat: *Posteriora quidem obliviscens ad ea quæ sunt ante petens ad regulam sequor, ad palmam supernæ vocationis Domini nostri Jesu Christi*. Fecere id quidem Librarii in hoc libro & multis aliis, ut Scripturæ testimonia ad vulgatam revocarent, sed sæpe ex vetustis codicibus vera legendi ratio dignoscitur.

Statuere ergo licet hunc scriptorem tertio aut quarto ineunte sæculo vixisse. Episcopum fuisse declarat ipsius in regenda ecclesia & in admonendis clericis sollicitudo, quibus testatur numquam litteras suas defuisse, *quæ per absentiam nostram*, inquit, *frequentiam omnibus pensaverunt*. Ante hunc librum scripserat illis epistolam, *quæ omnium morum instituta de lege commendans, summatim omnia contineret, quæcumque universis clericis generaliter ad dirigendam regulam competunt disciplinæ*.

Nihil dicam de Expositione in symbolum, quod eximium opus Hieronymo etiam adscriptum, nunc omnium judicio restituitur legitimo parenti Ruffino. Paulo accuratius examinanda Celsi ad Vigilium epistola. Nihil aliud est hic libellus quam præfatio, sive epistola nuncupatoria Celsi cujusdam senis Christiani in Altercationem Jasonis & Papisci, quod opus ex græco latinum a se factum Vigilio episcopo nuncupavit. Damnum fecimus tum perantiqui illius libri, cum etiam latinæ interpretationis. Sola exstat præfatio, sive epistola nuncupatoria. Cum Jason Christianus Hebræus cum Papisco Judæo Alexandrino de veritate Christianæ religionis disseruisset, ac Judæus post plurimas obstinati animi significationes tandem oppugnatæ veritati dedisset manus, litteris Græcis mandata sunt quæ inter utrumque tanto studio fuerant disputata. Non constat ab ipso Jasone scriptum esse colloquium, quamvis nemo aptius id facere potuisse videatur. Opus attribuebat S. Lucæ Clemens Alexandrinus in sexto Hypotyposeon libro, ut testatur Maximus in scholiis ad librum Dionysii de Myst. Th. cap. 1. sed id prorsus improbabile est. Ipse Maximus Aristoni Pellæo ibidem abjudicat.

Celsus Epicureus cum historias Judæorum & Christianorum fabulas esse contenderet, ac operam ab utrisque in nonnullis allegorice interpretandis adhibitam floccifaceret, in exemplum adducebat Papisci cujusdam & Jasonis ἀντιλογίαν, quam ut miseratione & odio digniorem quam risu ne refellendam quidem judicabat. Observat Origenes 4. Cels. pag. 199. ex omnibus Christianorum libris allegorias & enarrationes non contemnendo dicendi genere continentibus, eum a Celso electum esse qui vilior sit & ad multos ac simpliciores fide imbuendos aptior, quam ad intelligentiores permovendos; sed tamen nihil in eo occurrere contendit quod odio dignum sit, nec aliud quidquam requirit ad Celsi condemnationem, nisi ut legatur ille liber *in quo describitur Christianus cum Judæo differens ex scripturis Judaicis, & quæ de Christo prædicta sunt in Jesum convenire demostrans; idque altero adversus hanc disputationem strenue & Judæi personæ convenienter obnitente*. Ex his perspici potest quibus de rebus hoc in libro pertractatum fuerit. Colligit ex Origene Tillemontius hanc sententiam ab auctore hujus libri diligenter inculcari, *omnis sapientiæ fontem ac principium esse Deo universorum credere & actiones omnes eo referre ut illi quacumque de re placeatur, ac ne cogitare quidem quidquam quod illi displiceat; quippe cum non solum dicta & facta, sed etiam cogitationes judicandæ sint*. Sed hanc sententiam Origenes Jasonis propriam non facit, sed ut commune principium commemorat omnium apud Christianos librorum. Hieronymus quæst. in Genes. testatur initium Geneseos in Altercatione Jasonis & Papisci sic exponi: *In filio fecit Deus cœlum & terram*; citat etiam illud ex eodem libro Θεοῦ ὁ κρεμάμενος, *Maledictio Dei qui appensus est*, lib. 2. in ep. ad Galat. His adde Maximum qui loco supra citato ait se legisse septem cœlos in dialogo Jasonis & Papisci. Brevem autem fuisse hanc pertractationem indicat Latinus interpres, qui *Judaici cordis obstinatam duritiam brevi monitione ac leni increpatione mollitam* fuisse dicit. Sic enim emendavimus pro eo quod antea legebatur, *Hebræa monitione*.

Opinatus est Pamelius Jasonem Hebræum illum Christianum, qui Papiscum Judæum Alexandrinum ad Christianam religionem adduxit, eumdem esse ac eum de quo mentio fit Act. 17. & 16. epist. ad Romanos; sed nullo prorsus momento nititur hæc conjectura. Non dubium quin vixerit sæculo secundo, cum illius disceptatio cognita Celso fuerit. Episcopum aut saltem presbyterum fuisse crediderim; siquidem Papiscus veritatis lu-

ce perculsus, ut signaculum sumeret deprecatus Jasonem postulavit.

Quod spectat ad Latinum interpretem, is senem se esse dicit ac Celsum vocari; disceptationem Jasonis Hebræi Christiani & Papisci Judæi Alexandrini Latinis litteris illustrare aggressus est *animante Dei ope & servata verborum proprietate*, ut præclarissimam victoriam, quam veritas ex Papisci corde reportaverat, ad cognitionem græce nescientium transferret. Nuncupat interpretationem suam Vigilio episcopo, tum ut sacerdos utriusque linguæ peritus & sancti Spiritus veneratione verecundus, auctoritate Spiritus sancti opus comprobaret & emendaret; tum ut hac prima dilectionis petitione in discipulorum numerum ab eo adscisceretur. Ex quibus perspicitur Celsum in eam urbem, cui præerat Vigilius non multo ante venisse, quam ei hoc munus offerret. Illum in hanc urbem, ex altera parte provinciæ traxerat fama Vigilii; nec senectus, nec itineris longinquitas, nec tribulatio inopiæ atque penuriæ deterruerant. Hunc Vigilium Pamelius Tridentinum episcopum fuisse conjicit; sed quod Celsus Vigilio suo de futuro martyrio gratulatur, eumque ait Dei judicio martyrem destinatum fuisse, cum mirabili modo episcopus constitutus est; id Vigilio Tridentino aptari non potest; quem sæculo quarto exeunte, in summa Ecclesiæ pace viventem nemo spe & exspectatione martyrem dicere potuit.

Sequitur alius tractatus adversus Judæos Cypriano prorsus abjudicandus. Multo absurdius fecere qui librum de Revelatione capitis beati Joannis Baptistæ inter opera Cypriani ediderunt. Reperitur fabulosum opus in antiquissima Vindelici Spirensis editione. Erasmi nomini non leve dedecus inusserunt H. Gravius & Pamelius, qui librum de duplici Martyrio elucubratum ab eo & affictum Cypriano judicarunt. De hoc libello diximus in præfatione. De duodecim Abusionibus sæculi variæ sunt conjecturæ, aliis laico cuidam Erardo nomine, aliis S. Patritio Hibernorum apostolo adjudicantibus. Opus Augustino tribuitur in multis codicibus antiquis, ac cum illius operibus editus est. Testatur Fellus olim in linguam Anglorum translatum fuisse, & in volumine manu scripto homiliarum Saxonicarum reperiri sub hoc titulo: *De duodecim abusivis secundum disputationem S. Cypriani episcopi & martyris*. At nullum prorsus monumentum a pietate Cypriani longius distat quam *Cœna Cypriani*. Nihil enim aliud habet præter ineptissimos jocos non ex rebus profanis, sed quod A Turca dignius quam Christiano existimat Tillemontius, ex Scripturis sacris per fas & nefas deductos. Testatur Salmasius in notis ad Flavium Vopiscum pag. 396. se beneficio doctissimi jurisconsulti Jureti habuisse hunc libellum manu scriptum ab Azelino monacho Rhemensi versibus redditum cum hoc titulo: *Cœna Azelini Rhemensis monachi, quam condidit ad Henricum imperatorem imitatus Cyprianum Charthaginensem*. Vide de eodem libro Casimirum Oudin.

Nonnulla alia nomen Cypriani præ se ferunt, velut *Tyronis & Senecæ Notæ*, quas Cyprianum auxisse vocabulis Christianorum usui aptis existimat post Trithemium Gruterus, a quo hæ noræ in lucem editæ sunt. Editum est ab Anglis sub nomine Cypriani computum Paschale, quod a Paulo diacono designari, existimant, cum ait Cyprianum chronicam valde utilem composuisse. Scriptoris ætatem indicat computum, quod ad quintum Gordiani annum, & consules Arianum & Papum perducitur. Non omnino repugnat ut jam tum conversus fuisse Cyprianus existimetur, quamvis id Pontius diaconus suadeat serius contigisse. Sed non quadrat hujus scriptoris stili barbaries cum elegantia sermonis, quam Cypriano in primordiis conversionis studio fuisse perspicitur ex epistola ad Donatum. Reperit editor Oxoniensis duos libellos sub nomine Cypriani, alterum latine, alterum græce scriptum. Primi titulus, *secreta Cypriani*: alterius *τὰ κυπριανοῦ*. Utrumque, utpote fœdissimæ superstitionis plenum luce prorsus indignum judicavit. Hæc autem supposita videntur fuisse Cypriano Antiocheno, de quo jam nobis agendum.

XXXVII. *De S. Cypriani Antiocheni pœnitentia, & aliis duobus libellis ad eum pertinentibus.*

Supra conati sumus probare Cyprianum Antiochenum non esse hominem fabulosum, ut existimavit Oxoniensis editor. Nunc considerandæ nobis illius Pœnitentia sive Confessio, quod opus latine editum ab Anglis, græce & latine vulgandum duximus. Agemus etiam de duobus aliis libellis, nempe Conversione Justinæ & Cypriani, & utriusque Passione, quos conjuncte cum Confessione ex vetusto codice Sancti Audoeni Rhotomagensis erutos, non ita pridem duo eruditi viri, D. Edmundus Martene & D. Ursinus Durand latine ediderunt tom. 3. Thesauri Anecdotorum.

Existimavit S. Gregorius Nazianzenus Confessionem ab ipso martyre scriptam fuisse. Ait enim in Orat. 18. pag. 278. illum *vitæ suæ turpitudinem longa oratione pro-*

proscindisse, ut ipsam quoque scelerum confessionem Deo muneris loco offerret, ac multis eorum, qui ab improba & flagitiosa vivendi ratione animum revocant, ad melius sperandum via exsisteret. Idem etiam existimant Tillemontius, & qui triplex illud monumentum vulgarunt. Sed quominus his assentiar, detinent me non solum magicæ artis quidam effectus fabulam redolentes, sed ipsa etiam magicarum operationum longa descriptio, & exquisitæ de singulis vitiorum formis ambages, quæ prorsus frigidæ videntur, & curiosa magis consideratione, quam pungente intimos sensus dolore contineri, Deinde vero is qui Cyprianum in hoc libro loquentem induxit, non obscure indicat se in ejus scelestibus enarrandis non certa semper & explorata sequi, sed ex iis quæ a magis fieri solent, quid Cyprianus egisset conjicere. Ait enim Eusebius Cypriano: *Frobo confessionem tuam, qua mihi impietates a te admissas & non admissas enarrasti.* Numquam hæc scripsisset ipse Cyprianus; sed alius his verbis admonet se idcirco tot scelera Cypriano attribuisse, non quod omnia ab eo commissa certo sciret; sed quod pleraque, utpote a magis perpetrari solita, celeberrimus magus evitasse non videretur. In quo quidem sinceri scriptoris officio functus est, qui fucum lectoribus facere noluerit, si quam in scribendo licentiam sibi sumeret. Quamvis ergo hoc opus non scriptum sit ab ipso Cypriano, non tamen illius conversio fabulis adscribenda; nec si quis hunc eventum elegit, in quo ornando & amplificando elaboraret, iccirco historiæ summa in suspicionem vocanda; cum præsertim scriptor ille uti potuerit antiquioribus monumentis quæ Cypriani & Justinæ martyrii acta, ut legimus sub finem libelli de utriusque passione, *ab initio usque in finem scripta* continebant.

Quod spectat ad tempus, quo hæc scripta Confessio; etsi huic operi nulla prorsus apud editorem Oxonienſem fides, illud tamen existimat Constantini imperio antiquius. Sed quod in Conversione, quæ ejusdem scriptoris fetus videtur esse ac Confessio, Christiani vocantur Galilæi, id magnam habet necessitudinem cum ætate Juliani imperatoris, quem nemo nescit hoc nomine Christianos solitum compellare. Satis appositа videntur ad hoc tempus quæ in utroque libello de inanibus magicæ artis in Christianos conatibus leguntur.

Non pugnat cum sæculi tertii institutiis commissa Justinæ monasterii virginum administratio, ut legimus sub finem Conversionis; siquidem jam tum exstitisse ejusmodi virginum cœnobia perspicitur ex vita S. Antonii, qui sororem suam, teste Athanasio n. 3. in parthenonem educandam deduxit circa annum 271. sed sæculo quarto magis quam tertio congruit, quod eadem Justina capillos Deo totondisse dicitur sub finem Confessionis. Testatur Hieronymus in epistola ad Sabinianum, morem esse in Ægypti & Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo voverint, crinem monasteriorum matribus offerant desecandum: quod quidem addit munditiei causa fieri, quia ejusmodi feminæ nec lavacro, nec oleo utebantur. Hic autem observabo ejusmodi virgines longe ab illis discrepare, quas synodus Gangrensis anathemate damnavit; de quibus etiam Theodosius sanxit an. 390. *ut feminæ quæ crimen suum contra divinas humanasque leges instinctu persuasæ professionis abscideriut, ab ecclesiæ foribus arceantur,..... Adeo quidem ut episcopus, tonso capite feminam si introire permiserit, ipse etiam cum hujusmodi conturberniis arceatur*, &c. cod. Theod. tom. 6. pag. 61. Existimat Gothofredus omnem prorsus radendi capitis morem a synodo Gangrensi & a Theodosio in feminis fuisse damnatum. Unde vir doctissimus in morem a Syriæ & Ægypti monasteriis, ac postea ab aliis ascitum, velut in magnum nefas invehitur, ac non sine ingenti queritur dolore, *quod tandem mores in potestatem suam leges humanas & divinas perduxerint.* At luce clarius est nec synodum Gangrensem, nec Theodosium ad eas virgines respexisse, quas testatur Hieronymus, etsi crines tonderent, velato tamen ac ligato esse capite; sed ad alias longe dissimiles, quæ, ut ait synodus Gangrensis, *perceptum subjectionis* dissolvebant, λυαλύουσα τὸ πρεσαγμα τῆς ὑποτάγῆς, quia scilicet intecto capite incedebant. Unde Theodosius, cum ejusmodi feminæ ab omnibus videri possent, episcopos deponi jubet, si introitum illis in ecclesiam concesserint.

Cum ergo triplex illud monumentum pluribus sæculi quarti notis signatum sit, sicque aliquo intervallo distet a Cypriano Antiocheno fieri potuit ut ad historiæ summam nonnulla ornandi aut amplificandi causa adderentur. Displicet enim mihi Justina super fenestram sedens, dum diaconum Prælium de Evangelio differentem audit, ac per fenestram quotidie ab eodem diacono solita edoceri. Idem de Thecla Paulum audiente dictum in hujus virginis vita. Præterea quæ latine tantum exstant, non tanti esse momenti debent, quanti esset græcus ipse contextus. Nam cum latinam Confessionis interpretationem cum græco contextu conferens, multa in-

interpretem detraxiſſe, multa addidiſſe, & in plurimis a vero ſenſu aberraſſe deprehenderim; vereor ne idem in duas alias partes evenerit. Hinc nihil reperias in Converſione de præclara illa prece, qua Juſtina Deiparam, teſte Gregorio Nazianzeno, in ipſo tentationis diſcrimine orabat, ut virgini virgo ſuccurreret; nihil de combuſtis a Cypriano magicis libris ante baptiſmum, nihil de oſtiarii munere, quod ei poſt baptiſmum commiſſum eſt. Eadem forte de cauſa in Paſſione Cypriani & Juſtinæ judex, qui eos damnavit, comes Orientis dicitur, & Diocletiano ſic ſcribit: *Claudio* (Diocletiano cod. Colbert.) *Cæſari magno terræ & maris Domino ſalutem*. Sic etiam Cyprianus & Juſtina Damaſcum accerſuntur, quamvis apud Photium Juſtina jam antea in hanc urbem migraſſe, tunc autem ſolus Cyprianus eo perductus fuiſſe dicatur.

Cyprianum cum Juſtina paſſum eſſe Nicomediæ ſub Diocletiano & Maximiano, tum cum Diocletianus Nicomediæ verſaretur, ex Eudociæ apud Photium teſtimonio perſpicitur, & ex ipſa Paſſione. Quod ſi paſſi ſunt die 26. Septembris, quo die eorum natalia Latini celebrant, vel ut apud Græcos, die 2. Octobris; neceſſe eſt, ut obſervat Tillemontius, id anno 304. contigiſſe. Neque enim anno 303. contingere potuit; quia Diocletianus hoc anno circa menſem Novembrem Romæ verſabatur, nec perſecutio ante annum 304. adverſus laicos exarſit. Neque etiam anno 305. quia hoc anno Diocletianus jam menſe Majo imperium abdicaverat.

Videtur ætate provectus fuiſſe Cyprianus, cum vita pro Chriſto profudit. Annos triginta natus ex Ægypto in Chaldæam profectus eſt, ibique commoratus rediit in patriam, ubi multis facinoribus famam & nomen adeptus eſt, ac tandem aliquando, cum nefariæ artis irritos in Juſtinam conatus ſenſiſſet, nomen dedit Chriſtianæ religioni. Poſt annum presbyter factus eſt, & ſexdecim annis in hoc gradu exactis Anthimo epiſcopo ſucceſſit. Neceſſe eſt eum in epiſcopatu plures annos traduxiſſe, *ſiquidem multorum corda illuminabat per verbum Dei & convertebat ab omni hæreſi & augebat gregem Chriſti*. Anthimus autem Cypriani deceſſor Optato ſucceſſerat, a quo Ædeſius & Cledonia cum filia Juſtina baptizati ſunt; Ædeſius etiam presbyter creatus, quo miniſterio per annum & menſes ſex perfunctus eſt.

VITA

VITA ET PASSIO SANCTI CÆCILII CYPRIANI EPISCOPI CARTHAGINENSIS ET MARTYRIS.

Per PONTIUM ejus diaconum ſcripta.

Ex Actis Martyrum ſinceris & ſelectis, pag. 205.

1. CYPRIANUS religioſus antiſtes ac teſtis Dei glorioſus, tametſi multa conſcripſit, per quæ memoria digni nominis ſupervivat; etſi eloquentiæ ejus ac Dei gratiæ larga fecunditas ita ſe copia & ubertate ſermonis extendit, ut uſque in finem mundi fortaſſe non taceat: tamen quia operibus ejus ac meritis etiam hæc prærogativa debetur, ut exemplum ſuum in litteras digeratur, placuit ſummatim pauca conſcribere: non quod aliquem vel gentilium lateat tanti viri vita, ſed ut ad poſteros quoque noſtros, incomparabile & grande documentum in immortalem memoriam porrigatur. Certe durum erat, ut cum majores noſtri, plebeiis & catechumenis martyrium conſecutis tantum honoris pro martyrii ipſius veneratione dederint, ut de paſſionibus eorum multa, aut, prope dixerim, pæne cuncta conſcripſerint, ut ad noſtram quoque notitiam qui nondum nati fuimus pervenirent, Cypriani tanti ſacerdotis & tanti martyris paſſio præteriretur, qui & ſine martyrio habuit quæ doceret; & quæ dum vixit geſſerit, non paterent: quæ quidem tanta, atque tam magna & mira ſunt, ut magnitudinis contemplatione deterrear, ac imparem me eſſe confitear ad proferendum digne pro meritorum honore ſermonem, nec poſſe ſic proſequi facta tam grandia, ut quanta ſunt, tanta videantur: niſi quod numeroſitas gloriarum ſibimet ipſa ſufficiens, alieno præconio non eget. Accedit ad cumulum, quod & vos de eo multum, aut, ſi fieri poteſt, totum deſideratis audire, concupiſcentes ardore flagranti vel facta ejus cognoſcere, etſi interim viva verba tacuerunt. In qua parte ſi dixero nos opibus facundiæ defici, minus dico. Facundia enim ipſa deficit digna facultate, quæ deſiderium veſtrum pleno ſpiritu ſatiet. Ita utrimque graviter urgemur; ſiquidem ille nos virtutibus ſuis onerat, vos nos precibus fatigatis.

2. Unde igitur incipiam? unde exordium bonorum ejus aggrediar, niſi a principio fidei, & nativitate cœleſti? Siquidem hominis Dei facta non debent aliunde numerari, niſi ex quo Deo natus eſt. Fuerint licet ſtudia, & bonæ artes devotum pectus imbuerint; tamen illa prætereo. Nondum enim ad utilitatem niſi ſæculi pertinebant. Poſtquam & ſacras litteras didicit, & mundi nube diſcuſſa, in lucem ſapientiæ ſpiritalis emerſit, ſi quibus ejus interfui, ſi qua de antiquioribus ejus operibus comperi, dicam: hanc tamen petens veniam, ut quidquid minus dixero, (minus enim dicam neceſſe eſt) ignorantiæ meæ potius, quam illius gloriæ derogetur. Inter fidei ſuæ prima rudimenta nihil aliud credidit Deo dignum, quam ſi continentiam tueretur. Tunc enim poſſe idoneum fieri pectus & ſenſum ad plenam veri capacitatem pervenire, ſi concupiſcentiam carnis robuſto atque integro ſanctimoniæ vigore calcaret. Quis umquam tanti miraculi meminit? Nondum ſecunda nativitas novum hominem ſplendore toto divinæ lucis oculaverat & jam veteres ac priſtinas tenebras ſola lucis paratura vincebat. Deinde, quod majus eſt, cum de lectione divina quædam jam non pro conditione novitatis, ſed pro fidei feſtinatione didiciſſet; ſtatim rapuit quod invenit promerendo Deo profuturum. Diſtractis rebus ſuis ad indigentiam pauperum ſuſtentandam, tota prædia pretio diſpenſans, duo bona ſimul junxit, ut & ambitionem ſæculi ſperneret, qua perniciosius nihil eſt; & miſericordiam, quam Deus etiam ſacrificiis ſuis prætulit, quam nec ille qui legis omnia mandata ſervaſſe ſe dixerat, fecit, impleret: & præpropera velocitate pietatis, pæne ante cœpit perfectus eſſe quam diſceret. Quis oro de veteribus hoc fecit? quis de antiquiſſimis in fide ſenibus, quorum

mentes & aures per plurimos annos divina verba pulsaverant, tale aliquid impendit, quale adhuc rudis fidei homo, & cui nondum forsitan crederetur, supergressus vetustatis ætatem, glorioſis & admirandis operibus perpetravit? Nemo metit ſtatim ut ſevit: nemo vindemiam de novellis ſcrobibus expreſſit: nemo adhuc umquam de noviter plantatis arbuſculis matura poma quæſivit. In illo omnia incredibilia cucurrerunt. Prævenit, ſi poteſt dici, (res enim fidem non capit) prævenit, inquam, tritura ſementem, vindemia palmitem, poma radicem.

3. Ajunt Apoſtoli litteræ, debere neophytos præteriri, ne ſtupore gentilitatis nondum fundatis ſenſibus adhærente, aliquid in Deum novitas inerudita peccaret. Ille fuit primus, & puto, ſolus exemplo, plus fide poſſe quam tempore promoveri. Sed & ſi in Apoſtolorum Actis Eunuchus ille deſcribitur, quia toto corde crediderat, a Philippo ſtatim tinctus; non eſt ſimilis comparatio. Ille enim & Judæus erat, & de templo Domini veniens, prophetam legebat Iſaiam, & ſperabat in Chriſto, etſi nondum eum veniſſe crediderat: hic de imperitis gentibus veniens, tam matura cœpit fide, quanta pauci fortaſſe perfecerunt. Mora denique circa Dei gratiam nulla, nulla dilatio. Parum dixi: presbyterium & ſacerdotium ſtatim accepit. Quis enim non omnes bonorum gradus crederet tali mente credenti? Multa ſunt quæ adhuc plebejus, multa quæ jam presbyter fecit, multa quæ ad veterum exempla juſtorum imitatione conſimili proſecutus, promerendo Dominum totius religionis obſequio præſtitit. Nam & ſermo illi de hoc fuerat uſitatus, ut ſi quem prædicatum Dei laudatione legiſſet, ſuaderet inquiri propter quæ facta Deo placuiſſet. Si Job Dei teſtimonio glorioſus, dictus eſt verus Dei cultor, & cui in terris nemo compararetur; faciendum docebat ille, quidquid Job ante feciſſet: ut dum & nos paria facimus, ſimile in nos Dei teſtimonium provocemus. Contemtis ille diſpendiis rei familiaris, in tantum exercitata virtute profecit, ut nec pietatis temporalia damna ſentiret. Non illum penuria, non dolor fregit, non uxoris ſuadela deflexit, non proprii corporis dira pœna concuſſit. Permanſit in ſuis ſedibus fixa virtus, & altis radicibus fundata devotio; nullo diaboli tentantis impetu ceſſit, quominus Deum ſuum fide grata, etiam inter adverſa benediceret. Domus ejus patuit cuicumque venienti. Nulla vidua reverſa eſt ſinu vacuo; nullus indigens lumine, non illo comite directus eſt: nullus debilis greſsu, non illo bajulo vectus eſt: nullus nudus auxilio de potentioris manu, non illo tutore protectus eſt. Hæc debent facere, dicebat, qui Deo placere deſiderant. Et ſic per bonorum omnium documenta decurrens, dum meliores ſemper imitatur, etiam ipſe ſe fecit imitandum.

4. Erat ſane illi etiam de nobis contubernium viri juſti & laudabilis memoriæ Cæcilii, & ætate tunc & honore presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ divinitatis a ſæculari errore correxerat. Hunc toto honore, atque omni obſervantia diligebat, obſequenti veneratione ſuſpiciens, non jam ut amicum animæ coæqualem; ſed tamquam novæ vitæ parentem. Denique ille demulſus ejus obſequiis, in tantum dilectionis immenſæ merito provocatus eſt, ut de ſæculo excedens, arceſſitione jam proxima commendaret illi conjugem ac liberos ſuos, ut quem fecerat de ſectæ communione participem, poſtmodum faceret pietatis heredem.

5. Longum eſt ire per ſingula: cuncta ejus facta oneroſum eſt enumerare. Ad probationem bonorum operum, ſolum hoc arbitror ſatis eſſe, quod judicio Dei & plebis favore, ad officium ſacerdotii & epiſcopatus gradum adhuc neophytus, &, ut putabatur, novellus electus eſt. Quamvis in primis fidei ſuæ adhuc diebus, & rudi vitæ ſpiritalis ætate, ſic generoſa indoles reluceret; ut etſi nondum officii, ſpei tamen fulgore reſplendens, imminentis ſacerdotii totam fiduciam polliceretur. Non præteribo etiam illud eximium, quemadmodum cum in dilectionem ejus & honorem totus populus adſpirante Domino proſiliret, humiliter ille ſeceſſit, antiquioribus cedens, & indignum ſe titulo tanti honoris exiſtimans, ut dignus magis fieret. Magis enim dignus efficitur, qui quod meretur excuſat. Quo tunc ardore plebs æſtuans fluctuabat, ſpiritali deſiderio concupiſcens, ut exitus docuit, non tantum epiſcopum; in eo enim quem tunc latenti divinitatis præſagio taliter flagitabat, non ſolummodo ſacerdotem, ſed & futurum etiam martyrem requirebat. Obſederat fores domus copioſa fraternitas, & per omnes aditus ſollicita caritas circuibat. Potuiſſet fortaſſe tunc illi apoſtolicum illud evenire, quod voluit, ut per feneſtram deponeretur; ſi cum Apoſtolo etiam ordinationis honore ſimilaretur. Erat videre ceteros omnes ſuſpenſo & anxio ſpiritu expectare venturum, cum gaudio nimio excipere venientem. Invitus dico; ſed dicam neceſse eſt. Quidam illi reſtiterunt, etiam ut vince-

vinceret; quibus tamen quanta lenitate, quam patienter, quam benevolenter indulsit, quam clementer ignovit, amicissimos eos postmodum, & inter necessarios computans, mirantibus multis. Cui enim posset non esse miraculo tam memoriosæ mentis oblivio?

6. Exinde quemadmodum se gesserit, quis referre sufficiat? quæ illi pietas? qui vigor? misericordia quanta? quanta censura? Tantum sanctitatis & gratiæ ex o. B re ejus lucebat, ut confunderet intuentium mentes. Gravis vultus & lætus; nec severitas tristis, nec comitas nimia; sed admixta utrimque temperies: ut esset ambigere vereri plus an diligi mereretur, nisi quod & vereri & diligi merebatur. Sed nec cultus fuit dispar a vultu, temperatus & ipse de medio. Non illum superbia sæcularis inflaverat, nec tamen prorsus affectata penuria sordidarat: quia & hoc vestitus genus a jactantia minus C non est, quam ostentata taliter ambitiosa frugalitas. Quid autem circa paupers episcopus faceret, quos catechumenus diligebat? Viderint pietatis antistites, seu quos ad officium boni operis instruxit ipsius ordinis disciplina, seu quos sacramenti religio communis ad obsequium exhibendæ dilectionis artavit. Cyprianum de suo talem accepit cathedra, non fecit.

7. Statim denique pro talibus meritis e- D tiam proscriptionis gloriam consecutus est. Nec enim aliud oportebat, quam ut eum, qui intra secretam conscientiæ latebram religionis & fidei toto honore florebat, etiam publice celebrata gentilium fama titularet. Potuisset quidem tunc pro velocitate qua semper omnia consecutus est, etiam martyrii circa eum debita corona properare; maxime cum & suffragiis sæpe repetitis ad leonem postularetur: nisi per E omnes ordines gloriarum transeundum illi esset, & sic ad summa veniendum: & nisi imminens ruina ope tam secundi pectoris indigeret. Finge enim tunc illum martyrii dignatione translatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quis virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam & habitum sanctimonia dignum, velut frenis quibusdam lectionis dominicæ coerceret? Quis doceret pœnitentiam lapsos, veritatem hæreticos, schismaticos unitatem, filios Dei pacem, & evangelicæ precis legem? F Per quem gentiles blasphemi repercussis in se iis quæ nobis ingerunt, vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum, aut, quod magis est, fidei parvioris consolarentur spe futurorum? Unde sic misericordiam, unde patientiam disceremus? Quis livorem de venenata invidiæ malignitate venientem, dulcedine remedii salutaris inhiberet? Quis martyres tantos exhortatione divini sermonis erigeret? quis denique tot confessores, frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrii superstites reservatos, incentivo tubæ cœlestis animaret? Bene bene tunc, & vere spiritaliter contigit, quod vir necessarius, tam multis & tam bonis rebus, a martyrii consummatione dilatus est. Vultis scire secessum illum non fuisse formidinem? ut nihil aliud excusem, ipse postmodum passus est, quam passionem utique ex more vitaret, si & ante vitasset. Fuit fere formido illa, sed justa: formido quæ Dominum timeret offendere: formido quæ præceptis Dei mallet obsequi, quam sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, & sic divinis admonitionibus mancipata; credidit se nisi C Domino latebram tunc jubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare.

8. Puto denique etiamnunc aliqua de dilationis utilitate differenda, tametsi jamdudum pauca perstrinximus. Per hæc enim quæ videntur postmodum subsecuta, sequitur ut probemus, secessum illum non hominis pusillanimitate conceptum, sed, sicuti est, vere fuisse divinum. Vastaverat Dei populum persecutionis in- D festæ insolens atque acerba grassatio; & quia omnes decipere una fraude non poterat artifex hostis, quacumque miles incautus prodiderat latus nudum, dispari genere sæviendi, singulos diversa strage dejecerat. Debebat esse qui posset saucios homines, & varia expugnantis inimici arte jaculatos, adhibita medicinæ cœlestis medela pro qualitate vulneris, vel secare interim, vel fovere. Servatus est vir ingenii, præter cetera, etiam spiritaliter E temperati; qui inter resultantes colliden- tium schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium, librato limite gubernaret. Nonne hæc, oro, consilia divina sunt? Hoc fieri sine Deo potuit? Viderint qui putant posse fortuito ista contingere. Ecclesia illis clara voce respondet, dicens: Ego sine Dei nuto necessarios reservari non admitto, non credo.

9. Percurramus tamen cetera, si videtur. Erupit postmodum lues dira, & detestabilis morbis vastitas nimia, innumeros per diem populos a sua quemque sede abrupto impetu rapiens, continuatas per ordinem domos vulgi trementis invasit. Horrere omnes, fugere, vitare contagium; exponere suos impie: quasi cum illo peste morituro, etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Jacebant interim in tota civitate, non jam corpora, sed cadavera

plurimorum, & misericordiam in se transeuntium contemplatione sortis mutuæ flagitabant. Nemo respexit aliud præterquam lucra crudelia. Nemo similis eventus recordatione trepidavit: nemo fecit alteri, quod pati voluit. Quid inter hæc egerit Christi & Dei pontifex, qui pontifices mundi hujus tanto plus pietate, quanto religionis veritate præcesserat, scelus est præterire. Aggregatam primo in loco uno plebem de misericordiæ bonis instituit, docens divinæ lectionis exemplis, quantum ad promerendum Deum prosint officia pietatis. Tunc deinde subjungit non esse mirabile, si nostros tantum debito caritatis obsequio foveremus: eum perfectum posse fieri qui plus aliquid publicano vel ethnico fecerit: qui malum bono vincens, & divinæ clementiæ instar exercens, inimicos quoque dilexerit: qui pro persequentium se salute, sicuti Dominus monet & hortatur, orarit. Oriri Deus facit jugiter solem suum, & pluvias subinde nutriendis seminibus impertit; exhibens cuncta ista, non suis tantum, sed etiam alienis; & qui se Dei etiam filium esse profitetur, cur non exemplum patris imitatur? Respondere, inquit, nos decet natalibus nostris, & quos renatos per Deum constat, degeneres esse non congruit; sed probari potius in sobole traducem boni patris æmulatione bonitatis.

10. Multa alia, & quidem magna prætereo, quæ temperandi voluminis ratio non patitur prolixiore sermone replicari: de quibus hoc tantum dixisse satis est. Quod si illa gentiles pro rostris audire potuissent, forsitan statim crederent. Quid Christiana plebs faceret, cui de fide nomen est? Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumtus exhibere non poterant, plus sumtibus exhibebant; compensantes proprio labore mercedem divitiis omnibus cariorem. Et quis non sub tanto doctore properaret inveniri in parte aliqua talis militiæ, per quam placeret & Deo patri, & judici Christo, & tam bono interim sacerdoti? Fiebat itaque exuberantium operum largitate, quod bonum est apud omnes, non ad solos domesticos fidei. Fiebat plus aliquid quam de Tobiæ incomparabili pietate signatum est. Ignoscat ille, & ignoscat iterum, & frequenter ignoscat; aut, ut verius dixerim, merito concedat, tametsi ante Christum plurimum licuit, plus aliquid licuisse per Christum, cujus temporibus plenitudo debetur. Necatos ille a rege & projectos sui tantum generis colligebat.

11. His tam bonis & tam piis actibus supervenit exsilium. Hanc enim vicem semper repræsentat impietas, ut melioribus pejora restituat. Et quid sacerdos Dei proconsule interrogante responderit, sunt acta quæ referant. Excluditur interim e civitate ille, qui fecerat boni aliquid pro civitatis salute; ille qui laboraverat ne viventium oculi paterentur infernæ sedis horrorem; ille inquam, qui excubiis pietatis invigilans, pro nefas! ingrata bonitate providerat, ne omnibus teram civitatis faciem relinquentibus, multos exsules deserta respublica, ac destituta patria sentiret. Sed viderit sæculum, cui inter pœnas exsilium computatur. Illis patria nimis cara, & commune nomen est cum parentibus: nos & parentes ipsos, si contra Dominum suaserint, abhorremus. Illis extra civitatem suam vivere gravis pœna est: Christiano totus hic mundus una domus est. Unde licet in abditum & abstrusum locum fuerit relegatus; admixtus Dei sui rebus, exsilium non potest computare. Adde quod Deo integre serviens, etiam propria in civitate peregrinus est. Dum enim se carnalibus desideriis continentia sancti Spiritus abstinet, conversationem prioris hominis exponens; etiam inter cives suos, aut, prope dixerim, inter parentes ipsos, vitæ terrestris alienus est. Accedit quod etsi hæc alias pœna posset videri, in hujusmodi tamen causis atque sententiis, quas ad probandæ virtutis experimenta perpetimur, non est pœna, quia gloria est. Sed esto sane, nobis pœna non sit exsilium. Illis ultimum crimen & pessimum nefas etiam ipsorum conscientia testis adscribat, qui possunt innocentibus irrogare quod putant pœnam. Nolo nunc describere loci gratiam, & deliciarum omnium paraturam interim transeo. Fingamus locum illum situ sordidum, squalidum visu, non salubres aquas habentem, non amœnitatem viroris, non viciniam litoris, sed rupes vastas silvarum inter inhospitas fauces deserte admodum solitudinis, avia mundi parte summotum. Posset licet talis locus habere nomen exsilii, quo Cyprianus sacerdos Dei venerat; cui si hominum ministeria deficerent, vel alites ut Heliæ, vel ut Danieli angeli ministrarent. Absit, absit, ut credat aliquis cuilibet minimo, dummodo in confessione nominis constituto aliquid defuturum. Tantum abest ut Dei pontifex ille, qui misericordiæ semper rebus insiterat, horum omnium opibus indigeret.

12. Jam nunc, quod secundo posueram loco, cum gratiarum actione repetamus; provisum esse divinitus etiam pro animo tanti viri apricum & competentem locum,

cum , hoſpitium pro voluntate ſecretum , & quidquid apponi eis ante promiſſum eſt , qui regnum & juſtitiam Dei quærunt . Atque ut omittam frequentiam viſitantium fratrum , ipſorum & inde civium caritatem , quæ repræſentabat omnia, quibus videbatur eſſe fraudatus , admirabilem viſitationem Dei non præteribo , qua antiſtitem ſuum ſic in exſilio eſſe voluit de ſecutura paſſione ſecurum , ut imminentis martyrii pleniore fiducia, non exſulem tantummodo Curubis , ſed & martyrem poſſideret . Eo enim die quo primum in exſilii loco manſimus , (nam & me inter domeſticos comites dignatio caritatis ejus delegerat exſulem voluntarium , quod utinam & in paſſione licuiſſet !) apparuit mihi , inquit , nondum ſomni quiete ſopito , juvenis ultra modum enormis: qui cum me quaſi ad prætorium duceret , videbar mihi tribunali ſedentis tum proconſulis admoveri . Is ut in me reſpexit, annotare ſtatim cœpit in tabula ſententiam , quam non ſciebam ; nihil enim de me ſolita interrogatione quæſierat . Sed enim juvenis qui a tergo ejus ſtabat, admodum curioſus legit quidquid fuerat annotatum . Et quia inde verbis proferre non poterat , nutu declarante monſtravit , quid in litteris tabulæ illius haberetur . Manu enim expanſa & complanata ad ſpatæ modum , ictum ſolitæ animadverſionis imitatus , quod volebat intelligi , ad inſtar liquidi ſermonis expreſſit . Intellexi ſententiam paſſionis futuram . Rogare cœpi & petere continuo , ut dilatio mihi vel unius diei prorogaretur , donec res meas legitima ordinatione diſponerem . Et cum preces frequenter iteraſſem , rurſus in tabula cœperat neſcio quid annotare. Senſi tamen de vultus ſerenitate judicis mentem , quaſi juſta petitione commotam. Sed & ille juvenis , qui jamdudum de paſſionis indicio , geſtu potius quam ſermone prodiderat , clandeſtino idemtidem nutu conceſſam dilationem , quæ in craſtinum petebatur , contortis poſt invicem digitis , ſignificare properavit . Ego quamvis non eſſet lecta ſententia, etſi de gaudio dilationis acceptæ læto admodum corde gauderem ; metu tamen interpretationis incertæ ſic tremebam , ut reliquiæ formidinis cor exſultans adhuc toto pavore pulſarent .

13. Quid hac revelatione manifeſtius ? quid hac dignatione felicius ? Ante illi prædicta ſunt omnia quæcumque poſtmodum ſubſecuta ſunt. Nihil de Dei verbis imminutum , nihil de tam ſancta promiſſione mutilatum . Singula denique ſecundum quod oſtenſa ſunt recognoſcite . Dilationem petit craſtini , cum de paſſionis ſententia cogitaretur : poſtulans ut res ſuas die illo quem impetraverat , ordinaret , Hic dies unus ſignificabat annum , quo ille poſt viſionem acturus in ſæculo fuerat . Nam , ut manifeſtius dicam , eo die poſt exactum annum coronatus eſt , quo hoc illi ante annum fuerat oſtenſum . Diem autem Domini , etſi non annum in divinis litteris legimus , promiſſioni tamen futurorum debitum illud tempus accipimus . Unde nihil intereſt , ſi nunc ſub diei ſignificatione ſolus annus oſtenſus eſt ; quia illud plenius debet eſſe quod majus eſt . Quod vero nutu potius , & non ſermone explanatum eſt ; repræſentationi temporis ſervabatur ſermonis expreſſio : ſolet enim tunc verbis quodcumque proferri , quoties quidquid profertur impletur . Nam & vere nemo cognovit quare hoc ei oſtenſum fuiſſet , niſi quia poſt eodem die quo id viderat , coronatus eſt . Medio nihilominus tempore imminens paſſio pro certo ab omnibus ſciebatur : paſſionis tamen dies certus ab iiſdem omnibus , quaſi ignorantibus, tacebatur. Sane & in Scripturis tale aliquid invenio . Nam Zacharias ſacerdos, promiſſo ſibi per Angelum filio , quia non crediderat obmutuit ; ita ut filii nomen ſcripturus potius quam relaturus , nutu tabulas poſtularet . Merito & hic , ubi Dei nuntius paſſionem antiſtitis imminentem nutu potius expreſſit ; & fidem admonuit , & ſacerdotem munivit . Dilationis autem petendæ ratio de ordinatione rerum & de voluntatis diſpoſitione veniebat . Quæ vero res illi , aut quæ voluntas ordinanda , niſi eccleſiaſtici ſtatus ? Suprema iccirco accepta dilatio eſt, ut quidquid circa pauperum fovendorum curam ſupremo judicio diſponendum fuerat , ordinaretur . Et puto propter nihil aliud , immo vero propter hoc tantum ; etiam indulgentia ab ipſis qui ejecerant , & qui occiſuri erant , admiſſa eſt ; ut præſens & præſentes pauperes , noviſſimæ diſpenſationis extremis , &, ut plenius dixerim , totis ſumtibus relevaret. Ordinatis ergo tam pie rebus, & ſic pro voluntate diſpoſitis, proximabat dies craſtinus .

14. Jam de Xyſto bono & pacifico ſacerdote , ac propterea beatiſſimo martyre, ab urbe nuntius venerat. Sperabatur jamjamque carnifex veniens, qui devota ſanctiſſimæ victimæ colla percuteret : & ſic erant omnes dies illi quotidiana exſpectatione moriendi , ut corona poſſet ſingulis adſcribi . Conveniebant interim plures egregii & clariſſimi ordinis & ſanguinis , ſed & ſæculi nobilitate generoſi ,

qui

qui propter amicitiam ejus antiquam, secessum subinde suaderent : & ne parum esset nuda suadela, etiam loca in quæ secederet offerebant. Ille vero jam mundum, suspensa ad cœlum mente, neglexerat, nec suadelis blandientibus annuebat. Feciſſet fortasse tunc etiam quod a plurimis & fidelibus petebatur, si & divino imperio juberetur. Sed nec illa sublimis tanti viri gloria sine præconio transeunda est ; quia jam sæculo tumescente, & de fiducia principum infestationem nominis anhelante, ille servos Dei, prout dabatur occasio, exhortationibus Dominicis instruebat, & ad calcandas passiones hujus temporis contemplatione superventuræ claritatis animabat. Videlicet tanta illi fuit sacri cupido sermonis, ut optaret sic sibi passionis vota contingere, ut dum de Deo loquitur, in ipso sermonis opere necaretur.

15. Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam sacerdotis ; cum ecce proconsulis jussu, ad hortos ejus, (ad hortos, inquam, quos inter initia fidei suæ venditos, & Dei indulgentia restitutos, pro certo iterum in usus pauperum vendidisset, nisi invidiam de persecutione vitaret) cum militibus suis princeps repente subitavit, immo, ut verius dixerim, subitasse se credidit. Unde enim posset tamquam improviso impetu mens semper parata subitari? Processit ergo jam certus expungi quod diu fuerat retardatum : processit animo sublimi & erecto, hilaritatem præferens vultu, & corde virtutem. Sed dilatus in crastinum, ad domum principis a prætorio revertebatur ; cum subito per Carthaginem totam sparsus rumor increbuit, productum esse jam Thascium, quem præter celebrem glorioſa opinione notitiam, etiam de commemoratione præclarissimi operis nemo non noverat. Concurrebant undique versus omnes ad spectaculum, nobis pro devotione fidei gloriosum, gentilibus & dolendum. Receptum eum tamen, & in domo principis constitutum una nocte continuit custodia delicata, ita ut convivæ ejus & cari in contubernio ex more fuerimus. Plebs interim tota sollicita ne per noctem aliquid sine conscientia sui fieret, ante fores principis excubabat. Concessit ei tunc divina bonitas, vere digno, ut Dei populus etiam in sacerdotis passione vigilaret. Forsitan tamen quærat aliquis, quæ causa fuerit a prætorio revertendi ad principem? Et volunt hoc, scilicet quidam de suo tunc proconsulem noluisse. Absit ut in rebus divinitus gestis segnitiem sive fastidium proconsulis conquerar. Absit ut malum hoc intra conscientiam religiosæ mentis admittam ; ut de tam beatissimo martyre ructus hominis judicaret. Sed crastinus dies ille, quem ante annum dignatio divina prædixerat, vere crastinus esse debebat.

16. Illuxit denique dies alius, ille signatus, ille promissus, ille divinus ; quem si tyrannus ipse differre voluisset, numquam prorsus valeret : dies de conscientia futuri martyris lætus ; & discussis per totum mundi ambitum nubibus, claro sole radiatus. Egressus est domum principis, sed Christi & Dei princeps, & agminibus multitudinis mixtæ ex omni parte vallatus est. Sic autem comitatui ejus infinitus exercitus adhærebat, quasi ad expugnandam mortem manu facta veniretur. Eundi autem interfuit transitus stadii. Bene vero & quasi de industria factum, ut & locum congruentis certaminis præteriret, qui ad coronam justitiæ consummato agone currebat. Sed ubi ad prætorium ventum est, nondum procedente proconsule, secretior locus datus est. Illic cum post iter longum nimio sudore madidatus sederet ; (sedile autem erat fortuito linteo [a] tectum, ut & sub ictu passionis episcopatus honore frueretur) quidam ex tesserariis [b] quondam Christianus, res suas obtulit, quasi vellet ille vestimentis suis humidis ficciora mutare : qui videlicet nihil aliud in rebus oblatis ambiebat, quam si proficiscentis ad Deum martyris sudores jam sanguineos posslideret [c]. Cui ille respondit, & dixit : Medelas adhibemus querelis, quæ hodie forsitan non erunt. Mirum, si contemsit laborem corpore, qui mortem mente contemserat? Quid plura? Subito proconsuli nuntiatus est. Producitur, admovetur, interrogatur de suo nomine : se esse respondit ; & hactenus verba.

17. Legit itaque de tabula jam sententiam judex, quam nuper in visione non legerat ; sententiam spiritalem non temere dicendam, sententiam episcopo tali, & tali teste condignam ; sententiam glorioſam, in qua dictus est sectæ signifer, & ini-

a Linteis episcoporum sedes cooperiri solebant, ut ex Paciano patet, qui epist. 11. ad Sympronianum Novatiano exprobat, quod *consecrante nullo linteatam sedem acceperit*. Id etiam videtur innuere Augustin. ep. XXIII. ad Maximinum episcopum Donatistam, ubi ait, *nec absidas gradatas, nec cathedras velatas*, cuiquam in Christi judicio profuturas.

b Tesserarii, qui tesseras per militum conturbernia nuntiant, vel ab excubitoribus exigunt. De his Vegetius lib. 2. de re militari cap. 7. ubi tessera dicitur, *Præceptum ducis, quo vel ad opus, vel ad bellum movetur exercitus*.

c Sic aliquas martyrum reliquias certatim rapere gestiebant Christiani.

& inimicus deorum, & qui ſuis futurus eſset ipſe documento, & quod ſanguine ejus inciperet diſciplina ſanciri. Nihil hac ſententia plenius, nihil verius. Omnia quippe quæ dicta ſunt, licet a gentili dicta, divina ſunt. Nec mirum utique cum ſolcant de paſſione pontifices prophetare, Signifer fuerat, qui de ferendo ſigno Chriſti docebat: inimicus deorum, qui idola deſtruenda mandabat: documento autem ſuis fuit, B qui multis pari genere ſecuturis prior in provincia martyrii primitias dedicavit. Sanciri etiam cœpit ejus ſanguine diſciplina, ſed martyrum; qui doctorem ſuum imitatione gloriæ conſimilis æmulati, ipſi quoque diſciplinam exempli ſui proprio cruore ſanxerunt.

18. Et cum exiret prætorii fores, ibat comes militum turba: & ne quid in paſſione deeſſet, centuriones & tribuni latus texerant. Ipſe autem locus C æqualis eſt, ubi pati contigit, ut arboribus ex omni parte denſatis ſublime ſpectaculum præbeat. Sed per enormitatem ſpatii longioris viſu denegito per confuſam nimis turbam, perſonæ faventes in ramos arborum repſerant; ne vel hoc illi negaretur, ut ad Zacchæi ſimilitudinem de arboribus videretur. Sed jam ligatis per manus ſuas oculis, moram carnificis urgere tentabat, cujus D munus eſt ferrum; & labente dextera gladium vix trementibus digitis circuibat, donec ad perpetrandam pretioſi viri mortem, clarificationis hora maturata, centurionis manum conceſſo deſuper vigore firmatam, permiſſis tandem viribus expediret. O beatum eccleſiæ populum! qui epiſcopo ſuo tali, & oculis pariter & ſenſibus, &, quod eſt amplius, publicata voce compaſſus eſt; &, ſicut ipſo tractante ſemper audierat, Deo judice coronatus eſt. Quamvis enim non potuerit evenire quod optabant vota communia, ut conſortio paris gloriæ ſimul plebs tota pateretur: quicumque ſub Chriſti ſpectantis oculis, & ſub auribus ſacerdotis ex animo pati voluit, per idoneum voti ſui teſtem, legationis quodammodo litteras ad Deum miſit.

19. Sic conſummata paſſione perfectum eſt, ut Cyprianus qui bonorum omnium fuerat exemplum, etiam ſacerdotales coronas in Africa primus imbueret; quia & talis eſſe poſt Apoſtolos prior cœperit. Ex quo enim Carthagini epiſcopatus ordo numeratur, numquam aliquis, quamvis ex bonis & ſacerdotibus, ad paſſionem veniſſe memoratur. Licet ſemper Deo mancipata devotio, dicatis hominibus pro martyrio deputetur; Cyprianus tamen etiam ad perfectam coronam, Domino conſummante, profecit: ut in civitate ipſa, in qua taliter vixerat, & in qua prior fecerat multa præclara, prior etiam ſacerdotii cæleſtis inſignia glorioſo cruore decoraret. Quid hoc loco faciam? inter gaudium paſſionis & remanendi dolorem, in partes diviſus animus, & anguſtum nimis pectus affectus duplices onerant. Dolebo quod non comes fuerim? Sed illius victoria triumphanda eſt. De victoria triumphabo? Sed doleo quod comes non ſim. Verum vobis tamen & ſimpliciter confitendum eſt, quod & vos ſcitis, in hac me fuiſſe ſententia. Multum ac nimis multum de gloria ejus exulto; plus tamen doleo quod remanſi.

ACTA

ACTA PROCONSULARIA SANCTI CYPRIANI EPISCOPI ET MARTYRIS.

1. IMPERATORE Valeriano quartum & Gallieno tertium consulibus, tertio calendarum Septembrium, Carthagine in secretario, Paternus proconsul Cypriano episcopo dixit: Sacratissimi imperatores Valerianus & Gallienus, litteras ad me dare dignati sunt, quibus præceperunt eos qui Romanam religionem non colunt, debere Romanas cæremonias recognoscere; Exquisivi ergo de nomine tuo, quid mihi respondes? Cyprianus episcopus dixit: *Christianus sum, & episcopus. Nullos alios deos novi, nisi unum & verum Deum, qui fecit cælum & terram, mare & quæ sunt in eis omnia. Huic Deo nos Christiani deservimus: hunc deprecamur diebus ac noctibus, pro nobis & pro omnibus hominibus, & pro incolumitate ipsorum imperatorum.* Paternus proconsul dixit: In hac ergo voluntate perseveras? Cyprianus episcopus respondit: *Bona voluntas, quæ Deum novit, immutari non potest.* Paternus proconsul dixit: Poteris ergo secundum præceptum Valeriani & Gallieni, exsul ad urbem Curubitanam proficisci? Cyprianus episcopus dixit: *Proficiscor*: Paternus proconsul dixit: non solum de episcopis, verum etiam de presbyteris mihi scribere dignati sunt. Volo ergo scire ex te, qui sint presbyteri qui in hac civitate consistunt. Cyprianus episcopus respondit; *Legibus vestris bene atque utiliter censuistis, delatores non esse. Itaque detegi & deferri a me non possunt. In civitatibus autem suis invenientur*: Paternus proconsul dixit: Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit: *Cum disciplina probibeat, ut quis se ultro offerat, & tuæ quoque censuræ hoc displiceat; nec offerre se ipsi possunt: sed a te exquisiti invenientur*. Paternus proconsul dixit: A me invenientur. Et adjecit: Præceperunt etiam, ne in aliquibus locis A conciliabula fiant, nec cœmeteria ingrediantur. Si quis itaque hoc tam salubre præceptum non observaverit, capite plectetur. Cyprianus episcopus respondit: *fac quod tibi præceptum est*.

2. Tunc Paternus proconsul jussit beatum Cyprianum episcopum in exilium deportari. Cumque diu ibidem moraretur, successit Aspasio Paterno proconsuli Galerius Maximus proconsul, qui sanctum Cyprianum episcopum, ab exsilio B revocatum, sibi jussit præsentari. Cumque Cyprianus sanctus martyr electus a Deo, de civitate Curubitana, in qua exsilio præcepto Aspasii Paterni tunc proconsulis datus fuerat, regressus esset; ex sacro præcepto in suis hortis manebat. Inde quotidie sperabat veniri ad se, sicut illi ostensum fuerat; & cum illic demoraretur, repente idibus Septembris, Tusco & Basso consulibus, venerunt ad C eum principes duo, unus Strator [a] officii Galerii Maximi proconsulis, qui Aspasio Paterno successerat; & alius equistrator a custodiis ejusdem officii. Qui & in curriculum eum levaverunt, in medioque posuerunt, & in Sexti [b] perduxerunt, ubi idem Galerius Maximus proconsul, bonæ valetudinis recuperandæ gratia, secesserat. Et ita idem Galerius Maximus proconsul in aliam diem Cyprianum sibi reservari præcepit. Et eo tempore beatus D Cyprianus ductus, ad principem & stratorem ejusdem officii Galerii Maximi proconsulis clarissimi viri secessit; & in hospitio ejus cum eo in vico, qui dicitur Saturni, inter Veneream & Salutariam mansit. Illuc universus populus fratrum convenit. Et cum hoc sanctus Cyprianus E comperisset, custodiri [c] puellas præcepit, quoniam omnes in vico, ante januam hospitii principis manserant.

3. Et

a Stratoris sive statoris munia describuntur in lege Constantini cod. l. 9. tit. 4. de custodia rerum. Integrum locum vide in edit. Oxon. De his vide gloss. Cang. ubi *statores* dicuntur, *quod starent ad jussa parati*; stratores vero qui equorum principis curam habebant, Stratores etiam dici possunt a sternendo, quod reos in carcere condemnatos punirent, vel equos sternerent.

b Hic locus sic videtur appellatus, quod sexto ab urbe lapide distaret.

c Omnes mss. præter Colb. 1. *castigari*. Alia tamen lectio præferenda. Sic enim legit Augustinus, ut patet ex laudato serm. num. 4. *Quid illud*, inquit, *quod cum in alium diem dilatus esset, atque illuc se multitudo fratrum ac sororum congregans pro foribus pernoctaret, custodiri puellas præcepit*. Item S. Fulgentius serm. 6. *a principe detentus virginum pudicitiam .... custodivit*.

3 Et ita altera die octava decima calendarum Octobrium, mane multa turba convenit ad Sexti, secundum præceptum Galerii Maximi proconsulis. Et ita idem Galerius Maximus proconsul eadem die Cyprianum sibi offerri præcepit in atrio Sauciolo [a] sedenti. Cumque oblatus fuisset, Galerius Maximus proconsul Cypriano episcopo dixit. Tu es Thascius Cyprianus? Cyprianus episcopus respondit: *Ego sum*. Galerius Maximus proconsul dixit: Tu papam te sacrilegæ mentis hominibus præbuisti? Cyprianus episcopus respondit, *Ego*. Galerius maximus proconsul dixit. Jusserunt te sacratissimi imperatores cæremoniari. Cyprianus episcopus dixit: *non facio*. Galerius Maximus: ait Consule tibi. Cyprianus episcopus respondit: *fac quod tibi præceptum est. In re tam justa nulla est consultatio*.

4 Galerius Maximus colloquutus cum concilio, sententiam vix ægre dixit verbis hujusmodi: Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos nefariæ tibi conspirationis homines aggregasti, & inimicum te diis Romanis & sacris legibus constituisti, nec te pii & sacratissimi principes Valerianus & Gallienus Augusti, & Valerianus nobilissimus Cæsar, ad sectam ceremoniarum suarum revocare potuerunt. Et ideo cum sis nequissimorum criminum auctor & signifer deprehensus, eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti: sanguine tuo sancietur disciplina. Et his dictis, decretum ex tabella recitavit: Tascium Cyprianum gladio animadverti placet. Cyprianus episcopus dixit: *Deo gratias*.

5 Post hanc vero sententiam turba fratrum dicebat: & nos cum ipso decollemur. Propter hoc tumultus fratrum exortus est, & multa turba eum prosecuta est. Et ita idem Cyprianus in agrum Sexti productus est, & ibi se lacerna byrro [b] expoliavit, & genu in terra flexit, & in orationem se Domino prostravit. Et cum se dalmatica [c] exspoliasset, & diaconibus tradidisset, in linea stetit, & cœpit spiculatorem sustinere. Cum veniisset autem spiculator, jussit suis ut eidem spiculatori viginti quinque aureos darent [d]. Linteamina vero & manualia a fratribus ante eum mittebantur. Postea vero beatus Cyprianus manu sua oculos sibi texit. Qui cum lacinias manuales ligare sibi non potuisset, Julianus presbyter & Julianus subdiaconus ei ligaverunt. Ita beatus Cyprianus passus est; ejusque corpus propter gentilium curiositatem in proximo positum est. Inde per noctem sublatum cum cereis & scolacibus [e], ad areas Macrobii Candidiani procuratoris, quæ sunt in via Mappalensi, Juxta piscinas, cum voto & triumpho magno deductum est. Post paucos autem dies Galerius Maximus proconsul decessit.

6 Passus est autem beatissimus Cyprianus martyr die octava decima calendarum Octobrium, sub Valeriano & Gallieno imperatoribus, regnante vero Domino nostro Jesu Christo, cui est honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

a Vox obscura. Videtur esse cognomen atrii, quod hic rei interficerentur. Observat Oxon. editor sancitum esse in concilio Matiscon. II. c. 19. *ut ad locum examinationis reorum nullus clericus accedat, neque interfit atrio Sauciolo, ubi pro reatus sui qualitate quispiam interficiendus est*. Cod. Colb. & germ. 1. habent, *atrio Secutiolo*. Conch. *Saloutio*.

b Alterutram ex his vocibus pro additamento habendam esse censet Oxon. editor. Certe in cod. 1. Germ. habetur tantum *byrro*. Porro notat. ex Festo eruditus Cangius in glossario, *byrrum* antiquitus *rufum* significasse, quæ vox si hoc loco sic intelligatur, præferenda esset lectio aliquot codd. qui sic habent, *lacerno byrro expoliatus est*. De byrro & lacerna tamquam de duplici vestis specie loquitur Suplicius Severus lib. 1. Dialog. cap. 14. apud Baronium ad an. 261. n. 41. ubi plura is habet de hac re. At mirum est ab eo hodiernas episcoporum vestes in his verbis repertas fuisse. Talibus quippe ornamentis episcopos olim usos fuisse prius esset probandum. *Byrrum quo* S. Odo Cluniacis abbas *tegebatur*, *more cappæ per extremitatem fimbriæ apprehendentes osculabantur* Dei famuli reverentiæ causa. Ex ejus vitæ auctore Johanne lib. 2. num. 5. sæc. V. SS. ord. Bened. pag. 167.

c Codd. Fossat. Colb. Conch. S. Genovefæ &c. pro *dalmatica*, habent *tunica*: sed multo plures codd. *dalmatica*. Ceterum dalmaticæ nomen antiquis ignotum non fuit. Commodus apud Lamprid. *dalmaticatus in publico* processisse dicitur. De dalmatica plura collegit Baronius in notis ad martyrol. Rom. die 31. Maii ubi de Paschasio diacono.

d Hanc largitionem librariis debitam inuit Oxon. editor. Favet Augustin. loco laudato, ubi ait extrema martyris verba fuisse, *Deo gratias*, quæ statim post recitatam sententiam pronuntiavit. Omnes tamen mss. quos videre licuit, hanc Cypriani liberalitatem commemorant. Maximilianus, cujus acta ad an. 295. proferemus, vestem sibi paratam a patre rogavit dari spiculatori.

e Hunc locum ex compluribus mss. sic restituimus. In editis & aliquot mss. pro *Candidiani* habetur *Candidi*. Barenius *scholacium* nomine designari putat scholas cleri cum cereis &c. Rigaltius vero faces ad arcendas noctis tenebras. Ejusmodi funalia *scholaces* a plerisque appellata esse observat Cangius in glossario. Cœmeteria autem Christianorum appellata fuisse *Arenarias* seu *Areas* pater ex Actis SS. Montani &c. inferius exhibendis, & ex Tertulliano ad Scapulam cap. 3. Videsis Baronium ad diem 3. Januar. in notis ad martyrol. Romanum.

NOTITIA CODICUM MANU SCRIPTORUM

QUI AD HANC EDITIONEM

ADORNANDAM ADHIBITI FUERE

Contulerat Baluzius cum codicibus manuscriptis plurima Cypriani operum edita exemplaria, quæ nobis inspicere non licuit. Sed ex ejus notis existimari potest, quantum industriæ ac laboris in hoc genere insumserit. Nam præter codices, qui Manutio, Pamelio, Rigaltio & Anglis usui fuerunt, habuit Baluzius ac diligenter cum editis contulit plures ex Bibliotheca Regia, in his vetustum codicem qui olim fuit S. Martini Tornacensis; ex Bibliotheca autem Colbertina codices 137. 782. 801. 2442. & vetustissimum 1305. qui fuit olim Bibliothecæ Thuanæ, & alium qui fuit olim Collegii Fuxensis. Ex Bibliotheca Remigiana unum vetustissimum, & alium recentiorem; unum ex monasterio S. Dionysii in eadem urbe: plures etiam tum ex S. Victoris Parisiensis, tum ex ipsius Baluzii Bibliotheca: His adde Seguerianum ante annos mille scriptum, Beccensem, Divisionem, Corbejensem, Gratianopolitanum clarissimi viri Gasparis Boni, Burgundicum, Fossatensem, Carnotensem, Lamonianum, Compendiensem, Pithæanum, Sorbonicum, Monasteriensem nunc Parisiis in bibliotheca Augustinianorum suburbii S. Germani asservatum, Floriacensem, Moyssiacensem, vetustum librum qui fuit Raymundi episcopi Acconensis, alios denique ex monasteriis S. Arnulphi Metensis, S. Michaelis in periculo maris, S. Germani a Pratis, S. Galli, Montis S. Eligii. Præterea missæ ad Baluzium fuerunt variæ lectione excerptæ ex Codicibus Vaticanis, ut patet ex ejus notis ad epistolam Cypriani XLVIII. Ex his autem codicibus, quos recensuimus nonnulli ab Anglis citari solent: sed tamen sic illis utitur Baluzius, ut eos contulisse cum editis aut saltem consuluisse videatur.

Adhibuimus etiam ad opera Cypriano adscripta veteres libros ex Bibliotheca Regia, ex Colbertina, ex Sorbonica, Victorina & Sangermanensi. Sed ad ea, quæ majoris sunt pretii, accurate emendanda & castiganda magno imprimis usui fuerunt tres antiquissimi codices Remigianus unus ad epistolam Celsi ad vigilium, & duo Sangermanenses ad librum de Singularitate Clericorum, & Expositionem Symbolum.

ORDO

ORDO EPISTOLARUM SANCTI CYPRIANI,

QUEM PAMELIUS ET BALUZIUS SECUTI SUNT, comparatus cum ordine editionis Oxonienſis.

OXON.	PAMEL.		
	I.	EXpuncta a Baluzio.	
	II.	*Ad Donatum.*	Pag. 2.
8.	III.	Cleri Romani ad clerum Carthaginenſem de ſeceſſu divi Cypriani.	27.
9.	IV.	*Ad presbyteros & diaconos Romæ conſiſtentes.*	31.
5.	V.	*Ad presbyteros & diaconos.*	34.
14.	VI.	*Ad presbyteros & diaconos.*	36.
13.	VII.	*Ad Rogatianum presbyterum & ceteros confeſſores.*	38.
11.	VIII.	*Ad clerum de precando Deo.*	43.
10.	IX.	*Ad martyres & confeſſores.*	47.
16.	X.	*Ad clerum de quibuſdam presbyteris qui temere pacem lapſis dederunt, necdum ſedata perſequutione, & citra conſcientiam epiſcoporum.*	51.
15.	XI.	*Ad martyres & confeſſores qui lapſis petierunt pacem dari.*	55.
17.	XII.	*Ad plebem.*	58.
18.	XIII.	*Ad clerum de lapſis & catechumenis, ne vacui exeant.*	60.
19.	XIV.	*Ad clerum de his qui ad pacem feſtinant.*	61.
20.	XV.	*Ad presbyteros & diaconos Romæ conſiſtentes.*	ibid.
37.	XVI.	*Ad Moyſen & Maximum & ceteros confeſſores.*	65.
23.	XVII.	Confeſſorum ad Cyprianum.	69.
26.	XVIII.	*Ad presbyteros & diaconos, de præcedenti & duabus ſequentibus epiſtolis.*	ibid.
24.	XIX.	Caldonii ad Cyprianum.	71.
25.	XX.	*Cypriani Caldonio.*	73.
21.	XXI.	Celerini ad Lucianum.	ibid.
22.	XXII.	Luciani ad Celerinum.	79.
27.	XXIII.	*Ad clerum Romæ conſiſtentem de multis confeſſoribus & de Luciani inverecundia & Celerini confeſſoris modeſtia.*	81.
29.	XXIV.	*Ad clerum de litteris Romam miſſis, & de Saturo lectore & Optato hypodiacono factis.*	85.
28.	XXV.	*Ad Moyſen & maximum & ceteros confeſſores.*	87.
31.	XXVI.	Moyſes, Maximus, Nicoſtratus & alii confeſſores reſpondent præcedenti epiſtolæ.	89.
33.	XXVII.	*Cyprianus lapſis.*	91.
34.	XXVIII.	*Ad presbyteros & diaconos.*	97.
35.	XXIX.	*Ad presbyteros & diaconos Romæ conſiſtentes.*	99.
36.	XXX.	Presbyteri & diaconi Romæ conſiſtentes ad Cyprianum.	101.
30.	XXXI.	Cleri Romani ad Cyprianum.	105.
32.	XXXII.	*Ad clerum Carthaginenſem de miſſis Romam & acceptis inde litteris.*	111.
38.	XXXIII.	*Ad clerum & plebem de Aurelio lectore ordinato.*	113.
39.	XXXIV.	*Ad clerum & plebem de Celerino lectore ordinato.*	117.
40.	XXXV.	*Ad eoſdem de Numidico ordinato presbytero.*	121.
7.	XXXVI.	*Ad clerum de cura pauperum & peregrinorum.*	ibid.
12.	XXXVII.	*Ad clerum, ut confeſſoribus in carcere conſtitutis omnis humanitas præbeatur.*	123.
41.	XXXVIII.	*Ad Caldonium, Herculanum & ceteros de abſtinendo Feliciſſimo.*	125.
42.	XXXIX.	Caldonii, Herculani & ceterorum epiſtola ad Cyprianum de abſtento Feliciſſimo cum ſuis.	127.
43.	XL.	*Ad plebem de quinque presbyteris ſchiſmaticis factionis Feliciſſimi.*	129.
44.	XLI.	*Ad Cornelium, quod ordinationem Novatiani non receperit.*	135.
45.	XLII.	*Ad Cornelium de ordinatione ejus a ſe comprobata & de Feliciſſimo.*	137.
47.	XLIII.	*Ad eumdem quod ad confeſſores a Novatiano ſeductos litteras fecerit.*	141.
46.	XLIV.	*Ad confeſſores Romanos, ut ad unittatem redeant.*	143.
48.	XLV.	*Ad Cornelium de Polycarpo Hadrumentino.*	ibid.
49.	XLVI.	Cornelii ad Cyprianum de confeſſoribus ad unitatem reverſis.	147.
51.	XLVII.	*Cypriani ad Cornelium, reſponſum congratulatorium de illorum reditu ex ſciſmate.*	151.
50.	XLVIII.	Cornelii ad Cyprianum de factione Novatiani cum ſuis.	153.

OXON.	PAMEL.		
52.	XLIX.	*Cypriani responsum ad Cornelium de Novati sceleribus.*	ibid.
53.	L.	Maximi & ceterorum confessorum ad Cyprianum de suo reditu ex schismate.	157.
54.	LI.	*Cypriani ad confessores de reditu ex schismate congratulatoria.*	159.
55.	LII.	*Ad Antonianum de Cornelio & Novatiano.*	161.
56.	LIII.	*Ad Fortunatum & alios collegas de iis qui per tormenta superantur.*	185.
57.	LIV.	*Ad Cornelium de pace lapsis danda.*	187.
59.	LV.	*Ad Cornelium de Fortunato & Felicissimo, sive contra hæreticos.*	191.
58.	LVI.	*Ad Thibaritanos de exhortatione martyrii.*	213.
60.	LVII.	*Ad Cornelium in exsilio de ejus confessione.*	221.
61.	LVIII.	*Ad Lucium papam Romanum reversum ab exsilio.*	227.
64.	LIX.	*Ad Fidum de infantibus baptizandis.*	229.
62.	LX.	*Ad episcopos Numidas de redemtione fratrum ex captivitate barbarorum.*	233.
2.	LXI.	*Ad Euchratium de histrione.*	235.
4.	LXII.	*Ad Pomponium de virginibus.*	237.
63.	LXIII.	*Ad Cæcilium de sacramento dominici calicis.*	245.
65.	LXIV.	*Ad Epictetum & plebem Assuritanorum de Fortunatiano quondam eorum episcopo.*	261.
3.	LXV.	*Ad Rogatianum de diacono qui contra episcopum contendit.*	267.
1.	LXVI.	*Ad clerum & plebem Furnis consistentem de Victore, qui Fanstinum presbyterum tutorem nominavit.*	271.
68.	LXVII.	*Ad Stephanum de Marciano Arelatensi, qui Novatiano consensit.*	273.
67.	LXVIII.	*Ad clerum & plebes in Hispania consistentes, de Basilide & Martiale.*	281.
66.	LXIX.	*Ad Florentium Pupianum de obtrectatoribus.*	291.
70.	LXX.	*Ad Januarium & ceteros episcopos Numidas de baptizandis hæreticis.*	299.
71.	LXXI.	*Ad Quintum de hæreticis baptizandis.*	303.
72.	LXXII.	*Ad Stephanum papam de concilio.*	307.
73.	LXXIII.	*Ad Jubajanum de hæreticis baptizandis.*	311.
74.	LXXIV.	*Ad Pompejum contra epistolam Stephani de hæreticis baptizandis.*	329.
75.	LXXV.	Firmiliani episcopi Cæsareæ Cappadociæ ad Cyprianum contra epistolam Stephani.	339.
69.	LXXVI.	*Ad Magnum de baptizandis Novatianis & de iis qui in lecto gratiam consequuntur.*	359.
76.	LXXVII.	*Ad Nemesianum & ceteros martyres in metallo costitutos.*	373.
77.	LXXVIII.	Nemesiani, Dativi Felicis, & Victoris responsum ad Cyprianum.	379.
78.	LXXIX.	Ad eumdem Lucii & ceterorum martyrum responsum.	381.
79.	LXXX.	Felicis, Jaderis, Poliani, & ceterorum martyrum responsum ad Cyprianum.	383.
6.	LXXXI.	*Cypriani ad Sergium & Rogatianum & ceteros confessores in carcere constitutos.*	ibid.
80.	LXXXII.	*Ad Successum de nuntiis Roma reversis persecutionem nuntiantibus.*	389.
81.	LXXXIII	*Ad clerum & plebem de suo secessu paulo ante passionem.*	391.
		Cornelii papæ ad Cyprianum.	393.
		Ad plebem Carthaginis.	ibid.
		Ad Turasium presbyterum.	395.

TRACTATUS.

Liber de Habitu virginum. 407.
Liber de lapsis. 429.
Liber de Unitate Ecclesiæ. 459.
Liber de oratione dominica. 483.
Liber ad Demetrianum. 505.
Liber de idolorum Vanitate. 527.
Liber de Mortalitate. 541.
Liber de Opere & Eleemosyna 559.
Liber de Bono patientiæ. 579.
Liber de Zelo & Livore. 593.
Epistola ad Fortunatum de Exortatione martyrii. 607.
Testimoniorum libri tres adversos Judæos. 627.
Liber primus. 629.
Liber secundus. 641.
Liber tertius. 659.
Concilium Carthaginense. Sententiæ episcoporum LXXXVII. *de hæreticis baptizandis.* 697.
Liber de Spectaculis 711.
Liber de Laude martyrii. 719.
Anonymi liber de Rebaptismate. 735.

OPU-

OPUSCULA VULGO ADSCRIPTA SANCTO CYPRIANO.

De Disciplina & bono pudicitiæ. Pag. 763.
Ad Novatianum hæreticum, quod lapsis spes veniæ non est denegandæ. 771.
De Aleatoribus. 783.
De Montibus Sina & Sion. 789.
Oratio Cypriani Antiocheni pro martyribus. 797.
Oratio Cypriani Antiocheni quam sub die passionis suæ dixit. 799.
Arnoldi abbatis Bonæ Vallis tractatus de novissimis verbis Domini in cruce. 803.
Ejusdem de Cardinalibus operibus Christi. 841.
Carmen, Genesis. 929.
Carmen, Sodoma. 933.
Carmen, ad Senatorem apostatam. 940.
Hymnus Victorini Pictavensis de cruce Domini. 943.
De singularitate clericorum. 947.
Expositio in symbolum Apostolorum. 985.
Ad Vigilium episcopum, de Judaica incredulitate. 1031.
Tractatus adversus Judæos qui insecuti sunt Dominum. 1041.
De revelatione capitis beati Joannis-Baptistæ. 1049.
De duplici martyrio ad Fortunatum. 1055.
De duodecim abusionibus sæculi. 1083.
Cœna, Cypriano falso inscripta. 1097.
Confessio Sancti Cypriani. 1105.

ORDO EPISTOLARUM ALPHABETICUS.

ANTONIANO LII. Pag. 161.
Cæcilio. LXIII. 245.
Caldonii Cypriano. XVIII. 71.
Caldonio. XIX. 73.
Caldonio, Herculano & ceteris. XXXVIII. 125.
Caldonii, Herculani & ceterorum Cypriano. XXXIX. 127.
Celerini Luciano. XX. 73.
Clero Carthag. IV. 27.
Eidem. V. 36.
Eidem. VII. 43.
Eidem. IX. 51.
Eidem. XII. 60.
Eidem. XIII. 61.
Eidem. XVII. 69.
Eidem. XXIV. 85.
Eidem. XXVIII. 97.
Eidem. XXXII. 111.
Eidem. XXXVI. 121.
Eidem. XXXVII. 123.
Clero & plebi Carthag. XXXIII. 113.
Iisdem. XXXIV. 117.
Iisdem. XXXV. 121.
Iiisdem. LXXXIII. 391.
Confessorum Cypriano. XVI. 69.
Cornelii papæ Cypriano. XLVI. 147.
Eidem. XLVIII. 151.
Cornelio. XLI. 135.
Eidem. XLII. 137.
Eidem. XLIII. 141.
Eidem. XLV. 143.
Eidem. XLVII. 151.
Eidem. XLIX. 153.
Eidem. LV. 191.
Eidem. LVII. 221.
Cornelio synodi Africanæ. LIV. 187.
Donato. I. 2.
Epicteto & plebi Assuritanorum. LXIV. 261.
Euchratio. LXI. 235.
Felicis cum aliis Cypriano. LXXX. 383.
Fido. LIX. 229.
Firmiliani Cypriano. LXXV. 339.
Florentio Pupiano. LXIX. 291.
Fortunato & aliis. LIII. 185.
Furnitanorum clero & plebi. LXVI. 271.
Hispaniarum clero & plebi. LXVIII. 281.
Januario & aliis Numidis. LX. 233.
Iisdem. LXX. 299.
Jubajano. LXXIII. 311.
Lapsis. XXVII. 91.
Luciani Celerino. XXI. 79.
Lucio papæ. LVIII. 227.
Lucii episcopi & aliorum Cypriano. LXXIX. 381.
Magno. LXXVI. 359.
Martyribus & confessoribus. VIII. 47.
Iisdem. X. 55.
Maximo & aliis. XV. 65.
Maximi & aliorum Cypriano. L. 157.
Iisdem Cypriani. LI. 159.
Moysi & Maximo cum aliis. XV. 65.
Iisdem. XXV. 87.
Eorumdem Cypriano. XXVI. 89.
Nemesiano & aliis. LXXVII. 373.
Ejusdem & aliorum Cypriano. LXXVIII. 379.
Plebi Carthaginensi. XI. 58.
Eidem. XL. 129.
Pompejo. LXXIV. 329.
Pomponio. LXII. 237.
Quinto. LXXI. 303.
Rogatiano episcopo. LXV. 267.
Rogatiano cum aliis. LXXXI. 383.
Rogatiano presbytero cum aliis. VI. 38.
Romani cleri Carthaginensi clero. II. 27.
Romano Clero Cypriani. III. 31.
Eidem. XIV. 61.
Eidem. XXII. 81.
Eidem. XXIX. 99.
Romani cleri Cypriano. XXX. 101.
Ejusdem eidem. XXXI. 105.
Stephano papæ. LXVII. 273.
Eidem. LXXII. 307.
Successo. LXXXII. 389.
Thibaritanæ plebi. LVI. 213.

ORDO

ORDO EPISTOLARUM ET TRACTATUUM SANCTI CYPRIANI,

Accommodatus ad ea quæ in vita S. martyris disseruimus.

NON *multo post baptismum epistola ad Donatum & liber de Vanitate idolorum.*

Tres libros Testimoniorum & librum de Habitu virginum vel presbyter scripsit Cyprianus, vel initio episcopatus.

Epistola LXVI. initio episcopatus ante persecutionem Decii. Scriptæ existimantur in Annalibus Cyprianicis circa idem tempus LXI. LXII. LXV. sed ultima videtur potius scripta post hæresim Novatiani: duæ priores nulla temporis nota signatæ.

Anno 250. in secessu sancti Cypriani epistola II. quæ est cleri Romani. III. quæ est responsio Cypriani. Litteræ tredecim in epist. XIV. commemoratæ, ex quibus septem tantum habemus, nempe V. IX. XI. X. XII. XIII. XIV. Hæ Romam missæ cum epist. XV. vigente jam æstate. Paulo post XVIII. quæ est Caldonii ad Cyprianum. XIX. responsio Cypriani. XVI. Luciani & confessorum. XVII. ad presbiteros & diaconos. XXI. Luciani ad Celerinum responsio. Celerini autem epistola quæ est XX. scripta fuerat diebus paschalibus. Sex illa epistolæ Romam missæ cum epistolis XXIII. & XXV. paulo post scriptis. Eodem tempore epistola XXIV. & paulo post XXVII. XXVIII. XXIX. Post epistolam Cypriani vigesimam nonam venerunt Roma epistolæ XXXI. & XXVI. Tum scribit Cyprianus epist. XXXII. & paulo post accipit Roma epist. XXX. Circa mensem Octobrem epist. XXXVII. Non multo post epist. VIII. Eodem anno 250. exeunte vel etiam, si cui magis placeat, anno 251. ineunte scriptæ sunt epistolæ XVI. XXXV. XXXIII. XXXIV. VII. VI. XXXVI. XXXVIII. XXXIX. In epist. XV. & XXXV. nulla pacis mentio; quinetiam in epist. XV. confessores, ut in media persecutione, ita laudat & hortatur Cyprianus.

Anno 251. paulo ante Pascha epistola XL. morante adhuc in secessu Cypriano. Non multo post Pascha ac reditum Cypriani, liber de Lapsis. Paulo post reditum legatorum epistola XLI. per Primitivum presbyterum, & ante illius reditum epistola XLII. cum quadragesima tertia & quadragesima quarta ac libro de Unitate Ecclesiæ. Deinde epistola XLV. paulo post reditum Primitivi. Epistolæ XLVIII. & XLVI. quæ sunt Cornelii, & L. quæ est confessorum, allatæ per Nicephorum, qui cum Mettio, ut verisimile est, epistolas XLII. XLIII. XLIV. detulerat. His rebus litteris respondet Cyprianus per epistolas XLIX. XLVII. LI.

Anno 252. ineunte epistola LII. Eodem anno liber de Oratione dominica. Circa Pascha epist. LIII. Post idus Maii epistolæ LIX. LXIV. deinde LV. LVI. LIV. LVII.

Anno 252. exeunte LVIII. LXXI.

Anno 252. aut 253. liber adversus Demetrianum & epist. LX.

Anno 253. aut 254. liber de Mortalitate; nec multo post alius de opere & Eleemosyna.

Anno 254. epist. LXIX. Forte eodem anno, aut saltem ante dissensionem Afrorum cum Stephano epistolæ LXVII. LXVIII.

Anno 255. circa autumnum epistola LXX. tum LXXI.

Anno 256. paulo post Pascha epist. LXXII. *tum* LXXIII. LXXIV. LXXVI. *Circa idem tempus scripti libri de Patientia, & de Zelo & Livore. Eodem anno calendis Septembris concilium tertium Chartaginense, tum instante hyeme epistola* LXXV. *Firmiliani ad Cyprianum. Epistola* LXIII. *post exortam de baptismo controversiam ac forte anno 257.*

Anno 257. liber de exhortatione martyrii. Eodem anno vel anno 258. epistolæ LXXVII. LXXVIII. LXXIX. LXXX.

Anno 258. mense Augusto epistola LXXXII. *& paulo ante martyrium epist.* LXXXIII.

INDEX CAPITUM
QUÆ IN PRÆFATIONE ET VITA S. CYPRIANI
Nunc primum adornata continentur.

PRÆFATIO

In qua post enumeratas SANCTI CYPRIANI *operum editiones, de S. Martyris doctrina pluribus disseritur.* pag. v.

I. CYPRIANI *sententia de unitate & infallibilitate Ecclesiæ.* x.
II. *Refelluntur qui episcopos apud Cyprianum jure divino a presbyteris distingui negat.* xv.
III. *Primatus ecclesiæ Romanæ a S. Cypriano semper agnitus.* xvij.
IV. *De dissensione S. Cypriani cum S. Stephano. Nullum baptismæ probatum Stephano, nisi quod ex præscripta a Christo forma datum esset.* xx.
V. *S. Cyprianus sententiam adversariorum minus intellexit. De baptismo in Christi nomine. Stephani sententia orta ab Apostolis.* xxiij.
VI. *Quibus potissimum rationibus sese S. Cyprianus defenderit. Nec sacramenta a malis in Ecclesia administrata, nec traditionem rejecit.* xxvij.
VII. *Confirmationem non confundit S. Cyprianus cum impositione manuum in hæreticos redeuntes. Confirmationem inter sacramenta numerat.* xxix.
VIII. *Pœnitentiæ sacramentum ex S. Cypriani testimoniis defenditur. Quam necessarium judicaverit, quam sancte administrari voluerit ostenditur. Nonnulla illius dicta explicantur.* xxxij.
IX. *Utrum in Africa ante S. Cyprianum gravissimis criminibus negata fuerit communio post pœnitentiam?* xxxv.
X. *Utrum nova sub S. Cypriano inducta sit disciplina, ac pristina severitas in solos apostatas & desertores retenta?* xl.
XI. *Utrum S. Cyprianus lapsis in decursu pœnitentiæ morientibus pacem negaverit, his tantum exceptis qui libellos a martyribus acceperant?* xliij.
XII. *Utrum concilium Carthaginense pœnitentiam sacrificatis per totum vitæ tempus imposuerit?* xlv.
XIII. *De Christi in Eucharistia præsentia.* xlvij.
XIV. *De Communione sub utraque specie.* lj.
XV. *S. Cypriani sententia de sacrificio, de Purgatorio & invocatione sanctorum.* ibid.
XV. *De Christi divinitate, ejusque gratia.* liv.

VITA SANCTI CYPRIANI
NUNC PRIMUM ADORNATA.

I. DE *S. Cypriano nondum Christiano. Distinguendus est a Cypriano Antiocheno.* pag. ij.
II. *De S. Cypriani conversione. Catechumenus bona sua distribuit, seque voto continentiæ obstrinxit. Incertum quo anno & tempore baptizatus.* v.
III. *De Studiis & scriptis S. Cypriani a baptismo usque ad ordinationem.* ix.
IV. *Cyprianus presbyterium & sacerdotium statim accipit. Quo anno ordinatus episcopus. Res gestæ & scriptæ in primordiis episcopatus.* xj.
V. *De persecutione Decii ejusque initiis, ac de magno lapsorum & confessorum numero.* xv.
VI. *In quo positum eorum delictum qui Libellatici appellati sunt?* xix.
VII. *Cyprianus secedit in persecutione justissimis de causis.* xxiv.
VIII. *De litteris cleri Romani Carthaginem missis, postquam Cyprianum secessisse nuntiatum est.* xxvj.
IX. *De prima Cypriani Romanorum litteris responsione. De tredecim litteris ante secundam responsionem scriptis & simul cum illa Romam perlatis, ex quibus multas desiderari ostenditur.* xxvij.
X. *Ordo epistolarum Cypriani ante decimam quintam ad Romanos scriptam, ac primo de quinta & nona. Referenda ad aliud tempus trigesima septima.* xxxj.
XI. *Quinque S. Cypriani litteræ de lapsis. Facinus presbyterorum qui communionem lapsis dederant, non dissimulavit. Non suspensionem sed excommunicationem illis minatur.* xxxiij.

XII. *De*

XII. *De epistola XV. S. Cypriani & pluribus aliis paulo post novo tumultu exorto scriptis.* xxxix.
XIII. *De epistola Celerini ad Lucianum & responso Luciani.* xlj.
XIV. *Scribit S. Cyprianus ad clerum de ordinatione Saturi & Optati, Variæ lapsorum ad S. Cyprianum litteræ. Clerus removet a communione sua Gajum Diddensem, Quo tempore litteræ* XXIII. *& XXXIX. scriptæ? De cleri Romani & confessorum litteris.* xliv.
XV. *Persecutio recrudescit: pax futura S. Cypriano revelatur, Res interim ab eo gestæ & scriptæ anno 250. exuente recensentur.* xlvij.
XVI. *Vicarios pro se mittit Cyprianus. Minæ Felicissimi.* l.
XVII. *Schisma Felicissimi anno 251. ineunte. Novatus unus ex quinque schismaticis presbyteris. De epist.* XL. *Cypriani.* lij.
XVIII. *Redit Cyprianus persecutione sopita, & cum collegis deliberat de causa lapsorum, sed ante concilium scribit librum de lapsis.* liv.
XIX. *Prudentia sancti Cypriani in comprimendo schismate Novatiani, & confirmando episcopatu S. Cornelii.* lix.
XX. *Quo tempore erupit schisma Novatiani?* lxj.
XXI. *Quo tempore ordinatus Novatianus?* liv.
XXII. *Ordo rerum a sancto Cypriano gestarum in causa Cornelii.* lviij.
XXIII. *Novi conatus Novatiani. Reditus confessorum Romanorum in Ecclesiam hortatu Cypriani; id ante concilium Romanum anni 251. contigisse ostenditur.* lxx.
XXIV. *De gestis & scriptis S. Cypriani anno 252. ante persecutionem.* lxxiv.
XXV. *Persecutio revelatur Cypriano. Hortatur Thibaritanos ad certamen. Lapsis pœnitentibus pacem restituit in concilio, quod ab alio idibus Maii habito distingui debet.* lxxx.
XXVI. *S. Cornelio gratulatur confessionis laudem S. Cyprianus. Confessores Carthaginenses cohortatur per epist.* LXXXI. *quam in hac persecutione scriptam fuisse ostenditur anno 252.* lxxxj.
XXVII. *Mira caritas S. Cypriani in pestis calamitate. Religionem defendit adversus Demetrianum. Totius ecclesiæ Carthaginensis prolixa in redimendis captivis liberalitas.* lxxxvj.
XXVIII. *De libris & epistolis post persecutionem scriptis sub Valeriano atque in primordiis Stephani papæ, anno 253. & 254.* lxxxix.
XXIX. *Dissensiones de baptismo exortæ anno 253. exeunte: ac S. Stephanus ante cum Orientalibus quam cum Afris certavit.* xciv.
XXX. *Ordo & series rerum in Africa gestarum anno 255. & 256. usque ad concilium tertium Carthaginense.* xcvij.
XXXI. *De concilio tertio Carthaginensi. Mittit Cyprianus Rogatianum diaconum ad Firmilianum. De epistola Firmiliani ad Cyprianum.* ciij.
XXXII. *Nonnullæ observationes adduntur in hanc de baptismo controversiam.* cvij.
XXXIII. *De epistola* LXIII. *Cypriani adversus eos qui aquam solam in matutino sacrificio adhibebant.* cx.
XXXIV. *Confessio & martyrium Cypriani.* cxj.
XXXV. *De libris Cypriano adscriptis, ac primum de tribus epistolis a Baluzio vulgatis. Recensentur libri de Spectaculis, de Laude martyrii, de Rebaptismate, de Pudicitia, ad Novat. &c.* cxv.
XXXVI. *De Singularitate clericorum, epistola Celsi ad Vigilium, & nonnullis aliis.* cxx.
XXXVII. *De S. Cypriani Antiocheni pœnitentia, & aliis duobus libellis ad eum pertinentibus.* cxxiv.

DIVI

DIVI CÆCILII CYPRIANI EPISCOPI CARTHAGINENSIS EPISTOLÆ.

[a] EPISTOLA PRIMA.

Ad Donatum.

a *Hanc* epistolam habent omnes editiones, & plerique libri veteres. Non extat tamen in uno bibliothecæ regiæ, in uno monasterii sancti Remigii Remensis, in duobus monasterii Compendiensis, in eo, quem habui ex monasterio sancti Michaelis in periculo maris, neque demum in Corbejensi. Quod ideo annotandum esse arbitratus sum, quia vir doctissimus Nicolaus Rigaltius, haud dubie lapsu memoriæ, vel per incogitantiam, in observationibus suis ad opera sancti Cypriani referi plures varias lectiones istius epistolæ ex codice Corbejensi in quo ea non habetur.

Primum illa locum obtinet in multis codicibus antiquis, in Veronensi nimirum omnium vetustissimo, in Seguieriano item antiquissimo, in duobus Vaticanis, in omnibus iis, quibus usus est Guillelmus Morellius, in eo, qui fuit Raymundi episcopi Acconensis, ut annotatum reperi manu Simonis Goulartii, qui eo usus est, & in viginti & uno eorum cum quibus ego contuli opera beati martyris. Immo in codice sancti Eligii Attrebatensis ita scriptum vidi in calce istius epistola: *Explicit prima epistola.*

Illam sanctus Augustinus citat ex eaque fragmenta refert in libro quarto de doctrina christiana cap. 14. & in sermone 312. in nova editione pag. 1256. Cyprianumque graviter reprehendit, quod illam spumeo verborum ambitu ornaverit: quia nimirum putabat, ut opinor, regnum Dei, ut verbis utar Sulpitii in prologo libri de vita sancti Martini, non in eloquentia, sed in fide constare. Ego vero mecum sæpenumero admiratus sum illam Augustini censuram in hac epistola, quæ tota de Deo est & reprehensio morum corruptorum & depravatorum sæculi, reprehendentis gravitatem, & eloquentiam sermonis, tanquam si res Dei electissimis verbis, gravissimisque sententiis rhetorice ornare fas non esset. Contra, si uspiam opus est eloquentia, id vero in primis, mea quidem sententia, palam est obtinere debere in compositionibus ad majestatem, & gloriam summi Dei pertinentibus, quamvis, ut ait sanctus Hilarius in libro secundo de Trinitate, ad ea quæ Dei sunt exequenda sermo omnis infirmus sit. Item Macarius Mucius in præfatione ad carmen suum de triumpho crucis: *Negare non ausim*, inquit, *eam esse divinarum rerum vim, atque dignitatem, ut nullo stylo assequi possimus, non tamen ita remotam censeo ut Camœnis inaccessibilem rear.* Nam, ut ait Novatianus in libro de Trinitate, *ad cogitandam, & ad eloquendam Dei majestatem & eloquentia omnis merito muta est, & mens exigua est.* Exemplis talibus plena sunt omnia. Quis unquam reprehendit eloquentiam in sancto Joanne Chrysostomo? Quid eruditius, aut acutius apologetico Tertulliani; qui, ut ait sanctus Hieronymus in epistola ad Magnum adversus Jovinianum, cunctam sæculi continet disciplinam? Quid elegantius Octavio Minucii Felicis? Neque Arnobio sua defuit eloquentia. Lactantii libros divinarum institutionum omnes consentiunt Tullianam eloquentiam redolere. Etiam lucubrationes sancti Hieronymi, tametsi is in epistola ad Pammachium scribat dissimulandam, & fugiendam esse eloquii venustatem in interpretatione ecclesiastica, quam ipse vitavit in interpretatione librorum sacræ scripturæ, rhetoricæ tamen floscults ubique abundant, & ambitiosa eloquentia, & iliorum qui hoc scribendi genere utuntur defensionem suscepit in eadem epistola ad Magnum. Ex quo necessario consequitur reprehensioni obnoxios esse auctores ecclesiasticos melioris notæ, si censura a sancto Augustino lata adversus hanc Cypriani epistolam justa est ac legittima. Quare amplectenda omnino mihi videtur Lactantii sententia, qui lib. 5. cap. 1. ait scientiam litterarum non modo nihil nocere religioni, atque justitiæ, sed etiam prodesse quamplurimum, si is qui eas didicerit sit virtutibus instructior, & veritate sapientior. Etiam is qui anno 1483. procuravit editionem Venetam operum sancti Cypriani ita loquitur in præfatione sua: *Æquo enim satis animo ferre nequaquam possum recentiorum quorumdam novam hæresim, qui nullum orationis florem sequentes putant quod expolito limatoque tractatur eloquio rei sacræ admodum officere.* Et paulo post: *Nam si eloquentiam rem mediam esse agnoscunt, qua & recte uti & male possumus, quis mentis compos dicere audet non debere dogmatis christiani professores in defendenda veritate ea uti qua in extollenda falsitate omnes abusi sunt Gentiles?* Ita etiam sensit Joannes Maldonatus scribens ad Petrum Madurum. *Cur enim*, inquit, *Christus non habeat meliores oratores quam diabolus?* In eadem quoque sententia fuisse Joannem Sichardum liquet ex præfatione ejus ad libros recognitionum sancti Clementis. Extat in volumine orationum M. Antonii Majoragii oratio adversus eos, qui ornandæ orationis studium, & dicendi elegantiam vituperant, eorumque opinionem vocat hæresim. Paulus quoque Cortesius in procemio libri sui sententiarum damnat eos theologos, qui differendi elegantiam a theologia sejungunt. Et nihilominus verum est quod ait sanctus Hieronymus in epistola de filio prodigo ad Papam Damasum, in ecclesiasticis rebus non quæri verba, sed sensus. Ita etiam sentit Faustinus episcopus in præfatione libri de fide contra Arrianos. *In causa*, inquit, *fidei non sermonum sublimitas requirenda est, quando ipsa sola testimonia sufficiunt.*

CÆCILIUS Cyprianus Donato ſalutem, [a] Bene admones, [b] Donate cariſſime. Nam & promiſiſſe me memini, & reddendi tempeſtivum prorſus hoc tempus eſt, quum [c] indulgente vindemia ſolutus animus in quietem [d] ſolennes ac ſtatas anni [e] fatiſcentis inducias ſortitur. [f] Locus etiam cum die convenit, & [A] mulcendis ſenſibus ac fovendis ad lenes auras blandientis autumni hortorum facies amœna conſentit. Hic jucundum ſermonibus diem ducere & [g] ſtudentibus fabulis in divina præcepta conſcientiam pectoris [h] erudire. Ac ne colloquium noſtrum arbiter prophanus impediat, aut clamor intemperans [i] familiæ ſtrepentis obtundat, [k] petamus [B] hanc ſedem. Dant receſſum vicina ſecreta; ubi dum [l] erratici palmitum lapſus nexibus pendulis per arundines bajulas repunt,

a *Bene admones*) In libro Fuxenſi ſcriptum eſt, *Vere admones*, & in margine, *Alii dicunt Bene*. Hanc porro lectionem eſſe meliorem, præter auctoritatem veterum exemplarium, probatur etiam auctoritate Rufini in prologo homiliarum Origenis in Numeros apud Henricum Valeſium in annotationibus ad hiſtoriam eccleſiaſticam Euſebii pag. 129. ubi ſic habetur: *Utor verbis tibi, frater, beati martyris, Bene admones Donate cariſſime, Nam & promiſiſſe me memini*. Et paulo poſt: *Sed reddendæ pollicitationi non tempeſtivum, ut ille ait, ſed tempeſtuoſum nobis tempus ac turbidum fuit*. Ex his interim beati Cypriani verbis colligi poſſe videtur illum in hac epiſtola reſpondere ei qua Donatus eum admonuerat ut promiſſis ac recepto ſuo ſatis faceret. Non inde tamen colligi debet epiſtolium quod Pamelius invenit in codice Camberonenſi, quodque nos invenimus etiam in veteri libro qui fuit Franciſcus Pithœi, inde inquam colligi non debet epiſtolium illud, in cujus fronte poſitum eſt nomen Donati ad Cyprianum ſcribentis eſſe admonitionem qua permotus Cyprianus hanc epiſtolam ad eum dedit. Non dubitabat Pamelius quin legitimus Donati fœtus eſſet, eamque ſententiam facile amplexus eſt illuſtriſſimus Cardinalis Baronius in annalibus eccleſiaſticis. Alii illud ut ſpurium rejecerunt, quorum ego opinioni lubenter accedo. Et tamen arbitror illic, uti fecere Rigaltius, & epiſcopus Oxonienſis, eſſe ponendum, ne quam mihi negligentiam curioſus lector imputare poſſit. Sic ergo habet.

Donatus Cypriano. Credo te retinere, ſanctiſſime Cypriane, quæ nobis fuerit apud oratores garrulitas, unus ſenſus, una cogitatio, individua dilectio. Quare non & in divina lectione ita animis roboramur, aut non ea ſemper nobis fuit cogitatio, ſicut promittebamus, ut ſimul crederemus.

b *Donate*] Donati nomen vulgatiſſimum erat in Africa; ut etiam ſcriptum eſt in capite tertio epiſtolæ ſecundæ ſancti Auguſtini ad Eleuſium, Glorium, & Felices. Sequenti ſæculo Lactantius librum de mortibus perſecutorum ſcripſit ad Donatum confeſſorem, illum ipſum, ut opinari licet, cui dicavit etiam librum de ira Dei. Perſto enim in ea ſententia, quam prompſi cum ederem librum de mortibus perſecutorum. Scio virum optimum, & mihi reverendum Nicolaum Le Nourry aliter ſenſiſſe & Donatum qui inſcriptus eſt liber de ira Dei putaſſe fuiſſe diverſum ab eo cujus nomen extat in initio libri a me editi. Diverſos autem fuiſſe hinc ſe probare putavit vir optimus, quod ex libro de ira Dei manifeſtum ſit Donatum cui dicatus eſt fuiſſe recenter converſum ad religionem Chriſti, quod de alio dici non poſſe ait. Erravit in nomine vir clariſſimus. Tranſtulit ad Donatum ea quæ pertinebant ad Demetrianum, cui dicatus eſt liber de opificio Dei, ex quo conſtat Demetrianum rudem adhuc fuiſſe noſtrorum myſteriorum.

b *Donate*) In codice ſancti Arnulphi Metenſis ſcriptum eſt: *Bene admones frater cariſſime Donate*.

c *Indulg. vindemia*) Ennodius l. 9. epiſtola 2. *Sit inter nos felicium vindemiarum vice colloquium*.

d *Solennes ac ſtatas*) Multum variant in hoc loco libri veteres. Quidam enim habent *ſtatutas* pro *ratas*, alii *ratas tutaſque*, vel *ratas* tantum. Unus vero habet *ſolennes ac ratas*, & ſupra lineam *vel ſtatutas*. Ego præfero lectionem vulgatam, quæ mihi videtur optima & certiſſima. Nam Cicero dixit alicubi ſolenne & ſtatum ſacrificium. In leg. 3. Cod. de dilationib. legitur: *Feriæ ſunt vel repentinæ vel ſolennes*: Solennes autem juriſconſultis eas eſſe ajunt, quæ ſunt anniverſariæ ac legitimæ. Recte igitur Cyprianus dixit inducias ſive ferias ſolennes ac ſtatas, quas ideo ſtatas appellari ait Feſtus, quia certo ſtatutoque die obſervantur. Vide Macrobium l. 1. ſaturn. cap. 16. & Juretum ad Symmachum lib. 3. epiſt. 21. ad illum locum, *& feriarum reliquiæ*.

e *Fatiſcentis*) id eſt feſſi & labentis, ut apud Virgilium & Ovidium. Hanc lectionem, quæ optima & veriſſima eſt, non inveni niſi in uno libro meo veteri optimo. Reliqui omnes & omnes editiones habent *fatigantis*. Lucretius lib. 3. loquens de anima, cum dixiſſet eam ceu fumum diſſolvi in altas aeris auras, addit, *ſimul ævo feſſa fatiſcit*. Et lib. 5. dicit omnia vinci ab ævo, etiam ſaxa & altas turres, *& delubra deum ſimulacraque feſſa fatiſci*. Similem errorem in actis ſanctarum martyrum Perpetuæ & Felicitatis annotavit Lucas Holſtenius ubi pro eo quod legitur *defatigationibus* cenſet legendum eſſe *de factionibus*.

f *Locus etiam*) Cicero in libro de claris oratoribus: *Sed quo facilius ſermo explicetur, ſedentes, ſi videtur, agamus. Cum idem placuiſſet illis, tum in propatulo propter Platonis ſtatuam conſedimus*. Hieronymus lib. 2. adverſus Jovinianum: *Platonici quoque, & Stoici in templorum locis, & porticibus verſabatur*. Ruſticus diaconus in præfatione dialogi adverſus acephalos; *Silentium loci & temporis commoditas & commune conſtitutum, & ab aliis rebus feriæ nobiſcum interim concurrunt ſimul*.

g *Stud. fabulis*] Ego ſemper exiſtimavi locum hunc eſſe mendoſum & viros doctiſſimos fruſtra hactenus laboraſſe in eo emendando, vel explicando. Cum vero ei quærerem medicinam, occurrit mihi commutandam forte an eſſe vocem *ſtudentibus* cum voce *ludentibus*, ut iſtic legatur *ludentibus fabulis*, ut apud Minucium *fabulis fallentibus*. Nam fabulis ludere dixit Auſonius in epiſtola tertia ad librum ut eat ad Probum. *Sueſcat peritis fabulis ſimul joçari, & ludere*. Ludentibus igitur fabulis, ſed peritis, & ſeriis, colloquium agebant Cyprianus & Donatus. Neque enim putandum eſt eorum ſermones fuiſſe ludicros aut rerum colloquia leviorum, cum de rebus maximi momenti ad gloriam, & religionem ſummi Dei pertinentibus tractaretur inter viros graves. Niſi ſi, qui mos eſt dialogorum, Donatum & ſe ipſum locutos eſſe ſuppoſuit Cyprianus quæ numquam locuti erant, ut de ipſo & Varrone ait Cicero in initio accademicarum quæſtionum. Julius Firmicus in præfatione librorum de inſtitutione matheſeos; *honeſtas & varias ſermonum fabulas ſercbamus*.

h *Erudire*] Deeſt hic aliquid. Senſus enim non eſt integer. Sed ſunt pleraque iſtiuſmodi in Cypriano. Cum videret autem Lombertus ſenſum non eſſe integrum, ita vertit hunc locum ac ſi Cyprianus ſcripſiſſet, *conſcientiam pectoris erudire juvat*.

i *Familiæ ſtrepentis*) Sanctus Hieronymus in epiſtola ad Demetriadem de virginitate ſervanda eam laudat, quod *inter gemmas & ſericum, inter eunuchorum & puellarum catervas, & adulationem & miniſteria familiæ perſtrepentis, & exquiſitas epulas, quas amplæ domus præbebat abundantia, appetiſſet jejuniorum laborem, aſperitatem veſtium, victus continentiam*. Item in epiſtola ad Lætam de inſtitutione filiæ monet ne interſit nuptiis ſervitorum, neque familiæ perſtrepentis luſibus miſceatur. Et in calce libri adverſus Helvidium inter incommoda matrimonii rurſum numerat familiam perſtrepentem.

k *Petamus b. ſedem*) Citat hunc locum Abaelardus in extremo libro ſecundo theologiæ chriſtianæ.

l *Erratici pal. nexus*) Cicero in libro de ſenectute

punt, viteam [a] porticum [b] frondea tecta fecerunt. Bene hic ſtudia [c] in aures damus; & dum in arbores & in vites oblectante proſpectu oculos amœnamus, [d] animum ſimul & auditus inſtruit & paſcit obtutus. Quamquam tibi ſola nunc gratia, ſola cura ſermonis eſt. Contemptis voluptariæ viſionis illecebris in me [e] oculus tuus fixus eſt. [f] Tam aure quam mente [g] totus auditores, & hoc amore quo diligis. Ceterum quale vel quantum eſt quod in pectus tuum veniat ex nobis? [h] Exilis ingenii angu- B ſta mediocritas tenues admodum fruges parit, A nullis ad copiam fœcundi ceſpitis [i] culminibus ingraveſcit. Aggrediar tamen facultate qua valeo. Nam & materia dicendi facit mecum. In judiciis, in concione pro roſtris, opulenta facundia volubili ambitione jactetur. Cum vero de Domino Deo vox eſt, vocis pura ſinceritas [k] non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta, ſed rebus. Denique accipe [l] non diſerta, ſed fortia, [m] nec ad audientiæ popularis illecebram culto ſermone fucata, ſed ad divinam indulgentiam prædicandam rudi veritate ſimplicia. Accipe quod ſen-

Vitis quidem, quæ natura caduca eſt, & niſi fulta ſit, ad terram fertur, eadem, ut ſe erigat, claviculis ſuis quaſi manibus quicquid eſt nacta complectitur, quam ſerpentem multiplici lapſu & erratico ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilveſcat ſarmentis, & in omnes partes fundatur. Sidonius lib. 5. epiſt. 17. *Hic pars ſub umbra palmitis adulti quam ſtipitibus altatis cancellatimque pendentibus pampinis ſuperducta texuerat.* Vide infra in notis ad librum primum teſtimoniorum adverſus Judæos cap. 21. in voce *cilicium*.

a *Viteam porticum*] Virgilius lib. 3. Georgicorum:

Hic noctem ludo ducunt, & pocula læti
Fermento atque acidis imitantur vitea ſorbis.

Prudentibus in hamartigenia: *Sepibus & denſis vallentur vitea rura.* Et in hymno ante cibum: *Hic ubi vitea pampineo brachia palmite luxuriant.*

b *Frondea tecta*) Ex Vigilio lib. 4. georgicorum, & *frondea ſemper tecta petunt*. Ovidius lib. 3. faſtorum, *frondea facta caſa eſt:* Arator lib. 2. actuum apoſtolicorum dixit frondeam comam veris. Sic Cicero enarraturus ſermones inter ipſum, Quintum fratrem, & Titum Pomponium Atticum habitos de legibus, cum dixiſſet Platonem cum Clinia, & cum Lacedæmonio Megillo æſtivo die in cupreſſetis Cnidiorum & ſpatiis ſilveſtribus de inſtitutis rerum publicarum ac de optimis legibus diſputaſſe, ait ſe & Quintum & Atticum inter proceriſſimas populos, in viridi opacaque ripa inambulantes, tum autem reſidentes quæſiiſſe iſdem de rebus aliquid uberius quam forenſis uſus deſideret. Sic Lucianus in dialogo domus Socratem ait ſub platano frondente & herba vireſcente & fonte limpido ſediſſe cum Phædro Myrrhinuſio. Vide Sirmondum in notis ad Sidonium lib. 2. epiſt. 1. in verbo *hyppodromus*.

c *In aures*) Codex Beccenſis habet *in auras*, quod ſatis congruit cum his quæ ſequuntur.

d *Annum ſimul*] Idem codex, *anima ſimul & auditus inſtruitur & paſcitur obtutus.*

e *Oculus tuus*) Hæc eſt lectio veterum editionum & plurimorum veterum codicum optimæ notæ. Primus omnium Rigaltius mutavit & edidit *oculos tuos fixus es.* Secuta eſt poſtea editio Anglicana, quæ Rigaltianam imitata eſt, quamvis in ea adnotatum ſit lectionem quam nos revocamus extare in pluribus antiquis codicibus manuſcriptis. Miror autem eam lectionem, quæ Latina non eſt, potuiſſe placere hominibus eruditis. Ortam illam eſſe manifeſtum eſt ex permutatione literarum *o*, & *u*, quas Quintilianus lib. 1. cap. 4. adnotat olim perſæpe mutari ſolitas in ſcribendo, quod etiam adnotatum reperi in l. 1. Priſciani. Itaque in vetuſtiſſimo epiſtolarum ſancti Cypriani codice 1305. bibliothecæ Colbertinæ, qui fuit olim Thuanæ, diſerte ſcriptum eſt *oculos tuos fixus eſt*, ſed ſupra lineam litera *u* juncta eſt cum his duabus vocibus, ut ſciret lector emendationem eſſe & eam eſſe veram lectionem, quæ ſuperpoſita erat. Nam ego ſæpe vidi in vetuſtis codicibus aliorum ſcriptorum eundem modum emendationis ſervatum, nimirum ubi per errorem ſcripta erat littera *o* ſuperpoſitam eſſe literam *u* & e converſo. Confirmat autem lectionem libri Colbertini. etiam ille qui fuit Raymundi epiſcopi Acconenſis, in quo ſcriptum erat *oculus tuus fixus es*. Quare recte mea ſententia fecit Lucas Fredericus Reinhartus, qui in ſua epiſtolarum ſancti martyris editione veterem lectionem revocavit & ad marginem rejecit eam quam Rigaltius ſubſtituerat. Plinus l. 11. cap. 37. *Animo autem videmus, animo cernimus. Oculi, ceu vaſa quædam, viſibilem ejus partem accipiunt atque tranſmittunt.*

f *Tam aure*) Antea legebatur *tam ore quam mente*, nullis ad copiam fœcundi ceſpitis i culminibus ingraveſcit. Aggrediar tamen facultate qua valeo. Nam & materia dicendi facit mecum. In judiciis, in concione pro roſtris, opulenta facundia volubili ambitione jactetur. Cum vero de Domino Deo vox eſt, vocis pura ſinceritas k non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta, ſed rebus. Denique accipe l non diſerta, ſed fortia, m nec ad audientiæ popularis illecebram culto ſermone fucata, ſed ad divinam indulgentiam prædicandam rudi veritate ſimplicia. Accipe quod ſentitur

peſſimo ſenſu. Neque enim ore audimus, ſed aure. Pſ. 48. *Auribus percipe verba oris mei*; & alibi ſæpe. Hunc Cypriani locum ego emendaveram ex certiſſima conjectura. Putabam autem me primum fuiſſe qui illum emendaſſet. Verum poſtea deprehendi eam emendationem fuiſſe factam ante me a Rigaltio in obſervationibus ſuis. Neque mihi placet cenſura Gronovii cenſentis hanc Rigaltii emendationem non eſſe legitimam. Nihil enim ad hunc locum faciunt verba Plinii *attentus & pendens* quæ Gronovius l. 3. obſervat. cap. 12. affert, ut oſtendat vocem *ore* non eſſe mutandam in *aure*.

g *Totus auditor*) Plinius l. 1. cap. 7. loquens de Deo: *Totus eſt viſus, totus auditus.* Item Novatianus in libro de Trinitate. *Cæterum ipſe totus oculus, quia totus videt, totus auris, quia totus audit.* Hinc ſanctus Leo Papa in ſermone nativitatis Domini: *Dominus tuus ubique præſens.* Et Cyprianus ipſe initio libri de oratione dominica pag. 204. ait *Deum ubique eſſe præſentem, audire omnes & videre.*

h *Exilis ingenii*) Hieronymus in præfatione libri tertii in epiſtolam ad Galatas, *exilis ingenii rivulum vix parvo ſtrepentem murmure ſentientes.* Ruricius epiſcopus Lemovicenſis lib. 1. epiſt. 10. *me ſciatis laborare egeſtate ac ſterilitate exilis ingenii.* Symmachus lib. 9. ep. 101. *Mei ingenii exilitas etiam parum miratur.* Aliis verbis idem dixit Lactantius in capite primi libri de opificio Dei, *quantum poſſibilitas intelligentiæ meæ pervidet.* Caſſianus in præfatione collationum, *in quantum tenuitas noſtri ſuffecit ingenii.* Julius Firmicus in præfatione de inſtitutione matheſeos: *In nobis tenue eſt ingenium.* Pro quo Martialis l. 9. epigr. 51. dixit puſilium ingenium. Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *Grandes materias ingenia parva non ſuſtinent.* Arnoldus Bonevalenſis in editione Anglicana: *Sublimes materias ſublimium ingeniorum exigunt tractatores.* Recte. *Etenim magna ingenia*, ut ait Velleius Paterculus, *magnis adjutoribus egent.* Præclare Quintilianus in præfatione oratoriarum inſtitutionum: *Illud tamen in primis teſtandum eſt, nihil præcepta atque artes valere niſi adjuvante natura. Quapropter cui deerit ingenium non magis hæc ſcripta ſunt quam de agrorum cultura ſterilibus terris.* Idem lib. 8. cap. 4. ait ut terram cultu, ſic animam diſciplinis uberiorem fieri. Ammianus Marcellinus initio libri 16. *inſtrumenta omnia mediocris ingenii ſi ſuffecerint commoturus.*

i *Culminibus*) Ita omnes editiones ante Pamelianam. Conſentiunt etiam vetera exemplaria. Quamquam autem vox *culmis*, quam Pamelius alteri ſubſtituit, bona ſit & bonum ſenſum conſtituat, revocandam eſſe putavi veterem lectionem, quæ & ipſa optima eſt. Culmen enim ſignificat ſummitatem alicujus rei. In codice Turonenſi ſcriptum eſt *culminibus* & ſupra lineam *vel culmis*.

k *Non eloq. viribus,*) Hieronymus in epiſtola ad Pammachium pro libris ſuis adverſus Jovinianum. *Porro eloquentiam, quam pro Chriſto in Cicerone contemnis, in parvulis non requiras. Eccleſiaſtica interpretatio, etiamſi habet eloquii venuſtatem, diſſimulare eam debet, & fugere.*

l *Non diſerta*) Hieronymus in epiſtola ad Nepotianum de vita clericorum: *Audi igitur, ut beatus Cyprianus ait, non diſerta, ſed fortia.* Ruricius lib. 1. epiſt. 17. *Certi ſumus quod non tam diſerta cupitis audire quam fortia.* Julianus Pomerius l. 3. de vita contemplativa c. 34. *Prudentibus viris non placent phalerata ſed fortia.*

m *Nec ad audientiæ*) Codex epiſcopi Acconenſis, *nec audientiæ popularis illecebra culto ſermone fucata.*

titur antequam discitur, nec per moras temporum longa agnitione colligitur, sed compendio gratiæ maturantis hauritur. [a] Ego cum in tenebris atque [b] in nocte cœca jacerem, cumque in salo jactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ nescius, veritatis ac lucis alienus, difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar quod in salutem mihi divina indulgentia pollicebatur, ut quis [c] renasci denuo posset, utque in novam vitam lavacro aquæ salutaris animatus quod prius fuerat exponeret, & corporis licet manente compage, hominem animo ac mente mutaret. Qui possibilis, ajebam, est tanta conversio, ut repente ac perniciter exuatur quod vel genuinum situ materiæ naturalis obduruit, vel usurpatum diu senio vetustatis inolevit? Alta hæc & profunda penitus radice sederunt. Quando parsimoniam discit qui epularibus cœnis & largis dapibus assuevit, & qui pretiosa veste conspicuus [d] in auro atque in purpura fulsit, ad plebejum se ac simplicem cultum quando deponit? [e] Fascibus ille oblectatus & honoribus esse privatus & inglorius non potest. Hic stipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu [f] officiosi agminis honestatus, [g] pœnam putat esse cum solus est. Tenacibus semper [h] illecebris necesse est, ut solebat, vinolentia invitet, inflet superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, [i] libido præcipitet. Hæc egomet sæpe mecum. Nam ut ipse quamplurimis vitæ prioris [k] erroribus implicitus tenebar, quibus exui me posse non crederem, sic vitiis adhærentibus obsecundans eram, & desperatione meliorum malis meis veluti jam propriis ac vernaculis [l] offavebam. Sed postquam undæ genitalis auxilio superioris ævi labe detersa, in expiatum pectus serenum ac purum desuper se lumen infudit, postquam cœlitus spiritu hausto in novum me hominem nativitas secunda reparavit, mirum in modum protinus confirmare se dubia, patere clausa, lucere tenebrosa, facultatem dare quod prius difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur, ut esset agnoscere terrenum fuisse quod prius carnaliter natum delictis obnoxium viveret, Dei esse cœpisse quod jam spiritus sanctus animaret. Scis ipse profecto & mecum pariter recognoscis quid detraxerit nobis

a *Ego cum in tenebris*) Citat hunc locum sanctus Augustinus sermone 312. in nova editione. Videtur autem Sedulius ab hoc loco mutuasse quæ de sua conversione ad Deum scribit in epistola ad Macedonium. *Cum sæcularibus igitur studiis occupatus*, inquit, *vim impatientis ingenii, quod divinitatis in me providentia generavit, non utilitati animæ sed inani vitæ dependerem, & literariæ solatia disciplinæ lusibus infructuosi operis, non auctori, deservire, tandem misericors Deus rerum conditor clementius fabricam sui juris aspexit & stultos in me mundanæ sapientiæ diutius haberi sensus indoluit ac fatuum prudentiæ mortalis ingenium cœlesti sale condivit. Mox ut carnis oculos interior caligo deseruit, per sentes dumosi ruris errantia in herbam florei cespitis revolvi vestigia, totoque nisu melioris arbitrii cultum illustrati pectoris Deo dicavi.* Minucius Felix de se loquens, *cum discussa caligine tenebrarum profunda in lucem sapientiæ, & virtutis emergerem*. Lucianus presbyter Antiochenus apud Rufinum lib. 9. cap. 6. asserens fidem nostram adversus gentiles: *Erravimus etiam nos aliquando, & simulacra quæ ipsi finximus deos cœli, ac terræ putabamus auctores.* Commodianus instructione 26. *Gens & ego fui perversa mente moratus, & vitam istius sæculi veram esse putabam.* Vide etiam instruct. 1. & 33.

b *In nocte cæca*) idest idololatria. Hieronymus in caput tertium Jonæ: *Proponamus nobis beatum Cyprianum, qui prius idololatriæ assertor fuit, & in tantam gloriam crevit eloquentiæ ut oratoriam quoque doceret Carthagini, audisse tandem sermonem Jonæ, & ad pœnitentiam conversum in tantam venisse virtutem ut Christum publice prædicaret, & pro illo cervicem gladio flecteret.*

c *Renasci*) Non enim nascimur sed renascimur christiani. Tertullianus in apologetico: *Fiunt non nascuntur christiani.* Item Hieronymus in libro adversus Vigilantium & in epistola ad Lætam de institutione filiæ. Apud Primasium in prologo commentarii in epistolas Pauli christiani ajunt ad Judæos: *Filios Abrahæ non facit nativitas sed fides.* Vide quæ de christianorum nativitate ait Munulus a Girba in Concilio Carthaginensi, & quæ Pontius diaconus in vita Cypriani dicit de nativitate cœlesti.

d *In auro ..... purpura*) Hieronymus in epistola ad Heliodorum de laude vitæ solitariæ & in epistola ad Lætam de Institutione filiæ, *in auro atque purpura ludere.* M. Cato A. Gellium lib. 11. cap. 18. *Fures privatorum facinorum in nervo atque in compedibus ætatem agunt, fures publici in auro atque in purpura.* Sanctus Ambrosius, sive quis alius lib. 3. officior. cap. 3. ait: *Servorum tamen occulta furta, divitum rapinæ publicæ,* Seneca epist. 76. *Nemo ex istis quos purpuratos vides felix est, non magis quibus sceptrum & chlamydem in scena fabulæ assignant.*

e *Fascibus ille*) Ista Cyprianum de se scripsisse censuit Guillelmus Caye, quia putabat illum honoribus in republica functum antequam fieret christianus. Verum cum nuspiam inveniamus illum habuisse honores, magistratus, imperia, nulla nos ratio movere potest ut verba illa pertinere putemus ad Cyprianum. Rhetorem fuisse scimus, sed non proconsulem, prætorem, aut præsidem, nec ullo alio magistratu functum. Error ille hinc ortus est quod Cyprianum nostrum confudit cum Cypriano Antiocheno. Porro fascium decus & imperium dixit Columella in præfatione librorum de agricultura.

f *Officiosi agminis*) In uno ex veteribus libris meis legitur *honestioris agminis*, Sic etiam habebat codex episcopi Acconensis.

g *Pœnam patat*) Vide quæ de hoc argumento annotat Casaubonus ad librum tertium Svetonii in verbo: *Si non dominaris*,

h *Illecebris*) In editionibus Pamelii & Rigaltii additur *assuetum*. Angli annotant Pamelium vocem illam addidisse contra fidem omnium veterum exemplarium. Quod verum est. Ego enim illam non reperi nisi in uno regio quod fuit olim sancti Martini Tornacensis. In Divionensi, in recentiore Remigiano, & in uno meo scriptum est *deditum*. Quod indicare videtur adjectam hanc vocem fuisse ab eo qui putaret deesse hic aliquid. Itaque arbitratus sum recte censuisse Anglos illam esse eliminandam.

i *Libido præcipitet*) Seneca epist. 10. *Tunc audaciam acuit, libidinem irritat, iracundiam instigat.* Commodianus instructione 63. *libido præcipitat.* Ubi interim admonendum est, quamvis res sit exigui momenti, in veteri libro Commodiani istic scriptum esse *Belligerare cupis* pro eo quod Rigaltius edidit *Belligerare quæris*.

k *Erroribus*) Plerique libri veteres & editiones omnes ante Manutianam præferunt *horroribus*. Et tamen multi libri habent *erroribus*. Quod ego puto istic esse melius. Contra paulo infra retinui *horroribus* in hac ipsa epistola, ut suo loco dicetur.

l *Offavebam*) Ita scriptum vidi in quibusdam libris veteribus: pro quo veteres editiones ante Rigaltianam habebant *adsavebam*. Infra in epist. 52, videmus *offocari* pro *suffocari*, & *offectura* pro *effectura* in sententia quam in causa baptismi hæreticorum protulit Munulus a Girba in Concilio Carthaginensi.

bis quidve contulerit mors iſta criminum, vita virtutum. Scis ipſe, nec prædico. [a] In proprias laudes odioſa jactatio eſt, quamvis non jactatum poſſit eſſe, ſed gratum, quicquid non virtuti hominis adſcribitur, ſed de Dei munere prædicatur; ut jam non peccare eſſe cœperit fidei, quod ante peccatum eſt fuerit erroris humani. Dei eſt, inquam, Dei eſt omne quod poſſumus. Inde vivimus, inde pollemus, inde ſumpto & concepto vigore hic adhuc poſiti futurorum indicia prænoſcimus. Sit tantum [b] timor innocentiæ cuſtos, ut qui in mentes noſtras indulgentiæ cœleſtis allapſu clementer Dominus influxit, in animi oblectantis hoſpitio juſta obtemperatione teneatur, [c] ne accepta ſecuritas indiligentiam pariat, & vetus denuo hoſtis obrepat. Ceterum ſi tu innocentiæ, ſi juſtitiæ [d] viam teneas, ſi [e] illapſa firmitate veſtigii tui incedas, ſi in Deum viribus totis ac toto corde ſuſpenſus hoc ſis tantum quod eſſe cœpiſti, tantum tibi ad licentiam datur quantum gratiæ ſpiritalis augetur. Non enim, qui beneficiorum terreſtrium mos eſt, in capeſſendo munere cœleſti menſura ulla vel modus eſt. Profluens largiter ſpiritus nullis finibus premitur, nec coercentibus clauſtris intra certa metarum ſpatia frænatur. Manat jugiter, exuberat affluenter. Noſtrum tantum ſitiat pectus & pateat. Quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde jam facultas datur, caſtitate ſobria, mente integra, voce pura, [f] virtute ſincera, in [g] medelam dolentium poſſe vene-

a *In proprias laudes*) Ruricius lib. 2. epiſt. 1. *In propriis laudibus, ſicut dicitur, eſt odioſa jactatio.* Ita vetus codex ſancti Galli, pro quo Caniſius edidit *jactantia*. Quo verbo uſum eſſe Cyprianum ſatis conſtat. Vera profecto eſt illa Cypriani ſententia. Unde illud vulgatum: *Laus proprio ſordeſcit in ore.* Proverbiorum 21. *Laudet te alienus, & non os tuum.* Auguſtinus in epiſtola ad Valerium Comitem: *Et ideo de te narratio ſuavior nobis erat quia ea dicebat, quæ ipſe non poſſes, ne quidem me inquirente, reſcribere, ne tuarum laudum, quod ſancta ſcriptura prohibet, fieres prædicator.* Apud Euſebium lib. 2. hiſt. eccleſ. cap. 30. multum vituperatur Paulus Samoſatenus quod de ſe magnifice loqueretur, non ut epiſcopus, ſed ut ſophiſta quidam & impoſtor. Plinius lib. 1. epiſt. 8. *Etenim ſi alienæ quoque laudes parum æquis auribus accipi ſolent, quam difficile eſt obtinere ne moleſta videatur oratio de ſe aut de ſuis differentis.* Dionyſius Halicarnaſſeus in initio hiſtoriarum ſuarum ait non futurum ſe eſſe multum in propriis laudibus, quod audientibus graves moleſtaſque eas eſſe ſciret. Symmachus lib. 1. epiſt. 1. *Nempe derides quod de me aliqua juſto indulgentius prædicavi. Et hæc eſt vera atque digna reprehenſio. Omnis quippe oſtentatio non caret ſuſpicione mendacii; quia quicquid aſſumitur, proprium non putatur. Debinc jactantia avara laudis multum decoquit de pudore.* Hinc fortaſſis illud Symmachianum a Sidonio laudatum: *Ut vera laus ornat, ita falſa caſtigat.* Cui ſententiæ conſonat Anaſtaſius Papa in epiſtola ad Joannem epiſcopum Hieroſolymitanum: *Duplex enim cauſa me hoc poſcere conſtringit, ne conſacerdotis tui ſenſibus aut dolorem falſa laus ingerat, aut pudorem vera ſuccendat.* Quintilianus lib. 4. cap. 1. *Nonnunquam contingit relatio meritorum, de quibus verecundius dicendum erit ſua quam aliena laudantis.* Et lib. 11. cap. 1. *Omnis ſui vitioſa jactatio eſt, affertque audientibus non faſtidium modo, ſed plerumque etiam odium.* Ante cum Cicero dixerat in libro primo officiorum: *Deforme etiam eſt de ſeipſo prædicare.* Sciebat enim verum eſſe quod Julius Cæſar ait in libro ſecundo commentariorum de bello civili, libenter homines de ſuis laudibus prædicare, quod non factitaſſe illum tradit Dio Caſſius lib. 37. Et tamen idem Cicero putabat licere interdum de ſe magnifice prædicare. Ait quippe in libro primo officiorum: *Licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ & facinorum imitatio pertinet.* Idem in oratione de reſponſis aruſpicum: *Poteſt quiſquam in rebus magnis cum invidia verſatus ſatis graviter contra inimici contumeliam ſine ſua laude reſpondere.* Plautus in Amphitruone: *Qui non deliquit, decet audacem eſſe, confidenter pro ſe & proterve loqui.* Licet enim aliquando excurrere in proprias laudes, exemplo ſancti Pauli apoſtoli in epiſtola ſecunda ad Corinthios: *In quo quis audet, ut inſipiens dico, audeo & ego. Hebræi ſunt, & ego, Iſraelitæ ſunt, & ego. Miniſtri Chriſti ſunt, ut minus ſapiens dico, plus ego, In ſudoribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis ſupra modum, in mortibus frequenter &c.* Quomodo autem ſe quis poſſit aliquando laudare explicat ſanctus Auguſtinus in pſalmum 144. Extat apud Plutarchum libellus qua quis ratione ſe ipſum citra invidiam laudare poſſit. Ariſtoteles de ſemetipſo (ut Valerius Maximus tradit, lib. 7. cap. 3.) in neutram partem loqui debere prædicabat, quoniam laudare ſe vani, vituperare ſtulti eſſet. Nam in ſe dicere non eſt fere niſi ſcurrarum, ut ait Quintilianus lib. 6. cap. 3. Vide Demoſthenis orationem de corona.

b *Timor innoc. cuſtos*) Columella in præfatione libri duodecimi: *Metus plurimum confert ad diligentiam cuſtodiendi.* T. Livius lib. 34. *Diſciplina cuſtos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet.* Vegetius l. 4. cap. 12. *Timor magis frangit inſuetos.* Tertullianus lib. 2. de cultu feminarum: *Timor fundamentum ſalutis eſt.* In pſalmo 118. *Initium ſapientiæ timor Domini.* Et alibi, *Beatus vir qui timet Dominum.* Lactantius in libro de ira Dei cap. 11. ait religionem eſſe non poſſe ubi metus nullus eſt. Item illud in lib. 3. Thebaidos, & apud Petronium: *Primus in orbe deos fecit timor.* Relatio Leonis Papæ II. ad Conſtantinum Imperatorem inſerta actis ſextæ ſynodi: *Pietas enim veſtra fructus miſericordiæ eſt. Poteſtas autem cuſtos eſt diſciplinæ.* Ennodius in vita ſancti Epiphanii ait verecundiam eſſe matrem bonorum operum.

c *Ne ſecuritas*) Cyprianus in libro de lapſis pag. 132. *Traditam nobis diſciplinam pax longa corruperat.* Secundæ enim res, ut ait T. Livius libro ſexto, negligentiam creant; ideoque eis non multum fidendum: idem ait in libro 42. Vide notas noſtras ad librum ſextum Salviani.

d *Viam teneas*) Quidam libri veteres præferunt *ſemitam*. Pamelius a quo ceteri acceperunt, edidit, *ſi juſtitiam teneas, ſi illapſa firmitate veſtigii tui incedas, ſi in Deum viribus totis &c.*

e *Illapſa*) Id eſt, ſi ita firmo pede viam juſtitiæ teneas ut ab ea non deflectas, ut non labaris, *illapſa*, ideſt non lapſa. Libellus precum Marcellini & Fauſtini, *inlapſa firmitate veſtigii*. Quæ ſunt verba Cypriani.

f *Virtute ſincera*) Iſta exciderunt in editionibus Pamelii & Rigaltii. Extant enim in aliis & in multis antiquis codicibus, Anglicana editio repoſuit.

g *Medelam dolentium*) Ita codex monaſterii Beccenſis, & codex epiſcopi Acconenſis. Veronenſis & unus Vaticanus *medellam dolentium*. Veteres editiones habebant *in medulla adoleſcentium*. Morellius poſuit *in medulla adolentium*. In codice ſancti Arnulphi Metenſis ſcriptum eſt *in medela adolentium*. In uno regio & in uno meo, *inde medela languentium*. Atque hanc lectionem eſſe meliorem exiſtimaſſe videtur Rigaltius, & vocem *dolentium*, quæ hodie extat in vulgatis editionibus, cenſet eſſe potius ab interprete quam ab auctore. Et quia in antiquis editionibus videbat ſcriptum eſſe *in medulla adoleſcentium*, quam ſcripturam confirmant quædam vetera exemplaria, hinc collegit emendatiſſimum fore hunc locum ſi ſcriberetur *in medelam doleſcentium*. Verum ego hanc vocem nuſpiam reperi. Itaque puto lectionem veterum librorum, quam retinui, præferendam eſſe voci novæ, quæ nullam aliam habet originem, quam conjecturam Rigaltii. In epiſtola 54. pag. 77. ſcriptum eſt: *Merito trahebatur dolentium pœniten-*

[a] venenorum virus extinguere, animorum de- A
fipientium labes reddita fanitate purgare, infeftis jubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem, immundos & [b] erraticos fpiritus, qui fe expugnandis hominibus immerferint, ad confeffionem minis increpantibus cogere ut recedant, duris verberibus urgere, conflictantes, [c] ejulantes, gementes incremento pœnæ propagantis extendere, flagris cædere, igne torrere. Res illic geritur, nec videtur; occulta plaga, & pœna manife- B
fta. Ita quod effe jam cœpimus acceptus fpiritus licentia fua potitur; quod necdum corpus ac membra mutavimus, adhuc carnalis afpectus fæculi nube cœcatur. Quantus hic animi potentatus, quantus vis eft, non tantum ipfum ut quis expiatus & purus nulla incurfantis inimici labe capiatur, fed adhuc majorem & fortiorem viribus fieri, ut in omnem adverfarii graffantis exercitum imperiofo jure dominetur? Atque ut illuftrius veritate patefacta divini muneris indicia clarefcant, lucem tibi ad cognitionem dabo, [d] malorum caligine abfterfa, [e] operti fæculi tenebras revelabo. Pauliſper te crede fubduci [f] in montis ardui verticem celfiorem, fpeculare inde rerum infra te jacentium facies; & oculis in diverfa porrectis, ipfe a terrenis contactibus liber fluctuantis mundi turbines intuere. Jam fæculi & ipfe miſereberis, tuique admonitus & plus in Deum gratus majore lætitia quod evaferis gratulaberis. Cerne tu itinera latronibus clauſa, maria obfeffa prædonibus, cruento horrore caſtrorum bella ubique diviſa. Madet orbis mutuo fanguine; & [g] homicidium cum admittunt fingulí crimen eſt, [h] virtus vocatur cum publice geritur. Impunitatem fceleribus acquirit, non innocentiæ ratio, fed fævitiæ magnitudo. Jam ſi ad urbes ipfas oculos tuos atque ora convertas, [i] celebritatem offendes omni ſolitudine

nitentia. Porro *medulla* pro *medulla* poſitum aliquando fuiſſe per errorem librariorum videre poterit lector in tomo ſecundo Capitularium pag. 1011.

a *Venenorum*) Duo libri veteres habent *veternoſum*.

b *Erraticos ſpiritus*) Infra in libro de idolorum vanitate pagina 226. *Spiritus inſinceri & vagi*. Ubi vide notas.

c *Ejulantes*) Tertullianus in apologetico: *Chriſtum timentes in Deo & Deum in Chriſto ſubjiciuntur ſervis Dei & Chriſti. Ita de contactu atque afflatu noſtro, contemplatione & repræſentatione ignis illius correpti, etiam de corporibus noſtro imperio excedunt inviti & dolentes & vobis præſentibus erubeſcentes*. Idem adverſus Scapulam: *Dæmones autem non tantum reſpuimus, verum & revincimus & quotidie traducimus & de hominibus expellimus, ſicut plurimis notum eſt*. Minucius Felix: *Hæc omnia ſciunt plerique veſtrum ipſos dæmones de ſemetipſis confiteri quoties a nobis & tormentis verborum & orationis incendiis de corporibus exiguntur*. Julius Firmicus de errore prophanarum religionum: *Sic in corpore hominum conſtituti dii veſtri verbo Dei ſpiritualium flammarum igne torquentur, & qui apud vos quaſi dii coluntur, apud nos religioſæ fidei medela Chriſti gratia ſuniano ſubjacentes imperio & tormenta repugnantes ſuſtinent, & victi pœnis ultricibus ſubjugantur*. Lactantius lib. 4. cap. 27. *Quanto terrori ſit dæmonibus hoc ſignum ſciet qui viderit, quatenus adjurati per Chriſtum de corporibus quæ obſederint fugiant*. Etiam reliquiæ martyrum fugabant dæmones. In libello quippe precum Marcelliini & Fauſtini ſcriptum eſt de virtute reliquiarum Rufiniani martyris: *Sciunt hoc Neapolitani in Campania, ubi reliquiæ cruoris ejus in obſeſſis corporibus dæmonia affligunt*. Vide Hieronymum in libro adverſus Vigilantium, ubi idem teſtatur de reliquiis martyrum.

d *Majorum*) Eraſmus addidit *blandientium*. Sed hæc vox neque in veteribus libris extat neque in antiquis editionibus. Infra tamen legitur *malorum blandientium virus*. Hinc ergo videtur Eraſmus accepiſſe.

e *Operti*) Neſcio qua auctoritate ductus Rigaltius maluit edere *opertas* contra omnium veterum librorum & editionum fidem. Nam epitheton illud nullo modo convenit cum tenebris, quæ ſemper opertæ ſunt. Niſi ſi vidit codicem ſancti Arnulphi Metenſis, in quo ſolo reperi ſcriptum *opertas*. Scio Apulejum ſcripſiſſe, *noctemque & opertas éxoptat ultro tenebras*. Verum ejus auctoritas tanti non eſt ut mutari propterea debeat oratio Cypriani. Nam ipſe Cyprianus in libro de opere & eleemoſynis pag. 242. dixit, *oculi ſuperfuſi nigroris tenebris & nocte contecti*. Et Virgilius: *Nox operit terras*. Apud Ovidium Æmus mons opertus nubibus, *& fluidis adopertus nubibus æther*. Palladius lib. 1. de re ruſtica tit. 3. *loca nebularum noctibus abſoluta*. Et nihilominus Angli retinuerunt editionem Rigaltii. Miror autem eum monuiſſe ſcriptum eſſe *operti* in codice Corbejenſi, in quo certum eſt non haberi epiſtolam ad Donatum.

f *In montis ardui*) Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *O ſi poſſemus in talem aſcendere ſpeculam de qua univerſam terram ſub noſtris pedibus cerneremus, jam tibi oſtenderem totius orbis ruinas, gentes gentibus & regnis regna colliſa*. Matthæus Boſſus libro 1. epiſt. 1. ad Philippum Parmenſem, in qua diſputat de mundi fuga atque contemptu: *Quod tu quoque ut plene percipias, a cæteris animum oro parumper averte atque veluti in ſublimi ſpecula pone atque conſtitue, unde uno ſpectes & cernas intuitu quæ deorſum hic inter omnes miſeranda & tetra geruntur*. Sic Mercurius apud Lucianum in contemplantibus volens oſtendere Charonti ea quæ in orbe terrarum fiebant, eum in excelſum montem arboribus denſum deducit, ut inde omnia videre poſſit.

g *Homicid. c. admittunt*) Seneca: *Ex ſenatuſconſultis plebiſque ſcitis ſæva exercentur, & publice jubentur vetita privatim*. In comœdia Queroli ſcriptum eſt neminem dicere verum, & falſum dicere crimen non eſſe, quia commune eſt, id eſt vulgo fit; & ideo licitum eſt. Vetus auctor altercationis ſynagogæ & eccleſiæ fol. 41. *ſed quoniam mos erat, crimen non erat*.

h *Virtus vocatur*) Lactantius lib. 1. cap. 18. *Quo plures homines afflixerint, ſpoliaverint, occiderint, eo ſe nobiliores & clariores putant, & inanis gloriæ ſpecie capti ſceleribus ſuis nomen virtutis imponunt*. Seneca Hercule furente: *Proſperum ac felix ſcelus virtus vocatur*. Idem Hercule Oeteo: *Vitium impotens virtus vocatur*. Lucanus lib. 1. *ſcelerique neſando nomen erit virtus*. Auctor epiſtolæ ſecundæ ad amicum ægrotum inter opera Hieronymi: *injuriam feciſſe virtus eſt*.

i *Celebritatem ſol*) Contra in epiſtola Zoſimi Papæ ad Heſychium: *Monachorum ſolitudo omni frequentia major*. Nam, ut ait Hieronymus in epithaphio Marcellæ, monachorum erat immodica multitudo. Quippe monachi, quibus interdictæ erant civitates, deſerta loca & vaſtas ſolitudines ſequi atque habitare jubentur, ut eſt in Codice Theodoſiano. Hieronymus in epiſtola ad ruſticum monachum ſcripſit: *Quid deſideramus urbium frequentiam qui de ſingularitate cenſemur?* Sed iſta diſciplina ut ferme accidit, in diverſum mutata fuit ſequentibus temporibus, & monachi paulatim, relictis ſedibus ſuis, in urbes commearunt. Non damno poſteriorem hanc inſtitutionem, cum ſciam, una & ſola fidei regula irreformabili manente, ut Tertullianus ait, cetera converſationis & diſciplinæ admittere novitatem correctionis. Scio præterea & mecum totus orbis ſcit ingentia commoda proveniſſe reipublicæ chriſtianæ ex monachorum inter nos habitantium converſatione & ex ſtudiis eorum in communem eamque magnam eccleſiæ utilitatem. Sed a me obtinere non poſſum quin damnem ſarabaitas quoſdam & gyrovagos qui ſe eremitas eſſe ajunt, & nihil minus ſunt, cum frequentiſſime derelinquant ſolitudines ſuas & urbes frequentent aperte contra vitæ formam quam ſibi præ-

ne triſtiorem. Paratur gladiatoris ludus, ut libidinem crudelium luminum ſanguis oblectet. Impletur in ſuccum cibis fortioribus corpus, & arvinæ toris membrorum moles robuſta pingueſcit, ut ſaginatus in pœnam carius pereat. [a] Homo occiditur in hominis voluptatem; & ut quis poſſit occidere peritia eſt, uſus eſt, ars eſt. Scelus non tantum geritur, ſed & docetur. Quid poteſt inhumanius, quid acerbius dici? Diſciplina eſt ut perimere quis poſſit, & gloria eſt quod perimit. Quid illud, oro te, quale eſt ubi ſe feris objiciunt [b] quos nemo damnavit, [c] ætate integra, [d] honeſta ſatis forma, [e] veſte pretioſa. [f] Viventes [g] in ultroneum funus ornantur, malis ſuis miſeri gloriantur. [h] Pugnant ad beſtias, [i] non crimine, ſed furore. Spectant filios ſuos patres. Frater in cavea eſt, & ſoror præſto eſt. Et ſpectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplificet, ut mœroribus ſuis mater interſit, hoc, proh dolor, mater & redimit; & in tam impiis ſpectaculis tamque diris & funeſtis eſſe ſe non putant oculis parricidas. Converte hinc vultus ad [k] diverſi ſpectaculi non minus pœnitenda [l] contagia; in theatris quoque conſpicies quod tibi & dolori ſit & pudori. Cothurnus eſt tragicus priſca facinora carmine recenſere. De [m] parricidiis & inceſtis horpræſcripſeruht. Illud in primis ſæpe miratus ſum, fuiſſe paulo ante hos trecentos annos unum epiſcopum, Joannem videlicet epiſcopum Giennenſem, qui, dimiſſo epiſcopatu, palam & publice profeſſus eſt ſe velle ducere vitam eremiticam. & tamen ſemper reſidebit in curia Romana, & qui ſecundum inſtitutum ſuum procul abeſſe debebat a tractatione negotiorum publicorum, ſe totum dabat miſcendis rebus in initiis nefandi illius ſchiſmatis quod poſt mortem Gregorii Papæ XI. exortum eſt in eccleſia Romana.

locum unde accepit hanc lectionem. At ego inveni ita ſcriptum fuiſſe in libro Veronenſi. Vocem vero *beſtiæ*, quæ certe inutilis eſt in hoc loco, neque in aliis libris antiquis inveni neque in antiquis editionibus. Et hunc quoque locum infeliciter vertit Lombertus, non ſua culpa, ſed quia exprimere voluit id quod legebat in editione Rigaltii. Sic ergo vertit. *Des beſtes combattent ainſi contre les beſtes, non pour expier leurs crimes, mais pour aſſouvir leur fureur*. Verus ſenſus eſt iſte. Pugnant gladiatores ad beſtias, id eſt cum beſtiis, non crimine, id eſt, non ad beſtias damnati pro ſuis criminibus, ſed furore, ut videlicet ſe fortes oſtendant & peritos in arte gladiatoria. Recte igitur Angli ſuſtulerunt vocem *beſtiæ* ab hoc loco, quoniam, ut ipſi ajunt, cum de hominibus agat auctor, minime putandus eſt illos frigido & populari convicio beſtias appellaſſe. Ludum beſtiarum & beſtiariorum dixit Seneca epiſt. 66. & 70. Vide eumdem lib. 2. de ira Dei cap. 8. & Symmachum lib. 2. epiſt. 46. cum notis Jureti. Ceterum admoneo Rigaltium in addendis ad obſervationes ſuas dicere ſcriptum eſſe *errore* pro *furore* in libro Nicolai Fabri. Quod verum non eſt.

a *Homo occiditur*) Seneca epiſt. 7. *Nunc omiſſis nugis mera homicidia ſunt*. Idem lib. 1. de vita beata cap. 2. *Gladiatoribus quare populus iraſcitur & tam inique ut injuriam putet quod non libenter pereunt? Contemni ſe judicat, & vultu, geſtu, ardore de ſpectatore in adverſarium vertitur*. Tertullianus in libro de ſpectaculis: *Certe quidem gladiatores innocentes in ludum veniunt ut publicæ voluptatis boſtiæ fiant. Etiam qui damnantur in ludum, quale eſt ut de leviore delicto in homicidas emendatione proficiant*. Et paulo poſt; *Immo qui propter homicidæ pœnam probandam ad ſpectaculum venit, idem gladiatorem ad homicidium flagellis & virgis compellit invitum*. Acta ſanctarum Perpetuæ, & Felicitatis: *Cum populus illos in medio poſtularet ut gladio penetranti in eorum corpore oculos ſuos comites homicidii adjungeret*, &c. Prudentius in hamartigenia. *Sanguinis humani ſpectacula publicus edit confeſſus ..... obſervant hilarem de funere plebem*. Idem libro primo adverſus Symmachum:

Funditur humanus latiali in funere ſanguis,
Confeſſuſque illic ſpectantem ſolvit ad aram
Platonis fera vota ſui.

Vide Lactantium l. 6. cap. 20. Caſſiodorum l. 5. epiſt. 42. & Muretum in epiſtolam 7. Senecæ.

b *Quos nemo damnavit*) In editione Morellii legitur, *quos nemo damnavit ad beſtias*; Sed iſtud eſt purum gloſſema.

c *Ætate integra*) Pacuvius apud A. Gellium l. 13. cap. 28. *Ætate integra, feroci ingenio, facie procera virum*.

d *Honeſta forma*) Codex Gratianopolitanus habet *venuſta*.

e *Veſte pretioſa*) Infra in libro de habitu virginum pag. 175. *aut veſte pretioſa*. Ex Paulo.

f *Viventes*) Pamelius adjecit *juvenes* ex codice Camberonenſi. Verum cum ea auctoritas ſit ſingularis, & non conſtet hic agi de juvenibus, ſed de viris fortibus, hæc vox ſublata eſt in ſequentibus editionibus. Quamquam lectio quæ *juvenes* habet poteſt confirmari ex iis veterum locis quæ refert Bulengerus in libro de venatione circi cap. 3.

g *Inultr. Funus*) id eſt, ſe ipſi ſponte & ultro deſtinant ad mortem. Funus autem iſtic ſignificat mortem, cadaver, non vero ſolennia exſequiarum, uti fuſius oſtendemus ad epiſtolam 31. Cypriani. Non cepit ergo ſenſum hujus loci Lombertus. Sic enim vertit. *Des gens à la fleur de leur aage, bien faits, bien veſtus, s' apreſtent de ſang froid pour faire eux-meſmes leurs funerailles*.

h *Pugnant ad beſtias*) Rigaltius ſcripſit: *Pugnant ad beſtias beſtiæ*. Quod ille mihi videtur accepiſſe ex annotatione marginali Nicolai Fabri ad editionem Pamelianam, ubi vir doctiſſimus ſcripſit: *Pugnant ad beſtias beſtiæ, non nomine, ſed furore*. Sed non indicavit

i *Non crimine*) Arnobius l. 2. *interficere ſe alios nullius ob meriti cauſam, ſed in gratam voluptatem confeſſorum*. Rufinus lib. 11. cap. 18. *vindictam dari non crimini ſed furori*.

k *Diverſi ſpectaculi*) Ita veteres libri fere omnes & veteres editiones. Pro quo Pamelius & alii poſt eum poſuerunt *diverſa*. Quam lectionem, ne quid diſſimulem, reperi in duobus antiquis codicibus.

l *Contagia*) Lubenter arripio occaſiones quæ ſe offerunt emendandi loca veterum ſcriptorum quæ mihi videntur eſſe depravata. In epiſtola quinta Hormiſdæ Papæ ad epiſcopos per Hiſpaniam conſtitutos ita vulgo ſcriptum eſt, *ab omni vos errantium communione ſeparetis*, & in margine *contagione*. At in vetuſtiſſimo & optimo codice bibliothecæ Colbertinæ legitur *cognatione*, & in alio item vetuſtiſſimo monaſterii ſancti Remigii Remenſis *cognitione*. Quæ duæ lectiones, quamvis falſæ, oſtendunt legendum eſſe *contagione*. Confirmant autem hanc lectionem ea quæ præcedunt.

m *Parricidiis*) Ita ſcriptum vidi in editione Morelliana & in tredecim codicibus antiquis. Sic etiam in ſuo ſe legiſſe teſtatur Gronovius c. 3. obſervationum ſuarum in ſcriptoribus eccleſiaſticis. Aliæ editiones & decem libri veteres habent *parricidis*. Illud quoque addam, quamvis fortaſſe ſit extra rem, Hieronymum in dialogo adverſus Pelagianos parricidam vocare eum qui cum poſſit hominem de morte liberare non liberat, & in libro ſecundo adverſus Jovinianum parricidas ex ſententia Pythagoreorum qui abietem quemcumque ſuccideriht. Optatus autem in libro ſeptimo adverſus Donatiſtas ait illum eſſe homicidam qui nulla neceſſitate cogente, nulla juſſione, nulla poteſtate, ſed furore adactus, de voluntate ſua fecerit quod prohibent leges. Vvidus monachus in epiſtola ad Heribertum archiepiſcopum in libro primo miſcellaneorum noſtrorum p. 412. *Fraternæ mortis crimen incurrit quiſquis, cum poteſt, fratrem a morte minime defendit*. Apuleius lib. 7. metamorphoſeon: *An ignoras eos etiam qui morituris auxilium ſalutare denegarint, quia contra bonos mores id ipſum fecerint, ſolere puniri?*

[a] horror antiquus expressa ad imaginem veritatis actione replicatur, ne sæculis transeuntibus exolescat quod aliquando commissum est. Admonetur ætas omnis auditu fieri posse quod factum est. Numquam ævi senio delicta moriuntur, numquam temporibus crimen obruitur, numquam scelus oblivione sepelitur. Exempla fiunt quæ esse jam facinora desiterunt. Tum delectat in mimis turpitudinum [b] magisterio vel quid domi gesserit recognoscere vel quid gerere possit audire. [c] Adulterium discitur dum videtur; & lenocinante ad vitia publi-

a *Horror*) Retinui hanc vocem, quamvis Angli, auctoritate sumta ex codice Gronovii, illam expunxerint & ejus loco scripserint *error*, quam lectionem reperi etiam in libro Fuxensi. Sed in omnibus aliis antiquis, qui sunt numero duo & viginti, & in antiquis editionibus scriptum est *horror*. Itaque non audeo mutare contra tot auctoritates, præsertim cum certum sit hanc lectionem constituere bonum sensum. Sic apud Ciceronem in oratione pro Milone scribi debere *offerunt tamen oratori horroris aliquid*, non vero *terroris*, observat Dionysius Lambinus. Apud Avitum Viennensem epist. 6. legitur: *Quis ergo mihi persuadere conetur post errores funerum sepulchrum posse mundari?* Pro quo scriptum est *horrores* in codice Marnæsii. Contra in libello precum Marcellini & Faustini, cum in editione vulgata legatur *quod moveat ad horrorem*, in quibusdam vetustis codicibus scriptum est *quod moveat ab errore*. Hic interim locus utilis esse poterit ad emendandos similes errores ubi defuerit auctoritas veterum exemplarium.

b *Magisterio*) Prima fronte mihi videbatur mendum esse in hoc loco & emendandum ita esse ut legeretur *magisterium*. Nam ita scriptum vidi in duobus antiquis codicibus. Verum omnes alii repugnant, itemque omnes editiones. Denique penitius inspicienti quid dicere voluerit Cyprianus persuasum mihi fuit illum scripsisse *magisterio*, ita ut dicere voluerit delectari multitudinem cum videt mimos actitare turpitudines, & histriones flagitia repræsentare. Id quod fieri ait *turpitudinum magisterio*, id est, *magisterio impudicæ artis*, ut epistola 61. ad Euchratium, arte quæ magistra est turpitudinum docendarum, quod mimi magistri sint ostendendarum turpitudinum. Nam ætas lasciva magnam voluptatem capiebat ex illa licentia theatrorum. Inde est quod cum castiores esse oporteat ludos spectante censore, ut ait Flavius Vopiscus in Carino, cum M. Porcius Cato, ut lib. 2. cap. 10. testatur Valerius Maximus, ludos florales spectaret, populus ut mimæ nudarentur postulare erubuit, & eo discedente, mox lætitia publica subsecuta est. In celebratione enim ludorum floralium, ut tradit Lactantius, feminæ nudabantur ad lasciviam juvenum hominum oculis explendam. Quod etiam in epistola 79. testatur Seneca. Hinc ergo illustratur locus Cypriani paulo obscurior.

c *Adulterium discitur*) Seneca epist. 7. *Homines cum docent discunt*. Certum est ludos florales fuisse ludos impudentiæ, & licentiam theatralem fuisse immoderatam & infinitam apud Romanos, multas illic turpitudines criminosas, multas in spectaculis impuritates, ut Salviani verbis utar, committi consuevisse. In theatrorum impudicitiam sic invehitur Tertullianus libro de Spectac. cap. 17. *Similiter impudicitiam omnem*, inquit, *amoliri jubemur. Hoc igitur modo etiam a theatro separamur, quod est privatum consistorium impudicitiæ, ubi nihil probatur, quam quod alibi non probatur. Ita summa gratia ejus de spurcitia plurimum concinnata est, quam Atellanus gesticulator, quam mimus etiam per mulieres repræsentat sexum pudoris exterminans, ut facilius domi quam in scena erubescant. Quam denique Pantomimus a pueritia patitur in corpore, ut artifex esse possit. Ipsa etiam prostibula publicæ libidinis bestiæ in scena proferuntur; plus miseræ in præsentia feminarum, quibus solis latebant, perque omnis ætatis, omnis dignitatis ora transducuntur, locus, stipes, elogium, etiam quibus opus non est, prædicatur. Taceo de reliquis, ea quæ in tenebris & speluncis suis delitescere decebat, ne diem contaminarent. Erubescant senatus, erubescant ordines omnes. Ipsæ illæ pudoris sui interemptrices de gestibus suis ad lucem & populum expavescentes semel anno erubescunt. Quod si nobis omnis impudicitia execranda est, cur liceat audire quæ loqui non licet? Cum etiam scurrilitatem & omne vanum verbum judicatum a Deo sciamus, cur æque liceat videre, quæ facere flagitium est?* Insitus erat ethnicorum animis tantus amor theatrorum, ut plures, teste Tertulliano, a christianorum secta magis periculum voaptatis, quam vitæ avocaret. Nec deerlunt qui christianos existimarent, *expeditum morti genus ad hanc obstinationem abdicatione voluptatum erudiri, quo facilius vitam contemnant, amputatis quasi retinaculis ejus.* Ibidem cap. 1. & 2. Quamvis autem impermissa essent christianis spectacula, nec hujus religionis hac in re severitas ethnicos ipsos lateret; residebant tamen interdum in nonnullis christianis hujus vitii, id est, spectaculorum amoris veluti quædam fibræ in quibus evellendis non segniter sancti patres elaborarunt. Inter rationum momenta, quibus uti solebant, videtur illud memorabile quod ex promissionibus baptismi ducebant, ut ex duobus locupletibus testibus perspici potest, Tertulliano & Cyrillo Hierosolymitano, quorum primus sic loquitur in libro de Baptismo cap. 24. *Quot adhuc modis perorabimus*, inquit, *nihil ex his quæ spectaculis deputantur, placitum Deo esse, aut congruens Dei servis, quod Domino placitum non sit; si omnia propter diabolum instituta, & ex diaboli rebus instructa monstravimus: nihil enim non diaboli est, quidquid Dei non est, vel Deo displicet: hoc erit pompa diaboli, adversus quam in signaculo fidei ejeramus. Quod autem ejeramus, neque facto, neque dicto, neque visu, neque prospectu participare debemus. Ceterum nonne ejeramus & rescindimus signaculum, rescindendo testationem ejus? Numquid ergo superest ut ab ipsis ethnicis responsum flagitemus? Illi jam nobis renuntient, an liceat Christianis spectaculo uti. Atqui hinc vel maxime intelligunt factum christianum de repudio spectaculorum. Itaque negat manifeste qui, per quod agnoscitur, tollit. Quid autem spei superest in hujusmodi homine? Nemo in castra hostium transit, nisi projectis armis suis, nisi destitutis signis & sacramentis principis sui, nisi pactus simul perire. An ille recogitabit eo tempore de Deo, positus illic ubi nihil est de Deo? Pacem opinor habebit in animo contendens pro auriga, pudicitiam ediscet, attonitus in mimos. Immo in omni spectaculo nullum magis scandalum occurret, quam ipse ille mulierum & virorum accuratior cultus: ipsa consensio, ipsa in favoribus aut conspiratio aut dissensio inter se de commercio scintillas libidinum conflabellant. Nemo denique in spectaculo ineundo prius cogitat, nisi videri & videre. Sed tragœdo vociferante exclamationes ille alicujus prophetæ retractabit. Inter effeminationis modos psalmum secum comminiscetur, & cum athletæ agent, ille dicturus est repercutiendum non esse; poterit & de misericordia moveri defixus in morsus ursorum, & spongias retiariorum. Avertat Deus a suis tantam voluptatis exitiosæ cupiditatem. Quale est enim de Ecclesia Dei in diaboli ecclesiam tendere? de cœlo, quod ajunt, in cœnum? illas manus quas ad Dominum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare? ex ore quo Amen in sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere, ὃν οὐδεὶς ἄλλος οὐδένα dicere nisi Deo Christo?* Sic etiam Cyrillus Hierosolymitanus in cateches. mystag. 1. docet christianos spectaculis renuntiasse, cum in baptismo pompis diaboli renuntiarunt. *Postea dicis*, inquit, *ET OMNI POMPÆ ILLIUS. Pompa vero diaboli, theatrorum insaniæ, equorum cursus in hippodromis, venationes in circo, & reliqua hujusçemodi vanitas, de qua liberari se postulans sanctus Deo dicit*: Averte oculos meos ne videant vanitatem, *Ne tibi studio & cordi sit theatri insania, ubi conspicias mimorum petulantias omni contumelia & dedecore abundantes, atque effeminatorum virorum furoris & amentiæ plenas saltationes. Neque illa eorum qui in circensibus venationibus sese feris exponunt, ut infelicem alvum demulceant; qui ut ventrem alimentis deliniant, ipsi revera ventris immitium ferarum pabulum fiunt: atque ut rectius dicam, pro ventre quem unum Deum noverunt, propriam vitam in præcipitium singularibus certaminibus abjiciunt. Fuge etiam equorum curricula, quod prorsus insanum est supinasque animas dejicit spectaculum. Hæc enim omnia diaboli pompæ exsistunt.* Nec omittenda quæ leguntur in libro de Spectaculis, qui sancto Cypriano

publicæ auctoritatis malo, quæ pudica fortasse ad spectaculum [a] matrona processerat, de spectaculo [b] revertitur impudica. Adhuc deinde morum quanta labes, quæ probrorum fomenta, quæ alimenta vitiorum, histrionicis gestibus inquinari, videre contra fœdus jusque nascendi patientiam incestæ turpitudinis elaboratam? [c] Evirantur mares, honor omnis & vigor sexus enervati corporis dedecore mollitur, plusque illic placet quisquis [d] virum in feminam magis fregerit. In laudem crescit ex crimine, [e] eo peritior quo turpior judicatur. Spectatur hic, proh nefas, & libenter. Quid non possit suadere qui talis est? Movet sensus, mulcet affectus, expugnat boni pectoris conscientiam fortiorem; nec deest probri blandientis auctoritas ut auditu molliore pernicies hominibus obrepat. Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Jovem illum suum non magis regno quam vitiis principem in terrenos amores cum ipsis suis fulminibus, ardentem nunc in plumas oloris albescere; nunc aureo imbre defluere, nunc in puerorum pubescentium raptus ministris avibus prosilire. Quære jam nunc an possit esse qui spectat integer vel pudicus. Deos suos quos venerantur imitantur, fiunt miseris & [f] religiosa delicta. O si possis in illa sublimi specula constitutus oculos tuos inferere secretis, recludere cubiculorum obductas fores, & ad conscientiam luminum penetralia occulta referare, aspicias ab impudicis geri quod nec possit aspicere frons pudica, videas quod crimen sit & videre, videas quod vitiorum furore dementes gessisse se negant & gerere festinant. Libidinibus insanis in viros viri proruunt. Fiunt quæ nec illis possunt placere qui faciunt. Mentior nisi alios qui talis est increpat. Turpes turpis infamat, & evasisse se conscium credit, [g] quasi conscientia satis non sit. Iidem in publico accusatores, in occulto rei, in semetipsos censores pariter & nocentes. Damnant foris quod intus operantur. Admittunt libenter quod cum admiserint criminantur. Audacia prorsus cum vitiis faciens, & impudentia congruens impudicis. Nolo mireris quæ loquuntur [h] hujusmodi. Ore illo quicquid jam voce delinquitur minus est. Sed tibi post insidiosas vias, post diversas orbe toto multiplices pugnas, post spectacula vel cruenta vel turpia,

priano adscribitur. *Sed ut de hoc scenæ inquinamento inverecundo transitum faciam*, inquit auctor pag. 341. *pudet referre quæ dicuntur, pudet etiam accusare quæ fiunt, argumentorum strophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, scurriles jocos, parasitos sordidos, ipsos quoque patresfamilias togatos modo stupidos, modo obscenos, in omnibus stolidos, in omnibus inverecundos. Et cum nulli hominum aut generi aut professioni ab improborum istorum sermone parcatur, ab omnibus tamen ad spectaculum convenitur. Commune dedecus delectat, videre vel recognoscere otia vel discere. Concurritur illic ad pudorem publicum lupanaris, ad obscenitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur quam quod in publico discitur; & inter ipsas leges docetur quidquid legibus interdicitur. Quid inter hæc Christianus fidelis facit cui vitia non licet nec cogitare, quid oblectatur simulacris libidinis, ut in ipsis deposita verecundia audacior fiat ad crimina? Discit & facere dum consuescit videre.*

a *Matrona*) Mulier quæ in matrimonium cum viro convenit, ut ait A. Gellius, sed in primis nobilis & primi ordinis, non e plebe. Unde in libro Tertulliani de pallio legimus matronas sine stola redargutas, quia stola erat insigne matronarum, quam mariti dabant novis nuptis, ut docet etiam Cicero in secunda Philippica; & in libro 2. ejusdem Tertulliani ad uxorem notatur dives matronæ nomine inflata. Et apud Rufinum lib. 1. in Oseam *mulier quæ matronalibus illustratur insignibus*. In actis passionis sanctarum Perpetuæ & Felicitatis ita scriptum est: *Ubia Perpetua honesta liberaliter instituta, matrona licet nupta habens patrem & matrem.* In hoc loco intelligendo laboravit Lucas Holstenius, vitio nimirum interpunctionis, cum sit legendum, *matrona, licet nupta, habens patrem & matrem*. Hinc matronalis sedulitas apud Columellam in præfatione libri 12. apud Plinium lib. 15. epist. 16. matronalis gravitas, in libro 2. Tertulliani de cultu feminarum matronalia decoramenta, & feriæ matronales in libro de idololatria. Lampridius in Heliogabalo: *Facta sunt S. C. ridicula de legibus matronalibus*. Elegans est & dignus referri locus Columellæ de maritis ad villas suas proficisci cupientibus. Sic ergo ait l. 1. cap. 4. *Jucundius itaque viro si etiam matrona comitetur, cujus ut sexus, ita animus est delicatior. Quambrem amœnitate aliqua demerenda erit, quo patientius moretur cum viro*. In libello precum Marcellini & Faustini scriptum est Damasum papam in tantum a matronis dilectum fuisse ut earum auriscalpius diceretur. Sad hæc scribebantur ab adversariis ejus. Apud Ovidium lib. 2. metamorph. & lib. 16. Fastorum, tum etiam apud Silium Italicum, Juno vocatur matrona tonantis. Vide Lambinum ad Horatium lib. 3. od. 2.

b *Revertitur impudica*) Infra in libro de habitu virginum pag. 179. *Quantum a proposito suo virgo deficit quando pudica quæ venerat impudica discedit?* Salvianus lib. 6. cap. 3. *Itaque in illis imaginibus fornicationum omnis plebs animo fornicatur, & qui forte ad spectaculum puri venerant, de theatro adulteri reverteruntur.*

c *Evirantur mares*) Codex Lætiensis: *Hebetatur maris honor in hominibus, & vigor, &c.*

d *Vir. in fem. fregerit*) Infra epistol. 61. *docens quo modo masculus frangatur in feminam*. Salvianus lib. 7. cap. 19. *Cum enim muliebrem habitum viri sumerent, & magis quam mulieres gradum frangerent*. Arnobius lib. 2. *vigorem virilitatis exponere & in habitum feminarum deliciasque mollire*. Hieronymus in epistola ad Heliodorum: *Histrio fractus in feminam*. Tertullianus in libro de spectaculis: *Quæ privata & propria sunt scenæ, de gestu & flexu corporis mollitiæ Veneris & Liberi immolant*. Lactantius lib. 6. cap. 20. *Histrionum quoque impudici motus quid aliud nisi libidines docent & instigant, quorum enervata corpora & in muliebrem incessum habitumque mollita impudicas feminas inhonestis gestibus mentiuntur?* Sanctus Ambrosius in epistola ad Sabinum episcopum: *Quid utique tam deforme visibili spectaculo quam histrionicos sinuare gestus & femineo usu mollire membra?* Prudentius in hamartigenia: *Turpe semivirorum membra theatrali spectat vertigine ferri*. Et infra: *Cernas molliscere cultu heroas vetulos*. Columella in præfatione librorum de agricultura ait ætatem suam miratam fuisse gestus effeminatorum, quod a natura sexum viris denegatum muliebri motu mentirentur, deciperentque oculos spectantium. Vide Quintilianum libro 11. cap. 1.

e *Eo peritior quo turpior*) Phædra Hippolyto apud Ovidium: *Pejor adulterio turpis adulter obest.*

f *Religiosa delicta*) Lactantius lib. 1. cap. 20. *Quid mirum si ab hac gente universa flagitia manarunt apud quam ipsa vitia religiosa sunt.*

g *Quasi conscientia*) Tres libri veteres præferunt, *quasi conscientiam suam non posse effugere satis non sit.*

h *Hujusmodi. ore illo*) Antea legebatur *hujusmodi ore illo*. Quædam vetera exemplaria me docuerunt hunc locum ita esse constituendum & interpungendum. Et ita ante me monuerat Gronovius l. 3. dissert. c. 12. Præterea hæ duæ postremæ voces perperam conjunguntur cum antecedentibus in vulgatis editionibus, cum quæ supra dicuntur nullam cum his vocibus connexionem habeant. Nihil enim iliic scriptum est de ore. Erasmus, Manutius, & Pamelius ediderunt *ore illo poluto*. Sed hanc postremam vocem neque veteres libri, si unum excipias, agnoscunt, neque veteres editiones.

pia, post libidinum probra vel lupanaribus A prostituta vel domesticis parietibus obsepta, quorum quo secretior culpa, major audacia est, forum fortasse videatur immune, quod ab injuriis lacessentibus liberum, nullis malorum contactibus polluatur. Illuc aciem tuam flecte. Plura illic quæ detesteris invenies, magis oculos tuos inde divertes. Incisæ sint licet leges duodecim tabulis, & publice ære præfixo jura præscripta sint, [a] inter leges ipsas delinquitur, inter jura peccatur. Innocentia B nec illic ubi defenditur reservatur. Sævit invicem discordantium rabies, & [b] inter togas pace rupta forum litibus mugit insanum, hasta illic & gladius & carnifex præstoest, ungula effodiens, equuleus extendens, ignis exurens, ad hominis corpus unum supplicia plura [c] quam membra. Quis inter hæc vero subveniat? Patronus? Sed prævaricatur & decipit, Judex? Sed sententiam vendit. Qui sedet crimina vindicaturus admittit; & ut reus innocens pereat, fit nocens judex. Flagrant C ubique delicta, & passim multiformi genere peccandi per improbas mentes nocens virus operatur. Hic [d] testamentum subjicit, ille falsum capitali fraude conscribit, hic arcentur hereditatibus liberi, illic bonis donantur alieni, inimicus insimulat, calumniator impugnat, testis inf mat. Utrobique grassatur in mendacium criminum prostitutæ vocis venalis audacia, cum interim nocentes nec cum innocentibus pereunt. [e] Nullus de legibus metus est, [f] de quæsitore, de judice pavor nullus. [g] Quod potest redimi non timetur. Esse jam inter nocentes innoxium crimen est. [h] Malos quisquis non imitatur offendit. Consensere jura peccatis, & [i] cœpit licitum esse quod publicum est. Quis illic rerum pudor, quæ esse possit integrius, ubi qui damnent improbos desunt, soli ibi qui damnentur occurrunt. Sed ne nos videamur eligere fortasse pejora, & studio destruendi per ea oculos tuos ducere, quorum tristis atque aversandus aspectus ora & vultus conscientiæ melioris offendat,

a *Inter leges ipsas*) Hieronymus lib. 1. adversus Jovinianum: *Quotidie mœchorum sanguis effunditur, adulteria damnantur, & inter leges ipsas & secures ac tribunalia flagrans libido dominatur*.. Symmachus lib. 2. ep. 52. *Nos legum inane nomen vocamus*. Valerius Maximus lib. 9. cap. 1. *legum victrix audacia*. Seneca Hercule furente ait arma vincere leges. Et apud Ciceronem in oratione pro Milone: *Silent leges inter arma*. Ovidius lib. 5. tristium:

Non metuunt leges, sed cedit viribus æquum,
Victaque pugnaci jura sub ense jacent.

In Tito Livio vero libr. 10. *jam regi leges, non regere*. Seneca lib. 4. de beneficiis cap. 28. *Legum præsidio qui plurimum in illas peccaverunt proteguntur*. Tacitus lib. 1. annalium, *invalido legum auxilio*, & infra: *Victa est sine dubio lex*. Citat porro hunc Cypriani locum Agobardus, sed valde decurtatum, ut assolet.

b *Inter togas*) Infra in libro adversus Demetrianum pag. 219. *Hostem quereris exsurgere, quasi etsi hostis desit, esse pax inter ipsas togas possit*. Seneca l. 2. de ira cap. 7. *Inter istos quos togatos vides nulla pax est*. Tertullianus in libro de pallio: *Plus togæ læsere rempublicam quam loricæ*. Florus lib. 4. cap. 12. *Togas & sæviora armis jura viderunt*. Illud quoque admoneri non incongruum est, in codice Tornacensi bibliothecæ regiæ scriptum esse *inter reges pace rupta*, & supra lineam *vel togas*. Sed istam lectionem constat esse falsissimam, itemque eam quæ exstat in libro Fuxensi, *inter treugas pace rupta*, nondum invento vocabulo treugarum.

c *Quam membra*) Aliæ editiones habent *quam membra sunt*. Sic etiam legitur in quinque libris veteribus. At cum vox illa ultima non exstet in reliquis exemplaribus antiquis quibus usus sum nec in pluribus Anglicanis, & dictio sit elegantior absque voce illa, quam puto esse ex glossemate, eam sustuli. Infra epist. 8. p. 16. *quamvis torquerentur in servis Dei jam non membra sed vulnera*.

d *Testam. subjicit*) Quidam codices habent *subducit*, alii *substituit*, id est, supponit. Valerius Maximus lib. 9. cap. 4. *cum falsum testamentum quidam in Græcia subjecisset*. A. Gellius lib. 5. cap. 9. *sortem nominis falsam subjici*. Julius Paulus lib. 4. sent. tit. 7. *non tantum is qui testamentum subjecit*. Cicero in paradoxis, *testamenta subjecta*. Arnobius lib. 2. *Iccirco anima misit ut viarum aliæ infestarent meatus, aliæ circumscriberent nescios, testamenta supponerent falsa*. Lactantius lib. 5. cap. 9. *Non enim de nostro sed de illorum numero semper exsistunt qui hæreditates captant, testamenta supponunt*. Testamentorum insidias dixit Plinius lib. 29. c. 1.

e *Nullus de leg. metus*) Cassiodorus in præfatione variarum: *Deinde mores pravos corrigis auctoritate rectoris, audaciam frangis, timorem legibus reddis*. T. Livius lib. 2. dixit *jus vi obrutum*. Horatius lib. 1. sat. 3. *Jura inventa metu injusti fateare necesse est*.

f *De quæsitore*) qui quæstionum judicia exercet, qui capitalibus judiciis præest, ut loquitur Pomponius l. 2. D. de origine juris. Ammianus Marcellinus lib. 29. ait quæsitoris iniquitatem omnibus esse criminibus graviorem. Prudentius in carmine de sancto Hippolyto:

Inde furens quæsitor ait; Jam tortor ab uno
Desine. Si vana est quæstio, morte agitur.

Aliud est officium quæsitoris apud Julianum antecessorem.

g *Quod potest redimi*) In lege Salica tit. 55. manus quæ præcidi debuerat secundum legem redimitur pretio. Et lib. 3. Capitularium cap. 10. pœna constituitur adversus perjurum ut perdat manum vel redimat. Vide notas ad Reginonem pag. 593. Et tamen erant quædam peccata quæ non redimebantur, veluti si quis perjurium fecisset lib. 5. Capitularium cap. 196. Si quis post pacem factam cum inimico suo eum occiderit lib. 6. cap. 272. Illi enim manum perdere debent, neque eis licet eam redimere.

h *Malos quisquis*) Tacitus lib. 4. annalium: *Etiam gloria ac virtus infensos habet, ut nimis ex propinquo diversa arguens*. Castigare enim videtur (ut ajunt Lactantius lib. 5. c. 9. & Hieronymus in epistola ad virginem exsulem) quisquis ab ejus conversatione dissentit. Sulp. Severus lib. 2. sacræ historiæ: *Quippe semper inimica virtutibus vitia sunt, & optimi quique ab improbis quasi exprobrantes aspiciuntur*. Est enim, ut lib. 2. cap. 12. & lib. 3. cap. 7. ait Quintilianus, quædam virtutum vitiorumque vicinia, Et Seneca epist. 45. ait vitia sub virtutum nomine obrepere & illis immixta trahere secum illas. Vereque dixit T. Livius mala bonis adhærere & in animis hominum potentiora esse. Vide A. Gellium lib. 6. cap. 1.

i *Cœpit licitum esse*) Tertulianus in libro de corona: *Sed quod non prohibetur ultro permissum est, Immo prohibetur quod non ultro permissum est*. Sanctus Ambrosius in epistola ad Paternum: *Prætendis enim in litteris tuis quia permissum hoc divino jure connubium hujusmodi pignoribus existimatur eo quod non sit prohibitum, Ego autem & prohibitum assero*. Et paulo post: *Quod si ideo permissum putas quia specialiter non est prohibitum, nec illud prohibitum sermone legis reperias ne pater filiam suam accipiat uxorem. Numquid ideo licet quod non est prohibitum?* Ex indulgentia enim est quodcunque permittitur, ut ait Tertullianus in libro de exhortatione castitatis. In comœdia Queroli scriptum est falsum dicere non esse crimen, quia commune est, & adulterium quoque crimen non esse, & ideo licitum esse quia nec permitti nec prohiberi potest. Vetus auctor altercationis synagogæ & ecclesiæ: *Pro magno crimine objiciuntur Jacob quatuor uxores. Sed quoniam mos erat, crimen non erat. Nunc autem crimen est, quia mos non est.*

dat, jam tibi illa quæ ignorantia sæcularis bona opinatur ostendam. Illic etiam fugienda conspicies. Quos honores putas esse, quos fasces, quam affluentiam in divitiis, quam potentiam in castris, in magistratu purpuræ speciem, in principatu licentiæ potestatem. Malorum blandientium virus occultum est, & aridentis nequitiæ facies quidem læta, sed calamitatis abstrusæ illecebrosa fallacia; instar quoddam veneni, ubi in lethales succos dulcedine aspersa calliditate fallendi sapore medicato, poculum videtur esse quod sumitur; ubi [a] epota res est, pernicies hausta grassatur. Quippe illum vides qui amictu clariore conspicuus fulgere sibi videtur in purpura. Quibus hoc sordibus emit ut fulgeat, quos arrogantium fastus prius pertulit, quas superbas fores [b] matutinus salutator obsedit, quot tumentium contumelios vestigia stipatus in clientium cuneos ante præcessit ut ipsum etiam salutatum comes postmodum pompa præcederet, obnoxia non homini, sed potestati? Neque enim coli moribus meruit ille, sed fascibus. Horum denique videas exitus turpes, cum [c] auceps temporum palpator abscessit, cum privati latus nudum desertor [d] assecla fœdavit. Tunc laceratæ domus plagæ conscientiam feriunt, tunc rei familiaris exhaustæ damna noscuntur, quibus redemptus favor vulgi, & caducis atque inanibus votis popularis aura quæsita est. Stulta prorsus & vana jactura, frustrantis spectaculi voluptate id parare voluisse quod nec populus acciperet & perderet magistratus. Sed & quos divites opinaris continuantes saltibus saltus &, de confinio pauperibus exclusis, infinita ac sine terminis rura latius porrigentes, quibus argenti & auri maximum pondus & pecuniarum ingentium vel extructi aggeres vel defossæ strues, hos etiam inter divitias suas trepidos cogitationis incertæ sollicitudo discruciat ne prædo vastet, ne percussor infestet, ne inimica cujusque locupletioris invidia calumniosis litibus inquietet. Non cibus securo somnusve contingit. Suspirat ille in convivio, [e] bibat licet gemma; & cum epulis marcidum corpus

a *Epota res est*) Multum variant in hoc loco libri veteres & veteres editiones. In quibusdam enim legitur *epota est*, in aliis *epotata*, *epotaris*, *epotatum est*, immo etiam *epotandum*. Cum autem lectio quam nos præferimus reperiatur in multo pluribus antiquis codicibus quam aliæ, confirment etiam illam codex Seguierianus & editiones quæ Pamelianam antecesserunt, existimavimus illam esse revocandam. Ceterum quia Pamelius, ut editioni suæ adderet auctoritatem alicujus vetustioris, adnotavit Gravium ita restituisse hunc locum, monendus est lector illud non esse verum. Nam in editione quæ dicitur Gravii aperte scriptum est *epota res est*, & in margine *epotavimus*. Gronovius lib. 3. observ. cap. 24. monet se in Fuxensi codice vidisse scriptum *epota res est*. Quod verum est.

b *Matutinus salutator*) Virgilius lib. 2. georgicorum:

Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit ædibus undam.

Martialis lib. 10. epigr. 10. *Mane salutator limina mille teras*. Ideo Horatius epodon 11. scripsit *superba civium potentium limina*. Claudianus lib. 1. in Rufinum: *Turba salutantum latas ibi perstrepit ædes*. Eo autem processerat ambitio salutationum matutinarum ut qui cupiebant esse primi salutantes noctem vigilem ducerent ante januas eminentium potestatum, ut docet Symmachus lib. 8. epist. 41. Adnotat Svetonius Caligulam natura timidum ac diffidentem salutatoribus scrutatores semper appositisse acerbissimos, sed eam consuetudinem omissam esse a Vespasiano. Ælius Lampridius in vita Alexandri Severi scribit illum admisisse salutatores quasi unum de senatoribus, patente velo, admissionalibus remotis, cum antea salutare principem non liceret, quod eos videre non poterat. *Salutatus autem*, inquit idem auctor, *consessum obtulit omnibus senatoribus; atque ideo nisi honestos & bonæ famæ homines ad salutationem non admisit, jussitque ut nemo ingrediatur nisi qui se innocentem noverit. Per præconem edixit ut nemo salutaret principem qui se furem esset nosset*. Contra Maximus junior, ut tradit Julius Capitolinus, *in salutationibus superbissimus erat, & manum porrigebat, & genua sibi osculari patiebatur, nonnumquam etiam pedes*. Simile quid apud Lucianum in Negromantia, ubi irridet eos qui cum in potestate constituti essent, felices & beatos salutantes se facturos putarent, si pectus dextramque porrigentes darent osculandam. De honore & jure salutationum multæ exstant constitutiones in Codice Theodoliano. Plura de hoc argumento dici possent. Sed ista sufficiunt. Vide nihilominus Senecam epist. 91. & A. Gellium lib. 4. cap. 1. & l. 20. cap. 1. & sanctum Augustinum lib. 6. confess. cap. 1.

c *Auceps temporum*) qui tempus aucupatur, ut ait Cicero in oratione pro Roscio Amerino, id vero facere palpatores, id est adulatores constat. In aliquot antiquis codicibus & editionibus legitur *anceps*.

d *Assecla fœdavit*) id est, nudum latus reliquit, uti recte explicatum est in editione Anglicana. Quod evenisse Agrippinæ matri Neronis notat Tacitus lib. 13. annalium, ubi ait desertam illam fuisse a turba salutantium postquam & excubias militares & Germanos custodes Nero removit. Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda: *Nec procurator calamistratus, nec formosus collactaneus, nec candidus & rubicundus assecla adhæreat lateri tuo*. Arcadius & Honorius AA. in constitutione lata adversus Eutropium eunuchum in l. 17. Cod. Theodos. de pœnis: *Divinum præmium consulatus lutulentum prodigium contagione fœdavit*. Hinc illud vulgatum: *Omnia cesserunt eunucho Consule monstra*,

e *Bibat gemma*) Virgilius lib. 2. Georgicon, *ut gemma bibat*, & lib. 1. Æneidos:

Hæc regina gravem gemmis auroque poposcit
Implerique mero pateram.

Seneca cap. 3. de providentia: *Quanto magis huic invidendum est quam illis quibus gemma ministratur*. Julius Capitolinus in Ælio Vero: *Data etiam aurea atque argentea pocula & gemmata*. Item in Galieno, *gemmata vasa fecit*. Martialis libro 13. epigr. 12. *Te potare decet gemma*, id est in vase gemmato, in vase gemmis ornato. Juvenalis sat. 10. *cum pocula sumes gemmata*. Idem in satyra quinta ait parasito, si ei propinetur in convivio vas aureum, custodem dari qui numeret gemmas. Propertius l. 3. eleg. 3. *Nec bibit a gemma divite nostra sitis*. Silius Italicus lib. 13. *Poculaque Eoa luxum irritantia gemma*. Statius lib. 1. Thebaidos, *nec cura mero committere gemmas*. Ælius Spartianus scribit Zenobiam usam esse vasis aureis gemmatis ad convivia. Latinus Pacatus Drepanius in panegyrico Theodosii, *nisi æstivam in gemmis capacibus glaciem flamma fregissent*. Sidonius lib. 2. epist. 13. *sumarent falerno gemmæ capaces*. Idem in carmine 2. *gemmatam patteram rex ipse retenta*. Lucianus in cataplo memorat pocula gemmis distincta, & Apulejus l. 2. Metamorphoseon gemmas formatas in pocula vini. Hieronymus in vita Pauli eremitæ: *Vos gemma bibitis, ille concavis naturæ manibus satisfecit*. Idem in ep. ad Paulum de alphabeto Hebraico: *Habeant sibi ceteri, si velint, suas opes, gemma bibant*. Seneca epist. 119. *Utrum sit aureum poculum, an crystallinum, an murrhinum, an Tiburtinus talix, an manus concava, nihil refert*. Ceterum hic admonendum est Rigaltium edidisse *bibat gemmas*, & ideo Lombertum, qui illius editione utebatur, male vertisse, *ils boivent des perles & de l' ambre gris*. Addidit tamen Lombertus hanc postremam vocem, cum nihil simile exstet apud Cyprianum. Sunt qui putant hoc genus liquoris fuisse incognitum antiquis. Alii tamen ajunt esse succinum, de quo vide Diodorum Siculum lib. 5.

torus mollior alto sinu condiderit, [a] vigilat in pluma; nec intelligit miser speciosa sibi esse supplicia, auro se alligatum teneri, & [b] possideri magis quam possidere divitias [c] atque opes. Atque o detestabilis cœcitas mentium & cupiditatis insanæ profunda caligo! Cum exonerare se possit & levare ponderibus, pergit magis fortunis angentibus incubare, pergit pœnalibus cumulis pertinaciter adhærere. Nulla in clientes inde largitio est, cum indigentibus nulla partitio; & pecuniam suam dicunt quam velut alienam domi clausam sollicito labore custodiunt, ex qua non amicis, non liberis quicquam, non sibi denique impertiunt. Possident ad hoc tantum ne possidere liceat. Et o nominum quanta diversitas! Bona appellant ex quibus nullus illis nisi ad res malas usus est. An tu vel illos putas tutos, illos saltem inter honorum insulas & opes largas stabili firmitate securos, quos regalis aulæ splendore fulgentes armorum excubantium tutela circumstat? Major illis quam ceteris metus est. [d] Tam ille timere cogitur quam timetur. Exigit pœnas pariter de potentiore sublimitas, sit licet satellitum manu septus & clausum ac [e] protectum latus numeroso stipatore tueatur. Quam securos non sinit esse subjectos, tam necesse est non sit

a *Vigilat in pluma*) Seneca in libro de providentia cap. 3. *tam vigilabit in pluma quam ille in cruce*. Martialis lib. 9. epigr. 94. *Pervigil in pluma Cajus ecce jacet*. Hieronymus in epistola ad Marcellam de ægrotatione Blesillæ: *Illo tempore plumarum quoque dura mollities videbatur, & in exstructis thoris jacere vix poterat*. Seneca Hercule Oetæo: *Aurea numquam tecta quietem, vigilesque trahit purpura noctes*. Prudentius in hamartigenia: *At nos delitias plumatum & linea texta sternimus*. Rigaltius scripsit *vigilat tamen in pluma* contra omnium veterum librorum & editionum fidem. Puto autem illum addidisse vocem *tamen* ex exemplari editionis Pamelianæ quo Nicolaus Faber utebatur, in cujus margine vir doctissimus eam posuerat sua manu, nulla mentione loci ubi invenerat. Certe non exstat in veteri libro monasterii Fossarensis, cum quo ille contulit plurima loca sancti Cxpriani. Eam tamen vocem retinuit editio Anglicana, Reinhartus explosit. Certe non est necessaria.

b *Possideri magis*) Infra in libro de lapsis pag. 185. *Possidere se credunt qui potius possidentur*. Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione monachi: *Crates ille Thebanus, homo quondam ditissimus, cum ad philosophandum Athenas pergeret, magnum auri pondus abjecit: non putavit se simul posse & virtutes & divitias possidere*. Item in libro secundo adversus Jovinianum, & in epistola consolatoria ad Julianum: *Crates ille Thebanus, projecto in mare non parvo auri pondere, Abite*, inquit, *pessum malæ cupiditates. Ego vos mergam, ne ipse mergar a vobis*. Projiciens autem opes suas in mare, ut docet Gregorius Nazianzenus oratione in laudem Basilii, dixit: *Crates Cratetem Thebanum libertate donat*. Sed illum propterea culpatum esse ab Apollonio Tyanæo refert Philostratus in vita ejus lib. 2. cap. 10. Seneca cap. 22. de vita beata: *Divitiæ meæ sunt, tu divitiarum es*. Item epist. 115. *Majore tormento pecunia possidetur quam quæritur*. Item epist. 119. *Nam quod ad illos pertinet quos falso divitiarum nomen invasit occupata paupertas, sic divitias habent quomodo habere dicimur febrem, cum illa nos habeat. E contrario dicere debemus: Febris illum tenet. Eodem modo dicendum est: Divitiæ illum tenent*. Valerius Maximus lib. 9. cap. 4. *Procul dubio is non possidet divitias, sed a divitiis possessus est*. Simile quid apud Philostratum in vita Apollonii Tyanæi l. 5. cap. 8.

c *Atque opes*) Has duas voces, quas non inveni in antiquis editionibus neque in ullo eorum veterum exemplarium quibus utor, quæ a Pamelio adjectæ sunt, & Gronovius lib. 3. observat. cap. 12. monuit esse delendas, ego quoque putaveram omitti debere, cum præsertim viderem Ciceronem in libro de amicitia ponere discrimen inter divitias & opes. Ait enim: *Divitiæ, ut utare, opes, ut colare*. Verum nihil mutare volui, quia video receptam esse hanc lectionem. Potest enim adjuvari ex discrimine quod Cicero potuit inter divitias atque opes. Lombertus ita vertit hunc locum ac si voces illæ non essent Cypriani, quia divitiæ & opes eodem vocabulo exprimuntur apud Gallos.

d *Tam timere*) Cicero in libro primo de officiis: *Etenim qui se metui volunt a quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est*. Idem in libro de amicitia: *Quis enim aut eum diligit quem metuit, aut eum a quo se metui putat?* Seneca l. 1. de clementia cap. 9. *Tantum enim necesse est timeat quantum timeri voluit*. Idem epist. 105. *Adjice nunc quod qui timetur timet*. Idem lib. 4. de beneficiis cap. 19. *Nec quisquam amat quos timet*. Non potest enim (ut idem ait in epistola 47) amor cum timore misceri. Seneca Oedipo: *Qui sceptra duo sævus imperio regit, timet timentes*. Idem Agamemnone: *Metui capiunt, metuique timent*. Elegans est in Octavia ejusdem auctoris dialogus inter Neronem & Senecam. Nero ait. *Ferrum tuetur principem*. Senca respondet: *Melius fides*. Reponit Nero: *Decet timer Cæsarem*. Seneca vero: *At plus diligi*. Recte profecto. Adnotat enim Vellejus Paterculus Cæsarem, quem Dio Cassius lib. 38. & 42. scribit natura placidum & mansuetissimum & nequaquam iracundum fuisse, itemque Augustum, ita a patre, ut idem Dio lib. 47. testatur, edoctum, adnotat inquam Vellejus Cæsarem, cum ei Pansa & Hirtius consulerent ut principatum armis quæsitum armis teneret, respondisse amari se quam timeri malle, diversum nimirum a Maximino, cui, ut ait Julius Capitolinus, persuasum erat nisi crudelitate imperium non teneri. Nam amari, coli, diligi majus imperio esse scripsit Symmachus l. 10. epist. 54. sive in relatione ad Imperatores. Laudat Sidonius lib. 2. epist. 3. regem Gothorum Theodoricum, & ponit inter præcipuas ejus laudes: *Dicam quod sentio. Timet timeri*. Et tamen aliquando timor signum est amoris, & Martialis dicit lib. 10. epigr. 59. *res est imperiosa timor*. Vulcatius Gallicanus ait de Avidio Cassio: *Meruit timeri quia non metuit*. Id ipsum dixerat Lucanus lib. 5. *meruitque timeri non metuens*. Ammianus Marcellinus lib. 15. adnotat Julianum Imperatorem dilectum arctissime dum timeretur, & lib. 27. Prætextatum præfectum Urbi, cum timeretur, amorem non perdidisse civium; quia maximo amori, ut ait Mamertinus, maximus timor junctus est. Contra Flavius Vopiscus queritur de infelicitate principis Aureliani, qui cum esset optimus, timebatur quidem, sed non amabatur. Sunt enim aliquando subjecti protervi & contumaces, quia, ut ait Xenophon in libro quinto de pædia Cyri, metus & lex satis sunt ad amorem inhibendum. Sunt enim aliquando principes ita parum amantes subjectos ut se ab illis amari non curent, uti de Alexandro M. testatur Seneca lib. 1. de beneficiis cap. 15. ajens illum summum bonum duxisse terrori esse cunctis mortalibus. Sane justum est ut populi obediant principibus eosque timeant. Alioqui corruit respublica. Sed tamen principes omni ope niti decet ut se plus amari diligant quam timeri, ut faciebat Titus Imperator, ob hoc vocatus delitiæ generis humani. Sic se tutos præstabunt adversus insidias & conspirationes, & se liberabunt a metu. Nam verum est quod multi prodidere, necesse esse ut multos timeant quem multi timent. Nemo enim potest terribilis esse securus, ut ait Seneca epist. 105.

e *Protectum latus*) Hinc orta dignitas Protectorum inclinante imperio Romano, qui ita dicti sunt quod principis latus protegerent. Imperatores Honorius & Theodosius l. 9. Codic. Theodos. de Domesticis & Protectoribus: *Devotissimos Protectores, qui armatam militiam subeuntes, non solum defendendi corporis sui, verum etiam protegendi lateris nostri sollicitudinem patiuntur, unde etiam Protectorum nomen sortiti sunt, inglorios esse non patimur*.

sit & ipse securus. Ante ipsos terret potestas A
sua quos facit esse terribiles. [a] Arridet ut sæviat, blanditur ut fallat, illicit ut occidat, extollit ut deprimat. Fœnore quodam nocendi quam fuerit amplior summa dignitatis & [b] honorum, tam major exigitur usura pœnarum. Una igitur placida & fida tranquillitas, una solida & firma [c] & perpetua securitas, si quis ab his inquietantis sæculi turbinibus extractus, salutaris portus statione [d] fundatus, ad cœlum oculos tollat a terris, & ad Domini B
munus admissus, ac Deo suo mente jam proximus, quicquid apud ceteros in rebus humanis sublime ac magnum videtur infra suam jacere conscientiam glorietur. Nihil appetere jam, nihil desiderare de sæculo potest qui sæculo major est. Quam stabilis, quam inconcussa tutela est, quam perennibus bonis cœleste præsidium, implicantis mundi laqueis solvi, in lucem immortalitatis æternæ de terrena fæce purgari. Viderit quæ in nos prius infestantis inimici pernicies insidiosa grassata C
sit. Plus amare compellimur quod futuri sumus, dum & scire conceditur & damnare quod eramus. Nec ad hoc pretiis aut ambitu aut manu opus est ut hominis summa vel dignitas vel potestas elaborata mole pariatur, sed [e] gratuitum de Deo munus & facile est. Ut sponte sol radiat, [f] dies luminat, fons rigat, imber irrorat, ita se spiritus cœlestis infundit. Postquam auctorem suum cœlum intuens anima cognovit, sole altior D
& hac omni terrena potestate sublimior, id esse incipit quod esse se credit. Tu tantum, quem jam spiritalibus castris cœlestis militia signavit, tene incorruptam, tene sobriam religiosis virtutibus disciplinam. Sit tibi vel oratio assidua vel lectio. Nunc cum Deo loquere, nunc Deus tecum. Ille te præceptis suis instruat, ille disponat. Quem ille divitem fecerit nemo pauperem faciet. Penuria esse nulla jam poterit cui semel pectus cœlestis sagina saturavit. Jam tibi auro distincta laquearia & pretiosi marmoris crustis vestita domicilia sordebunt, cum scieris te excolendum magis, te potius ornandum, domum tibi hanc esse potiorem quam Dominus insedit templi vice, in qua spiritus sanctus cœpit habitare. Pingamus hanc domum pigmentis innotentiæ, luminemus luce justitiæ. Non hæc unquam procumbet in lapsum senio vetustatis, nec pigmento parietis aut auro exolescente fœdabitur. Caduca sunt quæcumque fucata sunt, nec fiduciam præbent possidentibus stabilem quæ possessionis non habent [g] veritatem. Hæc manet cultu jugiter vivido, honore integro, splendore diuturno. Aboleri non potest nec extingui, potest tantum in melius corpore redeunte formari. Hæc interim brevibus, Donate carissime. Nam etsi facilem de bonitate patientiam, mentem solidam, fidem tutam salutaris auditus oblectat, nihilque tam tuis auribus gratum est quam quod in Deo gratum est, moderari tamen dicenda debemus simul juncti & sæpius collocuturi. Et quoniam [h] feriata nunc quies ac tempus est otiosum, quicquid inclinato jam sole in vesperam diei supersest, ducamus hanc diem læti, nec sit vel [i] hora convivii gratiæ cœlestis immunis. Sonet psalmos convivium so-

a *Arridet ut sæviat*) Infra in libro de habitu virginum pag. 130. *Hic diabolus blanditur ut fallat, arridet ut noceat, illicit ut occidat.* Ruricius lib. 2. epist. 12. *Blanditur ut capiat, famulatur ut teneat, illicit ut occidat.*

b *Honorum*) Miror auctorem editionis quæ dicitur Gravii, Pamelium, Rigaltium, & Anglos maluisse scribere *bonorum*. Etenim omnes editiones antiquæ & omnia vetera exemplaria quibus usus sum habent *bonorum* vel *bonoris*. In uno tamen regio, qui fuit olim monasterii sancti Martini Tornacensis, mendose scriptum est *bonorum*.

c *Et perpetua*] Ista desunt in duodecim vetustis exemplaribus optimis. Exstant tamen in septem. Si ratio habenda esset numeri ad numerum, expungenda essent. Videntur autem esse ex glossemate.

d *Fundatus*) Ita reposuimus secuti auctoritatem optimorum librorum & veterum editionum pro eo quod Rigaltius edidit *fundetur*. Et tamen ea quoque lectio reperitur in quibusdam codicibus antiquis.

e *Gratuitum de Deo munus*) Eam sententiam, inquit Morellius, cum quidam non intelligerent, verba alia interseruerunt, itaque imprimendum curarunt *gratuitum de Deo munus religiosa mente concipitur & facile est*. Nota editionem Erasmi.

f *Dies luminat*) Hæc exstant in omnibus editionibus ante Rigaltianam & in plerisque codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano & in eo quo Florus utebatur, tum etiam in iis quos Angeli viderunt. Et tamen illi quoque ea omiserunt in sua editione. Illa etiam in sua versione omisit Lombertus, non aliam ob causam quam quia non exstabant in editione Rigaltii. Reinhartus posuit *dies illuminat*.

g *Veritatem*) Ita codex Seguierianus & alii veteres, etiam ille quo Florus utebatur. Pro quo Rigaltius omnium primus posuit *firmitatem*, ex libro, ut opinor, Nicolai Fabri cujus supra feci mentionem. Miror autem eam lectionem, quam ipse Rigaltius ait arbitrari se esse falsissimam, ab eo tamen positam fuisse in textu Cypriani. Rigaltianam editionem secuti sunt Angeli & Reinhartus.

h *Feriata nunc quies*) Ego puto errare eos qui ex his verbis & ex iis quæ statim sequuntur collegerunt Cyprianum frequentasse adhuc forum eo tempore quo scripsit hanc epistolam. Nam cum constet illam scriptam esse postquam Cyprianus amplexus est fidem Christi, probabile non est illum forum, adversus quod fortiter declamat, frequentasse cum illam scripsit. Adde quod Pontius in vita ejus ait illum presbyterium & sacerdotium statim accepisse. Denique nuspiam invenitur illum fuisse senatorem ac forum frequentasse.

i *Hora convivii*) Tertullianus in apologetico; *Si honesta causa est convivii, reliquum ordinem æstimare qui sit de religionis officio. Nihil vilitatis, nihil immodestiæ admittit. Non prius discumbatur quam oratio ad Deum prægustetur. Æque oratio convivium dirimat.* Optatus lib. 7. *Omnis tractatus in ecclesia a nomine Dei incipiatur & ejusdem Dei nomine terminetur.* Hieronymus in epistola de vitando suspecto contubernio: *Personabit interim aliquis lector ad mensam & inter psalmos dulci modulamine aure &c.* Idem in epistola ad Marcellam qua eam invitat ut commigret Bethleem: *Ambrosius noster refert se numquam cibum Origene præsente sine lectione sumsisse, numquam iniisse somnum nisi unus e fratribus sacris litteris personaret, hoc diebus egisse & noctibus, ut & lectio orationem exciperet & oratio lectionem.* Ambrosii istius, qui amicus erat Origenis, præclaram mentionem, ut id quoque obiter dicam, facit Eusebius lib. 4. cap. 18. Iterum Hieronymus in epistola ad Eustochium de acceptis ab ea munusculis ait: *Ita tibi semper comedendum est ut cibum & oratio subsequatur & lectio.* Item in libro adversus Vigilantium:

Inter

sobrium, & ut tibi tenax memoria est, vox canora, aggredere hoc munus ex more. Magis A carissimos pasces, si sit nobis spiritalis auditio, prolectet aures religiosa a mulcedo.

Inter phialas philosophatur, & ad placentas liguriens psalmorum modulatione mulcetur. Vide quæ de hoc argumento ex Clemente Alexandrino & Eusebio Cæsariensi adnotavit doctissimus & optimus amicus noster Domnus Bernardus a Montefalcone in notis ad librum Philonis de vita contemplativa pag. 129.

a *Mulcedo*) A. Gellius lib. 19. cap. 9. *ejusque linguæ exercitationes doceret quæ multas voluptates nullamque mulcedinem Veneris atque Musæ haberet*. Sanctus Hieronymus, seu quis alius, in epistola ad amicum ægrotum: *Pars est enim procul dubio maximarum medelarum fraterni consolaminis fructus & fomes dictorum mulcedine consolationis levamen fessis animis introduxit*. Boetius lib. 2. de consolatione philosophiæ: *Jam cantum illa finierat cum me audiendi avidum stuporem arrectisque adhuc auribus carminis mulcedo defixerat*. Sidonius lib. 5. epist. 17. *Cultu peracto vigiliarum, quas alternante mulcedine monachi clericique psalmicines concelebraverant, quisque in diversa secessimus*. Mulcebritatem ante hos ducentos annos dixit quidam frater Bertholdus ordinis fratrum Prædicatorum in opusculo quod inscriptum est Horologium devotionis. Inter jocos Andreæ Arnaldi exstat sequens distichum incerti auctoris:

Quos anguis dirus tristi mulcedine pavit,
Hos sanguis mirus Christi dulcedine lavit.

Epistolæ in secessu Cypriani toto biennio conscriptæ.

a EPISTOLA II.

Cleri Romani ad clerum Carthaginiensem de secessu Divi Cypriani.

DIDICIMUS secessisse b benedictum c Papam Cyprianum a d Crementio subdiacono, qui a vobis ad nos venit, certa ex causa, quod utique recte fecerit, e propterea quod sit f persona insignis. Et imminente agone quem permisit Deus in sæculo colluctandi causa cum adversario simul cum servis suis, B volens etiam angelis & hominibus certamen hoc manifestare, ut qui vicerit coronetur, victus vero reportaverit in se sententiam, quæ nobis manifestata est. Et cum incumbat nobis, g qui videmur præpositi

a *Istius* epistolæ duo vetera exemplaria habuimus, unum e bibliotheca nostra, aliud ex urbe Gratianopolitana. Angli unum habuere ex bibliotheca Bodlejana. Guillelmus Morellius, qui primus illam edidit, admonuit in titulo scriptam esse a Celerino ad Lucianum, haud dubie quia in veteri codice ex quo is eam descripsit sequebatur, ut in uno meo veteri, in Gratianopolitano, & in 199. Vaticano, post epistolam Luciani ad Celerinum. Pamelius vero, qui videbat illam non esse scriptam ab uno aliquo, sed a pluribus, neque ad unum Lucianum, qui presbyter non fuit, sed ad plures presbyteros conscriptam, titulum hunc mutare non est veritus, potissimum cum ex vicinitate litterarum error potuerit contingere ut pro eo quod erat cleri Romani substitutum sit a quopiam Celerini. Atque hanc Pamelii emendationem, quia bona est, secutæ sunt posteriores editiones. Itaque in veteri libro meo legitur: *Incipit epistola rescripta ad Cyprianum a clero Romano*. Quod est aliquanto melius quam in editione Morelii. At in codice Gratianopolitano scriptum est: *Celerini responsio ad Lucianum de cura pastoris & ad obviandum idolatriam*. Nescio autem quam ob causam Angli inscriptionem istius epistolæ rejecerunt ad marginem. Nam docendus erat primo intuitu lector a quibus & ad quos scripta erat epistola. Iidem refutant Rigaltium, qui scripserat cleri vocem perperam trahi ad personas ecclesiasticas hominesque sacris ordinibus institutos designandos. Sane verum est Rigaltii observationem admodum prolixam esse verum paralogismum, in quo nihil sani, nihil veri scriptum est. Tertullianus in libro de exhortatione castitatis: *Differentiam inter ordinem & plebem constituit ecclesiæ auctoritas*. Vide opuscula Petri de Marca pag. 72. ubi agit de discrimine clericorum & laicorum ex jure divino.

b *Benedictum*) Non est cognomen hoc loco *benedictus*, ut observavit Sirmondus ad Sidonium, sed epithetum quo christianos viros plerique ornabant. Exemplis a viro doctissimo allatis addo ego Tertullianum in libro de pudicitia Zephyrinum vocare benedictum Papam.

c *Papam*) Vetus codex meus *Papatem*. Sic etiam in codicibus in editione Anglicana laudatis & in annotationibus Morellii. Sic etiam legebat Latinus Latinius in libris suis veteribus. Vide epist. 16. & 40.

d *Crementio*) Ita codex meus & editio Morellii. Quo etiam modo nominatum illum invenio in plerisque libris antiquis. Puto autem eam esse veram lectionem. Nam & Crementii martyris mentio est in martyrologio Romano XVI. Kal. Maii.

e *Propterea quod*) Hæc duo vocabula, quæ deerant in editione Rigaltii, nos revocavimus, quia exstant in editionibus Morellii & Pamelii & in uno codice meo optimo. Rigaltius nullum vetus exemplar habuit istius epistolæ cujus auctoritate uteretur ad mutandam hanc lectionem. Latinius putabat vocem *quod* esse delendam.

f *Persona insignis*) id est cui debeatur reverentia, ut ait Quintilianus lib. 6. cap. 1. quam ideo honoratiorem personam vocat Childebertus rex in constitutione edita a Sirmondo. In capitulari Metensi Pipini regis cap. 2. *De ecclesiasticis vero qui supradicta facinora commiserint, si bona persona fuerit*; id est insignis, ut planum est ex iis quæ sequuntur. Authenticam personam pro insigni dixit Philippus episcopus Firmanus apostolicæ sedis Legatus in capite 29. Concilii quod apud Budam celebravit anno 1279. Vide tom. 2. Capitularium pag. 1030. extrema.

g *Qui vid. præpositi*) Nimirum quia post mortem episcopi Romani cura illius ecclesiæ incumbebat clero urbico. Ne quis ista cum Baronio, Binio, Papebrochio transferat ad prærogativam illius ecclesiæ, ad quam sede vacante pertineat sollicitudo omnium ecclesiarum, adeoque clericis Romanis, quod Petri ecclesiæ essent administri, universalis gregis cura mandata. Nam etiam nostris temporibus, quamvis constet sedis apostolicæ auctoritatem & potestatem valde explicatam & amplificatam fuisse, Cardinales tamen, qui successerunt clericis urbicis, penes quos est regimen ecclesiæ Romanæ vacante sede, curam & sollicitudinem suam nullatenus extendunt ad alias ecclesias, ut etiam testatur Guillelmus de Montelauduno in cap. *Ubi majus*, de elect. in Sexto. Item Alvarus Pelagius lib. 1. de planctu ecclesiæ cap. 20. ubi diserte scribit *quod vacante papatu nullus succedit Papæ in jurisdictione, etiam cœtus Cardinalium nisi in minimis*. Vide etiam Jacobatium lib. 4. artic. 3. & Augustinum de Anchona quæst. 3. art. 8. de potestate ecclesiastica. Certe manifestum est ex contextu epistolæ clerum Romanum de nulla tum ecclesia gubernandam sollicitum fuisse quam de sua, ex usu nimirum ubique recepto ut ecclesia episcopo viduata regeretur a clero ecclesiæ vacantis, ut agnoscit etiam Naclantus epi-

positi esse & [a] vice pastoris custodire gregem, si negligentes inveniamur, dicetur nobis quod & [b] antecessoribus nostris dictum est, qui tam negligentes præpositi erant, [c] quoniam perditum non requisivimus, & errantem non correximus, & claudum non colligavimus, & [d] lac eorum edebamus, & lanis eorum operiebamur. Denique & ipse Dominus implens quæ erant scripta in lege & prophetis docet dicens: *Ego sum pastor bonus, qui pono animam meam pro ovibus meis. Mercenarius autem & cujus non sunt propriæ oves, cum viderit* [e] *lupum venientem, relinquit & fugit, & lupus dispergit eas.* Sed & Simoni sic dicit: *Diligis me? Respondit, Diligo. Ait ei: Pasce oves meas.* Hoc verbum factum ex actu ipso [f] quo cessit cognoscimus, [g] & ceteri discipuli similiter fecerunt. Nolumus ergo, fratres dilectissimi, vos mercenarios inveniri, sed bonos pastores, cum sciatis tum non minimum periculum incumbere si non hortati fueritis fratres nostros stare in fide immobiles, ne in præceps euntium ad idololatriam funditus eradicetur fraternitas. Nec enim hoc solum verbis vos hortamur, sed discere poteritis a pluribus a nobis ad vos venientibus quoniam ea omnia nos Deo adjuvante & fecimus & facimus cum omni sollicitudine & periculo sæculari, ante oculos plus habentes timorem Dei & pœnas perpetuas quam timorem hominum & brevem injuriam, non deserentes fraternitatem, & hortantes eos stare in fide & paratos esse ire cum Domino. Sed & [h] ascendentes ad hoc quod compellebantur revocavimus, [i] Ecclesia stat in fide, licet quidam terrore ipso compulsi, sive quod essent insignes personæ, sive apprehensi timore hominum, vererentur: quos quidem separatos a nobis non dereliquimus, sed ipsos cohortati sumus & hortamur agere pœnitentiam, si quo modo indulgentiam poterunt recipere ab eo qui potest præstare; ne si relicti fuerint a nobis, pejores efficiantur. Videtis ergo, fratres, quoniam & vos hoc facere debetis, ut etiam illi qui ceciderunt hortatu vestro corrigentes animos eorum, si apprehensi fuerint iterato, confiteantur, ut possint priorem errorem corrigere, & alia quæ incumbunt vobis, quæ etiam & ipsa subdidimus, ut si qui in hanc tentationem inciderunt cœperint apprehendi infirmitate, & agant pœnitentiam facti sui, & desiderent communionem, utique subveniri eis debet, sive viduæ, sive

episcopum Clugiensis in tractatione de Papæ & concilii potestate, Quod liquet etiam ex eo quod post mortem Papæ Martini istius nominis primi, quia episcopatus cessavit spatio triginta & quinque dierum, presbyteri ecclesiæ Romanæ præfuerunt, ut legitur in gestis pontificalibus, id est illi ex presbyterio Romano qui ceteris præminebant, id est archidiaconus, archipresbyter, & primicerius, ut docet ejusdem Martini epistola ad Eliterum. Hi enim locum repræsentabant pontificis. Ubi interim annotabo vitio scriptoris factum videri ut archidiaconus istic nominetur ante archipresbyterum, nisi jam tum ita imminuta erat disciplina ecclesiæ Romanæ ut archidiaconus præferretur archipresbytero. Nam ex libro diurno pontificum constat archipresbyterum primo loco nominatum ante archidiaconum in epistola a clero Romano scripta ad Exarchum de transitu pontificis.

a *Vice pastoris*] Veteres libri habent *pastorum*. Nihil tamen mutare voluimus, quia constat hanc epistolam a clero Romano scriptam esse ad Cyprianum eo tempore quo Romana ecclesia non habebat pastorem. David Blondellus, ut ostenderet presbyteros esse æquales episcopis & vicarios quoque Christi esse, in hoc loco ad vocem *pastoris* addidit *nimirum Christi*. Sed profecto multum erravit. Istic enim per vocem *pastoris* manifeste intelligitur episcopus Romanus. Et tum, extincto Fabiano, clerus Romanus regebat ecclesiam vice pastoris donec alius episcopus substitueretur in loco Fabiani.

b *Antec. nostris*) Hæc verba, quæ quamdam habent obscuritatem, Angli transtulerunt ad sacerdotes Judæorum, quia certo constat illa ab Ezechiele scripta esse adversus eos.

c *Quoniam perditum*) Hic locus Ezechielis, qui valde mutilus est, multor integrior exstat in epistola 54. Hæc verba & quæ postea sequuntur sanctus Hieronymus illa explicans transtulit ad superbiam episcoporum, quos acriter perstringit. Hæc sunt ejus verba: *Quod proprie ad supercilium episcoporum pertinet*, inquit, *eorum videlicet qui operibus dedecorant nominis dignitatem, & pro humilitate assumunt superbiam, ut honorem se putent consecutos, non onus, & quoscumque in ecclesia viderint præpotentes & Dei habere sermonem opprimere videntur*. Ab his longe distabat Valerii cum Augustino humilis & a propriæ laudis amore aliena agendi ratio.

d *Lac eorum*) In uno veteri libro legitur *lactem*. Glossæ Philoxeni: *Lactem* Γάλα. Plautus Bacchidibus: *quæ nec lactem nec lanam ullam habent*. Sic apud Apulejum lib. 8. metamorphoseon. Nonius Marcellus adnotat antiquos dixisse *lacte* in nominativo.

e *Lupum venientem*) Hieronymus ibidem. *Mercenarii, qui lucrum tantum de gregibus considerant, & cum lupum viderint, fugiunt, quorum negligentia grex Domini devoratur a bestiis ægri*.

f *Quo cessit*) Locus obscurus. Latinius monuit in uno veteri codice legi *gessit*, in alio vero *gestum*. Sed in meo & in editione Morellii legitur *cessit*. Rigaltius ista refert ad tempus illud quo post apprehensum Christum a Judæis Petrus non proprie fugit, sed cessit sive abscessit aut recessit. Nam, ut est in evangelio, sequebatur quidem Christum, sed longo intervallo, quod fugæ speciem præbuit; adeoque in evangelio legitur discipulos omnes relicto grege fugisse. Sed quod Rigaltii pace dixerim, & Anglorum, qui ejus observationem adscivere, hujus loci ea est sententia: verbum Christi, *Pasce oves meas*, ex actu ipso quo cessit, id est, ex eo quem habuit exitu impletum cognoscimus. Opponit enim clerus Romanus Christum & Apostolos pastoribus Judæorum, nec Petro exprobrat fugam in passione Christi, sed laudat ejus diligentiam in pascendis ovibus, quemadmodum ei Christus post resurrectionem mandaverat.

g *Et ceteri discipuli*) Subjungit Rigaltius hanc cleri Romani epistolam Petrum magis onerare quod ait *& ceteri discipuli similiter fecerunt*, tamquam ad exemplum Petri. Sed hæc observatio falsa est, ut jam dixi; nec clerus Romanus his verbis, *& ceteri discipuli similiter fecerunt*, indicat apostolos fugientem Petrum secutos esse, sed potius ejus exemplo in pascendis ovibus summum studium adhibuisse. Nihil magis alienum a proposito cleri Romani, quam a Petro & aliis discipulis exemplum ignaviæ in pascendis ovibus repetere. Præterea claudicat Rigaltii ratiocinatio. Petrus fugit. Fugerunt etiam alii discipuli. Fugerunt igitur ad exemplum Petri, qui dedit illis exemplum fugiendi. Matthæus enim & Marcus ajunt omnes discipulos relicto Christo fugisse, nulla Petri mentione.

h *Ascendentes*) in capitolium videlicet, ibi sacrificaturi diis gentium. Sed de ea re pluribus agemus ad epistolam 55.

i *Ecclesia*) Romana, quam vocat fortem, quia firma & immobilis constitit inter durissimas persecutiones. Quamquam ne in hac quidem ecclesia lapsi defuerunt, siquidem eorum causam clerus integram servavit ad electionem episcopi. Sed hi pauciores numero fuere quam Carthagine.

sive [a] clinomeni, qui se exhibere non possunt, sive hi qui in carceribus sunt, sive exclusi de sedibus suis, utique habere debent qui eis ministrent. Sed & [b] catecumini apprehensi infirmitate decepti esse non debebunt, ut eis subveniatur, & quod maximum est, [c] corpora martyrum aut ceterorum si non sepeliantur, grande periculum imminet eis quibus incumbit hoc opus. Cujuscumque ergo vestrum quacumque occasione fuerit effectum hoc opus, certi sumus eum bonum servum æstimari, ut qui in minimo fidelis fuit constituatur super decem civitates. Faciat autem Deus, qui omnia præstat sperantibus in se, ut omnes A nos in his operibus inveniamur. Salutant vos fratres qui sunt in vinculis & presbyteri & tota ecclesia, quæ & ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui invocant nomen Domini. Sed & vos petimus mutua vice memores sitis nostri. Sciatis autem [d] Bassianum pervenisse ad nos; & petimus vos, qui habetis zelum Dei, harum litterarum exemplum ad quoscumque poteritis transmittere per idoneas occasiones, vel vestras faciatis, sive nuntium mittatis, ut stent fortes & immobiles in fide. B Optamus vos, fratres carissimi, semper bene valere.

a *Clinomeni*) Codex meus habet *domeni*, Gratianopolitanus *chlidomeni*. Morellius posuit *clydomeni*, Latinius & Rigaltius *clinomeni*. Postea secuta est editio Anglicana, in qua, rejectis ceteris lectionibus, absque ulla veterum librorum auctoritate, tantum ex conjectura sumpta ex epistola Papæ Cornelii ad Fabium episcopum Antiochenum, quæ Græce exstat apud Eusebium, scriptum est *thlibomeni*. Et quamquam ea emendatio videatur esse bona, transferenda tamen non erat in contextum absque majori auctoritate. Nam reliquæ lectiones possunt etiam esse bonæ. Ceterum ea emendatio, quam Angli videntur accepisse ex annotationibus Henrici Valesii ad historiam ecclesiasticam Eusebii, neque Valesii est neque Anglorum, sed illustrissimi viri Francisci Bosqueti, qui eam primus protulit anno 1633. in libro primo historiarum Ecclesiæ Gallicanæ. Porro quos Græci vocant thlibomenos Rufinus vertit *indigentes*, Baronius *fluctuantes*, valde diverso sensu. Vide primam dissertationem Cyprianicam viri clarissimi Henrici Dodvvelli.

b *Catecumini*) Sic scribere placuit, non solum quia ita invenimus scriptum in omnibus antiquis codicibus, sed in primis propter auctoritatem Commodiani, qui nos dubitare non sinit quin hoc vocabulum vetustis temporibus ita scriberetur. Sane in veteri glossario bibliothecæ regiæ legi *Catecuminus*, *instructus*, *audiens*. In veteri item glossario meo: *Catecuminus*, *instructus sive audiens*, *pro eo quod adhuc doctrinam fidei audiat*, *nec-dum tamen baptismum recepit*. Et in libro Corbejensi & in Fuxensi, quando agitur de hoc hominum genere legitur *Caticuminos*, quod idem est. Notum quippe est literas *i* & *e* sæpe permutari solitas apud antiquos. Adnotat Holstenius in notis ad acta sanctarum Perpetuæ & Felicitatis *catechumini* scriptum esse in vetustis membranis Casinensibus & apud Mombritium, existimare autem se ita eo sæculo prolatas fuisse hujusmodi voces. Hieronymus in epistola ad Oceanum in causa matrimonii: *Audiant catechumini, qui sunt fidei candidati*. Sic apud Marium Mercatorem in editione nostra pag. 347. legitur *catecismi* pro *catechismi*. Vide Cælium Calcagninum l. 1. epist. 9. & notas ad Capitularia p. 1205.

c *Corpora martyrum*) Ut diversa sunt hominum ingenia, ita diversæ sunt opiniones. Hunc locum Rigaltius interpretatus est de cura tantum sepeliendorum martyrum. Ego vero eo usus sum ut ostenderem errare vehementer eos qui contendunt veteres christianos nullam curam habuisse reliquiarum hominum sanctorum. Id quod a me ostensum est in oratione quam habui publice Lutetiæ cum in collegio regio interpretarer titulum decretalium de reliquiis & veneratione sanctorum. Tanta enim tum cura erat sepeliendorum hominum sanctorum ut nihil omitterent eorum quæ poterant demonstrare eorum memoriam & venerationem erga eos; adeo ut Tertullianus in apologetico testetur plurioris & carioris suas merces christianis sepeliendis profligasse quam diis fumigandis. Ex quo colligi posse videtur illos condidisse etiam eorum corpora odoribus Arabicis, quos in sepeliendis corporibus adhibitos fuisse constat. Sane Plinius lib. 22. cap. 18. scribit Neronem plus cynnamomi in funere Popææ incendisse, quam Arabia producat in anno uno. Vide Baronium in notationibus ad martyrologium Romanum die 4 Augusti.

d *Bassianum*) Assentior Pamelio existimanti illum fuisse e clero Romano. Illius mentio est etiam in epistola 22. quæ est Luciani ad Celerinum tum Romæ constitutum,

EPISTOLA III.

Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Cum de excessu [a] boni viri collegæ mei rumor apud nos incertus esset, fratres carissimi, & opinio dubia nutaret, accepi a vobis litteras ad me missas per Crementium hypodiaconum, quibus plenissime de glorioso ejus exitu in- C struerer; & exsultavi satis quod pro integritate administrationis ejus consummatio quoque honesta processerit. In quo vobis quoque plurimum gratulor quod ejus memoriam tam celebri & illustri testimonio prosequamini, ut per vos innotesceret nobis quod & vobis esset circa [b] præpositi memoriam glorioſum, & nobis

a *Boni viri*) Fabiani episcopi Romani. Hoc epithetum tribuere consuevit Cyprianus episcopis defunctis, ut in epistola 72. Aggripino episcopo Chartaginensi. Epistolæ ab Origene scriptæ ad Fabianum Romanæ urbis episcopum meminit Hieronymus in epistola ad Pammachium & Oceanum, itemque Rufinus in libro priore apologiarum suarum adversus Hieronymum.

b *Præpositi*) Baronius loquens de excessu Papæ Fabiani notat illum a Cypriano nominatum modo collegam, modo præpositum, utpote qui cum
set, potestate tamen in hierarchi
ceteris ille præpositus esset e
suam illam opinionem con
nifacii Papæ II. ad Eulal
dicitur esse *unus ad qu*
Baronius sciebat episc
mei est annotare er
rum quæ scripta

bis quoque fidei ac virtutis exemplum. Nam quantum pernicioſa res eſt ad ſequentium lapſum ruina præpoſiti, in tantum contra utile & ſalutare cum ſe epiſcopus per firmamentum fidei fratribus præbet imitandum. Legi etiam alias litteras in quibus [a] nec quis ſcripſerit, nec ad quos ſcriptum ſit, ſignificanter expreſſum eſt. Et quoniam me in iiſdem litteris & ſcriptura & ſenſus & chartæ ipſæ quoque moverunt ne quid ex vero vel ſubtractum ſit vel immutatum, eamdem ad vos [b] epiſtolam authenticam remiſi, ut recognoſcatis an ipſa ſit quam Crementio hypodiacono perferendam dediſtis. Perquam etenim grave eſt, ſi epiſtolæ clericæ veritas mendacio aliquo & fraude corrupta eſt. Hoc igitur ut ſcire poſſimus, & [c] ſcripturam & ſubſcriptionem [d] an veſtra ſit recognoſcite, & nobis quid ſit in vero reſcribite. Opto vos, fratres carissimi, ſemper bene valere.

vatio poſſet habere ſpeciem veri, ſi Cyprianus ſolum Papam nominaret præpoſitum. At cum certum ſit illum omnes epiſcopos vulgo vocare præpoſitos, ruit omnino ſententia Baronii. Itaque iſtic Cyprianus Fabianum Papam vocat præpoſitum, quia epiſcopus erat & collega Cypriani epiſcopi. Agendum eſt in rebus hiſtoricis ſimpliciter, procul ab omni affectu. Alioqui perit fides rerum.

a *Nec quis ſcripſerit*) Retinuimus lectionem quam veteres editiones præferunt, quam omnes libri veteres confirmant. Primus Manutius poſuit, *nec qui ſcripſerint*: Quæ lectio bona non eſt. Nam epiſtola quæ omnium nomine ſcripta erat ab uno ſcripta erat, ut in calce epiſtolæ 16. *Lucianus ſcripſi*, ut docet etiam epiſtola 22. quæ eſt Cypriani ad presbyteros & diaconos Romæ conſiſtentes. Sic in conciliis unus pro omnibus loquebatur, quemadmodum a nobis obſervatum eſt in diſſertatione de concilio Telepteni.

b *Epiſtolam remiſi*) Vide quæ de ea re diximus infra ad epiſtolam 22.

c *Scripturam & ſubſcr.*) In veteri libri & omnes editiones. Editio Manutii, *ſcripturas & ſubſcriptiones*. Hinc auctoritatem ſecuta ſunt poſteriores editores, corrupta lectionem male mutatam fuiſſe ait Cornelius ille ob obſervationem ſuam in ſcripturis eccleſiaſticis.

d *An veſtra*) In libri Faurei ſcripturæ eſt, *an ea manu veſtra*. Quid puto ego eſſe ex poſſimus, commutatum ſit, ut mea docebam, epiſtolam ab amanuenſi ſcriptam ſit, ut ſæpe dictavi

enim mites & humiles, ut servis Dei congruit, temporibus servire & quieti prospicere & plebi providere debemus. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem universam salutate. [a] Salutant vos diaconus & qui mecum sunt. Valete.

a *Salutant vos*) In codice sancti Eligii legitur: *Salutant vos Victor diaconus & qui cum eo sunt fratres*. In Gratianopolitano: *Salutant vos Victor, & qui mecum sunt salutant*.

---

[a] EPISTOLA V.

Ad presbyteros & diaconos.

CYPRIANUS presbyteris & diaconis fratribus salutem. Optaveram quidem, fratres carissimi, ut universum clerum nostrum integrum & incolumem meis litteris salutarem. Sed quoniam infesta tempestas, quæ plebem nostram ex maxima parte prostravit, hunc quoque addidit nostris doloribus cumulum ut etiam cleri portionem sua strage perstringeret, oramus Dominum ut vos saltem, [b] quos & in fide & in virtute stare cognovimus, tutos quoque in posterum per divinam misericordiam salutemus. Et quamquam causa compelleret ut ipse ad vos properare & venire deberem, primo cupiditate & desiderio vestri, quæ res in votis meis summa est, tum deinde ut ea quæ circa ecclesiæ gubernacula utilitas communis exposcit tractare simul & plurimorum consilio examinata [c] delimare possemus, tamen potius visum est adhuc interim latebram & quietem tenere respectu utilitatum aliarum quæ ad pacem omnium nostrum pertinent & salutem, quarum vobis a Tertullo fratre nostro carissimo ratio reddetur: qui pro cetera sua cura quam impense divinis operibus impertit, etiam hujus consilii auctor fuit ut cautus & moderatus exsisterem, nec me in conspectum publicum, & maxime ejus loci ubi toties [d] flagitatus & quæsitus fuissem, temere committerem. Fretus ergo & dilectione & religione vestra, quam satis novi, his litteris & hortor & mando ut vos, quorum minime illic invidiosa & non adeo periculosa præsentia est, vice mea fungamini circa gerenda ea quæ administratio religiosa deposcit. Habeatur interim quantum potest & quomodo potest pauperum cura, sed qui tamen inconcussa fide stantes gregem Christi non reliquerunt, ut his ad tolerandam penuriam sumptus per vestram diligentiam suggeratur, ne quod [e] circa fidentes tempestas non fecit, circa laborantes necessitas faciat. Confessoribus etiam glorioſis impertiatur cura propensior. Et quamquam sciam plurimos ex his fratrum voto & dilectione susceptos, tamen si qui sunt qui vel vestitu vel sumptu indigeant, sicut etiam pridem vobis scripseram cum adhuc essent in carcere constituti, subministrentur eis quæcumque sunt necessaria, modo ut sciant ex vobis & instruantur & discant quid secundum scripturarum magisterium ecclesiastica disciplina depoſcat, humiles & modestos & quietos esse de-

a In editione Anglicana adnotatum est pauca reperiri exemplaria istius epistolæ. Ego habui novem.

b *Quos & in fide*) Codex Fossatensis & Carnotensis & veteres editiones, *quos in constantia & fidei virtute*. Manutius mutavit & induxit aliam lectionem. Lector judicabit utra sit melior. Utraque enim bona est.

c *Delimare*) Ita libri veteres & veteres editiones, etiam Erasmica. Manutii editio, itemque Morelliana, & codex Gratianopolitanus habent *limare*. Nonius Marcellus, *limare, delimare*. Plinius lib. 34. cap. 11. *Alii delimatam æris scobem aceto spargunt*. In bulla Hadriani Papæ I. pro monasterio sancti Martini Turonensis: *Quod si abba ejusdem monasterii nullo modo voluerit inter eos delimari &c.* In simili privilegio pro monasterio sancti Dionysii in Francia ita scriptum est: *Quod si abba ejusdem monasterii ullo modo voluerit inter eos declamari*. Pro quo puto scribendum esse *delimari*, ut in bulla sancti Martini: Bulla Gregorii Papæ V. pro eodem monasterio sancti Martini; *Quod si abbas ejusdem monasterii nullo modo voluerit inter eos sententiam delimare*.

d *Flagitatus*) ad leonem, ut infra epistola 14. & 15.

e *Circa fidentes*) id est fortes in fide, ut loquitur apostolus. Certum est aliquot vetera exemplaria & omnes editiones ante Manutianam, etiam Spirensem, præferre hanc lectionem. Alia, quæ habet *circa fidem*, exstat etiam in aliquot antiquis codicibus, & in posterioribus editionibus. Ego vero puto primam esse meliorem. Comparatio est inter fidentes, id est fortes, & laborantes, id est pauperes & indigentes, ut Cyprianus loquitur in epistola quarta, victus necessitatem patientes. Ait ergo Cyprianus timendum esse ne ii qui inconcussa fide stantes sive fortes fuerunt, necessitate labantur, si eorum paupertati non subveniatur. Cicero lib. 3. quæstionum Tusculanarum: *Qui fortis est, idem fidens est*. Seneca epist. 85. *Qui fortis est, sine timore est*. Cicero l. 1. Tusculanarum quæstionum, *fidenti animo gradietur ad mortem*. Ammianus Marcellinus l. 16. *Hi quieti & cauti animi, isti fidentes, grandissimis illis corporibus freti*, & paulo post, *quos Romanus jam fidenter stravit*. Horat. lib. 3; od. 3. *Fidens juventus horrida brachiis*. Seneca tragicus Hercule furente: *Quemcumque sortem videris, miserum neges*. Ipse Cyprianus in epistola 52. ad Antonianum pag. 72. *Manet vero fidentium robur immobile, & apud timentes & diligentes corde toto Dominum stabilis & fortis perseverat integritas*. Idem in libro de mortalitate pag. 232. *Datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna*. In libro contra Demetrianum pag. 221. *certi & fidentes*, alio sensu. Istic enim vox *fidentes* significat eos qui confidunt in promissionibus Christi. Josephus in libro de imperio rationis ex interpretatione Erasmi: *Qui sapiens itaque & fortis, hic totius dominus est passionis, utpote qui bene cogitatam præcogitat, & acceptam respuit nusquam*. Eodem isto ultimo sensu quo vox *fidentes* usurpatur a Cypriano. Ammianus Marcellinus l. 17. dixit, *rogaturi suppliciter pacem, fidentes ad principis venere conspectum*.

se debere, ut honorem sui nominis servent, & qui glorioſi voce fuerunt, sint & moribus glorioſi, faciant se dignos ut in omnibus Dominum promerentes, ad cælestem coronam laudis suæ consummatione perveniant. Plus enim supereſt quam quod transactum videtur, cum scriptum sit: *Ante mortem ne laudes hominem quemquam*. Et iterum: *Esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ*. Et Dominus quoque dicat: *Qui toleraverit usque ad finem, hic salvabitur*. Imitentur Dominum, qui sub ipso tempore passionis non superbior, sed humilior fuit. Tunc enim [a] discipulorum suorum pedes lavit dicens: *Si ego lavi pedes vestros magister & dominus, & vos debetis aliorum pedes lavare. Exemplum enim dedi vobis ut sicut ego feci & vos faciatis*. Item Pauli apostoli documenta sectentur; qui post carcerem sæpe repetitum, post flagella, post bestias, circa omnia mitis & humilis perseveravit, nec post tertium cælum & paradisum quidquam sibi insolenter assumpsit dicens: *Neque gratis panem manducavimus ab aliquo vestrum, sed in labore & fatigatione nocte & die operantes, ne quem vestrum gravaremus*. Hæc singula, oro vos, insinuate fratribus nostris. Et quia is exaltabitur qui se humiliaverit, nunc est ut magis insidiantem adversarium metuant, qui fortiorem quemque magis aggreditur, & acrior factus hoc ipso quo victus est, superantem superare conatur. Dominus faciat ut & ego iterum illos mature videre & salutari exhortatione componere mentes eorum ad servandam gloriam suam possim. Doleo enim quando audio quosdam improbe & insolenter discurrere & ad ineptias vel ad discordias vacare, Christi membra & jam Christum confessa per [b] concubitus illicitos inquinari, nec a diaconis aut presbyteris regi posse, sed id agere ut per paucorum pravos & malos mores multorum & bonorum confessorum gloria honesta maculetur; quos vereri debent, ne ipsorum testimonio & judicio condemnati, ab eorum societate priventur. Is enim demum confessor illustris & verus est de quo postmodum non erubescit ecclesia, sed gloriatur. Ad id vero quod scripserunt mihi compresbyteri nostri Donatus & [c] Fortunatus, [d] Novatus, & Gordius, solus rescribere nihil potui, quando a primordio episcopatus mei statuerim nihil sine consilio vestro & sine consensu plebis mea privatim sententia gerere. Sed cum ad vos per Dei gratiam venero, tunc de iis quæ vel gesta sunt vel gerenda, sicut honor mutuus poscit, in commune tractabimus. [e] Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere & mei meminisse. Fraternitatem quæ vobiscum est multum a me salutate, & ut nostri meminerit admonete. Valete.

a *Discipulorum*) Antea legebatur *apostolorum*. Verum quia libri manuscripti & veteres editiones habent *discipulorum*, quo etiam modo scriptum est in evangelio secundum Joannem, nos eam lectionem revocavimus.

b *Concubitus illicitos*) Infra epist. 6, pag. 12. *turpi & infami concubitu*. Item epist. 62. pag. 103. *conjacentium duorum turpis & fœda dormitio quantum sceleris & criminis confitetur*. Hieronymus in epistola de vitando suspecto conturbernio: *Ad extremum hoc dico, quod si etiam hæc conscientia criminis vulnus non habet, habet tamen fama ignominiam*. Cassianus collat. 21. cap. 33. *Voluntas ipsa culpabilis est, & ad velocissimos adulteriorum raptatur excessus consuetudo concubitus*. De contubernalibus clericorum feminis vide notas Frontonis Ducæi in librum sancti Joannis Chrysostomi adversus eos qui subintroductas habent. Petavii animadversiones ad Epiphanium agentem de hæresi Antidicomarianitarum, & Henricum Valesium in annotationibus ad librum septimum historiæ ecclesiasticæ Eusebii cap. 30.

c *Fortunatus*) Nomen istius hominis deest in antiquis editionibus & in plerisque codicibus antiquis. Exstat tamen in uno meo optimo & in Gratianopolitano. Manutiana editio invexit. Pamelius monuit desiderari in codice Affligemensi.

d *Novatus*] Est istud quoque nomen desideratur in libro Fuxensi, quamvis hæc epistola bis in eo descripta sit.

e *Opto vos*) Hæc omnia desunt in antiquis libris & editionibus, & edita sunt primum a Manutio. Exstant tamen in meo & in Gratianopolitano.

EPISTOLA VI.

Ad Rogatianum presbyterum & ceteros confessores.

CYPRIANUS [a] Rogatiano presbytero & ceteris confessoribus fratribus salutem. Et jampridem vobis, fratres carissimi ac fortissimi, litteras miseram, quibus fidei & virtuti vestræ verbis exsultantibus gratularer, & nunc non aliud in primis vox nostra complectitur quam ut læto animo frequenter ac semper gloriam vestri nominis prædicemus. Quid enim vel ma-

a *Rogatiano*) Censuit Pamelius hunc Rogatianum fuisse diversum ab eo cui inscripta est epistola 81. quem editiones quædam & quidam libri veteres vocant juvenem, & ex illa epistola collegit Rogatianum, ad quem ista data est, martyrio consummatum fuisse eo tempore quo altera scripta est, quia sanctus Cyprianus ait illum ceteris confessoribus hospitium præparasse in carcere, in quem conjectus erat cum Felicissimo, & nunc quoque eos antecedere. Ista quidem videntur ostendere Rogatianum fuisse martyrii candidatum. Sed non probant eum subiisse martyrium.

jus in votis meis potest esse vel melius quam cum video confessionis vestræ honore inluminatum gregem Christi? Nam cum gaudere in hoc omnes fratres oporteat, tum in gaudio communi major est episcopi portio. Ecclesiæ enim gloria [a] præpositi gloria est. Quantum dolemus ex illis quos tempestas inimica prostravit, tantum lætamur ex vobis, quos diabolus superare non potuit. Hortamur tamen per communem fidem, per pectoris nostri veram circa vos & simplicem caritatem, ut qui adversarium prima hac congressione vicistis, gloriam vestram forti & perseveranti virtute teneatis. Adhuc in sæculo sumus, adhuc in acie constituti, [b] de vita nostra cotidie dimicamus. Danda opera est ut post hæc initia ad incrementa quoque veniatur & consummetur in vobis quod jam rudimentis felicibus esse cœpistis. Parum est adipisci aliquid potuisse. Plus est quod adeptus es [c] posse servare; sicut & fides ipsa & nativitas salutaris, non accepta, sed custodita, vivificat. Nec statim consecutio, sed consummatio, hominem Deo servat. Dominus hoc magisterio suo docuit dicens: *Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat.* [d] Puta hoc illum & confessori suo dicere: Ecce confessor factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Salomon denique & Saul & ceteri multi quamdiu in viis Domini ambulaverunt, datam sibi gratiam tenere potuerunt. Recedente ab iis disciplina dominica, recessit & gratia. Perseverandum nobis est in arto & in angusto itinere laudis & gloriæ; & cum quies & humilitas & bonorum morum tranquillitas Christianis omnibus congruat secundum Domini vocem, qui neminem alium respicit nisi humilem & quietum & trementem sermones suos, tum magis hoc observare & [e] implere confessores oportet, qui exemplum facti estis ceteris fratribus, ad quorum mores omnium vita & actus debeat provocari. Nam sicut Judæi a Deo alienati sunt, propter quos nomen Dei blasphematur in gentibus, ita contra Deo cari sunt per quorum disciplinam nomen Domini laudabili testimonio prædicatur, sicut scriptum est Domino præmonente & dicente: *Luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & clarificent patrem vestrum qui in cælis est.* Matth. 5. Et Paulus Apostolus dicit: [f] *Lucet sicut luminaria in mundo.* Philip. 2. Et Petrus similiter hortatur: *Sicut hospites, inquit, & peregrini, abstinete vos a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, conversationem habentes inter gentiles bonam, ut dum [g] detrectant de vobis quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Dominum.* 1. Pet. 2. Quod quidem maxima pars vestrum cum meo gaudio curat, & confessionis ipsius honore melior facta tranquillis & bonis moribus gloriam suam custodit & servat. Sed quosdam audio inficere numerum vestrum & laudem præcipui nominis prava sua conversatione destruere; quos etiam vos ipsi, utpote amatores & conservatores laudis vestræ, objurgare & comprimere & emendare debetis. Cum quanto enim nominis vestri pudore delinquitur, quando [h] aliquis temulentus & lasciviens [i] demoratur, alius

in

Isa. 66.

Joan. 5.

a *Præpositi gloria*) Quidam libri veteres habent *honor*.

b *De vita nostra*) id est, quotidie sumus in periculo vitæ nostræ. Hic est verus & genuinus horum verborum sensus. Non possum igitur assentiri Rigaltio scribenti istic agi de vita æterna. Nihilo magis verum est hæc verba ex epistola 13. pag. 23. *vitæ ipsi omnium nostrum convenit* habere cum sensum. In epist. 26. pag. 36. scriptum est *propter te interficimur tota die* pro eo quod in capite octavo epistolæ ad Romanos legitur *propter te mortificamur tota die*. Hieronymus in epistola ad Rusticum: *Nihil christiano laboriosius, qui de vita quotidie periclitatur.* Idem in epistola ad Suniam & Fretelam, tractans de loco illo psalmi 118. *anima mea in manibus meis semper*, ait istius loci hunc esse sensum: *Quotidie periclitor, & quasi in manibus meis sanguinem meum porto.* Cajus Cæsar apud Sallustium in Catilina; *Libertas & anima nostra in dubio est.*

c *Posse servare*) Ovidius lib. 2. de arte amandi: *Non minor est virtus quam quærere parta tueri.* Julius Cæsar in oratione ad suos legatos & centuriones apud Dionem Cassium lib. 38. ait iisdem artibus & quæri bona & retineri. Et M. Antonius in oratione funebri in Cæsarem apud eumdem Dionem lib. 44. scribit difficilius esse conservare res quam parare. Quod etiam sensisse Mæcenatem liquet ex oratione ejus ad Augustum in lib. 52. ejusdem Dionis. Apud T. Livium: *Vincere scis, Hannibal. Victoria uti nescis.*

d *Puta hoc illum*) Membrum hoc deerat in antiquis editionibus. Erasmus restituit. Exstat autem in multis codicibus antiquis. Deest in codice sancti Arnulphi.

e *Implere confessores*) Rigaltius scripsit *implere vos confessores*. Ego vero vocem *vos*, quæ neque in antiquis editionibus habetur neque in antiquis codicibus, sustuli. Scio illam nihil efficere sententiæ Cypriani. Sed quia alibi non inveni quam in editione Rigaltiana, existimavi esse tollendam. Id vero admoneo ne quis imputet mihi temeritatem.

f *Lucete sicut*) Vide annotationes Erasmi in caput secundum epistolæ Pauli ad Philippenses.

g *Detrectant*) Ita nos reposuimus secuti lectionem meliorum librorum & veterum editionum. Codex Fuxensis & editio Rigaltii habent *retractant*. Sed in lingua Latina aliud est retractare, aliud detrectare. T. Livius lib. 38. *Cæca est invidia, nec quidquam aliud scit quam detrectare virtutes.* In eumdem sensum Apulejus in libro primo floridorum: *In magna civitate hoc quoque genus invenitur qui meliores obtrectare malint quam imitari.*

h *Aliquis temulentus*) Antea legebatur *alius ab aquis temulentus*, id est a baptismo, ut interpretatur Rigaltius. Aliæ editiones, ut idem annotat, habent *quando alius aliquis* vel *quando unus aliquis*. Quæ postrema lectio exstat in codice Thuano. Vetus codex sancti Remigii Remensis habet *apud aquas*. Corbejensis, *apud aquas tumulentus*. Turonensis, *quando unus apud aquas*. Angli retinuerunt veterem editionem, nullam aliam auctoritatem afferentes pro lectione suppositia a Rigaltio quam ipsius Rigaltii, cujus tamen refellunt, lectionem. Reinhartus quoque revocavit veterem lectionem. Ego secutus sum auctoritatem codicis Seguieriani, Metensis, Beccensis, Gratianopolitani, & Lamoniani.

i *Demoratur*) Hæc lectio constans est in editionibus tam antiquis quam novis & in antiquis exemplaribus manuscriptis. Et tamen Goulartius adnotat nonnullos scribere *denotatur*, & in margine libri sui excusi scripsit ita legere Bezam. Hanc quoque variam lectionem notavit Reinhartus in margine suæ editionis, ex Rigaltio nimirum, qui in observationibus suis ait quædam Cypriani exemplaria habere *denotatur*. Sed ego eam lectionem non inveni nisi in uno codice Vaticano citato in margine exemplaris mei editionis Manutianæ & in exemplari editionis Pamelianæ quod fuit Nicolai Fabri. Sic etiam in margine editionis Lugdunensis anni 1550. scriptum reperi a quodam studioso. Existimat autem Goulartius lectionem *demoratur*, si retineatur, posse idem significare quod *moratur*, prima longa, id est insanit, seu morionem agit, quod a Græcis sumptum esse ait & a Svetonio usurpatum in Nerone.

in eam patriam unde extorris factus est regreditur, ut [a] apprehensus non jam [b] quasi christianus sed quasi nocens pereat? Inflari aliquos
Rom 11. & tumere audio, cum scriptum sit: *Noli altum sapere, sed time. Si enim Dominus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.* Dominus noster sicut ovis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine vo-
Is. 53. ce sic non aperuit os suum. *Non sum*, inquit,
Isa. 50. *contumax, neque contradico. Dorsum meum posui ad flagella & maxillas meas ad palmas. Faciem autem meam non averti a fœditate sputorum.* Et quisquam per ipsum nunc atque in ipso vivens extollere se audet & superbire, immemor & factorum quæ ille gessit & mandatorum quæ nobis vel per se vel per apostolos suos tradidit?
Jam. 13. Quod si non est major domino suo servus, qui
15. Dominum sequuntur, humiles & quieti & taciturni vestigia ejus imitentur, quando quisque inferior fuerit sublimior fiat, dicente Domino:
Luc. 9. *Qui minimus fuerit in vobis, hic erit magnus.* Quid deinde illud, quam vobis execrandum debet videri, quod cum summo animi nostri gemitu & dolore cognovimus non deesse qui [c] Dei templa & post confessionem sanctificata & illustrata membra turpi & infami concubitu suo plus maculent, [d] cubilia sua cum feminis [e] promiscua jungentes, quando etsi stuprum conscientiæ eorum desit, hoc ipso grande crimen est quod illorum scandalo in aliorum ruinas exempla nascuntur. Contentiones quoque & æmulationes inter vos nullas esse oportet, cum pacem suam nobis dimiserit Dominus, & scriptum sit: *Diliges proximum tuum tamquam te.* G. l. 5.
Si autem mordetis & incusatis invicem, videte ne 1. Cor. 6.
consumamini ab invicem. A conviciis etiam & maledictis quæso vos abstinete: quia neque maledici regnum Dei consequuntur, & [f] lingua quæ Christum confessa est incolumis & pura cum suo honore servanda est. Nam qui pacifica & bona & justa secundum præceptum Christi loquitur, Christum cotidie confitetur. Sæculo renuntiaveramus cum baptizati sumus. Sed nunc vere renuntiavimus sæculo quando tentati & probati a Deo, nostra omnia relinquentes, Dominum secuti sumus, & fide ac timore ejus stamus & vivimus. Corroboremus nos exhortationibus mutuis, & magis ac magis proficiamus in Domino; ut cum pro sua misericordia pacem fecerit, quam se facturum repromittit, novi & pæne mutati ad ecclesiam revertamur, & excipiant nos, sive fratres nostri, sive gentiles, circa omnia correctos atque in melius reformatos, & qui admirati fuerant prius in virtutibus gloriam, nunc admirentur in moribus disciplinam. [g] Et quamquam clero nostro & nuper cum adhuc essetis in carcere constituti, sed nunc quoque denuo plenissime scripserim ut si quid vel ad vestitum vestrum vel ad victum necessarium fuerit suggeratur, tamen etiam ipse de [h] sumpticulis propriis quos mecum ferebam misi vobis CCL. sed

& alia

a *Apprehensus*) Reposui vocem quæ mihi melius convenire visa est cum stilo Cypriani. Quidam enim vetusti codices & quædam editiones habent *ut deprehensus*; alii, & ii quidem optimi, *unde apprehensus*. Vide quæ notavi ad librum de lapsis.

b *Quasi Christianus*) Apud Rufinum lib. 5. hist. eccles. cap. 8. refertur ex Apollonio Alexandrum socium Priscæ prophetissæ, qui semetipse martyrem dicebat, judicatum fuisse apud Æmilium Frontinum proconsulem Ephesi, *non propter nomen Christi, sed propter quædam latrocinia*. Ante Cyprianum sanctus Petrus dixerat in epistola sua prima cap. 4. *Nec quisquam vestrum tamquam fur aut homicida patiatur, aut tamquam maleficus, aut curas alienas agens, sed tamquam christianus.*

c *Dei templa*) Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione monachi: *Verum Christi templum anima credentis est.*

d *Cubilia cum feminis*) Rem tractat valde periculosam, ut notat etiam Marbodus episcopus Redonensis in epistola ad Robertum de Arbrissello. Nam quia ille nimio continentiæ zelo inter duas puellas nocte cubare ferebatur, & eo modo conabatur accensum carnis ardorem extinguere, novo & inaudito, ut ad eum scribit Goffridus abbas Vindocinensis, sed infructuoso genere martyrii, addit Goffridus illud nullo modo posse esse utile neque fructuosum quod contra rationem noscitur esse præsumptum. Videtur autem Goffridus id quod dixit de novo martyrii genere mutuatus ex libro primo sancti Ambrosii de virginibus cap. 2. ubi loquens de sancta Agnete: *Novum martyrii genus*, inquit. *Nondum idonea pœnæ, & jam matura victoriæ, certare difficilis, facilis coronari &c.* Eleganter, ut solet, & prudenter Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *Quidam putant majoris esse virtutis præsentem contemnere voluptatem. Tamen ego arbitror securioris continentiæ esse nescire quod quærat.*

e *Promiscua*) Hæc lectio, quam omnes editiones habent, quam confirmant libri veteres, optima est. Et tamen Rigaltius ei bonæ lectioni prætulit erroneam quæ exstat in codice Thuano, in quo, omissa una litterula a librario, scriptum est *promisca*. Erratum est igitur in editione Anglicana, ubi adnotatum est in codice Thuano scriptum esse *promiscua*, cum contra Rigaltius in observationibus suis rationem reddiderit cur hanc lectionem rejecerit. Apud A. Gellium legitur *promisca*, *impromisca*, *impromisce* in editione Henrici Stephani. Nicolaus Perottus pag. 752. 1185. adnotat veteres *promiscam* pro *promiscue* scripsisse. *Promisce* legi apud Macrobium pro *promiscue* in editione Henrici Stephani.

f *Lingua quæ Christum*] Idem Cyprianus in libro de exhortatione martyrii cap. 11. *producta & exsecta prius lingua qaæ confessa Deum fuerat*. Plinius lib. 7. c. 23. *Anaxarchus cum torqueretur, præcisam dentibus linguam unamque opem indicii in tyranni os expuit*. Eamdem historiam fusius refert Valerius Maximus lib. 3. cap. 3. Vide Cujacium lib. 19. observat. cap. 6.

g *Et quamquam clero*) Tametsi Rigaltius, qui primus hoc segmentum reperit in codice sancti Remigii, illud cum ipsa epistola non ediderit, sed retulerit inter observationes, tamenetsi Angli secuti sint exemplum Rigaltii, ego illud attexui epistolæ, non dubitans quin sit Cypriani, quamvis in uno tantum veteri libro repertum sit. Reinhartus non attexuit epistolæ, sed addidit in calce, admonens Rigaltium edidisse ex codice Remensi.

h *Sumpticulis propriis*] vel *de quantitate propria*, ut in epistola 36. p. 49. loquitur ipse Cyprianus, id est ex bonis quæ erant Cæcilii Cypriani, quorum mentio est in epistola 69. ad Florentium. Non puto enim istud esse intelligendum de ea parte reddituum ecclesiæ quæ ad episcopum pertinebat, nondum inventa divisione bonorum, quia ecclesia nondum habebat divitias atque opes. Ea tum sustentabatur oblationibus fidelium, quæ gratuitæ erant & voluntariæ, non coactæ. Tertullianus in apologetico; *Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velis, & si modo possis, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis nec potaculis nec ingratis veretrinis dispensatur, sed egenis alendis humandisque.* Habuisse Cyprianum bona constat. De hortis ab eo venditis inter initia fidei suæ & Dei indulgentia restitutis testatur ipse Cyprianus epist. 73. & Pontius diaconus in vita ejus.

& alia CCI, proxime miseram. Victor quoque ex lectore diaconus, qui mecum est, misit vobis CLXXV. Gaudeo autem quando cognosco plurimos fratres nostros pro sua dilectione certatim concurrere & necessitates vestras suis conlationibus adjuvare. [a] Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse.

a *Opto vos*) Retinui editionem vulgatam, quæ bona est. Admoneo tamen editionem Spirensem, veterem Venetam, eam quæ est Rembolti, Erasmicam, & Morellianam præferre *Opto te frater*, & ita etiam scriptum esse in sexdecim codicibus antiquis. Et hæc quoque lectio optima est. Tametsi enim epistola scripta sit ad plures, præcipue tamen & nominatim scripta est ad Rogatianum personam illustrem. Et ideo Cyprianus finem ei imponens, clausulam valedictoriam, ut solet, ad eum dirigere potuit.

EPISTOLA VII.

Ad clerum [a] *de precando Deo.*

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Quamquam sciam, fratres carissimi, pro timore quem singuli debemus Deo vos quoque illic assiduis orationibus & enixis precibus instanter incumbere, admoneo tamen & ipse [b] religiosam sollicitudinem vestram ut ad placandum atque exorandum Dominum, non voce sola, sed & jejuniis & lacrimis & omni genere deprecationis ingemiscamus. Intelligendum est enim & confitendum pressuræ istius tam turbidam vastitatem, quæ gregem nostrum maxima ex parte populata est & adhuc usque populatur, secundum peccata nostra venisse, dum [c] viam Domini non tenemus, nec data nobis ad salutem cælestia mandata servamus. Fecit Dominus noster voluntatem patris, & nos non facimus Domini voluntatem, patrimonio & lucro studentes, superbiam sectantes, æmulationi & dissensioni vacantes, simplicitatis & fidei negligentes, sæculo verbis solis & non factis renuntiantes, unusquisque sibi placentes, & omnibus displicentes. Vapulamus itaque ut
Luc.12. meremur, cum scriptum sit: *Servus autem ille qui cognoscit voluntatem domini sui, & non paruerit voluntati ejus; vapulabit multis.* Quas autem plagas, quæ verbera non meremur, quando nec confessores, qui exemplo ceteris ad bonos mores esse debuerant, teneant disciplinam? Itaque dum quosdam insolenter extollit confessionis suæ tumida & invereconda jactatio, tormenta venerunt, & tormenta sine fine tortoris, sine exitu damnationis, sine solatio mortis, tormenta quæ ad coronam non facile dimittant, sed tamdiu torqueant quamdiu dejiciant; nisi si aliquis divina dignatione subtractus inter ipsa cruciamenta profecerit, adeptus gloriam non termino supplicii, sed velocitate moriendi. Hæc patimur delicto & merito nostro, sicut præmonuit divina censura dicens: *Si dereliquerint legem* Psal.88
meam & in judiciis meis non ambulaverint, si justificationes meas profanaverint & præcepta mea non observaverint, visitabo in virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum. Virgas igitur & flagella sentimus, qui Deo nec bonis factis placemus, nec pro peccatis satisfacimus. Rogemus de intimo corde & de tota mente misericordiam Dei, quia & ipse addidit dicens:
Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Ibid.
Petamus, & accipiemus; & si accipiendi mo- Matth.7
ra & tarditas fuerit, quoniam graviter offen- Luc.11.
dimus, pulsemus; quia & pulsanti aperietur, si modo pulsent ostium preces, gemitus, & lacrimæ nostræ, quibus insistere & immorari oportet, etsi sit unanimis oratio. Nam quod magis suasit & compulit ut has ad vos litteras scriberem, scire debetis (sicut Dominus ostendere & revelare dignatus est) dictum esse in visione, *Petite, & impetratis*, tunc deinde præceptum plebi assistenti ut pro quibusdam personis designatis sibi peterent, in petendo autem fuisse dissonas voces & dispares voluntates, & vehementer hoc displicuisse illi qui dixerat, *Petite, & impetratis*, quod plebis inæqualitas discreparet, nec esset fratrum consensio una & simplex & juncta concordia, cum scriptum sit, *Deus qui inha-* Psal.67
bitare facit unanimes in domo, & in actis apostolorum legamus, *Turba autem eorum qui cre-* Act.4.
diderant anima ac mente una agebant, & Dominus sua voce mandaverit dicens: *Hoc est* Joan.15
mandatum meum, ut diligatis invicem. Et iterum: *Dico autem vobis quoniam si duobus ex vo-* Matt.18
bis convenerit in terra, de omni re quamcumque petieritis continget vobis a patre meo qui in cælis est. Quod si duo unanimes tantum possunt, quid si unanimitas apud omnes esset? Quod si secundum pacem quam nobis Dominus dedit universis fratribus conveniret, jampridem de divi-

a *De precando Deo*) Miror Rigaltium, qui sciebat sanctum Augustinum lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 2. ea verba referre tamquam Cypriani, sciebat præterea ea haberi in quibusdam antiquis editionibus, miror inquam eum illa omisisse in sua. Illa etiam omiserunt Angli. Nos restituimus propter auctoritatem Augustini & plurimorum veterum librorum.

b *Relig. sollic.*) Hæc est lectio omnium veterum librorum & editionum. In Rigaltiana tamen scriptum est *religionem vestram*. Angli reposuerunt veterem lectionem.

c *Viam Domini non tenemus*) Citat hunc quoque locum sanctus Augustinus in libro paulo ante laudato cap. 3.

divina misericordia impetrassemus quod petimus, nec tamdiu in hoc salutis & fidei nostræ periculo fluctuaremus. Immo vero nec venissent fratribus hæc mala, si in unum fraternitas fuisset animata. Nam & illud ostensum est, quod sederet paterfamilias, sedente sibi ad dexteram juvene; qui juvenis anxius & cum quadam indignatione subtristis, maxillam manu tenens, mœsto vultu sedebat. Alius vero in sinistra parte consistens rete portabat, quod se mittere, ut circumstantem populum caperet, minabatur. Et cum miraretur quid hoc esset ille qui vidit, dictum est ei juvenem qui ad dexteram sic sederet contristari & dolere quod præcepta sua non observarentur, illum vero in sinistra exsultare quod sibi daretur occasio ut a patrefamilias potestatem sumeret sæviendi. Hoc prius longe ostensum est quam tempestas vastitatis hujus [a] oriretur. Et vidimus impletum quod fuerat ostensum, ut dum Domini præcepta contemnimus, dum datæ legis mandata salutaria non tenemus, facultatem nocendi inimicus acciperet, minus armatos & ad repugnandum minus cautos jactu retis operiret. Oremus instanter & assiduis precibus ingemiscamus. Nam & hoc nobis non olim per visionem, fratres carissimi, exprobratum sciatis, quod dormitemus in precibus, nec vigilanter
Prov. 30. oremus. Et Deus utique, qui quem corripit diligit, quando corripit, ad hoc corripit ut emendet, ad hoc emendat ut servet. Excutiamus itaque & abrumpamus somni vincula, & instanter ac vigilanter oremus, sicut Paulus
Coloss. 4. apostolus præcipit dicens: *Instate orationi vigilantes in ea*. Nam & apostoli orare diebus ac noctibus non destiterunt, & Dominus quoque ipse disciplinæ magister & exempli nostri via frequenter & vigilanter oravit, sicut in evan-
Luc. 6. gelio legimus: *Exiit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei*. Et utique quod orabat, orabat ille pro nobis, cum peccator ipse non esset, sed aliena peccata portaret. Adeo autem pro nobis ille deprecabatur ut legamus
Luc. 22. alio loco: *Dixit autem Dominus ad Petrum: Ecce satanas postulavit ut vos vexaret quomodo triticum. Ego autem rogavi pro te ne deficiat fides tua*. Quod si pro nobis ac pro delictis nostris ille & laborabat & vigilabat & precabatur, quanto nos magis insistere precibus & orare, & primo ipsum Dominum rogare, tum deinde per ipsum Deo patri satisfacere debemus? Habemus advocatum & deprecatorem pro peccatis nostris Jesum Christum Dominum & Deum nostrum, si modo nos in præteritum peccasse pœniteat, & confitentes atque intelligentes delicta nostra, quibus nunc Dominum offendimus, vel de cetero nos ambulare in viis ejus & præcepta ejus metuere spondeamus. Pater nos corrigit & tuetur, stantes tamen in fide & pressuris atque angustiis, scilicet Christo ejus firmiter adhærentes, sicut scriptum est:
Rom. 8. *Quis nos separabit a dilectione Christi, pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius?* Nihil horum potest separare credentes, nihil potest avellere corpori ejus & sanguini cohærentes. Persecutio ista examinatio est atque exploratio [b] pectoris nostri. Excuti nos Deus voluit & probari, sicut suos semper probavit; nec tamen in probationibus ejus aliquando auxilium credentibus defuit. Denique ad minimum famulum suum & in delictis licet plurimis constitutum & dignatione ejus indignum, tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est. Dic illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est, sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur. Sed & de victu parco & sobrio potu divinis dignationibus admonemur; scilicet ne vigore cœlesti sublime jam pectus illecebra sæcularis enervet, vel ne largioribus epulis mens gravata minus ad preces orationis evigilet. Dissimulare hæc singula & apud conscientiam meam solus occultare non debui, quibus unusquisque nostrum & instrui & regi possit. [c] Nec ipsi denique apud vos hanc epistolam teneatis occultam, sed legendam fratribus suggeratis. [d] Intercipere enim quibus nos Dominus admonere & instruere dignatur ejus est qui admoneri & instrui fratrem suum nolit. Probari nos a Domino nostro sciant, nec umquam a fide qua in eum semel credidimus præsentis pressuræ conflictatione deficiant. Delicta sua singuli recognoscentes, vel modo conversationem veteris hominis exponant. Nemo enim retro attendens & superponens manum suam super aratrum aptus est regno Dei. Denique & uxor Lot, quæ liberata contra præceptum retro respexit, quod evaserat e perdi-

a *Oriretur*) In uno codice regio legitur, *vastitatis hujus accederet & impetus malitiæ nostræ erga nos ingrueret*. Sed alii codices repugnant & omnes editiones. In vetustissimo codice Remigiano scriptum est, *tempestas vastis hujus operaretur*.

b *Pectoris nostri*) Duæ sunt hujus loci lectiones in antiquis codicibus. Eam quam nos retinemus invenimus in octo codicibus. Aliam, quæ habet *peccati nostri*, exhibent omnes editiones quæ Pamelianam antecesserunt, eam vero præferunt etiam undecim libri veteres; eaque adjuvari potest ex eo quod in initio libri Job reperitur: *ut quæras iniquitatem meam & peccatum meum scruteris*. Nostram vero confirmant plurima sacræ scripturæ loca in quibus Deus vocatur scrutator cordis & renis, ut etiam adnotatur in calce epistolæ octavæ. In codice Flori scriptum erat *peccati nostri*.

c *Nec ipsi denique*] Quamquam prior lectio, quæ habet *utique*, bona sit, eam prætuli quæ nititur auctoritate omnium fere veterum exemplarium.

d *Intercipere*) Id est supprimere, modo loquendi multum remoto a vera significatione hujus vocabuli. Et tamen Tacitus in vita Agricolæ videtur eo vocabulo usus esse in eodem sensu quo Cyprianus. Ait enim: *Nec Agricola umquam per alios gesta avidus intercepit, sed centurio seu præfectus incorruptum facti testem habebat*. Item Seneca lib. 3. de beneficiis c. 17. *Urit illum & angit intercepti beneficii conscientia*; Q. Curtius lib. 9. *Alieno enim sanguine partam gloriam intercipi*. Arnobius lib. 3. *Nam intercipere scripta & publicatam velle submergere lectionem non est deos defendere, sed veritatis testificationem timere*. Callianus lib. 9. cap. 11. *intercipiens efficaciam orationum*, & collat. 1. cap. 11. *Caritas nullo intercipiatur tempore*.

e *Perdidit*) Ita veteres editiones & omnes fere libri veteres. In uno tamen meo scriptum est *incidit*. Quod videtur esse melius. In vetustissimo Remigiano *percidit*.

perdidit. Attendamus non posteriora, quo diabolus revocat, sed priora, quo Christus vocat. Oculos erigamus ad cælum, ne oblectamentis & illecebris nos suis terra decipiat. Unusquisque oret Deum, non pro se tantum, sed pro omnibus fratribus, sicut Dominus orare nos docuit; ubi non singulis privatam precem mandat, sed oratione communi & concordi prece orantes pro omnibus jussit orare. Si nos Dominus humiles & quietos, si nobis invicem copulatos, si circa iram suam timidos, si præsenti tribulatione correctos emendatosque conspexerit, tutos ab inimici infestationibus exhibebit. Præcessit disciplina, sequetur & venia. Nos tantum sine cessatione poscendi & cum fide accipiendi simplices & unanimes Dominum deprecemur, cum gemitu pariter & fletu deprecantes, sicut deprecari oportet eos qui sint A positi inter plangentium ruinas & timentium reliquias, inter numerosam languentium stragem & exiguam stantium firmitatem. Rogemus pacem maturius reddi, cito latebris nostris & periculis subveniri, impleri quæ famulis suis Dominus dignatur ostendere, redintegrationem ecclesiæ, securitatem salutis nostræ, post pluvias serenitatem, post tenebras lucem, post procellas & turbines placidam lenitatem, pia paternæ dilectionis auxilia, divinæ majestatis solita magnalia, quibus & persequentium B blasphemia retundatur, & lapsorum pœnitentia reformetur, & fortis & stabilis perseverantium fiducia glorietur. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem meo nomine salutate, & ut nostri meminerint admonete. Valete.

EPISTOLA VIII.

Ad martyres & confessores.

CYPRIANUS martyribus & confessoribus in Christo Domino nostro & in Deo patre perpetuam salutem. Exsulto lætus & gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres, cognita fide ac virtute vestra, in quibus mater [a] ecclesia gloriatur. Gloriata est & nuper quidem cum confessione perstante susceptа pœna est, quæ confessores Christi fecit extorres. Confessio tamen præsens quanto in passione fortior, tanto clarior & major in honore est. Crevit pugna, crevit & pugnantium gloria. Nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis ac magis estis ad aciem provocati, fortes & stabiles ad maximi certaminis prœlium prompta [b] devotione rediistis. Ex quibus quosdam jam comperi coronatos, quosdam vero ad coronam victoriæ jam jamque proximos, universos autem quos agmine glorioso carcer inclusit pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos, sicut esse oportet in divinis castris milites Christi, ut incorruptam fidei firmitatem non blanditiæ decipiant, non minæ terreant, non cruciatus ac tormenta devincant, quia major est qui in nobis est quam qui est in hoc mundo, nec plus ad dejciendum potest terrena pœna quam ad C erigendum tutela divina. Probata res est certamine fratrum glorioso, qui ad tormenta vincenda ceteris duces facti, exemplum virtutis ac fidei præbuerunt, congressi in acie donec acies succumberet victa. Quibus ego vos laudibus prædicem, fortissimi fratres? Robur pectoris vestri & perseverantiam fidei quo præconio vocis exornem? Toleraslis usque ad consummationem gloriæ durissimam quæstionem, nec cessistis suppliciis, sed vobis potius supplicia cesserunt. Finem doloribus, quem tormenta non dabant, coronæ dederunt. [c] Quæstio gravior ad hoc diu perseveravit, non ut stantem fidem dejiceret, sed ut homines Dei ad Dominum velocius mitteret. Vidit admirans præsentium multitudo cæleste certamen, certamen Dei, certamen spiritale, prœlium Christi, stetisse servos ejus voce libera, mente incorrupta, virtute divina, telis quidem sæcularibus nudos, sed armis fidei [d] credentes armatos. Steterunt [e] torti torquentibus fortiores, & D pulsantes ac laniantes ungulas pulsata ac laniata membra vicerunt. Inexpugnabilem fidem superare non potuit sæviens diu plaga repetita, quamvis rupta compage viscerum rorquerentur in servis Dei [f] jam non membra, sed vulnera. E

1. Joan. 4.

a *Ecclesia gloriatur*) In codice sancti Arnulphi Metensis legitur *ecclesia gratulatur*. *Et nuper quidem*. In Carnotensi *gratulatur vel gloriatur*. *Et nuper*.

b *Devotione rediistis*) Idem codices habent *prodiistis*.

c *Quæstio*) Revocavi hanc lectionem, quam & libri veteres & editiones antiquæ præferunt. In editione Manutiana scriptum est *laniena*. Pamelius ita quoque posuit. Sed nostra lectio, quæ nititur auctoritate, recte congruit cum his quæ paulo ante dicta sunt: *Toleraslis durissimam quæstionem*, & infra *in quæstione victores*. Angli protulerunt quasdam varias lectiones quæ probare possunt aliam lectionem posse esse bonam.

d *Credentes*] Hanc lectionem præferunt veteres libri & editiones, nisi quod interdum vidi scriptum *credentis*. In libro tamen Divionensi & in recentiore Remigiano legitur *constanter*. Quod mihi videtur esse melius. Sed mutare non sum ausus propter repugnantiam aliorum exemplarium.

e *Torti fortiores*) Sulpitius Severus in epistola ad Eusebium: *Sed his tolerandis atque vincendis præcipuam semper justorum fuisse virtutem, dum per omnia tentamenta patientes, semper invicti, tanto fortius vincerent quanto gravius pertulissent*. Apud Rufinum lib. 5. cap. 1. in historia martyrum Lugdunensium? *Ex ipsa quippe sanctorum patientia sævior eis contentionis rabies accendebatur, & velut pudore quodam fatigabantur, quia major inesset cruciatis quam cruciantibus virtus*.

f *Jam non membra*) Sic supra in epistola ad Donatum pag. 5. *jam non membra, sed vulnera*. Ammianus Marcellinus lib. 29. enarrans lanienam exercitam in Dio-

ra. Fluebat sanguis qui incendium persecutionis extingueret, qui flammas & ignes gehennæ glorioso cruore sopiret. O quale illud fuit [a] spectaculum Domino, quam sublime, quam magnum, quam Dei oculis sacramento ac devotione militis ejus acceptum, sicut scriptum est in psalmis spiritu sancto loquente ad nos pariter & monente: *Pretiosa est in conspectu Domini mors justorum ejus*. Pretiosa mors hæc est quæ emit immortalitatem pretio sui sanguinis, quæ accepit coronam de consummatione virtutis. [b] Quam lætus illic Christus fuit, quam libens in talibus servis suis & pugnavit & vicit protector fidei, & dans credentibus tantum quantum se credit capere qui sumit. Certamini suo adfuit, prœliatores atque assertores sui nominis erexit, corroboravit, animavit. Et qui pro nobis mortem semel vicit, semper vincit in nobis. *Matt. 10.* *Cum vos*, inquit, *tradiderint, nolite cogitare quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis*. Documentum rei præsens prœlium præbuit. Vox plena spiritu sancto de martyris ore prorupit, cum [c] Mappalicus beatissimus inter cruciatus suos Proconsuli diceret: *Videbis cras agonem*. Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit Dominus implevit. Agon cælestis exhibitus, & Dei servus in agonis promissi certamine coronatus est. Hic est agon quem propheta *Isa. 7.* Esaias ante [d] prædixit dicens: *Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem*. Et ut ostenderet quis hic agon futurus *Matt. 1.* esset, addidit dicens: *Ecce virgo in uterum*[e] *accipiet & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Emmanuel*. Hic est agon fidei nostræ qua congredimur, qua vincimus, qua coronatur. Hic est agon quem nobis ostendit beatus Paulus apostolus, in quo oportet nos currere & ad *1. Cor. 9.* [f] coronam gloriæ pervenire. *Nescitis*, inquit, *quia qui in stadio currunt, omnes quidem cur-*

S. Cypriani Opera.

runt, unus tamen accipit palmam. Sic currite ut [g] *occupetis. Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.* Item suum certamen ostendens, & hostiam se Domini cito futurum esse promittens, ait: *Ego jam libor, & tempus instat assumptionis meæ. Bonum agonem certavi, cursum perfeci, fidem servavi. Jam superest mihi corona justitiæ, quam mihi reddet Dominus in illa die, ille justus judex, non solum autem mihi, sed & omnibus qui diligunt adventum ejus*. Hunc igitur agonem per prophetas ante prædictum, per Dominum commissum, per apostolos gestum Mappalicus suo & collegarum suorum nomine Proconsuli repromisit. Nec fefellit in promisso suo vox fidelis. Pugnam quam spopondit exibuit, & palmam quam meruit accepit. Istum nunc beatissimum martyrem & alios participes [h] ejusdem congressionis, milites & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores ut ceteri quoque sectemini & opto pariter & exhortor; ut quos vinculum confessionis & hospitium carceris simul junxit jungat etiam consummatio virtutis & corona cælestis, ut lacrimas matris ecclesiæ, quæ plangit ruinas & funera plurimorum, vos vestra lætitia tergeatis, & ceterorum quoque stantium firmitatem vestri exempli provocatione solidetis. Si vos acies vocaverit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis ejus ad ipsius gloriam pervenire; qui non sic est ut servos suos tantum spectet, sed & ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter & coronatur. Quod si ante diem certaminis vestri de indulgentia Domini pax supervenerit, vobis tamen maneat [i] voluntas integra & conscientia glorioſa. Nec contristetur aliquis ex vobis quasi illis minor sit qui ante vos tormenta perpessi victo & calca-

D to

Diogenem quemdam ut verba placentia principi loqueretur, ait illum, *cum pœnis non sufficerent membra*, vivum combustum. Idem lib. 14. loquens de Eusebio quodam misere cruciato ait illum ita eviscceratum *ut cruciatibus membra deessent*. Sanctus Ambrosius in libro primo de virginibus, loquens de martyrio sanctæ Agnetis: *Fuitne in illa corpusculo vulneri locus?* T. Livius l. 4. *quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera recipienda*. Justinus lib. 2. *velut a singulis membris pœnæ exigerentur*. Eleganter varia illa tormentorum & cruciatuum genera describuntur in libro primo Silii Italici.

Non ignes, candensque calybs, non verbera passim
Ictibus innumeris lacerum scindentia corpus,
Carnificesve manus, penitusque infusa medullis
Pestis, & in medio lucentes vulnere flammæ
Cessavere.

a *Spectaculum Domino*) Codices sancti Arnulphi & Carnotensis habent *Domini*.

b *Quam lætus illic*) Iidem codices præferunt *in illis*.

c *Mappalicus* (Kalendarium Carthaginense editum a Mabillonio: *XIII. Kalend. Majas martyris Mappalici*. At in martyrologio monasterii Einsidlensis edito ab eodem Mabillonio est xv. Kal. Maii, uti etiam in antiquis martyrologiorum scriptoribus. Sanctum Cyprianum fuisse sepultum in loco qui Mappalia vocatur scribit Victor Vitensis lib. 1. cap. 5.

d *Prædixit*] Veteres editiones Manutiana antiquiores & quædam vetera exemplaria præferunt *promisit*.

e *Accipiet*) In quibusdam codicibus antiquis scriptum est *concipiet*. Sic etiam editiones quæ præcesserunt Erasmicam.

f *Coronam gloriæ*] Ex epistola prima beati Petri, *percipietis immarcessibilem gloriæ coronam*. Hic Cypriani locus varie legitur in antiquis codicibus. Quidam enim habent *coronam gloriæ*, alii *gloriam coronæ*. Hanc discrepantiam invexit audacia librariorum. Bonam lectionem habebat etiam liber Flori. Apud Cassianum lib. 6. cap. 3. lego *coronæ gloriam*. Pro quo fortassis reponendum esset *coronam gloriæ*.

g *Ut occupetis*) Postea sequebatur in quibusdam vetustis codicibus & editionibus: *Omnis autem qui agonizat in omnibus continens est*. Sed cum segmentum illud non inveniatur in multis codicibus, desit autem in editionibus Manutii & Morellii, cum videam hunc ipsum Pauli locum descriptum in libro tertio testimoniorum cap. 26. absque illo segmento, rursum non haberi in epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii in optimis & vetustissimis exemplaribus, expunxi ubique, quia existimo additum fuisse a quodam studioso ex epistola Pauli, ubi exstat. Sic in pluribus Cypriani locis addita sunt segmenta ex libris sacræ scripturæ quæ omissa putabant ii qui illa addiderunt. Vide annotationes Erasmi in hunc Pauli locum.

h *Ejusdem congressionis*) Codex sancti Arnulphi habet *consensionis*, Carnotensis *consensionis vel congressionis*.

i *Voluntas integra*) Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum: *In Martyre enim voluntas, ex qua ipsa mors nascitur, coronatur*. Vide notas ad epistolam 52. in verbo *passus est*.

to sæculo ad Dominum glorioso itinere venerunt. Dominus scrutator est renis, & cordis, arcana perspicit, & intuetur occulta. [a] Ad coronam de eo promerendam sufficit ipsius testimonium solum qui judicaturus est. Ergo utraque res, [b] fratres carissimi, sublimis pariter & illustris. Illa securior, ad Dominum victoriæ consummatione properare; hæc lætior, [c] accepto post gloriam commeatu in ecclesiæ laude florere. O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honor divinæ dignationis illuminat, quam temporibus nostris glorioſus martyrum sanguis illustrat. Erat ante in operibus fratrum candida. Nunc facta est in martyrum cruore purpurea. Floribus ejus nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad utriusque honoris amplissimam dignitatem. Accipiant coronas vel de opere candidas, vel de passione purpureas. In cælestibus castris & [d] pax & acies habent flores suos, quibus miles Christi ob gloriam coronetur. [e] Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper in Domino bene valere & nostri meminisse. Valete.

a *Ad cor. de eo*) Iidem codices habent *ad coronam Dei*. Sic etiam quædam editiones.

b *Fratres carissimi*) Codex sancti Arnulphi, *fratres mei dilectissimi*.

c *Accepto commeatu*) id est indulgentia permanendi in hac vita, uti recte explicat Rigaltius in librum Tertulliani de fuga in persecutione.

d *Pax & acies*) In libro de zelo & livore pag. 260. *Habet & pax coronas suas*. Et in libro de opere & eleemosynis pag. 246. *In pace vincentibus coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit*. In libro de exhortatione martyrii ad Fortunatum pag. 274. *In persecutione militia, in pace conscientia coronabitur*. Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda & in epistola ad Heliodorum de laude vitæ solitariæ: *Virginum lilia & martyrum rosas*. Idem in vita Malchi monachi: *Habet & servata pudicitia martyrium suum*. Sanctus Ambrosius in epistola ad Simplicianum: *Sunt nobis quædam & in pace prælia & in bello pax*.

e *Opto vos*) Hæc desunt in libro Carnotensi.

[a] EPISTOLA IX.

Ad clerum de quibusdam presbyteris qui temere pacem lapsis dederunt, necdum sedata persecutione, & citra conscientiam episcoporum.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Diu [b] patientiam meam tenui, fratres carissimi, quasi verecundum silentium nostrum proficeret ad quietem. Sed cum quorumdam immoderata & abrupta præsumptio temeritate sua & honorem martyrum & confessorum pudorem & plebis universæ tranquilitatem turbare conetur, tacere ultra non oportet, ne ad periculum & plebis pariter & nostrum taciturnitas nimia procedat. Quod enim non periculum metuere debemus de offensa Domini quando [c] aliqui de presbyteris nec evangelii nec loci sui memores, sed neque futurum Domini judicium neque nunc sibi præpositum episcopum cogitantes, quod numquam omnino sub [d] antecessoribus factum est, cum contumelia & contemptu præpositi totum sibi vindicent? Atque utinam non [e] prostrata fratrum nostrorum salute sibi omnia vindicarent? Contumeliam episcopatus nostri dissimulare & ferre possem, sicut dissimulavi semper & pertuli. Sed dissimulandi nunc locus non est, quando decipitur fraternitas nostra a quibusdam vestrum; qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt. Summum enim delictum esse quod persecutio committi coegit sciunt ipsi etiam qui commiserunt, cum dixerit Dominus & judex noster: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, & ego illum confitebor coram patre meo qui in cælis est. Qui autem me negaverit, & ego illum negabo*. Et iterum dixerit: *Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ. Qui autem blasphemaverit in spiritum sanctum, non habebit remissam, [f] sed reus est æterni peccati*. Item beatus apostolus dixerit: *Non potestis calicem Domini* Matt. 10 Marc. 3. 1. Cor. 10

a Inscriptio istius epistolæ, cujusmodi istic ponitur, descripta est ex codice nostro Fossatensi, ex vetere Victorino, ex Michaelino, & ex editione Spirensi, tum etiam ex vetere Veneta. Pessimum illius summarium posuerunt Angli in margine.

b *Patientiam tenui*) Arcadius & Honorius Imperatores l. 14. Cod. Theodos. de desertoribus, *ut in his patientiam tenemus*.

c *Aliqui de presbyteris*) Angli putant hic agi de quinque presbyteris seditiosis; de quibus videndæ notæ nostræ ad epistolam 38.

d *Antecessor. nostris*) Infra epist. 70. ad episcopos Numidas: *Sententiam nostram non novam promimus, sed jampridem ab antecessoribus nostris statutam*. Non agitur istic de episcopis Carthaginensibus antecessoribus Cypriani, sed in universum de episcopis qui ecclesiam Africanam gubernaverunt ante Cyprianum, de septuaginta nimirum episcopis quos interfuisse concilio habito sub Aggrippino docet sanctus Augustinus in libro de unico baptismo contra Petilianum & lib. 3. de baptismo contra Donatistas cap. 12.

e *Prostrata salute*) Ita omnia fere vetera exemplaria & editiones omnes ante Manutianam, in qua scriptum est *contra fratrum nostrorum salutem*. Sed hanc lectionem ego non reperi nisi in duobus antiquis. Reinhartus maluit veterem lectionem. Eam porro adjuvant hæc verba in epistola 11. pag. 21. *persecutionis infestatione prostrati*, & epistola 37. pag. 50. *persecutionis tempestate prostrati*. Optatus Milevitanus lib. 1. *Persecutio nonnullos funestam prostravit in mortem*. Lambinus putat apud Ciceronem in Catilinaria secunda legi debere: *Jacet ille nunc prostratusque est*. Et mox ait: *Plus enim est prostratum esse quam jacere*. Quæ sententia Lambini convenit cum his verbis Cypriani ex epistola 40. pag. 54. *Nemo jacentes prosternat & deprimat*.

f *Sed reus est*) Pro his in vetustiore libro Remigiano

mini bibere & calicem dæmoniorum. Non poteſtis A *menſæ Domini communicare & menſæ dæmoniorum.* Hæc qui ſubtrahit fratribus noſtris, decipit [a] miſeros; ut qui poſſunt, [b] agentes pœnitentiam veram, Deoque patri & miſericordi precibus & operibus ſuis ſatisfacere, ſeducantur ut magis pereant, & qui erigere ſe poſſent, plus cadant. Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam juſto tempore, & ſecundum diſciplinæ ordinem ad exomologeſin veniant, & per manus impoſitionem epiſcopi & cleri jus communicationis accipiant, nunc crudo tempore, perſecutione adhuc perſeverante, nondum reſtituta eccleſiæ ipſius pace, ad communicationem admittuntur, & [c] offertur nomen eorum, & nondum pœnitentia acta, nondum exomologeſi facta, nondum manu eis ab epiſcopo & clero impoſita, euchariſtia illis
1 Cor. 11 datur, cum ſcriptum ſit: *Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & ſanguinis Domini.* Sed nunc illi rei non ſunt C qui minus ſcripturæ legem tenent. Erunt autem rei qui præſunt & hæc fratribus non ſuggerunt ut inſtructi a præpoſitis faciant omnia cum Dei timore & cum data ab eo & præſcripta obſervatione. Exponunt deinde invidiæ beatos martyres, & glorioſos ſervos Dei cum Dei ſacerdote committunt, ut, cum illi [d] memores loci noſtri ad me litteras direxerint & petierint tunc deſideria ſua examinari & pacem dari quando ipſa ante mater noſtra eccleſia pacem de miſericordia Domini prior ſumpſerit, & nos divina protectio reduces ad eccleſiam ſuam fecerit, hi ſublato honore quem nobis beati martyres cum confeſſoribus ſervant, contempta [e] Dominilege & obſervatione quam iidem martyres & confeſſores tenendam mandant, ante extinctum perſecutionis metum, ante reditum noſtrum, ante ipſum pæne martyrum exceſſum, communicent cum lapſis & offerant, & euchariſtiam tradant, quando etiamſi martyres per calorem gloriæ ſcripturam minus contemplantes plus aliquid cuperent, a presbyteris & diaconis ſuggerentibus admoneri deberent, ſicut ſemper in præteritum factum eſt. Caſtigare nos itaque divina cenſura nec noctibus deſinit nec diebus. Præter nocturnas enim viſiones, per dies quoque impletur apud nos ſpiritu ſancto puerorum innocens ætas, quæ in ecſtaſi videt oculis & audit & loquitur ea quibus nos Dominus monere & inſtruere dignatur. Et audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, qui ut ſeccederem juſſit. Interim temerarii & incauti & tumidi quidam inter vos, qui hominem non cogitant, vel Deum timeant, ſcientes quoniam ſi ultra in iiſdem perſeveraverint, utar ea [f] admonitione qua me uti Dominus jubet, ut interim prohibeantur offerre, acturi & apud nos & apud confeſſores ipſos & apud plebem univerſam cauſam ſuam cum Domino permittente in ſinum matris eccleſiæ recolligi cœperimus. De hoc ad martyres & confeſſores & ad plebem litteras feci, quas utraſque vobis legi mandavi. Opto vos, fratres cariſſimi ac deſiderantiſſimi, in Domino ſemper bene valere & noſtri meminiſſe. Valete.

no ſcriptum eſt, *neque hic neque in venturo.* quod ſumptum eſt ex capite 12. evangelii ſecundum Matthæum. Hieronymus in epiſtola ad Marcellam de blaſphemia in ſpiritum ſanctum: *Probet itaque Novatianus aliquem de his qui ſacrificare compulſi ſunt ante tribunal judicis reſpondiſſe omnia quæ in evangelio ſcripta ſunt non a filio Dei ſed a Beelzebud principe dæmoniorum eſſe profecta, & tunc poterit approbare irremiſſibilem in ſpiritum ſanctum eſſe blaſphemiam.*

a *Miſeros*) Codex Fuxenſis, *innocentes*. Id quod dicturus ſum non pertinet ad explicationem loci iſtius Cyprianici. Dicam tamen propter hanc vocem, qua ſignificantur etiam miſeri apud Ammianum Marcellinum. Scribit ille in libro 28. Valentinianum, hominem propalam ferocem, inter imperandi exordium duos homines minime malos, Dioclem videlicet ex Comite largitionum Illyrici, & Diodorum ex agente in rebus, juſſiſſe occidi. *Quorum memoriam*, inquit Marcellinus, *apud Mediolanum colentes nunc quoque chriſtiani, locum ubi ſepulti ſunt ad innocentes appellant.* Et mox eos ut martyres ait cultos fuiſſe a chriſtianis.

b *Agentes pœnitentiam*) Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Ego amplexus ſum lectionem quæ mihi viſa eſt melior. Illud interim admoneo, pro eo quod iſtic ſcriptum eſt *miſericordi* veteres editiones ante Manutianam præferre *ad miſericordiam*. Quam lectionem reperi etiam in codice Foſſatenſi, in Compendienſi vetere, & in recentiore Remigiano. Vetus Victorinus habet utramque lectionem. Etenim cum in illo ſcriptum primo fuiſſet *miſericordi*, additum eſt ſupra lineam *vel ad miſericordiam*.

c *Offertur nomen eor.*) Hanc lectionem, quæ eſt vulgata, habent quinque libri veteres. In duobus aliis legitur *offeruntur nomina eorum*, in Fuxenſi *pro nomine eorum*. Alii quatuor & editio Manutii, *offertur nomine eorum*. Inſignis eſt locus Tertulliani in libro de monogamia, ubi agens de muliere juncta viro, quem repudiare non poteſt, ait: *Enimvero & pro anima ejus orat, & refrigerium interim adpoſtulat ei, & in prima reſurrectione conſortium, & offert annuis diebus dormitionis ejus.* Vide ſcholia Jacobi Billii ad orationem Gregorii Nazianzeni in laudem Cæſarii fratris & diſſertationem quintam Cyprianicam Henrici Dodvvelli. Vide etiam Capitularium tom. 2. pag. 1129.

d *Memores locis*) Ita codex Fuxenſis & editio Manutiana. Superiores editiones & plures libri veteres in editione Anglicana laudati habent *legis noſtræ*. Atque hanc lectionem magis probat Gronovius in cap. 14. obſervationum ſuarum in ſcriptoribus eccleſiaſticis, & ait Cyprianum hic intelligere evangelicam legem, a qua arceſſit diſciplinam eccleſiaſticam; & ut oſtendat opinionem ſuam eſſe bonam, affert hunc locum ex epiſtola ſequenti, in qua ſic legitur, *illi contra evangelicam legem*, & mox alia quædam loca ſimilia ex quibuſdam aliis epiſtolis.

e *Domini lege*) In libro Beccenſi ſcriptum eſt *contemptam dominicæ legis obſervatione*.

f *Admonitione*) id eſt ſuſpenſionis cenſura, ut interpretatur Baronius hunc Cypriani locum referens.

[a]EPISTOLA X.

Ad martyres & confessores qui lapsis petierunt pacem dari.

CYPRIANUS martyribus & confessoribus carissimis fratribus salutem. Sollicitudo loci nostri & timor Domini compellit, fortissimi ac beatissimi [b] fratres, admonere vos litteris nostris ut a quibus tam devote & fortiter servatur fides Domini, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini reservetur. Nam cum omnes milites Christi custodire oporteat præcepta imperaroris sui, tum vos magis præceptis ejus obtemperare plus convenit, qui exemplum ceteris facti estis & virtutis & timoris Dei. Et credideram quidem presbyteros & diaconos qui illic præsentes sunt monere vos & instruere plenissime circa evangelii legem, sicut in præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, ut diaconi ad carcerem commeantes martyrum desideria consiliis suis & scripturarum præceptis gubernarent. Sed nunc cum maximo animi dolore cognosco non tantum illic vobis non suggeri divina præcepta, sed adhuc potius impediri, ut ea quæ a vobis ipsis & circa Deum caute & circa sacerdotem Dei honorifice fiunt a quibusdam presbyteris resolvantur, qui nec timorem Dei nec episcopi honorem cogitantes, cum vos ad me litteras direxeritis, quibus examinari desideria vestra & quibusdam lapsis pacem dari postulastis cum persecutione finita convenire in unum cum clero & recolligi cœperimus, illi contra evangelii legem, contra vestram quoque honorificam petitionem, ante actam pœnitentiam, ante exomologesin gravissimi atque extremi delicta factam, ante manum [c] ab episcopo & clero in pœnitentiam impositam, [d] offerre pro illis & eucharistiam dare, id est, sanctum Domini corpus prophanare audeant, cum scriptum
1. Cor. 11. sit: *Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini*. Et lapsis quidem potest in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus vivificari properet? Quis non ad salutem suam venire sustinet? Sed præpositorum est præceptum tenere & vel [e] properantes vel ignorantes instruere, ne qui ovium pastores esse debent lanii fiant. Ea enim concedere quæ in perniciem vertant decipere est; nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque discant quod docere debuerant. Petitiones & desideria vestra episcopo fervent, & ad pacem vobis petentibus dandam maturum & pacatum tempus exspectent. Ante est ut a Domino pacem mater prior sumat, tunc secundum [g] vestra desideria de filiorum pace tractetur. Et quoniam audio, fortissimi & carissimi fratres, [h] impudentia vos quorumdam premi & verecundiam vestram vim pati, oro vos quibus possum precibus ut evangelii memores, & considerantes quæ & qualia in præteritum antecessores vestri martyres concesserint, quam solliciti in omnibus fuerint, vos quoque sollicite & caute petentium desideria ponderetis, utpote amici Domini & cum illo postmodum judicaturi inspiciatis & actum & opera & merita singulorum ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitetis, ne si quid abrupte & indigne vel a vobis promissum vel a nobis factum fuerit, apud gentiles quoque ipsos ecclesia nostra erubescere incipiat. Visitamur enim & castigamur frequenter, & ut Domini mandata incorrupta & [i] inviolata permaneant admonemur. Quod quidem nec illic apud vos cessare cognosco quo minus plurimos quoque ex vobis instruat ad ecclesiæ disciplinam divina censura. Hoc autem totum potest fieri, si ea quæ a vobis petuntur religiosa contemplatione moderemini, intelligentes & comprimentes eos qui personas accipientes in beneficiis vestris aut gratificantur aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur. De hoc & ad clerum & ad plebem litteras feci, quas utrasque vobis legi mandavi. Sed & illud ad diligentiam vestram redigere & emendare debetis, ut nominatim designetis eos quibus pacem dari desideratis. Audio

a Inscriptionem hujus epistolæ talem posuimus qualem reperimus in plurimis antiquis exemplaribus & in vetustioribus editionibus.

b *Fratres*) Antea legebatur *martyres*, quod non solet Cyprianus. Ego emendavi ex veteri libro sancti Michaelis in periculo maris. Nam etiam in hac ipsa epistola Cyprianus ad eos scribens ait, *fortissimi & carissimi fratres*.

c *Ab episcopo & clero*) Sic etiam in epistola sequenti. Ergo non solus episcopus imponebat manum lapsis ad ecclesiam redeuntibus. Vide Petavii animadversiones ad Epiphanium in hæresi 59. quæ est Novatianorum.

d *Offerre pro illis*) Ita veteres libri & veteres editiones. Quo etiam modo scriptum est in epistola sequenti. Manutius posuit *offerre lapsis pacem*. Morellius, ea mutatione insuperhabita, retinuit veterem lectionem. Rigaltius sequi maluit editionem Manutii. Angli reposuerunt veterem. Reinhartus secutus est editiones Manutii & Rigaltii. Sic se habent hominum ingenia.

e *Properantes*) Sic in epistola sequenti: *Properandum tamen non puto, nec incaute aliquid & festinanter agendum*. Epist. 13. *temeraria festinatione deposita*.

f *Ante est*) Ita veteres editiones ante Manutianam. Angli novam lectionem, quam non alibi reperi, invexerunt. Ediderunt enim, *A Domino pacem mater*, omissa voce *Ante*.

g *Vestra desideria*) Codex Fuxensis, *vestram petitionem*.

h *Impudentia*) Idem codex & Veronensis, *ab impudentibus quibusdam*. Sic etiam scriptum vidi in libro sancti Dionysii Remensis.

i *Inviolata*) Idem codex Fuxensis, *immaculata*.

dio enim quibusdam sic libellos fieri ut dicatur, [a] *Communicet ille cum suis*, quod numquam omnino a martyribus factum est, ut [b] incerta & cæca petitio invidiam nobis postmodum cumulet. Late enim patet quando dicitur, *ille cum suis*, & possunt nobis viceni & triceni & amplius offerri qui propinqui & affines & liberti ac domestici esse asseverentur ejus qui accipit libellum. Et ideo peto ut eos quos ipsi videtis, quos nostis, quorum pœnitentiam [c] satisfactioni proximam conspicitis, designetis nominatim libello, & sic ad nos fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigatis. Opto vos, fortissimi ac dilectissimi fratres, in Domino semper bene valere & nostri meminisse. Valete.

a *Communicet ille*) cujus nomen hic positum erat. Olim, ut patet ex libro diurno pontificum Romanorum, ex Hieronymo, Cassiodoro, & pluribus aliis locis, sic indicabant nomina eorum quæ scribenda erant. Sequens ætas posuit litteram N, omissa veteri formula.

b *Incerta & cæca*) Ea lectio certa est. Et tamen quinque libri veteres & vetustiores editiones habent *incerta & certa*. Sic audacia librariorum induxit multos errores in lucubrationes meliorum scriptorum.

c *Satisf. pr. conspicitis*) Ita veteres libri & veteres editiones. Rigaltius scripsit, *quoniam pœnitentiam scitis*. Quod ego puto illum accepisse ex codice Veronensi, in quo, haud dubie per incogitantiam scriptoris, omissa erant hæc duo vocabula, *satisfactioni proximam*, quæ omissa sunt etiam in Fuxensi. Ea vero defuisse in Veronensi adnotatum est in margine exemplaris mei editionis Manutianæ. Ut inde colligi possit Rigaltium, qui usus est exemplari ejusdem editionis in quo exstabant æedem variæ lectiones quæ habentur in meo, illius exemplaris auctoritate deleviss has voces in sua editione. Angli reposuerunt.

---

[a] EPISTOLA XI.

Ad plebem.

CYPRIANUS fratribus in plebe consistentibus salutem. Ingemiscere vos & dolere [b] ruinas fratrum nostrorum ex me scio, fratres carissimi, [c] qui & ipse vobiscum pro singulis ingemisco pariter & doleo, & patior ac sentio quod beatus apostolus dixit. *Quis infirmatur*, inquit, *& ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego non uror?* 2. Cor. 11. Et iterum posuit in epistola sua dicens: *Si patitur membrum unum, compatiuntur & cetera membra; & si lætatur membrum unum, collætantur & cetera membra.* 1. Cor. 12. Compatior ergo & condoleo de fratribus nostris, qui lapsi & persecutionis infestatione prostrati partem nostrorum viscerum secum trahentes, parem dolorem nobis suis vulneribus intulerunt; quibus potens est divina misericordia medelam dare. Properandum tamen non puto, nec incaute aliquid & festinanter gerendum; ne dum temere pax usurpatur, divinæ indignationis offensa gravius provocetur. Fecerunt ad nos de quibusdam beati martyres litteras petentes examinari desideria sua. Cum pace nobis omnibus a Domino prius data ad ecclesiam regredi cœperimus, tunc examinabuntur singula præsentibus & judicantibus vobis. Audio tamen quosdam de presbyteris nec evangelii memores, nec quid ad nos martyres scripserint cogitantes, nec episcopo honorem sacerdotii sui & cathedræ reservantes, jam cum lapsis communicare cœpisse & offerre pro illis & eucharistiam dare, quando oporteat ad hæc per ordinem perveniri. Nam cum in minoribus delictis quæ non in Deum committuntur pœnitentia agatur justo tempore, & exomologesis fiat inspecta vita ejus qui agit pœnitentiam, nec ad communicationem venire quis possit nisi prius illi ab episcopo & clero manus fuerit imposita, quanto magis in his gravissimis & extremis delictis caute omnia & moderate secundum disciplnam Domini observari oportet. Quod quidem nostri presbyteri & diaconi monere debuerant, ut commendatas sibi ovès foverent & divino magisterio ad viam deprecandæ salutis instruerent. Ego plebis nostræ & quietem novi pariter & timorem; qui in satisfactione Dei & deprecatione vigilarent, nisi illos quidam de presbyteris gratificantes decepissent. Vel vos itaque singulos regite & consilio ac moderatione vestra secundum divina præcepta lapsorum animos temperate. Nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpat. Nemo navem suam quassatam & perforatam fluctibus priusquam diligenter refecerit in altum denuo committat. Nemo tunicam scissam accipere & induere [d] properet, nisi eam & ab artifice perito sartam viderit & a fullone curatam receperit. Audiant quæso patienter consilium nostrum, exspectent regressionem nostram; ut cum ad vos per

a Ex hac epistola collegit Rigaltius non tantum clericos, sed etiam laicos, tum judicasse cum episcopo & clericis de rebus gravissimi momenti, nempe de pœnitentia lapsorum, de recipiendis in ecclesiam lapsis, de libellis quos ipsi impetraverant a martyribus, de pace lapsis a martyribus data. Concilium Carthaginense IV. can. 23. *Ut episcopus nullius causam audiat absque præsentia clericorum plebiumque*. Sic enim legitur in vetustissimo codice MS. ecclesiæ Urgellensis. Vide epist. 13. 26. 28. & 31.

b *Ruinas*) Rigaltius & editio Anglicana habent *ruinam*. Sed huic lectioni repugnant omnia vetera exemplaria & omnes editiones. Sic etiam vulgo solet scribere Cyprianus.

c *Qui & ipse.... ingemisco*) Hæc desunt in sex antiquis codicibus & in editionibus quæ antecesserunt Manutianam. Exstat tamen in multis libris veteribus.

d *Properet*) Ita Manutius & alii post eum. Superiores editiones habent *potest*.

per Dei misericordiam venerimus, convocati coepiscopi plures secundum Domini disciplinam & confessorum præsentiam [a] & vestram quoque sententiam beatorum martyrum litteras & desideria examinare possimus. De hoc ad clerum & ad martyres & confessores litteras feci, quas utrasque legi vobis mandavi. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, in Domino semper bene valere & nostri meminisse. Valete.

a *Et ve. q. sententiam*) Hoc segmentum, quod exstat in editionibus Manutii & Morellii, quod nos etiam reperimus in quatuor libris antiquis, retinere placuit. Pamelius expunxit, professus se ita facere quia nuspiam apud Cyprianum tantum auctoritatis plebi tributum reperiebat ut sententiam illi dicere permittat. In quo falsum esse Pamelium liquet ex his quæ dicta sunt paulo ante & ex plurimis aliis locis sancti martyris. Miror autem Rigaltium omisisse hoc segmentum in sua editione. Miror etiam Anglos, qui illud invenerant in suis codicibus, illud nihilominus omisisse. Puto autem illos omisisse quia incommodabat censuræ quam ipsi protulerunt adversus observationem Rigaltii de suffragio plebis in judiciis ecclesiasticis. Omissum quoque est in editione Reinharti.

---

[a] EPISTOLA XII.

Ad clerum de lapsis & catecuminis, ne vacui exeant.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Miror vos, fratres carissimi, ad multas epistolas meas quas ad vos frequenter misi [b] nihil mihi rescripsisse, cum fraternitatis nostræ vel utilitas vel necessitas sic utique gubernetur; si a vobis instructi rerum gerendarum consilium limare possimus. [c] Quoniam tamen video facultatem veniendi ad vos nondum esse & jam æstatem cœpisse, [d] quod tempus infirmitatibus assiduis & gravibus infestatur, occurrendum puto fratribus nostris; ut qui libellos a martyribus acceperunt, [e] & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non exspectata præsentia nostra, apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cœperit, [f] apud diaconum quoque [g] exomologesin facere delicti sui possint; ut manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace quam dari martyres litteris ad nos factis desideraverunt. Ceteram quoque partem plebis quæ lapsa est præsentia vestra fovete, & ut a fide & misericordia Domini non deficiant vestro solatio focillate. Neque enim deserentur ab ope & auxilio Domini hi qui mites & humiles & pœnitentiam vere agentes in bonis operibus perseveraverint quo minus illis quoque divino remedio consulatur. Audientibus etiam, si qui fuerint periculo prævenți & in exitu constituti, vigilantia vestra non desit, implorantibus divinam gratiam misericordia Domini non denegetur. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem universam meo nomine salutate, & ut nostri meminerit admonete & rogate. Valete.

a In veteri codice MS. monasterii sancti Eligii Attrebatensis hæc epistola dicitdr scripta ad clerum Capuæ. Quæ lectio fortassis daret ansam existimandi canonem 48. codicis canonum ecclesiæ Africanæ, in quo agitur de plenaria synodo Capuensi, non debere intelligi de concilio apud Capuam Campaniæ habito in causa ecclesiæ Antiochenæ & Bonosi episcopi Macedonis negantis virginitatem matris Domini, sed de quadam plenaria synodo Africana habita apud Capuam. Hanc conjecturam juvare potest fragmentum veteris codicis MS. bibliothecæ Boldejanæ, in quo scriptum est sanctum Cyprianum per epistolas hortatum esse Augustinum & Felicitatem, qui passi sunt apud civitatem Capuensem metropolim Campaniæ. Quo loco illustrissimus episcopus Oxonienſis, qui fragmentum illud edidit cum operibus sancti Cypriani, suspicatur hæc verba, *metropolim Campaniæ*, esse additamentum librarii, cui notior erat Italia quam Africa. Existimabat igitur doctissimus episcopus fuisse in Africa civitatem Capuensem. Recte. Nam vix opinari licet synodum plenariam cujus meminit canon Africanus alibi habitam fuisse quam in Africa. Ubi autem sita fuerit hæc Capua Africæ, si tamen ulla fuit, difficile exploratu est. Capsa vero erat in provincia Byzacena. Vide Joannem Trissanum a sancto Amantio in tomo secundo commentariorum suorum pag. 60.

b *Nihil mihi*) Hæc est lectio veterum librorum & veterum editionum. Veronensis tamen & Fuxensis habent *numquam mihi rescripsisse*. Hinc ergo profecta est lectio quam præferunt editiones Rigaltii & Anglorum.

c *Quoniam tamen*) Vide Ferdinandum Mendozam ad canonem 32. Illiberitanum.

d *Quod te. infir. assiduis*) Sic Ruricius lib. 2. epist. 32. se excusans apud Cæsarium Arelatensem quod Agathen si synodo non interfuisset, ait non potuisse se adesse propter æstus istius regionis, primæ nimirum Narbonensis, in qua sita est Agatha; *quia æstivis etiam in hospitio meo*, inquit, *& locis frigidis ipsam consuetudinariam infirmitatem sustentare non valeo*.

e *Et prærog ..... possunt*) Ista, quæ certe necessaria non sunt, desunt in sex libris antiquis. Esse tamen Cypriani putat Pamelius, uti ego non diffiteor quin possint esse Cypriani. Manutius addidit ex codice Veronensi, ut opinor. Exstant enim in Fuxensi, quem puto descriptum esse ex Veronensi aut ex alio quodam simili, & in Beccensi, exstant etiam in editione Morellii.

f *Apud Diaconum*) Vide Petavii diatribam de pœnitentia & reconciliatione veteris ecclesiæ moribus recepta cap. 2. & 4.

g *Exomologesin*) Vide eamdem diatribam c. 1, & 2. & animadversiones ejusdem Petavii ad Epiphanium p. 71. 233. & 250. editionis Parisiensis.

[a]EPISTOLA XIII.

Ad clerum de his qui ad pacem festinant.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Legi litteras vestras, fratres carissimi, quibus scripsistis salubre consilium vestrum non deesse fratribus nostris; ut temeraria festinatione deposita religiosam patientiam Deo præbeant, ut cum in unum per ejus misericordiam venerimus, de omnibus speciebus secundum ecclesiasticam disciplinam tractare possimus, maxime cum scriptum sit: *Memento unde ceciderit, & age pœnitentiam*. Pœnitentiam autem ille agit qui [b]divini præcepti memor mitis & patiens & sacerdotibus Dei obtemperans obsequiis suis & [c]operibus justis Dominum promeretur. Quoniam tamen significastis quosdam immoderatos esse & communicationem accipiendam festinanter urgere, & desideraſtis in hac re formam [d]a me vobis dari, satis plene scripsisse me ad hanc rem proximis litteris ad vos factis credo, ut [e]qui libellum a martyribus [f]acceperunt, & auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis possunt, si premi infirmitate aliqua & periculo cœperint, [g]exomologesi facta, & manu eis a vobis in pœnitentiam imposita, [h]cum pace a martyribus sibi promissa ad Dominum remittantur. Ceteri vero qui nullo libello a martyribus accepto invidiam faciunt, quoniam non paucorum, nec ecclesiæ unius, aut unius provinciæ, sed totius orbis hæc causa est, exspectent de Domini protectione [i]ecclesiæ ipsius publicam pacem. Hoc enim & verecundiæ & disciplinæ & vitæ ipsi omnium nostrum convenit, ut [k]præpositi cum clero convenientes, præsente etiam [l]stantium plebe, quibus & ipsis pro fide & timore suo honor habendus est, disponere omnia consilii communis religione possimus. Ceterum quam irreligiosum est & ipsis quoque festinantibus pernicioſum ut cum extorres facti & patria pulsi ac bonis suis omnibus spoliati nondum ad ecclesiam redierint, quidam de lapsis confessores ipsos prævenire & ante eos ad ecclesiam introire festinent. [m]Qui si nimium properant, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quam postulant [n]largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur. Si commissi vere & firmiter pœnitet, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem universam meo nomine salutate, & ut nostri memores sint admonete. Valete.

Apoc. 2.

a Inscriptionem hujus epistolæ talem posui qualem reperi in omnibus antiquis exemplaribus, duobus exceptis, in quibus legitur *eucharistiam* pro *pacem*. Quo etiam modo legitur in veteri editione Veneta, in ea quam Remboltus emisit, & in editionibus Erasmi & Morellii. Sed Spirensis, Mauutiana, ceteræ habent *pacem*. Angli aliter posuerunt pro captu ingenii sui.

b *Divini pr. memor.*) Locum hunc supplevimus ex fide vetusti codicis Remigiani. Respicit autem Cyprianus ad illud evangelii secundum Matthæum: *Discite a me quia mitis sum & humilis corde*.

c *Operibus*) Ita codex sancti Dionysii Remensis & Gratianopolitanus, tum etiam vetus editio Veneta & Morelliana. Aliæ veteres editiones & novem libri veteres habent *opinionibus*. Ego præfero *operibus*, voce sueta sancto martyri.

d *Vobis a me*) In libro Beccensi legitur, *vobis a me dari litteras, sciatis plene scripsisse me*.

e *Qui libellum*) Vide animadversiones Petavii ad Epiphanium pag. 233. 250. editionis Parisiensis & Dallæum l. 7. de pœnis & satisfactionibus humanis cap. 16. pag. 709.

f *Acceperunt*) Codex Gratianopolitanus habet: *acceperint, & auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis possunt, si premi infirmitate aliqua & periculo cœperint, exomologesi facta, & manu eis a vobis in pœnitentiam posita, pace a martyribus promissa ad Dominum remittantur. Ceteri vero qui nullo libello &c.*

g *Exomologesi*) id est satisfactione, si vera est interpretatio Dallæi. At Tertullianus in libro de monogamia exomologesin ait esse petitionem veniæ, quia qui petit veniam, delictum confitetur. Vide eumdem in libro de pœnitentia.

h *Cum pace*] id est viatico. Vide Beveregium in canonem 13. Nicænum.

i *Ecclesiæ ipsius*) Vetus codex Remigianus, *ecclesiæ prius publicam pacem*. Supra epist. 10. *Ante est ut a Domino pacem mater prior sumat*.

k *Præpositi cum clero*) Duo libri veteres præferunt, *ut episcopi plures in unum convenientes*. Recte. Quippe Cyprianus vulgo per præpositos intelligit episcopos.

l *Stantium plebe*) Hieronymus in epistola ad Salvinam de servanda viduitate: *Ex quo intelligimus illum non stantibus coronam, sed jacentibus manum porrigere*.

m *Qui si ni. properant*) Hoc fragmentum refertur infra in epistola 52. ad Antonianum pag. 67.

n *Largiente*) Hanc vocem nusquam reperi quam in libro Gratianopolitano. Sane *largiente* vel *largiter* scriptum est in aliis, & alterutrum horum vocabulorum sic illic constituit initium sequentis periodi: *Largitor acies adhuc geritur*.

[a]EPISTOLA XIV.

Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.

CYPRIANUS presbyteris & diaeonibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Quoniam comperi, fratres carissimi, minus simpliciter & minus fideliter vobis renuntiari quæ hic a no-

a Illustrissimus Cardinalis Baronius ait hanc epistolam scriptam a Cypriano esse ad clerum Romanum, cui Cyprianus instituti sui, ut par erat, rationem reddit. Sed erravit vir doctissimus. Scripta est ad eos e clero Car-

a nobis & gesta sunt & geruntur, necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus nostri & disciplinæ & diligentiæ ratio redderetur. Nam [a] sicut Domini mandata instruunt, [b] orto statim turbationis impetu primo, cum me clamore violento frequenter populus flagitasset, non tam meam salutem quam quietem fratrum publicam cogitans interim secessi, ne per inverecundam præsentiam nostram seditio quæ cœperat plus provocaretur. Absens tamen corpore, nec spiritu nec actu nec monitis meis defui quo minus secundum Domini præcepta fratribus nostris in quibus possem mea mediocritate consulerem. Et quid egerim loquuntur vobis epistolæ pro temporibus emissæ numero tredecim, quas ad vos transmisi; in quibus nec clero consilium, nec confessoribus exhortatio, nec [c] extorribus, quando oportuit, objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio & persuasio nostra defuit, quantum secundum legem fidei & [d] timorem Dei Domino suggerente nostra mediocritas potuit eniti. Postea quam vero & tormenta venerunt, sive jam tortis fratribus nostris, sive adhuc ut torquerentur inclusis, ad corroborandos & [e] confortandos eos noster sermo penetravit. Item cum comperissem eos qui sacrilegis contractibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluisent, exambire ad martyres passim, confessores quoque importuna & gratiosa deprecatione corrumpere ut sine ullo discrimine atque examine singulorum darentur quotidie libellorum millia contra evangelii legem, litteras feci quibus martyres & confessores consilio meo quantum possem ad dominica præcepta revocarem. Item presbyteris & [f] diaconibus non defuit sacerdotii vigor ut quidam minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare jam cœperant, comprimerentur, intercedentibus nobis. Plebi quoque ipsi quantum potuimus [g] animum composuimus, & ut ecclesiastica disciplina servaretur instruximus. Postmodum vero cum quidam de lapsis, sive sua sponte, [h] sive aliquo incitatore, audaci flagitatione [i] prorue-
rent ut pacem sibi a martyribus & confessoribus promissam extorquere violento impetu niterentur, de hoc etiam bis ad clerum litteras feci & legi eis mandavi, ut ad illorum violentiam interim quoque genere mitigandam, si qui libello a martyribus accepto de sæculo excederent, exomologesi facta, & manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi a martyribus promissa ad Dominum remitterentur. Nec in hoc legem dedi, aut me auctorem temere constitui. Sed cum videretur & honor martyribus habendus & eorum qui omnia turbare cupiebant impetus comprimendus, & præterea vestra scripta legissem quæ huc ad clerum nostrum per Crementium hypodiaconum nuper feceratis ut iis qui post lapsum infirmitate apprehensi essent & pœnitentes communicationem desiderarent subveniretur, standum putavi & cum vestra sententia, ne actus noster, qui adunatus esse & consentire circa omnia debet, in aliquo discreparet. Plane ceterorum causas, quamvis libello a martyribus accepto, differri mandavi & in nostram præsentiam reservari; ut cum pace a Domino nobis data plures præpositi convenire in unum cœperimus, communicato etiam vobiscum consilio, disponere singula & reformare possimus. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

Carthaginensi qui Romæ tum erant, ut manifeste patet ex ultimis verbis epistolæ, in qua Cyprianus scribit se eos exspectare ut cum eorum consilio disponere singula & reformare possit. Itaque hinc colligi non potest Cyprianum pro debito suo scripsisse ad clerum Romanum, quem constat, uti antea dixi, non habuisse curam universalis ecclesiæ sede vacante. Angli tamen crediderunt scriptam esse epistolam ad clerum Romanum, itemque Reinhartus, qui novam inscriptionem posuit.

a *Sicut Dom. mandata*) Duo libri veteres habent, *sicut Domini mandatis instruimur*.

b *Orto*) Mirum est hanc vocem, absque qua constare potest sensus, sed quæ tamen illum clariorem reddit, deesse in decem optimis exemplaribus antiquis & in antiquis editionibus. Primus Manutius illam addidit, Morellius rejecit. Exstat tamen in sex codicibus antiquis.

c *Extorribus*) id est iis qui sponte seu coacti profecti erant in exsilium pro causa fidei. In quibusdam vetustis codicibus legitur *extorrentibus*. Vide epist. 39. & annales Cyprianicos ad annum 250. Vide etiam Carolum Guyetum lib. 2. pag. 173. heortologiæ.

d *Timorem Dei*) Codex Fuxensis, *& timorem Domini suggerere nostra mediocritas potuit. Postea vero quam &c.*

e *Confortandos*) Rigaltius posuit *confirmandos* contra omnium veterum codicum & editionum fidem. Miror autem Anglos, qui lectionem quam nos revocamus inveniebant etiam in vetustis exemplaribus suis, retinuisse quod erat scriptum in editione Rigaltii. Reinhartus reposuit *confortandos*.

f *Diaconis non defuit*) Erant illi in tertio sacerdotio constituti, ut in libro primo ait Optatus, & multa facere poterant in absentia episcoporum & presbyterorum. Itaque recte ait Cyprianus non defuisse illis sacerdotii vigorem. Vide epistolam Augustini presbyteri ad Valerium.

g *Animum*) Hanc vocem, quæ deerat in aliis editionibus, & deest in multis codicibus antiquis, Manutiana editio addidit. Inveni autem illam in octo codicibus manuscriptis. Rigaltius posuit *animos*.

h *Sive aliquo incitatore*) In libro Fuxensi legitur, *sive aliquo disputatore*. In Divionensi & in uno Remigiano, *nescio quo disputatore incitante*.

i *Prorueren*t) Ita omnes veteres libri & editiones, etiam ea quæ est Reinharti. Codex Veronensis habet *prorumperent*. Hinc ergo orta est mutatio quam Rigaltius invexit in hunc locum.

EPI-

EPISTOLA XV.

Ad Moysen & Maximum & ceteros confessores.

CYPRIANUS Moysi & Maximo presbyteris & ceteris confessoribus fratribus salutem. Et cunctos vos pariter & singulos repræsentavit affectibus nostris, fratres carissimi, [a] Celerinus adveniens, & fidei ac virtutis vestræ comes, & gloriosis congressionibus Dei miles. Universos [b] vos in illo veniente conspeximus; & cum caritatem circa me vestram dulciter ac sæpe loqueretur, in ejus sermonibus vos audiebamus. Satis ac plurimum gaudeo quando a vobis per tales talia perferuntur. Vobiscum illic in carcere quodam modo & nos sumus, divinæ dignationis [c] ornamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus adhæremus. Honori nos vestro caritas vestra individua connectit, separari dilectionem spiritus non sinit. Vos illic confessio, me affectio includit. Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, & quando in sacrificiis precem cum pluribus facimus, & cum [d] in secessu privatis precibus oramus, coronis ac laudibus vestris plenam [e] a Domino faventiam postulamus. Sed ad reddendam vobis vicem minor est nostra mediocritas. Plus vos datis quando nostri in oratione meministis, qui [f] spirantes jam sola cælestia, & tantum divina mediantes, ad fastigia celsiora [g] mora ipsa passionis ascenditis, longoque temporum ductu glorias vestras [h] non trahitis, sed augetis. Beatum facit prima & una confessio. Vos toties confitemini quoties rogati ut de carcere recedatis, carcerem fide & virtute præeligitis. Tot vestræ laudes quot dies; quot mensium curricula, tot incrementa meritorum. Semel vincit qui statim patitur. At qui manens semper in pœnis congreditur cum dolore nec vincitur, quotidie coronatur. Eant nunc magistratus & consules sive proconsules, annuæ dignitatis insignibus & duodecim fascibus glorientur. Ecce dignitas cælestis in vobis [i] honoris annui claritate [k] signata est, & jam revertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est, Illuminabat mundum sol oriens & luna decurrens. Sed vobis idem qui solem fecit & lunam majus in carcere lumen fuit; & in corde ac mentibus vestris Christi claritudo resplendens [l] horribiles ceteris atque funestas pœnalis loci tenebras æterna illa & candida luce radiavit. Per vicissitudines [m] mensium transmeavit [n] hibernum. Sed & vos inclusi tempora hiemis persecutionis

a *Celerinus*) cujus egregias laudes commemorat sanctus Cyprianus epist. 34. ad clerum & plebem pag. 47. & cujus perhonorifica mentio habetur in epistola Cornelii Papæ ad Fabium episcopum Antiochenum apud Eusebium lib. 6. cap. 43. historiæ ecclesiasticæ, scripta, ut opinor, eo tempore quo Celerinus erat apud Cornelium. Omnino enim sentio cum illustrissimo Cardinale Baronio Celerinum in hac Cornelii epistola laudatum eum esse qui fuit lector ecclesiæ Carthaginensis. Illud autem obiter admonebo, Marianum Victorium in annotationibus suis ad opera sancti Hieronymi confudisse hunc Fabium episcopum Antiochenum cum Flaviano episcopo Constantinopolitano, cujus multa mentio in concilio Ephesino & in Chalcedonensi. In hunc errorem inductus est vir doctissimus ex falsa lectione quæ antiquitus irrepsit in librum sancti Hieronymi de viris illustribus, ubi scriptum est Cornelium Papam scripsisse quatuor epistolas ad Flavianum episcopum Antiochenum; pro quo vetera illius libri exemplaria & postrema Hieronymianorum operum editio recte habent scriptum nomen Fabii. Hujus porro Celerini epistola ad Lucianum exstat infra inter epistolas sancti Cypriani. Vide notas ad epistolam 34.

Alterius Celerini, qui pater erat Ageruchiæ, meminit sanctus Hieronymus in epistola ad Ageruchiam, alterius inscriptio vetus edita a Reinesio pag. 161. Celerini prætoris nomen exstat in historia passionis sanctorum Chrysanthi & Dariæ apud Surium tom. V.

b *Vos in illo*) Ruricius lib. 2. epist. 32. *Frater & compresbyter noster Capillutus dupliciter hac vice nobis gratus apparuit, dum & ipse nobis jamdiu desideratus occurrit, & quamdam vestri præsentiam per vestras litteras repræsentat.*

c *Ornamenta*) Ita Rigaltius, propterea reprehensus in editione Anglicana. Et tamen auctorem hujus lectionis habuit editionem Manutianam, in qua ita scriptum est, eique scripturæ consentiunt novem vetera exemplaria. Sane vox *hortamenta*, quam præferunt veteres editiones & decem item vetera exemplaria, bona esse potest. Illam ergo prætulit Reinhartus. Adjuvari autem potest ex hoc loco libri de lapsis pag. 183. *Episcopi plurimi, quos & hortamento esse oportet ceteris & exemplo.*

d *In secessu*) Duo libri veteres habent *in secreto*, quod videtur melius. Et tamen mutare noluimus, quia omnes fere libri veteres & omnes editiones habent *in secessu*.

e *A Domino faventiam*) Codices Carnotensis & Beccensis habent *Domini faventiam*. Festus: *Faventia bonam orationem significat*. Accius Oenomao apud Nonium Marcellum: *Omnibus faustis acceptam habeant faventiam*, Sic enim recte hunc locum emendavit Hadrianus Junius.

f *Spirantes*) Codex Carnotensis *sperantes*. Metensis sancti Arnulphi *spirantes vel sperantes*.

g *Mora ipsa pass.*) Codices Fuxensis & Eligianus, *hora ipsa*. Corbejensis, *ad horam ipsam*.

h *Non trahitis*) Codex Carnotensis *subtrahitis*.

i *Honoris annui*) Vetus Remigianus, *annuo claritatis honore*.

k *Signata est*) Codex sancti Arnulphi *signatur*.

l *Horribiles ceteris*) Codex Carnotensis, *carceris vel ceteris*.

m *Mensium*) Veteres libri habent *mensuum*. Quo etiam modo sæpe scriptum vidi in vetustis exemplaribus manuscriptis aliorum veterum scriptorum. *Mensum* vero pro *mensuum* frequenter scriptum est in Codice Theodosiano. *Mensum* quoque legitur apud A. Gellium lib. 1. cap. 25. Vide annotationes Dionysii Lambini in secundam Verrinam Ciceronis.

n *Hibernum*) Antea editum erat *tempus hibernum*. Ego sustuli vocem *tempus*, quia plerique codices illam non habent, ideoque videtur esse ex glossemate, & quia antiqui dicebant *hibernum* tantum. Seneca epist. 15. *Una Hannibalem hiberna solverunt*. Tertullianus lib. 1. adversus Marcionem: *Totus annus hibernum est*. Sunt etiam alia exempla. Sed ista sufficiunt. Vide notas ad Capitularia pag. 1185.

nis hieme, pensabatis. Succesſit hiemi verna temperies roſis læta & floribus coronata. Sed vobis roſæ & flores de paradiſi deliciis [b] aderant, & caput veſtrum ſerta cæleſtia coronabant. Æſtas ecce meſſium fertilitate fecunda eſt, & area frugibus plena eſt. Sed vos, qui gloriam ſeminaſtis, frugem gloriæ [c] metiſtis; atque in Domini area conſtituti, exuri paleas inextinguibili igne conſpicitis; ipſi, ut tritici grana purgata & frumenta pretioſa, jam [d] purgati & conditi, hoſpitium carceris horreum computatis. Nec deeſt autumno ad munera fungenda temporis gratia ſpiritalis. Vindemia foris premitur, & profutura poculis in torcularibus uva calcatur. Vos de Domini vinea pingues racemi, & jam maturis fructibus botri, preſſuræ ſæcularis infeſtatione calcati, [e] torcular veſtrum carcere [f] torquente ſentitis, & vini vice ſanguinem funditis; ad paſſionis tolerantiam fortes, martyrii poculum libenter hauritis. Sic apud ſervos Dei annus evolvitur. Sic ſpiritalibus meritis & cæleſtibus præmiis temporum viciſſitudo celebratur. Beati ſatis qui ex vobis per hæc gloriarum veſtigia commeantes jam de ſæculo receſſerunt, confectoque itinere virtutis ac fidei, ad complexum & oſculum Domini, Domino ipſo gaudente, venerunt. Sed & veſtra non minor gloria, qui adhuc in certamine conſtituti, & [g] comitum glorias ſecuturi, pugnam diu geritis, immotaque & inconcuſſa fide ſtabiles quotidie ſpectaculum Deo veſtris virtutibus exhibetis. Quo longior [h] veſtra pugna, hoc corona ſublimior. Agon unus, ſed multiplici prœliorum numeroſitate congeſtus. Famem vincitis, & ſitim ſpernitis, & ſqnalorem carceris ac receptaculi pœnalis horrorem roboris vigore calcatis. Pœna illic [i] ſubigitur, cruciatus obteritur, [k] nec mors metuitur, ſed optatur; quæ ſcilicet immortalitatis præmio vincitur, ut vitæ æternitate qui vicerit coronetur. Qui nunc in vobis animus, quam ſublime quam capax pectus, ubi talia & tanta volvuntur, ubi non niſi Dei præcepta & Chriſti præmia cogitantur? Voluntas eſt illic tantum Dei; & in carne adhuc licet vobis poſitis, vita jam vivitur non præſentis ſæculi, ſed futuri. Nunc eſt, fratres cariſſimi, ut memores mei ſitis, ut inter magnas atque divinas cogitationes veſtras nos quoque animo ac mente volvatis, ſimque in precibus & orationibus veſtris cum vox illa purificatione confeſſionis illuſtris & jugi honoris ſui tenore laudabilis ad Dei aures penetrat, & aperto ſibi cælo, de his ſubacti mundi partibus ad ſuperna tranſmiſſa, impetrat [l] de Domini bonitate quod poſtulat. Quid enim petitis [m] de indulgentia Domini quod non impetrare mereamini, qui ſic Domini mandata ſervaſtis, qui [n] evangelicam diſciplinam ſincero fidei vigore tenuiſtis, qui incorrupto honore virtutis cum præceptis Domini & cum apoſtolis ejus fortiter ſtantes nutantem multorum fidem martyrii veſtri veritate ſolidaſtis? Vere evangelii teſtes & vere martyres Chriſti radicibus ejus innixi, ſuper petram robuſta mole fundati, diſciplinam cum virtute junxiſtis, ad timorem Dei ceteros provocaſtis, martyria veſtra exempla feciſtis. Opto vos fortiſſimi ac beatiſſimi fratres, ſemper bene valere & noſtri meminiſſe.

a *Penſabatis*) Codex ſancti Arnulphi *penſatis*. Quod videtur melius.

b *Aderant*) Ita plerique libri veteres. In quinque tamen & in antiquis editionibus ſcriptum eſt *adhærebant*. Morellius edidit *adhærent*.

c *Metiſtis*) Codices Carnotenſis & ſancti Arnulphi *metitis*.

d *Purgati*) Veteres editiones, etiam Eraſmica & Manutiana, præferunt *probati*. Ita etiam multi veteres libri. Pamelius maluit *purgati*, nullum tamen veterem librum laudans. Nos ſecuti ſumus illius emendationem, quia credidimus illam eſſe bonam, eamque confirmatam vidimus auctoritate aliquorum veterum librorum.

e *Torcular veſtrum*) Ita legi in octo codicibus antiquis. At veteres editiones ante Pamelianam & novem vetera exemplaria habent *noſtrum*. Noſtra editio eſt melior.

f *Torquente ſentitis*) Hanc lectionem reperi in omnibus libris antiquis & in omnibus editionibus, niſi quod codex Turonenſis habet *ſudiſtis* pro *ſentitis*. Neſcio porro unde Rigaltius ſumpſit id quod eſt in ejus editione, ubi legitur *torquentes* tantum. Puto tamen eum in hunc errorem inductum fuiſſe ex codice Corbejenſi, in quo omiſſa eſt per incuriam librarii vox *ſentitis*. Nam cetera ſunt paria. Miror autem Anglos prætuliſſe editionem Rigaltii, quæ obſcuritatem inducit in hoc loco. Vetus, quæ noſtra eſt, plana eſt & minime difficilis intellectu.

g *Comitum*) In quibuſdam vetuſtis codicibus ſcriptum eſt *militum*, quam lectionem non probo. Illam affero tantum ut interdum proferam aliqua exempla licentiæ veterum librariorum.

h *Veſtra pugna*) Hæc eſt, ut opinor, vera lectio hujus loci, quam & veteres editiones & plures optimi libri confirmant. Alia, quæ ſequitur, videtur eſſe ex gloſſemate. In quibuſdam itaque codicibus legitur, *veſtra confeſſio vel pugna*. Morellii editio habet *veſtra confeſſio* tantum. Eam lectionem adjuvant ea quæ dicuntur paulo ante: *Beatum facit prima & una confeſſio*.

i *Subigitur*) Codices Carnotenſis & ſancti Arnulphi *ſubicitur*.

k *Nec mors metuitur*) Tertullianus in libro de ſpectaculis ait chriſtianos eſſe expeditum morti genus. Antonius Pius in reſcripto ad Aſianos apud Rufinum lib. 4. cap. 13. ait chriſtianos animam ponere pro Deo ſuo & mortem libenter amplecti. Vide Luciferum Calaritanum in libro ad Conſtantium de moriendo pro Dei filio.

l *De Domini bonitate*) Hæc eſt lectio omnium editionum quæ prodierunt ante eam quæ eſt Rigaltii, qui iſtic poſuit *voluntate*. Accepit autem hanc lectionem ex antiquo codice monaſterii ſancti Remigii Remenſis, ex Corbejenſi, & ex Fuxenſi. Uſus eſt enim his tribus exemplaribus. Eadem exſtat in Turonenſi. Bonam, quæ noſtra eſt, exhibent omnes fere reliqui veteres libri, etiam ii quos editio Anglicana commemorat: Et tamen Angli retinuerunt in contextu lectionem quam non eſſe bonam oſtendunt etiam ſequentia. Duo libri veteres præferunt *pietate*.

m *De indulg. Domini*) In Codice Turonenſi & in Corbejenſi legitur, *de indulgentia & Domini voluntate quod non impetrare*. Vide notas noſtras ad cap. 36. Lactantii de mortibus perſecutorum.

n *Evang. diſciplinam*) Ante editionem Manutianam legebatur *evangelicam viam*. Sed hanc lectionem in nullo eorum veterum codicum reperi quibus uſus ſum. Et tamen ea placuit Morellio.

EPI-

[a]EPISTOLA XVI.

Confessorum ad Cyprianum.

UNIVERSI confessores [b]Cypriano Papæ salutem. Scias nos universis de quibus apud te ratio constiterit quid post commissum egerint [c]dedisse pacem, & hanc formam per A te & aliis episcopis innotescere voluimus. [d]Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere. [e]Præsente de clero & exorcista & lectore. [f]Lucianus scripsit.

a Istius epistolæ, quæ primum prodiit in editione Manutiana, habui duo vetera exemplaria, unum e bibliotheca mea, aliud ex urbe Gratianopolitana. Angli nullum laudant præter Veronense, id est, ut puto, editionem Manutianam, uti Rigaltius quandoque laudat codicem Veronensem pro editione Manutiana. Recte, ut opinor. Nam mihi constat eos qui editionem illam adornarunt usos fuisse codice Veronensi.

b *Cypriano Papæ*) Codex meus & editio Manutiana *Papati*. Sic etiam legebat Latinus Latinius in libris suis veteribus. Videt. 4. analectorum Mabillonii pag. 104. Sic *Thomati* pro *Thomæ* in collatione cum Severianis, & *Menati* pro *Menæ* in vetustis codicibus MSS. Liberati. Papæ nomen olim commune erat omnibus episcopis. Postea istud displicuit Romanis. Qua de re vide quæ dicta olim a nobis sunt ad epistolam 81. Lupi Ferrariensis & Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 6. cap. 43.

c *Dedisse pacem*) Vel hic locus ostendit errorem Goulartii scribentis nusquam neque apud Tertullianum neque apud Cyprianum inveniri martyres pacem dedisse lapsis. Præterea ex epistola Luciani ad Celerinum & ex epistola istius ad Lucianum liquet Paulum & ceteros in carcere constitutos dedisse pacem lapsis. Et nota est tempestas quæ orta est in ecclesia Africana quia Cyprianus recusabat eis dare pacem quibus concessa erat a martyribus. Tertullianus in libro de pudicitia, *pacem quidam in ecclesia non habentes a martyribus in carcere exorare consueverunt*. Vide Henrici Valesii notas ad librum sextum historiæ ecclesiasticæ Eusebii cap. 42.

d *Optamus te*) Angli putarunt verba hæc interminationem continere, ita nimirum ut si hæc minus præstaret Cyprianus, martyres cum ipso non communicarent, Quam observationem ut certam & minime ambiguam repetunt in observationibus ad epistolam 22. quæ data est ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes. At ego non video quonam modo excommunicatio possit his verbis intelligi. Videbant Lucianus & ceteri qui cum eo erant confessores Cyprianum se præbere admodum difficilem in recipiendis lapsis quibus martyres & confessores, quorum illi magnam in hoc credebant esse auctoritatem, pacem dederant, quibus Lucianus & ceteri dederant pacem in nomine martyrum & confessorum, & ægre ferebant duram illam antistitis sui disciplinam, quam præter æquum & bonum esse putabant. Hanc ob causam, quia seditio propterea commota erat in quibusdam oppidis provinciæ, optant ei scribentes ut pacem habeat cum martyribus, ut severitatem misericordia mitiget, sic concordiam & pacem redintegrari posse inter eum & martyres ac plebem commotam. An ideo minantur excommunicationem, si eorum desideriis non adquiescat? Non ita sane. Preces sunt, non mandata, nec minæ. Aliud est optare, aliud jubere, aliud pœnam intentare. Nemo sic petit ut minetur, inquit Hieronymus in vita Pauli primi eremitæ. Item Petrus venerabilis abbas Cluniacensis l. 1. epist. 8. *Precibus, non minis, obsequiis, non contumeliis, solet quod petitur impetrari*. Sane Cyprianus vehementer admodum conqueritur de audacia Luciani, non tamen propter minas excommunicationis, quarum ne verbo quidem meminit, sed quia, quod ei minime conveniebat neque licebat, pacem dederat lapsis in nomine martyrum & confessorum absque ulla interventione auctoritatis episcopi, & quia se vulgi imperiti auctorem constituerat, quod eo suasore seditiones multas esse factas & conflatas constabat. Hæc est Cypriani conquestio de Luciano. Quæ quamvis magna & justa foret, ei tamen Cyprianus non minatur excommunicationem. Vide quæ adnotamus ad epistolam 30.

e *Præsente*) Hæc vox deest in libro meo vetere, ubi locus vacuus relictus est. In Gratianopolitano scriptum est *præterea*. Editio Manutii habet *presbyter*. Ego puto ponendum esse *præsente de clero & exorcista & lectore*, ut significare voluerint confessores epistolam scriptam esse præsentibus exorcista & lectore, *præsente* pro *præsentibus*, ut apud Plautum legisse me memini *præsente nobis*. Dicebant autem, ut docet Nonius Marcellus, *absente nobis & præsente nobis pro præsentibus & absentibus nobis*. Et mox affert locum Plauti ex Amphitruone. Vide etiam in verbo *Præsente* & Salmasium ad scriptores historiæ augustæ pag. 91.

f *Lucianus*) a quo scriptum esse hanc epistolam docet Cyprianus epist. 22.

[a]EPISTOLA XVII.

Ad presbyteros & diaconos, de præcedenti & duabus sequentibus epistolis.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Dominus loquitur & dicit: *Super quem respiciam nisi super humilem & quietum & trementem sermones meos?* Hoc cum debeamus omnes esse, tum modo hujusmodi illi esse debent quibus laborandum est ut post gravem lapsum vera pœnitentia & humilitate tota promereri Dominum possint. Legi autem & universorum confessorum litteras, quas vo- B luerunt per me collegis omnibus innotescere & ad eos pacem a se datam pervenire de quibus apud nos ratio constiterit quid post commissum egerint. Quæ res cum omnium nostrum consilium & [b]sententiam exspectet, præjudicare ego & soli mihi rem communem vindicare non audeo. Et ideo instetur interim epistolis quas ad vos proxime facerem, quarum exemplum collegis quoque multis jam misi; qui re-

Isa. 66.

a Pamelius in annotationibus ad epistolam 21. notat istam esse fictitiam. Non possum autem divinare quibus rationibus permotus ita senserit.

b *Sent. exspectet*) Melius in codice Carnotensi *spectet*. Atque ita posuissem, si codicem illum, qui sero venit in manus meas, habuissem eo tempore quo epistola ista excudebatur.

ſcripſerunt placere ſibi quod ſtatuimus nec ab eo recedendum eſſe donec pace nobis a Domino reddita in unum convenire & ſingulorum cauſas examinare poſſimus. Sed & quid mihi Caldonius collega meus ſcripſerit quidque ego ei reſcripſerim ut ſciretis, utriuſque epiſtolæ exemplum litteris meis junxi. Quod totum peto fratribus noſtris legatis, ut magis ac magis A ad [a] patientiam componantur, nec [b] delicto proprio adjiciant adhuc aliud delictum, [c] dum nec nobis nec evangelio volunt ſervire, nec ſecundum univerſorum confeſſorum litteras cauſas ſuas examinari permittunt. Opto vos, fratres cariſſimi, ſemper bene valere & noſtri meminiſſe. Fraternitatem univerſam ſalutate. Valete.

a *Patientiam*) Hanc lectionem non inveni niſi in duobus libris veteribus. Alii & veteres editiones præferunt *pœnitentiam*. Utraque lectio poteſt eſſe bona, Itaque nihil mutare volui. Nam perſæpe in antiquis codicibus manuſcriptis vidi patientiam poſitam pro pœnitentia & e converſo. Pamelius prætulit ultimam lectionem. Et placuit etiam Reinharto.

b *Delicto proprio*) Codex Carnotenſis habet *priori*. Recte. Et ita reponendum eſt.

c *Dum nec nobis*) Hanc lectionem improbat Gronovius c. 14. obſervationum ſuarum in ſcriptoribus eccleſiaſticis, ajens hunc faſtum numquam fuiſſe beatiſſimi Cypriani ut nolle ſibi quemquam, non ſolum illos, ſervire quereretur. Ego puto hanc obſervationem falſam eſſe & Pamelium fruſtra vapulare a Gronovio in editione hujus loci. Pamelius enim non fuit primus qui ita ſcripſerit, cum profiteatur ſe expreſſiſſe editiones Manutii & Morelii. Ipſe Cyprianus ait in epiſtola 38. *nec loci mei honore motus*. Sunt etiam alia loca in quibus commemorat ſuam dignitatem & auctoritatem ut epiſcopus.

---

[a] EPISTOLA XVIII.

[b] *Caldonii ad Cyprianum.*

CYPRIANO & compresbyteris Carthagini conſiſtentibus Caldonius ſalutem. Neceſſitas [c] temporum facit ut non temere pacem demus. Sed oportebat vobis ſcribere quoniam ii qui poſteaquam ſacrificaverunt, [d] iterato tenti, extorres ſunt facti, Videntur ergo mihi abluiſſe prius delictum, dum poſſeſſiones & domos dimittunt, & B pœnitentiam agentes Chriſtum ſequuntur: Ergo [e] Felix, qui [f] presbyterium ſubminiſtrabat ſub Decimo, [g] proximus mihi vinculis, (plenius cognovi eumdem Felicem) Victoria conjunx ejus, & Lucius fideles [h] extorres facti reliquerunt poſſeſſiones, quas nunc fiſcus tenet. [i] Sed & mulier nomine Bona, quæ tracta eſt a marito ad ſacrificancan-

a Prima editio iſtius epiſtolæ prodiit ex typographia Manutii. In nullo autem eorum veterum exemplarium quibus utor illam reperi niſi in uno meo, in Gratianopolitano, & in eo quod habui ex monaſterio Remenſi ſancti Dionyſii. Angli unum habuerunt ex bibliotheca Bodlejana. Pamelius nullum habuiſſe videtur neque Rigaltius.

b *Caldonii ad Cyprianum*) Hanc inſcriptionem, quæ certa eſt, addidi ex libro meo.

c *Temporum*) Ita codices Remenſis & Bodlejanus, quibus conſentiunt editiones Manutii & Rigaltii. At Morelliana & Anglicana præferunt *temporis*. Quæ lectio reperitur etiam in libro meo & in Gratianopolitano.

d *Iterato tenti*) Sic emendavimus, repugnantibus licet antiquis codicibus & editionibus. Emendatio certa eſt. Nam & Celerinus pag. 28. dicit, *te pro nomine Domini noſtri tentum*, & Lucianus pag. 30. *iterato recluſi ſumus*. Sunt etiam alia loca his ſimilia in lucrubationibus Cypriani. Sulpitius Severus dial. 1. cap. 14. *tentus in vinculis*. Rufinus lib. 5. hiſt. eccl. c. 16. *Quis eorum pro nomine Domini tentus non eſt?* Geſta pontificalia edita ab Emmanuele Schelſtrato pag. 431. *tentus a Maximiano*. Hieronymus in epiſtola ad Lucianum Bæticum: *Adoleſcens ille qui opertus ſyndone ſequebatur Jeſum, quia tentus fuerat a miniſtris, terrenum abjiciens operimentum nudus evaſit*. Rhabanus in libro de computo cap. 64. *Dominum eadem veſpera tentum a Judæis*. Recte. Nam in evangelio Matthæi ſcriptum eſt Judæos manus injeciſſe in Jeſum & tenuiſſe eum. Hinc in actis ſancti Savini epiſcopi & martyris in libro ſecundo miſcellaneorum noſtrorum pag. 47. Maximianus Aug. ait: *Tamen, patres conſcripti, concedam facultatem ut ubicumque inventi fuerint chriſtiani teneantur a præfecto*. Apud Ammianum Marcellinum lib. 16. *ſed faſtus barbaricus ridens, tentis legatis aduſque perfectum opus caſtrorum*. Antonius Conſtantinienſis in epiſtola conſolatoria ad Arcadium: *Ecce pro homine tentus es*. Vide acta paſſionis ſancti Stephani Papæ & martyris.

e *Felix & Victoria*) Vetus Kalendarium eccleſiæ Carthaginenſis editum a Mabillonio: *V. Idus Feb. ſanctorum Felicis, Victoris, & Januarii*.

f *Presbyt. ſubm.*) Quamvis alii aliter ſentiant, ego puto meliorem eſſe opinionem Pamelii cenſentis illic intelligi hunc Felicem vices exercuiſſe Decimi in eccleſia cujus cura commiſſa erat Decimo, qui aut extorris aut tentus in carcere non poterat exſequi miniſterium ſuum.

g *Prox. mihi vinculis*) Hanc lectionem, quam præfert editio Morellii, quam præferunt etiam antiqui codices, revocari debere viſum eſt. Eſt enim optima, Alia, quæ habet *vicinus* pro *vinculis*, non poteſt eſſe bona.

h *Extorres*) Codex Dionyſianus & meus habent *extorrentes*. In eodem codice meo ſcriptum eſt *extorrentes* in epiſtola 20. pag. 29. & *de extorrentibus* in epiſtola 39. pag. 52. Quo etiam modo poſitum eſt in editione Manutiana. Ita etiam habuiſſe codicem Veronenſem hinc colligo quod in variis lectionibus ex codice illo deſcriptis in margine exemplaris mei editionis Manutianæ nulla varia lectio appoſita eſt ad hanc epiſtolam. Extorris porro eſt qui extra patrium ſolum & terram patriam ejectus eſt. Cyprianus in libro de lapſis pag. 184. *Relinquenda erat patria & patrimonii facienda jactura*. Vide Baronium ad annum 25. & in annotationibus ad martyrologium Romanum die ſecunda Januarii. Vide etiam gloſſarium Latinum Cangii.

i *Sed & mulier*) Editio Morelliana, *ſed & ſeu per ſe aut per eoſdem mulier nomine Bona*. Codex Remenſis, *ſed & ſuper ſe opera eadem mulier nomine Ibono*. Boldejanus, *ſed & ſuper ſe & pro eodem*. Gratianopolitanus, *ſed & ſupereſt aut eodem*. Meus, *ſed & ſuper ſe opere eadem mulier nomine Bono*. Alterius Bonæ mentio eſt in martyrologio Romano die 24. Aprilis. Sed illa erat Remenſis. Altera vero Bona (cujus mentionem facit Petrus de Natalibus lib. 8. c. 71. erat Ægyptiaca, quæ alio nomine apud ſuos Ægyptios Cordimunda vocabatur.

candum, [a] quæ conscientia non commissi, sed quia tenentes manus ejus ipsi [b] sacrificaverunt, cœpit dicere contra, Non feci, vos feciste, sic & ipsa extorris facta est. Cum ergo universi pacem peterent dicentes, Recuperavimus fidem quam amiseramus, pœnitentiam agentes, & Christum publice sumus confessi, quamvis mihi [c] videantur debere pacem accipere, tamen ad [d] consilium vestrum eos dimisi, ne videar aliquid temere præsumere. Si quid ergo ex communi consilio placuerit scribite mihi. [e] Salutate nostros. Vos nostri. [f] Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

a *Quæ conscientia*) Editio Manutii & codex Remensis, *quæ conscientiam non commisit*. Morellius, *quæ etiam conscientia non commissi*. Sic etiam in libro meo vetere. Rigaltius, *quæ conscientia non commissi*. Codex Gratianopolitanus, *quæ conscientia non commisit*.

b *Sacrificaverunt*) Ita editio Morellii & codex Remensis. Sic etiam legitur in meo & in Gratianopolitano. Aliæ editiones habent *sacrificabant*. Et postea additur in iisdem codicibus & in editione Morelliana, *sic ipse cœpit dicere*.

c *Videantur debere*) In codice Remensi, in Gratianopolitano, & in meo legitur *videantur ac debeant accipere*. Sic etiam editio Morelliana.

d *Consilium*] Antea scriptum erat *consultum*. Sed hujus vocis alia est significatio, videlicet de re deliberata. Emendatum est ex manuscriptis.

e *Salutate nostros*) Angli monent legendum esse *vestros*. Quæ conjectura videtur esse bona. Verum editiones & scripti libri repugnant.

f *Opto vos*) Sic reposuimus ex eodem codice Remensi, cum antea legeretur: *Opto vos felicissimos bene valere*.

EPISTOLA XIX.

Respondet Caldonio.

CYPRIANUS Caldonio fratri salutem. Accepimus litteras tuas, frater carissime, satis sobrias & integritatis ac fidei plenas. Nec miramur si exercitatus & in scripturis dominicis peritus caute omnia & consulte geras. Recte autem sensisti circa [a] impertiendam fratribus nostris pacem, quam sibi ipsi vera pœnitentia & dominicæ confessionis gloria reddiderunt, sermonibus suis justificati, quibus se ante damnaverant. Cum ergo abluerint omne delictum, & [b] maculam pristinam assistente sibi Domino [c] potiore virtute deleverint, jacere ultra sub diabolo quasi prostrati non debent qui extorres facti, & bonis suis omnibus spoliati, erexerunt se, & cum Christo stare cœperunt. Atque utinam sic & ceteri post lapsum pœnitentes in statum pristinum reformentur, quos nunc urgentes & pacem temere atque importune extorquentes quomodo disposuerimus ut scires, [d] librum tibi cum epistolis numero quinque misi quas ad clerum & ad plebem & ad martyres quoque & confessores feci; quæ epistolæ jam plurimis collegis nostris missæ placuerunt, & rescripserunt se quoque nobiscum in eodem consilio secundum catholicam fidem stare. Quod ipsum etiam tu ad collegas nostros quos potueris transmitte, ut apud omnes unus actus & una consensio secundum Domini præcepta teneatur. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

a *Impertiendam*) Hanc lectionem reperi in quatuordecim exemplaribus antiquis. Editio Spirensis & vetus Veneta, quamvis sit in hoc loco mendosæ, monstrant tamen hanc lectionem esse bonam. Habent enim *impertinentiam*. Remboltus *impertitam*.

b *Maculam pristinam*) Plerique libri veteres & editiones habent *primam*.

c *Potiore virtute*) Nonnulli codices antiqui præferunt *posteriore*.

d *Librum*) de lapsis, ut interpretatur Rigaltius. Angli contra, rejecta Rigaltii sententia, interpretantur de fasciculo epistolarum. Sed profecto erraverunt. Quippe Cyprianus apertissime distinguit librum ab epistolis, *librum cum epistolis numero quinque misi*.

[a] EPISTOLA XX.

Celerini ad Lucianum.

CELERINUS Luciano salutem. Hæc cum tibi scriberem, Domine frater, gaudens & tristis eram, gaudens eo quod audierim te pro nomine Domini nostri Jesu Christi salvatoris nostri tentum & illius nomen penes magistratus [b] hujus mundi confessum, tristis autem

a Hanc epistolam primus omnium edidit Morellius, Postea Pamelius, qui fatetur se nullum vetus illius exemplar habuisse, illam recudit, eamque ex ingenio interdum emendavit. Latinius habuit duo vetera illius exemplaria, & in ejus adnotanionibus ad Cyprianum pag. 195. adnotatum est illum feliciter emendasse hanc epistolam. Quod verum non est, cum difficile admodum sit eam bene emendare ob errores qui in eam irrepserunt in antiquis exemplaribus. Ego duo habui, unum ex urbe Gratianopolitana, aliud ex bibliotheca mea. Angli laudant unum Vaticanum & unum Bodlejanum. Certe exstat hodieque in Vaticano 199. uno eorum, ut opinor, quæ Latinius viderat.

b *Hujus mundi*) Antea legebatur *hujusmodi*, nullo sensu. Angli protulerunt veram lectionem, Monet autem Latinius illam exstare in suis exemplaribus. Ita etiam legitur in meo & in Gratianopolitano.

tem in eo quod ab eo ex quo te deduxi numquam litteras tuas accipere potui. Et nunc modo duplex mihi tristitia incubuit quod cum Montanum fratrem nostrum communem abs te de carcere ad me esse venturum [a] sciebas, de salute tua vel quid penes te agatur mihi non significaveris. Sed hoc solet contingere servis Dei, maxime eis qui in confessione Christi sunt constituti. Scio enim quoniam unusquisque jam quæ sunt sæculi non attendit, quoniam coronam cælestem sperat. Ego enim dixi fortasse oblitum te esse mihi scribere. [b] Nam, ut tibi quoque de infimo tuus vel frater dicar, si fuero dignus Celerinus audire, tamen [c] cum essem & ego in tam florida confessione, fratres meos vetustissimos memorabam, & eos litteris meis memoravi caritatem pristinam eorum penes me meosque nunc esse. Peto tamen, carissime, a Domino [d] ut si ante cruore illo sancto laveris, si prius passus fueris pro nomine Domini nostri Jesu Christi quam litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant, vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas. Sic coronet te cujus nomen confessus es. Credo enim quoniam etsi in hoc mundo nos non viderimus, in futuro tamen nos coram Christo complectemur. Pete ut sim dignus & ego coronari cum numero vestro. In magna tamen tribulatione me constitutum scias, & ac si sis mecum presens, sic caritatis pristinæ reminiscor die ac nocte. Deus solus scit. Et ideo peto ut apnuas desiderio meo & mecum doleas in morte sororis meæ, quæ cecidit in hac vastatione a Christo. Sacrificavit enim & exacerbavit Dominum nostrum, quod nobis manifestum videtur. Pro cujus factis ego [e] in hac die lætitiæ [f] Paschæ flens die ac nocte, in cilicio & cinere lacrimabundus dies exegi & exigo usque in hodiernum, donec auxilium Domini nostri Jesu Christi ([g] subveniat) & pietas per te vel per eos dominos meos qui coronati fuerint, a quibus [h] postulaturus es ut veniam habeant nefanda naufragia. Memoratus sum enim caritatis tuæ pristinæ, quod cum omnibus doleas [i] pro sororibus nostris, quas & tu bene nosti, id est, Numeria & Candida; pro quarum peccato, quia nos fratres habent, debemus excubare. Credo enim Christum secundum earum pœnitentiam & opera quæ penes collegas nostro fecerunt extorres qui a vobis venerunt, a quibus ipsis de operibus eorum audies, jam Christum eis, vobis martyribus suis petentibus, indulturum. Audivi enim te floridiorum ministerium percepisse. O te felicem! susceptere vota tua quæ semper desideresti vel in terra dormiens. Optasti pro nomine illius in carcerem mitti, quod nunc tibi contigit, sicut scriptum est: *Det tibi Dominus secundum cor tuum.* [k] Et nunc super ipsos factus antistes Dei recognovit idem minister. Rogo itaque, Domine, & peto per Dominum nostrum Jesum Christum ut ceteris collegis

a *Sciebas*] Cum hæc lectio habeatur in editionibus Morelii, Pamelii, & Rigaltii, tum etiam in codice Vaticano, confirment autem illam duo vetera exemplaria quibus utor, tamenetsi in meo scriptum sit per errorem *sciebam*, Angli tamen maluerunt *scribas*. At si attendissent Celerinum de Luciano conqueri quod ad se non scripserit per Montanum, quem sciebat ad se esse venturum, aliter sensissent. Itaque certum est eam lectionem quam nos retinuimus esse bonam.

b *Nam ut tibi*] Repræsentavimus istic lectionem veterum librorum & editionum. Angli ex ingenio, nullum enim vetus exemplar citant, scripserunt: *Nam ut tum quoque de infimo tuo vel fratre dicam, si fuero dignus, Celerinus audiretur*. Sane Latinius, cum in codice Vaticano scriptum videret ut est in meo & in vulgatis editionibus, legendum censuerat ferme uti ab Anglis excusum est. In Gratianopolitano scriptum est *oblitum esse te mihi scribere, ut tu quoque de infimo vel fratre dicam &c.*

c *Cum essem in tam*) id est, cum essem in carcere constitutus propter nomen Domini.

d *Ut si ante*) Hæc est lectio editionis Morellianæ. Sic etiam in veteri libro meo & in Bodlejano. Male in Gratianopolitano, *ut a me cruore illo*. Pamelius existimans non licuisse Luciano rescribere post cruoris pro Christo effusionem, credidit deesse in hoc loco negationem, ideoque illam interserere non est veritus. Non placuit ea audacia Latinio, qui censuit hanc orationem nulla indigere negatione. Angli in eadem sententia fuere quoad negationem, sed alio transtulerunt argumentum. Ita quippe interpretatur hunc locum, alioqui satis obscurum & implicitum, tamquam si Celerinus timens ne Lucianus exeederet ante datam pacem & indulgentiam sororibus suis, quæ lapsæ erant, petiisset a Domino ut earum misereretur eisque post excessum Luciani daret indulgentiam quam Lucianus morte præventus non dedisset. Verum ea interpretatio ferri non potest, cum nulla sororum Celerini mentio facta fuerit antea. Vera itaque, ut ego quidem arbitror, ac genuina hujus loci sententia hæc est. Conquestus erat Celerinus de negligentia Luciani in scribendo, qui tamenetsi sciret Montanum venturum ad se esse, nihil per eum scripserat de salute sua vel quid apud eum ageretur. Nunc vero petit ut si ante Lucianus spiritum effuderit quam hæ litteræ perveniant ad ea loca in quibus habitabat, nihil rescribat, rescribat tamen si adhuc superstes fuerit cum illæ huc pervenerint.

e *In lætitia paschæ*) Codex Gratianopolitanus, *in hac die lætitiæ*. Cassiodorus lib. 4. epist. 42. *Marciani atque Maximi nos querela pulsavit cum paschalibus diebus paterni luctus essent vulnere sauciati & in ipso lætitiæ tempore &c.*

f *Paschæ*) Ita scribebant antiqui. Tertullianus in libro de corona; *Eadem immunitate a die paschæ in pentecosten usque gaudemus*. Idem lib. 2. ad uxorem: *Quis denique solennibus paschæ abnoctantem securus sustinebit*. Item l. 4. adversus Marcionem: *Nam e tot festis Judæorum paschæ diem elegit*. Concilium Cabarsussitanum, *intra diem paschæ futuræ*. Appendix commonitorii Honorii Aug. in causa Eulalii & Bonifacii contendentium de episcopatu Romano apud Baronium, *dies qui imminebant sanctæ paschæ*. Arator lib. 2. actuum apostolicorum: *Gaudia paschæ electo latrone colis*. Sic etiam Rufinus in libris historiæ ecclesiasticæ & in libris recognitionum D. Clementis. Vide notas Sirmondi ad Concilium primum Arelatense.

g *Subveniat*) Ego addidi hanc vocem ex conjectura, tantum ut sensum eo modo constituerem. Si quis maluerit substituere aliud vocabulum, non repugno.

h *Postulaturus*) Codex Gratianopolitanus, *postulandum est subveniat tam nefando naufragio*.

i *Pro sororib. nostris*) Ita editio Anglicana, quam confirmat codex Gratianopolitanus. Ita quoque se scriptum vidisse in duobus antiquis codicibus testatur Latinius. In meo legitur *pro sorores nostras*.

k *Et nunc super ipsos*) Codex meus, *& nunc super ipsos factus antistites Dei recognovit id est minister*. Sic etiam in Gratianopolitano, nisi quod illic scriptum est *antistes*. Sidonius lib. 7. epist. 17. *Quæso ut abbas sit frater Auxanius, tu vero & supra abbatem*.

legis tuis [a] fratribus tuis meis dominis referas, & ab eis petas ut quicumque prior vestrum coronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriæ & Candidæ tale peccatum remittant. Nam hanc ipsam [b] Etecusam semper appellavi, testis est nobis Deus, quia pro se dona numeravit ne sacrificaret; sed tantum ascendisse videtur usque ad [c] Tria fata, & inde descendisse. Hanc ergo non sacrificasse ego scio. Quarum jam causa audita, præceperunt eas [d] præpositi tantisper sic esse donec episcopus constituatur. Sed quatenus per vestras sanctas orationes & petitiones, in quas nos fidimus, quoniam estis amici sed & testes Christi, quod omnia indulgeatis. Peto ergo, Domine carissime Luciane, memor sis mei & petitioni meæ annuas. Sic Christus coronam illam sanctam, quam tibi non tantum in confessione, sed & in [e] sanctimonio, tradidit in qua semper cucurristi, exemplum sanctorum semper & testis fuisti, ut omnibus dominis meis fratribus tuis confessoribus referas de hoc facto, ut a vobis auxilium recipiant. Nam hoc, Domine frater, scire debes, me non solum hoc pro eis petere, [f] sed & Statium & Severianum & omnes confessores qui inde huc a vobis venerunt, ad quos ipsæ in portum descenderunt, & in urbem levaverunt, quod sexaginta quinque ministraveruut & usque in hodiernum in omnibus foverunt. Sunt enim penes illas omnes. Plus autem gravare cor illud sanctum tuum non debui, cum sciam te prona voluntate operari. Salutant te [g] Macharius cum sororibus suis Cornelia & Emerita, quæ lætantur de confessione tua florida, sed & omnium fratrum, & Saturninus, qui & ipse luctatus est cum diabolo, qui & Christi nomen est fortiter confessus, qui & ibi in pœna ungularum fortiter est confessus, qui & hoc nimis rogat & petit. Salutant te fratres tui Calphurnius & Maria & omnes sancti fratres. Nam & hoc scire debes, me & dominis meis fratribus tuis (litteras) scripsisse, quas peto illis eas legere digneris.

a *Fratrib. tuis*) Ita veteres libri & editiones. Male in editione Anglicana, *fratribus tuis & meis, meis dominis*.

b *Etecusam*) Gisbertus Cuperus in epistola ad Paulum Voetium monet episcopum Cestriensem rescripsisse *Ækusam*. Ækusam dixit Julius Firmicus in quibusdam editionibus, in aliis Æthusam. Verum Ækusa illa multum differt ab Etecusa.

c *Tria fata*) Ita codex Vaticanus in editione Anglicana laudatus, duo vetera exemplaria Latinii, unum ex mea bibliotheca. Neque dubium est quin hæc sit vera lectio. Hic autem locus, qui nullam, ut ego quidem arbitror, habet difficultatem, valde vexatus est ab interpretibus existimantibus eam lectionem non esse bonam. Et tamen mihi constat nullam aliam posse esse bonam præter istam. Confirmant porro eam loca ad explicationem hujus loci ex gestis pontificalibus allata a viris doctissimis. Negari quippe non potest quin Romæ, unde hæc epistola scripta est, fuerit locus appellatus Tria fata. Hujus rei locuples nobis testis est Procopius l. 1. c. 25. de bello Gothico; ubi scribit Janum ædem habuisse in foro ex adverso curiæ super Tria fata. Constat autem mulierem de qua agitur in hac epistola Celerini ascendisse, in capitolium videlicet, ut sacrificaret, sed substitisse ad Tria fata, & inde descendisse, pœnitudine videlicet ductam. Cum vero Procopius scribat Tria fata fuisse prope ædem Jani ex adverso curiæ, cum P. Victor templum Jani ponat prope forum, cum Dionysius Halicarnasseus lib. 2. doceat forum positum fuisse medio inter capitolium & palatium spatio in planitie capitolio subjecta, Onuphrius autem Panvinius in descriptione urbis Romæ annotaverit montem palatinum habere ad occasum forum Romanum & capitolium & ad septemtrionem viam sacram, & auctor gestorum pontificalium tradat basilicam sanctorum Cosmæ & Damiani, quæ erat sita in Tribus fatis, fuisse sitam in via sacra, quam Ovidius in libro tertio tristium locat prope forum & palatium, ubi Fabium fornicem fuisse docet Cicero in oratione pro Cn. Plancio, hunc autem fornicem fuisse vicinum rostris doceat Seneca in capite secundo libri *Quod in sapientem non cadit injuria*, & fornicem illum Asconius Prædianus in commentario ad actionem primam in Verrem scripserit situm fuisse in clivo capitolino & inde rectam viam ad forum fuisse per forum & per Tria fata, Dio vero Cassius l. 54. & Herodianus lib. 4. aditum fuisse per viam sacram in forum, manifestum est eam lectionem esse veram quam nos retinuimus. Quare nollem viros doctissimos fuisse tam faciles in recipienda conjectura Gronovii scribentis in capite 14. observationum in scriptoribus ecclesiasticis *dryfacta* reponendum esse in hac epistola Celerini pro *Tria fata*, cum certum sit eam emendationem esse tentatam contra omnium veterum librorum & editionum fidem & absque ulla necessitate. Itaque jure meritoque rejecta est in editione Anglicana. Porro Celerinum, quod nobis nunc incumbit probandum, fuisse tum Romæ & alii jam monuerunt & liquet ex loco ipsius epistolæ pag. 29. ubi Celerinus ait superfessum esse causæ quarumdam mulierum *donec episcopus constituatur*, id est, donec locus Petri, qui vacabat post mortem Fabiani, accepisset episcopum, præcipue vero ex epistola 22. pag. 32. in qua Cyprianus scribit ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes mittere se ad eos epistolam Celerini ad Lucianum ut recognoscant an vera sit, Missam autem fuisse per Crementium hypodiaconum facile colligitur ex epistolis 4. & 14.

d *Præpositi*) id est, illi e clero qui ecclesiam Romam. nam gubernabant post mortem Fabiani.

e *Sanctimonio*) Ita libri veteres & hic & alibi. Possem plurima exempla proferre ut ostenderem veteres ita vulgo scripsisse. Sed supersedeo, quia puto lectores mihi facile fidem præstituros. Eodem modo dicebant blasphemium pro blasphemia, ut notavimus ad Marium Mercatorem p. 451. Addo tamen doctissimos monachos quibus debemus novam editionem operum sancti Augustini posuisse in epistola 61. *Sanctimonii & continentiæ*, Item in rescripto Honorii & Theodosii AA. ad Aurelium contra Pelagianos.

f *Sed & Statium*) Ita codex meus & Gratianopolitanus. Ita quoque constat habuisse vetera exemplaria Latinii. Sic etiam legendum esse censuerat Pamelius, cum antea scriptum esset *statim*. Vide notas ad epistolam 54.

g *Macharius*] Satis scio scribendum fuisse *Macarius*, si constaret Afros scripsisse uti Græci scribebant. At cum invenirem hoc vocabulum in vetustis exemplaribus Cypriani scriptum cum aspiratione, scirem præterea Afros & plerosque Latinos quædam vocabula scripsisse diverse, ut patet in verbo *catecuminus* & in verbo *acolytus*, tum etiam in vocabulo *Arrius*, censui debere me in hoc loco sequi scripturam veterum exemplarium sancti Cypriani. Sic etiam scribit Franciscus Maria Florentinus in editione vetustissimi martyrologii VI. Idus Decembris. *In Africa sanctorum Primi, Macharii, Justi*. Et in epistola 29. sancti Augustini in nova editione scriptum est *Machario* juxta fidem codicis Cisterciensis ex quo edita est,

EPI-

[a] EPISTOLA XXI.

Lucianus respondet Celerino.

LUCIANUS Celerino domino, si dignus fuero vocari, collega in Christo salutem. Accepi litteras tuas, Domine frater, dilectissime, in quibus me tantum gravasti ut propter tuam gravationem tanto gaudio pæne excideris ut litteras quas & ego optabam post tantum temporis legere, in quibus mei dignatus es memorare, beneficio tantæ tuæ humilitatis legere exsultaverim, qui scribens mihi diceres. Si dignus fuero frater nominari tuus, hominis qui apud pusilliores nomen Dei cum timore confessus sum. Nam tu Deo volente ipsum [b] anguem majorem, [c] metatorem antichristi, non tantum confessus deterruisti vocibus illis & verbis deificis quibus scio quasi amatores fidei & zelotypi disciplinæ Christi, in qua [d] te novi vivacitate versari te gaudeo, vicisti. Nunc, carissime, jam inter martyres deputande, voluisti nos litteris tuis gravare, in quibus significasti de sororibus nostris; pro quibus utinam fieri posset ut sine tanto scelere commisso memoriam faceremus. Non profecto tantis lacrimis incumberemus ut nunc. Scire debuisti quid circa nos actum sit. Cum benedictus martyr Paulus adhuc in corpore esset, vocavit me, & dixit mihi: Luciane, coram Christo tibi dico ut si quis post arcessitionem meam abs te pacem petierit, da in nomine meo; sed & omnes quos Dominus in tanta tribulatione arcessire dignatus est universi litteras ex compacto universis pacem dimisimus. Vide ergo, frater, [e] quoniam partim ejus quod mihi Paulus præcepit quam universis quod censuimus, ex quibus eramus in hac tribulatione, cum jussi sumus secundum præceptum Imperatoris fame & siti necari, & recluси sumus in duabus cellis, ita ut nos [f] afficerent fame & siti. Sed & ignis ab opere pressuræ nostræ tam intolerabilis erat quam nemo portare posset. Sed nunc ipsam claritatem sumus consecuti. Et ideo, frater carissime, saluta Numeriam & Candidam, quæ secundum Pauli præceptum & ceterorum martyrum, quorum nomina subjicio, [g] Bassi in pejerario, Mappalici [h] in quæstione, Fortunionis in carcere, Pauli a quæstione, Fortunatæ, Victorini, Victoris, Herennii, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venusti, Fructi, Juliæ, Martialis, & Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt; quorum & nos socios futuros intra dies audietis. Jam enim ex quo iterato recluси sumus sunt dies octo in die quo tibi litteras scripsi. Nam & ante dies octo per dies quinque medios modicum panis accepimus & aquam ad mensuram. Et ideo, frater, peto ut sicut hic cum Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare, secundum præceptum Pauli & nostrum tractatum, exposita causa apud episcopum, & facta

a Duo tantum hujus epistolæ vetera exemplaria habui, unum ex urbe Gratianopolitana, aliud ex bibliotheca mea. Angli unum laudant ex Vaticana, illud nimirum, ut opinor, quod notatum est numero 199. in bibliotheca Vaticana. Habuisse se eam in suis codicibus testatur Latinius, sed ita corruptam ut vix intelligi sententia ejus posset. Pamelius & Rigaltius fatentur se nullum vetus illius exemplar habuisse.

b *Anguem majorem*) id est Decium Imperatorem, quem execrabile animal vocat Lactantius in libro de mortibus persecutorum. Sic Prudentius in carmine de sancto Fructuoso episcopo Tarraconensi Æmilianum præsidem vocat cruentum colubrum. Sic Hunericus rex Vandalorum vocatur veternosus anguis in historia passionis martyrum qui VI. Non. Julii passi sunt apud Carthaginem sub ejus imperio. Et auctor vitæ Gregorii Papæ IX. apud Odoricum Rainaldum an. 1238, §. 72. Friderico II. Imperatorem vocat tortuosum colubrum. Nabuchodonosor vocatur aquila grandis ab Hieronymo & Theodoreto, ut notat Fronto Ducæus in annotationibus ad tomum primum operum sancti Joannis Chrysostomi. Ad Decium pertinent hæc verba Cypriani de Celerino in epistola 34. p. 47. *Hic inter persecutionis initia cum ipso infestationis principe & auctore congressus*, & fortassis ea quæ de hominis maligni velut serpentis astutia venenata ait in epistola 46. p. 60.

c *Metatorem antichristi*) Lucifer episcopus Calaritanus Constantium Imperatorem Arrianum vocat præcursorem antichristi, quod idem est. Contra Lactantius lib. 4. cap. 11. Christum vocat metatorem templi Dei, id est ecclesiæ. De metatoribus vide quæ dicuntur infra ad epistolam 81.

d *Te novi*) Quamvis editio Morellii, ex qua aliæ propagatæ sunt, habeat *tenoris*, cum tamen veteres libri, etiam unus quem laudat Latinius, habeant *te novi*, hanc lectionem arbitratus sum esse retinendam, tum quia veterum librorum auctoritate nititur, tum quia videtur esse melior.

e *Quoniam partim*) Ita reposui secutus fidem libri mei veteris & Gratianopolitani. Vaticanus in editione Anglicana laudatus habet *quoniam partem*. Editiones *quod tam placuit*.

f *Afficerent*] Ita editio Morellii & reliquæ. Codex Latinii & meus, *ut non afficiebat*. Gratianopolitanus, *ita quod non afficiebatur*.

g *Bassi in pejerario*] Ita Morellius. Rigaltius conjecit legendum esse *in petrario*, id est in lapidicina. Codex Vaticanus & Latinius, *in perario* vel *imperario*, quod adjuvare potest conjecturam Rigaltii. Unus Bodlejanus, *pegrario*. Meus, *pigneratio*. Gratianopolitanus, *imperario*, ut in codice Latinii. Angli posuerunt in contextu conjecturam Rigaltii. Maximus episcopus Taurinensis in homilia de non timendis hostibus carnalibus: *Piraterium latine experimentum diei potest*. Hæc homilia olim exstabat in editionibus operum sancti Ambrosii. Sed monachi Benedictini recte monuerunt esse Maximi.

h *In quæstione*) Infra epist. 69. pag. 123. *tot confessores quæstionati & torti*, non ut veritas quæreretur, sed ut per tormenta quæstionis cogerentur ad relinquendam veritatem. Hinc quæstionarii dicti in actis sanctorum Luciani & Marciani, quorum officium erat reos applicare ad quæstionem & tormentis exagitare. Iidem dicti carnifices, ut ostendit in suo glossario Latino doctissimus amicus olim noster Carolus Dufresnius Cangius. Quæstionis autem tormenta cogebant interdum innocentes ad confitendum crimina de quibus accusabantur, uti notatum a nobis est in notis ad vitas Paparum Avenionensium p. 599.

ĉta exomologesi, habeant pacem, non tantum hæ, sed & quas scis ad [a] animum nostrum pertinere. Salutant vos collegæ mei universi. Vos salutate confessores Domini qui ibi vobiscum sunt; quorum nomina significasti; inter quos & Saturninus cum [b] comitibus suis, sed & collega meus, & [c] Maris, Collecta, & Emerita, Calphurnius & Maria, Sabina, Spesina, & sorores, A Januaria, Dativa, Donata. Salutamus cum suis Saturum, Bassianum, & universum clerum, Uranium, Alexium, Quintianum, Colonicam, & universos; quorum nomina non scripsi, quia jam lassus eram. Ideo ignoscere debent. Opto vos bene valere, Alexium & Getulicum & argentarios & sorores. Salutant vos sorores meæ Januaria & Sophia, quas vobis commendo.

a *Animum*] Codex Vaticanus & meus, tum etiam is qui fuit Latinii, habent *animam*.

b *Comitibus*] Ita editio Morelliana. Angli maluerunt *omnibus*, testati se ita scriptum vidisse in codice Vaticano. Sic etiam codex Latinii. At Gratianopolitanus habet *comitibus*. Meus *motibus*, quod propius accedit ad vocem *comitibus*.

c *Maris, Collecta*) Hæc lectio reperitur in editione Morellii, in veteri libro meo, & in Gratianopolitano. Pamelius mutavit ex ingenio, absque ullius veteris exemplaris auctoritate, & posuit, *Macarius, Cornelia*, quia videbat Macarii & aliorum decem martyrum festum celebrari sexto Idus Aprilis. Et tamen Maris nomen non est obscurum in historia ecclesiastica. Maris episcopus Chalcedonensis claruit ævo Juliani Imperatoris. Alter Maris etiam episcopus Chalcedonensis interfuit concilio Chalcedonensi, Maris Dolichensis concilio Constantinopolitano primo. Nota est controversia de epistola Ibæ episcopi Edesseni ad Marim Persam in concilio quinto, cujus etiam mentio facta est in Ephesino, Maris monachi meminit Theodoretus in capite 20. historiæ religiosæ.

---

[a] EPISTOLA XXII.

Ad clerum Romæ consistentem de multis confessoribus & de Luciani inverecundia & Celerini confessoris modestia.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem.[b] Post factas ad vos litteras, fratres carissimi, quibus actus noster expositus & disciplinæ ac diligentiæ quantulacumque ratio declarata est, aliud accessit, quod nec ipsum latere vos debuit. Nam frater noster Lucianus, & ipse unus de confessoribus, fide quidem calidus & virtute robustus, sed minus dominica lectione fundatus, quædam conatus est, [c] imperiti jampridem se vulgi auctorem constituens, ut manu ejus [d] scripti libelli gregatim [e] multis nomine Pauli darentur, cum Mappalicus martyr cautus & verecundus, legis ac disciplinæ memor, nullas contra evangelium litteras fecerit, sed B tantum domestica pietate commotus [f] matri suæ, quæ lapsa fuerat, mandaverit pacem dari, Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus nullas ejusmodi litteras emiserit. Lucianus vero non tantum Paulo adhuc in carcere posito nomine illius libellos manu sua scriptos passim dedit, sed & post ejus excessum eadem facere [g] sub ejus nomine perseveravit dicens hoc sibi ab illo mandatum, nesciens Domino magis quam conservo obtemperandum. Aurelii quoque adolescentis tormenta perpessi nomine libelli multi dati sunt ejusdem Luciani manu scripti, quod [h] litteras ille non nosset. Cui rei ut aliquatenus posset obsisti, litteras ad eos feci, quas ad vos sub epi-

a Hanc epistolam, quæ primum excusa est in editione Manutiana, in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor reperi quam in Fuxensi, in Gratianopolitano, in uno meo, & in eo quod servatur in monasterio Remensi sancti Dionysii. Angli unicum habuerunt ex bibliotheca Bodlejana. Pamelius eam invenerat in codice Anglicano Joannis Harrisii.

b *Post factas*) Editio Morellii, codex meus, Gratianopolitanus, & unus Bodlejanus habent; *Factis ad vos litteris*.

c *Imperiti jampr.*) Vox *jampridem* deest in codice Remensi. In Fuxensi scriptum est *imperitia sua pridem se*. Quæ lectio videtur convenire cum iis quæ paulo ante dixit Cyprianus de Luciano, illum minus dominica lectione fundatum fuisse. Vocatur autem iterum imperitus in hac ipsa epistola. Sanctus Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Celeritate dicendi apud imperitum vulgus admirationem sui facere indoctorum hominum est*. Et infra; *Nihil tam facile quam vilem plebeculam & indoctam concionem linguæ volubilitate decipere, quæ quidquid non intelligit plus miratur*. Arnulphus Lexoviensis epist. XXXII. *Sunt enim quidam qui eo difficilia majoris æstimant quia minus intellecta mirantur, & tamquam puerilia reputant quæ jucunda lucidi sermonis serenitas illustrat*. Notum est quod tradit Quintilianus lib. 8. c. 2. fuisse præceptorem aliquem qui discipulos obscurare quæ dicerent juberet.

d *Scripti libelli*) Codex Fuxensis, in quo bis descripta est hæc epistola, habet in uno loco *libellus scriptus gregatim multis nomine Pauli daretur*.

e *Multis*) In codice sancti Dionysii Remensis scriptum est *ructis*, in Fuxensi *rustis*. In vita sanctæ Tygris virginis Maurianæ in Sabaudia edita in tomo quinto Junii Bollandiani legitur p. 75. *Concessit etiam vallem Cottianam in gyrum Maurianæ structam & rustes & fivum, quæ muris & tectis ecclesiæ ministrarent*. Ubi Daniel Papebrochius conjicit per rustes intelligi debere rusticos, quos alias dicimus servos glebæ. Ex quo fortassis colligi posset reponendum esse *rusticis*, tamquam Cyprianus in eo perstiterit quod paulo ante dixit Lucianum se imperiti vulgi auctorem constituisse. Si quis hanc conjecturam approbat, ea uti potest.

f *Matri suæ*) Hæc tantum editio Manutii. Morellius & Pamelius adjecerunt *& sorori*. Nulla porro sororis mentio est in codice Remensi, neque in Fuxensi, in quibus scriptum est *quæ lapsa fuerat*. In variis lectionibus quas habeo ex codice Veronensi nulla quoque sororis mentio. Exstat tamen in meo & in Gratianopolitano.

g *Sub ejus nomine*) Codex Remensis, *sub ejusmodi occasione perseveraverit*.

h *Litt. non nosset*) Hinc ergo colligi potest hunc Aurelium esse diversum ab Aurelio lectore ecclesiæ Carthaginensis, de cujus ordinatione agitur in epistola 32. sic in prima collatione Carthaginensi inter Catholicos &

Dona-

ſtola priore tranſmiſi, quibus petere & ſuadere non deſtiti ut dominicæ legis & [a] evangelii ratio teneretur. Poſtquam vero ad eos litteras miſi ut quaſi moderatius aliquid & temperantius fieret, univerſorum confeſſorum nomine idem [b] Lucianus epiſtolam ſcripſit, qua pæne omne vinculum fidei & timor Dei & mandatum Domini & evangelii ſanctitas & firmitas ſolveretur. Scripſit enim omnium nomine univerſis eos pacem dediſſe & hanc formam per me aliis epiſcopis innoteſcere velle, cujus epiſtolæ exemplum ad vos tranſmiſi. Additum eſt plane, de quibus ratio conſtiterit quid poſt commiſſum egerint. Quæ res majorem nobis conflat invidiam, ut nos cum ſingulorum cauſas audire & excutere cœperimus, videamur multis negare quod ſe nunc omnes jactant a martyribus & confeſſoribus accepiſſe. Denique hujus ſeditionis origo jam cœpit. Namque in provincia noſtra per aliquot civitates in præpoſitos impetus per multitudinem factus eſt, & [c] pacem quam ſemel cuncti a martyribus & confeſſoribus datam clamitabant confeſtim ſibi repræſentari coegerunt, territis & ſubactis præpoſitis ſuis, qui ad reſiſtendum minus virtute animi & robore fidei prævalebant. Apud nos etiam quidam turbulenti, qui vix a nobis in præteritum regebantur & in noſtram præſentiam differebantur, per hanc epiſtolam velut quibuſdam facibus accenſi plus exardeſcere & pacem ſibi datam extorquere cœperunt. De quibus quales ad clerum noſtrum litteras fecerim exemplum vobis miſi. Sed & quid mihi [d] Caldonius collega pro integritate & fide ſua ſcripſerit, quidque ego ei reſcripſerim, utrumque ad vos legendum tranſmiſi. Exempla quoque epiſtolæ Celerini boni & robuſti confeſſoris, quam ad Lucianum eumdem confeſſorem ſcripſerit, item quid [e] Lucianus ei reſcripſerit, miſi vobis, ut ſciretis & laborem circa omnia & diligentiam noſtram & veritatem ipſam diſceretis. Celerinus confeſſor quam ſit moderatus & cautus & humilitate ac timore [f] ſectæ noſtræ verecundus, Lucianus vero circa intelligentiam dominicæ lectionis, ut dixi, [g] minus peritus, & circa invidiam verecundiæ noſtræ relinquendam facilitate ſua [h] moleſtus. Nam cum Dominus dixerit in nomine patris & filii & ſpiritus ſancti gentes tingui & in baptiſmo præterita peccata dimitti, hic præcepti & legis ignarus mandat pacem dari & peccata dimitti in Pauli nomine, & hoc ſibi dicit ab illo eſſe mandatum, ſicut in litteris ejuſdem Luciani ad Celerinum factis animadvertetis, quibus minime conſideravit quod non martyres evangelium faciant, ſed per evangelium martyres fiant; quando & Paulus apoſtolus, quem Dominus vas electionis ſuæ dixit, poſuerit *religioſa moderatio*. Quare non ipſam conſuetudinem, quæ dudum in Eccleſia vigebat, ſed abuſum vituperat, & nimiam nonnullorum confeſſorum, in primis Luciani licentiam, qui libellos in hanc ſententiam ſcriptos dabant, *communicet ille cum ſuis*, nec obſervabant quod Cyprianus præceperat in epiſtola undecima, ut diligenter inſpicerent & actum & opera & merita ſingulorum, ipſorum quoque delictorum genera & qualitates, & quos ipſi noverant, quorum pœnitentiam ſatisfactioni proximam conſpiciebant, eos nominatim libellis deſignarent. Duo autem adhuc obſervanda ſunt. 1. Confeſſores non dediſſe pacem, ſed petiiſſe ut daretur. 2. Ne illud quidem auſos fuiſſe poſtulare, ut ante reditum Cypriani pax lapſis daretur, ſed hac in re morem epiſcopo ſuo geſſiſſe. Quare non eorum auctoritate quinque presbyteri, ſed ſua improbitate adducti ſunt, ut ante reditum epiſcopi, ac eo prorſus inconſulto lapſos ad communionem admitterent.

Donatiſtas cap. 133. Trifolius epiſcopus Aborenſis ſubſcribit pro Paulino Zumenſi præſente litteras neſciente. Et in profeſſione Zenonis chorepiſcopi ſectæ quatordecimanorum relata in actione prima concilii Chalcedonenſis Flavius Palladius ſubſcribit pro eo *ob eo quod præſens diceret litteras ſe ignorare*. Imo in concilio Chalcedonenſi poſt relecta acta quædam Epheſinæ primæ ſynodi ſubſcribit Elias epiſcopus Hadrianopolis per Romanum epiſcopum Myrorum *ob quod neſciebam litteras*, & Cajumas epiſcopus Phœnicenſis vel Phaunæ, ut eſt in veteribus libris, per coepiſcopum ſuum Dionyſium *propter quod litteras ignorem*. Itaque ſequens ætas providit huic incommodo & ſtatuit ut illitterati ad eccleſiaſticum ſervitium non admitterentur, quia litteris carens non poteſt ſacris aptus eſſe officiis, ut legitur in epiſtola Papæ Gelaſii ad epiſcopos per Lucaniam & Brutios & Siciliam conſtitutos. Fulbertus epiſcopus Carnotenſis ad Robertum regem Francorum ſcribens epiſt. 88. de electione Franconis epiſcopi Pariſienſis ait ſe illam approbare *ſi eſt optime litteratus*. Anno 1097. cum vacaret eccleſia Pragenſis, electus eſt Normannus diaconus ut illic epiſcopus eſſet, vir, *quæ prima eſt in clerico virtus*, inquit Coſmas Decanus Pragenſis, *apprime litteratus*. In concilio Remenſi anni 991. Arnulphus epiſcopus Aurelianenſis ait in capite 28. nullum pæne hoc tempore Romæ fuiſſe qui litteras didicerit. In hac autem epiſtola & in pluribus aliis in eamdem ſententiam ſcriptis, ſic de libellis martyrum loquitur Cyprianus, ut minime neget eorum meritis lapſos adjuvari poſſe. Nam in epiſtola decima tertia edicit, *ut qui libellos a martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari poſſunt, ſi incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non exſpectata ipſius præſentia apud presbyterum quemcumque præſentem, vel ſi presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cœperit, apud diaconum quoque exhomologeſin delicti ſui facere poſſint, &c.* Credebat ergo Cyprianus martyrum prærogativa, vel ut ait in epiſtola decima quarta, *auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis ſuis poſſe*. Sic etiam in libro de Lapſis p. 187. fatetur martyrum mandatis aliquid concedi poſſe, *ſi juſta, ſi licita, ſi non contra ipſum Dominum a Dei ſacerdote facienda, ſi obtemperantis facilis & prona conſenſio, ſi petentis ſue-*

a *Evangelii ratio*) Codex Fuxenſis, *evangelicæ traditionis diſciplina*.

b *Lucianus ep. ſcripſit*) id eſt epiſtolam 16.

c *Pacem quam ſemel*) Tertullianus in libro ad martyres: *quam pacem quidam in eccleſia non habentes a martyribus in carcere exorare conſueverunt*. Vide Dallæum l. 7. de pœnis & ſatisfactionibus humanis, cap. 16.

d *Caldonius*) cujus epiſtola ad Cyprianum eſt 18. inter epiſtolas Cypriani. Cyprianus autem ei reſpondet ep. 19.

e *Lucianus*) idem procul dubio cujus mentio eſt in epiſtola 78. pag. 161. in qua vocatur Lucanus in quibuſdam vetuſtis codicibus & editionibus.

f *Sectæ noſtræ*) Sic olim vocabatur eccleſia catholica. Hodie vocabulum illud invidioſum eſt: ut pridem monuit Eraſmus in caput 24. actorum. Vide Pamelii notas ad hanc epiſtolam & Xyſti Betuleii notas ad Lactantium pag. 482.

g *Minus peritus*] Codex Remenſis & Fuxenſis, *imperitus*.

h *Moleſtus*) Codex Remenſis & Gratianopolitanus & editio Manutii, *modeſtus*. Quo etiam modo ſcriptum eſt in libro meo vetere. Fuxenſis in uno exemplari habet *moleſtus*, in alio *immodeſtus*.

Gal. 1. rit in epistola sua dicens: *Miror quod sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocavit in gratiam ad aliud evangelium; quod non est aliud; nisi si sunt aliqui qui vos turbant & volunt convertere evangelium Christi. Sed licet nos aut angelus de cælo aliter adnuntiet præterquam quod adnuntiavimus vobis, anathema sit, sicut prædiximus, & nunc iterum dico; si quis vobis adnuntiaverit præterquam quod accepistis, anathema sit.* Opportune vero supervenerunt litteræ vestræ, quas accepi ad clerum factas, item quas beati confessores Moyses & Maximus, Nicostratus, & ceteri Saturnino & Aurelio & ceteris miserunt, in quibus evangelii plenus vigor & disciplina robusta legis dominicæ continentur. Laborantes hic nos & contra invidiæ impetum totis fidei viribus resistentes multum sermo vester adjuvit ut divinitus compendium fieret, & priusquam venirent ad vos litteræ quas vobis proxime misi ut declararetis nobis quod [a] secundum evangelii legem nobiscum fortiter atque unanimiter etiam vestra sententia concurrat. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere.

Quoniam opera sancti Cypriani vulgo citari solent secundum ordinem quem obtinent in editione Pamelii & in Rigaltiana, nosque hunc ordinem sequi decrevimus, typographus autem ex cujus officina prodiit editio Rigaltiana numerum XXIII. omisit per saltum in edendis epistolis, admonere visum est nos quoque eumdem errorem retinuisse propter rationem quam in initio istius admonitionis adduximus.

a *Sec. ev. legem*) In codice Remensi & in uno exemplari Fuxensi legitur, *legem nisi & vobiscum fortiter & unanimiter etiam nostra concurrat.*

EPISTOLA XXIV.

Ad clerum de litteris Romam missis & de Saturo lectore & Optato hypodiacono factis.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Ne quid conscientiam vestram lateret, fratres carissimi, quid mihi scriptum sit, [a] quidque ego rescripserim, utriusque epistolæ vobis exemplum misi; & credo vobis id quod rescripsi non displicere. Sed & illud ad vos perferre litteris meis debui, urgente causa [b] clero in urbe consistenti litteras me misisse. Et quoniam oportuit me per clericos scribere, scio autem nostros plurimos absentes esse, paucos vero qui illic sunt vix ad [c] ministerium quotidiani operis sufficere, necesse fuit novos aliquos constituere qui mitterentur. Feciss me autem sciatis lectorem Saturum & hypodiaconum Optatum confessorem, quos jampridem communi consilio clero proximos feceramus, quando aut Saturo die Paschæ semel atque iterum lectionem dedimus, aut quando [d] cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus, examinantes an congruerent illis [e] omnia quæ esse debent in iis qui ad clerum parabantur. Nihil ergo a me absentibus vobis novum factum est; sed quod jampridem communi consilio omnium nostrum cœperat necessitate urgente promotum est. Opto vos, frarres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem salutate. Valete.

a *Quid. e. rescr.*) Ista desunt in editionibus quæ Manutianam antecesserunt. Desunt etiam in octo codicibus antiquis a me visis & in quibusdam Anglicanis.

b *Clero*) id est iis ex clero Carthaginensi qui tum Romæ erant, ad quos scripta est epistola 22.

c *Min. quot. op.*) In libro meo vetere legitur *ministerii cotidiani opus*. In Fuxensi, *ministerium coridianum non sufficere*. In Beccensi & in Carnotensi, *ministerium cotidianum operis sufficere*.

d *Cum presbyteris*) Hic locus valde pertubatus est in antiquis exemplaribus. Pamelius lectionem quam nos retinuimus ait se consarcinasse.

e *Omnia*) Ita omnes libri veteres & editiones. Verum quia in editione Rigaltii mendosse excusum est *monia* pro *omnia*, Angli absque ulla vetusti codicis auctoritate, existimantes haud dubie syllabas *testi* excidisse typographis Rigaltii, posuerunt *testimonia*. Et tamen Rigaltius monuerat in erratis legendum esse *omnia*.

[a]EPISTOLA XXV.

Ad Moysen & Maximum & ceteros confessores.

CYPRIANUS Moysi & Maximo presbyteris & ceteris confessoribus dilectissimis fratribus salutem. Gloriam fidei & virtutis vestræ, fortissimi ac beatissimi fratres, jampridem de opinione cognoveram, lætatus satis & plurimum gratulatus quod vos confessione sui nominis paraverit ad coronam Domini nostri Jesu Christi præcipua dignatio. Vos enim primores & duces ad nostri temporis prœlium facti cælestis militiæ signa movistis. Vos spiritale certamen quod nunc geri Deus voluit vestris virtutibus imbuistis. Vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis. Inde initia felicia pugnandi orta sunt. Inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hic per tormenta consummari martyria. Sed qui in congressione præcedens exemplum virtutis fratribus factus est, cum martyribus in honore communis est. Coronas vestra manu fertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus propinastis. Accessit ad confessionis exordia glorioſa & militiæ victricis auspicia disciplinæ tenor quem de epistolæ vestræ vigore perspeximus quam modo ad collegas vestros in confessione vobiscum [b] Domino copulatos sollicita admonitione misistis ut evangelii sancta præcepta & tradita nobis semel mandata vitalia forti & stabili observatione teneantur. Ecce alius gloriæ vestræ sublimis gradus, ecce iterum cum confessione geminatus promerendi Dei titulus, stare firmo gradu, & in hac acie qui evangelium conantur irrumpere & præceptis Domini subruendis manus impias inferentes fidei robore submovere, præbuisse ante initia virtutum, nunc & morum magisteria A præbere. Dominus post resurrectionem mittens apostolos mandat & dicit: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite ergo & docete gentes omnes, tingentes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti, docentes eos observare omnia quæcumque præcepi vobis.* Et Joannes apostolus mandati memor in epistola sua postmodum ponit. *In hoc*, inquit, *intelligimus quia cognovimus eum, si præcepta ejus custodiamus. Qui dicit quoniam cognovit eum, & mandata ejus non servat, mendax est, & veritas in illo non est.* Hæc præcepta custodienda suggeritis, divina & cælestia mandata servatis. Hoc est esse confessorem Domini, hoc est esse martyrem Christi, servare vocis suæ inviolatam circa omnia & solidam firmitatem. Nam velle [c] præter Dominum martyrem fieri & præcepta Domini destruere conari, uti adversus illum dignatione quam tibi dederit, armis ab illo acceptis rebellem quodammodo fieri, hoc est Christum confiteri velle & evangelium Christi negare. Lætor igitur ex vobis, fortissimi ac fidelissimi fratres; & quantum gratulor martyribus istic [d] honoratis ob virium gloriam, tantum gratulor pariter & vobis ob dominicæ etiam disciplinæ coronam. Dignationem suam Dominus multiplici genere largitatis infudit, bonorum militum laudes & glorias spirítales copiosa varietate distribuit. Honoris vestri participes & nos sumus, gloriam vestram D nostram gloriam computamus, quorum tempora illustravit tanta felicitas ut [e] ætatem nostram videre contingeret probatos servos Dei & Christi milites coronatos. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper bene valere & nostri meminisse.

Matt. 28

1. Joan. 2

a In vetusto codice Remigiano epistola ista dicitur scripta Mosi, Maximo, Nicostrato, & ceteris. In veteri catalogo episcoporum ecclesiæ Romanæ quem Rigaltius laudat ex codice Nicolai Fabri Peirescii legitur: *Post passionem Fabii Moyses & Maximus presbyteri & Nicostratus diaconus comprehensi sunt, & in carcerem sunt missi.* Ita etiam in alio catalogo quem ex Cuspiniano edidit Ægidius Bucherius; ex quo colligitur pro *Fabii*, quod est in libro Peirescii, reponendum esse *Fabiani*. Maximum fuisse presbyterum ecclesiæ Romanæ testatur Papa Cornelius apud Eusebium lib. 6. cap. 5. historiæ ecclesiasticæ: Vide Baronii annotationes ad martyrologium Romanum die 19. Novembris.

b *Domino copulatos*) In codice Beccensi scriptum est *Domini*.

c *Propter Dominum*) In plerisque veteribus libris scriptum est *per Dominum*. In uno meo: *Nam præter Dominum martyrem fieri*. In Beccensi *nec propter Dominum martyria fieri*. Ita etiam fere Carnotensis.

d *Honoratis*) Codex Gratianopolitanus *honeratis*. Quidam libri veteres & quædam editiones habent *coronatis*.

e *Ætatem nostram*) Ita nos reposuimus secuti auctoritatem veterum editionum & octo veterum exemplarium. Fatendum tamen est lectionem quæ habet *ætate nostra* exstare etiam in octo codicibus antiquis.

In calce hujus epistolæ & in calce epistolæ 34. scriptum est antiquitus in codice Pithœi: *Emendavit Justinus Romæ.*

EPI-

[a]EPISTOLA XXVI.

Moyſes, Maximus, Nicoſtratus, & alii confeſſores reſpondent præcedenti epiſtolæ.

[b]CÆCILIO Cypriano epiſcopo eccleſiæ Carthaginenſium Moyſes & Maximus presbyteri & Nicoſtratus & Rufinus diaconi & ceteri confeſſores in fide veritatis perſeverantes in Deo patre & in filio ejus Jeſu Chriſto Domino noſtro & in ſpiritu ſancto ſalutem. Inter varios & multiplices, frater, dolores nobis conſtitutis propter præſentes multorum fratrum per totum pæne orbem ruinas hoc præcipuum nobis ſolatium ſupervenit quod acceptis litteris tuis erecti ſumus, & dolentis animi mœroribus fomenta ſuſcepimus. Unde intelligere jam poſſumus gratiam divinæ providentiæ forſitan non ob aliam cauſam nos tam diu clauſos vinculis carceris reſervare voluiſſe niſi ut inſtructi & robuſtius animati litteris tuis voto proniore ad coronam deſtinatam poſſemus pervenire. Illuxerunt enim nobis litteræ tuæ ut in tempeſtate quadam ſerenitas & in turbido mari exoptata tranquillitas & in laboribus requies, ut in periculis & doloribus ſanitas, ut in denſiſſimis tenebris candida lux & refulgens. Ita illas animo ſitiente perbibimus & voto eſuriente ſuſcepimus ut ad certamen inimici ex illis nos ſatis [c]paſtos & ſaginatos gaudeamus. Reddet tibi Dominus pro iſta tua caritate mercedem, & hujus tam boni operis repræſentabit debitam frugem. Non minus enim coronæ mercede condignus eſt qui hortatus eſt quam qui & paſſus eſt, non minus laude condignus qui docuit quam qui & fecit. Non minus honorandus eſt qui monuit quam qui dimicavit, niſi quoniam nonnumquam magis gloriæ cumulus redundat ad eum qui inſtituit quam ad eum qui ſe docibilem diſcipulum ſubminiſtravit. Hic enim fortaſſis hoc quod exercuit non habuiſſet, niſi ille docuiſſet. Percepimus igitur, iterum dicimus, frater Cypriane, magna gaudia, magna ſolatia, magna fomenta, maxime quod & glorioſas martyrum, non dicam mortes, ſed immortalitates glorioſis & condignis laudibus proſecutus es. Tales enim exceſſus talibus vocibus [d]proſequendi fuerunt, ut quæ referebantur ſic dicerentur qualiter facta ſunt. Ex tuis ergo litteris vidimus glorioſos illos martyrum triumphos, & oculis noſtris quodammodo cælum illos petentes proſecuti ſumus, & inter angelos ac poteſtates dominationeſque cæleſtes conſtitutos contemplati ſumus. Sed & Dominum apud patrem teſtimonium ſuum illis promiſſum [e]perhibentem auribus noſtris quodam modo ſenſimus. Hoc eſt ergo quod & nobis animum in dies erigit, & ad conſequendos gradus tantæ dignationis incendit. Quid enim glorioſius quidve felicius ulli hominum poterit ex divina dignatione contingere quam inter ipſos carnifices [f]in ipſo interitu confiteri Dominum Deum, quam inter ſævientia ſæcularis poteſtatis varia & exquiſita tormenta, etiam extorto & excruciato & excarnificato cor- *Luc.12.*

a In vetuſtiſſimo codice ſancti Remigii Remenſis ſcriptum eſt antiquitus in titulo iſtius epiſtolæ: *Incipit reſcriptum Myſci & Maximi ad Cyprianum, quod dictavit Novatianus*. In Gratianopolitano Myſeus ſæpe dicitur quem vulgo vocamus Moyſem. In martyrologio edito a Florentinio XV. Februarii *civitate Aſtæ Moyſei*. In fragmentis Paciani in codice Flori legitur in paræneſi ad pœnitentiam *apud Moſeum & veteres*, & paulo poſt *Moyſeum pro blaſphematore*. In initio conflictus Arnobii cum Serapione legitur *Moſeo*. Vide præfationem viri clariſſimi Domini Bernardi de Montefalcone ad Athanaſium pag. 34. De Novatiani eloquentia, a quo epiſtola iſta dicitur dictata, vide quæ notantur infra ad epiſtolam 30.

b *Cæcilio Cypriano*) Hanc inſcriptionem accepimus ex eodem codice ſancti Remigii. Eam vero ob eam in primis cauſam poſuimus quod ex ea diſcamus formam ſcribendi illorum temporum: Nam haud dubie inſcripta fuit epiſtola eo modo qui legitur in illo veteri libro.

c *Paſtos & ſaginatos*) Supra in epiſtola ad Donatum p. 3. *Impletur in ſuccum cibis fortioribus corpus, ut ſaginatus in pœnam carius pereat*. Mos olim erat, ut annotat Holſtenius ad acta ſanctarum Perpetuæ & Felicitatis, eos qui vel pœnæ cauſa ad gladiatorium vel venatorium ludum dati eſſent, aut ſponte ſe iiſdem addicerent, ſaginari prius a magiſtris ludi, ut habiliores ac valentiores producerentur. Apud T. Livium (lib. 5. ſcriptum eſt ſaginare plebem populares ſuos ut jugulentur. Tacitus in libro ſecundo hiſtoriarum: *Ibi militibus Vitellius paratos cibos & gladiatoriam ſaginam dividebat*. Hieronymus in libro ſecundo adverſus Jovinianum: *athletas, quorum vita & ars ſagina eſt*. Q. Curtius lib. 9. *Intererat epulis Dionyſius Athenienſis pugil nobilis & ob eximiam virtutem virium a rege promotus & gratus, Invidi malignique increpabant per ſeria & ludum ſaginati corporis ſequi inutilem belluam*. Vide Caſſianum lib. 6. cap. 9. de inſtitutis renuntiantium.

d *Proſequendi*) Ita nos reſtituimus ſecuti auctoritatem vetuſti codicis Remigiani, cum antea legeretur *perſonandi*. Et certe noſtra lectio ſemper melior apparebit.

e *Perhibentem*) Codex Fuxenſis, *perhibentem atque reddentem*.

f *In ipſo interitu*) In editione Manutii, cui prima editio iſtius epiſtolæ debetur, & in editionibus quæ poſtea ſecutæ ſunt legitur *interritum*. Quod cum vir doctiſſimus Dionyſius Petavius exiſtimaret eſſe mendoſum, cenſuit in notis ad Themiſtium reponi debere *inter ictus*. Quæ conjectura videbatur ei loco admodum convenire; eamque ego valde probabam, præſertim cum ea confirmari poſſe videretur auctoritate etiam Cypriani, qui ſcribit in epiſtola 54. pag. 71. *ſub ictu mortis*, in epiſt. 65. pag. 113. *ſub ictu paſſionis*, ut apud Pontium quoque diaconum in vita ejus, in epiſtola 81. p. 165. *ſub ictu agonis*, & in calce libri adverſus Demetrianum p. 224. *ſub ipſo exitu vitæ*. Verum inventa ſemel vera lectione, non opus eſt uti conjecturis. Lectionem autem a me reſtitutam reperi in eodem libro Remigiano. Eadem habuiſſe Anglos in ſuis codicibus ſatis conſtat.

corpore, Christum Dei filium, etsi recedente sed tamen libero spiritu, confiteri, quam relicto mundo cælum petisse, quam desertis hominibus inter angelos stare, quam impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in conspectu Dei jam se liberum sistere, quam cæleste regnum sine ulla cunctatione tenere, quam collegam passionis cum Christo in Christi nomine factum fuisse, [a] quam judicis sui divina dignatione judicem factum fuisse, quam immaculatam conscientiam de confessione nominis reportasse, quam humanis & sacrilegis legibus contra fidem non obedisse, quam veritatem voce publica contestatum fuisse, quam ipsam quæ ab omnibus metuatur moriendo mortem subegisse, quam per ipsam mortem immortalitatem consecutum fuisse, quam omnibus sævitiæ instrumentis excarnificatum & extortum ipsis tormentis tormenta superasse, quam omnibus dilaniati corporis doloribus robore animi reluctatum fuisse, quam sanguinem suum profluentem non horruisse, quam supplicia sua post fidem amare cœpisse, quam detrimentum vitæ suæ putare [b] non exisse? Ad hoc enim prœlium quasi quadam tuba evangelii sui nos excitat Dominus dicens: *Qui plus diligit patrem aut matrem quam me non est me dignus*, [c] *& qui plus diligit animam suam quam me non est me dignus, & qui non tollit crucem suam & sequitur me non est me dignus.* Et iterum: *Beati qui persecutionem passi fuerint propter justitiam. Ipsorum enim est regnum cælorum. Beati eritis cum vos persecuti fuerint & [d] odio habuerint. Gaudete & exsultate. Sic enim & prophetas persecuti sunt, qui ante vos fuerunt, [e] patres eorum.* Et iterum: *Quoniam ante Reges & [f] potestates stabitis, & tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium, & qui perseveraverit usque ad finem, hic salvus erit.* Et: *Vincenti dabo sedere super thronum meum, sicut & ego vici & sedi super thronum patris mei.* Sed & apostolus: *Quis nos separabit a caritate Christi? Pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, sicut scriptum est, quia propter te interficimur tota die, æstimati sumus velut oves [g] victimæ, sed in iis omnibus [h] supervincimus pro eo qui nos dilexit.* Hæc & hujusmodi cum in evangelio collata perlegamus, & quasi faces quasdam ad inflammandam fidem dominicis vocibus suppositas nobis sentiamus, hostes veritatis jam non tantum non perhorrescimus, sed & [i] provocamus, & inimicos Dei jam hoc ipso quod non cessimus vicimus, & nefarias contra veritatem leges subegimus. Et si nondum nostrum sanguinem fudimus, sed [k] fundere parati sumus, [l] nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam judicet, quæ nobis officit, [m] quæ impedimentum gloriæ facit, quæ cælum differt, quæ glorioſum Dei con-

Matt. 10 — Matt. 5 — Matt. 10 — Apoc. 3 — Rom. 8

a *Quam judiciis ..... fuisse*) Segmentum istud deest in tribus antiquis codicibus, in Remigiano nimirum, in Divionensi, & in Sorbonico.

b *Non exisse*) id est, non excessisse a vita. Ipse Cyprianus in libro de mortalitate pag. 234. *Pati timetis, exire non vultis*. Hinc exitus pro morte sæpe apud eumdem Cyprianum.

c *Et qui pl. dil. animam*) Hæc, quæ exstant in editione Manutii, & desunt in Morelliana, Pamelius consilio potius quam auctoritate prætermisit, quia non reperiuntur, ut ille ait, neque in Græcis neque in Latinis codicibus. Sed ego in emendandis Cypriani operibus non quæro quid reperiatur in Græcis & Latinis exemplaribus sacrorum bibliorum, sed quid Cyprianus scripserit. Exstat autem hæc sententia in duobus antiquis codicibus sancti Remigii Remensis, in Sorbonico, & in Fuxensi, id est in omnibus fere codicibus antiquis. Etenim sex tantum epistolæ istius antiqua exemplaria habui. Exstat etiam in quatuor antiquis codicibus laudatis in editione Anglicana.

d *Odio habuerint*] Ita vetus codex Remigianus, Sorbonicus, Divionensis, Gratianopolitanus, & Fuxensis. Ita etiam editio Manutiana.

e *Patres eor.*) Hæc desunt in codice Remigiano & in Fuxensi.

f *Potestates*) Iidem libri veteres habent *præsides*.

g *Victimæ*) Ita etiam in epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 6. & lib. 3. testimoniorum cap. 18. At tres codices nostri & quinque in editione Anglicana laudati præferunt *occisionis*, Fuxensis *jugulationis*. Vulgata editio epistolæ Pauli ad Romanos *occisionis*. Sic etiam citat sanctus Augustinus lib. 1. retract. cap. 7. & lib. 4. de doctrina christiana cap. 20. Item Primasius. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Pauli.

h *Supervincimus*) Cum viderem pro hac voce, quæ Latina non est, scriptum esse *speramus* in codice Remigiano veteri, in Gratianopolitano, & in Divionensi, tum etiam in quinque quorum variæ lectiones exstant in editione Anglicana, huc valde inclinabat animus ut vocem minime Latinam expungerem, eam quæ Latina est substituerem, præsertim cum ea exstet in vulgata editione epistolæ sancti Pauli ad Romanos, & illa quoque utatur sanctus martyr in libro de exhortatione martyrii ad Fortunatum. Verum cum viderem illum posuisse *supervincimus* in libro tertio testimoniorum c. 18. eamque vocem retentam esse a Tertulliano in Scorpiace & a sancto Augustino lib. 4. de doctrina christiana cap. 20. & lib. 2. de civitate Dei cap. 23. tum etiam in epistola Exodii ad Augustinum, existimavi nihil esse mutandum. Sic in psalmis sæpe legitur *superesperavi*, apud Tertullianum in libro de pœnitentia *superescenditur*, apud Symmachum lib. 1. epist. 56. *superpingo*, apud Sidonium l. 9. epist. 3. *superinspicis*. Hic interim admonendum est codicem Veronensem habere *supervincimus* in libro ad Fortunatum, non vero *speramus*.

i *Provocamus*) id est, ultro nos offerimus persecutoribus, mori optantes, ut fecerant olim martyres Lugdunenses & Viennenses apud Eusebium. Tertullianus in libro ad Scapulam: *Denique cum omni sævitia vestra concertamus, etiam ultro erumpentes*. Vide acta passionis sancti Stephani Papæ & martyris in ipso initio. Et tamen publica temporis illius disciplina prohibebat ne quis ultro se offerret, cum hoc scriptura divina prohibeat, ut legitur in actibus proconsularibus de martyrio Cypriani; quia non temeritas sed fides & modestia coronatur, ut legitur in epistola ecclesiæ Smyrnæorum apud Eusebium ex versione Rufini. Deinde Mensurius episcopus Carthaginensis istud ita severe prohibuit ut etiam honorari prohibuerit christianos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, uti pluribus dictum a nobis est ad caput undecimum Lactantii de mortibus persecutorum. Vide etiam sanctum Ambrosium, sive quis alius auctor est cap. 37. officiorum & concilium Eliberitanum canone 60. & Rigaltium ad epistolam quartam Cypriani.

k *Fundere*) Hæc est lectio veteris libri Remigiani, certe optima. Sic etiam habent tres libri veteres laudati in editione Anglicana.

l *Nemo hunc*) Idem codex Remigianus: *Nemo hanc dilectionem nostram more dementiæ judicet*.

m *Quæ imp. gl. facit*) Istud deest in eodem codice Remigiano.

conſpectum inhibet. In hujuſmodi enim certamine & in hujuſmodi ubi decertat fides prœlio mora martyres non diſtuliſſe vera clementia eſt. Pete ergo, Cypriane cariſſime, ut nos gratia ſua Dominus magis ac magis in dies ſingulos quoſque uberius atque propenſius & armet & illuſtret & viribus potentiæ ſuæ firmet ac roboret, & quaſi optimus imperator milites ſuos, quos uſque adhuc in caſtris carceris [a] exercuit & probavit, producat jam ad propoſiti certaminis campum. Porrigat nobis arma divina, illa tela quæ neſciunt vinci, loricam juſtitiæ, quæ numquam ſolet rumpi, clipeum fidei, qui non poteſt perforari, [b] galeam ſalutis, quæ non poteſt frangi, & gladium ſpiritus, qui non conſuevit vulnerari. Cui enim magis hæc ut pro nobis petat mandare debemus quam tam glorioſo epiſcopo, ut hoſtiæ deſtinati petant auxilium de ſacerdote? Ecce aliud gaudium noſtrum, quod in officio epiſcopatus tui, [c] licet interim a fratribus pro temporis conditione diſtractus es, tamen non defuiſti, quod litteris confeſſores frequenter corroboraſti, quod etiam ſumptus neceſſarios de tuis laboribus juſtis præbuiſti, quod in omnibus te præſentem quodammodo ſemper exhibuiſti, quod in nulla officii tui parte quaſi aliquis deſertor claudicaſti. Sed quod nos ad majorem lætitiam robuſtius provocavi tacere non poſſumus quin omni vocis noſtræ teſtimonio proſequamur. Animadvertimus enim [d] te congruente cenſura & [e] eos digne objurgaſſe qui immemores delictorum ſuorum pacem a presbyteris [f] per abſentiam tuam feſtinata & præcipiti cupiditate extorſiſſent, & illos qui ſine reſpectu evangelii ſanctum Domini [g] canibus & margaritas porcis prophana facilitate donaſſent, cum grande delictum & per totum pæne orbem incredibili vaſtatione graſſatum non oporteat niſi, ut ipſe ſcribis, caute moderateque tractari, conſultis omnibus epiſcopis, presbyteris, diaconibus, confeſſoribus, & ipſis [h] ſtantibus laicis, ut in tuis litteris & ipſe teſtaris; ne dum volumus importune ruinis ſubvenire, alias majores ruinas videamur parare. [i] Ubi enim divinus ſermo relinquitur, ſi tam facile peccantibus venia præſtetur? Fovendi ſunt ſane ipſorum animi & ad maturitatis ſuæ tempus nutriendi [k] & de ſcripturis ſanctis quam ingens & ſupra omnia peccatum commiſerint inſtruendi. Nec hoc animentur [l] quia multi ſunt; ſed hoc ipſo magis reprimantur quia non pauci ſunt. Nihil ad extenuationem delicti numerus impudens [m] valere conſuevit, ſed pudor, ſed modeſtia, ſed [n] patientia, ſed diſciplina, ſed humilitas, atque ſubjectio, ſed alienum de ſe exſpectaſſe judicium, ſed alienam de ſuo ſuſtinuiſſe ſententiam. Hoc eſt quod pœnitentiam probat. Hoc eſt quod impreſſo vulneri inducit cicatricem. Hoc eſt quod [o] dejectæ mentis ruinas erigit & attollit, quod ardentem delictorum æſtuantium [p] vaporem reſtinguit & finit. Non enim quæ ſanorum ſunt corporum medicus ægris dabit, ne importunus cibus tempeſtatem valetudinis ſævientis non reprimat, ſed accendat; ſcilicet ne quod potuiſſet maturius jejunio extenuari per impatientiam longius paſta cruditate producat. Eluendæ ſunt igitur impio ſacrificio manus inquinatæ operibus bonis, & nefario cibo

ora

Matth. 7

a *Exercuit & probavit*) Codex Divionenſis & recentior Remigianus, *& probavit & probat*. In illis autem omittitur vox *exercuit*.

b *Galeam ſalutis*.) Iſtud addidimus ex vetuſto Remigiano, auctoritatem quoque ſecuti quinque veterum exemplarium Anglicanorum.

c *Licet interim*) In eodem vetuſto codice Remigiano legitur, *licet inter initia fratribus pro temporis conditione deſtrictis*, haud dubie pro *diſtractis*. Ita etiam quinque codices Anglicani.

d *Te congr. cenſura*) Idem codex Remigianus, *tua congruente cenſura eos digne*. Ita etiam recentior Remigianus & Compendienſis.

e *Eos objurgaſſe*) Reſpicit hic locus ad epiſtolam 22. in qua agitur de pace quam quidam turbulenti ſibi datam ajebant a confeſſoribus & martyribus. Quæ res magnam invidiam conflaverat Cypriano, quia id ajebat factum eſſe contra diſciplinam eccleſiaſticam. Vide etiam epiſt. 14.

f *Per abſ. tuam*) Editio Manutiana & quatuor libr. veteres, *per impatientiam*. Utraque lectio poteſt eſſe bona.

g *Canibus*) Hæc vox itemque vox *porcis* deſunt in omnibus libris veteribus.

h *Stantibus laicis*.) id eſt laicis qui conſtantes fuerant in confeſſione nominis, qui non ceſſerant tormentis, qui non ſacrificaverant idolis. Inde in epiſtola ſequenti ſcriptum eſt eccleſiam eſſe conſtitutam etiam in ſtantibus. Vide etiam epiſtolam 31.

i *Ubi enim*) Vetus Remigianus: *Ibi enim divinus metus relinquitur cum tam facile peccantibus venia præſtatur*. Vocem *metus* habent etiam aliquot alii libri veteres.

k *Et de ſcr.... inſtruendi*) Hæc deſunt in tribus antiquis codicibus.

l *Quia multi ſunt*) Tertullianus in initio libri de pudicitia: *quaſi non facilius ſit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur*. Hieronymus in dialogo adverſus Pelagianos: *Multitudo ſociorum numquam te catholicum ſed hæreticum eſſe demonſtrabit*. Nam, ut idem alibi ait, *peccantium multitudo non quærit errori patrocinium*. Seneca in libro de vita beata cap. 2. *Non tam bene cum rebus humanis agitur ut meliora pluribus placeant. Argumentum peſſimi turba eſt*. Idem lib. 1. de clementia cap. 21. *Fecit enim conſuetudinem peccandi multitudo peccantium*. Quintilianus lib. 1. cap. 6. *Unde enim tantum boni ut pluribus quæ vera ſunt placeant?* Ovidius lib. 3. de arte amandi: *Pleraque ſunt ſemper deteriora bonis*. Matthæus Boſſus in diſputatione prima, quæ eſt de gaudio: *Levitatis & peſſimi erroris auctor ſemper eſt turba*. Et Cicero in initio libri tertii Tuſculanarum quæſtionum, *ad vitia conſentiens multitudo*. Annotat Nonius Marcellus antiquos paucorum numerum poſuiſſe pro bonis, ſicut & multorum pro malis. T. Livius lib. 21. *Pauci ac optimus quiſque Hannoni aſſentiebantur*.

m *Valere*) Hæc vox non habetur in editione Morelliana, & deeſt etiam in quinque codicibus antiquis. Pro ea autem vetus Remigianus præfert *proficere*.

n *Patientia*) Quidam codices habent *pœnitentia*, facili & multum obvio errore, uti monuimus ad epiſtolam 17. pag. 403. Codex Gratianopolitanus & editio Morellii habent *ſapientia*.

o *Dejecta me. ruinas*) Vetus Remigianus, *declives & trementes ruinas erigit & extollit*.

p *Vaporem reſtinguit*) Tres libri veteres habent *extinguit*. *Congruas eſcas medicus ægris dat. Non enim &c.* Vetus Remigianus, *morbum reſtinguit & finit*. Ita etiam Gratianopolitanus.

ora miſera polluta pœnitentiæ ſunt veræ ſermonibus expianda, & in ſecretis cordis fidelis novellandus & conſecrandus eſt animus. Crebri pœnitentium gemitus audiantur. Non ſemel tantum, ſed iterum fideles ex oculis lacrimæ profundantur; ut illi ipſi oculi qui male ſimulacra conſpexerunt, quæ inlicita commiſerant ſatisfacientibus Deo fletibus deleant. Non eſt [a] niſi patientia morbis neceſſaria. Luctantur cum ſuo dolore qui languent, & ita demum ſperant ſanitatem, ſi tolerantia ſuperarint dolorem. Infidelis enim cicatrix, quam cito feſtinans medicus induxit, & ad quemlibet caſum medela reſcinditur, ſi non fideliter de ipſa tarditate remedia præſtentur. Cito rurſus in incendium flamma revocatur, niſi totius ignis etiam uſque ad extremam ſcintillam materia reſtinguatur, ut merito hujuſmodi homines ſciant ſibi etiam de ipſa mora magis conſuli & fideliora neceſſariis dilationibus remedia præſtari. Ceterum ubi erit quod A B C cuſtodia ſqualidi carceris includuntur qui Chriſtum confitentur, ſi ſine periculo fidei ſunt qui negaverunt? Ubi quod in nomine Dei catenarum ambitu vinciuntur, ſi ſine communicatione non ſunt qui confeſſionem Dei non retinuerunt? Ubi quod detenti martyres glorioſas animas ponunt, ſi qui dereliquerunt fidem periculorum & delictorum ſuorum non ſentiunt magnitudinem? Quod ſi nimiam impatientiam præferunt & [b] intolerabili feſtinatione communicationem expoſcunt, fruſtra [c] querula iſta & invidioſa ac nihil adverſus veritatem valentia jactant petulanti & infreno ore convicia, quandoquidem licuerit illis ſuo jure retinere quod nunc ſua ſponte quæſita neceſſitate coguntur poſtulare. Fides enim quæ potuit Chriſtum confiteri, potuit & a Chriſto in communicatione retineri. [d] Optamus te, beatiſſime ac glorioſiſſime Papa, in Domino ſemper bene valere & noſtri meminiſſe.

a *Niſi patientia*) Idem codex Remigianus, *non eſt impatientia*. Ita etiam Sorbonicus, Fuxenſis, & Gratianopolitanus. In recentiore Remigiano & in Divionenſi: *Non eſt niſi patientia in morbis*. Lucanus l. 9. *Gaudet patientia duris*.

b *Intol. feſtinatione*) Vetera exemplaria, *intolerabilem feſtinationem communicationis*. Sed hanc lectionem Pamelius ait eſſe peſſimam.

c *Querula*) Quidam libri veteres, *querelosa*.

d *Optamus te*) Revocavimus hanc clauſulam veterum editionum, quam reperimus etiam in quatuor antiquis codicibus. Neſcio autem qua auctoritate Rigaltius aliam induxit, quam ego nuſpiam reperi. Angli tamen eam retinuerunt.

---

[a] EPISTOLA XXVII.

Cyprianus lapſis.

DOMINUS noſter, [b] cujus præcepta & monita obſervare debemus, epiſcopi honorem & eccleſiæ ſuæ rationem diſponens in evangelio loquitur & dicit Petro: *Ego tibi dico quia tu es Petrus, & ſuper iſtam petram ædificabo eccleſiam meam, & portæ inferorum* [c] *non vincent eam, &* [d] *tibi dabo claves regni cælorum, & quæ ligaveris ſuper terram erunt ligata & in cælis, & quæcumque ſolveris ſuper terram erunt ſoluta & in cælis*. Inde per temporum & ſucceſſionum vices epiſcoporum ordinatio & eccleſiæ ratio decurrit ut eccleſia ſuper epiſcopos conſtituatur & omnis actus eccleſiæ per eoſdem præpoſitos gubernetur. Cum hoc itaque divina lege fundatum ſit, miror quoſdam audaci temeritate ſic mihi ſcribere voluiſſe [e] ut eccleſiæ nomine litteras facerent, [f] quando eccleſia in epiſcopo & clero & in omnibus ſtantibus ſit conſtituta. Abſit enim nec Domini miſericordia & poteſtas ejus [g] invicta patiatur ut eccleſia eſſe dicatur lapſorum numerus, cum ſcriptum ſit: *Deus non eſt mortuorum, ſed vivorum*. Omnes quidem vivificari optamus; & ut in ſtatum priſtinum reſtituantur precibus noſtris & gemitibus

Matt. 16

Matt. 22

a Hæc epiſtola in veteri libro ſancti Dionyſii Remenſis & in uno meo eſt anepigrapha. In editione Morelliana dicitur eſſe Celerini ad lapſos. In editione Manutiana, quæ prima omnium eſt, & in libro Fuxenſi, *Cyprianus lapſis*. Quæ eſt vera lectio.

b *Cujus præcepta*) Sequi in hoc loco placuit ſcripturam libri Fuxenſis, quam puto eſſe meliorem ea quam præferunt editiones Manutii & Morellii & vetus liber meus, ubi ſcriptum eſt, *cujus præcepta debemus metuere & obſervare*. Codex ſancti Dionyſii Remenſis, *præcepta ſervire & obſervare*.

c *Non vincent eam*) Ita etiam in libro de unitate eccleſiæ p. 194. Codex Fuxenſis, *non prævalebunt adverſus eam*. Apud Pacianum in epiſtola ad Symphronianum contra tractatus Novatianorum, *non convaleſcent adverſus eam*.

d *Tibi dabo claves*) Quamvis iſtic claves non dentur Petro, ſed promittuntur, veteres tamen exiſtimarunt, & recte, datas eſſe, eaſque ſolum Petrum accepiſſe ait Optatus, ſed communicandas cum ceteris. Gerebat enim, ut ait ſanctus Auguſtinus, totius eccleſiæ figurata generalitate perſonam; & erant utique ceteri apoſtoli quod fuit Petrus, pari conſortio præditi & honoris & poteſtatis, ut ait Cyprianus in libro de unitate eccleſiæ. Vide epiſtolam Stephani epiſcopi Lariſſæ ad Bonifacium Papam II. editam in collectione Romana Holſtenii, epiſtolam Mapinii epiſcopi Remenſis apud Freherum & Ducheſnium, & Franciſcum Maſonum lib. 4. cap. 3. 4. de miniſterio Anglicano.

e *Ut eccleſiæ ... facerent*) Iſta addita ſunt ex libro meo vetere & ex editione Morellii. Quæ miror prætermiſſa fuiſſe a Pamelio & Rigaltio, cum abſque iis ſenſus non ſit integer. Recte ergo fecerunt Angli iſta reponentes. Reinhartus omiſit, quia ea non inveniebat in editione Rigaltii.

f *Quando eccleſia*) Verba ſunt lapſorum ad Cyprianum.

g *Invicta*) Non admonerem hanc vocem, quam præferunt editiones Manutii, Morellii, & Pamelii, quæ extat etiam in libro meo veteri & in Gratianopolitano, poſitam a me eſſe in hoc loco, niſi Rigaltius

tibus oramus. Si autem quidam lapsi ecclesiam se volunt esse, & si apud illos atque in illis est ecclesia, quid supereſt quam ut ipsi rogentur a nobis ut nos ad ecclesiam dignentur admittere? Summissos ergo & quietos & verecundos esse oportet eos qui delicti sui memores satisfacere Deo debent, nec ecclesiæ nomine litteras facere, cum se magis sciant ecclesiæ scribere. Scripserunt autem mihi nuper quidam de lapsis humiles & mites & trementes & metuentes Deum, & qui in ecclesia semper glorioſe & granditer operati sunt, & opus suum numquam Domino imputaverunt, scientes illum dixisse: *Et cum hæc omnia feceritis, dicite: Servi supervacui sumus, quod debuimus facere fecimus.* Quæ illi cogitantes, & quamvis libello a martyribus accepto, ut tamen a Domino satisfactio sua admitti possit, orantes scripserunt mihi se delictum suum cognoscere & pœnitentiam veram agere, nec ad pacem temere aut importune properare, sed exspectare præsentiam nostram, dicentes pacem quoque ipsam, si eam nobis præsentibus acceperint, dulciorem sibi futuram. Quibus quantum gratulatus sim Dominus testis est, qui dignatus est ostendere quid ejusmodi & tales servi de ejus [a] benignitate mereantur. Quas litteras cum nuper acceperim, & nunc aliud scripsisse vos legerim, peto discernatis desideria vestra, & quicumque estis qui has litteras nunc misistis, nomina vestra libello subjiciatis, & libellum cum singulorum nominibus ad me transmitatis. Ante est enim scire quibus rescribere habeam. Tunc ad singula quæ scripsistis pro loci & actus nostri mediocritate rescribam. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & secundum Domini disciplinam quiete & tranquille agere. Valete.

Luc. 17.

galtius & editio Anglicana pro ea haberent *invidiam* nullo sensu aut certe pessimo. Puto autem Rigaltium eam pravam lectionem accepisse ex libro Fuxensi, quo usum esse illum constat.

a *Benignitate*) Liber meus & editio Morelliana, *bonitatem*.

[a] EPISTOLA XXVIII.

Ad presbyteros & diaconos.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Integre & cum disciplina feciſti, fratres carissimi, quod consilio collegarum meorum qui præsentes erant Gajo Diddensi presbytero & diacono ejus censuistis non communicandum, qui communicando cum lapsis, & offerendo oblationes eorum, in pravis erroribus suis frequenter deprehensi, & semel atque iterum, secundum quod mihi scripsistis, a collegis meis moniti ne hoc facerent, in præsumptione & audacia sua pertinaciter perstiterunt, decipientes quosdam fratres ex plebe nostra; quibus nos omni humilitate consultum cupimus, & quorum saluti non adulatione [b] composita, sed sincera fide prospicimus ut vera pœnitentia & gemitu & dolore pleno Dominum deprecentur, quia scriptum est: *Memento unde cecideris, & age pœnitentiam*, & iterum loquitur scriptura divina: *Sic dicit Dominus: Cum conversus gemueris, tunc salvaberis, & scies ubi fueris.* Ingemiscere autem & agere pœnitentiam quomodo possunt quorum gemitibus & lacrimis intercedunt quidam de presbyteris, ut communicandum cum illis temere existiment, nescientes quia scriptum est: *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitam pedum vestrorum turbant.* Merito salubria nostra & vera consilia nihil promovent, dum [c] blanditiis & palpationibus perniciosis salutaris veritas impeditur, & patitur lapsorum saucia & ægra mens quod corporaliter quoque ægri & infirmi sæpe patiuntur, ut dum salubres cibos & utiles potus quasi amaros & abhorrentes respuunt, & illa quæ oblectare & ad præsens suavia videntur esse appetunt, perniciem sibi & mortem per [d] inaudientiam & intemperantiam provocent, nec proficiat ad salutem artificis medela vera, dum blandimentis decipit dulcis illecebra. Vos itaque secundum litteras meas fideliter & salubriter consulentes a consiliis meliornitate servanda: *Adulator quisque blandiens inimicus est.* Idem in dialogo contra Pelagianos: *Semper insidiosa, callida, blanda est adulatio.* Sanctus Ambrosius, seu quis alius, lib. 3. officior. cap. 16. *Non est enim vera amicitia ubi est fallax adulatio.* Seneca dixit epist. 45. adulationem esse similem avaritiæ. Apud Plutarchum extat liber quomodo possit adulator ab amico internosci Symmachus lib. 1. epist. 31. *Quassa fide sunt qui jugiter blandiuntur.* Ovidius lib. 3. amorum eleg. 8. *Impia sub dulci melle venena latent.* Placentinos vocat adulatores vetus auctor glossæ ad capitulare Caroli M. de causis Italiæ, ut monuimus tom. 2. Capitularium pag. 1043.

Apoc. 2. Ezech. 18. & 33. Isa. 3.

a Hæc epistola primum edita est a Manutio. Pamelius nullum illius vetus exemplar habuit. Angli unum habuerunt ex bibliotheca Bodlejana. Ego unum habui ex Colbertina, quod fuit olim collegii Fuxensis. Habui etiam unum ex mea, aliud ex urbe Gratianopolitana. Porro epistola ista bis descripta est in libro Fuxensi.

b *Composita*) Ita codex Fuxensis & editiones Manutii & Morellii. At codex meus & Gratianopolitanus præferunt *corrupta*. Sic etiam in uno Bodlejano legi monuerunt Angli.

c *Blanditiis*] Tacitus lib. 1. historiarum: *Blanditiæ pessimum veri affectus venenum*. Et in vita Agricolæ: *Pessimum inimicorum genus laudantes*. Cicero in libro de amicitia ait nullam pestem esse majorem quam adulationem, blanditiam, assentationem. Dio Chrysostomus orat. 3. scribit omnium vitiorum turpissimum esse adulationem. Hieronymus in epistola ad Eustochium de virgi-

d *Inaudientiam*) Codex Fuxensis *inobedientiam*. Et tamen idem codex in epistola 42. pag. 56. habet, *quæ discordiosis & inaudientibus scandalum*. Tertullianus in libro de exhortatione castitatis dixit *obaudientiam*.

ribus ne recedatis. Legite vero has easdem litteras & collegis meis, si qui aut præsentes fuerint aut supervenerint, ut unanimes & concordes ad fovenda & sananda lapsorum vulnera consilium salubre teneamus, tractaturi plenissime de omnibus cum convenire in unum per Domini misericordiam cœperimus. Interea si quis immoderatus & præceps, sive de nostris presbyteris vel diaconibus, sive de peregrinis, ausus fuerit ante sententiam nostram communicare cum lapsis, a communicatione nostra arceatur, apud omnes nos causam dicturus temeritatis suæ quando in unum permittente Domino convenerimus. Desideratis quoque ut de Philumeno & Fortunato hypodiaconis & Favorino acolytho, qui medio tempore recesserunt, A & nunc venerunt, quid mihi videatur rescribam. Cui rei non potui me solum judicem dare, cum multi adhuc de clero absentes sint, nec [b] locum suum vel [c] sero repetendum putaverunt, & hæc singulorum tractanda sit & limanda plenius ratio, non tantum cum collegis meis, sed & cum plebe ipsa universa. Expensa enim moderatione libranda & pronuntianda res est quæ in posterum circa [d] ministros ecclesiæ constituat exemplum. Interim se [e] a divisione [f] mensurna tantum contineant, non quasi a ministerio ecclesiastico privati esse videantur, sed ut integris omnibus ad nostram præsentiam differantur. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere. Fraternitatem universam salutate, & valete.

B

a *Non potui me solum.*) Ita Manutius & Rigaltius. At in libro meo veteri, in Gratianopolitano, & in uno Bodlejano legitur, *non puto me solum debere sententiam dare.* Sic etiam in editione Morellii, nisi quod posuit *potui* pro *puto*.

b *Locum suum*) Ita Pamelius & ceteri. Manutius eddidit *hoc solum*. Quo etiam modo legitur in codice Vaticano.

c *Sero*) Hæc est lectio editionis Manutianæ & codicis Gratianopolitani. Editio Morellii & unus Bodlejanus, *forte*. In meo *forore* pro *forte*, ut opinor.

d *Ministros*) Quamvis non dubitem quin hæc lectio sit bona, admonere tamen debeo in codice Fuxensi, in quo, ut antea dixi, epistola ista bis descripta est, constanter scriptum esse *omnes viros*. Quo etiam modo scriptum fuisse in Veronensi mihi constat. Sed alii libri veteres & editiones præferunt *ministros*.

e *A divisione*) Sic edidit Morellius pro eo quod editio Manutii habet *dictione*. Sed in codice Latinii & in Veronensi, tum etiam in Fuxensi, scriptum est *a dicione*. Meus confirmat editionem Morellii.

f *Mensura*) Infra epist. 34. pag. 28. *divisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur*. Rufinus lib. 4. c. 28. *centum quinquaginta denariis menstruæ præstationis*. Codex Fuxensis & Gratianopolitanus & editio Morelii *mensurantium*, meus *mensuratantum*.

[a] EPISTOLA XXIX.

Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Et dilectio communis & ratio exposcit, fratres carissimi, nihil conscientiæ vestræ subtrahere de his quæ apud nos geruntur, ut sit nobis circa utilitatem ecclesiasticæ administrationis commune consilium. Nam posteaquam ad vos litteras feci, quas misi per Saturum lectorem & Optatum [b] hypodiaconum, [c] quorumdam lapsorum conspirata temeritas, qui pœnitentiam agere & Deo satisfacere detrectant, litteras ad me fecerunt, pacem non dandam sibi postulantes, sed C quasi jam datam sibi vindicantes, quod dicant Paulum omnibus pacem dedisse, sicut in litteris eorum, quarum exemplum ad vos transmisi, legetis, simulque quid ego eis breviter interim rescripserim, sed & quales postea ad clerum litteras fecerim ut scire possetis, hujus quoque rei exemplum vobis misi. Quod si ultra temeritas eorum nec meis nec vestris litteris compressa fuerit, nec consiliis [d] salubribus obtemperaverit, agemus ea D quæ secundum evangelium Dominus agere præcepit. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere. Valete.

a Tria istius epistolæ, quam debemus editioni Manutianæ, exemplaria habui, unum ex bibliotheca Colbertina, quod fuit olim collegii Fuxensis, aliud ex mea, tertium ex urbe Gratianopolitana. Angli unum habuerunt ex Bodlejana.

b *Hypodiaconum*) Postea in omnibus editionibus quæ prodierunt post Manutianam additur *fratres nostros*. Quæ verba, addita videlicet a Morellio, nos sustulimus ut superflua, quia non exstant in libris nostris veteribus. Et tamen in Gratianopolitano post *hypodiaconum* additur *fratrem nostrum*.

c *Quorumdam conspirata*) Nescio qua auctoritate Morellius addidit *quorumdam prospecta temeritate*. Nam præterquam quod vox *prospecta* istic necessaria non est, ea non exstat in editione Manutii, neque in veteribus codidibus nostris, neque in Anglicanis. Quare mirum est illam fuisse retentam in editione Anglicana.

d *Salubribus*) Nos secuti in hoc loco sumus auctoritatem veterum exemplarium & editionem Morelii. Rigaltius & Angli prætulerunt lectionem quæ habet *salutaribus*.

EPI-

[a]EPISTOLA XXX.

Presbyteri & diaconi Romæ consistentes ad Cyprianum.

CELERINO [b] Papæ presbyteri & diacones Romæ consistentes salutem. Cum perlegissemus, frater carissime, litteras tuas, quas per Fortunatum hypodiaconum miseras, gemino sumus dolore perculsi & duplici mœrore confusi, quod neque tibi requies ulla in tantis persecutionis necessitatibus traderetur, & lapsorum fratrum immoderata petulantia usque ad periculosam [c] verborum temeritatem producta denotaretur. Sed quamquam nos atque animum nostrum ista quæ diximus graviter adfligerent, tamen mœroris nostri tam gravem sarcinam vigor tuus & secundum evangelicam disciplinam adhibita severitas temperat, dum & quorumdam improbitatem juste coerces, & cohortando ad pœnitentiam, viam legitimam salutis ostendis. Quos quidem satis mirati sumus ad hoc usque prosilire voluisse ut tam urgenter & tam immaturo atque acerbo tempore, in tam ingenti & immenso crimine atque delicto, pacem sibi non tam peterent quam vindicarent, immo jam & in cælis habere se dicerent. Qui si habent, quid petunt quod tenent? Si autem non habere illos probatur hoc ipso quod petunt, cur non judicium eorum sustinent a quibus petendam pacem, quam utique non habent, putaverunt? Quod si aliunde prærogativam communicationis habere se credunt, cum evangelio illam conferre conentur; ut ita demum firmiter valeat, si ab evangelica lege non dissonat. Ceterum quo pacto evangelicam poterit præstare communicationem quod contra evangelicam decretum videtur veritatem? Nam cum omnis prærogativa ita demum ad indulgentiæ privilegium spectet, si ab eo cui sociari quærit non discrepet, [d] quia ab eo cui sociari quærit discrepat, necesse est indulgentiam & privilegium societatis amittat. Videant igitur quid in hoc negotio agere conentur. Nam si aliud qui-

A dem evangelium, aliud autem martyres dicunt posuisse decretum, collidentes contra evangelium martyres utrobique periclitabuntur. Nam & evangelii fracta jam & jacens videbitur esse majestas, si potuit alterius decreti novitate superari, & de martyrum capite gloriosa confessionis corona detracta, si non illam de evan-
B gelii conservatione inveniantur consecuti [e] unde martyres fiunt; ut merito nulli magis sit competens nihil contra evangelium decernere quam qui martyris nomen ex evangelio laborat accipere. Illud præterea vellemus addiscere, si martyres non propter aliud martyres fiunt nisi ut non sacrificantes teneant ecclesiæ usque ad effusionem sanguinis sui pacem, ne cruciatus dolore superati, perdendo pacem, perdant salutem, quo pacto salutem quam, si sacrificassent, se habituros non putaverunt, illis existimant donandam qui sacrificasse dicantur, cum legem hanc debeant in aliis tenere quam
C ipsi videbantur sibi ante posuisse? In quo negotio hoc ipsum quod pro se ipsis facere putaverunt animadvertimus contra se ipsos protulisse. Nam si dandam illis pacem martyres putaverunt, cur ipsi non dederunt? Cur illos ad episcopum, ut ipsi dicunt, remittendos censuerunt? Is enim qui jubet fieri potest utique facere quod fieri jubet. Sed ut intelligimus, immo, ut res ipsa loquitur & clamat, sanctissimi martyres utrobique adhibendum putaverunt temperamentum & pudoris & veritatis. Nam quia e
D multis urgebantur, dum ad episcopum illos remittunt, verecundiæ propriæ, ne ulterius inquietarentur, consulendum putaverunt; & dum illis non ipsi communicant, evangelicæ legis illibatam sinceritatem custodiendam judicaverunt. Tu tamen, frater, numquam pro tua caritate desistas lapsorum animos temperare & errantibus veritatis præstare medicinam, licet ani-

a Primus Mauutius edidit hanc epistolam. Rarissima autem sunt vetera illius exemplaria. Ego duo habui, unum ex bibliotheca mea, aliud ex urbe Gratianopolitana. Angli usi sunt in ea emendanda uno Bodlejano.

Lombertus & Guillelmus Cave ajunt illam scriptam fuisse a Novatiano nomine cleri Romani antequam is faceret schisma, sed non probant. Fortassis ita conjecerunt ex his verbis epistolæ 52. pag. 67. *Novatiano tunc scribente*. In veteri codice Remigiano adnotatum est epistolam 29. dictatam esse a Novatiano, ut illic monuimus. Hieronymus in epistola de quinque quæstionibus ad Papam Damasum Novatianum vocat eloquentissimum virum, & in epistola ad Paulum Concordiensem facit mentionem epistolarum Novatiani. Et Cyprianus ipse ep. 52. p. 73. ad Antonianum loquens de Novatiano: *Jactet se licet & philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet*. Ejus habemus tractatum de Trinitate editum cum operibus Tertulliani.

b *Papæ*) In libro meo veteri, in codice 199. bibliothecæ Vaticanæ, & in Gratianopolitano scriptum est *Papati*. Sic apud Liberatum c. 23. quatuor vetusti codices habent *Menate* pro eo quod in editionibus legitur *Menna*, ut monuimus ad epistolam 16. Vide etiam notas ad epistolam secundam, pag. 187.

c *Verb. temer.*) Hic locus adjuvare potest opinionem illustrissimi episcopi Oxoniensis existimantis verba quædam minus decocta quæ exstant in epistola 18. confessorum ad Cyprianum continere minas excommunicationis. Verum cum hujusmodi minarum nullam mentionem faciat sanctus martyr in epistola 22. in qua conqueritur de temeritate Luciani, manifestum videtur verborum temeritatem quæ istic reprehenditur respicere. tantum ad temeritatem notatam in epistola præcedenti.

d *Quia ab eo*) Antea legebatur *a Deo*. Emendavimus ex auctoritate codicum Vaticanorum citatorum in ora editionis Manutianæ in exemplari excuso quod penes me est, tum etiam ex Gratianopolitano, & ex uno meo optimo. Sic vero scribi debere postulat etiam sensus.

e *Unde martyres fiunt*) Supra epist. 22. pag. 32. *Minime consideravit quod non martyres evangelium faciunt, sed per evangelium martyres fiunt*. Infra epist. 33. pag. 46. *evangelium Christi legere unde martyres fiunt*. Et in libro de lapsis pag. 188. *qui de evangelio martyres fiunt*.

mus ægrorum medentium reſpuere ſoleat induſtriam. Recens eſt lapſorum nuper hoc vulnus & adhuc in tumorem plaga conſurgens. Et iccirco certi ſumus quod, ſpatio productioris temporis impetu iſto conſeneſcente, amabunt hoc ipſum, ad fidelem ſe dilatos eſſe medicinam, ſi tamen deſint qui illos arment ad periculum proprium, & in perverſum inſtruentes pro ſalutaribus dilationum remediis exitioſa depoſcant illis properatæ communicationis venena. Neque enim credimus ſine inſtinctu quorumdam auſuros fuiſſe omnes [a] tam petulanter ſibi pacem vindicare. Norimus Carthaginenſis eccleſiæ fidem, [b] novimus inſtitutionem, novimus humilitatem. Unde etiam mirati ſumus [c] quod quædam in te per epiſtolam injecta durius notaremus, cum amorem veſtrum mutuum & caritatem exemplis multis reciprocæ adfectionis in vos invicem ſæpe comperiſſemus. Tempus eſt igitur ut agant delicti pœnitentiam, ut probent lapſus ſui dolorem, ut oſtendant verecundiam, ut monſtrent humilitatem, ut exhibeant modeſtiam, ut de ſubmiſſione provocent in ſe Dei clementiam, & de honore debito in Dei ſacerdotem eliciant in ſe divinam miſericordiam. Quanto meliores ipſorum litteræ fuiſſent, ſi pro ipſis preces ſtantium humilitate ipſorum adjutæ fuiſſent, quoniam & facilius impetratur quod petitur quando is pro quo petitur condignus eſt ut quod petitur impetretur. Quod autem pertinet ad [d] Privatum Lambeſitanum, pro tuo more feciſti, qui rem nobis tamquam ſollicitam nuntiare voluiſti. Omnes enim nos decet pro corpore totius eccleſiæ, cujus per varias quaſque provincias membra digeſta ſunt, excubare. Sed nos etiam ante litteras tuas fraus callidi hominis latere non potuit. Nam cum antehac quidam ex ipſius nequitiæ cohorte veniſſet [e] vexillarius privati [f] Futurus, & fraudulenter litteras a nobis elicere curaret, nec quis eſſet latuit, nec litteras quas volebat accepit. Optamus te in Domino bene valere.

a *Tam petulanter*) id eſt, commota ſeditione adverſus præpoſitos ut pacem ab illis extorquerent, ut videre eſt in epiſtola 22. pag. 32.

b *Novimus inſtitut.*) Puto Romanos iſtic loqui de inſtitutione ſive initiis eccleſiæ Carthaginenſis, quam ſanctus Auguſtinus in libro de unitate eccleſiæ c. 15. ex eo collegit accepiſſe fidem Chriſti in initiis fundatæ eccleſiæ quia manifeſtiſſimis teſtimoniis conſtat eccleſiam tum fuiſſe toto orbe diffuſam. Quod etiam ſenſiſſe Tertullianum liquet ex libro ejus adverſum Judæos & ex libro de præſcriptionibus, ex quo colligere licet illum exiſtimaſſe eccleſiam Africanam initia fidei ſuæ debere epiſcopis Romanis. Ait enim: *Si autem Italiæ adjaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præſto eſt*, Et Auguſtinus in epiſtola ad Severinum ait chriſtianæ fidei auctoritatem in Africam manaviſſe ab eccleſia transmarina, id eſt Romana. Quæ opinio confirmari poteſt auctoritate epiſtolæ quam Innocentius Papa ſcripſit ad Decentium epiſcopum Eugubinum, in qua ait manifeſtum eſſe nullum inſtituiſſe eccleſias in Italia, Galliis, Hiſpaniis, Africa, atque Sicilia niſi eos quos venerabilis Petrus aut ejus ſucceſſores conſtituerunt ſacerdotes; & hinc concludit eccleſias illas oportere hoc ſequi quod eccleſia Romana cuſtodit, a qua eas principium accepiſſe non dubium eſt, ne dum peregrinis aſſertionibus ſtudent, *caput inſtitutionum videantur omittere*. Ita etiam ſanctus Gregorius lib. 7. indict. 1. ep. 32. ſcribens ad Dominicum epiſcopum Carthaginenſem: *Scientes præterea unde in Africanis partibus ſumpſerit ordinatio ſacerdotalis exordium, laudabiliter agitis quod ſedem apoſtolicam diligendo ad officii veſtri originem prudenti recordatione recurritis*. Eadem mente ſanctus Leo Papa ita ſcripſit ad epiſcopos per Siciliam conſtitutos: *Quam culpam nullo modo potuiſſetis incidere, ſi unde conſecrationem honoris accepiſtis, inde legem totius obſervantiæ ſumeretis, & beati Petri apoſtoli ſedes, quæ vobis ſacerdotalis magiſter eſt dignitatis, eſſet eccleſiaſticæ magiſtra rationis*. Super Innocentio & Leoni Salvianus non dubitabat quin eccleſia Carthaginenſis inſtituta fuiſſet ab apoſtolis. Ævo quoque Gregorii M. Numidæ credebant eccleſiam Africanam fundatam fuiſſe ab apoſtolis. Porro illuſtriſſimus epiſcopus Oxonienſis in notis ad librum Pontii diaconi de vita ſancti Cypriani putavit Simonem zelotem fuiſſe Afrorum apoſtolum, Eyſingrenius vero ſanctum Creſcentem.

c *Quod quædam*) Difficile eſt certo conſtituere lectionem hujus loci. Sed ut lector ſcire poſſit in quo conſiſtat difficultas, afferam lectiones veterum librorum. In meo vetere optimo ſic ſcriptum eſt, *quod quædam interpretere epiſtolam injecta durius*. In Gratianopolitano vero ſic, *quod quædam interprete per epiſtolam injectam durius*.

d *Privatum Lamb.*) Vide annales Cyprianicos an. 252. §. 8. & Pamelium ad epiſtolam 55. Cypriani.

e *Vexillarius*) id eſt ſignifer ſeditionis, ut vocatur in epiſtola 55. pag. 83. ad Cornelium, eo modo quo Paſchaſius vocatur ſignifer furoris in epiſtola concilii Aquilejenſis ad Gratianum Imperatorem, & eo etiam modo quo Latinius Pacatus Drepanius ducem copiarum Maximi tyranni vocavit vexillarium ſacrilegæ factionis in panegyrico quem dixit Theodoſio Auguſto, & auctor panegyrici dicti Maximiano Auguſto ejus adverſarium vocat ſignifernm nefariæ factionis. Sic Robertus Gervaſii epiſcopus Senecenſis in tractatu de ſchiſmate Bartholomæum archiepiſcopum Barenſem vocat vexillarium ſchiſmaticæ pravitatis in notis ad vitas Paparum Avenionenſium pag. 1270.

f *Futurus*) Ita codex Veronenſis. Miror Anglos, qui Rigaltianam editionem ſequi ſolent, excudiſſe *futurus*. Peſſime Reinhartus, qui, repudiata editione Rigaltii, quæ bona eſt, veterem revocavit & ſcripſit *Privati & furto ac fraudolenter*. In libro meo veteri legitur *futuros ac fraudolenter*. Pamelius exiſtimavit Futurum & Feliciſſimum eſſe eumdem hominem.

[a]EPISTOLA XXXI.

Cleri Romani ad Cyprianum.

CYPRIANO Papæ presbyteri & diaconi Romæ consistentes salutem. [b]Quamquam bene sibi conscius animus & evangelicæ disciplinæ vigore subnixus & verus sibi in [c]decretis cælestibus testis effectus soleat solo Deo judice esse contentus nec alterius aut laudes petere aut accusationes pertimescere, tamen geminata sunt laude condigni qui cum conscientiam sciant Deo soli debere se judici, actus tamen suos desiderant etiam ab ipsis suis fratribus comprobari. Quod te, frater Cypriane, facere non mirum est, qui pro tua verecundia & ingenita industria consiliorum tuorum nos non tam judices voluisti quam participes inveniri, ut in tuis rebus gestis laudem tecum, [d]dum illas probamus, inveniremus, & tuorum consiliorum bonorum coheredes, quia & affirmatores, esse possimus. Idem enim omnes credimur operati, in quo deprehendimur eadem omnes censuræ & disciplinæ consensione sociati. Quid enim magis aut in pace tam aptum aut in bello persecutionis tam necessarium quam debitam severitatem divini vigoris tenere; quam qui remiserit, instabili rerum cursu erret semper necesse est, & huc atque illuc variis & incertis negotiorum tempestatibus dissipetur, & quasi extorto de manibus consiliorum gubernaculo [e]navim ecclesiasticæ salutis illidat in scopulos; ut appareat non aliter saluti ecclesiasticæ consuli posse nisi si qui & contra ipsam faciunt, quasi quidam adversi fluctus repellantur, & disciplinæ ipsius semper custodita ratio quasi salutare aliquod gubernaculum in tempestate servetur. Nec hoc nobis nunc nuper consilium cogitatum est, nec hæc apud nos adversus improbos modo supervenerunt repentina subsidia; sed [f]antiqua hæc apud nos severitas, antiqua fides, disciplina legitur antiqua: quoniam nec tantas de nobis laudes apostolus protulisset dicendo, *Quia fides vestra prædicatur in toto mundo*, nisi jam exinde vigor iste radices fidei de temporibus illis mutuatus fuisset; quarum laudum & gloriæ degenerem fuisse maximum crimen est. Minus est enim dedecoris numquam ad præconium laudis accessisse quam de fastigio laudis ruisse. Minus est criminis honoratum bono testimonio non fuisse quam honorem bonorum testimoniorum perdidisse. Minus est sine prædicatione virtutum ignobilem sine laude jacuisse quam exheredem fidei factum laudes proprias perdidisse. Ea enim quæ in alicujus gloriam proferuntur, nisi anxio & sollicito labore serventur, in invidiam maximi criminis intumescunt. Hoc nos non falso dicere superiores nostræ [g]litteræ probaverunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus & adversus eos qui se ipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodidefant, quasi evasuri [h]irretientes illos diaboli laqueos viderentur, quo non minus quam si ad nefarias aras accessissent hoc ipso quod ipsum contestati fuerant tenerentur, sed etiam adversus illos qui acta fecissent, licet præsentes cum fierent non affuissent, cum præsentiam suam utique ut sic scriberentur [i]mandando

[a] Hæc epistola valde mutila & nihilominus interpolata est in codice sancti Arnulphi Metensis; cui paulo post initium insertum est prolixum fragmentum ex libro de laude martyrii, nimirum ab his verbis pag. 343. *ut quantum in exprimenda* usque ad *secum ipse convolvens*. Sed post ista reditur ad epistolam in his verbis pag. 44. *habitum nuptiarum non habentem* usque ad finem. Præterea magna pars istius epistolæ disjuncta exstat supra in codice illo post epistolam 17. quæ data est ad Cornelium & incipit *Et egisse nos*.

b *Quamquam sibi*) In variis excerptis quæ exstant in calce operum sancti Cypriani in veteri codice qui fuit olim monasterii Fossatensis, nunc vero meus est, cum illic descriptum sit initium istius epistolæ, sic legitur in titulo: *Incipit ad Romanos. Quamquam sibi bene conscius*. Et in fine additum est: *Explicit ad Romanos*. Sed istud falsum esse constat ex tenore ipsius epistolæ, quæ certo scripta est a clero Romano ad Cyprianum, uti etiam adnotatum est in codice Gratianopolitano in fronte epistolæ: *Cleri Romani ad Cyprianum*. Et tamen Hincmarus in libro de prædestinatione adversus Gothescalcum pag. 73. citat ex epistola ad Romanos. Ex quo liquet errorem esse vetustum.

c *Decretis cæleſt.*) Hanc lectionem reperi in octo codicibus antiquis. Angli monent in codice Vaticano legi *castris cælestibus*. Quam lectionem merito ait Rigaltius sibi non placere. De castris cælestibus vide quæ notantur ad epistolam 44.

d *Dum illas probamus*) Infra epist. 71. pag. 127. *Quæ salubriter suggeruntur, si sint vera & legitima, ipsa potius nostra ducamus*. Quod enim probamus nostrum facimus, ut ait Imperator Justinianus in constitutione de conceptione digestorum. Item Cælestinus Papa, sive quis alius auctor sit collectionis cujusdam quæ inter decreta ejus circumfertur, loquens de sententiis sancti Augustini de gratia Christi, ait eas suas fecisse antistites apostolicos cum probarunt. Cassianus lib. 6. de incarnatione Domini cap. 9. *Repetamus confessionem symboli & tuam. Tua enim quæ illius, quia confessionem illius tuam confitendo fecisti*. Joannes Saresberiensis in prologo policratici: *Quidquid ubique bene dictum est facio meum*. Idem epist. 230. *Nonne & omnia nostra facimus quibus nostram impertimur auctoritatem*,

e *Navim*) Codex sancti Remigii Remensis, *navem ecclesiasticæ disciplinæ illidat*. Divionensis & recentior Victorinus, *navem ecclesiæ falsos illidat in scopulos*.

f *Antiqua.... severitas*) Ista, quæ addita sunt in editione Manutiana, desunt in antiquis editionibus & in duobus antiquis codicibus. Habentur autem in aliis.

g *Litteræ probaverunt*) Postea sequitur in codice sancti Arnulphi fragmentum ex libro de laude martyrii.

h *Irretientes*) In uno libro meo veteri legitur *retinentes*. In Remensi sancti Dionysii, *in retinendis illis diaboli laqueis*.

i *Mandando*) Sic in actis collationis Carthaginensis inter catholicos & Donatistas videmus plures episcopos mandasse collegis suis ut suam præsentiam sua pro ipsis subscriptione exhiberent. Sic, ne e longinquo tantum exem-

do feciſſent. [a] Non eſt enim immunis a ſcelere qui ut fieret [b] imperavit; nec eſt alienus a crimine cujus conſenſu, licet non a ſe admiſſum crimen, tamen publice legitur; & cum totum fidei ſacramentum in confeſſione Chriſti nominis intelligatur eſſe digeſtum, qui fallaces in excuſatione præſtigias quærit negavit, & qui vult videri propoſitis adverſus evangelium vel edictis vel legibus ſatisfeciſſe, hoc ipſo jam paruit quod videri paruiſſe ſe voluit, necnon etiam contra illos quoque qui illicitis B ſacrificiis manus ſuas atque ora polluerant, pollutis ante mentibus propriis, unde etiam ſunt ipſæ manus atque ora polluta, fidem noſtram conſenſumque monſtravimus. Abſit enim ab eccleſia Romana vigorem ſuum tam prophana facilitate dimittere & nervos ſeveritatis everſa fidei majeſtate diſſolvere; ut cum adhuc non tantum jaceant, ſed & cadant everſorum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communicationum utique non profutura præſtentur, & nova per miſericordiam C falſam vulnera veteribus tranſgreſſionis vulneribus imprimantur, ut miſeris ad everſionem majorem eripiatur & pœnitentia. Ubi enim poterit indulgentiæ medicina [c] proficere, ſi etiam ipſe medicus intercepta pœnitentia indulget periculis, ſi tantum modo operit vulnus, nec ſinit neceſſaria temporis remedia obducere cicatricem? Hoc non eſt curare, ſed, ſi dicere verum volumus, occidere. Quamquam confeſſorum quoque, quos hic ad- D huc in carcerem dignitas ſuæ confeſſionis incluſit & ad certamen evangelicum ſua fides in confeſſione jam glorioſa ſemel coronavit, litteras habeas conſpirantes cum litteris noſtris, quibus ſeveritatem evangelicæ diſciplinæ protulerunt & illicitas petitiones ab eccleſiæ pudore revocarunt. Niſi hoc feciſſent, diſciplinæ evangelicæ ruinæ non facile ſarcirentur, præſertim cum nulli magis tam congruens eſſet tenorem evangelici vigoris illibatum dignitatemque ſervare quam qui ſe excrucian- A dos & excarnificandos pro evangelio furentibus tradidiſſent, ne [d] martyrii honorem merito perderent, ſi in occaſione martyrii prævaricatores evangelii eſſe voluiſſent. Nam qui id quod habet non cuſtodit in eo ex quo illud poſſidet, dum id ex quo poſſidet violat, amittit illud quod poſſidebat. In quo loco maximas tibi atque uberes gratias referre debemus & reddimus quod illorum carceris tenebras litteris tuis illuminaſti, quod ad illos veniſti quomodo introire potuiſti, quod illorum animos ſua fide & confeſſione robuſtos tuis allocutionibus litteriſque recreaſti, quod felicitates eorum condignis laudibus proſecutus accendiſti ad multo ardentiorem cæleſtis gloriæ cupiditatem, quod pronos impuliſti, quod, ut credimus & optamus, victores futuros viribus tui ſermonis animaſti; ut quamquam hoc totum de fide confitentium & de divina indulgentia venire videatur, tamen in martyrio ſuo tibi ex aliquo debitores facti eſſe videantur. Sed ut ad id unde digreſſus ſermo videbatur eſſe rurſus revertatur, quales litteras in Siciliam quoque miſerimus ſubjectas habebis. Quamquam nobis differendæ hujus rei neceſſitas major incumbat, quibus poſt exceſſum nobiliſſimæ memoriæ viri Fabiani nondum eſt epiſcopus propter rerum & temporum difficultates conſtitutus, qui omnia iſta moderetur & eorum qui lapſi ſunt poſſit cum auctoritate & conſilio habere rationem. Quamquam nobis in tam ingenti negotio placeat quod & tu ipſe tractaſti, prius eccleſiæ pacem ſuſti-

exempla repetantur. Natalis ab Oea ſententiam dixit in concilio Carthaginenſi ſub Cypriano pro ſe & pro Pompejo Sabratenſi & Dioga Leptimagnenſi, *qui mihi mandaverunt*.

a *Non eſt immunis*) Cicero apud Ammianum Marcellinum l. 27. *Quid enim intereſt inter ſuaſorem facti & probatorem?* quod ſumptum eſt ex ſecunda Philippica. Seneca Troade: *Qui non vetuit peccare cum poſſit jubet*. Et infra: *Ad auctorem redit ſceleris coacti culpa*. Auctor epiſtolæ ad Celantiam inter opera Hieronymi: *Quantum enim ad peccati rationem pertinet, nocuit qui & nocere diſpoſuit*. Valerius Maximus lib. 9. cap. 2. *Iniquo animo ſcelus intueri ſcelus admittere fuit*. Arator lib. 2. actuum apoſtolorum, *nec pœna ſequeſtrat quos par culpa ligat*.

b *Imperavit*) Hæc lectio videtur optima. Et tamen illam non inveni niſi in uno veteri libro. Ceteri & editiones Pameliana vetuſtiores habent *impetravit*. Pamelius autem mutavit ſecutus conjecturam Coſterii, quamvis fateatur ſe ubique legiſſe *impetravit*. Sic in epiſtola 44. codicis encyclii ſcriptum eſt in codice Bellovacenſi *quibus impetrare divino judicio* pro *imperare*. Facilis error, qui admiſſus eſt etiam in alio veteri codice ejuſdem eccleſiæ, in breviario nimirum Liberati cap. 18. ubi pro *nihil impetrantes dimiſit*, uti habent editiones & tres libri veteres, codex eccleſiæ Bellovacenſis habet *imperantes*. Sic apud Fulgentium Placiadem lib. 2. mythol. ubi agit de Vulcano & Minerva legendum eſt *Jupiter imperavit* pro eo quod ibi legitur *impetravit*. Confirmat lectionem a me retentam in hoc loco Cypriani Lactantius in epitome divinarum inſtitutionum cap. 64. *Vetus præceptum eſt non occidere. Quod ſic accipi debet, non tamquam jubeamur ab homicidio tantum, quod olim legibus publicis jubetur, manus abſtinere, ſed nec juſſione interpoſita nec verbo licebit periculum inferre*. Illum enim tormentis ſubdi oportere cujus conſilio atque inſtinctu alius ad accuſationem acceſſerit pronuntiavit Imperator Conſtantinus in titulo codicis Theodoſiani ad legem Juliam majeſtatis. Et apud Julium Paulum l. 5. tit. 23. *Mandatores cædis perinde ut homicidæ puniantur*. Salvianus lib. 7. cap. 19. *Poteſtas quippe magna & potentiſſima, quæ inhibere ſcelus maximum poteſt, quaſi probat debere fieri, ſi ſciens patitur perpetrari. In cujus enim manu ut eſt prohibeat, jubet agi ſi non prohibet admitti*. Ennodius l. 1. epiſt. 5. *Feciſſe ſcelus creditur qui potuiſſe facere perhibetur*. Pacianus in paræneſi ad pœnitentiam: *Addo etiam non ſolas manus in homicidio plecti, ſed & omne conſilium quod alterius animam impegit in mortem*. Epiſtola epiſcoporum Ægypti ad Leonem Imperatorem in capite ſeptimo codicis encyclii: *Poſtea etiam homicida pæne manibus propriis hoc nefas efficiens, & propterea condemnandus, quando agemi qui jubet malum fieri in ſupplicio proximus eſt*.

c *Proficere*) Ita emendandum eſſe exiſtimavi ſecutus auctoritatem veterum exemplarium & editionum pro eo quod poſteriores editiones præferunt *procedere*. Sed hanc tamen ultimam lectionem ego me reperiſſe fateor in duobus libris meis veteribus, in Gratianopolitano, & in uno Victorino, tum etiam in editione Manutiana. Codex Remenſis ſancti Dionyſii & Lamonianus habent *prodeſſe*, eodem ſenſu.

d *Martyrii honorem*) Hoc fragmentum iſtius epiſtolæ exſtat, ut diximus, in loco non ſuo in codice ſancti Arnulphi

ſuſtinendam, deinde ſic collatione conſiliorum cum epiſcopis, presbyteris, diaconis, confeſſoribus pariter ac ſtantibus laicis facta lapſorum tractare rationem. Perquam enim nobis & invidioſum & oneroſum videtur non per multos examinare quod per multos commiſſum videatur fuiſſe & unum ſententiam dicere, cum tam grande crimen per multos diffuſum notetur exiſſe; quoniam nec firmum decretum poteſt eſſe quod non plurimorum videbitur habuiſſe conſenſum. Aſpice totum orbem pæne vaſtatum & ubique jacere dejectorum reliquias[a] & ruinas, & iccirco tam grande expeti conſilium quam late propagatum videtur eſſe delictum. Non ſit minor medicina quam vulnus, non ſint minora remedia quam [b] funera; ut quomodo qui ruerunt ob hoc ruerunt quod cæca temeritate nimis incauti fuerunt, ita qui hoc diſponere nituntur, omni conſiliorum moderamine utantur ne quid non ut oportet factum tamquam irritum ab omnibus judicetur. Uno igitur eodemque conſilio, iiſdem precibus & fletibus tam nos, qui uſque adhuc videmur temporis iſtius ruinas ſubterfugiſſe, quam illi qui in has temporis videntur clades incidiſſe, divinam majeſtatem deprecantes pacem [c] eccleſiaſtico nomini poſtulemus. Mutuis votis nos invicem foveamus, cuſtodiamus, armemus. Oremus pro lapſis ut erigantur, oremus pro ſtantibus ut non ad ruinas uſque tententur, oremus ut qui cecidiſſe referentur, delicti ſui magnitudinem agnoſcentes, intelligant [d] non momentaneam neque præproperam [e] deſiderare medicinam. Oremus ut effectus indulgentiæ lapſorum ſubſequatur & [f] pœnitentia, ut intellecto ſuo crimine velint nobis interim præſtare patientiam, nec adhuc fluctuantem turbent eccleſiæ ſtatum, ne interiorem nobis perſecutionem ipſi incendiſſe videantur, & accedat ad criminum cumulum quod etiam inquieti fuerunt. Maxime enim illis congruit verecundia quorum in delictis damnatur mens inverecunda. Pulſent ſane fores, ſed non utique confringant. Adeant ad limen eccleſiæ, ſed non utique tranſiliant. Caſtrorum cæleſtium excubent portis, ſed armati modeſtia, qua intelligant ſe deſertores fuiſſe. Reſumant precum ſuarum tubam, ſed qua non bellicum clangant. Arment ſe quidem modeſtiæ telis, & quem negando mortis metu fidei dimiſerant clipeum reſumant, ſed ut contra hoſtem diabolum vel nunc armati, non contra eccleſiam, quæ illorum dolet caſus, armatos eſſe ſe credant. Multum illis proficiet petitio modeſta, poſtulatio verecunda, humilitas neceſſaria, patientia non otioſa. [g] Mittant legatos pro ſuis doloribus lacrimas, advocatione fungantur ex intimo pectore prolati gemitus dolorem probantes commiſſi criminis & pudorem. Immo ſi dedecoris admiſſi magnitudinem perhorreſcunt, ſi pectoris & conſcientiæ ſuæ letalem plagam & ſinuoſi vulneris altos receſſus vere medica manu tra-

a *Et ruinas*) Editio Spirenſis & tres libri veteres non habent hæc duo vocabula. Veneta vetus habet. Duo alii libri veteres præferunt *laqueos* pro *ruinas*.

b *Funera*) Codex ſancti Arnulphi habet *vulnera*. Quæ lectio mihi videtur eſſe melior; eamque poſuiſſem in contextu, ſi tum cum hic locus cudebatur habuiſſem codicem illum. At ſi quis retinendam putat vocem *funera*, intelligere oportet mortes, ſeu potius cadavera mortuorum. Supra in epiſtola ad Donatum p. 3. *Viventes in ultroneum funus ornantur*. Funus enim frequenter ſumitur pro corpore mortuo ſive cadavere. Apud Virgilium lib. 9. Æneidos *funus lacerum*, id eſt *cadaver dilaniatum*, ut Servius interpretatur. Juvenalis in prima ſatyra: *Ducitur iratis plangendum funus amicis*. Statius initio Thebaidos, *tumuliſque carentia regum funera*. Silius Italicus lib. 8. *fratriſque petebat Mancini ſtratum ſparſa inter funera corpus*. Tacitus lib. 1. annalium, *ut porta triumphali duceretur funus*. Ubi vide notas Freinshemii. Epitome Aurelii Victoris in Diocletiano: *Funus ejus Galieni ſepulchro infertur*. Apulejus lib. 8. metamorphoſeon: *Funus vero toto feralem pompam proſequente populo deducitur ad ſepulturam*. Ammianus Marcellinus lib. 16. *Rex Chonodomarias lapſus per funerum ſtruens*. Idem lib. 29. *Funus ejus per veſpillones illatum pullati præcedere honorati quamplures*. Item lib. 31. *Imperator diris pavoribus circumſeptus, paulatimque inſiliens funerum moles, ad lanceatios confugit*. Julius Capitolinus in Antonio philoſopho: *Denique prius quam funus comederetur*. Optatus Milevitanus l. 7. *Unicuique ſepulchro ſufficit unum funus & clauditur*, Hieronymus in epiſtola ad Paulinum de inſtitutione monachi: *Quanti hodie ſic vivendo portant ſua funera, & quaſi ſepulcra dealbata, pleni ſunt oſſibus mortuorum*. Idem in epitaphio Nepotiani: *Quem heredem putavimus funus tenemus*. Idem in vita Malchi monachi: *Proſecutus ergo me de monaſterio quaſi funus efferret*. Rufinus lib. 1. c. 8. hiſt. eccleſ. *funera liberorum*. Libellus precum oblatus Valentiniano & Marciano AA. a Baſſo epiſcopo Epheſino in concilio Chalcedonenſi: *Super hæc etiam multos homines meorum diverſis plagis morti tradiderunt, ita ut funera ante januas ſanctæ Dei eccleſiæ quidam exponerent*. Ubi pro *funera* auctores editionis Romæ poſuerunt in margine *cadavera* per ſpeciem interpretationis. Sulpitius Severius l. 2. ſacræ hiſtoriæ loquens de inventione ſanctæ crucis Domini noſtri Jeſu Chriſti: *Capiunt deinde conſilium ut aliquem recens mortuum crucibus admoverent. Nec mora, quaſi Dei nutu funeris exſtincti ſollennibus exſequiis deferebatur, concurſuque omnium feretro corpus eruitur--funus excuſſum, & inter ſpectatores ſuos adſtitit*, Comœdia Queroli: *Et nos ipſi funus illud neſcio quo ferebamus*. Sidonius lib. 7. epiſt. 17. *ſibi maximas honorandi funeris partes ipſe præripit*. Idem carmine 16. extremo: *Seu mage funeribus mentem diſtractus humandis*. Caſſiodorus lib. 3. epiſt. 19. *Areæ ad recondenda funera*. Acta concilii Bagajenſis, *pereuntium funeribus plena ſunt litora*: Liberatus cap. 11. loquens de morte Proterii epiſcopi Alexandrini: *Occiditur, laniatur, ejicitur, & funus ejus incenditur, ſparguntur & cineres ejus in ventos*. Aſſentior Livinejo & Acidalio, qui pro eo quod apud Drepanium in panegyrico Theodoſii A. legitur *damnatorum frena tractaſſent* putant reponendum eſſe *funera*.

c *Eccleſ. nomini*) Ita nos repoſuimus editionem Anglicanam & auctoritatem quorumdam veterum librorum ſecuti. Si quis tamen legere malit *nomine*, non repugno.

d *Non momentaneam*) Non enim lenta remedia nec ſegnes medicos expetunt quædam tempora, ut apud Q. Curtium lib. 3. de ſe ajebat magnus Alexander. Sic in epiſtola concilii Chalcedonenſis ad Imperatores in editione Ruſtici diaconi legitur: *Magnæ paſſiones & medicamenta fortia & medicos indigent ſapientes*.

e *Deſiderare*) Duo libri veteres habent *deſiderare debere medicinam*.

f *Pœnitentia*) Antea legebatur *pœnitentiam*, eamque lectionem confirmant veteres editiones & ſeptem vetera exemplaria. Noſtram, quæ videtur eſſe melior, confirmant tres antiqui codices.

g *Mittant legatos*) Tertullianus in libro de pœnitentia: *Presbyteris advolvi & caris Dei adgeniculari, fratribus legationes deprecationis ſuæ injungere*.

tractant, erubescant & petere; nisi quia majoris est rursum & periculi & pudoris auxilium pacis non petisse. Sed hoc totum in sacramento, sed in ipsius postulationis lege temporis facto temperamento, sed postulatione demissa, sed prece subdita; quoniam & qui petitur flecti debet, non incitari; & sicut respici debet divina clementia, sic respici debet & divina censura; & sicut scriptum est, *Donavi tibi omne debitum, quia me rogasti*, sic scriptum est: *Qui me negaverit coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo & coram angelis ejus*. Deus enim ut est indulgens, ita est præceptorum suorum exactor, & quidem diligens; & sicut ad [a] convivium vocat, sic habitum nuptiarum non habentem ligatis manibus & pedibus extra sanctorum cœtum foras jactat. Paravit cælum, sed paravit & tartarum. Paravit refrigeria, sed paravit etiam æterna supplicia. Paravit inaccessibilem lucem, sed paravit etiam perpetuæ noctis vastam æternamque caliginem. Cujus temperamenti moderamen nos hic tenere quærentes diu, & quidem multi, & quidem cum quibusdam [b] episcopis vicinis nobis & appropinquantibus, & quos ex aliis provinciis longe positis persecutionis istius ardor ejecerat, ante constitutionem episcopi nihil innovandum putavimus, sed lapsorum curam mediocriter temperandam esse credimus; ut interim dum episcopus dari a Deo nobis sustinetur, [c] in suspenso eorum qui [d] moras possunt dilationis sustinere causa teneatur, eorum autem quorum vitæ suæ finem urgens exitus dilationem non potest ferre, acta pœnitentia & professa frequenter suorum detestatione factorum, si lacrimis, si gemitibus, si fletibus dolentis ac vere pœnitentis animi signa prodiderint, cum spes vivendi secundum hominem nulla substiterit, ita demum caute & sollicite subveniri, Deo ipso sciente quid de talibus faciat & qualiter judicii sui examinet ponderа, [e] nobis tamen anxie curantibus ut nec pronam nostram improbi homines laudent facilitatem, nec vere pœnitentes accusent nostram quasi duram crudelitatem. [f] Optamus te, beatissime ac glorioſissime Papa, in Domino semper bene valere & nostri meminisse.

Matt. 18

Matt. 10

a *Convivium*) Ita scriptum est in editione Morelliana & in tribus antiquis codicibus. Veteres editiones & quinque libri veteres præferunt *convivio*.

b *Episcopis vicinis*] qui cum viderent diversas esse in ecclesia Christi opiniones circa lapsos, existimarent autem orienti malo occurrendum esse, Romam commearunt ut de eorum causa tractarent. Causa communis erat, quæ commovebat universam ecclesiam. Sciebant autem illi singulis episcopis incumbere ut provideant ne quid ea capiat detrimenti. Itaque ex compacto Romam profecti, non vero convocati a clero Romano, ut putavit Baronius, synodum cum presbyteris & diaconis urbicis celebraverunt, ut firmato consilio, quemadmodum scribit in epistola 46. Cyprianus, quid circa personam eorum observari deberet consensu omnium statueretur. Hinc collegit Baronius concilium eo tempore habitum a clero Romano. Ego non contradico quin eo tempore habitum sit Romæ concilium. Certum quippe est concilium esse cum episcopi congregati in causa religionis consulunt in commune. Et tamen R. P. Harduinus aliter sensit. Concilii enim istius nullam mentionem facit in sua conciliorum editione, quamvis Binius & Labbeus illud posuissent in suis. Sed quod ait Simon Starovolscius concilium illud a clero Romano congregatum fuisse ad requisitionem *D. Cypriani* merum commentum est.

c *In suspenso*) Sic emendavit Morellius pro eo quod antea legebatur *in suspendio*. Unius liber meus habet *voto suspenso*.

d *Moras possunt*) Codex Gratianopolitanus, *qui foris possunt dilectionem sustinere*. Vetustiores editiones, *foris possunt dilatione sustineri*.

e *Nobis tamen*) Codex sancti Dionysii Remensis: *Nos autem anxie curavimus*.

f *Optamus*) Unus codex meus vetus habet: *Opto te, frater carissime ac sanctissime, semper bene valere & nostri meminisse*. Gratianopolitanus: *Opto te, glorioſissime ac beatissime Papa, semper in Dominio bene valere*.

---

[a] EPISTOLA XXII.

Ad clerum Carthaginensem de missis Romam & acceptis inde litteris.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Quales litteras ad clerum Romæ agentem fecerim, quidque illi mihi rescripserint, quid etiam Moyses & Maximus presbyteri & Nicostratus & Rufinus diaconi & ceteri cum eis confessores in custodia constituti æque ad litteras meas rescripserint ut scire possetis, fratres carissimi, exempla vobis legenda transmisi. Vos curate quantum potestis pro diligentia vestra ut scripta nostra & il-

a Hæc epistola in editione Spirensi, in codice Fossatensi, in vetere Compediensi, in Pithœano, in Beccensi, in uno Victorino, & in Michaelino inscribitur *Epistola prima ad Romanos*, in vetere Victorino, in Lætiensi, in Metensi sancti Arnulphi, & in fragmentis Bigotianis *Epistola Cypriani ad Romanos*. Melius in recentiore Remigiano & in Divionensi: *Epistola beati Cypriani presbyteris & diaconibus Carthaginis*. Unus meus vetus: *Ad clerum Carthaginensem de his quæ ad confessores & clerum Romanum scripserat & de eorum rescriptis*. At in alio meo vetere ita scriptum est: *Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes*. In veteri editione Veneta: *Ad presbyteros Romæ consistentes*. Codex Remensis sancti Dionysii: *Presbyteris & diaconibus fratribus Romæ consistentibus*. Ex quodam ergo simili codice emersit lectio Rembolti, Erasmi, & Morellii, quæ habet: *Presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus*. Pamelius voce *Romæ consistentibus* expunxit, quia ipsi ex ipso contextu constabat non ad Romanum sed ad Carthaginensem clerum has litteras dirigi.

& illorum reſcripta fratribus noſtris [a] innoteſcant. Sed & ſi qui [b] de peregrinis epiſcopi collegæ mei, vel presbyteri, vel diacones præſentes fuerint, vel ſupervenerint, hæc omnia de vobis audiant. Et ſi exempla epiſtolarum tranſcribere [c] & ad ſuos perferre voluerint, facultatem tranſcriptionis accipiant. Quamvis & [d] Saturo lectori fratri noſtro mandaverim ut ſingulis deſiderantibus deſcribendi faciat po- A teſtatem, ut in eccleſiarum ſtatu quoquo modo interim componendo ſervetur ab omnibus [e] una & fida conſenſio. De ceteris vero quæ agenda erunt, ſicut & collegis meis plurimis ſcripſi, plenius conſilio communi tractabimus, [f] quando convenire in unum permittente Domino cœperimus. Opto vos, fratres cariſſimi ac deſiderantiſſimi, ſemper bene valere. Fraternitatem ſalutate. Valete.

a *Innoteſcant*) Hæc lectio eſt optima, eamque præferunt aliquot libri veteres & editiones. At aliam, id eſt *innoteſcatis*, habent etiam aliquot libri veteres & editio Spirenſis, tum etiam vetus Veneta. Eſt autem ea quoque optima. Vide notas noſtras ad librum Agobardi de inſolentia Judæorum.

b *De per. epiſcopi*) Codex ſancti Arnulphi: *Sed & ſi qui peregrini epiſcopi*.

c *Et ad ſuos*) Reliqua iſtius epiſtolæ deſunt in eodem codice ſancti Arnulphi, & in eorum loco poſitum eſt prolixum fragmentum epiſtolæ 31. pag. 42. ab his verbis *vobis ſententiam noſtram dilucida* uſque ad *martyrii honorem*.

d *Saturo lectori*) In editione Manutii legitur *Saturo ſemper lectori*, in codice ſancti Dionyſii Remenſis & in Lamoniano, *Satyro collegæ lectori*. Verum hæ lectiones non ſunt bonæ.

e *Una & fida*) Ita ferme vetera exemplaria. Quædam tamen habent *una fide*. Ex quo fortaſſis colligi poſſet veram eſſe lectionem Rembolti, qui edidit *una fidei conſenſio*. Hanc vero lectionem retinuerunt Eraſmus, Morellius, & Pamelius. Rigaltius mutavit. Mutationem Rigaltii approbavit editio Anglicana. Ego vero eorum opinioni lubenter accedo. Quippe iſtic non agitur de doctrina fidei, ſed de bono diſciplinæ. Reinharto tamen magis placuit editio Rembolti. Illam confirmant codices Carnotenſis & ſancti Arnulphi.

f *Quando convenire*) In codice Fuxenſi ſcriptum eſt, *quando in unum permittente Domino venerimus*.

EPISTOLA XXXIII.

Ad clerum & plebem de Aurelio lectore ordinato.

CYPRIANUS, presbyteris & diaconibus & plebi univerſæ ſalutem. In [b] ordinationibus clericis, fratres cariſſimi, [c] ſolemus vos ante conſulere & mores ac merita ſingulorum communi conſilio ponderare. Sed exſpectanda non ſunt teſtimonia humana cum præcedunt divina ſuffragia. [d] Aurelius frater B noſter, illuſtris adoleſcens, a Domino jam probatus & [e] Deo carus, [f] in annis adhuc novellus, ſed in virtutis ac fidei laude provectus, minor in ætatis ſuæ indole, ſed major in honore, gemino hic agone certavit, bis confeſſus, & bis confeſſionis ſuæ victoria glorioſus, & quando vicit [g] in curſu factus extorris, &

a *Presbyteris.... univerſæ*) Sic etiam in epiſtola ſequenti. In margine libri impreſſi Nicolai Fabri ita ſcriptum eſt: *Ad presbyteros & diaconos & plebem univerſam Hipponenſem*. Ex quo colligi poſſet hanc epiſtolam fuiſſe encyclicam & miſſam fuiſſe ad omnes eccleſias Africanas, eas ſaltem quæ conſtitutæ erant in provincia proconſulari.

b *Ordin. clericis*) Hæc eſt vera lectio. Quidam tamen antiqui codices habent *clericorum*, ſed per ſpeciem emendationis. Etenim in illis ſcriptum primo fuit *clericis*, & emendatio poſita eſt ſupra lineam. In Gratianopolitano & in veteri editione Veneta legitur: *In ordinandis clericis*, Codex ſancti Arnulphi: *De ordinandis clericis*.

c *Sol. v. a. conſulere*) Iſta diſciplina tum ubique recepta erat ut epiſcopi neminem in clerum adſciſcerent niſi cum conſenſu cleri & plebis; idque ſemper ſervabatur, niſi magna aliqua cauſa ſubeſſet feſtinandi. Quare mirum non eſt epiſcopum Romanum qui Novatianum ordinavit presbyterum, cum id fieri clerus univerſus multique ex populo juſtam ob cauſam repugnarent, *ab omnibus*, ut lib. 6. cap. 31. hiſt. eccleſ. ſcribit Rufinus, *ſpecialem gratiam popoſciſſe ut ſibi hoc de iſto uno concederetur*. Fuit igitur ſpecialis gratia conceſſa epiſcopo a clero & a plebe ut Novatianum ordinaret presbyterum. Et tamen Baronius mirum in modum laudans iſtic modeſtiam admirandam ſummi pontificis, cujus cum auctoritas in eccleſia ſumma eſſet, tamen non pro animi arbitrio ſed fratrum conſenſu ſolitus cuncta facere, quos ſibi renitentes videret, non vi ulla aut poteſtate cogeret, ſed ſubmiſſo animo exoraret. Rhethoricatur iſtic Baronius, & mores illorum temporum accommodans, ut ſolet, ad noſtros, ad facilitatem boni iſtius Papæ refert ſpecialem gratiam ei factam a clero & plebe, ut manifeſte patet ex ea hiſtoria. In rebus hiſtoricis non ſpeciem expoſitionis quærimus, ſed fidem, ut utar verbis Quintiliani.

d *Aurelius.... adoleſcens*) Hinc conſtat hunc Aurelium eſſe diverſum ab eo cujus mentio facta eſt in epiſtola 22. pag. 31.

e *Deo carus*) Ita omnia fere vetera exemplaria. In duobus tamen legitur *Deo ſuo carus*. Quod Rigaltio melius arriſit. Ego puto aliam lectionem eſſe meliorem.

f *In annis novellus*) Mirum non eſt Aurelium, qui iſtic dicitur in annis novellus & adoleſcens, factum fuiſſe lectorem in eccleſia Carthaginenſi, cum videamus apud Victorem Vitenſem lib. 5. cap. 9. plurimos in ea eccleſia lectores infantulos fuiſſe ſub epiſcopo Eugenio.

g *In curſu*) Ita editiones Morellii & Rigaltii. Angli poſuerunt *incurſu*, unica dictione, uti ſcriptum eſt in codice ſancti Arnulphi & in Carnotenſi. Vetus codex eccleſiæ ſancti Martini Turonenſis habet *excurſu*, Corbejenſis *ex curſu*. Rigaltius retinuit lectionem quæ duo vocabula conſtituit. Et tamen in obſervationibus ſuis aliam prætulit, excurſum ajens ſignificare proluſionem ad fortius certamen, quod probat auctoritate Vegetii. Cyprianus in libro de lapſis pag. 182. ait *perſecutionis incurſu*. Pro quo codex Fuxenſis habet *impetu*. Incurſus alibi quidvis aliud ſignificat, ſi vera eſt lectio veterum codicum & veterum editionum epitomes Victoris de Cæſaribus, in quibus legitur Auguſtum dolore permotum ob exercitum amiſſum trans Rhenum cerebri vario incurſu parietem pulſaſſe. Sed hæc lectio non placuit Andreæ Schotto, qui, inſuperhabita ea auctoritate, repoſuit *incuſſu*. Certum autem eſt Auguſtum ea clade adeo conſternatum fuiſſe ut per continuos menſes barba capilloque ſubmiſſo, caput interdum foribus illideret.

cum denuo certamine fortiore pugnavit, triumphator & victor in prœlio [a] passionis, [b] Quoties adversarius provocare servos Dei voluit, toties [c] promptissimus ac fortissimus miles & pugnavit & vicit. Parum fuerat sub oculis ante paucorum, quando extorris fiebat, congressum fuisse; meruit & in foro congredi clariore virtute, ut post magistratus etiam proconsulem vinceret, & post exsilium tormenta superaret. Nec invenio quid in eo prædicare plus debeam, gloriam vulnerum, an verecundiam morum, quod honore virtutis insignis est, an quod pudoris admiratione laudabilis? Ita & dignitate excelsus est & humilitate submissus ut appareat illum divinitus reservatum qui ad ecclesiasticam disciplinam ceteris esset exemplo, quomodo servi Dei in confessione virtutibus vincerent, post confessionem moribus eminerent. Merebatur talis clericæ ordinationis ulteriores gradus & incrementa majora, [d] non de annis suis, sed de meritis æstimandus, Sed interim placuit ut ab officio lectionis incipiat, Quia & nihil magis congruit voci quæ Dominum glorioſa prædicatione confessa est quam celebrandis divinis lectionibus personare, post verba sublimia quæ Christi martyrium prolocuta sunt evangelium Christi legere, unde martyres fiunt, [e] ad pulpitum post [f] catastam venire, illic fuisse conspicuum gentilium multitudini, hic a fratribus conspici, illic auditum esse cum miraculo circumstantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Hunc igitur, fratres dilectissimi, a me & a collegis qui præsentes aderant ordinatum sciatis. Quod vos scio & libenter amplecti & optare tales in ecclesia nostra quamplurimos ordinari. Et quoniam semper [g] gaudium properat, [h] nec potest moras ferre lætitia, [i] dominico legit interim nobis, [k] id est, auspicatus est pacem, dum [l] dedicat lectionem. Vos orationi-

a *Passionis*) Ita omnes libri veteres & omnes editiones ante Rigaltianam. Nescio autem unde ille acceperit vocem *confessionis*, quam istic posuit.

b *Quoties*) In veteribus libris sæpissime scriptum videmus *quotiens* & *totiens*, etiam in iis qui continent opera sancti Cypriani. Cum autem viderem tantum consensum veterum in retinenda scriptura illa, facile adducebar ut ego quoque ita scriberem. Abstinui tamen, ratus veram esse observationem Dionysii Lambini viri doctissimi, qui in annotationibus suis ad orationem Ciceronis pro P. Quintio monuit debere semper scribi *quoties* & *toties*, errorem vero eorum qui posuerunt *quotiens* & *totiens* ortum esse ex consuetudine qua utebantur antiquissimi Romani, qui interdum notabant vocalem *e*, si longa esset, linea tenui & non ita longa, hoc modo, *tquoties*, *totiees*, hincque factum esse ut indocti scriptores librarii, cum existimarent lineolam illam vicem obtinere litteræ *n*, scripserint *quotiens* & *totiens*. Addit autem Lambinus hanc scripturam jampridem tacito omnium consensu ejectam & explosam esse. Vide etiam quæ de hoc argumento scripsit Antonius Augustinus lib. 2. emendationum cap. 6.

c *Prompt. ac fortis.*) Hanc lectionem reperi in undecim codicibus antiquis. Alia habet *fortissimus ac promptissimus*.

d *Non de annis suis*) Virgilius lib. 9. Æneidos : *Ante annos animumque gerens curamque virilem*. Nazarius in panegyrico Constantini ait : *Ostendisti cursum ætatis non exspectandum in festinatione virtutis*. Et mox de Crispo, *in quo velox virtus ætatis mora non retardata puriles annos gladiis triumphalibus occupavit*. Apud Victorem Vitensem lib. 5. cap. 10. mentio est duodecim clericorum infantulorum ecclesiæ Carthaginensis quos Arriani suis blanditiis avocare non potuerunt a professione rectæ fidei, *& superiores suis inventi sunt annis*. Gravissimis enim tormentis afflicti sunt. Et tamen ætas minor non defecit in dolore. Istud ipsum versibus elegantissimis expressit vir cum antiquis comparandus Petrus Cornelius in tragœdia Cidi. Ejus verba merentur hic describi.

Je suis jeune, il est vray. Mais aux ames bien nées
La valeur n'attend pas le nombre des années.

e *Ad pulpitum*) id est tribunal ecclesiæ, ut infra epist. 34. pag. 48. dicet Cyprianus. Ambonem posterior ætas vocavit. Concilium Laodicenum can. 15. ex interpretatione Dionysii Exigui : *De his qui debent in ambone id est in pulpito psallere*. Vide Ciampinum in libro de sacris ædificiis pag. 15. 52. & in collectione veterum monumentorum pag. 18. Vide etiam notas nostras ad Capitularia pag. 1147.

f *Catastam*) Vide Victorem Giselinum in notis ad hymnum Prudentii de martyribus Calagurritanis.

g *Gaudium properat*) Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda ait omnes per Italiam & Africam insulas audito sanctæ virginis proposito repletas fuisse hoc rumore & inoffenso pede gaudia longius cucurrisse. Symmachus lib. 1. epist. 32. scribit difficilem esse patientiam gaudiorum. Martialis, lib. 8. epigr. 21. *Phosphore redde diem. Quid gaudia nostra moraris?* Sanctus Leo Papa epist. 52. ad episcopos Galliæ : *Nam fratrem Ingenuum nolumus hac exspectatione tardari, cum ob hoc ipsum properantius remeare debuerit ne diutius vobis esset incognita omnium materia gaudiorum*. Cassiodorus lib. 4. epist. 4. *Gaudia semper animos inquietant. Modus enim raro rebus lætis imponitur, qui magis in tristibus invenitur*. Nam, ut ait Tertullianus in libro de pudicitia, *magis tristiora cunctantur quam lata*. Symmachus lib. 7. epist. 1. *Longiora enim fiunt quæ differuntur*. Petronius de Ascylto : *Tardum est differre quod placet*. Cicero libro quarto quæstionum Tusculanarum ponit discrimen inter gaudium & lætitiam. Lactantius lib. 6. cap. 11. *Lætitia nihil est quam profusum gaudium*. Hieronymus in caput quartum epistolæ ad Galatas : *Gaudium quippe esse ajunt elationem animi super his quæ digna sunt exsultantis, lætitiam vero effrenati animi elationem, quæ medium nesciat, & in his quoque quæ vitio sunt mixtæ lætatur*. Vide Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 3. cap. 33.

h *Nec moras*) Omnis enim nimia longa properanti mora est, ut ait Seneca in Agamemnone. Epistola Heronis ad Leandrum apud Ovidium : *Longa mora est nobis omnis quæ gaudia differt*. Seneca Hercule furente : *Odit verus amor nec patitur moras*. Idem Thebaide : *Omitto pœnas languidas longæ moræ*, Apuleius lib. 4. metamorphoseon dixit impatientiam animæ. Juvenalis sat. 6. *Impatiensque moræ silet*. Lucanus lib. 7. *Æger quippe moræ flagransque cupidine regni*.

i *Dominico*) In libro de opere & eleemosynis pag. 242. *Dominicum celebrare te credis*. Epist. 63. pag. 109. *Numquid ergo dominicum post cœnam celebrare debemus*. Vide acta martyrum Donatistarum in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 61. 63. 64. 66.

k *Id est*) Ita libri octo veteres. Quidam alii habent *idem*, alii *id enim*, errore nimirum librariorum. In Carnotensi *hac die*. In recentiori Remigiano scriptum est : *Dominico legit interim nobis. Interim nobis hac die auspicatus est pacem*.

l *Dedicat*) id est incipit, inchoat, ut palam est. An vero hinc colligi possit Aurelium, cum ei recitandi evangelii potestas esset facta, allocutum esse & salutasse populum & pacem & benedictionem Christi Domini fidelibus condonasse, aliis excutiendum relinquo. Vide notas Albaspinei ad concilium tertium Carthaginense.

tionibus frequenter insistite, & preces nostras vestris precibus adjuvate, ut Domini misericordia favens nobis cito plebi suæ & sacerdotem reddat incolumem & martyrem cum sacerdote lectorem. Opto vos, fratres carissimi, in Deo patre & Christo Jesu semper bene valere.

EPISTOLA XXXIV.

Ad clerum & plebem de Celerino lectore ordinato.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi universæ fratribus in Domino salutem. Agnoscenda & amplectenda sunt, fratres dilectissimi, beneficia divina, quibus ecclesiam suam Dominus illustrare temporibus nostris & honestare dignatus est, [b] commeatum dando bonis confessoribus suis & martyribus glorioſis, ut qui sublimiter Christum confessi essent clerum postmodum Christi ministeriis ecclesiasticis adornarent. Exsultate itaque & gaudete nobiscum litteris nostris, quibus ego & collegæ mei, qui præsentes aderant, referimus ad vos Celerinum fratrem nostrum virtutibus pariter & moribus glorioſum clero nostro, non humana suffragatione, sed divina dignatione conjunctum. Qui cum consentire dubitaret ecclesiæ, ipsius admonitu & hortatu in visione per noctem compulsus est ne negaret, nobis suadentibus. [c] Cui plus licuit & coegit; quia nec fas fuerat nec decebat sine honore ecclesiastico esse quem sic Dominus honoravit cælestis gloriæ dignitate. Hic ad temporis nostri prœlium primus, hic inter Christi milites antesignanus, hic inter persecutionis initia ferventia cum ipso infestationis principe & auctore congressus, dum inexpugnabili firmitate certaminis sui adversarium vincit, vincendi ceteris viam fecit, non brevi compendio vulnerum victor, sed adhærentibus diu & permanentibus pœnis longæ colluctationis miraculo triumphator. Per decem & novem dies custodia carceris septus in nervo ac ferro fuit. Sed posito in vinculis corpore, solutus ac liber spiritus mansit. Caro famis ac sitis diuturnitate contabuit, sed animam fide & virtute viventem nutrimentis spiritalibus Deus pavit. Jacuit inter pœnas pœnis suis fortior, [d] inclusus includentibus major, jacens stantibus celsior, vincientibus firmior vinctus, sublimior judicantibus judicatus; & quamvis ligati nervo pedes essent, [e] calcatus serpens & obtritus & victus est. Lucent in corpore glorioso clara vulnerum signa, eminent & apparent in nervis hominis ac membris longa tabe consumptis expressa vestigia. Sunt magna, sunt mira quæ de virtutibus ejus ac laudibus fraternitas audiat. Et si aliquis Thomæ similis exstiterit qui minus auribus credat, [f] nec oculorum fides deest ut quis quod audit & videat. In servo Dei victoriam gloria vulnerum fecit, gloriam cicatricum memoria custodit. Nec rudis iste aut novus est in Celerino carissimo nostro titulus gloriarum. [g] Per vestigia cognatio-

a In codice 137. bibliothecæ Colbertinæ sic scriptum est in titulo istius epistolæ: *Incipit epistola sancti Cypriani episcopi de Celerino lectore ad plebem, cujus natalis celebratur tertio Nonas Februarii.* Recte. Ejus enim hac die mentio est in martyrologiis. At in ecclesia ejus nomini dicata, de qua mox dicam, festum ejus celebratur die septima Maii. In vetustissimo martyrologio monasterii Gellonensis, cum quo concordat vetus codex monasterii sancti Galli in Helvetia, nominatur eo die Celerinus, sed absque titulo, qui tamen in additionibus ad novam editionem Usuardi vocatur episcopus & confessor. In dioceſi Cenomanensi exstat parochialis ecclesia sub nomine sancti Celerini ad Sartam fluvium, media, ut ajunt, via inter Bellum montem & Alenconium. Ibi est prioratus ordinis sancti Benedicti. In chartulario Cenomanensi Majoris monasterii Turonensis, a quo dependet hic prioratus, exstant plures chartæ veteres mentionem facientes hujus parochiæ sancti Celerini, & in earum una vocatur Serenicus, per errorem, ut opinor. Nam constat ecclesiam illam & castrum in eodem loco situm habuisse semper antiquitus nomen sancti Celerini, uti etiamnum habent. Ex quo colligi facile potest castrum sancti Sereniçi commemoratum in historia ecclesiastica Orderici Vitalis esse diversum ab isto, adeoque falli eos qui sumpta auctoritate ex Oderico erroris arguunt scriptores historiarum qui mentionem faciunt belli quod fuit anno 1432. inter Francos & Anglos propter castrum sancti Celerini. In chartulario supra nominato, ut ad id redeam unde digressus sum, reperio donum quod tempore Bartholomæi abbatis fecit Hugo dominus de Brajetello. Dedit autem, annuente uxore sua, consentientibus quoque Gauffredo genero ejus & filia ejus Hervisa, *quamdam ecclesiam quam cœperat ædificare in honorem sanctæ Trinitatis in parochia sancti Celerini, ipsam ecclesiam sancti Celerini cum omnibus redditibus ad eam pertinentibus.*

b *Commeatum*) id est commeatum permanendi adhuc aliquantisper in sæculo, ut explicat, & recte, Rigaltius. Hieronymus in epistola ad Paulum super obitu Blæsillæ filiæ: *Itaque dum spiritus hos artus regit, dum vitæ hujus fruimur commeatu.*

c *Cui plus licuit*) Sic distinguendum. Ut autem ita facerem sensus ipse monebat, & auctorem habui ut ita distinguerem codicem 801. bibliothecæ Colbertinæ & Nicolaum Fabrum, qui sic manu sua emendavit in libro suo impresso. Vide observationes Latini Latinii ad hunc locum.

d *Inclusus incl. major*) Sic Hieronymus in epistola ad Paulinum de divinæ historiæ libris, loquens de Platone venumdato, ait; *major emente se fuit.* Vide, lector, scholion Erasmi ad hunc Hieronymi locum. Ridebis.

e *Calcatus*) Hæc lectio certa est. Et tamen quidam libri veteres habent *galeatus.*

f *Nec oculor.*) Plautus: *Plus valet oculatus testis unus quam auriti decem.*

Qui audiunt audita sciunt, qui vident plane sciunt. Moyses eremita apud Rufinum lib. 11. cap. 6. *Numquid potest verior esse fides quæ auribus capitur, quam quæ oculis pervidetur?* Contra Apulejus in initio libri primi floridorum tradit Socratem in ista re non congruisse cum Plauto & ita convertisse hunc versum: *Pluris est auritus testis unus quam oculati decem.* Sed ista referebat ad oculos mentis, ad animi judicia. Vide Lambinum in illud Horatii ex arte poetica: *Segnius irritant animos demissa per aurem Quam quæ sunt oculis subjecta fidelibus.*

g *Per vestigia cogn.*) Simile quid apud Cassiodorum lib. 3. epist. 6.

nis suæ graditur, parentibus ac propinquis suis honore consimili divinæ dignationis æquatur. Avia ejus [a] Celerina jampridem martyrio coronata est. Item patruus ejus & avunculus Laurentius & [b] Egnatius, in castris & ipsi quondam sæcularibus militantes, sed veri & spiritales Dei milites, dum diabolum Christi confessione prosternunt, [c] palmas a Domino & coronas illustri passione meruerunt. Sacrificia pro eis semper, ut meministis, offerimus quoties martyrum passiones [d] & dies anniversaria commemoratione celebramus. Nec degener ergo esse nec minor poterat quem sic domesticis exemplis virtutis ac fidei provocabat familiæ dignitas & generosa nobilitas. Quod si in familia sæculari prædicationis & laudis est esse patricium, quanto majoris laudis & honoris est fieri in cælesti prædicatione [e] generosum. Non invenio quem beatiorem magis dicam, utrumne illos de posteritate tam clara, an hunc de origine gloriosa. Ita æqualiter apud eos recurrit & commeat divina dignatio ut & illorum coronam dignitas sobolis illustret, & hujus gloriam sublimitas generis illuminet. Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem, testimonio & miraculo ejus ipsius qui se persecutus fuerat illustrem, quid aliud quam super pulpitum, id est super tribunal ecclesiæ, oportebat imponi, ut loci altioris [f] celsitate subnixus, & plebi universæ pro honoris sui claritate conspicuus, legat præcepta & evangelium Domini, quæ fortiter ac fideliter sequitur? Vox Dominum confessa in his quotidie quæ Dominus locutus est audiatur. Viderit an sit ulterior gradus ad quem [g] profici in ecclesia possit. Nihil est in quo magis confessor fratribus prosit quam ut dum evangelica lectio de ore ejus auditur, lectoris fidem quisquis audierit imitetur. Jungendus in lectione [h] Aurelio fuerat, cum quo & divini honoris societate conjunctus est, cum quo omnibus virtutis & laudis insignibus copulatus est, Pares ambo, & uterque consimiles, in quantum gloria sublimes, in tantum verecundia humiles, quantum divina dignatione promoti, tantum sua quiete & tranquillitate summissi, & virtutum pariter & morum singulis exempla præbentes, & congressioni & paci congruentes, illic robore, hic pudore laudabiles. In talibus servis lætatur Dominus, In ejusmodi confessoribus gloriatur, quorum secta & conversatio sic proficit ad præconium gloriæ ut magisterium ceteris præbeat disciplinæ. Ad hoc eos Christus esse hic in ecclesia diu voluit, ad hoc de media morte subtractos, quadam, ut ita dixerim, resurrectione circa eos facta, incolumes reservavit ut dum nihil in honore sublimius, nihil in humilitate summissius a fratribus cernitur, hos eosdem [i] fraternitatis secta comitetur. Hos tamen lectores interim constitutos sciatis, quia oportebat lucernam super candelabrum poni, unde omnibus luceat, & glorioſos vultus in loco altiore constitui, ubi ab omni fraternitate circumstante conspecti incitamentum gloriæ videntibus præbeant. Ceterum presbyterii honorem designasse nos illis jam sciatis, ut & sportulis iisdem cum presbyteris honorentur, & [k] divisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur, sessuri nobiscum provectis & corroboratis annis suis; quamvis in nullo minor possit videri ætatis indole qui consummavit ætatem gloriæ dignitate. Opto vos, fratres carissimi & desiderantissimi, semper bene valere.

a *Celerina*) Istius Celerinæ, ut opinor, mentio exstat in libro primo Victoris Vitensis de persecutione Africana. Item alterius in libro inscriptionum sancti Pauli de Urbe pag. 26. Apud sanctum Augustinum in nova editione sermones 48. & 174. notantur habiti in basilica Celerinæ.

b *Egnatius*) Ita codex Thuanus & aliquot alii. At in aliis vocatur *Ignatius*. Utraque lectio bona est. Pamelius scribere maluit *Ignatius*. Sed alia mens fuit Latinio, qui ait eos qui meliorum codicum fidem secuti sunt, & posuerunt *Egnatius*, recte feciſſe. Vide Cotelerium in epistolam Ignatii martyris ad Ephesios.

c *Palmas a Domino*) Sic veteres editiones & quidam libri veteres. Atque ego lectionem illam puto esse meliorem ea quæ præfert *palmas Domini*, quamvis ista plurium veterum codicum auctoritate nitatur. Codex Turonensis habet *palmas a Deo*.

d *Et dies*) Hæc desunt in codice 801. bibliothecæ Colbertinæ. Et puto posse omitti absque ullo incommodo.

e *Generosum*) Ego non dubito quin hæc lectio sit optima. Moneo tamen *glorioſum* legi in quatuor antiquis codicibus.

f *Celsitate*) Idem codex Colbertinus, *celsitudine*.

g *Profici*) Retinui hanc lectionem, quamvis antiquiores editiones & sex antiqua exemplaria præferant *proficiſci*, quia ista nititur auctoritate plurium veterum librorum & editionum. Inveni enim illam in septem codicibus antiquis. Neutra autem bona est, Conjici posset legendum esse *præfici*. Sed hæc constructio non esset Latina. Melius scriberetur *promoveri*. Verum omnes libri veteres & omnes editiones repugnant.

h *Aurelio*) De cujus ordinatione actum est in epistola superiore.

i *Fraternitatis secta*) Ita codex Pithœanus. Editiones vulgatæ, quibus consentiunt alii libri veteres, habent *fraternitas sectata*. Verum nostram lectionem esse meliorem satis constat, præsertim cum sumpta sit ex codice veteri antiquitus emendato in urbe Roma a quodam Justino, ut adnotatum est in calce epistolæ in codice Pithœano.

k *Divisiones mensurnas*) Multum variant libri veteres in hoc loco. Quidam enim præferunt *divisionis mensuras*, alii *divisiones menstruas*, *divisiones mensuras*, *divisiones mensuriæ*, *divisiones mensuræ*. Hadrianus Saravia maluit *menstruas*.

EPI-

EPISTOLA XXXV.

Ad eosdem de Numidico ordinato presbytero.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi universæ carissimis ac desiderantissimis fratribus salutem. Nuntiandum vobis fuit, fratres carissimi, quod pertineat & ad communem lætitiam & ad ecclesiæ nostræ maximam gloriam. Nam admonitos nos & instructos sciatis dignatione divina ut [a] Numidicus presbyter adscribatur [b] presbyterorum Carthaginiensium numero & nobiscum sedeat in clero, luce clarissima confessionis illustris, & virtutis ac fidei honore sublimis; qui hortatu suo copiosum [c] martyrum numerum lapidibus & flammis necatum ante se misit, quique uxorem adhærentem lateri suo [d] concrematam simul cum ceteris, conservatam magis dixerim, lætus aspexit. Ipse semiustulatus & lapidibus obrutus & pro mortuo derelictus, dum postmodum filia sollicito pietatis obsequio cadaver patris inquirit, semianimis inventus & extractus & refocillatus, [e] a comitibus quos ipse præmiserat remansit invictus. Sed remanendi, ut videmus, hæc fuit causa ut eum clero nostro Dominus adjungeret & desolatam per lapsum quorumdam [f] presbyterorum nostrorum copiam glorioſis sacerdotibus adornaret. Et promovebitur quidem, [g] cum Deus permiserit, ad ampliorem locum [h] regionis suæ, quando in præsentiam protegente Domino venerimus. Interim quod ostenditur fiat, ut cum gratiarum actione suscipiamus hoc Dei munus, sperantes de misericordia Domini ejusmodi ornamenta complura, ut redintegrato ecclesiæ suæ robore tam mites & humiles faciat in confessus nostri honore florere. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere.

a *Numidicus presbyter*) Retinui lectionem vulgatam. Vox *presbyter* deest in duobus antiquis codicibus. Adscribit illum Cyprianus numero presbyterorum Carthaginensium. Quod sane efficere nemo posse videtur nisi episcopus. Quare mirum videri potest quod ait Cassianus collat. 4. cap. 1. Danielem diaconum Paphnutii presbyteri promotum ab eo fuisse ad honorem presbyterii, nulla episcopi mentione. Verum satis commode ad hunc locum commentatur Alardus Gazæus, non fuisse Danielem promotum a Paphnutio, sed missum ad episcopum ut ab eo promoveretur. Exempla sequentium temporum allata a Gazæo fuerunt.

b *Presbyteror.*) Aliæ editiones & tria exemplaria vetera habent *presbyterii Carthaginensis*. Quæ lectio bona quoque est. Sed ea quam ego posui, quam inveni in pluribus antiquis codicibus, mihi videtur esse melior.

c *Martyr. numerum*) In codice Thuano & in Fuxensi scriptum est *martyrem verum*. Sed hæc lectio non est bona. Gratianopolitanus habet *bonos martyres & veros lapidibus & flammis necatos ante se misit*.

d *Concrematam*) Codex Lamonii, *omnino crematam*.

e *A comitibus*) Tria exemplaria vetera præferunt *ex comitibus*, quod idem est. Ait enim Cyprianus Numidicum remansisse seu superstitem fuisse comitibus seu sociis martyrii sui, eo modo quo Dominus episcopus Antiochenus remansit ab orthodoxorum depositione, uti diximus in præfatione nostra ad concilium Chalcedonense cap. 37. Vide rursum quæ notamus ad librum de Oratione dominica.

f *Presbyter. nostr.*) Hanc lectionem reperi in octo codicibus antiquis & in editionibus quæ antecesserunt Pamelianam. Pamelius maluit *presbyterii nostri*. Presbyterium lapsum non est, sed presbyteri quidam. Lectio itaque nostra melior est.

g *Cum Deus permiserit*) In quibusdam vetustis exemplaribus & editionibus legitur *cum tempus permiserit*.

h *Regionis*) Antea legebatur *religionis*. Hanc emendationem, quæ est optima, inveni in duobus libris antiquis. Notum est autem urbes fuisse divisas in regiones. Amplior autem locus regionis recte dicitur, non vero religionis. Apud Lactantium lib. 2. cap. 18. *non in una potius sed in summa religione quærendus est*. Pro quo quidam libri veteres habent *regione*. Item lib. 4. cap. 27. *per diversa regionum*. Pro quo codex Bononiensis a Thomasio laudatus præfert *religionum*. Lectio tamen quæ habet *religionis* potest habere bonum sensum.

[a]EPISTOLA XXXVI.

Ad clerum de cura pauperum & peregrinorum.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus carissimis salutem. Saluto vos, fratres carissimi, per Dei gratiam incolumis, optans cito ad vos venire, ut desiderio tam meo quam vestro & omnium fratrum satisfiat. Oportet nos tamen paci communi consulere & interdum, quamvis cum tædio animi nostri, deesse vobis, ne præsentia nostra invidiam & violentiam gentilium provocet, & simus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Quando ergo vos scripseritis rebus compositis me venire debere, aut si ante dignatus fuerit Dominus [b] ostendere, tunc ad vos veniam. Ubi enim mihi aut melius possit esse [c] aut lætius quam illic ubi me

a Hæc epistola est ejusdem argumenti cum quinta, quam consule.

b *Ostendere*) per visionem, in somno. Modus loquendi frequenter usurpatus a Cypriano.

c *Aut lætius ... crescere*) Hæc desunt in antiquis editionibus. Hunc ergo hiatum supplevit editio Manutii, *aut lætius*

me Deus & credere voluit & [a] crescere ? Viduarum & infirmorum & omnium pauperum curam peto diligenter habeatis. Sed & peregrinis, si qui indigentes fuerint, sumptus suggeratis [b] de quantitate mea propria quam apud Rogatianum compresbyterum nostrum dimisi. Quæ quantitas ne forte jam A universa erogata sit, misi eidem per Naricum acolythum aliam portionem, ut largius & promptius circa [c] laborantes fiat operatio. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem vestram meo nomine salutate, & ut nostri memores sint admonete.

latius quam illic ubi me Dominus esse decrevit. Morellius autem sic, *ubi me Deus & credere voluit & crescere*. Putavit autem Pamelius illos ita suppleviſſe ex ingenio. Frustra. Ea enim quæ Morellius posuit exstant in uno codice Vaticano & in tribus aliis antiquis a me visis, nisi quod in uno eorum, in Fuxensi nimirum, scriptum est *secedere* pro *credere*.

a *Crescere*) Cælestinus Papa ad episcopos per Viennensem & Narbonensem provincias constitutos: *Non mirum si contra ecclesiasticum morem faciunt qui in ecclesia non creverunt*. Assentior autem illustrissimo episcopo Oxoniensi existimanti Carthaginem intelligi in hoc loco, ubi Cyprianus primo credidit in Christum, ubi baptizatus est, ubi crevit, factus illic episcopus.

b *De quantitate mea*) Vide notas ad postremam partem epistolæ sextæ pag. 393.

c *Laborantes*) pauperes, indigentes, quos Constantinus Imperator in l. 3. & 6. Codicis Theodos. *De episcopis & clericis* ait ecclesiarum divitiis sustentari debere. Augustinus in sermone decimo de verbis Domini laborantes dixit pro indigentibus, itemque Græcus episcopus Massilienſis ad Ruricium Lemovicensem scribens. Symmachus lib. 4. epist. 18. *Interea laborantium murmur est*. Vide supra pag. 391.

---

[a] EPISTOLA XXXVII.

Ad clerum, ut confessoribus in carcere constitutis omnis humanitas præbeatur.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Quamquam sciam vos, fratres carissimi, litteris meis frequenter admonitos esse ut gloriosa voce Dominum confessis & in carcere constitutis omnis diligentia præbeatur, tamen idemtidem vobis incumbo, ne quid ad curam desit iis quibus ad gloriam nihil deest. Atque utinam loci & gradus mei conditio permitteret ut ipse nunc præsens esse possem. Promptus & libens solemni ministerio cuncta circa fortissimos fratres nostros dilectionis obsequia complerem. Sed officium meum vestra quæso diligentia repræsentet & faciat omnia quæ fieri oportet circa eos quos in talibus meritis fidei ac virtutis suæ illustravit divina dignatio. Corporibus etiam omnium qui etsi torti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilantia & cura propensior. Neque enim virtus eorum aut honor minor est quo minus ipsi quoque inter beatos martyres aggregentur. Quod in illis est toleraverunt quidquid tolerare paraB morti sub oculis Dei obtulit passus est quidquid pati voluit. Non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt. *Qui in me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo qui in cælis est*, dicit Dominus. Confessi sunt. *Qui toleraverit usque ad finem hic salvus erit*, dicit Dominus. Toleraverunt, & ad finem usque incorrupta & immaculata virtutum suarum merita pertulerunt. Et iterum scriptum est: *Esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ*. Usque ad C mortem fideles & stabiles & inexpugnabiles [b] perseveraverunt. Cum voluntati & confessioni nominis in carcere & in vinculis accedit & moriendi terminus, consummata martyris gloria est. Denique & [c] dies eorum quibus excedunt annotate, ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare possimus. Quamquam [d] Tertullus fidelissimus & devotissimus frater noster pro cetera sollicitudine & cura sua quam fratribus in omni obsequio operaD tionis impertit, qui nec illic circa curam corporum deest, scripserit & scribat ac significet mihi dies

Matt. 10. Luc. 12. Matt. 10. Apoc. 2.

a In veteri codice sancti Lamberti Lætiensis ita scriptum est in titulo istius epistolæ: *Cyprianus ad clerum quod non posset temere Carthaginem venire, ut his confessoribus qui in carcere sunt constituti humanitas omnis præbeatur*. In Compendiensi vero: *Incipit ad clerum eo quod non posset temere Carthaginem venire propter corpora quæ in Carthagine reddiderunt*. Ista ponebantur pro captu & ingenio veterum librariorum.

b *Perseveraverunt*) Quidam libri veteres, & ii quidem optimi, habent *pervenerunt*.

c *Dies eorum*) Tertullianus in libro de corona: *Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus*. Idem in libro de exhortatione castitatis mentionem facit oblationum quæ fiebant pro defunctis & eorum spiritu. Vide scholia viri doctissimi Jacobi Billii ad orationem Gregorii Nazianzeni in laudem Cæsarii fratris & Euchologium Goaris pag. 143.

d *Tertullus*). Quia sanctus Cyprianus istic ait Tertullum sibi significasse dies quibus martyres ad immortalitatem glorioſæ mortis exitu transierant, existimarunt Angli Tertullum artem notariam didicisse sub Cypriano rhetore, quem constare satis putant eam artem scisse, & notis usum esse ad acta martyrum excipienda. Verum non agitur in hoc loco de actis martyrum excipiendis, ubi notæ poterant esse necessariæ, sed tantum de significatis diebus quibus martyres excesserant. Quod sane facile fieri potest absque usu notarum. Quare non bene ex hoc loco collegerunt Angli munus describendi acta martyrum concreditum fuisse Tertullo in persecutione Deciana. An vero Cyprianus scierit artem notariam, aliis examinandum relinquo. Alius Tertulli diaconi ecclesiæ Romanæ mentio exstat in nova nostra collectione Conciliorum pag. 1464. tempore Symmachi Papæ. Eadem porro tempestate vivebat alter Tertullus civis Romanus, qui filium suum Placidum tradidit in disciplinam sancto Benedicto.

hi dies quibus in carcere beati fratres noſtri ad [a] immortalitatem glorioſæ mortis exitu tranſeunt, & celebrentur hic a nobis oblationes & ſacrificia ob commemorationes eorum, quæ cito vobiſcum Domino protegente celebrabimus. Pauperibus quoque, ut ſæpe jam ſcripſi, cura ac diligentia veſtra non deſit, iis tamen qui in fide ſtantes & nobiſcum fortiter militantes Chriſti caſtra non reliquerunt; quibus A quidem nunc major a nobis & dilectio & cura præſtanda eſt quod nec paupertate [b] adacti, nec perſecutionis tempeſtate proſtrati, cum Domino fideliter ſerviunt, ceteris quoque [d] pauperibus exemplum fidei præbuerunt. Opto vos, fratres cariſſimi ac deſiderantiſſimi, ſemper bene valere & noſtri meminiſſe. Fraternitatem meo nomine ſalutate. Valete.

a *Immortalitatem*) Codex Fuxenſis, *ad immortalitatis glorioſæ palmam mortis exitu tranſeunt*. Salluſtius in Jugurtha: *Etenim nemo ignavia immortalis factus*,

b *Adacti*) Ita plerique libri veteres & editiones. Morellius poſuit *adjecti*, quam lectionem ego inveni in libro Gratianopolitano, Angli ſcripſerunt *victi* ex fide codicis Bodlejani. Eamdem ego lectionem reperi in ſeptem codicibus antiquis. Et tamen præfero veterem.

c *Pauperibus*) Vetus codex Remigianus habet *fratribus*.

[a] EPISTOLA XXXVIII.

Ad Caldonium, Herculanum, & ceteros de abſtinendo Felicissimo.

CYPRIANUS Caldonio & Herculano collegis, item Rogatiano & Numidico compresbyteris ſalutem. Vehementer contriſtatus ſum, fratres cariſſimi, acceptis litteris veſtris, ut cum mihi propoſitum ſemper & votum ſit univerſam fraternitatem noſtram incolumem continere & illibatum gregem, ſecundum quod caritas exigit, reſervare, nunc nuntietis Felicissimum multa improbe & inſidioſe eſſe molitum; ut præter fraudes veteres & rapinas, de quibus jampridem multa cognoveram, nunc C quoque cum epiſcopo portionem plebis dividere, id eſt, a paſtore oves & filios a parente ſeparare & Chriſti membra diſſipare tentaverit. Cumque ego vos pro me vicarios miſerim, ut expungeretis neceſſitates fratrum noſtrorum ſumptibus, ſi qui etiam vellent ſuas artes exercere, [b] additamento quantum ſatis eſſet deſideria eorum juvaretis, ſimul etiam & ætates eorum & conditiones & merita diſcerneretis, ut etiam nunc ego, cui cura incumbit omnes optime noſſe, & dignos quoſque & humiles D & mites ad eccleſiaſticæ adminiſtrationis officia promoverem, ille interceſſerit ne quis poſſet expungi, neve ea quæ deſideraveram poſſent diligenti examinatione diſcerni, comminatus ſit etiam fratribus noſtris qui primi expungi [c] acceſſerant potentatu improbo & terrore violento quod ſecum in morte non communicarent qui nobis obtemperare voluiſſent. Cumque poſt hæc omnia, nec loci mei honore motus, nec veſtra auctoritate & præſentia fractus, inſtinctu ſuo quietem fratrum turbans proripuerit ſe cum plurimis, ducem ſe factionis & ſeditionis principem temerario furore conteſtans; in quo quidem gratulor plurimos fratres ab hac audacia receſſiſſe & vobis acquieſcere maluiſſe ut cum eccleſia matre remanerent & ſtipendia ejus epiſcopo diſpenſante perciperent, quod quidem & ceteros pro certo ſcio cum pace facturos & cito ab errore temerario receſſuros. Interim cum Felicissimus comminatus ſit non communicaturos [d] in morte ſecum qui nobis obtemperaſſent, id eſt, qui nobis communicarent, accipiat ſententiam quam prior dixit, ut abſtentum ſe a nobis ſciat, quando ad fraudes ejus & rapinas, quas dilucida veritate cognovimus, adulterii etiam crimen accedit, quod fratres noſtri graves viri depreD hendiſſe ſe nuntiaverunt, & probaturos ſe aſſeverarunt. Quæ omnia tunc cognoſcemus quando in unum cum collegis pluribus permittente Domino convenerimus. Sed & [e] Augendus, qui nec epiſcopum nec eccleſiam cogitans pariter ſe cum illo conſpiratione & factione ſociavit, ſi ultra cum eo per-

a Hæc epiſtola primum prodiit in editione Manutiana. Duo porro vetera illius exemplaria habuerunt Angli, unum ex bibliotheca Vaticana, aliud ex Bodlejana. Ego illam contuli cum quatuor antiquis; quorum unum exſtat in bibliotheca ſancti Dionyſii Remenſis, aliud, quod fuit olim collegii Fuxenſis, exſtat nunc in Colbertina, tertium in mea. Quartum habui ex urbe Gratianopolitana.

b *Additamento*) Codex Fuxenſis, *exercere addidit tamen tamquam ſua ſatis eſſe deſideria*. Meus, *exerceret, addidi tamen tamquam ſua ſatis eſſent*.

c *Acceſſerant*) Codex ſancti Dionyſii, *arceſſebantur*.

c *In morte*) Ita veteres libri. Manutius, Morellius, & Pamelius maluerunt *in monte*. Ita etiam Angli, tamenetſi moneant in codice Vaticano ſcriptum eſſe *in morte*. Neſcio autem quem iſtic montem apud Carthaginem comminiſcatur Pamelius. Et tamen Rigaltius multum approbavit ejus opinionem. Vide quæ idem Rigaltius de monte Bellonæ ſcribit in addendis ad obſervationes ſuas in Tertullianum pag. 127. Baronius anno 254. legit *in monte*, & hinc repetit originem Montenſium ſive Donatiſtarum. Vide notas noſtras ad caput 2. Lactantii de mortibus perſecutorum & ad acta purgationis Cæciliani.

d *Augendus*) Hic homo confundendus non eſt cum Augendo confeſſore cujus mentio eſt in epiſtola 48. pag. 62.

perſeveraverit, ſententiam ferat quam ille in ſe factioſus & temerarius provocavit. Sed & quiſquis ſe conſpirationi & factioni ejus adjunxerit, ſciat ſe in eccleſia nobiſcum non eſſe communicaturum, qui ſponte maluit ab eccleſia ſeparari. Has litteras A meas fratribus noſtris legite, & [a] Carthaginem ad clerum quoque tranſmittite, additis nominibus eorum qui cum Feliciſſimo ſe junxerunt. Opto vos, fratres cariſſimi, ſemper bene valere & noſtri meminiſſe. Valete.

a *Carthaginem*) Fuit nuper vir quidam doctus & eruditus qui locum iſtum exiſtimans eſſe mendoſum cenſuit hanc vocem eſſe amovendam ab hoc loco & ſcribendum eſſe *Romam*. Et ſane argumenta ejus ita fortia ſunt & valida ut neceſſaria videatur hæc emendatio, quamvis omnes editiones & omnia vetera exemplaria, ut ipſe annotat & verum eſt, habeant *Carthaginem*. Quæ ſententia hinc quoque confirmari poſſe videtur quod epiſtola iſta ſcripta eſt in initiis ſchiſmatis Feliciſſimi, qui de Romano itinere cogitabat, ut in epiſtola 55. pag. 85. docet Cyprianus. Et ideo operæ pretium videbatur illum prævenire & admonere clerum Romanum ne ſe decipi ac falli ſineret fraude & perfidia hominis ſcelerati.

---

[a] EPISTOLA XXXIX.

Caldonii, Herculani, & ceterorum epiſtola ad Cyprianum de abſtento Feliciſſimo cum ſuis.

CALDONIUS cum Herculano & Victore collegis, item Rogatiano cum Numidico presbyteris. Abſtinuimus a communicatione Feliciſſimum & Augendum, item Repoſtum de B [b] extorribus, & Irenem Rutilorum, & Paulam [c] ſarcinatricem, quod ex [d] annotatione mea ſcire [e] debuiſti. Item abſtinuimus Sophronium, & ipſum de extorribus, Soliaſſum [f] budinarium.

a Hæc epiſtola, cujus duo tantum vetera exemplaria habui, unum ex bibliotheca mea, aliud ex urbe Gratianopolitana, primum prodiit ex typographia Manutii. Variæ ſunt autem opiniones ad quem vel ad quos ſcripta ſit. Ego non dubito quin ſit Caldonii reddentis Cypriano rationem eorum quæ ab eo & aliis vicariis collegis ſuis geſta fuerant adverſus Feliciſſimum & ſocios ejus. Itaque optima eſt lectio librorum qui habent *debuiſti*. Solus enim Caldonius ſcribit nomine ſuo & collegarum ſuorum. Arbitror autem litteras ſcriptas ad clerum Romanum habuiſſe aliam formam & explicaſſe latius, ut par erat, cauſam Feliciſſimi, addita porro fuiſſe nomina eorum qui ſe Feliciſſimo junxerant, uti Cyprianus præſcripſerat. Hanc meam opinionem confirmat codex Bodlejanus ab illuſtriſſimo epiſcopo Oxonienſi laudatus, in quo epiſtola iſta dicitur ſcripta ad Cyprianum. Ceterum aſſentiri non poſſum iis qui putant illam eſſe tabellam publice affixam & propoſitam in eccleſia Carthaginenſi. Eſt enim certo epiſtola Caldonii. Iſtud tamen non impedit quin aliquid ſimile publicatum ſit in eccleſia.

b *Extorribus*) Veteres libri & editio Manutii iſtic & paulo poſt habent *extorrentibus*. Quæ lectio confirmari poteſt ex iis quæ obſervata ſunt ſupra ad epiſt. 14. & 18.

c *Sarcinatricem*) Salmaſius ad ſcriptores hiſtoriæ auguſtæ pag. 408. ſcripſit *farcinatricem*, forte errore typographi. Nonius Marcellus: *Sarcinatricis, non, ut quidam volunt, ſarcitricis, quaſi a ſarciendo, ſed magis a ſarcinis, quod plurimum veſtium ſumant. Varro onos lyras: Homines ruſticos in vindemia incondita cantare ſarcinatricis in machinis.*

d *Annotatione*) id eſt ſubſcriptione. Vide noſtram collectionem Conciliorum pag. 1011. 1090.

e *Debuiſti*) Ita editio Manutii & libri veteres; Morellius & Pamelius poſuerunt *debuiſtis*, itemque editio Anglicana. Sed iſta lectio non eſt bona. Epiſtola enim eſt Caldonii ſcribentis, ut dixi, nomine ſuo & collegarum ſuorum ad Cyprianum. Rigaltius, tametſi poſuerit in contextu *debuiſtis*, in obſervationibus cenſet legendum eſſe *debuiſti*.

d *Budinarium*) Vetus liber meus habet *budianarium*. At Salmaſius in loco mox laudato cenſet reponi debere *butinarium* a voce Græca *βυτίνη* apud Heſychium, & inde dictum butinum, quod acetabulum ſignificat. Si ea conjectura eſſet certa, facile amplecterer opinionem Salmaſii, cum Quintilianus lib. 1. cap. 4. ſcribat quamdam cognationem eſſe inter litteras *r* & *d*, ac propterea facile exiſtimarem Cyprianum hic loqui de artifice acetabulorum ſive lagenarum, ut interpretatur Cangius, id eſt parvorum vaſorum in quibus reponuntur olea, vina, & alia liquida, præſertim cum voce *butina* utatur Joannes Damaſcenus a Cangio citatus. Plinius lib. 21. cap. 34. ſcribit, cum acetabuli menſura dicitur, ſignificari heminæ quartam partem, id eſt drachmas quindecim. Illuſtriſſimus epiſcopus Oxonienſis contendit legendum eſſe iſtic apud Cyprianum *burdonarium*, qua voce ſignificari mulionem ait. Sed hæc conjectura mihi non probatur, cum nihil in verbo *budinarium* exſtet ex quo ea ſumi poſſit, præſertim cum burdonarii nuſpiam reperiantur apud auctores linguæ Latinæ. Si genus illud farciminis quod nos vocamus bodinos fuiſſet olim in Africa & vocabulum accedens ad noſtrum vulgare deprehendi poſſet in aliquo veteri ſcriptore, abſoluta res eſſet. Verum nihil iſtiuſmodi reperio.

EPISTOLA XL.

Ad plebem de quinque presbyteris ſchiſmaticis factionis Feliciſſimi.

CYPRIANUS plebi univerſæ ſalutem. Quamquam, fratres cariſſimi, [a] Virtius fideliſſimus atque integerrimus presbyter, item Rogatianus & Numidicus presbyteri confeſſores & gloria divinæ dignationis illuſtres, ſed & diaconi boni viri & [b] eccleſiaſticæ adminiſtrationi per omnia obſequia devoti, cum ceteris miniſtris plenam vobis præſentiæ ſuæ diligentiam [c] præbeant, & exortationibus aſſiduis ſingulos corroborare, ſed & lapſorum mentes conſiliis ſalubribus regere & reformare non deſinant, tamen ego quantum poſſum admoneo & quomodo poſſum viſito vos litteris meis. Litteris, inquam, fratres cariſſimi. Hoc enim [d] quorumdam presbyterorum malignitas & perfidia perfecit ne ad vos ante diem Paſchæ venire licuiſſet, dum [e] conjurationis ſuæ memores, & antiqua illa contra epiſcopatum meum immo contra ſuffragium veſtrum & Dei judicium venena retinentes inſtaurant [f] veterem contra nos impugnationem ſuam, & ſacrilegas machinationes inſidiis ſolitis denuo [g] renovant. Et quidem de Dei providentia, nobis hoc nec volentibus nec optantibus, immo & [h] ignoſcentibus & tacentibus, pœnas quas meruerant [i] pependerunt, ut a nobis non ejecti [k] ultro ſe ejicerent, ipſi in ſe pro conſcientia ſua ſententiam darent, ſecundum veſtra & divina ſuffragia conjurati & ſcelerati de eccleſia ſponte ſe pellerent. Nunc apparuit Feliciſſimi factio unde veniſſet, quibus radicibus & quibus viribus ſtaret. Hi fomenta olim quibuſdam confeſſoribus & hortamenta tribuebant ne concordarent cum epiſcopo ſuo, ne eccleſiaſticam diſciplinam cum fide & quiete juxta præcepta dominica continerent, ne confeſſionis ſuæ gloriam incorrupta & immaculata converſatione ſervarent. Ac ne parum fuiſſet corrupiſſe quorumdam confeſſorum mentes & [l] contra ſacerdotium Dei portionem ruptæ fraternitatis armare voluiſſe, nunc ſe ad lapſorum perniciem venenata ſua deceptione verterunt, ut ægros & ſaucios & ad capienda fortiora conſilia per calamitatem ruinæ ſuæ minus idoneos & minus ſolidos a medela vulneris ſui avocent, & intermiſſis precibus & orationibus quibus Dominus longa & continua ſatisfactione placandus eſt, ad exitioſam temeritatem mendacio captioſæ pacis invitent. Sed oro vos, fratres, vigilate contra inſidias diaboli, & pro veſtra ſalute ſolliciti contra mortiferam fallaciam diligentius excubate. Perſecutio eſt hæc alia & alia tentatio. Quinque iſti presbyteri nihil aliud ſunt quam quinque primores illi qui edicto nuper magiſtratibus fuerant copulati ut fidem noſtram [m] ſubruerent, ut [n] gracilia fratrum corda ad letales laqueos prævaricatione veritatis averterent. Eadem nunc ratio, eadem rurſus everſio per quinque presbyteros Feliciſſimo copulatos ad ruinam ſalutis inducitur, ut non rogetur Deus, nec qui negavit Chriſtum, eumdem Chriſtum quem negaverat deprecetur, poſt culpam criminis tollatur & pœnitentia, nec per epiſcopos

a *Virtius*) Ita ſcripſi ſecutus editionem Manutii, & quia ita ſcriptum vidi in multis codicibus antiquis. Quædam editiones & quidam libri veteres habent *Briccius*. Iſta ſunt levioris momenti. Et tamen erant annotanda.

b *Eccleſ. adminiſt.*) Quidam libri veteres habent *eccleſiaſticæ diſciplinæ adminiſtrationi*.

c *Præbeant*) Codex Fuxenſis *præſtent*.

d *Quorumdam presb.*) Nominantur in epiſtola 55. pag. 84. quam conſule.

e *Conjurationis*) Agitur hic de cauſa Feliciſſimi, ut patet etiam ex his quæ ſequuntur & ex epiſtola 42. pag. 57. *Quantum vero hic & ad præsbyterorum quorumdam & Feliciſſimi cauſam pertinet &c.*

f *Veterem contra nos*) Cum Pontii diaconi teſtimonio conſtet quoſdam ſe oppoſuiſſe electioni Cypriani, hinc colligi poſſe videtur Feliciſſimum fuiſſe ex illorum numero, & fortaſſe principem illius factionis.

g *Renovant*) Revocavimus antiquam lectionem, quæ nititur auctoritate plurium veterum librorum. Rigaltius poſuit *revocant*, quia ita ſcriptum invenit in Fuxenſi. Ea vero lectio exſtat etiam in Michaelino & in Lamoniano. Ceteri & editiones Rigaltiana antiquiores habent uti nos repoſuimus. Et tamen Angli maluerunt ſequi editionem Rigaltii, nullam interim iſtius ſuæ opinionis teſtimonium referentes ex libris veteribus, immo plura adducentes in favorem antiquarum editionum. Reinhartus quoque retinuit editionem Rigaltii.

h *Ignoſcentibus*) In uno codice Anglicano ſcriptum eſt *ignorantibus*. Quo etiam modo in margine libri ſui impreſſi ſcripſit Nicolaus Faber.

i *Pependerunt*) Non admonerem omnes antiquas editiones & omnia fere vetera exemplaria præferre hanc lectionem, niſi Rigaltius edidiſſet *rependerunt*. Quæ ſane lectio nititur auctoritate codicis Veronenſis, & illius quem habui ex monaſterio ſancti Eligii Attrebatenſis.

k *Ultro*) Codex ſancti Arnulphi habet *ipſi*.

l *Contra ſacerdotium*) In uno codice Vaticano & in Lamoniano legitur *adverſus diſpoſitionem Domini & contra ſacerdotium Dei*. Ubi admoneri convenit hanc lectionem non reperiri in codice Thuano, neque in Foſſatenſi, in quibus Angli dixerunt eam exſtare.

m *Subruerent*) Ita omnes libri veteres & editiones Rigaltiana antiquiores, ſi tres priores excipias, in quibus legitur *obruerent*. Solus ex codicibus a me viſis Fuxenſis habet *ſubverterent*. Scio tamen ita quoque ſcriptum fuiſſe in Veronenſi. Verum alia lectio mihi magis placet, eam porro liquet adjuvari ex lectione antiquarum editionum.

n *Gracilia*) In codice Veronenſi & in uno Anglicano ſcriptum eſt *fragilia*. Sic etiam ſcripſit Nicolaus Faber in margine libri ſui impreſſi. In codice Lamonii legitur *gracilium*, tamquam ſi iſtud referendum eſſet ad fratres.

pos & ſacerdotes Domino ſatisfiat, ſed relictis Domini ſacerdotibus contra evangelicam diſciplinam nova traditio ſacrilegæ inſtitutionis exſurgat, cumque ſemel placuerit tam nobis quam confeſſoribus & [a] clericis urbicis, item univerſis epiſcopis vel in noſtra provincia vel [b] trans mare conſtitutis ut nihil innovetur circa lapſorum cauſam, niſi omnes in unum convenerimus & collatis conſiliis cum diſciplina pariter & miſericordia temperatam ſententiam fixerimus; contra hoc conſilium noſtrum rebellatur, & omnis ſacerdotalis auctoritas & poteſtas factioſis conſpirationibus deſtruatur. Quas nunc pœnas patior, fratres cariſſimi, quod ipſe ad vos in præſentiarum venire non poſſum, ipſe ſingulos aggredi, ipſe vos ſecundum Domini & evangelii ejus magiſterium cohortari. Non ſuffecerat exſilium jam biennii & a vultibus atque ab oculis veſtris lugubris ſeparatio, dolor jugis & gemitus, qui me ſolum ſine vobis continua lamentatione diſcruciat, lacrimæ diebus ac noctibus profluentes quod ſacerdoti, [c] quem tanto amore & ardore feciſtis, necdum vos ſalutare, necdum complexibus veſtris inhærere contingat. Acceſſit hic tabeſcenti animo noſtro dolor major, quod in tanta ſollicitudine ac neceſſitate excurrere ad vos ipſe non poſſum, dum per minas & per inſidias perfidorum cavemus ne advenientibus nobis tumultus illic major oriatur, & cum [d] paci & tranquillitati epiſcopus providere in omnibus debeat, ipſe materiam ſeditioni dediſſe & perſecutionem denuo exacerbaſſe [e] videatur. Hinc tamen, fratres dilectiſſimi, hinc admoneo pariter & conſulo ne perniciosis vocibus temere credatis, ne fallacibus verbis conſenſum facile commodetis, ne pro luce tenebras, pro die noctem, pro cibo famem, pro potu ſitim, venenum pro remedio, mortem pro ſalute ſumatis. Ne ætas vos eorum nec auctoritas fallat, qui ad duorum presbyterorum veterem nequitiam reſpondentes, ſicut illi Suſannam pudicam corrumpere & violare conati ſunt, ſic & hi adulterinis doctrinis eccleſiæ pudicitiam corrumpere & veritatem evangelicam violare conantur. Clamat & dicit Dominus: *Nolite audire ſermones pſeudoprophetarum, quoniam viſiones cordis eorum ſtruſtrantur eos. Loquuntur, ſed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abjiciunt verbum Domini: Pax erit vobis.* Pacem nunc offerunt qui ipſi non habent pacem. In eccleſiam lapſos reducere & revocare promittunt qui de eccleſia receſſerunt. Deus unus eſt, & Chriſtus unus, & una eccleſia, & cathedra una [f] ſuper petram Domini voce fundata. Aliud altare conſtitui aut ſacerdotium novum fieri præter unum altare & unum ſacerdotium non poteſt. Quiſquis alibi collegerit ſpargit. Adulterum eſt, impium eſt, ſacrilegum eſt quodcunque humano furore inſtituitur ut diſpoſitio divina violetur. Procul ab hujuſmodi hominum contagione diſcedite, & ſermones eorum velut [g] cancer & peſtem fugiendo vitate, præmonente Domino & dicente: *Cæci ſunt duces cæcorum. Cæcus autem cæcum ducens ſimul in foveam cadent.* Intercedunt precibus veſtris, quas nobiſcum diebus ac noctibus Deo funditis ut eum juſta ſatisfactione placetis. Intercedunt lacrimis veſtris, quibus commiſſi delicti crimen abluitis. Intercedunt

Eph. 4.

Dan. 13.

Hier. 23.

2. Tim. 2.

Matt. 15.

a *Clericis urbicis*) id eſt Romanis, quia Urbis vocabulo olim intelligebatur Roma gentium domina, ut ait Quintilianus lib. 6. cap. 3. & lib. 8. cap. 12. Optatus lib. 1. *Zephyrino urbico*, & lib. 3. *urbica commoratio*, & apud Victorem Vitenſem lib. 1. cap. 8. *urbici captivi*. Vide Heriberti Roſweydi notas in Divum Paulinum pag. 745. In præfatione ſymboli editi in concilio Toletano primo legitur *cum præcepto Papæ urbis Romæ Leonis*. At in tribus antiquiſſimis & præſtantiſſimis codicibus manuſcriptis, uno illuſtriſſimæ eccleſiæ Lugdunenſis, altero qui fuit Leidradi archiepiſcopi Lugdunenſis, & cenſetur nunc in bibliotheca Seguieriana, tertio bibliothecæ Colbertinæ, in quibus continetur vetus collectio canonum facta, ut opinor, paulo poſt concilium Toletanum duodecimum, in tribus, inquam, codicibus illis deeſt vox *Romæ*, & legitur ſimpliciter *cum præcepto Papæ Urbis Leonis*. Exſtat Hieronymi epiſtola ad Paulum urbicum, quæ incipit *Nudiuſtertius*, & in epiſtola Auguſtini ad Caſulanum legitur *ſermonem cujuſdam urbici*. Apud Burchardum lib. 3. cap. 226. Juonem par. 3. cap. 270. & Gratianum diſt. 2. de conſecr. reperitur quoddam decretum *ex concilio urbico* quod ſic habet: *In altari in quo epiſcopus Miſſam celebravit, presbyter eodem die aliam celebrare non præſumat.* quod etiam reperitur in canone decimo ſynodi Autiſſiodorenſis ſub Aunachario. Et tamen non ſemper verum eſt vocabulum urbici ſignificare civem Romanum. In epiſtola quippe Evodii ad Auguſtinum civis quædam cujuſdam oppidi Africæ vocatur urbica, id eſt civis illius loci: *Sed ecce poſt biennium quædam vidua honeſta urbica de Frigentibus.*

b *Trans mare*) id eſt Romam. Inde appellationes tranſmarinæ poſtea vetitæ in codice canonum eccleſiæ Africanæ, & ut epiſcopi Africæ tr[illegible]re non proficiſcantur niſi conſulto primæ [illegible] quod & ipſum confirmatum eſt a Papa Innocentio. Etiam tranſmarina judicia prohibita. Vide codicem canonum eccleſiæ Africanæ cap. 23. 25. 56. 94.

c *Quem tanto amore*) Codex ſancti Eligii Attrebatenſis, *quem tanto honore & amore feciſtis*, Fuxenſis, *tanto ardore*, *pari dolore*. Ubi videtur legendum *pari honore*. Vide Pontium diaconum ubi agit de electione Cypriani.

d *Paci & tranq.*) Omnes fere libri veteres habent *pacem & tranquillitatem*.

e *Videatur*) Codex Lamonii *videamur*.

f *Super petram*] Veteres editiones & XVII. libri veteres ita ſcribunt. Manutius poſuit *Petrum*. Atque eam lectionem retinuit Pamelius, teſtatus tamen aliam reperiri in codicibus antiquis. Hinc propagata eſt in poſteriores editiones, etiam in Anglicanam. Sane verum eſt quod adnotat Pamelius alibi frequentiſſime Cyprianum dicere eccleſiam eſſe fundatam ſuper Petrum, adeoque mirum non eſſe ſi etiam iſtic eo modo loquatur. Ego non diſputo an eccleſia fundata ſit ſuper Petrum. Id enim ſcio ſenſiſſe Cyprianum. Sed ajo iſtic retinendam eſſe lectionem quam major veterum librorum numerus & veteres editiones præferunt. Petram quippe fuiſſe Chriſtum & ſuper hanc petram fundatam eſſe eccleſiam nemo ambigit. Qua de re vide quæ notamus infra ad librum de unitate eccleſiæ. Ceterum ex prava lectione quæ irrepſit in hunc locum potuit auctor epiſtolæ ſecundæ Pelagii II. ad epiſcopos Iſtriæ accepiſſe quod ſcripſit, *qui cathedram Petri, ſuper quem fundata eſt eccleſia, deſerit.*

g *Cancer*) Duo libri veteres præferunt *cancerem*, alii quatuor *cancrum*. Michaelinus *cancerum vel cancrum*. Ego retinui vulgatam lectionem, quam plerique codices exhibent, quia locus iſte ita vulgo citatur.

dunt pauci quam vere & fideliter de Domini misericordia postulatis, nec sciunt scriptum esse: *Et propheta ille aut somnium somnians, ille qui locutus est ut errare te faceret a Domino Deo tuo,* [a] *interficietur*. Nemo vos, fratres carissimi, erra[e b] a Domini viis faciat. Nemo vos Christianos ab evangelio Christi rapiat. Nemo filios ecclesiæ de ecclesia tollat. [c] Pereant sibi soli qui perire voluerunt. Extra ecclesiam soli remaneant qui de ecclesia recesserunt. Soli cum episcopis non sint qui contra episcopos rebellarunt. Conjurationis suæ pœnas soli subeant qui olim secundum vestra suffragia, [d] nunc secundum Dei judicia, sententiam conjurationis & malignitatis suæ subire meruerunt. Monet nos Dominus in evangelio suo dicens: *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis*. Qui mandatum Dei rejiciunt & traditionem suam statuere conantur fortiter a vobis & firmiter respuantur. Sufficiat lapsis [e] ruina una. Nemo volentes surgere sua circumventione præcipitet. Nemo jacentes, pro quibus nos rogamus ut Dei manu & brachio subleventur, prosternat gravius & deprimat. Nemo semianimes & ut salutem suam pristinam recipiant deprecantes ab omni spe salutis avertat. Nemo nutantibus lapsus sui caligine omne itineris salutaris lumen exstinguat. Instruit apostolus dicens: *Si quis aliter docet, &* [f] *non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi & doctrinæ ejus, stupore elatus,* [g] *discede ab hujusmodi*. Et iterum dicit ipse: *Nemo vos decipiat inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios* [h] *contumaciæ. Nolite ergo esse participes eorum*. Non est quod, decepti inanibus verbis, pravitatis eorum incipiatis esse participes. Discedite a talibus, quæso vos, & acquiescite consiliis uostris, qui pro vobis quotidie continuas Domino preces fundimus, qui vos ad ecclesiam revocari per Domini clementiam cupimus, qui de Deo pacem plenissimam prius matri, tum & filiis ejus oramus. Cum precibus atque orationibus nostris vestras quoque orationes & preces jungite, cum fletibus nostris vestras lacrimas copulate. Vitate lupos, qui oves a pastore secernunt. Vitate linguam diaboli venenatam, qui ab initio mundi fallax semper & mendax mentitur ut fallat, blanditur ut noceat, bona promittit ut malum tribuat, vitam pollicetur ut perimat. Lucent nunc quoque verba ejus, & venena manifesta sunt. Pacem pollicetur, ne perveniri possit ad pacem. Salutem promittit, ne qui deliquit veniat ad salutem. Ecclesiam spondet, quando id agat ut qui illi credit in totum ab ecclesia pereat. [i] Nunc est, fratres dilectissimi, ut & qui statis fortiter perseveretis, & stabilitatem vestram gloriosam, quam in persecutione renuistis, perpetua firmitate servetis, & si qui circumveniente adversario lapsi estis, in secunda hac tentatione spei & paci vestræ fideliter consulatis, & ut vobis Dominus ignoscat, a sacerdotibus Domini non recedatis, cum scriptum sit: *Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille*. Persecutionis istius novissima hæc est & extrema tentatio, quæ & ipsa cito Domino protegente transibit, ut [k] repræsenter vobis post Paschę diem cum collegis meis; quibus præsentibus, secundum arbitrium quoque vestrum & [l] omnium nostrum commune consilium, sicut semel placuit, ea quæ agenda sunt disponere pariter & limare poterimus. Si quis autem pœnitentiam agere & Deo satisfacere detrectans [m] ad Felicissimi & satellitum ejus partes [n] concesserit, & se hæreticæ factioni conjunxerit, sciat se postea ad ecclesiam redire & cum episcopis & plebe Christi communicare non posse. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & circa Domini [o] misericordiam exorandam continuis nobiscum precibus insistere.

a *Interficietur*) Hæc vox deest in antiquis editionibus & in omnibus antiquis codicibus quibus usus sum. Scio tamen illam fuisse in Veronensi & in Neapolitano uno. In codice Lamonii scriptum est *morietur*, eodem sensu. In uno meo vetere legitur, *ut errare te faceret a Domino tuo, & cetera*. Ex quo facile est colligere addenda fuisse nonnulla in hoc loco. Itaque cum plura addenda fuerint, non sufficiebat addere vocem *interficietur* aut *morietur*. Erasmus primus scripsit *interficietur*. Addendus autem erat integer locus ex cap. 13. Deuteronomii, aut edendus ut exstat in veteribus libris, omissa voce illa.

b *A Domini viis*) Hæc est lectio multorum veterum exemplarium & editionis Manutianæ.

c *Pereant sibi soli*) Nescio an sit præferenda lectio unius ex vetustis codicibus bibliothecæ regiæ, in quo legitur *pereant illi soli*.

d *Nunc secundum*,) Ita editio Manutii & septem libri veteres. In recentiore Remigiano, *& secundum*. Male in Sorbonico *nec*, in Eligiano *non*. In antiquis editionibus & in sex antiquis codicibus scriptum est *olim secundum Dei judicia*.

e *Ruina una*) Ita XVI. libri veteres & editio Manutiana. Veteres editiones & tria exemplaria vetera habent *ruina sua*.

f *Non acq. sa. verbis*) Sex libri veteres, *non acquiescit sanis sermonibus*. Sic etiam in editione vulgata epistolæ sancti Pauli ad Ephesios.

g *Discede ab hujusmodi*) Ita scriptum vidi in XIV. exemplaribus antiquis. Reliqua multum variant.

h *Contumaciæ*) Ita etiam epist. 64. pag. 112. & in libro de unitate ecclesiæ pag. 202. Vide annotationes Erasmi ad hunc locum Pauli.

i *Nunc est, fratres*) Veteres editiones habent. *Nunc curandum est, fratres*. Editio Manutiana expunxit vocem *curandum*. Ea vero deest in quinque antiquis exemplaribus, & videtur esse ex glossemate.

k *Repræsenter*) Quatuor libri veteres habent *repræsentem me*.

l *Omnium nostrum*) In plerisque vetustis exemplaribus scriptum est *animi nostri*.

m *Ad Felicissimi*) Veteres editiones ante Manutianam & septem vetera exemplaria præferunt *ad infelicissimi*. Manutius & Morellius & octo item exemplaria vetera, *in felicissimi*. Alia duo vetera, *ad felicissimi*.

n *Concesserit*) Codex Fuxensis, *consenserit*.

o *Misericordiam*) Codex Lætiensis, *clementiam*. Sed postrema ista pars deest in codice sancti Arnulphi.

[a] EPISTOLA XLI.

Ad Cornelium, quod ordinationem Novatiani non receperit.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. A Venerunt ad nos, [b] frater carissime, [c] missi a Novatiano [d] Maximus presbyter & Augendus diaconus & [e] Machæus quidam & Longinus. Sed enim cum ex litteris quas secum ferebant & ex eorum sermone atque assseveratione Novatianum episcopum factum comperissemus, illicitæ & contra ecclesiam catholicam factæ ordinationis pravitate commoti, a communicatione eos nostra statim cohibendos esse censuimus, refutatis interim ac retusis quæ obstinate ac pertinaciter asserere tentabant. Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me convenerant exspectavimus adventum collegarum nostrorum [f] Caldonii & Fortunati, quos ad te nuper & ad coepiscopos nostros qui ordinationi tuæ affuerant legatos miseramus, ut eis adventantibus & rei gestæ veritatem reportantibus, majore auctoritate [g] & lucida per eos probatione partis adversæ improbitas [h] frangeretur. Supervenerunt vero [i] Pompejus & Stephanus collegæ nostri, qui & ipsi quoque ad instruendos [k] istinc nos manifesta secundum B gravitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt, ut nec necesse fuerit audiri ultra eos qui a Novatiano venerant missi. Qui cum [l] in statione invidiosis quoque

[a] *Frater carissime*) In illa christianorum simplicitate quæ primis ecclesiæ sæculis vigebat, christiani omnes, etiam episcopi, inter sese mutuo vocabant fratres, nullo discrimine inter episcopum Romanum & ceteros, uti notavit Erasmus ad epistolam 52. & nos quoque diximus in notis ad epistolam Gregorii Papæ IV. apud Agobardum. Sequentibus sæculis illud mutatum est, & jamdiu invaluit ut Romanus episcopus ceteros appellet fratres, illum episcopi vocent patrem, Et tamen Joannes Launojus Doctor theologus Parisiensis referens in historia collegii Navarræ pag. 539. epistolam Gerardi Macheti episcopi Castrensis ad Ægidium Laqueatorem, vulgo *Le Lasseur*, Referendarium Papæ, quam is falso putavit scriptam fuisse ad Papam, notat etiam per eas tempestates, id est, ævo Caroli VII. regis Francorum, episcopis liberum fuisse Romanum pontificem appellare fratrem, quia Gerardus in initio illius epistolæ ait, *Ingratus merito viderer, frater carissime*, & tamdiu id fore liberum quamdiu Romanus pontifex alios episcopos appellabit fratres, fratrem enim esse alicujus fratris fratrem. Viri optimi error ortus est ex eo quod nomina eorum ad quos Gerardus scribit non sunt posita in titulo epistolarum, ut vulgo fieri solet, sed post epistolam, quemadmodum Mabillonius in suo itinere Italico, p. 45. adnotat visos a se esse plurimos epistolarum codices in quibus inscriptio non ponitur in fronte epistolarum, sed in calce. Itaque quia post epistolam 110. Macheti, quæ scripta est ad Papam, Launojus scriptum videbat *Sanctissimo Domino nostro Papæ*, existimavit epistolam postquam sequebatur hæc inscriptio, scriptam esse ad Papam, cum scripta sit, ut antea dixi, ad Ægidium Laqueatorem Referendarium Papæ, ad quam etiam referenda est epistola 112. in qua Referendarium Papæ episcopus pro more illorum temporum vocat fratrem. Ista ego, data occasione, putavi admoneri debere. Codex autem epistolarum Gerardi quo Launojus utebatur, si quis eum consulere velit, extat nunc in bibliotheca Colbertina, in eam delatus beneficio Canonicorum illustrissimæ ecclesiæ sancti Martini Turonensis. De Ægidio interim illud quoque dicam per transennam, fuisse illum Narbonensis ecclesiæ Canonicum & Consiliarium regis Franciæ in sua suprema parlamenti Tolosæ curia, uti scriptum est in necrologio ecclesiæ Narbonensis, ubi sepultus est anno 1484. mense Martio.

[b] *Missi a Novatiano*) Hujus legationis mentio habetur in epistola 55. pag. 83.

[c] *Maximus presb.*) partis Novati, ut docet epistola Papæ Cornelii ad Fabium Antiochenum apud Eusebium. Postea rediit ad ecclesiam. Sic docent eadem epistola Cornelii & gesta pontificalia ex fastis Cuspiniani edita ab Ægidio Bucherio & ex codice Nicolai Fabri Peirescii laudato a Rigaltio in observationibus suis ad epistolam 67. sancti Cypriani. Ita enim illic scriptum est in Cornelio: *Sub episcopatu ejus Novatus extra ecclesiam ordinavit Novatianum in urbe Roma & Nicostratum in Africa. Hoc facto, confessores qui se separaverunt a Cornelio, cum Maximo presbytero, qui cum Moyse fuit, ad ecclesiam sunt reversi.* Sic etiam in gestis pontificalibus quæ tribuuntur Anastasio bibliothecario. Ad eos videntur datæ epistolæ duæ Dionysii episcopi Alexandrini scriptæ ad quosdam confessores partis Novatiani qui ad ecclesiam redierant apud Eusebium lib. 6. cap. 46. Sed quæ in gestis pontificalibus dicuntur de ordinatione Novatiani & Nicostrati habent aliquam difficultatem. Quomodo enim Novatus, qui non erat episcopus, potuit ordinare Novatianum & Nicostratum? Ordinavit eos nimirum eo modo quo Felicissimum factum fuisse ab eo diaconum scribit Cyprianus in epistola 49. p. 63. id est factione sua eum constituit diaconum. Vide annales Cyprianicos ad annum 250. §. 21.

[d] *Machæus*) Multum variant vetera exemplaria in nomine istius hominis. Et quamquam non sit magnum operæ pretium, admonebo illum alicubi nominari Matthæum, alibi Macaheum, Machæum, & Machæum. Retinui autem lectionem quæ nititur majori numero veterum exemplarium.

[e] *Caldonii & Fort.*) episcoporum ecclesiæ Africanæ, qui Romam missi fuerant ut inquirerent quid actum fuisset in ecclesia Romana post mortem Fabiani, ut patet etiam ex duabus epistolis sequentibus.

[f] *Lucida*) Hanc lectionem inveni in undecim libris antiquis. Alii septem antiqui præferunt *elucida*. Ego priorem lectionem puto esse meliorem, tum quia eam exhibent plerique libri veteres optimi, tum quia vox *elucida* non est admodum Latina. Eam tamen habent editiones Spirensis, Veneta vetus, & Morelliana. Ceteræ usque ad Rigaltianam habent *elucidata*. Rigaltius & Angli post eum scripserunt *elucida*. Reinhartus maluit *elucidata*.

[g] *Frangeretur*) Codex Gratianopolitanus, *retunderetur*.

[h] *Pompejus & St.*) Vide epist. 45. & 74.

[i] *Istinc*) Ita restituimus ex fide sex veterum exemplarium. Nam alii aut nihil habent, aut habent *istic*. Melior autem videtur esse lectio quam nos inducimus, ut sensus sit Pompejum & Stephanum istinc, id est ex urbe Romana, manifesta testimonia retulisse de legitima electione Cornelii & falsa ordinatione Novatiani. Quamquam vos *istic* habet in eo loco parem significationem, ut infra epist. 49.

[k] *In statione*) Plerique libri veteres & veteres editiones non agnoscunt præpositionem. Primus eam adjecit Manutius. Hunc locum Lombertus vertit *en pleine assemblée*. Alii viderint an recte. In codice Remensi sancti Dionysii legitur *infestatione*, errore, ut arbitror, librarii. Vide quæ notantur ad epistolam 46.

[l] *Famam*) Hæc est lectio veterum editionum &

que conviciis & clamoribus turbulentis proruerent & flagitarent ut crimina quæ se afferre ac probare dicebant, publice a nobis & a plebe cognoscerentur, gravitati nostræ negavimus convenire ut collegæ nostri jam delecti & ordinati & laudabili multorum sententia comprobati ventilandam ultra [a] famam ore maledico & æmulantium voce pateremur. Et quia quibus refutati & compressi sunt & illicitis conatibus hæresim fecisse nudati sunt in epistolam congerere longum fuit, ex [b] Primitivo compresbytero nostro plenissime singula, quando ad vos venerit, audietis. Ac ne eorum furens audacia umquam desisteret, hic quoque in schismatis partes Christi membra distrahere & catholicæ ecclesiæ corpus scindere ac laniare nituntur, ut ostiatim per multorum domos vel oppidatim per quasdam civitates discurrentes obstinationis suæ & erroris sui sibi quærant comites. Quibus semel responsum dedimus nec mandare desistimus ut perniciosa dissensione & concertatione deposita, impietatem esse sciant matrem deserere, & agnoscant atque intelligant episcopo semel facto & collegarum ac plebis testimonio & judicio comprobato, alium constitui nullo modo posse; proinde si pacifice sibi ac fideliter consulunt, si se assertores evangelii Christi esse confitentur, prius ad ecclesiam revertantur. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

xii. veterum exemplarium. Manutius edidit *honorem maledica æmulantium voce*. At non ita Morellius, qui revocavit veterem lectionem. Rigaltius & Angli maluerunt editionem Manutii. Reinhartus imitatus est editionem Morellii. Manutianæ editioni consentit codex sancti Arnulphi Metensis.

b *Primitivo*) presbytero Romano, ut opinor. Ex epistola quippe 45. p. 59. apparet illum missum fuisse in Africam a Cornelio. In actis passionis sancti Stephani Papæ Primitivus nominatur inter duodecim clericos ecclesiæ Romanæ detentos jussu Valeriani Imperatoris. Alterius Primitivi mentio est in martyrologio Adonis V. Kal. Julii. Fuit is filius sanctæ Symphorosæ. Extat apud Gruterum vetus inscriptio VVormatiensis missa a Pithœo, in qua nominatur Victorina Primitiva. In collectione inscriptionum ecclesiæ sancti Pauli de Urbe pag. 174. mentio est Primitivi præfecti fabrorum, & alius ejusdem nominis pag. 12. & Primitivæ pag. 43. 55.

[a] EPISTOLA XLII.

Ad Cornelium de ordinatione ejus a se comprobata & de Felicissimo.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Quod servis Dei maxime sacerdotibus justis & pacificis congruebat, frater carissime, [b] miseramus nuper collegas nostros Caldonium & Fortunatum ut non tantum persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia sua & consilio omnium vestrum enitterentur quantum possent & elaborarent ut ad catholicæ ecclesiæ unitatem sciffi corporis membra componerent & Christianæ caritatis vinculo copularent. Sed quoniam diversæ patris [c] obstinata & inflexibilis pertinacia non tantum [d] radicis & matris sinum atque complexum recusavit, sed etiam glisente & in pejus recrudescente discordia [e] episcopum sibi constituit, & contra sacramentum semel traditum divinæ dispositionis & catholicæ unitatis adulterum & contrarium caput extra ecclesiam fecit, acceptis litteris tam tuis quam collegarum no-

a Mirum est quantum discrepantia sint vetera exemplatia & veteres editiones hujus epistolæ. Supervacaneum porro & inutile esset omnes differentias annotare. Afferam eas tantum quæ possunt esse alicujus momenti. Itaque si quid mutatum fuerit absque admonitione, scire volo lectores nihil mutatum fuisse absque auctoritate, nihil datum esse conjecturis.

Hanc epistolam auctor gestorum pontificalium ait scriptam a Cypriano fuisse in carcere, ut mox dicam, & missam per Celerinum lectorem. At Pearsonius in annalibus Cyprianicis putat hæc verba gestorum pontificalium intelligi de epistola 57. Falso, ut opinor. Nam in epistola missa per Celerinum agebatur de ordinatione Cornelii, de qua non agitur in epistola 57.

Recte observat idem vir clarissimus errorem esse in gestis pontificalibus eo loci ubi legitur epistolam illam conscriptam esse in carcere a sancto Cypriano. Verum non ideo existimandum est falsa prorsus esse & commentitia quæ istic tradit auctor horum gestorum. Error est, non falsitas. Emendatio facilis est. Quæ dicuntur de carcere referenda sunt ad Celerinum, quem constat in carcere tentum fuisse cum Moyse, Maximo, & Nicostrato, Urbano, & Sidonio. Is ergo litteras Cypriani accepit in carcere, & hinc misit ad Cornelium. Sic videtur restituendus sermo qui turbatus est in gestis. Sed quod addit idem vir clarissimus ex Adone, quod numerat inter frivola & inania sequentium temporum commenta, nimirum in epistola illa Cyprianum scripsisse ad Cornelium quanta pro fide & confessione Christi sustinuerit Celerinus, id vero magnam habet difficultatem. Ado enim non scribit hujus Celerini laudes fuisse in epistola qua probabat electionem Cornelii. Hæc sunt verba Adonis ad diem XVIII. Kal. Octobris: *Quo tempore beatus Cyprianus scribit ei de Celerino lectore, quanta pro fide & confessione Christi sustinuerit*. Ista ergo exstabant in alia quapiam epistola Cypriani qua caremus.

b *Miseramus nuper*) De hac Cypriani legatione ad Cornelium agens Marca l. 5. de concordia cap. 2. ait Caldonium & Fortunatum legatos Cypriani & concilii Carthaginensis missos esse ut quantum fieri posset enitterentur ad componendam consiliis suis ecclesiæ unitatem, quæ factione Novatiani scissa erat, & ut de Cornelii ordinatione quæ sibi essent comperta referrent ad Africanos.

c *Obstinata pertinacia*) Honorii Aug. constitutio adversus Pelagium & Cælestium: *Sed quia obstinatorum nimis pertinax malum ut constitutio geminaretur exegit*. Pertinacia sumitur ut plurimum in malam partem, ut monuimus in notis ad Capitularia pag. 1110.

d *Radicis*) In uno libro vetere scriptum est *moricis*.

e *Episcopum sibi*) Novatianum. Istud evenisse anno 254. scripsit Baronius, Pearsonius anno 251.

nostrorum, item adventantibus bonis viris & nobis carissimis collegis nostris Pompejo & Stephano, a quibus hæc omnia [a] cum lætitia communi adserta sunt firmiter & probata, secundum quod divinæ traditionis & ecclesiasticæ institutionis sanctitas pariter ac veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. Sed & per [b] provinciam nostram hæc eadem collegiis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandavimus. Quamquam mens nostra & propositum jam tunc fratribus & plebi illic universæ manifestatum fuisset, quando litteris nuper ab utraque parte susceptis tuas litteras legimus & episcopatus tui ordinationem singulorum auribus intimavimus. Honoris etiam communis memores & gravitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes ea quæ ex diverso in [c] librum ad nos transmissum congesta fuerant acerbationibus criminosis respuimus, considerantes pariter & ponderantes quod in tanto fratrum [d] numero religiosoque conventu, considentibus Dei sacerdotibus, & [e] altari posito, nec legi debeant nec audiri. Neque enim facile promenda sunt & incaute ac temere publicanda quæ [f] discordioso stilo scripta audientibus scandalum moveant & fratres longe positos ac trans mare constitutos incerta opinione confundant. Viderint qui vel furori suo vel libidini servientes, & divinæ legis ac sanctitatis immemores, vel jactitare interim gestiunt quæ probare non possunt, & cum innocentiam destruere atque expugnare non valeant, satis habent fama mendaci & falso rumore maculas [g] inspergere. Certe, quod præpositis & sacerdotibus congruit, danda opera est ut talia, cum a quibusdam scribuntur, per nos respuantur. Ubi enim erit quod discimus ac docemus scriptum esse: *Contine linguam tuam a malo, & labia tua ne loquantur insidiose?* Item alibi: *Os tuum abundavit malitia, & lingua tua complectebatur insidias, Sedens adversus fratrem tuum detrahebas, & adversus filium matris tuæ ponebas scandalum.* Item quod apostolus dicit: *Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus.* Porro hæc fieri debere ostendimus, si, quando talia quorumdam calumniosa temeritate conscripta sunt, legi apud nos non patimur. Et iccirco, frater carissime, cum ad me talia [h] de te & compresbyteris tecum considentibus scripta venissent quæ religiosam simplicitatem sonabant, nec ullis maledictorum & conviciorum latratibus perstrepebant, clero & plebi legi præcepi. Quod autem scripta collegarum nostrorum qui illic ordinationi tuæ affuerant desideravimus, non veteris moris obliti, novum aliquid quærebamus, nam satis erat ut tu te episcopum factum litteris nuntiares, nisi esset ex diverso discrepans factio, quæ criminosis & calumniosis commentis suis collegarum pariter ac fratrum plurimorum turbaret mentes et corda confunderet. Cui rei sopiendæ necessarium duximus ut scribentium nobis inde collegarum nostrorum firma et solida auctoritas pararetur: qui moribus ac vitæ et disciplinæ tuæ condigna litterarum suarum testimonia prædicantes, æmulis quoque et rerum vel novitate vel pravitate gaudentibus omnem ambigendi et discrepandi scrupulum sustulerunt, et secundum consilium nostrum salubri ratione libratum in hoc fluctu æstuantium fratrum mentes sincere ac firmiter tuum sacerdotium probaverunt. Hoc enim vel maxime, frater, et laboramus et laborare debemus ut unitatem a Domino et per apo-

Psal. 33. & 49.

a *Cum lætitia*) Ita omnia vetera exemplaria tam nostra quam Anglicana & omnes editiones ante Rigaltianam. Quare valde miror virum doctissimum auctoritatem codicis Beneventani, in quo scriptum esse ait *cum tristitia*, prætulisse consensui veterum exemplarium & editionum. Quamvis enim hæc lectio possit esse bona, referendo eam ad pertinaciam schismaticorum, tamen quia nullum aliud exemplar ei suffragatur, reliqua omnia repugnant, non puto eam præferri debere lectioni quæ tot auctoritatibus nititur, præsertim cum ea quam ego cum Reinharto revoco habeat optimum sensum, referendo illam ad Maximum, Urbanum, & ceteros schismaticos, quos fama erat, quamvis non admodum certa, rediisse ad ecclesiam. Quo nuntio accepto per litteras Caldonii & Fortunati & per relationem Pompeii & Stephani, surrexerat in clero Carthaginensi lætitia, quamvis non integra propter incertam famam, ut patet etiam ex epistola 46. pag. 60.

b *Provinciam nostram*) Infra epist. 45. pag. 59. *Sed quoniam latius fusa est nostra provincia. Habent enim Numidiam & Mauritaniam sibi cohærentes.* Hinc ergo collegerunt Angli per provinciam illic intelligi Africam, Numidiam, & Mauritaniam, quæ sedi Carthaginensi subjectæ erant. Certe Aurelius episcopus Carthaginensis ait in codice canonum ecclesiæ Africanæ c. 55. se cunctarum ecclesiarum sollicitudinem sustinere. Hanc porro Anglorum interpretationem adjuvare posse videtur lectio codicis Remensis sancti Dionysii, in quo legitur *provincias nostras*, Salvianus l. 4. c. 4. *Sciunt Africæ.*

c *Librum transmissum*) librum famosum missum adversus Cornelium. Vide quæ notantur ad epistolam 52. in causa Cornelii.

d *Numero*) Hæc vox deest in tribus libris veteribus. Certe superflua est.

e *Altari posito*) nimirum in concilio. Altaria porro tum tumultuaria fuisse valde probabile est propter infestationem inimicorum crucis Christi.

f *Discordioso stilo*) Codex Fuxensis, *discordiosis & inaudientibus*. Corbejensis, *discordia sint & in obaudientibus*. Sallustius in Jugurtha: *Nam vulgus, ut plerumque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum*. Sidonius l. 6. ep. 2. *domum discordiosam*, & lib. 9. epist. 3. *per conditiones discordiosas*.

g *Inspergere*) Codex Lamonii *impingere*. *Quare quod præpositis*.

h *Adversum te*) Hæc est lectio omnium editionum quæ antecesserunt Rigaltianam. Eam præferunt etiam omnes libri veteres. Est autem optima. Et tamen ego editionem Rigaltii, quæ habet *de te & de presbyteris tecum considentibus*, libenter præferrem, si tanta non esset veterum librorum & editionum repugnantia. Laudat autem illic Cyprianus adversarios Cornelii quod eum adversus eum ad se scripsissent, modeste tamen scripserunt, nec conviciorum plaustra in eum jecerant. Hunc puto esse verum sensum verborum Cypriani.

apoſtolos nobis ſucceſſoribus traditam quantum poſſumus obtinere curemus, & quod in nobis eſt [a] palabundas & errantes oves, quas quorumdam pervicax factio & hæretica tentatio a matre ſecernit, in eccleſiam colligamus; illis ſolis foris remanentibus qui in obſtinatione ſua vel furore [b] ſuperſederunt & ad nos redire noluerunt, diſcretionis & ſeparationis a ſe factæ & eccleſiæ derelictæ ipſi rationem Domino reddituri. Quantum vero hic ad presbyterorum quorumdam & Feliciſſimi cauſam pertinet quid hic actum ſit ut ſcire poſſes, litteras ad te collegæ noſtri manu ſua ſubſcriptas miſerunt, qui, auditis eis, quid ſenſerint, & quid pronuntiaverint, ex eorum litteris diſces; Melius autem, frater, facies, ſi etiam exempla litterarum quæ ad te legenda pro dilectione communi per Caldonium & Fortunatum collegas noſtros proxime miſeram, quæ de eodem Feliciſſimo & de presbyterio ejuſdem ad clerum iſtic necnon & ad plebem ſcripſeram legi illic fratribus jubeas, quæ & ordinationem & rationem rei geſtæ loquantur, ut tam iſtic quam illic circa omnia per nos fraternitas inſtruatur. Exemplaria autem eadem nunc quoque per [c] Mettium hypodiaconum a me miſſum & Nicephorum acolythum tranſmiſi. Opto te, frater cariſſime, ſemper bene valere.

a *Palabundas*) Ita quidam libri veteres. Alii habent *balabundas*, *belabundas*, *volabundas*, *vagabundas*, *errabundas*, prout placuit veteribus librariis.

b *Superſederunt*) Hanc lectionem prætulit editio Manutii. Morellius & Pamelius rejecerunt. Et tamen ea reperitur in viginti & tribus vetuſtis exemplaribus. Ea vero quæ habet *perſeveraverunt* inventa non eſt niſi in tribus. Sane duo & tres antiquiores editiones habent *ſuperſederunt vel perſeveraverunt*. Sed hic meminiſſe oportet obſervationis a me non uno loco factæ, veteres librarios, cum duas viderent varias lectiones, ambigerent autem utra earum retinenda eſſet, utramque poſuiſſe, lectori judicium integrum relinquentes. Itaque verisimile eſt vocem *perſeveraverunt*, quæ ſubſequitur vocem *ſuperſederunt* in his duobus codicibus & in antiquis editionibus, eſſe ex gloſſemate cujuſdam ſtudioſi explicare volentis quid in hoc loco ſignificaret vox *ſuperſederunt*. Pamelius, qui putabat hanc vocem non poſſe æquivalere voci *perſeveraverunt*, non dubitavit quin ex duabus lectionibus ſimul junctis in vetuſtis editionibus & in aliquot libris veteribus, cum una rejicienda eſſet, retineri debere ea quæ perſeverantiam ſignificabat. Et tamen videre poterat apud Nonium Marcellum ſuperſedere ſignificare *manere*, *perſeverare*, *quaſi in voluntate & conſilio ſidere*.

c *Mettium*) cujus etiam mentio eſt in epiſtola ſequenti. Quamquam autem exigui momenti ſit ſcire verum ejus nomen, admoneo tamen libris veteribus vocari Mettium, Meſſum, Meſſionem, Miſſium, & Merſium. Concordes enim non ſunt in ejus nomine libri veteres.

---

[a] EPISTOLA XLIII.

Ad eumdem, quod ad confeſſores a Novatiano ſeductos litteras fecerit.

CYPRIANUS Cornelio fratri ſalutem. Et religioſum [b] nobis & neceſſarium exiſtimavi, frater cariſſime, ad [c] confeſſores qui illic ſunt & Novatiani ac Novati obſtinatione & pravitate ſeducti de eccleſia receſſerunt litteras breves facere, quibus eos pro affectione mutua convenirem [d] ut ad matrem ſuam id eſt. eccleſiam catholicam revertantur. [e] Quas litteras tibi a Mettio hypodiacono legi prius mandavi, ne quis aliud me ſcripſiſſe fingeret quam quod meis litteris continetur. Mandavi tamen eidem [f] Mettio a me ad vos miſſo ut de tuo arbitrio rem gerat, & ſi eaſdem litteras confeſſoribus putaveris eſſe reddendas, ſunt eas tradat. Opto te, frater cariſſime, ſemper bene valere.

a Angli monuerunt hanc epiſtolam non eſse in editione Eraſmi. Quod non eſt verum. Monuerunt præterea illam haberi lib. 5. epiſt. 9. editionis Manutianæ. Sed errorem illum imputandum eſſe typographo valde puto, cum illa edita ſit lib. 2. epiſt. 9. illius editionis, quæ ſecuta eſt Eraſmicam.

b *Nobis*) Repoſui hanc lectionem, quia mihi viſa eſt melius convenire ſententiæ ſancti Cypriani. Alioqui enim alia, quæ habet *vobis*, bona eſt. Utraque multos habet bonos aſſertores. Prior nititur auctoritate xv. veterum exemplarium, & exſtat in editione Spirenſi, in veteri Veneta, in Eraſmica, & in Manutiana. Altera reperitur in octo codicibus antiquis & in editionibus Rembolti, Morelii, & Pamelii.

c *Confeſſores*) Moyſem & Maximum. Vide quæ ſupra dicta ſunt ad epiſtolam 41.

d *Ut ad mat.... revertantur*) Iſta deſunt in quinque libris veteribus. Vide epiſtolam 10.

e *Quas litteras*) Quatuor libri veteres habent, *quas litteras tibi a me miſſas per Mettium hypodiaconum*.

f *Mettio*) Varie admodum etiam hic ſcriptum eſt nomen iſtius hypodiaconi. Retinuimus vulgatam lectionem, ut in re parvi momenti. Alia frequenter in antiquis exemplaribus habet *Ethippo* vel *Ettio*. Vide quæ iſtic annotat Pamelius. De Mettia gente vide Joannem Triſtanum a ſancto Amantio in tomo ſecundo commentariorum pag. 465. 501.

EPI-

EPISTOLA XLIV.

Ad confessores Romanos, ut ad unitatem redeant.

CYPRIANUS Maximo & [a]Nicostrato & ceteris confessoribus salutem. Cum frequenter, carissimi, cognoveritis ex litteris meis quem & confessioni vestræ honorem & fraternitati connexæ dilectionem meo sermone servaverim, credatis quæso & acquiescatis his litteris meis, quibus vobis & actui ac laudibus vestris & scribo & simpliciter ac fideliter consulo. Gravat enim me atque contristat & intolerabilis perculsi pæne prostrati pectoris mœstitia perstringit, cum vos illic comperissem [b] contra ecclesiasticam dispositionem, contra evangelicam legem, contra institutionis catholicæ unitatem [c] alium episcopum fieri [d] consensisse, id est, quod nec fas est nec licet fieri, [e] ecclesiam aliam constitui, Christi membra discerpi, dominici gregis animum & [f] corpus unum discissa æmulatione lacerari. Quod quæso ut in vobis saltem illicitum istud fraternitatis nostræ discidium non perseveret, sed & confessionis vestræ & divinæ traditionis memores [g] ad matrem revertamini unde prodiistis, unde ad confessionis gloriam cum ejusdem matris exsultatione venistis. [h] Nec putetis sic vos evangelium Christi asserere dum vosmetipsos a Christi grege & ab ejus pace & concordia separatis, cum magis militibus glorioſis & bonis congruat intra [i] domestica castra consistere & intus positos ea quæ in commune tractanda sunt agere ac providere. Nam cum unanimitas & concordia nostra scindi omnino non debeat, quia nos ecclesia derelicta foras exire & ad vos venire non possumus, ut vos magis ad ecclesiam matrem & ad [k] nostram fraternitatem revertamini quibus possumus hortamentis petimus et rogamus. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

a *Nicostrato*) diacono ecclesiæ Romanæ, ut notat Pamelius. Erat ille socius Maximi, quem supra ad epistolam 41. diximus ad ecclesiam esse reversum. Nicostratus tamen non rediit, sed factus est episcopus in Africa factione Novatianorum.

b *Contra eccles.*) Duo libri veteres habent *divinam*, Quidam alii neque *ecclesiasticam* habent neque *divinam*. Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis ait sibi magis placere quod erat in membranis, *contra dispositionem Dei*.

c *Alium episcopum*) Novatianum, qui sedem apostolicam invasit post electionem Cornelii. Vide epistolam secundam Paciani ad Symphronianum & Henrici Valesii annotationes ad librum sextum Eusebii c. 43.

d *Consensisse*) In antiquis editionibus & in veteri libro sancti Eligii Attrebatensis legitur *censuisse*. De illis autem constat hic agi quos fugillat Pacianus in eadem epistola secunda ad Symphronianum.

e *Ecclesiam suam*) Quidam libri veteres habent *alteram*, eodem sensu.

f *Corpus unum*) Vox *unum*, quæ certe necessaria non est, & omitti potest absque ullo incommodo, deest in codice Gratianopolitano.

g *Ad mat. revertamini*) uti eos feciſſe diximus ad epistolam 41.

h *Nec putetis*) Duodecim codices antiqui nostri & sex Anglicani habent *Nec potestis*.

i *Domestica castra*) Quamvis sciam Juvenalem satyra 10. dixisse *castra domestica*, ego istic mallem *castra dominica*, ut dicit ipse Cyprianus in epistola 54 pag. 77. Prosper lib. 2. de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 6. *Sic in toto lepræ macula vitiati a castris dominicis etiam ipsi pulsi sunt*. Acta martyrum Donatistarum in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 57. *Ubi quisque hostem repererat, castra illic dominica collocabat*. Nicolaus Papa I. epist. 7. *ex laicis subito in dominicis castris impetu irrepere*. Cyprianus dixit *spiritalia castra* in epistola ad Donatum pag. 6. alibi sæpe *castra Christi* & *castra cælestia*. Lucifer Calaritanus in libro quod moriendum sit pro Dei filio: *Nisi e castris diaboli ad exercitum in cælestibus castris constitutum feceris transitum*.

k *Nostrum frat.*) Ita vetus editio Spirensis & aliæ. Remboltus posuit *vestram*, eaque lectio consentientes habet XVIII. libros nostros veteres & septem Anglicanos. Utraque lectio bona est.

[a]EPISTOLA XLV.

Ad Cornelium de Polycarpo Hadrumetino.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem, Legi litteras tuas, frater carissime, quas per Primitivum compresbyterum nostrum misisti, in quibus te comperi motum quod cum de Hadrumentina colonia [b] Polycarpi nomine ad te litteræ dirigerentur, postea quam nos ego & Liberalis in eumdem locum veniſſemus, cœpissent illuc ad presbyteros & diaconos litteræ dirigi. Quod scire te volumus & pro certo credere nulla id levitate aut contumelia factum. Sed cum statuissemus collegæ complures qui in unum convenimus ut legatis ad vos coepiscopis nostris Caldonio & Fortunato missis, omnia in-

a Rarissima sunt epistolæ istius vetera exemplaria. Pamelius nullum habuit. Nihilo ditiores fuerunt Anglii. Ego septem habui, Thuanum videlicet, Fossatense, Metense sancti Arnulphi, Beccense, Victorinum. Remense sancti Dionysii, & Fuxense.

b *Polycarpi*) episcopi Hadrumetini, cujus multa mentio apud Cyprianum. Interfuit concilio Carthaginensi de causa baptismi hæreticorum.

interim integra suspenderentur donec ad nos iidem collegæ nostri rebus illic aut ad pacem redactis aut pro veritate compertis redirent, presbyteri & diaconi in Hadrumetino consistentes, Polycarpo coepiscopo nostro absente, ignorabant quid nobis in commune placuisset. At ubi nos [a] in præsenti venimus, comperto consilio nostro, ipsi quoque id quod & ceteri observare cœperunt, ut in nullo ecclesiarum istic consistentium consensio discreparet. Quidam tamen mentes nonnumquam & animos sermonibus suis turbant, dum aliter quædam quam se habet veritas nuntiant. Nos enim singulis navigantibus, ne cum scandalo ullo navigarent, rationem reddentes, scimus nos hortatos eos esse ut ecclesiæ catholicæ radicem & matricem agnoscerent ac tenerent. Sed quoniam [b] latius fusa est nostra provincia, [c] habet enim Numidiam & [d] Mauritaniam sibi cohærentes, ne in Urbe schisma factum absentium animos incerta opinione confunderet, placuit ut per episcopos, retenta a nobis rei veritate, & ad comprobandam ordinationem tuam facta auctoritate majore, tunc demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino [e] in provincia ista positos litteræ fierent, sicuti fiunt, ut te universi collegæ nostri & communicationem tuam, id est, catholicæ ecclesiæ unitatem pariter & caritatem probarent firmiter ac tenerent. Quod divinitus evenisse & consilium nostrum providenter processisse gaudemus. Sic enim nunc episcopatus tui & veritas pariter & dignitas apertissima luce & manifestissima & firmissima comprobatione fundata est, ut ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, & ex relatione ac testimoniis [f] coepiscoporum Pompeii & Stephani & Caldonii ac Fortunati ordinationis tuæ & origo necessaria & ratio justa & glorioſa quoque innocentia ab omnibus noscereturr. Quod ut simul cum ceteris quoque collegis nostris stabiliter ac firmiter administremus, atque ut catholicæ ecclesiæ pacem concordiæ unanimitate teneamus, perficiet [g] divina dignatio ut Dominus, qui sacerdotes sibi in ecclesia sua [h] eligere & constituere dignatur, electos quoque & constitutos sua voluntate atque opitulatione tueatur, gubernantes inspirans, ac subministrans & ad improborum contumaciam frenandam vigorem & ad lapsorum fovendam pœnitentiam lenitatem. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

a *In præsenti*) Ita nos reposuimus ex auctoritate sex optimorum librorum & vetustiorum editionum pro eo quod Manutius & alii ediderunt *in præsentiam*.

b *Latius fusa provincia*) Epiphanius episcopus Salaminæ in Cypro scribens ad Joannem Hierosolymitanum, loquens de sua provincia, ait *eo quod grandis esset & late patet provincia*. Ea epistola exstat inter Hieronymianas.

c *Habet enim Numidiam*) Hæc est lectio veterum librorum, nisi quod aliqui habent *etiam* pro *enim*, vulgato veterum more in permutandis hisce conjunctionibus. Rigaltius ad epistolam 42. existimavit quæcumque istic dicuntur de Numidia & Mauritania esse insititia & ex margine in textum irrepsisse. Et tamen exstant in omnibus editionibus & in septem codicibus antiquis, id est in omnibus antiquis codicibus a me visis. Non video autem cur ista censeri debeant insititia. Certum quippe est Carthaginem, quæ erat æmula urbis Romæ, omnium intra Africam provinciarum obtinuisse principatum, uti scriptum est in l. 22. *De tironibus* in codice Theodosiano, & episcopum Carthaginensem habuisse sollicitudinem omnium ecclesiarum Africæ, ut ait Aurelius episcopus Carthaginensis in codice canonum ecclesiæ Africanæ, & omnes episcopos Afros, adeoque Numidas & Mauros, ad concilia episcopi Carthaginensis convenire solitos, ut patet etiam ex concilio sancti Cypriani. Ideo autem sanctus Cyprianus istic nominat Numidiam & Mauritaniam ut ostendat provinciam suam esse late diffusam, cum ea præter Africam proprie dictam haberet etiam Numidiam & Mauritaniam sibi cohærentes quæ & ipsæ latæ & diffusæ provinciæ erant. Numidiam tamen esse angustiorem Mauritania scribit Mela.

d *Mauritaniam*) Ita libri veteres & veteres editiones. Primus Manutius posuit *Mauritanias duas*. Hinc orta vulgaris editio. At in concilio sancti Cypriani mentio est episcoporum Africæ, Numidiæ, & Mauritaniæ, non vero Mauritaniarum. Manutianam tamen lectionem adjuvat Plinius, qui lib. 1. c. 2. & l. 13. cap. 15. nominat duas Mauritanias, itemque Tacitus libro primo historiarum, ubi mentio est duarum Mauritaniarum, & Martianus Capella lib. 6. in descriptione Africæ. Recte. Nam Dio Cassius lib. 6. tradit Claudium Imperatorem Mauritaniam subjectam Romanis in duas partes divisisse, Tingitanam & Cæsariensem. Herodianus lib. 7. nominat Numidiam & Mauritaniam Romanis subjectam. Vide Marcam cap. 87. libri de primatibus.

e *In prov. ista*) Codex sancti Arnulphi pro his habet *istic*.

f *Coepisc. Caldonii*) Festivi sunt qui illum ab Africa in Lusitaniam transiisse tradunt & illic episcopum Bracarensem fuisse.

g *Divina dignatio*) In codice sancti Arnulphi & in Carnotensi legitur *protectio*. Sic etiam Thuanus.

h *Eligere... sua*) Ista exciderunt in prima editione Veneta, cum tamen editor profiteatur in calce editionis suæ epistolas sancti Cypriani recognitas a se exactissime fuisse. Nemo est qui non aliquando labatur. Notantur sæpe errores magnorum virorum etiam a minus doctis.

[a] EPISTOLA XLVI.

Cornelii ad Cyprianum de confessoribus ad unitatem reversis.

CORNELIUS Cypriano fratri salutem. Quantam sollicitudinem & anxietatem [b] sustinuimus [c] de iis confessoribus qui dolo & malitia [d] hominis callidi & veteratoris fuerant circumventi & pæne decepti & abecclesia alienati, [e] tanta lætitia adfecti sumus & Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias egimus cum ii, [f] cognito suo errore, & intellecta hominis maligni velut serpentis astutia venenata, ad ecclesiam unde exierant, sicuti ipsi ex suo corde profitentur, simplici voluntate venerunt. Et primo quidem fratres nostri probatæ fidei, amantes pacem, unitatem optantes, tumorem illorum, [g] horum mollitiam nuntiabat, fide tamen non idonea, ut facile nobis credere daretur illos penitus esse mutatos. Postea vero quam Urbanus & Sidonius confessores ad compresbyteros nostros venerunt, affirmantes [h] Maximum confessorem & presbyterum secum pariter cupere in ecclesiam redire, sed quoniam multa præcesserant ab eis designata, quæ tu quoque a coepiscopis nostris & ex litteris meis cognovisti, ut non temere eis fides haberetur, ex ipsorum ore & confessione ista quæ per legationem mandaverant placuit audiri. Qui cum venissent, & a presbyteris quæ gesserant [i] exigerentur, novissime quod per omnes ecclesias litteræ calumniis & maledictis plenæ eorum nomine frequenter missæ fuissent, & pæne omnes ecclesias perturbassent, circumventos se esse affirmaverunt; nec quid in istis litteris inesset se scisse, tantummodo circumductos commisisse se quoque schismatica & hæreticis auctores fuisse ut paterentur ei manus quasi in episcopatum imponi. Qui, cum hæc & cetera eis fuissent exprobrata, ut abolerentur et de memoria collerentur deprecati sunt. Omni igitur actu ad me perlato, placuit contrahi [k] presbyterium. Adfuerunt etiam episcopi quinque, qui et hodie præsentes fuerunt, ut firmato consilio quid circa personam eorum observari deberet consensu omnium statueretur. Et ut motum omnium et consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestram perferri; quas et subjectas leges. His ita gestis, in presbyterium venerunt Maximus, Urbanus, [l] Sidonius, et Macharius, et plerique

a Hæc epistola ante editionem Manutianam dicebatur esse Cypriani ad Cornelium. Manutius emendavit. Manutium secutus est Pamelius. Itaque falsum est quod ait Rigaltius Pamelium ita scripsisse ex conjectura. Nam & ipse Pamelius admonet se lectionem illam inveniisse in codice Camberonensi & in editione Manutiana. Eadem exstat in libro Corbejensi, in quo post verba ex illo allata a Rigaltio sequitur: *Cornelius Cypriano fratri salutem*. Eadem exstat etiam in libro Gratianopolitano & in uno meo vetere, in quo, ut in Corbejensi, scriptum est: *Incipiunt rescripta Cornelii ad Cyprianum de schismaticis*. Octo illius vetera exemplaria habui. Angli unum tantum habuerunt ex bibliotheca Bodlejana. Ceterum nulla sancti martyris epistola gravius afflicta fuit per audaciam veterum librariorum quam ista.

b *Sustinuimus*) Codex Remensis sancti Dionysii addit *vel pudorem*.

c *De iis Confess.*) Maximo Nicostrato, ceteris, quorum mentio est in epistolis 41. & 42. Hunc autem Nicostratum valde puto diversum esse ab eo qui nominatur in epistola 48.

d *Hominis callidi*) Novatiani. Vide epistolam 43.

e *Tanta lætitia*) Ita idem codex Remensis & Fuxensis. In aliis sex & in vetustioribus editionibus scriptum est *tantam lætitiam adepti sumus*. Vide notas ad epistolam 42. pag. 432.

f *Cognito suo errore*) Retinuimus hanc lectionem, quia bonum sensum habet. Introducta est in editione Manutiana. Habetur autem etiam in codice Fuxensi. At sex libri veteres & editio Morelliana, quæ subsecuta est Manutianam, præferunt, *cum eos cognito suo errore intelligamus hominis maligni velut serpentis astutia venenata derelicta ad ecclesiam unde exierant*. Sic etiam fere veteres editiones.

g *Horum mollitiam*) Revocavimus veterem lectionem, quam Manutius eliminaverat, nescio quam ob causam. Est enim optima; eamque præferunt non solum veteres editiones, sed etiam octo antiqua exemplaria quibus nos utimur & Veronense, ex quo excerptæ variæ lectiones adscriptæ sunt margini editionis Manutianæ in meo exemplari. Sensus autem horum verborum is mihi videtur esse. Cum ageretur apud Cornelium de venia lapsorum, ille autem dubitaret an vere & ex animo rediissent ad ecclesiam, stantium vero fidem propterea interpellaret, ii retulerunt quosdam ex lapsis tumore inflatos esse, quia nimirum tormenta passi erant pro nomine Christi, adeoque hinc superbiam captabant, alios contra molles admodum esse, tristes, nimirum ob casum suum. Sunt enim molles in calamitate mortalium animi, ut scribit Tacitus. Hinc colligebat Cornelius testimonia non esse idonea ad probandum illos esse penitus mutatos. Itaque recte Rigaltius existimavit veram esse lectionem codicis Veronensis, in quo scriptum erat *fide tamen non idonea*.

h *Maximum*) de quo pluribus actum est ad epistolam 41. Pamelius scripsit illum passum esse martyrium sub Maximino. At in martyrologiis scriptum est id evenisse sub Valeriano. Vide Baronium ad diem 19. Nov.

i *Exigerentur*) Codex Gratianopolitanus, *interrogarentur*. Quæ lectio videtur esse melior. Sed alii codices & editiones repugnant.

k *Presbyterium*) id est presbyteros ecclesiæ Romanæ, consiliarios episcopi, absque quorum consilio nihil agere solebat episcopus. Aliud longe diversum significabat ea vox inclinante ecclesia Romana. Significabat enim tum donativum quod Papa recenter electus dabat Cardinalibus qui eum elegerant, uti dictum a nobis est in notis ad vitas Paparum Avenionensium pag. 1408. quibus nunc addo Benedictum Papam XII. dedisse Cardinalibus centum millia florenorum, uti scriptum est in tertia vita ejus pag. 220. & apud Odoricum Raynaldum an. 1334. §. 2. Guido Cardinalis de Malesicco testatur in suo testamento Benedictum Papam XIII. post assumptionem suam ad papatum promisisse unicuique Cardinalium quatuor mille florenos de camera, quos non solvit. Vide glossarium Latinum Cangii & notas R. P. Dionysii Sammarthani ad epistolam 31. libri secundi sancti Gregorii.

l *Sidonius*) Pamelius addidit *& Macarius*, ex conjectura

que fratres qui se eis adjunxerant, summis precibus desiderantes ut ea quæ ante fuerant gesta in oblivionem caderent, nullaque eorum mentio haberetur, proinde atque si nihil esset vel commissum vel dictum, invicem omnibus remissis, cur mundum & purum jam Deo exhiberent, sequentes evangelicam vocem dicentem beatos esse puros corde, [a] quoniam ipsi Deum videbunt. Quod erat consequens, omnis hic actus populo fuerat insinuandus, ut & ipsos viderent in ecclesia constitutos quos errantes & palabundos tamdiu viderant & dolebant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Una vox erat omnium gratias Deo agentium gaudium pectoris lacrimis exprimentes, complectentes eos quasi hodie pœna carceris fuissent liberati. Et ut ipsorum propria verba designem: Nos, inquiunt, Cornelium episcopum sanctissimæ catholicæ Ecclesiæ electum a Deo omnipotente & Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur. [b] Imposituram passi sumus. Circumventi sumus [c] perfidiæ loquacitate captiosa. Nam etsi videbamur quasi quamdam communicationem cum schismatico [d] & hæretico homine habuisse, sincera tamen mens nostra semper in ecclesia fuit. Nec enim ignoramus unum Deum esse & unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, unum spiritum sanctum, [e] unum episcopum [f] in catholica ecclesia esse debere. Quis ista eorum professione non moveretur ut quod apud potestatem sæculi erant confessi, in ecclesia constituti comprobarent? Quapropter Maximum presbyterum locum suum agnoscere jussimus. Ceteros cum ingenti populi suffragio recepimus. Omnia autem remisimus Deo omnipotenti, in cujus potestate sunt omnia reservata. Hæc igitur, frater carissime, eadem hora, eodem momento ad te per scripta transmisimus, & Nicephorum acolythum descendere ad navigandum [g] destinantem ad vos statim dimisi, ut nulla procrastinatione habita velut præsens in isto clero & in isto populi [h] cœtu Deo omnipoten-

jectura tantum, ut ipsemet fatetur, quia illum cum ceteris rediisse ad ecclesiam patet ex tribus sequentibus epistolis. Nos expunximus, quia Macarii nomen in nullo eorum veterum exemplarium reperimus quibus usi sumus, neque in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt.

a *Quoniam ipsi*) Veteres editiones & quinque libri veteres habent, *quod jam sperent Dominum*. Remensis sancti Dionysii, *quoniam ipsi sperent in Deum*.

b *Imposituram passi sumus*) Trebellius Pollio in Gallieno: *Item cum quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset ejus uxori, atque illa, re prodita, vindicari vellet, surripi quasi ad leonem jussit. Deinde e cavea caponem emittit: mirantibusque cunctis rem ridiculam, per curionem dici jussit: Imposituram fecit & passus est.* Elius Lampridius tradit Vetronium Turinum impostorem, qui multa fallendo promiserat, & pro vanis promissis ingentia præmia perceperat. Alexandri Severi jussu accusatum fuisse, & convictum, jussu illius alligatum ad stipitem, & fumo apposito, quem ex stipulis atque humidis lignis fieri jusserat, necavisse, præcone dicente: *Fumo punitur qui vendidit fumum*. D. Nero clementior fuit erga Cæsellium Bassum. Vide Tacitum lib. 16. annalium.

c *Perfidiæ loquacitate*) Ita veteres editiones & quinque vetera exemplaria. Manutius posuit, *perfidia & loquacitate captiosa*. Quatuor libri veteres pro *captiosa* habent *factiosa*, alii *facti sensu amentes videbamur*. Remensis sancti Dionysii, *loquacitate capti. Nam amentes videbamur*.

d *Et hæretico*) Ista desunt in antiquioribus editionibus & in quatuor antiquis codicibus. Habentur tamen in editione Manutiana & in duobus codicibus manuscriptis. Retinenda autem esse liquet ex iis quæ sequuntur. In uno libro meo vetere legitur *hæresiarcha*, & in Gratianopolitano *hæresiarcho*.

e *Unum episcopum*) Hinc Baronius collegit Romani tum episcopi titulum fuisse ut nominaretur sanctissimæ catholicæ ecclesiæ episcopus, adeoque unum episcopum, id est Romanum, in ecclesia esse debere. Verum hic non est verus sensus verborum Cypriani. Illud tantum vult, ut sicut credimus unum Christum, unum spiritum sanctum, ita credere debemus unum episcopum tantum in unaquaque ecclesia, cum sit episcopatus unus & indivisus episcoporum multorum concordi numerositate diffusus, cujus a singulis in solidum pars tenetur, ut ille ait in epistola 52. pag. 73. & in libro de unitate ecclesiæ pag. 195. Vide notas nostras ad librum Agobardi de privilegio & jure sacerdotii cap. 2.

f *In catholica ecclesia*) id est Romana. Vox *ecclesia* deest in tribus vetustis exemplaribus. Notum autem est veteres sæpe ita simpliciter locutos esse cum de ecclesia catholica loquerentur ut omitterent nomen ecclesiæ, nimirum quia vox *catholica* importabat ecclesiam. Ea quippe secta quæ non est catholica non est ecclesia, cum sit foris, id est extra ecclesiam, ut sæpe loqui amat sanctissimus auctor noster. Vide Quesnellum ad epistolam 26. sancti Leonis & notas nostras ad dissertationem Marcæ de epistola Papæ Vigilii.

g *Destinantem*) Revocavimus lectionem veterum editionum, quæ sola bona est, quam præterea confirmant aliquot vetera exemplaria. Primus Erasmus eam tantisper mutavit *festinantem* ponens pro *destinantem*. Sed tamen Erasmus non videtur feciſſe absque auctoritate. Nam ita ego inveni scriptum in libro Corbejensi, non eo modo quo refertur in editione Rigaltii & in Anglicana, sed eo modo quo legitur in illo veteri libro, in quo ipsissimis verbis legitur *descendere ad navigandum festinantem ad vos statim dimisi*. At Rigaltius ait in libro illo legi *ad navigandum destinatione ad vos statim dimissi*. Postea introducta est lectio quæ addit *de statione*. Duo illa vocabula non sunt sancti Cypriani, sed imperiti cujusdam librarii. Quod sic eveniſſe uti dicturus sum puto non posse ambigi. Primo observandum est illa non exstare in antiquis exemplaribus quæ habent vocem *festinantem*, neque in antiquioribus editionibus. Morellius illa primus induxit, haud dubie ex quodam veteri libro. Nam & ego tres vidi in quibus ea reperiuntur. Id vero vitium introductum est, ut antea monui, per imperitiam & oscitantiam cujusdam veteris librarii nescientis litteras: qui cum incidisset in exemplar male scriptum, non posset autem divinare quomodo scribendum esset vocabulum quod sequebatur post *navigandum*) eam vocem posuit quæ sibi venit in mentem, & ex *festinantem* seu potius *destinantem* fecit *detestationem*, uti scriptum est in uno codice Vaticano & in Veronensi, eo videlicet modo quo in veteri codice Remensi sancti Dionysii legitur in epistola 41. *infestationem* pro *in statione*. Hujusmodi errorum pleni sunt libri veteres. In codice igitur illo Vaticano & in Veronensi sic scriptus erat hic locus: *Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinationem ad vos statim dimisi*. Deinde alius librarius nihilo peritior pro *destinationem* posuit *destatione* unico vocabulo, quemadmodum legitur in alio codice Vaticano in uno meo. Atque hæc est lectio quæ, quamvis falsa, hodie obtinet in vulgatis editionibus. Porro etiam prava lectio horum codicum ostendit legendum esse *destinantem* pro *festinantem*.

h *Cœtu*) Codex Corbejensis, *conventu*. In uno codice Vaticano legitur *in isto populi cœtu nobiscum pariter Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias agere*.

potenti & Chriſto Domino noſtro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimmo pro certo jam confidimus ceteros quoque qui in hoc errore ſunt conſtituti in eccleſiam brevi reverſuros, cum auctores ſuos viderint nobiſcum agere. Has litteras puto A te debere, frater cariſſime, & ad ceteras eccleſias mittere, ut omnes ſciant ſchiſmatici hujus & hæretici dolum & prævaricationem de die[a] in diem evacuari. Bene vale, frater cariſſime.

a *In diem*) Hæc deſunt in quatuor antiquis exemplaribus. In uno Vaticano & in Remenſi ſcriptum eſt *prævaricationem de Dei miſericordia evacuari*.

EPISTOLA XLVII.

Cypriani ad Cornelium, reſponſum congratulatorium de illorum reditu ex ſchiſmate.

CYPRIANUS Cornelio fratri ſalutem. Et egiſſe nos & agere, frater cariſſime, maximas gratias ſine ceſsatione profitemur Deo patri omnipotenti & Chriſto ejus Domino & Deo noſtro[a] ſalvatori quod ſic eccleſia divinitus protegatur ut unitas ejus & ſanctitas non[b] jugiter nec in totum perfidiæ & hæreticæ pravitatis obſtinatione[c] vitietur. Legimus enim litteras veſtras, & voti communis ampliſſimum gaudium exſultanter excepimus Maximum presbyterum & Urbanum confeſſores cum Sidonio & Machario ad eccleſiam catholicam regreſſos eſſe, id eſt, errore depoſito, & ſchiſmatico immo hæretico furore deſerto, unitatis ac veritatis domicilium[d] fideli ſanitate repetiiſſe; ut unde ad gloriam proceſſerant, illuc glorioſi redirent; ne qui Chriſtum confeſſi eſſent, Chriſti poſtmodum caſtra deſererent, e nec tentarent caritatis atque unitatis fidem qui victi robore & virtute non fuerant. Ecce incolumis & immaculata laudis integritas, ecce incorrupta & ſolida confitentium dignitas, a deſertoribus & profugis receſſiſſe, proditores fidei & eccleſiæ catholicæ impugnatores reliquiſſe. Merito illos revertentes ſummo, ut ſcribitis, gaudio & clerus & plebs & fraternitas omnis excepit, quoniam in confeſſoribus B gloriam ſuam conſervantibus & ad unitatem revertentibus nemo non ſocium ſe & participem eorum gloriæ computat. [f]Hujus rei lætitiam de noſtris poſsumus ſenſibus æſtimare. Nam cum iſtic ad litteras veſtras, quas de eorum confeſſione miſiſtis, lætatus ſit omnis fratrum numerus, & ſumma alacritate hunc nuntium communis gratulationis exceperit, quid illic ubi res ipſa & præſens lætitia ſub oculis omnium gerebatur? Cum enim Dominus in evangelio ſuo dicat eſse ſummum gaudium in C cælo ſuper uno peccatore pœnitentiam agente, quanto majus eſt gaudium & in terris pariter & in cælo ſuper confeſſoribus ad eccleſiam Dei cum gloria ſua & cum laude redeuntibus & redeundi viam ceteris [g]exempli ſui fide & probatione facientibus? Hic enim quoſdam fratres noſtros error induxerat quod ſibi communicationem confeſſorum ſequi viderentur. Quo errore ſublato, lux omnium pectoribus infuſa eſt, & eccleſia catholica una eſse nec ſcindi nec dividi poſse monſtrata eſt. Nec quiſquam jam D facile poterit ſchiſmatici furentis verbis loquacibus decipi, quando probatum ſit bonos & glorioſos Chriſti milites non potuiſse diu aliena fallacia & perfidia extra eccleſiam detineri. Opto te, frater cariſſime, ſemper bene valere.

a *Salvatori*) Ita nos repoſuimus ſecuti auctoritatem quorumdam veterum exemplarium & editionis Anglicanæ, in qua adnotatum eſt quatuor quoque codices Anglicanos eam lectionem præferre. Alibi legitur *ſalutari*.

b *Jugiter*) Codex Lamonii *dijungatur*, Ita etiam editio Morellii.

c *Vitietur*) Fatendum eſt omnes fere libros veteres habere *videtur* vel *vitetur*. Editio Morellii, codex Gratianopolitanus, & unus meus præferunt *violetur*. Ita etiam ſe legiſſe in quinque codicibus antiquis teſtantur Angli.

d *Fideli ſanitate*) Antiquæ editiones & duo libri veteres habent *fide*. Sed omnes alii habent *fideli*. Quamvis ergo utraque lectio conſtituat eumdem ſenſum, ego tamen eam præfero quæ plurimum veterum librorum auctoritate nititur.

e *Nec tentarent*) Undecim libri noſtri & ſeptem Anglicani præferunt, *nec tentarentur caritatis atque unitatis fide*. Liber meus vetus, *nec tentaretur in eis caritatis atque unitatis fide*. Quæ lectio videtur eſſe melior.

f *Hujus rei*) Quamvis Manutius & Morellius poſuerint *diei*, quamvis eadem lectio reperiatur in pleriſque vetuſtis exemplaribus, ego tamen præfero eam quam veteres editiones exhibent, quam deprehendi in tribus optimis codicibus antiquis, quia paulo poſt ſanctus martyr ait, *illic ubi res ipſa ſub oculis omnium gerebatur*. Ubi pro *gerebatur* quinque libri veteres habent *celebratur*.

g *Exempli ſui fide*) Codex ſancti Arnulphi, *exemplo ſuæ fidei*. Carnotenſis, *exemplo ſui fide*.

EPI-

[a] EPISTOLA XLVIII.

Cornelii ad Cyprianum de factione Novatiani cum suis.

CORNELIUS Cypriano fratri salutem. Ne quid minus ad pœnam futuram hujus scelerati hominis deesset, prostratus virtutibus Dei, cum Maximus & Longinus & Machæus inde fuissent expulsi, denuo resurrexit; & sicut prioribus litteris tibi quas per [c] Augendum confessorem misi significavi, puto Nicostratum & Novatum & Evaristum & Primum & [d] Dionysium illo jam pervenisse. Invigiletur ergo ut omnibus coepiscopis nostris & fratribus innotescat. Nicostratum multorum criminum reum & non solum patronæ suæ carnali, cujus rationes gessit, fraudes & rapinas fecisse, verum etiam, quod est illi ad perpetuam pœnam reservatum, ecclesiæ deposita non modica abstulisse, [e] Evaristum vero auctorem schismatis fuisse & [f] successorem plebi cui ante præfuerat [g] Zetum in locum ejus episcopum esse constitutum. Majora vero & graviora hic designavit malitia & inexplebili pravitate sua quam quæ illic apud suos semper exercuit, ut scias quales duces & protectores iste schismaticus & hæreticus lateri suo semper junctos habeat. [h] Opto te, frater carissime, semper bene valere.

a Hæc epistola in omnibus fere codicibus antiquis dicitur esse Cypriani ad Cornelium. Ego esse Cornelii ad Cyprianum nuspiam reperi quam in Corbejensi & in uno meo. In excerptis tamen ad me missis ex codice 199. bibliothecæ Vaticanæ lego eam scriptam esse a Cornelio ad Cyprianum hoc modo: *Epistola Cornelii ad Cyprianum de factione schismaticorum. Cornelius Cypriano salutem. Ne quid.* Itaque ambigi non potest quin vere sit Cornelii. Putavit autem Pamelius illam non esse integram & esse tantum fragmentum, Rigaltius esse sequelam vel additamentum potius alicujus ex præcedentibus.

b *Hujus scelerati*) Novatiani.

c *Augendum*) Hinc certe liquet illum esse diversum ab Augendo diacono partis Novatiani cujus mentio exstat in epistola 41.

d *Dionysium*) In uno libro meo vetere scriptum est *Zoticum*. Quo etiam modo legi in uno Bodlejano testatur editio Anglicana. Sic etiam editio Morellii.

e *Evaristum*) Pacianus in epistola ad Symphronianum contra tractatus Novatianorum: *Ego nescio quid Novatianus egerit, quid Novatus admiserit, quid Evaristus tumuerit, quid Nicostratus nuntiarit.* Et infra ait illos *qui Evaristum, qui Nicostratum receperunt, ceteroscque ab ecclesia recedentes, lingua, manu, moribus inquinatos.* Hunc porro Evaristum fuisse unum ex ordinatoribus Novatiani collegit ex epistola ista Henricus Valesius in annotationibus ad librum 6. cap. 43. historiæ ecclesiasticæ Eusebii.

f *Successorem*) Ita omnes libri veteres & editiones. Angli, nescio qua auctoritate, posuerunt *succensorem*, nullo, ut arbitror, sensu, monentes interim legendum forte esse *succurrorem*. Sed ego nescio ubi invenerint vocem *succurrorem*, alioqui valde inutilem in hoc loco. Ait enim Cyprianus Zetum in locum Evaristi episcopum esse constitutum & successorem plebi datum cui is ante præfuerat.

g *Zetum*) Hoc nomen deest in antiquis editionibus & in quibusdam veteribus libris. Habetur tamen in uno meo & in editione Manutiana. In Fuxensi scriptum est *Gestum*. Corbejensis, in quo primo scriptum fuit *Zetum*, habet ex emendatione *Zenum*. Quo etiam modo scriptum fuisse in Camberonensi testatur Pamelius. Zeti cujusdam, sed antiquioris, mentio est apud Propertium l. 3. eleg. 3. & apud Horatium l. 1. ep. 18. item in quadam tragœdia Senecæ.

h *Opto te frater*) Istud addidimus ex fide codicibis Remensis sancti Dionysii. In Fuxensi scriptum est *bene valere semper frater carissime*. In uno meo simpliciter: *Bene vale frater carissime*.

[a] EPISTOLA XLIX.

Cypriani responsum ad Cornelium de Novati sceleribus.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Et cum diligentia & cum dilectione fecisti, frater carissime, festinato ad nos mittendo Nicephorum acolythum, qui nobis & de confessoribus regressis gloriosam lætitiam nuntiaret, & adversus Novatiani & Novati novas & perniciosas ad impugnandam Christi ecclesiam machinas plenissime instrueret. Nam cum pridie [b] istic venisset hæreticæ pravitatis nocens factio ipsa jam perdita & alios qui sibi consenserit perditura, postero die Nicephorus cum vestris litteris supervenit; quibus & didicimus & docere atque instruere ceteros cœpimus Evaristum de episcopo jam nec laicum remansisse, cathedræ & plebis extorrem, & de ecclesia Christi exsulem, per alias longe provincias oberrare, & ipsum veritatis ac fidei naufragum factum, circa quosdam sui similes paria naufragia concitare, Nicostratum vero diaconio sanctæ admini-

a In vetusto codice Remigiano sic legitur in fronte istius epistolæ: *Cypriani ad Cornelium epistola quarta, ubi de vita Novati quædam interserit, his exceptis duabus de octo quas ad eumdem scripsit. Ceteræ non habentur.*

b *Istic* pro *istuc*, ut infra *illic* pro *illuc*. Sic enim scriptum est in veteribus libris & in editione Spirensi, tum etiam in Veneta veteri, & in Manutiana. Sic apud sanctum Gregorium lib. 7. indict. 2. epist. 118. & lib. 9. epist. 10. ac fortassis alibi scriptum est in codice Floriacensi *illic* pro *illuc*.

nistrationis amisso, ecclesiasticis pecuniis sacrilega fraude subtractis, et viduarum ac pupillorum [a] depositis denegatis, non tam in Africam venire voluisse quam conscientia rapinarum et criminum nefandorum [b] illic ab Urbe fugisse. Et nunc ecclesiæ desertor ac profugus, quasi mutasse sit hominem mutare regionem, confessorem se ultra jactat et prædicat, cum Christi confessor nec dici nec esse jam possit qui ecclesiam Christi negavit. Nam cum Paulus apostolus dicat, *Ephes. 3. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in unam carnem. Sacramentum istud magnum est, ego autem dico in Christum & in ecclesiam.* Cum hoc, inquam, beatus apostolus dicat, et [d] Christi pariter atque ecclesiæ unitatem individuis nexibus cohærentem sancta sua voce testetur, quomodo potest esse cum Christo qui cum sponsa Christi atque in ejus ecclesia non est? Aut quomodo assumit sibi regendæ aut gubernandæ ecclesiæ curam qui spoliavit et fraudavit ecclesiam Christi? Nam de Novato nihil inde ad nos fuerat nuntiandum, cum magis per nos vobis debeat Novatus ostendi, rerum novarum semper cupidus, avaritiæ inexplebilis rapacitate furibundus, arrogantia et stupore superbi tumoris inflatus, semper istic episcopis male cognitus, quasi hæreticus semper et perfidus omnium sacerdotum voce damnatus, curiosus semper ut prodat, ad hoc adulatur ut fallat, numquam fidelis ut diligat, fax et ignis ad conflanda seditionis incendia, turbo et tempestas ad fidei facienda naufragia, [f] hostis quietis, tranquillitatis adversarius, pacis inimicus. Denique Novato illinc a vobis recedente, id est, procella et turbine recedente, ex parte illic quies facta est, et glorioси ac boni confessores, qui de ecclesia illo incitante discesserant, postea quam ab Urbe ille discessit, ad ecclesiam reverterunt. Idem est Novatus, qui apud nos primum discordiæ et schismatis incendium seminavit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregavit, qui in ipsa persecutione ad evertandas fratrum mentes alia quædam [g] persecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me nec sciente, sua factione et ambitione constituit, et cum sua tempestate [h] Romam quoque ad evertendam ecclesiam navigans similia illic et paria moliens est, a clero portionem plebis avellens, fraternitatis bene sibi cohærentis et se invicem diligentis concordiam scindens. Plane quoniam pro magnitudine sua debeat [i] Carthaginem Roma præcedere, illic majora et graviora commisit. Qui istic adversus ecclesiam [k] diaconum fecerat, illic episcopum fecit. Nec hoc quispiam miretur in talibus. Feruntur semper mali suo furore dementes, et postea quam scelera fecerint, [l] conscientia

c *Depositis denegatis*) Supra epist. 48. *ecclesiæ deposita non modica abstuliſſe*. Vide paulo infra in verbo *uterus uxoris*.

d *Illic*) id est in Africa, Quare falsa est lectio quæ habet *illinc*, tamquam si vox illa referenda esset ad urbem Romam, unde Evaristus & Nicostratus fugissent in Africam. Quod satis evincitur dum scribitur illos ab urbe fugisse, ut necessaria non sit vox *illinc*. Itaque vox *illic* refertur, ut dixi, ad Africam. Quamquam fatendum est quædam vetera exemplaria præferre *illinc*. Sed major numerus habet aliam lectionem. Vide quæ ad vocem *istinc* diximus ad epistolam 41. pag. 430.

e *Et adh. ux. suæ*) Hoc segmentum nos addidimus, non solum quia habetur in epistola Pauli ad Ephesios, ex qua sumptus est hic locus, sed in primis quia ita scriptum vidi in quatuor antiquis codicibus & in libro Flori. Desunt tamen in tribus antiquis codicibus.

f *Christi pariter*) Quidam codices præferunt *Christum*.

g *Hostis quietis*) Ista non habentur in quatuor libris veteribus & in antiquis editionibus. Exstant tamen in decem codicibus antiquis.

h *Persecutio nostris*) In codice Divionensi legitur *persecutionis materia*, in Monasteriensi *persecutione ferias*.

h *Romam*] Plerique codices habent *Romæ*. Quam lectionem ego puto esse bonam. Nihil tamen mutare volui. Sufficit mihi ita monuisse.

i *Romam Carthag.*] Carthago æmula Romæ apud Plinium, Vellejum Paterculum, & Florum, dives opum, ut ait Virgilius. Herodianus lib. 7. ait illam opibus, populi frequentia, vel magnitudine tantum Romæ concedere. Transmarinis vicina regionibus apud A. Gellium l. 10. cap. 27. & apud Augustinum in capite tertio prioris epistolæ ad Eleusium, Glorium, & Felices. Vide Salvianum lib. 7. cap. 16.

h *Diaconum fecerat*] Hinc collegit Baronius Novatum fuisse episcopum in Africa. Quam opinionem amplexus est Petavius ad Epiphanium. Et tamen illa vera non est. Fuisse enim presbyterum tantum liquet ex chronico Eusebii, ex libro Hieronymi de viris illustribus, ex libro gestorum pontificalium, & ex epistola tertia Paciani ad Symphronianum. Immo ex ista quoque Cypriani epistola colligitur illum fuisse tantum presbyterum. Fuit autem presbyter ecclesiæ Africanæ. Quod autem ait Cyprianus illum sua factione & ambitione diaconum feciſſe Felicissimum, istud non est ita intelligendum ut ordinatus diaconus censeatur a Novato, sed quia factione perditissimi hominis constitutus fuit in gradu diaconii, uti jam diximus ad epistolam 41. pag. 430.

Hippolytum martyrem invenio adjunxisse se Novato, sed postea ab eodem transiisse ad ecclesiam. Sic enim de eo scribit Prudentius:

Invenio Hippolytum, qui quondam schisma Novati
Presbyter attigerat, nostra sequendo negans,
Usque ad martyrii provectum insigne tulisse
Lucida sanguinei præmia supplicii.

De Hippolyto vide Baronium ad diem 30. Januarii & in annalibus ecclesiasticis.

d *Conscientia ipsa*] Seneca ep. 97. *Proprium nocentium est trepidare*. Tacitus l. 5. annalium scribit Neronem cunctos per artus trementem, seu numine exterrente, seu facinorum recordatione, numquam timore vacuum fuisse. Auctor epistolæ ad Demetriadem inter opera Hieronymi: *Hinc est illud quod frequenter carnifice occulto in auctorem sceleris conscientiæ tormenta desæviunt & latentem reum secreta mentis pœna persequitur*. Ruffinus in psalmum 25. *Qui culpam habet judicium timet*. Petronius: *Dii deæque, quam male est extra legem agentibus. Quidquid meruere semper exspectant*. Hildebertus ep. 16. *Consuetudinis enim est reos formidare supplicia quæ verentur*. Cicero in oratione pro Milone: *Magna vis est conscientiæ in utramque partem, ut neque timeant qui nihil commiserunt, & pœnam semper ante oculos versari putent qui peccarint*. Muretus in librum primum Platonis de republica: *Sed illud quoque uobis accurate notandum est quod hoc loco a Platone verissime dicitur, homines multorum sibi injuste factorum conscios numquam quiescere, sed horrore pœnarum quas se promeri-*

ſcientia ipſa ſceleratæ mentis agitantur. Nec remanere in eccleſia Dei poſſunt qui deificam & eccleſiaſticam diſciplinam nec actus ſui converſatione nec morum pace tenuerunt. Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque eccleſiæ denegatæ has de illo exigunt pœnas quas in ejus furore conſpicimus. Pater etiam ejus in vico fame mortuus, & ab eo in morte poſtmodnm nec ſepultus, [a] Uterus uxoris calce percuſſus, & abortione properante in parricidium partus expreſſus, Et damnare nunc audet ſacrificantium manus, cum ſit ipſe nocentior pedibus, quibus filius qui naſcebatur occiſus eſt. Hanc conſcientiam criminum jam pridem timebat. Propter hoc ſe non de preſbyterio excitari tantum, ſed & [b] communicatione prohiberi pro certo tenebat; & urgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos cauſa ejus ageretur, niſi perſecutio ante veniſſet, quam iſte voto quodam evadendæ & lucrandæ damnationis excipiens hæc omnia commiſit & miſcuit; ut qui ejici de eccleſia & excludi habebat, judicium ſacerdotum voluntaria diſceſſione præcederet, quaſi evaſiſſe ſit pœnam prævenisſe ſententiam. Circa ceteros autem fratres elaboramus, quos ab eo circumventos dolemus, ut veteratoris pernicioſum latus fugiant, ut letales laqueos ſollicitantis evadant, ut de qua ille pelli divinitus meruit eccleſiam repetant; quos quidem, Domino adjuvante, per ejus miſericordiam regredi poſſe confidimus. Neque enim poteſt perire niſi quem conſtat eſſe periturum, cum Dominus in evangelio ſuo dicat: *Omnis plantatio quam non plantavit pater meus cæleſtis eradicabitur*. Qui plantatus non eſt [c] in præceptis Dei patris & monitis, ſolus poterit de eccleſia ille diſcedere, ſolus epiſcopis derelictis, cum ſchiſmaticis & hæreticis in furore remanere. Ceteros vero nobiſcum adunabit Dei patris miſericordiam & Chriſti Domini noſtri indulgentia & noſtra patientia. Opto te, frater cariſſime, ſemper bene valere. Matt. 15.

meritos ſciunt idemtidem concuti, ita ut etiam ſæpe ex ſomno excitentur. Vide ſcholia Jacobi Billii in orationem Gregorii Nazianzeni de plaga grandinis.

a *Uterus uxoris*) Pacianus in epiſtola ſecunda ad Symphronianum; *Novatus inquam patre prodito, eccleſia derelicta, partu uxoris effuſo.* Idem in epiſtola tertia ſive in tractatu adverſus Novatianos: *Novatus ex Africa fraudatis in Carthaginenſi eccleſia viduis, ſpoliatis pupillis, pecunia eccleſiæ denegata, projecto extra domum patre, & eodem fame mortuo nec ſepulto, uxoris gravidæ utero calce percuſſo, partuque ejus effuſo.* Habebat Novatus exemplum egregii viri D. Neronis, cujus uxor Poppæa, ut ſcribit Tacitus in libro 16. annalium, mortem obiit, fortuita mariti iracundia, a quo gravi ictu calcis afflicta eſt.

b *Commun. prohiberi*) id eſt ad communionem laicam redigi, vel pelli ab eccleſia, Quod potius crediderim.

c *In præceptis*] Omnes libri noſtri veteres & Anglicani & omnes editiones ante Pamelianam non habent *in*. Pamelius adjecit ex codice Camberonenſi.

EPISTOLA L.

Maximi & ceterorum confeſſorum ad Cyprianum de ſuo reditu ex ſchiſmate.

CYPRIANO fratri Maximus, Urbanus, Sidonius, & Macharius ſalutem. Certi ſumus, frater cariſſime, te quoque nobiſcum pari voto congaudere [a] nos habito conſilio, utilitatibus eccleſiæ & paci magis conſulentes, omnibus rebus prætermiſſis & judicio Dei ſervatis, cum Cornelio epiſcopo noſtro pariter & cum univerſo clero pacem feciſſe. Cum gaudio etiam univerſæ eccleſiæ, prona etiam omnium caritate, hoc factum his litteris noſtris ſcire certiſſime debuiſti. Oramus te, frater cariſſime, multis annis bene valere.

a *Quod nos habito*] Certum eſt conſtructionem hujus periodi non congruere. Eam tamen talem exhibent omnes libri veteres & omnes editiones ante Pamelianam. Pamelius expunxit vocem *quod* abſque auctoritate, ea opinor de cauſa quod conſtructio peccabat adverſus regulas grammaticæ. Sed iſta ratio non ſufficit. Exſtant enim quandoque in melioribus auctoribus, etiam in Cicerone, paria peccata. Exemplum inſigne refert ſanctus Auguſtinus lib. 2. de doctrina chriſtiana cap. 13. ubi ſic legitur: *Illud etiam quod jam auferre non poſſum de ore cantantium populorum*, ſuperipſum autem floriet ſanctificatio mea, *nihil profecto ſententiæ detrahit, Auditor tamen peritior mallet hoc corrigi, ut non* floriet, *ſed* florebit, *diceretur. Nec quidquam impedit correctionem niſi conſuetudo cantantium.* Sane Hieronymus in quadam epiſtola ad Auguſtinum de ſe teſtatur incuriſſe ſe in gravem reprehenſionem quia in capite quarto Jonæ emendaverat locum, ut ſibi videbatur, vitioſum, & lectionem ſubſtituerat quam putabat eſſe meliorem. Poſſet tamen in hac Cypriani epiſtola reponi *fecimus* pro *feciſſe*, cum plerique codices Anglicani præferant eam lectionem.

EPI-

EPISTOLA LI.

Cypriani ad confessores de reditu ex schismate cangratulatoria.

CYPRIANUS Maximo presbytero, item Urbano, & Sidonio, & Machario fratribus salutem. Lectis litteris vestris, fratres carissimi, quas ad me de vestra regressione & de ecclesiastica pace ac fraterna redintegratione fecistis, in tantum me lætatum esse confiteor in quantum fueram & ante lætatus quando confessionis vestræ gloriam comperi & militiæ vestræ cælestem ac spiritalem laudem gratulabundus excepi. Nam & hæc fidei & laudis vestræ alia confessio est unam esse ecclesiam confiteri, nec alieni erroris vel potius pravitatis participem fieri, repetere eadem castra unde prodistis, unde ad gerendum prœlium & adversarium subigendum fortissimis viribus prosilistis. Illuc enim erant de acie tropæa referenda unde ad aciem fuerant arma suscepta; ne quos ad gloriam [a] Christus parasset, eosdem glorioso Christi ecclesia non haberet. Nunc vero & vos congruentem fidei vestræ tenorem atque individuæ caritatis & concordiæ legem dominica pace tenuistis, & exemplum ceteris dilectionis & pacis vestro itinere fecistis, ut ecclesiæ veritas & evangelici sacramenti unitas quæ a nobis tenebatur, vestro etiam consensu ac vinculo necteretur, nec confessores Christi erroris duces fierent qui virtutis & honoris auctores laudabiles exstitissent. Viderint quantum vobis ceteri gratulentur, vel quantum apud se ipsos singuli glorientur, Ego me & gratulari magis vobis & plus ceteris gloriari in hac vestra pacifica regressione & caritate confiteor. Simpliciter enim quid in meo corde fuerit debetis audire. Dolebam vehementer & graviter angebar quod eis communicare non possem quos semel diligere cœpissem. Postea quam vos de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error excepit, sic res erat quasi vestra gloria in carcere remansisset. Illic enim resedisse vestri nominis dignitas videbatur quando milites Christi non ad ecclesiam de carcere redirent, in quem prius cum ecclesiæ laude & gratulatione venissent. Nam etsi videntur in ecclesia esse [b] zizania, non tamen impediri debet aut fides aut caritas nostra ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus, ipsi de ecclesia recedamus. Nobis tantummodo laborandum est ut [c] frumentum esse possimus, ut cum cœperit frumentum dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro & labore capiamus. Apostolus in epistola sua dicit: *In domo autem magna non solum vasa sunt aurea & argentea, sed & lignea & fictilia, & quædam quidem honorata, quædam vero inhonorata.* Nos operam demus, fratres carissimi, & quantum possumus laboremus ut [d] vasa aurea vel argentea simus. Ceterum fictilia vasa confringere Domino soli concessum est, cui & virga ferrea data est. Esse non potest major domino suo servus. Nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit vindicare potest [e] ut putet aut ad aeram ventilandam & purgandam palam ferre posse aut a frumento universa zizania [f] humano judicio separare. Superba est ista obstinatio & sacrilega præsumptio quam sibi [g] furor pravus assumit. Et dum dominium sibi semper quidam plusquam mitis justitia deposcit assumunt, de ecclesia pereunt; & dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore cæcati veritatis lumen amittunt. Propter quod & nos

Matt. 12

2. Tim. 2.

Joan. 13.

Matth. 3.

a *Christus parasset*) Ita plurimi libri nostri optimi. Alii quidam & veteres editiones Pameliana antiquiores habent *Christi ecclesia parasset*.

b *Zizania*) Quidam codices hic & paulo post habent *zizaniam*. Gratianopolitanus: *Nam etsi videtur in ecclesia esse zizania*. Avenas pro zizaniis dixerunt Tertullianus & Symmachus. Ita etiam putasse videtur Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos. *Non solum in ecclesia*, inquit, *morantur aves, nec mundæ tantum aves volitant, sed frumentum in agro seritur, & inter nitentia cultu lappæque & tribuli & steriles dominantur avenæ.*

c *Frumentum esse possimus*) Augustinus lib. 3. contra Cresconium cap. 5. *Audi Cyprianum, tolera zizanias, esto frumentum.* Vide etiam epistolam ad Macrobium, ubi verba Cypriani referuntur. Tertullianus in libro de fuga in persecutione: *Hæc pala illa quæ & nunc dominicam aream purgat, ecclesiam scilicet, confusum acervum fidelium eventilans, & discernens frumentum martyrum & paleas negatorum.* Ignatius episcopus Antiochenus apud Eusebium l. 3. cap. 36. *Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar.* Vide Samuelem Petitum in commentario ad leges Atticas pag. 136.

d *Vasa aurea*) Ita nos posuimus secuti auctoritatem veterum exemplarium. Ita etiam scriptum est in epistola 52. ad Antonianum pag. 78. Sic etiam sanctus Leo in epistola ad episcopos Mauritaniæ Cæsariensis.

e *Ut se putet* (Unus codex meus vetus habet, *putet ad aream ventilandam & purgandam paleam jam ferre se ventilabrum*. Lectio vero ista libri mei exstat apud sanctum Augustinum in epistola ad Macrobium. Eam quoque Goulartius inveniisse se scribit in libro episcopi Acconensis. In libro sancti Arnulphi scriptum est *vindicare se putet*. Ventilabrum pro pala posuit etiam vetus interpres Matthæi. Et tamen ventilabrum instrumentum est agricolarum diversum a pala. Columella lib. 2. cap. 10. *Nam cum acervus paleis granisque mixtus in unum fuerit congestus, paulatim ex eo ventilabris per longius spatium jactatur.* Plautus in Pœnulo: *Palas vendundas sibi ait & margas datas ut hortum fodiat atque ut frumentum metat.* Margam grammatici ajunt esse furcam qua acervi frugum fiunt. Vide notas viri doctissimi Frontonis Ducæi in homilias sancti Basilii in Hexaemeron pag. 4.

f *Hum. jud. separare*) Hanc lectionem, quam puto esse meliorem, inveni in codice Flori & in pluribus aliis. Infra epistola 52. pag. 74. *palea conetur a tritico separare.*

g *Furor assumit*) In codice Veronensi & in Fuxensi legitur *pravus insipienter assumit.*

nos temperamentum tenentes & libram Domini contemplantes, & Dei patris pietatem ac misericordiam cogitantes, diu multumque tractatu inter nos habito justa moderatione quæ sunt agenda libravimus. Quæ omnia penitus potestis inspicere lectis libellis quos hic nuper legeram & ad vos quoque legendos pro communi dilectione transmiseram; ubi lapsis nec censura deest quæ increpet, nec medicina quæ sanet. Sed & A a catholicæ ecclesiæ unitatem quantum potuit expressit nostra mediocritas. Quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido, quando eum jam b sic legitis ut & probetis & ametis. Siquidem quod nos verbis conscripsimus vos factis impletis, quando ad ecclesiam caritatis ac pacis unitate remeatis. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere.

a *Cath. eccl. unitatem*) Respicit Cyprianus ad librum suum de unitate ecclesiæ, quem hinc constat scriptum esse eo tempore quo Novatianus schisma fecit.

b *Sic legitis*) Imitatum ex carmine de operibus Virgilii quod Augusto tribuitur: *Laudetur, vigeat, placeat, relegatur, ametur*. Item in carmine sacrorum bibliorum quæ Carolo calvo regi oblata sunt a Viviano abbate sancti Martini Turonensis edito in tomo secundo Capitularium p. 1572. *Cujus honore rogant placeat, laudetur, ametur*.

a EPISTOLA LII.

Ad Antonianum de Cornelio & Novatiano.

CYPRIANUS Antoniano fratri salutem, B b Accepi primas litteras tuas, frater carissime, concordiam collegii sacerdotalis firmiter c obtinentes & catholicæ ecclesiæ cohærentes, quibus significasti cum Novatiano te non communicare, sed sequi consilium nostrum & cum Cornelio coepiscopo nostro unum tenere consensum. Scripsisti etiam ut exemplum earumdem litterarum ad d Cornelium collegam nostrum transmitterem, ut deposita omni solicitudine jam sciret te secum, hoc est, e cum catholica ecclesia, communicare. Sed enim supervenerunt postmodum aliæ litteræ tuæ per f Quintum compresbyterum missæ, in quibus animadverti animum tuum Novatiani litteris motum nutare cœpisse. Nam cum & consilium & consensum tuum firmiter ante fixisses, desideraSti in his litteris ut rescriberem tibi quam hæresim Novatianus introduxisset, vel Cornelius qua ratione Trophimo & turificatis communicet. Quod quidem si pro sollicitudine fidei anxie curas, & rei dubiæ veritatem sollicitus exploras, reprehendenda non est in timore divino æstuantis animi sollicitudo suspensa. Quoniam tamen video, post primam sententiam epistolæ tuæ, Novatiani litteris postmodum te esse commotum, illud, fra- C ter carissime, primo in loco pono, graves viros & semel super g petram solida stabi-

a Hæc epistola deest in undecim eorum veterum codicum cum quibus ego contuli opera sancti Cypriani. Ea rursum non exstat integra in Thuano neque in Metensi sancti Arnulphi, in quibus in primis ea desiderantur quæ spectant ad electionem Papæ Cornelii.

Antonianum fuisse episcopum in Numidia scripsit Baronius & post eum auctor annalium Cyprianicorum.

b *Accepi primas*) Ita plerique codices tam nostri quam Anglicani & Vaticani duo. Alii habent *Accepimus primas litteras*. Ita etiam antiquæ editiones. Quidam libri veteres & editio Rembolti omittunt vocem *primas*, quæ etiam omissa est in codice 199. bibliothecæ Vaticanæ, quam tamen ego puto convenire huic loco.

c *Obtinentes*] Hæc est vera lectio, quam confirmant undecim libri veteres. *Obstringentes* tamen scriptum est in tribus antiquis codicibus & in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt. Error ortus est ex inscitia librariorum, qui nescientes legere scribebant pro libito suo quidquid eis in mentem veniebat. Religiosior fuit is qui scripsit codicem Turonensem: Scripsit enim *obstringentes vel obtinentes*, lectori judicium integrum relinquens.

d *Cornelium coll.*] Nescio quid magnum aut extraordinarium inveniant in hoc loco quidam ut hinc colligant æqualitatem esse inter episcopos & nihilo majorem esse Romanum quam ceteros. Certum quippe est episcopos omnes, cum sint in collegio, esse collegas & se per omnes tempestates vocasse collegas & fratres, uti etiamnum faciunt. Et tamen nemo catholicus dubitat quin episcopus Romanus habeat magnam prærogativam & auctoritatem.

e *Cum cath. ecclesia*] Hic semel admonuisse sufficiat ecclesiæ catholicæ vocabulo intelligi corpus ecclesiæ universalis quæ tenet fidem Christi, quæ tenet fidem Petri. Neque tamen verum est quod ait Baronius catholicæ ecclesiæ vocabulum apud Cyprianum solere interpretari de sede apostolica, in qua sedent successores sancti Petri, eo in primis argumento quod ex hac epistola colligatur Antonianum cupiisse ut Cornelius sciret se cum eo id est cum catholica ecclesia communicare, & ex his quæ schismatici reduces profitentur in epist. 46. p. 63. se scire Cornelium episcopum ecclesiæ catholicæ & unum esse debere episcopum in ecclesia. Ex quibus collegit Baronius hanc Romani episcopi prærogativam esse ut ille solus dicatur episcopus ecclesiæ catholicæ, tamquam episcopus ecclesiæ universalis. Quod verum non est. Olim enim omnes episcopi, uti jam monui, se vocabant episcopos ecclesiæ catholicæ, quia erant episcopi in ecclesia catholica, & quia eorum ecclesiæ erant catholicæ. Insignis tamen pro Romani episcopi prærogativa est locus Hieronymi qui in expositione fidei ad Damasum Papam scribit se fidem quam tenebat suscepisse ab ecclesia catholica, id est Romana, ubi diutius steterat, & si minus perite & parum caute aliquid a se in ea expositione forte positum sit, emendari petit a Damaso, qui Petri fidem & sedem tenet.

f *Quintum*] cujus mentio exstat rursum in epistola 73. ad Jubajanum pag. 129. Ad eumdem scripta est epistola 71.

g *Petram*] Octo libri veteres & omnes editiones ante Manutianam addunt *robustam*. In Fuxensi scriptum est *robusta stabilitate*, ut in editione Manutii. Porro vox *robustam* deest in duodecim vetustis exemplaribus.

litate fundatos, non dico aura levi, sed nec vento aut turbine commoveri, ne animus dubius & incertus variis opinionibus, velut quibusdam ventorum incursantium flatibus, frequenter agitetur & a proposito suo cum quadam levitatis reprehensione mutetur. Quod ne vel apud te vel apud quemquam Novatiani litteræ faciant, ut desideraſti, frater carissime, rationem rei tibi breviter exponam. Et quidem primum, quoniam de meo quoque actu motus videris, mea apud te & persona & causa purganda est, ne me aliquis existimet a proposito meo leviter recessisse, & cum evangelicum vigorem primo & inter initia defenderim, postmodum videar animum meum a disciplina & censura priore flexisse, ut his qui libellis conscientiam suam maculaverint vel nefanda sacrificia commiserint laxandam pacem putaverim. Quod utrumque non sine librata diu & ponderata ratione a me factum est. Nam cum acies adhuc inter manus esset, & prœlium glorioſi certaminis in persecutione ferveret, toto hortatu & pleno impetu militum vires fuerant excitandæ, & maxime lapsorum mentes classico quodam nostræ vocis fortiter animandæ, ut pœnitentiæ viam non solum precibus & lamentationibus sequerentur, sed quoniam repetendi certaminis & reparandæ salutis dabatur occasio, ad confessionis potius ardorem & martyrii gloriam nostris increpiti vocibus provocarentur. Denique cum de quibusdam ad me presbyteri & diaconi scripsissent eos immoderatos esse & ad communicationem accipiendam festinanter urgere, rescribens eis in epistola mea, quæ exstat, & hoc addidi: [a] *Qui si nimium properant, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quam quod postulant largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur. Si commissi vere & firmiter pœnitet, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari.* De eo tamen qnod statuendum esset circa causam lapsorum distuli; ut cum quies & tranquillitas data esset, & episcopis in unum convenire indulgentia divina permitteret, tunc communicato & librato de omnium collatione consilio statueremus quid fieri oporteret, si quis vero ante consilium nostrum & ante sententiam de omnium consilio statutam lapsis temere communicare voluisset, ipse a communicatione abstineretur. Quod etiam [b] Romam ad clerum tunc adhuc sine episcopo agentem & ad confessorem [c] Maximum presbyterum & [d] ceteros in custodia constitutos, nunc in ecclesia cum Cornelio junctos, plenissime scripsi, quod me scripsisse de eorum rescriptis poteris noscere. Nam in epistola sua ita posuerunt: [e] *Quamquam nobis in tam ingenti negotio placeat quod & tu ipse tractasti, prius esse ecclesiæ pacem sustinendam, deinde sic collatione consiliorum cum episcopis, presbyteris, diaconibus, confessoribus pariter ac stantibus laicis facta, lapsorum tractare rationem.* [f] Additum est etiam [g] Novatiano tunc scribente & quod scripserat sua voce recitante, & presbytero Moyse, tunc adhuc confessore, nunc jam martyre, subscribente, ut lapsis infirmis & in exitu constitutis pax daretur. Quæ litteræ per totum mundum missæ sunt, & in notitiam ecclesiis omnibus & universis fratribus perlatæ sunt. Secundum quod tamen ante fuerat destinatum, persecutione sopita, cum data esset facultas in unum conveniendi, copiosus episcoporum numerus, quos integros & incolumes fides sua & Domini tutela [h] protexit, in unum convenimus, & scripturis divinis ex utraque parte prolatis, temperamentum salubri moderatione libravimus, ut nec in totum spes communicationis & pacis lapsis denegaretur, ne plus desperatione deficerent, & eo quod sibi ecclesia clauderetur, secuti sæculum gentiliter viverent, nec tamen rursus censura evangelica solveretur, ut ad communicationem temere prosilirent, sed traheretur diu pœnitentia, & rogaretur dolenter [i] paterna clementia, & examinarentur causæ & voluntates & necessitates singulorum, secundum quod libello continetur, quem ad te perveniſſe confido, ubi singula [k] placitorum capita conscripta sunt. Ac si minus sufficiens episcoporum in Africa numerus [l] videbitur, etiam Romam super hac re scripsimus ad Cornelium collegam nostrum; qui & ipse cum plurimis coepiscopis [m] habito concilio, in eamdem nobiscum sententiam pari gravitate & salubri moderatione [n] consensit. De quo tibi necesse nunc fuit scribere, ut scias me nihil leviter egisse, sed secundum quod litteris meis fueram ante complexus, omnia ad commune concilii nostri con-

a *Qui si nimium*) Istud sumptum est ex epistola 13. pag. 23.

b *Romam ad clerum*) Supra ep. 14.

c *Maximum*) Supra ep. 15.

d *Ceteros in custodia*) Unus vetus codex habet *cunctos*, & mox *positos* pro *constitutos*.

e *Quamquam nobis*) Sumptum est istud ex epistola 31. pag. 43.

f *Additum est*) Hunc locum descripsit Pacianus in tractatu contra Novatianos ad Symphronianum.

g *Novatiano scribente*) Vide quæ supra dicta sunt ad epistolam 30. pag. 416.

h *Protexit*) Tres libri veteres habent *servavit*.

i *Paterna*) Duo libri veteres, *divina*.

k *Placitor. capita*) quæ mandatorum capita vocat Optatus in libro primo adversus Parmenianum. An vero hæc sit origo canonum pœnitentialium, ut censuit Baronius, aliis excutiendum relinquo.

l *Videbitur*) Ita habent plures codices optimi & veteres editiones. Quæ lectio mihi videtur esse melior quam Manutiana, in qua scriptum est *videbatur*.

m *Habito concilio*) anno 251. ut ait Pearsonius in annalibus Cyprianicis, ubi refertur ex Eusebio sexaginta episcopos ad hoc Romanum concilium convenisse. Habitum autem fuisse mense Septembri tradit idem auctor & Pagius post eum.

n *Consensit*) Deest hic aliquid, puta rite ad episcopatum perveniſſe, ut aliquid simile. Sensus enim non est integer.

consilium distulisse, & nemini quidem ex lapsis prius communicasse; quando adhuc erat unde non tantum indulgentiam, sed & coronam lapsus acciperet, postea tamen, sicut collegii concordia & colligendæ fraternitatis ac medendi vulneris utilitas exigebat, necessitati temporum succubuisse & saluti multorum providendum putasse, & nunc ab his non recedere quæ semel in concilio nostro de communi collatione placuerunt, quamvis multa multorum vocibus ventilentur & mendacia adversus sacerdotes Dei de diaboli ore prolata ad rumpendam catholicæ unitatis concordiam ubique jactentur. Sed te oportet ut bonum fratrem B atque unanimen consacerdotem, non quid maligni atque apostatæ dicant facile suscipere, sed quid collegæ tui modesti & graves viri faciant de vitæ & disciplinæ nostræ [a] exploratione perpendere. Venio jam nunc, frater carissime, ad personam Cornelii collegæ nostri, ut Cornelium nobiscum verius noveris, non de malignorum & detrahentium mendacio, sed de Domini Dei judicio, qui eum episcopum fecit, & coepiscoporum testimonio, quorum numerus universus per totum mundum concordi unanimitate consensit. Nam quod Cornelium carissimum nostrum Deo & Christo & ecclesiæ ejus, item consacerdotibus cunctis laudabili prædicatione commendat, non iste ad episcopatum subito pervenit, sed per omnia ecclesiastica officia promotus, & in divinis administrationibus Dominum sæpe promeritus, ad sacerdotii sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde episcopatum ipsum nec postulavit nec voluit, nec ut ceteri, quos arrogantiæ & superbiæ suæ tumor inflat, invasit; sed quietus alias & modestus, & quales esse consueverunt qui ad hunc locum divinitus eliguntur, pro pudore virginalis [b] continentiæ suæ, & pro humilitate ingenitæ sibi & custoditæ verecundiæ, non ut quidam vim fecit ut episcopus fieret, sed [c] ipse vim passus est ut episcopatum coactus exciperet. Et factus est episcopus a plurimis collegis nostris qui tunc in urbe Roma aderant, qui ad nos litteras honorificas & laudabiles & testimonio suæ prædicationis illustres de ejus ordinatione miserunt. Factus

a *Exploratione*) In quinque libris antiquis & in vetustioribus editionibus legitur *exemplo*, eamque lectionem ego prima fronte probabam. Videbam enim illam, insuperhabita editione Manutii, retentam fuisse a Morellio. Confirmabat hanc meam opinionem auctoritas horum quinque veterum librorum, in quibus scriptum est, *de vitæ & disciplinæ nostræ exemplo ratione perpendere*. Opinabar autem vocem *exploratione*, quam Manutius protulit, ortam esse ex emendatione cujusdam veteris librarii; qui cum existimaret has voces non cohærere, adeoque lectionem illam veterem esse mendosam, ex his duabus vocibus simul junctis fecisset *exploratione*, expungens priorem, retinens aliam. At nunc, cum videam in ep. 68. in codice Fuxensi scriptum esse *exemplo & ratione*, ut illic annotabitur, pro eo quod alii libri & editiones habent *exploratione*, non dubitavi quin hæc lectio sit melior. Supra quippe in ep. septima pag. 15. legitur: *Persecutio ista examinatio est atque exploratio pectoris*.

b *Continentiæ*) Reposui lectionem quam inveni in XIX. libris nostris veteribus & in octo Anglicanis. Vocem *conscientiæ*, quam præferunt editiones, non inveni nisi in duobus antiquis. Infra in hac ipsa epistola scriptum est pag. 72. *continentiæ propositum*. In libro de habitu virginum pag. 174. legitur continentiam sequi Christum & virginitatem destinati regno Dei. Lactantius lib. 6. c. 23. ait hoc continentiæ genus esse fastigium & consummationem omnium virtutum. Quintilianus lib. 8. c. 4. laudat invictam continentiam Socratis. Alia enim continentia significat abstinentiam in cibo & potu apud A. Gellium lib. 4. cap. 1. & lib. 5. cap. 2. In libello precum Marcellini & Faustini laudatur mira continentia Macarii presbyteri Romani, quod nec vino stomachum relevaret, nec carnis esculentia corpus curaret, sed oleo solo escas asperiores mitigans, jejuniis & orationibus vacaret. Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *In quadragesima continentiæ vela pandenda sunt*. Vide Cassianum collat. 2. cap. 16. & 26. Julius Capitolinus in Ælio Pertinace: *Exemplo autem Imperatoris, cum ille parcius se ageret, ex communi continentia vilitas nata est*. Hieronymus in caput quintum epistolæ ad Galatas: *Non solum autem in desideriis & cupiditate continentia necessaria est, sed etiam in tribus reliquis perturbationibus, dolore scilicet, lætitia, & timore*. Item in caput secundum epistolæ ad Titum: *Sciendum quoque est quia continentia non solum in carnis opere & omni concupiscentia, sed in omnibus rebus necessaria sit, ne honores indebitos appetamus, ne accedatur avaritia, ne ulla passione superemur*. Vide Cyprianum in libro de habitu virginum p. 174. *Continentia vero &c.* Alibi continentia usurpatur pro alimonia, id est victu necessario, ut observat Franciscus Pithœus in glossario ad Julianum antecessorem.

c *Ipse vim passus*] Joannes Saresberiensis lib. 8. cap. 23. policratici: *Antiqui quondam trahebantur inviti, & proni ad martyrium, primas cathedras carcere pejus & cruce fugiebant*. Et Justinianus Imperator l. 5. *Si quamquam* Cod. *De episcopis & clericis* ait: *Profecto enim indignus est sacerdotio nisi fuerit ordinatus invitus*. Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *Querebatur se ferre non posse, & juvenilem ætatem incongruam sacerdotio causabatur. Sed quanto plus repugnabat, tanto magis in se studia omnium concitabat, & merebatur negando quod esse nolebat, eoque dignior erat quo se clamabat indignum*. Idem in epitaphio Paulæ ad Eustochium: *Fugiendo gloriam, gloriam merebatur, quæ virtutes quasi umbra sequitur, & appetitores sui deserens appetit contemptores*. Boetius in libro secundo de consolatione philosophiæ: *Ita fit ut non virtutibus ex dignitate sed ex virtute dignitatibus honor accedat*. Et illud de sancto Honorato episcopo Arelatensi: *Et qui venire ad dignitatem detrectaverat, ad ipsum dignitas venit*. Sanctus Papa Gregorius lib. 4. epist. 45. ait ea inter alias ratione se ordinasse Marinianum episcopum quod refugeret episcopatum, *quem suscepit invitus*. Dignum est legi quod in Gregorii Nazianzeni oratione de funere patris scriptum est de Eusebio electo Cæsariensi archiepiscopo. Vide librum diurnum pontificum Romanorum, in quo ille dicitur dignior episcopatu qui se occultat ne fiat episcopus. Vide etiam Cresollium lib. 3. cap. 1. Mystagogi. Verum hæc electorum episcoporum repugnantia rara postea fuit. Nam cum episcopi cœpissent in honore esse, crevissentque opes, episcopatus, ut Sulpitius Severus ait, pravis ambitionibus appeti cœperunt. Qua in causa videnda est elegans & diserta Isidori Pelusiotæ epistola 21. libri quinti. Gregorius Nazianzenus oratione in laudem Basilii: *Non enim virtute magis quam malitia & fraude sacerdotii dignitas paratur, nec meliores ac digniores sed potentiores thronis insident*.

At non solum in ecclesia Christi viguit ista magnorum virorum modestia, sed etiam in republica, in imperio. Julius Capitolinus refert concionem Clodii Albini ad milites, cujus hoc initium est: *Invitum me, commilitones, ductum ad imperium & etiam illud probat quod Commodum donantem me Cæsareo nomine contempsi*. Ælius Lampridius in Alexandro Severo, qui factus est Imperator invitus, scripsit: *Exponam causas qui-*

est autem Cornelius episcopus [a] de Dei & Christi ejus judicio, de clericorum pæne omnium testimonio, [b] de plebis quæ tunc affuit suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum [c] collegio, cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, [d] id est, cum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis vacaret; quo occupato de Dei voluntate atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem qui ecclesiæ non tenet unitatem. Quisquis ille fuerit, multum de se licet jactans, & sibi plurimum vindicans, prophanus est, [e] alienus est, [f] foris est. Et cum post primum [g] secundus esse non possit, quisquis post unum, qui solus esse debeat, factus est, non jam secundus ille sed nullus est. Tum deinde post episcopatum non exambitum nec extortum, sed de Dei, qui sacerdotes facit, voluntate susceptum, quanta in ipso suscepto episcopatu suo virtus, quantum robur animi, qualis firmitas fidei, (quod nos simplici corde & perspicere penitus & laudare debemus) sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra eo tempore cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur, cum multo patientius & tolerabilius audiret levari adversus se [h] æmulum principem quam constitui Romæ [i] Dei sacerdotem. Nonne hic, frater Francisci Torrensis & aliorum quorumdam qui istic unum & solum episcopum interpretantur de Romano, tamquam si ille solus & unus episcopus esset in ecclesia, ceteri vero non essent veri episcopi neque successores apostolorum, sed istius unius vicarii. Quod est contra omnia testimonia antiquitatis. Exstat in vita sancti Anselmi episcopi Lucensis ab auctore coætaneo & pœnitentiario ejus scripta locus citatus ex Cypriano. Sic autem scribit auctor ille scribens adversus VVibertum antipapam: *Itaque, ut sanctissimi martyris Cypriani verbis utar, nullus vel iste vel nullus, quia nec successor nec antecessor cujusdam aut ille aut iste, ambo parricidæ, ambo sceleratissimi violatores suæ matris ecclesiæ.* Videtur autem locus iste conflatus ex duobus locis, ex isto nimirum & ex alio ep. 76. p. 152. *nemini succedens, a se ipso ortus.*

quibus id & senatus coactus est facere & ille perpeti. Apud Flavium Vopiscum Probus Imperator ait: *Imperium numquam optavi, & invitus accepi.* Claudianus in panegyrico in quartum consulatum Honorii Augusti:

Digna legi virtus. Ultro se purpura supplex
Obtulit, & solus meruit regnare rogatus.

Vide quæ de electione Pertinacis notat Joannes Tristanus a sancto Amantio in tomo secundo suorum commentariorum.

a *De Dei judicio*) Hieronymus in caput primum epistolæ ad Galatas: *Nunc videmus plurimos non Dei judicio sed redempto favore vulgi in sacerdotium subrogari.*

b *De plebis suffragio*) Vide Petavii notas ad Synesium pag. 56. secundæ editionis. Vide etiam Flori diaconi Lugdunensis librum de electionibus episcoporum in appendice Agobardi.

c *Collegio*) Apud Juonem parte 5. c. 359. & apud Gratianum 7. q. 1. c. 5. itemque in uno veteri libro meo legitur *consensu*. Eadem voce utitur Cyprianus ep. 55. pag. 82. de electione sua scribens ad Cornelium. Correctores Romani emendarunt Gratianum ex textu Cypriani, male, ut opinor. Nam cum glossa expeteret ut vox *consensu* retineretur in contextu Gratiani, non debuerant illam rejicere.

d *Id est cum locus*) Ita omnes editiones & libri veteres, Carnotensi excepto, in quo scriptum est *gradus*. Attamen Rigaltius existimavit istud non esse Cypriani, itaque esse ex glossemate. Nescio an hæc ejus opinio multos habitura sit sectatores. Optatus Milevitanus lib. 1. dixit cathedram Petri vel Cypriani, & lib. 2. cathedram episcopalem esse collatam in urbe Roma.

e *Alienus est*) Optatus lib. 2. *Quidquid foris est alienum est.*

f *Foris est*) Hieronymus in apologia adversus Rufinum: *Quid loquar de hæreticis, qui licet foris sint, se nominant christianos?* Idem in epistola ad Oceanum: *Alieni & extra ecclesiam sunt Judæi, hæretici, atque gentiles.* Ea est communis catholicorum opinio. Et tamen Didacus Stunica lib. 1. cap. 7. de vera religione disputans adversus Melchiorem Canum, qui lib. 4. cap. 2. dixerat hæreticos homines ad ecclesiam non pertinere neque in ecclesiæ partibus esse numerandos, contendit hæreticos ad ecclesiam pertinere. In uno veteri libro, pro eo quod istic apud Cyprianum legitur *foris est*, legitur *hostis est*.

g *Secundus esse non possit*) Hæc verba adversus Guibertum Ravennatem usurpavit Gerohus Reicherspergensis in libro de statu ecclesiæ sub Henrico IV. Imperatore cap. 14. sed Cypriano non nominato. Cypriani enim verba sua fecit. Istud a Cypriano scriptum est adversus Novatianum, qui se a factiosis quibusdam eligi procuravit adversus Cornelium, qui prior fuit electus. Cum ergo Cornelius sederet in cathedra Petri, qui eamdem cathedram occupaverat Novatianus non poterat esse Romanæ urbis episcopus, cum qui post unum, qui solus esse debet, factus est, non jam secundus sed nullus sit, cum cathedra una duos capere non possit. Hic est verus & genuinus sensus verborum Cypriani. Quare ferri non potest interpretatio

Videtur autem locus iste conflatus ex duobus locis, ex isto nimirum & ex alio ep. 76. p. 152. *nemini succedens, a se ipso ortus.*

h *Æmulum principem*) Lucifer Calaritanus in libro ad Constantium de moriendo pro Dei filio, *adversum se æmulos surgere principes.* Non ait Cyprianus æmulum principem fuisse levatum adversus Decium, sed Decium patientius fuisse laturum levari adversum se æmulum principem quam constitui Romæ Dei sacerdotem, in quo quidem Cornelii miranda constantia, qui sedebat *intrepidus exspectans corporis sui carnifices & tyranni ferocientis ultores*, ut ait Cyprianus in epistola 52. ad Antonianum. Et tamen inventi sunt qui divinare conarentur quis tum princeps levatus sit adversus Decium, scripserunt autem Lucium Priscum fuisse qui levatus est adversus eum, quia Aurelius Victor in libro de Cæsaribus scribit delatum illi Gothorum concursu dominatum, postquam direptis Thraciis plerique illo pervenerant; quam ob causam ait Decium cito quam potuit maturrime Roma digressum. Sed non possum discedere ab hoc loco quin adnotem temeritatem Salmasii, qui capite sexto de primatu Papæ p. 86. contra omnium veterum codicum & editionum fidem contendit istic legi debere *malum principem* pro *æmulum*; hancque suam conjecturam nititur probare testimoniis eorum veterum scriptorum qui loquuntur de malis principibus. Quantum eæ observationes sint inutiles in hoc loco nemo non videt. Nam præterea sensus constare non potest cum conjectura Salmasii.

i *Dei sacerdotem*) Hanc lectionem inveni in XIX. codicibus nostris, in sex Anglicanis, apud Thomam VValdensem tit. 14. de sacramentalibus c. 123. & in omnibus editionibus quæ Pamelianam antecesserunt. Aliam vero, quæ habet *æmulum sacerdotem*, quam Pamelius verissimam, Rigaltius vero procul dubio falsam esse asserit, in uno tantum codice Affligemensi reperisse se testatur idem Pamelius, sicut ego quoque eam non reperi nisi in uno codice qui fuit Francisci Pithœi. Et tamen illustrissimus Cardinalis Petronius in replica adversus regem magnæ Britaniæ p. 99. ait illam inveniri in antiquioribus & emendatioribus exemplaribus. Ad quam rem probandam laudat in margine codicem Affligemensem & editionem Pamelii, nullis aliis testimoniis. Miror autem Rigaltium retinuisse in editione sua lectionem quam ipse ait procul dubio falsam esse, uti re vera est. Sensus enim hujus loci est Decium, hostem videlicet sectæ nostræ, quam exscindere cupiebat, ita exhorruisse sacerdotem Dei

in

ter cariſſime, ſummo virtutis & fidei teſtimonio prædicandus eſt, nonne inter glorioſos confeſſores & martyres deputandus, qui a tantum temporis ſedit exſpectans corporis ſui carnifices & tyranni ferocientis ultores, qui Cornelium adverſus edicta feralia reſiſtentem & minas & cruciatus & tormenta fidei vigore calcantem vel gladio invaderent, vel crucifigerent, vel igne torrerent, vel quolibet inaudito genere pœnarum viſcera ejus & membra laniarent? Etiamſi majeſtas Domini protegentis & bonitas ſacerdotem quem fieri voluit, A factum quoque protexit, tamen Cornelius, quantum ad ejus devotionem pertinet b & timorem, c paſſus eſt quidquid pati potuit, & d tyrannum armis & bello e poſtmodum victum prior ſacerdotio ſuo vicit. Quod autem f quædam de illo inhoneſta & maligna jactantur, nolo mireris, cum ſcias hoc eſſe opus ſemper diaboli ut ſervos Dei mendacio laceret & opinionibus falſis glorioſum nomen infamet, ut qui conſcientiæ tuæ luce clareſcunt, alienis rumoribus ſordidentur. Exploraſſe autem collegas noſtros ſcias & veriſſime comperiſſe nul-

la

in urbe Roma principe imperii ut multo patientius & tolerabilius audiret levari adverſus ſe æmulum principem quam conſtitui Romæ Dei ſacerdotem, ut iſta recte explicat Rigaltius; non quod timeret, ut quidam crediderunt, epiſcopum Romanum, hominem, quantum attinebat ad rempublicam, minime principi metuendum aut formidoloſum, ſed quia erat inimicus crucis Chriſti, ardens deſiderio opprimendæ chriſtianitatis, ut ait vir clariſſimus Henricus Dodvvellus, valde cupiebat ne Fabiano Papæ defuncto daretur ſucceſſor, exiſtimans religionem noſtram interituram, ſi epiſcopum non haberet, timens præterea, ut opinor, ne in urbe rerum novarum avida augeretur numerus chriſtianorum, quorum nimius & copioſus, ut ait Cyprianus, erat populus. Alia fuit ſequentium temporum conditio. Nam cum poſtea martyria deſiiſſent, epiſcopique, ut ſupra dixi, cœpiſſent in honore eſſe eccleſia vero, quæ, ut ait Hieronymus in vita Malchi monachi, perſecutionibus creverat, potentia & divitiis major & virtutibus minor facta eſſet, tum epiſcopi Romani matronarum oblationibus ditati, ut in libro 27. Ammiani Marcellini legitur, proceſſerunt vehiculis inſidentes, & epulas curarunt profuſas adeo ut convivia eorum regales ſuperarent menſas, pro quo Perſius in ſatyra ſua prima poſuit *prandia regum*. Quod adeo turpe viſum eſt Hieronymo ut in epiſtola ad Nepotianum de inſtitutione clericorum reprehendere non ſit veritus quod apud eos melius pranderetur quam apud proconſulem. Idem Hieronymus in caput ſecundum Micheæ acerbe invehitur in eccleſiæ principes qui deliciis affluunt & inter opulas atque laſcivias pudicitiam ſervare ſe credunt, & qui, excubantibus ante fores ſuas centurionibus & turmis militum, militantes & gladiis accinctos & judices invitant ad prandium. Et ſtatim culpans adhuc eorum mores ait illos immenſis ſumptibus parare epulas & clericos diſcurrere tota urbe quærentes exhibere judicibus quæ illi in prætoriis ſuis aut invenire non poſſunt, aut certe inventa non coemunt. Hinc orta eſt invidia loci apud exteros religionis. Narrat enim idem Hieronymus in epiſtola ad Pammachium adverſus Joannem Hieroſolymitanum Prætextatum conſulem deſignatum dicere ſolitum eſſe Papæ Damaſo: *Facite me Romanæ urbis epiſcopum, & ero protinus chriſtianus*. Cum itaque epiſcopi Romani magna tum eſſet reverentia & auctoritas, creviſſentque opes, & ob id ambitio ſurrexiſſet, epiſcopatuſque pravis ambitionibus appeti cœpiſſent, orta ſunt fœda inter clericos certamina pro adipiſcenda cathedra principali, ut patuit in ſchiſmate quod fuit inter Damaſum & Urſicinum. Sic olim Judæi, ut Sulpitius Severus ſcribit in libro ſecundo ſacræ hiſtoriæ, longa rurſum pace corrupti miſcere omnis ſeditionibus & turbare cœperunt, affectantes ſummum ſacerdotium libidine, avaritia, & dominandi cupidine. Sic Hieronymus Savonarola, tamquam ſi legiſſet hiſtoriam ſacram Sulpitii Severi, in ſermone habito Florentiæ anno 1496. die 18. Maii, cum dixiſſet ſummum ſacerdotium id apud Hebræos fuiſſe quod hodie eſt papatus in eccleſia Chriſti, ait illos veniſſe in tantam ſuperbiam & cupidinem dignitatum ſacrarum ut eas emerent & venderent, officia porro ſua adminiſtrarent per avaritiam & ſuperbiam. Contra Hieronymus in epiſtola ad Demetriadem de virginitate ſervanda Anaſtaſium Papam vocat virum ditiſſimæ paupertatis.

a *Tantum temporis*) Hanc ſane lectionem reperi in octo vetuſtis codicibus. Aliam, quæ habet *tantis temporibus*, exhibent veteres editiones ante Manutianam & ſex libri veteres.

b *Et timorem*) Vide appendicem obſervationum Rigaltii ad Cyprianum, ubi recte interpretatur hunc timorem Cypriani.

c *Paſſus eſt*) Supra epiſt. 37. pag. 50. *Neque enim virtus eorum aut honor minor eſt quo minus ipſi quoque inter beatos martyres aggregentur. Quod in illis eſt, toleraverunt quidquid tolerare parati & prompti fuerunt. Qui ſe tormentis & morti ſub oculis Dei obtulit, paſſus eſt quidquid pati voluit.* Ad hæc loca Cypriani reſpiciebat haud dubie Eraſmus interpretans locum libri Joſephi de imperio rationis, ubi ſic legitur: *& ſi fors percipiendi denegat facultatem, pertulit tamen cuncta quæ voluit pati.* Etenim martyres quoque cenſebantur qui tormenta paſſi, tamen occiſi non fuerant. Commodianus inſtructione 48. *Multa ſunt martyria quæ ſunt ſine ſanguine ſuſo*. Sanctus Paulinus poemate 14. de ſancto Felice:

Cæleſtem nactus ſine ſanguine martyr honorem.
Nam confeſſor obit, pœnas non ſponte lucratus;

Et paulo poſt:

Martyrium ſine cæde placet, ſi prompta ferendi
Menſque fideſque Deo caleat. Paſſura voluntas
Sufficit, & ſumma eſt meriti teſtatio vocis.

Sulpitius Severus in epiſtola ad Aurelium de ſancto Martino: *Nam licet ei ratio temporis non potuerit præſtare martyrium, gloria tamen martyris non carebit, quia voto atque virtutibus & potuit eſſe martyr & voluit.* Hieronymus in epiſtola ad Rufinum quæ incipit *Plus Deum tribuere* commemorat *Ægyptios confeſſores & voluntate jam martyres*. Arnulphus Lexovienſis in epiſtola ſcripta ad ſanctum Thomam archiepiſcopum Cantuarienſem, quæ edita eſt in pag. 487. tomi ſecundi ſpicilegii Dacheriani & inter epiſtolas ſancti Thomæ lib. 1. epiſt. 85. *Licet enim nondum uſque ad ſanguinis effuſionem cauſa pervenerit, ſupplet tamen devotio meritum paſſionis.*

d *Tyrannum victum*) Rufinus in pſal. 40. *Unde ſancti martyres etiam in ſuis paſſionibus victores exſtiterunt: quia etſi potuerunt corporaliter occidi, numquam tamen animo potuerunt frangi. Illi vero qui occiderunt victi ſunt.*

e *Poſtmodum victum*) Decium Imperatorem, qui anno 251. interiit cum filio in bello quod adverſus Perſas gerebat, ut ſcribit Pagius, qui Baronium redarguit ſcribentem id eveniſſe cum pugnaret adverſum Gothos Mœſiam & Thraciam infeſtantes.

f *Quædam d. i. inhoneſta*) Sic vulgo ſolet. Semper in diſcordia una pars imputat inhoneſta parti adverſæ, ut patet etiam ex epiſtolis 48. & 49. ſancti Cypriani adverſus Novatum & Novatianum & ex calce epiſtolæ Firmiliani, in qua annotatum eſt Cyprianum a Papa Stephano vocatum fuiſſe pſeudochriſtum & pſeudoapoſtolum & doloſum operarium. Innumera ſunt exempla iſtiuſmodi in ſcriptoribus hiſtoriarum. Sic in I bello precum Marcellini & Fauſtini adverſus Papam Damaſum & in epiſtola concilii Aquilejenſis adverſus Urſicinum æmulum Damaſi. Apud Optatum legimus cauſas confictas eſſe contra Cæcilianum epiſcopum Carthaginenſem ut vitioſa ejus ordinatio diceretur. Neceſſe non eſt ire per hiſtorias ſequentium temporum. Vide tamen notas noſtras ad vitas Paparum Avenionenſium pag. 702. 1239.

la illum libelli, ut quidam jactitant, labe maculatum esse, sed neque cum episcopis qui sacrificaverunt [a] communicationem sacrilegam miscuisse, sed eos demum quorum causa audita & innocentia comprobata sit conjunxisse nobiscum. Nam & de Trophimo, de quo tibi scribi desiderasti, non ita res est ut ad te pertulit rumor & mendacium malignorum. Nam, sicut antecessores nostri sæpe fecerunt, colligendis fratribus nostris [b] carissimus frater noster necessitati succubuit. Et quoniam cum Trophino pars maxima plebis abscesserat, redeunte nunc ad ecclesiam Trophimo & satisfaciente & pœnitentia deprecationis errorem pristinum confitente, & fraternitatem quam nuper abstraxerat cum plena humilitate & satisfactione revocante, auditæ sunt ejus preces; & in ecclesiam Domini non tam Trophimus quam maximus fratrum numerus qui cum Trophimo fuerat admissus est? qui omnes regressuri ad ecclesiam non essent, nisi cum Trophimo comitante venissent. Tractatu ergo illic cum collegis plurimis habito susceptus est Trophimus; pro quo satisfaciebat fratrum reditus & restituta multorum salus. Sic tamen admissus est Trophimus ut laicus communicet, non, secundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quasi locum sacerdotis usurpet. Sed & quod passim communicare sacrificatis Cornelius tibi nuntiatus, hoc etiam de apostatarum fictis rumoribus nascitur. Neque enim possunt laudare nos qui recedunt a nobis, aut exspectare debemus ut placeamus illis qui nobis displicentes & contra ecclesiam rebelles sollicitandis de ecclesia fratribus violenter insistunt. Quare & de Cornelio & de nobis quæcumque jactantur nec audias facile nec credas, frater carissime. Si qui enim infirmitatibus occupantur, illis, sicut placuit, in periculo subvenitur. Postea tamen quam subventum est, & periclitantibus pax data est, [c] offocari a nobis non possunt aut opprimi aut vi & manu nostra in exitum mortis urgeri, ut quoniam morientibus pax datur, necesse sit mori eos qui acceperint pacem, cum magis in hoc indicium divinæ pietatis & [d] paternæ lenitatis appareat quod qui pignus vitæ in data pace percipiunt, hic quoque ad vitam percepta pace teneantur. Et iccirco si accepta pace commeatus a Deo datur, nemo hoc debet in sacerdotibus criminari, cum semel placuerit fratribus in periculo subveniri. Nec tu existimes, frater carissime, sicut quibusdam videtur, libellaticos cum sacrificatis æquari oportere, quando inter ipsos etiam qui sacrificaverunt & conditio frequenter & causa diversa sit. Neque enim [e] æquandi sunt, ille qui ad sacrificium nefandum statim voluntate prosilivit, & qui [f] luctatus & congressus diu ad hoc funestum opus [g] necessitate pervenit, ille qui & se & omnes suos prodidit, & qui ipse pro cunctis ad discrimen accedens uxorem & liberos & domum totam periculi sui [h] perfunctione protexit, ille qui inquilinos vel amicos suos

ad

a *Communionem*) Quamvis sciam lectionem nunc receptam habere *communicationem*, eamque lectionem esse bonam, illamque repererim in sex codicibus antiquis, prætuli tamen eam quam omnes editiones Manutiana antiquiores & duodecim vetera exemplaria exhibent.

b *Car. fr. noster*) Editiones vulgatæ, quæ acceperunt ex Erasmica, addunt *Cornelius*. Sed cum Cornelii nomen non invenerim in antiquis editionibus, desiit autem etiam in sexdecim codicibus antiquis, existimavi auctoritatem tot veterum exemplarium prævalere debere adversus errorem. Cornelii quippe nomen non inveni in ullo veteri libro quam in Eligiano. Itaque illud, cum non dubitem esse ex glossemate, sustuli. Fuisse autem Trophimum ex clero Romano liquet ex initio istius epistolæ. Ex quo necessario consequitur ista referenda esse ad Cornelium, quamvis nomen ejus non exprimatur.

c *Offocari*). Quamvis non dubitem plurimos mutationem a me in hoc loco factam improbaturos, parum videlicet curantes an hoc aut alio modo legatur, modo sensus idem sit, præsertim si minus habeat molestiæ & difficultatis, feci tamen, & hinc sustuli vocem *suffocari* suppositam veræ lectioni ab imperitis librariis; quibus cum *offocari* vocabulum esset incognitum, ei pro sua audacia substituerunt lectionem quam crediderunt melius convenire. Porro istam restitutionem esse necessariam probatur auctoritate multorum veterum exemplarium. Reperi quippe scriptum *offocari* in quatuordecim libris veteribus, & idem de quinque Anglicanis testatur editio in eo regno facta. Tertullianus in calce libri de idololatria: *Quicumque fluctus ejus offocant*. Hieronymus in epistola consolatoria ad virginem: *Quod reprimit non offocat, sed includit*. Augustinus l. 5. confess. cap. 11. *Sed me maxime captum & offocatum quodam modo deprimebant corporalia meditantem*. Seneca in libro de brevitate vitæ cap. 2. *Aspice illos ad quorum felicitatem concurritur, bonis suis offocantur*. Festus: *Offucare, aquam in fauces mittere ad sorbendum*. Glossæ veteres in codice quorumdam Cyrilli scriptorum repertæ: *ἀποπνίγω offoco, suffoco*. Onomasticon Græco-Latinum, olim quidem editum Basileæ, sed postea recusum a Bonaventura Vulcanio: *offoco, ἀποπνίγω*. Florus lib. 2. cap. 11. loquens de Gallogræcis: *sed alligati miraculo quidam fuere quum catenas morsibus & ore tentassent, quum offocandas invicem facem præbuissent*. Sic quoque dicebant *obrogare*, ut apud T. Livium, Ciceronem, Florum, ac fortasse alibi. Apud sanctum Augustinum l. 6. contra Donatistas cap. 17. scriptum est, *damnationis ira & erroris offectura*. Ubi clarissimi auctores novæ editionis operum sancti Augustini monent editiones Amerbachii & Erasmi habere *offocatum*, plerosque vero codices MSS. *offectura*, apud Cyprianum vero legi *offectura* nimirum in sententia quam in causa baptismi hæreticorum protulit Munnulus a Girba in concilio Carthaginensi, ut illic dicemus.

d *Paternæ lenitatis*) In codice Remensi sancti Dionysii legitur *paternæ pietatis* in Fuxensi *patientia lenitas*:

e *Æquandi sunt*) Sex libri veteres habent *æquatus est ille*. Quæ lectio potest esse bona.

f *Luctatus*) Fatendum est hanc lectionem repertam a me fuisse in solo codice Fossatensi sane optimo & in vetustissimis editionibus. Alii libri, in majori sane numero, habent *reluctatus*. Ego tamen eam lectionem præfero quam posui, quia lucrati est proprie pugilum, cujusmodi fuere martyres, quos certum est non fuisse reluctatos, sed tormenta & mortes lubenti animo pertulisse. Ipse Cyprianus in libro ad Demetrianum p. 121. ait *Nemo nostro quando apprehenditur reluctatur*. Et in libro de bono patientiæ p. 250. loquens de Abele ait, *adversus fratrem fratricidam non restitit nec reluctatur, sed humilis & mitis patienter occiditur*.

g *Necessitate pervenit*] Codex Gratianopolitanus, *necessitate compulsus est, nec ille qui*.

h *Perfunctione*) In quinque libris veteribus scriptum est *passione*. Alii quinque & duo Anglicani & editio Morelliana *pactione*. Alii duo *passione vel patione*.

ad facinus compulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, [a] fratres etiam plurimos, qui extorres & profugi recedebant, in sua tecta & hospitia recepit, ostendens & offerens Domino [b] multas animas viventes & incolumes quæ pro una saucia deprecentur. Cum ergo inter ipsos qui sacrificaverunt multa sit diversitas, quæ inclementia est & quam acerba duritia libellaticos cum iis qui sacrificaverunt jungere, quando is cui libellus acceptus est dicat: Ego prius legeram & [c] episcopo tractante cognoveram non sacrificandum idolis, nec simulacra servum Dei adorare debere; & iccirco, ne hoc facerem quod non licebat, cum occasio libelli fuisset oblata, quem nec ipsum acciperem nisi ostensa fuisset occasio, ad magistratum vel veni, vel alio eunte mandavi, Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non posse, dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam iste qui libello maculatus est, posteaquam nobis admonentibus didicit nec hoc se facere debuisse, etsi manus pura sit, & os ejus feralis cibi contagia nulla polluerint, conscientiam tamen ejus esse pollutam, flet [d] auditis nobis & lamentatur & quod deliquerit nunc admonetur, & non tam crimine quam errore deceptus, quod jam de cetero instructus & paratus sit contestatur. Quorum si pœnitentiam respuamus habentium aliquam fiduciam tolerabilis conscientiæ, statim cum uxore, cum liberis, quos incolumes reservaverant, in hæresim vel schisma diabolo invitante rapiuntur; & adscribetur nobis in die judicii nec ovem sauciam curasse & propter unam sauciam multas integras perdidisse, & cum Dominus relictis nonaginta novem sanis unam errantem & [e] lassam quæsierit, & inventam humeris suis ipse portaverit, nos non tantum non quæramus lapsos, sed & venientes arceamus, & cum pseudoprophetæ legem Christi nunc vastare & lacerare non desinant, occasionem canibus & lupis demus ut quos persecutio infesta non perdidit, eos nos duritia nostra & inhumanitate perdamus. Et ubi erit, frater carissime, quod apostolus dicit: *Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salventur. Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.* Et iterum: *Factus sum infirmus infirmis ut infirmos lucrarer.* Et iterum: *Si patitur membrum unum, compatiuntur & cetera membra; & si lætatur unum membrum, collætantur & cetera membra.* Alia est philosophorum & Stoicorum ratio, frater carissime, qui dicunt omnia [f] peccata paria esse & virum gravem non facile flecti oportere. Inter Christianos autem & philosophos plurimum distat. Et cum apostolus dicat, *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam*, vitanda sunt a nobis quæ non de Dei clementia veniunt, sed de philosophiæ durioris præsumptione descendunt. De Moyse autem legimus in scripturis dictum: *Et fuit Moyses homo [g] lenis nimis.* Et Dominus in evangelio suo dicit: *Estote misericordes, sicut & pater vester [h] misertus est vestri.* Et iterum: *Non est opus sanis medicus, sed male habentibus.* Quam potest exercere medicinam qui dicit: Ego solus sanos curo, quibus medicus necessarius non est. Opem nostram, medelam nostram vulneratis exhibere debemus. Nec putemus mortuos esse, sed magis semianimes jacere eos quos persecutione funesta sauciatos videmus: qui si in totum mortui essent, numquam de eisdem postmodum & confessores & martyres fierent. Sed quoniam est in illis quod pœnitentia sequente revalescat ad fidem, & ad virtutem de pœnitentia robur armatur, quod armari non potest.

Luc. 15. Matt. 18.

1. Cor. 9.

1. Cor. 4.

Coloss. 2.

Nu. 12.

Luc. 6.

Matt. 9.

a *Fratres et. plur.*) Codex Gratianopolitanus, *nec solum fratres, sed etiam plures qui extorres.*

b *Multas viventes*) Ita libri decem veteres. Alii duo & editiones antiquiores habent *salvatus*. Codex Corbejensis, *solventes*, manifesto errore.

c *Episcopo tractante*) Optatus lib. 7. *Restat ut dicitis eum cum populo communicasse. Et locutum eum esse aliquid in populo constat, sed insinuandi alicujus rei causa, non tamen tractandi, quod est episcoporum.* Vide notas nostras ad Lupum Ferrariensem pag. 479.

d *Auditis nobis*] Emendatio supra lineam in codice Monasterienli, *auditis nostris lamentationibus*. Ex glossemate nimirum.

e *Lassam* (Veteres editiones & plures libri veteres habent *lapsam*. Quæ lectio confirmari potest ex evangelio secundum Matthæum ad quod respicit hic locus, ex quo constat ovem illam non fuisse simpliciter lassam, sed lapsam. Ego tamen præfero priorem lectionem. Nam ovis illa recte dicitur lassa quæ multum errando laboraverat, ut verbis utar Hieronymi in epistola de filio prodigo ad Papam Damasum.

f *Peccata paria*] Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinæ, in libro primo adversus Pelagium, & lib. 2. adversus Jovinianum ait Stoicos contendisse peccata esse paria. Lactantius c. 38. epitomes loquens de Zenone Stoicorum magistro: *Nam quod dicit paria esse peccata ex eadem immunitate est qua misericordiam velut morbum insectatur.* Plutarchus in libro de Stoicorum repugnantiis scribit neque peccatum peccato majus esse neque virtutem virtuti præstare. Cassianus lib. 5. cap. 11. *Cunctarum namque virtutum & una natura est, licet in multas dividi species & vocabula videatur.* Seneca epist. 120. *Sunt enim virtutibus vitia confinia.* Et Hieronymus adversus Luciferianos: *Vicina sunt vitia virtutibus.* Sic etiam Quintilianus lib. 3. cap. 7. & lib. 8. c. 3. Cicero lib. 3. officiorum: *A me ipso dissertatum est, qui unam habet omnes habere virtutes.* Vide etiam paradoxa, ubi fusius ista tractantur. Et tamen idem in libro primo de oratore scripsit spinosam & exilem orationem eorum esse qui dicunt qui virtutem habeat eum omnes habere. Sententiam illam videtur non approbasse Seneca. Ait enim in epistola 66. *Quomodo possunt paria bona esse? Ergo virtutes inter se pares sunt.* Vide ibi Muretum. Vide etiam sancti Augustini responsionem ad epistolam Nectarii de negotio Calamenli.

g *Lenis nimis*) In sex libris nostris antiquis & in quatuor Anglicanis scriptum est *leniissimus*. Quod propius accedit ad editionem vulgatam libri Numerorum, quæ habet *mitissimus*.

h *Misertus est*) Ita primus scripsit Erasmus. Hanc autem lectionem deprehendi in novem codicibus antiquis. In tribus aliis & in antiquis editionibus legitur *misericors est*. Quæ est lectio vulgatæ editionis evangelii secundum Lucam.

terit, si quis desperatione deficiat, si ab ecclesia dure & crudeliter segregatus ad gentiles se vias & sæcularia opera convertat, vel ad hæreticos & schismaticos rejectus ab ecclesia transeat; ubi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit extra ecclesiam constitutus & ab unitate atque a caritate divisus, coronari in morte non poterit. Et ideo placuit, frater carissime, examinatis causis singulorum, libellaticos interim admitti, sacrificatis in exitu subveniri: quia exomologesis apud inferos non est, nec ad pœnitentiam quis a nobis compelli potest, si fructus pœnitentiæ subtrahatur. Si prœlium prius venerit, corroboratus a nobis invenietur armatus ad prœlium. Si vero ante prœlium infirmitas urserit, [a] cum solatio pacis & communicationis abscedit. Neque enim præjudicamus Domino judicaturo quo minus si pœnitentiam plenam & justam peccatoris invenerit, tunc ratum faciat quod a nobis fuerit hic statutum. Si vero nos aliquis pœnitentiæ simulatione deluserit, Deus, qui non
Gal. 6. *1. Reg. 16* deridetur, & qui cor hominis intuetur, de his quæ nos minus perspeximus judicet & servorum suorum sententiam Dominus emendet; dum tamen nos meminisse, frater carissime, debeamus scriptum esse, *Frater fratrem adjuvans exaltabitur*, & apostolum quo-
Prov. 18. *Gal. 6.* que dixisse, *In contemplatione habentes unusquisque, ne & vos tentemini, alterutrum onera* [b] *sustinete, & sic adimplebitis legem Christi*, item quod superbos redarguens & arrogantiam frangens in epistola sua ponat, & *qui se putat stare, videat ne cadat*, & alio in loco di-
1. Cor. 10. *Rom. 14.* cat: *Tu quis es qui judicas alienum servum? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem. Potens est enim Deus statuere eum.* Joannes quoque Jesum Christum Dominum nostrum advocatum & deprecatorem pro peccatis nostris probat
1. Joan. 2. dicens: *Filioli mei, ista scribo vobis ne delinquatis; & si quis deliquerit, advocatum habemus apud patrem Jesum Christum* [c] *suffragatorem, & ipse est deprecatio pro delictis nostris.* Et Paulus quoque apostolus in epistola sua po-
Rom. 5. suit: *Si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multo magis nunc justificati in sanguine illius liberabimur per illum ab ira.* Cujus pietatem & clementiam cogitantes, non acerbi adeo nec duri nec in fovendis fratribus inhumani esse debemus, sed dolere cum dolentibus & flere cum flentibus, & eos quantum possumus auxilio & solatio nostræ dilectionis erigere, nec adeo immites [d] & pertinaces ad eorum pœnitentiam retundendam, nec iterum soluti & faciles ad communicationem temere laxandam. Jacet ecce saucius frater ab adversario in acie vulneratus. Inde diabolus conatur occidere quem vulneravit, hinc Christus hortatur ne in totum pereat quem redemit. Cui de duobus assistimus, in cujus partibus stamus? Utrum ne diabolo favemus ut perimat, & semianimem fratrem jacentem, sicut in evangelio sacerdos & levites, præterimus? An *Luc. 10.* vero ut sacerdotes Dei & Christi, quod Christus & docuit & fecit imitantes, vulneratum de adversarii faucibus rapimus, ut curatum Deo judici reservemus? Nec putes, frater carissime, hinc aut virtutem fratrum minui aut martyria deficere quod lapsis laxata sit pœnitentia, & quod pœnitentibus spes pacis oblata. Manet vere fidentium robur immobile, & apud timentes ac diligentes corde toto Deum stabilis & fortis perseverat integritas. [e] Nam & mœchis a nobis pœnitentiæ tempus conceditur & pax datur. Non tamen iccirco virginitas in ecclesia deficit, aut continentiæ propositum glorioſum per aliena peccata langueſcit. Floret ecclesia tot virginibus coronata, & castitas ac pudicitia tenorem gloriæ suæ servat, nec quia adultero pœnitentia & venia laxatur, continentiæ vigor frangitur. Aliud est ad veniam *Matt. 5.* stare, aliud ad gloriam pervenire, aliud missum in carcerem non exire inde donec solvat novissimum quadrantem, aliud statim *1. Cor. 3.* fidei & virtutis accipere mercedem, aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari & purgari diu igne, aliud peccata omnia passione purgasse, aliud denique [f] pendere in diem judicii ad sententiam Domini,

aliud

a *Cum solatio*] Ita septem libri veteres & editio Manutiana. Veteres itaque editiones & alii septem libri veteres habent *consolatio*. Negatio deest in quatuor antiquis. In uno meo scriptum est, *in consolatione pacis & communicationis abscedit*.

b *Sustinete*) Codex Sorbonicus, *sustinentes*. Fuxensis, *portate*. Et hæc est lectio vulgatæ editionis epistolæ ad Galatas.

c *Suffragatorem*) Lectio vulgata, quam plerique codices antiqui præferunt, habet *justum*. In quinque tamen æque antiquis scriptum est *suffragatorem*. Quo etiam modo legi in Affligemensi testatur Pamelius. Ego vero puto hanc lectionem esse meliorem, tum quia Angli testantur in codice Bodlejano legi *Ipse est suffragator & deprecator*, tum quia ea recedit ab editione vulgata epistolæ Joannis, Cyprianum autem constet usum non esse editione qua nos hodie utimur. Mox enim ipse scribit *delictis*, ut solet, pro eo quod in nostra vulgata legitur *peccatis*. Quamquam *peccatis* vidi scriptum in duobus antiquis exemplaribus, per audaciam, ut puto, eorum qui putabant loca sacræ scripturæ allegata a Cypriano debere emendari secundum editionem nostram vulgatam. Porro arbitror eum qui scripsit codicem Bodlejanum legisse *suffragator* in suo exemplari & illud explicare volentem addidisse *& deprecator*. Certum enim est unum horum vocabulorum sufficere.

d *Et pertinaces*] Codex Gratianopolitanus, *atque contumaces*.

e *Nam & mœchis*) In duobus antiquis exemplaribus additur *id est adulteris*. Sed istud est glossema. Decretum Papæ Zephyrini apud Tertullianum in libro de pudicitia: *Ego & mœchiæ & fornicationis delicta pœnitentia functis dimitto*. Ubi obiter admoneo Baronium & Rigaltium male existimasse edictum Zephyrini ita conceptum fuisse: *EPISCOPUS EPISCOPORUM EDICIT. Ego & mœchiæ &c.* Episcopi enim Romani numquam usi sunt ambitioso illo & invidioso loquendi modo, præsertim in illa antiquitate. Sua tantum nomina præferebant, ut videre est etiam in epistola Papæ Cornelii ad Cyprianum.

f *Pendere in diem*) Ita inveni scriptum in quinque codi-

aliud ſtatim a Domino coronari. a Et quidem apud b anteceſsores noſtros quidam de epiſcopis iſtic in provincia noſtra dandam pacem mœchis non putaverunt & in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauſerunt. Non tamen a coepiſcoporum ſuorum collegio receſſerunt, aut catholicæ eccleſiæ unitatem vel duritiæ vel cenſuræ ſuæ obſtinatione ruperunt; ut quia apud alios adulteris pax dabatur, qui non dabat de eccleſia ſepararetur. Manente concordiæ vinculo & perſeverante catholicæ eccleſiæ individuo ſacramento, c actum ſuum diſponit & dirigit unuſquiſque epiſcopus d rationem propoſiti ſui Domino redditurus. Miror autem quoſdam ſic obſtinatos eſſe ut dandam non putent e lapſis pœnitentiam, aut pœnitentibus exiſtiment veniam denegandam, cum Apoc. 2. ſcriptum ſit: *Memento unde ceciderit*, & *age pœnitentiam*, & *fac priora opera*. Quod utique ei dicitur quem conſtat cecidiſſe & quem Dominus hortatur per opera rurſus exſurgere, quia ſcriptum eſt: *Eleemoſyna a morte liberat*; & non utique ab illa morte quam ſemel Chriſti ſanguis exſtinxit, & a qua nos ſalutaris baptiſmi & redemptoris noſtri gratia liberavit, ſed & ab ea quæ per delicta poſtmodum ſerpit. Alio item loco pœnitentiæ tempus datur, & pœnitentiam non agenti Dominus comminatur: *Habeo* inquit, *adver-*

A *verſus te multa, quod uxorem tuam Jezabel, quæ ſe dicit propheten, ſinis docere & ſeducere ſervos meos, fornicari & manducare de ſacrificiis, & dedi illi tempus ut pœnitentiam ageret, & pœnitere non vult a fornicatione ſua. Ecce mitto eam in lectum, & qui cum ea fornicati ſunt in maximam tribulationem, niſi pœnitentiam* f *geſſerint ab operibus ſuis.* Quos utique ad pœnitentiam Dominus non hortaretur, niſi quia pœnitentibus indulgentiam pollicetur. Et in evangelio: *Dico*, inquit, *vobis, ſic erit* g *gaudium in* Luc. 15.
cælo h *ſuper uno peccatore pœnitentiam agente quam*
B *ſuper nonaginta novem juſtis, quibus non eſt opus pœnitentia.* Nam cum ſcriptum ſit, *Deus mortem non fecit, nec* i *delectatur in perditione vi-* Sap. 2.
vorum, utique qui neminem vult perire cupit peccatores pœnitentiam agere & per pœnitentiam denuo ad vitam redire. Ideo & per Johel prophetam clamat & dicit: *Et nunc hæc dicit Dominus Deus veſter: Revertimini ad* Joel. 2.
me ex toto corde veſtro, ſimulque & jejunio & fletu & planctu, & diſcindite corda veſtra, & non veſtimenta veſtra, & revertimini ad Dominum
C *Deum veſtrum, quia miſericors & pius eſt & patiens & multæ miſerationis, & qui ſententiam flectat adverſus* k *malitiam irrogatam.* In pſalmis etiam legimus cenſuram pariter & clementiam Dei comminantis ſimul atque parcentis, punientis ut corrigat, & cum correxerit l reſervantis. *Viſitabo*, inquit, *in* m *virga* Pſal. 88.

codicibus antiquis & in editione Manutii. Sic etiam ſe ſcriptum vidiſſe in codice Germanenſi optimæ notæ teſtatur vir optimus & doctiſſimus Domnus Petrus Couſtant in præfatione ſua ad opera ſancti Hilarii §. 229. Pamelius in annotatione ſua ad hunc locum exiſtimat hic per diem judicii intelligi diem particularis judicii uniuſcujuſque. Contra Nicolaus Faber in ſuo Cypriano impreſſo, qui nunc meus eſt, putat intelligi debere de extremo judicio ex opinione ea quæ fuit multorum & magnorum virorum tam Græcorum quam Latinorum in eccleſia primitiva, qui ſolus martyres gloria divina perfrui ante illud extremum judicium, ceteros vero in illud differri voluerunt, & hanc etiam fuiſſe Tertulliani ſententiam. Quem Nicolai Fabri locum deſcripſit Rigaltius in addendis ad obſervationes ſuas in Cyprianum. Nota eſt controverſia quæ fuit ævo Joannis Papæ XXII. circa viſionem beatificam. Qua de re vide annotationes Eraſmi in caput ſeptimum epiſtolæ primæ Pauli ad Corinthios & notas noſtras ad vitas Paparum Avenionenſium p. 788. & 798. itemque præfationem noſtram ad hiſtoriam Tutelenſem. Alii hunc Cypriani locum intelligunt de igne purgatorio. Illos vero vehementer exagitat Joannes Dallæus l. 4. de pœnis & ſatisfactionibus humanis cap. 10.

a *Et quidem*) Refert hunc locum ſanctus Auguſtinus in epiſtola ad Vincentium Rogatiſtam.

b *Anteceſſores noſtros*) id eſt epiſcopos qui eccleſiam Africanam rexerant ante tempora Cypriani. Ait ergo Cyprianus quoſdam epiſcopos Afros putaſſe pacem non eſſe dandam mœchis. Hanc opinionem fuiſſe in Africa ante tempora Cypriani liquet etiam ex teſtimonio Tertulliani, qui in libro mox laudato vehementer declamat adverſus Papam Zephyrinum quod is mœchiæ & fornicationis delicta pœnitentia functis dimitteret. Manebat tamen interim concordiæ vinculum inter epiſcopos Afros, quamvis diverſe nonnulli ſentirent de reconciliatione lapſorum.

c *Actum ſuum diſponit*) Infra epiſt. 55. p. 86. ait ſingulis paſtoribus portionem gregis eſſe adſcriptam, *quam regat unuſquiſque & gubernet, rationem ſui actus Domino redditurus*. Et in Concilio Carthaginenſi ait unumquemque epiſcopum pro licentia libertatis & poteſtatis ſuæ habere arbitrium proprium, & Chriſtum unum & ſolum habere poteſtatem judicandi de actibus epiſcoporum. Vide etiam librum de unitate eccleſiæ pag. 195.

d *Rationem redditurus*) Vide epiſtolas 55. ad Cornelium p. 86. ad Jubajanum pag. 137. & ad Magnum pag. 148.

e *Lapſis pœnit.*) Codex Gratianopolitanus, *indulgentiam non putent lapſis*. Infra in calce hujus epiſtolæ legitur p. 75. *& veniam & indulgentiam pœnitentibus non denegari*.

f *Geſſerint*) Hanc lectionem inveni in decem codicibus antiquis. Angli viderunt ſex in quibus etiam habetur. In quinque vero aliis a me viſis ſcriptum eſt *egerint*. Quæ eſt lectio vulgatæ editionis apocalypſis.

g *Gaudium*) Codex Fuxenſis, *gaudium coram angelis Dei in cælo*, ex gloſſemate, ut opinor.

h *Super uno peccatore*) Nihil volui mutare, quamvis ſciam plurimos optimos codices præferre *ſuper unum peccatorem*. Nam editio quam retineo nititur etiam auctoritate plurimorum veterum librorum.

i *Delectatur*) Ita ſcriptum vidi in multis antiquis codicibus & in vetuſtioribus editionibus. Manutius mutavit & ſcripſit *lætatur*. Sane fateor lectionem Manutianam exſtare in multis codicibus antiquis & in editione vulgata ſacræ ſcripturæ. Sed illa uſum non eſſe Cyprianum conſtat. Itaque prætuli lectionem veterum editionum.

k *Malitiam*) Sic emendavi ſecutus auctoritatem veterum editionum & undecim veterum exemplarium noſtrorum & trium Anglicanorum. Nam & textus prophetiæ Joel habet *præſtabilis ſuper malitia*. Manutius poſuit *malitias*. Sed ego eam lectionem non reperi niſi in quinque libris veteribus. In Veronenſi legebatur *injurias irrogatas*. Vide Frontonis Ducæi notas in homilias ſancti Joannis Chryſoſtomi p. 14.

l *Reſervantis*) In uno vetere libro meo ſcriptum eſt *cum correxerit ut miſereatur reſervantis*, in Divionenſi & in recentiore Remigiano *miſerentis reſervatis*.

m *Virga*) Codex Gratianopolitanus & Monaſterienſis addunt *ferrea*. Infra in hac ipſa epiſtola, *fictilia ab eo cui data eſt ferrea virga frangentur*. Rufinus in pſ. 2. *Virga ferrea accipitur inflexibilis juſtitia*.

facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Matt. 7. Dominus quoque in evangelio suo pietatem Dei patris ostendens ait: *Quis est ex vobis homo quem si petierit filius ejus panem, lapidem porrigat illi, aut si piscem postulaverit, serpentem illi porrigat? Si ergo vos, cum sitis nequam, scitis bona data dare filiis vestris, quanto magis pater vester cælestis dabit bona postulantibus eum?* Comparat hic Dominus carnalem patrem & Dei patris æternam largamque pietatem, quod si iste in terris nequam pater offensus graviter a filio peccatore & malo, si tamen eumdem postmodum viderit reformatum & depositis prioris vitæ delictis ad sobrios & bonos mores & ad innocentiæ disciplinam pœnitentiæ dolore correctum, & gaudet & gratulatur, & susceptum, quem ante projecerat, cum voto paternæ exsultationis amplectitur, quanto magis unus ille & verus pater bonus, misericors, & pius, immo ipse a bonitas & misericordia & pietas, lætatur in pœnitentia filiorum suorum, nec jam pœnitentibus aut plangentibus & lamentantibus pœnam comminatur, sed veniam magis & indulgentiam pollicetur. Unde Dominus in evangelio beatos dicit plangentes, quia qui plangit misericordiam provocat; qui pervicax & superbus est, iram sibi & pœnam judicii venientis exaggerat. Et iccirco, frater carissime, pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde & manifesta lamentationis suæ professione testantes, prohibendos omnino censuimus a spe communionis & pacis, si in infirmitate atque in periculo cœperint deprecari; quia rogare illos non delicti pœnitentia sed mortis urgentis admonitio compellit, nec dignus est in morte accipere solatium qui se non cogitavit esse moriturum. Quod vero ad Novatiani personam pertinet, frater carissime, de quo desiderasti tibi scribi quam hæresim introduxisset, scias nos primo in loco nec curiosos esse debere quid ille doceat, cum foris doceat. Quisquis ille est & qualiscumque est, christianus non est qui in Christi ecclesia non est. Jactet se licet & philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet, qui nec fraternam caritatem nec ecclesiasticam unitatem tenuit, eriam quod prius fuerat amisit. Nisi si episcopus tibi videtur qui episcopo in ecclesia [b] a sedecim coepiscopis facto, adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum nititur, & cum sit a Christo una eceleśia per totum mundum in multa membra divisa, item [c] episcopatus unus episcoporum multorum concordi numerositate diffusus, ille post Dei traditionem, post connexam & ubique conjunctam catholicæ ecclesiæ unitatem humanam conetur ecclesiam facere, & per plurimas civitates novos apostolos suos mittat, ut quædam recentia institutionis suæ fundamenta constituat, cumque jam pridem per omnes provincias & per urbes singulas ordinati sint episcopi in ætate antiqui, in fide integri, in pressura probati, in persecutione proscripti, ille super eos creare alios pseudoepiscopos audeat. Quasi possit aut totum orbem novi conatus obstinatione peragrare aut ecclesiastici corporis compaginem discordiæ suæ seminatione rescindere, nesciens [d] schismaticos semper inter initia fervere, incrementa vero habere non posse nec augere quod illicite cœperint, sed statim cum prava sua æmulatione deficere, episcopatum autem tenere non posset, etiam si episcopus prius factus a coepiscoporum suorum corpore & ab ecclesiæ unitate descisceret, quando apostolus admoneat ut invicem nosmetipsos sustineamus, ne ab unitate quam Deus constituit recedamus, & dicat: *Sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis.* Ephes. 4. Qui ergo nec unitatem spiritus nec conjunctionem pacis observat, & se ab ecclesiæ vinculo atque a sacerdotum collegio separat, episcopi nec potestatem potest habere nec honorem qui episcopatus nec unitatem voluit tenere nec pacem. Tum deinde [e] quantus arrogantiæ tumor est, quanta humilitatis & lenitatis oblivio, arrogantiæ suæ quanta jactatio, ut quis aut audeat aut facere se posse credat quod nec apostolis concessit Dominus, ut zizania a frumento putet se posse discernere, aut quasi ipsi palam terre & aream purgare concessum sit, paleas

Matt 13.

cone-

a *Bonitas*) Angli monuerunt in codice Bodlejano scriptum esse *bonitatis & misericordiæ & pietatis fons*. Ita etiam in Pithœano, nisi quod deest vox *fons*.

b *A sexdecim*) Pacianus in tractatu contra Novatianos: *Cornelius jam Romæ episcopus a sedecim episcopis factus locum cathedræ vacantis acceperat*.

c *Episcopatus unus*) Locus insignis, inquit Pamelius, pro episcopatu Romano. Sed non cepit sensum Cypriani, qui manifestus est. Sunt apud Cyprianum varia loca multo favorabiliora episcopo Romano, ut illud in ep. 55. p. 86. *Post ista adhuc insuper, pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constituto, navigare audent & ad Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est, a schismaticis & profanis litteras ferre*. Etiam ea tempestate qua theologi scholastici libere disputabant, inventus est unus qui diceret omnes sacerdotes posse dici unum & eumdem sacerdotem, ut videre est apud Ægilium Romanum in capite 21. libri de renuntiatione papæ.

d *Schism. in. ini. fervere*) Hic data occasione, emendabo locum ex actis Alexandri papæ III. valde corruptum & depravatum in annalibus Baronii, anno videlicet 1159. §. 74. Sic ergo restituendus est ex veteri codice MS. bibliothecæ Regiæ. *Tunc vero non mediocriter est elevatum cor ipsius hæresiarchæ, extollens se super se tamquam insanus & cæcus, nesciens quod secundum beati Cypriani martyris dictum schismatici semper inter initia fervent, incrementa vero habere non possunt nec augmentare valent quod illicite cœpit, sed statim cum prava sua æmulatione deficiunt.*

e *Quantus arr. tumor*) Hunc locum descripsit sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 12. & Gratianus, sed non ita integrum ut apud Augustinum. 23. q. 4. c. *Quamvis* ubi citatur ex Augustino, non ex Cypriano. Salvianus lib. 4. c. 12. *Maxima quippe accusatrix hominum noxiorum est usurpatrix innocentiæ arrogantia*. Idem in epistola ad Eucherium: *Pedissequa enim plerumque novi honoris est arrogantia*. Honores enim persæpe mutant mores.

conetur a tritico separare, cumque apostolus
2.Tim.2. dicat, *In domo autem magna non solum vasa aurea sunt & argentea, sed & lignea & fictilia*, aurea & argentea vasa videatur eligere, lignea vero & fictilia contemnere, abjicere, damnare, quando non nisi die Domini vasa lignea divini ardoris incendio concrementur, & fictilia ab eo cui data est ferrea virga franganPsal.2. tur. Aut si secordis & renis scrutatorem constituit & judicem, per omnia æqualiter judiJoan.5. cet: & cum sciat scriptum esse, *Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat*, [a] fraudatores & mœchos a latere atque a comitatu suo separet, quando multo & gravior & pejor sit mœchi quam libellatici causa, cum hic necessitate, ille voluntate peccaverit, hic existimans sibi satis esse quod non sacrificaverit, errore deceptus sit, ille matrimonii expugnator alieni, vel lupanar ingressus ad cloacam & cœnosam voraginem vulgi, sanctificatum corpus & Dei templum detestabili colluvione violaverit; sicut apostolus
1.Cor.6. dicit: *Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est;* [b] *qui autem mœchatur, in corpus suum peccat*. Quibus tamen & ipsis pœnitentia conceditur & lamentandi ac satisfaciendi spes relinquitur secundum ipsum apostolum dicentem: *Timeo ne forte veniens ad vos*
2.Cor.12. *lugeam multos ex iis qui ante peccaverunt & non egerunt pœnitentiam de immunditiis quas fecerunt & fornicationibus &* [c] *libidinibus*. [d] Nec sibi in hoc novi hæretici blandiantur quod se dicant [e] idololatris non communicare, quando sint apud illos & adulteri & fraudatores, qui
Ephes.5. teneantur idololatriæ crimine, secundum apostolum dicentem: *Hoc enim scitote intelligentes quia omnis fornicator aut immundus aut fraudator, quod est idololatria, non habet hæreditatem in*
Coloss.3. *regno Christi & Dei*. Et iterum; *Mortificate itaque membra vestra quæ in terra sunt, exponentes fornicationem, immunditiam, & concupiscentiam malam, & cupiditatem, quæ sunt idolorum servitus, propter quæ venit ira Dei*. Nam cum corpora nostra membra sint Christi, & singuli si-

A mus templum Dei, quisquis adulterio templum Dei violat, Deum violat; & qui in peccatis committendis voluntatem diaboli facit, dæmoniis & idolis servit. Neque enim mala facta de sancto spiritu veniunt, sed de adversarii instinctu & de immundo spiritu natæ concupiscentiæ contra Deum facere & diabolo servire compellunt. Ita fit ut si peccato alterius [f] inquinari alterum dicunt & idololatriam delinquentis ad non delinquentem transire sua asseveratione contendunt, excusari secundum suam vocem non possint ab idololatriæ criminine, cum constet de a- B postolica probatione mœchos & fraudatores, quibus illi communicant, idololatras esse. Nobis autem secundum fidem nostram & divinæ prædicationis datam formam competit ratio veritatis, unumquemque in peccato suo [g] ipsum teneri nec posse alterum pro alterum reum fieri, cum Dominus præmoneat & dicat: *Justitia justi super eum erit*, & *Ezech.18* *scelus scelerati super eum erit*. Et iterum: *Non* 4.Reg.14 *morientur patres pro filiis, & filii non morientur pro patribus. Unusquisque in peccato suo morietur*. Quod legentes scilicet & tenentes neminem putamus a fructu satisfactionis & spe pacis arC cendum, cum sciamus juxta scripturarum divinarum fidem, auctore & hortatore ipso Deo, & ad agendam pœnitentiam peccatores redigi, & veniam atque indulgentiam pœnitentibus non denegari. Atque o frustrandæ fraternitatis irrisio, o miserorum [h] lamentantium & amentium caduca deceptio, o hæreticæ institutionis inefficax & vana traditio! hortari ad satisfactionis pœnitentiam & subtrahere de satisfactione medicinam, dicere fratribus no- D stris, plange & lacrimas funde, & diebus ac noctibus ingemisce, & pro abluendo & purgando delicto tuo largiter & [i] frequenter operare, sed extra ecclesiam post omnia ista morieris, quæcumque ad pacem pertinent facies, sed nullam pacem, quam quæris, accipies. Quis non statim pereat; quis non ipsa desperatione deficiat, quis non animum suum a

a *Fraudatores*) id est idololatras. Nam dicet paulo post, *fraudator, quod est idololatria*. Hieronymus in epistola ad Heliodorum de laude vitæ solitariæ: *Omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, aut fraudator, quod est idolorum servitus, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei*. Illud vero sumptum est ex epistola Pauli ad Ephesios.

b *Qui mœchatur*) Multa de hoc argumento dici possent, a quibus abstineo. Sed tamen illud silere non possum quod scio emendandum esse apud Commodianum instruct. 10. & sequenti, ubi reponendum est *mœchus & mœchia* pro eo quod Rigaltius posuit *Majus & Maja*. Sic etiam reponendum in instructione 12. ubi Rigaltius posuit *Maria* pro *mœcha*. Ego enim affero lectiones libri veteris.

c *Libidinibus*) Codex Fuxensis, *turpitudinibus*. In epistola ad Donatum p. 4. *Tum delectat in mimis turpitudinum magisterio*. Salvianus l. 6. c. 8. *loca & habitaculæ turpitudinum*.

d *Nec sibi*) Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo adversus Donatistas cap. 5. itemque Hincmarus in opusculo LV. capitulorum cap. 47. pag. 563.

e *Idololatris*) Omnes libri veteres & vetustiores editiones & hic & paulo post habent scriptum *idolatris* & *idolatriæ*. Nihil tamen mutare volui, quamvis sciam ita vulgo scriptum esse in antiquis codicibus veterum scriptorum Latinorum, & quamvis exemplum ita scribendi habeam Antonii de Albone archiepiscopi Lugdunensis, quia ita scripsit in editione sua commentariorum Rufini in psalmos. Habendus esse videbatur honos antiquitati. Sed etiam satisfaciendum erat delicatis ingeniis ævi nostri.

f *Inquinari alt.*) Codex Fuxensis, *alterum inquinari dicunt*. In Sorbonico & in uno meo, *excusari alterum dicunt*.

g *Ipsum teneri*) Prætuli hanc lectionem: quia illam inveni in XV. libris veteribus. Alioqui enim facile mutassem ut eam revocarem quæ exstat in antiquis editionibus, ubi legitur *reum teneri*. Nam eam quoque lectionem reperi in quatuor exemplaribus antiquis.

h *Lamentantium*) Duo libri veteres habent *amentium* tantum.

i *Frequenter operare*) id est, ut ego quidem arbitror, frequenter opera pietatis exerce in pauperes, da frequenter eleemosynam. Vide librum de opere & eleemosynis. Commodianus instruct. 55. *Non opera facitis* id est eleemosynas. Vide etiam instruct. 69.

propoſito lamentationis averrat? Operari tu putas ruſticum poſſe, ſi dixeris: Agrum peritia omni ruſticitatis exerce, culturis diligenter inſiſte, ſed nullam meſſem metes, nullam vindemiam premes, nullos oliveti tui fructus capies, nulla de arboribus poma decerpes. Vel ſi ei cui [a] dominium & uſum navium ſuadens dicas: Materiam de excellentibus ſilvis mercare, frater, carinam prævalidis & electis roboribus intexe, clavo, funibus, velis, ut fabricetur atque armetur navis, operare, ſed cum hæc feceris, fructum de actibus ejus & curſibus non videbis. Præcludere eſt atque abſcindere iter doloris ac pœnitendi viam, ut cum in ſcripturis
Luc. 17. omnibus Dominus Deus revertentibus ad ſe & pœnitentibus blandiatur, noſtra duritia & crudelitate, dum fructus pœnitentiæ intercipitur, pœnitentia ipſa tollatur. Quod ſi invenimus a pœnitentia agenda neminem debere prohiberi, & deprecantibus atque exorantibus Domini miſericordiam, ſecundum quod ille miſericors & pius eſt, per ſacerdotes ejus pacem poſſe concedi, admittendus eſt A plangentium gemitus, & pœnitentiæ fructus dolentibus non negandus. Et quia apud inferos confeſſio non eſt, nec exomologeſis illic fieri poteſt, qui ex toto corde pœnituerint & rogaverint, in eccleſiam debent [b] interius ſuſcipi & in ipſa Domino reſervari, qui ad eccleſiam ſuam venturus de illis utique quos in ea intus invenerit judicabit. Apoſtatæ vero & deſertores, vel adverſarii & hoſtes & Chriſti eccleſiam diſſipantes, [c] nec ſi occiſi pro nomine foris fuerint, admitti ſecundum apoſtolum poſſunt ad eccleſiæ pacem, quando nec ſpiritus nec eccleſiæ tenuerunt unitatem. Hæc interim, frater cariſſime, pauca de multis quantum potui breviter decucurri, quibus & deſiderio tuo ſatisfacerem, & te magis ac magis collegii & corporis noſtri ſocietati conjungerem. Si autem tibi veniendi ad nos opportunitas & facultas fuerit, plura in commune conferre & uberius ac plenius quæ in ſalutarem concordiam faciant tractare poterimus. Opto te, frater cariſſime, ſemper bene valere.

a *Dominium &*) Hanc lectionem inveni in quindecim exemplaribus antiquis & in editionibus Manutii & Morellii. Pamelius poſuit *eſt* pro *&*. Hunc imitatus eſt Rigaltius. Angli repoſuerunt veterem lectionem, quæ profecto melior eſt. In libro Fuxenſi legitur, *dominium & jus eſt*.

b *Interius*) Ego hanc lectionem, quam veteres editiones itemque Morelliana & tria vetera exemplaria habent, præferro etiam ob eam cauſam quod paulo poſt Cyprianus ait Dominum, cum ad eccleſiam ſuam venerit, de illis utique judicaturum *quos in ea intus invenerit*. Infra epiſt. 55. p. 88. *plebis intus poſitæ*. Sunt etiam multa ſimilia apud Cyprianum. Optatus l. 3. *nos, qui intus habitamus, & numquam de radice receſſimus*. Hæretici, qui ſunt foris, non habitant intus. Vide notas ad epiſtolam 76.

c *Nec ſi occiſi*) Iſta ſæpe repetit ſanctus martyr, præcipue in libro de unitate eccleſiæ pag. 198. Hinc ortum vulgatum illud: *Martyrem non facit pœna, ſed cauſa*, quod exſtat apud Rufinum in pſal. 34. & 43. & ſæpe citatur a ſancto Auguſtino. Id vero ſanctus papa Gregorius lib. 2. indict. 10. epiſt. 37. laudat ex Cypriano. Videtur autem acceptum ex libro de duplici martyrio ad Fortunatum, in quo ita ſcriptum eſt: *Neque enim ſtatim martyr eſt qui occiditur. Occiduntur & ſicarii & piratæ. Non ſupplicium facit martyrem ſed cauſa*. Sic Primaſius in caput tertium epiſtolæ Pauli ad Galatas ait: *Reum non facit pœna, ſed cauſa*. Et ſanctus Hieronymus in libro ſecundo adverſus Rufinum loquens de caritate, quam ait eſſe majorem fide & ſpe, & quam Paulus optat potius quam præſumit, addit, *ſine qua & martyrio ſanguis effuſus corpuſque flammis traditum coronam non habet præmiorum*. Idem in caput quintum epiſtolæ ad Galatas: *Vide quantum ſit bonum caritatis. Si ita martyrium fecerimus ut noſtras velimus ab hominibus reliquias honorari, ſi opinionem vulgi ſectantes intrepidi ſanguinem ſuderimus, & ſubſtantiam noſtram uſque ad mendicitatem propriam dederimus, huic operi non tam præmium quam pœna debetur, & perfidiæ magis tormenta ſunt quam corona victoriæ*. Sanctus Auguſtinus in libro de correctione Donatiſtarum cap. 2. *Non ergo qui propter iniquitatem & propter Chriſtianæ unitatis impiam diviſionem, ſed qui propter juſtitiam perſecutionem patiuntur, hi martyres veri ſunt*. Et paulo poſt: *Poteſt enim eſſe impiorum ſimilis pœna, ſed diſſimilis eſt martyrum cauſa*. Plangendi igitur erant Donatiſtæ qui graviſſima tormenta toleraverant pro nomine Chriſti in perſecutione Diocletiani. Vide eorum acta in libro ſecundo miſcellaneorum noſtrorum. Guibertus de Novigento lib. 1. cap. 3. de pignoribus ſanctorum: *Donatiſtæ non imparia martyribus paſſi ſunt, & quia extorres a caritate fuerunt, fruſtra fuerunt*. Stephanus Tornacenſis in epiſtola ſua ſecunda, loquens de cæde Joannis decani Aurelianenſis: *Joannem noſtrum martyrem ſimul cauſa fecit & pœna*. Cæſarius Heiſterbachenſis l. 8. c. 64. *Cauſa, non pœna, facit martyres*. Vide notas ad vitas Paparum Avenionenſium p. 1280.

EPI-

EPISTOLA LIII.

Ad Fortunatum & alios collegas de iis qui per tormenta ſuperantur.

CYPRIANUS Fortunato, Ahymmo, Optato, Privatiano, Donatulo, & Felici fratribus ſalutem. Scripſiſtis mihi, fratres cariſſimi, quod cum in Capſenſi civitate propter ordinationem epiſcopi eſſetis, pertulerit ad vos [a] Superius frater & collega noſter [b] Ninum, Clementianum, Florum fratres noſtros, qui in perſecutione apprehenſi prius fuerant, & [c] nomen Domini confeſſi violentiam magiſtratus & populi frementis impetum vicerant, poſtmodum cum apud [d] proconſulem pœnis gravibus excruciarentur, vi tormentorum ſubactos eſſe & de gradu gloriæ, ad quam plena fidei virtute tendebant, diutinis cruciatibus excidiſſe, nec tamen poſt hunc gravem lapſum non voluntate ſed neceſſitate ſuſceptum a pœnitentia agenda per hoc triennium deſtitiſſe. De quibus conſulendum putaſtis an eos ad communicationem jam fas eſſet admittere. Et quidem quod ad mei animi ſententiam pertinet, puto his indulgentiam Domini non defuturam quos conſtat ſtetiſſe in acie, nomen Domini confeſſos eſſe, violentiam magiſtratuum & populi furentis incurſum immobilis fidei obſtinatione viciſſe, paſſos eſſe carcerem, diu inter minas proconſulis & fremitum populi circumſtantis tormentis laniantibus ac longa iteratione cruciantibus repugnaſſe; ut quod in [e] noviſſimo infirmitate carnis ſubactum videtur, meritorum præcedentium defenſione relevetur, & ſit ſatis talibus gloriam perdidiſſe, non tamen debere non eis & veniæ locum claudere atque eos a paterna pietate & a noſtra communicatione privare; quibus exiſtimamus ad deprecandam [f] clementiam Domini poſſe ſufficere quod triennio jugiter ac dolenter, ut ſcribitis, cum ſumma pœnitentiæ lamentatione planxerunt. Certe non puto incaute & temere his pacem committi quos videmus militiæ ſuæ fortitudine nec prius pugnæ defuiſſe, & ſi acies etiam denuo venerit, gloriam ſuam poſſe reparare. Nam cum in concilio placuerit pœnitentiam agentibus in infirmitatis periculo ſubveniri & pacem dari, debent utique in accipienda pace præcedere quos videmus non animi infirmitate cecidiſſe, ſed in prœlio congreſſos & vulneratos per imbecillitatem carnis confeſſionis ſuæ coronam non potuiſſe perferre; maxime cum cupientibus mori non [g] permitterentur

a *Superius*) Ita ſcriptum fuiſſe in vetuſtiſſimo codice Veronenſi mihi conſtat, & monet etiam Rigaltius. Sic etiam edidit Manutius. Teſtatur autem Pamelius codicem Anglicanum quo ille utebatur habere ſicut Manutius habet. Et tamen nupera editio Anglicana nullum illius lectionis vetus exemplar allegat quam Veronenſe. Adjuvant nihilominus illam codices Eligianus & Beccenſis, in quibus ſcriptum eſt *ſuperus*, & decem alii veteres, qui habent *ſuper*. In exemplari editionis Baſileenſis anni 1540. quod fuit Jacobi Cujacii, & nunc penes me eſt, vir ille doctiſſimus ſcripſit in margine ex quodam veteri libro *ſuperus* ut in codice ſancti Eligii in Beccenſi. Veteres editiones, etiam Morelliana, & tria vetera exemplaria præferunt *nuper*. Alius Superius presbyter in libro ſecundo miſcellaneorum noſtrorum pag. 101. & Superius ſtationarius apud Optatum Milevitanum in calce libri primi.

b *Ninum*) In duobus antiquis codicibus ſcriptum eſt *Saturninum*. Saturnini mentio exſtat in variis epiſtolis apud Cyprianum, Nini nulla alibi, quod ſciam, mentio habetur. Quod fortaſſis approbare poſſet lectionem horum duorum veterum librorum. Verum nulla uſpiam memoria de lapſu Saturnini. Itaque aut alius fuit Saturninus, ſi vera eſt lectio, aut certe retinendum eſt iſtic nomen Nini. Epiſcopum fuiſſe hinc colligi poſſet quod Cyprianus eum vocat fratrem, niſi conſtaret presbyteros quoque ab eo vocatos fuiſſe fratres. Pœnituiſſe Ninum quod fidem fregiſſet teſtatur abunde Cyprianus; adeoque puto illum poſtea gloriam ſuam reparaſſe. Nam in vetuſtiſſimo martyrologio ad XVI. Kal. Decembris notatur: *In Mauritania Nini*, & XVIII. Kal. Januarii: *In Africa Nini*. Non dicitur fuiſſe martyr. Itaque exiſtimari poſſet eum non eſſe diverſum a Nino confeſſore, cujus mentio habetur in narratione de quodam qui vidit filium Dei. Ea narratio exſtat in codice Foſſatenſi. Sic autem incipit: *Quidam presbyter fuit religioſus valde Argilis nomine, frequenter Miſſarum ſolemnia celebrans ad corpus ſancti Nini epiſcopi & confeſſoris.*

c *Nomen Domini*) Addidi vocem *Domini*, quamvis ſciam illam non eſſe neceſſariam in hoc loco, quia ita reperi ſcriptum in omnibus fere vetuſtis exemplaribus quibus uſus ſum & in antiquis editionibus. Pamelius expunxit.

d *Proconſulem*) Africæ nimirum. Magnæ illum dignationis & auctoritatis fuiſſe liquet ex teſtimonio Salviani, qui l. 7. c. 16. ait illum, quantum ad nomen quidem proconſulem, ſed quantum ad potentiam conſulem fuiſſe. Proconſulum Africæ multa mentio eſt apud veteres hiſtoriarum ſcriptores. Multæ præterea exſtant in Codice Theodoſiano conſtitutiones Imperatorum directæ ad proconſules Africæ.

e *Noviſſimo*) Id eſt poſtea. Sic reſtitui debere viſum eſt pro eo quod Rigaltius & Angli poſuerunt *noviſſime*. Quippe omnes libri veteres & editiones ante Rigaltianam habent eam lectionem quam ego revocavi. Quapropter miror Anglos, qui ſciebant illam exſtare in libris noſtris veteribus, prætuliſſe eam quæ nuſpiam habetur quam in editione Rigaltii. Quid ſi mendum illius editionis imputemus typographo?

f *Clementiam*) Codex Fuxenſis, *miſericordiam*.

g *Permitterentur*) Citat hunc locum Hieronymus in vita Pauli monachi: *Verum hoſtis callidus tardat ad mortem ſupplicia conquirens animas cupiebat jugulare, & ut ipſe qui ab eo paſſus eſt Cyprianus ait, volentibus mori non permittebatur occidi.* Codex Fuxenſis iſtic apud Cyprianum habet *paterentur*. Sed Hieronymus habebat in ſuo exemplari *permitterentur*. Lucanus lib. 6. *Ah miſer, extremum cui mortis munus iniquæ eripitur non poſſe mori.* Seneca Thebaide: *Occidere eſt vetare cupientem mori.*

mitterentur occidi, sed tamdiu fessos tormenta laniarent quamdiu non fidem, quæ invicta est, vincerent, sed carnem, quæ infirma est, fatigarent. Quoniam tamen scripsistis ut cum pluribus collegis de hoc ipso plenissime tractem, & res tanta exigit majus & impensius de multorum collatione consilium, & nunc omnes fere inter Paschæ pri- A ma solemnia apud se cum fratribus demorantur, quando solemnitati celebrandæ apud suos satisfecerint & ad me [a] venire cœperint, tractabo cum singulis plenius, ut de eo quod consuluistis figatur apud nos & rescribatur vobis firma sententia multorum sacerdotum consilio ponderata: Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

a *Venire cœperint*) Hinc colligi posse videtur consuevisse eo tempore episcopos Africanos convenire Carthaginem apud episcopum magnæ illius ecclesiæ, sicut episcopi Italiæ & Siciliæ apud Romanum, sed tamen necesse fuisse ut in præcipuis festivitatibus essent in suis civitatibus. Editio Anglicana male hunc locum interpretata est de synodis habendis bis in anno. Ea regula nondum inventa erat.

[a] EPISTOLA LIV.

Ad Cornelium de pace lapsis danda.

CYPRIANUS, Liberalis, Caldonius, Nicomedes, Cæcilius, Junius, Marrutius, Felix, Successus, Faustinus, Fortunatus, Victor, Saturninus, alius Saturninus, Rogatianus, Tertullus, Lucianus, [b] Sattius, Secundinus, alius Saturninus, Eutyches, Ampius, alius Saturninus, Aurelius, Priscus, Herculaneus, Victoricus, Quintus, Honoratus, Manthaneus, Hortensianus, Verianus, Jambus, Donatus, Pomponius, Polycarpus, Demetrius, alius Donatus, Privatianus, Fortunatus, Rogatus, & Mannulus Cornelio fratri salutem. Statueramus quidem jam pridem, frater carissime, participato invicem nobiscum consilio ut qui in persecutionis infestatione supplantati ab adversario & lapsi fuissent, & sacrificiis se illicitis maculassent, agerent diu pœnitentiam plenam, & si periculum infirmitatis urgeret, pacem [c] sub ictu mortis acciperent. Nec enim fas erat aut permittebat paterna pietas & divina clementia ecclesiam pulsantibus claudi & dolentibus ac deprecantibus spei salutaris subsidium denegari, ut de sæculo recedentes sine communicatione & pace ad Dominum A dimitterentur, quando permiserit ipse qui legem dedit ut ligata in terris etiam in cælis ligata essent, solvi autem possent illic quæ hic prius in ecclesia solverentur. Sed enim cum videamus diem rursus alterius infestationis appropinquare cœpisse, & crebris atque assiduis [d] ostensionibus admoneamur ut ad certamen quod nobis hostis indicit armati & parati simus, plebem etiam nobis de divina dignatione commissam exhortationibus nostris paremus, & omnes omnino milites Christi qui arma desiderant & prælium flagitant intra castra dominica colligamus, necessitate cogente censuimus eis qui de ecclesia Domini non recesserunt, sed pœnitentiam agere & lamentari ac Dominum deprecari a primo lapsus sui die non destiterunt, pacem dandam esse, & eos ad prælium quod imminet armari & instrui oportere. Obtemperandum est namque ostensionibus atque admonitionibus justis, ut a pastoribus oves in periculo non deserantur, sed grex omnis in unum congregetur, & exercitus Domini ad certamen militiæ cælestis armetur. Merito enim trahebatur dolentium pœnitentia tempore

a Omnes fere libri veteres & omnes veteres editiones præferunt nomina omnium episcoporum. Quare valde miror Pamelium illa omisisse in sua & Rigaltium maluisse ea referre in suis observationibus tamquam rem novam, professus se ea addere ex codice Corbejensi. Melius Angli, qui ea posuerunt in contextu. Porro inter se in illis scribendis variant vetera exemplaria & veteres editiones. Inutile esset referre varias lectiones. Itaque nos credidimus ea sufficere quæ in codice Thuano, quo Rigaltius quoque usus est, inveniuntur. Ceterum illud quoque admonemus, in uno codice regio desiderari nomina episcoporum & in titulo istius epistolæ scriptum esse simpliciter: *Cyprianus Cornelio fratri salutem*. At in codice sancti Arnulphi legitur: *Cyprianus cum fratribus numero XLI. Cornelio fratri salutem*.

b *Sattius*) Quamquam id quod dicturus sum sit exigui momenti, dicam tamen, quia illud Rigaltius retulit in observationibus suis, ubi monet hunc episcopum vocari Fattium in codice Corbejensi. Quod verum est. Ceterum vocatur Sattius in multis antiquis exemplaribus. Et ita scribendum esse docet etiam prava lectio veterum editionum, in quibus legitur *Satius*. Certum est igitur lectionem libri Corbejensis esse falsam.

c *Sub ictu*) Rigaltius ait scriptum esse *sub ictum* in codice Corbejensi. Ego ibi legi *subjectum*.

d *Ostensionibus*) revelationibus, visionibus quæ in somno obrepunt, quibus paulo infra ait esse obtemperandum. Ea erat illis temporibus simplicitas & confidentia christianorum. Deinde secuta sunt tempora quæ omnem pæne auctoritatem adimerent istiusmodi somniis, ut patet ex Hieronymi epistola ad Pammachium & Marcellam adversus Rufinum & ex libro sexto c. 3. confessionum sancti Augustini. Immo ævo quoque Cypriani, ut ipse in epistola ad Florentium p. 124. docet, erant quibus revelationes in somno factæ videbantur somnia ridicula & visiones ineptæ. Eis tamen fidem adhibuisse Tertullianum liquet ex calce libri de virginibus velandis, immo etiam Hieronymum ex ipso discimus in epistola ad Lætam de institutione filiæ. Posterioribus sæculis, cum deveniebatur ad ultima temporum, revelationes multæ factæ sunt piis hominibus, non solum somniantibus, sed vigilantibus, idque frequentissime. Sed fuere etiam illis temporibus qui eas contemnerent. Vide notas nostras ad vitas Paparum Avenionensium pag. 1223. Ceterum an a Deo mittantur somnia disputat Ludovicus Cælius Rhodiginus lib. 14. cap. 43.

pore longiore ut [a] infirmis in exitu ſubve- A niretur quamdiu quies & tranquillitas aderat, quæ differre diu plangentium lacrimas & ſubvenire ſero morientibus in infirmitate pateretur. At vero nunc non infirmis, ſed fortibus, pax neceſſaria eſt, nec morientibus, ſed viventibus, communicatio a nobis danda eſt; ut quos excitamus & hortamur ad prelium non inermes & nudos relinquamus, ſed [b] protectione ſanguinis & corporis Chriſti muniamus; & cum ad hoc fiat euchariſtia ut poſſit accipientibus eſſe tutela, quos tutos eſſe contra adverſarium volumus, munimento dominicæ ſaturitatis B armemus. Nam quomodo docemus aut provocamus eos in confeſſione nominis ſanguinem ſuum fundere, [c] ſi eis militaturis Chriſti ſanguinem denegamus? Aut quomodo ad martyrii poculum idoneos facimus, ſi non eos prius ad bibendum in eccleſia poculum Domini jure communicationis admittimus? Intereſſe debet, frater cariſſime, inter eos qui vel apoſtataverunt & ad ſæculum cui renuntiaverant reverſi gentiliter vivunt, vel ad hæreticos transfugæ facti, contra eccleſiam parricidalia quotidie arma ſuſcipiunt, & inter eos qui ab eccleſiæ limine non recedentes & imploran- C tes jugiter [d] ac dolenter divina & paterna ſolatia, nunc ſe ad pugnam paratos eſſe & pro Domini ſui nomine ac pro ſua ſalute ſtare fortiter & pugnare profitentur. Hoc in tempore pacem nos non dormientibus ſed vigilantibus damus, pacem non deliciis ſed armis damus, pacem non ad quietem ſed ad aciem damus. Si ſecundum quod eos audimus [e] & optamus & credimus fortiter ſteterint, & adverſarium nobiſcum in congreſſione proſtraverint, non penitet pacem conceſſiſſe tam fortibus, immo epiſcopatus noſtri honor grandis & gloria eſt pacem dediſſe martyribus, ut ſacerdotes qui [f] ſacrificia Dei [g] quotidie celebramus, hoſtias Deo & victimas præparemus. Si autem, quod Dominus avertat a fratribus noſtris, aliquis lapſorum fefellerit, ut pacem ſubdole petat, et [h] impendentis prelii tempore communicationem non preliaturus accipiat, ſe ipſum fallit et decipit, qui aliud corde occultat, et aliud voce pronuntiat. Nos, in quantum nobis et videre et judicare conceditur, faciem ſingulorum videmus, cor ſcrutari et mentem perſpicere non poſsumus. De his judicat occultorum ſcrutator et cognitor cito venturus et de arcanis cordis atque abditis judicaturus. Obeſse autem [i] mali bonis non debent, ſed magis mali a bonis adjuvari. Nec ideo martyrium facturis pax neganda eſt quia ſunt quidam negaturi, cum propter hoc pax danda ſit omnibus militaturis, ne per ignorantiam noſtram ille inciD piat præteriri qui habet in prelio coronari. Nec quiſquam dicat, qui martyrium tollit, [k] ſanguine ſuo baptizatur, nec pax illi ab epiſcopo neceſſaria eſt habituro gloriæ ſuæ pacem & accepturo majorem de Domini dignatione mercedem. Primo idoneus eſse non poteſt ad martyrium qui ab eccleſia non armatur ad prelium, & mens deficit quam non recepta euchariſtia erigit & accendit. Dominus enim in evangelio ſuo dicit: *Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quid loquamini. Dabitur enim* Matt. 10. *vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vobis.* Quando autem dicat in traditis atque in confeſſione nominis conſtitutis E ſpiritum patris loqui, quomodo poteſt ad confeſſionem paratus aut idoneus inveniri qui non prius pace accepta receperit ſpiritum patris, qui corroborans ſervos ſuos ipſe loquitur & confitetur in nobis? Tum deinde ſi relictis omnibus rebus ſuis fugerit, & in latebris atque in ſolitudine conſtitutus in latrones forte incurrerit, aut in febribus & in languore deceſſerit, nonne nobis imputabitur quod tam bonus miles, qui omnia ſua dereliquit, & contempta domo & parentibus ac liberis ſequi dominum ſuum maluit, ſine pace & ſine communicatione de- D cedit? Nonne nobis vel negligentia ſegnis vel duritia crudelis adſcribetur in die judicii quod paſtores creditas & commiſſas nobis oves nec curare in pace nec in acie voluerimus armare? Nonne ingeretur nobis a Domino quod per prophetam ſuum clamat & dicit: *Ecce lac conſumitis & lanis vos tegitis,* Ezech. *& quod craſſum eſt interficitis, & oves meas non* 34. E *paſcitis, quod infirmatum eſt non confortaſtis, & quod male habuit non corroboraſtis, & quod con-*

tri-

a *Infirmis*) Eraſmus addidit, *ſi qui eſſent*. Quod in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor reperi, neque in aliis editionibus.

b *Protect. & cor. & ſang.*) id eſt, communicationis, euchariſtiæ, ut ſtatim dicet

c *Si eis militaturis*) Codex Corbejenſis, *ſi eis qui militaverint*.

d *Ac dolenter*) Hæc deſunt in quatuor antiquis exemplaribus. In meo legitur *dolentes*. Sic etiam codex ſancti Arnulphi.

e *Et opt. & cred.*) Hæc quidem habentur in ſeptem codicibus antiquis. Sed deſunt in aliis octo. Eraſmus primus poſuit. Nam deſiderantur in antiquis editionibus.

f *Sacrificia Dei*) Ita certe habet codex Corbejenſis. Et tamen Rigaltius adnotat in illo ſcriptum eſſe *Deo*.

g *Quotidie celebramus*) In libro de oratione dominica pag. 209. *euchariſtiam quotidie ad cibum ſalutis accipimus*. Tertullianus lib. 2. ad uxorem, *neſciet maritus quid ſecreto ante omnem cibum guſtes; & ſi ſciverit panem, non illum credit eſſe qui dicitur*. Vide c. *Quotidie* apud Gratianum diſt. 2. de conſacratione.

h *Impendentis*) Codex Fuxenſis, *ingruentis*.

i *Mali*) Quidam libri veteres habent *malivoli*.

k *Sanguine ſuo*) Epiſt. 73. p. 136. *utpote qui baptizentur glorioſiſſimo & maximo ſanguinis baptiſmo*. Et mox addit ſanguine ſuo baptizatos & paſſione ſanctificatos conſummari & divinæ pollicitationis gratiam conſequi. Vide Tertullianum in libro de baptiſmo & in libro de pudicitia. Paſſio ſanctarum Perpetuæ & Felicitatis, *a ſanguine ab obſtetrice ad retiarium latura poſt partum baptiſmo ſecundo*. Vide diſſertationem 13. Henrici Dodvvelli, quæ eſt de ſecundo martyrii baptiſmo.

tribulatum est non a *consolati estis, & quod errabat non revocastis, & quod periit non inquisistis, & quod forte fuit confecistis labore, & dispersæ sunt oves meæ, eo quod non sunt pastores, & factæ sunt in* b *comesturam omnibus bestiis agri, & non fuit qui inquireret, neque qui revocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & requiram oves meas de manibus eorum, & avertam eos ut non pascant oves meas,* c *& jam non pascent eas, & extrahan oves meas* d *de ore eorum, & pascam eas cum judicio.* Ne igitur ore nostro, quo pacem negamus, quo duritiam magis humanæ crudelitatis quam divinæ & e paternæ pietatis opponimus, oves nobis commissæ a Domino reposcantur, placuit nobis, sancto spiritu suggerente, & Domino per visiones multas & manifestas admonente quia hostis imminere prænuntiatur & ostenditur, colligere intra castra milites Christi, examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere. Quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum. Quod si de collegis aliquis extiterit qui urgente certamine pacem fratribus & sororibus non putat dandam, reddet ille rationem in die judicii Domino vel importunæ censuræ vel inhumanæ duritiæ suæ. Nos quod fidei & caritati & sollicitudini congruebat quæ erant in conscientia nostra protulimus, diem certaminis appropinquasse, hostem violentum cito contra nos exsurgere, pugnam, non talem qualis fuit, sed graviorem multo & acriorem venire. Hoc nobis divinitus frequenter ostenditur, de hoc nos providentia & misericordia Domini sæpius admonemur; de cujus ope & pietate qui in eum confidimus possumus esse securi quia qui in pace militibus suis futuram prænuntiat pugnam, dabit militantibus in congressione victoriam. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

a *Consolati estis*) Codices Anglicani, *consolidastis*, Sorbonicus, *consolidati estis*.

b *Comesturam*) Codex Remigianus *comestionem*, Corbejensis *depræda tione*, Turonensis *de prædicatione*.

c *Et jam n. p. eas*) Hæc desunt in antiquis editionibus & in novem libris antiquis. Defuisse etiam in tribus a se visis testatur Pamelius.

d *De ore eor.*) Codex Fuxensis, *de manu & ore eorum*.

e *Paternæ pietatis*) Erasmus edidit, *paternæ pietatis dulcedinem apponimus*. Verum vocem *dulcedinem* ego nusquam reperi in libris antiquis.

[a] EPISTOLA LV.

Ad Cornelium de Fortunato & Felicissimo, sive contra hæreticos.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Legi litteras tuas, frater carissime, quas per b Saturum fratrem nostrum c acoythum misisti & dilectionis fraternæ & ecclesiasticæ disciplinæ & sacerdotalis censuræ satis plenas; quibus significasti d Felicissimum hostem Christi non novum, sed jam pridem ob crimina sua plurima & gravissima e abstentum, & non tantum

a Cum hæc epistola inter Cyprianicas magni sit momenti; paucis dicendum quo tempore & qua occasione scripta sit. Imminebat persecutio anno 252. cum hæc scriberet Cyprianus, ac his ipsis diebus, quibus has ad Cornelium litteras faciebat, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo fuerat. Sacrificia de quibus loquitur Cyprianus, videntur fuisse indicta ob pestem quæ tunc sæviebat sub Gallo & Volusiano. Hujus autem epistolæ scribendæ hæc fuit occasio. Pars Felicissimi episcopum Carthagine ausa est ordinare Fortunatum, unum ex quinque presbyteris jampridem de ecclesia profugis, & episcoporum sententia anno priore damnatis. Dictitaverant schismatici viginti quinque episcopos ad hanc ordinationem peragendam venturos, sed quinque tantum adfuerunt, iique pluribus infamiæ notis inusti. Sic ordinatus Fortunatus Romam misit Felicissimum cum litteris ad Cornelium, qui primo quidem rejecit Felicissimum, ut par erat; sed postea illius mendaciis & minis, ac ipsius etiam Cypriani, cujus litteræ nondum perlatæ fuerant, silentio commotus duas ad episcopum Carthaginensem litteras scripsit, quarum in prima pulsum a se fuisse nuntiabat Felicissimum; in altera autem ipse commotum se esse & exterritum significabat. His rebus adductus fuit Cyprianus ut Cornelio scriberet hanc epistolam 55. in qua demonstrat episcopum nullius prorsus periculi metu terreri debere: innocentiam suam adversus schismaticorum calumnias strenue defendit: eorumque mores & nefariam conjurationem egregie describit, ac tandem probat eos ad ecclesiam principalem, unde sacerdotalis unitas exorta est, navigare non debuisse, cum statutum sit, & æquum sit pariter & justum, ut causa illic audiatur, ubi est crimen admissum. Non dubium est quin Cornelius his litteris acceptis æqua de Cypriano senserit, nec jam aures præbuerit improbis schismaticis.

b *Saturum*) antea lectorem constitutum a sancto Cypriano. Vide epist. 24. 29. 32.

c *Acolythum*) Secutus sum vulgarem scribendi modum, quamvis sciam scriptum esse in omnibus antiquis exemplaribus & editionibus *acolytum* sine aspiratione, uti etiam scribunt viri doctissimi Jacobus Goar, Dominicus Macrus, & Cangius. Nondum autem convenit inter interpretes unde derivatum sit hoc vocabulum, ut illic etiam annotavit Pamelius. Vir doctissimus Joannes Morinus in opere de sacris ordinationibus ait acolythorum mentionem nusquam fieri nisi post annum a Christo nato 250

d *Felicissimum*) adversarium sancti Cypriani, uti pluribus ostendit Cyprianus in hac ipsa epistola.

e *Abstentum*) Hæc est vera lectio, quam inveni in codicibus antiquis. Recentior Remigianus & Beccensis habent *ostentum*. Octo alii veteres & veteres editiones *ostensum*. Quamquam autem non dubitem quin hæ lectiones sint falsissimæ, eas tamen adnotavi ut hinc colligi facile possit quonam modo introductæ sint falsæ lectiones in libros veterum scriptorum per insciti am & audaciam librariorum. Utar autem hac occasione ut referam versum ex instructione 59. Commodiani non

tum mea sed & plurimorum coepiscoporum sententia condemnatum, rejectum a te illic esse, & cum venisset stipatus caterva & factione desperatorum, vigore pleno quo a episcopum agere oportet pulsum de ecclesia esse, de qua jam pridem cum sui similibus Dei majestate & Christi Domini & judicis nostri severitate depulsus est, ne schismatis & discidii auctor, ne pecuniæ commissæ sibi fraudator, ne stuprator virginum, nematrimoniorum multorum depopulator atque corruptor ultra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam præsentiæ suæ dedecore & impudica atque incesta contagione violaret. Sed enim lecta alia tua epistola, frater, quam primis litteris subjunxisti, satis miratus sum, b cum animadvertissem te minis atque rerroribus eorum qui venerant aliquantum esse commotum, cum te, secundum quod scripsisti, aggressi essent, cum summa desperatione comminantes quod si c litteras quas attulerant non accepisses, publice eas recitarent, & multa turpia ac probrosa & ore suo digna proferrent. Quod si ita res est, frater carissime, ut nequissimorum timeatur audacia, & quod mali jure atque æquitate non possunt temeritate ac desperatione perficiant, actum est de episcopatus vigore & de ecclesiæ gubernandæ sublimi ac divina potestate, nec christiani ultra aut durare aut esse jam possumus, si ad hoc ventum est ut perditorum minas atque insidias pertimescamus. Nam & gentiles & Judæi minantur & hæretici, atque omnes quorum pectora & mentes diabolus obsedit venenatam rabiem suam quotidie furiosa voce testantur. Non tamen iccirco cedendum est quia minantur, aut ideo adversarius & A inimicus major est Christo quia tantum sibi vindicat & assumit in sæculo. Manere apud nos debet, frater carissime, fidei robur immobile, & stabilis atque inconcussa virtus contra omnes incursus atque impetus oblatrantium fluctuum velut petræ objacentis fortitudine & mole debet obsistere. Nec interest unde episcopo aut terror aut periculum veniat, qui terroribus & periculis vivit obnoxius, & tamen sit de ipsis terroribus ac periculis glorioſus. Neque enim solas gentilium vel Judæorum minas cogitare & spectare debemus, cum videamus ipsum Dominum a fratribus d esse detentum & ab eo quem inter apostolos ipse delegerat proditum, inter initia quoque mundi Abel justum nonnisi e frater occiderit, & Jacob fugientem persecutus sit frater infestus, & f Joseph puer venierit vendentibus fratribus, in evangelio etiam legamus esse prædictum magis domesticos inimicos futuros, & qui prius copulati sacramento unanimitatis fuerint, ipsos invicem tradituros. Nihil interest quis tradat aut sæviat, cum Deus tradi g permittat quos disponit coronari. Neque enim nobis ignominia est pati a fratribus quod passus est Christus, nec illis gloria est facere quod fecerit Judas. Quæ autem sui elatio est, quæ comminantium tumens & inflata & vana jactatio, illic h absenti minari, cum hic me habeant in potestate præsentem? Convicia eorum, quibus se & vitam suam quotidie lacerant, non timemus; fustes & lapides & gladios, quos verbis parricidalibus jactitant, non perhorrescimus. Quod in illis est, homicidæ sunt apud Deum tales. Necare tamen non possunt, nisi eis Dominus necare permiserit. Et cum nobis semel morien-

Joan. 18. *Marc.* 14. *Gen.* 4. *Gen.* 37. *Matt.* 10.

non cujusmodi editus a Rigaltio, qui illum male emendavit, sed eo modo quo legitur in veteri codice monasterii sancti Albini Andegavensis; ex quo Sirmondus descripsit. Nam Rigaltius edidit ex apographo Sirmondi, & non vidit vetus exemplar. Sic ergo habet versus ille, *Induite vestes quas oportet frigus ut ostent*, optimo sensu. Ostare frigus est auferre vel impedire frigus. Unde, inquit Cangius, Galli effecerunt *oster*.

a *Episcopum*) Ita veteres editiones & undecim vetera exemplaria. Neque dubito quin ea lectio melior sit quam ea quæ habet *episcopos*, tamenetsi ea quoque reperiatur in quibusdam vetustis exemplaribus. Nam paulo post dicit: *Nec interest unde episcopo aut terror aut periculum veniat*.

a *Cum animadvertissem*] Hæc omitti poterant absque ullo dispendio. Desunt autem in quibusdam codicibus antiquis. Retinuimus tamen, quia exstant in antiquis editionibus & in quibusdam codicibus manuscriptis.

c *Litteras quas*) a schismaticis nimirum & prophanis, ut dicet infra pag. 87. Scriptæ quippe erant adversus Cyprianum. Et ideo Cornelius eas accipere renuebat.

d *Esse detentum*) Quamvis ita scriptum sit in veteribus libris & in editionibus, puto tamen errorem esse in hoc loco & legendum esse *desertum*. Nam certum est Christum non fuisse detentum a fratribus sive discipulis suis, sed a Judæis. Unde infra pag. 82. scriptum est Christum derelictum fuisse a discipulis suis. Vide supra pag. 388.

e *Frater occiderit*) Notanda est in hoc loco veterum librariorum audacia. Certum est hunc locum, uti jacet, sanum esse & nulla interpretatione indigere. Et tamen illi, qui sciebant Abelem a Caino occisum fuisse, istius nomen hic posuere in quibusdam codicibus. Nam Sorbonicus habet scriptum. *Abel justum Cain non nisi frater occiderit*. Unus meus vetus, *Abel justum non nisi Cain frater occiderit*. Reliqui codices non habent hoc additamentum, neque veteres editiones. De hoc fratricidio vide quæ dicuntur infra ad librum de bono patientiæ.

f *Joseph frater*) Et hic quoque locus subjacuit audaciæ librariorum. In codice Thuano & in uno Bodlejano scriptum est, *Joseph venumdatus sit a fratribus*. In Sorbonico, *Joseph venerit vendentibus fratribus in Ægyptum*. In Michaelino, *Joseph Ægyptum venerit persequentibus fratribus*. In uno meo, *Joseph pervenerit vendentibus fratribus in Ægyptum*.

g *Permittat quos*) Variant in hoc loco quidam libri veteres. In uno meo legitur, *permittat & coronare promiserit*. In alio autem meo, in Beneventano, in Veronensi, & in uno Bodlejano & Vossiano laudatis in editione Anglicana, & in aliis septem, *permittit & coronari*. In Burgundico, *permittit qui novit & coronare*. In Metensi sancti Arnulphi, *cum Deus tradi permittit & coronat*.

h *Absenti minari*] Cypriano nimirum, Felicissimus & alii qui cum eo Romam profecti erant multa turpia & probrosa adversus eum protulerant apud Cornelium, minas etiam intentantes. Mirari se scribit Cyprianus quod illi, qui cum essent Carthagine, illic eum habebant præsentem. Romam adversus eum navigaverint & ad Petri sedem atque ecclesiam principalem, uti postea dicet, a schismaticis & prophanis litteras tulissent. Sic Rufinus in libro apologiarum suarum adversus Hieronymum ait, *elegisset absentem lacerare quem potuit gravius confutare præsentem*.

dum sit, illi tamen & odio & verbis & delictis suis quotidie perimunt. Sed non iccirco, frater carissime, reliquenda est ecclesiastica disciplina aut sacerdotalis solvenda censura quoniam conviciis infestamur aut terroribus quatimur, quando occurat & moneat
Ad Rom. 2. scriptura divina dicens: *Ille vero qui præsumit & contumax est, vir sui jactans, nihil omnino proficiet, qui dilatavit tamquam infernus animam suam,*
1. Mac. 2. Et iterum: *Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria ejus in stercora erit & in vermes. Hodie extollitur, & cras non invenietur, quoniam* a *conversus est in terram suam, & cogitatio ejus*
Psal. 36. *peribit.* Et iterum: *Vidi impium exaltatum & extolli super cedros Libani: & transivi, & ecce non fuit; & quæsivi eum, & non est inventus locus ejus.* Exaltatio & inflatio & arrogans ac superba jactatio non de Christi magisterio, qui humilitatem docet, sed de antichristi spiritu nascitur, cui exprobrat per prophetam
Isai. 14. Dominus & dicit: *Tu autem dixisti in animo tuo: In cælum ascendam, super stellas Dei ponam sedem meam, sedebo in monte alto super montes altos in aquilonem, ascendam super nubes, ero similis altissimo.* Et addidit dicens: *Tu vero ad inferos descendes in fundamenta terræ; & qui videbunt te, mirabuntur super te.* Unde & parem talibus pœnam scriptura divina loco alio com-
Isai. 2. minatur & dicit: *Dies enim Domini Sabaoth super omnem injuriosum & superbum & super omnem elatum & excelsum.* De ore itaque ac de verbis suis unusquisque statim proditur, & utrum Christum in corde suo an vero antichristum habeat, loquendo detegitur, secundum quod Dominus in evangelio suo di-
Mat. 12. cit: *Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis nequam? De abundantia enim cordis os emittit. Bonus homo de bono thesauro emittit bona, & nequam homo de nequam thesauro e-*
Luc. 6. *mittit nequam.* Unde & dives ille peccator, qui de Lazaro in sinu Abrahæ posito atque in refrigerio constituto implorat auxilium, cum in tormentis cruciabundus flammæ cremantis ardoribus aduratur, inter omnes corporis partes magis os ejus & lingua pœnas dat, quia plus scilicet lingua sua & ore pec-
1. Cor. 6 caverat. Nam cum scriptum sit, *Neque maledici regnum Dei consequentur*, & iterum Dominus in evangelio suo dicat, *Qui dixerit fratri suo fatue, & qui dixerit racha, reus erit in gehenna ignis*, quomodo possunt censuram Domini ultioris evadere qui talia ingerunt, non solum fratribus, sed & sacerdotibus, quibus honor tantus de Dei dignatione conceditur ut quisquis sacerdoti ejus & ad tempus hic judicanti non obtemperaret, statim necaretur? In Deuteronomio loquitur Dominus Deus
Matth. 5. dicens: *Et homo quicumque fecerit in superbia*
Deut. 17. *ut non exaudiat sacerdotem aut judicem, quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit, & non agent impie etiam nunc.* Item ad Samuelem, cum
2. Reg. 8. a Judæis sperneretur, Deus dicit: *Non te spreverunt, sed me spreverunt.* Et Dominus quo-
Luc. 10. que in evangelio: b *Qui audit vos*, inquit, *me audit, & eum qui me misit, &* c *qui rejicit vos, me rejicit, & qui me rejicit, rejicit eum qui me misit.*
Matth. 8. Et cum leprosum emundasset, *Vade*, inquit, *& demonstra te sacerdoti.* Et cum postea tempore passionis alapam accepisset a servo sa-
Joan. 18. cerdotis, cumque ei dixisset, *Sic respondes pontifici*, adversus pontificem Dominus contumeliose nihil dixit, nec quidquam de sacerdotis honore detraxit, sed innocentiam suam magis asserens & ostendens, *Si male*, inquit, *locutus sum, exprobra de malo; si autem bene, quid me cædis?* Item in actibus apostolorum postmodum beatus apostolus Paulus, cum
Act. 23. ei dictum esset, *Sic* d *insilis in sacerdotem Dei maledicendo*, quamvis Domino jam crucifixo sacrilegi & impii & cruenti illi esse cœpissent, nec jam quidquam de sacerdotali honore & auctoritate retinerent, tamen ipsum quamvis inane nomen & umbram quamdam sacerdotis cogitans Paulus, *Nesciebam*, inquit,
Exod. 22. *fratres, quia pontifex est. Scriptum est enim:* e *Principem populi tui non maledices.* Cum hæc tanta ac talia & multa alia exempla præcedant, quibus sacerdotalis auctoritas & potestas de divina dignatione firmatur, quales putas esse eos qui sacerdotum hostes & contra ecclesiam catholicam rebelles nec præmonentis Domini comminatione nec futuri judicii ultione terrentur? Neque enim aliunde hæreses obortæ sunt aut natæ sunt schismata quam inde quod sacerdoti Dei non obtem-

a *Conv. e. in terram*) Codex Gratianopolitanus, *conversus est in arumnam & terram.*

b *Qui audit vos*) Angli sic hunc locum posuerunt in sua editione. *Qui audit vos, inquit, me audit. Qui me audit, & eum qui me misit.* Nescio autem ubi invenerint ab illis addita, *qui me audit*, quæ neque in evangelio leguntur, neque in veteribus Cypriani codicibus & editionibus. Sane in editione Erasmi & in codice Sorbonico scriptum est: *Qui audit, inquit, vos me audit, & qui vos audit audit & eum qui me misit.* Verum hæc valde diversa sunt ab editione Anglicana. In libro Turonensi & in uno meo scriptum est: *Qui audit vos, inquit, audit me auditus, & qui me audit eum qui me misit.* Vide epist. 69. ad Florentium p. 122. ubi ista repetuntur.

c *Qui rejicit vos*) Ita etiam in eadem epistola ad Florentium. In editione vulgata legitur: *Qui vos spernit me spernit.* Erasmus in caput duodecimum evangelii secundum Lucam admonet Hieronymum alicubi vertisse, *Qui vos reprobat me reprobat.* Et mox declamat intemperanter adversus episcopos tyrannidem exercentes & ventris negotium prosequentes. Addit autem: *Scio tamen etiam malis obtemperandum, ne dissidium exoritetur, modo ne cogant ad impietatem.*

d *Insilis*) Sic etiam scriptum est in epistola 65. ad Rogatianum p. 113. Sed in hac quam nunc illustramus scriptum fuisse *incilas* in veteri codice annotavit in margine editionis Pamelianæ Nicolaus Faber. Nonius Marcellus: *Incilare est increpare vel improbare.* Allegat autem Nonius, ut id probet, auctoritates ex Accio, Pacuvio, & Lucilio. Poterat autem addere testimonia ex Lucretio & Plauto. Lectionem a Fabro notatam confirmare videtur Erasmi editio, in qua scriptum est *insimulas* pro *insilis*. Vide eumdem Erasmum in hunc locum actorum.

e *Principem populi*) Ita veteres editiones & plerique libri veteres. Erasmus scripsit *plebis tuæ*; eamque lectionem retinuerunt Manutius & Morellius. Pamelius mutavit. Vide epistolam 65. pag. 122. & concilium Toletanum V. canone 5.

temperatur, nec [a] unus in ecclesia ad tempus sacerdos & ad tempus judex vice Christi cogitatur: cui si secundum magisteria divina obtemperaret fraternitas universa, nemo adversum sacerdotum collegium quidquam moveret, nemo post divinum judicium, post populi suffragium, post coepiscoporum consensum, judicem se jam, non episcopi, sed Dei, faceret, nemo discidio unitatis Christi ecclesiam scinderet, nemo sibi placens ac tumens seorsum foris haeresim novam conderet; nisi si ita est aliquis sacrilegae temeritatis ac perditae mentis ut putet sine Dei judicio fieri sacerdotem, cum Dominus in evangelio suo dicat: *Nonne duo passeres asse venuunt & neuter eorum cadit in terram* [b] *sine patris vestri voluntate?* Cum ille nec minima fieri sine voluntate Dei dicat, [c] existimat aliquis summa & magna aut non sciente aut non permittente Deo in ecclesia Dei fieri, & sacerdotes, id est, dispensatores ejus, non de ejus sententia ordinari? Hoc est fidem non habere qua vivimus, hoc est Deo honorem non dare, cujus nutu & arbitrio regi & gubernari omnia scimus & credimus. Plane episcopi non de voluntate Dei fiunt, sed qui extra ecclesiam fiunt, sed qui contra dispositionem & traditionem evangelii fiunt, sicut ipse Dominus in duodecim prophetis ponit & dicit: *Sibimetipsis regem constituerunt, & non per me.* Et iterum: *Sacrificia eorum tamquam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur.* Et per Esaiam quoque spiritus sanctus clamat & dicit: *Vae vobis, filii desertores. Haec dicit Dominus:* [d] *Habuistis consilium, & non per me; & fecistis conventionem, & non per spiritum meum, adjicere peccata super peccata.* Ceterum ([e] dico enim provocatus, dico dolens, dico compulsus) quando episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi universi suffragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in persecutione protegitur, collegis omnibus fideliter junctus, plebi suae in episcopatu quadriennio jam probatus, in quiete serviens disciplinae, in tempestate [f] proscriptus, applicito & adjuncto episcopatus sui nomine, toties [g] ad leonem petitus, in circo, in amphitheatro dominicae dignationis testimonio honoratus, his ipsis etiam diebus quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia quae [h] edicto proposito celebrare populus jubebatur [i] clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo, cum talis, frater carissime, a quibusdam desperatis & perditis & extra ecclesiam constitutis impugnari videtur, apparet quis impugnet, non scilicet Christus, qui sacerdotes aut constituit aut protegit, sed ille qui Christi adversarius & ecclesiae ejus inimicus ad hoc ecclesiae praepositum sua infestatione persequitur ut, gubernatore sublato, atrocius atque violentius circa ecclesiae naufragia grassetur. Nec quemquam fidelem & evangelii memorem atque apostoli praemonentis mandata retinentem movere debet, frater carissime, si quidam in extremis temporibus superbi & contumaces & sacerdotum Dei hostes aut de ecclesia recedunt, aut contra ecclesiam faciunt, quando tales nunc futuros & Dominus & apostoli ejus ante praedixerint. Nec praepositum servum deseri a quibusdam mi- 2. Tim 3
retur aliquis, quando ipsum Dominum magnalia & mirabilia summa facientem & virtutes Dei patris factorum suorum testimonio comprobantem discipuli sui reliquerint. Et tamen ille non increpuit recedentes, aut graviter comminatus est, sed magis conversus ad apostolos suos dixit: *Numquid & vos*

Matth. 10.

Osee 8. & 9.

Isa. 30.

vultis

a *Unus in ecclesia*) In libro de unitate ecclesiae p. 195. *Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur*. Et in epistola 52. ad Antonianum p. 72. *Actum suum disponit & dirigit unusquisque episcopus, rationem propositi sui Domino redditurus*. Vide notas nostras ad librum Agobardi de privilegio & jure sacerdotii.

b *Sine patris vestri*) Ita scriptum vidi in antiquis editionibus & in novem codicibus manuscriptis. Manutius expunxit vocem *vestri*, quam ego non inveni in aliis novem veteribus libris. Ego tamen illam retinui, quia apud Matthaeum, ex quo ista sumpta sunt, legitur, *unus ex illis non cadit super terram sine patre vestro*. Quod etiam habetur in Graeco. Ceterum in epistola 69. pag. 121. ad Florentium, in qua refertur hic locus, vox *vestri* non habetur.

c *Existimat aliquis*) Citat hunc locum, sed mutilum, Gerochus Reicherspergensis in tractatu adversus simoniacos cap. 27.

d *Habuistis consilium*) Vide notas Frontonis Ducaei ad codicem homiliarum sancti Joannis Chrysostomi pag. 13.

e *Dico enim*) Veteres editiones & tria vetera exemplaria habent: *Ceterum dico, dico enim provocatus*. Verum quindecim vetera exemplaria praeferunt uti nos edidimus.

f *Proscriptus*) Pontius diaconus in vita Cypriani: *Statim denique pro talibus meritis proscriptionis gloriam consecutus est*.

g *Ad leonem*) Idem Pontius, *maxime cum & suffragiis saepe repetitis ad leonem postularetur*. Tertullianus in apologetico: *Si Tyberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si caelum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim christianos ad leonem declamatur*. Aelius Spartianus in Commodo Antonino: *Speratum ad leonem*. Qui autem damnati erant ad leonem alligabantur ad stipitem, teste eodem Tertulliano in libro de pudicitia. Flavius Vopiscus in D. Aureliano: *Sane Mnestheus postea surreptus ad stipitem bestiis objectus est*. Vide Joannem Tristanum a sancto Amantio in tomo primo commentariorum suorum pag. 713.

h *Edicto proposito*) Rescripta principum mittebantur ad praefectos praetorio, quorum cura erat illa facere nota populis. Id vero vocabatur proponere. Rescriptum Honorii & Theodosii adversus Pelagium, ut exempli causa istud sumamus, missum fuit ad Palladium praefectum praetorio. Is vero proposito edicto imperavit exsecutionem rescripti. In calce vero ita scriptum est. *Propositum edictum*. Sunt multa exempla istius moris.

i *Clamore popularium*) id est acclamationibus plebis petentis ut damnaretur ad leonem. Rufinus l. 5. hist. eccles. cap. 1. referens epistolam ecclesiarum Viennensis & Lugdunensis ait in illa scriptum esse martyres tulisse fortiter *acclamationes adversum se*, & illos *pro solis acclamationibus populi* arreptos & in carcerem trusos esse. Idem l. 4. c. 9. refert rescriptum Imperatoris Hadriani quo vetat ne provinciales *precibus solis & acclamationibus* finantur accusare christianos. Eodem modo Hieronymus in caput tertium epistolae ad Titum loquens de constantia martyrum in tormentis ait: *Vel cum quis inter eculeum laminasque distentus contemnit dolorem, & nec judicis comminationem nec circumstantis populi fremitum pertimescit, sed pro confessione martyrii universa supplicia contemnit & despicit*.

vultis ire? ſervans ſcilicet legem qua homo libertati ſuæ relictus, & in arbitrio proprio conſtitutus, ſibimet ipſe vel mortem appetit vel ſalutem. Petrus tamen, [a] ſuper quem ædificata ab eodem Domino fuerat eccleſia, [b] unus pro omnibus loquens & eccleſiæ voce reſpondens ait: *Domine, ad quem ibimus? Verbum vitæ eternæ habes, & nos credimus et cognovimus quoniam* [c] *tu es Chriſtus filius Dei vivi*, ſignificans ſcilicet & oſtendens eos qui a Chriſto receſſerint culpa ſua perire, eccleſiam tamen, quæ in Chriſtum credat, & quæ ſemel id quod cognoverit teneat, numquam ab eo omnino diſcedere, & eos eſſe eccleſiam qui in domo Dei permanent, plantationem vero plantatam a Deo patre non eſſe quos videmus non frumenti ſtabilitate ſolidari, ſed ramquam paleas diſſipantis inimici ſpiritu ventilari, de quibus & Joannes in epiſtola ſua dicit: *Ex nobis exierunt, ſed non fuerunt ex nobis. Si enim fuiſſent ex nobis,* [d] *manſiſſent utique nobiſcum.* Item Paulus monet nos cum mali de eccleſia pereunt non moveri, nec recedentibus perfidis fidem minui. *Quid enim*, inquit, *ſi exciderunt a fide quidam eorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Abſit. Eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Quod ad nos attinet, conſcientiæ noſtræ convenit, frater cariſſime, dare operam ne quis culpa noſtra de eccleſia pereat, ſi autem quis ultro & crimine ſuo perierit & pœnitentiam agere atque ad eccleſiam redire noluerit, nos in die judicii inculpatos futuros, qui conſulimus ſanitati, illos ſolos in pœnis remanſuros qui noluerint conſilii noſtri ſalubritate ſanari. Nec movere nos debent convicia perditorum quo minus a via recta & a certa regula non recedamus, quando & apoſtolus inſtruat dicens: *Si hominibus placerem, Chriſti ſervus non eſſem.* Intereſt utrum quis homines promereri an Deum cupiat. Si hominibus placetur, Dominus offenditur. Si vero id enitimur & elaboramus ut poſſimus Deo placere, & convicia & maledicta debemus humana contemnere. Quod autem tibi de [f] Fortunato iſto pſeudoepiſcopo a paucis & inveteratis hæreticis conſtituto non ſtatim ſcripſi, frater cariſſime, non ea res erat quæ in notitiam tuam deberet feſtinato ſtatim quaſi magna aut metuenda perferri, maxime quando & Fortunati nomen jam ſatis noſſes, qui eſt unus ex quinque presbyteris jam pridem de eccleſia profugis & ſententia coepiſcoporum noſtrorum multorum & graviſſimorum virorum nuper abſtentis qui ſuper hac re priore anno de te litteras fecerunt. Item Feliciſſimum ſignifer um ſeditionis recognoſceres, qui & ipſe in iiſdem coepiſcoporum noſtrorum factis ad te pridem litteris continetur; qui non tantum ab iis iſtic abſtentus, ſed & abs te illic nuper de eccleſia pulſus eſt. Cum hæc in notitia tua eſſe confiderem & pro certo hærere memoriæ & diſciplinæ tuæ ſcirem, neceſſarium non putavi celeriter & urgenter hæ-

Matt. 16.

1. Joann. 2.

Rom. 3.

Gal. 1.

a *Super quem ædificata*) Adverſarii noſtri multum ſe torquent ut oſtendant Chriſtum nihil conceſſiſſe Petro niſi ut eſſet ordine primus & ceteros apoſtolos aliqua honoris prærogativa antecederet. Id vero conceſſum ab illis eſſe multum eſt ad aſſerendam illorum quoque confeſſione prærogativam Romani epiſcopi ſupra ceteros epiſcopos. Nec novum tamen eſt adverſarios noſtros ita ſentire. Certum eſt omnes illos qui ſe olim ſeparaverunt ab eccleſia catholica, ut ante me obſervavit Æneas Sylvius in ep. ad Martinum Mayerum cancellarium Moguntinum, ſemper ſe erexiſſe adverſus epiſcopos Romanos, illos vero ſe ſemper oppoſuiſſe novis erroribus. Unde annotatum eſt eccleſiam Romanam nullam umquam in fide maculam eſſe paſſam & perfidiam non poſſe ad eam habere acceſſum, ut illic legitur.

b *Unus pro omnibus*) Ego in ea ſum ſententia ut exiſtimem illa referri non poſſe ad formam celebrandi concilii, cum res acta non ſit in concilio, ſed in colloquio familiari, Cum Chriſtus a diſcipulis ſuis expetiſſet qui eſſent de illo ſermones in populo, & reſponſum ab illis fuiſſet nonnullos dicere ipſum eſſe Joannem Baptiſtam, alios vero Hieremiam, aut unum ex prophetis, Petrus, unus pro omnibus loquens voce eccleſiæ, ut ait Cyprianus, reſpondit illum eſſe filium Dei vivi. Nihil illic invenio quod indicet formam celebrandi concilii tum datam eſſe. Ex ea tamen reſponſione facta a ſolo Petro collegit illuſtriſſimus Cardinalis Baronius Chriſtum expreſſiſſe tum typum celebrandi concilii, quia cum Chriſtus interrogavit diſcipulos ſuos quem illi ipſum eſſe crederent, Petrus primus omnium dixit illum filium eſſe Dei vivi, & ſic talem tulit ſententiam, & quid ab omnibus credendum eſſet erudiit atque decrevit, ac fidei canonem perpetuo manſurum conſtituit, ut nihil opus eſſet conſulere ceteros apoſtolos ac rogare quænam eſſent illorum de ea re ſententiæ ac opiniones; ſatis enim fuiſſe Chriſto Petrum fuiſſe locutum & quid de fide ſentiendum eſſet clavum fixiſſe. Hæc diverticula & amfractus, ut ait Quintilianus, ſuffragia ſunt infirmitatis. Expectio enim illa longius arceſſita eſt, & paraphraſis Baronii parum firmitatis habet in verbis evangeliſtæ. Illud unum hinc colligi poteſt, Petrum recte locutum eſſe, ceteros apoſtolos nihil propterea dixiſſe & taciturnitate ſua probaſſe quæ a Petro bene dicta erant. Sed non inde ſequitur non potuiſſe ceteros ſententiam ſuam dicere, neque epiſcopis eorum ſucceſſoribus ademptam eſſe facultatem promendi ſenſus ſuos in cauſa fidei. Itaque hinc ſalva eſt auctoritas epiſcoporum, cum ex eo quod ſolus Petrus locutus ſit, ceteri apoſtoli tacuerint, colligi non poſſit inutilem futuram fuiſſe ſententiam ceterorum apoſtolorum & unicam Papæ ſententiam ſufficere in eccleſia Dei & illius unius ſententiam prævalere debere adverſus concordem ac conſentaneam aliorum epiſcoporum diverſe ſentientium ſententiam. Alioqui inutilis eſſet celebratio conciliorum, ſi ſolius Papæ auctoritas ſufficeret pro finiendis controverſiis quæ oriuntur in eccleſia Dei. Non ita ſenſerunt veteres, qui conciliorum celebrationem putarunt eſſe neceſſariam adverſus hæreſes emergentes. Iſtud negari non poteſt.

c *Tu es Chriſtus*) Vocem *Chriſtus*, quæ deerat in aliis editionibus, nos addidimus, quia illam invenimus in aliquot vetuſtis codicibus, & quia reperitur in capite ſexto evangelii ſecundum Joannem, ex quo locus iſte ſumptus eſt, & in evangelio ſecundum Matthæum. Et tamen deeſt etiam in epiſtola 69. ad Florentium p. 123.

d *Manſiſſent nobiſcum*) Hæc verba ſua fecit Flavianus epiſcopus Conſtantinopolitanus ſcribens ad ſanctum Papam Leonem: *Sunt quidam veſte ſua oves ſignificantes, interius autem lupi rapaces, quos ex fructibus eorum debemus agneſcere. Iſti prima fronte videntur eſſe de numero noſtro, ſed non ſunt de numero noſtro. Si enim de numero noſtro fuiſſent, nobiſcum manſiſſent.*

e *Enit. & elaboramus*) Codex Lamonii, *dimittemur ad laborem.*

f *Fortunato*) Vide quæ nos de homine iſto notavimus ad caput decimum libri primi de concordia ſacerdotii & imperii.

hæreticorum tibi ineptias nuntiandas. Neque enim ad catholicæ ecclesiæ majestatem pariter ac dignitatem pertinere debet quid apud se hæreticorum & schismaticorum moliatur audacia. Nam & pars Novatiani Maximum presbyterum nuper ad nos a Novatiano legatum missum atque a nostra communicatione rejectum nunc istic sibi fecisse pseudoepiscopum dicitur. Nec tamen de hoc tibi scripseram, quando hæc omnia contemnantur a nobis, & miserim tibi proxime nomina episcoporum istic constitutorum qui integri & sani in ecclesia catholica fratribus præsunt. Quod utique ideo de omnium nostrorum consilio tibi placuit scribere ut erroris diluendi ac perspiciendæ veritatis compendium fieret, & scires tu & collegæ nostri quibus scribere & litteras mutuo a quibus vos accipere oporteret; si quis autem præter hos quos epistola nostra complexi sumus scribere vobis auderet, sciretis eum vel sacrificio vel libello esse maculatum, vel unum de hæreticis, perversum scilicet & prophanum. Nactus tamen occasionem familiarissimi hominis & clerici, per Felicianum acolythum, quem cum [a] Perseo collega nostro miseras, inter cetera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato isto tibi scripsi. Sed dum istic Felicianus frater noster vel vento retardatur, vel accipiendis aliis epistolis a nobis detinetur, Felicissimo ad vos properante præventus est. Ita enim semper [b] scelera festinant quasi contra innocentiam festinatione prævaleant. Per Felicianum autem significavi tibi, frarer, venisse Carthaginem Privatum veterem hæreticum in Lambesitana colonia ante multos fere annos ob multa & gravia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum, antecessorum etiam nostrorum, quod & vestram conscientiam non latet, [c] Fabiani & Donati litteris severissime notatum; qui cum causam suam apud nos in concilio quod habuimus Idibus Maiis quæ proximæ fuerunt agere velle se diceret, nec admissus esset, Fortunatum istum sibi pseudoepiscopum dignum collegio suo fecit. Venerat etiam cum illo & Felix quidam, quem ipse extra ecclesiam in hæresi pseudoepiscopum olim constituerat. Sed & Jovinus & Maximus comites cum [d] Privato probato hæretico affuerunt, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata sententia novem episcoporum collegarum nostrorum condemnati, & iterato quoque a pluribus nobis anno priore in concilio abstenti. Cum his autem quatuor junctus est & Repostus [e] Suturnicensis, qui non tantum in persecutione ipse cecidit, sed & maximam partem plebis suæ [f] sacrilega persuasione dejecit. Hi quinque cum paucis vel sacrificatis vel male sibi conscis Fortunatum sibi pseudoepiscopum [g] cooptarunt, ut criminibus in unum convenientibus talis esset scilicet rector quales illi qui reguntur. Hinc jam & cetera mendacia, frater carissime, potes noscere quæ illic homines desperati & perditi ventilaverunt, ut cum de sacrificatis vel de hæreticis amplius quam quinque pseudoepiscopi non fuerint qui Carthaginem venerint & Fortunatum sibi dementiæ suæ socium constituerint, illi tamen quasi filii diaboli & mendacio pleni ausi sunt, ut scribis, jactitare viginti quinque episcopos affuisse. Quod mendacium & istic prius apud fratres nostros jactitabant, dicentes viginti quinque episcopos de Numidia esse venturos qui sibi episcopum facerent. Quo in mendacio

a *Perseo*) Puto illum fuisse episcopum alicubi in Italia.

b *Scelera festinant*) Tacitus in libro primo historiarum dicit scelera impetu valescere. Claudianus lib. 2. in Rufinum: *Neque enim patiuntur sæva quietem crimina*. Sanctus Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos & Florus lib. 3. cap. 1. *Diu scelera non latent*. Seneca Medea, *magna non latent mala*.

c *Fabiani & Donati*] Sic in calce epist. 67. ad Stephanum Papam ait p. 117. *Servandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum Cornelii & Lucii honor glorioſus*. Sic apud Optatum l. 1. scriptum est Cæcilianum non recessisse *a cathedra Petri vel Cypriani*. Vide Rigaltii observationem ad hunc locum.

d *Privato pro. hæretico*] Editiones vulgatæ præferunt *privato hæretico*. Spirensis tamen, Veneta vetus, & Remboltus habent *Probatio*. Atque ego ita scriptum reperi in novem codicibus antiquis, & ita se reperisse in tribus etiam antiquis testatur Pamelius. In Monasterienſi scriptum est *privatio probatio hæretico*, in Fossatensi *probatio* tantum, sed supra lineam scriptum est *vel privato*. Sic etiam in recentiore Victorino. In Gratianopolitano, *privato probato hæretico*. Atque ego puto eam esse sinceram veramque lectionem, quam probat etiam lectio recentioris codicis Remigiani & Divionensis, in quibus scriptum est *privato comprobato hæretico*. Alterutram enim lectionum illarum arbitror retineri debere. Nam paulo ante idem Privatus vocatur vetus hæreticus, hoc est probatus vel comprobatus hæreticus. Et sic tollitur difficultas quam sibi fecit Pamelius existimans delendum esse nomen Probatii, quod invenerat in tribus antiquis exemplaribus; quia, ut ille ait, si adderetur hoc nomen, essent sex episcopi damnati, quos tamen quinque tantum fuisse constat.

e *Suturnicensis*) Retinui hanc lectionem, quia vulgo recepta est, & nondum inveni meliorem. Et tamen, præterquam quod nomen illud alibi non reperi, multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Octo ex illis quæ ego vidi & editio Manutiana habent *Sutunurcensis*, aliud in editione Anglicana laudatum *Uturnicensis*, aliud *Urgonensis*, duo *Suturgensis*, duo *Quoturnicensis*, quorum unum est Corbejense, in quo Angli ajunt scriptum esse *Quaturnicensis*. Erasmus admonet in margine se legisse alibi *Quaturnicensis*, ut de codice Camberonensi testatur Pamelius. Sic etiam ediderunt Crabbus & Surius in tomis conciliorum. Miror autem adnotatum a Pamelio esse Manutium maluisse *Sutunuzensis*, cum certum sit in editione Manutiana legi *Sutunurcensis*. Porro cum nulla alibi reperiatur notitia episcopatus Suturnicensis, non absurda fortassis conjectura esset, si pro Suturnicensi reponeretur Septimunicensis. Vide notas nostras ad Gratianum p. 468. Auctor annalium Cyprianicorum ad annum 252. illum vocat episcopum Suburbicensem, sed absque auctoritate.

f *Sacrilega persuasione*] Quamvis non dubitem quin hæc lectio sit optima, monendum tamen existimavi undecim libros veteres præferre *persecutione*. Quo etiam modo legi in uno Anglicano testatur editio in eo regno facta. Emendabo autem, data occasione, Victorem Vitensem, apud quem l. 4. in edicto Hunerici scriptum est in ultima editione *sub persecutione idonea*, cum antea legeretur *prosecutione*. Nam certum est hanc ultimam lectionem esse reponendam.

g *Cooptarunt*) Codex sancti Michaelis *comitarunt*, & supra lineam, *id est comitem fecerunt*. Certe paulo ante legitur *Jovinus & Maximus comites*.

cio ſuo poſte aquam, quinque ſolis convenientibus naufragis & a nobis abſtentis, detecti ſunt atque confuſi, Romam [a] cum mendaciorum ſuorum merce navigaverunt, quaſi veritas poſt eos navigare non poſſet, quæ mendaces linguas rei certæ probatione convinceret. Atque hæc eſt, frater, vera dementia, non cogitare nec ſcire quod mendacia non diu fallant, noctem tamdiu eſſe quamdiu illuceſcat dies, clarificato autem die, & ſole oborto, luci tenebras & caliginem cedere, & quæ graſſabantur per noctem latrocinia ceſſare. Denique ſi nomina ab eis quæreres, non haberent vel quos falſo nominarent. Tanta apud eos etiam malorum penuria eſt ut ad illos nec de ſacrificatis nec de hæreticis viginti quinque colligi poſſunt. Et tamen ad decipiendas aures ſimplicium & abſentium mendacio numerus inflatur; quaſi, etſi verus eſſet hic numerus, aut ab hæreticis eccleſia aut ab injuſtis juſtitia vincatur. Nec me oportet, frater cariſſime, paria nunc cum illis facere & ea quæ commiſerunt atque huçuſque committunt meo ſermone decurrere, cum conſiderandum ſit nobis quid proferre & ſcribere ſacerdotes Dei oporteat, nec tam dolor apud nos debeat quam pudor loqui, & ne videar provocatus maledicta potius quam crimina & peccata congerere. Taceo itaque de fraudibus eccleſiæ factis. Conjurationes & [b] adulteria & varia delictorum genera prætereo. Unum illud, in quo non mea, nec hominum, ſed Dei cauſa eſt, de eorum facinore non puto eſſe reticendum, quod a primo ſtatim perſecutionis die, cum recentia deliquentium facinora ferverent, & ſacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria ſed adhuc manus ipſæ lapſorum atque ora fumarent, communicare cum lapſis & pœnitentiæ agendæ intercedere non deſtiterunt. Clamat Deus: *Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino ſoli.* Et Dominus in evangelio dicit: *Qui me negaverit, c negabo illum.* Et alio loco indignatio & ira divina non tacet dicens: *Illis fudiſtis libamina, & illis impoſuiſtis ſacrificia. Super hac non indignabor? dicit Dominus.* Et intercedunt ne rogetur Deus, qui indignari ſe ipſe teſtatur. Intercedunt ne exoretur precibus & ſatisfactionibus Chriſtus, qui negantem ſe negare profitetur. Nos in ipſo perſecutionis tempore de hoc ipſo litteras miſimus, nec auditi ſumus. Concilio frequenter acto, non conſenſione tantum noſtra ſed & comminatione decrevimus ut pœnitentiam fratres agerent, ut pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret. Et illi contra Deum ſacrilegi, [d] contra ſacerdotes Dei impio furore temerarii, de eccleſia recedentes, & contra eccleſiam parricidalia arma tollentes, elaborant, ut opus ſuum diaboli malitia conſumment, [e] ne vulneratos divina clementia in eccleſia ſua curet. Miſerorum pœnitentiam mendaciorum ſuorum fraude corrumpunt, ne Deo indignanti ſatisfiat, ne Chriſtum Dominum ſuum qui chriſtianus eſſe vel [f] erubuit ante vel timuit poſtmodum quærat, ne ad eccleſiam qui de eccleſia receſſerat redeat. Datur opera ne ſatisfactionibus [g] & lamentationibus juſtis delicta redimantur, ne vulnera lacrimis abluantur. [h] Pax vera falſæ pacis mendacio tollitur, ſalutaris ſinus matris noverca [i] intercedente [k] præcluditur, ne de pectore atque ore lapſorum fletus & gemitus audiatur. Compelluntur adhuc inſuper lapſi ut linguis atque ore quo [l] in

Capi-

Exod. 22. Matt. 10. Iſai. 57.

a *Cum mendacior.*) Sic Hieronymus in epitaphio Marcellæ, *navem plenam blaſphemiorum Romano intulit portui.*

b *Adulteria*) In codice Fuxenſi additur *& ſtupra*. Verum ego nolui addere, quia id in nullo alio exemplari reperi.

c *Negabo illum*) Ita editio vulgata, quam confirmant ſex vetera exemplaria. Alia tredecim habent *& ego eum negabo*. In editione vulgata evangelii ſecundum Matthæum & in libro Gratianopolitano legitur *& ego negabo eum*. Sic etiam infra in libro de lapſis p. 188.

d *Contra ſacerdotes*) Codex Fuxenſis, *contra eccleſiam & ſacerdotes*. Sed hanc lectionem puto non eſſe veram & ortam eſſe ex temeritate cujuſdam veteris librarii.

e *Ne vulneratos*) Vide Gronovium cap. 14. obſervationum in ſcriptoribus eccleſiaſticis.

f *Erubuit ante vel timuit*) Ita octo libri veteres. Sed vox *ante* non habetur in antiquis editionibus, neque in tribus libris veteribus. Pamelius primam partem hujus ſententiæ ait intelligi debere de lapſis, aliam de libellaticis. Quintilianus lib. 9. c. 2. *Validius bonos inhibet pudor quam metus*.

g *Et lamentationibus*) Hæc videntur eſſe ex gloſſemate. Dicimus enim recte *ſatisfactionibus juſtis*. Idem de lamentationibus dici poſſe non puto. Certe hæ duo voces deſunt in quindecim vetuſtis exemplaribus noſtris & in quatuor Anglicanis. Lamentatio, ut ait Cicero in libro quarto Tuſculanarum quæſtionum, eſt ægritudo cum ejulatu. Alibi epitheta *mœſta* & *lugubris* adjunguntur lamentationi. Fortaſſis igitur in hoc loco eſt tranſpoſitio, ita ut reponi debeat *lamentationibus & ſatisfactionibus juſtis*, ut paulo poſt legitur *deprecationibus & ſatisfactionibus*.

h *Pax vera*) Infra in libro de lapſis pag. 186. *Non eſt pax illa, ſed bellum*. Hieronymus in dialogo adverſus Luciferianos: *Quod bellum ſervavit pax ficta non auferat*. Idem in epiſtola ad Theophilum adverſus Joannem Hieroſolymitanum: *Volumus & nos pacem, ſed pacem in qua non ſit bellum involutum*. Item in epiſtola ad Heliodorum de laude vitæ ſolitariæ: *Tranquillitas iſta tempeſtas eſt*. Libellus precum Marcellini & Fauſtini: *Sub vocabulo pacis impietas tegitur*. Sanctus Leo Papa in ſermone ſexto in epiphania: *Habet pax noſtra pericula ſua*. Caſſiodorus l. 5. c. 39. *Sic mala pace quaſi ludo corruunt quanti vix potuiſſent cadere ſub neceſſitate bellorum*. Tacitus in vita Agricolæ: *Famam pacis circumdedit, quæ vel incuria vel tolerantia priorum haud minus quam bellum timebatur*. Idem l. 1. hiſt. *bellum ipſa etiam pace ſævum*. & l. 4. *In pace ſuſpecta tutius beltum*. T. Livius l. 4. *Infelix bellum ignominioſæ paci præferebant*. Apud Demoſthenem in oratione de corona mentio eſt belli quod plures commoditates præſtabat quam pax.

i *Intercedente*) obſtante, ſe opponente contra. Vocabulum juris.

k *Præcluditur*) Hanc lectionem intulit Eraſmus. Eam non reperi niſi in tribus antiquis exemplaribus. In aliis & in antiquioribus editionibus ſcriptum eſt *clauditur* vel *cluditur*.

l *In capitolio*] Carthaginenſi, ut recte monuit Baronius. Ne quis putare poſſit hic agi de Romano, quod deorum curiam vocat Tertullianus in apologetico & dæmonum omnium templum in libro de ſpectaculis, Cicero vero in oratione pro Milone templum ſanctitatis, amplitudinis, mentis, conſilii publici, caput orbis, aram ſociorum, portum omnium gentium. Nam quamvis

pro-

Capitolio ante deliquerant ſacerdotibus [a] convicium faciant, confeſſores & virgines & juſtos quoſque fidei laude præcipuos atque in eccleſia glorioſos contumeliis & maledicis vocibus proſequantur. A quibus quidem non tam noſtrorum modeſtia & humilitas & pudor cæditur quam [b] illorum ipſorum ſpes & vita laceratur. [c] Neque enim qui patitur, ſed qui facit convicium, miſer eſt; nec qui a fratre vapulat, ſed qui fratrem cædit, in lege peccator eſt; & cum nocentes innocentibus injuriam faciunt, illi patiuntur injuriam qui facere ſe credunt. Denique hinc illis percuſſa mens & hebes animus & ſenſus alienus eſt. Ira eſt Dei non intelligere delicta, ne ſequatur pœnitentia, ſicut ſcriptum eſt: *Et dedit illis Deus ſpiritum tranſpunctionis*, ne revertantur ſcilicet & curentur & deprecationibus & ſatisfactionibus juſtis poſt peccata ſanentur. Paulus apoſtolus in epiſtola ſua ponit & dicit: *Dilectum veritatis non habuerunt ut ſalvi fierent; ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, ſed ſibi placent in injuſtitia.* Primus felicitatis gradus eſt, non delinquere; ſecundus, [d] delicta cognoſcere. Illic currit innocentia integra & illibata quæ ſervet, hic ſuccedit medela quæ ſanet. Quod utrumque proprie capitolium ſit in urbe Roma, amplitudinis tamen majeſtatiſque reipublicæ intererat ut poſtquam exteræ nationes & gentes ſub populi Romani imperium ditionemque ceciderant, moribus ejus uterentur, in eaſque deductæ coloniæ ex civitate quaſi propagatæ, cujus illæ (ut A. Gellius ait l. 16. c. 13.) effigies parvæ ſimulacraque eſſe quædam videbantur, jura inſtitutaque omnia populi Romani acciperent, capitolia, amphitheatra, thermas, & cetera oblectamenta & ſolatia ſervitutis. Itaque multæ erant in imperio civitates quæ capitolia habebant, quarum enumeratio exſtat apud Rycquium in commentario de capitolio Romano & in gloſſario Latino Cangii. Ceterum quia loca quædam ſunt apud Hieronymum & alios veteres ſcriptores quæ dicere videntur capitolium & arcem eſſe rem eamdem, contra T. Livius & alii diſcrimen ponunt inter arcem & capitolium, præcipue vero A. Gellius, qui lib. 5. cap. 12. ædem Vejovis locat inter arcem & capitolium, ego crederem iſtam quæ videtur repugnantiam commode poſſe tolli dicendo ideo facile fuiſſe arcem confundere cum capitolio, quia arx & capitolium erant in eodem ſolo, in ſaxo Tarpejo, & arx erat vicina capitolio. Rurſum quia ſacrificia gentilium fiebant in capitolio, quo aſcendere jubebantur chriſtiani tamquam ſacrificaturi diis gentium, chriſtiani horrebant vocabulum capitolii tamquam ſcopuloſum & infeſtum, velut dæmonum domicilium, arcem & ſynagogam antichriſti. Itaque apud Hieronymum in dialogo adverſus Luciferianos videmus orthodoxis objectum fuiſſe a Luciferianis quod illi, cum ab Arrianis, quos ajebant eſſe gentiles, ſuſciperent epiſcopos, *non tam epiſcopos recipere quam de capitolio ſacerdotes videbantur*, adeoque eccleſiam catholicam antichriſti magis ſynagogam quam Chriſti eccleſiam debere nuncupari. Et paulo poſt orthodoxus ait, *niſi forte homo edoctus in capitolio*. Unde Cyprianus infra in hac ipſa epiſtola p. 88. ait: *Quid ſupereſt niſi ut eccleſia capitolio cedat*. Tertullianus in libro de ſpectaculis: *Proinde ſi capitolium, ſi ſerapeum ſacrificator & adorator intravero, a Deo excidam.* In veteri gloſſario bibliothecæ regiæ legitur: *Arx, capitolium.* Et mox: *Capitolium, ſummum caput regionis.*

a *Convicium faciant*) Duo libri veteres habent *convitium & injuriam*. Monaſterienſis *convitiorum injuriam*.

b *Illorum, ipſor.*] Hanc lectionem confirmant omnes iſti offenſo Deo perdiderunt, & ut amiſſa ſit gratia quæ de baptiſmi ſanctificatione percipitur, & non ſubveniat pœnitentia, per quam culpa curatur. An putas, frater, levia eſſe adverſus Deum facinora parva & modica delicta, quod per illos non rogatur majeſtas indignantis Dei, quod non timetur ira & ignis & dies Domini, quod imminente antichriſto [e] exarmatur fides militantis populi, dum tollitur vigor & timor Chriſti? Viderint laici hoc quomodo curent. Sacerdotibus labor major incumbit in [f] aſſerenda & procuranda Dei majeſtate, ne quid videamur in hac parte negligere, quando admoneat Dominus & dicat: *Et nunc præceptum hoc ad vos eſt, o ſacerdotes. Si non audieritis, & ſi non poſueritis in corde veſtro ut detis honorem nomini meo, dicit Dominus, immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem veſtram.* Honor ergo datur Deo quando ſic Dei majeſtas & cenſura contemnitur ut cum ſe ille indignari & iraſci ſacrificantibus dicat, & cum pœnas æternas & ſupplicia perpetua comminetur, proponatur a ſacrilegis atque dicatur ne ira cogitetur Dei, ne timeatur judicium Domini, ne pulſetur ad eccleſiam Chriſti, ſed ſublata pœnitentia, nec ulla exomologeſi criminis facta, deſpectis epiſcopis atque calcatis, [g] pax a presbyteris verbis

Mal. 2

veteres libri. Eraſmus poſuit *lapſorum*.

c *Neque enim*] Citat hunc locum ſanctus Hieronymus in epiſtola ad Marcum presbyterum Celedenſem: *Apud chriſtianos enim non qui patitur, ut ait quidam, ſed qui facit contumeliam miſer eſt.* Probat autem iſta auctoritas recte iſtic a nobis poſitum eſſe *patitur* pro eo quod antea legebatur *audit*. Emendationem nobis ſubminiſtravit optimus codex. Iterum Hieronymus in epiſtola ad Pammachium adverſus Rufinum: *Quid eſt plus ſuſtinere calumniam an facere?* & infra: *Aut facis injuriam vel pateris.* Idem in Apologia adverſus eumdem Rufinum: *Magis volui pati injuriam quam facere.* Cicero in libro de amicitia: *Hic honos veteri amicitiæ tribuendus eſt ut is in culpa ſit qui facit non qui patiatur injuriam*, & lib. 5. quæſtionum Tuſculanarum: *Accipere quam facere præſtat injuriam*, & lib. 1. officiorum: *Fortes igitur & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam.* Boetius lib. 4. de conſolatione philoſophiæ ſcribit *inferiores eſſe eos qui faciunt quam qui patiuntur injuriam*. A. Gellius l. 9. c. 12. *Injurias itidem dicimus tam illorum qui patiuntur quam qui faciunt.* Vide etiam l. 12. c. 9. Vide etiam Caſſianum collat. 12. c. 13. P. Syrus: *Etiam qui faciunt odio habent injuriam.* Quintilianus l. 8. c. 5. *In omni certamine qui opulentior eſt, etiamſi accipit injuriam, quia plus poteſt, facere videtur.* Seneca Thebaide. *Quoties neceſſe eſt fallere aut falli, patiaris potius ipſe quam facias ſcelus.*

d *Delicta cognoſcere*) Codex Fuxenſis, *bonis actibus & confeſſionibus delicta purgare.* Vetus codex a Nicolao Fabro citatus & vetus editio innominati addunt, *tertius commiſſa diluere.* At ego, cum hoc additamentum non invenerim in vetuſtis codicibus quibus uſus ſum, neque in Anglicanis, non ſum auſus addere.

e *Exarmatur*) Tertullianus in libro de pudicitia, *exarmata ſunt jura.*

f *Aſſer. & procur.*) Hanc lectionem deprehendi in tribus antiquis codicibus. Alii quinque habent *aſſerenda & propitianda.* Veteres editiones & tres libri veteres, *aſſerenda, propitianda, & procuranda.*

g *Pax a presbyteris*) Hanc lectionem habere omnes libros manuſcriptos a ſe viſos teſtatur Pamelius. Ego, qui illam quoque reperi in undecim codicibus antiquis, non improbo tamen lectionem veterum editionum, quam etiam

verbis fallacibus prædicetur, & ne lapsi surgant, aut foris positi ad ecclesiam redeant, communicatio non communicantibus offeratur? Quibus etiam satis non fuit ab evangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis & pœnitentiæ sustulisse, [a] fraudibus involutos, vel adulteriis commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pollutos, ne Deum rogarent, ne in ecclesia [b] exomologesin criminum facerent, ab omni & sensu & fructu pœnitentiæ removisse, [c] foris sibi extra ecclesiam & contra ecclesiam constituisse conventiculum perditæ factionis, cum male sibi consciorum & Deum rogare ac satisfacere nolentium caterva confluueret. Post ista adhuc insuper

A [d] pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constituto, navigare audent, & ad Petri cathedram atque ad [e] ecclesiam principalem, unde [f] unitas sacerdotalis exorta est, a schimaticis & prophanis litteras ferre, nec cogitare eos esse Romanos [g] quorum fides apostolo prædicante laudata est, ad quos perfidia habere non possit accessum. Quæ autem causa veniendi & pseudoepiscopum contra episcopos factum nuntiandi? Aut enim placet illis quod *Rom. 1*
B fecerunt, & in suo scelere perseverant; aut si displicet & recedunt, sciunt quo revertantur. [h] Nam cum statutum sit [i] ab omnibus nobis & æquum sit pariter ac justum ut uniuscujusque [k] causa illic audiatur ubi est crimen ad-

etiam vidi confirmatam auctoritate novem librorum veterum. Ea habet: *Pax a non veris presbyteris*. Sentire non potuit Cyprianus eos non esse veros presbyteros quos paulo post accenset hæreticis, sicut in epistola 59. p. 97. Victorem vocat quondam presbyterum.

a *Fraudibus involutos*) Sumptum istud videtur ex libro 16. annalium Taciti: *Dedit exemplum præcavendi quomodo fraudibus involutos aut flagitiis commaculatos &c.* Innocentius Papa I. in epistola ad Agapetum, Macedonium, & Maximum: *Modestum quemdam multis criminibus involutum*. Imperator Constantinus in titulo Codicis Theodosiani de repudiis: *Restat ut si graves causas atque involutam criminibus magnis conscientiam probaverit*. Cassiodorus lib. 4. epist. 23. *Basilium atque Prætextatum magicis artibus involutos*.

b *Exomologesin*) In codice Lætiensi scriptum est antiquitus supra lineam, *id est confessionem*. Ex similibus annotationibus ortæ sunt tot discrepantiæ & tot vocabula synonyma in operibus sancti Cypriani. Vide Dallæum lib. 7. cap. 4. 5. & 10. de pœnis & satisfactionibus humanis.

c *Foris sibi*) Antea legebatur, *nisi foris sibi extra ecclesiam & contra ecclesiam constituissent conventiculum*. Nos emendavimus ex fide omnium veterum librorum nostrorum & septem Anglicanorum, tum etiam veterum editionum. Vocem *nisi* Pamelius addidit ex codice Camberonensi, coactus propterea scribere *constituissent* pro *constituisse*, ut sensus constaret, quem aliter constare non posse arbitrabatur. Ego vero, qui in ea epistola emendanda usus sum septemdecim libris veteribus, nusquam inveni vocem *nisi* præterquam in Corbejensi; qui tamen non habet *constituissent*, sed *constituisse*, ut alii. Itaque præfero cum ratione veterem lectionem, & puto sensum ita recte constare. Nam statim additur: *Post ista autem &c.*

d *Pseudoepiscopo*] Fortunato.

e *Ecclesiam principalem*) Hæc verba satis scio vellent adversarii nostri non exstare in Cypriano. Itaque omnes machinas movent ut ostendant nihil hic extraordinarium tribui Romanæ ecclesiæ, principalem vocari dicentes pro magnitudine sua, ut in epistola 49. p. 64. ait Cyprianus, quia in principe civitate constituta erat, quia prima est ordine. Et tamen sciebant Irenæum episcopum Lugdunensem Cypriano antiquiorem scripsisse lib. 3. c. 3. necesse esse omnem ecclesiam concurrere ad Romanam *propter potentiorem* sive *potiorem*, ut alii scribunt, *principalitatem*. Hæc autem potentia principalis non potest referri ad potentiam Romani pontificis in imperio, quæ nulla prorsus erat, sed ad potentiam ejus in ecclesia, quam oportet fuisse maximam, cum Irenæus eam vocet principalem, *ne quis*, ut Marca ait lib. 1. c. 3. §. 6. de concordia, *hic Romanum imperium somniet*. Adversus hunc Irenæi locum, utpote magnæ auctoritatis, vehementer disputant Irenæi interpres Nicolaus Gallasius, David Blondellus, & Joannes Clericus in sua historia ecclesiastica, ubi contendit Irenæi interpretem debuisse scribere *potiorem antiquitatem*, id est, ut ille explicat, majorem. Poterant tamen advertere Tertullianum dixisse in libro de præscriptionibus adversus hæreticos nobis auctoritatem præsto esse ex urbe Roma & Cyprianum non semel dixisse ecclesiam ædificatam esse super Petrum & exordium unitatis ab ea proficisci. Quæ verba magni momenti sunt in hac causa. Denique observandum est Cyprianum, cum conqueritur de audacia schismaticorum, qui post judicium episcoporum Africæ provocaverant ad cathedram beati Petri atque ad ecclesiam principalem, nullo modo respexisse ad magnitudinem urbis Romæ, cujus illi præsidium non implorabant, sed ad Cornelium. Erat enim causa ecclesiastica. Itaque certum esse debet hic agi de auctoritate episcopi Romani, ad quem antiquitus confugere solebant episcopi qui se a collegis suis oppressos querebantur, ut isti schimatici. Confundit autem Cyprianus cathedram Petri cum ecclesia principali, quia cathedra Petri est ecclesia principalis, & ecclesia principalis est cathedra Petri. Istud ego puto negari non posse. Auctor vitæ sancti Anselmi episcopi Lucensis scribens adversus Hugonem Candidum Cardinalem ait illum evacuasse *principalis ecclesiæ privilegia*, id est Romanæ. Ceterum Augustinus lib. 2. de baptismo contra Donatistas cap. 1. agnoscit in Petro apostolatus principatum.

f *Unitas sacerdotalis*) Hanc doctrinam frequenter inculcat Cyprianus, præsertim in libro de unitate ecclesiæ. Sic etiam Optatus Milevitanus.

g *Quorum fides*) id est Romanorum. Hieronymus in proœmio libri secundi commentariorum in epistolam ad Galatas: *Romanæ urbis laudatur fides. Non quod aliam habeant Romani fidem nisi hanc quam omnes Christi ecclesiæ, sed quod devotio in eis major sit & simplicitas ad credendum*. Bachiarius in apologia sua seu catholicæ fidei formula edita in tomo secundo analectorum Muratorii: *Si pro culpa unius totius provinciæ anathemanda generatio est, damnetur & illa beatissima discipula, hoc est Roma, de qua nunc non una sed duæ vel tres aut eo amplius hæreses pullularunt, & tamen nulla earum cathedram Petri hoc est sedem fidei aut tenere potuit aut movere*.

h *Nam cum statutum*) Baronius, qui similem sententiam legebat in epistola tertia Fabiani Papæ ad Hilarium episcopum, non dubitabat quin ad hanc epistolam respiceret Cyprianus cum ista scribebat. In quo certe falsus est vir doctissimus. Certum quippe est epistolam illam Fabiani prorsus incognitam fuisse sancto martyri. Apud Gratianum 3. q. 6. c. *Peregrina* tribuitur Sixto Papæ in antiquis editionibus. Correctores Romani addiderunt sumptum esse ex epistola Sixti Papæ III. ad episcopos orientales.

i *Ab omnibus*) Restituenda mihi in hoc loco visa est lectio veterum editionum, quam confirmant novem exemplaria nostra & septem Anglicana. Manutius expunxit præpositionem.

k *Causa illic audiatur*) Quippe Afri censebant, uti postea ipsi scripsere ad Cælestinum Papam, quæcumque negotia in suis locis ubi orta sunt finienda, nec unicuique provinciæ gratiam sancti spiritus defuturam. Imperatores Valentinianus & Valens l. 10. Cod. Theodos. de accusat. & inscriptionibus: *Ultra provinciæ terminos accusandi licentia non progrediatur. Oportet enim illic criminum judicia agitari ubi facinus dicitur admissum*, & l. 13. *Extra provinciæ terminos accusatori non erit licentia progredi, quia oportet illic criminum judicia fieri ubi facinus dicitur admissum*. Vide Julianum antecessorem cap. 210.

admissum, & singulis pastoribus portio gregis sit adscripta, quam regat unusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus, oportet utique eos quibus præsumus non circumcursare nec episcoporum concordiam cohærentem sua subdola & fallaci temeritate collidere, sed agere illic causam suam ubi & accusatores habere & testes sui criminis possint; nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas episcoporum in Africa constitutorum, qui jam de illis judicaverunt, & eorum conscientiam multis delictorum laqueis [a] vinctam judicii sui nuper gravitate damnarunt. Jam causa eorum cognita est, jam de eis dicta sententia est; nec censuræ congruit sacerdotum mobilis atque inconstantis animi levitate reprehendi, cum Dominus doceat & dicat: *Sit sermo vester, est est, non non.* Si eorum qui de illis priore anno judicaverunt numerus cum presbyteris & diaconibus computetur, plures tunc affuerunt judicio & cognitioni quam sunt iidem isti qui cum Fortunato nunc videntur esse conjuncti. Scire enim debes, frater carissime, eum posteaquam pseudoepiscopus ab hæreticis factus est, jam pene ab omnibus esse desertum. Namque ii quibus in præteritum præstigia obtendebantur & dabantur verba fallacia quod simul ad ecclesiam regressuri dicerentur, posteaquam viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atque ad ecclesiam pulsant, nobis tamen, a quibus ratio Domino reddenda est, anxie ponderantibus & sollicite examinantibus qui recipi & admitti ad ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt aut fratres obstinate & firmiter renituntur ut recipi omnino non possint nisi [b] cum scandalo & periculo plurimorum. Neque enim sic [c] putramina quædam [d] colligenda sunt ut quæ integra & sana sunt vulnerentur, nec utilis aut consultus est pastor qui ita morbidas & contactas oves gregi admiscet ut gregem totum mali cohærentis afflictatione contaminet. [e] Non attendas ad numerum illorum. Melior est enim unus timens Deum quam mille filii impii, sicut locutus est Dominus [f] per prophetam dicens: *Fili, ne jocunderis in filiis impiis, si multiplicentur tibi, cum non fuerit timor Dei in ipsis.* O si posses, frater carissime, istic interesse nobiscum cum pravi isti & perversi de schismate revertuntur. Videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, ut animi dolore sopito recipiendis malis curandisque consentiant. Namque ut gaudent & lætantur cum tolerabiles & minus culpabiles redeunt, ita contra fremunt & reluctantur quoties inemendabiles & protervi, & vel adulteriis vel sacrificiis contaminati, & post hæc adhuc insuper & superbi, sic ad ecclesiam remeant ut bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, immo extorqueo, ut tales patiantur admitti. Et justior factus est fraternitatis dolor ex eo quod unus atque alius, obnitente plebe & contradicente, mea tamen facilitate suscepti, pejores exstiterunt quam prius fuerant, nec fidem pœnitentiæ servare potuerunt, quia nec [g] cum vera pœnitentia venerant. De istis vero quid dicam qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo navigaverunt, legati a Fortunato pseudoepiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes quam est & ipse cujus litteras ferunt falsus, quam est ejus peccatorum multiplex conscientia, quam execrabilis vita, quam turpis, ut etsi in ecclesia essent, ejici tales de ecclesia debuissent? Denique quia conscientiam suam norunt, nec nos audent adire aut ad ecclesiæ limen accedere, sed foris per provinciam circumveniendis fratribus & spoliandis pererrant, & omnibus jam satis noti, atque undique pro suis facinoribus excluși, illuc etiam ad vos navigant. Neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi aut apud nos consistendi, cum sint acerbissima & gravissima crimina quæ eis a fratribus ingeruntur. Si judicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio & defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœnitentiæ fructum. Nec ecclesia istic cuiquam clauditur, nec episcopus alicui denegatur. Patientia & facilitas & humanitas nostra venientibus præsto est. Opto

Matt. 15.

Eccli. 16.

a *Vinctam*) Erasmus in margine suæ editionis monuit alibi legi *involutam*. Sic etiam habuisse scio codicem Veronensem. Eadem lectio reperitur in codice Corbejensi & in Turonensi. Lactantius lib. 4. cap. 17. *involutum pectus*.

b *Nisi cum scandalo*) Vocem *nisi*, quæ videbatur deesse in hoc loco, reposuimus secuti auctoritatem quatuor veterum exemplarium.

c *Putramina*) Infra in libro de lapsis p. 186. *putraminibus amputatis*. Quidquid alii sentiant, ego puto hanc lectionem esse retinendam, cum reperiatur in omnibus antiquis exemplaribus & in antiquis editionibus. In codice Lamonii legitur, *vel fragmenta vel sputamina*.

d *Colligenda*) Illustrissimus episcopus Oxonienſis putabat scribi debere *colliganda*. Verum omnes libri veteres & omnes editiones repugnant. Reinhartus posuit *collidenda*, forte per errorem typographi.

e *Non attendas*) Retinuimus hanc pericopen, quia illam invenimus in antiquis editionibus & in decem libris veteribus. Præterea Rigaltius admonet se illam invenisse in uno exemplari editionis Manutianæ in quo ea addita fuerat ex quodam libro veteri. Et tamen eam non posuit in contextu, sed inter observationes. Manutius eam rejecerat, laudatus propterea a Pamelio, tum quia, ut ille ait, desideratur in manuscriptis omnibus, tum quod nihil hoc loco ad institutum facere videtur. Mutasset forte sententiam suam Pamelius, si sciviſſet illam exstare in decem antiquis codicibus & in eo quem citat Rigaltius. Morellius non probavit quod factum fuerat a Manutio. Etenim hoc segmentum retinuit in editione sua. Angli omiserunt. Ceterum silendum non est illud desiderari in tredecim libris veteribus.

f *Per prophetam*) In uno libro meo vetere, *per Salomonem*. Recte. Nam ista sumpta sunt ex libro ecclesiastici.

g *Cum vera pœnit.*) Codex Fuxensis, *necdum veram ad pœnitentiam*.

omnes in ecclesiam regredi, opto universos commilitones nostros intra Christi castra & Dei patris domicilia concludi. Remitto omnia, multa dissimulo studio & voto [a] colligendæ fraternitatis. Etiam quæ in Deum commissa sunt non pleno judicio religionis examino. Delictis plusquam oportet remittendis pæne ipse delinquo. Amplector prompta & plena dilectione cum pœnitentia revertentes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confitentes. Si qui autem sunt qui putant se ad ecclesiam non precibus sed minis regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus & satisfactionibus sed terroribus facere, pro certo habeant contra tales clausam stare ecclesiam Domini, nec castra Christi invicta & fortia Domino tuente munita minis cedere. Sacerdos Dei evangelium tenens & Christi præcepta custodiens [b] occidi potest, vinci non potest. Suggerit & subministrat nobis exempla virtutis ac fidei Zacharias antistes Dei: qui cum terreri minis & lapidatione non posset, in templo Dei occisus est, clamans & [c] identidem dicens quod nos quoque contra hæreticos clamamus & dicimus: *Hæc dicit Dominus: Dereliquistis vias Domini, & Dominus derelinquet vos.* 2. Paral. 24. Neque enim, quia pauci temerarii & improbi cælestes & salutares vias Domini derelinquunt, & sancta non agentes a Sancto spiritu deseruntur; ideo & nos divinæ traditionis immemores esse debemus ut majora esse furentium scelera quam sacerdotum judicia censeamus, aut existimemus plus ad impugnandum posse humana conanima quam quod ad protegendum prævalet divina tutela. An ad hoc, frater carissime, deponenda est catholicæ ecclesiæ dignitas & plebis intus positæ fidelis atque incorrupta majestas, & sacerdotalis quoque [d] auctoritas ac potestas, ut judicare velle se dicant de ecclesiæ proposito extra ecclesiam constituti, [e] de christiano hæretici, de sano saucii, de integro vulnerati, de stante lapsi, de judice rei, de sacerdote sacrilegi? Quid superest quam ut [f] ecclesia Capitolio cedat, & recedentibus sacerdotibus ac Domini altare removentibus, in cleri nostri sacrum venerandumque [g] congestum simulacra atque idola cum aris suis transeant, & Novatiano declamandi adversum nos, atque increpandi largior & plenior materia præstetur, si ii qui sacrificaverunt & Christum publice negaverunt, non tantum rogari & sine acta pœnitentia admitti, sed adhuc insuper cœperint terroris sui potestate dominari? Si pacem postulant, arma deponant. Si satisfaciunt, quid minantur? Aut si comminantur, sciant quia a Dei sacerdotibus non timentur. Neque enim & [h] antichristus cum venire cœperit introibit in ecclesiam quia minatur, aut armis ejus & violentiæ ceditur quia resistentes [i] peremptum se esse profitetur. Armant nos hæretici dum nos putant sua comminatione terreri, nec in pace nos dejiciunt, sed magis erigunt & accendunt, dum ipsam pacem persecutione pejorem fratribus faciunt. Et optamus quidem ne quod loquuntur furore impleant crimine, ne qui verbis perfidis & crudelibus peccant, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deum, quem provocare illi & exacerbare non desinunt, ut eorum corda mitescant, ut furore deposito ad [k] sanitatem mentis redeant, ut pectora [a] operta

a *Coll. fraternitatis*) Codex Gratianopolitanus *unitatis*. Sed alia lectio melior. Ista tamen non erat negligenda.

b *Occidi potest*) Infra epist. 56. pag. 91. *nec vereamur occidi, quos constat quando occidimur coronari*, & epistola 57. p. 95. *Intellexit milites Christi vinci non posse, mori posse*. Hieronymus in calce libri de vita Malchi monachi ait *hominem Christo deditum posse mori, non posse superari*. Tertullianus in apologetico: *Vincimus cum occidimur*. Prudentius in carmine de Romano martire.

Si vos finatis, incruente vivimus.
At si cruente puniamur, vincimus.

Sulpitius Severus in epistola ad Eusebium scribit justos, id est martyres, omnia tormenta patientes semper invictos, tanto fortiur vicisse quanto gravius pertulissent. Idem lib. 2. historiæ sacræ: *Neque majore unquam triumpho vicimus quam cum decem annorum stragibus vinci non potuimus*. Agobardus in libro adversus legem Gundobadi cap. 9. *Quando erat publica contentio de veritate religionis, cum alii putarent colendam pro Deo creaturam quamlibet, alii dicerent solum Creatorem colendum, illi fuerunt victores qui occisi sunt, non qui occiderunt*. Seneca cap. 27. de vita beata: *Assilite, facite impetum. Ferendo vos vincam*. Idem in consolatione ad Polybium: *Intelligit lædi me posse, vinci non posse*. Vide infra pag. 463.

c *Idemtidem*) In codice sancti Michaelis scriptum est antiquitus supra lineam, *id est similiter*. Lubenter interdum annoto ista levicula, quia ex iis aut similibus fontibus orti sunt plerique errores qui exstant in codicibus operum sancti Cypriani & aliorum veterum Scriptorum.

d *Auctoritas ac potestas*) Duo postrema vocabula desunt in uno codice regio. Fortassis igitur istud referendum est inter Synonyma quibus abundant opera sancti martyris.

e *De christiano*) Codex Veronensis, *de episcopo*. Ita etiam Fuxensis. *Vos christiano* non habetur in codice regio neque in Thuano: In Gratianopolitano est *catholico*.

f *Ecclesia capitolio cedat*) Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos dixit *homo jam edoctus in capitolio*.

g *Congestum*) Ego non dubito quin lectio vulgata, quæ habet *confessum*, multo melior videatur quam ista. Verum cum antiquæ editiones & octodecim vetera exemplaria habeant nostram, non absque ratione eam præfero. Facile autem fieri potuit ut ea vox, quæ aliam significationem habet in pura Latinitate, deflexerit apud Afros, ut multa alia vocabula. Primus Erasmus posuit *confessum*, fortassis ex conjectura.

h *Antichristus .... minatur*) Multi multa & varia de anticristo dixerunt. Sæpe creditum est illum adventare, immo natum esse. Fuere, uti diximus ad librum Lactantii de mortibus persecutorum, qui crederent Neronem non esse mortuum, sed adhuc vivere, & venturum ante sæculi finem, & ipsum fore antichristum. Vide catechesim 15. Cyrilli Hierosolymitani.

i *Peremptum*) Duo libri veteres, *perditurum*.

k *Sanitatem mentis*) Theodosius Imp. l. 1. de Judæis, Samaritanis &c. *quos si ad sanitatem mentis egregiæ lege medica revocare conemur*. Julius Cæsar. lib. 7. de bello Gallico, *ad sanitatem reverti pudeat*. A. Hirtius in libro de bello Africo, *aliqua ratione perduci ad sanitatem*. Lactantius, c. 34. de mortibus persecutorum, *ut etiam christiani ad bonas mentes redirent*. Juvenalis: *Optandum est ut sit mens sana in corpore sano*.

a operta delictorum tenebris pœnitentiæ lumen agnoscant, & magis petant fundi pro se preces atque orationes antistitis quam ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseveraverint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic jacens & abjectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis invalidus, qui non contra hostes & impugnatores Dei divinitus erigatur, cujus non humilitas & infirmitas vigore & robore b Domini protegentis animetur. Nostra nihil interest aut a quo aut quando perimamur, mortis & sanguinis præmium de Domino recepturi. Illorum flenda & lamentanda c concisio est quos sic diabolus excæcat ut æterna gehennæ supplicia non cogitantes antichristi jam propinquantis adventum conentur imitari. Et quamquam sciam, frater carissime, pro mutua dilectione quam debemus & exhibemus invicem nobis, d florentissimo illic clero tecum præsidenti & sanctissimæ atque amplissimæ plebi legere te semper litteras nostras, tamen nunc & admoneo & peto ut quod alias sponte atque honorifice facis, etiam petente me facias ut hac epistola mea lecta, si quod illic contagium venenati sermonis & pestiferæ seminationis irrepserat, id omne de fratrum auribus & pectoribus exuatur, & bonorum integra ac sincera dilectio ab omnibus hæreticæ e detrectationis sordibus repurgetur. Declinent autem de cetero fortiter & evitent dilectissimi fratres nostri verba & colloquia eorum *quorum sermo ut cancer serpit*, sicut apostolus dicit: *Corrumpunt ingenia bona con-* 2. Tim. 2.

A *fabulationes pessimæ*. Et iterum: *Hæreticum hominem post unam correptionem evita, sciens quia perversus est hujusmodi & peccat & est a semetipso damnatus*. Et per Salomonem loquitur spiritus sanctus. *Perversas*, inquit, *in ore suo* f *portat perditionem, & in labiis suis ignem condit*. Item denuo monet dicens: *Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam*. Et iterum: *Malus obaudit linguæ iniquorum, justus autem non intendit labiis mendacibus*. g Quod quamquam sciam illic fraternitatem nostram, vestra scilicet providentia h munitam, sed & sua vigilantia satis cautam, nec capi hæreticorum venenis posse nec decipi, tantumque apud illos prævalere magisteria & præcepta divina quantus illis in Deum timor est, tamen ex abundanti vel sollicitudo nostra vel caritas scribere ad vos ista persuasit, ut nulla cum talibus commercia copulentur, nulla cum malis convivia vel colloquia misceantur, simulque ab eis tam separati quam sunt illi de ecclesia profugi, quia scriptum est: *Si autem & ecclesiam contempserit, sit tibi tamquam ethnicus & publicanus*. Et beatus apostolus non monet tantum, sed & jubet a talibus ut recedatur: *Præcipimus*, inquit, *vobis in nomine Domini Jesu Christi ut recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate & non secundum traditionem quam acceperunt a nobis*. Nulla societas fidei & perfidiæ potest esse. Qui cum Christo non est, qui adversarius Christi est, qui unitati & paci ejus inimicus est, nobiscum non potest cohærere. Si cum precibus & satisfactionibus veniunt, audiantur. Si maledicta & minas ingerunt, respuantur. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

1 Cor 15. Tit. 3. Prov. 16. Eccl. 26. Prov. 17. Matt. 18. 2. Thess. 3

a *Operta*) Vetus codex regius habet *obruta*, unus Bodlejanus *obsessa*. Sic etiam editio Morellii. In codice sancti Arnulphi scriptum est, *pectora excussis delictorum tenebris*, in Beccensi *ut recedentes a delictorum tenebris*

b *Dom. protegentis*) Codex Corbejensis, *Deo protegente*. Sic etiam in uno Bodelejano & in uno Vossiano scriptum esse testatur editio Anglicana.

c *Concisio*) Sic habent veteres editiones & omnia fere vetera exemplaria. In uno meo legitur *Concisio* & supra lineam *vel conditio*. Hinc ergo, id est ex aliquo simili exemplari, prodiit scripturam quam præferunt quatuor libri veteres & editiones Erasmi, Manutii, & Morellii, in quibus scriptum est *conditio*. Duo vetera in editione Anglicana laudata habent *consensio*. Unum meus vetus & Gratianopolitanus *conscientia*. Sic variant libri veteres. Atque ut varia sunt hominum ingenia & diversæ opiniones, Pamelius meliorem putavit lectionem quæ habet *concisio*, Rigaltius eam quæ præfert *condito*. Et tamen idem Rigaltius retinuit in editione sua lectionem Pamelii. Hieronymus in epistola ad Pammachium & Oceanum: *Miro odio averser concisionem*.

d *Florentissimo*) Epithetum istud recte illustrat vir clarissimus Joannes Mabillonius in præfatione ad tomum secundum Musei Italici pag. XIII.

e *Detrectationis*) Ita vidi scriptum in pluribus antiquis codicibus. Hanc ergo lectionem puto esse meliorem ea quæ habet *detractionis*. T. Livius lib. 2. *Cæca invidia est, nec quidquam aliud scit quam detractare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum*.

f *Portat perdit*.) Duæ sunt istius loci lectiones in libris veteribus. Earum una hæc est: *Perversus, inquit, in ore suo portat perditionem, & in labiis suis ignem condit*. Alia vero sic *Perversus, inquit, in ore suo perversa portat, & in labiis perditionis suæ ignem condit* vel *condens*. Utramque habet Fossatensis. Florus in suo codice legebat, *portat perversa, perditionis suæ ignem condens*. Si etiam codex Becensis. Gratianopolitanus, *portat perditionis suæ ignem & condit*. In libro proverbiorum cap. 16. legitur: *Vir impius fodit malum, & in labiis ejus ignis ardescit*.

g *Quod quamquam*) Non satis intelligo quid in hoc loco faciat vocabolum *quod*. Manutius addidit, Morellius expunxit, Pamelius reposuit. Scio illud reperiri in novem libris veteribus. Sed desideratur in omnibus aliis. Ego lubenter illud delerem. Non video enim cum quo vocabulo hujus periodi possit jungi, quo respiciat. Sic Hieronymus in epistola ad Algasiam de undecim quæstionibus novi testamenti cap. 10. referens locum ex capite tertio epistolæ Pauli ad Colossenses, *quæ sunt quidem rationem habentia sapientiæ*, ait: *Hoc loco QUIDEM conjunctio superflua est, quod in plerisque locis propter imperitiam artis grammaticæ apostolum fecisse reperimus*.

h *Munitam*) Ita scriptum est in quinque codicibus nostris & in quatuor Anglicanis, tum etiam in antiquis editionibus. Manutius posuit *monitum*. Morellius revocavit veterem lectionem. Pamelius & ceteri maluerunt *monitum*. Quæ lectio, ne quid dissimulem, habetur in septem exemplaribus nostris.

EPISTOLA LVI.

Ad Thibaritanos de exhortatione martyrii.

CYPRIANUS a plebi Thibari consistenti salutem. Cogitaveram quidem, fratres dilectissimi, atque in votis habebam, si rerum ratio ac temporis conditio permitteret, secundum quod frequenter desideràstis, ipse ad vos venire, & quantulacumque mediocritate exhortationis nostræ præsens illic b fraternitatem corroborare. Sed quoniam sic rebus urgentibus detinemur ut longe istinc excurrere & diu a plebe cui de divina indulgentia præsumus abesse non datur facultas, has interim pro me ad vos vicarias litteras misi. Nam cum Domini instruentis dignatione instigemur c sæpius & admoneamur, ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostræ sollicitudinem perferre debemus. Scire enim debetis & pro certo credere ac renere pressuræ diem super caput esse cępisse & occasum sæculi atque antichristi tempus appropinquasse, ut parati omnes ad prelium stemus, nec quidquam nisi gloriam vitæ æternæ & coronam confessionis dominicæ cogitemus, nec putemus talia esse quæ veniunt qualia fuerunt illa quæ transierunt. Gravior nunc & ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta & virtute robusta parare se debeant milites Christi, considerantes iccirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere ut possint & ipsi propter Christum sanguinem fundere. d Hoc est enim velle cum Christo inveniri, e id quod Christus & docuit & fecit imitari, secundum Joannem apostolum dicentem: *Qui dicit se in Christo manere, debet quo-* 1. Joan. 2. *modo ille ambulavit & ipse ambulare.* Item beatus Paulus apostolus exhortatur & docet dicens: f *Sumus filii. Si autem filii Dei, & heredes Dei, coheredes autem Christi, siquidem compatiamur ut & commagnificemur.* Rom. 8. Quæ nunc omnia considerandasunt nobis, ut nemoquidquam de sæculo jam moriente desideret, sed sequatur Christum, qui vivit in æternum, & vivificat servos suos in fide sui nominis constitutos. Venit enim tempus, fratres dilectissimi, quod jampridem Dominus noster prænuntiavit & docuit advenire docens: *Ve-* Joan. 16. *niet hora ut omnis qui vos occiderit putet se* g *officium Deo facere. Sed hæc facient, quoniam non cognoverunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis ut cum venerit hora eorum,* h *memores sitis quia ego dixi vobis.* Nec quisquam miretur persecutionibus nos assiduis fatigari & pressuris angentibus frequenter urgeri, quando hæc futura in novissimis temporibus Dominus ante prædixerit, & militiam nostram magisterio & hortamento sui sermonis instruxerit, Petrus quoque apostolus ejus docuerit ideo persecutiones fieri ut probemur, & ut dilectioni Dei, justorum præcedentium exemplo, nos etiam morte & passionibus i copulemur. Posuit enim in epistola sua dicens:

a *Plebi Thibari*) In concilio Carthaginensi habito sub sancto Cypriano adfuit Vincentius a Thibari, & collationi Carthaginensi inter catholicos & Donatistas Victor episcopus Thibaritanus catholicus & Victorinus episcopus Thibaritanus Donatista, qui nominantur inter episcopos provinciæ Byzacenæ. Quare existimari potest Thibarim fuisse in ea provincia, præsertim cum ex hac epistola constet eam urbem non fuisse multum remotam a Carthagine. Alioqui enim plebs illa non expetiisset a Cypriano ut ad se veniret.

b *Fraternitatem*) Expunxi vocem *vestram*, quæ postea sequebatur in editionibus, non solum quia mihi superflua videbatur, sed in primis quia neque in antiquis exemplaribus habetur neque in antiquis editionibus. Pamelius illam adjecit ex manuscriptis, ut ipse ait, Camberonensi & Affligemensi.

c *Sæpius*) Postea sequebatur in editionibus vox *amplius*, quam sustuli, quia neque in veteribus libris exstat neque in antiquis editionibus. Pamelius illam adjecit ex iisdem duobus libris veteribus.

d *Hoc est enim velle*] Ista usque ad *Sumus filii* desunt in codice Beccensi. Pro his vero sequentia substituta sunt, *sacrum Christi sanguinem ad quoddam documentum Christi figuratum. Joannem quoque Baptistam atque præcursorem Domini, qui Christum in aqua tinxit, atque ab eo factus est ipse Spiritus qui venit super Joannem figura quæ hodie est in nobis, sicut apostolus hortatur nos dicens: Ipse spiritus testimonium reddit spiritui nostro quod sumus filii Dei.* Et statim sequitur: *Sumus filii &c.* Sed ista alibi non reperi quam in libro Beccensi.

e *Id quod Christus*) Quidam libri veteres habent, *si id quod Christus fieri voluit imitemur.* Etiam quidam qui habent *si id quod Christus*, non habent *imitemur.*

f *Sumus filii*) Lege *Sumus filii Dei*. Error typographicus.

g *Officium*) Ita omnes libri nostri & Anglicani, tum etiam editiones antiquæ. Pamelius, qui posuit *obsequium*, scribit se eam vocem substituisse ex laudatis paulo ante duobus codicibus pro eo quod erat *officium*. Sant in vulgata editione novi testamenti legitur *obsequium*. Sed ea auctoritas nullius momenti est contra fidem tot veterum exemplarium & editionum. Contra id quoque probat retinendam non esse istic vocem *obsequium* quod constet Cyprianum alia versione usum esse quam ea quam vulgatam vocamus, & quia *officium* legitur etiam in capite undecimo epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii & apud Augustinum in epistola ad Bonifacium comitem. Tamen adversus ea quæ differuimus opponi potest referri in libro tertio testimoniorum cap. 16. & illic legi *obsequium*. Ad quod respondeo vocabulum id exstare sane in quibusdam codicibus antiquis, deesse in aliis, nimirum prout diverse placuit antiquis librariis. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Joannis & in caput nonum epistolæ Pauli ad Romanos & in caput secundum epistolæ ad Philippenses.

h *Memores sitis*) Quatuor libri veteres habent *reminiscamini*. Sic etiam in editione vulgata novi testamenti. Verum retinenda est istic lectio quam editiones & major veterum librorum pars asserunt.

i *Copulemur*) Reliqua istius epistolæ desunt in libro monasterii Beccensis.

cens: *Carissimi*, a *nolite mirari ardorem accidentem* 1.Pet.4. *vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec excidatis tamquam* b *novum aliquid vobis contingat; sed quotiescumque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, ut & in revelatione facta claritatis ejus gaudentes exsultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis, quia majestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit, quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur.* Docuerunt autem nos Marc.10. apostoli ea quæ de præceptis dominicis & cælestibus mandatis ipsi quoque didicerunt, Domino ipso scilicet corroborante nos & dicente: *Nemo est qui relinquat domum, aut agrum,* Luc. 18. *aut parentes, aut fratres,* c *aut sorores, aut uxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat* d *septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam.* Et iterum: *Beati,* inquit, *eritis, cum odio vos habuerint homines,* Luc. 6. *& separaverint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exsultate. Ecce enim merces vestra multa est in cælis.* Gaudere nos & exsultare voluit in persecutionibus Dominus; quia quando persecutiones fiunt, tunc dantur coronæ fidei, tunc probantur e milites Dei, tunc martyribus patent cæli. Neque enim sic nomen militiæ dedimus ut pacem tantummodo cogitare & detrectare & recusare militiam debeamus, quando in ipsa militia primus ambulaverit Dominus humilitatis & tolerantiæ & passionis magister, ut quod fieri docuit prior faceret, & quod pati hortatur prior pro nobis ipse pateretur. Sit ante oculos vestros, fratres dilectissimi, quod qui omne judicium a patre solus accepit, & qui venturus est judicaturus, jam judicii sui & cognitionis futuræ sententiam protulerit, prænuntians & contestans confessurum se coram patre suo confitentes & negaturum negantes. Si mortem possemus evadere, merito f mori timeremus. Porro autem cum mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de divina promissione & dignatione venientem, & fungamur exitu mortis cum præmio immortalitatis, nec vereamur occidi, quos constat quando occidimur coronari. Nec quisquam, fratres dilectissimi, cum populum nostrum fugari conspexerit metu persecutionis & spargi conturbetur quod collectam fraternitatem non videat, nec tractantes episcopos audiat. Simul tunc omnes esse non possunt, quibus g occidere non licet, sed occidi necesse est. Ubicumque in illis diebus unusquisque fratrum fuerit a grege interim necessitate temporis corpore non spiritu separatus, non moveatur ad fugæ illius horrorem, nec recedens & latens deserti loci solitudine terreatur. h Solus non est cui Christus in fuga comes est. Solus non est qui templum Dei servans, ubicumque fuerit, sine Deo non est. Et si fugientem i in solitudine ac montibus latro oppresserit, fera invaserit, fames aut sitis aut frigus afflixerit, vel per maria præcipiti navigatione properantem tempestas ac procella submerserit, spectat militem suum Christus ubicumque pugnantem, & persecutionis causa pro nominis sui honore morienti præmium reddit quod daturum se in k resurrectione promisit. Nec minor est martyrii gloria non publice & inter multos periisse, cum pereundi causa sit l propter Christum perire. Sufficit ad testimonium martyrii sui testis ille qui probat martyres & coronat. Imitemur, fratres dilectissimi, m Abel justum, qui initiavit

a *Nolite mirari*) Ita etiam in epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 9. Sumptum est istud ex epistola prima sancti Petri cap. 4. in qua legitur, *nolite peregrinari in fervore*. Multum ab ea & Cypriani versione discedunt recentiores interpretes. Vide quæ ibi commentatur Erasmus.

b *Novum aliquid*) Addidi vocem *aliquid* secutus auctoritatem duorum veterum librorum. Et alioqui habetur in epistola Petri.

c *Aut sorores*) Hæc desunt in omnibus Cypriani codicibus. Exstant tamen in capite decimo evangelii secundum Marcum, sed non in capite 18. Lucæ, ubi locus iste refertur.

d *Septies*) Legi *centies* in tribus libris veteribus, uti etiam legitur in evangelio D. Marci. At in aliis antiquis & in editionibus scriptum est *septies*, uti etiam in libro de lapsis & lib. 3. testimoniorum cap. 16. Sic etiam legisse Gregorium IX. Papam liquet ex epistola ejus ad Germanum Patriarcham CP. apud Odoricum Raynaldum an. 1232. §. 51.

e *Milites Dei*) Quatuor libri veteres habent *milites Christi*, uti amat dicere Cyprianus. Lactantius cap. 16. de mortibus persecutorum: *Hoc est esse discipulum Dei, hoc est militem Christi*.

f *Mori*) Revocavimus hanc lectionem, quam & omnes libri veteres & omnes veteres editiones præferunt. Pamelius posuit *mortem* ex unico MS. & gloriam captat ex ea emendatione. Et tamen infra ep. 57. p. 95. Cyprianus ait christianos hoc ipso invictos esse *quia mori non timent*.

g *Occidere non licet*) Tertullianus in apologetico, *si non apud istam disciplinam magis occidi liceret quam occidere* Lucifer Calaritanus in libro ad Constantium de moriendo pro Dei filio: *Hostis quippe Dei religionis, in qua pietas, humanitas, omnisque justitia versatur, in qua nec malum pro malo discitur reddere, in qua non occidere sed occidi propter Dei filium docemur*. Gerohus Reichersbergensis in libro de corrupto ecclesiæ statu pag. 215. *semota penitus intentione aliquem occidendi, quod a spiritualis, propositi viris non licet fieri, qui malle debent occidi quam occidere*. Vide supra pag. 402. 461.

h *Solus non est*) Refert hunc locum sanctus Fulgentius in capite 17. libri secundi ad Trasimundum.

i *In sol. & montibus*) Rufinus lib. 6. cap. 31. *Quid vero memorem quantæ multitudines in desertis & in montibus oberrantes fame, siti, frigore, languore, latronibus, bestiisque consumptæ sunt*.

k *Resurrectione*) Veteres editiones & codex Turonensis habent *surrectione*. Ita etiam Arator l. 1. actuum apostolicorum. At omnes alii libri veteres præferunt *resurrectione*; eamque lectionem Angli posuerunt in sua editione. Aliæ editiones habent *persecutione*, etiam Rigaltiana. Et tamen ille in observationibus suis ait non videre se cur scriptura quæ habet *resurrectione* deleri debuerit.

l *Propter Christum*) Unus codex Remigianus habet *pro Christo*, eodem sensu.

m *Abel initiavit*) Ita etiam in libro de bono patientiæ pag. 250. Prosper lib. 1. de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 6. loquens de cæde Abelis: *Præclara hinc fulsere martyria, dum justi occiduntur ab impiis*. Vide homiliam octavam sancti Joannis Chrysostomi adversus Judæos in nova editione p. 686.

Gen. 24. Gen. 22. tiavit martyria dum propter justitiam primus occiditur. Imitemur Abraham Dei amicum, qui non est cunctatus ut filium victimam suis manibus offerret, dum Deo fide devotionis obsequitur. Imitemur tres pueros, Ananiam, Azariam, & Misahelem; qui nec ætate territi, nec captivitate fracti, Judæa devicta, & Hierosolymis captis, in ipso regno suo regem fidei virtute vicerunt, qui adorare statuam quam Nabuchodonosor rex fecerat jussi, & minis regis & flammis fortiores exstiterunt, proclamantes & fidem suam per hæc verba

Dan. 3. testantes: *Nabuchodonosor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos servimus potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, rex, liberabit nos; & si non, notum sit tibi quia diis tuis non servimus, & imaginem auream quam statuisti non adoramus.* Credebant se illi secundum fidem posse evadere; sed addiderunt, *& si non*, ut sciret rex illos propter Deum quem colebant & mori posse. Hoc est enim robur virtutis & fidei credere & scire quod Deus a morte præsente liberare possit, & tamen mortem non timere nec cedere, ut probari fortius fides possit. Erupit per os eorum spiritus sancti incorruptus & invictus vigor, ut appareant vera esse quæ in evangelio suo Dominus dixit: *Cum autem vos apprehenderint, nolite cogitare quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Dixit quid loqui & respondere possimus dari nobis in illa hora divinitus & offerri, nec nos tunc esse qui loquimur, sed spiritum Dei patris; qui cum a confitentibus non discedit neque dividitur, ipse in nobis & loquitur & coronatur. Sic & Daniel cum compelleretur adorare idolum Bel, quem tunc populus & rex colebat, in asserendum Dei sui honorem

Dan. 14. plena [a] fide & libertate prorupit dicens; *Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit*

2. Mac. 7. *cælum & terram.* Quid in Machabæis beatorum martyrum gravia tormenta & multiformes septem fratrum pœnæ & confortans liberos suos mater in pœnis & moriens ipsa quoque cum liberis, nonne magnæ virtutis & fidei documenta testantur, & nos ad martyrii triumphum suis passionibus adhortantur? Quid prophetæ, quos ad præscientiam futurorum spiritus sanctus animavit? Quid apostoli, quos Dominus elegit? Nonne cum justi occiduntur propter justitiam mori nos quoque docuerunt? Christi nativitas a martyriis infantium statim

Matt. 10.

A cœpit, ut ob nomen ejus a bimatu et infra qui fuerant necarentur. [b] Ætas necdum habilis ad pugnam idonea exstitit ad coronam. Ut appareret innocentes esse qui propter Christum necantur, infantia innocens ob nomen ejus occisa est. Ostensum est neminem esse a periculo persecutionis immunem, quando et tales martyria fecerunt. Quam vero gravis causa sit hominis christiani servum pati nolle, cum prior passus sit Dominus, & pro peccatis nostris nos pati nolle, cum peccatum suum proprium non habens passus sit ille pro nobis? Filius Dei passus est ut nos filios Dei faceret, & filius hominis pati non vult ut esse Dei filius perseveret. Si odio sæculi laboramus, odium sæculi sustinuit prior Christus. Si contumelias in hoc mundo, si fugam, si tormenta toleramus, graviora expertus est mundi factor & dominus, qui & admonet dicens: *Si sæculum*, inquit, *vos odit, memen-* Joan. 15. *tote quia* [c] *me priorem vobis odiit. Si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret. Sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum. Mementote sermonis quem dixi vobis. Non est servus major domino suo. Si me persecuti sunt, & vos persequentur.*

C Dominus & Deus noster quidquid docuit & fecit, ut discipulus excusatus esse non possit qui discit & non facit. Neque aliquis ex vobis, fratres dilectissimi, [d] futuræ persecutionis metu aut antichristi imminentis adventu sic terreatur ut non evangelicis exhortationibus & præceptis ac monitis cælestibus ad omnia inveniatur armatus. Venit antichristus, sed & supervenit Christus. Grassatur & sævit inimicus, sed & statim sequitur Dominus passiones nostras & vulnera vindicaturus. Irascitur adversarius & minatur, sed

D est qui possit de ejus manibus liberare. Ille metuendus est cujus iram nemo poterit evadere, ipso præmonente & dicente. *Ne ti-* Matt. 10. *mueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest & corpus & animam* [e] *occidere in gehennam.* Et iterum: *Qui amat animam suam, perdet illam, & qui odit animam suam in isto sæculo,* Joan. 12. *in vitam æternam conservabit illam.* Et in apocalypsi instruit & præmonet dicens: *Si quis adorat bestiam & [f] imaginem ejus, & accipit notam in fronte sua & in manu,* Apoc. 14. *bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum ascendet in sæcula sæculorum, nec habebunt*

requiem

a *Fide & libertate*) Revocavimus lectionem veterum editionum, quam etiam omnes fere libri veteres exhibent. Emendationem enim Erasmi, qui posuit *fidei libertate*, in nullo alio libro reperi quam in Turonensi. Reinhartus tamen illam retinuit, aliam repudiavit.

b *Ætas n. habilis*) Vide quæ supra pag. 393. relata sunt de sancta Agnete ex Ambrosio.

c *Me priorem*) Duo libri veteres habent *me primo*.

d *Futuræ pers. met.*) Unus codex regius habet *futuram persecutionem metuat*.

e *Occidere in gehennam*) Idem duo libri habent *perdere*.

f *Imaginem ejus*) Postea sequitur in codice Gratianopolitano, *magis insistere precibus & orare & primo ipsum rogare, tunc deinde Deo patri satisfacere debemus. Habemus autem advocatum & deprecatorem pro peccatis nostris Jesum Christum Dominum nostrum & Deum, si modo nos in præteritum peccasse pœniteat & confitentes atque intelligentes debita nostra, quibus nunc Domino offendimus, vel de cetero nos ambulare in viis ejus & præcepta ejus metuere spondeamus.* Non ausus sum ista ponere in contextu, quia non videtur mihi cohærere cum argumento quod istic tractatur.

requiem die ac nocte quicumque adorant bestiam & imaginem ejus. Ad agonem sæcularem exercentur homines & parantur; & magnam gloriam computant honoris sui, si illis spectante populo & Imperatore presente contigerit coronari. Ecce agon sublimis & magnus & coronæ cælestis præmio glorioſus, ut spectet nos certantes Deus, & super eos quos filios facere dignatus est oculos suos [a] pandens certaminis nostri spectaculo perfruatur. Prœliantes nos & fidei congressione pugnantes spectat Deus, spectant angeli ejus, spectat & Christus. Quanta est gloriæ dignitas & quanta felicitas præsente Deo congredi & Christo judice coronari? Armemur, fratres dilectissimi, viribus totis & paremur ad agonem mente incorrupta, fide integra, virtute devota. Ad aciem quæ nobis indicitur Dei castra procedant. Armentur integri, ne perdat integer quod nuper stetit. Armentur & lapsi, ut & lapsus recipiat quod amisit. Integros honor, lapsos dolor ad prœlium provocet. [b] Armari & præparari nos beatus Pau-
Ephes. 4. lus apostolus docet dicens: *Non est nobis colluctatio adversus carnem & sanguinem, sed adversus potestates & principes hujus mundi & harum tenebrarum, adversus spiritus nequitiæ in cœlestibus. Propter quod induite* [c] *tota arma, ut possitis resistere in die nequissimo; ut cum omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate, induti loricam justitiæ, & calciati pedes in præparatione evangelii pacis, assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignita jacula nequissimi extinguere, & galeam salutis, & gladium spiritus,* [d] *qui est sermo Dei*. Hæc arma sumamus, his nos juramentis spiritalibus & cœlestibus muniamus, ut in die nequissimo resistere diaboli minis & repugnare possimus. Induamus loricam justitiæ, ut contra inimici jacula munitum sit pectus & tutum. Calciati sint evangelico magisterio & armati pedes; ut cum serpens calcari a nobis & obteri cœperit, mordere & supplantare non possit. Portemus fortiter scutum fidei, quo protegente quidquid jaculatur inimicus possit exstingui. Accipiamus quoque ad tegumentum capitis [e] galeam salutarem, ut muniantur aures, ne audiant edicta feralia, muniantur oculi, ne videant detestanda simulacra, muniatur frons, ut [f] signum Dei incolume servetur, muniatur os, ut Dominum suum Christum victrix lingua fateatur. [g] Armemus & dexteram gladio spiritali, ut sacrificia funesta fortiter respuat, ut eucharistiæ memor, quæ [h] Domini corpus accepit, [i] ipsum complectatur, postmodum a Domino sumptura præmium cœlestium coronarum. O dies ille qualis & quantus adveniet, fratres dilectissimi, cum cœperit populum suum Dominus recensere & divinæ cognitionis examine singulorum merita recognoscere, mittere in gehennam nocentes, & persecutores nostros flammæ pœnalis perpetuo [k] ardore flammare, nobis vero mercedem fidei & devotionis exsolvere. [l] Quæ erit gloria & quanta lætitia admitti ut Deum videas, honorari ut cum Christo Domino Deo tuo salutis ac lucis æternæ gaudium capias, Abraham & Isaac & Ja-

a *Pandens*) Codex Pithœi *spendens*. Forte reponendum est *expandens*, sicut sæpe vidi in pluribus libris *spectans* pro *exspectans* & e contra. Vide glossarium Latinum Cangii in verbo *spando*. Ita *splendor* quo *exsplendor* in libro Tertulliani de anima, ut notat Rigaltius. Sic in tomo secundo Capitularium pag 984. *straneis* pro *extraneis*. Sic sæpe alibi in antiquis codicibus MSS. & in instrumentis publicis legi *strumenta* pro *instrumenta*. Vide Obsopœum ad epistolam 61. Senecæ.

b *Armari & præparari*) Ita veteres editiones, undecim libri nostri veteres, sex Anglicani, & codex Flori. Ita etiam editiones Manutii & Morelii. Alia editio, quæ habet *Armat & præparat nos beatus apostolus dicens*, placuit Pamelio, Rigaltio, & Anglis.

c *Tota arma*) In editione Erasmi, quam secuti sunt Pamelius, Rigaltius, & Angli, additur vox *Dei*. Verum hoc additamentum nusquam reperi in antiquis exemplaribus. In Sorbonico legitur *induite vos arma lucis*. Pithœanum habet *induite tota arma*.

d *Qui est sermo Dei*) In tribus antiquis codicibus scriptum est, *quod est verbum Dei*, eodem sensu. Sed tamen istud admoneri debere visum est ob discrepantiam versionum.

e *Galeam salutarem*) Hanc lectionem intulit Erasmus, eamque Manutius & Morellius retinuerunt. Habent autem illam tres libri veteres. At alii quinque & antiquiores editiones præferunt *spiritalem*. Ita etiam in excerptis Flori. Supra in ep. 26. p. 36. legitur *galeam salutis*. Vide annotationes Erasmi in caput sextum epistolæ ad Ephesios.

f *Signum Dei*) in fronte positum. Lactantius cap. 10. de mortibus persecutorum, *imposuerunt frontibus suis immortale signum*. Idem lib. 4. institut. c. 27. *impositio frontibus signo*, & *quos signum immortale munierit*. Item Cyprianus in libro de unitate ecclesiæ pag. 200. *lepræ varietate in fronte maculatus est, ea parte corporis notatus offenso Domino ubi signantur qui Dominum promerentur*. Victor Vitensis lib. 1. cap. 14. *frontem in qua Christus vexillum suæ fixerant crucis*. Vide Savaronem ad Sidonium lib. 3. epist 12.

g *Armemus & dexteram*) Citat & egregie illustrat hunc locum eminentissimus Cardinalis Joannes Bona lib. 2. rerum liturgicarum c. 17. quem consule.

h *Domini corpus accepit*) in manu dextera videlicet. Vide quæ de ea re dixit idem eminentissimus Cardinalis in loco mox laudato. Lubenter enim utor auctoritate viri optimi & doctissimi, quo ego amico gloriabar, & cui me multum debere professus sum in præfatione ad Capitularia.

i *Ipsum complectatur*) Recentior codex Victorinus; *ut ipso Domino suum complectatur, postmodum Dominum sumptura*. Sic etiam in editione Morellii, nisi quod in extrema parte in ea scriptum est *a Domino*.

k *Ardore flammare*) Ita omnino scriptum est in uno libro vetere bibliothecæ regiæ. Atque ego eam lectionem facile præfero, tum quia vox est Latina, tum quia vocem *damnare*, quæ istic ponitur pro *flammare* in aliis vetustis exemplaribus & editionibus, suppositam fuisse arbitror a quodam librario imperito, cui satis nota non erat alia lectio. Ignorantia enim prisca Latinitatis non paucas maculas insperserunt his elegantissimis litteris imperiti librari, ut conqueritur Josephus Scaliger in initio notatum suarum ad libros Varronis de re rustica. Confirmare quoque videtur hanc emendationem locus ille ex libro adversus Demetrianum pag. 224. *Cremabit addictos ardens semper gehenna*.

l *Quæ erit gloria*) Codex Fuxensis, *Quæ erit gloriæ dignitas*. Potest hanc lectionem adjuvare alter locus ex libro adversus Demetrianum pag 224. *Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ cum judicii dies venerit*.

Jacob & patriarchas omnes & prophetas & apostolos & martyres salutare, a cum justis & Dei amicis in regno cælorum datæ immortalitatis voluptate gaudere, sumere illic quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. Majora enim nos accipere quam quod hic aut operamur aut patimur apostolus prædicat dicens: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad superventuram* b *claritatem quæ revelabitur in nobis*. Dum revelatio illa venerit, cum claritas super nos Dei fulserit, tam beati erimus & læti, dignatione Domini honorati, quam rei remanebunt & miseri qui Dei desertores aut contra Deum rebelles voluntatem fecerunt diaboli, ut eos

cr. 2.

Rom. 8.

A necesse sit cum ipso simul inexstinguibili igne torqueri, Hæc, fratres dilectissimi, hæreant cordibus nostris. Hæc sit armorum nostrorum præparatio, hæc diurna ac nocturna meditatio, ante oculos habere & cogitatione semper ac sensibus volvere iniquorum supplicia & præmia ac merita justorum, quid negantibus Dominus comminetur ad pœnam, quid contra confitentibus promittat ad gloriam. Si hæc cogitantibus ac meditantibus nobis supervenerit persecutionis dies, miles Christi præceptis ejus & monitis eruditus non expavescit ad pugnam, sed paratus est ad coronam. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

a *Cum justis*) Duo libri veteres, *cum justis omnibus & Dei amicis*.

b *Claritatem*) Idem libri duo veteres, *gloriam*. Sic sæpe librarii mutaverunt vocabula apud Cyprianum & alios veteres scriptores. Sed legendum esse *claritatem* docet ipse Cyprianus, qui locum hunc Pauli describens in epistola 72. ad Nemesianum & alios, in epistola de exhortatione martyrii cap. 12. & in libro tertio testimoniorum cap. 17. semper ponit *claritatem*.

c *Dei desertores ..... rebelles*) Infra epist. 73. pag. 131. *Boni militis est adversus rebelles & hostes imperatoris sui castra defendere*. Itaque qui deserebant castra sui imperatoris adeo odiosi erant & detestabiles ut si in desertione deprehenderentur, extremo periculo subjacerent, ut ait sanctus Joannes Chrysostomus in initio paræneseos secundæ ad Theodorum lapsum, & si desertorem servus proderet, libertate donaretur. Qua de re consulenda sunt quæ de desertoribus erudite scripsit Godeschalcus Stevvechius ad Vegetium.

EPISTOLA LVI.

Ad Cornelium in exsilio de ejus confessione.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem.

Cognovimus, a frater carissime, fidei ac virtutis vestræ testimonia glorioſa, & confessionis vestræ honorem sic exsultanter accepimus ut in meritis ac laudibus vestris nos quoque participes & socios computemus. Nam cum nobis & ecclesia una sit & mens juncta & individua concordia, quis nos sacerdos in consacerdotis sui laudibus tamquam in suis propriis gratuletur, aut quæ fraternitas non in fratrum gaudio ubique lætetur? Exprimi satis non potest quanta istic exsultatio fuerit & quanta lætitia cum de vobis prospera & fortia comperissemus, ducem te illic confessionis fratribus exstitisse, sed &

B confessionem duces de fratrum b consensione crevisse; ut dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, & confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri; ut non inveniamus quid prius prædicare in vobis debeamus, utrumne tuam promptam & stabilem fidem, an inseparabilem fidem, fratrum caritatem. Virtus illic episcopi præcedentis publice comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est. Dum apud vos unus animus & una vox est, ecclesia omnis Romana confessa est. Claruit, c fratres carissimi, fides quam

C de vobis beatus apostolus prædicavit. Hanc laudem virtutis & roboris firmitatem jam tunc

a *Frater carissime*) Multum se hic frustra torquet is qui notas adjecit ad editionem Manutianam ut molliat asperitatem quam sibi visus est deprehendisse in his Cypriani verbis, tamquam ex iis colligi posset illum non posuisse discrimen inter episcopum Romanum & ceteros. Si notatur ille ad mores veterum temporum respexisset, facile se ad mores veterum temporum respexisset, facile se ab ea difficultate explicavisset. Vide quæ de hoc argumento dicta a nobis sunt ad epistolam 41. p. 429.

b *Consensione*) Cum editio Spirensis & Veneta vetus ita scriptum habeant, eique consentiant, non solum Erasmica & Morelliana, sed etiam quindecim vetera exemplaria & excerpta Flori, putavi debere me ita reponere. Primus omnium Remboltus edidit *confessione*. Infra in libro de oratione dominica pag. 206. *spiritus confessione conformes*, pro quo codex Moyssiacensis habet *confessione*. Item infra epist. 67. pag. 115. legitur *spiritus consensione concordes*, ubi codex Corbejensis habet *confessione*. Ut hinc appareat has duas voces interdum permutatas facile fuisse a veteribus librariis.

c *Fratres carissimi*) Decem libri nostri veteres, tres Anglicani, & excerpta Flori, tum etiam editio Manutii, præferunt *frater carissime*. Quod jam adnotavimus frequenter actitatum fuisse ab antiquis librariis in exemplaribus operum sancti Cypriani. Utraque lectio bona est. Nam quamvis epistola scripta sit ad Cornelium, tamen Cyprianus idemtidem sermonem suum convertit ad omnem ecclesiam Romanam. Sic apud sanctum Gregorium lib. 1. epist. 25. scripta ad Joannem Constantinopolitanum. Eulogium Alexandrinum, & ceteros, pro eo quod editiones habent *Unde fratres carissimi* codex Moissiacensis præferi *frater carissime*. Atque ita legendum esse hinc constat quod cum epistola illa scripta sit a paribus ad episcopos illos, necesse erat unumquemque eorum appellari in singulari. Obiter hic admoneo epistolam Alexandri III. pro monasterio Piscarienſi sive Casaurienſi editam in tomo quinto spicilegii

tunc in ſpiritu prævidebat, & præconio futurorum merita veſtra conteſtans, dum parentes laudat, filios provocat. Dum ſic unanimes, dum ſic fortes eſtis, magna & ceteris fratribus unanimitatis & fortitudinis exempla tribuiſtis. Docuiſtis granditer Deum timere, Chriſto firmiter adhærere, plebem ſacerdotibus in periculo jungi, in perſecutione fratres a fratribus non ſeparari, concordiam ſimul junctam [a] vinci omnino non poſſe, quidquid ſimul petitur a cunctis Deum pacis pacificis exhibere. Proſilierat adverſarius terrore violento Chriſti caſtra turbare. Sed quo impetu venerat, eodem impetu pulſus [b] & victus eſt; & quantum formidinis & terroris attulit, tantum fortitudinis invenit & roboris. Supplantare ſe iterum poſſe crediderat Dei ſervos, & velut tirones & rudes, quaſi minus paratos & minus cautos ſolito ſuo more concutere. Unum primo aggreſſus, ut lupus ovem ſecernere a grege, ut [c] accipiter columbam ab agmine volantium ſeparare tentaverat. Nam cui non eſt adverſus omnes ſatis virium, circumvenire quærit ſolitudinem ſingulorum. Sed retuſus adunati exercitus fide pariter & vigore intellexit milites Chriſti vigilare jam ſobrios & armatos ad prœlium ſtare, vinci non poſſe, mori poſſe, & hoc ipſo invictos eſſe quia mori non timent, nec repugnare contra impugnantes, cum occidere innocentibus nec nocentem liceat, ſed prompte & animas & ſanguinem tradere; ut cum tanta in ſæculo malitia & ſævitia graſſetur, a malis & ſævis velocius recedatur. Quale illud fuit ſub oculis Dei ſpectaculum glorioſum, quale in conſpectu [d] Chriſti eccleſiæ ſuæ gaudium, ad pugnam quam tentaverat hoſtis inferre non ſingulos milites ſed tota ſimul caſtra prodiiſſe! Omnes enim conſtat venturos fuiſſe, ſi audire potuiſſent, quando accurrerit properanter & venerit quiſquis audivit. Quot illic lapſi glorioſa confeſſione ſunt reſtituti! Steterunt fortes & ipſo dolore pœnitentiæ facti ad prœlium fortiores. Ut appareat nuper [e] ſubitatos eſſe & novæ atque inſuetæ rei pavore trepidaſſe, rediiſſe ad ſe poſtmodum fidem veram, & vires ſuas de Dei timore collectas ad omnem patientiam conſtanter & firmiter roboraſſe, nec jam ſtare ad criminis veniam, ſed ad paſſionis coronam. Quid ad hæc Novatianus, frater cariſſime? Utrumne jam deponit errorem? An vero, qui dementium mos eſt, ipſis bonis & proſperis noſtris plus adactus eſt ad furorem, & quo magis ac magis dilectionis ac fidei creſcit hic gloria, illic diſſenſionis & zeli recrudeſcit inſania; nec vulnus ſuum miſer curat, ſed adhuc gravius & ſe & ſuos vulnerat, in perniciem fratrum lingua ſua perſtrepens, & [f] facundiæ venenatæ jacula contorquens, magis durus ſæcularis philoſophiæ pravitate quam [g] ſophiæ dominicæ lenitate pacificus, deſertor eccleſiæ, miſericordiæ hoſtis, interfector pœnitentiæ, doctor ſu-

cilegii Dacheriani p. 525. ita emendari debere ut poſt *Firmano epiſcopo* legatur conſequenter *ſalutem & apoſtolicam benedictionem. Quanto*, & ea quæ interjacent reponenda ſunt ſtatim poſt epiſtolam, prout etiam a Joanne Berardi adnotatum eſt in chronico. Unde & in chartulario ex quo epiſtola illa edita eſt, vox *ſimiliter* ſemper ſcripta eſt cum minio.

a *Vinci omnino*) Hæc poſtrema vox, quæ mihi videtur ſuperflua, deeſt in libro Beccenſi & in editionibus Manutii & Morellii.

b *Et victus*) Addidimus iſtud auctoritate trium veterum exemplarium. Unum Bodlejanum habet *turbatus & pulſus*.

c *Accipiter*) Duo libri veteres habent *acceptor*. Quod idem eſt. Vide to. 2. Capitularium p. 684. 750. 830.

d *Chriſti eccleſiæ*) Multum variant in hoc loco libri veteres & veteres editiones. Quædam editiones antiquæ & quidam libri veteres habent *Chriſti & eccleſiæ ſuæ*. Alibi ſcriptum eſt *Chriſti & ejus eccleſiæ*, *Chriſti ſive eccleſiæ ejus*, *Chriſti eccleſiæ ſuæ*. Excerpta Flori *Chriſti eccleſiæ ſuæ gaudium*. Ego repoſui lectionem quam exiſtimavi meliorem ſenſum facere & quæ mihi videtur melius convenire cum ſtilo ſancti martyris.

e *Subitatos*) id eſt, ut ſtatim explicat Cyprianus, novæ atque inſuetæ rei pavore trepidantes, ſicut ſanctus Hieronymus in epiſtola ad ſanctum Auguſtinum de reprehenſione Petri ait, *fortiſſimos quoſque milites ſubita bella conturbant*, & Tacitus lib. 15. annalium ait *etiam fortes viros ſubitis terreri*, & lib. 1. hiſtoriarum *ſubitus pavor exterruit*. Cæſar lib, 1. commentariorum de bello Gallico: *Nemo eſt tam fortis qui non rei novitate perturbetur*. A. Hirtius de bello Alexandrino: *Cujus rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris*. T. Livius l. 3. *Urbi quoquæ Romæ ingens præbitus terror, magis in re ſubita quam ad arcendam vim parum virium eſſet*. Virgilius lib. 8. Æneidos:

Ut belli ſignum Laurenti Turnus ab arce
Extulit & rauco ſtrepuerunt cornua cantu,
Utque acres concuſſit equos, atque impulit arma,
Extemplo turbati animi.

Dio Caſſius initio libri 42. agens de miſero ſtatu Pompeii poſt pugnam Pharſalicam ait ea quæ hominibus præter exſpectationem ac quam maxime inopinato accidunt, ea & animos eorum dejicere & rationem conturbare. Ænnodius in panegyrico: *Labaſcit fortium conſtantia quoties formidanda oculis ingeruntur*. Nonius Marcellus: *Subiti dictum pro repentini*. Rurſum Cyprianus in libro adverſus Demetrianum pag. 224. & lib. 3. teſtimoniorum cap. 16. referens hunc locum ex capite quinto libri ſapientiæ: *Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in ſubitatione inſperatæ ſalutis*. Ubi vide notas.

f *Facundiæ venenatæ*) Supra pag. 416. adnotatum eſt Novatianum fuiſſe eloquentem.

g *Sophiæ dominicæ*) id eſt chriſtianæ. Antea legebatur *philoſophiæ*. Rigaltius admonet in codice Beneventano & in Veronenſi, tum etiam in editione Romana, quæ eſt Manutiana, ſcriptum eſſe *ſophiæ*, atque eam lectionem eſſe rectiſſimam. Vetus quoque Remigianus eam habet, itemque editio Morelliana. Pro quo ſcriptum eſt in codice Gratianopolitano *phiſicæ*. Sane vidi ſcriptum *philoſophiæ* in tredecim codicibus antiquis. Et tamen præfero lectionem quam Rigaltius ait eſſe rectiſſimam, ea etiam de cauſa quod Tertullianus frequenter dicit ſophiam, & quia Lactantius l. 3. c. 16. ait: *Nos ab hac calumnia immunes ac liberi ſumus, qui philoſophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inventio eſt, ſophiam defendimus, quia divina traditio eſt, eamque ab omnibus ſuſcipi oportere teſtamur*. Marius Victorinus in hymno de Trinitate loquens de Chriſto:

Seminatas ſæclis animas irrigans ſcitis ſophiæ.
Sophia autem cum ſit Chriſtus, idem Chriſtus filius docet.

Item Petrus Abælardus lib. 3. theologiæ chriſtianæ c. 3. *Hoc enim docere rectæ ſophiæ incarnandæ reſervatum erat*. Tertullianus in capite quarto libri primi ad nationes

ſuperbiæ, veritatis corruptor, perditor caritatis? Agnoſcitne jam qui ſit ſacerdos Dei, quæ ſit eccleſia & domus Chriſti, qui ſint Dei ſervi quos diabolus infeſtet, qui ſint chriſtiani quos antichriſtus impugnet? Neque enim quærit illos quos jam ſubegit, aut geſtit evertere quos jam ſuos effecit. Inimicus & hoſtis eccleſiæ quos alienavit ab eccleſia & foras duxit, ut captivos & [a] victos contemnit & præterit, eos pergit laceſſere in quibus Chriſtum cernit habitare. Quamquam etſi aliquis ex talibus fuerit apprehenſus, non eſt quod ſibi quaſi in confeſſione nominis blandiatur, cum conſtet, ſi occiſi ejuſmodi extra eccleſiam fuerint, fidei coronam non eſſe, ſed pœnam potius eſſe perfidiæ, nec in domo Dei inter unanimes habitaturos eſſe quos videmus de pacifica & divina domo furore diſcordiæ receſſiſſe. Hortamur plane quantum poſſumus, frater cariſſime, pro caritate mutua quæ nobis invicem cohæremus ut, quoniam providentia Domini monentis inſtruimur & divinæ miſericordiæ conſiliis ſalubribus admonemur [b] appropinquare jam certaminis & agonis noſtri diem, jejuniis, vigiliis, orationibus inſiſtere cum omni plebe non deſinamus. Incumbamus gemitibus aſſiduis & deprecationibus crebris. Hæc ſunt enim nobis arma cæleſtia, quæ ſtare & perſeverare fortiter faciunt. Hæc ſunt munimenta ſpiritalia & tela divina quæ protegunt. Memores noſtri invicem ſimus, concordes atque unanimes, utrobique pro nobis ſemper oremus, preſſuras & anguſtias mutua caritate relevemus, & ſi quis iſtinc noſtrum prior divinæ dignationis celeritate præceſſerit, [c] perſeveret [d] apud Dominum noſtra dilectio, [e] pro fratribus, & ſororibus noſtris apud miſericordiam patris non ceſſet oratio. Opto te, frater cariſſime, ſemper bene valere.

tiones primam ſapientiam, ut explicat Jacobus Gothofredus, vocat religionem chriſtianam, quæ ad verum Deum relictis idolis convertitur.

Ad hanc fortaſſis a Lactantio commemoratam duplicem philoſophiam reſpexit Joannes VIII. Papa in prologo concilii Romani, ubi, inter ceteras laudes quibus ornat Carolum Calvum Imperatorem, ait illum honorare ſacerdotes Domini & ad utramque philoſophiam informare. Aliud eſt gemina ſcientia in narratione de electione Gregorii Papæ VII. ubi ſcribitur fuiſſe *geminæ ſcientiæ prudentia pollens*, & in chronico ſancti Benigni Divionenſis, ubi Halinardus archiepiſcopus Lugdunenſis dicitur *efficaciſſime claruiſſe gemina ſcientia*, itemque in chronico Veſuenſi, in quo Robertus epiſcopus Lingonenſis dicitur *geminæ ſcientiæ eloquentia floruiſſe*. Denique in vetuſtiſſima ſcheda Ruthenenſi, quæ videtur eſſe fragmentum vitæ ſancti Gausberti abbatis Montis Salvii in finibus Ruthenorum & Arvernorum, Hugo epiſcopus Dienſis, qui diu fuit apoſtolicæ ſedis Legatus in Gallia, vocatur *vir geminæ ſcientiæ & in litteris ſacris non mediocriter eruditus*. Adde Maginoldum antipapam, quem Sigebertus ad annum 1105. ait fuiſſe *in utraque ſcientia* apprime eruditum. Per geminam ergo ſcientiam intelligendas eſſe theologiam & philoſophiam docet hic locus ex Memoriali hiſtoriarum Joannis Pariſienſis: *Simon de Belloloco archiepiſcopus Bituricenſis, qui factus eſt epiſcopus Præneſtinus. Cui ſucceſſit in Bituricenſem primatum frater Ægidius doctor egregius in theologia & philoſophia, natione Romanus, de ordine heremitarum ſancti Auguſtini; qui gemina ſcientia efficaciſſime clarus, plurima volumina ſubtiliter & ſatis feliciter compoſuit*. Aliud rurſum eſt gemina ſcientia in epiſtola dedicatoria viæ paradiſi Joannis Raulini, & in epiſtola dedicatoria doctrinalis mortis ejuſdem Raulini, utraque dicata *conſultiſſimo viro magiſtro Joanni de Bony jurium gemina ſcientia excellentiſſimo doctori*. Iſtic enim gemina ſcientia ſignificat illum fuiſſe doctorem in utroque jure.

a *Victos*) Ita ſcribendum eſſe exiſtimavi pro eo quod poſteriores editiones habent *vinctos*. Nam quamvis utraque lectio bona ſit, iſtandum eſſe videtur auctoritati veterum editionum & decem veterum exemplarium. Ita etiam habet editio Morelliana.

b *Appropinquare*) Codex Michaelinus & Gratianopolitanus & quatuor Anglicani habent *appropinquante jam certaminis & agonis veſtri die*. Sic etiam editio Morelliana & codex Beccenſis.

c *Perſeveret*) Neſcio quibus rationibus adductus Rigaltius exagitat hanc ſententiam, ac ſi Cyprianus ſentire & credere non potuerit ſanctos etiam defunctos pro vivis orare, uti dixerat Pamelius in annotatione ad hunc locum. Nam quod ait vir doctiſſimus hæc verba Cypriani non eſſe accipienda de eo qui per martyrii coronam præceſſerit, cum orandum non ſit pro martyre, cujus ſanguis, ut ait Tertullianus in apologetico, tota paradiſi clavis eſt, fallitur profecto, cum Cyprianus non petat ut vivus oret pro martyre, ſed ut martyr pro vivo Dominum precetur. Illuſtriſſimus epiſcopus Oxonienſis hunc iſtius loci ſenſum eſſe putavit, ut is chriſtianus qui alteri ſuperſtes fuerit, ſive Cyprianus, ſive Cornelius, perſeveret in oratione pro utraque eccleſia, neque dubitat animas cælo receptas Deum opt. max. ſollicitare ut in terris agentium miſereatur. Hieronymus in libro adverſus Vigilantium: *Si apoſtoli & martyres adhuc in corpore conſtituti poſſunt orare pro ceteris, quando pro ſe adhuc debent eſſe ſolliciti, quanto magis poſt coronas, victorias, & triumphos?* Ipſe etiam Cyprianus in calce libri de mortalitate, p. 236. ſcribit animas cælo receptas, de ſua incolumitate ſecuras, adhuc de noſtra ſalute eſſe ſollicitas.

d *Apud Dominum*) Nolui mutare hanc lectionem, quia bona eſt, & reperitur in duodecim vetuſtis exemplaribus. Illud tantum dicam, veteres editiones & octo libros veteres habere *Deum*. Manet autem idem ſenſus quomodocumque legas.

e *Pro fratribus*) Hinc etiam colligi poſſe puto Cyprianum credidiſſe ſanctos in cælo orare pro vivis.

EPI-

EPISTOLA LVIII.

Ad Lucium Papam Romanum reversum ab exsilio.

CYPRIANUS cum collegis Lucio fratri salutem. Et nuper quidem tibi, frater carissime, gratulati sumus, cum te honore geminato in ecclesiæ suæ administratione confessorem pariter & sacerdotem constituit divina dignatio. Sed et nunc non minus tibi et comitibus tuis atque universæ fraternitati gratulamur quod cum eadem gloria et laudibus vestris reduces vos denuo ad suos fecerit benigna Domini et larga protectio, ut pascendo gregi pastor et gubernandæ navi gubernator et plebi regendæ rector redderetur, et appareret relegationem vestram sic divinitus esse dispositam, non ut episcopus relegatus et pulsus ecclesiæ deesset, sed
Dan. 3 ut ad ecclesiam major rediret. Neque enim in tribus pueris minor fuit martyrii dignitas, quia b morte frustrata de camino ignis incolumes exierunt, aut non consummatus Daniel exstitit in suis laudibus, quia qui leoni-
Dan. 14. bus missus fuerat ad prædam, protectus a Domino vixit ad gloriam. In confessoribus Christi dilata martyria non meritum confessionis minuunt, sed magnalia divinæ protectionis ostendunt. Repræsentatum videmus in vobis quod apud regem fortes atque illustres pueri prædicaverunt, ipsos quidem pa-
2. *Macc.* 7. ratos esse ardere flammis, ne diis ejus servirent, aut imaginem quam fecerat adorarent, Deum tamen quem colebant, quemque et nos colimus, potentem esse ut eos de camino ignis eximeret, et de regis manibus ac de pœnis præsentibus liberaret. Quod invenimus in confessionis vestræ fide et in Domini circa vos protectione nunc gestum, ut cum vos parati fueritis et prompti omne subire supplicium, Dominus tamen vos pœnæ subtra-

A heret & ecclesiæ reservaret. Regredientibus vobis breviata non est in episcopo confessionis suæ dignitas, sed magis crevit sacerdotalis auctoritas; ut altari Dei assistat antistes, qui ad confessionis arma sumenda & faciendа martyria non verbis plebem sed factis cohortetur, & imminente antichristo paret ad prœlium milites, non c solum sermonis & vocis incitamento, sed fidei & virtutis exemplo. Intelligimus, frater carissime, & tota cordis nostri luce perspicimus divinæ majestatis salutaria & sancta consilia, unde illic repentina d persecutio nuper exorta sit, unde
B contra ecclesiam Christi & episcopum Cornelium beatum martyrem vosque omnes sæcularis potestas subito proruperit, ut ad confundendos hæreticos & retundendos ostenderet Dominus quæ esset ecclesia, quis episcopus ejus unus divina ordinatione delectus, qui cum episcopo presbyteri sacerdotali honore conjuncti, quis adunatus & verus Christi populus dominici gregis caritate connexus, qui essent quos inimicus lacessiret, qui contra quibus diabolus ut suis parceret. Neque enim persequitur & impugnat Christi
C adversarius nisi castra & milites Christi. Hæreticos prostratos e semel & suos factos contemnit & præterit. Eos quærit dejicere quos videt stare. Atque utinam nunc facultas daretur, frater carissime, ut interesse illic vobis regredientibus possemus, qui vos mutua caritate diligimus, ut adventus vestri lætissimum fructum præsentes cum ceteris ipsi quoque caperemus. Quæ illic exsultatio omnium fratrum, qui concursus atque complexus occurentium singulorum? f Vix oculis adhærentium potest satisfieri, vix vultus ipsi

a Lucius Papa Cornelio successit anno Christi 255. & mox pulsus est in exsilium, sed brevi postea rediit in Urbem, anno nimirum sequente. Tum vero sanctus Cyprianus tam suo quam collegarum suorum nomine hanc ad eum epistolam dedit, in ea faciens mentionem alterius epistolæ quam ad illum scripserat in initiis susceptі ab eo episcopatus. Istud patet esse extra difficultatem. Et tamen Joannes Launojus sibi persuasit ex ipsis epistolæ istius verbis colligi non posse alias antea litteras datas esse ad Lucium, quia, ut ille ait, *Cyprianus se quidem gratulatum fuisse ait, sed gratulatum se per litteras non ait*, Quod argumentum est sane levissimum, ut ante me censuit auctor annalium Cyprianicorum. Porro Lucius martyrio coronatus sepultus est in cœmeterio Gallisti via Appia.

b *Morte frustrata*) Codex Gratianopolitanus, *martyrio frustrati*.

c *Solum sermonis*) Octo libri veteres habent *solo sermonis*, alii duo *solo sermone*, alius *solum sermone*.

d *Repentina persecutio*) Sub Gallo & Volusiano, ut censet illustrissimus episcopus Oxonienſis. Hi enim ut num num suorum iram lenirent, & pestem in republica grassantem averterent, cujus uti & aliorum malorum causam rejiciebant in christianos, persecutionem repente adversus eos moverunt. Contra apud Hieronymum in epistola ad Pammachium & Marcellam pax repentina: *Belli rationem pax repentina commutat*. Et apud Petronium *repentina tranquillitas*.

e *Semel & suos*) Editio Rigaltii *semel & ipsos & suos factos*. Nescio autem unde acceperit hanc lectionem. Ego quippe illam nuspiam reperi quam in illius editione. Et tamen vidi omnes libros veteres quibus ille usus est. Itaque delevi *& ipsos*, putans non debere me ponere in mea editione quod illic & in Anglicana scriptum est absque auctoritate. Nam & ipsimet Angli laudant novem libros veteres in quibus ea desunt quæ a me prætermissa sunt. Confirmant meam emendationem hæc verba Tertulliani ex libro ad martyres: *Non ergo dicat* (diabolus) *in meo sunt, tentabo illos vilibus scidiis aut inter se dissensionibus*. Et in libro de spectaculis ait diabolum, cum oneraretur in exorcismo quod mulierem fidelem quæ adierat theatrum aggredi ausus esset, respondisse: *Justissime quidem feci, in meo eam inveni*

f *Vix oculis*) Error certissimus, qui exstat in omnibus fere libris veteribus & editionibus, cum scribendum

atque oculi plebis possunt videndo satiari a de adventus vestri gaudio. Cognoscere illic fraternitas cœpit qualis & quanta sit secutura Christo veniente lætitia; cujus quia cito appropinquabit adventus, imago jam quædam præcessit in vobis, ut quomodo Joannes præcursor ejus & prævius veniens prædicavit Christum venisse, sic nunc episcopo confessore Domini & sacerdote redeunte appareat & Dominum jam redire. Vicarias vero pro nobis ego & collegæ & fraternitas omnis has ad vos litteras mittimus, frater carissime, & repræsentantes vobis per epistolam gaudium

A

B

nostrum, fida obsequia caritatis expromimus, hic quoque in sacrificiis atque in orationibus nostris non cessante Deo patri & Christo filio ejus Domino nostro gratias agere & orare pariter ac petere ut qui perfectus est atque perficiens custodiat & perficiat in vobis confessionis vestræ glorioſam coronam; qui & ad hoc vos fortasse revocavit, ne gloria esset occulta, si foris essent confessionis vestræ consummata martyria. Nam victima quæ fraternitati præbet exemplum & virtutis & [h]præsentibus debet fratribus immolari. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

dum fuisset *osculis*. Angli recte emendarunt ex ingenio, non auctoritate. Nullum enim veterem codicem laudant auctorem hujus emendationis. Ego illam nuspiam inveni quam in Metensi sancti Amulphi, quem tardinscule accepit. Infra in libro de lapsis p. 181. *sanctis osculis adhærentes*. Miror autem me non animadvertisse bonam lectionem in editione Anglicana.

a *De adventus vestri*) Lectionem veterem, quam nos revocamus, quam omnes fere libri veteres & editiones confirmant, Pamelius pronuntiavit non esse bonam, asserens pravam distinctionem a Rembolto indu-

ctam, id est eam lectionem quam nos revocamus, obscurare sensum. At si erratum illic est, culpandus non erat Remboltus. Quippe eadem distinctio exstat in editione Spirensi & in veteri Veneta, quæ eam antecesserunt quam Remboltus emisit. Ceterum Pamelius ait se ita distinxisse uti distinxit secundum scripturam duorum veterum librorum quos laudat, sicuti nos eamdem distinctionem reperimus etiam in duobus codicibus manuscriptis.

b *Præsentibus*) Codex Sorbonicus, *præsente plebe*. Alii tres, *præsente plebe possit celebrari* vel *poscit*.

EPISTOLA LIX.

Ad Fidum de infantibus baptizandis.

CYPRIANUS & ceteri collegæ qui in concilio affuerunt numero LVXI. [b]Fido Fratri salutem. Legimus litteras tuas, frater carissime, quibus significasti de [c]Victore quondam presbytero, quod ei, antequam pœnitentiam plenam egisset, et Domino Deo, in quem deliquerat, satisfeciſſet, [d]Therapius collega noster immaturo tempore et præpropera festinatione pacem dederit. Quæ res non satis movit, recessum esse a [e]decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum et plenum tempus satisfactionis, et sine petitu et conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente, pax ei concederetur. Sed librato apud nos diu consilio, satis fuit objurgare Therapium collegam nostrum quod temere hoc fecerit et instruxisse ne quid tale de cetero faciat. Pacem tamen quomodocumque a sacerdote Dei semel datam non putavimus auferendam, ac per hoc Victori communicationem sibi concessam usurpare permisimus. [f]Quantum vero ad causam infantium pertinet, quos dixisti intra se-

C

a Hujus epistolæ mentio exstat apud sanctum Augustinum in libro de gestis Pelagii cap. 11. & in libro quarto contra duas epistolas Pelagianorum c. 8. & in sermone 294. novæ editionis. Meminit ejusdem etiam Hieronymus in calce dialogorum adversus Pelagianos. Vide librum Georgii Cassandri adversus anabaptistas.

b *Fido*) Pamelius ait non potuisse se reperire quo in loco Fidus fuerit episcopus, verisimile tamen esse fuisse vicinum Therapii, qui in synodo sancti Cypriani cognominatur a Bulla. Morellius putavit fuisse tantum presbyterum.

c *Victore quam presb.*) Quamquam Pamelius agnoscat editiones Manutii & Morellii istic habere *quondam*, magis tamen ei placuit lectio veterum editionum, in quibus scriptum est *quodam*, eam videlicet ob causam, ut ille ait, quod satis constet ex sequentibus adhuc vixisse Victorem presbyterum cum Cyprianus hanc epistolam scriberet. Quod est certissimum. Verum vox *quondam* non accipienda est in hoc loco tamquam intelligi deberet de homine defuncto, sed eo qui cum pœnitentiam accepisset post lapsum, dejectus erat de gradu presbyteri, sicut infra epist. 64. pag. 110. legitur *Fortunatianum quondam apud vos episcopum*. Lectionem porro quam nos revocamus exhibent libri veteres & vetustissima hujus epistolæ versio Syriaca quam servat bibliotheca serenissimi Ducis Florentiæ, uti ego accepi a viro istius linguæ & bonarum litterarum peritissimo Eusebio Renaudotio. Sic in epistola Felicis Papæ III. ad Acacium, *quondam episcopos*, *nunc vero honore & communione privatos*. Possunt reperiri plurima exempla similia.

d *Therapius*) Antea legebatur *temere Therapius*; eaque lectio nititur auctoritate plurium veterum exemplarium. Ego tamen arbitror vocem *temere*, quæ desideratur in duobus libris veteribus, additam in hoc loco per temeritatem alicujus scioli, argumento sumpto ex iis quæ sequuntur, ubi scriptum est Therapium objurgatum fuisse quod temere pacem dedisset Victori, Istic enim proponitur tantum facti species. Deinde de jure agitur, quia ex facto jus oritur. Itaque primo causam simpliciter narrat Cyprianus. Postea refert judicium episcoporum qui Therapium objurgaverant ob pacem datam Victori.

Therapius) episcopus Bullensis in provincia proconsulari. Duplex autem fuit, ut alibi diximus, Bulla in ea provincia, una dicta simpliciter Bulla, cujus iste Therapius erat episcopus, alia Bulla regia. Concilio Carthaginensi sub Genetlio interfuit Epigonius episcopus Bullensium regiorum, collationi vero Carthaginensi inter catholicos & Donatistas Dominicus episcopus Bullensium regiorum catholicus & Felix Donatista, qui in gestis vocatur simpliciter episcopus Bullensis.

e *Decreti nostri*) cujus meminit Cyprianus in initio epistolæ 54. p. 77.

f *Quantum vero*) Citat hanc locum sanctus Aug. lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum c. 8.

ſecundum vel tertium diem quo nati ſint conſtitutos [a] baptizari non oportere, & conGen. 17. ſiderandam eſſe legem circumciſionis antiquæ, ut intra octavum diem eum qui natus eſt baptizandum & [b] ſanctificandum non putares, longe aliud in concilio noſtro [c] omnibus viſum eſt. In hoc enim quod tu putabas eſſe faciendum nemo conſenſit, ſed univerſi potius judicavimus nulli homini nato miſericordiam Dei & gratiam denegandam. Nam cum Dominus in evangelio ſuo Luc. 9. dicat, *Filius hominis non venit animas hominum perdere, ſed* [d] *ſalvare*, quantum in nobis eſt, ſi fieri poteſt, [e] nulla anima perdenda eſt. Quid enim ei deeſt qui ſemel in utero Dei manibus formatus eſt? Nobis enim atque oculis noſtris ſecundum dierum ſæcularium curſum accipere qui nati ſunt incrementum videntur. Ceterum quæcumque a Deo fiunt, Dei factoris majeſtate & opere perfecta ſunt. Eſſe denique apud omnes, ſive infantes, ſive majores natu, unam divini muneris æqualitatem declarat nobis divinæ ſcripturæ 4. Reg. 4. fides. Heliſæus ſuper infantem [f] viduæ filium qui mortuus jacebat ita ſe Deum deprecans ſuperſtravit ut capiti caput & faciei facies applicaretur & ſuperfuſi Heliſæi membra ſingulis parvuli membris & pedes pedibus jungerentur. Quæ res ſi ſecundum nativitatis noſtræ & corporis inæqualitatem cogitetur, adulto & provecto infans non poſſet æquari, nec cohærere & ſufficere poſſent parva membra majoribus. Sed illic æqualitas divina & ſpiritualis exprimitur, quod pares atque æquales ſint omnes homines, quando a Deo ſemel facti ſunt, & poſſit ætas noſtra in incrementis corporis ſecundum ſæculum, non ſecundum Deum, habere [g] diſcrimen; niſi ſi & gratia ipſa, quæ baptizatis datur, pro ætate accipientium vel minor vel major tribuitur, cum ſpiritus ſanctus non de menſura ſed de pietate atque indulgentia paterna, æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus ut perſonam non accipit, ſic nec ætatem, cum ſe omnibus ad cæleſtis gratiæ conſecutionem æqualitate librata [h] præbeat patrem. Nam & quod veſtigium infantis in primis Gal. 2. partus ſui diebus conſtituti mundum non eſſe dixiſti, quod unuſquiſque noſtrum adhuc horreat exoſculari, nec hoc putamus ad cœleſtem gratiam dandam impedimento eſſe oportere. Scriptum eſt enim: *Omnia munda* Tit. 1. *ſunt mundis*. Nec aliquis noſtrum id debet horrere quod Deus dignatus eſt facere. Nam etſi adhuc infans a partu novus eſt, non ita eſt tamen ut quiſquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat oſculari, quando in oſculo infantis unuſquiſque noſtrum pro ſua religione ipſas adhuc recentes Dei manus debeat cogitare, quas in homine modo formato & recens quodam modo exoſculamur quando id quod Deus fecit amplectimur. Nam quod in Judaica circumciſione carnali octavus dies observabatur, ſacramentum eſt in umbra atque in imagine ante præmiſſum, ſed veniente Chriſto [i] veritate completum. Nam quia octavus dies, id eſt, poſt ſabbatum primus dies, futurus erat quo Dominus reſurgeret & nos vivificaret & circumciſionem nobis ſpiritalem daret, hic dies octavus, id eſt, [k] poſt ſabbatum primus & dominicus, præceſſit in imagine. Quæ imago ceſſavit ſuperveniente poſtmodum veritate & data nobis ſpiritali circumciſione. [l] Propter quod neminem putamus [m] a gratia conſequenda impediendum eſſe

a *Baptizari non oportere*) De baptiſmo infantium vide Joſephum Vicecomitem lib. 2. cap. 1. de antiquis baptiſmi ritibus & ſcripta Anglicana Buceri pag. 655. 667. 781. Vide etiam tractatum Florentii Conrii de ſtatu parvulorum ſine baptiſmo decedentium.

b *Sanctificandum*) Ita omnes editiones ante Pamelianam & plerique libri veteres. Pamelius ſcripſit *ſanctificandum*. Ita etiam Rigaltius, quamvis Goulartius, repudiata lectione Pamelii, ſcripſiſſet *ſanctificandum*. Hanc lectionem malueruntAngli. Recte quidem. Eſt enim optima. Vide epiſtolam 76. ad Magnum pag. 152. 155.

c *Omnibus viſum eſt*) Vox *omnibus*, quæ valde ſuperflua eſt, deeſt in ſeptem codicibus antiquis. Exſtat tamen apud Auguſt.

d *Salvare*) Codex Eligianus, *ſalvos facere*.

e *Nulla anima perd.*) Citat hunc locum ſanctus Auguſtinus in epiſtola ad Hieronymum de origine animarum.

f *Viduæ filium*) Ita veteres editiones & omnes fere libri veteres. Pamelius edidit *viduæ Sunamitis filium* ex unico codice Anglicano, faſſus vocem *Sunamitis* deſiderari in ceteris antiquis coditibus. Angli ſcripſerunt *Sunamitidis*. Ego ſuſtuli hanc vocem, quam non dubito eſſe ex gloſſemate. Admoneo tamen me illam reperiſſe in quinque libris veteribus.

g *Diſcrimen*) Tres libri veteres habent *differentiam vel diſcrimen*, alius *diſcrimen*. Ex ſimilibus fontibus, ut ſæpe monuimus, orta ſunt tot vocabula ſynonyma apud Cyprianum.

h *Præbeat patrem*) Ita omnes fere libri veteres & omnes editiones. Atque ea lectio eſt optima. Nam certum eſt Deum ſe omnibus hominibus æqualiter præſtare patrem. Eſt enim pater noſter, in primis vero eorum qui credunt in eum, eorum qui per eum ſanctificati & gratiæ ſpiritalis nativitate reparati filii ejus eſſe cœperunt, ut ait ſanctus martyr in libro de oratione dominica pag. 206. Et tamen Pamelius magis probat conjecturam Coſterii exiſtimantis legendum eſſe *parem*; eamque conjecturam Pamelius, ut ipſe ait, in ſua editione poſuiſſet niſi contradicentes habuiſſet omnes libros manuſcriptos & omnes editiones. Ego tamen vocem *parem* reperi in duobus codicibus antiquis.

i *Veritate completum*) Quidam libri veteres & editio Morellii habent *in veritate*. Quod poteſt eſſe melius.

k *Poſt ſabb. pr. & dom.*) Magnum ante hos ducentos annos bellum cum maxima utrimque acerbitate geſtum & pugnatum eſt inter Paulum de Middelburgo, qui poſtea fuit epiſcopus Foroſempronienſis, Petrum de Rivo ſacræ paginæ profeſſorem in academia Lovanienſi, & Thomam Bazin epiſcopum Lexovienſem & dein archiepiſcopum Cæſarienſem, an die octava ſabbati, id eſt die dominica, Chriſtus reſurrexiſſet. Tractatus Petri de Rivo editus fuit anno 1492. in urbe Lovanienſi, & Pauli adverſus Petrum in libro ſexto de recta paſchæ celebratione. At tractatus Thomæ nondum editus habetur in bibliotheca regia.

l *Propter quod*) Refert hunc locum ſanctus Aug. ſerm. 294. pag. 1193. novæ editionis.

m *A gratia conſ.*) Tres libri veteres præferunt *ad gratiam conſequendam*.

esse ea lege quæ jam statuta est, nec spiritalem circumcisionem impediri carnali circumcisione debere, sed omnem omnino hominem admittendum esse ad gratiam Christi, quando & Petrus in actis apostolorum
Act. 10. loquatur & dicat: *Dominus mihi dixit neminem hominem communem dicendum & immundum*. Ceterum si homines impedire aliquid ad consecutionem gratiæ posset, magis adultos & provectos & majores natu possent impedire peccata graviora. a Porro autem si etiam gravissimis delictoribus & in Deum multum ante peccantibus, cum postea crediderint, remissa peccatorum datur, & a baptismo atque a gratia nemo prohibetur, quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccavit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquæ prima nativitate contraxit, qui ad remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit quod illi remittuntur, non propria, sed aliena peccata. Et idcirco, frater carissime, hæc fuit in concilio nostra sententia, a baptismo atque a gratia Dei, qui omnibus misericors & benignus & pius est, neminem per nos debere prohiberi. Quod cum circa universos observandum sit atque retinendum, tum magis circa infantes ipsos & recens natos observandum putamus, qui hoc ipso de ope nostra ac de divina misericordia plus merentur quod in primo statim nativitatis suæ ortu plorantes ac flentes nihil aliud faciunt quam deprecantur. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

a *Porro autem*) Totum hunc locum descripsit sanctus Hieronymus in fine libri tertii adversus Pelagianos. Sed apud Hieronymum legitur *remissio* pro *remissa*; & pro eo quod apud Cyprianum recte scriptum est *de ope nostra ac divina misericordia*, in Hieronymo habetur *de ope nostra ad divinam misericordiam*.

---

[a] EPISTOLA LX.

Ad episcopos Numidas de redemptione fratrum ex captivitate barbarorum.

Cyprianus Januario, Maximo, Proculo, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, & Honorato fratribus salutem. Cum maximo animi nostri gemitu & non sine lacrimis legimus litteras vestras, fratres carissimi, quas ad nos pro dilectionis vestræ sollicitudine de fratrum nostrorum & sororum [b] captivitate fecistis. Quis enim non doleat in ejusmodi casibus, aut quis non dolorem fratris sui suum proprium computet, cum loquatur apostolus Paulus & dicat: *Si patitur unum membrum, compatiuntur*
1. Cor. 12. *& cetera membra: si lætatur membrum unum, collætantur & cetera membra*. Et alio loco:
2. Cor. 11. *Quis infirmatur*, inquit, *& non ego infirmor?* Quare nunc & nobis captivitas fratrum nostra captivitas computanda est, & periclitantium dolor pro nostro dolore numerandus est, cum sit scilicet adunationis nostræ corpus unum, & non tantum dilectio sed & religio instigare nos debeat & confortare ad fratrum membra redimenda. Nam
2. Cor. 12. cum denuo apostolus Paulus dicat, *Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis*, etiamsi caritas nos minus adigeret ad opem fratribus ferendam, considerandum tamen hoc in loco fuit Dei templa esse quæ capta sunt, nec pati nos longa cessatione & neglecto dolore debere ut diu Dei templa captiva sint, sed quibus possumus viribus elaborare & velociter gerere ut Christum judicem & Dominum & Deum nostrum promeremur obsequiis nostris. Nam cum dicat
Gal. 3. Paulus apostolus, *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis*, in captivis fratribus nostris contemplandus est Christus & redimendus de periculo captivitatis, qui nos redemit de periculo mortis; ut qui nos de diaboli faucibus exuit, nunc ipse qui manet & habitat in nobis de barbarorum manibus exuatur, & redimatur nummaria quantitate qui nos cruce redemit & sanguine; qui iccirco hæc fieri interim patitur ut fides nostra tentetur an faciat unusquisque pro altero quod pro se fieri vellet, si apud barbaros teneretur ipse captivus. Quis enim non huma-

a Angli ajunt hanc epistolam rarissime occurrere in antiquis exemplaribus & se nullum vidisse in quo ea reperiretur. Ego unum habui ex monasterio sancti Dionysii Remensis. Ceterum, quamquam nulla episcoporum Numidiæ neque rerum Numidicarum mentio exstet in hac epistola, tamen scriptam esse ad episcopos Numidas, ut recte censuit auctor annalium Cyprianicorum, satis constat ex inscriptione quæ exstat in editione Manutiana, ubi primum prodiit, & in codice Remensi, tum etiam ex eo quod in epistola 72. pag. 128. istius mentio fieri videtur his verbis: *Item in litteris quas collegæ nostri ad episcopos in Numidia præsidentes ante fecerunt*. Eisdem quoque inscripta est epistola septuagesima. Scriptam esse nihilominus ad Episcopos Mauritaniæ putavit Hadrianus Saravia in capite undecimo tractatus de honore præsulibus & presbyteris debito.

b *Captivitate*) Vide annales Cyprianos ad annum 253.

manitatis memor & mutuæ dilectionis admonitus, si pater est, illic esse nunc filios suos computet, si maritus est, uxorem suam illic captivam teneri cum dolore pariter ac [a] pudore vinculi maritalis existimet? Quantus vero communis omnibus nobis mœror atque cruciatus est de periculo virginum quæ illic tenentur; pro quibus non tantum libertatis, sed & pudoris jactura plangenda est, nec tam vincula barbarorum quam lenonum & lupanarium stupra deflenda sunt, ne membra Christo dicata & in æternum continentiæ honorem pudica virtute devota insultantium libidine & contagione fœdentur? Quæ omnia istic secundum litteras vestras fraternitas nostra cogitans & dolenter examinans prompte omnes & libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt, semper quidem secundum fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. Nam cum Dominus in evangelio suo dicat, *Infirmus fui, & visitastis*
Matt. 25 *me*, quanto nunc quoque cum majore operis nostri mercede dicturus est: *Captivus fui, & redemistis me*. Et cum denuo dicat, *In carcere fui, & venistis ad me*, quanto plus est cum cœperit dicere, *In carcere captivitatis fui, & clausus & vinctus apud barbaros jacui, & de carcere illo servitutis liberastis me*, cum judicii dies venerit præmium de Domino recepturi? Denique maximas vobis gratias agimus quod nos vestræ sollicitudinis & tam bonæ ac necessariæ operationis participes esse voluistis, ut offerretis nobis agros uberes, in quibus spei nostræ semina mitteremus, exspectaturi messem de amplissimis fructibus qui de hac cælesti & salutari operatione proveniunt. Misimus autem [b] sestertia centum millia nummorum, quæ istic in ecclesia cui de Domini indulgentia præsumus cleri & plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt, quæ vos illic pro vestra diligentia dispensabitis. Et optamus quidem nihil tale de cetero fieri & fratres nostros Domini majestate protectos ab ejusmodi periculis incolumes reservari. Si tamen ad explorandam nostri animi caritatem & examinandam nostri pectoris fidem tale aliquid acciderit, nolite cunctari nuntiare hæc nobis litteris vestris, [c] pro certo habentes ecclesiam nostram & fraternitatem istic universam ne hæc ultra fiant precibus orare, si facta fuerint, libenter & largiter subsidia præstare. Ut autem fratres nostros ac sorores, qui ad hoc opus tam necessarium prompte ac libenter operati sunt, ut semper operentur, in mente habeatis in orationibus vestris, & eis vicem boni operis in sacrificiis & precibus repræsentetis, subdidi nomina singulorum, sed & collegarum quoque & consacerdotum nostrorum, qui & ipsi, cum præsentes essent, & suo & plebis suæ nomine quædam pro viribus contulerunt, nomina addidi; & præter quantitatem propriam nostram, eorum quoque summulas significavi & misi, quorum omnium secundum quod fides & caritas exigit, in orationibus & precibus vestris meminisse debetis. Optamus vos, & fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse.

a *Pudore*) Codex Remensis, *ac vinculi maritalis amore*.

b *Sestertia*) Secuti sumus hic editionem Manutii, Pamelii, & Rigaltii. Angli posuerunt *sestertium*, sed absque ullius vetusti codicis mentione, tantum quia Rigaltius monuerat ita scribendum esse, & propter analogiam sermonis, cum scirent veteres auctores linguæ Latinæ scribere *sestertium* in numero plurali. Quod tamen non esse semper verum probant hæc verba Sosipatris Charisii: *Nec statim centies nummum dicere possumus, sed quinquaginta sestertia dicimus*. Juvenalis satyra prima: *Simplexne furor sestertia centum perdere*, & satyra quarta:

—— *mullum sex millibus emit*
Æquantem sane paribus sestertia libris.

Vide Lambini annotationes in orationem Ciceronis pro Sex. Roscio Amerino & Joannem Tristanum a sancto Amantio to. 2. commentariorum suorum pag. 576. Vide etiam Baronium an. 254. sub finem.

c *Pro certo habentes*) Codex Remensis addit *& scientes*.

[a] EPISTOLA LXI.

Ad Euchratium de histrione.

CYPRIANUS Euchratio fratri salutem. [b] Pro dilectione mutua & verecundia tua consulendum me existimasti, frater carissime, quid mihi videatur de [c] histrione quodam, qui apud vos constitutus in ejusdem adhuc artis suæ dedecore perseverat, & [d] magister & doctor non erudiendorum sed perdendorum puerorum, id quod male didi-

a Hanc epistolam inveni in XXIII. exemplaribus antiquis. Sunt vero nonnulla ex iis quæ nomen Euchratii variæ referunt. Verum fere omnia habent uti nos edidimus. Euchratius episcopus a Thenis interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Thenis autem vel Thenarum colonia erat in provincia Byzacena haud procul ab Usula, uti dictum est alias a nobis.

b *Pro dilectione*) Codex Carnotensis itemque Beccensis & editio Morellii præferunt: *Pro dilectione tua & verecundia mutua*.

c *Histrione*) Quærit Plutarchus in libro de quæstionibus Romanis cur scenici artifices Baccho sacri histriones dicantur.

d *Magister & doctor*) id est doctor artium ludicrarum,

didit ceteris quoque insinuat, an talis debeat communicare nobiscum, [a] Quod puto ego nec majestati divinæ nec evangelicæ disciplinæ congruere, ut pudor & honor ecclesiæ tam turpi & infami contagione fœdetur. Nam cum in lege prohibeantur viri induere muliebrem vestem, & maledicti ejusmodi judicentur, quanto majoris est criminis, non tantum muliebria indumenta accipere, sed & [b] gestus quoque turpes & molles & muliebres [c] magisterio impudicæ artis exprimere? Nec excuset se quisquam si a theatro ipse cessaverit, cum tamen hoc ceteros doceat. Non potest enim videri cessasse qui vicarios substituit & qui pro se uno plures [d] succedaneos suggerit contra institutionem Dei, erudiens & docens quemadmodum masculus frangatur in feminam & sexus arte mutetur & diabolo divinum plasma maculanti per corrupti atque enervati corporis delicta placeatur. Quod si penuriam talis & necessitatem paupertatis obtendit, potest inter ceteros qui alimentis A ecclesiæ sustinentur hujus quoque necessitas adjuvari, si tamen contentus sit frugaliori-bus sed innocentibus cibis. Nec putet salario se esse redimendum ut a peccatis cesset, quando hoc non nobis, sed sibi præstet. Ceterum quantum velit inde [f] quærat qualis quæstus est qui de convivio Abraham & Isaac & Jacob homines rapit & male ac perniciose in sæculo saginatos ad æternæ famis ac sitis supplicia deducit. Et ideo, quantum potes, ab hac eum pravitate & dedecore ad viam innocentiæ atque ad spem [g] vitæ æternæ revoca; ut sit contentus ecclesiæ sumptibus, parcioribus quidem, sed salutaribus. Quod si illic ecclesia non sufficit ut laborantibus præstet alimenta, poterit se ad nos transferre, & hic quod sibi ad victum atque ad vestitum necessarium fuerit accipere, nec alios extra ecclesiam mortalia docere, sed ipse salutaria in ecclesia discere. Opto te, [h] frater carissime, semper bene valere. B

rum, ut in libro 14. loquitur Ammianus Marcellinus. Lactantius in epitome divinarum institutionum cap. 63. *Histrionici etiam impudici gestus, quibus infames feminas imitantur, libidines quas saltando exprimunt docent.* Vide etiam lib. 6. cap. 20. Tacitus in libro primo annalium: *Erat in castris Percennius quidam, dux olim theatralium operarum, dein gregarius miles, procax lingua, & miscere cœtus histrionali studio doctus.* Idem in libro secundo historiarum scribit habuisse Vitellium apud se scurras, histriones, & aurigas, *quibus ille amicitiarum deboneſtamentis mire gaudebat.*

a *Quod puto ego*) Nescio qua ratione motus Pamelius ex unico codice Cauchii mutavit lectionem superiorum editionum, quæ est hæc nostra. Illam enim exhibent omnia vetera exemplaria. Et probabile est ita factum esse in libro Cauchii per errorem librarii, ut sæpe accidit in libris veterum, præcipue vero in operibus sancti Cypriani, quorum nulla reperiuntur antiqua exemplaria in quibus non exstent istiusmodi errores.

b *Gestus turpes*) Vide Theodoretum lib. 4. cap. 22. historiæ religiosæ.

c *Magisterio imp. artis*) Apulejus in apologia sua: *Negatur enim quidquam histrionis habuisse præter impudicitiam.*

d *Succedaneos*) Ita veteres editiones & undecim libri veteres. Hoc porro vocabulum exstat apud Plautum, apud quem, prout variant interdum libri veteres, scriptum quandoque reperitur *succidaneos*. Quæ est lectio novem veterum exemplarium sancti Cypriani. Vide A. Gellium lib. 4. cap. 6.

e *Sexus arte mutetur*) Constitutio Constantii & Constantis in titulo Codicis Theodosiani de adulteris, *ubi sexus perdidit locum.* Seneca epist. 122. *Non videtur tibi contra naturam vivere qui commutavit cum feminis vestem?* Quintilianus lib. 5. cap. 9. ait signum esse mollis & parum viri si vir muliebrem vestem sumpserit. Portentosam historiam de exoleto Neronis narrat Dio Chrysostomus orat. 20. Vide Guillelmi Beveregii annotationes in canonem 13. synodi Gangrensis.

f *Quærat*] Quatuor libri veteres habent *acquirat*. Ceterum omnes fere libri veteres sequentia distinguunt ab hoc verbo & alteram periodum inchoant. Quod nos existimavimus esse sequendum.

g *Vitæ æternæ*] Sic emendavimus ex codice Luxensi & Gratianopolitano, cum antea male legeretur *vitæ suæ*. Infra epist. 71. pag. 127. *quando una sit ecclesia, quæ vitæ æternæ gratiam consecuta.* Et tamen quidam libri veteres habent *vitæ suæ*.

h *Frater carissime*] Hæc est vera lectio, quam exhibent multa vetera exemplaria manuscripta & antiquæ editiones, etiam Morelliana, & ea quoque quam Simon Goulartius emisit post Pamelianam. At Pamelius, qui *fili* videbat scriptum in Manutiana, ita scripsit in sua. Et hinc ea prava lectio derivata est in editionem Rigaltii & in Anglicanam. Quod ideo visum est admonere ne quis deinceps in hoc fallatur. Nam is qui nuper composuit vitam sancti Cypriani, ea falsa scriptura deceptus, hinc capi posse putavit argumentum ad asserendam dignitatem episcopi Magno, ad quem epistola 76. scripta est, tamenetsi ibi Cyprianus eum vocet filium, non fratrem, ut solet scribens ad episcopos. Sciebat enim Euchratium fuisse episcopum, Et nihilonus videbat illum appellari filium in calce istius epistolæ.

EPISTOLA LXII.

Ad Pomponium de virginibus.

CYPRIANUS, Cæcilius, Victor, Sedatus, Tertullus, [a] cum presbyteris qui præsentes aderant, [b] Pomponio fratri salutem. Legimus litteras tuas, frater carissime, quas

a *Cum presbyteris*) In uno libro meo veteri legitur *presbyteris Romanis.*

b *Pomponio*) episcopo Dionysianensi in provincia Byzacena. Interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Concilio Cabarsussitano subscripsit Fortunatus episcopus Dionysianensis. In collatione Carthaginensi inter catholicos & Donatistas adfuit Victor episcopus Dionysianensis Donatista, qui profitetur se non habere adversarium. Quamquam id negatum est statim ab Aurelio episcopo Macomadiensi catholico.

quas per Paconium fratrem noſtrum miſiſti, poſtulans & deſiderans ut tibi reſcriberemus quid nobis de iis virginibus videatur quæ [a] cum ſemel ſtatum ſuum continenter & firmiter tenere decreverint, detectæ ſint poſtea in eodem lecto pariter manſiſſe cum maſculis, ex quibus unum diaconum eſſe dicis, plane eaſdem quæ ſe cum viris dormiſſe confeſſæ ſint aſſeverare ſe integras eſſe. Circa quam rem, quoniam conſilium noſtrum deſideraſti, ſcias nos ab evangelicis & apoſtolicis traditionibus non recedere quo minus fratribus & ſororibus noſtris conſtanter & fortiter conſulatur, & per omnes utilitatis & ſalutis vias eccleſiaſtica diſciplina ſervetur, cum Dominus loquatur & dicat, Hier.3. *Et dabo vobis paſtores ſecundum cor meum, & paſcent vos paſcentes cum diſciplina*, & iterum Sap.3. ſcriptum ſit, *Diſciplinam qui abjicit infelix eſt*, & in pſalmis quoque ſpiritus ſanctus admoneat & inſtruat dicens: Pſal.2. *Continete diſciplinam, ne forte iraſcatur Dominus, & pereatis a via recta, cum exarſerit cito ira ejus ſuper vos*. Primo igitur in loco, frater cariſſime, & præpoſitis & plebi nihil aliud elaborandum eſt quam ut qui Deum timemus, cum omni obſervatione diſciplinæ divina præcepta teneamus, nec patiamur errare fratres noſtros & pro arbitrio & [b] ructu ſuo vivere, ſed ad vitam ſingulis fideliter conſulere, nec pati [c] virgines cum maſculis habitare, non dico ſimul dormire, ſed nec ſimul vivere, quando & ſexus infirmus & ætas adhuc lubrica per omnia frenari a nobis & regi debeat, ne diabolo inſidianti & ſævire cupienti ad nocendum detur occaſio, quando & apoſtolus dicat: *Nolite locum dare diabolo*. Epheſ.4. Liberanda eſt vigilanter de periculoſis locis navis, ne inter ſcopulos & ſaxa frangatur. [d] Exuenda eſt velociter de incendio ſarcina prius quam flammis ſupervenientibus concremetur. Nemo diu tutus eſt [e] periculo proximus. Nec evadere diabolum ſervus Dei poterit qui ſe diaboli laqueis implicavit. Intercedendum eſt cito talibus [f] ut ſeparentur dum adhuc ſeparari innocentes poſſunt, quia dividi poſtmodum noſtra interceſſione non poterunt poſtea quam conſcientia graviſſima cohæſerunt. Denique quam graves multorum ruinas hinc fieri videmus, & per hujuſmodi illicitas & periculoſas conjunctiones corrumpi plurimas virgines cum ſummo animi noſtri dolore conſpicimus. Quod ſi ex fide ſe Chriſto dicaverunt, pudicæ & caſtæ [g] ſine ulla fabula perſeverent, & ita fortes & ſtabiles præmium virginitatis exſpectent. Si autem perſeverare nolunt, vel non poſſunt, [h] melius eſt ut nubant quam in ignem delictis ſuis cadant. Certe nullum fratribus aut ſororibus

a *Cum ſemel ſtatum*) Reſtituimus lectionem veterum editionum & veterum librorum quibus nos uſi ſumus. Sic etiam in uno Bodlejano legi teſtatur editio Anglicana. Rigaltius ediderat, *cum in ſtatu ſuo eſſe & continentiam firmiter tenere decreverint*. Quam lectionem ego in exemplari meo editionis Manutianæ vidi ſcriptam in margine & illic adnotatum eam eſſe ex codice Veronenſi, cum quo conſentire etiam videtur Fuxenſis, in quo ſic legitur, *cum ſemel in ſtatu eſſent, continentiam firmiter tenere decreverint*.

b *Ructu*) Antea legebatur *fructu*, non ſolum in editionibus, ſed etiam in libris antiquis. Rigaltius monuit ſcriptum eſſe *ructu* in Veronenſi, eamque lectionem pronuntiavit eſſe veriſſimam. Ego contra putabam eſſe falſiſſimam. Quid enim, ajebam, commune arbitrio cum ructu, quo res inhoneſta ſignificatur, quam Stoici, ut Cicero teſtatur, æquo paſſu incedere volebant cum crepitu; Columella lib. 6. cap. 6. cum ſonitu ventris; Hieronymus in epiſtola ad Principiam virginem, & in libro ſecundo adverſus Jovinianum cum crepitu ventorum qui oritur ex ventre pleno & exæſtuanti? Conjiciebam itaque legendum forte an eſſe *cum arbitrio & ritu*, ut apud Hieronymum in libro ſecundo adverſus Jovinianum, vel *nutu*, ut apud T. Livium lib. 4. *ſub nutu atque arbitrio*, & apud Cyprianum epiſt. 69. ubi legitur Chriſtum eccleſiam gubernare ſuo arbitrio & nutu. Sed cum animadverteſſem vocabulum *ructus* in eodem ſenſu poſitum eſſe a Pontio diacono in vita ſancti Cypriani, amplexus ſum lectionem quam Rigaltius ait eſſe veriſſimam. Hæc ſunt verba Pontii: *Abſit ut malum hoc intra conſcientiam religioſæ mentis admittam ut de tam beatiſſimo martyre ructus hominis judicaret*.

c *Virg. cum maſculis*) Hieronymus in epiſtola ad Paulum Concordienſem: *Unum miſer locutus, quod virgines ſæpius deberent cum mulieribus eſſe quam cum maſculis, totus oculos urbis offendi, cunctorum digitis notor*. Vide homiliam ſancti Joannis Chryſoſtomi adverſus eos qui apud ſe virgines ſubintroductas habent, itemque ejuſdem homiliam quod regulares feminæ viris cohabitare non debeant.

d *Exuenda eſt*] Coſterius, ut teſtatur Pamelius, exiſtimabat legendum eſſe *eruenda*, uti ego reperi in duobus libris veteribus optimis. Sed hanc conjecturam pluribus argumentis refellit Gronovius cap. 14. obſervationum ſuarum in ſcriptoribus eccleſiaſticis.

e *Periculo proximus*) Hieronymus in epiſtola ad Paulam de interpretatione alphabeti Hebraici: *Nemo, ut beatus Cyprianus ait, ſatis tutus periculo proximus*. Idem in epiſtola de vitando ſuſpecto contubernio: *Securius eſt perire poſſe quam juxta periculum non periſſe*.

f *Ut ſeparentur*) Neſcio quo modo factum eſt ut hæc verba & ea quæ ſequuntur, *poſtea quam conſcientia graviſſima cohæſerunt*, omiſſa ſint in editione Rigaltii, cum exſtent in omnibus anterioribus editionibus & in omnibus libris noſtris veteribus, tum etiam in ſex Anglicanis. Quo magis mirum eſt Anglos eam quoque partem omiſiſſe in ſua editione. Vetus codex Remigianus & Fuxenſis habent *conſcientiæ glutino cohæſerunt*. Hieronymus in epiſtola de vitando ſuſpecto contubernio: *Si peccatorum vos exiſtimarem glutino cohæſiſſe*.

g *Sine ulla fabula*) id eſt re paſſim vulgata, ut ait Varro libro quinto de lingua Latina. Horatius ſatyra prima: *Mutato nomine de te fabula narratur*. Petronius in hiſtoria matronæ Epheſinæ: *Una igitur in tota civitate fabula erat*. Apulcii apologia: *Mulier ſancte pudica, tot annis viduitatis ſine culpa, ſine fabula*. Ovidius lib. 2. Triſtium: *Strinxerit ut nomen fabula nulla tuum*. Lib. 4. eleg. 10. *Nomine ſub noſtro fabula nulla fuit*. Amorum lib. 3. eleg. 1. *Fabula, nec ſentis, tota jactaris in urbe*. Lib. 2. de arte amandi: *Ut quamque attigeris, fabula turpis erit*. Poſſem multa ſimilia exempla proferre. Sed iſta ſufficiunt.

h *Melius eſt ut nubant*] Inde anſam ſumunt Proteſtantes declamitandi adverſus vota. Sed ſi ex verbis Cypriani ſequitur tolerata olim in nonnullis eccleſiis fuiſſe virginum connubia, probata fuiſſe minime ſequitur. Nam S. Auguſtinus, qui de nonnullis virginibus ait, *melius nuberent quam urerentur*, lib. de Virg. cap. 34. probat ex ſcripturis *non ſolum capeſſere nuptias*, ſed

1.Cor.8. ſcandalum faciant, cum ſcriptum ſit: *Si cibus ſcandalizat fratrem, non manducabo carnem in ſæculum, ne fratrem ſcandalizem*. Nec aliqua putet ſe poſſe hac excuſatione defendi quod & inſpici & probari poſſit an virgo ſit, cum & manus obſtetricum & [a] oculi ſæpe fallantur, & ſi incorrupta inventa fuerit virgo ea parte ſui qua [b] mulier poteſt eſſe, potuerit tamen ex alia corporis parte peccaſſe quæ [c] corrumpi poteſt & tamen inſpici non poteſt. Certe ipſe concubitus, ipſe complexus, ipſa confabulatio & [d] inoſculatio, & conjacentium duorum turpis & fœda dormitio quantum dedecoris & crimi- B

A nis confitetur? [e] Si ſuperveniens maritus ſponſam ſuam jacentem cum altero videat, nonne indignatur & fremit & per [f] zeli dolorem fortaſſis & gladium in manum ſumit? Quid Chriſtus & Dominus & judex noſter, cum virginem ſuam ſibi dicatam & ſanctitati ſuæ deſtinatam jacere cum altero cernit, quam indignatur & iraſcitur, & quas pœnas inceſtis ejuſmodi conjunctionibus comminatur, cujus ut gladium ſpiritalem & venturum judicii diem unuſquiſque fratrum poſſit evadere omni conſilio providere & elaborare debemus. Et cum omnes omnino diſciplinam tenere oporteat, multo magis [g] præpo-

ſed etiamſi non nubatur, nubere velle damnabile eſſe virginibus, lib. de bono Viduitatis cap. 9. Sed ſancti doctoris verba referenda ſunt. *Multas*, inquit in lib. de Virg. cap. 34. *earum revocat a nubendo, non amor præclari propoſiti, ſed aperti dedecoris timor, veniens & ipſe de ſuperbia, qua formidatur magis hominibus diſplicere, quam Deo. Hæ igitur quæ nubere volunt, & ideo non nubunt quia impune non poſſunt, quæ melius nuberent quam urerentur, id eſt, quam occulta flamma concupiſcentiæ in ipſa conſcientia vaſtarentur, quas pœnitet profeſſionis, & piget confeſſionis, niſi correctum cor dirigant, & Dei timore rurſus libidinem vincant, in mortuis deputandæ ſunt.* Et in libro de bono Viduitatis cap. 9. *In conjugali quippe vinculo ſi pudicitia conſervatur, damnatio non timetur; ſed in viduali & virginali continentia, excellentia muneris amplioris expetitur; qua expetita & electa & voti debito oblata, jam non ſolum capeſſere nuptias, ſed etiamſi non nubatur, nubere velle damnabile eſt. Nam ut hoc demonſtraret Apoſtolus, non ait*, cum in deliciis egerint, in Chriſto *nubunt*; *ſed*, nubere volunt: habentes, *inquit* damnationem, quoniam primam fidem irritam fecerunt: *etſi non nubendo, tantum volendo; non quia ipſæ nuptiæ vel talium damnandæ judicantur, ſed damnatur propoſiti fraus, damnatur fracta voti fides, damnatur non ſuſceptio a bono inferiore, ſed ruina ex bono ſuperiore: poſtremo damnantur tales, non quia conjugalem fidem poſterius inierunt, ſed quia continentiæ primam fidem irritam fecerunt.* Quam non violabilia vota crediderit Cyprianus perſpici poteſt ex hac ipſa epiſtola, & ex ſexageſima, & libro de habitu Virginum. Corruptas virgines non mariti ſed Chriſti adulteras eſſe declarat pag. 103. & 172. Hinc eis tam gravem pœnitentiam imponendam eſſe duxit. Eas ſeſe Chriſto dicaviſſe & tam carne quam mente Deo voviſſe docet pag. 174. earumque membra Chriſto dicata eſſe, & in æternum continentiæ honore pudica virtute devota, pag. 100.

a *Oculi ſæpe falluntur*) Sic antiquæ editiones, ſeptem vetera exemplaria noſtra, & duo Anglicana. Alia duo noſtra & duo item Anglicana habent *oculos ſæpe fallat*. Alia ſex noſtra & editio Manutii, *oculus ſæpe fallatur*. Notum eſt illud: *Frons, oculi, vultus perſæpe mentiuntur.*

b *Mulier poteſt eſſe*) Mulieris nomen generale eſt & in univerſum ſignificat feminas expertas venerem & inexpertas, id eſt virgines. Hinc illud Hieronymi in epiſtola de vitando ſuſpecto contubernio; *Mulieres cito ſeneſcunt, præſertim quæ juxta viros ſunt*. Ad quam rem appoſite Ovidius lib. 3. de arte amandi: *Adde quod & partus faciunt breviora juventæ tempora*. Attamen ſæpe vocabulum mulieris ſumitur pro iis tantum quæ viros expertæ ſunt, ut iſtic & apud Tertullianum in libro de virginibus velandis, Quintilianus lib. 6. cap. 1. tradit Ciceronem, cum eum quidam objurgarent quod ſexagenarius Popiliam virginem duxiſſet, reſpondiſſe: *Cras mulier erit*. Ulpianus in lib. *Alioquin* Dig. de contrah. empt. ait: *Quid ſi ego me virginem emere putarem, cum eſſet mulier, emptio valebit. In ſexu enim non eſt erratum*. Lactantius lib. 1. cap. 17. *Si virgo fuit primo, poſtea mulier*. Hieronymus in libro adverſus Helvidium, in primo libro adverſus Jovianum, & in epiſtola ad Euſtochium de virginitate ſervanda refert locum Pauli apoſtoli ex capite ſeptimo prioris epiſtolæ ad Corinthios, ubi pro eo quod in editione vulgata ſcriptum eſt *mulier innupta & virgo* vetus interpres poſuit: *Diviſa eſt virgo & mulier*. Atque hunc locum ex illa veteri verſione citat etiam Tertullianus in libro de virginibus velandis. Ex quo apparet veterem hunc interpretem mulierem vocaſſe eam quæ virgo non eſt. Idem ſenſit ſanctus Ambroſius, ſeu quis alius, lib. 3. Offic. cap. 8. ſcribens, *mulieres ſuas & pueros direptioni futuros*. Optatus Milevitanus lib. 2. *Inde revertentes Urbanus Forenſis & Felix Idicrenſis invenerunt matres quas de caſtimonialibus fecerant mulieres*. Hinc nova mulier apud Catullum in carmine de Attine. M. Cato apud A. Gellium lib. 17. cap. 6. Voconiam legem ſuadens his verbis uſus eſt; *Principio vobis mulier magnam dotem attulit*. Hieremiæ c. 15. *Mulieres in Sion humiliaverunt & virgines in civitatibus Juda*. Nos Lemovices etiamnum mulierem, *Moulier*, vocamus feminam in matrimonio conſtitutam, deducto videlicet vocabulo a voce Latina *mollier*, quam Varro apud Lactantium cap. 12. de opificio Dei ait ita vocatam a mollitie. Itali dicunt *moglie*. Vide tom. 2. Capitularium pag. 796.

c *Corrumpi poſſit*) Ita omnes editiones & omnes fere libri noſtri veteres, tum etiam tres Anglicani. Tres tamen habent *violari*. Vocem autem iſtam primus in contextum Cypriani intulit Rigaltius. Emendationem noſtram eſſe bonam hinc quoque colligi poteſt quod paulo ſupra in hac epiſtola ſcriptum eſt, *corrumpi plurimas virgines*.

d *Inoſculatio*) Hæc eſt lectio veterum editionum & ſeptem exemplarium, quam puto eſſe bonam, quamvis eam, quod ſciam, non agnoſcant antiqui Latini. Nam eo modo dici poteſt inoſculatio quo videmus antiquos vocaſſe inoculationem genus inſitionis quæ fit per implaſtrationem; cum oculus unius arboris alteri adhibetur, ſeu oculus in arbore aperitur, ut videre eſt apud Plinium & Columellam. Sic inoſculatio eſt applicatio oſculi ad oſculum. Manutius & qui poſtea ſecuti ſunt poſuerunt *oſculatio*. Quam lectionem ego reperi in ſeptem libris veteribus. Hieronymus lib. 1. adverſus Rufinum: *Hebræi juxta linguæ ſuæ proprietatem deoſculationem pro veneratione ponunt*. Ecce in Hieronymo vocabulum æque rarum in lingua Latina ac inoſculatio.

e *Si ſuperv. maritus*) Apud Xenophontem lib. 5. de pædia Cyri: *Si quis uxori ſuæ ita morem gereret ut illam faceret magis amicam quam tibi, num te hoc beneficio lætum redderet?* Vide quæ in ſimili argumento dixit Venantius a Timiſa in concilio Carthaginenſi ſancti Cypriani pag. 335.

f *Zeli dolorem*) Ita omnes libri veteres & omnes editiones. Rigaltius poſuit *livorem*, eamque lectionem retinuerint Angli, quamvis fateantur *dolorem* legi in octo codicibus antiquis. Illud tamen moneo, codicem Veronenſem & Fuxenſem habere *livorem*. Hinc ergo accepit Rigaltius.

g *Præpoſitos & diac.*) Vulgo Cyprianus præpoſitorum vocabulum adaptat epiſcopis. Hic tamen videtur lo-

positos & diaconos curare hoc fas est, qui exemplum & documentum ceteris de conversatione & moribus suis præbeant. Quomodo enim possunt integritati & continentiæ præesse, si ex ipsis incipiant corruptelæ & vitiorum magisteria procedere? Et iccirco consulte & cum vigore feciſti, frater carissime, abstinendo [a] diaconum qui cum virgine sæpe mansit, sed & ceteros qui cum virginibus dormire consueverant. Quod si pœnitentiam hujus illiciti concubitus sui egerint, & a se invicem recesserint, [b] inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligenter, & si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione ad ecclesiam admittantur, hac tamen interminatione, ut si ad eosdem masculos postmodum reversæ fuerint, aut si cum eisdem in una domo & [c] sub eodem tecto simul [d] habitaverint, graviore censura ejiciantur, nec in ecclesiam [e] postmodum tales facile recipiantur. Si autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, non mariti, sed Christi adultera est, & ideo æstimato justo tempore postea, exomologesi facta, ad ecclesiam redeat. Quod si obstinate perseverant, nec se ab invicem separant, sciant se cum hac sua impudica obstinatione numquam a nobis admitti in ecclesiam posse, ne exemplum ceteris ad ruinam delictis suis facere incipiant. Nec putent sibi vitæ aut salutis constare rationem si episcopis & sacerdotibus obtemperare noluerint, cum in Deuteronomio Dominus Deus dicat: *Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit timebit, & non agent impie etiam nunc.* Deut. 17. Interfici Deus justit sacerdotibus suis non obtemperantes & judicibus a se ad tempus constitutis non obaudientes. Et tunc quidem gladio occidebantur, quando adhuc & circumcisio carnalis manebat. Nunc autem, quia circumcisio spiritalis esse apud fideles servos Dei cœpit, spiritali gladio superbi & contumaces necantur, dum de ecclesia ejiciuntur. Neque enim vivere foris possunt, cum domus Dei una sit, & nemini salus esse nisi in ecclesia possit. Indisciplinatos autem perire, dum non audiunt nec obtemperant [g] salubribus præceptis, testatur scriptura divina quæ dicit:

loqui de presbyteris, conjungens eos cum diaconis. Clarius infra epistol. 65. pag. 113. *Meminisse autem diaconi debent quoniam apostolos id est episcopos & præpositos Dominus elegit*. Certe presbyteri gubernabant ecclesiam cum episcopo. Testis Cyprianus, qui nihil quod esset alicujus momenti agebat nisi coacto presbyterio. Clerus Romanus sic de se loquitur pag. 7. *Et cum incumbat nobis, qui videmur esse præpositi & vice pastoris custodire gregem*. Sic etiam Celerinus loquens de clero Romano: *Quarum jam causa audita, præceperunt eas præpositi tantisper sic esse donec episcopus constituatur*. Cyprianus in epistola undecima, quæ est ad martyres & confessores, eadem voce clerum suum designat. *Sed præpositorum est*, inquit, *præceptum tenere & vel properantes, vel ignorantes instruere, ne qui ovium pastores esse debent, lanii fiant*. Presbyteri vocantur etiam sacerdotes a Cypriano, velut cum ait, in epistola trigesima quinta pag. 49. Numidicum in vita remansisse, ut eum Dominus clero Carthaginensi adjungeret, & desolatam per lapsum quorumdam presbyterorum copiam glorioſis sacerdotibus adornaret: Vide epistolam 40. pag. 53.

a *Diac. qui cum virgine*) Vide epistolam Hieronymi ad Sabinianum diaconum.

b *Inspiciantur interim*) Ita etiam apud Ivonem par. 7. cap. 128. Sed apud Gratianum 27. q. 1. cap. *Quid si pœnitentiam* legitur *iterum*. At glossa monet alibi legi *interim* quæ est vera lectio.

Inspiciantur virgines) Cum omnia quæ ad virgines spectant debeant esse casta & pudica, miror eam mentem sedisse interdum antiquis ut juberent eas inspici per obstetrices, ut sciri posset an virgines essent, ut fecit sanctus Cyprianus. Immo eo usque audaciæ olim processum est ut, teste Clemente Alexandrino in libro septimo stromatum quidam dicerent Mariam virginem, postquam peperisset, inspectam ab obstetricibus, inventam fuisse virginem. Adversus hanc fabulam vehementer exardescit Matthæus Bossus libro primo epistol. 77. ad Polycletum. Hunc tamen morem diu retentum fuisse in ecclesia Dei facile probari potest. Sanctus Ambrosius in epistola ad Syagrium episcopum narrat historiam Indiciæ virginis Veronensis; quæ cum accusata fuisset impudicitiæ, & Syagrius eam ab obstetricibus inspici & videri vellet, rejecta est ejus postulatio, cum bonis testimoniis probatum fuisset illam inoffensi virginem muneris esse. Sanctus Augustinus libro tertio de civitate Dei cap. 18. *Obstetrix virginis cujusdam integritatem manu velut explorans, sive malevolentia, sive insciitia, sive casu, dum inspicit, perdidit*. Nam *inspectio ipsa sæpe etiam falsum deprehendit*, ut ait Quintilianus libro quinto cap. 6. Recte itaque Rigaltius ad hunc locum sancti Cypriani dixit inspectionem virginum esse turpe negotium & virginitatem occidi inter manus obstetricum. Ars enim obstetricum est valde obscura & incerta in rebus istis, & Laurentius Joubertus libro quinto errorum popularium cap. 4. contendit nihil certi statui posse ex inspectione ejus partis qua virgo mulier esse potest. Victor Vitensis libro secundo cap. 7. loquens de persecutione Hunerici regis Vandalorum. *Præcepit deinde sacras virgines congregari, dirigens Vandalos cum suæ gentis obstetricibus ad inspicienda & contrectanda contra jura verecundiæ verecunda pudoris*. Vide Matthæum Bossum in epistola ad Polycletum paulo ante laudata. Vide etiam caput *Proposuisti* in titulo decretalium de probationibus.

c *Sub eod. tecto*) Hieronymus in epistola de vitando suspecto contubernio: *Separentur domus vestræ, dividaturque convivium, ne maledici homines sub uno tecto vos manentes lectulum quoque criminentur habere communem*.

d *Habitaverint*) Codex Fuxensis, *habitare voluerint*.

e *Post. tales facile*) Ita octo libri nostri veteres, quinque Anglicani, & veteres editiones. Vox *tales* deest in sex aliis vetustis exemplaribus. Major pars veterum exemplarium & editionum persuasit ut eam reponeremus.

f *Aliqua corrupta*) Veteres editiones & sex vetera exemplaria habent *aliquæ corruptæ*. Vetus Remigianum & Fuxense, *aliquæ contumaces fuerint*. Ita etiam Pithœanum. Sed in isto supra vocem *contumaces* scriptum est per speciem emendationis *corruptæ*. Lectio quæ habet *contumaces* adjuvari potest ex iis quæ paulo post sequuntur, *superbi & contumaces necantur*.

g *Salubr. præceptis*) Veteres editiones & duo libri veteres præferunt *consiliis salutaribus*. At omnes alii

Prov. 15. *Non diligit indisciplinatus castigantem se. Qui autem oderunt correptiones, consumentur turpiter.* Ergo ne indisciplinati consumantur & pereant da operam, frater carissime, ut quantum potes consiliis salutaribus fraternitatem regas & singulis ad salutem suam consulas. Arcta & angusta est via per quam [a] ingredimur ad vitam, sed summus & magnus est fructus cum pervenimus ad gloriam. Qui se semel castraverunt propter regnum cælorum, Deo per omnia placeant, nec sacerdotes Dei aut ecclesiam Domini scandalo suæ pravitatis offendant. Et si ad præsens a nobis quidam ex fratribus nostris contristari videntur, nos tamen in salubri persuasione maneamus, scientes & apostolum dixisse: *Ergo ego inimicus factus vobis sum verum dicens vobis?* Quod si obtemperaverint nobis, [b] lucrati sumus fratres, & eos ad salutem pariter & dignitatem nostro sermone formavimus. Si autem quidam de perversis obtemperare noluerint, sequamur eumdem apostolum dicentem: *Si hominibus placerem, Christi servus non essem.* Si quibusdam suadere non possumus ut eos Christo placere faciamus, nos certe, quod nostrum est, [c] Christo Domino & Deo nostro, præcepta ejus servando, placeamus. Opto te, frater carissime ac desiderantissime, in Domino bene valere.

Gal. 4.

Gal. 1.

libri habent *præceptis*. Post verbum *salubribus* nihil aliud ex ista epistola exstat in codice sancti Arnulphi, & eorum quæ desunt loco adjecta sunt consequenter duo fragmenta aliarum epistolarum, unum nimirum ex epistola 64. ad Epictetum, & aliud ex epistola 71. ad Stephanum usque ad finem.

a *Ingredimur*) Rigaltius posuit *gradimur*, ex libro nimirum Veronensi, cum quo consentit etiam Fuxensis. Vetus Remigianus habet *graditur*. Veram lectionem quam nos revocavimus exhibent omnia alia vetera exemplaria, septem Anglicana, & omnes editiones Rigaltiana antiquiores. Recte itaque fecit Reinhartus retinens lectionem veterum editionum. Angli maluerunt *gradimur*.

b *Lucrati sumus fratres*) Ista non reperi nisi in tribus codicibus antiquis. Alii, id est quatuordecim nostri & septem Anglicani, ita ferme habent, *gratissimum est nobis. Stare eos ad salutem pariter nostro sermone formavimus*. Difficile est inter ista constituere quid scripserit Cyprianus. Ego, si licet conjecturam facere, existimarem legendum esse ut in antiquis libris & editionibus; *Quod si obtemperaverint, gratissimum est nobis. Stantes eos ad salutem pariter dignatione nostri sermonis formavimus*.

c *Christo Domino*) Hanc lectionem præferunt septem vetera exemplaria. Alia octo & quatuor Anglicana habent *Christi Domini & Dei nostri præcepta servantes placeamus*.

[a] EPISTOLA LXIII.

Ad Cæcilium de sacramento dominici calicis.

CYPRIANUS [b] Cæcilio fratri salutem. Quamquam sciam, frater carissime, episcopos plurimos ecclesiis dominicis in toto mundo divina dignatione præpositos evangelicæ veritatis ac dominicæ traditionis tenere rationem, nec ab eo quod Christus magister

a Sanctus Augustinus citat hanc epistolam & ex ea magnum fragmentum affert libr. 4. de doctrina christiana cap. 21. Ac sicut dixerat Cypriani epistolam ad Donatum ornatam esse spumeo verborum ambitu, sic istam ita scriptam esse submisso dicendi genere. Contra Goulartius putat Cyprianum istic vehementem fuisse.

b *Cæcilio*) Quamvis id quod dicturus sum videri possit aliquibus exigui momenti, dicam tamen. Post editum librum Lactantii de mortibus persecutorum fuere qui disputarent an Cæcilii nomen scribendum esset cum diphthongo vel sine diphthongo. Ego vero ajo plurimos veteres operum sancti Cypriani codices, & in his etiam Seguierianum omnium nostrorum vetustissimum, plures inscriptiones antiquas, & nummos veteres habere diphthongum. Novæ tamen hujus disputationis præsidio fretus vir clarissimus qui nuper nova editione donavit hunc librum Lactantii hoc illius nomen scripsit absque diphthongo, ea de causa quod ita scriptum videbat in veteri codice ex quo liber ille emissus est in publicum, non animadvertens plurimos sæpe errores contra orthographiam admissos esse a veteribus librariis & in antiquis inscriptionibus & nummis. Contendit autem vir optimus, ut id quoque dicam, librum illum non esse Lactantii, quia nomen ejus non habetur in veteri libro, omissum videlicet a librario festinante, qui, ut in simili causa dixit Sirmondus vir istarum rerum peritissimus, cum omnia scriptoris istius nomina brevitatis studio describere nollet, pro ultimo, quod proprium erat, id potius imperite delegit quod primo loco occurrebat. Cum hanc viri celeberrimi observationem, qua ego usus eram, non inveniret novus ille editor in Sidonio Sirmondi, me in suspicionem malæ fidei trahere voluit, tamquam si falso usus essem auctoritate Sirmondi ut id probarem quod susceperam probandum, non facturus haud dubie si legisset brevem istius præfationem de nominibus propriis mediæ ætatis editam in initio notarum ad Sidonium. Vellem autem ut vir doctissimus & optimus Christophorus Matthæus Pfaffius non scripsisset in præfatione ad editionem epitomes Lactantii nullum antiquum codicem operum Lactantii habere nomen Lucii Cæcilii. Nam ego diu ante quam ista editio epitomes prodiret monueram exstare hic Lutetiæ in bibliotheca regia duos antiquissimos codices, in quorum uno vocatur Lucius Cæcilius, in alio Lucius Cælius. Quod eodem redit.

Cæcilio fratri) episcopo, ut reor, Biltensi in provincia proconsulari. Quippe Cæcilius a Bilta interfuisse reperitur concilio Carthaginensi sub Cypriano. Alius est Cæcilius presbyter qui Cyprianum ad agnitionem veræ divinitatis a sæculari errore correxit. Illum enim e vivis excessisse ante Cyprianum, cui conjugem ac liberos suos de sæculo excedens commendavit, planum est ex libro quem Pontius diaconus scripsit de vita Cypriani. Hanc historiam in contrarium convertit Baronius ajens, Pontii testimonio male usus, Cyprianum, cum Christi religionem amplexus esset, carissimam conjugem & dulcissimos liberos commendasse Cæcilio presbytero. Idem Baronius existimavit hunc presbyterum fuisse aliquando magistrum Diadumeni Imperatoris. Verum hanc illius opinionem non posse esse veram ostendit vir doctissimus Pearsonius in annalibus Cyprianicis,

giſter & præcepit & geſſit humana & novella inſtitutione decedere, tamen quoniam quidam vel ignoranter vel ſimpliciter in calice dominico ſanctificando & plebi miniſtrando non hoc faciunt quod Jeſus Chriſtus Dominus & Deus noſter ſacrificii hujus auctor & doctor fecit & docuit, religioſum pariter ac neceſſarium duxi [a] has ad vos litteras facere, ut ſi quis in iſto errore adhuc [b] tenetur, veritatis luce perſpecta, ad radicem atque originem traditionis dominicæ revertatur. Nec nos putes, frater cariſſime, [c] noſtra & humana conſcribere aut ultronea voluntate hoc nobis audacter aſſumere, cum mediocritatem noſtram ſemper humili & verecunda moderatione teneamus. Sed [d] quando aliquid Deo [e] inſpirante & mandante præcipitur, neceſſe eſt domino ſervus fidelis obtemperet, excuſatus apud omnes quod nihil ſibi arroganter aſſumat, qui offenſam domini timere compellitur, niſi faciat quod jubetur. Admonitos autem nos ſcias ut in calice offerendo dominica traditio ſervetur, neque aliud fiat a nobis quam quod pro nobis Dominus prior fecerit, ut calix qui in [f] commemorationem ejus offertur [g] mixtus vino offeratur. Nam cum dicat Chriſtus, *Ego ſum vitis vera*. [h] ſanguis *Joan. 15.* Chriſti non aqua eſt utique, ſed vinum. Nec poteſt videri ſanguis ejus, quo redempti & [i] vivificati ſumus, eſſe in calice quando vinum deſit calici, quo Chriſti ſanguis oſtenditur, qui ſcripturarum omnium ſacramento ac teſtimonio prædicetur. Invenimus enim & in Geneſi circa ſacramentum in Noe hoc idem præcucurriſſe & figuram domi- *Gen. 9.*

a *Has ad vos*) Melius, ut opinor, in libro Beccenſi, *de hoc ad te*. Nondum videram hunc librum cum iſta epiſtola excudebatur.

b *Tenetur*) Non adnotaſſem varias hujus loci lectiones quæ reperiuntur in vetuſtis exemplaribus, niſi Rigaltius monuiſſet legiſſe ſe in quibuſdam libris veteribus *tenebratur*, eamque lectionem prætuliſſet vulgatæ. Invenit autem illam in margine editionis Manutianæ, ubi quidam ſtudioſus adnotavit varias lectiones ex codicibus Italiæ, & monuit *tenebratur* ſcriptum eſſe in Vaticanis duobus. At ego, qui tot vetera exemplaria contuli cum operibus Cypriani, in duobus tantum inveni *tenebratur*. Omnia alia habent *tenetur*, *teneretur*, *tenebatur*, aut *teneantar*. Ceterum arbitror nemini placere poſſe opinionem Rigaltii. Cicero in oratione de conſulatu ſuo dixit: *Neſcio quis me tenet error*. Et in oratione pro Marcello, *etſi aliqua culpa teneat erroris humani*. Ovidius lib. 3. Metamorphoſeon, *tantus tenet error amantem*, Virgilius lib. 10. Æneidos dixit teneri malo errore.

c *Noſtra & humana*) Hanc lectionem præfert codex Seguierianus. Carnotenſis & editio Morellii, *noſtra & humana mente*. Fuxenſis, *hac humana mente*, omiſſis illis *noſtra &*, quæ etiam deſunt in Corbejenſi & in Turonenſi. Beccenſis, *noſtra & humana conſcientia*. Bodlejani duo, *humanam & novellam inſtitutionem*. Vide obſervationes Rigaltii.

d *Quando aliquid*) Fragmentum iſtud refert Paſchalis II. Papa in epiſtola ad Pontium abbatem Cluniacenſem, quæ edita eſt in tomis conciliorum.

e *Inſpirante*) Ita antiquæ editiones. Vocem *aſpirante*, quam Rigaltius ſubſtituit, non alibi reperi. Angli, tametſi viderent in codicibus ſuis antiquis ſcriptum eſſe *inſpirante*, retinuerunt editionem Rigaltii. Reinhartus rejecit. Extat in epiſtola Papæ Paſchalis.

f *Commemorationem*) Ita veteres editiones Manutiana antiquiores, ſex libri noſtri veteres, & quinque Anglicani, tum etiam Rhabanus lib. 1. de inſtitutione clericorum cap. 31. ubi refert hunc Cypriani locum. Recte, ut opinor. Nam in capite 22. evangelii ſecundum Matthæum & in capite undecimo prioris epiſtolæ beati Pauli ad Corinthios Chriſtus, cum inſtitueret ſacramentum euchariſtiæ, dixiſſe fertur diſcipulis ſuis: *Hoc facite in meam commemorationem*. Diſſimulandum tamen non eſt lectionem Manutii, id eſt *commemoratione*, inveniri in octo libris veteribus. Pamelius & Reinhartus poſuerunt *commemorationem*, Rigaltius *commemoratione*. Et tamen idem Rigaltius in calce iſtius epiſtolæ, ubi iſta repetuntur, bis ſcripſit *commemorationem*. Angli retinuerunt lectionem Rigaltii.

g *Mixtus vino offeratur*) Concilium Carthaginenſe 3. canone 24. *Ut in ſacramento corporis & ſanguinis Domini nihil amplius offeratur quam Dominus tradidit, hoc eſt panis & vinum aquæ mixtum*. Vinum autem poni debet in majori quantitate quam aqua, ut ſcribit etiam Richardus archiepiſcopus Armachanus libro nono cap. 9. de quæſtionibus Armenorum. Quare cum contra fieret olim in regno Sveciæ, Honorius Papa III. ſcribens ad archiepiſcopum Upſalenſem vetuit ne deinceps fieret, inquiens id pernicioſum valde eſſe. Ejus ea de re conſtitutio exſtat in libris decretalium & in quinta compilatione. Vide Emmanuelis Gonzalez commentarium in titulum decretalium de celebratione miſſarum. Singularis eſt conſtitutio ſynodalis Didaci Eſcolani Epiſcopi Majoricenſis edita anno 1659. his verbis: *Cum ſacroſanctum altaris ſacrificium, in quo fons omnis ſanctitatis & nitoris retinetur, minus decenter peragatur dum vinum rubrum conſecratur, cum ſic mundities altaris vix conſervari poſſit, ideo hortamur omnes hujus dioceſis presbyteros ut poſthac vino albo in celebratione miſſarum utantur.*

h *Sanguis Chr. non eſt aqua*) Non legerat haud dubie hunc Cypriani locum Innocentius Papa VIII. cum Norvegis permiſit ut ſacrificium miſſæ celebrarent ſine vino. Quod illum eis conceſſiſſe teſtatur Raphael Volaterranus lib. 7. pag. 159. *Norvegiæ Innocentii VIII. Pont. conceſſione permiſſum ſine vino calicem ſacrificare, quod ob immenſa frigora vinum in ea regione importatum aceſcat. Cujus rei gratia legatio miſſa*. In vetuſto miſſali MS. Eccleſiæ ſancti Martini Turonenſis legi ſequentia: *Si per negligentiam evenerit ut perlecto canone & peracta conſecratione nec vinum nec aqua reperiatur in calice, ſtatim debet infundi utrumque, & ſacerdos iterabit conſecrationem ab illo loco canonis, ſcilicet*, ſimili modo poſtea quam cœnatum eſt, *uſque ad finem, ita tamen ut illas duas cruces omittat quas ſingulariter fecerit ſuper panem. Quod ſi de ſimplici vino vel de acqua ſine vino fiat conſecratio, vinum reputatur pro ſacramento, ſed aqua non reputatur. Et ideo iſta negligentia de aqua major eſt, & majori pœnitentia emendanda*. Armeni, ut tradit Guida de Perpiniano, ajebant aquam non eſſe miſcendam vino in ſacramento altaris, & ſi aqua ponatur, dicebant nullum ſacramentum eſſe. Hunc eorum errorem confutavit Eugenius Papa IV. apud Odoricum Raynaldum anno 1439. §. 15. Etiam lacte pro vino uſos eſſe quoſdam antiquitus in ſacrificio miſſæ oſtendit Joannes Baptiſta Caſalius in opere de veteribus ſacris chriſtianorum ritibus capite undecimo ubi tractat de calicis uſu. Vide etiam epiſtolam Joannis S. R. E. diaconi ad Senarium capite 12. in tomo primo Muſei Italici Mabillonii pag. 75. & notas Cotelerii in librum 8. conſtitutionum apoſtolicarum cap. 8.

i *Vivificati*) Unus codex regius & Rhabani editiones habent *juſtificati*. At duo codices manuſcripti bibliothecæ regiæ & Colbertinæ, in quibus habentur libri Rhabani de inſtitutione clericorum, præferunt *vivificati*. Et hæc eſt vera lectio.

minicæ passionis illic exstitisse quod vinum bibit, quod inebriatus est, quod in domo sua nudatus est, quod fuit a recubans nudis & patentibus femoribus, quod nuditas illa patris a medio filio b denotata est & foras nunciata, a duobus vero majore & minore contecta, & cetera quæ necesse non est exsequi, cum satis sit hoc solum complecti quod Noe typum futuræ veritatis ostendens non aquam sed vinum biberit, & sic imaginem dominicæ passionis expresserit. Item in sacerdote Melchisedech sacrificii dominici sacramentum præfiguratum videmus, secundum quod scriptura divina testatur & dicit: *Et Melchisedech rex Salem protulit* Gen.14. *panem & vinum*. Fuit autem sacerdos Dei summi, & benedixit Abraham. Quod autem Melchisedech typum Christi portaret declarat in psalmis spiritus sanctus ex persona patris Ps.109. ad filium dicens: *Ante luciferum c genui te. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech*. Qui ordo utique hic est de sacrificio illo veniens & inde descendens quod Melchisedech sacerdos Dei summi fuit, quod panem & vinum obtulit, quod Abraham benedixit. Nam quis magis sacerdos Dei summi quam Dominus noster Jesus Christus, qui sacrificium Deo patri obtulit, & obtulit hoc idem quod Melchisedech obtulerat, id est, panem & vinum, suum scilicet corpus & sanguinem. Et circa Abraham benedictio illa præcedens ad nostrum populum pertinebat. Nam si Abraham Deo credidit, & deputatum est ei ad justitiam, Gen. 15. utique quisquis Deo credit & fide vivit justus invenitur, & jam pridem in Abraham fideli benedictus & justificatus ostenditur, sicut beatus apostolus Paulus probat dicens: *Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad* Gal.3. *justitiam*. Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahæ. d Providens autem scriptura quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ quia benedicen- Gen. 12. tur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt e benedicti sunt cum fideli Abraham. Unde in evangelio invenimus de la- Matt. 3. pidibus excitari, id est, de gentibus colligi filios Abrahæ. Et cum Zachæum laudaret Dominus, respondit & dixit: *Salus hodie do-* Luc. 19. *mui huic facta est, quia & hic filius est Abrahæ*. Ut ergo in Genesi per Melchisedech sacerdotem benedictio circa Abraham posset rite celebrari, præcedit ante imago sacrificii Christi, in pane & vino scilicet constituta; quam rem perficiens & adimplens Dominus panem & calicem mixtum vino obtulit, & qui est f plenitudo veritatis veritatem præfiguratæ imaginis adimplevit. Sed & per Salomonem spiritus sanctus typum dominici sa-

a *Recubans*) ita veteres editiones & plerique libri veteres & editio Reinharti. Pamelius scripsit *recumbens*, auctoritate sumpta, ut opinor, ex Rhabano. Quippe nullum veterem librum laudat ex quo acceperit hanc lectionem. Rigaltius illam invenit in Corbejensi. Sane lectio Pamelii, sumpta videlicet, ut dixi, ex Rhabano, habetur in codice 4064. bibliothecæ regiæ & in codice 584. Colbertinæ, in quibus exstat hic Rhabani liber. At codex 4063. ejusdem bibliothecæ regiæ & duo Colbertini sane vetustissimi & optimi, in quibus idem liber exstat, præferunt *recubans*.

b *Denotata*) Ita veteres editiones & plerique libri veteres. In uno regio, in uno item Anglicano, in Gratianopolitano, in Fuxensi, in duobus a Pamelio laudatis, & apud sanctum Augustinum legitur *denudata*, in capite nono Geneseos & apud Rhabanum *nudata*, id est patefacta, revelata. In vetustis tamen Rhabani codicibus scriptum est *notata*. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos: *Nudatum patrem irrisit major filius & minor texit*. Tertullianus in libro de cultu feminarum: *Bonum non amat tenebras, gaudet videri, & in ipsas denotationes exsultat*, id est ostensiones, ut recte interpretatur Pamelius. Cassianus collat. 12. cap. 9. *si qua forte inverecundius fuerint denudata*, id est denotata. Itaque istic voces *denotatæ* & *denudatæ* habent eamdem significationem. Alio sensu apud Tertullianum lib. 1. ad nationes cap. 10. ubi vide notas Gothofredi.

c *Genui te*) Postea sequitur in antiquis editionibus & in quinque antiquis codicibus: *Juravit Dominus & non pœnitebit eum*. Verum ea desunt in aliis codicibus antiquis, etiam in Veronensi & in Seguieriano & apud Rhabanum. Habentur tamen in psalmo 109. ex quo locus iste sumptus est & in libro primo testimoniorum cap. 17. Manutius expunxit, Morelius reposuit, Pamelius rejecit. Pamelianam editionem secutæ sunt posteriores. Certe absque illo additamento, quod superfluum videtur, recte constat sensus. Epistola ad Demetriadem edita inter opera Hieronymi, quam quidam viri docti putant esse Pelagii: *Melchisedech sacerdos Dei legitur, cujus meritum ex hoc facile intelligi potest quod multo post futurum Domini sacramentum ante signaverit ac sacrificio panis & vini mysterium corporis & sanguinis expressit & sacerdotii sui typo Christi sacramentum figuravit*. Citat autem hunc Cypriani locum Alcuinus in epistola ad Carolum M. edita in libro primo miscellaneorum nostrorum. De temporali porro sacerdotio Christi vide Matthæum Bossum lib. 1. epist. 77. ad Polycletum.

d *Providens autem*) Antiquæ editiones & quinque libri veteres habent *prævidens*. Utraque lectio bona est.

e *Benedicti sunt*) Veteres editiones & quidam libri veteres præferunt *benedicentur*. Verum lectionem vulgatam, quæ nostra etiam est, confirmant editiones Manutii, Morelii, & Pamelii, tum etiam tredecim vetera exemplaria.

f *Plenitudo veritatis*) Ita nos restituimus ex fide trium veterum exemplarium, in quibus sic scriptum est, *plenitudo veritatis veritatem præfiguratæ imaginis adimplevit*. Cyprianus epist. 74. pag. 171. *Consuetudo sine veritate vetustas erroris est. Propter quod, relicto errore, sequamur veritatem*; & paulo post, *quam veritatem nobis Christus ostendens in evangelio suo dixit: Ego sum veritas*. Citatur hic locus apud Gratianum dist. 8. ex epistola Gregorii ad VVimundum episcopum Aversanum, itemque alius ex epistola ad Pompejum. Vide notas nostras ad Gratianum pag. 443. Redeo nunc in viam. Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Dominus noster Christus veritatem se non consuetudinem nominavit*. Confirmat hanc emendationem nostram codex Fuxensis, in quo ita scriptum est, *qui est plenitudo veritatis præfiguratam imaginem adimplevit*, ubi excidit vocabulum *veritatem*, quod alii codices habent. Vetustum autem esse hunc errorem hinc colligi potest quod cum nonnulli qui describebant opera sancti Cypriani legerent *præfiguratæ imaginis*, viderent porro periodum non esse integram, addiderunt vocem *rem*, ita scribentes, *veritatis præfiguratæ imaginis rem adimplevit*. Sic enim scriptum est in tribus antiquis exemplaribus. Videntur autem moti ad hanc vocem addendam, quia paulo ante legitur, *quam rem perficiens & adimplens Dominus*.

sacrificii ante [a] præmonstrans immolatæ hostiæ & panis & vini sed & altaris & apostolorum faciens mentionem, *Sapientia*, inquit, *ædificavit sibi domum*, & [b] *subdidit columnas septem*. [c] *Mactavit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & paravit mensam suam, Et misit* [d] *servos suos, convocans cum* [e] *excelsa prædicatione ad craterem dicens: Qui est insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis.* Vinum mixtum declarat, id est, calicem Domini aqua & vino mixtum prophetica voce prænuntiat, ut appareat in passione dominica id esse gestum quod fuerat ante prædictum, In benedictione quoque Judæ hoc idem significatur; ubi & illic Christi figura exprimitur, quod a fratribus suis laudari & adorari haberet, quod inimicorum dorsa cedentium atque fugientium manibus quibus crucem pertulit & mortem vicit compressurus fuisset, quodque ipse sit leo de tribu Juda, & [f] recubet dormiens in passione, & surgat, & sit ipse spes gentium. Quibus scriptura divina adjungit & dicit: *Lavabit in vino stolam suam & in sanguine uvæ amictum suum*. Quando autem sanguis uvæ dicitur, quid aliud quam vinum calicis dominici sanguinis ostenditur? Necnon & apud Esaiam hoc idem spiritus sanctus de Domini passione testatur dicens: *Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumenta tua velut a calcatione torcularis pleni & percalcati?* Numquid rubicunda vestimenta aqua potest facere, aut in torculari aqua est quæ pedibus calcatur vel prælo exprimitur? Vini utique mentio ideo ponitur ut Domini sanguis intelligatur, & quod in calice dominico postea manifestatum est prophetis annuntiantibus prædiceretur. Torcularis quoque calcatio & pressura taxatur: quia quomodo ad potandum vinum veniri non potest nisi botrus calcetur ante & prematur, sic nec nos sanguinem Christi possemus bibere nisi Christus calcatus prius fuisset & pressus & calicem prior biberet, in quo credentibus propinaret. Quotiescumque autem aqua sola in scripturis sanctis nominatur, baptisma prædicatur, ut apud Esaiam significari videmus: *Nolite*, inquit, *priora meminisse, & antiqua nolite reputare. Ecce ego facio nova, quæ nunc orientur, & cognoscetis, & faciam in deserto viam, & flumina in loco inaquoso adaquare genus meum electum, plebem meam, quam acquisivi, ut virtutes meas exponeret.* Prænuntiavit illic per prophetam Deus quod apud gentes in locis quæ inaquosa prius fuissent flumina postmodum redundarent & electum genus Dei, id est per generationem, filios Dei factos baptismi adaquarent, Item denuo [g] præcanitur & ante [h] prædicitur Judæos, si sitierint & Christum quæsierint, apud nos esse potaturos, id est, baptismi gratiam consecuturos. *Si sitierint*, inquit, *per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis*, [i] *findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea.* Quod in evangelio adimpletur, quando Christus, qui est petra, finditur ictu lanceæ in passione; qui & admonens quid per prophetam sit ante prædictum clamat & dicit: *Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, sicut scriptura dicit, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Atque ut magis posset esse manifestum quia non de calice, sed de baptismo, illic loquitur Dominus; addidit scriptura dicens: *Hoc autem dixi de spiritu quem accepturi erant qui in eum credebant.* Per baptisma enim spiritus sanctus accipitur, & sic a baptizatis & spiritum sanctum consecutis ad bibendum calicem Domini pervenitur. Neminem autem moveat quod cum de baptismo loquatur scriptura divina sitire nos dicit & bibere, quando & Dominus in evangelio dicat, [k] *Beati esurientes & sitientes justitiam*, quia quod avida &

Prov. 9.

Gen. 49.

Isa. 63.

Isa. 43.

Isa. 48.

Joan. 7.

a *Præmonstrans immol.*) Vetus codex Remigianus, *prænuntians immolare Christus*.

b *Subdidit*) Ne quid dissimulem, facile mutassem hanc lectionem, eamque prætulissem quam reperi in codice S. Eligii Attrebatensis, in quo legitur *excidit*. Quo etiam modo scriptum est in capite nono proverbiorum. Nam vox *subdidit* non significat id quod dicere voluit Salomon. Verum non sum ausus mutare contra tot veterum librorum & editionum auctoritatem, præsertim cum videam scriptum *subdidit* in libro tertio testimoniorum, & quia Prosper, sive quis alius, in libro secundo de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 2. ita etiam legit. S. Augustinus lib. 7. de Civit. Dei cap. 20. legit *suffulsit*, & in capite 2. epistolæ ad Galatas *subsituit*. Quid si istic apud Cyprianum poneretur *subscidit* pro *subdidit*? Vide notas Flaminii Nobilii ad caput nonum proverbiorum.

c *Mactavit*) Quatuor libri veteres habent *occidit*, editio vulgata sacræ Scripturæ *immolavit*. Vide iterum Nobilium.

d *Servos suos*) Ita etiam lib. 2. testimoniorum cap. 2. In libro proverbiorum scriptum est *ancillas suas* in editione vulgata. At in Græco LXX. legitur δούλους.

e *Excelsa*) Unus codex regius *magna*, vetus Remigianus *sublimi*. Vel hinc liquet quantum sibi licentiæ & auctoritatis arrogaverint antiqui librarii.

f *Recubet*) Soleo, ut vides, lector, adnotare frequenter hanc veterum librariorum audaciam, quæ magna fuit etiam in hoc loco. Quidam enim libri veteres habent *recubet dormiens*, alii *recubat dormiens*, alii *recumbit*, *recubuit*, *recubans dormiat*, *recubans & dormiens*, & *recubavit*.

g *Præcanitur*) Bona est haud dubie lectio earum editionum quæ habet *præcinitur*. Mihi tamen visum est reponendam esse lectionem veterum editionum & tredecim veterum exemplarium. Sane codex S. Albini habet *præcanitur*. Sed emendatum est antiquitus & positum *præcinitur*. In uno meo veteri scriptum est *præcinitur*.

h *Prædicitur*) Et hic quoque sequi placuit scripturam veterum editionum & veterum librorum nostrorum, quibus consentiunt etiam aliquot Anglicani. In Veronensi scriptum erat *prædicatur*.

i *Findetur*) Quamvis sciam omnes editiones & omnes fere veteres libros habere *findetur*, facile prætulissem lectionem Fuxensis, in quo scriptum est *scindetur*, quia in capite 48. Isaiæ, ad quod respicit hic locus, legitur: *Aquam de petra produxit eis, & scidit petram, & fluxerunt aquæ*. At cum viderem in libro quoque primo testimoniorum cap. 12. scriptum esse *findetur*, non sum ausus mutare.

k *Beati esurientes*) Ita omnes editiones & sex libri veteres, inter quos nomino Seguierianum. Recte profecto.

da & sitienti cupiditate suscipitur plenius & uberius hauritur. Sicut & alio loco ad Samaritanam mulierem Dominus loquitur
Joan. 4. dicens: *Omnis qui biberit ex aqua ista, sitiet iterum. Qui autem biberit ex aqua quam ego dedero, non sitiet in æternum.* Quo & ipsum baptisma salutaris aquæ significatur, quod semel scilicet sumitur, nec rursus iteratur. Ceterum calix Domini in ecclesia semper & sititur & bibitur. Nec argumentis plurimis opus est, frater carissime, ut probemus appellatione aquæ baptisma significatum semper esse & sic nos intelligere debere, quando Dominus adveniens baptismi & calicis manifestaverit veritatem, qui aquam illam fidelem, aquam vitæ eternæ præceperit credentibus in baptismo dari, calicem vero docuerit exemplo magisterii sui vini & aquæ conjunctione misceri. Calicem etenim sub die passionis accipiens benedixit & dedit di-
Matt. 26. scipulis suis dicens: *Bibite ex hoc omnes.* a *Hic est enim sanguis* b *novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis, non bibam amodo ex ista creatura vitis usque in diem illum quo vobiscum bibam* c *novum vinum in regno patris mei.* Qua in parte invenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit & vinum fuisse quod sanguinem suum dixit. Unde apparet sanguinem Christi non d offerri, e si desit vinum calici, nec sacrificium dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio & sacrificium nostrum responderit passioni. Quomodo autem de creatura vitis novum vinum cum Christo in regno patris bibemus, si in sacrificio Dei patris & Christi vinum non offerimus, nec calicem Domini dominica traditione miscemus? Beatus quoque apostolus Paulus a Domino electus & missus & prædicator veritatis evangelicæ constitutus hæc eadem in epistola sua ponit dicens:
1. Cor. 11. *Dominus Jesus in qua nocte tradebatur accepit panem, &* f *gratias egit & fregit & dixit: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Simili modo & calicem postquam cœnatum est accepit dicens: Hic calix novum testamentum est in meo sanguine. Hoc facite quotiescumque biberitis in meam commemorationem. Quotiescumque enim ederitis panem istum & calicem biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat.* Quod si & a Domino præcipitur, & ab apostolo ejus hoc idem confirmatur & traditur, ut quotiescumque biberimus, in commemorationem Domini hoc faciamus quod fecit & Dominus, invenimus non observari a nobis quod mandatum est, nisi eadem quæ Dominus fecit nos quoque faciamus, & calicem Domini pari ratione miscentes a divino magisterio non recedamus. Ab evangelicis autem præceptis omnino recedendum non esse & eadem quæ magister docuit & fecit discipulos quoque observare & facere debere constantius & fortius alio in loco beatus apostolus docet dicens: *Miror quod sic tam cita demutamini ab eo qui vos vocavit ad gratiam, ad aliud evange-*
Gal. 1. *lium, quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos conturbant & volunt convertere evangelium Christi. Sed licet aut nos aut angelus de cælo* g *aliter annuntiet præterquam quod annuntiavimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis annuntiaverit præterquam quod accepistis, anathema sit.* Cum ergo neque ipse apostolus neque angelus de cælo annuntiare possit aliter aut docere præterquam quod semel Christus docuit & apostoli ejus annuntiaverunt, miror satis unde hoc usurpatum sit ut contra evangelicam & apostolicam disciplinam quibusdam in locis aqua offeratur in dominico calice, quæ sola Christi sanguinem non possit exprimere. Cujus rei sacramentum nec in psalmis tacet spiritus sanctus faciens mentionem dominici calicis & di-
Psal. 22. cens: *Calix tuus inebrians* h *perquam optimus.*

---

cto. Nam in libro tertio testimoniorum cap. 1. legitur: *Beati qui esuriunt justitiam*; ubi editio Anglicana monet scriptum esse in octo codicibus antiquis: *Beati esurientes & sitientes.* Admonendum tamen existimavi decem antiqua exemplaria istic præferre, *Beati sitientes & esurientes.*

a *Hic est enim*) Hæc est lectio omnium fere veterum exemplarium. Tria tamen vetera & antiquæ editiones præferunt *Hoc est enim*. Quo etiam modo Nicolaus Faber in margine exemplaris sui editionis Pamelianæ adnotavit se legisse in vetustissima editione quam ipse habebat.

b *Novi testamenti*) Vox *novi* deest in tredecim codicibus antiquis.

c *Novum vinum*) Vox *vinum* deest in evangelio Matthæi, apud Hieronymum in titulo quæstionis secundæ ad Hedibiam, in undecim codicibus antiquis, & in editionibus Manutii & Morellii. Deesse etiam constat in novem Anglicanis. Lectio vulgata, quæ habet *cum illud bibam vobiscum novum in regno patris mei*, magis placuit Pamelio, qui testatus est se eam inveniisse in codice Affligemensi. Apud Varronem libro quinto de lingua Latina: *Novum vetus vinum bibo.*

d *Offerri*) Codex Monasterienſis addit *aut & celebrari*

e *Si desit vinum*) Codex Fuxensis, *nisi vinum calici misceatur.*

f *Gratias egit*) Hæc est lectio omnium editionum quæ Pamelianam antecesserunt. Pamelius autem ex unico codice Camberonensi mutavit & edidit *gratias agens fregit*. Quo etiam modo nos scriptum vidimus in Eligiano & in Remensi sancti Dionysii. At cum omnes fere libri nostri veteres & etiam Anglicani præferant lectionem quam Pamelius rejecit, existimavimus illam esse revocandam. Sed sive, hoc sive alio modo legas, sensus est idem; adeoque retinenda erat vetus lectio.

g *Aliter annuntiet*) In codice Seguieriano scriptum est *evangelizaverit*.

h *Perquam*) Ita istic & paulo post scriptum est in octodecim exemplaribus nostris & in sex Anglicanis. Quo etiam modo legisse Joachimum Vadianum videre est in libro secundo aphorismorum ejus de eucharistia. Ita quoque habent editiones Pamelianæ antiquiores. Pamelius itaque omnium primus posuit *quam peroptimus*, ajens verisimile esse hanc esse genuinam Cypriani lectionem. Sed ego puto illum in hoc errasse,

mus. Calix autem qui inebriat, utique vino mixtus est. Neque enim aqua inebriare quemquam potest. Sic autem calix dominicus inebriat ut & Noe in Genesi vinum bibens inebriatus est. Sed quia ebrietas dominici calicis & sanguinis non est talis qualis est ebrietas vini sæcularis, cum diceret spiritus sanctus in psalmo, *Calix tuus inebrians*, addidit *perquam optimus*, quod scilicet calix dominicus sic bibentes inebriat ut sobrios faciat, ut mentes ad spiritalem sapientiam [a] redigat, ut a [b] sapore isto sæculari ad intellectum Dei unusquisque resipiscat, & quemadmodum vino isto communi mens solvitur & anima relaxatur & tristitia omnis exponitur, ita epotato sanguine Domini & poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat oblivio conversationis pristinæ sæcularis, & mœstum pectus ac triste, quod prius peccatis angentibus premebatur, divinæ indulgentiæ lætitia resolvatur; quod tunc demum potest lætificare in ecclesia Domini bibentem, si quod bibitur [c] dominicam teneat veri-
Joan. 2 tatem. Quam vero perversum est quamque contrarium ut cum Dominus in nuptiis de aqua vinum fecerit, nos de vino aquam faciamus, cum sacramentum quoque rei illius admonere & instruere nos debeat ut in sacrificiis dominicis vinum potius offeramus. Nam quia [d] apud Judæos defecerat gratia spiritalis, defecit & vinum. Vinea enim Domini sabaoth domus erat Israel. Chri- *Isa.* 5
stus autem docens & ostendens gentium populum succedere & in locum quem Judæi perdiderant nos postmodum merito fidei pervenire, de aqua vinum fecit, id est, quod ad nuptias Christi & ecclesiæ, Judæis cessantibus, plebs magis gentium confluueret & conveniret ostendit. Aquas namque populos signi- *Apoc.* 17
ficare in apocalypsi scriptura divina declarat dicens: *Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi* [e] *& turbæ & gentes ethnicorum sunt & linguæ*. Quod scilicet perspicimus & in sacramento calicis contineri. Nam quia nos omnes portabat Christus, qui & peccata nostra portabat, [f] videmus in aqua populum intelligi, in vino vero ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, & [g] credentium plebs ei in quem credidit copulatur & conjungitur. Quæ copulatio & conjunctio aquæ & vini sic miscetur in calice Domini [h] ut commixtio illa non possit ab invicem separari. Unde & ecclesiam, id est, plebem in ecclesia constitutam, fideliter & firmiter in eo quod credidit perseverantem nulla res separare poterit a Christo quo minus hæreat semper & maneat [i] individua dilectio. Sic autem in [k] sanctifi-

se. *Perquam* etenim adverbium est quod emphasis causa præponi solet, & quo usus est Cyprianus epist. 3. pag. 8. *Perquam enim grave est*, & in epistola 31. pag. 43. *Perquam enim nobis & invidiosum & onerosum videtur*, etiam in editione Pamelii. Et ut exempla sumamus de sæculari litteratura, Cicero in libro secundo de oratore dixit: *Perquam optanda nobis varietas & incredibilis illa vis dicendi Carneadis*. Valerius Maximus lib. 7. cap. 4. *perquam optimo genere consilii*. A. Gellius lib. 1. cap. 4. *Antonius Julianus rhetor perquam fuit honesti atque amœni ingenii*. Vide etiam Quintilianum lib. 8. in proœmio & cap. 3. & lib. 9. cap. 1. Dissimulandum interim non est usum me esse quatuor exemplaribus antiquis in quibus scriptum est *quam peroptimus*. Porro quod ait Pamelius Remboltum fuisse primum qui scripserit *perquam optimus*, id certe verum non est. Nam ea lectio habetur in editione Spirensi & in veteri Veneta, quæ multo antiquiores sunt ea quam Remboltus emisit.

a *Redigat*) Codex Fuxensis & unus Bodlejanus, *reducat*. Unus meus & Monasteriensis, *ad spiritalem amorem redigat*.

b *Sapore*) Diverse scribitur hic locus. In editionibus Pameliana antiquioribus, in novem libris nostris veteribus, in tribus Anglicanis, in Camberonensi quoque quem laudat Pamelius, legitur *sopore*. At *sapore* præferunt alia novem vetera exemplaria nostra & duo laudata a Pamelio. Dubitatum autem fuisse olim quonam modo scribendum esset colligi videtur ex uno libro meo vetere, in quo scriptum est *sopore* & supra lineam *vel sapore*, Prætulit autem Pamelius *sapore* ex conjectura olim sua, quam gavisus est invenisse se confirmatam auctoritate codicum Affligemensis & Colonensis.

c *Dom. teneat veritatem*) Codex Fuxensis, *dominica mente teneat veritatem*.

d *Apud Judæos*) Ista quæ statim sequuntur usque ad *de aqua vinum* desunt il libro Beccensi & in eorum loco ista posita sunt. *Nam quæ apud Judæos offerrebantur spiritualem intellectum significabant. Quæ Judæi in veteri testamento offerrebant, omnia nunc completa sunt, quia lex vetus umbra fuit. Postmodum Dominus in novum testamentum in Chana Galilææ coram Judæis de aqua &c.*

e *Et turbæ*) Ista non habentur in capite 17. apocalypsis. Porro pro *& turbæ* codex Remensis sancti Dionysii habet *& tribus*.

f *Videmus in aqua*) Hæc verba, quæ certo non sunt Julii Papæ, ex Julio tamen refert Eugenius IV. in confessione missa ad Armenos apud Odoricum Raynaldum an. 2439. §. 15. At Regino lib. 1. cap. 66. citat ex concilio Wormaciensi cap. 29. ubi exstat in canone quarto in editionibus conciliorum. Vide notas ad Reginonem pag. 550.

g *Credentium plebs*) Codex Veronensis, *credentium plebi sanguini ejus in quem credidit copulatur & conjungitur*.

h *Ut commixtio*) In codice Beccensi scriptum est, *ut commixtio illa non ab invicem separetur & unitas intelligatur ecclesiæ id est plebis in ecclesia constituta si fideliter & firmiter in eo quod credidit perseveraverit, quam nulla res separare poterit ut nec ex eo quod minus erat semper maneat individua dilectione*.

i *Individua dilectio*) Hanc lectionem, quæ est optima, reperi in quatuordecim libris veteribus & in editione Pamelii, qui primus illam protulit. At editiones Manutii & Morellii & codex Beccensis habent *individua dilectione*. Veteres editiones & quatuor libri veteres, *in divina dilectione*. Ea lectio melior est quam ego retinui. Nam & in epist. 57. pag. 96. *perseveret apud Dominum nostra dilectio*.

k *Sanctificando*) Duo libri nostri veteres & duo Anglicani præferunt *sacrificando*.

ctificando calice Domini offerri aqua sola non potest quomodo nec vinum solum potest. a Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis. Si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur & adunatione confusa sibi invicem copulatur, tunc sacramentum spiritale & b cæleste perficitur. Sic vero calix Domini non est aqua sola aut vinum solum nisi utrumque sibi misceatur, quomodo nec corpus Domini potest esse farina sola aut aqua sola nisi utrumque adunatum fuerit & copulatum & panis unius compage solidatum. Quo & ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus, ut quemadmodum c grana multa in unum collecta d & commolita & commixta panem unum faciunt, sic in Christo, qui est panis cælestis, unum sciamus esse corpus, cui conjunctus sit noster numerus & adunatus. Non est ergo, frater carissime, quod aliquis existimet sequendam esse quorumdam consuetudinem, si qui in præteritum in calice dominico aquam solam offerendam putaverunt. Quærendum est enim ipsi quem sint secuti. Nam si in sacrificio quod Christus obtulit non nisi Christus sequendus est, utique id nos obaudire & facere oportet quod Christus fecit & quod faciendum esse mandavit, quando ipse in evangelio dicat: *Si feceritis quod mando vobis,* Joan. 15 *jam non dico vos servos, sed amicos.* Et quod Christus debeat solus audiri, pater etiam de cælo contestatur dicens: Mat. 17 *Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi, ipsum audite.* Quare e si solus Christus audiendus est, non debemus attendere quid f alius ante nos faciendum: A esse putaverit, sed quid qui ante omnes est Christus prior fecerit. g Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem, cum per Esaiam prophetam Deus loquatur & dicat: *Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes.* Et iterum Dominus in evangelio hoc idem repetat dicens: *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram* Marc. 5 *statuatis.* Sed & alio in loco ponit & dicit: *Qui solverit unum ex mandatis istis mi-* Matt. 7 *nimis, & sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno cælorum.* Quod si nec mi- B nima de mandatis dominicis licet solvere, quanto magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum dominicæ passionis & nostræ redemptionis sacramentum pertinentia fas non est infringere aut in aliud quam quod divinitus institutum sit humana h traditione mutare? Nam si Jesus Christus Dominus & Deus noster ipse est summus sacerdos Dei patris, & sacrificium patri se ipsum primus obtulit, & hoc fieri in sui commemorationem præcepit, utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur qui id quod C Christus fecit imitatur, & sacrificium verum & plenum tunc offert in ecclesia Deo patri, si sic incipiat offerre secundum quod ipsum Christum videat obtulisse. Ceterum omnis religionis & veritatis disciplina subvertitur, nisi id quod spiritaliter præcipitur fideliter reservetur, nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur ne per saporem vini i redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit & a passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationibus discit de sanguine ejus & cruore confundi: Porro autem Dominus in Evangelio dicit: k *Qui confusus* Marc. 8

me

a *Nam si vinum*) Puto Paschasium Radbertum, cum eo loco uteretur, Cypriani verba mutasse ut illa faceret sua. Sic enim posuit in capite undecimo libri de corpore & sanguine Domini: *Nam si vinum sine aqua offeratur, sanguis Christi incipit esse sine nobis. Si autem aqua sola, jam plebs videtur esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur & conjungitur, tunc recte mysterium ecclesiæ spiritaliter perficitur.*

b *Cæleste perficitur*) Reliqua istius epistolæ descripta non sunt in libro Beccensi.

c *Grana multa*) Infra epist. 76. pag. 153. *Nam quando Dominus corpus suum panem vocat de multorum granorum adunatione congestum.*

d *Et commolita*) Hæc desunt in excerptis Flori. Exstant tamen in codico Seguieriano.

e *Si solus Christus*) Citat hunc locum Gratianus dist. 8. cap. *Si solus*, cap. *Si consuetudinem*, & cap. *Consuetudo*. Ad locum autem istum Cypriani, ubi dicit solum Christum audiendum esse, Joannes Cardinalis de Turre-cremata ait vocem *solus* non excludere Papam vel Prælatos vel alios doctores aut prædicatores bonos, sed tantum antichristos, id est contrarios Christo, qui contraria prædicant.

f *Alius ante nos*) Ita scriptum reperimus in septem codicibus antiquis. Veteres editiones, etiam Manutiana & Morelliana, *quod aliquis ante nos*. Ita etiam codex Thuanus & Carnotensis & duo libri veteres laudati in editione Pameliana. In Fuxensi scriptum est *alius aliquid ante*, in Turonensi *aliud aliquis*, in Corbejensi *alius aliquis*.

g *Neque enim*) Codex Monasterienſis, *nec alterius hominis consuetudiuem sequi quemquam oportet*.

h *Tradit. mutare*) Unus codex regius habet *ratione præcipitare*.

i *Redoleat sanguinem*) Postea codex Corbejensis addit, *flagrantem ab infideli conscientia odor umbris matutinis fuerit agnitus & cognoscatur esse christianus dum nos sanguine Christi confundimur*. Quod ego miror animadversum non fuisse a Rigaltio. Hanc additionem inveni etiam in codice Turonensi & in Fuxensi. Sed non habetur in Seguieriano omnium vetustissimo. Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Numquam vinum redoleas, ne audias illud philosophi: Hoc non est osculum porrigere, sed vinum propinare*; Tertullianus in apologetico: *Idcirco & oscula propinquis offerre etiam necessitas erat, ut spiritu judicarentur. At nunc in feminis præ vino nullum liberum est osculum*. Respicit ad mores Romanarum mulierum, quibus non licebat bibere vinum, ut docent Plinius lib. 14. cap. 13. & A. Gellius lib. 10. cap. 24. De moribus autem christianorum, de quibus agitur in hoc Cypriani loco, vide Petavii animadversiones ad Epiphanium pag. 265. & Josephum Vicecomitem lib. 3. de missæ ritibus pag. 236.

k *Qui confusus*) Ita plerique libri veteres. At

in

me fuerit, confundetur eum filius hominis. Et apostolus quoque loquitur dicens: Gal. 1 *Si hominibus placerem, Christi servus non essem.* Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere? An illa sibi aliquis contemplatione blanditur quod etsi mane aqua sola offerri videtur, tamen cum ad cœnandum venimus, mixtum calicem offerimus. Sed cum cœnamus, ad convivium nostrum plebem convocare non possumus, ut sacramenti veritatem fraternitate omni præsente celebremus. At enim non mane, sed [a] post cœnam, mixtum calicem obtulit Dominus. Numquid ergo [b] dominicum post cœnam celebrare debemus, ut sic mixtum calicem frequentandis dominicis offeramus; Christum offerre oportebat circa vesperam diei, ut hora ipsa sacrificii ostenderet occasum & vesperam mundi, sicut in Exodo scriptum Exo. 12 est: *Et occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israel ad vesperam.* Et iterum in Ps. 140 psalmis: *Allevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus. Et quia passionis ejus mentionem in sacrificiis omnibus facimus (passio est enim Domini sacrificium quod offerimus) nihil aliud quam quod ille fecit facere debe- 1. Cor. 11 mus. [c] Scriptura enim dicit: *Quotiescumque enim ederitis panem istum, & calicem istum biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat.* Quotiescumque ergo calicem in commemorationem Domini & passionis ejus offerimus, id quod constat Dominum fecisse faciamus. [d] Et viderit, frater carissime. Si quis de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observavit & tenuit quod nos Dominus facere exemplo & magisterio suo docuit, potest simplici-

tati ejus de indulgentia Domini venia concedi. Nobis vero non poterit ignosci, qui nunc a Domino admoniti & instructi sumus ut calicem vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, offeramus, & de hoc quoque ad collegas nostros litteras dirigamus, ut ubique lex evangelica & traditio dominica servetur, & ab eo quod Christus & docuit & fecit non recedatur. Quæ ultra jam contemnere & in errore pristino perseverare quid aliud est quam incurrere in objurgationem Domini [e] increpantis in psalmo & dicentis: *Ad quid exponis justificationes meas & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abjecisti sermones meos retro. Si videbas furem, [f] concurrebas ei, & inter mœchos [g] particulam tuam ponebas.* Exponere enim justificationes & testamentum Domini, & non hoc idem facere quod fecerit Dominus, quid aliud est quam sermones ejus abjicere & disciplinam dominicam contemnere, nec terrena sed spiritalia furta & adulteria committere, dum quis de evangelica veritate furatur Domini nostri verba & facta, corrumpit atque adulterat præcepta divina? Sicut apud Hieremiam scriptum est: *Quid est*, inquit, *paleis ad triticum? Propter hoc ecce ego [h] ad prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea unusquisque a proximo suo, & seducunt populum meum in mendaciis suis & in erroribus suis.* Item apud eumdem alio loco: *Et mœchata est*, Hier. 3 inquit, *in lignum & lapidem, & in his omnibus non est reversa ad me.* Quod furtum & adulterium ne in nos etiam cadat cavere sollicite & timide ac religiose observare debemus. Nam si sacerdotes Dei & Christi sumus, non invenio quem magis sequi quam Deum & Christum debeamus, quando ipse in evangelio maxime

Ps. 49 Hier. 23

in uno Remigiano, in Divionensi, & in Gratianopolitano legitur: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebitur eum filius hominis.* Sic etiam in Pithœano nisi quod illic legitur *confundet* pro *confitebitur*. At in libro de lapsis pag. 190. scribit: *Qui me confusus &c.* Vide Pamelii notas ad hunc locum.

a *Post cœnam*) Vide Durantum lib. 2. cap. 51. de ritibus ecclesiæ catholicæ.

b *Dominicum celebrare*) Id est sacrificia divina offerre, sacrificare, ut recte explicat Pamelius. Alibi dominicum significat ecclesiam in quam christiani conveniebant ad celebranda mysteria. Vide Baronium ad diem 25. Decembris, Cardinalem Bonam lib. 1. cap. 3. & 19. rerum liturgicarum, & glossarium Latinum Cangii. Acta martyrum Donatistarum in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 66. *An nescis, satanas, in dominico christianum & in christiano dominicum constitutum?* Aliud videtur esse dominicum in epistola falsa synodi Nicænæ ad Sylvestrum Papam edita in collectione Merlini.

c *Scriptura enim*) Undecim libri veteres, & in his Seguierianus, omissa mentione panis, ita referunt hunc locum: *Scriptura enim dicit, ut quotiescumque calicem in commemorationem Domini & passionis &c.*

d *Et viderit*) Rursum hic locus ostendit audaciam, negligentiam, & oscitantiam veterum librariorum. Quidam enim libri veteres habent *& viderit*, alii *& videris, sed vide, sed videris, sed videamus*. Aliquas enim harum lectionum falsas esse necesse est.

e *Increpantis*) Quatuor antiqui codices ita distinguunt, *objurgationem Domini. Increpantis vox est in psalmo.*

f *Concurrebas ei*) Sic etiam epist. 63. pag. 120. ubi locus iste refertur. Tertullianus in libro de spectaculis & quidam libri veteres habent *concurrebas cum eo*. Quo etiam modo legitur in epistola Siricii Papæ ad Himerium. Quidam alii *simul currebas cum eo*. Quam lectionem Pamelis ait se invenisse in codice Affligemensi & in Colonienſi.

g *Particulam*) In quibusdam exemplaribus antiquis legitur *portionem*. Quo etiam modo scriptum est in epistola 68. & in epistola Siricii.

h *Ad prophetas*) In duobus libris veteribus scriptum est *pseudoprophetas*. Quod fortassis est melius. Nam Cyprianus in libro de unitate ecclesiæ pag. 197. referens alium locum ex eodem capite Hieremiæ legitur dixisse: *Nolite audire sermones pseudoprophetarum.*

ximе dicat: *Ego ſum* a *lumen ſæculi. Qui* A
Joan. 8 *me ſecutus fuerit, non ambulabit in tenebris, ſed habebit lumen vitæ.* Ne ergo in tenebris ambulemus, Chriſtum ſequi & præcepta ejus obſervare debemus; quia & ipſe in alio loco mittens apoſtolos dixit:
Mat. 28 *Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra. Ite ergo & docete omnes gentes,* b *tingentes eos in nomine patris & filii & ſpiritus ſancti, docentes eos obſervare omnia quæcumcumque præcepi vobis.* Quare ſi in lumine Chriſti ambulare volumus, a præceptis & monitis ejus non recedamus, agentes gratias quod dum inſtruit in futu- B
rum quid facere debeamus, de præterito ignoſcit quod ſimpliciter erravimus. Et quia jam ſecundus ejus adventus nobis appropinquat, magis ac magis benigna ejus & larga dignatio corda noſtra luce veritatis illuminat, Religioni igitur noſtræ congruit & timori & ipſi loco atque officio ſacerdotii noſtri, frater cariſſime, in dominico calice miſcendo & offerendo cuſtodire traditionis dominicæ veritatem, & quod prius apud quoſdam videtur erratum Domino monente corrigere; ut cum in claritate ſua & majeſtate cæleſti venire cœperit, inveniat nos tenere quod monuit, obſervare quod docuit, facere quod fecit. c Opto te, frater cariſſime, ſemper bene valere.

a *Lumen ſæculi*) Retinui hanc lectionem, quia illam inveni in ſedecim codicibus antiquis. Alioqui prætuliſſem eam quæ habet *lux mundi*, quam & veteres editiones & quinque libri veteres exhibent, niſi quod in Carnotenſi ſcriptum eſt *mundi vel ſæculi*. Κόσμος enim, quod eſt in Græco, ſignificat proprie mundum. *Unde & Græci*, inquit Tertullianus in apologetico, *nomen mundo* Κόσμος *accomodaverunt*. Ita etiam ſanctus Hilarius in libro 1. de Trinitate. Plinius lib.2. cap.4. *Nam quem* Κόσμος *Græci nomine ornamenti appellaverunt, eum & nos a perfecta abſolutaque elegantia mundum*. Vide Ludovicum Cælium Rhodiginum lib.1. cap.5. Quamquam verum eſt ſcriptores eccleſiaſticos ſæpe uſurpare ſæculum pro mundo.

b *Tingentes*) Quinque libri veteres & Affligemenſis a Pamelio laudatus habent *baptizantes*, eodem ſenſu. Sic placuit librariis mutare pro arbitrio ſuo dictiones ſancti Cypriani.

c *Opto te*) Vetus Remigianus: *Semper vale in Deo Domino frater cariſſime.*

EPISTOLA LXIV.

Ad Epictetum & plebem Aſſuritanorum de Fortunatiano quondam eorum epiſcopo.

CYPRIANUS a Epicteto fratri & plebi Aſſuras conſiſtenti ſalutem. Graviter & dolenter motus ſum, b fratres cariſſimi, quod cognoverim c Fortunatianum quondam apud vos epiſcopum poſt gravem lapſum ruinæ ſuæ pro integro nunc agere velle & epiſcopatum ſibi vindicare cœpiſſe. Quæ res contriſtavit me, primo propter ipſum, qui miſer, vel diaboli tenebris in totum excæcatus, vel quorumdam ſacrilega perſuaſione deceptus, cum debeat ſatisfacere & ad Dominum exorandum diebus ac noctibus lacrimis & orationibus & precibus incumbere, audet ſibi adhuc ſacerdotium d quod prodidit vindicare, quaſi poſt aras diaboli accedere ad altare Dei fas ſit, aut non majorem in ſe iram & indignationem Dominiin die judicii provocet, qui cum e fidei & virtutis dux fratribus eſſe non potuerit, perfidiæ & audaciæ & temeritatis magiſter exſiſtat, & qui non docuit fratres in prælio fortiter ſtare, doceat eos qui victi & proſtrati ſunt nec rogare, cum Dominus dicat, *Illis fudiſtis libamina, &* Iſa. 57
illis

a *Epicteto*) epiſcopo Aſſuritano in provincia proconſulari. Illi in ea cathedra ſucceſſiſſe Victorem liquet ex concilio Carthaginenſi ſancti Cypriani. In concilio Bagajenſi damnatus eſt Prætextatus epiſcopus Aſſuritanus, in cujus loco Donatiſtæ poſuerunt Rogatum. In collatione Carthaginenſi inter catholicos & Donatiſtas adfuit Evangelus epiſcopus eccleſiæ Aſſuritanæ catholicus.

b *Fratres cariſſimi*) Tres libri veteres præferunt *frater cariſſime*. Quæ lectio poteſt eſſe bona. Quippe epiſtola ſcripta eſt ad epiſcopum & plebem, & potuit Cyprianus eo modo ſcribere quo ſcripſiſſe reperitur epiſt. 57. ad Cornelium: quæ cum ſcripta ſit ex æquo ad Cornelium & ad omnem eccleſiam Romanam, tamen inquit *Cognovimus frater cariſſime*, & mox ſtilum convertit Cyprianus ad omnes, qui propterea fratres cariſſimi vocantur paulo poſt. Ea diſcrepantia lectionum in Cypriano videtur orta eſſe ex notis. Nam animadverti *frater cariſſime* & *fratres cariſſimi* quandoque ita ſcribi in antiquis codicibus F.K. & FF.CC. eo modo quo *dilectiſſimi* vidi ſæpe ſcriptum DD.

c *Fortunatianum*) quem apoſtaſia dejecerat ab epiſcopatu, cum ſacrificaſſet idolis. Unde in codice ſancti Arnulphi, cum ſcriptum fuiſſet *apepiſcopum*, ſcriptum eſt ſupra lineam *apoſtatam* eadem, ut videtur, manu. Propterea ergo Cyprianus eum ait quondanm epiſcopum fuiſſe, nunc non eſſe. Similem loquendi modum adnotavimus in epiſtola 59. pag. 97. de Victore quondam presbytero.

d *Quod prodidit*) Codex ſancti Arnulphi *perdidit*.

e *Fidei & virtutis*) Quamvis hæc lectio, quam & veteres editiones & duodecim libri veteres præferunt, ſit optima, ſilere tamen non debeo editionem Morellianam & quinque libros veteres habere *virtutis & fidei*.

illis impoſuiſtis ſacrificia, ſuper hæc omnia ergo non indignabor? dicit Dominus, & alio loco; *Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino ſoli.* Item Dominus denuo loquitur & dicit; *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum, & curvatus eſt homo, & humiliatus eſt vir, & non laxabo illis.* In apocalypſi quoque legimus iram Domini comminantis & dicentis; *Si quis adorat beſtiam & imaginem ejus, & accipit notam in fronte ſua & in manu, bibet & ipſe de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, & punietur igne & ſulphure ſub oculis ſanctorum angelorum & ſub oculis agni, & fumus de tormentis eorum in ſæcula ſæculorum aſcendet, nec habebunt requiem die ac nocte qui adorant beſtiam & imaginem ejus.* Cum ergo hæc tormenta, hæc ſupplicia in die judicii Dominus comminetur iis qui diabolo obtemperant & idolis ſacrificant, quomodo ſe putat poſſe agere pro Dei ſacerdote qui obtemperavit & ſervivit [a] diaboli ſacerdotibus, aut quomodo putat manum ſuam transferri poſſe ad Dei ſacrificium & precem Domini quæ captiva fuerit [b] ſacrilegio & crimini, quando in ſcripturis divinis Deus ad ſacrificium prohibeat accedere ſacerdotes etiam in leviori crimine conſtitutos & in Levitico dicat: *Homo in quo fuerit vitium & macula non accedet offerre dona Deo.* Item in Exodo: *Et ſacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum ſanctificentur, ne forte dereliquat illos Dominus.* Et iterum: *Et cum accedunt miniſtrare ad altare ſancti, non adducent in ſe delictum, ne moriantur.* Qui ergo gravia in ſe delicta adduxerunt, id eſt, qui idolis ſacrificando ſacrilega ſacrificia fecerunt, ſacerdotium Dei ſibi vindicare non poſſunt nec ullam in conſpectu ejus precem pro fratribus facere, quando in evangelio ſcriptum ſit *Deus peccatorem non audit; ſed ſi quis Deum coluerit & voluntatem ejus fecerit, illum audit.* Quamvis ſic [d] quorumdam pectora tenebrarum ingruentium profunda caligo cæcaverit ut de præceptis ſalubribus nihil lucis admittant, ſed ſemel a recto limite veri itineris averſi, per præceps & per abruptum criminum ſuorum nocte atque errore rapiantur. Nec mirum ſi conſilia noſtra aut Domini præcepta nunc abnuunt qui Dominum negaverunt. Stipes & oblationes & lucra deſiderant, quibus prius inſatiabiles incubabant; & cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, quarum crapulam ſuperſtite nuper in dies [e] cruditate ructabant, nunc manifeſtiſſime comprobantes nec ante ſe religioni, ſed ventri potius & quæſtui prophana cupiditate ſerviſſe. Unde & ipſam veniſſe perſpicimus & credimus de Dei exploratione cenſuram, ne apud altare conſiſtere & contrectare ulterius perſeverarent pudorem inceſti, fidem perfidi, religionem prophani, divina terreni, ſancta ſacrilegi. Quod ne tales [f] ad altaris impiamenta & contagia fratrum

Exod. 22 — Iſa. 3 — Apoc. 14 — Joan. 9 — Lev. 21 — Exod. 19 — Exod. 28

a *Diaboli ſacerd.*) Codex Fuxenſis, *diabolo aut ſacerdotibus ejus.*

b *Sacrilegio & crimini*) Codex Gratianopolitanus, *quæ capta fuerat ſacrilegio & crimine.* Corbejenſis, *ſacrilegiorum & criminum.* Quæ lectio videtur eſſe melior, ſi vox *captiva* retineatur. Hieremiæ cap. 49. *captivos filiorum Ammon.* Neque enim dicitur ſervus domino, ſed ſervus domini. Hinc apud Ciceronem ſervi legum, ſeditionum, cupiditatum. Idem dicendum de captivis, qui ſui juris non ſunt.

c *Ad altare ſancti*) Ita omnes fere libri veteres, etiam Anglicani, & editiones omnes ante Eraſmicam, in qua legitur *ad altare ſanctum.* Quamquam hanc quoque lectionem præferunt duo libri veteres. Rigaltius, omiſſa voce *altare*, poſuit *ad ſanctum*, auctoritate, ut ipſe ait, codicis Veronenſis, quod ego tamen non inveni in margine exemplaris mei editionis Manutianæ, & lectionem illam ait eſſe rectiſſimam, non animadvertens hunc eumdem locum infra epiſt. 68. pag. 117. & epiſt. 72. pag. 129. editum a ſemetipſo fuiſſe eodem omnino modo quo ego iſtic reſtitui. Is qui ſcripſit codicem Fuxenſem poſuit *ad altare Domini.* Quod confirmat emendationem noſtram. Ait autem Pamelius reperire ſe non potuiſſe quem ſcripturæ locum citet Cyprianus. Goulartius vero ait alludere eum ad varia Moſis dicta in Exodo, præſertim de ſacerdotum altari Jehovæ inſervientium officio. Recte profecto. Nam locus iſte ſumptus eſt ex capite 28. Exodi ſecundum verſionem ſeptuaginta interpretum. In editione noſtra vulgata ſacræ ſcripturæ legitur, *vel quando appropinquant ad altare ut miniſtrent in ſanctuario, ne iniquitatis rei moriantur.* Verſio qua ſanctus martyr uſus eſt dilucidior eſt facilior ad intelligendum ſenſum hujus loci. Hieronymus in dialogo adverſus Luciferianos legebat; *cum accedunt miniſtrare ſancta.* Quæ lectio multum accedit ad eam quæ citatur ex codice Veronenſi.

d *Quorum. pectora*) Codex Gratianopolitanus, *quoſdam peccatores.*

e *Cruditate*) Hieronymus in epiſtola ad Ruſticum monachum, *erumpentem cruditatem, quæ parens libidinum eſt.* Salvianus lib. 4. cap. 3. *cruditate diſtenderis*, ubi codex Corbejenſis habet *crudelitate.* lib. 7. cap. 16. *alios cruditate diſtentor*, ubi Codex Colbertinus habet *crudelitate.* Et apud Avitum Viennenſem epiſt. 85. *gentium diſtantia cruditatem.* Pro quo in codice Viennenſi Marnæſii ſcriptum eſt *crudelitate.* Crudelitatem itaque & cruditatem antiqui librarii quandoque commutabant.

f *Ad altaris impiamenta*) Hic in primis locus oſtendit audaciam & inſcitiam veterum librariorum. Codices enim Fuxenſis, Metenſis ſancti Arnulphi, & Gratianopolitanus habent *impia mente*, Monaſterienſis *amplas mentes*, Divionenſis & unus Remigianus *per ſimplas mentes*, unus meus vetus *per ſimplicia merita*, Quarum lectionum nulla bona eſt. Sex Anglicani habent *ad altaris ſanctificationem impia mente accedunt.* ubi vox *ſanctificationem* addita videtur a librario non intelligente quod ſcribebat.

Impiamenta) Feſtus Pompejus: *Impiatus, ſceleratus.* Vocabulum deductum a verbo *impio*, quod ſignificat committere crimen adverſus pietatem. Unde apud Plautum Rudente legitur: *Si erga parentem aut deos me impiavi.* Quod interpretes exponunt ac ſi Plautus dixiſſet, ſi impius fui erga parentes. Apulejus lib. 1. metamorphoſeon, *ut adhuc me credam cruore me eſſe humano aſperſum atque impiatum.* & lib. 2. *Habetis itaque reum tot cædibus impiatum.* Contra dicebant etiam piamentum. Plinius lib. 25. cap. 4. *Hac evulſa ſcrobem repleri*

trum denuo redeant omnibus viribus excubandum est & a omni vigore nitendum ut quantum possumus ab hac eos sui sceleris audacia retundamus, ne adhuc agere pro sacerdote conentur qui ad mortis extrema dejecti, ultra lapsos laicos ruinæ majoris pondere proruerunt. Si vero apud insanos furor insanabilis perseveraverit, & recedente spiritu sancto quæ cœpit cæcitas in sua nocte permanserit, consilium nobis erit singulos fratres ab eorum fallacia separare &, ne quis in laqueos erroris incurrat, ab eorum contagione secernere, quando nec oblatio sanctificari illic possit ubi spiritus sanctus non sit, nec cuiquam Dominus per ejus orationes & preces prosit qui Dominum ipse violavit. Quod si Fortunatianus aut immemor criminis sui per diaboli cæcitatem, aut minister & servus diaboli factus ad decipiendam fraternitatem, in hoc suo furore permanserit, vos quantum potestis elaborate, & in hac caligine diaboli sævientis fratrum mentes ab errore revocate, ne alienæ dementiæ facile consentiant, ne se desperatorum delictis participes faciant, b sed teneant integri salutis suæ & integritatis conservatæ a se & custoditæ perpetuum tenorem. Lapsi vero magnitudinem delicti sui cognoscentes a deprecando Domino non recedant, nec ecclesiam catholicam, quæ una & sola est a Domino constituta, derelinquant: sed satisfactionibus immorantes & Domini misericordiam deprecantes ad ecclesiam pulsent, ut recipi illic possint ubi fuerunt, & ad Christum redeant, a quo recesserunt. Nec audiant eos qui se c fallaci & mortali d seductione decipiunt, cum scriptum sit: *Nemo vos decipiat inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ. Nolite ergo esse participes eorum.* Ergo contumaces & Deum non timentes & ab ecclesia in totum recedentes nemo comitetur. Quod si quis impatiens fuerit ad deprecandum Dominum, qui offensus est, & nobis obtemperare noluerit, sed desperatos & perditos secutus fuerit, sibi imputabit cum judicii dies venerit. Quomodo enim deprecari in die illo Dominum poterit qui & ante hoc Christum & nunc quoque ecclesiam Christi negavit, & episcopis sanis & integris & viventibus non obtemperans comitem se & participem morientibus præbuit? Opto vos, fratres carissimi ac e desideratissimi, semper bene valere. *Ephes.* 7

pleri vario genere frugum religio est ad terræ piamentum. & cap. 9. *favis ante & melle terræ ad piamentum datis.* lib. 37. cap. 1. *satis piamenti in unius gemmæ voluntario damno videretur.* Piare vetus verbum est quod invenitur apud Plautum, Horatium, Senecam, & alios. Significat autem purgare vel expiare.

a *Et om. vigore nitendum*) Cum ista exstent in omnibus antiquis editionibus, in omnibus codicibus nostris & in Anglicanis, mirum est excidisse in Rigaltiana. Reinhartus & Angli reposuerunt.

b *Sed teneant*) In uno codice regio legitur, *sed teneant integri salutis suæ tenorem & integritatis conservent & custodiant perpetuum vigorem*. Metius in codice sancti Arnulphi, *salutis suæ tenorem & integritatis conservatæ a se & custoditæ perpetuum vigorem*. Atque ita reponendum esse puto. In Gratianopolitano desunt hæc, *integri salutis suæ tenorem*.

c *Fallaci & mortali*) Ita Erasmus & quatuor libri veteres. At vetustiores editiones & quatuor item libri veteres habent *falsa & mortali seductione*.

d *Seductione*) Ita reponendum esse permotus sum auctoritate veterum editionum & omnium fere veterum librorum. Nam vocem *circumven-*

tione, quam Erasmus invexit, non reperi nisi in tribus antiquis codicibus. Angli testantur illam non fuisse in suis.

e *Desiderantissimi*) Ista, quæ exstant in undecim codicibus antiquis & in antiquis editionibus, quæ vero Erasmus expunxit, ac postea alii omiserunt, ego restitui, eam etiam ob causam quod scio Cyprianum frequenter ea formula usum esse in scribendo. Præter auctoritatem veterum exemplarium sancti Cypriani, in quibus semper vidi scriptum *desiderantissimi*, exstat apud Sponium pag. 208. inscriptio vetus quæ sic etiam habet. Item apud Julium Capitolinum in Albino, *fratri amantissimo & desiderantissimo*. In editionibus epistolarum sancti Leonis Papæ ad Eutychem legitur *Dilectissimo filio Eutycheti*. At in codicibus Rustici diaconi legitur *Desiderantissimo filio Eutychi*; & in calce pro *dilectissime fili* legitur *fili desiderantissime*, ut monui in mea conciliorum editione pag. 1011. Ibidem pag. 1514. legi *desiderantissimis* in epistola Cyrilli ad monachos edita in actis concilii quinti, ubi vulgo scriptum est *desideratissimis*. Et sane cum ista vox descendat a participio *desiderans*, necesse est ut scribamus *desiderantissimus*. Benedictini nostri ita interdum scripserunt in sua editione operum sancti Augustini.

EPI-

[a] EPISTOLA LXV.

Ad Rogatianum [b] *de diacono qui contra episcopum contendit.*

CYPRIANUS [c] Rogatiano fratri salutem. Graviter & dolenter commoti sumus ego & [d] collegæ mei qui præsentes aderant, frater carissime, lectis litteris tuis, quibus [e] de diacono tuo conquestus es quod immemor sacerdotalis loci tui & officii ac ministerii sui oblitus contumeliis & injuriis suis te exacerbaverit. Et tu quidem honorifice circa nos & pro solita tua humilitate fecisti, ut malles de eo nobis conqueri, cum pro episcopatus vigore & cathedræ auctoritate haberes potestatem qua posses de illo statim vindicari, certus quod collegæ tui omnes gratum haberemus quodcumque circa diaconum tuum contumeliosum sacerdotali potestate fecisses, habens circa hujusmodi homines præcepta divina, cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat; *Et homo quicumque fecerit in superbia ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit timebit, & non agent impie etiam nunc*, Et ut sciamus hanc Dei vocem cum vera & summa majestate ejus processisse ad honorandos ac vindicandos sacerdotes suos, cum adversus Aaron sacerdotem tres de ministris, Chore, & Dathan, & Abiron, ausi sunt [f] superbisse & cervicem suam extollere & sacerdoti præposito se adæquare, hiatu terræ absorpti ac devorati pœnas statim sacrilegæ audaciæ persolverunt. Nec soli illi, sed & ceteri ducenti quinquaginta qui eis comites ad audaciam fuerunt, prorumpente a Domino igne consumpti sunt, ut [g] probaretur sacerdotes Dei ab eo qui sacerdotes facit vindicari. In libro quoque regnorum, cum Samuel sacerdos a Judæorum populo ob senectutem, sicut tu modo, contemneretur, exclamavit iratus Dominus & dixit: *Non te spreverunt, sed me spreverunt*. Et ut hoc ulciscereturexcitavit eis Saul regem, qui eos injuriis gravibus affligeret, & per omnes contumelias & pœnas superbum populum calcaret & premeret, ut contemptus sacerdos de superbo populo ultione divina vindicaretur. Sed & Salomon in spiritu sancto constitutus testatur & docet quæ sit sacerdotalis auctoritas & potestas dicens: *Ex tota anima tua time Deum, & sacerdotes ejus sanctifica*. Et iterum: *Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes ejus*. Quorum præceptorum memor beatus apostolus Paulus, secundum quod in actibus apostolorum legimus, cum ei diceretur, *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo, respondit & dixit: Nesciebam, fra-*

Deut. 17

Num. 16

1. Reg. 8

Eccles. 7

Act. 23

a Hanc epistolam fere totam integram exscripsit & suam fecit Goffridus abbas Vindocinensis lib. 4. epist. 22. scribens ad Amblardum abbatem sancti Martialis Lemovicensis, mutatis mutandis. Nam quæ istic de diacono superbo dicuntur, ea Goffridus transtulit ad monachum contumacem & contumeliosum in abbatem suum. Alterius diaconi superbi vocati Maximiani mentio est apud Augustinum in libro de correctione Donatistarum cap. 4. & in epistola ad Bonifacium comitem.

b *De diacono*) Retinuimus hanc inscriptionem, quam & veteres editiones præferunt & omnes fere libri veteres. Quidam habent *de diacono* tantum, alii *de diacono ejus*, alii denique *de diacono contumaci*.

c *Rogatiano*) episcopo Novensi in Mauritania. Interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Collationi Carthaginensi inter catholicos & Donatistas adfuit Felix episcopus Novensis catholicus. Alia fuit Nova in Mœsia secunda, cujus episcopus Petrus nominatur in codice encyclio cap. 19. in editione nostra, cap. 12. in editione Harduini, qui sequi noluit nostram, sed turbavit ordinem institutum ab eo qui primus collegit epistolas in codice encyclio contentas. Et tamen sciebat me conquestum esse de iis qui Romanæ conciliorum editioni præfuerunt quod mutassent ordinem veterem contra mentem ejus qui collegit epistolas encyclias.

d *Collegæ mei*) Angli, qui vocem *mei* legebant in suis codicibus manuscriptis, illam tamen omiserunt in sua editione. Quod cur ita fecerint, divinare non potui, nisi quod puto illos, ut sæpe alias, voluisse retinere lectiones editionis Rigaltianæ. Agnoscere tamen facile poterant erratum istic esse in editione illa, indicante etiam errorem epistola sequenti; in cujus initio scriptum est: *Graviter commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentes aderant*. Ceterum vocem a Rigaltio & Anglis omissam præferunt omnes editiones antiquæ XVIII. libri nostri veteres, & etiam quidam Anglicani. Itaque si deest in aliquibus, qui sane sunt pauci, existimandum est id evenisse per indiligentiam & oscitantiam librariorum.

e *De diacono tuo*) Si lectio Libri Lamoniani & alius veteris in editione Anglicana laudati certa est, diaconus ille vocabatur Cassius. Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit Cassius episcopus Macomadiensis.

f *Superbisse*) Hanc lectionem inveni in tribus tantum libris veteribus. Habetur tamen in antiquis editionibus. Manutius posuit *superbi esse*. Sic etiam septem libri nostri veteres & septem Anglicani. Morellius scripsit *superbire*.

g *Probaretur*) Ita duodecim libri nostri veteres & septem Anglicani. Veteres editiones ante Pamelianam habent *probarentur*. Ipse emendavit ex quatuor codicibus manuscriptis & veteri excuso pro eo quod Remboltus ediderat *probarentur*. In quo falsus est Pamelius. Nam editio quoque Spirensis & Veneta vetus habent eamdem lectionem; eamque nos etiam invenimus in octo exemplaribus manuscriptis.

fratres, quia pontifex est. Scriptum est enim:
Exod. 26 *Principem* a *populi tui non maledices.* b Dominus etiam noster ipse Jesus Christus rex & judex & Deus noster usque ad passionis diem servavit honorem pontificibus & sacerdotibus, quamvis illi nec timorem Dei nec agnitionem Christi servassent. Nam cum leprosum emun-
Matt. 8 dasset, dixit illi: *Vade, & monstra te sacerdoti, & offer donum.* Humilitate ea qua nos quoque esse humiles docuit sacerdotem adhuc appellabat quem sciebat esse sacrilegum. Item c sub ictu passionis cum alapam accepisset, & ei diceretur, *Sic respondes pontifici?* nihil ille contumeliose locutus est in personam pontificis, sed magis innocentiam suam
Joan. 18 tuitus est dicens: *Si male locutus sum,* d *exprobra de malo. Si autem bene, quid me cædis?* e Quæ omnia ab eo ideo facta sunt humiliter atque patienter ut nos humilitatis ac patientiæ haberemus exemplum. Docuit enim sacerdotes veros legitime & plene honorari, dum circa falsos sacerdotes ipse talis exstitit. Meminisse autem f diaconi debent quoniam apostolos, id est episcopos & præpositos, Dominus elegit, diaconos autem
Act. 6 post g ascensum Domini in cælos apostoli sibi constituerunt episcopatus sui & ecclesiæ ministros. Quod si nos aliquid audere contra Deum possumus, qui episcopos facit, possunt & contra nos audere diaconi, a quibus fiunt. Et ideo

A oportet diaconum de quo scribis agere audaciæ suæ pœnitentiam h & honorem sacerdotis agnoscere & episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. Hæc sunt enim initia hæreticorum & ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, ut sibi placeant, ut præpositum superbo tumore, contemnant. Sic de ecclesia receditur, sic altare prophanum foris collocatur, sic contra pacem Christi & ordinationem atque unitatem Dei rebellatur. Quod si ultra te contumeliis suis exa-
B cerbaverit & provocaverit, fungeris i circa eum potestate honoris tui, ut eum vel deponas vel abstineas. Nam si apo- 1. Tim. 4
stolus Paulus ad Timotheum scribens dixit, *Juventutem tuam nemo despiciat*, quanto magis tibi a collegis tuis dicendum est: *Senectutem tuam nemo despiciat.* Et quoniam scripsisti quemdam cum eodem diacono tuo se miscuisse & superbiæ ejus atque audaciæ participem esse, hunc quoque & si qui alii tales exstiterint & contra sacerdotem Dei fecerint vel coercere poteris vel absti-
C nere. Nisi quod hortamur & monemus ut peccasse se potius intelligant & satisfaciant & nos propositum nostrum tenere patiantur. Magis enim optamus & cupimus contumelias & injurias singulorum clementi patientia vincere quam sacerdotali licentia vindicare. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

a *Populi tui*) Septem libri veteres habent *plebis tuæ*. At in epistola 55. pag. 80. & in epistola 69. pag. 122. & lib. 3. testimoniorum cap. 12. scriptum est *populi tui*. Sic etiam legitur in editione vulgata novi testamenti cap. 23. actorum. Vide supra pag. 454.

b *Dominus etiam*) Hunc locum valde decurtatum & mutilum refert Juo parte 5. cap. 355. & Gratianus dist. 93. Correctores Romani suppleverunt ex epistola Cypriani.

c *Sub ictu passionis*) Tertullianus in libro de oratione dixit *sub instantia passionis*, ut recte monuit Rigaltius, qui refert locum similem ex sermone octavo sancti Leonis de passione Domini. At Pamelius edidit *substantia passionis*. Quo etiam modo scriptum est in libro Agobardi bibliothecæ regiæ.

d *Exprobra*) Sic etiam in epistola 69. ad Florentium pag. 122. Apud Hieronymum lib. 2. adversus Pelagianos legitur *argue de zelo seu de peccato*.

e *Quæ omnia*) Vide notas nostras ad Agobardum pag. 107.

f *Diaconi .... apostoli const.*) Vide Tertullianum in libro de exhortatione castitatis.

g *Ascensum*) Ita sedecim libri veteres. Editiones antiquæ & etiam Morelliana habent *ascensam*, eo modo quo Tertullianus & Cyprianus scribere solent defensam pro defensione & remissam pro remissione. Verum vocem *ascensam* istic non reperi nisi in quatuor antiquis codicibus. Unus habet *ascensionem*.

h *Et honorem sacerdotis*) Codex Beccensis, *& ut honorem sacerdotis agnoscat*. Carnotensis, *ut honorem sacerdotis agnoscat*. Metensis sancti Arnulphi, *& honorem sacerdotis agnoscat*.

i *Circa eum*) Quamvis hæc lectio ferri possit, mallem tamen eam quam quinque exemplaria vetera præferunt, in quibus scriptum est *contra eum*. Ego enim sæpe vidi scriptum in antiquis codicibus *circa* pro contra & e diverso. Nihil tamen volui mutare.

EPI-

EPISTOLA LXVI.

Ad clerum & plebem Furnis consistentem de Victore, qui Faustinum presbyterum tutorem nominavit.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi a Furnis consistentibus salutem. Graviter commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentes aderant & compresbyteri nostri qui nobis assidebant, fratres carissimi, cum cognovissemus quod Geminius Victor frater noster de sæculo excedens Geminium Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominaverit, cum jam pridem b in concilio episcoporum statutum sit ne quis de clericis & Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constituat, quando singuli divino sacerdotio honorati & in c clerico ministerio constituti non nisi altari & sacrificiis deservire & precibus atque orationibus vacare debeant. Scriptum
2. Tim. 2 est enim: *Nemo militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, ut possit placere ei cui se probavit.* Quod cum de omnibus dictum sit, d quanto magis molestiis & laqueis sæcularibus obligari non debent qui divinis rebus & spiritalibus occupati, ab ecclesia recedere & ad terrenos & sæculares actus vacare non possunt. Cujus ordinationis & religionis formam
Josue 13 levitæ prius in lege tenuerunt, ut cum terram dividerent & possessiones partirentur undecim tribus, levitica tribus, quæ templo & altari & ministeriis divinis vacabat, nihil de illa divisionis portione perciperet, sed aliis terram colentibus, illa tantum Deum coleret, & ad victum atque alimentum suum ab undecim tribubus de fructibus qui nascebantur decimas perciperet. Quod totum fiebat de auctoritate & dispositione divina, ut qui operationibus divinis insistebant, in nulla re avocarentur, nec cogitare aut agere sæcularia cogerentur. Quæ nunc ratio & forma in clero tenetur, ut qui in ecclesia Domini e ordinatione clerica promoventur, in nullo ab administratione divina avocentur, nec molestiis & negotiis sæcularibus alligentur, sed in honore sportulantium fratrum, tamquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari & sacrificiis non recedant, sed die ac nocte cælestibus rebus & spiritalibus serviant. Quod episcopi antecessores nostri religiose considerantes & salubriter providentes censuerunt ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium f pro dormitione ejus celebra-

a *Furnis*) Collationi Carthaginensi inter catholicos & Donatistas adfuit Florentius episcopus Furnitanus Donatista, concilio vero Carthaginensi sub Bonifacio episcopo Simon episcopus plebis Furnitanæ. Eo vero tempore quo hæc scribebat Cyprianus Furnitanorum episcopus erat Geminius, ut docent acta concilii Carthaginensis habiti sub Cypriano, idem fortasse qui Geminius Victor istic nominatur, ut conjecit Pamelius, quem refellit Pearsonius in annalibus Cyprianicis ad annum 149.

b *In concilio*) Nulla, quod sciam, istius concilii mentio habetur alibi quam in hac epistola. Rigaltius putavit hæc Cypriani verba transcripta ab illo esse ex decreto concilii. Nescio autem an ea sententia possit esse vera. Vide Julium Nigronium in tractatu 14. ascetico cap. 2.

c *Clerico ministerio*) Hanc lectionem, quam undecim libri veteres exhibent, præfero, quia puto illam melius convenire cum stilo Cypriani. Et tamen difficile est constituere veram lectionem hujus loci. Veteres enim editiones & quatuor libri veteres habent *clericali ministerio*, editio Manutiana & undecim libri veteres *clerico ministerio*, cum quibus consentit vetus Remigianus, quamvis illic per errorem scriptum sit *cleri comministerio*. Fuxensis & Beccensis habent *cleri ministerio*, Pithœanus *clericorum ministerio*.

d *Quanto magis molestiis*) Rigaltius posuit *quanto magis clericis molestiis*. Verum vocem *clerici* non agnoscunt aliæ editiones, excepta Anglicana, quæ Rigaltianam imitatur, neque vetera exemplaria. Certe supervacanea est & inutilis. Itaque recte Reinhartus illam expunxit. Nos secuti sumus vetera exemplaria & veteres editiones.

e *Ordinatione clerica*) Et hanc quoque lectionem præfero ob congruentiam cum stilo sancti Cypriani, quamvis eam non repererim nisi in quinque libris veteribus & in editione Manutiana. Morelliana & unus vetus codex regius habent *ordinatione clericali*, Veronensis & alii octo *ad ordinationem clericam*, veteres editiones & octo vetera exemplaria *ad ordinationem clericalem*. Editio mea confirmatur etiam auctoritate Cypriani, qui Epist. 33. pag. 46. dixit: *Merebatur talis clericæ ordinationis ulteriores gradus*. Item in versione epistolæ Firmiliani pag. 149. *sibi potestatem clericæ ordinationis assumentes*.

f *Pro dormitione*) Hoc loco rursum observanda est inscitia & incuria veterum librariorum. Duo libri veteres pro *dormitione* habent *ordinatione*, falso & inepto sensu. Idem dicendum de voce *deprecatio*, quæ paulo post sequitur, pro qua in libro Corbejensi & in Fuxensi legitur *delegatio*. Angli monent ita quoque scriptum esse in Thuano. Quod verum non est. Quippe hæ duæ voces, *aut deprecatio*, in illo desunt, & nihil in earum loco positum est.

Dormitione) Mortis nomen, ut ad epistolam tertiam observat Rigaltius, quantum poterant evitabant christiani ob spem resurrectionis & vitæ sempiternæ. Itaque pro mortuo dicebant præmissum, & pro morte obitum, excessum, dormitionem, & assumptionem, uti facile esset probare testimoniis Tertulliani, Cypriani, Hieronymi; & aliorum.

braretur. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece qui ab altari [a] sacerdotes & ministros voluit avocare. Et ideo Victor, cum contra formam nuper in concilio a sacerdotibus datam Geminium Faustinum presbyterum ausus sit tutorem constituere, non est quod pro dormitione ejus apud nos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine ejus in ecclesia frequentetur, ut sacerdotum decretum religiose & necessarie factum servetur a nobis, simul & ceteris fratribus detur exemplum ne quis sacerdotes & ministros Dei altari ejus & ecclesiæ vacantes ad sæculares molestias devocet. Observari enim de cetero poterit ne ultra hoc fiat circa personam clericorum, si quod nunc factum est fuerit vindicatum. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

Vide annotationes Erasmi in caput nonum Lucæ. Assumptionem Petri, assumptionem Pauli, & ceterorum sæpe reperi in antiquis codicibus qui continent vitas sanctorum. Nota est controversia quæ ævo nostro emersit in ecclesia Parisiensi propter assumptionem beatissimæ virginis Mariæ. Non est hujus loci eam retractare. Illud tantum dicam, Joannem Papam XXII. putasse illam nondum in cælum iviisse & illam non intraturam in gaudium Domini sui ante diem judicii. Vide notas nostras ad vitas Paparum Avenionensium pag. 789.

a *Sacerdotes & ministros*) Codex Fuxensis, *sacerdotes & Dei ministros ab altario ejus & ecclesia evacuant ad sæculares molestias devocant.*

Ministros) Editiones Erasmi & Morellii addunt *suos levitas*. Ego hanc epistolam inveni in XIX. exemplaribus antiquis, & in nullo eorum reperi hoc additamentum. Recte ergo fecerunt Manutius & alii illud abjicientes.

---

[a] EPISTOLA LXVII.

Ad Stephanum de Marciano Arelatensi, qui Novatiano consensit.

CYPRIANUS Stephano fratri salutem. Faustinus collega noster Lugduni consistens, frater carissime, semel atque iterum mihi scripsit significans ea [b] quæ etiam vobis scio utique nuntiata tam ab eo quam a ceteris coepiscopis

a Hanc epistolam non exstare in codicibus Vaticanis neque in Beneventano, exstare tamen in Veronensi, adnotatum reperi in margine exemplaris mei editionis Manutianæ. Quod de Vaticanis certum habeo per excerpta hinc ad me missa. Sed & illud etiam admonere debeo, illam antiquitus accurate emendatam reperiri in veteri libro Turonensi.

Nihil est, inquit Petronius, hominum inepta persuasione falsius. Nulla porro res magis impedit investigationem veri quam falsa opinio qua quis semel imbutus est. Natura enim, ut Tullius ait, nos noster delectat error, &, ut ait sanctus Cyprianus in epistola 72. pag. 139. ad Stephanum, sunt quidam qui quod semel imbiberint nolunt deponere nec propositum suum facile mutare. Joannes Launojus cum in eorum sententiam concessisset qui censebant Christi fidem serius trans alpes esse susceptam, huic autem opinioni putaret officere epistolam istam sancti Cypriani, pronuntiavit illam suppositam fuisse sancto martyri & illius non esse, eo in primis argumento quod non reperiatur in multis antiquis exemplaribus epistolarum sancti Cypriani, quia historiæ in ea contentæ nullam mentionem faciunt antiqui scriptores, & quod stilus non sit Cyprianicus, quamvis ad illius formam sit affictus ab impostore. Neminem tamen habuit hactenus Launojus qui sibi suffragaretur. Immo adversarios expertus est plurimos qui fama doctrinæ & eruditionis claruerunt. Et recte quidem. Nam, ut primum de stilo dicam, omnes censuerunt & stilum & methodum epistolam illam Cypriano satis assignare. Quoad vero silentium veterum de re tanti momenti, respondet Rigaltius multa esse in epistolis Cypriani quorum nulla fit ab aliis scriptoribus mentio, tum quia pauciissima eorum scripta ad nos pervenerunt, tum etiam quia cum variis tunc ecclesia vexationibus oppressa esset, difficilis & infrequens erat provinciarum inter se communicatio, adeoque non ideo suspectam esse debere hanc de Marciano epistolam, quando nec Basilidis nec Martialis, de quibus est sequens epistola, mentio quoque nulla nunc exstet in scriptis veterum quæ supersunt. Nam si silentium quorumdam veterum librorum demeret auctoritatem scriptis quæ dicuntur esse sancti martyris, actum esset omnino de auctoritate epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii & illius quæ scripta est ad Pompejum adversus Papam Stephanum, quas certo constat desideri in septemdecim vetustis exemplaribus operum Cyprianicorum; & epistolarum Celerini & Luciani & aliarum quarumdam rarissima sunt vetera exemplaria. Superfluæ diligentiæ esset alias commemorare quæ similem fortunam sunt expertæ. Ceterum epistola de Marciano reperta a nobis est in sex codicibus antiquis, in Corbejensi nimirum, in Fossatensi, Turonensi, Fuxensi, Carnotensi, & in uno Victorino. Exstitisse etiam constant in Veronensi omnium antiquissimo & in Camberonensi, tum etiam in codice Venerici episcopi Vercellensis. Exstitisse quoque in eo qui ex oppido sancti Petri Monasteriensis Lutetiam delatus servatur in conventu Augustinensium suburbii sancti Germani hinc certo probatur quod recensita est in indiculo operum Cyprianicorum posito antiquitus in initio codicis. Deest autem hodie, quia quædam folia excisa sunt eo loco ubi descriptam eam fuisse oportuit. Porro constat illam in veteri codice repertam esse ab eo qui procuravit editionem quæ prima prodiit post inventam artem typographicam. Erunt fortassis qui me dicent errasse in commemoratione veterum exemplarium in quibus illam inveniisse me dixi, cum inter ea commemorem Fuxense, in quo illam non haberi ait Launojus. Verum me dicere probat codex ille, qui nunc censetur in bibliotheca Colbertina. Quibus ego addo Vincentium Lirinensem videri vidisse hanc epistolam, ex qua descripsit hæc verba, *gregem Christi lacerare*. Quæ verba vere esse sancti Cypriani hinc etiam colligitur quod is supra in epistola 52. pag. 79. ait: *Pseudoprophetæ gregem Christi nunc vastare & lacerare non desinunt*. Hic interim adnotabo, propter similitudinem argumenti quo usus est Launojus adversus hanc epistolam, Christophorum Sandium pronuntiasse librum de mortalitate suppositum fuisse sancto Cypriano, argumento sumpto ex silentio sancti Cypriani de Alexandria & Ægypto, tamquam si Cyprianus, qui istic historicum non agit, debuisset necessario loqui de calamitatibus quas hæc pestis intulit in universum orbem.

b *Quæ etiam*) Non admonerem me istic posuisse

etiam

pis noſtris [a] in eadem provincia conſtitutis, quod [b] Marcianus Arelate conſiſtens Novatiano ſeſe conjunxerit & a catholicæ [c] eccleſiæ unitate atque a corporis noſtri & ſacerdotii conſenſione [d] diſceſſerit, tenens hæreticæ præſumptionis duriſſimam pravitatem, ut ſervis Dei [e] pœnitentibus & dolentibus & eccleſiam lacrimis & gemitu & dolore pulſantibus divinæ pietatis & lenitatis paternæ ſolatia & ſubſidia claudantur, nec ad fovenda vulnera admittantur vulnerati, ſed ſine ſpe pacis & communicationis relicti ad luporum rapinam & prædam diaboli projiciantur. Cui rei noſtrum eſt conſulere & ſubvenire, frater cariſſime, qui divinam clementiam cogitantes [& gubernandæ eccleſiæ libram tenentes ſic cenſuram vigoris [f] peccatoribus exhibemus ut tamen lapſis erigendis & curandis vulneratis bonitatis & miſericordiæ divinæ medicinam non denegemus. Quapropter facere te oportet pleniſſimas litteras ad coepiſcopos noſtros in Galliis conſtitutos ne ultra Marcianum pervicacem & ſuperbum & divinæ pietatis ac fraternæ ſalutis inimicum collegio

A noſtro inſultare patiantur, quod nec-
dum videatur a nobis abſtentus, [g] qui
jampridem jactat & prædicat quod Novatiano ſtudens & ejus pervicaciam ſequens a communicatione ſe noſtra ſegregaverit, cum Novatianus ipſe, quem ſequitur, olim abſtentus & hoſtis eccleſiæ judicatus ſit, & cum ad nos in Africam legatos miſiſſet optans ad communicationem noſtram admitti, hinc
B a concilio plurimorum ſacerdotum qui præſentes eramus ſententiam retulerit [h] ſe foris eſſe cœpiſſe nec poſſe a quoquam noſtrum ſibi communicari qui, epiſcopo Cornelio in catholica eccleſia de Dei judicio & cleri ac plebis ſuffragio ordinato, prophanum altare erige-
& adulteram cathedram collocare & ſacrilega contra verum ſacerdotem ſacrificia offerre tentaverit, proinde ſi reſipiſcere & ad ſanæ mentis conſilium
C redire vellet, ageret pœnitentiam & ad eccleſiam ſupplex rediret. Quam vanum eſt, frater cariſſime, ut Novatiano nuper retuſo & refutato & per totum orbem a ſacerdotibus Dei abſtento, nunc adulatores adhuc nobis patiamur illudere & de majeſtate ac

etiam pro *jam*, quæ eſt editio Rigaltii, niſi putaſſem occurrendum eſſe criminationi quorumdam qui poſſent exiſtimare me ita ſcripſiſſe prurigine contradicendi, a qua valde alienus ſum. Feci ergo, quia mihi conſtat omnes libros veteres & omnes editiones Rigaltiana antiquiores præferre hanc lectionem. Quare aſſequi non poſſum cur Angli, quibus illa veterum editionum conſenſio nota erat, qui ſciebant præterea codicem Veronenſem eam lectionem habere, maluerint ſequi errorem Rigaltianæ editionis, qui potuit accidiſſe vitio typographi, quam bonam ſcripturam veterum editionum.

a *In eadem provincia*) id eſt in eadem provincia in qua Fauſtinus erat epiſcopus, in Narbonenſi nimirum ſolida, quæ tum complectebatur etiam Lugdunenſem & Viennenſem. Ammianus Marcellinus lib. 15. *Regebantur autem Galliæ omnes, poteſtate in partes diviſa quatuor, quarum Narbonenſis una Viennenſem intra ſe continebat & Lugdunenſem.* Hinc quoque ſumi conjectura poteſt Lugdunum pertinuiſſe ad provinciam Narbonenſem quod cum ea civitas condita eſt, uti juſſerat ſenatus Romanus, condita eſt pro iis qui Vienna ab Allobrogibus expulſi erant. Viennam porro Dio Caſſius lib. 46. ſcribit fuiſſe provinciæ Narbonenſis oppidum. Itaque urbs nova vicina Viennæ contributa haud dubie eſt ei provinciæ in qua ſita erat Vienna, præſertim cum ea condita ſit pro Viennenſibus expulſis qui conſederant eo loco ubi nunc Lugdunum eſt. Mirum itaque videri non debet Fauſtinum fuiſſe ſollicitum de ſtatu eccleſiæ quæ ſita erat in ea provincia in qua ipſe epiſcopus erat, Perſeveraſſe diu hunc ordinem ut Lugdunum cenſeretur eſſe in provincia Narbonenſi ſolida hinc quoque colligi poſſe videtur quod Eucherius epiſcopus Lugdunenſis interfuit concilio quod Hilarius Arelatenſis, qui tum duarum Narbonenſium metropolitanus erat, ut fidem faciunt etiam epiſtolæ Papæ Zoſimi, celebravit apud Arauſicam cum epiſcopis civitatum ſolidæ Narbonenſis, in quo concilio delegata cura eſt Hilario, utpote metropolitano eorum epiſcoporum qui ei conventui intererant, uti epiſcopos qui defuerant commoneret ne deinceps detrectarent adeſſe in ſynodis, ut patet ex canone 29. ejuſdem concilii. Itaque male ſcripſi in notis ad Agobardum Marcianum non fuiſſe epiſcopum in eadem provincia in qua Fauſtinus erat epiſcopus.

b *Marcianus*) Vetus auctor altercationis ſynagogæ & eccleſiæ cap. 20. Marcianum quemdam memorat inter veteres hæreticos. Sed non puto eum reſpexiſſe ad Arelatenſem. Legendum eſſe *Marcionem* probant veteres editiones epiſtolæ ad Jubajanum, in quibus ſcriptum eſt, *maxime cum in eodem animadverterim etiam Marciani fieri mentionem*. Pro qua certum eſt reponi debere *Marcionis*, ut habent poſteriores editiones. Et tamen cujuſdam Marciani veteris hæretici mentionem facit Euſebius lib. 6. cap. 12.

c *Eccleſiæ unitate*) Hanc lectionem, quæ bona eſt, non inveni niſi in editionibus Manutii & Morellii, in codice Fuxenſi & in Carnotenſi. Reliqui libri veteres & veteres editiones habent *veritate*.

d *Diſceſſerit*) Ita idem liber Fuxenſis & editio Manutii. Codex Corbejenſis, Remboltus, & Eraſmus præferunt *disjunxerit*. Deeſt autem utraque lectio in duobus antiquis exemplaribus & in editione Spirenſi. In codice Turonenſi legitur *ſe diviſerit*. Ut vel hinc appareat non poſſe conſtitui certam lectionem.

e *Pœnitentibus*) Hanc vocem non inveni niſi in editione Manutii & in libro Fuxenſi. Puto autem illam non pertinere ad hunc locum. Melius, ut arbitror, reliqui codices, quamvis mendoſi in hoc loco, *ſervis Dei pro eo dolentibus*. Quo etiam modo ſcriptum eſt ab Eraſmo. In codice Corbejenſi & in Turonenſi legitur *facientibus* pro *dolentibus*, manifeſto errore, niſi legatur *ſatisfacientibus*. Sane verſiculus poſitus ſub hoc vocabulo in Corbejenſi indicare videtur eſſe delendum.

f *Peccatoribus*) Codex Fuxenſis, *peccatoribus increpandis exhibemus*. Ubi puto vocem *increpandis* eſſe ex gloſſemate.

g. *Qui jampridem*) Hæc & ſequentia uſque ad *hoſtis eccleſiæ judicatus* non exſtare in codice Corbejenſi notat Rigaltius. Ego miror ejus indiligentiam in hoc loco, cum certum ſit ea omnia exſtare in codice Corbejenſi.

h *Se foris eſſe*) Codex Fuxenſis, *ſe foris eſſe & hæreticum eſſe cœpiſſe*.

dignitate ecclesiæ judicare. [a] Dirigantur in provinciam & ad plebem Arelate consistentem a te litteræ quibus abstento Marciano alius in locum ejus substituatur, & grex Christi, qui in hodiernum ab illo dissipatus & vulneratus contemnitur, colligatur. Sufficiat multos illic ex fratribus nostris annis istis superioribus excessisse sine pace. Vel ceteris subveniatur, qui supersunt, qui & diebus ac noctibus ingemiscunt, & divinam ac paternam misericordiam deprecantes solatium nostræ opitulationis exposcunt. Iccirco enim, frater carissime, copiosum corpus est sacerdotum concordiæ mutuæ [b] glutino atque unitatis vinculo copulatum ut si quis ex collegio nostro hæresim facere & gregem Christi lacerare & vastare tentaverit, subveniant ceteri, & quasi pastores utiles & misericordes oves dominicas in gregem colligant. Quid enim si in mari portus aliquis munitionibus suis ruptis infestus & periculosus esse navibus cœperit, nonne navigantes ad alios proximos portus naves suas dirigunt, ubi sit tutus accessus & salutaris introitus & statio secura? Aut si in via stabulum aliquod obsideri & teneri a latronibus cœperit, ut quisquis ingressus fuerit, insidiantium illic infestatione capiatur, nonne commeantes, hac opinione comperta, stabula alia in itinere appetunt tutiora, ubi sint fida hospitia & receptacula commeantibus tuta? Quod nunc esse apud nos debet, frater carissime, ut fratres nostros qui [c] jactati Marciani scopulis petunt ecclesiæ portus salutares suscipiamus ad nos prompta & benigna humanitate & stabulum commeantibus præbeamus tale quale est in evangelio, quo a latro- *Luc.* 10
nibus sauciati & vulnerati suscipi & foveri & tutari ab stabulario possint. Quæ est enim major aut melior cura [d] præpositorum quam diligenti sollicitudine & medela salubri fovendis & conservandis ovibus providere, cum Dominus loquatur & dicat: *Quod infirmatum* *Exec.* 34
est non consortastis, & quod male habuit non corroborastis, & quod contribulatum est non consolidastis, & quod erravit non revocastis, & quod periit non inquisistis; & dispersæ sunt oves meæ, eo quod non sint pastores, & factæ sunt in comesturam in omnibus bestiis agri, & non fuit qui inquireret, neque qui revocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oves meas de manibus eorum, & avertam eos ut non pascant oves meas; & jam non pascent eas, & extrabam eas de ore eorum, & pascam eas cum judicio. Cum ergo pastoribus talibus per quos dominicæ oves negliguntur & pereunt sic Dominus commine-
tur,

a *Dirigantur in provinciam*) Vere adnotatum est a Cicerone omnem conjecturam ingeniis hominum in contrarias partes sæpe deduci. Liberæ enim sunt, ut alibi ait idem Cicero, cogitationes nostræ, & quæ volunt sic intuemur ut ea cernimus quæ videmus. Quod istic evenit. Pamelius enim hinc collegit licuisse jam olim episcopis Romanis episcopos justis de causis excommunicare, immo destituere, & novos in eorum loco substituere. Quam consequentiam secutus esse videtur Cardinalis Perronius in pagina 99. suæ *replicæ* adversus regem magnæ Britanniæ. Baronius ista paulo magnificentius disseruit, ajens ex his Cypriani verbis cerni tum ab ipso Cypriano tum ab aliis episcopis cognitam fuisse Romani pontificis auctoritatem, dum in eo suam quique, & in commune ceteri omnes episcopi suam ipsorum potestatem limitibus coartatam intellexere, quandoquidem Gallicani episcopi haud tantum virium aut facultatis in se esse cognoscerent ut hominibus invisum hæreticum hominem, quod adeo optarent, deponerent, & alium in ejus locum subrogarent, sed tum illi tum Cyprianus ad id peragendum Romani episcopi appellarent auctoritatem, qua Marcianus episcopus Novatianus deponeretur a sede & alius catholicus in ejus locum subrogaretur antistes. Contra adversarii nostri invenisse se putant in his Cypriani verbis quamdam æqualitatem inter episcopum Romanum & Carthaginensem, quia sicut Roma, sic & Carthago, sic tamen ut Roma pro sui magnitudine præcedere debeat Carthaginem, neque agnoscere Cyprianum in Papa Stephano jus & auctoritatem deponendi Marcianum, sed tantum facultatem declarandi illum esse deponendum. Verum Marca ait hanc responsionem esse futilem, uti re vera est, conceptis enim verbis Cyprianum exigere a Stephano ut suis litteris Marcianum damnet atque adeo alium substituendum decernat. Atque ut videas, lector, quam diversa sint hominum judicia, quamque diversæ sint eorum cogitationes, & opiniones, cum Marca ex his Cypriani verbis collegisset magnam jam tum fuisse Romani pontificis auctoritatem, iis contra in perniciem suam abuti Romanenses eaque jugulum ipsorum petere censuit editionis Anglicanæ auctor illustrissimus episcopus Oxonienses, scribens ex iis contrario sensu elici posse Romanum episcopum fuisse subjectum Carthaginensi, quandoquidem is Stephanum Papam jubet dirigere litteras in provinciam ut, abstento Marciano, alius in locum ejus substituatur, adeoque nihil feciisse censendus sit Stephanus quam quod jussus erat a Cypriano. Sic enim nos explicamus quæ hic valde obscure & intricate scripta sunt nec vere ab episcopo protestante. Quamvis enim unus sit episcopatus, cujus pars a singulis in solidum tenetur, quamvis ceteri episcopi subvenire debeant, *si quis ex eorum collegio hæresim facere & gregem Christi lacerare & vastare tentaverit*, ut ait in hac epistola Cyprianus; inde tamen non sequitur Romanum episcopum præcipuas partes ejusmodi rerum pro suo primatu non sustinuisse. Cur enim Stephanum rogat Cyprianus, ut Gallos episcopos plenissimis litteris ad deponendum Marcianum & alium ei substituendum excitet, nisi quia sciebat defensionem canonum Romano episcopo præcipue commissam esse?

b *Glutino*) Quidam libri veteres & antiquæ editiones habent *glutine*. Sic etiam legebat Venericus episcopus Vercellensis in libro de unitate ecclesiæ. Utraque lectio bona est. Atque ob eam causam mutare noluimus.

c *Jactati*) Ita nos reposuimus pro eo quod Manutius & alii post eum ediderunt *vitatis*. Emendationem nostram confirmant veteres editiones & quatuor libri veteres.

d *Præpositorum*) Codex Veronensis & Fuxensis habent *pastorum*.

tur, quid nos aliud facere oportet, frater cariſſime, quam colligendis & [a] refovendis Chriſti ovibus exhibere diligentiam plenam, & curandis lapſorum vulneribus paternæ pietatis adhibere medicinam, quando & Dominus in evan-
Matt. 9 gelio moneat & dicat: *Non eſt opus ſanis medicus, ſed male habentibus*. Nam etſi paſtores multi ſumus, unum tamen gregem paſcimus, & oves univerſas quas Chriſtus ſanguine ſuo & paſſione quæſivit colligere & fovere debemus, nec pati ſupplices & dolentes fratres noſtros crudeliter deſpici & ſuperba quo-
B rumdam præſumptione calcari, cum ſcri-
Abac. 2 ptum ſit, *Ille autem [b] qui contumax eſt, vir ſui jactans, nihil omnino perficiet, qui dilatavit tamquam infernus animam ſuam*, & ejuſmodi homines Dominus in evange-
Luc. 16 lio ſuo culpet & damnet dicens: *Vos eſtis qui juſtificatis vos in conſpectu hominum. Deus autem dignoſcit corda veſtra, quoniam quod excelſum eſt in hominibus [c] execratio eſt in conſpectu Dei*. Execrabiles & deteſtabiles dicit eſſe qui ſibi placeant, qui tumidi & inflati aliquid ſibi arroganter
C aſſumant. Ex quibus cum Marcianus eſſe [d] cœperit, & ſe Novatiano conjungens adverſarius miſericordiæ & pietatis exſtiterit, ſententiam non dicat, ſed accipiat, nec ſic agat quaſi ipſe judicaverit de collegio ſacerdotum, quando ipſe ſit ab univerſis ſacerdotibus judicatus. Servandus eſt enim anteceſſorum noſtrorum beatorum martyrum Cornelii & Lucii honor glorioſus; quorum memoriam cum nos honoremus, multo magis tu, frater cariſſime, honorificare & ſervare gravitate & auctoritate tua debes, quis [e] vicarius & ſucceſſor eorum factus es. Illi enim pleni ſpiritu Dei & in glorioſo martyrio conſtituti dandam eſſe lapſis pacem cenſuerunt, & pœnitentia acta fructum communicationis & pacis negandum non eſſe litteris ſuis ſignaverunt. Quam rem omnes omnino ubique cenſuimus. [f] Neque enim poterat eſſe apud nos ſenſus diverſus, in quibus unus eſt ſpiritus. Et ideo manifeſtum eſt eum ſpiritus ſancti veritatem cum ceteris non tenere quem videmus diverſa ſentire. Significa plane nobis quis in locum Marciani Arelate fuerit ſubſtitutus, ut ſciamus ad quem fratres noſtros dirigere & cui ſcribere debeamus. Opto te, frater cariſſime, [g] ſemper bene valere.

a *Refovendis*) Ita habent omnes editiones Pameliana antiquiores. Pamelius igitur mutavit & auctoritatem libri Camberonenſis ſecutus ſcripſit *revocandis*, ajens ſe hanc lectionem præferre excuſis omnibus; in quibus ait legi *reponendis*. In quo lapſus haud dubie memoriæ fuit in Pamelio. Nam omnes excuſi veteres habent *refovendis*, eamque etiam lectionem exhibent ſex exemplaria vetera. Ut minime dubitari poſſit quin hæc ſit vera lectio. Codex Fuxenſis habet *reformandis*. Lectionem porro quam nos revocavimus confirmant ea quæ mox ſequuntur, *oves univerſas quas Chriſtus ſanguine ſuo & paſſione quæſivit colligere & fovere.*

b *Qui contumax*) Codex Fuxenſis, *qui præſumit contumax eſt*.

c *Execratio*) Idem codex Fuxenſis, *execrabile*. Quam lectionem confirmare videntur ſequentia, *execrabiles & deteſtabiles dicit eſſe*.

d *Cœperit*) Idem codex, *cœperit eſſe Novatiano conjunctus & adverſarius &c.*

e *Vicarius*) Ita paſſim vocatur Romanus pontifex ab antiquis ſcriptoribus eccleſiaſticis, & ipſi quoque Romani pontifices ſe vocarunt vicarios apoſtolorum Petri & Pauli & vicarios apoſtolicæ ſedis. Vides notas noſtras ad Agobardum pag. 115. & ad Lupum Ferrarienſem pag. 425. & to. 2. Capitularium pag. 1283.

Vicarius & ſucceſſor) Neſcio quo ſpiritu inſtinctus Salmaſius pronuntiavit in capite 19. de primatu Papæ pag. 328. tollendam eſſe conjunctionem ab hoc loco & legendum eſſe ex veteribus libris *vicarius ſucceſſor*. Ego enim hanc lectionem nuſpiam inveni. Angli etiam nullum veterem librum laudant in quo conjunctio non exſtet. Tantum admonent in Veronenſi ſcriptum eſſe *ſucceſſor eis* pro *eorum*. Pro quo Fuxenſis habet *ejus*. Ceteri & editiones habent *vicarius & ſucceſſor*. Itaque puto Salmaſium falſo iſtic laudaſſe veteres libros. Sane erat ille doctiſſimus, ſed interdum paulo audacior. Quid autem commodi pro ſuo conſilio colligere potuerit ex illa ſublatione non ſatis aſſequor.

f *Neq. po. ſenſus diverſus*) Et tamen poſtea diverſus inter Cyprianum & Stephanum ſenſus fuit in cauſa baptiſmi hæreticorum. Hieronymus in epiſtola ad Cteſiphontem adverſus Pelagianos: *Nec fieri poteſt ut diverſus ſit eorum exitus quorum eſt una ſententia*. Cicero in ſecunda Philippica: *Te miror Antoni eorum exitum non pertimeſcere quorum facta imitere.*

g *Semper bene valere*) Codex Fuxenſis, *ſemper habere te bene & ſemper in Domino bene valere*.

EPI-

[a] EPISTOLA LXVIII.

Ad clerum & plebes in Hiſpania conſiſtentes, de Baſilide & Martiale.

CYPRIANUS, Cæcilius, Primus, Polycarpus, Nicomede, [b] Lucilianus, Succeſſus, Sedatus, Fortunatus, Januarius, Secundinus, Pomponius, Honoratus, Victor, Aurelius, Satius, Petrus, alius Januarius, Saturninus, alius Aurelius, Venantius, Quietus, Rogatianus, Tenax, Felix, Fauſtus, Quintus, alius Saturninus, Lucius, Vincentius, Liboſus, Geminius, Marcellus, Jambus, Adelphius, Victoricus, & Paulus Feliçi presbytero & plebibus conſiſtentibus ad Legionem & Aſturicæ, item Lælio diacono & plebi Emeritæ conſiſtentibus fratribus in Domino ſalutem. Cum in unum convenisſemus, legimus litteras veſtras, fratres dilectiſſimi, quas ad nos per Felicem & Sabinum [c] coepiſcopos noſtros pro fidei veſtræ integritate & pro Dei timore feciſtis, ſignificantes Baſilidem & Martialem libellis idololatriæ commaculatos & [d] nefandorum facinorum conſcientia vinctos epiſcopatum gerere & ſacerdotium Dei adminiſtrare non oportere; & deſideraſtis reſcribi ad hæc vobis & juſtam pariter ac neceſſariam ſollicitudinem veſtram vel ſolatio vel auxilio noſtræ ſententiæ ſublevari. Sed enim deſiderio huic veſtro non tam noſtra conſilia quam divina præcepta reſpondent, quibus jampridem mandatur voce cæleſti & Dei lege præſcribitur quos & quales oporteat deſervire altari & ſacrificia divina celebrare. In Exodo namque ad Moyſem Deus loquitur & monet dicens: *Sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum ſanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus.* Et iterum: *Et cum accedunt miniſtrare ad altare ſancti, non adducent in ſe delictum, ne moriantur.* Item in Levitico præcipit Dominus & dicit: *Homo in quo fuerit macula & vitium non accedet offerre dona Deo.* Quæ cum [e] prædicta & manifeſtata ſint nobis, præceptis divinis neceſſe eſt obſequia noſtra deſerviant; nec perſonam in ejuſmodi rebus accipere aut aliquid cuiquam largiri poteſt humana indulgentia ubi intercedit & legem tribuit divina præſcriptio. Neque enim immemores eſſe debemus quid ad Judæos per Eſaiam prophetam locutus ſit Dominus increpans & indignans quod, contemptis divinis præceptis, humanas doctrinas ſequerentur. *Populus iſte*, inquit, *labiis ſuis honorificat me, cor vero eorum longe ſeparatum eſt a me. Sine cauſa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes.* Quod item Dominus in evangelio repetit

Exod. 19
Exod. 28
Lev. 21
Iſa. 29

a Hæc epiſtola tot & tantas tamque inter ſe diſſimiles habet variantes lectiones in antiquis exemplaribus & editionibus ut mihi in illis colligendis & recte diſponendis magnus labor inſumendus fuerit, multumque tædii devoratum. Annotandas enim arbitratus ſum ut etiam multa & magna exempla darem audaciæ librariorum veterum, qui omnia licita & illicita auſi ſunt in deſcribendis ſancti martyris operibus. Atque ut inde initium ſumam ubi ſunt ſcripta nomina epiſcoporum, ſunt aliqui codices antiqui, ſunt etiam aliquot editiones, in quibus ea deſunt. In tribus antiquis codicibus in quibus illa prætermiſſa ſunt, legitur: *Cyprianus & ceteri epiſcopi presbyteris & diaconibus & plebibus in Hiſpania conſiſtentibus*. In uno regio hæc tantum: *Cyprianus Cæcilio & aliis fratribus ſalutem*. Vetuſtiores editiones habent nomina epiſcoporum. Pamelio & Rigaltio placuit ea omittere, quia exiſtimabant haud dubie illa eſſe ſuperflua, Reinhartus & Angli repoſuerunt.

Certum eſt hanc epiſtolam eſſe reſponſionem ad epiſtolam quam epiſcopi Hiſpani ſcripſerant ad Afros in cauſa Baſilidis & Martialis. Nulla illic mentio epiſtolæ ab illis ſcriptæ ad Romanos. Et tamen Baronius, qui vult omnia eccleſiarum negotia vetuſtis illis temporibus relata fuiſſe ad Papam, veriſimili & vehementi ſe duci conjectura, ait, ut exiſtimet Felicem & Sabinum epiſcopos Hiſpanos, qui miſſi fuerant in Africam, ut ſic Cypriani quoque ſuffragio ſua ipſorum electione probata, inde tum ipſius tum aliorum ipſius collegarum litteris pariter communiti Romam ad refellenda Baſilidis mendacia adnavigarent, ſediſque apoſtolicæ auctoritate compeſcerent contumaces qui Hiſpaniæ epiſcopos contempſiſſent. At quia levis conjectura, ut Cicero ait, non penditur, iſta inter leves numerabitur.

b *Lucilianus*) Ita undecim libri noſtri veteres & tres a Pamelio laudati. Alibi ſcriptum & editum eſt *Lucius* vel *Lucianus*.

c *Coepiſcopo*) Ita libri veteres & editiones. In Rigaltiana tamen & in ea quam Reinhartus procuravit ſcriptum eſt *epiſcopos*. Angli emendaverunt. Sic etiam apud Victorem Vitenſem lib. 1. cap. 13. ſcribendum eſt *coepiſcopis* pro eo quod ibi ſcriptum eſt *univerſis epiſcopis tuis*. Nam & in capite ſequenti & alibi ſcriptum eſt *coepiſcopis*.

d *Nefand. facinorum*) Codex Eligianus, *ob nefandorum facinorum conſcientiam victos*. Vide ſupra pag. 392. & ſequenti.

e *Prædicta & manif.*) Ita duodecim libri noſtri veteres & quinque laudati a Pamelio. Alii duo noſtri habent *cum prædicta & mandata*. Quatuor alii & veteres editiones, *prædicta vel mandata & manifeſta*, niſi quod & *manifeſta* deeſt in uno eorum. Addit Pamelius ſuperflue additum fuiſſe in excuſis *vel mandata*, cum non exſtent in libris manuſcriptis. Ego cum Pamelio ſentio iſtud ſuperflue additum fuiſſe. Eſt enim unum ex ſynonymis, quibus abundant vetera exemplaria operum ſancti martyris.

petit & dicit : *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis.* Quæ ante oculos habentes & sollicite ac religiose considerantes, in ordinationibus sacerdotum non nisi immaculatos & integros antistites eligere debemus, qui [a] sancte & digne sacrificia Deo offerentes [b] audiri in precibus possint quas faciunt pro plebis dominicæ incolumitate, cum scriptum sit: *Deus peccatorem non audit; sed si quis Deum coluerit & voluntatem ejus fecerit, illum audit.* Propter quod plena [c] diligentia & exploratione sincera oportet eos ad sacerdotium Dei deligi quos a Deo constet audiri. [d] Nec sibi plebs blandiatur quasi immunis esse a [e] contagio delicti possit cum sacerdote peccatore communicans & ad injustum atque illicitum præpositi sui episcopatum consensum suum commodans, quando per Oseæ prophetam comminetur & dicat censura divina, *Sacrificia eorum tamquam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur*, docens scilicet & ostendens omnes omnino ad peccatum constringi qui fuerint prophani & injusti sacerdotis sacrificio contaminati. Quod item in Numeris manifestari invenimus, quando Chore & Dathan & Abiron contra Aaron sacerdotem sacrificandi sibi [f] licentiam [g] vindicaverunt. Illic quoque per Moysem præcepit Dominus ut ab eis populus separetur, ne facinorosis conjunctus eodem facinore & ipse [h] perstringatur. *Separamini*, inquit, *a tabernaculis [i] horum hominum injustorum durissimorum, & nolite [k] tangere ea quæ ad eos pertinent, ne simul pareatis in peccato eorum.* Propter quod [l] plebs obsequens præceptis dominicis & Deum metuens

Marc. 7 — Osee 9 — Num. 16 — Joan. 9

a *Sancte & digne*) Multum variant in hoc loco libri veteres & editiones. Quidam enim habent *sancte & digne*, alii *digne & sancte*. Duo veteres, *sancta & digna sacrificia*.

b *Audiri in precibus*) Adnotat Erasmus videri Cyprianum sensisse sacrificio sacerdotis impii nihil effici, immo magis inquinari populum. Joannes Gerson in sermone de cœna Domini: *Dic consequenter cur Cyprianus & alii doctores plurimi, quorum dicta recitantur in decretis, posuerunt nihil fieri in sacramentis nihilque conferri a schismaticis.* Vide 1. q. 1. in decreto Gratiani. Apud Etherium & Beatum in libro primo adversus Elipandum Toletanum scriptum est sacrificium altaris offerri non posse per quemlibet sacerdotem, sed per sacerdotem sanctum & justum. Albertus Stadensis describens historiam quorumdam hæreticorum qui anno 1248. cœperunt pullulare in ecclesia Dei, ait illos dixisse sacerdotes in peccatis mortalibus constitutos non posse conficere eucharistiam. In articulis Wicleffi damnatis in concilio Constantiensi legitur: *Si episcopus vel sacerdos est in peccato mortali, non ordinat, non conficit, non consecrat, non baptizat.* Joanni de Varennis pastori sancti Læti in dioecesi Remensi objectum est eadem tempestate quod *publice prædicavit quod presbyteri concubinarii non conficiebant corpus Christi*, ut videre est in tomo primo operum Gersonii pag. 915. postremæ editionis. Apud Odoricum Raynaldum an. 1420. §. 17. exstat bulla Martini Papæ V. adversus Nicolaum Serurarium prædicantem quod orationes & preces missales presbyterorum publice concubinariorum erant nullius valoris & presbyteros publice concubinarios esse pejores Juda. Vide Gregorium VII. lib. 4. epist. 10. 11. 20, & notas nostras ad Agobardum pag. 66. Contra apud Gratianum 1. q. 1. cap. *Intra Catholicam* refertur locus ex Augustino, in quo scriptum est intra catholicam ecclesiam in mysterio corporis & sanguinis Domini nihil a bono magis, nihil a malo minus perfici sacerdote. Vide Hugonem archiepiscopum Rothomagensem lib. 5. dialogorum cap. 11. & epistolam ejus apologeticam ad Matthæum Albanensem. Vide etiam M. Antonium Marsilium in tractatu de aqua benedicta pag. 266.

c *Dilig. & explor.*) Ita reponendum esse arbitratus sum, quamvis conjunctio desit in octo libris veteribus & in editione Manutii. Lectionem enim illam præferunt veteres editiones & duodecim libri veteres. In Sorbonico legitur: *Propter quod & plena indulgentia exploratione sincera.* Ubi nemo non videt transpositam esse conjunctionem & legendum esse *plena indulgentia & exploratione*, eo modo quo posita est conjuctio in libris qui illam habent. Codex Fuxensis: *Propter quod plena indulgentia & exemplo & ratione.* Hinc formata est vox *exploratione*, ut in simili loco notavimus supra ad epistolam 52. pag. 442.

d *Nec sibi plebs*) Hunc locum alicubi mutatum & interpolatum retulit Algerus scholasticus Leodiensis in libro de misericordia & justitia cap. 81. & post *sacrificio contaminati* nonnulla addidit quæ neque in vulgatis editionibus exstant, neque in codicibus manuscriptis. Ea sic habent. *Nonne enim quia Jonas, cum inobedientia esset in navi, navis periclitabatur conteri, quia Achaz cum anathemate laminæ aureæ erat in Israel, exercitus percussus & fugatus est ab urbe Hai. Si ergo ita punitum est in culpæ ignaros, quid fiet in conscios & consentientes?*

e *Contagio*) Hæc lectio bona est. Admonendus est tamen lectio aliam, quæ habet *contagione*, esse etiam optimam, ut agnovit etiam Pamelius. Itaque cum alterutra earum lectionum retinenda esset, alia rejicienda, eam retinuimus quæ recepta est.

f *Licentiam*) id est jus, auctoritatem, potestatem. Unde in uno codice regio scriptum est, *sacrificandi sibi jus illicite vindicaverunt*. Istic itaque licentia usurpatur optime pro audacia, ut apud Ciceronem in oratione pro Q. Ligario: *Vide quid licentiæ Cæsar nobis det, vel potius quid audaciæ*. Nazarius in panegyrico quem dixit Constantino Augusto: *quod qui tueri nequeunt, faciant licentiam de potestate.*

g *Vindicaverunt*) In codice Fuxensi legitur *usurpaverunt vel vindicaverut*. Haud dubie utraque lectio exstabat in libro vetustiore ex quo descriptus est Fuxensis, una in contextu, alia supra lineam, ut olim sæpe fieri solebat.

h *Perstringatur*) Idem codex, *moriatur*.

i *Horum hominum*) Coegit me auctoritas sedecim veterum exemplarium & vetustissimarum editionum ut mutarem editionem jam inde ab Erasmo receptam. Omnia enim vetera exemplaria habent *horum hominum injustorum durissimorum*. Sane in Fuxensi legitur tantum *hominum durissimorum*, per incuriam videlicet librarii, qui aliquid omisit. In capite 16. Numerorum ex quo locus iste descriptus est, legitur: *Recedite a tabernaculis hominum impiorum*. In epistola tamen 76. pag. 155. ubi idem locus refertur legitur *hominum istorum durissimorum*.

k *Tangere ea*) Veteres editiones & undecim libri veteres habent, *nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis*. Quod mutatum videtur a posterioribus librariis studio revocandæ lectionis quæ exstat in editione vulgata sacræ scripturæ.

l *Plebs obsequens*) Sermo de vexatione Donatistarum editus in appendice Optati a viro doctissimo Ludovico Ellies Du-Pin pag. 299. §. 3. *ante plebem nimis sibi semper obsecutam.*

tuens [a] peccatore præpoſito ſeparare ſe debet, nec ſe ad ſacrilegi ſacerdotis ſacrificia miſcere, quando ipſa maxime habeat poteſtatem vel eligendi dignos ſacerdotes vel indignos recuſandi. Quod & ipſum videmus de divina auctoritate deſcendere, ut ſacerdos plebe præſente ſub omnium oculis deligatur & dignus atque idoneus publico judicio ac teſtimonio comprobetur, ſicut in Numeris Dominus Moyſi præcepit dicens:

Num. 20 [b] *Apprehende Aaron fratrem tuum & Eleazarum filium ejus, & impones eos in montem coram omni ſynagoga, & exue Aaron ſtolam ejus; & [c] indue Eleazarum filium ejus, & Aaron appoſitus moriatur illic.* Coram omni ſynagoga jubet Deus conſtitui ſacerdotem, id eſt, inſtruit & oſtendit ordinationes ſacerdotales non niſi ſub populi aſſiſtentis conſcientia fieri oportere, ut plebe præſente vel detegantur malorum crimina vel bonorum merita prædicentur, & ſit ordinatio juſta & legitima quæ omnium ſuffragio & judicio fuerit examinata. Quod poſtea ſecundum divina magiſteria obſervatur in actis apoſtolorum, quando de ordinando in locum Judæ [d] apoſtolo Petrus ad

Act. 1 plebem loquitur. *Surrexit*, inquit, *Petrus in medio [e] diſcentium, fuit autem turba [f] hominum fere centum viginti.* Nec hoc in epiſcoporum tantum & ſacerdotum, ſed & in diaconorum ordinationibus obſervaſſe apoſtolos animadvertimus, de quo & ipſo in actis eorum ſcriptum

Act. 6 eſt: *Et convocaverunt*, inquit, *illi duodecim [g] totam plebem diſcipulorum, & dixerunt eis.* Quod utique iccirco tam diligenter & caute convocata plebe tota gerebatur, ne quis ad altaris miniſterium vel ad ſacerdotalem locum indignus obreperet. Ordinari enim nonnumquam indignos non ſecundum Dei voluntatem, ſed ſecundum humanam præſumptionem, & hæc Deo diſplicere quæ non veniant ex legitima & juſta ordinatione, Deus ipſe manifeſtat per Oſee prophetam dicens: *Sibimetipſis conſtituerunt regem, & non per me.* Propter quod diligenter de traditione divina & apoſtolica obſervatione ſervandum eſt tenendum quod apud nos quoque & fere per provincias univerſas tenetur, ut ad ordinationes rite celebrandas ad eam plebem cui [h] præpoſitus ordinatur epiſcopi ejuſdem provinciæ proximi quique conveniant, & epiſcopus deligatur plebe præſente, quæ ſingulorum vitam pleniſſime novit & uniuſcujuſque actum de ejus converſatione perſpexit. Quod & apud vos factum videmus in Sabini collegæ noſtri ordinatione, ut de univerſæ fraternitatis ſuffragio & de epiſcoporum qui in præſentia convenerant, quique de eo ad vos litteras fecerant, judicio epiſcopatus ei deferretur & manus ei in locum Baſilidis imponeretur. Nec reſcindere ordinationem jure perfectam poteſt quod Baſilides poſt crimina detecta [i] & conſcientiam etiam propria confeſſione nudatam Romam pergens Stephanum collegam noſtrum longe poſitum & geſtæ rei [k] ac veritatis ignarum fefellit, ut exambiret [l] reponi

Oſee 8

ſe

a *A peccatore præpoſito*) Magna iſtic auctoritas datur plebi, ut de vita & moribus epiſcopi ſui judicet, & ſi conſtiterit illum errare in fide, ab ejus communione abſtineat. *Nam cum ideo epiſcopus*, ut ait ſanctus Hieronymus in dialogo adverſus Luciferianos, *in eccleſia conſtituatur ut populum coerceat ab errore, quantus error erit in populum errat ille qui docet.* Item in epiſtola ad Pammachium contra Joannem Hieroſolymitanum: *Sanctiores enim ſunt aures populi quam ſacerdotis animus.* Vide notas noſtras ad Agobardum pag. 61. & viri doctiſſimi nobiſque amiciſſimi Domni Bernardi de Monteſalcone præfationem ad opuſcula ſancti Athanaſii §. 6. Vide etiam itinerarium Adriani Papæ VI. editum in libro tertio miſcellaneorum noſtrorum pag. 451. Exemplum plebis recedere volentis ab epiſcopo ſuo refert ſanctus Auguſtinus in epiſtola ad Nancilionem, quamvis non ageretur de fide, ſed de nova translatione unius vocabuli in capite quarto libri Jonæ. Nos homines Romanæ communionis putamus recedendum eſſe a Papa ſi ſit hæreticus.

b *Apprehende*) Hanc lectionem præferunt ſex exemplaria noſtra vetera & tria a Pamelio citata. Alia quatuor & editiones Spirenſis, Veneta vetus, & Morelliana, *Prehende*. Alia octo, *Prende*. Duo alia multum diverſe: *Dic Aaron fratri tuo.*

c *Indue El. fil. ejus*) Codex Fuxenſis, *filium ejus indue veſtimentis ejus & ungues in ſacerdotem, & Aaron appoſitus ad patres ſuos moriatur.*

d *Apoſtolo*) Antea legebatur *epiſcopo*. Veram lectionem nobis ſubminiſtrarunt tria vetera exemplaria.

e *Diſcentium*) Tres libri veteres, *diſcipulorum*, eodem ſenſu. Paulo poſt quoque ſcriptum eſt *diſcipulorum*. Apud Tertullianum in libro de pœnitentia, *ad unius quidem diſcentis gladium*. Vide notas Pamelii.

f *Hom. f. cent. viginti*) Antea ibi ſcriptum erat *turba in uno* vel *in unum*. Nos emendavimus & ſupplevimus ex fide quatuor veterum exemplarium. Recte ſane. Nam in actibus apoſtolorum, unde acceptus eſt hic locus, legitur *fere centum viginti*.

g *Totam plebem*) Duo libri veteres, *totam multitudinem*.

h *Præpoſitus ordinatur*) Quinque libri veteres, quorum unus eſt Veronenſis, habent *epiſcopus ordinatur*. Duo alii habent eamdem lectionem, ſed in illis ſupra lineam ſcriptum eſt *vel præpoſitus*. Hinc factum ut librarii quidam ſcripſerint *præpoſitus*, alii *epiſcopus*.

i *Et conſcientiam*) Variant in hoc loco vetera exemplaria. Lectionem vulgatam, quæ *conſcientiæ* præfert, inveni in ſeptem. In aliis quatuor legitur, *conſcientiæ etiam propriæ confeſſione nudatam*. In aliis octo & in ſeptem Anglicanis, *conſcientiæ etiam propriæ confeſſione nudata*. Ita etiam editio Morelliana.

k *Ac veritatis*) In poſterioribus editionibus legitur, *ac tacitæ veritatis*. Pamelius adjecit vocem *tacitæ* ex unico codice Anglicano, faſſus eam deſiderari in ceteris. Sane ego illam nuſpiam reperi in libris noſtris veteribus. Teſtantur autem Angli eam non haberi in codice Bodlejano. Certe admodum inutilis eſt & ſuperflua.

l *Reponi in epiſc.*) Recte ex hoc loco collegit Baronius antiquiſſimum in eccleſia uſum eſſe ut

ex

se injuste in episcopatum de quo fuerat a jure depositus. Hoc eo pertinet ut Basilidis non tam abolita sint quam cumulata delicta, ut ad superiora peccata ejus etiam fallaciæ & circumventionis crimen accesserit. Neque enim tam culpandus est ille cui negligenter obreptum est quam hic execrandus qui fraudulenter obrepsit. Obrepere autem si hominibus Basilides potuit, Deo non
Gal. 6 potest, cum scriptum sit: *Deus non deridetur*. Sed nec Martiali potest profuisse fallacia quo minus ipse quoque b delictis gravibus involutus episcopatum tenere non debeat, quando & apostolus
Tit. 1 moneat & dicat: *Episcopum oportet esse sine crimine, quasi Dei dispensatorem*. Quapropter cum, sicut scripsistis, fratres dilectissimi, & ut Felix & Sabinus collegæ nostri asseverant, utque alius c Felix de Cæsaraugusta fidei cultor ac defensor veritatis litteris suis significat, Basilides & Martialis nefando idololatriæ libello contaminati sint, Basilides adhuc insuper, præter libelli maculam, cum in infirmitate decumberet, in Deum blasphemaverit & se blasphemasse confessus sit, & episcopatum pro conscientiæ suæ vulnere sponte deponens ad agendam pœnitentiam conversus sit, Deum deprecans, & satis gratulans si sibi vel laico communicare contingeret,

A Martialis quoque præter gentilium turpia & lutulenta convivia d in collegio diu frequentata & filios in eodem collegio exterarum gentium more apud prophana sepulcra depositos & alienigenis consepultos, actis etiam publice habitis apud procuratorem e ducenarium obtemperasse se idololatriæ & Christum negasse contestatus sit, cumque alia multa sint & gravia delicta quibus Basilides & Martialis implicati tenentur, frustra tales episcopatum sibi usurpare conantur, cum manifestum sit ejusmodi homines nec ecclesiæ Christi posse præesse nec Deo sacrificia offerre debere; maxime cum jampridem nobiscum & cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac justus, & martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreverit ejusmodi homines ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi. Nec vos moveat, fratres dilectissimi, si apud quosdam in novissimis temporibus aut lubrica fides nutat, aut Dei timor irreligiosus vacillat, aut pacifica concordia non perseverat. Prænuntiata sunt hæc futura in sæculi fine, & Domini voce atque apostolorum contestatione prædictum est defi-

ex remotissimis orbis partibus episcopi qui se injusta perpessos esse a collegis suis crederent, provocarent ad Romanum tamquam primarium ecclesiæ universalis antistitem. Vide Marcam lib. 1. de concordia cap. 10. & Pamelium in annotationibus ad hanc Cypriani epistolam. Futilia sunt quæ hic adversus Pamelium scripsit Goulartius.

a *Jure depositus*) Antea legebatur *juste*. Quæ sane lectio optima est. Verum cum *jure* scriptum sit in codice Veronensi, in quindecim vetustis exemplaribus nostris, & in septem Anglicanis, & Morellius ita quoque posuerit, non credidi rejicere me debere lectionem quæ tot auctoritatibus nititur. Videtur autem differentiam inter hæc duo vocabula posuisse auctor panegyrici Flavienstium Constantino dicti. Ait enim: *Fecisti ut quod poteramus jure petere juste obtinuisse videamur*.

b *Delictis gravibus*) Ita quatuordecim libri veteres & editiones Erasmi & Morellii. At antiquiores editiones & sex libri veteres habent *gravique involutus crimine*.

c *Felix de Cæsaraugusta*) Hinc Baronius collegit illum fuisse episcopum Cæsaraugustanum; ejusque sententiam amplexi sunt scriptores rerum Aragonensium. Sed illam graviter exagitat Franciscus Bivarius in commentariis suis ad chronicon Dextri; & contendit hunc Felicem non fuisse episcopum, sed presbyterum Vallatæ Urbicuæ in Vaccæis, argumento sumpto ex eo chronico. Sane certum est Felicem non vocari episcopum a Cypriano. Sed ex modo scribendi Cyprianico facile & proclive est existimare illum ea dignitate decoratum fuisse. Nam episcoporum qui concilium cum Cypriano celebrarunt apud Carthaginem dignitates non recenset, notarius qui acta conscripsit, sed tantum nomina eorum & urbium quibus illi præsidebant, hoc modo pag. 330. *Cæcilius a Bilta, Primus a Misgirpa, Polycarpus ab Adrumeto*, & sic de ceteris. Itaque licet Cyprianus scripserit tantum *Felix de Cæsaraugusta*, silentium ejus non probat Felicem non fuisse episcopum. Una res difficultatem mihi videtur habere, quomodo episcopus Cæsaraugustanus potuerit scribere ad Cyprianum de causa Basilidis & Martialis, cum vicinus eorum non esset, quippe longo intervallo ab eis sejunctus, neque probabile sit Sabinum & Felicem, qui brevi compendio poterant trajicere in Africam, profectos esse ad ultimos Hispaniarum fines ut per montes Pyrenæos irent ad Cyprianum. Si verum esset quod in sermone de sancto Laurentio dixit sanctus Vincentius Ferrarii sanctum Xystum Papam vadentem ad celebrandum concilium Toletanum transisse per Cæsaraugustam, istud confirmare fortassis posset iter Sabini & Felicis per Cæsaraugustam. Sed istud non aliunde constat quam ex sermone sancti Vincentii. Jam quod de Vallata Urbicua istic ex Dextro refert Bivarius, id vero vanum est, uti & illud quod ait apud Cyprianum pro *Cæsaraugusta* legi debere *Vallata Urbicua*, quam locat non longe ab Asturica. Nimia miseria est audacem esse hominem nimis.

d *In collegio*) Ita omnes libri veteres & editiones omnes Pameliana antiquiores. Pamelius ergo mutavit ex unico codice Anglicano & posuit *& collegia*. Quod miror retentum fuisse in posterioribus editionibus.

e *Ducenarium*) Plura de ducenariis erudite dicta reperies in observationibus Rigaltii. Vide etiam notam marginalem Beati Rhenani ad epistolam synodi Antiochenæ apud Rufinum lib. 7. cap. 26. & Josephum Scaligerum ad Manilium. Joannes Calvinus in lexico juridico, in verbo *Ducenarii*, citat epistolam quartam libri primi sancti Cypriani, quæ est hæc nostra, in qua ait exstare hæc verba, *neque ut ille superbierit, sublatusque fuerit mundanis dignitatibus, ducenarius potius quam episcopus vocari volens*. At ego ista neque in editionibus inveni neque in libris veteribus.

ciente jam mundo, atque appropinquante antichristo, bona quæque deficere, mala vero & adversa proficere. Non sic tamen, quamvis novissimis temporibus, in ecclesia Dei aut evangelicus vigor cecidit, aut Christianæ virtutis aut fidei robur elanguit, ut non superstit portio sacerdotum quæ minime ad has rerum ruinas & fidei naufragia succumbat, sed fortis & stabilis honorem divinæ majestatis & sacerdotalem dignitatem plena timoris observatione tueatur. Meminimus & tenemus, succumbentibus licet & cedentibus ceteris, Mathatiam legem Dei vindicasse fortiter, Heliam, Judæis defi- *2 Mach. 2* *3 Reg. 19* cientibus atque a religione divina recedentibus, stetisse & certasse sublimiter, Danielem nec solitudine regionis *Dan. 6 & 14* alienæ nec persecutionis assiduæ infestatione deterritum frequenter ac fortiter glorioſa dedisse martyria, tres item pueros nec [a] caminis nec minis fractos contra ignes Babylonios fideliter obsti- *Dan. 3* tisse & victorem regem in ipsa sua captivitate vicisse. Viderit vel prævaricatorum numerus vel proditorum qui nunc in ecclesia contra ecclesiam surgere & fidem pariter ac veritatem labefactare cœperunt. Permanet apud plurimos sincera mens & religio integra, & non nisi Domino & Deo suo anima devota, nec christianam fidem aliena perfidia deprimit ad ruinam, sed magis excitat & exaltat ad gloriam, secundum quod beatus apostolus Paulus hortatur & *Rom. 3* dicit: *Quid enim si exciderunt a fide quidam eorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Si autem omnis homo mendax est & solus Deus verax, quid aliud servi, & maxime sacerdotes Dei, facere debemus nisi ut humanos errores & mendacia relinquamus, & præcepta dominica custodientes in Dei veritate maneamus? [b] Quare etsi aliqui de collegis nostris exstiterint, fratres dilectissimi, qui deificam disciplinam negligendam putant & cum Basilide & Martiale temere communicant, [c] conturbare fidem nostram res ista non debet, cum spiritus sanctus in psalmis talibus comminetur dicens: *Tu autem odisti disciplinam, & [d] abjecisti* *Ps. 49* *sermones meos [e] retro. Si videbas furem, [f] concurrebas ei, & cum [g] adulteris portionem tuam ponebas.* Consortes & participes ostendit eos alienorum delictorum fieri qui fuerint delinquentibus copulati. Sed & hoc idem Paulus apostolus scribit & dicit: *Susurratores, detractores, abborrentes Deo, injuriosi, superbi, jactantes sui, adinventores malorum, qui cum justitiam Dei cognovissent, [h] non intellexerunt, quoniam qui talia agunt morte sunt digni, non tantum qui faciunt ea, sed & qui consentiunt eis qui hæc agunt: quoniam qui talia*, inquit, *agunt, morte sunt digni.* Manifestat & comprobat morte dignos esse & ad pœnam venire, non tantum illos qui mala faciunt, sed etiam eos qui talia agentibus consentiunt, qui dum malis & peccatoribus & pœnitentiam non agentibus illicita communicatione miscentur, nocentium contactibus polluuntur, & dum junguntur in culpa, sic nec in pœna separantur. Propter quod integritatis & fidei vestræ religiosam sollicitudinem, fratres dilectissimi, & laudamus pariter & probamus; & quantum *Rom. 1*

a *Caminis*) Duo libri veteres & antiquæ editiones præferunt *armis*. Sed hanc lectionem rejecit Pamelius, quia ipsi constabat regem Nabuchodonosorem nullis armis aggressum esse tres pueros, & posuit *annis* ex fide quinque veterum exemplarium. quam lectionem ego quoque reperi in viginti ex nostris. Unus meus vetus habet *caminis*. Atque ego eam lectionem facile credo esse meliorem, cum dici non possit de pueris aut adolescentibus eos esse senio & annis fractos, & quia vox *caminis* melius congruit cum historia. Quippe certum est Nabuchodonosorem, ut pueros istos commoveret & terreret multiplicis pœnæ comminatione, minas jactasse, pericula intentasse, denique parari jussisse fornacem sive, ut Sulpitii Severi verbo utar, caminum ignis ardentis in quem conjicerentur. Confirmant hanc meam opinionem verba Cypriani ex epistola 56. pag. 91. in qua tres pueri non dicuntur annis fracti, sed ætate territi, & minis regis & flammis fortiores exstitiste. Itaque retinui eam lectionem quam puto esse meliorem. Commodius autem erectiusque de hac mea emendatione existimabit judiciumque faciet qui varias istas lectiones sine ullo præjudicio examinaverit. Ita enim me sincerius exploratiusque vel corrigere poterit vel probare. Recte autem dixit Cyprianus *pueros nec caminis nec minis fractos*. Nam Cicero in libro primo officiorum dixit frangi metu, & Statius 9. Thebaidos minis frangi. Sunt etiam alia exempla.

b *Quare etsi aliqui*) Decem libri veteres in quibus ea lectio reperitur, quamvis retinuerint vocem *aliqui*, omiserunt tamen *exstiterint*. In aliis quinque & in editione Manutiana legitur: *Quod si aliqui de collegis nostris, fratres dilectissimi, deificam disciplinam negligendam putant.*

c *Conturbare res ista*) Unus codex regius, *conturbare & contristare non debet*. Eligianus, *conturbare fidem nostram res ista & turbantes fidem nostram resistant*.

d *Abjecisti*) Ita libri veteres unus & viginti. Quatuor alii & veteres editiones habent *projecisti*.

e *Retro*) Ita quatuordecim libri veteres. At antiquiores editiones & alii quinque libri veteres habent *post te*, duo alii *retrorsum*.

f *Concurrebas ei*) Hanc lectionem confirmant tredecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. Tres alii antiqui, *concurrebas cum eo*. Veteres editiones & septem libri veteres, *simul currebas cum eo*. Vide supra pag. 481.

g *Adulteris*) Codex Fuxensis, *mœchis*. Supra epist. 63. pag. 110. & *inter mœchos particulam tuam ponebas*.

h *Non intellexerunt*) Ea quæ istic Pamelius ait non reperiri in veteribus manuscriptis ego reperi in quindecim.

tum possumus adhortamur litteris nostris ne vos cum prophanis & maculatis sacerdotibus communicatione sacrilega misceatis, sed integram & sincera fidei vestræ firmitatem religioso timore servetis. [a] Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

a *Opto vos*) Duo libri veteres & editio Morellii habent *Optamus*. Utraque lectio bona est propter rationes alibi allatas in simili occasione pag. 393.

EPISTOLA LXIX.

Ad Florentium Pupianum de obtrectatoribus.

CYPRIANUS, qui & Thascius, Florentio cui & [a] Pupiano fratri salutem. Ego te, frater, credideram tandem jam ad pœnitentiam converti quod in præteritum tam infanda, tam turpia, tam etiam gentilibus execranda aut audisses de nobis temere aut credidisses. Porro autem etiam nunc in litteris tuis animadverto eumdem te adhuc esse qui prius fueras, eadem te de nobis credere, & in eo quod credideris perseverare, & ne forte claritatis & martyrii tui dignitas nostra communicatione maculetur, in mores nostros diligenter inquirere, & post Deum judicem, qui sacerdotes facit, te velle, non dicam de me, (quantus enim ego sum?) sed de Dei & Christi judicio judicare. Hoc est in Deum non credere, hoc est, rebellem adversus Christum & adversus evangelium ejus existere, ut cum ille dicat, *Nonne duo passeres esse veneunt & neuter eorum cadit in terra sine patris voluntate*, & probet majestas ejus & veritas sine conscientia & permissu Dei etiam [b] minora non fieri, tu existimes sacerdotes Dei sine conscientia ejus in ecclesia ordinari. Nam credere quod indigni & incesti sint qui ordinantur quid aliud est quam credere quod non a Deo nec per Deum sacerdotes ejus in ecclesia constituantur? An putas majus esse de me meum quam Dei testimonium, cum Dominus ipse doceat & dicat testimonium non esse verum si quis ipse de se testis existat, eo quod unusquisque utique sibi faveat, nec contra se aliquis infesta & adversa depromat, [c] fides vero sincera sit veritatis, si in prædicationibus nostris alius sit prædicator ac testis. *Si testimonium*, inquit *dixero de me, testimonium meum non est verum. Alius est enim qui* [d] *testis est de me*. Quod si ipse Dominus omnia postmodum judicaturus noluit de testimonio suo sibi credi, sed maluit de judicio ac testimonio Dei patris probari, quanto magis hoc servos ejus observare oportet, qui judicio ac testimonio Dei non probantur tantum, sed etiam gloriantur. Prævaluit autem apud te contra divinam sententiam & contra conscientiam nostram [e] fidei suæ viribus nixam inimicorum & malignorum commentum, quasi apud lapsos & prophanos & extra ecclesiam positos, de quorum pectoribus excesserit spiritus sanctus, esse aliud possit nisi mens prava & fallax lingua & odia venenata & sacrilega mendacia; quibus qui credit, cum illis necesse est inveniatur cum judicii dies venerit. Quod vero dixisti sacerdotes humiles esse debere, [f] quia & Dominus & apostoli ejus humiles fuerunt, humilitatem meam & fratres omnes & gentiles quoque optime norunt & diligunt; & tu quoque noveras & diligebas, cum adhuc in ecclesia esses & mecum communicares. Quis autem nostrum longe est ab humilitate, utrumne ego, qui quotidie fratribus servio, & venientes ad ecclesiam singulos benigne & cum voto & gaudio suscipio, an tu, qui te episcopum episcopi & judicem judicis ad tempus a Deo dati constituis, cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat: *Et homo quicumque fecerit in superbia ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo* Joan. 5 Deut. 17

a *Pupiano*) Joannes Tristanus a sancto Amantio in tomo secundo commentariorum suorum pag. 493. suspicatur legi hic posse *Pupienus*, quia in historia augusta invenit plures ita nominatos.

b *Minora*) Codex Carnotensis, *minima*.

c *Fides v. sincera*) Codex sancti Arnulphi: *Fides vero incerta sit veritatis nisi alius sit prædicator & testis*.

d *Testis est de me*) Codex Fuxensis, *testificat de me*.

e *Fidei suæ viribus*) Ita legi in undecim antiquis exemplaribus & in editionibus Manutii & Morellii. Spirensis, Veneta vetus, Erasmica, & alia quinque exemplaria vetera habent *Dei juribus*, haud dubie per errorem librariorum. Nam sæpe in antiquis codicibus manuscriptis vidi scriptum *juribus* pro *viribus* & e converso.

f *Quia & Dominus*) Codex sancti Arnulphi, *quia & apostoli humiles fuerunt*.

ille, & omnis populus cum audierit timebit, & non agent impie etiam nunc. Et iterum
3.*Reg.*8 ad Samuelem loquitur & dicit: *Non te spreverunt, sed me spreverunt.* Et adhuc Dominus in evangelio, cum ei dictum esset, *Sic respondes pontifici?* custodiens & docens sacerdotalem honorem servari oportere, contra pontificem nihil dixerit, sed innocentiam suam tantum-
*Joan.*18 modo purgans responderit dicens: *Si male locutus sum, exprobra de malo. Si autem bene, quid me cædis?* Item beatus
Act. 23 apostolus, cum ei dictum esset, *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo?* nihil contumelioſe locutus sit adversus sacerdotem, quando & potuerit se constanter [a]exerere adversus eos qui Dominum crucifixissent & qui jam Deum & Christum & templum & sacerdotium perdidissent, sed quamvis in falsis & spoliatis sacerdotibus umbram tamen ipsam inanem sacerdotalis nominis cogitans dixerit, *Nesciebam, fratres,*
*l.*22 *quia pontifex est. Scriptum est enim: Principem* [b] *populi tui non maledices.* Nisi si sacerdos tibi fui ante persecutionem, quando mecum communicabas, post persecutionem sacerdos esse desivi. [c] Persecutio enim veniens te ad summam martyrii sublimitatem provexit. [d] Me autem proscriptionis [e] onere depressit, cum publice legeretur: *Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani* [f] *episcopi Christianorum;* ut etiam qui non credebant Deo episcopum constituenti, vel diabolo crederent episcopum proscribenti. Nec hæc jacto, sed dolens profero, cum te judicem Dei constituas & Christi, qui dicit ad apostolos ac per hoc ad omnes præpositos, qui apostolis [g] vicaria ordinatione succedunt: *Qui audit vos, me audit; & qui me audit, audit eum qui me misit. Et qui rejicit vos, me rejicit & eum qui me misit.* [h] Inde enim schismata & hæreses obortæ sunt & oriuntur, dum episcopus, qui unus est & ecclesiæ præest, superba quorumdam præsumptione contemnitur, & homo dignatione Dei honoratus [i] indignus hominibus judicatur. Quis enim hic est superbiæ tumor, quæ arrogantia animi, quæ mentis inflatio, ad cognitionem suam præpositos & sacerdotes vocare, ac nisi apud te purgati fuerimus & sententia tua absoluti, ecce jam sex annis, [k] nec fraternitas habuerit episcopum, nec plebs præpositum, nec grex pastorem, nec ecclesia gubernatorem, nec Christus antistitem, nec Deus sacerdotem. Subveniat Pupianus & sententiam dicat & judicium Dei & Christi in acceptum referat, ne tantus fidelium numerus, qui sub nobis arcessitus est, sine spe salutis & pacis exisse videatur, nec novus credentium populus nullam per nos consecutus esse baptismi & spiritus sancti gratiam judicetur, ne tot lapsis & pœnitentibus pax data [l] & communicatio nostra examinatione concessa judicii tui auctoritate solvatur. Annue aliquando & dignare pronuntiare de nobis & episcopatum nostrum [m] cognitionis tuæ auctoritate firmare, ut Deus & Christus ejus agere tibi gratias possint quod per te sit antistes & rector altari eorum pariter & plebi restitutus. Apes habent regem [n] & ducem pecudes, & ei
Luc. 11

fidem

a *Exerere*) Idem codex *experiri*.

b *Populi tui*) Retinui hanc lectionem, quia convenit cum pluribus antiquis codicibus, & quia ita legitur in epistola 55. pag. 81. & in epistola 65. pag. 113. Et tamen *plebis tuæ* scriptum est in duodecim vetustis exemplaribus nostris & in septem Anglicanis, in veteribus editionibus, & etiam in Manutiana & Morelliana.

c *Persecutio enim*) Codex sancti Arnulphi: *Persecutio enim te venientem ad summam*.

d *Me autem*) Multum variant in hoc loco libri veteres. In Divionensi quippe, in Metensi sancti Arnulphi, & in Lamoniano scriptum est: *Me autem proscriptionis honore depressit, cum magis publice legeretur: Si quis de bonis Cæcilii Cypriani episcopi*. Sic etiam fere unus meus vetus. Unus Remigianus sic: *Me autem cum proscriptio Cæcilii Cypriani legeretur, si quis tenet possidet, honore depressit. cum magis publice legeretur: Si quis tenet de bonis Cæcilii Cypriani episcopi christianorum, proscribatur, ut etiam &c.*

e *Onere*) Sex libri nostri veteres, duo Anglicani, & Veronensis habent *honore*, ut in locis paulo ante laudatis *tuæ honore*. Vide observationes Rigaltii.

f *Episcopi Christ.*) Erasmi editio addit *proscribatur*. Quod ego nusquam inveni quam in Remigiano quem paulo ante laudavi. Sed illic omnia sunt valde confusa & permixta.

g *Vicaria ordinatione*) Vide notas nostras ad Lupum Ferrariensem pag. 422. 425. 427.

h *Inde enim*) Veteres editiones & Morelliana & octo vetera exemplaria habent: *Unde enim schismata & hæreses obortæ sunt & oriuntur nisi dum episcopus*. Nos secuti sumus auctoritatem plurium vetetum exemplarium.

i *Indignus hominibus*) Hanc lectionem confirmant undecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. At antiquæ & duo libri manuscripti præferunt *abindignis hominibus*. Sic Paulinus episcopus Treverensis indignus ecclesia ab episcopis Arrianis judicatus est, ut monuimus ad Lupum Ferrariensem pag. 486.

k *Nec fraternitas*) Codex Fuxensis, *nec clerus habuerit episcopum*. Quam lectionem ego lubenter præferrem, si plurium veterum librorum auctoritate niteretur.

l *Et communicatio*) Quatuor libri veteres, *& lege communicationis tradita*.

m *Cogn. t. auctoritate*) Tres libri veteres, *cognitionis tuæ judicio reformare*. Duo alii, *cognitionis tuæ vigore reformare*. Ita etiam Sorbonicus, nisi quod in eo vox *vigore* excidit librario. In Thuano scriptum est *cognitionis tuæ victore formare*. In Lamoniano *cognitionis tuæ victorem*. Quæ omnia viderentur innuere legendum fortean esse *cognitionis tuæ vigore*.

n *Et ducem pecudes*) Quidam libri veteres istic omittunt vocem *pecudes* & *judicem* scriptum habent pro *ducem*.

fidem ſervant. [a] Latrones mancipi obſequio pleno humilitatis obtemperant. [b] Quanto ſimpliciores & meliores vobis ſunt brutæ pecudes & muta animalia, & cruenti licet ac furentes inter gladios atque inter arma prædones? Præpoſitus illic agnoſcitur & timetur, quem non ſententia divina conſtituit, ſed in quem factio perdita & nocens caterva conſenſit. Dixiſti ſane ſcrupulum tibi eſſe tollendum de animo, in quem incidiſti. Incidiſti, ſed tua credulitate inreligioſa. Incidiſti, ſed tua mente & voluntate ſacrilega, dum inceſta, dum impia, dum nefanda contra fratrem, contra ſacerdotem facile audis, libenter credis, aliena mendacia quaſi propria & privata defendis; nec recordaris ſcriptum eſſe: *Sepi aures tuas ſpinis, & noli audire linguam nequam*. Et iterum: *Malus obaudit linguæ iniquorum, juſtus autem non intendit labiis mendacibus*. Quare in hunc ſcrupulum non inciderunt martyres ſancto ſpiritu pleni & ad conſpectum Dei & Chriſti ejus paſſione jam proximi, qui ad Cyprianum epiſcopum litteras de carcere direxerunt, ſacerdotem Dei agnoſcentes & conteſtantes ei? Quare in hunc ſcrupulum non inciderunt [c] tot epiſcopi collegæ mei, qui vel cum de medio recederent proſcripti ſunt, vel apprehenſi in carcerem conjecti & in catenis fuerunt, aut qui in exilium relegati, illuſtri itinere ad Dominum profecti ſunt, aut qui quibuſdam locis animadverſi cæleſtes coronas de Domini clarificatione ſumpſerunt? Quare in hunc ſcrupulum non inciderunt de plebe iſta noſtra quæ apud nos eſt, & nobis de Dei dignatione commiſſa eſt, tot confeſſores [d] quæſtionati & torti & inſignium vulnerum & cicatricum memoria glorioſi, tot virgines integræ, tot laudabiles viduæ, eccleſiæ denique univerſæ per totum mundum nobiſcum unitatis vinculo copulatæ? Niſi ſi omnes iſti communicantes mecum, ſecundum quod ſcripſiſti, polluto noſtro ore polluti ſunt & ſpem vitæ æternæ communicationis noſtræ contagione perdiderunt. Pupianus [e] ſolus integer, inviolatus, ſanctus, pudicus, qui nobis miſcere ſe noluit, in paradiſo atque in regno cælorum ſolus habitabit. Scripſiſti quoque quod eccleſia nunc propter me portionem ſui in diſperſo habeat, quando omnis eccleſiæ populus & collectus ſit & adunatus & individua concordia ſibi junctus, ſoli illi foris remanſerint qui etſi intus eſſent, [f] ejiciendi fuerant, nec patiatur Dominus populi ſui protector & tutor triticum de area ſua diripi, ſed ſolæ poſſint paleæ de eccleſia ſeparari, quando & apoſtolus dicat: *Quid enim ſi exciderunt a fide quidam illorum? Numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Abſit. Eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax*. Et Dominus quoque in evangelio, cum eum loquentem diſcipuli derelinquerent, converſus ad duodecim dixit: *Numquid & vos vultis ire? Reſpondit ei Petrus dicens: Domine, ad quem ibimus? Verbum vitæ æternæ habes, & nos credimus & cognovimus quoniam tu es filius Dei vivi*. Loquitur illic Petrus, ſuper quem [g] ædificanda fuerat eccleſia, [h] eccleſiæ nomine docens & oſtendens quia etſi contumax

Eccl. 28
Prov. 17
Rom. 3
Joan. 6

ac

a *Latrones mancipi*) id eſt principi, duci ſuo, ſeu præpoſito, ut dicet paulo poſt Cyprianus. Lucifer Calaritanus in apologia ſecunda pro ſancto Athanaſio: *Ex fructibus tuis, Imperator Conſtanti, non eſſe chriſtianus ſed plane manceps latronum eſſe cognoſceris*. Mancipem operarum dixit Sveto-nius in Veſpaſiano eum qui ex Umbria in Sabinis ad culturam agrorum quotannis commeare ſolebat. Prudentius in carmine de ſancto Vincentio martyre cuſtodem carceris vocat mancipem: *Tum ipſe manceps carceris & vinculorum janitor*. Cicero lib. 1. officiorum: *Etiam leges latronum eſſe dicuntur quibus pareant, quas obſervent*. Idem in oratione pro domo ſua: *Poſtremo ne in prædæ quidem ſocietate mancipem aut prædonem factum reperire poteſt*. Cælius Calcagninus lib. 1. epiſt. 21. mancipes interpretatur conductores redemptoreſque vectigalium. Vide Jacobi Gothofredi notas ad librum primum Tertulliani ad nationes cap. 9.

b *Quanto ſimpliciores*) Quinque libri veteres habent: *Quanto ſimpliciora & meliora vobis ſunt bruta & crudeles ac furentes*. In uno vero in quo eadem lectio reperitur ſcriptum eſt *muta* pro *bruta*. Fuxenſis: *Quanto ſimpliciores & meliores bruta animalia*.

c *Tot epiſcopi*) Revocavi lectionem veterum editionum, quæ confirmatur auctoritate veterum exemplarium. Manutius & Morellius poſuerunt *coepiſcopi*. Quæ lectio reperitur in ſeptem antiquis codicibus.

d *Quæſtionati*) id eſt quæſtioni appliciti. Carnifices vocantur quæſtionarii in veteri verſione concilii Epheſini & apud Marium Mercatorem. Vide ſupra pag. 408.

e *Solus integer*) Sic Hieronymus in epiſtola ad Pammachium, alloquens Joannem Hieroſolymitanum, ait: *Tu beatiſſimus Papa & faſtidioſus, anticles, ſolus dives, ſolus ſapiens, ſolus nobilis ac diſertus, conſervos tuos & redemptos ſanguine domini tui rugata fronte & obliquis oculis deſpicis*. Contrario ſenſu Socrates apud Apulejum in libro primo metamorphoſeon vocatur integer, ſanus, incolumis.

f *Ejiciendi forent*) Rufinus in pſal. 24. loquens de hujuſmodi hominibus ait: *Non ſolum enim foris, ſed etiam in ipſa intus eccleſiæ communione non deſunt inimici*.

g *Ædificanda*) Sic omnino ſcribendum eſt. Nondum enim cum hæc dicta a Petro ſunt Chriſtus ei ſponſionem fecerat de ædificanda ſuper ipſum eccleſia. Hanc autem lectionem præferunt plures antiqui codices & veteres editiones. Vide annotationes Eraſmi in caput 16. Matthæi.

h *Eccleſiæ nomine*) quia Petrus gerebat totius eccleſiæ figurata generalitate perſonam, ut ait Auguſtinus. Inutiliter ſe torquent qui argumentum hoc alio transferre conantur.

ac ſuperba [a] obaudire nolentium multitudo diſcedat, eccleſia tamen a Chriſto non recedit, & illi ſunt eccleſia plebs ſacerdoti adunata & paſtori ſuo grex adhærens. Unde [b] ſcire debes [c] epiſcopum in eccleſia eſſe & eccleſiam in epiſcopo, & ſi quis cum epiſcopo non ſit, in eccleſia non eſſe, & fruſtra ſibi blandiri eos qui pacem cum ſacerdotibus Dei non habentes obrepunt & latenter apud quoſdam communicare ſe credunt, quando eccleſia, quæ catholica & una eſt, ſciſſa non ſit neque diviſa, ſed ſit utique connexa & cohærentium ſibi invicem ſacerdotum glutino copulata. Quamobrem, frater, ſi majeſtatem Dei, qui ſacerdotes ordinat, cogitaveris, ſi Chriſtum, qui arbitrio & nutu ac præſentia ſua & præpoſitos ipſos & eccleſiam cum præpoſitis gubernat, aliquando reſpexeris, ſi de innocentia ſacerdotum, non humano odio, ſed divino judicio credideris, ſi temeritatis & ſuperbiæ atque inſolentiæ tuæ agere vel ſero pœnitentiam cœperis, ſi Deo & Chriſto ejus, quibus ſervio, & quibus puro atque immaculato ore ſacrificia & in perſecutione pariter & in pace indeſinenter offero, pleniſſime ſatisfeceris, communionis tuæ poterimus habere rationem, manente tamen apud nos divinæ cenſuræ reſpectu & metu, ut prius Dominum meum conſulam an tibi pacem dari & te ad communicationem eccleſiæ ſuæ admitti ſua oſtenſione & admonitione permittat. Memini enim [d] quid jam mihi ſit oſtenſum, immo quid ſit ſervo obſequenti & timenti de dominica & divina auctoritate præceptum; qui inter cetera quę oſtendere & revelare dignatus eſt & hoc addidit: Itaque qui Chriſto non credit ſacerdotem facienti & poſtea credere incipiet ſacerdotem vindicanti. Quamquam ſciam [e] ſomnia ridicula & [f] viſiones ineptas quibuſdam videri, ſed utique illis qui malunt contra ſacerdotes credere quam ſacerdoti. Sed nihil mirum, quando de Joſeph fratres ſui dixerunt, *Ecce ſomniator ille venit, nunc ergo venit, occidamus illum*, & ſomniator poſtea quod ſomniaverat conſecutus ſit, & occiſores ac venditores confuſi ſint; ut qui verbis prius non credidiſſent, factis poſtmodum crederent. De iis autem quæ tu egiſti vel in perſecutione vel in pace ſtultum eſt ut velim te judicare, quando tu magis judicem te noſtri conſtitueris. Hæc pro animi mei pura conſcientia & pro Domini & Dei mei fiducia reſcripſi. Habes tu litteras meas, & ego tuas. In die judicii ante tribunal Chriſti [g] utrumque recitabitur. Gen. 37

a *Obaudire nolentium*) Ita veteres editiones & quatuor libri veteres. Ita etiam apud Nicolaum de Cuſa lib. 11. cap. 14. de concordantia eccleſiæ catholicæ. Manutius poſuit *volentium*. Quod etiam placuit Morellio, Pamelio, & Rigaltio, qui tamen in erratis annotavit legendum eſſe *nolentium*. Id vero non animadverterunt Angli, qui alioqui fere ſemper ſequuntur editionem Rigaltii. Poſuerunt enim in ſua *volentium*. Reinhartus amplexus eſt emendationem Rigaltii. Hæc autem eſt emendationem Rigaltii. Hæc autem eſt vera lectio. Alia ferri non poteſt.

b *Scire debes*) Apud Juonem parte 5. cap. 360. & apud Gratianum 7. q. 1. citatur ex epiſtola Cypriani ad Papianum ſive ad Papinianum, ut alii ſcripſere. Correctores Romani emendaverunt & monuerunt exſtare in epiſtola ad Florentium Pupianum. Ex hoc loco Joannes de Turre cremata ſumpſit argumentum invehendi in epiſcopos titulares, qui neque eccleſiam habent neque plebem, de quibus nos nuper nonnulla ſatis curioſa diximus lib. 3. cap. 19. hiſtoriæ Tutelenſis. De iis tollendis actum eſt anno 1547. die ſabbati quinta Februarii in concilio Tridentino, quod ab iis multa damna & incommoda ſuſtineat eccleſia & nullam vel modicam utilitatem recipit, ut ex codice MS. archivi Vaticani docuit Odoricus Raynaldus an. 1547. §. 76. De iis etiam tollendis actum poſtremo eſt ad relationem illuſtriſſimi viri Franciſci Boſqueti epiſcopi Lodovenſis anno 1656. in conventu eccleſiæ Gallicanæ. Vide acta pag. 300. 344.

c *Epiſc. in eccleſia*) Certiſſimnm eſt epiſcopum in eccleſia eſſe & eccleſiam in epiſcopo. Eccleſia enim eſt plebs ſacerdoti adhærens. Fuit quidam ſcriptor non incelebris qui deſinente Chriſti ſæculo XVI. ita explicaret hunc Cypriani locum ac ſi Cyprianus ſenſiſſet ſummum pontificem eſſe ſupra concilium, cum tamen nulla iſtic mentio fiat epicopi Romani neque concilii. Sic ſæpe fit ut zelus abripiat homines in opiniones detortas.

d *Quid mihi ſit oſtenſum*) Vetuſtis illis temporibus revelationes accipiebantur in ſomno, ut patet ex Tertulliano, Cypriano, Rufino, & aliis. Poſtea, cum religio chriſtiana libertate integra fruebatur, Chriſtus, beata virgo Maria, Petrus apoſtolus, & ceteri ſancti ſe conſpicuos præbuerunt piis & credulis hominibus & cum eis loquebantur facie ad faciem ſicut amicus loqui ſolet ad amicum ſuum. Harum viſionum infinita exſtant exempla in hiſtoria eccleſiaſtica. Sanctus Vincentius Ferrarii ſermone in octava innocentium: *Multa ſomnia ſunt quæ creduntur divinæ revelationes & ſunt illuſiones*. Vide ſupra pag. 452.

e *Somnia*) Ammianus Marcellinus lib. 15. tradit doctos quoſdam doluiſſe quod apud Atlanteos nati non eſſent, ubi memorantur ſomnia non videri, Idem teſtatur Martianus Capella lib. 6. in deſcriptione interioris Africæ.

f *Viſiones ineptas*) Ælius Spartianus in Adriano, cum narraſſet hiſtoriam de muliere quadam quæ dicebat ſomnio ſe monitam ut inſinuaret Adriano ne ſe occideret, addit Marium Maximum commemorare hæc per ſimulationem facta. Nam ethnici multum tribuebant nocturnis illis viſionibus, ut patet ex extrema parte metamorphoſeon Apuleii, ex libro ſecundo T. Livii, Valerio Maximo, & aliis. Quintilianus lib. 4. cap. 2. *Somniorum & ſuperſtitionum colores ipſa jam facilitate auctoritatem perdiderunt*. Vide etiam Lactantium lib. 2. cap. 8. & præfationem Nicolai Gerbelii ad librum Paſtoris.

g *Utrumque recitabitur*) Ita veteres editiones, duodecim libri noſtri veteres, & unus Bodlejanus. Manutius edidit: *Utræque recitabuntur*. Quamvis autem ſciam lectionem illam exſtare in tribus antiquis exemplaribus & poſſe eſſe bonam, non dubito quin ea præferenda ſit quam retinui.

EPI-

EPISTOLA LXX.

Ad Januarium & ceteros episcopos Numidas de baptizandis hæreticis.

CYPRIANUS, Liberalis, Caldonius, Junius, Primus, Cæcilius, Polycarpus, Nicomedes, Felix, Marrutius, Successus, Lucianus, Honoratus, Fortunatus, Victor, Donatus, Lucius, Herculanus, Pomponius, Demetrius, Quintus, Saturninus, Marcus, alius Saturninus, alius Donatus, Rogatianus, Sedatus, Tetullus, Hortensianus, item alius Saturninus, Sattius [a] Januario, Saturnino, Maximo, Victori, alio Victori, Cassio, Proculo, Modiano, Cittino, Gargilio, Eutyciano, alio Gargilio, alio Saturnino, Nemesiano, Nampulo, Antoniano, Rogatiano, Honorato fratribus salutem. Cum simul in concilio essemus, fratres carissimi, legimus litteras vestras quas [b] ad nos fecistis de iis qui apud hæreticos & schismaticos baptizati videntur, an ad ecclesiam catholicam, [c] quæ una & vera est, venientes baptizari debeant. De qua re quamquam & ipsi illic veritatem & firmitatem catholicæ regulæ teneatis, tamen quoniam consulandos nos pro communi dilectione existimastis, sententiam nostram non novam promimus, sed jampridem ab [d] antecessoribus nostris A statutam & a nobis observatam vobiscum pari consensione conjungimus, censentes scilicet & pro certo tenentes neminem foris baptizari [e] extra ecclesiam posse, cum sit [f] baptisma unum in sancta ecclesia constitutum, & scriptum sit Domino dicente: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & effoderunt sibi lacus detritos qui non possunt aquam portare.* Et iterum divina scriptura moneat & dicat: *Ab aqua aliena abstine te, & a fonte aquæ alienæ ne biberis.* Oportet ergo mundari & sanctificari aquam prius a B sacerdote, ut possit baptismo suo peccata hominis qui baptizatur abluere; quia per Ezechielem prophetam, Dominus dicit: *Et aspergam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, & ab omnibus simulacris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor novum, & spiritum novum dabo in vobis.* Quomodo autem mundare & sanctificare aquam potest qui ipse immundus est & apud quem spiritus sanctus non est? cum Dominus dicat in Numeris: *Et omnia quæcumque tetigerit immundus immunda erunt.* [g] Aut quomodo baptizans dare alteri remissam peccatorum potest C qui

Hier. 2

Exec. 36

Num. 19

a *Januario*) Multum hic inter se discrepant libri veteres. In quibusdam enim hic homo vocatur Jubajanus, Juvajanus, Jubianus, Juvianus, Jovianus, ut apud Zonaram & Balsamonem, Julianus, Januarius. Ego, cum hæc discrepantia nullius nunc sit momenti, retinui lectionem vulgo receptam. Interim admonendum est inscriptionem hanc esse in codice Thuano: *Incipit ad Jubajanum liber secundus.* In uno vero meo veteri: *Incipit ad Jubajanum epistola tertia de his ipsis*, id est de lapsis.

b *Ad nos*) Mirum est has voces, quæ propagatæ sunt ex editione Erasmi, desunt enim in aliis editionibus, non reperiri nisi in tribus antiquis exemplaribus, quamvis hanc epistolam contulerim cum viginti sex. Desunt ergo in Turonensi, in uno Remigiano, & in Beccensi.

c *Quæ una & vera est*) Ita restituimus hunc locum ex fide quatuor veterum librorum.

d *Antec. nostris*) Agrippino videlicet & aliis, quos septuaginta fuisse scribit sanctus Augustinus, uti monuimus ad epistolam nonam pag. 396. Vide etiam notas ad epistolam 73.

e *Extra ecclesiam*) Vetus interpretatio in recentiore codice Victorino. *id est extra formam ecclesiæ. Tamen baptizatur qui a Judæo vel a gentili vel ab hæretico baptizatur, si secundum formam ecclesiæ baptizet.* Sumptum est illud ex capite *A quodam Judæo* apud Gratianum dist. 4. de consecratione, ubi Nicolaus Papa I. respondens ad consulta Bulgarorum ait baptismum esse bonum, quamvis sit collatus ab eo quem non constabat esse christianum, si collatus sit in nomine sanctæ Trinitatis vel tantum in Christi nomine. Contra Gregorius III. scribens ad Bonifacium archiepiscopum præcipit ut illi denuo baptizentur quos a paganis baptizatos esse constiterit. Refertur illa constitutio lib. 7. Capitularium cap. 101. & apud Gratianum cap. *Quos a paganis* eadem distinctione. Vide etiam bullam Eugenii IV. apud Odoricum Raynaldum an. 1439. §. 15. Vide Gerochum Reicherspergensem in tractatu adversus simoniacos cap. 22. & Algerum scholasticum Leodiensem cap. 52. de misericordia & justitia.

f *Baptisma unum*) Certum est magnam ea tempestate fuisse controversiam inter episcopos ecclesiæ Romanæ & Carthaginensis an hæretici venientes ad ecclesiam debeant rebaptizari. Initia hujus controversiæ vulgo referuntur ad pontificatum Papæ Stephani. At Rufinus lib. 7. cap. 2. scribit eam cœpisse sub pontificatu Cornelii. Quod Baronius contendit esse falsum. Sed Baronii sententiam quidam viri docti putarunt non esse veram. Profecto auctoritas Rufini veteris & docti scriptoris non debet rejici absque bonis testimoniis. Potest autem illa confirmari auctoritate epistolæ Cornelii ad Cyprianum, quam descripsi ex duobus antiquis codicibus manuscriptis, quorum unus est in bibliotheca monasterii sancti Remigii Remensis, alius in bibliotheca illustrissimi & doctissimi viri Joanni Bohierii præsidis insulati in parlamento Burgundiæ. Edita est autem supra pag. 167. Ubi vero Raphel Volaterranus invenerit Cornelium cessisse Cypriano nondum invenire potui. Ceterum istic annotari potest Armenos, ut tradit Guido de Perpiniano, dixisse quod verum baptisma solum erat in ecclesia majoris Armeniæ, & non in aliis, propter quod alios ad se venientes rebaptizabant.

g *Aut quomodo baptizans*) Codex Fuxensis, aut

qui ipse sua peccata deponere extra ecclesiam non potest? Sed & ipsa interrogatio quæ fit in baptismo testis est veritatis. Nam cum dicimus, *Credis in vitam æternam & remissionem peccatorum* [a] *per sanctam ecclesiam*? intelligimus remissionem peccatorum non nisi in ecclesia dari, apud hæreticos autem, ubi ecclesia non sit, non posse peccata dimitti. Itaque qui hæreticos [b] baptizare posse asserunt, aut interrogationem mutent, aut vindicent veritatem, nisi si eis & ecclesiam tribuunt quos baptisma habere contendunt. Ungi quoque necesse est eum qui baptizatus sit, ut accepto chrismate, id est, unctione, esse unctus Dei & habere in se gratiam Christi possit. Porro autem [c] eucharistia est unde baptizati unguntur oleo in altari sanctificato. Sanctificare autem non potuit olei creaturam qui nec altare habuit nec ecclesiam. Unde nec unctio spiritalis apud hæreticos potest esse, quando constet oleum sanctificari & eucharistiam fieri apud illos omnino non posse. Scire autem & meminisse debemus scriptum esse: *Oleum peccatoris* [d] *non ungat caput meum*: quod ante in psalmis præmonuit spiritus sanctus, ne quis exorbitans & a via veritatis exerrans apud hæreticos & Christi adversarios ungeretur. Sed & pro baptizato quam precem facere potest sacerdos sacrilegus & peccator? cum scriptum sit: *Deus peccatorem non audit: sed qui eum coluerit, & voluntatem ejus fecerit, illum audit*. Quis autem potest dare quod ipse non habeat, aut quomodo potest spiritalia agere qui ipse amiserit spiritum sanctum? Et iccirco baptizandus est & innovandus qui ad ecclesiam rudis venit, ut intus per sanctos sanctificetur, quia scriptum est: *Sancti estote, quia & ego sanctus sum, dicit Dominus*: ut qui in errorem seductus est & foris tinctus in baptismo vero & ecclesiastico etiam hoc ipsum deponat quod homo ad Deum veniens, dum sacerdotem quærit, in sacrilegum fraude erroris incurrit. Ceterum probare est hæreticorum & schismaticorum baptisma consentire in id quod illi baptizaverint. Neque enim potest pars illic inanis esse & pars prævalere. Si baptizare potuit, potuit & spiritum sanctum dare. Si autem spiritum sanctum dare non potest, quia foris constitutus cum sancto spiritu non est, nec baptizare venientem potest, quando & baptisma unum sit, & spiritus sanctus unus, & una ecclesia a Christo Domino [e] super Petrum origine unitatis & ratione fundata. Ita fit ut cum omnia apud illos inania & falsa sint, nihil eorum quæ illi gesserint probari a nobis debeat. Quid enim potest [f] ratum & firmum esse apud Deum quod illi faciunt quos Dominus hostes & adversarios suos dicit in evangelio suo ponens: *Qui non est mecum adversum me est; & qui non mecum colligit, spargit*? Et beatus quoque apostolus Joannes mandata Domini & præcepta custodiens in epistola sua poluerit dicens: *Audistis quia antichristus venit, Nunc autem antichristi multi facti sunt. Unde cognoscimus quia novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum*. Unde nos quoque colligere & considerare debemus an qui adversarii sunt Domini, & appellati

Ps. 140

Joan. 9

Lev. 19 & 20

Luc. 11

1. Joa. 1

aut quomodo baptizandi alteri licentiam dare potest qui ipse immundus est & peccata deponere.

a *Per s. ecclesiam*) Sic etiam in epistola 76. ad Magnum pag. 154.

b *Baptizare posse*) Adiecimus hæc duo vocabula ex fide quatuor veterum exemplarium; quorum unum est Corbejense, in quo epistola ista bis habetur.

c *Eucharistia est*) In emendando hoc loco secuti sumus in primis scripturam libri Corbejensis. Sex libri manuscripti & veteres editiones habent *oleum in altari sanctificatum*. Manutius posuit: *Porro autem eucharistia est, unde baptizati unguntur, oleum in altari sanctificatum*. Hieronymus in dialogo adversus Luciferiano ait baptismum non esse tradendum sine eucharistia. Quod diu duravit in ecclesia Dei, ut ostensum a nobis est in notis ad Reginonem pag. 551. 657. & in notis ad Capitularia pag. 1236. In concilio Pragensi Hussitarum apud Cochlæum lib. 5. historiæ Hussitarum decretum est ut eucharistiæ communio detur infantibus. Hæc tantum. Et tamen Odoricus Raynaldus an. 1421. §. 12. scribit illud ab illis statutum esse circa infantes baptismo perluendos. Quod verum non est. Hæc enim additio Raynaldi non exstat in decreto synodi. Æneas Sylvius in dialogo contra Bohemos & Taboritas, qui editus est inter illius epistolas, ait: *Vetus hæc Armenorum insania fuit, qui natos ut in lucem veniebant, mox baptizatos, mox altaris sacramento reficiebant: quod & vos ajunt facere, qui dementes atque infantes ad eucharistiæ libamenta vocatis*. In responsionibus Armenorum ad objecta Latinorum missis ad Papam Benedictum XII. anno 1342. legitur quod illi postquam puerum baptizarunt, *baptizatum communicant sic. Cum corpore Christi sicco tangunt labia pueri, & reponunt & si sacerdos celebret, & in tempore illo baptizetur puer, bene modicum sacerdos digitum suum tingit in sanguine, & inde tangit labia pueri.*

d *Non ungat*) Quatuor libri veteres, *non impinguet*. Pamelius ait sanctum Augustinum, qui sæpe citat hunc locum, aliquando scribere *ungat*, quandoque *impinguet*. Duæ itaque etiam ævo Augustini erant hujus loci lectiones.

e *Super Petrum*) Ita omnino XXI. libri veteres & duo laudati a Pamelio. Veteres editiones habent *petram*. Ita etiam editio Morelliana & tres libri veteres. Vide quæ in simili causa notata sunt supra ad epistolam 40. pag. 428.

f *Ratum & firmum*) Ita editio Erasmi & sedecim libri veteres. Superiores editiones & novem libri veteres legunt *gratum & firmum*. Supra epist. 63. scriptum est, *certus quod collegæ tui omnes gratum haberemus*, ubi quidam codices habent *ratum*.

pellati sunt antichristi, [a] possint dare gratiam Christi. Quare qui cum Domino sumus, & unitatem Domini tenemus & secundum ejus dignationem sacerdotium ejus in ecclesia administramus, quæcumque adversarii ejus & antichristi faciunt repudiare & rejicere & pro prophanis habere debemus, & eis qui de errore & pravitate venientes agnoscunt unius ecclesiæ veram fidem, dare illis per omnia divinæ gratiæ sacramenta & unitatis [b] & fidei veritatem. Optamus vos, fratres carissimi, semper bene valere.

a *Possint da grat. Christi*) Hæc desunt in antiquis editionibus & in septem antiquis exemplaribus. Erasmus adjecit.

b *Et fidei veritatem*) Codex Burgundicus, *& fidei unitatem non denegare*.

EPISTOLA LXXI.

Ad Quintum de hæreticis baptizandis.

CYPRIANUS [b] Quinto fratri salutem. Retulit ad me, frater carissime, [c] Lucianus compresbyter noster te desiderasse ut significaremus tibi quid sentiamus de his qui apud hæreticos & schismaticos baptizati videntur. De qua re quid nuper [d] in concilio plurimi coepiscopi cum compresbyteris qui aderant censuerimus ut scires, ejusdem epistolæ exemplum tibi misi. Nescio etenim qua præsumptione ducuntur [e] quidam de collegis nostris ut putent eos qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere, eo quod dicant unum baptisma esse; [f] quod unum scilicet ideo est, quia ecclesia una est, & esse baptisma extra ecclesiam non potest. Nam cum [g] duo baptismata esse non possit, si hæretici vere baptizant, ipsi habent baptisma. Et qui hoc illis patrocinium de auctoritate sua præstat, cedit illis & consentit ut [h] hostis & adversarius Christi habere videatur abluendi & purificandi & sanctificandi hominis potestatem. Nos autem dicimus eos qui inde veniunt non rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt illic aliquid ubi nihil est; sed veniunt ad nos ut hic accipiant ubi & gratia & veritas omnis est, quia & gratia & veritas una est. Porro autem quidam de collegis nostris malunt hæreticis honorem dare quam nobis consentire; & dum unius baptismi asseveratione baptizare venientes nolunt, sic aut duo baptismata ipsi faciunt, dum & apud hæreticos baptisma esse dicunt, aut certe, quod est gravius, hæreticorum sordidam & prophanam tinctionem vero & unico & legitimo ecclesiæ catholicæ baptismo præponere & præferre contendunt, non cosiderantes scriptum esse: [i] *Qui baptizatur a mortuo, quid proficit lavatio ejus?* Manifestum est autem eos qui non sunt in ecclesia Christi inter mortuos computari nec posse ab eo vivificari alterum

Eccl. 34

a Hujus epistolæ prima editio debetur Erasmo, qui illam edidit anno 1519. Verum quia exstat extra ordinem epistolarum, & posita est post libros testimoniorum, post epistolas ad Jubajanum & ad Pompejum, non animadvertens Eckius illam esse extra numerum epistolarum, cum illius exemplar haberet, ex ea tamquam inedita fragmentum attulit in libro 2. cap. 1. de primatu Papæ, & quædam ejus verba describit ex libro secundo Augustini contra Donatistas cap. 1. Emendavi illam collatione facta cum sedecim codicibus antiquis.

b *Quinto fratri*) Episcopum fuisse in Mauritania docebit sequens epistola.

c *Lucianus*) Illum ego esse puto qui scripsit epistolas 16. & 21. cujus etiam mentio habetur in epistola 22.

d *In concilio*) Vide epistolam 70. ad Numidas.

e *Quidam de collegis*) ut Florentius cognomento Pupianus, ut patet ex epistola 69. ad eum scripta.

f *Quod unum scilicet*) Retinui lectionem quinque veterum librorum, quæ mihi videtur esse optima. Erasmus & alii post eum posuerunt, *quod unum scilicet in ecclesia catholica est: Quæ ecclesia si est una, esse extra ecclesiam baptisma non potest*. Quidam libri veteres habent *præter ecclesiam*.

g *Duo baptismata*) Editiones Erasmi & Morellii addunt *aut multa*. Verum ea desunt in quatuordecim libris veteribus. Habentur tamen in Corbejensi. Arator lib. 2. actuum apostolicorum. *Quid geminum baptisma cupis simulare prophana*. Optatus lib. 1. *Vides ergo, frater Parmeniane, hæreticos a domo veritatis extorres solos habere varia & falsa baptismata, quibus inquinatus non possit abluere, immundus emundare, supplantator erigere*. Ubi nemo non videt legendum esse *supplantatus*.

h *Hostis & adversarius*) Sic restituimus hunc locum pro eo quod aliæ editiones habent *hostes & adversarii*, quia ita scriptum vidimus in omnibus antiquis codicibus.

i *Qui baptizatur*) Hunc morem explicat sanctus Joannes Chrysostomus in initio homiliæ 40. in primam Pauli epistolam ad Corinthios. Vide Rigaltii observationes ad librum Tertulliani de resurrectione carnis; Christophorum Justellum in notis ad canonem 12. synodi Antiochenæ, Fridericum Spanhemium & Joannem Harduinum in dissertationibus quas emiserunt de baptismo pro mortuis. Vide etiam præfationem Amboesii ad Abælardum pag. 24.

terum qui ipſe non vivat, quando una ſit eccleſia, quæ vitæ æternæ gratiam conſecuta & vivit in æternum & vivificat Dei populum. Et dicunt ſe in hoc veterem conſuetudinem ſequi, quando apud veteres hæreſeos & ſchiſmatum prima adhuc fuerint initia, ut hi illic eſſent qui de eccleſia recedebant, & hic baptizati prius fuerant; quos tunc tamen ad eccleſiam revertentes & pœnitentiam agentes neceſſe non erat baptizare. Quod nos quoque hodie obſervamus, ut quos conſtet hic baptizatos eſſe & a nobis ad hæreticos tranſiſſe, ſi poſtmodum peccato ſuo cognito & errore digeſto ad veritatem & matricem redeant, ſatis ſit in pœnitentiam manum imponere; ut quia ovis jam fuerat, hanc ovem [a] abalienatam & errabundam in ovile ſuum paſtor recipiat. Si autem qui ab hæreticis venit baptizatus in eccleſia prius non fuit, ſed alienus in totum & prophanus venit, baptizandus eſt ut ovis fiat, quia una eſt aqua in eccleſia ſancta quæ oves faciat. Et iccirco quia nihil poteſt eſſe commune mendacio & veritati, tenebris & luci, morti & immortalitati, antichriſto & Chriſto, per omnia debemus eccleſiæ catholicæ unitatem tenere nec in aliquo fidei & veritatis hoſtibus cedere. Non eſt autem de conſuetudine præſcribendum, ſed ratione vincendum. [b] Nam nec Petrus, quem primum Dominus elegit, & ſuper quem ædificavit eccleſiam ſuam, cum ſecum Paulus de circumciſione poſtmodum diſceptaret, vindicavit ſibi aliquid inſolenter aut arroganter aſſumpſit, ut diceret [c] ſe primatum tenere & obtemperari a novellis & poſteris ſibi potius oportere. Nec deſpexit Paulum quod eccleſiæ prius perſecutor fuiſſet, ſed conſilium veritatis admiſit, & rationi legitimæ quam Paulus vindicabat facile conſenſit, documentum ſcilicet nobis & concordiæ & patientiæ tribuens, ut non pertinaciter noſtra amemus, ſed quæ aliquando a fratribus & collegis noſtris utiliter & ſalubriter ſuggeruntur, ſi ſint vera & legitima, ipſa potius noſtra ducamus. Cui rei Paulus quoque proſpiciens & concordiæ & paci fideliter conſulens in epiſtola ſua poſuit dicens: *Prophetæ autem duo aut tres loquantur, & ceteri examinent. Si autem alii revelatum fuerit ſedenti, ille prior taceat.* 2 Cor. 14 Qua in parte docuit & oſtendit multa ſingulis in melius revelari & debere unumquemque non pro eo quod ſemel imbiberet & tenebat pertinaciter congredi, ſed ſi quid melius & utilius exſtiterit libenter amplecti. Non enim vincimur quando offeruntur nobis meliora, ſed inſtruimur, maxime in his quæ ad eccleſiæ unitatem pertinent & ſpei ac fidei noſtræ veritatem; ut nos ſacerdotes Dei & eccleſiæ ejus de ipſius dignatione præpoſiti ſciamus remiſſam peccatorum non niſi in eccleſia dari poſſe, nec poſſe adverſarios Chriſti quidquam ſibi circa ejus gratiam vindicare. Quod quidem & [d] Agrippinus bonæ memoriæ vir cum ceteris coepiſcopis ſuis illo in tempore in provincia Africa & Numidia eccleſiam Domini

Gal. 2

a *Abalienatam*) Tres libri veteres habent *abigeatam*, octo alii *abjectam*, alius *abactam*, unus regius *abjectam & tremebundam in ovile*. Rigaltius magis probat *abigeatam*.

b *Nam nec Petrus*) Refert hunc locum ſanctus Auguſtinus in initio libri ſecundi de baptiſmo adverſus Donatiſtas.

c *Se primatum tenere*) In gloſſemate libri de unitate eccleſiæ: *Primatus Petro datur ut una Chriſti eccleſia & una cathedra eſſe monſtretur*. Vide illic obſervationes Rigaltii.

d *Agrippinus bo. me. vir*) Citat hunc locum ſanctus Auguſtinus lib. 2. de baptiſmo contra Donatiſtas cap. 9. Sed ego non invenio in hoc loco Cypriani quod Auguſtinus paulo ante ait Cyprianum dixiſſe conſuetudinem de recipiendis hæreticis abſque novo baptiſmo quaſi *cœpiſſe corrigi* per Agrippinum, & mox de ſuo ait eam *per Agrippinum corrumpi cœpiſſe, non corrigi*. Iſta explicanda ſunt. Ait Auguſtinus quæſtionem de repetitione baptiſmi nondum ætate Cypriani fuiſſe pertractatam diligenter, ſed tamen ſaluberrima conſuetudine tenuiſſe eccleſiam, Romanam videlicet, ut planum eſt ex epiſtola Firmiliani, in ipſis quoque ſchiſmaticis & hæreticis corrigere quod pravum erat, non iterare quod datum eſſet. Alia erat conſuetudo eccleſiæ Africanæ. Et quia Papa Stephanus nihil afferebat ad confirmandam opinionem ſuam quam conſuetudinem, ſugillat Cyprianus hanc diſputandi methodum, & ait epiſt. 71. pag. 227. & epiſt. 74. pag. 141. agendum eſſe ratione, non conſuetudine, quam vocat erroris vetuſtatem. Nam quamvis conſuetudo legem imitetur & non minus quam quod ſcriptum eſt uſurpetur, tamen non de longa conſuetudine præſcribendum eſt, niſi ſit rationabilis & per tantum temporis duraverit quod ejus initium non teneatur in hominum memoria. Conſuetudinem enim ajunt juriſconſulti eſſe uſum rationabilem competenti tempore firmatum, nullo actu contrario interruptum. Cyprianus contra conſuetudini Romanorum, quam ajebat non dimanare de fonte apoſtolico, ut agnovit etiam Baronius, opponebat conſuetudinem veritatis, quam putabat eſſe in eccleſia Africana. Sane Auguſtinus ait conſuetudinem cedere debere veritati manifeſtatæ. Et quia illa non erat manifeſtata ævo Cypriani, ut quæ nondum per tractata fuerat diligenter, propterea illum excuſat, & putat illum recepturum fuiſſe veritatem, ſi tum ea fuiſſet manifeſtata, uti poſtea fuit in concilio plenario. Ceterum iſtic adnotandum eſt diu ante Cyprianum receptam fuiſſe diſciplinam de baptizandis hæreticis ad eccleſiam venientibus, ut dicemus in notis ad concilium Carthaginenſe, adeoque falſum fuiſſe Nicephorum Calliſtum cum ſcripſit Cyprianum primum fuiſſe qui baptizandos eſſe cenſuerit hæreticos. Addam in hoc loco Gregorium Papam VII. uſum eſſe auctoritate Cypriani adverſus conſuetudinem cujus uſus contrarius eſt veritati, quia quælibet conſuetudo, quantumvis vetuſta, quantumvis vulgata, veritati eſt poſtponenda. Exſtat ea Gregorii epiſtola apud Gratianum diſt. 8. cap. *Si conſuetudinem*.

mini gubernabant ſtatuit & [a] librato consilii communis examine firmavit. Quorum ſententiam & religioſam & legitimam & ſalutarem, fidei & eccleſiæ catholicę congruentem, nos etiam ſecuti ſumus. Et quales ſuper hac re litteras fecerimus ut ſcires, exemplum earum ad notitiam tam tuam quam coepiſcoporum noſtrorum qui illic ſunt pro communi dilectione tranſmiſimus. Opto te, frater cariſſime, ſemper bene valere.

[a] *Librato*) Tres libri veteres, *librato conſilio communi*. Alii ſeptem & editio Eraſmi, *librata conſilii communis examinatione*. Qui ſcribendi modus exſtat etiam in initio epiſtolæ ſequentis.

EPISTOLA LXXII.

Ad Stephanum Papam de Concilio.

CYPRIANUS & ceteri Stephano fratri ſalutem. Ad quædam diſponenda & conſilii communis examinatione limanda neceſſe habuimus, frater cariſſime, convenientibus in unum pluribus ſacerdotibus cogere & [a] celebrare concilium, in quo multa quidem prolata atque [b] tranſacta ſunt. Sed de eo vel maxime tibi ſcribendum & cum tua gravitate ac ſapientia conferendum fuit quod magis pertineat & ad ſacerdotalem auctoritatem & ad eccleſiæ catholicæ unitatem pariter ac dignitatem de divinæ diſpoſitionis ordinatione venientem, eos qui ſint foris extra eccleſiam tincti & apud hæreticos & ſchiſmaticos prophanæ aquæ labe maculati, quando ad nos atque ad eccleſiam, quæ una eſt, venerint, baptizari oportere, eo quod parum ſit eis manum imponere ad accipiendum ſpiritum ſanctum, niſi accipiant & eccleſiæ baptiſmum. Tunc enim demum plene ſanctificari & eſſe filii Dei poſſunt, ſi [c] ſacramento utroque naſcantur, cum ſcriptum ſit: *Niſi quis* [d] *renatus fuerit ex aqua & ſpiritu, non poteſt introire in regnum Dei*. Invenimus enim etiam in actis apoſtolorum hoc eſſe ab apoſtolis cuſtoditum & ſalutaris fidei veritate ſervatum, ut cum in domo Cornelii centurionis ſuper ethnicos qui illic aderant fidei calore ferventes & in Dominum toto corde credentes deſcendiſſet ſpiritus ſanctus, quo adimpleti variis linguis Deum benedicerent, nihilominus tamen beatum apoſtolum Petrum divini præcepti atque evangelii memorem præcepiſſe ut baptizarentur iidem illi qui jam fuerant ſancto ſpiritu pleni, ut nihil prætermiſſum videretur quo minus per omnia divini præcepti atque evangelii legem apoſtolica magiſteria ſervarent. Baptiſmum autem non eſſe quo hæretici utuntur, nec quemquam apud eos qui Chriſto adverſantur per grátiam Chriſti poſſe proficere diligenter nuper expreſſum eſt in epiſtola quæ [e] ad Quintum collegam noſtrum in Mauritania conſtitutum ſuper ea re ſcripta eſt, item in litteris

Joan. 3 *Act.* 10

[a] Cum propter illa cui nunc incumbo emendationem & illuſtrationem operum ſancti Cypriani legendam ſuſcepiſſem prolixam nimis epiſtolam Joannis Launoii ad Jacobum Bevilaquam de diſcordia Papæ Stephani cum Cypriano, miratus ſum tam multa ab eo dici potuiſſe ut nihil diceretur. Quæcumque enim affert argumenta & teſtimonia adverſus Stephanum nullius momenti ſunt in hac cauſa & quamdam habent inſulſitatem. Quid enim ad cauſam baptiſmi facit Cypriani famam eſſe celebriorem quam famam Stephani, Cyprianum non cedere Stephano, Cyprianum congregaſſe concilium in cauſa baptiſmi, Stephanum non congregaſſe, eccleſias orientis & occidentis non ſuſcepiſſe propugnandam ſententiam Stephani, & multa alia hujuſmodi quæ ad cauſam non pertinent, quorum etiam plurima falſa ſunt? Nemo autem, ut ait Hieronymus in epiſtola ad Pammachium contra Joannem Hieroſolymitanum, falſo verum probat. Itaque iſta facile poſſent refutari. Sed tanti non ſunt. Veriſſimum igitur eſt quod ait Optatus in libro quinto, veritatem ſtudiis impediri. Vide Facundum in libro contra Mocianum pag. 577. primæ editionis.

a *Celebrare concilium*) Celebratum fuiſſe anno 255. recte, ut opinor, probat Pearſonius in annalibus Cyprianicis.

b *Tranſacta*) Ita duodecim libri veteres. Alii quatuor habent *tractata*. Veteres editiones & tres libri veteres, *tranſlata*.

c *Sacramento utroque*) baptiſmo & ſancti ſpiritus infuſione, id eſt, ut dicet paulo poſt, aqua & ſpiritu. Quod ſæpe repetit alibi. Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Una nobis & illis fides, unus Deus, idem Chriſtus, eadem ſpes, eadem lavacri ſacramenta*. Siricius in epiſtola ad Himerium: *quibus ſolis per annum diebus*, id eſt paſchatis & pentecoſtes, *ad fidem confluentibus generalia baptiſmatis tradi convenit ſacramenta*. Vide Sirmondum capite quinto ſecundi antirrhetici, ubi explicat hunc Cypriani locum. Vide etiam to. 2. Capitularium pag. 1236. Ceterum pro *utroque* quinque vetera exemplaria habent *utrumque*.

d *Renatus*) Quatuor antiqui codices habent *denuo natus*. Quæ lectio non diſplicet, cum vox *denuo* exſtet in capite tertio evangelii ſecundum Joannem, ex quo locus iſte petitus eſt. Sed puto Cyprianum, qui alia verſione utebatur quam vulgata noſtra, ſcripſiſſe *renatus*.

e *Ad Quintum*) Supra epiſt. 71.

quas collegæ noſtri [a] ad coepiſcopos in Numidia præſidentes ante fecerunt; cujus utriuſque epiſtolæ exempla ſubdimus hic. Addimus plane & adjungimus, frater cariſſime, conſenſu & auctoritate communi, ut etiam ſi qui presbyteri aut diaconi, qui vel in eccleſia catholica prius ordinati fuerint, & poſtmodum perfidi ac rebelles contra eccleſiam ſteterint, vel apud hæreticos a pſeudoepiſcopis & antichriſtis contra Chriſti diſpoſitionem prophana ordinatione promoti ſint, & contra altare unum atque [b] divinum ſacrificia foris falſa ac ſacrilega offerre conati ſint, eos quoque hac conditione ſuſcipi cum revertuntur ut communicent laici, & ſatis habeant quod admittuntur ad pacem qui hoſtes pacis exſtiterint, nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere quibus contra nos rebellaverint. Oportet enim ſacerdotes & miniſtros qui altari & ſacrificiis deſerviunt integros atque immaculatos eſſe, cum Dominus Deus in Levitico loquatur & dicat:
Lev. 21 *Homo in quo fuerit macula & vitiumm non accedet offerre dona Deo*. Item in Exodo
Exod. 19 hæc eadem præcipiat & dicat: *Et ſacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum ſanctificentur, ne forte derelinquat illos Domi-*
Exod. 28 *nus*. Et iterum: *Et cum accedunt miniſtrare ad altare ſancti, non adducent in ſe delictum, ne moriantur*. Quod autem majus poteſt eſſe delictum aut quæ macula deformior quam adverſus Chriſtum ſtetiſſe, quam eccleſiam ejus, quam ille ſanguine ſuo paravit & condidit, diſſipaſſe, quam evangelicæ pacis ac dilectionis oblitum contra unanimem & concordem Dei populum hoſtilis diſcordię furore pugnaſſe? Qui etſi poſtmodum ad eccleſiam redeunt, reſtituere tamen eos & ſecum revocare non poſſunt qui ab eis ſeducti & foris morte pręventi extra eccleſiam ſine communicatione & pace perierunt; quorum animę in die judicii de ipſorum manibus expetentur qui perditionis auctores & duces exſtiterunt. Et iccirco ſatis eſt talibus revertentibus veniam dari. Non tamen debet in domo fidei perfidia promoveri. Nam quid bonis & innocentibus atque ab eccleſia non recedentibus reſervamus, ſi eos qui a nobis receſſerint [c] & contra eccleſiam ſteterint honoramus? Hęc ad conſcientiam tuam, frater cariſſime, & pro honore communi & pro ſimplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuę & fidei veritate placere quę & religioſa pariter & vera ſunt. Ceterum ſcimus quoſdam [d] quod ſemel imbiberint nolle deponere nec propoſitum ſuum facile mutare, ſed ſalvo inter collegas pacis & concordię vinculo quędam propria quę apud ſe ſemel ſint uſurpata retinere. Qua in re nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus, quando habeat in eccleſię adminiſtratione voluntatis ſuę arbitrium liberum unuſquiſque prępoſitus, rationem actus ſui Domino redditurus. Optamus te, frater cariſſime, ſemper bene valere.

a *Ad coeſpic. in Numidia*) Supra epiſt. 70.

b *Divinum*) Tres libri veteres habent *individuum*.

c *Et co. eccl. ſteterint*) Iſta imitatus eſt Anſelmus epiſcopus Havelbergenſis in tomo XIII. Spicilegii Dacheriani pag. 202.

d *Quod ſemel imbiberint*) Cicero lib. 4. academicarum quæſtionum cap. 3. *Sed neſcio quomodo plerique errare malunt eamque ſententiam quam adamaverunt pugnaciſſime defendere quam ſine pertinacia quid conſtantiſſime dicatur exquirere*. Lactantius lib. 3. cap. 24. *Quid dicam de iis neſcio qui cum ſemel aberraverint, conſtanter in ſtultitia perſeverant & vanis vana defendunt, niſi quod eos interdum puto aut joci cauſa philoſophari aut prudentes & ſcios mendacia defendenda ſuſcipere, quaſi ut ingenia ſua in malis rebus exerceant vel oſtentent*. Cælius Calcagninus in libro de libero arbitrio pag. 396. *niſi tantum eſſet quibuſdam male auſpicatis ingeniis impudentiæ ut non erubeſcant exploſas ac damnatas etiam opiniones revocare atque aſſerere, non amore quidem veritatis, ſed oſtentandi ingenii & captandæ auræ popularis gratia*. Congruenter ad hæc Origenes lib. 1. contra Celſum ait moleſtam rem eſſe contentionem obſtinatamque voluntatem reſiſtendi etiam manifeſtis, pudore diſcedendi a conſuetis opinionibus quibus jam imbuta eſt anima, nec ab ullis conſuetudinibus hominem difficilius avelli quam ab iis quæ ad opiniones pertinent. Claudianus Mamertus in proœmio librorum de ſtatu animæ: *Magnum in genere humano multorum vitium eſt arrogans imperitia & pervicax in defendendis perperam præſumptis opinionibus pertinacia*. Angelus Politianus cap. 9. miſcellaneorum tradit Domitium Calderinum pro ſententia cui ſemel adhæſerat etiam contra verum contumacem & refractarium fuiſſe.

EPI-

[a] EPISTOLA LXXIII.

Ad Jubajanum de hæreticis baptizandis.

CYPRIANUS Jubajano fratri salutem. [b] Scripsisti mihi, frater carissime, desiderans significari tibi motum animi nostri quid nobis videatur de hæreticorum baptismo, qui [b] foris positi & extra ecclesiam constituti vindicant sibi rem nec juris sui nec potestatis. Quod nos nec ratum possumus nec legitimum [c] computare, quando hoc apud eos esse constet illicitum. Et quoniam jam super hac re quid sentiremus litteris nostris expressimus, ut compendium facerem, exemplum earumdem litterarum tibi misi, quid in concilio, [B] cum complures adessemus, decreverimus, quid item postea [e] Quinto collegæ nostro de eadem re quærenti rescripserim. Et nunc quoque cum in unum convenissemus tam provinciæ Africæ quam Numidiæ [f] episcopi numero septuaginta & unus, hoc idem denuo sententia nostra firmavimus, statuentes unum baptisma esse quod sit in ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rabaptizari sed [g] baptizari a nobis quicumque ab adultera & prophana [A] aqua veniunt abluendi & sanctificandi salutaris aquæ veritate. Nec nos movet, frater carissime, quod in litteris tuis complexus es, Novatianenses rebaptizare eos quos a nobis sollicitant, quando ad nos omnino non pertineat quid hostes ecclesiæ faciant, dummodo teneamus ipsi potestatis nostræ honorem & rationis ac veritatis firmitatem. Nam Novatianus simiarum more, quę cum homines non sint, [h] humana tamen imitantur, vult ecclesię catholicę auctoritatem sibi & veritatem vindicare, quando ipse in ecclesia non sit, immo adhuc insuper contra ecclesiam rebellis & hostis exstiterit. Sciens etenim unum esse baptisma, hoc unum sibi vindicat ut apud se esse ecclesiam dicat & nos hęreticos faciat. Nos autem, qui ecclesię unius caput & radicem tenemus, pro certo scimus & fidimus nihil illi extra ecclesiam licere & baptisma, quod est unum, apud nos esse, ubi & ipse baptizatus prius fuerat, quando divinę unitatis & rationem & veritatem tenebat. Quod si in ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rabaptizari sed [g] baptizari a nobis quicumque ab adultera & prophana

ecclesia baptizatos rebaptizandos foris extra ecclesiam Novatianus existimat, a se incipere debuerat, ut prior [a] extraneo & hæretico baptismo rebaptizaretur, qui post ecclesiam immo & contra ecclesiam baptizando foris opinatur. Quale est autem ut quia hoc Novatianus facere audet, nos putemus non esse faciendum? Quid ergo? quia & honorem cathedræ sacerdotalis Novatianus usurpat, num iccirco nos cathedræ renuntiare debemus? Aut quia Novatianus altare collocare & sacrificia offerre contra fas nititur, ab altari & sacrificiis cessare nos oportet, ne paria & similia cum illo celebrare videamur? Vanum prorsus & stultum est ut quia Novatianus extra ecclesiam vindicat sibi veritatis imaginem, [b] relinquamus ecclesiæ veritatem. Apud nos autem non nova aut repentina res est ut baptizandos censeamus eos qui ab hæreticis ad ecclesiam veniunt, quando multi jam anni sint & [c] longa ætas ex quo sub Agrippino bonæ memoriæ viro convenientes in unum episcopi plurimi hoc statuerint, atque exinde in hodiernum tot millia hæreticorum in provinciis nostris ad ecclesiam conversi non aspernati sint neque cunctati, immo & rationabiliter & libenter amplexi sint ut lavacri vitalis & salutaris baptismi gratiam consequerentur. Neque enim difficile est doctori vera & legitima insinuare ei qui hæretica pravitate damnata, & ecclesiastica veritate comperta, [d] ad hoc venit ut discat, ad hoc discit ut vivat. Nos non [e] debemus stuporem hæreticis [f] patrocinio consensus nostri augere cum libenter ac prompte obtemperant veritati. Plane quoniam inveni in epistola cujus exemplum ad me transmisisti scriptum esse quod [g] quærendum non sit quis baptizaverit, quando is qui baptizatus sit accipere remissam peccatorum potuerit secundum quod credidit, prætereundum hunc locum non putavi, maxime cum in eadem epistola animadverterim etiam Marcionis fieri mentionem, ut nec ab ipso venientes dicat baptizari oportere, quod jam in nomine Jesu Christi baptizati esse videantur. Considerare itaque debemus fidem eorum qui foris credunt, an secundum eamdem fidem possint aliquid gratiæ consequi. Nam si fides una est nobis & hæreticis, potest esse & gratia una. Si eumdem patrem, eumdem filium, eumdem spiritum sanctum, eamdem ecclesiam confitentur nobiscum Patripassiani, [h] Anthropiani, Valentiniani, Appellatiani, Ophitæ, Marcionitæ, & ceteræ hæreticorum pestes & [i] gladii ac venena subvertendæ veritatis, potest illic & baptisma unum esse, si est & fides una. Ac ne longum sit per hæreses universas decurrere & singularum vel ineptias vel insanias recensere, quia nec delectat id dicere quod aut horret aut pudet nosse, de Marcione interim solo, cujus mentio in epistola a te ad nos transmissa facta est, examinemus an possit baptismatis ejus ratio constare. Dominus enim post resurrectionem discipulos suos mittens quemadmodum baptizare deberent instruxit & docuit dicens: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite ergo & docete gentes omnes baptizantes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti.* Matt. 28 Insinuat trinitatem, cujus sacramento gentes [k] baptizarentur. Numquid hanc trinitatem Marcion tenet? Numquid eumdem asserit quem & nos patrem creatorem? Numquid eumdem novit filium Christum de Maria virgine natum, qui sermo caro factus sit, qui peccata nostra portaverit, qui mortem moriendo vicerit, qui resurrectionem carnis per semetipsum primus initiaverit, & discipulis suis quod in eadem carne resurrexisset ostenderit? Longe alia est apud Marcionem sed & apud ceteros hæreticos fides. Immo nihil est apud illos nisi perfidia & blasphemia & [l] contentio sanctitatis & veritatis inimica. Quomodo ergo potest videri qui apud illos baptizatur consecutus esse peccatorum remissam & divinæ indulgentiæ gratiam per suam fidem qui ipsius fidei

a *Extraneo*) Codex sancti Arnulphi *extrario*.

b *Relinquamus ecclesiæ*) Idē codex, *relinquat ecclesia*.

c *Longa ætas*). Vide observationes Rigaltii ad hunc locum. Vide etiam Sirmondi notas ad librum decimum Facundi.

d *Ad hoc venit ut discat*) Ita XVII. libri nostri veteres & septem Anglicani. Neque dubitari potest quin hæc lectio sit optima.

e *Debemus stuporem*) Duo libri veteres, *debemus stupore hæreticis patrocinari hæreticos & consensus nostri &c.* Sex Anglicani, *non debemus stuporem hæreticis patrocinio consensus nostri, cum &c.* Ita etiam in uno ex nostris. Stuporem gentilitatis dixi Pontius diaconus in vita Cypriani.

f *Patrocinio consensus*) Codex sancti Arnulphi, *patrocinii & consensus*.

g *Quærendum non sit*) Vide librum anonymi de rebaptismate infra pag. 353.

h *Anthropiani*) Vide doctissimi viri Joannis Baptistæ Cotelerii notas ad librum sextum constitutionum apostolicarum cap. 10.

i *Gladii ac venena*) Ita reponendum esse censuimus, quia ita scriptum invenimus in tredecim libris nostris veteribus & in septem Anglicanis. Gladii autem illi & venena referuntur ad hæreticos illos tamquam epitheta, ut sæpe apud oratores & historicos.

k *Baptizarentur*) Codex sancti Arnulphi *tinguerentur*.

l *Contentio sanctitatis*) Idem codex, *contentio vanitatis amica & veritatis inimica*.

dei non habuerit veritatem? Si enim, sicut quibusdam videtur, secundum fidem suam quis accipere aliquid foris extra ecclesiam potuit, utique id accepit quod credidit. Falsum autem credens verum accipere non potuit, sed potius adultera & prophana, secundum quod credebat, accepit. Quem locum prophani & adulteri baptismi subtiliter Hieremias propheta perstringit dicens: *Ut quid qui contristant me prævalent? Plaga mea solida est, unde sanabor? Deum sit, facta est mihi quasi aqua mendax non habens fidem.* Mentionem facit per prophetam spiritus sanctus aquæ mendacis & fidem non habentis. Quę est hęc aqua mendax & perfida? Utique ea quę baptismi imaginem mentitur & gratiam fidei adumbrata simulatione frustratur. Quod si secundum pravam fidem baptizari aliquis foris & remissam peccatorum consequi potuit, secundum eamdem fidem consequi & spiritum sanctum potuit, & non est necesse ei venienti manum imponi ut spiritum sanctum consequatur & signetur. Aut utrumque enim [a] fide sua foris consequi potuit, aut neutrum eorum qui foris fuerat accepit. Manifestum est autem ubi & per quos remissa peccatorum dari possit, quę in baptismo scilicet datur. Nam Petro primum Dominus, super quem ædificavit ecclesiam, & unde [b] unitatis originem instituit & ostendit, potestatem istam dedit ut id solveretur in cælis quod ille solvisset in terris. Et post resurrectionem quoque ad apostolos loquitur dicens: *Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Hoc cum dixisset, inspiravit, & ait illis: Accipite spiritum sanctum. Si cujus remiseritis peccata, remittentur illi; si cujus tenueritis, tenebuntur.* Unde intelligimus non nisi in ecclesia præpositis & in evangelica lege ac dominica ordinatione fundatis licere baptizare & remissam peccatorum dare, foris autem nec ligari aliquid posse nec solvi, ubi non sit qui aut ligare possit aliquid aut solvere. Nec hoc, frater carissime, sine scripturæ divinæ auctoritate proponimus, ut dicamus certa lege ac propria ordinatione divinitus cuncta esse disposita, nec posse quemquam contra episcopos & sacerdotes usurpare sibi aliquid quod non sit sui juris & potestatis. Nam & Chore & Dathan & Abiron contra Moysen & Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licentiam [c] usurpare conati sunt; nec tamen quod illicite ausi sunt impune fecerunt. Et filii Aaron, qui alienum ignem altari imposuerunt, in conspectu statim Domini indignantis exstincti sunt. Quod supplicium manet eos qui alienam aquam baptismo inferunt falso, ut divina censura ulciscatur & vindicet id hæreticos contra ecclesiam gerere quod non nisi soli liceat ecclesię. Quod autem dicunt quidam de eis qui in Samaria baptizati fuerant, advenientibus apostolis Petro & Joanne, tantum super eos manum impositam esse, ut acciperent spiritum sanctum, rebaptizatos tamen non esse, [d] locum istum, frater carissime, ad presentem causam videmus omnino non pertinere. Illi enim qui in Samaria crediderant fide vera crediderant, & intus in ecclesia, quæ una est, & cui soli gratiam baptismi dare & peccata solvere permissum est, a Philippo diacono, quem iidem apostoli miserant, baptizati erant. Et iccirco quia legitimum & ecclesiasticum baptismum consecuti fuerant, baptizari eos ultra non oportebat, sed tantummodo quod deerat, id a Petro & Joanne factum est, ut oratione pro eis habita, & manu imposita, invocaretur & infunderetur super eos spiritus sanctus. Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in ecclesia baptizantur, [e] prępositis ecclesię offerantur, & per nostram orationem ac manus impositionem spiritum sanctum consequatur & signaculo dominico consummentur. Non est ergo, frater carissime, quod hęreticis cedendum existimemus ut baptisma, quod non nisi uni & soli ecclesię datum sit, prodendum putemus. Boni militis est adversus rebelles & hostes imperatoris sui castra defendere. Glorioși ducis est commissa sibi signa servare. Scriptum est: *Dominus Deus tuus Deus zelans est.* Qui spiritum Dei accepimus, zelum divinę fidei habere debemus. Quo zelo Phinees placuit, & Deum promeritus indignantis iram populo pereunte lenivit.

Hier. 15 — Matt. 26 — Joan. 10 — Act. 8 — Lev. 10 — Num. 6 — Deut. 4 — Num. 25

a *Fide sua foris*) Ita emendavimus & supplevimus ex fide quatuordecim veterum exemplarium nostrorum & sex Anglicanorum, tum etiam ex editione Morellii.

b *Unitatis originem*) Unitatem ecclesiæ frequenter commendat Cyprianus, præsertim in libro de unitate ecclesiæ.

c *Usurpare conati*) Ita editio Manutiana & duodecim libri veteres. At Erasmus & Morellius & tres libri veteres habent *vindicare*, eodem sensu. In codice sancti Arnulphi, ubi legitur *usurpati sunt*, additur *ausu sacrilego*.

d *Locum istam*) De vero sensu hujus loci prolixe disserit Joannes Dallæus lib. 2. de culti Latinorum cap. 12. pag. 156.

e *Prępositis*) Hanc lectionem, quam inveni in omnibus antiquis editionibus & in quatuor libris veteribus, ego præfero ei quæ a Pamelio allata est ex unico codice Anglicano, in quo scriptum erat *per præpositos*. Quam lectionem, ne quid dissimulem, exhibent novem vetera exemplaria.

vit. a Quid adulteram & alienigenam & divinæ unitatis inimicam in acceptum referimus, qui non nisi unum Christum & unam ejus ecclesiam novimus? b Ecclesia paradisi instar exprimens arbores fructiferas intra muros suos intus includit, ex quibus quæ non facit fructum bonum c exciditur & in ignem mittitur. Has arbores rigat quatuor fluminibus, id est, evangeliis quatuor, quibus baptismi gratiam d salutaris cælesti inundatione largitur. Numquid de ecclesiæ fontibus rigare potest qui intus in ecclesia non est? Numquid paradisi potus salubres & salutares impertire cuiquam potest qui perversus & a semetipso damnatus & extra paradisi fontes relegatus aruit & æternæ sitis siccitate defecit? Clamat Dominus ut qui sitit veniat & bibat de fluminibus aquæ vivæ quæ de ejus ventre fluxerunt. Quo venturus est qui sitit, utrumne ad hæreticos, ubi fons & fluvius aquæ vitalis omnino non est, an ad ecclesiam, quæ una est & e super unum, qui & f claves ejus accepit, Domini voce fundata est? g Hæc est una quæ tenet & possidet omnem sponsi sui & domini potestatem. In hac præsidemus, pro honore ejus atque unitate pugnamus, hujus & gratiam pariter & gloriam h fideli devotione defendimus. Nos de divino permissu rigamus sitientem Dei populum, nos custodimus terminos vitalium fontium. i Si possessionis ergo nostræ jus tenemus, si sacramentum unitatis agnoscimus, cur prævaricatores veritatis, cur proditores unitatis k existimamur? l Aqua ecclesiæ fidelis & salutaris & sancta corrumpi & m adulterari non potest, sicut & ipsa ecclesia incorrupta & casta & pudica est. n Si ecclesiæ devoti & in ecclesia constituti sunt hæretici, possunt & baptismo ejus & ceteris salutaribus bonis uti. Si autem in ecclesia non sunt, immo & contra ecclesiam faciunt, quomodo baptizare baptismo ecclesiæ possunt? Neque enim parva res hæreticis & modica conceditur, quando a nobis baptisma eorum in acceptum refertur, cum inde incipiat omnis fidei origo, & ad spem vitæ æternæ salutaris ingressio, & purificandis ac vivificandis Dei servis divina dignatio. Nam si baptizari quis apud hæretico potuit, utique & remissam peccatorum consequi potuit. Si peccatorum remissam consecutus est, & sanctificatus est, & templum Dei factus est, si sanctificatus est, si templum Dei factus est, quæro cujus Dei? Si creatoris, non potuit, quia in eum non credidit. Si Christi, nec hujus fieri potuit templum, qui negat Deum Christum. Si spiritus sancti, cum tres unum sint, quomodo spiritus sanctus placatus esse ei potest qui o aut filii aut patris inimicus est? Proinde frustra quidam qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponunt; p quasi consuetudo major sit veritate, aut non

Gen. 2 Matt. 3 Tit. 3 Joan. 7 Mat. 16

A B C

id

a *Quid adulteram*) Novem libri nostri veteres & quatuor Anglicani præferunt: *Quid adultera & aliena & divinæ unitatis inimica in acceptum referimus*. Ita etiam in Anglicano suo legebat Pamelius. Sed quidam libri veteres habent *veritatis*.

b *Ecclesia paradisi instar*) Sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 1. exponit paraphrastice hunc locum, & ait: *Ecclesia paradiso comparata indicat nobis posse quidem ejus baptismum homines etiam foris accipere, sed salutis beatitudinem extra eam neminem vel percipere vel tenere*. Et addit: *Ita fit ut cum paradisi aqua sit extra paradisum, beatitudo tamen non sit nisi intra paradisum. Sic ergo baptisma ecclesiæ potest esse extra ecclesiam, munus autem beatæ vitæ non nisi intra ecclesiam reperitur*. Vide infra ad epistolam 75. *Ab aqua aliena*.

c *Exciditur*) Ita editiones Manutii & Morellii & quindecim libri veteres. Alii tres & Erasmus habent *excidetur & in ignem mittetur*. Fuxensis, *exuritur & in ignem mittitur*.

d *Salutaris cælesti*) Codex sancti Arnulphi *salutari & cælesti*.

e *Super unum*) id est super Petrum. Vide librum de unitate ecclesiæ.

f *Claves accepit*) Sanctus Columbanus in epistola ad Papam Bonifacium eum monet ut qui Petri, qui claves accepit, successor est, ea potestate bene utatur. *Tamdiu enim*, inqit, *potestas apud vos erit quamdiu recta ratio permanserit. Ille enim certus regni cælorum clavicularius est qui dignis per veram scientiam aperit & indignis claudit*. Hæc insinuanda sunt Romanis. Multi enim Romani pontifices ab hac regula discesserunt. Huc referri possunt quæ de Petri privilegio differit Marca lib. 4. de concordia cap. 6. & quæ nos illic annotavimus.

g *Hæc est una*) Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo adversus Donatistas cap. 1.

h *Fideli devotione*) Ita posuimus pro eo quod antea legebatur *fidei virtute*. Sane in codice Corbejensi legitur *fidei virtute*, in tribus aliis *fidei devotione*. Sed omnes alii & septem Anglicani præferunt *fideli devotione*.

i *Si possessionis*) Codex Remensis sancti Dionysii, *si pastionis nostræ terram tenemus*. Quod fortasse melius est propter ea quæ præcedunt.

k *Existimamur*) Tredecim libri nostri & unus Bodlejanus habent *exsistimus*, alii quinque Anglicani *exsistitimus*, unus meus *timemus*, magno inter has varias lectiones discrimine.

l *Aqua ecclesiæ*) Codex Gratianopolitanus: *Aqua ecclesiæ & fidelis & vera & salutaris & sancta*. Citat Augustinus in loco paulo ante laudato, sed non habet *& vera*.

m *Adulterari non potest*) Vide notas nostras ad Agobardum pag. 45. & quæ nos dicimus de eo argumento in notis ad librum de unitate ecclesiæ.

n *Si ecclesiæ devoti*) Vetus Remigianus: *Nam si ista devotio ecclesiæ est & in ecclesia &c.*

o *Aut filii aut patris*) Ista in aliis editionibus transposita erant, haud dubie ex emendatione cujusdam critici propter ordinem personarum sanctissimæ Trinitatis. Indecens enim videbatur huic critico filium nominari ante patrem. Omnes libri veteres habent uti nos reposuimus.

p *Quasi consuetudo*) Multa istic ex Tertulliano, Arnobio, & aliis dici possent de auctoritate consue-

id ſit in ſpiritalibus ſequendum quod in melius fuerit a ſancto ſpiritu revelatum. Ignoſci enim poteſt ſimpliciter erranti, ſicut de ſe ipſo dicit beatus
1. Tim. 1 apoſtolus Paulus: *Qui primo*, inquit, *fui blaſphemus & perſecutor & injurioſus; ſed miſericordiam merui, quia* [a] *ignorans feci*. Poſt inſpirationem vero & revelationem factam, qui in eo quod erraverat perſeverat prudens & ſciens, ſine venia ignorantię peccat. Pręſumptione enim atque obſtinatione quadam nititur, cum ratione ſuperetur. Nec quiſquam dicat, quod accepimus ab apoſtolis hoc ſequimur, quando apoſtoli non niſi unam eccleſiam tradiderunt & baptiſma unum, quod non niſi in eadem eccleſia ſit conſtitutum, & neminem inveniamus ab apoſtolis, cum apud hęreticos baptizatus eſſet, in eodem baptiſmo admiſſum eſſe & communicaſſe, ut videantur apoſtoli baptiſma hęreticorum probaſſe. Quod enim quidam dicunt, quaſi ad hęreticorum ſuffragium pertineat quod dixe-
Phil. 1 rit apoſtolus Paulus, *Verumtamen omni modo, ſive per occaſionem, ſive per veritatem Chriſtus annuntietur*, invenimus hoc quoque ad eorum patrocinium qui hęreticis ſuffragantur & plaudunt nihil poſſe proficere. Neque enim de hęreticis aut de eorum baptiſmo loquebatur in epiſtola ſua Paulus; ut aliquid quod ad hanc rem pertineat poſuiſſe oſtendatur. Loquebatur de fratribus ſive inordinate & contra eccleſiaſticam diſciplinam ambulantibus, ſive evangelicam veritatem de Dei timore ſervantibus. Et quoſdam ex eis poſuit verbum Domini conſtanter atque intrepide locutos, quoſdam vero in invidia & diſſenſione verſatos, quoſdam ſervaſſe circa ſe benevolam caritatem, aliquos vero habuiſſe malevolam diſſenſionem, ſe tamen patienter omnia ſuſtinere, dummodo ſive in veritatem ſive per occaſionem nomen Chriſti, quod Paulus prędicabat, ad plurimorum notitiam perveniret, & nova adhuc ac rudis ſermonis ſeminatio loquentium prędicatione crebreſceret. Porro aliud eſt eos qui intus in eccleſia ſunt de nomine Chriſti loqui, aliud eſt eos qui foris ſunt & contra eccleſiam faciunt in nomine Chriſti baptizare. Quare qui hęreticis [b] patrocinantur non id proferant quod Paulus de fratribus poſuit, ſed oſtendant ſi hęretico aliquid concedendum putavit, aut ſi fidem & baptiſma eorum probavit, aut ſi perfidos & blaſphemos remiſſionem peccatorum accipere extra eccleſiam poſſe conſtituit. Si autem quid apoſtoli de hæreticis ſenſerint conſideremus, inveniemus eos in omnibus epiſtolis ſuis execrari & deteſtari hæreticorum ſacrilegam pravitatem. Nam cum dicant ſermonem eorum ut cancer ſerpere, quomodo poteſt is ſermo dare remiſſam peccatorum qui ut cancer ſerpit ad aures audientium? Et cum dicant nullam participationem eſſe juſtitiæ & iniquitati, nullam communione lumini & tenebris, quomodo poſſunt aut tenebræ illuminare aut iniquitas juſtificare? Et cum dicant de Deo eos non eſſe, ſed eſſe de antichriſti ſpiritu, quomodo gerunt ſpiritalia [c] & divina qui ſunt hoſtes Dei, & quorum pectora obſederit ſpiritus antichriſti? Quare ſi [d] rejectis humanæ contentionis erroribus ad evangelicam auctoritatem atque ad apoſtolicam traditionem [e] ſincera & religioſa fide revertamur, intelligemus nihil eis ad gratiam eccleſiaſticam & ſalutarem licere qui ſpargentes atque impugnantes eccleſiam Chriſti, a Chriſto ipſo adverſarii, ab apoſtolis vero ejus antichriſti nominantur. Non eſt autem quod aliquis ad circumveniendam chriſtianam veritatem Chriſti nomen opponat ut dicat, In nomine Jeſu Chriſti [f] ubicumque & quomodocumque baptiſuetudinis. Afferam tantum locum ſancti Hieronymi in calce dialogi adverſus Luciferianos, ubi ſic legitur: *Legat Cypriani epiſtolas, in quibus apud Stephanum Romanæ urbis epiſcopum inveteratæ conſuetudinis lacerat errorem*. Reſpicit ad epiſtolam 72. quæ ſcripta eſt ad Stephanum. Puto autem reſpexiſſe etiam ad epiſtolam quam Creſcens epiſcopus Cirtenſis in concilio Carthaginenſi commemorat ſcriptam ad Stephanum, quæ nunc non exſtat, in qua varia exſtabant teſtimonia ex ſcripturis deificis deſcendentia adverſus ſententiam Stephani de baptiſmo hæreticorum.

a *Ignorans feci*) In libro Fuxenſi additur, *credens nondum*. Sed illud alibi non inveni. Reſpondet iſtud ei quod refertur ex epiſtola prima ad Timotheum, *quod ignorans feci in incredulitate*.

b *Patrocinantur*) In undecim libris noſtris & in ſex Anglicanis ſcriptum eſt: *Quare qui hæreticis patrocinatur, non id proferat quod Paulus de fratribus poſuit, ſed oſtendat*.

c *Et divina*) In editione Eraſmi, quæ omnium prima eſt, legitur: *Quomodo ſpiritualia & divina tractant*. Poſtea Manutius, quem ſecuti ſunt poſteriores editores, poſuit: *Quomodo gerunt ſpiritalia aut divina tractant*. Manifeſtum eſt delendam eſſe vocem *gerunt* aut vocem *tractant*. Itaque cum quatuordecim libri noſtri & ſex Anglicani non agnoſcant vocem *tractant*, eam ſuſtulimus.

d *Rejectis*) Tres libri noſtri & ſex Anglicani habent *relictis*.

e *Sincera & religioſa*) Editio Morelliana & tres libri veteres, *ſincera & vera & religioſa*.

f *Ubic. & quomodoc.*) Hæc eſt vera lectio, quæ rurſum reperitur infra in hac ipſa epiſtola. Putarunt autem Angli hæc verba eſſe Stephani, quia infra, ut illi ajunt, traducuntur a Cypriano. Poterant addere ea vere imputari Stephano in epiſtola Firmiliani.

ptizati gratiam baptismi sunt consecuti, quando ipse Christus loquatur & dicat, *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum*, & iterum præmoneat atque instruat ne quis a pseudoprophetis & pseudochristis in nomine suo facile fallatur. *Multi*, inquit, *venient in nomine meo dicentes, Ego sum Chrtstus*, & *multos fallent*, & postea addidit dicens: *Vos autem cavete. Ecce prædixi vobis omnia*. Unde apparet non ea statim suscipienda & assumenda quæ jactantur in nomine Christi, sed quæ geruntur in Christi veritate. Quod enim in evangeliis & in apostolorum epistolis Jesu Christi nomen insinuatur ad remissionem peccatorum non ita est quasi aut sine patre aut contra patrem prodesse cuiquam solus filius possit, sed ut Judæis, qui jactitabant se patrem habere, ostenderetur quod nihil eis pater profuturus esset, nisi in filium crederent, quem ille misisset. Nam qui Deum patrem creatorem sciebant, filium quoque Christum scire debebant, ne sibi blandirentur & plauderent de solo patre sine filii ejus agnitione, qui & dicebat: *Nemo venit ad patrem nisi per me*. Duorum autem cognitionem esse quæ salvet idem ipse manifestat dicens: *Hæc est autem vita æterna ut cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Jesum Christum*. Cum ergo ex ipsius Christi prædicatione & contestatione pater ante cognoscendus sit, qui misit, tunc deinde Christus, qui missus est, nec possit esse spes salutis nisi duobus simul cognitis, quomodo non cognito immo & blasphemato Deo patre, qui apud hæreticos Christi nomine baptizati dicuntur peccatorum remissam consecuti judicantur? Alia enim fuit Judæorum sub apostolis ratio, alia est gentilium conditio. Illi, quia jam legis & Moysi antiquissimum baptisma fuerant adepti, in nomine quoque Jesu Christi erant baptizandi, secundum quod in actis apostolorum Petrus ad eos loquitur & dicit: *Pœnitemini, & baptizetur unusquisque vestrum in nomime Domini Jesu Christi in remissionem peccatorum, & accipietis donum spiritus sancti. Vobis enim est hæc promissio & filiis vestris & omnibus deinceps quoscumque advocaverit Dominus Deus noster*. Jesu Christi mentionem facit Petrus. non quasi pater omitteretur, sed ut patri quoque filius adjungeretur. Denique ubi post resurrectionem a Domino apostoli ad gentes mittuntur, in nomine patris & filii & spiritus sancti baptizare gentiles jubentur. Quomodo ergo quidam dicunt foris extra ecclesiam immo & contra ecclesiam, modo in nomine Jesu Christi, ubicumque & quomodocumque gentilem baptizatum remissionem peccatorum consequi posse, quando ipse Christus gentes baptizari jubeat in plena & adunata trinitate. Nisi si qui Christum negat negatur a Christo, qui patrem ejus negat, quem ipse Christus confessus sit, non negatur, & qui in eum blasphemat quem Christus Dominum & Deum suum dixerit, remuneratus a Christo remissionem peccatorum & baptismi sanctificationem consequitur. Qua autem potestate consequi in baptismo remissionem peccatorum potest negans Deum creatorem patrem Christi, quando ipsam potestatem qua baptizamur & sanctificamur ab eodem patre Christus acceperit; quem majorem dixerit, a quo clarificari petierit, cujus voluntatem usque ad obsequium bibendi calicis & subeundæ mortis impleverit? Quid est igitur aliud quam participem hæreticis blasphemantibus fieri defendere velle & asserere quod remissam peccatorum accipere in Christi nomine possit blasphemans graviter & peccans in patrem & Dominum & Deum Christi? Quid deinde illud quale est ut qui filium Dei negat, neque patrem habeat, & qui patrem negat, filium habere videatur, cum filius ipse contestetur & dicat, *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit illi datum a patre*; ut manifestum sit nullam remissionem peccatorum in baptismo accipi a filio posse quam constet patrem non dedisse, maxime quando adhuc idem repetat & dicat: *Omnis plantatio quam non plantavit pater meus cælestis eradicabitur*. Quod si Christi discipuli discere a Christo nolunt quantum venerationis & honoris paterno nomini debeatur, vel de exemplis terrenis ac sæcularibus discant, & sciant Christum non sine maxima exprobratione posuisse: *Filii sæculi hujus prudentiores sunt filiis lucis*. In sæculo isto si cujus patri aliquis convicium fecerit, si contumeliosus ac procax pudorem ejus & honorem maledico ore laceraverit, indignatur filius & irascitur, & læsi patris injuriam quibus potest viribus vindicare conatur. Tu Christum putas impiis & sacrilegis & in patrem suum blasphemis impunitatem dare, & eis in baptismo peccata dimittere quos constet baptizatos eadem adhuc in personam patris maledicta congerere, & incessabili blasphemantis linguæ scelere peccare? Hoc christianus, hoc Dei servus potest aut mente concipere aut fide credere aut sermone proferre? Et ubi erunt legis præcepta divinæ, quæ dicunt, *Honora patrem & matrem*, si vocabulum patris quod in homi-

Matt. 7
Mar. 13
Joan. 14 & 17
Act. 2
1. Joa. 2
Joan. 6
Mat. 15
Luc. 16
Exod. 20

homine honorari præcipitur in Deo impune violatur? Ubi erit quod ipse Chri-
Matt. 5 stus in evangelio ponit & dicit, *Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur*, si is qui maledicentes parentibus carnalibus puniri & interfici mandat, in cæleſtem & ſpiritalem patrem maledicos atque eccleſiæ matris inimicos ipſe vivificat? Execranda ac deteſtanda res a quibuſdam prorſus aſſeritur, ut is qui blaſphemantem in ſpiritum ſanctum reum futurum peccati æterni comminatur, idem in patrem Deum blaſphemos ſalutari baptiſmo ſanctificare dicatur. Et nunc qui talibus ad eccleſiam venientibus [a] ſine baptiſmo communicandum exiſtimant non putant ſe alienis immo æternis peccatis communicare, admittentes ſine baptiſmo eos qui non niſi in baptiſmo poſſint blaſphemiarum ſuarum peccata deponere. Quam vanum eſt porro & perverſum ut cum ipſi hæretici repudiato & relicto vel errore vel ſcelere in quo prius fuerant agnoſcant eccleſiæ veritatem, nos veritatis ejuſdem jura & ſacramentum mutilemus & venientibus ac pœnitentibus dicamus eos remiſſionem peccatorum conſecutos eſſe, quando illi & ſe peccaſſe & propter hoc ad eccleſiæ indulgentiam venire fateantur? Quare eccleſiæ catholicæ fidem ac veritatem,

[a] *Sine baptiſmo communic.*) In codice Lamonii ſcriptum eſt *ſine pœnitentiæ baptiſmo*, in epiſtola 74. ad Pompejum *baptizari in manum pœnitentiæ in eccleſia voluit*, & in epiſtola 76. ad Magnum *ſanctificari in eccleſia catholica & vero & unico pœnitentiæ baptiſmo*. Sane Tertullianus in libro de baptiſmo & in libro de pœnitentia dixit baptiſmum & intinctionem pœnitentiæ, ſed diverſo, ut videtur, ſenſu. Quod examinabunt viri docti & curioſi antiquitatis eccleſiaſticæ. Atque ut facilius exercere in hoc poſſint ſuam induſtriam, apponam iſtic omnia loca in quibus iſtiuſmodi variæ lectiones, quas alibi non inveni, occurrunt in libro Lamonii. Pertinent autem omnes ad concilium Carthaginenſe. In allocutione igitur Cypriani ſcriptum eſt *eccleſiæ baptiſmo pœnitentiæ baptizari*. Cæcilius a Bilta ait, *ſine pœnitentiæ baptiſmo ac venia delictorum communicare compellitur*. Primus a Miſgirpa: *Cenſeo omnem hominem ab hæreſi venientem baptiſmo pœnitentiæ baptizandum*. Novatus a Thamugade, *debere eos baptiſmo pœnitentiæ baptizari*. Et paulo poſt, *hæreticos qui ad eccleſiam converſi ſunt pœnitentiæ baptizari*: Nemeſianus a Thubunis: *Male ergo ſibi quidam interpretantur ut dicant per manus impoſitionem tantum & non cum pœnitentia ſpiritum ſanctum accipiant*. Et infra: *Niſi ergo acceperint baptiſmum pœnitentiæ in eccleſia catholica*. Januarius a Lambeſe, *decerno hæreticos omnes baptizandos pœnitentiæ manu*. Lucius a Caſtro Galbæ, *eos qui a contrariis baptizati inquinati ſunt primo purgari & ſimul pœnitentiæ baptizari*. Creſcens a Cirta, *cenſeo omnes hæreticos & ſchiſmaticos qui ad catholicam eccleſiam voluerint venire non antea ingredi niſi exorcizati manu pœnitentiæ*. Nicomedes a Segermis: *Mea ſententia hæc eſt, ut hæretici ad eccleſiam venientes baptizentur in pœnitentia & quod nullam foris*. Munnulus a Girba, *renaſci & baptizari in manu pœnitentiæ ut cæter*. Secundinus a Cedias, *eos qui confugiunt ad eccleſiam pœnitentia baptizandos eſſe*. Pollianus a Mileo: *Juſtum eſt hæreticum baptizari pœnitentia in eccleſia ſancta*. Dativus a Badis: *Nos quantum in nobis eſt hæretico non communicamus niſi baptizatus pœnitentia in eccleſia fuerit*. Succeſſus ab Abbir Germaniciana, *cenſuimus hæreticos pœnitentiæ baptizandos eſſe*. Sedatus a Tuburbo, *ſingulare & verum eccleſiæ baptiſmum per pœnitentiæ manum retractet accipere*. Caſſius a Macomadibus: *Cenſeo itaque flebiles & tabido hæreticos baptizandos in pœnitentia eſſe*. Januarius a Vico Cæſaris, *eos quos eccleſia non baptizavit per pœnitentiam baptizemus*. Felix ab Uthina, *ſanctificatione lavacri pœnitentiæ purgata*. Euchratius a Thenis, *integro & catholico baptiſmate pœnitentiæ baptizari debere*. Adelphius a Thaſvalte, *quando eccleſia hæreticos non rebaptizet, ſed per manum baptizet*. Marcus a Mactari, *propterea decrevimus hæreticos baptizandos eſſe per manus impoſitionem*. Aurelius ab Utica: *Et ideo cenſeo baptizando in manu pœnitentiæ ut accipiant remiſſionem peccatorum*. Lucianus a Rucuma: *Propterea cenſeo hæreticos baptizandos per manus impoſitionem eſſe*. Jader a Midila: *Et ideo non debemus admittere hæreticum niſi per manus impoſitionem, ne ſe putet*. Marcellus a Zama, *hæreticum non pœnitentiæ baptizet*. Geminius a Furnis: *Et ideo quod ſemel decrevimus tenemus ut hæreticos venientes in pœnitentia baptizemus*. Felix a Buſſacenis: *In hæreticis ſine pœnitentiæ baptiſmo admittendis*. Donatulus a Capſe, *quando ad eccleſiam converruntur manu pœnitentiæ baptizentur*. Petrus ab Hippone Diarrhytorum; *Et ideo in hæreſi tinctos ſive in ſchiſmate venientes ad eccleſiam cenſeo baptizari in pœnitentia oportere*. Lucius ab Auſafa, *& eos qui veniunt in eccleſiam in pœnitentia baptizandos eſſe*. Felix a Gurgitibus, *gratiam baptiſmi per manus impoſitionem ubi licet conſequantur*. Victor ab Octavo, *ut quicumque ab hæreſi venerint ſine dubio pœnitentiæ baptizentur*. Julius a Neapoli, *hæreticos venientes ad eccleſiam pœnitentiæ manu baptizemus*. Cyprianus a Carthagine, *unico eccleſiæ manu pœnitentiæ benedictionis baptiſmo baptizandos*.

Poſt iſta adnotata, cum videam iſtic pœnitentiam jungi cum baptiſmo, in quo certum eſt dari remiſſionem peccatorum, quam Cyprianus epiſt. 55. videtur æquare baptiſmo, quia abluit peccata commiſſa poſt baptiſmum ſicut baptiſma abluit peccata ante paptiſmum illud, etiam addam, fuiſſe poſterioribus temporibus qui ex loco quodam Hieronymi, ubi more rhetorum ludit, collegerunt votum monaſticum religionis eſſe ſecundum baptiſma, quo abluuntur omnia peccata antea commiſſa. Vide Thomam Valdenſem tit. 9. cap. 80. de ſacramentalibus & Alvarum Pelagium lib. 2. cap. 53. de planctu eccleſiæ. Vide etiam librum de monachatu Hamelioni de Verulamio in tomo quinto Anecdotorum R. P. Edmundi Martene pag. 1453. Hoc genus baptiſmi recte explicat vir clariſſimus & doctiſſimus Euſebius Renaudotius to. 5. lib. 4. cap. 8. de perpetuitate fidei eccleſiæ catholicæ circa euchariſtiam. Ego vero hic addo exſtare in chartulario prioratus de Paredo in diœceſi Auguſtodunenſi veterem notitiam editam tempore ſancti Hugonis abbatis Cluniacenſis, in qua legitur virum nobilem ex caſtro montis ſancti Vincentii nomine Heldinum, cum conſtituiſſet unum ex filiis ſuis facere monachum, innotuiſſet autem id Hugoni comiti, iſtum ei ſuaſiſſe ut filium ad baptiſmum in monaſterio ferri faceret. Hæc ſunt verba notitiæ. *Quapropter prædictus Comes advocans præfatum Heldinum, quia ſciebat ſe ab eo diligi, ſuaſit ei ut quia audierat ſuum quemdam filium Deo voviſſe, ipſum puerum ad baptiſmum in monaſterio ferri faceret, litteris traderet, & Deo in prædicto loco offerret*. Quamquam ſi puer recens natus eſſet, dici poſſet ſuaſum patri fuiſſe ut filium baptizati faceret in monaſterio, non vero ut baptiſmum religionis ſuſciperet. Sed non fuiſſe recenter natum dicere videtur notitia, cum patri ſuadeatur ut filium litteris traderet.

frater cariſſime, & tenere debemus firmiter & docere & per omnia evangelica & apoſtolica præcepta rationem divinæ [a] diſpoſitionis atque unitatis oſtendere. Numquid poteſt vis baptiſmi eſſe major aut potior quam confeſſio, quam paſſio, ut quis coram hominibus Chriſtum confiteatur & [b] ſanguine ſuo baptizetur? Et tamen neque hoc baptiſma [c] hæretico prodeſt, quamvis Chriſtum confeſſus & extra eccleſiam fuerit occiſus; niſi ſi hæreticorum patroni & advocati hæreticos in falſa confeſſione Chriſti interfectos martyres prædicant & contra apoſtoli conteſtationem, qui nihil eos quamvis exuſtos & occiſos dicit poſſe proficere, gloriam eis & 1 Cor. 13 coronam paſſionis aſſignant. Quod ſi hæretico nec baptiſma publicæ confeſſionis & ſanguinis [d] proficere ad ſalutem poteſt, quia ſalus extra eccleſiam non eſt, quanto magis ei nihil proderit, ſi in latebra & in latronum ſpelunca adulteræ aquæ contagione tinctus, non tantum peccata antiqua non expoſuerit, ſed adhuc potius nova & majora cumulaverit? Quare baptiſma nobis & hæreticis commune eſſe non poteſt, cum quibus nec pater Deus, nec filius Chriſtus, nec ſpiritus ſanctus, nec fides, nec eccleſia ipſa communis eſt. Et ideo baptizari eos oportet qui de hæreſi ad eccleſiam veniunt; ut qui legitimo & vero atque unico ſanctæ eccleſiæ baptiſmo ad regnum Dei regeneratione divina præparantur, ſacramento utrove naſcantur, quia ſcriptum eſt: *Niſi quis renatus fuerit ex aqua & ſpiritu non poteſt intrare in regnum Dei*. Quo in loco quidam, quaſi evacuare poſſint humana argumentatione prædicationis evangelicæ veritatem, catecuminos nobis opponunt, ſi quis ex his antequam in eccleſia baptizetur in confeſſione nominis apprehenſus fuerit & occiſus, an ſpem ſalutis & præmium confeſſionis amittat, eo quod [e] ex aqua prius non ſit renatus. Sciant igitur hujuſmodi homines ſuffragatores & fautores hæreticorum catecuminos illos primo integram fidem & [f] eccleſiæ veritatem tenere & ad debellandum diabolum de divinis caſtris cum plena & ſincera Dei patris & Chriſti & ſpiritus ſancti cognitione procedere, deinde nec privari baptiſmi ſacramento, utpote qui baptizentur glorioſiſſimo & maximo ſanguinis baptiſmo, de quo & Dominus dicebat habere ſe aliud baptiſma baptizari. Sanguine autem ſuo baptizatos & paſſione ſanctificatos conſummari & divinæ pollicitationis gratiam conſequi declarat in evangelio idem Dominus, [g] quando ad latronem in ipſa paſſione credentem & confitentem loquitur & quod ei morienti pollicitus eſt paradiſum. Fuit ſane martyr, id eſt teſtis paſſionis Chriſti. Hieronymus in epiſtola ad Paulinum de inſtitutione monachi: *E contrario latro crucem mutat paradiſo & facit homicidii pœnam martyrium*. Avitus epiſcopus Viennenſis epiſt. 3. *Horum igitur unus latronum longi ſceleris vitam brevis compendii fine permutans ex interfectore medicus, martyrex fure*; & epiſt. 4. *Latro ille pro ſubſecuta confeſſione additur paradiſo, per injuſtum deductus eſt ævum ut de juſta raperet morte martyrium*. Eadem fuit opinio auctoris libri de cardinalibus Chriſti operibus qui vulgo edi ſolet cum operibus Cypriani. Ait enim de latrone loquens, *pœnam mutavit in martyrium*; & infra, *factus eſt particeps regni, per confeſſionem factus collega martyrii*. Humbertus Cardinalis epiſcopus Silvæ candidæ lib. 2. adverſus ſimoniacos cap. 42. ait latronem illum qui agnovit Chriſtum ex pœna latronis meritum eſſe triumphum martyrii. Cæſarius Heiſterbachenſis lib. 8. cap. 64. *Cauſa, non pœna, facit martyres. Duo enim latrones Chriſto affixi ſunt hinc, & inde; unus martyr effectus eſt propter virtutem confeſſionis, alteri pœna ſua fuit initium æternæ damnationis*. Vide etiam gloſſam capitis *Importuno* diſt. 1. de pœnitentia & Rutilium Benzonium lib. 2. cap. 43. de anno jubilæi. Fuere tamen qui negarent iſtum honorem ei tribui poſſe, quia, ut ait Hugo archiepiſcopus Rothomagenſis lib. 5. cap. 9. dialogorum ſuorum, neque baptiſmo regeneratus erat, nec cauſa Chriſti in cruce fuerat affixus. Unde ſequebatur illum non eſſe martyrem. Et tamen Rupertus lib. 3. in evangelium Joannis videtur exiſtimaſſe illum baptizatum fuiſſe in aqua quæ fluxit de latere Chriſti. R. P. Edmundus Martene in deſcriptione itineris ſui per Gallias pag. 24. teſtatur ſingulis annis celebrari miſſam de ſancto latrone in eccleſia Bituricenſi in die ſabbati ſancti. Reliquias ſancti latronis exſtitiſſe olim

&

a *Diſpoſitionis*) Antea legebatur *diſpenſationis*. Mutare coacti ſumus propter auctoritatem tredecim librorum noſtrorum & ſeptem Anglicanorum. Vulgatam lectionem non inveni niſi in uno. Remigianus habet *diſputationis*, manifeſto errore. Infra in epiſtola 74. legitur *humanam traditionem divinæ diſpoſitioni anteponere*.

b *Sanguine ſuo baptizetur*) De baptiſmo ſanguinis inſignis eſt locus in libro Tertulliani de baptiſmo. Item apud Ruſinum in expoſitione ſymboli. De hac materia plures diſſeruerunt.

c *Hæretico prodeſt*) Rurſum iſtud mutare habuimus propter conſenſum veterum exemplarium noſtrorum & ſex Anglicanorum. Et hanc quoque lectionem probat Pamelius in ſuis annotationibus. Confirmant autem illam ea quæ mox ſequuntur. Vitio non caret hoc argumentum quo ſæpe utitur Cyprianus. Hic enim maxime valent adhibita a S. Auguſtino in libris de baptiſmo rationum momenta, cum manifeſtum & perſpicuum ſit nihil a Cypriano de hæreticis & ſchiſmaticis dici, quod non pariter dici poſſit de iis qui in ipſa Eccleſia occultem hæreſim fovent. His enim nec baptiſmus ſanguinis proderit niſi errorem deponant.

d *Proficere ad ſalutem*) Unus Remigianus, *ad ſalutatem prodeſſe poteſt quia ſalus extra eccleſiam eſſe non poteſt*. Ita etiam ferme Livionenſis.

e *Ex aqua prius*) Codex Eligianus, *eo quod ex aqua & ſpiritu prius non ſit renatus*.

f *Eccleſiæ veritatem*) Sic edidit Eraſmus. Ita etiam vidi ſcriptum in tredecim exemplaribus noſtris & in ſex Anglicanis. Infra in hac ipſa epiſtola, *niſi prius venerint ad eccleſiæ veritatem*. Hanc lectionem confirmant alia quoque Cypriani loca.

g *Quando ad latronem*) Citat hunc locum ſanctus Auguſtinus lib. 4. cap. 22. de unico baptiſmo adverſus Donatiſtas. Hunc latronem quidam vocant martyrem quia Chriſtum confeſſus eſt, qui

quod ſecum futura ſit in paradiſo pollicetur. Quapropter qui [a] fidei & veritati præſumus, eos qui ad fidem & veritatem veniunt, & agentes pœnitentiam remitti ſibi peccata depoſunt, decipere non debemus & fallere, ſed correctos a nobis ac reformatos ad regnum cælorum diſciplinis cæleſtibus erudire. Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de his qui in præteritum de hæreſi ad eccleſiam venientes ſine baptiſmo admiſſi ſunt? Potens eſt Dominus miſericordia ſua indulgentiam dare & eos qui ad eccleſiam ſimpliciter admiſi in eccleſia dormierunt ab eccleſiæ ſuæ muneribus non ſeparare. Non tamen quia aliquando erratum eſt, ideo ſemper errandum eſt, cum magis ſapientibus & Deum timentibus congruat patefactæ & perſpectæ veritati libenter atque incunctanter obſequi quam pertinaciter atque obſtinate contra fratres & conſacerdotes pro hæreticis reluctari. Nec quiſquam exiſtimet hæreticos, eo quod illis [b] baptiſma opponitur, quaſi ſecundi baptiſmi vocabulo ſcandalizatos ut ad eccleſiam veniant retardari. Immo vero hoc ipſo magis ad neceſſitatem veniendi teſtimonio oſtenſæ ſibi & probatæ veritatis adiguntur. Nam ſi viderint judicio ac ſententia noſtra id decerni & ſtatui ut baptiſma juſtum & legitimum computetur quo illic baptizantur, putabunt ſe eccleſiam quoque & cetera eccleſiæ munera juſte & legitime poſſidere; nec erit cauſa veniendi ad nos, quando habentes baptiſma habere videantur & cetera. Porro autem cum cognoſcunt baptiſma nullum foris eſſe nec remiſſam peccatorum extra eccleſiam dari poſſe, [c] avidius ad nos & promptius properant & munera ac dona eccleſiæ matris implorant, certi pervenire ſe omnino non poſſe ad veram divinæ gratiæ pollicitationem niſi prius venerint ad eccleſiæ [d] veritatem. Nec recuſabunt baptizari apud nos hæretici legitimo & vero eccleſiæ baptiſmo, quando ex nobis didicerint baptizatos quoque a Paulo eos qui jam baptiſmo Joannis baptizati fuiſſent, ſicut legimus in actibus apoſtolorum. Et nunc apud quoſdam de noſtris hæreticorum baptiſma occupatum aſſeritur, & invidia quadam quaſi rebaptizandi baptizare poſt hoſtes Dei nefas ducitur, cum baptizatos inveniamus quos Joannes baptizaverat, ille Joannes major [e] inter prophetas habitus, ille divina gratia adhuc in utero matris impletus, ille Heliæ ſpiritu & virtute ſubnixus, qui non adverſarius Domini, ſed præcurſor ac prædicator fuit, qui Dominum noſtrum non tantum verbis prænuntiavit, ſed & oculis oſtendit, qui ipſum Chriſtum, per quem baptizantur ceteri, baptizavit. Quod ſi iccirco hæreticus jus baptiſmi obtinere potuit, quia prior baptizavit, non poſſidentis erit jam baptiſma, ſed occupantis; & cum ſeparari a ſe & dividi omnino non poſſint baptiſma & eccleſia, qui occupare baptiſma prior potuit, & eccleſiam pariter occupavit; & incipis [f] tu illi hæreticus videri, qui præventus poſterior eſſe cœpiſti, qui cedendo ac manus dando jus quod acceperas reliquiſti. Quam periculoſum ſit autem in divinis rebus ut quis cedat jure ſuo & poteſtate ſcriptura ſancta declarat, cum in Geneſi Eſau primatus ſuos inde perdide-

Act. 19

Mat. 11

Luc. 1

Gen. 25

& fortaſſis adhuc exſtrare in eccleſia Carcaſſonenſi docet vetus inventarium reliquiarum quæ in ea ſervabantur editum a Gerardo de Vic in chronico epiſcoporum Carcaſſonenſium. Petrus a Valle patricius Romanus in epiſtola 13. peregrinationum ſuarum tradit oſtenſum ſibi fuiſſe haud procul Rama vicum quemdam ex quo ortus erat bonus latro qui crucifixus eſt cum Chriſto.

a *Fidei & ver. præſumus*) Hanc lectionem præferunt editiones Manutii & Morellii & novem libri veteres. Eraſmus & alii quinque libri veteres, *qui fide & veritate præſumimus*. Unus meus, *qui de fidei veritate præſumimus*.

b *Baptiſma opponitur*) Ita Eraſmus & quatuordecim libri veteres. Manutius poſuit BAPTISMATA litteris majuſculis. Quo etiam modo ſcriptum vidi in Fuxenſi. Editionem Manutii ſcio placuiſſe viris doctis. Et nihilominus ego puto falſam eſſe. Nuſpiam enim apud Cyprianum, qui multis in locis diſputat adverſus baptiſma hæreticorum, nuſpiam inquam inveniri in eo ſenſu vocem *baptiſmata* certum eſt. In epiſtola 71. *Nam cum duo baptiſmata eſſe non poſſint, ſi hæretici vere baptizant, ipſi habent baptiſma*. Et in epiſtola 74. ſcribens adverſus Papam Stephanum, qui baptiſma hæreticorum probabat, ait, *omnium hæreticorum baptiſmata juſta & legitima judicavit*. Hieronymus in caput quartum epiſtolæ ad Epheſios: *Unum baptima & contra Valentinum facit, qui duo baptiſmata eſſe contendit, & contra omnes hæreticos, ut ſciant non habere ſe baptiſmata, ſed in una Chriſti eccleſia fontem eſſe vitalem.*

c *Avidius*) Ita editiones Manutii & Morellii & decem libri veteres. Eraſmus & codex Corbejenſis habent *audacius*. Pro eo autem quod editiones & iidem libri veteres præferunt *promptius* unus meus habet *pernicius*.

d *Veritatem*) Ita quatuordecim libri veteres pro eo quod editiones habent *unitatem*. Vide quæ paulo ante dicta ſunt in ſimili cauſa. Contra apud Jonam Aurelianenſem de cultu imaginum pag. 24. editionis Plantinianæ legendum eſſe *unitatem* pro *veritatem* probat codex antiquiſſimus & optimus.

e *Inter prophetas*) Unus codex regius, *inter natos mulierum & prophetas*. At ſanctus Auguſtinus, qui locum iſtum deſcribit in libro quarto cap. 12. de baptiſmo adverſus Donatiſtas, non habet *natos mulierum &*, quæ deſunt etiam in omnibus aliis veteribus libris.

f *Tu illi hæreticus*) Salvianus lib. 5. cap. 2. *Hæretici ergo ſunt, ſed non ſcientes. Denique apud nos ſunt hæretici, apud ſe non ſunt. Nam in tantum ſe catholicos eſſe judicant ut nos ipſos titulo hæreticæ appellationis infament.*

diderit, nec recipere id postmodum potuerit quod semel cessit. [a] Hæc tibi breviter pro nostra mediocritate rescripsimus, frater carissime, [b] nemini præscribentes aut præjudicantes quo minus unusquisque episcoporum quod putat faciat, habens arbitrii sui liberam potestatem. Nos, quantum in nobis est, propter hæreticos cum collegis & coepiscopis nostris non contendimus, cum quibus divinam concordiam & dominicam pacem tenemus; maxime cum
1 Cor. 11 & apostolus dicat: *Si quis autem* [c] *putatur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia Dei.* Servatur a nobis patienter & [d] leniter caritas animi, collegii honor, vinculum fidei, & concordia sacerdotii. Propter hoc etiam [e] libellum [f] nunc de bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas, permittente Domino & inspirante conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

a *Hæc tibi breviter*) Supra in calce epistolæ ad Donatum: *Hæc interim brevibus, Donate carissime*. Ita Erasmus & Morellius & decem libri veteres. Alii quinque *brevius*. Apud sanctum Augustinum, qui satis frequenter refert hunc locum, scriptum est semper *breviter*. Antiqui dicebant *brevi* pro *breviter*, ut notat Charisius. Cujus modi scribendi plura exstant exempla apud Ciceronem & alibi. Vide Lambini annotationes in orationem Ciceronis pro Plancio.

b *Nemini præjudicantes*) Hieronymus lib. 1. adversus Rufinum, *nemini præjudicantes sequi quod velit, nec alterius decretum nostra sententia subvertentes*.

c *Putatur contentiosus*) Quinque libri veteres, *putaverit contentiosus esse*. Alii quatuor, cum aliquo tamen levi discrimine, *putaverit contentiosum se esse*. Unus meus, *putat contentiosum se esse*.

d *Leniter*) Ita sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 8. & lib. 5. cap. 17. Ita etiam editio Morellii, decem libri nostri, & septem Anglicani. Erasmus, Manutius, & codex Corbejensis *firmiter*.

e *Lib. de bo. pat.*) Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 8. & lib. 5. cap. 16.

f *Nunc*) Hoc vocabulum, quod in posterioribus editionibus exciderat, cum habeatur in editionibus Erasmi & Morellii, nos revocavimus ex fide tredecim exemplarium nostrorum & quatuor Anglicanorum. Idem vocabulum, quod a Lovanienſibus quoque omissum erat, sancto Augustino reddiderunt doctissimi viri quibus debemus novam operum ejus editionem.

EPISTOLA LXXIV.

Ad Pompejum contra epistolam Stephani de hæreticis baptizandis.

CYPRIANUS [b] Pompejo fratri salutem. Quamquam plene ea quæ de hæreticis baptizandi dicenda sunt complexi sumus in epistolis quarum ad te exempla transmisimus, frater carissime, tamen quia desideraſti in notitiam tuam perferri quid mihi ad litteras nostras [c] Stephanus frater noster rescripserit, misi tibi rescripti ejus exemplum; quo lecto, magis ac magis ejus errorem denotabis, qui hæreticorum causam contra christianos & contra ecclesiam Dei asserere conatur. Nam inter cetera vel [d] superba, vel ad rem non pertinentia, vel sibi ipsi contraria quæ imperite atque improvide

a Hanc epistolam, quæ primo edita est ab Erasmo, citant sanctus Augustinus lib. 5. de baptismo adversus Donatistas cap. 23. & lib. 6. cap. 7. & Facundus lib. 10. cap. 3. & in libro contra Mocianum.

b *Pompejo*) episcopo Sabratensi in provincia Tripolitana. Interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Concilio Cabarsussitano & Bagajensi interfuit Donatus episcopus Sabratensis. In collatione prima Carthaginensi cap. 133. nominatur Nados episcopus Sabratensis. Vide editionem nostram istius collationis pag. 215.

c *Stephanus frater*) In uno codice regio scriptum est *pater*. Et infra in libro Compendiensi & in uno meo *Stephano patre nostro*, pari errore quo factum est ut in epistola sancti Gregorii Papæ ad Victorem episcopum Panormitanam lib. 7. indict. 1. epist. 26. scriptum est in codice Floriacensi *oportet ut paternitas vestra*, cum vulgo recte legatur *fraternitas vestra*. R. P. Harduinus in tomo secundo editionis suæ conciliorum pag. 1203 tradit epistolam concilii Milevitani ad Innocentium Papam habere in codice Justelli *Reverendissimo patre Innocentio*. Si hæ scripturæ non essent falsæ, habuisset Gregorius Papa IV. aliquam justam causam conquerendi de episcopis Gallicanis, qui Romano pontifici scribentes illum vocaverant fratrem, *dum congruentius esset*, inquit, *solam ei reverentiam paternam exhibere*. Inter epistolas Adriani Papæ IV. reperitur una in qua Imperatorem Fridericum arguit quod ad eum scribens suum nomen præposuerit nomini Papæ, *in quo insolentiæ, ne dicam arrogantiæ, notam incurris*. Illa porro Gregorii IV. epistola exstat apud Agobardum, & putabatur esse Agobardi donec vir illustrissimus Petrus de Marca ostendit illam esse Gregorii, sub cujus nomine edita a nobis est inter opera Agobardi. Tum vero R. P. Labbeus illam in appendice tomi septimi conciliorum posuit, & monuit exstare apud Agobardum. Et tamen R. P. Harduinus in tomo quarto editionis suæ pag. 1275. suppresso nomine Agobardi monuit se illam edere ex bibliotheca Floricensi, ubi non exstat. Vide notas ad epistolam 41.

d *Superba*) Erasmus, tres libri nostri, & quatuor Anglicani præferunt *supervacua*. In uno regio legitur *ad superbiam*. Lectionem nostram habent cetera exemplaria.

de ſcripſit, etiam illud adjunxit ut diceret: [a] *Si quis ergo a quacumque hæreſi venerit* [b] *ad vos*, [c] *nihil innovetur niſi quod traditum eſt, ut manus illi imponatur in pœnitentiam, cum ipſi hæretici proprie alterutrum ad ſe venientes* [d] *non baptizent, ſed communicent tantum*. A quacumque hæreſi venientem baptizari in eccleſia vetuit, id eſt; [e] omnium hæreticorum baptiſmata juſta eſſe & legitima judicavit. Et cum ſingulæ hæreſes ſingula baptiſmata & diverſa peccata habeant, hic cum omnium baptiſmo communicans univerſorum delicta in ſinum ſuum B coacervata congeſſit. Et præcepit nihil aliud innovari niſi quod traditum eſt; quaſi is innovet qui unitatem tenens, unum baptiſma uni eccleſiæ vindicat, & non ille utique qui unitatis oblitus mendacia & contagia prophanæ [f] tinctionis uſurpat. *Nihil innovetur*, inquit, *niſi quod traditum eſt*. Unde eſt iſta traditio? Utrumne de dominica & evangelica auctoritate deſcendens, an de C apoſtolorum mandatis atque epiſtolis veniens? Ea enim facienda eſſe quæ ſcripta ſunt Deus teſtatur & præmonet ad Jeſum Nave dicens: *Non recedat liber legis hujus ex ore tuo, ſed meditaberis in eo die ac nocte, ut obſerves facere omnia quæ ſcripta ſunt in eo*. Item Dominus apoſtolos ſuos mittens mandat baptizari gentes & doceri ut obſervent

Joſue 1

Mat. 18

omnia quæcumque ille præcepit. Si ergo aut in evangelio præcipitur aut in apoſtolorum epiſtolis vel actibus continetur ut a quacumque hæreſi venientes non baptizentur, ſed tantum manus illis imponatur in pœnitentiam, obſervetur divina hæc & ſancta traditio. Si vero ubique hæretici nihil aliud quam adverſarii & antichriſti nominantur, ſi vitandi & perverſi & a ſemetipſis damnati pronuntiantur, quale eſt ut videantur damnandi a nobis non eſſe quos conſtat apoſtolica conteſtatione a ſemetipſis damnatos eſſe? Ut nemo infama- *Tit.* 3
re apoſtolos debeat, quaſi illi hæreticorum baptiſmata probaverint, aut eis ſine eccleſiæ baptiſmo communicaverint, quando talia de hæreticis apoſtoli ſcripſerint, & hoc cum nondum hæreticæ peſtes acriores prorupiſſent, nec-dum quoque Marcion [g] Ponticus de Ponto emerſiſſet, cujus magiſter [h] Cerdon ſub Hygino tunc epiſcopo, qui in Urbe [i] nonus fuit, Romam venit: quem Marcion ſecutus, additis ad crimen augmentis, impudentius ceteris & abruptius in Deum patrem creatorem blaſphemare inſtituit, & hæreticum furorem ſacrilegis armis contra eccleſiam rebellantem ſceleratius & gravius armavit. Quod ſi hæreſes conſtat poſtmodum plures ac pejores exſtitiſſe, & ſi retro nuſquam omnino præceptum

eſt

a *Si quis ergo*) Verba ſunt ex epiſtola Papæ Stephani relata ſupra in epiſtola ad Pompejum.

b *Ad vos*) Antea legebatur *ad nos*. Retinuimus lectionem ſeptem veterum exemplarium. Conſtat quippe ex initio iſtius epiſtolæ & ex commonitorio Vincentii Lirinenſis epiſtolam Stephani miſſam fuiſſe ad Africam. Vide notas noſtras ad Vincentium pag. 445. 447.

c *Nihil innovetur*) Cæleſtini Papæ epiſtola ad epiſcopos Galliarum: *Deſinat inceſſere novitas vetuſtatem*. Tertullianus in libro de virginibus velandi: *Hæreſes non tam novitas quam veritas revincit*. Optatus lib. 7. dixit *novitatem quærere in viſceribus vetuſtatis*.

d *Non baptizent*) Codex Lamonii addit *in pœnitentia*, & mox *venientem baptizari in manum pœnitentiæ in eccleſia vetuit*. Sunt multa hujuſmodi exempla in codice Lamonii, de quibus diſſeruimus ſupra in notis ad epiſtolam 73.

e *Omnium hæreticorum*) Exſtant apud Nicolaum Eymerici in directorio inquiſitorum reſponſiones Benedicti Papæ XII, tum Cardinalis adverſus errores fratricellorum, in quibus ait Stephanum Papam determinaſſe quod nullus baptizatus per quoſcumque hæreticos veniens ad eccleſiam catholicam rebaptizaretur, ſanctum autem Cyprianum cum multis epiſcopis in Africa celebrantem concilium determinaſſe oppoſitum, videlicet quod baptizati a quibuſcumque hæreticis, ſi ad eccleſiam catholicam veniant, ſunt baptizandi, & reprobaſſe in hoc Stephanum Papam, ut patet in Cypriani epiſtolis ad Jubajanum, ad Stephanum, & Pompejum, concilium autem Nicænum utramque opinionem ſancti Cypriani & Stephani Papæ correxiſſe determinando quod baptizati ab hæreticis non ſervantibus formam eccleſiæ venientes ad eccleſiam baptizentur, ab aliis vero hæreticis baptizati non rebaptizentur. Hanc Benedicti ſolutionem eſſe falſam ait Franciſcus Pegna in commentariis ad Nicolaum, eamque refellit. Neſcio an recte. Etenim Cyprianus ait Papam Stephanum cenſuiſſe hæreticorum baptiſmata eſſe juſta & legitima. Porro Benedicti reſponſiones adverſus fratricellos refert etiam Abrahamus Bzovius in ſuis annalibus, ſed mutat verba directorii. Nam ubi apud Nicolaum ſcriptum eſt *Ad iſtud reſpondet Dominus Benedictus*, Bzovius ponit *Ad iſtud reſpondet F. Jacobus Fornerius Cardinalis*, quia ſciebat ita locutum fuiſſe antequam eſſet Papa.

f *Tinctionis*) Codex Gratianopolitanus, *tinctionis & unctionis*.

g *Ponticus*) Hanc vocem addidimus ex auctoritate duodecim exemplarium noſtrorum & ſex Anglicanorum. Ea quæ illam non habent videntur eſſe decurtata ab imperitis librariis credentibus illam eſſe ſupervacaneam, quia ſtatim ſequitur Marcionem emerſiſſe e Ponto. Irenæus lib. 1. cap. 21. ſcripſit *Marcion Ponticus*. Ponticum lupum vocat Rufinus lib. 5. cap. 13. poſt Euſebium. Illud dicere voluit ſanctus Cyprianus, Marcionem, qui erat natione Ponticus, e regione ortum longinqua & barbara, videlicet e Ponto Euxino, tandem emerſiſſe e Ponto, ubi latebat, nondum veniſſe Romam. Eraſmus tamen habet vocem *Ponticus*, ſed non ſubiunxit *de Ponto*. Tertullianus lib. 1. adverſus Marcionem: *Pontus qui dicitur Euxinus natura negatur, nomine illuditur*. Ennodius lib. 12. epiſt. 1. *Et ſi te immemorem mei Pontica facit inhumanitas*. Famoſus locus exſilio Ovidii. De tempore quo Marcion vixit vide Petavii animadverſiones ad hæreſim 46. apud Epiphanium.

h *Cerdon ſub Hygino*) Vide Maſſueti diſſertationes ad Irenæum pag. 68. *f.* 155.

i *Nonus fuit*) Idem teſtatur ſanctus Irenæus lib. 1. cap. 28. ajens Cerdonem veniſſe Romam ſub Hygino.

est neque conscriptum ut hæretico tantum manus in pœnitentiam imponatur & sic ei communicetur, & si baptisma non nisi unum est, quod apud nos est, & intus est, & soli ecclesiæ de divina dignatione concessum est, quæ ista obstinatio est, quæve præsumptio, humanam traditionem divinæ dispositioni anteponere, nec animadvertere indignari & irasci Deum quoties divina præcepta solvit & præterit humana traditio, sicut per Esaiam prophetam clamat & dicit: *Populus iste labiis honorificat me, cor vero eorum longe separatum est a me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes.* Item Dominus in evangelio increpans similiter & objurgans ponit & dicit: *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis.* Cujus præcepti memor beatus apostolus commonet ipse quoque & istruit dicens; *Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi & doctrinæ ejus, stupore elatus est, nihil sciens, discede ab hujusmodi.* Præclara sane & legitima traditio Stephano fratre nostro docente proponitur, quæ auctoritatem nobis idoneam præbeat. Nam in eodem loco epistolæ suæ addidit & adjecit: *cum ipsi hæretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.* Ad hoc enim malorum devoluta est ecclesia Dei & sponsa Christi ut hæreticorum exempla sectetur, ut ad celebranda sacramenta cælestia disciplinam lux de tenebris mutuetur, & id faciant christiani quod antichristi faciunt. Quæ vero est animi cæcitas, quæ pravitas, fidei unitatem de Deo patre & de Jesu Christi Domini & Dei nostri traditione venientem nolle cognoscere? Nam si iccirco apud hæreticos ecclesia non est, quia una est & dividi non potest, & si ideo illic spiritus sanctus non est, quia unus est, & esse apud [a] prophanos & extraneos non potest, utique & baptisma, quod in eadem unitate consistit, esse apud hæreticos non potest, quia separari neque ab ecclesia neque a spiritu Sancto potest. Aut si effectum baptismi majestati nominis tribuunt, ut qui in nomine Jesu Christi ubicumque & quomodocumque baptizantur, innovati & sanctificati judicentur, cur non in ejusdem Christi nomine illic & manus baptizato imponitur ad accipiendum spiritum sanctum, [b] cur eadem ejusdem majestas nominis non prævalet in manus impositione quam valuisse contendunt in baptismi sanctificatione? Nan si potest quis extra ecclesiam natus templum Dei fieri, cur non possit super templum & spiritus sanctus infundi? Qui enim peccatis in baptismo expositis sanctificatus est & in novum hominem spiritaliter reformatus, ad accipiendum spiritum sanctum idoneus [c] factus est, quando apostolus dicat, *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis*, qui potest apud hæreticos baptizatus Christum induere, multo magis potest spiritum sanctum, quem Christus misit, accipere. Ceterum major erit mittente qui missus est, ut incipiat foris baptizatus Christum quidem induisse, sed spiritum sanctum non potuisse percipere; quasi possit aut sine spiritu Christus indui, aut a Christo spiritus separari. Illud quoque quam ineptum est, ut cum nativitas secunda spiritalis sit, qua in Christo per lavacrum regenerationis nascimur, dicant quod possit quis apud hæreticos spiritaliter nasci, ubi spiritum negant esse. Peccata enim purgare & hominem sanctificare aqua sola non potest, nisi habeat & spiritum sanctum. Quare aut spiritum sanctum necesse est concedant esse illic ubi baptisma esse dicunt, aut nec baptisma est ubi spiritus sanctus non est, quia baptisma esse sine spiritu sancto non potest. Quale est autem asserere & contendere quod esse possint filii Dei qui non sint in ecclesia nati? Baptisma enim esse in quo homo vetus moritur & novus nascitur manifestat & probat beatus apostolus dicens: [d] *Servavit nos per lavacrum regenerationis.* Si autem in lavacro, id est in baptismo, est regeneratio, quomodo generare filios Deo hæresis per Christum potest, quæ Christi sponsa non est? Ecclesia est enim sola quæ Christo conjuncta & adunata spiritaliter filios generat, eodem apostolo rursus dicente: *Christus dilexit ecclesiam & se ipsum tradidit pro ea ut eam sanctificaret, purgans eam lavacro aquæ.* Si igitur, hæc est dilecta & sponsa quæ sola a Christo sanctificatur & lavacro ejus sola purgatur, ma-

Isa. 29
Marc. 7
1 Tim. 6
Tit. 3
Gal. 3
Ephes. 5

a *Proph. & extraneos*) Codex sancti Arnulphi *extrarios*. Sic etiam habebat Veronensis.

b *Cur ead. majestas*) Lege *cur non eadem majestas*. Istud excidit. Error inductus est a Rigaltio & continuatus in editione Anglicana.

c *Factus est*) In editionibus Erasmi & Morellii, quæ magis placuerint Pamelio quam Manutiana, legitur *saltus non est*. Verum libri veteres non habent negationem, quæ profecto videtur esse contraria sententiæ sancti Cypriani.

d *Servavit*) Erasmus posuit *salvavit*. Quæ lectio exstat in duobus exemplaribus nostris, & in Camberonensi, ut testatur Pamelius. At alia tredecim nostra habent *servavit*. Et tamen lectio inducta ab Erasmo prævaluit hactenus in omnibus editionibus. Cælius Calcagninus lib. 2. epist. 9. censet scribendum esse servatorem, non salvatorem.

manifestum est hæresim, quæ sponsa Christi non sit, nec purgari nec sanctificari lavacro ejus possit, filios Deo generare non posse. Porro autem non per manus impositionem quis nascitur quando accipit spiritum sanctum, sed in ecclesiæ baptismo, ut spiritum sanctum jam natus accipiat, sicut in primo homine Adam factum est. Ante enim Deus eum plasmavit, & tunc [a] insuflavit in faciem ejus [b] flatum vitæ. Nec enim potest accipi spiritus, nisi prius fuerit qui accipiat. Cum autem nativitas christianorum in baptismo sit, baptismi autem generatio & sanctificatio apud solam sponsam Christi sit, quæ parere spiritaliter & generare filios Deo possit, ubi & ex qua & cui natus est qui filius ecclesiæ non est, ut habere quis possit Deum patrem [c] ante ecclesiam matrem? Cum vero nulla omnino hæresis, sed neque aliquod schisma habere salutaris baptismi sanctificationem foris possit, cur in tantum [d] Stephani fratris nostri obstinatio dura prorupit ut etiam de Marcionis baptismo, item Valentini & Apelletis, & ceterorum blasphemantium in Deum patrem contendat filios Deo nasci, & illic in nomine Jesu Christi dicat remissionem peccatorum dari ubi blasphematur in patrem & in Dominum Deum Christum? Quo in loco considerandum est, frater carissime, pro fide & religione loci sacerdotalis, quo fungimur, an constare [e] sacerdoti Dei ratio in die judicii possit asserenti & probanti & in acceptum referenti blasphemantium baptismata, cum Dominus comminetur & dicat: *Et nunc præceptum hoc ad vos est, o sacerdotes, si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro ut detis honorem nomini meo, dicit Dominus omnipotens, immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram.* Malac. 2. Dat honorem Deo qui Marcionis baptismo communicat? Dat honorem Deo qui apud eos qui in Deum blasphemant remissionem peccatorum dari judicat? Dat honorem Deo qui foris de adultera & fornicaria nasci Deo filios asseverat? Dat honorem Deo qui unitatem & veritatem de divina lege venientem non tenens hæreses contra ecclesiam vindicat? Dat honorem Deo qui hæreticorum amicus & inimicus christianorum sacerdotes Dei veritatem Christi & ecclesiæ unitatem tuentes abstinendos putat? Si sic honor Deo datur, si sic a cultoribus & sacerdotibus ejus Dei timor & disciplina servatur, abjiciamus arma, manus demus in captivitatem, tradamus diabolo ordinationem evangelii, dispositionem Christi, majestatem Dei, [f] divinæ militiæ sacramenta solvantur, [g] castrorum cælestium signa prodantur, succumbat & cedat ecclesia hæreticis, lux tenebris, fides perfidiæ, spes desperationis, ratio errori, immortalitas morti, caritas odio, veritas mendacio, Christus antichristo. Merito & sic in dies singulos schismata & hæreses surgunt, crebrius atque [h] uberius excrescunt, &

Gen. 2.

a *Insufflavit*) Hic locus ex capite secundo Geneseos desumptus refertur secundum versionem antiquam qua sanctus Cyprianus utebatur, qua etiam usum esse Avitum Viennensem liquet ex secunda ejus epistola ad Gundobadum. Reprehendit autem Avitus illos qui utebantur ea versione qua nos hodie utimur. Et tamen Tertullianus hunc locum refert eo modo quo illi utebantur quos Avitus perstringit. In epistola cujusdam Otberti de obitu Hugonis de sancto Victore, quam R. P. Edmondus Martene edidit in tomo quinto suorum anecdotorum, scriptum est Hugonem sub ictu mortis, cum quæsivisset ab Otberto an aliquis præter ipsum hic adesset & an eo die celebrasset missam, illo respondente neminem alium ibi esse & se eo die celebrasse, Hugonem inquam ei dixisse: *Accede & insufflate in faciem meam in modum crucis ut accipiam spiritum sanctum*. Magna fides Hugonis optantis insufflari in faciem suam, ut si minus imitatione posset accipere spiritum sanctum, certe proxime accederet, & ita securior iret ad Christum.

b *Flatum*) Unus codex regius *spiraculum*, sicut in vulgata editione Geneseos.

c *Ante eccles. matrem*) Undecim libri veteres, *habeat ante ecclesiam matrem*. Sed vox *habeat* deest in tribus itidem antiquis & in editionibus antiquis. Supra epist. 10. *Ante Domini pacem mater prior sumat*.

d *Stephani fr. obstinatio*) Vincentinus Lirinensis cap. 21. dixit *tanto adamante pertinaciæ*. Cassiodorus lib. 4. epist. 3. *cruda obstinatione*. Constitutio Gratiani & Valentiniani in titulo codicis Theodosiani de hæreticis, *consuetudo obstinationis pertinax*. Contra pertinacia virtutis apud Valerium Maximum lib. 3. cap. 2. Pertinaciam enim aliquando in bonam partem acceptam esse a Baronio nos monuimus in notis ad Capitularia pag. 1111.

e *Sacerdoti Dei*) Ita sex libri nostri & quinque Anglicani. Ante legebatur *sacerdotis Dei ratio in die judicii possit asserentis & præsumentis & in acceptum referentis blasphemantium*.

f *Divinæ militiæ sacr.*) Infra in libro de lapsis, *Christi sacramentum temeritate præcipiti solveretur*. Sumpta ista ex disciplina militari. Vide Godeschalcum Stevvechium ad Vegetium, ubi recte formam sacramenti militum explicavit. Vide etiam sanctum Joannem Chrysostomum in initio secundæ paræneseos ad Theodorum lapsum.

g *Castror. cælestium*) Antea legebatur *sacrorum*, nullo sensu. Restituimus veram lectionem ex fide decem veterum exemplarium.

h *Uberius*) Hanc lectionem invenimus in sex antiquis codicibus nostris & in quinque Anglicanis. Antea scriptum erat *liberius*. Sic in calce istius epistolæ vitio librarii positum erat in uno codice regio *eadem libertate* pro *ubertate*. In Burgundico reperi in libro de habitu virginum *facultatum libertate locupletes* pro *ubertate*. Et in libro de oratione dominica in codice Pithœano & in Thuano *bonitatis libertas* pro *ubertas*. In hac ipsa epistola 74. ad Pompejum in codice Lamonii paulo post *aqua collecta eadem libertate repræsentatur*. Pro quo alii codices & editiones recte habent *ubertate*. In libro de laude martyrii in editione Morellii legitur *uberius atque propensius*. Pro quo quidam libri veteres habent *liberius*.

serpentinis [a] crinibus pullulantes adversus ecclesiam Dei majoribus viribus venenorum suorum virus expromunt, dum illis advocatione quorumdam & auctoritas præstatur & firmitas, dum baptisma eorum defenditur, dum fides, dum veritas proditur, dum id quod contra ecclesiam foris geritur intus in ipsa ecclesia vindicatur. Quod si est apud nos, frater dilectissime, Dei timor, si tenor prævalet fidei, si custodimus Christi præcepta, si incorruptam atque [b] inviolatam sponsæ ejus sanctitatem tuemur, si hærent sensibus & cordibus nostris verba Domini dicentis,

Luc. 18 *Putas cum venerit filius hominis, inveniet fidem in terra?* quia fideles Dei milites, qui Deo fide & religione sincera militamus, commissa nobis divinitus castra fideli virtute servemus. Nec consuetudo quæ apud quosdam obrepserat impedire debet quo minus veritas prævaleat & vincat. Nam [c] consuetudo sine veritate vetustas erroris est. Propter quod relicto errore sequamur veritatem, scientes quia & apud Esdram

3 Esd. 4 veritas vincit, sicut scriptum est: *Veritas manet & invalescit in æternum & vivit & obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personam nec differentias, sed quæ sunt justa facit, nec est in judicio ejus iniquum, sed fortitudo, & regnum, & majestas, & potestas omnium sæculorum. Benedictus Dominus Deus veritatis.* Quam veritatem nobis Christus ostendens in evan-

Joan. 14 gelio suo dicit: *Ego sum veritas.* Propter quod si in Christo sumus & Christum in nobis habemus, si manemus in veritate, & veritas in nobis manet, ea quæ sunt vera & recta teneamus. Fit autem studio præsumptionis & contumaciæ ut quis magis sua prava & falsa defendat quam ad alterius recta & vera consentiat. Cui rei prospiciens beatus apostolus Paulus ad Timotheum scribit & monet episcopum non litigiosum, [d] nec contentiosum, sed mitem & docibilem esse debere. Docibilis autem ille est qui est ad discendi patientiam lenis & mitis. Oportet enim episcopum non tantum docere, sed & discere, quia & ille melius docet qui quotidie crescit & proficit discendo meliora. Quod ipsum quoque idem apostolus Paulus docet prænonens ut si alii sedenti melius revelatum fuerit, prior taceat. In compendio est autem apud religiosas & simplices mentes & [e] errorem deponere & invenire atque eruere veritatem. Nam si ad divinæ traditionis caput & originem revertamur, cessat error humanus, & sacramentorum cælestium ratione perspecta, quidquid sub caligine ac nube tenebrarum obscurum latebat in lucem veritatis aperitur. [f] Si canalis aquam ducens, qui copiose prius & largiter profluebat, subito deficiat, nonne ad fontem pergitur, ut illic defectionis ratio noscatur, utrumne arescentibus venis in capite unda siccaverit, an vero integra inde & plena procurrens in medio itinere destiterit: ut

2 Tim. 2

1 Cor. 14

si

a *Crinibus*) Quamvis hæc lectio non reperiatur nisi in quinque exemplaribus, non dubito tamen quin præferenda sit ei quæ jamdudum invaluerat. Non video enim quid significent hæc verba, *serpentinis criminibus pullulantes*. Agnovit Rigaltius hoc esse verum. In erratis enim monuit reponendum esse *crinibus*. Horatius lib. 3. ode 3. *intortis capillis Eumenidum recreantur angues*. Idem epodon. 5. *Canidia brevibus implicata viperis crines*. Seneca Medea: *Adeste sceleris ultrices deæ crinem solutis squalidæ serpentibus*. Lucanus lib. 6. *Et coma vipereis substringitur horrida sertis*. Ludovicus Cælius Rhodiginus lib. 1. cap. 40. refert ex Avicenna serpentes ex mulierum præcipue capillis concipi. Similem errorem notavimus in tomo secundo Capitularium pag. 987.

b *Inviolatam*) Codex Fuxensis, *immaculatam*.

c *Consu. sine veritate*) Citat hunc locum, sed non nominato Cypriano, Angelus Politianus in præfatione miscellaneorum suorum. Ait enim: *Pulcre sic ait quidam: Consuetudo sine veritate vetustas erroris est.* Citat etiam Gratianus dist. 8. cap. *Consuetudo*. Vide notas ad epistolam 71.

d *Nec contentiosum*) Hæc non comparebant in editione Erasmi. Manutius & Morellius induxerunt. Pamelius expunxit, quia non invenerat in codice Camberonensi. Sane desunt in quatuor libris veteribus. Sed habentur in aliis duodecim & in duobus Bodlejanis.

e *Errorem deponere*) Sanctus Papa Gregorius in epistola ad sanctum Augustinum: *Bonarum quippe mentium est ibi culpam agnoscere ubi culpa non est.* Innocentius III. apud Bzovium an. 1206, §. 6. *Bonarum mentium est ibi timere culpam ubi culpa minime reperitur.* Contra Quintilianus lib. 6. cap. 4. *Nam culpam, præsertim deprehensam, pertinaciter tueri altera culpa est.* Hieronymus lib. 1. adversus Rufinum: *Melius est te pœnitere facti tui quam & martyrem in calumnia & deceptos in errore persistere. Nec erubescas de commutatione sententiæ. Non es tantæ auctoritatis & famæ ut errasse te pœniteat.* Item in epistola ad Pammachium de optimo genere interpretandi: *Errasse humanum est & confiteri errorem prudentis.* Et in epistola ad Pammachium & Oceanum adversus errores Origeni: *Secunda post naufragium tabula est humiliter confiteri.* Et in epistola ad Marcellam de quinque quæstionibus novi testamenti: *Non memini me hoc aliquando dixisse; & si dixissem, non essem in errore pertinax.* Rufinus lib. 2. adversus Hieronymum: *Certum est autem errorem præcessisse ubi emendatio subsecuta est.* Augustinus sermone 164. de verbis apostoli: *Humanum fuit errasse. Diabolicum est per animositatem in errore manere.* Idipsum quoque dixit sanctus Joannes Chrysostomus in paræneti prima ad Theodorum lapsum: *Nam peccasse est humanum, perdurasse autem in flagitiis non humanum est, sed potius diabolicum.* Item Augustinus in epistola ad Celerem: *Turpe est mutare sententiam, sed veram & rectam. Nam stultam & noxiam & laudabile & salubre est. Sicut autem constantia non finit hominem depravari; sic pertinacia non finit corrigi.*

f *Si canalis*) Hieronymus in epistola ad Marcum Celedensem: *Si rivus tenuiter fluit, non est alvei culpa, sed fontis.*

si vitio interrupti aut bibuli canalis effectum est quo minus aqua continua perseveranter ac jugiter flueret, refecto & confirmato canali ad usum atque ad potum civitatis aqua collecta eadem ubertate atque integritate repræsentetur qua de fonte proficiscitur. Quod & nunc facere oportet Dei sacerdotes præcepta divina servantes, ut si in aliquo nutaverit & vacillaverit veritas, ad originem dominicam & ad evangelicam atque apostolicam traditionem revertamur, & inde surgat actus nostri ratio unde & ordo & origo surrexit. Traditum est enim nobis quod *Ephes. 4* sit unus Deus, & Christus unus, & una spes, & fides una, & una ecclesiam, & baptisma unum non nisi in una ecclesia constitutum; a qua unitate quisquis discesserit, cum hæreticis necesse est inveniatur; quos dum contra ecclesiam vindicat, sacramentum divinæ traditionis impugnat. Cujus unitatis sacramentum expressum videmus etiam in cantico canticorum ex persona Christi dicentis: *Hortus conclusus, soror mea, sponsa, fons signatus, puteus aquæ vivæ, paradisus cum fructu pomorum*. Si autem ecclesia ejus hortus conclusus est & fons signatus, quomodo in eumdem hortum introire aut bibere de fonte ejus potest qui in ecclesia non est? Item Petrus ipse quoque demonstrans & vindicans unitatem mandavit & monuit nisi per unum solum baptisma unius ecclesiæ salvari nos non posse. *In arca*, inquit, *Noe pauci, id est,* [a] *octo animæ hominum salvæ factæ sunt per aquam, quod & vos similiter salvos faciet baptisma*. Quam brevi & spiritali compendio unitatis sacramentum manifestavit? Nam ut in illo mundi baptismo, quo iniquitas antiqua purgata est, qui in arca Noe non fuit non potuit per aquam salvatus fieri, ita nec nunc potest per baptismum [b] salvatus videri qui baptizatus in ecclesia non est, quæ ad arcæ unius sacramentum [c] dominica unitate fundata est. Observatur itaque a nobis & tenetur, frater carissime, explorata & perspecta veritate ut omnes qui ex quacumque hæresi ad ecclesiam convertuntur, ecclesiæ unico & legitimo baptismo baptizentur, exceptis his qui baptizati in ecclesia prius fuerant, & sic [d] ad hæreticos transierant. Illos enim oportet, cum redeunt, acta pœnitentia per manus impositionem solam recipi & in ovile, unde erraverant, a pastore restitui. Opto te, frater carissime, semper bene valere. *1 Pet. 3*

a *Octo animæ hominum*) Sic restituimus hunc locum ex fide octo librorum nostrorum & sex Anglicanorum. Nam & infra in epistola 76. ita etiam legitur ut istic. Sane vox *hominum* non exstat in epistola sancti Petri nec apud Hieronymum in dialogo adversus Luciferianos.

b *Salvatus videri*) Editiones habent *salvus*. At ego reposui *salvatus*, secutus in hoc auctoritatem tredecim exemplarium nostrorum & quatuor Anglicanorum.

c *Dom. unitate*) Vetus codex Remigianus & tres Anglicani habent *dominicæ observationis virtute*.

d *Ad hær. transierant*) Unus codex regius, *ad hæreticos discessisse monstrantur*. Lectionem a nobis retentam confirmare videntur hæc Cypriani verba ex epistola 71. *& a nobis ad hæreticos transisse*.

---

[a] EPISTOLA LXXV.

Firmiliani episcopi Cæsareæ Cappadociæ ad Cyprianum contra epistolam Stephani.

[b] FIRMILIANUS Cypriano fratri in Domino salutem. Accepimus per Rogatianum carissimum nostrum diaconum a vobis missum litteras quas ad nos fe-

a Hanc epistolam, quam primus protulit Morellius, habebant etiam ii qui Romæ præfuerunt editioni operum sancti Cypriani in officina Pauli Manutii. Illi autem, ut ait Latinus Latinius, non probaverunt uti e tenebri proferretur; hujusque consilii auctorem se & suasorem fuisse ipse testatur ingenue, cum majorum exempla secutum, tum hominis, id est Firmiliani, cujus ea epistola est, petulantiam detestatum. Postea Pamelius, qui illam repererat in sex antiquis codicibus, eam recudit, innuens tamen, quo erat in rempublicam christianam & ecclesiasticam affectu, se illam omissurum fuisse, quod paulo vehementius & acerbius quam episcopum deceat scripta sit, nisi jam a Morellio fuisset edita. Scilicet Romanos & Pamelium commoverunt liber Firmiliani stilus & excandescentia adversus Papam Stephanum diverse ab eo sentientem. At si attente considerassent quanti & quam vehementes soleant esse affectus cum agitur de causa religionis & fidei, considerassent etiam quam vehemens & acerbus fuerat Stephanus scribens adversus Cyprianum, profecto hanc excandescentiam condonassent Firmiliano, neque propterea tenebris damnandum esse putassent illustre hoc antiquitatis ecclesiasticæ monumentum, in quo sane bene multa sunt magni momenti quibus hodie careremus cum grandi rerum nostrarum dispendio, ut in simili argumento censuit Sirmondus edens in lucem libellum precum Marcellini & Faustini adversus Papam Damasum. Neque illa Romanorum aut Pamelii cura impediviſſet in hac luce litterarum quin epistola illa prodiret in publicum. Cum enim certum sit illam ex veteri libro editam fuisse a Morellio, exstiterit etiam in sex codicibus Pamelio visis, in iis in quibus inventa est a Latinio, in septem quibus usi sunt Angli in sua editione, in decem cum quibus ego contuli opera sancti Cypriani, manifestum est illam non potuisse semper latere, etiamsi Morellius non edidisset. Codices autem cum quibus illam contuli sunt, unus Remigianus, duo Compendienses, duo Victorini, unus Pithœanus, unus monasterii Beccensis, Lætiensis, Bigotianus, & unus meus. Assentior autem Pamelio & Rigaltio existimantibus illam græce scriptam fuisse a Firmiliano, versam autem latine a sancto Cypriano. Epistola ergo Firmiliani inventa est in viginti sex codicibus manuscriptis.

b *Firmilianus*) Cæsareæ Cappadociæ episcopus, Origenis auditor & admirator, ut docet Eusebius lib.

feciſti, frater dilectiſſime; & gratias propter hoc Domino maximas egimus quod contigerit ut qui corpore ab invicem ſeparamur ſic ſpiritu adunemur quaſi non unam tantum regionem tenentes, ſed in ipſa atque in eadem domo ſimul inhabitantes. Quod & decet dicere, quia & ſpiritalis domus Dei
Iſa. 2 una eſt. *Erit enim in noviſſimis*, ait propheta, *diebus manifeſtus mons Domini & domus Dei ſuper vertices montium*. In quam convenientes cum jucunditate adunan-
Pſ. 26 tur, ſecundum quod & in pſalmo hoc poſtulatur a Domino inhabitare in domo Dei per omnes dies vitæ. Unde & in alio loco manifeſtatum eſt eſſe apud ſanctos magnam voluntatis cari-
Pſ. 132 tatem in unum convenire. *Ecce*, inquit, *quam bonum & voluptabile eſt ut habitem fratres in unum*. Adunatio enim & pax & concordia, non ſolum hominibus fidelibus & cognoſcentibus veritatem, ſed & angelis ipſis cæleſtibus voluptatem maximam præſtat, quibus dicit ſermo divinus eſſe gaudium in uno peccatore pœnitentiam agente &
Luc. 15 ad unitatis vinculum revertente. Quod utique non diceretur de angelis converſationem in cælis habentibus, niſi ipſi quoque eſſent nobis adunati, qui noſtra adunatione lætantur; ſicut e contrario utique contriſtantur, quando vident diverſas quorumdam mentes & ſciſſas voluntates, quaſi non tantum unum & eumdem Deum ſimul invocent, ſed ſeparatis & diviſis ab invicem nec confabulatio jam poſſit eſſe aut ſermo communis. Niſi quod nos gratiam referre Stephano in iſto poſſumus quod per illius inhumanitatem nunc effectum ſit ut fidei & ſapientiæ veſtræ experimentum caperemus. Sed non enim ſi nos propter Stephanum hanc beneficii gratiam cepimus, ſtatim Stephanus beneficio & gratia digna commiſit. Neque enim & Judas perfidia ſua & proditione, qua ſcelerate circa ſalvatorem operatus eſt, dignus videri poteſt quaſi cauſam bonorum tantorum ipſe præſtiterit ut per illum mundus & gentium populus [a] paſſione Domini liberaretur. Sed hæc interim quæ ab Stephano geſta ſunt prætereantur; ne dum audaciæ & inſolentiæ ejus memi-

A nimus, de rebus ab eo improbe geſtis longiorem mœſtitiam nobis inferamus. De vobis autem cognoſcentes quod ſecundum regulam veritatis & ſapientiam Chriſti hoc de quo nunc quæritur diſpoſueritis, cum magna lætitia exſultavimus & Deo gratias egimus, quia invenimus in fratribus tam longe poſitis tantam nobiſcum fidei & veritatis unanimitatem. Potens eſt enim gratia Dei copulare & conjungere caritatis atque unitatis vinculo etiam ea quæ vi-
B dentur longiore terrarum ſpatio eſſe diviſa, ſecundum quod & olim intervallo temporum ſeparatos ab Job & Noe, qui in primis fuerant, Ezechielem & Danielem poſteriores ætate ad unanimitatis vinculum virtus divina conjunxit, ut quamvis temporibus longis diſcreti eſſent, eadem tamen divina inſpiratione ſentirent. Quod & nunc in vobis animadvertimus, ut qui longiſſimis regionibus a nobis ſeparati eſtis, ſenſu tamen & ſpiritu copulatos vos eſſe nobiſcum probaretis: Quod totum
C hoc fit divina unitate. Nam cum Dominus unus atque idem ſit qui habitat in nobis, conjungit ubique & copulat ſuos vinculo unitatis. Unde in univer-
Pſ. 18 ſam terram exivit ſonus eorum qui a Domino miſſi ſunt unitatis ſpiritu velociter currentes; ſicut e contrario nihil prodeſt aliquos proximos & junctos ſibi eſſe corporibus, ſi animo & mente diſſideant, quando adunari animæ omnino non poſſint quæ ſe a Dei unitate diviſerint. *Ecce enim*, inquit, *qui*
Baruc 3 *longinquant ſe abs te peribunt*. Sed tales
D judicium Domini pro merito ſuo ſubibunt recedentes a verbis ejus qui patrem pro unitate deprecatur & dicit:
Joſue 17 *Pater, da ut quomodo ego & tu unum ſumus, ſic & hi in nobis unum ſint*. Nos vero ea quæ a vobis ſcripta ſunt quaſi noſtra propria ſuſcepimus, nec in tranſcurſu legimus, ſed ſæpe repetita memoriæ mandavimus. Neque obeſt utilitati ſalutari aut eadem retexere ad confirmandam veritatem aut & quædam addere ad cumulandam probationem. Si quid autem a nobis additum fuerit non ſic additur quaſi a vobis aliquid minus dictum ſit, ſed quoniam ſermo divinus humanam naturam ſuper-

lib. 6. cap. 2. hiſtoriæ eccleſiaſticæ, cujus & magnæ illius famæ in eccleſia Dei mentionem facit cap. 46. & lib. 7. cap. 5. & 30. Vide etiam epiſtolam primam Baſilii ad Amphilochium. Præſedit priori ſynodo Antiochenæ, ut oſtendit Henricus Valeſius ad Euſebium. Obiit apud Tharſum in Cilicia anno Chriſti 272.

a *Paſſione Domini*) Neſcio quomodo factum eſt ut iſta exciderint in editionibus quæ emiſſæ ſunt poſt Morellianam, in qua exſtant. Habentur enim m omnibus antiquis codicibus, uno vetere Victorino excepto, & in codice etiam epiſcopi Acconenſis. Hujus omiſſionis auctor eſt Pamelius, qui ait hæc non habere codices manuſcriptos & textum indicare illa eſſe ſuperflua. Magis miror Anglos, qui cum ea haberent in quinque libris ſuis veteribus, ſcirent etiam exſtare in quibuſdam noſtris & Rigaltium monuiſſe in obſervationibus ſuis ea non debere reiici, ea tamen in textum recipere noluerunt, ſatis factum lectori putantes ſi monerent ſe ita inveniſſe in antiquis codicibus.

pergreditur, nec potest totum & perfectum anima concipere; iccirco & tantus est numerus prophetarum ut multiplex & divina sapientia per multos
2 Cor. 14 distribuatur. Unde & tacere præcipitur primo in prophetia loquenti, si secundo fuerit revelatum. Qua ex causa necessario apud nos fit ut per singulos annos seniores & præpositi in unum conveniamus ad disponenda ea quæ curæ nostræ commissa sunt, ut si qua graviora sunt, communi consilio dirigantur, lapsis quoque fratribus & post lavacrum salutare a diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quæratur; non quasi a nobis remissionem peccatorum consequantur, sed ut per nos ad intelligentiam delictorum suorum convertantur & Domino plenius satisfacere cogantur. Quoniam vero legatus iste a vobis missus regredi ad vos festinabat, & [a] hibernum tempus urgebat, quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus. Et quidem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit, quasi apostoli eos qui ab hæresi veniunt baptizari prohibuerint & hoc custodiendum posteris tradiderint, plenissime vos respondistis neminem tam stultum esse qui hoc credat apostolos tradidisse, quando etiam ipsas hæreses constet execrabiles ac detestandas postea exstitisse, cum & Marcion Cerdonis discipulus inveniatur fere post apostolos & post longa ab eis tempora sacrilegam adversus Deum traditionem induxisse, Apelles quoque blasphemiæ ejus consentiens multa alia nova & graviora fidei ac veritati inimica addiderit. Sed & Valentini & [b] Basilidis tempus manifestum est quod & ipsi post apostolos & post longam ætatem adversus ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellaverint. Ceteros quoque hæreticos constat pravas suas sectas & inventiones perversas, prout quisque errore ductus est, postea induxisse; quos omnes manifestum est a semetipsis damnatos esse & ante diem judicii inexcusabilem sententiam adversus semetipsos dixisse, quorum baptisma qui confirmat, quid aliud Tit. 2 quam cum ipsis se adjudicat, & se ipse participem talibus faciendo condemnat. Eos autem qui Romæ sunt non ea in omnibus observare quæ sint ab origine tradita & [c] frustra apostolorum auctoritatem prætendere scire quis etiam inde potest quod circa celebrandos dies Paschæ & circa multa alia divinæ rei sacramenta videat esse apud illos aliquas diversitates, nec observari illic omnia æqualiter quæ Hierosolymis observantur, secundum quod in ceteris quoque plurimis provinciis multa pro locorum & [d] nominum diversitate variantur, nec tamen propter hoc ab ecclesiæ catholicæ pace atque unitate aliquandó discessum est. Quod nunc Stephanus ausus est facere, rumpens adversum vos pacem, quam semper antecessores ejus vobiscum amore & honore mutuo custodierunt, adhuc etiam infamans Petrum & Paulum beatos apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint, qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt & ut eos evitemus monuerunt. Unde apparet traditionem hanc humanam esse quæ hæreticos asserit & baptisma, quod non nisi solius ecclesiæ est, eos habere defendit. Sed & ad illam partem bene a vobis responsum est ubi Stephanus in epistola sua dixit hæreticos quoque ipsos in baptismo convenire, & quod alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum, quasi & nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etsi vos jam probastis satis ridiculum esse ut quis sequatur errantes, illud tamen ex abundanti addimus, non esse mirum si sic hæretici agant, qui etsi in quibusdam minoribus discrepant, in eo tamen quod est maximum, unum & eumdem consensum tenent ut blasphement creatorem, con-

a *Hibernum tempus*) Hinc collegit Baronius hanc epistolam fuisse scriptam anno 257. aliquanto tempore ante hiemem. At Pearsonius in annalibus Cyprianicis contendit ista accidisse anno superiore.

b *Basilidis tempus*) Variæ sunt opiniones virorum doctorum de tempore quo Basilides dogma suum disseminavit. Qua de controversia vide quæ docte & erudite scripsit amicu olim nostre Joannes Baptista Cotelerius in epistolam Ignatii ad Trallianos, ubi tempus Basilidis revocat ad imperium Adriani. Vide etiam viri doctissimi Renati Massueti observationes ad Irenæum pag. 59. §. 112. Ineptos Basilidis errores, quos portenta vocat, graviter exagitat Hieronymus in epitaphio Lucinii Bætici & in libro adversus Vigilantium. Illum idem Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum vocat magistrum luxuriæ & turpissimorum complexu m, & in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos commemorat impietatem Basilidis.

c *Frustra apostolor.*) Contra Vincentius Lirinensis de hoc ipso negotio agens ait: *Ut omnes luce clarius videant beatorum apostolorum beata successio quanta vi semper, quanto studio, quanta contentione defenderit susceptæ semel religionis integritatem*. Et mox addit Stephanum Papam dignum existimasse *si reliquos omnes tantum fidei devotione vinceret quantum loci auctoritate superabat*. Per apostolos hic & alibi intelliguntur Petrus & Paulus, quos ecclesia considerat ut fundatores ecclesiæ Romanæ. Magna animorum contentione agitata est ævo nostro quæstio de duplici capite in ecclesia. Nolo referre quæ tunc utrimque dicta & facta sunt. Illud tantum dicam, legendam esse exercitationem de singulari primatu Petri quam ea occasione scripsit vir illustrissimus Petrus de Marca archiepiscopus Parisiensis.

d *Nominum diversitate*) Quamvis hæc lectio constans sit in omnibus antiquis exemplaribus, puto tamen legendum esse *hominum*.

quædam ſomnia ſibi & phantaſmata ignoti Dei confingentes; quos utique conſequens eſt ſic conſentire in baptiſmi ſui vanitate ut conſentiunt in repudianda divinitatis veritate. De quibus quoniam longum eſt ad ſingula eorum vel ſceleſta vel ſupervacua reſpondere, ſatis eſt breviter illud in compendio dicere, eos qui non teneant verum Dominum patrem tenere non poſſe nec filii nec ſpiritus ſancti veritatem, ſecundum quod etiam illi qui Cataphrygas appellantur, & novas prophetias uſurpare conantur, nec patrem poſſunt habere nec filium nec ([a] ſpiritum ſanctum); a quibus ſi quæramus quem Chriſtum prædicent, reſpondebunt eum ſe prædicare qui miſerit ſpiritum per Montanum & Priſcam locutum. In quibus cum animadvertamus non veritatis ſpiritum ſed erroris fuiſſe, cognoſcimus eos qui falſam illorum prophetiam contra Chriſti fidem vindicant Chriſtum habere non poſſe. Sed & ceteri quique hæretici, ſi ſe ab eccleſia Dei ſciderint, nihil habere poteſtatis aut gratiæ poſſunt, quando omnis poteſtas & gratia in eccleſia conſtituta ſit, ubi præſident majores natu, qui & baptizandi & manum imponendi & ordinandi poſſident [b] poteſtatem. Hæretico enim ſicut ordinare non licet, nec manum imponere, ita nec baptizare, nec quidquam ſancte nec ſpiritaliter gerere, quando alienus ſit a ſpiritali & deifica ſanctitate. Quod totum nos jampridem [c] in Iconio, qui Phrygiæ locus eſt, collecti in unum convenientibus ex Galatia & ceteris proximis regionibus confirmavimus tenendum contra hæreticos firmiter & vindicandum, cum a quibuſdam de iſta re dubitaretur. Et quoniam Stephanus & qui illi conſentiunt contendunt dimiſſionem peccatorum & ſecundam nativitatem in hæreticorum baptiſma poſſe procedere, apud quos etiam ipſi confitentur ſpiritum ſanctum non eſſe, conſiderent & intelligant ſpiritalem nativitatem ſine ſpiritu eſſe non poſſe, ſecundum quod & beatus apoſtolus Paulus eos qui ab Joanne baptizati fuerant priuſquam miſſus eſſet ſpiritus ſanctus a Domino baptizavit denuo ſpiritali baptiſmo, & ſic eis manum impoſuit ut acciperent ſpiritum ſanctum. Quale eſt autem ut cum Paulum poſt Joannis baptiſma iterato diſcipulos ſuos baptizaſſe videamus, nos eos qui ab hæreſi ad eccleſiam veniunt poſt inlicitam & profanam eorum tinctionem baptizare dubitemus? Niſi ſi his epiſcopis [d] quibus nunc minor fuit Paulus, ut hi quidem poſſint per ſolam manus impoſitionem venientibus hæreticis dare ſpiritum ſanctum, Paulus autem idoneus non fuerit qui ab Ioanne baptizatis ſpiritum ſanctum per manus impoſitionem daret, niſi eos prius etiam eccleſiæ baptiſmo baptizaſſet. Illud quoque abſurdum quod non putant quærendum eſſe quis ſit ille qui baptizaverit, eo quod qui baptizatus ſit gratiam conſequi poterit invocata trinitate nominum patris & filii & ſpiritus ſancti. Deinde hæc erit ſapientia quam ſcribit Paulus eſſe in his qui perfecti ſunt. [e] At quis eſt in eccleſia perfectus & ſapiens qui hoc aut defendat aut credat quod invocatio hæc nominum nuda ſufficiat ad remiſſionem peccatorum & baptiſmi ſanctificationem, cum hæc tunc utique proficiant quando & qui baptizat habet ſpiritum ſanctum & baptiſma quoque ipſum non ſit ſine ſpiritu conſtitutum. Sed dicunt eum qui quomodocumque foris baptizatur mente & fide ſua baptiſmi gratiam conſequi poſſe. Quod & ipſum ſine dubio ridiculum eſt, quaſi de cælo adducere ad ſe poſſit aut mens prava juſtorum ſanctificationem aut fides falſa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Chriſti invocant audiri & invocationem ſuam conſequi aliquid gratiæ poſſe Dominus ipſe manifeſtat dicens: *Multi ve-*

nient

Act. 19

1 Cor. 2

a *Spiritum ſanctum*) Certum eſt hæc duo vocabula non exſtare in libris noſtris nec in quatuor Anglicanis. Ita etiam de uno ſuo teſtatur Pamelius, qui tamen illa addidit ex codice edito, in cujus marginibus Joannes Cauchis Ultrajectinus appoſuerat caſtigationes ex variis codicibus manuſcriptis. Remanet tamen adhuc dubium an hæc duo vocabula addita ſuerint ex libro veteri, an vero ex conjectura Cauchii tantum. Nam quia in veteribus libris poſt vocem *filium* additur *nec*, ita ut videantur aliqua deeſſe, conjecerat Pamelius addenda eſſe duo illa vocabula, & addidit videns conjecturam ſuam confirmatam auctoritate libri Cauchiani. In codice porro Cauchii annotatas fuiſſe, non ſolum varias lectiones veterum librorum, ſed etiam conjecturas ejus, monet ipſe Pamelius in annotationibus ſuis. Itaque nos hæc duo vocabula, quæ poſita ſunt ſine auctoritate, ex conjectura tantum, uncis concluſimus.

b *Poteſtatem*) Codex Lætienſis, *facultatem*. Sic etiam ſe legiſſe in codice Marchianenſi teſtatur Pamelius.

c *In Iconio*) Vide annales Cyprianicos ad annum 256.

d *De quibus nunc*) Præpoſitio deeſt in omnibus exemplaribus antiquis & in editione Morelliana. Illam Pamelius adjecit ex conjectura, quia exiſtimabat ſenſum abſque ea non poſſe conſtare.

e *At quis eſt*) Ita emendavit Pamelius ex libro Cauchii. Nam in editione Morelliana, quæ prima eſt, legitur, *prefecti ſunt, ut qui eſt in eccleſia perfectus & ſapiens. Hoc autem defendat & credat &c.* In tribus antiquis codicibus ſcriptum eſt, *perfecti ſunt, ut qui eſt in eccleſia perfectu & ſapiens hoc autem defendat.* Sic etiam alii libri veteres, niſi quod pro *& ſapiens* habent *aut ſapiens*.

nient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, & multos fallent. Nulla quippe differentia est inter pseudoprophetam & hæreticum. Nam ut ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio uterque nititur ad decipiendas hominum voluntates. Volo autem vobis & de historia quæ apud nos facta est exponere ad hoc ipsum pertinente. [a] Ante viginti enim & duos fere annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multæ istic conflictationes & pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel privatim christianis, terræ etiam motus plurimi & frequentes exstiterunt, ut & per Cappadociam & per Pontum multa subruerent, quædam etiam civitates in profundum receptæ dirupti soli hiatu devorarentur, ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos christiani nominis fieret, quæ post longam retro ætatis pacem repente oborta de inopinato & insueto malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. Serenianus tunc fuit in nostra provincia præses, [b] acerbus & dirus persecutor. In hac autem perturbatione constitutis fidelibus, & huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, & patrias suas relinquentibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (Erat enim transeundi facultas, eo quo persecutio illa, non per totum mundum, sed localis fuisset) emersit istic subito [c] quædam mulier, quæ in ecstasin constituta propheten se præferret, & quasi sancto spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur ut per longum tempus sollicitaret & deciperet fraternitatem, admirabilia quædam & portentosa perficiens, & facere se [d] terram moveri polliceretur. Non quod dæmoni tanta esset potestas ut terram movere aut elementum concutere [e] vi sua valeret, sed quod nonnumquam spiritus nequam præsciens & intelligens terræ motum futurum, id se facturum esse simularet quod futurum videret. Quibus mendaciis & jactationibus subegerat mentes singulorum ut sibi obedirent & quocumque præciperet & duceret sequerentur, faceret quoque mulierem illam cruda hieme nudis pedibus per asperas nives iræ, nec vexari in aliquo aut lædi illa discursione, diceret etiam se in Judæam & Hierosolymam festinare, fingens tamquam inde venisset. Hic & unum de presbyteris [f] Rusticum, item & alium diaconum fefellit, ut eidem mulieri commiscerentur: quod paulo post detectum est. Nam subito apparuit illi unus de exorcistis vir probatus & circa religiosam disciplinam bene semper conversatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum, qui & ipsi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus erexit se contra illum spiritum nequam revincendum; qui subtili fallacia etiam hoc paulo ante prædixerat, venturum quemdam aversum & tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, & esse illum nequissimum spiritum [g] qui prius sanctus putabatur ostendit. Atque illa mulier, quæ prius per præstigias & fallacias dæmonis multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cetera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est ut & invocatione non contemptibili sanctificare se [h] panem & eucharistiam facere simularet, & sacrificium Domino sine sacramento solitæ prædicationis offer-

a *Ante viginti annos*) Vide annales Cyprianicos ad annum 256.

b *Acerbus & dirus*) Sic Lactantius cap. 13. de mortibus persecutorum Flaccillum vocat non pusillum homicidam.

c *Quædam mulier*) Vide Reginonem lib. 2. cap. 364. & notas nostras pag. 592.

d *Terram moveri*) Duo libri veteres, *etiam movere se terram polliceretur*. Quatuor Anglicani, *perficiens terram se movere*.

e *Vi sua*) Ita unus codex regius & Beccensis. Quæ est vera lectio. Quatuor libri veteres habent *visu*. Ita etiam Divionensis, nisi quod supra lineam habet scriptam *vel nisu*. Morellius edidit *nisu*, Pamelius & alii *jussu*.

f *Rusticum*) Morellius edidit *rusticum*, tamquam non esset nomen hominis, sed vocabulum quam simplex homo significaretur. Pamelius & post eum Rigaltius scripserunt *Rusticum*, putantes nomen esse presbyteri de quo istic loquitur Firmilianus. Angli aliter censuerunt, & reposuerunt lectionem quæ est in editione Morellii, argumento ducto ex epistola Cornelii ad Fabium Antiochenum apud Eusebium, in qua Cornelius ait Novatum acciviisse ex Italia tres episcopos simplicissimos & omnium ignaros, ut vertit Rufinus, a quibus fieret episcopus. Ego in ea opinionum diversitate, cum viderem lectionem Pamelii & Rigaltii posse esse bonam & nihil aversus eam confici ex comparatione horum episcoporum Italorum, retinui quod magis placuisse videbam Pamelio & Rigaltio. De Ursicino, qui sedem apostolicam invasit post electionem Damasi, testatur Rufinus lib. 11. cap. 10. illum episcopum factum fuisse a quodam *satis imperito & agresti episcopo*.

g *Qui prius sanctus*) Frequenter accidit ut hypocritæ imponerent ecclesiæ, id est ut multi post mortem suam crederentur esse sancti quorum mores non responderant tam bonæ famæ, uti pluribus exemplis ostensum a nobis est in oratione quam Parisiis in collegio regio habuimus die 15. Aprilis 1692. cum illic interpretaremur titulum decretalium de reliquiis & veneratione sanctorum.

h *Panem*) Quatuor libri nostri & quatuor item Anglicani præferunt *pacem*. In Divionensi quoque scriptum est *pacem*, & supra lineam *vel panem*. Certum est hic agi de pane eucharistiæ. In comœdia Queroli legitur: *Solum hoc est quod sequuntur atque observant unice panem domini*. Ubi quidam vir eruditus, cujus manum non bene novi, sed puto esse Petri Danielis aut Desiderii Heraldi, in suo exemplari edito scripsit in margine *panem Deum id est eucharistiam*. Examinabunt theologi an hæc interpretatio sit bona.

offerret, [a] baptizaret quoque multo usitata & legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Quid igitur de hujus baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierem baptizavit? Numquid & hoc Stephanus & qui illi consentiunt comprobant, maxime cui nec symbolum trinitatis nec interrogatio legitima & ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data aut lavacri salutaris regeneratio rite perfecta, ubi omnia, quamvis ad imaginem veritatis, tamen per dæmonem gesta sunt? Nisi si & dæmonem in nomine patris & filii & spiritus sancti gratiam baptismi dedisse contendunt qui hæreticorum baptisma [b] defendunt, apud quos sine dubio idem error est, dæmonum fallacia ipsa est, quando apud illos omnino spiritus sanctus non est. Illud etiam quale est quod vult Stephanus, his qui apud hæreticos baptizantur adesse præsentiam & sanctimoniam Christi? Nam si non mentitur apostolus dicens, *Quotquot in Christo* Gal. 3
tincti estis, Christum induistis, utique qui illic in Christo baptizatus est induit Christum. Si autem induit Christum, accipere potuit & spiritum sanctum, qui a Christo missus est, & frustra illi venienti ad accipiendum spiritum manus imponitur; nisi si a Christo spiritum induit ut apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic spiritus sanctus. Decurramus vero breviter & cetera quæ a vobis copiose & plenissime dicta sunt, festinante vel maxime ad vos Rogatiano diacono carissimo nostro. Sequitur enim illud, [c] quod interrogandi sunt a nobis qui hæreticos defendunt utrum carnale sit eorum baptisma, an spiritale. Si enim carnale est, nihil differunt a Judæorum baptismo, quo sic illi utuntur ut eo tamquam communi & vulgari lavacro tantum sordes laventur. Sin autem spiritale est, quomodo apud illos esse baptisma spiritale potest apud quos spiritus sanctus non est? Ac per hoc aqua qua tinguntur lavacrum est illis carnale tantum, non baptismi sacramentum. Quod si baptisma hæreticorum habere potest regenerationem secundæ nativitatis, non hæretici sed [d] filii Dei computandi sunt qui apud illos baptizantur. Secunda enim nativitas quæ est in baptismo filios Dei generat. Si autem sponsa Christi una est, quæ est ecclesia catholica, ipsa est quæ sola generat Dei filios. Neque enim multæ sponsæ Christi, cum dicat apostolus, *Despondi vos uni viro* [e] *virginem castam assignare Christo*, &, *Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliviscere populi tui* Ps. 44
quia desideravit rex speciem tuam, &, *Veni sponsa de Libano, advenies & pertransibis* Cant. 4
a principio fidei, &, *Ingressus sum in hortum meum, soror mea, sponsa*, Cant. 5
videmus unam personam ubique proponi, quia & sponsa est una. Non est autem una nobiscum hæreticorum synagoga, quia nec sponsa est adultera & fornicaria. Unde nec potest filios Dei parere. Nisi si, secundum quod Stephano videtur, hæresis quidem parit & exponit, expositos autem ecclesia suscipit, & quos non ipsa pepererit pro suis nutrit, cum filiorum alienorum mater esse non possit. Et ideo Christus Dominus noster unam esse manifestans sponsam suam & unitatis ejus sacramentum declarans ait: *Qui non est mecum, adversus me est,* Mat. 12
& qui non mecum colligit, spargit. Si enim nobiscum est Christus, hæretici autem non sunt nobiscum, pro certo adversus Christum sunt hæretici. Et si nos colligimus cum Christo, non colligunt autem nobiscum hæretici, sine dubio spargunt. Sed nec illud prætereundum est a nobis quod a vobis necessario dictum est, quod ecclesia secundum canticum canticorum hortus sit conclusus & [f] fons signatus, paradisus cum fructu pomorum. Qui autem numquam Cant. 4
in hunc hortum introierunt, neque paradisum a Deo creatore plantatum viderunt, quomodo de fonte qui intus inclusus est & divino sigillo signatus est aquam vivam lavacri salutaris præbere alicui poterent? Cum vero & arca Noe nihil aliud fuerit quam sacramentum ecclesiæ Christi, quæ tunc, omnibus foris pereuntibus, eos solos ser-

a *Baptizaret quoque*) Vide concilium Carthaginense 4. can. 99. & 100.

b *Defendunt*) Multa variant in hoc loco libri veteres. Quidam habent *defendunt*, alii *asserunt*, alii *deserunt* vel *deferunt*. Nos retinuimus lectionem quam putavimus esse meliorem. Nam paulo post legitur *interrogandi sunt a nobis qui hæretico defendunt*.

c *Quod interrogandi*) In quatuor codicibus antiquis scriptum est: *Qui interrogandi*. Ut hinc colligi debeat aut possit ista respicere ad epistolam quæ a Cypriano missa erat ad Firmilianum.

d *Filii Dei*) Ego non dubito quin hæc lectio bona sit. Et tamen in quinque libris veteribus legitur *fidei*, in meo *sed fideles*.

e *Virginem castum*) Morellius edidit, *virginem sanctam castam*. Pamelius expunxit vocem *sanctam*, quia eam non inveniebat in manuscriptis, & quia non reperitur apud apostolum. Ego tamen illam inveni in sex manuscriptis. Sed deest in aliis quatuor. Tres vero qui habent vocem *sanctam* non habent *castam*. Alterutram autem oportet auferri. Retinuimus eam quæ est apud apostolum.

f *Fons signatus*) Ista habentur etiam in epistola 74. & in epistola 76.

ſervavit qui intra arcam fuerunt, manifeſte inſtruimur ad eccleſiæ unitatem perſpiciendam, quemadmodum & apoſtolus Petrus poſuit dicens, *ſic & vos ſimiliter ſalvos faciet baptiſma*, oſtendens quoniam quomodo qui cum Noe in arca non fuerunt, non tantum purgati & ſalvati per aquam non ſunt, ſed ſtatim diluvio illo perierunt, ſic & nunc quicumque in eccleſia cum Chriſto non ſunt, foris peribunt, niſi ad unicum & ſalutare eccleſiæ lavacrum per pœnitentiam convertantur. Qualis vero error ſit & quanta ſit cæcitas ejus qui remiſſionem peccatorum dicit apud ſynagogas hæreticorum dari poſſe, nec permanet in fundamento unius [a] eccleſiæ, quæ ſemel a Chriſto ſupra petram ſolidata eſt, hinc intelligi poteſt quod ſoli Petro Chriſtus dixerit, *Quæcumque ligaveris ſuper terram, erunt ligata & in cælis, & quæcumque ſolveris ſuper terram, erunt ſoluta & in cælis*, & iterum in evangelio quando in ſolos apoſtolos inſufflavit Chriſtus dicens: *Accipite ſpiritum ſanctum. Si cujus remiſeritis peccata, remittentur illi; & ſi cujus tenueritis, tenebuntur.* Poteſtas ergo peccatorum remittendorum apoſtolis data eſt & eccleſiis quas illi a Chriſto miſſit conſtituerunt & epiſcopis qui eis [b] ordinatione vicaria ſucceſſerunt. Hoſtes autem unius catholicæ eccleſiæ, in qua nos ſumus, & adverſarii noſtri, qui apoſtolis ſucceſſimus, ſacerdotia ſibi illicita contra nos vindicantes & altaria prophana ponentes quid aliud ſunt quam Chore & Dathan & Abiron, pari ſcelere ſacrilegi, & eaſdem quas & illi pœnas daturi cum his qui ſibi conſentiunt, ſecundum quod etiam tunc illorum participes & fautores [c] pari cum eis morte perierunt. Atque ego in hac parte juſte indignor ad hanc tam apertam & manifeſtam Stephani ſtultitiam, quod qui ſic de epiſcopatus ſui loco gloriatur & ſe ſucceſſionem Petri tenere contendit, ſuper quem fundamenta eccleſiæ collocata ſunt, multas alias petras inducat & eccleſiarum multarum nova ædificia conſtituat, dum eſſe illic baptiſma ſua auctoritate defendit. Nam quid baptizantur complent ſine dubio eccleſiæ numerum, Qui autem baptiſma eorum probat, de baptizatis & eccleſiam illic eſſe confirmat. Nec intelligit obfuſcari a ſe & quodam modo aboleri chriſtianæ petræ veritatem qui ſic prodit & deſerit unitatem. Judæos tamen, quamvis ignorantia cæcos & graviſſimo facinore conſtrictos, zelum Dei apoſtolus habere profitetur. Stephanus, qui per ſucceſſionem cathedram Petri habere ſe prædicat, nullo adverſus hæreticos zelo excitatur, concedens illis non modicam ſed maximam gratiæ poteſtatem, ut dicat eos & aſſeveret per baptiſmi ſacramentum ſordes veteris hominis abluere, antiqua mortis peccata donare, regeneratione cæleſti filios Dei facere, ad æternam vitam divini lavacri ſanctificatione reparare. Qui ſic magna & cæleſtia eccleſiæ munera hæreticis concedit & tribuit, [d] quid aliud agit quam communicat eis quibus tantum gratiæ defendit ac vindicat? Et fruſtra jam dubitat in ceteris quoque conſentire eis & particeps eſſe, ut & ſimul cum eis conveniat, & orationes pariter cum eiſdem miſceat, & altare ac ſacrificium commune conſtituat. Sed in multum, inquit, proficit nomen Chriſti ad fidem & baptiſmi ſanctificationem, ut quicumque [e] & ubicumque in nomine Chriſti baptizatus fuerit conſequatur ſtatim gratiam Chriſti, quando huic loco breviter occurri poſſit & dici quoniam ſi in nomine Chriſti valuit foris baptiſma ad hominem purgandum, in ejuſdem Chriſti nomine valere illic potuit & manus impoſitio ad accipiendum ſpiritum ſanctum. Et incipient cetera quoque quæ apud hæreticos aguntur juſta & legitima videri, quando in nomine Chriſti gerantur, ſecundum quod vos in epiſtola veſtra exſecuti eſtis non niſi in eccleſia ſola valere poſſe nomen Chriſti, cui uni conceſſerit Chriſtus cæleſtis gratiæ poteſtatem. Quod autem pertinet ad conſuetudinem refutandam, quam videntur opponere veritati, quis tam vanus ſit ut veritati conſuetudinem præferat, aut qui perſpecta luce tenebras non derelinquat? Niſi ſi & Judæos Chriſto adventante, id eſt, veritate, adjuvat in aliquo antiquiſſima conſuetudo, quod relicta nova veritatis

Joan. 16 — Num. 16

a *Eccleſiæ .... ſupra petram*) Paulo poſt dicet fundamenta eccleſiæ ſuper Petrum collocata fuiſſe. Vide librum de unitate eccleſiæ, ubi iſta explicantur.

b *Ordinatione vicaria*) Vide notas noſtras ad epiſtolam 84. Lupi Ferrarienſis.

c *Pari cum eis morte*) Ita reſtituimus ex fide unius codicis antiqui bibliothecæ regiæ. Hanc porro reſtitutionem eſſe legitimam oſtendere videntur etiam alia vetera exemplaria, quæ habent *pari cum eis perierunt*. Quinque & editiones præferunt *pariter*.

d *Quid aliud agit*) Et iſtum quoque locum ſupplevimus ex fide quatuor veterum exemplarium.

e *Et ubicumque*) Miror iſta excidiſſe in editione Rigaltii, cum exſtent in Morelliana & in Pameliana & in omnibus antiquis codicibus. Magis miror omiſſa eſſe ab Anglis, qui ignorare non poterant illa haberi in duabus editionibus a me commemoratis & in quinque codicibus ſuis antiquis. Vide quæ notavi ſupra ad epiſtolam 73.

via in vetustate permansuerint. Quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse. Ceterum nos veritati & consuetudinem jungimus & consuetudini Romanorum consuetudinem, sed veritatis, opponimus, ab initio hoc tenentes quod a Christo & ab apostolis traditum est. Nec meminimus hoc apud nos aliquando cœpisse, cum semper istic observatum sit ut non nisi unam Dei ecclesiam nossemus & sanctum baptisma non nisi sanctæ ecclesiæ computaremus. Plane quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant qui etsi [a] non ut nos prophetas recipiunt, eosdem tamen patrem & filium nosse nobiscum videntur, plurimi simul convenientes in Iconio diligentissime tractavimus & confirmavimus repudiandum esse omne omnino baptisma quod sit extra ecclesiam constitutum. Ad illud autem quod pro hæreticis ponunt, & ajunt apostolum dixisse, *sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur*, ut respondeamus ineptum est, quando manifestum sit apostolum in epistola sua, qua hoc dixit, neque hæreticorum neque baptismi eorum mentionem fecisse, sed locutum esse de fratribus tantum, sive [b] perfide secum loquentibus, sive in fide sincera perseverantibus, nec oporteat hoc longo tractatu excutere, sed ipsam satis sit epistolam legere & quid apostolus dixerit de ipso apostolo recognoscere. Quid ergo, inquiunt, fiet de his qui ab hæreticis venientes sine ecclesiæ baptismo admissi sunt? Si de sæculo excesserunt, [c] in eorum numero habentur qui apud nos catechisati quidem sunt, sed prius quam baptizerentur obierunt, non modo dicunt emolumentum veritatis & fidei, ad quam relicto errore pervenerant, etsi consummationem gratiæ consecuti non sunt morte præventi. Qui autem adhuc in sæculo permanent, baptizentur ecclesiæ baptismo, ut remissionem peccatorum consequi possint, ne per alienam præsumptionem in pristino errore manentes sine gratiæ consummationem moriantur. Ceterum quale delictum est, vel illorum qui admittunt, vel eorum qui admittuntur, ut non ablutis per ecclesiæ lavacrum sordibus, nec peccatis expositis, usurpata temere communicatione [d] contingant corpus & sanguinem Domini, cum scriptum sit: *Quicumque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini*, 1 Cor. 11 Nos etiam illos quos hi qui prius in ecclesia catholica episcopi fuerant, & postmodum sibi potestatem clericæ ordinationis assumentes baptizaverant, pro non baptizatis habendos judicavimus. Et hoc apud nos observatur, ut quicumque ab illis tincti ad nos veniunt, tamquam alieni & nihil consecuti, unico & vero ecclesiæ catholicæ baptismo apud nos baptizentur & lavacri vitalis regenerationem consequantur. Et tamen multum interest inter eum qui invitus & necessitate persecutionis coactus succubuit & illum qui sacrilega voluntate audax contra ecclesiam rebellat, vel in patrem & [e] Deum Christi & totius mundi conditorem impia voce blasphemat. Et non pudet Stephanum hoc asserere, ut per eos qui cum ipsi in omnibus peccatis sint constituti dicat posse remissionem peccatorum dari, quasi possit esse in domo mortis lavacrum salutis. Ubi ergo erit quod scriptum est, [f] *Ab aqua alie-*

Phil. 1

a *Non ut nos*) Hanc lectionem, quam puto esse optimam, inveni in uno libro meo vetere. Morellius posuit *non vos*; eamque lectionem ego reperi in quatuor codicibus antiquis. Pamelius emendavit ex conjectura & scripsit *novos prophetas*, tum quia conjecturam suam confirmatam reperit auctoritate codicis Anglicani quo ipse utebatur, tum quod antea Firmilianus novarum prophetiarum meminerit. Itaque ex editione Pamelii emersit vulgaris. Videtur autem Firmilianus respexisse ad hæresim Marcionitarum, quos Epiphanius ait repudiasse legem ac prophetas. Monet præterea Pamelius in codice suo Anglicano legi *& spiritum sanctum* post *patrem & filium*. Quod ego in nullo eorum veterem exemplarium reperi quibus usus sum in hac epistola recensenda. Rejecit autem Pamelius hoc additamentum, quia Cataphrygæ non eumdem spiritum sanctum cum catholicis agnoscebant, utpote qui non illum sed Montanum esse paracletum a Christo promissum dicerent.

b *Perfide*) Ita Morellius & quatuor libri veteres. Alii quatuor habent *per fidem*.

c *In eor. numero habentur*) Sic restituimus hunc locum auctoritate vetusti codicis Compendiensis & Michaelini, in quibus vox *habentur* est transposita, sed tamen cum nota veteri quæ ostendit ubi ponenda sit, nimirum post vocem *numero*. Itaque cadit conjectura Rigaltii hunc locum emendantis.

d *Contingant*) In editione Pameliana perperam, per errorem videlicet typographi, & dein in Rigaltiana & in Anglicana scriptum est *continguant*; sed non in editione Goulartii. Sane hanc pravam lectionem Angli scribunt se invenisse in quatuor codicibus antiquis. Sed istud non probat illam esse retinendam, cum prava sit omnino & minime Latina.

e *Deum Christi*) Ista sic ponuntur tamquam si Deus esset conditor Christi & totius mundi. Videndum igitur an lectio veteris libri Remigiani & duorum Anglicanorum præferenda sit, qui pro *Christi* habent *Dominum nostrum*. At si ea lectio placet, tollenda est conjunctio. In uno meo legitur *Domini Christi*.

f *Ab aqua aliena*) Adnotat editio Anglicana textum hunc frustra alibi requiri quam in versione Græca, nimirum abesse a codicibus Hebræis & vulgato Latino, haberi tamen in Syriaca, Arabica, & Armenica interpretatione, & hinc confici posse eamdem versionem Græcam, etiam illic ubi ab Hebræo discedatur, ubique terrarum invaluisse. Tertullianus lib. 1. adversus Marcionem: *Non putem impudentiorem quam qui in aliena aqua alii deo tingitur*. Vide notas ad epistolam 73. *Ecclesia paradisi instar*.

aliena abſtine te & a fonte alieno ne biberis, ſi relicto eccleſiæ fonte ſignato, alienam aquam pro tua ſuſcipis & prophanis fontibus eccleſiam polluis? Quando enim baptiſmo hæreticorum communicas, quid aliud quam de voragine & cœno illorum bibis, & ipſe eccleſiæ ſanctificatione purgatus alienarum ſordium contactibus inquinaris? Nec metuis judicium Dei hæreticis teſtimonium contra eccleſiam perhibens, cum ſcriptum ſit: *Falſus teſtis non erit impunitus*. Quinimmo tu hæreticis omnibus pejor es. Nam cum inde multi cognito errore ſuo ad te veniant ut eccleſiæ verum lumen accipiant, tu venientium errores adjuvas, & obſcurato lumine eccleſiaſticæ veritatis, tenebras hæreticæ noctis accumulas. Cumque ſe illi in peccatis eſſe & nihil gratiæ habere ſe ac propterea ad eccleſiam venire fateantur, tu eis remiſſionem peccatorum ſubtrahis quæ in baptiſmo datur, dum dicis eos jam baptizatos & extra eccleſiam eccleſiæ gratiam conſecutos. Nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri cum judicii dies venerit, qui ſitientibus eccleſiæ potum negaſti, & volentibus vivere cauſa mortis fuiſti. Et inſuper indignaris. Vide qua imperitia reprehendere audeas eos qui contra mendacium pro veritate nituntur. Quis enim [a] juſtius indignari contra alterum debuit? Utrumne qui hoſtes Dei aſſerit, an vero qui [b] adverſus eum qui hoſtes Dei aſſerit pro eccleſiæ veritate conſentit? Niſi quod [c] imperitos etiam animoſos atque iracundos eſſe manifeſtum eſt, dum per inopiam conſilii & ſermonis ad iracundiam facile vertuntur, ut de nullo alio magis quam de te diat ſcriptura divina: *Homo animoſus* [d] *parat lites, & vir iracundus exaggerat peccata*. Lites enim & diſſenſiones quantas paraſti per eccleſias totius mundi? Peccatum vero quam magnum tibi exaggeraſti, quando te a tot gregibus ſciciſti? Excidiſti enim te ipſum. Noli te fallere. Siquidem ille eſt vere ſchiſmaticus qui ſe a communione eccleſiaſticæ unitatis apoſtatam fecerit. Dum enim putas omnes a te abſtineri poſſe, ſolum te ab omnibus abſtinuiſti. Nec te informare ad regulam veritatis & pacis vel apoſtoli præcepta potuerunt monentis & dicentis: *Obſecro ergo vos ego vinctus in Domino digne ambulare vocatione qua vocati eſtis, cum omni humilitate ſenſus & lenitate, cum patientia ſuſtinentes invicem in dilectione, ſatis agentes ſervare unitatem ſpiritus in conjunctione pacis, unum corpus, & unus ſpiritus, ſicut vocati eſtis in una ſpe vocationis veſtræ. Unus Dominus, una fides, unum baptiſma, unus Deus & pater omnium, qui ſuper omnes, & per omia, & in omnibus nobis*. Hæc apoſtoli mandata & monita ſalutaria quam diligenter Stephanus implevit, humilitatem ſenſus & lenitatem primo in loco ſervans. [f] Quid enim humilius aut lenius quam cum tot epiſcopis per totum mundum diſſenſiſſe, pacem cum ſingulis vario diſcordiæ genere rumpentem, modo cum orientalibus, quod nec vos latere confidimus, modo vobiſcum, qui in meridie eſtis; a quibus levatos epiſcopos patienter ſatis & leniter ſuſcepit ut eos [g] nec ad ſermonem ſaltem collo-

Prov. 29

Prov. 29

Ephes. 4

a *Juſtius*) Non poſſum omittere quin admoneam ſempte vetera exemplaria præferre *injuſtius*. Sequi tamen placuit editionem Morellii, quam confirmant tria vetera exemplaria.

b *Adverſus eum qui*) Ita Morellius & tres libri veteres. Omnes alii omittunt *eum qui*, etiam unus Anglicanus.

c *Imperitos eſſe animoſo*) Quintilianus lib. 1. cap. 1. *Nihil enim pejus eſt iis qui paulum aliquid ultra primas litteras progreſſi falſam ſibi ſcientiæ perſuaſionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & velut jure quodam poteſtatis, quo fere hoc hominum genus intumeſcit, imperioſi atque interim ſævientes ſtultitiam ſuam perdocent*. Vide etiam lib. 6. cap. 4. & lib. 8. cap. 2. Joannes Saresberienſis lib. 7. de nugis curialium cap. 9. *Ille tamen contradicit citius & pertinacius qui in paucitate rerum addiſcenda conſumpſit ætatem & tanta anguſtia premitur ut ſi verbum unum aut duo ſubduxeris, elinguis fiat & quavis ſtatua taciturnior*. Vitruvius in præfatione libri tertii: *Animadverto potius indoctos quam doctos gratia ſuperare*. Hieronymus in apologia adverſus Rufinum: *Animoſus inhoneſtus eſt*. Nonius Marcellus: *Animoſi dicuntur iracundi*. Auguſtinus ſermone 164. de verbis apoſtoli: *Humanum fuit errore. Diabolicum eſt per animoſitatem in errore manere*. Agobardus in libro de grandine & tonitruis notat imperitos loqui confidenter. Animoſus tamen apud Latinos accipiebatur pro magno viro & forti animo prædito, animoſitas vero pro vehementia & impetu animi.

d *Parat lites*) Ita ſcriptum eſt in ſex libris antiquis. Tres alii habent *parit*. Mihi autem prior lectio videtur eſſe melior, quia in capite 29. proverbiorum, ex quo ſumptus eſt hic locus, legitur: *Vir iracundus provocat rixas*. Apud Caſſianum lib. 8. cap. 1. ſcriptum eſt: *Vir animoſus paratrixas*.

e *Unum baptiſma*) Neſcio quo modo factum eſt ut iſta, quæ exſtant in epiſtola Pauli ad Epheſios, omiſſa ſint iſtic in octo exemplaribus antiquis.

f *Quid humilius*) Simili ironia Lactantius cap. 23. de mortibus perſecutorum uſus eſt loquens de crudelitate Maximiani adverſus mendicos, quos congregari omnes juſſit & exportatos naviculis in mare mergi. Ait ergo Lactantius: *Adeo hominem miſericordem, qui providerit ne quis illo imperante miſer eſſet*.

g *Nec ad ſerm. ... admitteret*) id eſt, ne in conſpectum quidem ſuum venire permitteret. Eodem modo humanitatis & urbanitatis uſus eſt comes Flandriæ erga legatos Clementis Papæ VII. qui *tantum abfuit ut audirentur*, inquit Radulphus de Rivo, *ut ne admiſſi quidem fuerint, ſed rejecti ac faceſſere juſſi, niſi ſibi vincula mallent exſpectare*. Emendabo autem, data occaſione, locum ex panegyrico quem Nazarius dixit ad Conſtantinum poſt devictum Maxentium, cum modeſtia

quii communis admitteret, adhuc insuper dilectionis & caritatis memor præciperet fraternitati universæ ne quis eos in dominum suam reciperet, ut venientibus, non solum pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur. Hoc est servasse unitatem spiritus in conjunctione pacis, abscindere se a caritatis unitate, & alienum se per omnia fratribus facere, & contra sacramentum & fidem contumacis furere discordiæ rebellare. Apud talem potest esse unum corpus & unus spiritus, apud quem [a] fortasse ipsa anima una non est sic lubrica & mobilis & incerta? Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus. Excutiamus potius id de quo maxima quæstio est. Qui contendunt ab hæreticis baptizatos sic recipi oportere tamquam legitimi baptismi gratiam consecutos, unum nobis atque illis baptisma dicunt esse & in nullo discrepare. Sed quid ait apostolus Paulus? *Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus.* Si unum atque idem est cum nostro baptisma hæreticorum, sine dubio & fides una est. Si autem fides una est, utique & Dominus unus est. [b] Si Dominus unus est, A consequens est dicere quia unus est. Si autem hæc unitas, quæ separari omnino & dividi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est, quid ultra contendimus, ut quid illos hæreticos & non christianos vocamus? Porro cum nobis & hæreticis nec Deus unus sit, nec Dominus unus, nec una ecclesia, nec fides una, sed nec unus spiritus, aut corpus unum, manifestum est nec baptisma nobis & hæreticis commune esse posse, quibus nihil est omnino commune. Et tamen non pudet Stephanum talibus adversus ecclesiam patrocinium præstare & propter hæreticos asserendos fraternitatem scindere, insuper & Cyprianum [c] pseudochristum & pseudoapostolum & dolosum operarium dicere. Qui omnia in se esse conscius prævenit ut alteri ea per mendacium objiceret [d] quæ ipse ex merito audire deberet. Bene te valere [e] omnibus nobis cum universis qui in Africa sunt episcopis & cunctis clericis & omni fraternitate universi optamus, ut perpetuo unanimes & unum sentientes habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos.

Ep. ad Eph. 4

stia Cæsaris erga illum laudatur. Ibi sic inter alia legitur in omnibus antiquis codicibus & editionibus: *Vocas ad societatem. Appetitum tuum refugit, aversatur, horrescit.* Vox *appetitum* hic loco non suo posita exercuit industriam criticorum; quorum nonnulli censuerunt reponendum esse *affectum*, alii *amicum*. Miror autem veram lectionem, quæ facilis & obvia est, nemini eorum in mentem venisse. Reponendum est itaque *aspectum*, ut sit sensus. Vocabas Maxentium ad societatem imperii. At ille, ut erat natura ferox & superbus, nedum id quod offerebas amplecti voluit, sed etiam aspectum tuum refugit; aversatus est, horruit, sed etiam ultro lacessivit quem ambire debuerat, ut legitur paulo post.

a *Fort. ipsa anima.*) Recentior Remigianus, *apud quem fortasse una anima est hic lubrica.*

b *Si Dominus unus.*) Hoc membrum omissum est in editione Rigaltii, restitutum in Anglicana. Sed nescio quonam modo factum est ut Angli absque ullius libri veteris auctoritate, contra fidem veterum exemplarium & editionis Morellianæ, scripserint *consequens est qua unitas est*; nisi si maluerint amplecti conjecturam Pamelii, qui monuerat in margine suæ editionis legendum esse *unitas*, vel auctoritatem Goulartii, qui eam vocem posuit in contextu, nulla Pamelii mentione. Reinhartus in sua editione reposuit *unus*.

c *Pseudochristum.*) Imitatum est istud ex capite undecimo epistolæ secundæ Pauli ad Corinthios. Hinc patet, inquit Pamelius, vehementiam epistolæ Stephani papæ in causa fuisse cur tam vehementer etiam contra eum scriberent Cyprianus & Firmilianus. Recte sane. Non enim aliud causæ exstitit, cur Firmilianus, qui in tota epistola summum amorem unitatis declarat, sic tamen in Stephanum invehatur, ut eum disputationis æstu abreptum fuisse pateat. Nihil lenius ac placabilius Cypriano, ejusque animi moderatio cum in omnibus aliis rebus, tum maxime in hac de baptismo controversia enituit; sed tamen eum interdum a summa illa lenitate ad vehementiorem causæ defensionem transiisse perspicitur ex epistola ad Pompejum. Videtur autem Cyprianum & Firmilianum illud in primis offendisse, quod Stephanus putaret abstinendos rebaptizantes. Propter hæc autem verba, quæ putat non esse Stephani, dubitare se ait Christianus Lupus in scholiis suis ad librum Tertulliani de præscriptionibus adversus hæreticos an epistola Firmiliani sit vera. Tamen nemo hactenus ante Lupum id sibi sumsit, ut dicere auderet eam esse falsam aut de ejus auctoritate dubitaret. Et certe ista facilitas accusandi falsitatis scripta veterum valde temeraria est & periculosa. Nam si cuique liceat inanes ejusmodi conjecturas sequi; nullum erit antiquitatis monumentum, quod iniquas suspiciones effugiat.

d *Quæ ipse.*) In recentiore codice Remigiano & in Anglicano Pamelii legitur, *quæ ei immerito objici deberent*. Sic etiam in quatuor antiquis, in editione Anglicana laudatis.

e *Omnibus nobis.*) Hæc mihi videntur esse luxata. Quid si legatur *carissime frater*, errore irrepente ex ignorantia notarum, ut etiam adnotavit Hieronymus in epistola ad Avitum de erroribus Origenis, ubi ait difficile esse notarum posse servare compendia. Simon Goulartius monuit in codice episcopi Acconensis scriptum fuisse: *Bene te valere cum universis qui in Africa sunt episcopis & cunctis clericis & omni fraternitate optamus.* Quam lectionem, ut meliorum, posuit Reinhartus. Et nihilominus ego præfero conjecturam meam. Nihil tamen ausus sum mutare destitutus auctoritate veterum exemplarium.

EPI-

EPISTOLA LXXVI.

Ad Magnum de baptizandis Novatiani & de iis qui in lecto gratiam consequuntur.

CYPRIANUS a Magno filio salutem. Pro tua religiosa diligentia consuluisti mediocritatem nostram, fili carissime, an inter ceteros hæreticos, eos quoque qui a Novatiano veniunt post prophanum ejus lavacrum baptizari & sanctificari in ecclesia catholica legitimo & vero & b unico ecclesiæ baptismo oporteat. De qua re, quantum fidei nostræ capacitas & scripturarum divinarum sanctitas ac veritas suggerit, c dicimus omnes omnino hæreticos & schismaticos nihil habere potestatis ac juris. Propter quod Novatianus nec B debet nec potest excipi quo minus ipse quoque extra ecclesiam consistens, & contra pacem ac dilectionem Christi faciens, inter adversario & antichristos computetur. Neque enim Dominus noster Jesu Christus cum in evangelio suo testaretur adversario suos esse eos qui secum non essent aliquam speciem hæreseos designavit, sed d omnes omnino qui secum non essent & secum non colligentes gregem suum spargerent adversarios suos esse ostendit dicens: e *Qui non est mecum, adversum me est; & f qui mecum non colligit, spargit.* Item beatus Joannes apostolus nec ipse ullam hæresim aut schisma discrevit, aut aliquos speciatim g separes posuit, sed universos qui de ecclesia exissent, quique contra ecclesiam facerent, antichristos appellavit dicens: *Audistis quia antichristus venit, nunc autem antichristi multi facti sunt. Unde cognoscimus quia novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum.* Unde apparet adversarios Domini & antichristos omnes esse quos constet a caritate atque ab unitatem ecclesiæ catholicæ recessisse. Adhuc quoque Dominus in evangelio suo ponit & dicit: *Si vero & ecclesiam contempserit, sit tibi tamquam ethnicus & publicanus.* Si autem qui ecclesiam contemnunt ethnici & publicani habentur, multo magis utique rebelles & hostes falsa altaria & illicita sacerdotia & sacrificia sacrilega & nomina adulterata fingentes inter ethnicos & publicanos necesse est computentur, quando minora peccantes & tantum ecclesiæ contemptores ethnici & publicani

Luc. 11

1. Joa. 2

Mat. 18

a *Magno filio*) Hæc certo ostendunt, ut putavit etiam Baronius, hunc hominem fuisse de plebe, id est laicum. Cui sententiæ, quæ mihi videtur optima, ego lubenter assentior. Nuperus tamen auctor vitæ sancti Cypriani contendit fuisse episcopum, ad eamque suam opinionem probandam affert exemplum ex epistola 61. ad Euchratium episcopum, in cujus calce Cyprianus ait; *Opto te, fili carissime, semper bene valere.* Sane ita sciptum est in editionibus Manutii, Pamelii, Rigaltii, & in Anglicana. At veteres editiones habent *frater carissime.* Quo modo nos reposuimus auctoritatem secuti veterum editionum & veterum librorum. Sensit Reinhartus vitium editionis Rigaltianæ, quam fere sequebatur, & omisit vocem *fili*, scribens simpliciter: *Opto te, carissime, semper bene valere.* Itaque restituta vera lectione, ruit argumentatio auctoris vitæ sancti Cypriani. Quod vero Cyprianus Magnum laicum vocat filium, descendit istud ex disciplina veterum episcoporum & prebyterorum, qui, ut Hieronymus in epistola ad Salvinam de viduitate servanda ait, pro officio sacerdotii omnes christianos filiorum loco diligebant. Vide notas nostras ad epistolam nonam Salviani.

b *Unico ecclesiæ baptismo*) Codex Lamonii, *unico pœnitentiæ baptismo.* Vide notas ad epistolam 73.

c *Dicimus omnes*) Apud Gratianum 24. q. 1. scriptum est *didicimus.*

d *Omnes omn. qui secum*) Ita omnes veteres editiones ante Manutianam, quæ addit *hæreticos*, uti etiam additur apud Gratianum. Sed eam vocem ego non reperi nisi in tribus libris veteribus. Cum vero viderem omnes veteres editiones, XXII. libros nostros, & sex Anglicanos eam non habere, arbitratus sum eam non esse retinendam. Nam & absque illa recte constat sensus.

e *Qui non est mecum*) Labuntur aliquando ingenia hominum eruditorum. Editores Angli monuerunt locum hunc fere totum ex libro de unitate ecclesiæ desumi, adeoque Cypianum jure merito usum esse iis verbis tamquam suis. Quod verum non est. Quippe ista non sunt in libro de unitate ecclesiæ, sed in epistola 70. quæ data est ad episcopos Numidas.

f *Qui mecum non colligit*) Hieronymus in epistola ad Damasum de tribus hypostasibus: *Qui tecum non colligit spargit, hoc est, qui Christi non est, antichristi est.*

g *Separes*) Ita posui pro ea quod antea legebatur *separatos*, non solum quia ita inveni scriptum in antiquis editionibus, sed etiam quia hanc lectionem præferunt septemdecim exemplaria nostra, inter quæ pono Seguierianum omnium vetustissimum, & tria Anglicana. Statius lib. 4. Thebaidos: *Tu separe cœtu Elysios Persæe pios virgaque potenti nubilius Arcas agat.* Puto Ordericum Vitalis inde accepisse quod ait pag. 907. *Optimates autem qui separes cœtus in expeditione legali ductu dubitare debebant.* Vide glossarim Latinum Cangii.

Mabillonius lib. 9. annalium Benedictinorum §. 37. refert ex quadam veteri narratione Laudosam fluvium Britanniæ nostræ mutato nomine vocatum fuisse Separem, quia se separavit ut viam faceret Vertavensibus cupientibus habere corpus sancti Martini abbatis sui, & eam occluserat Durienfibus contra tendentibus. Illud certum est, Separis fluvii in ea parte Britanniæ mentionem reperiri in veteribus actis editis in tomo secundo nuperæ historiæ Britannicæ pag. 278. 279. Sed Hadrianus Valesius improbat hanc etymologiam, & ait *Separis* esse vocabulum Gallicum.

ni ſententia Domini judicentur. Quod autem eccleſia una ſit [a] declarat in cantico canticorum ſpiritus ſanctus ex perſona Chriſti dicens, *Una eſt columba mea, perfecta mea, una eſt matri ſuæ, electa genitrici ſuæ*, de qua item denuo dicit: [b] *Hortus concluſus, ſoror mea, ſponſa, fons ſignatus*, [c] *puteus aquæ vivæ*. Si autem hortus concluſus eſt ſponſa Chriſti, quæ eſt eccleſia, patere res clauſa alienis & prophanis non poteſt. Et ſi fons ſignatus eſt, neque bibere inde neque conſignari poteſt cui foris poſito acceſſus ad fontem non eſt. Puteus quoque aquæ vivæ ſi unus eſt, idemque intus eſt, [d] vivificari & ſanctificari foris poſitus ex illa aqua non poteſt ex qua ſolis eis qui intus ſunt uſus omnis & potus conceſſus eſt. Quod & Petrus oſtendens unam eccleſiam eſſe & ſolos eos qui in eccleſia ſint baptizari poſſe poſuit & dixit, *In arca Noe pauci, id eſt, octo animæ hominum ſalvæ factæ ſunt per aquam, quod & vos ſimiliter ſalvos faciet baptiſma*, probans & conteſtans unam arcam Noe typum fuiſſe unius eccleſiæ. Si potuit tunc in illo expiati & purificati mundi baptiſmo ſalvus per aquam fieri qui in arca Noe non fuit, poteſt & nunc vivificari per baptiſma qui in eccleſia non eſt, cui ſoli baptiſma conceſſum eſt. Sed & Paulus apoſtolus hoc idem adhuc apertius & clarius manifeſtans ad Epheſios ſcribit & dicit: *Chriſtus dilexit eccleſiam, & ſe ipſum tradidit pro ea, ut eam ſanctificaret, purgans eam lavacro aquæ*. Quod ſi una eſt eccleſia, quæ a Chriſto diligitur & lavacro ejus ſola purgatur, quomodo qui in eccleſia non eſt aut diligi a Chriſto aut ablui & purgari lavacro ejus poteſt? Propter quod cum ſola eccleſia habeat aquam vitalem & baptizandi atque abluendi hominis poteſtatem, qui dicit apud Novatianum baptizari & ſanctificari aliquem poſſe, prius oſtendat & doceat Novatianum in eccleſia eſſe aut eccleſiæ præſidere. [e] Eccleſia enim una eſt, quæ una & intus eſſe & foris non poteſt. Si enim apud Novatianum eſt, apud Cornelium non fuit. Si vero apud Cornelium fuit, qui Fabiano epiſcopo legitima ordinatione ſucceſſit, & quem præter ſacerdotii honorem martyrio quoque Dominus glorificavit, Novatianus in eccleſia non eſt, nec epiſcopus computari poteſt, qui evangelica & apoſtolica traditione contempta, nemini ſuccedens, a ſe ipſo ortus eſt. Habere namque aut tenere eccleſiam nullo modo poteſt qui ordinatus in eccleſia non eſt. Foris enim non eſſe eccleſiam nec ſcindi adverſum ſe aut dividi poſſe, ſed inſeparabilis atqne individuæ domus unitatem tenere manifeſtat ſcripturæ divinæ fides, cum de ſacramento paſchæ & agni, qui agnus Chriſtum deſignabat, ſcriptum ſit: *In domo una comedetur, non ejicietis de domo carnem foras*. Quod item circa Raab, quæ ipſa quoque typum portabat eccleſiæ, expreſſum videmus; cui mandatur & dicitur: *Patrem tuum & matrem tuam & fratre tuos & totam domum patris tui colliges ad te ipſam in domum tuam, & omnis qui exierit oſtium domus tuæ foras reus ſibi erit*. Quo ſacramento declaratur in unam domum ſolam, id eſt, in eccleſiam, victuros & ab interitu mundi evaſuros colligi oportere, quiſquis autem de collectis foras exierit, id eſt, ſi quis, quamvis in eccleſia gratiam conſecutus, receſſerit & ab eccleſia exierit, reum ſibi futurum, id eſt, ipſum ſibi quod pereat imputaturum. Quod apoſtolus Paulus explanat docens & præcipiens hæreticum vitandum eſſe ut perverſum & peccatorem & a ſemetipſo damnatum. Hic enim reus ſibi erit qui non ab epiſcopo ejectus, ſed ſponte de eccleſia profugus, hæretica præſumptione a ſemetipſo damnatus. Et iccirco Dominus inſinuans nobis unitatem de divina auctori-

Cant. 6 Cant. 4 1 Pet. 3 Ephes. 5 Exod. 12 Joſue 2 Tit. 3

a *Declarat in cantico*) Hæc pauca exſtant ſane in libro de unitate Eccleſiæ. Sed tamen non inde colligi poteſt ſumta eſſe ex hoc libro.

b *Hortus concluſus*) Hieronymus in epiſtola ad Damaſum de tribus hypoſtaſibus, *ut inter lacus contritos, qui aquam non habent, difficile ubi fons ſignatus & hortus ille concluſus ſit poſſit nitelligi*. Et infra: *Ego autem nullum primum niſi Chriſtum ſequens beatitudini tuæ & cathedræ Petri communione conſocior. Super illam petram ædificatam eccleſiam ſcio. Quicumque extra banc domum agnum comederit prophanus eſt. Si quis in arca Noe non fuerit peribit regnante diluvio*. Reſpicit ad dignitatem & auctoritatem eccleſiæ principalis.

c *Puteus aquæ vivæ*) Recte monent Angli hæc verba non reperiri in ſacro textu. Quippe non exſtant conſequenter poſt *fons ſignatus*, ſed paulo infra, *puteus aquarum viventium*. Cyprianus hunc locum eodem modo retulit in epiſtola 74. ad Pompejum. Sic etiam refertur ab Auguſtino lib. 11. de Geneſi ad litteram cap. 21. lib. 5. de baptiſmo contra Donatiſtas cap. 27. & lib. 2. contra Creſconium cap. 15. & epiſt. 55. Sed aliter apud Ambroſium, qui lib. 1. de virginibus cap. 8. & in libro de virginitate cap. 13. & epiſt. 55. ad Sabinum referens hunc locum non addit *puteus aquæ vivæ* poſt *fons ſignatus*. Quod argumento eſſe poteſt illum alia verſione uſum eſſe quam ea qua Cyprianus utebatur.

d *Vivificari & ſanct.*) Citat hunc locum ſanctus Auguſtinus lib. 7. de baptiſmo contra Donatiſtas cap. 50.

e *Eccleſia una eſt*) Citat hunc locum, ſed mutilum, Gerochus Reicherſpergenſis in tractatu adverſus ſimoniacos cap. 27. Eo vero uſus eſt Joannes Capiſtranus adverſus Felicem V. electum papam a concilio Baſileenſi. Vide tractatum ejus de Papæ & concilii auctoritate parte 3.

ctoritate venientem ponit & dicit: *Ego* A
Joan. 10 *& pater unum sumus.* Ad quam unitatem redigens ecclesiam suam denuo dicit:
Ibid. *Et erit unus grex & unus pastor.* Si autem grex unus est, quomodo potest gregi annumerari qui in numero gregis non est? aut pastor haberi quomodo potest qui, manente vero pastore & in ecclesia Dei ordinatione [a] succedanea præsidente, nemini succedens, & a se ipso incipiens, [b] alienus fit & prophanus, [c] dominicæ pacis ac divinæ unitatis inimicus, non habitans in domo Dei, id est, in ecclesia Dei, in qua non nisi concordes atque unanimes habitant, loquente in psalmis spiritu sancto & dicente: *Deus qui inhabitare facit unani-*
Ps. 67 *mes in domo.* Denique unanimitatem christianam firma sibi atque inseparabili caritate connexam etiam ipsa [d] dominica sacrificia declarant. Nam quando Dominus corpus suum panem vocat de multorum granorum adunatione congestum, populum nostrum quem portabat indicat adunatum; & quando sanguinem suum vinum appellat de [e] botris atque acinis plurimis expressum atque in unum coactum, gregem item nostrum significat commixtione adunatæ multitudinis copulatum. Si Novatianum huic pani dominico adunatus est, si Christi poculo & ipse commixtus est, poterit videri & unici ecclesiastici baptismi habere gratiam posse, si eum constiterit ecclesiæ unitatem tenere. Denique quam sit inseparabile unitatis sacramentum, & quam sine spe sint & perditionem sibi maximam de indignatione Dei acquirant qui schisma faciunt, & relicto episcopo, alium sibi foris pseudoepiscopum constituunt, declarat in libris regnorum scriptura divina, ubi a tribu Juda & Beniamin decem tribus sciissæ sunt, & relicto rege suo, alterum sibi foris constituerunt:
Et indignatus est, inquit, *Dominus in omni* *3. Reg.*
semine Israel, & dimovit eos, & dedit eos *12 & 13*
in direptionem donec [f] *abjiceret eos a facie sua, quia dissipatus est Israel a domo David, & constituerunt sibi regem Hieroboam* B
filium Nabath. Indignatum esse Dominum dicit & eos in perditionem dedisse quod ab unitate dissipati essent atque [g] alterum sibi regem constituissent. Et tanta indignatio Domini exstitit adversus illos qui schisma fecerant ut etiam cum homo Dei ad Hieroboam missus esset qui ei peccata sua exprobraret atque ultionem futuram prædiceret, panem quoque apud illos edere & aquam bibere vetaretur. Quod cum non custodisset & contra præceptum Dei [h] prandisset, statim divinæ censuræ majestate
C percussus est, ut inde regrediens impetu ac morsu leonis in itinere necaretur. Et audet quisquam dicere aquam baptismi salutarem & gratiam cælestem communem cum schismaticis esse posse, cum quibus nec terrestris cibus nec sæcularis potus debet esse communis? [i] Satiat adhuc in evangelio suo Dominus & [k] majorem intelligentiæ lucem manifestat quod iidem qui se tunc a tribu Juda & Beniamin sciderant, & Hie-

a *Succedanea*) Antea istic scriptum erat *succidanea*. Quæ lectio est optima. Sed quia ea quam nos reposuimus optima etiam est, & in omnibus fere libris veteribus reperitur, eam retinere placuit. Unus meus vetus habet mendose *succidua*, alius *subitanea*.

b *Alienus fit*) Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 7. de baptismo contra Donatistas cap. 50.

c *Dominicæ pacis*) Codex sancti Arnulphi habet *passionis*.

d *Dom. sacrificia*) Duo libri veteres præferunt *sacramenta*.

e *Botris atque acinis*) Codex sancti Arnulphi *botruis*. Fuxensis, *botris atque uvis*. Corbejensis, *botris atque racemis*. Vetus Remigianus, *botris unionibus atque acinis*, ubi fortassis legendum esset *botrionibus atque acinis*. Nam Martialis lib. 11. epigram. 28. dixit: *Nec dignum toto te botryone putat*. Palladius etiam lib. 2. de re rustica cap. 33. lib. 10. cap. 17. & lib. 12. cap. 12. dixit botryones. Prudentius in hamartigenia *vallem botryonis opimam*. Ludovicus Cælius Rhodiginus lib. 7. cap. 45. *Quidam dictus philobotryx est, quoniam vuis afficeretur insigniter*.

f *Abjiceret*) Unus liber meus vetus habet *abigeret*. Sic etiam in Gratianopolitano.

g *Alterum sibi regem*) Septem libri veteres & antiquæ editiones habent *adulterum*. Erasmus emendavit. Emendationem Erasmi confirmant novem libri veteres, in primis vero Seguierianus. Confirmant etiam illam verba Cypriani paulo ante, *& relicto rege alterum sibi foris constituerunt*. Et tamen Pamelius sequi maluit scripturam veterum editionum. Pamelium secuti sunt Rigaltius & Reinhartus. Angli recte reposuerunt *alterum*. Similis error admissus in canone nono concilii Eliberitani emendatus a nobis est ad Reginonem lib. 2. cap. 103. de disciplinis ecclesiasticis. Contra in capite 17. Liberati, pro eo quod editiones recte habent *quem jussit Zenon Imperator expelli tamquam hæreticum & adulterum*, veteres codices ecclesiæ Bellovacensis & monasterii Corbejensis habent *alterum*, certo errore.

h *Prandisset*) Hanc lectionem præferunt aliquot vetera exemplaria. Alia habent *pransisset*. Vide quæ a nobis observata sunt ad gesta concilii Chalcedonensis pag. 1051.

i *Satiat*) Necessario revocavimus hanc lectionem, quia exstat in omnibus antiquis editionibus & in XIX. codicibus manuscriptis. Pamelius mutavit & edidit *fonat* ex fide codicis Camberonensis. Ait autem vocem *satiat*, quæ habetur in aliis codicibus, esse corruptam. In uno meo legitur *favet*. Satiat istic significat probare ex abundantia quod antea dictum fuit, sicut Plinius lib. 5. cap. 9. dicit Nilum increscere prout a Mauritania nives imbresve satiaverint, id est abundaverint. Et Tertullianus in scorpiace ait quod si scorpio *plagam satiaverit*, id est omne virus suum in eam effuderit, statim pristinos sensus retorpescere. In eumdem sensum Cyprianus in libro de opere & eleemosynis ait deprecationes solas parum ad impetrandum valere nisi factorum & operum accessione satientur. Ovidius lib. 3. tristium eleg. 1. dixit, *cum jam satiaverit iram*.

k *Majorem intellig.*) Codex sancti Arnulphi *majore intelligentiæ luce*.

Hierosolymis derelictis Samariam secessérant, inter prophanos & gentiles computarentur. Nam cum primum discipulos suos in ministerium salutis mitteret, mandavit & dixit: *In viam nationum ne abieritis, & in civitatem Samaritanorum ne introieritis*. Ad Judæos prius mittens, gentiles adhuc præteriri jubet. Addendo autem & civitatem Samaritanorum debere omitti, ubi erant schismatici, ostendit schismaticos gentilibus adæquari. Quod si aliquis illud opponit ut dicat eamdem Novatianum legem tenere quam catholica ecclesia teneat, eodem symbulo quo & nos baptizare, eumdem nosse Deum patrem, eumdem filium Christum, eumdem spiritum sanctum, ac propter hoc usurpare eum potestatem baptizandi posse quod videatur in interrogatione baptismi a nobis non discrepare, sciat quisquis hoc opponendum putat primum non esse unam nobis & schismaticis symboli legem, neque eamdem interrogationem. Nam cum dicunt, *Credis* a *remissionem peccatorum & vitam æternam per sanctam ecclesiam*, mentiuntur in interrogatione, quando non habeant ecclesiam. Tunc deinde voce sua ipsi confitentur remissionem peccatorum non dari nisi per sanctam ecclesiam posse; quam non habentes, ostendunt remitti illic peccata non posse. Quod vero eumdem quem & nos Deum patrem, eumdem filium Christum, eumdem spiritum sanctum nosse dicuntur, nec hoc adjuvare tales potest. Nam & Chore & Dathan & Abiron cum sacerdote Aaron & Moyse eumdem Deum noverant, pari lege & religione viventes, unum & verum Deum, qui colendus atque invocandus fuerat, invocabant. Tamen quia loci sui ministerium transgressi contra Aaron sacerdotem, qui sacerdotium legitimum dignatione Dei atque ordinatione Domini preceperat, sacrificandi sibi licentiam vindicaverunt, divinitus percussi pœnas statim pro illicitis conatibus b pependerunt, c nec potuerunt rata esse & proficere sacrificia irreligiose & illicite contra jus divinæ dispositionis oblata. Turibula quoque ipsa, in quibus incensum illicite fuerat oblatum, ne in usu de cetero essent sacerdotibus, sed potius indignationis & ultionis divinæ memoriam corrigendis posteris exhiberent, jussu Domini conflata atque igne purgata in laminas ductiles producuntur & affiguntur altari, secundum quod loquitur scriptura divina. *Memoriale*, inquit, *filiis Israel ut non accedat quisquam alienigena qui non est ex semine Aaron imponere incensum ante Dominum, ut non sit sicut Chore*. Et tamen illi schisma non fecerant, nec foras egressi, contra Dei sacerdotes impudenter atque hostiliter rebellaverant, quod nunc hi ecclesiam scindentes & contra pacem atque unitatem Christi rebelles cathedram sibi constituere & d primarum assumere & baptizandi atque offerendi licentiam vindicare conantur. Quomodo perficere quæ agunt aut impetrare aliquid illicitis conatibus de Deo possunt qui contra Deum, quod eis non licet, moliuntur? Quare, qui Novatiano sive ceteris ejusmodi schismaticis patrocinantur frustra cotendunt baptizari & sanctificari illic aliquem salutari baptismo posse ubi constet baptizantem baptizandi licentiam non habere. Atque magis intelligi posset contra e ejusmodi audaciam quæ sit censura divina, invenimus in tali facinore non solum duces & auctores sed & participes pœnis destinari, nisi se a communione malorum separaverint, præcipiente per Moysen Domino & dicente: *Separamini a tabernaculis hominum istorum durissimorum, & nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis, ne simul pereatis in peccato eorum*. Et quod comminatus per Moysen Dominus fuerat implevit, ut quisquis se a Chore & Dathan & Abiron non separasset, pœnas statim pro impia communione persolveret. Quo exemplo ostenditur & probatur obnoxios omnes & culpæ & pœnæ futuros qui se schismaticis contra præpositos & sacerdotes irreligiosa temeritate miscuerint. Sicut etiam per Oseæ prophetam spiritus sanctus contestatur & dicit, *Sacrificia eorum tamquam panis luctus*

Mat.10

Num.16

Num.16

Num.16

Ose: 9

a *Remissionem*) Plerique libri veteres habent: *credis in remissionem*.

b *Pependerunt*) Ita duodecim libri veteres. Alii quinque & editio Morelliana *rependerunt*.

c *Nec pot. rata*) Unus codex regius habet, *nec potuit ratum esse & proficere sacrificium irreligiose & illicite contra jus divinæ dispositionis oblatum*.

d *Primatum assumere*) Quid istic significes primatus non satis assequor. Etenim non possum assentiri Pamelio ista referenti ad primatum summi pontificis. Neque tamen transeo in opinionem Goulartii pronuntiantis hæc verba, quæ constat exstare in antiquis codicibus & editionibus, ex margine irrepsisse in textum. Facilius crederem Cyprianum dicere voluisse Novatianum ducem & antesignanum schismaticorum primatus amore, id est cathedræ episcopalis, quam invaserat, eam retinuisse, sicut Rufinus lib. 5. cap. 28. ait Natalem primatus amore noluisse acquiescere visionibus sive revelationibus quibus admonebatur relinquere ecclesiam in qua ordinatus fuerat episcopus contra regulas ecclesiasticas. Sic Gelasius Papa in tractatu adversus Græcos de Petro invasore ecclesiæ Alexandrinæ ait: *Numquam igitur per XXX. annos capere potuit nisi tunc cum episcopatus amore & ambitionis ardore fervebat*. Itaque pro eo quod Rufinus dixerat *primatus amore* Gelasius posuit *episcopatus amore*.

e *Ejusmodi audaciam*) Quatuor libri veteres & veteres editiones, *ejusmodi licentiam & audaciam*. Vide notas ad epistolam 68.

Eius omnes qui manducant ea contaminabuntur, docens scilicet & ostendens omnes omnino cum auctoribus supplicio conjungi qui fuerint eorum peccato contaminati. Quæ ergo apud eos merita esse circa Deum possunt quibus supplicia divinitus irrogantur? Aut quomodo tales justificare & sanctificare baptizatos possunt qui hostes sacerdotum aliena & illicita & nullo sibi jure concessa usurpare conantur? Quos tamen ipsos non miramur pro sua pravitate contendere. Asserant enim necesse est singuli quique quod faciunt, nec volunt victi facile succumbere, quamvis sciant id quod faciunt, non licere. Illud mirandum est, immo indignandum potius & dolendum, christianos antichristis assistere & prævaricatores fidei atque ecclesiæ proditores [a] intus in ipsa ecclesia contra ecclesiam stare. Qui, quamquam pertinaces alias & indociles, vel hoc tamen confitentur quod universi sive hæretici sive schismatici non habeant spiritum sanctum, & ideo baptizare quidem possunt, dare autem spiritum sanctum non possunt, in hoc ipso a nobis tenentur ut ostendamus nec baptizare omnino eos posse qui non habeant spiritum sanctum. Nam cum in baptismo unicuique peccata sua remittantur, probat & declarat in evangelio suo Dominus per eos solos peccata posse dimitti qui habeant spiritum sanctum. Post resurrectionem enim discipulos suos mittens loquitur ad eos & dicit: *Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Hoc cum dixisset, insufflavit & ait illis: Accipite spiritum sanctum. Si cujus remiseritis peccata, remittentur illi; si cujus teneritis, tenebuntur*. Quo in loco ostendit eum solum posse baptizare & remissionem peccatorum dare qui habeat spiritum sanctum. Denique ipsum Christum Dominum nostrum baptizaturus Joannes accepit ante spiritum sanctum cum adhuc esset in utero matris constitutus, ut certum esset atque manifestum baptizare non posse nisi eos qui habeant spiritum sanctum. Itaque qui hæreticis sive schismaticis patrocinantur, respondeant nobis [b] an habeant spiritum sanctum, an non habeant. Si habent, cur illic baptizatis, quando ad nos veniunt, manus imponitur ad accipiendum spiritum sanctum, cum jam utique illic acceptus sit ubi si fuit dari potuit? Si autem foris [c] tincti hæretici & schismatici non habent spiritum sanctum, & ideo apud nos manus imponitur [d] ut hic accipiantur quod illic nec est nec dari potest, manifestum est nec remissionem peccatorum dari per eos posse quos constet spiritum sanctum non habere. Et iccirco ut secundum divinam dispositionem atque evangelicam veritatem peccatorum remissionem consequi & sanctificari ac templa Dei fieri possint ecclesiæ baptismo baptizandi sunt omnes omnino qui ab adversariis & antichristis ad Christi ecclesiam veniunt.

Joan. 20

[e] Quæsisti etiam [f] fili carissime, quid mihi de illis videatur qui in infirmitate & languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi christiani, eo quod aqua salutari non loti sint, sed perfusi, qua in parte nemini verecundia & modestia nostra præjudicat

Luc. 1

a *Intus in ipsa ecclesia*) Ita XXII. libri veteres. Editio Spirensis, Veneta vetus, & Remboltiana, *intus ipsam ecclesiam*. Sic etiam codex Beccensis. Quod eodem recidit. Quare non possum accedere Pamelio scribenti, *intra ipsa tecta ecclesiæ*. Quamvis enim afferat auctoritatem quatuor veterum exemplarium, quamvis duo a me visa habeant eamdem lectionem, persto tamen in ea quam reposui, non solum quia Manutius & Morellius ita quoque ediderunt, & quia me cogit auctoritas tot veterum exemplarium, sed in primis quia ita loqui amat Cyprianus, ut ostensum est supra in notis ad epistolam 52.

b *An habeant*) Ita omnes editiones ante Manutianam & quatuordecim libri veteres. Manutius ergo scripsit *habeantur*. Et hanc lectionem ego reperi in septem codicibus antiquis.

c *Tincti*) Hæc emendatio debetur uni ex libris meis veteribus. Sic etiam in epistola 72. *eos qui sint foris extra ecclesiam tincti*. Apud Gratianum 24. q. 1. cap. *Didicimus* legitur *cuncti*, ut in vulgatis Cypriani editionibus. Sic etiam codex sancti Arnulphi.

d *Ut hic accipiatur*) Codex Fuxensis, *ut hic accipiant quod illic non acceperunt necesse est nec dari per eos posse quos constat spiritum sanctum non habere*.

e *Quæsisti etiam*) Hanc postremam partem epistolæ Cypriani ad Magnum disjunxerunt a prima veteres operum sancti martyris editores. Primus illam recto consilio redintegravit Pamelius. Omnes enim veteres libri in quibus illa continetur, exceptis Carnotensi & Eligiano, in quibus deest prima pars integra, & omnes inquam libri veteres habent utramque partem consequenter, quidam absque ullo discrimine, quidam addito in fronte secundæ partis, *Incipit ad eumdem epistolæ secunda*, vel *Incipit de his qui in lecto gratiam Dei*, vel *baptisma, consequuntur*. Sed hæc discrimina adducta sunt a librariis. Ea ego exemplaria puto esse meliora quæ nullam habent inscriptionem in secunda parte & habent in fronte epistolæ, *Incipit ad Magnum de Novatiano & de his qui in lecto gratiam Dei consequuntur*, ut habet etiam editio Spirensis, & in fine, *Ad Magnum de Novatiano & de his qui in lecto gratiam Dei consequuntur explicit*. Miror autem Latinum Latinium qui in codicibus suis videbat scriptum in titulo istius epistolæ *Ad Magnum de Novatiano & de his qui in lecto gratiam consequuntur*, partem epistolæ in qua agitur de his qui in ægritudine gratiam Christi consequuntur divisisse a parte superiori & alio transtulisse in editione sua, id est in Manutiana. Nisi si is qui editioni Manutianæ præfuit cum summa potestate, quemadmodum conqueritur Latinius, istud mutavit motu proprio, Latinio inconsulto.

f *Fili carissime*) Codex Carnotensis habet *frater*. Sic etiam vetustiores editiones.

cat quo minus unuſquiſque quod putat ſentiat & quod ſenſerit faciat. Nos, quantum concipit mediocritas noſtra, æſtimamus in nullo mutilari & debilitari poſſe beneficia divina nec minus aliquid illic poſſe contingere ubi plena & tota fide & dantis & ſumentis accipitur quod de divinis muneribus hauritur. Neque enim ſic in ſacramento ſalutari delictorum contagia ut in lavacro carnali & ſæculari ſordes cutis & corporis abluuntur, ut [a] aphronitris & ceteris quoque [b] adjumentis & ſolio & piſcina opus ſit, quibus ablui & mundari corpuſculum poſſit. Aliter pectus credentis abluitur, aliter mens hominis per fidei merita [c] mundatur. In ſacramentis ſalutaribus neceſſitate cogente, & Deo indulgentiam ſuam largiente, totum credentibus conferunt divina compendia. Nec quemquam movere debet quod aſpergi vel perfundi videntur ægri cum gratiam dominicam conſequuntur, quando ſcriptura ſancta per Ezechielem prophetam loquatur & dicat: *Et aſpergam ſuper vos aquam mundam, & mundamini ab omnibus immunditiis veſtris, & ab omnibus ſimulacris veſtris emundabo vos, & dabo vobis cor novum, & ſpiritum novum dabo in vobis.* Item in numeris: *Et homo qui fuerit immundus uſque ad veſperam, hic purificabitur die tertio & die ſeptimo, & mundus erit. Si autem non fuerit purificatus die tertio & die ſeptimo, non erit mundus, & exterminabitur anima illa de Iſrael, quoniam* [d] *aqua aſperſionis non eſt ſuper eum ſparſa.* Et iterum: *Et locutus eſt Dominus ad Moyſen dicens; Accipe levitas de medio filiorum Iſrael, & purificabis eos. Et ita facies eis purificationem eorum. Circumſparges eos aqua purificationis.* Et iterum: *Aqua aſperſionis purificatio eſt.* Unde apparet aſperſionem quoque aquæ inſtar ſalutaris lavacri obtinere, & quando hæc in eccleſia fiunt, ubi ſit [e] & accipientis & dantis fides integra, ſtare omnia & conſummari ac perfici poſſe majeſtate Domini & fidei veritate. Porro autem quod quidam eos ſalutari aqua & fide legitima Chriſti gratiam conſecutos non chriſtianos ſed [f] clinicos vocant, non invenio unde hoc nomen aſſumant; niſi forte qui plura & ſecretiora legerunt, apud Hippocratem vel [g] Soranum clinicos iſtos deprehenderunt. Ego enim, qui clinicum de evangelio novi, ſcio paralytico illi & debili per longa ætatis curricula in lecto jacenti nihil infirmitatem ſuam obfuiſſe quo minus [h] ad firmitatem cæleſtem pleniſſime perveniret, nec tantum indulgentia dominica

Num. 19

Num. 8

Jan. 5

exci-

a *Aphronitris*) id eſt ſpuma nitri, ut apud Ovidium & Martialem. Vide Pamelium ad hunc locum, Caſaubonum ad Svetonium, & Salmaſium ad ſcriptores hiſtoriæ auguſtæ, tum etiam theſaurum linguæ Græcæ Henrici Stephani. Octavius Horatianus l. 1. c. 7. *Ventoſitas vero ſi intercluſa erit, aphronitris in aceto reſolutis excluditur.*

b *Adjumentis*) Salmaſius ad ſcriptores hiſtoriæ auguſtæ exiſtimat legendum eſſe *lumentis*. Lumentum enim recte conjungitur cum nitro ubi de balneis agitur. Nam & Papias lumentum interpretatur nitrum, ſi modo emendetur. Quippe apud eum legitur *vitrum* pro *nitrum*. Octavius Horatianus lib. 4. *Lomentum fabacium bene correctum*. Martialis lib. 5. epigr. 89 dixit: *Lomento rugas uteri quod condere tentas*. Vide etiam lib. 6. epigr. 93. Inſigne mendum irrepſit in epiſtolam ſecundam Sulpitii Severi ad Claudiam ſororem in libro primo miſcellaneorum noſtrorum, ubi pagina 349. editum primo fuit *lamentis ſpiritalibus*. Quod recte emendavit vir doctiſſimus Joannes Baptiſta Cotelerius in tomo ſecundo monumentorum eccleſiæ Græcæ pag. 541. ubi egregie illuſtrat hunc locum. Itaque locus iſte Severi emendatus eſt in altera editione. Ego lubenter admitterem emendationem Salmaſii, quæ mihi videtur optima. Verum vulgata lectio habet etiam optimum ſenſum. Et ideo non ſum auſus mutare deſtitutus auctoritate veterum exemplarium.

c *Mundatur*) Tres libri veteres habent *purgatur*.

d *Acqua aſperſionis*) Ita omnes fere libri veteres. In decem tamen & in antiquis editionibus legitur *aſperginis*.

e Et *accip. & dantis*) Ita antiquæ editiones & omnes fere libri veteres. Eraſmus poſuit *& dantis & accipientis*, ex conjectura tantum, ut opinior, quia datio præcedere debet acceptionem, ut apud Valerium Maximum lib. 5 Cap. 3. *dandi & accipiendi beneficii commercium*, & quod paulo ſupra legitur *ubi plana & tota ſives & dantis ſumentis accipitur*. Ego putavi reiiciendum non eſſe conſenſum tot veterum librorum, quamvis Rigaltius & editio Anglicana retinuerint emendationem Eraſmi.

f *Clinicos*) Ita plerique libri veteres. In quibuſdam ſcriptum eſt characteribus Græcis majuſculis ΚΛΕΝΙΚΩϹ & hic & paulo poſt. Hieronymus in epitaphio Fabiolæ: *Quem nudum & clinicum non Fabiolæ veſtimenta texerunt?* Et paulo poſt: *Quis clinicorum non ejus facultatibus ſuſtentatus eſt?* Vide Heriberti Roſvveydi onomaſticon ad vitas patrum, Petavii obſervationes ad Epiphanium, Beveregium ad canonem 12. concilii Neocæſarienſis, de gloſſarium Latinum Cangii. Vide etiam Martialem lib. 1. epigr. 87.

g *Soranum*) methodicæ medicinæ inſtructiſſimum auctorem, ut eum vocat Tertullianus in libro de anima, medicinæ doctorem nobiliſſimum, ut Auguſtinus lib. 5. adverſus Julianum Pelagianum & lib. 2. retract. cap. 62. Duos iſtius nominis ſummos medicos commemorat Suidas, utrumque Epheſium. De utro eorum ſit intelligendum quod iſtic ait ſanctus Cyprianus, an vero de Cilice cognomento Mallote, cujus etiam meminit Suidas, difficile dictu eſt. De Cilice hic agi fortaſſis, hinc colligi poſſet quod Aſclepiodotus, ut idem Suidas ait, neminem antiquiorum medicorum poſt Hippocratem probabat præter hunc Cilicem. Nam Cyprianus Hippocratem & Soranum conjungit tamquam peritiſſimos medicorum. Sorani medici opera latinixaſſe ſe ſcribit Cælius Aurelianus Siccenſis lib. 2. de moribus acutis cap. 1. & 28. De eodem ſic ſcribit in prefatione librorum de tardis paſſionibus: *Soranus pleniſſimæ cunctarum diligentiam tradidit atque ſpeciale corpus ſcripturæ formavit, de paſſione capitis initia ſumens*. De Soranis vide bibliothecam Latinam Jo. Alberti Fabricii. Circumferuntur epiſtolæ M. Antonii & Cleopatræ ad Soranum & iſtius reſponſiones. Auctorem illarum, quæ certo falſæ ſunt & ſupoſititiæ, oportet fuiſſe hominem admodum libidinoſum & verborum ac rerum obſcœnarum amatorem libidinoſiſſimum.

h *Ad firm. cæl.*) Codex Fuxenſis, *ad firmitatem cæleſti gratia pleniſſime poſſet pervenire*.

excitatum de garbato esse, sed ipsum garbatum suum reparatis & vegetatis viribus sustuliſſe. Et iccirco, quantum fide concipere & sentire nobis datur, mea sententia hæc est, ut christianus judicetur legitimus quisquis fuerit in ecclesia lege & jure fidei divinam gratiam consecutus. Aut si aliquis existimat eos nihil consecutos eo quod aqua salutari tantum perfusi sint, sed inanes & vacui sunt, non decipiantur, ut si incommodum languoris evaserint & convaluerint, baptizentur. Si autem baptizari non possunt qui jam baptismo ecclesiastico sanctificati sunt, cur in fide sua & Domini indulgentia [a] scandalizantur? An consecuti sunt quidem gratiam dominicam, sed breviore & minore mensura muneris divini ac spiritus sancti, ut habeantur quidem christiani, non sint tamen ceteris adæquandi? Quinimmo spiritus sanctus non ad mensuram datur sed super credentem totus infunditur. Nam si dies omnibus æqualiter nascitur, & si sol super omnes pari & æquali luce diffunditur, quanto magis Christus sol & dies verus in ecclesia sua lumen vitæ æternæ pari æqualitate largitur? Cujus æqualitatis sacramentum videmus in Exodo esse celebratum, cum de cælo [b] manna defluereret & futurorum præfiguratione alimentum panis celestis & cibum Christi venientis [c] ostenderet. Illic enim sine discrimine vel sexus vel ætatis gomor a singulis æqualiter colligebatur. Unde apparebat Christi indulgentiam & cæleſtem gratiam postmodum secuturam æqualiter omnibus dividi sine sexus varietate, sine annorum discrimine, sine ecceptione personæ, super omnem Dei populum spiritualis gratiæ munus infundi. Plane eadem gratia spiritalis, quæ æqualiter in baptismo a credentibus sumitur, in conversatione atque actu nostro postmodum vel minuitur vel augetur; ut in evangelio dominicum semen æqualiter seminatur, sed pro varietate terræ aliud absumitur, aliud in multiformem copiam vel tricesimi vel sexagesimi vel centesimi numeri fructu exuberante cumulatur. Adhuc vero cum singuli ad denarium vocentur, quid est ut quod a Deo æqualiter distribuitur humana interpretatione minuatur? Quod si aliquis in illo movetur quod quidam de iis qui ægri baptizantur spiritibus adhuc immundis [d] tentante, sciat diaboli nequitiam pertinacem usque ad aquam salutarem valere, in baptismo vero omne nequitiæ suæ virtus amittere. Quod exemplum cernimus in rege Pharaone, qui diu reluctatus & in sua perfidia demoratus tamdiu resistere potuit & prevalere donec ad aquam veniret: quo cum venisset, & victus est & exstinctus. Mare autem illud sacramentum baptismi fuisse declarat beatus apostolus Paulus dicens: *Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes in Moyse baptizandi sunt* [e] *in nube & in mari.* Et addidit dicens: *Hæc autem omnia figuræ nostræ fuerunt.* Quod hodie etiam geritur, ut per exorcistas voce humana & potestate divina flagelletur & uratur & torqueatur diabolus, & cum exire se & homines Dei dimittere sæpe dicat, in eo tamen quod dixerit fallat, & id quod per Pharaonem prius gestum est eodem mendacio obstinationis & fraudis exerceat. Cum tamen ad aquam salutarem atque ad baptismi sanctificationem venitur, scire debemus & fidere quia illic diabolus opprimitur, & homo Deo dicatus divina indulgentia liberatur. Nam sicut scorpii & serpentes, qui in sicco prævalent, in aquam præcipitati prævalere non possunt aut sua venena retinere, sic & spiritus nequam, qui scorpii & serpentes appellantur, & tamen per nos data a Domino potestate calcantur, permanere ultra non possunt in hominis corpore, in quo baptizato & sanctificato incipit spiritus sanctus habitare. Hoc denique & rebus ipsis experimur, ut necessitate urgente in ægritudine baptizati & gratiam consecuti careant immundo spiritu quo antea movebantur, & laudabiles ac probabiles in ecclesia vivant, plusque per dies singulos in augmentum cælestis gratiæ per fidei incrementa proficiant. Et contra sæpe nonnulli de illis qui sani baptizantur, si postmodum peccare cœperint, spiritu immundo redeunte quatiuntur; ut manifestum sit diabolum in baptismo fide

Exod.16

Mat.13

Mat.20

Exod.14

1 Cor.10

a *Scandalizantur*) Ita veteres editiones & quatuor libri veteres. Manutius & post eum alii scripserunt *scandalizarentur*. Quæ lectio nititur auctoritate decem veterum exemplarium. Ego præfero veterem, uti meliorem, meo quidem judicio. Erunt fortassis qui aliter sentient.

b *Manna defluereret*) Codex sancti Arnulphi *deplueret*. Recte profecto. Psalmo 77. *Et pluit illis manna ad manducandum*. Columella lib. 10. *Inque sinus matris violento depluit imbre*. Tibullus lib. 2. eleg. 5. *Multus ut in terras depleretque lapis*. Tertullianus in libro de patientia, *post mannæ esculentam pluviam*.

c *Ostenderet*) Quatuor libri veteres *exprimeret*.

d *Tentantur*) Viginti & unus libri veteres habent *tentabantur*. Sed tamen iidem, paucis exceptis, & quinque Anglicani habent paulo ante *baptizantur*. At Becchensis & editio Morellii habent *baptizabantur*.

e *In nube & in mari*) Hæc non exstant in codice sancti Arnulphi.

credentis excludi, si fides postmodum defecerit, regredi. Nisi si justum quibusdam videtur ut illi qui extra ecclesiam apud adversarios & antichristos prophana aqua polluuntur baptizati judicentur, hi vero qui in ecclesia baptizantur minus indulgentiæ & gratiæ divinæ consecuti esse videantur, & tantus honor habeatur hæreticis ut inde venientes non interrogentur utrumne loti sint an perfusi, utrumne [a] clinici sint an peripatetici, apud nos autem de integra fidei veritate detrahatur, & baptismo ecclesiastico majestas sua & sanctitas derogetur. Rescripsi, [b] fili carissime, ad litteras tuas quantum parva nostra mediocritas valuit, & ostendi quid nos quantum in nobis est sentiamus, nemini præscribentes quo minus statuat quod putat unusquisque præpositus actus sui rationem Domino redditurus, secundum quod beatus apostolus Paulus in epistola sua ad Romanos scribit & dicit: *Unusquisque nostrum pro se rationem dabit. Non ergo nos invicem judicemus.* Opto te, fili carissime, semper bene valere. Rom. 14

a *Clinici an Perip.*) Nisi constaret hic agi de clinicis id est paralyticis, facile putarem legendum esse *Cynici* propter hæc verba Senecæ ex epistola 29 *Sed idem hoc omni domo conclamabant, Peripatetici, Academici, Stoici, Cynici.*

b *Fili carissime*) Codex S. Arnulphi habet *frater.*

EPISTOLA LXXVII.

Ad Nemesianum & ceteros martyres in metallo constitutos.

CYPRIANUS Nemesiano, Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo, Polliano, Victori, Jaderi Dativo coepiscopis, item compresbyteris & diaconibus, & ceteribus [a] in metallo constitutis martyribus Dei patris omnipotentis & Jesu Christi Domini & Dei conservatoris nostri æternam salutem. Gloriam quidem vestra poscebat, beatissimi ac dilectissimi fratres, ut ad conspectum atque ad complexum vestrum venire ipse deberem, nisi me quoque ob [b] confessionem nominis relegatum præfiniti loci termini coercerent. Sed quomodo possum repræsento me vobis, & ad vos, etiamsi [c] corpore & gressu venire non datur, dilectione tamen & spiritu venih, exprimens litteris animum meum, qui istis virtutibus & laudibus vestris lætus exsulto, participem me computans vobis, etsi non passione corporis, consortio caritatis. An ego possim tacere & vocem meam silentio premere cum de carissimis meis tam multa & glorioſa cognoscam quibus vos divina [B] dignatio honoravit, ut ex vobis pars jam martyrii sui consummatione præcesserit meritorum suorum coronam de Domino receptura, pars adhuc in carcerum claustris sive in metallis & vinculis demoretur, exhibens per ipsas suppliciorum moras corroborandis fratribus & armandis majora documenta, ad meritorum titulos ampliores tormentorum tarditate proficiens, [d] habitura tot mercedes in cælestibus præmiis quot nunc dies [e] numerat in pœnis? Quæ quidem vobis, fortissimi ac beatissimi [C] fratres, pro merito religionis ac fidei vestræ accidisse non miror, ut vos sic Dominus ad gloriarum sublime fastigium clarificationis suæ honore provexerit, qui semper in ecclesia ejus [f] custudito fidei tenore viguistis, conservantes firmiter [g] dominica mandata, in simplicitate innocentiam, in caritate concordiam, modestiam in humilitate, diligentiam in administratione, vigilantiam in adjuvandis laborantibus misericordiam in fovendis pauperibus, in defendenda veri-

a *In metallo*) Siguensi in epistola 30. De christianis damnatis ad metalla vide Baronii notationes ad diem 16. Februarii.

b *Confess. nominis*) Veteres editiones & tres libri veteres addunt nomen Christi. Manutius expunxit. Recte sane. Non exstat enim in XIX. libris antiquis. Necessarium non esse patet ex multis locis similibus apud Cyprianum. Vide Pamelium.

c *Corpore & gressu*) Codex Fuxensis & unus Anglicanus, *corporeo gressu.*

d *Habitura tot mercedes*) Sulpitius Severus in epistola ad Claudiam sororem: *Quantam in cælestibus beatitudinem virginitas sancta possideat, præter scripturam testimonia: ecclesiæ etiam consuetudine edocemur, qua dicimus peculiare illi subsistere meritum cujus est specialis consecratio.* Hæc epistola edita antea fuerat inter opera Hieronymi. Immo in codice 1128. bibliothecæ Colberrinæ inserta est epistolæ ad Eustochium de virginitate servanda. In concilio vero Aquisgranensi anni 816. lib. 2. c. 6. dicitur esse sancti Athanasii, itemque in appendice codicis regularum editi ab Holstenio.

e *Numerat*) Ego præfero eam lectionem pro eo quod antea legebatur *munerantur*. Eam porro restitutionem confirmant quindecim libri veteres; eamque confirmari posse puto etiam auctoritate duorum Anglicanorum, in quibus scriptum est *numerant*. Quo etiam modo legi in quibusdam nostris.

f *Custodito fidei tenore*) Ita sex libri veteres. Alii quatuor habent *custoditæ fidei tenore viguistis*. Sic etiam septem Anglicani. Alii tres, *custoditæ fidei vigorem tenuistis*. Vide Pamelium.

g *Dominica mandata*) Duo libri veteres habent *divina*, eodem sensu.

veritate conſtantiam, in diſciplinæ ſeveritate cenſuram. Ac ne aliquid ad exemplum bonorum factorum deeſſet in vobis, etiam in confeſſione nunc vocis & paſſione corporis fratrum mentes ad divina martyria provocatis, duces vos [a] exhibendo virtutis; ut dum grex paſtores ſuos ſequitur, & quod fieri a præpoſitis cernit imitatur, paribus obſequiorum meritis a Domino coronetur. Quod autem fuſtibus cæſi prius graviter & afflicti per ejuſmodi pœnas initiaſtis confeſſionis veſtræ [b] glorioſa primordia, execranda nobis iſta res non eſt Neque enim ad fuſtes chriſtianum corpus expavit, cujus eſt ſpes omnis in ligno. Sacramentum ſalutis ſuæ Chriſti
1 Tim. 2 ſervus agnovit. Redemptus ligno ad vitam æternam ligno provectus eſt ad coronam. Quid vero mirum ſi vaſa aurea & argentea in metallum, id eſt, auri & argenti domicilium, dati eſtis, niſi quod nunc [c] metallorum natura converſa eſt, locaque quæ aurum & argentum dare ante conſueverant accipere cœperunt. Impoſuerunt quoque compedes pedibus veſtris, & membra felicia ac Dei templa infamibus vinculis ligaverunt, quaſi cum corpore ligetur & ſpiritus, aut aurum veſtrum ferri contagione maculetur. [d] Dicatis Deo hominibus & fidem ſuam religioſa virtute teſtantibus ornamenta ſunt iſta, non vincula; nec chriſtianorum [e] pedes ad infamiam copulant ſed clarificant ad coronam. O pedes feliciter vincti, qui non a fabro ſed a Domino reſolvuntur. O pedes feliciter vincti, qui in itinere ſalutari ad paradiſum diriguntur. O pedes in ſæculo ad præſens ligati, ut ſint ſemper apud Dominum liberi. O pedes compedibus & [f] traverſariis interim cuctabundi, ſed celeriter ad Chriſtum glorioſo itinere curſuri. Quantum vult hic vel invida crudelitas vel maligna nexibus vos ſuis & vinculis teneat, cito a terris & pœnis iſtis ad cælorum regna venietis. Non fovetur in metalA lis lecto & culcitris corpus, ſed refrigerio & ſolatio Chriſti fovetur. Humi jacent feſſa laboribus viſcera; ſed pœna non eſt cum Chriſto jacere. Squalent ſine balenis membra ſitu & ſorde deformia; ſed ſpiritualiter intus abluitur quod foris carnaliter ſordidatur. Panis illic exiguus. At non in ſolo pane vivit homo, ſed in ſermone Dei. Veſtis algentibus deeſt. Sed qui Chriſtum induit & veſtitus abundanter & cultus eſt. [g] Semitonſi capitis capillus horreſcit. Sed cum ſit caput viri Chriſtus, qualecumque illud caput deceat neceſſe eſt quod ob Domini nomen inſigne eſt. Omnis iſta deformitas deteſtabilis & tetra gentilibus quali ſplendore penſabitur? Sæcularis hæc & brevis pœna quam clari & æterni honoris mercede mutabitur cum ſecundum beati apoſtoli vocem transformaverit Dominus corpus humilitatis noſtræ conformatum corpori claritatis ſuæ? Sed nec in illo, fratres dilectiſſimi, aliqua poteſt aut religionis aut fidei jactura ſentiri quod illic nunc ſacerdotibus Dei facultas non datur offerendi & celebrandi [h] ſacrificia divina. Celebratis immo atque offertis ſacrificium Deo & pretioſum pariter & glorioſum & plurimum vobis ad retributionem præmiorum cæleſtium profuturum, cum ſcriptura divina loquatur & dicat: *Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non deſpicit*. Hoc vos ſacrificium Deo offertis, hoc ſacrificium ſine intermiſſione die ac nocte celebratis, hoſtiæ facti Deo & voſmetipſos ſanctas atque immaculatas victimas exhibentes, ſicut apoſtolus adhortatur & dicit: *Oro ergo vos, fratres, per miſericordiam Dei ut conſtituatis corpora veſtra hoſtiam vivam ſanctam, [i] placentem Deo, nec configuremini ſæculo huic, ſed transformemini in renovatione ſenſus, ad probandum quæ ſit voluntas Dei bona & placens & perfecta*. Hoc eſt enim quod precipue Deo placeat, hoc eſt in quo majoribus meritis ad promerendam voluntate Dei ope-

Deut. 8 Luc. 4

Phil. 3

Pſ. 50

Rom. 12

a *Exhib. virtutis*) Codex ſancti Arnulphi *virtutibus*.

b *Glorioſa primordia*) Antea legebatur *religioſa*. Sic etiam habet codex ſancti Arnulphi. Lectio quam ego ſubſtitui melius mihi convenire videtur cum ſtilo & cum ſententia ſancti martyris. Inveni autem illam in quinque antiquis exemplaribus.

c *Metallor. natura converſa*) Rufinus lib. 11. cap. 6. *Per idem tempus eccleſia, velut perſecutionis igne conſtante, purior auri metallo refulgebat*.

d *Dicatis Deo hominib.*) Hunc locum illuſtrant ea quæ in ſimili argumento notavit Cotelerius in epiſtolam ſancti Ignatii ad Epheſios.

e *Pedes copulant*) Seneca cap. 11. de tranquillitate animi, *vinctas ad ſodalitium manus copulatas intercidit*.

f *Traverſariis*) Ita editio Morelii & duodecim libri veteres. Alii quinque & editio Manutii habent *tranſverſariis*. Vide gloſſarium Latinum Cangii.

g *Semitonſi capitis*) Infra epiſt. 78. *Semitonſis capitis capillaturam adæquaſti*. Annotat vir doctiſſimus Joannes Morinus in exercitatione 15. de tonſura clericali cap. 1. §. 9. tonderi & radi ignominioſum ſervitutiſque inſigne fuiſſe: id quod probat pluribus exemplis. Honorius & Theodoſius AA. l. 4. Codicis Theodoſiani *De habitu quo uti oportet intra urbem* ajunt: *Majores crines, indumenta pellium etiam in ſervis, inter urbem ſacratiſſimam præcipimus inhiberi*. Vide concilium Epaonenſe can. 39. Romani enim tonſa barba & capite incedere ſolebant, ut annotavit Baronius in tomo primo annalium eccleſiaſticorum.

h *Sacrificia divina*) In codice Flori, *ſacrificia*. *Vos divina celebratis*. In codice vero Lamonii, *ſacrificandi officia divina*.

i *Placentem Deo*) Codex Veronenſis addit, *rationabile miniſterium veſtrum*.

opera noſtra proveniant; hoc eſt quod ſolum Domino de beneficiis ejus grandibus & ſalutaribus fidei ac devotionis noſtræ obſequia retribuant, prædicante in pſalmis & conteſtante ſpiritu ſancto: *Pſ. 115* *Quid retribuam*, inquit, *Domino pro omnibus quæ tribuit mihi? Calicem ſalutaris accipiam, & nomen Domini invocabo. Pretioſa in conſpectu Domini mors juſtorum ejus.* Quis non libenter & prompte calicem ſalutis accipiat, quis non appetat [a] gaudebundus & lætus in quo aliquid & ipſe Domino ſuo retribuat, quis non pretioſam in conſpectu Domini mortem fortiter [B] & conſtanter excipiat, placiturus ejus oculis qui nos in congreſſione nominis ſui [b] conſtitutos deſuper ſpectans volentes comprobat, adjuvat dimicantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternæ remunerans in nobis quidquid ipſe præſtitit, & honorans quod ipſe perfecit? ipſius enim eſſe quod vincimus & quod ad maximi certaminis palmam ſubacto adverſario prevenimus declarat & docet Dominus in evan- *Mat. 10* gelio ſuo dicens: *Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquemini. Non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vo-* *Luc. 21* *bis.* Et iterum: *Ponite in cordibus veſtris non præmeditari excuſare. Ego enim dabo vobis os & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere adverſarii veſtri.* In quo quidem & credentium magna fiducia eſt & culpa graviſſima perfidorum non credere ei qui ſe opem ſuam daturum confitentibus pollicetur, nec rurſus eumdem timere qui æternam pœnam negantibus comminatur. Quæ vos omnia, fortiſſimi ac fideliſſimi milites Chriſti, inſinuaſtis fratribus noſtris, implentes factis quod verbis ante docuiſtis, futuri maximi in regno cælorum, pollicente Domino & dicente: *Qui fecerit & ſic docuerit maximus vocabitur in regno cælorum.* *Mat. 5* Denique exemplum veſtrum ſecuta multiplex plebis portio confeſſa eſt vobiſcum pariter & pariter coronata eſt, connexa vobis vinculo fortiſſimæ caritatis & a præpoſitis ſuis nec carcere nec metallis ſeparata. Cujus numero *Nat. 13* nec virgines deſunt, quibus ad ſexagenarium fructum centenus acceſſit, quaſque ad cæleſtem coronam gloria [c] gemina provexit. [d] In pueris quoque virtus major ætate annos ſuos confeſſionis laude tranſcendit, ut martyrii veſtri beatum gregem & ſexus & ætas omnis ornaret. Qui nunc vobis, dilectiſſimi fratres, conſcientiæ victricis vigor, quæ ſublimitas animi, quæ iu ſenſu [e] exultantia, qui triumphus in pectore, unumquemque veſtrum ſtare ad promiſſum Dei premium, [f] de judicio Dei eſſe ſecurum, ambulare [g] in metallo, captivo quidem corpore, ſed corde regnante, ſcire Chriſtum ſecum eſſe præſentem gaudentem tolerantia ſervorum ſuorum per veſtigia & vias ſuas ad regna æterna gradientium? Expectatis quotidie læti profectionis veſtræ ſalutarem diem, & jam jamque de ſæculo receſſuri, ad martyrum munera & domicilia divina properatis, poſt has mundi tenebras viſuri candidiſſimam lucem, &

a *Gaudebundus*) Ita veteres libri & editiones. Alii habent *gaudibundus*, quod idem eſt. Apulejus lib. 8 metamorphoſeon, *ſoboli novorum maritorum gaudibundus*. In libro de paſſione Maximiani & Iſaac martyrum Donatiſtarum, qui editus eſt a doctiſſimo viro Ludovico Ellies Du-Pin, legitur: *Hoc illi miraculum gaudebundus cunctis præſentibus demonſtravit*. Ex eo fonte orta ſunt plurime ſimilia vocabula, ut *nudabundus* in epiſtola Cypriani ad Donatum, *cruciabundus* in epiſtola 15. ad Cornelium, *turbinabundus* & *lurchabundus* apud Quintilianum, apud Svetonium *ludibundus*, *gratulabundus*, *oſculabundus*, apud Senecam *reptabundus*, apud A Gellium *amorabundus*, *ſtomachabundus*, & *errabundus*, Apud Apulejum *bacchabundus*, *murmuraaundus*, *imaginabundus*, *munerabundus*. Abundat autem hic auctor ſimilibus vocabulis, quæ neceſſe non eſt commemorare. Apud Q. Curtium *baccabundus*. Apud Nonium Marcellum *vitabundus*.

b *Conſtitutos*) Tres libri veteres exegerunt ut adderemus hoc vocabulum. Sed tamen puto non eſſe neceſſarium.

c *Gemina*) Ita veteres editiones, quatuordecim libri noſtri, & ſeptem Anglicani. Alia lectio, quæ habet *geminata*, quam Eraſmus invexit, Manutius & Morellius retinuerunt, exſtat in quinque codicibus antiquis.

d *In pueris quoque*) Infra epiſt. 81. *Pueros etiam vobis glorioſa confeſſione ſociavit divina dignatio*. Multa virtutis ac fidei puerorum exempla nobis ſubminiſtrat antiquitas. Ex multis quæ proferri poſſent afferam tantum nonnulla illuſtriora. Apud Euſebium videmus Pontium quindecim annorum puerum martyrio affectum cum Blandina martyre Lugdunenſi, & diſcorum quindecim quoque annorum puerum ſub Decio multa paſſum apud Alexandriam pro nomine Chriſti prudentius in carmine de ſancto Romano martyre Antiocheno celebrat incredibilem fere conſtantiam pueri adhuc lactentis. In actis Martyrum Donatiſtarum editis in libro ſecundo miſcellaneorum noſtrorum pag. 70. cap. 15, mentio eſt Hilariani parvuli fortiter paſſi pro nomine Chriſti. Victor Vitenſis commemorat filium cujuſdam nobilis Carthaginenſis annorum circiter ſeptem poſt multos cruciatus demerſum in gurgite. In paſſione vero beatiſſimorum martyrum qui VI. Nonas Julii paſſi ſunt apud Cartaginem ſub Hunerico rege Vandalorum nominatur infantulus nomine Maximus cum illis excruciatus & exſtinctus. Sufficiunt hæc exempla.

e *Exſultantia*) Quinque libri veteres præferunt *exſultatio*.

f *De judicio Dei*) Quamvis hanc lectionem non invenerim niſi in tribus libris veteribus, non dubito tamen quin ſit melior quam ea quæ habet *de judicii die*. Et tamen illa exſtat in pluribus antiquis codicibus. Quod ideo annoto ut ſi quis illam præferat, ſciat ſe poſſe facere cum auctoritate.

g *In metallis*) Ita veteres editiones & XXVII. libri veteres. Rufinus lib. 7. cap. 7. *in metalla deſtinatos*: & lib. 4. cap. 23. *per metalla fratribus relegatis*. Manutius poſuit *in metallo*.

& accepturi majorem passionibus omnibus & conflictationibus claritatem apostolo contestante & dicente: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis.* Plane quia nunc vobis in precibus efficacior sermo est, & ad impetrandum quod in pressuris petitur facilior oratio est, petite impensius & rogate ut confessionem omnium nostrum dignatio divina consummet, ut de istis tenebris & laqueis mundi nos quoque vobiscum integros & glorioſos Deus liberet, ut qui hic caritatis & pacis vinculo copulati contra hæreticorum injurias & pressuras gentilium simul stetimus pariter in regnis cælestibus gaudeamus. Opto vos, beatissimi ac dilectissimi fratres in Domino bene valere & nostri semper & ubique meminisse.

EPISTOLA LXXVIII.

Nemesiani, Dativi, Felicis, & Victoris responsum ad Cyprianum.

CYPRIANO fratri Nemesianus, Dativus, Felix, & Victor in Domino æternam salutem. Semper magis sensibus pro temporis conditione litteris tuis locutus es, Cypriane dilectissime; quibus assidue lectis & pravi corriguntur & bonæ fidei homines corroborantur. Dum enim non desinis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare, sic nos in fide facis crescere & de sæculo homines ad credulitatem eccedere. Nam quæcumque bona in multis libris tuis intulisti, nescius ipsum te nobis designasti. Es enim omnibus hominibus in tractatu major, in sermone facundior, in consilio sapientior, in patientia simplicior, in operibus largior, in abstinentia sanctior, in obsequio humilior, & in actu bono innocentior. Scis & ipse, carissime, nostrum optabile votum esse quod te videamus doctorem [a] & amatorem nostrum ad coronam magnæ confessionis perveniſſe. Nam quasi bonus & verus doctor quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus prior apud acta proconsulis pronuntiasti, & tuba canens Dei milites cælestibus armis instructos ad congressionis prælium excitasti, & in acie prima pugnans spiritali gladio diabolum interfeciſti, agmina quoque fratrum hinc & inde verbis tuis composuisti, ut insidiæ inimico undique tenderentur, & [b] cadaveris ipsius publici hostis nervi concisi calcarentur. Crede nobis, carissime, quoniam non est a centesimo præmio minor tua innocens anima; quæ nec sæculi primos impetus timuit nec ire in exsilium recusavit, nec relinquere civitatem dubitavit, nec in deserto loco commorari horritur, & quoniam multis documentum confessionis dedit, ipsa martyrium prior duxit. Alios enim ad martyria facienda exemplo suo provocavit; & non tantum martyrum de sæculo jam excedentium socia esse cœpit, sed & cum futuris cælestem amicitiam copulavit. Agunt ergo tibi nobiscum damnati maximas apud Deum gratias, Cypriane dilectissime, quod litteris tuis laborantia pectora recreasti, fustibus vulnerata membra curasti, compedibus pedes ligatos resolviſti, semitonsis capitis capillaturam adæquasti, tenebras carceris illuminasti, montes metalli in planum deduxisti, naribus etiam fragrantes flores imposuisti, & tetrum odorem fumi excluſiſti. Fecit autem & prosecutum ministerium tuum & Quirini dilectissimi nostri quod [c] per Herennianum hypodiaconum &

Lu-

a *Et amatosem*) Ista duo vocabula non habentur in editione Manutii, qui primus hanc epistolam edidit. Desunt etiam in codice Moyssiacensi, in Fuxensi, & in Lamoniano. Exstant autem in pluribus aliis antiquis, etiam in Veronensi, & in editione Morelliana. Emendabo autem, data occasione, locum valde mendosum in epistola 35. Aviti episcopi Viennensis, qui sic habet: *Nam per majorem domus Tullii, qui amorem tuum Dominum meum Sigismundum a patre tuo &c.* Multum torsit hic locus virum præstantissimum Jacobum Sirmondum. Neque id hercle injuria. At si Sirmondus vidisset veterem librum Petri Marnæsii senatoris Gratianopolitani, nullum in explicatione hujus loci laborem habuisset. Sic enim scriptum est in libro illo veteri: *Nam per majorem domus tuæ, qui damnatorem domum meum Sigismundum a patre tuo &c.* Ubi tamen reponendum est *amatorem* pro *damnatorem*. Similis emendatio fortassis adhibenda est

b *Cadaveris*) Duo libri veteres habent *cadavera ipsius publici hostis & nervi concisi calcarentur*. Sic etiam tres Anglicani. Ita quoque habuisse Veronensem omnium antiquissimum mihi compertum est. His auctoritatibus fultus constitui veram lectionem. Nam præterea certum est non esse plura cadavera in uno hoste.

c *Per Herenniarum*) Codex Remensis sancti Dionysii, *Per Felicem Herennianum hypodiaconum & Lucianum & maximum & Augustum & Amandum presbyterum distribuendam &c.* Sic etiam ferme in duobus Anglicanis. Hunc Herennianum Baronius putat illum esse per quem Cyprianus, cum esset exsul, pecuniarum subsidia misit ad confessores ad metalla damnatos.

epistolæ XI. Nicolai Papæ I. In qua legitur, *apparet te minus saluti communi quam sorti privatæ intendere*. Nam in veteri codice MS. monasterii Sancti Remigii Remensis scriptum est *quam amori privato.*

Lucianum & Maximum & Amantium acolytos distribuendum misisti quæcumque necessitatibus corporum defuerant expediri. Simus ergo orationibus nostris alterutrum adjutores, & rogemus, sicut mandasti, ut Deum & Christum & angelos in omnibus actibus nostris habeamus fautures. Optamus te, Domine frater, semper bene valere & nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Omnes nostri qui nobiscum sunt, te amant & salutant & videre desiderant.

EPISTOLA LXXIX.

Ad eumdem Lucii & ceterorum martyrum responsum

CYPRIANO fratri & collegæ Lucius & qui mecum sunt fratres omnes in Domino salutem. Exsultantibus nobis & lætantibus in Deo quod nos ad congressionem armaverit & in prœlio victores sua dignatione fecerit supervenerunt litteræ tuæ, frater carissime, quas per Herennianum hypodiaconum & Lucianum & maximum & Amantium acolythos misisti nobis; quibus lectis recepimus in vinculis laxamentum, in pressura solatium, & in necessitate præsidium, & excitati sumus & robustius animati ad si quid amplius fuerit pœnarum.. Nam ante passionem a te sumus ad gloriam provocati, qui prior nobis ducatum ad confessionem nominis Christi præbuisti. Nos vero secuti vestigia confessionis tuæ [b] parem gratiam tecum speramus. Nam qui prior est in cursu prior est & ad præmium; & qui prior occupasti, de quo cœpisti, inde hoc nobis communicasti, demonstrans scilicet individuam caritatem qua semper nos dilexisti; ut quibus unus fuit spiritus in conjunctione pacis, esset precum tuarum gratia & una corona confessionis. Accessit autem tibi, frater carissime, ad confessionis coronam retributio operum, abundans mensura quam accipies a Domino in die remunerationis, qui & te nobis litteris tuis repræsentasti, ut pectus illud tuum candidum & beatum, quod semper novimus, manifestares & secundum latitudinem ejus nobiscum laudes Deo diceres, non quantum nos meremur audire, sed quantum tu potes dicere. Tuis enim vocibus & quæ minus in nobis instructa erant exornasti & confirmasti ad sustentationem earumdem passionum [c] quas patimur securi de præmio cæleste & de corona martyrii & de regno Dei ex prophetia quam litteris tuis spiritn sancto plenus spopondisti. Hoc totum fiet, dilectissime, si nos orationibus tuis in mente habueris, quod te facere confido, sicut & nos utique facimus. Accepimus itaque, frater desiderantissime, id quod a Quirino & a te ipso misisti sacrificium ex omni opere mundo. Sicut & Noe obtulit Deo, & delectatus est Deus in odorem suavitatis, & respexit in sacrificium ejus, ita & in vestrum respiciat & delectetur reddere vobis hujus tam boni operis mercedem. Peto autem ut litteras quas ad Quirinum fecimus transmitti præcipias. Opto te, frater carissime ac desiderantissime, semper bene valere & nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Vale. *Gen. 5*

a Difficile est certo definire an hæc epistola Cypriani sit, an vero Lucii, quamvis videatur esse Cypriani potius quam Lucii. In tribus enim antiquis codicibus dicitur scripta a Cypriano ad Lucium & qui cum eo sunt, in aliis vero Lucii ad Cyprianum. Duo autem tribuunt Lucio episcopo Romano. Existimat tamen Pamelius hunc Lucium esse diversum ab eo qui fuit episcopus Romanus. Ea vero pamelii opinio hinc confirmari posse videtur quod si epistola ista est Cypriani, cum missa sit per eosdem qui attulerant eam quæ scripta est ad Nemesianum, missa videtur in Africam ad quemdam Lucium. Certe in epistola 77. Cypriani ad martyres in metallo constitutos Lucius nominatur inter episcopos Afros ad quos ea scripta est.

b *Patrem gratiam*) Duo libri veteres habent *parem gloriam*.

c *Quas patimur*) Codex Veronensis, octo libri nostri, & duo Anglicani præferunt uti nos edidimus. Antea legebatur *quas patienter ferimus*. Sed eam lectionem ego puto ortam esse ex prurigine corrigendi.

EPI-

EPISTOLA LXXX.

Felicis, Jaderis, Poliani, & ceterorum martyrum responsum ad Cyprianum.

CYPRIANO carissimo & dilectissimo Felix, Jader, Polianus, una cum presbyteris & omnibus nobiscum commorantibus apud metallum [b] Siguense æternam in Dominos salutem. Resalutamus te, frater carissime, per Herennianum hypodiaconum, Lucianum, & Maximum fratres nostros fortes & incolumes adjuvantibus orationibus tuis; a quibus accepimus oblationis nomine non minimam quantitatem una cum litteris tuis [c] quas scripsisti, in quibus dignatus es de verbis cælestibus nos [d] tamquam filios confortare. Et Deo patri omnipotenti per Christum ejus gratias egimus & agimus quod sic confortati & corroborati sumus per tuam adlocutionem, petentes de animi tui candore ut nos adsiduis orationibus tuis in mente habere digneris, ut confessionem vestram & nostram, quam Dominus in nobis conferre dignatus est, suppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te, frater carissime, in Deo semper bene valere. [e] Felix scripsi. Jader subscripsi. Polianus legi. Dominum meum Eutychianum saluto.

a Hujus epistolæ prima editio facta est in officina typographica Manutii. Ea autem editio Victorium Herenniano præponit. Sed nomen Victorii non comparet in ullo veterum codicum quibus ego contuli opera sancti Cypriani neque in editionibus quæ postea secutæ sunt, una excepta Rigaltiana & ea quam procuravit Reinhartus.

b *Siguense*) Ita libri duo veteres. Alii sex habent *Singuense*, Manutius *Sibuense*. Vir clarissimus Dominus Bernardus a Montefalcone in tomo secundo novæ suæ collectionis patrum Græcorum edidit Cosmæ Indicopleustæ librum de christianorum opinione de mundo, ubi lib. 2. pag. 142. Cosmas loquens de veteri tabula Ptolemæi Evergetæ commemorat illum in Ægyptum profectum subegisse Agamen & Siguen. Unde fortassis colligi posset confessores fuisse projectos in solitudines Ægypti. At Baronius anno 260. putat intelligendum esse de metallo Sigensi in Mauritania Tingitana. Quod fortasse melius est.

c *Quas scripsisti*) Quinque libri vetere, quinque item Anglicani, & editiones Manutii & Morellii habet *quas misisti*, eodem sensu.

d *Tamquam filios*) Tres libri veteres addunt *tuos*.

e *Felix scripsi*) Istud additum est ex editione Anglicana. Non inveni enim in aliis editionibus neque in libris nostris. Itaque si vera est lectio, uti eam puto veram, epistolam scripsit hic Felix qui priore loco nominatur inter episcopos a quibus epistola scripta est. Jader, qui secundo loco nominatur, subscripsit, Polianus, qui tertio, legit.

EPISTOLA LXXXI.

Cypriani ad Sergium & Rogatianum & ceteros confessores in carcere constitutos.

CYPRIANUS [a] Sergio & Rogatiano & ceteris confessoribus in Domino perpetuam salutem. Saluto vos, fratres carissimi ac beatissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatius & lætius posset accidere quam nunc vobis inhærere, ut [b] complectemini me manibus illis quæ puræ & innocentes & dominicam fidem servantes sacrilega obsequia respuerunt? Quid jucundius & sublimius quam oscu-

a *Sergio*) Ita edidit Pamelius & alii post eum; eamque lectionem exhibent tria vetera exemplaria. Alia habent *Seagrio* vel *Seugejo*. In Remigiano vetere: *Cyprianus Sergio & Rogatiano & Victori & Felicissimo & ceteris confessoribus*. Quod autem nonnulli veteres libri & editiones habent *ad Rogatianum juniorem*, id male positum esse recte censuerunt Angli, qui hanc suam sententiam multis rationibus ostenderunt esse veram. Sergii porro nomen non habetur in codice Vaticano 195. neque in Gratianopolitano neque demum in Lamoniano. Non exstitisse etiam in veteri codice optimo liquet ex annotatione Nicolai Fabri posita in exemplari editionis Pamelianæ, ubi vir doctissimus monuit in eo codice legi simpliciter *Rogatiano & ceteris confessoribus*, uti etiam habetur in codice sancti Arnulphi.

b *Complecteremini me*) Hæc est vera lectio, quam confirmant omnes fere libri veteres & omnes editiones antiquæ. Pamelius tamen, ea auctoritate insuperhabita, mutavit & edidit, *ut complecterer manus illas*, tantum quia lectionem illam invenerat adjectam ad marginem codicis Affligemensis. Eam quam nos revocamus præferunt octodecim libri nostri & decem Anglicani. Pamelio favent duo tantum.

lari nunc ora vestra, quæ glorioſa vo-
ce [a] Dominum confeſſa ſunt conſpici
etiam præſentem ab oculis veſtris, qui,
deſpecto ſæculo, conſpiciendo Deo di-
gni exſtiterunt? Sed quoniam huic læ-
titiæ intereſſe facultas non datur, has
pro me ad aures & ad oculos veſtros
vicarias litteras mitto, quibus gratulos
pariter & exhortor ut in confeſſione
cæleſtis gloriæ fortes & ſtabiles perſe-
veretis, & ingreſſi viam dominicæ di-
gnationis, ad accipiendam coronam ſpi-
ritali virtute pergatis, habentes Domi-
num protectorem & ducem, qui di-
xit: *Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus*
Mat. 28 *uſque ad conſummationem mundi*. [b] O bea-
tum carcerem quem illuſtravit veſtra
præſentia. O beatum carcerem qui ho-
mines [c] Dei mittit ad cælum. O tene-
bras lucidiores ſole ipſo & luce hac
mundi clariores, ubi modo conſtituta
ſunt Dei templa & ſanctificanda divi-
nis confeſſionibus membra veſtra. Nec
quidquam nunc verſetur in cordibus &
mentibus veſtris quam divina præcepta
& mandata cæleſtia, quibus vos ad [d] to-
lerantiam paſſionis ſpiritus ſanctus ſem-
per animavit. Nemo mortem cogitet,
ſed immortalitatem, nec temporariam
pœnam, ſed gloriam ſempiternam, cum
Pſ. 111 ſcriptum ſit: *Pretioſa eſt in conſpectu Do-*
Pſal. 50 *mini mors juſtorum ejus*. Et iterum: *Sa-*
crificium Deo ſpiritus contribulatus, cor con-
tritum & humiliatum Deus non deſpicit. Et
iterum ubi loquitur ſcriptura divina de
tormentis quæ martyres Dei conſecrant
& in ipſa paſſionis probatione ſanctifi-
Sap. 3 cant: *Et ſi coram hominibus tormenta paſſi*
ſunt, ſpes eorum immortalitate plena eſt. Et
in paucis vexati, in multi bene diſponentur,
quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos
dignos ſe. Tamquam aurum in fornace pro-
bavit illos, & quaſi holocauſti boſtiam acce-
pit illos, & in tempore erit reſpectus illo-
rum. [e] Fulgebunt juſti, & tamquam ſcin- *Gen. 4*
tillæ in arundineto diſcurrent. Judicabunt na-
tiones & dominabuntur populis, & regnabit
eorum dominus in pepetuum. Quando er-
go judicaturos vos & regnaturos cum
Chriſto Domino cogitatis, exſultetis
neceſſe eſt & futurorum gaudio præ-
ſentia ſupplicia calcetis, ſcientes ab
initio mundi ſic inſtitutum ut laboret
iſtic in ſæculari conflictatione juſtitia,
quando in orgine ſtatim prima Abel
juſtus occiditur, & exinde juſti quique
& prophetæ & apoſtoli miſſi. Quibus
omnibus Dominus quoque in ſe ipſo
conſtituit exemplum, docens ad ſuum
regnum non niſi eos quis ſe per viam
ſuam ſecuti ſint pervenire dicens: *Qui* *Joan. 12*
amat animam ſuam in iſto ſæculo, perdet il-
lam. Et qui odit animam ſuam in iſto ſæcu-
lo, in vitam æternam conſervabit illam. Et
iterum: *Nolite timere eos qui occidunt cor-* *Mat. 10.*
pus, animam vero non poſſunt occidere. Ma-
gis autem metuite eum qui poteſt & animam
& corpus occidere [f] in gehennam, Paulus
etiam nos adhortatur ut qui ad Do-
mini promiſſa venire cupimus, imitari
Dominum in omnibus debeamus. *Sumus*, *Rom. 8*
inquit, *filii Dei. Si autem filii, & here-*
des, heredes quidem Dei, coheredes autem
Chriſti, ſiquidem compatiamur ut & comma-
gnificemur. Addidit etiam comparatio-
nem præſentis temporis & futuræ cla-
ritatis dicens: *Non ſunt condignæ paſſiones*
hujus temporis ad ſuperventuram [g] claritatem
quæ revelabitur in nobis. Cujus claritatis
gloriam cogitantes, preſſuras omnes
& perſecutiones tolerare nos convenit;
quia etſi ſunt multæ preſſuræ juſto-
rum, ex omnibus tamen liberantur qui
in Deum fidunt. Beatas etiam ſeminas
quæ vobiſcum ſunt in eadem confeſ-
ſionis gloria conſtitutæ, quæ domini-
cam fidem tenentes & [h] ſexu ſuo for-
tiores non ſolum ipſæ ad gloriæ coro-
nam

a *Dominum confeſſa*) Codex Burgundicus, *nomen Domini confeſſa*.

b *O beatum carcerem*) Tertullianus in libro ad martyres loquens de eorum carcere ait, *Si enim recogitemus ipſum magis mundum carcerem eſſe, exiſſe vos e carcere quam in carcerem introiſſe intelligemus*. Et mox addit de carcere: *Habet tenebras, ſed lumen eſtis ipſi. Habet vincula ſed vos Deo ſoluti eſtis*. Arator lib. 2. actuum apoſtolicorum:

O felix de clade locus, cui clara refulgent
Lumina pro tenebris.

c *Dei mittit*) Duo libri veteres, *homines dimittit ad cælum*. Vetus Remigianus, *hominet Dei dimittit ad cælum*.

d *Tolerantiam*) Illuſtrat hunc locum Holſtenius in notis ad paſſionem ſanctarum Perpetuæ & Felicitatis, ubi auctor ponit ſufferentiam pro eo quod Cyprianus dixit tolerantiam. Vox eſt Africana; quæ reperitur etiam in actis martyrum Donatiſtarum in libro ſecundo miſcellaneorum noſtrorum pag. 60. & ſequentibus. Vide gloſſarium Latinum Cangii.

e *Fulgebunt..... diſcurrent*) Hæc deſunt in undecim codicibus manuſcriptis & in editione Manutii. Deerant etiam in capite 12. epiſtolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii. Nos repoſuimus.

f *In gehennam*) Reliqua iſtius epiſtolæ deſunt in codice ſancti Arnulphi, & in eorum quæ deſunt loco ſubſtituta eſt conſequenter magna pars epiſtolæ ad Antonianum, incipiendo ab his verbis *exomologeſis apud inferos non eſt &c.* uſque ad finem epiſtolæ ad Antonianum, & in calce ſcriptum eſt: *Ad Antonianum de Cornelio & Novatiano explicit*. Sic etiam in Thuano. Porro epiſtolæ ad Antonianum prima pars deſideratur in utroque codice, & incipit uterque ab his verbis *exomologeſis apud inferos non eſt &c.*

g *Claritatem*) Codex Fuxenſis, *gloriæ coronam*.

h *Sexu ſuo fortiores*) Infra in libro de habitu virginum, *fortior femina viris torquentibus invenitur*. Lactantius lib. 5. cap. 13. *Ecce ſexus infirmus & fragilis ætas dilacerari & toto corpore uriique perpetitur*. Hieronymus in epiſtola ad Euſtochium de cuſtodia virginitatis: *Beata martir Agnes & ætatem vicit & tyrannum & titulum caſtitatis martyrio conſecravit*. Idem in epiſtola de muliere ſepties icta: *Mulier ſexu infirmior, virtute fortior*. Euſebius lib. 6. cap. 41. refert hiſtoriam ſanctæ Apolloniæ.

nam proximæ ſunt, ſed & ceteris quoque feminis exemplum de ſua conſtantia præbuerunt. Ac ne quid deeſſet ad gloriam numeri veſtri, ut omnis vobiſcum & ſexus & ætas eſſet in honore, pueros etiam vobis glorioſa confeſſione ſociavit divina dignatio, repræ-
Dan. 3 ſentans nobis tale aliquid quale Ananias, Azarias, & Miſahel illuſtres pueri aliquando fecerunt; quibus incluſis in caminum ceſſerunt ignes & [a] refrigerum flammæ dederunt, præſente cum illis Domino & probante quod in confeſſores & martyres ejus nihil poſſet gehennæ ardor operari, ſed quod qui in Deum crederent, incolumes ſemper & tuti in omnibus perſeverarent. Et conſideretis peto pro veſtra religione quæ apud pueros fides fuerit, quæ promereri Dominum plenius potuit. Ad omnia enim parati, ſicut omnes eſſe debemus, ajunt regi: *Nabuchodonoſor rex, non opus eſt nobis* [b] *de hoc verbo reſpondere tibi. Eſt enim Deus, cui nos ſervimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, rex, liberabit nos. Et ſi non, notum tibi ſit quoniam diis tuis non ſervimus & imaginem auream quam ſtatuiſti non adoramus.* Cum ſe crederent & pro fide ſua ſcirent poſſe etiam de præſenti ſupplicio liberari, jactare hoc tamen & vindicare ſibi noluerunt di-

A centes, *Et ſi non*, ne minor eſſet confeſſionis virtus ſine teſtimonio paſſionis. Addiderunt poſſe omnia Deum facere, ſed tamen non in hoc fidere ut liberari in præſentia vellent, ſed illam libertatis & ſecuritatis æternæ gloriam cogitarent. Quam fidem vos quoque retinentes & die ac nocte meditantes toto corde ad Deum prompti, contemptu præſentium futura tantummodo [c] cogitatis, ut ad fructum regni æterni & ad complexum & oſculum Domini & conſpectum venire poſſitis, ut
B ſequamini in omnibus Rogatianum preſbyterum glorioſum ſenem viam vobis ad gloriam temporis noſtri religioſa virtute & divina dignatione facientem, qui cum Feliciſſimo fratre noſtro quieto ſemper & ſobrio excipiens ferocientis populi impetum, primum hoſpitium vobis in carcere præparavit, & [d] metator quodam modo veſter, nunc quoque vos [e] antecedit. Quod ut conſummetur in vobis aſſiduis orationibus Dominum deprecamur, ut initiis ad ſumma pergentibus, quos confiteri fecit,
C faciat & coronari. Opto vos, fratres cariſſimi ac beatiſſimi, in Domino ſemper bené valere & ad coronam cæleſtis gloriæ pervenire. [f] Victor diaconus & qui mecum ſunt vos ſalutant.

ſoniæ. Rufinus eam quoque referens lib. 6. cap. 31. cum dixiſſet illam ſponte proſiliiſſe in ignem quem perſecutores minabantur, addit, *ita ut perterrerentur etiam ipſi crudelitatis auctores. quod promptior inventa eſt ad mortem femina quam perſecutor ad pœnam.* Vide etiam hiſtoriam Blandinæ martyris apud eumdem Euſebium. Florus lib. 2. cap. 15. meminit cujuſdam feminæ Carthaginenſis quæ in excidio urbis Carthaginenſis a culmine ſe domus in medium miſit incendium eo tempore quo ſe quadraginta milia virorum dediderunt duce Aſdrubale. Ait ergo Florus: *quanto fortius femina*. Ælius Spartianus de Zenobia uxore Odenati ait, *quæ multorum ſententia fortior marito fuiſſe perhibetur*. Statius lib. 9. Thebaidos: *Ipſa nihil metuens, ſexuſque oblita minoris*.

a *Refrigerium*) Ita veteres editiones & quatuor libri veteres. Manutius edidit *refrigerii locum*. Quo etiam modo legitur in undecim codicibus & in editione Morelii.

b *De hoc verbo*) Codex Pithœanus, *de hoc ſermone*. Et tamen Cyprianus epiſt. 55. ad Thibaritanos, in capite undecimo epiſtolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii, & lib. 3. teſtimoniorum cap. 10. ſemper ponit *de hoc verbo*. Itaque mutandum iſtic non fuit. Vide annotationes Eraſmi ad caput primum evangelii ſecundum Joannem.

c *Cogitatis*) Hunc locum nos emendavimus ex fide duorum veterum exemplarium.

d *Metator veſter*) Vocabulum hoc, quod diverſas habet ſignificationes, ortum eſt ex agricolarum arte. Sic enim vocantur qui arbores in ſeminario vel arbuſto diſponunt & ordine quodam digerunt, origine ducta a meta, id eſt agrorum termino ſeu linea a qua incipit menſura ad diſponendas arbores. Iſtic accipitur de eo qui præcedens milites caſtra locat, hoſpitia præparat. Vegetius lib. 2 cap. 7. *Metatores, qui præcedentes locum eligunt caſtris*. Nonius Marcellus: *Metari, parare. Unde & metatores*. Præfatio Celſi in altercationem Jaſonis & Papiſci: *Frequentatur ubique aut manifeſtat prophetatio cunctorum qui ſancto ſpiritu præmonente adventus Domini metatores eſſe ſoliti ſunt*. Victor Vitenſis lib. 5. cap. 12. *vel ſuperare poſſet aqua mendax tantæ voluntatis propoſitum, quod jam homo Dei metantibus lacrymis miſerat legatum in cælum*. Iidem vocantur menſores in titulo Codicis Theodoſiani de metatis. Lucianus in epiſtola ad Celerinum vocat Decium metatorem antichriſti. Quem locum male Rigaltius tranſtulit ad artem agricolarum, tamquam ſi Lucianus ita ſcribens reſpexiſſet ad lineam ſive funiculum metatoris arbores ſuas diſponentis.

e *Antecedit*) Certum eſt metatores vocatos fuiſſe anteceſſores, quia antecedunt milites ut eis hoſpitia præparent. Itaque caſtrenſi vocabulo uſus eſt ſanctus Cyprianus. Vide Vegetium.

f *Victor, diaconus*) Hæc addita ſunt ex vetuſto codice Remigiano.

[a] EPISTOLA LXXXII.

Ad Succeſſum de nuntiis Roma reverſis perſecutionem nuntiantibus.

CYPRIANUS, [b] Succeſſo fratri ſalutem. Ut non vobis in continenti ſcriberem, frater cariſſime, [c] illa res fecit quod univerſi [d] clerici [e] ſub ictu agonis conſtituti recedere iſtinc omnino non poterant, [f] parati omnes pro animi ſui devotione ad divinam & cæleſtem gloriam. Sciatis autem eos veniſſe quos ad Urbem propter hoc miſeram, ut quomodocumque de nobis reſcriptum fuiſſet, exploratam ſibi veritatem ad nos perferrent. Multa enim varia & incerta opinionibus ventilantur. Quæ autem ſunt in vero ita ſe habent. Reſcripſiſſe [g] Valerianum ad ſenatum ut epiſcopi & presbyteri & diacones in continenti animadvertantur, ſenatores vero & egregii viri & equites Romani, dignitate amiſſa, etiam bonis ſpolientur, & ſi ademptis, facultatibus chriſtiani eſſe perſeveraverint, capite quoque [h] multentur, matronæ vero ademptis bonis in exſilium relegentur, Cæſariani autem quicumque vel prius confeſſi fuerant vel nunc confeſſi fuerint confiſcentur & vincti in Cæſarianas poſſeſſiones deſcripti mittantur. Subjecit etiam Valerianus Imperator orationi ſuæ exemplum litterarum quas ad præſides provinciarum de nobis fecit; quas litteras quotidie ſperamus venire, ſtantes ſecundum fidei firmitatem ad paſſionis tolerantiam, & exſpectantes de ope & indulgentia Domini vitæ æternæ coronam. [i] Xiſtum autem in cœmiterio animadverſum ſciatis [k] octavo iduum Auguſtarum die, & cum eo [l] diacones quatuor. Sed & huic perſecutioni quotidie inſiſtunt præfecti in Urbe; ut ſi qui ſibi oblati fuerint animadvertantur, & bona eorum fiſco vindicentur. Hæc peto per vos & ceteris collegis noſtris innoteſcant, ut ubique hortatu eorum poſſit fraternitas corroborari & ad agonem ſpiritalem præparari, ut ſinguli ex noſtris non magis mortem cogitent quam immortalitatem, & plena fide ac tota virtute Domino dicati gaudeant magis quam timeant in hac confeſſione; in qua ſciunt Dei & Chriſti milites non perimi, ſed coronari. Opto te, frater cariſſime, ſemper in Domino bene valere.

a Hujus epiſtolæ, cujus prima editio debetur Manutio, habui decem vetera exemplaria. Pamelius habuit duo. Angli nullum habuerunt.

b *Succeſſo*) epiſcopo ab Abbir Germaniciana, qui interfuit concilio Carthaginenſis ſub Cypriano. Martyrio vitam finiiſſe docent acta paſſionis ſanctorum Montani, Lucii, & aliorum edita a ſociis Bollandianis & Theoderico Ruinarto.

c *Illa res fecit*) Sic legendum apud ruricium lib. 2. epiſt. 14. Apud Cæſarium Arelatenſem in exhortatione ad caritatem, *illa vel maxime res facit*.

d *Clerici*) per quos mitti conſueverant epiſtolæ eccleſiaſticæ, ut alii animadverterunt & ſatis notum eſt vel ex unico Cypriano. Hieronymus in epitaphio Paulæ: *Miſit tibi per clericum ſuum epiſtolam*.

e *Sub ictu agonis*) Acta ſanctorum martyrum quæ mox citavimus: *Negavit eſſe in paſſionis ictu dolorem*. Vide quæ dicta ſunt ſupra ad epiſtolam 26. *in ipſo interitu*.

f *Parati omnes*) editio Morelliana & quinque libri veteres, *parati omnes pro animatione divina & cæleſti corona*.

g *Valerianum*) Vide notas noſtras ad caput quintum Lactantii de mortibus perſecutorum.

h *Multentur*) Tres libri veteres habent *puniantur*, duo *plectantur*.

i *Xiſtum*) Pontius diaconus in vita ſancti Cypriani: *Jam de Xiſto bono & pacifica ſacerdote ac propterea beatiſſimo martyre ab Urbe nuntius venerat*. Vide annales Cyprianicos & diſſertationem undecimam Cyprianicam Dodvvelli. Hieronymus in epiſtola ad Cteſiphontem adverſus Pelagianos: *Evagrius Ponticus confudit Xiſtum Pythagoreum cum Sixto Martyre & epiſcopo Romanæ eccleſiæ*.

k *Octavo iduum*) Quinque libri veteres præferunt *quinto*. Sed in martyrologiis ſcriptum eſt *octavo*, in geſtis pontificalibus *ſexto*.

l *Diacones quatuor*) Scio iſtic legi in quibuſdam veteribus libris & in poſterioribus editionibus *& cum eodem Quartum*. At ergo præfero lectionem Manutii & Morelii, & puto veterum librorum lectionem qui habent *Quartum* ortam eſſe ex prava lectione hujus loci Cyprianici. Error autem ortus eſt, ut opinor, ex eo quod in quodam libro veteri ſcriptum erat in compendio *& cum eod. IIII.* quemadmodum ego quoque vidi ſcriptum IIII. Ex quo ſequentes librarii fecerunt *& cum eodem quartum*. Nam ſunt aliqui libri veteres qui habent tantum *& cum eodem quatuor*, omiſſa voce *diacones*. Certum eſt porro nullam Quarti mentionem alibi reperiri quam apud martyrologos, qui citant epiſtolam Cypriani. Certum quoque eſt Feliciſſimum & Agapitum diaconos decollatos fuiſſe cum Xiſto. Quare puto falſam eſſe animadverſionem Pamelii cenſentis nullo modo defendi poſſe lectionem Manutii & Morellii. Sane iſtic commemorantur quatuor diaconi cum Xiſto paſſi. Et tamen duo tantum cum eo decollati dicuntur in actis ejus. In geſtis vero pontificalibus, quæ citantur etiam in antiquis martyrologiis ſcriptum eſt ſex cum illo paſſos eſſe. Sed iſta repugnantia nullius eſt momenti. Feliciſſimus & Agapitus mortem obierunt cum Xiſto, reliqui aliquo ex diebus ſequentibus.

EPI-

EPISTOLA LXXXIII.

Ad clerum & plebem de ſuo ſeceſſu paulo ante paſſionem.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi univerſæ ſalutem. Cum perlatum ad nos fuiſſet, fratres cariſſimi, [a] commentarios eſſe miſſos qui me Uticam perducerent, & conſilio cariſſimorum perſuaſum eſſet ut [b] de hortis noſtris interim ſecederemus, juſta interveniente cauſa conſenſi, eo quod congruat epiſcopum in ea civitate in qua eccleſiæ dominicæ præeſt illic Dominum confiteri & plebem univerſam præpoſiti præſentis confeſſione clarificari. Quodcumque enim ſub illo confeſſionis momento confeſſor epiſcopus loquitur aſpirante Deo ore omnium loquitur. Ceterum mutilabitur honor eccleſiæ noſtræ tam glorioſæ, ſi ego epiſcopus alterius eccleſiæ præpoſitus, accepta apud Uticam ſuper confeſſione ſententia, exinde martyr ad Dominum proficiſcar, quandoquidem ego & pro me & pro vobis apud vos confiteri & ibi pati & exinde ad Dominum proficiſci orationibus continuis deprecer & votis omnibus exoptem & debeam. Exſpectamus ergo A hic in ſeceſſu abdito conſtituti adventum proconſulis Carthaginem redeuntis, audituri ab eo quid Imperatores ſuper chriſtianorum laicorum & epiſcoporum nomine mandaverint, & dicturi quod ad horam Dominus dici voluerit. Vos autem, fratres cariſſimi, pro diſciplina quam de mandatis dominicis a me ſemper accepiſtis, & ſecundum quod me tractante ſæpiſſime didiciſtis, quietem & tranquillitatem tenete, nec quiſquam veſtrum aliquem tumultum fratribus moveat aut ultro ſe gentilibus offerat. Apprehenſus enim & traditus loqui debet. B Siquidem in nobis Dominus poſitus illa hora loquatur, qui nos confiteri magis voluit quam profiteri. Quid autem de cetero nos obſervare conveniat antequam in me ſuper confeſſione nominis Dei [c] proconſul ſententiam ferat, inſtruente Domino [d] in commune diſponemus. Incolumes vos, fratres cariſſimi, Dominus noſter in eccleſia ſua permanere faciat & conſervare dignetur. [e] Ita fiat per ſuam miſericordiam.

a *Commentarios*) Manutius, cui prima epiſtolæ iſtius editio debetur, & Morellius poſuerunt *frumentarios*, quam lectionem præfert etiam codex Remenſis ſancti Dionyſii. Omnes alii & duo laudati a Pamelio habent *commentarios*. Iſtam lectionem ſibi magis probari dixit Pamelius, & tamen edidit *frumentarios*. Commentarii ſive commentarienſes, quorum multa mentio in Codice Theodoſiano, ubi vocantur nequiſſimi, ii erant, ut ait Julius Firmicus in libro de inſtitutione matheſeos, quibus damnatorum cura committebatur, vel carcerum cuſtodes, quos nos vocamus geolarios, *geoliers*. Sic enim recte explicantur in actis primi ingreſſus Joannis d'Orleans epiſcopi Aurelianenſis in urbem ſuam anno 1522. *epiſcopatus Aurelianenſis carcerum commentarienſes ſive geolarios*. Iiſdem, ut ait idem Firmicus, publicarum catenarum cura demandabatur; de quibus vide etiam Ludovicum Cælium Rhodigium lib. 9. cap. 34. Recte ergo Cyprianus ait miſſos eſſe commentarios qui eum Uticam perducerent. Iidem lictores vocantur in epiſtola Hieronymi de muliere ſepties icta: *Turbatur tali nuntio urbs propinqua, & tota lictorum caterva glomeratur, e quibus medius, ad quem damnatorum cura pertinebat, erumpens &c.* De frumentariis vide notas Andreæ Schotti ad Aurelium Victorem, Henricum Valeſium ad librum 6. cap. 30. hiſt. eccleſ. Euſebii, & gloſſarium Latinum Cangii. Alio ſenſu Jacobus Billius in ſcholiis ad orationem Gregorii Nazianzeni de plaga grandinis frumentarios eos vocat qui iccirco frumentum emunt ut fratres ſuos opprimant.

b *De hortis noſtris*) Vide quæ de hortis iſtis dicta ſunt ad epiſtolam ſextam.

c *Proconſ. ſen. ferat*) Quinqe libri veteres, *proconſulis ſententia feriat*.

d *In commune*) Quamquam iſta lectio ſit optima, non diſplicet tamen ea quam codex 2442, bibliothecæ Colbertinæ & Fuxenſis exhibent. Exhibent autem *in comminus*, id eſt cum ſimul erimus, cum in unum convenerimus. Cum autem frequenter obſervaverim codices Veronenſem & Fuxenſem præferre eaſdem lectiones, hæc mea obſervatio fulcitur etiam teſtimonio iſtius loci. Veronenſis enim habebat *comminus*. Quo etiam modo ſcriptum vidi apud Svetonium in vita Cæſaris. Apollonius apud Rufinum lib. 5. hiſt. eccleſ. cap. 18. *aut ſi confidunt, in comminus veniant*.

e *Ita fiat*) Iſtud addidimus ex libro Fuxenſi.

Très

Tres epiſtolæ quæ ſequuntur inter epiſtolas Cypriani reperiuntur in quibuſdam libris antiquis,

Epiſtola Cornelii Papæ ad Cyprianum.

DILECTIONIS tuæ non delectabilia & contra fidei regulam ſcripta ſuſcepi in quibus nauſeas recognovi & venena ſermonum adverſus catholicam per totum orbem diffuſam eccleſiam horribilibus a te ſuperſeri zizaniis non laudavi. Quæ peto velociter tollas ac prædamnes. Quod prius quidem te facere oportebat quam in mundo letale virus aſperſum ſimplicium & innocentium interficeret mentes. Non ergo dignum eſt rebaptizare. Ergo eradica & extrica, A ut diximus, florulentis ſermonibus atque dignis per poſteriorem epiſtolam priora ſcripta, quæ contra catholicam fidem ſervare cenſuerunt genimina viperarum. Non enim decet tantæ urbis antiſtitem excellentiſſimumque doctorem, ut dum putas hæreſis baptiſma prædamnandum, verum baptiſma ſermonibus maculare audias quæ doles contra apoſtolum ſcilicet repugnare dicentem: *Unus Deus, una fides, unum baptiſma.*

Ad plebem Carthaginis.

CYPRIANUS plebi Carthagini conſiſtenti æternam in Domino ſalutem. Gratias quidem agimus Deo patri & Domino Jeſu Chriſto, qui vos adunatos atque in conventicula reſtituit. Propter quam rem memoravimus & ſcriptum beatiſſimorum martyrum atque confeſſorum voluimus ad conſilium noſtrum ſervare. Jubet deſuper majeſtas atque ſpiritus ſanctus, cujus in nobis gratia teſtis eſt ſalutaris. Nam cum tractaret de traditoribus, jubet
Joan. 5 tam in evangelio quam in apoſtolo, tam in pſalmis quam in prophetis & ceteris ſcripturis: *Scrutamini*. Quo ſcru-
** f.* in- tato a nobis, * inventis ab iis qui ſcri-
ventum pturas ſanctas tradiderunt non mereri
eſt. eos congredi conſilium noſtrum, id eſt, conſilium habitare. Nemo eſt enim qui hoc conſilium congrediatur non cæleſtem ſpectet. Ac propterea memoravimus ut ii qui taliter ſcripturas tractaverunt ad ſtatum plebis & judicium ab ipſis porrectum, nec aliqua actio ab ipſis promi, ſed nec etiam ad ſtatum ſacrificii neque plebis eſſe proximi; qui utique jam dudum derelicta plebe, nudata altaria, prompta ſacrificia. Merito hæc memorantes cum mœſtitia atque dolore animi profici teſte ad Dominum quod debuimus ſtatuere quam omnes diſceptationes & diſſenſiones & hæreſes & ſcandala hauſerant ne ulterius provocent ſe homines ſeu minus fidei ſeu ſcripturis leves ſint & lectores id ſtatuimus atque ſtatuto noſtro recedi nolumus, ut ſi qui tradidit præpoſitus B huic plebi mereantur antiſtitem adminiſtrantem altari ac corpore integro. Iis vero juſſimus a quibus & ſacrificium offerri jubemus, merito præceptis iis obtemperari debet, nec aliud fiet quam ſtatim evangelica vox ſincera cata Joannem loquitur, *Nolo*, inquit, *de manibus veſtris ſacrificia, quia non veniſtis ad me cum hoſtia munda*. Qui utique hoſtiam mundam non offert, hoſtia de manibus ejus non aſcendit. Nam iterum legimus: *In principio erat verbum, & verbum* *Joan. 1*
erat apud Deum, & Deus erat verbum. Qui C per verbum finctionem finxerint dare res inhabitabiles apud illos ſeu veras ſcripturas ſanctas ſeu finctas qui dat vocem & qui dat deſideria proxima, qui utique finget tradere ſupplebit traditionem. Merito negantes volumus interim veniam habere confitentes patres. Nam qui dicit ſe ſcripturas non habere, utique paratus fuit & torqueri, quorum exempla habemus. Tertio negaverunt, & ſacramentum non tradiderunt. Hi autem qui nec interrogati obtulerunt interim uſque ad ſtatum D conſilii laici communicabunt. Verumtamen in ſtatum conſilii quod ſcriptura ſancta promoverit ſecundum ſententiam fixam ſanctis & amicis Dei ſuppleri volumus, cum jam teſtes & proximi aliquid jam dudum ſtatuerant noſtri anteceſſores. Ob quam rem neceſſe eſt nos teſtibus conſentire complecti & ſupplere. Opto vos in Domino ſemper bene valere. Amen. Deo gratias.

Ad

Ad Turasium presbyterum.

CYPRIANUS benedicto & dilectissimo parenti Turasio in Domino æternam salutem. Caritatis tuæ scripta percepi, quibus animum tuum dolore commotum de filiæ dormitione cognovi. Non aliud principaliter admiratus sum quam christiani pectoris in te jactatam fuisse virtutem ut animum flecteres ad dolorem. Stupeo murum fidei penetratum vulneribus orbitatis, quem sepire debuerat spes resurrectionis & regni cælestis. Numquam spes cum dolore concordat, nec fides aliquando sentit quamcumque jacturam. Resurgere credimus mortuos, & plangimus. Quid faceremus, si mori tantummodo sine resurrectione præciperet Deus? Voluntas utique ejus sola sufficeret ad solatium, cui nullum præponendum scimus affectum. Quod dederat abstulit qui creaverat. Quid certas plangere quod ad tempus acceperas. Commodaverat ut haberes quantocumque tempore voluisset & cum vellet rursus auferret. Nihil abstulit tuum qui recipere dignatus est proprium. Creditum suum recipere decuerat creditorem, & nihil aliud decet quam creditori suo gratias agere mutuantem. Sic Job legimus quam sequamur devotissimam vocem. *Dominus*, inquit, *dedit*, *Dominus abstulit*, *Sicut Domino placuit*, *ita factum est*. *Sit nomen Domini benedictum*. Parum ergo non erat hæc sola consolatio contra luctum quod nemo lugere debeat cum aliquid reddiderit alienum, quia fas non erat apud alium detineri quod domino suo fuerat necessarium. Additur consolationis alia providentia, quæ jaculis occurrat orbitatis. Gaudere debuimus de sæculo recedentibus, si sæculi contra nos inimicitias sentiremus, & plangimus beneficia Domini, qui nobis quod præstat infirmitati nostræ præstat. Periclitari volebat adhuc qui dolet aliquem dormientem, & inter fluctus vitæ præsentis videre cupiebat miserum laborare. Ad quid christianum & fidelem animam putas intra carcerem mundi remorari debuisse cui totus mundus naufragium est. Tantis & talibus tempestatibus vitæ tot impugnationes diaboli, tot corporis bella, tot clades sæculi, tot calamitates evasit. Et lacrimas fundis, quasi nescias quid in te ipse quotidie patiaris. Propter quod Dominus sic admonet apostolos suos dicens: *Si me diligeretis*, *gauderetis*, *quoniam vado ad patrem*. Plane mortuum Lazarum flevit, sed non tuis lacrimis. Resurrectionis promissor dolere non poterat, ne fidem perfidiam faceret quam docebat. Doluit Lazarum non dormientem, sed potius rusurgentem, & flebat quem cogebatur propter salvandos alios & confundos incredulos ad sæculum revocare. Hanc vitam dans Dominus ingemiscebat, quam tu doles esse sublatam. Contra lacrimas ejus pugnant lacrimæ tuæ, & amor tuus amori ejus non convenit. Fletus ejus non habet parem. Ille nolebat reddere laboribus quem dilexerat, & tu amare te credis cui laborum volebas adhuc restare tormenta. Ceterum si putas eum mortuum Lazarum doluisse, ante non permisisset exire qui repellere poterat mortem, aut certe non fleret qui mortuum resuscitandi postmodum habuerat potestatem. Unde apparet eum sola ea causa fuisse commotum quod ad hostilem vitam carissimum suum revocare denuo propter crediturus aliquos vel confundendos incredulos urgebatur. Denique sic subsecutus est Dominus dicens, *Ergo*, *pater*, *ut credant quia tu me misisti*, ait clara voce: *Lazare prodi foras*. Et factum est. Gaudere ergo debes unde ille coactus est flere, ne videaris dormientis felicitatibus invidere. Ab alieno mundo ad proprium transivit, transivit ad Dominum, & de hostili patria ad paternam patriam migravit ad cælum, dicente apostolo: *Scimus*, inquit, *quoniam si terrena domus nostra hujus corporis resolvatur*, *quod habitationem habemus non manu factam æternam in cælis*. Caruit ergo domo, quam nec nosse debuerat. Caruit malis civibus, quorum odia sustinebat, ne adhuc peregrinaretur in terra contraria, sicut apostolus memorat dicens: *Quamdiu sumus in hoc sæculo peregrinamur a Domino*. Non nobis ergo debet luctus incumbere, quisquis a peregrinatione redire meruerit ad propriam regionem, maxime cum non inanis & vacuus redire noscatur qui christianitatis mercatus est lucrum, propter quod venit ad mundi commercium. Negotium explicavit, rediit, & Deo debitum solvit. Comparavit propter quam descenderat emptionem, & ad Dominum regredi properavit, cui offerat mercem, ut comparatæ mercis tam securitatem accipiat quam honorem. Et ego, inquies, nulla promissorum

Job 1 — Joan. 11 — 2 Cor. 5 — 2 Cor. 4 — Joan. 14

cæle-

cæleſtium dubitatione conturbor, ſed ſo- A
la ſeparatione morientis æſtuans deſolatus ſolatio pii pignoris jactor. Excuſatio hæc eſt ſine dubio fragilitatis humanæ, quæ patrocinari non poteſt diffidentiæ. Si enim deſolationem homines ferre non valerent, numquam prorſus a ſe ſua pignora dimiſiſſent. Deſtitutos ſe a morientibus conqueruntur, & vivos filios aut propter litteras aut propter honores aut propter negotia peregrinis regionibus credunt; & gaudent tota vita ſine affectibus commorari, dummodo capiant quod de ſuis cupiunt pignoribus adipiſci; & ut ad palatia pergant peregrinantur. Ad ſtudia dignitatis navigant acquirenda, vel cauſas patrimonii explicandas per labores & pericula proficiſcentes impellunt, nec ſecum vacare quos diligunt patiuntur. Et ut ad palatium cæli, ad ſtudia Chriſti, ad honorem vitæ perpetuæ, ad patrimonium poſſeſſionis æternæ cum ſecuritate valeant pervenire, nemo filios ſuos libenter a ſe gratulatur abſcedere. Propter incerta per incerta filium vel fratrem vel parentem peregrinari unuſquiſque compellit, & propter certa per certa ſuorum aliquem proficiſci nullus C
admittit. Ad comparanda peccata gaudent tam parentes a filiis quam filii a parentibus ſeparari provocante diabolo, ad indulgentiam percipiendam nolunt ab invicem Deo vocante diſcerni, ut appareat non pro noſtra ratione nos dolere quemcumque videmur amittere, ſed indicium magis oſtendere diffidentiæ, qui non ſuſtinemus noſtrorum profectiones ad Dominum, quorum peregrinationes in ſæculo gratulamur. Quia credimus mundi lucris, toleramus diviſa noſtri corporis membra. Si credere- D
mus Dei promiſſis, poſt abſceſſionem noſtrorum nihil aliud quam gratias debuerant reſonare noſtri pectoris gaudia. Mihi crede, ſemper in omnibus incredulitas mœret, & ſicut non poteſt noſſe fides quod doleat, ſic diffidentia ſola doloribus tenetur ancilla. Nam ſi dormientes dicimus, dormientes utique credere debemus, non mortuos, ſed requieſcentes interim ſecundum vocem
Joan. 11 Domini fideliter loquentis: *Omnis*, inquit, *qui credit in me, licet moriatur, vivet*. Si cui medicus homo promitteret E
quidquam, ſine dubio promiſſioni ejus negare non poterit omnino lætitiam. Nunc quia Dominus Chriſtus fabricator & reſuſcitator promittit, non times plangere, ut fideliorem Chriſto pariter & potentiorem medicum videaris in promiſſionibus judicare. Sed deſtitutam, dicis, doleo ſenectutem, quia debueram meos liberos potius antecedere, ne in laboribus remanerem. Quando de ſpiritualibus bonis quodcumque tractatur, nihil eſt omnino de carnalibus ante oculos reponendum. Ego tibi melius profiteor eveniſſe, quoniam non carnalem ſed ſpiritualem circa te conſidero fidelitatem. Tu te dicis de alicujus pignoris obitu in ſenectute confectum. Ego contra comprobo ſublevatam ſenectutem tuam. Amputavit Dominus ſollicitudinem quæ te torquebat de viva filia ne periret. Melius utique B
nunc mortuam ſæculo rediſſe ad Dominum vivam quam vivam ſæculo doleres forſitan apud Dominum mortuam. Gaude tibi quod chriſtianam mereberis ſequi, quam ſecutus in cælo gaudeas rurſus amplecti. Non te deſeruit, ſed præceſſit; & ne doleret excedentem patrem ſuſcipere feſtinavit. Non amiſiſti tua nutrimenta. Si luctum horrueris & ſenex tuum obtuliſſe pignus Domino deputare poteris, potes ſecundum votum habere poſt Abraham, ſi non potes primum, ut quod ille non trepidavit offerre, tu ſaltem videaris de ſublato gaudere. Ab illo Dominus poſtulavit, a te tulit. Ille juſſioni paruit, tu voluntati conſenſiſti. Illi per illicitam legem naturæ quem Dominus ſibi probavit devotum, te ſaltem per licitam conditionem religionis annotet religioſum, advocet religioſum. Nam ſive voluntate nec neceſſitate compelleris devotionis Domino aliquid exhibere, in qua parte te chriſtianum poteris approbare. Erubeſcat incredulitas noſtra cum gentilibus, ſi Domino vult eſſe ſubjecta. Communis eſt nobis cum illis exitus mortis, & dolores illorum D
ſuperamus doloribus noſtris. Quid ageremus ſi peculiariter aliquid exigeretur a nobis quod ad dedecus noſtrum pertineret? Gentiles dolores ſæpe contemnunt; cum non ad promiſſa cæleſtia ſed ad pœnas tartari rapiantur. Et nos plangimus euntes ad cælum. Conſideret chriſtianus talis quid deinceps mereatur qui nec imitari contendit exempla ſanctorum nec contemtum habere gentilium. Illi luctus deſperando deſpiciunt, & nos ſperando deſpicere conamur. Denique vendere liberos ſæpe non dubitant, ut vivos, quod pejus eſt, ſpernant. Et nos nec defunctorum obitus ſublevant. Et nos ſublatos captivitati & libertate donatos volumus ſervire. Filios ſuos intrepide mortalibus tradunt, & nos de noſtro ſimul & ſuos liberos & noſtros liberandos dimittere ſacrilega mente cunctamur, quaſi tutius apud homines judicemus magis

quam

quam penes Dominum commendari aliquem filiorum. Pudendum nescio quid christianus est apud gentiles opprobrii; quibus pejores sine dubio judicantur quos pares habere non dicam meliores fuerat putare criminosum. Christiani nolunt vel gratulatione suos deducere ad bona, gentiles tradere non cunctantur ad mala. Postremo vel cum ipsa felicitate nostrorum morientium cogamur animum flectere, & desideriis eorum desideria nostra incipiant repugnare. Lætantur illi qui exeunt venientes ad requiem. Lætemur & nos cum ipsis, saltem computantes nostrorum exeuntium beatitudinem. Si religiosus vel novitius qui evasit, si non potes vel exsulta quia placuisse cognoscis participium tui sanguinis Christo, maxima quod vel de occasione debeas tolerare Domini voluntatem, cui non potes contradicere. Et cum sit omnibus communis hic casus, vanus dolor est, qui nec primus videtur esse nec solus. Sed dicis: Nullus me de mea desolatione mentis angor exulcerat, sed pro delictis parvuli morientis humanitatis affectus impulsat. Nec hoc licet commovere animum christianum, ne contra Christi imperia luctetur. Quid est inter quoscumque & qualescumque filios dimisisse, quos jubeamur a Domino pro causa devotionis odisse. Melius nunc A salvat animam suam moriens. Relinquit in pace, ne persecutionem dimittere cum suo interitu non valeret, ipse illi auxiliatur in mundo quorum mater habitat in cælo, & qui matri subvenit, & filiis pro certo succurrit. Postremo vide si habeat aliquis dolore concidi, ubi sine aliquo remedio potest aliquis fatigari. Sapienter debet dolere qui dolet ne perdat sine causa quod dolet. Nunc autem contra luctum sumenda sunt arma, ut spes nostra possit habere victoriam. Principaliter quod Domi- B nus voluit suscipere gratulemur. Denique quia hoc omnibus in mundo commune additur, privatum particulare nostrum quod ad requiem revocamur. Sequitur consummatio omnium gaudiorum, quæ in resurrectione invicem nobis Domino reformante reddetur, sicut apostolus pollicetur: *Nolumus igitur ignorare vos, fratres, de dormientibus ut non contristemini sicut & ceteri qui spem non habent. Si enim credimus quod Jesu mortuus est & resurrexit, sic & eos qui dormierunt in Jesu adducet cum eo.* Hæc tibi, benedicte, pro C caritate mutua transmisi. Ceterum scio te bene valere alios consolari. Tunc te orbitas non inveniet penetrabilem, si alios contra illam non cessabis armare. Opto te frater carissime, semper bene valere & nostri meminisse. 1 Thes. 4

QUamvis nolim præstare has tres epistolas esse Cypriani, putavi tamen debere me illas edere in hoc loco, quia referuntur in quibusdam veteribus libris epistolarum sancti Cypriani. Viri docti illas examinabunt. Prima, quæ est Cornelii Papæ, inventa est, ut ad epistolam 70. dictum est in duobus libris veteribus, secunda in codice Fuxensi bibliothecæ Colbertinæ, tertia in eodem codice Fuxensi & in eo qui servatur Remis in abbatia sancti Dionysii.

OPUSCULA SANCTI CYPRIANI.

CABRERA

LIBER DE HABITU VIRGINUM.

b DIsciplina cuſtos ſpei, retinaculum fidei, dux itineris ſalutaris, fomes ac nutrimentum bonæ indolis, magiſtra virtutis, facit in Chriſto manere ſemper ac jugiter Deo vivere & ad promiſſa cæleſtia & ad divina præmia pervenire. Han & ſectari ſalubre eſt, & c averſari ac negligere letale. In pſalmis loquitur ſpiritus ſanctus: *Continete diſciplinam, ne forte iraſcatur Dominus, & pereatis* d *a via recta, cum exarſerit cito ira ejus ſuper vos.* Et iterum. *Peccatori autem dixit Deus.* e *Ad quid exponis juſtificationes meas, & aſſumis teſtamentum meum per os tuum? Tu autem odiſti diſciplinam, & abjeciſti ſermones meos retro.* Et denuo legimus: *Diſciplinam qui abjicit infelix eſt.* Et de Salomone mandata ſapientiæ monentis accepimus: *Fili, ne neglexeris diſciplinam Domini, nec deſeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus corripit.* Si autem Deus quem diligit corripit, & ad hoc corripit ut emendet, fratres quoque, & maxime ſacerdotes, non oderunt ſed diligunt eos quos corripiunt ut emendent, quando & Deus per Hieremiam ante predixerit & tempora noſtra ſignificaverit dicens: *Et dabo vobis paſtores ſecundum cor meum, & paſcent vos paſcentes cum diſciplina.* Quod ſi in f ſcripturis ſanctis frequenter & ubique diſciplina præcipitur, & fundamentum omne religionis ac fidei de obſervatione ac timore proficiſcitur, quid cupidius appetere, quid magis velle ac tenere nos convenit quam ut radicibus fortius fixis, & domiciliis noſtris ſuper petram robuſta mole ſolidatis, inconcuſſi ad procellas & turbines ſæculi ſtemus, ut ad g Dei munera per divina præcepta veniamus, conſiderantes pariter ac ſcientes quod templa Dei ſint membra noſtra, ab omni fæce contagionis antiquæ lavacri vitalis ſanctificatione purgata, nec violari ea aut pollui fas ſit, quando qui violat, & ipſe violetur. Eorum nos templorum cultores & antiſtites ſumus. Serviamus illi cujus eſſe jam cœpimus. Paulus in epiſtolis ſuis

Pſ. 2. Pſ. 49. Prov. 3. Sap. 3. Hier. 3

a Antea legebatur *de diſciplina & habitu virginum*. Coactus ſum mutare propter auctoritatem veterum exemplarium, in primis vero Seguieriani omnium antiquiſſimi, & quia eo modo librum iſtum citat ſanctus Auguſtinus lib. 4. de doctrina chriſtiana cap. 21. De illo ita ſcribit Hieronymus in epiſtola ad Euſtochium de cuſtodia virginitatis: *Legas Tertullianum ad amicum philoſophum & de virginitate alios libellos & beati Cipriani volumen egregium.* Idem in epiſtola ad Demetriadem de virginitate ſervanda: *Certe & beatus Cyprianus egregium de virginitate volumen edidit.* Quæ etiam reperiuntur in epiſtola 79. Hildeberti. Hanc noſtram mutationem in titulo iſtius libri confirmari poſſe puto auctoritate Caſſiani, qui libros quos edidit de inſtitutione monachorum vocavit de habitu monachorum. Sic enim legitur in codice Corbojenſi: *Incipit liber primus de habitu monachorum.* Et in fine: *De habitu monachorum liber primus explicit.* Sic etiam in codice 782. bibliothecæ Colbertinæ. Immo in editione Antverpienſi Chriſtophori Plantini legitur in initio. *Liber primus de habitu monachi.* Exſtat inſignis liber ſancti Joannis Chryſoſtomi de virginitate.

b *Diſciplina cuſtos ſpei*) T. Livius lib. 34. *Diſciplina cuſtos infirmitatis.* Cyprianus in epiſtola ad Donatum, *timor innocentiæ cuſtos.* Cicero in oratione in L. Calpurnium Piſonem: *Vetus illa magiſtra pudoris & modeſtiæ ſeveritas cenſoria.* Apulejus lib. 9. metamorphoſeon, *inimica fidei, hoſtis pudicitiæ.* Pulcra pudicitiæ commendatio exſtat apud Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 7. cap. 27.

c *Averſari*) Codex ſancti Arnulphi & Beccenſis itemque editio Morelii habent *adverſari*. Ita etiam Thuanus & Foſſatenſis, ut recte annotatum eſt in editione Anglicana.

d *A via recta*) In codice ſancti Arnulphi ſcriptum eſt *juſta* & ſupra lineam *vel recta*.

e *Ad quid exponis*) Idem codex & Beccenſis *Ut quid*. Ita etiam editio Morelliana.

f *Scripturis ſanctis*) In editione Eraſmi & in iis quæ poſtea ſecutæ ſunt additur conſequenter *tam veteribus quam novis*: quam additionem Rigaltius ait eſſe ſuperfluam. Sane non eſtat in antiquis editionibus; idque verum eſſe annotat Pamelius, ſed tamen monet codices manuſcriptos eam habere. Ego vero teſtari poſſum me illam in tanto numero veterum exemplarium cum quibus opera ſancti Cypriani contuli non reperiſſe niſi in uno recentiore ſancti Victoris Pariſienſis. Certe non exſtat in Seguieriano neque in epiſtola Pelagii II. ad epiſcopos Iſtriæ, ubi hoc fragmentum refertur. Editio profecto quæ dicitur Gravii illam habet, ſed minutiore charactere, & in margine notatur ea verba alibi non haberi, id eſt alibi quam in editione Eraſmi, quæ emerſit ante illam quæ dicitur Gravii. Lombertus, qui Gallice vertit opera ſancti martyris, illam omiſit in ſua verſione. Angli etiam expunxerunt.

g *Dei munera*) Antea ſcriptum erat *Chriſti munera*. Quæ ſane lectio bona eſt. Verum quoniam editio Morelliana & omnes libri veteres quos ego vidi, duobus dumtaxat exceptis, legunt *Dei munera*, arbitratus ſum cedendum eſſe auctoritati tot veterum exemplarium, præſertim cum infra in libro adverſus Demetrianum ita etiam ſcriptum ſit. Et licet in libro de unitate eccleſiæ legatur *Chriſti præmia*, non inde colligi poteſt in iſto loco retinendam eſſe vocem *Chriſti*, quamvis ea quoque lectio bona ſit.

ſuis dicit [a] quibus nos ad curricula vivendi per divina magiſteria formavit; 1 Cor. 6 *Non eſtis veſtri. Empti enim eſtis pretio magno* [b] *Clarificate & portate Deum in corpore veſtro*, Clarificemus & portemus Deum puro & [c] mundo corpore & obſervatione meliore; & qui per ſanguinem Chriſti redempti ſumus, per omnia ſervitutis obſequia redemptoris imperio pareamus, [d] demuſque operam ne quid immundum & prophanum templo Dei inferatur, ne offenſus ſedem quam inhabitat derelinquat. Soſpitantis Domini verba ſunt & docentis, curantis pariter & monentis: Joan. 5 *Ecce*, inquit, *ſanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat*. Dat vivendi [e] tenorem, dat innocentiæ legem poſtquam contulit ſanitatem; nec habenis liberis & ſolutis vagari poſtmodum patitur, ſed ipſis potius quibus ſanatus fuerat mancipato gravius comminatur, quod ſit ſcilicet minor culpa deliquiſſe ante cum necdum noſſes diſciplinam Dei, nulla ſit venia ultra delinquere poſtquam Deum noſſe cœpiſti. Et quidem hoc tam viri quam mulieres, tam pueri quam puellæ, ſexus omnis atque omnis ætas obſervet & curet pro religione & fide quam Deo debet ne quod ſanctum & purum de Domini dignatione percipitur [f] minus ſollicito timore & [g] teneatur. [h] Nunc nobis ad virgines ſermo eſt; quarum quo ſublimior gloria eſt, major & cura eſt. Flos eſt ille eccleſiaſtici germinis, decus atque ornamentum gratiæ ſpiritalis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum atque incorruptum, Dei imago reſpondens ad [i] ſanctimoniam Domini, illuſtrior portio gregis Chriſti, Gaudet per illas atque in illis largiter floret eccleſiæ matris glorioſa fecunditas; quantoque plus [k] copioſa virginitas numero ſuo addit, tanto plus gaudium matris augeſcit. Ad has loquimur, has adhortamur affectione potius quam poteſtate; non quod extremi & minimi & humilitatis noſtræ admodum conſcii aliqud ad cenſuram licentiæ vindicemus, ſed quod ad ſollicitudinem magis cauti, plus de diaboli infeſtatione timeamus. Neque enim inanis hæc cautio eſt & vana formido quæ ad ſalutis viam conſulit, quæ dominica & vitalia præcepta cuſtodit, ut quæ ſe Chriſto dicaverint, & a carnali concupiſcentia recedentes tam carne quam mente ſe Deo voverint, conſummment opus ſuum magno præmio deſtinatum, nec ornari jam aut placere cuiquam niſi domino ſuo ſtudeant, a quo & mercedem virginitatis exſpectant, dicente ipſo: *Non omnes capiunt verbum, ſed illi quibus datum eſt*. *Sunt enim* [l] *ſpadones qui ex utero matris ſic nati ſunt, & ſunt ſpadones qui coacti ſunt ab hominibus, & ſunt ſpadones qui ſe ipſos caſtraverunt propter regnum cælorum*. Denuo quoque per hanc [m] angeli vocem continentiæ munus oſtenditur, virginitas prædicatur: *Hi ſunt qui cum mulieribus ſe non coinquinaverunt. Virgines enim permanſerunt... Hi ſunt qui ſequuntur agnum quocumque jerit*. Neque enim tantum maſculis

Mat. 19

Apoc. 14

a *Quibus nos*) In tribus antiquis codicibus legitur *quibus nos ſucceſſimus*, Sed verbum *ſucceſſimus*, quod certe non eſt hujus loci, deeſt in omnibus aliis.

b *Clarificate*) Ita ſeptemdecim libri veteres, & mox *clarificemus*. Non monuiſſem me ita ſcripſiſſe, niſi alia lectio, quæ habet *glorificate* & *glorificemus*, prævaluiſſet in omnibus editionibus, excepta Morelliana. Prætuli porro iſtam propter auctoritatem veterum exemplarium, & quia ita loqui amat ſanctus Cyprianus.

c *Mundo corpore*) In libro Flori ſcriptum erat *mundo pectore*.

d *Demuſq. operam*) Hæc deſunt in codice ſancti Arnulphi.

e *Tenorem*) Ita emendavimus ex fide codicis Burgundici pro eo quod veteres editiones habent *morem*, tredecim libri noſtri & quinque Anglicani *timorem*. Quo præjudicio freti Angli *timorem* poſuerunt. Sed ego eam lectionem puto eſſe falſiſſimam, eam vero quam præfert codex Burgundicus veriſſimam. Confirmare illam videtur Plinius in panegyrico, ubi loquens de uxore & ſorore Trajani ait: *Idem utrique propoſitum, idem vitæ tenor*. Cyprianus ipſe epiſt. 64. ait *teneant integri ſalutis ſuæ perpetuum tenorem*, uti nos emendavimus ope libri Fuxenſis. Statius in lacrimis Hetruſci, *atque ævi ſine labe tenor*. Tacitus in vita Agricolæ: *Idem præturæ tenor*. Item Cyprianus epiſt. 25. ſcripſit *diſciplinæ tenor*, epiſt. 52. *tenorem gloriæ*, epiſt. 51. & epiſt. 77. *cuſtodito fidei tenore*. Arnobius lib. 2. *virtutum omnium ſervamus atque integramus tenorem*. Lactantius lib. 5. cap. 9. *pietas in ſumme regulam tenens tenorem ſuum ſervat*. Dido in epiſtola ad Æneam apud Ovidium:

Durat in extremum vitæque noviſſima noſtri
Proſequitur fati qui fuit ante tenor.

Sunt alia multa exempla iſtiuſmodi apud eumdem Ovidium, Svetonium, Valerium Flaccum, Lucretium, Virgilium, & alios, a quibus referendis abſtineo. Addam tamen locum Pontii diaconi in vita Cypriani prout legitur in codice Bodlejano, *concupiſcentiam ſanctimoniæ tenore calcaret* pro eo quod editiones habent *vigore*.

f *Minus ſollicito*) Codex Turonenſis, *minus cauto & ſollicito timore*.

g *Teneatur*) Poſt iſta Pamelius adjecit ex codice Camberonenſi, *quia ſcriptum eſt: Qui perſeveraverit uſque in finem hic ſalvus erit*. At ego additamentum illud delevi, quia illud nuſpiam inveni in codicibus antiquis cum quibus contuli opera ſancti martyris, & deeſt etiam in novem Anglicanis.

h *Nunc nobis ad virgines*) Refert hunc locum ſanctus Auguſtinus l. 4. de doctrina chriſtiana c. 21.

i *Sanctimoniam*) Codex ſancti Arnulphi *ſanctimonium*. Vide notas ad epiſt. 20. pag. 74.

k *Copioſa*) Apud Auguſtinum *glorioſa*, in codice Floriacenſi illic citato *generoſa*. Sic etiam legit Morellius in veteri codice.

l *Spadones*) Vide annotationes Eraſmi in caput 19 Matthæi.

m *Angeli vocem*) Duo libri veteres habent *archangeli*, novem *evangelii*. Sic etiam vidit Morellius in veteri codice.

sculis continentiæ gratiam Dominus repromittit, & feminas præterit, sed quoniam femina viri portio est, & ex eo sumpta atque formata est, in scripturis fere omnibus ad protoplastum Deus loquitur quia sunt duo in carne una, & in masculo simul significatur & femina. Quod si Christum continentia sequitur, & regno Dei virginitas destinatur, quid est illis cum terreno cultu & cum ornamentis, quibus dum hominibus placere gestiunt, Deum offendunt, non cogitantes esse prædictum, *Ps. 51* *Qui hominibus placent confusi sunt, quoniam Deus nihil fecit illos*, & Paulum quoque *Gal. 1* gloriose & sublimiter prædicasse: *Si hominibus placere vellem, Christi servus non essem*. [a] Continentia vero & pudicitia non in sola carnis integritate consistit, sed etiam in cultus & ornatus honore pariter ac pudore, ut secundum apostolum quæ innupta est sancta sit & corpore & spiritu. Instruit nos Paulus & docet dicens: [b] *Cælebs cogitat ea quæ* *1 Cor. 7* *sunt Domini quomodo placeat Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi hujus, quomodo placeat uxori,* [c] *Sic & virgo & mulier innupta cogitat ea quæ sunt Domini, ut sit sancta & corpore & spiritu*. Virgo non esse tantum sed & intelligi debet & credi. Nemo cum virginem viderit [d] dubitet an virgo sit. [e] Parem se integritas in omnibus præstet, nec bonum mentis corporis cultus infamet. Quid ornata, quid compta procedit, quasi maritum aut habeat aut quærat? Timeat potius placere, si virgo est, nec periculum sui appetat quæ ad meliora & divina se servat. Quæ virum non habent, cui placere se simulent, integræ & puræ [f] non tantum corpore sed etiam spiritu perseverent. Neque enim fas est virginem ad speciem formæ suæ [g] comi aut de carne & de ejus pulcritudine gloriari, cum nulla sit illi magis quam adversus carnem colluctatio & vincendi corporis ac domandi obstinata certatio. Paulus forti ac sublimi voce proclamat: *Mibi autem absit gloriari nisi in cruce Do-* *Gal. 6* *mini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo*. Et virgo in ecclesia de specie carnis ac de corporis pulcritudine gloriatur. Addit Paulus & dicit: *Qui enim sunt Christi, car-* *Gal. 5* *nem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis*. Et quæ se concupiscentiis carnis, & vitiis renuntiasse profitetur in iisdem quibus renuntiaverat invenitur. Deprehenderis virgo, detegeris, Aliud esse te jactas, & aliud affectas. Maculis te concupiscentiæ carnalis aspergis, [h] cum integritatis [i] candidata sis & pudoris. *Clama*, inquit Esaiæ Deus, *Omnis* *Isa. 40* *caro fœnum, & omnis claritas ejus ut flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit.* [k] *Sermo autem Domini manet in æternum*. Neminem christianum decet, & maxime virginem non decet claritatem ullam computare carnis & honorem, sed solum appetere sermonem Dei, bona in æternum mansura complecti. Aut si in carne sit gloriandum, tunc plane quando in nominis confessione cruciatur, quan-

a *Continentia vero*) Vide quæ de continentia diximus supra ad epistolam 52.

b *Cælebs cogitat*) Ita etiam l. 3. testimoniorum cap. 32. At Hieronymus in epistola ad Eustochium de virginitate servanda aliter refert hunc locum ex quadam veteri versione hoc modo: *Qui sine uxore est sollicitus est ea quæ Domini sunt quomodo placeat Domino. Qui autem cum uxore est sollicitus est ea quæ sunt hujus mundi quomodo placeat uxori. Divisa est mulier & virgo. Quæ non est nupta cogitat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore & spiritu*. Verum idem Hieronymus in libro primo adversus Jovinianum improbat hanc versionem & ait illam non esse apostolicæ veritatis. Et tamen in libro adversus Helvidium referens eumdem locum ait: *Quid oblatras, quid repugnas? Vas electionis loquitur, Divisa est, dicens, mulier & virgo*. Eadem versione usum esse Tertullianum liquet ex libro ejus de virginibus velandis.

c *Sic & virgo*) In codice sancti Arnulphi, in Becchensi, & in editione Morelii legitur: *Sic & mulier & virgo inupta*.

d *Dubitet an virgo sit*) In codice Gratianopolitano legitur, *dubitet an nupta aut virgo sit*. Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Difficile mulier semel fit quæ non timet fieri quæque jam facta potest virginem mentiri sub Deo*. Apud Dionem Cassium lib. 37. legimus Cæsarem uxorem suam suspectam adulterii repudiasse, non quod crederet quæ de ea ferebantur, sed quod diceret non posse se eam conjugem habere quæ semel adulterii commissi suspecta haberetur, pudicæ enim esse non modo ut ne quid peccet, sed ne suspicionem quidem ullam turpem de se præbeat

e *Parem*) Codex Seguierianus, *Talem te integritas*.

f *Non tan. corpore*) Dissimulare non debeo decem & novem vetera exemplaria, & in his Seguierianum, habere *non solum corporaliter sed spiritaliter*. Lectionem vulgatam non reperi nisi in antiquis editionibus & in duobus libris veteribus. Retinui tamen eam, quia est elegantior, quamvis sciam in libro de oratione dominica pro eo quod illic scriptum est *magis spiritalis*, quosdam veteres libros habere *spiritalior*.

g *Comi*) Ita plerique libri veteres. Sic etiam apud Aldelmum in libro de laude virginitatis. Non displicet tamen alia lectio, *comam nutrire*. Infra in hoc ipso libro: *Quod ornari te putas, quod putas comi, impugnatio est ista divini operis*.

h *Cum integritatis*) Duo libri veteres, *cum affectu integritatis*. Alii tres, *cum integritate candida sis & pudore*.

i *Candidata*) Ita editio Erasmi, cum antea legeretur *candida*: quam lectionem ego deprehendi in undecim libris veteribus. Aliam reperi in editionibus Manutii & Morellii & in aliis octo codicibus. Tertullianus in libro secundo ad uxorem dixit: *Ipse Dei candidatus est timore*, & in libro de baptismo. *Agebatur itaque baptismus pœnitentiæ quasi candidatus remissionis & sanctificationis in Christo subsecuturæ*.

k *Sermo*) Plerique libri veteres, ut frequenter alibi, habent *verbum*. Vide nota ad epist. 56. pag. 203. & notas ad epist. 81. pag. 340.

quando fortior femina viris torquentibus invenitur, quando ignes aut cruces aut ferrum aut bestias patitur ut coronetur. Illa sunt carnis pretiosa monilia, illa corporis ornamenta meliora. Sed sunt aliquæ divites & facultatum ubertate locupletes, quæ opes suas præferant, & se bonis suis uti debere contendant. Sciant primo illam divitem esse quæ in Deo dives est, illam esse locupletem quæ locuples in Christo est, bona illa esse quæ sunt spiritalia, divina, cælestia, quæ nos ad Deum ducant, quæ nobiscum apud Deum perpetua possessione permaneant. Ceterum quæcumque terrena sunt in seculo accepta, & hic cum sæculo remansura, tam contemni debent quam mundus ipse contemnitur, cujus pompis & deliciis jam tunc renuntiavimus cum meliore transgressu ad Deum venimus. Joannes nos excitat & hortatur spiritali & cælesti 1 Joan. 2 voce b contestans. *Nolite*, ait, *diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in illo: quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est a patre, sed ex concupiscentia sæculi. Et mundus transibi & concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum.* Æterna igitur & divina sectanda sunt, & omnia de Dei voluntate facienda sunt, ut Domini nostri vestigia & magisteria divina sectemus, qui monuit Joan. 6 & dixit: *Non descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit.* Quod si non est major domino suo servus, & liberatori debet obsequium liberatus, qui esse cupimus christiani, debemus quod c Christus dixit & fecit imitari. Scriptum est & legitur & auditur & in exemplum nostri ecclesiæ ore celebratur: *Qui dicit se in Christo manere debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare.* Ambulandum est igitur vestigiis paribus, æmula ingressione nitendum est. Tunc respondet ad fidem nominis sectatio veritatis, & credenti præmium datur, si quod creditur & geratur. Locupletem te dicis & divitem. Sed divitiis tuis Paulus occurrit, & ad cultum atque ornatum tuum d justo fine moderandum sua voce præscribit. *Sint*, inquit, *mulieres cum verecundia & pudicitia componentes se, non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed ut decet mulieres promittentes castitatem per bonam conversationem.* Item Petrus ad hæc eadem præcepta consentit & dicit: *Sit in muliere non exterior ornamenti aut auri aut vestis cultus, sed cultus cordis.* Quod si illi mulieres quoque admonent coercendas & ad ecclesiasticam disciplinam religiosa observatione moderandas quæ excusare cultus suos soleant per maritum, quanto id magis observare virginem fas est, cui nulla ornatus sui competat venia, nec derivari in alterum possit mendacium culpæ, sed sola ipsa remaneat in crimine. Locupletem te dicis & divitem. Sed non omne quod potest debet & fieri, nec desideria prolixa & de sæculi ambitione nascentia ultra honorem ac pudorem virginitatis extendi, cum scriptum sit: *Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant.* Ceterum e si tu te sumptuosis comas, & per publicum notabiliter incedas, f oculos in te juventutis illicias, suspiria adolescentium post te trahas, concupiscendi libidinem nutrias, g suspirandi fomenta succendas, ut etsi ipsa non pereas, alios tamen per-

1 Tim. 2

1 Pet. 3

1 Cor. 6

a *Possessione*) Veteres editiones & decem libri veteres *mansione*.

b *Contestans*) Ita scriptum vidi in plerisque codicibus manuscriptis. Quidam tamen & veteres editiones præferunt *corroborans*. Infra in libro de lapsis, *Dei servos cælesti voce corroborans*.

c *Christus dixit*) Ita omnes libri veteres, uno Thuano excepto, in quo legitur *fecit*. Ita etiam Erasmus. Melior est autem lectio veterum librorum. Respicit enim istic Cyprianus ad verba Christi paulo ante descripta.

d *Justo fine*) Codex Thuanus, *justificatione*. Ita etiam codex sancti Arnulphi.

e *Si te sumptuosius*) Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *Cave ne aures ejus perfores, ne cerussa & purpurisso consecrata Christo ora depingas &c.* Idem in epistola ad Furiam de viduitate servanda: *Quid facit in facie christianæ purpurissus & cerussa?* Vide in libro quarto T. Livii historiam de virgine Vestali accusata propter cultum amœniorem. In noctibus Fesulanis Matthæi Bossi exstat ejus exhortatio ad Bessarionem ne feminea ornamenta Bononiensibus restituantur. Vide etiam epistolam sextam ejusdem Matthæi.

f *Oculos in te*) Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Ejusdem libidinis est videre & videri*. Sulpitius Severus dial. 2. cap. 12. *Mulieris prima virtus est non videri*. Valerius Maximus l. 4 c. 5. tradit Spurinam excellentis pulcritudinis adolescentem, cum mira specie complurium feminarum illustrium sollicitaret oculos, oris decorem vulneribus confudisse, quia nolebat formam suam esse irritamentum alienæ libidinis. Idem lib. 6. cap. 3. ait C. Sulpitium Gallum dimisisse uxorem quod eam capite aperto foris versatam cognoverat. *Lex enim, inquit, tibi tantum meos præfinit oculos quibus formam tuam approbes. Ulterior tui conspectus supervacua irritatione accersitus in suspicione & crimine subbæreat necesse est.*

g *Suspirandi fomenta*) Mirum est quanta sit in hoc loco discrepantia in codicibus manuscriptis. Duo habent *suspirandi*, octo & editio Manutii *sperandi*, unus *pereundi*, item unus *stipandi*, alius *stuprandi*, alius denique *peccandi*. Apud Aldelmum in libro de laude virginitatis *spirandi*, forte pro *suspirandi*. Tertullianus in libro de cultu feminarum, *suspiria adolescentium post se trahat*. Hieronymus in epistola ad Eustochium de virginitate servanda: *Hæ sunt quæ per publicum notabiliter incedunt & furtivis oculorum nutibus adolescentium greges*

perdas, & [a] velut gladium te & venenum videntibus præbeas, excusari non potes quasi mente casta sis & pudica. Redarguit te cultus improbus & impudicus ornatus, nec computari jam potes inter puellas & virgines Christi quæ sic vivis ut possis adamari. Locupletem te dicis & divitem. Sed jactare divitias suas virginem non decet, cum dicat
Sap. 5 scriptura divina, *Quid nobis profuit superbia, aut quid divitiarum jactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tamquam umbra*, & apostolus rursum moneat & dicat:
1 *Cor.* 7 *Et qui emunt sic sint quasi* [b] *non ementes*, *& qui possident quasi non possidentes*, *& qui hoc mundo utuntur quasi non utantur. Præterit enim figura hujus mundi.* Petrus etiam, cui oves suas Dominus pascendas tuendasque commendat, super quem posuit & fundavit ecclesiam, aurum quidem
Act. 3 sibi esse & argentum negat, sed esse se dicit Christi gratia divitem, esse fide ejus & virtute locupletem, quibus multa magnalia cum miraculo faceret, quibus ad gratiam gloriæ bonis spiritalibus abundaret. Has opes, has divitias possidere non potest quæ se divitem sæculo mavult esse quam Christo. Locupletem te dicis & divitem, & utendum putas iis quæ possidere te Deus voluit. Utere, sed ad res salutares; utere, sed ad bonas artes; utere, sed ad illa quæ Deus præcepit, quæ Dominus ostendit. Divitem te sentiant pauperes, locupletem te sentiant indigentes. [c] Patrimonium tuum Deo fenera, Christum ciba. Ut virginitatis perferre gloriam liceat, ut ad Domini præmia venire contingat, multorum precibus exora. Commenda illic thesauros tuos ubi fur nullus effodiat, quod nullus insidians grassator irrumpat. Possessiones tibi sed cælestes magis compara, ubi fructus tuos juges ac perennes & ab omni contactu injuriæ sæcularis immunes nec rubigo atterat, nec grando cædat, nec sol urat, nec pluvia corrumpat. Nam delinquis & hoc ipso in Deum, si ad hoc tibi ab illo divitias datas credis ut illis non salubriter perfruaris. Nam & vocem Deus homini dedit, & tamen non sunt iccirco [d] amatoria cantanda nec turpia; & [e] ferrum esse ad culturam terræ Deus voluit, nec homicidia sunt iccirco facienda; aut quia tura & merum & ignem Deus instituit, sacrificandum est inde idolis; vel quia abundant pecudum greges in agris tuis, victimas & hostias diis immolare debebis. Alioqui tentatio est patrimonium grande, nisi ad usus bonos census operetur, ut patrimonio suo unusquisque locupletior magis redimere debeat quam augere delicta. Ornamentorum ac vestium insignia & lenocinia formarum non nisi prostitutis & impudicis feminis congruunt, & nullarum fere pretiosior cultus est quam quarum pudor vilis est. Sic in scripturis sanctis, quibus nos instrui Dominus voluit & moneri, describitur [f] civitas meretrix, compta pulcrius & ornata, & cum ornamentis suis ac propter ipsa potius ornamenta peritura. *Et venit*, in- *Apoc.* 17

ges post se trahunt. Idem in epistola ad Geruntiam de monogamia: *Ne propositum viduæ exquisitior cultus infamet. Ne oculorum nutibus & hilaritate vultus juvenum post se greges trahat.*

a *Velut gladium*) Tertullianus l. 2. de cultu feminarum: *Perit enim ille simul ut tuam formam concupierit, & facta es tu gladius illi*. Vide homiliam sancti Joannis Chrysostomi quod regulares feminæ viris cohabitare non debeant.

b *Non ementes*) Quamvis sciam hoc segmentum non extare in prima epistola Pauli ad Corinthios; ex qua sumptus est hic locus, quamvis sciam illud raro reperiri in antiquis codicibus operum sancti Cypriani, tamen addidi, quia illud inveni in Pithœano, cui consentit Camberonensis 2 Pamelio laudatus, & quia Cyprianus lib. 3. testimoniorum cap. 11. eumdem locum describens etiam hoc segmentum refert. Ego enim, ut antea dixi, in emendandis sancti martiris operibus non quæro quid reperiatur in codicibus sacrorum bibliorum, sed quid Cyprianus scripserit. Videtur autem ille voluisse sensum facere integrum cum ista addidit.

c *Patrimonio tuo*) Pamelius & post eum Rigaltius posuerunt *patrimonium tuum Deo fenera*: quam lectionem inveni in quatuor exemplaribus antiquis. Veteres editiones & undecim vetera exemplaria habent: *Patrimonia tua Deo fenera*. Lectionem autem quam ego retinui præferunt duodecim libri veteres & editio Manutiana, itemque Anglicana.

d *Amatoria cantanda*) Seneca rhetor in præfatione controversiarum: *Cantandi saltandique nunc obscœna studia effeminatos tenent*. Quintilianus l. 1. cap. 2. *Omne convivium obscœnis cantibus strepit, pudenda dictu spectantur*. Concilium Veneticum can. 11. *Presbyteri, diaconi, atque subdiaconi nuptiarum evitent convivia, nec iis admisceantur ubi amatoria cantantur & turpia*. Sic etiam in canone 37. concilii Agathensis. Burchardus lib. 2. cap. 134. hoc decretum synodi Agathensis refert *ex dictis Augustini*. Sic etiam Juo Carnothensis parte 6. cap. 209. At Gratianus recte ex concilio Agathensi. In concilio Troslejano cap. 11. prohibentur turpia cantica. Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *Turpia verba non intelligat, cantica mundi ignoret*. Ælius Spartianus tradit Adrianum Imperatorem scripsisse cantica amatoria.

e *Ferrum ad culturam*) Ovidius lib. 2. tristium:

Et latro & cautus præcingitur ense viator.
Ille sed insidias, hic sibi portat opem.

Quintilianus lib. 2. cap. 16. *Non fabricetur militi gladius. Potest uti eodem ferro latro*. Tertullianus in libro de spectaculis. *Ferrum Dei res est. Numquid tamen in hominis necem auctor ista providit?*

f *Civitas meretrix*) Nescio quid hic faciat vox *civitas*. Non enim agitur de civitate aliqua in apocalypsi, sed de meretrice magna. Videtur igitur Cyprianus accepisse ex libro secundo Tertulliani de cultu feminarum, ubi legitur: *Illa civitas valida quæ super montes septem & plurimas aquas præsidet*. Idem civitatem etiam prostitutam vocat in libro de resurrectione carnis. In capite primo Isaiæ legitur. *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis*. Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Ne fiat obsecro civitas meretrix fidelis Sion*. Vide Estium in caput illud apocalypsis.

quit, *unus ex ſeptem angelis habentibus phialas ſeptem, & aggreſſus eſt me dicens: Veni, oſtendam tibi damnationem meretricis magnæ ſedentis ſuper aquas multas, cum qua fornicati ſunt reges terræ. Et duxit me in ſpiritu. Et vidi mulierem ſedentem ſuper beſtiam; & mulier illa amicta erat pallio purpureo & coccineo, & adornata erat auro & lapidibus pretioſis & margaritis, tenens poculum aureum in manu ſua plenum execrationum & immunditiæ & fornicationis totius terræ.* Fugiant caſtæ virgines & pudicæ inceſtarum cultus, habitus impudicarum, lupanarium inſignia, [a] ornamenta meretricum. Clamat etiam ſpiritu ſancto plenus Eſaias, & filias Sion auro & argento ac [b] veſte corruptas increpat & objurgat perniciosis opibus affluentes & a Deo per [c] ſæculi delicias recedentes. *Exaltatæ ſunt*, ait, *filiæ Sion, & ambulaverunt alto collo & nutu oculorum & inceſſu pedum trahentes tunicas, & pedibus ſimul ludentes. Et humiliabit Deus principales filias Sion, & revelabit Dominus habitum earum, & auferet Dominus gloriam veſtis illarum & ornamenta earum & crines & cincinnos & [d] lunulas & [e] diſcriminalia & [f] armillas & [g] botronatum & [h] dextralia & annulos & [i] inaures & ſerica contexta cum auro & byacintho. Et erit pro odore ſuavitatis pulvis, & pro cingulo reſte cingeris, & pro ornamento capitis aureo calvitium habebis.* Hoc Deus culpat, hoc denotat. Hinc coruptas eſſe virgines, hinc a cultu vero atque divino deſciviſſe pronuntiat. Exaltatæ ceciderunt, comptæ turpitudinem fœditatemque meruerunt. Sericum & purpuram indutæ Chriſtum induere non poſſunt. Auro & margaritis & monilibus adornatæ ornamenta cordis ac pectoris perdiderunt. Quis non id execretur & fugiat quod alii fuerit exitio? Quis id appetat & aſſumat quod ad necem alterius pro gladio fuerit & telo? Si hauſto poculo moreretur ille qui liberat, venenum ſcires eſſe quod ille potavit, Si accepto cibo qui acceperat interiret, ſcires eſſe lethale quod acceptum potuit occidere, nec ederes inde nec biberes unde interiiſſe alios ante conſpiceres. Nunc quanta ignorantia veri eſt, animi quanta dementia, id velle quod & nocuerit ſemper & noceat & putare quod inde ipſa non pereas unde alios periiſſe cognoſcas? Neque enim Deus coccineas aut purpureas oves fecit, aut herbarum ſuccis & conchyllis tingere & [k] colorare lanas docuit, nec diſtinctis auro [l] lapillis & margaritis contexta ſerie & numeroſa com-

Iſai. 3

a *Ornamenta meretricum*) Vide Nicolai Abrami notas ad orationem Ciceronis pro M. Cælio pag. 491. & commentarium Joannis Bourdelotii ad Petronium pag. 277.

b *Veſte corruptas*) Ita omnes veteres libri & editiones. Et tamen Eraſmus putabat vocem *corruptas* eſſe male poſitam, & conjecerat legendum eſſe *comptas*. Paulo poſt Cyprianus dicet *hinc corruptas eſſe virgines*, & mox *corruptæ turpitudinem fœditatemque meruerunt*.

c *Sæculi delicias*) Quatuor libri noſtri & unus Anglicanus habent *divitias*.

d *Lunulas*) Etiam maſculi lunulas geſtabant, non ſane in capite, ſed in calceis, ut docet Plutarchus in quæſtionibus Romanis. Nos quoque in juventute noſtra portavimus lunulas in calceis. Vide Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 11. cap. 28.

d *Diſcriminalia*) Hieronymus in apologia adverſus Rufinum *linguam veriloquam diſcriminali acu confodiebat*. In apologia Apuleii *capilli diſcriminandi*. Ovidius lib. 3. de arte amandi: *Longa probat facies capitis diſcrimina puri*. Quærit Plutarchus in libro de quæſtionibus Romanis cur Romani nuptarum comam diſcriminant haſtæ cuſpide. Vide lexicon Martinii & gloſſarium Latinum Cangii.

f *Armillas*) Hieronymus in epiſtola ad Euſtochium de acceptis ab ea munuſculis, *armillæ ſunt brachiorum*. Sic etiam Diodorus Siculus l. 5. agens de Gallis. Tertullianus lib. 1. de cultu feminarum, *circulos ex aura, quibus brachia artantur*. Idem Hieronymus in epiſtola ad Demetriadem de virginitate ſervanda, *aſtrictas habent manicas*. Vide Cotelerii notas ad librum primum conſtitutionum apoſtolicarum cap. 3.

g *Botronatum*) Si Cyprianus reddidiſſet verba Iſaiæ ſecundum ordinem quem tenent in libro Iſaiæ, facile hinc eſſet intelligere quid ſignificet hoc vocabulum. Verum alia verſione, ut apparet, uſus eſt, aut verborum ordinem turbavit. Vide Salmaſium in exercitationibus Plinianis pag. 763. & in notis ad ſcriptores hiſtoriæ auguſtæ pag. 339. & lexicon Martinii. Vide etiam etymologicum Voſſii in verbo *botrus*.

h *Dextralia*) Numerorum cap. 31. *annulos & dextralia ac murænulas*. Lucifer Calaritanus in libro de non parcendo delinquentibus in Deum: *Debemus vereri regni tui diadema, inaurem etiam & dextrocherium*. Ubi Joannes Tilius epiſcopus Meldenſis, cui debemus primam editionem operum Luciferi, dixit dextrocherium ſibi videri eſſe dictionem ex Latino & Græco compoſitam pro ornamento quodam in manu dextra. Vide Salmaſium ad ſcriptores hiſtoriæ auguſtæ pag. 251. & lexicon Martinii & gloſſarium Latinum Cangii. Vide etiam Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 5. cap. 13

i *Inaures*) Infra in hoc ipſo libro, *An vulnera inferri auribus Deus voluit*. Et iterum infra, *Non inferantur auribus vulnera*. Tertullianus in lib. 2. de cultu feminarum: *Scrupuloſa Deus auribus vulnera intulit, & tanti habuit vexationem operis ſui & cruciatus infantiæ innocentis tunc primum dolentis ut ex illis ad ferrum nati corporis cicatricibus grana neſcio quæ penderent*, Hieronymus in epiſtola ad Lætam de inſtitutione filiæ: *Cave ne aures ejus perfores*. Idem in epitaphio Marcellæ, *auribus perforatis rubri maris pretioſiſſima grana ſuſpendere*. Plinius lib. 12. cap. 1. *Ad hæc excogitata ſunt aurium vulnera nimirum quoniam parum eſt collo crinibuſque geſtari niſi ingererentur etiam corpori*. Gregorius Nazianzenus in carmine ad Olimpiadem eam monet ne aurium ornatum ponat in margaritis. Vide Diodorum Siculum l. 5. ubi agit de Panchalia.

k *Colorare lanas*) Tertullianus in libro primo de cultu feminarum, *medicamenta ex fuco quibus lanæ colorantur*. Virgilius ecloga 4. *Nec varios diſcet mentiri lana colores*. Horatius lib. 3. od. 3. *neque amiſſos colore lana refert medicata fuco*. Hieronymus in epiſtola ad Lætam de inſtitutione filiæ: *Lanarum concbylia quis in priſtinum candorem revocet?*

l *Lapillis*) Quamvis codices antiqui & editiones ita

compage digestis monilia institui, quibus cervicem quam fecit [a] absconderes, ut operiatur illud quod Deus in homine formavit, & conspiciatur id desuper quod diabolus adinvenit. An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia & mali sæcularis ignara crucietur, ut postea de aurium cicatricibus & cavernis pretiosa grana dependeant, gravia etsi non suo pondere, mercium tamen quantitate? Quæ omnia peccatores & apostatæ angeli suis artibus prodiderunt, quando ad terrena contagia devoluti, a cæ- *Gen. 6*

ita habeant, ego puto scribendum esse *capillis*. Solebant antiqui miscere auri ramenta cum capillis ut magis flavi apparerent. Quippe Pavus color, ut liquet etiam ex testimonio Virgilii in libro quarto Æneidos, in pretio erat ad pulcritudinem oris & capitis. Docet illud Julius Capitolinus in Vero: *Dicitur sane tantam habuisse curam flaventium capillorum ut capiti auri ramenta respergeret quo magis coma illuminata flaveseeret*. Idem in commodo: *Fuit forma quidem corporis justa, capite semper fucato & auri ramentis illuminato*. Trebellius Pollio in Gallieno: *Crinibus suis auri scobem asperst*. Auctor epistolæ ad Demetriadem editæ inter opera Hieronymi: *Hæc est illis per dies singulos cura præcipua, implicare auro crinem ardentes concharum lapides capitis honorem* facere. Martianus Capella lib. 1. *Juno quoque expurgatoris auri splendente vena addiderat crinibus sociale vinculum*. Idem paulo post ait Phœbum vocari auricomum: *Nam solis angustum caput*, inquit, *radiis perfusum circumactumque flammantibus velut auratam cæsariem rutili verticis imitatur*. Hinc apud Tacitum lib. histor. *crinis rutilatus*. Virgilius lib. 11. Æneidos, *pro crinali auro*. Ovidius l. 3. amorum eleg. 12. *Virginei crines auro gemmaque premuntur*. Ibidem eleg. 14.

Nec tamen ater erat, nec erat color aureus illis.
Sed quamvis neuter, mistus uterque color.

Item in epistola Cydippes ad Acontium: *Ipse dedit gemmas digitis & crinibus aurum*. Virgilius lib. 4. Æneidos: *Fraude premit crinem fingens atque implicat auro* Tibullus lib. 1. eleg. 10. *Auro ne pollue formam*. Plinius lib. 3. cap. 1. *virorum crinibus aurum implexum*. Seneca Medea, *gemmarum nitor —— distinguit aurum quo solent cigni comæ*. Idem Hercule Oeteo: *Quid nudus auro crinis & gemma jacet*. Prudentius in hamartigenia, *aureolisque riget coma texta catenis*. Apud Apulejum lib. 5. metamorphoseon Venus irata adversus filium ait: *Tunc injuriæ meæ litatum crediderim cum comas ejus, quas istis manibus meis subinde aureo nitore perstrinxi, deraserim*. Et libro decimo: *Adest luculentus puer nudus, flavis crinibus usquequaque conspicuus, & inter comas ejus aurea pinnulæ cognatione simili societatæ prominebant*. Vide Bourdelotii notas ad Petronium pag. 241.

Post edita a nobis opera Cypriani, post emendationem hujus loci a me tentatam, inveni tandem veram lectionem in veteri & optimo codice monasterii Beccensis, in quo diserte scriptum est *capillis*. Itaque emendatio certa est. Illam porro posuissem in contextu hujus operis Cyprianici, si codicem Beccensem, qui sero venit in manus meas, habuissem eo tempore quo locus iste cudebatur a typographo.

Alia fraude, ut in capite primo libri sui secundi ait Valerius Maximus, utebantur mulieres Romanæ, quæ quo formam suam concinniorem efficerent, summa cum diligentia capillos cinere rutilabant. Sosipater Charisius lib. 1. *Muliebre ministerium cinerarius dicitur. Nam Cato in originibus, Mulieres, inquit, nostræ capillum cinere ungitabant ut rutilus esset crinis*. Concilium Eliberitanum canone 67. *Prohibendum est ne qua fidelis vel ca-*

lesti vigore recesserunt. Illi & oculos [b] circumducto nigrore fucare & [c] genas mendacio ruboris inficere & mutare adulterinis coloribus crinem & expugnare omnem oris & capitis veritatem [d] corruptelæ suæ impugnatione docuerunt. Et quidem isto in loco pro timore quem nobis fides suggerit, pro dilectione quam fraternitas exigit, non virgines tantum aut viduas, sed & nuptas puto & omnes omnino feminas admonendas quod opus Dei & factura ejus & [e] plastica adulterari nullo inodo debeat adhibito [f] flavo colore, vel

Dd 2 ni-

ticumina aut comatos aut viros cinerarios habeant. Hæc synodi verba refero uti scripta sunt in tribus antiquissimis & optimis codicibus manuscriptis & in editione Garsiæ Loaisæ. Quod ideo annoto quia Ferdinandus de Mendoza hanc lectionem sibi non probari ait quia ratio & reliqui codices manuscripti congruunt cum editione vulgata, in qua scriptum est *comicos aut viros scenicos*. Vide quæ Joannes Ludovicus de la Cerda notavit ad librum secundum Tertulliani ad uxorem pag. 642. Contra in capite secundo threnorum Hieremiæ legimus filias Sion squalitas & desolatas consperssisse cinere capita sua, nimirum ut dedecorarent formam suam, & sic ostenderent miserabilem statum suum.

Ex his quæ annotavi de capillis auro mixtis puto sumi posse conjecturam ut emendetur locus Juvenalis ex satyra in qua depingit pravos mores Messallinæ, quam ait nudam papillis auratis constitisse in lupanari. Pro quo facile crederem legendum esse *capillis*. Non video enim quid dicere voluisset Juvenalis, si scripsisset papillas fuisse auratas. Quid enim facit aurum in papillis ad libidinem? Conjecturam porro illam adjuvari posse puto ex eo quod Juvenalis paulo ante dixit illam nigrum flavo crinem abscondisse galero. Recte enim flavus color convenit cum auro, ut ostendunt loca veterum relata supra. Et Ovidius lib. 15. metamorphoseon dixit capillos auro similes, id est flavos.

a *Absconderes*) Tres libri veteres habent *absconderet*. Sic etiam Morellius.

b *Circumductu nigrore*) Codex sancti Albini, *circumducto nigrore pulveris*. Tertullianus in libro primo de cultu feminarum, *illum ipsum nigrum pulverem quo oculorum exordia producuntur*. Apud Commodianum instructione 60. legitur *oculos fuligine relinitis*.

c *Genas mendacio*) Origenes homilia prima in canticum canticorum. *Pulcritudo quippe mulierum in genis dicitur esse quamplurimum*. Plinius lib. 11. cap. 37. loquens de genis: *Pudoris hæc sedes. Ibi maxime ostenditur rubor*. Ovidius in libro de medicamine faciei: *Nec cerussa tibi nec nitri spuma rubentis desit*. Seneca lib. 5. controv. 6. *Muliebrem vestem sumpsit, capillos in feminæ habitum composuit, oculos puellari lenocinio circumdedit, coloravit genas*. Apulejus in apologia sua dixit *purpurissatas genas*. Commodianus instruct. 59. *Nec non & inducis malis medicamina falsa*: & instruct. 60. *Malas medicatis quodam superducto rubore*. Hodie nihil vulgatius. Id vero ab Italis ad nos pervenisse adnotandum est in Thesauro linguæ Latinæ; ubi legitur purpurisso olim usas fuisse mulieres ad labra & genas tingendas, *quemadmodum hodie plerumque apud Italos fieri videmus*.

d *Corruptelæ impugnatione*) Erasmus mallet *impigmatione, unde pigmenta dicta videtur*, ut ille ait. Sed ego impigmationem alibi non legi.

e *Plastica adulterari*) Tertullianus lib. 2. de cultu feminarum: *Displicet nimirum illis plastica Dei*. Et paulo ante dixerat: *Nam etsi accusandus decor non est ut felicitas corporis, ut divinæ plasticæ accessio*. Et in libro de spectaculis, *plasticam Dei supergressa*.

f *Flavo colore*) Juvenalis satyra sexta: *Et nigrum*

nigro pulvere, vel rubore, aut quolibet denique liniamenta nativa corrumpente medicamine. Dicit Deum: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*. Et audet quisquam mutare & convertere quod Deus fecit? [a] Manus Deo inferunt quando id quod ille formavit reformare & transfigurare contendunt, nescientes quia [b] opus Dei est omne quod nascitur, diaboli quodcumque mutatur. [c] Si quis pingendi artifex vultum alicujus & speciem & corporis qualitatem æmulo colore signasset, & signato jam consummatoque simulacro, manus alius inferret, ut jam formata jam picta quasi peritior reformaret, gravis prioris artificis injuria & justa indignatio videretur. Tu te existimas impune laturam tam improbæ temeritatis audaciam, Dei artificis offensam? Ut enim impudica circa homines & incesta fucis lenocinantibus non sis, corruptis violatisque quæ Dei sunt, pejor adultera detineris. Quod ornari te putas, quod putas comi, impugnatio est ista divini operis, prævaricatio est veritatis. Monentis apostoli vox est: *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento vetere, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis*. Num sinceritas perseverat & veritas quando quæ sincera sunt polluuntur colorum adulteriis, & adulterinis medicaminum fucis in mendacium vera mutantur? Dominus tuus dicit: *Non potes facere capillum unum album aut nigrum*. Et tu ad vincendam Domini tui vocem vis te esse potiorem? Audaci conatu & sacrilego contemtu crines tuos inficis, malo præsagio futurorum [d] capillos jam

Gen. 1

1 Cor. 5

Matt. 5

tibi flammeos auspicaris, & peccas, proh nefas, capite, id est corporis parte meliore. Et cum scriptum sit de Domino, *Caput autem ejus & [e] capilli erant albi velut lana aut nix*, tu execraris canitiem, detestaris alborem, qui sit ad Domini caput similis. Non metuis oro quæ talis es ne cum resurrectionis dies venerit, artifex tuus [f] te non recognoscat, ad sua præmia & promissa venientem removeat & excludat, increpans vigore censoris & judicis dicat: Opus hoc meum non est, nec imago nostra est. Cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta est, vultus alienus est. Deum videre non poteris, quando oculi tui non sunt quos Deus fecit, sed quos diabolus infecit. Illum tu sectata es, rutilos atque [g] depictos oculos serpentis imitata es, de inimico tuo compta, cum illo pariter & arsura. Hæc oro cogitanda non sunt Dei servis, non die semper ac nocte [h] metuenda? Viderint quid sibi nuptæ per placendi studium de conjugum solatio blandiantur; quos dum in excusationem suam proferunt, ad societatem criminolæ consensionis adsciscunt. Virgines certe, quibus hic sermo nunc consulit, quæ se ejusmodi artibus compserint, inter virgines non putem debere numerari, sed tamquam contactas oves & morbidas pecudes a sancto & puro grege virginitatis arceri, ne contagio suo ceteras polluant dum simul degunt, ne perdant alias quæcumque perierunt. Et quoniam continentiæ bonum quærimus, pernicioſa quæque & infesta vitemus. Nec illa prætereo quæ dum negligentia in usum veniunt, contra pudicos & sobrios mores licentiam sibi de usurpatio-

Apoc. 2

grum flavo cinerem abscondente galero. Chrysostomus orat. 21. ait Achillis comam fuisse flavam. Apulejus lib. 2. de asino aureo, *rubor temperatus, flavum & inaffectatum capillitium*. Idem l. 5. *per istos cinnameos & undique pendulos crines tuos*. Ovidius lib. 3. de arte amandi:

Femina canitiem germanis inficit herbis,
Et melior vero quæritur arte color.

a *Manus Deo inferunt*) Tertullianus ibidem. *Ille indubitate hujusmodi ingenia concinnavit ut in vobis pareat manus vos quodam modo Deo inferre*.

b *Opus Dei est*) Imitatus est magistrum suum Cyprianus. Tertullianus enim in libro secundo de cultu feminarum ait: *Quod nascitur opus Dei est. Ergo quod fingitur diaboli negotium est*.

c *Si quis pingendi*) Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de doctrina christiana cap. 21.

d *Capillos flammes*) Tertullianus ibidem *male ac pessime sibi auspicantur flammeo capite*. Vide lib. 3. observationum Cuperi cap. 14.

e *Capilli erant albi*) Passio sanctarum Perpetuæ & Felicitatis: *Et vidimus in eodem loco sedentem quasi hominem canum niveos habentem capillos*.

f *Te non recognoscat*) Julius Firmicus in libro de errore prophanarum religionum: *Cum cohors vestra ad tribunal judicantis Dei accesserint, nihil vobiscum afferetis quod Deus qui vos fecit agnoscat*. Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda. *Qua fiducia erigit ad cælum vultus quos conditor non agnoscit*. Apud Victorem Vitensem l. 5. cap. 9. exstat objugatio Muritttæ diaconi Carthaginensis ad Elpidoforum olim christianum, cui fuerat delegatum membra confessorum Christi suppliciis grassantibus laniare. Ad illum ergo ait inter cetera Muritta Deum non agniturum illum cum venerit dies extremus & dicturum: *Non conspicio vultum signaculi mei, charatherem non video trinitatis*. Imperator Costantinus in titulo Codicis Theodosiani de pœnis: *Si quis in ludum fuerit vel in metallum pro criminum deprehensorum qualitate damnatus, minime in ejus facie scribetur, dum & in manibus & in suris possit pœna damnationis una scriptione comprehendi, quo facies, quæ ad similitudinem pulcritudinis cælestis est figurata, minime maculetur*.

g *Depictos oculos*) Plinius lib. 11. cap. 37. *Palpebræ in genis homini utrimque. Mulieribus etiam infectæ quodam modo. Tanta est decoris affectatio ut tingantur oculi quoque*. Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda ait, *nec orbes*, id est oculos, *stibio fuliginatos*.

h *Metuenda*) Erasmus monuit alibi legi *meditanda*, quam lectionem ego reperi in libro Fuxensi.

patione fecerunt. Quaſdam non pudet nubentibus intereſſe & [b] in illa laſcivientium libertate ſermonum colloquia inceſta miſcere, audire quod non decet, quod non licere, obſervari & eſſe præſentes inter verba turpia & temulenta [c] convivia quibus libinum fomes accenditur, ſponſa ad patientiam ſtupri, [c] ad audaciam ſponſus animatur. Quis illi in nuptiis locus eſt cui animus ad nuptias non eſt, aut voluptaria illic & læta eſſe quæ poſſunt ubi & ſtudia & vota diverſa ſunt? Quid illic diſcitur, quid videtur? Quantum a propoſito ſuo virgo deficit, [d] quando pudica quæ venerat impudica diſcedit? Corpore licet virgo ac mente permaneat, oculis, auribus, lingua minuit illa quæ habebat. Quid vero quæ [e] promiſcuas balneas adeunt, quæ oculis ad libidinem curioſis pudori ac pudicitiæ corpora dicata proſtituunt, quæ cum viros atque a viris nudæ vident turpiter ac videntur, nonne ipſæ illecebram vitiis præſtant, nonne ad corruptelam & injuriam ſuam deſideria præſentium ſollicitant & invitant? Viderit, inquis, quas illuc mente quis veniat mihi tantum reficiendi corpuſculi cura eſt & lavandi. Non te purgat iſta defenſio, nec laſciviæ & petulantiæ crimen excuſat. Sordidat lavatio iſta, non abluit, nec emundat membra, ſed maculat. Impudice tu neminem conſpicis, ſed ipſa conſpiceris impudice. Oculos tuos turpi oblectatione non polluis; ſed dum oblectas alios, ipſa pollueris. Spectaculum de lavacro facis. Teatro ſunt fœdiora quo convenis. [f] Verecundia illic omnis exuitur, ſimul cum amictu veſtis

a *Nubentibus intereſſe*.) Damnat virgines chriſtianas quæ nuptiis intererant, ubi ſane multa etiam in conventibus honeſtioribus fiunt quæ non videntur congruere profeſſis virginitatem. Nam feſcennina quæ cantabantur in nuptiis maximam licentiam & laſciviam exhibebant. Iſta fortiter in hoc loco exſequitur ſanctus martyr. Hieronymus in epiſtola ad Demetriadem de virginitate ſervanda: *Stridor Punicæ linguæ procacia tibi feſcennina cantabit*. Sed de feſcenninis vide Muretum ad Catullum. Immo ſanctus Gregorius Nazianzenus hortatur Olympiadem, quæ maritata erat, ne ad nuptiale convivium eat, ubi & perpotatur & denique infacetis facetiis indulgetur. Omne enim convivium, ut l. 1. cap. 2. ait Quintillianus, obſcœnis cantibus ſtrepit, pudenda dictu ſpectantur. Et Prudentius in hamartigenia dixit *convivale calentis carmen nequitiæ*.

b *In illa laſciv.*) Ita habent undecim libri veteres & editio Manutii. Non diſplicet tamen lectio veterum editionum, in quibus ſcriptum eſt *inter illam laſcivientem libertatem*. Habetur autem illa in quinque libris veteribus. Codex Beccenſis habet *in illa libertate convivantium*. Laſcivam licentiam dixit Horatius lib. 1. od. 19.

c *Ad audaciam ſponſus*) Hildebertus epiſt. 36. *Neſciunt virgines quid ex maritali licentia muliebrit ſuſtineat infirmitas*. Deſcriptio licentiæ maritalis exſtat in veteri epigrammate quod eſtat inter notas Salmaſii ad ſcriptores hiſtoriæ auguſtæ pag. 285.

d *Quando pudica*) Hic locus in exemplaribus manuſcriptis & in vulgatis editionibus diverſo modo legitur. Etenim nonnulla eorum habent *quomodo pudica quæ venerat impudica diſcedit*. Alia contrario ſenſu, *quando impudicior quæ venerat impudica diſcedit*. Ego præfero priorem lectionem, eam etiam ob cauſam quod Cyprianus in ſimili argumento ſcribit ad Donatum, *quæ pudica fortaſſe ad ſpectaculum matrona proceſſerat de ſpectaculo revertitur impudica*. Sic Martialis lib. 1. epig. 30. loquens de Lævina caſta & ad balneas adultera ait: *Penelope venit abit Helena*. Alia Rigaltio mens fuit. Nam tametſi in contextu poſuerit lectionem quam ego præfero, in obſervationibus ſuis eam magis probat quæ habet *impudicior quæ venerat pudica diſcedit*. Hieronymus in epiſtola ad Salvinam de ſervanda viduitate? *Tenera res in feminis fama pudicitiæ eſt*. In epiſtola Oenonis ad Paridem apud Ovidium:

Nulla reparabilis arte
Læſa pudicitia eſt. Deperit illa ſemel.

Quid enim, inquit Lucretia apud T. Livium, *ſalvi eſt mulieri amiſſa pudicitia*, Seneca Hippolyto: *Mens impudicam facere non caſus ſolet*.

e *Promiſcuas balneas*) Olim feminas lavari cum viris ſignum eſſe adulteræ putabant, ut videre eſt apud Quintilianum lib. 5. cap. 9. Hieronymus in epiſtola ad Lætam de inſtitutione filiæ: *Mihi omnino in adulta virgine lavacra diſplicent, quæ ſe ipſam debet erubeſcere & nudam videri non poſſe*. Et paulo poſt ait illam e contrario balnearum fomentis ſopitos ignes ſuſcitare. Balnearum enim calor, ut idem ſcribit in epiſtola ad Furiam de viduitate ſervanda, novum adoleſcentulæ ſanguinem incendit. Idem in epiſtola ad Ruſticum monachum: *Balnearum fomenta non quærat qui calorem ſanguinis jejuniorum cupit frigore extinguere*. Ælius Spartianus tradit Adrianum Imperatorem lavacra pro ſexibus ſeparaviſſe. Et Julius Capitolinus ſcribit M. Antonium philoſophum lavacra miſta ſubmoviſſe. Ælius vero Lampridius docet Alexandrum Severum balnea miſta Romæ exhiberi prohibuiſſe, & eunuchos nihil in palatio curare voluiſſe niſi balneas feminarum. Concilium Laodicenum canone 30. *Quod non oporteat ſacris officiis deditos aut continentes vel omnem laicum chriſtianum lavacra cum mulieribus celebrare, quia hæc apud gentes reprehenſio prima eſt*. Recte profecto. Nam, ut ait Ovidius in libro tertio de arte amandi, *celant furtivos balnea multa jocos*: ubi puto legendum *miſta*. Vide Petavii animadverſiones ad Epiphanium in hæreſi 30. quæ eſt Ebionitarum, Cotelerium in notis ad conſtitutiones apoſtolicas pag. 131. editionis Pariſienſis, & Beveregium in annotationibus ad canonem 77. Trullanum.

f *Verecundia exuitur*) Herodotus lib. 1. *Mulier exuta tunica verecundiam exuit*. Hieronymus l. 1. adverſus Jovinianum: *Scribit Herodotus quod mulier cum veſta deponit & verecundiam*. Rufinus l. 1. in Oſeam: *a vultu ſuo verecundiam, quæ ſolet obſcœnitati impedimentum eſſe, depulerat*. Plinius lib. 35. cap. 10. mentionem facit novæ nuptæ verecundia notabilis. Juſtinus l. 14. tradit Olympiadem matrem Alexandri M. exſpirantem capillis & veſte crura contexiſſe ne quid poſſet in corpore ejus indecorum videri. Et Q. Curtius lib. 5. ait feminarum Babyloniæ convivia ineuntium in principio fuiſſe modeſtum habitum, deinde ſummaquæque amicula exuiſſe paulatimque pudorem prophanaſſe, ad ultimum ima corporum. Qua de re vide Ludovicum Cælium Rhodiginum l. 5. cap. 11. A. Gellius lib. 15. cap. 10. ſcribit ex Plutarcho Mileſios virgines Mileſias quæ ſine ulla evidenti cauſa vitam ſuſpendio amitterent decreviſſe ut quæ corporibus ſuſpenſis demortuæ forent, eæ omnes nudæ cum eodem laqueo quo eſſent præcinctæ efferrentur, & poſt id decretum virgines voluntariam mortem non petiſſe pudore ſolo deterritas tam inhoneſti funeris. Claudam notas iſtas inſigni loco Valerii Maximi, qui lib. 4 cap. 5. ait verecundiam eſſe parentem omnis honeſti conſilii, tutelam ſolemnium

veſtis honor corporis ac [a] pudor ponitur, [b] denotanda & [c] contrectanda virginitas revelatur. Jam nunc conſidera an cum veſtita es, [d] verecunda ſis inter viros talis cui ad inverecundiam proficit audacia nuditatis. Sic ergo frequenter eccleſia virgines ſuas plangit, ſic ad infames earum ac deteſtabiles fabulas ingemiſcit, ſic flos virginum exſtinguitur, honor continentiæ ac pudor cæditur, gloria omnis ac dignitas prophanatur. Sic ſe [e] expugnator inimicus per artes ſuas inſerit. Sic inſidiis per occulta fallentibus diabolus obrepit. Sic dum ornari cultius, dum liberius evagari virgines volunt, eſſe virgines deſinunt, furtivo dedecore corruptæ, [f] viduæ antequam nuptæ, non mariti ſed Chriſti adulteræ, quam fuerant præmiis ingentibus virgines deſtinatæ, tam magna ſupplicia pro amiſſa virginitate ſenſuræ. Audite itaque me virgines ut parentem, audite quæſo vos [g] timentem pariter ac monentem, audite utilitatibus & commodis veſtris fideliter conſulentem. Eſtote tales quales vos Deus artifex fecit. Eſtote tales quales vos manus patris inſtituit. Maneat in vobis facies incorrupta, cervix pura, forma ſincera. Non inferantur auribus vulnera, nec brachia includat aut colla de armillis & monilibus catena pretioſa; ſint a compedibus aureis pedes liberi, crines nullo colore fucati, oculi conſpiciendo Deo digni. Celebrentur lavacra cum feminis, quarum inter vos pudica lavatio eſt. Nuptiarum feſta improba & convivia laſciva vitentur, quorum periculoſa contagio eſt. Vince veſtem [h] quæ virgo es. Vince aurum quæ carnem vincis & ſæculum. Non eſt ejuſdem non poſſe a majoribus vinci & imparem minoribus inveniri. Arta & anguſta eſt via quæ ducit ad vitam, durus & arduus eſt limes qui tendit ad gloriam. Per hunc viæ limitem martyres pergunt, eunt virgines, juſti quique gradiuntur. Lata & ſpatioſa itinera vitate. Letales illic illecebræ & mortiferæ voluptates. Illic diabolus blanditur ut fallat, arridet ut noceat, illicit ut occidat. Primus [i] cum centeno martyrum fructus eſt, ſecundus [k] ſexagenarius veſtes eſt. Ut apud lenniun officiorum, magiſtram innocentiæ; eamque omni tempore favorabilem præ ſe ferre vultum. Idem lib. 6. cap. 1. pudicitiam ait eſſe virorum pariter ac feminarum præcipuum firmamentum. At non ſolum in feminis vituperabatur nuditas, ſed etiam in viris. Narrat enim Maſſurius Sabinus apud A. Gellium lib. 19. cap. 15. flaminem dialem non potuiſſe tunicam intimam exuere niſi in locis tectis, ne ſub cælo tamquam in oculis Jovis nudus eſſet.

a *Pudor ponitur*) Quamvis ita ſcriptum ſit in omnibus fere libris manuſcriptis & in editionibus, mallem tamen ſcriptum fuiſſe *cæditur*, uti legitur in uno codice Remigiano & in Beccenſi, & uti ſe legiſſe in veteribus aliquot libris teſtantur Morellius & Pamelius. Nam paulo poſt iſtic video ſcriptum, *honor continentiæ ac pudor cæditur*. Hanc lectionem confirmare videtur etiam codex Camberonenſis apud Pamelium, itemque alius Neapolitanus in margine exemplaris mei Manutianæ editionis notatus, in quibus ſcriptum erat *læditur*. Et tamen, quamquam ea vera ſint, non ſum auſus mutare contra tot veterum codicum & editionum auctoritatem. Gregorius Nazianzenus in carmine ad Olympiadem ait pudoris jacturam flagitioſorum omnium certiſſimam eſſe parenrem.

b *Denotanda*) id eſt denudanda. Vide notas ad epiſtolam 63. pag. 231.

c *Contrectanda*) diſſimulandum non eſt *conſpectanda* ſcriptum eſſe in uno libro vetere laudato in margine editionis Lugdunenſis anni 1544. in quo deſcriptæ ſunt variæ lectiones ex pluribus antiquis codicibus mannſcriptis.

d *Verecunda ſis*) Codex Burgundicus, *verecunda ſit virginitas in er viros*.

e *Expugnator*) Veteres editiones & quinque libri veteres habent *expugnatus*. Quæ lectio poteſt eſſe bona. Ego tamen aliam præfero, tum quia habetur in editionibus Manuti & Morellii & in duodecim antiquis codicibus, tum etiam quia infra in libro de lapſis legitur *hoſtem nunc & expugnatorem domeſticum non haberent*.

f *Viduæ ant. nuptæ*) Hieronymus in epiſtola ad Euſtochium de ſervanda virginitate: *Videas pleraſque viduas antequam nuptas infelicem conſcientiam mentitu tantum veſte protegere*. In apologia Apuleii, *fortaſſe adhuc vidua antequam nupta domi ſediſſet*. Ovidius lib. 2. faſtorum, *viduæ ceſſate puellæ*.

g *Timentem*) Hanc lectionem præferunt omnes fere veteres libri & editiones. Pamelius poſuit *docentem*: quam lectionem ego reperi in ſex codicibus antiquis, in quorum uno primo ſcriptum fuit *timentem*, ſed poſtea id deletum eſt ut ſcriberetur *docentem*. Alii numero viginti habent *timentem*. Ait ergo Cyprianus timere ſe pro virginibus Deo dicatis, ſi non obſervaverint vitam propoſito ſuo congruentem; adeoque illas admonet ut in incepto perſeverent.

h *Quæ virgi es*) Poſtea ſequitur in editione Eraſmi, ex qua aliæ acceperunt, *quæ Deo ſervis*. At ego, cum iſtud non invenerim niſi in uno veteri libro, deſit autem in omnibus aliis, id eſt viginti, in primis vero in Seguieriano, exiſtimavi non eſſe Cypriani & additum fuiſſe a quodam ſtudioſo, fortaſſis in margine, per ſpeciem interpretationis. Itaque expunxi.

i *Cum centeno*) Retinui hanc lectionem, quia exſtat in omnibus antiquis codicibus, etiam in Seguieriano, & in editionibus quæ Manutianam anteceſſerunt. Prudentius in carmine de ſancta Agnete ait:

Cingit coronis interea Deus
Frontem duabus martyris innubæ.
Unam decemplex edita ſepties
Merces perenni lumine conficit.
Centenus exſtat fructus in altera.

In codice Pithœano & in Veronenſi legitur iſtic, *primus cum centeſimo*. Hieronymus in epiſtola ad Euſtochium de ſervanda virginitate: *Centeſimus & ſexageſimus fructus de uno ſunt ſemine caſtitatis*. Joannes Saresberienſis l. 8. policratici cap. 11. *non tamen quod conjugali detrahem caſtitati, ſed centeſimum aut ſexageſimum fructum, licet de radice triceſimi oriatur, minime arbitror triceſimo comparandum*.

k *Sexagenarius*) Prudentius lib. 2. adverſus Symmachum: *Sunt & virginibus pulcherrima præmia noſtris*. Et mox: *Hic decies ſeni redduntur in horrea fructus*.

martyres non est carnis & sæculi [a] cogitatio, nec parva & levis & delicata congressio, sic & in vobis, quarum ad [b] gratiam merces secunda est, sit & virtus ad tolerantiam proxima. Non est ad magna facilis ascensus. Quem sudorem perpetimur, quem laborem, cum conamur ascendere colles & vertices montium? Quid ut ascendamus ad cælum? Si præmium pollicitationis attendas, minus est quod laboras. Immortalitas perseveranti datur, perpetua vita promittitur, regnum Dominus pollicetur. Servate virgines, servate quod esse cœpistis, servate quod eritis. Magna vos merces manet, præmium grande virtutis, munus maximum castitatis. Vultis scire quo malo careat & quid boni teneat continentiæ virtus? *Gen.* 3 *Multiplicabo*, inquit mulieri Deus, *tristitias tuas & gemitus tuos, & in tristitia paries filios, & conversio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur*. Vos ab hac sententia liberæ estis, vos mulierum tristitias & gemitus non timetis. Nullus vobis de partu circa filios metus est, nec maritus est dominus, sed dominus vester & caput Christus est ad instar & vicem masculi. Sors vobis & conditio communis est. Domini vox est illa *Luc* 20 dicentis: *Filii sæculi hujus generant & generantur. Qui autem habuerint dignationem sæculi illius & resurrectionis a mortuis, [c] non nubunt, neque matrimonium faciunt. Neque enim incipient mori. Æquales enim sunt angelis Dei, cum sint filii resurrectionis.* Quod futuri sumus [d] jam vos esse cœpistis. Vos resurrectionis gloriam in isto sæculo jam tenetis, per sæculum sine sæculi contagione transitis. Cum [e] castæ perseveratis & virgines, angelis Dei estis æquales. Tantum maneat & duret solida & illæsa virginitas, & ut cœpit fortiter, jugiter perseveret, nec monilium aut vestium quærat ornamenta, sed morum. Deum spectet & cælum, neque oculos ad sublime porrectos ad carnis & mundi concupiscentiam deprimat aut ad terrena deponat. Prima *Gen.* 3 sententia crescere & generare præcepit, secunda continentiam suasit. Cum adhuc rudis mundus & inanis est, copiam fecunditate generantes propagamur, & crescimus ad humani generis augmentum. Cum jam refertus est or- *Mat.* 19 bis & mundus impletus, qui capere continentiam possunt, spadonum more viventes, castrantur ad regnum. Nec hoc jubet Dominus, sed hortatur; nec jugum necessitatis imponit, quando maneat voluntatis arbitrium liberum. Sed *Joan.* 14 cum [f] habitationes multas apud patrem suum

a *Cogitatio*) Ita omnes fere libri veteres. Duo tamen habent *colluctatio*. In Veronensi scriptum primo fuit *colluctatio*, sed supra lineam scriptum est *cogitatio*.

b *Gratiam*) Hanc lectionem præferunt omnes fere libri veteres & veteres editiones. Manutius maluit *gloriam*. Hinc acceperunt posteriores editiones. Ego tot veterum exemplarium & editionum contra scribentium auctoritatem contemnere non audeo. Si quis tamen mavult *gloriam*: judicio suo fruatur.

c *Non nubunt*) Codex Fuxensis, *non nubent neque nubentur*. Seguierianus & unus alius vetus *non nubuntur* tantum. Nubendi vocabulum sæpe reperitur in obscœnis, ut post Lipsium annotavit vir doctissimus Joannes Seldenus lib. 5. cap. 4. de jure naturali & gentium, & nos quoque alibi monuimus. Et ita videtur etiam sensisse Servius grammaticus in secundum Æneidos: *INNUPTÆ, quæ numquam nubit. Nam virgo potest esse & nubere*. Tertullianus l. 4. adversus Marcionem: *Manente matrimonio nubere adulterium est*. Idem in apologetico agens de incarnatione Christi ait Dei filium nullam de impudicitia habere matrem, *etiam quam videbatur habere non nupserat*. Ubi manifestum est vocem *nupserat* positam esse pro coitione mulieris cum viro. Alioqui falsum esset quod ait Tertullianus, cum certum sit Mariam matrem Christi ductam fuisse a Joseph, nuptuam fuisse Joseph, uxorem ejus fuisse, & propterea Christu existimatum filium fabri, quia filius ejus mulieris erat quæ fabri uxor erat, quia filius est quem nuptiæ demonstrant. Hinc in scholiis sancti Cyrilli de incarnatione Domini cap. 25. legitur: *Natus est enim ex virgine, & solus habet matrem innuptam*, id est virginem, quæ non congressa erat cum marito. Nam & Rufinus l. 1. cap. 6. hist. eccles. innuptam dixit pro virgine. Pro quo Hieronymus in initio libri adversus Helvidium dixit Mariam fuisse matrem antequam nuptam, quia nimirum conceperat ex spiritu sancto antequam ex sponsa fieret uxor Josepphi. Et sanctus Ambrosius in epistola de Bonoso episcopo accusato in synodo Capuensi quod diceret Mariam virginem habuisse plures liberos: *Neque enim elegisset Dominus Jesus nasci per virginem, si eam judicasset tam incontinentem fore ut illud genitale dominici corporis, illam aulam regis æterni concubitus humani semine coinquinasset*. Ceterum, ut id quoque obiter dicam, Rigaltius arbitratus est hunc locum ex apologetico Tertulliani sic scribendum esse ut dicatur Christum nullam *de pudicitia* habere matrem; quia videbat Latinum Latinium & Pamelium ita legisse in quibusdam vetustis exemplaribus. Ego contra puto retinendam esse lectionem vulgatam, quæ vetustissimorum & optimorum codicum auctoritate nititur, ut sensus sit Christi matrem nullam impudicitiæ labem, non qnidem obscœnæ attrectationis injuriam, ut Rufini verbis utar, passam esse quippe quæ numquam cum marito execuerit coujugale commercium, sive ut loquar cum Lactantio, numquam per voluptatis illecebras copulata est cum marito. Vide Erasmi annotationes in hunc locum Matthæi.

d *Jam vos esse cœpistis*) Hieronymus in expositione psalmi 44. ad Principiam: *Sexus devoratur a virgine. Christum portat in pectore. Jam possidet quod futura est*. Idem in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Gaude soror, gaude filia, gaude mi virgo, quia quod aliæ simulant tu vere esse cœpisti*.

e *Castæ pers. & virgines*) Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *& quia maritorum expertæ sunt domina tum, castæ vocantur & nonnæ*. Quid sint nonnæ quære in glos. sario Latino Cangii.

f *Habitationes*) Codex fuxensis *mansiones*. Quod fortasse melius est. Nam in capite 14. evangelii secundum Joannem, ad quod illic respicit Cyprianus, legitur in editione vulgata: *In domo patris mei mansiones multæ sunt*. Sed hic meminisse oportet Cyprianum alia versione usum esse quam ea qua nos utimur.

ſuum dicat, melioris habitaculi hoſpitia demonſtrat. Habitacula iſta meliora vos petitis, carnis deſideria caſtrantes majoris gratiæ præmium in cæleſtibus obtinetis. Omnes quidem qui [a] ad divinum lavacrum baptiſmi ſanctificatione perveniunt, hominem illic veterem gratia lavacri ſalutaris exponunt, & innovati ſpiritu ſancto a ſordibus contagionis antiquæ iterata nativitate purgantur. Sed nativitatis iteratæ vobis major ſanctitas & veritas competit, quibus deſideria jam carnis & corporis nulla ſunt. Sola in vobis quæ ſunt virtutis & ſpiritus ad gloriam remanſerunt. Apoſtoli vox eſt, quem Dominus vas electionis ſuæ dixit, quem ad promenda mandata cæleſtia Deus miſit. *Primus homo*, inquit, *de terræ limo*, *ſecundus homo de cælo. Qualis ille de limo*, *tales & qui de limo*; *& qualis cæleſtia*, *tales & cæleſtes*. [b] *Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo eſt*, *portemus & imaginem ejus qui de cælo eſt*. Hanc imaginem virginitas portat, portat integritas, ſanctitas portat & veritas. Portant diſciplinæ Deo memores, juſtitiam cum religione retinentes, ſtabiles in fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes, ad ſuſtinendam injuriam mites, ad faciendam miſericordiam faciles, fraterna pace unanimes atque concordes. Quæ vos ſingula, o bonæ virgines, obſervare, diligere, implere debetis; quæ Deo & Chriſto vacantes, ad Dominum, cui vos dicaſtis, & majore & meliore parte præceditis. Provectæ annis, junioribus facite magiſterium. Minores [c] natu præbet comparibus incitamentum. Hortamentis vos mutuis excitate, æmulis de virtute documentis ad gloriam provocate. Durate fortiter, ſpiritaliter pergite, pervenite feliciter. Tantum mementote tunc noſtri cum incipiet in vobis [d] virginitas honorari.

1 Cor. 15

a *Ad divinum lavacrum*) Ita poſui ſecutus fidem unius libri mei veteris. Atque ea lectio mihi videtur optima. Nam alia eſt admodum intricata, quæ ita habet: *omnes quidem qui ad divinum munus & patrium baptiſmi ſanctificatione perveniunt*. Quid enim hic facit vox *patrium*? Et tamen illa habetur in codice Segueriano & in ſex aliis. Alii ſeptem & veteres editiones præferunt *patrimonium*, Beccenſis, *patriam*. Sed nullum horum vocabulorum congruit huic loco, mea quidem ſententia. Si quis tamen horum alterutrum retinere voluerit, non repugno.

b *Quomodo portavimus*) Refert hanc poſtremam libri illius partem ſanctus Auguſtinus lib. 4. de doctrina chriſtiana cap. 21.

c *Natu præbete*) Poſt iſta Pamelius, cui præiverat editio quæ dicitur Gravii, adjecit ex codice Affligemenſi & ex Colonienſi, *majoribus miniſterium*; idque optime quadrare ait. Ego non diſputo an optime quadret. Illud tantum ajo, me ideo expunxiſſe hæc duo vocabula quia illa non inveni in antiquis editionibus neque in ullo eorum veterum exemplarium quibus uſus ſum, id eſt viginti ſeptem.

d *Virginitas honorari*) id eſt, cum in vobis Dominus martyrium cœperit honorare, ut ſcriptum eſt in libro de laude martyrii, quando ignes aut cruces, ut ait in hoc ipſo libro de habitu virginum ſanctus martyr, aut ferrum vel beſtias patiemini ut coronam martyrii accipiatis. Prudentius in carmine de ſancto Fructuoſo epiſcopo Tarraconenſi: *Carcer chriſticolis gradus coronæ eſt*]. Hieronymus in quæſtione undecima ad Hedibiam: *Triumphus Dei eſt paſſio martyrum & pro Chriſti nomine cruoris effuſio & inter tormenta lætitia*. Virginitas igitur incipit honorari cum virgo chriſtiana incipit pati pro nomine Chriſti. Cyprianus in libro de unitate eccleſiæ; *Confeſſio exordium gloriæ eſt*, *non meritum jam coronæ*, *nec perficit laudem*, *ſed initiat dignitatem*: & epiſt. 77. ad martyres: *Fuſtibus cæſi prius graviter & afflicti per ejuſmodi pœnas initiaſtis confeſſionis veſtræ glorioſa primordia*. Inde illa querela Secundæ virginis & martyris, quæ cum videret Rufinam ſororem ſuam flagellari, clamavit ad judicem: *Cur ſororem meam gloriam officis*, *me vero ejus gloriæ non pateris eſſe participem*? Celerinus in epiſtola ad Lucianum: *Sic coronet te cujus nomen confeſſus es*.

LIBER DE LAPSIS.

[b] PAX ecce, dilectiſſimi fratres, eccleſiæ reddita eſt, & quod difficile nuper incredulis ac perfidis impoſſibile videbatur, ope atque ultione divina [c] ſecuritas noſtra reparata eſt. In lætitiam mentes redeunt, & tempeſtate preſſuræ ac [c] nube diſcuſſa tranquillitas ac ſerenitas refulſerunt. Dandæ laudes Deo,

a Libri iſtius, ut ab aliis jam obſervatum eſt, mentionem facit ipſe Cyprianus epiſt. 51. & Pontius diaconus in vita ejus, tum etiam ſanctus Auguſtinus & ſanctus Fulgentius in locis infra notatis. Addunt aliqui Euſebium Cæſarienſem, ſed falſo. Decepit eos indiligentia. Cum enim Rufinus Latine verterit hiſtoriam eccleſiaſticam Euſebii, credentes illum eam vertiſſe ſimpliciter & nihil addidiſſe de ſuo, ſibi perſuaſerunt ea quæ in interprete leguntur de hoc Cypriani libro exſtare etiam apud Euſebium. Quod verum non eſt. Hæc ſunt verba Rufini: *Cyprianus de his*, id eſt de lapſis, *librum magnificentiſſime ſcriptum edidit*, *in quo & lapſos ad pœnitentiam cohortandos & contradicentes alienos eſſe a Chriſti viſceribus ſtatuit*. Hunc porro librum & librum de unitate eccleſiæ frequenter citat Venericus Vercellenſis epiſcopus.

b *Pax eccleſiæ reddita*) poſt obitum Decii, ut oſtendit Pearſonius in annalibus Cyprianicis.

c *Nube*) Rigaltius addidit *& caligine*. Sed hanc additionem, quæ haud dubie eſt ex gloſſemate, non agnoſcunt aliæ editiones nec libri veteres. Reperta eſt in duobus tantum, in uno nimirum regio, ex quo puto Rigaltium accepiſſe, & in Moyſiacenſi.

Deo, & beneficia ejus ac munera cum gratiarum actione celebranda, quamvis agere gratias noſtra vox nec in perſecutione ceſſaverit. Neque enim tantum inimico licere poteſt ut non qui Dominum toto corde & anima & virtute diligimus, benedictiones ejus & laudes ſemper & ubique cum gloria prædicemus. Exoptatus [a] votis omnium dies venit, & poſt longæ noctis horribilem terramque caliginem Domini luce radiatus mundus eluxit. Confeſſores præconio boni nominis claros & virtutis ac fidei laudibus glorioſos lætis conſpectibus intuemur, ſanctis oſculis adhærentes, deſideratos diu inexplebili cupiditate complectimur. Adeſt militum Chriſti [b] cohors candida, qui perſecutionis urgentis ferociam turbulentam ſtabili congreſſione fregerunt, parati ad patientiam carceris, armati ad tolerantiam mortis. Repugnaſtis fortiter ſeculo, ſpectaculum glorioſum præbuiſtis Deo, ſecuturis fratribus fuiſtis exemplo. Religioſa vox Chriſtum locuta eſt, in quem ſe ſemel credidiſſe confeſſa eſt. Illuſtres manus, quæ non niſi divinis operibus aſſueverant, [c] ſacrificiis ſacrilegis reſtiterunt. Sanctificata ora cæleſtibus cibis poſt corpus & ſanguinem Domini prophana contagia & idolorum reliquias reſpuerunt. Ab impio ſceleratoque velamine, quo illic velabantur ſacrificantium capita captiva, caput veſtrum liberum manſit. Frons cum ſigno Dei pura diaboli coronam ferre non potuit, coronæ ſe Domini [d] reſervavit. Quam vos læte ſinu ſuo excipit mater eccleſia de prœlio revertentes! Quam beata, quam gaudens portas ſuas aperit, ut adunatis agminibus intretis, de hoſte proſtrato tropæa referentes! Cum triumphantibus viris & feminæ veniunt, quæ cum ſæculo dimicantes, [e] ſexum quoque vicerunt. Veniunt & geminata militiæ ſuæ gloria virginis, & pueri [f] annos ſuos virtutibus tranſeuntes. Necnon & cetera [g] ſtantium multitudo veſtram gloriam ſequitur, proximis & pæne conjunctis laudis inſignibus veſtigia veſtra comitatur. Eadem & in illis ſinceritas cordis, eadem fidei tenacis integritas. Inconcuſſis præceptorum cæleſtium radicibus nixos & evangelicis traditionibus roboratos non præſcripta exſilia, non deſtinata tormenta, non rei familiaris [h] damna, non corporis ſupplicia terruerunt. [i] Explorandæ fidei præfiniebantur dies. Sed qui ſæculo renuntiaſſe ſe meminit, nullum ſæculi diem novit; nec tempora terrena jam computat qui æternitatem de Deo ſperat. Nemo, fratres dilectiſſimi, nemo hanc gloriam mutilet; nemo incorruptam ſtantium firmitatem maligna obtrectatione debiliter. Cum dies negantibus præſtitutus exceſſit, quiſquis profeſſus intra diem non eſt Chriſtianum ſe eſſe confeſſus eſt. Primus eſt victoriæ titulus, gentilium manibus apprehenſum Dominum confiteri. Secundus ad gloriam gradus eſt, [k] cauta ſeceſſione ſubtractum Domino reſervari. Illa publica, hæc privata confeſſio eſt. Ille judicem ſæculi vincit, hic contentus Deo ſuo judice conſcientiam puram cordis integritate cuſtodit. Illic fortitudo promptior, hic ſollicitudo ſecurior. Ille appropinquante hora ſua jam maturus inventus eſt. Hic fortaſſe dilatus eſt qui, patrimonio derelicto, iccirco ſeceſſit, quia non erat negaturus. Confiteretur utique, ſi fuiſſet & ipſe detentus. Has martyrum cæleſtes coronas, has confeſſorum glorias ſpiritales, has ſtantium fratrum maximas eximiaſque virtutes mœſtitia una contriſtat, quod avulſam noſtrorum viſcerum partem

a *Votis omnium*) Codex Fuxenſi, *vocibus & votis omnibus*.

b *Cohors* candida) Tertullianus in libro primo de uxorem: *Tota illa eccleſia candida de ſanctitate conſcribitur*. Ubi vide Rigaltium. Idem Tertullianus in libro de corona, *& de martyrii corona laurea melius coronandus*. Vide notas Joannis Ludovici de la Cerda pag. 649. De maſſa candida vide Baronium an. 261. & 303.

c *Sacrificiis ſacr.*) Septem libris veteres habent *ſacrificiis ac ſacrilegiis*.

d *Reſervavit*) Duo libri veteres *mancipavit*.

e *Sexum vicerunt*) Supra epiſt. 31. *ſexu ſuo fortiores*. Ubi vide notas.

f *Annos ſuos virtut.*) Ita veteres editiones, viginti & tres libri noſtri, & quatuor Anglicani. In uno regio & in Moyſſiacenſi legitur *annos ſuos continentiæ virtutibus*. Cum autem vox *continentiæ* deſit in tam multis antiquis codicibus, cum non conveniat huic loco, ut ait Latinius, nobis viſum eſt illam eſſe delendam. Sane Pamelius illam adjecit ex editione quæ dicitur Gravii & ex quodam veteri libro. Verum idem Latinius jampridem pronuntiavit eam auctoritatem tanti non eſſe ut perſuadere poſſit vocem hanc eſſe retinendam.

g *Stantium*) Veteres editiones, codes Seguierianus, Gratianopolitanus, recentior Victorinus, & unus Vaticanus habent *circumſtantium*. Sed hæc lectio bona non eſt. Lamonianus habet *adſtantium*.

h *Damna*) Hæc vox deeſt in antiquis editionibus & in tredecim libris veteribus. Eraſmus adjecit. Non reperi autem illam niſi in quinque codicibus. Retinui tamen, quia videtur neceſſaria.

i *Explorandæ*) Hanc lectionem exhibent ſexdecim vetera exemplaria. Codex Remenſis ſancti Dionyſii habet: *Expugnandæ fidei præfigebantur dies*. Burgundicus, *prænuntiabantur*. Veteres editiones, *pertimebantur*.

k *Cauta ſeceſſione*) De hac ſeceſſione ſancti martyris ſic ſcribit inter alia Pontius diaconus: *Sequitur ut probemus ſeceſſum illum non hominis puſillanimitate conceptum, ſed, ſicuti eſt, vere fuiſſe divinum*. Sic de Paulo eremita ait Hieronymus: *Cum perſecutionis procella denotaret in villam remotiorem & ſecretiorem receſſit*. Vide librum Tertulliani de fuga in perſecutione.

tem violentus inimicus populationis suæ A strage dejecit. Quid hoc loco faciam, dilectissimi fratres? Fluctuans vario mentis æstu quid aut quomodo dicam? Lacrimis magis quam verbis opus est ad exprimendum dolorem quo corporis nostri plaga deflenda est, quo populi aliquando numerosi multiplex lamentanda jactura est. Quis enim sic [a] durus aut ferreus, qui sic fraternæ caritatis oblitus, qui inter suorum multiformes ruinas & lugubres ac multo squalore deformes reliquias constitutus siccos oculos tenere prævaleat, nec erumpente B statim fletu, prius gemitus suos lacrimis quam voce depromat? Doleo, fratres, doleo vobiscum, nec mihi ad leniendos dolores meos integritas propria & sanitas privata blanditur, quando plus pastor in gregis sui vulnere vulneretur. Cum singulis pectus meum copulo, mœroris & funeris pondera luctuosa participio. Cum plangentibus plango, cum deflentibus defleo, cum jacentibus jacere me credo. Jaculis illis grassantis inimici mea simul membra percussa sunt, sævientes gladii per C mea viscera transierunt. Immunis & liber a persecutionis [b] incursu fuisse non potest animus. [c] In prostratis fratribus & me prostravit affectus, Habenda tamen est, fratres dilectissimi, ratio veritatis, nec sic mentem debet & sensum persecutionis infestæ tenebrosa caligo cæcasse ut nihil remanserit lucis & luminis unde divina præcepta perspici possint. Si cladis causa cognoscitur, & medela vulneris invenitur. Dominus probari familiam suam voluit; & quia traditam nobis divinitus disciplinam [d] pax longa corruperat, jacentem fidem & pæne, ut ita dixerim, dormientem censura cælestis erexit; cumque nos peccatis nostris [e] amplius mereremur, clementissimus Dominus sic cuncta moderatus est ut hoc omne quod gestum est exploratio potius quam persecutio videretur. Studebant augendo patrimonio singuli; & obliti quid credentes aut sub apostolis ante fecissent aut semper facere deberent, insatiabili cupiditatis ardore ampliandis facultatibus incubabant. Non in sacerdotibus religio devota, non [f] in ministris fides integra, non in operibus misericordia, non in moribus disciplina. Corrupta barba in viris, in feminis forma fucata. Adulterati post Dei manus oculi, [g] capilli mendacio colorati. Ad decipienda corda simplicium callidæ fraudes, circumveniendis fratribus subdolæ voluntates. [h] Jungere infidelibus vinculum matrimonii, pro-

stitue-

a *Durus aut ferreus*) Cicero actione secunda in Verrem; *Quis tam fuit illo tempore durus ac ferrus, quis tam inhumanus.* Juvenalis satyra prima:

--- *Nam quis iniquæ*
Tam patiens urbis tam ferreus ut teneat se?

b *Incursu*) Codex Fuxensis *impetu*. Paulo post in hoc ipso libro, *nec prostratus est persecutionis impetu*. Vide quæ de incursu notavimus ad epistolam 33.

c *In postratis*) Optatus lib. 1. *nonnullos funestam prostravit in mortem.*

d *Pax longa corruperat*) Sanctus Augustinus in epistola ad Bonifacium comitem: *Decuit enim eos sollicitudo quos negligentes securitas fecerat.* Sulpitius Severus lib. 2. sacræ historiæ: *Plerique eorum longa rursum pace corrupti.* Et infra: *Rursum corrupti longæ pacis malo idolis libaverunt.* Vellujus Paterculus lib. 2. *Pannonia insolens longæ pacis bonis*, Et Tacitus l. 4. annalium tradit Pisonem fuisse pace incuriosum. Juvenalis sat. 6. *Nunc patimur longæ pacis mala.* Lucanus lib. 5. *longaque in pace quietos bellorum primus sparsit furor.* Modestus in libro de vocabulis rei militaris; *Longa securitas pacis homines partim ad delectationem otii, partim ad civilia traduxit officia.* Cæsar. lib. 2. de bello civili; *Multitudo insolens diturnitate otii.* Cassianus l. 5. cap. 19. *Scilicet ne pacis otio miles Christi lentescens incipiat obliviscí constitutionum suarum gloriosa certamina, ac securitatis inertia dissolutus præmiorum stipendiis ac triumphorum meritis defraudetus.* Sanctus leo Papa sermone secundo in solemnitate epiphaniæ; *Vigilanter cavenda sunt illa discrimina quæ de otio ipsius pacis oriuntur.* Vide notas nostras ad librum sextum Salviani.

e *Amplius mereremur*) Ita antiquæ editiones, Erasmus scripsit *amplius pati mereremur*; quod ego reperi in quatuor antiquis exemplaribus. Gravii quæ dicitur editio id quoque habuit, sed minutiore characterе scriptum, ut intelligi daretur dubium videri an esset Cypriani. Vox autem *pati* non invenitur in octodecim exemplaribus nostris neque in quinque Anglicanis, neque in editionibus Manutii & Morellii. Ego suppositam arbitror a quodam sciolo qui putaret sensum non esse integrum absque illo vocabulo, sicut Freinshemius ad librum secundum historiarum Taciti, ubi legitur *incipi victoriam ratus*, existimat vocem *ratus* adjectam esse ab aliquo extraneo, qui deesse aliquid hic putabat. Erasmi tamen editio posset adjuvari ex eo quod paulo post sequitur, *quid non perpeti tales pro peccatis ejusmodi mereremus.*

f *In ministris*) Duo libri veteres habent *ministeriis.*

g *Capilli mend. colorati*) Infra in hoc libro *& quæ capillos tuos inficis*, Ovidius lib. 3. de arte amandi: *Femina canitiem germanis inficit herbis.* Martialis lib. 6. epigr. 57. *Mentiris fictos unguento Phœbe capillos.* Columella in præfatione librorum de re rustica: *Capitum & capillorum concinnatores non solum ipse audivi, sed & ipse vidi.* Vide notas ad librum de habitu virginum in verbo *lapillis.*

h *Jupere cum infidelibus*) Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 1. de conjugiis adulterinis c. 21. *Quamvis beatissimus Cyprianus inde non dubitet nec in levibus peccatis constituat jungere cum infidelibus vinculum matrimonii, atque id esse dicat prostituere gentilibus membra Christi.* Item in libro de fide & operibus cap. 19. ubi hinc colligit quædam uno sæculo tolerata esse quæ in alio non licebant. Sane Tertullianus docet unam fidei regulam esse immutabilem, cetera vero correctionis & disciplinæ admittere novitatem correctionis. Vide rursum sanctum Augustinum in epistola ad Bonifacium de variis consuetudinibus ecclesiarum & provinciarum. Hieronymus lib. 1. contra Jovinianum, *junguntur gentilibus & templa Christi idolis prostituunt.* Idem in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis; *Si autem & illæ quæ virgines sunt ob alias tamen culpas virginitate corporum non salvantur, quid fiet illis quæ prostituerunt membra Christi?* Concilium Arelatense primum canone 11. *De puellis fidelibus quæ gentilibus juguntur placuit ut*

ali-

ſtituere gentilibus membra Chriſti. Non jurare tantum temere, ſed adhuc etiam pejerare, præpoſitus ſuperbo tumore contemnere, venenato ſibi ore maledicere, odiis pertinacibus invicem diſſidere. Epiſcopi plurimi, quos & [a] hortamento eſſe oportet cæteris & exemplo, divina procuratione contemta, [b] procuratores rerum ſæcularium fieri, [c] derelicta cathedra, plebe deſerta, per alienas provincias oberrantes, negotiationis quæſtuoſæ nundinas aucupari, eſurientibus [d] in eccleſia fratribus, habere argentum largiter velle, [e] fundos inſidioſis fraudibus rapere, uſuris multiplicantibus fenus augere. Quid non perpeti tales pro peccatis ejuſmodi mereremur, cum jam pridem præmonuerit ac dixerit cenſura divina: *Si dereliquerint legem meam, & in judiciis meis non ambulaverint, ſi [f] juſtificationes meas prophanaverint, & præcepta mea non obſervaverint, viſitabo in virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum*. Prænuntiata ſunt iſta nobis & ante prædicta. Sed nos datæ legis & obſervationis immemores id egimus per noſtra peccata ut dum Domini mandata contemnimus, ad correctionem delicti & probationem fidei remediis ſeverioribus veniremus. Nec ſaltem ſero converſi ad Domini timorem ſumus ut hanc correptionem noſtram probationemque divinam patienter & fortiter ſubiremus. Ad prima ſtatim verba minantis inimici maximus fratrum numerus fidem ſuam prodidit; nec proſtratus eſt perſecutionis impetu, ſed voluntario lapſu ſe ipſe proſtravit. Quid oro inauditum, quid novum venerat ut velut incognitis atque inopinatis rebus exortis Chriſti ſacramentum temeritate præcipiti ſolveretur? Nonne hæc & prophetæ ante & apoſtoli poſtmodum nuntiaverunt? Nonne juſtorum preſſuras & gentilium ſemper injurias pleni ſancto ſpiritu prædicaverunt? Nonne

Ee 2 fidem

aliquanto tempore a communione ſeparentur. Vide Rigaltii obſervationes in librum ſecundum Tertulliani ad uxorem. In titulo Codicis Theodoſiani de nuptiis gentilium præcipitur ut nulli provincialium, cujuſcumque ordinis aut loci fuerit, cum barbara ſit uxore conjugium, nec ulli gentilium provincialis femina copuletur, & ſi contra factum fuerit, capitaliter expietur. Gentiles iſtic, ut recte obſervat Jacobus Gothofredus, non dicuntur reſpectu fidei ſeu religionis, verum reſpectu Romanorum, barbari, & ſpeciatim ii qui ex variis gentibus felicitatem Romanam ſequentes ſe ad imperium contulerant. Itaque provincialibus opponuntur, id eſt Romanis, non etiam chriſtianis.

a *Hornamento*) Hæc eſt editio Manutii cum ſuperiores editiones haberent *ornamento*. Lectionem Manutianam inveni in duodecim vetuſtis codicibus. Alia exſtat in aliis ſeptem, in editione Morelliana, & apud ſanctum Auguſtinum lib. 3. contra Creſconium cap. 36. Vide quæ in ſimili caſu adnotavi ad epiſtolam 15. pag. 63. In Concilio Toletano III. canone 10. legitur *ortamento concilii* & alibi *hornamento*.

b *Procuratores*) Vetitum iſtud ſemper in eccleſia Dei. Inſignis eſt in ea cauſa locus in canone 16. concilii Carthaginenſis habiti P. C. Honori XII. & Theodoſii VIII. exſtatque apud Gratianum 21. q. 2 *Placuit ut epiſcopi*. Vide epitomen juris pontificii Antonii Auguſtini l. 4. tit. 73. & notas noſtras ad librum Agobardi de modo regiminis eccleſiaſtici. Vide etiam invectivam Jacobi Cardinalis Papienſis adverſus Joannem Cardinalem Attrebatenſem. Sulpitius Severus lib. 1. hiſtoriæ ſacræ, cum dixiſſet levitis nullam poteſtatem datam, quo liberius ſervirent Deo, addit: *Equidem hoc exemplum non tacitus præterierim, legendumque miniſtris eccleſiarum libenter ingeſſerim. Etenim præcepti hujus non ſolum immemores ſed etiam ignari mihi videtur. Tanta hoc tempore animos eorum habendi cupido, velut tabes, inceſſit. Inbiant poſſeſſionibus, prædia excolunt, auro incubant, emunt venduntque, quæſtui per omnia ſtudent*. Vide ſanctum Gregorium lib. 8. epiſt. 11. adverſus Baſilium epiſcopum Capuanum. Hieronymus in epiſtola ad Nepotianum de vita clericorum: *Procuratores & diſpenſatores domorum alienarum quomodo poſſunt eſſe clerici qui proprias jubentur contemnere facultates?* Quo referri etian poſſunt ea quæ diximus in notis ad Capitularia pag. 1169.

c *Derelicta cathedra*) contra regulas eccleſiaſticæ diſciplinæ. Vide concilia Africana.

d *In eccleſia frat.*) In editione Pamelii adjectum eſt *non ſubvenire*. Sed ego additamentum illud reperi in veteribus libris a me viſis neque in Anglicanis. Sane Pithœanus habet *nihil tribuere*. Quo etiam modo ſcriptum quoque fuiſſe in Camberonenſi teſtatur Pamelius. Et tamen minime neceſſarium mihi videtur hoc additamentum. Reprehendit Cyprianus epiſcopos qui cum viderent fratres in eccleſia eſurientes aurum & argentum ſitiebant. Dixi aurum & argentum, quia in uno libro meo veteri ſcriptum eſt *eſurientibus in eccleſia fratribus aurum habere largiter velle*, & in alio *argentum* pro *aurum*. Sed quod jugulum petit, ſanctus Auguſtinus hunc eumdem locum referens in epiſtola ad Macrobium, l. 3. adverſus Creſconium cap. 36. & lib. 4. de baptiſmo contra Donatiſtas cap. 9. non habet hoc additamentum. Deeſt etiam apud Venericum epiſcopum Vercellenſem in libro de unitate eccleſiæ & apud Thomam Valdenſem in doctrina decima de ſacramentalibus. Hieronymus in epiſtola ad Nepotianum de vita clericorum: *Gloria epiſcopi eſt pauperum inopiæ providere. Ignominia omnium ſacerdotum eſt propriis ſtudere divitiis*. Vide Proſperum ſive Julianum Pomerium lib. 3. de vita contemplativa cap. 24.

e *Fundos rapere*) Citat hunc locum ſanctus Auguſtinus lib. 4. de baptiſmo contra Donatiſtas cap. 10. & in epiſtola ad Macrobium. Julianus Pomerius lib. 1. de vita contemplativa cap. 13. loquens de epiſcopis: *Fundorum terminos ſine termino cupiditatis extendunt, & ſe paſſim exquiſitis deliciis dedunt quæ animum corpuſque debilitant*. De potamio Odyſſiponæ epiſcopo ita legitur in libello precum Marcellini & Fauſtini; *Sed & Potamionen fuit inulta ſacræ fidei prævaricatio. Denique cum ad fundum properat quem pro impia fidei ſubſcriptione ab Imperatore meruerat impetrare, dans novas pœnas linguæ per quam blaſphemaverat, in via moritur, nullos fructus fundi vel viſione percipiens*. Hieronymus in epiſtola ad Nepotianum de vita clericorum: *Turpe eſt ante feres ſacerdotis Chriſti crucifixi & pauperis, & qui cibo quoque veſcebatur alieno, lictores conſulum & milites excubare, judicemque provinciæ melius apud te prandere quam in palatio*. Cui loco recte adjungi poſſunt ea quæ Ammianus Marcellinus lib. 27. dicit de conviviis epiſcoporum Romanorum ſui temporis, quos ait epulas curaſſe profuſas adeo ut eorum convivia regales ſuperarent menſas. Vide ſupra pag. 163.

f *Juſtificationes*) Novem libri noſtri & ſex Anglicani & editio Morelliana præferunt *juſtitias*.

fidem noſtram ſemper armans & Dei ſervos cæleſti voce corroborans dicit
Deut. 4 ſcriptura divina: *Domine Deum tuum ado-*
Mat. 4 *rabis, & illi ſoli ſervies?* Nonne iram divinæ indignationis oſtendens & pœnæ
Iſa. 2 metum præmonens denuo dicit: *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum; & curvatus eſt homo, & humiliatus eſt vir, & non laxabo illis?* Et iterum Deus loquitur
Exo. 22 dicens: *Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino ſoli*. In evangelio quoque poſtmodum Dominus in verbis doctor & conſummator in factis, docens quid fieret, & faciens quodcumque docuiſſet, quidquid nunc geritur & geretur nonne ante præmonuit? Nonne & negantibus æterna ſupplicia & ſalutaria confitentibus præmia ante conſtituit? Exciderunt quibuſdam, pro nefas, omnia & de memoria receſſerunt. Non exſpectaverunt ſaltem ut [a] aſcenderent apprehenſi, ut interrogati [b] negarent. Ante aciem multi victi, ſine congreſſione proſtrati, nec hoc ſibi reliquerunt ut ſacrificare idolis viderentur inviti. Ultro [c] ad forum curre, ad mortem ſponte properare, quaſi hoc olim cuperent, quaſi amplecterentur occaſionem datam [d] quam ſemper optaſſent. Quot illic a magiſtratibus veſpera urgente dilati ſunt, [e] quot ne eorum diferretur interitus etiam rogaverunt? Quam vim poteſt talis obtendere qua crimen ſuum purget, cum vim magis ipſe fecerit ut periret? Nonne quando ad Capitolium ſponte ventum eſt, quando ultro ad obſequium diri facinoris acceſſum eſt, labavit greſſus, caligavit aſpectus, tremuerunt viſcera, [f] bracchia conciderunt? Nonne ſenſus obſtupuit, lingua hæſit, ſermo defecit? Stare illic potuit Dei ſervus & loqui & renuntiare Chriſto, qui jam diabolo renuntiaverat & ſæculo? Nonne ara illa quo moriturus acceſſit rogus illi fuit? Nonne diaboli altare, quod fœtore tetro fumare ac redolere conſpexerat, velut funus & buſtum vitæ ſuæ horrere ac fugere debebat? Quid hoſtiam tecum, miſer, quid victimam [g] immolaturus imponis? Ipſe ad aram hoſtia, victima ipſe veniſti. Immolaſti illic ſalutem tuam, ſpem tuam, fidem tuam funeſtis illis ignibus concremaſti. Ac multis proprius interitus ſatis non fuit. Hortamentis mutuis in exitium populus impulſus eſt, mors invicem letali poculo propinata eſt. Ac ne quid deeſſet ad criminis cumulum, [h] infantes quoque parentum manibus vel impoſiti vel attracti [i] amiſerunt parvuli quod in primo ſtatim nativitatis exordio fuerant conſecuti. Nonne illi cum judicii dies venerit dicent: Nos nihil mali fecimus, nec derelicto cibo & poculo Domini ad profana contagia ſponte properavimus. Perdidit nos aliena perfidia, parentes ſenſimus parricidas. Illi nobis eccleſiam matrem, illi patrem Deum negaverunt; ut dum parvi & improvidi & tanti facinoris ignaris per alios ad conſortium criminum jungimur, [k] aliena fraude caperemur. Nec eſt, pro dolor, juſta aliqua & gravis cauſa quæ tantum facinus excuſet. Relinquenda erat patria, & patrimonii facienda jactura. Cui enim naſcenti atque morienti non relinquenda quandoque patria & patrimonii ſui facienda jactura eſt? Chriſtus non relinquatur, ſalutis ac ſedis æternæ jactura timeatur. Clamat ecce per prophetam ſpiritus ſanctus: *Diſcedite, exite inde, & immundum nolite tangere. Exite de medio ejus, ſeparamini qui fertis vaſa Domini.* Et qui vaſa ſunt Domini ac templum Dei, ne immundum tangere & feralibus cibis pollui violaque *Iſa. 32*

co-

a *Aſcenderent apprehenſi*) Hæc eſt lectio editionis Anglicanæ, quam confirmant vetera exemplaria, quam vero Rigaltius in obſervationibus ſuis ait eſſe veriſſimam. Ceterum Manutius & Morellius non fuere primi qui eam induxerunt, ut putaſſe videtur Rigaltius. Habetur enim in antiquis editionibus. Vide quæ notamus ad epiſtolam ſextam pag. 39.

b *Negarent*) Poſt hæc Manutius & Pamelius addunt *ut tus accenderent*. Sed hanc lectionem merito reprobat Rigaltius, quamvis eam retinuerit. Quippe nuſpiam reperitur in antiquis exemplaribus, niſi quod Angli unum citant ex bibliotheca Vaticana.

c *Ad forum*) & hinc in capitolium. Nam ſupra pag. 73. adnotatum eſt forum fuiſſe juxta capitolium.

d *Quam ſemper*) Sexdecim libri veteres & editio Morellii habent *libenter*.

e *Quot ne eor.*) Codex Seguerianus, *quod ut interrogati negarent, ne eorum differretur interitus & rogaverunt*.

f *Brachia conciderunt*) Codex Seguierianus, *membra conciderunt*.

g *Immolaturus*) Quidam libri veteres & veteres editionem habent *immolaturus vel ſupplicaturus*. Itaque quidam librarius antiquus ſcripſit *immolaturus*. Alius ſupra lineam, ut tum ſolebat, ſcripſit *vel ſupplicaturus*: Ex his duabus lectionibus ii qui poſtea ſecuti ſunt eam elegerunt quæ illis magis placebat. Ego præfero eam quæ habent *immolaturus*, quam non dubito fuiſſe primam. Nam & mox ſequitur; *Immolaſti hic ſalutem tuam*. Aliam lectionem adjuvare poſſunt hæc verba Tertulliani ex libro de jejuniis; *Saccis voluti & cinere conſparſi idolis ſuis invidiam ſupplicem objiciunt*.

h *Infantes quoque*) Citat hunc locum ſanctus Auguſtinus in epiſtola ab Bonifacium epiſcopum. Optatus lib. 3. *Omnibus locis templum erat aut ſcelus. Inquinabantur prope morientes ſenes, ignorans polluebatur infantia, manibus parvi pueri portabantur ad nefas, parentes incruenta parricidia facere cogebantur*.

i *Amiſerunt Parvuli*) Hunc quoque locum refert ſanctus Auguſtini in epiſtola ad Bonifacium epiſcopum ut Cypriani teſtimonio probet parvulis apud Deum non officere parentum perfidiam.

k *Ali. fraude cap.*) Ita ſex libri veteres & ſanctus Auguſtinus. Plerique tamen libri habent *morerentur*, quinque *aliena morte morerentur*.

cogantur, non exeunt de medio, nec recedunt. Alibi quoque vox auditur e cælo præmonens quid Dei ſervos facere conveniat dicens: *Exi de ea populus meus, ne particeps ſis delictorum ejus, & ne perſtringaris plagis ejus*. Qui exit & cedit, delicti particeps non fit. Plagis vero & ipſe perſtringitur qui ſocius criminis invenitur. Et ideo Dominus in perſecutione ſecedere & fugere mandavit, atque ut id fieret & docuit & fecit. Nam cum corona de Dei dignatione deſcendat, nec poſſit accipi niſi fuerit hora ſumendi, quiſque in Chriſto manens interim cedit, non fidem negat, ſed tempus exſpectat. Qui autem cum non ſecederet cecidit, negaturus remanſit. Diſſimulanda, fratres dilectiſſimi, veritas non eſt, nec vulneris noſtri materia & cauſa reticenda. Decepit multos patrimonii ſui amor cæcus, nec ad recedendum parati aut expediti eſſe potuerunt quos facultates ſuæ velut compedes ligaverunt. Illa fuerunt remanentibus vincula, [a] illæ catenæ, quibus & virtus retardata eſt, & fides preſſa, & mens vincta, & anima præcluſa, ut ſerpenti terram ſecundum Dei ſententiam devoranti præda & cibus fierent [b] qui terreſtribus inhærerent. Et iccirco Dominus bonorum magiſter & præmonens in futurum: *Si vis*, inquit, *perfectus ecce, vade, vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis theſaurum in cælis: & veni, ſequere me*: Si hoc divites facerent, per divitias ſuas non perirent, theſaurum in cælo reponentes hoſtem nunc & expugnatorem domeſticum non haberent. Eſſet in cælo cor & animus & ſenſus, ſi theſaurus eſſet in cælo. Nec vinci a ſæculo poſſet qui unde vinceretur in ſæculo non haberet. Sequeretur Dominum ſolutus & liber, ut apoſtoli & ſub apoſtolis multi & nonnulli ſæpe fecerunt, qui & rebus ſuis & parentibus derelictis, individuis Chriſto nexibus adhæſerunt. Sequi autem Chriſtum quodammodo poſſunt qui patrimonii vinculo detinentur? Aut quomodo cælum petunt & ad ſublimia & alta conſcendunt qui terrenis cupiditatibus degravantur? [c] Poſſidere ſe credunt qui potius poſſidentur, cenſus ſui ſervi, [d] nec ad pecuniam ſuam domini, ſed magis pecuniæ mancipati. Hoc tempus, hos homines apoſtolus denotat dicens: *Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem & muſcipulam & deſideria multa inutilia & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum eſt cupiditas, quam quidam appetentes* [e] *erraverunt a fide, & inſeruerunt ſe doloribus multis*. Dominus autem quibus nos præmiis ad contemtum rei familiaris invitat? Parva hæc & exigua hujus temporis damna quibus mercedibus penſat? *Nemo eſt*, inquit, *qui relinquat domum aut agrum aut parentes aut fratres aut uxorem aut filios propter regnum Dei & non recipiat* [f] *ſepties tantum in iſto tempore, in ſæculo autem venturo vitam æternam*. Quibus cognitis & de Domini pollicentis veritate compertis, non tantum timenda non eſt ejuſmodi ſed & optanda jactura, ipſo denuo Domino prædicante & monente: *Beati eritis cum perſecuti vos fuerint, & ſeparaverint vos, & expulerint, & maledixerint nomini veſtro ut nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exſultate. Ecce enim merces veſtra multa eſt in cælis*. Sed tormenta poſtmodum [g] venerant, & cruciatus graves [h] reluctantibus imminebant. Quæri de tormentis poteſt qui per tormenta ſuperatus eſt. Poteſt excuſationem doloris obtendere qui victus eſt [i] in dolore. Poteſt rogare talis & dicere: Certare quidem fortiter volui, & ſacramenti mei memor devotionis ac fidei arma ſuſcepi, ſed me in [k] congreſſione pugnan-

Ap. 18

Mat. 19

1 Tim. 6

Mar. 10

Luc. 6

a *Illæ catenæ*) Sanctus Auguſtinus tractatu decimo in evangelium Joanni: *Erit tibi avaritia catena pedum*.

b *Qui terreſtribus*) Pamelius adjecit *cupiditatibus*, parum firmis teſtimoniis. Idem paulo poſt ſimili auctoritate addidit *& conſulens* poſt vocem *præmonens*. Sed iſta non exſtant in antiquis codicibus neque in antiquis editionibus. Angli tamen ea retinuerunt, quamvis his carerent eorum libri. Vix *cupiditatibus* addita haud dubie eſt a quodam ſtudioſo qui infra legebat *qui terrenis cupiditatibus prægravantur*.

c *Poſſidere ſe credunt*) Vide ſupra pag. 23.

d *Nec ad pecuniam*) Quinque libri veteres habent *nec pecuniæ ſuæ*. Alii duo, *nec ad pecuniam domini, ſed ipſi potius pecuniæ*.

e *Erraverunt*) Revocavimus neceſſario hanc lectionem, quam Manutius eliminaverat ponens *naufragaverunt*, Quamquam illius mutationis primus auctor non eſt Manutius, cum ea lectio jam exſtaret in margine editionis quæ dicitur eſſe Gravii. Ea quam nos repoſuimus exſtat in antiquis editionibus & in decem & novem vetuſtis exemplaribus. Manutianam non inveni niſi in quinque. Pamelius, quamvis eam retinuerit in contextu, magis aliam probat in obſervationibus ſuis. In uno vero libro ex more veterum librariorum ſcriptum eſt *naufragaverunt & erraverunt*. Et tamen Cyprinus in libro de oratione dominica, in libro de opere & eleemoſynis, & lib. 3. teſtimoniorum cap. 61. habet *naufrageverunt a fide*.

f *Septies*) Quatuor libri veteres & editio Manutiana habent *centies*.

g *Venerant*) Ita veteres editiones & XXVII. libri veteres, in quibus pono Veronenſem & Seguierianum, niſi quod eorum tres habent *venerunt*. Eraſmus ſcripſit *ventura erant*.

h *Reluctantibus*) Quatuor libri veteres præferunt *in luctationibus*, alius *in luctaminibus*.

i *In dolore*) Codex Lamonii *per dolorem*. Quod fortaſſe melius eſt. Vide epiſtolam tertiam Baſilii ad Amphilochium, ubi tractat de iis qui non ferentes dolores ad negationem Chriſti tracti ſunt.

k *Congreſſione*) Codex Fuxenſis *colluctatione*.

gnantem cruciamenta varia & ſupplicia longa vicerunt. Stetit mens ſtabilis & fides fortis, & cum torquentibus pœnis immobilis diu anima luctata eſt. Sed cum duriſſimi judicis recrudeſcente ſævitia jam [a] fatigatum nunc flagella ſcinderent, nunc contuderent fuſtes, nunc equuleus extenderet, nunc ungula effoderet, nunc flamma torreret, caro me in colluctatione deſeruit, infirmitas viſcerum ceſſit, nec animus ſed corpus [b] in dolore defecit. Poteſt cito proficere ad veniam cauſa talis. Poteſt ejuſmodi excuſatio eſſe miſerabilis. Sic hic [c] Caſto & Æmilio aliquando Dominus ignovit. Sic in prima congreſſione devictos [d] victores in ſecundo prœlio reddidit, ut fortiores ignibus fierent qui ignibus ante ceſſiſſent, & unde ſuperati eſſent, inde ſuperarent. Deprecabantur illi non lacrimarum miſeratione, ſed vulnerum, nec ſola lamentabili voce, ſed laceratione corporis & dolore. Manabat pro fletibus ſanguis & pro lacrimis cruor [e] ſemiuſtulatis viſceribus defluebat. Nunc vero quæ vulnera oſtendere victi poſſunt, [f] quas plagas hiantium viſcerum, quæ tormenta membrorum, ubi non fides congreſſa cecidit, ſed congreſſionem perfidia prævenit? Nec excuſat oppreſſum neceſſitas criminis ubi crimen eſt voluntatis. Nec hoc ideo dico ut fratrum cauſas onerem, ſed ut magis fratres ad precem ſatisfactionis inſtigem. Nam cum ſcriptum ſit, *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & ſemitas pedum veſtrorum turbant*, qui peccantem blandimentis adulantibus palpat, peccandi fomitem ſubminiſtrat; nec comprimit delicta ille; ſed nutrit. At qui conſiliis fortioribus redarguit ſimul atque inſtruit fratrem, promovet ad ſalutem. *Quos diligo*, inquit Dominus, *redarguo & caſtigo*. Sic oportet & Dei ſacerdotem non obſequiis decipientibus fallere, ſed remediis ſalutaribus providere. [g] Imperius eſt medicus qui tumentes vulnerum ſinus manu parcente contrectat, & in altis receſſibus viſcerum virus incluſum dum ſervat exaggerat. Aperiendum vulnus

Iſai. 3. Apoc. Prov. 3.

a *Fatigatum*) Morellius & Pamelius addunt *jam laſſum corpus*. Sed ego delevi, quia non reperi in ullo veteri libro quam in Beccenſi. Sed tamen in variis lectionibus poſitis ab erudito quodam in marginibus editionis Lugdunenſis anni 1544. adnotatum vidi contra hunc locum *jam laſſum*. Cæſar lib. 1. de bello Gallico dixit *verberibus examinatum corpus*:.

b *In dolore defecit*) Hieronymus in caput primum epiſtolæ Pauli apoſtoli ad Galatas: *In martyrio non eadem pœna plectitur qui abſque colluctatione & tormentis ſtatim profiluit ad negandum & ille qui inter eculeos; fidiculas, igneſque diſtortus compulſus eſt quod credebat negare*. Et in caput ſextum: *Si quis pro Chriſti nominis confeſſione cruciatus alium in tormentis viderit denegaſſe, compatiatur vulneribus negatoris, & non tam illum victum quam ſe viciſſe miretur*.

c *Caſto & Æmilio*) Kalendarium vetus eccleſiæ Carthaginenſis editum a Mabillonio: *XI. Kal. Junias ſanctorum Caſti & Æmilii*. In martyrologiis Bedæ & aliorum legitur eadem die: *In Africa Caſti & Æmilii, qui per ignem paſſionis martyrium conſummaverunt*. *Scribit Cyprianus in libro de lapſis*. Exſtat inter ſermones ſancti Auguſtini ſermo in natali plurimorum martyrum incipiens *Sanctorum martyrum*, quem nuperi editores operum ſancti Auguſtini collegerunt ex indiculo Poſſidii dictum eſſe in natali ſanctorum Caſti & Æmilii.

d *Victores in ſecundo*) Sic ſanctus Joannes Chryſoſtomus in initio ſecundæ paræneſis ad Theodorum lapſum ait multos qui vi tormentorum fracti Chriſtum negaverant redintegrato certamine martyrii coronam reportaſſe.

e *Semiuſtulatis*) Codex Lamonii *ſemiuſti lateris*.

f *Quas plagas*) Codex Seguierianus, *quam vim, quas plagas*.

g *Imperitus eſt medicus*) Tertullianus in libro de pœnitentia: *Miſerum eſt ſecari & cauterio exuris & pulveris alicujus mordacitate cruciari. Tamen quæ per inſuavitatem medentur, ea & emolumento curationis offenſam ſui excuſant & præſentem injuriam ſuperventuræ utilitatis gratia commendant*. Idem in Scorpiaſie: *Et eſt plane quaſi ſævitia medicinæ de ſcapello deque cauterio, de ſinapis incendio; non tamen ſecari & inuri & exedi iccirco malum, quia dolores utiles affert*. Et infra: *Ululans denique ille & gemens & mugiens inter manus medici poſtmodum eadem mercede cumulabit, & artifices optimos prædicabit & ſævos jam negabit*. Lucifer Calaritanus in libro de moriendo pro Dei filio: *Quid enim licet ferro medicus ſecet, cauterio urat, ſinapis incendio ad omnem dolorem ægrum deducat, tamen nec ſecari, exuri, exedi, morderique eſſet inimicum, quippe quod iccirco bonum ſit quia dolores inutiles auferat per adhibitos ſalutis cauſa dolores*. Caſſianus collat. 6. cap. 6. *Etenim ſectio vel uſtio ſalutaris quæ illis qui ulcerum contagione putrefacti ſunt pie infertur a medico mala a tolerantibus ereditur*. Pacianus in paræneſi ad pœnitentiam: *Prudentes ægri medicos non verentur ne in occultis quidem corporum partibus etiam ſecaturos, etiam peruſturos. Meminimus quoſdam remota etiam & verecunda membrorum non erubeſcentes in ferro & cauterio & graviſſima illa pulveris mordacitate duraſſe*. Iſtud Fulgentius Placiades lib. 1. mythol. vocat chirurgicæ lanienam. Hieronymus in epiſtola ad Marcellam de Onaſo: *Medici quos vocant chirurgicos crudeles putantur & miſeri ſunt. Annon eſt miſeria alienis non dolere vulneribus & mortuas carnes inclementis ſecare ferro*? Idem in epiſtola ad Amandum presbyterum: *Putridæ carnes ferro indigent & cauterio; nec eſt medicinæ culpa, ſed vulneris, cum crudelitate clementi non parcit medicus ut parcat, ſævit ut miſereatur*? Idem in epiſtola ad matrem & filiam: *Putridæ carnes ferro curantur & cauterio*, Siricius Papa in epiſtola ad Himerium: *Ferro neceſſe eſt exſcindantur vulnera quæ fomentorum non ſenſerint medicinam*. Ennodius in vita Epiphanii: *Numquam a medico ad pleniſſima curationum æger adductus eſt ab illo qui primum putrita ferro membra deſecuit & latentem penitus a ſinu viſcerum produxit illuviem*. Xenophon in libro quinto de pædia Cyri ait medicos eos qui graviùs laborant urere & ſecare ut eos curent. Prudentius in carmine de Romano martyre:

Putate ferrum triſte chirurgos meis
Inferre coſtis quod ſecat ſalubriter.
Non eſt amarum quo reformatur ſalus.

Ovidius lib. 1. metamorphoſeon:

Cuncta prius tentanda, ſed immedicabile vulnus
Enſe recidendum eſt, ne pars ſincera trabatur.

Idem lib. 1. de remedio amoris: *Ut corpus redimas ferrum patiaris & ignes*.

nus est & secandum & putraminibus amputantis medeta fortiore curandum [a] Vociferetur & clamet licet & conqueratur [b] æger in patiens per dolorem, gratias aget postmodum [c] cum senserit sanitatem. Emersit enim, fratres dilectissimi, novum genus cladis; & quasi parum persecutionis procella sævierit, accessit ad cumulum sub misericordiæ titulo malum fallens & blanda pernicies. Contra evangelii vigorem, contra Domini ac Dei legem temeritate quorumdam laxatur incautis communicatio, [d] irrita & falsa pax, periculosa dantibus, & nihil accipientibus profutura. Non quærunt [e] sanitatis patientiam, nec veram de satisfactionem medicinam. Pœnitentia de pectoribus [f] excussa est, gravissimi extremique delicti memoria sublata est. Operiuntur morientium vulnera, & plaga letalis altis & profundis visceribus infixa dissimulato dolore contegitur. A diaboli aris revertentes ad sanctum Domini sordidis & infectis nidore manibus accedunt. Mortiferos idolorum cibos adhuc pæne ructantes, exhalantibus etiam nunc scelus suum faucibus & contagia funesta redolentibus, Domini corpus invadunt, quando occurrat scriptura divina & clamet & dicat: *Omnis mundus manducabit carnem, & anima quæcumque manducaverit ex carne sacrificii salutaris, quod est Domini, & [g] immunditia ipsius super ipsum est, peribit anima illa de populo suo.* Apostolus item testetur & dicat. *Non potestis calicem Domini bibere & calicem dæmoniorum, non potestis mensæ Domini communicare & mensæ dæmoniorum.* Idem contumacibus & pervicacibus comminatur & denuntiat dicens: *Quicumque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini.* [h] Spretis his omnibus atque contemtis, ante expiata delicta, [i] ante exomologesin factam criminis, ante purgatam conscientiam sacrificio & manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis Domini & minantis, vis infertur corpori ejus & sanguini, & plus modo in Dominum manibus atque ore delinquunt quam cum Dominum negaverunt. Pacem putant esse quam quidam [k] verbis fallacibus venditan. Non est pax illa sed bellum; nec ecclesiæ jungitur qui ab evangelio separatur. Quid injuriam beneficium vocant? Quid impietatem vocabulo pietatis appellant? Quid eis qui flere jugiter & rogare Dominum suum debent intercepta pœnitentiæ lamentatione communicare se simulant? Hoc sunt ejusmodi lapsis quod grando frugibus, quod turbidum sidus arboribus, quod armentis pestilens vastitas, quod navigiis sæva tempestas. Solatium æternæ spei adimunt, [l] arborem a radice subvertunt, sermone morbido ad letale contagium serpunt, navem, scopulis, ne in portum perveniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas ista, sed tollit; nec communicationem tribuit, sed impedit ad salutem. Persecutio est hæc alia & alia tentatio, per

Lev. 7

1 Cor. 10

1 Cor. 11

quam

a *Vociferetur* Tertullianus lib. 2. adversus Marcionem: *Quid enim si medicum dica esse debere, ferramenta vero ejus accuses quod secent & inurant & amputent & constringent, quando sine instrumento artis medicus esse non possit?* Hieronymi nomine epistola scripta ad amicum ægrotum: *Manus medici multa cædendo conferunt sanitatem non sine murmure patientis.*

b *Æger impatiens*) Supra epist. 26. *Non est nisi patientia nobis necessaria.*

c *Cum senserit sanitatem*) Julius Firmicus in libro de errore prophanarum religionum: *Sic homo recepta sanitate & salute sibi reddita quidquid agrotantis corporis vitio invitus passus est, hoc totum pro utilitate sua factum esse stantis animi judicio confitetur.* Innocentius Papa III. lib. 11. epist. 211. *Ideoque si morbum tuum, quod absit, invenerimus induratum, violentiori nos coges insistere medicinæ, juxta quod necessaria cura deposcet; cujus asperitatem etsi forsan in præsenti refugias, sanitate tamen recepta, ipsius collaudabis effectum, ac peritum quoque medicum benedices.* Seneca lib. 5. de beneficiis cap. 20. *Non est spectandum an doleat aliquis beneficio accepto, sed an dolore debeat.*

d *Irrita & falsa pax*) Cicero lib. 10. epistolarum ad Atticum epist. 1. *De pace idem sentio quod tu, simulationem esse apertam, parari autem bellum acerrimum.* Vide supra pag. 191.

e *Sanitatis patientiam*) Liber Flori *pœnitentiam*. Et mox pro *medicina* codex Lamonianus habet *pœnitentiam*.

f *Excussa*) Ita duodecim libri veteres. Alii undecim & veteres editiones *excluſa*. Utraque lectio bona est. Codex Fossarensis: *Pœnitentia de peccatoribus excluſa est vel exscussa*: Utramque lectionem protulit librarius ut lector intelligeret liberum sibi esse eam præferre quæ sibi magis arrideret, ut sæpe accidit in libris veteribus.

g *Immunditia ipsius*) Ita etiam lib. 3. testimoniorum cap. 94. At Cassianus lib. 6. cap. 8. collat. 12. cap. 2. & collat. 22. cap. 5. legit, *in quo est immunditia, peribit coram Domino.*

h *Spretis bis omnibus*) Restituimus hunc locum uti reperitur in antiquis exemplaribus, in editione Morelliana, & in ea quæ dicitur Gravii. In quo secuti sumus consilium Rigaltii; qui quamvis retinuerit in contextu veterem lectionem, pronuntiat in observationibus suis illam quam nos revocavimus esse verissimam.

i *Ante exomol. facta*) nimirum apud sacerdotes Dei, ut ait infra Cyprianus in hoc libro. Rufinus in psal. 31. *Licet autem Deus dimittat peccata ex quo homo in voluntate pœnit, tamen confitendum est ministris ecclesiæ.* Vide Socratem lib. 5. cap. 19. cum annotationibus Henrici Valesii. Vide etiam infra in notis ad paginam 394. *peccasse nec satisfacere.*

k *Verbis fallacib.*) Codex Seguierianus *fallentibus*.

l *Arborem*) Hæc vox deest in sexdecim codicibus antiquis & in antiquioribus editionibus. Deerat etiam in alio veteri, sed addita est postea supra lineam. Epistola nomine Hieronymi scripta ad amicum ægrotam: *Non enim est arbor solida nec robusta nisi quæ assidui turbinis incursione stipitibus concussis huc atque illic inclinata tentatur, in quam sæpe ventorum turbinum flamen incurrat. Ipsis enim vexationibus constringit, premitur, sexisque radicibus citius reboratur.*

quam ſubtilis inimicus impugnandis adhuc lapſis occulta populatione graſſatur, ut lamentatio conquieſcat, ut dolor ſileat, ut delicti memoria evaneſcat, ut comprimatur pectorum gemitus, ſtatuatur fletus oculorum, nec Dominum graviter offenſum longa & plena pœnitentia deprecetur, cum ſcriptum
Apoc. 2 ſit: *Memento unde cecideris, & age pœnitentiam.* Nemo ſe fallat, nemo ſe decipiat. [a] Solus Dominus miſeri poteſt, Veniam peccatis quæ in ipſum commiſſa ſunt ſolus poteſt ille largiri qui peccata noſtra portavit, qui pro nobis do. [B] luit, quem Deus tradidit pro peccatis noſtris. Homo Deo eſſe non poteſt major; nec remittere aut donare indulgentia ſua ſervus poteſt quod in Dominum delicto graviore commiſſum eſt; ne adhuc lapſo & hoc accedat ad crimen, ſi
Hier. 17 neſciat eſſe prædictum: *Maledictus homo qui ſpem habet in homine.* Dominus orandus eſt, Dominus noſtra ſatisfactione placandus eſt; qui negantem negare ſe dixit, qui omnem judicium de patre ſolus accepit. Credimus quidem poſſe apud judicem [b] plurimum martyrum merita & opera iſtorum, ſed cum judicii dies venerit, cum poſt occaſum ſæculi hujus & mundi ante tribunal Chriſti populus ejus adſtiterit. Ceterum ſi quis præpropera feſtinatione temerarius remiſſionem peccatorum dare ſe cunctis [C] putat poſſe, aut audet Domini præcepta reſcindere, non tantum nihil prodeſt ſed & obeſt lapſis. Provocaſſe eſt iram non ſervaſſe ſententiam, nec miſericordiam prius Dei deprecandam putare, ſed contemto Domino de ſua [c] facultate præſumere. Sub ara Dei animæ occiſorun martyrum clamant magna voce dicentes: *Quouſque Domine ſanctus & verus non judicas & vindicas ſanguinem noſtrum de bis qui in terris inhabitant?* & requieſcere ac patientiam tenere adhuc jubentur. Et quemquam poſſe aliquis exiſtimat remittendis paſſim donandiſque peccatis [d] bonum fieri contra judicem velle, aut prius quam [e] vindicetur ipſe alios poſſe defendere? Manant martyres aliquid fieri, ſed ſi juſta, ſi licita, [f] ſi non contra ipſum Dominum a Dei ſacerdote facienda, ſi obtemperantis facilis & prona conſenſio, ſi petentis fuerit religioſa moderatio. Mandant aliquid martyres fieri; ſed ſi ſcripta non ſint in Domini lege quæ mandant, ante eſt ut ſciamus illos de Deo impetraſſe quod poſtulant, tunc facere qud mandant. Neque enim ſtatim videri poteſt de divina majeſtate conceſſum quod fuerit humana pollicitatione promiſſum. Nam & Moyſes pro peccatis populi petiit, nec tamen peccantibus veniam cum petiſſet accepit. *Precor*, ait, *Domine, deliquit populus hic delictum grande, & [g] fecerunt ſibi deos aureos;* Apoc. 6 Exod. 32

a *Solus D. miſereri poteſt*) Tertullianus in libro de baptiſmo: *Sed neque peccatum dimittit neque ſpiritum indulget niſi ſolus Deus.* Item in ilibro de pudicitiâ? *Quis enim dimittit delicta niſi ſolus Deus?* Sanctus Joannes Chryſoſtomus homilia quarta in caput primum Matthæi ait neminem poſſe peccata dimitte niſi ſolummodo divinam naturam. Guido de Perpiniano ſcribens adverſus errores Armenorum ait: *Dicunt etiam quod homo non remittere poteſt peccata niſi ſolus Deus.* Ruricius l. 2. epiſt. 41. *Præſtabit, ut credimus, miſericordia ipſius ut qui pœnitendi vobis animum inſpirare dignatus eſt, qui ſolus poteſt & ſanare corrupta & reparare collapſa & delere commiſſa.* Vide Maldonati tractatum de ſacramentis pag. 255. ſecundæ editionis.

b *Plurimum martyrum*) Veteres editiones & octo libri veteres habent *plurimum valere martyrum.* Sed vox *valere* non exſtat in aliis antiquis.

c *Facultate*) Veteres, editiones & novem libri veteres etiam Seguierianus, præferunt *facilitate.* Alii quatuor *felicitate*, nimirum, nt opinor, pro *facilitate.*

d *Bonum*) Pamelius poſuit *dignum*, neſcio qua auctoritate. Ego ſane *bonum* vidi ſcriptum in omnibus antiquis editionibus & in omnibus libris veteribus.

e *Vindicetur*) Falluntur profecto qui putant hanc vocem iſtic accipiendam eſſe eo ſenſu quo accipitur apud Optatum cum loquitur de oſſibus cujuſdam martyris nondum vindicati iſtic enim vox illa referri per conſequentiam neceſſariam debet ad ea quæ antecedunt, ex quibus liquet exiſtimaſſe Cyprianum plurimum poſſe apud judicem merita martyrum & opera juſtorum, ſed cum judicii dies venerit, cum poſt occaſum ſæculi hujus & mundi ante tribunal Chriſti populus ejus adſtiterit. Et mox Cyprianus affert locum ex apocalypſi in quo animæ martyrum occiſorum ſub ara Dei conſtitutæ poſtulant a Deo vindictam de perſecutoribus ſuis. Alia erat cauſa martyrum nondum occiſorum, quos Cyprianus ait non poſſe remittere neque donare peccata neque ipſos poſſe alios defendere ante quam ipſi vindicentur, uti poſtulabant animæ martyrum occiſorum. Eodem ſenſu epiſt. 56. ait Dominum paſſiones noſtras & vulnera vindicaturum. Vide etiam extremam partem libri de bono patientiæ. Tertullianus in libro de fuga in perſecutione: *Potes itaque te martyrem vindicare, ſcientes eſſe magnum vindicari ab eo.* Lucifer Calaritanus in apologia prima pro ſancto Athanaſio: *Talis mos eſt Dei cultoribus ut totum reſervent Deo, ſcientes eſſe magnum vindicari ab eo.* Vide Rigaltii obſervationes ad librum Tertulliani de oratione. Julius Capitolinus in Pertinace dixit: *Aliquos etiam mortuos vindicavit.* Quod tamen referri non poteſt ad mortuos vindicatos in ſenſu Optari.

f *Si non contra*) Rigaltius iſtic ait iſta ſic uno tractu perducenda, *ſi non contra ipſum Dominum a Dei ſacerdote facienda ſit obtemperanti facilis & prona conſenſio*, hancque ſcripturam putat eſſe veriſſimam. Laudat autem codicem Veronenſem, in quo ſcriptum erant *ſit* pro *ſunt.* Sic etiam in editione Morelliana. At in ſeguieriano legitur: *Mandant aliquid martyros fieri, ſi juſta, ſi licita, ſi non contra ipſum Dominum a Dei ſacerdote facienda. Sit obtemperantis facilis & prona conſenſio, ſi petentis fuerit religioſa moderatio.* Ita etiam ferme codex ſancti Arnulphi.

g *Fecerunt ſ. d. aureos*) Hæc deſunt in antiquis editionibus & in quatuordecim codicibus manuſcriptis. Extant tamen in aliis ſeptem, & in quibuſdam additur *& argenteos*: quod deeſt in Fuxenſi & in editione Morellii. In capite quarto epiſtolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii legitur, *fecerunt ſibi deos aureos.* In libro vero primo teſtimoniorum cap. 1. *fecerunt ſibi deos aureos & argenteos.* In capite 32. Exodi, *feceruntque ſibi deos aureos.*

aureos; & nunc si dimittis eis, delictum dimitte; sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquerit ante me, deleam eum de libro meo. Ille amicus Dei, ille facie ad faciem locutus sæpe cum Domino, quod petiit impetrare non potuit, nec Dei indignantis offensam sua deprecatione placavit. Hieremiam Deus laudat & præ-
Hier. 1 dicat dicens: *Prius quam te formarem in utero novi te, & prius quam exires de vulva sanctificavi te, & prophetam in gentibus posui te*; & eidem pro peccatis populi deprecanti frequentius & oranti, *Noli,*
Hier. 7 ait, *orare pro populo hoc, & noli postulare pro eis in prece & oratione, quia non exaudiam in tempore in quo invocabunt me, in tempore afflictionis suæ.* Quid vero justius
Gen. 6 Noe, qui cum repleta esset terra peccatis, solus inventus est justus in ter-
Dan. 3 *&* 14 ris? Quid glorioſius Daniele? Quid illo ad facienda martyria in fidei firmitate robustius, in Dei dignatione felicius, qui toties & cum confligeret, vicit, &
Job 1 cum vinceret supervixit? Quid Job in operibus promptius, in tentationibus fortius, in dolore patientius, in timore submissius, in fide verius? Nec his tamen, si rogarent, concessurum se Deus dixit. Cum propheta Ezechiel pro de-
Ezec. 14 licto populi deprecaretur, *Terra*, inquit, *quæcumque peccaverit mihi ut delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis, & immittam in eam famem, & auferam ab ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio ejus, Noe, & Daniel, & Job, non liberabunt filios neque filias, ipsi soli salvi erunt.* Adeo non omne quod petitur in præjudicio petentis sed in dantis arbitrio est; nec quidquam sibi usurpat & vindicat humana sententia, nisi annuat & censura divina. In evangelio Dominus loquitur dicens: *Qui*
Luc. 12 *confessus me fuerit coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo qui in cælis est. Qui autem me negaverit, & ego negabo eum.* Si negantem non negat, nec confitentem confitetur. Non potest evangelium in parte consistere & in parte nutare. Aut utrumque oportet valeat, aut utrumque vim veritatis amittat. Si negantes rei criminis non erunt, nec confitentes præmium virtutis accipient. Porro si fides quæ vicerit coronatur, necesse est ut victa perfidia puniatur. Ita martyres aut nihil possunt, si evangelium solvi potest; aut si evangelium non potest solvi, contra evangelium facere non possunt qui de evangelio martyres fiunt. Nemo, fratres[a] dilectissimi, nemo infamet martyrum dignitatem, nemo eorum glorias destruat & coronas. Manet incorruptæ

A fidei robur incolume, nec dicere aliquid aut facere contra Christum potest cujus & spes & fides & virtus & gloria omnis in Christo est. Ut ab episcopis contramandatum Dei fiat auctores esse non possunt qui ipsi Dei mandata fecerunt. An quisquam major Deo aut divina bonitate clementior, qui aut infectum velit quod passus est Deus fieri, aut quasi illi minus potestatis ed protegendam ecclesiam suam fuerit, auxilio nos suo putet posse servari? Nisi si hæc ignaro Deo gesta sunt, aut non permittente illo omnia
B ista venerunt, cum doceat indociles & admoneat immemores scriptura divina, quæ loquitur dicens: *Quis dedit in direptionem Jacob & Israel iis qui prædabantur illum? Nonne Deus, cui peccaverunt, & noluerunt in viis ejus ambulare neque audire legem ejus? Et superduxit super eos iram animationis suæ.* Et alibi testatur ac dicit: *Numquid non valet manus Dei ut salvos faciat, aut gravavit aurem ut non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter delicta vestra avertit faciem*
C *a vobis ne misereatur.* Delicta potius nostra reputemus, actus nostros & animi secreta revolventes, conscientiæ merita ponderemus. Redeat in cor nostrum non ambulasse nos in viis Domini & abjecisse legem Dei, præcepta ejus & monita salutaria numquam servare voluisse. Quid de eo boni sentias, quem timorem fuisse apud eum, quam fidem credas quem corrigere nec metus potuit, quem persecutio ipsa non reformavit? Alta & erecta cervix nec quia cecidit inflexa est. Tumens animus &
D superbus nec quia victus est fractus est. Jacens stantibus & integris vulneratus minatur; & quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat, aut ore polluto Domini sanguinem bibat, sacerdotibus sacrilegus irascitur. Atque o tuam nimiam, furiose, dementiam. Irasceris ei qui abs te avertere iram Dei nititur; ei minaris qui pro te Domini misericordiam deprecatur, qui vulnus tuum sentit quod ipse non sentis, qui pro te lacrimas fundit, quas forsitan ipse non fundis. Oneras adhuc crimen
E & cumulas; & cum sis ipse implacabilis ad antistites & sacerdotes Dei, putas circa te Dominum posse placari? Accipe potius & admitte quæ loquimur. Quid surdæ aures salutaria præcepta non audiunt quæ monemus? Quid cæci oculi pœnitentiæ iter non vident quod ostendimus? Quid perculsa & alienata mens remèdia vitalia non percipit quæ de scripturis cælestibus & discimus & docemus? Aut si incredulis quibusdam

a *Dilectissimi*, Tres libri veteres. *Nemo, fratres dilectissimi nemo hanc gloriam mutilet neque infamet.*

minor fides est futurorum, vel præsentibus terreantur. Ecce eorum qui negaverunt quæ supplicia conspicimus, quos eorum tristes exitus [a] flemus? Nec hic esse sine pœna possunt, quamvis necdum [b] dies venerit pœnæ. Plectuntur interim quidam, quo ceteri [c] corrigantur. Exempla sunt omnium tormenta paucorum. Unus ex his qui sponte Capitolium negaturus ascendit, postquam Christum negavit obmutuit. Pœna inde cœpit unde cœpit & crimen; ut nec rogare jam posset qui verba ad [d] precum misericordiam non haberet. Alia in balneis constituta (hoc enim crimini ejus & malis deerat ut & ad balneas statim pergeret quæ lavacri vitalis gratiam perdidisset) illic ab immundo spiritu immunda [e] correpta laniavit dentibus linguam qua fuerat vel pasta impie vel locuta. Postquam sceleratus cibus sumptus est, in perniciem suam rabies oris armata est. Ipsa sui carnifex exstitit, nec diu superesse postmodum potuit. Doloribus ventris & viscerum cruciata defecit. Præsente ac teste me ipso accipite quid evenerit. Parentes forte fugientes dum trepidi [f] minus consulunt, sub nutricis alimento parvulam filiam reliquerunt, relictam nutrix detulit ad magistratus. Illi ei apud idolum quo populus confluebat, quod carnem necdum posset edere per ætatem, [g] panem mero mixtum, quod tamen & ipsum de immolatione pereuntium superaret, [A] tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui & indicare non potuit quam nec intelligere prius potuit nec [h] arcere. Ignoratione igitur obreptum est ut sacrificantibus nobis eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum sanctis precis nostræ & orationis impatiens, nunc ploratu concuti, nunc mentis æstu cœpit fluctuabunda jactari, & velut tortore cogente, quibus poterat indiciis conscientiam facti in simplicibus adhuc annis [i] rudis anima [k] fatebatur, [B] Ubi vero solemnibus adimpletis [l] calicem diaconus offerre præsentibus cœpit, & accipientibus ceteris locus ejus advenit, faciem suam parvula instinctu divinæ majestatis avertere, os labiis [m] obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen diaconus, & reluctanti licet de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus & vomitus. In corpore atque ore violato eucharistia permanere non potuit. Sanctificatus in Domini sanguine potus de pollutis visceribus erupit: Tanta est potestas Domini, tanta majestas. Secreta tenebrarum sub ejus luce detecta sunt, sacerdotem Dei nec occulta crimina fefellerunt. Hoc circa infantem quæ ad eloquendum alienum circa se crimen necdum habuit ætatem. At vero ea quæ ætate provecta & in annis adultioribus constituta [n] sacrificantibus nobis latenter obrepsit, non cibum sed gla-

[C]

a *Flemus*) Codex Burgundicus addit *& dolemus*. Sic etiam in vaticano scriptum esse inveni adnotatum in editione Anglicana.

b *Dies venerit pœnæ*) Codex Seguierianus, *judicii dies venerit*.

c *Corrigantur*) Sic Erasmus & alii post eum. Quæ lectio sane bona est. Et tamen antiquæ editiones & tredecim libri nostri itemque tres Anglicani præferunt *dirigantur*.

d *Precum*) Istud quoque mutare oportuit propter auctoritatem veterum exemplarium & editionis Spirensis. Erasmus primus posuit *precandum*. Sed ego lectionem illam non reperi nisi in codice Turonensi. Ceterum pro *misericordiam* Fuxensis habet *medelam*.

e *Correpta laniavit*) Erasmus scripsit *correpta cecidit laniavit*. At vocem *cecidit* nullus veterum librorum nostrorum agnoscit, nisi quod duo ex illis habet *concidit*. Non exstare etiam in Veronensi, & in Beneventano itemque in Seguieriano mihi compertum est.

f *Minus*) Pamelius postea vocem *sibi* posuit ex conjectura Cauchii, fassus eam non reperiri in aliis exemplaribus. Ego sane nuspiam illam inveni in iis quibus usus sum.

g *Panem mero*) Ita omnes libri veteres & editiones. Pithœanus tamen habet *panem mordidit mixtum*.

h *Arcere*) Quatuor libri veteres præferunt *cavere*. In uno tamen scriptum est *arcere* & supra lineam *vel cavere*.

i *Rudis anima*) Infra in libro de bono patientiæ, *ploratu & gemitu rudis anima testatur*. Tertullianus in apologetico *Fugientem animam novam exspecta, excipe rudem sanguinem*, Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos: *Astris posse hominem esse sine peccato, si velit, & post gravissimum somnum ad decipiendas rudes animas frustra conaris adjungere non absque Dei gratia*.

k *Fatebatur*) Duo libri veteres *testabatur*.

l *Calicem diaconus*) Vide Beveregium ad canonem secundum synodi Ancyranæ.

Similem ferme historiam de quadam juvencula Araba natione narrat Prosper in libro inscripto *Dimidium temporis* cap. 6.

m *Obturantibus*) Ita quindecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. Veteres & octo vetera exepmplaria habent *obdurantibus*. Quæ discrepantia orta est ex commutatione litterarum.

n *Sacri cantibus nobis*) Hanc lectionem exhibent octo codices antiqui & editio Morellii. Sed veteres editiones, etiam Manutiana, & tredecim libri veteres non habent vocem *nobis*, quam ego arbitror non esse necessariam. Non sum tamen ausus expungere, quia non officit sententiæ sancti martyris. Simile quid habetur in libro Lactantii de mortibus persecutorum cap. 10. ubi *quidam ministrorum scientes Dominum, cum adsisterent immolanti, imposuerunt frontibus in immortale signum*. Qui locus nullam habet difficultatem. Quippe ministri scientes Dominum non possunt esse alii quam christiani, præsertim cum statim Lactantius dicat illos imposuisse frontibus suis signum crucis. Et tamen fuit nuper qui existimaret hunc loquendi modum esse ambiguum, dubium enim esse an ministri illi fuerint ministri Diocletiani aut christiani. Christianos porro fuisse ostendunt etiam ea quæ sequuntur in hoc loco Lactantii, tum etiam alius locus ejus ex libro quarto divinarum institutionum cap. 27. ubi de hac ipsa re agens scribit, *quidam ministrorum nostrorum sacrificantibus dominis adsisterent*.

gladium sibi sumens, & velut quædam venena letalia [a] intra fauces & [b] pectus admittens, angi & anima exæstuante concludi postmodum cœpit. Et pressuram non jam persecutionis sed delicti sui passa, palpitans & tremens concidit. Impunitum diu non fuit nec occultum dissimulatæ conscientiæ crimen. Quæ fefellerat hominum, Deum sensit ultorem. Et cum quædam [c] arcam suam, in qua [d] Domini sanctum fuit, [e] manibus indignis tentasset aperire, igne inde surgente deterrita est ne auderet attingere. Et quidam alius, quia & ipse maculatus sacrificio a sacerdote celebrato partem cum ceteris ausus est latenter accipere sanctum Domini edere & contrectare non potuit; cinerem ferre se apertis manibus invenit. Documento unius ostensum est Dominum recedere cum negatur, nec immerentibus ad salutem prodesse quod sumitur, quando gratia salutaris in cinerem [f] sanctitate fugiente mutatur. Quam multi quotidie [g] pœnitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplentur, quam multi usque ad insaniam mentis excordes dementiæ furore quatiuntur? Nec necesse est ire per exitus singulorum, cum per orbis multiformes ruinas tam delictorum pœna sit varia quam delinquentium multitudo numerosa. Unusquisque considereret, non quid alius passus sit, sed quid pati & ipse mereatur. Nec evasisse se credat; si eum interim pœna distulerit, cum timere plus debeat [h] quam sibi Dei judicis [i] ira servavit. Nec sibi quo minus agant pœnitentiam blandiantur qui etsi nefandis sacrificiis manus non contaminaverunt, libellis tamen conscientiam polluerunt. Et illa professio denegantis contestatio est christiani quod fuerat abnuentis. Feciisse se dixit quidquid alius faciendo commisit. Cumque scriptum sit, *Non potestis duobus dominis servire*, servivit sæculari domino qui obtemperavit ejus edicto; magis obaudivit humano imperio quam Deo. Viderit an minore vel dedecore vel crimine apud homines publicaverit quod admisit. Deum tamen judicem [k] fugere & vitare non poterit, cum dicat spiritus sanctus in psalmis: *Quod est imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur*. Et iterum: *Homo videt in facie, Deus autem in corde*. Ipse quoque Dominus præmoneat & præstruat dicens: *Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis*. Perspicit ille abdita, & secreta atque occulta considerat. Nec Dei oculos potest aliquis evadere dicentis: *Ego Deus approximans, & non Deus de longiquo: Si absconditus fuerit homo in* [l] *absconditis, ego ergo non videbo eum?* [m] *Nonne cælum & terram ego impleo?* Matt. 6 Psal. 138 1 Reg. 16 Apoc. 2 Hier. 23

a *Intra*) Non admonerem me mutasse pro eo quod Pamelius posuit *inter*, nisi ita me facere coegisset auctoritas veterum exemplarium. Quippe omnia, si duo tantum excipias, habent *intra*. Ita etiam habet editio Morellii.

b *Pectus admittens*) Pamelius secutus auctoritatem codicis Camberonensis posuit *pectus sanguinem admittens*. Eam lectionem retinuit Rigaltius, Angli expunxerunt. Recte. Non exstat enim in libris nostris neque in duobus Petavianis ab Albertino citatis.

c *Arcam suam*) Hospinianus lib. 2. cap. 5. de templis afferens hunc locum sancti Cypriani multum disputat adversum nos propterea quod eucharistiam concludimus in arca sive theca vel armario, & ait nullum de includenda eucharistia mandatum exstare vel Christi vel apostolorum. Inutiliter profecto scripta illa sunt ab Hospiniano. Nam nos id facile concedimus. In illa ecclesiæ novitate, cum illa inter persecutores suos degeret, & in occulto christiani peragerent divina mysteria, locus non erat tutus & certus in quo concludi posset eucharistia. Itaque distribuebatur fidelibus a ministris, & unusquisque partem suam deferebat domum ut communionem acciperet. At postea, cum totus orbis factus fuisset christianus, decens & congruens visum est in loco certo & tuto eam reponere ut ea statim distribueretur sumere volentibus, non in occulto, ut in primis ecclesiæ sæculis, sed palam & publice & statim cum quis cuperet.

d *Domini sanctum*) Id est eucharistia, quam in initiis christianæ religionis unusquisque domum ferebat ut sibi ipse libere communionem corporis Christi impertiretur. Tertullianus in libro secundo ad uxorem: *Non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum gustes*. Vide quæ notamus ad librum de bono patientiæ.

e *Manibus indignis*) Codex Veronensis, unus meus & duo anglicani habent *iniquitatis*.

f *Sanctitate fugiente*) Codex Seguierianus, *sancto inde fugiente*. Paulo ante dixit, *in qua Domini sanctum fuit*. Itaque ista lectio videtur esse melior. Sed non sum ausus mutare, quia reliqui libri præferunt *sanctitate*. Ea quippe lectio bonum quoque sensum constituit. Captabo autem hanc occasionem ut emendem extremam partem epistolæ tertiæ Pelagii II. ad episcopus Istriæ, ubi legitur *sanctitate servante*. Pro quo scribendum esse *servavit* docet vetus codex ex quo illa edita est. Ibidem paulo ante adenda sunt tria vocabula quæ exciderunt veteri librario. Legendum igitur, *qui de iterando baptismate scripserat, in unitate catholica defunctum perbibuit*. Ita Augustinus in libro de unico baptismo cap. 12.

g *Pœnit. n. ag.... confitentes*) Ista primum emersere e typographia Manutii. Inveni in tribus antiquis codicibus. Desunt autem in sexdecim & in editione Morellii.

h *Quam sibi*) Antea in omnibus editionibus & in omnibus fere codicibus manuscriptis legebatur *quem*. Facile erat existimare reponendum esse *quam*. Et tamen eam lectionem, quam puto esse verissimam, nuspiam reperi nisi in codice Remensi sancti Dionysii. Unus Anglicanus præfert *quæ*.

i *Ira*) Hæc est scriptura viginti veterum exemplarium nostrorum & octo Anglicanorum. Eorum auctoritas mihi persuasit ut ita ponerem pro eo quod editiones habent *censura*, quamvis hæc quoque lectio bona sit & reperiatur in quibusdam libris veteribus.

k *Fugere*) Antea legebatur *subterfugere*: quam lectionem ego arbitror esse optimam. Verum auctoritas veterum librorum exegit ut mutarem. Sunt autem numero XVI. comprobantes hanc mutationem.

l *Absconditis*) Duæ sunt hujus loci lectiones in codicibus manuscriptis. Quidam enim habent *absconditis*, alii *abditis*. Utraque lectio bona est.

m *Nonne cal....impleo*) Hæc desunt in antiquis editionibus & in quindecim codicibus antiquis.

Videt ille corda & pectora singulorum, & judicaturus est, non tantum de factis, sed & de verbis & de cogitationibus nostris omnium mentes voluntatesque [a] conceptas in ipsis adhuc clausi pectoris latebris intuetur. Denique quanto & [b] fide majores & timore meliores sunt qui quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes, exomologesin conscientiæ faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet & modicis ulneribus exquirunt, scientes scriptum esse: *Deus non deridetur*. Derideri & circumveniri Deus non potest nec astutia aliqua fallente deludi. Plus immo delinquit qui secundum hominem Deum cogitans evadere se pœnam criminis credit, si non palam crimen admisit. Christus in præceptis suis dicit: [c] *Qui confusus me fuerit, confundet eum filius hominis*: Et Christianum se putat qui Christianus esse aut confunditur aut veretur? Quomodo potest esse cum Christo qui ad Christum pertinere aut erubescit aut metuit? Minus plane peccaverit non videndo idola, nec sub oculis circumstantis atque insultantis populi sanctitatem fidei prophanando, non polluendo manus suas funestis sacrificiis, nec sceleratis cibis ora maculando. Hoc eo proficit ut sit minor culpa, non ut innocens conscientia. Facilius potest ad veniam criminis pervenire. Non est tamen immunis a crimine. Nec cesset in agenda pœnitentia atque in Domini misericordia deprecanda, ne quod minus esse in qualitate delicti videtur in neglecta satisfactione cumuletur. Confiteantur singuli, [d] quæso vos, fratres dilectissimi, delictum suum dum adhuc qui deliquit in sæculo est, [e] dum admitti confessio ejus potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Dominum grata est. Convertamur ad Dominum mente tota; & pœnitentiam criminis veris doloribus exprimentes, Dei misericordiam deprecemur. Illi se anima prosternat, illi mœstitia satisfaciat, illi spes omnis incumbat. Rogare qualiter debemus dicit ipse. *Revertimini*, inquit, *ad me ex* [f] *toto corde vestro, simulque & jejunio & fletu & planctu; & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra*. Ad Dominum toto corde redeamus. Iram & offensam ejus jejuniis, fletibus, planctibus, sicut admonet ipse, placemus. Lamentari cum putamus ex toto corde, jejuniis, fletibus, planctibus Dominum deprecari qui ex primo criminis die lavacra quotidie [g] cum feminis celebrat, qui epulis affluentibus pastus & sagina largiore distentus cruditates suas postridie ructat, nec cibos & potus suos cum pauperum necessitate communicat? Qui hilaris ac lætus incedit quomodo mortem suam deflet? Cumque scriptum sit, *Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ*, [h] barbam vellit & faciem suam comit? Et placere nunc cuiquam studet qui Deo displicet? An illa ingemiscit & plangit cui vacat cultum pretiosæ vestis induere nec indumentum Christi quod perdidit cogitare, accipere pretiosa ornamenta & monilia elaborata, nec divini & cælestis ornatus damna deflere? Tu licet indumenta peregrina & vestes fericas induas, nuda es. Auro te licet & margaritis gemmisque condecores, sine Christi decore deformis es. Et quæ capillos tuos inficis, vel nunc in doloribus desine; & quæ nigri pulveris ductu oculorum liniamenta depingis, vel nunc lacrimis oculos tuos abluе. Si quem de tuis carum mortalitatis exitu perdidisses, ingemisceres dolenter & fleres, facie inculta, veste mutata neglecto capillo, vultu nubilo,

Gal. 6

Marc. 8

Lev. 19

ore

a *Conceptas*) Codex Fuxensis, *contemplans*, Quæ lectio non est mala.

b *Fide majores*) Veteres editiones, decem libri nostri, & sex Anglicani præferunt *fide majore & timore meliore*. Alii sexdecim ita quoque habent, nisi quod in illis scriptum est *meliores*. Quatuor habent *majores*. Epitome Lactantii cap. 43. *ingrato populo ab hereditate summoto, aliam sibi plebem fideliorem de exteris gentibus congregaret*.

c *Qui confusus*) Ita veteres editiones & tredecim libri veteres. Tres alii habent; *Qui confusus me fuerit, confundam & ego eum coram patre meo qui in cælis est*. Beccensis. *Qui confusus fuerit me coram hominibus, confundet*. Contra in aliis duobus scriptum est: *Qui me confessus fuerit, confitebitur eum filius hominis*. Sic etiam supra epist. 9. At lectio quæ habet *Qui confusus* exstat etiam supra epist. 63. Ego puto hanc discrepantiam esse imputandam temeritati librariorum.

d *Quæso vos fratres*) Post ista sequebatur in libro Veronensi, *confiteatur unusquisque delictum suum*.

e *Dum admitti, confessio*) Post mortem enim non admittitur. Exomologesis apud inferos non est, ut ait Cyprianus. Vide Pamelium.

f *Corde vestro*) Codex Pithœanus addit *& ex tota anima vestra*.

g *Cum feminis*) Ita omnes editiones ante Pamelianam. Pamelius itaque expunxit has voces, tum quia illas non reperiebat in suis codicibus manuscriptis, tum quia iis opus non esse credebat. Sane desunt in tredecim nostris. Verum exstant in aliis quindecim & in uno Anglicano. Non video autem cur expungi debeant, cum videam supra in libro de habitu virginum balnea promiscua cum viris & feminis interdici virginibus. Hinc enim colligitur feminas lavari consueviisse cum viris. Vide notas ad librum de habitu virginum pag. 369.

h *Barbam vellit*) Vide lib. 3. de testimoniorum cap. 84. Savaronem & Sirmondum ad Sidonium lib. 4. epist. 24. Vide etiam Franciscum Georgium Venetum in libro de harmonia mundi cantico 2. cap. 6. & notas nostras ad Gratianum dist. 22. cap. *Prohibete* pag. 453.

ore dejecto indicia mœroris oſtenderes. A Animam tuam, miſera perdidiſti, ſpiritaliter mortua ſupervivere hic tibi & ipſa ambulens funus tuum portare cœpiſti; & non acriter plangis, non jugiter ingemiſcis, non te vel pudore criminis vel continuatione lamentationis abſcondis. Ecce pejora adhuc [a] peccandi vulnera, ecce majora delicta, [b] peccaſſe nec ſatisfacere, deliquiſſe nec delicta deflere. Ananias, Azarias, Miſahel illuſtres ac nobiles pueri quo minus exomologeſin Deo facerent nec inter flammas & camini exæſtuantis incendia queverunt. Bene ſibi licet conſcii, & Dominum fidei ac timoris obſequio ſæpe promeriti, humilitatem tamen tenere & Domino ſatisfacere nec inter ipſa glorioſa virtutum ſuarum martyria deſtiterunt. Loquitur ſcriptura divina: *Dan. 3* *Stans*, inquit, *Azarias precatus eſt, & aperuit os ſuum, & exomologeſin faciebat Deo ſimul cum ſodalibus ſuis in medio ignis*. Daniel quoque poſt fidei atque innocentiæ ſuæ multiplicem gratiam, poſt dignationem Domini circa virtutes ac laudes ſuas ſæpe repetitam, jejuniis adhuc promereri Deum nititur, [c] in ſacco & in cinere volutatur, exomologeſim faciens *Dan. 9* dolenter & dicens: *Dominus Deus magnus & fortis & metuendus*, [d] *qui ſervas teſtamentum tuum & miſerationes eis qui te diligunt & conſervant imperia tua, peccavimus, facinus admiſimus, impii fuimus, tranſgreſſi ſumus, ac deſeruimus præcepta tua & judicia tua, non audivimus verba puerorum tuorum prophetarum quæ locuti ſunt in nomine tuo ſuper reges noſtros & omnes gentes & ſuper omnem terram.* [e] *Tibi, Domine, juſtitia, nobis autem confuſio*. Hæc mites, hæc ſimplices, hæc innocentes in promerenda Dei majeſtate fecerunt; & nunc ſatisfacere & Dominum rogare detrectant qui Dominum negaverunt. Quæſo vos, fratres, acquieſcite ſalubribus remediis, conſiliis obedite melioribus; cum lacrimis noſtris veſtras lacrimas jungite, cum noſtro gemitu veſtros gemitus copulate. Rogamus vos ut pro vobis Deum rogare poſſimus. Preces ipſas ad vos prius vertimus, quibus Deum pro vobis ut miſereatur oramus. Agite pœnitentiam plenam, dolentis ac lamentantis animi probate mœſtitiam. Nec vos quorumdam moveat aut error improvidus aut ſtupor vanus, qui cum teneantur in tam [f] gravi crimine, percuſſi ſunt animi cæcitate, ut nec intelligant delicta nec plangant. Indignantis Dei major hæc plaga eſt, ſicut ſcriptum eſt: *Et dedit illis Deus ſpiritum tranſpunctionis*. *Iſa. 25* Et iterum: *Dilectum veritatis non recepe-* *2 Theſ. 2* *runt ut ſalvi fierent; ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicetur omnes qui non crediderunt veritati, ſed ſibi placent in injuſtitia*. Injuſte ſibi placentes & tranſpunctæ mentis alienatione dementes Domini præcepta contemnunt, medelam vulneris negligunt, agere pœnitentiam nolunt. Ante admiſſum facinus improvidi, poſt facinus obſtinati, nec prius ſtabiles, nec poſtmodum ſupplices. Quando debuerant ſtare, jacuerunt; quando jacere & proſternere ſe Deo debent, ſtare ſe opinantur. Pacem ſibi ultro nemine dante ſumpſerunt. Falſa pollicitatione ſeducti, & apoſtatis ac perfidis juncti, errorem pro veritate ſuſcipiunt. Communicationem non communicantium ratam ducunt; hominibus contra Deum credunt, qui contra homines Deo non crediderunt. Ejuſmodi homines quantum poteſtis effugite, perniciosis contactibus adhærentes ſalubri cautione vitate. Sermo eorum ſicut cancer ſerpit, *2. Tim. 2* colloquium velut contagium [g] tranſilit, noxi & venenata perſuaſio perſecutione ipſa pejus interficit. [h] Illic ſupereſt pœnitentia quæ ſatisfaciat. Qui autem pœnitentiam criminis tollunt, ſatisfactionis viam claudunt. Ita fit ut dum temeritate quorumdam vel promittitur ſalus falſa vel creditur, ſpes veræ ſalutis adimatur. Vos vero, fratres dilectiſſimi, quatuor timor in Deum pronus eſt, & in ruina licet animus conſtitutus, mali ſui memor eſt, pœnitentes ac dolen-

tes

a *Peccandi vulnera*) Codex Lamonii habet *generalia*.

b *Peccaſſe nec ſatisfacere*) Quintilianus lib. 11. cap. 1. *Tutiſſimum ergo pœnitentiæ confeſſio & ſatisfactio culpæ*. Tertullianus in libro de pœnitentia: *Confeſſio enim ſatisfactionis conſilium eſt*, Vide ſupra pag. 391. *ante exomol. factam.*

c *In ſacco*) Quinque libri veteres præferunt *in cilicio & ſacco*, Seguierianus *in cinere in cilicio*. Infra in fine hujus libri, *ſtrato ſacco adhærere in cinere & cilicio & ſordibus*. Tertullianus in libro de pœnitentia dixit *ſacco & cineri incubare; corpus ſordibus obſcurare, & in aſperitudine ſacci & horrore cineris*. Saccus, ut ait Hieronymus in epiſtola ad Marcellam de muneribus acceptis, eſt ſignum orationis atque jejunii.

d *Qui ſervas*) Veteres editiones & quatuor libri veteres addunt *& diſponis*. Alii tres habent quidem *diſponis*, ſed non habent *ſervas*.

e *Tibi D. juſtitia*) Eraſmus edidit: *Tibi Domine gloria, tibi juſtitia*. Sed ego vocem *gloria* nuſpiam reperi in codicibus manuſcriptis. Non exſtat autem in capite tertio prophetiæ Danielis, ex quo iſta ſumpta ſunt.

f *Gravi crimine*) Quatuordecim libri noſtri & octo Anglicani præferunt hanc lectionem pro eo quod alibi ſcriptum eſt *grandi*.

g *Tranſilit*) Ita vulgo libri veteres & editiones. Quidam tamen aliter habent. In duobus enim legitur *transfigit*, in alio demum *tranſcingit*.

h *Illic ſupereſt*) Pamelius poſuit *illic ſola ſupereſt* ex manuſcriptis & veteri excuſo. At vox *ſola*, quæ inutilis eſt, deeſt in omnibus libris noſtris præter unum Gratianopolitanum & in ſeptem Anglicanis.

tes peccata vestra perspicite, gravissimum conscientiæ crimen agnoscite, ad intelligentiam delicti vestri oculos cordis aperite, nec desperantes misericordiam Domini, nec tamen jam veniam vindicantes. Deus quantum patris pietate indulgens semper & bonus est, tantum judicis majestate metuendus est. Quam magna deliquimus, tam graviter defleamus. Alto vulneri diligens & longa medicina non desit. Pœnitentia crimine minor non sit. Putasne tu Dominum cito posse placari, quem verbis perfidis abnuisti, cui patrimonium præponere maluisti, cujus templum sacrilega contagione violasti? Putas facile eum misereri tui, quem tuum non esse dixisti? [a] Orare oportet impensius & rogare, diem luctu transigere, vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lacrimosis lamentationibus occupare, stratos solo adhærere, in cinere & cilicio & sordibus volutari, post indumentum Christi perditum nullum jam velle vestitum, post diaboli cibum male jejunium, justis operibus incumbere, quibus peccata purgantur, eleemosynis frequenter insistere, quibus a morte animæ liberantur. [b] Quod adversarius auferebat Christus accipiat. Nec teneri jam nec amari patrimonium debet, quo quis & deceptus & victus est. Pro hoste vitanda res, pro latrone fugienda, pro gladio metuenda possidentibus & [c] veneno. Ad hoc tantum profuerit quod remansit ut inde crimen & culpa redimatur. Incunctanter & largiter fiat operatio, sensus omnis in medelam vulneris erogetur, opibus & facultatibus nostris qui de nobis judicaturus est [d] Domino feneretur. Sic sub apostolis fides viguit. Sic primus credentium populus Christi mandata servavit. Prompti erant, larghi erant, distribuendum per apostolos totum dabant, & non talia delicta redimebant. Si precem toto corde quis faciat, si veris pœnitentiæ lamentationibus & lacrimis ingemiscat, si adveniam delicti sui Dominum justis & continuis operibus inflectat, misereri talium potest qui & misericordiam suam protulit dicens: *Cum* *Exec.18* *& 33* *converſus ingemueris, tunc ſalvaberis, & ſcies ubi fueris.* Et iterum: *Nolo mortem morientis, dicit Dominus, quantum ut revertatur & vivat.* Et Johel propheta pietatem Domini Domino ipso monente declarat: *Revertimini*, inquit, *ad Dominum Deum ve-* *Joel 2* *ſtrum, quoniam miſericors & pius eſt & patiens & multæ miſerationis, & qui ſententiam flectat adverſus malitias irrogatas.* Potest ille indulgentiam dare, sententiam suam potest ille [e] deflectere. Pœnitenti, operanti, roganti potest clementer ignoscere, potest in acceptum referre quidquid pro talibus & petierint martyres & fecerint sacerdotes. Vel si quis plus eum suis satisfactionibus moverit, si ejus iram, si indignantis offensam justa deprecatione placaverit, [f] dat ille & arma rursum quibus victus armetur, reparat & corroborat vires quibus fides instaurata vegetetur. Repetet certamen suum miles, iterabit aciem, provocabit hostem, & quidem factus ad prœlium fortior per dolorem. Qui sic Deo satisfecerit, qui pœnitentia facti sui, qui pudore delicti plus & virtutis & fidei de ipso lapsus sui dolore conceperit, exauditus & adjutus a Domino quam contristaverat nuper lætam faciet ecclesiam; nec jam solam [g] Dei veniam merebitur, sed & coronam.

a *Orare oportet*) Beatus Rhenanus, cum multa de pœnitentia & confessione dixisset in argumento libri Tertulliani de pœnitentia, demum velut complementum observationum suarum describit hunc Cypriani locum. Inter admoneo argumentum illud Beati Rhenani deesse in posterioribus editionibus operum Tertullianicorum.

b *Quod adv. auferebat*) Infra in libro de opere & eleemosynis: *Patrimonium Deo creditum nec reſpublica eripit nec fiſcus invadit.* Sanctus Augustinus in libro quinquaginta homiliarum homilia 48. *Hoc tollit fiſcus quod non accipit Chriſtus.* Vide eumdem enarratione in psal. 146. Lactantius cap. 8. de mortibus persecutorum: *Cruentiſſimus fiſcus male partis opibus affluebat.* Plinius in panegyrico Trajani: *Sæpius vincitur fiſcus, cujus mala cauſa numquam eſt niſi ſub bono principe.* In epitome Victoris legitur Trajanum fiscum vocasse lienem, quod eo crescente artus reliqui tabescant. Symmachus in relatione pro ara Victoriæ: *Fiſcus bonorum principum non ſacerdotum damnis ſed boſtium ſpoliis augetur.* Novella Anthemii A. de bonis vacantibus: *Neque enim aliud imperatoriæ majeſtati videtur ad commodum quam commune jus omnibus reſervare ſubjectis & nihil amplius bonis licere principibus niſi quod liceat privatis.* Ammianus Marcellinus lib. 28. agens de præfectura Olybrii ait: *Calumniarum acerrimus inſectator, fiſci lucra unde poterat intercidens.*

c *Veneno*) Quædam editiones habent *vendenda*, eamque lectionem magis probat Pamelius. Nostram probant sexdecim libri nostri & undecim Anglicani. Neque dubium esse potest, quin sit verissima. Eamdem præferunt omnes veteres editiones, etiam Manutiana & Moreliana.

d *Domino feneretur*) Ita scribere placuit ideo quia ita loquitur Cyprianus in libro de habitu virginum. Sic etiam habent quidam libri veteres & editio Spirensis, tum etiam Veneta vetus. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos: *Deo fenerat.* Martialis lib. 1. epig. 44. *Hæc omnis fœnerat una deos.*

e *Deflectere*) Codex Moyssiacensis addit *delicta remittere.*

f *Dat ille arma*) Codex Lamonii: *Dat ille arma juſtitiæ quibus juſtus armetur.*

g *Dei veniam merebitur*) id est consequetur, ut ait Lactantibus lib. 4. cap. 17.

LIBER

[a] LIBER DE UNITATE ECCLESIÆ.

CUM moneat Dominus & dicat, *Vos estis sal terræ*, cumque esse nos jubeat ad innocentiam simplices, & tamen cum simplicitate prudentes, quid aliud, fratres dilectissimi, quam providere nos convenit & sollicito corde vigilantes subdoli hostis insidias intelligere pariter & cavere, ne qui Christum sapientiam Dei patris [b] induimus minus sapere in tuenda salute videamur? Neque enim persecutio sola metuenda est & ea quæ subruendis ac dejiciendis Dei servis aperta impugnatione grassantur. [c] Facilior cautio est ubi [d] manifesta formido est, & ad certamen animus ante præstruitur quando se adversarius [e] confitetur. Plus metuendus est & cavendus inimicus cum latenter obrepit, cum per pacis imaginem fallens, occultis accessibus serpit, unde & nomen serpenti accepit. Ea est ejus semper astutia, ea est [f] circumveniendi hominis cæca & [g] latebrosa fallacia. Sic ab initio statim mundi fefellit & verbis mendacibus blandiens rudes animas incauta credulitate decepit. Dominum ipsum tentare conatus, quasi obreperet rursus & falleret, latenter accessit. Intellectus tamen est & retusus; & ideo prostratus, quia agnitus atque detectus. Unde nobis exemplum datum est veteris hominis viam fugere, vestigiis Christi viventis insistere; ne denuo incauti in mortis laqueum revolvamur, sed ad periculum providi accepta immortalitate potiamur. Immortalitate autem potiri quomodo possumus, nisi ea quibus mors expugnatur & vincitur Christi mandata servemus, ipso monente & dicente: *Si vis ad vitam venire, serva mandata.* Et iterum: *Si feceritis quæ mando vobis, jam non* [h] *dico vos servos, sed amicos.* Hos denique forte dicit & stabiles, hos [i] super petram robusta mole fundatos, hos

Matt. 5 — Mat. 19 — A — B — Mat. 19 — Joan. 15

contra

a Cum in editione Anglicana præclare ostensum sit & probatum verum hujus libri titulum esse *DE UNITATE ECCLESIÆ*, uti citatur ab antiquis, & uti præferunt omnes fere veteres libri, etiam Seguierianus, eam sententiam, quæ mihi videtur esse optima, sequi placuit. Illud tantum addam, Franciscum Balduinum in epistola ad Lucanium sive Calvinum præfixa ejus annotationibus in Optatum testari se, dum Tridenti esset, id ipsum legisse in codice Apulo Antonii Augustini.

b *Induimus*) Ita duodecim libri nostri & unus Vossianus. Quæ sane lectio melior est quam alia quæ habet *induimur*. Infra in hoc ipso libro, *tunica connexa ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem*. Sic pro eo quod in veteri interpretatione Irenæi in præfatione libri primi legebatur *& in barbarum sermonem plerumque vacamur*, quæ lectio certe falsa est, ut ostendit vir doctissimus Domnus Renatus Massuetus, ille reposuit *vacamus*, adnotans hunc errorem fuisse facilem propter affinitatem litterarum *s* & *r*, & propterea proclive fuisse festinantibus scribis posteriorem pro priori scribere.

c *Facilior cautio*) Demosthenes in prima Philippica scribit nihil esse formidabile præcaventibus. Cicero lib. 1. Officiorum leviora esse quæ repentino aliquo modo accidunt quam ea quæ meditata & præparata inferuntur. Et lib. 3. Tusculanarum quæstionum: *Ergo id quidem non est dubium quin omnia quæ mala putantur sint imprævisa graviora*. Rufinus in psal. 45. *Gravius feriunt tela quæ prævisa non sunt*. Vide librum de zelo & livore. Vide etiam supra pag. 206.

d *Manifesta*) Manutius posuit *manifestior*, nescio qua auctoritate. Nam & veteres editiones & xxi. libri nostri, in quibus nomino Seguierianum, & octo Anglicani præferunt *manifesta*. Ego vero arbitror eam lectionem esse meliorem. Paulo post legitur, *Cavenda sunt autem non solum quæ sunt aperte manifesta*.

e *Confitetur*) Ita omnes editiones Pameliana antiquiores, viginti sex exemplaria nostra, & quinque Anglicana. Pamelius ex fide codicis Camberonensis scripsit *profitetur*. Cui ego non possum assentiri. Notum est illud Petronii: *Habes confitentem reum*; & illud Ciceronis in quadam epistola ad Atticum, *cum homines nefarii de patrio parricidio confiterentur*.

f *Circumveniendi hom.*) In uno veteri codice Colbertino legitur *circumveniendis hominibus*. Sic etiam in duobus Anglicanis.

g *Latebrosa*) Unus codex regius & unus Anglicanus habent *tenebrosa*.

Dico) Pamelius scripsit *dicam*, eamque lectionem ait esse meliorem. Idem tamen supra epist. 63. ad Cæcilium, in qua idem locus est descriptus, edidit *dico*. Quo etiam modo scriptum est in omnibus fere libris antiquis & in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt. Fatendum tamen est quinque libros veteres habere *dicam*.

h *Super petram*) id est super Christum & fidem quæ in eum est. Hieronymus in explanatione psalmi 44. ad Principiam: *Super petram Christum stabili ratione fundata est ecclesia*. Vide sanctum Augustinum sermone 76. de verbis Evangelii secundum Mattheum, sermone 295. in natali apostolorum Petri & Pauli, & lib. 1. retract. cap. 1. tum etiam Hincmarum Remensem in epistola ad Laudunensem cap. 5. pag. 402.

i *Ad veritatis originem*) Quamvis hæc lectio bona sit, ego tamen mallem *unitatis*, uti scriptum est paulo post *unitatis ejusdem originem*: quam unitatem statim fortissime urget sanctus martyr. Tertullianus in libro de præscriptionibus adversus hæreticos: *Omne genus ad originem suam censeatur necesse est*. Etiam pro eo quod vulgo legitur in initio epistolæ 42. *sanctitas ac veritas pariter exigebat* codex Remensis sancti Dionysii habet *unitas*. Et *vinculo unitatis* legimus in epistola Firmiliani. Arnulphus episcopus Lexoviensis dixit in concilio

Turo-

contra omnes tempestates & turbines sæculi immobili & inconcussa firmitate solidatos. *Qui audit*, inquit, *verba mea & facit ea, similabo eum viro sapienti qui ædificavit domum suam supra petram. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti & impegerunt in domum illam, & non cecidit. Fundata enim fuit super petram.* Verbis igitur ejus insistere, quæcumque & docuit & fecit discere & facere debemus. Ceterum credere se in Christum quomodo dicit qui non facit quod Christus facere præcepit? Aut unde perveniet ad præmium fidei qui fidem non vult servare mandati? Nutet necesse est & vagetur & spiritu erroris abreptus velut pulvis quem ventus excutit ventiletur; nec ambulando proficiet ad salutem qui salutaris viæ non tenet veritatem. Cavenda sunt autem, fratres dilectissimi, non solum quæ sunt aperta atque manifesta, sed & astutæ fraudis subtilitate fallentia. Quid veventu detectus ac prostratus inimicus, postro astutius quidve subtilius quam ut Christi ad quam lux gentibus venit & sospitandis hominibus salutare lumen effulsit, ut surdi auditum gratiæ spiritualis admitterent, aperirenat ad Deum oculos suos cæci, infirmi æterna sanitate revalescerent, claudi ad ecclesiam currerent, muti claris vocibus & precibus orarent, videns ille idola derelicta & per nimium credentium populum sedes suas ac templa deserta, excogitaverit novam fraudem, ut sub ipso christiani nominis titulo fallat incautos? Hæreses invenit & schismata, quibus subverteret fidem, veritatem corruperet, scinderet unitatem. Quos detine non potest in viæ veteris cœcitate circumscribit & decipit novi itineris errore. Rapit de ipsa ecclesia homines; & dum sibi appropinquasse jam lumini atque evasisse sæculi noctem videntur, alias nescientibus tenebras rursus infundit, ut cum evangelio Christi & cum observatione ejus & lege non stantes christianos se vocent, & ambulantes in tenebris habere se lumen existiment, blandiente adversario atque fallente, qui secundum apostoli vocem transfigurat se velut angelum lucis, & ministros suos subornat velut ministros justitiæ, asserentes noctem pro die, interitum pro salute, desperationem sub obtentu spei, perfidiam sub prætextu fidei, antichristum sub vocabulo Christi, ut dum verisimilia mentiuntur, veritatem subtilitate frustrentur. Hoc eo fit, fratres dilectissimi, dum ad veritatis originem non reditur, nec caput quæritur, nec magistri cælestis doctrina servatur. Quæ si quis consideret & examinet, tractatu longo atque argumentis opus non est. Probatio est ad fidem facilis compendio veritatis. [a] Loquitur

Matt. 7

2 Cor. 11

Turonensi: *Nisi ecclesia habuerit unitatem, non erit una. Si una non fuerit, non erit.* Sed hanc unitatem ita interpretatur Joannes de Turre cremata in summa de ecclesia lib. 3. cap. 30. ut attendenda sit ad unam supremam potestatem regitivam totius ecclesiæ quæ est in Papa. Ego malo loqui cum sancto Cypriano, quam vanas illas & detortas theologorum scolasticorum interpretationes sequi quæ antiquitati ignotæ fuere.

a *Loquitur Dominus*) Quoniam locus iste, ut interpolatus est, fundamentum est maximæ inter nos & adversarios nostros controversiæ, necessarium mihi videtur ut cum illum sic interpolatum non posuerim in contextu ubi esse non debet, referam uti est in editione Manutiana & in Rigaltiana. Sic ergo habet:

Loquitur Dominus ad Petrum. *Ego tibi dico*, inquit, *quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo ecclesiam meam, & porte inferi non vincent eam. Et tibi dabo claves regni cælorum, & quæ ligaveris super terram erunt ligata & in cælis, & quæcumque solveris super terram erunt soluta & in cælis.* Et eidem post resurrectionem suam dicit: *Pasce oves meas.* Et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem parem potestatem tribuat & dicat, *sicut misit me pater & ego mitto vos, accipite spiritum sanctum, si cui remiseritis peccata remittentur illi, si cujus tenueritis tenebuntur*, tamen ut unitatem manifestaret, unam cathedram constituit, & unitate ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique & ceteri apostoli quod fuit Petrus pari consortio præditi & honoris & potestatis. Sed exordium ab unitate proficiscitur, & primatu. Petro datur una Christi ecclesia & cathedras una monstretur. Et pastores sunt omnes, & grex unus ostenditur, qui ab apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, ut ecclesia Christi una monstretur &c. *Et paulo post:* Hanc ecclesiæ unitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? Qui ecclesiæ renititur & resistit, qui cathedram Petri, super quem fundata est ecclesia, deserit, in ecclesia se esse confidit?

Fatendum est hunc locum sic exstare non solum in antiquo codice Marcelli II. quo usus est Onuphrius Panvinius, sed etiam, quod est majoris auctoritatis, & momenti, in epistola secunda Pelagii papæ II. ad episcopos Istriæ: ut merito hinc colligi debere videatur hæc quæ mihi videntur hodie non esse Cypriani, esse antiqua & ea vere esse Cypriani creditum esse ævo Pelagii, id est, ante mille annos. Sed tamen scriptura quam in contextu sequimur, non solum editionibus Manutiana antiquioribus, sed etiam codicum manuscriptorum auctoritate confirmatur. Duo in primis memorabiles Veronensis & Seguierianus. De Veronensi testati sunt jamdudum Latinis & Aldus Manutius Pauli filius, scriptum fuisse ante mille annos: Seguierianum quoque, quo ego utor, constat omnium qui eum viderunt judicio & consensu scriptum quoque esse ante mille annos. Latinius ait hoc additamentum, quod e textu expunximus, non reperiri in septem codicibus Vaticanis. Ego vidi septem & viginti in quibus pariter deest. Verba Cypriani sine additamento relata & citata fuerunt a Callixto II. scribente ad Humbaldum archiepiscopum Lugdunensem, a Cardinalibus in oppido Liburno congregatis anno 1408. & a correctoribus Romanis, qui in sua editione hunc locum ediderunt eo modo quo relatus est a Gratiano, quamvis scirent illum aliter habere in editione Manutiana. His addendum puto codicem epistolarum Pelagii ad episcopos Istriæ, qui unicus est, non esse scriptum ævo Pelagii, sed post quingentos ad minus annos ab ejus excessu. Ex quo sequitur codices operum sancti Cypriani, qui clausum illam non habent, ejusdem saltem auctoritatis esse ac codicem epistolarum Pelagii. Addo verisimile videri codices Germano-

quitur

Mat. 16 quitur Dominus ad Petrum. *Ego tibi dico* inquit, *quia tu es Petrus & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam. Et tibi dabo claves regni cælorum; & quæ ligaveris super terram, erunt ligata & in cælis; & quæcumque solveris super terram, erunt soluta & in cælis.* Et iterum eidem post resurre-
Joan. 20 ctionem suam dicit: *Pasce oves meas.* Super illum unum ædificat ecclesiam suam, & illi pascendas mandat oves suas. Et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tri-
Joan. 20 buat & dicat, *sicut misit me pater, & ego mitto vos, accipite Spiritum sanctum si cujus remiseritis peccata, remittentur illi, si cujus tenueritis, tenebuntur*, tamen ut unitatem manifestaret, unitatis ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate dispposuit. Hoc erant utique & ceteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis sed exordium ab unitate proficiscitur, & [b] primatus Petro datur ut una Christi ecclesia & cathedra una monstretur. Et [c] pastores sunt omnes, & grex unus ostenditur, qui ab apostolis

Epist. 2 Pelagii II. ad Episcopos Istriæ Vide Notas num. 11.

omnibus unanimi consensione pascatur, ut ecclesia Christi una monstretur. Quam unam ecclesiam etiam in cantico canticorum Spiritus sanctus ex persona Domini designat & dicit: *Una est columba mea, perfecta mea, una est matri suæ, electa genitrici suæ.* Cant. 6 [d] Hanc ecclesiæ unitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? Qui ecclesiæ reniititur & [e] resistit, qui cathedram Petri, super quem fundata est ecclesia, deserit, in ecclesia se esse confidit? quando & beatus apostolus Paulus hoc idem doceat & sacramentum unitatis ostendat dicens: [f] *Unum corpus & unus spiritus, una spes vocationis vestræ, unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus.* Eph. 4 Quam unitatem firmiter tenere & vindicare debemus, maxime episcopi, qui in ecclesia præsidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. [g] Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida prævaricatione corrumpat. [h] Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur. Ecclesia quoque una est, quæ in multitudinem latius incremento fecun-

manorum illam non habuisse ævo Venerici Vercellensis episcopi.

(*Hæc rationum momenta, de quibus Critici judicabunt, Baluzium adduxerant, ut nonnulla ex hoc testimonio expungeret. Sed reposita fuere in textu, propterea quod servata fuerunt in omnibus editionibus, quæ in Gallia ab annis centum & quinquaginta prodierunt, etiam in Rigaltiana. Quinetiam necesse fuit in Baluzii Notis non pauca mutare, ac plura essent mutata, id si commode fieri potuisset.*)

b *Primatus Petro datur*) Ait Latinus quæcumque hic sunt addita omnia esse ex marginalibus summulis in contextum non semel, sed diversis temporibus tandem relata, apparere autem ex eo varietatem quod quæ exstant vetustissima exemplaria, ea pauciissimas vel nullas ejusmodi summulas insertas habent, quod facile videtur ex codice Veronensi, quem Latinius contendebat ævo suo scriptum fuisse ante mille annos, cum in eo nihil istiusmodi appareat, & in septem aliis Vaticanis desint omnia. Addit summulas illas marginales fuisse & ex Cypriani verbis collectas esse cuivis facile esse intelligere, vel ex ea tantum summula quam in manuscripto codice Cardinalis Hosii fuisse docet Pamelius, in quo scriptum erat consequenter in contextu; *Hic Petro primatus datur*. Quod enim ex Cypriano, subdit Latinius, diligens & studiosus lector collegerat ad locum statim faciliusque inveniendum, id in margine paucis verbis adnotarat, ut fortassis etiam indicem eorum tamquam capitum & locorum communium texeret: Ex quibus collegit idem vir doctissimus & emunctæ naris criticus retinendam in contextu fuisse lectionem vetustiorum & plurium codicum, & indicari tamen oportuisse quæ in recentioribus reperta erant, sed non statim in Cypriani contextum referri. Similem observationem reperi in annotationibus Dionysii Lambini in Cluentiam Ciceronis & in secundam Catilinariam.

c *Pastores sunt omnes*) id est episcopi omnes sunt pastores gregis Christi. Hinc videmus apud Cyprianum & alibi illos se invicem vocare fratres & collegas. Postea humilitas, quæ præcipua debet esse in episcopo virtus, ut patet ex epistola 69. Cypriani, effecit ut episcopi se vocarent servos servorum Dei, etiam sanctus Papa Gregorius & alii aliquot episcopi Romani post eum, sed non omnes

donec ad ultima tempora ventum est. Vide Joannem Sarisberiensem lib. 8. policratici cap. 23.

d *Hanc eccl. unitatem*) Ivo par. 5. cap. 361. posuit: *Petri unitatem qui non tenet*. Imitatum ex glossemate.

e *Resistit*) Pamelius addidit, *qui cathedram Petri, super quem fundata est ecclesia*, quæ exstant etiam in epistola secunda Pelagii II. ad episcopos Istriæ & in actis Alexandri III. apud Baronium, tum etiam apud Ivonem in loco paulo ante laudato & apud Gratianum dist. 93. ubi correctores Romani adnotant verba hæc quæ a Gratiano & Ivone referuntur exstare in uno codice Vaticano operum sancti Cipriani itemque in altero Monasterii sancti Salvatoris Bononiæ. Verum non habentur in antiquis editionibus neque in libris nostris antiquis. Sane adnotatum est in editione Anglicana exstare in quatuor vetustis codicibus Anglicanis. Pamelius testatur se inveniisse in Camberonensi. Cyprianus epist. 40. *Cathedra una super petram Domini voce fundata*.

f *Unum corpus*) Descripsit hunc locum, citans Cyprianum, Paulus Papa II. in epistola scripta ad archiepiscopum Colocensem anno 1460. 14. Kal. Augusti: *quia unum corpus & unus spiritus omnes sumus, qui unum Dominum, unum Deum, unam fidem prædicamus & colimus. Unde & unitatem firmiter tenere & vindicare debemus omnes episcopi, ut episcopatum quoque, ut beatus inquit Cyprianus, unum & individuum comprobemus*. Illud interim hic admoneo, scriptum quoque esse *individuum comprobemus* in codice Burgundico. Ex quo apparet Paulum Papam usum esse quodam simili exemplari.

g *Nemo fraternitatem*) Istis verbis, sed paululum mutatis & mutilatis, tamquam suis usus est Pius Papa II. in conventu Mantuano, ut videre est in tomo nono spicilegii Dacheriani pag. 312.

h *Episcopatus unus est*) Hanc pericopen omisit Pius II. in conventu Mantuano. Poterat tamen ea non inutiliter uti secundum eorum sententiam qui episcopum unum interpretatur de episcopo Romano, qui ex illorum opinione est sponsus ecclesiæ catholicæ id est universalis, ut notavimus supra pag. 138. Vide Bellarminum lib. 2. de Romano pontifice cap. 16. & epistolam 73. Stanislai Hosii Cardinalis, qui unum sacerdotem interpretatur eum quem vocare solemus vicarium Christi.

ditatis extenditur. [a] Quomodo ſolis multi radii, ſed lumen unum, & rami arboris multi, ſed robur unum tenaci radice fundatum, & cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numeroſitas licet diffuſa videatur exundantis copiæ largitate, unitas tamen ſervatur in origine. Avelle radium ſolis a corpore, diviſionem lucis unitas non capit. [b] Ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit. A fonte præcide rivum, [c] præciſus areſcicit. Sic & eccleſia Domini luce perfuſa per orbem totum radios ſuos porrigit. Unum tamen lumen eſt, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis ſeparatur. Ramos ſuos in univerſam terram copia ubertatis extendit, profluentes largiter rivos latius expandit. Unum tamen caput eſt, & origo una, & una mater fecunditatis ſucceſſibus copioſa. Illius fetu naſcimur, illius lacte nutrimur, ſpiritu ejus animamur. [d] Adulterari non poteſt ſponſa Chriſti, incorrupta eſt & pudica. Unam domum novit unius cubiculi ſanctitatem caſto pudore cuſtodit. Hæc nos Deo ſervat, hæc filios regno quos generavit aſſignat. Quiſquis ab eccleſia ſegregaterbienſis in oratione ad Julium Papam II. habita in concilio Lateranenſi anno 1511. V. Non. Maii: *Appello ergo te, Juli, pontifex maxime. Summus ille te appellat Deus, qui ſuam te gerere in terris vicem voluit, qui a tanto jampridem ſenatu te unum delegit, qui nonum uſque in annum eccleſiæ ſuæ te ſponſum defendit.* Sic Odoricus Raynaldus in epiſtola dedicatoria tomi XIII. annalium eccleſiaſticorum ad Innocentium X. ait eccleſiam toto orbe diffuſam eſſe illius ſponſam. Vidit Alexander a Turre magnam eſſe in ea re difficultatem, magnum periculum, ſi diceretur eccleſiam non eſſe univiram, item ſi negaretur Papam eſſe ſponſum eccleſiæ univerſalis. Itaque cum in libro quarto cap. 14. de fulgenti radio eccleſiaſticæ hierarchiæ dixiſſet Chriſtum eſſe unicum ac ſingularem eccleſiæ ſponſum, quod eſſe videtur veriſſimum, vellet tamen Papam quoque, quem vocat œcumenicum eccleſiæ epiſcopum, eſſe etiam ſponſum eccleſiæ univerſalis, confugit ad ſophiſtarum argutias & ſubtilitates, & ex ſenſu illorum dixit duos eſſe ſponſos eccleſiæ, unum inviſibilem, id eſt Chriſtum, & alium viſibilem, id eſt Papam. Quo nihil fingi poteſt ineptius. Quid enim fingi poteſt ineptius quam dicere mulierem duobus viris eſſe matrimonio junctam, uni vero, alteri imaginario. Et tamen Bellarminus lib. 2. cap. 31. de Romano pontifice auſus eſt ita exiſtimare, inquiens illum ita dici ſponſum eccleſiæ loco Chriſti ut Chriſti vicarium & miniſtrum. Non bene profecto merentur de Romano pontifice qui vanas illas & futiles opiniones comminiſcuntur. Contentus eſt ille ſua ſuprema dignitate, qua nulla excelſior, excellentior, eminentior, atque ſublimior eſt in orbe terrarum, cui nulla poteſtas æquari poteſt, ut ait Pius Papa II. ad Carolum VII. regem Francorum ſcribens apud Bzovium an. 1461. §. 9. Chriſtus eſt ſponſus, eccleſia ſponſa, pontifex Romanus amicus ſponſi. Eam Chriſtus aſcenſurus in cælum, ut ait ſanctus Auguſtinus, commendavit diſcipulis ſuis, non ut amet aliquem ipſorum, ſed ipſum tamquam ſponſum, illos tamquam ſponſi amicos. Præclare ergo ſanctus Bernardus in epiſtola 191. in editione Mabillonii ſcribens nomine epiſcoporum ad Innocentium Papa ait: *Tibi comiſſa eſt ſponſa Chriſti, amice ſponſi. Tuum eſt eamdem uni viro virginem caſtam exhibere Chriſto.* Idem Eugenium Papam III. monuit non debere illum, ſi amicus ſponſi eſſet, vocare eccleſiam principem ſuam, ſed principem, ſicut Hieronymus Euſtochium, quæ virginitatem ſuam Chriſto dicaverat, ideo ait ſe vocare dominam, quippe ſponſam domini ſui. Virgines enim quæ ſe Chriſto conſecrarunt eccleſia vocare ſolet ſponſas Chriſti, ut etiam olim ſcribebat ſanctus Fulgentius epiſcopus Ruſpenſis ad Probam de virginitate: *Unus omnium ſacrarum virginum ſponſus.* Rectiſſime Innocentius Papa III. in ſermone tertio de conſecratione pontificis, cum diſſeruiſſet de unione ſacramentali Chriſti & eccleſiæ, Chriſtum autem vocaſſet ſponſum, ſe vero dixiſſet amicum ſponſi, ſubjunxit ſe eſſe ſponſum Romæ eccleſiæ. Addo etiam Alypium & Auguſtinum ſcribentes ad Julianam diſerte vocare Chriſtum *univerſæ eccleſiæ unicum ſponſum.*

a *Quomodo ſolis*) Iſta & alia plura loca iſtius operis Cyprianici Hildebertus epiſcopus Cenomanenſis tamquam ſua, nulla Cypriani mentione, poſuit in ſermone de pace in nova editione p. 709.

b *Ab arbore frange*) Citat hunc locum ſanctus Auguſtinus ſermone 281. cap. 20. & lib. 3. contra Creſconium cap. 33.

c *Præciſus areſcit*) In tomo nono ſpicilegii Dacheriani legitur *decreſcit*. At in vetuſtis ſchedis ex quibus edita eſt hæc oratio Pii diſerte ſcriptum eſt *areſcit*. Sic etiam in nova editione Hildeberti pag. 710.

d *Adulterari non poteſt*) Refert hunc locum ſanctus Fulgentibus lib. 1. cap. 1. de remiſſione peccatorum. Ego cum viderem in hoc Cypriani loco & in aliorum veterum ſcriptorum lucubrationibus eccleſiam vocari ſponſam Chriſti, Chriſtum vero ſponſum, & quidem unicum, legerem autem in eodem loco Cypriani ſponſam Chriſti, quam ille non derelinquit, neque derelinquet, aut a ſe abjiciet vel alienabit, quam ei deſponſavit pater, ut in libro 9. epiſtola 11. ait Petrus abbas Cellenſis, quam Innocentius Papa III. lib. 1. epiſt. 4. ait a Chriſto deſponſatam fuiſſe, cum legerem inquam in hoc Cypriani loco ſponſam Chriſti adulterari non poſſe, ipſoſque etiam Romanos pontifices, Bonifacium iſtius nominis primum, Leonem quoque iſtius nominis primum in epiſtola ad Analium, Leonem IX. in epiſtola ad Robertum abbatem Caſæ Dei in Arvernis, Alexandrum III. in epiſtola ad Bononienſes Octavianum in epiſtola encyclica de electione ſua, Innocentium III. in plurimis epiſtolis ſuis, Honorium III. in epiſtola ad regem Portugalenſem. Clementem V. in concilio Viennenſi, Cardinales ad Imperatorem Fridericum ſcribentes apud Baronium an. 1159. §. 63. & alios vocare eccleſiam unius viri Chriſti ſponſam, Chriſtum verum & unicum ſanctæ eccleſiæ ſponſum, putabam hinc colligi non immerito poſſe eccleſiam eſſe univiram, uti dictum a me eſt olim in notis ad Agobardum. Videbam præterea eam, quam Tertullianus in ipſo initio libri ad martyras vocat dominam matrem eccleſiam, vocatam fuiſſe matrem & dominam Romani pontificis a Paſcali II. in concilio Lateranenſi & a Clemente V. in concilio Viennenſi. Unde recte, ut mihi videbatur, colligebam illam non poſſe eſſe ſponſam ejus cujus mater eſſet & domina. Et tamen inventi ſunt poſtea, qui dicerent Papam quoque eſſe ſponſum eccleſiæ, non ſolum Romanæ, quod eſt extra controverſiam, ſed etiam totius ſeu univerſalis eccleſiæ. Quod ſenſiſſe Gregorium Papam X. liquet ex decretis ejus editis in concilio Lugdunenſi. Poſtea Joannes Monachi Cardinalis in cap. *Felicis* de pœnis in Sexto, cum dixiſſet unam eſſe eccleſiam, extra quam nullus ſalvatur, ſtatim addit: *Et iſtius eſt ſponſus Papa.* Deinde Joannes Andreæ in cap. *Pia conſideratione* de exceſſibus in Sexto ait Papam eſſe generalem ſponſum eccleſiæ. Eugenius Papa IV. ſcribens ad Carolum VII. regem Francorum apud Odoricum Raynaldum an. 1437. §. 24. ait ſe eſſe verum vicarium Jeſu Chriſti atque unicum eccleſiæ ſuæ ſponſum. Ægidius Cardinalis Vi-

gregatus adulteræ jungitur, a promiſſis eccleſiæ ſeparatur. Nec perveniet ad Chriſti præmia qui relinquit eccleſiam Chriſti. Alienus eſt, prophanus eſt, hoſtis eſt. Habere jam non poteſt Deum patrem qui eccleſiam non habet matrem. [a] Si potuit evadere quiſquam qui extra arcam Noe fuit, & qui extra eccleſiam foris fuerit evadit. Monet Dominus & dicit: *Qui non eſt mecum, adverſus me eſt; & qui non mecum colligit, ſpargit*. Mat. 12 Qui pacem Chriſti & concordiam rumpit adverſus Chriſtum facit. Qui alibi præter eccleſiam colligit Chriſti eccleſiam ſpargit. Dicit Dominus: *Ego & pater unum ſumus*. Joan. 10 Et iterum de patre & filio & ſpiritu ſancto ſcriptum eſt: [b] *Et hi tres unum ſunt*. 1. Joa. 5 Et quiſquam credit hanc unitatem de divina firmitate venientem, ſacramentis cæleſtibus cohærentem, ſcindi in eccleſia poſſe & voluntatum collidentium divortio ſeparari? Hanc unitatem qui non tenet, Dei legem non tenet, non renet patris & filii fidem, vitam non tenet & ſalutem. Hoc unitatis ſacramentum, hoc vinculum concordiæ inſeparabiliter cohærentis oſtenditur quando in evangelio tunica Domini Jeſu Chriſti non dividitur omnino nec ſcinditur, ſed ſortientibus de veſte Chriſti, [c] quis Chriſtum indueret, integra veſtis accipitur & incorrupta atque [d] indiviſa tunica poſſidetur. Loquitur ac dicit Scriptura divina: Joan. 19 *De tunica autem, quia de ſuperiore parte non conſutilis, ſed per totum texilis fuerat, dixerunt ad invicem: Non ſcindamus illam, ſed ſortiamur de ea cujus ſit*. Unitatem illa portabat de ſuperiore patte venientem, id eſt de cælo & a patre venientem quæ ab accipiente ac poſſidente ſcindi omnino non poterat, ſed totam ſimul & ſolidam firmitatem inſeparabiliter obtinebat. Poſſidere non poteſt indumentum Chriſti qui ſcindit & dividit eccleſiam Chriſti. Contra denique cum, Salomone moriente, regnum ejus & populus ſcinderetur, Achias propheta Jeroboam regi obvius factus in campo, in duodecim ſciſſuras veſtimentum ſuum diſcidit dicens: *Sume tibi decem ſciſſuras, quia hæc dicit Dominus. Ecce ſcindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem ſceptra, & duo ſceptra erunt ei propter ſervum meum David & propter Hieruſalem civitatem quam elegi ut ponam nomen meum illic*. 3 Reg. 11 Cum duodecim tribus Iſrael ſcinderentur, veſtimentum, ſuum propheta Achias diſcidit. At vero quia Chriſti populus non poteſt ſcindi, tunica ejus per totum textilis & cohærens diviſa a poſſidentibus non eſt. Individua, copulata, connexa oſtendit populi noſtri, qui Chriſtum induimus, concordiam cohærentem. Sacramento veſtis & ſigno declaravit eccleſiæ unitatem. Quis ergo ſic eſt ſceleratus & perfidus, quis ſic diſcordiæ furore veſanus ut aut credat ſcindi poſſe aut audeat ſcindere unitatem Dei, veſtem Domini, eccleſiam Chriſti? Monet ipſe in evangelio ſuo & docet dicens: [e] *Et erit unus grex & unus paſtor*. Joan. 10 Et eſſe poſſe uno in loco aliquis exiſtimat aut multos paſtores aut plures greges? Apoſtolus item Paulus hanc eamdem nobis inſinuans unitatem obſecrat & hortatur dicens: *Obſecro*, inquit, *vos fratres, per nomen Domini noſtri Jeſu Chriſti ut id ipſum dicatis omne, & non ſint in vobis* [f] *ſchiſmata. Sitis autem compoſiti in* 1 Cor. 11

a *Si potuit evadere*) Hoc loco uſus eſt Alexander III. adverſus Imperatorem Fridericum, ut patet ex eius actis apud Baronium an. 1164. §. 41.

b *Et hi tres unum ſunt*) Vide Eraſmum in caput quintum epiſtolæ primæ Joannis, notas Anglorum ad hunc locum, & Richardum Simonem in hiſtoria critica novi teſtamenti to. 1. cap. 18. pag. 212. Vide etiam itinerarium R. P. Edmundi Martene parte 2. pag. 79.

c *Quis Chriſtum*) Scio Manutium & alios poſt eum, uno Morellio excepto, poſuiſſe *ipſam* pro *Chriſtum*, uti etiam ego vidi ſcriptum in uno veteri libro, & *eam* in aliis duobus veteribus. At ego, qui video libros noſtros veteres xxv. & quatuor Anglicanos itemque omnes veteres editiones habere *Chriſtum*, arbitratus ſum eam lectionem, quæ bonum ſenſum conſtituere poteſt, eſſe retinendam, ut ſenſus ſit voluiſſe Cyprianum dicere ſortitos fuiſſe milites qui Chriſtum indueret, id eſt veſtem qua Chriſtus fuerat indutus, improprio ſane uſu, ſed tamen vero. Eodem fere modo Paulus apoſtolus eos qui in Chriſto baptizati ſunt Chriſtum ſcribit induiſſe, id eſt habuiſſe indumentum Chriſti, ut interpretatur Hieronymus. Quo etiam loquendi modo utitur Cyprianus in libro de lapſis. Hic error apud Cyprianum haud dubie ortus eſt ex quod in antiquo quodam exemplari, cui ego vidi ſimile, ſcriptum erat XPM, & is qui ex illo codice deſcripſit opera ſancti martyris, cum legere neſciret has notas, imperite poſuit *ipſam*, reſpiciens ad tunicam. Alii deinde poſuerunt *eam*, putantes haud dubie hanc vocem melius huic loco congruere quam *ipſam*. Nam certum eſt veteres librarios qui ſancti martyris opera deſcripſerunt per licentiam ſæpe ſuam mutaſſe verba Cypriani & alia ſimilia ſuppoſuiſſe, quemadmodum pluribus exemplis oſtendimus in his notis. Hinc orta tot ſynonyma quæ apud Cyprianum occurrunt in veteribus libris.

d *Indiviſa*) Ita undecim libri noſtri & ſeptem Anglicani, melius profecto quam alii, in quibus ſcriptum eſt *individua*. Individuum eſt quod non poteſt dividi, indiviſum quod non eſt diviſum. Certum eſt autem veſtem Chriſti potuiſſe idividi & non fuiſſe diviſam. Tamen poſtea Cyprianus eamdem tunicam appellat individuam, ratione nimirum argumenti quod tractabat, ut oſtenderet concordiam populi chriſtiani individuam & perpetuam eſſe debere. Rufinus in pſal. 21. *Quod vero inconſutilem & meliorem non diviſerunt, eccleſiæ concordiam figuraverunt*. Tertullianus in extremo libro de patientia: *Cum ergo ſpiritus Dei deſcendit, individua patientia comitatur eum*. Dubitare autem licet an vera ſit narratio Ruperti, ſancti Antonini, & aliorum quorumdam ſcribentium tunicam inconſutilem factam fuiſſe a beata virgine Maria.

e *Et erit unus*) Omnes fere libri veteres habent *& erunt*.

f *Schiſmata*) Tres libri veteres, *diſſenſiones*. Sic etiam in veteri libro legiſſe ſe monet Morellius.

eodem sensu & in eadem sententia. Et iterum dicit; *Sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis*. Stare tu & vivere putas posse de ecclesia recedentem, sedes sibi alias & diversa domicilia condentem, cum dictum sit ad Rahab, in qua præformabatur ecclesia; *Patrem tuum & matrem tuam & fratres tuos & a totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras reus sibi erit*. Item sacramentum Paschæ nihil aliud in Exodi lege contineat quam ut agnus, qui in figura Christi occiditur, in domo una edatur. Loquitur Deus dicens; *In domo una comedetur, non ejicietis de domo carnem foras*. Caro Christi & b sanctum Domini ejici foras non potest, nec alia ulla credentibus præter unam ecclesiam domus est. Hanc domum, hoc unanimitatis hospitium designat & denuntiat Spiritus sanctus in psalmis dicens: *Deus qui inhabitare facit unanimes in domo*. In domo Dei, in ecclesia Christi, unanimes habitant, concordes & simplices perseverant. Iccirco & in columba venit Spiritus sanctus, c simplex animal & lætum, non felle amarum, non morsibus sævum, non ungium laceratione violentum, hospitia humana diligere, unius domus consortium nosse, cum generant, simul filios, edere, cum commeant, volatibus invicem cohærere, communi conversatione vitam suam degere, oris osculo concordiam pacis agnoscere, legem circa omnia unanimitatis implere. Hæc est in ecclesia noscenda simplicitas, hæc caritas obtinenda, ut columbas dilectio fraternitatis imitetur, ut mansuetudo & lenitas agnis & ovibus æquetur. Quid facit in pectore christiano luporum feritas & canum rabies & venenum letale serpentum & cruenta sævitia bestiarum? Gratulandum est cum tales de ecclesia separantur, d ne columbas, ne oves Christi sæva sua & venenata contagione prædentur. Cohærere & conjungi non potest e amaritudo cum dulcedine, caligo cum lumine, pluvia cum serenitate, pugna cum pace, cum fecunditate sterilitas, cum fontibus siccitas, cum tranquillitate tempestas. Nemo existimet bonos de ecclesia posse discedere. Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subvertit. Inanes paleæ tempestate jactantur, invalidæ arbores turbinis incursione evertuntur. Hos execratur & percutit Joannes apostolus dicens: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum*. Hinc hæreses & factæ sunt frequenter & fiunt, dum perversa mens non habet pacem, dum perfidia discordans non tenet unitatem. Fieri vero hæc Dominus permittit & patitur, manente propriæ libertatis arbitrio; ut dum corda nostra & mentes nostras veritatis discrimen examinat, probatorum fides integra manifesta luce claresçat. Per apostolum præmonet Spiritus sanctus & dicit; *Oportet hæreses esse, ut probati manifesti sint in vobis*. Sic probantur fideles, sic perfidi deteguntur. Sic & ante judicii diem hic quoque jam justorum atque injustorum animæ dividuntur, & a frumento paleæ separantur. Hi sunt qui se ultro apud temerarios convenas f sine divina dispositione præficiunt, qui se præpositos sine ulla ordinationis lege constituunt, qui nemine episcopatum dante, episcopi sibi nomen assumunt; quos designat in psalmis Spiritus sanctus sedentes in pestilentiæ cathedra, pestes & lues fidei, serpentis ore fallentes, & corrumpendæ veritatis artifices, venena letalia linguis pestiferis evomentes: quorum sermo ut cancer serpit, quorum g tractatus pectoribus & cordibus singulorum

Exo. 12

Ephes. 4

Josue 2

Ps. 67

1 Joan. 2

1 Cor. 11

Psal. 1

2. Tim. 2

a *Totam domum patris*) Codex Beccensis, *totam familiam tuam colliges*.

b *Sanctum Domini*) id est eucharistia, ut antea diximus pag. 393.

c *Simplex animal*) Tertullianus in libro de anima: *Spiritus figura columbæ delapsus in hominem, ut natura spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis & innocentiæ, quod etiam corporaliter ipso felle careat columba*. Rufinus in psal. 67. *Sancta ecclesia merito dicitur columba, quia fel amaritudinis non habet, & quia virtute simplicitatis pollet*.

d *Ne columbas ne oves*) Supra epist. 57. dixit de diabolo: *Unum primo aggressus, ut lupus ovem secernere a grege, ut accipiter columbam ab agmine volantium separare tentaverat*. Crudeliter inimicus fuisse videtur episcopis sui temporis Joannes Rusbrochius in cap. 135. commentarii sui in tabernaculum fœderis, comparans eos accipitri, ajens illos populum Domini non ut pastores sed sæcularium more regere ac moderari. Et addit; *Et ut accipietur pullos suos, dum valent, ad captandam prædam volare compellit, & est ferus ac crudelis, ita perversi prælati pullos suos, id est eos qui ipsorum funguntur munere, prædas ubicumque possint agere compellunt. Semper enim ubi rerum temporalium lucra sperant versuti, rigidi, ac crudeles sunt cum tamen Deus omnipotens prælatis ecclesiæ haud secus omni interdixerit inclementia ac crudelitate quam Judæis omni accipitrum genere*. Vide etiam Nicolaum de Cusa lib. 3. de concordantia catholica cap. 29.

e *Amaritudo cum dulcedine*) Cornelium Celsus lib. 4. cap. 9. *Dulcia omnia inimica sunt*. Arnobius lib. 7. *Neque enim in dulcedinem vertere amaritudo se potest*. Hieronymus in præfatione epistolæ ad Algasiam: *Aliis dulcia placent, nonnullo subamara detectant. Horum stomachum acida renovant, illorum salsa sustentant*. Vide notas nostras ad librum quintum Salviani.

f *Sine divina*) ut Novatianus Romæ adversus Cornelium. Vide quæ de Luciano notamus ad epistolam 16.

g *Tractatus*) Antea legebatur *tractus* in antiquis editionibus, Remboltus edidit *tactus*. Quæ lectio magis arrisit Erasmo, Manutio, Pamelio, & Rigalto, sed non Morellio, qui posuit *tractatus*.

Quæ

rum mortale virus infundit. Contra ejuſ. modi clamat Dominus, ab his refrenat & revocat errantem plebem ſuam dicens:
Hier. 23 *Nolite audire ſermones pſeudoprophetarum; quoniam viſiones cordis eorum fruſtrantur eos. Loquuntur, ſed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abjiciunt verbum Dei: Pax erit vobis & omnibus ambulantibus in voluntatibus ſuis. Omnis qui ambulat in errore cordis ſui, non venient ſuper eum mala. Non locutus ſum ad eos, & ipſi prophetaverunt. Si ſtetiſſent in ſubſtantia mea, & audiſſent verba mea, & ſi docuiſſent populum meum, convertiſſem eos a malis cogitationibus eorum.* Hos eoſdem denuo Dominus deſignat & de-
Hier. 2 notat dicens: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & effoderunt ſibi lacus detritos, qui non poſſunt aquam portare.* Quando aliud baptiſma præter unum eſſe non poſſit baptizare ſe poſſe opinantur. Vitæ fonte deſerto, vitalis & ſalutaris aquæ gratiam pollicentur. Non abluuntur illic homines, ſed potius ſordidantur; nec purgantur delicta, ſed immo cumulantur. Non Deo nativitas illa ſed diabolo filios generat. Per mendacium nati veritatis promiſſa non capiunt. De perfidia procreati fidei gratiam perdunt. Ad pacis præmium venire non poſſunt qui pacem Domini diſcordiæ furore ruperunt. Nec ſe quidam vana interpretatione decipiant quod dixerit Dominus:
Mat. 18 *Ubicumque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo ego cum eis ſum.* [a] Corruptores evangelii atque interpretes falſi extrema ponunt & ſuperiora prætereunt, partis memores, & partem ſubdole comprimentes. Ut ipſi ab eccleſia ſciſſi ſunt, ita capituli unius ſententiam ſcindunt. Dominus enim cum diſcipulis ſuis unanimitatem ſuaderet & pacem, *Dico*, inquit, *vobis quoniam ſi duobus ex vobis convenerit in terra, de omni re quamcumque petieritis continget vobis a patre meo qui in cælis eſt. Ubicumque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis ſum*, oſtendens non multitudini ſed unanimitati deprecantium plurimum tribui. *Si duobus*, inquit, *ex vobis convenerit in terra*, unanimitatem prius poſuit, concordiam pacis ante præmiſit, ut conveniat nobis fideliter & firmiter docuit. Quomodo autem poteſt ei cum aliquo convenire cui cum corpore ipſius eccleſiæ & cum univerſa fraternitate non convenit? Quomodo poſſunt duo aut tres in nomine Chriſti colligi quos conſtat a Chriſto & ab ejus evangelio ſeparari? Non enim nos ab illis, ſed illi a nobis receſſerunt. Et cum hæreſes & ſchiſmata poſtmodum nata ſint, dum conventicula ſibi diverſa conſtituunt, veritatis caput atque originem reliquerunt. Dominus autem de eccleſia ſua loquitur, & ad hos qui ſunt in eccleſia loquitur, ut ſi ipſi concordes fuerint, ſi ſecundum quod mandavit & monuit, duo aut tres licet, collecti unanimiter oraverint, duo aut tres licet ſint, impetrare poſſint de Dei majeſtate quod poſtulant. *Ubicumque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego*, inquit, *cum eis ſum*, cum ſimplicibus ſcilicet atque pacatis, cum Deum timentibus & Dei præcepta ſervantibus. Cum his duobus vel tribus licet eſſe ſe dixit, quomodo *Dan. 13* & cum tribus pueris in camino ignis fuit, & quia in Deum ſimplices atque inter ſe unanimes permanebant, flammis ambientibus medios ſpiritu roris animavit. Quomodo apoſtolis duobus in cuſtodia clauſis, quia ſimplices, quia unanimes erant, ipſe adfuit, ipſe reſolutis carceris clauſtris, ut verbum quod fideliter prædicabant multitudini traderent ad forum rurſus impoſuit. Quando ergo in præceptis ſuis ponit & dicit: *Ubi fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis ſum*, non homines ab eccleſia dividit qui inſtituit & fecit eccleſiam, ſed exprobrans diſcordiam perfidis, & fidelibus pacem ſua voce commendans, oſtendit magis eſſe ſe cum duobus aut tribus unanimiter orantibus quam cum diſſidentibus plurimis, pluſque impetrari poſſe paucorum concordi prece quam diſcordioſa oratione multorum. Ideo & cum orandi legem daret, addidit dicens: *Et cum ſteteritis ad orationem, remittite ſi quid habetis adverſus aliquem, ut & pater veſter qui in cælis eſt remittat vobis peccata.* Et ad ſacrificium cum diſſenſione venientem revocat ab altari, & jubet prius concordare cum fratre, tunc cum pace redeuntem Deo munus offerre, quia nec ad Cain munera reſpexit Deus. Neque enim [b] pacatum habere Deum poterat qui cum fratre

Quæ eſt vera lectio, quam confirmant XXVI. libri noſtri & decem Anglicani, tum etiam editio Veneta anni 1547. Hanc vero lectionem tametſi Rigaltius non poſuerit in contextu ait tamen in obſervationibus ſuis ita ſcribi omnino debere. Hoc judicium ſecuta eſt editio Anglicana.

a *Corruptores evangelii*) Rufinus in pſal. 110. explicans adverſus hæreticos hæc verba, *quoniam ecce peccatores incenderunt aream*, ait, *id eſt ſanctam ſcripturam ſuis erroribus & ſuis ſenſibus applicaverunt*. Ibidem lib. 5. hiſt. eccleſ. cap. 28. *ſcripturas autem divinas abſque ulla timoris Dei reverentia corruperunt*.

b *Pacatum*) Tres libri veteres habent *placatum*. Alii tres vetuſtiores editiones addunt *vel pacem apud Deum*. Sed ea deſunt in aliis editionibus & in quindecim antiquis exemplaribus. Recte autem Pamelius exiſtimat irrepſiſſe in textum ex margine. Ego facilius crediderim addita fuiſſe ſupra lineam in codicibus antiquis, uti ſæpe factum fuiſſe monuimus ſupra. Codex Turonenſis habet: *Neque enim habere pacem apud Deum poterat*.

Fu-

fratre pacem per zeli discordiam non habebat. Quam sibi igitur pacem promittunt inimici fratrum, quæ sacrificia celebrare se credunt æmuli sacerdotum? An secum esse Christum cum collecti fuerint opinantur qui extra Christi ecclesiam colliguntur? [a] Tales etiamsi occisi in confessione nominis fuerint, macula ista nec sanguine abluitur. Inexpiabilis & gravis culpa discordiæ nec passione purgatur. Esse martyr non potest qui in ecclesia non est. Ad regnum pervenire non poterit qui eam quæ regnatura est derelinquit. Pacem nobis Christus dedit, concordes atque unanimes esse præcepit, dilectionis & caritatis fœdera incorrupta atque inviolata servari mandavit. Exhibere se non potest martyrem qui fraternam non tenuit caritatem. Docet hoc & contestatur
1 Cor. 13 Paulus apostolus dicens: *Et si habuero fidem ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum* [b] *ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil proficio.* [c] *Caritas magnanima, est, caritas benigna est, caritas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Caritas numquam excidit.* Numquam, inquit, excidit caritas. Hæc enim semper in regno erit, hæc in æternum fraternitatis sibi cohærentis unitate durabit. Ad regnum cælorum non potest pervenire discordia. Ad præmia Chri-
Joan. 15 sti, qui dixit: *Hoc est mandatum meum ut diligatis invicem, quemadmodum dilexi vos,* [d] pertinere non poterit qui dilectionem Christi perfida dissensione violavit. Qui caritatem non habet, Deum non habet. Joannis beati apostoli vox est: *Deus*, in-
1 Joa. 4 quit, *dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, & Deus in illo manet.* Cum Deo manere non possunt qui esse in ecclesia Dei unanimes noluerunt. Ardeant licet flammis & ignibus traditi, vel objecti bestiis animas suas ponant, non erit illa fidei corona, sed pœna perfidiæ, nec religiosæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi talis potest, coronari non potest. Sic se christianum esse profitetur quomodo & Christum diabolus sæpe mentitur, ipso Domino præmonente & dicente: *Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent.* Sicut ille Christus non est, quamvis fallat in nomine, ita nec christianus videri potest qui non permanet in evangelii ejus & fidei veritate. Nam & prophetare & dæmonia excludere & [e] virtutes magnas in terris facere sublimis utique & admirabilis res est, non tamen regnum cæleste consequitur quisquis in his omnibus invenitur, nisi recti & justi itineris observatione gradiatur. Denuntiat Dominus & dicit: *Multi mihi dicent in illo die: Domine, Domine, nonne in tuo nomine prophetavimus, & in tuo nomine dæmonia exclusimus, & in nomine tuo virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: Numquam vos cognovi, recedite a me qui operamini iniquitatem.* Justitia opus est ut promereri quis possit Deum judicem. Præceptis ejus & monitis obtemperandum est ut accipiant merita nostra mercedem. Dominus in evangelio suo cum spei & fidei nostræ viam compendio breviante dirigeret, *Dominus* Mar. 12 *Deus tuus*, inquit, *Deus unus est*: &: *Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum; & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tamquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ.* Unitatem simul & dilectionem magisterio suo docuit, prophetas omnes & legem præceptis duobus includit. Quam vero unitatem servat, quam dilectionem custodit aut cogitat qui discordiæ furore vesanus ecclesiam scindit, fidem destruit, pacem turbat, caritatem dissipat, sacramentum prophanat? Malum hoc, [f] fidelissimi fratres, jam pridem

Fuxensis: *Neque enim pacem Domini habere poterat.* In epistola secunda Pelagii II. ad episcopos Istriæ legitur: *Neque enim habere pacatum Dominum poterat.* Aliter hunc Cypriani locum expressit Ludovicus Romanus in sermone quem habuit in concilio Basileensi. Sic enim posuit: *Neque enim Deum habere pacatum poterit qui cum fratre pacem non habet sed zeli discordiam.*

a *Tales etiamsi*) ad hunc locum vir doctissimus Joannes Pearsonius episcopus Cestrensis in vindiciis epistolarum sancti Ignatii cap. 9. censet respexisse sanctum Joannem Chrysostomum homilia undecima in epistolam ad Ephesios cum ait virum quemdam sanctum dixisse ne martyrii quidem sanguinem posse peccatum schismatis eluere.

b *Ut ardeam*) Ita etiam lib. 3. testimoniorum cap. 3. At Hieronymus in caput quintum epistolæ ad Galatas refert in veteri versione pro *ardeam* legi *glorier*. Et videtur Hieronymus preferre eam lectionem, cum paulo post dicat illam quæ habet *ardeam* esse errorem qui apud nostros inolevit.

c *Caritas magnanima*) Ita etiam in libro de zelo & livore, in libro de bono patientiæ, & lib. 3. testimoniorum cap. 3. Vide annotationes Erasmi in hunc locum epistolæ primæ Pauli ad Corinthios.

d *Pertinere non poterat*) Plerique libri veteres præferunt, *ad Christum pertinere non poterit qui dilectionem*. Retinuimus eorum lectionem qui plures numero sunt.

e *Virtutes magnas facere*) Vide notas nostras ad librum Agobardi de privilegio & jure sacerdotii.

f *Fidelissimi*) Ita omnes veteres editiones, viginti libri nostri, & septem Anglicani. Morellius posuit *dilectissimi*. Sed hanc lectionem ego non inveni nisi in tribus antiquis codicibus. Et tamen Pamelius eam retinuit, tum quia illam invenit in margine editionis quæ dicitur Gravii & in codice Camberonensi, tum etiam quia vocem *fidelissimi* incognitam esse ait Cypriano. Quod verum non est. Quippe in pluribus antiquis exemplaribus scriptum in pluribus locis animadverti *fidelissimi* pro eo quod in aliis legitur *dilectissimi*.

pridem cœperat; sed nunc crevit ejusdem mali infesta clades, & exsurgere ac pullulare plus cœpit hæreticæ perversitatis & sciſmatum venenata pernicies: quia & sic in occasu mundi fieri oportebat, prænuntiante per apostolum nobis & præmonente spiritu sancto: *In*
2Tim. 3 *novissimis*, inquit, *diebus aderunt tempora molesta, & erunt homines sibi placentes, superbi, tumidi, cupidi, blasphemi,* [a] *parentibus inobedientes, ingrati, impii, sine affectu, sine fœdere, delatores, incontinentes, immites, bonum non amantes, proditores, procaces, stupore inflati, voluptates magis quam Deum diligentes, habentes deformationem religionis, virtutem autem ejus abnegantes. Ex iis sunt qui repunt in domos, & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, & numquam ad scientiam veritatis pervenientes. Et quomodo Jamnes & Mambres restituerunt Moysi, sic & hi* [b] *resistunt veritati, sed non proficient plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.* Adimplentur quæcumque prædicta sunt, & appropinquante jam sæculi fine, hominum pariter ac temporum probatione venerunt. Magis ac magis adversario sæviente error fallit, extollit stupor, livor incendit, cupiditas excæcat, depravat impietas, superbia inflat, discordia exasperat, ira præcipitat. Non tamen nos moveat aut turbet multorum nimia & abrupta perfidia, sed potius fidem nostram prænuntiante rei veritas corroboret. Ut quidam tales esse cœperunt, quia hæc ante prædicta sunt, ita ceteri fratres ab ejusmodi caveant, quia & hæc ante prædicta sunt, instruente Domino & dicen-
Mar. 13 te: *Vos autem cavete, ecce prædixi vobis omnia.* Virate, quæso vos, fratres, ejusmodi homines, & a latere atque auribus vestris pernicioſa colloquia velut contagium mortis arcete, sicut scriptum est: *Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam.* Et iterum: *Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ.* Docet Dominus & admonet a talibus recedendum. *Cæci sunt*, inquit, *duces cæcorum. Cæcus autem cæcum ducens simul in foveam cadunt.* Aversandus est talis atque fugiendus quisquis fuerit ab ecclesia separatus. Perversus est hujusmodi & peccat, & est [c] a semetipso damnatus. An esse sibi cum Christo videtur qui adversus sacerdotes Christi facit, qui se [d] a cleri ejus & plebis societate secernit? Arma ille contra ecclesiam portat, contra Dei dispositionem repugnat. Hostis altaris, adversus sacrificium Christi rebellis, pro fide perfidus, pro religione sacrilegus, inobsequens servus, filius impius, frater inimicus, contemptis episcopis, & Dei sacerdotibus derelictis, constituere audet aliud altare, precem alteram illicitis vocibus facere, dominicæ hostiæ veritatem per falsa sacrificia prophanare, [e] nec scire quoniam qui contra ordinationem Dei nititur, ob temeritatis audaciam divina animadversione punitur. Sic Chore & Dathan *Num. 16* & Abiron, qui sibi contra Moysen & Aaron sacerdotem sacrificandi licentiam vindicare conati sunt, pœnas pro suis statim conatibus pependerunt. Terra compagibus ruptis in profundum sinum patuit, stantes atque viventes recedentis soli hiatus absorbuit. Nec tantum eos qui auctores fuerant Dei indignantis ira percussit, sed & ceteros ducentos quinquaginta participes ejusdem furoris & comites, qui coagulati cum iisdem simul ad audaciam fuerant, exiens a Domino ignis properata ultione consumpsit, admonens scilicet & ostendens contra Deum fieri quidquid improbi fuerint ad destruendam ordinationem Dei humana voluntate conati. Sic & Ozias rex,

[a] *Par. inob.*) Codex Thuanus: *Parentibus in dicto inobedientes.* Ita etiam codex sancti Arnulphi & Carnotensis. At Beccensis habet *parentibus in dicto non audientes*, Sex libri nostri & duo Anglicani præferunt *in audientes*, quidam *obaudientes*. Apud Tertullianum in libro de exhortatione castitatis lego *obaudientiam*. Vide Gronovium c. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis.

[b] *Resistunt veritati*) Postea additur in editione quæ dicitur Gravii, *homines corrupti sensu, reprobi circa fidem*. Sed ego illa in nullo eorum veterum exemplarium reperi quibus utor. Desunt etiam in quibusdam Anglicanis & in antiquis editionibus; eaque desiderari in manuscriptis, excepto Coloniensi, & in excusis omnibus testatur Pamelius, qui addit ea omitti potuisse a Cypriano. Scio sane illla haberi in epistola secunda Pauli ad Timotheum: Sed non ideo necesse est ut ponantur in contextu Cypriani, cum non exstent in antiquis exemplaribus lucubrationum ejus. Neque enim ille semper describit integra loca quæ accipit ex epistolis Pauli, & interdum quædam addit quæ in illis non exstant, ut supra observatum est. pag. 365.

[c] *A sem. damnatus*) In codice Burgundico consequenter additur: *A semetipsis damnati sunt qui se ab ecclesia Christi separant.* Et mox post hæc verba *adversus sacerdos Christi* subjungitur in eodem veteri codice: *Cum Christo esse non videbitur qui contra sacerdotem Christi facit.* Verum nemo non videt hæc esse mera glossemata quæ ex ora libri irrepserunt in textum. Ceterum ea in nullo alio libro reperiuntur quam in Burgundico, & nulla editio ea habet. Unde interim colligitur non statim transferenda esse in textum quæ in antiquis codicibus reperiuntur inserta lucubrationibus veterum scriptorum & decocto judicio in iis utendum esse. Vide annotationes Erasmi in caput tertium epistolæ Pauli ad Titum.

[d] *A cleri*) Codex Veronensis, *ab ecclesia ejus & plebe.* Lamonianus, *qui se a clericus ejus & plebe.*

[e] *Nec scire*) Hæc scriptura habetur in omnibus antiqui codicibus & editionibus, nisi quod in codice Burgundico scriptum est: *Nescit quoniam.* Quidam vero, sed pauci, *ne scire.* Manutius edidit *nec dignatus scire*, Quod ab eo recte factum ait Pamelius ad vitandum hyperbaton, admonens interim vocem *dignatur* non exstare in manuscriptis. Sane ego illam in nullo eorum veterum exemplarium qnibus utor reperi. Deest etiam in septem Anglicanis, ut minime dubitandum sit quin expungi debeat.

Par. 26 rex, cum turibulum ferens, & contra legem Dei sacrificium sibi violenter as-
4 Reg. 5 sumens, resistente sibi Azaria sacerdote, obtemperare nollet & [a] cedere, divina indignatione confusus & lepræ varietate in fronte maculatus est, ea parte corporis notatus offenso Domino [b] ubi signantur qui Dominum promerentur. Et filii Aaron, qui imposuerunt
Lev. 10 altari ignem alienum, quem non præceperat Dominus, in conspectu statim Domini vindicantis exstincti sunt. Quos imitantur scilicet atque sectantur qui Dei traditione contempta alienas doctrinas appetunt & magisteria humanæ institutionis inducunt; quos increpat
Marc. 7 Dominus & objurgat in evangelio suo dicens: *Rejicitis mandatum Dei, ut traditionem vestram statuatis*. [c] Pejus hoc crimen est quam quod admisisse lapsi videntur; qui tamen in pœnitentia criminis constituti Deum plenis satisfactionibus deprecantur. Hic ecclesia queritur & rogatur, illic ecclesiæ repugnatur. Hic potest necessitas fuisse, illic voluntas tenetur in scelere. Hic qui lapsus est sibi tantum nocuit, illic qui hæresim vel schisma facere conatus est multos secum trahendo decepit. Hic animæ unius est damnum, illic periculum plurimorum. Certe peccasse se hic & intelligit & lamentatur & plangit; ille tumens [d] in pectore suo, & in ipsis sibi delictis placens, a matre filios segregat, oves a pastore sollicitat, Dei sacramenta disturbat. Et cum lapsus semel peccaverit, ille quotidie peccat. Postremo lapsus martyrium [e] postmodum consecutus potest regni promissa percipere; ille si extra ecclesiam fuerit occisus, ad ecclesiæ non potest præmia pervenire.

Nec quisquam miretur, dilectissimi fratres, etiam de confessoribus quosdam ad ista procedere, inde quoque aliquos tam nefanda quam gravia peccare. Neque enim confessio immunem facit ab insidiis diaboli, aut contra tentationes & pericula & incursus atque impetus sæculares adhuc in sæculo positum perpetua securitate defendit. Ceterum numquam in confessoribus fraudes & stupra & adulteria postmodum videremus quæ nunc in quibusdam videntes ingemiscimus & dolemus. Quisquis ille confessor est, Salomone major aut melior aut Deo carior non est: qui tamen quamdiu in viis Domini ambulavit tamdiu gratiam quam de Domino fuerat consecutus obtinuit; postquam dereliquit Domini viam, perdidit & [f] gratiam Domini. Et ideo scriptum est: *Tene quod habes, ne alius ac-* Apoc. 3
cipiat coronam tuam. Quod utique Dominus non minaretur auferri posse coronam justitiæ, nisi quia recedente justitia, recedat necesse est & corona. Confessio exordium gloriæ est, non meritum jam coronæ; nec perficit laudem, sed initiat dignitatem. Cumque scriptum sit: *Qui perseveaverit usque in finem, hic* Mat. 10
salvus erit, quidquid ante finem fuerit gradus est quo ad fastigium salutis [g] ascenditur, non terminus quo jam culminis summa teneatur. Confessor est; sed post confessionem periculum majus est quia plus adversarius provocatus est. [h] Confessor est; hoc magis stare debet cum Domini evangelio per evangelium gloriam consecutus a Domino. Ait enim Dominus: *Cui multum datur, multum quæ-* Luc. 18
ritur ab eo; & cui plus dignitatis adscribitur, plus de illo exigitur servitutis. Nemo per confessoris exemplum pereat, nemo inju-

a *Cedere*) Editio Manutiana habet *credere*. Quæ lectio potest esse bona. Verum cum illa non inveniatur nisi in quinque codicibus antiquis, alia exstet in antiquis editionibus & in XXI. libris veteribus, placuit sequi exemplum editionis Anglicanæ, in qua scriptum est *cedere*.

b *Ubi signantur*) id est in fronte, uti dictum est paulo ante. Hieronymus in præfatione in librum Job: *Ego christianus, & de parentibus christianis natus, & vexillum crucis in mea fronte portans*. Vide Hospinianum lib. 2. de templis cap. 10. pag. 164. & notas nostras ad librum Lactantii de mortibus persecutorum.

c *Pejus hoc crimem est*) Codex Gratianopolitanus: *Pejus hoc crimen est quam quod hi qui sacrificaverunt admisisse lapsi videntur*. Verum istud glossema est quod ex ora libri irrepsit in textum. Auctor epistolæ secundæ Pelagii II. ad episcopos Istriæ, ut ista quadrarent cum suo proposito, scripsit: *Pejus schismatis crimen est*.

d *In peccato suo*) Codex Flori, *in pectore suo*. Istic errore typographi scriptum est *peccatore*. Emendandum est.

e *Postmodum*) Ita omnes libri veteres. Editiones antiquæ habent *primitionem*, etiam Erasmica. Quod ideo adnoto quia valde mirum est hunc hominem, peritissimum videlicet linguæ Latinæ, qui non potuit ignorare hanc vocem non esse Latinam & nihil significare, qui præterea sciebat alibi legi *postmodum*, mirum est inquam illum pravam lectionem retinuisse in contextu, bonam posuisse in margine. Editio quæ dicitur Gravii præfert eam quæ bona est. Inde exortæ sunt aliæ editiones.

f *Gratiam Domini*) Post hæc verba Manutius addidit, *sicut scriptum est: Et excitavit Dominus satanan ipsi Salomoni; & ideo in apocalypsi Dominus ad Joannem graviter comminatur*. Quæ Rigaltius ait esse in veteri libro Veronensi. Pamelio non placuit hæc additio Manutii, nimirum quia, ut ille ait, Dominus in illo loco non loquitur ad Joannem, sed ad angelum Philadelphiæ. Itaque Pamelius retinuit quidem eam additionem, sed delevit ea quæ referuntur ex apocalypsi. Ita etiam Rigaltius. Ego vero omnia supprimo, quia illa non inveni in ullo veterum exemplarium nostrorum, quia desunt in undecim Anglicanis quia & in editionibus Manutiana antiquioribus.

g *Ascenditur*) Codex sancti Dionysii Remensis *extenditur*. Pro quo fortassis legendum est *escenditur*, ut apud Tacitum lib. 13. annalium *escendere suggestum imperatoris* & lib. 15. *postea escendere*.

h *Confessor.... per evang.*) Supra epist. 30. *Si non illam de evangelii conservatione inveniantur consecuti unde martyres fiunt*. Ubi vide notas pag. 95.

injustitiam, nemo insolentiam, nemo perfidiam de confessoris moribus discat. Confessor est. Sit humilis & quietus, sit in actu suo cum disciplina modestus, ut qui Christi confessor dicitur, Christum quem confitetur imitetur. Nam cum dicat ille: *Qui se extollit humiliabitur*, *Luc.* 18 *& qui humiliat se exaltabitur*, & ipse a patre exaltatus sit, quia se in terris seruiliavit, quomodo potest extollentiam diligere qui & nobis humilitatem sua lege mandavit, & ipse a patre amplissimum nomen præmio humilitatis accepit? Confessor est Christi, sed si non postea blasphemetur per ipsum majestas & dignitas Christi. Lingua Christum confessa non sit maledica, non sit turbulenta, non conviciis & litibus perstrepens audiatur, non contra fratres & Dei sacerdotes post verba laudis serpentis venena jaculetur. Ceterum si culpabilis & detestabilis postmodum fuerit, si confessionem suam mala conversatione [a] prodegerit, si vitam suam turpi fœditate maculaverit, si ecclesiam deniique, ubi confessor factus est, derelinquens & unitatis concordiam scindens fidem primam perfidia posteriore mutaverit, blandiri sibi per confessionem non potest, quasi sit electus ad gloriæ præmium, quando ex hoc ipso magis creverint merita pœnarum. Nam & Judam inter apostolos Dominus elegit, & tamen Dominum Judas postmodum prodidit. Non tamen iccirco apostolorum fides & firmitas cecidit, quia proditor Judas ab eorum societate defecit. Sic & hic non statim confessorum sanctitas & dignitas comminuta est, quia quorundam fides fracta est. Beatus Paulus *Rom.* 3 apostolus in epistola sua loquitur: *Quid enim si exciderunt a fide quidam illorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax*. Stat confessorum pars major & melior in fidei suæ robore & in legis ac disciplinæ dominicæ veritate; nec ab ecclesiæ pace discedunt qui se in ecclesia gratiam consecutos de Dei dignatione meminerunt; atque hoc ipso ampliorem consequuntur fidei suæ laudem quod ab eorum perfidia segregati qui juncti confessionis consortio fuerunt, a contagio criminis recesserunt, vero illuminati evangelii lumine, pura & candida Domini luce radiati, tam sunt in conservanda Christi pace laudabiles quam fuerunt in diaboli congressione victores. Opto equidem, dilectissimi fratres, & consulo pariter & suadeo ut, si fieri potest, nemo de fratribus pereat & consentientis populi corpus unum gremio suo gaudens mater includat. Si tamen quosdam schismatum duces & dissensionis auctores in cæca & obstinata dementia permanentes non potuerit ad salutis viam consilium salubre revocare, ceteri tamen vel simplicitate capti, vel errore inducti, vel aliqua fallentis astutiæ calliditate decepti, a fallaciæ vos laqueis solvite, vagantes gressus ab erroribus liberate, iter rectum viæ cælestis agnoscite. Contestantis apostoli vox est: *Præcipimus vobis*, inquit, *in nomine* *2Thes.* 3 *Domini nostri Jesu Christi ut recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate & non secundum traditionem quam acceperunt a nobis*. Et iterum dicit: *Nemo vos decipiat* *Ephes.* 5 *inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ. Nolite ergo esse participes eorum*. Recedendum est a delinquentibus, vel immo fugiendum, ne dum quis male ambulantibus jungitur, & per itinera erroris & criminis gradiatur, a via veri itineris exerrans, pari crimine & ipse teneatur. Deus unus est, & Christus unus, & una ecclesia ejus, & fides una, & plebs una in solidam corporis unitatem concordiæ glutino copulata. Scindi unitas non potest, nec corpus unum discidio compateretur, divulsis laceratione visceginis separari, divulsis laceratione visceribus in frusta discerpi. Quidquid a matrice discesserit, seorsum vivere & spirare non poterit, substantiam salutis amittit. Monet nos Spiritus sanctus & dicit: *Quis est homo qui vult vitam & amat* *Psal.* 33 *videre dies optimos? Contine linguam tuam a malo, & labia tua ne loquatur* [b] *insidiosæ. Declina a malo & fac bonum, quære pacem & sequere eam*. Pacem quærere debet & sequi filius pacis, a dissensionis malo continere linguam suam debet qui novit & diligit vinculum caritatis. Inter sua divina mandata & magisteria salutaria passioni jam proximus Dominus addidit dicens: *Pacem dimitto vobis, pacem* *Joan.* 14 *meam do vobis*: Hanc nobis [c] hereditatem dedit, dona omnia suæ pollicitationis

a *Prodegerit*) Hanc lectionem habent codex Veronensis & sexdecim libri nostri. Eam primus invexit Pamelius, editionem Gravii, ut ipse ait, secutus. Ego tamen in illa editione legi *prodiderit*. Hæc vero postrema lectio habetur in omnibus editionibus quæ Pamelianam antecesserunt & in decem codicibus antiquis. Puto autem illam essem meliorem. Supra epist. 74. *Proditores fidei & ecclesiæ catholicæ impugnatores*. Retinui ergo lectionem quæ plurium veterum librorum auctoritate nititur. Nam & illa quoque bona est.

b *Insidiosæ*) Codex Compendiensis habet *dolose*, quatuor alii *dolum*, Burgundicus *iniquitatem*, Egligianus *mendacium*.

c *Hereditatem dedit*) Manutius, *hereditatem Christus dedit*. Sed vocem *Christus*, quæ sane necessaria non est; non agnoscunt libri veteres; neque veteres editiones.

& præmia in pacis conſervatione promiſit. Si [a] coheredes Chriſti ſumus, in Chriſti pace maneamus. Si filii Dei ſumus, pacifici eſſe debemus. *Beati*, inquit, *pacifici*, *quoniam ipſi filii Dei vocabuntur*. Pacificos eſſe oportet Dei filios, corde mites ſermone ſimplices, affectione concordes, fideliter ſibi unanimitatis nexibus cohærentes. Hæc unanimitas ſub apoſtolis olim fuit. Sic novus credentium populus Domini mandata cuſtodiens caritatem ſuam tenuit. Probat ſcriptura divina quæ dicit: *Turba autem eorum qui crediderant anima & mente una agebant*. Et iterum: *& erant perſeverantes omnes unanimes in oratione cum mulieribus & Maria* [b] *quæ fuerat mater Jeſu & fratribus ejus*. Et ideo quia efficacibus precibus orabant, ideo impetrare cum fiducia poterant quodcumque de Domini miſericordia poſtulabant. In nobis vero ſic unanimitas diminuta eſt ut & largitas operationis infracta eſt. Domos tunc & fundos venumdabant, & theſauros ſibi in cælo reponentes, diſtribuenda in uſus indigentium pretia apoſtolis offerebant. At nunc de patrimonio nec decimas damus; & cum vendere jubeat Dominus, emimus potius & augemus. Sic in nobis emarcuit vigor fidei, ſic credentium robur elanguit. Et iccirco Dominus tempora noſtra reſpiciens in evangelio ſuo dicit: *Filius hominis cum venerit, putas inveniet fidem in terra?* Videmus fieri quod ille prædixit. In Dei timore, in lege juſtitiæ, in dilectione, in opere fides nulla eſt. Nemo futurorum metum cogitat, diem Domini & iram Dei & incredulis ventura ſupplicia & ſtatuta perfidis æterna tormenta nemo conſiderat. Quod metueret conſcientia noſtra, ſi crederet. Quia non credit omnino, nec metuit. Si autem crederet, & caveret. Si caveret, evaderet. Excitemus nos quantum poſſumus, dilectiſſimi fratres, & ſomno inertiæ veteris abrupto ad obſervanda & gerenda Domini præcepta vigilemus. Simus tales quales eſſe nos ipſe præcepit dicens: *Sint lumbi veſtri accincti & lucernæ ardentes in manibus veſtris, & vos ſimiles hominibus exſpectantibus dominum ſuum quando veniat a nuptiis, ut cum venerit & pulſaverit aperiant ei. Beati ſervi quos adveniens Dominus invenerit vigilantes*. Accinctos nos eſſe oportet, ne cum expeditionis dies venerit, [c] impeditos nos & implicitos apprehendat. Luceat in bonis operibus noſtrum lumen & fulgeat, ut ipſum nos ad lucem claritatis æternæ de hac ſæculi nocte perducat. Exſpectemus ſolliciti ſemper & cauti adventum Domini repentinum, ut quando ille pulſaverit, evigilet fides noſtra, vigilantiæ præmium de Domino receptura. Si hæc mandata ſerventur, ſi hæc monita & præcepta teneantur, opprimi dormientes diabolo fallente non poſſumus, ſervi vigiles Chriſto dominante regnabimus.

Mat. 5

Act. 4

Act. 1

Luc. 18

Luc. 12

a *Coheredes*) Fatendum eſt majorem veterum librorum partem habere ſimpliciter *heredes* & lectionem quam ego retineo exſtare in ſeptem tantum & in vetuſtis editionibus, inter quas pono Morellianam. Quamvis vero major veterum librorum pars habeat *heredes*, ego aliam lectionem præfero, quia in capite octavo epiſtolæ Pauli ad Romanos, ex qua ſumptus eſt hic locus, legitur: *Si autem filii & heredes, heredes quidem Dei, coheredes autem Chriſti*. Sic etiam refertur hic locus epiſt. 56. & epiſt. 81. & in epiſtola ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 2. & lib. 3 teſtimoniorum cap. 16.

b *Quæ fuerat*) Revocavi hanc lectionem, quam & omnes fere libri veteres & editiones Pameliana antiquiores habent. Pamelius poſuit *fuit* ex codice MS. & quia ita legebat in libro de oratione dominica. At ego lectionem illam non reperi niſi in codice Remenſi ſancti Dionyſii. Poſtea videbimus in notis, Pamelium poſuiſſe *fuit* in libro de oratione dominica.

c *Impeditos & implicitos*) Pamelius ſcripſit *impeditos nos & implicitos*. Quam ſane lectionem reperiri in tribus antiquis exemplaribus. Sed vocem *nos* non agnoſcunt reliqui neque veteres editiones. Et alioqui ſenſus eſt integer abſque illo vocabulo. Itaque delevi.

LIBER

[a] LIBER DE ORATIONE DOMINICA.

EVANGELICA præcepta, fratres dilectissimi, nihil aliud sunt quam magisteria divina, fundamenta ædificandæ spei, firmamenta corroborandæ fidei, nutrimenta fovendi cordis, gubernacula dirigendi itineris, præsidia obtinendæ salutis: quæ dum dociles credentium mentes in terris instruunt, ad cæleſtia regna perducunt. Multa & per prophetas servos suos dici Deus voluit & audiri; sed quanto majora quæ filius loquitur, quæ Dei sermo qui in prophetis fuit propria voce testatur, non jam mandans ut paretur venienti via, sed ipse veniens, & viam nobis aperiens & ostendens; ut qui in tenebris mortis errantes improvidi & cæci prius fuimus, luce gratiæ luminati iter vitæ duce & rectore Domino teneremus, qui inter cetera salutaria sua monita & præcepta divina quibus populo suo consulit ad salutem, etiam orandi ipse formam dedit, ipse quid precaremur monuit & instruxit. Qui fecit vivere, docuit & orare, benignitate ea scilicet qua & cetera dare & conferre dignatus est, ut dum prece & oratione quam filius docuit apud patrem loquimur facilius audiamur. Jam prædixerat horam venire quando veri adoratores adorarent patrem in spiritu & veritate, & implevit quod ante promisit; ut qui spiritum & veritatem de ejus sanctificatione percepimus, de traditione quoque ejus vere & spiritaliter adoremus. Quæ enim potest esse [b] magis spiritalis oratio quam [c] quæ a Christo nobis data est, a quo nobis & spiritus sanctus missus est? Quæ vera magis apud patrem precatio quam quæ a filio, qui est veritas, de ejus ore prolata est? Ut aliter orare quam docuit non ignorantia sola sit, sed & culpa, quando ipse posuerit & dixerit: *Rejicitis mandatum Dei, ut traditionem vestram statuatis*. Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus docuit. Amica & familiaris oratio est [d] Deum de suo rogare, ad aures ejus ascendere [e] Christi oratione. Agnoscat pater filii sui verba cum precem facimus. Qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce. Et cum ipsum habeamus apud patrem advocatum pro peccatis nostris, quando peccatores pro delictis nostris petimus, advocati nostri verba promamus. Nam cum dicat quia quodcumque petierimus a patre in nomine ejus dabit nobis, quanto efficacius impetramus quod petimus in Christi nomine, si petamus ipsius oratione? Sit autem orantibus sermo & precatio cum disciplina, quietem continens & pudorem. Cogitemus nos sub conspectu Dei stare. Placendum est divinis oculis & habitu corporis & modo vocis. Nam ut impudentis est clamoribus strepere ita contra congruit verecundo modestis precibus orare. [f] Denique magisterio suo Dominus secreto orare nos præcepit, in [g] abditis & semotis locis, in cubiculis ipsis, quod magis convenit fidei; ut sciamus Deum ubique esse præsentem,

Mar. 7

1 Joa. 2

Joan. 16

Joan. 4

a Sanctus Hilarius episcopus Pictavienſis cap. 5. commentarii in Matthæum sic loquitur de libro isto: *De orationis autem sacramento necessitate nos commentandi Cyprianus sanctæ memoriæ liberabit.* Sanctus Augustinus in epistola ad Valerianum: *Legimus eis etiam librum beatissimi martyris Cypriani de oratione dominica, & ostendimus quemadmodum docuerit omnia quæ ad mores nostros pertinent, quibus recte vivimus, a patre nostro qui in cælis est exposcenda, ne de libero præsumentes arbitrio a divina gratia decidamus.* Ejusdem argumenti librum habemus apud Tertullianum. In concilio Gerundensi statutum est ut omnibus diebus post matutinas & vesperas oratio dominica proferatur. Et tamen postea nonnulli sacerdotes, ut in canon decimo concilii Toletani quarti legitur, inventi sunt qui dominicam orationem non quotidie sed die tantum dominica dicerent. Vide VVeselı Gansfortii Gronienſis tractatum de oratione.

b *Magis spiritalis*) Pamelius monuit scriptum esse *spiritalior* in quatuor antiquis codicibus. Ego quoque ita reperi in sex. Vide notas ad librum de habitu virginum pag. 364.

c *Quæ a Christo*) Manutius posuit *quæ vere a Christo*. Sed ego vocem *vere*, quæ non habetur in antiquis editionibus neque in veteribus libris nostris, & inutilis est, abjeci. Nemo quippe dubitare potest quin oratio dominica composita sit a Christo. Editio quoque Anglicana eam vocem rejecit.

d *Deum de suo rogare*) Seneca epist. 10. *Audacter Deum roga, nihil de alieno rogaturus.*

e *Christi oratione*) Secuti in hoc loco sumus editionem Rigaltii, quam ipse veram esse probat ratione & exemplo. Nititur autem ea plurium veterum librorum auctoritate.

f *Denique magisterio*) Citat hunc locum sanctus Fulgentius lib. 2. ad Trasimundum cap. 16.

g *Abditis & semotis*) Veteres editiones & tres libri veteres præferunt, *abditis & secretis vel semotis*, ut lector eam lectionem acciperet quam mallet. Itaque quidam habebant *in abditis & secretis*, alii *in abditis vel semotis*.

tem audire omnes & videre, & majestatis suæ plenitudine in abdita quoque & occulta penetrare, sicut scriptum est:
Hier. 23 *Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nonne cælum & terram ego impleo?* Et iterum:
Prov. 15 *In omni loco oculi Dei speculantur bonos & malos.* Et quando in unum cum fratribus convenimus, & sacrificia divina cum Dei sacerdote celebramus, verecundiæ & disciplinæ memores esse debemus, non passim ventilare preces nostras incondi- B tis vocibus, nec petitionem commendandam modeste Deo tumultuosa loquacitate jactare, quia Deus non vocis sed cordis auditor est. Nec admonendus est clamoribus qui [a] cogitationes hominum videt,
Luc. 15 probante Domino & dicente: *Quid cogitatis*
Apoc. 2 *nequam in cordibus vestris?* Et alio loco: *Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis.* Quod Anna in primo regnorum libro ecclesiæ typum portans custodit & servat; quæ Dominum non clamosa petitione, sed tacite & modeste intra ipsas pectoris latebras precabatur. Loquebatur prece occulta, sed manifesta fide. C Loquebatur, non voce, sed corde, quia sic Deum sciebat audire; & impetravit efficaciter quod petiit, quia fideliter postulavit. Declarat scriptura divina quæ
1 Reg. 1 dicit; *Loquebatur in corde suo, &* [b] *labia ejus movebantur, & vox ejus non audiebatur, & exaudivit eam Deus.* Item legimus in
Ps. 4 psalmis; [c] *Dicite in cordibus & in stratis vestris, & transpungimini.* Per Hieremiam quoque hæc eadem spiritus sanctus suggerit & docet dicens: *In sensu autem tibi*
Bar. 6 *debet adorari Deus.* Adorans autem, fra- D tres dilectissimi, nec illud ignoret quemadmodum in templo cum pharisæo publicanus oraverit, non allevatis in cælum impudenter oculis, nec manibus insolenter erectis, sed pectus suum pulsans, & peccata intus inclusa conte-

A stans, divinæ misericordiæ implorabat auxilium: Et cum sibi pharisæus placeret, [d] sanctificari hic magis meruit qui sic rogavit, qui spem salutis non in fiducia innocentiæ suæ posuit, cum innocens nemo sit, sed peccata confessus humiliter oravit, & exaudivit orantem [e] qui humilibus ignoscit. Quæ Dominus in evangelio suo ponit & dicit: *Homi-* Luc. 18
nes duo ascenderunt in templum orare, unus pharisæus, & unus publicanus. Pharisæus cum stetisset, talia apud se precabatur: Deus, gratias tibi ago quia non sum sicut ceteri homi- B *nes, injusti, raptores, adulteri, quomodo & publicanus iste. Jejuno bis in sabbato, decimas do omnium quæcumque possideo. Publicanus autem de longinquo stabat, & neque oculos* [f] *volebat ad cælum levare, sed percutiebat pectus suum dicens: Deus, propitius esto mihi peccatori. Dico vobis, descendit hic justificatus in domum suam magis quam ille pharisæus. Quia omnis qui se extollit humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur.* Quæ nos, fratres dilectissimi, de divina lectione discentes, postquam cognovimus qualiter ad orationem accedere debeamus, C cognoscamus docente Domino & quid oremus. *Sic*, inquit, *orate: Pater noster* Matt. 6
qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua sicut in cælo, & in terra, panem nostrum quotidianum da nobis hodie, & remitte nobis debita nostra sicut & nos remittimus debitoribus nostris, & ne nos patiaris induci in tentationem, sed libera nos a malo. Amen. Ante omnia pacis doctor atque [g] unitatis magister [h] singillatim noluit & privatim precem fieri, ut quis cum precatur, non pro se tantum precetur. Non enim D dicimus, *Pater meus qui es in cælis*, nec *Panem meum da mihi hodie*; nec dimitti sibi tantum unusquisque debitum postulat, aut ut in tentationem non inducatur, atque a malo liberetur, [i] pro se solo rogat. Publica est nobis & communis

a *Cogitationes hominum*) Vox *hominum* deest in antiquissima editione hujus libri quam habeo, in quibusdam codicibus antiquis. Certe non est necessaria.

b *Labia ejus movebantur*) Horatius lib. 1. epist. 16. *Labra movet metuens audiri*. Persius sat. 5. *Labra moves tacitus*, id est, *clam bene precando*, ut ait Volscus interpretans hunc locum. Sic Judith commendatur quod oraret cum lacrimis & labiorum motu in silentio. Augustinus in libro quinquaginta homiliarum homilia 23. *Tacita loquebatur, non sermone rogabat, sed devotionem ostendebat.* Alio sensu apud Petronium Quartilla *commovebat valgiter labra.*

c *Dicite in cordibus*) Quatuor libri veteres, & in his Seguierianus, habent: *Dicite in cordibus vestris & in cubilibus vestris compungimini.* Quod congruit cum versione vulgata psalmi quarti.

d *Sanctificari hic*) Pamelius auctoritate codicis Camberonensis posuit *sanctificari publicanus hic*. Verum vox *publicanus*, quæ valde superflua & inutilis est in hoc loco, non reperitur in antiquis exemplaribus nostris neque in Anglicanis, neque demum in editionibus antiquis. Recte ergo fecerunt Angli dum eam expunxerunt. Gronovius cap. 14. suarum observationum in scriptoribus ecclesiasticis jam dixerat additamentum esse ex interpretatione.

e *Qui humilibus*) Pamelius ex eodem codice Camberonensi scripsit, *qui semper humilibus ignoscit*. Vocem *semper* non habent veteres editiones nec libri veteres. Et tamen Angli eam retinuerunt, quamvis octo eorum libri illam non habeant.

f *Vol. ad cælum levare*) Codex Seguierianus, *levabat ad cælum*. Sic etiam in alio veteri libro. In evangelio secundum Lucam, *nolebat nec oculos ad cælum levare*. Ubi vide annotationes Erasmi.

g *Unitatis magister*) Codex Fuxensis, *unitatis amator & magister*.

h *Singillatim*) Ita septemdecim libri veteres. At antiquæ editiones, etiam Manutiana & Morelliana, & undecim vetera exemplaria præferunt *singulatim*. Sic etiam in nova nostra conciliorum editione pag. 1097. monuimus veteres concilii Chalcedonensis codices habere *singillatim* pro eo quod editiones habent *singulatim*.

i *Pro se solo*) Codex Turonensis, *non pro se solo*. Hanc lectionem confirmare videtur unus vetus

nis oratio; & quando oramus, non pro A uno ſed pro toto populo oramus, quia totus populus unum ſumus. Deus pacis & concordiæ magiſter, qui docuit unitatem, ſic orare unum pro omnibus voluit quomodo in uno omnes ipſe portavit. Hanc orationis legem ſervaverunt tres pueri in camino ignis incluſi, conſonantes in prece, & ſpiritus conſenſione concordes. Quod declarat ſcripturæ divinæ fides, & dum docet quomodo oraverint tales, dat exemplum quod imitari in precibus debeamus, ut tales
Dan. 3 eſſe poſſimus. *Tunc illi tres*, inquit, *quaſi ex uno ore hymnum canebant & benedicebant Dominum*, Loquebantur quaſi ex uno ore, & nondum illos [a] Chriſtus docuerat orare. Et iccirco orantibus fuit impetrabilis & efficax ſermo, quia promerebatur Dominum pacifica & ſimplex & ſpiritalis oratio. Sic & apoſtolos cum diſcipulis poſt [b] aſcenſum Domini inveni-
Act. 1 mus oraſſe. *Erant*, inquit, *perſeverantes omnes unanimes in oratione cum mulieribus & Maria* [c] *quæ fuerat mater ejus*. Perſeverabant in oratione unanimes, orationis ſuæ & inſtantiam ſimul & concordiam declaC
Pſ. 67 rantes: quia Deus qui inhabitare facit unanimes in domo, non admittit in divinam & æternam domum niſi eos apud quos eſt unanimis oratio. Qualia autem ſunt, fratres dilectiſſimi, orationis dominicæ ſacramenta, quam multa, quam magna, breviter in ſermone collecta, ſed in virtute ſpiritaliter copioſa, ut nihil omnino prætermiſſum ſit quod non in precibus atque orationibus noſtris cæleſtis doctrinæ compendio comprehendatur. *Sic*, ait, *orate: Pater noſter qui es* D *in cælis*. Homo novus, renatus, & Deo ſuo per gratiam ejus reſtitutus *Pater* primo in loco dicit, quia filius eſſe jam
Joan. 1 cœpit. *In ſua*, inquit, *propria venit, & ſui eum non receperunt. Quotquot autem eum receperunt, dedit illis poteſtatem ut filii Dei fierent his qui credunt in nomine ejus*. Qui ergo credidit in nomine ejus, & factus eſt Dei filius, hinc debet incipere ut & gratias agat & profiteatur ſe Dei filium, dum nominat patrem ſibi eſſe in cælis Deum, conteſtetur quoque inter prima ſtatim nativitatis ſuæ verba renuntiaſſe ſe terreno & carnali patri, & patrem ſolum noſſe ſe & habere cœpiſſe qui ſit in cælis, ſicut ſcriptum eſt:
Qui dicunt patri & matri, non novi te, & filios ſuos non agnoverunt, hi cuſtodierunt præcepta tua, & teſtamentum tuum ſervaverunt. *Deut.* 33
Item Dominus in evangelio ſuo præcepit ne vocemus nobis patrem in terra, quod ſit ſcilicet nobis unus pater qui eſt in cælis. Et diſcipulo qui mentionem defuncti patris fecerat reſpondit: *Sine mortui mortuos ſuos ſepeliant*. *Mat.* 25 *Mat.* 8 Dixerat enim patrem ſuum mortuum, cum ſit credentium pater vivus. Nec hoc ſolum, fratres dilectiſſimi animadvertere & intelligere debemus quod appellemus patrem qui ſit in cælis, ſed conjungimus & dicimus, *Pater noſter*, id eſt eorum qui credunt, eorum qui per eum ſacrificati & gratiæ ſpiritalis nativitate reparati filii Dei eſſe cœperunt. C Quæ vox etiam Judæos perſtringit & percutit, qui Chriſtum ſibi per prophetas annuntiatum & ad ſe prius miſſum non tantum infideliter ſpreverunt, ſed & crudeliter necaverunt: qui jam non poſſunt patrem Deum vocare, cum Dominus eos confundat & redarguat dicens: *Vos de diabolo patre nati eſtis, & concupiſcentias patris veſtri facere vultis. Ille enim homicida fuit ab initio, & in veritate non ſtetit quia veritas non eſt in illo*. *Joan.* 8 Et per Eſaiam prophetam Deus clamat indignans: [d] *Filios generavi & exaltavi, ipſi autem me ſpreverunt. Agnovit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe domini ſui; Iſrael autem me non cognovit, & populus meus me non intellexit.* [e] *Væ gens peccatrix, populus plenus peccatis,* [f] *ſemen nequam, filii ſceleſti. Dereliquiſtis Dominum, & indignationem miſiſtis illum ſanctum Iſrael*. In quorum exprobrationem chriſtiani, quando ora- *Iſa.* 1
mus,

a *Chriſtus docuerat*) Pamelius ex codice Camberonenſi poſuit, *Chriſtus in carne viſus docuerat*. Pamelii editionem ſecuti ſunt Rigaltius & Angli. Sed cum eam additionem, quæ maxime ſuperflua eſt, neque libri veteres habeant neque veteres editiones, delevi.

b *Aſcenſum*) Duæ veteres editiones & tres libri manuſcripti habent *aſcenſam*, duo *aſcenſionem*. Ego præferrem *aſcenſam*, niſi omnes fere libri veteres repugnarent. Nam Tertullianus & Cyprianus ſcribere ſolent remiſſam pro remiſſione. Vide gloſſarium Latinum Cangii.

c *Quæ fuerat*) Ita omnes veteres editiones & omnia vetera exemplaria. Pamelius ex unico codice Camberonenſi poſuit *quæ fuit*. Vide notas ad extremam partem libri de unitate eccleſiæ. Non video autem cur iſtud mutari debuerit, cum utriſque lectionis idem ſit ſenſus.

d *Filios generavi*) Hanc lectionem inveni in decem libris veteribus & in editione Manutiana At in aliis editionibus & in ſeptemdecim vetuſtis exemplaribus legitur *genui*.

e *Væ gens peccatrix*) Secutus ſum editionem Anglicanam, quia eam vidi confirmatam auctoritate veterum editionum & quatordecim veterum librorum. Nam & Tertullianus in libro adverſus Judæos hoc eodem modo refert hunc locum, ut notavit etiam Pamelius. Aliam lectionem, quæ habet *Væ genti peccatrici populo pleno peccatis*, inveni in tredecim vetuſtis exemplaribus. In uno meo, *populo gravi iniquitate*. Quo etiam modo ſcriptum eſt in capite primo Iſaiæ in editione vulgata. Obſervat autem Arnobius lib. 1. ethnicos nobis exprobraſſe quod res noſtræ barbariſmis & ſolœciſmis obſitæ eſſent & vitiorum deformitate pollutæ. Vide lib. 3. teſtimoniorum cap. 3.

f *Semen nequam*) Septuaginta, ut ait Hieronymus, verterunt *ſemen peſſimum*. Quo etiam modo habent tres libri noſtri veteres,

mus, *Pater noſter* dicimus, quia noſter esse cœpit, & Judæorum, qui eum reliquerunt, esse desiit. Nec peccator populus potest esse filius: sed quibus remissa peccatorum datur, eis filiorum nomen adscribitur, & eis æternitas repromittitur, Domino ipso dicente: *Omnis qui facit peccatum servus est peccati. Servus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum.* Quanta autem Domini indulgentia, quanta circa nos dignationis ejus & bonitatis ubertas; qui sic nos voluerit orationem celebrare in conspectu Dei ut Deum patrem vocemus, & ut est Christus Dei filius, sic & nos Dei filios nuncupemus? Quod nomen nemo nostrum in oratione auderet attingere; nisi ipse nobis sic permisisset orare. Meminisse itaque, fratres dilectissimi, & scire debemus quia quando patrem Deum dicimus, quasi filii Dei agere debemus, ut quomodo nos nobis placemus de Deo patre, sic sibi placeat & ille de nobis. Conversemur quasi Dei templa, ut Deum in nobis constet habitare. Nec sit degener actus noster a spiritu, ut qui cælestes & spiritales esse cœpimus, non nisi spiritalia & cælestia cogitemus & agamus, quia & ipse Dominus Deus dixit: *Eos qui clarificant me clarificabo; & qui me spernit, spernetur.* Beatus quoque apostolus in epistola sua posuit: *Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno.* [a] *Clarificate & portate Deum in corpore vestro.* Post hoc dicimus; [b] *Sanctificetur nomen tuum.* Non quod optemus Deo ut sanctificetur orationibus nostris, sed quod petamus ab eo ut nomen ejus sanctificetur in nobis. Ceterum a quo Deus sanctificatur; qui ipse sanctificat? Sed quia ipse dixit, *Sancti estote, quoniam & ego sanctus sum*, id petimus & rogamus ut qui in baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus perseveremus. Et hoc quotidie deprecamur. Opus est enim nobis quotidiana sanctificatione, ut qui quotidie delinquimus, delicta nostra sanctificatione assidua repurgemus. Quæ autem sit sanctificatio quæ nobis de Dei dignatione confertur apostolus prædicat dicens; *Neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum* [c] *appetitores, neque fures, neque* [d] *fraudulenti, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi & in spiritu Dei nostri.* Sanctificatos nos dicit in nomine Domini Jesu Christi & in spiritu Dei nostri. Hæc sanctificatio ut in nobis permaneat oramus. Et quia Dominus & judex noster sanato a se & [e] vivificato comminatur jam non delinquere, ne quid ei deterius fiat, hanc continuis orationibus precem facimus, hoc diebus ac noctibus postulamus, ut sanctificatio & vivificatio quæ de Dei gratia sumitur ipsius protectione servetur. Sequitur in oratione: *Adveniat regnum tuum.* Regnum etiam Dei repræsentari nobis petimus, sicuti & nomen ejus ut in nobis sanctificetur postulamus. Nam Deus quando non regnat, aut apud eum quando incipit quod & semper fuit & esse non desinit? Nostrum regnum petimus advenire a Deo nobis repromissum, Christi sanguine & passione quæsitum; ut qui in sæculo ante servivimus, postmodum Christo dominante regemus, sicut ipse pollicetur & dicit: *Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.* Potest vero, fratres dilectissimi, & ipse Christus esse regnum Dei, quem venire quotidie cupimus, cujus adventus ut cito nobis repræsentetur optamus. Nam cum [f] resurrectio ipse nostra sit, quia in ipso resurgimus, sic & regnum Dei potest ipse

Joan. 8

1 Reg. 2

1 Cor. 6

Lev. 20

1 Cor. 6

Mat. 25

a *Clarificate*) Codex Monasterienſis, *glorificate vel clarificate*. Hinc factum ut quidam libri veteres habeant *glorificate*, alii *clarificate*. Vide notas ad librum de habitu virginum pag. 363.

b *Sanct. nomen tuum*) Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9. Hieronymus in epistola ad Suniam & Fretelam: *Santificetur nomen tuum, non quod nobis orantibus sanctificetur quod per se sanctum est, sed quo petamus ut quod per naturam sui sanctum est sanctificetur in nobis.* Rufinus in psal. 75. *Sanctificetur nomen tuum. Quod non sic petitur quasi non sit nomen sanctum Dei, sed ut sanctum habeatur ab hominibus, id est ita illis innotescat Deus ut non existiment aliquid sanctius quod magis offendere timeant.* Vide Tertullianum in libro de orat.

c *Appetitores*) Quinque libri veteres habent *concubitores*. Sic etiam se in antiquissimo codice legisse testatur Morellius, in uno codice Bodlejano editio Anglicana. Sic etiam editio vulgata epistolarum sancti Pauli.

d *Fraudulenti*) Codex Fuxensis *fraudatores vel fraudulenti*, ut arbitrium esset integrum lectori retinendæ lectionis quæ sibi magis arrideret. Ego præfero ultimam, quia eam reperi in XXV. libris veteribus. Aliam raro reperi.

e *Vivificato*) Ita omnes libri veteres & omnes antiquæ editiones. Manutiana habet *justificato*. Morellius retinuit veterem lectionem. Pamelius & Rigaltius maluerunt *justificato*. Sic etiam Angli, quamvis haberent auctoritatem plurium veterum exemplarium contra sentientium. Vide concilium Carthaginense Cypriani in allocutione Felicis a Bagai.

f *Resurrectio ipse sit*) Omnes editiones, si Morellianam excipias, habent *resurrectio nostra ipse sit*. At vox *nostra* deest in omnibus exemplaribus nostris & in octo Anglicanis. Certe videtur non esse necessaria. Ceterum vocabulo resurrectionis uti nollent Ciceroniani & qui nihil scribere volunt quod non sit puræ Latinitatis. At christiani, homines simplices & rerum magis quam verborum curiosi, crediderunt sibi licere uti vocabulo quo unico significarent reditum Christi ad vitam. Itaque dixerunt resurrectionem. Nihil vulgatius in libris veterum scriptorum ecclesiasticorum.

ipſe intelligi, quia in illo regnaturi ſumus. Bene autem regum Dei petimus, id eſt, regnum cæleſte, quia eſt & terreſtre regnum. Sed qui renuntiavit jam ſæculo major eſt & honoribus ejus & regno. Et ideo qui ſe Deo & Chriſto dedicat, non terrena ſed cæleſtia regna deſiderat. Continua autem oratione & prece opus eſt ne excidamus a regno cæleſti, ſicut Judæi, quibus hoc prius promiſſum fuerat, exciderunt, Domino
Mat. 8 manifeſtante & probante: *Multi*, inquit, *venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham & Iſaac & Jacob in regno cælorum, Filii autem regni* [a] *expellentur in tenebras exteriores. Illic erit ploratio & ſtridor dentium.* Oſtendit quia ante filii regni Judæi erant, quando & filii Dei eſſe perſeverabant. Poſtquam ceſſavit circa illos nomen paternum, ceſſavit & regnum. Et ideo chriſtiani, qui in oratione appellare patrem Deum cœpimus, nos & ut regnum Dei nobis veniat oramus. [b] Addimus quoque & dicimus, *Fiat voluntas tua ſicut in cælo & in terra*, non ut Deus faciat quod vult, ſed ut nos facere poſſimus quod Deus vult. Nam Deo quis obſiſtit quo minus quod velit faciat? ſed quia nobis a diabolo obſiſtitur quo minus per omnia noſter animus atque actus Deo obſequatur, oramus & petimus ut fiat in nobis voluntas Dei, quæ ut fiat in nobis opus eſt Dei voluntate, id eſt, ope ejus & protectione; quia nemo ſuis viribus fortis eſt, ſed Dei indulgentia & miſericordia tutus eſt. Denique & Dominus infirmitatem hominis quem portabat oſten-
Mat. 26 dens ait: *Pater, ſi fieri poteſt, tranſeat a me calix iſte.* Et exemplum diſcipulis ſuis tribuens ut non voluntatem ſuam ſed Dei faciant addidit dicens: *Verumtamen non quod ego volo ſed quod tu.* Et alio lo-
Joan. 6 co dicit: *Non deſcendi de cælo ut faciam voluntatem meam, ſed voluntatem ejus qui miſit me.* Quod ſi filius obaudivit ut faceret patris voluntatem, quanto magis ſervus obaudire debet ut faciat domini voluntatem, ſicut in epiſtola ſua Joannes quoque ad faciendam Dei voluntatem
1. Joa. 2 hortatur & inſtruit dicens: *Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo ſunt. Si quis dilexerit mundum, non eſt caritas patris in illo: quia omne quod in mundo eſt, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ambitio ſæculi, que non eſt a patre, ſed ex concupiſcentia mundi, & mundus tranſibit & concupiſcentia ejus: qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum.* Qui in æternum manere volumus, Dei, qui æternus eſt, voluntatem facere debemus. Voluntas autem Dei eſt quam Chriſtus & fecit & docuit. Humilitas in converſatione, ſtabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis juſtitia, in operibus miſericordia, in moribus diſciplina, injuriam facere non noſſe, & factam poſſe tolerare, cum fratribus pacem tenere, Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater eſt, timere quod Deus eſt, Chriſto nihil omnino præponere, quia nec nobis quidquam ille præpoſuit, caritati ejus inſeparabiliter adhærere, cruci ejus fortiter ac fidenter aſſiſtere, quando de ejus nomine & honore certamen eſt, exhibere in ſermone conſtantiam, qua confitemur, [c] in quæſtione fiduciam, qua congredimur, in morte patientiam, qua coronamur. Hoc eſt coheredem Chriſti eſſe velle, hoc eſt præceptum Dei facere, hoc eſt voluntatem patris adimplere. [d] Fieri autem petimus voluntatem Dei in cælo & in terra: quod utrumque ad conſummationem noſtræ incolumitatis pertinet & ſalutis. Nam cum corpus e terra & ſpiritum poſſideamus e cælo, ipſi terra & cælum ſumus; & in utroque, id eſt, & corpore & ſpiritu, ut Dei voluntas fiat oramus. Eſt enim inter carnem & ſpiritum colluctatio, & diſcordantibus adverſus ſe invicem quotidiana congreſſio, ut non quæ volumus ipſa faciamus, dum ſpiritus cæleſtia & divina quærit, caro terrena & ſæcularia concupiſcit. Et ideo petimus [e] impenſe inter duo iſta ope & auxilio Dei concordiam fieri; ut dum & in ſpiritu & in carne voluntas Dei geritur, quæ per eum renata eſt anima ſervetur. Quod aperte atque manifeſte apoſtolus Paulus ſua voce declarat: *Caro*, inquit, *concupiſcit adGal.* 5 *verſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem. Hæc enim invicem adverſantur ſibi, ut non quæ vultis ipſa faciatis. Manifeſta autem ſunt opera carnis, quæ ſunt adulteria, fornicationes, immunditiæ, ſpurcitiæ, idolatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animoſitates, provocationes, ſimultates, diſſenſiones, hæreſes, invidiæ, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia, quæ predico vobis*

ſicut

a *Expellentur*) Codex Gratianopolitanus, *eicientur*. Lamonianus, *mittentur*.

b *Addimus quoque*) Citat hunc locum ſanctus Auguſtinus lib. 4. contra duas epiſtolas Pelagianorum cap. 9.

c *In quæſtione*) Vide notas ad epiſtolam 21. pag. 76.

d *Fieri autem petimus*) Citat hunc locum ſanctus Auguſtinus in libro mox laudato & lib. 2. contra Julianum Pelagianum cap. 3.

e *Impenſe*) Adverbium hoc deeſt in viginti & uno codicibus antiquis & in excerptis Flori. In editione quæ dicitur Gravii ſcriptum eſt minutiori charactere, ut daretur intelligi dubium eſſe an retineri deberet. Ego retinui quia exſtat in codice Seguiriano.

ſicut præ dixi, quoniam qui talia egunt regnum Dei non poſſidebunt. Fructus autem ſpiritus eſt caritas, gaudium, pax magnanimitas, bonitas, fides, manſuetudo, continentia, caſtitas. Et iccirco quotidianis immo continuis orationibus hoc precamur & in cælo & in terra voluntatem circa nos Dei fieri; quia hæc eſt voluntas Dei ut terrena cæleſtibus cedant, ſpiritalia & divina prævaleant. [a] Poteſt & ſic intelligi, fratres dilectiſſimi, ut quoniam mandat & monet Dominus etiam inimicos diligere & [b] pro iis quoque qui nos perſequuntur orare, petamus & pro illis qui adhuc terra ſunt & necdum cæleſtes eſſe cœperunt, ut & circa illos voluntas Dei fiat, quam Chriſtus hominem conſervando & redintegrando perfecit. Nam cum diſcipuli ab eo non jam terra appellentur, ſed ſal terræ, *Matt. 5* & apoſtolus primum hominem vocet de *1 Cor. 15* terræ limo, ſecundum vero de cælo, merito & nos, qui eſſe debemus patri Deo ſimiles, qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos & pluit ſuper juſtos & injuſtos, ſic Chriſto monente ora- *Mat. 5* mus & petimus ut precem pro omnium ſalute faciamus; ut quomodo in cælo, id eſt, in nobis, per fidem noſtram voluntas Dei facta eſt ut eſſemus e cælo, ita & in terra, hoc eſt, [c] in illis non credentibus, fiat voluntas Dei, ut qui adhuc ſunt prima nativitate terreni, incipiant eſſe cæleſtes ex aqua & ſpiritu nati. Procedente oratione poſtulamus & dicimus: [d] *Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie*. Quod poteſt & ſpiritaliter & ſimpliciter intelligi, quia & uterque intellectus utilitate divina proficit ad ſalutem. Nam panis vitæ Chriſtus eſt, & panis hic omnium non eſt, ſed noſter eſt. Et quomodo dicimus *Pater noſter*, quia intelligentium & credentium pater eſt, ſic & panem noſtrum vocamus, quia [e] Chriſtus eorum qui corpus ejus contingunt panis eſt. [f] Hunc autem panem dari nobis quotidie poſtulamus, ne qui in Chriſto ſumus, & euchariſtiam quotidie ad cibum ſalutis accipimus, intercedente aliquo graviore delicto, dum [g] abſtenti & non communicantes a cæleſti pane prohibemur, a Chriſti corpore ſeparemur. ipſo prædicante & monente: *Ego ſum panis vitæ qui* *Joan. 6* *de cælo deſcendi. Si quis ederit de meo pane, vivet in æternum.* [h] *Panis autem quem ego dedero caro mea eſt pro ſeculi vita*. Quando ergo dicit in æternum vivere ſi quis ederit de ejus pane ut manifeſtum eſt eos vivere qui corpus ejus attingunt & euchariſtiam jure communicationis accipiunt, ita contra timendum eſt [i] & orandum ne dum quis abſtentus ſeparatur a Chriſti corpore [k] procul remaneat a ſalute, comminante ipſo & di- *Joan. 6* cente: *Niſi ederitis carnem filii hominis & biberitis ſanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis.* Et ideo [l] panem noſtrum, id eſt,

a *Poteſt & ſic intelligi*) Et hunc quoque locum citat ſanctus Auguſtinus in epiſtola ad Valentinum.

b *Pro iis qui nos*) id eſt *pro inimicis noſtris qui nondum in Chriſtum crediderunt*, ut explicat Auguſtinus in eodem libro quarto contra duas epiſtolas Pelagianorum cap. 10.

c *In illis non cred.*) Negatio deeſt in omnibus fere libris noſtris & in Anglicanis, tum etiam in antiquis editionibus. Exſtat autem in ea quæ dicitur Gravii & in Morelliana. Eam habuiſſe codicem quo ſanctus Auguſtinus utebatur clare colligi poſſe videtur ex libro ejus de prædeſtinatione ſanctorum cap. 8.

d *Panem. n. quotid.*) Vide Hieronymum in caput ſecundum epiſtolæ ad Titum & Maldonati commentarium in caput quintum Matthæi in prima editione. Nam poſteriores non ſunt conſentaneæ. Huic malo medicinam attulit is qui anno 1677. nova editione donavit tractatum Maldonati de ſacramentis. Poſuit enim in præfatione ſua verba ejus qualia habentur in prima editione commentarium in evangelia.

e *Chriſtum eorum*) Ita emendavimus hunc locum ex fide octodecim librorum noſtrorum, in quibus eſt Seguierianus, & decem Anglicanorum, in quibus etiam legitur *contingunt*. Confirmat hanc emendationem hæc verba quæ paulo poſt ſequuntur, *manifeſtum eſt eos vivere qui corpus ejus contingunt*.

f *Hunc autem panem*) Citatur hic locus a ſancto Auguſtino lib. 4. contra duas epiſtolas Pelagianorum c. 9. & in concilio Toletano IV. can. 10 & ab Adrevaldo in libro de corpore & ſanguine Domini in tomo XII. ſpicilegii Dacheriani pag. 36.

g *Abſtenti*) Codex Gratianopolitanus habet *abſtinentes*, Lamonianus *abſentes*. Et paulo poſt in Gratianopolitano ſcriptum eſt, *qui abſtinet ſeparetur*. Ex quo fortaſſis colligi poſſet legendum eſſe apud Auguſtinum in loco mox citato & lib. 2. de bono perſeverantiæ cap. 4. *abſtinentes* pro eo quod veteres editiones habebant *abſentes*. Verum in nova operum ſancti Auguſtini editione annotatum eſt *abſtenti* ſemper ſcriptum eſſe in manuſcriptis Gallicanis & Vaticanis.

h *Panis autem quem*) Vide Gronovium cap. 14. obſervationum in ſcriptoribus eccleſiaſticis.

i *Et orandum*) Hæc deſunt in duobus antiquis exemplaribus. Et quamvis exſtent in multis aliis & in editionibus, puto eſſe ſuperflua. Non ſum tamen auſus delere contra tot veterum librorum ſcripturam.

k *Procul remaneat*) Cum vocem *procul* in nullo veterum librorum noſtrorum repererim quam in Thuano, hunc valde inclinabam ut delerem. Senſus enim integer eſt abſque illo vocabulo. Codex Seguierianus pro *procul* habent *extraneus*, unus meus & alius vetus *ſeparatus maneat*, octo libri noſtri & quatuor Anglicani *alienus*. Quæ variæ lectiones introductæ videtur ab iis qui neſciebant vocem *remaneat* ſolam conſtituere optimum ſenſum, ut in ſimili argumento dixi olim in capite 37, præfationis meæ in concilium Chalcedonenſe. Rufinus lib. 8. cap. 9. *ſed hoc ſolum ſinguli paveſcebant ne forte dum properam ſol urgens claudere diem, ſeparatus a conſortio martyrum remaneret*. Sanctus Ambroſius lib. 1. officiorum cap. 41. agens de ſancto Laurentio: *Cum videret Xiſtum epiſcopum ſuum ad martyrium duci, flere cœpit, non paſſionem illius, ſed ſuam remanſionem*. Sic Pontius diaconus in libro quem ſcripſit de vita ſancti Cypriani ait: *Quid hoc loco faciam inter gaudium paſſionis & remanendi dolorem?*

l *Pan. n. id eſt Chriſtum*) Citatur hic locus in canone decimo concilii Toletani IV.

est, Christum, dari nobis quotidie petimus, ut qui in Christo manemus & vivimus, a sanctificatione ejus & corpore non recedamus. Potest vero & sic intelligi, ut qui sæculo renuntiavimus, & divitias ejus & pompas fide gratiæ spiritalis abjecimus, cibum nobis tantum petamus & victum, quando instruat Dominus & dicat: *Qui non renuntiat omnibus quæ sunt ejus, non potest meus discipulus esse.* Qui autem Christi cepit esse discipulus, secundum magistri sui vocem renuntians omnibus, diurnum debet cibum petere nec in longum desideria petitionis extendere, ipso iterum Domino præscribente & dicente: *Nolite in crastinum* a *cogitare. Crastinus enim ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua.* Merito ergo Christi discipulus victum sibi in diem postulat, qui de crastino cogitare prohibetur; quia & contrarium sibi fit & repugnans ut quæramus in sæculo diu vivere qui petimus regnum Dei velociter advenire. Sic & beatus apostolus monet formans & corroborans spei nostræ ac fidei firmitatem. *Nihil*, inquit, *intulimus in hunc mundum, verum nec auferre possumus. Habentes itaque* b *exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem & muscipulam & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt a fide & inseruerunt se doloribus multis.* Docet non tantum contemnendas, sed & periculosas esse divitias, illic esse radicem malorum blandientium, cæcitatem mentis humanæ occulta deceptione fallentium. Unde & divitem stultum sæculares copias cogitantem & se exuberantium fructuum largitate jactantem redarguit Deus dicens; *Stulte, hac nocte expostulatur anima tua. Quæ ergo parasti cujus erunt?* Lætabatur stultus in fructibus ipsa nocte moriturus; & cui vita jam deerat, victus abundantiam cogitabat. Contra autem Dominus perfectum & consummatum docet fieri qui, omnibus suis venditis atque in usum pauperum distributis, thesaurum sibi condat in cælo. Eum dicit posse se sequi & gloriam dominicæ passionis imitari qui expeditus & succinctus nullis laqueis rei familiaris involvitur, sed solutus ac liber facultates suas ad Deum ante præmissas ipse quoque comitatur. Ad quod ut possit unusquisque nostrum parare se sic discat orare & de orationis lege qualis esse debeat noscere. Neque enim deesse quotidianus cibus potest justo, cum scriptum sit: *Non occidet Dominus fame animam justam.* Et iterum: *Junior fui, & senui; & non vidi justum derelictum, neque semen ejus quærens panem.* Item Dominus promittat & dicat: *Nolite cogitare dicentes: Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes quærunt. Scit autem pater vester quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnum Dei & justitiam ejus, & hæc omnia apponentur vobis.* c Quærentibus regnum & justitiam Dei omnia promittit apponi. Nam cum Dei sunt omnia, habenti Deum nihil deerit, si Deo ipse non desit. Sic Danieli in leonum lacu jussu regis incluso prandium divinitus procuratur, & inter feras esurientes & parcentes homo Dei pascitur. Sic alitur Helias in fuga: & in solitudine corvis ministrantibus, & volucribus cibum sibi apportantibus, in persecutione nutritur. Atque, o humanæ malitiæ detestanda crudelitas, feræ parcunt, aves pascunt, & homines insidiantur & sæviunt. Post hæc & pro peccatis nostris deprecamur dicentes: *Et remitte nobis* d *debita nostra sicut* e *& nos remittimus debitoribus nostris.* Post subsidium cibi petitur & venia delicti; ut qui a Deo pascitur, in Deo vivat, nec tantum præsenti & temporali vitæ sed & æternæ consulatur; ad quam veniri potest, si peccata donentur: quæ debita Dominus apppellat, sicut in evangelio suo dicit: *Dimisi tibi omne debitum, quia me rogasti.* f Quam necessarie autem, quam providenter & salutaliter admonemur quod peccatores sumus, qui pro peccatis rogare

Exo. 14 Mat. 6 1 Tim. 6 Luc. 11 Mat. 19 Prov. 10 Ps. 36 Mat. 6 Dan. 14 3 Reg. 17 Mat. 28

a *Cogitare*) Postea sequebatur in duobus libris nostris & in tribus Anglicanis *quid manducatis aut quid bibitis*. Quæ lectio confirmari posse videtur ex his verbis Matthæi 2. *Nolite cogitare dicentes, Quid edemus vel quid bibemus.* Quæ verba referuntur in sequenti pagina. Seneca epist. 12. *Ille beatissimus est & securus qui crastinum sine sollicitudine exspectat.*

b *Exhibitionem*) Ita etiam infra in libro de opere & eleemosynis. Libri veteres & quædam veteres editiones præferunt *victum*. Tertullianus in libro de idololatria, *si ita necessitas exhibitionis obtenditur*. Et infra: *Male nobis de necessitatibus humanæ exhibitionis applaudimus*. Idem in libro de monogamia: *Quid si inopiam quis causetur, ut carnem suam aperte prostitutam profiteatur, exhibitionis causa nubentem, oblitus de victu & vestitu non esse cogitandum?* Cassianus lib. 1. cap. 3. dixit alimenta & operimenta, damnans interpretes qui vestimenta posuerunt pro operimentis.

c *Quærentibus regum*) In codice Gratianopolitano sic habetur: *Quæ? regnum Dei & justitiam ejus.*

d *Debita*) quæ postea vocat peccata. Et tamen sunt quidam qui putant esse discrimen inter debita & peccata, inter delicta & peccata. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Lucæ. Vide paulo post *circa debitores*.

e *Et remittimus*) Vide Erasmum ad hunc locum Matthæi & ad caput undecimum Lucæ.

f *Quam necessarie*) Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9.

gare compellimur, ut dum indulgentia de Deo petitur, conſcientiæ ſuæ animus recordetur. Ne quis ſibi quaſi [a] innocens placeat & ſe extollendo plus pereat, inſtruitur & docetur peccare ſe quotidie, dum quotidie pro peccatis jubetur orare. Sic denique & Joannes in epiſtola ſua monet dicens; *Si dixerimus quia peccatum non habemus*, [b] *nos ipſos decipimus, & veritas in nobis non eſt. Si autem confeſſi fuerimus peccata noſtra, fidelis & juſtus eſt Dominus qui nobis peccata dimittat.* In epiſtola ſua utrumque complexus eſt, quod & rogare pro peccatis debeamus, & impetremus indulgentiam cum rogamus. Ideo & fidelem dixit Dominum ad dimittenda peccata, fidem pollicitationis ſuæ reſervantem. Quia qui orare nos pro debitis & peccatis docuit, paternam miſericordiam promiſit & veniam ſecuturam. Adjuxit plane & addidit legem certa nos conditione & ſponſione conſtringens ut ſic nobis dimitti debita poſtulemus ſecundum quod & ipſi debitoribus noſtris dimittimus, ſcientes impetrari non poſſe quod pro peccatis petimus, niſi & ipſi [c] circa debitores noſtros paria fecerimus. Iccirco & alio in loco dicit: *In qua menſura menſi fueritis, in ea remetietur vobis.* Et qui ſervus poſt dimiſſum ſibi a domino omne debitum conſervo ſuo noluit ipſe dimittere, in carcerem [d] religatur. Quia indulgere conſervo ſuo noluit, quod ſibi a Domino indultum fuerat amiſit. Quæ adhuc fortius Chriſtus in præceptis ſuis majore cenſuræ ſuæ vigore proponit, *Cum ſteteritis*, inquit, *ad orationem, remittite ſi quid habetis adverſus aliquem, ut & pater veſter qui in cælis eſt remittat peccata veſtra vobis. Si autem vos non remiſeritis, neque pater veſter qui in cælis eſt remittet vobis peccata veſtra.* Excuſatio tibi nulla in die judicii ſupereſt, cum ſecundum tuam ſententiam judiceris, & quod feceris hoc & ipſe patiaris. Pacificos enim & concordes atque unanimes eſſe in domo ſua Deus præcipit, & quales nos fecit ſecunda nativitate, tales vult renatos perſeverare; ut qui filii Dei eſſe cœpimus, in Dei pace maneamus, & quibus ſpiritus unus eſt, unus ſit & animus & ſenſus. Sic nec ſacrificium Deus recipit diſſidentis, & ab altari revertentem prius fratri reconciliari jubet, ut pacificis precibus & Deus poſſit eſſe placatus. Sacrificium Deo majus eſt pax noſtra & fraterna concordia & de unitate patris & filii & ſpiritus ſancti plebs adunata. Neque enim in ſacrificiis quæ Abel & Cain primi obtulerunt munera eorum Deus ſed corda intuebatur, ut ille placeret in munere qui placebat in corde. Abel pacificus & juſtus, dum Deo ſacrificat [e] innocenter, docuit & ceteros quando ad altare munus offerunt ſic venire cum Dei timore, cum ſimplice corde, cum lege juſtitiæ, cum concordiæ pace. Merito ille dum in ſacrificio Dei talis eſt, ipſe poſtmodum ſacrificium Deo factus eſt, ut martyrium primus oſtendens initiaret ſanguinis ſui gloria dominicam paſſionem qui & juſtitiam Domini habuerat & pacem. Tales denique a Domino coronantur, tales in die judicii cum Domino [f] judicabunt. Ceterum diſcordans & diſſidens & pacem cum fratribus non habens, ſecundum quod beatus apoſtolus & ſcriptura ſancta teſtatur, nec ſi pro nomine Chriſti occiſus fuerit, crimen diſſenſionis fraternæ poterit evadere, quia

1 Joa. 8 — Mat. 7 — Mat. 18 — Mat. 11 — Mat. 5 — Gen.

a *Innocens placeat*) Poſt hæc Pamelius adjecit ex codice Camberonenſi, *cum innocens nemo ſit*. Sed hoc additamentum non habetur in antiquis editionibus, neque in libris noſtris veteribus, uno Pithœano excepto, nec in decem Anglicanis. Et tamen Angli illud retinuerunt in editione ſua. Repetitio eſt cujuſdam ſtudioſi ex initio iſtius libri de oratione dominica.

b *Nos ipſos decipimus*) Codex Gratianopolitanus, *ſeducimus*.

c *Circa debitores*) Tres libri veteres habent *peccatores*.

d *Religatur*) Ita omnes fere libri veteres. Nam quod in Moyſſiacenſi & in Gratianopolitano ſcriptum eſt *relegatur*, iſtud profectum eſt ex permutatione litterarum. Qui vero poſtea retinuerunt hanc lectionem, id eſt Manutius & alii, putarunt vocem *relegatur* melius conjungicum accuſativo quam *religatur*, non animadvertentes Tertullianum & Cyprianum ſæpe ſcripſiſſe *in carcerem*, ut legitur in antiquis codicibus, pro *in carcere*.

e *Innocenter*) Codex Fuxenſis habet pro hac voce *mutones*, id eſt verveces. Quod videtur melius convenire cum hiſtoria.

f *Judicabunt*) Quamvis ſciam omnes editiones, præter Morellianam, & quatuordecim antiqua exemplaria habere *vindicabuntur*, ego præfero lectionem editionis Morellianæ, quam adſtruunt ſeptem vetera exemplaria, quia in evangelio ſecundum Matthæum cap. 19. & ſecundum Lucam cap. 22. Chriſtus ait diſcipulos ſuos in regeneratione, cum venerit filius hominis in ſede majeſtatis ſuæ. cum ipſo judicaturos duodecim tribus Iſrael. *In quo numero judicantium*, inquit ſanctus Auguſtinus in ſermone 351. de pœnitentia, *omnes intelliguntur qui propter evangelium omnia ſua dimiſerunt & ſecuti ſunt Dominum*. Vide Creſollium decade prima anthologiæ ſacræ cap. 1. ſect. 9. Itaque Cyprianus in epiſtola 81. ad confeſſores ait illos judicaturos nationes & regnaturos cum Chriſto. Lactantius cap. 57. epitomes: *Nos judicium Dei expectare debemus, ut eos poſtmodum qui de nobis judicaverint judicemus*. Ita vulgatæ editiones, melius profecto quam in editione Pfaffii, in qua ſcriptum eſt *qui de nobis judicant*. Porro in uno ex illis ſeptem codicibus antiquis quos commemoravimus & in Metenſi ſancti Arnulphi ſcriptum eſt *judicabuntur*. Ex quo alii haud dubie fecerunt *vindicabuntur*, ut in Carnotenſi. Error enim eſt conſtans. Eodem errore ſcriptum eſt in apologetico Tertulliani in quibuſdam veteribus libris & editionibus *Æſculapius fulmine judicatur*, cum in editione Pamelii recte poſitum ſit *vindicatur*, ut dicemus alibi. Vide annotationes Henrici Valeſii ad Euſebium lib. 6. cap. 42.

quia sicut scriptum est, *Qui fratrem suum*
1. Joa. 3 *odit, homicida est, nec ad regnum cælorum pervenit aut cum Deo vivit homicida*, non potest esse cum Christo qui imitator Judæ maluit esse quam Christi. Quale delictum est quod nec baptismo sanguinis potest ablui? Quale crimen est quod martyrio non potest expiari? Illud quoque necessarie admonet Dominus ut in oratione dicamus *Et ne nos patiaris induci in tentationem*. Qua in parte ostenditur nihil contra nos adversarium posse, nisi Deus ante permiserit, ut omnis timor noster & devotio atque observatio ad B Deum convertatur, quando in tentationibus nostris nihil malo liceat, nisi potestas inde tribuatur. Probat scriptura
4 Reg. 24 divina quæ dicit: *Venit Nabuchodonosor rex Babyloniæ in Hierusalem & expugnabat eam, & dedit eam Dominus in manu ejus*. Datur autem potestas adversus nos malo secundum nostra peccata, sicut scriptum
Isa. 42 est: *Quis dedit in direptionem Jacob & Israel eis qui prædantur illum? Nonne Deus cui peccaverunt, & nolebant in viis ejus ambulare neque audire legem ejus, & superduxit super eos iram animationis suæ?* Et iterum Salomone peccante & a præceptis atque a
3 Reg. 11 vis Domini recedente positum est: *Et excitavit Dominus satanam ipsi Salomoni*. Potestas vero dupliciter adversus nos datur, vel ad pœnam, cum delinquimus, vel ad gloriam; cum probamur: sicuti de Job factum videmus, manifestante
Job 1 Deo & dicente: *Ecce omnia quæcumque habet in manus tuas do; sed ipsum cave* [a] *ne tangas*. Et Dominus in evangelio suo lo-
Joan. 19 quitur [b] tempore passionis: *Nullam habetes adversum me potestatem, nisi datum esset tibi desuper*. [c] Quando autem rogamus ne in tentationem veniamus, admonemur infirmitatis & imbecillitatis nostræ dum sic rogamus, ne quis se insolenter extollat, ne quis sibi superbe atque arroganter aliquid assumat, ne quis sibi aut confessionis aut passionis gloriam suam ducat, cum Dominus ipse humilitatem docens dixerit: *Vigilate, & orate*
Mar. 14 *ne veniatis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma*; ut dum præcedit humilis & summissa confessio, & datur totum Deo, quidquid suppliciter cum timore & honore Dei petitur ipsius pietate præstetur. Post
d ista omnia in consumatione orationis A venit clausula universas petitiones & preces nostras collecta brevitate concludens. In novissimo enim ponimus, [e] *sed libera nos a malo*, comprehendentes adversa cuncta quæ contra nos in hoc mundo molitur inimicus; a quibus potest esse fida & firma tutela, si nos Deus liberet, si deprecantibus atque implorantibus opem suam præstet. Quando autem dicimus, *libera nos a malo*, nihil remanet quod ultra adhuc debeat postulari, quando semel protectionem Dei adversus malum petamus; qua impetrata, contra omnia quæ diabolus & mundus operantur securi stamus & tuti. Quis enim ei de sæculo metus est cui in sæculo Deus tutor est? Quid mirum, fratres dilectissimi, si oratio talis est quam Deus docuit, qui magisterio suo omnem precem nostram salutari sermone breviavit? Hoc jam per Elaiam prophetam fuerat ante prædictum, cum plenus spiritu sancto de Dei majestate ac pietate loqueretur. *Verbum con-* Isa. 10
summans, inquit, *& brevians in justitia, quoniam sermonem breviatum faciet Deus in* C *toto orbe terræ*. Nam cum Dei sermo Dominus noster Jesus Christus omnibus venerit, & colligens doctos pariter & indoctos omni sexui atque ætati præcepta salutis ediderit, præceptorum suorum fecit grande compendium, ut in disciplina cælesti discentium memoria non laboraret, sed quod esset simplici fidei necessarium velociter disceret. Sic cum doceret quid sit vita æterna, sacramentum vitæ magna & divina brevitate complexus est dicens: *Hæc est au-* Joan. 17
tem vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Jesum Chri- D *stum*. Item cum de lege & prophetis præcepta prima & majora decerperet: *Audi*, inquit, *Israel. Dominus Deus tuus* Deut. 6
Deus unus est. Et diliges Dominum Deum Mar. 12
tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum. Et secundum simile est huic: Diliges proximum tibi tamquam te ipsum. In bis duobus præceptis tota lex pendet & pro- Mat. 7
phetæ. Et iterum: *Quæcumque volueritis ut faciant vobis homines bona, ita & vos facite illis. Hæc est enim lex & prophetæ.* Nec verbis tantum, sed & factis Dominus orare nos docuit, ipse orans frequenter & deprecans, & quid facere

a *Ne tangas*) Post ista additum est in libro Fuxensi: *Et alio loco dicit: Ecce trado illum tibi. Tantum animam illius custodi*. Quod sumptum est ex capite secundo libri Job, ut citatur a Tertulliano in libro de fuga in persecutione.

b *Tempore passionis*) Pamelius adjecit ex codice Camberonensi *ad Pilatum*. Sed ego istud non reperi in libris nostris, & manifestum est deesse in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt.

c *Quando au. rogamus*) Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9.

d *Venit clausula*) Tertullianus in libro de oratione: *Et respondet clausula interpretans quid sit Ne nos inducas in tentationem.*

e *Sed libera nos a malo*) Vide annotationes Erasmi in caput undecimum Lucæ.

nos oporteret exempli sui contestatione demonstrans, sicut scriptum est: *Ipse autem fuit secedens in solitudinem & adorans*. Et iterum: *Exivit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei*. Quod si ille orabat qui sine peccato erat, quanto magis peccatores oportet orare? Et si ille per totam noctem jugiter vigilans continuis precibus orabat, quanto nos magis in frequentanda oratione debemus nocte vigilare? Orabat autem Dominus & rogabat, non pro se, quid enim pro se innocens precaretur, sed pro delictis nostris, sicut & ipse declarat cum dicit ad Petrum: *Ecce satanas* [a] *postulavit ut vos* [b] *vexaret quomodo triticum. Ego autem rogavi pro te ne deficiat fides tua*. Et postmodum pro omnibus patrem deprecatur dicens: *Non pro his autem rogo solis, sed & pro illis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, ut omnes unum sint, sicut tu pater in me & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint*. Magna Domini propter salutem nostram benignitas pariter & pietas, ut non contentus quod nos sanguine suo redimeret, adhuc pro nobis amplius & rogaret. Rogantis autem desiderium videte quod fuerit, ut quomodo unum sunt pater & filius, sic & nos in ipsa unitate maneamus. Ut hinc quoque possit intelligi quantum delinquat qui unitatem scindit & pacem, cum pro hoc & rogaverit Dominus, volens scilicet sic plebem suam salvam fieri & in pace vivere, cum sciret ad regnum Dei discordiam non venire. Quando autem stamus ad orationem, fratres dilectissimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus. Cogitatio omnis carnalis & sæcularis abscedat, nec quidquam tunc animus quam id solum cogitet quod precatur. Ideo & sacerdos ante orationem præfatione præmissa parat fratrum mentes dicendo, [c] *Sursum corda*; ut dum respondet plebs, *habemus ad Dominum*, admoneatur nihil aliud se quam Dominum cogitare debere. Claudatur contra adversarium pectus, & soli Deo pateat, nec ad se hostem Dei tempore orationis adire patiatur. Obrepit enim frequenter & penetrat, & subtiliter fallens preces nostras a Deo avocat, ut aliud habeamus in corde, aliud in voce, quando intentione sincera Dominum debeat non vocis sonus, sed animus & sensus, orare. Quæ autem segnitia est alienari & rapi ineptis cogitationibus & prophanis cum Dominum deprecaris, quasi sit aliud quod magis debeas cogitare quam quod cum Deo loqueris? Quomodo te audiri a Deo postulas, cum te ipse non audias? Vis esse Deum memorem tui cum rogas, quando tu ipse memor tui non sis? Hoc est ab hoste in totum non cavere. Hoc est, quando oras Deum, majestatem Dei negligentia orationis offendere. Hoc est vigilare oculis & corde dormire, cum debeat christianus & com dormit oculis corde vigilare, sicut scriptum est ex persona ecclesiæ loquentis in cantico canticorum: *Ego dormio, & cor meum vigilat*. Quapropter sollicite & caute apostolus admonet dicens, *Instate oratione vigilantes in ea*, docens scilicet & ostendens eos impetrare quod postulant de Deo posse quos Deus videat in oratione vigilare. Orantes autem non infructuosis nec nudis precibus ad Deum veniant. Inefficax petitio est cum precatur Deum sterilis oratio. Nam cum omnis arbor non faciens fructum excidatur & in ignem mittatur, utique & sermo non habens fructum promereri Deum non potest, quia nulla est operatione fecundus. Et ideo scriptura divina instruit dicens: *Bona est oratio cum jejunio & eleemosyna*. Nam qui in die judicii præmium pro operibus & eleemosynis redditurus est, hodie quoque ad orationem cum operatione venienti benignus auditor est. Sic denique Cornelius centurio cum oraret, meruit audiri. Fuit enim faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Deum. Huic circa horam nonam oranti astitit angelus testimonium reddens sui operis & dicens: *Corneli, orationes tuæ & eleemosynæ tuæ*

Mar. 1 *Luc.* 6 *Luc.* 22 *Joan.* 17 *Cant.* 5 *Coloss.* 4 *Tob.* 12 *Act.* 10

a *Postulavit*) Vulgatæ editiones, Hilarius in libro decimo de Trinitate cap. 38. & Hieronymus lib. 2. adversus Pelagium habent *expetivit*, uti legitur in capite secundo evangelii secundum Lucam. Gravii tamen quæ dicitur editio præfert *postulavit*. Cum ergo lectionem illam ego invenerim in XXVII. libris & in novem Anglicanis, tum etiam in libro Tertulliani de fuga in persecutione, apud sanctum Augustinum enarratione in psalmum 100. & in editione Morelliana, non dubitavi quin ita reponendum esset, etiam quia ita scriptum est supra in epistola septima.

b *Vexaret*) In evangelio Lucæ & in uno codice Vaticano, tum etiam in libro secundo sancti Augustini advetsus Pelagium legitur *cribaret*. At tres libri nostri habent *ventilaret*. Quo etiam modo scriptum esse in vetustis exemplaribus libri decimi sancti Hilarii de Trinitate adnotatum est in editione viri optimi & doctissimi Petri Constant, cui debemns egregiam editionem operum illius sancti. Tertullianus in libro de fuga in persecutione & Hilarius in libro mox laudato habent *cerneret*.

c *Sursum corda*) Commodianus instructione 76. *Sacerdos Domini cum susum corda præcipit*. Antiqui enim sæpe scribebant *susum* pro *sursum*, uti diximus ad caput 19. libri Lactantii de mortibus persecutorum. Addo nunc Vitruvium, apud quem lib. 10. cap. 8. legitur *ab imo susum* in veteri codice MS. Petri Pithœi. Vide onomasticon Rosvveydi ad vitas patrum & notationes ejus ad martyrologium Adonis.

tuæ aſcenderunt ad memoriam coram Deo, Cito orationes ad Deum aſcendunt quas ad Deum merita noſtri operis imponunt. Sic & Raphael angelus Tobiæ oranti ſemper & ſemper operanti teſtis
Tob. 12 fuit dicens: *Opera Dei revelare & confiteri honorificum eſt. Nam quando orabas tu & Sara, ego obtuli memoriam orationis veſtræ in conſpectu claritatis Dei. Et cum ſepelires tu mortuos ſimpliciter, & quia non es cunctatus exſurgere & derelinquere prandium tuum, ſed abiſti & condidiſti mortuum, miſſus ſum tentare te; iterum me miſit Deus curare te & Sarram nurum tuam. Ego enim ſum Raphael, unus ex ſeptem* [a] *angelis juſtis qui aſſiſtimus & converſamur ante claritatem Dei.* Per Eſaiam quoque Dominus admonet
Iſa. 58 & docet ſimilia conteſtans: *Solve*, inquit, *omnem nodum injuſtitiæ, reſolve ſuffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quaſſatos in requiem, & omnem conſignationem injuſtam diſſipa: Frange eſurienti panem tuum, & egenos ſine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, veſti; & domeſticos ſeminis tui non deſpicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & veſtimenta tua cito orientur, & præibit ante te juſtitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te, & dum adhuc loqueris dicet: Ecce adſum.* Adeſſe ſe repromittit & audire ac protegere ſe eos dicit qui injuſtitiæ nodos de corde ſolventes & eleemoſynas circa domeſticos Dei ſecundum ejus præcepta facientes, dum audiunt quod Deus præcipit fieri, ipſi quoque a Deo merentur audiri. Beatus apoſtolus Paulus in neceſſitate preſſuræ adjutus a fratribus opera bona quæ
Phil. 4 fiunt ſacrificia Dei dixit eſſe. *Saturatus ſum*, inquit, *recipiens ab Epaphrodito ea quæ a vobis miſſa ſunt, odorem ſuavitatis, ſacrificium acceptum & placitum Deo.* Nam quando quis miſeretur pauperis, Deum fenerat; & qui dat minimis, Deo donat, ſpiritaliter Deo ſuavitatis odorem ſacrificat. In orationibus vero celebrandis invenimus obſervaſſe cum Daniele tres pueros in fide fortes & in captivitate victores horam tertiam, ſextam, nonam, ſacramento ſcilicet trinitatis, quæ in noviſſimis temporibus manifeſtari habebat. Nam & prima hora in tertiam veniens conſummatum numerum trinitatis oſtendit. Itemque ad ſextam quarta procedens declarat alteram trinitatem. Et quando a ſeptima nona completur, per ternas horas trinitas perfecta numeratur. Quæ horarum ſpatia jampridem ſpiritaliter determinantes adoratores Dei ſtatutis & legitimis ad precem temporibus ſervabant. Et manifeſtata poſtmodum res eſt ſacramenta olim fuiſſe quod ante ſic juſti precabantur. Nam ſuper diſcipulos hora tertia *Act.* 2 deſcendit ſpiritus ſanctus, qui gratiam dominicæ repromiſſionis implevit. Item *Act.* 10 [b] Petrus hora ſexta in tectum ſuperius aſcendens ſigno pariter & voce Dei monentis inſtructus eſt ut omnes ad gratiam ſalutis admitteret, cum de emundandis gentilibus ante dubitaret. Et Dominus hora ſexta crucifixus ad nonam peccata noſtra ſanguine ſuo abluit, & ut redimere & vivificare nos poſſet, tunc victoriam ſuam paſſione perfecit. Sed nobis, fratres dilectiſſimi, præter horas antiquitus [c] obſervatas orandi nunc & ſpatia & ſacramenta creverunt. Nam & mane orandum eſt, ut reſurrectio Domini matutina oratione celebretur. Quod olim ſpiritus ſanctus deſignabat in pſalmis dicens: *Rex meus &* *Pſal.* 5 *Deus meus, quoniam ad te orabo Domine; mane exaudies vocem meam,* [d] *mane aſſiſtam tibi, & contemplabor te.* Et iterum per prophetam loquitur Dominus: *Diluculo* *Oſee* 6 *vigilabunt ad me dicentes: Eamus & revertamur ad Dominum Deum noſtrum.* Recedente item ſole ac die ceſſante neceſſario rurſus orandum eſt. Nam quia Chriſtus ſol verus & dies eſt verus, ſole ac die ſæculi recedente, quando oramus & petimus ut ſuper nos lux denuo veniat, Chriſti precamur adventum lucis æternæ gratiam præbiturum. Chriſtum autem diem dictum declarat in pſalmis ſpiritus ſanctus. *Lapis*, inquit, *quem re-* *Pſ.* 117 *probaverunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli. A Domino factus eſt iſte, & eſt admirabilis in oculis noſtris. Iſte eſt dies quem fecit Dominus,* [e] *ambulemus & jucundemur in eo.* Item quod ſol appellatus ſit [f] Malachias propheta teſtatur dicens: *Vo-* *Mala.* 4 *bis autem, qui timetis nomen Domini, orietur ſol juſtitiæ, & in alis ejus curatio eſt.* Quod ſi in ſcripturis ſanctis ſol verus & dies verus eſt Chriſtus, hora nulla a chriſtianis excipitur quo minus frequenter ac ſemper Deus debeat adorari; ut qui in Chriſto hoc eſt in ſole & in

a *Angelis juſtis*) Plerique libri veteres habent *ſanctis*, ut in libro de mortalitate, ubi idem locus refertur.

b *Petrus hora ſexta*) Vide Tertullianum in initio libri de jejuniis, Hieronymum in epiſtola ad Euſtochium de cuſtodia virginitatis, & Danielis Heinſii annotationes in Clementem Alexandrinum pag. 77.

c *Obſervatas*) Quædam vetera exemplaria habent *obſervandas*, unum meum *conſtitutas*,

d *Mane aſſiſtam*) Codex Seguierianus, *mane adſtabo tibi & videbo te*. Alii tres, *mane adſtabo tibi & exaudies me*.

e *Ambulemus*) Tres libri veteres, *exſultemus & lætemur*. Alii quatuor & editio Morelliana, *exſultemus & jocundemur*. Seguierianus, *lætemur & epulemur in eum*.

f *Malachias*) Veteres editiones & tredecim libri veteres habent *Malachim*, Fuxenſis *Malachil*, Veronenſis *Malachiel*.

in die vero ſumus, inſiſtamus per totum diem precibus & oremus, & quando mundi lege decurrens vicibus alternis nox revoluta ſuccedit, nullum de nocturnis tenebris eſſe orantibus damnum poteſt, quia filiis lucis & in noctibus dies eſt. Quando enim ſine lumine eſt cui lumen in corde eſt? Aut quando ſol ei & dies non eſt cui ſol & dies Chriſtus eſt? Qui autem in Chriſto, hoc eſt in lumine, ſemper ſumus, nec noctibus ab oratione ceſſemus. Sic Anna vidua ſine intermiſſione rogans ſemper & vigilans perſeverabat in promerendo Deo, ſicut in evangelio ſcriptum eſt. Luc. 2. *Non recedebat*, inquit, *de templo, jejuniis & orationibus ſerviens nocte ac die.* Viderint vel gentiles, qui necdum illumina- A ti ſunt, vel Judæi, qui [a] deſerto lumine in tenebris remanſerunt. Nos, fratres dilectiſſimi, qui in Domini luce ſemper ſumus, qui meminimus & tenemus quid eſſe accepta gratia cœperimus, computemus noctem pro die. Ambulare nos credamus ſemper in lumine, non impediamur a tenebris quas evaſimus. Nulla ſint horis nocturnis precum damna, nulla orationum pigra & ignava diſpendia. Per Dei indulgentiam recreati ſpiritaliter & renati imitemur quod futuri ſumus. Habituri in regno ſine interventu noctis ſolum diem ſic nocte quaſi in lumine vigilemus. Oraturi ſemper & acturi gratias Deo hic quoque orare & gratias agere non deſinamus.

a *Deſerto lumine*) Ita ferme omnes libri veteres, Quatuor tamen habent *deſerti a lumine*. Alii tres, *dereliſti a lumine*.

[a] LIBER

[b] AD DEMETRIANUM.

OBLATRANTEM te & adverſus B Deum, qui unus & verus eſt, ore ſacrilego & verbis impiis obſtrepentem frequenter, Demetriane, contemſeram, verecundius ac melius exiſtimans errantis imperitiam ſilentio ſpernere quam loquendo dementis inſanim provocare. [c] Nec hoc ſine magiſterii divini auctoritate faciebam, cum ſcriptum ſit: *In aures imprudentis noli quidquam dicere; ne quando audierit, irrideat ſenſatos ſermones tuos.* Et iterum: *Noli reſpondere imprudenti ad imprudentiam ejus, ne ſimilis ſias illi.* Et ſanctum quoque Prov. 23 Prov. 26 ju-

a Nihil eſt facilius, nihil magis obvium quam reprehendere ſtudia aliorum, cum ingenia humana, ut lib. 4 epiſt. 22. ait Symmachus, prompta ad arguendum eſſe omnibus liqueat. Cujus rei exemplum ex Auguſtino retulimus in initio notarum noſtrarum ad Cyprianum. Lactantius lib. 5. cap. 4. reprehendit ſeu potius, ut Hieronymi verbo utar, mordet Cyprianum quod in hac oratione, quæ ſcripta eſt adverſus inimicum chriſtianæ religionis, utatur teſtimoniis ſacræ ſcripturæ, quam ille utique vanam, fictam, commentitiamque putabat, cum potius argumentis & ratione refellendus fuiſſet, id eſt humanis teſtimoniis, philoſophorum videlicet & hiſtoricorum, ut ſuis potiſſimum refutaretur auctoribus. Contra Tertullianus in initio libri de teſtimonio animæ ait: *Magna curioſitate & majore longe memoria opus eſt ad ſtudendum, ſi qui velit ex litteris receptiſſimis quibuſque philoſophorum vel poetarum vel quorunlibet doctrinæ ac ſapientiæ ſæcularis magiſtrorum teſtimonia excerpere chriſtianæ veritatis, ut æmuli perſecutoreſque ejus de ſuo proprio inſtrumento & erroris in ſe & iniquitatis in nos rei revincantur.* Exſtitere qui crederent ſanctum quoque Hieronymum in eadem cum Lactantio ſententia fuiſſe, quia is in epiſtola ad Magnum refert iſtud judicium Lactantii de hoc opere ſancti Cypriani adverſus Demetrianum. Verum illi vehementer, meo quidem judicio, erraverunt. Hieronymus enim non refert illud Lactantii judicium tamquam approbans, ſed ut oſtenderet Lactantium putaſſe melius facturum fuiſſe Cyprianum, ſi in refellendo Demetriano uſus eſſet teſtimoniis philoſophorum & poetarum quam cum uſus eſt teſtimoniis ſacræ ſcripturæ adverſus hominem ethnicum. Id vero Hieronymus ita faciebat ut etiam teſtimonio Lactantii oſtenderet poſſe ſcriptores eccleſiaſticos uti teſtimoniis ſæcularium litterarum in lucubrationibus ſuis. Idem in epiſtola ad Cteſiphontem adverſus Pelagianos ait poſſe cum paucis ſententiolis ſcripturarum hæreticorum & per eos philoſophorum argumenta convinci. Luciferianus apud eumdem Hieronymum ait: *Oro te ut philoſophorum argumentatione depoſita, chriſtiana mecum ſimplicitate loquaris.* Ceterum Baronius anno 256. optimis argumentis oſtendit cenſuram Lactantii non eſſe legitimam.

b *Ad Demetrianum*) In codice Corbejenſi ſic inſcriptus eſt hic liber: *Incipit epiſtola ſancti Cypriani ad Demetrium paganum epiſcopum.* Proconſulem Africæ fuiſſe cenſuit Nicolaus Vignierius in ſua hiſtoria eccleſiaſtica. Quis autem ille fuerit recte diſputatum eſt in notis editionis Anglicanæ, ubi ſcriptum eſt veriſimilius eſſe illum fuiſſe judicem in civitate Carthaginenſi aut aliquem e conſiliariis qui præſidi ſolebant in judiciis aſſiſtere.

c *Nec hoc ſi. mag. divini*) Poſt hæc Pamelius adjecit *& nominis:* quod additamentum ego reperi in tribus antiquis codicibus. Deeſt autem in antiquis editionibus, in XXI. libris noſtris, & in quatuor Anglicanis. In aliis duobus noſtris legitur, *ſine magiſterio divinæ auctoritatis.* Quo etiam modo ſcriptum eſt in margine editionis quæ dicitur Gravii. Hanc vero lectionem magis probat Pamelius. Rigaltius & Angli retinerunt in contextu additionem Pamelii. Ego delevi, quia ſuperflua eſt, & major pars veterum exemplarium eam non habet.

jubeamur intra conscientiam nostram tenere nec inculcandum porcis & canibus exponere, loquente Domino & Mat. 7 dicente: *Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos, ne* [a] *inculcent eas pedibus,* [b] *& conversi elidant vos*, Nam cum ad me sæpe studio magis contradicendi quam voto discendi venires, & clamosis vocibus personans malles tua impudenter ingerere quam nostra patienter audire, ineptum videbatur congredi tecum, quando facilius esset & levius turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere quam tuam rabiem tractatibus coercere. Certe & labor irritus & nullus effectus, offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapientiam bruto; cum nec sentire brutus possit, nec cæcus lumen admittere, nec surdus audire. Hæc considerans sæpe continui, & impatientem [c] patientia vici, cum nec docere indocilem possem, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere. Sed enim cum dicas plurimos conqueri [d] quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames sæviant, quodque [e] imbres & pluvias [f] serena longa suspendant nobis imputari, tacere ultra non oportet; ne jam non [g] verecundiæ sed diffidentiæ esse incipiat quod tacemus, & dum criminationes falsas contemnimus refutare, videamur crimen agnoscere. [h] Respondeo igitur & tibi, Demetriane, pariter & ceteris quos tu forsitan concitasti, & adversum nos odia tuis maledicis vocibus seminando, comites tibi plures radicis atque originis tuæ pullulatione feciisti; quos tamen sermonis nostri admittere credo rationem. Nam qui ad malum motus est mendacio fallente, multo magis ad bonum movebitur veritate cogente. Dixisti per nos fieri & quod nobis debeant imputari omnia ista quibus nunc mundus quatitur & urgetur, [i] quod dii vestri a nobis non colantur. Qua in parte, quia ignarus divinæ cognitionis & veritatis alienus es, illud primo in loco scire debes, senuisse jam mundum, non illis viribus stare quibus prius steterat, nec vigore & robore eo valere quo antea prævalebat. Hoc etiam nobis tacentibus & nulla de scripturis sanctis prædicationibusque divinis documenta promentibus, mundus ipse jam loquitur & occasum sui rerum labentium probatione testatur. Non hieme nutriendis seminibus tanta imbrium copia est, non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est, nec sic [k] vernante temperie fata læta sunt, nec adeo arboreis fetibus autumna fecunda sunt. Minus de effossis & fatigatis montibus eruuntur marmorum crustæ, minus argenti & auri opes suggerunt exhausta jam metalla, & pauperes venæ breviantur in dies singulos & decrescunt, deficit in [l] arvis agricola, in mari nauta, miles in castris, innocentia in foro, justitia in judicio, in amicitiis concordia, in artibus peritia, in moribus di-

a *Inculcent*) Præfero hanc lectionem, quia illam inveni in antiquis editionibus & in septemdecim codicibus manuscriptis. Eam quoque prætulerunt Angli. Eo vocabulo frequenter utuntur Tertullianus & Cyprianus. Concilium Arelatense primum canone 17. *Ut nullus episcopus alium episcopum inculcet*. Vide Jacodi Gothofredi notas ad librum primum Tertulliani ad nationes cap. 10.

b *Et conv. elidant vos*) Quamvis ista exstent in omnibus editionibus & in quinque antiquis exemplaribus, facile delerem, cum desint in quindecim libris nostris & quatuor Anglicanis, tum etiam quia nullius momenti sunt ad adstruendum id quod Cyprianus insinuare volebat.

c *Patientia vici*) Sic Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus Joannem Hierosolymitanum: *Noluimus tibi occasionem dare. Videbamus enim stropham dilectionis tuæ. Injuriam patientia vicimus.*

d *Quod bella crebrius*) Prudentius lib. 2. adversus Symmachum:

Et sunt qui nobis bella exprobrare siniſtra
Non dubitant postquam templorum sprevimus aras.

e *Imbres & pluvia*) Novella Theodosii de Judæis & Samaritanis: *An diutius perferimus mutari temporum vices, irata cæli temperie, quæ paganorum exacerbata perfidia nescit naturæ liberamenta servare? Unde enim ver solitam gratiam abjuravit, unde æstas messe jejuna laboriosum agricolam in spe destituit aristarum, unde hiemis intemperata ferocitas ubertatem terrarum penetrabili frigore sterilitatis læsione damnavit, nisi quia ad impietatis vindictam transit lege sua naturæ decretum?*

f *Serena longa*) Matthæi 16. *Serenum erit. Rubicundum est enim cælum*. Hieronymus lib. 2. contra Pelagianos, *in sereno patimur tempestatem*. Prudentius lib. 1. adversus Symmachum: *Turbidus aer ponebat liquidum ex arca serenum*, Idem in hymno matutino: *Hæc lux serenum conferat*.

g *Verecundiæ*) Hieronymus in epistola ad Theophilum Aleyandrinum: *Macte virtute, macte zelo fidei. Ostendisti quod hunc usque taciturnitatis dispensatio fuit, non consensus*. Idem lib. 1. adversus Rufinum: *Et ostendam quod hunc usque silentium modestiæ fuerit, non malæ conscientiæ*. Sanctus Ambrosius in epistola adversus relationem Symmachi, *dissimulationem pro consensu interpretantes*.

h *Respondeo*) Codex sancti Arnulphi & editio Morelliana *Respondemus*.

i *Quod dii vestri*) Lactantius lib. 5. cap. 8. *Discite igitur homines ideo malos esse quia dii coluntur*.

k *Vernante temperie*) Antea legebatur *verna de temperie sua fata læta sunt*. Veram lectionem invenimus in quatuor antiquis exemplaribus, eamque se in antiquo libro inveniisse scribit Morellius. Etiam falsa ostendit istam esse veram. Nam cum habeat *verna de temperie*, manifestum est errorem ortum esse ex voce *vernante*, quam librarius non intelligens posuit *vernade* unico vocabulo pro *vernante*. Supra epist. 15. *Successit biemi verna temperies*.

l *Arvis*) Tametsi sciam lectionem vulgatam, quæ habet *agris*, esse optimam, istam præfero, quia illam inveni in quindecim libris nostris, etiam in Seguieriano, & in quatuor Bodlejanis. Sic etiam habebat Veronensis. Ita etiam editio Morelliana.

disciplina, Putasne tu tantam posse substantiam rei senescentis exsistere quantum prius potuit novella adhuc & vegeta [a] juventa pollere? Minuatur necesse est quidquid fine jam proximo in occidua & extrema devergit. Sic sol in occasu suo radios minus claro & igneo splendore jaculatur, sic declinante jam cursu, exoletis cornibus luna tenuatur, & arbor quæ fuerat ante viridis & fertilis, arescentibus ramis fit postmodum sterili senectute deformis, & fons qui exundantibus prius venis largiter profluebat, senectute deficiens, vix modico sudore distillat. Hæc sententia mundo data est, hæc Dei lex est ut omnia orta occidant & aucta senescant, & infirmentur fortia, & magna minuantur, & cum infirmata & diminuta fuerint finiantur. Christianis imputas [b] quod minuantur singula mundo senescente. Quid si & senes imputent christianis quod minus valeant in senectute, quod non perinde ut prius vigeant auditu aurium, cursu pedum, oculorum acie, virium robore, succo viscerum, mole membrorum, & cum olim ultra octingentos & nongentos annos vita hominum longæva procederet, vix nunc possit ad centenarium numerum perveniri? Canos videmus in pueris, capilli deficiunt antequam crescant; nec [c] ætas in senectute desinit, sed incipit a senectute. Sic in ortu adhuc suo ad finem nativitas properat, sic quodcumque nunc nascitur mundi ipsius senectute degenerat. Ut nemo mirari debeat singula in mundo cœpisse deficere quando totus ipse jam mundus in defectione sit & in fine. Quod autem crebrius bella continuant, quod sterilitas & fames sollicitudinem cumulant, quod sævientibus morbis valetudo frangitur, quod humanum genus luis populatione vastatur, & hoc scias esse prædictum, in novissimis temporibus multiplicari mala & adversa variari, & appropinquante jam judicii die magis ac magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi. Non enim, sicut tua falsa querimonia & imperitia veritatis ignara jactat & clamitat, ista accidunt quod dii vestri a nobis non colantur, sed quod a vobis non colatur Deus. Nam cum ipse sit mundi dominus & rector, & cuncta arbitrio ejus & nutu gerantur, nec quidquam fieri possit nisi quod aut fecerit aut fieri ipse permiserit, utique quando ea fiunt quæ iram Dei indignantis ostendunt, non propter nos fiunt, a quibus Deus colitur, sed delictis & meritis vestris irrogantur, a quibus [d] Deus omnino nec quæritur nec timetur, nec relictis vanis superstitionibus religio vera cognoscitur; ut qui Deus unus est omnibus, unus colatur ab omnibus & rogetur. Ipsum denique audi loquentem, ipsum voce divina instruentem nos pariter ac monentem: *Dominum Deum tuum* Luc. 4

a *Juventa*) Facile est præferre hanc lectionem, cum illam habeant viginti libri nostri & sex Anglicani, tum etiam omnes editiones Pameliana antiquiores. Pamelius posuit *juventute*, professus se ita inveniisse in quatuor antiquis codicibus. Memoriæ autem lapsu factum est ut monuerit Morellium ita quoque posuisse.

b *Quod minuantur singula*) Et tamen eadem mala eveniisse in imperio Romano ante quam christiana religio in eo fundata esset certum est & facile probari posset. Utar tamen ad eam rem probandam testimonio unius Columellæ, qui vicinus erat nostrorum temporum. Is ergo in præfatione librorum suorum de re rustica ait sæpenumero civitatis Romanæ principes culpasse sua ætate modo agrorum infecunditatem, modo cæli per multa jam tempora noxiam frugibus intemperiem, quosdam etiam prædictas querimonias velut ratione certa mitigasse, quod existimarent ubertate nimia prioris ævi defatigatum & effetum solum nequire pristina benignitate præbere mortalibus alimoniam; idque lib. 2. cap. 1. ait non ex fatigatione terræ, quemadmodum plurimi crediderunt, sed hominum inertia eveniisse. Et hæc quidem ante fundatam religionem Christi; quæ cum introducta esset in rempublicam, & gravis odiosaque esset gentilibus, illi eas calamitates imputabant nostris hominibus, ob eam rationem quod ab illis dii eorum non colerentur. Apud Rufinum lib. 4. cap. 13. refertur rescriptum Antonini Pii ad Asianos pro christianis, in quo Imperator ait: *De motibus autem terræ qui vel facti sunt vel etiam nunc fiunt absurdum non erit mœrorem vestrum justa commonitione solari, quoniam quidem comperi quod in hujusmodi rebus ad illorum invidiam communes casus transfertis.* Postea cum desiisset idololatria, suscepta apud omnes ubique gentes Dei religio, & tota respublica facta esset christiana, cum ea mala eveniebant quæ nobis gentiles imputare solebant, ut est humana natura prompta ad arguendum & accusandum, sequentibus sæculis ea translata sunt alio, ut ævo Theodosii A. imputabantur Judæis, Samaritis, & paganis, ut patet ex novella ejus tertia, & ævo Caroli M. tempestariis, adversus quos exstat liber Agobardi archiepiscopi Lugdunensis. At sequentibus temporibus ea imputabantur culpis sacerdotum in Dania. Hujus rei testis est Gregorius Papa VII. qui lib. 1. epist. 21. scribens ad regem & gentem Danorum ait: *Illud interim non prætereundum, sed magnopore apostolica interdictione probibendum videtur quod de gente vestra nobis innotuit, scilicet vos intemperiem temporum, corruptiones aeris, quascumque molestias corporum ad sacerdotum culpas transferre.*

c *Ætas inc. a senectute*) Seneca epist. 13. *Quid est autem turpius quam senex vivere incipiens?* Item epist. 23. *Male vivunt qui semper vivere incipiunt. Quidam vivere incipiunt cum desinendum est.* Item cap. 4. de brevitate vitæ: *Audio plerosque dicentes, a quinquagesimo in otium succedam, sexagesimus annus ab officiis me dimittet. Quam serum est tunc vivere incipere cum desinendum est.* Censorinus cap. 14. ait anno sexagesimo tunc primum senescere corpus incipere. Et Cicero in oratione pro Roscio Amerino ait: *Senes sexagenarii more majorum de ponte in Tyberim dejiciebantur.* Tacitus ait Agricolam, qui anno quinquagesimo sexto ætatis suæ exstinctus est, medio in spatio integræ ætatis ereptum fuisse. Idem alibi ait quindecim annos esse grande mortalis ævi spatium.

d *Deus o. n. quæritur*) In codice Seguieriano scriptum est *colitur*.

tuum adorabis, inquit, *& illi soli servies*. Et iterum: *Non erunt tibi dii alii absque* Exo. 20 *me*. Et iterum: *Nolite ambulare post deos* Hier. 25 *alienos ut serviatis eis, & ne adoraveritis eos; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos*. Prophetа item spiritu sancto plenus contestatur & denuntiat iram Dei dicens: *Hæc di-* Aggei 1 *cit Dominus omnipotens: Eo quod domus mea deserta est, vos autem sectamini unusquisque in domum suam, propterea abstinebit cælum a rore, & terra subtrahet procreationes suas, & inducam gladium super terram & super frumentum & super vinum & super oleum & super homines & super pecora & super omnes labores manuum eorum*. Item pro- Amos 4 pheta alius repetit & dicit: *Et pluam super unam civitatem, & super aliam non pluam. Pars una compluetur, & pars super quam non pluero arefiet. Et congregabuntur duæ & tres civitates in unam civitatem potandæ aquæ causa, nec satiabuntur; & non convertimini ad me, dicit Dominus*. Indignatur ecce Dominus & irascitur, & quod ad eum non convertamini comminatur; & tu miraris aut quereris in hac obstinatione & contemtu vestro si rara desuper pluvia descendat, si terra situ pulveris squaleat, si vix jejunas & pallidas herbas sterilis gleba producat, si vineam debilitet grando cædens, si oleam detruncet turbo subvertens, si fontem siccitas statuat, aerem pestilens aura corrumpat, hominem morbida valetudo consumat, cum omnia ista peccatis provocantibus veniant, & plus exacerbetur Deus quando nihil talia & tanta proficiant. Fieri enim ista vel ad disciplinam contumacium vel ad pœnam malorum declarat in scripturis sanctis idem Deus dicens: *Sine causa per-* Hier. 2 *cussi filios vestros, disciplinam non excepe-* Hier. 5 *runt*. Et propheta devotus ac dicatus Deo ad hæc eadem respondet & dicit: *Verberasti eos, nec doluerunt; flagellasti eos,* a *nec valuerunt accipere disciplinam*. Ecce irrogantur divinitus plagæ, & nullus Dei metus est. Ecce verba desuper & flagella non desunt, & trepidatio nulla, nulla formido est. Quid si non intercederet rebus humanis vel ista censura, quanto adhuc major in hominibus esset audacia, b facinorum impunitate secura? Quereris quod minus nunc tibi uberes fontes & auræ salubres & frequens pluvia & fertilis terra obsequium præbeant, quod non ita utilitatibus tuis & voluptatibus elementa deserviant. c Tu enim Deo servis, per quem tibi cuncta deserviunt, d famularis illi cujus nutu tibi universa famulantur. Ipse de servo tuo exigis servitutem, & homo hominem parere tibi & obedire compellis. Et cum sit vobis eadem sors nascendi, conditio una moriendi, corporum materia consimilis, e animarum ratio communis, æquali jure & pari lege vel veniatur in istum mundum vel de mundo postmodum recedatur, tamen nisi tibi pro arbitrio tuo serviatur, nisi ad voluntatis obsequium pareatur, imperiosus & nimius servitutis exactor, flagellas, verberas, fame, siti, nuditate, ferro etiam frequenter & carcere affligis & crucias; & non agnoscis miser Dominum Deum tuum, cum sic exerceas f ipse dominatum? Merito ergo incursantibus plagis non desunt Dei flagella nec verbera: quæ cum nihil istic promoveant, nec ad Deum singulos tanto cladium terrore convertant, g manet postmodum carcer æternus & jugis flamma & pœna perpetua; nec audietur illic rogantium gemitus, quia nec hic Dei inditi gnantis terror auditus est, qui per pro- Osee 4 phetam clamat & dicit: *Audite sermonem Domini, filii Israel, quia judicium est Domini adversus incolas terræ, eo quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram, sed execratio, & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram, sanguinem sanguini supermiscent. Iccirco terra lugebit*

S. Cypriani Opera.

a *Nec val. accipere*) Veteres editiones, etiam Manutiana, & quatuor libri veteres addunt *nec voluerunt credere nec accipere disciplinam*. Verum omnes alii libri veteres habent uti nos edidimus.

b *Facinor. impunitate*) Cicero in oratione pro Milone: *Quid quod caput audaciæ est, judices, quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem*. Vide notas nostras ad Lupum Ferrarienſem pag. 472.

c *Tu e. Deo servis*) Ita tredecim libri veteres. Alii & vetustiores editiones præferunt *Deo non servis*, Gratianopolitanus *Domino non servis*.

d *Famularis*) Hæc est scriptura novemdecim veterum exemplarium. Eamdem habet editio Morellianam. Vetustiores & quinque vetera exemplaria, *Tu non famularis*.

e *Anim. ratio communis*) Vide Vettii Prætexti dissertationem de servis apud Macrobium lib. 1. saturnal. cap. 11.

f *Ipse dominatum*) Hæc tantum veteres editiones, viginti & duo libri nostri, & decem Anglicani. Ita etiam legit Goulartius in libro episcopi Acconensis. Manutius primus omnium invexit lectionem quæ habet *ipse in homine dominatum*. Retinuit illam Pamelius, admonens tamen solum Manutium habere has voces *in homine*, & malle se legi *in hominem*. Joannes Saresberiensis lib. 8. policratici cap. 12. *Domi enim nobis animos induimus tyrannorum, & non quantum decet, sed quantum licet, exercere volumus in servos*. Juvenalis satyra sexta:

Pone crucem servo. Meruit quo crimine servus
Supplicium? Quis testis adest, quis detulit? Audi.
Nulla unquam de morte hominis cunctatio longa est.
O demens, ita servus homo est? Nil fecerit, esto.
Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.

g *Manet postmodum*) Tres libri veteres, *manet ergo necesse est postmodum*. Ita etiam legisse se in duobus libris antiquis tradit Morellius.

cum universis incolis suis, cum bestiis agri, cum serpentibus terræ, [a] *cum volucribus cæli, & deficient pisces maris, ut nemo judicet, nemo revincat.* Indignari se Deus dicit [b] & irasci quod agnitio Dei non sit in terris, & Deus non agnoscitur nec timetur. Delicta mendaciorum, libidinum, fraudium, crudelitatis, impietatis, furoris Deus increpat & incusat, & ad innocentiam nemo convertitur. Fiunt ecce quæ verbis Dei ante prædicta sunt, nec quisquam fide presentium ut in futurum consulat admonetur. Inter ipsa adversa quibus vix coartata & concluſa anima respirat vacat malos esse & in periculis tantis non de se magis sed de altero judicare. Indignamini indignari Deum, quasi aliquid boni male vivendo mereamini, quasi non omnia ista quæ accidunt minora adhuc sint & leviora peccatis vestris. Qui alios judicas, aliquando & tu esto tui judex, conscientiæ tuæ latebras intuere, immo (quia nullus jam delinquendi [c] metus vel pudor est, & sic peccatur quasi magis per ipsa peccata placeatur) qui perspicuus & nudus videris a cunctis, & ipse te respice. Aut enim superbia inflatus es, aut avaritia rapax, aut iracundia sævus, aut alea prodigus, aut vinolentia temulentus, aut livore invidus, aut libidine incestus, aut crudelitate violentus; & miraris [d] in pœnas generis humani iram Dei crescere, cum crescat quotidie quod puniatur. Hostem quereris exsurgere, quasi, etsi hostis desit, esse pax inter ipsas togas possit. Hostem quereris exsurgere, quasi non etsi externa de barbaris arma & pericula comprimantur, ferocius intus & gravius de calumniis & injuriis potentium civium domesticæ impugnationis tela grassentur. De [e] sterilitate & fame quereris, quasi famem majorem siccitas quam rapacitas faciat, quasi non de captatis annonarum incrementis & pretiorum cumulis flagrantior inopiæ ardor excrescat. Quereris claudi imbribus cælum, cum sic horrea claudantur in terris. Quereris nunc minus nasci, quasi quæ nata sunt indigentibus præbeantur. Pestem & lucem criminaris, cum peste ipsa & lue vel detecta sint vel aucta crimina singulorum, dum nec infirmis exhibetur misericordia, & defunctis avaritia inhiat ac rapina. Idem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarii, fugientes morientium funera, & appetentes spolia mortuorum, ut appareat in ægritudine sua miseros ad hoc forsitan derelictos esse ne possint, dum curantur, evadere. Nam perire ægrum voluit qui censum pereuntis invadit. Tantus cladium terror dare non potest innocentiæ disciplinam, & inter populum frequenti strage morientem nemo considerat se esse mortalem. Passim discurritur, rapitur, occupatur. Prædandi dissimulatio nulla, [f] nulla cunctatio. Quasi liceat, quasi oporteat, quasi ille qui non rapit damnum & dispendium proprium sentiat, sic unusquisque rapere festinat. In latronibus est utcumque aliqua scelerum verecundia, avias fauces & desertas solitu-

a *Cum volucribus*) Veteres editiones & quinque vetera exemplaria legunt *cum volucribus & volatilibus*. Fuxense, *cum volatilibus*. Sed hæc desiderantur in omnibus aliis veteribus & in iis quos Morellius vidit & in Osee.

b *Et irasci*) Ista exstabant in antiquis editionibus. Manutiana sustulit. Morelliana reposuit. Rursum Pamelius expunxit. Ego repono, quia quamvis desint in multis libris veteribus, habentur tamen in septendecim. Nam Cyprianus paulo ante dixit: *Indignatur ecce Dominus & irascitur*.

c *Metus*) Hanc vocem nos addidimus ex uno codice regio. Fuxensis habent *locus vel pudor*. Morellius ait se in uno antiquo legisse *pavor*. Quamquam vero codex Fuxensis dissentiat a regio, indicat tamen deberi istic aliquid. In uno veteri legitur *metus vel pudor*. In codice sancti Arnulphi *vel pudor* tantum absque *metus*. Sic etiam editio Morelliana. Quod indicat deesse hic aliquid.

d *In pœnas*) Editio quæ dicitur Gravii & duo libri veteres præferunt *in plagas*. Sic etiam habebat Veronensis. Paulo supra scriptum est *magis & magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi*.

e *Steril. ac fame*) Prudentius lib. 2. adversus Symachum:

Hinc ait & steriles frugescere rarius agros
Et tristem sævire famem, totumque per orbem
Mortales pallere inopes ac panis egenos.

Dixerat enim Symmachus: *Secuta est fames publica, & spem provinciarum omnium messis egra decepit*. Contra cum sub imperio Maximini magna fertilitas evenisset in republica, gentiles illam referebant ad deorum benignitatem testantium sibi placere quæ fiebant adversus christianos. Hinc gloriam captans Maximinus constitutionem edidit qua hanc ubertatem *jactanter satis ac superbe*, ut ait Rufinus, extollebat. Et mox sævitum est atrociter in christianos. Sed statim Deus famem & pestem vehementissimas & acerrimas immisit in rempublicam, ut constaret bona quæ in ea eveniebant non ideo tribui a diis velut præmium persecutionum, sed contra Deum christianorum vindicare eos qui pro nomine ejus injusta patiebantur. Vide Eusebium lib. 9. cap. 7. 8.

f *Nulla cunctatio*) Postea Pamelius adjecit ex codice Camberonensi, *nulla formido est*. At ego delevi, quia additamentum hoc nuspiam inveni nisi in codice Beccensi. Qua in re secutus sum exemplum Pamelii; qui cum in editione quæ dicitur Gravii videret scriptum esse *nulla cunctatio* pro eo quod ipse posuit *trepidatio nulla*, id se expunxisse ait quia manuscripti non habent. Sane hæc duo vocabula quæ a me expuncta sunt exstant in editione illa, sed minutiore charactere cusa, ut daretur intelligi dubitari posse an sint Cypriani. Cetera vetustiores editiones præferunt: *Prædandi simulatio nulla, nulla cunctatio est*. Pro quo in codice Pithœano & in quibusdam aliis, in editione etiam Erasmi & in Manutiana, legitur *dissimulatio*. Vocem *trepidatio*, quam huic lectioni substituit Pamelius, nuspiam inveni. Neque ipse annotat ubi invenerit.

litudines diligunt, & sic illic delinquitur ut tamen delinquentium facinus tenebris & nocte veletur. Avaritia palam sævit, & ipsa audacia sua tuta in fori luce abruptæ cupiditatis arma prostituit. Inde falsarii, inde venefici, inde in media civitate sicarii, tam ad peccandum præcipites quam impune peccantes. A nocente crimen admittitur, nec innocens qui vindicet invenitur. De accusatore vel judice metus nullus. Impunitatem consequuntur mali, dum modesti tacent, timent conscii, [a] veneunt judicaturi. Et iccirco per prophetam divino spiritu & instinctu rei veritas promitur, certa & manifesta ratione monstratur Deum posse adversa prohibere, sed ne ille subveniat merita peccantium facere: *Isa. 59* *Numquid*, ait, *non valet manus Domini ut salvos vos faciat, aut gravavit aurem ut non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter delicta vestra avertit faciem suam a nobis, ne misereatur.* Peccata itaque & delicta reputentur, conscientiæ vulnera cogitentur; & desinet unusquisque de Deo vel de nobis conqueri, si quod patitur intelligat se mereri. Ecce id ipsum quale est [b] unde nobis vobiscum maxime sermo est, quod nos infestatis innoxios, quod in contumeliam Dei impugnatis atque opprimitis Dei servos. Parum est quod furentium varietate vitiorum, quod iniquitate feralium criminum, quod cruentarum compendio rapinarum vita vestra maculatur, quod superstitionibus falsis religio vera subvertitur, quod Deus omnino nec quæritur nec timetur. Adhuc insuper Dei servos & majestati ac nomini ejus dicatos injustis [c] persecutionibus fatigatis. Satis non est quod ispe tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis, & cum ceteri, qui non tantum ista inepta idola & manu hominis facta simulacra, sed & portenta quædam & monstra venerantur, tibi placeant, solus tibi displicet Dei cultor. Fumant ubique in templis vestris hostiarum busta & rogi pecorum, & Dei altaria vel nulla sunt vel occulta. Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes a vobis coluntur, & Deus solus in terris aut non colitur, aut non est impune quod colitur. Innoxios, justos, Deo caros domo privas, patrimonio spolias, catenis premis, carcere includis, gladio, bestiis, ignibus punis. Nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio & simplici ac veloci brevitate pœnarum. Admoves laniandis corporibus longa tormenta; multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia, nec feritas atque immanitas tua usitatis potest contenta esse tormentis; excogitat novas pœnas ingeniosa crudelitas. Quæ hæc est insatiabilis carnificinæ rabies, quæ inexplebilis libido sævitiæ? Quin potius elige tibi alterum de duobus. Christianum esse aut est crimen, aut non est. Si crimen est, quid non interficis confitentem? Si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debui, si negarem. Si pœnam tuam metuens id quod prius fueram, & quod deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuissem, tunc ad confessionem criminis vi doloris adigendus, sicut in ceteris quæstionibus torquentur rei qui se negant crimine quo accusantur teneri, ut facinoris veritas, quæ indice voce non promitur, [d] dolore corporis exprimatur.

a *Veneunt judicaturi*) Ita ediderunt Erasmus, Manutius, & Morellius; hancque lectionem inveni in undecim codicibus antiquis. Aliam, quæ habet *veniunt*, inveni in tredecim. Et in tribus istorum tredecim legitur *perversi veniunt judicaturi*. In codice sancti Arnulphi scriptum primo fuit *veneunt*. Sed manus recentior emendavit ut *veniunt* legeretur.

b *Unde nobis vobiscum*) Veteres editiones ante Pamelianam & tredecim libri veteres habent *unde nobiscum maxime sermo est*, Pamelius posuit *unde nobis vobiscum* ex quatuor manuscriptis suis & uno Morelliano. Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis ait ita scribendum esse hunc locum *unde nobis cummaxime sermo est*. Scio *cummaxime* apud veteres auctores qui Latine scripserunt sumi solere pro *valde*. Et tamen ego puto editionem Pamelii, quæ nititur auctoritate plurium veterum librorum, esse præferendam conjecturæ Gronovii.

c *Persec. fatigatis*) In quatuor antiquis exemplaribus scriptum est *flagitatis* & supra lineam *vel fatigatis*. Sed *fatigatis* tantum est in aliis septem & in quibusdam ex illis quæ Pamelius vidit. Ipse edidit *agitatis* absque ullius libri veteris mentione. In duobus veteribus legitur *flagitatis* tantum. Infra in hoc ipso libro: *Per ipsa quæ nos cruciant & fatigant probari & corroborari nos scimus.*

d *Dolore corpor. exprimatur*) Minutius Felix, *exercentes in his perversam quæstionem, non quæ verum erueret, sed quæ mendacium cogeret*. Hieronymus in epistola de muliere septies icta, *dum dolor quæreret veritatem*. Cyprianus in extremo libro de vanitate idolorum: *Dolor, qui veritatis testis est, admovetur*. Quintilianus lib. 5. cap. 4. *Sicut in tormentis quoque, qui est locus frequentissimus, cum pars altera quæstionem vera fatendi necessitatem vocet, altera sæpe etiam causam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium*. Item cap. 10. *Mentietur in tormentis qui dolorem pati potest, mentietur qui non potest*. Apulejus lib. 3. metamorphoseon: *Tormentis veritas eruenda, ut per quæstionem sceleris sui participes indicet*. Q. Curtius lib. 7. *Si certiora oraculis creditis esse tormenta, ne hanc quidem exhibendæ vanitatis fidem deprecor*. Ceterum tormenta interdum extorquere pro veritate mendacium pluribus exemplis ostensum a nobis est in notis ad vitas Paparum Avenionensium pag. 599. & hujus rei exstat aliud exemplum memorabile in capite decimo Matthæi Bossi de gerendo magistratu, aliud etiam apud Petramellarium con-

tur. Nunc vero [a] cum ſponte confitear & clamem & crebris ac repetitis idemtidem vocibus chriſtianum me eſſe conteſter, quid tormenta admoves confitenti & deos tuos non in abditis & ſecretis locis, ſed palam, ſed publice, ſed in foro ipſo, magiſtratibus & præſidibus audientibus, deſtruenti; ut etſi parum fuerat quod in me prius criminabaris, creverit quod & odiſſe & punire plus debeas, quod dum me chriſtianum celebri loco & populo circumſtante pronuntio, & vos & deos veſtros clara & publica [b] prædicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis, quid cum terrenæ carnis imbecillitate contendis? Cum animi vigore congredere, virtutem mentis infringe, fidem deſtrue, diſceptatione, ſi potes, vince, vince ratione. Vel ſi quid diis tuis numinis & poteſtatis eſt, ipſi in ultionem ſuam ſurgant, ipſi ſe ſua majeſtate defendant. Aut quid præſtare ſecolentibus poſſunt qui ſe de non colentibus vindicare non poſſunt. Nam ſi eo qui vindicatur pluris eſt ille qui vindicat, tu diis tuis major es. Si autem iis quos colis major es, non tu illos colere, ſed ab ipſis potius coli debes & [c] timeri ut dominus. Sic illos læſos ultio veſtra defendit quomodo & clauſos, ne pereant, tutela veſtra cuſtodit. Pudeat te eos colere quos ipſe defendis, pudeat tutelam de iis ſperare quos tu ipſe tueris. O ſi audire eos velles & videre quando a nobis adjurantur & torquentur ſpiritalibus flagris, & [d] verborum tormentis de obſeſſis corporibus ejiciuntur, quando ejulantes & gementes voce humana, & poteſtate divina flagella & verbera ſentientes venturum judicium confitentur. Veni & cognoſce vera eſſe quæ dicimus. Et quia ſic deos colere te dicis, vel ipſis quos colis crede; aut ſi volueris & tibi credere, de te ipſo loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obſedit, qui nunc mentem tuam ignorantiæ nocte cæcavit. Videbis nos rogari ab eis quos tu rogas, timeri ab eis [e] quos tu times, quos tu adoras. Videbis ſub manu noſtra ſtare vinctos & tremere captivos quos tu ſuſpicis & veneraris ut dominos. Certe vel ſic confundi in iſtis erroribus tuis poteris, quando conſpexeris & audieris deos tuos quid ſint interrogatione noſtra ſtatim prodere &, præſentibus licet vobis, præſtigias illas & fallacias ſuas non poſſe celare. Quæ ergo mentis ignavia eſt, immo quæ deſipientium cæca & ſtulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire & mortis æternæ laqueis vinctos ſpem nolle immortalitatis excipere, non metuere Deum comminantem & dicentem: *Sacrificans diis eradicabitur niſi Domino ſoli.* Et iterum: *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum, & incurvatus eſt homo, & humiliatus eſt vir, & non laxabo illis.* [f] Quid te ad falſos deos humilias & inclinas? Quid ante inepta ſimulacra & figmenta terrena

Exod. 22. Iſa. 2

continuatorem Onuphrii Panvinii pag. 225. ubi agit de Paulo Aretio. Vide etiam Simonem Goulartium in theſauro hiſtoriarum memorabilium to. 1. pag. 293.

a *Cum ſponte confitear*) Cicero in oratione pro Milone: *Id quod tormentis invenire vis id fateor.*

b *Prædicatione*) Ita editiones Manutii & Morelii & ſexdecim libri veteres. Editiones antiquæ & octo alii præferunt *præconatione*, & unus *præconizatione*. Vide gloſſarium Latinum Cangii.

c *Timeri ut dominus*) Iſta primus in contextum Cypriani intulit Pamelius ex obſervationibus Morellii, qui ita ſe inveniſſe ait in bono codice. Ego quoque idem additamentum inveni in quique antiquis codicibus. Non exſtat tamen in Seguieriano. Hieronymus in epiſtola ad Nepotianum de vita clericorum: *Amare filiorum, timere ſervorum eſt.* Idem epiſtola ad Ruſticum monachum: *Præpoſitum monaſterii timeas ut dominum, diligas ut parentem.* Rufinus in pſal. 27. *Servus eſt qui ſervit ex timore, filius eſt qui obedit ex amore.* Lactantius cap. 26. epitomes in antiquis editionibus: *Quid enim tam juſtum quam Deum agnoſcere ut parentem, eumque metuere ut dominum.* Pro quo Pfaffius edidit *metuere ut deum*, quia ita legebat in codice Taurinenſi. Sed præterquam quod neceſſe eſt retinere vocem *dominum* ut ſenſus conſtet, idem Lactantius in capite 59. ejuſdem epitomes ſcribit: *Primum autem juſtitiæ officium eſt Deum agnoſcere ut parentem, metuere ut dominum.* Recte profecto. Sic enim loqui amat Lactantius, ut patet ex libro 4. cap. 4. & lib. 5. cap. 19. Eucherius epiſcopus Lugdunenſis in epiſtola ad Valerianum: *Dominum, quia dominum vocas, metue, quia patrem, dilige.* Primaſius in epiſtolam Pauli ad Romanos: *Qui timet ſervus eſt, qui autem diligit filius.* Vettius Prætextatus apud Marcobium lib. 1. ſaturnal. cap. 11. *Colant ergo te potius ſervi quam timeant.* Joanne Saresberienſis lib. 8. policratici cap. 12. *Colant te potius ſervi tui quam timeant.* Ennodius in panegyrico ad Theodoricum: *Habes hanc Deo inſpirante manſuetudinem ut te plus credas poſſe diligentia quam timore. Excellentia bona ſunt gloriæ tuæ inſerta monumentis ut cum te reges metuant, ament famuli.* Adnotat Vellejus Paterculus Cæſarem dixiſſe amari ſe quam timeri malle. Cicero in libro de ſenectute ita ſcribit de Appio: *Metubeant eum ſervi, verebantur liberi.* Vide ſupra notas in epiſtolam ad Donatum pag. 24.

d *Verbor. tormentis*) Sic apud Petronium lego *fabuloſum ſententiarium tormentum.*

e *Quos tu times*) Neſcio cur hæc omiſſa ſint in poſterioribus editionibus. Nam licet deſint in pluribus antiquis exemplaribus, exſtant in pluribus aliis optimis, & præterea optimum ſenſum conſtituunt. Manutius primus expunxit. Angli reposuerunt.

f *Quid te ad fal. deos*) Iſta Claudius epiſcopus Taurinenſis tamquam ſua, alicubi tamen immutata, protulit ſcribens ad Theodemirum abbatem Caſinenſem. Nam pro eo quod Cyprianus dixit *falſos deos* Claudius inepte poſuit *falſas imagines*, quia contendebat nullum honorem deberi imaginibus ſanctorum. Quia vero ille hæc ſcripſerat tamquam ſua, nulla Cypriani mentione, Jonas epiſcopus Aurelianenſis illum monuit eſſe beatiſſimi Cypriani martyris.

rena [a] captivum corpus [b] incurvas? Rectum te Deus fecit; & cum cetera [c] animalia prona & ad terram situ vergente depressa sint, tibi sublimis status & ad cælum atque ad Deum sursum vultus erectus est. Illuc intuere, illuc oculos tuos erige, in supernis Deum quære. Ut carere inferis pollis, ad alta & cælestia suspensum pectus attolle. Quid te in lapsum mortis cum serpente quem colis sternis? Quid in ruinam diaboli per ipsam & cum ipso cadis? Sublimitatem serva qua natus es. Persevera talis qualis a Deo factus es. Cum statu oris & corporis animum tuum statue. Ut cognoscere Deum possis, te ante cognosce. Relinque idola quæ humanus error invenit. Ad Deum convertere; quem si imploraveris, subvenit. Christo crede, quem vivificandis ac reparandis nobis [d] pater misit. Lædere servos Dei & Christi persecutionibus tuis desine, quos læsos ultio divina defendit. Inde est quod nemo noſtrum, quando apprehenditur, reluctatur, nec se adversus injustam violentiam vestram, quamvis nimius & copiosus noster sit populus, ulciscitur. Patientes facit de secutura ultione securitas. Innocentes nocentibus cedunt. Insontes pœnis & cruciatibus acquiescunt, certi & fidentes quod inultum non remaneat quodcumque perpetimur, quantoque major fuerit persecutionis injuria, tanto & justior fiat & gravior pro persecutione vindicta, nec umquam impiorum scelere in noſtrum nomen exsurgitur ut non statim divinitus vindicta comitetur. Ut memorias taceamus antiquas & ultiones pro cultoribus Dei sæpe repetitas nullo vocis præconio revolvamus, documentum recentis rei satis est quod sic celeriter quodque in tanta celeritate sic granditer nuper secuta defensio est, [e] ruinis rerum, jacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum. Nec hoc casu accidisse aliquis existimet aut fuisse fortuitum putet, cum jam pridem scriptura divina posuerit & dixerit: *Mihi vindictam, ego retribuam, dicit Dominus*; & iterum spiritus sanctus præmoneat & dicat: *Ne dixeris, ulciscar me de inimico meo, sed exspecta Dominum, ut tibi auxilio sit*. Unde clarum est atque manifestum quia non per nos sed pro nobis accidunt cuncta ista quæ de Dei indignatione descendunt. Nec ideo quis putet christianos iis quæ accidunt non vindicari quod & ipsi videantur accidentium incursione perstringi. Pœnam de adversis mundi ille sentit cui & lætitia & gloria omnis in mundo est. Illemœret & deflet, si sibi male sit in sæculo, cui bene non potest esse post sæculum, cujus vivendi fructus omnis hic capitur, cujus hic solatium omne finitur, cujus caduca & brevis vita hic ali-

Deut. 32

Prov. 20

a *Captivum*) Ita omnes libri veteres, si Moyssiacensem excipias, in quo scriptum est *captiva*, & omnes veteres editiones. Pamelius, cujus editionem secutus est Rigaltius, posuit *captiva*, quia videbat in libro Jonæ episcopi Aurelianensis de cultu imaginum, ubi locus iste refertur a Claudio Taurinensi, legi *captiva*, per errorem videlicet. Nam apud Dungalum, ubi refertur etiam hic locus, recte scriptum est *captivum*.

b *Incurvas*) Ita etiam in editione fragmentorum epistolæ Claudii. Sed in veteri libro legitur *inclinas*. Habeo enim exemplar horum fragmentorum cum codice MS. collatum manu viri clarissimi Joannis Cordesii, ubi legitur *inclinas*. Quo etiam modo scriptum est in codice Gratianopolitano.

c *Animalia prona*) Notum est illud Ovidii ex libro primo metamorphoseon:

Pronaque cum spectent animalia cetera terram,
Os homini sublime dedit, cælumque tueri
Jussit & erectos ad sidera tollere vultus.

Cicero lib. 2. de legibus; *Nam cum ceteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cælique quasi cognationis domicilique pristini conspectum excitavit*: Prudentius lib. 2. adversus Symmachum:

Condideram perfectum hominem, spectare superna
Mandaram, totis conversum sensibus in me,
Recto habitu, celsoque situ, & sublime tuentem.

Possent plurima loca similia proferri. Sed ista sufficiunt. Vide Maximum Tyrium dissert. 38. & notas nostras ad librum Lupi Ferrariensis de tribus quæstionibus.

d *Pater misit*) Pamelius interserit *filium* ex quinque codicibus & ex uno quem laudat Morelius. Ego quoque ita inveni scriptum in quinque antiquis. Glossema certo est, quod desideratur in viginti & uno libris nostris & in octo Anglicanis.

e *Ruinis rerum*) Ita omnia ferè vetera exemplaria, etiam Veronense. Nonnulla tamen habent *regum*, manifesto errore. Itaque supervacanea est eorum cura qui has regum ruinas referunt ad tempora Deciana. Similis error sublatus olim a nobis est apud Agobardum in epistola Gregorii IV. Papæ. Sic in epistola sancti Ambrosii ad Chromatium primo scriptum fuit in vetustissimo codice ecclesiæ Lugdunensis *dat consilium rei dicens*, sed statim emendatum est supra lineam & positum *regi*. Item pro eo quod in tomo quarto conciliorum Labbe pag. 920. in epistola episcoporum Phœniciæ maritimæ ad Leonem Imp. legitur *bujus rei gratia*, quæ est vera lectio, vetustissimi codices ecclesiæ Bellovacensis & monasterii Corbejensis habent *bujus regi gratia*. Vide etiam notas ad Capitularia pag. 1060. 1105. Addam quoque alia loca similia, ut ea usui esse possint hominibus eruditis cum in libros inciderint in quibus iidem errores fuerint, & in quibus emendandis defuerit auctoritas librorum veterum. In epistola Cælestini Papæ ad clerum & plebem CP. pro eo quod editiones recte habent *cum a se commissa sibi rei ratio requiretur* codex ecclesiæ Bellovacensis habet *regi*. In eodem codice cum refertur epistola Papæ Vigilii ad Aurelianum episcopum Arelatensem, & illic legitur *Dignum est & catholico rei conveniens*, cum legendum sit *regi*, ut in editionibus. Ex eodem fonte fluxit quod in canone 40. concilii Meldensis, ubi laudatur canon synodi Arvernensis, *redigiculam* scriptum est in veteri codice Aurelianensi, cum legendum sit *reiculam*. In capite octavo libri Agobardi contra legem Gundobaudi legebatur olim *resculas* pro *reiculas*, ut illic monui. In tomo secundo Capitularium pag. 1426. in præcepto Ludovici Pii scriptum est *rex* pro *res*.

aliquam dulcedinem comparat & voluptatem, quando istinc excesserit, pœna jam sola supereſt ad dolorem. Ceterum nullus iis dolor est de incursione malorum præsentium quibus fiducia est futurorum bonorum. Denique nec consternimur adversis, nec frangimur, nec dolemus, neque in ulla aut rerum clade aut corporum valetudine [a] mussitamus. Spiritu magis quam carne viventes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipsa quæ nos cruciant & fatigant probari & corroborari nos scimus & sidimus. Putatis nos adversa vobiscum æqualiter perpeti, cum eadem adversa videatis a nobis & vobis non æqualiter sustineri? Apud vos impatientia clamosa semper & querula est; apud nos fortis & religiosa patientia quieta semper & semper in Deum grata est, nec quidquam istic lætum aut prosperum sibi vindicat, sed mitis & lenis & contra omnes fluctuantis mundi turbines stabilis divinæ pollicitationis tempus exspectat. Quamdiu enim corpus hoc permanet, commune cum ceteris sit necesse est & corpora. lis conditio communis; nec separari generi humano ab invicem datur, nisi si istinc de sæculo recedatur. Intra unam domum boni & mali interim continemur. Quidquid intra domum evenerit pari sorte perpetimur, donec ævi temporalis fine completo, ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hospitia dividamur. Non ergo iccirco compares vobis & æquales sumus, quia in isto adhuc mundo & carne hac constituti mundi & carnis incommoda vobiscum pariter incurrimus. Nam cum in sensu doloris sit omne quod punit, manifestum est eum non esse participem pœnæ tuæ quem tecum [b] videas æqualiter non dolere. Viget apud nos spei robur & firmitas fidei, inter ipsas sæculi labentis ruinas erecta mens est & immobilis virtus, & numquam non læta patientia, & de Deo suo semper anima secura, sicut per prophetam spiritus sanctus loquitur & hortatur spei ac fidei nostræ firmitatem cælesti voce corroborans. *Ficus*, inquit, *non afferet fructum*, & [c] *non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus olivæ, & campi non præstabunt* [d] *cibum. Deficient a pabulo oves, & non erunt in præsepibus boves. Ego autem in Domino exsultabo, & gaudebo in Deo salutari meo.* Dei hominem & cultorem Dei subnixum spei veritate & fidei stabilitate fundatum negat mundi hujus & sæculi infestationibus commoveri. Vinea licet fallat, & olea decipiat, & herbis siccitate morientibus æstuans campus arescat, quid hoc ad christianos, quid ad Dei servos, quos paradisus invitat, quos gratia omnis & copia regni cælestis exspectat? Exsultant semper in Domino, & lætantur & gaudent in Deo suo, & mala atque adversa mundi fortiter tolerant, dum dona & prospera futura prospectant. Nam qui exposita nativitate terrena, spiritu recreati & renati sumus, nec jam mundo sed Deo vivimus, non nisi cum ad Deum venerimus Dei munera & promissa capiemus. Et tamen pro arcendis hostibus & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis adversis, rogamus semper & preces fundimus, & pro pace ac salute vestra propitiantes ac placantes Deum diebus ac noctibus jugiter atque instanter oramus. Nemo itaque sibi blandiatur quod nobis & prophanis Dei cultoribus & Deo adversantibus sit interim per æqualitatem carnis & corporis laborum sæcularium conditio communis, ut ex hoc opinetur non omnia ista quæ accidunt vobis irrogari, cum Dei ipsius prædicatione & prophetica contestatione ante prædictum sit venturam super injustos iram Dei & persecutiones quæ nos humanitus læderent non defuturas, sed & ultiones quæ læsos divinitus defenderent secuturas. Et quanta sunt quæ istic pro nobis interim fiunt? In exemplum aliquid datur ut

Abac. 3

a *Mussitamus*) Veteres quidam libri & veteres editiones habent *musitamus*. Atque ego putabam ita scribi debere, quia legebam apud Juvencum: *Nec inter sese musitanti voce volabant*. Sed postea deprehendi hoc vocabulum descendere ex verbo *mussare*, adeoque scribendum esse credidi *mussitamus*, uti scriptum est in codice Seguieriano. Nam & apud Sidonium lib. 6. epist. 16. reperitur versus iste sapphicus: *Mussitans quamquam chorus invidorum*. Grammatici præterea afferunt multas auctoritates quæ facile probant ita scribendum esse uti ego scripsi.

b *Videas æqualiter*) Ita veteres editiones. Quo etiam modo legitur in novem codicibus antiquis. Manutius expunxit *æqualiter*. Ita etiam Morellius & editio Anglicana. Non video autem cur expungi debuerit. Sane videtur eam vocem non esse necessariam. Sed non est propterea tollenda. Nam Cyprianus dixit paulo ante: *Putatis nos adversa vobiscum æqualiter perpeti*. Et mox, *carnis incommoda vobiscum pariter incurrimus*. Et tamen vox *æqualiter* deest istic in septemdecim libris veteribus.

c *Non erunt nascentia*) Veteres editiones & sex libri veteres habent *non erit generatio*. Lectionem sumptam ex editione quæ dicitur Gravii, quam Manutius & alii post eum secuti sunt, quam nos etiam retinuimus, præferunt novemdecim exemplaria manuscripta. Morellius posuit *nascentiæ*, forte per errorem typographi. Nam hic scribendi modus non est Latinus. Et tamen ea scriptura multum placuit Pamelio. In libro Fuxensis & in Lamoniano legitur, *non erit nascentia*. Vide glossarium Latinum Cangii.

d *Cibum*) Veteres editiones & novem libri veteres præferunt *frumentum*. Alii duo & quinque Anglicani *escam*. Sed major pars codicum manuscriptorum habet lectionem quam ego retinui.

ut Dei vindicis ira noſcatur. Ceterum retro eſt judicii dies, quem ſcriptura ſancta denuntiat dicens; *Ululate. Proximus eſt enim dies Domini, & obtritio a Deo* Is. 13 *aderit. Ecce enim dies Domini venit inſanabilis indignationis & iræ, ponere orbem terræ deſertum, & peccatores perdere ex eo.* Et iterum: *Ecce dies Domini venit ardens ve-* Mala. 4 *lut clibanus, eruntque omnes alienigenæ & omnes iniqui ſtipula; & ſuccedet illos adveniens dies, dicit Dominus.* Succendi & cremari alienigenas præcinit Dominus, id eſt, alienos a divino genere & profanos, ſpiritaliter non renatos, nec Dei filios factos. Evadere enim eos ſolos poſſe qui renati & ſigno Chriſti ſignati fuerint alio in loco Deus loquitur, quando ad vaſtationem mundi & interitum generis humani angelos ſuos mittens gravius in ultimo comminatur dicens: *Vadite & cædite, & nolite parcere* Ezec. 9 *oculis veſtris. Nolite miſereri* [a] *ſenioris aut juvenis, & virgines & parvulos & mulieres interficite, ut perdeleantur. Omnem autem ſuper quem ſignum ſcriptum eſt ne tetigeritis.* Quod autem ſit hoc ſignum, & qua in parte corporis poſitum, manifeſtat alio in loco Deus dicens: *Tranſi per me-* Exec. 9 *diam Hieruſalem, & notabis ſignum ſuper frontes virorum qui ingemunt & mœrent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipſorum.* Et quod ad paſſionem & ſanguinem Chriſti pertineat hoc ſignum, & ille ſalvus atque incolumis reſervetur quiſquis in hoc ſigno invenitur, item Dei teſtimonio comprobatur dicentis: *Et erit ſan-* Exod. 12 *guis in ſigno vobis ſuper domos in quibus vos eritis, & videbo ſanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cum percutiam terram Ægypti.* Quod ante occiſo agno præcedit in imagine impletur in Chriſto, ſecuta poſtmodum veritate. Ut illic percuſſa Ægypto Judaicus populus evadere non niſi ſanguine & ſigno agni potuit, ita & cum vaſtari cœperit mundus & percuti, quiſquis in ſanguine & ſigno Chriſti inventus fuerit, ſolus evadet. Reſpicite itaque dum tempus eſt ad veram & æternam ſalutem; & quia jam mundi finis in proximo eſt, ad Deum mentes veſtras Dei timore convertite. Nec vos delectet in ſæculo inter juſtos & mites impotens iſta, & vana dominatio, quando & in agro inter cultas & fertiles ſegetes lolium & avena dominetur. Nec dicatis mala accidere quia dii veſtri a nobis non colantur, ſed ſciatis hanc iræ Dei eſſe cenſuram ut qui beneficiis non intelligitur, vel plagis intelligatur. Deum vel ſero quærite, quia jam pridem per prophetam Deus præmonens hortatur & dicit: *Quærite Deum, & vivet anima veſtra,* Amos 5 Deum vel ſero cognoſcite, quia Chriſtus adveniens hoc admonet & docet dicens: *Hæc eſt autem vita æterna ut co-* Joan. 17 *gnoſcant te ſolum verum Deum & quem miſiſti Jeſum Chriſtum*, Credite illi qui omnino non fallit. Credite illi qui hæc omnia futura prædixit, Credite illi qui credentibus præmium vitæ æternæ dabit. Credite illi qui incredulis æterna ſupplicia gehennæ ardoribus irrogabit. Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ, cum judicii dies venerit, quæ lætitia credentium, quæ mœſtitia perfidorum, noluiſſe iſtic prius credere, & ut credant jam redire non poſſe? Cremabit [b] addictos ardens ſemper gehenna, & vivacibus flammis vorax pœna; nec erit unde habere tormenta vel requiem poſſint aliquando vel finem. [c] Servabuntur cum corporibus ſuis animæ infinitis cruciatibus ad dolorem. Spectabitur illic a nobis ſemper qui hic nos ſpectavit ad tempus, & in perſecutionibus factis oculorum crudelium brevis fructus perpetua viſione penſabitur, ſecundum ſcripturæ ſanctæ fidem dicentis: *Vermis eorum non morietur,* & Mar. 9 *ignis eorum non exſtinguetur; & erunt ad viſionem univerſæ carni.* Et iterum: *Tunc* Sap. 5 *ſtabunt juſti in magna conſtantia adverſus eos qui ſe anguſtiaverunt & qui abſtulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in* [d] *ſubitatione inſperatæ ſalutis, dicentes inter ſe,* [e] *pœnitentiam habentes*

a *Senioris aut juvenis*) Retinui hanc lectionem, quam inveni in aliquot antiquis exemplaribus, propter rationes allatas a Pamelio, qui vere adnotat mire variare codices. In quibuſdam enim legitur ut iſtic, alibi *ſeniori aut juveni*, alibi *ſenioribus atque junioribus*, alibi *ſeniores & juvenes*, denique alibi *ſeniorum neque juvenum & virginum*. Vide lib. 2. teſtimoniorum cap. 22.

b *Addictos*) id eſt judicatos, damnatos. Apud Optatum lib. 1. addictus ſignificat ſubjectum, ſubditum, ſicut addictus glebæ in jure civili. Utar autem hac occaſione ut moneam videri mihi optimam emendationem fuiſſe tentatam a Guillelmo Fornerio lib. 7 epiſtola ultima Caſſiodori, ubi Mariangelus Accurſius edidit, *non dici poteſt prius quod liberare dominum non videtur additum*; pro quo Fornerius conjecit ponendum eſſe *addictum*, monens interim ſe legiſſe in veteri manuſcripto *a debito*. Conjectura Fornerii hinc bona eſſe cenſeri poteſt quod bona debitoris addicta ſunt creditori, adeoque etiam ipſe debitor.

c *Servab. c. corporibus*) Vide notas noſtras ad librum tertium Salviani de gubernatione Dei.

d *Subitatione*) Sic etiam in eodem capite epiſtolæ ad Fortunatum. Pontius diaconus in vita ſancti Cypriani: *Proconſulis juſſu ad hoſtes ejus cum militibus ſuis principes repente ſubitavit.* A. Gellius lib. 9. cap. 15. dixit ſubitariam dictionem. Quo verbo uſus eſt etiam T. Livius. Boetius lib. 2. de conſolatione philoſophiæ: *Verum omnis ſubita mutatio rerum non ſine quodam fluctu contigit animorum.* Vide notas ad epiſtolam 57. pag. 206.

e *Pœnit. habentes*) Ita repoſuimus pro eo quod in vulgatis editionibus habetur *agentes*, quia ita invenimus ſcriptum in quindecim libris noſtris & in quatuor Anglicanis. Vide epiſtolam ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 12.

habentes & præ angustia spiritus gementes. Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum & in similitudinem improperii. Nos insensati viam illorum æstimabamus insaniam & finem illorum sine honore. Quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors eorum est? Ergo erravimus a via veritatis, & justitiæ lumen non luxit nobis, & sol non ortus est nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, ambulavimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignoravimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid divitiarum jactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa tamquam umbra. Erit tunc sine fructu pœnitentiæ dolor pœnæ, inanis ploratio, & inefficax deprecatio. In æternam pœnam fero credent qui in vitam æternam credere noluerunt. Securitati igitur & vitæ, dum licet, providete. Offerimus vobis animi & consilii nostri salutare munus. Et quia odisse non licet nobis, & sic Deo plus placemus dum nullam pro injuria vicem reddimus, hortamur dum facultas adest, dum adhuc aliquid de sæculo supereſt, Deo satisfacere & ad veræ religionis candidam lucem [a] de profundo tenebrosæ superstitionis emergere. Non invidemus commodis vestris, nec beneficia divina celamus. [b] Odiis vestris benevolentiam reddimus, & pro tormentis ac suppliciis quæ nobis inferuntur [c] salutis itinera monstramus. Credite & vivite; & qui nos ad tempus persequimini, in æternum gaudete nobiscum. Quando istinc excessum fuerit, nullus jam pœnitentiæ locus est, nullus satisfactionis effectus. Hic vita aut amittitur aut tenetur. Hic saluti æternæ cultu Dei & fructu fidei providetur. Nec quisquam aut peccatis retardetur aut annis quo minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti [d] pœnitentia nulla sera est. Patet ad indulgentiam Dei aditus, & quærentibus atque intelligentibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu & vitæ temporalis occasu pro delictis roges & Deum, qui unus & verus est, confessione & fide agnitionis ejus implores, venia confitenti datur, & credenti indulgentia salutaris de divina pietate conceditur, & ad immortalitatem sub ipsa morte transitur. Hanc gratiam Christus impertit, hoc munus misericordiæ suæ tribuit subigendo mortem tropæo crucis, redimendo credentem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo patri, vivificando mortalem regeneratione cælesti. Hunc, si fieri potest, sequamur omnes, hujus sacramento & signo censeamur. Hic nobis viam vitæ aperit, hic ad paradisum reduces facit, hic ad cælorum regna perducit. Cum ipso semper vivemus, facti per ipsum filii Dei. Cum ipso semper exsultabimus, ipsius cruore reparati. Erimus christiani cum Christo simul glorioſi, de Deo patre beati, de perpetua voluptate lætantes semper in conspectu Dei, & agentes Deo gratias semper. Neque enim poterit nisi lætus esse semper & gratus qui cum morti fuisset obnoxius, [e] factus est immortalitate securus.

a *De profundo*) Coactus sum ita scribere propter auctoritatem veterum editionum. Pamelius posuit *de profunda & tenebrosa nocte superstitionis*, quia videbat Morellium monuisse vetustum librum ita habere. At Morellius non posuit hanc lectionem in editione sua, sed ea quam ego revocavi. Lectionem Pamelii non reperiri nisi in tribus libris.

b *Odiis vestris*) Prosper in calce libri contra collatorem: *Nobis Deo adjuvante sit studium quieta modestaque patientia odiis dilectionem reddere.*

c *Sal. itinera monstr.*) Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus Joannem Hierosolymitanum: *Blasphemantibus Deum clementem porrigimus manum.*

d *Pœnitentia nulla sera*) Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *Numquam est sera conversi.* Joannes Saresberiensis lib. 7. policratici cap. 21. *Pœnitentia quoque numquam sera est si tamen vera.* Seneca Agamemnone: *Sera numquam est ad bonos mores via.* Q. Curtius lib. 9. *crudelitatem sera pœnitentia secuta est.* Symmachus lib. 10. epist. 54. *Sera & contumeliosa est emendatio senectutis.* Sanctus Ambrosius in responsione ad relationem Symmachi: *Verum certe est quia nulla ætas ad perdiscendum sera est. Erubescit senectus, quæ emendare se non post.* Cicero lib. 2. epistol. ad familiares epist. 7. ait seram gratulationem reprehendi non solere.

e *Factus est*) Ita omnes libri veteres præter unum. Editio quæ dicitur Gravii habet, *factus est de immortalitate securus.* Hoc secutus est Pamelius, & deinde Rigaltius.

[a] LIBER
DE IDOLORUM VANITATE.

QUOD idola dii non sint, & quod Deus unus sit, & quod per Christum salus credentibus dat sit. Deos non esse quos colit vulgus hinc notum est. [b] Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos A postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa, inde ad [c] defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra; [d] & immolabant hostias, & dies festos dando, [e] honore celebrabant. [f] Inde posteris

a Difficile est certo statuere quid in istius libri posuerunt Cyprianus, si quid tamen posuit, præsertim si vera sit opinio Erasmi existimantis esse tantum fragmentum majoris operis, quia incipit ex abrupto. Plures sane libri veteres, & ii quidem optimi, initium operis constituunt in his verbis; *Deos non esse quos colit vulgus*. Apud Angelum Politianum cap. 34. miscellaneorum vocatur liber de origine & generibus idolorum. Posterorum diligentia titulum illi fecit DE IDOLORUM VANITATE, atque ita se inveniisse in exemplaribus antiquis testatur Rigaltius. Ego, quamquam hunc titulum nuspiam repererim in codicibus manuscriptis, retinui tamen propter commoditatem studiorum. In edendo autem initio ipsius libri secutus sum scripturam veterum librorum & veterum editionum. Quamquam sunt aliqui libri veteres qui incipiunt *Deos non esse*, priora non habent.

Pauca hujus libri mentio reperitur in scriptoribus antiquis, quippe quem nuspiam reperio citatum quam apud Hieronymum & Augustinum. Et Augustinus quidem ita scribit in libro de unico baptismo adversus Petilianum cap. 4. *Hujus regulæ apostolicæ sectator episcopus Cyprianus de uno vero Deo adversus multorum deorum falsorumque cultores disputans multa profert testimonia de libris eorum quos præclaros auctores habent, hoc est ex illa veritate quam in iniquitate detinent*. Citat etiam lib. 6. de baptismo adversus Donatistas cap. 44. Hieronymus autem in epistola ad Magnum, ponens in principio sermonis materiam istius libri, tamquam si titulus esset, sic scribit: *Cyprianus quod idola dii non sint qua brevitate, qua historiarum omnium scientia, quorum verborum & sensuum splendore perstrinxit*. Ad eumdem librum respexisse videtur quibusdam Pontius diaconus in vita sancti Cypriani scribens per illum gentiles, repercussis in se iis quæ nobis ingerunt, victos fuisse. Verum cum ista Pontii verba convenire etiam possint libro ad Demetrianum, in quo sanctus martyr adversus gentiles ingerit querelas eorum de christianis, non audeo affirmare verba Pontii intelligenda tantum esse de libro de vanitate idolorum. Potuit enim Pontius respexisse ad utrumque opus. Porro adversus cultum idolorum nihil est elegantius Jove tragœdo Luciani.

b *Reges olim fuerunt*) Lactantius lib. 6. cap. 8. *Quomodo ergo, inquiet aliquis, dii crediti sunt? Nimirum quia reges maximi aut potentissimi fuerunt, ob merita virtutum suarum aut munerum aut artium repertarum, cum cari fuisset iis quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati*. Idem in libro de ira Dei cap. 11. *Nimirum ii omnes qui coluntur ut dii homines fuerunt, & iidem primi & maximi reges, sed eos aut ob virtutem, quia præfuerant hominum generi, divinis honoribus affectos esse post mortem, aut ob benefica & inventa quibus humanam vitam excoluerant, immortalem memoriam consecutos quis ignorat?* Ita etiam in libro recognitionum D. Clementis. Cicero lib. 2. de natura deorum: *Perseus Zenonis auditor eos dicit habitos deos a quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa, ipsaque res utiles & salutares deorum esse vocabulis nuncupatas*. Et infra: *Suscepit autem vita hominum consuetudoque communis ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor & Pollux*. Horatius lib. 2. epist. 1.

Romulus & Liber pater & cum Castore Pollux
Post ingentia facta deorum in templa recepti.

Q. Curtius lib. 9. scribit Persas non pie solum sed etiam prudenter reges suos inter deos colere, majestatem enim imperii salutis esse tutelam. Julius Firmicus in libro de errore prophanarum religionum: *Amat enim Græcorum levitas eos qui sibi aliquid contulerunt, vel qui consilio aut virtute se juverunt, divinis appellare nominibus. Et sic ab ipsis beneficiorum gratia repensatur ut deos dicant & deos esse credant qui sibi aliquando præfuerint*. Cicero in oratione pro Milone: *Græci homines deorum honores tribuunt iis viris qui tyrannos ne caverunt*. Lucianus in Toxari scribit Scythas sacrificasse Oresti & Pyladi, non tamquam diis, sed tamquam viris bonis. Et Julius Firmicus ait Ægyptios Josephum, qui consuluerat eorum egestati per septem annos, venerari & adorare ut deum. Epiphanius in prologo librorum adversus hæreses cap. 7. ait tyrannos & præstigiatores, qui inventionibus suis ac fallaciis totum orbem deceperant, divinis honoribus consecratos fuisse. Petrus a Valle in historia peregrinationum suarum testatur etiam nunc Indos gentiles colere ut deos reges suos & viros illustres qui præclaris actionibus suis meruerunt honores divinos.

c *Defuntor. vultus*) Hic tantum annotabo me hoc loco uti ad reddendam hanc vocem Commodiano, apud quem instructione 2. legitur *defunctos deos orabant*, pro quo Rigaltius posuit *morientes deos*. Sic etiam instructione 20. *Adoratis enim stulti malo leto defunctos*. Affero autem hæc loca Commodiani prout habentur in veteri codices MS. sancti Albini Andegavensis.

d *Et immolabant*) Veteres editiones & quidam libri veteres habent: *Nam & immolabant*. Alii simpliciter *& immolabant*, quam lectionem reperi in quindecim codicibus antiquis. Ubi duo libri veteres habent *etiam* pro *te*. Non placuerunt Pamelio hæ duæ lectiones. Prætulit autem eam quam inveniisse se ait apud Gravium & Costerium, & scripsit *quibus & immolabant*. Verum vocem *quibus* ego non vidi in editione quæ dicitur Gravii neque in codicibus manuscriptis.

e *Honore*) Ita scriptum vidi in tredecim libris veteribus. Quidam alii habent *honores* vel *honorem*. Ego retinui lectionem quæ plurium veterum librorum auctoritate nititur, cum præsertim hoc segmentum invenerim ita distinctum in codice Tornacensi bibliothecæ regiæ & in Beccensi, tum etiam in Metensi sancti Arnulphi.

f *Inde post. sacra*) Minucius Felix: *Similiter ac vero erga deos quoque majores nostri improvidi, creduli, rudi simplicitate crediderunt, dum reges suos colunt religiose, dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta fuerunt quæ fuerant adsumpta solatia*. Vide Fulgentium Placiadem lib. 1. mytholog. ubi agit de filio Syrophanis Ægyptii.

facta ſunt ſacra quæ primis fuerant aſſumpta ſolatia. Et videamus an ſtet hæc apud ſingulos veritas. Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt poſtmodum maris numina. [a] Caſtores alternis moriuntur ut vivant, [b] Æſculapius ut in deum ſurgat fulminatur. Hercules ut hominem exuat [c] Oeteis ignibus concrematur. Apollo [d] Admeti pecus pavit, Laomedonti muros Neptunus inſtituit, nec mercedem operis infelix ſtructor accepit, [e] Antrum Jovis in Creta [f] viſitur, & ſepulcrum ejus oſtenditur, & ab eo Saturnum fugatum eſſe manifeſtum eſt. Inde [g] Latium de latebra ejus nomen accepit. Hic litteras imprimere, [h] hic ſignare nummos in Italia primus inſtituit. Inde ærarium Saturni vocatur. Et ruſticitatis hic cultor fuit. Inde falcem ferens ſenex pingitur. Hunc fugatum hoſpitio Janus exceperat; de cujus nomine Janiculum dictum eſt, & menſis Januarius inſtitutus eſt. Ipſe bifrons exprimitur, quod in medio conſtitutus annum incipientem pariter & recedentem ſpectare videatur. [i] Mauri vero manifeſte reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen obtexunt. Inde per gentes & provincias ſingulas varia deorum religio mutatur, dum non unus ab omnibus Deus colitur, ſed propria cuique majorum ſuorum cultura ſervatur. Hoc ita Alexander magnus inſigni volumine ad matrem ſuam ſcribit metu ſuæ poteſtatis proditum ſibi [k] de diis hominibus a ſacerdote ſecretum, quod majorum & regum memoria ſervata ſit, inde colendi & ſacrificandi ritus inoleverit, Si autem [l] aliquando dii nati ſunt,

a *Caſtores*) Angli, qui poſt Morellium poſuerunt in ſua editione *Caſtor & Pollux*, admonent oportuiſſe hic reponi *Caſtores*, ſi tanti eſſet rem levis momenti mutare. Sed hæc ratio nullius eſt momenti. Nam & ipſi plures mutationes fecerunt in operibus ſancti Cypriani quæ non ſunt majoris momenti. Ego vero mutavi, quia oportet reddere Cypriano ſua verba, & quia apud Minucium Felicem, ex quo Cyprianus accepiſſe videtur, ſcriptum eſt: *Caſtores alternis moriuntur ut vivant*, Ita etiam ſcriptum eſt in omnibus libris veteribus tam noſtris quam Anglicanis, uno excepto Carnotenſi, qui habent ut editio Morellii. Et cum ageretur de emendando Cypriano ex auctoritate veterum librorum, neceſſe erat eam lectionem revocare quam fere omnes libri manuſcripti habent. Adnotat Dio Caſſius lib. 37. templum Caſtoris & Pollucis quod Romæ erat ſolius Caſtoris dici conſueviſſe. Vide annotationes Eraſmi in caput 28. actorum,

b *Æſculapius fulminatur*) Lactantius lib. 1. cap. 10. loquens de Æſculapio, *a Deo meruit fulminari*, Plinius lib. 29. cap. 1. ſcribit illum fulmine ictum, quoniam Tyndaridam revocaſſet ad vitam. Cornelius Celſus in proœmio librorum ſuorum de re medica ait Æſculapium relatum in deorum numerum quia hanc ſcientiam rudem & vulgarem paulo ſubtilius expoſuit. Tertullianus in apologetico ſcribit illum *fulmine vindicatum*, id eſt deum factum. Hæc enim lectio, quam præferunt editiones Beati Rhenani & Pamelii, mihi videtur eſſe melior quam ea quæ habet *judicatum* Eodem ſenſu Plinius in panegyrico ait Nervam a diis cælo vindicatum. Sic Optatus lib. 1. vocat martirem vindicatum, id eſt canonizatum, ut temporum noſtrorum verbo utamur, eum quem conſtabat pro nomine Chriſti tormenta perpeſſum & mortem ſubiiſſe. Aliud in libro de lapſis ſignificat vox *vindicatur*, ut illic annotavi. Paſſio ſancti Philippi epiſcopi in tomo quarto analectorum Mabillonii pag. 140. *Scolapium medicum in monte Cynuſuridos fulminatum conſecrationem mereri a gentibus fecit*. Vide Lilium Gregorium Gyraldum ſyntagmate ſeptimo hiſtoriæ deorum.

c *Oeteis*) Novem libri veteres præferunt *æthnæis*. Atque ita fere ſcriptum eſt apud Arnobium in codice regio. Quamvis autem non dubitem quin hæc lectio falſa ſit, puto tamen mihi iicere ea uti ut emendem locum Paciani in libro de pœnitentibus, in quo legitur: *Æſtuant indefeſſis flammarum globulis Æthna & Licaniculus & Veſuvius Campanus*. At in veteri libro Carthuſiæ majoris ſcriptum eſt; *Ethna Siculus & Veſevus Campanus*. Recte. Quippe Æthna eſt in Sicilia, & Veſevus in Campania. De Hercule exuſto vide Frontonis Ducæi notas in libros Theophili Antiocheni ad Autolycum. Feſtivia & elegans eſt hiſtoria Herculis Suffectani in epiſtola Auguſtini ad cives coloniæ Suffectanæ.

d *Admeti pecus*) Apud Commodianum, prout editus eſt a Rigaltio, legitur inſtruct. 11. *Admeti quoque pecora paviſſe fertur*. At in libro ſancti Albini ſcriptum eſt *a primitia* pro *Admeti*. Ovidius lib. 2, de arte amandi;

Cynthius Admeti vaccas paviſſe per æſtus
Fertur & in parva delituiſſe caſa,

e *Antrum Jovis*) Minucius Felix; *Adhuc antrum Jovis viſitur & ſepulcrum ejus oſtenditur*. Virgilius lib. 4. georgicon: *Dictæo cæli regem pavere ſub antro*. Ovibus lib. 3. amorum eleg. 9. *Cretes nutrito terra ſuperba Jove*. Vide Hieronymum in caput primum epiſtolæ ad Titum.

f *Viſitur*) Apud Angelum Politianum cap. 34. miſcellaneorum ſcriptum eſt *mutitur*.

g *Latium de latebra*) Minucius Felix: *Itaque latebram ſuam, quod tuto latuiſſet, vocari maluit Latinum*, Virgilius lib. 8. Æneidos: *Latiumque vocari maluit his quoniam latuiſſet tutus in oris*. Ovidius lib. 1. faſtorum: *Dicta fuit Latium terra latente deo*. Vide Lactantium lib. 1. cap. 13. Hinc collis latiaris apud Varronem lib. 5. de lingua Latina.

h *Hic ſignare*) Tertullianus in apologetico: *Ab ipſo primum tabulæ & imagine ſignatus nummus, & inde ærario præſidet*. Vide notas Pamelii.

i *Mauri reges colunt*) Tertullianus in apologetico ait Mauritaniæ regulos a populis coli ut deos. Lactantius lib. 1. cap. 15. *Hac ſcilicet ratione Romani Cæſares ſuos conſecraverunt & Mauri reges ſuos*. Minucius Felix: *Jubat Mauris volentibus deus eſt*. Valerius Maximus in præfatione: *Reliquos enim deos accepimus, Cæſares fecimus*, Herodianus lib. 4. ait moris eſſe Romanis conſecrare Imperatores qui ſuperſtitibus filiis vel ſucceſſoribus moriuntur, eoſque qui ſunt hoc honore affecti dici relatos inter divos.

k *De diis*) Hic locus multum varie & implicite ſcriptum eſt in exemplaribus antiquis. In editione quæ dicitur Gravii legitur *de his omnibus*, in codice ſancti Eligii Attebatenſis *ab his omnibus*, in Fuxenſi, Turonenſi, Corbejenſi, Lamoniano, & in editionibus Manutii & Morellii, tum etiam in variis lectionibus poſitis in margine libri quo Gravius uſus erat, *de diis hominibus*, in Sorbonico *ab his hominibus*, in uno regio, in Thuano, etiam in uno meo, *aliis hominibus*, omiſſa præpoſitione *de*. In Carnotenſi & in Beccenſi *a piis hominibus*. Eligat lector ex his variis lectionibus eam quam æſtimabit eſſe meliorem. Ego facile crederem eam eſſe retinendam, uti retinui, quam editiones Manutii & Morellii præferunt, quam Rigaltius quoque ſervavit & Angli.

l *Aliq. dii nati ſunt*) Cicero lib. 1. de natura deorum: *Si natum, nulli dii ante quam nati. Et ſi ortus eſt deorum, interitus ſit neceſſe eſt.*

sunt, cur non hodieque nascuntur? Nisi si forte Juppiter senuit, aut partus in Junone defecit. Cur vero deos putas pro Romanis posse, quos videas nihil [a] pro suis adversus eorum arma valuisse? Romanorum enim [b] vernaculos deos novimus. Est Romulus pejerante Proculo deus factus, & [c] Picus, & Tiberinus, & Pilumus, & Consus, quem deum fraudis, velut [d] consiliorum deum coli Romulus voluit postquam in raptum Sabinarum perfidia provenit. Deam quoque [e] Cloacinam Tatius & invenit & coluit, [f] Pavorem Hostilius atque Palorem. Mox a nescio quo [g] Febris dedicata, & Acca & [h] Flora [i] meretrices. Hi dii Romani. Ceterum Mars Thracius, & Juppiter Creticus, & Juno vel Argiva vel Samia vel Pœna, & Diana Taurica, & deorum mater Idæa, & Ægyptia portenta, non numina: quæ utique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna servassent. Plane sunt apud Romanos & victi penates, quos Æneas profugus advexit. Est & [k] Venus calva multo hic turpius calva quam apud Homerum vulnerata. Regna autem non merito accidunt, sed sorte variantur. Ceterum imperium ante tenuerunt & [l] Assyrii & Medi & Persæ, &

a *Pro suis*) Quidam libri veteres & editio Morelliana habent *prorsus*. Ista lectio videtur esse bona. Viderint eruditi critici an præferenda sit.

b *Vernaculos deos*) Ita etiam Minucius Felix.

c *Picus*) cujus corpus maculosum esse dixit Prudentius in libro primo adversus Symmachum. Plutarchus in quæstionibus Romanis quærit cur Picum Romani venerentur.

d *Consilior. deum*) Hieronymus in vita Hilarionis: *Hoc siquidem in Romanis urbibus jam exinde servatur a Romulo ut propter felicem Sabinarum raptum ab ipso quoque consiliorum deo quadrigæ septeno currant circuitu*, Varro lib. 5. de lingua Latina: *Consualia dicta a Conso, quod tum feriæ publicæ ei deo & in circo ad aram ejus ab sacerdotibus fiunt ludi illi quibus virgines Sabinæ raptæ*. Ovidius lib. 3. fastorum: *Festa para Conso, Consius tibi cetera dicet*. Tertullianus in libro de spectaculis: *Exinde ludi consualia dicti, qui ab initio Neptunum honorabant. Eumdem enim & Consum vocant*. Et statim: *Quamquam & consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicaverit deo, ut volunt, consilii, ejus scilicet quo tunc Sabinarum virginum raptum militibus suis in matrimonia excogitavit*. Vide Dionysium Halicarnasseum lib. 1. & Valerium Max. lib. 2. cap. 4. & Plutarchum in libro de quæstionibus Romanis. Narrat Lilius Gregorius Gyraldus in syntagmate quinto historiæ deorum meminisse se, cum ingratis Romæ ætatem tereret, ad palatii radices pone Anastasiæ templum sacellum effossum fuisse quod tum plerique Consi putarunt, id est Neptuni, propter frequentes conchas marinas ibi repertas, ubi & effigies albæ aquilæ cum crista rubra in sacelli fornice seu testudine, quod tum plerique consilii symbolum interpretabantur, & ædem Consi subterraneam fuisse in ea regione probari ex P. Victore.

e *Cloacinam*) Lactantibus lib. 1. cap. 20. *Cloacinæ simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecravit, & quia cujus esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit*. De Cloacina & deabus quæ sequuntur vide epistolam Augustini ad Maximum Maduarensem.

f *Pavorem a. pallorem*) Lactantius ibidem: *Pavorem palloremque Tullus Hostilius figuravit & coluit*. Sanctus Augustinus lib. 20. contra Faustum cap. 9. *Nam & corporalium vitiorum simulacra Romani consecraverunt, sicut palloris & febris*.

g *Febris*) Octavianus Horatianus lib. 4. cap. 1. *Hinc est & quod Romani febri ædem statuerunt*. Prudentius in hamartigenia:

Par furor illorum quos tradit fama dicatis
Consecrasse deas febrem scabiemque sacellis.

Cicero lib. 2. de legibus: *Araque vetus stat in palatio febris*. Vide Valerium Maximum lib. 2. cap. 5. & Lilium Gregorium Gyraldum syntagmate primo historiæ deorum.

h *Flora*) In ejus honorem instituti sunt ludi florales. Cicero actione quia in Verrem dixit *Floram matrem populo plebique R. ludorum celebritate placandam* Lactantius lib. 1. cap. 20. *Flora, cum magnas opes ex arte meretrica quæsivisset, populum scripsit heredem, certamque pecuniam reliquit cujus ex annuo fenore suus natalis dies celebraretur editione ludorum quos appellant floralia*. Ubi vide notas Josephi Isæi, Arnobius lib. 7. *Existimatur tractari honorifice Flora, si quis in ludis flagitiosas conspexerit res agi & migrari ab lupanaribus in theatra*. Sanctus Augustinus in una epistolarum quas de negotio Calamensi scripsit ad Nectarium, quæ est 91. in nova editione: *Horum plane florum non terra fertilis, non aliqua opulens virtus, sed illa dea Flora digna mater inventa est, cujus ludi scenici tam effusiore & licentiore turpitudine celebrantur ut quivis intelligat quale dæmonium sit quod placari aliter non potest nisi illic non aves, non quadrupedes, non denique sanguis humanus, sed multo scelestius pudor humanus tamquam immolatus intereat*. Plinius lib. 18. cap. 29. tradit Numam instituisse floralia IV. Kal. Maii. Ovidius lib. 4. fastorum: *Exit & in Majas festum floral. Kalendas*. Svetonius in Galba: *Prætor commissione ludorum floralium novum spectaculi genus elephantos funambulos edidit*. Ubi vide commentarium Philippi Beroaldi. Tacitus lib. 2. annalium tradit ædem Floræ ab Lucio & Marco Publiciis ædilibus constitutam juxta circum maximum. Vide Justinum lib. 43. Vellejum Paterculum lib. 1. Martianum lib. 1. epigr. 92. & Lilium Gregorium Gyraldum syntagmate primo historiæ deorum. Fulgentius Placiades l. 1. mythol. dixit virgunculam lascivientem florali petulantia. Vide quæ de ludis floralibus diximus in notis ad epistolam ad Donatum p. 18.

i *Meretrices*) Postea sequitur in editione quæ dicitur Gravii, in Pameliana, Rigaltiana, & Anglicana: *Interdum vero deorum vocabula apud Romanos finguntur ut sit apud illos Viduus deus, qui anima corpus viduet, qui quasi feralis & funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur, & nihilominus, quia extorris factus, damnatur potius Romana religione quam colitur. Est & Scansus ab ascensibus dictus, & Forculus a foribus, & a liminibus Limentinus, & Cardea a cardinibus, & ab orbitatibus Orbana*. Ea vero nos sustulimus, quia ea in nullo veterum exemplarium reperimus quibus usi sumus, quia desunt in pluribus Anglicanis, quia non exstant in antiquis editionibus, neque in Minucio, & quia sensum, ut Rigaltius ait, abrumpunt.

k *Venus calva*) Lactantius lib. 1. cap. 20. *Urbe a Gallis occupata, obsessi in capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri calvæ consecrarunt*.

l *Assyrii*) Ita veteres editiones & quiquam libri veteres, tum etiam Minucius. Alii veteres præferunt *Syri*. Alii XXVI. omittunt mentionem Medorum. Sed alii quatuor illam habent, itemque Minucius. Præterea codex Veronensis & codex sancti Eligii Attrebatensis addunt Tyrios. Medorum regni mentio deest etiam in editionibus Manutii & Morellii. Assyrii qui primo dicti sunt postea Syrii sunt appellati. Vide Renati Massueti dissertationes ad Irenæum pag. 71. §. 142. Arbactus imperium ab Assyriis ad Medos transtulit, & postea translatum est ad Persas. Ita docet Justinus lib. 1. & 41.

Græcos & Ægyptios regnasse cognovimus. Ita vicibus potestatum variantibus Romanis quoque ut & ceteris imperandi tempus obvenit. Ceterum si ad originem redeas, erubescas, Populus de sceleratis & nocentibus congregatur, & asylo constituto facit numerum impunitas criminum. Nunc ut rex ipse principatum habeat ad crimina fit [a] Romulus parricida. Atque ut matrimonium faciat, rem concordiæ per discordias auspicatur. Rapiunt, ferociunt, fallunt ad copiam civitatis augendam. Nuptiæ sunt illis rupta hospitii fœdera & cum soceris bella crudelia. Est & gradus summus in Romanis honoribus consulatus. Sic consulatum cœpisse videmus ut regnum. Filios interficit Brutus ut crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec dignitatis, nec de auspiciis aut auguriis Romana regna creverunt, sed acceptum tempus certo fine custodiunt. Ceterum & [b] Regulus auspicia servavit, & captus est [c] & victus; & Mancinus religionem tenuit, & sub jugum missus est. [d] Pullos edaces Paulus habuit, & apud Cannas tamen cæsus est. C. Cæsar ne ante brumam in Africam navigia transmitteret auguriis & auspiciis renitentibus sprevit, eo facilius & navigavit & vicit. Horum autem omnium ratio est illa quæ fallit & decipit, & præstigiis cœcantibus veritatem stultum & [e] credulum vulgus inducit. [f] Spiritus sunt insinceri & [g] vagi, qui postea quam terrenis vitiis immersi sunt, & a vigore cælesti terreno contagio recesserunt, non desinunt perditi perdere & depravati errorem pravitatis infundere. Hos & poetæ dæmonas norunt; & Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat, & magis inde est ad perniciosa vel ludicra potentatus; quorum tamen præcipuus [h] Hostanes & [i] formam veri Dei negat conspici posse, & angelos veros sedi ejus dicit assistere.

[a] *Romulus parricida*) Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum: *Roma ut condita est duos fratres simul reges habere non potuit & parricidio dedicatur*. Lucanus lib. 1. *Fraterno primi maduerunt sanguine muri*.

[b] *Regulus*) Hæc & quæ sequuntur ad verbum, ferme sumpta sunt ex Minucio.

[c] *Et victus*) Addidi istud ex libro Fuxensi. Audaciam istam mihi fecit Minucius, apud quem ita legitur: *Mancinus religionem tenuit, & sub signum missus est & deditus*. Pro eo quod Minucius dixit *deditus* liber Fuxensis habet *victus*.

[d] *Pullos edaces*) Duo libri veteres habent *vultures*. Sed ea lectio non convenit cum historia. Ea admodum festiva est. Referam autem illam ex Valerio Maximo lib. 1. cap. 4. *P. Claudius bello Punico primo, cum prælium navale committere vellet, auspiciumque more majorum petiisset, & pullarius non exire cavea pullos nuntiasset abjici eos in mare jussit dicens: Quia esse nolunt, bibant*. Svetonius in Tiberio: *Claudius Pulcher apud Siciliam non pascentibus in auspicando pullis, ac per contemtum religionis mari demersis ut biberent quando esse nollent, prælium navale iniit; superatusque, cum dictatorem dicere a senatu juberetur, Ilicium viatorem suum dedit*. Hinc joci Pauli apud Martialem lib. 1. epigr. 29. Similem ferme historiam de C. Flaminio consule narrat Cicero in libro primo de divinatione. Hæc sunt ejus verba: *Idem cum tripudio auspiciaretur, pullarius diem prælii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quæsivit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret, cum ille quiescendum respondisset, Flaminius, præclara vero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur. Itaque signa convelli & se sequi jussit. Quo tempore cum signifer primi hastati signum non posset movere loco, nec quidquam proficeret, plures cum accederent. Flaminius renuntiata suo more neglexit. Itaque tribus horis concisus exercitus, atque ipse interfectus est*. Vide Valerium Maximum lib. 1. cap. 6. Iconem caveæ & pullorum ex antiquis monumentis refert Rosinus lib. 3. cap. 10. antiquitatum Romanarum.

[e] *Credulum*) Ita scribendum esse arbitratus sum, quia ita scriptum inveni in tribus codicibus & in editione quæ dicitur Gravii pro eo quod editiones & quidam libri veteres habent *prodigium*. Etiam falsa lectio libri Turonensis, quæ habet *crudelem*, ostendit istam esse veram. Vulgatissimum est inveniri frequenter in veteribus libris manuscriptis crudelem pro credulo & e converso, crudelitatem etiam pro credulitate & e converso, ut monui jam pag. 242. Vide to. 2. Capitularium pag. 1119.

[f] *Spiritus insinceri*) Supra in epistola ad Donatum pag. 3. *immundi & erratici spiritus*. Minucius, *spiritus sunt insinceri, vagi, a cælesti vigore terrenis labibus & cupiditatibus degravati*. Lactantius lib. 2. cap. 14. *spiritus contaminati ac perditi per omnem terram vagantur*.

[g] *Vagi*) Commodianus instruct. 4. *Unde modo vagi subvertunt corpora multa*. Item instruct. 22. *dæmones in mundo vagi*. Ita in veteri codice sancti Albini. Pro quo Rigaltius posuit *vagari*. Prudentius in carmine de sancto Vincentio: *Adsunt & illic spiritus vagi, impotentes, sordidi*.

[h] *Hostanes*) Veteres editiones & omnes fere libri veteres habent *Sosthenes*. Manutius posuit *Ostanes*, Pamelius *Hostanes*. At ego *Ostanes* vidi scriptum in tribus antiquis codicibus, *Hostanes* in Turonensi. In uno meo veteri scriptum primo fuerat *Ostanes*, sed postea sic emendatum est antiquitus ut ostenderetur scribendum esse *Sostanes*. Quo modo scriptum est etiam in Gratianopolitano. In apologia Apuleii vocatur Hostanes. Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 6. de baptismo contra Donatistas cap. 44. Vide Seldenum lib. 5. cap. 11. de jure naturali & gentium.

[i] *Formam veri Dei*) Plinius lib. 2. cap. 7. *Effigiem Dei formamque credere imbecillitatis humanæ reor*. Apulejus in apologia: *Deus paucis cogitabilis, nemini effabilis*. Attalus martyr apud Rufinum lib. 5. cap. 3. interrogatus quod nomen haberet Deus respondit: *Qui plures sunt nominibus discernuntur. Qui unus est non indiget nomine*. Marius Victorinus initio libri de generatione divina: *De Deo dicere supra hominem audacia est*. Cicero lib. 1. de natura deorum ait speciem Dei perspici cogitatione, non sensu. Lucretius lib. 1. *Deus animi vix mente videtur*. Lactantius in libro de ira Dei cap. 11. *Apud Xenophontem Socrates disputans ait formam Dei non oportere conquiri*. Arnobius lib. 1. *Si veram vultis audire sententiam, aut nullam habet Deus formam, aut si informatus est aliqua, ex qua sit profecto nescimus* Dio Cassius lib. 37. agens de deo Judæorum ait illos deum suum ineffabilemque invisibilemque existimasse. Cassianus collat. 10. c. 4. disputat adversus eorum simplicitatem qui incomprehensibilem veri numinis majestatem sub circumscriptione alicujus æstimant adorandam. Vide eumdem lib. 8. de habitu monachorum cap. 4. Sulpitius Severus lib. 2. sacræ historiæ, *responsum est for-*

ſtere. In quo & Plato pari ratione conſentit, & unum Deum ſervans, ceteros angelos vel dæmonas dicit. Hermes quoque Triſmegiſtus unum Deum loquitur, eumque incomprehenſibilem atque inæſtimabilem confitetur. Hi ergo ſpiritus ſub ſtatuis atque imaginibus conſecrati deliteſcunt. Hi afflatu ſuo vatum pectora inſpirant, extorum fibras animant, avium volatus gubernant, ſortes regunt, oracula efficiunt, [a] falſa veris ſemper involvunt, nam & faluntur & fallunt, vitam turbant, ſomnos ingerant, [b] irrepentes etiam ſpiritus in corporibus occulte mentes terrent, membra diſtorquent, valetudinem frangunt, morbos laceſſunt ut ad cultum ſui cogant, ut nidore altarium & rogis pecorum ſaginati, remiſſis quæ conſtrinxerant curaſſe videantur. Hæc eſt de illis medela cum [c] illorum ceſſat injuria; nec aliud illis ſtudium eſt quam a Deo homines avocare & ad ſuperſtitionem ſui ab intellectu veræ religionis avertere, & cum ſint ipſi pœnales, quærere ſibi ad pœnam comites quos ad crimen ſuum fecerint errore participes. Hi tamen adjurati per Deum verum a nobis ſtatim cedunt & fatentur & de obſeſſis corporibus exire coguntur. Videas illos [d] noſtra voce & operatione majeſtatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari, unde veniant & quando diſcedant ipſis etiam qui ſe colunt audientibus confiteri; & vel exſiliunt ſtatim, vel evaneſcunt gradatim, prout fides patientis adjuvat aut gratia curantis aſpirat. Hinc vulgos in odium noſtri nominis cogunt, ut nos odiſſe incipiant homines antequam noſſe, ne cognitos aut [e] imitari poſſint aut damnare non poſſint. Unus igitur omnium dominus eſt Deus. Neque enim illa ſublimitas poteſt habere conſortem, cum ſola omnem teneat poteſtatem. Ad divinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando umquam regni ſocietas aut cum fide cœpit aut ſine cruore deſiit? Sic [f] Thebanorum germanitas rupta, & permanens rogis diſſidentibus etiam in morte diſcordia. Et Romanos geminos unum non capit regnum, quos unum uteri cepit hoſpitium. Pompejus & Cæſar affines fuerunt, nec tamen neceſſitudinis fœdus in æmula poteſtate tenuerunt. Nec hoc tu de homine mireris, cum in hoc omnis natura conſentiat. [g] Rex unus eſt apibus, & dux unus in gregibus, & in armentis rector unus. Multo magis mundi unus eſt rector, qui univerſa quæcumque ſunt verbo jubet, ratione diſpenſat, virtute conſummat. Hic nec videri poteſt, viſu clarior eſt, nec comprehendi, tactu purior eſt, nec æſtimari, ſenſu major eſt. Et ideo ſic eum digne æſtimamus, dum inæſtimabilem dicimus. Quod vero templum habere poſſit Deus cujus templum totus eſt mundus; & cum homo latius maneat, intra unam ædiculam vim tante majeſtatis [h] includam.

formam Dei mortalibus oculis perſpici non poſſe. Apud Juvenculum lib. 2. hiſt. evangel. Chriſtus loquens de petra ait:

Hujus enim vocem numquam comprehendere quiſtis.

Nec ſpeciem propriam conceſſit viſere vobis.

Rufinus lib. 1. apologiarum: *Nec enim, ut quidam putant, natura Dei aliquibus viſibilis eſt & aliis inviſibilis.* Vide Tertulliani apologeticum & librum Novatiani de Trinitate. Vide etiam ſcholia Jacobi Billii in orationem Gregorii Nazianzeni de plaga grandinis.

a *Falſa veris involvunt*) Imitatum ex libro ſexto Æneidos, *obſcuris vera involvens.* S. Amb. lib. 1. Officior. cap. 16. *obſcuris vera involvere.* Comœdia Queroli: *Iſtud plane eſt quod ſæpe audivi, obſcuris vera involvere.* Minucius Felix: *Sortes regunt, oracula efficiunt falſis pluribus involuta.* Tertullianus lib. 1. ad nationes, *ut non falſa veris intexant.* Sulpitius Severus lib. 2. ſacræ hiſtoriæ loquens de Bagua ſpadone ait, *intaminata ab ore corrupto & falſis vera miſcente.*

b *Irr. et. ſpiritus*) Ita veteres editiones ante Manutianam, in qua reſecta & omiſſa eſt vox *ſpiritus.* Eam tamen exhibent XXII. vetera exemplaria.

c *Illor. ceſſat*) In duodecim libris antiquis legitur, *cum illorum cultorum ceſſat injuria* vel *inſania.*

d *Noſtra voce*) Codex Veronenſis; *non noſtra voce ſed operatione.*

e *Imitari poſſint*) Quamvis hæc lectio conſtans ſit in omnibus veteribus libris & in omnibus editionibus, etiam apud Minucium, puto tamen vocem *poſſint* non congruere huic loco & reponendam eſſe aliam quæ ſignificet paganos timuiſſe ne cogerentur vel impellerentur imitari chriſtianos. Niſi ſi vox illa tollenda eſt ab hoc loco, ut legatur ſimpliciter, *ne cognitos aut imitari aut damnare non poſſint.* Seneca epiſt. 7. *Neceſſe eſt aut imiteris aut oderis.*

f *Thebanor. germanitas*) Vide Rigaltii obſervationes ad Minucium pag. 189.

g *Rex u. e. apibus*) Hieronymus in epiſtola ad Ruſticum monachum: *Etiam muta animalia & ferarum greges ductores ſequuntur ſuos. In apibus principes ſunt.* Varro lib. 3. cap. 16. de re ruſtica: *Regem ſuum ſequuntur quocumque it, & feſſum ſublevant, & ſi nequit volare, ſuccollant.* Vide Lactantium lib. 3. cap. 10. Senecam lib. 1. de clementia cap. 9. Ovidium lib. 3. faſtorum, & Dionem Chryſoſtomum orat. 4. & 48.

h *Includat*) Ita omnes veteres editiones & omnia vetera exemplaria, Pithœano & Metenſi exceptis, in quibus ſcriptum eſt *includam.* Hanc lectionem prætulit Manutius, & alii poſt eum. In Beccenſi ſcriptum eſt *includatur.* In Fuxenſi, *intra unam ædiculam vim tantæ majeſtatis concludi æſtimas.* Sane apud Minucium legitur, *intra unam ædiculam vim tantæ majeſtatis includam.* Sed illic alia eſt conſtructio verborum. Novatianus in libro de Trinitate cap. 6. *nec tamen Deus intra tabernaculum cluſus continetur.* Cicero lib. 2. de legibus: *Patrum delubra eſſe in urbibus noſtro; nec ſequor magos Perſarum, quibus auctoribus Xerxes inflammaſſe templa Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent eſſe patentia & libera, quorumque hic mundus omnis templum eſſet & domus.* Tacitus ita de Germanis ſcribit: *Ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris ſpeciem aſſimilare ex magnitudine cœleſtium arbitrantur.* Ælius Lampridius in Ale-

dam. [a] In noſtra dedicandus eſt mentæ, in noſtro conſecrandus eſt pectore. Nec nomen Deo quæras. [b] Deus nomen eſt illi. Illic vocabulis opus eſt ubi propriis appellationum inſignibus multitudo dirimenda eſt. Deo, qui ſolus eſt, [c] Dei vocabulum totum eſt. Ergo unus eſt, & ubique totus diffuſus eſt. Nam & vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens & anima ſui auctoris & principis admonetur. Dici frequenter audimus, *o Deus*, & *Deus videt*, & *Deo commendo*, & *deus tibi reddat*, & *quod vult Deus*, & *ſi Deus dederit*. Atque hæc eſt ſumma delicti; nolle agnoſcere quem ignorare non poſſis. Quod vero Chriſtus ſit, & quomodo per ipſum nobis ſalum venerit, ſic eſt ordo, ſic eſt ratio [d] Judæis primum erat apud Deum gratia. Sic olim juſti erant, ſic majores eorum religionibus obediebant. Inde illis & regni ſublimitas floruit, & generis magnitudo provenit. Sed illi [e] negligentes & indiſciplinati & ſuperbi poſtmodum facti, & fiducia patrum inflati, dum divina præcepta comtemnunt, datam ſibi gratiam perdiderunt. Quam vero fuerit illis profana vita, quæ contracta ſit violatæ religionis offenſa, ipſi quoque teſtantur, qui etſi voce tacent, exitu confitentur. Diſperſi & palabundi vagantur, ſoli & cæli ſui profugi per hoſpitia aliena jactantur. Necnon Deus ante prædixerat fore ut vergente ſæculo & mundi fine jam proximo ex omni gente & populo & loco cultores ſibi allegeret Deus [f] multo fideliores & melioris obſequii qui iudulgentiam de divinis muneribus haurirent, [g] quam acceptam Judæi contemptis religionibus perdidiſſent. Hujus igitur gratiæ diſciplinæque arbiter & magiſter ſermo & filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retro [h] illuminator & doctor humani generis prædicabatur. Hic eſt virtus Dei, hic ratio, hic ſapientia ejus & gloria. Hic in virginem illabitur, [i] carnem ſpiritus ſanctus induitur, Deus cum homine miſcetur. Hic Deus noſter, hic Chriſtus eſt, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducat ad patrem. Quod homo eſt eſſe Chriſtus voluit, ut & homo poſſit eſſe quod Chriſtus eſt. [k] Sciebant & Judæi Chriſtum eſſe venturum. Nam hic illis ſemper prophetis admo-

Alexandro Severo: *Adrianus templa in omnibus civitatibus ſine ſimulacris juſſerat fieri*. Sanctus Auguſtinus lib. 8. confeſſ. cap. 2. *Ergo parietes faciunt chriſtianos*.

a *In noſtra dedicandus*) Lactantius cap. 23. de ira Dei: *Sit nobis Deus non in templis ſed in corde noſtro conſecratus*. Idem lib. 5. inſtitut. cap. 8. ait Dei templum non eſſe in lapidibus aut luto, ſed hominem ipſum, qui figuram Dei geſtat.

b *Deus, nomen eſt illi*) Infra lib. 2. teſtimonior. cap. 7. ex Iſaia: *Ego Dominus Deus, hoc mihi nomen eſt*. Et in pſalmo 67. *Deus, nomen illi*.

c *Dei vocabulum*) Pamelius poſuit *Deus*. Sic etiam Rigaltius & editio Anglicana. At omnes fere libri veteres & editiones Manutii & Morellii habent *Dei*. Quod certe melius eſſe facile animadvertet qui rem attente conſideraverit.

d *Judæis primum*) Tertullianus in apologetico: *Judæis erat apud Deum gratia ob inſignem juſtitiam & fidem originalium auctorum*.

e *Negligentes*) Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Eorum nonnulla & veteres editiones habent *negligentes diſciplinæ ſuperbi poſtmodum facti*. Alia omittunt vocem *negligentes* & vocem *ſuperbi*, habent autem tantum *& indiſciplinati poſtmodum*. Fuxenſe, *ſed illi negligentes diſciplinam poſtmodum inobedientes facti*.

f *Multo fideliores*) Tertullianus in apologetico loquens de Judæis, qui culpa ſua amiſerant gratiam Dei, cum cæli & ſoli ſui extorres eſſent, ait ſanctas voces illis prænuntiaſſe *uti ſub extremis curriculis ſæculi ex omni gente & populo & loco cultores ſibi adlegeret Deus multo fideliores*, Lactantius cap. 43. epitomes, *aliam ſibi plebem fideliorem de exteris gentibus congregaret*. Plures libri veteres & editiones hic apud Cyprianum præferunt *multo meliores*. In Fuxenſi legitur, *multo meliores obſequio & fide fortiores*. In Burgundico, in Tornacenſi, & in Gratianopolitano, *multo melioris obſequii & fidei fortioris*. Atque ita ſe legiſſe in antiquo exemplari teſtatur Rigaltius in obſervantionibus ſuis ad apologeticum Tertulliani. Alii tres antiqui, *multo fidelioris & melioris obſequii*. Turonenſis, *multo fidei fortiores*. Carnotenſis *multo facliores*. At *feliciores* pro *faciliores* ſcriptum eſt in codice ſancti Arnulphi.

g *Quam acceptam*) Codex Fuxenſis, *qua & accepta Judæi & contemta majeſtate ejus perdiderunt indulgentiam. Igitur ob iſtius gratiæ diſciplinam arbiter &c.* In codice ſancti Arnulphi & in Beccenſi deſunt iſta, *quam acceptam Judæi contemtis religionibus perdidiſſent*.

h *Illuminator & doctor*) Vide Tertullianum loco mox laudato.

i *Carnem Spiritus*) Ita Rigaltius in prima ſua libri iſtius editione emiſſa cum Minucio Felice, atque ita habere ait vetuſtiora exemplaria. Nonnulli veteres libri & vulgatæ editione habent, *carnem Spiritu ſancto cooperante induitur*. Deeſt illud *cooperante* in libro Becenſi. Codices Remigianus, Divionenſis, recens Victorinus & unus Regius habent, *carne Spiritu ſancto induitur*. Sic etiam emendatum eſt ex libro veteri in margine editionis Lugdunenſis anni 1544. Sic etiam ſcriptum erat in libro Flori. Codex antiquus Sangermanenſis optimæ notæ ſic habet: *Carne Spiritus ſanctus induitur*. Quam ſcripturam Pamelius reperit in quatuor mſſ. Eraſmus retinuit vulgatam lectionem, ſed in margine poſuit, *carnem Spiritus ſanctus induitur*. Præferenda hæc lectio, tum quia nititur veteribus libris, tum quia vox illa *cooperante* videtur eſſe gloſſema. Eſt autem antiquis Patribus familiare Chriſtum vocare Spiritum ſanctum. Hermas lib. 3. ſimilit. 5. ſic loquitur de Chriſti corpore; *Hoc ergo corpus, in quod inductus eſt Spiritus ſanctus*. Juſtinus apolog. 2. *Spiritum ergo ac virtutem Dei nefas eſt aliud intelligi, niſi verbum, &c.* Irenæus lib. 5. cap. 1. poſtquam dixit, *Spiritus ſanctus deſcendit in Mariam*, ſtatim ſubjicit: *Verbum Patris & Spiritus Dei adunitus antiquæ ſubſtantiæ plaſmationis Adæ viventem & perfectum effecit hominem*. Tertullianus lib. de carne Chriſti n. 18. *Sic denique homo cum Deo, dum caro hominis cum Spiritu Dei*. Plura vide apud doctiſſimum Petrum Couſtant monachum Benedictinum in præfatione ad opera ſancti Hilarii epiſcopi Pictavienſis §. 57. Ceterum hic addo theologos ſcholaſticos diſputare an Spiritus ſanctus dici poſſit pater Jeſu Chriſti. Vide Thomam de Argentina lib. 3. diſt. 4. art. 4.

k *Sciebant & Judæi*) Iſta & quæ ſequuntur ferme ſumta ſunt omnia ex c. 12. apologetici Tertuliani.

admonentibus adnuntiabatur. Sed significato dupliçi ejus adventu, uno qui exercitio & exempli hominis fungeretur, altero qui Deum fateretur, non intelligendo primum adventum, qui in passione præcessit occultus, unum tantum credunt qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Judæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit. Sic erant [a] sapientiæ & intelligentiæ cæcitate multati ut qui vita indigni essent haberent vitam ante oculos nec viderent. Itaque cum Christus Jesus, secundum a prophetis ante prædicta, verbo & vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cæcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, servire ventos, maria obedire, inferos cedere, Judæi, qui illum [b] crediderant hominem tantum de humilitate carnis & corporis, existimabant magnum de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque priores, hoc est, quos & doctrina ille & sapientia revincebat, accensi ira & indignatione provocati insecuti sunt, & postremo detentum Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat, tradiderunt, crucem ejus & mortem suffragiis violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos & ipse prædixerat, & prophetarum omnium testimonium sic ante præcesserat, oportere illum pati, non ut sentiret mortem, sed ut vinceret, & cum passus esset, ad superos denuo regredi, ut vim divinæ majestatis ostenderet. Fidem itaque rerum cursus implevit. Nam & crucifixus prævento carnificis officio spiritum sponte dimisit, & die tertio rursus a mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis talis qualis & fuerat, agnoscendum se videntibus præbuit, simul [c] vinctus & substantiæ corporalis firmitate conspicuus, [d] ad dies quadraginta remoratus est, ut de eo ad præcepta vitalia instrui possent, & discerent quæ docerent. Tunc [e] in cælum circumfusa nube sublatus est ut hominem quem dilexit, quem induit, quem a morte protexit, ad patrem victor imponeret, jam venturus e cælo ad pœnam diaboli & ad censuram generis humani ultoris vigore & judicis potestate, per orbem vero discipuli magistro & Deo monente diffusi præcepta in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cæcos & ignaros ad agnitionem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minus solida & de Christo delicata confessio, per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tenentur. [f] Dolor, qui veritatis testis est, admovetur ut Christus Dei filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum præconio vocis, sed & passionis testimonio [g] prædicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, [h] lucis principem, salutis auctorem, cælum pariter &

a *Sapientiæ*) In codice Burgundico scriptum est *insipientiæ cæcitate multati*.

b *Cred. ho. tantum*) Rufinus in ps. 2. de Christo adversum Judæos: *Quia hunc in carne humilem viderunt, superbo corde & cæco contemserunt*. Item in ps. 13. *Contemsistis humilem adventum filii Dei*.

c *Vinctus*) Hanc lectionem, quam puto esse meliorem, exhibent novem libri veteres. Alii quidam habent *junctus*. Unus vetus & quædam veteres editiones habent *victus*. Quod ostendere potest scriptum fuisse *vinctus*; sed postea emendatum est antiquitus ut legi deberet *victus*. Videtur itaque ea lectio melior esse quæ habet *vinctus*, tamquam si Christus discipulis suis apparuisset cum fasciis & institis in quibus corpus ejus positum fuerat in sepulcro, cum sindone in qua Joseph ab Arimathæa corpus illius involverat. Nam & incredulis ostendit manus suas & pedes in quibus impressa erant signa clavorum, quæ ostendit etiam Thomæ incredulo, ut est in capite 20. evangelii secundum Joannem.

d *Ad dies quadraginta*) Istud est certissimum; & non admonerem, nisi vidissem in capite 47. epitomes Lactantii scriptum esse *quinquagesimo die* in editione Pfaffii. Nam & ipse Lactantius lib. 4. cap. 21. posuit *quadraginta*.

e *In cælum sublatus*) Nulla istic mentio descensus Christi ad inferos. Sed Cyprianus in libro secundo testimoniorum hoc dogma commemorat, illudque probat ex testimoniis veteris & novi Testamenti. Sic enim habet caput vigesimum quartum: *Quod a morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset*. Et caput vigesimum quintum: *Quod ab inferis tertio die resurgeret*. Quamvis autem idem dogma scriptores Cypriano antiquiores similiter prædicent, in nonnullis tamen symbolis non videtur conceptis verbis fuisse expressum, quia descensus ad inferos satis videbatur indicari, cum Christus sepultus diceretur. Hinc Rufinus in expositione in symbolum: *Sciendum sane est*, inquit, *quod in ecclesiæ Romanæ symbolo non habetur additum*, descendit ad inferna, *sed neque in Orientis ecclesiis habetur hic sermo; vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod sepultus dicitur*. Ex quo facile colligitur non recte reprehensum fuisse Rufinum ab Henrico Vito Oosthovio in libro de descensu Christi ad inferos. Rufinus enim, qui alibi non uno loco scribit Christum descendisse ad inferna, non ait Christum non descendisse ad inferos sed tantum *descendit ad inferna* non haberi in symbolo ecclesiæ Romanæ neque in Orientis ecclesiis. Etiam ævo Innocentii papæ IV. deerat in symbolo quod Catholicus Jacobitarum ad eum misit ut probaret se tenere fidem ecclesiæ Romanæ. Editum illud est ad annum 1247. ab Odorico Raynaldo. Vide Bellarminum lib. 2. de verbo Dei cap. 6. & Rigaltium ad librum Tertulliani de præscriptionibus adversus hæreticos. Vide etiam apologiam Joannis Pici Mirandulæ, ubi fuse disputat de descensu Christi ad Inferos, & Petrum Fabrum Sanjorianum lib. 3. agonisticon cap. 10. pag. 265.

f *Dolor ver. testis*) Vide quæ in simili argumento diximus supra in epistolam ad Demetrianum pag. 446. Hieronymus in epistola apologetica ad Asellam: *veritatem magis exprimunt tormenta quam risum*.

g *Prædicaretur*.) Codex Veronensis & alii septem veteres habent *probaretur*.

h *Lucis principem*) Codex Fuxensis, *spei nostræ*

& patrem quærentibus & credentibus pollicentem. Quod est Christus erimus

A christiani, [a] si Christum fuerimus imitati,

stræ principem, Sanctus Ambrosius lib. 3. de Fide cap. 7. Christum vocat principem humilitatis.

a *Si Chr. fuer. imitati*) Veteres editiones & plures libri veteres habent *secuti*. Aliam lectionem inveni in editione quæ dicitur Gravii & in aliquot vetustis exemplaribus. Libellus precum Marcellini & Faustini: *Perdit enim in se christiani nominis appellationtm qui Christi non sequitur disciplinam.*

[a] LIBER DE MORTALITATE.

ETsi apud plurimos vestrum, fratres dilectissimi, mens solida est & fides firma & anima devota, quæ ad [b] præsentis mortalitatis copiam non movetur, sed tamquam petra fortis & stabilis turbidos impetus mundi & violentos sæculi fluctus frangit potius ipsa nec frangitur, & tentationibus non vincitur, sed probatur, tamen quia animadverto in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus mollitie, vel, quod majus est, veritatis errore minus stare fortiter nec pectoris sui divinum atque [c] invictum robur exerere, dissimulanda res non fuit nec tacenda quo minus, quantum nostra mediocritas [d] sufficit, vigore pleno & sermone de dominica lectione concepto [e] delicatæ mentis ignavia comprimatur, & qui homo Dei & Christi esse jam cœpit, Deo & Christo dignus habeatur. Agnoscere enim se debet, fratres dilectissimi, qui Deo militat, qui positus in cælestibus castris

B divina jam [f] sperat, ut ad procellas & turbines mundi trepidatio nulla sit in nobis, nulla [g] turbatio, quando hæc ventura prædixerit Dominus providæ vocis hortatu instruens & docens & præparans atque corroborans ecclesiæ suæ populum ad omnem [h] tolerantiam futurorum, bella & fames & terræ motus & pestilentias per loca singula exsurgere prænuntiavit & [i] cecinit. Et ne inopinatus nos & novus rerum infestantium metus quateret, magis ac magis in novissimis temporibus adversa crebrescere ante præmonuit. Fiunt ecce quæ dicta sunt; & quando fiunt quæ ante prædicta sunt, sequentur & quæcumque promissa sunt, Domino ipso pollicente & dicente: *Cum autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei.* [k] Regnum Dei, fratres dilectissimi, esse cœpit in proximo. Præmium vitæ & gaudium salutis æternæ & perpetua securitas, & possessio paradisi nuper amissa, mundo tran-

C

Luc. 21

a Hujus libri cum laude mentionem sæpe facit sanctus Augustinus, in primis vero in libro de prædestinatione sanctorum cap. 14. inquiens illum multis ac pæne omnibus qui ecclesiasticas litteras amant laudabiliter notum. Idem in epistola ad Vitalem ait Cypriani in hoc loco totam intentionem esse ut sciamus bonis fidelibus gratulandum esse morientibus, quando vitæ tentationibus auferuntur, deinceps in beatissima securitate mansuri. Ejusdem libri meminit Eusebius in chronico. *Pestilens morbus*, inquit, *multas totius orbis provincias occupavit, maximeque Alexandriam & Ægyptum, ut scribit Dionysius, & Cypriani de mortalitate testis est liber.* Ubi vide notas Josephi Scaligeri. Eadem habet etiam Jornandes in libro de rebus Geticis, ubi scribit hanc cladem lacrimabiliter expositam a Dionysio, *quam & noster*, inquit, *conscripsit venerabilis martyr Christi episcopus Cyprianus in libro cui titulus est de mortalitate.* Eam pestilentiam Eusebius ponit post mortem papæ Cornelii; Petavius lib. 13. de doctrina temporum anno superiore. Et tamen Christophorus Sandius hunc Cypriani tractatum reponit inter eos qui suppositi sunt sancto martyri. Egregie vero illum refutat clarissimus Pearsonius in annalibus Cyprianicis. Nimia miseria est audacem esse hominem nimis.

b *Præs. mortalitatis*) Describit eleganter hanc miseram cladem Pontius in vita sancti Cypriani.

c *Invictum*) Duo libri veteres *incorruptum*.

d *Sufficit*) Sic scribendum esse arbitratus sum propter auctoritatem codicis Veronensis & Seguieriani, & quia eadem lectio reperitur in aliis viginti libris nostris & in decem Anglicanis. Veteres editiones & quinque libri veteres habent *potest*.

e *Delicatæ mentis*) Tertullianus in libro de spectaculis: *Delicatus es, christiane, si & in sæculo voluptatem concupiscis.*

f *Sperat*) Angli posuerunt *spirat* auctoritate septem veterum exemplarium. Quæ sane lectio bona est, eamque confirmant duo nostra vetera. Verum quia reliqua & aliæ editiones habent *sperat*, quæ lectio quoque bona est, mutare noluimus.

g *Turbatio*) Antea legebatur *cunctatio*. Sed ego hanc lectionem non reperi nisi in tribus codicibus antiquis. Eam quam retinui habet XXIV. libri nostri & septem Anglicani, & in primis Veronensis.

h *Tolerantiam futur.*) Citat hunc locum Hincmarus tom. 1. pag. 72. ex libro de mortalitate, ubi tamen Sirmondus monet in margine sumtum esse ex libro de unitate ecclesiæ sub finem.

i *Cecinit*) Et istud quoque ponendum fuit propter auctoritatem veterum librorum & editionum. Erasmus scripsit *docuit*, itemque Manutius. Hanc vero lectionem ego non reperi nisi in tribus codicibus antiquis. Aliam, quæ est nostra, præferunt novemdecim libri nostri & undecim Anglicani. Veronensis ita etiam habebat.

k *Regnum Dei fratres*) Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum c. 8.

tranſeunte jam veniunt ; jam terrenis cæleſtia & magna parvis & caducis æterna ſuccedunt. Quis hic anxietatis & ſollicitudinis locus eſt? Quis inter hæc trepidus & meſtus eſt, niſi cui ſpes & fides deeſt? Ejus eſt enim mortem timere qui ad Chriſtum nolit ire. Ejus eſt ad Chriſtum nolle ire qui ſe non credat cum Chriſto [a] incipere regnare. Rom. 1 Scriptum eſt enim juſtum fide vivere. Si juſtus es, & fide vivis, ſi vere in Chriſtum credis cur non cum Chriſto futurus & de Domini pollicitatione ſecurus quod ad Chriſtum voceris amplecteris, & quod diabolo careas gratularis? Symeon denique ille juſtus, qui vere juſtus fuit, qui fide plena Dei præcepta ſervavit, cum ei divinitus reſponſum fuiſſet quod non ante moreretur quam Chriſtum vidiſſet, & Chriſtus infans in templum cum matre veniſſet, agnovit in ſpiritu natum eſſe jam Chriſtum, de quo ſibi fuerat ante prædictum; quo viſo, ſcivit ſe cito eſſe moriturum. Lætus itaque de morte jam proxima, & de vicina accerſitione ſecurus, accepit in manus puerum, & benedicens Dominum exclamavit & dixit: Luc. 2 *Nunc dimittis ſervum tuum Domine, ſecudum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei ſalutare tuum*. Probans ſcilicet atque conteſtans tunc eſſe ſervis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quando de iſtis mundi turbinibus extracti ſedir & ſecuritatis æternæ portum petimus, quando [b] expuncta hac morte ad immortalitatem venimus. Illa eſt enim vera pax, illa fida tranquillitas, illa ſtabilis & firma & perpetua ſecuritas. Ceterum quid aliud in mundo quam pugna adverſus diabolum quotidie geritur, quam adverſus jacula ejus & tela conflictationibus aſſiduis dimicatur? [c] Cum avaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congreſſio eſt, cum [d] carnalibus vitiis, cum illecebris ſæcularibus [e] aſſidua & moleſta luctatio eſt. Obſeſſa mens hominis & undique diaboli infeſtatione vallat vix occurrit ſingulis, vix reſiſtit. Si avaritia proſtrata eſt, exſurgit libido. Si libido compreſſa eſt, ſuccedit ambitio. Si ambitio contemta eſt, ira exaſperat, inflat ſuperbi, vinolentia invitat, invidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abſcindit. Cogeris maledicere, quod divina lex prohibet. Compelleris jurare, quod non licet. Tot perſecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus urgetur, & delectat hic inter [f] diaboli gladios diu ſtare, cum magis concupiſcendum ſit & optandum ad Chriſtum, ſubveniente velocius morte, properare, ipſo inſtruente nos & dicente: *Amen amen dico vobis, quoniam* Joan. 16 *vos plorabitis & plangetis, ſæculum autem gaudebit; vos triſtes eritis, ſed triſtitia veſtra in lætitiam veniet*. Quis non triſtitia carere optet, quis non ad lætitiam venire feſtinet? Quando autem in lætitiam veniat noſtra triſtitia Dominus denuo ipſe declarat dicens: *Iterum videbo vos, & gaudebit cor veſtrum, & gaudium veſtrum nemo auferet a nobis*. Ibid. Cum ergo Chriſtum videre gaudere ſit, nec poſſit eſſe gaudium noſtrum niſi [g] cum viderimus Chriſtum, quæ cæcitas animi quæve dementia eſt amaro preſſuras & pœnas & lacrimas mundi, & non feſtinare potius ad gaudium quod numquam poſſit auferri? Hoc autem fit, fratres dilectiſſimi, quia fides deeſt, quia nemo credit vera eſſe quæ promittit Deus, qui verax eſt, cujus ſermo credentibus æternus & firmus eſt. Si tibi vir gravis & laudabilis aliquid polliceretur, haberes utique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes quem ſtare in ſermonibus atque in actibus ſuis ſcires. Nunc Deus tecum loquitur; & tu men-

a *Incipere*) Codex Sorbonicus *in perpetuo*. Alius vetus, *cum Chriſto perpetuo regnaturum*. Hanc poſtremam lectionem accepi ex margine editionis Lugdunenſis anni 1544. ubi poſitæ ſunt ab aliquo viro erudito variæ lectiones petitæ ex antiquis codicibus manuſcriptis. Cum eas allego, ut id quoque obiter dicam, moneo ſimpliciter me ſumpſiſſe ex uno veteri libro, ne quis exiſtimare poſſit me fallere quia non dico unde accepta ſit lectio.

b *Expuncta*) Sex libri noſtri, quatuor item quos Pamelius laudat, unus Morellianus, & unus Anglicanus habent *expugnata*, alii duo *exſtincta*, alius *expulſa*. Nos ſecuti ſumus meliores codices, qui habent *expuncta*.

c *Cum avaritia*) Hunc locum refert ſanctus Auguſtinus lib. 4. contra duas epiſtolas Pelagianorum cap. 10. & lib. 2. contra Julianum cap. 8.

d *Carnal. vitiis*) Auguſtinus lib. 6. operis imperfecti contra Julianum cap. 14. *Hic eſt ille conflictus quem memoratus martyr in libro quem de mortalitate conſcripſit diligenter & eloquenter explicat dicens inter cetera quod nobis ſit cum carnalibus vitiis atque illecebris ſæcularibus aſſidua & moleſta luctatio.*

e *Aſſidua*) Veteres editiones & ſeptem libri veteres habent *aſſidua & jugis & moleſta*. Sic etiam quatuor Anglicani. Sed multo plures non habent *& jugis*. Quæ deſunt etiam apud Auguſtinum in locis mox adducendis. Et tamen in initio libri de opere & eleemoſynis legitur *aſſidua & jugis operatio*.

f *Diaboli gladios*) In codice Lætienſi legitur *laqueos* & ſupra lineam *vel gladios*. Hinc orta diſcrepantia lectionum in libris veteribus. Quidam enim maluerunt *laqueos*, alii *gladios*. Unus meus habet *laqueos & gladios*. Admonet autem Pamelius ſe vidiſſe *laqueos* ſcriptum in quatuor libris veteribus, ſed aliam lectionem retinuiſſe quia exſtat apud Auguſtinum.

g *Cum viderimus*) Viginti ſex antiqui codices habent *quis* vel *qui viderit*. Alii quatuordecim præferunt *credendi* vel *credere*.

te incredula perfidus fluctuas. Deus tibi de hoc mundo recedenti immortalitatem atque æternitatem pollicetur; & tu dubitas. Hoc est Deum omnino non nosse, hoc est Christum credentium dominum & magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est in ecclesia constitutum fidem in domo fidei non habere. Quantum prosit exire de sæculo Christus ipse salutis atque [a] utilitatis nostræ magister ostendit, qui cum discipuli ejus contristarentur quod se jam diceret recessurum, locutus est ad eos
Joan. 14 dicens, *Si me dilexissetis, gauderetis utique, quoniam vado ad patrem*, docens scil, & ostendens, cum cari quos diligimus de sæculo exeunt, gaudendum potius quam dolendum. Cujus rei memor [b] beatus apostolus Paulus in epistola sua
Phil. 1 ponit & dicit, *Mihi vivere Christus est, & mori lucrum*, lucrum maximum computans jam sæculi laqueis non teneri, jam nullis peccatis & vitiis carnis obnoxium fieri, exemptum pressuris angentibus, & venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiam salutis æternæ Christo vocante proficisci. At enim quosdam movet quod æqualiter cum gentilibus nostros morbi istius valitudo corripiat; quasi ad hoc crediderit christianus ut immunis a contactu malorum, mundo & sæculo feliciter perfruatur, & non omnia hic adversa perpessus ad futuram lætitiam reservetur. Movet quosdam quod sit nobis cum ceteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum ceteris quamdiu adhuc secundum legem primæ nativitatis manet caro ista communis? Quoadusque istic in mundo sumus, cum genere humano carnis æqualitate conjungimur, spiritu separamur.
1 Cor. 15 Itaque donec corruptivum istud induat incorruptionem, & mortale hoc accipiat immortalitatem, & [c] Christus nos perducat ad Deum patrem, quæcumque sunt carnis incommoda sunt nobis cum humano genere communia. Sic cum fetu sterili terra jejuna est, neminem fames separat. Sic cum irruptione hostili civitas aliqua possessa est, omnes simul captivitas vastat. Et quando imbrem nubila serena suspendunt, omnibus siccitas una est. Et cum navem scopulosa saxa constringunt, navigantibus naufragium sine exceptione commune est. Et oculorum dolor, & impetus febrium, & omnium valitudo membrorum cum ceteris communis est nobis quamdiu portatur in sæculo caro ista communis. Quinimmo si qua conditione, qua lege crediderit christianus noscat & teneat, sciet plus sibi quam ceteris in sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. Docet & præmonet scriptura divina dicens; *Fili, accedens ad servitutem* Eccl. 2
Dei, sta in justitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem. Et iterum; *In* Ibid.
dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines vero receptibiles in camino humiliationis. Sic Job post rerum damna, post pignorum funera, vulneribus quoque & vermibus graviter afflictus, non victus est, sed probatus; qui in ipsis conflictationibus & doloribus suis patientiam religiosæ mentis ostendens ait: *Nudus exivi de utero matris,* [d] *nudus etiam* Job 1
ibo sub terram. Dominus dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino visum est ita factum est. Sit nomen Domini benedictum. Et cum eum uxor quoque compelleret ut vi doloris impatiens aliquid adversus Deum querula & invidiosa voce loqueretur, respondit & dixit: *Tamquam una ex* [e] *ineptis mulieribus locuta es. Si bona excepimus* Job 2
de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ continerunt ei nihil peccavit Job labiis suis in conspectu Domini.

Ita-

a *Utilitatis*) Dubium est an legi debeat *utilitatis* vel *humilitatis*. Nam quatuor libri præferunt *utilitatis* & supra lineam *vel humilitatis*. Duo alii *utilitatis* tantum. Alii duo *humilitatis* tantum. Itaque liberum fuit librariis ponere lectionem quam mallent. Ego lubenter præferrem *humilitatis*, quia certum est Christum fuisse doctorem & magistrum humilitatis, ut ipse Cyprianus eum vocat in epistola 56. ad Thibaritanos, Hieronymus in epistola ad Antonium, Augustinus cap. 31. 33. libri de virginitate & alibi, sanctus Ambrosius lib. 3. cap. 7. de fide, & Cæsarius Arelatensis in calce undecimæ homiliæ earum quæ a nobis editæ sunt. Petrus Blesensis sermone tertio eum vocat humilem magistrum & doctorem humilitatis. Huc facit quod Tertullianus in libro de virginibus velandis ait nihil esse Deo carius humilitate. Retinui tamen *utilitatis*, quia hæc lectio bona est & reperitur in libris emendatioribus.

b *Beatus apostolus*) Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 10.

c *Christus nos perducat*) Sic scripsi ex fide quatuor veterum exemplarium pro eo quod antea legebatur *spiritus*. In duobus autem ex iis quatuor codicibus scriptum est *Christus* eo modo quo per compendium quandoque solet scribi *spiritus*, & supra lineam scriptum est *vel spiritus*. Porro sæpe in antiquis codicibus manuscriptis operum sancti Cypriani & aliorum veterum scriptorum ecclesiasticorum divi scriptum *spiritus* pro *Christus* & e converso, in primis vero apud auctorem libri de rebaptismate, qui referens locum ex epistola prima Joannis in quo legitur *Christus est veritas* posuit *spiritus est veritas*. Scio Christum alibi vocari spiritum, etiam apud Cyprianum. Sed cum habeamus aliam lectionem faciliorem, necesse non est eam retinere quæ potest habere difficultatem & inducere obscuritatem.

d *Nudus ibo*) Vide Frontonis Ducæi notas in homiliam sextam Chrysostomi ad populum Antiochenum. Vide etiam lib. 3. testimoniorum cap. 6.

e *Ineptis*) Ego mutavi, cum antea legeretur *insipientibus*, quia *ineptis* scriptum vidi in septemdecim libris nostris, in octo Anglicanis, & in editione Morellii.

Itaque illi Dominus Deus perhibet testimonium dicens: *Animadvertisti puerum meum Job*. [a] *Non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor*. Et Tobias post opera magnifica, post misericordiæ suæ multa & gloriosa præconia; cæcitatem luminum passus, timens & benedicens in adversis Deum, per ipsam corporis sui cladem crevit ad laudem; quem & ipsum uxor sua depravare tentavit dicens: *Ubi sunt justitiæ tuæ? Ecce quæ pateris*. At ille circa timorem Dei stabilis & firmus, & ad omnem tolerantiam passionis fide religionis armatus, tentationi uxoris invalidæ in dolore non cessit, sed magis Deum patientia majore promeruit; quem postmodum Raphael angelus collaudat & dicit: [b] *Opera Dei revelare & confiteri honorificum est? Nam quando orabas tu & Sarra* [c] *nurus tua, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, & abisti, & condidisti mortuum, missus sum tentare te, & iterum me misit Deus curare te & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael unus ex septem angelis sanctis qui assistimus & conversamur ante claritatem Dei*. Hanc tolerantiam justi semper habuerunt, hanc apostoli disciplinam de Domini lege tenuerunt, non mussitare in adversis, sed quæcumque in sæculo accidunt fortiter & patienter accipere, cum Judæorum populus hinc semper offenderit quod adversus Deum frequentius murmuraret, sicut testatur in Numeris Dominus Deus dicens: *Desinat murmuratio eorum a me, & non morientur*. [d] Murmurandum non est in adversis, fratres dilectissimi, sed patienter & fortiter quidquid acciderit sustinendum, cum scriptum sit: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit*. In Deuteronomio quoque moneat per Moysen spiritus sanctus & dicat: *Dominus Deus tuus vexabit te, & famem injiciet tibi, & cognoscetur in corde tuo si bene custodieris præcepta ejus, sive non*. Et iterum: [e] *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro & ex tota anima vestra*. Sic Abraham Deo placuit, qui, ut placeret Deo, nec amittere filium timuit nec gerere parricidium recusavit. Qui filium non potes lege & sorte mortalitatis amittere, quid faceres si filium jubereris occidere? Ad omnia te paratum facere timor Dei & fides debet. [f] Sit licet rei familiaris amissio, sit de infestantibus morbis assidua membrorum & cruenta vexatio, sit de uxore, de liberis, de excedentibus caris funebris & tristis avulsio, non sint tibi scandala ista, sed prœlia; nec debilitent aut frangant christiani fidem, sed potius ostendant in colluctatione virtutem, cum contemnenda sit omnis injuria malorum præsentium fiduci futurorum bonorum. Nisi præcesserit pugna, non potest esse victoria. Cum fuerit in pugnæ congressione victoria, tunc datur vincentibus & corona. [g] Navis gubernator in tempestate dinoscitur, in acie miles

Tob. 2 — Tob. 12 — Num. 20 — Psal. 50 — Deut. 3 — Deut. 13 — Gen. 22

a *Non est similis illi*) Ovidius lib. 1. metamorphoseon loquens de Deucalione: *Non illo melior quisquam nec amantior æqui vir fuit*.

b *Opera Dei*) Ita etiam in libro de oratione dominica. Ante vero hæc verba scriptum est in codice Turonensi & in Fuxensi, *secretum regis celare bonum*. Quod videtur esse ex glossemate. Ideo non addidimus in contextu, quamvis in capite 12. Tobiæ scriptum sit: *Secretum regis abscondere bonum est*. Horatius epist. 18. *Arcanum neque tu scruteris ullius unquam*.

c *Nurus tua*) Hæ duæ voces desunt in novemdecim libris nostris & in undecim Anglicanis. Certe necessariæ non sunt, cum satis sit eas positas esse paulo post, ubi locus iste sacræ scripturæ refertur.

d *Murmurand. non est*) Hieronymus in epistola ad Pammachium & Oceanum adversus Rufinum: *Prudentis hominis est, etiamsi doleat, dissimulare conscientiam & cordis nubilium frontis serenitate discutere*. Inter mandata quæ sanctus Ludovicus rex Francorum moriens dedit filio suo istud in primis reperitur: *Præterea si Dominus tibi aliquam tribulationem habere permiserit, benigne & cum gratiarum actione debes suscipere*. Fulgentius Placiades lib. 2. mythologicon: *Sapiens enim dolorem suum aut benignitati commendat aut oblivioni*. Idem supra dixerat oblivionem esse medicinam miseriarum. Horatius lib. 2. od. 3. *Æquam memento rebus in arduis servare mentem*. Epistola Oenonis ad Paridem apud Ovidium:

Leniter ex merito quidquid patiare ferendum est.

Quæ venit indigno pœna, dolenda venit.

Vide A. Gellium lib. 12. cap. 26. & quæ ad eri-

gendum animum Ciceronis exsulis & afflicti disserit Philiscus apud Dionem Cassium lib. 38.

e *Tentat vos*) Ita etiam in libro de exhortatione martyrii cap. 9. & lib. 3. testimoniorum cap. 15. vide notas ad Agobardum pag. 9.

f *Sit l. r. f. amissio*) Rufinus in psal. 95. *Turbetur terra, turbetur mare, turbentur omnia elementa, Dei servus intrepidus maneat*.

g *Navis gubernator*) Hunc locum, antea mutilum, cum legeretur *Nam* pro *Navis*, nos supplevimus ope duorum veterum exemplarium. In tribus deest vocabulum *Nam*, quod alibi & in editionibus ponitur ante *gubernator*. Error est. Sed tamen error ille ostendit veram esse lectionem quam nos afferimus. Lactantius lib. 3. cap. 13. *Navis sine gubernatore abit pessum*. Leo Papa I. in epistola ad Rusticum: *Quis inter fluctus maris navem diriget, si gubernator abscendat?* Seneca in libro de providentia cap. 4. *Gubernatorem in tempestate, in acie militem intelligas*. Idem epist. 108. *Non magis mihi potest quisquam talis prodesse præceptor quam gubernator in tempestate nauseabundus. Tenendam est rapiente fluctu gubernaculum, luctandum cum ipso mari, eripienda sunt vento vela*. Cicero lib. 2. de divinatione: *Medicus morbum ingravescentem ratione prævidet, insidias imperator, tempestates gubernator*. Joannes Chrysostomus in epistola 182. ad venerium ait gubernatorem in tempestatem cognosci, medicum optimum graviores corporis morbos indicare. Sidonius lib. 8. epist. 10. *Medicus in desperatione, gubernator in tempestate cognoscitur*. Quintilianus lib. 4. cap. 1. *Pessimus certe gubernator qui navem dum portum egreditur impegit*. Et cap. 10. *Bonus gubernator numquam*

miles probatur. [a] Delicata jactatio est cum periculum non est. Conflictatio in adversis probatio est veritatis. [b] Arbor quæ alta radice fundata est ventis incumbentibus non movetur; & navis quæ forti compage solida est pulsatur fluctibus, nec foratur: & quando area fruges terit, ventos grana fortia & robusta contemnunt, inanes paleæ flatu portante rapiuntur. Sic & apostolus Paulus post naufragia, post flagella, post carnis & corporis multa & gravia tormenta, non vexari sed emendari se dicit adversis, ut dum gravius af-
2 Cor. 12 fligitur, verius probaretur. *Datus est mihi*, inquit, *stimulus carnis meæ, angelus satanæ qui me colaphizet, ut non extollar. Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet a me, & dixit mihi. Sufficit tibi gratia mea. Nam virtus in infirmitate perficitur.* Quando ergo infirmitas & imbecilitas & vastitas aliequa grassatur, tunc virtus nostra perficiunt, tunc fides, si tentata perstiterit, coronatur, sicut scri-
Eccli. 27 ptum est: *Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio tribulationis.* Hoc denique inter nos & ceteros interest qui Deum nesciunt quod illi in adversis queruntur & murmurant, adversa non avocant a virtutis & fidei veritate, sed corroborant in dolore. Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter eviscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur, quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorumdam vel pedes vel aliquæ A membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputantur, quod per jacturas & damna corporum prorumpente languore vel debelitatur incessus, vel auditus obstruitur, vel cæcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. Contra tot impetus [c] vastitatis & mortis [d] inconcussi animi virtutibus congredi quanta pectoris magnitudo est, quanta sublimitas inter ruina generis humaB ni stare erectum, nec cum eis quibus spes in Deum nulla est jacere prostratum? Gratulari magis [e] oportet & temporis munus amplecti quod dum nostram fidem fortiter promimus, & labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, præmium vitæ ejus & fidei ipso judicante capiamus. Mori plane timeat, sed qui ex aqua & spiritu non renatus, gehennæ ignibus mancipatur. Mori timeat qui non Christi cruce & passione censetur. Mori timeat qui ad secundam mortem de hac C morte transibit. Mori timeat quam de sæculo recedentem perennibus pœnis æterna flamma torquebit. Mori timeat cui hoc mora longiore confertur ut cruciatus ejus & gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de sæculo liberantur. Mortalitas ista ut Judæis & gentilibus & Christi hostibus pestis est, ita Dei servis salutaris excessus est. Hoc quod sine ullo discrimine generis humani cum injustis moriuntur & justi, non est quod putetis bonis & malis interitum esse communem.

quam fecit naufragium. Vegetius lib. 4. cap. 15. dixit: *Quid enim salutis supereſt ei qui amiserit clavum?* Cornelius Nepos in vita Attici: *Gubernator præcipua laude fortior qui navem ex hieme marique scopuloso servat*. Seneca epist. 30. *Magnus gubernator & scisso navigat velo, & si exarmavit, tamen reliquias navigii aptat ad cursum*. Theodoretus epist. 79. scribit maris agitationem prodere gubernatoris industriam. Nam, ut ait Hieronymus lib. 1. adversus Rufinum, navem agere ignarus navita timet. Apud Avitum epist. 31. legitur: *Alias autem quæ ultio est si navis in magistrum ventis furentibus non sine illorum periculo cedatur isto discrimine*. Melius fortassis in codice Marnæsii, in quo scriptum est, *si nautæ sine magistro fuerint, Non sine illorum periculo ceditur isti discrimini*. Hanc porro Aviti epistolam R. P. Harduinus to. 2. conciliorum pag. 981. edidit tamquam novam ex codice manuscripto bibliothecæ regiæ. Et tamen edita fuerat a Sirmondo anno 1643.

a *Delicata jactatio*) Tertullianus in libro de corona: *Novi pastores eorum in pace leones, in prælio cervos*. Sidonius lib. 5. epist. 7. *cum sint in prætoriis leones, in castris lepores*. Martinus Magistri in libro de fortitudine fol. 8. *Multi sunt qui in absentia periculorum multa proponunt, etiam sine nulla animi fictione, qui oblatis periculis a recto & sancto proposito discedunt, quemadmodum in evangelio legimus de Petro, qui in absentia periculi de prope tamen instantis dicebat Christo, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo, cum autem vidisset Christum vinctum, ad vocem ancillulæ dixit se non novisse eum*. Apud T. Livium lib. 4. Vectius Messius Volscos incerpans ait illos in otio tumultuosos esse, in bello segnes. Tacitus in libro primo historiarum: *Ignavissimus quisque & ut res docuit, in periculo non ausurus, nimii verbis, linguæ feroces*. Et infra: *Illi ante discrimen feroces, in periculo pavidi*. Dio Cassius lib. 46. adnotat solere plerosque antequam in conspectum atque experientiam periculi pervenerint audaces esse. Seneca Troade:

O tumide, rerum dum secundarum status
Extollit animos, timide cum increpuit metus.

Hnc quoque referri possunt ista ex capite primo threnorum Hieremiæ: *Facti sunt principes ejus velut arietes non invenientes pascua, & abierunt absque fortitudine ante faciem subsequentis*.

b *Arbor*) Supra in libro de unitate ecclesiæ: *Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subvertit*. Seneca in libro de providentia cap. 4. *Non est arbor solida nec fortis nisi in quam frequens ventus incursat. Ipsa etiam vexatione constringitur & radices attius figit. Fragiles sunt quæ in aprica valle creverunt*.

c *Vastitatis*) Ita sexdecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. Aliam tamen lectionem, quæ habet *vastationis*, habent etiam septem libri veteres. Ego eam præfero quam major librorum manuscriptorum pars ostendit esse magis receptam, præsertim cum vocabulo vastitatis uti soleat sanctus martyr.

d *Inconcussi*) Multum variant, in hoc loco vetera exemplaria. Quædam habent *inconcussi*, alia *inconcussis*. Ego malo referre ad animum.

e *Oportet*) Retinui hanc vocem, quamvis eam non reperierim nisi in paucis veteribus libris, quia aut illa aut alia similis necessaria est in hoc loco.

nem. Ad refrigerium juſti vocantur, ad ſupplicium rapiuntur injuſti. Datur velocius tutela [a] fidentibus, perfidis pœna. Improvidi & ingrati ſumus, fratres dilectiſſimi, ad divina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoſcimus. Excedunt ecce in pace tuæ cum gloria ſua virgines, [b] venientis antichriſti minas & corruptelas & [c] lupanaria non timentes, pueri periculum lubricæ ætatis evadunt, ad continentiæ atque innocentiæ præmium feliciter perveniunt, tormenta jam non timet [d] delicata matrona metum perſecutionis & manus cruciatuſque carnificis moriendi celeritate lucrata. Pavore mortalitatis & temporis accenduntur tepidi, conſtringuntur remiſſi, excitantur ignavi, deſertores compelluntur ut redeant, gentiles coguntur ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens & [e] copioſus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus ſine metu mortis cum prœlium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. Quid deinde illud, fratres dilectiſſimi, quale eſt, quam pertinens, quam neceſſarium, quod peſtis iſta & lues, quæ horribilis & feralis videtur, explorat juſtitiam ſingulorum, & mentes humani generis examinat, an infirmis ſerviant ſani, an propinqui cognatos pie diligant, an miſereantur ſervorum languentium domini, an deprecantes ægros non deſerant medici, an feroces violentiam ſuam comprimant, an rapaces avaritiæ furentis inſatiabilem ſemper ardorem vel metu mortis exſtinguant, an cervicem flectant ſuperbi, an audaciam leniant improbi, an pereuntibus caris, vel ſic aliquid divites [f] indigentibus largiantur & donent ſine herede morituri. Ut nihil aliud mortalitas iſta contulerit, hoc chriſtianis & Dei ſervis plurimum præſtit, quod martyrium cœpimus libenter appetere, dum mortem diſcimus non timere. Exercitia ſunt nobis iſta, non funera, Dant animo fortitudinis gloriam, contemptu mortis præparant ad coronam. Sed fortaſſe aliquis opponat & dicat: Hoc me ergo in præſenti mortalitate contriſtat quod qui paratus ad confeſſionem fueram, & ad tolerantiam paſſionis toto me corde & plena virtute devoveram, martyrio meo privor, dum morte prævenior. Primo in loco non eſt in tua poteſtate ſed in Dei dignatione martyrium, nec potes te dicere perdidiſſe quod neſcis an merearis accipere. Tunc deinde Deus ſcrutator renis & cordis & occultorum contemplator & cognitor videt te & laudat & comprobat, & qui perſpicit apud te paratam fuiſſe virtutem, reddet pro virtute mercedem. Numquid Cain cum Deo munus offerret jam peremerat fratrem? Et tamen parricidium mente conceptum Deus providus ante damnavit. Ut illic cogitatio mala & [g] pernicioſa conceptio Deo providente proſpecta eſt, ita & in Dei ſervis, apud quos confeſſio cogitatur & mar-

a *Fidentibus*) Tres libri veteres *fidelibus*. Vide quæ notata ſunt ſupra ad epiſtolam quintam pa. 35.

b *Venientis*) In duobus libris veteribus ſcriptum eſt *venientis* & ſupra lineam *vel ſævientis*. Sic etiam in uno ſuo veteri legiſſe ſe teſtatur Morellius.

c *Lupanaria non timentes*) Adverſarii chriſtianæ religionis, qui ſæviebant in noſtros, virgines martyrio deſtinatas mittebant ad lupanaria, ſequentes videlicet inſtituta veterum Romanorum, qui nefas putabant ſi puellæ integræ exirent e vita. Tertullianus in calce apologetici: *Nam & proxime ad leonem damnantes chriſtianam potius quam ad leonem confeſſi eſtis labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna & omni morte reputari*. Prudentius in carmine de ſanta Agnete: *Hanc in lupanar tradere certum eſt ad aram ni caput applicet*. Apud Rufinum lib. 8. cap. 12. legitur hiſtoria cujuſdam nobilis feminæ Antiochenæ, quæ cum videret ſe & filias cogi ad ſacrificandum idolis, & niſi facerent, tormenta & mortem intentari, timeret porro ne pudicitiæ ſuæ & filiarum vis inferretur, ſe cum illis projecit in fluvium in itinere poſitum. Inter cetera vero quæ dixit filiabus ſuis ut eis ſuaderet hunc exitum, ait: *Proſtituentur ergo in publicis lupanaribus membra quæ aer pæne ipſe publicus habuit incognita*. Hinc factum ut quia virgines chriſtianæ projiciebantur in lupanaria creditum ſit illas, quamvis vim paſſæ pudicitiam vere perdidiſſent, fuiſſe tamen virgines ſecundum evangelium, ut ex Hieronymo & Auguſtino probat Algerus ſcholaſticus Leodienſis in capite 76. libri de miſericordia & juſtitia. Ego vero ex eodem Auguſtino addo illum in epiſtola ad Victorianum ſcribere violentiam factam in virgine, ſi illa non conſenſerit, non pro corruptionis turpitudine ſed pro paſſionis vulnere deputandam, & in epiſtola ad Honoratum ſcribere pudicitiam non violari violentia, ſi mente ſervatur, quoniam nec in carne violatur quando voluntas patientis ſua turpiter carne non utitur, ſed ſine conſenſione tolerat quod alius operatur. Vide etiam Carolum Guyetum lib. 2. cap. 7. pag. 173. heortologiæ. Svetonius in Tiberio; *Immaturæ puellæ, quia more tradito nefas eſſet virgines ſtrangulari, vitiatæ prius a carnifice, dein ſtrangulatæ*. De filia Sejani ita etiam teſtatur Dio Caſſius lib. 58. Vide Baronium ad diem 21. Januarii.

d *Delicata matrona*) Victor Vitenſis lib. 5. cap. 8. *matrona nobilis ac delicata*. Hieronymus in epiſtola ad Pammachium adverſus errores Joannis Hieroſolymitani: *Dei filius unam morbidam ovem ſuis humeris portavit ad cœlos bajulans & patiens delicatam peccatricem*.

e *Copioſus*) Tres libri noſtri & unus a Morellio citatus exhibent *toroſus*, id eſt qui pulpam carnis maſculoſam habet, in quo eſt robur & fortitudo. Unde cervix toroſa apud Catullum in carmine de Berecynthia, colla toroſa juventus in ſatyra tertia Perſii. Minucius Felix in ipſo ferme initio, *criſpis toroſiſque ibidem erroribus delectat*. In libro monaſterii Beccenſis ſcriptum eſt *corroſus* pro *toroſus*.

f *Indigentibus*) Iſtud adjecimus ex fide duorum veterum librorum noſtrorum & ſuorum item Anglicanorum.

g *Pernicioſa conceptio*) Codex Seguierianus *periculoſa*.

martyrium mente concipitur, animus ad bonum deditus Deo judice coronatur. [a] Aliud eſt martyrio animum deeſſe, aliud animo defuiſſe martyrium. Qualem te invenit Dominus cum vocat, talem pariter & judicat, quando ipſe
Apoc. 2 teſtetur & dicat: *Et ſcient omnes eccleſiæ quia ego ſum ſcrutator renis & cordis.* Nec enim Deus ſanguinem noſtrum [b] deſiderat, ſed fidem quærit. Nam nec Abraham, nec Iſaac, nec Jacob occiſi ſunt, & tamen fidei ac juſtitiæ meritis honorati inter patriarchas primi eſſe meruerunt; ad quorum convivium congregatur quiſquis fidelis & juſtus & laudabilis invenitur meminiſſe debemus voluntatem nos, non noſtram, ſed Dei
Mat. 6 facere debere, ſecundum quod nos Dominus quotidie juſſit orare. [c] Quam præpoſterum eſt quamque perverſum ut cum Dei voluntatem fieri poſtulemus, quando evocat nos & accerſit de hoc mundo Deus, non ſtatim voluntatis ejus imperio pareamus. Obnitimur & reluctamur, & [d] pervicacium more ſervorum ad conſpectu Domini cum triſtitia & mœrore perducimur, exeuntes iſtinc neceſſitatis vinculo, non obſequio voluntatis: & volumus ab eo præmiis cæleſtibus honorari, ad quem venimus inviti. Quid ergo oramus & petimus ut adveniat regnum cælorum, ſi captivitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus & poſcimus ut acceleret dies regni, ſi majora deſideria & vota potiora ſunt ſervire iſtic diabolo quam regnare cum Chriſto? Denique ut manifeſtis divinæ providentiæ indicia clareſcerent quod Dominus præſcius futurorum ſuis conſulat ad veram ſalutem, cum quidam de collegis & conſacerdotibus noſtris infirmitate defeſſus & de appropinquante jam morte ſollicitus commeatum ſibi precaretur, adſtitit deprecanti & jam pæne morienti juvenis honore & majeſtate venerabilis, ſtatu celſus, & clarus aſpectu, & quem aſſiſtentem ſibi vix poſſet humanus aſpectus oculis carnalibus intueri, niſi quod talem videre jam poterat de ſæculo receſſurus. Atque ille non ſine quadam animi & vocis indignatione infremuit & dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Increpantis vox eſt & monentis; qui de perſecutione ſollicitis, de accerſitione ſecuris non conſentit ad præſens deſiderium, ſed conſulit in futurum. Audivi frater noſter & collega morituros quod ceteris diceret. Nam qui moriturus audivit, ad hoc [e] audivit ut diceret. Audivit non ſibi ille, ſed nobis. Nam quid ſibi diſceret jam receſſurus? Didicit immo nobis remanentibus; ut dum [f] ſacerdotem qui commeatum petebat increpitum eſſe comperimus, quid cunctis expediat agnoſceremus. Nobis quoque ipſius minimis & extremis quoties revelatum eſt, quam frequenter atque manifeſte de Dei dignatione præceptum eſt ut conteſtaret aſſidue & publice prædicarem fratres noſtros non eſſe lugendos accerſitione dominica de ſæculo liberatos cum ſciamus non eos amitti, ſed præmitti, recedentes præcedere ut proficiſcentes, ut navigantes ſolent, deſiderari eos debere, non plangi, nec accipiendas eſſe hic [g] atras veſtes,

a *Aliud eſt enim*) Joannes Picus Mirandula aliter legebat in ſuo codice. Scripſit enim: *Aliud eſt enim martyrium deeſſe animo, aliud animum deeſſe martyrio.* Ita in apologia.

b *Deſiderat*) Et iſtud quoque adjecimus ex quibuſdam codicibus noſtris & ex quibuſdam Anglicanis. Poteſt tamen eſſe gloſſema.

c *Quam præpoſterum*) Iſta exſtant apud Gratianum 13. q. 2. & apud Guillelmum Durandi in tractatu de modo celebrandi concilii generalis par. 3. rubr. 6.

d *Pervic. more ſervor.* Tacitus lib. 1. hiſtoriarum: *Pervicax etiam adverſus tormenta ſervorum fides.* Vide Macrobium lib. 1. ſaturnal. cap. 11. Idem Tacitus lib. 4. annalium tradit Octaviam Neronis accuſatam de ſervili amore, & actas ob id de ancillis quæſtiones, ac vi tormentorum victis quibuſdam ut falſa annuerent, plures perſtitiſſe ſanctitatem dominæ tueri. Svetonius in Caligula: *Mulieri libertinæ octoginta donavit, quod excruciata graviſſimis tormentis de ſcelere patroni reticuiſſet.* Alterius libertinæ, cui Epicharis nomen erat, quæ tormentis dilacerata numquam fateri voluit ea quæ illi objiciebantur, quamvis vera eſſent, mentionem facit Tacitus in libro 15. annalium. Ammianus Marcellinus lib. 28. mentionem facit ancillæ, a qua contigua morti tormenta voces expreſſerunt obliquas in caput domini. Vide Plinium lib. 7. cap. 23. Juſtinum lib. 44. Senecam lib. 4. de beneficiis cap. 19. & epiſt. 6. ad illum locum, *in equuleo teneat*, id eſt, ut Muretus interpretatur, non indicet conſcios, nihil eorum probat propter quæ torquetur. Vide etiam Valerium Maximum lib. 6. cap. 8. & lib. 8. cap. 4. Quintilianum lib. 2. cap. 20. Dionem Caſſium lib. 47. Victorem Vitenſem lib. 5. cap. 2. & Patricium Junium in notis ad epiſtolam Clementis ad Corinthios pag. 9.

e *Audivit ut diceret*) Interpretes præfationis in altercationem Jaſonis & Papiſci: *Ad hoc enim viderat ut referret.* Tertullianus in extremo libro de virginibus velandis: *Nobis Dominus etiam revelationibus velaminis ſpatia metatus eſt. Nam cuidam ſorori noſtræ angelus in ſomnis cervices quaſi applauderet verberans, Elegantes, inquit, cervices & merito nudæ. Bonum eſt uſque ad lumbos a capite veteris, ne & tibi cervicum libertas non proſit. Et utique quod uni dixeris omnibus dixeris.* Audivit ergo ut diceret. Idem in libro de idololatria: *Hoc in loco ex auctoritate Dei conteſtor quia nec tutum eſt ſubtrahere quodcumque uni fuerit oſtenſum, utique omnium cauſa.* Auguſtinus lib. 8. confeſſ. cap. 5. *Sed ubi mihi homo tuus Simplicianus de Victorina iſta narravit, exarſi ad imitandum. Ad hoc enim & ille narraverat.*

f *Sacerdotem*) Hæc tantum veteres editiones & omnes fere libri noſtri veteres & Anglicani. Pamelius ex editione quæ dicitur Gravii & ex veteri codice ſcripſit *ſacerdotem Dei.* Sed ego vocem *Dei* non inveni niſi in ſex codicibus antiquis. Seguierianus illam non habet.

g *Atras veſtes*) Veteres enim eo colore utebantur,

ſtes, quando illi ibi indumenta alba jam ſumpſerint, occaſionem dandam non eſſe gentilibus us nos merito ac jure reprehendant quod quos vivere apud Deum dicimus, ut exſtinctos & perditos lugeamus, & fidem quam ſermone & voce depromimus cordis & pectoris teſtimonio non probemus. Spei noſtræ ac fidei prævaricatores ſumus; ſimulata, ficta, fucata videntur eſſe quæ dicimus. Nihil prodeſt verbis præferre virtutem & factis deſtruere veritatem. Increpat denique apoſtolus Paulus & objurgat & culpat ſi qui contriſtentur in exceſſu ſuorum; *Nolumus*, inquit, *ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contriſtamini ſicut & ceteri qui ſpem non habent: Si enim credimus quia Jeſus mortuus eſt & reſurrexit, ſic & Deus eos qui dormierunt in Jeſu adducet cum illo*. Eos contriſtari dicit in exceſſu ſuorum qui ſpem non habent. Qui autem ſpe vivimus & in Deum credimus & Chriſtum paſſum eſſe pro nobis & reſurrexiſſe confidimus, in Chriſto manentes, & per ipſum atque in ipſo reſurgentes, quid aut ipſi recedere iſtinc de ſæculo nolumus, aut noſtros recedentes quaſi perditos [a] plangimus ac dolemus, ipſo Chriſto Domino & Deo noſtro monente ac dicente: *Ego ſum reſurrectio & vita. Qui credit in me, licit moriatur vivet; & omnis qui vivit & credit in me non morietur in æternum*. [b] Si in Chriſtum credimus, ſi fidem verbis & promiſſis ejus habemus, & non morimur in æternum ad Chriſtum, cum quo & victuri & regnaturi ſemper ſumus, læta ſecuritate veniamus. Quod interim morimur, ad immortalitatem morte tranſgredimur: nec poteſt vita æterna ſuccedere, niſi hinc contigerit exire. Non eſt exitus iſte, ſed tranſitus & temporali itinere decurſo ad æterna tranſgreſſus. Quis non ad meliora venire feſtinet? Quis non mutari & transformari ad Chriſti ſpeciem & ad cæleſtis gloriæ [c] dignitatem venire citius exoptet, Paulo apoſtolo prædicante & dicente: [d] *Noſtra autem converſatio*, inquit, *in cælis eſt, unde & Dominum exſpectamus Jeſum Chriſtum, qui transformabit corpus humilitatis noſtræ* [e] *conformatum corpori claritatis ſuæ*. Tales nos futuros & Chriſtus Dominus pollicetur, quando ut cum illo ſimus & cum illo in æternis ſedibus vivamus, atque in

2 Theſ. 4

Joan. 11

Phil. 3

ſtes, quando illi ibi indumenta alba jam ſumpſerint, occaſionem dandam non eſſe gentilibus us nos merito ac jure reprehendant quod quos vivere apud Deum dicimus, ut exſtinctos & perditos lugeamus, & fidem quam ſermone & voce depromimus cordis & pectoris teſtimonio non probemus. Spei noſtræ ac fidei prævaricatores ſumus; ſimulata, ficta, fucata videntur eſſe quæ dicimus. Nihil prodeſt verbis præferre virtutem & factis deſtruere veritatem. Increpat denique apoſtolus Paulus & objurgat & culpat ſi qui contriſtentur in exceſſu ſuorum; *Nolumus*, inquit, *ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contriſtamini ſicut & ceteri qui ſpem non habent: Si enim credimus quia Jeſus mortuus eſt & reſurrexit, ſic & Deus eos qui dormierunt in Jeſu adducet cum illo*. Eos contriſtari dicit in exceſſu ſuorum qui ſpem non habent. Qui autem ſpe vivimus & in Deum credimus & Chriſtum paſſum eſſe pro nobis & reſurrexiſſe confidimus, in Chriſto manentes, & per ipſum atque in ipſo reſurgentes, quid aut ipſi recedere iſtinc de ſæculo nolumus, aut noſtros recedentes quaſi perditos [a] plangimus ac dolemus, ipſo Chriſto Domino & Deo noſtro monente ac dicente: *Ego ſum reſurrectio & vita. Qui credit in me, licit moriatur vivet; & omnis qui vivit & credit in me non morietur in æternum*. [b] Si in Chriſtum credimus, ſi fidem verbis & promiſſis ejus habemus, & non morimur in æternum ad Chriſtum, cum quo & victuri & regnaturi ſemper ſumus, læta ſecuritate veniamus. Quod interim morimur, ad immortalitatem morte tranſgredimur: nec poteſt vita æterna ſuccedere, niſi hinc contigerit exire. Non eſt exitus iſte, ſed tranſitus & temporali itinere decurſo ad æterna tranſgreſſus. Quis non ad meliora venire feſtinet? Quis non mutari & transformari ad Chriſti ſpeciem & ad cæleſtis gloriæ [c] dignitatem venire citius exoptet, Paulo apoſtolo prædicante & dicente: [d] *Noſtra autem converſatio*, inquit, *in cælis eſt, unde & Dominum exſpectamus Jeſum Chriſtum, qui transformabit corpus humilitatis noſtræ* [e] *conformatum corpori claritatis ſuæ*. Tales nos futuros & Chriſtus Dominus pollicetur, quando ut cum illo ſimus & cum illo in æternis ſedibus vivamus, atque in

2 Theſ. 4

Joan. 11

Phil. 3

bantur in luctu. Vincentius Lirinenſis conqueritur viduas ſub Arrianorum perſecutione fuiſſe depullatas, quia nimirum ferebant veſtes pullas id eſt nigras. Apud Paulum lib. 1. ſententiar. tit. 23. & hinc in lib. 7. Capitularium cap. 743. legitur: *Qui luget abſtinere debet a conviviis ac ornamentis & veſte alba*. Et tamen Herodianus lib. 3. notat mulieres Romanas in luctu indutas fuiſſe veſtibus albis exilibus, ut mœrentium ſpeciem præberent, cum contra viri veſtibus atris eſſent amicti. Vide etiam quæſtiones Romanas Plutarchi.

a *Plangimus ac dolemus*) Ait Cyprianus nobis, qui ſpem reſurrectionis habemus, licitum non eſſe flere mortuos. Quod intelligendum eſt de immodico fletu. Alioqui enim Chriſtus lacrimandi uſum in mortibus amicorum ſuo exemplo comprobavit apud Bethaniam; ubi cum vidiſſet Mariam & Judæos flentes ob mortem Lazari, flevit & ipſe. Unde collegerunt Judæi illum valde amatum fuiſſe a Chriſto. Nam ſupremæ illæ lacrime, ut diximus ad librum ſextum Salviani, amantium magis ſunt quam mœrentium, quamvis etiam mœrentium ſint & amicos deſiderantium. Eleganter itaque Seneca dixit in epiſtola 63. *Nobis autem ignoſci poteſt prolapſis ad lacrimas, ſi non nimiæ decurrerunt, ſi ipſi illas repreſſimus. Nec ſicci ſint oculi amiſſo amico nec fluant. Lacrimandum eſt, non plorandum*. Vide ſancti Joannis Chriyſoſtomi homiliam de mortuis non immoderate lugendis & Ruricium lib. 2. epiſt. 4. Vide etiam ſupra epiſtolam ad Tyraſium. Adde Dionem Chryſoſtomum, qui in oratione 29. docet defunctos memoria honorandos eſſe, non lacrimis. Luctus tempus olim definitum erat apud Romanos. Seneca ait alicubi annum datum eſſe mulieribus ad luctum, non ut tamdiu lugerent, ſed ne diutius. Apud T. Livium lib. 2. funus Bruti conſulis magno apparatu legimus fuiſſe celebratum. *Sed multo magis morti decus*, inquit Livius, *publica fuit mœſtitia, eo ante omnia inſignis quod matronæ annum ut parentem eum luxerunt quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuiſſet*. Sic P. Valerium poplicolam annum unum matronæ luxerunt, teſte Plutarcho. Sic Coriolanum, ut teſtatur idem auctor, matronæ quoque luxerunt. Dio lib. 55. memoriæ prodidit decretum eſſe ut mulieres anno integro lugerent poſt

b *Si in Chr. credimus*) Ita ſcribendum & diſtinguendum eſſe cenſuimus, ſecuti auctoritatem ſex veterum exemplarium. Hæc enim lectio mihi videtur eſſe præferenda vulgatæ, quam hic ſubjicio in gratiam illorum qui illam fortaſſe putabunt fuiſſe retinendam. *Si in Chriſtum credimus, fidem verbis & promiſſis ejus habeamus, & non morituri in æternum, ad Chriſtum, cum quo victuri & regnaturi ſemper ſumus, læta ſecuritate veniamus*. Ubi interim admonendum eſt vocem *morituri* non exſtare in illis ſex antiquis exemplaribus, *morimur* vero *vel moriemur* haberi in pluribus antiquis codicibus & editionibus.

c *Dignitatem*) Duæ fuere antiquitus loci iſtius lectiones. Quidam enim codices præferunt *firmitatem* & ſupra lineam *vel dignitatem*. Alii dignitatem tantum. Et ſic legebat Florus. Hinc orta diſcrepantia quæ invenitur in antiquis exemplaribus. Ego legi *firmitatem* in tribus abſque ullo additamento.

d *Noſtra converſatio*) Vide Frontonis Ducæi notas ad panegyricum ſancti Joannis Chryſoſtomi in ſanctum martyrem Lucianum.

e *Conformatum*) Duæ quoque antiquitus fuere lectiones hujus loci. Duo quippe libri veteres habent *configuratum* & ſupra lineam *vel conformatum*. Veteres librarii poſuerunt eam lectionem quæ magis illis placuit. Pamelius maluit *configuratum*. Ego ſcribo *conformatum*, quia ita inveni ſcriptum in viginti & duobus exemplaribus noſtris, quorum unum eſt Seguierianum, & in quinque Anglicanis, tum etiam in excerptis Flori, & quia ſic etiam ſcriptum eſt lib. 3. teſtimoniorum cap. 11. Contra apud Regionem lib. 2. cap. 108. de diſciplinis eccleſiaſticis legendum eſt *ſed hæc ſententia canonicis atque apoſtolicis infirmatur documentis*, pro eo quod nos edidimus *informatur*. Apud ſanctum Gregorium lib. 1. epiſt. 71. vel 73. ad Petrum ſubdiaconum legitur *ut de æquitate ſervata præfati epiſcopi relationibus ipſe lauderis*. Pro quo tres optimi & antiquiſſimi libri habent *relationibus informemur*. Quod ego melius eſſe puto. Et fortaſſe legendum eſt *relationibus informemur & tu ipſe lauderis*.

re-

regnis cæleſtibns gaudeamus, patrem pro nobis precatur dicens: *Pater, quos mihi dediſti volo ut ubi ego fuero & ipſi ſint mecum & videant claritatem quam mihi dediſti prius quam mundus fieret*. Venturus ad Chriſti ſedem, ad regnorum cæleſtium claritatem, lugere non debet nec plangere, ſed potius ſecundum pollicitationem Domini, [a] ſecundum fidem veri, in profectione hac ſua & translatione gaudere. Sic denique invenimus & Enoch translatum eſſe, qui Deo placuit ſicut in Geneſi teſtatur & loquitur ſcriptura divina; *Et placuit Enoch Deo, & non eſt inventus poſtmodum, quia Deus illum tranſtulit*. Hoc fuit placuiſſe in conſpectu Dei, [b] de hoc contagio ſæculi meruiſſe transferri. [c] Sed & per Salomonem docet ſpiritus ſanctus eos qui Deo placeant maturius iſtinc eximi & citius liberari, ne dum in iſto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. [d] *Raptus eſt*, inquit, *ne malitia mutaret intellectum illius. Placita enim erat Deo anima ejus. Propter hoc properavit educere eum de media iniquitate*. Sic & in pſalmis ad Dominum properat ſpiritali fide [e] Deo ſuo anima devota dicens: *Quam dilectiſſimæ habitationes tuæ, Deus virtutum. Deſiderat & properat anima mea ad atria Dei*. Ejus eſt in mundo diu velle remanere quem mundus oblectat, quem ſæculum blandiens atque decipiens illecebris terrenæ voluptatis invitat. Porro cum mundus oderit chriſtianum, quid amas eum qui te odit, & non magis ſequeris Chriſtum, qui te & redemit & diligit? Joannes in epiſtola ſua clamat & loquitur & ne carnalia deſideria ſectantes mundum diligamus hortatur. *Nolite*, inquit, *diligere mundum neque ea quæ in mundo ſunt. Si quis dilexerit mundum, non eſt caritas patris in illo: quia omne quod in mundo eſt concupiſcentia carnis eſt & concupiſcentia oculorum & ambitio ſæculi, quæ non eſt a patre, ſed ex concupiſcentia mundi, & mundus tranſibit & concupiſcentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo & deus manet in æternum*. Potius, [f] fratres dilectiſſimi mente integra, fide firma, virtute robuſta, parati ad omnem voluntatem Dei ſimus, pavore mortis excluſo immortalitatem quæ ſequitur cogitemus. Hoc nos oſtendamus eſſe quod credimus, ut neque carorum lugeamus exceſſum, & cum accerſitionis propriæ dies venerit, incunctanter & libenter ad Dominum ipſo vocante veniamus. Quod cum ſemper faciendum fuerit Dei ſervis, nunc fieri multo magis debet, corruente jam mundo & malorum infeſtantium turbinibus obſeſſo; ut qui cernimus cœpiſſe jam gravia, & ſcimus imminere graviora, lucrum maximum computemus, ſi iſtinc velocius recedamus. Si in habitaculo tuo parietes vetuſtate nutarent, tecta deſuper tremerent, domus jam fatigata, jam laſſa, ædificiis ſenectute labentibus, ruinam proximam minaretur, nonne omni celeritate migrares? Si navigante te turbida & procelloſa tempeſtas fluctibus violentius excitatts prænuntiaret futura naufragia, nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat & labitur, & ruinam ſui non jam ſenectute rerum ſed fine teſtatur; & tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis quod exitu maturiore ſubtractus, ruinis & naufragiis & plagis imminentibus exuaris? Conſiderandum eſt, fratres dilectiſſimi, & idemtidem cogitandum renuntiaſſe nos mundo, & tamquam hoſpites & peregrinos iſtic interim degere. [g] Amplectamur diem qui aſſignat ſingulos domicilio ſuo, qui nos iſtinc ereptos & laqueis ſecularibus exſolutos paradiſo reſtituit [h] & regno. Quis non peregére conſtitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad

ſuos

Joan. 17

Gen. 5

Sap. 4

Pſ. 83

1 Joa. 2

a *Secundum fidem veri*) Hæc lectio, quam exhibent undecim exemplaria, in quibus pono Seguierianum, eſt optima. In duobus aliis ſcriptum eſt *verbi*. Morellius adnotat ſe vidiſſe ſcriptum in antiquis *veri alias verbi*. Quod confirmat noſtram lectionem. In codice Beccenſi & in editione Morellii legitur *veritatis*.

b *De hoc contagio*) Quamvis hanc lectionem præferat major pars veterum exemplarium, in aliis tamen pluribus & in antiquis editionibus legitur *de hac contagione*. Primus Manutius invexit eam quam nos retinuimus. Utraque bona eſt.

c *Sed & per Salomonem*) Vide annotationem Pamelii ad hunc locum.

d *Raptus eſt*) Vide ſanctum Auguſtinum cap. 14. de prædeſtinatione ſanctorum.

e *Deo ſuo anima devota*) Hieronymus in dialogo adverſus Luciferianos, *ſimplicitas cordis & devota Deo ſuo anima*. Auctor epiſtolæ ad Oceanum de ferendis opprobriis edita ſub nomine Hieronymi: *Videat ergo anima Deo devota ne inſipientium riſus eam vel ſtultorum hominum vaniſſimus ſermo confundat*.

f *Fratres dil.*) In codice Seguieriano & iſtic & alibi hæ duæ voces ſic ſcriptæ ſunt, FF. DD. Quod iccirco admoneo ut oſtendam exactam diligentiam viri doctiſſimi Joannis Tilii, qui cum ederet opera Paciani epiſcopi Barcinonenſis, & in paræneſi ad pœnitentiam legeret in libro veteri, *ſcripta ſunt hæc FF. DD. & perpetuis cæſa monumentis*, noluit extendere, quamvis poſſet, ſed in margine poſuit arbitrari ſe his notis ſignificari *dilectiſſimi fratres*. Quo modo ſcriptum eſt in veteri codice Carthuſiæ majoris. Galeſinius, quamvis non haberet hanc auctoritatem, ſic in ſua editione poſuit uti Tilius conjecerat eſſe ſcribendum.

g *Amplectamur diem*) Citat hunc locum ſanctus Auguſtinus lib. 4. contra duas epiſtolas Pelagianorum cap. 8.

h *Et regno*) Antea legebatur *& regno cæleſti*. Verum vox *cæleſti* gloſſema eſt hominis qui neſciebat Cyprianum uti ſimpliciter verbo regni ad ſignificandum regnum Chriſti, id eſt cæleſte. Ego ſane vocem *cæleſti* reperi in duobus codicibus antiquis. At deeſt in aliis quatuordecim noſtris & in octo Anglicanis.

ſuos navigare feſtinans ventum proſperum cupidius optaret, ut velociter caros liceret amplecti? Patriam noſtram paradiſum computamus, Parentes patriarchas habere jam cœpimus. Quid non properamus & currimus ut patriam noſtram videre, ut parentes ſalutare poſſimus? Magnus illic nos carorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos & copioſa turba deſiderat, jam [a] de ſua incolumitate ſecura, & adhuc de noſtra ſalute ſollicita. Ad horum conſpectum & complexum venire quanta & illis & nobis in commune lætitia eſt? Qualis illic cæleſtium regnorum voluptas ſine timore moriendi, & cum æternitate vivendi quam ſumma & perpetua felicitas? Illic apoſtolorum glorioſus chorus, illic A prophetarum exultantium numerus, illic martyrum innumerabilis populus ob certaminis & [b] paſſionis victoriam coronatus, triumphantes illic virgines, quæ concupiſcentiam carnis & corporis continentiæ robore ſubegerunt, remunerati miſericordes, qui alimentis & largitionibus pauperum juſtitiæ operafecerunt, qui dominica præcepta ſervantes ad cæleſtes theſauros terrena patrimonia tranſtulerunt. Ad hos, fratres dilectiſſimi, avida cupiditate properemus, ut cum his cito eſſe, ut cito ad B Chriſtum venire contingat optemus. Hanc cogitationem noſtram Deus videat, hoc propoſitum mentis & fidei Dominus Chriſtus aſpiciat, daturus eis [c] gloriæ ſuæ ampliora præmia quorum circa ſe fuerint deſideria majora.

a *De ſua incolum.*) Hæc eſt lectio omnium veterum editionum, omnium librorum noſtrorum & decem Anglicanorum, atque ita referunt ſanctus Auguſtinus in libro de prædeſtinatione ſanctorum cap. 19. & auctor ſermonis in feſto ſanctorum omnium editus in appendice tomi quinti operum ejuſdem ſancti pag. 350. qui exſtat etiam in codice homiliarum qui tribuitur Alcuino. Ruricius epiſcopus Lemovicenſis lib. 2. epiſt. 4. *Credite mihi, fratres cariſſimi, quia illa jam de ſua quiete ſecura, de noſtra eſt ſalute ſollicita.* Vide diſſertationem 27. Maximi Tyrii. Primus Eraſmus poſuit *immortalitate*. Eam lectionem retinuit editio Manutii. Morellius rejecit & poſuit *incolumitate*. Pamelius, Rigaltius, & alii maluerunt *immortalitate*. Duo aut tria vetera exemplaria, *jam de ſua ſecuri, adhuc de noſtra incolumitate ſolliciti*. VVeſelus Groningenſis in epiſtola ad Bernardum Mepenſem; *Orant pro nobis defuncti ut in illorum felicem ſocietatem traducamur*. Vide ſupra pag. 208.

b *Paſſionis victoriam*) Duo libri veteres *gloriam*.

c *Gloriæ ſuæ*) Tredecim libri veteres habent *claritatis*, vocabulo frequentiſſimo apud Cyprianum. Alii quinque, *caritatis*, errore videlicet librariorum pro *claritatis*. In tribus aliis ſcriptum eſt *daturus eis ampliſſima munera & claritatis ſuæ præmia*.

[a] LIBER DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

b MULTA & magna ſunt, fratres cariſſimi, beneficia divina quibus in ſalutem noſtram Dei patris & Chriſti larga & copioſa clementia & operata ſit & ſemper operetur, quod conſervandis ac vivificandis nobis pater [c] filium miſit, ut reparare nos poſſet, quodque filius miſſus eſſe & hominis filius fieri voluit ut nos Dei filios faceret. Humiliavit ſe, ut populum qui C prius jacebat erigeret. Vulneratus eſt, ut vulnera noſtra [d] curaret. Servivit, ut ad libertatem ſervientes extraheret. Mori ſuſtinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc ſunt & magna divinæ miſericordiæ munera. Sed adhuc qualis providentia illa & quanta clementia eſt quod nobis ſalutari ratione proſpicitur, ut homini qui redemptus eſt reſervando plenius conſulatur. [e] Nam

a De hoc libro ſic loquitur ſanctus Hieronymus in epiſtola ad Pammachium de dormitione Paulinæ: *Quantas vires habeat miſericordia, & quibus donanda ſit præmiis, & beatus Cyprianus grandi volumine proſequitur, & Danielis conſilium probat, qui regem impiiſſimum, ſi audire voluiſſet, dicit pauperum ſuſtentatione ſalvandum.*

b *Multa & magna*) Hic locus in Græcam linguam verſus prolatus eſt in concilio Epheſino inter teſtimonia patrum & martyrum adverſus hæreſim Neſtorii. Itaque in antiqua verſione iſtius concilii non deſcribuntur Cypriani verba, ſed alia translata ex Græco ſermone. Exſtat ea verſio inter opera Marii Mercatoris pag. 180. editionis noſtræ. Hunc porro locum lectum fuiſſe in concilio teſtatur etiam Vincentius Lirinenſis.

c *Filium miſit*) In editionibus poſterioribus & in tribus antiquis codicibus legitur *filium ſuum*. Sane vox *ſuum* exſtat in epiſtola Pauli ad Galatas, ex qua ſumptus eſt hic locus. Exſtat etiam lib. 2. teſtimoniorum cap. 8. Delevi tamen, quia deeſt in viginti libris veteribus, apud Marium Mercatorem, in editione Spirenſi, in antiqua Veneta, in Eraſmica. Addita primo fuit in editione Manutii. Morellius expunxit.

d *Curaret*) Antea legebatur *ſanaret*. Mutare coactus ſum, quia omnes fere libri veteres habent lectionem quam profero.

e *Nam cum Dominus*) Refert hunc locum ſanctus Auguſtinus lib. 4. contra duas epiſtolas Pelagianorum c. 8.

cum Dominus adveniens ſanaſſet illa quæ Adam portaverat vulnera, & venena ſerpentis [a] antiqua curaſſet, legem dedit ſano, & præcepit ne ultra jam
Joan. 5 peccaret, ne quid peccanti gravius eveniret. Coartati eramus & in anguſtum innocentiæ præſcriptione concluſi. Nec haberet quid fragilitatis humanæ infirmitas atque imbecillitas faceret, niſi iterum pietas divina ſubveniens, juſtitiæ & miſericordiæ operibus oſtenſis, viam quamdam tuendæ ſalutis aperiret, ut ſordes poſtmodum quaſcumque contrahimus eleemoſynis abluamus. Loquitur in ſcripturis divi-
Tob. 4 nis ſpiritus ſanctus & dicit: *Eleemoſy-*
Prov. 15 *nis & fide delicta purgantur*. Non utique illa delicta quæ fuerant ante contracta. Nan illa Chriſti ſanguine & ſanctificatione purgantur. Item denuo dicit: *Si-*
Eccl. 3 *cut aqua exſtinguit ignem, ſic eleemoſyna exſtinguit peccatum*. Hic quoque oſtenditur & probatur quia ſicut lavacro aque ſalutaris gehennæ ignis exſtinguitur, ita & eleemoſynis atque operationibus juſtis delictorum flamma ſopitur. Et quia ſemel in baptiſmo remiſſa peccatorum datur, aſſidua & jugis operatio baptiſmi inſtar imitata Dei rurſus indulgentiam largitur. Hoc & in evangelio Dominus docet. Nam cum denotarentur diſcipuli ejus quod ederent, nec prius manus abluiſſent, reſpondit & dixit:
Luc. 11 *Qui fecit quod intus eſt fecit & quod foris eſt. Verum date eleemoſynam, & ecce vobis munda omnia*. Docens ſcilicet & oſtendens non manus lavandas eſſe, ſed pectus, & ſordes intrinſecus potius quam extrinſecus detrahendas, verum qui purgaverit quod eſt intus, eum quoque id quod foris eſt repurgaſſe, & emundata mente, cute quoque & corpore mundum eſſe cœpiſſe. Porro autem monens & oſtendens unde mundi & purgati eſſe poſſimus, addidit eleemoſynas eſſe faciendas. Miſericors docet & monet miſericordiam fieri; & quia ſervare quærit quos magno pretio redemit, poſt baptiſmi gratiam ſordidatos docet denuo poſſe purgari [b] Agnoſcamus itaque, fratres cariſſimi, divinæ indulgentiæ munus ſalubre, & emundandis purgandiſque peccatis noſtris, qui ſine aliquo conſcientiæ vulnere eſſe non poſſumus, medelis ſpiritalibus vulnera noſtra curemus. [c] Nec quiſquam ſic ſibi de puro atque immaculato [d] pectore blandiatur ut innocentia ſua fretus medicinam non putet adhibendam eſſe vulneribus, cum ſcriptum ſit: *Quis gloriabitur caſtum ſe* *Prov. 20*
habere cor, aut quis gloriabitur mundum ſe eſſe a peccatis? Et iterum in epiſtola ſua Joannes ponat & dicat. *Si dixerimus quia* *1. Joa. 1*
peccatum non habemus, nos ipſos decipimus, & [e] veritas in nobis non eſt. Si autem nemo eſſe ſine peccato poteſt, & quiſquis inculpatum ſe eſſe dixerit aut ſuperbus aut ſtultus eſt, quam neceſſaria, quam benigna eſt divina clementia, quæ cum ſciat non deeſſe ſanatis quædam poſtmodum vulnera, dedit curandis denuo ſanandiſque vulneribus remedia ſalutaria. Numquam denique, fratres dilectiſſimi, admonitio divina ceſſavit & tacuit, quo minus in ſcripturis ſanctis tam veteribus quam novis ſemper & ubique ad miſericordiæ opera Dei populus provocaretur: & canente atque exhortante ſpiritu ſancto quiſquis ad ſpem regni cæleſtis inſtruitur, facere eleemoſynas jubetur. Mandat & præcipit Eſaiæ Deus; *Exclama*, inquit, *in fortitudine, & Iſa. 58*
noli parcere. Sicut tuba exalta vocem tuam, & annuntia plebi meæ peccata ipſorum & domui Jacob facinora eorum. Et cum peccata eis ſua exprobrari præcepiſſet, cumque eorum facinora pleno indignationis impetu protuliſſet, dixiſſetque eos nec ſi orationibus & præcibus & jejuniis uterentur ſatisfacere pro delictis poſſe, nec ſi in cilicio & cinere volverentur, iram Dei poſſe lenire, in noviſſima tamen parte demonſtrans ſolis eleemoſynis Deum poſſe placari, addidit dicens:
Frange eſurienti panem tuum, & egenos ſine *Iſa. 58*
tecto induo in domum tuam. Si videris nudum, veſti eum, & domeſticos ſeminis tui non deſpicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & [f] veſtimenta tua cito orientur, & præibit ante te juſtitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris dicet: Ecce
adſum,

[a] *Antiqua*) Ita veteres libri fere omnes & veteres editiones. Pamelius poſuit *antiqui*. Quam lectionem inveni etiam in quibuſdam libris antiquis.

[b] *Agnoſcamus itaque*) Hunc quoque locum refert ſanctus Auguſtinus ibidem cap. 10.

[c] *Nec quiſquam*) Citat Auguſtinus ibidem & in libro ſecundo contra Julianum Pelagianum cap. 8.

[d] *Pectore*) Antea legebatur *corde*. Neque dubitandum eſt quin hæc lectio ſit optima. Verum cum *pectore* ſcriptum ſit in viginti & duobus libris noſtris & in ſex Anglicanis, putavi debere me cedere eorum auctoritati, præſertim cum ita quoque ſcriptum ſit apud ſanctum Auguſtinum lib. 2. contra Julianum Pelagianum cap. 8.

[e] *Veritas in nobis non eſt*) Poſtea additur in vulgatis editionibus: *Si autem confeſſi fuerimus peccata noſtra, fidelibus & juſtus eſt Dominus qui nobis peccata dimittat*. Verum tamenetſi ea exſtent in quibuſdam codicibus antiquis, cum deſiderentur in ſexdecim noſtris, in primis in Seguieriano, in ſex Anglicanis, & apud ſanctum Auguſtinum in locis ſupra laudatis, putavi ea non eſſe Cypriani, ſed a quodam ſtudioſo huc translata ex epiſtola ſancti Joannis. Certe abſque iis non minus conſtat ſenſus.

[f] *Veſtimenta tua*) Neſcio unde orta ſit ſcriptura libri Fuxenſis, in quo legitur *& preces tuæ cito exaudientur*. In editione vulgata, *& ſanitas tua citius orietur*. Vide Hieronymum in caput 58. Iſaiæ.

adſum. Remedia propitiando Deo ipſius Dei verbis data ſunt quid deberent facere peccantes magiſteria divina docuerunt, operationibus juſtis Deo ſatisfieri, miſericordiæ meritis peccata purgari: Et apud Salomonem legimus: *Conclude eleemoſynam* [a] *in corde pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo*. Et iterum: *Qui obturat aures ne audiat imbecillum, & ipſe invocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum*. Neque enim promereri [b] miſericordiam Domini poterit qui miſericors ipſe non fuerit, aut impetrabit de divina pietate aliquid in precibus qui ad precem pauperis non fuerit humanus. Quod item in pſalmis ſpiritus ſanctus declarat & probat dicens: *Beatus qui intelligit ſuper egenum & pauperum, in die mala liberabit eum Dominus*. Quorum præceptorum memor Daniel cum rex Nabuchodonoſor adverſo ſomnio territus æſtuaret, pro avertendis malis ad divinam opem impetrandam remedium dedit dicens; *Propterea, rex concilium meum placeat tibi, & peccata tua eleemoſynis redime & injuſtitias tuas miſerationibus pauperum, & erit Deus* [c] *parcens peccatis tuis*. Cui rex non obtemperans adverſa quæ viderat & infeſta perpeſſus eſt: quæ evadere & vitare potuiſſet, ſi peccata ſua eleemoſynis redemiſſet. Raphael quoque angelus paria teſtatur, & ut eleemoſyna libenter ac largiter fiat hortatur dicens: *Bona eſt oratio cum jejunio & eleemoſyna quia eleemoſyna a morte liberat, & ipſa purgat peccata*. Oſtendit orationes noſtras ac jejunia minus poſſe niſi eleemoſynis adjuventur, deprecationes ſolas parum ad impetrandum valere, niſi factorum & operum acceſſione [d] ſatientur. Revelat angelus & manifeſtat & firmat eleemoſynis petitiones noſtras efficaces fieri, eleemoſynis vitam de periculis redimi, eleemoſynis animas a morte liberari. Nec ſic, fratres cariſſimi, iſta proferimus ut non quod Raphael angelus dixit veritatis teſtimonio comprobemus. In actibus apoſtolorum facti fides poſita eſt, & quod eleemoſynis, non tantum a ſecunda, ſed a prima morte animæ liberentur geſtæ & impletæ rei probatione compertum eſt. Tabitha operationibus juſtis & eleemoſynis præſtandis plurimum dedita, eum infirmata eſſet & mortua, ad cadaver exanime Petrus accitus eſt: qui cum impigre pro apoſtolica humanitate veniſſet, circumſteterunt eum viduæ fletens & rogantes, pallia & tunicas & omnia illa quæ prius ſumpſerat indumenta monſtrantes, nec pro defuncta ſuis vocibus, ſed ipſius operibus deprecantes. Senſit Petrus impetrari poſſe quod ſic petebatur, nec defuturum Chriſti auxilium viduis deprecantibus, quando eſſet in viduis ipſe veſtitus. Cum itaque genibus nixus oraſſet, viduarum ac pauperum idoneus advocatus legatas ſibi preces ad Dominum pertuliſſet, converſus ad corpus, quod in tabula jam lotum jacebat, *Tabitha*, inquit, *exſurge in nomine Jeſu Chriſti*. Nec defuit Petro quo minus ſtatim ferret auxilium qui in evangelio dari dixerat quidquid fuiſſet ejus nomine poſtulatum. Mors itaque ſuſpenditur, & ſpiritus redditur, & mirantibus ac ſtupentibus cunctis ad hanc mundi denuo lucem redivivum corpus animatur. Tantum potuerunt miſericordiæ merita, tantum opera juſta valuerunt. Quæ laborantibus viduis largita fuerat ſubſidia vivendi, meruit ad vitam viduarum petitione revocari. Itaque in evangelio Dominus, doctor vitæ monſtre & magiſter ſalutis æternæ, vivificans credentium populum, & vivificatis conſulens in æternum, inter ſua mandata divina & præcepta cæleſtia nihil crebrius mandat & precipit quam ut inſiſtamus eleemoſynis dandis, nec terrenis poſſeſſionibus

Prov. 21

Pſal. 40

Dan. 4

Tob. 12

Act. 9

a *In corde*) In duobus libris antiquis legitur *ſinu* & ſupra lineam *vel corde*. Hinc orta eſt diſcrepantia lectionum in antiquis codicibus, quorum nonnulli habent *corde*, alii *ſinu*. Veteres editiones habent *ſinu*. Manutius poſuit *corde*, Morellius *ſinu*.

b *Miſeric. Domini*) Jonas Aurelianenſis, qui refert hunc locum ex libro de oratione dominica in libro tertio cap. 10. de inſtitutione laicali, legit *Dei miſericordiam*. Codex Lamonii *Dei veniam*. Seguierianus *Deum* tantum.

c *Parcens*.) In codice Fuxenſi *vel parcens vel patiens*. Hinc orta eſt lectio diverſa quorumdam librorum in quibus ſcriptum eſt *patiens*. Ceterum legendum eſſe pro *parcens* eo in primis argumento quod, præter auctoritatem veterum librorum & editionum, ſcriptum eſt in libro Danielis, *forſitam ignoſcet delictis tuis*.

d *Satientur*) Ita veteres editiones ante eam quæ dicitur eſſe Gravii. Sic etiam habet Morelliana. Conſentiunt autem viginti libri noſtri, etiam Seguierianus & Veronenſis omnium antiquiſſimi. Sunt tamen duo qui habent *ſacientur vel ſocientur*, alii ſex *ſocientur* tantum. Eam poſtremam lectionem præferunt ſeptem Anglicani, ſed non in hoc loco. Quippe vocem *ſocientur* ponunt in phraſi ſuperiore, *eleemoſynis ſocientur*. Pamelius contra tot auctoritates, abſque ullius libri veteris ſuffragio, tantum quia in editione illa quæ dicitur Gravii legitur *ſarciantur*, & quia in quodam libro Colonienſi, qui certe mutilus eſt in hoc loco, legitur *farcentur*, eo modo quo per errorem quoque ſcriptum eſt in Fuxenſi *ſacrentur*, Pamelius inquam ex lectione illius editionis & codicis Colonienſis fecit *farciantur*, minime dubitans quin hæc lectio eſſet optima. Quod certe non licet. Nam ſi conjecturis ita facile indulgere licitum eſſet, ego mallem ponere cum Goulartio *fulciantur*, quam lectionem ſcio probatam fuiſſe Nicolao Fabro. Eadem audacia Pamelius in epiſtola 76. poſuit *ſanat* pro *ſatiat*, ut illic monuimus. Apulejus lib. 2. metamorphoſeon: *Hæc autem noviſſima, quam fonte ſatiante poſtremus partus effudit*. Vide ſupra pagina 325.

nibus incubemus, sed cæleſtes theſauros potius recondamus. *Vendite*, inquit, *res* *Luc. 12*
veſtras, & date eleemoſynam. Et iterum; *Matt. 6*
Nolite vobis condere theſauros ſuper terram, ubi [a] *tinea & comeſtura exterminat, & ubi fures effodiunt & furantur: Theſaurizate autem vobis theſauros in cælo, ubi neque tinea neque comeſtura exterminat, & ubi fures non effodiunt nec furantur. Ubi enim fuerit theſaurus tuus, ibi erit & cor tuum.* Et cum obſervata lege perfectum & conſummatum vellet oſtendere, *Si vis*, inquit, *Mat. 19*
perfectus eſſe, vade & [b] *vende omnia tua, & da egenis, & habebis theſaurum in cælo, & veni, ſequere me.* Item alio loco negotiatorem cæleſtis gratiæ & comparatorem ſalutis æternæ, diſtractis omnibus rebus ſuis, pretioſam margaritam, hoc eſt, vitam æternam Chriſti cruore pretioſam, de quantitate patrimonii ſui *Mat. 13*
dicit debere mercari. *Simile eſt*, inquit, *regnum cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas.* [c] *Ubi autem invenit pretioſam margaritam, abiit, & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam.* Eos denique & Abrahæ filios dicit quos in juvandis alendiſque pauperibus operarios cernit. *Luc. 19*
Nam cum Zachæus dixiſſet, *Ecce dimidium ex ſubſtantia mea do egenis, & ſi cui quid fraudavi, quadruplum reddo*, reſpondit Jeſus & dixit *quia ſalus hodie huic domui facta eſt, quoniam & hic filius eſt* *Gen. 25*
Abrahæ. Nam ſi Abraham credidit Deo, & deputatum eſt ei ad juſtitiam, utique qui ſecundum præceptum Dei eleemoſynas facit, Deo credit, & qui habet fidei veritatem, ſervat Dei timorem; qui autem Dei timorem ſervat, in miſerationibus pauperum [d] Deum *Mat. 3*
cogitat. Operatur enim ideo quia credit, quia ſcit vera eſſe quæ prædicta ſunt verbis Dei, nec ſcripturam ſanctam poſſe mentiri, arbores infructuoſas, id eſt; ſteriles homines, excidi & in ignem mitti, miſericordes autem ad regnum vocari. Qui & alio in loco operarios & fructuoſos fideles appellat, infructuoſis vero & ſterilibus fidem dero- *Luc. 16*
gat dicens: *Si in injuſto* [e] *mammona fideles non fuiſtis, quod eſt verum quis credet vobis? Et ſi in alieno fideles non fuiſtis, quod eſt veſtrum quis dabit vobis?* Si vereris & metuis ne ſi operari plurimum cœperis, patrimonio tuo larga operatione finito ad penuriam forte redigaris, eſto in hac parte intrepidus, eſto ſecurus; finiri non poteſt unde in uſus Chriſti impenditur, unde opus cæleſte celebratur. Nec hoc tibi de meo ſpondeo, ſed de ſanctarum ſcripturarum fide & divinæ pollicitationis auctoritate promitto. Loquitur per Salomonem ſpiritus ſanctus & dicit, *Qui dat pauperibus,* *Prov. 28*
numquam egebit, qui autem avertit oculum ſuum, in magna penuria erit, oſtendens miſericordes atque operantes egere non poſſe, magis parcos & ſteriles ad inopiam poſtmodum devenire. Item beatus apoſtolus Paulus dominicæ inſpirationis gratia plenus: *Qui adminiſtrat*, in- *2 Cor. 9*
quit, *ſemen ſeminanti, & panem ad edendum præſtabit, & multiplicabit ſeminationem veſtram, & augebit incrementa frugum juſtitiæ veſtræ, ut in omnibus locupletemini.* Et iterum: *Adminiſtratio hujus officii non tantum* *2 Cor. 9*
ſupplebit ea quæ ſanctis deſunt, ſed & abundabit per multam gratiarum actionem in Deum. Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemoſynis atque operationibus noſtris pauperum oratione dirigitur, cenſus operantis Dei retributione cumulatur. Et Dominus in evangelio jam tunc ejuſmodi hominum corda conſiderans, & perfidis atque incredulis præſcia voce denuntians, conteſtatur & dicit: *No-* *Mat. 6*
lite cogitare dicentes: Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid veſtiemur? Hæc enim nationes quærunt. Scit autem pater veſter quia omnium horum indigetis. Quærite primum regnum Dei & juſtitiam ejus, & omnia iſta apponentur vobis. Eis omnia apponi dicit & tradi qui regnum & juſtitiam Dei quærunt. Eos enim Dominus, cum judicii dies venerit, ad percipiendum regnum dicit admitti qui fuerint in eccleſia ejus operati. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, ſi operari ex eo largiter cœperis; & neſcis, miſer, quia dum timens ne res familiaris deficiat, vita ipſa & ſalus deficit, & dum ne quid de rebus tuis minuatur attendis, non reſpicis quod ipſe minuaris, amator magis mammonæ quam animæ tuæ; ut dum times ne pro te patrimonium tuum perdas, ipſe pro patrimonio tuo pereas. Et ideo bene apoſtolus clamat & dicit: *Nihil intuimus in hunc mundum, verum nec* *1. Tim. 6*
auferre quid poſſumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti ſimus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem & in [f] *muſcipulam & deſideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum eſt cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt a fide, & inſeruerunt ſe doloribus multis.* Metuis ne patrimo-

a *Tinea*) Vide Frontonis Ducæi notas in homilias ſancti Baſilii de jejunio pag. 29.

b *Vende o. tua*) Codex Lamonii, *vende omnia quæ poſſides, & da egenis.* Alibi quoque ſcriptum vidi *egenis* pro *pauperibus*.

c *Ubi aut. invenit*) Codex Lamonii: *Inventa autem pretioſa margarita*,

d *Deum cogitat*) Codex ſancti Albini, *Deum fenerat.* Burgundicus & Lamonianus, *Deo fenerat*.

e *Mammona*) Vide Cælium Calcagninum lib. 1. epiſt. 39.

f *Muſcipulam*) Duo libri veteres addunt *diaboli*,

monium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis. Quando enim factum est ut justo possent [a] deesse subsidia vitæ, cum scriptum sit: *Non occidet fame Dominus animam justam.* Helias in solitudine corvis ministrantibus pascitur, & Danieli in lacu ad leonum prædam jussu regis incluso prandium divinitus apparatur; & tu metuis ne operanti tibi & Dominum promerenti desit alimentum, quando ipse in evangelio ad exprobrationem eorum quibus mens dubia est & fides parva contestetur & dicat: *Aspicite volatilia cæli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cælestis alit illa. Nonne vos pluris illis estis?* Volucres Deus pascit, & passeribus alimenta diurna præstantur; & quibus nullus divinæ rei sensus est, eis nec potus nec cibus deest, Tu christiano, tu Dei servo, tu operibus bonis dedito, tu domino suo caro aliquid existimas defuturum? Nisi si putas quia qui Christum pascit, a Christo ipse non pascitur, aut eis terrena deerunt quibus cælestia & divina tribuuntur, Unde hæc incredula cogitatio, unde impia & sacrilega ista meditatio? Quid facit in domo fidei perfidum pectus? Quid qui Christo omnino non credit appellatur & dicitur christianus? Pharisæi tibi magis congruit nomen. Nam cum Dominus in evangelio de eleemosynis disputaret, & ut nobis amicos [b] de terrestribus lucris provida operatione faceremus, qui nos postmodum in tabernacula æterna susciperent, fideliter ac salubriter præmoneret, addidit post hæc scriptura dicens: *Audiebant autem hæc omnia Pharisæi, qui erant cupidissimi, & irridebant eum.* Quales nunc quosdam in ecclesia videmus, quorum præclusæ aures & corda cæcata nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittunt; de quibus mirari non oportet quod contemnant in tractatibus servum, quando a talibus ipsum Dominum videamus esse contemtum. Quid tibi in istis ineptis & stultis cogitationibus plaudis, quasi metu & sollicitudine futurorum ab operibus retarderis? Quid umbras & præstigias quasdam vanæ excusationis obtendis? Confitere immo quæ vera sunt; quia scientes non potes fallere, secreta & abdita mentis exprome. Obsederunt animum tuum sterilitatis tenebræ, & recedente inde lumine veritatis, carnale pectus alta & profunda avaritiæ caligo cæcavit. Pecuniæ tuæ captivus & servus es, catenis cupiditatis & vinculis alligatus es, & quem jam solverat Christus, denuo vinctus es. Servas pecuniam, quæ te servata non servat. Patrimonium cumulas, quod te [c] pondere suo onerat; nec meministi quid Deus responderit diviti exuberantium fructuum copiam stulta exsultatione jactanti: *Stulte*, inquit, *hac nocte exposulatur anima tua a te. Quæ ergo parasti cujus erunt?* Quid divitiis tuis solus incubas, quid in pœnam tuam patrimonii tui pondus exaggeras, ut quo locupletior sæculo fueris, pauperior Deo fias? [d] Redditus tuos divide cum Domino Deo tuo, fructus tuos partire cum Christo, fac tibi [e] possessionum terrestrium Christum participem, ut & ille te sibi faciat regnorum cælestium coheredem. Erras & falleris quisquis te in sæculo divitem credis. Audi in apocalypsi Domini tui vocem ejusmodi hominis justis objurgationibus increpantem. *Dicis*, inquit, *dives sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo; & nescis quoniam tu es miser, [f] & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere a me aurum ignitum de igni, ut sis dives, & vestem albam, ut vestiaris, & non appareat in te fœditas nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos ut videas.* Qui ergo locuples & dives es, eme tibi a Christo aurum ignitum, ut sordibus tuis tamquam igne decoctis, esse aurum mundum possis, si eleemosynis & justa operatione purgeris. Eme tibi albam vestem, ut qui secundum Adam nudus fueras, & horrebas ante deformis, indumento Christi candido vestiaris. Et quæ matrona [g] in eccle-

Prov 10 3 Reg. 17 Dan. 14

Mat. 6

Luc. 12

Apoc. 3

Luc. 16

a *Deesse subsidia*) Codex sancti Albini, *possit deesse substantia*. Sic etiam scriptum erat in Veronensi.

b *De terr. lucris*) Vetus codex monasterii Compendiensis, *& ut nobis de terrestribus copiis lucra magna provida operatione faceremus*.

c *Pondere suo onerat*) Ita omnes veteres editiones, omnes libri nostri, & octo Anglicani. Pamelius ex editione Gravii, ut ipse ait, adjecit *gravius*, cum tamen vox illa non exstet in editione quæ dicitur Gravii.

d *Redditus*) Ita scribendum est, non autem *reditus*. Vox enim *redditus* descendit ad verbo *reddo*, non a *redeo*. Varro lib. 3. de re rustica cap. 3. *ut sexaginta eo anno reddiderit ea pars villæ bis tantum quantum tuus fundus reddit*. Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum, *pro magnis redditibus paterfamilias exigit*. Sanctus Leo Papa sermone tertio de collectis: *Quanto enim major speretur redditus de majore semine, potest tamen de exigua satione fructus provenire justitiæ*. Et tamen Cujacius lib. 9. observat. cap. 15. scribit *reditus*, & ita scribendum esse contendit Salmasius ad scriptores historiæ augustæ pag. 3. Istic apud Cyprianum codex Compendiensis habet *divitias*.

e *Possess. terrestrium*) Non improbo lectionem veterum editionum, *fac tibi ex possessionum terrestrium proventu Christum participem*. Primus Manutius mutavit. Manutianam editionem confirmant vetera exemplaria.

f *Et miserabilis*) Hæc desunt in septemdecim libris nostris & in tribus Anglicanis.

g *In ecclesia Christi*) Valde puto ista, quæ desunt in antiquis editionibus, in decem codicibus nostris, & in quinque Anglicanis, addita vero sunt a Manutio, non debere esse in hoc loco. Non tamen ausus sum expungere, quia ea reperi in unde-

ecclesia Christi locuples & dives es, inunge oculos tuos, non stibio diaboli, sed collyrio Christi; ut pervenire ad videndum Deum possis, dum Deum & operibus & moribus promereris. Ceterum quæ talis es, nec operari in ecclesia potes. Egentem enim & pauperem non vident oculi tui superfusi nigroris tenebris & nocte contecti. Locuples & dives es, & dominicum celebrare te credis, quæ [a] corban omnino non respicis, quæ [b] in dominicum sine sacrificio venis, quæ [c] partem de sacrificio quod pauper obtulit sumis. Intuere in evangelio viduam præceptorum cæle-

decim vetustis exemplaribus.

a *Corban*) Ita scriptum vidi in novem codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano. Alii habent *Corbonam* vel *Corbonam*. Fuxensis, *Corban & Corbanam*. In capite septimo evangelii secundum Marcum & in epistola Hieronymi ad Geruntiam de monogamia: *Corban, quod est donum*. Bona quoque potest esse lectio codicis Pithœani, in quo scriptum est, *quæ ut orba omnino non respicis*. Nam paulo ante Cyprianus dixit matris illius oculos superfusos esse nigroris tenebris & nocte contectos. Vide notas Cotelerii ad librum secundum constitutionum apostolicarum cap. 36. & Samuelis Basnagii exercitationes in Baronium pag. 597.

b *In dominicum*) id est in domum in quam christiani conveniunt ad celebranda mysteria. Constitutio Galerii Maximini pro christianis apud Rufinum lib. 9. cap. 9. *Sed & orationum domos id est dominica sua ut instaurent pro voluntate sua permittimus*. Et lib. 10. cap. 3. quidam confessor qui vicerat philosophum ait: *Surge & sequere me ad dominicum & hujus fidei signaculum suscipe*. Hieronymus in chronico: *In Antiochia dominicum quod vocatur aureum edificari cœptum*. Sanctus Hilarius in extremo libro ad Constantium qui incipit *Benignifico* ait de Arrianis: *Verentur igitur populi judicium, a dominico ad palatium transeunt*. Vide Beveregii annotationes in canonem 15. concilii Ancyrani & Joannem Stephanum Durantum lib. 1. cap. 1, de ritibus ecclesiæ catholicæ.

Quoniam vero mentio incidit viri clarissimi & amantissimi patriæ civis, qui fuit persona insignis, ut verbis utar sancti Cypriani, arripienda est ista occasio ad destruendam fabulam quæ de eo & Petro Danesio episcopo Vaurensi nuper emersit in republica litteraria. Novus quidam scriptor, testis non satis idoneus, scribit Durantum non esse auctorem operis de ritibus ecclesiæ catholicæ, sed Petrum Danesium episcopum Vaurensem. Durantum porro, qui illud invenerat in bibliotheca Danesii, quam pretio comparaverat, suum fecisse eo jure quo emptores ea sua faciunt quæ emunt. Istud vero se accepisse ait hic auctor a Petro Berterio episcopo Montalbanensi, qui ita fando, ut ille ait audiverat a Joanne Berterio episcopo Rivensi patruo suo intima familiaritate conjuncto cum Danesio & Duranto. Mirum est quam avide hæc nova historia excepta est a nonnullis; quia, ut Cicero ait, vulgus ex veritate pauca, ex opinione multa æstimat. Primum illud æquum & rationi prorsus consentaneum esse videtur ut virum magnæ bonæque famæ nemo plagiarium audeat dicere absque certis testimoniis. Istic vero tantum abest ut certa sint testimonia quæ opus illud Duranto abjudicant ut contra omnia concurrant ad illud ei asserendum. Narrationem enim de episcopo Montalbanensi, quæ nunc primum post tot annos se exerit, non posse esse veram certum est. Patruus enim ejus Joannes Berterius excessit e vivis anno MDCXX. mense Julio. Tum vero episcopus Montalbanensis erat puer duodecim tantum annorum. Quis vero facile

A stium memorem inter ipsas pressuras & angustias egestatis operantem, in gazophylacium duo quæ sola sibi fuerant minuta mittentem; quam cum animadverteret Dominus & videret, non de patrimonio sed de animo opus ejus examinans, & considerans non quantum sed ex quanto dedisset, respondit & dixit: *Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti ex eo quod abundavit illis miserunt in dona Dei. Hæc autem de inopia sua omnem quemcumque habuit victum misit*. Multum beata mulier & glorioſa, quæ etiam ante diem judicii [d] meruit judicis voce laudari. Luc. 21

in animum inducere queat puerum istius ætatis coloquia cum patruo miscuisse de tam grandibus materiis & de rebus ita remotis ab usu & ingenio puerorum? Præterea certum est Danesium, ætate gravem, duobus ante obitum annis secessisse in monasterium sancti Germani de pratis, ubi obiit & sepultus est. Probabile porro non est voluisse virum doctum divelli se & separari a bibliotheca sua; adeoque existimandum est illam transtulisse in eas ædes in quibus habitare decreverat & ubi re vera habitavit. Hæc mea opinio confirmatur testimonio Genebrardi, qui in oratione habita in funere Danesii paucis diebus post illius abitionem in cælum ait libros ejus apud heredes tum fuisse & neque tractos neque venditos fuisse, tum etiam auctoritate Theveti, qui Danesium familiarissime noverat & ei supervixit. Is autem in elogio ejus sic de lucubrationibus ejus loquitur, ut dicat se sperare eas reperiri inter libros ejus exstantes apud propinquos ejus. Ego certe habeo in mea bibliotheca duos codices manuscriptos certum est fuisse olim in bibliotheca Danesii. Denique Jo. Ang. Papius, qui primus opus de ritibus ecclesiæ cahtolicæ edidit Romæ anno 1591. & Gregorio XIV. obtulit, testatur Durantum hoc opus appellasse *nocturnas lucubrationes suas*, illudque Romam misisse ad Cardinalem Pelleveum ut illic excuderetur. Circumfertur præterea ejusdem Duranti epistola ad amicum suum Joannem Barreriam abbatem Fuliensem e carcere in quem vir optimus a perditis & factiosis hominibus conjectus fuerant scripta triduo ante miserabilem ejus mortem, in qua eum, qui tum Romæ erat, rogat ut quandocumque ipse rebus humanis excesserit, librum suum curet Romæ approbari ac deinde typis mandari. An fas est opinari virum gravem, bonum, sapientem, tum morti destinatum & proximum, ita impudentem esse potuisse ut sibi per summam audaciam & injustitiam tribueret opus quod sciret a se non fuisse compositum. Absit ut hæc cogitatio intrare possit in caput hominis cui mens sana est. Opinionis hujus seu potius fabulæ commenta delebit dies, eamque libentibus animis remittent studiosi veritatis & bonarum litterarum. Gloria Danesii non indiget mendaciis hominum. Vivet in æternitate temporum, fama rerum. Fuit enim, ut ait illustrissimus præses Thuanus, *homo doctissimus, & qui, quamquam nullis editis scriptis, meruit ut inter doctrina & litteris politioribus præstantes hujus ævi viros numeretur*. Cui accedens Scævola Sammarthanus in elogiis Gallorum doctrina illustrium dolet *nulla jam supereſſe tanti ingenii tamque diuturni laboris monumenta*.

c *Partem de sacrificio*) Vide Petavii diatribam de pœnitentia & reconciliatione veteris ecclesiæ moribus recepta cap. 3.

d *Meruit voce laudari*) Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda loquens de sancto Joanne Baptista ait, *ante diem judicii judicis voce laudatus*.

laudari. Pudeat divites ſterilitatis atque [a] infidelitatis ſuæ. Vidua, [b] & vidua inops, rebus dives in opere invenitur. Cumque univerſa quæ dantur pupillis & viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere; ut ſciamus quæ pœna ſterilem divitem maneat, quando hoc ipſo documento operari etiam pauperes debeant. Atque ut intelligamus hæc opera Deo dari & eum quiſquis hæc faciat Dominum promereri, Chriſtus illud Dei dona appellat, & in dona Dei viduam duos quadrantes miſiſſe ſignificat, ut magis ac magis poſ. ſit eſſe manifeſtum quia qui miſeretur pauperis Deum fenerat. Sed nec illa res, fratres cariſſimi, a bonis operibus & juſtis refrenet & revocet chriſtianum quod excuſari ſe poſſe aliquis exiſtimet beneficio filiorum, quando in impenſis ſpiritalibus Chriſtum cogitare qui accipere ſe profeſſus eſt debeamus, [c] nec conſervos liberis noſtris ſed Dominum præferamus, ipſo inſtruente & monente. *Qui diligit*, inquit, *patrem aut matrem ſuper me, non eſt me dignus; & qui diligit filium aut filiam ſuper me, non eſt me dignus.* Item in Deuteronomio ad corroborationem fidei & dilectionem Dei paria conſcripta ſunt. *Qui dicunt*, inquit, *patri aut matri, non novi te, & filios ſuos non agnoverunt, hi cuſtodierunt præcepta tua, & teſtamentum tuum ſervaverunt.* Nam ſi Deum toto corde diligimus, nec parentes nec filios Deo præferre debemus. Quod & Joannes in epiſtola ſua ponit, caritatem Dei apud eos non eſſe quos videamus operari in pauperes nolle. *Qui habuerit*, inquit, *ſubſtantiam mundi, & viderit fratrem ſuum deſiderantem, & clauſerit viſcera ſua, quomodo caritas Dei manet in illo?* Si enim Deus eleemoſynis pauperum feneratur, & cum datur minimis, Chriſto datur, non eſt quod quis terrena cæleſtibus præferat nec divinis humana præponat. Sic vidua illa in tertio regnorum libro, cum in ſiccitate & fame conſumptis omnibus de modico farre & oleo quod ſuperfuerat feciſſet ſubcinericium panem, quo abſumpto moritura cum liberis eſſet, ſupervenit Helias, & petiit ſibi prius ad edendum dari, tunc quod ſuperfuiſſet inde illam cum filiis ſuis vesci. Nec obtemperare illa dubitavit, aut Heliæ filios mater in fame & egeſtate præpoſuit. Fit immo in conſpectu Dei quod Deo placeat; prompte ac libenter quod petebatur offertur; nec de abundantia portio, ſed de modico totum datur, & eſurientibus liberis alter prius paſcitur, neque in penuria & fame cibus ante quam miſericordia cogitatur; ut dum in opere ſalutari carnaliter vita contemnitur, ſpiritaliter anima ſervetur. Helias itaque typum Chriſti gerens, & quod ille pro miſericordia vicem ſingulis reddat oſtendens, reſpondit & dixit: *Hæc dicit Dominus:* [d] *Fidelia farris non deficiet*, & [e] *capſaces olei non minuetur uſque in diem quo dabit Dominus imbrem ſuper terram.* Secundum divinæ pollicitationis fidem multiplicata ſunt viduæ & cumulata quæ præſtitit, & operibus juſtis ac miſericordiæ meritis augmenta & incrementa ſumentibus, farris & olei vaſa completa ſunt. Nec filiis abſtulit mater quod Heliæ dedit, ſed magis contulit filiis quod benigne & pie fecit. Et illa nondum Chriſtum ſciebat, nondum præcepta ejus audierat, non cruce & paſſione ejus redempta cibum & potum pro ſanguine rependebat: ut ex hoc appareat quantum in eccleſia peccet qui ſe & filios Chriſto anteponens divitias ſuas ſervat, nec patrimonium copioſum cum indigentium paupertate communicat. Sed enim multi ſunt in domo liberi, & retardat te numeroſitas filiorum quo minus largiter bonis operibus inſiſtas. Atqui hoc ipſo operari amplius debes quo multorum pignorum pater es. Plures ſunt pro quibus Dominum depreceris, multorum delicta redimenda ſunt, multorum purgandæ conſcientiæ, multorum [f] animæ liberandæ. Ut in hac vita ſæculari alendis ſuſtinendiſque pignoribus

Mat. 10

1 Joan. 3

3 Reg. 17

a *Infidelitatis*) Parum abſuit quin ponerem *infelicitatis* juxta lectionem veterum editionum, quam confirmant viginti & duo exemplaria noſtra & undecim Anglicana. Manutius poſuit *infidelitatis*. Aliter Pamelio viſum eſt.

b *Et vidua inops*) Ita reſtitui hunc locum ex fide codicis Burgundici & ſancti Arnulphi. Ceterum mala non eſt lectio Gratianopolitani & unius mei, in quibus ſcriptum eſt: *Vidua & inops non vidua in opere invenitur*. Porro vox *larga*, quam Manutiana editio inſeruit, nuſpiam reperitur in antiquis exemplaribus noſtris neque in Anglicanis.

c *Nec conſervos*) Codex Compendienſis, *nec ſervos aut liberos noſtros Domino præferamus*.

d *Fidelia farris*) Codex Lamonii *fiala*. Pithœanus, *hydria farinæ non deficiet & vas olei non minuetur*. Ita etiam ferme in capite 17. libri tertii regnorum. Vide ſanctum Ambroſium lib. 2. officiorum cap. 4. & lib. 3. cap. 1.

e *Capſaces olei*) Proſper ſeu quis alius lib. 2. de promiſſionibus & præditionibus Dei cap. 29. *Capſaces olei non minuetur*. Hieronymus in epiſtola ad Furiam de viduitate ſervanda: *Farina ſeritur, & olei capſaces invenitur*. Item in epiſtola ad Euſtochium de virginitate ſervanda, *mirum in modum capſace completo*. Sulpitius Severus lib. 1. ſacræ hiſtoriæ loquens de hiſtoria Heliæ; *Inde admonitus a Domino Saraptæ oppidum petiit, ad mulierem viduam divertit. Cumque ab ea eſurienſ cibum peteret, illa cauſari non eſſe ſibi niſi puſillum farris & puſillum olei, quo abſumpto una cum filiis mortem exſpectaret &c.*

f *Animæ liberandæ*) Quidam libri veteres & quædam editiones habent *redimendæ*.

ribus quo major est numerus, hoc major & sumptus est, ita & in vita spiritali atque cælesti, quo amplior fuerit pignorum copia, esse & operum debet major impensa. Sic & Job sacrificia numerosa pro liberis offerebat; quantusque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo & numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in conspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant, quibus possent peccata terger [a] tergeri. Probat
Job 1 scriptura divina dicens: *Job homo verus & justus habuit filios septem & filias tres & emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, & pro peccatis eorum vitulum unum*. Si ergo vere filios tuos diligis, si eis exhibes plenam & paternam dulcedinem caritatis, operari magis debes ut filios tuos Deo justa operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem qui & temporarius & infirmus est, sed illum pares qui æternus & firmus filiorum spiritalium pater est. Illi assigna facultates tuas quas heredibus servas. Ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes injurias seculares divina majestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus invadit, nec calumnia aliqua forensis evertit. In tuto hereditas ponitur quæ Deo custode servatur. Hoc est caris pignoribus in posterum providere, hoc est futuris heredibus paterna pietate consulere secundum fidem scripturæ sanctæ dicen-
Ps. 36 tis: *Junior fui, & senui, & non vidi justum derelictam, neque semen ejus* [b] *egens pane. Tota die miseretur & fenerat* [c], *& semen ejus in benedictione est*. Et iterum:
Prov. 20 *Qui conversatur sine vituperatione in justitia, beatos post se filios relinquet*. Prævaricator itaque & proditor pater es, nisi filiis tuis fideliter consulas, nisi conservandis eis religiosa & vera pietate prospicias. Qui studes terreno magis quam cælesti patrimonio, filios tuos diabolo magis commendare quam Christo, bis delinquis, & geminum ac duplex crimen admittis, & quod non præparas filiis tuis Dei patris auxilium, & quod doces filios patrimonium plus amare quam Christum. Esto potius liberis tuis pater talis qualis Tobias exstitit. Da utilia & salutaria præcepta pignoribus qualia ille filio dedit; manda filiis tuis quod & ille filio mandavit dicens; *Et nunc, fili, mando tibi, serve Deo in veritate, & fac coram illo quod illi placet, & filiis tuis manda ut faciant justitiam & eleemosynas, & sint memores Dei, & benedicant nomen ejus omni tempore*: Et iterum: *Omnibus diebus vitæ tuæ, fili dilectissime, Deum in mente habe, & noli præterire præcepta ejus. Justitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis; quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli avertere faciem tuam ab ullo paupere. Ita fiet ut nec a te avertatur facies Dei. Prout habueris, fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam. Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam. Præmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis, quia eleemosyna a morte liberat, & non patitur ire in gehennam. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo*. Quale munus est, fratres carissimi, cujus editio Deo spectante celebratur? Si in gentilium munere grande & glorioſum videtur pro consules vel [d] imperatores habere presentes, & apparatus ac sumptus apud munerarios major est ut possint placere majoribus, quanto illustrior muneris & major est gloria Deum & Christum spectatores habere? Quanto istic & apparatus uberior & sumptus largior exhibendus est ubi ad spectaculum conveniunt cælorum virtutes, conveniunt angelis omnes, ubi munerario non quadriga vel consulatus petitur, sed vita æterna prestatur, nec captatur inanis & temporarius favor vulgi, sed perpetuum præmium regni celæstis accipitur? Atque ut pigros & steriles & cupiditate nummaria nihil circa fructum salutis ope-

a *Tergeri*) Sic habent antiquæ editiones, etiam Manutiana, & omnes fere libri veteres. Et sic omnino legendum esse monuit Erasmus. Recte. Nam supra epist. 8. *Vos vestra lætitia tergeatis*. Varro lib. 3. de re rustica cap. 5. *& eum potius per canales angustos serpere quo facile extergeri possint*. Cato cap. 2. de re rustica: *fossas veteres tergeri*. Columella lib. 6. cap. 9. *Tum etiam convenit spongia ladra detergeri*. Lucretius lib 4. *Certe jacti & tergeri multa videmus*. Item lib. 6. *Aridus unde aures terget sonus ille*. Horatius lib. 2. serm. sat. 2. *Hoc potius quam gallina tergere palatum*. Idem lib. 1. carm. od. 7. *Albus ut obscuri deterget nubila cæli sæpe notus*. Juvenalis sat. 5. *sed & mox pocula torques saucius & rubra deterget vulnera mappa*. Et sat. 14. *vasa aspera tergeat alter*. Silius Italicus lib. 2. *quoniam data copia longum detergere situm ferro*. Q. Curtius lib. 10. *abstergerique invicem remi*. Apulejus in apologia, *continuatio etiam iterati laboris omnem gratiam corpore deterget, habitudinem tenuat*. Symmachus lib. 6. epist. 73. *Lætitia tergeat nubem præsentis iracundiæ*, & alibi sæpe apud hunc auctorem.

b *Egens pane*) Plures libri veteres habent *quærens panem*. Ita etiam editio vulgata.

c *Fenerat*) Ita posteriores editiones & plerique libri veteres. Aliæ editiones & liber psalmorum vulgatus *commodat*. Sic etiam editio Anglicana.

d *Imp. habere præsentes*) Supra epist. 8. Christus dicitur adfuisse certamini martyrum. Cassianus lib. 6. cap. 9. *Dominus pugnam certaminis nostri jugiter spectat*. Auctor epistolæ ad Demetriadem inter opera sancti Hieronymi: *Huic tanto spectaculo vide quem animum quam debeas afferre virtutem, & certaminis magnitudinem de spectantium dignitate metire*.

operantes magis pudeat, ut plus conscientiam sordidam dedecoris ac turpitudinis suæ rubor cædat, [a] ponat unusquisque ante oculos suos diabolum cum servis suis, id est, cum populo perditionis ac mortis, in medium prosilire, plebem Christi, præsente & judicante ipso, comparationis examine provocare dicentem: Ego pro istis quos mecum vides nec alapas accepi, nec flagella sustinui, nec crucem pertuli, nec sanguinem fudi, nec familiam meam pretio passionis & cruoris redemi; sed nec regnum illi cælestem promitto, nec ad paradisum restituta immortalitate denuo revoco; & munera mihi quam pretiosa quam grandia, quam nimio & longo labore quæsita sumptuosissimis apparatibus comparant, rebus suis vel obligatis in muneris comparatione vel venditis: ac nisi editio honesta successerit, conviciis ac sibilis eiiciuntur, & furore populari nonnumquam pæne lapidantur? Tuos tales [b] munerarios, Christe, [c] demonstra, illos divites illos, copiosis opibus affluentes, an in ecclesia præsidente & spectante te ejusmodi munus edant, oppignoratis vel distractis rebus suis, immo ad cælestes thesauros mutata in melius possessione translatis. In istis muneribus meis caducis atque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo cibi alicujus aut potus solatio sustinetur. Cuncta inter furorem edentis & spectantis errorem prodiga & stulta voluptatum frustrantium vanitate depereunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris & pasceris, tu æternam vitam operantibus polliceris; & vix tui meis pereuntibus adæquantur, qui a te divinis mercedibus & præmiis cælestibus honorantur. Quid ad hæc respondemus, fratres carissimi? Sacrilega sterilitate & quadam tenebrarum nocte coopertas divitum mentes qua ratione defendimus, qua excusatione purgamus, qui diaboli servis minores sumus, ut Christo pro pretio passionis & sanguinis vicem nec in modicis rependamus? Præcepta ille nobis dedit, quid facere servos suos oporteret instruxit, operantibus præmium pollicitus, & supplicium sterilibus comminatus, sententiam suam protulit, quid judicaturus sit ante prædixit. Quæ potest excusatio esse cessanti, quæ defensio sterili, nisi quod non faciente servo quod præcipitur, Dominus faciet quod minatur qui & dicit: *Cum venerit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes & segregabit eos ab invicem, quemadmodum pastor segregat oves ab hœdis, & statuet oves ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram. Tunc dicet rex iis qui ad dexteram suam erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare; Sitivi, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & vestistis me; infirmatus sum, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem & pavimus, sitientem & potavimus? Quando te vidimus hospitem, & adduximus, nudum, & vestivimus, quando autem te vidimus infirmari & in carcere, & venimus ad te? Tunc respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet & illis qui ad sinistram ejus erunt: Discedite a me maledicti in ignem æternum quem paravit pater meus diabolo & angelis ejus. Esurivi enim, & non dedistis mihi manducare; sitivi, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministravimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis uni ex minimis his, neque mibi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, justi autem in vitam æternam.* Quid potuit nobis majus Christus edicere? Quomodo magis potuit justitiæ ac misericordiæ nostæ opera provocare quam quod præstari dixit sibi quidquid egenti præstatur & pauperi; & se dixit offendi nisi egenti præstetur & pauperi; ut qui respectu fratris in ecclesia non movetur, vel Christi contemplatione moveatur & qui non cogitat in labore atque in egestate conservum, vel Dominum cogitet in ipso illo quem despicit constitutum. Et iccirco, fratres carissimi, quibus metus in Deum pronus est, & spreto calcatoque jam mundo ad superna & divina animus erectus est, fide plena, mente devota, operatione continua promerendo

Mat. 25

a *Ponat unusquisque*) Hic locus refertur apud sanctum Augustinum lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

b *Munerarios*) Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinæ: *Munerarius pauperum & egentium candidatus*. Vide Senecam lib. 2 de beneficiis cap. 21. & Maximi Taurinensis homiliam in vigiliis natalis Domini. Quintilianus lib. 8. cap. 3. tradit Augustum primum fuisse qui dixit munerarium.

c *Demonstra*) Postea sequitur in editione Manutiana, *præceptis tuis munitos & pro terrenis cælestia recepturos*. At ego cum Morellio expungo, quia illa non inveni in antiquis editionibus neque in ullo eorum veterum exemplarium quibus usus sum, & desunt etiam in novem Anglicanis.

Domino obsequium præbeamus. Demus Christo vestimenta terrena, indumenta cælestia recepturi. Demus cibum & potum sæcularem, cum Abraham & Isaac & Jacob ad convivium cæleste venturi. Ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti æternæ dum tempus est consulamus, Paulo apostolo admonente & dicente: *Ergo dum tempus habemus operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei: Bonum autem facientes non deficiamus, Tempore enim suo metemus*. Cogitemus, fratres dilectissimi, quid sub apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia majoribus virtutibus mens vigebat, quando credentium fides novo adhuc fidei calore fervebat. Domicilia tunc & prædia venundabant, & dispensandam pauperibus quantitatem libenter ac largiter apostolis offerebant, terreno patrimonio vendito atque distracto fundos illuc transferentes ubi fructus caperent possessionis æternæ, illic comparantes domos ubi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus qualis in dilectione consensus, sicut legimus in actis apostolorum: *Turba autem eorum qui crediderant anima ac mente una agebant; nec fuit inter illos discrimen ullum, nec quidquam suum judicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia*. Hoc est nativitate spiritali vere Dei filios fieri. Hoc est lege cælesti æquitatem Dei patris imitari. Quodcumque enim Dei est, in nostra usurpatione commune est, nec quisquam a beneficiis ejus & muneribus arcetur quo minus omne humanum genus bonitate ac largitate divina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat; & dormientibus somnus unus est, & stellarum splendor ac lunæ communis est. Quo [a] æqualitatis exemplo qui possessor in terris redditus ac fructus suos cum fraternitate partitur, dum largitionibus gratuitis [b] communis ac justus est, Dei patris imitator est. Quæ illa erit, fratres carissimi, operantium gloria, quam grandis & summa lætitia, cum populum suum Dominus cœperit recensere, & meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens, pro terrenis cælestia, pro temporalibus sempiterna, pro modicis magna præstare, offerre nos patri, cui nos sua sanctificatione restituit, æternitatem nobis immortalitatemque largiri, ad quam nos sanguinis sui vivificatione reparavit, reduces ad paradisum denuo facere, regna cælorum fide & veritate suæ pollicitationis aperire. Hæc hæreant firmiter sensibus nostris, hæc intelligantur plena fide, hæc corde toto diligantur, hæc indesinentium operum magnanimitate redimantur. Præclara & divina res, fratres carissimi, salutaris operatio, solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre præsidium, munimentum spei, tutela fidei, medela peccati, res posita in potestate facientis, res & grandis & facilis, sine periculo persecutionis, corona pacis, verum Dei munus & maximum, infirmis necessarium, fortibus glorioſum, quo christianus adjutus prefert gratiam spiritalem, promeretur Christum judicem, Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libenter ac prompte certemus, omnes in agone justitiæ Deo & Christo spectante curramus, & qui sæculo & mundo majores esse jam cœpimus, cursum nostrum nulla sæculi & mundi cupiditate tardemus. Si expeditos, si celeres, si in hoc operis agone currentes dies nos vel redditionis vel persecutionis invenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit. In pace vincentibus [c] coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

Gal. 6

Act. 4

a *Æqualitatis*) Ita Erasmus & alii post eum. Nolui autem mutare, quamvis in omnibus fere codicibus antiquis & in vetustioribus editionibus legatur *æquitatis*.

b *Communis ac justus*) Commodianus instruct. 30. *Estote communes minimis dum tempus habetis*. Irem instruct. 63.

c *Coronam candidam*) Supra epist. 8. *Erat certe in operibus fratrum candida, nunc facta est in martyrum cruore purpurea*. Hieronymus in epitaphio Paulæ ad Eustochium: *Non solum enim effusio sanguinis in confessione reputatur; sed devotæ quoque mentis servitus immaculata quotidianum martyrium est. Illa corona de rosis & violis plectitur, ista de liliis*.

a LIBER DE BONO PATIENTIÆ.

DE patientia locuturus, fratres dilectissimi, & utilitates ejus & commoda prædicaturus, unde potius incipiam quam quod nunc quoque ad audientiam vestram patientiam video esse necessariam, ut nec hoc ipsum quod auditis & discitis sine patientia facere possitis. Tunc enim demum sermo & ratio salutaris efficaciter discitur, si patienter quod dicitur audiatur. Nec invenio, fratres dilectissimi, inter ceteras cælestis disciplinæ vias quibus ad consequenda divinitus præmia spei ac [b] fidei nostræ secta dirigitur quid magis sit vel utilius ad vitam vel majus ad gloriam quam ut qui præceptis dominicis obsequio timoris ac devotionis innitimur, patientiam maxime tota observatione tueamur. Hanc se sectari philosophi quoque profitentur. Sed tam illic patientia falsa est quam & falsa sapientia est. Unde enim vel sapiens esse vel patiens possit qui nec sapientiam nec patientiam Dei novit, quando ipse de his qui sibi sapere in mundo videntur moneat
Isa. 29 & dicat: *Perdam sapientiam sapientium & prudentiam prudentium reprobabo.* Item beatus apostolus Paulus plenus spiritu sancto & vocandis formandisque gentibus missus contestetur & instruat dicens: *Vi-*
Coloss. 2 *dete ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum secundum elementa mundi, & non secundum Christum, quia in ipso habitat omnis pleni-*
1 *Cor.* 3 *tudo divinitatis.* Et alio loco: *Nemo se*, inquit, *decipiat. Si quis se putat sapientem esse in vobis, mundo huic stultus fiat, ut fiat sapiens.* [c] *Sapientia enim mundi hujus stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Re-*
Job 5 *prehendam sapientes in astutia ipsorum.* Et
Psal. 93 iterum: *Cognovit Dominus cogitationes sapientium quia sunt stultæ.* Quare si sapientia illic vera non est, esse non potest & vera patintia. Nam si sapiens ille est qui est humilis & mitis, philosophos autem nec humiles videmus esse nec mites, sed sibi multum placentes, & hoc ipso quod sibi placeant Deo displicentes, apparet illic veram non esse patientiam ubi sit insolens affectatæ libertatis audacia & exerti ac seminudi pectoris inverecunda jactantia. Nos autem fratres dilectissimi, qui philosophi non verbis sed factis sumus, nec vestitu sapientiam sed veritate præferimus, qui virtutum conscientiam magis quam jactantiam novimus, qui [d] non loquimur magna, sed vivimus, quasi servi & cultores Dei, patientiam quam magisteriis cælestibus discimus obsequiis spiritalibus præbeamus. Est enim nobis cum Deo virtus ista communis. Inde patientia incipit, inde claritas ejus & dignitas caput sumit. Origo & magnitudo patientiæ Deo auctore procedit. Diligenda res homini quæ Deo cara est. Bonum quod amat majestas divina commendat. Si dominus nobis & pater Deus est, sectemur patientiam domini pariter & patris: quia & servos oportet esse obsequentes, & filios non decet esse degeneres. Qualis vero in Deo & quanta patientia quod in contumeliam suæ majestatis & honoris instituta ab hominibus prophana templa & terrena figmenta & sacra sacrilega patientissime sustinens, super bonos & malos æqualiter facit diem nasci & lumen solis oboriri, & cum imbribus terras rigat, nemo a beneficiis ejus excluditur quo minus justis similiter & injustis indiscretas pluvias largiatur. Videmus inseparabili æqualitate patientiæ nocentibus & innoxiis, religiosis & impiis, gratias agentibus & ingratis, Dei nutu tempora obsequi, elementa famulari, spirare ventos, fontes fluere, grandescere copias messium, fructus [e] maturescere vinearum, exuberare pomis arbusta, nemora frondescere, prata flore-

a Hujus sui operis mentionem facit Cyprianus in calce epistolæ ad Jubaianum. Ejusdem argumenti librum scripsit Tertullianus. Item Augustinus. Etiam quidam Paulus episcopus olim scripsit, ut testatur Gennadius, librum de patientia.

b *Fidei nostræ secta*) Supra epist. 22. *humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus.* Item in epistola ad Quirinum præfixa libris testimoniorum, *quædam capitula ad religiosam sectæ nostræ disciplinam pertinentia.*

c *Sap. h. mundi*) Hanc Pauli apostoli sententiam Celsus malevolo adversum christianos animo vertebat in contrarium sensum, dicendo illos vulgo jactare malam rem esse in vita sapientiam, bonam vero stultitiam. Quod Origenes adversus eum scribens ait esse meram sycophantiam, uti re vera est, cum sit expresse contra verba apostoli.

d *Non loquimur magna* Minucius Felix: *Nos non habitu sapientiam sed mente præferimus. Non loquimur magna, sed vivimus.*

e *Matureſcere*) Ita veteres editiones & sex libri veteres. Quæ lectio sane optima est. Alia, quæ habet *miteſcere*, quam Erasmus invexit, bona etiam est, & habet plures libros veteres consentaneos.

re. Et cum crebris immo continuis exacerbetur offensis Deus, indignationem suam temperat, & præstitutum semel retributionis diem patienter exspectat. Cumque habeat in potestate vindictam, [a] mavult diu tenere patientiam, sustinens scilicet clementer & differens, ut, si fieri potest, multum malitia protracta aliquando mutetur, & homo in errorum & scelerum contagione volutatus vel sero ad Deum convertatur, ipso
Exec. 18 monente & dicente; *Nolo mortem morientis, quantum ut revertatur & vivat*. Et
Mala. 3 iterum: [b] *Revertimini ad me, dicit Dominus*. Et iterum: *Revertimini Ad Dominum*
Joel 2 *Deum vestrum, quoniam misericors & pius & patiens & multæ miserationis & qui sententiam flectat adversus malitias irrogatas*. Quod item beatus apostolus Paulus commemorans & peccatorem ad pœnitentiam
Rom. 8 revocans proponit & dicit; *An numquid opulentiam bonitatis ejus & [c] sustinentiam & patientiam contemnis, ignorans quoniam patientia & bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & cor impœnitens thesaurizas tibi iram in die iræ & revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua*. Justum judicium Dei dicit esse, quia serum est, quia diu multumque differtur, ut homini ad vitam longa Dei patientia consulatur. Tunc repræsentatur pœna impio & peccatori, quando jam non potest pœnitentia prodesse peccati. Atque ut plenius intelligere possimus, fratres dilectissimi, quia patientia Dei res est, & quisquis lenis & patiens & mitis est, Dei patris imitator est, cum in evangelio suo Dominus præcepta in salutem daret, & divina monita depromens ad perfectum discipulos erudiret, posuit
Matt. 5 *Lev.* 19 & dixit: *Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, & orate pro eis qui vos persequuntur, ut sitis filiis patris vestri qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos. Si enim dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? Nonne sic & [d] publicani faciunt? Et si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? Nonne & ethnici idipsum faciunt? Estote itaque vos perfecti, sicut pater vester cælestis perfectus est*, Sic perfectos dixit fieri Dei filios, sic consummari ostendit & docuit cælesti nativitate reparatos, si patientia Dei patris maneat in nobis, si similitudo divina, quam peccato Adam perdiderat, manifestetur & luceat in actibus nostris. Quæ gloria est similem Deo fieri, qualis & quanta felicitas habere in virtutibus quod divinis laudibus possit æquari. Nec hoc, fratres dilectissimi, Jesus Christus Deus & Dominus noster tantum verbis docuit, sed implevit & factis. Et quia ad hoc descendisse se dixerat ut voluntatem patris faceret, inter cetera mirabilia virtutum suarum, quibus indicia divinæ majestatis expressit, paternam quoque patientiam tolerantiæ tenore servavit. Omnes denique actus ejus ab ipso statim adventu patientia comite signantur, quod primum de illa sublimitate cælesti ad terrena descendens non aspernatus Dei filius carnem hominis induere, & cum peccator ipse non esset, aliena peccata portare. Immortalitate interim posita, fieri se & mortalem patitur, ut innocens pro nocentium salute perimatur. Dominus baptizatur a servo; & remissam peccatorum daturus, ipse non dedignatur lavacro regenerationis corpus abluere. Diebus quadraginta jejunat per quem ceteri saginantur. Esurit & famem sentit, ut qui in fame sermonis & gratiæ fuerant cælesti pane saturentur. Cum diabolo tentante congreditur, & inimicum tantum vicisse contentus, nihil ultra verba conatur. Discipulis non ut servis dominica potestate præfuit, sed benignus & mitis fraterna eos caritate dilexit. Dignatus est etiam pedes apostolorum lavare; ut dum *Joan.* 13 circa servos talis est dominus, exemplo suo doceret qualis circa compares & æquales debeat esse conservus. Nec mirandum quod circa compares obaudientes talis exstiterit qui Judam potuit us- *Mat.* 2 que ad extremum longa patientia sustinere, cibum cum inimico [e] capere, hostem

a *Mavult diu tenere*) Supra epist. 9. *Diu patientiam meam tenui*. Ruricius lib. 2. epist. 4. *Tenenda est in tentatione patientia*.

b *Revertimini ad me*) Hoc segmentum, quod habetur in editionibus antiquis, Manutiana sustulit. Morellius reposuit. Recte sane. Exstat enim in octo libris veteribus.

c *Sustin. & patientiam*) Dubitari non potest quin hæc emendatio certa sit, cum ita legatur in capite 35. libri tertii testimoniorum, in octodecim codicibus nostris, in septem Anglicanis. & in excerptis Flori. Sic etiam in Affligemensi scriptum fuisse testatur Pamelius & in Veronensi & Beneventano Rigaltius. Infra in hoc ipso libro: *Tolle sustinendi tolerandique substantiam, & nullis radicibus ac viribus perseverat*.

d *Publicani*) *id est qui vectigalia redimentes*, inquit Erasmus in hunc locum Matthæi, *unde & redemptores dicuntur. Genus hominum olim infame apud Judæos, nunc apud christianos cum primis honestum. Nec id sane mirum, cum institores ac mensarii omnibus pæne anteponatur apud utriusque reipublicæ summates; quos nec Aristoteles nec Tullius inter honestos cives haberi vult*.

Publicani --- ethnici) Vide Cotelerii notas ad librum quartum constitutionum apostolicarum cap. 6.

e *Capere*) Antea legebatur *sumere*. Nos maluimus lectionem quam præferuntur viginti libri nostri & quinque Anglicani.

hostem domesticum scire nec palam [a] ostendere, traditioris osculum non recusare. In Judæis vero tolerandis æquanimitas quanta & quanta patientia, incredulos ad fidem suadendo flectere, obsequio ingratos fovere, contradicentibus respondere leniter, superbos sustinere clementer, humiliter persequentibus cedere, prophetarum interfectores & adversum Deum semper rebelles usque ad crucis & passionis horam velle colligere. Sub ipsa autem passione & cruce, priusquam ad crudelitatem necis & effusionem sanguinis veniretur, quæ convitiorum probra patienter audita, quæ
Joan. 9 contumeliarum tolerata ludibria, ut insultantium [b] sputamina exciperet, qui sputo suo cæci oculos paulo ante formasset, & in cujus nomine a servis nunc
Mat. 27 ejus diabolus cum angelis suis flagellatur, flagella ipse pateretur, coronaretur spinis qui martyres floribus coronat æternis, palmis in faciem verberaretur qui palmas veras vincentibus tribuit, spoliaretur veste terrena qui indumento immortalitatis ceteros vestit, cibaretur felle qui cibum cælestem dedit, aceto potaretur qui salutare poculum propinavit. Ille innocens, ille justus, immo innocentia [c] ipsa & ipsa justitia, inter facinorosos deputatur, & testimoniis falsis veritas premitur, judicatur judicaturus, & Dei sermo ad victimam tacens ducitur. Et cum ad crucem Domini confundantur sidera, elementa turbentur, contremiscat terra, nox diem claudat, sol, ne Judæorum facinus aspicere cogatur, & radios & oculos suos subtrahat, ille non loquitur, nec movetur, nec majestatem suam sub ipsa saltem passione profitetur. Usque ad finem perseveranter ac jugiter tolerantur omnia, ut consummetur in Christo plena & [a] perfecta patientia. Et post ista omnia, adhuc interfectores suos, si conversi ad eum venerint, suscipit; & patientia salutari ad conservandum benignus & patiens, ecclesiam suam nemini claudit. Illos adversarios, illos blasphemos, illos nominis sui semper inimicos, si pœnitentiam delicti agant, si admissum facinus agnoscant, non solum ad indulgentiam criminis, sed & ad præmium regni cælestis admittit. Quid potest patientius, quid benignius dici? Vivificatur Christi sanguine etiam qui fudit sanguinem Christi. Talis est Christi ac tanta patientia; quæ nisi talis ac tanta exsisteret, Paulum quoque apostolum ecclesia non haberet. Quod si & nos, fratres dilectissimi, in Christo sumus, si ipsum induimus, si ipse est salutis nostræ via, qui Christum vestigiis salutaribus sequimur, per Christi exempla gradiamur, sicut Joannes apostolus instruit dicens: *Qui dicit se in Christo manere debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare*. Item Petrus, super quem eccle. sia Domini dignatione fundata est, in epistola sua ponit & dicit: *Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus, qui cum malediceretur non remaledicebat, cum pateretur non comminabatur, tradebat autem se judicanti se injuste*. Invenimus denique & patriarchas & prophetas & justos omnes, qui figuram Christi imagine præeunte portabant, nihil magis custodisse in laude virtutum suarum quam quod patientiam forti & stabili æquanimitate tenuerunt. Sic Abel originem *Gen. 4* martyrii & passionem justi hominis initians primus & dedicans adversus fratrem [d] fratricidam non resistit nec reluctatur, sed humilis & mitis patienter occi-

1 Joan. 2

1 Pet. 2

a *Ostendere*) Tertullianus in libro de patientia: *Deum ipsum ostendens patientiæ exemplum*.

b *Sputamina exciperet*) Erasmus scripsit *sputamina patienter exciperet*. Mirum est quanto favore acceptum sit hoc adverbium. Omnes editiones quæ prodiere post Erasmicam illud retinuerunt. Et tamen ego illud nuspiam reperi in tanto numero veterum exemplarium quibus usus sum quam in Lamoniano. Deest etiam in septem Anglicanis. Itaque non arbitror quemquam me temeritatis insimulare posse quod sustulerim, præsertim cum certum sit illud istic minime necessarium esse. Infra, *faciem suam non avertit a fœditate sputorum*. Tertullianus in libro de fuga in persecutione, *faciem non avertit a sputaminibus*.

c *Ipsa & ipsa*) Ita plerique libri veteres. Alii multi habent *ipse & ipse*. Utraque lectio bona est.

d *Fratricidam*) Ego hanc lectionem præfero, tum quia vox est admodum Latina, & quia eam habent veteres editiones, etiam Morelliana, & aliquot libri veteres, tum etiam quia cum remota sit ab usu vulgari, puto eos qui posuerunt *parricidam* existimasse aliam lectionem non esse bonam. Cyprianus de hac ipsa re agens in libro de bono patientiæ Cain vocat fratricidam. Cicero in oratione pro domo sua ad pontifices: *Extra ordinem ferri nihil placuit Clodio. Quid de me quod tulisse te dicis, parricida, fratricida, sororicida, nonne ista extra ordinem tulisti?* Priscianus lib. 1. *Pro parenticida per syncopen factum patricida, frater fratris fratricida, soror sororis sororicida*. Tertullianus in libro de patientia: *Cain ille primus homicida & primus fratricida*, & in libro de spectaculis, *a fratricida institutore*. Lucifer Calaritanus lib. 2. pro sancto Athanasio: *Cain quoque fratricidæ comparetur. in morte manere designetur Cur me hoc opus implere compellebas' quod me ut Caim feciſſet fratricidam & filium diaboli*; Philastrius c. 128. *Est hæresis quæ non recte intelligit de Cain quod post fratricidium quod commiserat rogat Dominum mori potius quam dimitti*. Salvianus lib. 1. de gubernatione Dei cap. 6, de hac ipsa re agens scripsit *fratricidium Deo teste facturus*. Cassianus lib. 9. cap. 9. *post fratricidium pœnitere*, & collat. 8. cap. 21. *a fratricida & impio*. Primasius in epistolam Pauli ad Romanos: *Signum Christi portavit homicida, sicut Cain fratricida portavit*. Germanus episcopus Parisiensis in epistola ad Brunechidem reginam: *Unus ex ipsis Cain fratricidium perpetravit*. Gregorius Turonensis lib. 1. hist. cap. 2. *in fratrem sanguinis effusione novus fratricida consur-*

occiditur; Sic Abraham Deo credens, & radicem ac fundamentum fidei primus instituens, tentatus in filio, non dubitat neque cunctatur, sed præceptis Dei tota patientia devotionis obsequitur. Et Isaac ad hostiæ dominicæ similitudinem præfiguratus, quando a patre immolandus offertur, patiens invenitur. Et Jacob fugatus a fratre de terra sua patienter excedit, & majore patientia postmodum supplex adhuc magis impium & persecutorem muneribus pacificis ad concordiam redigit. Joseph venumdatus a fratribus & relegatus non tantum patienter ignoscit, sed & gratuita frumenta venientibus largiter & clementer impertit. Moyses ab ingrato & perfido populo contemnitur frequenrer & pæne lapidatur, & tamen lenis & patiens pro eisdem Dominum deprecatur. In David vero, ex quo secundum carnem Christi nativitas oritur, quam magna & mira & christiana patientia, habuisse in manu sæpe ut Saul regem persequentem se & interficere concupiscentem posset occidere, & tamen subditum sibi & traditum maluisse servare, nec rependisse inimico vicem, sed occisum adhuc insuper & vindicasse. Tot denique prophetæ interfecti, tot martyres, glorioſis mortibus honorati, qui omnes ad cælestes coronas patientiæ laude venerunt. Neque enim potest accipi dolorum & passionum corona, nisi præcedat in dolore & passione patientia. Quam sit autem patientia utilis & necessaria, fratres dilectissimi, ut manifestius possit & plenius nosci, a Dei sententia cogitetur, quam in origine statim mundi & generis humani Adam præcepti immemor & datæ legis transgressor accepit. Tunc sciemus quam patientes esse in isto sæculo debeamus, qui sic nascimur ut pressuris istic & conflictationibus laboremus. *Quia audisti*, inquit, *vocem mulieris tuæ, manducasti ex illa arbore de qua sola præceperam tibi ne manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis, in tristitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ, spinas & tribulos ejiciet tibi, & edes pabulum agri, in sudore vultus tui edes panem tuum donec revertaris in terram de qua sumptus es; quia terra es, & in terram ibis*. Hujus sententiæ vinculo colligati omnes & constricti sumus, donec expuncta morte de isto seculo recedamus. In tristitia & gemitu simus necesse est omnibus diebus vitæ nostræ, edamus panem necesse est cum sudore & labore. Unde unusquisque nostrum cum nascitur & hospitio mundi hujus excipitur initium sumit a lacrimis, & quamvis adhuc omnium nescius & ignarus, nihil aliud novit in illa ipsa prima nativitate quam flere. Providentia naturali lamentatur, vitæ mortalis anxietates & labores & procellas mundi quas ingreditur in exordio statim suo ploratu & gemitu rudis anima testatur. Sudatur enim quamdiu istic vivitur & laboratur. Nec sudantibus & laborantibus possunt alia magis quam patientiæ subvenire solatia: quæ cum apta sint & necessaria in isto mundo universis, tum magis nobis, qui diabolo impugnante plus quatimur, qui in acie quotidie stantes, inveterati & exercitati hostis colluctationibus fatigamur, quibus, præter varias & assiduas tentationum pugnas, in persecutionum quoque certamine patrimonia relinquenda sunt, subeundus carcer, portandæ catenæ, animæ impendendæ, gladius, bestiæ, ignes, cruces, omnia denique tormentorum ac pœnarum genera fide & virtute patientiæ perferenda, Domino ipso instruente & dicente: *Hæc locutus sum vobis ut in me pacem habeatis*, b *in mundo autem pressuram habebitis, sed fidite, quoniam ego vici mundum*. Si autem qui diabolo & mundo renuntiavimus, pressuras & infestationes diaboli & mundi crebrius ac violentius patimur, quanto magis patientiam tenere debemus, qua adjutrice & comite omnia infesta toleremus? Domini & magistri nostri salutare præceptum est: *Qui toleraverit*, inquit, *usque ad finem, hic salvus erit*. Et iterum: *Si permanseritis*, inquit, *in verbo meo, vere discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos*. Tolerandum & perseverandum est, fratres dilectissimi, ut ad spem veritatis & libertatis admissi, ad veritatem & libertatem ipsam pervenire possimus: quia hoc ipsum quod christiani sumus, fides & spei res est. Ut autem spes & fides ad fructum sui possint pervenire, patien-

Gen. 28 & 32 — Gen. 37 — Gen. 45 — Exod. 32 — 3 Reg. 20 & 24 — Gen. 3 — Joan. 16 — Mat. 10 — Joan. 8

surgens. Concilium VVormacienſe cap. 30. *Statuimus ut parricidæ & fratricidæ*. Concilium Troslejanum cap. 13. loquens de crimine Cain, *& ipse usque ad septimam generationem fratricidii & invidiæ suæ vagus profugusque pœnas lueret*. Alcuinus sive quis alius in libro de divinis officiis cap. 13. *Fratricida qui fratrem occidit*. Honorius Papa III. apud Odoricum Raynaldum an. 1225. §. 29. *Crudelior Cain fratricida*. Georgius Pogiebracius rex Bohemiæ in epistola apologetica ad regem Hungariæ Matthiam generum suum in tomo quarto spicilegii Dacheriani pag. 411. vocat *Cain fratricidam*. Parricidam tamen posse dici matris aut fratris interfectorem tradit Quintilianus lib. 8. cap. 6.

a *Dei sent. cogitetur*) Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

b *In mundo*) Duo libri veteres habent *in mundo* & supra lineam *vel sæculo*. Hinc factum ut cum nonnulli mallent *mundo*, alli *sæculo*, alterutra earum lectionum posita sit in exemplaribus antiquis pro arbitrio librariorum.

tientia opus est. Non enim præsentem gloriam sequimur, sed futuram, secundum quod & Paulus apostolus monet
Rom. 8 dicens: *Spe salvati sumus. Spes autem quæ videtur non est spes. Quod enim videt quis quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus.* Propterea exspectatio & patientia necessaria est ut id quod cœpimus impleamus, & quod credimus & speramus Deo [a] repræsentante capiamus. Denique alio in loco idem apostolus justos & operantes & divini fenoris incremento cælestes thesauros sibi recondentes ut patientes quoque sint instruit & docet dicens:
Gal. 6 *Ergo dum tempus habemus operemur quod bonum est ad omnes, maxime vero ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus.* Admonet ne quis impatiens in operatione deficiat, ne quis tentationibus aut avocatus aut victus in medio laudis & gloriæ itinere desistat, & pereant præterita, dum quæ cœperant desinunt esse
Exec. 33 perfecta, sicut scriptum est: *Justitia justi non liberabit eum in quacumque die exerraverit.* Et iterum: *Tene quod habes, ne*
Apoc. 3 *alius accipiat coronam tuam.* Quæ vox adhortatur patienter & fortiter perseverare; ut qui [b] ad coronam laude jam proxima nititur, durante patientia coronetur: Patientia autem, fratres dilectissimi, non tantum bona custodit, sed & repellit adversa. Spiritui sancto favens & cælestibus ac divinis cohærens contra facta carnis & corporis, quibus anima expugnatur & capitur, virtutum suarum propugnaculo reluctatur. Inspiciamus denique pauca de multis, ut de pauçis intelligantur & cetera. Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est. Sit fortis & stabilis in corde patientia; & nec adulterio sanctificatum corpus & Dei templum polluitur, nec justitiæ dicata innocentia contagione fraudis inficitur, nec post [c] gestatam eucharistiam manus gladio & cruore maculatur. Caritas fraternitatis vinculum est, fundamentum pacis, tenacitas ac firmitas unitatis, quæ & spe & fide major est, quæ & opera & martyria præcedit, quæ nobiscum semper æterna apud Deum in regnis cælestibus permanebit. Tolle illi patientiam, & desolata non durat. Tolle illi sustinendi tolerandique substantiam, & nullis radicibus ac viribus perseverat. Apostolus denique cum de caritate loqueretur, tolerantiam illi & patientiam junxit. *Caritas*, inquit, *magnanima est, caritas benigna est, caritas non*
1 Cor. 13 *æmulatur, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.* Ostendit inde illam perseverare tenaciter posse quod noverit omnia sustinere. Et alia in loco: *Sustinentes*, inquit, *invicem in dile-*
Ephes. 4 *ctione, satis agentes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis.* Probavit nec unitatem servari posse nec pacem, nisi se invicem fratres mutua tolerantia foveant & concordiæ vinculum patientia
Matt. 7 intercedente custodiant. Quid deinde, ut non jures, neque maledicas, ut tua ablata non repetas, ut accepta alapa & alteram maxillam verberanti præbeas, ut fratri in te peccanti [d] non tantum septies sed septuagies, sed &
Mat. 18 omnia omnino peccata dimittas, ut diligas inimicos tuos, ut pro adversariis & persecutoribus precem facias. Potesne ista perficere nisi patientiæ & tolerantiæ teneas firmitatem? Quod factum videmus in Stephano; qui cum a Judæis vi & lapidibus necaretur, non sibi vindictam, sed interfectoribus veniam postulabat dicens: *Domine, ne sta-*
Act. 7 *tuas illis hoc peccatum.* Sic esse oportuit primum martyrem Christi, qui martyres secuturos glorioſa morte præcurrens, non tantum dominicæ passionis prædicator esset, sed & patientissimæ lenitatis

[a] *Repræsentante*) Ego non inficior quin vulgata lectio, quæ *præstante* habet, sit optima. At cum nostra nitiatur auctoritate novemdecim exemplarium nostrorum & sex Anglicanorum, tum etiam testimonio Flori, arbitratus sum eam reddendam esse Cypriano.

[b] *Ad coronam*) Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Quædam enim exibent lectionem quam nos retinuimus alia *ad coronam laudis*, alia & veteres editiones *ad coronam & laudem jam proximam*. Ex illis lector eam eliget quæ sibi magis arriserit.

[c] *Gestatam*) Omnes veteres editiones & sexdecim libri veteres, etiam Seguierianus, habent *gustatam*, octo, & in his Veronensis, *gestatam*. Istam vero lectionem Pamelius retulit in contextum, eam videlicet ob causam quod manu non gustetur eucharistiam, sed olim gestari solita sit in manu. Quod Rigaltius probavit. Itaque visum est hanc lectionem, quæ præterea nititur auctoritate octo veterum exemplarium, esse retinendam. Nam Cyprianus in libro de lapsis ait *& quod non statim Domini corpus iniquitatis manibus accipiat*. Vide Joannem Stephanum Durantum lib. 1. cap. 16. de ritibus ecclesiæ catholicæ, Henrici Valesii annotationes ad Eusebium lib. 6. cap. 43. & lib. 7. cap. 9. Cardinalem Bonam lib. 2. rerum liturgicarum c. 17. & Hospinianum lib. 1. de templis cap. 5.

[d] *Non tantum septies*) Ita veteres editiones, etiam Morelliana, & duo libri veteres, quod sumptum est ex capite 28. Matthæi. Itaque hic locus videtur esse multius in antiquis codicibus qui non habent hanc particulam. Eam Manutius sustulit. Morellius reposuit. Pamelius rursum sustulit. Codex sancti Arnulphi, *non tantum septuaginta & septuagies*. Ea argumentatione & auctoritate usus est Catholicus Armenorum anno 1247. ad Innocentium Papam IV. scribens ut ei suaderet parcendum esse Friderico Imperatori, adversus quem vehementer exarserat iracundia Papæ. Vide Odoricum Raynaldum an. 1247. §. 34. Vide supra pag. 201.

tis imitator. Quid dicam de ira, de discordia, de simultate, quæ in christiano esse non debent? Sit patientia in pectore, & hæc illic locum habere non possunt; aut si adire tentaverint, cito exclusa discedunt, ut domicilium pacificum perseveret in corde ubi Deum pacis delecter habitare. Admonet denique apo-
Ephes. 4 stolus & docet dicens: *Nolite contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis. Omnis amaritudo & ira & indignatio & clamor & blasphemia auferatur a vobis.* Si enim christianus a furore & contentione carnali tamquam de maris turbinibus excessit, & tranquillus ac lenis in portu Christi esse jam cœpit, nec iram nec discordiam debet intra pectus admittere, cui nec malum pro malo reddere liceat nec odisse. Necnon ad varia quoque carnis incommoda & crebros corporis durosque cruciatus, quibus humanum genus quotidie fatigatur & quatitur, patientia necessaria est. Nam cum in illa prima transgressione præcepti firmitas corporis cum immortalitate discesserit, & cum morte infirmitas venerit, nec possit firmitas recipi nisi cum recepta & immortalitas fuerit, oportet in hac fragilitate atque infirmitate corporea luctari semper & congredi. Quæ luctatio & congressio non nisi patientiæ viribus potest sustineri. Examinandis autem nobis atque explorandis diversi importantur dolores, & multiplex tentationum qualitas irrogatur, de jacturis facultatum, de ardoribus febrium, de cruciatibus vulnerum, de amissione carorum. Nec aliud magis inter injustos discernit & justos quam quod in adversis per impatientiam queritur & blasphemat injustus, patientia justus probatur, sicut scriptum
Eccl. 2 est: *In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur*
Job 1 *aurum & argentum.* Sic Job examinatus est & probatus & ad summum fastigium laudis patientiæ virtute provectus. Quanta adversus eum diaboli jacula emissa, quanta admota tormenta. Jactura rei familiaris infligitur, numerosæ sobolis orbitas irrogatur. Dives in censu dominus, & in liberis pater ditior, nec dominus repente nec pater est. Accedit vulnerum vastitas, & tabescentes ac fluentes artus edax quoque vermium pœna consumit. Ac ne quid omnino remaneret quod non Job in suis tentationibus experiretur, armat diabolus &
Job 2

A uxorem, illo antiquo nequitiæ suæ usus ingenio; quasi omnes per mulierem decipere posset & fallere, quod fecit in mundi origine; nec tamen Iob gravibus ac densi conflictationibus frangitur quo minus inter illas angustias & pressuras suas [a] Dei benedictio victrice patientia prædicetur, Tobias quoque post justitiæ *Tob.* 2
& misericordiæ suæ opera magnifica luminum amissione tentatus, in quantum patienter cæcitatem pertulit, in tantum granditer Deum patientiæ laude promeruit. Atque ut magis, fratres dilectissimi, B patientiæ bonum luceat, quid mali e contrario impatientia importet consideremus. Nam ut patientia bonum Christi est, sic e contra [b] impatientia diaboli malum; & sicut in quo habitat & manet Christus, patiens invenitur, ita impatiens semper exsistit cujus mentem diaboli nequitia possidet. Exordia denique ipsa videamus. Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter tulit. Inde & [c] periit primus & perdidit. Adam contra cæleste præ- *Gen.* 3
ceptum cibi letalis impatiens in mortem cecidit, nec acceptam divinitus C gratiam patientia custode servavit; & ut fratrem Cain perimeret, sacrificii *Gen.* 4
ejus & muneris impatiens fuit; & quod Esau de majoribus ad minora descendit, primatus suos per impatientiam *Gen.* 25
lentis amisit. Quid Judaicus populus circa beneficia divina perfidus & ingratus, nonne quod a Deo primum recessit, impatientiæ crimen fuit, dum Moysi cum Deo conloquentis moras non *Exod.* 32
potest ferre, prophanos deos ausus est D postulare, ut itineris sui duces nuncuparet caput bubulum & terrestre figmentum; nec umquam ab eadem impatientia destitit quo minus semper docilitatis & divinæ admonitionis impatiens prophetas suos & justos quosque perimendo, ad crucem quoque & ad sanguinem Domini prosiliret. Impatientia etiam in ecclesia hæreticos facit, & ad Judæorum similitudinem contra Christi pacem & caritatem rebelles ad hostilia & furiosa odia compellit. Et ne longum sit singula recensere, omnia E omnino quæ patientia operibus suis ædificat ad gloriam impatientia destruit ad ruinam. Quare, fratres dilectissimi, & bonis patientiæ & impatientiæ malis diligenter expensis, patientiam, per quam in Christo manemus, ut venire cum Christo ad Deum possimus, plena ob-

ser-

a *Dei benedictio*) Quidam libri veteres præferunt *Dei benedictionem victrice patientia comitetur.* Seguierianus, *Dei benedictio victrice patientia prædicetur*, Sic etiam codex sancti Arnulphi.

b *Impat. dia. malum*) Vide librum Tertulliani de pœnitentia, qui totus in hoc argumento versatur.

c *Periit primus*) Siricii Papæ epistola ad universos episcopos: *Non patitur quietos nos ab incursatione sua vacare hostis antiquus, ab initio mendax, inimicus veritatis, æmulus hominis, quem ut deciperet se ante decepit.*

ſervatione teneamus; quæ copioſa & multiplex non anguſto fine concluditur, nec brevibus terminis coercetur. Late patet patientiæ virtus; & ubertas ejus & largitas de unius quidem nominis fonte proficiſcitur, ſed exundantibus venis per multa gloriarum itinera diffunditur; nec proficere aliquid in actibus noſtris poteſt ad conſummandam laudem, niſi inde conſummationis accipiat firmitatem. Patientiam eſt quæ nos Deo & commendat & ſervat. Ipſa eſt quæ iram temperat, quæ linguam frenat, mentem gubernat, pacem cuſtodit, diſciplinam regit, libidinis impetum frangit, tumoris violentiam comprimit, incendium ſimultatis exſtinguit, coercet potentiam divitum, inopiam pauperum refovet, tuetur in virginibus beatam integritatem, in viduis laborioſam caſtitatem, in conjunctis & maritatis individuam caritatem. Facit humiles in proſperis, in adverſis fortes, contra injurias & contumelias mites. Docet delinquentibus cito ignoſcere; ſi ipſe delinquas, diu & multum rogare. Tentationes expugnat, perſecutiones tolerat, paſſiones & martyria conſummat. Ipſa eſt quæ fidei noſtræ fundamenta firmiter munit. Ipſa eſt quæ incrementa ſpei ſublimiter provehit. Ipſa actum dirigit, ut tenere poſſimus viam Chriſti, dum per ejus tolerantiam gradimur. Ipſa efficit ut perſeveremus filii Dei, dum patientiam patris imitamur. Sed quoniam plurimos ſcio, fratres dilectiſſimi, vel pondere injuriarum angentium vel dolore de iis qui adverſum ſe graſſantur & ſæviunt vindicari velociter cupere, [a] nec illud in extrema parte reticendum eſt, ut in iſtis fluctuantis mundi turbinibus & Judæorum ſive gentilium & hæreticorum quoque perſecutionibus conſtituti patienter exſpectemus ultionis diem, nec ad vindictam doloris noſtri [b] querula feſtinatione properemus, cum ſcriptum ſit: *Sap. 3* *Expecta me, dicit Dominus, in die reſurrectionis meæ in teſtimonium, quoniam judicium meum ad congregationes gentium, ut excipiam reges & effundam ſuper eos iram meam.* Exſpectare nos jubet Dominus & futuræ ultionis diem forti patientia ſuſtinere. Qui & in apocalypſi loquitur dicens: *Apoc. 22* *Ne ſignaveris verba prophetiæ libri hujus, quia jam tempus in proximo eſt ut & ii qui perſeverant nocere noceant, & qui in ſordibus eſt ſordeſcat adhuc, juſtus autem adhuc juſtiora faciat, ſimiliter & qui ſanctus eſt ſanctiora. Ecce venio cito, & merces mea mecum eſt, reddere unicuique ſecundum facta ſua.* Unde etiam clamantes martyres & ad vindictam ſuam dolore erumpente properantes exſpectare adhuc jubentur & temporibus conſummandis implendiſque martyribus præbere patientiam. *Et cum aperuiſſet*, inquit, *quintum ſigillum, vidi ſub ara Dei animas occiſorum propter verbum Dei & martyrium ſuum, & clamaverunt voce magna dicentes: Quouſque, Domine ſanctus & verus, non judicas & vindicas ſanguinem noſtrum de iis qui in terris inhabitant? Et datæ ſunt eis ſingulæ [c] ſtolæ albæ, & dictum eſt eis ut requieſcerent brevi adhuc tempore, donec impleatur numerus conſervorum & fratrum eorum qui poſtea occidentur exemplo ipſorum.* Quando autem veniat ſanguinis juſti divina vindicta declarat per Malachiam prophetam ſpiritus ſanctus dicens: *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus; eruntque omnes alienigenæ & omnes iniqui ſtipula, & ſuccendet illos adveniens dies, dicit Dominus.* Quod item legimus in pſalmis, ubi Dei judicis prædicatur adventus cenſuræ ſuæ majeſtate venerandus. *Deus manifeſtus veniet, Deus noſter, & non ſilebit. Ignis ante eum ardebit, & in circuitu ejus procella nimia. Advocabit cælum ſurſum & terram deorſum, ut ſeparet populum ſuum. Colligite illi juſtos ejus, eos qui diſponunt teſtamentum ejus in ſacrificiis; & annuntiabunt cæli juſtitiam ejus, quoniam Deus judex eſt.* Et Eſaias eadem prænuntiat dicens: *Ecce enim Dominus ſicut igni veniet, & ſicut procella currus ejus, retribuere in ira vindictam. In igne enim Domini judicabuntur, & in gladio ejus vulnerabuntur.* Et iterum: *Dominus Deus virtutum prodibit & comminuet bellum, excitabit certamen, & clamabit ſuper inimicos ſuos cum fortitudine. Tacui, numquid ſemper tacebo?* Quis autem eſt hic qui tacuiſſe ſe prius dicit & non ſemper tacebit? Utique ille qui ſicut ovis ad victimam ductus eſt, & ſicut agnus coram tondente ſe ſine voce non aperuit os ſuum. Utique ille qui non clamavit, neque in plateis vox ejus audita eſt. Utique ille qui non fuit contumax, neque con-

Apoc. 6 *Mala. 4* *Pſ. 49* *Iſa. 66* *Iſa. 42* *Iſa. 53* *Iſa. 42* *Iſa. 50*

a *Nec illud in extrema*) Reſtituimus lectionem veterum editionum, quam confirmant XXIII. libri noſtri & XII. Anglicani. Coacti ſumus delere ea quæ mutata & addita fuerant in editione Morellii, quamvis ea quoque reperiſſemus in tribus antiquis codicibus, quamvis ſciremus Pamelium ea quoque inveniſſe in quatuor antiquis. Hæc autem ſunt quæ nos delevimus, ſi qui tanti æſtiment ſcire quæ illa ſint, *nec in illum extremi judicii diem malorum retributionem differre, nobiſcum hortamur interim amplectimini patientiæ bonum, ut in iſtis &c.*

b *Querula*) Pamelius ex codice Camberonenſi addit *& invidioſa*. At ego hoc additamentum nuſpiam reperi in libris antiquis neque in editionibus quæ Pamelianam anteceſſerunt.

c *Stolæ albæ*) In undecim libris manuſcriptis legitur, *data eſt ſingulis ſtola alba*.

tradixit, cum dorsum suum poneret ad flagella & maxillas ad palmas, faciem autem suam non avertit a fœditate spu-
Mat. 27 torum. Utique ille qui cum accusaretur a sacerdotibus & senioribus, nihil respondit, & admirante Pilato patientissimum silentium tenuit. Hic est qui cum in passione tacuerit, in ultione postmodum non tacebit. Hic est Deus noster, id est, non omnium, sed fidelium & credentium Deus, qui cum in secundo adventu manifestus venerit non silebit. Nam cum in humilitate prius fuerit occultus, veniet in potestate manifestus. Hunc exspectemus, fratres dilectissimi, judicem & vindicem nostrum, ecclesiæ suæ populum & ab initio mundi [a] justorum omnium numerum secum pariter vindicaturum. Quid ad vindictam suam nimium festinat & properat, consideret quia necdum vindicatus est ipse qui vindicat, [b] Pater Deus præcepit filium suum adorari, & apostolus Paulus divini præcepti memor ponit & dicit: *Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen quod est super omne nomen,* *Philip. 1*
ut in nomine Jesu [c] *omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum.* Et in apocalypsi angelus Joanni volenti adorare se resistit & dicit: *Vide ne feceris,* *Apoc. 19*
quia conservus tuus sum & fratrum tuorum, Jesum Dominum adora. Qualis Dominus Jesus & quanta patientia ejus, ut qui in cælis adoratur, necdum vindicetur in terris. Hujus patientiam, fratres dilectissimi, in persecutionibus & passionibus nostris cogitemus. Hujus adventui plenum exspectationis obsequium præbeamus. Nec defendi ante Dominum servi irreligiosa & inverecunda festinatione properemus. Insistamus potius & elaboremus & toto corde vigilantes atque ad omnem tolerantiam stabiles dominica præcepta servemus; ut cum ille iræ & vindictæ dies venerit, non cum impiis & peccatoribus puniamur, sed cum justis & Deum timentibus honoremur.

a *Justor. omnium*) Codex Lætiensis, *justos omnes secum pariter vindicaturum.*

b *Pater Deus... infernor.* Hæc desunt in libro sancti Arnulphi, per oscitantiam nimirum, ut puto, librarii. Exstant enim in aliis libris veteribus & in editionibus.

c *Omne genu flectatur*) Septem libri veteres habent *curvetur*, septem vero *omnes genu curvent.*

[a] LIBER
DE ZELO ET LIVORE.

ZELARE quod bonum videas & invidere melioribus leve apud quosdam & modicum crimen videtur, fratres dilectissimi; dumque existimatur leve esse & modicum, non timetur; dum contemnitur, [b] non facile vitatur, & fit cæca & occulta pernicies: quæ dum minus perspicitur ut caveri a providentibus possit, improvidas mentes latenter affligit. Porro autem Dominus prudentes esse nos jussit, & cauta sollicitudine vigilare præcepit ne adversarius vigilans semper & semper insidians, [c] ubi in pectus obrepserit, de scintillis conflet incenpia, de parvis maxima exaggeret, & dum remissis & incautis leniore aura & flatu molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis, ruinas fidei & salutis ac vitæ naufragia moliatur. Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque omnibus viribus elaborandum ut inimico sævienti & jacula sua in omnes corporis partes quibus percuti & vulnerari possumus dirigenti sollicita & plena vigilantia repugnemus, secundum quod Petrus apostolus in epistola sua prænonet & docet dicens: *Sobrii estote & vigilate,* *1 Pet. 5*
quia adversarius vester diabulus tamquam leo rugiens circuit aliquem devorare quærens. [d] Circuit ille nos singulos, & tamquam hostis clausos obsidens, muros explorat, & ten-

a Cum sanctus Augustinus initium & quædam alia hujus libri loca retulisset in libro quarto de baptismo contra Donatistas cap. 8. postea ait: *Hæc verba Cypriani in epistola populis nota quam vera quam fortia sint recognoscimus. Vere decuit Cyprianum de zelo & livore & arguere graviter & monere, a quo tam mortifero malo cor ejus penitus alienum tanta caritatis abundantia comprobavit.* Idem in caput quintum epistolæ ad Galatas: *Scripsit & beatus Cyprianus librum de zelo & livore optimum, quem qui legerit, non dubitaverit annumerare operibus carnis invidiam.* Vide Hincmarum in libro 55. capitulorum cap. 47. pag. 566.

b *Non facile vitatur*) Consultationes Zachæi & Apollonii cap. 29. in tomo decimo spicilegii Dacheriani pag. 36. *& quod est sævius, sub specie innocentiæ malum non cavetur, dum vitari posse non creditur.*

c *Ubi in pectus obrepit*) Decem libris veteres *obrepserit*. Ita etiam veteres editiones. Editio Morellii, *quando in pectus obrepat.*

d *Circuit ille*) Auctor epistolæ ad Demetriadem inter opera Hieronymi: *Invidere non cessat auctor invidiæ, & qui semel a Deo ipse projectus est, tanto majori livore torquetur quanto aliquem apud eum viderit clariorem.* Et mox: *More doloso hostis univer-*

& tentat an sit pars aliqua [a] murorum minus stabilis & minus fida, cujus aditu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices & faciles voluptates, ut visu destruat castitatem. Aures per [b] canora musica tentat, ut soni dulcioris auditu solvat & molliat christianum vigorem. Linguam convicio provocat, manum injuriis lacessentibus ad petulantiam cædis instigat; ut fraudatorem faciat, lucra opponit injusta; ut animam pecunia capiat, ingerit pernicioſa compendia; honores terrenos promittit ut cæleſtes adimat; [c] ostentat falsa ut vera subripiat; & cum latenter non potest fallere, exerte atque aperte minatur, terrorem turbidæ persecutionis intentans, ad debellandos Dei servos inquietus semper & semper infestus, in pace subdolus, in persecutione violentus. Quamobrem, fratres dilectissimi, contra omnes diaboli fallaces insidias vel apertas minas stare debet instructus animus & armatus, tam paratus semper ad repugnandum quam est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt [d] tela ejus quæ latenter obrepunt, magisque occulta & clandestina jaculatio quo minus perspicitur, hoc & gravius & crebrius in vulnera nostra grassatur, ad hæc quoque intelligenda & depellenda vigilemus ex quibus est zeli & livoris malum. Quod si quis penitus inspiciat, invenit nihil magis christiano cavendum, nihil cautius providendum quam ne quis invidia & livore capiatur, ne quis fallentis inimici cæcis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia convertitur, gladio suo nescius ipse perimatur. Quod ut colligere plenius & manifestius perspicere possimus, ad caput ejus atque originem recurramus. Videamus unde zelus, & quando, & quomodo cœperit. Facilius enim a nobis malum tam perniciosum vitabitur, si ejusdem mali & origo & magnitudo noscatur. [e] Hinc diabolus inter initia statim mundi & periit primus & perdidit. Ille angelica majestate subnixus, ille Deo acceptus & carus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum malivolo livore prorupit, non prius alterum dejiciens instinctu zeli quam ipse zelo ante dejectus, captivus antequam capiens, perditus antequam perdens, dum stimulante livore homini gratiam datæ immortalitatis eripit, ipse quoque id quod primus fuerat amisit. Quale malum est, fratres dilectissimi, quo angelus cecidit, quo circumveniri & subverti alta illa & præclara sublimitas potuit, quo deceptus est ipse qui decepit? Exinde invidia grassatur in terris, dum livore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum qui zelat imitatur, sicut scriptum est: *Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum.* Imitantur ergo illum qui sunt [f] ex parte ejus. Hinc denique [g] novæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum [h] Abel justum Cain zelat injustus, dum malus invidia & [i] livore persequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris æmulationis furor ut nec caritas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei nec pœna delicti cogitaretur. Injuste oppressus est qui justitiam primus ostenderat, odia perpessus est qui odisse non noverat, occisus est impie qui moriens non repugnabat. Et quod

Sap. 2

Gen. 4

versa perlustrans explorat omnes aditus animæ suæ, an sit aliquid infirmum & minus tutum per quod possit irrepere.

a *Murorum*) Antea legebatur *membrorum*. Veram lectionem invenimus in duobus vetustis exemplaribus, in Victorino nimirum vetere, & in Tornacensi. In Victorino scriptum est *membrorum* & supra lineam *vel murorum*, in Tornacensi vero *murorum* & supra linea vel *membrorum*.

b *Canora musica*) Hanc lectionem, quam præferunt antiquæ editiones, etiam Morelliana, retinere placuit, quia illam exhibent septemdecim libri veteres, nisi quod in eorum uno scriptum est *sonora* pro *canora*, & quia musicam dici posse dubitabatur ævo Quintiliani, ut ipse ait lib. 8. cap. 3. Et tamen quidam alii libri veteres & editio Anglicana præferunt *canoram musicam*, codex Moyssiacensis & Rigaltius *canorem musicam*. Sed hic error est. Canor enim est masculini generis. Ovidius lib. 5. metamorphoseon: *Non tamen ille canor mulcendas natus ad aures*. Sunt etiam alia exempla.

c *Ostentat falsa*) Citat hunc locum auctor Prædestinati editus a Sirmondo in prologo libri tertii: *Finitius est liber inimicus hominum, contra fidem catholicam conflictus, circumdatus fallaciis, adulter integræ diffinitionis, quinque, ut sanctus Cyprianus ait, falsa ostentat ut vera surripiat.*

d *Tela quæ latenter*) Supra in initio libri de unitate ecclesiæ: *Facilior cautio est ubi manifesta formido est.* Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos: *Sagitta quæ contento nervo dirigitur difficile vitatur. Antea enim ad eum ad quem jacta est pervenit quam obice clipei frustretur.*

e *Hinc diabolus*) Refert & illustrat hunc locum S. August. lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 9. Vide Sirmondum in librum Rufini Palæstini de fide pag. 91.

f *Ex parte ejus*) Postea sequitur in codice Pithœano: *Justorum animæ in manu Dei sunt.* Sed istud additamentum non reperi alibi.

g *Novæ fraternitatis*) Vox *novæ* deest in duobus libris veteribus. Certe videtur superflua. Non delevi tamen, quia exstat in multis exemplaribus manuscriptis.

h *Abel justum Cain zelat*) quem ideo Prosper lib. 2. de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 6. vocat auctorem invidiæ. Irenæus lib. 1. loquens de generatione Cain ait, *ita ut & dum fratrem suum Abel occideret, primus zelum & mortem ostenderit.*

i *Livore persequitur*) Postea sequitur in tribus antiquis codicibus, *dum diabolum qui zelat imitatur*. Sed hæc videntur repetita a quodam studioso ex his quæ paulo ante dicta sunt. Novatianus in libro de Trinitate, *non de maligno invidiæ livore descendit.*

Esau fratri suo Jacob inimicus exstitit, zelus fuit. Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis facibus livoris exarsit. Et quod Joseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit. Postquam id quod sibi in visionibus prosperum fuerat ostensum simpliciter ut fratribus frater exposuit, in invidiam malivolus animus erupit. Saul quoque rex ut David odisset, ut persecutionibus sæpe repetitis innocentem, misericordem, mitem, lenitate patientem necare cuperet, quid aliud quam zeli stimulus provocavit? Qia Goliath interfecto, & ope ac dignatione divina tanto hoste deleto, populus admirans in laudes David prædicationis suffragio prosiliit, Saul simultatis atque infectationis furias de livore concepit. Et ne longum faciam singulos recensendo, pereuntis [a] semel populi attendamus interitum, Judæi nonne inde perierunt dum Christo malunt invidere quam credere? Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excæcante decepti sunt, nec ad divina noscenda cordis oculos aperire potuerunt. Quæ nos considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter & fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentium pœna providentibus conferat sanitatem. Non est autem quod aliquis existimet malum istud una specie contineri aut brevibus terminis & augusto fine concludi. Late patet zeli multiplex & fecunda pernicies. Radix est malorum omnium, fons cladium, seminarium delictorum, materia culparum, [b] Inde odium surgit, animositas inde procedit. Avaritiam zelus inflammat, dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiorem. Ambitionem zelus excitat, dum cernit quis alium in honoribus [c] altiorem. Zelo excæcante sensus nostros atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, judicii dies non providetur. Inflat superbia, exacerbat sævitia, perfidia prævaricatur, impatientia concutit, furit discordia, [d] ira ferveſcit; nec se jam potest cohibere vel regere qui factus est potestatis alienæ. Hinc dominicæ pacis vinculum rumpitur; hinc caritas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, unitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur, dum obtrectatur sacerdotibus, dum episcopis invidetur, dum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de zelo superbus, de æmulatione, perversus, animositate & livore non hominis, sed honoris, inimicus. Qualis vero est animæ quæ cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo, zelare in altero vel virtutem ejus vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria vel beneficia divina, in malum proprium bona aliena convertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam, & velut quosdam pectori suo e admovere carnifices, cogitationibus & sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta malivolentiæ ungulis pulsent. Non cibus talibus lætus, non potus potest esse jucundus. Suspiratur semper & ingemiscitur & doletur; dumque ab invidis numquam livor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione [f] laniatur. Mala cetera habent terminum; & quodcumque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro, in latrone conquiescit scelus homicidio admisso, & prædoni rapacita-

3 Reg. 17

a *Semel*) In uno libro meo vetere scriptum est *semel* & supra lineam *vel simul*. Hinc ergo, uti jam non semel diximus, orta est discrepantia quæ istic reperitur in codicibus manuscriptis, quorum nonnulli habent *semel*, alii *simul*.

b *Inde odium surgit*) Prudentius in Hamartigenia: *Arsit enim scintilla odii de fomite zeli*.

c *Altiorem*) Ita veteres editiones & sexdecim libri veteres. Manutius posuit *auctiorem*. Postea Morellius revocavit veterem lectionem. Pamelius reposuit Manutianam, quam ego inveni in decem libris antiquis. Sed major numerus vincit. Et certe vetus editio multo melior est.

d *Ira ferveſcit*) quam Cassianus lib. 8. cap. 1. vocat mortiferum virus.

e *Admovere carnifices*) Tacitus lib. 6. annalium: *Neque frustrà præstantissimus sapientiæ firmare solitus est, recludantur tyrannorum mentes, posthea aspici laniatus & ictus*. Seneca Hercule Oetæo:

O si pateant pectora divitum,
Quantos intus sublimis agit
Fortuna motus.

Latius Pacatus in panegyrico Theodosii: *Habet nescio quos internos mons scelerata carnifices*. Boetius lib. 4. de consolatione philisophiæ:

Quos vides sedere celso
Solii culmine reges,
Detrahit si quis superbis
Vani tegmina cultus,
Jam videbit intus arctas
Dominos ferre catenas.
Hinc enim libido vexat
Avidis corda venenis.
Hinc flagellat ira mentem
Fluctus turbida tollens,
Mœror aut captos fatigat,
Aut spes lubrica torquet.

Contra apud Senecam epist. 115. *Si nobis animum boni viri liceret inspicere, o quam pulcram faciem, quam sanctam, quam ex magnifico placitoque fulgentem videremus, illic fortitudine, hinc temperantia prudentiaque lucentibus*.

f *Laniatur*) Codex sancti Arnulphi & Gratianopolitanus, *laceratur*.

tatem ſtatuit præda poſſeſſa, & falſario modum ponit impleta fallacia. Zelus terminum non habet, permanens jugiter malum & ſine fine peccatum; quantoque ille cui invidetur ſucceſſu meliore profecerit, tanto invidus in majus incendium livoris ignibus inardeſcit. [a] Hinc vultus minax, torvus aſpectus, pallor in facie, [b] in labiis tremor, ſtridor in dentibus, verba rabida, effrenata convicia, manus ad cædis violentiam prompta, etiamſi a gladio interim vacua, odio tamen furiatæ mentis armata. Et iccirco ſpiritus ſanctus dicit in pſalmis: *Noli zelare bene ambulantem in via ſua.* Et iterum: *Obſervabit peccator juſtum, & ſtridebit ad eum dentibus ſuis. Deus autem irridebit eum, quoniam providet quia veniet dies ejus.* Hos beatus apoſtolus Paulus deſignat & denotat dicens: *Venenum aſpidum ſub labiis eorum, & os eorum maledictione & amaritudine plenum eſt. Veloces ad effundendum ſanguinem pedes eorum, contritio & calamitas in viis eorum qui viam pacis non agnoverunt, nec eſt timor Dei ante oculos eorum.* Multo malum levius & periculum minus eſt cum membra gladio vulnerantur. Facilis cura eſt ubi plaga perſpicua eſt, & cito ad ſantitatem medela ſubveniente [c] perducitur quod videtur. Zeli vulnera abſtruſa ſunt & occulta; nec remedium curæ medentis admittunt, quæ ſe intra conſcientiæ latebras cæco dolore clauſerunt. Quicumque es invidus & malignus, videris quam ſis eis quos odiſti inſidioſus, pernicioſus, infeſtus. Nullius magis quam tuæ ſalutis inimicus es. Quiſquis ille eſt quem zelo perſequeris, ſubterfugere & vitare te poterit. Tu te non potes fugere. Ubicumque fueris, [d] adverſarius tuus tecum eſt, hoſtis ſemper in pectore tuo eſt, pernicies intus incluſa eſt, ineluctabili catenarum nexu ligatus & vinctus es, zelo dominante captivus es, nec ſolatia tibi ulla ſubveniunt. Perſeverans malum eſt hominem perſequi ad Dei gratiam pertinentem. Calamitas ſine remedio eſt odiſſe felicem. Et iccirco, fratres dilectiſſimi, huic periculo conſulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum moris incurreret, cum eum diſcipuli interrogarent quis inter illos major eſſet, *Qui fuerit*, inquit, *minimus in omnibus vobis, hic erit magnus.* Amputavit omnem æmulationem reſponſo ſuo, omnem cauſam & materiam mordacis invidiæ eruit & abſcidit Diſcipulo Chriſti zelare non licet, non licet invidere. Exaltationis apud nos non poteſt eſſe contentio. De humilitate ad ſumma creſcimus, didicimus unde placeamus. Denique & apoſtolus Paulus inſtruens & monens ut qui illuminati Chriſti lumine tenebras nocturnæ converſationis evaſimus, in factis atque in operibus luminis ambulemus, ſcribit & dicit: [e] *Nox tranſivit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis. Tamquam in die decenter ambulemus, non in comeſſationibus & ebrietatibus, non in concupiſcentiis & impudicitiis, non in certaminibus & zelo.* Si receſſerunt de pectore tuo tenebræ, ſi nox inde diſcuſſa eſt, ſi caligo deterſa eſt, ſi illuminavit ſenſus tuos ſplendor diei, ſi homo lucis eſſe cœpiſti, quæ ſunt Chriſti gere; quia lux & dies Chriſtus eſt. Quid in zeli tenebras ruis, quid te nubilo livoris involvis, quid invidiæ cæcitate omne pacis & catitatis lumen

Pſ. 36

Rom. 3

Rom. 13

a *Hinc vultus minax*) In uno veteri libro ſcriptum eſt: *Hinc vultus eſt contumax.*

b *In labiis tremor*) His verbis tamquam ſuis uſus eſt Robertus Gervaſii epiſcopus Senecenſis, deſcribens vitia Bartholomæi archiepiſcopi Barenſis, qui ſe nominabat Urbanum VI. in initio miſerabilis illius ſchiſmatis, quod eccleſiam diſtraxit poſt Gregorii Papæ XI. exceſſum, uti videre eſt in pagina 1271. notarum noſtrarum ad vitas Papapoſuerunt inter indicia malæ mentis. Lactantius enim in libro de ira Dei cap. 5. enumerans vitia animi perturbati, inter ea ponit oris id eſt labiorum tremorem. Hieronymus in caput primum epiſtolæ Pauli ad Titum: *Ille e diverſo torvo vultu, trementibus labiis, rugata fronte, effrenatis convitiis, facie inter pallorem ruboremque variata, clamore perſtrepat.* Item in epiſtola de vitando ſuſpecto contubernio: *Quid vultum infamiæ rubore ſuffundis & trementibus labiis impatientiam pectoris confiteris?* Item in epiſtola ad Pammachium contra Joannem Hieroſolymitanum, *reſupina cervice ac trementibus labiis conticuiſti.* Item in epiſtola ad Oceanum de unius uxoris viro: *Sudare tamen frons, pallere genæ, tremere labia, linguæ ſaliva ſiccari, & plus ætate quam timore contrahi.* Sulpitius Severus dial. 3. cap. 20. loquens de Briccio nondum ſanæ mentis, *trementibus labiis incertoque vultu.* Fragmentum Petronii apud Diomedem lib. 3. *Anus recocta vino, trementibus labellis.* Seneca in initio libri de ira inter ſigna iræ ponit quod labia quatiuntur. Alibi eſt indicium timoris; ut apud Hieronymum in epiſtola ad Nepotianum de vita clericorum: *Pavent ad introitum medici, trementibuſque labiis an commodius habeant ſciſciantur.* Silius Italicus lib. 8.

——— *Volvens vix murmur anhelum*
Inter ſingultus labriſque trementibus Anna.

Seneca epiſt. 97. *Proprium autem eſt nocentium trepidare.* Vide ſupra pag. 144.

c *Perduc. q. videtur*) Ita vetuſtiores editiones & XXVI. vetera exemplaria. Eraſmus addidit vocem *vulnus* hoc modo, *perducitur vulnus quod videtur*, quam lectionem ego quoque inveni in quindque manuſcriptis codicibus. Suſtuli tamen eam propter auctoritatem tot veterum exemplarium, & quia ſine ea optime conſtat ſenſus.

d *Adv. t. t. eſt*) Hieronymus in epiſtola ad Euſtochium de cuſtodia virginitatis: *Facile aliis caremus vitiis. Hic hoſtis nobis incluſus eſt. Quocumque pergimus, nobiſcum portamus inimicum.*

e *Nox tranſivit*) Vide Eraſmi annotationes in hunc locum Pauli.

men extinguis, quid ad diabolum cui renuntiaveras redis, quid Cain similis exsistis? Homicidii namque facinore constringi eum qui zelaverit & odio habuerit fratrem suum declarat Joannes apo-
1 Joan. 3 stolus in epistola sua dicens: *Qui* [a] *fratrem suum odit, homicida est; & scitis quia omnis homicida non habet in se vitam ma-*
1 Joa. 2 *nentem.* Et iterum: *qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc, & in tenebris ambulat, & non scit quo eat; quoniam tenebræ excacæverunt oculos ejus.* Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris ambulat & non scit quo eat. It enim nescius in gehennam, ignarus & cæcus præcipitatur in pœnam, recedens scilicet a Christi lumi-
Joan. 8 ne monentis & dicentis: *Ego sum lumen mundi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.* Sequitur autem Christum qui præceptis ejus insistit, qui per magisterii ejus viam graditur, qui vestigia ejus atque itinera sectatur, qui id quod Christus & docuit & fecit imitatur, secundum quod Petrus quoque hortatur & monet di-
1 Pet. 2. cens: *Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus.* Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titu-
Joan. 10 lo gregem suum nuncupet. Oves nominat, ut innocentia christiana ovibus æ-
Mat. 7 quetur. Agnos vocat, ut agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur. Quid sub vestitu ovium lupus latitat, quid gregem Christi qui se christianum mentitur infamat? Christi nomen induere & non per Christi viam pergere quid aliud quam prævaricatio est divini nominis, quam desertio itineris salutaris, quando ipse doceat & dicat eum ad vitam venire qui manda-
Mat. 19 ta servaverit & eum esse sapientem qui verba ejus audierit & fecerit, doctorem quoque eum maximum in regno cælorum vocari qui fecerit & sic docuerit, tunc prædicanti profuturum quod bene atque utiliter prædicatum fuerit, si id quod ore promitur factis sequentibus
Mat. 5 impleatur. Quid vero insinuavit crebrius discipulis suis Dominus, quid inter salutaria munita & præcepta cælestia custodiendum magis servandunque mandavit quam ut eadem dilectione qua discipulos ipse dilexit nos quoque invi-
Joan. 13 cem diligamus? Quomodo autem vel 15 pacem Domini vel caritatem tenet qui intercedente zelo nec pacificus potest esse nec carus? Ideo & apostolus Paulus cum pacis & caritatis merita depromeret, cumque asseveraret firmiter & doceret nec fidem sibi nec eleemosynas nec passionem quoque ipsam [b] confessoris & martyris profuturam, nisi caritatis fœdera integra atque inviolata servasset, adjecit & dixit: *Caritas magna-*
1 Cor. 13 *nima est, caritas benigna est, caritas non zelat.* Docens scilicet & ostendens eum posse caritatem tenere quisquis magnanimus fuerit & benignus & zeli ac livoris alienus. Item alio loco cum moneret ut homo jam sancto spiritu plenus & nativitate cælesti Dei filius factus non nisi spiritalia & divina sectetur, ponit & dicit: *Et ego quidem, fra-*
1 Cor. 3 *tres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi* [c] *infantibus in Christo.* [d] *Lacte vos potavi, non cibo. Nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis. Adhuc enim estis carnales. Ubi enim in vobis zelus & contentio & dissensiones sunt nonne carnales estis & secundum hominem ambulatis?* Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia, & terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcanda; ne dum iterum ad veteris hominis conversationem revolvimur, letalibus laqueis implicemur, apostolo hoc idem providenter &
Rom. 8 salubriter præmonente. *Itaque*, inquit, *fratres, non secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori. Si autem spiritu opera carnis mortificaveritis, vivetis. Quotquot enim spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt.* Si filii Dei sumus, si templa ejus esse jam cœpimus, si accepto spiritu sancto sancte & spiritaliter vivimus, si de terris oculos ad cælum sustulimus, si ad superna & divina plenum Deo & Christo pectus erexinus, non nisi quæ sunt Deo & Christo digna facianus, sicut & apostulus
Coloss. 3 excitat & hortatur: *Si consurrexistis*, inquit, *cum Christo, quæ sursum sum quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis, & vita vestra abscon-*

a *Fratrem s. odit*) Vide sanctum Augustinum tractatum quinto in epistolam sancti Joannis, & Cassianum lib. 1. cap. 20. Vide etiam Hincmarum tom. 1. pag. 72.

b *Conf. & martyris*) Ita scribendum esse existimavi, pro eo quod antea legebatur, *confessionis & martyrii*, quia ita scriptum vidi in septemdecim libris nostris & in quatuor Anglicanis. Sic etiam legisse se in Camberonensi testatur Pamelius. In editione quæ dicitur Gravii legitur *confessori & martyri*. Quæ lectio valde accedit ad eam quam ego substitui. Octo vetera exemplaria habent eam quam rejeci.

c *Infantibus* Tria vetera exemplaria habent *parvulis*. In libro tertio testimoniorum scriptum est *infantibus*.

d *Lacte vos potavi*) Antea legebatur: *Lac vobis potum dedi, non cibum*. Quamvis ea lectio bona sit, eam tamen præferri debere arbitratus sum quam exhibent viginti libri nostri & octo Anglicani, tum etiam Camberonensis a Pamelio laudatus, & excerpta Flori. Aliam habent aliquot libri veteres & editiones. In libro tertio testimoniorum cap. 3. legitur: *Lac vobis potum dedi, non escam*.

scondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Qui ergo in baptismo secundum hominis antiqui peccata carnalia & mortui & sepulti sumus, qui regnatione cælesti Christo consurreximus, quæ sunt Christi & cogitemus pariter & geramus, sicut idem apostolus docet rursus & monet dicens:
1 Cor. 15 *Primus homo de terræ limo, secundus homo de cælo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo; & qualis cælestis, tales & cælestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus & imaginem ejus qui de cælo est.* Imaginem autem cælestem portare non possumus, nisi in eo quod esse jam cœpimus Christi similitudinem præbeamus. Hoc est enim mutasse quod fueras & cæpisse esse quod non eras ut in te divina nativitas luceat, ut ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, ut honore & laude vivendi Deus in homine clarescat, ipso exhortante & monente & eis qui se clarificant vicem
1 Reg. 2 mutuam pollicente. *Eos*, inquit, *qui clarificant me clarificabo; & qui spernit me spernetur.* Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus & filius Dei similitudinem Dei patris insinuans in
Lev. 19 evangelio suo dicit; *Audistis quia dictum*
Mat. 5 *est: Diliges proximum tibi, & odio habebis inimicum tibi. Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, & orate pro bis qui vos persequuntur, ut sitis filii patris vestri qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos.* Si hominibus lætum est & gloriosum filios habere consimiles, & tunc magis generasse delectat, si ad patrem lineamentis paribus soboles [a] subsiciva respondeat, quanto major in Deo patre lætitia est cum quis [b] sic spiritaliter nascitur ut in actibus ejus & laudibus divina generositas prædicetur? Quæ justitiæ palma est, quæ corona, esse se
Isa. 1 talem de quo Deus non dicat: *Filios* [c] *generavi & exaltavi, ipsi autem speverunt me.* Collaudet te potius Christus & in-
Mat. 25 vitet ad præmium dicens: *Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.* His meditationibus corroborandus est animus, fratres dilectissimi ejusmodi exercitationibus contra omnia diaboli jacula firmandus. [d] Sit in manibus divina lectio, in sensibus dominica cogitatio. Oratio jugis omnino non cesset. Salutaris operatio perseveret. Spritalibus semper actibus occupemur, ut quotiescumque inimicus accesserit, quoties adire tentaverit, & clausum adversum se pectus inveniat & armatum. Non enim christiani hominis corona una est quæ tempore persecutionis accipitur. [e] Habet & pax coronas suas, quibus de varia & multiplici congressione [f] victores prostrato & subacto adversario coronantur. [g] Libidinem subegisse continentiæ palma est. Contra iram, contra injuriam repugnasse corona patientiæ est. De avaritia triumphus est pecuniam spernere. Laus est fidei fiducia futurorum mundi adversa tolerare. Et qui superbus in prosperis non est, gloriam de humilitate consequitur. Et qui ad pauperum fovendorum misericordiam pronus est, retributionem thesauri cælestis adipiscitur. Et qui zelare non novit, quique unanimis & mitis fratres suos diligit, dilactionis & pacis præmio honoratur. In hoc virtutum stadio quotidie currimus, ad has justitiæ palmas & coronas sine intermissione temporis pervenimus; ad quas ut pervenire tu etiam possis, qui fueras zelo & livore possessus, omnem illam malitiam qua prius tenebaris abjice, ad viam vitæ æternæ vestigiis salutaribus reformare. Evelle de pectore tuo spinas & tribulos, ut te dominicum semen fertili fruge locupletet, ut divina & spiritalis seges in copiam fecundæ messis exuberet. Venena fellis evome, discordiarum virus exclude, purgetur mens quam serpentinus livor infecerat, amaritudo omnis quæ intus insederat Christi dulcedine leniatur. Si de sacramento crucis & cibum sumis

&

a *Subsiciva*) Rigaltius malebat *successiva*. Quam lectionem ego deprehendi in aliquot vetustis exemplaribus. In codice Beccensi scriptum est *succidua*.

b *Sic spiritaliter nascitur*) Reliqua hujus libri desunt in codice sancti Arnulphi.

c *Generavi*) Quamvis lectio quæ habet *genuit* bona sit, istam tamen reducere placuit, quia exstat in omnibus editionibus quæ Pamelianam antecesserunt, in XXIII. libris nostris, & in tribus Anglicanis. Aliam non inveni nisi in tribus.

d *Sit in manibus*) Miror hanc lectionem, quam præferunt omnes veteres editiones & omnes libri veteres, rejectam fuisse a Pamelio, qui cum putaret hunc locum esse mutilum, eum supplevit ex quatuor manuscriptis & posuit: *Sit ante oculos divina lectio, in manibus bona operatio, in sensibus dominica cogitatio* Ego reposui veterem lectionem.

e *Habet & pax*) Supra epist. 8. *In cælestibus castris pax & acies habent flores suos.* Hilarius episcopus Arelatensis in sermone de sancto Honorato: *Habet & pax martyres suos.* Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda: *Habet & pudicitia servata martyrium suum.* Vide homiliam sancti Joannis Chrysostomi in laudationem sancti protomartyris & apostolæ Theclæ. Commodianus instruct. 62. *Bellum abest, in pace martyres ibant.*

f *Victores prostrato*) Codex Gratianopolitanus, *congressione prostrato & subacto adversario victores coronantur.*

g *Libidinem*) quam Fulgentius Placiades libro 2. mytol. vocat honestatis novercam.

& potum, lignum quod apud [a] merrham profecit in imagine ad saporis dulcedinem tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem, nec ad medelam prosperande valitudinis laborabis. Unde vulneratus fuera, inde curare. Ama eos quos ante oderas, dilige illos quibus injustis obtrectationibus invidebas. [b] Bonos imitare, si sectari potes: Si autem eos sectari non potes, collætare certe & congratulare melioribus. Fac te illis adunata dilectione participem, fac te consortio caritatis & fraternitatis vinculo [c] cohærentem. Dimittentur tibi debita, quando & ipse dimiseris; accipientur sacrificia tua, cum pacificus ad Deum veneris. Sensus atque actus tui divinitus dirigentur, quando ea quæ divina & justa sunt cogitaveris, sicut scriptum est:

A *Cor viri cogitet justa, ut a domino dirigantur gressus ejus.* Habes autem multa quæ cogites. Paradisum cogita, quo [d] Cain non ingreditur, qui zelo fratrem peremit. Cogita cæleste regnum, ad quod non nisi concordes atque unanimes Dominus admittit. Cogita quod filii Dei hi soli possint vocari qui sint pacifici, qui nativitate cælesti & lege divina ad similitudinem Dei patris & Christi respondeant adunati. Cogita sub oculis Dei nos stare, spectante ac judicante ipso conversationis ac vitæ nostræ curricula decurrere, pervenire nos tunc demum posse ut eum videre contingat, si ipsum nunc videntem delectemus actibus nostris, si nos dignos [e] gratia ejus & indulgentia præbeamus, si placituri semper in regno, in hoc mundo ante placeamus. *Prov.* 16

B

a *Merrham*) Ita habent quatuor libri veteres optimi, etiam Veronensis. Sic etiam scriptum est in versione lxx. interpretum, apud Origenem homilia septima in Exodum; apud sanctum Cyrillum Alexandrinum lib. 5. de adoratione in spiritu & veritate; apud sanctum Ambrosium cap. 5. de institutione virginis, & apud sanctum Augustinum lib. 2. quæst. 55. in Exodum. Et sic omnino scribendum recte ostendit Cotelerius ad librum 6. cap. 19. constitutionum apostolicarum. Vide etiam notas Frontonis Ducæi ad poema 17. sancti Paulini. Rufinus in psal. 44. *Myrrha est species valde amara, de qua ungitur corpus mortui ut non putrescat, & pellit vermes.*

b *Bonos imitare*) Notum illud: *Tu vivendo bonos, scribendo sequare peritos.* Ambrosius lib. 2. officior. cap. 20. *Plurimum itaque prodest unicuique bonis jungi. Adolescentibus quoque utile ut claros & sapientes viros sequantur.* Gregorius Nazianzenus in carmine ad Nicobulum ait prudentis & cordati viri esse magna mensura vitam suam metiri, atque ad excellentium virorum imitationem sese componere. Quintilianus lib. 1. cap. 6. *Ergo consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum, sicut vivendi consensum bonorum.* Lactantius lib. 1. cap. 1. *quoniam bene dicere ad paucos pertinet, bene autem vivere ad omnes.* Ruricius lib. 2. epist. 4. *Sicut vivere commune est omnium, bene vero vivere & bene descendere de hac vita paucorum est.* Seneca epist. 7. *Cum his versare qui te meliorem facturi sunt.* Symmachus lib. 5. epist. 64. *Maximum lucrum est quærere familiaritatem bonorum.* Hieronymus in epistola ad Rusticum: *Inter clericos sectare meliores.* Fecit Cyprianus quod suadebat. Bonos semper imitabatur. Sic enim scribit Pontius diaconus in vita ejus: *Et sic per bonorum omnium documenta decurrens, dum meliores semper imitatur, etiam ipse se fecit imitandum.* Ennodius lib. 5. epist. 20. *Totum te studia honesta suscipiant. Festina ut ad messem patriam venias, linguam lectionis sarculo, mores bonorum imitatione purgando.* Horatius lib. 1. epist. 18.

Inter multa leges & percunctabere doctos
Qua ratione queas traducere leniter ævum.

Tacitus laudat Agricolam quod studeret *discere a peritis, sequi optimos.*

c *Cohærentem*) Hæc emendatio, quam inveni in tribus antiquis codicibus, & in antiquis editionibus mihi videtur certa. Et tamen omnes fere libri veteres præferunt *coheredem.* Hæc discrepantia orta hinc est quod in quodam veteri libro, ut in Victorino, scriptum erat *cohærentem* & supra lineam *vel coheredem.* Id sæpe evenisse in exemplaribus antiquis operum sancti Cypriani jam observatum a nobis est.

d *Cain non ingreditur*) Hanc lectionem, quam habent tres libri veteres, puto esse optimam; aliam vero, quæ habet *redit*, falsam. Cain enim, qui natus est postquam parentes ejus ejecti fuerant e paradiso, non potest dici non rediisse in paradisum, cum in illo numquam fuerit. Itaque non dubitavi quin lectio horum trium librorum præferenda sit.

e *Gratia ejus*) Ita multi libri veteres. Alii habent *gratiæ ejus & indulgentiæ.*

[a] EPISTOLA AD FORTUNATUM DE EXHORTATIONE MARTYRII.

DESIDERASTI, Fortunate cariſſime, ut quoniam perſecutionum & preſſurarum pondus incumbit, & in fine atque in conſummatione mundi antichriſti tempus infeſtum appropinquare [b] jam cœpit, ad præparandas & corroborandas fratrum mentes de divinis ſcripturis hortamenta componerem, quibus milites Chriſti ad cæleſte & ſpiritale certamen animarem. Obtemperandum fuit deſiderio tuo tam neceſſario, ut quantum ſufficit mediocritas noſtra auxilio divinæ inſpirationis inſtructa quaſi arma ac munimenta quædam pugnaturis fratribus de præceptis dominicis promerentur. Parum eſt enim quod Dei plebem claſſico noſtræ vocis erigimus, niſi credentium fidem & dicatam Deo devotamque virtutem divina lectione firmemus. Quid autem potius aut majus curæ noſtræ ac ſollicitudini congruit quam ut commiſſum nobis divinitus populum & exercitum in caſtris cæleſtibus conſtitutum adverſus diaboli tela & jacula exhortationibus aſſiduis præparemus? Neque enim idoneus poteſt eſſe miles ad bellum qui non exercitatus prius in campo fuerit, aut qui agoniſticam coronam quærit adipiſci in ſtadio coronabitur, niſi uſum & peritiam virium ante meditetur. Adverſarius vetus eſt & hoſtis antiquus cum quo prœlium gerimus. Sex millia annorum jam pæne complentur ex quo hominem diabolus impugnat. Omnia genera tentandi & artes atque inſidias dejiciendi uſu ipſo vetuſtatis edidicit. Si [c] imparatum invenerit militem Chriſti, ſi rudem, ſi non ſollicitum ac toto corde vigilantem, circumvenit neſcium, fallit incautum, decipit imperitum. Si vero quis dominica præcepta cuſtodiens & fortiter [d] Chriſto adhærens contra eum ſteterit, vincatur neceſſe eſt: quia Chriſtus, quem confitetur, invictus eſt. Ac ne in longum ſermonem meum extenderem, frater cariſſime, & audientem vel legentem ſtili latioris copia fatigarem, compendium feci; ut propoſitis titulis, quos quis & noſſe debeat & tenere, capitula dominica ſubnecterem

a Quamvis dubitari non poſſit quin hic liber ſit ſancti Cypriani, cui adſcribitur in omnibus antiquis codicibus & editionibus, vetus tamen error qui irrepſit in antiquas editiones epiſtolarum ſancti Hieronymi perſuaſit Mariano Victorio, ut obſervavit etiam Baronius, illum eſſe ſancti Hilarii epiſcopi Pictavienſis, argumento etiam ſumpto ex ſtilo; cum tamen alii contendant ſtilum auctoris iſtius libri congruere cum ſtilo Cypriani, non congruere cum ſtilo Hilarii. Pravam lectionem quæ irrepſerat in epiſtolas Hioronymi ſuſtulit diligentia virorum clariſſimorum Domni Petri Conſtant & Domni Joannis Martianay monachorum ordinis ſancti Benedicti, qui teſtantur veram ac genuinam lectionem quæ in nova operum ſancti Hieronymi editione habetur exſtare in omnibus codicibus manuſcriptis, nullo excepto. Unde autem ortus ſit hic error divinare conatus eſt Latinus Latinius, & puto divinaſſe. Conjecit enim vir doctiſſimus ſcriptum fuiſſe in margine cujuſdam libri *ad Fortunatum*, ut hæc nota reſponderet nomini Cypriani, idque poſtea in contextum temere relatum & non ſuo loco poſitum. Eſſe autem Cypriani hinc etiam, præter alia argumenta, probatur quod Hincmarus archiepiſcopus Remenſis, ut in margine obſervavit Sirmondus, in libro de prædeſtinatione pag. 73. refert ex Cypriano locum quemdam ex libro ſecundo Paralipomenon qui exſtat in capite octavo hujus operis Cyprianici. Quod autem Pearſonius in annalibus Cyprianicis contendit illud non eſſe Cypriani, ſed auctoris Cypriano junioris, ei non poſſum aſſentiri, cum nullas bonas rationes afferat pro aſſerenda illa ſua opinione. Falſus eſt autem Pamelius ſcribens primam libri iſtius editionem deberi Rembolto. Habetur enim in editione Spirenſi, ut recte monuerunt Angli, & in veteri Veneta.

b *Jam cœpit*) Quamvis non conſtituerim reddere rationem omnium mutationum a me factarum in operibus ſancti Cypriani, putavi tamen reddere me debere in hoc loco, licet res ſit exigui momenti, ne quis putare poſſit me vocem *jam* ſtudio contradicendi poſuiſſe pro *nunc*. Feci ergo quia omnes libri veteres, & omnes veteres editiones exhibent hanc lectionem.

c *Imparatum militem*) Petronius: *Parata miles arma non habui*.

d *Chriſto adhærens*) Hæc lectio conſtans eſt in omnibus antiquis editionibus & in omnibus antiquis libris tam noſtris quam Anglicanis. Quare miror Anglos editionem Pamelii, quæ bona non eſt, retinuiſſe contra veterum librorum & editionum fidem.

& id quod propoſueram divinæ lectionis auctoritate ſolidarem, ut non tam tractatum meum videar tibi miſiſſe quam materiam tractantibus præbuiſſe. Quæ res in uſum ſingulis proficit utilitate majore. Nam ſi confectam & paratam jam veſtem darem, veſtis eſſet mea, qua alius uteretur, & forſitan non pro habitudine ſtaturæ & corporis res alteri facta minus congruens haberetut. Nunc vero de agno, per quem redempti ac vivificati ſumus, lanam ipſam & purpuram miſi; quam cum acceperis, tunicam tibi pro voluntate conficies, & plus ut in domeſtica tua atque in propria veſte lætaberis, & ceteris quoque ut conficere & ipſi pro arbitrio ſuo poſſint quod miſimus exhibebis, ut vetere illa nuditate contecta, perferant omnes indumenta Chriſti, cæleſtis gratiæ ſanctificatione veſtiti. Necnon & illud conſilium, frater cariſſime, utile & ſalubre proſpexi, in exhortatione tam neceſſaria quæ martyres faciat amputandas eſſe verborum noſtrorum moras & tarditates, atque ambages ſermonis humani ſubtrahendas, ponenda ſola illa quæ Deus loquitur, quibus ſervos ſuos ad martyrium Chriſtus hortatur. Præcepta ipſa divina velut arma pugnantibus ſuggerenda ſunt. Illa ſint militaris tubæ hortamenta, illa pugnantibus claſſica. Inde aures erigantur, inde inſtruantur mentes, inde & animi & corporis vires ad omnem paſſionis tolerantiam roborentur. Nos tantum qui Domino permittente primum baptiſma credentibus dedimus, ad aliud quoque ſingulos præparemus, inſinuantes & docentes hoc eſſe [a] baptiſma in gratia majus, in poteſtate ſublimius, in honore pretioſius, baptiſma in quo angeli baptizant, baptiſma in quo Deus & Chriſtus ejus exſultant, baptiſma poſt quod nemo jam peccat, baptiſma quod fidei noſtræ incrementa conſummat, baptiſma quod nos de mundo recedentes ſtatim Deo copulat. In aquæ baptiſmo accipitur peccatorum remiſſa, in ſanguinis baptiſmo corona virtutum. Amplectenda res eſt & optanda & omnibus poſtulationum noſtrarum precibus expetenda; ut qui ſervi Dei ſumus, ſimus & amici.

In exhortandis itaque ac præparandis fratribus noſtris & virtutis ac fidei firmitate ad præconium dominicæ confeſſionis atque ad prœlium perſecutionis & paſſionis armandis primo in loco dicendum eſt idola deos non eſſe quæ homo ſibi facit. Neque enim quæ fiunt factore ſuo & fabricatore majora ſunt; aut protegere & ſervare quemquam poſſunt quæ ipſa de templis ſuis pereunt, niſi ab homine ſerventur. Sed nec [b] elementa colenda eſſe, quæ homini ſecundum diſpoſitionem & præceptum Dei ſerviunt. Deſtructis idolis, & elementorum ratione monſtrata, oſtendendum Deum ſolum colendum eſſe. Tunc addendum quæ comminatio Dei ſit adverſus eos qui idolis ſacrificant. Præterea docendum non facile ignoſcere Deum idolatris, & quod ſic idolatriæ indignetur Deus ut præceperit etiam eos interfici qui ſacrificare & ſervire idolis ſuaſerint. Subjungendum poſt hæc quod redempti ac vivificati Chriſti ſanguine nihil Chriſto præponere debeamus, quia nec ille quidquam nobis præpoſuerit, & ille propter nos mala bonis prætulerit, paupertatem divitiis, ſervitutem dominationi, mortem immortalitati, nos contra in paſſionibus noſtris paupertati ſæculari paradiſi divitias & delitias præferamus, dominatum & regnum æternum temporariæ ſervituti, immortalitatem morti, Deum & Chriſtum diabolo & antichriſto. Inſinuandum quoque ne erepti de faucibus diaboli & de laqueis ſæculi liberati, ſi in anguſtiis & preſſuris eſſe cœperint, regredi denuo ad ſæculum velint & perdant quod evaſerint. Inſiſtendum potius eſſe & perſeverandum in fide & virtute & cæleſtis ac ſpiritalis gratiæ conſummatione, ut ad palmam & coronam poſſit perveniri. Ad hoc enim preſſuras & perſecutiones fieri ut probemur. Nec timendas eſſe [c] injurias & pœnas perſecutionum, quia major eſt Dominus ad protegendum quam diabolus ad impugnandum. Ac ne expaveſcat quis & conturbatur ad preſſuras & perſecutiones quas patimur in iſto mundo probandum ante prædictum eſſe quod nos mundus odio habiturus eſſet, & quod perſecutiones adverſum nos excitaret, ut ex hoc ipſo quod hæc fiant manifeſta ſit fides divinæ pollicitationis in mercedibus & præmiis poſtmodum ſecuturis, nec novum quid accidat chriſtianis, quando ab initio mundi boni laboraverint, & oppreſſi atque occiſi ſint ab injuſtis. In noviſſima parte ponendum eſt quæ ſpes & quæ merces manet juſtos & martyres poſt conflictationes hujus temporis & paſſiones, & quod plus accepturi ſimus in paſſionis remuneratione quam quod hic ſuſtinemus in ipſa paſſione.

Quod

a *Baptiſma majus*) id eſt baptiſma ſanguinis, quod explicatur paulo poſt.

b *Elementa*) Quinque libri veteres & editio Anglicana addunt *vice deorum*, quod etiam mox habetur initio primi capituli.

c *Injurias & pœnas*) Codex Gratianopolitanus *injurias & pugnas*, ſic etiam codex ſancti Arnulphi.

CAP. I.

a QUod idola dii non sint & quod nec elementa vice deorum colenda sint ostenditur in psalmo CXIII. *Idola gentium argentum & aurum, opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non videt, aures habent & non audiunt. Neque enim est spiritus in ore ipsorum. Similes illis*
Sap. 15 *fiant qui faciunt ea.* Item in sapientia Salomonis: *Omnia idola nationum æstimaverunt deos; quibus neque oculorum usus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad tractandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est finxit illos. Nemo autem sibi similem* B *homo poterit deum fingere. Cum sit enim mortalis, mortuum fingit manibus inquis. Melior est autem ipse iis quos colit, quoniam ipse quidem vixit, illi autem numquam.* Item in Exo-
Exod.20 do: *Non facies tibi idolum nec cujusquam similitudinem.* Item apud Salomonem de elemen-
Sap. 13 tis: *Neque opera attendentes agnoverunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aerem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem,* b *aut lunam deos putaverunt. Quorum si propter speciem hoc æstimaverunt, sciant quanto iis Dominus sit speciosior. Aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis quoniam qui hæc con-* C *stituit fortia fortior est illis.*

c Quod Deus solus colendus sit, sicut

CAP. II. Deut. 6 Exo. 20 scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.* Item in Exodo. *Non erunt tibi dii alii absque me.* Item illic: *Videte, videt quia ego sum, & non est Deus præter me. Ego interimam & vivere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus mei.* Item in apocalypsi: *Et vidi alium an-*
Ap. 14 *gelum volantem in medio cælo, habentem evangelium æternum, ut annuntiaret super terram & super omnes nationes & tribus & linguas & populos, dicentem voce magna:* d *Metuite potius Deum, & date illi claritatem, quoniam venit hora judicii ejus; & adorate eum qui fe-* D *cit cælum & terram & mare & omnia quæ in eis sunt.* Sic & Dominus in evangelio com-
Mat. 22 memorationem facit primi & secundi præceapti dicens: *Audi Israel. Dominus Deus tuus est. Et diliges Dominum tuum de toto corde tuo & de tota anima tua & de tota virtute tua. Hoc primum, & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tamquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ.* Et iterum: Joan.17 *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Jesum Christum.*

Quæ comminatio Dei sit adversus eos qui idolis sacrificant. In Exodo *Sacrificans diis* CAP. III. *eradicabitur, nisi Domino soli.* Item in Deu- Exod.22 teronomio: *Sacrificaverunt dæmoniis, & non* Deut.32 *Deo.* Item apud Esaiam: *Adoraverunt eos* Isa. 2 *quos fecerunt digiti eorum, & curvatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis.* Et iterum: *Illius fudistis libamina, & illis impositis sacrificia. Super hæc ergo non indi-* Isa. 57 *gnabor, dicit Dominus?* Item apud Hieremiam: Hier. 25 *Nolite ambulare post deos alienos ut serviatis eis, & ne adoraveritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos.* Item In apocaplysi: *Si quis adorat bestiam & imaginem ejus, & accipit notam in* Apo.14 *fronte sua aut in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet; nec habebunt requiem die ac nocte quicumque adorant bestiam & imaginem ejus.*

Non facile ignoscere Deum idolatris Moyses in Exodo pro populo rogat, nec impe- CAP. IV. trat. *Precor*, ait, *Domine, deliquit populus hic* Exo. 32 *delictum grande. Fecerunt sibi* e *deos aureos. Et nunc si dimittis illis delictum, dimitte. Sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam eum de libro meo.* Item cum Hieremias pro populo deprecaretur Dominus ad Hier. 7 eum loquitur dicens: *Et tu noli orare pro populo hoc, & noli postulare pro ipsis in prece & oratione; quia non exaudiam in tempore quo invocabunt me, in tempore afflictionis suæ.* Ezechiel quoque hanc eamdem denuntiat indi- Ezec.14 gnationem Dei his qui in Deum delinquunt. *Et fuit*, inquit, *verbum Domini ad me dicens; Fili hominis, terra quæcumque peccaverit mi-*

a *Quod idola*) Multum peccaverunt Angli in hoc loco & in initiis omnium capitulorum hujus libri & eorum quæ sunt ad Quirinum. Posuerunt enim in margine capitula quorum postea probationes ex scriptura affert Cyprianus. Ea vero quis divinare posset esse Cypriani, cum illi semper apponere soleant in margine summaria earum rerum quæ sunt in contextu: summaria vero ipsorum sint, non Cypriani nec veterum librariorum. Adde quod ineptum, ut mihi videtur, initium istius libri posuerunt, incipientes, a verbo *Ostenditur*. Proclive esset interrogare quid hoc loco significet vox *Ostenditur*, quæ debet referri ad aliquid antecedens. Nos reposuimus summaria capitum in contextu, uti par erat, existimantes explodendam esse hanc novitatem, retinendam esse antiquitatem. Hæc enim summaria sunt potius theses, ad quarum probationem Cyprianus adducit testimonia sequentia ex sacra scriptura. Ideoque in quibusdam libris antiquis hæc summaria scriptura sunt majusculis characteribus.

b *Aut lunam*) Pamelius adjecit *rectores orbis terrarum* ex fide duorum veterum librorum, & quia sic legitur in capite 13. libri Sapientiæ & apud ipsum Cyprianum lib. 3. testimoniorum c. 59. ubi idem locus refertur. At ego cum illa non invenerim in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor, desint autem in omnibus editionibus Pameliana antiquioribus, ea sustuli ab hoc loco.

c *Quod Deus solus*) Tria sunt initia istius capitis in antiquis exemplaribus, quædam enim habent: *Quod Deus solus sit. In Exodo. Non erunt.* Alia vero: *Quod Deus solus colendus sit: In Exodo: Dominum Deum tuum.* Alia denique: *Quod Deus colendus est, sicut scriptum est: Deum tuum adorabis.* Atque ego hanc postremam lectionem amplexus sum, quia nititur auctoritate quindecim veterum exemplarium. Sane si locorum sacræ scripturæ quæ istic referuntur habenda esset ratio, dubium non esset quin retinenda fuerit emendatio posteriorum editiorum. Interdum quippe veteres scriptores per lapsum memoriæ loca sacræ scripture laudant ex aliis locis, quam iis ubi vere habentur, nec ea licet emendare absque auctoritate veterum librorum, ut exemplis ostendemus in notis ad librum anonymum de rebaptismate. Itaque securius visum est retinere lectionem manuscriptorum.

d *Metuite potius*) Ita editio Spirensis. Plerique codices habent *timete*. In quatuor scriptum est: *Audite potius Dominum*. In Beccensi *Videte*.

e *Deos aureos*) Quinque libri veteres addunt *& argenteos*. Vide notas ad librum de lapsis.

hi ut delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis, & immittam in eam famem, & auferam de ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio ejus, Noe, Daniel, & Job, non liberabunt filios neque filias, ipsi soli salvi
1 Reg. 2 *erunt.* Item in libro regnorum primo: *Si delinquendo peccet vir adversus virum, orabunt pro eo Dominum. Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?*

CAP. V. Quod sic idololatriæ indignetur Deus ut præceperit etiam eos interfici qui sacrificare
Deut. 13 & servire idolis suaserint. In Deuteronomio: *Quod si rogaverit te frater tuus, aut filius tuus, aut filia tua, aut uxor tua,* B *quæ est in sinu tuo, aut amicus tuus, qui æqualis est animæ tuæ, latenter dicens, Eamus & serviamus diis alienis, diis gentium, non consenties ei, & non exaudies eum, & non parcet oculus tuus super eum, & non celabis eum, annuntians annuntiabis de illo. Manus tua erit super eum, in primis interficere eum, & manus omnis populi postremo; & lapidabunt eum & morietur, quoniam quæsivit avertere te a*
Deut. 13 *Domino Deo tuo.* Et iterum loquitur Dominus & dicit nec civitati parcendum, etiamsi universa consenserit ad idololatriam: *Aut* [a] *si audieris in una ex civitatibus quas Dominus Deus tuus dabit tibi inhabitare te illic dicentes, Eamus & serviamus diis aliis quos non nosti, interficiens necabis omnes qui sunt in civitate cæde gladii, & incendes civitatem igni, &* C *erit sine habitaculo in æternum. Non reædificabitur etiam nunc, ut avertatur Dominus ab indignatione iræ suæ. Et dabit tibi misericordiam, & miserebitur tui, & multiplicabit te, si exaudieris vocem Domini Dei tui, & observaveris præcepta ejus.* Cujus præcepti & vigoris memor Mathathias interfecit eum qui
1 Mac. 2 ad aram sacrificaturus accesserat. Quod si ante adventum Christi circa Deum colendum & idola spernenda hæc præcepta servata sunt, quanto magis post adventum Christi circa Deum colendum servanda sunt, quando ille veniens non verbis tantum nos hortatus sit, sed & factis, post omnes injurias & contumelias passus quoque & crucifixus, ut nos pati & mori exemplo suo doceret, ut nulla sit homini excusatio pro se non pati, cum passus sit ille pro nobis, & cum ille passus sit pro alienis peccatis, multo magis pro peccatis suis pati unumquemque debere. Et ideo
Mat. 10 in evangelio comminatur & dicit: *Quicumque confessus fuerit me coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo qui in cælis est. Qui autem negaverit me coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cæ-*
2 Tim. 2 *lis est.* Item apostolus Paulus: *Si enim commorimur*; inquit, *& convivemus; si toleramus, & conregnabimus; si negaverimus, &*

[a] *Si audieris in una*) Hic locus refertur a Gratiano 23. q. 5. *Si audieris*. Ubi glosa ait Cyprianum fuisse interrogatum an mali post adventum Domini in hunc mundum morte sint puniendi, & illum respondisse quod sic, quia si ante adventum Christi hoc fiat, ut probatur auctoritate Deuteronomii & exemplo Malachiæ, multo potius post adventum Christi hoc fieri debet. Joannes vero de Turre cremata hinc collegit non esse parcendum malis qui multitudinem corrumpunt. Auctor glossæ non recurrit ad Cyprianum, & ideo erravit in facto.

ipse negavit nos. Item Joannes: *Qui negat filium, neque patrem habet: Qui confitetur filium, & filium & patrem habet.* Unde nos ad
Mat. 10 contemtum mortis hortatur Dominus & corroborat dicens: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest animam & corpus occide in gehennam.* Et iterum: *Qui a-*
Joa. 12 *mat animam suam, perdet eam; & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam* [b] *conservabit illam.*

CAP. VI. Quod redempti & vivificati Christi sangui-
Mat. 10 ne nihil Christo præponere debeamus. In evangelio Dominus loquitur & dicit: *Qui diligit patrem aut matrem super me* [c] *non est me dignus, & qui diligit filium aut filiam super me non est me dignus.* Sic & in Deutero-
Deu. 33 mio scriptum est: *Qui dicunt patri & matri, non novi te, & filios suos non agnoverunt, hi custodierunt præcepta tua & testamentum tuum servaverunt.* Item apostolus Paulus: *Quis*
Rom. 8 *nos*, inquit, *separabit a caritate Christi, pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, sicut scriptum est: Quia propter te* [d] *occidimur tota*
Psal. 43 *die, æstimati sumus ut oves victimæ, sed in his omnibus* [e] *superamus propter eum qui dilexit nos.* Et iterum: *Non estis vestri. Empti*
1 Cor. 6 *enim estis pretio magno. Clarificate & portate Deum in corpore vestro.* Et iterum: *Pro omni-*
2 Cor. 5 *bus mortuus est Christus, ut & qui vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.*

CAP. VII. Ereptos de faucibus diaboli & de laqueis sæculi liberatos non debere denuo ad sæculum
Exod. 14 reverti, ne perdant quod evaserint. In Exodo Judaicus populus ad umbram nostri & imaginem prefiguratus cum Deo tutore & vindice evasisset Pharaonis atque Ægypti, id est diaboli & sæculi, durissimam servitutem, circa Deum perfidus & ingratus, adversus Moysen mussitat, respiciens solitudinis ac laboris incommoda, & non intelligens D libertatis ac salutis beneficia divina, & reverti quærit ad Ægypti hoc est ad sæculi servitutem unde fuerat exutus, cum magis fidere deberet in Deum & credere quoniam qui a diabolo & sæculo liberat populum suum protegit liberatum. *Quid hoc nobis*, inquiunt, *fecisti* [f] *in ejiciendo nos de Ægypto? Melius est nobis servire Ægyptiis quam mori in solitudine hac. Et dixit Moyses ad populum: Fidite & state & cernite salutem quæ a Domino*
Luc. 9 & 17 *est, quam vobis faciet hodie. Dominus ipse pugnabit pro vobis, & vos tacebitis.* Quod nos admonens in evangelio suo Dominus & docens ne ad diabolum rursus & ad sæculum quibus renuntiavimus & unde evasimus revertamur, dicit: *Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum aptus*

est

[b] *Conservabit illam*) Duo libri veteres habent *salvabit*, alius *servabit*, alius denique *inveniat*.

[c] *Non est me dignus*) Codex Seguierianus, *non est meus discipulus*.

[d] *Occidim.*) Editio Morelliana & quidam libri veteres *mortificamur*, & mox *occisionis*.

[e] *Superamus*) Codex Veronensis, *supervincimus*. Vide notas ad epistolam 26. pag. 87. ubi vox eadem reperitur.

[f] *In ejiciendo*) Codex Fuxensis *educendo*, & mox *eremo* pro *solitudine*. Hanc ultimam lectionem præferunt tres alii libri veteres.

est regno Dei. Et iterum: *Et qui in agro est non convertatur retro. Memores estote uxoris* Luc. 14 *Loth*. Ac ne quis aliqua vel cupiditate rerum vel suorum dulcedine retardetur quo minus Christum sequatur, addit & dicit: *Qui non renuntiat omnibus quæ sunt ejus non potest meus esse discipulus*.

CAP. VIII. 2Par.15 Insistendum esse & perseverandum in fide & virtute & cælestis ac spiritalis gratiæ consummatione, ut ad palmam & coronam possit perveniri. In Paralipomenon: *Dominus vobiscum est quamdiu & vos estis cum ipso. Si autem dereliqueritis eum, derelinquet vos*. Item Ezec.33 apud Ezechielem: *Justitia justi non liberabit eum in quacumque die exerraverit*. Item in e- Mat. 10 vangelio Dominus loquitur & dicit: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*. Joan. 8 Et iterum: *Si permanseritis in verbo meo, vere discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos*. Præmonens quo- Luc. 12 que nos paratos semper esse debere & expeditos in procinctu firmiter stare, addit & dicit: *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus exspectantibus dominum suum quando revertatur a nuptiis, ut cum venerit & pulsaverint aperiant ei. [a] Felices servi illi quos adveniens dominus invene-* 1 Cor. 9 *rit vigilantes*. Item beatus apostolus Paulus ut fides nostra proficiat & crescat & ad summa perveniat hortatus dicens: *Nescitis quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, unus tamen accipit palmam. Sic currite [b] ut occupetis. Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, vos autem incorruptam*. 2 Tim.2 Et iterum: *Nemo militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, ut possit placere cui se probavit. Sed & si certaverit quis, non coronabi-* Rom. 12 *tur, nisi legitime pugnaverit*. Et iterum: *Oro autem vos, fratres, per misericordiam Dei ut constituatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, placentem Deo; nec configuremini sæculo huic, sed transformamini in renovatione spiritus, ad probandum quæ sit voluntas Dei* Rom. 8 *bona & placens & perfecta*. Et iterum: *Sumus filii Dei. Si autem filii, & heredes Dei, coheredes autem Christi, siquidem compatiamur, ut & commagnificemur*. Apoc. 3 Et in apocalypsi eadem loquitur divinæ prædicationis hortatio dicens: *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam*. Quod exemplum perseverandi Exo. 17 designatur in Exodo, ubi Moyses ad superandum Amalech, qui figuram portabat diaboli, in signo & sacramento crucis adlevabat supinas manus, nec vincere adversarium potuit nisi postquam stabilis in signo adlevatis jugiter manibus perseveravit: *Et factum est*, inquit, *cum levabat Moyses manus, prævalebat Israel; ubi autem submiserat manus, invalescebat Amalech. Et accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum. Et Aaron & Ur sustentabant manus ejus hinc & inde; & factæ sunt manus Moysi stabiles usque in occasum solis. Et [c] fugavit Jesus Amalech & omnem populum ejus. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc ut sit memoria in libro, & da in aures Jesu, quoniam deletione deleam memoriam Amalech de sub cælo*.

CAP. IX. Deut.13 Ad hoc pressuras & persecutiones fieri ut probemur. In Deutoronomio: *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro & ex tota anima vestra & ex tota virtute vestra*. Eccl. 27 Et iterum apud Salomonem: *Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio tribulationis*. Rom. 5 Paulus quoque paria testatur ac loquitur dicens: *Gloriamur in spe claritatis Dei. Non solum autem, sed & gloriamur in pressuris tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem, spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est* 1 Pet. 4 *nobis*. Et Petrus in epistola sua ponit & dicit: *Carissimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec excidatis tamquam novum aliquid vobis contingat. Sed quotiescumque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, ut & in revelatione facta claritatis ejus gaudentes exsultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis, quia majestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit: quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur*.

CAP. X. 1Joan.4 [d] Timendas non esse injurias & pœnas persecutionum, [e] quia major est Dominus ad protegendum quam diabolus ad impugnandum. Joannes in epistola sua probat dicens: *Major est qui in vobis est quam qui in isto mundo*. Item in psalmo CXVII. *Non metuam quid mihi faciat homo, Dominus mihi auxiliator est*. Ps. 19 Et iterum: *Isti in curribus & isti in equis; nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimus*. [f] *Ipsi obligati sunt & ceciderunt, nos autem surreximus & erecti sumus*. Et adhuc fortius docens & ostendens spiritus sanctus castra diaboli non timenda, & si bellum nobis hostis indixerit, in ipso magis bello spem nostram consistere, & [g] congressione illa justos ad divinæ sedis & salutis æternæ præmium pervenire, in psalmo XXVI. ponit

a *Felices servi*) Ita omnes veteres editiones ante Pamelianam. Eodem quoque modo scriptum est in libris nostris & in Anglicanis.

b *Ut occupetis*) Postea istic sequitur in editione Manutiana & in Pameliana segmentum istud: *Omnis enim qui agonizat, continens est*. Verum cum illud desit in codice Seguieriano, in antiquis editionibus, & in omnibus libris veteribus, duobus exceptis, additum a Manutio, omissum a Morellio, deinde repositum a Pamelio, nos delevimus. Vide notas ad epistolam octavam pag. 48.

c *Fugavit Jesus*) Codex Seguierianus, *fugavit Moyses*.

d *Timendas non esse*) Restituimus in hoc loco duo membra istius periodi quæ Manutiana editio omiserat, sed Morellius reposuerant. Cum autem exstent in omnibus antiquis editionibus, putavimus esse reponenda, nam veteres libri non repugnant.

e *Quia major est Dominus*) Rufinus lib. I. hist. eccles. cap. 34. *Longe major est qui nos defendit, quam qui persequitur*. Idem in psal. 67. *Fortis armatus diabolus est, qui hunc mundum possidedat. Sed Christus eo fortior veniens ipsum devicit*.

f *Ipsi obligati sunt*) Hæc est scriptura veterum editionum. Quo etiam modo legebat auctor libri de promissionibus & prædictionibus Dei inter opera Prosperi. Angli prætermissa lectionem illa, posuerunt: *Illis copulati sunt pedes*, quam lectionem habent octodecim exemplaria nostra, etiam Seguierianum, & editio Morellii, tum etiam ea quæ dicitur Gravii. Nonius Marcellus: *Copulantur* pro *copulant*. Et paulo infra: *Copulantur* pro *conjungunt*.

g *Congressione illa*) Codex Seguierianus *congressionem illam justorum*.

nit & dicit: *Si directa fuerint in me castra, non timebit cor meum; si exsurrexerit super me bellum, in illud ego sperabo. Unam petii a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini per omnes dies vitæ meæ.* Item in Exodo declarat scriptura divina pressuris multiplicari nos potius & augeri dicens: *Quantoque eos deprimebant, tanto plures fiebant, & invalescebant magis.* Et in apocalypsi protectio divina promittitur passionibus nostris: *Nihil*, inquit, *eorum timeas quæ passurus es.* Nec alius securitatem nobis & protectionem pollicetur quam qui & per Esaiam prophetam loquitur dicens: *Noli timere, quia te redemi, & vocavi te nomine tuo, meus es tu. Et si transieris per aquam, tecum sum, & flumina te non inundabunt. Et si transieris per ignem, flamma te non comburet, quoniam ego Dominus Deus tuus sanctus Israel, qui te salvum facio.* Qui & in evangelio promitit auxilium divinum Dei servis in persecutionibus non defuturum dicens: *Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Et iterum: *Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare. Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere adversarii vestri.* Sicut cum Exodo ad Moysen cunctantem & ad populum ire trepidantem Deus loquitur dicens: *Quis dedit os homini, & quis fecit* [a] *mogilalum, & quis surdum, & quis videntem & cæcum? Nonne ego Dominus Deus? Et nunc perge, & ego aperiam os tuum, & instruam te quid loquaris.* Nec difficile est Deo aperire os hominis divoti sibi & confessori suo inspirari constantiam & fiduciam loquendi, qui in Numeris adversus Balaam prophetam etiam asinam fecerit loqui. Quare in persecutionibus nemo cogitet quod periculum diabolus importet sed immo consideret quod auxilium Deus præstet; nec mentem labefactet humana infestatio, sed corroboret fidem divina protectio; quando unusquisque secundum dominica promissa & fidei suæ merita tantum accipiat de Dei ope quantum se credat accipere nec fit quod omnipotens præstare non possit, nisi si accipientis fides caduca defecerit.

Exa. 1 — Apoc. 2 — Isa. 43 — Mat. 10 — Mar. 13 — Luc. 21 — Exod. 4 — Num. 22

CAP. XI.

Ante prædictum esse quod nos mundus odio habiturus esset, & quod persecutiones adversum nos excitaret, & quod nihil novum christianis accidat, quando ab initio mundi boni laboraverint, & oppressi atque occisi sint justi ab injustis. Dominus in evangelio præmonet & prænuntiat dicens: *Si mundus vos odit, scitote quoniam me primo odiit. Si de mundo essetis, mundus quod suum esset amaret: sed quia de mundo non estis, & ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est servus major domino suo. Si me persecuti sunt, & vos persequentur.* Et iterum: *Veniet hora ut omnis qui vos occiderit putet se officium Deo facere; sed hoc facient, quoniam non cognoverunt patrem neque me. Hæc autem locutus sum vobis ut cum venerit hora eorum* [b] *memores sitis quia ego dixi vobis.* Et iterum: *Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit; vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiam venit.* Et iterum: *Hæc locutus sum vobis ut in me pacem habeatis,* [c] *in sæculo autem pressuram; sed fidite, quoniam ego vici sæculum.* Et cum a discipulis suis interrogaretur de signo adventus sui & consummationis mundi, respondit & dixit: *Cavete ne quis vos fallat. Multi enim venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. Incipietis autem audire* [d] *bella & auditus bellorum. Videte, nolite tumultuari. Oportet enim hæc fieri. Sed nondum est finis. Exsurget enim gens super gentem & regnum super regnum, & erunt fames & terræ motus & pestilentiæ per singula loca. Omnia autem ista initia parturitionum sunt. Tunc tradent vos in pressuram, & interficient vos, & eritis odibiles omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & invicem tradent, & odient invicem. Et multi pseudoprophetæ exsurgent & seducent multos; & eo quod facinus abundet, refrigescet caritas multorum. Qui autem toleraverit usque in finem, hic salvus erit. Et prædicabitur evangelium istud regni per totum orbem terræ in testimonium omnibus gentibus, & tunc veniet finis. Cum ergo videritis abominationem* [e] *vastationis quæ dicta est per Danielem prophetam stantem in loco sancto, (qui legit intelligat) tunc qui in Judæa sunt fugiant in montes, & qui in tecto est non descendat tollere quidquam de domo, & qui in agro est non convertatur retro auferre vestimentum suum. Væ autem prægnantibus &* [f] *nutrientibus in illis diebus. Orate autem ne fiat fuga vestra hieme neque sabbato. Erit enim tunc pressura magna, qualis non est facta ab initio mundi usque nunc, sed neque fiet; & nisi breviati essent dies illi, non esset* [g] *salva omnis caro. Propter electos autem breviabuntur illi dies. Tunc si quis dixetit vobis*

Joan. 15 — Joan. 16 — Joan. 16 — Joan. 16 — Mat. 24 — Mar. 13 — Luc. 21 — Dan. 9

a *Mogilalum*) Ita legendum esse indicant omnes fere libri veteres quibus usus sum, in primis vero Seguierianus. Editio Manutii & codex Fuxensis præferunt *mollogium*. At *mogilalum* in suis exemplaribus legit Latinus Latinius, qui putat eam esse veram lectionem; aliam vero, quæ habet *mutum*, suppositam esse per temeritatem librariorum, qui multa mutarunt apud Cyprianum, præsertim in sacræ scripturæ locis citatis, in quibus audax & impertus quisque librarius putavit sibi impune licere omnia ad vulgatam editionem redigere. Quod etiam animadersum est alicubi a Francisco Turriano. In evangelio Marci c. 9. legitur μογιλάλον. Vide glossarium Græcum Cangii pag. 941. in voce Μόγος.

b *Memores sitis*) Codex Fuxensis *reminiscamini*.

c *In sæc. av. pressuram*) Hæc tantum in codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano. Pamelius adjecit *habebitis* ex codice Affligenensi, & quia ita etiam legitur in libro de Patientia, & tam Græce quam Latine apud Joannem. Verum vox *habebitis* deest in libro de Patientia in quibusdam libris veteribus, etiam in Seguieriano. Eam tamen habent veteres editiones. Quod miror animadversum non esse a Pamelio.

d *Bella & auditus*) Duo libri veteres, *bella & opiniones bellorum*. Ita etiam in uno Bodlejano. Vide Erasmi annotationes in hunc locum Matthæi.

e *Vastationis*) Quatuor libri nostri & unus Bodlejanus habent *desolationis*. Sic etiam in capite nono Danielis & in capite 13. evangelii secundum Joannem.

f *Nutrientibus*) Codex Pithœanus *nutricantibus*.

g *Salva om. caro*) Duodecim libri nostri & sex Anglicani habent *liberaretur omnis caro*.

bis, Ecce a *hic est Christus, aut Ecce illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia* b *ad errorem faciendum, si fieri potest, etiam electis. Vos autem cavete. Ecce prædixi vobis omnia. Si ergo dixerint vobis, Ecce in solitudine est, nolite exire: Ecce in cubiculis, nolite credere. Sicut enim coruscatio exit ab oriente, & apparet usque ad occidentem, ita erit & adventus filii hominis. Ubi fuerit* c *cadaver, illic colligentur aquilæ. Continuo autem post pressuram dierum illorum sol* d *tenebrescet, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum movebuntur. Et tunc apparebit signum filii hominis in cælo, & lamentabuntur omnes tribus terræ, & videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute magna & claritate. Et mittet angelos suos* e *cum tuba magna. Et colligent electos ejus a quatuor ventis, a summis cælorum usque ad summitates eorum.* Nec nova aut repentina hæc sunt quæ nunc accidunt christianis, cum boni semper & justi & Deo innocentiæ lege ac veræ religionis timore devoti per pressuras & injuras & graves ac multiformes infestationum pœnas angusti itineris difficultate gradiantur. Sic in origine statim mundi Abel justus a fratre primus occiditur, & Jacob fugatur, & Joseph venundatur, & David misericordem Saul rex persequitur, & Heliam majestatem Dei constanter ac fortiter asserentem rex Achab opprimere conatur. Zacharias sacerdos interficitur in medio templi & altaris, ut illic hostia ipse fiat ubi Deo hostias immolabat. Tot denique martyria justorum sæpe celebrata, tot edita in posterum fidei & virtutis exempla. Tres pueri, Ananias, Azarias, Misahel, ætate compares, dilectione concordes, fide stabiles, virtute constantes, flammis ac pœnis urgentibus fortiores, soli se Deo servire, solum nosse, solum colere proclamant dicentes: *Nabuchodonosor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos servimus, potens nos eripere de camino ignis ardentis; & de manibus tuis, rex, liberabit nos. Et si non, notum sit tibi quia diis tuis non servimus &* f *imaginem auream quam statuisti non adoramus.* Et Daniel Deo devotus & sancto spiritu plenus exclamat & dicit: *Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit cælum & terras.* Tobias quoque sub regali licet ac tyrannica servitute, sensu tamen ac spiritu liber, confessionem suam Deo servat, & virtutem majestatemque divinam sublimiter prædicat dicens: *Ego in terra captivitatis meæ confiteor illi, & ostendo virtutem ejus in natione peccatrice.* Quid vero in Machabæis septem fratres & natalium pariter & virtutum sorte consimiles septenarium numerum sacramento perfectæ consummationis implentes? Sic septem fratres in martyrio cohærentes ut primi in dispositione divina septem dies annorum septem millia continentes, ut septem spiritus & angeli septem qui assistunt & conversantur ante faciem Dei, & lucerna septiformis in tabernaculo martyrii, & in apocalypsi septem candelabra aurea, & apud Salomonem columnæ septem, super quas ædificavit domum sapientia, ità & istic septenarius fratrum numerus ecclesias septem numeri sui quantitate complexus, secundum quod in primo regnorum libro legimus sterilem septem peperisse. Et apud Esaiam septem mulieres unum hominem apprehendunt, cujus invocari super se nomen exposcunt. Et apostolus Paulus, qui hujus numeri legitimi & certi meminit, ad septem ecclesias scribit. Et in apocalypsi Dominus mandata sua divina & præcepta cælestia ad septem ecclesias & earum angelos dirigit. Qui nunc istic numerus in septem fratribus invenitur, ut consummatio legitima compleatur. Cum septem liberis plane copulatur & mater origo & radix; quæ ecclesias septem postmodum peperit, ipsa prima & una g super Petrum Domini voce fundata. Nec vacat quod in passionibus sola cum liberis mater est. Martyres enin qui se Dei filios in passione testantur, jam non nisi Deo patre censentur, sicut in evangelio Dominus docet dicens: *Ne vocaveritis vobis patrem super terram. Unus est enim pater vester qui in cælis est.* Quæ vero ediderunt confessionum præconia, quam præclara, quam magna documenta fidei præbuerunt? Rex Antiochus infestus, immo in Antiocho antichristus expressus, ora martyrium glorioſa & spiritu confessionis invicta con-

Gen. 4 — *Dan.* 3 — *Dan.* 14 — *Tob.* 15 — *2 Mac.* 7 — *1 Reg.* 23 — *3 Reg.* 19 — *Apoc.* 1 — *Prov.* 9 — *1 Reg.* 2 — *Isa.* 4 — *Apoc.* 1 — *Mat.* 23 — *2 Mac.* 7

a *Hic est Christus*) Vide Erasmi annotationes in hunc locum Matthæi.

b *Prodigia*) Nescio an ea lectio præferenda sit ei quam præferunt quindecim exemplaria vetera, in quibus scriptum est *portenta*, 2. Esdræ cap. 9. *& dedisti signa atque portenta in Pharaone*. Anonymi liber de rebaptismate, *dabunt signa magna & portenta*.

c *Cadaver*) Quamvis vocabulum *corpus*, quod habent veteres editiones & quidam libri veteres, optime congruat huic loco, cedere tamen cogor auctoritati octodecim librorum nostrorum, & quinque Anglicanorum, in quibus scriptum est *cadaver*. Et statim plures libri veteres habent *congregabuntur* pro *colligentur*. Vide Erasmum in hunc locum Matthæi.

d *Tenebrescet*) Decem libri veteres habent *tenebricabit* vel *tenebricabitur*. Vide notas Frontonis Ducæi in homiliam secundam Chrysostomi ad populum Antiochenum.

e *Cum tuba magna*) Sedecim libri veteres & antiquæ editiones habent *cum virtute magna & claritate*. Erasmus, ut sæpe fieri solet, in unum compegit duas lectiones veterum librorum, & posuit *cum virtute magna & claritate, & cum tuba magna*. Sic etiam Morellius. Angli posuerunt veram lectionem, sed nihil attulerunt ex manuscriptis.

f *Imaginem*) Antea legebatur *statuam*. Anglicana editio posuit *imaginem*. Ea lectio nobis propterea magis placuit, quia illam invenimus in viginti libris nostris & in septem Anglicanis, tum etiam quia habetur lib. 3. testimoniorum cap. 10. Similem historiam refert Philostratus lib. 1. cap. 19. de vita Apollonii Tyanæi.

g *Super Petrum*) Rigaltius admonet in codice Foxiensi scriptum fuisse *super petram*, idque semet inspexisse, sed manum recentiorem, antiquam tamen, duobus obeliscis perstrinxisse *a* & superposuisse *u*. At cum ego istud non invenerim in codice Fuxiensi, putare cogor Rigaltium alio intentum posuisse Foxiense pro quodam alio manuscripto in quo id invenerat. In Seguieriano scriptum primo fuit *super petram*, sed postea posita est antiquis littera *u* super litteram *a*, ut ostenderetur legendum esse *Petrum*. Contra in codice Fossatensi scriptum primo fuit *super Petrum*, sed postea emendatum est antiquitus *super petram*. Codex Thuanus & alii octo habent *super Petrum*. Ego non dubito quin legendum sit *Petrum*, quamvis decem libri veteres & veteres editiones habeant *petram*.

contagio ſuillæ carnis maculare quærebat, & cum flagellis graviter verberaſſet ac, nihil promovere potuiſſet, ſartagines juſſit igniri: quibus ignitis & accenſis eum qui primus locutus fuerat & magis regem virtutis & fidei conſtantia provocaverat admoveri præcepit & frigi, producta & exſecta prius lingua quæ confeſſa Deum fuerat. Quod martyri glorioſius contigit. Lingua enim quæ confeſſa nomen Dei fuerat prior ad Deum debuit ipſa proficiſci. Poſt in ſecundo excogitatis acrioribus pœnis, antequam cetera membra torqueret, cutem capitis cum capillis detraxit, odio ſcilicet certo. Nam cum caput viri Chriſtus ſit, & caput Chriſti Deus, qui caput laniabat in martyre, Deum & Chriſtum perſequebatur in capite. At ille in martyrio ſuo fidens & reſurrectionis ſibi præmium de Dei remuneratione promittens exclamavit & dixit: *Tu quidem* [a] *impotens ex hac præſenti vita nos perdis; ſed mundi rex defunctos nos pro ſuis legibus in æternam vitæ reſurrectionem ſuſcitabit*. Tertius linguam poſtulatus cito protulit. Nam pœnam linguæ exſecandæ jam didicerat a fratre contemnere. Manus quoque amputandas conſtanter extendit, multum beatus genere iſto ſupplicii, cui contigit extenſis ad pœnam manibus paſſionis dominicæ inſtar imitari. Necnon & quartus pari virtute tormenta contemnens & ad retindendum regem cæleſti voce reſpondens exclamavit & dixit: *Potius eſt ab hominibus morti datos exſpectare ſpem a Deo iterum ab eo ſuſcitandos in vitam æternam. Tibi enim reſurrectio ad vitam non erit*. Quintus, præter quod carnificiam regis & duros varioſque cruciatus fidei vigore calcabat, ad præſcientiam quoque & notitiam futurorum ſpiritu divinitatis animatus prophetavit regi indignationem Dei & ultionem velociter ſecuturam. *Poteſtatem*, inquit, *inter homines habens, cum ſis corruptibilis, facis quod vis. Noli autem putare genus noſtrum a Deo derelictum eſſe. Suſtine & vide magnam poteſtatem ejus, qualiter te & ſemen tuum torquebit*. Quale illud levamentum fuit martyri, [b] quam magnum, quam grande ſolatium, in cruciatibus ſuis non tormenta propria cogitare, ſed tortoris ſui ſupplicia prædicare? In ſexto vero non virtus ſola, ſed & humilitas prædicanda eſt, nihil ſibi martyrem vindicaſſe, nec confeſſionis ſuæ honorem ſuperbis vocibus ventilaſſe, peccatis potius ſuis adſcripſiſſe quod perſecutionem a rege pateretur, Deo vero dediſſe quod poſtmodum vindicaretur. Docuit eſſe martyres verecundos, de ultione fidere, & nihil in paſſione jactare. *Noli*, inquit, *fruſtra errare. Nos enim propter noſmetipſos hæc patimur, peccantes in Deum noſtrum. Tu autem ne te exiſtimes* [c] *impunitum futurum, aggreſſus pugnare cum Deo*. Admirabilis quoque mater, quæ nec ſexus infirmitate fracta, nec multiplici orbitate commota, morientes liberos ſpectavit libenter, nec pœnas illas pignorum, ſed glorias computavit, tam grande martyrium Deo præbens virtute oculorum ſuorum quam præbuerant filii ejus tormentis & paſſione membrorum. Cum ſex punitis & occiſis ſupereſſet unus ex fratribus, cui rex divitias & potentatus & multa pollicebatur ut crudelitas ejus ac feritas vel unius ſubacti ſolatio foveretur, & peteret ut ad filium dejiciendum ſecum deprecaretur & mater, deprecata eſt illa, ſed ut decebat martyrum matrem, ut decebat legis & Dei memorem, ut decebat filios ſuos non delicate ſed fortiter diligentem. Deprecata eſt enim, ſed ut Deum confiteretur. Deprecata eſt ne a fratribus ſuis frater in conſortio laudis & gloriæ ſeparetur, tunc ſe ſeptem filiorum computans matrem, ſi ſibi contingeret filios ſeptem Deo potius peperiſſe non ſæculo. Armans itaque eum & corroborans, & feliciore tunc partu filium generans, *Fili*, inquit, *miſerere mei, quæ te in utero* [d] *menſibus decem portavi, & lac triennio dedi & alui, & in ætatem iſtam per-*

a *Impotens*) Hanc lectionem intulit Eraſmus. Confirmant autem eam plures libri veteres & uſus Latinæ linguæ. Impotentia ſignificat nimis vehementem potentiam, & velut tyrannicum illius uſum. Quidam libri veteres & antiquæ editiones, etiam Morelliana, quod mirum eſt, præferunt *quia poiens es*. Vide Lambinum ad Horatium lib. 1. od. 37.

b *Quam magnum*) Revocavimus hæc duo vocabula, quæ exciderant in editione Rigaltii, & omiſſa ſunt in Anglicana. Illa enim exhibent omnes libri veteres & antiquæ editiones.

c *Impunitum*) Ita veteres editiones & omnes fere libris veteres. Eraſmus muravit & edidit *impune*. Quæ ſane lectio exſtat in quibuſdam libris veteribus.

d *Menſibus decem*) Antea legebatur *novem*, quia antiquiores operum ſancti Cypriani editiores putarunt fortaſſe ea quæ in illis citata reperiuntur ex ſcriptura ſacra debere emendari juxta editionem vulgatam. Quæ res mihi magnam ſemper viſa eſt habere difficultatem, cum certum ſit, ut ante me obſervatum eſt a viris doctiſſimis, Cyprianum alia verſione uſum eſſe. Cum itaque viderem eam diſcrepantiam, ſcirem autem Joſephum de eadem re tractaſſe in libro de imperio rationis, putabam me finem huic difficultati facile impoſiturum auctoritate ejus. Sed mea me fefellit opinio. Etenim ille poſtquam retulit hunc ſermonem matris ad filium, ſe illum novem menſibus in utero geſtaſſe, mox ait in pagina ſequenti ſanctiſſimos martyres dixiſſe matris uterum eos tuliſſe decem menſibus. Itaque ſemper remanet eadem difficultas. Recurrendum igitur eſt ad auctoritatem veterum exemplarium. Omnia fere quæ ego vidi, ſunt autem multa, habent *decem*. Sic etiam illa quibus uſi ſunt Angli. Pamelius, tamenetſi putaverit eam lectionem eſſe meliorem, in eaque ſententia fuerit etiam Rigaltius, maluerunt aliam retinere in contextu. Affert autem Pamelius plures auctoritates ut probet illam eſſe meliorem quæ habet *decem*. Ego multo plures afferre poſſem. Sed nolo eas afferre, ne earum lectio faſtidium creet lectoribus. Itaque annotabo tantum loca veterum qui infantes decimo menſe naſci ajunt. Lector ea poterit requirere, ſi libuerit. Videat Tertullianum in libro de anima, Arnobium lib. 1. adverſus gentes, Lactantium in libro de opificio Dei, Luciferum Calaritanum in libro de non parcendo delinquentibus in Deum, Hieronymum in epiſtola ad Rufinum de judicio Salomonis, & in epiſtola de vitando ſuſpecto contubernio, Auguſtinum lib. 4. cap. 5. de Trinitate, Prudentium in carmine de ſancto Romano martyre, Fulgentium Ferrandum in epiſtola ad Anatolium, ſanctum Vincentium Ferrarii ſermone in vigilia nativitatis Chriſti, Plautum in Amphitryone & in Ciſtellaria, Virgilium ecloga quarta, Ovidium lib. 1. & 5. faſtorum, & in epiſtola Oenones ad Macareum, Senecam in Thebaide, Quintilianum lib. 8. cap. 3. inſtitutionum, Apulejum in apologia, A. Gellium lib. 3. cap. 16. & lib. 7. cap. 1. Julium Paulum lib. 1. tit. 9. Octavium Horatianum, Ulpianum in l. *Inteſtato* D. de ſuis & legitimis heredibus, Petrarchum lib. 13. rer. famil. epiſt. 1. ad Guidonem epiſcopum Pertaenſem, quæ a me edita eſt inter pro-

perduxit. Oro, fili, aſpicias in cœlum & terram, & omnibus quæ in eis ſunt aſpectis, intelligas quia ex nihilo fecit illa Deus & hominum genus. Itaque, fili, ne timeas carnificem iſtum, ſed dignus fratribus effectus excipias mortem, ut in illa miſeratione cum fratribus tuis te recipiam. Magna laus matris in exhortatione virtutis, ſed major in Dei timore & in fidei veritate, quod nihil ſibi aut filio de ſex martyrum honore promiſit, nec fratrum precem profuturam credidit [a] ad negantis ſalutem; [b] perſuaſit potius participem paſſionis fieri, ut in judicii die poſſet cum fratribus inveniri. Poſt hæc liberis ſuis commoritur & mater. Neque enim aliud jam decebat quam ut quæ martyres pepererat & fecerat in conſortio illis gloriæ jungeretur, & quos ad Deum præmiſerat ipſa quoque ſequeretur. Ac ne quis vel libelli vel alicujus rei oblata ſibi occaſione qua fallat amplectatur decipientium malum munus, nec Eleazarus tacendus eſt; qui cum ſibi a miniſtris regis offerretur facultas ut accepta carne qua liceret ſibi veſci, ad circumveniendum regem ſimularet ſe illa edere quæ de ſacrificiis atque illicitis cibis ingerebantur, conſentire ad hanc fallaciam noluit dicens nec ætati ſuæ nec nobilitati convenire id fingere quo ceteri ſcandalizarentur & in errorem inducerentur, exiſtimantes Eleazarum nonaginta annos natum ad alienigenarum morem, relicta & prodita Dei lege, tranſiſſe, nec tanti eſſe lucrari brevia vitæ momenta ut offenſo Deo incurreret æterna ſupplicia. Atque ille excruciatus diu, & in extremo jam conſtitutus, cum inter verbera & tormenta moreretur, ingemiſcens ait: *Domine, qui ſanctam habes ſcientiam, manifeſtum eſt quia cum poſſim a morte liberari, duriſſimos dolores corporis tolero flagellis vapulans, animo autem propter tui ipſius metum libenter hæc patior.* Sincera prorſus fides & virtus integra ac ſatis pura, non regem Antiochum cogitaſſe, ſed Deum judicem, & ſciſſe proficere ſibi ad ſalutem non poſſe ſi hominem derideret ac falleret, quando Deus, qui conſcientiæ noſtræ judex eſt, & ſolus timendus eſt, nec derideri poſſit omnino nec falli. Si igitur & nos dicati Deo ac devoti vivimus, ſi ſupra juſtorum antiqua & ſancta veſtigia iter facimus, per eadem documenta pœnarum, [c] per eadem paſſionum martyria pergamus, hoc ampliorem gloriam computantes temporis noſtri quod cum vetera exempla numerentur, exuberante poſtmodum copia virtutis ac fidei, numerari non poſſunt martyres chriſtiani, teſtante apocalypſi & dicente: *Poſt hæc vidi turbam magnam, quam* Apoc. 7
dinumerare nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu & populo & lingua, ſtantes in conſpectu throni & agni; & erant amicti ſtolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo noſtro ſedenti ſuper thronum & agno. Et reſpondit unus ex ſenioribus dicens mihi: hi qui amicti ſunt ſtolas albas qui ſunt, & unde venerunt? Et dixi ei: Domine mi, tu ſcis. Et ait mihi: Hi ſunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lavaverunt ſtolas ſuas, & candidas eas fecerunt in ſanguine agni. Propter hoc ſunt in conſpectu throni Dei, & ſerviunt ei die ac nocte in templo ejus. Quod ſi tantus oſtenditur & probatur chriſtianorum martyrum populus, nemo difficile vel arduum putet eſſe martyrem fieri, quando videat martyrum populum non poſſe numerari.

CAP. XII.

Quæ ſpes & merces maneat juſtos & martyres poſt conflictationes hujus temporis & paſſiones per Salomonem ſpiritus ſanctus oſtendit & præcinit dicens: *Etſi coram hominibus* Sap. 3
tormenta paſſi ſunt, ſpes eorum immortalitate plena eſt, & in paucis vexati, in multis bene diſponentur; quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos ſe. Tamquam aurum in fornace probavit illos, & quaſi holocauſta hoſtiæ accepit illos, & in tempore erit reſpectus illorum. [d] *Fulgebunt, & tamquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent. Judicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit dominus eorum in perpetuum.* Item apud eumdem vindicta noſtra deſcribitur, & perſequentium nos atque infeſtantium pœnitentia prædicatur. *Tunc ſtabunt*, inquit, *juſti in magna conſtantia* Sap. 5
adverſus eos qui ſe anguſtiaverunt, & qui abſtulerunt labores eorum, videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in ſubitatione inſperatæ ſalutis, dicentes inter ſe, [e] *pœnitentiam habentes, & præ anguſtia ſpiritus gementes: Hi ſunt quos aliquando habuimus in deriſum & in ſimilitudinem improperii. Nos inſenſati vitam illorum æſtimabamus inſaniam & finem illorum ſine honore. Quomodo ergo computati ſunt inter filios Dei, & inter ſanctos ſors illorum eſt? Ergo erravimus a via veritatis, & juſtitiæ lumen non luxit nobis, & ſol non eſt ortus nobis. Laſſati ſumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulavimus ſolitudines difficiles, viam autem Domini ignoravimus. Quid nobis profuit ſuperbia, aut quid divitiarum*

probationes hiſtoriæ gentis Arvernicæ, ubi etiam editum eſt teſtamentum Bernardi III. de Turre, in quo teſtatur de utero gravido per decem menſes. Vide etiam Victorem Vitenſem lib. 5. cap. 9. hiſtoriæ perſecutionis Vandalicæ. Fatendum tamen eſt lectionem quam ego repudio exſtare in quatuor antiquis exemplaribus, haberi etiam apud Hieronymum in epiſtola ad Euſtochium de virginitate ſervanda, & in epiſtola ad Helvidium. At ea quam retinui exſtat in novemdecim libris noſtris & in quatuor Anglicanis. Vide Pentecontarchum Laurentii Ranirez de Parado cap. 3.

a *Ad negantis*) Codex Gratianopolitanus *abneganti*.

b *Perſuaſit potius*) Epiſtola de honorandis parentibus edita inter opera Hieronymi: *Imitamini filium Macabæum, qui matri mortem ſuadenti ſervivit, & durum imperium gratanter aggreſſus eſt, ne offenderet genitricem. Maluit fratrum ſociari funeribus, quam voluntati matris obſiſtere.* Poteſt huic matris conſtantiæ comparari aliquo modo alia mater, quæ numquam voluit declarare ubi filium, qui quærebatur, oculiſſet, *nec ullis deinde terroribus aut morte conſtantiam vocis egregiæ mutavit*, apud Tacitum in libro ſecundo hiſtoriarum.

c *Per ead. paſſ. mart. pergamus*) Codex Thuanus *ad martyrii gloriam pergamus*. Gratianopolitanus *ad martyrii paſſionem pergamus*.

d *Fulgebunt*) Hoc ſegmentum addidimus ex quatuor libris veteribus. Non exſtat tamen in Seguieriano. Vide notas ad epiſtolam 81.

e *Pœnit. habentes*) Ita veteres editiones, quatuordecim libri noſtri, & quinque Anglicani. Vide notas ad extremam partem epiſtolæ ad Demetrianum.

rum jactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa tamquam umbra. Item in psalmo CXV. pretium & merces passionis ostenditur. *Pretiosa est*, inquit, *in conspectu Domini mors sanctorum ejus*. Item in psalmo CXXV. tristitia conflictationis & lætitia retributionis exprimitur. *Qui seminant*, inquit, *in lacrimis, in gaudio metent. Ambulantes ambulabant & flebant, mittentes semina sua; venientes autem venient in exsultatione portantes* [a] *gremia sua*. Et iterum in psalmo CXVIII. *Beati qui immaculati sunt in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria ejus, in toto corde exquirunt eum*. Item Dominus in evangelio, ultor ipse persecutionis nostræ & remunerator passionis, *Beati*, inquit, *qui persecutionem passi fuerint propter justitiam, quia ipsorum est regnum cælorum*. Et iterum: *Beati eritis cum odio vos habuerint homines & separaverint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis, Gaudete in illa die, & exsultate. Ecce enim merces vestra multa est in cælis*. Et iterum: *Qui perdiderit animam suam propter me, hic salvabit illam*. Nec solus animadversos & interfectos divinæ pollicitationis manent præmia, sed etiam si ipsa passio fidelibus desit, fides tamen integra atque invicta perstiterit, & contemtis ac relictis suis omnibus Cristum se sequi christianus ostenderit, ipse quoque a Christo inter martyres honoratur, pollicente ipso & dicente: *Non est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam*. Item in apocalypsi hoc idem loquitur: *Et vidi*, inquit, *animas occisorum propter nomen Jesu & sermonem Dei*. Et cum primo in loco posuisset occisos, addidit dicens: *Et quicumque imaginem bestiæ non adoraverunt, nec acceperunt inscriptionem in fronte aut in manu sua*; quos universos a se in eodem loco simul visos conjungit & dicit, *& vixerunt & regnave-cum Christo*. Vivere omnes dicit & regnare cum Christo, non tantum qui occisi fuerint, sed & quique in fidei suæ firmitate & Dei timore perstantes imaginem bestiæ non adoraverint, neque ad funesta ejus & sacrilega edicta consenserit. Plus nos accipere in passionis mercede quam quod hic sustinemus in ipsa passione probat beatus apostolus Paulus, qui dignatione divina usque in tertium cælum atque in paradisum raptus audisse se inenarrabilia testatur, qui oculata fide Jesum Christum vidisse se gloriatur, qui id quod & didicit & vidit majori conscientiæ veritate profitetur. *Non sunt*, inquit, *condignæ passiones hujus temporis ad superveturam claritatem quæ revelabitur in nobis*. Quis ergo non omnibus viribus elaboret ad tantam claritatem pervenire, ut amicus Dei fiat, ut cum Christo statim gaudeat, ut post tormenta & supplicia terrena præmia divina percipiat? Si militibus sæcularibus glorioſum est ut hoste devicto redeant in patriam triumphantes, quanto potior & major est gloria victo diabolo ad paradisum triumphantem redire & unde Adam peccator ejectus est illuc prostrato eo qui ante dejecerat tropæa victricia reportare, offerre Deo acceptissimum munus, incorruptam fidem, & virtutem mentis incolumem, laudem devotionis illustrem, comitari eum cum venire cœperit vindictam de inimicis recepturus, lateri ejus assistere cum sederit judicaturus, coheredem Christi fieri, angelis adæquari, cum patriarchis, cum apostolis, cum prophetis cælestis regni possessione lætari? Has cogitationes, quæ persecutio potest vincere, quæ possunt tormenta superare? Durat fortis & stabilis religiosis meditationibus fundata mens, & adversus omnes diaboli terrores & minas mundi animus immobilis perstat quem futurorum fides certa & solida corroborat. Clauduntur oculi in persecutionibus terræ, sed patet cælum; minatur antichristus, sed immortalitas sequitur; occiso mundus eripitur, sed restitutio paradisus exhibetur; vita temporalis exstinguitur, sed [b] æterna reparatur, Quanta est dignitas & quanta securitas exire hinc lætum, exire inter pressuras & angustias glorioſum, claudere in momento oculos quibus homines videbantur & mundus, & aperire eosdem statim ut Deus videatur & Christus? Tam feliciter migrandi quanta velocitas! Terris repente subtraheris, ut in regnis cælestibus reponaris. Hæc oportet mente & cogitatione complecti, hæc die ac nocte meditari. [c] Si talem persecutionis dies invenerit Dei militem, vinci non poterit virtus ad prælium prompta. Vel si accersitio ante prævenerit, sine præmio non erit fides quæ erat ad martyrium præparata. Sine damno temporis merces judice Deo redditur. In persecutione militia, in pace conscientia coronatur.

Matt. 5 — Luc. 18 — Ap. 20 — 2 Cor. 12

a *Gremia sua*) Sex libri veteres *manipulos suos*.

b *Æterna reparatur*) Codex Seguierianus *æternitas repræsentatur*.

c *Si ta. persecutio*) Codex Thuanus & Gratianopolitanus & editiones Spirensis & Morelii habent *si talem persecutionis dies Christi invenerit militem*, Ita etiam ferme codex sancti Arnulphi.

TE-

[a] TESTIMONIORUM LIBRI TRES ADVERSUS JUDÆOS.

CYPRIANUS Quirino filio salutem. Obtemperandum fuit, fili carissime, desiderio tuo spiritali impensissima petitione divina magisteria poscenti quibus nos Dominus per scripturas sanctas erudire & instruere dignatus est, ut a tenebris erroris abducti, & luce ejus pura & candida luminati, viam vitæ per salutaria sacramenta teneamus. Et quidem sicut petisti, ita a nobis sermo compositus & libellus compendio breviante digestus est ut quæ scribebantur non copia latiore diffunderem, sed, quantum mediocris memoria suggerebat, excerptis capitulis & annexis necessaria quęque colligerem quibus non tam tractasse quam tractantibus materiam præbuisse videamur. Sed & legentibus brevitas ejusmodi plurimum prodest, dum non intellectum legentis & sensum liber longior spargit, sed [b] subtiliore compendio id quod legitur tenax memoria custodit. Complexus sum vero libellos duos pari æqualitate moderatos. Unum, quo ostendere enisi simus Judæos secundum quæ fuerant ante prædicta a Deo receSSisse & indulgentiam Domini, quæ sibi jam pridem data & in posterum promissa fuerat, perdidisse, succesSisse vero in eorum locum christianos fide Dominum promerentes & de omnibus gentibus ac de toto orbe venientes. Item libellus alius continet Christi sacramentum, quod idem venerit qui secundum scripturas annuntiatus est & gesserit ac perfecerit universa quibus intelligi & [c] cognosci posse prædictus est, quæ [d] legentibus interim prosint ad prima fidei liniamenta formanda. Plus roboris dabitur & magis ac magis intellectus cordis operabitur scrutanti scripturas veteres ac novas plenius & universa librorum spiritalium volumina perlegenti. Nam nos nunc de divinis fontibus implevimus modicum quod tibi interim mitteremus. Bibere uberius & saturari copiosius poteris, si tu quoque ad eosdem divinæ plenitudinis fontes nobiscum pariter potaturus accesseris. Opto te, fili carissime, semper bene valere.

a Si qua sunt loca in operibus sancti Cypriani de quibus pronuntiari non possit ea certe illius esse, id vero in primis asseri potest de libris testimoniorum ad Quirinum. Plures enim codices plus habent quam vulgatæ editiones, alii minus. Itaque, quoniam impossibile est discernere ea quæ vere Cypriani sunt ab iis quæ post illum a studiosis addita sunt, nos retinuimus ea quæ vulgo leguntur in editionibus & ea addidimus quæ reperta a nobis sunt in antiquis exemplaribus manuscriptis, nihil de nostro addentes. Porro duo tantum priores libri exstant in editione Spirensi, in veteri Veneta, & in ea quam Remboltus procuravit. Erasmus tertium emisit ex codice scripto monasterii Gemblacensis. Sed quod probabilius sibi videri ait hoc opus non esse Cypriani, quia in illo præter præfationem numquam auctor suum stilum exerat, quamvis id verum esset, quod certe non est, argumentum istud leviSSimum est, uti & illud quod de tertio libro opinatur Priorius. Nam sanctus Augustinus libros istos tamquam Cypriani citat lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8. & 9. ut adnotavit Pamelius, qui alias quoque probationes affert optimas, ut ostendat vere esse Cypriani. Quod etiam adstruit observatio editionis Anglicanæ ad librum primum, & in præfatione ad librum tertium. Quibus ego addo Fulgentium episcopum in fragmentis, & Lupum abbatem FerrarienSem in epistola 128. ad regem Carolum, & in libro de tribus quæstionibus citare hoc opus tamquam Cypriani. Habui autem unum & viginti exemplaria vetera horum librorum, quorum tamen quinque habent tantum libros duos priores. Ejusdem poro fere argumenti cum isto Cypriani opere est liber de promissionibus & prædictionibus Dei, qui vulgo tribuitur Prospero. Ceterum admoneo Erasmum, qui professus est se putare hoc opus non esse Cypriani, in initio tamen annotationum suarum in evangelium Joannis citare caput tertium & quintum libri secundi tamquam Cypriani.

b *Subtiliore*) Codex Veronensis & Corbejensis *utiliore*.

c *Cognosci posse*) Editio quæ dicitur Gravii & Pameliana habent *potest quod ipse sit qui prædictus est*. Sed ego hanc lectionem in nullo veterum exemplarium reperi quibus usus sum, neque exstat in Anglicanis, neque in editionibus antiquioribus. Angli tamen eam retinuerunt.

d *Legentibus*) Antea scriptum erat *legenti tibi*. Emendavimus ex codice Veronensi, & ex Fuxensi & Beccensi; legitimam autem esse hanc emendationem ostendit etiam præfatio libri tertii.

CAPITULA

I. *Judæos in offensam Dei graviter deliquisse quod Dominum dereliquerint & idola secuti sint.*

II. *Item quod prophetis non crediderint & eos interfecerint.*

III. *Ante prædictum quod Dominum neque cognituri neque intellecturi neque recepturi essent.*

IV. *Quod scripturas sanctas intellecturi Judæi non essent, intelligi autem haberent in novissimis temporibus postea quam Christus venisset.*

V. *Nihil posse Judæos intelligere de scripturis, nisi prius crediderint in Christum.*

VI. *Quod Hierusalem perdituri essent, & terram quam acceperant relicturi.*

VII. *Item quod essent amissuri lumen Domini.*

VIII. *Quod circumcisio prima carnalis evacuata sit, & secunda spiritalis repromissa sit.*

IX. *Quod lex prior, quæ per Moysen data est, cessatura esset.*

X. *Quod lex nova dari haberet.*

XI. *Quod dispositio alia & testamentum novum dari haberet.*

XII. *Quod baptisma vetus cessaret & novum inciperet.*

XIII. *Quod jugum novum daretur.*

XIV. *Quod pastores veteres cessaturi essent, & novi inciperent.*

XV. *Quod domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessaret templum vetus, & novum inciperet.*

XVI. *Quod sacrificium vetus evacuaretur & novum celebraretur.*

XVII. *Quod sacerdotium vetus cessaret, & novus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset.*

XVIII. *Quod propheta alius sicut Moyses promissus sit, scilicet qui testamentum novum daret, & qui magis audiri deberet.*

XIX. *Quod duo populi prædicti sint, major & minor, id est, vetus Judæorum, & novus, qui esset ex nobis, futurus.*

XX. *Quod ecclesia, quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus quam quot synagoga ante habuisset.*

XXI. *Quod gentes magis in Christum creditura essent.*

XXII. *Quod panem & calicem Christi & omnem gratiam ejus amissuri essent Judæi, nos vero accepturi, & quod christianorum novum nomen benediceretur in terris.*

XXIII. *Quod ad regnum cælorum magis gentes quam Judæi perveniant.*

XXIV. *Quod solo hoc Judæi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo ejus abluerint, & in ecclesiam transeuntes præceptis ejus obtemperaverint.*

INCIPIT LIBER PRIMUS.

CAP. I. JUDÆOS in offensam Dei graviter deliquisse quod Dominum derelinquerint & idola secuti sint. In Exodo populus ad Aaron: *Exsurge, & fac nobis deos qui nos præcedant,* Exo. 32 *quia Moyses vir hic qui nos ejecit de Ægypto, quid ei acciderit non scimus.* Item illic Moyses ad Dominum: *Precor ait, Domine, deliquit populus hic delictum grande. Fecerunt sibi deos aureos & argenteos; & nunc si dimittis ei delictum, dimitte; sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam illum de libro* Deut. 32 *meo.* Item in Deuteronomio: *Sacrificaverunt dæmoniis, & non Deo.* Item in libro judicum: Jud. 2 *Et fecerunt filii Israel quod malignum erat coram Domino Deo patrum suorum, qui ejecit eos de terra Ægypti, & secuti sunt deos gentium quæ circa illos sunt, & offenderunt Dominum, & reliquerunt Deum, & servierunt Baal.* Item illic. *Et adjecerunt filii Israel iterum facere malignum coram Domino, & servierunt Baal & diis alienigenarum, & reliquerunt Dominum, & non servierunt illi.* a *Derelictus est Juda, & abominatio facta est in Israel & in Hierusalem, quoniam prophanavit Judas sancta Domini, in quibus dilexit & affectavit deos alienos. Exterminabit Dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Jacob.* b Apud Malachiam. Hier. 6 Mala. 2

CAP. II. Item quod prophetis non crediderint & eos

a *Derelictus est*) Segmentum hoc deest in sexdecim libris veteribus. Desiderari etiam in plerisque monuerunt Angli.

b *Apud Malachiam*) Ita omnes libri veteres & omnes editiones. Angli ista deleverunt in hoc loco, & trastulerunt post verba, *& non serviemus illi*, & posuerunt: *item apud Malachiam: Derelictus est*; nullam tamen hujus mutationis rationem dederunt.

eos interfecerint. a Apud Hieremiam Domi-
Hier. 6 nus dicit: *Misi ad vos servos meos prophetas: Ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris, dicens: Convertatur unusquisque a via sua mala & a nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista quam dedi vobis & patribus vestris a sæculo & usque in secula.* Et iterum: *Nolite ambulare post deos alienos ut serviatis eis, & ne adoraveritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos, & non audistis me.* Item in b basilion
3Reg.19 libro tertio Helias ad Dominum: *Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti; quia dereliquerunt te filii Israel, altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & quærunt animam*
3Esdr.9 *meam auferre a me.* Item in Esdra: *Descivерunt a te, & abjecerunt legem tuam post* c *dorsum suum, & prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos ut reverterentur ad te.*

CAP. III. Ante prædictum quod Dominum neque cognituri neque intellecturi neque recepturi essent. Apud Esaiam: *Audi cælum, &* d *præbe*
Isa. 1 *aurem terra, quoniam Dominus locutus est, Filios generavi & exaltavi, ipsi autem me reprobaverunt. Agnovit bos possessorem suum & asinus* e *præsepium domini sui. Israel autem me non cognovit, & populus me non intellexit.* f *Væ gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen nequam, filii scelesti, reliquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israel.* Item apud eumdem Dominus dicit: *Vade, & dic populo isti: Aure audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis & non vide-*
Mat. 13 *bitis. Incrassavit enim cor populi hujus; & auribus graviter audierunt, & oculos suos concluserunt, ne forte videant oculis & auribus audiant & corde intelligant & revertantur & curem illos.* Item apud Hieremiam Dominus
Hier. 2 dicit: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & effoderunt sibi lacus detritos, qui non poterunt*
Hier. 20 *aquam portare.* Item apud eumdem: *Ecce sermo Domini factus est eis in maledictum, & non volunt illum.* Item apud eumdem Domi-
Hier. 8 nus dicit: *Cognovit milvus tempus suum, turtur & irundo, ruris passeres custodierunt tempora introitus sui, populus autem meus non cognovit judicium Domini. Quomodo dicitis, sapientes sumus, & lex Domini nobiscum est? In cassum facta est* g *metatura falsa, scribæ confusi sunt, sapientes trepidaverunt & capti sunt,*

A *quia verbum Domini reprobaverunt.* Item apud Salomonem: *Quærunt me mali, & non invenient. Odio enim habuerunt sapientiam, sermonem autem Domini non receperunt.* Item in psalmo XXVII. *Redde eis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt in operibus Domini.* Item in psalmo LXXXI. *Non cognoverunt neque intellexerunt, in umbra deambulabunt.* Item in in evangelio h cata Joannem: *In sua propria* Joan. 1 *venit, & sui eum non receperunt. Quotqot eum receperunt, dedit illis potestatem ut filii Dei fierent, qui credunt in nomine ejus.*

Quod scripturas sanctas intellecturi Judæi CAP. non essent, intelligi autem haberent in no- IV.
B vissimis temporibus postea quam Christus veniisset. Apud Esaiam: *Et erunt vobis hi omnes* Isa. 29 *sermones sicut sermones libri qui signatus est: quem si dederis homini scienti litteras ad legendum, dicet: Non possum legere. Signatus est enim. Sed in illa die audient surdi sermones libri; & qui in tenebris & qui in nebula sunt oculi cæcorum videbunt.* Item apud Hieremiam: *In novissimo dierum cognoscetis ea.* Hier. 23 Item apud Danielem: *Muni sermones & si-* Dan. 12 *gna librum usque ad tempus consummationis, quoad discant multi, & impleatur agnitio; quoniam cum fiet dispersio, cognoscent omnia hæc.* Item in epistola Pauli ad Corinthios pri-
C ma: *Nolo enim vos ignorare, fratres, quia* 1Cor.10 *patres nostri omnes sub nube fuerunt.* Item in epistola ad Corinthios secunda: *Obtusi sunt* 2 Cor. 3 *sensus eorum usque in hunc diem, hoc eodem velamento in lectione veteris testamenti manente quod non revelatur, quia in Christo evacuatur; & usque in hodiernum, si quando legitur Moyses, velamentum est super cor eorum. Mox autem ut conversi fuerint ad Dominum, auferetur velamentum.* In evangelio Dominus post resurrectionem dicit: *Isti sunt ser-* Luc. 24 *mones quos locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobiscum, quia oportet adimpleri omnia quæ scripta sunt in lege Moysi & prophetis & psalmis de me. Tunc adaperuit illis sensum ut*
D *intelligerent scripturas, & dixit illis: Quia sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati & resurgere a mortuis tertia die, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissam peccatorum usque in omnes gentes.*

Nihil posse Judæos intelligere de scriptu- CAP. ris, nisi prius crediderint in Christum. Apud V.
Esaiam: *Et si non credideritis, neque intelligetis* Item Dominus in evangelio: *Si enim non* Isa. 7 Joan. 8

cre-

a *Apud Hieremiam*) Angli admonent totam hanc periodum deesse in undecim codicibus manuscriptis, deest etiam in libro sancti Martini Turonensis usque ad *apud Esaiam*.

b *Basilion*) Lactantius lib. 4. cap. 11. *Item Helias in libro Basilion tertio*. Alibi Cyprianus ponit *regnorum* pro *Basilion*. Sic plerique veteres posuerunt *regum*, alii *regnorum*. Vide Eucherium in initio commentariorum in libros regum & scholia Joannis Tilii ad Luciferum Calaritanum. Vide etiam Biblia sacra ex editione Roberti Stephani.

c *Dorsum*) In editione Spirensi, in veteri Veneta, in ea quam Remboltus emisit, ut in octo libris antiquis legitur *corpus*.

d *Præbe aurem*) Hæc est lectio omnium veterum editionum. Pamelius mutavit ex fide unius libri veteris, & quia apud Tertullianum lib. 3. adversus Marcionem legitur *in aures percipe*. Sane editio vulgata Isaiæ habet lectionem quam Pamelius protulit. At cum versio qua Cyprianus utebatur, diversa fuerit a nostra vulgata, valde probabile est veterum editionum scripturam esse meliorem. Ceterum eam confirmant tredecim libri nostris & sex Anglicani.

e *Præsepium*) Revocavi lectionem editionis Spirensis, quam inveni etiam in decem libris nostris & in quatuor Anglicanis. Sane in editione nostra vulgata sacræ Scripturæ legitur *præsepe*. Verum auctoritas illa non probat ita quoque legendum esse apud Cyprianum; nam & Latini scriptores dicebant olim præsepe & præsepium.

f *Væ gens peccatrix*) Ita restituimus ex fide veterum librorum, uti etiam fecimus in libro de oratione Dominica, pag. 417. ubi rationem reddidimus hujus mutationis.

g *Metatura falsa*) Sex libri veteres habent *metatura vestra*.

h *Cata Joannem*) Ita semper libri veteres. Sic etiam scripsit Sirmondus, quamvis Græcæ linguæ peritus, in præcepto Stephani Papæ II. de hospitali Romano, *cata Galla Patricia*, tom. 2. conciliorum Galliæ pag. 38.

credideritis quiæ ego ſum, moriemini in peccatis veſtris. Fide autem ſtare juſtitiam & illic eſſe vitam prædictum eſt apud Abacuc: *Juſtus autem ex fide mea vivet.* Inde Abraham pater gentium credidit. In Geneſi: *Credidit Abraham Deo, & deputatum eſt ei ad juſtitiam.* Item Paulus ad Galatas; *Abraham credidit Deo, & deputatum eſt ei ad juſtitiam. Cognoſcitis ergo quia qui ex fide ſunt, hi ſunt filii Abrahæ. Providens autem ſcriptura divina quia ex fide juſtificat gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide ſunt, [a] benedicti ſunt cum fideli Abraham.*

Abac. 2 Gen. 15 Gal. 3

CAP. VI.

Quod Hieruſalem perdituri eſſent & terram quam acceperant relicturi. Apud Eſaiam: *Terra veſtra deſerta, civitates veſtræ igni exuſtæ; regionem veſtram in conſpectu veſtra, alieni comedent eam; & deſerta & ſubverſa a populis alienis derelinquetur filia Sion, ſicut caſa in vinea, & ſicut cuſtodiarium in cucumerario, quaſi civitas quæ expugnatur. Et niſi Dominus ſabaoth reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma fuiſſemus, & quaſi Gomorra ſimilaremur.* Item in evangelio Dominus dicit: *Hieruſalem, Hieruſalem, quæ occidis prophetas, & lapidas miſſos ad te, quoties volui congregare filios tuos ſicut gallina pullos ſub alas ſuas, & noluiſti? Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta.*

B Isa. 1 Mat. 23

CAP. VII.

Item quod eſſent amiſſuri lumen Domini. Apud Eſaiam: *Venite, ambulemus in lumine Domini. Dimiſit enim populum ſuum domum Iſrael.* Item in evangelio ſuo cata Joannem: *Fuit lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In hoc mundo fuit, & mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognovit.* Item illic: *Qui non crediderit, jam judicatus eſt, quia non credidit in nomine unici filii Dei. Hoc autem eſt judicium, quoniam lux venit in ſæculum, & dilexerunt homines magis tenebras quam lucem.*

C Isa. 1 Joan. 3

CAP. VIII.

Quod circumciſio prima carnalis evacuata ſit, & ſecunda ſpiritalis repromiſſa ſit. Apud Hieremiam: *Hæc dicit Dominus viris Juda & qui inhabitant Hieruſalem: Renovate inter vos novitatem, & ne ſeminaveritis in ſpinis, circumcidite vos Deo veſtro, & circumcidite præputium cordis veſtri, ne exeat ſicut ignis ira mea & exurat, & non ſit qui exſtinguat.* Item Moyſes dicit: *In nuviſſimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor ſeminis tui ad Dominum Deum amandum.* Item apud Jeſum Nave: *Et dixit Dominus ad Jeſum: Fac tibi cutellos petrinos nimis acutos, & aſſidens circumcide ſe-*
Item Paulus ad Coloſſenſes. *Circumciſi eſtis circumciſione non manufacta in expoliatione carnis, ſed in circumciſione Chriſti.* Item quod Adam primus a Deo factus incircumciſus, & Abel juſtus, & Enoch, qui Deo placuit & translatus eſt, & Noe, qui terris hominibuſque ob delicta pereuntibus ſolus in quo humanum genus ſervaretur electus eſt, & Melchiſedech ſacerdos, ſecundum cujus ordinem Chriſtus repromiſſus eſt, tum quod illud ſignaculum ſeminis non proficit ſigno autem Domini omnes ſignantur.

Hier. 4 Deut. 30 Joſue 5 Coloſſ. 2

D E

Quod lex prior quæ per Moyſen data eſt ceſſatura eſſet. Apud Eſaiam: *Tunc manifeſti erunt qui ſignant legem, ne diſcant. Et dicet: Exſpecto Deum, qui avertit faciem ſuam a domo Jacob, & fidens ero in illum.* Item in evangelio: *Omnes propbetæ & lex uſque ad Joannem prophetaverunt.*

CAP. IX. Isa. 8 Mat. 11

Quod lex nova dari haberet. Apud Micheam: *Quoniam lex de Sion proficiſcetur, & ſermo Domini de Hieruſalem. Et judicabit inter plurimos populos, & revincet & deteget validas nationes.* Item apud Eſaiam. [b] *De Sion enim procedet lex, & verbum Domini de Hieruſalem, & judicabit inter gentes.* Item in evangelio cata Matthæum: *Ecce vox de nube dicens: Hic eſt filius meus dilectiſſimus, in quo bene ſenſi, ipſum audite.*

CAP. X. Micb. 4 Isa. 2 Mat. 3

Quod diſpoſitio alia & teſtamentum novum dari haberet. Apud Hieremiam: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & conſummabo domui Iſrael & domui Juda teſtamentum novum, non ſecundum teſtamentum quod diſpoſui patribus eorum in die qua apprehendi manus eos de terra Ægypti, [c] quia non permanſerunt in teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc teſtamentum quod diſponam domui Iſrael poſt dies illos; dicit Dominus. Dans leges meas, in ſenſum illorum ſcribam illas, & ero illis in Deum, & ipſi erunt mihi in plebem, & non docebunt unuſquiſque fratrem ſuum dicentes: Dinoſce Dominum, quia omnes ſcient me a minimo uſque ad maximum eorum, quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius.*

CAP. XI. Hier. 31

Quod baptiſma vetus ceſſaret & novum inciperet. Apud Eſaiam: *Nolite ergo priora meminiſſe, & antiqua nolite reputare. Ecce facio nova quæ nunc orientur, & cognoſcetis & faciam in deſerto viam & flumina in loco inaquoſo adaquare genus meum electum, plebem meam, quam acquiſivi, ut virtutes meas exponeret.* Item apud eumdem: *Si ſitierint, per deſerta adducet illos, aquam de petra producet illis, findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea.* Item in evangelio cata Matthæum Joannes dicit: *Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam. Qui venit autem poſt me fortior me eſt, cujus non ſum idoneus calciamenta portare. Ipſe vos baptizabit in ſpiritu ſancto & igni.* Item cata Joanem: *Niſi quis natus fuerit ex aqua & ſpiritu non poteſt introire in regnum Dei. Quod enim natum eſt de carne caro eſt, & quod natum eſt de ſpiritus ſpiritus eſt.*

CAP. XII. Isa. 43 Mat. 3 Joan. 3

Quod jugum vetus evacuaretur & jugum novum daretur In pſalmo ſecundo; *Ad quid tumultuatæ ſunt gentes, & populi meditati ſunt inania? Aſtiterunt reges terræ, & principes collecti ſunt in unum adverſus Dominum & adverſus Chriſtum ejus. Diſrumpamus vincula eorum, & abiiciamus a nobis jugum eorum.* Item in evangelio cata Matthæum Dominus dicit: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati eſtis, & ego vos, requieſcere faciam. Tollite jugum meum ſuper vos, & diſcite a me quia mitis ſum & humilis corde, & invenietis requiem*

CAP. XIII. Isa. 48 Mat. 11

a *Benedicti ſunt*) Codex Burgundicus *juſtificatur*.
b *De Sion proc. lex*) Vide Avitum epiſt. 19. & 20.
c *Quia n. permanſ.*) Iſta & quæ ſequuntur uſque ad finem deſunt in quatuordecim codicibus noſtris & in novem Anglicanis. Deerant etiam in uno meo vetere, ſed addita poſtea ſunt antiquitus in margine, cum codex ille recognitus eſt & emendatus.

quiem animabus vestris. [a] *Jugum enim meum bonum est & sarcina levis.* [b] Apud Hieremiam:
Hier. 30 *In illa die contribulabo jugum a cervice illorum, & vincula illorum disrumpam; & non operabuntur aliis, sed operabuntur Domino Deo, & David regem suscitabo ipsis.*

CAP. XIV. Quod pastores veteres cessaturi essent, & novi inciperent. Apud Ezechielem: *Propterea*
Ezec. 34 *hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oves meas de manibus eorum, & avertam eos ut non pascat oves meas, & jam non pascent eas, & extraham oves meas de ore eorum, & pascam eas cum judicio.* Apud
Hier. 3 Hieremiam Dominus dicit: *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina.* [c] Item apud Hiere-
Hier. 31 miam: *Audite verbum Domini, gentes & nuntiate insulis quæ longe sunt. Dicite: Qui disperdit Israel congregabit illum, & custodiet sicut pastor gregem suum, qui eruit Dominus Jacob, & eruit de manu fortioris illius.*

CAP. XV. Quod domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessaret templum vetus, & novum inciperet. In basilion secundo: *Et*
3 Reg. 7 *fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic servo meo David: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum; sed erit, cum impleti fuerint dies tui & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, si qui erit de utero tuo, & parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigant thronum ejus in secula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus ejus & regnum ejus usque in sæcula in conspectu*
Mar. 13 *meo.* Item in evangelio Dominus dicit: *Non relinquetur in templo lapis super lapidem qui non dissolvatur, & post triduum aliud excitabitur sine manibus.*

CAP. XVI. Quod sacrificium vetus evacuaretur, & novum celebraretur Apud Esaiam: *Quo mihi*
Isa. 3 *multitudinem sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus. Plenus sum, holocaustomata arietum & pinguamina agnorum & sanguinem taurorum & hircorum nolo, Quis enim exquisivit ista de manibus vestris?* Item in psalmo XLIX. *Non edam carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota mea. Invoca me in die pressuræ, & eruam te, & clarificabis me.* Item in psalmo eodem: *Sacrificium laudis clarificabit me, illic via est in qua ostendam illi salutare Dei.* Item in psalmo quarto: *Sacrificate sacrificium justitiæ, & sperate in Dominum.*
Mala. 1 Item apud Malachiam: *Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam a solis ortu & usque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum, quoniam magnum est nomen meum apud gentes, dicit Dominus.*

CAP. XVII. Quod sacerdotium vetus cessaret, & novus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset. In psalmo CIX. *Ante luciferum genui te. Juravit Dominus, & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Item in basilion primo Deus ad Heli sacerdotem: *Et suscitabo mihi*
1 Reg. 2 *sacerdotem fidum, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus; & erit, qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ & in pane uno.*

CAP. XVIII. Quod propheta alius, sicut Moyses, promissus sit, scilicet qui testamentum novum daret, & qui magis audiri deberet. In Deu-
Deut 18 teronomio Deus ad Moysen: *Et dixit Dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te, & dabo verbum meum in ore ejus, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit quæcumque locutus fuerit propheta ille in nomine meo, ego vindicabo.* De quo & Christus in evangelio cata
Joan. 5 Joannem: *Scrutamini scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere. Hæ sunt quæ testimonium perhibent de me; & non vultis venire ad me ut vitam habeatis. Nolite putare quia ego vos accuso apud patrem. Est qui vos accusat Moyses, in quem vos speratis, Si enim credidissetis Moysi, credideretis & mibi. De me enim ille scripsit. Si autem illius scripturis non creditis, quomodo verbis meis credetis?*

CAP. XIX. Quod duo populi prædicti sint, major & minor, id est, verus Judæorum, & novus, qui esset ex nobis, futurus. In Genesi: *Et*
Gen. 25 *dixit Dominus Rebeccæ: Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo dividentur, & populus populum superabit, & major serviet minori.* Item apud Osee: *Vocabo non*
Osee 2 *populum meum populum meum, & non dilectam dilectam. Erit enim quo loco dicetur non populus meus, illo loco vocabuntur filii Dei vivi.*

CAP. XX. Quod ecclesiæ, quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus quam quot synagoga ante habuisset. Apud Esaiam:
Isa. 54 *Jucundare sterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis, quia multi filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui & aulæorum tuorum & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & palos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam & in sinistram extende, & semen tuum gentes possidebit, & civitates desertas inhabitabit. Noli timere, quia revinces. Neque reverearis, quia maledicta es, quoniam confusionem æternam oblivisceris.* Sic
Gen. 21 & Abrahæ cum de ancilla natus esset prior filius, Sarra, sterilis diu mansit, & sero in senecta de pollicitatione peperit filium Isaac, qui fuit typus Christi. Sic & Jacob accepit
Gen. 29 & 30 uxores duas, majorem Liam oculis infirmioribus typum synagogæ, minorem speciosam Rachel typum ecclesiæ, quæ & sterilis diu mansit, & postea peperit Joseph, qui & ipse
1 Reg. 1 fuit typus Christi. Et in basilion primo legitur Helcana habuisse uxores duas, Fenennam cum filiis, & Annam sterilem, ex qua nascitur Samuel, non secundum ordinem generis

a *Jugum m. bonum*) Vide annotationes Erasmi ad hunc locum Matthæi.

b *Apud Hieremiam*) Et hæc quoque usque ad finem capituli desunt in tredecim codicibus nostris, & in decem Anglicanis; deerant etiam in illo meo vetere in quo addita sunt in margine.

c *Item a. Hieremiam*) Desunt etiam ista in vetustis exemplaribus paulo ante commemoratis, in meo addita sunt in margine.

nerandi, sed secundum Dei miserationem & promissionem, cum illa orasset in templo; & natus Samuel typus fuit Christi. Item in
1 Reg. 1 basilion primo: *Sterilis septem peperit, & quæ plurimos habebat infirmata est*. Filii autem septem sunt ecclesiæ septem. Unde & Paulus
Apoc. 1 septem ecclesiis scripsit, & apocalypsis ecclesias septem ponit ut seryetur septenarius nu-
Gen. 1 merus, ut dies septem quibus Deus mundum fecit, ut angeli septem qui assistunt & conversantur ante faciem Dei, sicut Raphael
Tob. 12 angelus in Tobia dicit, & lucerna septiformis in tabernaculo martyrii, & oculi Do-
Exo. 25 mini septem qui mundum speculantur, & la-
Zach. 3 pis cum oculis septem, ut Zacharias dicit,
& 4 & spiritus septem, & candelabra in apocalypsi septem, & columnæ septem super quas
Prov. 9 ædificavit domum sapientia. Apud Salomonem.

CAP. XXI.

Quod gentes magis in Christum credituræ
Gen. 12 essent, In Genesi: *Et dixit Dominus Deus ad Abraham: Exi de terra tua & de cognatione tua & de domo patris tui, & vade in illam terram quam tibi ostendero: & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus, & benedicam qui te benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicentur in te omnes tribus terræ*. De hoc ipso in Genesi: *Et benedixit Isaac Jacob.*
Gen. 27 *Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore*

A *cæli, & a fertilitate terræ multitudinem frumenti & vini & olei; & servient tibi gentes, & adorabunt te principes, & eris dominus fratris tui, & adorabunt te filii patris tui; & qui te maledixerit erit maledictus, & qui te benedixerit benedictus*. De hoc ipso in Genesi: [a] *Ubi autem vidit Joseph quoniam superpo-* Gen. 48
suit pater suus manum dexteram super caput Effraim, grave illi visum est; & apprehendit Joseph manum patris sui auferre eam a capite Effraim ad caput Manasse. Dixit autem Joseph ad patrem suum: Non sic, pater, hic est primitivus meus, superpone dexteram tuam super caput ejus. Ille autem noluit, & dixit: Scio,
B *fili, scio; & hic erit in populum, & hic exaltabitur, sed frater ejus junior major illo erit, & semen ejus erit in multitudinem gentium*. Item in Genesi: *Juda, te laudabunt fratres* Gen. 49
tui, manus super dorsum inimicorum tuorum. Adorabunt te filii patris tui, catulus leonis Juda. De frutice, fili mi, ascendisti, recubans obdormisti velut leo & velut catulus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet princeps de Juda & dux de femoribus ejus quoadusque veniant deposita illi, & ipse est spes gentium. Deligans ad vitem pullum suum, & ad [b] *cilicium pullum asinæ suæ. Lavabit in vino stolam suam & in sanguine uvæ amictum suum.* [c] *Formidolosi oculi ejus a vino, & candidi dentes ejus magis quam lac*. Inde in Numeris de populo

a *Ubi autem vidit*) Hæc & cetera usque ad *multitudinem Gentium* desunt in codice Burgundico & in Lamoniano.

b *Cilicium*) Hanc lectionem præferunt antiquiores editiones & omnia vetera exemplaria, nisi quod in Thuano, ut in Fossatensi scriptum est *Cilium*, per incuriam videlicet librariorum ignorantium quod scribebant. Quo etiam modo, si quis hoc quoque scire desiderat, legitur in duobus antiquis codicibus, uno regio & altero meo. Pari errore in codice meo 162. scriptum est *Cilius* pro *Cæcilio*, in libro de passione sancti Cypriani hoc modo: *Temporibus Valeriani iniquissimi imperatoris fuit in Carthagine, quæ est in Africa, gloriossimus vir nomine Cyprianus, qui primo quidem rhetoricam docuit, deinde a quodam presbytero nomine Cilio, conversus ad fidem Christi, nomen quoque fortius est Cælius*. Erasmus, qui videbat hunc Cypriani locum cubare in mendo, posuit *ilicem*, ex conjectura videlicet. Postea emersit editio quæ dicitur Gravii, quam qui procuravit, admonet lectores se *belicem* in hoc loco scriptum vidisse inter varias lectiones positas in exemplari editionis Cyprianicæ, quod erat Gravii, inovens illum castigationes ex manuscripto Cypriani codice observatas in suum sibi codicem brevissime tantum notasse, quamvis constet omnes illas lectiones non esse sumptas ex libro veteri, & nonnullas earum esse tantum conjecturas Gravii; ac quamvis, ille qui hujus editionis auctor est, moneat sibi in ea usui fuisse exemplaria complura, ut inter cetera unum insignius ac vetustius manuscriptum ex bibliotheca Carthusiæ Colonienssis, nullum tamen eorum laudavit ad confirmandam lectionem inventam in libro Gravii, immo retinuit editionem Erasmi; quod non fecisset, si habuisset auctoritatem alicujus libri veteris. Atque ego sane lubenter amplecteret & præferrem conjecturam Gravii, nisi obstaret veterum editionum & codicum auctoritas, & nisi vetusti quidam magnorum nominum scriptores repugnarent. Lectionem enim quam ego retinui, quamvis mendosa sit, esse veterem constat ex capite quarto libri sancti Ambrosii de *Benedictionibus Patriarcharum*, ex libro duodecimo sancti Augustini, adversus Faustum Manichæum cap. 42. & ex libro decimo sexto cap. 41. de Civitate Dei, tum etiam ex epistola 47. sancti Paulini episcopi Nolani ad Rufinum, cui respondet idem Rufinus in epistola præfixa libris de *Benedictionibus Patriarcharum*. Arbitratur autem Rufinus hanc prava lectionem positam esse in exemplaribus latinis a scriptoribus latinis non intelligentibus quid significaret Græca vox ἕλιξ ac propterea cilicium putatum esse, ἕλικες enim vitem dicunt Græci non tam palmitem, quomodo habent nostra exemplaria, quam illos quasi rucinnulos & cinniculos palmitis quibus succrescens palmes innecte & suspendere solet vel ramis arboris vel pali, vel quibuscumque illis innititur adminiculis, quos capreolos appellant agricolæ, quibus nexibus tutus, & sine lapsus periculo, vel gravior fructibus palmes, vel vaga proceritate distenditur. Unde corrigas Isidorum lib. 17. Etymolog. c. 1. ubi de hac ipsa reagens scripsit *sine lapsu periculorum*, cum scribendum sit *sine lapsus periculo*. Cælius Aurelianus lib. 1. chronicon cap. 1. *anulorum vitis quos Helecas vocant*. Ceterum ex his quæ dicta sunt, satis liquet errare illos qui ajunt *Helicem* istic legi apud Cyprianum in correctis exemplaribus, cum certum sit eam vocem desiderari in omnibus antiquis operum sancti martyris exemplaribus. Vide Cælium Calcagninum lib. 1. epist. 28.

c *Formidolosi*) Ita libri veteres & veteres editiones. Antiquæ igitur istius versionis auctor usus est codice in quo φοβεροὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ scriptum erat, uti in veteri codice Græco bibliothecæ Regiæ vidisse se mihi retulit vie istarum multarumque aliarum bonarum litterarum peritissimus, ac mei amantissimus domus Bernardus de Montefalcone monachus Benedictinus. φοβερὸς enim in veteribus glossis interpretatur formidolosus. Hanc lectionem confirmant aliorum versiones, quæ eumdem sensum habent, si quis eas paulo accuratius expendere velit. Quidam enim verterunt *pulcriores*; alii *ignei*, *des yeux pleins de feu*, ut nos Galli loquimur, & in capite 19. Apocalypsis, *Oculi autem ejus erant tamquam flamma ignis*, sive *ardentes*, ut apud Tit. Livium, Ciceronem, Virgilium, & alibi: alii *rubicundi*, alli denique *gratificci*, ut Rufinus in libro de benedictione Judæ ut alii. Hæc omnia facile conveniunt inter se. Nam & oculi ignei & ardentes, qui ut rubicundi dici possunt, habent præclaram & eximiam pulcritudinem; iidem sunt formidolosi, id est, timorem movent & formidinem, non tamen eam formidinem

quæ

Num. 23 pulo noſtro ſcriptum eſt: *Ecce populus quaſi po-*
Dan. 28 *pulus leoninus exſurget*. In Deuteronomio: *Eri-*
tis gentes in caput, incredulus autem populus in
Hier. 68 *caudam*. Item apud Hieremiam: *Audite vocem*
tubæ, & dixerunt: Non audiemus. Propter hoc
audient gentes & qui paſcent pecora in eis. In
pſalmo XVII. *Conſtitues me in caput gentium.*
Populus quem non cognovi ſervivit mihi, in
auditu auris obedivit mihi. De hoc ipſo apud
Hier. 1 Hieremiam Dominus dicit: *Priius quam te*
formarem in utero novi te, & prius quam exi-
res de vulva ſanctificavi te & prophetam in
Iſa. 55 *gentibus poſui te*. Item apud Eſaiam: *Ecce te-*
ſtem illum nationibus manifeſtavi, principem &
imperantem gentibus. Item apud eumdem: B
Gentes quæ non noverunt te invocabunt te, &
populi qui ignorabant te ad te confugient.
Item apud eundem: *Et erit in illa die radix*
Jeſſe qui ſurget imperare omnibus gentibus; in
illum gentes ſperabunt, & erit requies ejus ho-
Iſa. 9 *nor*. Item apud eumdem: *Terra Zabulon &*
terra Neptalim via maris, & ceteri qui ma-
ritima inhabitatis, & trans Jordanem gentium
populus ambulans in tenebris, videte lumen ma-
gnum qui habitatis in regione umbræ mortis,
Iſa. 43 *lumen lucebit vos*. Item apud eumdem: *Sic*
dicit Dominus Deus Chriſto meo Domino, cujus
teneo dexteram, ut exaudiant eum gentes. Et
fortitudinem regnum diſrumpam. Aperiam ante
ipſum portas, & civitates non claudentur.
Iſa. 66 Item apud eumdem: *Venio colligere omnes*
gentes & linguas, & venient & videbunt cla-
ritatem meam, & dimittam ſuper eos ſignum,
& mittam ex eis conſervatos in gentes quæ lon-
ge ſunt quæ non audierunt nomen meum, neque vi-
derunt gloriam meam, & nuntiabunt claritatem
Iſa. 5 *meam in gentes*. Item apud eumdem: *Et in*
omnibus his non ſunt converſi. Igitur extollet ſi-
gnum in gentes quæ ſunt longe, & attrahet il-
Iſa. 52 *los a ſummo terræ*. Item apud eumdem: *Qui-*
bus non eſt nuntiatum de eo videbunt, & qui
non audierunt intelligent. Item apud eumdem:
Iſa. 63 *Manifeſtus factus ſum eis qui me non quærunt,*
inventus ſum ab eis qui me non interrogabant. D
Dixi Ecce ſum genti quæ non invocavit nomen
meum. De hoc ipſo in actibus apoſtolorum
Act. 13 Paulus: *Vobis primum oportuerat indicari ver-*
bum Dei. Sed quia expuliſtis illud; nec vos di-
gnos vitæ æternæ judicaſtis, ecce convertimus
nos ad gentes. Sic enim dixit per ſcripturas
Iſa. 49 *Dominus: Ecce lucem poſui te inter gentes, ita*
ut ſis in ſalvationem uſque ad fines terræ.

CAP. XXII. Quod panem & calicem Chriſti & omnem gratiam ejus amiſſuri eſſent Judæi, nos vero accepturi, & quod chriſtianorum novum no-

men benediceretur in terris. a Apud Eſaiam A
ſic dicit Dominus: *Ecce qui ſerviunt mihi man-* Iſa. 65
ducabunt, vos autem eſurietis. Ecce qui mihi ſer-
viunt bibent, vos autem ſitietis. Ecce qui mihi
ſerviunt jucundabuntur, vos autem confundemini
vos interficiet Dominus. Eis autem qui ſerviunt
mihi, nomen nominabitur novum, quod benedicetur
in terra. Item illic: *Igitur extollet ſignum in* Iſa. 5
gentes quæ ſunt longe, & attrahet illos a ſum-
mo terræ. Et ecce cito leviter venient, non
eſurient, neque ſitient. Item illic: *Ecce itaque* Iſa. 3
dominator Dominus ſabaoth auferete a Juda &
ab Hieruſalem valentem & validum, valentiam
panis, & valentiam aquæ. Item in pſalmo
XXXIII. *Guſtate & videte quoniam dulcis eſt* B
Dominus: Felix eſt vir qui ſperat in eum. Ti-
mete Dominum Deum omnes ſancti ejus, quo-
niam non eſt inopia eis qui eum metuunt. Di-
vites eguerunt & eſurierunt. Qui autem inqui-
runt Dominum non indigebunt omni bono. Item
in evangelio cata Joannem Dominus dicit:
Ego ſum panis vitæ. Qui venit ad me non eſu- Joan. 6
riet, & qui in me crediderit non ſitiet um-
quam. Item illic ipſe: *Si quis ſitit, veniat &* Joan. 7
bibat. Qui credit in me, ſicut dicit ſcriptura,
flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Item
illic ipſe: *Niſi ederitis carnem filii hominis,* Joan. 6
& biberitis ejus ſanguinem, non habebitis vi-
tam in vobis.

C

Quod ad regnum cælorum magis gentes quam Judæi perveniant. In evangelio Dominus dicit: *Multi venient ab oriente & occi-* Mat. 8
dente, & recumbent cum Abraham & Iſaac & Jacob in regno cælorum, filii autem regni exi-
bunt in tenebras exteriores. Illic erit ploratio
& ſtridor dentium.

CAP. XXIII.

Quod ſolo hoc Judæi accipere veniam poſſint delictorum ſuorum, ſi ſanguinem Chriſti occiſi baptiſmo ejus abluerunt & in eccleſiam ejus tranſeuntes præceptis ejus obtemperaverint. Apud Eſaiam Dominus dicit: *Jam non laxabo pec-* Iſa. 1
cata veſtra. Cum extenderitis manus, avertam fa-
ciem a vobis; & ſi multiplicaveritis preces, non
exaudiam vos: Manus enim veſtræ ſanguine plenæ
ſunt. Lavamini, mundi eſtote, auferte nequitias ab
animis veſtris a conſpectu oculorum meorum, ceſſat
a nequitiis veſtris. Diſcite bonum facere, exqui-
rite judicium, conſervate eum qui injuriam pa-
titur, judicate pupillo, & juſtificate viduam, &
venite diſputemus, dicit Dominus, & ſi fuerint
peccata veſtra ut b *phæniceum, ut nivem exalta-*
bo; & ſi fuerint quaſi coccinum, ut lanam inalbabo.
Et ſi volueritis & audieritis me, bona terræ edi-
tis. Si autem nolueritis & non audieritis me, gla-
dius vos conſumet. Os enim Domini locutum eſt iſta.

CAP. XXIV.

quæ terreat, ſed eam quæ proficiſcitur ex reverentia qua proſequimur eos quos veremur & honoramus, ut eſt in capite 37. libri Job *ad Deum formidoloſa laudatio*, apud Lucretium *formido Deum*, & *amoris mixta formido* apud Hieronymum. Natura enim reveremur homines pulcros. Quippe pulcritudo corporis, ut ait Cicero, apta compoſitione membrorum movet oculos & delectat hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes quodam lepore conſentiunt. Sed ut ad rem noſtram redeamus, miror Manutium & ceteros qui iſtic poſuerunt *formoſi* contra veterum codicum & editionum fidem, tantum quia Eraſmus in margine ſuæ editionis conjecerat ita ſcribendum eſſe, nihil tamen in contextu mutaverat, miror inquam, Manutium & ceteros prætuliſſe hanc conjecturam tot auctoritatibus: nam præter vetera exemplaria quæ illi viderunt, præter ea quæ ego vidi, teſtatur Latinus Latinius vetuſtiores codices retinere lectionem quam ego revocavi. Sane, ne quid diſſimulem, vox *formoſi* exſtat in duobus antiquis codicibus, ſed quid iſtud adverſus tam multos qui *formidoloſi* habent? Profectus eſt ergo hic error ex eorum judicio qui non intelligebant vocem *formidoloſi* poſſe habere bonum ſenſum in hoc loco. Lectionem noſtram approbat editio Anglicana, quamvis *formoſi* poſuerit in contextu.

a *Apud Eſaiam*) Iſta uſque ad *Igitur extolle* deſunt in libro Lamonii.

b *Phœniceum*) Dubius ſum an lectionem iſtam præferre debeam ei quæ exſtat in quibuſdam manuſcriptis in quibus ſcriptum eſt *quaſi roſſeum* vel *roſeum*, quam lectionem eſſe meliorem videtur colligi poſſe ex Tertulliano, apud quem lib. 4. adverſus Marcionem legitur *quaſi roſeum*.

INCIPIT LIBER SECUNDUS.

CAPITULA

I. *Christum primogenitum esse, & ipsum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sunt.*

II. *Quod sapientia Dei Christus est, & de sacramento incarnationis ejus & passionis & calicis & altaris & apostolorum qui missi prædicaverunt.*

III. *Quod Christus idem sit & sermo Dei.*

IV. *Quod idem Christus idem sit manus & brachium Dei.*

V. *Quod idem angelus & Deus.*

VI. *Quod Deus Christus.*

VII. *Quod Christus Deus venturus esset illuminator & salvator generis humani.*

VIII. *Quod cum a principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem.*

IX. *Quod hoc futurum esset signum nativitatis ejus, ut de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius.*

X. *Quod homo & Deus Christus ex utroque genere concretus, ut mediator esse inter nos & patrem posset.*

XI. *Quod de semine David secundum carnem nasci haberet.*

XII. *Quod in Bethleem nasceretur.*

XIII. *Quod humilis in primo adventu suo veniret.*

XIV. *Quod ipse sit justus quem Judæi occisuri essent.*

XV. *Quod ipse dictus sit ovis & agnus, qui occidi haberet. Et de sacramento passionis.*

XVI. *Quod idem & lapis dictus sit.*

XVII. *Quod deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram.*

XVIII. *Quod in novissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem justi ascenderent.*

XIX. *Quod ipse sit sponsus ecclesiam habens sponsam, de qua filii spiritaliter nascerentur.*

XX. *Quod cruci illum fixuri essent Judæi.*

XXI. *Quod in passione crucis & signo virtus omni sit & potestas.*

XXII. *Quod in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur.*

XXIII. *Quod medio die in passione ejus tenebræ futuræ essent.*

XXIV. *Quod a morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset.*

XXV. *Quod ab inferis tertio die resurgeret.*

XXVI. *Quod cum resurrexisset, acciperet a patre omnem potestatem, & potestas ejus æterna sit.*

XXVII. *Quod perveniri non possit ad Deum patrem nisi per filium ejus Jesum Christum.*

XXVIII. *Quod ipse judex venturus sit.*

XXIX. *Quod ipse sit rex in æternum regnaturus.*

XXX. *Quod ipse sit & judex & rex.*

CAP. I. CHRISTUM primogenitum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sunt. Apud Salomonem [a] in proverbiis: *Dominus condidit me in initio viarum suarum, in opera sua ante sæculum fundavit me. In principio antequam terram faceret & antequam abyssos constitueret, prius quam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus. [b] Fecit regiones & inabitabilia & fines inhabitabiles sub cælo. Cum pararet cælum, aderam illi, & cum secerneret suam sedem. Cum super ventos validas faceret desuper nubes, & cum confirmatos ponebat fontes sub cælo, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum disponens. Ego eram cui adgaudebat. Quotidie autem jucundabar ante faciem ejus in omni tempore cum lætaretur orbe perfecto.* Item apud eumdem in ecclesiastico: *Ego ex ore altissimi provodi [c] primogenita ante omnem creaturam. Ego in cælis feci ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitavi, & thronus meus in columna nubis. Gyrum cæli circuivi, & in profundum abyssi penetravi, & in fluctibus maris*

Prov. 8

Eccl. 24

a *In proverbiis*) Ita emendavi, quia ita scriptum vidi in quibusdam libris veteribus, in veteri editione Venera, in ea quam Remboltus emisit, & in Erasmica; & quia apud Tertullianum in libro de Pudicitia lego: *Nam ut Salomon in proverbiis, quæ παροιμίας dicimus*: quidam codices habent *paræmiis*. Hanc lectionem prætulit Pamelius, fassus tamen *proverbiis* scriptum esse in vulgatis editionibus; aliqui codices non faciunt mentionem hujus libri Salomonis, sicut nec editiones Manutii & Morellii. Rigaltius & Angli scripserunt *in paræmiis*.

b *Fecit regiones*) Ita etiam apud Lactantium lib. 4. cap. 6.

c *Primogenita*) Vocabulum istud additum a nobis est ex codice Burgundico & ex Fuxensi. Habetur autem in versione vulgata libri Ecclesiastici, sed non exstat in versione lxx. interpretum.

ris ambulavi, & in omni terra steti, & in omni populo & in omni gente primatum habui, & omnium excellentium & humilium corda propria virtute calcavi. In me omnis spes vitæ & virtutis. Transite ad me omnes qui concupiscitis me. Item in psalmo LXXXVIII. *Et ego primogenitum ponam eum altissimum apud reges terræ. In æternum servabo illi misericordiam meam & testamentum meum fidele illi, & ponam in sæculum sæculi semen ejus. Si dereliquerint filii ejus legem meam, & in judiciis meis non ambulaverint, si justificationes meas prophanaverint, & præcepta mea non observaverint, visitabo in virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis.* Item in evange-
Joan. 17 lio cata Joannem Dominus dicit: *Hæc autem est vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Jesum Christum. Ego te clarificavi in terra, opus perfeci quod dedisti mihi ut faciam. Et nunc tu clarifica me apud te ipsum claritate quam habui apud te prius quam mundus fieret.* Item Paulus ad Colos-
Coloss. 1 senses: *Qui est imago Dei invisibilis & primogenitus totius creaturæ.* Item illic: *Primogenitus a mortuis, ut fieret in omnibus ipse pri-*
Apoc. 21 *matum tenens.* Item in apocalypsi. *Ego sum α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis.* Quod idem sit & sapientia & virtus Dei. Paulus Ad Corinthios
1 Cor. 1 prima: *Quoniam Judæi signe desiderant, & Græci, prudentiam quærunt. Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Judæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.*

CAP. II. Quod sapientia Dei Christus; & de sacramento incarnationis ejus & passionis & calicis & altaris & apostolorum qui missi prædicaverunt: Apud Salomonem in proverbiis:
Prov. 9 *Sapientia ædificavit sibi domum, & subdidit columnas septem. Mactavit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & paravit suam mensam, & misit servos suos convocans cum excelsa prædicatione ad craterem dicens: Qui est insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Derelinquite stultitiam, & quærite prudentiam, & corrigite scientiam in intellectu.*

CAP. III. [a] Quod Christus idem sit sermo Dei. In psalmo XLVI. *Eructavit cor meum sermonem bonum; dico ego opera mea regi.* Item in psalmo XXXII. *Sermone Dei cæli solidati sunt, & spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Item
Isa. 10 apud Esaiam: *Verbum consummans & brevians in justitia; quoniam sermonem breviatum faciet Deus in toto orbe terræ.* Item in psalmo CVI. *Misit sermonem suum, & curavit illos.* Item
Joa. 1 in evangelio cata Joannem: *In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Hic erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil quod factum est. In illo vita erat, & vita erat lux hominum; & lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehenderunt.* Item in apocalypsi: *Et vidi cælum aper-*
Apoc. 6 *tum, & ecce equus albus; & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, equum justumque judicans, & præliabatur; eratque cooperatus veste conspersa sanguine; & dicitur nomen ejus sermo Dei.*

CAP. IV. Quod Christus idem manus & brachium Dei sit. Apud Esaiam: *Numquid non valet manus Dei ut salvos faciat, aut gravavit aurem ut non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter peccata vestra avertit faciem suam a vobis ne misereatur. Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facimus, & lingua vestra injustitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque est judicium verum. Fidunt in vanis & loquuntur inania qui parturiunt dolorem & pariunt facinus.* Item illic: *Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Dei cui revelatum est?* Item apud eumdem: *Sic dicit Dominus: Cælum mihi thronus, & terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi sedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea.* Item apud eumdem: *Domine Deus, altum est brachium tuum, & non sciebant; cum cognoverint autem, confundentur.* Item apud eumdem: *Re-*
Isa. 53 *velavit Dominus brachium suum illum sanctum in conspectu omnium gentium. Videbunt omnes gentes ipsa suprema terræ salutem a Deo.* [b] Item illic: *Ecce feci te sicut rotas vehiculi tri-*
Isa. 41 *turantis novas in se retornatas; & triturabis montes, & extenuabis colles, & sicut languinem pones & ventilabis, & ventus occupabit illos, & procella dispergit. Tu autem jocundaberis in sanctis Israel, & exsultabunt inopes & egeni. Quærent enim aquam, & non erit. Lingua enim eorum a siti siccabit. Ego Dominus Deus, ego exaudiam Deus Israel, & non derelinquam eos; sed aperiam inter montes flumina & in mediis campis fontes. Faciam deserta in nemora aquosa, & sitientem terram in aquæductus. Ponam in inaquosam terram cedrum & buxum & myrtum & cypressum & ulmum & populum, ut videant & cognoscant & sciant & credant simul quia manus Domini fecit ista & sanctus Israel ostendit.*

CAP. V. Quod idem angelus & Deus Christus. In Genesi ad Abraham: *Et vocavit eum angelus Domini de cælo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognovi quoniam times Deum tuum, & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me.* Item
Gen. 22 illic ad Jacob: *Et dixit mihi angelus Domini*
Gen. 31 *in somnis: Ego sum Deus quem vidisti in loco Dei, ubi unxisti mihi titulum lapideum, & vovisti mihi votum.* Item in Exodo: *Deus au-*
Exo. 15 *tem præibat eos, die quidem per columnam nubis ostendere illis iter, noctu autem in columna ignis.* Et postea illic: *Promovit autem angelus Dei qui præcedebat exercitum filiorum Israel.*

a *Quod Christus*) Vide Erasmi annotationes in caput primum evangelii secundum Joannem.

b *Item illic: Ecce feci te*) Hoc segmentum primus huic capiti attexuit Morellius. Pro eo autem quod in ejus editione legitur *in se retornatas*, quia quidam libri veteres quos Pamelius viderat, præferebant *in se res formatas*, ut etiam scriptum esse in quibusdam libris veteribus monet editio Anglicana, existimabat Pamelius scribendum esse *in serram formatas*. Ego non disputo an hæc emendatio bona sit.

Item illic: *Ecce ego præmitto angelum meum ante faciem tuam ad custodiendum te in itinere, ut te inducat in terram quam tibi præparavi. Observa eum, & obaudi eum & ne fueris inobaudiens ei, & non deerit tibi. Nomen enim meum in illo est.* Unde ipse in evange-
Joan. 5 lio dicit: *Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me. Cum alius venerit in nomine suo, illum accipietis.* Et iterum in psalmo CXVII. *Benedictus est qui venit in nomine Do-*
Mal. 2 *mini.* [a] Item in Malachia: *Testamentum meum fuit cum vita & pace, & dedi illi timorem ut timeret me, a facie nominis mei proficisci illum. Lex veritatis fuit in ore ejus, & injustitia non est inventa in labiis ejus. In pace linguæ corrigens ambulavit nobiscum, & multos avertit ab injustitia. Quoniam labia sacerdotis servabunt scientiam, & legem exquirent ab ore ejus, quoniam angelus omnipotentis est.*

CAP. VI. Quod Deus Christus. In Genesi: *Dixit autem Deus ad Jacob: Exsurge, & ascende in*
Gen. 35 *locum Bethel, & habita illic, altare illi Deo qui tibi apparuit cum fugeres a facie Esau fra-*
Isa. 45 *tris tui.* Item apud Esaiam: *Sic dicit Dominus Deus sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te transgredientur, & tui erunt servi, & post te ambulabunt vincti compedibus, & adorabunt te, & in te precabuntur; quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamus, Deus Israel salvator. Confundentur & reverebuntur omnes qui adversantur tibi, & [b] cadent in confusionem.*
Isa. 40 Item apud eumdem: *Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. Omnis rivus implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt omnia tortuosa in directum & aspera in campum, & videbitur claritas Domini, & videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus*
Baruc. 3 *est.* Item apud Hieremiam: *Hic Deus noster, & non deputabitur alius absque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Jacob puero suo & Israel dilecto sibi. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus*
Zach. 10 *est.* Item apud Zachariam Deus dicit: *Et transibunt per mare angustum, & percutient in mari fluctus, & arefacient omnes altitudines fluminum, & confundetur omnis injuria Assyriorum, & sceptrum Ægypti auferetur, & confortabo eos in Domino Deo ipsorum, & in nomine ejus gloriabuntur, dicit Dominus.* Item
Osee 11 apud Osee dicit Dominus: *Non faciam juxta iram indignationis meæ, non finam deleri Efraim: quoniam Deus ego sum, & non homo in te sanctus, & non introibo in civitatem, post Deum ibo.* Item in psalmo XLIV. *Thronus tuus, Deus, in sæcula sæculorum, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, & odisti iniquitatem. Propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis super participes tuos.* Item in psalmo XLV. *Vacate & cognoscite quoniam ego sum Deus. Exaltabor in gentibus, & exaltabor in terra.* Item in psalmo LXXXI. *Non cognoverunt neque intellexerunt, in umbra deambulabunt.* Item in psalmo LXVII. *Cantate Deo, psallite nomini ejus, viam facite ei qui ascendit in occasum, Deus nomen illi.*
Joan. 1 Item in evangelio cata Joannem: *In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo.* Item in eodem Dominus
Joan. 20 ad Thomam: [c] *Injice huc digitum tuum, & vide manus meas, & noli esse incredulus, sed fidelis. Respondit Thomas, & dixit illi: Dominus meus & Deus meus. Dicit illi Jesus: Quia vidisti me, credidisti. Felices qui non viderunt & crediderunt.* Item Paulus ad Roma-
Rom. 9 nos: *Optabam ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus cognatisque meis secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio & claritas & testamentum & legis constitutio & famulatus & promissiones, quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia [d] Deus benedictus in sæcula.* Item in
Apo. 21 apocalypsi: *Ego sum α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Qui vicerit possidebit ea & eorum hereditatem; & ero ejus Deus, & ille erit mihi filius.* Item in psalmo LXXXI. *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernens.* Et iterum illic: *Ego dixi dii estis & filii altissimi omnes, vos autem sicut homines moriemini.* Quod si justi qui fuerint & præceptis divinis obtemperaverint dii dici possunt, quanto magis Christus Deus Dei filius? Sic ipse
Joan. 10 in evangelio cata Joannem dicit: *Nonne scriptum est in lege quoniam ego dixi dii estis? Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest soli scriptura, quem pater sanctificavit & misit in sæculum vos dicitis quoniam blasphemas, quia dixi filius Dei sum. Quod si non facio facta patris, nolite mihi credere; quod si facio, & mihi non vultis credere, factis credite, & cognoscite quoniam in me est pater, & ego in illo.* Item in evangelio cata
Mat. 1 Matthæum: *Et vocabitis nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus.*

CAP. VII. Quod Christus Deus venturus esset illuminator & salvator generis humani. Apud
Isa. 35 Esaiam: *Confortamini manus resolutæ & genua debilia, exhortamini. Qui estis pusillanimes, nolite metuere. Deus noster judicium retribuet, ipse veniet & salvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut cervus, & plana erit lingua mutorum: quia rupta est in deserto aqua, & rivus in terra sitienti.* Item illic: *Non se-*
Isa. 63 *nior, neque angelus, sed ipse Dominus liberabit illos; quia diliget eos & parcet eis, & ipse redimet eos.* Item illic: *Ego Dominus Deus*
Isa. 42 *voca-*

a *Item in Malachia*) Ista & quæ sequuntur usque ad finem capituli, desiderantur in antiquis editionibus & in quibusdam codicibus manuscriptis, uti etiam adnotatum est in editione Anglicana. Morellius adjecit.

b *Cadent in confusionem*) In capite 44. epitomes Lactantii editum est *in confessionem*, Pfaffius monuit legendum forsitan esse *confusionem*. Recte. Nam Lactantius lib. 4 cap. 13. hunc eumdem locum referens, scripsit *confusionem*.

c *Injice hunc digitum*) Hunc locum ex alia versione refert Avitus epist. 3.

d *Deus benedictus*) Certum est vocem *Deus* non exstare in codice Fossatensi, ut jampridem monuit illustrissimus episcopus Oxoniensis. Sed exstat in pluribus aliis, saltem in quindecim a me visis, & in editionibus Manutii & Morellii. In margine vero editionis quæ dicitur Gravii ita ad hunc locum adnotatum est: *Mirum est in exemplaribus etiam vetustissimis non addi Deus, quum sit apud Græcos:* eadem vox exstat etiam apud Tertullianum in libro adversus Praxeam ubi refert hunc locum Pauli.

vocavi te in justitia, ut teneam manum tuam, & confortabo te; & dedi te in testamentum generis mei, in lumen gentium, aperire oculos cæcorum, producere a vinculis vinctos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc mihi nomen est. Claritatem meam alii non dabo, neque virtutes meas sculptilibus. Item in psalmo XXIV. *Vias tuas, Domine, ostende mihi, & semitas tuas edoce me, & deduc me ad veritatem tuam, & doce me, quoniam tu es Deus salvator meus.* Unde in evangelio cata Joannem Dominus dicit. Joan. 8 *Ego sum lumen mundi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.* Item data Matthæum Gabriel angelus B Mat. 1 ad Joseph: *Joseph fili David, ne metueris assumere Mariam uxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit de spiritu sancto est. Pariet autem filium, & vocabis nomen ejus Jesum.* Luc. 1 *Hic enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Item cata Lucam: *Et Zacharias impletus est spiritu sancto, & prophetavit dicens: Benedictus Dominus Deus Israel, qui prospexit redemptionem populo suo, & excitavit nobis cornu salutis in domo David pueri sui,* Item illic angelus ad pastores: *Ne timueritis. Ecce enim adnuntio vobis quoniam natus est vobis hodie salvator, qui est Christus Jesus, in civitate David.*

CAP. VIII. Quod cum a principio filius Dei fuisset, C generari denuo haberet secundum carnem. In psalmo secundo; *Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam & possessionem tuam terminos terræ.* Item in evan- Luc. 1 gelio cata Lucam: *Et factum est ut audivit salutationem Mariæ Elisabeth, exsultavit infans in utero ejus, & impleta est spiritu sancto, & exclamavit voce magna & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. Et unde hoc mihi contingit ut veniat mater Domini mei ad me?* Item Paulus Gal. 4 ad Galatas: *At ubi advenit impletio temporis, misit Deus filium sum natum de muliere.* Item D 1 Joan. 4 in epistola Joannis: *Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, de Deo est. Qui autem negat in carne venisse, de Deo non est, sed est* [a] *de antichristi spiritu.*

CAP. IX. Quod hoc futurum esset signum nativitatis ejus ut de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius. Apud Esaiam: Isa. 7 *Et adjecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in altitudinem sursum & in altitudinem deorsum. Et dixit Achaz; Non petam, & non tentabo Dominum Deum meum: Et dixit: Audite itaque domus David. Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum. Ecce virgo in uterum accipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Emmanuel. Butyrum & mel manducabit prius quam sciat reprobare malum & eligere bonum.* Hoc semen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli. In Genesi: Gen. 3 *Tunc dixit Deus ad serpentem: Quia tu hoc fecisti, maledictus tu ab omni genere bestiarum terræ, Pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus in omnibus diebus vitæ tuæ, & ponam inimicitiam inter te & mulierem & inter semen ejus. Ipse tuum observabit caput, & tu observabis calcaneum ejus.*

Quod & homo & Deus Christus, ex utro- CAP. que genere concretus, ut mediator esse inter X. nos & patrem posset. Apud Hieremiam: *Et* Hier. 17 *homo est, & quis cognoscet eum?* Item in Numeris: *Orietur stella ex Jacob, & exsurget ho-* Num. 24 *mo ex Israel.* Item illic: *Procedet homo de semine ejus, & dominabitur multarum gentium, & exaltabitur tamquam Gog regnum ipsius, & augebitur regnum ejus & Deus eduxit eum ex Ægypto; quasi claritas unicornis ei, & edet gentes inimicorum suorum, & crassitudines illorum emedulabit, & balistis suis configet inimicum. Recubans requievit quasi leo & quasi catulus leonis. Quis suscitabit eum? Qui benedicunt te benedicti sunt, & qui maledicunt te maledicti sunt.* Item apud Esaiam: *Spiritus Domini super me. Propter quod unxit me bene nun-* Isa. 61 *tiare pauperibus misit me, curare contribulatos corde, prædicare captivis remissionem & cæcis visum, vocare annum Domini acceptabilem & diem retributionis.* Unde in evangelio cata Lucam Gabriel ad Mariam: *Et respondens angelus* Luc. 1 *dixit ad illam: Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus altissimi ebumbrabit te. Quapropter quod nascetur ex te sanctum vocabitur filius Dei.* Item in epistola Pauli ad Corinthios priore: C *Primus homo de terræ limo, secundus homo de* 1 Cor. 15 *cælo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo; & qualis cælestis, tales & cælestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus & imaginem ejus qui de cælo est.*

Quod de semine David secundum carnem CAP. nasci haberet. In basilion secundo: *Et fuit* XI. 2 Reg. 7 *verbum Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic servo meo David: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum; sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de utero tuo, & parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum ejus usque in sæculum. Et ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium; & fidem consequetur domus ejus, & regnum ejus usque in sæculum in conspectu meo.* Item apud Esaiam; *Et exibit vir-* Isa. 11 *ga de radice Jesse, & flos de radice ejus ascendet: & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilii & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & implebit eum spiritus timoris Domini.* Item in psalmo CXXXI. *Juravit Deus ipsi David veritatem, & non reprobavit eam: De fructu ventris tui ponam super thronum meum.* Item in evangelio cata Lucam: *Et dixit angelus* Luc. 1 *ad illam: Ne timeas Maria. Inveniisti enim gratiam ante Deum. Ecce concipies in utero, & paries filium, & vocabis nomen ejus Jesum. Hic erit magnus, & filius altissimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus thronum David patris sui, & regnabit super domum Jacob in sæcula, & regni ejus non erit finis.* Item in apocaly- Apoc. 5 psi; *Et vidi librum in dextera Dei sedentis super thronu scriptum intus & retro, signatum signis septem; & vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis dignus est accipere librum & aperire signa ejus? Nec quisquam poterat*

a *De antichr. spiritu*) Vide Erasmi annotationes in hunc locum Petri.

terat neque in cælo, neque super terram, neque sub terra aperire librum, sed neque perspicere eum. Et ego flebam multum quod nemo dignus repertus esset qui aperiret librum aut videret illum. Et unus ex senioribus dixit mihi. Ne fleveris, ecce vicit leo de tribu Juda, radix David, aperire librum & solvere septem signa ejus.

CAP. XII. Quod in Bethleem nasceretur. Apud Micheam: *Et tu Bethleem domus Effrata non exigua es ut constituaris in millibus Juda. Ex te mihi procedet ut sit princeps apud Israel, & processiones ejus a principia a diebus sæculi.* Mich. 6

Item in Evangelio: *Et cum Jesus natus esset in Bethleem Judæ in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum? Vidimus enim stellam ejus in oriente, & venimus* a *cum muneribus adorare illum.* Mat. 2

CAP. XIII. Quod humilis in primo adventu suo veniret. Apud Esaiam: *Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus coram ipso sicut pueri, sicut radix in terra sitienti. Non est figura ejus neque claritas; & vidimus illum, & non habuit figuram neque speciem, sed figura ejus sine honore & deficiens præter ceteros homines. Homo in plaga positus & sciens ferre imbecillitatem; quia aversa est facies ejus, inhonoratus est, & non est computatus. Hic peccato nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putavimus illum esse in dolore & in plaga & in vexatione; ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra. Doctrina pacis nostræ super illum, & livore ejus sanati sumus. Omnes sicut oves erravimus, homo a via sua erravit. Et Deus tradidit illum pro peccatis nostris, & ipse propterea quod vexatus est non aperuit os suum.* Isa. 53 Item apud eumdem: *Non sum contumax, neque contradico; dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non averti a fœditate sputorum, & fuit Deus auxiliator meus.* Isa. 50 Item apud eumdem: *Non clamabit neque audiet quis in plateis vocem ejus. Arundinem quassatam non confriget, & linum fumigans non extinguet, sed in veritate proferet judicium. Fulgebit & non quassabitur quoadusque ponat in terra judicium, & in nomine ejus gentes credent.* Isa. 42 Item in psalmo XXI. *Ego autem sum vermis, & non homo, maledictum hominis & abjectio populi. Omnes qui me videbant despiciebant me, & locuti sunt in labiis, & moverunt caput. Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum.* Item illic: *Aruit velut testa virtus mea, & lingua mea adglutinata est faucibus meis.* Item apud Zachariam: *Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem illum magnum stantem ante faciem angeli Domini, & diabolus stabat ad dexteram ejus adversari ei. Et Jesus erat indutus vestimenta sordida, & stabant ante faciem ipsius angeli, & respondit & ait ad eos qui stabant ante faciem ejus dicens Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas. Et induite eum proderem, & imponite cidarium mundam super caput ejus.* Zach. 3

Item Paulus ad Philippenses: *Qui in figura Dei constitutus non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo. Humiliavit se, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei patris.* Phil. 2

CAP. XIV. Quod ipse sit justus quem Judæi occisuri essent. In sapientia Salomonis *Circumveniamus justum, quoniam insuavis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat. Factus est nobis in traductione cogitationum nostrarum, gravis est nobis etiam ad videndum; quoniam dissimilis est aliis vita illius, & mutatæ sunt viæ illius. Tamquam nugaces æstimati sumus ab illo, & continet se a viis nostris quasi ab immunditiis, & prefert novissima justorum, & gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quæ ventura sunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, ut sciamus reverentiam illius, & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Hæc cogitaverunt, & erraverunt. Excæcavit enim illos mali-ia ipsorum, & nescierunt sacramenta Dei.* Sap. 2 Item apud Esaiam: *Videte quomodo justus perit, & nemo intelligit, & viri justi tolluntur, & nemo recognoscit. A facie enim injustitiæ sublatus est justus, & erit in pace sepultura ejus.* Isa. 57 De hoc ipso in Exodo ante prædictum: *Innocentem & justum non occides.* Exo. 23 Item in evangelio: *Judas pœnitentia ductus sacerdotibus & senioribus dixit: Peccavi tradens sanguinem justum.* Mat. 27

CAP. XV. Quod ipse dictus sit ovis & agnus qui occidi haberet, & de sacramento passionis. Apud Esaiam: *Sicut ovis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce sic non aperuit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est. Nativitatem ejus quis enarrabit? Quoniam auferetur a terra vita ejus, a facinoribus populi mei adductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura ejus & ipsos divites pro morte ejus, quia facinus non fecit, neque insidias ore suo. Propterea ipse consequetur multos, & fortium dividet spolia, propterea quod tradita est ad mortem anima ejus, & inter facinorosos deputatus est. Et ipse peccata multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est.* Isa. 53 Item apud Hieremiam: *Domine, significa mihi, & cognoscam, tunc vidi meditationes eorum. Ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad victimam; in me cogitaverunt cogitatum dicentes: Venite, mittamus lignum in panem ejus, & eradamus a terra vitam ejus, & nomen ejus non erit in memoria amplius.* Hier. 11 Item in Exodo Deus ad Moysen: *Accipiant sibi singuli ovem per domos tribuum, ovem sine vitio,* Exo. 12

a *Cum muneribus*) Addidi hæc duo vocabula juxta veteres editiones, in quibus etiam pono Manutianam & Morellianam. Pamelius expunxit ut superflua: sic etiam Rigaltius & Angli. Exstant tamen in libro Fossatensi, in Beccensi & in vetustissimo codice 87. Majoris monasterii Turonensis. Sic etiam legebat vetus auctor libri de rebaptismate. Immo in missalibus antiquis & novis legitur sequens antiphona in die Epiphaniæ: *Vidimus stellam ejus in Oriente, & venimus cum muneribus adorare Dominum.*

vitio, perfectum, masculum, anniculum erit vobis. Ab agnis & ab hædis accipietis, & occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israel ad vesperam; & accipient de sanguine ejus, & ponent super duos postes & super limen in domibus, in quibus eum edent in ipsis; & edent carnes ipsa nocte assatas igni, & azyma cum a *picridibus edent. Non edetis de eis crudam, neque coctam in aqua, nisi assatam igni, caput cum pedibus & interaneis; nihil derelinquetis ex eis in mane, & os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo usque in mane, igni crementur. Sic autem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti, & caligæ vestræ in pedibus vestris, & bacula vestra in manibus vestris; &* B *edetis eum festinanter. Pascha est enim Domini.*

Apoc. 5 Item in apocalypsi: *Et vidi in medio throni & quatuor animalium & in medio seniorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ. Et venit, & accepit librum de dextera Dei sedentis in throno, Et cum accepisset librum, quatuor, animalia & viginti quatuor seniores prostraerunt se ante agnum, habentes singuli citharas & pateras aureas plenas odoramentis supplicationum, quæ sunt orationes sanctorum, & cantaverunt canticum novum dicentes: Dignus es, Domine, accipere librum & aperire signa ejus, quoniam occisus es & redemisti nos sanguine tuo ex omni tribu & lingua & populo & natione, & fecisti nos regnum Deo nostro, sacerdotesque fecisti, & re-*

Joan. 1 *gnabunt super terram.* Item in evangelio: *Altera die vidit Joannes Jesum venientem ad se, & ait: Ecce agnus Dei, & ecce qui aufert peccata mundi.*

CAP. XVI. Quod idem & lapis dictus sit. Apud Esaiam sic dicit Dominus: *Ecce ego immitto in fun-*

Isa. 28 *damenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum, angularem, honoratum; & qui crediderit in eum, non confundetur.* Item in psalmo CXVII. *Lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factus est iste, & admirabilis in oculis nostris. Iste dies* D *quem fecit Dominus, exsultemus & jucundemur in eo. O Domine salva igitur, o Domine dirige igitur. Benedictus est qui venit in nomine*

Zach. 3 *Domini.* Item apud Zachariam: *Ecce ego adduco puerum meum. Oriens nomen est ei: quoniam lapis quem dedi ante faciem Jesu, super lapidem ipsum unum septem oculi sunt.* Item

Deut. 27 in Deuteronomio; *Et scribes super lapidem omnem legem hanc manifeste nimis.* Item apud

Josue 24 Jesum nave: *Et accepit lapidem magnum, &* A *statuit eum illic contra Dominum, & ait Jesus ad populum: Ecce lapis iste erit vobis in testimonium quia iste audivit omnia quæ dicta sunt a Domino, quanta locutus est ad vos hodie; & erit ipse vobis in testimonium in novissimo dierum, quando recesseritis a Deo vestro.*

Item in actibus apostolorum Petrus: *Prince-* *Act.* 4 *pes populi & seniores Israel audite: Ecce nos hodie interrogamur a vobis super benefacto hominis infirmi in quo iste salvatus est. Sit vobis omnibus notum & omni populo Israel quia in nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit a mortuis, in illo iste in conspectu vestro sanus adstat, in alio autem* B *nullo. Hic est lapis qui contemtus est a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli. Non est enim nomen aliud sub cælo datum hominibus in quo oportet salvari nos.* Hic est lapis in Genesi quem ponit Jacob ad caput *Gen.* 28 suum, quia caput viri Christus; & dormiens videt scalam ad cælum pertingentem, in qua constitutus erat Dominus, & angeli ascendebant & descendebant; quem lapidem consecravit & unxit sacramento unctionis Christum significans. Hic est lapis in Exodo super *Exo.* 17 quem sedit Moyses in cacumine collis quando Jesus Nave contra Amalech dimicavit, & sacramento lapidis & stabilitate sessionis Amalech superatus ab Jesu, id est, diabolus a *1 Reg.* 4 Christo victus est. Hic est lapis magnus in basilion primo super quem posita est arca testamenti, quando eam ab allophylis remissam & redditam in plaustro boves reportaverunt. Item hic est lapis in basilion quo David fron- *3 Reg.* 17 tem Goliæ percussit & occidit, significans diabolum & servos ejus inde prosterni, victa scilicet ea capitis parte quam signatam non habent. Quo signo nos & tuti semper sumus & vivimus. Hic est lapis quem cum alienigenas Israel vicisset statuit Samuel, & appellavit nomen ejus Abennezer, id est, lapis auxiliator.

CAP. XVII. Quod deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram. Apud Danielem: *Et* *Dan.* 2 *ecce imago nimis magna, & contemplatio ejus imagnis metuenda & elata stabat contra te; cujus caput fuit ex auro bono, pectus & brachia ejus argentea, venter & femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles, quoadusque abscisus est lapis de monte sine manibus concidentium, & percussit imaginem super pedes ferreor & fictiles, & comminuit eos minutatim, & factum est simul ferreum & testa & æramentum & argentum & au-*

cognominatur. Vide illustrissimum virum Petrum Danielem Guetium in observationibus in commentaria Origines pag. 15. Addam istic ex antiquo ordinario ecclesiæ sancti Aniani Aurelianensis manuscripto, locum qui visus est difficilis quibusdam, cum in ea urbe essem. Post descriptas cæremonias quæ fiunt in tertia feria Rogationum, post descriptam processionem ad ecclesiam sancti Germani; legitur illic; *Tunc recedit processio ab ecclesia cantando letaniam usque ad ecclesiam suam, eo ordine quo venerant, illo præcedente qui portat lactucas*, non poterant capere quid in hoc loco significare possint lactucæ. Error est librarii, qui *lactucas posuit* pro *lectiones*: nam supra legitur; *Quartus portat librum in quo lectæ fuerunt conciones ad matutinum*, & paulo post *dicto responsorio, puer unus legit lectionem in libro quem secum portavit.*

a *Picridibus*) Ita veteres editiones & octo libri veteres. Erasmus scripsit *lactucis agrestibus*, quomodo vertisse sanctum Hieronymum monet Pamelius; quod verum est: sed idem Hieronymus in epistola ad Marcellam de munusculis acceptis ait: *Pascha Christi cum amaritudinibus manducatur:* & in epistola ad Gaudentium de infantulæ educatione: *Pascha quoque cum amaritudinibus comedi jubetur.* Sic etiam lib. 2. adversus Jovinianum. Codex Moyssiacensis & Gratianopolitanus habent *amaritudine* tantum; Compendiensis *amaritudine cum picridibus*; Turonensis, Corbejensis, & tres Anglicani *amaritudinibus*; Eligianus *pinguetudinibus amaritudinis*, lxx. interpretes posuerunt μετὰ πικρίδων. Hieronymus in prologo epistolæ ad Algasiam: *Vidi ego nauseam & capitis vertiginem antidoto quæ appellatur πικρὶς sæpe fanari.* Plinius lib. 22. cap. 22. *Picris ab insigni amaritudinis*

aurum; & facta sunt minuta quasi palea aut pulvis in area æstate, & ventilavit illa ventus, ita ut nihil remanserit ex illis; & lapis qui percussit imaginem factus est mons magnus, & implevit totam terram.

CAP. XVIII. Quod in novissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem justi quique ascenderent. Apud Isa. 2 Esaiam: *Erit in novissimis temporibus manifestus mons Domini & Domus Dei super vertices montium, & exaltabitur super colles, & venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite, ascendamus in montem Domini & in domum Dei Jacob, & nuntiabit nobis viam ejus, & ambulabimus in illa. De Sion enim procedet lex & verbum Domini ab Hierusalem; & judicabit inter gentes, & redarguet populum multum, & concident gladios suos in aratra & lanceas suas in falces, & jam non discent pugnare.* Item in psalmo XXIII. *Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus & mundo corde. Qui non accepit in vano animam suam, & non juravit subdole proximo sibi, iste accipiet benedictionem a Domino & misericordiam a Deo salutari suo. Ista nativitas eorum qui eum quærunt, qui quærunt faciem Dei Jacob.*

CAP. XIX. Quod ipse sit sponsus ecclesiam habens sponsam, de qua filii spiritales nascerentur. Apud Joel 2 Johel. *Canite tuba in Sion, sanctificate jejunium, & indicite curationem, aggregate populum, sanctificate ecclesiam, excipite majores natu, colligite parvulos lactentes, procedat sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo.* Hier. 16 Item apud Hieremiam: *Et auferam de civitatibus Juda & de quadriviis Hierusalem vocem lætantium & vocem gaudentium, vocem sponsi & vocem sponsæ.* Item in psalmo XVIII. *Et ipse velut sponsus egrediens de thalamo suo. Exsultavit ut gigas viam currere. A summo cæli egressio ejus, & decursio ejus usque ad summum ejus, & non est qui lateat a calore ejus.* Apo. 21 Item in appocalysi: *Veni, ostendam tibi novam nuptam uxorem agni; & duxit me in spiritu in montem magnum, & ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem descendentem de cælo, a Deo habentem claritatem Dei.* Item in evangelio Jan. 3 cata Joannem: *Vos mihi testes estis quoniam dixi eis qui missi sunt ab Hierosolymis ad me quia non sum Christus, sed quoniam missus sum ante illum. Qui enim habet sponsam sponsus est. Amicus autem sponsi est qui stat & audit eum & gaudio gaudet propter vocem sponsi.* Hujus rei mysterium ostensum est apud Jesum Nave, quando jussus est excalciare, se quod scilicet sponsus non ipse esset. Erat enim in lege ut quisquis nuptias recusaret, calciamentum deponeret, calciaretur vero ille qui sponsus futurus esset. Josue 5 *Et factum est cum esset Jesus in Jerico circumspexit oculis, & vidit hominem stantem ante faciem suam & frameam tenentem in manu ejus, & dixit: Noster es, an adversariorum? Ille autem dixit: Ego sum dux virtutis Domini, nunc adveni. Et Jesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine, quid imperas famulo tuo? Et ait dux virtutis Domini: Solve calciamentum de pedibus tuis. Locus enim in quo stas terra sancta est.*

A Item in Exodo Moyses jubetur calciamentum deponere, quod nec ipse sponsus esset: *Et apparuit ei angelus Domini in flamma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus arderet igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses: Transiens videbo hoc grande visum, cur utique non crematur rubus. Ut vidit autem quoniam accedit videre, vocavit eum Dominus Deus de rubo dicens: Moyses, Moyses. Qui dixit: Quid est? Et dixit: Ne accesseris huc nisi solveris calciamentum de pedibus tuis. Locus enim in quo stas terra sancta est. Et dixit ei: Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, Deus Jacob.* Hoc autem manifestatum est in Exod. 3

B evangelio cata Joannem: *Et respondit illis Joannes: Ego quidem baptizo in aqua. In medio autem vestrum stat quem vos nescitis. Ipse est enim de quo dixi: Post me veniens homo a ante me factus est, cujus non sum dignus corrigiam calciamenti solvere.* Item cata Lucam: *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus exspectantibus dominum suum quando veniat a nuptiis, ut cum venerit & pulsaverit aperiant ei. Beati servi illi quos adveniens dominus invenerit vigilantes.* Item in apocalypsi: *Regnavit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus & exsultemus, & demus ei gloriæ claritatem, quoniam venerunt nuptiæ agni,* Joa. 1 Luc. 12 Apo. 19

C *& uxor ejus se præparavit.*

CAP. XX. Quod cruci illum fixuri essent Judæi. Apud Esaiam: *Expandi manus meas tota die ad plebem contumacem & contradicentem mihi, qui ambulant vias non bonas, sed post peccata sua.* Isa. 65 Item apud Hieremiam: *Venite, mittamus lignum in panem ejus, & eradamus a terra vitam ejus.* Hier. 11 Item in Deuteronomio: *Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die & nocte, & non credes vitæ tuæ.* Deut. 28 Item in psalmo XXI. *Effoderunt manus meas & pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi autem contemplati sunt, & viderunt me, & diviserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam sortem miserunt. Tu autem, Domine,*

D *ne elongaveris auxilium tuum a me, in auxilium meum attende. Libera a gladio animam meam & de manu canis unicam meam. Salva me ex ore leonis & a cornibus unicornium humilitatem meam. Enarrabo nomen tuum fratribus meis, in medio ecclesiæ laudabo te.* Item in psalmo XCVIII. *Confige clavis de metu tuo carnes meas.* Item in psalmo CXL. *Allevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* De quo sacrificio Sophonias dixit: *Metuite a fa-* Soph. 1

cie Domini Dei, quoniam prope est dies ejus: quia apparavit Dominus sacrificium suum, sanctificavit electos suos. Item apud Zachariam: *Et intuebuntur in me, in quem transfixerunt.* Zach. 12

E Item in psalmo LXXXVII. *Exclamavi ad te, Domine, tota die, extendi ad te manus meas.* Item in Numeris: *Non quasi homo Deus suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur.* Num. 13 Unde in evangelio Dominus dicit: *Sicut Moyses exaltavit serpentem in eremo, ita exaltari oportet filium hominis, ut omnis qui crediderit in filium habeat vitam æternam.* Joan. 3

CAP. XXI. Quod in passione crucis & signo virtus omnis sit & potestas. Apud Abacuc: *Texit* Abac. 3 *cælos virtus ejus, & laudis ejus plena est terra; & splendor ejus ut lux erit, cornua in manibus*

a *Ante me factus*) Vide annotationes Erasmi in caput primum Evangelii secundum Joannem.

nibus ejus erunt. Et illic constabilita est virtus gloriæ ejus, & constituit dilectionem validam. Ante faciem suam ibit verbum, & procedet in campos secundum gressus suos. Item apud Esaiam: *Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cujus imperium super humeros ejus; & vocatum est nomen ejus magnæ cogitationis nuntius.* Hoc signo crucis & Amalech victus ab Jesu per Moysen. In Exodo dixit Moyses ad Jesum: *Elige tibi viros, & exi, & constitue cum Amalech in crastinum. Ecce ego stabo in cacumine collis, & virga Dei in manu mea. Et factum est cum levabat manus Moyses, prævalebat Israel. Ubi autem submiserat manus Moyses, invalescebat Amalech. Sed manus Moysi erant grave, & accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum; & Aaron & Ur sustentabant manus ejus hinc & inde, & factæ sunt manus Moysi stabiles usque in occasum solis, & fugavit Jesus, Amalech & omnem populum ejus. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc ut sit memoria in libro, & da in aures Jesu quoniam deletione deleam memoriam Amalech de sub cælo.*

Isa. 9

Exo. 17

CAP. XXII. Quod in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur. Apud Ezechielem dicit Dominus: *Transi mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mœrent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorum.* Item illic: *Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris & juvenis & virginis, & parvulos & mulieres interficite, ut perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est ne tetigeritis, & ab ipsis sanctis meis incipite.* Item in Exodo Deus ad Moysen: *Et erit sanguis in signo vobis super domos in quibus ibi eritis; & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cum percutiam terram Ægypti.* Item in apocalypsi: *Et vidi agnum stantem in monte Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor milla, & habebant nomen ejus & nomen patris ejus scriptum in frontibus suis.* Item illic: *Ego sum α & ω, primus & novissimus, initium & finis. Felices eos qui faciunt præcepta ejus, ut sit potestas eorum super lignum vitæ.*

Ezec. 9

Exo. 12

Apo. 21

CAP. XXIII. Quod medio die in passione ejus tenebræ futuræ essent. Apud Amos: *Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet sol meridie, & obtenebrabitur dies festos vestros in luctum & omnia cantica vestra in lamentationen.* Item apud Hieremiam: *Exterrita est quæ parit, & tæduit anima ejus. Subiit sol ei cum adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta. Reliquos eorum in gladio dabo in conspectu inimicorum eorum.* Item in evangelio: *A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super totam terram usque ad horam nonam.*

Amos 8

Hier. 15

Mat. 27

CAP. XXIV. Quod a morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset. In psalmo XXIX. *Domine, reduxisti ab inferno animam meam.* Item in psalmo XV. *Non derelinques animam meam apud inferos, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Item in psalmo III. *Ego dormivi, & somnum cepi, & resurrexi, quoniam Dominus auxiliatus est mihi.* Item cata Joannem: *Nemo aufert animam meam a me, sed ego a me pono eam; potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc enim mandatum accepi a patre meo.*

Joan. 10

CAP. XXV. Quod ab inferis tertio die resurgeret. Apud Osee: *Vivificabit nos post biduum, die tertio resurgemus.* Item in Exodo: *Et dixit Dominus ad Moysen: Descende & testificare populo, & sanctifica illos hodie & cras, & lavent vestem suam, & sint parati in perendium diem. Die enim tertio descendet Dominus in montem Sina.* Item in evangelio: *Progenies nequam & adultera signum quærit, & signum non dabitur illi nisi signum Jonæ prophetæ. Quomodo enim fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.*

Osee 6

Exod. 19

Mat. 12

CAP. XXVI. Quod cum resurrexisset, acciperet a patre omnem potestatem & potestas ejus æterna sit. Apud Danielem: *Videbam in visu nocte: & ecce in nubibus cæli quasi filius hominis veniens venit usque ad veterem dierum, & stetit in conspectu ejus, & qui assistebant ei obtulerunt eum; & data est ei potestas regia, & omnes reges terræ per genus, & omnis claritas serviens ei; & potestas ejus æterna, quæ non auferetur, & regnum ejus non corrumpetur.* Item apud Esaiam: *Nunc exsurgam, dicit Dominus, nunc clarificabor, nunc exaltabor; nunc videbitis, nunc intelligetis, nunc confundemini. Vana erit fortitudo spiritus vestri, ignis vos consumet.* Item in Ps. CIX. *Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum. Virgam virtutis tuæ mittet Deus a Sion, & dominaberis in medio inimicorum tuorum.* Item in apocalypsi: *Et conversus respexi, ut viderem vocem quæ mecum loquebatur. Et vidi septem candelabra aurea, & in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, & erat præcinctus supra mamillas zonam auream. Caput autem ejus & capilli erant albi velut lana aut nix, & oculi ejus ut flamma ignis, & pedes ejus similes aurichalco, sicut de fornace ignis, & vox ejus ut sonus aquarum multarum; & habebat in dextera sua septem stellas, & ex ore ejus gladius utraque parte acutus exibat, & facies ejus splendebat ut sol in virtute sua. Et cum vidissem eum, cecidi ad pedes ejus tamquam mortuus, & imposuit super me dexteram suam dicens: Noli timere, ego sum primus & novissimus, & vivus qui fueram mortuus; & ecce sum [b] vivens in sæcula sæculorum, & habeo claves mortis & inferorum.* Item in evangelio Dominus post resurrectionem discipulis dicit: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite ergo, & docete omnes gentes, tingentes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti, docentes eos observare omnia quæcumque præcepi vobis.*

Dan. 26

Dan. 7

Isa. 3

Apoc. 2

Mat. 28

CAP. XXVII. Quod perveniri non possit ad Deum patrem nix per filium ejus Jesum Christum. In evangelio: *Ego sum via & veritas & vita. Nemo venit ad patrem nisi per me.* Item illic: *Ego sum ostium. Per me si quis introierit, salvabitur.* Item illic: *Multi prophetæ & justi cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis, & non audierunt.* Item illic: *Qui credit in filium habet vitam æternam.*

Joan. 14

Mat. 13

Joan. 3

a *Obtenebrabitur*) Vide Frontonis Ducæi notas in homil. 6. Chrysostomi ad populum Antiochenum.

b *Vivens i. s. sæcula*) Codex Gratianopolitanus, *vivens in ecclesia Sanctorum*.

nam. Qui dicto non audiens est in filium non habet vitam, sed ira Dei manebit super eum.
Ephes. 2 Item Paulus apud Ephesios: *Et cum venisset, annuntiavit vobis pacem his qui longe & pacem iis qui prope, quia per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu ad patrem.* Item
Rom. 3 ad Romanos: *Omnes enim peccaverunt & egent claritate Dei, justificantur autem dono ipsius & gratia per redemptionem quæ est in Christo Je-*
1 Pet. 3 *su.* Item in epistola Petri apostoli: *Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, justus pro injustis, ut nos offerret Deo.* Item illic: *In hoc enim & mortuis prædicatum est ut su-*
2 Joan. 2 *scitentur.* Item in epistola Joannis: *Qui negat filium, neque patrem habet. Qui confitetur filium, & filium & patrem habet.*

CAP. XXVIII. Quod ipse judex venturus sit. Apud Ma-
Mala. 4 lachiam: *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus; eruntque omnes alienigenæ & omnes iniqui stipula, & succendet illos adveniens dies, dicit Dominus.* Item in psalmo XLIX. *Deus deorum Dominus locutus est, & vocavit terram. A solis ortu usque ad occasum ex Sion species decoris ejus. Deus manifeste veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit, & in circuitu ejus procella nimia. Vocavit cælum sursum & terram ut separet populum suum. Colligite illi justos ejus, eos qui disponunt testamentum ejus in sacrificiis, & annuntiabunt cæli justitiam ejus, quoniam Deus judex est.*
Isa. 42 Item apud Esaiam: *Dominus Deus virtutum prodibit, & comminuet bellum. Excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui, numquid semper tacebo?* Item in psalmo LXVII. *Exsurgat Deus, & dissipentur inimici ejus, & fugiant a facie ejus qui oderunt eum. Sicut deficit fumus, deficiant. Sicut tabescit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei, & justi jucundentur & exsultent in conspectu Dei & lætentur in jucunditate. Cantate Deo, psallite nomini ejus, iter facite ei qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Turbabuntur a facie ejus patris orphanorum & judicis viduarum, Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit unanimes in domo,* [a] *producens vinctos in virtute, similiter eos qui in iram provocant, qui inhabitant in monumentis. Deus, dum prodires in conspectu populi tui, in transeundo in eremum.* Item in psalmo LXXXI. *Exsurge, Deus, judica terram, quoniam tu exterminabis in omnibus gentibus,*
Matt. 8 Item in evangelio cata Matthæum: *Quid nobis & tibi fili David? Quid huc venisti ante tempus*
Joan. 5 *unire nos?* Item cata Joannem: *Nihil pater judicat, sed judicium omne filio dedit, ut omnes honorificent filium sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui*
2 Cor. 5 *eum misit.* Item in epistola Pauli ad Corinthios secunda: *Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut reportet unusquisque sui corporis propria secundum quæ egit, sive bona sive mala.*

CAP. XXIX. Quod ipse sit rex in æternum regnaturus.
Zach. 9 apud Zachariam: *Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi justus & salvans, mitis, sedens super asinum indomitum.* Item apud Esaiam:

Quis nuntiabit vobis locum illum æternum? Ambulans in justitia, & manus abstinens a muneribus, gravans aures ut non audiat judicium sanguinis, & comprimens oculos suos ne videat injustitiam, hic inhabitabit in alta spelunca petræ fortis. Panis illi dabitur & aqua ejus fidelis. Regem cum claritate videbitis. Item apud
Isa. 53 Malachiam: *Rex magnus sum ego, dicit Do-*
Mala. 1 *minus, & nomen meum illustre est apud gentes.* Item in psalmo secundo: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, adnuntians imperium ipsius.* Item in psalmo XX. *Commemorabuntur & convertentur ad Dominum omnes termini terræ, & adorabunt in conspectu tuo omnes patriæ gentium; quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur omnium gentium.* Item im psalmo XXIII. *Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus fortis & potens, Dominus fortis in prælio. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & intribit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus virtutum ipse est rex claritatis.* Item in psalmo XLIV. *Eructavit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scriptoris acute scribentis decorus specie super filios hominum. Effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula. Accingere ense tuo ad femur; potentissime. Decori & speciei tuæ & intende & dirige & regna propter veritatem & mansuetudinem & justitiam.* Item in psalmo quinto: *Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo, Domine, mane exaudies vocem meam; mane assistam tibi, & contemplabor te.* Item in psalmo XCVI *Dominus regnavit, exultet terra, jucundentur insulæ multæ.* Item in psalmo XLIV. *Astitit regina ad dexteram tuam in veste inaurata, amicta est varietate. Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & oblivisçere populi tui & domus patris tui, quoniam desideravit rex speciem tuam, quia ipse est Dominus Deus tuus.* Item in psalmo LXXIII. *Deus autem rex noster ante seculum, operatus est salutem in medio terræ.* Item in evangelio cata Matthæum: *Et*
Mat. 2 *cum Jesus natus esset in Bethleem Judæ in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum? Vidimus enim stellam ejus in oriente, & venimus adorare eum.* Item cata Joannem dixit Jesus. *Regnum meum non*
Joan. 18 *est de isto sæculo. Si de isto sæculo esset regnum meum, ministri mei turbarentur ne traderet Judæis. Nunc autem regnum meum non est hinc. Dixit Pilatus: Ergo rex es tu? Respondit Jesus: Tu dicis quoniam rex sum. Ego in hoc natus sum & in hoc veni in sæculum ut testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est de veritate audit vocem meam.*

CAP. XXX. Quod ipse sit judex & rex. In psalmo LXXIV. *Deus, judicium tuum regi da, & justitiam tuam filio regis, judicare populum tuum in Justitia.* Item in apocalypsi: *Et vidi cæ-*
Apo. 19. *lum apertum; & ecce equus albus, & qui sedebat*

[a] *Producens vinctos*) Paulo aliter habet hic locus in codice Burgundico, ubi sic legitur: *Qui educit vinctos in fortitudine, similiter eos qui in iram provocant, qui habitant in sepulcris. Deus egredereris coram populo tuo, dum transgredereris in deserto. Item in psalmo LXXXI. Exsurge Deus, judica terram, quoniam tu disperdes in omnibus Gentibus. Item in Evangelio secundum Matthæum: Quid nobis & tibi fili Dei? Quid hunc venisti ante tempus perdere nos?* Duo libri veteres in editione Anglicana laudati habent *qui educit vinctos in fortitudine*. Sic etiam in uno meo.

debat super eum vocabatur fidelis & verus, æquum justumque judicat, & prœliatur. Oculi autem ejus erant tamquam flamma ignis, & super caput ejus diademata multa, & portabat nomen scriptum nemini alii nisi sibi notum. Et erat coopertus vestem aspersam sanguine, & dicitur nomen ejus verbum Dei; & exercitus qui sunt in cœlo sequebantur eum in equis albis, induti byssinum album mundum: & de ore ejus exibat gladius utrimque acutus, ut ex eo percuteret nationes [a] *quas ipse pasciturus est in virga ferrea, & ipse calcabit torcular vini iræ Dei omnipotentis, Habet etiam in veste & in femore suo nomen scriptum: Rex regum & dominus dominantium.* Item in evangelio: *Cum venèrit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit illos ab invicem, quemadmodum pastor segregat oves ab hœdis; & statuet oves ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram. Tunc dicet rex eis qui ad dexteram ejus erunt. Venite benedicti patris mei percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare; sitivi, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmus, & visitastis me: in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem & pavimus, sitientem & potavimus; quando autem te vidimus hospitem & adduximus, nudum & vestivimus? quando autem te vidimus infirmum & in carcere, & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet illis qui ad sinistram ejus erunt: Discedite a me maledicti in in ignem æternum quem paravit pater meus diabolo & angelis ejus. Esurivi enim, & non dedistis mihi manducare; sitivi, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me: nudus, & non vestistis me: infirmus & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministravimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis uni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, justi autem in vitam eternam.*

Mat. 25

a *Quas ipse pasciturus est.*) Hæc non habentur in Apocalypsi, & desunt in quibusdam libris veteribus; desunt etiam in Græco.

INCIPIT LIBER TERTIUS.

CYPRIANUS Quirino filio salutem. Pro fide ac devotione tua quam Domino Deo exhibes, fili carissime, petisti ut ad instruendum te excerperem de scripturis sanctis quædam capitula ad religiosam sectæ nostræ disciplinam pertinentia, lectionis divinæ succinctam diligentiam quærens, ut animus Deo deditus non longis aut multis librorum voluminibus fatigetur, sed eruditus breviario præceptorum cælestium habeat ad fovendam memoriam suam salubre & grande compendium. Et quia tibi plenum dilectionis obsequium debeo, feci quod petisti, ut laborarem semel, ne tu semper laborares. Quantum potuit itaque mediocritas nostra complecti, collecta sunt a me quædam præcepta dominica & magisteria divina; quæ esse facilia & utilia legentibus possint, dum in breviarium pauca digesta & velociter perleguntur & frequenter iterantur. Opto te, fili carissime, semper bene valere.

CAPITULA

I. *De bono oderis & misericordiæ.*

II. *In opere & eleemosynis, etiamsi per mediocritatem minus fiat, ipsam voluntatem satis esse.*

III. *Agapen & dilectionem fraternam religiose & firmiter exercendam.*

IV. *In nullo gloriandum, quando nostrum nihil sit.*

V. *Humilitatem & quietem in omnibus tenendam.*

VI. *Bonos quosque & justos plus laborare, sed tolerare, debuere quia probantur.*

VII. *Non contristandum spiritum sanctum quem accepimus.*

VIII. *Iracundiam vincendam esse, ne cogat delinquere.*

IX. *Invicem se fratres sustinere debere.*

X. *In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandum.*

XI. *Eum qui fidem consecutus est, exposito priore homine, cælestia tantum & spiritalia cogitare debere nec attendere ad sæculum, cui jam renuntiavit.*

XII. *Non jurandum.*

XIII. *Non maledicendum.*

XIV. *Numquam mussitandum, sed cir-*

ea omnia quæ accidunt benedicendum Deum.

XV. Ad hoc tentari homines a Deo ut probentur.

XVI. De bono martyrii.

XVII. Minora esse quæ in sæculo patimur quam sit præmium quod promissum est.

XVIII. Dilectioni Dei ac Christi nihil præponendum.

XIX. Voluntati non nostræ, sed Dei, obtemperandum.

XX. Fundamentum & firmamentum spei & fidei esse timorem.

XXI. Non temere de altero judicandum.

XXII. Accepta injuria remittendum & ignoscendum.

XXIII. Vicem malis non reddendam.

XXIV. Non posse ad patrem perveniri nisi per Christum.

XXV. Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit pervenire non posse.

XXVI. Parum esse baptizari & eucharistiam accipere, nisi quis factis & opere proficiat.

XXVII. Baptizatum quoque gratiam perdere quam consecutus sit, nisi innocentiam servet.

XXVIII. Non posse in ecclesia remmitti ei qui in Deum deliquerit.

XXIX. De odio nominis ante prædictum.

XXX. Quod quis Deo voverit cito reddendum.

XXXI. Eum qui non crediderit jam judicatum esse.

XXXII. De bono virginitatis & continentiæ.

XXXIII. Nihil patrem judicare, sed filium, & patrem ab eo honorificari a quo non honorificetur filius.

XXXIV. Fidelem gentiliter vivere non oportere.

XXXV. Deum ad hoc patientem esse ut nos pœniteat peccati nostri & reformemur.

XXXVI. Mulierem ornari sæculariter non debere.

XXXVII. Fidelem non oportere ob alia delicta nisi ob nomen solum puniri.

XXXVIII. Servum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem.

XXXIX. Datum nobis esse exemplum vivendi in Christo.

XL. Non jactanter nec tumultuose operandum.

XLI. Inepte & scurriliter non loquendum.

XLII. Fidem in totum prodesse, & tantum nos posse quantum credimus.

XLIII. Posse eum statim consequi qui vere crediderit.

XLIV. Fideles inter se disceptantes non debere gentilem judicem experiri.

XLV. Spem futurorum esse, & ideo fidem circa ea quæ promissa sunt patientem esse debere.

XLVI. Mulierem in ecclesia tacere debere.

XLVII. Delicto & merito nostro fieri ut laboremus, nec Dei opem in ommibus sentiamus.

XLVIII. Non fenerandum.

XLIX. Inimicos quoque diligendos.

L. Sacramentum fidei non esse prophanandum.

LI. Quod nemo in opere suo extolli debeat.

LII. Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam.

LIII. Dei arcana perspici non posse, & iccirco fidem nostram simplicem esse debere.

LIV. Neminem sine sorde & sine peccato esse.

LV. Non hominibus, sed Deo, placendum.

LVI. Deum nihil latere ex his quæ geruntur.

LVII. Fidelem emendari & reservari.

LVIII. Neminem contristari morte debere, cum sit in vivendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas.

LIX. De idolis quæ gentiles deos putant.

LX. Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam.

LXI. Possidendi concupiscentiam & pecuniam non appetendam.

LXII. Matrimonium cum gentilibus non jungendum.

LXIII. Grave delictum esse fornicationis.

LXIV. Quæ sint carnalia quæ mortem pariant, & quæ spiritalia quæ ad vitam ducant.

LXV. Omnia delicta in baptismo deponi.

LXVI. Disciplinam Dei in ecclesiasticis præceptis observandam.

LXVII. Prædictum quod disciplinam sanam aspernaturi essent.

LXVIII. Recedendum ab eo qui inordinate & contra disciplinam vivat.

LXIX. Non in sapientia mundi nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis & virtute conversationis.

LXX. Parentibus obsequendum.

LXXI. Patres quoque asperos circa filios esse non oportet.

LXXII. Servos, cum crediderint, plus dominis carnalibus servire debere.

LXXIII. Item dominos mitiores esse debere.

LXXIV. Viduas probatas quasque honorandas.

LXXV. *Suorum, & maxime fidelium, curam plus unumquemque habere debere.*
LXXVI. *Majorem natu non temere accusandum.*
LXXVII. *Peccantem publice objurgandum.*
LXXVIII. *Cum hæreticis non loquendum.*
LXXIX. *Innocentiam fidenter petere & impetrare.*
LXXX. *Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit.*
LXXXI. *Mercedem mercenario cito reddendam.*
LXXXII. *Non augurandum.*
LXXXIII. *Cirrum in capite non habendum.*
LXXXIV. *Non vellendum.*
LXXXV. *Surgendum cum episcopus aut presbyter veniat.*
LXXXVI. *Schisma non faciendum, etiamsi in una fide & in eadem traditione permaneat qui recedit.*
LXXXVII. *Fideles simplices cum prudentia esse debere.*
LXXXVIII. *Fratrem non circumveniendum.*
LXXXIX. *Subito venire finem mundi.*
XC. *Uxorem a viro credere, aut si recesserit, innuptam manere.*
XCI. *Tantum unumquemque tentari quantum potest sustinere.*
XCII. *Non quidquid licet esse faciendum.*
XCIII. *Prædictum quod hæreses futuræ essent.*
XCIV. *Cum timore & honore eucharistiam accipiendam.*
XCV. *Bonis convivendum, malos autem vitandos.*
XCVI. *Factis, non verbis, operandum.*
XCVII. *Ad fidem & ad consecutionem properandum esse.*
XCVIII. *Catecuminum peccare jam non debere.*
XCIX. *Judicium secundum tempora futurum, æquitatus ante legem, vel legis post Moysen.*
C. *Gratiam Dei gratuitam esse debere.*
CI. *Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse.*
CII. *Correptionem bonos quosque libenter audire debere.*
CIII. *A multiloquentia temperandum.*
CIV. *Non metiendum.*
CV. *Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio.*
CVI. *Injuria accepta patientiam tenendam & ultionem Deo relinquendam.*
CVII. *Non detrabendum.*
CVIII. *Non esse proximo insidiandum.*
CIX. *Infirmos visitandos.*
CX. *Susurrones maledictos esse.*
CXI. *Sacrificia malorum acceptabilia non esse.*
CXII. *Gravius judicari de bis qui in sæculo plus habuerint potestatis.*
CXIII. *Viduas & pupillos protegi oportere.*
CXIV. *Dum in carne est quis exomologesin facere debere.*
CXV. *Adulationem perniciosam esse.*
CXVI. *Plus ab eo diligi Deum cui in baptismo plura peccata dimittuntur.*
CXVII. *Fortem congressionem esse adversus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, ut possimus vincere.*
CXVIII. *De antichristo, quod in homine veniat.*
CXIX. *Grave fuisse jugum legis quod a nobis abjectum est, & leve esse jugum Domini quod a nobis susceptum est.*
CXX. *Orationibus insistendum.*

CAP. I. DE bono operis & misericordiæ. Apud Esaiam: *Exclama*, inquit, *in fortitudine, & noli parcere, sicut tuba exalta vocem tuam, adnuntia plebi meæ peccata ipsorum & domui Jacob facinora eorum. Me de die in diem quærunt, & cognoscere vias meas concupiscunt, quasi plebs quæ justitiam fecerit & judicum Dei non deseruerit. Postulant me nunc judicium justum, & appropinquare Deo concupiscunt dicentes: Quid, quia jejunavimus & non vidisti, humiliavimus animas nostras & non cognovisti? In diebus enim jejunii inveniuntur voluntates vestræ. Aut enim subjectos vobis subpungitis, aut ad judicia & lites jejunatis, aut proximos cæditis pugnis.* [a] *Ut quid mihi jejunatis, ut hodie audiatur vox vestra in clamore? Non hoc jejunium ego elegi,* [b] *nisi humiliet homo animam suam. Et si contorsieris quasi circulum collum tuum, & saccum & cinerem substraveris, nec sic vocabitur jejunium acceptum. Non tale jejunium elegi dicit Dominus; sed solve omnem nodum injustitiæ, resolve suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem injustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti; & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur. Et præibit ante te justitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris dicet: Ecce adsum.* De hoc ipso apud Job: *conservavi egenum de manu potentis, & pupillo cui non erat adjutor auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me, cum essem oculus cæcorum, pes quoque claudorum ego essem, & invalidorum pater.* De hoc ipso apud Tobiam: *Et dixi Tobiæ filio meo: Vade, & adduc quemcumque pauperem inveneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde*

Isa. 58

Job 26

Tob. 2

[a] *Ut quid mihi jejunatis*) Vide Frontonis Ducæi notas in homiliam sextam Chrysostomi ad populum Antiochenum.

[b] *Nisi humiliet*) Vide Cotelerii notas in caput tertium epistolæ Barnabæ.

de

de suo: Hunc adduc, & manducabit pariter meum prandium hoc: Ecce sustineo te, fili, donec venias. Item illic: Omnibus diebus vitæ
Tob. 4 tuæ, fili, Deum in mente habe, & noli præterire præcepte ejus. Justitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ & noli ambulare viam iniquitatis: quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli avertere faciem ab ullo paupere. Ita fiet ut nec a te avertatur facies Dei. Quomodo habueris, fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam. Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam, præmium bonum reponis tibi in diem necessitatis: quoniam eleemosyna a morte liberat & non patitur ire in tenebras. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. De hoc ipso apud Salomonem in proverbiis: Qui pauperi miseretur, Deo fe-
Prov. 16 nerat. Item illic: Qui dat pauperibus, num-
Prov. 15 quam indigebit. Qui autem avertit oculum suum, in multa penuria erit. Item illic: Eleemosynis
Prov. 23 & fide peccata purgantur. Item illic: Si esu-
Eccli. 3 rierit inimicus tuus, ciba eum: & si sitierit, potabis eum. Hoc enim faciens carbones vivos superfundes in caput ejus. Item illic; Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna exstinguit
Prov. 3 peccatum. Apud eumdem in proverbiis: Ne dixeris, abi & revertere, cras ego dabo, cum possis continuo bene facere. Non enim scis quid contingat sequenti die. Item illic: Qui obturat aures suas ne audiat imbecillum, & ipse invocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum. Item illic: Qui conversatur sine vituperatione
Eccli. 14 in justitia, beatos filios relinquit. Apud eumdem in ecclesiastico: Fili, si habes, bene fac tecum, & Deo dignas oblationes offer, memorare quoniam mors non tradat. Item illic: Conclude eleemosynam in corde pauperis, & hæc pro te orabit ab omni malo. De hoc ipso in psalmo XXXVI. misericordiam & posteris prodesse: [a] Junior fui, etenim senui, & non vidi justum derelictum nec semen ejus quærens panem. Tota die miseretur & fenerat, & semen ejus in benedictione est. De hoc ipso in psalmo XL. Beatus qui intelligit super egenum & pauperem, in die malo liberabit illum Deus. Item in psalmo CXI. Distribuit, dedit pauperibus, justitia ejus manebit in sæculum sæculi. De hoc ipso
Osee 6. apud Oseę: Misericordiam volo magis quam sacrificium, & agnitionem Dei plus quam holocaustomata. De hoc ipso in evangelio cata
Mat. 5 Matthæum: Beati qui esuriunt & sitiunt justitiam, quia ipsi saturabuntur. Item illic: Beati misericordes, quonim ipsi misericordiam consequentur. Item illic: Thesaurizate vobis thesauros in cælo, ubi neque tinea neque comestura exterminat, & ubi fures non effodiunt & furantur.
Mat. 13 enim Ubi fuerit thesaurus tuus, illic erit & cor tuum. Item illic: Simile est regnum cælorum homini negotianti quærenti bonas margaritas; ubi autem invenit pretiosam margaritam, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam. Etiam modicum opus prodesse. Item illic:
Mat. 10 Et qui potaverit unum ex minimis istis calicem aquæ frigidæ in nomine discipuli, amen dico vobis, non peribit merces ejus. Nemini negandam eleemosynam. Item illic: Omni po-
Luc. 6 scenti te da, & ab eo qui voluerit mutuari ne aversatus fueris. Item illic: Si vis ad vitam
Mat. 19 venire, serva mandata. Dicit ille, quæ? Dicit illi Jesus: Non occides, non mœchaberis, non falsum testimonium dicens, honoram patrem & matrem, & diliges proximum tibi tamquam te. Dicit illi juvenis: Omnia ista observavi. Quid adhuc mihi deest? Dicit illi Jesus: Si vis perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo, & veni sequere me. [b] Item illic: Cum venerit
Mat. 25 filius hominis in majestate sua & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes. Et segregabit illos ab invicem, quemadmodum pastor segregat oves ab hædis. Et statuet oves ad dexteram, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet rex eis qui ad dexteram suam sunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare; sitivi, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & texistis me: infirmatus sum, & visitastis; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi dicentes: Domine, quando te vidimus hospitem & adduximus, nudum & vestivimus? Quando autem te vidimus infirmum & in carcere & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, & mibi fecistis. Tunc dicet illis qui a sinistris ejus sunt: Discedite a me maledicti in ignem æternum quem præparavit pater meus diabolo & angelis ejus. Esurivi enim, & non dedistis mihi manducare; sitivi, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus fui, & non vestistis me; infirmus & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem aut sitientem aut hospitem aut nudum aut infirmum aut in carcere, & non ministravimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis uni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, justi autem in vita æternam. De hoc ipso in evangelio cata Lucam: Res vestras vendite, & date
Luc. 11 & 12 eleemosynam. Item illic: Qui fecit quod est intus, fecit & quod foris est. Verumtamen date eleemosynam & ecce vobis omnia sunt munda.
Luc. 19 Item illic: Ecce dimidium ex substantia mea do egenis; & si cui quid fraudavi, quadruplum reddo. Dixit autem Jesus quia salus hodie domui huic facta est, quoniam & ipse filius est Abrahæ. De hoc ipso ad Corinthios secunda:
2 Cor. 8 Vestra abundantia illorum inopiam suppleat, ut & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, ut sit æqualitas, sicut scriptum est: Qui multum habuit non abundavit, & qui modicum non indiguit. Item illic: Qui parce semi-
Exo. 16 nat, parce & metet, & qui seminat in benedictione & metet. Unusquisque autem sicut corde proposuit, non quasi ex tristitia vel ex necessitate. Hilarem enim datorem diligit Deus. Item illic, sicut

[a] *Junior fui*) Plerique libri veteres habent *juvenior*. Apulejus lib. 8. Metamorphoseon: *Sed unus præ ceteris & animo fortior & ætate juvenior*. Sosipater Charisius lib. 2. *Aliquando primus & secundus, ut senex senior juvenis juvenior*. Sic etiam apud Fulgentium Placiadem, lib. 1. etymologicon.

[b] *Item illic: Cum venerit*) Ista usque ad *Justi autem in vitam æternam*, desunt in codice Burgundico & in Lamoniano.

ſicut ſcriptum eſt: Diſtribuit, dedit pauperibus,
2 Cor. 9 *juſtitia ejus manet in æternum.* Item illic: *Qui autem adminiſtrat ſemen ſeminanti, & panem ad edendum præſtabit, & multiplicabit ſemen veſtrum, & augebit incrementa frugum juſtitiæ veſtræ, ut in omnibus locupletemini.* Item illic: *Adminiſtratio hujus officii non tantum ſupplevit ea quæ ſanctis deſunt, ſed abundavit per multam gratiarum actionem in Deum.* De hoc ipſo in epiſtola Joannis: *Qui habuerit ſub-*
1.Joa.3 *ſtantiam mundi, & viderit fratrem ſuum deſiderantem, & clauſerit viſcera ſua ab eo, quomodo caritas Dei manet in illo?* De hoc ipſo in evangelio cata Lucam: *Cum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fra-*
Luc. 14 *tres, neque vicinos, neque divites, ne forte & illi reinvitent te, & fiat tibi retributio. Sed cum facis epulum, voca pauperes, debiles, cæcos, & claudos, & beatus eris, quoniam non habent retribuere tibi, retribuetur autem tibi in reſurrectione juſtorum.*

In opere & eleemoſynis, etiamſi per mediocritatem minus fiat, ipſam voluntatem ſatis eſſe. In epiſtola Pauli ad Corinthios ſecunda: *Si voluntas prompta eſt, ſecundum quod-*
2.Cor. 8 *cumque habuerit, acceptabile eſt, non ſecundum quod non habuerit; neque ſit aliis refrigerium, vobis autem preſſura.*

Agapen & dilectionem fraternam religioſe & firmiter exercendam. Apud Malachiam: *Nonne Deus unus condidit nos? Nonne pater unus*
Malach. 2. *eſt omnium noſtrum? Quid utique dereliquiſtis unuſquiſque fratrem ſuum?* De hoc ipſo cata Joannem: *Pacem vobis remitto, pacem meam*
Joan. 14 & 15 *do vobis.* Item illic: *Hoc eſt mandatum meum, ut diligatis invicem, quemadmodum dilexi vos. Majorem hac caritatem nemo habet quam ut animam ſuam quis ponat pro amicis ſuis.* Item illic: *Beati pacifici, quoniam ipſi filii Dei vo-*
Mat. 5 *cabuntur.* Item illic: *Amen dico vobis, quo-*
Mat. 18 *niam ſi duobus ex vobis convenerit in terra, de omni re quamcumque petieritis continget vobis a patre meo qui in cœlis eſt. Ubicumque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis ſum.* De hoc ipſo ad Corinthios prima: *Et ego quidem, fratres, non potui vo-*
1.Cor. 3 *bis loqui quaſi ſpiritalibus, ſed quaſi carnalibus; quaſi infantibus in Chriſto lac vobis potum dedi, non eſcam. Dum enim adhuc puſilli eratis, non poteratis, ſed neque nunc poteſtis. Adhuc enim eſtis carnales. Ubi enim in vobis æmulatio & contentio & diſſenſiones, nonne carnales eſtis, & ſecundum hominem ambulatis?* Item illic: *Et*
1Cor. 13 *ſi habuero omnem fidem, ita ut montes tranſferam, caritatem autem non habeam, nihil ſum. Et ſi in cibos diſtribuero omnia mea, & ſi tradidero corpus meum ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil proficio. Caritas magnanima eſt, caritas benigna eſt, caritas non æmulatur, caritas non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet ſuper injuſtitiam, conlætatur autem in veritate. Omnia diligit, omnia credit, omnia ſperat, omnia ſuſtinet. Caritas numquam excidet.* De hoc ipſo ad Galatas: *Diliges proxi-*
Gal. 5 *mum tibi tamquam te. Si autem mordetis & incuſatis invicem, videte ne conſumamini ab invicem.* De hoc ipſo in epiſtola Joannis: *In*
1.Joa.3 *hoc apparent filii Dei & filii diaboli. Omnis qui non eſt juſtus, non eſt de Deo, & qui non diligit fratrem ſuum. Qui enim fratrem ſuum odit, homicida eſt. Et ſcitis quia omnis homicida non habet in ſe vitam æternam in ſe manentem.* Item illic: *Si quis dixerit quoniam diligit Deum, & fratrem ſuum odit, mendax eſt. Qui enim non diligit fratrem ſuum quem videt, Deum quem non videt quomodo poteſt diligere?* De hoc ipſo in actibus apoſtolorum. *Turba autem eorum qui crediderant anima ac* Act. 4 *mente una agebant, nec fuit inter illos diſcrimen ullum, nec quidquam ſuum judicabant ex bonis quæ eis erant, ſed fuerunt illis omnia communia.* De hoc ipſo in evangelio cata Mat. 5 Matthæum: *Si obtuleris munus tuum ad altare, & illic recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adverſum te, relinque illic munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo, & tunc veni & offer munus tuum ad altare.* Item in epiſtola Joannis: *Deus ca-* 1Joan.4 *ritas eſt, & qui manet in caritate, in Deo manet, & Deus in eo.* Item illic: *Qui dicit* 1Joan.2 *ſe in luce eſſe & fratrem ſuum odit, mendax eſt, & in tenebris ambulat uſque adhuc.*

In nullo gloriandum, quando noſtrum nihil ſit. In evangelio cata Joannem: *Nemo* CAP. IV. *poteſt quidquam accipere, niſi datum fuerit illi* Joan. 3 *de cælo.* Item in epiſtola Pauli ad Corinthios prima: *Quid enim habes quod non acceperis?* 1.Cor. 1 *Si autem accepiſti, quid gloriaris quaſi non acceperis?* Item in baſilion primo: *Nolite glo-*
1.Reg.2. *riari, neque loquamini elata, & non procedat magniloquentia ex ore veſtro, quia Deus ſcientiarum dominus.* Item illic: *Invalibus factus eſt arcus potentium, & infirmi accincti ſunt virtute.* De hoc in ipſo Machabæis: *Juſtum eſt* 2Mac.9 *ſubditum Deo eſſe & mortalem non paria Deo ſentire.* Item illic: *Et verba viri peccatoris* 1Mac.2 *ne timueritis, quia gloria ejus in ſtercora erit & in vermes. Hodie extolletur, & cras non invenietur: quoniam converſus eſt in terram ſuam, & cogitatio ejus periit.*

Humilitatem & quietem in omnibus tenendam. Apud Eſaiam ſic dicit Dominus CAP. V. Deus: *Cælum mihi thronus, & terra ſcabel-* Iſa. 66 *lum pedum meorum. Quam mihi ſedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim iſta fecit manus mea omnia, & ſunt mea omnia iſta. Et ſuper quem aſpiciam alium niſi ſuper humilem & quietum & trementem ſermones meos?* De hoc ipſo in evangelio cata Matthæum: *Beati mites, quoniam ipſi hereditabunt* Mat. 5 *terram.* De hoc ipſo cata Lucam: *Qui* Luc. 9 *minimus erit in omnibus vobis, hic erit magnus.* Item illic: *Qui ſe extollit, humiliabi-* Luc. 18 *tur; & qui ſe humiliaverit, exaltabitur.* De hoc ipſo ad Romanos: *Noli altum ſapere, ſed* Rom. 11 *time. Si enim Deus naturalibus ramis non peperit, ne forte nec tibi parcat.* De hoc ipſo in pſalmo XXXIII. *Et humiles ſpiritu ſalvabit.* Item ad Romanos: *Reddite omnibus quæ* Rom. 13 *debentur, cui tributum tributum, cui vectigal vectigal, cui timorem timorem, cui honorem honorem. Nemini quidquam debeatis, niſi ut invicem diligatis.* Item in evangelio cata Matthæum: *Diligunt primum recumbendi locum in* Mat. 23 *cœnis & primam ſeſſionem in ſynagogis & ſalutationes in foro & vocari ab hominibus Rabbi. Vos autem ne vocaveritis Rabbi. Unus eſt enim vobis magiſter.* Item in evangelio cata Joannem: *Non eſt ſervus major domino ſuo, ne-* Joa. 13

que

que apostolus major eo qui se misit. Hæc scientes beati eritis, ea feceritis. Item in psalmo LXXXI. *Humilem & pauperem justificate.*

CAP. VI. Bonos quosque & justos plus laborare, sed tolerare debere, quia probantur. Apud Salomonem: *Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio tribulationis.* Item in psalmo quinquagesimo: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despiciet.* Item in psalmo XXXIII. *Proximus est Dominus contritis corde, & humiles spiritu salvabit.* Item illic: *Multæ pressuræ justorum, sed ex omnibus illis liberabit eos Dominus.* De hoc ipso apud Job: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus etiam ibo sub terram. Dominus dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino placuit ita factum est. Sit nomen Domini benedictum. In his omnibus quæ contigerunt ei nihil peccavit Job labiis suis in conspectu Domini.* De hoc ipso in evangelio cata Matthæum: *Beati plangentes, quoniam ipsi consolabuntur.* Item cata Joannem: *Hæc locutus sum vobis, ut in me pacem habeatis, in sæculo autem pressuram habebitis; sed fidite, quoniam ego vici mundum.* De hoc ipso ad Corinthios secunda: *Datus est mihi stimulus carnis meæ angelus satanæ, qui me colaphizet, ut non extollar. Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet a me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea. Nam virtus in infirmitate perficitur.* De hoc ipso ad Romanos: *Gloriamur in spe claritatis Dei, non solum autem, sed & gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem. Spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis.* De hoc ipso cata Matthæum: *Quam lata & spatiosa via est quæ ducit ad interitum, & multi sunt qui intrant per eam. Quam arta & angusta via est quæ ducit ad vitam, & pauci sunt qui eam inveniunt.* De hoc ipso in Tobia: *Ubi sunt justitiæ tuæ? Ecce quæ pateris.* Item in sapientia Salompnis: *In locis impiorum gemunt justi. In illorum autem perditionem abundabunt justi.*

Mat. 5 Jon. 16 2 Cor. 12 Rom. 5 Mat. 7 Tob. 2 Eccles. 3

CAP. VII. Non contristandum spiritum sanctum, quem accepimus. Paulus apostolus ad Ephesios: *Nolite contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis. Omnis amaritudo & ira & indignatio & clamor & blasphemia auferantur a vobis.*

Ephes. 4

CAP. VIII. Iracundiam vincendam esse, ne cogat delinquere. Apud Salomonem in proverbiis: *Melior est vir patiens forti. Qui enim iracundiam continet melior est quam qui urbem capit.* Item illic: *Imprudens eadem die enuntiat iram suam, abscondit autem in honorationem suam astutus.* De hoc ipso ad Ephesios: *Irascimini, & nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam vestram.* Item in evangelio cata Matthæum: *Audistis quia dictum est antiquis, nonoccides: qui autem occiderit reus erit judicio. Ego autem dico vobis quia, omnis qui iratus fuerit fratri suo sine causa reus erit judicio.*

Prov. 6 Prov 12 Ephes. 4 Mat. 5

CAP. IX. Invicem se fratres sustinere debere. Ad Galatas: *In contemplatione habentes unusquisque, ne & vos tentemini. Alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi.*

Gal. 6

CAP. X. In Deum solum fidendum & in ipso gloriandum esse. Apud Hieremiam: *Non glorietur sapiens in sapientia sua, neque glorietur fortis in fortitudine sua, neque glorietur dives in divitiis suis, sed in hoc glorietur qui gloriatur intelligere & nosse quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam & judicium & justitiam super terram, quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus.* De hoc ipso in psalmo LIV. *In Domino speravi, non timebo quid faciat mihi homo.* Item illic: *Non nisi soli Deo: subjecta est anima mea.* Item in psalmo CXVII. *Non metuam quid faciat mihi homo, Dominus mihi auxiliator est:* Item illic: *Bonum est confidere in Domino quam fidere in homine. Bonum est sperare in Dominum quam sperare in principibus.* De hoc ipso apud Danielem: *Responderunt autem Sidrac, Misac, & Abdenago, & dixerunt rei Nabuchodonosor: Rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos servimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis; & de manibus tuis, rex, liberabit nos. Et si non, notum sit tibi quia diis tuis non servimus, & imaginem auream quam statuisti non adoramus.* Item apud Hieremiam: *Maledictus homo qui spem habet in homine; & benedictus homo qui fidit in Domino, & erit in deo spes ejus.* De hoc ipso in Deuteronomio: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.* De hoc ipso ad Romanos: *Et coluerunt & servierunt creaturæ, relicto creatore. Propter quod & tradidit illos Deus in passiones ignominiæ.* De hoc ipso apud Joannem; *Major est qui in vobis est quam qui in hoc mundo.*

Jer. 9 Dan. 3 Jer. 17 Deut. 6 Rom. 1. 1. Joa. 4.

CAP. XI. Eum qui fidem consecutus est exposito priore homine cælestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attendere ad sæculum, cui jam renuntiavit. Apud Esaiam: *Quærite Dominum: & cum inveneritis, invocate eum. Cum autem appropinquaverit vobis, relinquat impius vias suas, & vir facinorosus cogitationes suas, & convertatur, ad Dominum, & misericordiam consequetur, quia in multum remittet peccata vestra.* De hoc ipso apud Salomonem: *Vidi universa opera quæ facta sunt sub sole, & ecce omnia vanitas.* De hoc ipso in Exodo: *Sic autem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti, & calciamenta vestra in pedibus vestris, & bacula vestra in manibus vestris, & edetis eum festinanter. Pascha est enim Domini.* De hoc ipso in evangelio cata Matthæum: *Nolite cogitare dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes inquirunt: Sic autem pater vester quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnum Dei & justitiam ejus, & omnia ista apponentur vobis.* Item illic: *Nolite cogitare in crastinum. Crastinus enim dies ipse cogita-*

Isa. 55 Eccli. 1. Exo. 12 Mat. 6.

a *Sine causa*) Cassianus lib. 8. cap. 20. scribit ita legi in quibusdam exemplaribus, & addit superflua esse *sine causa*, & adjecta ab his qui imputandam iram pro justis causis minime putaverunt, cum utique nullus quamlibet absque ratione commotus, sine causa se dicat irasci. Hieronymus quoque in caput quartum epistolæ ad Ephesios, & ad caput quintum Matthæi, unde sumptus est hic locus, ait a quibusdam codicibus addi *sine causa*, & istud radendum esse, quia ira viri justi justitiam Dei non operatur. Vide Erasmi annotationes in hunc Matthæi locum, & Renatum Massuetum in lib. 4. Irenæi, cap. 13.

gitabit sibi. Sufficit diei malitia sua. Item illic: *Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum aptus est regno Dei.* Item illic: *Aspicite volatilia cæli, quoniam non seminat, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cælestis pascit illa. Nonne vos pluris estis illis?* De hoc ipso cata
Luc. 12 Lucam: *Sint lumbi vestri accincti, & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus exspectantibus dominum suum quando veniat a nuptiis, ut cum venerit & pulsaverit aperiant illi. Beati servi illi quos adveniens dominus invenerit vi-*
Mat. 12 *gilantes* De hoc ipso apud Mathæum: *Vulpes foveas habent, & volucres cæli diversoria, filius autem hominis non habet ubi caput suum inclinet.* Item illic: *Qui non renuntiat omnibus quæ sunt ejus non potest meus discipulus esse.*
1. Cor. 6 De hoc ipso ad Corinthios prima: *Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Deum in corpore vestro.* Item
1. Cor. 7 Illic: *Tempus collectum. Superest ergo ut & qui habent uxores, quasi non habentes sint, & qui plagunt, quasi non plangentes, & qui gaudent, quasi non gaudentes, & qui emunt, quasi non ementes, & qui possident, quasi non possidentes, & qui hoc mundo utuntur, quasi non utantur. Præterit enim figura hujus mundi.*
1 Cor. 15 Item illic: *Primus homo de terræ limo, secundus homo de cælo. Qualis ille e limo, tales & qui de limo; & qualis cælestis, tales & celestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus & imaginem ejus qui de cælo est,* De
Phil. 2 hoc ipso ad Philipenses: *Omnes sua quærunt, & non quæ sunt Christi; quorum finis est interitus, quorum Deus venter est, & gloria in confusionem eorum qui terrena sapiunt.* [a] *Nostra autem conversatio in cælis est; unde & salvatorem respectamus Dominum nostrum Jesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ.* De
Gal. 6 hoc ipso ad Galatas: *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.*
2. Tim. 2 De hoc ipso ad Timotheum: *Nemo militans Deo obligat se molestiis secularibus, ut possit placere ei cui se probavit. Sed & si certaverit quis, non coronabitur, nisi legitime pugnaverit.* De hoc
Coloss. 2 ipso ad Colossenses: *Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid tamquam viventes in*
Coloss. 3 *mundo vana sectamini?* Item de hoc ipso: *Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quæ sursum sunt sapite, non quæ terrena sunt. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum eo apparebitis in glo-*
Ephes. 4 *ria.* De hoc ipso ad Ephesios; *Exponite prioris conversationis veterem hominem, qui corrumpitur secundum concupiscentias deceptionis. Innovamini autem spiritu sensus vestri, & induite novum hominem, eum qui secundum Deum constitutus est in justitia & sanctitate & veritate.* De hoc
1 Pet. 2 ipso in epistola Petri; *Quasi hospites & peregrini, abstinete vos a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, conversationem autem*

A *habentes inter gentes bona, ut dum detrectant de vobis quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Deum.* De hoc ipso in epistola Joannis: *Qui dicit se in Christo manere debet qumodo ille ambulavit & ipse ambulare.* *1. Joa. 2*
Item illic: *Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in illo: quoniam omne quod in mundo est concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est a patre, sed ex concupiscentia sæculi; & mundus transibit, & concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo Deus manet in æternum.* Item in epistola
B Pauli ad Corinthios prima: *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis.* *1. Cor. 5*

Non jurandum. Apud Salomonem: *Vir multum jurans replebitur iniquitate, & non discedet a domo ejus plaga; & si vane juraverit,* CAP. XII. *Eccl. 23*
[b] *non justificabitur.* De hoc ipso cata Matthæum: [c] *Iterum audistis quia dictum est antiquis, Non perjurabis. Reddes autem Domino juramenta tua. Ego autem dico vobis non jurare omnino, neque per cælum, quia thronus Domini est, neque per terram, quia scabellum est pedum ejus, neque per Jerosolymam, quia civitas est magni regis. Neque per caput tuum juraveris, quia non potes unum capillum album facere aut nigrum. Sit sermo vester est est, non non. Quod autem his abundantius est a malo est.* De *Mat. 5*
hoc ipso in Exodo: *Non accipies nomen Domini Dei tui in vanum.* *Exo. 10*

Non maledicendum. In Exodo; *Non maledices neque principi populi tui detraxeris.* Item CAP. XIII.
in psalmo XXXIII. *Quis est homo qui vult vitam & amat videre dies bonos? Contine linguam* *Exo. 22*
tuam a malo, & labia tua ne loquantur dolum.
De hoc ipso in Levitico: *Et locutus est Domi-* *Lev. 24*
nus ad Moysen dicens: Produc eum qui maledi-
D *xerit foras extra castra, & imponent omnes qui audierunt manus suas super caput ejus, & lapidabit eum omnis synagoga filiorum Israel.* De
hoc ipso in epistola Pauli ad Ephesios; *Omnis* *Ephes. 4*
sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus. De hoc ipso ad Romanos: *Benedi-* *Rom. 12*
centes, & non maledicentes. De hoc ipso in
evangelio cata Matthæum. *Qui dixerit fratri* *Mat. 5*
suo fatue reus erit in gehennam ignis. De hoc
ipso cata eumdem Mathæum: *Dico autem vo-* *Mat. 12*
bis quia omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines reddent pro eo rationem in die judicii. De sermonibus enim tuis justificaberis, & de sermonibus tuis condemnaberis.

E Numquam mussitandum, sed circa omnia CAP. XIV.
quæ accidunt benedicendum Deum. Apud
Job: *Dic verbum aliquod in Dominum, & mo-* *Job 2*
rere. At ille intuitus eam dixit: Tamquam una ex ineptis mulieribus locuta es. Si bona excepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ acciderunt ei nihil peccavit

a *Nostra conversatio*) Vide Frontonis Ducæi notas ad homiliam 46. Chrysostomi in sanctum Julianum martyrem.

b *Non justificabitur*) Editio Anglicana addit ex quodam veteri libro, *ut si frustra juraverit, duplici-*

ter punietur. Illic autem adonatum est ea deesse in impressis, exstant vero in capite 23. libri Ecclesiastici, sed aliis verbis.

c *Iterum audistis*) Ista usque ad *De hoc ipso* addita sunt ex codice Lamonii & ex Gratianopolitano.

Job labiis ſuis in conſpectu Domini. Item illic. *Animadvertiſti ad puerum meum Job? Non enim eſt ſimilis illi quiſquam in terris, homo ſine querela, verus Dei cultor, abſtinens ſe ab omni malo*. De hoc ipſo in pſalmo XXXIII. *Benedicam Dominum in omni tempore, ſemper laus ejus in* Num. 11 *ore meo*. De hoc ipſo in Numeris: *Deſinat murmuratio eorum a me, & non morientur*. Act. 16 De hoc ipſo in actibus apoſtolorum: *Circa mediam autem noctem Paulus & Silas orantes gratias agebant Deo. Audiebant autem eos vinc-* Philip. 2 *ti*. Item in epiſtola Pauli ad Philiphenſes: *Omnia autem pro dilectione facientes ſine murmurationibus & reputationibus, ut ſitis ſine querela & immaculati filii Dei*.

CAP. XV. Ad hoc tentari homines a Deo ut probentur. In Geneſi: *Et tentavit Deus Abraham,* Gen. 22 *& dixit ad illum: Accipe filium tuum unicum quem diligis Iſaac, & vade in terram altam, imponens illum ibi in holocauſtum hoſtiam in unum ex montibus de quo tibi dixero*. De hoc ipſo in Deu. 13 Deuteronomio: *Tentat Dominus Deus veſter vos, ut ſciat ſi diligitis Dominum Deum veſtrum ex toto corde veſtro, & ex tota anima veſtra*. De Sap. 3 hoc ipſo in ſapientia Salomonis: *Etſi coram hominibus tormenta paſſi ſunt, ſpes eorum immortalitate plena eſt; & in paucis vexati, in multis bene diſponentur, quoniam Deus tentavit illos & invenit illos dignos ſe. Tamquam aurum in fornace probavit illos, & quaſi holocauſta hoſtiæ accepit illos, & in tempore erit reſpectus illorum. Judicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit dominus eorum in perpetuum*. De 1 Mac. 2 hoc ipſo in Machabæis: *Abraham nonne in tentatione inventus eſt fidelis, & deputatum eſt ei ad juſtitiam?*

CAP. XVI. De bono martyrii: In proverbiis Salomonis: *Liberat de malis animam martyr fidelis*. Item Prov. 14 illic: *Tunc ſtabunt juſti in magna conſtantia adSap. 5 verſus eos qui ſe anguſtiaverunt & qui abſtulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur inſubitatione inſperatæ ſalutis, dicentes inter ſe, pœnitentiam habentes, & per anguſtiam ſpiritus gementes: Hi ſunt quos aliquando habuimus in deriſum & in ſimilitudinem improperii. Nos inſenſati vitam illorum æſtimabamus inſaniam & finem illorum ſine honore. Quomodo computati ſunt inter filios Dei & inter ſanctos ſors illorum eſt? Ergo erravimus a via veritatis, & juſtitiæ lumen non luxit nobis, & ſol non eſt ortus nobis. Laſſati ſumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulavimus ſolitudines difficiles, viam autem Domini ignoravimus. Quid nobis profuit ſuperbia, aut quid divitiarum jactatio contulit nobis? Tranſierunt omnia illa tamquam umbra*. De hoc ipſo in pſalmo CXV. *Pretioſa in conſpectu Domini mors ſanctorum ejus*. Item in pſalmo CXXV. *Qui ſeminant in lacrimis in exſultatione metent. Ambulantes ambulabant & plorabant mittentes ſemina ſua, venientes autem venient in exſultatione tollentes gremia ſua*. De Joan. 12 hoc ipſo in evangelio cata Joannem: *Qui amat animam ſuam perdet illam; & qui odit animam ſuam in iſto ſæculo, in vitam æternam inveniet* Mat. 10 *illam*. Item illic. *Cum autem tradiderint vos, nolite cogitare quid loquamini. Non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui* Joan. 16 *loquitur in vobis*. Item illic: *Veniet hora ut omnis qui interficit vos arbitretur officium ſe Deo facere. Sed & hoc facient quoniam non cognoverunt patrem neque me*. De hoc ipſo cata Matheum: *Beati qui perſecutionem paſſi fuerint propter juſtitiam, quoniam ipſorum eſt regnum cælorum*. Item illic: *Ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere. Magis autem metuite eum qui poteſt animam & corpus occidere in gehennam*. Item illic: *Quicumque me confeſſus fuerit coram hominibus, & ego confitebor illum coram patre meo qui in cælis eſt. Qui autem me negaverit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cælis eſt. Qui autem ſuſtinuerit uſque in finem, hic ſalvus erit*. De hoc ipſo cata Lucam: *Beati eritis cum vos oderint homines, & ſeparaverint vos & expulerint, & maledixerint nomini veſtro quaſi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exſultate. Ecce enim merces veſtra multa eſt in cælis*. Item illic: *Amen dico vobis, nemo eſt qui relinquat domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat ſepties tantum in iſto tempore, in ſeculo autem futuro vitam æternam*. De hoc ipſo in apocalypſi: *Et cum aperuiſſet quintum ſignum, vidi ſub* Apoc. 6 *ara Dei animas occiſorum propter verbum Dei & martyrium ſuum, & clamaverunt magna voce dicentes: Quouſque, Domine ſanctus & verus, non judicas & vindicas ſanguinem noſtrum de his qui in terris inhabitant? Et datæ ſunt eis ſingulis ſtolæ albæ, & dictum eſt eis ut requieſcerent brevi adhuc tempore donec impleatur numerus conſervorum & fratrum eorum, quique poſtea occidentur exemplo ipſorum*. Item illic: *Poſt hæc vidi tur-* Apoc. 7 *bam multam, quam dinumerare ex his nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu, & ex omni populo & lingua, ſtantes in conſpectu throni & in conſpectu agni, & erant amicti ſtolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo noſtro ſedenti ſuper thronum & agno. Et reſpondit unus ex ſenioribus dicens mihi: Qui amicti ſunt ſtolis albis qui ſunt & unde venerunt? Et dixi ei: Domine mi, tu ſcis. Et ait mihi: Hi ſunt qui venerunt ex magna tribulatione, & laverunt ſtolas ſuas, & candidas eas fecerunt in ſanguine agni. Ideo ſunt in conſpectu throni Dei, & ſerviunt ei diebus & noctibus in templo ejus, & is qui ſedet in throno inhabitabit ſuper eos. Neque eſurient neque ſitient ummquam, ſed neque ſol ſuper eos cadet, neque ullum æſtum patientur: quoniam agnus qui in medio throni eſt teget eos, & deducet eos ad fontes vitæ aquarum, & abſterget Deus omnem lacrimam ex oculis eorum*. Item illic: *Qui vincet, dabo illi* Apo. 2 *edere de ligno vitæ quod eſt in paradiſo Dei mei*. Item illic: *Eſto fidelis uſque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Beati erunt qui vigilabunt & ſervabunt veſtimenta ſua ne nudi ambulent & videant turpitudinem ſuam*. De hoc ipſo Paulus ad Timotheum in ſecunda: *Ego jam delibor, &* 2 Tim. 4 *tempus inſtar meæ aſſumptionis. Bonum agonem certavi, curſum perfeci, fidem ſervavi. Jam ſupereſt mihi coronam juſtitiæ, quam mihi reddet Dominus in illo die juſtus judex non ſolum autem mihi, ſed & omnibus qui dilexerint adventum ejus*. De hoc ipſo ad Romanos: *Sumus filii Dei. Si* Rom. 8 *autem filii, & heredes Dei, coheredes autem Chriſti ſiquidem compatiamur, ut & commagnificemur*. De hoc ipſo in pſalmo CXVIII. *Beati qui immaculati ſunt in via & qui ambulant in lege Domini. Beati qui perſcrutantur martyria ejus*.

Mi-

CAP. XVII. Minora esse quæ in sæculo patimur quam A sit præmium quod promissum est. In epi-
Rom. 8 stola Pauli ad Romanos: *non sunt condignæ passiones hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis.* [a] De hoc
1 Mac. 6 ipso in Machabæis: *Domine qui sanctam habes scientiam, manifestum est quia cum possem a morte liberari, durissimos dolores corporis tolero, flagellis vapulans, animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc patior.*
2 Mac. 7 Item illic: *Tu quidem impotens ex hac præsenti vita nos perdis. Sed mundi rex defunctos nos pro suis legibus in æternam vitæ resurrectionem suscitabit.* Item illic: *Potius est ab hominibus morti datos exspectare spem a* B *Deo iterum ab ipso suscitandos. Tibi enim resurrectio in vitam non erit.* Item illic. *Potestatem inter homines habens, cum sic corruptibilis, facis quod vis: Noli autem putare genus nostrum a Deo esse derlictum. Sustine & vide magna potestas ejus qualiter te & semen tuum torquebit.* Item illic: *Noli frustra errare. Nos enim propter nosmetipsos hæc patimur peccantes in Deum nostrum. Tu autem ne te existimes impunitum futurum, aggressus pugnare cum Deo.*

CAP. XVIII. Dilectioni Dei & Christi nihil præponendum. In Deuteronomio: *Diliges Dominum*
Deut. 6 *Deum tuum de toto corde tuo & de tota anima tua & de tota virtute tua.* Item in
Mat. 10 evangelio cata Matthæum: *Qui amat patrem aut matrem super me non est me dignus; & qui amat filium aut filiam super me non est me dignus; & qui non accipit crucem suam & sequitur me non est meus discipulus.* Item in epistola Pauli ad Roma-
Rom. 8 nos; *Quis nos separabit a caritate Christi, pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, sicut scriptum est: Quoniam causa tui occidimur tota die, deputati sumus ut oves victimæ; sed in his omnibus supervincimus pro eo qui dilexit nos.*

CAP. XIX. Voluntati non nostræ, sed Dei, obtemperandum. In evangelio cata Joannem: *Non*
Joan. 6 *descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit.* De hoc
Mat. 26 ipso cata Matheum: *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste; verumtamen non quod ego volo, sed quod tu.* Item in prece quotidiana: *Fiat voluntas tua sicut in cæ-*
Mat. 7 *lo & in terra.* Item cata Matthæum: *Non omnis qui mihi dicit, Domine, Domine, introibit in regnum cælorum, sed is qui facit voluntatem patris mei qui in cælis est, ipse introibit in regnum cælorum.* Item cata Lu-
Luc. 12 cam: *Ille autem servus qui cognoscit voluntatem domini sui, & non paruerit voluntati ejus, vapulabit multis.* In epistola Joan-
1 Joan. 2 nis: *Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo & ipse manet in æternum.*

Fundamentum & firmamentum spei & fi- CAP. XX.
dei esse timorem. In psalmo CX. *Initium sapientiæ timor Domini.* De hoc ipso in sa-
pientia Salomonis: *Initium sapientiæ metue-* Eccli. 1.
re Deum. Item in proverbiis ejusdem: *Bea-* Prov. 28
tus homo est qui veretur omnia per metum. De hoc ipso apud Esaiam: *Et super quem* Isa. 66
dlium respiciam nisi super humilem & quietum & trementem sermones meos? De hoc ipso in Genesi: *Et vocavit eum angelus Do-* Gen. 22
mini de cælo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ece ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognovi quoniam times Deum tuum & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item in psalmo secundo: *Servite Domino in timorem & exsultate ei in tremore.* [b] Item
Deut. 4 in Deuteronomio Dei vox ad Moysen: *Convoca ad me populum, & audiant verba mea, ut discant timere me omnibus diebus quos ipsi vivent super terram.* Item apud Hieremiam:
Hier. 31 *Ecce dies veniunt, Dicit Dominus, & consummabo super domum Israel & in domo Juda testamentum novum, non secundum testamentum quod disposueram patribus eorum in die cum apprehendi manum illorum educere eos de terra Ægypti, quia non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit* C *Dominus, quia hoc testamentum quod disponam domui Israel. Post dies illos, dicit Dominus, dans legem meam in sensu eorum scribam illam, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem, & non docebunt unusquisque fratrem suum dicentes, Cognosce Dominum, quia omnes scient me a minore usque ad maximum eorum, quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius. Si exaltatum fuerit cælum in sublime, dicit Dominus, & si humiliata fuerit terra deorsum, at ego non reprobabo genus Israel, dicit Dominus, pro omnibus quæ fecerunt. Ecce ego congregabo eos rex* D *omni terra qua dispersi illos in ira & in furore meo & in exacerbatione magna, & conteram illos in locum istum, & relinquam illos in pavore, & erunt mihi in plebem, & ero illis in Deum, & dabo illis viam alteram & cor aliud, ut timeant me omnibus diebus in bono cum filiis suis, & consummabo eis testamentum æternum quod non avertam post illos, & timorem dabo in cor eorum ut non discedant a me, & visitabo super illos benefacere illis & plantare illos in terra sua in fide & in omni corde & in omni animo.* Item in apocalypsi: *Et viginti qua-* Apo. 11
tuor seniores in conspectu sedentes in thronis E *suis ceciderunt supra facies suas & adoraverunt Deum dicentes: Gratias agimus tibi, Domine Deus omnipotens, qui es & qui fuisti, quod accepisti potestatem tuam magnam & regnasti, & gentes iratæ sunt, & venit ira tua & tempus quo de mortuis judicetur & detur merces servis tuis prophetis & sanctis timen-*

a *De hoc ipso in Machabæis*) Ista & quæ sequuntur usque ad finem capituli addita sunt ex editione Anglicana & ex codice Fuxénsi, tum etiam ex Turonensi.

b *Item in Deuter.*) Ista & quæ sequuntur usque ad *Item in psalmo XXXIII. Timete Dominum*, addita sunt ex codice sancti Albini, & ex codice Attrebatensi S. Eligii.

mentibus nomen tuum pusillis & magnis, & dissperdere eos qui corruperunt terram. Item illic: *Et vidi alium angelum volantem per medium cælum habentem evangelium perenne evangelizare sedentibus super terram & in omnes nationes & tribus & linguas & populos dicentem voce magna: Timete Deum, & date ei honorem, quoniam venit hora judicii ejus, & adorate eum qui fecit cælum & terram & mare & fontes aquarum.* Item illic: *Et vidi quasi mare vitreum mixtum igni, & pascentes bestiæ cum agnis ejus, & numerus nominis ejus* CXLIIII. *stantes supra mare vitreum habentes citharas Dei, & cantant canticum Moysi servi Dei & canticum agni dicentes: Magna & mirabilia opera tua, Domine Deus omnipotens, justæ & veræ vitæ tuæ sunt, rex gentium. Quis non timeat & det honorem nomini tuo, quia solus pius, & quoniam omnes nationes venient & adorabunt in conspectu tuo, quoniam justitiæ tuæ manifestatæ sunt.* Item in Danielem: *Fuit vir habitans in Babylonia, cui nomen erat Joachim, & accepit uxorem nomine Susannam filiam Helchiæ formosam valde & timentem Deum; & erant parentes ejus justi, & docuerunt filiam suam secundum legem Moysi.* Item in Daniele: *Et sumus humiles in omni terra hodie propter peccata nostra, & non est hoc tempore princeps, neque prophetes, neque dux, neque holocaustæ, neque oblatio, neque hostia, neque tus, neque locus sacrificare coram te & invenire misericordiam a te, & in anima & spiritu humilitatis acceptos nos habe ut holocausti victimas arietum & taurorum & quasi multa millia agnorum qui sunt pinguissimi. Sic fiat hostia nostra coram te hodie, & consumetur potestas illorum, quoniam non erubescent qui confidunt in te. Et nunc sequimur toto corde nostro, & timemus & quærimus faciem tuam. Ne nos in opprobrium tradas, sed fac nobiscum secundum tranquillitatem tuam, & secundum multitudinem misericordiæ tuæ libera nos.* Item illic: *Et rex vehementer gavisus est, & jussit Danielem de lacu leonum ejici, & nihil ei nocuerunt leones, quia confidebat & crediderat in Deo suo. Et jussit rex; & perduxerunt illos homines qui accusaverant Danielem, & miserunt illos in lacu leonum & uxores eorum & natos eorum. Et antequam pervenirent in pavimentum lacus, apprehensi sunt a leonibus, & omnia ossa eorum comminuerunt. Tunc Darius rex scripsit omnibus gentibus, tribus, & linguis quæ sunt in regno meo: Pax sit vobiscum a facie mea. Censeo & ago ut hi omnes qui sunt in regno meo sint timentes & trementes summum Deum qui servit Daniel, quia ipse est Dominus vivus & permanens in sæcula, & regnum ejus non transibit, & dominatio ejus in perpetuum ambulat, & solus facit signa & prodigia & mirabilia in cælo & in terra, qui eripuit Danielem de lacu leonum.* Item in Michæa: *In quo adequar Dominum & adprehendam illum in sacrificiis, in holocaustomatis, in vitulis anniculis, si accepto favet Dominus in millibus caprarum pinguium, aut dabo primitiva mea impietatis fructum ventris mei, peccatum animæ meæ. Renuntiatum tibi est, homo, quod bonum aut quod Dominus exquirit aliud nisi ut facias judicium & justitiam & diligas misericordiam & paratus sis ut eas cum Domino Deo tuo. Vox Domini in civitate invocabitur, & timentes nomen ejus salvabit.* Item in Michæa: *Pasce populum tuum in virga tua, oves hereditatis tuæ, & habitantes separatim convelle in medio Carmelo. Parabunt Basanim & Galadim secundum dies sæculi, & secundum dies profectionis eorum a terra Ægypti ostendam illis mirabilia. Videbunt gentes & confundentur ex omni fortitudine sua, & superponent manus in os suum. Aures illorum exsurdabuntur, & ligent pulverem quomodo serpentes. Trahentes terram conturbabuntur, & lingent pulverem. In conclusione sua ad Dominum Deum suum expavescent, & timebunt abs te. Quis Deus quomodo tu elevans injustitiam & transgrediens impietates?* Et in Nahum: *Montes commoti sunt ab eo, & colles contremuerunt, & denudata est terra ante faciem ejus & omnes qui inhabitant illam. A facie iræ ejus quis sustinebit, & quis resistit in ira animi ipsius? Animatio ipsius fluere facit principatus, & petræ dissolutæ sunt ab illo. Bonus Dominus illis qui eum sustinent in die pressuræ, & cognoscens illos qui eum timent.* Item in Aggæo: *Et audivit Zorobabel filius Salathiel de tribu Juda & Jesu filius Josedech sacerdos magnus & omnes qui superfuerunt de populo voces Domini Dei sui, quoniam misit illum Dominus ad illos, & timuit plebs a facie Dei.* Item in Malachia: *Testamentum fuit cum vita & pace, & dedi illis timorem timere me a facie nominis mei.* Item in psalmo XXXIII. *Timete Dominum omnes sancti ejus, quoniam non est inopia eis qui eum metuunt.* Item in psalmo XVIII. *Timor Domini castus perseverans in sæcula sæculorum.*

Apo. 14 Dan. 13 Dan. 3 Dan. 6 Mich. 7 Mich. 7 Nah. 1 Agg. 1 Mal. 2

CAP. XXI.

Non temere de altero judicandum. In evangelio cata Lucam: *Nolite judicare, ne judicemini; nolite condemnare, ne condemnemini.* De hoc ipso ad Romanos: *Tu quis es qui judicas alienum servum? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem. Potens est enim Deus statuere eum.* Et iterum: *Quare sine excusatione es, o homo omnis qui judicas. In quo enim judicas alium, te ipsum condemnas. Eadem enim agis quæ judicas. Speras autem tu qui judicas eos qui mala agunt & eadem facis quia ipse effugies judicium Dei?* Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Et qui se putat stare, videat ne cadat.* Et iterum: *Si quis se putat scire aliquid, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire.*

Luc. 6 Rom. 14 Rom. 2

CAP. XXII.

Accepta injuria remittendum & ignoscendum. In evangelio in prece quotidiana: [a] *Remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.* Item cata Marcum: *Et cum steteritis ad orationem, remittite si quid habetis adversus aliquem, ut & pater*

Mat. 6 Mar. 11

[a] *Remitte nobis debita*) Vide Erasmi annotationes in caput sextum Matthæi.

pater vester qui in cælis est remittat vestra peccata vobis. Si autem vos non dimiseritis, neque pater vester qui in cælis est dimittet vobis peccata vestra. Item illic: *In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis.* Mar. 4

CAP. XXIII. Vicem malis non reddendam. In epistola Pauli ad Romanos: *Nemini malum pro malo reddentes.* Item illic: *Noli vinci a malo, sed vince in bono malum.* De hoc ipso in apocalypsi: *Et dixit mihi, ne signaveris verba prophetiæ libri hujus, quia jam tempus in proximo est, & hi qui perseverant nocere noceant, & qui in sordibus est sordescat adhuc, justus autem adhuc justiora faciat similiter & sanctus sanctiora. Ecce venio cito, & merces mea mecum est reddere unicuique secundum facta sua.* Rom. 12. Apo. 22.

CAP. XXIV. Non posse ad patrem perveniri nisi per filium ejus Jesum Christum, In evangelio cata Joannem: *Ego sum via, veritas, & vita. Nemo venit ad patrem nisi per me.* Item illic: *Ego sum ostium. Per me si quis introierit salvabitur.* Joan. 14. Joan. 10.

CAP. XXV. Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit pervenire non posse. In evangelio cata Joannem: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne caro est, & quod natum est de spiritu spiritus est.* Item illic: *Nisi si ederitis carnem filii hominis & biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis.* Joan. 3. Joan. 6.

CAP. XXVI. Parum esse baptizari & eucharistiam accipere, nisi quis factis & opere proficiat. In epistola Pauli ad Corinthios prima: *Nescitis quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, unus tamen accipit palmam? Sic currite ut occupetis. Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos vero in incorruptam.* In evangelio cata Matthæum: *Omnis arbor non faciens fructum bonum excidetur & in ignem mittetur.* Item illic: *Multi mihi dicent in illa die, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: Numquam vos novi, recidite a me qui operamini iniquitatem.* Item illic: *Luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant bona opera vestra & clarificent patrem vestrum qui in cælis est.* Item Paulus ad Philippenses: *Lucete sicut luminaria in mundo.* 1 Cor. 9. Mat. 23. Mat. 7. Mat. 9. Phil. 2.

CAP. XXVII. Baptizatum quoque gratiam perdere quam consecutus sit, nisi innocentiam servet. In evangelio cata Joannem: *Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat.* Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus.* Joan. 5. 1. Cor. 3.

A De hoc ipso in Paralipomenon: *Deus vobiscum est, dum estis vos cum ipso. Si dereliqueritis eum, derelinquet vos.* 2 Par. 15.

Non posse in ecclesia remitti ei qui in Deum deliquerit. In evangelio cata Matthæum: *remitetur illi. Qui dixerit verbum adversus filium hominis, remittetur illi. Qui autem dixerit adversus spiritum sanctum, non remittetur illi neque in isto sæculo neque in futuro.* Item cata Marcum: *Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ. Qui autem blasphemaverit in spiritum sanctum, non remittetur illi, sed reus erit æterni peccati.* De hoc ipso in basilion primo: *Si delinquendo peccet vir adversus virum, orabunt pro eo Dominum. Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?* CAP. XXVIII. Mat. 12. Marc. 3. B 1 Reg. 2.

De odio nominis ante prædictum. In evangelio cata Lucam: *Et eritis odibiles omnibus hominibus propter nomem meum:* Item cata Joanem: *Si sæculum vos odit, scitote quoniam me primo odiit. Si de sæculo essetis; sæculum quod suum esset amaret; sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum. Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est major servus domino suo. Si me persecuti sunt, & vos persequentur.* [a] Item in Baruch: *Veniet enim tempus & quæretis me & vos & qui post vos fuerint audire verbum sapientiæ & intellectus, & non invenietis. Nationes autem cupient videre sapientem, & non continget eis; non quia deerit aut deficiet sapientia hujus sæculi terræ, sed neque deerit sermo legis sæculo. Erit enim sapientia in paucis vigilantibus & taciturnis & quietis sibi confabulantibus, quoniam quidam eos horrebunt & timebunt ut malos. Alii autem nec credent verbo legis altissimi. Alii autem ore stupentes non credent, & credent, & contradicentes erunt contrarii & impedientes spiritum veritatis. Alii autem erunt sapientes ad spiritum erroris & pronuntiantes sicut altissimi & fortis edicta. Alii autem personales fidei. Alii capaces & fortes in fide altissimi, & odibiles alieno.* CAP. XXIX. Luc. 11. Joan. 15. C D

Quod quis Deo voverit cito reddendum. Apud Salomonem: *Prout voveris votum Deo, ne moram feceris reddere illud.* Item in Deuteronomio: *Si autem voveris votum Domino Deo tuo, non tardabis reddere illud; quia inquirens quæret illud Dominus Deus tuus a te, & erit in peccatum. Ea quæ egredientur per labia tua observabis, & facies donum quod locutus es ore tuo.* De hoc ipso in psalmo XLIX. *Sacrificia Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua. Invoca me in die pressuræ, & eximiam te, & clarificabis me.* De hoc ipso in actibus apostolorum: *Cur implevit satanas cor tuum mentiri te spiritui sancto, cum esset fundus in tua potestate. Non hominibus mentitus es, sed Deo.* Item apud Hieremiam: *Maledictus qui faciat opera Dei negligenter.* CAP. XXX. Eccl. 5. Deut. 23. Act. 3. Hier. 48. E

Eum

a *Item in Baruch*) Ista & quæ sequuntur usque ad finem capituli, addita sunt ex iis duobus codicibus paulo ante commemoratis.

CAP. XXXI.

Eum qui non crediderit jam judicatum esse. In evangelio cata Joannem: *Qui non crediderit jam judicatus est, quia non credidit in nomine unici filii Dei. Hoc autem est judicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt homines tenebras quam lucem.* De hoc ipso in psalmo primo: *Propterea non resurgent impii in judicio, neque peccatores in consilio justorum.* Joan. 3

CAP. XXXII.

De bono virginitatis & continentiæ. In Genesi: *Multiplicans multiplicabo tristitias tuas & gemitus tuos; & in tristitia paries filios, & erit conversio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur.* De hoc ipso in evangelio cata Matthæum: *Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est. Sunt enim spadones qui ex utero matris nati sunt, & sunt spadones qui coacti sunt ab hominibus, & sunt spadones qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum. Qui potest capere capiat.* Item cata Lucam: *Filii sæculi hujus generant & generantur. Qui autem habuerunt dignationem sæculi illius & resurrectionis a mortuis non nubunt neque nubuntur. Neque enim incipient mori. Æquales enim sunt angelis Dei, cum sint filii resurrectionis.* Resurgere autem mortuos Moyses significat cum dicit in rubo: *Dominus Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Jacob, non est Deus mortuorum, sed vivorum. Omnes enim illi vivunt.* Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Bonum est homini mulierem non contingere. Propter fornicationem autem unusquisque uxorem suam habeat, & unaquæque virum suum habeat. Uxori vir debitum reddat, similiter & uxor viro. Uxor corporis sui potestatem non habet, sed vir. Similiter & vir corporis sui potestatem non habet, sed uxor. Nolite fraudere invicem nisi ex conventione ad tempus ut vacetis orationi; & iterum revertimini ad id ipsum, ne tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. Hoc dico secundum veniam, non secundum imperium. Volo autem omnes homines esse sicut & me. Sed unusquisque proprium habet donum a Deo, alius sic, alius autem sic.* Item illic: *Cælebs cogitat ea quæ sunt Domini, quomodo placeat Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi hujus, quomodo placeat uxori. Sic & mulier & virgo inupta cogitat ea quæ sunt Domini, ut sit sancta & corpore & spiritu. Quæ autem nupsit, cogitat de iis quæ sunt mundi hujus, quomodo placeat viro.* Item in Exodo, cum præcepisset Dominus Moysi ut sanctificaret populum in diem tertium, sanctificavit ille, & adjecit: *Estote parati: tribus diebus non accedetis ad mulieres.* Item in basilion primo: *Et respondit sacerdos ad David & dixit: Non sunt panes prophani in manu mea, nisi panis sanctus unus. Si observati sunt pueri a muliere, manducabunt.* Item in apocalypsi: *Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinaverunt. Virgines enim permanserunt. Hi sunt qui sequuntur agnum quocumque ierit.* Joan. 3 Mat. 19 Luc. 10 Luc. 20 1.Cor. 7 Exo. 19 1Reg.21 Apo. 14

CAP. XXXIII.

Nihi patrem judicare, sed filium, & patrem ab eo non honorificari a quo non honorificatur filius. In evangelio cata Joannem: *Nihil pater judicat, sed judicium omne filio dedit, ut omnes honorificent filium sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit.* Item in psalmo LXXI. *Deus judicium tuum regi da, & justitiam tuam filio regis, judicare populum tuum in justitia.* Item in Genesi: *Et pluit Dominus super Sodomam & Gomorram sulphur & ignem de cælo a Domino.* Joan. 9 Gen. 29

CAP. XXXIV.

Fidelem gentiliter vivere non oportere: Apud Hieremiam: *Hæc dicit Dominus: Secundum viam gentilium ne ambulaveritis.* De hoc ipso quod segregare se quis debeat a gentilibus, ne sit socius culpæ & fiat particeps plagæ eorum. In apocalypsi: *Et audivi aliam vocem de cælo dicentem; Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum ejus, & ne perstringaris plagis ejus: quoniam delicta ejus usque ad cælum pervenerunt, & meminit Dominus Deus iniquitatum ejus. Ideo reddidit ei dupla, & in quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei; & in quantum se clarificavit & deliciarum habuit, in tantum datus est ei & cruciatus & luctus, quoniam in corde suo dicit, Regina sum, & vidua esse non possum, nec luctum visura sum, propterea una hora plagæ ejus advenient, mors, luctus, & fames, & igni cremabitur, quoniam fortis est Dominus Deus qui eam judicabit. Et flebunt & plangent se in ea reges terræ qui cum ea fornicati sunt & in delictis conversati.* Item apud Esaiam: *Exite de medio eorum qui fertis vasa Domini.* Hier. 7 Apoc. 8 Isa. 3

CAP. XXXV.

Deum ad hoc patientem esse ut nos pœniteat peccati nostri & reformemur. Apud Salomonem in ecclesiastico: *Ne dixeris, peccavi, & quid accidit mihi triste? Est enim altissimus patiens redditor.* Item Paulus ad Romanos: *An numquid opulentiam bonitatis ejus & sustinentiam & patientiam contemnis, ignorans quia bonitas Dei in pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & cor impœnitens thesaurizas tibi iram in die iræ & revelationis justi judicii Dei, qui reddet unique secundum opera sua.* Eccl. 5 Rom. 2

CAP. XXXVI.

Mulierem ornari sæculariter non debere. In apocalypsi: *Et venit unus ex septem angelis habentibus phialas, & aggressus est me dicens: Veni, ostendam tibi damnationem meretricis magnæ sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et vidi mulierem sedentem super bestiam. Et mulier illa amicta erat pallium purpureum & coccineum, adornata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum execrationum & immunditiæ & fornicationis totius terræ.* Item ad Timotheum: *Sint mulieres vestræ cum verecundia & pudicitia, componentes se, non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed ut decet mulieres promittentes castitatem per bonam conversationem.* De hoc ipso in epistola Petri ad Ponticos: *Sit in muliere non exterior ornamenti aut auri aut vestis cultus, sed cultus cordis.* Item in Genesi: *Thamar cooperuit se pallio, & adornavit; & cum aspexisset eam Judas, visum est ei meretricem esse.* Apo. 17 1Tim. 2 1.Pet. 3 Gen. 38

CAP. XXXVII

Fidelem non oportere ob alia delicta nisi ob nomen solum puniri. In epistola Petri ad Ponticos: *Nec quisquam vestrum tamquam fur aut homicida patiatur, aut tamquam maleficus,* 1.Pet. 4

1.Pet.4 *cus, aut* [a] *curas alienas agens, ſed tamquam christianus.*

CAP. XXXVIII. Rom.13 Servum Dei innocentem eſſe debere, ne incidat in pœnam ſæcularem. In epiſtola Pauli ad Romanos: *Vis non timere poteſtatem? Bonum fac, & habebis laudem ex illa.*

CAP. XXXIX. 1Petr.2 Datum nobis eſſe exemplum vivendi in Chriſto. In epiſtola Petri ad Ponticos: *Chriſtus enim paſſus eſt pro nobis, relinquens vobis exemplum ut ſequamini veſtigia ejus, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus eſt in ore ejus: qui cum malediceretur, non remaledixit, cum pateretur, non minabatur; tradebat autem ſe judicanti injuſte.* Item Paulus ad Philippenſes: *Philip.2 Qui in figura Dei conſtitutus non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed ſe exinanivit, formam ſervi accipiens, in ſimilitudinem hominis factus, & habitu inventus ut homo. Humiliavit ſe, factus obediens uſque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen ut ſit ſuper omne nomen, ut in nomine Jeſu omne genu curvetur, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur quia Dominus Jeſus Chriſtus in gloria eſt Dei patris.* De hoc ipſo in evangelio cata Joannem: *Joa. 13 Si ego lavi pedes veſtros magiſter & dominus, & vos debetis aliorum pedes lavare. Exemplum enim dedi vobis ut ſicut ego feci, & vos aliis faciatis.*

CAP. LX. Non jactanter nec tumultuoſe operandum. In evangelio cata Matthæum: *Mat. 6 Neſciat ſiniſtra tua quid faciat dextera tua, ut ſit eleemoſyna tua in abſcondito; & pater tuus, qui videt in abſcondito, reddet tibi.* Item illic: *Cum facis eleemoſynam, noli buccinare ante te quomodo hypocritæ faciunt in vicis & ſynagogis ut clarificentur ab hominibus. Amen dico vobis, compleverunt mercedem ſuam.*

CAP. XLI. Inepte & ſcurriliter non loquendum. In epiſtola Pauli ad Epheſios: *Epheſ.5 Stultiloquium & ſcurrilitas, quæ ad rem non pertinet, nec nominentur quidem in vobis.*

CAP. XLII. Fidem in totum prodeſſe, & tantum nos poſſe quantum credimus. In Geneſi: *Gen. 15 Et credidit Abraham Deo, & deputatum eſt ei ad juſtitiam.* Item apud Eſaiam: *Iſa. 7 Et ſi non crediderit, neque intelligetis.* Item in evangelio cata Matthæum: *Mat. 14 Modicæ fidei, quare dubitaſti.* Item illic: *Si habueritis fidem quaſi granum ſinapis, dicetis monti huic, tranſi hinc illo, & & tranſibit, & nihil impoſſibile erit vobis.* Item cata Marcum: *Mar. 11 Omnia quæcumque oratis & petitis credite quia accipietis & erunt vobis.* Item illic: *Abac. 2 Omnia poſſibilia credenti.* Apud Ababuc: *Dan. 2 Juſtus autem ex fide mea vivit* Item in Daniele Ananias, Azarias, Miſahel credentes Deo liberati ſunt de flamma ignis.

CAP. XLIII. Poſſe eum ſtatim conſequi qui vere crediderit. In actibus apoſtolorum: *Act. 8 Ecce aqua, quid eſt quod me impedit baptizari? Tunc dixit Philippus: Si credis ex toto corde tuo, licet.*

CAP. XLIV. Fideles inter ſe diſceptantes non debere gentilem judicem experiri. In epiſtola Pauli ad Corinthios prima: *1Cor. 6 Audet quiſquam veſtrum adverſus alterum negotium habens diſceptare apud injuſtos, & non apud ſanctos? An neſcitis quia ſancti hunc mundum judicabunt?* Et iterum: *Jam quidem in totum delictum in vobis eſt, quia judicia habetis cum invicem. Quare non magis iniuriam patimini, aut quare non magis fraudamini? Sed vos injuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus. An neſcitis quoniam injuſti regnum Dei non conſequentur?*

CAP. XLV. Spem futurorum eſſe, & ideo fidem noſtram circa quæ promiſſa ſunt patientem eſſe debere. In epiſtola Pauli ad Romanos: *Rom. 8 Spe ſalvati ſumus. Spes autem quæ videtur non eſt ſpes. Quod enim videt quis quid ſperat? Si autem quod non videmus ſperamus, per patientiam ſperamus.*

CAP. XLVI. Mulierem in eccleſia tacere debere. In epiſtola Pauli ad Corinthios prima: *1Cor.14 Mulieres in eccleſia taceant. Si quæ autem quid dicere volunt, domi viros ſuos interrogent.* Item ad Timotheum: *1Tim.2 Mulier cum ſilentio diſcat in omni ſubjectione. Docere autem mulierem non permitto, neque præpoſitam eſſe viro, ſed eſſe in ſilentio. Adam enim primus formatus eſt, deinde Eva; & Adam ſeductus non eſt, mulier autem ſeducta eſt.*

CAP. XLVII. Delicto & merito noſtro fieri ut laboremus, nec Dei opem in omnibus ſentiamus. Apud Oſee. *Oſee 4 Audite ſermonem Domini, filii Iſrael; quia judicium eſt Domino adverſus incolas terræ, quod neque miſericordia, neque veritas, neque agnitio Dei ſit ſuper terram, ſed execratio, & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffuſum eſt ſuper terram. Sanguinem ſanguini ſupermiſcent. Iccirco terra lugebit cum univerſis incolis ſuis, cum beſtiis agri, cum ſerpentibus terræ, cum volucribus cæli, & deficient piſces maris, ut nemo judicet, nemo revincat.* De hoc ipſo apud Eſaiam: *Iſa. 59 Numquid non valet manus Domini ut ſalvos faciat, aut gravavit aurem ut non exaudiat? Sed peccata veſtra inter vos & Deum ſeparant, & propter delicta veſtra avertit faciem a vobis ne miſereatur. Manus enim veſtræ inquinatæ ſunt ſanguine, & digiti veſtri in peccatis. Labia autem veſtra locuta ſunt facinus, & lingua veſtra injuſtitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque eſt judicium verum. Fidunt in vanis & loquuntur inania qui parturiunt dolorem & pariunt facinus.* Item apud Sophoniam: *Soph. 1 Defectione deficiat a facie terræ, dicit Dominus. Deficiat homo, & pecudes deficiant, volucres cæli & piſces maris, & auferam iniquos a facie terræ.*

CAP. XLVIII. Non fenerandum. In pſalmo XIII. *Qui pecuniam ſuam non dedit in fenore, & munera ſuper innocentes non accepit. Qui iſta fecerit, non commovebitur in æternum.* Item apud Ezechielem: *Ezec.18 Homo autem qui erit juſtus hominem non opprimet, & pignus debitoris reddet, & rapinam non faciet, & panem ſuum eſurienti dabit, & nudum operiet, & pecuniam ſuam in uſuram non dabit.* Item in Deuteronomio: *Deut.23 Non fenerabis fratri tuo uſura pecuniæ & uſura ciborum.*

CAP. XLIX. Inimicos quoque diligendos. In evangelio cata Lucam: *Luc. 6 Si diligitis qui vos diligunt, quæ eſt vobis gratia? Et peccatores enim diligunt eos qui ſe diligunt.* Item cata Matthæum: *Matt. 5 Diligite inimicos veſtros, & orate pro his qui vos perſequuntur, ut ſitis filii patris veſtri qui in cælis eſt qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos, & pluit ſuper juſtos & injuſtos.*

CAP. L. Sacramentum fidei non eſſe prophanandum. Apud Salomonem in proverbiis. *Prov.13 In aures im-*

pru-

[a] *Curas alienas agens*) Sic etiam legit ſanctus Auguſtinus in expoſitione inchoata epiſtolæ Pauli ad Romanos, cap. 10.

prudentis noli quidam dicere; ne quando audierit, irrideat ſenſatos ſermones tuos. Item in evangelio cata Matthæum: *Ne dederitis ſanctum canibus, neque miſeritis margaritas veſtras ante porcos, ne forte inculcent ea pedibus ſuis & converſi elidant vos.* Mat. 7

CAP. LI. Quod nemo in opere ſuo extolli debeat. Apud Salomonem in eccleſiaſtico: *Noli te extollere in faciendo opere tuo.* Item in evangelio cata Lucam: *Quis veſtrum habens ſervum arantem aut paſtorem, & venienti de agro dicit continuo, tranſi, recumbe? Sed dicit illi, para aliquid quod cœnem, & accingere, & miniſtra mihi donec manducem & bibam; & poſtea tu manducabis & bibes. Numquid habet gratiam ſervo illi quia fecit quæ ei imperata ſunt? Sic itaque & vos, cum perfeceritis quæ vobis imperata ſunt, dicite: Servi ſupervacui ſumus, quod habuimus facere fecimus.* Eccl. 10 Luc. 17

CAP. LII. Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio poſitam. In Deuteronomio: *Ecce dedi ante faciem tuam vitam & mortem, bonum & malum. Elige vitam tibi, ut vivas.* Item apud Eſaiam: *Et ſi volueritis & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos conſumet. Os enim Domini locutum eſt iſta.* Item in evangelio cata Lucam: *Regnum Dei intra vos eſt.* Deut. 30 Iſa. 1 Luc. 17

CAP. LIII. Dei arcana perſpici non poſſe, & ideo fidem noſtram ſimplicem eſſe debere. In epiſtola Pauli ad Corinthios prima: *Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc ſcio ex parte, tunc autem cognoſcam ſicut & ego cognitus ſum.* Item apud Salomonem in ſapientia: *Et in ſimplicitate cordis quærite illum.* Item apud eumdem: *Qui ambulat ſimpliciter, ambulat fidenter.* Item apud eumdem: *Altiora te ne quæſieris, & fortiora te ne ſcrutatus fueris.* Item in Salomone: *Noli eſſe multum juſtus, & noli argumentari plus quam oportet.* Item apud Eſaiam: *Væ qui arguti ſunt in ſemetipſis.* Item in Machabæis; *Daniel in ſua ſimplicitate liberatus eſt de ore leonum.* Item in epiſtola Pauli ad Romanos: *O altitudo divitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei, quam incomprehenſibilia ſunt judicia ejus, & quam inveſtigabiles viæ ejus. Quis enim cognovit ſenſum Domini, aut quis conſiliarius ejus fuit, vel quis prior dedit ei, & retribuetur illi? Quoniam ex ipſo, & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia: ipſi claritas in ſæcula ſæculorum.* Item ad Timotheum: *Stultas autem & ineruditas quæſtiones devita, ſciens quia lites generant. Servum autem Dei non oportet litigare, ſed mitem eſſe ad omnes.* Ecclı. 3 Eccli. 7 Iſa. 3 1 Mach. 2. Rom. 11 2 Tim. 2

CAP. LIV. a Neminem ſine ſorde & ſine peccato eſſe. Apud Job: *Quis enim mundus a ſordibus? Nec unus, etiam ſi unius diei ſit vita ejus in terra.* Item in pſalmo quinquageſimo: *Ecce in iniquitatibus conceptus ſum, & in delictis concepit me mater mea.* Item in epiſtola Joannis: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipſos decipimus, & veritas in nobis non eſt.* Job 23 1 Joa. 1

CAP. LV. Non hominibus, ſed Deo, placendum. In pſalmo LII. *Qui hominibus placent confuſi ſunt, quia Deus nihil fecit illos.* Item in epiſtola Pauli ad Galatas; *Si hominibus placere vellem, Chriſti ſervus non eſſem.* Gal. 1

CAP. LVI. Deum nihil latere ex his quæ geruntur. In ſapientia Salomonis: *In omni loco ſpeculantur oculi Dei bonos & malos.* Item apud Hieremiam; *Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si abſconditus fuerit homo in abſconditis, ergo ego non videbo eum? Nonne cælum & terram ego impleo, dicit Dominus?* Item in baſilion primo: *Homo videt in facie, Deus autem in corde.* Item in apocalypſi: *Et ſcient omnes eccleſiæ quia ego ſum ſcrutator renis & cordis, & dabo unicuique veſtrum ſecundum opera ſua.* Item in pſalmo XVIII. *Delicta quis intelligit? Ab occultis meis munda me Domine.* Item in epiſtola Pauli ad Corinthios ſecunda: *Omnes nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti, ut reportet unuſquiſque ſui corporis propria ſecundum quæ egit, ſive bona, ſive mala.* Prov 15 Hier. 23 1 Reg. 14 Apo. 2 2 Cor. 3

CAP. LVII. Fidelem emendari & reſervari. In pſalmo CXVI. *Emendans emendavit me Dominus, & mortui non tradidit me.* Item in pſalmo LXXXVIII. *Viſitabo in virga faciniora eorum & in flagellis delicta eorum. Miſericordiam autem meam non diſpergam ab eis.* Item apud Malachiam: *Et ſedebit conflans & expurgans ſicut aurum & argentum, & emundabit filios Levi.* Item in evangelio: *Non exibis inde donec exſolvas noviſſimum quadrantem.* Malach. 3. Mat. 5

CAP. LVIII. Nemine contriſtari morte debere, cum ſit in vivendo labor & periculum, in moriendo pax & reſurgendi ſecuritas. In Geneſi: *Tunc dixit Dominus ad Adam: Quia exaudiſti vocem uxoris tuæ, & manducaſti ex illa arbore de qua ſola præceperam tibi ne manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis. In triſtitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos ejiciet tibi, & edes pabulum agri in ſudore vultus tui. Edes panem tuum donec revertaris in terram, de qua & ſumptus es: quia terra es, & in terram ibis.* Item illic. *Et complacuit Enoch Deo; & non eſt inventus poſtmodum, quia Deus illum tranſtulit.* Et apud Eſaiam: *Omnis caro fœnum, & omnis claritas ejus ut flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit. Sermo autem Domini manet in æternum.* Apud Ezechielem: *Ipſi dicunt, arida facta ſunt oſſa noſtra, periit ſpes noſtra, exſpiravimus, propterea prophetiza, & dic: Hæc dicit Dominus: Ecce ego aperio monumenta veſtra, & educam vos de monumentis veſtris, & inducam vos in terram Iſrael. Et dabo ſpiritum meum in vos, & vivetis. Et ponam vos in terram veſtram, & cognoſcetis quoniam ego Dominus locutus ſum, & faciam, dicit Dominus.* Item in ſapientia Salomonis: *Raptus eſt ne malitia mutaret intellectum illius. Placita enim erat Deo anima illius.* Item in pſalmo LXXXIII. *Quam dilectiſſima habitationes tuæ, Deus virtutum, Deſiderat & properat anima mea ad atria Dei.* Et in epiſtola Pauli ad Theſſaloniſenſes: *Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, ne contriſtemini ſicut & ceteri qui ſpem non habent. Si enim credimus quia Jeſus mortuus eſt & reſurrexit, ſic & Deus eos qui dormierunt in Jeſu adducet cum eo.* Item ad Corinthios prima: *Stulte, tu quod ſeminas non vivificatur niſi prius mortuum fuerit.* Et iterum: *Stella a ſtella differt in claritate, ſic & reſurrectio. Seminatur corpus in corruptione, reſurgit ſine corruptela. Seminatur in ignominia, reſurgit in gloria. Seminatur in infirmitate, reſurgit in virtute. Seminatur corpus animale,* Gen. 3 Gen. 5 Iſa. 40 Ezec. 37 Sap. 4 1 Theſ. 4 1 Cor. 15

a *Neminem ſine ſorde*) Citat hunc locum Hieronymus in libro primo Dialogorum adverſus Pelagianos.

male, resurgit spiritale. Et iterum: *Oportet enim corruptivum istud induere incorruptionem & mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem corruptivum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit incorruptionem, tunc fiet verbum quod scriptum est: Absorpta est mors in contentionem. Ubi est mors aculeus tuus, ubi est mors con-*
Joan. 17 *tentio tua?* Item in evangelio cata Joannem: *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego fuero & ipsi sint mecum, & videant claritatem meam quam mihi dedisti ante constitutionem mundi.* Item cata
Luc. 1 Lucam: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt*
Joan. 14 *oculi mei salutare tuum.* Item cata Joannem: *Si me dilexissetis, gauderetis, quoniam vado ad patrem, quia pater major me est.*

CAP. LIX. De idolis quæ gentiles deos putant. In sapientia Salomonis: *Omnia idola nationum æstimaverunt deos, quibus neque oculorum usus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad contrectandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit deum fingere. Cum sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit; quoniam ipse quidem*
Sap. 13 *vixit, illi numquam.* De hoc ipso: *Neque opere attendentes cognoverunt quis esset artifex sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aerem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem, & lunam, rectores orbis terræ deos putaverunt: quorum si propter speciem hoc æstimaverunt, sciant quanto his Dominus sit speciosior: aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis quoniam qui hæc constituit fortia fortior est illis,* Item in psalmo CXXXIV. *Idola gentium argentum & aurum, opus manuum hominum. Os habent, & non loquuntur, oculos habent, & non vident, aures habent, & non audiunt. Neque enim est spiritus in ore eorum. Similes fiant illis qui faciunt ea & omnes qui confidunt in illis.* Item in psalmo XCV. *Omnes dii gentium dæmonia.*
Exod. 10 *Dominus autem cælos fecit.* Item in Exodo: *Non facietis vobis deos argenteos neque aureos.*
Deut. 5 Et iterum: *Non facies tibi idolum nec cujusquam similitudinem.* Item in Hieremia: *Hæc*
Hier. 10 *dicit Dominus: Secundum vias gentium nolite incedere, quia timent illa in personis suis, quia legitima gentium vacua sunt. Lignum de saltu excisum opus fabri, & constatum aurum & argentum speciose composita sunt, in martulis & in clavis confirmaverunt illa, & non movebuntur, quia confixibilia sunt. Argentum appositum est a Tharsis. Venit aurum Moab. Opera artificum omnia. Hyacinthum & purpuram vestient ea. Tollentes tollent ea, quia non prodient. Nolite timere ea, quia malum non faciunt, & bonum non est in illis. Sic dicite. Dii qui cælum & terram non fecerunt intereunt a terra & de sub cælo isto. Exhorruit cælum in hoc & abhorruit multum magis vehementer, dicit Dominus. Hæc maligna fecit*
Hier. 2 *plebs mea. Derelinquerunt fontem aquæ vivæ, & effoderunt sibi lacus detritos qui non poterant aquam continere. Verberavit te dilectio tua, & nequitia tua accusabit te. Et scito & vide quia marum tibi erit quod derelinqueris me, dicet Dominus Deus tuus, & non speraveris in me, dicit Dominus Deus tuus, quia in sæculum contribulasti jugum meum & dirupisti vincula tua, & dixisti,*

Non serviam, sed ibo super omnem montem excelsum & super omnem collem altum & super omne lignum umbrosum. Ibi confundar in fornicatione. Ligno & lapidi dixerunt quia pater meus es tu, & lapidi, tu genuisti me. Et converterunt ad me dorsum, & non faciem suam. In Esaia: *Cecidit vel dissolutus est draco. Facta sunt sculptilia eorum ut bestiæ & pecora. Auferetis illa collo ligata quasi sarcinam laborantes & esurientes & non valentes.* Et iterum: *Collecti simul non poterunt* Hier. 50 *salvari de bello. Ipsi autem captivi ducti sunt*
tecum. Et iterum: *Cui me assimilastis? Videte* Isa. 46 *& intelligite quia erratis corde qui committitis aurum de sacculo & argentum in statera ponderatis in pondera conducentes. Artifices fecerunt manu facta, & inclinantes se adoraverunt illud & levaverunt in humeris, & sic ambulabant. Si autem posuerint illa, loco manebunt, & non movebuntur; & qui clamaverint ad illa non audient,*
a malis non salvabunt eos. Item in Hieremia: Hier. 51 *Dominus qui fecit cælum & terram in virtute correxit orbem terræ, in sua prudentia extendit cælum, & multitudinem aquarum in cælo, perduxit nubes ab extremo terræ, fulgura in nubibus. Et ejecit ventos de thesauris suis. Infatuatus est omnis homo ab scientia sua, confusus est omnis artifex in sculptilibus suis, quia falsum conflavit. Non est spiritus in illis. Vacuata sunt opera inclusa, in tempore conspectionis illorum peribunt.* Et in apocalypsi: *Et sextus angelus tuba* Apo. 9 *cecinit. Et audivi unum ex quatuor angulis arcæ aureæ quæ est in conspectu Dei dicentem sexto angelo qui habebat tubam: Solve quatuor angelos ligatos super flumen magnum Euphratem. Et soluti sunt quatuor angeli qui erant parati in horam & diem & mensem & annum ut occiderent tertiam partem hominum & numerus exercituum equestrium disimiriades myriadon. Audivi numerum eorum. Et sic vidi equos in visu & sedentes super eos habentes loricas igneas & hyacinthinas & sulphureas, & capita equorum, & ex ore eorum exiit ignis & fumus & sulphur. A tribus plagis istis occisa est tertia pars hominum ex igne & fumo & sulphure quod exiit de erore eorum, est & in caudis eorum. Caudæ enim eorum similes anguillis, habentes enim capita, & in eis nocent. Et reliqui hominum qui non sunt occisi in istis plagis, nec pœnitentiam egerunt opera factorum manuum suarum, ut non adorent dæmonia & idola, id est, simulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre possunt neque ambulare, & non egerunt pœnitentiam homicidiorum suorum:* Apo. 14 Item illic: *Et tertius angelus secutus est eos dicens in voce magna: Si quis adorat bestiam & simulacrum ejus, & accepit inscriptionem in fronte sua aut super manum suam, hic bibet de vino iræ ejus, & punietur igne & sulphure sub oculis angelorum sanctorum & sub oculis agni, & fumus tormentorum eorum in sæcula sæculorum ascendet.*

CAP. LX. Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam. Apud Esaiam: *Edamus & bibamus, Cras enim moriemur. Non remittetur vobis peccatum istud quoadusque moriamini.* Item in Exo- Isa. 22 do: *Et consedit populus manducare & bibere, &* Exo. 32 *surrexerunt ludere.* Paulus ad Corinthios prima: 1 Cor. 8 *Cibus nos non commendat Deo; neque si manducaverimus, abundabimus; neque si non manducaverimus, egebimus.* Et iterum: *Cum convenitis* 1 Cor. 11 *ad manducandum, invicem exspectate. Si quis esurit, domi manducet, ut non ad judicium con-*

veniatis. Item ad Romanos: *Non est regnum Dei esca & potus, sed justitia & pax & gaudium in spiritu sancto.* In evangelio cata Joannem: *Ego cibum habeo quem vos non nostis. Meus cibus est ut faciam voluntatem ejus qui me misit & perficiam opus ejus.*

Rom. 14

Joan. 4

CAP. LXI.

Possidendi concupiscentiam & pecuniam non appetendam. Apud Salomonem in ecclesiastico: *Qui diligit argentum, non satiabitur argento.* Item in proverbiis: *Captans annonam maledictus in plebe est. Benedictio autem in ejus capite est qui communicat.* Item apud Esaiam: *Væ qui conjungunt domum ad domum, & agrum ad agrum continuant, ut auferant proximo suo aliquid. Numquid habitabitis soli super terram?* Item apud Sophoniam: *Ædificabunt domos, & non inhabitabunt, & instituent vineas, & non bibent vinum earum, quia prope est dies Domini.* Item in evangelio cata Lucam: *Quid enim prodest homini lucrifacere totum mundum, se ipsum autem perdere?* Et iterum: *Dixit autem illi Dominus: Stulte, hac nocte expostulatur anima tua. Quæ ergo paraști cujus erunt?* Et iterum: *Commemorare quoniam a percepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala. Nunc vero hic rogatur, tu autem doles.* Et in actibus apostolorum: *Dixit autem Petrus ad eum: Argentum quidem & aurum non est mihi. Quod autem habeo, hoc tibi do. In nomine Jesu Christi Nazareni surge & ambula. Et apprehensa manu ejus dextera, excitavit eum.* Item ad Timotheum prima: *Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre quid possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem & muscipulam & desideria multa & nocentia quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt a fide & inseruerunt se doloribus multis.*

Eccl. 14

Prov. 12

Isa. 5

Soph. 2

Luc. 9

Luc. 12

Luc. 16

Act. 3

1 Tim. 6

CAP. LXII.

Matrimonium cum gentilibus non jungendum. Apud Tobiam: *Uxorem accipe ex semine parentum tuorum, & noli sumere alienam mulierem quæ non est ex tribu parentum tuorum.* Item in Genesi: *Mittit puerum suum Abraham, ut de semine suo accipiat Rebeccam filio ejus Isaac.* Item in Esdra satis non fuit Deo, cum vastarentur Judæi, nisi alienigenas uxores cum filiis quoque quos ex illis procreaverant reliquissent. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Mulier vincta est quamdiu vivit vir ejus, Si autem dormierit, liberata est, ut cui vult nubat, tantum in Domino. Felicior autem erit, si sic permanserit.* Et iterum: *Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi, faciam membra fornicariæ? Absit. Aut nescitis quia qui conglutinatur fornicariæ unum corpus sunt? Erunt enim duo in una carne. Qui autem se conjunxerit Domino, unus spiritus est.* Item ad Corinthios secunda: *Nolite conjungi cum infidelibus. Quæ autem participatio est justitiæ & iniquitati? Aut quæ est communicatio luci ad tenebras?* Item de Salomone in basilion tertio: *Et averterunt uxores alienigenæ cor ejus post deos suos.*

Tob. 6

Gen. 14

1 Esd. 10

1 Cor. 7

1 Cor. 6

3 Reg. 11

CAP. LXIII.

Grave delictum esse [b] fornicationis. In epistola Pauli ad Corinthios prima: *Omne delictum quodcumque fecerit homo extra corpus est. Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Dominum in corpore vestro.*

1 Cor. 6

CAP. LXIV.

Quæ sunt carnalia quæ mortem pariant, & quæ spiritalia quæ ad vitam ducant. Paulus ad Galatas: *Caro concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem. Hæc enim invicem adversantur sibi, ut non quæ vultis ipsa faciatis. Manifesta sunt autem facta carnis; quæ sunt, adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ, idololatriæ, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, provocationes, simultates, dissensiones, hæreses, invidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia: Quæ prædico: quia qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. Qui enim sunt Christi carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.*

Gal. 5

CAP. LXV.

Omnia delicta in baptismo deponi. In epistola Pauli ad Corinthios prima: *Neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Jesu nostri Christi & in spiritu Dei nostri.*

1 Cor. 6

CAP. LXVI.

Disciplinam Dei in ecclesiasticis præceptis observandam. Apud Hieremiam: *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent oves pascentes cum disciplina.* Item apud Salomonem in proverbiis: *Fili, ne neglexeris disciplinam Dei, neque defeceris ab eo correptus. Quem enim Deus diligit corripit:* Item in psalmo secundo: *Continete disciplinam, ne fonte irascatur Dominus, & pereatis a via recta. Cum exarserit cito ira ejus super vos beati omnes qui confidunt in eo.* Item in psalmo XLIX. *Peccatori autem dicit Deus: Ad quid exponis justificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam & abjecisti sermones meos retro?* Item in sapientia Salomonis: *Disciplinam qui abjicit infelix est.*

Hier. 3

Prov. 3

Sap. 3

CAP. LXVII

Prædictum quod disciplinam sanam aspernaturi

a *Percepisti bona*) Vide notas Frontonis Ducæ in homiliam sextam Chrysostomi ad populum Antiochenum.

b *Fornicationis*) Aliquando fornicatio abusive sumitur, ut apud Gratianum, 31. quæst. 1. cap. *Hac ratione*, ubi secundæ nuptiæ dicitur esse vere *fornicatio*, & mox additur eam fornicationem esse honestam. Quod verum est. Et tamen Michael Siricius hæc verba, ut solent adversarii cælibatus clericorum, ut telum adversus mores nostros avide arripuit in præfatione libri quem scripsit de uxore una tantum habenda, ut ostenderet aliquam inter nos esse honestam scortationem, adeoque scortationem ex sententia nostra peccatum non esse, sed virtutem. Quæ dicta esse magnavi intemperantiæ palam est: locus enim ille id non evincit, sed tantum eam vivendi consuetudinem esse honestam; quam auctor studio pudicitiæ vocare voluit fornicationem, tamenetsi vere fornicatio non sit, sed legitima maris & feminæ conjunctio. Nam & in canonibus sancti Patricii episcopi Hibernorum, & in pœnitentiali Fulberti episcopi Carnotensis, vocabulum fornicationis sumitur pro actu ipso coeundi generaliter. Et sanctus Augustinus in capite sexto libri de bono conjugali, ait in ipsa immoderatiore exactione debiti carnalis, etsi eos pravi mores ad talem concubitum impellunt, nuptias tamen ab adulterio seu fornicatione defendere.

2 Tim. 4 turi essent. Paulus ad Timotheum secunda: *Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundum sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes in audiendo, scalentes aures. Et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur.*

CAP. LXVIII. 2 Thes. 4 Recedendum ab eo qui inordinate & contra disciplinam vivit. Paulus ad Thessalonicenses: *Præcipimus autem vobis in nomine Jesu Christi ut discedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate & non secundum traditionem quam acceperunt a nobis.* Item in psalmo XLIX. *Si videbas furem, simul currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas.*

CAP. LXIX. 1 Cor. 1 Non in sapientia mundi nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis & in virtute conversationis. In epistola Pauli ad Corinthios prima: *Misit me Christus annuntiare, non in sermonis sapientia, ne inanis fiat crux Christi.* [a] *Verbum enim crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem qui salvantur virtus Dei est. Scriptum est enim; Perdam sapientium sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Ubi sapiens, ubi scriba, ubi conquisitor hujus sæculi? Nonne infatuavit Deus sapientiam hujus mundi? Quoniam quidem in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum, complacuit Deo per stultitiam prædicationis salvare credentes. Quoniam Judæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt. Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Judæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei* 1 Cor. 3 *sapientiam.* Et iterum: *Nemo se decipiat. Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, ut sit sapiens. Sapientia enim hujus mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Reprehendes sapientes in astutia ipsorum.* Job 5 Et iterum: *Dominus cognovit cogitationes sapientium quia sunt stultæ.*

CAP. LXX. Ephes. 6 Parentibus obsequendum. In epistola Pauli ad Ephesios: *Filii, obsequentes estote parentibus vestris. Hoc enim est justum. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, ut bene sit tibi & sis longævus super terram.*

CAP. LXXI. Patres quoque asperos esse circa filios non oportere. Item illic: *Et vos, patres, nolite in iracundiam mittere filios vestros, sed nutrite eos in disciplina & correptione Domini.*

CAP. LXXII Ephes. 6 Servos, cum crediderint, plus dominis carnalibus servire debere. In epistola Pauli ad Ephesios: *Servi, obedite dominis carnalibus cum metu & tremore & in simplicitate cordis vestri sicut Christo, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed quasi servi Dei.*

CAP. LXXIII. Ephes. 3 Item dominos mitiores esse debere. Item illic: *Et vos, domini, eadem facite ad eos, laxantes iracundiam, scientes quia & vester & ipsorum dominus est in cælis, & exceptio personarum non est in illo.*

CAP. LXXIV. 1 Tim. 5 Viduas probatas quasque honorandas. In epistola Pauli ad Timotheum prima: *Viduas honora quæ vere sunt viduæ. Quæ autem delicata est vidua, vivens mortua est.* Et iterum: *Juniores autem viduas præteri. Cum enim delicatæ fuerint, in Christo nubere volunt, habentes judicium, quoniam primam fidem reprobaverunt.*

CAP. LXXV. Suorum, & maxime fidelium, curam plus unumquemque habere debere. Apostolus ad Timotheum prima: *Si quis autem suorum, & maxime domesticorum, non agit curam, fidem denegat, & est deterior infideli.* De hoc ipso apud Esaiam: *Si videris nudum, vesti, & domesticos seminis tui non despicias.* Isa. 58 De quibus domesticis in evangelio dictum est: *Si patremfamilias dixerunt Beelzebub, quanto magis domesticos ejus?* Mat. 10

CAP. LXXVI. 1 Tim. 1 Majorem natu non temere accusandum. Ad Timotheum prima: *Adversus majorem natu accusationem ne receperis.*

CAP. LXXVII 1 Tim. 5 Peccantem publice objurandum. In epistola Pauli ad Timotheum prima: *Peccantes coram omnibus corripe, ut & ceteri metum habeant.*

CAP. LXXVIII. Tit. 3. Cum hæreticis non loquendum. Ad Titum: *Hæreticum hominem post unam correptionem devita, sciens quoniam perversus est hujusmodi & peccat, & est a semetipso damnatus.* De hoc ipso in epistola Joannis: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum.* 2 Joan. 2 Item ad Timotheum secunda: *Sermo eorum ut cancer serpit.* 2 Tim. 2

CAP. LXXIX. 1 Joa. 3 Innocentiam fidenter petere & impetrare. In epistola Joannis: *Si cor nostrum nos non reprehendat, fiduciam habemus ad Deum, & quodcumque petierimus accipiemus ab eo.* Item in evangelio cata Matthæum: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* Mat. 5 Item in psalmo XXIII. *Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus & mundo corde.*

CAP. LXXX. Joan. 19 Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit. In evangelio cata Joannem dixit Jesus: *Nullam haberes potestatem adversus me, nisi data tibi esset desuper.* Item in basilion tertio: *Et excitavit Dominus satanan ipsi Salomoni.* 3 Reg. 5 Item in Job prius Deus permisit, & tunc diabolo licuit. Et in evangelio Dominus ante permisit, dicendo Judæ: *Quod facis fac celerius.* Joan. 3 Item apud Salomonem in proverbiis: *Cor regis in manu Dei.* Prov. 10

CAP. LXXXI. Lev. 19 Mercedem mercenario cito reddendam. In Levitico: *Non dormiet merces mercenarii tui apud te usque in mane.*

CAP. LXXXII Deut. 18 Non augurandum. In Deuteronomio: *Non ominemini, neque auguremini.*

CAP. LXXXIII. Lev. 19. [b] Cirrum in capite non habendum. In Levitico: *Non facietis cirrum ex coma capitis vestri.* Non vellendum: *Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ.*

CAP. LXXXIV. Isa. 15 Surgendum cum episcopus & presbyter veniat. In Levitico: *A facie senioris exurges, & honorabis personam presbyteri,*

CAP. LXXXV. Lev. 16 Schisma non faciendum, etiamsi in una fide & in eadem traditione permaneat qui recedit. In ecclesiastico apud Salomonem: *Scindens ligna periclitabitur in eis, si exciderit ferrum.* Item in Exodo: *In domo una comedetur, non ejicietis de domo carnem foras.* Item in psalmo CXXXII. *Ecce quam bonum & quam jucundum habitare fratres in unum.* Item in evangelio cata Matthæum: *Qui non est mecum, adversus me est, & qui mecum non colligit spargit.* Mat. 12 Item

CAP. LXXXVI. Eccli. 10 Exo. 12

a *Verbum enim crucis*) Vide Massuetum ad librum primum Irenæi, pag. 17.

b *Cirrum*) Isaacus Casaubonus in animadversionibus ad librum secundum Svetonii, ait hanc vocem Græcam non esse, sed Alexandrinorum, ut alia multa in interpretatione Bibliorum Græca, vel Cilicum Phasalitarum.

1. Cor. 1 in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi ut id ipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata, sitis autem compositi in eodem sensu & in eadem sententia.* Item in psalmo LXVII. *Deus, qui inhabitare facit unanimes in domo:*

CAP. LXXXVII. Fideles simplices cum prudentia esse debere. In evangelio cata Matthæum: *Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ.* Et iterum: *Vos estis sal terræ. Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? Ad nihil valet nisi ut projiciatur foras & conculcetur ab hominibus.*

Mat. 10 Matt. 5

CAP. LXXXVIII. Fratrem non circumveniendum. In epistola Pauli ad Thessalonicenses prima: *Non circumvenire in negotio fratrem suum; quia ultor est Deus de his omnibus.*

1 Thes. 4

CAP. LXXXIX. Subito venire finem mundi. Inquit apostolus: *Dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. Cum dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus adveniet interitus.* Item in actibus apostolorum: *Nemo potest cognoscere tempus aut tempora quæ pater posuit in sua potestate.*

1 Thes. 5 Act. 3.

CAP. XC. Uxorem a viro non recedere, aut si recesserit, innuptam manere. In epistola Pauli ad Corinthios prima: *Iis autem quæ nupserunt præcipio, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non separari, si autem recesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro, & virum uxorem non dimittere.*

1 Cor. 7

CAP. XCI. Tantum unumquemque tentari quantum potest sustinere. In epistola Pauli ad Corinthios prima: *Tentatio vos non occupabit, nisi humana. Fidelis autem Deus, qui non patietur vos tentari super quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam evadendi facultatem, ut possitis tolerare.*

1 Cor. 10

CAP. XCII. Non quidquid licet esse faciendum. Paulus in epistola ad Corinthios prima: *Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant.*

1 Cor. 6

CAP. XCIII. Prædictum quod hæreses futuræ essent. In epistola Pauli ad Corinthios prima. *Oportet & hæreses esse, ut probati manifesti sint in vobis;*

1 Cor. 11

CAP. XCIV. Cum timore & honore eucharistiam accipiendam. In Levitio: *Anima autem quæcumque manducaverit ex carne sacrificii salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est, peribit anima illa de populo suo.* Item ad Corinthios prima: *Quicumque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini.*

Levit. 7 1 Cor. 11

CAP. XCV. Bonis convivendum, malos autem vitandos. Apud Salomonem in proverbiis: *Ne adduxeris impium in habitaculum justorum.* Item apud eumdem in ecclesiastico: *Viri justi sint tibi convivæ.* Et iterum; *Amicus fidelis medicamentum vitæ & immortalitatis.* Item illic: *Longe abesto ab homini ne potestatem habente occidendi, & non suspicaberis timorem.* Item illic: *Beatus qui invenit amicum verum, & enarrat justitiam auri audienti.* Item illic: *Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam.* Item in psalmo XVII. *Cum justo justificaberis, & cum viro innocente innocens eris, & cum perverso perversus eris.* Item

Prov. 3 Eccli. 9 6. 25. 28.

in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ.* 1 Cor. 15

Factis, non verbis, operandum. Apud Salomonem in ecclesiastico: *Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis & remissus in operibus tuis.* Et Paulus ad Corinthios prima: *Non in sermone est regnum Dei, sed in virtute.* Item ad Romanos: *Non auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur.* Item in evangelio cata Matthæum: *Qui fecerit & sic docuerit, maximus vocabitur in regno cælorum.* Item illic: *Omnis qui audit verba mea & facit ea, similabo eum viro sapienti qui ædificavit domum suam super petram. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit. Pundata enim fuit super petram. Et omnis qui audit verba mea, & non facit ea, similabo eum viro stulto, qui ædificavit domum suam super arenam. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta est ruina ejus magna.*

CAP. XCVI. Eccli. 4 1 Cor. 4 Rom. 2 Mat. 5 Mat. 7

CAP. XCVII. Et ad fidem & ad consecutionem properandum. Apud Salomonem in ecclesiastico: *Ne tardes converti ad Deum, & ne differas de die in diem. Subito enim venit ira illius.*

Eccl. 10

CAP. XCVIII. Catecuminum peccare jam non debere. In epistola Pauli ad Romanos: *Faciamus mala dum veniunt bona, quorum condemnatio justa est.*

Rom. 3

CAP. XCIX. Judicium secundum tempora futurum, vel æquitatis ante legem, vel legis post Moysen. Paulus ad Romanos: *Quotquot sine lege peccaverunt, sine lege peribunt. Et quotquot in lege peccaverunt, per legem & judicabuntur.*

Rom. 3

CAP. C. Gratiam Dei gratuitam esse debere. In actibus apostolorum: *Pecunia tua tecum sit perditione, quia existimasti gratiam Dei per pecuniam possideri.* Item in evangelio: *Gratis accepistis, gratis date.* Item illic: *Domum patris mei domum fecistis negotiationis, & domum orationis vos fecistis speluncam latronum.* Item apud Esaiam: *Qui sitis, vadite ad aquam; & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite, & bibite sine pecunia.* Item in apocalypsi: *Ego α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Qui vicerit, possidebit ea & eorum hereditatem; & ero ejus Deus, & ille erit mihi filius.*

Act. 8 Mat. 10 Joan. 2 Isa. 55 Apoc. 21

CAP. CI. Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse. In Exodo: *Et mons Sina fumabat totus, quoniam descenderat Deus in eum in igne.* Item in actibus apostolorum: *Et factus est subito de cælo sonus quasi ferretur flatus vehemens, & implevit totum illum locum in quo erant sedentes. Et visæ sunt illis linguæ divisæ quasi ignis, qui & insedit in unumquemque illorum; & impleti sunt omnes spiritu sancto.* Item in sacrificiis quæcumque accepta habebat Deus, descendat ignis de cælo, qui sacrificata consumeret. In Exodo: *In flamma ignis apparuit angelus Domini de rubo.*

Exo. 19 Act. 2 Exo. 3

CAP. CII. Correptionem bonos quosque libenter audire debere. Apud Salomonem in proverbiis: *Qui corripit impium, odietur ab eo. Corripe sapientem, & diliget te.*

Prov. 9

CAP. CIII. A multiloquentia temperandum. Apud Salomonem: *Ex multiloquentia non effugies peccatum, parces autem labiis sensatus eris.*

Prov. 10

Non

CAP. CIV. Non mentiendum: *Abominatio est Domino labia mendacia.* *Prov.12*

CAP. CV. Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio. In Salomone: *Qui parcit baculo, odit filium.* Et iterum: *Ne destiteris parvulum emendando.* *Prov.13 & 19*

CAP. CVI. Injuria accepta patientiam tenendam, & ultionem Deo relinquendam. *Ne dixeris, ulciscar me de inimico meo, sed sustine Dominum ut tibi auxilio sit.* Item alibi: *Mihi vindicta, ego retribuam, dicit Dominus.* *Deu. 32* *Rom. 12* Item apud Sophoniam: *Exspecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium: quoniam judicium meum ad congregationes gentium, ut excipiam reges & effundam super eos iram meam.* *Soph. 3*

CAP. CVII. Non detrahendum. Apud Salomonem in proverbiis: *Noli diligere detrahere, ne extollaris.* Item in psalmo XLIX. *Sedens adversus fratrem tuum detrahebas, & adversus filium matris tuæ ponebas scandalum.* Item in epistola Pauli ad Colossenses: *De nullo male loqui, nec litigiosos esse.* *Prov.12* *Coloss. 4*

CAP. CVIII. Non esse proximo insidiandum. Apud Salomonem in proverbiis: *Qui fodit foveam proximo suo, ipse incidet in eam.* *Prov.26*

CAP. CIX. Infirmos visitandos. Apud Salomonem in ecclesiastico: *Ne pigriteris visitare infirmum. Ex his enim in dilectione firmaberis.* Item in evangelio: *Infirmus fui, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me.* *Eccles.7* *Mat.25*

CAP. CX. Susurrones maledictos esse. In ecclesiastico apud Salomonem: *Susurro & bilinguis maledictus. Multos enim turbabit pacem habentes.* *Eccl. 28*

CAP. CXI. Sacrificia malorum acceptabilia non esse. Apud eumdem: *Dona iniquorum non probat altissimus.* *Eccl. 24*

CAP. CXII. Gravius judicari de his qui in sæculo plus habuerunt potestatis. Apud Salomonem: *Judicium durissimum in his qui præsunt fiet. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.* Item in psalmo secundo: *Et nunc, reges, intelligite, emendamine qui judicatis terram.* *Sap. 2*

CAP. CXIII. Viduam & pupillos protegi oportere. Apud Salomonem: *Esto pupillis misericors ut pater, & pro viro matri illorum, & eris velut filius altissimi, si obedieris.* Item in Exodo: *Omnem viduam & orphanum non vexabitis. Si autem vexaveritis eos, & vociferantes exclamaverint ad me, exaudiam exclamationes eorum, & irascar animo in vobis, & perimam vos gladio; & erunt conjuges vestræ viduæ, & filii vestri orphani.* Item apud Esaiam: *Judicate pupillo, & justificate viduam, & venite disputemus; dicit Dominus.* Item apud Job: *Conservavi egenum de manu potentis, & pupillo cui non erat adjutor auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me.* Item in psalmo LXVII. *Patris orphanorum & judicis viduarum.* *Eccli. 4* *Exod.22* *Isa. 1* *Job 29*

CAP. CXIV. Dum in carne est quis exomologesim facere debere. In psalmo quinto: *Apud inferos autem quis confitebitur tibi?* Item in psalmo XXIX. *Numquid exomologesin faciet tibi pulvis?* Item alibi exomologesin faciendam: *Malo pœnitentiam peccatoris quam mortem.* Item apud Hieremiam: *Hæc dicit Dominus; Numquid qui cadit non surget, aut qui avertitur non convertetur?* *Eccl.33* *Hier. 8*

CAP. CXV. Adulationem perniciosam esse. Apud Esaiam: *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitas pedum vestrorum turbant.* *Isa. 3*

CAP. CXVI. Plus ab eo digni Deum cui in baptismo plura peccata dimittuntur. In evangelio cata Lucam: *Cui plus dimittitur, plus diligit; & cui minus dimittitur, modicum diligit.* *Luc. 6*

CAP. CXVII. Fortem congressionem esse adversus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, ut possimus vincere. In epistola Pauli ad Ephesios: *Non est nobis colluctatio adversus carnem & sanguinem, sed adversus potestates & principes hujus mundi & harum tenebrarum, adversus spiritalia nequitiæ in cælestibus. Propter hoc induite arma Dei ut positis resistere in die nequissimo, ut cum omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate evangelii, indueutes loricam justitiæ, & calciati pedes in præparatione evangelii pacis in omnibus assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignea jacula nequissimi exstinguere, & galeam salutis assumere, & gladium spiritus, qui est verbum Dei.* *Epb. 6*

CAP. CXVIII. Item de antichristo, quod in hominen veniat. Apud Esaiam: *Hic homo qui concitat terram, commovet reges qui ponit orbem terræ totum desertum.* *Isa. 14*

CAP. CXIX. Grave fuisse jugum legis, quod a nobis abjectum est, & leve esse jugum Domini, quod a nobis susceptum est. In psalmo secundo: *Ad quid tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes congregati sunt in unum adversus Dominum & adversus Christum ejus. Dirumpamus vincula eorum, & projiciamus a nobis jugum eorum.* Item in evangelio cata Matthæum: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite jugum meum super vos, & discite a me quia mitis sum & humilis corde,* [a] *& invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum bonum est, & onus meum leve est.* Item in actibus apostolorum: *Visum est sancto spiritui & nobis nullam vobis imponere sarcinam quam ista quæ ex necessitate sunt, abstinere vos ab idololatriis & sanguinis effusione & fornicatione. Et quæcumque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis.* *Mat. 11* *Act. 15*

CAP. CXX. Orationibus insistendum. In epistola Pauli ad Colossenses: *Instate orationi, vigilantes in ea.* Item in psalmo primo: *Sed in lege Domini voluntas ejus, & in lege ejus meditabitur die ac nocte.* *Coloss. 4*

[a] *Et invenietis*) Ista & quæ deinceps sequuntur usque ad finem libri, desunt in codice Gratianopolitano.

SEN-

[a]SENTENTIÆ EPISCOPORUM LXXXVII. DE HÆRETICIS BAPTIZANDIS.

CUM in unum Carthagini convenissent Kalendis Septembris episcopi plurimi ex provincia [b] Africa, Numidia, Mauritania, cum presbyteris & diaconibus, præsente etiam plebis maxima parte, & lectæ essent litteræ Jubajani ad Cyprianum factæ, item Cypriani ad Jubajanum rescriptæ, de hæreticis baptizandis, quidque postmodum Cypriano Jubajanus idem rescripserit, Cyprianus dixit: Audistis, collegæ dilectissimi, quid mihi Jubajanus coepiscopus noster scripserit consulens mediocritatem nostram de illicito & prophano hæreticorum baptismo, & quid ego ei rescripserim, censens scilicet, quod semel atque iterum & sæpe censuimus, hæreticos ad ecclesiam venientes ecclesiæ baptismo baptizari & sanctificari oportere. Item lectæ sunt vobis & aliæ Judajani litteræ, quibus pro sua sincera & religiosa devotione ad epistolam nostram rescribens, non tantum consensit, sed etiam instructum se esse confessus gratias egit. Supereſt ut de hac ipsa re singuli quid sentiamus proferamus, neminem judicantes, aut a jure communicationis aliquem, si diversum senserit, amoventes. Neque enim quisquam nostrum [c] episcopum se esse episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit, quando habeat omnis episcopus pro licentia libertatis & potestatis suæ arbitrium proprium, tamque judicari ab alio non possit quam nec ipse potest alterum judicare. Sed exspectemus universi [d] judicium Domini nostri Jesu Christi, qui [e] unus & solus habet potestatem & præponendi nos in ecclesiæ suæ gubernatione & de actu nostro judicandi.

Cæcilius a Bilta dixit. Ego unum baptisma in ecclesia solum scio, & extra ecclesiam nullum. Hic erit unum ubi spes vera est & fides certa. Sic enim scriptum est: *Una fides, una spes, unum baptisma*, non apud hæreticos, ubi spes nulla est & fides falsa, ubi omnia per mendacium geruntur, ubi exorcizat dæmoniacus, sacramentum interrogat sacrilegus, cujus os & verba cancer emittunt, fidem dat infidelis, veniam delictorum tribuit sceleratus, & in nomine Christi tingit antichristus, benedicit a Deo maledictus, vitam pollicetur mortuus, pacem dat impacificus, Deum

Ephes. 4

a Gesta hujus concilii primus omnium edidit Erasmus cum titulis gloriæ, id est, cum vocabulis confessorum & martyrum, quæ præfixa sunt nominibus quorumdam episcoporum. Hos titulos Græca versio non habet, neque editio Morelliana: eos vero satis constat non scriptos fuisse in gestis, sed additos postea a quodam studioso. Quare valde mirum est illos fuisse retentos in editione R. P. Harduini. Respondit autem sanctus Augustinus in libro sexto de Baptismo adversus Donatistas ad ea quæ episcopi in eo concilio congregati attulerunt pro confirmanda opinione sua de baptismo hæreticorum. Viderat hoc concilium Humbertus episcopus Silvæ Candidæ, qui lib. 1. adversus simoniacos cap. 9. ait: *sed & glorioſus martyr & pontifex Cyprianus quid de hæreticorum baptiſmate ſanxerit, ex concilio ipſius evidenter cognoſci poterit. Idem enim contra illud cum ſuis coepſcopis ſanxit quod & præfati canones Apoſtolici*. Canones enim Apostolici, quos refert Hubertus, damnant hæreticorum baptisma. Vide notitiam Ecclesiasticam Cabassutii, pag. 7. ubi agit de canonibus Apostolorum.

b *Afr. Num. Mauritania*) Mirum est Tripolim, quæ una erat provinciarum Africanarum, non fuisse nominatam in hoc concilio, constet in eo tamquam præsentes nominari Munnulum Girbitanum, Natalem Oeensem, Pompejum Sabratensem, & Diogam Leptimagnensem, qui certe erant episcopi provinciæ Tripolitanæ præsertim cum constet Tripolim fuisse numeratam inter provincias Africæ in concilio Cabarsuss.

c *Episc. episcoporum*) Eo titulo olim ornati quoque sunt plures episcopi qui non erant papæ Romani. Sidonius lib. 6. epist. 1. Lupum episcopum Tricassinum vocat patrem patrum & episcopum episcoporum. Ennodius lib. 1. carm. 15. sanctum Ambrosium vocat episcopum episcoporum. Matthæus Parisius in anno 1254. loquens de morte Hugonis episcopi Eliensis ait; *Qui ſicut abbas abbatum in Anglia, ita & epiſcopus epiſcoporum coruſcavit*; etiam principibus aliquando is bonos habitus est, ut vocarentur episcopi episcoporum. Arriani, ut testatur Lucifer Calaritanus in libro de moriendo pro Dei Filio, Constantium imperatorem vocabant episcopum episcoporum. Monachus Sangallensis in libro de Ecclesiastica cura Caroli M. cap. 27. eum vocat episcopum episcoporum. Adgarus rex Angliæ, ut legitur in epistola Isaaci Casauboni ad Jacobum regem, & apud Joannem Seldenum in notis ad Eadmerum, vocatur pastor pastorum in synodo Anglicana sub Dunstano celebrata. Notum est Constantinum M. vocari communem episcopum apud Eusebium. Vide Cotelerii notas in epistolam Clementis ad Jacobum, & Franciscum Bernardinum Ferrarium lib. 3. cap. 1. de antiquo Ecclesiasticarum epistolarum genere.

d *Judicium Domini*) Quinque vetera exemplaria habent *Judicem Dominum Jeſum-Chriſtum*; sed lectionem vulgatam præferunt multo plura exemplaria, ut sanctus Augustinus lib. 6. de Baptismo contra Donatistas, cap. 6.

e *Unus & ſolus*) Si hæc verba simpliciter & crude acciperentur, valde periclitaretur hodie institutio episcoporum, qui non ab uno & solo Christo instituti sunt, sed etiam a pontifice Romano,

Scio

Deum invocat blaſphemus, ſacerdotium adminiſtrat prophanus, ponit altare ſacrilegus. Ad hæc omnia accedit & illud malum, ut antiſtites diaboli audeant euchariſtiam facere, aut qui illis aſſiſtunt dicant hæc omnia falſa eſſe de hæreticis. Ecce ad qualia cogitur eccleſia conſentire & ſine baptiſmo ac venia delictorum communicare compellitur. Quam rem, fratres, fugere ac vitare debemus & a tanto ſcelere nos ſeparare, & unum baptiſma tenere, quod ſoli eccleſiæ a Domino conceſſum eſt.

Primus a Miſgirpa dixit. Cenſeo omnem hominem ab hæreſi venientem baptizandum. Fruſtra enim illic putat ſe eſſe baptizatum, cum non ſit baptiſma niſi in eccleſia unum & verum: quia & Deus unus, & fides una, & eccleſia una eſt, in qua ſtat unum baptiſma & ſanctitas [a] & cetera. Nam quæ foris exercentur nullum habent ſalutis effectum.

Polycarpus ab Adrumeto dixit. Qui hæreticorum baptiſma probant noſtrum evacuant.

Novatus a Thamugade dixit. Licet ſciamus omnes ſcripturas ſibi teſtimonium reddere de ſalutari baptiſmo, debemus tamen fidem noſtram exprimere, hæreticos & ſchiſmaticos ad eccleſiam venientes, qui pſeudobaptizati videntur, debere eos in fonte perenni baptizari, & ideo ſecundum teſtimonium ſcripturarum & ſecundum decretum collegarum noſtrorum ſanctiſſimæ memoriæ virorum omnes ſchiſmaticos & hæreticos qui ad eccleſiam converſi ſunt baptizari, ſed & eos qui ordinati videbantur, inter laicos recipi.

Nemeſianus a Thubunis dixit. Baptiſma quod dant hæretici & ſchiſmatici non eſſe verum ubique in ſcripturis ſanctis declaratum eſt; quoniam ipſi præpoſiti eorum [b] falſi chriſtiani ſunt & falſi prophetæ, dicente Domino per Salomonem: *Qui fidens eſt in falſis, hic paſcit ventos, idem autem ipſe ſequitur aves volantes. Deſerit enim vias vineæ ſuæ, a ſemitis vero agelli ſui erravit. Ingreditur autem per avia loca atque arida & terram deſtinatam in ſitim, contrabit autem manibus infructuoſa.* Et iterum: *Ab aqua aliena abſtine te, & de fonte [c] extraneo ne biberis, ut longum vivas tempus, adjiciantur etiam tibi anni vitæ.* Et in evangelio divina ſua voce Dominus noſter Jeſus Chriſtus locutus eſt dicens: *Niſi quis renatus fuerit ex aqua & ſpiritu non poteſt introire in regnum Dei.* Hic eſt ſpiritus qui ab initio ferebatur ſuper aquas. Neque enim ſpiritus ſine aqua operari poteſt, neque aqua ſine ſpiritu. Male ergo ſibi quidam interpretantur ut dicant quod per manus impoſitionem ſpiritum ſanctum accipiant & ſic recipiantur, cum manifeſtum ſit utroque ſacramento debere eos renaſci in eccleſia catholica. Tunc quippe poterunt filii Dei eſſe, dicente apoſtolo: *Curantes ſervare [d] unitatem ſpiritus in conjunctione pacis, unum corpus, & unus ſpiritus, ſicut vocati eſtis in una ſpe vocationis veſtræ, unus Dominus, una fides, unum baptiſma, unus Deus.* Hæc omnia eccleſia catholica loquitur. Et iterum in evangelio dicit Dominus: *Quod natum eſt de carne caro eſt, & quod natum eſt de ſpiritu ſpiritus eſt; quia [e] Deus ſpiritus eſt, & de Deo natus eſt.* Ergo omnes hæretici & ſchiſmatici omnia quæcumque faciunt carnalia ſunt, dicente apoſtolo: *Manifeſta enim ſunt opera carnis, quæ ſunt, fornicationes, immunditiæ, inceſtum, idololatriæ ſervitus, veneficia, inimicitiæ, certamina, zelus, ira, diviſiones, hæreſes, & his ſimilia; de quibus prædixi vobis, ſicut prædico, quoniam quicumque hæc faciunt regnum Dei non hereditabunt.* Condemnat itaque apoſtolus cum omnibus malis & eos qui diviſionem faciunt, hoc eſt ſchiſmaticos & hæreticos. Niſi ergo acceperint baptiſma ſalutare in eccleſia catholica, quæ una eſt, ſalvi eſſe non poſſunt, ſed cum carnalibus in judicio Domini Chriſti damnabuntur.

Januarius a Lambeſe dixit. Secundum ſcripturarum ſanctarum auctoritatem decerno hæreticos omnes baptizandos, & ſic in eccleſiam ſanctam admittendos.

Lucius a Caſtra Galbæ dixit. Cum Dominus in evangelio ſuo dixerit, *Vos eſtis*

Prov. 10 Joan. 3 Ephes. 4 Joan. 3 Gal. 5 Mat. 5

Scio theologos ea de cauſa inveniſſe diſtinctionem ut iſti objectioni eatur obviam. Ajunt enim epiſcopos inſtitui quidem a Chriſto, ſed non immediate; ea diſtinctio ſæpe excitavit magnas lites. Noſtrum non eſt eas diſcingere. Vide notas noſtras ad epiſtolam 84. Lupi Ferrarienſis.

a *Et cetera. Nam*) Codex Gratianopolitanus; *Cetera namque quæ.*

b *Falſi chriſtiani*) Ita reſtituimus ex fide veterum librorum. Confirma autem hanc reſtitutionem verba Secundini a Carpis, pag. 601. actorum concilii: *Si chriſtiani non ſunt, quomodo chriſtianos faciunt?* Non diſplicet tamen lectio quæ habet *falſi Chriſti.*

c *Extraneo*) Quamvis alia lectio, quæ habet *alieno*, bona ſit, coactus ſunt mutare propter auctoritatem veterum exemplarium; etenim *extraneo* ſcriptum inveni in ſeptemdecim libris noſtris & in duobus Anglicanis; immo Monaſterienſis, in quo legitur *externo*, probat hanc mutationem eſſe legitimam; infra in allocutione Sedati a Tuburbo, pag. 600. pro *alienus* codex Gratianopolitanus habet *extraneus*.

d *Unitatem ſpiritus*) Codex Fuxenſis *unitatem* SPS *vel* CHI *in vinculo vel communione pacis*. Vide Lucium Cælium Calvagninum, lib. 4. epiſt. 9.

e *Deus ſpiritus eſt*) Vide librum domni Petri Couſtant, in quo confirmantur vindicæ veterum codicum, pag. 57.

estis sal terræ, si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur, ex eo ad nihilum valebit nisi ut projiciatur foras & conculcetur ab hominibus, & iterum post resurrectionem suam mittens apostolos suos man-
Mat. 28 daverit dicens, *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite, & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti.* Cum ergo manifestum sit hæreticos, id est hostes Christi, non integram sacramenti confessionem habere, item schismaticos non posse condire sapientia spiritali, cum ipsi ab ecclesia, quæ una est, recedendo infatuati contrarii facti sint, fiat sicut scriptum est, *Domus contrariorum legis debet emundationem*, & consequens est eos qui a contrariis baptizati inquinati sunt primo purgari & tunc demum baptizari.

Crescens a Cirta dixit. In tanto cœtu sanctissimorum consacerdotum lectis litteris Cypriani dilectissimi nostri ad Jubajanum, [a] itemque ad Stephanum, quæ tantum in se [b] sanctorum testimoniorum descendentium ex scripturis deificis continent ut merito omnes per Dei gratiam adunati consentire debeamus, censeo omnes hæreticos & schismaticos qui ad catholicam ecclesiam voluerint venire non ante ingredi nisi exorcizati & baptizati prius fuerint, exceptis his sane qui in ecclesia catholica fuerint ante baptizati ita tamen ut per manus impositionem in pœnitentiam ecclesiæ reconcilientur.

Nicomedes a Segermis dixit. Mea sententia hæc est, ut hæretici ad ecclesiam venientes baptizentur, eo quod nullam foris apud peccatores remissionem peccatorum consequantur.

Munnulus a Girba dixit. Ecclesiæ catholicæ matris nostræ veritas semper apud nos, fratres & mansit & manet, & vel maxime in baptismatis trinita-
Mat. 28 te, Domino nostro dicente, *Ite & baptizate gentes in nomine patris & filii & spiritus sancti.* Cum ergo manifestum sit hæreticos non habere nec patrem nec filium nec spiritum sanctum, debent venientes ad ecclesiam matrem nostram [c] vere renasci & baptizari, ut cancer quod habebant & damnationis ira & erroris [d] offectura per sanctum & cæleste lavacro sanctificetur.

Secundinus a Cedias dixit. Cum Dominus noster Christus dicat, *Qui non est mecum adversus me est*, & Joannes apo- Mat. 12 stolus eos qui ab ecclesia exeunt antichristos dicat, indubitanter hostes Christi, quinque antichristi nominati sunt, gratiam baptismi salutaris ministrare non possunt. Et ideo censeo eos qui de insidiis hæreticorum confugiunt ad ecclesiam baptizandos esse a nobis, qui amici appellati sumus Dei de ejus dignatione. Joan. 2

Felix a Bagai dixit. Sicut cæcus cæcum ducens simul in foveam cadunt, ita hæreticus hæreticum baptizans simul in mortem cadunt. Et ideo hæreticus baptizandus est & [e] vivificandus, ne nos vivi mortuis communicemus. Mat. 15

Polianus a Mileo dixit. Justum est hæreticum baptizari in ecclesia sancta.

Theogenes ab Hippone regio dixit. Secundum sacramentum Dei gratiæ cælestis, quod accepimus, unum baptisma quod est in ecclesia sancta credimus.

Dativus a Badis dixit. Nos quantum in nobis est hæreticis non communicamus, nisi baptizati in ecclesia fuerint, & remissionem peccatorum acceperint.

Successus ab Abbis Germaniciana dixit Hæreticis aut nihil licet aut totum licet. Si possunt baptizare, possunt dare & spiritum sanctum. Si autem spiritum sanctum dare non possunt, quia non habent spiritum sanctum, nec baptizare spiritaliter possunt. Propterea censemus hæreticos baptizandos esse.

Fortunatus a Tuchabori dixit. Jesus Mat. 16 Christus Dominus & Deus noster Dei patris & creatoris filius [f] super petram ædi-

[a] *Itemq. ad Stephanum*) Ita scriptum est in editionibus, & in omnibus fere libris veteribus. Quæ verba desunt in Fuxensi, recte autem omissa in illo fuisse & deleri debere hinc colligitur quod certum sit nullam antea litterarum Cypriani ad Stephanum mentionem fieri in hac synodo, uti recte observavit sanctus Augustinus. lib. 6. de Baptismo contra Donatistas, cap. 15. ubi etiam scribit se epistolam illam Cypriani ad Stephanum non vidisse. Verum id probat istud additamentum esse vetus. Vide supra pag. 289.

[b] *Sanct. testimonior.*) Octo libri veteres, & in his Seguierianus habent *sanctimoniorum*. Alii sex *sanctissimorum*, omissa voce *testimoniorum*, quæ deest etiam apud Augustinum; pro quo Lætiensis habet *decretorum*. Vide notas Benedictinorum nostrorum ad librum sextum Augustini de Baptismo contra Donatistas, cap. 15. Vide supra pag. 74.

[c] *Vere renasci*) Mala non est lectio quorumdam veterum librorum in quibus scriptum est *venire, nasci & baptizari*. Unus meus multum confirmat hanc lectionem; habet enim *venire & nasci & baptizari*: eam quoque confirmare videntur verba Cassii a Macomadibus, pag. 601. *cum ad ecclesiam venire cœperint*. Vide quæ dicta sunt a nobis ad epistolam ad Donatum, pag. 13.

[d] *Offectura*) Hanc lectionem inveni in eodem libro meo veteri & in pluribus aliis, tum etiam apud Augustinum, lib. 6. de Baptismo contra Donatistas cap. 17. Codex Seguierianus & quidam alii præferunt *damnationis iram & erroris effecturam*.

[e] *Vivificandus*) Ita restituimus ex fide veterum manuscriptorum. Vide notas ad librum de oratione Dominica.

[f] *Super petram*) Ita sanctus Augustinus in loco paulo ante laudato. Ita etiam scripsit Erasmus, ita quoque ego reperi in quinque codicibus antiquis. Aliam lectionem quæ habet *super Petrum*, legi in codice Seguieriano & in aliis tredecim: & sic quoque scriptum esse in codicibus manuscriptis operum

sancti

ædificavit ecclesiam suam, non super hæresim, & potestatem baptizandi episcopis dedit, non hæreticis. Quare qui extra ecclesiam sunt, & contra Christum stantes oves ejus & gregem spargunt, baptizare foris non possunt.

Sedatus a Tuburbo dixit. In quantum aqua sacerdotis prece in ecclesia sanctificata abluit delicta, in tantum hæretico sermone velut cancere infecta cumulat peccata. Quare omnibus pacificis quidem viribus nitendum est ne quis hæretico errore infectus & tinctus singulare & verum ecclesiæ baptismum detrectet accipe; quo quisquis non fuerit baptizatus regno cælorum [a] fiet alienus.

Privatianus a Sufetula dixit. Qui hæreticos potestatem baptizandi habere dicit dicat prius quis hæresim condiderit. Si enim hæresis a Deo est, habere & indulgentiam divinam potest. Si vero a Deo non est, quomodo gratiam Dei aut habere aut conferre alicui potest?

Privatus a Sufibus dixit. Qui hæreticorum baptismum probat, quid aliud quam hæreticis communicat?

Hortensianus a Laribus dixit. Quot sint baptismi viderint aut præsumptores aut fautores hæreticorum. Nos unum baptisma, quod non nisi in ecclesia novimus, ecclesiæ vindicamus. Aut quomodo possunt in nomine Christi aliquem baptizare quos ipse Christus dicit adversarios suos esse?

Cassius a Macomadibus dixit. Cum baptismata duo esse non possint, qui hæreticis baptisma concedit sibi tollit. Censeo itaque flebiles & tabidos hæreticos baptizandos esse cum ad ecclesiam venire cœperint, & sacra & divina lavatione lotos, & lumine vitæ illuminatos, non hostes, sed pacificos, non alienos, sed fidei Domini domesticos, non adulteros, sed Dei filios, non erroris sed salutis effectos, in ecclesiam recipi, absque his qui de ecclesia fideles supplantati ad hæresis tenebras transierant, sed eos per manus impositionem restituendos.

Alius Januarius a Vico Cæsaris dixit. Si non obtemperat error veritati, multo magis veritas non consentit errori. Et ideo nos ecclesiæ assistimus, in qua præsidemus, ut baptismum ejus ipsi soli vindicantes, eos quos ecclesia non baptizavit baptizemus.

Alius Secundinus a Carpis dixit. Hæretici christiani sunt, an non? Si christiani sunt, cur in ecclesia Dei non sunt? Si christiani non sunt, [b] quomodo christianos faciunt? Aut quo pertinebit sermo Domini dicentis: *Qui non est mecum, adversus me est, & qui non mecum colligit spargit*. Unde constat super filios alienos & soboles antichristi spiritum sanctum per manus impositionem tantummodo non posse descendere, cum manifestum sit hæreticos baptisma non habere. *Mat.* 12

Victoricus a Thabraca dixit. Si licet hæreticis baptizare & remissam peccatorum dare, quid illos infamamus & hæreticos appellamus?

Alius Felix ab Uthina dixit. Nemini dubium est, sanctissimi consacerdotes, non tantum posse humanam præsumptionem quantum Domini nostri Jesu Christi adorandam & venerabilem majestatem. Memores ergo periculi, hoc quoque non tantum observare debemus, verum etiam ab omnibus nobis confirmari oportet ut omnes hæretici qui ad sinum matris ecclesiæ accurrunt baptizentur, ut mens hæretica, quæ diuturna tabe polluta est, sanctificatione lavacri purgata in melius reformetur.

Quietus a Buruch dixit. Qui fide vivimus, obsequi iis quæ instruendis nobis ante prædicta sunt credula observatione debemus. Nam scriptum est apud Salomonem: *Qui baptizatur a mortuo, quid proficit lavatio ejus?* Quod utique de his qui ab hæreticis tinguntur & de tingentibus loquitur. Si enim qui apud illos baptizantur per remissionem peccatorum vitam æternam consequuntur, cur ad ecclesiam veniunt? Si vero a mortuo salutis nihil accipitur, ac propterea agnito errore pristino ad veritatem cum pœnitentia revertuntur, uno vitali baptismate, quod in ecclesia catholica est, sanctificari debebunt. *Eccli.* 43

Castus a Sicca dixit. Qui contempta veritate præsumit consuetudinem sequi, aut circa fratres invidus est & malignus, quibus veritas revelatur, aut circa Deum ingratus est, cujus inspiratione ecclesia ejus instruitur.

S. Cypriani Opera.

sancti Augustini monent eruditissimi monachi Benedictini qui postremam operum ejus editionem curarunt. Atque ego sane, qui scio sanctum Cyprianum frequenter scribere Ecclesiam esse fundatam super Petrum, facile eam lectionem prætulissem, quæ nititur auctoritate plurimorum veterum librorum, nisi animadvertissem comparationem hic institui inter Ecclesiam & hæresim, adeoque retinendam esse vocem *petram*, in qua ædificatur Ecclesia, ut ait Augustinus; infra in allocutione Januarii Muzulensis, pag. 602. legitur: *Ecclesia & hæresis quæ diversæ res sunt.*

a *Fiet alienus*) Codex Gratianopolitanus *fiet extraneus.*

b *Quom. chr. faciunt*) Ista desunt in quinque antiquis codicibus & apud Augustinum, & pro iis legitur simpliciter *fiunt*, ut scribendum videatur, *si christiani non sunt, fiant*, quomodo post hæc edita scriptum vidimus in codice sancti Arnulphi. Fiunt enim, non nascuntur christiani, uti observatum est supra pag. 13.

Euchratius a Thænis dixit, Fidem nostram & baptismatis gratiam & legis ecclesiasticæ regulam Deus & Dominus noster Jesus Christus suo ore apostolos docens perimplevit dicens *Ite, & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti*. Falsum ergo hæreticorum baptisma & iniquum a nobis pellendum est & omni [a] detestatione refutandum, de quorum ore virus, non vita, nec gratia cælestis, sed blasphemia trinitatis exprimitur. Et ideo venientes ad ecclesiam hæreticos integro & catholico baptismate baptizari debere manifestum est, ut [b] a blasphemia suæ præsumptionis purificati possint spiritus sancti gratia reformari.

Joan. 14

Liboſus a Vaga dixit. In evangelio Dominus, *Ego sum*, inquit, *veritas*. Non dixit, *Ego sum consuetudo*. Itaque veritate manifestata cedat consuetudo veritati, ut etsi in præteritum quis in ecclesia hæreticos non baptizabat nunc baptizare incipiat.

Joan. 14

Lucius a Thebeste dixit, Hæreticos blasphemos atque iniquos verbis variis decrepantes sancta & adorabilia scripturarum verba execrandos censeo, & ideo exorcizandos & baptizandos esse.

Eugenius ab Ammedera dixit, Et ego hoc idem censeo, hæreticos baptizandos esse.

Item alius Felix [c] ab Amaccora dixit. Et ego ipse secutus divinarum scripturarum auctoritatem baptizandos hæreticos esse censeo, sed & eos qui apud scismaticos baptizatos se esse contendunt. Si enim secundum cautum Christi privatus fons noster est, intelligant cuncti ecclesiæ nostræ adversari quia alienus esse non potest, nec duos populis salutarem aquam tribueret potest ille qui unius gregis pastor est. Et ideo manifestum est nec hæreticos nec schismaticos aliquid cæleste posse suscipere, qui a peccatoribus hominibus & ab ecclesia extraneis audeant accipere. Quando danti locus non est, utique nec accipienti prodest.

Item alius Januarius Muzulensi dixit. Miror quod cum omnes confiteantur unum esse baptisma, non omnes intelligant ejusdem [d] baptismatis unitatem. Ecclesia enim & hæresis duæ & diversæ res sunt. Si hæretici habent baptisma, nos non habemus. Si autem nos habemus, hæretici habere non possunt. Dubium autem non est ecclesiam solam baptismum Christi possidere, quæ sola possideat & gratiam Christi & veritatem.

Adelphius a [e] Thasvalte dixit. Sine causa quidam falso & invidioso verbo impugnant veritatem ut rebaptizare nos dicant, quando ecclesia hæreticos non rebaptizet, sed baptizet.

Demetrius Aleptiminus dixit. Unum baptisma nos custodimus, quia ecclesiæ catholicæ soli rem suam vindicamus. Qui autem dicunt quia hæretici vere & legitime baptizant, ipsi sunt qui non unum sed multa baptismata faciunt. Nam cum hæreses multæ sint, pro earum numero & baptismata computabuntur.

Vincentius a Thibari dixit. Hæreticos scimus esse pejores quam ethnicos. Si ergo conversi ad Dominum venire voluerint, habemus utique regulam veritatis, quam Dominus præcepto divino mandavit apostolis dicens; *Ite, in nomine meo manum imponite, dæmonia expellite*. Et alio loco: *Ite, & docete gentes, baptizantes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti*. Ergo primo per manus impositionem in exorcismo, secundo per baptismi regenerationem, tunc possunt ad Christi pollicitationem venire. Alias autem fieri censeo non debere.

Mar. 16

Mat. 28

Marcus a Mactari dixit. Mirandum non est si hæretici hostes atque impugnatores veritatis rem sibi vindicant potestatis & dignationis alienæ. Sed illud mirandum est quod quidam nostri prævaricatores veritatis hæreticis suffragantur & christianis adversantur. Propterea decernimus hæreticos baptizandos esse.

Sattius a Sicilibba dixit. Si hæreticis in baptismo sua peccata donantur, sine causa ad ecclesiam veniunt. Nam cum in die judicii peccata sint quæ puniuntur, nihil est quod timere possint hæ-

post consulatum Varonis, eo in primis argumento quod ex Augustino colligatur peractum esse jejunium Pentecostes paulo ante collationem. Cum hæc mea observatio certa sit, & nihil ad eam destruendam afferri possit, miror R. P. Joannem Harduinum virum multæ lectionis & eruditionis, insinuare voluisse in tomo primo editionis suæ Conciliorum, pag. 1043. standum esse opinioni Sirmondi. Quod ideo istic annoto, ne quis deinceps in hoc fallatur. Utinam Harduinus voluisset sequi editionem meam gestorum, quæ certe, absit verbo invidia, multo melior est ea quam ille dedit.

a *Detestatione*) Septemdecim libri veteres habent *contestatione*, Bigotianus *omni constantia vel contestatione*.

b *A blasphemia*) Ut ita scriberem me compulit auctoritas quindecim veterum exemplarium. Antea legebatur *a blasphemiæ suæ præsumptione*. Quæ sane lectio habetur in quibusdam codicibus antiquis.

c *Ab Amaccora*) Nescio quomodo accidit ut ita scriberem. Nam certum est scribi debere *a Bamaccura*, ut patet ex iis quæ a me annotata sunt in notis ad collationem Carthaginensem inter Catholicos & Donatistas, pag. 236. Cum autem propterea editionem meam istius collationis consulerem, forte evenit ut inciderem in paginam 122. ubi monui virum summe doctum & mihi numquam sine laude nominandum Jacobum Sirmondum erraviſſe, cum scripsit illam factam esse altero anno

d *Baptismatis unitatem*) Codex Gratianopolitanus *baptismi veritatem*.

e *Thasvalte*) Codex Seguierianus *Thasvalva a Libie*.

hæretici de judicio Christi, si sunt remissionem peccatorum consecuti.

Victor a Gor dixit: Cum peccata non nisi in ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum ad communicationem sine baptismo admittit, utrumque contra rationem facit, nec hæreticos purgat, & christianos inquinat.

Aurelius ab Utica dixit. Cum dicat
2. Tim. 5 apostolus non communicandum peccatis alienis, quid aliud quam peccatis alienis communicat qui hæreticis sine ecclesiæ baptismo commmunicat? Et ideo censeo baptizandos ecce hæreticos ut accipiant remissam peccatorum, & sic illis communicetur.

Jambus a Germaniciana dixit. Qui hæreticorum baptisma probant, nostrum improbant, ut extra ecclesiam, non dicam lotos, sed sordidatos, negent in ecclesia baptizari oportere.

Lucianus a Rucama dixit. Scriptum
Gen. 1 est: *Et vidit Deus lucem quia bona est, & divisit inter lucem & tenebras*. Si potest luci & tenebris convenire, potest nobis & hereticis aliquid esse commune. Propterea censeo hereticus baptizandos esse.

Pelagianus a Luperciana dixit. Scriptum
3 Reg. 18 est: *Aut enim Dominus tuus Deus est, aut Baal Deus est*. Ita & nunc, aut ecclesia ecclesia est, aut hæresis ecclesia est. Porro si hæresis ecclesia non est, quomodo esse apud hæreticos baptisma ecclesiæ potest?

Jader a Midila dixit. Scimus non esse nisi unum baptisma in ecclesia catholica. Et ideo non debemus admittere hereticum nisi baptizatus apud nos fuerit, ne se putet extra ecclesiam catholicam baptizatum esse.

Item alius Felix a Marazana dixit. Una fides, unum baptisma, sed ecclesiæ catholicæ, cui soli licet baptizare.

Paulus ab Obba dixit. Me non movet si aliquis ecclesiæ fidem & veritatem non vindicat, quando apostolus di-
Rom. 3 cat; *Quid enim si exciderunt a fide quidam illorum? Numquid infidelitas eorum fidem Dei evacuavit? Absit, Est enim deus verax, omnis autem homo mendax*. Si autem Deus verax est quomodo esse apud hæreticos baptismi veritas potest, apud quos Deus non est?

Pomponius a Dionysiana dixit. Manifestum est hæreticos non posse baptizare & remissionem peccatorum dare, qui potestatem non habent ut aut solvere aut ligare aliquid in terris possint.

Venantius a Timisa dixit. Si maritus peregre proficiscens amico suo commendasset uxorem suam custodiendam, commendatam sibi ille quanta posset diligentia conservaret, ne ab aliquo castitas ejus & sanctitas adulteraretur. Christus Dominus & Deus noster ad patrem proficiscens sponsam suam nobis commendavit. Utrumne eam incorruptam & inviolatam custodiemus, an integritatem ejus & castitatem mœchis & corruptoribus prodemus? Qui enim baptisma ecclesiæ commune cum hæreticis facit, sponsam Christi adulteris prodit.

Ahymnus ab Ausvaga dixit. Nos unum baptisma accepimus, & ipsum [a] exercemus. Qui autem dicit quia & hæreticis licet baptizare, ipse duo baptismata facit.

Saturninus a Victoriana dixit. Si licet hereticis baptizare, excusati sunt & defensi illicita facientes. Nec video quare eos aut Christus adversarios suos, aut apostolus antichristos appellaverit.

Saturninus a Thucca dixit. Gentiles quamvis idola colant, tamen summum Deum patrem creatorem cognoscunt & confitentur. [b] In hunc Marcion blasphemat, & quidam non erubescunt Marcionis baptismum probare. Quomodo tales sacerdotes sacerdotium Dei aut servant aut vindicant qui hostes Dei non baptizant, & sic illis communicant?

Marcellus a Zama dixit. Cum peccata non nisi ecclesiæ baptismo remittantur, qui hereticum non baptizat peccatori communicat.

Irenæus ab Ululis dixit. Si ideo ecclesia hereticum non baptizat quod dicatur jam baptizatus esse, hæresi major est.

Donatus a Cibaliana dixit. Ego unam ecclesiam & unum baptisma ejus novi. Si est qui dicat esse apud hereticos baptismi gratiam, ante est ut ostendat & probet esse illic ecclesiam.

Zosimus a Tharassa dixit. Revelatione facta veritatis, cedat error veritati; quia & Petrus, qui prius circum-
Gal. 2 cidebat, cessit Paulo veritatem prædicanti.

Julianus a Telepte dixit. Scriptum

a *Exercemus*) Antea legebatur *tenemus & exercemus*. Sed *tenemus &* non exstat in codice Seguieriano neque in aliis veteribus. Anonymus in libro de rebaptismate, *baptismate quod interim exercebat*.

b *In hunc Marcion*) Codex Seguierianus, *In hunc Marcionis baptismum ejus novi sic est qui dicat esse apud hæreticos baptismi gratiam, ante est ut ostendat probare quomodo tales sacerdotes sacerdotium*.

Joan. 3 est: *Nemo potest aliquid accipere, nisi datum fuerit illi de cælo*. Si hæresis de cælo est, potest & baptisma dare.

Faustus a timida regia dixit. Non sibi blandiantur qui hæreticis patrocinantur. Qui pro hæreticis ecclesiastico baptismati intercedit, illos christianos & nos hæreticos facit.

Geminius a Furnis pixit. Quidam de collegis hæreticos præponere sibi possunt, nobis non possunt. Et ideo quod semel decrevimus tenemus, ut ab hæreticis venientes baptizemus.

Rogatianus a Nova dixit. Ecclesiam Christus instituit, hæresim diabolus. Quomodo potest habere baptismum Christi synagoga Satanæ?

Therapius a Bulla dixit. Qui hæreticis ecclesiæ baptisma concedit & prodit, quid aliud quam Judas sponsæ Christi exsistit?

Item alius Lucius a Membresa dixit.
Joan. 9 Scriptum est: *Deus peccatorem non audit*. Hæreticus, qui peccator est, quomodo audiri in baptismo potest?

Item alius Felix a Buslacenis dixit. In hæreticis sine ecclesiæ baptismo admittendis nemo consuetudinem rationi & veritati præponat, quia consuetudinem ratio & veritas semper excludit.

Alius Saturninus ab Avitinis dixit. Si potest antichristus dare alicui gratiam Christi, possunt & hæretici baptizare, qui appellati sunt antichristi.

Quintus ab Aggya dixit. Ille potest dare aliquid qui aliquid habuerit, Hæretici autem quid possunt dare, quos constat nihil habere?

Alius Julianus a Marceliana dixit. Si
Mat. 6 potest homo duobus dominis servire, Deo & mammonæ, potest & baptisma duobus servire, christiano & hæretico.

Tenex ab Horreis Cæliæ dixit. Baptisma unum est sed ecclesiæ. Ubi ecclesia non est, baptisma illic esse non potest.

Alius Victor ab Assuras dixit. Scri-
Ephes. 4 ptum est quia Deus unus est, & Christus unus, & ecclesia una, & baptisma unum quomodo ergo illic baptizari aliquis potest ubi Deus & Christus & ecclesia una non est?

Donatulus a Capse dixit. Et ego semper hoc sensi, ut hæretici, qui nihil foris consequi possunt, quando ad ecclesiam convertuntur baptizentur.

Verulus a Rusiccade dixit. Homo hæreticus dare non potest quod non habet; multo magis schismaticus, qui quod habuit amisit.

Pudentianus a Cuiculi dixit. Novitas episcopatus effecit, fratres dilectissimi, ut sustinerem quid majores judicarent. Nam hæreses nihil habere nec posse manifestum est. Atque ita si qui ex eis venerint baptizari æquissime statutum est.

Petrus ab [a] Hippone Diarrhytorum dixit. Cum baptisma unum sit in catholica ecclesia, manifestum est non posse extra ecclesiam baptizari. Et ideo in hæresi tinctos sive in schismate venientes ad ecclesiam censeo baptizari oportere.

Item alius Lucius ab Ausafa dixit. Secundum motum animi mei & spiritus sancti, cum sit unus Deus pater Domini nostri Jesu Christi, & unus Christus, & una spes, & unus spiritus, & una ecclesia, unum debet esse & baptisma. Et ideo dico, si quid ab hæreticis motum aut factum fuerit, rescindi debere, & eos qui inde veniunt in ecclesia baptizandos esse.

Item alius Felix a Gurgitibus dixit. Ego censeo ut secundum sanctarum scripturarum præcepta baptizatus ab hæreticis illicite extra ecclesiam, cum ad ecclesiam confugere voluerit, gratiam baptismi ubi licite datur consequatur.

Pusillus a Lamasba dixit. Ego credo baptisma salutare non esse nisi in ecclesia catholica. Quidquid absque catholica fuerit simulatio est.

Salvianus a Gazaufala dixit. Hæreticos nihil habere constat; & ideo ad nos veniunt ut possint accipere quod non habent.

Honoratus a Thucca dixit. Cum Christus veritas sit, magis, veritatem quam consuetudinem sequi debemus, ut hæreticos, qui ideo ad nos veniunt quia foris nihil accipere potuerunt, ecclesiæ baptismo sanctificemus.

Victor ab Octavo dixit. Quod & ipsi scitis, non olim sum episcopus constitutus, & ideo exspectabam præcessorum consilium. Hoc itaque existimo, ut quicumque ex hæresi venerint sine dubio baptizentur.

Clarus a Mascula dixit. Manifesta est sententia Domini nostri Jesu Christi apostolos suos mittentis & ipsis solis potestatem a patre sibi datam permittentis, [b] quibus nos successimus eadem potestate ecclesiam Domini gubernantes & credentium fidem baptizantes. Et ideo hæretici, qui nec potestatem foris nec ecclesiam Christi habent, neminem baptizare baptismo ejus possunt.

Secundianus a Thambeis dixit. Non debemus hæreticos nostra præsumptione deci-

a *Hippone Diarr.*) Plinius lib. 5. cap. 4. *ab oppido quod Hipponem dilutum vocant, Diarrhytum a Græcis dictum propter aquarum irrigua*; situm fuisse in litore Africæ docent Plinius & Mela. Vide notas nostras ad collationem Carthaginensem, p. 222.

b *Quib. nos successimus*) Vide supra in notis ad librum de habitu Virginum, pag. 363.

decipere ut in ecclesia Domini nostri Jesu Christi non baptizati, ac per hoc remissionem peccatorum non consecuti, cum judicii dies venerit nobis imputent quod per nos non sint baptizati & indulgentiam divinæ gratiæ non sint consecuti. Propter quod, cum sit una ecclesia & unum baptisma, quando ad nos convertuntur, simul cum ecclesia & ecclesiæ baptismum consequantur.

Item alius Aurelius a Chullabi dixit. Joannes apostolus in epistola sua posuit dicens: *Si quis ad vos venit, & doctrinam Christi non habet, nolite eum admittere in domum vestram, & ave illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi ave communicat factis ejus malis.* Quomodo admitti tales temere in domum Dei possunt qui in domum nostram privatam admitti prohibentur? Aut quomodo cum eis sine ecclesiæ baptismo communicare possumus quibus si ave tantum dixerimus, factis eorum malis communicamus?

2 Joan. 1

Litteus a Gemellis dixit. Cęcus si cęcum ducat, ambo in foveam cadunt.

Cum ergo hęreticos constet non posse illuminare quemquam, utpote cęcos, baptisma eorum non valet.

a Natalis ab Oea dixit. Tam ego pręsens quam Pompejus Sabratensis, quame tiam Dioga Leptimagnensis, qui mihi mandaverunt, corpore quidem absentes, spiritu pręsentes, b censemus quod & collegę nostri, quod hęretici communicationem habere nobiscum non possunt, nisi ecclesiastico baptismo baptizati fuerit.

c Junius a Neapoli dixit. Ab eo quod semel censuimus non recedo, ut hęreticos venientes ad ecclesiam baptizemus.

Cyprianus a Carthagine dixit. Meam sententiam pleniſſime exprimit epistola quę ad Jubajanum collegam nostrum scripta est, hęreticos secundum evangelicam & apostolicam contestationem & adversarios Christi & antichristos appellatos, quando ad ecclesiam venerint, unico ecclesię baptismo baptizandos esse, ut possint fieri de adversariis amici & de antichristis christiani.

Mat. 15

a *Nat. ab Oea*) In provincia Tripolitana, uti diximus: sitam illam fuisse inter duas Syrtes docet Plinius, lib. 5. cap. 4. Et tamen Ptolomæus Sabratam, Oeam & Leptim magnam, quæ certe sunt civitates provinciæ Tripolitanæ, locat in parva Syrte, nimirum, ut opinior, quod viciniores sint minori quam majori. Nescio autem an non Virgilius, qui libro quinto Æneidos post inhospitam Syrtim locat desertam siti regionem, per desertam siti regionem intellexerit Tripolitanos vicinos inhospitæ Syrti. Civitas *Oeensis* legendum est apud Martianum Capellam lib. 6. non *Ocensis*. Ex Oea porro uxorem accepisse Apulejum docet sanctus Augustinus in epistola ad Marcellinum; & Apulejus ipse scribit se fuisse sanctum civem Oeensem. Vide Cujacium lib. 8. observat. cap. 27.

b *Censemus quod & collegæ*) Codex Gratianopolitanus *censemus quam hæretici qui in domum nostram privatam admissi prohibentur nobiscum, & collegæ nostri cum eis communem habere non possunt*. Codex Seguierianus habet uti nos edidimus, nisi quod vox *nobiscum* ibi deest, haud dubie per oscitantiam librarii.

c *Junius*) In codice Corbejensi & in Fuxensi: *Januarius a Neapoli*.

a LIBER DE SPECTACULIS.

Cyprianus b plebi in evangelio stanti salutem. Ut me satis contristat & animum meum graviter affligit cum nulla mihi c scribendi ad vos porrigitur occasio, detrimentum est enim meum vobiscum non colloqui, ita nihil mihi tantam lętitiam hilaritatemque restituit quam cum adest rursus occasio. Vobiscum me esse arbitror cum vobis per litteras loquor. Quamquam igitur ita se hęc habere quę dico certos vos esse sciam nec quidquam de verborum meorum veritate dubitare, tamen etiam argumentum sinceritatem rei asserit. Nam cum nulla prorsus prętereritur occasio, probatur affectio. Quamvis

a Prima libri istius editio prodiit ex officina Pauli Manutii. Rarissima sunt vetera illius exemplaria. Morellius, Goulartius & Rigaltius nullum habuerunt, neque Angli: ego habui duo, unum ex bibliotheca monasterii sancti Dionysii Remensis, aliud quod fuit olim collegii Fuxensis, ex Colbertina. Horum librorum auctoritate emendavi hunc librum, nihil addens de meo neque mutans. Variæ autem sunt virorum eruditorum opiniones de ejus auctore. Quidam illum decretorio judicio abjudicant Cypriano; contra plures viri docti & eruditi, nimirum illustrissimus cardinalis Baronius, Jacobus Pamelius, Petrus Faber Sanjorianus, Jacobus Sirmondus, Desiderius Heraldus, ac fortasse alii, illum citant tamquam genium Cypriani factum, etiam illustrissimus cardinalis Bellarminus videtur existimasse esse Cypriani. Ego in ea opinionum diversitate, nemini præjudicans, arbitratus sum non esse temere sejungendum a legitimis sancti martyris operibus, præsertim cum observatum a nonnullis sit non ita discrepare a stilo ejus, ut quidam existimarunt.

b *Plebi in ev. stanti*) Sic liber Novatiani de cibis Judaicis, si vera est inscripto, inscriptus est *plebi in evangelio perstanti*.

c *Scribendi occasio*) Plures sunt sancti martyris epistolæ eodem sensu scriptæ.

vis ergo certus sim vos non minus esse in [a] vitę actu graves quam in sacramento fideles, tamen, quoniam non desunt vitiorum assertores blandi & indulgentes patroni qui pręstant [b] vitiis auctoritatem &, quod est deterius, censuram scripturarum cęlestium in advocationem criminum convertunt, quasi [c] sicut innocens spectaculorum ad remissionem animi appetatur voluptas, nam & eo usque enervatus est ecclesiasticę disciplinę vigor & ita omni languore vitiorum pręcipitatur in pejus ut jam non vitiis excusatio sed auctoritas detur, placuit paucis vos nunc non instruere, sed instructos admonere, ne quia male sunt vincta vulnera, sanitatis obductę perrumdant cicatricem. Nullum enim malum difficilius exstinguitur quam quod faciles reditus habet, dum & multitudinis consensu asseritur, & excusatione blanditur. Non pudet, non pudet inquam fideles homines & christiani sibi nominis auctoritatem vindicantes superstitiones vanas gentilium cum spectaculis mixtas [d] de scripturis cælestibus vindicare & divinam auctoritatem idololatriæ conferre. Nam quomodo id quod in honore alicujus idoli ab ethnicis agitur a fidelibus christianis spectaculo frequentatur, & idololatria gentilis asseritur, & in contumeliam Dei religio vera & divina calcatur. Pudor me tenet præscriptiones eorum in hac causa & patrocinia referre. Ubi, inquiunt, scripta sunt ista, ubi prohibita? Alioquin & auriga est Israel Helias, & ante arcam David ipse saltavit. [e] Nabla, cynares, æra, tympana, tibias, citharas, choros legimus. Apostolus quoque dimicans cestus & colluctationis nostræ adversus spiritalia nequitiæ proponit certamen. Rursus cum de stadio sumit exempla, coronæ quoque collocat præmia. Cur ergo homini christiano fideli non liceat spectare quod licuit divinis litteris scribere? Hoc in loco non immerito dixerim longe melius fuisse istis nullas litteras nosse quam sic litteras legere. Verba enim & exempla quæ ad exhortationem evangelicę virtutis posita sunt ad vitiorum patrocinia transferuntur; quoniam non ut spectarentur ista scripta sunt, sed ut animis nostris instantia major excitaretur in rebus profuturis, dum tanta est apud ethnicos in rebus non profuturis.

4. Reg. 2
2 Par. 15
Ephes. 6

Argumentum est ergo excitandę virtutis, non permissio sive libertas spectandi gentilis erroris, ut per hoc animus plus accendatur ad evangelicam virtutem propter divina præmia cum per omnium laborum & dolorum calamitatem concedatur pervenire ad ęterna compendia. Nam quod Helias auriga est Israelis non patrocinatur spectandis circensibus. In nullo enim is circo cucurrit. Et quod David in conspectu Dei choros egit nihil adjuvat in theatro sedentes christianos fideles. Nulla enim obscœnis motibus membra distorquens defaltavit Gręcę libidinis fabulam. Nabulæ cynaræ, tibiæ, tympana, citharæ Domino servierunt, non idolis. Non igitur pręscribatur ut spectentur illicita, a diabolo artifice ex sanctis illicita mutata sunt. Pręscribat igitur istis pudor, etiamsi non possunt sanctę litterę. Quędam enim scriptura magis providet in pręcipiendo. Verecundiam passa plus interdixit quia tacuit. Veritas, si ad hęc usque descenderet, pessime de fidelibus suis sensisset. Nam & plerumque in pręceptis quędam utilius tacentur, Admonent sępe dum interdicuntur. Ita etiam tacentur dum in litteris scripta sunt, & pręceptorum loco severitas loquitur, & ratio docet quę scriptura conticuit. Secum tantummodo unusquisque deliberet, & cum persona professionis suę loquatur, & nihil umquam indecorum geret. Plus enim ponderis habebit conscientia quę nulli se alteri debebit nisi sibi. Quid scriptura interdixit? Prohibuit enim spectari quod prohibet geri. Omnia inquam ista spectaculorum genera damnavit quando idololatriam sustulit [f] ludorum omnium matrem, unde hęc vanitatis & levitatis monstra venerunt. Quod enim spectaculum sine idolo, quis ludus sine sacrificio, quod certamen non consecratum mortuo? Quid inter hęc christianus fidelis facit? Si idololatriam fugit, quid qui jam sanctus sit de rebus criminosis voluptatem capit? Quid contra Deum superstitiones probat, quas amat dum spectat? Ceterum sciat omnia hęc inventa dęmoniorum esse, non Dei. Impudenter in ecclesia dęmonia exorcizat quorum voluptates in spectaculis laudat; & cum semel illi renuntians, rescissa sit res omnis in baptismate, dum post Chri-

a *Vitæ actu*) Codex Euxensis, *justis actibus*.
b *Vitiis*) Idem codex, *flagitiis*.
c *Sicut innocens*) Veteres libri, *sine culpa innocens*.
d *De scripturis cæl.*) Eodem modo tractat hoc argumentum magister Cypriani Tertullianus in libro suo de Spectaculis.
e *Nabla*) Vide Hospinianum lib. 2. de templis cap. 23. pag. 309.
f *Ludor. o. matrem*) Vide Ovidium lib. 5. Fastorum, & Petrum Fabrum Sanjorianum libro 4. Agonisticum cap. 3. ubi fuse ista explicat. Vide etiam librum Tertulliani de Spectaculis.

Christum ad diaboli spectaculum vadit, Christo tamquam diabolo renuntiat. Idololatria, ut jam dixi, ludorum omnium mater est; quæ ut ad se christiani fideles veniant, blanditur illis per oculorum & aurium voluptatem. [a] Romulus Conso quasi consilii deo ob rapiendas Sabinas circenses primus conconsecravit. Ceterum reliqui, dum urbem fames occupasset, ad avocationem populi acquisiti sunt ludi scenici, Cereri & Libero dicati postmodum reliquisque idolis & mortuis. Græca illa certamina vel in [b] cantibus, vel in fidibus, vel in vocibus, vel in viribus præsides suos habent varia dæmonia & quidquid est aliud quod spectantium aut oculos movet aut delinit aures. Si cum origine sua & institutione quæratur, causam præfert aut idolum aut dæmonium aut mortuum. Ita diabolus artifex, quia idololatriam per se nudam sciebat horreri, spectaculis miscuit, ut per voluptatem posset amari. Plura prosequi quid est necesse vel sacrificiorum in ludis genera monstruosa describere, inter quæ nonnumquam & homo fit hostia latrocinio sacerdotis, dum cruor etiam de jugulo calidus exceptus spumanti patera, dum adhuc fervet, & quasi sitienti idolo in faciem jactatus crudeliter propinatur, & inter voluptates spectantium quorumdam mors erogatur, ut per cruentum spectaculum sævire discatur, quasi parum sit homini privata sua rabies, nisi illam & publice discat. In pœnam hominis fera rabida nutritur in deliciis, ut sub spectantium oculis crudelius insaniat. Erudit artifex belluam; quæ clementior fortasse fuisset, si non illam magister crudelior sævire docuisset. Ergo, ut taceam quidquid latius idololatria probat, quam vana sunt ipsa certamina, lites in coloribus, contentiones in cursibus, favores in honoribus, gaudere quod equus velocior fuerit, mœrere quod pigrior, annos pecoris computare, consules nosse, ætates discere, prosapiam designare, avos ipsos atavosque commemorare. Quam hoc totum otiosum negotium, immo quam turpe & ignominiosum, hunc inquam memoriter totam equini generis sobolem computantem & sine offensa spectaculi cum magna velocitate referentem? [c] Parentes Christi si præroges, nescit, ut infelicius sit & scire. Quod si rursus prærogem quo ad aliquod spectaculum nescit, aut infelicior, si scit. Quod si rursum prærogem quo ad illud spectaculum itinere pervenerit confitebitur per luparum, per prostitutarum nuda corpora, per publicam libidinem, per dedecus publicum, per vulgarem lasciviam, per communem omnium contumeliam. Cui ut non objiciam quod fortasse commisit, vidit tamen quod committendum non fuit, & occulos ad idololatriæ spectaculum per libibinem duxit, ausus [d] secum sanctum in lupanar ducere, si potuisset; qui festinans ad spectaculum, [e] dimissus e dominico & adhuc [f] gerens secum, ut assolet, eucharistiam, inter corpora obscœna meretricum [g] Christi sanctum corpus infidelis iste circumtulit, plus damnationis meritus de itinere quam de spectaculi voluptate. Sed ut de hoc scenæ inquinamento inverecundo jam transitum faciam, pudet referre quæ dicuntur, pudet etiam accusare quæ fiunt, [h] argumentorum strophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, scurriles jocos, parasitos sordidos, ipsos quoque patresfamilias togatos modo stupidos, modo obscœnos, in omnibus stolidos, in omnibus inverecundos. Et cum nulli hominum aut generi aut professioni ab improborum istorum sermone parcatur, ab omnibus tamen ad spectaculum convenitur. Commune dedecus delectat, videre vel recognoscere otia vel discere. Concurritur illic ad pudorem publicum lupanaris, ad obscœnitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur quam quod in publico discitur; & inter ipsas leges docetur quidquid legibus indicitur. Quid inter hæc christianus fidelis facit cui vitia non licet nec cogitare, quid oblectatur simulacris libidinis, ut in ipsis deposita verecundia audacior fiat ad crimina? Discit & facere dum consuescit videre. Illæ tamen quas infe-

a *Romulus Conso*) Vide supra pag. 456.

b *Cantibus*) Codex Fuxensis, *fletibus*. Quæ postea sequuntur, Faber cap. 4. fere putat esse ex glossemate.

c *Parentes Christi*) Ita codex Fuxensis. Alius & editio Manutii *partes* errore manifesto: comparatio est inter genealogiam equi & genealogiam Christi; scit iste Christianus genealogiam equi, nescit genealogiam Christi. Turpe & miserabile.

d *Secum sanctum*) Codex Fuxensis, *secum corpus quod est sanctum*. Codex Remensis & editiones, *secum Spiritum sanctum*.

e *Dimissus e dominico*) Codex ex quo liber iste editus est a Manutio non habebat *e dominico*, & propterea appositus est in illa editione astericus, ut intelligi daretur aliquid hic deesse. Pamelius laudat manuscriptum in quo scriptum erat *dimissus e dominico*, ut in codice Remensi; Fuxensis habet *amisso dominico* per errorem librarii.

f *Gerens, eucharistiam*) Vide supra pag. 203. & quæ notata sunt ad librum de Bono patientiæ.

g *Christi sanctum*) Emendatum ex libro Fuxensi.

h *Argument. strophas*) Ita veteres libri. Antea legebatur *agentium strophas* nullo sensu. Vide Lexicon Martinii & Etymologicon linguæ Latinæ Gerardi Joannis Vossii.

i *Inter ipsas leges*) Vide supra pag. 20.

infelicitas ſua ad ſervitutem inſeruit & proſtravit, libidines publicas occultant, & dedecus ſuum de latebris conſolantur. Erubeſcunt videri etiam quæ pudorem vendiderunt. At iſtud publicum monſtrum omnibus videntibus geritur & proſtitutarum tranſitur obſcœnitas. Quæſitum eſt quomodo [a] adulterium oculis admitteretur. Huic dedecori condignum dedecus ſuperducitur. Homo [b] fractus omnibus membris, & vir ultra [c] muliebrem mollitiem diſſolutus, cui ars ſit verba manibus expedire; & propter unum neſcio quem nec virum nec feminam commovetur civitas tota ut deſaltentur fabuloſæ antiquitatum libidines. Ita amatur quidquid non licet ut quæ etiam ætas abſconderat, ſub oculorum memoriam reducantur. Non eſt libidini ſatis malis ſuis uti præſentibus, niſi ſuum de ſpectaculo faciat in quo etiam ſuperior ætas erraverat. Non licet inquam adeſſe chriſtianis fidelibus, non licet omnino, nec illis quos ad delinimenta aurium ad omnes ubique Græcia inſtructos ſuis vanis artibus mittit. Clangores tubæ bellicos alter imitatur raucos, alter lugubres ſonos ſpiritu tibiam inflante moderatur, alter cum choris & cum hominis canora voce contendens ſpiritu ſuo quem de viſceribus ſuis in ſuperiora corporis nitens hauſerat, tibiarum foraminibus modulatur; nunc effuſo, & nunc intus occluſo atque in aerem pro certis foraminum meatibus emiſſo, nunc in articulos ſonum frangens, loqui digitis elaborat, ingratus artifici qui linguam dedit. Quid loquar comicas & inutiles curas, quid illas magnas tragicæ vocis inſanias, quid nervos cum clamore commiſſos? Hæc etiam ſi non eſſent ſimulacris dicata, adeunda tamen & ſpectanda non eſſent chriſtianis fidelibus; quoniam etſi non haberent crimen, habent in ſe maximam & parum congruentem fidelibus vanitatem. Nam illa altera reliquorum dementia eſt manifeſta otioſis hominibus negotiatio; & prima victoria eſt ut ultra modum humanum venter eſurire potuiſſet ſuper titulo coronatæ edacitatis flagitioſæ nundinæ: ictibus vulnerum infelix facies locatur ut infelicior venter ſaginetur. Quam fœda præterea iſta luctamina, vir infra virum jacens amplexibus inhoneſtis & nexibus implicatur. In tali certamine viderit vel vincat, pudor tamen victus eſt. Ecce tibi alter nudus ſalit, alter orbem æreum contentis in aerem viribus jactat. Hæc gloria non eſt, ſed dementia. Denique remove ſpectatorem, reddideris vanitatem. Fugienda ſunt iſta a chriſtianis fidelibus, ut jam frequenter diximus, tam vana, tam pernicioſa, tam ſacrilega ſpectacula, a quibus & oculi noſtri & aures eſſent cuſtodiendæ. Cito in hoc aſſuefcimus quod audimus quod videmus. Nam cum mens hominis ad vitia ipſa ducatur, quid faciet, ſi habuerit exempla naturæ corporis lubrica quæ ſponte corruit, quid faciet, ſi fuerit impulſa? Avocandus eſt igitur animus ab iſtis. Habet chriſtianus ſpectacula meliora, ſi velit, habet veras & profuturas voluptates, ſi ſe recognoverit. Et ut omittam illa quæ nondum contemplari poſſunt, habet iſtam mundi pulcritudinem, quam videat atque miretur, ſolis ortum aſpiciat, rurſus occaſum mutuis vicibus dies nocteſque revocantem, globum lunæ temporum curſus incrementis ſuis decrementiſque ſignantem, aſtrorum micantium choros & aſſidue de ſumma mobilitate fulgentes, anni totius per vices ſumma de ſummo membra diviſa, & dies ipſos cum noctibus per horarum ſpatia digeſtos, terræ molem libratam cum montibus, & profluа flumina cum ſuis fontibus, extenſa maria cum ſuis fluctibus atque litoribus, interim conſtantem pariter ſumma conſpiratione nexibuſque concordiæ extenſum aerem medium tenuitate ſua cuncta vegetantem, nunc imbres contractis nubibus profundentem, nunc ſerenitatem refecta raritate revocantem & in omnibus iſtis incolas proprios, in aeres aves, in aquis piſces, in terra hominem. Hæc inquam & alia opera divina ſint chriſtianis fidelibus ſpectacula. Quod theatrum humanis manibus exſtructum iſtis operibus poterit comparari? Magnis licet lapidum molibus exſtruatur, chriſtæ ſunt montium altiores, & auro licet tecta laquearia reſplendeant, aſtrorum fulgore vincentur. Numquam humana opera mirabitur quiſquis ſe recognoverit filium Dei. Dejicit ſe de culmine generoſitatis ſuæ qui admirari aliquid præter Dominum poteſt. Scripturis inquam ſacris incumbat chriſtianus fidelis: & ibi inveniet condigna fidei ſpectacula. Videbit inſtituentem Deum mundum ſuum, & cum ceteris animalibus hominis illam admirabilem fabricam melioremque facientem. Spectabit mundum in delictis ſuis, juſta naufragia, piorum præmia, impiorumque ſupplicia, maria populo ſiccata, & de petra rur-

a *Adulterium oculis*) Vide ſupra pag. 18.
b *Fractus o. membris*) Vide ſup. pag. 20.
c *Mul. mollitiem*) Vide ſupra pag. 20.

rursus populo maria porrecta. Spectabit de cælo descendentes messes, non ex aratro impressas, flumina transitus siccos refrenatis aquarum agminibus exhibentia. Videbit in quibusdam fidem cum igne luctantem, feras religione superatas & in mansuetudinem converas. Intuebitur & animas ab ipsa etiam morte revocatas. Considerabit etiam de sepuleris admirabiles ipsorum consumtorum jam ad vitam corporum reductas, & in his omnibus majus jam videbit spectaculum, diabolum illum, qui totum [a] detriumphaverat mundum, sub A pedibus Christi jacentem. Quam hoc decorum spectaculum, fratres, quam jucundum, quam necessarium? intueri semper spem suam, & oculos aperire ad salutem suam. Hoc est spectaculum quod videtur etiam luminibus amissis. Hoc est spectaculum quod non exhibet prætor aut consul, sed qui est solus & ante omnia & super omnia, immo ex quo omnia, pater Domini nostri Jesu Christi, cui laus & honor in sæcula sæculorum. Opto vos, fratres, semper bene valere. Amen.

a *Detriumphaverat*) Tertullianus in Apologetico, *illos numquam magis detriumphamus quam cum pro fidei obstinatione damnamur*. Minucius Felix, *quos populaverant detriumphatos colere cœperunt*. Sic etiam dicebant depompare pro contumelia afficere, uti pluribus exemplis ostendimus in nova nostra collectione conciliorum pag. 716. 724. In antiquia versione concilii sexti, actione 12. in epistola Sergii CP. ad Honorium papam legitur, *dum redarguisset atque depompasset pravam ejus impietatem*.

---

[a] LIBER DE LAUDE MARTYRII.

ETSI incongruens est, fratres carissimi, in hoc favore dicendi aliquid trepidationis adferre, minimeque deceat gloriam tantæ devotionis infringere ex eo quod fatear me cœpisse dubitare, tamen idemtidem dico ipsa [b] animum deliberatione confringi, cum exsequendæ laudis cupiditate succenditur, & a loquendo magnitudine virtutis inhibetur, cum aut non deceat tacere, aut periculosum sit parum dicere, nisi quod æstuanti hæc res sola subvenit quod videatur B ignosci ei facile posse qui non timuit audere. Quamobrem, carissimi fratres, etsi potentia rei oneratur facultas ingenii, ut quantum se in exprimenda martyrii dignitate protulerit, tantum ipso pondere laudis oppressa atque æstimatione rerum omnium de quibus cum maxime loquitur debilitata ac fracta, intra se ipsam illaqueata oratione deficiat, nec habenis liberis ac solutis in apertum sermonis eloquium vim tantæ laudis expromat, tamen erit aliqua,

a Hic liber editus fuit ab Erasmo ex codice Gemblacensi admodum mendoso. Ait autem Erasmus in annotationibus suis neminem fore tam obesæ naris quin illico sensurus sit stilum hujus operis longe lateque discrepare a dictione Cypriani. Contra Baronius censet esse Cypriani, & opinionem Erasmi de diversitate stili convellit argumento sumpto ex libro quarto sancti Augustini de doctrina Christiana, ex quo collegit Cyprianum non semper servare idem dicendi genus, nempe interdum sublime sectari & verborum exuberantia copiosum esse, aliquando vero humili atque submisso dicendi genere. Quod verum est. Bellarminus quoque existimat esse Cypriani, Aliqui colligunt hoc opus non esse Cyprianis, quod directus sit ad Moysem & Maximum, & quod constet Moysem mortuum esse ante electionem papæ Cornelii, adeoque ante luem & pestem quæ universum orbem depasta est anno 252. cujus occasione Cyprianus scripsit librum de Mortalitate. Verum ista argumentatio nullius est momenti. Habemus enim plurimos codices optimos & vetustissimos in quibus nulla mentio Moysis & Maximi, & in titulo libri scriptum est simpliciter *Incipit de laude martyrii*, vel aliquid simile. Moysis ergo & Maximi nomina adjecta sunt ab aliquo studioso, qui intelligens ex verbis istius libri opus esse directum ad confessores, sibi persuasit eos non esse alios quam Moysem & Maximum & ceteros confessores ad quos epistolæ XV. & XXIV. sunt directe. Adde in favorem hujus operis, illud ubique in omnibus codicibus antiquis reperiri constanter inter ea opera sancti Cypriani, quæ nullam habent difficultatem quin sint Cypriani. Ejus præterea varia loca descripsit Florus diaconus ecclesiæ Lugdunensis in excerptis suis ex operibus sancti Cypriani, in quibus nulla loca refert quæ non sint vere Cypriani. Nam quod ad stilum spectat, possum ego eodem argumentandi genere uti quo usus est vir doctissimus Jacobus Billius, ut assereret Gregorio Thaumaturgo metaphrasim in Ecclesiastem, quamquam reclamante stilo, quia inter germana ipsius opera reperiebatur, in codice reginæ litteris capitalibus scripto ac Gregorii antiquitatem propemodum æquante, id quod magni apud se momenti esse ait. Ita quoque ego dicere possum de libro de Laude martyrii, qui exstat in codice Seguieriano scripto litteris majusculis ante mille annos. Habui autem sexdecim vetera illius exemplaria ad quæ illum emendavi. Non afferam autem varias illorum lectiones. Quasdam tantum annotabo quæ mihi videntur esse alicujus momenti. Illud autem in primis monebo, nescire me quo fato evenerit ut magna pars istius operis omissa sit in codice Thuano & in Metensi sancti Arnulphi, in quibus post illa verba in pagina 615. *oneratur facultas* multa desunt omissa a librariis usque ad hæc in pag. 617. *summa nimirum*. Rursum eodem errore in pagina 623. post *coronantur electi*, cetera desunt omissa similiter a librariis, & illic, ut id quoque dicam, legitur in codicibus illis *curantur* pro *coronantur*.

b *Animum*) Codex sancti Arnulphi & Thuanus habent *animi mei deliberatione*. Sic etiam codex S. Dionysii Rem. nisi quod librario excedit vox *mei*. Nicolaus Faber ita etiam emendavit in libro suo impresso, in quo annotavit varias lectiones ex codicibus mss.

nisi fallor, [a] in eloquendo facultas, quæ ipsius operis [b] oratione munita vage fundat quod a dicendo impar ingenii conscientia submovebat. Cum igitur, fratres carissimi, tot tantisque rebus impliciti, ad comprobandos salutis eximios pulcherrimosque proventus omni studio ac labore nitamur, non vereor ne quo ignaviæ metu territus vel revocer vel exstinguar, cum si quis ad id voluerit de quo agimus intueri, spe devotionis expensa, atque ipse ejus magnitudine ponderata, magis miretur audere potuisse in quo me positum & amplitudo rei premeret & confusam gaudio mentem in angustias animi voti sui fervor urgeret. Nam quis est quem non ista res terreat, quis quem non admirationis suæ pavore subvertat? Est enim profecto, nisi fallor, etiam in ipso conscientiæ robore admiranda [c] formido quæ nos exagitet pariter & inflammet; cujus quanto penitius inspexeris potestatem, tanto ex ipso venerandæ claritatis aspectu religionis suæ premittat horrorem. Considerare enim utique debetis quantæ sit gloriæ vitæ quamlibet maculam & sordes polluti corporis & longa vitiorum tabe concreta contagia tantoque temporis tractu mundi crimen exceptum unius ictus remediis expiare, quo & augeri merces & crimen possit excludi. Unde omnis consummatio & status vitæ in martyrio est collocatus. Hoc fundamentum [d] vitæ & fidei, hoc præsidium salutis, hoc vinculum libertatis & honoris; & quamvis sit & alia per quæ adipisci lux possit, tamen ad proximitatem muneris repromissi pœnis patrocinantibus melius pervenitur. Quantæ enim sit gloriæ ponderate hujus vitæ cupiditatibus [e] relegatis atque ab omni animum naturæ mundique commercio segregatum contra adversantis discrimen opponere, nec sævitiam torquentis horrere, animari hominem dolore quo credatur exstingui, & id sibi in augmentum virtutis assumere quod cruciatui putat prodesse qui punit. Nam prædurantibus licet costis resultans ungula recurrat in vulnus, & euntibus flagris cum avulsa corporis parte rediens avena ducatur, stat immobilis tamen pœnis suis fortior, hoc solum A secum ipse convolvens quod in illa crudelitate carnificum plus pro quo patitur Christus ipse patiatur. Nam quando, si negaverit Dominum, pro eo crimen subeat pro quo vicisse debebat, necesse est eum videri cuncta tolerare cui victoria debetur & pœna. Igitur quoniam res summa martyrium est, tria sunt quæ ex eo nobis proposuimus esse dicenda, quid sit, quantum sit, cui rei prosit. Quid est ergo martyrium? Delictorum finis, periculi terminus, dux salutis, patientiæ magister, domus vitæ, quo B profecto etiam ea occidunt quæ in futuro discrimine potuisset tormenta reputari. Per hoc & testimonium nomini redditur, & majestas nominis [f] redampliatur; non quod per se ipsa minui possit vel de scelere retractantis magnitudo ejus infringi, sed quod redundet ad gloriæ cumulum, dum [g] circumstrepentis populi terror impavidos animos dat dolori, & minis frendentis invidiæ addit ad titulum quod tantum sibi mens crescat in pugna quantum se ille putaverit vincere per quem Christus hoC minem voluerit coronare. Tunc ergo omne fidei robur expenditur, tunc credulitas comprobatur, cum in sermones vulgi atque in opprobrium veneris, cumque te contra illas populares insanias religiosa mente firmaveris, convincens scilicet ac repugnans quidquid sub persona tua in injuriam Christi prophanus sermo jactaverit; ut cum adverso mari moles opposita reluctatur, feriant licet fluctus, & revolutum æquor idemtidem pulset, tamen hæret [h] immobilis virtus, D nec undis circumspumantibus adoperta succumbit, donec per scopulos vis digesta se supprimat, & superjacens saxis in aperta litoris spatia [i] victum æquor evadat. Quid enim est in illis aliud quam sermo vacuus & inane colloquium & [k] inanium voluptas prava verborum, sicut scriptum est; *Oculos habent & non vident, aures habent & non audiunt; Gravatum est cor insipiens eorum, ne quando convertantur & sanem illos.* Non enim dubium est quin hoc de omnibus dixerit quorum dura mens semper & obstinata pectoris feritas a devotione vitali fugata dissentit, ducentem dementia, furore rapiente, omni.

Ps. 113 *Isa.* 6

a *In elo. facultas*) Ita editio Manutii. Nam antea legebatur *fides*, quam lectionem habet etiam quidam libri veteres.

b *Oratione munita*) Ita veteres editiones & plures libris veteres. Remensis habet *ornationem muniat ac vage*.

c *Formido*) Non quæ terreat, sed quæ proficiscitur ex reverentia qua prosequimur eos quos veremur & honoramus, ad ut dixi librum primum testimoniorum cap. 21. in voce *formidolosi*.

d *Vitæ & fidei*) Quidam libri veteres non habent *vitæ &*.

e *Relegatis*) Quidam libri veteres habent *debellatis*, alii *revelatis*.

f *Redampliatur*) Id est augetur.

g *Circumst. populi*) Vide supra pag. 189.

h *Immob. virtus*) Vox *virtus*, quæ non est necessaria, deest in quibusdam libris veteribus. Et pronum est existimare vocem *immobilis* referri ad molem.

i *Victum æquor*) Quidam lictri *ictum*, unus meus *ipsum*.

k *Inanium*) Quinque libri veteres *alienati animi*.

omni denique illos immanitate vexante, qua inſtigantur pariter ac feruntur; ut cum illis ad pœnam ſua facta ſufficerent, pœnam ipſam perſecutionis agitatæ crimen oneraret. Totum hoc in laudem martyrii ſpectat, totum gloriam paſſionis illuminat; in qua ſpes futuri temporis cernitur, in qua Chriſtus ipſe operatur, cujus aguntur exempla quæ petimus, cujus & virtus eſt qua repugnamus. Et quia in hoc loco aliquid proferre ſuppetit, ſumma nimirum eſt iſta atque admiranda dignatio, & quam nec mente concipere nec verbis valeamus implere. Quid enim nobis amplius potuiſſet larga pietate largiri quam ut in ſe primus oſtenderet quod in aliis coronaret? Mortalis factus eſt ut immortales eſſe poſſemus, & humanæ ſortis exitum pertulit per quem reguntur humana; atque ut nobis videretur præſtitiſſe quod paſſus eſt, confeſſionem tribuit, martyria ſubjecit, omnia denique quibus lux opprimi poſſet in remedium ſalutare nativitatis ſuæ meritis relegavit, humilitate præcipua, virtute divina. Cujus rei quique digni eſſe meruerunt morte caruerunt, omnem hanc mundi [a] teterrimam laben ſubacta mortis conditione vicerunt. Non enim dubium eſt quantum a Domino conſequantur qui ſaluti ſuæ nomen Dei prætulerunt, ut in illa judicii die meliores cruor faceret ſanguiſque fuſus immaculatos eſſe monſtraret. Mors quippe integriorem facit vitam, mors magis deducit ad gloriam. Sic quotieſcumque lætantibus ſtipulis diſtenta imbribus frumenta turgeſcunt, fecundæ [b] meſſes coguntur æſtate, ſic quoties ferro vitis abſcinditur, erumpentibus pampinis melius uva veſtitur. Nam & in augmentum proventuri temporis cedit quidquid injuria ſua proficit. Flammas quippe plerumque agris juvit immittere quo calore vagantis incendii cæca terræ ſpiramenta laxentur. Juvit leves ſtipulas crepitanti igne torrere ut ſe altius gravida ſeges tolleret & parturientibus culmis denſior ariſta floreret. Igitur talis & martyrii primo caſus, poſtmodum fructus eſt, qui mortem tam contemnat ut vitam morte cuſtodiat. Quid enim tam eximium atque ſublime eſt quam inter tot [c] inſtrumenta carnificum devotione robuſta cunctam fidei reſervare virtutem? Quid tam magnum atque pulcherrimum quam inter tot circumſtantium gladios libertatis ſuæ dominum ac ſalutis auctorem repetita ſæpius voce profiteri? & maxime ſi ante oculos tuos ponas nihil deteſtabilius eſſe dedecore, nihil fœdius ſervitute, nihil aliud te debere jam petere, aliud optare quam eripiendum eſſe cladibus ſæculi, exuendum malis mundi, & inter ruinas orbis jam jamque perituri alienum a terrena contagione verſari? Quid enim tibi cum hac luce cui lux æterna promiſſa eſt? Quid cum hoc vitæ naturæque commercio quem cæli amplitudo depoſcit? Sane teneat cupiditas iſta vivendi, ſed quos inexpiabili malo ſæviens ignis æterna ſcelerum ultione torquebit. Teneat cupiditas iſta vivendi, ſed quibus & mori pœna eſt & durare tormentum. Tibi jam & mundus ipſe ſuccumbit & terra cedit, qui morientibus cunctis ad hoc reſervatus es ut martyr eſſe potuiſſe. An non quotidiana cernimus funera, cernimus [d] novos exitus corporis diu tracti, ſævientibus morbis inexpertæ cujuſdam cladis exitia, ac ſtragem populatarum urbium intuemur unde poſſimus agnoſcere quanta martyrii habenda ſit dignitas, ad cujus gloriam nos cogere etiam [e] lues cœpit. Etenim, cariſſimi fratres, reſpicite ad hoc quæſo vos plenius in quo & ſalus vertitur & ſublimitas computatur, licet non ſim neſcius etiam vos pleniſſime noſſe [f] ſtantium omnium nos judiciis contineri neque ignorare hanc eſſe nobis traditam diſciplinam ut ſine ullo terrore militiæ vim tanti nominis tueamur; quippe quos pridem a deſiderio lucis iſtius cupiditas æternæ memoriæ deduxerit quos futurorum vota divellerint, quoſque ab omnibus vitiis optanda Chriſti ſocietas ſegregarit, niſi ſi exitio ſuccumbere, morti animam dubitamus offerre, nec jam retinenda ſunt nobis & amplectenda beneficia divina quorum ultra rerum ardorem tanta ſit merces quantum in dicendo humana mediocritas vix poſſit implere. Sanguini noſtro patet cælum, ſanguini noſtro gehennæ cedit habitaculum, & [g] inter omnia gloriæ

a *Teter. labem*) Codex ſancti Arnulphi & Thuanus *deterrimam*. Nicolaus Faber poſuit in ſuo libro *deterrima*, quo etiam modo ſcriptum eſt in codice ſancti Dionyſii Remenſis.

b *Meſſes coguntur*) Quatuor libri veteres *coquuntur*.

c *Inſtrumenta*) Codex ſancti Arnulphi *ſtrumenta*. Vide ſupra pag. 203.

d *Novos exitus*) Duo libri veteres & editio Morellii, *exitus diverſos factis & ſævientibus*.

e *Lues cœpit*) In quibuſdam libris veteribus ſcriptum eſt *cœperit*. Reſpicit autem auctor ad luem & peſtem quæ tunc depaſta eſt orbem, cujus occaſionem Cyprianus ſcripſit librum de Mortalitate.

f *Stantium*) Codex ſancti Arnulphi & Thuanus *ſtatu*.

g *Inter o. gloriæ*) Codex ſancti Arnulphi, *inter omnia gloriarum*. Sic etiam Thuanus, niſi quod habet *omnium*.

pulcrior ſanguinis titulus & integrior corona ſignatur. Sic quoties de hoſte triumphalibus ſpoliis onuſtus miles ingreditur, vulneribus ſuis gaudet. Sic quoties tempeſtatibus diu nauta fatigatus litora tuta contigerit, felicitatem ſuam de perpeſſo periculo ducit. Eſt enim profecto, niſi fallor, labor lætus per quem ſecuritas invenitur. Igitur toleranda ſunt omnia, patienda cuncta, nec appetendum quomodo brevi gaudeas tempore & perpetuo puniaris ardore. Meminiſſe enim debes velut quadam te fœderis pactione conſtrictum, ex qua aut capeſſendæ ſalutis ſit juſta conditio, aut pœnæ merita formidoloſitas, inter adverſa pariter ac proſpera, arma inter & tela; hincque te ſæcularis ambitio, inde cæleſtis admonet magnitudo. Si ſalutem times perdere, ſcito te mori poſſe. Porro autem contemnenda tibi mors eſt, cui Chriſtus occiſus eſt. Ante oculos tibi quæſo concurrant [a] dominicæ paſſionis exempla, concurrant oblata & præmia & parata diſcrimina, & quantam inter ſe habeant difficultatem res utraſque conſpicito. Nec enim poteris confiteri niſi ſcias quantum noceas, ſi negaveris. Cælo martyres gaudent, veritatis inimicos ignis abſumet. Paradiſus Dei teſtibus floret, negatores gehenna complexa æternus ignis inardeſcet. Et ut de ceteris taceam, hoc nos utique magis debet hortari quod confeſſio vocis unius Chriſti perpetua confeſ-
Mat. 10 ſione ſervetur, ſicut ſcriptum eſt: *Qui me confeſſus fuerit in terris coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo & coram angelis ejus.* Adhuc accedunt ad gloriæ cumulum ornamenta virtutum.
Luc. 12 Ait enim: *Fulgebunt juſti tamquam ſcintillæ in arundineto diſcurrentes, judicabunt nationes, & dominabuntur populis.* Magna eſt enim, fratres cariſſimi, claritas vitam ſalutis æternæ honeſtate paſſionis ornare, magna ſublimitas ante ora Domini aſpectumque Chriſti poteſtatis humanæ tormenta contemnere nec horrere. Sic
Dan. 14 Daniel minas regis & leonum frementium rabiem per conſtantiam fidei ſuæ vicit, dum adorandum nullum alium
Dan. 3 eſſe quam Deum credidit. Sic in camino pueris conſtitutis in ſe arſit incendium, dum ignes juſti tolerant quos de gehenna Domino credendo metuebant. Unde & retulere condigna, non in poſterum tracti, non ſalutis æternæ præmio reſervati. Fidem illorum Deus vidit, ut quod ſibi poſt exitum promiſerant videre mererentur in corpore. Nec enim poterit æſtimari quanta in præſenti tribulatione ſit merces, ſi ſævitia fugit, ſi ceſſit flamma. Erat enim una mens omnibus, quam nec violentia frangeret, nec ira ſubverteret, nec a devotionis obſequio timor mortis inhiberet. Unde per gratiam Domini factum eſt ut ſic in illis rex potius videretur punitus eſſe dum evadunt quos ſe crediderat [b] occidere. Nunc jam ad eam rem, fratres cariſſimi, veniam ex qua oſtendere ſatis poſſim quanta martyrii virtus habeatur; quæ tametſi omnibus eſt nota proque ingenitæ claritatis inſignibus expetenda, tamen plus addidit neceſſitas temporis deſiderio voluntatis. Etenim eſt in muneribus magnis, ſi eo tempore quis coronetur quo coronatum ſe putat, ſi forte moriatur. Igitur cum ſit ſublime excelſumque martyrium, [c] nunc magis eſt neceſſarium quando mundus ipſe ſubvertitur, partimque orbe concuſſo natura deficiens ultimi exitus momenta teſtatur. Nam & cum cælo imber incumbit, pluviam triſtem aer prætendit, & quoties atra tempeſtas horrenti imminet pelago, per inter aperta nubium nocte coruſcantium fulmina reluceſcunt; ſed & cum mare magnis fluctibus volvitur, paulatim unda ſe tollit, paulatimque æquor albeſcit donec cernas ita poſtmodum ruere ut in illis quibus retunditur ſaxis ſpumam altius jaciat quam undam tumidum pelagus exſpuebat. Le-
Mat. 5 gis ſcriptum eſſe uſque quadrantem nos ultimum reddere. Sed ſolis hæc pars eſt ablata martyribus. Etenim qui ſalutis æternæ cupiditatibus freti vitæ hujuſce deſideria vicerunt, hos expertes doloris univerſi [d] Domini præcepta fecerunt. Igitur hinc primum, cariſſimi fratres, poterimus [e] exponere quanta martyrii virtus poſſit implere. Atque ut tranſeam cuncta, meminiſſe debemus quanta ſit gloria ad Chriſtum immaculatum venire, conſortem paſſionis exiſtere, perpetuaque cum Domino æternitate regnare, carere exitiis imminentibus ſeculi, nec inter cruentam morborum [f] populantium ſtragem communi cum ceteris ſorte miſceri. Atque ut ſileam de corona, ſi tibi in his naturæ lubricis malis poſito vitæ promitteretur exceſſus, nonne omni mente gauderes? Si inquam te in hujus mundi turbinibus fluctuantem vicina arceſſeret requies, nonne

a *Dom. paſſionis*) Idem codices *promiſſionis*.
b *Occidere*) Idem codices & quidam alii *occidiſſe*.
c *Nunc magis*) Codices ſancti Arnulphi & Thuanus, *nonne magis*.
d *Domini præcepta*) Tres libri veteres *promiſſa*.
e *Exponere*) Codex ſancti Arnulphi *expendere*.
f *Populantium*) Male *vapulantium* in codice ſancti Arnulphi.

ne mortem pro remedio computares? Positus inter arma carnificum ac tela probantium quæstionum, stans sublimis ac fortis, considerans quanta sit pœna negare eo tempore quo frui sæculo nequeas, cujus causa negares quoniam quidem gravia tormenta ac puniendi noxias artes in perniciem nostram Dominus sciebant armari, quo fortes ad
Eccli. 2 omnem tolerantiam faceret. *Fili*, inquit, *accedens ad servitutem Dei, sta in justitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem*. Sed & beatissimus Paulus
Phil. 1 apostolus exclamavit & dixit: *Mihi vivere Christus est & mori lucrum*. Quamobrem, carissimi fratres, fide firma, devotione robusta, contra minas sæculi atroces & asperos insequentium fremitus adversa virtute resistendum est nec timendum, quorum spes æternitatis & vita cælestis est, quorumque ardor in cupidinem lucis accenditur, & salus de promissa immortalitate lætatur. Hoc vero quod catenis artantibus manus strictæ & circumacti graves cervicibus nexus solido deprimunt pondere, vel quod oculeo corpus extensum candentes stridet ad laminas, non expetendi sanguinis sed tentationis est causa. Nam & ipsam martyrii dignitatem quemadmodum possemus agnoscere nisi illam etiam cum damno corporis nostri congeremur optare? Sensi equidem, nec me veritas fallit, cum sævæ incumbentium manus membra divellerent, artusque laniatos tortor sæviens exararet, nec tamen vinceret, circumstantium verbis, magnum istud est profecto nescio quod, non doloribus subigi, non pœnis angentibus frangi. Sed erant aliæ dicentium voces; & puto liberos habet. Nam est illi [a] socia in penatibus conjux; & tamen nec vinculo pignorum cedit, nec obsequio pietatis abductus a proposito suo deficit. Noscenda res est & virtus penitus scrutanda visceribus. Nec enim levis est ista quæcumque confessio propter quam homo patitur, & mori posse. Etenim, carissimi fratres, virtus est tanta martyrii ut per illam credere etiam ille cogatur qui te voluit occidere. Scri-
Eccles. 3 ptum est & legimus: *In dolore sustine, & in humilitate tua habe patientiam, quoniam per ignem probatur aurum & argentum*. Quoniam ergo nos terrenis tentationibus probat Dominus, & his sæculi malis scrutator Christus expendit, gratulandum nobis est atque lætandum quod non illis nos perennibus reservet exitiis, sed gaudeat ab omni contagione purgatos. Ceterum ab his quos hæreditatis participes adsciscit in regna cælorum libenter adsumit quid utique aliud quam integritatis ambitum quærit? Sua ipse dixit universa, & quæ jacentibus se explicant campis, & quæ in obliquos se erigunt colles, sed & quod cæli magnitudo circumvenit, & quod pelago circumfluente lubricum æquor includit. Quod si illi adjacent omnia, nec a nobis exposcit nisi facta sincera, auro, ut ipse dixit, similes esse debemus. Aurum quippe cum relucentibus terris tremulo videris splendere sub lumine & in liquidum flammis torrentibus resolvi, nam & artificis gratia fere sic est, caminis quoties anhelantibus æstuans ignis evomitur, aditu terræ canali angusto dives flamma elicitur; & refluentibus glebis arena retinetur. Unde necesse est universa sufferre, quo possimus omni scelere carere, sicut per prophetam suum dixit: *Etsi coram hominibus tormenta passi sunt, tamen spes illorum immortalitate plena est, & vexati in paucis, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos se, & quasi holocausti hostiam accepit illos*. Quod si te dignitas ambitiosa deterret, & congesta in thesauris pecuniæ magnitudo admonet, quæ semper propositum bonæ mentis avertit, & devotam Domino suo animam furiali agit horrore, quæso repetas verba cælestia. Nam & ipsa vox dicentis est Christi: *Qui perdiderit animam suam pro nomine meo, recipiet in hoc sæculo centuplum, & in futuro vitam æternam possidebit*. Qua utique nihil majus, nihil utilius computare debemus. Nam licet pretiosarum vestium more [b] purpura in imagines currat, & lentescentibus filis aurum erret ad speciem, nec de effossis gravia quibus incumbis desint metalla thesauris, vacua tamen, nisi fallor, ista atque inania computabuntur, si adjacentibus tibi cunctis, sola salus deesse videatur, sicut spiritus sanctus loquitur nihil nos in vicem animæ nostræ posse dare. Ait enim: *Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris, quid proderit tibi, aut quam homo commutationem dabit pro anima sua?* Vacua sunt enim universa quæ cernimus, & quæ infirmis radicibus posita soliditatis suæ vim nequeant sustinere. Nam quod de sæculo capitur, vetustate temporis frustratur. Unde ne quid esset dulce vel carum quod salutis æternæ præferri cupiditatibus possit, dominicis amputata præceptis, jure proprio ac lege privata

Mat. 16

a *Socia in penatib.*) Editio Erasmi & quidam libri veteres præferunt *societas*.

b *Purpura in imag.*) Ista explicare videtur Tertulianus in libro de Pudicitia, ubi agit de vestibus purpura oculandis.

vata sunt; ne in tormentis scilicet patrem positum filius rangeret, neve obstrictum durati roboris pectus in aliam voluntatem affectus mutaret. Solam veritatem salutemque solam inter magnos completendam ecce cruciatus suo Christus jure constituit, in quo conjux & liberi & nepotes, in quo omnis viscerum soboles felici usurpanda victoria est. Nam & Abraham sic Deo placuit; qui tentatus a Deo, & filio suo non pepercit; pro quo ignosci forsitan posset si illum dubitasset occidere. Armavit manus religiosa devotio, & omnes pietatis affectus Domini jubentis imperio pietas paterna neglexit. Nec horruit quod nati funderet sanguinem, nec intremuit ad vocem; & adhuc pro eo Christus non fuerat occisus. Quid enim carius eo qui ne quid invitus hodie sustineres, prius passus est quod doceret? Quid eo dulcius, qui cum ipse sit Deus noster & Dominus, tamen patientem pro se hominem regni cælestis efficit coheredem? O grande nescio quid, sive quia illud conscientiæ ratio vix sustinet capere, quamvis magna semper miretur ad munera, sive quia tam larga est majestas Dei ut inspirantibus cunctis etiam ea offerat quæ nobis contemplatione factorum nefas fuerat optare. Etenim si tantum salus daretur æterna, pro ipsa perpetuitate vivendi haberemus in gratia. At nunc cum cælum & judicandi de ceteris facultatem perenni sæculo largiatur, quid est in quo non se parem his omnibus possit humana mediocritas experiri? Si injuriis ageris, prior actus est ille. Si contumeliis premeris, Dei munus imitaris. Unde & parum est quidquid pertuleris pro eo, qui nihil amplius potes facere, nisi quod in hoc salus universi consistit, quia martyrio totum ille promisit. Denique apostolus, cui cordi fuere semper universa, cum instar munerum promissorum penitus miraretur *Æstimo*, inquit, *non esse condignas passiones hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in* Rom. 8

nobis. Etenim secum ipse volvebat quantæ mercedis exsisteret ut ei cui sufficeret morte carere non tantum salutis daretur præmium, sed & conscendere cælum, cælum quod nec fugata lux cogit in noctem, nec alternis vicibus dies aperit in lucem, sed aeris liquidi serena temperies per sudum igneo fulgore rutilantem puram explicat claritatem. Jam supereſt, carissimi fratres, ut debeamus ostendere cui rei martyrium prosit, atque ut illud profecto doceamus quod nos ad hunc gloriæ titulum metus excitet futurorum. Etenim quibus magna promissa sunt, magis magna sunt quæ metuenda illis esse videantur. Nam nec se in arma miles accendit priusquam inimica hostes tela commoverint. Nec navem aliquis statione subducit nisi animum pelagi pavor strinxerit. Sed & intentans suis opibus scrutator agricola non ante felici terram suscitat vomere quam in pulverem imbre concepto putris gleba solvatur. Ita est omnis naturalis hic usus, nescire quid prosit nisi agnoveris quod occidit. Unde & datur sanctis omnibus præmium dum infliguntur injustis tormenta factorum. Igitur quæ suis promiserit Dominus nemini qui nesciat dubium, sed nec dubium quantos minetur ignes suppliciorum. Et quoniam ita se attulit sermo ut de utriusque habeatur ratio, paucis, ut de utriusque dixi, breviter exponam. Sæviens locus, [a] *cui* gehenna nomen est, magno plangentium murmure & gemitu & [b] eructantibus flammis per horrendam spissæ noctis caliginem sæva semper incendia camini fumantis exspirat, globus ignium artatus obstruitur & in varios pœnæ exitus relaxatur. Tunc sæviendi plurima genera dum in se ipse convolvit quidquid ardoris emissi edax flamma cruciarit. Hos quibus recusata vox Domini & imperia fuere contempta disparibus coercet exitiis: proque merito salutis exactæ vires suas suggerit, dum par sceleri discrimen imponit. [c] Et alios quidem moles intole-

a *Cui gehenna nomen*) Gehennæ descripto exstat in libro ad Demetrianum.

b *Eruct. flammis*) Supra epist. 15. *in Domini area constituti, exuri paleas inexstinguibili igne conspicitis*. Epist. 55. *cum in tormentis cruciabundus flammæ cremantis ardoribus aduretur*. Epist. 56. *persecutores nostri flammæ pœnalis perpetuo ardore flammare*. Ad Demetrianum pag. 441. *Cremabit addictos ardens semper gehenna & vivacibus flammis verax pœna*. Vide Arnobium lib. 2. & Lactantium lib. 7. cap. 26.

c *Et alios quidem*) Istic instituit enumerationem tormentorum quibus in tartaro cruciantur damnati; idque facit eo ferme modo quo Gentiles pœnas sui tartari exprimebant. Nam & in epistola 31. tartarum dixit pro inferno. Erunt fortasis qui ex ea descriptione tartari quam istic instituit auctor istius libri, colligent ista non esse Cypriani, quod illa nimis accedere videatur ad opiniones Gentilium de tartaro. Ad istam objectionem nihil reponi potest nisi quod Cyprianus, cum vellet inculcare Christianis horrendas pœnas damnatorum, ut etiam ea enumeratione tormentorum eis persuaderet omni ope nitendum esse ut pie viverent & secundum regulas Evangelii, ne in illas pœnas inciderent, excurrisset more rhetorum per ea pœnarum genera quæ Gentiles putabant esse apud inferos, quia, ut ait Cicero in libro secundo de Legibus, multos divini supplicii metus a scelere revocat. Vide Prosperum lib. 3. cap. 12. de Vita contemplativa, & sanctum Gregorium lib. 9. Moralium in Job cap. 39. sive penultimo. Vide etiam notas nostras ad illum locum libri tertii Salviani, *æterni ignis tormenta*.

tolerabilis curvat, alios per abruptum clivosi tramitis collem vis sæva præcipitat, & catenarum stridentium nexum grave pondus inclinat. Sunt & quos agens strictim rota & indefessa vertigo & quos tenaci inter se densitate constrictos adhærens corpori corpus includit, ut & absumat incendium, & gravet ferrum, & se cruciet turba multorum. Quibus autem inquisitus semper fuit Deus aut notus, numquam excidit Christi locus; ubi jacet gratia, ubi virentibus campis terram luxurians alumno se induit gramine, & redolente pascitur flore; ubi altum memora tolluntur in verticem, & ubi densior arborem coma vestit quidquid curvantibus ramis scena dejiciens inumbrarit. Omnia illic non frigoris, nec ardoris nec ut in autumno arva requiescant, aut iterum vere novo tellus fecunda parturiat. Unius cuncta sunt temporis, unius poma fuerunt æstatis; quippe cum nec mensibus suis tunc luna deserviat, nec per horarum sol momenta decurrat, aut in noctem lux fugata concedat. Habet populos quies læta, sedes tenet placida ubi fons scaturiens medius sinu alvei prorumpentis emergit, & rauco per intervalla circuitu sinuosis flexibus labitur, ut in ora nascentium sibi fluminum dividatur. Hinc ergo magna laus martyrum, hinc nobilis corona victorum, quibus majora his repromissa sunt, quibus auctiora sunt præmia. Quod vero vel feris corpus objicitur, vel imminens gladius non timetur, dignationis ostenditur ratio, manifestatur electio. Etenin incongruens fuerat ut quem æquum tanti muneris judicasset, inter terrena vitia sordesque retineret. Merito enim [a] nihil vobis o boni martyres, denegatum, quos spes æternitatis alit & lucis, quorumque devotio universa & mens cælesti dedita cernitur servituti. Merito inquam, merito nihil vobis velle non licitum, quorum animo despectus hic mundus & alienata sæculi facies velut confusa tenebrarum inhorruit cæcitas, cui est semper hic mundus loco carceris, testa pro claustris, in vita semper habita commeatus. Sic quippe triumphante victoria de his malis rapitur quem non pompatico gressu vana subjecit ambitio, aut popularis extulit magnitudo, sed quem cælesti cupiditate flagrantem suo Christus addidit regno. Nihil itaque tam magnum atque venerandum quam quod liberat a morte & facit vivere & dat perpetuo regnare. Sanctis Dei hoc aptum, miseris necessarium, omnibus gratum, quo lætantur boni, relevantur abjecti, coronantur electi. Etenim Deus omnium cultor velut quoddam martyrio remedium vitæ dedit quando aliis illud pro merito eorum tribuit, aliis pro misericordia sua tradidit. Vidimus quippe ad hunc nominis titulum fide nobiles veniisse plerosque ut devotionis obsequium mors honestaret. Sed & alios frequenter aspeximus interritos stetisse, ut admissa peccata redimentes, cruore suo loti haberentur in sanguine, & revivi-scerent interempti qui viventes computabantur occisi. Mors quippe integriorem facit vitam, mors amissam invenit gloriam. Nam hoc spes jam amissa percipitur, hoc salus cuncta reparatur. Sic cum arentibus campis sementa defecerint, & herbis terra morientibus æstuarit, supinis e collibus fluvium juvit elicere & scaturientibus rivis arva sitientia temperare, quo se in uberes culmos victa agri jejunitas funderet, & pluviali imbre mentito seges densior inhorreret. Quid igitur, fratres carissimi, potissimum referam, quidve dicam? Sic in unum convenientibus titulis dignitatis, turbatur animus, deducitur sensus, & in ipso conatu nitentis eloquii impar sermo vanescit. Quid enim est dici quod satis esse possit, cum si vim æternæ salutis expresseris, occurrat ambitio, si ambitum dixeris, præveniat magnitudo? Res simulque congruunt simulque concurrunt; nec est quod dignum proferendum esse videatur. Ita impetus orationis audentis velut implicitos irretitosque obviam ex adverso martyrii exempla tenuerunt. Quæ vox, quæ latera, quæ vires instar muneris tanti capiant sustinere? Confessione vocis unius adversa succumbunt, læta proveniunt, patent regna, parantur imperia, devincitur pœna, mors subigitur, vita profertur, & infestantis inimici repugnantia arma solvuntur. Si delictum est occidit; si crimen, absistit. Unde, quæso vos, vestris hoc mentibus ponderate, tantumque de nostra oratione percipite quantum sciatis vos posse sentire. Veniat ante oculos vestros qui dies ille sit cum spectante populo, atque intuentibus cunctis, contra terrenas cruces & minas sæculi inconcussa devotio reluctetur, quam suspensi animi mentesque sollicitæ de ancipiti trepidatione, gratulantium formidinis pavidæ quatiantur horrore, quæ illic anxietas, quæ exoptatio precum, quæ vota memorentur, cum adhuc nutante victoria, atque in incertos exitus casu victrix capiti corona

[a] *Nihil vobis denegatum*) Supra epist. 15. *Quid enim petitis de indulgentia Domini quod non impetrare mereamini.*

rona dependeat, cumque illa peſtilens ac furibunda conſeſſio accendatur ira, inflammetur inſania, omni denique pectoris rabie ac minis fredentibus torreatur. Etenim quantum hoc ſit quis ignorat, ut non doloribus vulnerum, non ictibus quæſtionum, velut deſpecta noſtra fragilitas & humanæ virtutis inopinata cedat audacia, ſtare hominem nec moveri, torqueri nec tamen vinci, ſed pœna ipſa potius qua cruciatur armari. Conſiderati quid ſit, cariſſimi fratres, omnem martyrii firmitatem ſenſibus veſtris animiſque proponite. Ecce enim in paſſione cujuslibet vocati gaudent jampridem acciti e ſæculo martyres gaudent bonorum omnium nuntii, gaudent pariter electi. Ibi lætatur milite ſuo Dominus, lætatur teſte nominis ſui Chriſtus. Parum eſt quod dico, fratres cariſſimi, parum eſt. Ita magna mihi ratio in hoc genere dicendi ac moles admiranda ſuſcepta eſt; ſed arbitrii, quæſo vos, gravitas ab intentione propria non deſit, ſciens tantum de martyrio poſſe dici quantum potuerit æſtimari. Unde & hæc ſola exſequendæ laudis fuit cauſa, non quo parem me gloriæ ejus atque idoneum judicarem, ſed quod tantam in illo cernerem eſſe virtutem ut etſi parum de eo dicerem, plurimum me dixiſſe profiterer. Nam præferatur licet bono fidei cuſtodita juſtitia, melioremque ſe inter omnium laudes virginitas immaculata cognoſcat, cedat tamen neceſſe eſt ſanguini ſummittaturque cruori. Illi elegerunt bonum, hi amitati ſunt Chriſtum. Nunc vero, cariſſimi fratres, ne quis me arbitretur omnem ſalutem non alio ſtatu quam in martyrio collocaſſe, hoc primo profecto reſpiciat, neque me tantum eſſe qui loqui videor, neque ita ſe habere ordinem rerum, ut immortalitatis ſpes repromiſſa unius partis latere nitatur. Sed quoniam ita Dominus ſuo ore teſtatus eſt, eſſe habitacula penes patrem multa, nihil majus credidi ea gloria qua probantur hic homines qui ſæculari indigni ſunt vita. Igitur, cariſſimi fratres æmula religione certantes, velut incentivo quodam mercedis agitati, omnem virium copiam tolerantiamque ſubeamus. Non enim movere nos debent caduca, quæ ſemper in everſionem ſuam, non modo lege propoſita, ſed etiam ipſo fine temporis urgentur. Exclamat Joannes & dicit, *Jam ſecuris ad radicem arboris poſita eſt*, monſtrans ſcilicet & oſtendens ultimam eſſe rerum omnium ſenectutem. Sed & ipſe Dominus: *Ambulate*, inquit, *dum lucem habetis, ne vos tenebræ comprehendant*. Quod ſi illo tempore ambulandum nobis eſſe prædixit, utique ut nos magis ambularemus oſtendit. Atque ut ad laudem martyrii redeam, vox eſt beatiſſimi Pauli dicentis: *Neſcitis quoniam qui in agone currunt, multi certant, unus autem accipit palmam? Vos autem ſic currite ut omnes comprehendatis*. Sed & alibi, quod ad martyrium poſſit hortari, coheredes nos Chriſti vocavit. Quin etiam ne quid omitteret, *Si cum Chriſto*, inquit, *commortui eſtis quid tamquam viventes in hoc ſæculo decernitis?* Etenim cariſſimi fratres, qui reſurrectionis præmia ſuſtinemus, qui judicii diem quærimus, qui denique regnaturos nos eſſe cum Chriſto confidimus, ſæculo mortui eſſe debemus. Nam nec poteris optare martyrium, niſi ante oderis ſæculum, nec pervenire ad Dei præmium, niſi amaveris Chriſtum. Qui autem amat Chriſtum, non amat ſæculum. Chriſtus enim abjectus eſt ſeculo, ſicut & ſæculum Chriſto, ut ſcriptum eſt: *Mundus mihi crucifixus eſt & ego mundo*. Nemini amabilis fuit mundus quem non ante damnaverit Dominus, nec ſalute potuit frui æterna qui mundi gloriatus eſt vita. Vox eſt iſta Chriſti dicentis: *Qui in hoc ſæculo amaverit animam ſuam, in futuro perdet illam qui autem in hoc ſæculo oderit illam; in futuro inveniet eam*: Sed & apoſtolus Paulus: *Imitatores*, inquit, *mei eſtote, ſicut & ego Chriſti*. Et alibi ipſe: *Volo vos omnes*, ait, *ſi fieri poteſt, imitatores meos eſſe*. Dixit hoc ille qui paſſus eſt, & qui ad hoc paſſus eſt ut imitaretur Dominum, utique & nos ad hoc voluit pati ut per ipſum imitaremur Chriſtum. Si juſtus es & Deo credis, quid pro eo ſanguinem fundere metuis quem pro te toties paſſum eſſe cognoſcis? In Eſaia ſectus, in Abel occiſus, in Iſaac immolatus, in Joſeph venumdatus, in homine crucifixus eſt. Et de ceteris quidem taceo, quæ nec oratio poteſt dicere nec animus ſuſtinere. Vincitur conſcientia humilitatis exemplo; & quanta conſiderat quæ dum pateretur acciderint, miratur paſſum propter quem cuncta trepidarint. Dies fugit in noctem, in tenebras lux cuncta conceſſit, atque inclinato per alternas vices pondere, omnis terra commota diſſiluit, turbati manes, monumenta nudata ſunt, & ſepulcris in hiatum dehiſcentibus terræ, reddita luci corpora reſtituerunt, fluxu ſanguinis mundus intremuit, ſciſſa quæ foribus dependebant vela, templum omne mugiit. Unde magnum eſt imitari eum qui moriendo arguit ſæculum. Igitur cum ad exemplum dominicæ paſſionis atque ad omne teſtimonium Chriſti animam tuam ponas nec fundere ſanguinem metuas,

Joan. 14 — Joan. 12 — Mat. 3 — Coloſſ. 3 — Gal. 6 — Mat. 10 — 1 Cor. 6 — 1 Cor. 9

mar-

martyrio totum neceſſe eſt cedat, Martyrii inæſtimabilis gloria, infinita menſura, immaculata victoria, inæſtimabilis titulus, triumphus immenſus; quippe qui & propria confitentis laude præfertur, velut ſocio Chriſti cruore decoratur. Itaque, cariſſimi fratres, licet ſit hoc totum dominicæ promiſſionis & muneris, licetque tribuatur ex alto, nec capiatur niſi ejus imperio, ſed nec aut mente concipi aut exprimi verbis aut oratione percurri aut quibuslibet eloquentiæ viribus poſſit impleri, tamen erit hoc benivolentiæ veſtræ, erit caritatis & amoris, ſi volueritis noſtri memores eſſe cum in vobis Dominus martyrium cœperit honorare. Vos intra ſe ſanctum illud altare, vos intra ſe magna illa venerandi nominis ſedes, veluti ſinu quodam gremii amplectentis includit, vos imperia perennis temporis ſuſtinent, & illud quo regnaturi ſemper eſtis ſemperque victuri. O beati & quibus vere dimiſſa ſunt peccata; ſi tamen qui Chriſti compares eſtis, aliquando peccaſtis. O beati quos a primordio mundi Domini ſanguis infecit, & quos merito ſplendor iſte nivei amictus induerit, & candor ſtolæ ambientis ornarit. Videor denique ipſe mihi jam cernere proque arbitrio mentis humanæ ante oculos & aſpectum divinum illud mihi & inſigne concurrit, videor inquam mihi jam cernere ut ille vere nobilis numerus Chriſti ſui gloriam iterque comitetur. Ibit ante ora ejus felix caterva victorum, & ſe denſantibus turmis, velut ſolis exortu totum illuminatum agmen inferet poteſtatem. Et utinam perabjecto mihi iſtud videre contingat. Sed hoc Dominus poterit efficere quod vobis petentibus creditur non negare.

ANONYMI
[a]LIBER
[b]DE REBAPTISMATE.

Non debere denuo baptizari qui ſemel in nomine Domini Jeſu Chriſti ſint tincti.

[c]ANIMADVERTENDO quæſitum apud fratres quid potius obſervari oportet in perſonam eorum qui in hæreſi quidem, ſed in nomine Dei noſtri Jeſu Chriſti ſint tincti, poſtmodum inde digreſſi, & ſuppliciter ad eccleſiam Dei advolantes, totis præcordiis pœnitentiam agerent, & erroris ſui damnationem nunc demum intelligentes, auxilium ſalutis ab ea implorarent, utrum vetuſtiſſima conſuetudine ac traditione eccleſiaſtica, poſt illum quod foris quidem ſed [c] in nomine Jeſu Chriſti Domini noſtri acceperunt baptiſma, tantum mo-

a Hunc tractatum primus in lucem protulit Nicolaus Rigaltius ex apographo Sirmondi. Sirmondus autem deſcripſerat ex veteri codice MS. monaſterii ſancti Remigii Remenſis, ubi poſitus eſt conſequenter poſt epiſtolam Cypriani ad Pompejum. Nos illum contulimus cum eodem libro veteri, & ex ejus fide emendavimus & ſupplevimus quæ aut male poſita erant, aut omiſſa in editione Rigaltii. Auctorem illius eſſe Urſinum monachum Aſrum, cujus meminit Gennadius in libro de Scriptoribus eccleſiaſticis, monuit Philippus Labbeus in indice rerum quæ exſtant in tomo primo Conciliorum. At iſtud repulit Guillelmus Cave, eo in primis argumento quod conſtet, ut ipſe arbitrabatur, illum ſcriptum eſſe invaleſcente adhuc perſecutione adverſum Chriſtianos, Urſinus autem ille qui de ea materia ſcripſit, reponatur a Gennadio inter ſcriptores ævi quarti jam deſinentis; & quia Gennadius de Urſino agens tradit illum ſcripſiſſe adverſus eos qui rebaptizandos hæreticos decernunt, & docuiſſe rebaptizandos non eſſe eos qui in nomine vel ſimpliciter Chriſti, vel in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti, quamvis pravo ſenſu, baptizantur, iis autem poſt ſimplicem Trinitatis confeſſionem ſufficere ad ſalutem manuum impoſitionem. Quod in Anonymo diſerte non reperiri, ait Guillelmus Cave. Sane fatendum eſt nonnulla in eo opere legi, quæ innuere videntur illud fuiſſe ſcriptum invaleſcente perſecutione. Sed præterquam quod mentionem perſecutionis factam fuiſſe antiquitus ab iis qui diu poſt exſtinctam perſecutionem vixere, nos olim oſtendimus in obſervatione noſtra de tempore concilii Eliberitani, illares, ut verum fatear, me facile impellit ut credam hunc tractatum vere eſſe Urſini quod illius auctor teſtatur ſe diu poſt apoſtolos ſcripſiſſe, *poſt tot ſæculorum tantam ſeriem*. Quod arbitror dici non potuiſſe ab eo qui ſcripſiſſet ævo Cypriani. Ab exceſſu enim apoſtolorum uſque ad tempora ſancti Cypriani vix invenias ſeſquiſæculum, multo minus *tot ſæculorum tantam ſeriem*. At uſque ad tempora Urſini præterierant plura ſæcula.

b *De rebaptiſmate*) Retinuimus inſcriptionem quam præfert vetus codex. Et in calce vetus codex habet: *Cæcili Cypriani finivit de rebaptiſmate.*

c *In no. J. C. Domini noſtri*) In veteri libro ſcriptum eſt *Domini non*. Quod ita corrigendum eſſe cenſuit Sirmondus ut *Dominicum* poneretur; & ita edidit Rigaltius. Non ſcripſimus *Domini noſtri*, tum quia paulo ante ſcriptum eſt *in nomine Dei noſtri Jeſu-Chriſti*, tum quia infra diſerte ſcriptum eſt *in nomine Domini noſtri Jeſu-Chriſti*. Sic in allocutione Creſcentis a Cirta in concilio Carthaginenſi pag. 599. ſcriptum eſt in vetuſtiſſimo codice MS. ſancti Remigii Remenſis *dilectiſſimi non* pro *noſtri*, & in allocutione Munuli a Girba ibidem *Domino n dicente*, cum legendum ſit *Domino noſtro*. Sic pro eo quod apud Marium Mercatorem in editione noſtra pag. 348. ſcriptum eſt *nondum verbum dicit*, nos monuimus pag. 470. legendum eſſe *non Deum*.

modo imponi eis manum ab episcopo ad accipiendum spiritum sanctum sufficeret, & hæc manus impositio signum fidei iteratum atque consummatum eis præstaret, an vero etiam iteratum baptisma his necessarium esset, tamquam nihil habituris si hoc quoque adepti ex integro non fuissent, perinde ac si numquam baptizati in nomine Jesu Christi forent. Ideoque nonnulla super hac nova quæstione scripta aut rescripta esse jactabantur, quibus utraque pars ad destruenda aliena summo studio nitabatur. In quo genere questionis, ut mihi videtur, nulla omnino potuisset controversia aut disceptatio emergere si unusquisque nostrum contentus venerabili ecclesiarum omnium auctoritate & necessariæ humilitate nihil innovare gestiret, cum locum contradictioni non quemlibet animadverteret. Namque omne quod & anceps & ambiguum & in diversis sententiis prudentium ac fidelium virorum constitutum est, si contra priscam & memorabilem cunctorum emeritorum sanctorum & fidelium solennissimam observationem judicatur, damnari utique debet, cum in re olim composita & ordinata quodcumque est illud quod contra ecclesiarum quietem atque pacem in medium producatur nihil (præter) discordias & simultates & schismata allaturum; ubi nullus alius fructus reperiatur nisi hic solus, ut unus homo, quicumque ille est, magnæ prudentiæ & constantiæ esse apud quosdam leves homines inani gloria prædicetur & hæreticorum [a] stupore præditus, quibus hoc unicum perditionis solatium est si non soli peccare videantur, errores & vitia universarum ecclesiarum correxisse apud simillimos sui & compares celebretur. Hæreticorum enim omnium hoc studium atque propositum est, sanctissimæ matri nostræ ecclesiæ ejuscemodi & plurimas quantas calumnias nectere & invenisse aliquid quod ei crimini vel etiam leviter dari posset summam gloriam ducere. Quod cum nullum sanæ mentis fidelium tenere, vel maxime nullum omnino [b] in quocumque clero constitutum, ac multo magis episcoporum, audere deceat, monstri simile est ipsos episcopos talia scandala cogitare & turpitudinem matris ecclesiæ, si quam putant in hoc negotio esse, contra præceptum legis & omnium scripturarum nimis irreverenter cum ipsa ipsorum turpitudine & periculo non vereri detegere, quamquam nulla sit in hoc nisi in errore ipsorum illorum turpitudo ecclesiæ. Itaque deterius delinquitur ab hominibus ejusmodi si id quod in observatione antiquissima [c] ab iis tamquam non recte fiat reprehenditur, & ab his qui ante nos fuerunt, tum etiam a nobis recte observatum esse & observari manifeste ac fortiter ostendatur, ita ut etsi paribus argumentis ex utraque parte congrederemur, tamen quia non poterat id quod innovabatur sine dissensione fratrum & damno ecclesiastico consistere, utique non debeat contra fas, quod ajunt, & nefas, id est contra bonum & æquum, ecclesiæ matri quasi macula temere infligi, eisque qui hoc adtentarent audaciæ hujus atque impietatis ignominia merito deberet adscribi. Sed quoniam non est in nostra potestate ut secundum præceptum apostoli idipsum dicamus omnes, neve sint in nobis schismata, tamen in quantum possumus connitimur hujus tractatus statum demonstrare & turbulentis hominibus ut vel nunc suum negotium agere incipiant persuadere, consecuturus plurimum etiam nobis, si hoc quoque consilio iano tandem voluerint adquiescere. Et ideo quæcumque sanctarum scripturarum ad hanc partem pertinentia sunt capitula necessario in unum congeremus, & quæ videntur esse diversa aut varia, quantum poterit, manifeste inter se conglutinabimus, & utilitatem ac commodum singulorum pro mediocritate nostra examinabimus, ut [d] accendi in ecclesia formam & consuetudinem saluberrimam atque pacificam universis fratribus insinuemus. Igitur adgredientibus tractatum salutaris & novi hoc est spiritalis & evangelici baptismatis, in primis occurrit notissima omnibus prædicatio celebrata atque cœpta ab Joanne Baptista, qui aliquantum desciscens a lege, id est [e] Moysis antiquissimo baptismate, & viam novæ & veræ gratiæ præsternens, & baptismate quod interim exercebat atque & pœnitentiæ sensim aures Judeorum præveniebat & occupabat spiritalis baptismatis futuri annuntiatione, adhortans eos & dicens: *Qui post me venit* Mar. 1 *for-*

[a] *Stupore*) Arrogantia, superbia, ut recte monuit Rigaltius. Vox illa in eo sensu usurpam est a Cypriano & a Pontio ejus diacono. Apud Marium Mercatorem pag. 75. in editione nostra legitur: *In stupore remaneat dentium Paulus Samosatenus.*

[b] *In quocumque clero*) Id est, in quolibet ordine eorum qui in clero connumerantur.

[c] *Ab iis*) Ita putavi scribendum esse, cum antea legeretur *aliis*.

[d] *Accendi*) Rigaltius conjecit legendum esse *tucendi*. Angli pro *accendi* posuerunt *accedenti*. Ego puto ponendum esse *attendi*.

[e] *Moysis antiquissimo*) Antea editum erat *Moyse, antiquissimo*. Certam esse hanc nostram emendationem ostendit locus ex epistola 73. Cypriani: *Illi quia jam legis & Moysi antiquissimum baptisma fuerant assecuti.*

fortior me est, cujus ego non sum dignus cor-
Luc. 3 *rigiam calciamenti solvere. Ipse vos baptizabit in spiritu sancto & igni.* Propter quod nobis quoque hujus sermonis orsus hinc
Joan. 1 incipere debebit. Nam & Dominus hanc eamdem vocem Joannis post suam re-
Act. 1 surrectionem in actis apostolorum confirmans *præcepit eis ab Hierosolymis non discedere, sed exspectare illam promissionem patris quam audistis a me, quia Joannes quidem baptizavit aqua vos autem baptizabimini spiritu sancto non post multos hos dies.* Itemque Petrus eadem verba Domini percensuit, rationem pro se apud apostolos
Act. 11 reddens dicendo: *Cum autem inciperem loqui ego, irruit spiritus sanctus super eos, sicut & super nos in principio, & recordatus sum sermonem Domini sicut dicebat: Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini spiritu sancto. Si ergo æquale donum dedit eis sicut & nobis credentibus Dominum Jesum Christum, ego quis eram qui possem*
Act. 15 *probibere Domino?* Et iterum: *Viri fratres, scitis quia a diebus antiquis in nobis Deus elegit per os meum audire gentes verbum evangelii & credere & qui corda novit Deus testimonium perhibuit dans eis spiritum sanctum sicut & nobis.* Ac propterea hujus sententiæ quæ sit vis & potestas considerare debemus. Ait enim Dominus eis qui postmodum baptizari haberent, quia crederent, baptizandos esse, non quemadmodum a se in aqua in pœnitentiam, sed in spiritu sancto. De qua prædicatione cum utique nemo nostrum possit ambigere, manifestum est qua ratione homines in spiritu sancto baptizati sint. Nam & proprie in ipso solo sancto spiritu baptizati sunt qui crediderunt, quia Joannes discrevit & dixit dicens se quidem in aqua baptizare, venturum autem qui in spiritu sancto baptizet. Gratia & virtute Dei sunt & hoc & occulta largiente & operante, nihilominus autem etiam in baptismate spiritus & aquæ, præterea etiam in baptismate spiritus in sanguine proprio uniuscujusque, sicut declarant nobis sanctæ scripturæ, quarum per singula quæque eorum quæ enarrabimus adferemus perspicuas probationes. Ad quæ forte tu, qui novum quid inducis, continuo impatienter respondeas, ut soles, dixisse
Joan. 3 in evangelio Dominum: *Nisi quis denuo natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum cælorum.* Ex quo manifeste apparet illi baptisma solum prodesse cui possit etiam spiritus sanctus inesse, super ipsum enim Dominum, cum baptizaretur, spiritum sanctum descendisse, factumque ejus atque dictum pariter congruere, nec alia ulla ratione mysterium istud posse consistere. Cui responso nemo nostrum adeo ita insanus reperitur aut contumax ut audeat contra fas aut contra verum contradicere, scilicet rebus integris & omni modo ita in eccclesia gerundis & secundum disciplinæ ordinem perpetuo a nobis observandis. Sed si in eodem novo testamento hæc quæ in isto negotio deprehendimus adunata nonnumquam reperiantur quodam modo divisa ac separata & proinde disposita atque si sint singula, videamus utrum possint esse aliquando etiam singulariter solitaria, quasi non sint mutila, sed tamquam integra atque perfecta. Nam cum per manus impositionem episcopi datur unicuique credenti spiritus sanctus, sicut apostoli circa Samaritanos post Philippi baptisma manum eis imponendo fecerunt, & hac ratione spiritum sanctum in eos contulerunt (quod ut fieri posset ipsi pro eis oraverunt, nondum enim super quemquam eorum deciderat spiritus, tantum autem baptizati erant in nomine Domini Jesu) Dominus quoque noster post resurrectionem, cum insufflasset & dixisset apostolis suis, *Accipite spi-* Joan. 20
ritum sanctum, ita demum largitus eis spiritum sanctum cum ita invenitur, quid tibi, frater, videtur, si quis non ab episcopo baptizatus, ita ut si in continenti etiam manus ei imponatur, priusquam tamen accipiat spiritum sanctum fuerit defunctus, utrum censeas salutem percepisse eum necne: quoniam quidem & ipsi apostoli & discipuli, qui etiam alios baptizabant, qui etiam a Domino sint baptizati, non statim spiritum sanctum acceperint, qui nondum erat, quia Jesus nondum fuerat clarificatus, sed post resurrectionem ejus nec modicum intervallum temporis quo id gestum est interceserit. Sicuti & cum baptizati sunt a Philippo Samaritani, donec Samariam rogati ab Hierusalem apostoli descenderent ad illos ut eis manum imponerent & spiritum sanctum per manus impositionem in eos conferrent, vel quoniam illo intervallo temporis aliquis eorum non adeptus spiritum sanctum morte potuit intercipi & defraudatus gratia spiritus sancti defungi. Quod hodierna quoque die non potest dubitari esse usitatum & evenire solitum ut plerique post baptisma sine impositione manus episcopi de sæculo exeant, & tamen pro perfectis fidelibus habentur, sicuti Æthiopus eunuchus cum rediret ab Hie- Act. 8
rusalem & legeret prophetam Esaiam & hæsitaret, suggerente spiritu, audita veritate a Philippo diacono credidit & baptizatus est, & cum ascendisset de aqua, spiritus Domini rapuit Philippum, & non vidit eum jam nunc amplius eunuchus. Abibatenim viam suam gaudens:

dens: a quoniam, ut animadvertis, imposita ei manus non est ab episcopo ut spiritum sanctum acciperet. Quod si hoc admittis & salutare esse credis, nec opinioni omnium fidelium refragaris, necesse est confitearis, proinde autem atque hoc latius tractatu procedit, etiam illud aliud latius posse consistere, id est, ut per solam manus impositionem episcopi, quia baptisma in nomine Jesu Christi Domini nostri præcessit possit alio homini pœnitenti atque credenti etiam spiritus sanctus tribui, quoniam eos qui in Christum crediturі essent scriptura sancta prædixit oportere in spiritu baptizari, ita ut & hi quoque non videantur minus aliquid habere quam illi qui perfecti sunt christiani, nec necesse sit quæri quale illud baptisma fuerit quod in nomine Jesu Christi sunt consecuti. Nisi forte in illo quoque superiore tractatu circa eos qui tantummodo in nomine Christi Jesu baptizati fuerint statuas etiam sine spiritu sancto posse salvos fieri, aut non hac sola ratione, sed si per manus impositionem episcopi spiritum sanctum consuesse præstari, aut etiam non episcopum dicas spiritum sanctum solitum esse largiri. Quod si ita est, &potest aliquid horum eveniens salutem homini credenti non præripere, tu quoque ipse annuis quoniam b modo dimidiatum & non ut contendis, consummatum mysterium fidei, qua necessitas intervenit, salutem adimere non posse credenti & pœnitenti homini. Aut si dicis hujusmodi hominem salvum non posse fieri, omnibus episcopis salutem adimimus, quos ita periculis quam certissimis adstringis ut omnibus hominibus qui sub cura eorum agunt & hac atque illac dispersis regionibus ipsorum infirmantur per semetipsos subvenire debebeant, quia ceteri homines minores clericis qui periclitantur hoc idem præstare non possint, ne sanguis eorum qui vacui de sæculo exisse videbuntur de manu episcoporum necesse habeat requiri. Porro autem, ut non ignoratis, credentibus hominibus invenitur spiritus sanctus a Domino datus sine baptismate aquæ, sicut actis apostolorum continetur in hunc modum: *Adhuc loquente Petro verba hæc, irruit spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum, & obstupefacti sunt qui erant ex circumcisione fideles quotquot simul venerant cum Petro, quia & super gentes donus spiritus sancti effusum est. Audiebant enim eos loquentes linguis suis, & magnificabant Deum. Tunc respondit Petrus: Numquid aliquis aquam prohibere potest ut non baptizentur isti qui spiritum sanctum acceperunt sicut & nos? Et præcepit eos baptizari in nomine Jesu Christi.* Sicut etiam idem Petrus postmodum de eisdem gentibus plenissime docuit nos dicens: *Et nihil discrevit inter nos & ipsos, fide emundatis cordibus eorum.* Atque hoc non erit dubium in spiritu sancto homines posse sine aqua baptizari, sicut animadvertis baptizatos hos prius quam aqua baptizarentur ut satisfieret; & Joannis & ipsius Domini prædicationibus, quandoquidem & hi sine manus impositione apostolorum & sine lavacro quod postea adepti sunt gratiam repromissionis acceperint, & sic paulo ante emundatis cordibus eorum Deus per fidem ipsorum etiam remissionem peccatorum simul eis largitus sit, ut hoc solum eis baptisma subsequens præstiterit ut invocationem quoque nominis Jesu Christi acciperent, ne quid eis deesse videretur ad integritatem ministerii & fidei. Quod etiam e contrario latere tractatus hujus sunt consecuti ipsi illi discipuli Domini nostri, super quos jampridem baptizatos postremo die pentecostes supervenit spiritus sanctus, voluntate Dei quidem non sua sponte cælo lapsus, sed ad hoc ipsum c munus effusum sedet super unumquemque eorum, cum justi jampridem, ut diximus, baptismate Domini fuissent baptizati, sicut & ipsi apostoli, qui tamen omnes Dominum nocte qua apprehensus est deseruisse inveniuntur, & ille ipse qui gloriatus est perseveraturum se in sua fide Petrus & adversus ipsius Domini prædictum obstinatissime repugnavit, postremo tamen eum etiam negavit, ut hac ratione ostenderetur nobis quæ medio tempore quoquo modo contraxerant delicta, eadem hæc in eis fide postmodum sincera per baptisma spiritus sancti non dubie esse dimissa. Nec ulla, ut puto, alia ex causa apostoli his quos in spiritu sancto adloquebantur præceperant ut in nomine Christi Jesu baptizarentur, nisi quia virtus nominis Jesu super quemcumque hominum baptismate invocata ad salutem adsequendam non modicam prærogativam ei qui baptizaretur præstare posset, sicuti Petrus in actis apostolorum enarrat dicens: *Nec enim aliud est nomen sub cælo quod datum est hominibus, in quo oportet salvos fieri nos.* Sicut etiam apostolus Paulus aperit ostendens quia Deus exaltavit Jesum Dominum nostrum,

Act. 10

Act. 15

Act. 4

Philip. 2

a *Quoniam, ut animadvertis*) Assentior eruditio viro, qui monuit legendum esse *quamquam.*

b *Modo dimidiatum*) Idem vir eruditus censet legendum esse *non modo dimidiatum, ut contendis, sed consummatur mysterium fidei.*

c *Munus effusum*) Facile assentior eidem viro doctissimo, qui putat reponi debere *effusus.*

ſtrum, & donavit illi nomen ad hoc ut ſit ſuper omne nomen, ut in nomine Jeſu omnes genua curvent cæleſtium & terreſtrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur quia Dominus eſt Jeſus in gloria patris, & ille in quo cum baptizaretur invocatum eſſet in nomine Jeſu, licet in aliquo errore conſequeretur, tamen quandoque non prohiberetur rectum ſapere & errorem ſuum corrigere & ad eccleſiam & ad epiſcopum venire & ſinceriter confiteri Jeſum noſtrum coram hominibus, ut tunc cum ab epiſcopo ei manus imponeretur, etiam ſpiritum ſanctum acciperet, nec invocationem illam priſtinam nominis Jeſu amitteret, quam nemini noſtrum licet damnare, quum hæc nuda & ſingularis ſi in errore ſit conſtituta non poſſet ad ſalutem præſtandam ſufficere, ne hac ratione etiam ethnicos & hæreticos abutentes nomen Jeſu credamus ad ſalutem ſine vera re atque integra poſſe pervenire. Quam tamen invocationem nominis Jeſu correctione erroris & agnitione fidei veritatis, & abſciſa omni labe præteritæ converſationis, myſterio Dei circa ejuſmodi homines rite perpetratam locum habitura non erat obtinere, & poſtremo in fide recta & ad integritatem ſigni præſtandam non obeſſe, ſupplemento ejus quod deerat accedente perquam utile eſt credere, & tot annorum totque eccleſiarum itemque apoſtolorum & epiſcoporum auctoritati cum bona ratione adquieſcere, cum ſit maximum incommodum ac diſpendium ſanctiſſimæ matris eccleſiæ adverſus priſca conſulta poſt tot ſæculorum tantam ſeriem nunc primum repente ac ſine ratione inſurgere. Nec enim propter aliud Petrus, qui jam fuerat baptizatus, & quid ſentiret de Domino ab ipſo Domino erat interrogatus, & veritate revelationis patris cæleſtis in eum collocata, quod Dominus noſter non ſolum Chriſtus, verum etiam filius Dei vivi eſſet confeſſus, poſtmodum eidem Chriſto prædicanti de ſua paſſione refragatus eſſe monſtratus eſt, & propterea ſatanas dici oſtenſus eſt, niſi quia futurum erat ut quidam, tametſi variantes in ſententia propria & claudicantes aliquando in fide atque doctrina, cum in nomine Jeſu baptizarentur, tamen ſi intervallo quodam temporis recorrigere id potuiſſent, non propterea a ſalute exciderent, ſed quandoque reſipuiſſent, integram ſpem ſalutis pœnitendo obtinerent, præſertim cum ſpiritum ſanctum, quo baptizari unuſquiſque hominum debet, acciperent, aliquid tale deſignaſſent, ſicuti non ſolum Petrum hoc paſſum eſſe in evangelio deprehendimus, verum univerſos quoque diſcipulos, quibus jam baptizatis poſtea Dominus ait, *quia vos omnes ſcandalizabimini in me*: qui omnes, ut animadvertimus, correcta fide ſua poſt reſurrectionem Domini in ſpiritu ſancto ſunt baptizati, ut non immerito hodie quoque credamus homines correctos a priſtino errore in ſpiritu ſancto poſſe baptizari, qui cum aqua baptizarentur in nomine Domini aliquando ſcabram habuiſſent fidem, quoniam multum intereſt utrum in totum quis non ſit baptizatus in nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti, an vero in aliquo claudicet cum baptizatur baptiſmate aquæ, quod minus eſt, dummodo poſtea conſtet in veritate ſincera fides in baptiſmate ſpiritus, quod non dubie majus eſt. Nec æſtimes huic tractatui contrarium eſſe quod dixit Dominus: *Ite, docete gentes, tinguite eos in nomine patris & filii & ſpiritus ſancti*. Quia cum hoc verum & rectum & omnibus modis in eccleſia obſervandum ſit, & obſervari quoque ſolitum ſit, tamen conſiderare oportet quod invocatio nominis Jeſu non debet a nobis futilis videri propter veneration-em & virtutem ipſius nominis; in quo nomine virtutes omnes ſolent fieri, & nonnumquam aliquæ etiam ab hominibus extraneis. Ceterum quo pertinent illa verba Chriſti, qui negaturum ſe eſſe dixit nec noſſe eos qui ſibi in die judicii dicturi eſſent, *Domine, Domine, nonne in tuo nomine prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia ejecimus, & in nomine tuo virtutes magnas fecimus*, reſpondendo eis etiam cum jurejurando *quia numquam cognovit vos, diſcedite a me qui operamini iniquitatem*, niſi oſtenderetur nobis nonnumquam etiam ab his qui operarentur iniquitatem poſſe per nimiam virtutem nominis Jeſu etiam hæc fieri. Iccircoque debet invocatio hæc nominis Jeſu quaſi initium quoddam myſterii dominici commune nobis & ceteris omnibus accipi, quod poſſit poſtmodum reſiduis rebus impleri, alias non profutura talis invocatio cum ſola permanſerit, quia poſt mortem ejuſmodi hominis non poteſt ei quidquam omnino adiici vel ſuppleri aut in aliquo prodeſſe in die judicii, cum illi a Domino noſtro quæ ſupra memoravimus cœperint exprobrari; qui tamen univerſi hodie ut ſibi his modis ſubveniant quibus ſupra oſtendimus non poſſunt ab ullo hominum tam dure tamque crudeliter prohiberi. Sed ad hæc, ut ſoles, contradices, opponendo nobis tunc cum ba-

Mat. 16 — Mat. 14 — Mat. 28 — Mat. 7

pti-

ptizarentur integre ac recte discipulos ac non ut hos hæreticos esse baptizatos. Quod ex persona ipsorum & ejus qui baptizavit illos summas necesse est. Et ideo nos ad propositionem hanc tuam non ut accusatores discipulorum Domini respondemus, sed sicuti compellimur, quia necesse est ubi & quando & quemadmodum unicuique nostrum salus sit præstita rationibus investigemus. Namque natum esse Dominum nostrum & Christum esse eum multis rationibus a discipulis ejus non immerito credi videbatur, quod ex tribu Juda, quod ex genere David, quodque in civitate Bethleem fuisset natus, & quod pastoribus ab angelis quoniam salvator illis natus esset eodem momento fuisset annuntiatus, quod in oriente visa ejus stella sollicitissime fuisset a magis requisitus & adoratus, & illustribus donis & insignibus muneribus honoratus, quod puer admodum in templo sedens cum legis doctoribus prudenter & cum admirationem omnium disputasset, quod cum baptizaretur, ita ut nulli alii contigerat, cælis apertis descensione spiritus sancti & super eum mansione, testimonio etiam patris sui itemque Joannis Baptistæ fuisset clarificatus, quod supra humanam mediocritatem corda & cogitationes universorum intelligeret, quod languores & vitia & valetudines cum potestate maxima curaret atque sanaret, quod remissiones peccatorum cum evidenti probatione præstaret, quod dæmonia jussu expelleret, quod leprosos verbo mundaret, quod aquam in vinum convertendo convivium nuptiate admirabili lætitia amplificaret, quod cæcis visionem restituiret aut indulgeret, quod doctrinam patris cum omni fiducia assereret, quod in loco deserto de quinque panibus quinque millia hominum saturaret, quod reliquiæ atque buccellæ plusquam duodecim cophinos implerent, quod mortuos pro sua pietate passim suscitaret, quod ventis & mari ut quiescerent imperaret, quod super mare pedibus ambularet, quod virtutes omnes omnino perficeret. Quibus rebus & hujuscemodi compluribus factis ad claritatem ejus pertinentibus consequens esse videbatur ut quemadmodum Judæi de Christo sentiunt, quod tamen de Jesu Christo Domino nostro non credunt, ut etiam ipsi existimarent, ut talis & tantus nulla obita morte in æternum perseveret, & regnum Israel & totius orbis in perpetuum quod non [a] corriperetur possideret. Unde etiam Judæi ausi fuerunt eum rapere & in regnum unguere: quod quidem necesse habuit ille superfugere: ac propterea discipuli ejus arbitrabantur quod nulla alia ratione vitam æternam his prestaturus esset, nisi primum ipse vitam hanc temporalem cum illa eterna in se ipso continuasset. Deniquem cum conversarentur in Galilæa dixit eis Jesus: *Incipit filius hominis tradi in manus hominum & interficient eum & post triduum resurget*. Et contristati sunt nimis, quia, sicuti diximus, longe diversum prius animis ac mente conceperant. Denique hic fuit etiam Judæorum sermo contradictionis adversus eum, cum se ipse quidem doceret eos & futura annuntiaret, illi autem dicerent: *Nos audivimus a lege quia Christus manet in æternum; & quomodo tu dicis quia exaltari oportet filium hominis?* Itaque fuit discipulorum eadem hæc præsuntio de Christo, prorumpente in istum sermonem incrudelitatis suæ Petro ipso duce ac principe apostolorum. Cum enim a Domino simul cum ceteris fuisset interrogatus quidnam sentiret de ipso, id est quem esse eum existimaret, & primo veritatem confessus fuisset dicens esse eum Christum filium Dei vivi, & propterea beatus ab illo judicatus esset quod hoc non carnaliter sed per patris cælestis revelationem adsecutus esset, idem tamen, ubi cœpit Jesus ostendere discipulis suis quia oporteret eum Hyerosolimam ire & multa pati a senioribus & sacerdotibus & scribis & interfici & post diem tertium resurgere, nihilominus ille verus Christi confessor post paucos dies assumpto eo cœpit illum corripere dicens, *Propitius sit tibi, non erit istud*, ita ut propterea audire a Domino commeruerit, *Vade post me satanas, scandalum mibi es*, ob hoc quod non saperet ea quæ sunt Dei, sed ea quæ sunt hominum. Quæ increpatio adversus Petrum magis magisque eluxit adprehenso Domino, cum a muliercula conterritus diceret, *Nescio quid dicas, neque novi te*, & iterum cum hoc idem diceret adhibito jurejurando & tertio devotans & jurans adfirmaret quoniam non nosset hominem, & non semel sed sæpius eum negasset, quod consilium ei quoniam usque ad passionem Domini perseveraturum erat multo prius a Domino palam factum est, ut nos quoque id non ignoremus. Denique post resurrectionem Domini unus e discipulis ejus Cleopas cum esset mœstus secundum errorem omnium condiscipulorum suorum, ipsi Domino tamquam alicui ignoto

Mar. 9

Joan. 12

Mat. 16

Mat. 26

Luc. 24

a *Corriperetur*) Putolegendum esse *corrumperetur*;

to referens quod contigerat, sic locutus est dicens de Jesu Nazareno, qui fuit propheta potens in factis & dicti in conspectu Dei & universi populi, quomodo hunc tradiderunt sacerdote & principes nostri in damnationem mortis & crucl eum fixerunt. Nos autem sperabamus quod ipse erat redempturus Israel. Juxta quæ omnes quoque discipuli adseverationem quoque mulierum, quæ post resurrectionem viderant Dominum, judicaverunt deliramenta, & quidam ipsorum viso eo non crediderunt, sed dubitaverunt, quique tunc non interfuerunt omnino non crediderunt, nisi postmodum ab ipso Domino omnibus modis fuissent objugati atque increpati; quoniam mors eos ita offenderat ut putarent eum non resurrexisse, quem crediderant mori non debuisse; quia contra opinionem ipsorum semel mortuus fuisset. Itaque quod ad ipsos discipulos pertinet, neque integram neque perfectam fidem habuisse his modis quibus retulimus inveniuntur, & quod multo gravius est, sicut in evangelio cata Joannem scriptum est, etiam alios baptizabant. Præterea quid dicturus es de his qui plerumque ab episcopis pessimæ conversationis baptizantur: qui tamen tandem, cum Deus voluerit, in sceleribus suis convicti, etiam ipsa ut prorsus etiam communicatione porivantur? Aut quid statues de eis qui ab episcopis prave sentientibus aut imperitioribus fuerint baptizati, quando non ad liquidum & integre vel etiam aliter quam oportet in traditione sacramenti fuerint locuti, certe aut interrogaverint quid aut interrogantes a respondentibus audierint quod minime ita interrogari aut responderi debet, quod tamen non valde illam nostram rectam fidem lædat, sed non tam ornate ut tu & composite, isti quoque simpliciores homines mysterium fidei tradant. Dicturus es enim utique pro tua singulari diligentia hos quoque denuo baptizandos esse, cum maxime eis res desit aut obstet quo minus inviolabile illud divinum mysterium fidei intemeratum possint accipere. Sed enim [a] virorum optime, reddamus & permittamus virtutibus cælestibus vires suas, & dignationi divinæ majestatis concedamus operationes proprias, & intelligentes quantum in ea sit emolumentum, libenter ei adquiescamus. Et ideo cum salus nostra in baptismate spiritus, quod plerumque cum baptismate aquæ conjunctum est, sit constituta, siquidem per nos baptisma tradetur, integre & solenniter & per omnia quæ scripta sunt adsignetur atque sine ulla ullius rei separatione tradatur; aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum exspectemus ut aut suppleatur a nobis aut a Domino supplendum reservetur; si vero ab alienis traditum fuerit, ut potest hoc negotium & ut admittit corrigatur, quia spiritus sanctus extra ecclesiam non sit, fides quoque non solum apud hæreticos, verum etiam apud eos qui in schismate constituti sunt sana esse non possit. Ideircoque pœnitentiam agentibus correctisque per doctrinam veritatis & per fidem ipsorum, quæ postea emendata est purificato corde eorum, tantummodo baptismate spiritali, id est manus impositione episcopi & spiritus sancti subministratione, subveniri debeat, signum quoque fidei integrum hoc modo & hac ratione tradi in ecclesia merito consuevit, ne invocatio nominis Jesu, quæ aboleri non potest, contemptui a nobis videatur habita, quod utique non oportet, quamquam talis invocatio, si nihil eorum quæ memoravimus secutum fuerit, ab operatione salutis cesset ac vacet. Dicente enim apostolo unum esse baptisma, necesse est invocatione nominis Jesu perseverante, quia non potest a quoquam hominum quæ semel invocata est auferri, si eam contra decretum apostolorum geminare ausi fuerimus nimietate præstandi immo superaddendi baptismatis studio, si ille qui ad ecclesiam revertitur nolit denuo baptizari, futurum est ut defraudemus baptismate spiritali eum quem putamus defraudandum non esse baptismate aquæ. Quid autem statues in personam ejus verbum audientis qui forte adprehensus in nomine Christi statim confessus, ac priusquam baptizari aqua permitteretur ei fuerit punitus, utrum periisse eum pronuntiabis quia non est aqua baptizatus, an vero aliquid extrinsecus patrocinari ei ad salutem existimabis, licet non sit aqua baptizatus. Quod periisse

[a] *Virorum optime*) Antea legebatur *vivorum*. emendatio facilis & obvia. Sic in epistola Paulini episcopi Aquilejensis ad Carolum M. in libro primo miscellaneorum nostrorum pag. 365. *His & similibus virorum optime*. Inter epistolas ineditas Trasmundi monachi Clarevallensis reperitur una quæ sic incipit: *Recipere a te, virorum optime, non catenulas ferreas, sed murenulas aureas solebamus*. Matthæus Bossus lib. 1. epist. 77. ad Polycletum: *Polyclete virorum optime*. Joannes Vatellus in epistola ad Guillelmum Riviere, quæ edita est cum epistolis Guillelmi de Mara: *Non possum nobis non plurimum gratulari virorum optime*. Apud Marium Mercatorem pag 55. 157. in editione nostra *vir optime*. Interpres epistolæ Palladii ad Lausum præfixæ libris de Vitis patrum: *Est autem hujus desiderii spiritualis exactor virorum optimus Lausus*.

riſſe eum exiſtimabis obviam tibi veniet
Mat. 10 ſententia Domini dicentis: *Quicumque me confeſſus fuerit coram hominibus, confitebor illum & ego coram patre meo qui in cælis eſt:* quia nihil intereſt utrum hic verbum audiens an fidelis ſit qui confitetur Domino, dummodo ipſum Chriſtum, quem confiteri oportet, confiteatur, quia Dominus pari vice confitendo & ipſe confeſſorem ſuum apud patrem honore eum martyrii ſui, ut pollicitus eſt, exornet. Quod utique non debet latius accipi, quaſi poſſit uſquequaque porrigi, quia poteſt Chriſti nomen etiam hæreticus aliquis, qui tamen ipſum Chriſtum negat, confiteri, quia in alium Chriſtum credit, cum Chriſtus confiteatur quod ei prodeſſe minime poſit, ſiquidem Dominus non ſe ipſum in confeſſionem a nobis coram hominibus deduci oportere dixit, quod ſine ipſo & ſine venerando nomine ejus non poteſt fieri. Et ideo integrum ac ſincerum & incontaminatum & inviolatum utrumque debet conſiſtere confitenti, nullo delectu habito ipſius confeſſoris, ſive ille juſtus, ſive peccator, perfectuſque chriſtianus, an vero etiam nunc imperfectus, qui ſummo diſcrimine ſuo Dominum confiteri non timuit. Nec eſt hoc contrarium ſuperiori tractatui: quia illic quidem tempus ſupererat ad corrigenda quæ [a] multa vel prava ſunt, & quoniam quædam conceſſa ſunt ipſi tantummodo nomini noſtri, martyrium autem non niſi in ipſo & per ipſum Dominum poſſit conſummari, & iccirco neque Chriſtum ſine ipſius nomine quis poſſit confiteri, neque nomen Chriſti ſine ipſo Chriſto ad confeſſionem cuiquam poſſit patrocinari. Quapropter totus diſcernendos eſt tractatus hic, ut poſſit manifeſtior fieri. Namque invocatio nominis Jeſu ideo tantum patrocinari poteſt, ſi rite ſuppleta poſtea fuerit, quia & prophetæ & apoſtoli ita prædicaverunt. Ait enim Jacobus in
Act. 15 actis apoſtolorum: *Viri fratres, audite, Simon expoſuit quemadmodum primum Deus viſitaverit accipere ex gentibus populum nomini ſuo; & huic conſonant ſermones prophetarum, ſicut ſcriptum eſt, poſt hæc revertar, & reædificabo tabernaculum illud David quod cecidit, & quæ demolita ſunt ejus reædificabo, & denuo erigam illud, uti exquirant reſidui hominum Deum & omnes gentes ſuper quas invocatum eſt nomen meum ſuper eas, dicit Dominus faciens hæc.* Itaque & reſidui hominum, id eſt quidam Judæorum, & omnes gentes ſuper quas invocatum eſt nomen Domini, poſſunt & neceſſe habent requirere Dominum, quia ipſa invocatio nominis præbet eis occaſionem vel etiam imponit neceſſitatem requirendi Dominum; cum quibus præcipiunt ſcripturas ſanctas, ſive univerſas, ſive quaſdam, tamen audentius de veritate tractare quam cum gentibus, ſuper quos non eſt invocatum nomen Domini Jeſu filii Dei vivi, ſicuti nec ſuper Judæos, qui veteres tantum ſcripturas recipiunt. Et ideo utriuſque hujus generis homines, id eſt Judæi & gentiles, plene ut oportet credentes pari modo baptizantur. Hæretici vero jam baptizati aqua in nomine Jeſu Chriſti, tantum in ſpiritu ſancto baptizandi ſunt, & in Jeſu, quod nomen ſolum datum eſt ſub cælo in quo oporteat ſalvos fieri nos, merito mors contemnitur, quoniam ſi ſic perſeverent, ſalvi eſſe non poſſunt, quia non requiſiverunt Dominum poſt invocationem nominis ejus ſuper eos ſicut & illi [b] qui in eos Chriſtus qui forte credere noluerunt, de quibus Dominus ait: *Cavete ne quis vos in errorem inducat.* Mat. 24 *Multi enim venient in nomine meo dicentes, Ego ſum Chriſtus, & multo in errorem inducent.* Et iterum ait: *Tunc ſi quis dixerit vobis, Ecce hic Chriſtus, aut hic, nolite credere. Surgent enim pſeudochriſti & pſeudoprophetæ, & dabunt ſigna magna & portenta, ita ut errent, ſi fieri poteſt, etiam electi.* Quas virtutes non dubie tunc illi ſub nomine Chriſti facient. In quo nomine videntur quidam etiam modo quadam virtutes facere & falſo prophetare. Sed certum eſt eos, quod ipſi non ſint Chriſti, propterea ad Chriſtum non pertinere; quemadmodum etiam ſi quis deſciſcat a Chriſto, inhærens ſolo nomini ejus, qui non multum adjuvatur, immo magis hoc nomine etiam oneratur, licet fuerit antea fideliſſimi aut juſtiſſimus, aut clero aliquo honoratus, aut confeſſionis dignitate præditus. Hi enim omnes negando verum Chriſtum, introducendo aut ſequendo alium, cum ſit nullus omnino alius, nihil ſpei aut ſalutis ſibi relinquunt, non aliter quam illi qui coram hominibus negaverunt Chriſtum, quos negari neceſſe eſt a Chriſto, non habita ulla ratione ipſorum ex præcedenti converſatione eorum aut ſenſu aut dignitate, proinde atque ipſi auſi ſunt Chriſtum id eſt ſalutem ſuam abrogare, damnati per hujuſmodi clauſulam, quia manifeſtiſſime a Domino dictum eſt: *Quicumque me negaverit coram hominibus, ne-* Mat. 10 *gabo cum & ego coram patre meo qui in cælis eſt.* Ut verbum hoc. *Quicunque* etiam in clauſula confeſſionis pleniſſime nobis oſten-

a *Multa vel prava*) Reponendo eſt *mutila*.
b *Qui in eos Chriſtus*) Angli legendum eſſe monuerunt *qui ob pſeudochriſtos forte credere noluerunt*.

ostendat quod nulla conditio ipsius confitentis obesse possit, licet negator ille antea vel hæreticus fuerit vel audiens aut audire incipiens, qui nondum baptizatus sit, vel de hæresi ad veritatem fidei conversus, vel ab ecclesia digressus & postea reversus sit, & tunc cum rediret, prius quam ei manus ab episcopo imponeretur adprehensus confiteri Christum coram hominibus necesse habuerit, sicut iterum neganti Christum nulla propria vetus dignitas potest ad salutem patrocinari. Quodcumque enim in homine ultimum in hac specie deprehensum fuerit, in illo quis nostrum judicari necesse habebit, abolitis & oblteratis omnibus quæ prius gessit. Et ideo cum in martyrio tanta sit mutatio rerum in momento temporis ut in re perquam veloci possint mutari universa, nemo sibi blandiatur qui occasionem amiserit glorioſæ salutis, si forte se ab ea excluserit propria sua culpa, sicuti & illa uxor Loth, quæ similiter in angustiis rerum contra præceptum angelorum tantummodo post se respexit & tumulus salis facta est. Qua ratione etiam illic hæreticus qui confitendo Christi nomen trucidatur, nihil postea potest corrigere, si quid de Deo aut de Christo male senserit, cum in alium Deum vel in alium Christum credendo semetipsum fefellit, confessor non Christi, sed solitario Christi nomine; quando & apostolus consequenter dicat; *Etsi corpus meum tradidero, ita ut exurar igni, dilectionem autem non habeam, nihil proficio.* 1 Cor. 13 Quia hoc facto nihil proficit qui non habet dilectionem ejus Dei & Christi qui per legem & prophetas & in evangelio in hoc modo prædicatur: *Diliges Dominum Deum tuum in toto corde tuo & in tota anima tua & in tota cogitatione tua, & diligens proximum tibi tamquam te. In his enim duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ*, sicut & Joannes evangelista dicit: *Et omnis qui diligit ex Deo natus est, & cognoscit Deum*, quia Deus dilectio est. Sicuti & Deus ait: *Ita enim dilexit Deus mundum ut filium suum unicum daret, ut omnis qui in eum crederet non periret, sed haberet vitam æternam.* Ut manifeste appareret eum qui hanc diligendi nos & diligendi a nobis dilectionem in se non habeat inani confessione & passione nihil proficere [a] quam ut ipsa apparet & constat hæreticum esse qui in alium Deum credat sive Christum alium accipiat quam quem scripturæ novi & veteris testamenti manifeste prædicant, quæ patrem omnipotentem creatorem omnium & filium ejus sine obscuritate annuntiant. Eveniet enim eis ut alii ab alio Deo salutem exspectanti tunc demum contra opinionem suam a Christo Dei patris omnipotentis creatoris filio, quem blasphemaverunt, in pœnam æternam damnentur, cum judicare Deus cœperit absconsa hominum secundum evangelium per Christum Jesum, eo quod in ipsum non crediderint, licet ipsius nomine abluti sint. Et usque adeo omne illud hæreticorum baptisma intercedente aliquo intervallo temporis corrigi potest, si quis super vixerit & fidem correxerit, ut [b] Deus noster in evangelio secundum Lucam ad discipulos suos locutus est dicens: *Habeo autem aliud baptisma baptizari.* Luc. 12 Item secundum Marcum ad filios Zebedæi eadem ratione dixerit: *Potestis bibere calicem quem ego bibo aut baptismate quo ego baptizor baptizari?* Mat. 10 quod sciret homines non solum aqua verum etiam sanguine suo proprio habere baptizari, ita ut & solo hoc baptismate baptizati fidem integram & dignationem sinceram lavacri possint adipisci & utroque modo baptizari, æque tamen unum baptisma salutis & honoris pariter & æqualiter consequi. Quod enim dictum est a Domino, *Habeo aliud baptisma baptizari*, hoc in loco non ut secundum baptisma ac si sint duo batismata significat, sed alterius quoque speciei baptisma ad eamdem salutem concurrens donatum nobis esse demonstrat. Quas utrasque species ab ipso Domino nostro primum initiari & sanctificari oportebat ut nobis quoque alterutra sive utraque species unum hoc duplex salutiferum atque honorificum baptisma præstaret, & viæ quædam unius baptismatis sic nobis patefierunt ut aliquando impune aliqua illarum deesset, sicut in verbum audientibus martyribus impune aquæ baptisma deest, quos tamen certi sumus, si quid laxamenti habeant, etiam aqua solitos baptizari, itemque illis qui legitimi sunt fideles effecti impune deest baptisma sanguinis proprii, quia baptizati in nomine Christi redempti sunt pretiosissimo sanguine Domini, cum utraque hæc ex uno atque eodem fonte procedant flumina baptismatis dominici, ut omnis qui sitit veniat & bibat, sicut scriptura dicit: *Flumina de ventre ejus currebant aquæ vivæ.* Joan. 7 Quæ flumina primum apparuerunt

a *Quam ut ipsa*) Rigaltius censuit ita emendandum esse hunc locum ut legatur *nihil proficere quam ut ipsum appareat & constet hæreticum esse*. Ego conjicerem legendum esse, *quoniam re ipsa apparet & constat*.

b *Deus noster*) Antea legebatur *Deum nostrum*. Sensus autem postulat ut legatur eo modo quo nos emendavimus.

in Domini paſſione, cujus de latere perforato lancea militari ſanguis & aqua manavit, ut emitteret duo flumina diverſæ ſpeciei, ſed tamen ejuſdem ac ſingulare latus, ita ut impleatur ſpiritu ſancto quicumque credens biberit ex utroque flumine. Hæc enim de fluminibus his loquens oſtendebat Dominus ſignificans ſpiritum ſanctum quem accepturi eſſent qui credituri erant in il-
Joan. 7 lum. [a] *Nondum autem erat ſpiritus, quia Jeſus nondum erat clarificatus*. Igitur dicens quemadmodum generari poteſt baptiſma quod apoſtolus unum eſſe prædicat, utique manifeſtum eſt illa ratione quia diverſæ ſunt ſpecies unius atque ejuſdem baptiſmatis ex uno vulnere profluentis in aquam & ſanguinem, cum illic duo ſint de quibus locuti ſumus baptiſmata aquæ, id eſt unius atque ejuſdem ſpecies, cum unum eſſe debeat baptiſma uniuſcujuſque ſpecies, ſicut plenius ſumus locuti. Et quoniam videmur omne baptiſma ſpiritale trifariam diviſiſſe, veniamus etiam ad probationem narrationis propoſitæ, ne videamur proprio ſenſu & temere hoc feciſſe. Ait enim Joannes de Domino noſtro in epi-
1 Joan. 5 ſtola ſua nos docens: *Hic eſt qui venit per aquam & ſanguinem Jeſus Chriſtus, non in aqua tantum, ſed in aqua & ſanguine. Et ſpiritus eſt qui teſtimonium perhibet, quia ſpiritus eſt veritas; quia tres teſtimonium perhibent, ſpiritus & aqua & ſanguinis. Et iſti tres unum ſunt*. Ut ex illis colligamus & aquam præſtare ([b] ſpiritum) ſolitum, & ſanguinem proprium hominibus præſtare ſpiritum ſolitum, & ipſum quoque ſpiritum præſtare ſpiritum ſolitum. Nam cum effundatur aqua ſicuti & ſanguis, ſpiritus etiam effuſus ſit a Domino ſuper omnes qui crediderunt, utique & aqua & nihilominus proprio ſanguine, tunc deinde & ſpiritu ſancto poſſunt homines baptiza-
Act. 2 ri. Ait enim Petrus: *Sed hoc eſt quod dictum eſt per prophetam: Erit in noviſſimis diebus, dicit Dominus, effundam ſpiritum meum ſuper omnem carnem, & prophetabunt filii eorum & filiæ eorum, & juvenes viſiones videbunt, & ſeniores ſomnia ſomniabunt. Et quidem ſuper ſervos & ſuper ancillas effundam de ſpiritu meo*. Quem ſpiritum in veteri teſtamento, non quidem paſſim nec effuſe, ſed communicatum cum aliis, aut etiam ſponte inſiluiſſe in quoſdam homines, vel induiſſe eos vel fuiſſe ſuper eos deprehendimus, ſicuti Moyſi. de ſeptuaginta presbyteris a Domino dictum eſſe animadvertimus: *Et auferam* Num. 1 *ſpiritum qui ſuper te eſt, & imponam ſuper eos*. Propter quod etiam ſecundum pollicitationem ſuam Deus ab alio ex ſpiritu qui ſuper Moyſen fuerat impoſuit ſuper illos, & prophetaverunt in caſtris; quod Moyſes, ut homo ſpiritalis, ita contigiſſe gaudebat, licet ab Jeſu filio Nave ut huic rei intercederet invito ſuadebatur, & iccirco non fuiſſe permotus. Porro autem in libro judicum, item in regnorum libris animadvertimus ſuper pleroſque aut fuiſſe ſpiritum Domini aut inſiluiſſe in eos, tamquam ſuper Gothoniel, Gedeon, Jephthe, Samſon, Saul, David, & ceteros alios. Quod uſque adeo ita ſe habet ut ſpiritus ſancti ſponte accedendi ab eis libertatem ac facultatem manifeſtiſſime nos Dominus docuerit dicens: *Spiritus ubi vult ſpirat, & vocem ejus au-* Joan. 3 *dis, & neſcis unde veniat aut quo vadat*. Ita ut idem ſpiritus etiam ſuper indignos quoque ſui nonnumquam inveniatur eſſe, non utique otioſe nec ſine ratione, ſed neceſſariæ alicujus operationis gratia, ſicuti ſuper Saul fuit, ſuper quem factus eſt ſpiritus Dei, & prophetavit. Quamquam poſteriore tempore poſtquam receſſit ab eo ſpiritus Domini, & poſtquam angebat eum ſpiritus malignus a Domino, quoniam tunc ad hoc poſtremus venerat poſt nuntios quos ante aſſidue præmiſerat ut interficeret David; qui iccirco inciderunt in chorum prophetarum & prophetaverunt, ne id quod juſſi fuerant perficere poſſent aut vellent. Quod admirabili ratione per voluntatem Dei ſpiritum qui ſuper illos omnes fuit credimus operatum eſſe. Qui ſpiritus implevit etiam Joannem Baptiſtam adhuc ab utero matris ſuæ, & incubit ſuper eos qui cum Cornelio centurione erant prius quam baptizarentur aqua. Ita dum cohæret baptiſmati hominum ſpiritus aut antecedit aut ſequitur, vel ceſſante baptiſmate aquæ incumbit ſuper eos qui credunt, dat nobis conſilium quod aut ex integro rite baptiſma ſervare aut forte dato a quocumque in nomine Jeſu Chriſti baptiſmate ſupplere id debeamus, cuſtodita nominis Jeſu Chriſti, ſicuti pleniſſime expoſuimus, ſanctiſſima invocatione, cuſtodita præterea tanti temporis, tot virorum veneranda nobis conſuetudine & auctoritate. Quoniam autem prima pars

diſ-

a *Non. a. erat ſpiritus*) In evangelio Joannis in editione vulgata legitur *ſpiritus datus*. Sed hanc ultimam vocem non exſtare in Græco & ſubintelligendam eſſe jam monuerunt viri docti. Quamquam ſunt aliqui qui putant illam eſſe non neceſſariam.

b *Spiritum ſolitum*) Aſſentior viro eruditio quem ſupra laudavi, & admonitione ejus uſus ſum ut emendarem & ſupplerem hunc locum. Certa autem eſt emendatio.

disputationis hujus videtur explicata, etiam sequentem ejus propter hæreticos debemus attingere: quia perquam necessarium est eum tractatum qui semel in manus incidit non præterire, ne forte eos qui sunt simpliciores ex fratribus aliquis hæreticorum versutia sua audeat attentare. Nam quia Joannes dixit nos baptizandos esse in spiritu sancto & igni, eo quod addiderit dicens *& igni*, iccirco quidam desperati homines ausi sunt usquequaque pravitatem suam porrigere, & propterea homines versutissimi quærunt quomodo sanctitatis baptisma ita corrumpant ac violent ut etiam evacuent; qui originem jam exinde trahunt a Simone mago multiformi perversitate per varios errores eam exercentes. Cui Simoni Petrus in actis apostolorum dixit: *Pecunia tua tecum sit in perditionem, quia gratiam Dei existimasti per pecunias posse possideri. Non est tibi portio neque fors in sermone hoc. Cor enim tuum non est rectum coram Deo*: Et agunt isti hæc omnia dum fallere cupiunt eos qui sunt simpliciora aut curiosiores, & tentant nonnulli illorum tractare se solos integrum atque perfectum, non sicuti nos mutilatum & decurtatum baptisma tradere, quod taliter dicuntur adsignare ut quam mox in aquam descenderunt, statim super aquam ignis appareat. Quod si aliquo lusu perpetrari potest, sicut adfirmantur plerique hujusmodi lusus Anaxilai esse, sive naturale quid est, quo pacto possit hoc contingere, sive illi putant hoc se conspicere, sive maligni opus & magicum virus ignem potest in aqua exprimere, illi tamen talem fallaciam & stropham prædicant perfectum baptisma esse; quod fideles homines si coacti fuerunt accipere, utique non dubitabitur eos id quod habuerant amisisse, perinde ac si quis sacramento miles dicto desertis suis castris in hostium diversissimis castris longe aliud sacramentum velit dicere, hac ratione constat eum vetere sacramento exauctoratum esse. Item si hujusmodi homo rursus ad te redeat, utique hæsitabis utrum habeat baptisma necne; & tamen oportebit te huic quoque pœnitentiam agenti quibuscumque modis potueris subvenire. Est autem adulterini hujus immo internecini baptismatis si qui alius auctor, tum etiam quidam ab eisdem ipsis hæreticis propter hunc eumdem errorem confictus liber qui inscribitur * PETRI PRÆDICATIO. In quo libro contra omnes scripturas & de peccato proprio confitentem invenies Christum, qui solus omnino nihil deliquit, & ad accipiendum Jonnis baptisma pæne invitum a matre sua Maria essie compulsum, item cum baptizaretur ignem super aquam esse visum, quod in evangelio nullo est scriptum, & post tanta tempora Petrum & Paulum post conlationem evangelii in Hierusalem & mutuam cogitationem & altercationem & rerum agendum dispositionem, postremo in Urbe quasi tunc primum invicem sibi esse cognitos, & quædam alia hujuscemodi absurde ac turpiter conficta: quæ omnia in illum librum invenies congesta. Qui autem non ignorant spiritus sancti qualitatem intelligunt quod dictum est de igni de ipso spiritu dictum esse. Nam in actis apostolorum secundum hanc eamdem promissionem Domini nostri ipso die Pentecostes cum descendisset spiritus sanctus super discipulos ut in illo baptizarentur, visæ sunt insidentes super singulos linguæ quasi ignis, ut constaret eos spiritu sancto & in igne baptizatos, hoc est eo spiritu qui esset sive ignis sive quasi ignis, qualis ignis fuit qui in rubo ardebat & rubum non comburebat, qualisque est ille ignis qui est angelorum spiritus, sicut scriptura dicit: *Qui facit angelos suos spiritus & ministros suos ignem ardentem*. Cui cum similis aut socius aut particeps fueris, poteris nullum ignem timere, nec illum quidem qui antecedens Domino in die judicii con-

Act. 8

Act. 2

Ps. 103

a *Pauli prædicatio*) Ita vetus codex. Rigaltius posuit *Petri*, quia hujusce scripti meminerunt Eusebius & Hieronymus in libro de Scriptoribus ecclesiasticis. Angli reposuerunt nomen Pauli, & id quidem recte. Etenim quamvis observatio Rigaltii bona sit, nihil mutare oportuit, ut recognovit ipse Rigaltius in indice erratorum. Nullus Catholicus inventus est, ut etiam observatum est a Paschasio Radberto, qui Zachariæ nomen poneret pro Hieremia apud Matthæum cap. 27. Contra Petrus Blesensis, ut recte monuit Busæus, in epistola 141. Zachariam citat pro Hieremia; & tamen Busæus noluit emendare. Aliter ei visum est qui adornavit editionem Romanam operum Joannis Cassiani. Cum enim apud illum collat. 7. cap. 12. legeret *Job quoque*, sciret autem locum illic relatum non esse Jobi, sed Salomonis, scripsit: *Salomon quoque*. Sana emendatio, sed non ex mente Cassiani, qui memoriæ lapsu erraverat in nomine. Pari memoriæ lapsu Gregorius Nazianzenus in oratione ad Julianum citavit Salomonem pro Jobo. Agnovit errorem Billius, & tamen non emendavit, sed tantum monuit esse memoriæ lapsum. Idem Gregorius in oratione de pauperum amore citavit Michæam pro Amos, & Amos pro Michæa. Sic etiam apud Marium Mercatorem in editione nostra pag. 28. Joannes Evangelista citatur pro Paulo, ut illic monuimus. In canone 13. concilii secundi Hispalensis legitur in antiquissimis & optimis codicibus manuscriptis *In Hieremiam quoque corpus solum obtulisse Christum*. Pro quo in vulgatis editionibus legitur *Esaias quoque*, quia constat locum illum vere esse Isaiæ, non vero Hieremiæ. De actibus Pauli vide quæ notatur in historia Ecclesiastica Joannis Clerici ad annum Christi 69. §. 3.

flagrabit totum orbem terræ, absque eis qui baptizati sunt in spiritu sancto & igni. Et hominibus quidem spiritus perseverat hodie invisibilis, sicut Dominus dicit; *Spiritus ubi vult spirat, & nescis unde veniat vel quo vadat*. Sed in principio mysterii fidei & spiritalis baptismatis hic idem spiritus manifeste visus est & super discipulos insedisse quasi ignis, item cælis apertis descendisse super Dominum columbæ similem, quoniam pleraque immo pæne omnia quæ essent futura manifesta sunt; quæ tamen modo essent invisibilia nihilominus, nunc quoque oculis & incredulitati hominum vel ex parte, vel aliquando, vel in figura sunt monstrata ad corroborandam & confirmandam fidem nostram. Sed nec aliud omiserim quod evangelium merito prædicat. Ait enim paralytico Dominus noster, *Bono animo esto, fili, dimittuntur tibi peccata*, ut ostenderet fide mundari corda ad remissionem peccatorum consequendam. Quam remissionem peccatorum consecuta est etiam illa quæ erat mulier peccatrix in civitate; cui Dominus ait: *Dimittuntur tibi peccata*. Et cum cœpissent qui simul discumbebant apud semetipsos dicere, *Quis est hic qui peccata dimitti*, quod & circa paralyticum acerbius Scribæ & Pharisæi obmurmuraverant, ait ad mulierem Dominus: *Fides tua te salvam fecit, vade in pace*. Ex quibus universis ostenditur fide emundari corda, spiritu autem ablui animas. Porro autem per aquam lavari corpora, sanguine quoque festinantius perveniri per compendium ad salutis præmia puto nos plene executos prædicationem Baptistæ Joannis, unde sermonem sumus exorsi, qui dixit ad Judæos, *Ego quidem vos baptizo aqua in pœnitentiam. Qui autem post me venit fortior me est, cujus ego non sum dignus solvere corrigiam calciamenti, ipse vos baptizabit in spiritu sancto & igni*. Arbitror autem & apostoli Joannis doctrinam nos non inepte disposuisse, qui ait *quia tres testimonium perhibent, spiritus & aqua & sanguis, & isti tres unum sunt*. Nisi fallor autem etiam illud explanavimus quod Dominus noster ait; *Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini in spiritu sancto*. Præterea existimo nos non infirmam rationem reddidisse consuetudinis causam. Tueamur tamen, etsi posteriore loco id facimus, ne qui putet nos unico articulo præsentem altercationem suscitare. Quamquam hæc consuetudo etiam sola deberet apud homines timorem Dei habentes & humiles præcipuum locum obtinere.

Joan. 3 — Luc. 3 — 1 Joan. 5 — Act. 5 & 11 — Mat. 9 — Luc. 7

OPUSCULA
VULGO ADSCRIPTA
SANCTO CYPRIANO.

DE DISCIPLINA ET BONO PUDICITIÆ.

Epistola Ignoti Auctoris.

ALIQUAS officiorum meorum partes non æstimo præteriisse, dum semper enitor, vel maxime quotidianis Evangeliorum tractatibus, aliquando vobis fidei & scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini utilius geri, quid accommodatius officio Episcopi potest inveniri, quam ut doctrina divinorum, per ipsum insinuata collataque, verborum, possint credentes ad repromissum regnum pervenire cælorum? Hoc certe mei & operis & muneris, quotidianum votivum negotium, absens licet obtinere connitor; & per litteras præsentiam meam vobis reddere conor. Dum vos solito more allocutionibus missis in fide interpello, ideo convenio, ut Evangelicæ radicis firmitate solidati, adversus omnia diaboli prœlia stetis semper armati. Absentem me non credam, si fuero securus. Verumtamen omnia quæ utiliter proferuntur, & æternæ vitæ statum tractantibus vel definiunt, vel promittunt; ita demum fructuosa sunt, si ad emolumentum operis, divinæ indulgentiæ viribus, adjuventur. Non solum proferimus verba quæ de scripturarum sacris fontibus veniunt, sed cum ipsis verbis preces ad Dominum & vota sociamus, ut tam nobis quam vobis, & sacramentorum suorum thesauros aperiat, & vires ad implenda quæ cognoscimus, tribuat. Periculum enim majus est voluntatem Domini cognovisse, & in Dei voluntatis opere cessasse.

Quamvis ergo ad multa vos negotia & ad divinæ monitionis præcepta, semper ut scitis exhorter, (quid enim mihi aliud votivum aut majus potest esse, quam ut per omnia perfecti stetis in Domino) tamen ut præcipue pudicitiæ claustra teneatis (quod & facitis) admoneo: scientes templum esse vos Domini, membra Christi, habitationem Spiritus sancti, electos ad spem, consecratos ad fidem, destinatos ad salutem; filios Dei, fratres Christi, consortes Spiritus sancti, nihil jam carni debentes, quasi renatos exaqua & pudicitia, præter voluntatem quam velle debemus ut nostra sit: præstetur etiam propter redemptionem, ut corrumpi non possit, quæ a Christo consecrata sit. Nam si Apostolus Ecclesiam sponsam Christi pronunciat: oro vos quanta pudicitia exigitur, ubi Ecclesia inter matrimonia sponsa virgo præstetur? Et ego quidem, nisi quod breviter vos admonere proposui, latissimas satis puto, & locupletes pudicitiæ laudes proferre potui: sed supervacuum duxi laudare eam diutius apud colentes. Vos enim illam ornatis dum geritis, & plures ejus laudes exercendo profertis; facti ejus ornamentum, dum & illa vestrum est, mutuo decore invicem fenerando. Illa vobis disciplinam bonorum suggerit morum, vos illi ministerium præstatis operum sanctorum. Nam & illa quantum, & quid possit, per vos apparuit, & quid vos velitis, ipsa demonstravit & docuit, copulatis in unum duobus bonis mandatorum & rerum, ne quid mutilum videretur, si aut præcepta ministeriis, aut præceptis ministeria defuissent.

Pudicitia est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordiæ caput. Pudicitia sollicita non est cui placeat nisi sibi: Pudicitia semper verecunda, dum innocentiæ mater est: Pudicitia semper ornatur solo pudore, bene sibi tunc conscia de pulchritudine, si improbis displicet. Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo: hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prœlia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, & beatos efficiens apud quoscumque habitare dignatur; quam numquam accusare possunt, nec qui eam non habent: venerabilis etiam hostibus suis, dum illam multo magis mirantur, qui eam expugnare non possunt. Sed ut matura & in viris probata semper, & a feminis appetenda; sic inimica ejus impudicitia semper est detestanda: obscœnum ludibrium reddens ministris suis, nec corporibus parcens nec animis. De-

bel-

bellatis enim propriis moribus, totum hominem ſuum ſub triumphum libidinis mittit: blana prius, ut plus noceat dum placet: exhauriens rem cum pudore; hoſtis continentiæ, frequenter perveniens ad ſanguinem cupiditatum infeſta rabies, incendium conſcientiæ bonæ, mater impœnitentiæ, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans ſanguinis & familiæ fidem, alienis affectibus ſuos inſerens filios, in aliena teſtamenta ſobolem ignoti & corrupti generis inducens. Quæ plerumque extra ſexum ardens, dum ſe non continet intra conceſſa, parum ſibi putat ſatisfactum, niſi in virorum quoque corporibus non voluptatem novam quærat, ſed extraordinaria & portentoſa contra ipſam naturam ex viris per viros monſtra conquirat.

Sed enim pudicitia locum primum in Virginibus tenet, ſecundum in Continentibus, tertium in Matrimoniis. Verum in omnibus glorioſa eſt cum gradibus ſuis. Nam & Matrimoniorum fidem tenere laus eſt, inter tot corporis bella; & Matrimonio de continentia modum ſtatuiſſe, majoris virtttiseſt, dum etiam licita rejiciuntur. Certe ex utero ſanctitatem cuſtodiſſe; & infantem ſe uſque in ſenectutem in ſua ætate tota tenuiſſe admirandæ utique potentiæ eſt: niſi quod blandas corporis leges non noſſe, magis felicitatis eſt, notas jam viciſſe, virtutis eſt; ſic tamen ut & virtus iſta de dono Dei veniat, licet ſe in membris hominibus oſtendat.

Pudicitiæ, fratres, antiqua præcepta ſunt. Quare antiqua dico? quia cum ipſis hominibus inſtituta ſunt. Nam & ideo vir ſuus feminæ eſt, ut præter eumdem alterum neſciat, & ideo viro reddita eſt mulier, ut ſubjecto quod fuerat ei proprium, nihil requirat alienum. Sic & duo, inquit, erunt in carne una, ut in unum redeat quod unum fuerat, ne ſeparatio ſine reditu occaſionem præſtet alterius. Inde & Apoſtolus: Caput mulieris pronunciavit virum, ut conjunctione duorum pudicitiam probaret. Nam ut alterius caput membris aptum non poteſt eſſe, ita & alieno capiti membra non ſua: caput enim ſuis convenit membris, & membra capiti ſuo, utraque naturali fibula in concordia mutua cohærent, ne qua oriente diſcordia de diviſione membrorum pactum divini fœderis rumperetur. Addit tamen & dicit: Quoniam qui uxorem ſuam diligit, ſeipſum diligit. Nemo enim carnem ſuam odio habet, ſed nutrit & fovet eam, ſicut & Chriſtus Eccleſiam. Caritatis cum pudicitia ex hoc magna præſcriptio, ſi uxores diligendæ ſunt a viris ſuis ſicut & Chriſtus dilexit Eccleſiam; & ita uxores maritos debent diligere, ut Eccleſia diligit Chriſtum.

Hanc ſententiam Chriſtus quando uxorem dimitti non niſi ob adulterium dixit; interrogatus, tantum honorem pudicitiæ dedit. Hinc nata eſt illa ſententia: Adulteras non ſinetis vivere. Hinc Apoſtolus dicit: Hæc eſt voluntas Dei, ut abſtineatis vos a fornicatione. Hinc & illud dicit: Membra Chriſti, membris meretricis non eſſe jungenda. Hinc traditus ſatanæ in interitum carnis, qui proculcato jure pudicitiæ, vitia carnis exercet. Hinc merito regnum cælorum non tenent adulteri; hinc eſt omne peccatum extra corpus eſſe, ſolum adulterum peccare in ſuum corpus: hinc ceteræ præceptoris auctoritates, quas nunc recolere omnes non eſt neceſſe, apud vos præſertim qui illas noſtis frequenter & facitis, quæ licet deſcripta non ſint, queruli tamen de his non poteſtis eſſe. Adulter enim non habet excuſationem, aut habere potuit, quia ducere licebat uxorem.

Sed ſicut matronis jura præſcripta ſunt, quæ ita ſunt nexæ, ut divelli inde non poſſint: virginitas vero & continentia extra jus omne ſunt; nihil ad virginitatem de matrimoniorum legibus pertinet, altitudine ſua tranſcendit omnes, ſi ulla prava hominum auſa leges ſupergredi conantur. Virginitas æquat ſe Angelis: ſi vero exquiramus, etiam excedit; dum in carne luctata victoriam etiam contra naturam refert, quam non habent Angeli. Virginitas quid aliud eſt quam futuræ vitæ glorioſa meditatio? Virginitas neutri ſexus eſt: virginitas eſt perſeverans infantia: virginitas eſt voluptatum triumphus: virginitas filios non habet, ſed quod plus eſt, filiorum contemptum habet: non habet fecunditatem, ſed non habet orbitatem: felix quod eſt extra partus dolorem, felicior autem quod eſt extra funerum filiorum calamitatem Virginitas quid eſt aliud quam ſoluta libertas? maritum non habet dominum. Virginitas affectationibus omnibus ſoluta eſt: non matrimoniis eſt dicata, non ſæculo, non liberis. Perſecutionem non poteſt timere, dum illam de ſecuritate poteſt provocare.

Sed quia pudicitiæ nobis breviter ſunt expoſita præcepta, jam pudicitiæ ponamus exemplum. Plus enim proficitur, cum in rem præſentem venitur: nec de virtute dubitabitur, quando præcipitur, exemplis etiam ſignatur Exemplum pudicitiæ a Joſeph cœpit. Adoleſcens Hebræus generoſus de patre, generoſior de innocentia, ob invidiam reve-

revelationum distractus a fratribus Ismaelitis, in domum devenerat hominis Ægyptii; obsequio & innocentia & tota servitutis fide facilem & benevolum in se animum sui provocaverat domini, cujus faciem tam sermo liberalis, quam ætas omnibus commendaverat. Sed ista generositas ab uxore domini aliter quam decebat accepta est: in domus parte secreta, & sine arbitris, alta & facinoribus accommoda; putavit se pudicitiam adolescentis incontinens mulieris impudicitia, nunc promissis, nunc minis posse superare. Et cum retentus est vestibus, eo quod moliretur fugam, propter tanti facinoris audaciam ipsas vestes relinquens, & corporis nudi sinceritatem habiturus innocentiæ testem; ad crimen impudicitiæ suæ imprudens mulier adjicere non dubitavit calumniam: & ceteris & marito, squalida & fervens, spreto desiderio suo, conquesta est dolore simulato, quod Hebræus adolescens vim sibi molitus fuisset inferre, quam ipsa conata fuerat irrogare. Maritalis ardor rerum inscius, & uxoris accusatione graviter inflammatus incenditur. Pudicus vero juvenis, quia delicto conscientiam non miscuit, in imum carceris truditur. Sed sola non est in carcere pudicitia: nam est cum Joseph Deus, & nocentes dantur in manu ejus, quia innocens fuerat. Somniorum præterea obscura dissolvit, quia spiritus in tentatione vigilabat; & per dominum liberatur a vinculis. Qui in domo minor cum periculo fuerat, regiæ domus sine periculo dominus effectus est: generositati suæ redditus, fructum pudicitiæ & innocentiæ, Deo judice, a quo meruerat, accepit.

Sed non minus ex parte diversa, aliud nobis pudicitiæ simile de continentia feminarum exoritur exemplum. Fuit, ut legimus, Susanna filia Helciæ, uxor Joachiam pulcherrima, pulcrior moribus. Hanc nullum ad decorem commendabat species; simplex enim erat. Excoluerat pudicitia, & cum pudicitia sola natura. Hanc e senioribus duo cœperant deperire, nihil memores nec divini timoris, sed nec suæ annis jam marcescentis ætatis; ita illos in flagrantia transactæ juventutis incendia, redivivæ libidinis flamma revocabat: Pudicitiæ latrones amorem profitentur, sed oderant. Resistenti minantur calumnias, adulterii se dicunt accusatores voto adulteri. Inter quos libidinis scopulos auxilium de Domino petebat, quia viribus corporis repugnare non valebat. Et exaudivit de cælo clamantem ad se pudicitiam Dominus; & cum iniquitate oppressa duceretur ad pœnam, vidit inimicorum liberata vindictam. Bis victrix, & in periculo suo tam funeste toties consepta & libidinem evasit, & mortem. Infinitum erit si exempla prosequar plura: his duobus contentus sum, præsertim cum omnibus sit viribus per istos pudicitia defensa.

Non illos emollire potuit in vita generosi sanguinis memoria, quæ in quosdam licentia lasciviæ est ministra: non decor corporis, & apte positorum figura membrorum, quæ suggerit plerumque ut, quasi flos quidam, properans velocriter transituræ ætatis, porrecta voluptatis occasione pascatur: non anni primi virentis, sed majoris ætatis; cum rudis adhuc sanguis æstuans, naturæ flammas accendat, & in medullis versata cæca incendia ad remedium, verum etiam per periculum pudoris itura: non ulla latebrarum & sine ullo conscio, quæ tuta quibusdam putatur, occasio; quæ maxima vis est admittendi sceleris, cum deliberationibus occurrit impunitas. Non posita necessitas de auctoritate jubentium, & in temeritate participum atque sociorum; quo genere franguntur etiam sæpe recta consilia. Non præmia ipsa & bonitas, non accusationes, non minæ, non pœnæ, non mortes; nihil tam sævum, tam durum, tam triste, quam cecidisse de alto pudicitiæ gradu. Digni tanto judicis divini præmio, quorum alter regio pæne throno illustraretur, altera concordia mariti dotata inimicorum mortibus redimeretur. Hæc sunt & his similia semper nobis ante oculos exempla ponenda, his paria diebus noctibusque meditanda.

Nihil animum fidelem sic delectat, quam integra immaculati pudoris conscientia. Voluptatem vicisse, voluptas est maxima: nec ulla major est victoria, quam ea quæ de cupiditatibus refertur. Qui hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui libidinem repressit, seipso fortior fuit: qui inimicum prostravit, externum hostem percussit; qui cupiditatem depressit, hostem domesticum superavit. Malum omne facilius quam voluptas: quia illud quidquid est, horridum est; hoc blandum est. Nihil tam difficile opprimitur, quam quod per illud armatur. Qui cupiditates tollit, & metur sustulit; nam ex cupiditatibus metus veniunt. Qui cupiditates vincit, de peccato triumphat: qui cupiditates vincit, malum generis humani sub pedibus suis jacere ostendit: qui cupiditates vicit, pacem sibi perpetuam dedit: qui cupiditates vicit, libertatem sibi, quod etiam est ingenuis difficillimum, reddit. Meditanda ergo nobis, fratres, ut res docent, semper pudicitia: quo facilior sit,

nullis artibus constat. Quæ enim illa consummata voluntas, quæ nisi impediretur, longe est, sed nostra est: ita non est acquirenda, sed fovenda quæ nostra est.

Quid enim est aliud pudicitia, quam mens honesta ad custodiam corporis data; ut lexibus redditus pudor, severitate signatus, fidem honoris de incorrupta lobole servaret? Pudicitiæ autem, fratres, competunt & cogniti sunt in primis divinus pudor, & præceptorum sancta meditatio, & animus propensus ad fidem, & mens attonita ad sacram religionem: deinde videre, ne quid in se ultra modum sculptum, ultra honestatem productum, ne quid proditum, ne quid arte fucatum, ne quid ad irritandos, aut redintegrandos dolos lenocinatum. Non est pudica quæ affectat animum alterius movere, etiam salva corporis castitate. Longe absint quibus pulchritudo non ornatur, sed prostituitur. Nam sollicitudo de pulcritudine, & malæ mentis indicium & deformitatis est. Sit natura corporis libera, nec divinis operibus inferatur vis. Semper est misera, quæ sibi non placet qualis est. Quid capillorum mutatur color? quid oculorum extremitates suffuscantur? quid facies artibus in diversam formam convertitur? quid postremo speculum consulitur, nisi quia ne ipsa sit timetur? Cultus etiam mulieris pudicæ pudicus sit; adulterium fidelis nec in coloribus noverit. Vestibus aurum intexere, quasi pretio est vestes corrumpere. Quid inter fila staminum delicata, rigida faciunt metalla? nisi ut fluentes humeros premant, luxuriam infeliciter animi jactantis ostendant? quid cum cervices peregrinis lapidibus urgentur, & absconduntur; quorum pretia etiam sine artibus Kalendarium cujusvis excedunt? Non ornatur mulier, sed vitia mulieris ostenduntur. Quid cum digiti tali auro onerati, nec intrare possunt, nec egredi? utrum usus exposcitur, an patrimoniorum inanis pompa monstratur? Mirum negotium, mulieres ad omnia delicatæ, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris.

Sed ut repetam quæ cœperam, colenda semper pudicitia viris & feminis, omni custodia servanda est intra limites suos. Cito natura corporis periclitatur in corpore, dum rapit illam secum caro, quæ semper in lapsu est. Sub prætextu quippe naturæ quæ homines semper urget ad affectus, quibus ruinæ collapsi generis resarciuntur; blandimento voluptatis fallens, non ducit ad continentiam legitimæ conjunctionis sobolem, sed jactat in crimen. Ergo contra has carnis insidias, quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit, obluctandum est omni genere virtutis. Assumatur secundum Apostolum Christi opera, & a consortio carnis quantum potest animus colligatur: separetur consensus a corpore, vitia semper castigentur ut odiantur; ante oculos obversetur deformis iste atque dejectus peccati pudor. Pœnitentia ipsa cum luctibus suis commissorum criminum inhonesta contestatio est. Nihil consideretur curiose in alienis vultibus. Sermo & brevis sit, & sobrius risus, signum est enim animi facilis & remissi; nam contactus recedat etiam honestus. Nihil corpori liceat, ubi vitandum est corporis vitium. Cogitetur quam honestum sit vicisse dedecus, quam inhonestum victum esse dedecore.

Dicendum etiam, quod adulterium voluptas non est, sed mutua contumelia: nec delectare potest, quod & animam interficiat & pudorem. Coerceat animus stimulos carnis, refrent impetum corporis. Accepit enim hanc potestatem, ut illi ad imperium ejus membra servirent; & quasi legitimus ac perfectus auriga, ultra concessas corporis metas extollentes se carnis impetus, cælestium præceptorum habenis reflectat; ne ultra terminos suos currus iste corporis raptus, in periculum suum secum & ipsum rapiat aurigam. Sed inter hæc, immo & ante hæc, contra turbas & vitia omnia de divinis castris auxilium petendum est: solus enim potens est Deus qui homines dignatus est facere, & plena hominibus auxilia præstare. Ego pauca dictavi, quoniam non est propositum volumen scribere, sed allocutionem transmittere. Vos scripturas aspicite, exempla vobis de ipsis præceptis hujus rei majora conquirite. Fratres carissimi, bene valete.

AD NOVATIANUM HÆRETICUM,

Quod Lapsis spes veniæ non est deneganda.

Tractatus ignoti AUCTORIS.

COGITANTI mihi, & intolerabiliter animo æstuanti, quidnam agere deberem de miserandis fratribus qui vulnerati non propria voluntate, sed diaboli sævientis irruptione, adhucusque, hoc est, per longam temporum seriem agentes, pœnas darent; ecce ex adverso obortus est alius hostis, & ipsius paternæ pietatis adversarius hæreticus Novatianus; qui non tantum, ut in Evangelio significatum est, sicut sacerdos vel Levites jacentem vulneratum præteriret, sed ingeniosa ac nova crudelitate sauciatum potius occideret, adimendo spem salutis, denegando misericordiam patris, respuendo pœnitentiam fratris. Mirum quot acerba, quot aspera, quot perversa sunt. Sed facilius quis in alieno oculo festucam perspicit, quam in suo trabem. Nos autem, fratres dilectissimi, non moveat, aut turbet hæretici istius perfidi abrupta dementia: qui cum in tam ingenti dissensionis & schismatis crimine constitutus, & ab Ecclesia separatus sit, sacrilega temeritate non dubitet in nos sua crimina retorquere. Cum sit enim a semetipso nunc factus immundus, sordibus sacrilegis inquinatus; hoc nunc nos esse contendit. Et cum scriptum sit, canes foris remansuros; & Apostolus hos eosdem canes docuerit esse vitandos, sicut legimus, ait enim: Videte canes, videte malos operarios: rabiem suam non cessat latratibus excitare, luporum more tenebrosam caliginem optare, qua facile possit ferina sua crudelitate, oves a pastore direptas, spelunca tenebrosa laniare. Aurum certe se suosque quos colligit, esse pronunciat. Nec nos dubitamus desertores Ecclesiæ apostatas factos, in aurum nunc facile potuisse converti, sed illud aurum in quo prima delicta populi Israel denotata sunt, Ceterum vasa aurea & argentea, quæ ab Ægyptiis excusa sunt, in Dominica potestate, id est, Christi Ecclesia, perseverant; in qua domo si perseverasse, Novatiane, vas forsitan & pretiosum fuisses, sed nunc te in paleas & in stipulam conversum nec intelligis, nec plangis.

Quid igitur vanis rebus extolleris? damna potius quam lucra consequeris. Quid te ex quo pauperior factus es, divitem credis? Audi in Apocalysi Dominicam vocem justis te objurgationibus increpantem: Dicis, inquit, dives sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo: & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & cæcus, & pauper, & nudus. Has opes, has divitias paupertatis pro certo possidere se credat, quisquis Christi Ecclesia derelicta ratione cæca, apud temerarios illos schismatum duces & dissensionis auctores converti non trepidat; quos Joannes antichristos appellat; quos Evangelista paleis similat; quos Dominus Christus fures & latrones designat, sicut ipse in Evangelio declarat dicens; Quia qui non introiit per ostium in ovile ovium, sed descendit per alteram partem, ille fur & latro est. Item in eodem quoque ait: Omnes qui venerunt, fures sunt & latrones. Qui isti sunt, nisi desertores fidei, & transgressores Ecclesiæ Dei, qui contra ordinationem Dei nituntur? quos merito Spiritus sanctus per Prophetam increpat, dicens: Feciſtis consilium non per me, & conventionem non per spiritum meum, adjicere peccata super peccata. Quid ad ista respondeant perversissimi isti Novatiani, vel nunc infelicissimi pauci; qui ad tantam furoris dementiam proruperunt, ut nec Deo, nec homini reverentiam habuerint? Illic impudenter & sine ulla ordinationis lege Episcopatus appetitur; hic autem propriis sedibus & cathedræ sibi traditæ a Deo renunciatur. Illic veritas: Aspernantur me, ut sacrificent mihi, nec offerunt oblationes sanctas filiorum Israel, nec accedunt offerre sancta sanctorum, sed accipient ignominiam suam in errore, quo erraverunt. Satis sit paucis probasse quidnam sint. Audite igitur Novatiani,

apud quos ſcripturæ cæleſtes leguntur potius quam intelliguntur, parum ſi non interpolentur. Sunt enim veſtræ præcluſæ aures & corda cæcata, qui nullum de ſpiritalibus ac ſalutaribus monitis lumen admittitis. Sicut Eſaias ait, Excæcati ſunt ſervi Dei; & merito excæcati, quia voluntas ſchiſmaticorum non eſt in lege, quæ lex unam nobis & ſingularem deſignat Eccleſiam; in illa ſcilicet quæ ſub Noe ante diluvium Dei providentia fabricata eſt arca, in qua non tantum munda animalia, ſed & immunda, ut tibi cito reſpondeatur Novatiane, invenimus eſſe recluſa. Quæ arca ſola cum his quæ ſecum fuerant liberata eſt: in qua & cetera quę in ea inventa non ſunt, diluvio perierunt. Ex illa igitur arca remittuntur duæ aves, corax & columba. Qui corax vere hominum immundorum, & in tenebris perpetuis futurorum per ſæculi latam viam, & immunda veſcentium apoſtatatum futurorum, & ad Eccleſiam ſe ultra non vertentium, figuram portabat, quem legentes invenimus emiſſum, & non amplius reverſum. Huic ergo avi, id eſt, immundo ſpiritui, quique fuerint ſimiles inventi, ad Eccleſiam amplius reverti non poterunt; qui & ſi voluerint, Dominus prohibebit, qui Moyſi prȩcepit, dicens: Omne varium & immundum ejice foras extra caſtra. Columba autem emiſſa incontinenti ſignificatur reverſa, eo quod requiem non haberet pedibus ſuis: quam Noe recepit in arcam, & poſt ſeptimum diem iterato emiſſam, recepit eam portantem ſuo ore olivæ folium.

Et ego quidem, fratres dilectiſſimi, non temere iſta cogitans, nec humana ſapientia conſpirans, ſed ut cæleſtis Domini dignatione neceſſarie & pertinenter mentibus noſtris concipere permittitur; dico illam, id eſt, columbam, duplicem nobis per ſemetipſam ſignificare figuram. Primam quidem & principalem, ſuam, hoc eſt ſpiritalem, olim id eſt, ab initio divinæ adminiſtrationis inſiſtit, & ſacramentum baptiſmatis, quod in ſalutem generis humani proviſum, & ſoli Eccleſiæ cæleſti ratione celebrare, per os ſuum præoſtendit. Ter enim emiſſa ex arca; volitans per aerem ſuper acquam, ſignificabat jam tunc Eccleſiæ noſtræ ſacramenta. Unde & Dominus Chriſtus Petro, ſed & ceteris diſcipulis ſuis mandat, dicens: Euntes evangelizate gentibus, baptizantes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus ſanctii: hoc eſt, ut Trinitas illa quæ ſub Noe per columbam figuraliter operata eſt, hæc nunc in Eccleſia per hos ſpiritaliter operetur.

Sumamus jam nunc & ſecundam perſonam columbæ ex arca emiſſæ, diluvii ſcilicet tempore, quando omnes abyſſi prorumperunt, quando cataractæ cæli patefactæ ſunt ſuper terram, propter facinora hominum quæ quotide exercebant coram Domino, ſicut Moyſes dixit: Et vidit Dominus Deus redundare nequitias hominum ſuper terram, & quod omnes in malum recordarentur a principio dierum ſuorum, & dixit: Perdam hominem quem feci a facie terræ, ab homine uſque ad pecus, & a reptili uſque ad volatilia cæli. Emittitur ergo tempore cataclyſmi columba ex arca, aquis violenter toto orbe terram infeſtantibus.

Illa arca figuram Eccleſiæ, ſicut ſuperius, diximus, portabat, quæ verberabatur hinc atque inde aquis inſurgentibus tantum. Cataclyſmus ergo ille qui ſub Noe factus eſt, figuram perſecutionis quæ per totum orbem nunc nuper ſuperefluſa, oſtendit. Aquis autem, diruptis cataractis, undique convenientibus & excreſcentibus ſignificabantur gentes, quæ ad vaſtandam Eccleſiam excreverunt. Sicut Apocalypſis docet, dicens: Aquæ quas vidiſti, populi ſunt, & gentes, & regna. Columba autem quæ pedibus ſuis requiem habere non poterat, lapſorum imaginem portabat; qui immemores divinarum prædictionum, vel ſimpliciter ignorantes, vel audacter diſſimulantes ceciderunt: quorum Dominus ruinam in Evangelio futuram his verbis ſignificaverat, dicens: Qui audit verba mea & non facit ea, ſimilabo eum viro ſtulto qui edificavit domum ſuam ſuper arenam: venerunt tempeſtates, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta eſt ruina ejus magna. Et ne temere comparaſſe videamur, columbam illam lapſorum imaginem portare; propheta civitatem ut columbam, hoc eſt, lapſorum perſonam increpat, dicens: Columba non exaudit vocem, id eſt præclara & redemta civitas non recipit doctrinam, & in Dominum fidens non fuit.

Quod autem requiem pedibus columba illa, ſicut ſuperius diximus, invenire non poterat; hoc ſignificabat veſtigia negantium, hoc eſt, ſacrificatorum, lubrici veneno ſerpentis ſauciata, in lapſum converſa; quæ ulterius non poſſent ſuper aſpidem & baſiliſcum conſcendere, & draconem & leonem calcare. Quam poteſtatem tradidit Dominus diſcipulis ſuis, ſicut in Evangelio ait; Ecce do vobis poteſtatem calcandi ſuper omnem poteſtatem inimici & ſuper ſerpentes & ſcorpiones, & non nocebunt

vo-

vobis. Istis ergo tot & tantis malignis A spiritibus infestantibus, & in lapsorum necem insurgentibus, provisa est vulneratis salutis via: ut quibuscumque viribus possent toto se corpore protrahere, castris suis recipere; quibus recepti possent medelis spiritalibus vulnera sua curare. Recepta igitur columba, paucis etiam diebus interjectis, iterato emittitur ex arca; quæ reversa, non tantum firma vestigia, sed & insignia suæ pacis atque victoriæ, per illa olivæ folia quæ suo ore portabat, ostendit. Duplex ergo illa emissio, duplicem nobis persecutionis B tentationem ostendit: prima in qua qui lapsi sunt, victi cecíderunt; secunda in qua hi qui ceciderunt, victores exstiterunt. Nulli enim nostrum dubium vel incertum est, fratres dilectissimi, illos qui prima acie, id est, Deciana persecutione vulnerati fuerunt; hos postea, id est, secundo prœlio ita fortiter persevera'sse, ut contemnentes edicta sæcularium principum hoc invictum haberent, quod & non metuerunt exemplo boni pastoris animam suam tradere, & C sanguinem fundere, nec ullam insanientis tyranni sævitiam recusare.

Ecce, quam glorioſos, quam Domino caros, schismatici isti ligna, fœnum, stipulam appellare non dubitant: quorum pares, hoc est, in eodem crimine lapsus sui adhucusque constitutos, nec ad pœnitentiam admittendos esse præsumunt; ex illa Domini pronuntiatione qua ait: Qui me negaverit coram hominibus, negabo eum coram patre meo qui in cælis est. Proh dolor: quid contra dominica præcepta contendunt, ut ea D quæ Christus judicii sui tempore sit acturus, hæc nunc stirps Novatiani, patris sui exemplum diaboli secuta, exercere conetur? dicente scriptura: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus.

Respondebimus eis ad istam pronuntiationem Domini, quam male intelligant & male sibi interpretentur. Quod enim ait: Qui me negaverit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cælis est, utique futuri temporis significatio est; quo tem- E pore incipiet Dominus secreta hominum judicare; quo tempore tribunali Christi omnes nos oportet astare; quo tempore multi incipient dicere: Domine Domine, nonne in tuo nomine prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes multas fecimus? & tamen audient vocem Domini dicentis: Discedite a me omnes qui operati estis iniquitatem; non novi vos. Ibi adimplebitur quod ait: Negabo & ego illes. Quos autem maxime negabit Dominus Christus, nisi vos omnes hæreticos, & schismaticos, & nominis sui alienos? Qui enim aliquando Christiani, nunc Novatiani, jam non Christiani, primam fidem vestram perfidia posteriore per nominis appellationem mutastis; velim propositioni vestræ respondeatis. Legite & docete, quem Dominus de his qui se dereliquerant vel negaverant, cum adhuc ipse esset, negavit; atqui & ceteris qui secum remanserant de Discipulis ait: Numquid & vos vultis abire? Petrum etiam quem negaturum ante prædixerat, cum negasset, ipse non negavit, sed sustinuit; & amare illam suam negationem flentem ipse postmodum lenit.

Quænam est tua, Novatiane, dementia, ut illa quæ ad exitium salutis pertineant, tantum legas: & quæ ad misericordiam, prætereas? clamante Scriptura & dicente: Pœnitentiam agite qui erratis, convertimini corde. Et eodem quoque Propheta similiter exhortante & dicente: Convertimini ad me in toto corde vestro, in jejunio, & ploratione, & planctu: & scindite corda vestra, & non vestimenta, convertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors est, & miserator multæ miserationis.

Adeo quia multæ miserationis est Dominus, audivimus audiamus quid per David contestatur Spiritus sanctus: Si dereliquerint filii ejus legem meam, & in mandatis meis non ambulaverint, & si justificationes meas profanaverint, & præcepta mea non custodierint; visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eis. His similia & per Ezechielem legimus dixisse Dominum; Fili hominis, domus Israel habitavit super terram suam, & coinquinaverunt eam facinoribus suis. Sicut mulieris menstruatæ facta est immunditia eorum ante faciem meam, effudi iram meam super eos, & disseminavi eos inter gentes, & secundum peccata eorum judicavi eos; quia coinquinaverunt sanctum nomen meum. Et quia dictum est de his: Hic est populus Domini; peperci eis propter nomen sanctum meum, quod sprevit domus Israel inter gentes. Et conjungens ait: Propterea dic populo Israel: Hæc dicit Dominus: non vobis parco domus Israel sed propter nomen sanctum meum parcam, quod coinquinastis inter gentes; & scietis quia ego Dominus, cum sanctificatus fuero in vobis. Item Dominus ad eumdem: Fili hominis, dic populo Israel: Quare locuti estis dicentes.

tes. Erroribus noſtris contabeſcimus, & quomodo ſalvi eſſe poterimus? dic eis; Vivo ego, dicit Dominus: quia non deſidero mortem peccatoris; ſed deſidero ut avertatur peccator a via ſua peſſima, & vivat. Redite ergo a via veſtra peſſima. Quid morti vos traditis domus Iſrael? Sic per Eſaiam Prophetam: Non in æternum indignabor vobis, neque ſemper non defendam vos. Et quoniam Hieremias Propheta in perſona populi peccatoris deprecatur Dominum, dicens: Emenda nos Domine, ſed in judicio & non in ira, ne paucos facias nos; adjecit & dixit Eſaias: Propter peccatum modice contriſtavi eum, & percuſſi eum, & averti faciem meam ab eo, & contriſtatus eſt, & abiit triſtis in viis ſuis, & quia operatur, adjecit & dixit: Vias ejus vidi, & curavi eum, & dedi ei exhortationem veram, pacem ſuper pacem, pœnitentibus, deprecantibus, & operantibus reſtitui poſſe, quod male perierint, quodque a Chriſto declinaverint.

Denique hoc in Evangelio comprobatur, ubi illa mulier peccatrix deſcribitur, quæ venit ad domum cujuſdam Phariſæi, ubi erat Dominus vocatus cum Diſcipulis, portans vas unguenti; quæ ſtetit ad pedes Domini, & lacrimis ſuis lavit pedes ejus, & capillis exterſit, & oſcula infixit, ut excitaretur ille Phariſæus & diceret: Hic ſi eſſet Propheta, ſciret quæ & qualis eſſet iſta mulier quæ eum tangit, quia peccatrix eſt. Unde in continenti Dominus peccatorum remiſſor & pœnitentium receptor, ait: Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille reſpondit dicens: Magiſter, dic. Et Dominus: Duo debitores erant cuidam feneratori, unus qui habebat denarios quingentos, & alius quinquaginta: cum non haberent unde ſolverent, ambobus donavit. Et interrogavit: Quis illorum plus diligit? Et reſpondit Simon: Utique ille cui plus donavit. Et adjecit dicens: Vides iſtam mulierem? Intravi in domum tuam, oſculum mihi non dediſti; hæc autem non ceſſavit oſculando pedes meos: pedes meo non lavaſti; hæc autem lacrimis ſuis lavit, & capillis exterſit: oleo pedes meos non unxiſti; hæc autem unxit. Propter quod dico tibi, Simon, quia remittuntur illi peccata ejus. Ecce Dominus utriſque debitoribus larga ſua pietate debitum concedit. Ecce delicta donantem. Ecce mulierem peccatricem pœnitentem, flentem, deprecantem; & remiſſam peccatorum accipientem.

Erubeſce jam nunc, ſi fieri poteſt, Novatiane: deſine argumentis tuis impiis incautos decipere: deſine unius capituli præſcriptione terre. Legimus & adoramus, nec prætermittimus cæleſtem Domini ſententiam, qua ait negaturum ſe negantem; numquid & pœnitentem? Et quid ego tamdiu de miſerationibus probare ſingula geſtiam? quandoquidem Ninivitis Allophylis, & longe a lege Domini conſtitutis, propter civitatis ſuæ annunciatam everſionem deprecantibus, miſericordia Dei non denegatur? Ipſi illi Pharaoni ſacrilega temeritate repugnanti, cum quondam cæleſtibus plagis verberaretur, & converſus Moyſi & fratri ejus dixiſſet: Orate pro me ad Dominum, quia peccavi; incontinenti ab eo ſuſpendebatur ira Dei. Et tu jam Novatiane, judicas, & nullam ſpem pacis ac miſericordiæ habere lapſos prædicas; nec increpanti Apoſtolo aurem accommodas dicenti: Tu qui es, qui judicas ſervum alienum? Domino ſuo ſtat aut cadit. Stabit autem, potens eſt Deus ſtabilire eum. Unde pertinenter & neceſſarie ex perſona eorumdem lapſorum increpat vos Spiritus ſanctus, dum dicit: Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam ſi cecidi, & exſurgam; & ſi in tenebris ambulavero, Dominus lumen eſt mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccavi illi, uſque dum juſtificet cauſam meam, & faciat judicium & juſtitiam, & producat me ad lucem. Videbo juſtitiam illius, & videbit me inimica mea; & cooperiet ſe confuſione.

Oro, non legiſti: Nolite gloriari, & nolite loqui excelſa, & ne exeat magniloquentia ex ore veſtro; quoniam erigit a terra pauperem, a ſterquilino erigit inopem, & ſedere eum facit cum potentibus populi? Non legiſti: Quia Dominus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam? Non legiſti: Qui ſe exaltat, humiliabitur? Non legiſti: Quia Deus perdit memoriam ſuperborum, & non relinquit memoriam humilium? Non legiſti: Quia quo judicio quis judicaverit, eum judicari neceſſe eſt? Non legiſti: Quia qui odit fratrem ſuum, in tenebris eſt, & in tenebris ambulat; & non ſcit quo eat, quia tenebræ excæcaverunt oculos ejus? Unde igitur & tam ſceleratus, & tam perditus, tam diſcordiæ furore veſanus exſtiterit iſte Novatianus, invenire non poſſum; qui ſemper in domo una, id eſt, Chriſti Eccleſia, proximorum delicta ut propria fleverit; onera fratrum, ſicut Apoſtolus hortatur, ſuſtinuerit; lubricos in fide cæleſti allocutione corroboraverit. At nunc ex quo Cainam illam hæreſim, quæ non niſi tantum occidere geſtis,

stis, exercere cœpit; nec sibi novissime parcit. Ceterum si legisset, quia justitia justi non liberabit eum in die qua erraverit, & iniquitas impii non nocebit ei ex qua die conversus fuerit, jam olim in cinere pœniteret, ille qui semper pœnitentibus adversatur; qui in ruina facilius ædificatorum stantium operatur, quam in structione jacentium ruinarum, qui multos ex fratribus nostri miserrimos falsis suis adversationibus perterritos, iterum fecit ethnicos, dicendo quod pœnitentia lapsorum sit vana, nec possit eis proficere ad salutem; clamante Scriptura & dicente: Memento unde excideris, & age pœnitentiam; si quo minus, veniam tibi, nisi pœnitentiam egeris. Et quidem ad septem Ecclesias scribens singulis sua quoque facinora, & delicta ingerens, pœnitemini dicebat. Quibus? nisi illis, scilicet, quos pretio magno sui sanguinis redemerat.

O te impium sceleſtumque hæretice Novatiane, qui post tot & tanta in Ecclesia, a quibusdam retro voluntarie commissa crimina, quæ & tu ipse in domo Dei priusquam apostata esse cognoveras; & hæc posse aboleri de memoria succedente bono utique docueras, secundum fidem Scripturæ dicentis: Quia si conversus fuerit facinorosus ab omnibus facinoribus suis quæ commisit, & justitiam fecerit, vita æterna vivet, & non morietur in facinore suo (Delicta enim quæ commisit, abolebuntur de memoria succedentibus bonis factis.) Tu hodie retractas, an debeant lapsorum curari vulnera, qui nudati a diabolo ceciderunt, violentia aquæ, quam suo ore serpens emisit post mulierem. Sed quid dicam? ait Apostolus: Laudo vos? in hoc non laudo: quia non in melius, sed in pejus veniſtis. Ubi enim sunt æmulationes & dissensiones in vobis; nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Nec nos quidem mirari oportet, cur iste Novatianus tam nefanda, tam gravia in personam lapsorum exercere nunc audeat; quandoquidem habemus exempla prævaricationis hujus præcedentia. Saul ille bonus, præter cetera, postea livore evertitur, & contra David omnia adversa & inimica agere molitur. Judas ille inter Apostolos electus, qui semper in domo Dei unanimis & fidelis, ipse postmodum Deum tradidit.

Prædixerat quidem & Dominus multos esse venturos sub pellibus ovium, rapaces lupos. Qui sunt isti rapaces lupi, nisi sensu subdolo conspirantes ad infestandum gregem Christi? sicut legimus apud Zachariam positum: Ecce ego suscito pastorem in terra, qui quod aversum est, non visitabit, & carnes electorum manducabit, & talos illorum torquebit. Similiter & per Ezechielem increpat hujusmodi pastores, scilicet prædones & laniones (dicam ut æstimaverat) dicens: O pastores, quare lac ebibitis, & coagulatum comeditis, & forte ad nihilum perduxistis, & infirmum non visitastis, claudicantem non curastis, & errantem non revocastis, & permisistis populum meum errare inter spinas & tribulos? Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego veniam adversus pastores, & exquiram oves meas de manibus illorum, & repellam eos ut non pascant oves meas, & non erunt eis amplius oves meæ in devorationem, & exquiram eas sicut pastor gregem suum in die qua fuerit caligo & nebula: sic exquiram oves meas, & exquiram eas in omni loco quocumque dispersæ sunt; & quod perierat, requiram: & quod erraverat, revocabo: & quod claudicaverat, curabo: & quod infirmum est, custodiam, & pascam oves meas cum judicio.

Quis ista loquitur? Utique ille qui relictis nonaginta novem ovibus, quæsivit illam quæ de suo erraverat grege, sicut David dicit: Erravi velut ovis quæ periit; quam inventam Christus redit humero suo portans peccatricem delicatam; qui gaudens & exsultans vocatis amicis & domesticis, ait: Congratulamini mihi, quoniam inventa est ovis mea quæ perierat. Dico, inquit, vobis, quia tale gaudium erit in cælo super uno peccatore pœnitentiam agente. Et subjungens ait: Aut quæ mulier habens denarios decem, & cum perdiderit ex denariis unum, nonne accendet lucernam, & tota die domum suam emundat, quærens donec inveniat? Et cum invenerit, convocat amicas & vicinas, dicens: Congratulamini mihi, quoniam inveni denarium quem perdideram. Dico vobis, quia tale gaudium erit in conspectu angelorum Dei super uno peccatore pœnitentiam agente. E contrario autem non agentes facinorum suorum pœnitentiam; quæ eos maneant ex ipsius Domini responso cognoscant. Legimus enim in Evangelio: quod quidam venerunt de Galilæis ad Dominum, annunciantes ei de eis quorum sanguinem miscuit Pilatus cum sacrificiis ipsorum: quibus respondit Dominus dicens: Putatis quia illi Galilæi super ceteros Galilæos peccatores fuerant; quia passi sunt talia? Non. Dico enim vobis, nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter perietis. Aut illi decem & octo, super

quos

quos cecidit turris in Siloa, putatis quia debitores fuerunt morti super omnes homines qui habitabant in Hierusalem? Non. Dico vobis, inquit, quia nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter perietis.

Excitemus itaque nos quantum possumus, fratres dilectissimi, & abrupto inertiæ & securitatis somno, ad observanda Domini præcepta vigilemus. Quæramus tota mente quod perdidimus, ut invenire possimus: Quia quærenti, ait Scriptura, dabitur, & pulsanti aperietus. Mundemus domum nostram munditia spiritali, ut secreta quæque & abdita pectoris nostri, vero Evangelii lumine radiata, dicant: Tibi soli deliqui, & nequissimum in conspectu tuo feci; Quia mors peccatorum mala, & apud inferos pœnitentia nulla: habentes in contemplatione maxime diem judicii & retributionis: & quod ab omnibus nobis credendum, & firmiter est tenendum, quia acceptio personarum non est apud Deum; cum præceperit in Deuteronomio non accipiendam personam in judicio: Non accipies, ait, personam, nec secundum minimum, nec secundum maximum judicabis. His similia & per Exechielem dixit: Omnes, inquit, animæ meæ sunt, sicut anima patris & anima filii. Anima quæ peccaverit, ipsa morietur. Hic erit igitur a nobis venerandus, hic tenendus, hic per plenam & dignam nostram confessionem propitiandus, qui habet potestatem animam & corpus mittendi in gehennam ignis; sicut scriptum est: Ecce venit cum multis millibus nunciorum suorum facere judicium de omnibus, & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem de omnibus factis impiorum quæ fecerunt impie, & de omnibus verbis impiis, quæ de Deo locuti sunt peccatores.

His similia & Daniel: Vidi, inquit, thronum positum, & vetustos dierum sedebat super eum, & vestitus ejus erat tamquam nix, & capilli capitis ejus tamquam lana alba: thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens. Flumen ignis prodibat ante eum, millia millium serviebant ei, & millia millium assistebant ei. Ad judicium sedit, & libri aperti sunt. Joannes autem manifestius & de die judicii & consummatione sæculi declarat, dicens: Et cum aperuisset, inquit, sigillum sextum, ecce terræmotus factus est magnus, & factus est solo niger, ut saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram, quomodo ficus a vento magno agitata mittit grossos suos, & cælum recessit ut liber cum involvitur, & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt: & reges terræ, & maximi quique & tribuni & divites, & fortes, & omnis servus & liber absconderunt se in speluncis & in cavernis montium, dicentes montibus & petris: Cadite super nos, & abscondite nos a conspectu Patris sedentis super thronum, & ab ire Agni: quoniam venit dies interitionis, & quis poterit stare? Item in eadem Apocalypsi hoc quoque Joannes dicit sibi revelatum: Vidi, inquit, thronum magnum; & candidum sedentem super eum, a cujus facie fugit cælum & terra, & locus eorum inventus non est: & vidi mortuos magnos, & pusillos stantes ante conspectum throni Domini, & libri aperti sunt. Et alius liber apertus est qui est vitæ: & judicati sunt singuli secundum ea quæ scripta erant in libro secundum opera ipsorum. Sed & Apostolus bonum consulens, sic hortatur nos, dicens: Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ, nolite esse participes eorum.

Demus igitur totis viribus fidei nostræ Deo laudem, demus plenam confessionem: quandoquidem super pœnitentia nostra gaudeant virtutes cælorum, gaudeant angeli omnes, gaudeat & Christus; qui nos denuo peccatis oneratos, delictis obrutos, plena & clementi moderatione cessare a facinore hortatur, dicens: Convertite vos, & redite ab impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Projicite a vobis omnes impietates vestras quas feciſtis adversum me: & facite vobis cor novum & spiritum novum. Et ut quid vos morti traditis domus Israel? Non enim desidero mortem peccatoris. Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua, & non commemorabor te: tu autem in mente habe, & judicemus. Dic tu facinora tua prius, ut justificeris. Dum patet, fratres, indulgentiæ aditus, Deum plenis satisfactionibus deprecemur. Humiliemus nos, ut exaltari possimus. Acquiescamus divinæ exhortationi, qua evadere liceat diem Domini & iram. Dicit enim sic: Respice, fili, nationes hominum, & scito. Quis speravit in Domino, & confusus est; permansit in mandatis illius, & derelictus est; aut invocavit eum, & despexit illum? quoniam pius & misericors Dominus, & remittens in tempore tribulationis peccata; omnibus inquirentibus se in veritate. Ait ergo: Dic tu facinora tua prius, ut justificeris. Præmanu sit vobis oratio illa exomologeseos plena.

DE ALEATORIBUS.

Tractatus perperam Cypriano adscriptus.

MAGNA nobis ab universa fraternitate cura succeſſit: maxime ex rea perditorum omnium audacia, id eſt, aleatorum quæ animos ad nequitiam in ſe illicit, ut in lacum mortis mergat. Et quoniam nobis divina & paterna pietas Apoſtolus ducatum contulit, & vicariam Domini ſedem cæleſti dignatione ornavit, & originem authentici Apoſtolatus, ſuper quem Chriſtus fundavit Eccleſiam, in ſuperiore noſtro portamus, accepta ſimul poteſtate ſolvendi ac ligandi & curatione peccata dimittendi: ſalutari doctrina admonemur, ne cum delinquentibus aſſidue ignoſcimus, ipſi cum eis pariter torqueamur.

Ideo ſal terræ dicimur, ut ex nobis omnis fraternitas cæleſti ſapientia ſaliatur. Nam cum dicat: Sal autem ſi fatuatum fuerit, nihil valebit, niſi ut projiciatur foras & conculcetur ab hominibus; hoc veremur & timemus, ne in Eccleſia ſecuri, quod nobis ſacerdotalis dignitas tradita eſt negligentes, juxta quoſdam fratres inertes reperiamur: aut dum falſam communicationem damus, id quod cum honore de Dei dignatione percepimus, indignante Domino & exprobante amittamus; dicit enim Scriptura divina: Væ erit Paſtoribus. Quod ſi ipſi paſtores negligentes reperti fuerint; quid reſpondebunt Domino pro pecoribus? Quid de Domino pecora dicent? a pecoribus ſe eſſe vexatos? non creditur illis: incredibilis res eſt, paſtores pati poſſe aliquid a pecore; magis punientur propter mendacium ſuum. Et alia ſcriptura dicit: Rectorem te posuerunt, noli extolli. Eſto in illis quaſi unus ex ipſis: curam illorum habe & conſidera. Et iterum; Exiſtimate ſacerdotem eſſe cultorem, & omnes eſſe apud eum delicias, granaria plena, & de quocumque deſideraverint pabulo oves, eas ſaturare. Nam ut conſtaret nos, id eſt, Epiſcopos, paſtores eſſe ovium ſpiritalium, hoc eſt, hominum fidelium qui ſub cura noſtra conſtituti, ne ullum in eis ſcabiei vitium reperiatur; quo magis a nobis quotidie perſcrutentur, ut medicamine cæleſti adhibito, vellera eis florida creſcant, quæ ad naturam veſtis ſalutaris proficiant.

In Evangelio Dominus ad Petrum dixit: Petre, inquit, amas me? Et Petrus reſpondit: Etiam Domine, ut ſcis quoniam amo te. Dixit: Paſce oves meas; & ſollicite mandans tertio confirmavit dicendo, Paſce oves meas.

Et quoniam Epiſcopium, id eſt, Spiritum ſanctum per impoſitionem manus, cordis excepimus hoſpitio; cohabitatori noſtro ne ullam moleſtiam proponamus, Apoſtolus monet & dicit: Nolite contriſtare Spiritum ſanctum qui in vobis eſt; & nolite exſtingere lumen, quod effulſit in vobis. Quanta autem Epiſcopum bene agentem & ſalubriter admonentem, ſine tribulatione corporis, condigna maneant Martyria: tanta & in Epiſcopum negligentem nulla de Scripturis ſanctis documenta promentem, cumulentur tormenta; Apoſtolus nos excitat Paulus, & condigno ſtatu Epiſcopos & procuratores Evangelicæ doctrinæ ponit, & dicit: Quamdiu erit infans, procuratores & actores habet; at cum creverit, hereditatem ſuam expetit. Nos etiam diſpenſatores & procuratores Evangelii ſumus; hoc quoque inter diſpenſatores & procuratores quæritur, ut quis fidelis & juſtus inveniatur; ſi ergo apud diſpenſatores & procuratores quæritur, ut quis fidelis & juſtus inveniatur; quid ſi oves delinquant, & delinquentibus diſpenſatores ignoſcant. Non ipſi delinquentium ſe pondere onerant? Apoſtolus Paulus commemorat, quando ad Timotheum docendum & corroborandum in fidei firmitate, ne quid Denm fallat, & ne malignum orationibus juſtorum intercedat, providus & ſollicitus dicit: O Timothee fili commendatum ſerva: noli ſpernere donum quod in te eſt per impoſitionem manuum ſeniorum: accingere fortiter, & viriliter age miniſterium tuum, & cum integritate ſupple: eſto ceteris bonum exemplum; nemo tibi contradicat, nemo juventutem tuam contemnat: peccantem coram multis caſtiga, ut & ceteri metum habeant, & ne communicaveris peccatis alienis. Et iterum: Si quis frater fornicarius, aut idolorum cultor, aut avarus, aut raptor ſive injuſtus nominatus fuerit; cum ejuſmodi quidem nec cibum capere. Et alio loco: Quicumque frater more alienigenarum vivit, & admittit res ſimiles factis eorum, deſine in con-

victu ejus esse; quod nisi tu feceris, & tu particeps eris ejus. Et in doctrinis Apostolorum: Si quis frater delinquit in Ecclesia, & non paret legi; hic nec colligatur, donec pœnitentiam agat, & non recipiatur, ne inquinetur & impediatur oratio vestra. Et Apostolus etiam iterum dicit: Eximite malos e medio vestri.

Quod si multorum testium varia & consonanti monitione docemur, cum delinquentibus fratribus cibo ne quidem vesci; quanto magis debeat & ab sacrificio Christi arceri? Quam magna & larga pietas Dei filii, quod in futurum præscius nobis consulat: ne quis inter fratres incantus denuo laqueis diaboli capiatur? Sollicitos esse jussit & providos atque eruditos; quoniam hostis ille antiquus circuit, pulsans Dei servos, non uno genere tentans. Multæ enim sunt tentationes ejus quarum primordia sunt: idololatria, mœchiæ, furta, rapinæ, avaritia, fraus, ebrietas, impatientia, adulterium, homicidium, zelus, perfidia, falsa testimonia, eloquium falsum, invidia, extollentia, maledictum, error, & si qua sunt similia quæ his congruunt; ex quibus est aleæ tabula.

Præest diaboli laqueus manifestus, venenum portans letale serpentis, & inductio corrumpens; quæ cum videtur nihil esse, magna amplexu operitur deletio. Quid illud est quæso fideles, ut manus quæ jam ab injuriis humanis expiata est, & ad sacrificium Dominicum admissa, & quod ad salutem totius hominis pertinet, dignatione suscipit; quæ ad laudem Domini in oraculo exsurgit; quæ signum crucis, per quod tuemur, frontibus imprimit: ipsa quæ divina sacramenta consummat: quid est inquam, ut iterum laqueis diaboli, unde exuta est, implicetur, & per ipsa damnetur? Aleatrices manus, libidinoso studio consueverunt, id est, aleæ tabulæ; quod est diaboli venabulum, & delicti vulnus insanabile. Aleæ tabulam dico, ubi diabolus præsto est, ad capiendum summissus, & cum ceperit de captivo triumphum, perfidia, falsa testimonia. Tabulam aleæ dico, ubi dementia, & furia, & venale perjurium, imperium & colloquium serpentinum. Illic rabiosa amicitia, illic atrocissimi sceleris fraternitas discordans, illic convicia & audacia sæva, & mens insana, & fera impatientia. Aleæ tabulam dico, ubi possessiorum amissio, & pecuniarum ingentium perditio, monstrum, & demonstrans litigiosum, ferax dementia.

O aleatorum noxia, sedentaria, & pigra nequitia! O manus crudeles, & ad periculum sui armatæ, quæ bona A paterna & opes avorum sudore quæsitas ignominioso studio dilapidant: manus trux, noxia & insomnis, nocte dieque continuis instrumentorum suorum armigera: quæ peccando seipsam damnavit, & post peccata non desinit ire. O nequam manus, in perniciem Domini sui armata, quæ sordidissimi æris totam substantiam perdit; & cum tot essent augendæ rei familiaris & multarum abundantiæ opum, modo inops & pauper est. Alea est, quam lex odit: alea est, quam sequitur crimen ignobile; ubi B manifesta tentatio, & pœna occulta. Alea est alveus mali, & supplantatio amici, quæ nec lucrum confert, sed totum consumit. Hinc deinde pauperes fiunt, hinc opes suas perdunt, hinc jam consumtis omnibus rebus suis, mutuis pecuniis se obruunt: hinc patrimonium, sine ulla fori calumnia amittunt. Qualis est lis, ut quos nemo persequitur, seipsos per invidiam persequantur? ut paternas suas hereditates sub ossorum multiformi numero dispergant?

Est & quando ipsi aleatores cum pro- C stitutis mulieribus penes auctorem suum nocturnas vigilias clausis foribus celebrant: armantur adversus se miseri, spiritu diaboli repleti: & illic duplex aut geminum crimen admittunt. Hic concrepat aleæ sonus, illic silentio operatur incestus: hic sine ullo dignitatis sue respectu, sine ulla excusatione, pestifero studio cedere bonis suis cogitur; illic secreto mortale venenum bibitur. Unde hæc sacrilega meditatio, unde hoc crimen, auctorum testimonio comprobamus? Cum enim quidam studio D litterarum bene eruditus, multum meditando hoc malum & tam pernicioſum studium adinvenit, instinctu solius Zabuli, qui eum artibus suis repleverat; hanc ergo artem ostendit, quam & colendam sculpturis cum sua imagine fabricavit. Statuit itaque imaginem suam cum nominis sui subscriptione, suggerente sibi amico, qui ut hanc artem excogitaret in pectore subjecit. Sic ergo se in imagine speciosa demonstrans, alto quodam loco condidit; & in sinus E suos hanc aleæ tabulam gestans, ut quasi ipse lusor & adinventor hujus malitiæ appareret, cujus nomen a Dei servis nominari non deberet (sic enim in nomine turpis est, quomodo in facti iniquus) & quisque Dei servus aleę tabulam amplectitur, auctoris nomine vocaretur. Ille enim cum se in statunculis & simulacris formaret, aliud crimen adinvenit, quo se ab imitatoribus suis colendum, & sibi sacrificandum instituit; ita ut qui vellet studio ejus

adhæ-

adhærere, non ante manum in tabulam porrigeret, nisi auctori hujus prius sacrificasset. Inde factum est, ut olim qui homo fuerat, & facinioris admissionis adulter, post mortem, a profanis & errantibus sub fictitio nomine Dei, talis coli meruerit.

Aleæ tabula qui ludit, & maleficia nosse debet, quod a Dei servis longe sit, sciens quoniam foris maleficus & venenarius, & iterum in judicii diem in igne rotante torquebitur. Aleæ tabula qui ludit, prius auctori ejus sacrificare debet; quod Christianis non licet dicente Domino: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Deo soli; & iterum: Nolite sacrificare diis alienis, ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendum vos. Christianus qui es, & aleæ tabula ludis; licet non sacrifices, lege hujus facinoris particeps es. Et utique Dominus occurrit & dicit: Exi de ea populus meus, ne sis particeps delictorum ejus. Et iterum: Discedite, discedite inde, exite de medio ejus qui portatis vasa Domini, & immundum ne tetigeritis. Christianus quicumque es & alea ludis, hoc primo in loco credere debes, quia non Christianum, sed Ethnicum tibi nomen est; & illud quod ad sacrificium Dominicum pertinet, in vacuum sumis. Sic enim dicit: Omnis immundus non tanget sacrificium sancti. Dicit enim scriptura: Omnis vir manducans carnem sacrificii, & immunditia ejus super ipsum; pereat anima illa de populo meo.

Aleator quicumque es, Christianum te dicis; quod non es, eo quod sæculo particeps es: nec amicus Christi potes esse, qui cum inimico Christi tenes amicitiam. Certe qualis dementia aleatorum fidelium, ubi insaniunt, & furacissimis vocibus pejerant; & deorbati Zabuli caligine, invicem sibi manus inferunt, maledicunt, se devovent, parentum originem turbis præsentibus dehonorant. Sonat publice aleæ strepitus, festinant ad necem hereditatis suæ manus: nec intelligit miser, quid sibi noceat, quando se aleæ auctorat. Et qui jam sæpius vincitur, rursus ad nocentius studium, Zabulo suadente animatur. O ars infesta studentibus, & stuprum libidinosum; quod non divitias, sed nuditatem & inopiam præstat; manus carnifex, manus noxia, quæ nec post lucra desinit; sed adhuc post damna ludit. Christianus qui alea ludit, ad sacrificium Zabuli, immolantibus penes auctorem, manus polluit. Et iccirco Dominus ad hoc indignari dicit: Nolite, inquit, extendere manus vestras injuste, ne exacerbetis me, & non sinam vos diu permanere super terram; & iterum: Abstinente manus vestras ab injusto, & ne feceritis quidquam mali. Et Apostolus beatissimus Paulus similiter dicit: Videte fratres, ne obfiguremini huic sæculo, & pompis & deliciis & voluptatibus ejus; sed continete vos ab omni injustitia. Nam qui delinquit in Deum, nulla fit excusatio, nec indulgentia ulla, & nemini venia datur. In Evangelio Dominus dicit: Si quis, inquit, dixerit blasphemias in filium hominis, dimittetur illi: ait is qui peccaverit in Spiritum sanctum, non dimittetur illi, nec hic, nec in futuro sæculo. Et iterum propheta dicit: Si delinquendo peccet vir adversus virum, orabitur pro eo ad Dominum: si autem in Deum peccaverit, quis orabit pro eo? Et beatus Apostolus Paulus procurator vicarius Christi. Ecclesiasticam curam agens, ponit & dicit: Vos estis templum Dei, & in vobis Christus habitat; si quis templum Dei violaverit, perdet illum Deus. Iterum Dominus in Evangelio suo negat peccatores, & exprobrat dicens: Recedite a me omnes qui operamini injustitiam; numquam vos cognitos habui. Et Joannes Apostolus dicit: Omnis qui peccat, non est de Deo, sed de diabolo est; & scitis, quoniam ideo venturus est filius Dei, ut perdat filios diaboli.

Si quis aleator Christianus es, tuus & hereditatis tuæ inimicus es. Quicumque es, define ab illa dementia miser. Quid te in laqueum mortis cum diabolo ultra præcipitas? quid opes & divitias tuas sordidissimo ære admittis? quid te laqueis sæcularibus involvis, ut de sæculo judiceris? quid inimicum tuum favoribus laudando, delinquis, cum quo nesse est puniaris? Esto potius, non aleator, sed Christianus: pecuniam tuam adsidente Christo, spectantibus angelis, & martyribus præsentibus, super mensam Dominicam sparge; patrimonium tuum, quod forsitan sævo studio perditurus eras, pauperibus divide: divitias tuas Christo vincenti committe: servus cum Domino tuo vocare, studio deifico obsequere, artem Domini imitare, quæ non perdit sed potius acquirit. Define ab illis tuis furacissimis moribus, cohibe præcipitem nequitiam tuam; sit tibi cum pauperibus quotidianus lusus, sit tibi cum viduis frequens operatio; censum & adparatus tuos omnes ad studium Ecclesiæ distrahe: aurum tuum, & argentum, & pecunias tuas in thesauris cælestibus repone; fundos & villas tuas,

justa operatione ad paradisum remove: ut peccata donentur tibi, eleemosynis & orationibus continuis incumbe. Alea ne luseris; ubi lusus nocivus est & crimen mortale; ubi dementia sine consideratione; ubi nulla veritas, sed mendaciorum mandra. Abscide inde manum tuam, & averte inde cor tuum; extrahe caliginem inimici ab oculis tuis, & purifica manum tuam a sacrificiis A Zabuli: abige abs te furaces mores, esto patiens & Christianus, esto tibi & vitæ tuę in operationibus justus & providus. Fuge diabolum persequentem, & fuge aleam inimicam rerum tuarum: studium sit tibi sapientię, Evangelii monitis erudire, puras manus ad Christum extende, ut promereri Dominum possis, Aleam noli respicere; Amen.

DE MONTIBUS SINA ET SION.

Tractatus ignoti Auctoris, adversus Judæos.

PROBATIO Capitulorum quæ in Scripturis deificis continentur, quę in veteri Testamento figuraliter scripta sunt, per novum Testamentum spiritaliter intelligenda sunt, quæ per Christum in veritate adimpleta sunt. Nobis enim per Jesum Christum spiritalis intellectus datus est, ipso Jesu dicente: Vobis quidem datum est intelligere sacramenta Dei, aliis autem in similitudinibus. Invenimus in Evangelio ꝙ Joannem scriptum: Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Jesum Christum facta est. Quæ lex Moysi in monte Sina data est. Verum iterum invenimus scriptum: De Sion enim exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Quatenus hoc intelligere debemus? utrum Sina mons, ubi a Deo Moysi lex data est, & Sion mons unde lex exivit, unum sint; an vero alter sit Sina mons, & alter sit Sion mons. Invenimus enim hæc nomina duorum montium esse Hebraica; verum Latina interpretatio nominum differentium ab invicem, ostendit aliud esse Sina montem, & aliud montem Sion.

Hæc est interpretatio de Hebraica lingua in Latinam. Sina mons interpretatur, tentatio æterna & odium: æque & Sion interpretatur, tentatio exacerbationis & speculatio. Vides ergo in Hebraica interpretatione non sibi similare, sed neque esse unum montem, sed potius duos invicem a se differentes gratia & honore. Præterea cum dicat David propheta in Psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, annuncians imperium ejus: ecce quatenus montem Sion sanctum designat. Unde manifestum est montem Sion cælestem esse & spiritalem, & montem Sina esse terrenum. A Nihil enim potest, quod in terra est, esse sanctum; cum totus mundus mala facta habeat, & a diabolo sit maculatus, dicente Jesu: Odit me sæculum, & ego odi illud: quia facta illius sunt mala. Ex qua re quidquid est in hoc sæculo terreno, sanctum esse non potest.

Sion autem montem ex prophetico dicto constat esse sanctum & spiritalem; in quo monte a Spiritu sancto filius Dei rex constitutus est, annuncians voluntatem & imperium Dei patris sui: & Sina montem terrenum esse in arida terra constitutum, qui est in Syria Palæstina, ubi est terra Judæa, ubi est & civitas illa interfectrix prophetarum: ante cujus portam Christus Judæis crucifixus est in horto: quæ civitas dicitur Hierusalem per Esaiam prophetam, spiritaliter vero execrata & derelicta. Nec immerito. Quia & Deus ex eodem monte Sina terreno, per Moysen adhuc in carne terrena primi hominis positum, populo Judæorum terreno & carnali legem a Deo accepit illis tradendam, digitis sacris scriptam in duabus tabulis lapidei, (licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis) quasi populo carnali & durissimo: sicut fuerunt tabulæ lapideæ durissimæ, in quibus tabulis legem acceperunt. Ideo in duabus, quia significaret unitatem populi dividi in duas partes, partem quæ salvatur, & partem incredulam quæ perit; dicente Angelo ad Rebeccam uxorem Isaac: Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo dividentur, & populus populum superabit, & major serviet minori. Rebecca vero figuram portabat Ecclesiæ, sicut Isaac vir ejus typum in se portabat Christi. Ergo cum dicit, duę gentes in utero tuo sunt: quia & de gentibus duas partes futuras

desi-

designabat, partem idololatram perditam, & partem credulam viventem per fidem; hanc unam partem gentium designat in utero Ecclesiæ permanere in generationem æternam in figura Rebeccæ; & partem populi infidelium Judæorum a ventre tunc Rebeccæ dividi, & separari a nativitate Ecclesiæ. Hæc fuit præfiguratio in Genesi per Angelum spiritaliter annunciata. Hæc vero nomina montium talem habent interpretationem in lingua Latina, ut demonstret veritatem; qui sint hi duo montes Sina vel Sion: quod quidem post paululum dicturi sumus. Ita enim hanc veritatis interpretationem probavimus, de principio generis humani venientem. Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina a parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed a Deo mente impellebantur; qui antequam fiant, præscius est futurorum) ut quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designaretur; & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem; sicuti tunc temporis in Patriarchis completum est, secundum primi hominis carnem de terræ limo esse. Ex ipso protoplasto probamus veritatem.

Nomen accepit a Deo Adam. Hebraicum Adam in Latino interpretatur terra caro facta, eo quod ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit, sicut scriptum est: Palmo mensus sum cælum, & pugno comprehendi terram, & finxi hominem ex omni limo terræ: Ad imaginem Dei feci illum. Oportuit illum ex his quatuor cardinibus orbis terræ nomen in se portare Adam. Invenimus in Scripturis, per singulos cardines orbis terræ esse a conditore mundi quatuor stellas constitutas in singulis cardinibus. Prima stella orientalis dicitur ἀνατολή, secunda occidentalis δύσις, tertia stella aquilonis ἄρκτος, quarta stella meridiana dicitur μεσημβρία. Ex nominibus stellarum numero quatuor, de singulis stellarum nominibus tolle singulas litteras principales, de stella Anatole, a, de stella Dysis, d, de stella Arctos, a, de stella Mesemaria, m; in his quatuor litteris cardinalibus habes nomen Adam. Nam & in numero certo per quatuor litteras Græcas nomen designatur ἀδάμ, ita α μία, id est, unum, δ τέσσαρα, id est, quatuor, α μία, id est, unum, μ τεσσαράκοντα, id est, quadraginta. Fac & invenies numerum quadragenarium senarium. Hic numerus XLVI. passionem carnis Adæ designat, quam carnem in se figuralem Christus portavit, & eam in ligno suspendit. Quæ caro a Deo patre Jesu vocitata est Spiritus sanctus, qui de cælo descendit; Christus, id est, unctus Dei vivi a Deo vocatus est; spiritus carni mixtus, Jesus Christus. Hic ergo numerus 46. passionem declarat, eo quod sexto millesimo anno hora sexta passus, a mortuis resurgens quadragesima die in cælos ascendit: vel quia Salomon quadraginta sex annis templum Deo fabricaverit. In cujus templi similitudinem Jesus carnem suam esse dixit, dicens Pharisæis: Destruite fanum istud, & ego in tribus diebus excitabo illud. Et Pharisæi dicebant: Quadraginta sex annis ædificatum est fanum istud, & hic in tribus diebus excitabit illud? Dicebat autem Jesus fanum de corpore suo.

Deinde Abel filius Adæ nomen accepit Hebraicum, designans fratris interfectionem & parentum luctum. Item Enoch, qui ante diluvium Deo justus complacuit, & ideo de isto mundo in carnis suæ nativitate vivus translatus est in loco, ubi Deus scit; ex quo loco in consummatione mundi innovari habet in hoc mundo: unde etiam translatus est ad confundendum & revincendum antichristum. A quo interfecti martyria sua complebunt, viventes in æternum in sæcula sæculorum. Et ideo Enoch interpretatur, innovatus. Deinde Job justus, qui ante diem judicii meruit voce judicis laudari, & ideo diabolo devicto & superato, Job interpretatur, karissimus Dei. Æque & Abraham in sua nativitate a parentibus suis Abram vocatus est; tentatus vero a Deo fidelis inventus est, & a Deo benedictus pater multarum gentium constitutus est; & ideo immutato a Deo nomine Abraham vocatus est, interpretatur, pater multorum populorum.

Ecce interim de multis probationibus pauca diximus, ut ad duorum montium nominum pervenientes interpretationes, eorum montium nomina probemus, qualiter designata sunt ad nostram instructionem; ut ex hac interpretatione nominum, intelligamus montem Sina esse terrenum, & montem Sion esse cælestem. Spiritaliter interpretatur Sina, tentatio æterna & odium; & mons Sion, tentatio exacerbationis & speculatio. Ita intelligitur cum dicitur mons Sina, tentatio æterna & odium, eo quod ex eo monte Moyses legem acceperit populo durissimo & contumaci. Per quam legem tentati a Deo æterno, inventi sunt non posse eamdem legem sustinere in perpetuum, exinde Deo in odium conversi sunt. Ideo in no-

nomine montis Sina, unde legem acceperant, interpretatio nominis designavit populum tentatum a Deo, & in odium æternum esse conversos: ideo dicitur Sina, tentatio æterna & odium. Invenimus enim in Scripturis eos esse a Deo tentatos. Ita positum dicente Domino ad Moysen: Exeat populus iste, & colligat sibi diurnum in diem, & tentabo eos an possint legem meam sustinere an non; & tentati a Deo per legem inventi sunt ab ea lege alieni. Exinde Deo in odium æternum conversi sunt, & completa est interpretatio Sina. Manifesta vero & Moysen, per quem eos Deus per legem tentavit, in Latino interpretatur similiter, Moyses tentatio Dei, & inventio, per quem tentati a Deo inventi sunt alieni a legis observatione, ideo in æternum Deo in odium conversi sunt: Hoc odium in ipso genere Judæorum scriptum invenimus, dicente Isaac de duobus suis filiis Esau majore, & Jacob minore: Jacob dilexi, Esau autem odio habui. Esau vero major pilosus fuit totus, inquit, quasi corium pilosum, in figura populi majoris, in impietate delictorum suorum constituti. Et Jacob fuit lenis & minor, in figura populi novellioris, qui ex dicti audientia per credulitatis fidem ex aspredine sæculi in lenitatem conversus est ad Christum Deum, & Dei filium.

Ecce probavimus per Scripturarum fidem populum majorem & vetustiorem esse Deo in odium conversum secundum interpretationem montis Sina dicentis, tentatio æterna & odium. Æque Sion mons ita interpretatur, tentatio exacerbationis & speculatio. Hæc vero interpretatio Latina, igni sacri passionem designat, dicente Salomone de ipsa passione Dominica: Contumelia & tormento interrogemus illum, ut sciamus reverentiam illius & probemus patientiam ipsius, & tentemus quæ eventura sunt illi. Si enim vere filius Dei est, suscipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum; morte turpissima condemnemus illum. Hæc cogitaverunt & erraverunt; excæcavit illos malitia ipsorum, & non intellexerunt sacramenta Dei. Ecce tentatores Judæos. Item scriptum est: Et tentaverunt Deum in loco inaquoso. Speculum vero altitudinem ligni declarat, dicente Salomone: Posuerunt me velut custodiam pomarii, eo quod in horto in ligno confixus inter duos latrones pependit: & de altitudine ligni ambos speculatur, in figura duorum populorum malefactorum, Gentes in sæculi mala facta jacentes, & Judæos interfectores prophetarum. Hi sunt duo populi malefactores, quorum figuram in se portabant duo latrones, inter quos pependit innocens. Unus blasphemabat; alius vero confessus est, quia innocens injuriam patiebatur. Jesus autem ambos speculabatur de ligno speculatorio, blasphemum & confessorem: confessorem salvavit, & blasphemum perdidit, sicuti de duobus populis fecit.

Persecutores derelicti, qui in æternæ mortis sententia sibi non crediderint, si sic de sæculo exierint, perient. Gentes vero ad se conversæ fidem sibi habentes, quia filius Dei est; salvatæ videbunt in æterna sæcula sæculorum imperatorem & regem suum. Verum in ipsa passione pendens in ligno, duas partes populi prospiciens speculabatur, de alto ligno. Pars populi, qui viderant virtutes ejus mirabiles & deificas, patientem illum injurias dolentes plorabant: alii vero Judæi irridentes, de arundine caput ejus quassabant, blasphemantes & dicentes: Ave rex Judæorum, ubi est pater tuus? veniat & liberet de cruce. Exinde exacerbatus pater fecit cælum patefieri, & tonitrua facta sunt, & tenebræ insustinibiles; terra commota, patefacta sunt sepulcra, & corpora sua ejecerunt, & foras a se miserunt; velum templi scissum est; & a tanto fragore cæli & terræmotu, omnes qui stabant ante lignum, alii dolentes, alii vero blasphemantes, & illudentes, prostrati in faciem jacuerunt, trementes tamquam mortui. Tunc Judæi intellexerunt se offendisse Deum, & in luctum conversi sunt; & fuit exacerbatio. Eo enim tempore quo in ligno confixus pependit, dies fuerunt azymorum, qui sunt dies festi Judæorum. Eo die metuentes factum esse terræmotum, & cæli fragorem, prostrati in faciem, in terra plangentes, in luctum conversi sunt; & in ipsa sua passione complevit propheticum dictum: Et convertam dies festos eorum in luctum, & cantica eorum in lamentationem. Ante enim cum captivi detenti essent in Babylone, dicebant illis Babylonii: Cantate nobis cantica de canticis Sion, & Judæi lamentantes captivitatem suam, dicebant Babyloniis, ut diximus, lamentantes se: Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena.

Ecce quatenus completa est interpretatio montis Sion, tentatio exacerbationis & speculatio. Unde manifestum est montem Sion ligni sacri regnum esse in sanctitate justificatum, dicente David: Annunciate regnum Dei in gentibus, quia Dominus regnavit a ligno, & transivit in gentibus. De quo regno

li-

ligni regalis idem propheta dicit: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, annuncians imperium ejus. Quod dictum propheticum per Pontium Pilatum in sua passione pendens in ligno complevit. Pontius Pilatus impulsa mente a Deo accepit tabulam, & titulum scripsit tribus linguis, Hebraice, Græce, & Latine: Jesus Nazarenus rex Judæorum; & in capite ligni clavis tabulam cum nomine regis Judæorum confixit: & tunc manifestavit propheticum dictum, eo quod spiritaliter mons Sion crux est, quæ est virtus Dei, Apostolo dicente: Crux Christi non credentibus stultitia est, credentibus autem crux virtus est Dei; & iterum dicit: Nos autem annunciamus vobis Christum, & hunc crucifixum: Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Judæis & Græcis, Dei virtutem & Dei sapientiam. Sic vero & alius propheta declarat lignum passionis Dominicæ esse montem Sion sanctum, in spiritu ita dicens; Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus; dextera lævaque extensis, clavis fixis, innocentiam demonstrans. Ideo dicit innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam, & non juravit subdole proximo suo, hic accipiet benedictionem a Domino, & misericordiam a Deo salutari suo. Omnis passio hominum in terram cadet, hæc sola passio crucis stantem demonstrat; unde verum dicimus, montem sanctum lignum esse passionis. Inde innnocens manibus & mundo corde: hoc dicto prophetico Judæos redarguebat, qui Moysen præponunt Christo domino illius; eo quod Moyses cum in montem Sina ascendisset, ut legem Judæis acciperet, innocens manibus & mundo corde non fuit. Nec enim mundus corde, eo quod Ægyptium calce percusserit in Ægypto, & mortificaverit eum, & manibus suis eum in arena obruerit; Christus autem in montem sanctum ascendit lignum regni sui, ut moreretur a Judæis, quamquam ipse aliquem hominum non mortificaverit, nisi solum diabolum inimicum generis humani. Exinde in montem ascendit innocens & mundus corde; & ideo propheta dicit: Quis ascendet in montem Domini, & quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus & mundo corde. Et declaravit montem Sion sanctum esse sanctam crucem, dicente æque propheta: De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Lex Christianorum crux est sancta Christo filio Dei vivi, dicente æque propheta: Lex tua in medio ventris mei. Percussus in lateris ventre de lancea, sanguis & aqua mixtus profusus fluebat, unde sibi Ecclesiam sanctam fabricavit, in qua legem passionis suæ consecrabat, dicente ipso: Qui sitit, veniat & bibat: Qui credit in me, sicut scriptum est, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Item in Psalmis: Et erit velut lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Ecce verbum propheticum, fructum refurrectionis die tertia spiritaliter intelligendum, dicentis: De Sion exiet lex, hoc est, de ligno regali, & verbum Domini, ab Hierusalem quæ est Ecclesia.

Caro ligno confixa emisit verbum Dominicum dicens: Heli, heli. Et adimpletum est propheticum spiritale ante dictum: De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem, Hierusalem dicit de cælo descendentem, novam civitatem, quadratam per quatuor Evangelia, habentem duodecim fundamenta duodecim prophetarum, duodecim portas, duodecim Apostolorum; per quorum annunciationem Christiani in hanc civitatem sanctam & novam introierunt, quæ spiritalis est Ecclesia.

Ecce probavimus per omnium Scripturarum deificarum fidem duos montes, Sina in terra, & Sion in cælo, duorum Testamentorum portare figuram; veteris Sina, & novi Sion. Ex quibus duobus montibus, videlicet duobus Testamentis, posteriori tempore demonstratos & declaratos habemus duos populos; veterem & priore Judæorum, & novum & posteriorem populum Christianorum: Judæos terrenos, qui terram promissam a Deo acceperunt carnales; & Christianos cælestes, qui regna cælorum a Deo promissa accepturi sunt in futuro sæculo. Caro enim Christianorum spiritalis & immortalis erit.

Alia probatione veritatis in Scripturis posita, ex ea veritate cælesti spiritalem facimus figurarum comparationem, de hujus mundi conversatione. Diximus enim, montis sancti Sion, quod lignum regale & sacrum haberet interpretationem de Hebraico, in Græcum vel Latinum, tentatio exacerbationis vel speculatio, eo quod de ligno speculabatur ante se stantes bonos & malos.

Ita invenimus ipsum Salvatorem per Salomonem speculum immaculatum patris esse dictum, eo quod Spiritus sanctus Dei filius geminatum se videat;

pater

pater in filio, & filius in patre, utrique se in se vident, ideo speculum immaculatum. Nam & nos qui illi credimus, Christum in nobis tamquam in speculo videmus, ipso nos instruente & monente in epistola Joannis discipuli sui ad populum: Ita me in vobis videte, quomodo quis vestrum se videt in aqua aut in sepulcro; & confirmat Salomonicum dictum de se dicens: Qui est speculum immaculatum patris.

Verum etiam & vitam æternam & veram se esse dixit patrem suum agricolam. Si ergo Christus vitis vera; utique constat quia & nos qui in illo credimus & ipsum induimus, sumus vitis vera, quæ est vinea dominica, & Christus custos vineæ suæ dicente Salomone: Posuerunt me custodem in vinea. Invenimus vero in conversatione hujus mundi in similitudinem spiritalem figuraliter esse vineam, habentem dominum & possessorem suum. Tempore vero maturo prope dies vindemiarum positum in vineam custodem puerum in alto ligno media vinea confixo; & in eo ligno faciunt speculam quadratam de arundinibus quassatis, & per singula latera quadraturæ speculæ faciunt cavernas ternas, quæ faciunt cavernas duodecim: per quam quadraturam cavernarum custos puer omnem vineam perspiciens custodiat, cantans; ne viator ingrediens vineam dominicam sibi assignatam vexet, vel fures uvam vineæ conculcent. Quod si importunus fur egens in vineam voluerit introire & uvam demere, illic puer sollicitus de vinea sua deintus de specula dat vocem malam maledicens & comminans, ne in vineam viator fur audeat accedere, dicens, rectum ambula. Fur autem timens vocem pueri sibi comminantis refugit de vinea, speculam videt, vocem audit, puerum intus in specula sibi comminantem non videt, & timens post viam suam vadit.

Hæc conversatio sæcularis similatur gratiæ spiritali. Ita est enim & in populo deifico, sicut in vinea terrena. Vinea Dominica & spiritalis plebs est Christianorum, quæ custoditur jussu Dei patris a puero Christo in ligni specula exaltato. Quod si viator diabolus, perambulans viam sæcularem, ausus fuerit de vinea spiritali hominem de plebe Dominica separare & vexare; statim a puero cælesti voce correptus, & spiritalibus flagris emendatus, exsulanus ad centesimum, effugit in locis aridis & desertis. Hic est custos puer filius Dominicus; qui vineam suam sibi a patre commendatam salvandam & reservandam accepit: de quo Esaias propheta canit, dicens: Ecce puer meus dilectissimus, ponam super eum spiritum meum, & judicium gentibus nunciabit: non clamabit, neque contendet. Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non exstinguet, quoadusque expellat in contentione judicium; & in nomine ejus gentes credent & sperabunt.

ORATIO CYPRIANI ANTIOCHENI.

Pro Martyribus.

HAgios, Hagios, hagios, sancte sanctorum, Pater patrum nostrorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, Deus Apostolorum, Deus Prophetarum, Deus Virginum, Deus bene viventium, Deus credentium, Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi filii tui; te invocamus supplices, pariter & deprecamur Fili unigenite, qui ex ore Altissimi procreatus es ante mundi dispositionem, & ex Mariæ sanctæ virginis utero per mysterium editus; orantibus nobis, sancti desiderii spiritale incrementum, & integritatem cordis præstare dignare, ut lavacro salutari recreatum pectus a delictis carnalibus incolume persistat. Petimus fide illibata, mente incorrupta, devotione robusta, operatione seu dilectione continua; ut in Ecclesia sancta tua nos florere permittas: quoniam tibi flectimus genua, & curvamus cervices, cui Angeli & Archangeli, millia millium Martyrum, chorus Apostolorum, & Prophetarum gloria exsultant, cui omnes aves canunt laudes, linguæ confitentur cælestium, terrestrium & infernorum: tibi omnes aquæ in cælo, & sub cælo, confitentur; te insensibilia sentiunt: tu es solus, & præter te & extra te nemo. Te quæsumus, Domine Pater omnipotens, qui soli Filio conspicabilis

lis es, cujus Angeli & Archangeli obtemperant tibi Domine Pater: te oramus, ut tribuas nobis mentem integram, innocentiam puram, ſinceritatem devotam, conſcientiam ſanctam, puram, ſobriam, caſtam, contra omnes inſidias ſæculi glorioſa fide degentem: contra diaboli minas, & carnales illecebras munitum pectus concedas; ne violenti & cruenti hoſtis letalibus laqueis implicemur, ut ſignum ſalutis æternæ incolume perferamus. Pelle a nobis omnem ſæculi illuviem, omnemque diaboli perſuaſionem. Laqueetur, concidat, & ſuperetur a nobis, & amoveatur, ſicut a Sara famula tua Aſmodæus dæmon nequiſſimus, exſtinctus per Angelum tuum ſanctum Raphael. Et ſicut Tobiæ affuiſti, ita mihi adeſſe digneris. Et ut tribus pueris in camino, & Danieli miſericordiam præſtitiſti: ſic circa nos famulos tuos facere digneris. Qui mortuos ſuſcitaſti; cæcos illuminaſti; ſurdis auditum, mutis eloquia, claudis greſſum, leproſis ſanitatem dediſti: ita & da famulis tuis, qui te tota virtute mentis credimus natum, paſſum, venturum judicare vivos & mortuos. Aſſiſte nobis, ſicut Apoſtolis in vinculis, Teclæ in ignibus, Paulo in perſecutionibus, Petro in fluctibus. Qui ſedes ſuper ſeptem thronos ad dexteram Patris, reſpice nos & libera nos de æternæ mortis interitur: unus in uno, Pater in Filio, Filius in Patre, Spiritus ſanctus, per quem, & cum quo eſt tibi in ſancta Eccleſia honor, virtus, claritas, majeſtas, poteſtas, benedictio, immortalitas, & nunc & in æternum, ſemper & in omnia ſæcula ſæculorum, Amen.

ORATIO
CYPRIANI ANTIOCHENI

quam ſub die Paſſionis ſuæ dixit.

DOMINE Sancte Pater hagios, Deus hagie, & hagie Deus meus, quis enim major te? tibi gratias & laudem refero Deus Abrahæ & Deus Iſaac & & Dens Jacob, Deus Patrum noſtrorum, Deus Apoſtolorum, & Deus Prophetarum, & Deus Martyrum, qui fuiſti ante mundi diſpoſitionem, Deus vivorum, venturus judicare vivos & mortuos: qui es Deus verax, qui ſedes ſuper Cherubim & Seraphim ſedem honoris tui, & proſpicis abyſſos: qui vides cuncta priuſquam naſcantur; qui habes poteſtatem occidere & rurſus reſtituere; qui habes poteſtatem de arido viride facere. Tu omnium Dominus dominator, libera me ab hoc ſæculo, & exaudi me orantem, ſicut exaudiſti filios Iſrael de terra Ægypti, & non tibi crediderunt, nec famulo tuo Moyſi.

Væ peccatis meis. Cum elevaveris confringere terram, ſub qua fiſſura petrarum me abſconſurus ſum ab ante virtutem tuam? Cui monti dicturus ſum, cade ſuper me; & cui colli, tegme me ab ante metum Domini, cum te levaveris confringere terram? Rogo, Domine, ſubveni mihi: noli ſecundum actum meum me judicare: nihil enim in præceptis tuis parui. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Jonam de ventre ceti; ſic exaudias me, & ejicias me de morte ad vitam. Sicut Ninivitæ induerunt cinerem & cilicium, & pœnitentiam egerunt ante Dominum. Exomologeſin facienti ante conſpectum tuum pro univerſis peccatis meis, qui es amator pœnitentiæ, miſerere mei. Sed & David dicit: Domine propter nomen tuum dele peccatum meum. Et ego deprecas majeſtatem tuam; dele univerſa peccata mea, & exaudi me orantem, ſicut audiſti tres pueros de camino ignis, Ananiam, Azariam, Miſaelem: & miſiſti Angelum tuum cum nimbo roris, & confuſus eſt Nabuchodonoſor præpoſitus regni: quoniam tu es Rex regnantium, & Dominus dominantium, qui ſolus habes immortalitatem, & lucem habitas inacceſſibilem, quam nemo hominum videt, nec videre poteſt. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Danielem de lacu leonum: & miſiſti Abacuc Prophetam, & attulit ei prandium & dixit: Prande prandium, quod tibi miſit Deus. Et dixit Daniel: Non relinquet Dominus quærentes ſe. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Tobiam & Saram dum orarent in atrio domus ſuæ: tunc obtulit pro eis Raphael Angelus orationes eorum: ſic & tu exaudias preces meas, & admittas ad aulam ſanctam tuam orationes meas, & continenter mittas Angelum tuum, qui deleat univerſa delicta mea, ſicut deleſti ſpiritum immundum a Sara filia Raguel: & illumines cor meum, ſicut illuminaſti oculos Tobiæ.

Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Suſannam inter manus ſeniorum, ſic me liberes ab hoc ſæculo, quia tu es amator puræ conſcientiæ. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Ezechiam regem Judæ & deleſti ab eo infirmitatem: ſic & a me auferas infirmitatem carnis, & augeas mihi ad fidem, ſicut illi auxiſti annos quindecim ad vitam. Libera me de medio ſæculi hujus, ſicut liberaſti Teclam de medio amphitheatro, libera me ab omni infirmitate carnis meæ.

Te deprecor Pater majeſtatis, qui in fine temporum miſertus es noſtri, mittens nobis Jeſum Chriſtum filium tuum Dominum Deum Salvatorem noſtrum, natum ex Maria virgine de Spiritu ſancto, annunciante Gabriele Angelo, per quem nos liberaſti de periculo mortis imminentis,

Et te deprecor Filium Dei vivi, qui feciſti tanta mirabilia, qui in Cana Galilææ de aqua vinum feciſti, propter Iſrael: qui cæcis oculos aperuiſti; qui ſurdos audire feciſti; qui paralyticos ad ſua membra revocaſti; qui ſolviſti linguas blæſorum; dæmonio vexatos ſanaſti; claudos, currentes feciſti velut cervos: mulierem de profluvio ſanguinis liberaſti; mortuos ſuſcitaſti; ſuper aquam pedibus ambulaſti; qui Petro labenti manum tradidiſti; qui mare fundaſti, & terminum ei poſuiſti, & dixiſti: Hucuſque venies, & hic te confringes in virtute tua. Te deprecor Filium Dei vivi propter univerſa commiſſa mea, qui es in cælis Filius in Patre & Pater in te in ſempiternum, qui ſedes ſuper Cherubim & Seraphim ſedem honoris tui.

Tibi aſſiſtunt Angeli, Archangeli, numerus innumerabilis, timentes & paventes honorem & virtutem tuam, clamantes voce magna & dicentes: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Tu ipſe nobis teſtamentum feciſti: Petite, & accipietis; pulſate, & aperietur vobis. Quodcumque a Patre meo petieritis in nomine meo, ego a Patre peto ut accipiatis. Ego peto, ut accipiam; quæro, ut inveniam; ego pulſo, ut aperiatur mihi; ego in tuo nomine peto, ut tu a Patre petas, & detur mihi. Paratus ſum propter nomen tuum victimam ſanguinis fundere, & quodcumque tormentum ſuſtinere. Tu es, Domine, auditor meus & defenſor; defende me ab adverſario meo, Angelus tuus lucis protegat me, quoniam tu dixiſti; quod credentes petieritis per orationem, dabitur vobis.

Omnis homo mendax, tu es verax. Sicut tu repromiſiſti, poteſtatem habes, Domine, dare mihi omne ſacramentum tuum cæleſte, ut dignus ſim faciem ſanctorum tuorum videre. Spiritus in me operetur, voluntas tua in me fiat: quoniam tibi ſpopondi omnibus diebus vitæ meæ, qui paſſus es ſub Pontio Pilato bonam confeſſionem, qui crucifixus deſcendiſti, & conculcaſti aculeum mortis. Devicta eſt mors, devictus eſt inimicus diabolus. Tu reſurrexiſti a mortuis, & apparuiſti Apoſtolis tuis; ſedes ad dexteram Patris, qui venturus es judicare vivos & mortuos. Tu dominaberis, libera me de manu quærentis animam meam. Per nomen tuum libera me ab adverſaria poteſtate, ut opem des vincendi inimicum meum: quoniam tu es potes aſſetor & advocatus precum & petitionum noſtrarum animarum. Die ac nocte interpelles pro peccatis meis, orationem meam perferas ad Patrem tuum. Et tu Domine ſancte Pater, digneris reſpicere ſuper preces meas, ſicut reſpexiſti ſuper munera Abel. Digneris me liberare ab igne & pœna perenni, & ab omni tormento quod paraſti iniquis; per bonum & benedictum Jeſum Chriſtum Salvatorem noſtrum, per quem tibi laus, honor, virtus, gloria, in ſæcula ſæculorum, Amen.

ARNOLDI ABBATIS BONÆ-VALLIS OPERA.

Tractatus de novissimis verbis Domini in Cruce.

PRÆFATIO.

ULTIMA Christi verba quæ cruci affixus, novi Testamenti heredibus tractanda proposuit, licet sparsim a nonnullis Commentariis Evangeliorum videantur exposita, movit me tamen verborum sanctorum reverentia, amplius eorum penetralia scrutari, & quod illa bonera qua consummata videbantur quæ de eo fuerant prophetata sint, cum jam non doctrinæ sed passionis agebatur negotium, & quod in eis sua omnia Christus recapitulat dogmata, & tam diffuse prius prædicata brevibus coarctat capitulis, ita ut in illo verborum compendio Christianæ fidei ratio splendeat, & de semine exiguo seges immensa universitati credentium profutura consurgat. Quæ verba quanto brevius dicta sunt, & in articulo quo seria & necessaria agi rerum circumstantia postulabat, tanto diligentius inquirenda sunt, & tanto penitius intuenda, quanto secundior & causalis & seminalis ratio in eis delitescit. Evolutis igitur causis, quasi ex quibusdam latebris, & ex quodam reclinatorio aureo, bonorabilem internarum intellectuum majestatem produces in medium; & egredietur palam in decore suo cognoscibilis veritas, quam antea oppositis velaminibus ignorabas, & cum proprius accesseris & insuderit se tibi illuminans sensum tuum divinæ radius veritatis, intelliges & videbis in scintilla incendium, & in stilla reperies pelagus; & in lecytho olei, unde creditori tuo reddas debitum, & tibi affatim superst in inconsumtibilem cibum. Ante tamen exordium, attendamus quisnam ille sit qui se clamat derelictum. Nonne ipse qui Latroni promittit & donat Paradisum? Utrobique, verbi virtutem intellige. Audi quid hæc ultima schola subtilitatis edoceat. Hic idem qui se derelictum causatur, non pro Latrone Patrem rogat, sed potestative (immerito donatis reatibus) repente flagitiosum sanctificat, & cælestibus invebit sedibus, & secum in gloria locat. Hoc fundamentum fidei est, hoc argumentum probabile & necessarium, omne evidentia constat, quod regni Christi etiam in Cruce perfecta sit efficientia: nec minuitur humilitate carnis, imperii dignitas: immo hoc ad gloriam crucifixi pertinent, quod in illa contumelia crucis, sapientiam & fortitudinem mundi hujus vincat & superet, quod stultum & infirmum æstimabatur incarnati Verbi venerabile sacramentum. Quod enim Filius in persona derelictorum conqueritur, non est impossibilitatis judicium; sed hoc potius intimat, quod diminutio illa excellentiæ superioris, humilitati corporis tribuat incrementum: vicissim humilitas & sublimitas quibusdam revolutionibus inter se partiantur negotium; forma Dei se exinaniens, & forma servi nomen quod est super omne nomen accipiens. Non derelinquitur usquequaque, sed dispensatorie singularum exprimitur ratio naturarum, quia & relinqui & pati & mori, quidam arcti & difficiles sunt transitus, per quos ad solidum & immobilem statum, quasi pelle peccati deposita & omni scabie vitiorum detersa, renovatus homo perveniat. Unde etiam quod sitit in Cruce fons vitæ; quod supplicante Christo, etiam crucifigentibus locus est veniæ: quod inter convicia & supplicia, pietate matris afficitur: quod omnibus consummatis victor migrat ad Patrem, indiscussum relinquere, ingratitudinis esset & torporis: & cum hæc singula capitula proprium syntagma requirant, & meditatores Legis Dei totius hic religionis reperiant semina, de quibus exercitatus animus Divinorum intellectuum fructus uberes metat; ad quarum rerum indaginem licet insufficientem me judicem, nec oculis impuris puram lucem intueri sustineam: interim tamen sub umbra Divinorum secretorum sedens, a probibitis & inaccessibilibus abstinens, ad reliquas Paradisi arbores præsumsi manus extendere, & experiri gustu quid saporis intra se dulcedinum multitudo proposita contineat.

Primum de verbo illo:

Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti.

POST regulas fidei, Evangelico dogmate promulgatas; post signa & miracula & documenta justitiæ; quia iter A longum fuit per præcepta, ventum est & ad compendiosum & efficax, per exempla; ne aliquid doctrinæ deesset, secuta est forma; quæ ideo ad ultimum dilata est, ut quasi piæ hereditatis Testamentum filii superstites eo devotius am-

amplectentur, quo Christi sanguine conscripta privilegia sua viderent, & impressam obedientiæ ejus imaginem Bulla imputribilis exhiberet. Ideoque ex illa cathedra Crucis quoddam Deuteronomium dictatum est, in qua recapitulatis breviter quæ multa prolixitate diffusa erant; satagit simul Magister bonus facere ac docere & exemplo consummare doctrinam, nec tam veritatis præceptor esse quam testis.

Deus meus, &c. Modo ultro eloquitur qui paulo ante ad Herodis & Pilati inquisitiones conticuit, curiositatem & fastum tumentium hominum aspernatus, pauperes spiritu de patibulo edocet: ibique scholam religionis iterum instituens, pauca proponit capitula in quibus & affectum caritatis intimat, & zeli sancti imitationem commendat. Non possunt impedire tormenta doctrinam, sed quasi hebes contemnitur ferrum; & providit sollicita pietas ut ad regulam fidei, discipulorum mores æquentur; & conquadrato fundamento ædificatio firma stabiliter innitatur. Se igitur ipsum modo hominem exhibet, modo Deum; modo omnipotentem, & modo infirmum: ut inter se sublimitas & humilitas, vices negotio congruas partiantur. Modo supplicat, modo imperat; modo se dicit derelictum, modo Latroni promittit Paradisum. Agit secundum utramque naturam quod exigit causa. In hac contemnitur, in illa gloriam regnumque largitur. Perstrepebant ante crucem clamores irrisorii; & ad dolorem vulnerum, cruenta plebs addebat convicia: ringebat, & torvis aspectibus in faciem quam conspuerat intendebat, & unanimi classico acclamabat; *Vah qui destruis Templum Dei, & in triduo illud reædificas*.

Vide quantum mali, error & perfidia Principum adliniverat plebi; quantum rubiginis suæ affricuerat populo imprudenti auctoritas sacerdotum, quantum convaluerat conjuratio facta in Christum, cum occiderent eum, & nomen ejus delerent e medio. Non verebantur omnes, homicidii titulo in perpetuum esse notabiles, una in se & in parvulos suos tanti sceleris reliquias congerebant, & ultro damnationis suæ chirographo subscribebant. Nondum exspiraverat Christus, sed fossis manibus pedibusque & scisso vepribus capite vivebat in cruce; & parricidalium mentium intuens vota, non tam clavorum acumine quam illorum crimine pungebatur. Pro his igitur ad Patrem convertitur, & caritatis argumento prolato in medium, inauditum dicendi genus novus orator assumit: & inimicorum in causa allegans, ipsis invitis atque negligentibus parti contrariæ suffragatur; & verum plus possit peccatum quam justitia, Deo Patri quæstionem proponit, & edisserit esse inconveniens ut amplioris sit virtutis delictum quam donum; & prævaleat malitia bonitati, & perditio saluti. Cum enim ipse ad hoc nitatur ut salventur; & Judæi, ad hoc ut damnentur; plus debet apud Deum posse Filii caritas, quam populi cæcitas: quia & hoc non minimum habet pondus quod causæ huic non patrocinatur alienus, sed Filius; neque Reipublicæ commodum ex hac indulgentia minuitur, sed augetur; ideoque nec Legibus nec Judici derogat, si temperatur sententia; quia cum communibus utilitatibus tribunalia deserviant, non est sibi contraria institutio quæ quocumque tramite ad propositum redit; quæ quod a statu integritatis suæ elapsum erat, restituit. Alioqui subtracta sibi agonum suorum stipendia Christus queritur: protestans non esse quæstuosos tanti discriminis sudores, si hi quibus tanti laboris opera impensa est sic relinquantur, & ac salutem eorum inefficax sit hæc humilitas, & ita sanguis Filii in conspectu Patris vilescat, ut non omnia postulata obtineat.

Clamat igitur; *Heloi, Heloi, quare me dereliquisti?* Non improperat Patri, nec derelictum se dicit quasi contumelia Crucis contra propositum videatur apposita; ultro enim & ulnas patibulo & palmas ferro exposuit: sed quantum sit obedientiæ fundamentum & culmen, interrogans innuit, cum se & minorem & æqualem ostendit. Deseritur humilitas, adest majestas; fortius est & sapientius omni virtute & sensu hominum, quod in Christo Judæus & Græcus stultum æstimat & infirmum. Secundum formam servi, legationis suæ ministerium non erubescit, non diffitetur carnis naturam passibilem & mortalem. In hac forma Patri blanditur mediator attentus, nec abnegat quod videtur, nec rapinam arbitratur si aliquid pro potestate loquitur, & Patrem aliquando ex æquali affatur. Deum igitur suum vocat, ne quis quod proprium est alterius ad alterum, existimet alienum; & quod commune videtur, secare præsumat quasi divisum. Naturæ divinæ communio inter Patrem & Filium, non admittit scissuram: & licet sit ibi discreptio Personalis, una tamen est divinitas & essentia naturalis. Suum dicit, ut manifestum fiat quod ille qui suus est, in nullo, ei contradicere possit. Deum suum dicit, ut nobis minime formidandum Judicem intimet, quem sicut suum flectere pos-

possit; & ad eum tutum esse accessum, quem non ut alienum appellat, sed suum. Nec parvam confidentiam hujus familiaritatis germanitas exigit, quæ in conspectu Patris tantam derelictorum sollicitudinem gerit, ut se quoque in eo quod constat voluntarium esse & spontaneum, dicere non dubitet derelictum. Impossibile sane est, ut in Patrem bonum, bonæ voluntatis cadat ingratitudo; & non magis in tam benigno dilecti sibi Filii affectu complaceat. Quod autem derelictum se Filius commemorat, mercedem obedientiæ postulare videtur; nec diu beneficium differri tolerat, quod deberi sibi obedientia morti obviam procedens, confidenter proclamat.

Quare (inquit) *me dereliquisti?* Hujus mysterii rationem nondum intellexerat mundus, necdum tanti sacramenti effectus palam advenerat, & necesse erat, ut tam opus quam virtus hujus Holocausti innotesceret, & auditoribus Evangelii imprimeretur hæc forma, & direrent ex præsenti regula, unumquemque oportere deinceps introire in Sancta in sanguine proprio; & finem adveniisse earum expiationum, quæ factæ erant eatenus in sanguine alieno. Periret enim & prorsus dilueretur religionis auctoritas, si iterum circa imagines & umbras veritatis occuparetur; & non magis ipsam veritatem apprehendens, mores in se Taurinos, vel Hircinos mactaret, & in altari intrinseco puræ devotionis, adoleret fragrantiam: pro turture & columba pietatis & sanctimoniæ intendens affectum.

Deseritur Christus, & ad modum Jonæ Prophetæ, projectum in mare, venter belluæ suscipit: sed prope erat susceptio matutina, de qua Pater prædixerat dicens ad Filium; *Exsurge gloria mea*; & Filius ad Patrem; *Exsurgam diluculo*. Exarmata erat navis, fractumque remigium: sed recollectis, reliquiis, iterum navigii supellectilem gubernator magnus aptat ad cursum: & cujus res deploratæ esse videbantur, dum clauderetur intra sepulcrum, devicta morte victor egrediens, imperavit ventis & mari: Et infernus obstupuit Judicem, quem quasi prædam peculiarem unguibus carni infixis pro consuetudine indifferenti attraxerat.

Sane ille Psalmus cui titulus est; *In finem, pro susceptione matutina*; ex persona Christi sic incipit: *Deus Deus meus, respice in me, quare me dereliquisti?* Sed hæc erant verba derelictorum, id est, in persona eorum quibus ipse se unierat, quibus per omnia absque peccato similis erat. Suos dicit peccatores propter quos venerat, quorum caput erat; neque membra sua a se abscindi, conveniens judicabat: Alioquin absque nota & labe peccati si corpus inquiras, caput sine corpore constituas, nec erit cui proficiat bonitas, si non sit infra quæ regatur infirmitas. Agit igitur caput causam corporis sui; & pro infirmis suis sollicitus medicus, in tantum compatitur, ut etiam ex parte se infirmari non dedignetur; & (ut amplius dicam) sit peccatum, qui abradebat peccatum. In qua parte patitur, derelinquitur; quia naturæ impassibili, in nullo congruit injuriari vel pati.

Absentat se passioni divinitas: hoc solius carnis est, in hoc solo se deseri Filius innuit, ut undique sanę Fidei veritas elucescat, & palam sit quia secundum quod Deus est, omnino non moritur; secundum quod homo, dispensatoria ratione ad tempus moriturus deseritur. Deseritus itaque cum derelictis; & pro natura quam assumserat, tributum solvit; & evecturus secum genus suum ultra hujus sæculi pelagus, Piratis rapacibus naulum carnis suæ protulit; inviscatisque dentibus, eorum illusit voracibus, & tam se quam prædam suam abstraxit & evexit. Pro debitoribus debitorem se objecit, & quod ex se non debebat, ultro debere non abnuit; ideoque totius debiti summam ab eo qui pro omnibus se tradebat, exactor exegit. Relictum vidit da tempus, & penitus posse exstingui arbitratus est: sed abjectio voluntaria non expers erat omnipotentiæ; & calix ille amaritudinis concupiscentiæ venena infusa antiquitus, ab imo avulsit, & vomitu repentino tota veteris fermenti conspersio ejecta est. Extensis igitur brachiis Christus in cruce, totum corpus suum infra se positum complexus est: & sub alis crucis aggregato genere nostro, ibi & protexit & fovit ubi nihil posse putabatur; & in quo victus æstimatus est, maximæ victoriæ vexilla erexit: quia neque mors in eum usque quaque prævaluit, neque Pater ullo modo negare Filio indulgentiæ, privilegium potuit, quod ad pedes ejus prostrata caritas postulavit. Obtinuit itaque dejectio capitis veniam corpori; & percusso vertice, solidata sunt membra: ut non segnis sit recompensatio; & semper quid debeat homo Christo pro quo ille mortuus est, in hac forma meditetur & relegat; fixumque præ oculis sit hoc carilegat; fixumque præ oculis sit hoc caritatis argumentum, maneatque hoc vivum documentum & continuæ persuasionis exemplum.

Sed & nobis qui toties derelinquimur, quo-

quoties nos tentamina colaphizant, non negligenda quæstio est, inquirere cur derelinquimur, & intellectis causis, indagare remedia; quia non poterit in illa mente diu labes obrepere, quæ se provida studuerit circumspectione munire. Deserimur nonnumquam cum hanc curam negligimus, & commonent nos contumeliæ propulsantes ut solliciti simus, & medetur quandoque negligentiæ confusio; compelluntque ad remedia confessionum nonnullos (cum se erubuerint aberrasse) ipsa tentationum ludibria. Castigatur sæpe ex casu superbia, & præsumptio ex ruina. Pulsatur sanctitas, ne extollatur; & ut exerceatur, vexatur ad tempus; in modico derelinquitur, & in magnis miserationibus denuo congregatur. Labitur, & erigitur; deficit, nec sufficit ex se, ut ad medicum recurrat. Ad hanc inquisitionis formam proposita a Christo in cruce quæstio nos invitat, quotidie nos pungit stimulus carnis, vel rapit in mirabilibus supra nos elatio mentis. Nec tamen peremtorius æstimandus est recrudescentis peccati pruritus, cui obviam pergit ratio, & serpenti scabiei opponit cauterium. Licet enim subfumigent afflata incendia, & flamma vorax jam tectorum elambat fastigia; una gratiæ stilla subitusque respectus clementiæ, uno flatu ea in cineres rediget: sedataque procella divinitus, quod putabatur detrimentum, invenitur solatium; & quod relictum & oblitum, assumtum & restitutum.

I I.

Amen dico tibi, hodie mecum eris in Paradiso.

Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra, qui & *ex* impiorum *ore perficis laudem*! Ecce unus de derelictis assumitur; Latro ille collateralis tuus, damnatus ob scelera: illum victoriæ tuæ præcursorem constituis, & justificatum ex gratia, in Paradisum præmittis; in quo confusus est inimicus & ultor, hæreticus & proditor, perversus discipulus & detractor Judæus. Opponebatur a Pharisæis, Christo pro crimine; quod cum peccatoribus quos Lex abdicabat, ad Legis injuriam non tantum verbo, sed etiam communicaret convivio. Cum enim leprosos & immundos, ex ritu & decreto extra castra depellerent, abrasisque parietibus earum domorum in quibus fuerant conversati, ipsis quoque in quibus consedissent subselliis, propria mandaretur purgatio: hoc arguebant in Christo quod hujusmodi personarum nec mensam vitaret nec domum, sed susciperet & sanaret. Inoleverat superstitio; & occasione Legis intellectæ carnaliter, persequebantur quidem Ministri Legis peccatum, cum tamen nec ipsi essent a peccato immunes: subscribebantque damnationibus propriis, nullum locum misericordiæ reservantes. Nefas putabant, quod Christus curabat in sabbato, quod misericordiam præponendam docebat judicio. Ita & quidam hæretici (in quibus sunt Novatiani) qui volunt videri defensores Ecclesiæ: eos qui in quocumque crimine post baptismum lapsi sunt, pœnitentia censent indignos; & omnino non posse restitui dogmatizat illa impietas, quem in aliquod crimen humana impegit infirmitas. Verum Christus & falsos defensores fidei hæreticos, & inimicos gratiæ Judeos præsente judicio destruit & convincit; mutans Legem in gratiam, terrorem in mansuetudinem, asperitatem in lenitatem, umbram in veritatem, judicium in misericordiam. Novus rex, nova lex; novus dux, nova lux. Fractis prioribus Tabulis, & silice ad silicem comminuto, novis subscriptionibus figit titulum: & dictat pietas, & discernit omnia caritas.

Scribitur tribns Linguis insignibus, Hebraica, Latina, & Græca regnum Christi; & dominatio ejus emanatura in Gentes, cruci insculpitur, nec corrumpere Pilatus quod scripserat voluit. Et licet tam insignem titulum deleri perfidia Judæorum clamose expeteret, obtinere nullo modo prævaluit. Jam ad hanc sculpturam Latro concrucifixus pertinebat, & eum intra se illæ litteræ colligebant: jam spes subintrabat conversо, quia crucifixo sibi mundo, inhiabat cælestibus; dilatatusque caritate, quasi consputis repudiatisque quæ infra sunt, cum Christo, tractabat de regno, affectabat superiora: & cum jam anima egressum accelerans in primis labris esset, & hora ultima adventaret, æquo animo ibat; nec urgebat formido pœnarum conscientiam, quæ se sanguine Christi præterfluente sentiebat ablutam. Exacuebant linguas venenatas, blasphemantes Christum Judæi, & conclamabant & evomebant convicia, & quasi victores insultabant pendenti fugerant Apostoli; sola plebs maledica, firmatis nequam sermonibus, celebrabat ludibrium; Romanis militibus, seditionibus tumultuosis, cedentibus; pro potestate ministerium potius exhibentibus, quam consensum.

Sed

Sed & alter Latro oblatranti plebi assentiens, quod nec se nec alios salvos posset facere, testabatur; irridebatque conparticipem suum qui in eum quem in eadem secum damnatione videret, spem poneret; & nugatorium omnino videbatur, illum credere regem vel Deum, quem secum oppresserat idem opprobrium & simile tormentum. Erat itaque unus irrisor, alter confessor; unus exprobrator, altre venerator; hic sperans, ille desperans: hic diligens, ille negligens: aderatque illi controversiæ judex, qui data sententia, blasphemum ad tartara, confitentem præmisit ad regna. Sane hic de quo agimus Latro, mansueti animi; & sicut testem Christi decebat, in Auditorio publico, fidei protulerat argumenta; & novo philosophandi genere, supplicii tanti immemor, cum blasphemo illo de timore Dei & justitia disputabat. *Neque* (inquit) *tu times Deum, qui in eadem damnatione es; & nos quidem juste, nam digna factis recipimus; hic vero nihil mali gessit.* Credit & confitetur, testis est innocentiæ Christi; increpat maledicum, nec sibi parcit; sed tantum accusator sui, seipsum (adversum se sententiæ veritate prolata) persequitur. Damnatio (inquit) similis quidem est, sed causa differens: cum hic ad hoc destinatus sit ex obedientia, nos ob flagitia. Causam accusat, non arguit pœnam, execratur scelus suum, non detrectat judicium. *Neque* (inquit) *tu times Deum:* Deum fateri non erubescit, quem ex invidia, non ex merito, noverat crucifigi. Intelligere enim, revelante non carne & sanguine, sed ipso cui attestabatur, jam poterat; quia quod fiebat voluntarium erat, non necessarium; nisi ideo necessarium quia ut sic fieret, voluntarie fuerat definitum. Ibi igitur philosophatur & prædicat & fatetur, ubi non tantum diffugiunt & tremunt Apostoli, sed & ipsi maligni Spiritus jamjam impositi sibi freni salivaria masticantes, per antiquum organum suum (linguam femineam) nitebantur colligationes illas impietatis dissolvere; scientes quia fortis armatus hoc ancipiti gladio erat, eos de diu possesso hujus mundi atrio ejecturus.

Itaque concionatur illustris, oblato confessionis & fidei auctoramento, impositoque latroni blasphemanti silentio; victoriæ suæ palmam & auctoramentum a Judice exigens, ad Christum convertitur, & dicit: *Memento mei Domine, dum veneris in regnum tuum.* Considerare necesse est, quem locum, quem modum, quod tempus hæc causa habuerit, & quam celerem auditum confessio meruerit; quid possit pœnitentia, quando bonus Dominus, tribulato corde clamantem ad se servum suum, etiam in ultimo peccati puncto non negligat. Hora mortis erat, jamque confitentis anima faucibus hærebat, jamque linguam ejus alligabat angustia, illoque articulo temporis, fere ab ipsis Apostolis salus desperabatur. Modus passionis, Crux inter omnia supplicia turpissimum & atrocissimum. Quibus postpositis, quasi plagarum & sanguinis immemor, dictator Evangelii Latro efficitur; & (quod persuaderi illa hora difficile erat) Christum Deum in cruce fatetur: ibi orat, ibi adorat; multa simul pietatis officia complectitur. Credit & timet, compungitur & pœnitet, confitetur & prædicat, amat, confidit, & orat. Fide illuminator, timore subditur, compunctione mollitur, pœnitentia concutitur, confessione purgatur, prædicatione zelatur, dilectione dilatatur; confidentia sperat, oratione impetrat.

Ne irascaris, princeps Apostolorum; tibi dico Petre, cui *claves regni cælorum* commissæ sunt: Et te amare flentem Christus respexerat, & donaverat negationis reatum; quia non ex sententia, sed ex infirmitate desciveras: Te tamen juxta crucem non video; territus lates, nec saltem matrem Christi feminasque sanctas prosequeris, quæ spectaculo lugubri astabant immobiles. Nec ibi Apostolica auctoritate uteris, ubi ad invicem fixis juxta crucibus privata miscent colloquia Salvator & Peccator. Absens eras, & ministerii tui claves (quod pace tua dixerim) modo non profers. Supplet vicem tuam summus Sacerdos, apertisque seris antiquis, Latro primitiæ derelictorum introducitur (aperiente Christo) in regnum cælorum. Amovetur ab introitu Paradisi custodia ab initio pervigil, & versatilis gladius ille minax, quem Cherubin ab antiquo vibraverat. Ibi Latro locator, unde Lucifer corruit; & cui tu forsitan ultra septies ignoscere nolles; ultra septuagies septies reus sed absolutus a bono Jesu, modo cum Angelis conversatur. Resurge, & disce ignoscere; neque annumeres peccata, vel multiplices tempora. Non arctatur numero, non clauditur fine, nullas omnino habet metas divina clementia. Sit qui invocet, erit qui exaudiat; sit qui pœniteat, non deerit qui indulgeat. Non huic pœnitenti multorum annorum jejunia imponuntur; non nudipedalibus, vel sacco afficitur; simul & confitetur, & justificatur, & glorificatur.

Vide horam, nota personam. Ultima hora, peccatrix persona. Multa antiqua, que

que peccata illico abolet gratia, nec A
processu moraque temporis indulgentia
limat corroditque culpæ rubiginem: sed
ubi repente, facto cælitus sono, Spiri-
tus sanctus illabitur; quidquid immadue-
rat peccati tabe, siccatur: nec supersest
ullum fœditatis vestigium vulneri, quod
misericordiæ abluit lavacrum. Fœtebat
jam quatriduanus in monumento Laza-
rus, suscitatus non tabescit languore;
erigitur, solvitur, & statim convescitur.
Nulla lepræ crepido, nullus sinus in fa-
cie Simonis supersest. Hospes incolumis
curatori suo hilarem exhibet famula- B
tum: nullum signum horroris comitan-
tibus magistrum; idem conviva & mi-
nister prætendit. Maria Magdalene ad
pedes Christi plorat & orat, tergit &
ungit; nec improperat Christus vitam
infamem & inverecundam, nec oppo-
nit quod diluit, nec exprobrat quod
ignoscit. Quidquid agit in hujusmodi,
celeri nutu Spiritus sanctus consummat,
nec emendicat aliunde suffragia; qui
quod dicit, facit; & quod illuminat,
format; qui statim piscatores facit do-
ctores, & idiotas prædicatores. In hac
gratia non affligitur expectatio dilatio-
ne, nec intervallum est inter optatum
& datum. David dicit, *Peccavi;* & Pro-
pheta, *Translatum est peccatum tuum.* Ad
Cain dicitur, *Peccasti, quiesce:* & ad
mulierem in adulterio deprehensam;
Non te condemnabo: noli ultra peccare. Quid
commemorem Ninivitas, quorum peni-
tentia subito Judicem amovet a senten-
tia? Quid Achab & Manassem reges
impios; quorum contritionem in angu- D
stiis non est aspernata divina clementia?
Inter cetera pietatis exempla, Latro no-
ster nobis occurrit, pœnitentiæ regula,
confessionis forma, indulgentiæ præco,
spei exemplum; qui dum ingemit, su-
bito quod quærit invenit, quod petit
accipit, & illico audit: *Hodie mecum eris*
in Paradiso. Non ad loca purgatoria,
flammasque peccatorum ultrices, con-
fitens destinatur; non ad loca tenebrosa
& tormenta deducitur; nullam pars ad-
versa gratiæ Dei præsumit inferre calu-
mniam: una Crucis pœna, omnia abo- E
let crimina; immo non pœna, sed gra-
tia. Præmittitur igitur in Paradisum hic
nostræ nuncius absolutionis, & primi-
tias libertatis nostræ (testis libertate do-
natus) Paradisi civibus id exspectan-
tibus & desiderantibus, primus inve-
xit.

III.

Mulier, ecce filius tuus.

UBI sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Do-
mine?

Quid differs? Jam venit hora; Mater
tua coram te est, & Joannes quem di-
ligis. Latroni loqueris, & Matri non lo-
queris? Intuetur te illa in mulieribus
benedicta; & fixis in te oculis, vulnera
tua, materna pietate considerat: & li-
cet non ignoret quid boni conferat mun-
do Passio tua, tamen Parentis affectu
commoritur, & pectus maternum im-
manitate doloris arctatur. Suspirat in-
trinsecus, & erumpentes revocat lacri-
mas; & eo amplius anxietas intume-
scit, quo prohibetur egredi, & per lu-
ctus lamentaque dissolvi. Emergebant
quidem aliquando gemitus, sed increpati reprimebantur; revertebanturque
in sinum mentis de quo prodibant, &
collidebant se ad invicem introrsus,
eratque in anima illa, tempestas vali- C
da, occurrentibus sibi procellis; & quasi
in sartagine frixis medullis, ebulliebant
amaritudines quas excoquebat & coagu-
labat exacerbatio perseverans. Impera-
bat quippe dolori silentium, formido,
& ringentium Judæorum torvi in eam
oculi, illos turbines suffocabant. Verum
illa tantarum procellarum salsuginem
ebibebat: & (quod difficillimum erat)
moriebatur & mori non poterat; &
clauso tanti doloris tormento intrinse-
cus, alium vultum palam exhibebat:
nec poterat ex facie colligi Crux illa
animæ & patibulum spiritus in quo
erat hostia viva, beneplacens Deo, &
medullatum holocaustum; quod cum
ipsa incenderet, tantum conscientiæ mi-
nisterio utebatur; ipsaque sine strepitu
seipsam mactans, in altario interiori &
ligna & flammas & latices congerebat.
Nimirum in Tabernaculo illo, duo vi-
deres Altaria: aliud in pectore Mariæ,
aliud in corpore Christi.

Christus carnem, Maria immolabat
animam. Optabat quidem ipsa, ad san- E
guinem animæ & carnis suæ addere
sanguinem; & elevatis in Cruce mani-
bus celebrare cum Filio sacrificium ve-
spertinum, & cum Domino Jesu (cor-
porali morte) redemtionis nostræ con-
summare mysterium: sed hoc solius sum-
mi Sacerdotis privilegium erat, ut de
sanguine munus intra Sancta inferret:
nec poterat ei consors hæc esse cum
aliquo dignitas; & in reparatione homi-
nis, nulli Angelo, nulli homini cum
eo fuit aut esse potuit communis au-

ctori-

ctoritas. Cooperabatur tamen plurimum A secundum modum suum, ad propitiandum Deum, ille Matris affectus, cum, tam propria quam Matris vota, caritas Christi perferret ad Patrem; cum, quod Mater peteret, Filius approbaret, Pater donaret. Diligebat Pater Filium, & Filius Patrem; Mater vero post utrumque ardebat; unumque erat, quod diversa exhibebant officia, quod Pater bonus, quod Filius pius, quod Mater sancta intendebat, quod in commune elaborabat dilectio, simulque se complectebantur pietas & caritas & bonitas; Matre supplicante, Filio interpellante, Patre propitiante. Filius ad pectus Matris & ubera, Pater ad Filii crucem & vulnera respiciebat: & inter hæc, quid tanta pignora non moverent? quid illa sanctitatis schola nisi pietatem doceret? quid nisi misericordiam informaret? Dilectio & sanctitas & bonitas nihil sibi contrarium sapere poterant, nec reluctari sibi nec adversari concordiæ congruebat: & omnino decebat, ut supplicatio & satisfactio & exauditio in negotio rectitudinis convenirent. C

Jesus ergo ut per omnia, pietatis fœdera commendaret antiquum decretum quod de honorandis parentibus dictaverat, observavit; & Matrem adhuc volens sic esse, ad consolationem Apostolorum reservavit superstitem, ut ex his quæ ipsa ab initio audierat & viderat & contulerat in corde suo, senatus Apostolicus doceretur, & Evangelica firmaretur doctrina. Honoratur etiam affatu familiarissimo; & licet brevis fuerit sermo, intimatus tamen est debitus affectus, D & expressa singularis dilectio. *Mulier* (inquit) *Ecce filius tuus.* Præsens erat Joannes, cui & dicitur; *Ecce mater tua.* Non est passus Christus ut Judaica rabies in sanctuarium suum profanam mitteret manum, vel aliqua infestatione violaretur illud templum Spiritus Sancti: Positus est fidelis ædituus ad tanti thesauri custodiam. Discipulus qui in cœna Domini cervical sibi in pectore Magistri aptaverat, ecce iterum alio privilegio honoratur; & post illud reclinatorium in quo viderat, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum*, officina illa in qua Verbum caro factum est, diligenter a Filio ei commendatur: probato dilectoque Discipulo pudor virgineus, Matris thalamus, & sanctimoniæ integritas assignatur, ut testis esset idoneus, virgo virgini; fidelis cubicularius Matri Domini sui; minister devotus pro reverentia Magistri. Vices Filii naturalis, filius accepit adoptivus, & transfunditur in ministerium filialis affectus: formaturque & firmatur in ambobus pietatis unicæ gratus concorsque complexus, non ex traduce naturæ, sed ex munere gratię. Unum igitur contubernium Joannis & Mariæ virginitatis accipit; & unius moris in domo, unum integritatis propositum, unam habitationem meretur communemque convictum. Ecce Joannes, piæ hereditatis susceptor testamentum; eligeris, & in hoc præponeris omnibus. Joseph qui eatenus ministraverat, te subrogato, cedit, nec maritalia jura opponit; ut obstruatur os loquentium iniqua in posterum, quia matrimonium illud dispensationi divinæ, non copulæ carnali servierat. Ideoque nec Joseph, cum Joannes eum suscipit in parentem, queritur de disjuncto connubio quod dispensatorium fuerat sine ullo carnalis copulæ commercio.

Hoc testimonium integritati Matris Christus in fine perhibuit, ut haberet Ecclesia sancta ex Evangelio lapide quem Bonosi Helvidiique hæreticorum impudenti fronti infigeret, qui in Matris illibatæ virginitatem ausi sint impia blasphemaque garrire. Tu igitur Joannes sancte, ad hoc eligeris ut ministres & obsequaris ea dilectione qua filius, ea obedientia qua discipulus, ea subjectione qua minister & famulus. Petro commendatur Ecclesia, tibi Maria: illi tumultuosa negotia, tibi pacifica & quieta: illi atria & vestibulum, & altaria sanguinum; tibi commendatur Altare incensi, & Sancta Sanctorum. Ad culmen ministeri tui nullus tecum admittitur; solus illi assistis propitiatorio, solus illud Vas aureum continens Manna, illud divinæ Legis scrinium Pontifex destinatus observas. Loco filii positus es, & ut vicem in Matre suppleas ordinaris; nec abnuit te Mater sancta vicarium, licet longe imparem & inferioris tituli; tamen quia sic visum est Filio, amplectitur successorem. Certe piscator fueras, & in hac arte a parentibus institutus; nullum te stemma inclitum facit: sed qui infirma mundi elegit ut fortia confundat, in assumtione tua, paupertatis & humilitatis & castitatis gloriam commendavit, fundatamque caritatem, & illustris animæ puritatem, E hoc singulari titulo honoravit.

Intueor igitur quadrigiam qua currendum est ad Patrem, sic debere distingui ut per te ad Matrem, per Mater ad Filium, per Filium vero attingere possit pœnitentis affectus ad Patrem. Et in hoc ferculo quod nos ab hoc sæculo evehit, ut sis columna argentea; Mater, ascensus purpureus; Filius, media caritas, reclinatorium aureum, visio Patris in decore suo, & æternæ pacis jocunda

tranquillitas. Hanc interim gloriam proprie virginitas promeretur: Per hanc, in hunc gradum Discipulus sublimatur, per hanc ipsa Mater & Virgo placuerat Deo, & obumbrante virtute Altissimi, in illo beatifico utero, Verbum caro factum est; per hanc fuerat Gabriel Archangelus Mariæ domesticus, immo tota militiæ cælestis multitudo & naturę Angelicæ gloria (admirans quod sic integram in terris reperisset) circumfusa undique cognato cœlibatui exhibebat reverentiam, & divino incolatui clientelam. Proprie tamen Gabriel & Joannes huic B assignati officio, communibus studiis ministrabant, simulque ab ambobus tam in cęlo, quam in terra, divina & humana consolatio procurabatur; Joanne, juxta quod res postulabat, providente subsidium, Archangelo pia vota perferente ad Filium.

Factum est igitur ut Dominus imperaverat; & cohabitabant simul in bono jocundoque conventu, virginitas & humilitas, dilectio & puritas, subjectio & caritas; & erat unanimitatis participatio in id ipsum, inter Dominum & ministrum, sicut Magistri ordinarat auctoritas. Bonus itaque Dominus, bono fine consummans pietatis mysterium, in Cruce justificat impium, & debitum Matri reddit affectum. Addit quoque & tradit exemplum quod ad conservanda quæ sancta sunt, debeat eligi sanctitudo. Nec Sacramentorum arcana impuris sint exponenda conspectibus, nec possit digne sacris ministrare mysteriis, nisi qui in schola studerit continentiæ conversari. Decet enim, ut qui mundandis, vel mundis officium exhibeat, omnimoda splendeat sanctitate; quia omnino huic formæ contrarium est, ut contrectet incorrupta corruptus, & purificatoriis muneribus manum apponat impurus. Quod non ideo dicimus quod in his qui jam abluti sunt & sanctificati, de quantiscumque naufragiis evaserint, aliqua post indulgentiam nota permaneat; quia nisi ad antiqua revertatur contagia, nulli prior præjudicat vita.

I V.

Sitio.

ECce iterum mysteria; & ad invicem sibi Sacramenta divina occurrunt. Responsum erat de Cruce Latroni, & Matri; & ad confirmationem spei, pietatisque exemplum, Latro in regnum præmittitur, Mater interim ob rerum mysterium reservatur. His pie provideque dispositis, Christus inter supplicia sitit. Exaustum erat sacrum pectus A sudore sanguineo; & lignum illud cui affixus erat, sanctis bajulaverat humeris; & ut solet ex mœstitia somnus nonnullis obrepere, sic poterat sitis illa ex tormento accendi. Forsitan sic erat: Ego vera sacramentalem hanc sitim intelligo, in qua non tam desideratur potus, quam hominum salus. Neque enim ab irrisoribus, & interfectoribus poterat beneficium exspectari, quia omnes ad impietatem proni, paratiores erant augere injurias, quam misereri vel compati. Perseverabant adhuc; nec flagellis, nec sputis, nec colaphis poterant saturari. Unde nec consequens videtur, ut audita sitis, eorum cor emolliret, quibus parum erat quod in Cruce pendebat; nec satisfactum esse ipsa morte malignantibus videbatur. Christus tamen, sicut per David prædixerat, irruentibus in se universis, *tamquam parieti inclinato & maceriæ depulsæ*, currit & sitit. Sitit conversionem, currit ad remissionem, exsolvit quæ non rapuit. Et licet illi pretium illud magnum cogitarent repellere; jam absorpto serpente festinat C ac lavacrum inimicorum, & moritur pro impiis, & rebelles adoptat, & tanti affectus beneficia largitur ingratis.

Hoc etiam in titulo Psalmi 33. continetur; ubi affectare David in persona Christi prædicitur, cum coram Abimelech vultum suum mutasse perhibetur. Affectabat David, & tympanizabat ad ostia civitatis, & ferebatur manibus suis, & in barbam ejus difluebant salivæ: Affectante quippe Christo, & hoc sitiente, ut manlueſceret domus exasperans, D & duræ cervicis populus molliretur; exhaustoque pœnitentiæ antidoto, felleas viscosasque peccati fæces evomerent; visa sunt eis hujus doctrinæ verba omni ratione carentia, & dementiæ adscribebant quod eos ad carnis suæ edulium invitabat. Horrebant potum sanguinis, & carnem humanam cibum insolitum mensis suis inferre, impium & nefarium judicabant. *Durus* erat *sermo hujusmodi*; quia sensu carnis oppressi, spititum & vitam in verbis veracibus contemnebant. Hoc intimabant illæ per barbam David E fluentes salivæ, quod infantilia hæc verba & frivola æstimarent Judæi, & contemnenda essent a profanis sacramenta Dominica, & quasi arreptitii & furibundi reputandi essent horum dogmatum discipuli, & intellectualium mysteriorum ministri. Sed Christus definitiones patientiæ edocens, nec irascitur, nec ulciscitur: sed sustinet & præstolatur, & affectat ut illuminentur populi cæcitas, ut convalescat & exsurgat infidelitatis mole suffocata illa tyrannica & effrenis obstina-

ſtinatio, tandemque pateat veritas, & redeat ab errore converſa impietas. *Tympanizat* ergo *ad oſtia clauſa*, ad aures oppilatas, & incredulis cordibus intonat, & extenſa in Cruce pelle corporis ſui; *in pſalterio decachordo*, veteris & novi Inſtrumenti concutit conſonantiam: & quaſi incantatis ſerpentibus, ad inſolitam harmoniam reddit edomitos; & detractores facit cantores; & impios modulatores. Mutatur omnino facies Chriſti in ſpecie ſacramentorum, *coram Abimelech*, id eſt, coram Judæis qui ad regnum Chriſti, ex promiſſionibus factis ad patres, pertinere videbantur. Hic Achis, id eſt, ignorans, hoc eſt ex parte, populus ille qui non credit nec intelligit. Porrigit quidem diſcipulis ſuis, immo toti Eccleſiæ, propriis manibus Euchariſtiam, quaſi ſeipſum ferens: quam qui digne accipit, vivit; nec immerito proſcribitur, qui contemnit: & aliis quidem tantæ rei myſterium *odor eſt vitæ in vitam, aliis odor mortis in mortem*. Unde & Achis David dimittit, quia quibuſdam ex Judæis repellentibus verbum hoc, & *indignos ſe vitæ æternæ* judicantibus, doctrinam hujuſmodi Chriſtus ad gentes convertit.

Abimelech & Achis, non ſunt unius perſonæ nomina, ſed quia unius myſterii continent rationem, non incongrue diverſis reſpectibus uni perſonæ aptantur. Ex parte Achis, id eſt, ignorantia & error, adhuc in eodem populo perſeverat: & qui filii regni videbantur, contemto affectu caritatis Chriſti, & tympano Crucis; quaſi David a ſe dimittunt ut eat, cum dicunt Chriſto, *Recede a nobis, ſcientiam viarum tuarum nolumus*.

Maledicunt adhuc Judæi Chriſto, & veri Heliſæi derident calvarium: nec dum tamen Urſis id eſt, dæmonibus, deriſores exponit: ſed in multa patientiam exſpectat pœnitentiam, & differt, nec infert pro meritis iram.

Sed perverſa & averſa mens carnalium, ſitis hujus non intelligens ſacramentum, ſancto ori amaritudinem applicat in calamo, & fonti miſericordiæ venena propinat. Non tangit, Judæe Chriſtus poculum tuum, non guſtat acetum *de ſuburbanis Gomorrhæ & vinea Sodomorum*. Fons ille de quo aquæ vivæ emanant, cujus rivi in æternitatem proſiliunt, non exaruit; neque, ut a te impleatur, affectat. Hoc potius ſitit fons ille irriguus, ut ex eo affatim haurias, illaque replearis dulcedine, ut puri te refrigerent latices, & ardentium in te libidinum exſtinguant carbones. Hoc ſitit, ut virens in te caritas perſeveret, ut ſicut palma in ſublime comam ſpei attollas, & ſicut cedrus Libani imputribilis vivas. Pincernas venenficos ſitis iſta diſcernit, & propinatores amaritudinis horret & abjicit. Nullis paſſionum ardoribus fons iſte ſiccatur, nullis preſſuris caritas exhauritur. Etiam ubi percutis & irrides, ubi fel porrigis, non commutat ſe dulcedo in amaritudinem, nec exigit caritas ultionem. Sanguis & aqua de latere exeunt vulnerato, aqua in lavacrum, & ſanguis in mortis exemplum.

Caritati igitur Chriſti quæ eſurit & ſitit juſtitiam noſtram, teſtimonium perhibet in cælo Trinitas, ipſe Filius qui juſtificat, Spiritus qui ſanctificat, Pater qui glorificat, quia & juſtitia, & ſanctitas, & claritas noſtra deſurſum eſt, & teſtimonium Dei (*quod majus eſt hominis*) hæc in nobis dona ſua commendat, & informat, & confirmat. Nihilominus in terra, per viſibilia & corporalia ſacramenta, quod intus inviſibiliter agitur, commendatur extrinſecus; & atteſtantur fidei Chriſtianę, *ſpiritus, aqua & ſanguis*: quæ tria unum ſunt & individua manent, nihilque eorum a ſui connexione ſejungitur, quia Catholica Eccleſia hac fide vivit ac proficit, ut jam nec ſine vera divinitate humanitas, nec ſine vera humanitate credatur divinitas. Nec ſufficere nobis poſſet ad intellectum veritatis, teſtimonium quod de cælo eſt, quod ſibiipſi perhibet Trinitas; niſi & nobis innoteſceret aliquibus ſignis, & aliquibus argumentis, fidei veritas. Sunt itaque hæc tria, ſpiritus ſanctificationis, ſanguis redemtionis, aqua purificationis. Non redimit ſanguis niſi quos gratia vocat & lavat, nec niſi ablutos & mortuos peccato, Spiritus ſanctificat. In commune participant, redemtio & ablutio & ſanctificatio. Alterum ſine altero eſſe non poteſt, quodque agitur unum eſt, non multiplex. Spiritus namque ſanctus ſuperfertur myſteriis, intereſt ſacramentis, quorum rationem aqua mundans ſignificat, quæ illius rei continet ſignum, cui & ſanguis Chriſti & ſpiritus Dei præbet effectum. In aqua mundamur, in ſanguine informamur.

Mirum dictu, tremendum relatu. Profluentibus de ſacro latere aquis viventibus, & emanantibus de fonte uberi largis liquoribus, Chriſtus ſitire ſe perhibet, & ipſe mundum irrigans & fecundas, de ariditate cauſatur. Omnino ſane ſitis illa exprimit, raros tunc exſtitiſſe qui credent, cum ipſi & laterent & dubitarent illa hora Apoſtoli, & adhuc non illabebatur ſanguis & aqua in corda diſcipulorum radicitus, nec immaduerant ebrietate Spiritus, quorum animas timor & dubietas ſiccaverant.

Te ſitit Chriſtus, o Petre: revertere, & dic

& dic libere, *Obedire oportet Deo magis quam hominibus*. Revertere & confide, & cum frater tuus in aliquo delicto præoccupatus fuerit; tu qui spiritalis es, judicia in spiritu lenitatis. Et tu tentatus es aliquando, & ad unius ancillæ vocem a proposito excidisti. Verum sanguis Magistri hunc reatum asperſit, manet tibi eadem gratia, non privaris Apostolatu, manent tibi claves tuæ, & eadem excellentiæ tuæ dignitas perseverat. Exsurge, & bibe de fonte misericordiæ, & *tu aliquando conversus, confirma fratres tuos*, & in eadem mensura qua propinatum est tibi, remetire eis, & ad formam tuam, *qui stat, videat ne cadat; & qui cecidit, adjiciat ut resurgat*.

Etiam te Judææ parricida, Christi caritas sitit. Muta intentionem, replica orationem. Dixisti, *Sanguis ejus super nos & super filios nostros*. Bonum est quod dicis, si recte intenderis. Sit super te sanguis ejus, & consepelire ei per baptismum in mortem. Opta salvari, non damnari: bibe & tu nobiscum de calice passionis illius. Non est hoc horroris, sed poculum pietatis. Liminare frontis tuæ lini hoc sanguine, & præteriret te Angelus percutiens, nec tanget primogenita tua, sed attrita Ægypto evades illæsus.

V.

Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt:

OCULUM *pro oculo*, *dentem pro dente* evelli Lex præcipit. Nemini parcit Moyses, omnes injurias suas persequitur & ulciscitur, & absque ulla miseratione, Decretorum ejus contemtor occiditur. Tempore gratiæ temperantur edita, & Evangelica mansuetudo a populo acquisitionis, iram & convicium & contemtum excludit; nec *racha* fratri dici aut *fatue*, vel etiam irasci, Magistri nostri disciplina permittit. Ipse quoque qui Judex est omnium, & cujus est vindicta, nequaquam per singulos dies irascitur, & gladium in vaginam revocari præcipiens, percutientes in gladio, gladio perituros denunciat. Ipse scisso dorso verberibus, vellicatis genis, facie sputis illita, puncto capite vepribus, latere saucio, terebratis palmis, pedibus confossis, tamquam agnus jugulatori suo alludens, carnem suam non reluctans iexplicuti, & nudum corpus, quasi incudem, malleatorum ictibus patienter supposuit. Poterat utique accitis multis millibus Angelorum agere pro se, & de tantis ludibriis effugio sed qui præceperat, percussori sinistræ maxillæ porrigi dexteram, & auferenti pallium præberi & tunicam se; ipsum intra regulas concludens voluit ut a capite, patientiæ forma prodiret in membra: & in hoc, æmulatio filiorum probaretur, si non se degeneres exhiberent.

Igitur quid prius sitierit, manifestat; & iterum conversus ad Patrem, orat ut hæc ignorantia populo dimittatur: *Pater* (inquit) *dimitte illis, quia nesciunt quid faciunt*. Quid est, Domine, quod dicis? Non accusas, non quæris vindictam; potius excusas, & conjurationis illius spissamentum attenuas: & hereditarium onus ab impiis transferens, crimen malitiæ non opponis, qui ideo dimittendum censes, quia admissum ignoranter ipse testaris. Ubi est illud quod dixeras prius: *Si non venissem & locutus fuissem eis, peccatum non haberent: Nunc autem & viderunt & oderunt, & me & Patrem meum?* Viderunt quidem, & oderunt; & quod de te scripserat Moyses, & antiqua conclamabant volumina, omni sabbato decantabant. Intrasti Synagogam, & sicut palam erat, nequaquam ex Commentario litteratus, librum Esaiæ explicas, & in auribus omnium legis: *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me, ad evangelizandum pauperibus misit me*: & in Auditor publico, in te impletum hujus Scripturæ vaticinium, protestaris. Quis ignorantiæ locus erat, cum ipsis inquirentibus *quomodo litteras* nosses *quas non* didiceras; hoc ipsum divinæ sapientiæ documentum esset, quod te quem in Scholis suis numquam elementarium viderant, eruditum in Lege probarent? Certe latere non poterat, sed hoc in te universitas mirabatur. Ex te sapis, ex te intelligis, disputas publice de Lege cum Scribis; & ex Lege brutos hebetesque Doctores convincis. Quis dubietatis locus, quæ ignorantiæ ratio esse potest, ubi *cæci vident*, *claudi ambulant*, *lepra mundantur*, *resurgunt mortui*, *pauperes evangelizantur*? Sed obstinatis animis & nolentibus intelligere, ut bene agerent; nec signa ipsa persuasoria erant, nec virtutes operariæ.

In tantum in eorum pectore Christi induerat odium, ut & bona quæ negare non poterant, non virtute Dei, sed præstigiis dæmonum fieri dicerent: opera Christi, Beelzebub ascribebant; & Spiritus sancti unctionem, dæmoniis. Et tamen Christus nescire eos quid agant affirmat; ideoque pro errore eorum & cæcitate obnixe supplicat Patri. Sed habebat hæc ipsa postulatio ordinem; & necesse erat, in terra ste-

rili

rili & paluſtri & purgamenta creante; profrugibus, uſque ad imum fidei fundamenta infigit, & ex profundis Adytis primum ſubmoveri ſenſus erroneos, ut firmam ſtabilemque domum ſibi veritas aptaret & illuſtrat, fideique fundatum templum ſpes gloriæ pangeret. Nec tamen licet tanti criminis molem Mediatoris auctoritas elimaret, obſtinatio illius infidelitatis ex ſe excuſabilis erat; nec habebat quid opponeret deſtituta ratione mens, & animus ad vera proſpicienda caligans, cui rectiſſima ſpecies veritatis (ad inſtar remi qui in aqua demiſſus, curvi præfractique ſimilitudinem reddit) aliter intelligebatur quam erat: & cum eſſet præ oculis res ipſa, nullaque interjectio impediret; ex ſe in tranſverſum intuens, ſtrabus ludificabatur aſpectus.

Ideoque nec ratio, nec doctrina in culpa erant, quæ utique non deerant; ſed dum multo impendio temporis ſupervacua quæruntur; malum inolitum in ipſis viſceribus ſedens, medicantem non admittebat manum: ideoque quia ſe ægrotare neſciebant, ſanitatis contemnebant ſubſidia, neque aliquid ipſa luce oculis malignis erat infeſtius; demiſſiſque palpebris & compoſis in arctum, violenter ſibi cæcitatem imprimebant; uſque adeo in hoc malum voluntarii; ut voluntas conſuetudinem, & conſuetudo faceret neceſſitatem; neceſſitas vero uſque ad illam vecordiam erumperet, ut neſcirent quid facerent.

Hæc erat illa animi craſſitudo quam Eſaias populo Judæorum improperat; per quam in hanc hebetudinem venerant, ut *videntes non viderent*, & *audientes non audiret*; quia exaſperantes animos dignum erat in propriis ſenſibus confundi; & qui abutebantur juſtitiæ documentis & veritatis radios abhorrebant, abdicati a naturæ & gratiæ luce, in cæcitate ſua tabeſcerent, & haberent intra ſe fumoſas exhalationes quæ totum candorem intellectuum & ſenſuum denigrarent. Legis quippe ſaliva quam ab antiquo imbiberat, ita eorum faucibus inviſcata hærebat, & ceremoniarum veterum ſapor, palatum mentis perfidæ ita infecerat, ut eſſet eis iu Sathan, quiſquis a Moyſe doceret diſceſſum, & de occidente littera vivificantem ſpiritum hauriret. Unde & Moyſen Chriſto præponentes; quaſi in blaſphemum, linguas zelantes armabant: præferentes ſervum Domino, & diſcipulum Magiſtro. Nec negare poterant miracula; ſed tanti ponderis odium erat, tantæque immanitatis invidia, ut Chriſti bene geſta vel dicta eis non ſaperent. Ad veſanas mentes nullus omnino veritati patebat acceſſus; & quæ palam erant & nulla tergiverſatione abſcondi poterat, perverſe prout poterant interpretabantur, & in defenſione Legis, jam non tam rationibus quam conviciis utebantur. Ex ipſa quippe Lege convincebantur, & propriis concludebantur dogmatibus; nec ſuperat aliquod prævaricatoribus effugium, niſi quod detrahebant & perſequebantur violentia veritatem: unaque communis intentio omnium ad hoc conſpiraverat, ut contumelia gloriam ſuffocarent; & mortis opprobrio, pariter & nomen ejus delerent & famam. In hoc, omne conſilium eorum volvebatur; & ad hanc definitionem, omnia perfidiæ argumenta convenerant, ut ſanctum & juſtum (quia *contrarius* erat eorum *operibus*) de medio rollerent, ac per hoc probarent, nullum ei eſſe cum divina natura conſortium; cum ſicut ceteri homines, moralis & paſſibilis videretur.

Hæc erat cæcitas, hæc ignorantia plebis erroneæ, quam dimitti Chriſti caritas poſtulat, beneficium præſtans ingratis, quod utique & ibi ex parte completum eſt, & in fine perfecte complendum; quando intra hujus indulgentiæ ſinum tota Iſraelitici populi maſſa concurret, cum *gentium intraverit plenitudo*. Hoc *ſciens Jeſus quod omnia dederat ei Pater in manus*; cum dare poſſet quod petebat, & poteſtative hæc propria contineret auctoritas; ſupplicantis tamen pro tempore perſonam exhibuit, ut ex affectu caritas, & ex ſubiectione humilitas, & ex effecto innoteſceret veritas. Quod in tanti abſolutione criminis, nulla eſſet inter Advocatum & Judicem repugnantia voluntatum, ſed una & concors eſſet in hoc negotio allegatio utriuſque: quia nullus omnino ſeveritati locus ibi eſſe poterat, ubi vulneratus Chriſtus proprii mercedem ſanguinis exigebat.

Exauditur ergo *pro ſua reverentia*; nec tunc gratis accipit, ſed ingens erogat pretium ut commendetur his pro quibus res tanti ponderis agitur, qua deſperata eſſet humani generis cauſa quæ aliter componi non poterat niſi exſolveretur pro pace ejus, tanti pretii quantitas, quod ſingulariter habebat apud ſe humilitas Chriſti & aſſumta humanitas. Convenerunt itaque *juſtitia & pax*, & oſculum datum eſt; & pro captivo ſuo vadem fidelem liberator ſe poſuit; tantaque auctoritate firmatum eſt hujus indulgentiæ privilegium, ut in ipſius Chriſti crucifixi membrana, proprio ſanguine conſcriptæ ſint illius abſolutionis litteræ;

ma-

maneatque infixum usque hodie sigillum plaga lateris, quam semper oculis Patris exhibet præsentia Salvatoris.

Perennem igitur hujus gratiæ hereditatem Testator noster transmisit ad posteros, & originalis malis præcisa radice, licet recrudescat peccatum in multis, generalitas tamen in illa ita abrasa est, ut ad expiationem eorum quæ quotidie admittuntur, non iterum Christum crucifigi oporteat, sed unum confessionis ad omnia crimina sufficiat lavacrum, & ad omnia flagitia una pœnitentiæ sufficiat hostias. Unde illud Crucis sacrificium factum nobis est sanitas & exemplum, quia & proprie sanguis ille nos purgavit, Christo aspergente populum, semel in sancta illatus; & nos; similis inttoitus formam, in proprio sanguine (crucifixis membris nostris, & abdicatis voluptatibus) retinemus.

Nec nos latitudinis Crucis, & altitudinis & longitudinis & profunditatis usquequaque mysteria intacta præterire convenit. Nam sua profunditate usque ad intima nostra penetrat hoc vexillum, & cuspide præacuto rimatur interiora, *& pertingens usque ad divisionem animæ & spiritus*, ipsi infigitur affectibus, secretosque & abditos comprimit motus, & totius petulantiæ perforat appetitus. Hoc in profundo cordis Crux agit abscondita. Intus compungit anima: subterque, Leviathan verma venenato, hoc vecte transfixo; intrinseca nostra pacificat & conscientiam munit, & meditationes sanctificat. Et sicut illud lignum quod Moysi a Domino ostensum est, aquis Marath immersum, omnem illarum amaritudinem in dulcedinem veritit; ita sanctæ Crucis virtus animo recondita, omnem tentationum salsuginem sua immersione contactuque indulcorat. Jam vero longitudo quæ a pedibus usque ad ligni transversi incastraturam se erigit, continuæ mortificationis Christianæ indicium est; & oportere crucifigi simul cogitationes suas & opera, efficax documentum. Necesse quippe est, quantumcumque longa sint hujus sæculi spatia, ut omni vita, infatigabilis ad ea quæ ante sunt semper tendat, semper se evehat patientia constans & longanimitas perseverans. Latitudo autem caritatem, zeli amplitudine complectitur; cum ægris infirmatur, & cum his quibus est scandalum, uritur. Extendit se & superfertur afflictis, affectu nutrito; expansisque alis, pullos implumes aggregat & fovet & protegit: & se ipsam in tutelam parvulorum exponens, negligit; neque alios ut defendat, propria damna formidat. *Cum bis* etiam *qui oderunt pacem*, in tantum est pacifica ut nec læsa exigat ultionem, nec exacerbata referat contumeliam: & si corrigat, omnino sollicite agit, ut plus agat benevolentia quam severitas, cohortatio, humilitas quam potestas. Justum & impium simul complectitur: alterum, ut resurgat. Non est ei advena bonitas, nec emendicata aliunde clementia, non stimulis, non legibus, non loris ad portanda aliena onera urgetur: ultro demisso poplite curvat scapulas, nec grave judicat eos pati qui seipsos ferre non possunt, sed de alterius miseria beneficium ordinat, & liberalitatem exornat. Si qua sunt apud infirmos inhonesta, his abundantius honorem circumdat, non improperat, non diffamat; sanat, non vulnerat; curat, non lacerat; exonerat, non gravat; *operit peccata*, non divulgat.

Hujus latitudinis mysteria Christus etiam inter supplicia commendans, in eo quod expansis manibus elevataque læva & dextera inter Latrones se medium exhibebat, volebat intelligi commune esse illud beneficium; & non solum bonis, sed & impiis quod agebatur proficere; & se potius medicamina illa ægris proposuisse quam sanis; & gratia illa, pari libertate donasse eos qui de libera, & eos qui nati fuerant de ancilla.

Restat altitudo, quam usque ad summum intimat pars porrecta. Hæc est bonæ spei confidentia quæ crucifixos mundo, cælestibus invehit; & ex bonæ conscientiæ testimonio securos certosque illi gloriæ consociat, jamjamque bonis illis manum intentat, jam gustat, jam os aperit, jam delibat, jam conversatur cum Angelis, jam illa prosequitur agmina, jam agnoscit, jam liquescit, jam amat, jam lætatur & delectatur, hilarescit & quiescit intelligit & diligit, & tamen quantalibet perfectione quisque quæ sursum sunt sapiat, interest tamen plurimum inter fidem & spem, nec sine cruce est electis dilatio plenitudinis, quos jam probatos consummatosque nulla quidem tentatio concutit, sed (ut diximus) hoc solum deest ad cumulum pacis, quod nondum ex toto se integram exhibet comtemplatio veritatis.

V I.

POst myrrhatum calicem & reliqua Crucis ludibria, quod a Matthæo & Marco & Luca fuerat præmissum, Joannes non tacuit: hoc videlicet, quod bene dispositis omnibus & assignato in novissimis testamento gratiæ, & certæ

spei

ſpei regulis commendatis; ad intimandum quod nihil omnino deeſſet ad doctrinam formamque juſtitiæ, Chriſtus intulerit: *Conſummatum eſt*; ac deinde in manus Patris ſpiritu commendato, inclinans caput, quaſi gratias agens, poteſtative emiſerit animam, conſummans omnem legalium rationem hoſtiarum, & ultimam ænigmatibus antiquis manum imponens,

Seſe itaque totum obtulit Patri, & conſummata eſt illius holocauſti plenitudo, expenſis in illud miniſterium carne ſimul & ſpiritu; quia & pro carne & pro ſpiritu hominis angebatur, & totus homo totum Chriſtum habuit ſanatorem, dum & caro in medelam carnis oblata eſt in ligno, & ad ſanctificationem animæ obtinendam, ſpiritus ille deſcendit ad inferos & aſcendit ad ſuperos; ibi confringens *ferreos vectes*, & hic portas aperiens *æternales*. Et a corpore quidem Anima Chriſti per illud triduum ſe abſentans, non ita divinitatem quemadmodum carnem deſeruit; ſed erat Deus in ea indiviſibiliter, *mundum reconcilians ſibi*, tollens a nobis mortis formidinem, per naturam Reſurrectionem; purgans illa amaritudine, quidquid voluptatum venena infecerant, victoriæ ſuæ gloriam cælo exhibens & inferno. Abſtractiſque his qui in illa exſpectatione diu languerant, etiam Angelorum deſideria complevit, quibus hæc hominum reſtitutio grata fuit.

Nec fuit mora inter oblatum & impetratum; ſed ſub omni celeritate ſe complexa ſunt paſſio & abſolutio. Itaque alterum ex altero conſtitit, ut eadem hora & repleret ſuperos, & inferos captivaret: Acta ſunt tamen ii cæleſtibus gaudia illa prolixiori ſpatio, neque ſtatim reverſa eſt ad corpus ſuum Anima Chriſti; ſed interim his quos de tam antiquis tenebris liberaverat, ſplendoris divini gratulabundam exhibebat præſentiam: & his qui in Mundo erant, conſolationem diſpenſatorie aliquantulum differebat, ut & dilatio augeret deſiderium, & reſurrectionis repentinæ lætitia impleret affectum. Quia igitur hoc *in capite Libri ſcriptum* erat, ut hanc Patris voluntatem Filius faceret, & res diu exſpectata & multis præfigurat modis, occultam a ſæculo faciem in lucem protulerat: exoneratum peccatis populum non ultra paſſus eſt Chriſtus ſupervacuis gravari culturis, quia deinceps non eſſet religio ſed ſuperſtitio, ſi ceremoniarum veterum fæces cum vino mero in Evangelico calice miſcerentur. Nec tantum paſſionum ſuarum finem, ſed illarum etiam obſervantiarum intel. A ligi voluit; ut poſtquam advenerat veritas, figuræ ceſſarent; nec ultra ſuperflue vexarentur fideles ſpinoſi circuitionibus per devia aberrando, cum indicaret eis ipſa veritas viam, & loqueretur publice *quia ego ipſe qui loquebar ecce adſum*. Unctus erat Chriſtus *oleo lætitiæ præ* cunctis humanæ nuturæ *participibus*, qui etiam *præ Angelis nomen hereditabat differentius*: & exſiccata jam erat *a facie* hujus *olei* Judaica unctio; & neceſſe erat, ut complicaretur *Ephod*, & *Teraphin* non apparerent; & quidquid Beſeleel, vel contexuerat, vel cælaverat, B locum daret vivis & rationalibus documentis; & abeſſent umbræ & imagines & typica integumenta, ubi ipſa veritas nudam formam & puram ſpeciem intuentibus exhiberet. Itaque finem Legis adveniſſe in fine Paſſionum Chriſti monſtratum eſt: & quidquid ab antiquo in ſanguine Hircorum & Vitulorum, ſive in aliis quibuſcumque, vel odoramentis, vel libamentis, lex multipliciter ad expiationem peccatorum agendum decreverat, gratia reduxit ad compendium; & C abbreviato tantæ fatigationis itinere unum ſanguinem, unam incenſionem propoſuit, & unum holocauſtum omnia continens, ea moderatione aptavit, ut ad id comparandum, quantæcumque mendicitatis eſſet homo, haberet ſufficiens pretium, nec quemquam perſona, vel locus impediret a tantæ dignationis acceſſu. Unum igitur Agnum habet Eccleſia: neque quoties Paſcha revolvitur, quæri alterum neceſſe eſt: & cum una ſit tribus & familia populi Chriſtiani, uni populo una D ſufficit hoſtia; & in una domo, una ponitur menſa. Unum habet Panem & Calicem univerſitas fidei; & multitudini Credentium unus cibus apponitur, idemque ſumitur nec conſumitur; & cum omnes impleverit, ſupereſt & abundat. Mutabantur Panes propoſitionis per ſingula ſabbata, appoſitiſque calidis, frigidi tollebantur, quia veteres oblationes, quaſi frigidas & calorem ſpiritus non habentes, repudiandas tempore gratiæ, ipſa panum mutatio intimabat. E Agnus noſter idem eſt, nec diverſi per diverſas familias immolantur, quia ſicut unitas Eccleſiæ nec ſcindi poteſt nec dividi; ita neceſſe, eſt, ut unum agatur ab omnibus, & uniforme obſequium devotio communis exhibeat, totiuſque univerſitatis conſenſum, ſacrificii ſingularitas ipſa commendat.

Quod vero ad eſum Agni, ſi forte quid ſupereſſet, vicinus conjunctus domui ejus cui ſupererat; vocari præcipitur; introductionem Gentium ad compri-

munionem ſacramentorum Eccleſiæ exprimit: quas utique per Evangelium vocatas, convivii hujus ſapor illexit & eatenus jejunos ad ea quæ Judaicus populus edere non potuit, gratia mater admiſit. Mirum omnino eſt dictu, & res ipſa ſpiritualem exigit intellectum; quod cum Agnus non niſi ab una familia poſſet immolari, quæ eſſe poſſet tantæ paucitatis familia ita carens filiis, vel nepotibus aliiſque propinquis, ut unum non poſſet per ſe agniculum edere; maxime cum tam numeroſa illius gentis eſſet fecunditas, multaque conjugia multiplicem ſobolem cumularent? Sed (ut diximus) intimata eſt prophetice vocatio Gentium, & admiſſæ ſunt per fidem ad participationem ſacramentorum, Judæis ſecundum carnalem ſenſum litteraturæ hærentibus, nec pervenire valentibus ad ſpiritualis plenitudinem intellectus. Aſſatus eſt ergo Agnus noſter in veru Crucis, ſubter incenſis tormentorum carbonibus; nihil crudum aut carnale in eo jam ſapimus, nihil elixum aut molle: ſed ita illa boni odoris aſſatio in patibuli flamma induruit, ita ſolidata eſt ut nihil in ea ultra ſuperſit vel paſſibile vel mortale, ſed omnino mortis pyra ab antiquo accenſa, ſanguinis illius conſperſione exſtincta eſt. Ideoque & ſibi & nobis conſtat inconſumtibilis illius integritas, quia nec corrumpi poteſt quod omnino eſt ſolidum, nec minui quod æternum. Caput ejus cum pedibus edimus, nec abhorremus intrinſeca; quia fides noſtra in hoc vivit & proficit hoc fatetur, hoc credit quod *Verbum* quod *erat in principio apud Deum*, *factum* ſit *caro* in fine ſæculorum, & majeſtas divina uſque ad infirmitatis noſtræ deſcenderit inteſtina, nec noſtræ fragilitatis abhorruit officinam: & qui erat noſtrum principium, ad finem quoque noſtrum acceſſit, conſtituens nobis in ſe metam & terminum, per finem temporalem revocans ad finem infinitum; & conſocians corporis & capitis gloriam, individua connexione aſtrinxit in unum. Sic caput, ſic pedes, ſic inteſtina comedimus, cum ita altitudinem Chriſti prædicamus, ut non erubeſcamus humilitatem; ita infirmum, ut fortitudinem quoque non negemus: ita ſtultum, ut ſapientiam admiremur; quia hoc amplius ſtupendum eſt in illo noſtræ Redemtionis negotio, quod exinaniri ſic ſe paſſa eſt divinitatis ſublimitas, quam quod in ſe incommutabilis virtus & incomprehenſibilis magnitudo, ſtat in beatitudine ſempiterna immobiliter perſeverans. Atque ita & apud Ezechielem faciem & pedes Dei quaſi prima & noviſſima Cherubin contegunt, media tantum videnda exponunt; quia quæ ante Mundi conſtitutionem apud ipſum erant, vel quis ſtatus rerum futurus ſit poſt judicium ultimum, cibus eſt fidei & ſpei: Interim dum intelligere ſatagit quæ ſecundum carnem geſta ſunt, & humanitatis indagare affectus; quaſi ex caritatis ejus viſceribus, religionis manſuetudo paſcitur. Carnem igitur hoc modo comedimus: oſſa vero igne compurimus, quia ſacramenta quidem (quæ quaſi divinæ virtutis caro ſunt, & veritatis integumenta) viſibiliter ſecundum ſuam ſpeciem percipimus & ſumimus; ipſam vero ſubſtantiam ſecundum inintelligibilem & inviſibilem ſtatum firmam omnino & ſolidam, nec frangimus nec minuimus; ſed flammis injicimus, id eſt, ſpiritualibus intelligentiis commendamus; quod *ſpiritus & vita* ſint in divinis myſteriis, nec fac ſit intellectu humano tantæ rei confringi notitiam, quam interim intra ſe Spiritus Sanctus colligit, *donec evacuato quod ex parte eſt*, *perfectum* prodeat palam: & cognoſcentes ſicut & cogniti ſumus; jam hoc non ſacramento agamus, ſed ſpecie.

Ideo nocte Agnum mactare præcipimur; quia nondum ad liquidum elucet hujus operis ratio, cujus fides miniſtra eſt, quam in ſplendoribus Sanctorum deteget veritas, cum novum vinum in regno Dei propinabitur, accenſiſque lampadibus, Virgines Animæ ad æternas nuptias admittentur; poſitaque inexſtinguibili lucerna ſuper candelabrum, omnibus in domo erunt lucebit, tam ſacramentorum veritas, quam ipſius ratio Trinitatis. Interim ſane immenſi quæſtus res agitur, & virtutem manifeſtus effectus eloquitur, fideique certitudinem beneficia indulta corroborant; & ex collatione præſentium, firma fixaque eſt exſpectatio futurorum. Datur nobis Agnus iſte ad epulum, datur ſanguis ejus ad poculum.

Mandatur extrinſecus liminaribus & poſtibus domorum noſtrarum ſanguis ipſe apponi in ſignum, ut munitum ſit quod patet & quod latat; habeantque caro & ſpiritus ſecura præſidia, cum cibus potuſque divinus animam introrſus alat & vegetet, abigatque extra virtutes contrarias ſignum Crucis & ſanguinis nota. Nec dubium quin omnino formident dæmones Paſſionis formam, terroremque eis characteris hujus inſpectio ipſa incutiat. Etiam ipſos ſacramenta ſancta & fidei muniunt ſigna, quos conſtat non quantum expedit Chriſtiano dogmati & caſtis moribus conformari, ſed ſolius fundamenti

ti obtuitu cui quoquomodo inhærent: nec ſtatim propter *ligna & fœnum* quæ ſuperponi a negligentibus vident, irruunt dæmones in quoſcumque carnales, ſed reverentur fundamentum, & diſparent ad vivificum ſignum, nec temere accedunt ad conſecratam ſanguinis balſamo domum. Alioquin, ſi ad ſingulos exceſſus vim ſuam penitus ſacramentorum ſubtraheret virtus; & inaniter frontibus errantium Crucis titulus pingeretur, nulla ſpes ſupereſſet ruentibus. A quibus, licet lapſus articulo Spiritus Sanctus abſcedat, manent tamen etiam in rei nec ſunt inania ſacramenta; ad quæ, ut compungitur qui deliquit, idem Spiritus redit; tantaque eſt ſacramentorum dignitas, ut ipſo Spiritu abſente, non audeat vis inimica ingredi, niſi deſperatione & conſuetudine deliberatoque conſenſu, ſignum ſanctum victa captivaque mens, apoſtaſiæ ſcalpello eraſerit. Hinc eſt, quod exterminator Angelus, primogenita quęque Ægyptiorum percutiens, viſo hoc ſigno, a liminibus ſanguine illitis, quaſi increpatus ſe cohibet; enecatiſque Ægyptiis, illæſi incolumeſque manent quorum latera frontemque cruoris hujus conſperſio rubricaverat. Sic Raab cum eſſet meretrix, appenſa ad feneſtram reſte coccinea, ſalvatur, & ſola ex Hiericho libera evadit; nec patuit domus ejus vaſtationi & prædæ, quam tam celebris ſigni reverentia muniebat.

Jubetur etiam, ut feſtinanter & avide hoc agatur convivium: veſteſque itinerarios baculos habentes in manibus, lumbi præcinctis, panes azymos edant cum lactucis agreſtibus: quia tanti operis miniſtros, nec deſides decet eſſe nec molles; neque viaticum accipientibus exituriſque de Ægypto, quærenda ſunt diverſoria voluptatum: ſed *in exitu de populo barbaro*, ſimul ſe debent componere amaritudo pœnitentiæ & ſinceritas vitæ. Hæc carnaliter aliquando ſicut & cetera Legis ænigmata, profuerunt, dum fides & pietas ad id quod promiſerat veritas, concurrebant: ſed *vbi venit plenitudo temporis*, *finiſque Legis Chriſtus*, quidquid de agno, vel hœdo, vel juvenca ruffa mandatum eſt; omnia factus ſecundum congruos ſtatus, & in ſe omnia referens juxta proprios intellectus: ceſſatum eſt a multis, ubi unam ſufficientiam poſuit: nec oportuit adhiberi ſignantia, ubi ſignificatum advenit.

Sacrificia de craticula vel ſartagine, zelum fervoremque Sanctorum prælocuta ſunt: ſuffumigationes aromatum, incenſiones orationum, & pia vota affectuſque Sanctorum: incenſi adipes, emortuas voluptates: indumenta Sacerdotum, multiplicium gratiarum ornatum continebant. Feminalia quæ ad operienda pudenda primo loco poſita ſunt, tantam edocent oportere eſſe continentiæ verecundiam, ut ne ſuſpicioni quidem locum relinquat; & ita abſcondi quidquid eſt inhoneſtatis notabile, ut nullo caſu ad ea intuenda, zelotes admittatur aſpectus. Sed talem ſe exhibeat converſatio Sacerdotum, quaſi ſine ſexu ſit; & omnino abominetur hujuſmodi labem, quinetiam confundatur & erubeſcat ad membra communia, ipſamqueoperiat naturam conſciam ſui, deteſteturque quod poteſt, non quod agit; & quaſi emortuas & fœtidas partes illas ſepeliat & abſcondat.

Secunda veſtis, quæ Poderis; id eſt talaris; dicitur, linea eſt: quæ munditiæ perſeverantiam intimabat, & vitæ immaculatæ candorem; quæ ſtricta erat & adhærens corpori, quia ſingularitatem hoc propoſitum diligit, & expeditos eſſe oportet qui ſanctis miniſtrant altaribus, carnemque & veſtem & totam converſationem ſolitariam exhibere.

Tertio loco aderat Balteus, lineam tunicam inter umbilicum & pectus aſtringens; ut in eamdem Legem ſub ejuſdem propoſitionis vinculo, mens & actio convenirent; & utrumque qnadam neceſſitudine ageretur, carnaliſque & ſpiritualis affectus hanc regulam ſibi pari voto conſcriberent, & in idipſum communi ſtudio perenniter conſentirent.

Quartus ornatus erat Tiara vel Cidaris: qui capitis cultus (eo quod domeſtica eſt ibi camera ſenſuum, & propria ſapientiæ domus) indicat, quo philoſophica contemplatio tendat, & quantæ ſit ſapientiæ, eligere cœlibatum. Hęc omnia fieri juſſa ſunt de lino, unde & byſſus aptatur, ut non lateat hujus ſtudii & propoſiti animos, quia multis ablutionibus opus eſt ut ad hunc candorem exercitatus quiſque perveniat; diu torqueri, & longa conſuetudine carnales ſolidari affectus ne tentationum mole facile diſrumpantur.

Et quidem ad caput noſtrum (quod eſt Chriſtus) hac Cidari ſignificante, tota puritatis noſtræ referenda eſt gloria; & tunc demum tuta poterit eſſe perſeverantia, ſi in eo fixa ſit ſpes, & fiducia radicata. Hęc quatuor indumenta minoribus & ſummis Sacerdotibus, ex Lege & decreto erant communia.

Quatuor reliqua, ſunt proprie ſummi Sacerdotis. In primis, poſt indumenta prædicta, Tunica hyacinthina ſummus pontifex induebatur, dependebantque in inferiori ejus parte per circuitum LXXXII. tintinnabula; & inter duo tintinnabula unum malum punicum. Omnia erant

ex auro puriſſimo, ut totus vocalis ingrederetur in Sancta, ſi aliter ageret, continuo moriturus. Veſtis ſane illa hyacinthina, animam in ſanctimonia enutritam, ad illum profectum indicat pervenire, ut ſpiritu vivat, ſpiritu ambulet, & a nemine judicetur & omnia judicet. Hoc enim eſt ſummum Sacerdotium, ad hunc apicem ſanctitatis attingere ut totum ſe vir juſtus cæleſtem exhibeat, moreſque ſupernos & divinam exprimat formam; ſolique Creatori mente infixa, individua converſatione inhæreat; hoc totum complectens, tunica hyacinthini coloris inſinuat.

Tintinnabula vero aurea erant: Mala autem ex hyacintho & purpura, cocco & byſſo, in modum ſphærule facta hoc ſignificante Spiritu Sancto, quod viri contemplativi quorum *converſatio in cælis eſt*, & qui *quæ ſurſum ſunt* ſapiunt, *non quæ ſuper terram*; fidei Chriſtianæ doctrinam, & maxime noviſſimum debent populis denunciare terribile Judicium: totuſque eorum inceſſus & ſermo reſonare debent divina myſteria; nec gratiam divinam quæ data eſt illis, premere vel ſuffocare debent ſilentio: Quia non ſatis eſt, acceptum in ſudario repoſuiſſe talentum, niſi a negotiatione ſervus revertatur cum lucro; nec prodeſt hyacinthina tunica, nec caſtitatis continentiæque inſignia Doctori ſufficiunt, nec pacificus eſt ad Altaria ſancta ingreſſus, ſi negligit annunciare impio viam ſuam, peccatique ſtipendium; cum & ille non habens correctorem, in peccato ſuo pereat; nec proſit Doctori ſua juſtitia, cum ſanguinem errantis Judex de manu ſpeculatoris requirat: nec magnum eſt ſibi vivere, niſi fatagat & alios ſecum vivere. Ut ait Seneca; qui res & homines fugit, qui alios videre non poteſt, ſed velut timidum atque iners animal metu oblituit; nequaquam dicendus eſt vivere ſibi, ſed ſomno & ventri. Ideo ingrediens in Sancta Sanctorum, totum vocalem ſe debet ſummus Pontifex exhibere & virtute verbi quaſi floribus odoriferis allicere auditores; ut prædicatio quaſi tintinnabulum ex auro puriſſimo, puritatem perfectionemque ſingularis inteligentiæ indicet; & ex omni parte per circuitum ſermo ejus, lucis divinæ intonet claritatem: & ipſi florum colores in hyacintho (ut dictum eſt) cæleſte deſiderium; in purpura magnanimitatem regiam adverſus peccatum in cocco bis tincto, inflamatum in dilectione Dei & Proximi, piæ mentis oſtendat affectum.

Oportet ſane, ut ſacerdotali actio ſemper ſit & auro ſapientiæ fulgida, & hyacintho ſpei in ſublime erecta, & pura regni (ut debellatrix peccati, & in captivitatem redigens dæmoniorum monſtra) circumdata; & cocco bis tincto, dilectione gemina, flammea & byſſo retorta, ſemper in oppreſſione & caſtigatione carnis ſollicita. In malis punicis quæ intra corticem unum contegunt multa grana, virtutum multifaria operatio exprimitur, quæ undique uno caritatis integumento ambitur. Et recte tintinnabulis mala miſcentur, cum ſimul prædicatio & actio cohærent & Doctor ipſe, quę dicit, hęc facit.

Sextum deinde additur indumentum, quod Superhumerale dicitur; hoc apud Hebræos etiam Ephod appellatur. Hoc Samuel cum puer eſſet, habuiſſe legitur; & David ante Arcam hoc tulit. Sed Ephod, id eſt, Superhumerale quod ſummorum erat Pontificum; erat ex hyacintho & purpura & cocco byſſoque contextum. Aliud vero Ephod quod & pro tunica linea accipitur; ſimplex erat & lineum. In hoc Superhumerali, duo lapides onychini auro incluſi inſerti erant; unus in ora una, & unus in altera: & ſculpta erant nomina filiorum Iſrael; ſex in lapide uno, & ſex in altero. Itaque in Superhumerali Pontificis hoc debet intelligi, quomodo in portandis fratrum oneribus officium illud ſe habere debeat, quantaque eis, ex debito regiminis, ſollicitudo incumbat, ut propriis humeris ovem perditam ad ovile reportent. In hoc bonorum operum patientia, in laboribus perſeverantia indicatur. In coloribus vero Superhumeralis, quæ ſit ratio, dictum eſt ſupra.

Quod autem nomina Patriarcharum geſtat in humeris, ob recordationem eorum utique fit, ut videns populus Patrum nomina conſcripta in veſte Pontificis, eorum imitetur juſtitiam, veniatuque in memoriam fides Abrahæ, manſuetudo Iſaac, patientia Iſrael, caſtitas Joſeph, diſciplina Moyſis, zelus Phinees, victoria Joſue, Samuelis ſinceritas, David humilitas, eorumque qui de illis XII. Patriarchis egreſſi ſunt Principibus vel Sacerdotibus, recte facta vel dicta; qui *per fidem vicerunt regna, operati ſunt juſtitiam, adepti ſunt repromiſſiones*. Duplex autem ratio eſt, quare hæc in humeris Pontifex nomina portet: ut & ipſe auditoribus ſequenda Patrum exempla proponat; & ipſe, eos quos verbo inſtruit & exemplo, ſi præoccupati fuerint *in* aliquo *delicto*, *in ſpiritu lenitati* ferat, & amplius exonerare quam gravare infirmos intendat. Eorum enim onera, ipſum Lege officii ſui ferre neceſſe eſt; & per ſingulos, ſicut diverſi morbi exigunt, cum his qui ignorant vel errant, & infirmari & uri.

Quod autem ſex nomina in ſiniſtra parte erant, & ſex in dextera, in lapidi-

pidibus onychinis ſculpta; illud eſt, quod ad conſcriptionem hereditatis ſupernæ pertinent, non tantum qui probati perfectique videntur, ſed etiam qui minoris æſtimationis habentur: quia imperfectum noſtrum non abjicit divina perfectio, & *calamum quaſſatum non conterit, & linum fumigans non exſtinguit*. Amplexatur quidem dextera ejus, eos qui digni ſunt promoveri ad oſcula; ſed & læva ejus ſupponitur eorum capitibus, quo imbecillitatis vertigo inclinat, nec patitur lapſos omnino collidi quos corruentes excipit, & piam manum inclinatis ſupponit Onyx vero, lapis eſt habens unguis ſimilitudinem, albiſque cingentibus zonis igniculos emittit: unda per hunc lapidem, in quo dextrorſum & ſiniſtrorſum nomina XII. filiorum Iſrael ſculpi jubentur; recte intelligimus hanc Scripturam pertinere ad Chriſtum qui in carne aſſumta, quaſi unguem ſe nobis exhibuit & operuit multitudinem peccatorum: zonis candidis (id eſt continentiæ doctrinis) cingens electos, & miraculorum igniculis accendens ad fidem, ardebat intus & lucebat exterius. Ipſe eſt autem lapis ille in quo & Lex eſt conſcripta divinitus, & in quo ſcribuntur nomina eorum omnium qui nomen ipſius non aſſumunt in vanum, quos nulla tribulatio vel adverſitas, cum ſemel inſculpti fuerint, eradere poterit vel delere. Ideo a dextris & a ſiniſtris locantur, quia fundatos vel ſcriptos in petra, nec altum concutit nec profundum; quia per arma juſtitiæ, in proſperis & in adverſi gradiuntur invicti.

Sequitur indumentum ſeptimum, quod Hebraice Hoſen; Græce λόγιον; Latine vero, Rationale vocatur. Hoc ex eiſdem ſpeciebus & coloribus quibus eſt Superhumerale, & propter eaſdem rationales aptari jubetur. Duplex vero fit propter lapidum pondos, ne forte rumpatur. Quadrangulum quoque erat, & palmi menſuram tam in latitudine quam in longitudinem continens. In quaternario, doctrinæ Evangelicæ jugem memoriam accipe: In palmi menſura, plenam juris menſuram, quantum poſſibile eſt operatione humana attingere. Qui enim palmo aliquid metitur, expanſis digitis menum extendit ut poſſit attingere in locum quo tendit. Eadem igitur menſura erit piæ intentioni in longitudine boni operis, & in latitudine caritatis. Inſerti quoque erant in eo XII. lapides per quatuor ordines; terni & terni in latere uno, & terni & terni in latere altro. Et ſculpta erant nomina tribuum differentias & ætatum. Per filiorum Iſrael in ſingulis ſingula, per quatuor vero Rationalis angulos, quatuor annuli aurei erant, habentes contra ſe in Superhumerali alios quatuor annulos; ut annulus contra annulum veniens, catenulis aureis utrimque ad hoc infertis, Superhumerale & Rationale invicem jungeret, & munto copularet. Sed & uncini erant in Superhumerali infixi, in quibus catenæ inſerebantur, quæ annulos utrimque ſibi occurrentes nectebant. Erant etiam & in lateribus & in ſuperiori parte Rationalis & Superhumeralis, annuli duo in ſummitate, & duo in lateribus; & per ſingulos diſcurrentes catenæ, ſub & ſupra: ut in quatuor angulis & in ambobus lateribus junctura adeſſent, & ad ſcapulas & ad extremitates & ad media utrumque indumentum firmæ ſtringerent ligaturæ. Hoc autem indumentum non tantum Rationale, ſed etiam Rationale Judicii, a Domino dictum eſt: In quo doctrina & veritas poni jubentur, & hoc, ſummi Pontificis pectus cum ingreditur in Sancta Sanctorum, ornatur.

In primis diligenter attendendum eſt, quod qui hac veſte induitur; in qua, litteris, doctrina & veritas impreſſe eſt: conſecratum doctrinæ & veritati pectus ſum intelligat: neque debere ſæcularibus negotiis & actionibus & lucris occupari, ſed doctrinam fidei exemplo & moribus indicare: quia omnino infame eſt, abuti ratione, & corrumpere doctrinam, & circumventionibus vel technis opprimere veritatem. Oportet quippe ut omnia quæ agit, moderatrix ratio ſic diſponat, & ſic ſuis locis aptet miſericordiam & judicium; ut cum judicat ſeveritas non excludat clementiam, cum miſeretur uſtitiam pietas non relinquat; & ſive percutiat ſive parcat, a veritatis tramite non recedat. Conſiderans igitur loca & tempora & modos actionum, & ætates & gradus; in numero & pondere & menſura, ſingula ſuis aptet rationibus diſcretio Sacerdotis; in cujus pectore horum debet eſſe ſcientia, cujus etiam neceſſe eſt vitam eſſe doctrinam: nec ullum locum in anima illa habeat falſitas, quæ ad judicii divini regulam quadrare debet quæcumque vel docet, vel agit, vel ſtatuit, velcorrigit.

Superhumerale etiam & Rationale, ſibi junctis annulis catenarum complexu ad invicem copulantur; ut puri cogitatus in mente ſancta & rationabiles conveniant actiones, & omnia vinculo pacis cohæreant, univerſamque Pontificis diſpoſitionem caritatis complexus aſtringat. Aderat præter has ligaturas quæ cæleſtibus deſideriis piiſque affectionibus aptantur, præter Ephod quod poſterius & anterius

Logion conjungebat; Balthenus tam Tunicam hyacinthinam quam ipsum Superhumerale & Rationale superne constringens tanta firmitate, ut trium indumentorum una species esse videretur, & omnia sibi strictim cohærerent: ut daretur intelligi, quanta sit diligentia, sanctitas observanda; cui etiam post tantæ excellentiæ gloriam, post dona virtutum, post agones & colluctationes & victorias innumerabiles, restant plerumque circa novissima etiam, carnis pericula: & necesse est ut semper hujusmodi sollicitudo & intus & extra invigilet, ut actionum & meditationum, in finem, illibata gloria perseveret. Etiam summos fulmina fuerint montes. Et nisi hoc Baltheo, etiam cum omnia eatenus bene disposita fuerint, & ratio & opera jugi nexu stringantur; per motus & impulsus diversarum tentationum disjungi potest & dissilire; quod nullo turbine propellente firmum videbatur & competenter dispositum, Baltheus iste ex purpura erat & byssо retorta, & hyacinto & cocco bis tincto; in similitudinem pellis colubri in rotundo contextus. Gestat autem sic ornatus Pontifex; nomina filiorum Israel; pro diversis rationibus, in pectore & in humeris. In humeris quidem, a dextra & læva; propter causas prædictas.

Vel ideo in duobus tantum ordinibus, quia noster suminus Pontifex, *cujus Imperium super humerum ejus*, Judæis & Gentibus scripturam Crucis reliquit, & eorum nomina Redemptioni intimavit inscripta, quorum linguas Crucis titulus continebat. In rationali vero, quatuor lapidum ordines distincte sunt positi (ut dictum est) in quatuor ejus extremitatibus; supra terni & infra terni. In nominibus Patriarcharum quæ hærent pectori summi Pontificis, hoc intimatur quod qui in regimine sunt, semper affici debeant pro his qui ad eorum sollicitudinem pertinent & quantum possibile est, recordari eorum debent ex nomine, & orationis exhibere suffragia; neque aliud illud pectus occupare debet, quam animarum zelus, quia officii illius est, revocare devios reconciliare erroneos, confirmare eos qui proficiunt in justitia; & qui deficiunt, cohortari ne desperent de venia. Sed & seipsum etiam ad præcedentium Patrum quorum gestat nomina, conformare debet exempla; ut quorum recolit gloriam, imitetur & vitam; neque ab eorum fide & operibus se alienum exhibeat, quorum actus & titulos circumfert & probat. Quod autem duodenarius numerus in quatuor ordines divisus, per singulas partes, ternarium reddit; accipi non incongrue potest quod A Evangelii quadratura præ omnibus Scripturis insinuat Trinitatem. Et hæc est Apostolica doctrina quæ decem Legis præcepta in duobus consummat; & totum illud antiquarum traditionum dispendium, in dilectione Dei & Proximi abbreviat & coarctat.

Sequitur octavus ornatus Pontificis, Tiara videlicet; quam etiam nonnulli vocant Galerum, vel Cidarim. Hac etiam minores Sacerdotes utebantur; eratque byssina, circumdata coronula aurea; opere textili facta sicut hodie Phrygium Mitris nostrorum Pontificum plerumque consuitur: eratque in modum cassidis porrecta aliquantulum, verticis cacumen in sublime excedens; astringebaturque capiti vitta hiacinthina, ne casu aliquo, immolante Pontifice laberetur. At vero summi Tiara Pontificis, excellentior erat; & præter hæc, laminam auream (quam Petalum vocant) fronti habebat insertam; in qua nomen Dei quod apud Hebræos ineffabile dicitur, scriptum erat. Hæc Tiara quæ tegit & ornat caput Pontificis, totamque ejus pulcritudinem coronat & protegit (ut dictum est supra) omnes sensus capitis Deo indicat consecratos; & totam corporis gloriam debere ad caput referri. Totus enim bonæ mentis candor, & sapientiæ splendor, prædicationis gratia munditiæque gloria, benignitas caritatis, & quæcumque sanctitatis insignia, ab illo universali capite veniunt eo quod totum corpus per connexiones & subministrationes crescit ac proficit, solidatur ac perficitur. Ideoque ad totius candoris indicium, & complanatæ mentis compositum statum, omniumque sensuum concordiam; intimandam; Cidaris byssina in capite Pontificis ponitur. In vitta vero hyacinthina quæ Cidarim capiti astringit, hoc itelligitur, quod amor & regni cælestis desiderium, hujus perfectionis apicem cumulat; & ille respectus totas gratiarum connexiones unit & sociat.

Auri vero lamina, cui nomen illud Dei quod definiri non potest ab homine, erat inscriptum; subjectam & suppositam divinæ essentiæ omnem indicat creaturam. In superioribus quidem hoc nomen ponitur, ut quidquid undique est, quantumcumque sit, se cognoscat inferius, se fateatur indignius: & si quid habet candidum, si quid conspicuum, ad illud nomen referat unde accepit, illique excellentiæ devotus ascribat. Hoc nomen tetragrammaton id est, quatuor literarum erat: scilicet יהוה; cujus interpretatio lingua Hebraica, ineffabile sonat non quia dici non possit, sed quia (ut dictum est supra) sicut est, nec capi humano sensu

pos-

possit, nec definiri: In fronte vero hoc nomen Pontifex gerit, *quod* utique *est super omne nomen, cui omne genu flectitur*; de quo & in Apocalypsi Joannis legitur, quod cum agno stabant supra montem Sion, centum quadraginta quatuor millia, habentes nomen ejus, & nomen Patris ejus, scriptum in frontibus suis: Ibi enim verecundiæ sedes est, & significat professionis nostræ fiduciam; per quam non tantum in nomine gloriæ vel omnipotentiæ Dei, sed etiam in Cruce Christi gloriamur. Unde & ipsæ quatuor litteræ, quatuor Crucis intimant cornua, de quibus Abacuc ait: *Cornua in manibus ejus, ibi abscondita est fortitudo ejus*. Sic ornatus Pontifex, creaturarum omnium typum portabat in vestibus sanctis, in quarum coloribus, totius Mundi similitudinem præferebat. Byssus enim Terræ deputatur de qua gignitur; purpura, Mari, quia ex ejus cochleis tingitur; hyacinthus, Aeri cujus speciem habet; coccus, propter ruborem, Igni vel Ætheri: Justum enim erat, ut Pontfex Creatorem non solum pro Israel, sed etiam pro universo Mundo (qui ex his quatuor constat) rogaret, & indicaret cuncta indigere misericordia Dei; & cum sacrificaret, universalis conditio expiaretur. Nec tantum pro liberis & parentibus, sed pro omni creatura & voce & habitu precaretur.

Hæc quæ dicta sunt de invisibili Pontifice, ad invisibilia justitiæ ornamenta nos mittunt, de quibus dicitur: *Sacerdotes tui induantur justitia*. Et alibi: *Erit justitia cingulum lumborum ejus, & fides cinctorium renum ejus*. Hæc omnia, summus noster pontifex indutus *decore & fortitudine*, in spritu & veritate consummavit: & ingressus sacratiore cultu quam Aaron, virtutum significatarum, ipsam rem amplius nos voluit moribus implere quam vestibus; & lumbos spirituali zona succingi præcipiens, ad lucem sui intellectus cognitionem divinam, sine carnis mentisque munditia neminem posse pervenire, in illa præcinctione nos docuit. Denique ipse tunica inconsutili quasi Podere Pontificali indutus, integritatem caritatis & unitatem spiritus in vinculo pacis in eo nos observare docuit. Crucem autem quasi Superhumerale, Sacrificium oblaturus pro populo, humeris imposuit: & plaga & sanguis, loco Rationalis; non solum intra se duodecim filiorum Israel nomina concluserunt, sed & totius generis humani opus illud complexum est naturam; sicut & infixus capiti titulus continebat, scriptus Græce, Hebraice & Latine. Nihil ad sanguinem Christi coccus Legis bis tinctus apparet; ultra septuagies septies nostra tinctura procedit: totum pallidum est quidquid Lex typice coloravit, & ad comparationem veritatis totum marcidum est quidquid contextum fuerat infiguris. Nulla hyacinthi comparatio ad carnem Christi; quia cum *Verbum caro factum sit*, totum cæleste erat quod nulla peccati infecerat macula, nec quidquam ei de suo Princeps hujus mundi adliniverat. Nec byssus nec purpura hujus munditiæ vel gloria aliqua ratione aptantur; omnia superat ejus potestas & sanctitas, sanctitudo naturæ, & principatus justitiæ; & amplioris gloriæ sunt, quam fila quælibet torquentibus digitis elaborata, vel conchyliorum sanguine delibuta. Imposita est capiti Christi corona pro Cidari, & intextæ illi serto erant pro bracteis spinæ; & pro lamina aurea in qua nomen Dei sculptum erat, lignum cervici supereminens; in quo Pilatus pro Beseleel, conscripserat nomen quo nihil in cælo vel in terra sanctius, nihil potentius, nihil mirabilius; JESUS NAZARENUS REX JUDÆORUM. Hæc scripsit Gentilis homo nesciens quia ipse esset Rex etiam Gentium. Ideo autem scripsit, utique non intelligens quia ad hunc titulum perventurus erat & jungendus aliquando populus Gentium. Unxit etiam manus Sacerdotis nostri, immo & caput & pedes & latus, sanguis balsamo pretiosior; quem utique punctura veprium & clavorum & lanceæ exprimebant, & fundebant extrinsecus: eratque omni oleo liquor ille celebrior; sanctificationem & emundationem nostram non significans, sed consummans. Hæc & alia multa quæ Lex velamine posito super faciem Moysi absconderat, Christo transfigurato in Monte, paucis patuere Discipulis: & consummato in Cruce, facta sunt evidentia universis. Ruptum quippe est illud velum integumentorum carnalium, & patuit Candelabrum, & propositionis Panes, & Altare incensi, & Cherubim, & Propitiatorium, & Sancta Sanctorum. Petræ quoque sciissæ sunt & sepulcra reserata; quia hæc consummatio, & lapideis cordibus aperit spiritualem intellectum; & ad eos qui mortui erant in peccato, vitalem revocat spiritum: ita ut qui desperati erant & malæ consuetudinis inditis alligati, in civitate Dei nostri (quæ est sancta Ecclesia) deinceps viventes appareant: & qui diu fuerant cineres, fiant doctores: & qui sepulti magistri.

AD

AD CORNELIUM PAPAM,

DE CARDINALIBUS OPERIBUS CHRISTI

USQUE AD ASCENSUM EJUS AD PATREM.

PRÆFATIO.

SOLENT matres infantulis nuper editis, in ipso vitæ introitu aptare vocabula, & ex aliquibus præcedentibus vel circumstantibus causis, vel ex genere, vel ex eventibus imponere nomina: ut ipsis primordialibus initiis: quædam præfigerentur commonitoria ingredientibus vitam, ne nomen eis esset ad ignorantiam, si originalis naturæ traductio a consueto limite deviaret, & a virtute patrum degenerans, indigna successio monstri non hominis faciem exhiberet. Respicerent potius ad nomina vel officia sua, quorum inspectio honestæ conversationis formam eis infunderet & doctrinam, ut honorificarent naturales causas & rationales disciplinas, nec in aliquo elementarias amaricarent dulcedines, vel primarias offenderent dignitates. Nam olim tumultuarie vel inconsiderate nomina rebus imponebantur: sed ex quo ad Adam adducta sunt singula, ut vocaret ea & propria imponeret nomina, provisum est in populo antiquo & institutum, ut aliqua esset in vocabulis ratio, & interpretarentur nomina vitam, & exprimerent aliquam personæ proprietatem, secundum quam vel differret a ceteris, vel etiam communicaret. Sic in nominibus Patriarcharum Abraham, Isaac & Jacob magnarum rerum exstitere indicia, & præloquebantur ventura, nec deerat impositorum nominum secundum sensum suorum effectuum certitudo. Apud gentiles etiam non in nominibus, sed in agnominibus postea a viris illustribus observatum, (ut nobilitas generis vel virtutis gloria posteros illustraret) Augusti vel Cæsaris titulo succedentem honorare progeniem, & Imperatoriæ dignitatis heredes primæ originis irradiare fulgoribus. Sic & philosophi & doctores antiqui tractantibus suis nomina prætexere, brevi titulo grandis materiæ latitudinem prælibantes, & propriæ gloriæ, proposito nomine suo, providentes; ut integritatem operis & laborem auctoris, tam stili quam personæ in posterum auctoritas conservaret; & facile scripturæ subtilitas indicaret, si aliqua manus invida elegantiæ tractatuum elimatorum pannum rudem insueret, vel nugis suis quasi sua essent quæ alius laudabiliter dictasset, furtiva translatione insereret. Sic in capite libri sui quisque auctorem se posuit, ut & stilus auctori, & stilo auctor famularetur, & auctoritate alterinseca communis gloria muniretur. Hoc virorum illustrium præclara meruerunt ingenia, & per hæc vivax eorum fama & gloria indelebilis perseverat. Nos vero qui vix intelligimus quæ ab eis dicta sunt, sensu & eloquentia omnino eis impares, si quid aliquando scribimus, indignum titulo judicamus; ne forte nobilis materia, cujus explanationi studium adhibemus, decoloratam se potius quam ornatam, nostra præsumptione queratur. Verum quia solent aliquando patres nugis infantilibus arridere, & linguis balbutientibus delectari; indulgentiam meretur humilitas, quæ quo potest accessu sublimitatis vestræ manibus se porrigit attrectandam, non gloriam mendicans, sed gratiam. Ego quidem nec a me ipso, neque ab alio quæro nomen, neque enim aliquid me existimo esse cum nihil sim; qui hoc a vobis maxima supplicatione quæsivi, ut non essem quod sum, & humiliter supplicavi ut ab hac flamma in qua crucior, me vestra clementia liberaret. Tentavi si possem manu vestra me sustinente, honeste descendere: quod quia non potui urgentibus flammis, non attendi quo prosilirem, dum me vorax incendium non cremaret.

PROLOGUS.

SUBLIMES materiæ subtilium ingeniorum exigunt tractatores: nec facile de artibus recte judicat, qui artes ignorat. Exercitati in liberalibus disciplinis simul in genio conveniente & studio philosophari possunt, & secure aggredi res abditas: eorumque conatibus A se perviam penetrata exhibet difficultas & ænigmatibus enodatis, rerum secretarum facies patet, cujus serenitatem velabat nubes opposita; & veritati superfusa caligo. Ideoque tam in divinis, quam in philosophorum doctrinis, nec tutum est nec honestum, ineruditos & igna-

ignaros ſenſuum ad litteras illas pertinentium, proſilire ad diſcuſſionem eorum quæ neſciunt: & de his ſibi uſurpare magiſterium quæ ignorant.

Hujus rei forma ſeraphim faciem Dei, & pedes velant; & patentibus quæ in medio ſunt, principium finemque majeſtatis divinæ alarum extenſio infra ſupraque operiens, aditum ad ſe temerariis tractatoribus vel ſcriptoribus interdicit: nec patitur ad liquidum ſe videri divinitas, quam utique inveſtigatio fidelis aliquo modo odoratur vel ſentit, ſed puram ejus eſſentiam nec conſpicit nec comprehendit. Affirmatio quippe de Dei eſſentia in promtu haberi non poteſt; neque enim definibilis eſt divinitas: ſed verius ſinceriuſque remotio indicat negando quid non ſit, quam aſſerendo quid ſit. Quoniam quidquid ſenſui ſubjacet, illud eſſe non poteſt, quod omnem ſuperat intellectum. Quidquid audiri vel videri vel ſciri poteſt, non covenit majeſtati: hebes eſt in hac conſideratione omnis acies ſenſuum, & caligat aſpectus. Hanc inviſibilem lucem & inacceſſibilem naturam ſex alis hinc & inde ſeraphim ſtatu & volatu circumeunt & abſcondunt; ſtatu æternitatis immobilitatem monſtrantes, volatu vero altitudinem ejus ſic in ſuperioribus elevatam, ut quantumlibet ad cor altum homo aſcendat, exaltetur Deus, & comprehenſionis importunitatem avadat. Nec tamen alæ illæ, quæ Dei velant ſubſtantiam, noſtros conſpectus diffugiunt, ſed illæ puris ſe mentibus viſibiles exhibent, & operum Dei ratio, ſive eorum quæ ex nihilo ſunt; ſive eorum quæ ex materia vel facta ſunt vel fiunt, ſe intelligibilem exponit: & quæ circa Deum & quæ ſub Deo ſunt mundi poteſt cordis quoquo modo ſinceritas contemplari.

Prima rerum conditio ſex inſtituta diebus fatetur artificem, & profitetur opus auctorem. Neque enim ſui ipſius artifex eſſe, aut potuit quis novam creare materiam; nec potuerunt multa & diverſa rerum eſſe principia: quia niſi ad unum cuncta reſpicerent, diſcordia & infinitate cuncta turbata volverentur in chaos, & repugnarent & colliderentur in ſe diſcordes materiæ, niſi omnibus factoris auctoritas imperaret: & unius monarchia poteſtatis, univerſitatis cauſas & efficientias ordinaret. Homo itaque præpoſituram in inferiora accepit, ſciens quis hunc honorem contulerit: nec tam ea ſcientiæ perfectione illuſtratus eſt, ut eo modo cognoſceret conditorem, quo ejus cognitioni reliquæ creaturæ ſubjectæ ſunt; ſed diſtantiam maximam experiretur inter ſumma & infima, & ex hoc ipſo eſſet Deo aclivis & humilis, quo auctori ſuo in nullo poſſet conferre, cujus nec effugere dominium, nec penetrare conſilium, nec poterat vitare judicium.

Itaque qui circa ipſum ſunt angelici ſpiritus, licet inviſibilis naturæ ſint; in legationibus tamen ſuis ſe auditu manifeſtant & viſu: & ſalutis noſtræ miniſteriales eos ſæpiſſime experimur, quorum officia & nomina in ſcripturis ſanctis habentur. Illa quidem ſuperiora agmina nobis prædicant, non indicant, Deum: & nuciant quæ jubentur, ſpecialiatem injuncti negotii peragentes, non tuniverſitatis explicantes ſcientiam; quia ad nos numerus & menſura & pondus refertur. Deus vero his omnibus non arctatur, ſed excedens omnia & æternaliter antecedens poteſtas & virtus nil habet coævum, nec immenſitatis ejus profundum ulla creatura vel cæleſtis vel terrena metitur. Quæ vero ſub ipſo ſunt, implent templum; & præſens Eccleſia cognitionem earum rerum aſſequitur, quæ ad cultum juſtitiæ, quæ ad ordinem vitæ, quæ ad gradus aſcenſionum, quæ ad convenientiam morum, quæ ad honeſtatem hujus converſationis & gratiam pertinent contemplationis; hæc aguntur & excercentur in templo præſenti, & per hæc Deus quæritur, nec tamen quæſitus illico invenitur. Guſtamus, delibamus, odoramus, & prope eſt: cumque acceſſeris, longius abit. Et quomodo fulgur nubes diſrumpit, & repentina coruſcatio non tam illuminat quam hebetat oculum: ita aliquando neſcio quo modo ut tangeris, & tangite ſentis, eum tamen qui te tangit non intueris.

Dicuntur tibi quædam verba arcana intrinſecus quæ efferri non ſufficis, ut dubitare non poſſis, quia juxta te eſt, immo intra te qui te ſollicitat: nec tamen ſicuti eſt, ſe tibi videndum concedat. Rachel ad odorem, non ad eſum, Liæ mandragoras concupiſcit; tu ſponſo fide, non complexu conjungeris; tu ſpe concipis, donec Chriſtus in te formetur; & depoſito pondere hujus cadaveris, ejuſdem ſint puritatis caro & ſpiritus, & renovata natura ſobolem immaculatam parturiat. Rachel quippe viſum principium ſonat. Quod verbum in principio apud Deum in ſuo proprio eſſe, mihi non patet, ſed quibuſdam nominibus Deum invoco & dico: juſtitia, veritas, ſanctificatio, caritas; & quæro aliquas ſpecies vel formas per quas quid ſentio quoquo modo intimem. Nam quod verbum caro factum eſt,

faci-

facilius video si hoc sensui meo quasi esu incorporo; principium autem illud vix remotissimo odoratu quasi pertransiens sentio. Illa quidem intellectualia per visibiles creaturas, quantum fas est animæ videre vel prævidere, divina mente a longe prospicimus; in multis per opinionum & conjecturarum pelagus circumducti; in multis veritati hærentes, in multis magnitudine rerum oppressi, exclamamus cum Apostolo: O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! Cordi igitur nostro se offert Deus, & aliquid sui luminis infundit invitans & provocans. Nisi enim aliquo modo sentiretur, nec appetendi, nec inquirendi spes esset aliqua vel facultas. Sed quia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor, nullam habens cum carnalibus dulcedinibus similitudinem, & per omnia suavitate differens; eoque desideratur copiosius, quo cetera delectamenta excedit. Desiderium autem inquirentes purificat, & purificatio exclusis enormitatibus ad formam Dei provehit ascendentes: atque ita in opere suo imago & similitudo Dei multis laboriosisque provectibus propriam sibi demum vendicat dignitatem.

Ad hanc rerum adeo profundarum indaginem nisi incarnati Verbi magisterium accessisset, humana defeciissent ingenia; & nescio si & aliqui auderent ad hæc tentanda conatus assurgere: sed associata carni divinitas, assumtam naturam ex parte voluit esse suæ claritatis consortem, & apertis cælis super doctorem & Dominum nostrum ad superiora nostrum introduxit aspectum: & vidimus gloriam ejus quasi unigeniti a Patre: & de plenitudine gratiæ & veritatis quæ in ipso est, instillata est nobis aliqua portio. Et cum Philippo audivimus: Qui videt me, videt & Patrem. Nec tamen in hac visione plena potest esse sufficientia, donec in splendoribus sanctorum in die virtutis suæ agnoscatur ratio gignentis & geniti & procedentis, quam oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ad liquidum hucusque ascendit.

In his omnibus quæ dicta sunt omnino sensum nostrum materiæ excedit sublimitas, & stilum repellit moles nimii ponderis, & ascensionis arduæ difficultas: sed præcepti vestri, Pater excellentissime, me coegit necessitas ut tentarem, si forte importunitate studii aliqua possem de sanctuarii supellectile vellicare, & reducto in partem velamine, arto subtilique aditu propitiatorium intueri. Præsumsit meditatio aspicere a longe, A & annos æternos inquirere, & quid ante tempora sæcularia esset indagare; si tamen sæculum vel tempus dici potest ante lucem & diem & solem; & quomodo ante causas elementarias & materiales origines illa æternitatis infinitas se haberet; si illa omnipotentia apud se solitaria esset, & ministeriales ei deessent spiritus, & maneret apud se illocaliter sempiterna divinitas, & in quo esset sapientiæ regnum, cum non esset quod regeretur, & usu specieque careret illa inanis antiquitas. Ab his omnibus repulsus, ad sæcularia visibilia compulsus sum redire, & utinam me ipsum cognoscam & sciam.

Quod si animæ meæ, quæ corporis mei obtinet principatum, nec originem scio, nec metior quantitatem, nec qualis sit intueri sufficio; si ignota est mihi ratio quare ipsa delectetur in corpore persecutore suo; si nescio quis hanc legem membris insculpserit, ut tam violenta dominatione spiritum opprimat, & melior digniorque natura deteriori succumbat; patienter me ferre oportet, si operatorem universitatis non intelligo, qui in minimis operationum suarum particulis meam profiteor cæcitatem.

Insolubilis videtur hæc quæstio, quare homo rationabilis in negata nitatur & vetitia, & semper illicitis delectetur. Omnino rarum est & difficile, fieri bonum: facile & pronum est, esse malum; & hac sine magistro, sine exemplo doctrina, statim a pubescentibus annis imbuimur & docemur. Vide in ipsis qui sanctimoniam profitentur, quæ religio manum claudat porrectis muneribus, quæ solitudo aures obserat oblatis favoribus, quæ gula communibus est contenta saporibus. Quis non se habeat vilem, si videat humilem? Quis non putet opprobrium, si se sentit inglorium? Quis enumeret voluptatum potius monstra quam species, quæ per concupiscentias carnis invitam animam trahunt, clam palamque de conclavi ad forum, de lupanari ad theatrum? In primis abrasa verecundia, pudoreque convulso, non absconditur scelus, nec nutat ratio, nec discretio reluctatur carnis affectibus; captivus spiritus consentaneam exhibet clientelam. Hoc ipsum quod dico, carnis affectus, improprie dico quia hæc proprie animæ sunt, quæ sentit & movet & vivit: cui imputatur peccatum, quia ipsi datum est arbitrium, & judicium, & scientia, & potentia, per quæ possit improbare malum, & eligere bonum. Corpore autem sic utitur anima,

sicut

ſicut faber malleo vel incude, in qua format omnium turpitudinum idola, & fabricatur quælibet quarumcumque voluptatum ſimulacra. Non eſt caro dictatrix peccati, nec inventrix malitiæ, nec cogitatus format, nec diſponit agenda; ſed officina eſt ſpiritus, qui in ea, & per eam, quæcumque affectaverit, peragit & conſummat. Quod autem ipſa inſenſibilis ſit, ſpiritu recedente dignoſcium: poſt cujus diſceſſum, nulli apta uſui ſupereſt putredinis maſſa & paludis acervus. Quidquid enim ſentit, a natura corporis alienum probatur.

Quod vero caro adverſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem contendere dicitur & repugnare, improprie arbitror dictum: quia ſolius animæ lis iſta eſt, quæ ſecum rixatur, & cum proprio arbitrio litigat, certior in hujuſmodi quæſtionibus quid bonum ſit, quid malum, quam in aliarum rerum inquiſitionibus quid verum ſit, quid falſum. Nam in abditarum cauſarum inſpectionibus & ſecretis naturæ, poteſt homo errare vel decipi; quia non per omnia a fine uſque ad finem intellectus humanus attingit; ſed in his quæ oculis & manibus ſubjacent, nulla ſubtilitas judicium impedit: quia fœtentia a non fœtentibus, decora a turpibus, amara a dulcibus, dura a ſuavibus, & a diſſonis conſonantia facile diſcernuntur. Sed deſiderii ſui veneno mens ebria, corpus contumeliis applicat, & junctis complexibus ambo in mortiferas ſuavitates elapſi, obdormiunt. Cumque evigilaverunt, ſero pœnitentiam adducit confuſio, & inquinamentorum horror fœdatæ menti occurrit.

Et in ceteris omnibus quæ maligne patrata ſunt, hujuſmodi ultio peccatorem perſequitur, & ipſe libidinum labe crapulatus ſe convomit. Sed avaritiæ ſolius & quæſtus ardor nec ſatiat cupidum, nec pœnitet eum cumulaſſe: quod creſcere optat, non minui: & diſcola obſtinatus ſemper quid idolo ſuo immolet, ſedulus coacervat. Unde hæc ſitis divitiarum miſeris peccatoribus aſſidet, & ambitionis ſalſugo bibulam animam occupat; ut per fas & nefas ad loca ſuperiora etiam de latebris eremi nonnulli ſe ingerant; & de omni gradu ubi aliquis aditus patent anheli prodeant, diſcurrant ad judices, blandiantur mediatoribus, conducant auxiliarios, & modis omnibus elaborent, ut ſedeant cum principibus; eo quæſtu, ut maledicat Deus quod ipſi benedixerint, & benedicat quod maledixerint. Hæc lex peccati, quare in his & ſimilibus legem juſtitiæ opprimat, & quare enervata ratio cum ſtare poſſit, tam miſerabiliter ruat, difficile eſt aſſequi; maxime cum defectus iſte a damnationis ſententia pendeat, & hanc inevitabilem pœnam antiqua tranſgreſſio ſit ſortita.

Ergo ſi me ipſum neſcio, ſi animæ meę ſubſtantiam & naturam ignoro, ſi eorum quę intra me ſunt rationem non intelligo; qua audacia ſupra me erigam oculos, ut videam principium ſine principio, & finem ſine attingam? A talibus auſibus deſiſtendum excellentia majeſtatis imperat, etiam ipſa impoſſibilitas omnes ingenii noſtri conatus repellit. Quia in paradiſo poſiti ſumus, & in eſu reliquorum fructuum data eſt nobis licentia, a ligno ęternitatis illius & inveſtigatione divinitatis ſempiternæ interim continentes, ſcientiam boni & mali intelligamus non nobis prohibitam quaſi veneno infecta ſit ligni hujus natura, ſed quia ea debet ſcientiæ boni & mali reverentia exhiberi ut nemo malum experimento contingat, quæ utique experientia ideo juſtiſſime damnabilis eſt, quia quantum in ſe eſt omnem plantationem divinam deſtruit & eradicat, nam malum nihil aliud eſt quam remotio boni, & quiſquis bonum avellere nititur; evacuare quod bonitas ſuperna plantavit molitur; lignum quippe vitæ poſt peccatum eſt interdictum, lignum ſcientiæ boni & mali, ante peccatum prohibitum, ſcientia quippe boni numquam vetita eſt, ſed ubi peccatum tranſgreſſor expertus eſt, abuſus libertate arbitrii & a paradiſo expulſus, voluptatis poſſeſſor eſſe non potuit, nec facilis ad lignum vitæ reditus fuit, nam mors ſecuta eſt peccatum, & hęc inevitabilis lex uſque hodie ab Adam in ejus ſobolem perſeverat; verum in Chriſti ſanguine amoto flammeo gladio, & aditu ad virtutum coloniam patefacto, jam proprio acceſſus conceditur, & exheredatus homo tam libertate quam hereditate donatur.

Deambulemus igitur in paradiſo voluptatis. Ea igitur quæ licita ſunt & conceſſa tangamus, & circa cunabula Salvatoris prima infantiæ ejus ferculà deguſtemus; & circumciſi & loti victo diabolo, ſanctificatiſque affectibus in cœna cum Domino recumdamus; ubi pane angelorum refecti, poſt illius cibi delicias ſurgamus ad tranſitum, ut de hoc mundo vehiculo crucis evehamur ad cælum; Spiritu ſancto nos replente, qui deinceps nos doceat, & patefaciat quidquid in exſilii hujus peregrinatione moles corporis & imperfectionis lippitudo fecit obſcurum. Librum igitur quem de cardinalibus Chriſti domini noſtri operibus ſcripſi, paternitati veſtræ (ſuppreſſo nomine

noſtro) miſi; in quo fons ſacramentorum eſt & diſciplinæ hujus in qua ſtamus origo; formam & exemplar recte vivendi nobis proponens, ab humili Chriſti adventu uſque ad glorioſum ejus reditum ad Patrem gradatim conſcendit: quem potius in mente noſtra quam in pagina ſcribi deſidero; & utinam in ſanctitatis veſtræ conſpectu, memoriam & recordationem noſtri ſupplex mereatur affectus.

DE NATIVITATE CHRISTI.

ADest Chriſti multum deſiderata & diu exſpectata Nativitas, adeſt ſolennitas inclita; & in præſentia Salvatoris grates & laudes viſitatori ſuo per orbem terrarum ſancta reddit Eccleſia. Gaudia nobis cælitus nunciantur, lætitia imperatur. Nox iſta ſacri partus conſcia, novis fulgoribus illuſtratur. Gloriantur in cæleſtibus ſuperi, pax in terra bonæ voluntatis hominibus confirmatur. Adſunt angeli, loquuntur paſtoribus; non dedignantur loqui perſonis humilibus, & cum ipſi ſublimes ſint, infirmos non aſpernantur. Nec luce inſolita, nec angelorum terrentur paſtores præſentia; ſanæ & puræ fidei homines delectantur in eo quod audiunt conſonas laudantium voces cæleſtes, gloriæ & gratiæ divinæ præconia modulantes. Nec ſatis fuit ſuperis arcana referare cæleſtia, etiam hominibus pax reddita nunciatur, & bonę voluntatis novi muneris largitate conſecratur affectus. Oportuit bonum Dominum certificare & lætificare in adventu ſuo bonas exſpectantium voluntates: & ſolutis antiquis inimicitiis quæ inter ſemen ſerpentis & ſemen mulieris ab initio fuerant, & contrito capite venenato, hoſtiles inſidias calcaneo hujus ſobolis aſſiſtentes prærogativa novæ ſobolis diſſipari.

Unus Gabriel virgini obumbrationem virtutis altiſſimi nunciat; & multitudo cæleſtis exercitus gratulabunda Salvatorem mundi prædicat adveniſſe, & reconciliata terreſtria ſuperis canit; & conſilium antiquum prodiit palam, nec jam ſecretum eſt; ſed innotuit publice in conſpectu gentium revelata Chriſti benignitas, & oblata mundo in nullo a nobis differens, excepto quod peccati expers fuit, Salvatoris humanitas. A ſupernis legationibus incipit Evangelium, cujus primi dictatores Angeli exſtiterunt. Nec jam in manibus prophetarum ſimilitudines & ænigmata involvuntur; ſed angelorum jubilo, & hominum ſtilo, & evidenti rerum indicio conſtant & conſonant ſimul promiſſa & data, umbriſque remotis, Lex & Evangelia ſunt unita. Multiplicantur teſtes, & militia cæleſtis conclamat, credit paſtorum cuneus & exſultat.

A ſapientibus & prudentibus non quærit teſtimonium, qui parvulis ſe revelat. In hujus doctrinæ initio ſtatim faſtus & ambitio condemnatur. Non colores rhetorum, non inductiones perſuaſoriæ adducuntur; ratio & miracula harum rerum ordinem complectuntur. In primis ſigna ſe fidei miſcuerunt; & maxima in hoc efficacia dogmatum fuit, cum ſimul verbis & rebus actum eſt, ut nullum infidelium repugnantia inveniret diffugium. Nox illa omni luce clarior; ſermones angelici pacem hominibus nunciantes, deſignato loco Bethleem, ad quærendum puerum cohortantur paſtores. Illi amplius mente quam oculis carnalibus illuminati, ad conſpiciendum Emmanuel feſtinant: & edocti intus inviſibili magiſterio Spiritus ſancti, quem parvulum vident, confitentur immenſum; & piæ ei devotionis affectum præſentant. Electa adeſt humilium perſonarum ſimplicitas; ut ponatur regula, & indiſſolubilis daretur forma, quod non niſi pauperibus ſpiritu, Chriſti pateret humilitas: nec ſuperbos ad intuitum ſui poſſet admittere veritas.

Veniunt in Bethleem; quem prædixit Gabriel, invenitur Emmanuel: civitas parvula, domus paupercula, ſupellex exigua. Nulla domus ambitio, ubi reclinatorium in ſtabulo; mater in fœno, filius in præſepio. Tale elegit fabricator mundi hoſpitium; hujuſmodi habuit delicias ſacræ virginis puerperium. Panniculi pro purpura, pro byſſo in ornatu regio, laciniæ congeruntur; genitrix eſt & obſtetrix, & devotam dilectæ ſoboli ipſa exhibet clientelam, attrectat, amplectitur, jungit oſcula, porrigit mammam. Totum negotium plenum gaudio; nullus dolor, nulla naturæ contumelia in puerperio. Pediſſequas ſubſtantia familiaris non patitur; mancipiorum obſequia ſumtus tenuis & inops menſa excludit. Nullum domus arta diverſorium occultabat, nec ſecreti receſſus erant illius caſulę; incruſtaturam & tectum, ſoli parietes per circuitum veſtiebant. Nec locus ibi erat lavacris, quę ſolent puerperis prępararі, quippe nec aliqua naturę injuria matrem Domini læſerat; quoniam

ſine

ſine tormento peperit, quæ in conceptione caruit voluptate, & tamen conſuetudinem ſequens, ut legi ſatisfaceret, quaſi cum aliis mulieribus eſſet ei in hoc opere ratio ſimilis, diebus deſignatis recubuit, & depoſiti oneris laſſitudinem profeſſa, oblatæ quieti paruit: & in diebus ſeparationis non ſe a thoro Joſeph, qui eam numquam tetigit, ſed ab ingreſſu templi & ceteris quæ lex prohibebat, continuit. Ultro maturus ab arbore bajula fructus elapſus eſt: nec oportuit vellicari, quod ſponte prodibat. Nihil in hac re petiit ultio, nec præcedens delectatio aliquam expetiit pœnarum uſuram. Spiritu ſancto obumbrante incendium originale exſtinctum eſt; ideoque innoxiam affligi non decuit; nec ſuſtinebat juſtitia, ut illud vas electionis communibus laſſaretur injuriis; quoniam plurimum a ceteris differens, natura communicabat, non culpa. Eratque ei proprium privilegium, quod nulla mulierum nec ante, nec deinceps meruit obtinere, quod erat ſimul mater & virgo ſingulis titulis inſignita. Unde & matri plenitudo gratiæ debebatur, & virgini abundantior gloria; quæ carnis & mentis integritate inſignis, ſpiritali & corporali intus & extra Chriſti præſentia fruebatur.

Ornamenta quæ deerant, etiam ſi adeſſent, non haberent oculos inſpectores: quia præſentia parvuli, ſic eorum qui aderant, Joſeph, & ſi quis forte alius ibi erat, oculos occuparat, ſic illuminaverat animos, ſic corda illexerat; ut in hoc ſummo bono omnium bonorum unita collectio videretur: nec opus eſſet evagari & mendicari per partes, quod ſimul in ſe uno fidelibus omnipotens infantia preſentabat. Angelica ſane non eſt credendum ibi miniſteria defuiſſe, nec receſſerat a venerabili pectore matris Spiritus ſanctus ad verbum Gabrielis elapſus. Poſſidebat domum ſuam, & templum quod ſibi conſecraverat adornabat: ſervabat ſacrarium ſuum, & ſanctimoniæ thalamum honorabat. Lætificabant conſolationes hujuſmodi animam benedictam & tanti habitatoris reverentia concupiſcentiarum ludibria abigebat; legem mentis lex carnis non infeſtabat, rebellio nulla quietem ſpiritus affligebat. Parvulus ſugens ubera pura alimonia utebatur, & fons ſacri pectoris defæcatum edulium ori mundiſſimo infundebat. Sed & cor matris quædam dulcedines, quę humanum ſuperant intellectum, imbuebant: eratquæ utriumque mira jucunditas, cum pia ſanctæ matris & devota humilitas, & ſancti ſanctorum immenſa benignitas confœderatis affectibus mergerentur.

S. Cypriani Opera.

Extrinſecus nuda erant & egena quæ videbantur; nihil in illa paupertate videbatur divinum, niſi his quibus revelatum eſt deſuper; quorum primi fuere ſupra memorati paſtores, quorum innocentia & ſimplicitas electa eſt, ut laus Chriſti perficeretur: cum piſcatores & paſtores ſequentibus temporibus confunderent oratores, & a pauperibus & humilibus prędicatio paupertatis haberet initium.

Execrari ſolent Ægyptii hoc hominum genus, & abominabiles eis ſunt oves & pecora. Sed hujuſmodi officium ab initio auctoritatem obtinuit: & Abel paſtor munera de gregibus ovium obtulit; quæ in eo quod cælitus inflamari viſa ſunt, quod grata eſſent Deo, cunctis innotuit. Paſtores Abraham, Iſaac & Jacob viri Deo familiares: paſtores Patriarchæ duodecim; paſtor ipſe Moyſes, qui in eremi receſſu dum ſequitur pecudes, in rubo conſpicit Deum, & poteſtate ſignorum collata, populi recipit principatum. Heliſæus de aratro propheta conſtituitur: David de poſt fetantantes accipitur, & in regni ſolio collocatur. Agnum quem abominatur Ægyptius, ſacrificari ſibi præcipit Deus, ejuſque ſanguis Iſraetitarum poſtibus illitus, exterminatorem angelum repellit & abigit; nec timetur mortis periculum, ubi tantæ reverentiæ conſpicitur ſignum.

Ad umbram Petri languentes conſurgunt; Apoſtolis ſubjiciuntur dæmonia; cedit idiotis reproborum eloquentia: prędicante Paulo captivas complicant manus gentes & regna. Pauperes electi, ſuperbi neglecti, nec faſtus, nec aſtus circa Chriſti diſcipulatum aliquem obtinent locum: Chriſtus pauper diſcipulos divites aſpernatur. Pauper mater, pauper filius, inops hoſpitium, his qui in forma hujus ſcholæ in Eccleſia militant, præbent efficax documentum. Hunc in cunabulis adoravere paſtores; & parvulum confitentes Deum, ſimpliciter argumentoſi in ſpiritu & veritate, quem adoraverunt, noverunt. Fuerat quidem miraculum, quod apertis cęlis, lux fulgoris inſoliti nocte ſuper eos fulſerat, quod auditi angeli & conſpecti, quod ab ipſis fuerant edocti & inſtructi paſtores. Sed licet hæc præceſſiſſent, tamen circa infantiam pueri divinitatis intimatæ nulla humana ratio præbebat experimentum: nec circa illius præſepii anguſtias, vagiente inter alligaturas infantulo, aliquod majeſtatis erat indicium, ſed auditi fides obtemperans, nullum apud Deum impoſſibile verbum credidit; & per Spiritum ſanctum ad ſacramentum hoc intelligendum ſubtiliſſimis eſt intelligentiarum acceſſibus introducta:

idemque ſpiritus qui longe ante prophetas docuerat, etiam nunc humilium mentibus ſe infundens, dilatabat humani intellectus anguſtias, & aperiebat interiores oculos; ut viderentur inviſibilia, intelligerentur ea quæ humanus non attingit ſenſus, nec rationis penetrat intellectus.

Hinc eſt quod prædixerat Eſaias: Parvulus natus eſt nobis, & filius datus eſt nobis. Hoc potuit videri, hic nullum fides meritum quærit. Quod autem ſequitur, vocabitur nomen ejus Emmanuel, admirabilis, conſiliarius, Deus fortis, pater futuri ſæculi, princeps pacis; ſi clauſi ſint oculi mentis, exterioribus oculis neſcio quid mireris. Qui necdum loquitur, quomodo conſiliarius erit? parvulus, quomodo creditur omnipotens Deus? omnino infirmus, in quo videbitur fortis? nihil omnino poſſidens, ad apicem regni & principatus faſtigium quibus aſcenſionibus attinget? Sed ſi fidei myſterium proſequaris, in his omnibus ſubtiliſſimas & puriſſimas rationes invenies, & quod omnino neceſſe fuit immenſum fieri parvulum, & filium Dei hominis filium evidenter agnoſces. Mirabitur etiam & dilatabitur cor tuum, quando intelliges profundiſſimum ſacramentum in eo quod contemtibilis factus eſt admirabilis, & qui litteras non didicit, nec legibus inſtructus eſt, ſufficiens ſit divinarum humanarumque rerum conſiliarius: quomodo divinitas & humanitas in unam perſonam convenerunt, & ubi æſtimata eſt infirmitas, fortitudo inventa eſt; ut corpus humilitatis noſtræ divinæ claritati configuratum, non in hoc mundo, ſed in cæleſti gloria perpetuum habeat principatum.

Ad parvulos venit Chriſtus, & cum parvulis converſatur; pauperes inſtruit, & creat, & facit. Ipſe in ſynagoga Judæorum in Eliæ volumine cum legiſſet in ſabbato, complicato libro prophetiam hanc in ſe completam edocuit, quod a Spiritu ſancto unctus ſit, & ad evangelizandum pauperibus Pater eum miſerit. Idem in Evangelio gloriatur, & confitetur Domino cæli & terræ, gratias agens quod revelata ſunt divina myſteria parvulis, a quorum intellectu ſublimitas hujus mundi repulſa eſt; quæ Deo ſubjici non poteſt, dum ſecundum carnem & ſanguinem inviſibile ipſius ſuis regulis inveſtigat. Hic eſt primus religionis introitus, ſicut in mundum primus Chriſti ingreſſus; ut quicumque pie vult vivere; humiliter de ſe ſentiat, neque ſupra ſe in mirabilibus ambulare præſumat. Fundamentum ſanctitatis ſemper fuit humilitas, nec in cælo ſtare potuit ſuperba ſublimitas. Hanc primam gratiam ingrediens mundum noſter parvulus attulit: & a cunabulis nos ſibi conformes fieri volens, teneri voluit in vita, quod exhibuit in perſona.

Quia vero filii Dei ſumus, humanitatis participatione frater noſter fieri voluit, ut eſſemus ſecum beatitudinis choeredes, & haberet tota compoſitio hominis perfectam plenamque lætitiam, cum ſpiritus divinam repræſentaret imaginem, & caro noſtra Chriſti corporis ſimilitudinem; conſummatæ ſocietatis beneficium obtineremus cum nominis Chriſti & hereditatis conſorte, & divinæ naturæ communicamus per ſpiritum, & humanæ per corpus. Juravit Dominus, & non pœnitebit eum; & promiſſionum ſuarum non immemor, ſicut ſe daturum nobis juraverat, ſic complevit. Filius datus eſt nobis: qui cum in forma Dei eſſet, ſplendor gloriæ & figura ſubſtantiæ ejus, non eſt confuſus le ad formam ſervi exinanire, ut qui de fraternitate ejus gloriantur & volunt aſcendere, non erubeſcant deſcendere; ſed eidem ſcalæ cum Jacob innitantur, & cantantes canticum graduum, ab imis ad ſuperiora conſcendant. O Domine, quam admirabile eſt nomen tuum, vere tu es Deus qui facis mirabilia.

Non modo mundi hujus ſtructuram admiror, non ſtabilitatem terræ, cum eam complectatur volubile firmamentum; non ſingulos dies, non lunæ defectum & incrementum, non ſolem ſemper integrum & laborem ejus perpetuum; non temporum viciſſitudines, in quibus quædam arent, quædam virent, & quæ mortua modo videntur, deinceps reviviſcunt. Miror Deum in utero virginis; miror omnipotentem in cunabulis; miror quomodo verbo Dei caro adhæſerit, quomodo incorporeus Deus corporis noſtri tegumentum induerit. Miror in hac diſpenſatione tanti diſpendia temporis, & tuam lentos proceſſus ad obedientiam Salvatoris. In brevi poterat patrari negotium, & poterat tantus labor abbreviari ad ſolum Chriſti verbum; ſicut factus eſt mundus, & diſpoſita cuncta ad ejus imperium. Sed elementario mundo dignior eſt rationabilis homo, quod ex eo quod in ejus ſervitium facta ſunt omnia, facile creditur. In ceteris quocumque modo aliquæ ſatisfaciunt rationes, hic ſolus me complectitur ſtupor; & cum Abacuc cano: Conſideravi opera tua, & expavi. Miror jejunium, miror tentationes, miror omnipotentem in ſepulcro jacentem, miror occiſum & reſurgentem. Hæc ſunt nova mira quæ prædixerat Hieremias: Novum faciet Dominus ſuper ter-

terram; mulier circumdabit virum. Opus ſuum faciet, & peregrinum opus ejus ab eo. Jeſus Chriſtus heri & hodie ante luciferum genitus, initium carnis ſumſit ex virgine; quem cæli cælorum non capiunt; qui implens omnia cum ſit in omnibus, ab his tamen non capitur nec tenetur.

Novum eſt & inauditum, quod in materni anguſtia uteri circumdedit intra ſe fragilis caro virtutem Altiſſimi, & ordinem rerum curſumque naturæ mutavit ſapientia Dei: & ubique divinitas dilatata, plenitudinem ſui vaſi infundens exiguo, ſic eſt circumdata muliebri utero, ut cum univerſa ambiret implens omnia, excedens cuncta, intra ſe omnia continens, extra univerſa complectens. Quem nos parvulum, prophetà nuncupat virum; inſinuans ei numquam defuiſſe virtutem, ſed ſemper virilis ætatis affuiſſe fortitudinem, quem infantilis infirmitas occultabat. Opus ſuum igitur fecit recreans quod creaverat, ſalvans quod perierat, ad vitam revocans quod mortuum erat. Sed peregrinum opus fuit in Deo, quod verbum factum eſt caro, quod factus eſt viſibilis & comprehenſibilis, paſſibilis & mortalis: & peregrinum à majeſtate, puer ſugens ubera, panniculis involutus & ſuſtinens convicia, filius Dei in patibulo conſtitutus. Conſiliarius quoque dictus eſt parvulus iſte, qui & alibi dictus eſt magni conſilii angelus, eo quod ſecreta Dei quæ ab hominibus erant abſcondita, publice revelavit: & cum nemo noſſet Patrem niſi Filius, ipſe arcana Dei reſerans, indaginem Trinitatis explicuit; loquens Patri, & a Patre reſponſum accipiens, & Spiritum ſanctum infundens diſcipulis, generationis & proceſſionis intimans rationes, ſubtiliter aſtruens perſonarum proprietates, & indiſſolubilis eſſentiæ unitatem. Alia quoque inferiora, ſed tamen neceſſaria conſilia edocens; ut beneficia collata homo intelligat, ut in eo quod ſtat, gratias agat, & quod poſſibile eſt ex Dei gratia, cum ceciderit reſurgat.

De virginibus, ait Apoſtolus, præceptum Domini non habeo, conſilium autem do, tam quam miſericordiam conſecutus. Vult & laudat ex imperio Domini, ut quæ nupſerint, ſic permaneant; quæ vero virgines ſunt Dei æmulatione caſtitatis integritatem exhibeant Chriſto. Et in hunc modum quæcumque auctoritate divina immobilia conſtant, ſic meneant; quæ vero in alterutrum poteſt libertas arbitrii flectere, locum eligant priorem: quia etſi bona ſunt & a Deo inſtituta conjugia; melior tamen eſt continentia, & virginitas excellentior; quam non cogit neceſſitas aut mandatum, ſed perfectionis ſuadet conſilium. Quod ſi divinis conſiliis obviaverint tentamenta, & liberas mentes ad carnale revocaverint appetitus; adeſt Deus fortis, nec ſpem ponat homo in homine, nec in brachio carnis ſuæ confidat, quia qui mundum vicit, victoriam ſui promittit militibus; & qui victores ſunt ſui, cælo vim inferunt, quoniam ſicut ſcriptum eſt: Regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.

In parvuli hujus nomine cum hoſte antiquo congredimur, & fortis armatus ſuperveniente fortiore de atrio antiquitus poſſeſſo potenter expellitur, & præſumtæ infeſtationis audaciæ ſilentium imperatur. Defectui carnis noſtræ quæ a primitivis fœcibus originalis mali infecta lenguerat, ex Chriſti carne redditur fortitudo: & ſacramentorum communicatio, per quam illius corporis ſinceritati unimur, nos in tantum corroborat, ut de mundo, & de diabolo, & de nobis ipſis victoria potiamur, & ſacramentali guſtu vivificis myſteriis inhærentes, una caro & unus ſpiritus ſimus, dicente Apoſtolo: Qui adhæret Domino, unus ſpiritus eſt. Sic hi ad quos ſermo fit, dicuntur Dii & filii excelſi, nominis & hereditatis & æternitatis participes, fortitudine ſocietatis Chriſti ſubigentes tentamina. & cum homines ſint ex indigniori materia, in captivitatem redigunt, & conſpuunt ligantque dæmonia.

Et quidem in hoc tempore in ſtadio vitæ hujus ſe exercet militia Chriſtiana, & præeunte Chriſti vexillo, quem & parvulum vidimus & cognovimus Deum: & quos ſpiritus conſilii & fortitudinis munit, nec vinci, nec decipi poſſumus; quos eruditio, divina ſcientia & poteſtate fecit inſignes. Videtur autem in præſenti diſciplina hujuſcemodi non eſſe gaudii, ſed mœroris, eo quod non ſine periculo certamina peraguntur. Bonum vero certamen certantibus patatiſſimum fructum in futuro exercitatis in juſtitia dabit princeps pacis æternæ, conſignans ſibi in beatitudine, quorum communicavit naturæ. Ipſi gloria & imperium, amodo & uſque in ſempiternum. AMEN.

DE

DE RATIONE CIRCUMCISIONIS.

INTER omnia teſtamenti veteris ſacramenta nihil Circumciſione ſolennius antiqua celebravit religio, nec tantum in Hebræos, ſed etiam in Phœnices & Arabe hæc traditio inolevit. Reliquæ gentes tam mandatum quam factum irrident; & Deo minime aſſerunt convenire, ut Salvatoris benignitas plagis infantium delectetur, & immeritos eos in ipſo vitæ initio periculo mortis addicat. Hoc de bono Domino ſentire, qui neminem vult perire, abſurdum & irrationabile judicat. Nec tamen eis omnia reliqua ſacrificia ſunt horror; ſed in multis naturalem legem ſequentes, expiationum retinent inſtrumenta, & immolant victimas, & incendunt adipes, & cum odoramentis & libaminibus fundunt coram Deo vota & preces. Legimus Job Dei teſtimonio approbatum, jugibus ſacrificiis occupatum, nec legimus circumciſum. Et poterant eſſe eo tempore diverſi in locis multi viri inſignes, qui juſtitiæ Dei ſubjecti, hoc ſigno carebant; licet filios Eſau & Iſmael putandum ſit hujus traditionis non fuiſſe expertes. Verum cum opus iſtud & antiquitas commendet & jubentis auctoritas, inquirenda eſt tanti myſterii ratio, quæ Abrahæ ſpecialiter & ſemini ejus tanto pondere mandata eſt, ut quiſquis in illa gente hujus ſigni careret differentia, Ethnicus non Judæus reputaretur, & a titulo filiorum Iſrael abraderetur proſcriptus. Hoc cum octava die juſſum ſit celebrari, & nomen circumciſo aptari; intimatum eſt his qui digni ſanctorum conſortio cenſebantur quod eorum nomina ſcriberentur in cælis, & æternæ beatitudinis quam poſt vitæ hujus ſeptimanam octava conſequitur, heredes fierent & conſortes, quicumque vitæ innocentia & cœlibatus ſanctimonia ſeſe Domino conſecraſſent.

Tenera itaque infantia hujuſmodi erat imbuenda doctrina; & ante concupiſcibile motus, quos peccatum meruerat, miſerabili pœnæ, & inevitabili vindictæ etiam in parvulis adhibenda erat ſeveritas; & antequam ebulliret ſartago libidinum, proviſum eſt ventilabrum, quo refrigerari poſſet, & exſtingui depopulatricis flammæ vagus ardor, & univerſa perluſtrans incendium. Ideoque dolor voluptati, & ſanguini delectationis ſanguis tormenti opponebatur; ut in primis elementis diſcerent parvuli ſemper propriæ memores ſectionis contraria curare contrariis, & ad cohibendos refrenandoſque turpitudinum appetitus, neceſſarium eſſe ſale corroſorio carnis perfricare pruritus, & ſemper recrudeſcentes deſiccare putredines. Ad hoc corpus ſuum mortificabat Apoſtolus, non tantum circumcidens illud ſeminarium membrum, ſed tutum ſe crucifigens, & omnibus extraordinariis motibus opponens cauterium, uſque adeo corpus ſuum redigens in ſervitutem ut diceret: Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Chriſtus. Cujus facti æmulatores erubeſcimus in pudendis: & detecto ſectoque confuſionis operculo, quamvis conſcientia teſtis ſemper nobis exponat ſcaturientes intus peccati inſidias, nec internum vitare poſſimus judicium; viriliter tamen ſtandum eſt, & rationis auctoritate increpandi ſunt titillatorii ſenſus, & ſummopere vigilandum eſt ne ſequantur aſſenſus. Intra nos pudor iſte aboleri omnino non poteſt; quia nec totum hoc membrum, ſed anterior ejus portio juſſa eſt circumcidi. Res ſane maxima eſt, ſi non egrediatur foras hujus contagio corruptelæ, & inſaniens beſtia corrupti anhelitus, catenis ferreis in ultimis animæ receſſibus alligetur, intuſque fractis dentibus ſeipſam concupiſcentia captiva maſtiger & corrodat. Manet itaque erubeſcentia propter ſenſum; ut qui in agone contendit, ſciens circumciſionis myſterium, ab omnibus ſe abſtineat quæ poſſunt huic flammæ miniſtrare fomentum. Nec tamen peremtoria eſt contendentibus, ſed probatoria hujus ſenſualitatis colluctatio tam veterna: ſed inſtitutum eſt certamen inter ſpiritum & carnem, ut victor homo peccati & pœnæ, poſt triumphos ſolennes coronetur in gloria, ſine infeſtationibus deinceps, liber a peccato & pœna.

Hanc verecundiam poſt prævaricationem, vanitati ſubjecta, non volens anima pertulit, & vim ſuſtinet inquietudine perurgente, & involuntariis motibus fatigata, infelicitatis ſuæ deplorat miſeriam, liberari de corpore mortis hujus deſiderans, & pacifici tranquilli-

que

que ſtatus a Deo poſtulat libertatem. Quotidiano ſane conflictu ſpiritus & caro luctantur, & cauſatur ratio adverſus domeſticum malum; quod ita intra ſe exerceat regnum, quaſi natura ſit vitium, & ſecum traxerit creatio prima peccatum. Hoc utique prima non ſentit conditio, ſed ſecutum eſt tranſgreſſorem ſupplicium, & adhæſit individua pœna peccato; de quo erubeſcent quicumque mundo corde regem in decore ſuo videre deſiderant. Quis in tam aſſiduis illuſionibus non confundatur? Quis non in tantis contumeliis erubeſcat? Fomes quippe hujus mali intus in tenebroſis receſſibus latitans, ut viderit animam alias occupatam, & minus ad ſui circumſpectionem ſollicitam; irruptionibus vehementibus erumpit, blanditiis venena ſupponens, pudicitiæ puritatem inopinatis invadit aſſultibus. Ideoque pudibundus homo nuditatem ſuam operit, & fœditatem confuſus occultat. His redivivis vulneribus ſemper hac ſanie illitis neceſſaria eſt per omnem hujus vitæ ſeptimanam jugis reſecatio putredinum, & continua circumciſio cicatricum. Et in ceteris quidem membra omnia imperio rationis obediunt, & arbitrii retinent libertatem: hic vero ubi Babyloniæ fornax exarſerit, & quaſi pice & naphtha conſperſi libidinum ebullierint appetitus, inflammata caro libertatis privatur honore; in tantum ut rebellia membra velit nolit in motus nefarios audacter exſurgant.

Præcedebant olim integumenta rerum ſignificantia abolitionem peccati, & ad perfectionem inchoata tendebant. Nec hoc ſacramentum conſuetudini antiquæ ſubtrahere voluit Chriſtus, & licet non eſſet in hoc tempore neceſſarium, tamen ne antiqua religio prorſus reproba videretur, in ſe voluit circumciſionis aptare ſignaculum. Sane originale peccatum quod a primis patribus in totam generis hujus ſucceſſionem defluxit, omni tempore aliquibus remediis oportuit expiari; licet vim plenam ſignificantia non habuerint, donec ad rem ipſam ventum eſt, quæ figurarum operiebatur velamine. Et licet ſacramentorum arcana omnibus non paterent, virtus tamen & effectus eorum ignorari non poterat; quia ab Adam uſque ad Noe ſacrificia Deo conſtat fuiſſe accepta, quæ uſque ad illud tempus ſine legis diſtinctione divinitus inſpirata inſtitutione primi hominis celebrarent. Illa vero ſacrificia aut in animalium ſanguine, aut aliarum oblationum incenſionibus agebantur; non quod fumo aut mortibus pecudum delectaretur Deus, ſed ut intelligeretur immutabile judicium & prolata ab initio ſententia in peccatum.

Immutabile decretum ab æterna lege exierat, concupiſcentia affligi, & morte peccatorem puniri: nec poterat plagis exterioribus remedium aliquo ſubvenire, quin ſtimulus carnis ſine ulla exceptione colaphizaret infirmum, & uſque ad diſſolutionem mors importuna perſequeretur captivum. Et mors quidem carnis concupiſcentiarum interſecabat ludibria, nec poterat ultra peccare illud quod erat putredini ac diſſolutioni prædeſtinatum & datum; ſed ſupererat poſt mortem carnis animæ labor, & afflictio ſpiritus: nec poterat ulla ratione illa abſolvi damnatio, niſi morti omnium vita omnium ſubveniret, & pro generali morbo gratia Dei ſingulare propinaret antidotum. Hoc antiquum redemtionis noſtræ conſilium ſanctis patribus revelavit Deus, voluitque ut paulatim aſſueſcerent homines paſſioni; & morti neceſſariæ, voluntariæ mortis opponerent libamentum, & pœnam in medelam, & ſupplicium in remedium commutarent.

Hujus oblationis doctrinam ſacrificia continebant antiqua: & incenſiones & mortes hujus conſummationis gratiam præſignabant. Propter hoc cum jam fidei tempora propinquarent, imperata eſt circumciſio; & pars illa corporis in qua eſt voluptatum ſeminarium & libidinis officina juſſa in parvulis, amputari, ut proprii primitias ſanguinis, ei qui totum ſanguinem ſuum oblaturus erat, offerrent, & communia ſingulorum ſacrificia ſingulare præcederent holocauſtum. Ubi vero Chriſtus Dominus venit, de quo in capite libri ſcriptum erat, ut in morte ſua Patris voluntatem impleret, ceſſarunt ſacrificia; nec jam truncationem præputii evangelium imperavit, ſed circumciſionem cordis, & omnem tam membrorum quam affectionum petulantiam gladio ſpiritus reſecari immutabili decreto mandavit. Et tantæ dignitatis illa una redemtoris noſtri fuit oblatio, ut una ad tollenda mundi peccata ſufficeret; qui tanta auctoritate in ſancta introivit in ſanguine proprio, ut deinceps nulla ſupplicantium poſtulatio ſanguine indigeret alieno. A diebus igitur viſitationis noſtræ regnum cælorum vim patitur, nec jam in expoliatione carnis circumciſio agitur, ſed Spiritus ſancti virtute vetuſtatis antiquæ ſanies expurgatur.

DE STELLA ET MAGIS, ET INNOGENTIUM MORTE.

NATO in Bethleem Salvatore, audita est in Effrata ejus in terris præsentia, & usque ad silvas campolque gentium novæ hujus nativitatis est fama porrecta: in Judæa a pastoribus & angelis primo sunt hæc gaudia celebrata, nec multo post Arabum fines hujus rei notitia penetravit, & incolis Sabba præclari stella luminis cælestis ortum numinis novis splendoribus indicavit. Erant in illis regionibus viri siderum inspectionibus assueti, qui arte mathematica vim discursumque noverant planetarum; quia ex elementorum natura rationem temporum metientes, astrorum ministeria certis experimentis propriis didicerant effectibus assignata. Hi ex vaticiniis Balaam olim audierant, stellam oriri in Jacob, & hominem in Israel, cujus fortitudo quasi rhinocerotis, ad quem in trieribus de Italia venirent, qui superarent Assyrios, & vastarent Hebræos, quo tempore nec in Jacob idolum, nec in Israel simulacrum esset.

Diu homines illi hujus prophetiæ proventum exspectaverant, ubi venit plenitudo temporis, orto repente novo sidere, ad antiqua recurrentes volumina, tam testimonio muniti quam signo, dromadis invecti in Judæam stella duce perveniunt. Nec potuere Palæstinæ incolas latere tanti nominis personæ, sed ubi auditum est quod stellam indicem nati in Bethleem parvuli sequerentur, Herodi novi regis inquisitio nunciatur. Evocatis itaque Magis, rei hujus ordinem cum omni diligentia scisciatur. Audit natum in Bethleem esse parvulum, quem profitentes regem & Deum, qui de Sabba venerant, adorare & venerari festinant: intimatum est ei quod ab antiquis temporibus Moabites propheta, licet gentilis, prædixerat: & contulit cum litteris gentium, sanctorum vaticinia prophetarum quorum scripta per omne sabbatum legebantur; de quibus nulla in populo Judæorum ambiguitas erat, quin rata essent, quæ illi vel asseruissent præterrita, vel prædixissent futura: a fortitudine ejus qui quasi unicornis obvios penetraret, in cujus obsequium ultrices de Italia trieres in Judææ terminos adventarent, & usque ad finem mundi dilatarent imperium anxius expavit & timuit.

Conturbabat quoque aliud quod in Michæa scriptum est testimonium: Quoniam de Bethleem quæ est Effrata, egrederetur parvulus, qui Dominator esset in Israel, cujus egressus esset ab initio a diebus æternitatis. Cumque ea quæ domestici codices continebat, cum his quæ ab alienigenis dicebantur, intelligeret convenire; divinis tentans reluctari consiliis, simulat perfidus religionis assensum, promittens Magis sese ad adorandum parvulum cum omni devotione illic adfuturum, cum per revertentes certitudinem de puero accepit. Turbatur cum Rege maligno Hierosolyma, non lætatur: expavescit & tabescit, & negare erubescit quod scriptura testatur. Nec minus horrendum scribarum sacrilegium, quam Herodis impietas: quia proprio Judæi abutentes privilegio, cum visitationi divinæ inveniretur ingrati, causam sibi cum Herode fecere communem; cum hinc & inde impietas & infidelitas adversus Dominum & Christum ejus fremerent, & pariter in ejus odio consentirent. Ecce alienigenæ a fluminibus Æthiopiæ ad parvulum Christum supplices veniunt, & filii dispersorum deferunt munera; accedunt qui longe erant, & qui prope recedunt; in loco humili & supellectile vili Rex regum & Dominus dominantium invenitur, cognoscitur, & ab aliis adoratur.

Quia vero neminem in conspectu Dei apparere vacuum antiqua lex edocet; prævaricatoribus legis abeuntibus vacuis, primitiæ gentium sacramentalia munera proferunt de thesauris, & Domino aurum & odoramenta præsentant; profitentes ex ratione munerum de eo quem adorabant quid crederent, quid sentire. In auro regem, in ture sacerdotem, in myrrha incorruptibilem, quamvis passibilem profitentur.

Obla-

Oblatio iſta incarnati Verbi & exponit myſteria, & brevi ſubtilique indicio utriuſque naturæ humanę divinęque exprimit unitatem, quod proprium eſt unicuique ſingulatim diſtinguens. Nam Deo patri cujus regnum & imperium ſuis mundum replet ſplendoribus, in odorem ſuavitatis ſummus ſacerdos & pontifex Chriſtus ſe obtulit; cujus caro paſſionis cremata carbonibus, incenſionis ſuæ fragrantiam tranſmiſit ad cælos, & uſque hodie odor ille ſuaviſſimus in terreſtri cæleſtique Eccleſia indeficiens perſeverat. Quod autem paſſibilitas quam obediens Deo voluntarie ſuſcepit, incorruptione firmata ſit; virtus myrrhæ obvians corruptelæ ſuo probat effectu, & viſibilium ratione munerum immortalitatis ſolidæ conſtat evidens argumentum.

Adorato Domino Magi hilares alio tramite in ſuam patriam revertuntur: quia neceſſe eſt, ut qui corde credunt ad juſtitiam, ore etiam confeſſi ſint ad ſalutem, deinde vias eligant arctiores, & ſe diſtrictioribus mandatis obligent: quoniam per vias latas, deſcenſuſque pręcipites itur ad inferos, per artas vero & difficiles reditur ad ſuperos. Propter verba labiorum Dei religioſus quiſque vias duras ingreditur, & jungulator voluptatum, ſtantem ex diverſo hoſtem ſecurus aggreditur. Arta via eſt caſtitas, trames ſtrictus humilitas; jejunio affligi, & carnem in ſervitutem redigere, ſcopuloſæ ſunt ſemitæ: ſed ad patriam ſuperiorem non niſi per meatus difficiles armati milites revertuntur. Non eſt tutus ad Herodem regreſſus, nec expedit cum his qui oderunt Deum fœdera jungere: nec de religione cum malignantibus inire conſilia, quorum familiaritas infantiam Chriſti ſtudioſe perſequitur; & antequam formetur Chriſtus in nobis, in ipſo piæ converſationis initio, ut exſtinguatur ſpiritus, & ſuffocetur vita juſtitię penitus elaborat.

Deluſum ſe Herodes conqueritur, cum Magos alias comperit divertiſſe: quia moleſtiſſimum eſt principi tenebrarum cum excogitatis laqueis tentatos quoslibet noverit evaſiſſe; & acriori inflammatus rabie, in neces innocentium debacchatur. Sic ſanctorum perſecutionibus tyrannus crudelis illuditur, qui dum putat perdere quos occidit, melioris vitę ſtatum eis procurat: & quod ille in perditionem molitur, hi utuntur pro beneficio, quibus lucra vitæ perpetuæ per hęc momentanea damna celeri compendio acquiruntur. Ecce parvuli iſti, quos hoſtis naturæ, pietatis inimicus; beſtialis ſævitiæ, inauditæ crudelitatis monſtrum Herodes occidit, ſubito fiunt martyres, & dum vice Chriſti, & pro Chriſto avulſi, a matrum uberibus detruncantur, teſtimonium quod nondum poterant ſermone, perhibent paſſione; & ſufficit cauſa teſtimonio, licet nondum eloquio diſtinguatur. Illico ſpiritus infantilis vaſculi receptaculum deſerens, jam non tenelli corporis ætatiſquæ novitiæ tempore tenetur: ſed ab illis infantilibus coagulis anima expedita, adepta rationis & intellectus plenitudinem in occurſum Chriſti feſtinat, a quo militiæ ſuę quęrens ſtipendium, ad lucis & pacis æternæ præmittitur gaudia; & Epiphaniæ ſolennia in cæleſtibus celebrat, nec in ſtellæ alicujus lumine, ſed in ipſa claritate divinæ præſentiæ gloriatur.

Acta eſt nativitatis ſolennitas ſurſum jubilantibus angelis, deorſum ex ore infantium & lactentium laus eſt perfecta, reſonantibus uſque ad cælos victoriæ tubis; & verſus eſt parvulorum vagitus in gaudium, & luctus in jubilum, ſequente non ſtellam, ſed agnum exercitu innocentium, & bajulante glorioſiſſimi triumphi ſolenne vexillum. Nec potuit mundus interficere nuper agonem ingreſſum infantilem exercitum: & pedes qui nondum lutum calcaverant, urgens citatuſque tranſitus non eſt paſſus ullis ſordibus inquinari: ſed in ipſo vitæ initio tota illa innocua phalanx, ſine ullo integritatis detrimento, ad ſolidioris vitę translata eſt gloriam. Et quæ exſpectari poterat annorum elapſu rationis diſcretio; repente nullis jam ætate illa temporibus ſubjecta, omnis conſummationis reperit finem, & caſuum accidentium mutabilitates evaſit. Evigilaverunt ſenſus quos ſopor infantiæ opprimebat; diſploſiſque palpebris intuiti lucem, in momento aſſecuti ſunt, quæ pacificis & mundo corde debetur, beatitudinem: & aſcendentes per omnium virtutum gradus ſine doctrinæ humanæ exercitio cumulatam invenere menſuram; ita ut in ordine ſanctorum protomartyres primum habeant locum, & ſecretorum conſcii divinorum, propinquitate familiariſſima clementiam Dei pro noſtris exorent laboribus; quos uſque hodie funeſtus Herodes perſequitur, quorum ſanguine & morte diabolus delectatur. Hi itaque a cunabulis in cælum translati, facti ſunt ſuperni capitolii ſenatores & judices, nonnullis veniam obtinentes immeritis; aſſiſtuntque miſerationibus & ultionibus divinis, ſed ſępius agni, quem quocumque ierit, proſequuntur, manſuetudine, quam ira vel furore utuntur. Hi nuper cruore lacteo loti, primitias baptiſmi martyrio conſecrarunt, tradentes poſteris formam, ubi neceſſitatis articulus excluſerit moram;

non minus ad lavacrum animæ sanguinem efficacem, quam sanctificatas verbis solennibus aquas, maxime cum nec sanguis hoc elemento careat, sed aquarum motu per totum corporis alveum fluat. Spiritus vero sanctus & aquis & sanguini superfertur, qui subjectos sibi fovet & abluit, quo baptizante idem occisio quod mersio operatur, qua exstinctam peccati vitam virtutemque emortuam utriusque rei continet sacramentum. Ipse enim est qui vel hoc vel alio modo quicumque est ille modus baptizat, & ad idem refertur quod pura fide agitur per Christum Dominum nostrum.

DE BAPTISMO CHRISTI, ET MANIFESTATIONE TRINITATIS.

NON satis est quod Angeli locuti sunt pastoribus, quod apparuit stella regibus, quod nativitati, & personæ, & loco consona Prophetarum oracula, perfidæ gentis indicio, Christo perhibentia testimonium, in unam convenere sententiam: sublimius & perfectius testimonium profertur divinitus, & ipse Pater invisibilis auditur, & aures humanas omnipotentis Dei præclara vox penetrat, & inaudita a sæculo fidei species declaratur. Veniebat Christus ad baptismum Joannis, non egens lavacro, in quo peccatum non erat, sed ut sacramento perennis daretur auctoritas, & tanti virtutem operis nulla personarum acceptio commendaret: quoniam remissio peccatorum, sive per baptismum, sive per alia sacramenta donetur, proprie Spiritus sancti est, & ipsi soli hujus efficientiæ privilegium manet. Verborum solennitas, & sacri invocatio nominis, & signa institutionibus Apostolicis sacerdotum ministeriis attributa, visibile celebrant sacramentum: rem vero ipsam Spiritus sanctus format & efficit, & consecrationibus visibilibus invisibiliter manum totius bonitatis auctor apponit, & plenitudinem gratiæ unctionis divinæ pinguedo, sanctificationibus officialibus infundit, & rem sacramenti consummat & perficit.

Si in Petri vel Pauli nomine baptismi gratia donaretur, posset alius alio videri sublimios: & secundum ministrorum merita hæc singularis gratia æstimari, ut melior esset baptismus ejus qui sanctios videretur, & indignior esset qui ab eo acciperetur, quem non amplior æstimatio commendaret. Hæc & in alia sacramenta transferretur injuria, ut non in eis unitas, sed diversitas haberetur; si censerentur a melioribus fieri meliora, & minus haberent utilitatis & ponderis quæ fierent ab indignis. Sic eucharistia una, alia melior; & baptismus, pro ministerio vel melios vel deterior crederetur. Absit hoc a fide catholica, absit a religione Christiana tantæ corruptionis fermentum. Una nobis fides, unus Dominus, unum baptisma: quod si ab indigno forte fuerit consecratum, non audet justus iterare vel corrigere quod semel est factum: quia per quemqumque fiat, idem est; nec hoc privilegium meritis est datum, sed gratiæ; & proprie sibi omnipotentia Dei retinet hunc effectum. Neque enim Paulus pro nobis crucifixus est, aut nos gloriamur in Paulo, sed in Cruce Domini gloriamus; cujus virtus omnia peragit sacramenta, sine quo signo nihil est sanctum, neque aliqua consecratio meretur effectum. Hinc omnium sanctificationum exsurgit sublimitas & profundum, & longe lateque plenitudo diffunditur gratiarum.

Quod ne ulla præsumtio sibi doni hujus in posterum gloriam vendicaret, in hoc sicut & in aliis, Domini nostri Ecclesiæ suæ providit benignitas, ut ipse baptizaretur a servo: ne conservi conservorum ministerium detrectarent, vel aliquis cuiquam in hoc opere præferatur; quoniam sive Judas sive Paulus baptizet; Christus peccatum lavat, absolvit, & delet.

delet: Sic Rachel & Lia, Balam & Zelpham maritis accommodant, & liberos accipiunt ex uteris ancillarum. Scribæ & Phariſæi in cathedra Moyſi ſedentes, dum agunt quæ ad cathedram pertinent, per omnia plenitudine poteſtatis utuntur; & officium, non vita tantis effectibus honoratur. Obediunt dæmones exorciſtis: Chriſtum, inquiunt, ſcimus, & Paulum novimus, & in nomine Chriſti quem Paulus prædicat, adjurati, egredimur: vos autem penitus ignoramus. Ecce in nomine ſuo nihil quæſtuarii peragunt exorciſtæ, nec ſe eis defere ipſi dæmones profitentur, ſed nomen Chriſti etiam per lucrorum ſectatores ſuæ gloriæ retinet poteſtatem, & fiunt in talibus cauſis miniſtri mercenarii, ſicut naves onerariæ, quæ per pelagus evehunt inſtitores, quarum rectores potius eorum quos ducunt, pecuniis inhiant quam ſaluti. Et tamen mare ſæculi hujus neceſſarios habet hujuſmodi tranſvectores: alioqui ceſſabunt commercia, nec extranſmarinorum copia aliorum inopia habebit ſubſidium, nec occurrent ſibi ſolatia regionum, ſi vechiula tollantur de invio, & pelagus immeabile relinquatur. Bonis quippe ſæpe malorum miniſteria ſuffragantur. Supponit itaque cervicem ſanctam manibus hominis humilitas redemptoris, & licet plenam non habeat virtutem, ſuſcipit tamen Chriſtus baptiſma Joannis. Præparabat viam Domino Joannes lavando exterius corpora; ut præcederet exterius lavacrum ſecuturum baptiſma, inquo conferretur animarum ablutio, & peccatorum remiſſio. Præceſſit quod erat ex parte, ut conſummatio ſequeretur.

Horret tamen Joannes, & acclive ſibi eſſe ſacrum Chriſti caput non patitur: quia majorem a minore benedici antiquis regulis refragatur, & criminalis ei viſa eſt uſurpatio poteſtatis. De plenitudine Chriſti omnes accepiſſe, & ſeipſum cum ceteris prædicarat Baptiſta; ideoque Deo hominem manus imponere judicat temerarium, & lavare eum in quo non erat peccatum, æſtimabat ſuperfluum. Se ad ſolvendam calceamenti hujus corrigiam confeſſus indignum, formidabat exhibere prælatum, ſi ipſe in magiſtro ſine cauſa tentaret hoc agere, quod ab ipſo ſuſcipere neceſſarium dignoſcebat. Ideoque tremebundus, humili excuſatione poſtulanti miniſterium negat aſſenſum; non quod obedientiam detrahat imperanti, ſed quod judicio ſuo ſervo ſubdi, non competat majeſtati. Tu, inquit, venis ad me, & a te debeo baptizari? Cui Dominus: Sine modo: ſic enim decet nos omnem complere juſtitiam. Joannis humilitas non arguitur; nec vituperabile viſum eſt Chriſto ſimplicitatis diffugium, quod reverentia, non importunitas ſuggerebat. In hoc igitur omnem impleri juſtitiam aſſeverat, ſi doctrinam præcedat exemplum, & honore ſe invicem præveniant, qui majorem & qui minorem obtinent locum; & qui major eſt, fiat minor, & præceſſor ſicut miniſtrator: ſi in unitate ſacramentorum omnes ſimul conveniant, ſi pacis eccleſiaſticæ fœdera non diſrumpat.

Baptizatur Chriſtus, nec ultra Jordanis retrorſum convertitur: aruerunt; unctiones, Judaicæ ceremoniæ putuerunt; perpetuo lapſu baptiſmi gratia emanat ad poſteros, nec ulla vetuſtate ſiccatur. Adeſſe ſe tantis myſteriis & præſentiam ſuam dignoſci, dignata eſt ſempiterna divinitas; cæliſque apertis in ſpecie columbæ Spiritus ſanctus ibi ſeipſum oſtendens, & intelligi voluit & videri; & quietiſſimo elapſu adveniens, ſuper Chriſtum quievit & manſit. Acceperat quippe familiare ſuper hoc ab eodem Spiritu Joannes reſponſum: quia ſuper quem Spiritum ſanctum ſub hac ſpecie videret, ipſe eſſet apud quem baptiſmi maneret auctoritas, qui mundi peccata tolleret, qui ſolus a nullo ſanctificatus & cuncta ſanctificans non tam intereſſet ſanctificationibus & ſacramentis omnibus, quam patraret. Sed & vox Patris audita eſt cælitus: Hic eſt Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui ipſum audite.

Hucuſque Domine ſancte Pater non audivimus te loquentem, qui multifarie olim patribus locutus es in Prophetis, & per Angelo ſanctos quibus ad diverſa ſæpe myſteria a te legatio eſt injuncta. Teipſum non ita ante hoc tempus locutum audivimus, ut perſonaliter tibi aſſignetur locutio quam proferres. Hanc vocem a paternitate tua delatam nemo eſt qui ambigat; non eſt qui ſibi hoc verbus audeat arrogare, non eſt in cęleſtibus agminibus qui Dominum Jeſum, ſuum audeat filium nominare. Certe tibi ſoli nota eſt Trinitas; & ſolus Pate ſcit Filium, Patremque novit Filius, nec a quoquam niſi eo revelante eſt cognitus. In hac divini magiſterii ſchola Pater eſt qui docet & inſtruit, Filius qui arcana Dei nobis revelat & aperit, Spiritus ſanctus qui nos repelet & imbuit. A Patre potentiam, a Filio ſapientiam, a Spiritu ſancto accipimus innocentiam. Pater eligit, Filius diligit, Spiritus ſanctus conjungit & unit. A Patre nobis datur ęternitas, a Filio imaginis ejus conformitas, & a

Spiritu ſancto integritas & libertas. In Patre ſumus, in Filio vivimus, in Spiritu ſancto movemur & proficimus. Convenerunt ſimul ſempiterna divinitas & temporalis humanitas; & eo tenore utriuſque naturæ facta eſt unitas, ut impoſſibile ſit quod junctum eſt ab invicem ſeparari, ſed verbum & caro ſic ſunt una eſſentia, ut perfectam & integram ſincera conjunctio faciat unitatem. Nec injuria eſt, ſed gratia Dei, ſi quod minus videtur, digniori jungatur; cum inferior natura contumeliam probrumque peccati non contrahat; nec eſt minoratio majeſtatis, provectio paupertatis; nec altitudinem Dei in aliquo humilitas diſpenſatoria dehoneſtat.

Hoc teſtimonium auditum eſt, quia Filius Dei eſt quem Joannes tenet in manibus, verus homo, verus Deus, unicus Patris, in ſua natura inviſibilis, in noſtra viſibilis; ut fide & experimento ſulciatur doctrina, dum & viſu & intellectu incarnati Verbi notitiam aſſequatur. Dilectus a Patre immeritos nos dilexit, ultro viſitationis ſuæ nobis beneficium largitus eſt, ultro ſanavit, ultro curavit, ultro libertate donavit. Etiam ingratos proſequitur hic amor & revocat: neque tunc odit, cum corripit & flagellat; uſque ad mortem Chriſtum duxit dilectio, & reſurgens a mortuis caros habet, quibus tantæ caritatis affectum oſtendit. Duo grata vocabula, filius & dilectus, ipſo Deo dictante noſtris ſenſibus imprimuntur; ut communio nominum nos aſſocict collegio munerum, & tantæ dulcedinis nomina noſtrum emolliant animum, accendantque devotionis affectum. Per omnia ſibi Pater in Filio complacuit, nec ulla in eo ſerpentis ſunt reperta veſtigia, nec ſacerdotii ejus pœnituit Deum: quoniam ſacrificium quod in Cruce obtulit, ſic in beneplacito Dei conſtat acceptabile, & perpetua virtute conſiſtit, ut non minus hodie in conſpectu Patris oblatio illa ſit efficax, quam ea die qua de ſaucio latere ſanguis & aqua exivit, & ſemper reſervatæ in corpore plagæ ſalutis humanæ exigant pretium, & obedientiæ donativum requirant.

Huic dilecto Filio tuo tu Domine nos præcipis obedire. Loquere igitur Domine, quia audit ſervus tuus. Auditui meo dabis gaudium & lætitiam, doctrinam tuam amplector: ſuave eſt mihi eloquium tuum, vivus & efficax ſermo tuus, ancipiti gladio penetrabilior uſque ad diviſionem ſpiritus & animæ meæ attingens, carnales & ſpirituales intra me ſeparat & ſequeſtrat affectus; & a vilibus pretioſa diſtinguens, quaſi flagello de funiculis contexto, de meo interiori templo quod tu inhabitas, omnem nundinationem expellit, nec patitur in atriis tuis mercimonia columbarum, ſed a ſanctuario gratiæ tuæ omnem venalitatem excludit. Audio te cum iraſceris, audio cum miſereris; ſive parcis, ſive flagellas, juſtum & bonum te prædico: In ira te ſupplico, in clementia gratias ago, nec ſanctis ſermonibus contradico. Loquere, magiſter bone, libenter te audio, & cum adverſaris mihi, etiam in plagis & doloribus intelligo diſciplinam: nec latet me te docente, ad ſiccandas corruptionum mearum putredines prodeſſe cauterium, & mundare cicatrices veteres ſal diſciplinæ tuæ Evangelio tuo medete infuſum. Præcipis ut infundam corrupto pulmoni hyſſopum, & ſpiritus tui ſuavitate epota, totius malignitatis inflatio detumeſcat. A te, Deus bone, humilitatem diſcentes, quaſi manſueta animalia quieto greſſu te bajulamus ſeſſorem; nequaquam ſub hoc onere laſſitudinem, ſed quietem inventuri: quia jugum tuum non eſt grave, ſed leve: & lex tua, & teſtimonia juſtitiæ præcepta, & timor & judicia delectabilium in ſe rerum continent ſacramenta. Lex tua docet vitare peccatum, & corripit tranſgreſſores: & ut lotis mundiſque pedibus in via immaculata incedant, omnia præmonſtrat offendicula, & inſinuat diverticula, quibus periculoſi tranſitus evitentur; nihil impoſſibile, nihil jubet auſterum. In quibuſdam per legem tuam promiſſa præmia nos invitant; in multis pœnæ propoſitæ, & ſupplicia vel damna territos animos a ſcelerum retrahunt appetitu: neque lex tua ſcripta a lege naturali in aliquo diſſonat, ſed reprobatio mali, & electio boni ſic animæ rationali infixa ſunt divinitus, ut de hoc nemo recte cauſetur: quia nulli ad harum rerum perſecutionem deeſt ſcientia ſive potentia; quia & quod agendum eſt, ſcimus: & quod ſcimus, facere poſſumus.

Quod ſi impoſſibilia eſſent præcepta tua, vel tantis difficultatibus onerata, vel voluntas tua ſic abdita, ut non poſſet intelligi, quid a nobis tua expeteret altitudo, licet invitus nemo peccet; poſſet tamen ex multis excuſare delictum, niſi nobis & moderatio mandati, & veritatis cognitio, & agendorum diſtinctio auctoritate cognoſcibili providiſſent: & ſimul ſe complecterentur poſſibilitas & facilitas, ſcientia & poteſtas. Præcipis mihi Domine Deus, ut diligam te; hoc & poſſum & debeo: & totum me & interius tibi eſſe jubes obnoxium; de proximo jubes, ut ad meam

eum

eum menſuram complectar. Gratias ago tibi clementiſſime Deus, quia quod quæris a me prius ipſe donaſti: & quomodo tu me dilaxeris, ſi linguis hominum & angelorum loquar, nec digne poſſum eloqui, nec univerſa complecti, quæ mihi gratiæ tuæ contulit amplitudo. Juſtum eſt Domine ut diligamus te; quia & ipſe nos diligis: & iniquum omnino eſt, ut te in aliquo dilecti tui offendant. Vere hoc mandatum legem complectitur & prophetas, & in hoc verbo omnium ſcripturarum volumina coartantur. Hoc natura, hoc ratio, hoc Domine verbi tui clamat auctoritas; hoc ex ore tuo audivimus; hic invenit conſummationem omnis religio; primum eſt hoc mandatum & ultimum; hoc in libro vitæ conſcriptum, indeficientem & hominibus & angelis exhibet lectionem.

Legat hic unum verum, & in hoc mandato meditetur Chriſtiana religio, & inveniet ex hac ſcriptura omnium doctrinarum regulas emanaſſe: & hinc naſci, & huc reverti, quidquid eccleſiaſtica continet diſciplina, & in omnibus irritum eſſe & frivolum quidquid dilectio non confirmat. Non pertinet Domine ad te, nec de tuis eſt qui te non diligit: nec diligit te, qui ſcienter offendit. Dilectioni tuæ detrahit, qui terminos a te poſitos tranſit, & Evangelii tui decreta tranſgreditur & contemnit. Non amat te qui pecuniam diligit, tibi & mammonæ nemo ſimul deſervit. Non pertinent ad te ſpeciem pietatis habentes & negantes virtutem, nec militant tibi negotiorum hujus ſæculi trajectores; non audiunt te, ſed ſicut aſpis aures ſuas obturant, ne eorum corda verbum tuum penetret, quotquot peccato ſerviunt & voluptati, carnalium amatores. Lex tua Deus, Apoſtolorum & Martyrum teſtimonio confirmata; parvulis tuis pauperibus ſpiritu, quibus tibi regnum tuum dare complacuit, ſapientiam præſtitit; & lætificaverunt animas eorum juſtitiæ tuæ, in quibus per eamdem legem educti vixerunt; & hoc dilectionis præceptum ita fidelium mentes illuminavit, ut in pace & ſanctimonia viventes, pacificis & mundis cordibus te viderent, & ſimul amor ſanctus & timor caſtus perſeverantibus tibi ſtudiis obedirent; uſque adeo tibi aſcenſionibus hujuſmodi propinquantes, ut fierent judiciorum tuorum conſcii, & per ipſos tua & nunc poſtmodum judicia exerceres. Præcepiſti Domine ut audiamus dilectum Filium tuum; gratias tibi agimus, quia nos ejus magiſterio commendaſti. Nos vero ex præcepto tuo ejus doctrinæ nos tradimus informandos; & inhærentes ei, libenter eum, duce Spiritu ſancto, omni tempore audiemus.

DE JEJUNIO ET TENTATIONIBUS CHRISTI.

ANno triceſimo carnis aſſumtæ, baptizato Domino in Jordane, poſtquam revelant Patre, quod filius Dei eſſet, innotuit; non jam conveniebat eum putari filium Joſeph, vel eſſe ſubditum illi. Nec tamen repente ad ſigna & miracula & doctrinam uſus eſt poteſtate, ſed interim auctoritatem continuit; & antequam notum ſe faceret mundo, expoſuit ſe tentandum diabolo: non ut divinitatis integritas probaretur, ſed ut tentatoris confunderetur præſumtio; dum fame & laſſitudine per jejunium veritas, humanitatis pateret, quæ divinitati aſſociat, omnino peccati ſenſu & conſenſu careret. Hac ætate tempus doctrinæ inſinuatum eſt rationabile, & ante has meras perperam invadendi magiſterium data eſt forma: quia non competit annis impubibus ſedere in cathedra & in primogenitis boum lege aratio eſt interdicta, Jam vero cum ætatis & temporis ratio conveniret, & ad obediendum verbo Chriſti mandatum cælitus adveniſſet: voluit tamen ſapientia Dei primo erudiendos informare exemplo, & contra tentamenta proponere documenta; ut audiret & videret & ſentiret humana rationabilitas, quam inſuperabilis ſit victrixque peccati, ſi libertas arbitrii libero moderamine dirigatur.

Igitur deſertum Chriſtus ingreditur: ibi ſub, id eſt Spiritu ſancto duce & comite converſatur. Locus ſecretus eligitur; quia ſolius Dei judicio jejunia ſunt agenda, & ſingulariter inſpectorem adjutoremque Deum volunt hæc habere certami-

tamina, neque in agonibus aliquibus periculosius militatur. Nulli religionis exercitio fraudulentius inanis gloria adulatur, nulli virtuti favor ita blanditur. Jejuniorum sudoribus laus importuna se ingerit: & subtilissimis aculeis penetrans animam, dum extollit, emollit; & pungit, cum ungit. Virtutem in hypocrisin vertit, & simpliciter inchoata pervertit. Quasi tinea quod integrum erat, rodit & occupat, & sanctitatis fundamenta evellit & dissipat. Subtilissimum malum, proprio laqueo hypocritam jugulat, & propriis armis sanctitatem impugnat: Castigatio carnis spiritum inflat, & macies corporis extenuatum arrogantem impinguat. Contemtus venerationem venatur, fames & calamitas laudibus saturatur. Mens hoc veneno imbuta, in miseriis deliciatur, & occupata hac scabie, in ulceribus gloriatur. Religio fit superstitio, & succedit ei ambitio subornata. Exstincto spiritu quatriduano cadaveri solæ supersunt exuviæ, virtutis species exanimis & simulacrum sanstitatis. Tanta est hypocritarum dementia, ut fœtoribus pro odoribus abutantur, & pretiosa vilia, & aspera suavia arbitrentur; & favorum sapor omnium dulcedinum superet condimenta, omnisque delira sensualitas contrariis delectetur. Propter hoc solitudo carens arbitris, & eremus assentatorum satellitio vacua a jejunante Christo eligitur, ut non cum carne & sanguine, sed cum spiritalibus nequitiis dimicetur, & amotis ruinarum occasionibus homo cum diabolo colluctetur, & soli sint in palæstra Christus & antichristus, Spiritus & antispiritus.

Neque putet homo se evasisse pericula, cum in eremum venerit: quia quanto subtilius, tanto difficilius a tentatore invaditur, qui cogitationum foribus assident, omnia virtutum germina in ipso ortu strangulare molitur. Imaginem Christi delere cupiens; adulterinos colores naturali pulcritudini superducit, claritatem spiritus interpolat & obnubit. Verum liberius anima expedita obviat impugnanti, ubi compedes impedimentorum defuerint, & aspectus irritamenta non moverint: securiorque est congressus, ubi singula non vellicant dimicantem, nec inebriant animum lenocinia voluptatum. Honestius cum spiritu quam cum carne luctamur: quia carnis complexus fœdas exhalans nebulas, eum qui sibi adhæserit aliqua ex parte contaminat: nec libidinum morsus quisquam evasit illæsus. Flatus ille pestilens etiam longe positos inficit, & hoc certaminis genus fugam positos inficit, & hoc certaminis genus fugam potius quam assultum requirit. Et quia solent orationa & jejunio dæmones edomari, munitio eremi cum hujusmodi armatura exemplo magistri recipit Christianos: quos etsi omnes diversorium non excipiat loci; animi tamen omnino necessaria est solitudo, ubi erecta specula, mens sibi insopita provideat, & detersa rubigine coruscantibus armis importunum hostem terreat & repellat.

Jejuniis vitiorum sentina siccatur, petulantia marcet, concupiscentiæ languent, fugitivæ abeunt voluptates. Exstinguitur ardentis Ætnæ incendium & flammivomi fornax Vulcani exstincta intrinsecus, montes conterminos non adurit. Jejunium si discretione regatur; omnem carnis rebellionem edomat, & tyrannidem gulæ spoliat & exarmat. Jejunium extraordinarios motus in cippo claudit & artat, & appetitus vagos distringit & ligat. Jejunium si humilitate ornetur; servos Dei, mundi efficit contemtores. Jejunium carnes azymas mundat & solidat: & putredines quæ ex adipe prodeunt, consumit & siccat. Jejunium scripturarum deliciis pascitur, contemplatione reficitur, gratia stabilitur, cælesti pane nutritur. Danieli interpretatio somniorum revelatur jejunio, & tres pueri de Babylonio illæsi egrediuntur incendio. Moyses in monte quadraginta diebus cum Domino perseverans; & Dei familiare colloquium, & legis ministerium jejunio promeretur. Helias quoque eodem dierum numero abstinens in eremo conversatur.

Utilitas jejuniorum temporibus Christianis clarius patuit, & a multis frequentata in plurimos se effudit. Quoquot viros virtutum vidimus, non sina jejunio legimus ascendisse: nec aliquid magnum moliti sunt, nisi prius abstinentia præcessisset. Quotiens aliquid a Deo obtinere conati sunt, jejuniis incubuere & lacrimis, & pernoctantes in orationibus, ciliciis carni hærentibus supplices beneficia postularunt. Nec defuit proventus, ubi ad pedes Dei sacrificium contriti cordis offerens, se prostravit humilitas; sed prope fuit invocantibus subvenit afflictis. Si Moysen, & Aaron, & Samuelem hodie haberet Ecclesia, cum invocarent, exaudirentur: & orantibus Job, & Noe, & Daniele, populo parceretur. Rarus hodie Phinees, qui perfodiat impudicos: rarus Moyses, qui occidat sacrilegos: rarus Samuel, qui inobedientes lugeat:

ra-

rarus Job, qui pro filiorum negligentia ſacrificium offerat: rarus Aaron, qui coram Pharaone comminationes divinas edicat: rarus Noe, qui his, quibus ſubmerſio imminet, arcam bitumine litam provideat. Flens cum Apoſtolo dico, inimicos Crucis qui terrena ſapiunt magiſtratus, quorum Deus venter eſt; qui in his quæ dicere nefas eſt, impudentes lætantur & gloriantur. Venerunt periculoſa tempora quæ prædixit Apoſtolus; in quibus voluptatum amatores magis quam Dei, ſpeciem pietatis habentes, virtutem vero abnegantes.

Inveniuntur præpoſiti innumerabiles, qui jejunia & orationes nec digito movent, in quorum manibus iniquitates ſunt, & muneribus eorum dextra oneratur: fruſtra ab his quærantur miracula, fruſtra auxillia implorentur: non ſunt idonei interceſſores, Domini contemtores: nec convenienter ad placandum eum accedunt, nec concliant quem offendunt. Efficax eſt oratio præcedente jejunio, & ſacris ſtudiis antecedentibus non patitur poſtulatio devota repulſam. Eligitur ſolitudo; ut ſoli Deo vacans anima cum in ſe per continentiam ſtaverit voluptates, purgatis affectibus ad cæleſtia evolet; & videns Deum oret & adoret, & dulcedinis ſupernæ ſuavitatem præguſtet.

Forma igitur jejuniorum propoſita, fixoque exemplo, poſtquam quadraginta dierum abſtinentiam Dominus conſummavit, Satan cum eſurientem videret, acceſſit. Retroactum tempus obtinuerat quies, & ſecum ſub ſilentii ſera opus illud exmium Salvator exegerat; modo oblata famis occaſione tumultuator de latebris prodiens, foras egreditur, & ſubdola profeſſione quaſi compatiens ei, ſubvenire periclitanti naturæ hortatur: Si filius Dei es, dic ut lapides iſti panes fiant. Nec vult fateri, nec præſumit diabolus diffiteri Chriſtum filium Dei; ſed dubie ſuſpenſeque conſulens, tendiculas blandis innectit ſermonibus, ut obaudientem ſibi reddat obnoxium, & ſe de compaſſionis ſpecie reddat acceptum.

Caro & laſſitudo, & cetera hujuſmodi hominem teſtabantur; virtutis integritas & vita carens omni peccato, perfectius ei privilegium adſcribebant, & divinitas potentiſſimo ex ipſis effectibus negari non poterat. Fuerant & ante Chriſtum viri inſignes, prophetæ & ſacerdotes: ſed in pecatis concepti & nati, nec originali nec perſonali caruere delicto: & inventa eſt in omnibus vel ignorancia, vel inſufficientia; in quibus erronei peccaverunt, & eguerunt miſericordia Dei, per quam edocti & reſtituti gratias egerunt Deo, & ad plenitudinem juſtitiæ multum ſibi deeſſe confeſſi ſunt, & ſperantes in Deo nullam ſibi ſoliditatem attribuere præſumſerunt. Non ita Chriſtus in quo verbi carniſque ſic convenit natura, ut nulla alteri ex altero injuria deveniret: quia in carne ſocia nullam divinitus maculam reperit, nec ſecuta eſt, nec præceſſit.

Hæc naturarum cojunctio diabolum excæcabat: quia impoſſibile ei videbatur vel quod eſurire poſſet divinitas, vel quod tantæ tolerantiæ poſſet eſſe, tantæque poteſtatis corporalis humilitas. Duplicem itaque inquiſitionem ſinuoſa calliditate orditur, ut de Chriſto utrum naturalis filius De ſit, ipſo reſponente certitudinem habeat: ut cum Deum confeſſus ſe fuerit, abſurdum videatur quod Deus eſuriat, & in quamcumque partem ſe reſponſio verterit, neceſſitas concluſionis occurrat. Si filius Dei es, tibi non competit eſurire. Quod ſi eſuris, manifeſtum eſt te filium Dei non eſſe, quem violentia neceſſitatis communibus indigentiis intercludit. Succurre, inquit, neceſſitatti ſi potes, alioqui deficies: & præſentes lapides in panis muta ſubſtantiam. Sic enim fiet ut evadas periculum; & ſi hoc potueris, probes te Deum. Non erat digna reſponſione quæſtio malignantis; neque enim technas diaboli Dominus ignorabat, ſed divino cavillatori ſatisfecit eloquio, ſubtiliſſimo dogmate edocens corporis & animæ vitæ propriis alimoniis deberi ſubſidia, & cibum animæ, id eſt, verbum Dei eduliis corporalibus præponendum, & citius attentiuſque menti providendum quam ventri.

Nec opus erat ut hoc facto inſidiatori innoteſceret Chriſtus: quia nullo ſigno ejus poterat invidia commutari, cujus incorrigibilem iniquitatem deſperatio ſugillavit. Superfluum igitur erat ad ſuggeſtionem ejus ibi nulla profutura miracula operari; cum ſatis eſſet diligenter conſideranti, quod eſurientem cibi non ſuperabat appetitus, & deſiderii motus defectio non eſſet, ſed virtus. In nullo Chriſtum aliqua coegit aut dominata eſt ei neceſſitas, qui propriæ moderamine voluntatis diſpoſuit & perſolvit quod exegit humanitas. Sicut in ipſius voluntate fuit conſecrare jejunium; ita & in poteſtate fuit tempore opportuno ſumere cibum. Quod utique nec miniſterio, nec conſilio diaboli fuerat ordinandum; quia & abſtinentiæ & refectionis penes ipſum erat & arbitrium & facultas. Itaque nihil certitudinis ſeductor extorſit, ſed dubius

bius incertusque dimissus est, nec obtinuit ut se proderet Christus miraculo, vel intemperanter ad cibum properans, obediret seductoris consilio: quasi tunc primum quid fieri oporteret data doctrina, acceptaque sententia.

Repulsus igitur auctoritate scripturæ, & propositi firmitate, defecit scrutinio: nec tamen alia aggredi via destitit, & falsatis argumentis prioribus alia subjiciens, quibus ab eo consentaneas sibi responsiones aliquas extorqueret, adjecit: Ego igitur supra templi pinnaculum constituto, quem gula non potuit, vana gloria subvertere nititur. A multis ambigitur utrum fuerit hæc translatio corporalis: & si de loco ad locum se Christus transferri permiserit, eo modo quo Abacuc de Judæa in Chaldæam delatus est; & Philippus de Azoto in occursum eunuchi, qui revertens de Hierusalem non intelligens Esaiam; codicem revolvebat. Sed quod corporaliter cum diabolus tulerit, videtur inconveniens: quod humeris ejus Salvator insederit, & pro vehiculo usus sit quem præcipitatorem sciebat; vel ei ferendum se commiserit, cujus insidias agnoscebat. Suo itaque spiritum eum credendum est ductum & in desertum, & super templum, ut utrobique eum diabolus assumeret ad tentandum.

Et localiter quidem in deserto prima fuit tentatio; sed ceteras eo modo circumduxit tentatoris astutia, vel circumduci passa est patientia Salvatoris, quo modo Ezechiel cum super fluvium Chobar sederet, Hierosolymam raptus in spiritu civitatem ædificat & metitur, & muros & templum instaurat. Hoc modo super culmen templi Christus erat in spiritu; sciens quid Antispiritus affectaret, & hosti se de vana gloria pulsaturo opportunitatem parabat. Hac igitur occasione loci hortatur & consulit, ut in urbe sancta & frequentia populorum quasi novus funambulus in excelso pendulus, sed deorsum ad spectaculum vulgi jactet intrepidus; addens ex testimonio scripturæ angelorum affutura suffragia, quæ ruentem exciperent, & conservarent illæsum.

O execrabilis diaboli malitia, o stulta nequitia; o insensata versutia, o præsumtio excæcata. Putabat malignus quem gula non vicerat, vana gloria superari. Experientia quippe rerum didicerat, & in multis probaverat; vitiorum victores sæpe nugius laudationum corruptos, & cognatum propinquumque esse virtutibus malum adulationem: nec facile quemquam posse evadere, quin libenter assentatorum canticis porrigat aures, & laudatorum modulationibus delectetur. Et sicut rarus est, aut nullus qui de se mala dici æquanimiter ferat: ita rarus est, qui non bene de se velit sentiri, & se si recte vivit stantem in vitæ rectitudine non diligat æstimari. Quod si opera virtutum foras exierint, rarus est qui hominum judicia conspuat, & laudes humanas contemnat. Hoc generale malum in humano genere Satan putabat ex præcedentis occasione victoriæ suggerere Salvatori: ut popularibus laudibus vellet attolli, & facere sibi nomen juxta nomen magnorum qui sunt in terra, si geminato miraculo jejuniorum constantia innotesceret populo, & vectoribus angelis sine offendiculo sustentatus, se filium Dei tam potenti abstinentia, quam angelorum obedientia comprobaret.

Hujusmodi consiliis filios hominum Satan corrumpere consueverat, & robustis virilibusque animis etiam hujusmodi cogitatus immittit: & si ab ingressu mentis arceator renitente consensu, aliquid tamen de spurcitia sua ibi evomens, abominationum horrores nausseare compellit. Sic, ut aliquid poeticum inseram, temulentus Cylops illiciti conjugii appetitor, licet a Pallade repellatur, in gremio tamen ejus Erichthonium fundit; & incorrupta Minerva, supersest tamen deforme monstrum, nec omnino affectata scelera in memoria moriuntur.

Non tentabis, inquit, Dominum Deum tuum. Hoc in Deuteronomio scriptum est: Ecce lex legi objicitur, & Satan auctoritate scripturæ abutens, malus legis interpres præcipitium quasi ex ratione mandati hortatur: sed intellectus fallax & falsus verirate sincera confunditur; & generali edicto interdictum ostenditur, ne dum patet in quibuslibet angustiis quilibet exitus, Deus ulla præsumtione tentetur. Alia explorator malignus argumenta conatur adducere; & ad summam cumulumque nequitiæ suæ, continentem & humilem oblata aggreditur potestate; & ostensa mundi hujus sublimitate & gloria, quasi indignum sit tantæ auctoritatis doctorem, & insignium operum patratorem, ignobili schemate obumbrari) & dominatione universorum usque animum dignum honore sollicitat; & daturum se omnia pollicetur, si ei pro tanto munere gratias agat, & procidens adoret tanti culminis largitorem.

Solent viris virtutum hujusmodi præstigia se offerre, & testimonium religionis conscientia perhibente, cum ab aliis digni honoribus judicentur, facile acqui-

acquiescunt: & tam proprio quam alieno fascinati judicio, a rectitudine corruunt, eversaque cathedra mentis, humo fractis cervicibus colliduntur: repenteque & subito quod multis erat partum sudoribus, ambitione irruente obliteratum est, & turbinis hujus impetu avulsum est, quidquid antiquæ religionis labor meruerat.

Malum hoc Adam in paradiso pulsavit & stravit; cum subjectionem quam Deo debebat fastidiens, apperiit dominatum; & cum vellet esse sicut Deus, sine Deo se vidit & novit: & conspectam carnis Evæ abhorruit fœditatem, quam licet operiret, manens tamen perpes ibi contumelia, stetit & adhæsit. Ad suasionem diaboli animam vanitati subjectam dejecit ambitio; poteratque exterminio ejus posteritas dicisse, quam misera mutatio fuit de deliciis ad spinas & tribulos emigrasse, & rastris lignonibusque avaritiam condemnatam. Huic malo restitit, & resistere nos salvator edocuit, ut soli Deo subjectus sit homo quantumcumque profecerit, ut in ipso, immo ipse sit substantia nostra; & pateat nobis, quod sicut peremtoria est altitudo quæsita, ita & periculosissima est oblata. Non quod potestas quæ ex Deo est sit damnabilis, aut ordinatio divina peccatorum sit obstetrix; sed quod excellentiam, cujus Spiritus sanctus auctor est, ita debet complecti humilitas, ut qui vocatus est superius, nesciat se sublimem, & per omnia agnoscat conditio conditiorem, & gratia largitorem.

Gloriabantur aliquando discipuli, & complacebant sibi in miraculis, gratulabundi quod eis etiam dæmonia obedirent: sed repressa est, increpante Domino, simplicitatis eorum præsumtio: Videbam, inquit, Satanam tamquam fulgur descendentem de cælo. His verbis eorum animis intimans; quia ante hoc temporale initium ipse in principio, immo ipse principium exsistens apud Deum, ante hominis conditionem superbientis diaboli ruinam vidit, & affectatæ dominationis ambitionem, dejectionis ejus fuisse causam: nec in hoc gaudendum esse si quis prerogativa celsitudinis donaretur, sed hanc esse certam stabilemque veri gaudii metam, si vocatio nostra justificatione muniretur: & tunc demum ratum conflare beatificationis proventum, si hujus ordinis scriptura in conspectu Dei indelebilis servarentur.

Hoc igitur attendentes, quod non in nobis quasi ex nobis sufficientes sumus, sed ex Domino sufficientia nostra est; & contentos solo Deo necesse est ei esse omnes acclives, cui totum debemus quod vivimus, quod movemur, quod sumus. Qui de plenitudine sua nobis interim prout cuique opus est, donationes partitur donec ad cumulum perveniat copia consummata; usque adeo confertâ coagitataque mensurâ, ut nihil vel accedat amplius, vel recedat; sed in cognitione Dei certum finem stabilemque metam omnes & animæ & corporis obtineant appetitus. Frustra itaque regna hujus mundi transitoria & mutabilia, immutabili & æterno regi ostendit vel promittit diabolus; cum ipse dicat regnum suum de hoc mundo non esse: non quod creationem suam removens, dæmonum subjecerit potestati; sed quia in his qui amorem mundi Dei amori præponunt, non dignetur divinitas sibi facere mansionem: & impossibile sit eos a Deo regi, qui se diabolo tradiderunt: quia Christi & Belial nulla est participatio, nec aliqua justitiæ cum iniquitate potest esse communio.

Regnat sane malignus spiritus in filiis diffidentiæ, sed eo modo quo satellitiis perditorum hominum præest, quia in malitia potentissimus invenitur, & quia crudeliori tyrannide depopulare potest & conterere, quidquid sibi invenerit obvium, & persequi quod videt in fugam conversum. Regnum hoc non est naturæ, sed malitiæ; persecutio est, non defensio: & tota hujus potestatis virtus in mortem damnationemque eorum qui sub hoc principe militant, elaborat. Regnum hoc munitur vitiis, ambitur flagitiis: turres ejus sunt crimina, arma quarumcumque turpitudinum molimina. Hujus regis teloniarii sunt pauperum oppressores; tribuni, seductores; præfecti, judiciorum perversores. Cubicularii ejus sunt quæstuum aduncatores, mercimonii trajectores, ærarii sacerdotes, nummularii doctores, conductitii defensores, linguæ subdolæ vel consilii locatores, venales auxiliarii, bilingues causidici, concinnatores mendacii, fabricatores peccati, vestiti mollibus, amicti discoloribus. In domo hujus regis sunt, qui paludamentis talaribus pavimenta verrentes, capillis muliebribus se in feminas transfigurant, & dignitatem virilem non sine naturæ injuria dehonestant. In hoc regno sunt qui cumque veritatem Dei commutant in mendacium; quicumque quasi in taberna vitiorum præcones, venales animas impurissimis dæmonibus corrumpendas exponunt. Hic avaras manus cupidi muneribus complicant; hic genu flexo concupiscentiæ suæ quisque idolum colit, & propriæ libidinis adorat simulacrum.

Non hæc te Domine Jesu gloria movet; non hujus mundi tu tenes imperium;

non horum cupidine tu cadis aut prosterneris; non adoras malitiam, non peccato subjiceris; qui servis tuis dæmonia subdis, & omnem hujus mundi gloriationem destruis & confundis. Insaniſſime ſatan, qua fronte, qua lingua ausus es dicere Salvatori; ut ante te, qui ſtat inflexibilis & immobilis, caderet? ut te damnatum, ipſe qui te damnaverat, adoraret? Quis ausus, quam impudens hæc fuit præſumptio? Quid desperate ſperaſti? An filium Dei putabas poſſe tecum apoſtataṁ fieri? Si de mundo viſibili, id eſt, cælo & terra, & de his quæ in eo aguntur, te jactas habere dominium; nec cæli, nec terræ tu conditor; nec ſolem moves, nec curſum das ſideribus, nec per te volvitur firmamentum; nec vides aut intelligis Deum, nec ullum tibi eſt cum cœleſti militia conſortium, vel aliquam habes ad ſuperioris mundi claritatem acceſſum. Hujus inferioris mundi tua eſt ſcabies, tua languentis ſunt ulcera, hæc ſcalpis, hæc impurus ablingis. Si quid vitii eſt, ſi quid corruptelæ; tu cadaveribus aſſides, tu contrectas putredines, tu diſtemperas fæces, tu verſas fœtores; tu ſpiritus nequam, tu in piſtrino ſæculi hujus fermentator immundus, tu ſanctitatis corruptor, & ſimplicium perturbator, tu incendiator libidinum, & omnium turpitudinum adinventor: in his regnas, quos inquinas; & in his quos polluis, dominaris. Fornicatores & adulteri te habent ſuggeſtorem, te habebunt tortorem; te quoque cum illis ultricia incendia concremabunt.

Stultis vaniſque promiſſionibus nullus a corde Chriſtiano dari debet acceſſus, ſed primis titillationibus obviare debet abigens manu; nec foveri debet coluber, donec in draconem formetur. Mendax eſt diabolus, & his qui ſibi obtemperant, multa ſe daturum promittit. Malum hoc in univerſa Eccleſia vagatur, & communis peſtilentia innumerabiles occupat; ut pro gloria hujus mundi qui liberi erant, ſe vendant in ſervos, & per vitia ad ſervitia deputentur, & obligati pacto, chirographum ſubjectionis conſcribant diabolo. Per omne nefas voluptate emuntur; & per omne ſcelus copioſæ libidines exquiruntur. Judas ille proditor venditurus magiſtrum, prætaxatum pretium a principibus exegit ſacerdotum. Quid mihi, inquit, vultis dare, & ego cum vobis tradam? Uſque ad mortem Domini amor lucri ſe ingerit; nec vitæ Salvatoris, quæſtus deſiderium parcit.

Etiam in ſinu ſacerdotum ambitio dormit, ibi ſub umbra recubat, in ſecreto thalami ſe fraudulenter occultat; Simon Apoſtolorum temporibus venalem putans Spiritum ſanctum, Petrum bonis aggreditur, & tentat emere poteſtatem, per quam plura lucretur. Hęc ſacrilegii forma per omnia officia graduſque diſcurrit, & nihil intentatum ambitio prætermittit. Nec dubitet quiſquam diaboli hæc eſſe negotia, & nundinatores ejus quicumque hæc exercent commercia; nec quidquam hujuſmodi ab eo, niſi præmiſſa apoſtaſia, donari. Nihil funeſtius comparatur quam execranda dulcedo libidinum & abominabilis gloria luxuum, per quæ immundus ſpiritus ab immundis & dyſcolis adoratur. Inverecunde tentator ambitioſos aggreditur, & conditione perniciosa premiſſa præmia talia pollicetur, ultra quę extendi non poſſit cupiditas; regnorum ſcilicet omnium monarchiam & univerſitatis dominatum, ut in omnibus mundanis unus homo quaſi Deus habeat poteſtatum, & uni omnia ſubjecta ſint, & generale vectigal excellentiæ Principali cuncta perſolvant.

Quid ultra cupide quæris? quid amplius avare deſideras? numquid & ſic poteſt impleri ambitio tua aut ſatiari poteſt fames tua, offa hujus mundi injecta dentibus tuis, & faucibus tuis univerſa rerum maſſa intruſa? Mundum habes, Deum non habes: quid enim facies? Mundus tranſibit; Deus autem idem ipſe eſt; tu vero qui cum Deo non ſtas, neceſſe eſt ut cum mundo pereunte diſſolvaris & cadas. Peremtoria ſunt hæc conſilia, quæ tibi talia pollicentur, in quibus te neceſſe eſt aut vomitu, aut ruptis interire viſceribus.

Sed & pretium quod petitur, ut diabolum adores proſtratus, & eum tibi Deum conſtituas, quem non dubitas ſeductorem, quid ſequetur præmonſtrat; quia ſi conſenſeris ut concedas, caſus tui te non potes excuſare improvidum; cum ipſe tibi caſum & ruinam prænominet, & præcipitium exigat, qui tanti ſe facit nundinatorem culminis, & tantæ tibi promittit faſtigia poteſtatis. Regnum igitur Chriſti non eſt de hoc mundo; regnum cælorum tibi Deus promittit, ipſum ſolum adora, ipſi ſoli memento ut ſervias, qui repulſo tentatore, te quoque gloria & honore poſt victoriam coronabit, ſi in juſtitiæ rectitudine ſteteris, nec falſis promiſſionibus obtemperans, ad venerationem diaboli damnationis ejus factus particeps incurveris.

DE CŒNA DOMINI, ET PRIMA INSTITUTIONE CONSUMMANTIS OMNIA SACRAMENTI.

SUSCITATI Lazari Hierosolymis increbuerat rumor, & tam solenne miraculum ad venerationem Christi excitaverat populum: unde & ei civitatem ingredienti, cum ramis palmarum obviam processerunt; sedentemque super asinum resonantibus laudibus introduxerunt in urbem; regem Israel confitentes, & acclamantes filium David in nomine Domini advenisse, cujus æternum imperium prophetarum vaticinia antiquitus conclamarant. Nec latebat Dominum, qui sciebat omnia, quod in viæ illius confinio de torrente passionis erat bibiturus, & ex ea veneratione quę impendebatur ei a plebe, inflammandam amplius invidiam magistratuum, & animos exacerbatos vehementiori insania perturbandos, & conspirationis malignæ non ultra posse occultari consilia, nec differri amplius quę de ejus interitu cogitarant. Sed volebat pius magister cum jam damnationis suæ dictaretur sententia, & prope esset ut figeretur in cruce, suæ dare indicia potestatis, ut qui animam Lazari revocaverat ab inferis, & quatriduano mortuo reddiderat vitam, dignosceretur virtute divina, non humana tantum opus patrasse: & impossibile esse suam animam ab inferno teneri, qui alienam potestative extraxerat: nec se necessitate, sed obedientia urgeri ad mortem; & vitam quam aliis reddebat, ad se quoque ubi juberet, illico redituram.

Finem igitur legalibus ceremoniis impositurus, parari sibi voluit Pascha, & ex consuetudine legis ea quęri quę solennitas exigebat, agnum assum, panes azymos, & lactucas agrestes. Non oportet esse fermentarios novi Testamenti ministros: puras sinceraſque mentes sanctum quęrit convivium. In veru crucis boni odoris assatio omnem excoquat carnalium sensuum cruditatem, & induret solidetque mentis affectus: nec in Ecclesiæ sanctæ sacrificio ulla sit macula, sed supra simplicitas & innocentia vitæ, in una Ecclesiæ catholicæ domo a fidelibus de Ægypto egredientibus, transito mari rubro, lotis Christi sanguine affectibus offeratur.

Cœna itaque disposita inter sacramentales epulas obviarunt sibi instituta antiqua & nova: & consumto agno, quem antiqua traditio proponebat, inconsumtibilem cibum magister apponit discipulis. Nec jam ad elaborata impensis & arte convivia populi invitantur; sed immortalitatis alimonia datur, a communibus cibis differens, corporalis substantiæ retinens speciem, sed virtutis divinæ invisibili efficientia probans adesse præsentiam. Significata olim a tempore Melchisedech prodeunt sacramenta, & filiis Abrahæ facientibus opera ejus summus Sacerdos panem profert & vinum: Hoc est, inquit, corpus meum. Manducaverant & biberant de eodem pane secundum furmam visibilem, sed ante verba illa cibus ille communis, tantum nutriendo corpori commodus erat, & vitæ corporali subsidium ministrabat. Sed ex quo a Domino dictum est: Hoc facite in meam commemorationem, hæc est caro mea, & hic est sanguis meus; quotiescumque his verbis & hac fide actum est, panis iste supersubstantialis & calix benedictione solenni sacratus, ad totius hominis vitam salutemque proficit, simul medicamentum & holocaustum ad sanandas infirmitates & purgandas iniquitates exsistens.

Manifestata est etiam spiritalis & corporalis cibi substantia, aliud fuisse quod prius est appositum & consumtum, aliud quod a magistro datum est & distributum. Quamdiu cibi illi quia ad diem festum erant parati a convescentibus Apostolis sumebantur, veteris paschæ agebatur memoria: necdum Judas ad veterem vitam pertinens, diabulo invadente & occupante animum ejus egredi cogebatur, sed ubi sacrum cibum mens perfida tetigit, & sceleratum os panis sanctificatus intravit, parricidialis animus vim tanti sacramenti non sustinens, quasi palea de orea exsufflatus est, & præceps cucurrit ad proditionem & pretium, ad desperationem & laqueum.

Orta fuerat aliquando, ſicut in Evangelio Joannis legitur, de novitate verbi hujus quæſtio: & ad doctrinam myſterii hujus obſtupuerant auditores, cum diceret Dominus: Niſi manducaveritis carnem filii hominis, & biberitis ejus ſanguinem, non habebitis vitam in vobis. Quod quidam quia non credebant, nec poterant intelligere, abierunt retro: quia horrendum eis & nefarium videbatur veſci carne humana; exiſtimantes hoc eo modo dici, ut carnem ejus vel elixam, vel aſſam, ſectamque membratim edere docerentur, cum illius perſonæ caro ſi in fruſta partiretur, non omni humano generi poſſet ſufficere, qua ſemel conſumta, videretur interiſſe religio, cui nequaquam ulterius victima ſupereſſet.

Sed in cogitationibus hujuſmodi caro & ſanguis non prodeſt quidquam: quia ſicut ipſe magiſter expoſuit, verba hæc ſpiritus & vita ſunt: nec carnalis ſenſus ad intellectum tantæ profunditatis penetrat, niſi fides accedat. Panis eſt eſca, ſanguis vita, caro ſubſtantia, corpus Eccleſia. Corpus, propter membrorum in unum convenientiam; panis, propter nutrimenti congruentiam; ſanguis, propter vivificationis efficientiam; caro, propter aſſumtæ humanitatis proprietatem. Hoc ſacramentum aliquando corpus ſuum, aliquando carnem & ſanguinem; aliquando panem Chriſtus appellat, portionem vitæ æternæ; cujus ſecundum hæc viſibilia corporali communicavit naturæ. Panis iſte communis in carnem & ſanguinem mutatus, procurat vitam & incrementum corporibus: ideoque ex conſueto rerum effectu fidei noſtræ adjuta infirmitas, ſenſibili argumento edocta eſt viſibilibus ſacramentis ineſſe vitæ æternæ effectum, & non tam corporali, quam ſpiritali tranſitione Chriſto nos uniri. Ipſe enim & panis, & caro, & ſanguis, idem cibus & ſubſtantia, & vita factus eſt Eccleſiæ ſuę; quam corpus ſuum appellat, dans ei participationem ſpiritus.

Accedit; hoc ſacramentum aliquando carnem & ſanguinem, aliquando panem, aliquando corpus ſuum Chriſtus appellat; panis dicitur propter nutrimentum vitæ, caro & ſanguis propter veritatem naturæ, corpus propter unitatem ſubſtantiæ. Corpus ſuum, ſe & Eccleſiam ſuam, cujus caput ipſe eſt, intelligi voluit, quam carnis & ſanguinis ſui communione univit. Et nos quidem cum caro eſſemus & ſanguis, corrupta & infirma corporis animæque natura, reformari non poteramus, neque ad ſimilitudinem Dei reverti, niſi morbo inveterato imponeretur malagma conveniens, & in curatione deſperatæ infirmitatis contraria removeretur contrariis, & ſimilia ſimilibus convenirent.

Panis iſte quem Dominus diſcipulis porrigebat, non effigie, ſed natura mutatus, omnipotentia verbi factus eſt caro: & ſicut in perſona Chriſti humanitas videbatur, & latebat divinitas; ita ſacramento viſibili ineffabiliter divina ſe infudit eſſentia, ut eſſet religioni circa ſacramenta devotio, & ad veritatem cujus corpus & ſanguinis ſacramenta ſunt, ſincerior pateret acceſſus; uſque ad participationem ſpiritus; non quod uſque ad conſubſtantialitatem Chriſti, ſed uſque ad ſocietatem germaniſſimam ejus hęc unitas perveniſſet. Solus quippe filius patri conſubſtantialis eſt, nec diviſibilis eſt, nec partibilis ſubſtantia Trinitatis: noſtra vero & ipſius conjunctio nec miſcet perſonas, nec unit ſubſtantias; ſed affectus conſociat, & confœderat voluntates. Ita Eccleſia corpus Chriſti effecta obſequitur capiti ſuo; & ſuperius lumen inferiora diffuſum, claritatis ſuæ plenitudine a fine uſque ad finem attingens, totum apud ſe manens, totum ſe omnibus commodat, & caloris illius identitas ita corpori aſſidet, ut a capite non recedat.

Panis itaque hic azymus, cibus verus & ſincerus, per ſpeciem & ſacramentum nos tactu ſanctificat, fide illuminat, veritate Chriſto conformat. Et ſicut panis communis quem quotidie edimus, vita eſt corporis: ita panis iſte ſuperſubſtantialis, vita eſt animę & ſanitas mentis. Omnino nos a tantarum rerum intellectu carnalis ſenſus repellit, & ſicut ipſe Dominus dicit, in tantorum myſteriorum intuitu caro & ſanguis non prodeſt quidquam; quia verba hęc ſpiritus & vita ſunt, & a ſolis ſpiritualibus virtus hęc magnifica judicatur.

Ille qui a nemine judicatur, cujus vita vel conſcientia Deo cognita, humana judicia non formidat, de tantorum poteſt ſecretorum profunditatibus judicare; & cum ſeipſum corpus Chriſti cognoverit, vivifico cibo libenter ſe reficit, ſciens corpori & animæ ſuæ, ex ſacramento & re ſacramenti indiſſolubilem æternitatem donari: quia & ad hoc verbum caro factum eſt, ut nos qui ſecundum carnem Deo placere non poteramus, ſocietate verbi deterſa ſaliva infantiæ, & carnalis petulantiæ ſputamentis, audiremus per verbum, & revelaretur nobis per ſpiritum cognitio veritatis, & hujus cibi munere erogato, gaudere-

mus

mus nos ad cæleſtem menſam admiſſos, ſuperno intereſſe convivio. Panem angelorum ſub ſacramento manducamus in terris, eumdem ſine ſacramento manifeſtius edemus in cælis; non miniſterio corporali, ſæpe repetitis actionibus ad eumdem revertentes, ſed conſummato ſacerdotio noſtro, erit & permanebit perpetua & ſtabilis, implens & reficiens nos ſufficientia, qua proferet ſe palam abſque ullis integumentis, omnibus conſpicabilis, ſummi præſentia ſacerdotis.

Nunc interim corporalia beneficia ſic ad corporis ſufficiunt nutrimentum, ut alimentum animæ non excludant: immo ſacramentorum inſtitutio nullum ſecum veheret commodum, ſi ſpiritualia non edeſſent. Cumque utrumque neceſſarium ſit, res tamen ſacramenti differentiorem obtinet locum, & perfectiorem habet effectum. Sacramenta quidem, quantum in ſe eſt, ſine propria eſſe virtute non poſſunt; nec ullo modo divina ſe abſentat majeſtas myſterii; ſed quamvis ab indignis ſe ſumi vel contingi ſacramenta permittant; non poſſunt tamen ſpiritus eſſe participes, quorum infidelitas vel indignitas tantæ ſanctitudini contradicit. Ideoque aliis ſunt hæc munera odor vitæ in vitam, aliis odor mortis in mortem: quia omnino juſtum eſt, ut tanto priventur beneficio gratiæ contemtores, nec indignis tantæ gratiæ puritas ſibi facit manſionem.

Nova eſt hujus ſacramenti doctrina, & ſcholæ Evangelicæ hoc primum magiſterium protulerunt, & doctore Chriſto primum hæc mundo innotuit diſciplina, ut biberent ſanguinem Chriſtiani, cujus eſum legis antiquæ auctoritas diſtrictiſſime interdicit. Lex quippe eſum ſanguinis prohibet, Evangelium præcipit, ut bibatur: in quibus mandatis hoc maxime diſcernere debet Chriſtiana religio, quod ſanguis animalium a ſanguine Chriſti per omnia differens, temporalis tantum habeat vivificationis effectum, & vita eorum finem habeat, & ſine ulla revocatione terminum conſtitutum. Ideoque ad obtinendam æternitatem non poteſt proficere, quod ſemel obrutum non ſurgit ulterius, nec aliqua ei ſupereſt virtus: quod ſine ulla ſpe præciſis radicibus mors penitus exſiccavit. Vita vero hominis licet aliquam habeat affinitatem cum ſanguine, non tamen ſolo ſanguine regitur; ſed anima ſanguini dat caloris & nutrimenti effectum, ſicut & ceteris quæ in corpore ſunt, propria diſtribuit officia, & dividit motus, & quaſi talenta partitur. Nec oportuit ut ſanguini humano ſanguis pecudum miſceretur; quia vita rationalis hominis, vitæ beſtiali conſociari non habet: ſed omnino a fidelium animis, quaſi ſanguis impurus, detergenda eſt hæc carnalis opinio, ne putetur vita hominis eo modo tranſitoria, quo vita pecudum inaneſcit; vel quod ſanguis conſubſtantialis ſit animæ, & neceſſe ſit utrumque ſuperveniente ſuffocatione diſſolvi.

Carne quidem animalibus ſimiles ſumus, ſed vita diſſimiles: ideoque quod commune cum eis habemus, nobis incorporare licenter poſſumus: quod vero dignitati noſtræ non convenit, & ab æternitate alienum videtur, a nobis ſubtiliſſimo legis indicio ſeparamus. Bibimus autem de ſanguine Chriſto ipſo jubente, vitæ æternæ cum ipſo & per ipſum participes: animalis vitæ peccata, quaſi ſanguinem impurum horrentes, & fatentes nos per peccati guſtum a beatitudine privatos & damnatos niſi nos Chriſti clementia ad ſocietatem vitæ æternæ ſuo ſanguine reduxiſſet. Nobis itaque pro quibus ſanguis Chriſti oblatus eſt in cruce, & quos reconciliavit Deo, omnes excedens victimas hoc ſacrificium ſingulare, ipſe Chriſtus pincerna porrexit hoc poculum, & docuit; ut non tantum exterius hoc ſanguine liniremur, ſed & interius eſperſione omnipotenti anima muniremur, & penetrans omnia tanti medicamenti virtus, quidquid eſſet intus ibi durum effugaret, & renovaret, ſanaretque quidquid morbi carni vel ſpiritui veteris vitę adliniverat corruptela. Dixerat ſane hujus traditionis magiſter, quod niſi manducaremus ejus carnem, & biberemus ejus ſanguinem, non haberemus vitam in nobis: ſpiritali nos inſtruens documento, & aperiens ad rem adeo abditam intellectum, ut ſciremus quod manſio noſtra in ipſo ſit manducatio, & potus quaſi quędam incorporatio, ſubjectis obſequiis, voluntatibus junctis, affectibus unitis.

Eſus igitur carnis hujus quædam aviditas eſt, & quodeam deſiderium manendi in ipſo, per quod ſic imprimimus & eliquamus in nobis dulcedinem caritatis, ut hæreat palato noſtro & viſceribus ſapor dilectionis infuſus, penetrans & imbuens omnes animæ corporiſque receſſus. Potus & eſus ad eamdem pertinent rationem; quibus ſicut corporea nutritur ſubſtantia & vivit, & incolumis perſeverat, ita vita ſpiritus hoc proprio alimento nutritur: & quod eſt eſca carni, hoc animæ eſt fides: quod cibus corpori, hoc verbum

ſpi-

ſpiritui; excellentiori virtute peragens æternaliter, quod agunt alimenta carnalia temporaliter & finaliter.

Celebrantes ſacramenta commonemur, quaſi ungulam findens & ruminans pecus, revocare ad fauces, & minutatim commolere Dominicæ inſtitutionis exemplum, ut ſemper paſſio Chriſti ſit in memoria; nec terreant cruciſixi heredes mortis ſupplicia, ſed paſcant & reficiant maturatæ reſurrectionis lætabunda ſolennia. Quam præclarus eſt calix iſte, quam religioſa eſt hujus potus ebrietas, per quam excedimus Deo, & quæ retro ſunt obliti ad anteriora extendimur, non habentes ſenſum hujus mundi, ſed divitis purpurati delicias contemnentes, cruci hæremus, ſanguinem ſugimus, & intra ipſa redemptoris noſtri vulnera figimus linguam: quo interius exteriuſque rubricati, a ſapientibus hujus ſæculi judicamur amentes, qui religionis hujus abhorrentes mandatum, uſque hodie retro abeunt; & a ſecretis divinis omnium intra ſe myſteriorum continentibus ſummam diffugiunt, & recedunt.

Qui manducat ex hoc pane, ultra non eſurit; qui bibit, ultra non ſitit: quoniam myſterii hujus ſic ſufficit gratia, ſic reficit intelligentia, ut cuicumque tantæ rei innotuerit plenitudo, omnis conſumationis fine invento Chriſti bajulus ipſum ferat in pectore, ipſum gerat in mente, & omni tempore habitatori ſuo dicta & facta jubilatione conſona laudes reſonent & gratiarum actiones decantent. Hæc ebrietas non accendit, ſed exſtinguit peccatum: in hoc vino non eſt luxuria, nec movetur ad ludum poſt hunc potum laſcivia. Cum ſopivit oblivio cuncta carnis ludibria: mira ſunt quæ ſentit, magna quæ videt, inaudita quæ loquitur; quem agnus iſte Paſchalis inhabitat, cujus animam meri hujus fortitudo hilaritate inexplicabili lætificat & delectat. Inter Dominicæ menſæ convivas animalis homo non admittitur; quidquid caro & ſanguis dictat, ab hoc cœtu excluditur. Nihil ſapit, nihil prodeſt quidquid humani ſenſus molitur ſubtilitas. Omne quidquid a ſuis rationibus devium videtur, ſapientes hujus ſæculi ad dementiam referunt, & a veritate reputant alienum. Sed veritas ab erroneis hominibus comprehendi non potuit; & cum in ſole vellet figere oculos, vim luminis non ferens, cæcata eſt, non illuminata humana preſumtio, & aſpectui ejus lippitudo inhæſit.

Vident hæc ſacramenta pauperes ſpiritu, & hoc uno contenti ferculo, omnes mundi hujus delicias aſpernantur: & poſſidentes Chriſtum, aliquam hujus mundi poſſidere ſupellectilem dedignantur. Eſurientes & ſitientes juſtitiam cum ſaturati fuerint, vide quid agant, intellige quæ loquantur, quam ſancti odoris ſit quidquid illa eructat plenitudo; verbum bonum, mores compoſitos, affectus pudicos, ſenſus pacificos, illa interior ſinceritas ubique diffundit; ita ut poſt odoramenta iſta gratiæ hujus comparticipes diſcurrant, & mutuis ſe ad invicem affectibus complectantur, & quibus unus eſt panis, unum eſt corpus, & omnium unum cor, & anima una, uni Chriſto adhærens, cetera omnia quaſi fermentata reſpuens, in unius azymi ſinceritate lætatur.

Perpes eſt hoc ſacrificium & ſemper permanens holocauſtum: nulla panem hunc multitudo conſumit, nulla antiquitate veteraſcit. Una eſt domus Eccleſiæ, in qua agnus editur, nullus ei communicat, quem Iſraelitici nominis generoſitas non commendat. Hujus panis figura fuit manna quod in deſerto pluit, ſic ubi ad verum panem in terra promiſſionis ventum eſt, cibus ille defecit. Per ſingula ſabbata panes propoſitionis jam frigidi & duri mutari conſueverant, & calidi panes ejuſdem numeri in menſa proponi. Jam nulla fit panis mutatio, unus eſt panis caloris continui, ſtatus integri, qui ſemel oblatus Deo in ſapore dulciſſimo, & candore puriſſimo perſeverat. Nec ſolos ſacerdotes ad panis hujus dignitatis Leviticę prerogativa admittit: univerſa Eccleſia ad has epulas invitatur. Æqua omnibus portio datur, integer erogatur, diſtributus non demembratur: incorporatur, non injuriatur; recipitur, non includitur; cum infirmis habitans non infirmatur, nec pauperum miniſterio indignatur: fides pura, mens ſincera hunc habitatorem delectat, neque immenſi & omnipotentis Dei magnitudinem pauperculæ domus noſtrę anguſtia offendit vel artat. Panis iſte angelorum omne delectamentum habens virtute mirifica, omnibus qui digne & devote ſumunt, ſecundum ſuum deſiderium ſapit; & amplius quam manna illud eremi implet & ſatiat edentium appetitus, & omnia carnalium ſaporum irritamenta, & omnium exſuperat dulcedinum voluptates.

Vide quomodo his qui Chriſti commemorant paſſionem intra ſacra officia, quaſi per quoſdam canales de interioribus fontibus egrediantur torrentes, & ſuper omnes delicias lacrimis nectareis anima delectetur; quantam ſuavitatem

ani-

animæ inquirenti ubi sit Deus suus, suspiria contemplationis eliciant. Non illos imbres procellosæ tempestatis deponunt, ros matutinus est de cælestibus stillans, & quasi unctio Spiritus mentem deliniens. Gemitus illos pietas excitat, & inter diem & noctem retro & ante se affectio intuens, & inter data & condonata se dividens, gratias agit tam uberis beneficii largitori; & se sanatam & sanctificatam agnoscens, fletibus se abluit, & lacrimis se baptizat.

Verum hi qui verbo tenus corde sicci & mente aridi sacris interstunt, vel etiam participant donis; lambunt quidem petram, sed inde nec mel sugunt, nec oleum: qui nec aliqua caritatis dulcedine, nec Spiritus sancti pinguedine vegetantur, nec se judicant, nec sacramenta dijudicant: sed sicut cibi communibus irreverenter sacris utuntur muneribus, & Dominicæ mensæ in veste lutulenta se ingerunt impudenter, quibus melius erat mola asinaria collo alligata mergi in pelagus, quam illota conscientia de manu Domini buccellam accipere; qui usque hodie hoc veracissimum & sanctissimum corpus suum creat, & sanctificat, & benedicit, & pie sumentibus dividit. In hujus præsentia non supervacuæ mendicant lecrimæ veniam, nec umquam patitur contrit cordis holocaustum repulsam.

Quotiens te in conspectu Domini video suspirantem, Spiritum sanctum non dubito aspirantem: cum intueor flentem sentio ignoscetem. Tui si templum Spiritus sancti violas, si intra te sacrarium Dei deturbas & fœdas, si cum calice Christi de calice dæmoniorum communicas, contumelia est, non religio; injuria, non devotio. Idolorum servitus & horrenda abominatio, velle simul Baal famulari & Christo. Abi retro cum saccellis tuis qui lucris in hias, & mercedes sectaris; qui opulentus in Sion quotidie crapularis, qui in lectis eburneis recubas, & in stratis segmentatis lascivis, qui vestiris mollibus, & in terra suaviter viventium conversaris, cujus manus plennæ sunt sanguine; cujus lumbi discincti sunt, & sine baltei discurris ligamine. Non est tibi pars in sermone isto: quia quod Dei est, aufers Deo, & imaginem Dei consecras idolo.

Pauperes quidem spiritu ad hoc mysterium eligit & diligit Spiritus sanctus, & rorum qui pompatice & gloriose sacris se altaribus ingerunt, obsequia detestatur. Ozias licet rex ob præsumtionem lepra percussus, a sanctuarii ingressu repellitur, & ejus oblatio quasi sordida refutatur. Incensi odor de immundorum manibus reputatus est pro fœtore, & iram non gratiam præsumtio meruit: quia contra fas rem usurpans illicitam, temerarie in sancta conscendit. Sed & propter malignantium insolentiam altare sum Deus repellit, & sanctificationibus maledicit, odit sabbata, abominatur solennia, odoramenta fœtent, displicent holocausta. In his omnibus laborare se dicit Deus, nec esse voluntatem suam in ministris impuris, indignatione districta testatur. Sed hierarcha pius quem Spiritus sanctus compungit, excitat, inhabitat, & sanctificat, elevatione mangum crucis mysterium repræsentans, confidenter orat pro sua & populi ignorantia; recolens pudibundi & contriti animi confessione, quod aliquando prævalente adversum se peccato fuerit derelictum, juxta illud quod David plorans ait: Avertisti faciem tuam a me, & factus sum conturbatus. Et Dominus per Isaiam: Ad tempus in modico derelinquam te. Verecundatur fateri, & tamen fatetur juventutis delicta.

Sed accusatrici conscientiæ necesse est coram judice respondere; nec potest ibi esse ullum diffugium, ubi ipsa testis est quæ accusat, & nihil ei potest esse occultum qui judicat. Sed ubi cum judice agit qui judicatur, & ipse in partem accusatoris transiens, etiam in sua proscriptione sententiam approbat condemnantis, experitur clementiam Salvatoris, & lętabundus canit: Domine in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem. Et iterum per Isaiam audit: In miserationibus magnis congregabo te. Sed & in eodem articulo temporis cum jam anima festinet ad exitum, & egrediens ad labia exspirantis emerserit, pœnitentiam clementissimi Dei benignitas non aspernatur, nec serum est quod verum, nec irremissibile quod voluntarium: & quæcumque necessitas cogat ad pœnitudinem; nec quantitas criminis, nec brevitas temporis, nec horæ extremitas, nec vitæ enormitas (si vera contritio, si pura fuerit voluptatum mutatio) excludit a venia: sed in amplitudine sinus sui mater caritatis prodigios suscipit revertentes, & velit nolit Novatus hæreticus, omni tempore Dei gratia recipit pœnitentes.

Ipse Dominus noster derelictorum personam gerens in cruce, se queritur derelictum: & ne desperarent etiam in ultimis constituti, festinans in adjutorium illico adest, & re in arto posita non differt beneficium, sed repente indulgentię celeris documentum ejusdem

sta-

ſtatuit & exemplum, latroni inquiens: Hodie mecum eris in paradiſo. Latrocinium damnationem meruerat & ſupplicium, ſed cor contritum pœnam mutavit in martyrium, & ſanguinem in baptiſmum. In momento impietas religionem, crudelitas induit pietatem, & ſtatim conſummatus civis ſanctorum & domeſticus Dei, præmiſſus eſt in regnum: reconciliationis humanæ privilegium ſecum ferens ad ſuperos; quod Deo patri tantæ legationis fungens honore, in ſeipſo ſcripturæ hujus experimentum continens, libero & ſecuro aditu penetrans, præſentavit.

Quid ut Domine amplius Stephano contuliſti? quid amplius ille obtinuit dilectus tuus, qui ſupra pectus tuum in cœna recubuit? quid amplius Pauli meruere ſudores? quid labores ſanctorum? quid tot annorum tormenta? quid martyrum plagæ? Una hora huic collatum eſt præmium, ad quod illi per tot diſcrimina pervenerunt. Sic tu Domine armentarios ſtatim facis prophetas, opiliones reges, teloniarios apoſtolos, piſcatores doctores. Neque ab his quos ſanas, lente languor abſcedit, ſed illico quem reſtituis, ex integro convaleſcit: quia conſummatum eſt quod facis, & perfectum quod largiris. Hanc Dei gratiam recolens, qui de ſacro calice bibit, amplius ſitit: & ad Deum vivum erigens deſiderium, ita ſingulari fame illo uno appetitu tenetur, ut deinceps fellea peccatorum horreat pocula, & omnis ſapor delectamentorum carnalium ſit ei quaſi rancidum, radenſque palatum acutæ mordacitatis acetum. Ad hæc inter ſacra myſteria ad gratiarum actiones convertitur, & inclinato capite, munditia cordis adepta, ſe intelligens conſummatum, reſtitutus peccator ſanctificatam Deo animam quaſi depoſitum cuſtoditum fideliter reddit, & deinceps cum Paulo gloriatur & lætatur dicens: Vivo jam non ego, vivit vero in me Chriſtus. Hac in Chriſti commemoratione retractantur a fidelibus, & defæcatis animis carnis ejus edulium non eſt horrori, ſed honori; potuque ſancti & ſanctificantis ſanguinis ſpiritus delectatur.

Hæc quoties agimus, non dentes ad mordendum acuimus, ſed fide ſincera panem ſanctum frangimus & partimur; dum quod divinum, & quod humanum eſt, diſtinguimus & ſeparamus; itemque ſimul ſeparata jungentes, unum Deum & hominem fatemur. Sed & nos ipſi corpus ejus effecti, ſacramento & re ſacramenti capiti noſtro connectimur & unimur ſinguli alter alterius membra, miniſterium dilectionis pro invicem exhibentes, communicamus caritate, participamus ſollicitudine, eumdem cibum manducantes & eumdem potum bibentes qui de petra ſpiritali profluit & emanat, qui cibus & potus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus.

DE ABLUTIONE PEDUM.

JAM Sacramenta corporis ſui Apoſtolis Dominos diſtribuerat, jam exierat Juvas; cum repente de menſa ſurgens, linteo ſe præcinxit, & ad genua Petri, lavaturus pedes ejus, ipſe genibus flexis Dominum ſervo conſummatæ humilitatis obtulit famulatum. Et ne quid conſummationi doctrinæ deeſſet, inter fixa & immobilia præcepta, & ea quæ moveri poſſunt & repeti, diſtinctionem poſuit; ut ceteris immutabiliter ſemel ſtatutis, ultima lavacri ſpecies quotidianis expiationibus commodata, commendaretur fidelibus: & ſicut lex per ſingulas offenſiones propria ſacrificia requirebat, unum figeretur fidei Chriſtianæ remedium; ad quod curreret, quoties ſe cognoſceret offendiſſe. Quod quidem Petro nondum fuerat revelatum; quippe qui hujus traditionis nondum audierat diſciplinam.

Docetur ergo quæ ſit baptiſmi & aliorum ſacramentorum ſtabilitas, & quantum ad expiationem proficiat humilis pietas & pia humilitas; & quomodo omni tempore proſequenda & repetenda ſit ablutio pedum per quam recte cognitam & intellectam, adherentes animę ſordes quotiana ſatisfactione lavantur. Nam baptiſmum repeti, Eccleſiaſticæ prohibent regulæ: & ſemel ſactificatis nulla deinceps manus iterum conſecrans præſumit accedere. Nemo ſacros ordines ſemel datos iterum renovat; nemo ſacro oleo lita iterum linit aut conſecrat, nemo impoſitioni manum vel miniſterio derogat ſacerdotum: quia contumelia eſſet Spiritus ſancti, ſi evacuari poſſet quod ille ſanctificat, vel aliena ſanctificatio emendaret, quod ille ſemel ſta-

tuit

tuit & confirmat. Ipse summus sacerdos sui est sacramenti institutor & auctor, in ceteris homines Spiritum sanctum habuere doctorem; & sicut par est Spiritui sancto & Christo divinitas, ita in suis institutis æqua est auctoritas & potestas: nec minus ratum est quod dictante Spiritu sancto Apostoli tradiderunt, quam quod ipse tradidit, & in sui commemorationem fieri præcepit. Manet singulis propria dignitas, & uniformis in suo genere stat actio omnium; nihil subtrahi, nihil addi, nihil potest corrigi vel mutari.

Ornata & honorata est Ecclesia quasi paradisus, in amplitudinis suæ umbilico fontem continens gratiæ singularis, flumina creans in vitam æternam salientia, vivam habens originem & decursum perennem. Hinc egredientia quatuor Evangelii flumina per universum mundum secum regenerationis evehunt lavacrum; & de abdito & secretissimo Spiritus sancti munere hujus gratiæ liquor emanat, sic lavans quos parentalis labes infecerat, ut nec actualis, nec originalis macula aliqua sui post ablutionem illam vestigia derelinquat. Præteritis lotis; vita deinceps arbitrio est proprio deducenda; ita tamen ut actualibus aliquando recrudescentibus jam non imputentur originalia, nec propter illa damnationi obnoxius sit, cui semel illa sunt in baptismo indulta. In originalibus enim corruptio naturæ abjici & exterminari meruerat; sed quia non erat voluntas in culpa, providit Deus generali damnationi remedium, & suæ sententiam justitiæ temperavit, hereditarium onus a sobole removens, & misericorditer ablutione & unctione medicinali corruptionis primitivæ fermentum expurgans. Sed in eos qui post indulgentiæ hujus gratiam voluntarii per peccata evagati sunt; qui proprio abutuntur arbitrio, & voluntate non necessitate ducuntur: indignatio & ira non immerito redit: nec in morte Christi aliquis eis supersest quæstus, sed justissime eos beneficia contemta condemnant.

Nunc contemtum suum non statim ulciscitur Deus, nec per singulas offensas judicantis ira discurrit, nec obstruxit fonti misericordiæ suæ ostia meatusque multiplices; sed obviat fugientibus, & cogit regredi desperatos, ostendens eis pœnitentiæ viam, qua nulla latior invenitur: & reversis dat ut iterum eis possint sacramenta injuriata prodesse, quorum si pœnitentia non subesset, nullo modo deinceps experiri possent effectum. Propter hoc, benignissime Domine, pedes lavas discipulis: quia post baptismum quem sui reverentia non patitur iterari, aliud lavacrum procurasti, quod numquam debeat intermitti: tamen ipse quod doces facis, ut quanti quæstus hoc opus sit, ex tua bonitate discamus, & inclinata ad pedes nostros altitudine tua, stans adversus proximum, & erigens se contra Deum confundantur superbia hominum, & ad humilitatem Dei noverit de se humilia sapere lutum.

Pavent discipuli, nec audent obloqui, & quasi ecstasis teneat eos, vel mens alias rapta peregrinetur, nec magistro resistere; neque quid hoc sit, vel cur fiat inquirunt. Solus Petrus sciens quia perhibuerat ei testimonium quod filius Dei vivi esset, & quia verba vitæ æternæ haberet, judicans apud se indignum & inconveniens, sanctum sanctorum flectere genua ad pedes peccatorum: Neutiquam, inquit, tu mihi pedes ablues, & hujus humilitatis sustinere obsequium, non est nostrum, qui adorare debemus in loco ubi stant pedes tui, & satis est nobis quod sicut catuli de mensæ tuæ reliquiis manducamus. Hoc in muliere peccatrice aliquando passus es, nec dedignatus es in mensa solemni multis convescentibus infamis personæ suscipere famulatum; cujus devotio usa est ibi capillis pro linteo, oculis pro catino, lacrimis pro baptismo; tetigit, lavit, & unxit unguento. Mactata intrinsecus anima proprium in sancta sanguinem intulit; singulæ suum præbuere ministerium, cor contritum erupit in lacrimas, fides lavit, caritas unxit. Hæc multa in conspectu tuo congerens holocausta, de fonte cordis fletus hausit quos protulit: de pœnitentiæ pyxide unguenta quæ obtulit, caputque pro suppedaneo stravit, crinibus circumfusis pedes sacros involvit & tersit. Nihil sibi de se retinens, totam se tibi devovit: & tu affectum potius quam factum attendens, ungebas ungentem, abluebas lavantem, tergebas intrinsecus pœnitentem. Superbo oculo Simon leprosus hanc clementiæ tuæ diligentiam non poterat intueri, sed molestе ferebat quod tangi se ab hujusmodi persona Dominus sustinebat. Qui si lepræ suæ te attenderet mundatorem, non dedignaretur si de plenitudine gratiæ tuæ alii accipiunt, si lavas immundos, si justificas impios, si revocas exsule & abjectos.

Honor tuus Deus judicium diligit, æquum est ut omnis terra adoret te, & in nomine tuo omne genu flectatur: verum quod tu ante figmentum tuum curvaris, quod servis pedes abluis; non competit majestati. Habebat in excusatione sua zelum Dei Petrus, sed non se-

cundum scientiam: & tolerabile aliquo modo videretur quod humilitas suggerebat, si non obstinatio resistere præceptori niteretur. Non lavabis, inquit, mihi pedes in æternum. Ego, si oportuerit me mori tecum, paratus sum. Hoc enim debeo, hoc amplector. Pro te libenter cervicem porrigo percussori, sed Deum meum & Dominum meum ad pedes meos prostratum non patior, non audeo sustinere.

Simili modo & Joannes venienti Domino ad baptismum tentavit resistere, sed mansuetius increpatus, illico obedivit: & quia super hoc etiam responsum acceperat, licet territus acquievit. Sed differentiam causæ hujus Petrus intelligens, lavare magistrum & obsequi ei tolerabile judicabat. Lavari autem ab eo, & tantam humilitatis ejus pati dejectionem, ita videbatur indignum, ut omnino cogi non posset, nisi interminatio periculosissima coartaret. Ait ei Dominus: Nisi lavero te, non habebis partem mecum. Paulatim mysterii hujus declaratur necessitas, quam conditio proposita inevitabilem reddit: & si cum Christo aliter partem habere non possumus, nisi ipse pedes nostros abluat, quandoquidem sic artatur consensus, laver & tergat, & sacramenti hujus nobis virtutem exponat.

Supra diximus semel lotos baptismate, eodem lavacro ulterius non egere: sed hoc lavacrum quotidianis est excessibus institutum, & jugis retractatio usque ad novissima veniens, omnia debet opera & cogitatus singulos perscrutari; & affectus per vitia discurrentes, vagam instabilemque animam per inania evehentes corrigere & lavare; nec quidquam in vita prætermittere indiscussum, quod gemitibus & suspiriis non fuerit expiatum. Hoc cum Dominus suos usque in finem discipulos dilexisset; in fine statuit & dixit neminem posse habere perfectam ablutionem, nisi hac sollicitudine muniatur. Mandatum igitur simul & exemplum complexus est, ut hoc exemplo instructi, non dedignarentur in alterutrum agere, quod actum est a magistro, & mandato posteris religionis auctoritas firmaretur. Unde & subjungit: Si ego Dominus & magister lavi vestros pedes, & vos debetis alter alterius lavare pedes. Non erubescat servus, si facere jubetur quod prius fecit Dominus: nec difficile nobis esse debet, si sicut ille nobis donavit, & nos invicem condonemus: quia alter alterius onera comportantes sic legem Christi implemus.

Quoties igitur cohortamur pusillanimes, & his qui Pharaoni in luto & latere famulati sunt persuademus, ut exeant de Ægypto; quoties cum infirmis infirmamur, & cum his qui scandalum ferunt urimur; quoties cum afflictis gemimus: toties inhærens lutum peccatorum qua possumus sollicitudine lavamus; non quod nostra ablutio ex nobis sufficiat, nisi ad lavandum omni tempore nos pius magister accedat. In hoc se periculo fluctuantem laborans anima in Canticis canticorum conqueritur: Lavi, inquit, pedes meos, quomodo inquinabo illos? Quod ablutum est, timet iterum inquinare: sed in via lutulenta vix aliquid solidum ubi pestem figat invenit: & in quibus sæpe provoluta est, paludum inquinamenta formidat.

Clementissime magister, quoties ego doctrinæ tuæ trangressum regulas, quoties edicta tua Domine sanctæ contemsi: & cum diceres mihi, revertere, non sum reversus; cum minareris, non timui; cum bonus esse & lenis, exasperans fui; ultra septuagies septies in cælum & coram te peccavi; quis tot sordes abluet? quis abradet stercora conglobata? Quidquid dicat Petrus, necesse est ut ipse nos abluas: neque enim lavare nos possumus, sed in omnibus quę agimus indulgentiæ tuæ lavacro indigemus. Ad mensæ tuæ participationem Juda proditor est admissus; sed ab hoc lavacro salutari excluſus, lavari in fine non potuit, quia Apostolatus sui honorem detestabili cupiditate fœdavit. Quia vero apud te fons vitæ est, & miserationum quæ a sæculo sunt profunditas infinita: quos abluisti baptismo, quos lavisti sanguine tuo, quos semper lavas quotidiana peccata donando, transfer a paludibus sæculi hujus, & luto vitæ præsentis ad purgatissimum gloriæ tuæ regnum, ubi nec scabies ulla, nec lippitudo, ubi nemo fluxum sanguinis patiens, nemo immundus, ubi nullo amplius opus est lavacro, configurato corpori claritatis tuæ corpore nostro; secundum promissa tua, necesse est ut impleas, & qui incœpisti in nobis opus bonum, perficias solidesque per te Christum Dominum nostrum.

DE UNCTIONE CHRISMATIS ET ALIIS SACRAMENTIS.

DIES iſta multiplicibus myſteriis honoratur. Hac die primum commendata eſt nobis fractio panis, & menſa Eccleſiæ panem Angelorum hominibus propoſuit ad manducandum. Hodie Chriſtus pedes lavit Apoſtolis, & hoc ſolemni devotione omni tempore agendum inſtituit. Hodie in Eccleſia cum ceteris unctionibus ad populum acquiſitionis ſanctificandum, in participationem dignitatis & nominis, ſacrum chriſma conficitur, in quo mixtum oleo balſamum, regię & ſacerdotalis glorię exprimit unitatem, quibus dignitationibus initiandis divinitus eſt unctio inſtituta. Hodie reconciliantur Eccleſiæ peccatores; & ejecti foras ad matris ubera reducuntur, & excluſi a cœtu ſanctorum, ad communionem qua caruerant revertuntur. Hodie patent carceres, & damnati libertate donantur. Severitate depoſita hodie judices manſueſcunt, & undique conjugata pietatis negotia, quaſi abortivas traditiones antiquas ſepeliunt, & Chriſtianæ religionis parturiunt novitatem. Mortuus quippe eſt Moyſes, & veteris litteræ putruerunt ænigmata: a facie novi olei deſiccatæ ſunt unctiones antiquæ, tota veteris inſtrumenti incompacta eſt ſtrues, tabernaculum demolitum, arca ab allophylis capta, totus templi decor ad Aſſyrios eſt translatus. Neque enim decebat ut Chriſtiana religio ornamentis viſibilibus occupata, in manufactis delectaretur: ſed ipſa tabernaculi conſumatio, & templi ruina, & ſancta in rapinam expoſita, excellentioris gloriæ intimarent ſtabilitatem; & manentia in perpetuum ſacramenta cultores ſuos ad intuitum inviſibilium informarent, & abſtractum a corporalibus deſiderium noſtrum, cæleſtis templi concupiſceret & ambiret decorem; cujus nec antiquatur, nec ſeneſcit religio, in quo lucerna inexſtinguibilis, ſine ſine coruſcat: ubi ſanguis animalium non infertur in ſancta, nec ſunt hereditariæ ſucceſſiones Pontificum, vel uni Leviticæ tribui miniſteria aſſignata; ſed de omni tribu, & gente & lingua, quos dignos & idoneos divina probat electio, ſecundum vitæ; non generis meritum ſtatuit ſacerdotes, quibus calicem ſanguinis ſui inexhauſtæ plenitudinis abundantia ſemper refertum, conſervandum tradidit & erogandum, cujus aſperſione & communione intus & extra corda & corpora mundarentur. Hodie, ut diximus, unguentum ad ſanctificationem paratur, cujus fragrantia adoleſcentulæ & novellæ animæ accedentes ad fidem illectæ delectantur, & exinanitionis ejus ſuavitate delibutæ, diligunt & ſequuntur aromatum largitorem, & uſque ad regis accubitum ſpiramine illo trahuntur, & poſt odorem illum ubique deſiderio ſancto perurgente ſitibundę diſcurrunt.

Nihil hoc oleum commune habet cum liquoribus qui ex quorumdam fructuum pinguedine exprimuntur, nec vis ejus eſt ex craſſitudine penetrativa, quæ ſecundum quaſdam naturales rationes emollit & temperat ſpiſſamenta humorum, quos tolet intrinſecus aſtringere ſiccitas aliqua, vel corruptio conglobare. Non hæc medendis corporibus eſt unctio inſtituta: quia ſanctificatis elementis jam non propria natura præbet effectum, ſed virtus divina potentius operatur, ſed adeſt veritas ſigno, & ſpiritus ſacramento; ut & ipſis rerum efficientiis gratię dignitas pateat, & interiori homini quanta ex his detur auctoritas deiformi converſatione & cæleſtibus moribus innoteſcat. Hoc oleo antiquitus ſacerdotes ſacrabantur & reges, & ipſi altarium lapides delibuti, ſpiritualem intelligi volebant ſacris myſteriis ineſſe pinguedinem. Et ſicut oleum fluitat & humidis quibuslibet ſuperfertur; ita excellentia & ſacerdotalis & regiæ dignitatis ſecundum formam Dei & Chriſti ſub ſe omnia continens, regimen & munimen tam activę, quam contemplativę vitę obtinet: & ex hoc humore conſtat deſcendere omnes gratiarum diviſiones, quas Spiritus ſanctus, prout vult, ſingulis diſtribuit & largitur.

Ex hujus unctionis beneficio & ſapientia nobis & intellectus divinitus datur; conſilium & fortitudo cælitus illabitur; ſcientia, pietas & timor inſpirationibus ſupernis infunditur. Hoc oleo uncti cum ſpiritualibus nequitiis colluctamur, nec fœtoribus ſpuriis imbui poſſumus, qui balſami ſpiritalis odore fragramus. Hoc oleum a creditorum uſuris ſub Heliſæo Propheta mulierem pauperculam liberavit. Hoc Heliæ tempore Sareptanam pavit, nec lecythus trina effuſione defecit. Hoc oleo Jacob lapidem quem ſuppoſuerat capiti unxit, & familiari mandato eruditus, inter ſacramenta aſcenſionum & deſenſionum, & diſcurſus angelicos, innixum ſcalæ ſublimi videns Deum, quid virtutis hæc haberet unctio, intellexit. Moyſes hoc oleo tabernaculum & ſacra vaſa perunxit, & ſuper caput Aaron tanta abundantia fudit, ut uſque in barbam ejus deſcenderet, & ſuper oram veſtimenti manaret. Samuel quoque ad reges initiandos ſine oleo non accedit, & uſque ad defectum & reprobationem carnalium cæremoniarum in populo illo hujuſmodi perſeveravit traditio, ſed vaſis Judaicis deficientibus defecit gratia, & ſtetit oleum. Impletis vaſis propheticis & ſanctis regibus ad patres appoſitis, in apoſtaſiam & diſcolatum verſum inſtabile vulgus, in ſe non retinuit locum quem poſſet Spiritus ſanctus in habitare, & vaſa amurca plena non ſuſcepere liquorem, ſteteruntque in ſummo fæces, quæ longo ſitu induruere; & ubi domicilium religionis fuerat, ſterquilinium peccati computruit.

Nec tamen ceſſantibus his quæ ritu antiquo inoleverant, cum jam in populo Chriſtiano circumciſio videretur damnabilis, & ſacrificia idololatriæ imputarentur, unctionis myſterium religio Chriſtiana contemſit, ſed ceteris generali ſanctorum conſenſu damnatis, non ſolum in regibus & ſacerdotibus unctionis honor permanſit, ſed in omnem populum catholicum effuſa eſt hujus gratiæ plenitudo. Ut ſicut Chriſtus a chriſmate dictus eſt, eo quod ſingularis excellentiæ oleo unxerit eum Deus; ita & participes ejus quotquot ſunt, conſortes ſint tam unctionis quam nominis, & dicantur a Chriſto Chriſtiani, ut ſint ſui Chriſto duce rectores & duces, & offerant Deo quotidianum ſacrificium, ordinati a Deo ſanctimoniæ ſacerdotes.

Nec immerito huic diei aſſignata eſt tanti operis cauſa; & ex hoc ſacramenta hæc obtinuere initium quo hodie in ſacramento calicis Chriſti Eccleſiæ unitas, in lavacro pedum concors ſocietas, & donans invicem caritas, & ſubjecta humilitas; in unctione Chriſtiani nominis dignitas excellentiæ ſpiritalis proprie data eſt, & confirmata filiis adoptionis perpes auctoritas & dignitas perſeverans. Dedit itaque Dominus noſter in menſa in qua ultimum cum Apoſtolis participavit convivium, propriis manibus panem & vinum; in cruce vero manibus militium corpus tradidit vulnerandum; ut in Apoſtolis ſecretius impreſſa ſincera veritas, & vera ſinceritas, exponeret gentibus, quomodo vinum & panis caro eſſet & ſanguis, & quibus rationibus cauſæ effectibus convenirent, & diverſa nomina vel ſpecies ad unam reducerentur eſſentiam, & ſignificantia & ſignificata eiſdem vocabulis cenſerentur, ut ſacramentum & res ſacramenti, veritas & figura uſque adeo individuam haberent efficientiam, ut dicatur de Gentibus & Judæis quia eamdem eſcam ſpititalem manducaverunt conſequenti eos petra quæ erat Chriſtus. His gratiæ ſupernæ privilegiis eſu ſanctificati panis, refecti, loti & uncti; non eam quam amiſerant, ſed ampliorem & digniorem recuperant libertatem; & ejecti de paradiſo nudi, ad lignum vitæ hodie revertuntur veſtiti, reddita ſtola & annulo prolato in medium; & reconciliantur matri Eccleſiæ, quos inobedientiæ malum foras expulerat; & Cherubim flammeum gladium ab introitu tranquilli ſtatus & innocuæ converſationis amovit.

Hodie in terra maledicta relictis raſtris & gravi vomerum pondere, & ſtimulis fatigatorum boum cruore perfuſis, deterſo ſudore vultus exuſti caloribus, attriti laboribus, hilari facie, ſtellaribus oculis in facie micantibus, corpore candido, ornatu compoſito, ad paternam domum exſules reducuntur; & egreſſus obviam reverenti filio lætabundus Pater clementiam improperio non corrumpit, nec indulgentiam fœdat conviciis, ſed bonitatis ſuæ honorat magnificentiam, & hilaritate te magnificat largitatem. Reſonant in ſuſceptione hujus ſolemni muſica inſtrumenta, & communis jubilatio pari conſonantia Patri miſericordiarum gratias agit; cujus imperio antiquam prædam evomunt inferi, ligantur dæmones, & diruptis ferreis nexibus diu quaſſati liberi revertuntur. Hæc dies nocti illi contingua eſt, qua abſolutionis noſtræ negotium Dominus inchoavit; qua a principibus ſacerdotum ad Romanum præſidem ductus judex omnium ſuſtinuit judicari: paſſus eſt Rex illudi, & vita occidi; deſcendeſque ad inferos capti-

ptivam ab antiquo captivitatem reduxit: hoc Ecclesiæ suæ hodierna traditione exemplum relinquens, ut fieret in Ecclesia absolutio peccatorum, & hereditati redderentur ejecti, & præcedentibus beneficiis quæ supra enumeravimus, libertate donarentur pœnitentes, qui secundum merita, nisi gratia subveniret, fuerant condemnati. Et omnino convenit, ut eo tempore quo Christus captivos eduxit ab inferis, reconciliati peccatores ad Ecclesiam reducantur: & quo contracta sunt infernalis repagula carceris, judiciaria severitas mansuescat: & quo ab infernalibus tormentis cessatum est, humana supplicia crudelitatis horrorem deponant.

DE PASSIONE CHRISTI.

DOMINE audivi auditum tuum & timui. Terruit me cum appropinquaret traditor Judas, & immineret passionis hora, quod dixisti ad Patrem: Pater si fieri potest, transeat a me calix iste: & tristem te usque ad mortem, præ nimia anxietate sanguineo sudore perfusus, coram Apostolis es professus. Audiens hæc ego expavi. Qui enim non timeat, si timet ille, quem omnia timent, si pavet ille, cui omne genu curvatur; si ille, qui mors est mortis & morsus inferni, morte propinquante pertimescit? Nonne ad hoc veneras, & ita futurum ipse prædixeras? Nonne hoc & signa, & oracula, & vaticinia prophetarum a mundi initio conclamarunt? Si voluntarie obedisti Patri, & non te ut patereris coegit necessita; quid quereris, quid causaris? Nonne tu docueras & instruxeras fideles tuos, ut non timerent eos qui corpus occidunt, quia usque ad animam tyrannica violentia non attingit? Sed metus ille infirmitatis humanæ communem exprimebat effectum, & generalitatem omnium in carne viventium hoc dolore urgeri, & dissolutionem corporeæ spiritalisque naturæ hac molestia non posse carere; & hanc pœnam universe successioni Adam sine exceptione impositam, ut difficultas extremi transitus timeretur. Et hæc quidem molestia in eos, qui Dei judicio rationem reddituri occurrunt, non immerito cadit: qui de eo quod beneficio vitæ & rationis, & reliquorum largitate munerum abusi sunt, accusant conscientia redarguti, examen illud in quo nullum est subterfugium timent: & ipsa avulsio spiritus carnis teneritudinem dirumpit & lædit: hanc nemo anxietatem evasit, & nemo egrediente anima sine amaritudine exspiravit.

Sed tu Domine, qui judex ex omnium, qui potestative ponis animam tuam, & potestative resumis; nec pœna te ex necessitate persequitur, nec formidabilis Patris tibi potest esse conspectus; quid anxiaris? quid tremebundus ad orationem discurris? Dormitantibus Apostolis pervigil proditorem exspectas, nec tamen te abscondis; sed obvius in adventum eorum procedis, qui te ligare veniunt, & trahere ad Pilati tribunal, quo Judas signifer instructa malignitate præcedit.

Audivi, Domine, auditum tuum & expavi, dum quæris a quærentibus quid quærant, cum noveris quod te quærant, & dixisti eis te esse Jesum Nazarenum. Invasit illico timor tuus eos quos tu timueras, & prostrati solo jacuere exanimes, & armatam cohortem vox unius hominis terruit; & latens in humanitate omnipotentia te discipulis pavidum, coram persecutoribus terribilem exhibebat. Sed ut fieret voluntas Patris, & sacrificium carnis a timore & tristitia inchoaret; suberant victimæ desolatorii carbones, quos obedientiæ liquefactus adeps exstinxit: & cum traheretur vinctus ad præsidem, non supplicavit apparitoribus, sed Petri compescuit zelum; nec gladiorum passus est adhiberi suffragia, immo & Herodi & Pilati contemsit fastigia: nec potuit altitudo potestatum extorquere ac interrogata responsum. Jam postposito timore quasi utens potentiori auctoritate, inter sputamenta & colaphos, & reliqua ludibria patientia & mansuetudine vesanas persecutorum mentes conturbat, & in eo quod inter injurias & convicia se malitia Judaica sentit contemtam, vehementius exacerbatur, & de impietate & malitia suavitas pietasque Christi triumphat.

Frustra funestas judex manus in prætorio abluis, a sanguine Domini te profitens innocentem. Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris, te non inve-

inveniſſe in eo fateris: ipſa conjux tua nihil tibi & juſto huic eſſe mandaverat, quod utique per os ejus dæmonia imminere ſibi judicium ſententia teſtabantur: non excuſas, ſed accuſas, cauſam tibi facis cum Judæis communem. Illi ſe proditione, tu parricidio te condemnas. Illi lingua, tu ferro occidis: tam te quam illos inauditæ crudelitatis ſcelus involvit. Veniet anima tua in manus judicis quem condemnas, fractiſque tribunalibus tuis judicaberis, & demergeris in profundum inferni: eruntque tibi & Judæ ſcelerato in tenebris & gehennalibus flammis pœnæ irremediales, inconſumtibiles ignes, dolores perpetui, & tormenta æterna. Et quidem Filius hominis, ſicut ſcriptum eſt de illo, vadit; qui damnatus eſt, ut liberaret damnatos; doluit, ut ſanaret infirmos; timuit, ut faceret ſecuros; opprobria pertulit, ut improperia detrahentium non moverent electos. Deputatus inter impios, quorum alter aſſumtus, alter reprobatus eſt: ut daretur exemplum & forma indiſſolubilis manens in poſteros; quia nec in ultimis Dei clementia pœnitentes excludit; nec ulla hora ſera eſt; cui compunctio diſtricta occurrit; nec eos qui vitæ ſuæ quocumque articulo temporis veri ſunt judices, iterum judicari. Quia, cum judicis & tortoris vices non parcens peccator aſſumit, ſemetipſum perſequens, dum confeſſionem confuſione onerat; holocauſti hujus incenſio in conſpectu Dei veniam impetrat. Neque enim bis in idipſum judicat Deus; ſed impœnitentes ipſe judicat & damnat, pœnitentes vero quia a ſeipſis ſuſcipit judicatos, abſolvit: neque judicio quod pœnitentiæ humanæ ſeveritas protulit, aliquid juſtitia cæleſtis apponit.

Judicati ſunt Ægyptii, cum in redeuntibus ſuper ſe maris fluctibus involverentur; judicati Sodomitæ, cum ſubverſis eorum urbibus flammis ſulphureis cremarentur: ſed in eiſdem ſubverſionibus gemerent pœnitentes, temporali pœnæ æternalis non ſuccederet, ſed eſſet eis pro remedio ſupplicium, & pro abſolutione tormentum; nec contritos corde æternum contereret & aggravaret judicium. Sic in cruce latro confitens non tantum indulgentiam meruit, ſed Chriſti familiaris effectus, præmiſſus eſt in paradiſum; & factus eſt particeps regni, per confeſſionem factus collega martyrii. Illi vero blaſphemo, quia de Domini deſperavit potentia, nulla potuit ſubvenire clementia: nec potuit illi crucis prodeſſe conſortium, cujus malitiam non expiabat pœnitentiæ lavacrum.

Aſcendiſti Domine palmam: quia illud crucis tuæ lignum portendebat triumphum de diabolo, vel de principatibus, & poteſtatibus, & nequitiis ſpiritalibus victoriam: erantque in manibus tuis duo cornua, in quibus erant fortitudo tua abſcondita, & imperium tuum ſuper humerum tuum: ut ipſe patibuli tui bajulus, hærebas ligno quod tuleras, evectionis & paſſionis anxietates ſuſtinens & labores.

Conſideravi opera tua & expavi. Clavis ſacros pedes terebrantibus, foſſiſque manibus, de vulnerum anxietate non loqueris; de ſpinis ſacrum caput pungentibus non quereris; ſed ſatagis ut innoteſcat poſteris, quare derelictus a Deo videaris, expoſitus contumeliis & Judæorum ludibriis. Cauſam mortis in te non eſſe Pilatus ipſe prædixerat, & Caiphas mortem tuam pro inimico populo ſatisfacturam, cum eſſet anni illius pontifex, prophetaverat. Tu de morte non agis, de opprobriis non contendis: ſed hoc vis intelligi, quæ ſit cauſa mortis, quis quæſtus; ut utraque re cognita, peccatum appareat & gratia; & quanti ponderis ſit utrumque, rerum probet effectus: cum originali morti nullum niſi in Chriſti morte potuerit eſſe remedium; nec reconciliare Deo potuerit exules & damnatos quælibet oblatio, niſi ſanguinis hujus ſingulare ſacrificium. Et ſine hoc holocauſto poterat Deus tantum condonaſſe peccatum; ſed facilitas veniæ laxaret habenas peccatis effrenibus; quæ etiam Chriſti vix cohibent paſſiones, quæ vix ſceleratos animos a voluptatum fæce avellunt.

Vulneri ſane tam putrido & antiquarum cicatricum fœtori non inveniebatur medicamentum conveniens, niſi unguento ſanguinis hujus plaga vetus liniretur, & malagmate carnis in cruce extenſæ ſiccarentur venena, quę cal. caneo primi hominis & omni poſteritati ejus ſerpens ille ſeductor antiquus infuderat. Hęc una medela corroſit illas quę in immenſum excreverant cicatrices: & vim ſuam concupiſcentiarum perdidit corruptela, & deleta damnationis conſcriptione, novis litteris aſſignata eſt & reſtituta libertas; privilegio dato, charta indulgentię, ſigillo plagę lateralis firmata.

Conſidero opera tua: & admiror te cruci inter damnatos affixum, jam nec triſtem nec pavidum: ſed ſuppliciorum victorem elevatis manibus triumphantem de Amalech; & quaſi ſanctificantem de excelſo plebem, & elevatum in ſublime, & quaſi cælo proximum ſuperio-

rioribus inferentem consummati agonis vexillum; & inferioribus erexisse scalam in Patris occursum. Ibi dolorum & conviciorum immemor, subtiliter investigas & ipse exponis quare derelictus fueris, indicans anxietates illius querimoniæ verba esse delictorum tuorum, quorum personam & causam assumseras; in tantum ut per Moysen & per Apostolum sustineres vocari peccatum, & maledictum pro similitudine pœnæ, non culpæ: quod pro eis voluisti intelligi, qui deseri a Deo propter peccata meruerant, quorum reconciliationis agebas causam. In qua allegator subtilis pro servis servilem non dedignaris accipere personam: & in tantum infirmis compateris, ut nec crucifigi, nec mori dum illi vivant, & te patrocinante non pereant, nec erubescas, nec formidet; altitudinem tuam derelinquens ad tempus, gloriæ tuæ majestatem evacuans, ut redeant disperi, & respirent derelicti.

Hæc est causa quare derelictus sis, ut colligeret & revocaret inanitio tua eos qui fuerant derelicti; qui sine Deo fuerant dum dominaretur eis peccatum, reducti ad justitiam, conformes Christi, & christi efficerentur & dii. Unde scriptum est: Ego dixi, dii estis.

Considero, Domine, te in illo patibulo ubi videbaris sine adjutorio, quomodo imperatoria potestate latronem præmittis ad regnum: & in cujus assumptione jam manifeste constat quantum apud derelictos profeceris, quorum primus iste gloria & honore coronatus, ipsa die paradisi civis & domesticus curiæ cælestis efficitur. Impossibile quippe erat illam sanctam animam tuam teneri ab inferis, de qua ipse ad Patrem dicis: Quia non derelinques animam meam in inferno, nec permittes corrumpi carnem meam in sepulcro: quia ubi in præsentia illius effractis inferis est captivata captivitas, præsentate victrice anima in conspectu Patris, ad corpus suum sine dilatione reversa est; & appropinquaverunt saluti, qui longe erant a salute, & inter mortuos liber, morti obnoxios perpetua libertate donavit.

Considero te in cruce de matre sollicitum, cui volenti loqui tecum cum evangelizares, negaveras retroactis diebus colloquium, & prætuleras matri auditores verbi, pauperes spiritu; dicens eos tibi esse pro matre & fratribus, qui voluntati Patris obtemperant. Nunc materno moveris affectu, & thalamum humanitatis tuæ cubiculario dilecto commendas, & provides sedulo benedictæ inter mulieres apostolicam clientelam, & obsequium virgini discipulo tradis: ut jam non Joseph tanti mysterii honoretur præpositura, sed Joannes; quia jam exigebat ratio ut conjugii removeretur opinio: nec ultra pater Christi æstimaretur, qui eatenus vicem patris & conjugis tenuerat. Habebat Joseph in hac Christi dispositione rationabilem contradictionem, cum alteri commendaretur Maria, si se cognovisset carnalem maritum: sed quia in spiritu actum erat conjunctionis illius mysterium, passus est Joseph æquanimiter sibi eum in hoc servitio præponi, quem digniorem se judicabat; & ideo maxime, quia magistri electio sic negotium ordinabat.

Ad hæc sacerdotalis auctoritatis privilegium in medio proferens, mediator inter nos & Patrem oras pro his qui ad dolorem vulnerum tuorum opprobria addiderunt, & pro inimicis impetras veniam, supplicas & obsecras, ut hæc eis iniquitas dimittatur, & a morte tua habentur innoxii ipsi, qui sanguinem tuum super se & super filios suos manere precantur, usque adeo excæcati, ut scelus suum non intelligant, nec odium Christi ipsa mors crucifixi exstinguat. Sed caritas tua interium suspendit judicium, & reis ingratisque patientia tua pœnitentiæ providet locum, tempusque reservat, & differt punire dignos exitio; hæc orans ut aperiantur oculi eorum, & agnoscant quæ sit virtus crucis, quæ efficientia sanguinis, quæ magnitudo delicti & doni, gratiæ & peccati. Tanta erat spissitudo velaminis, & crassitudo doctrinæ, qua erant Moyseos scriptura imbuti; ita erant eorum sensus hebetes, & ingenia tenebrosa, ut in verbis legis nihil divinum saperent, nihil aliud quam exterioris umbraculi integumenta viderent, neque ad sacramentorum secreta aliqua intellectus indagine penetrarent. Immo si qui eos vellet in sancta inducere, & introducere in arcana profundaque mysteria, impium judicabant & stultum mel de petra sugere, & de saxo durissimo oleum eliquare. Dimissum est ergo Christo orante peccatum, & ex parte maxima cæcitas illuminata est, & malignantium perfidia demum credidit & intellexit: & de torculari crucis mustum expressit, accepit, & in calice quod propinarat Moyses vinum merum a fecibus segregavit. Ecce plus potuit donum quam delictum, & gratia quam peccatum: quoniam ex debito damnationi obnoxios, gratis sine ullo merito gratia beneficio pietatis absolvit: & judicium imperante Christo

mi-

misericordiæ dedit locum, & districtionis suæ temperamentum justitia Domino disponente modeste sustinuit.

Jam videt Hebræus, & quicumque de servitute Ægyptia ad repromissæ patriæ libertatem anhelat, quod sanguis Christi efficacius quam sanguis agni illius, quem in Ægypto Israel immolavit, contrarias abigat potestates. Cujus hodie tanta est auctoritas & potestas, ut non solum Israelitica limina muniat, sed etiam ab his qui Israelitice non vivunt, solum sacramenti signum repellat dæmonia: & ubicumque conspecta fuerit, terribilis sit eis sacri nominis virtus & sanguinis nota. Denique quicumque sint sacramentorum ministri; qualescumque sint manus quæ vel mergunt accedentes ad baptismum, vel ungunt; qualecumque pectus, de quo sacra exeunt verba; operationis auctoritas in figura crucis omnibus sacramentis largitur effectum, & cuncta peragit nomen, quod omnibus nominibus eminet, a sacramentorum vicariis invocatum. Et licet indigni sint qui accipiunt, sacramentorum tamen reverentia & propinquiorem ad Deum parat accessum, & ubi redierint ad cor, constat ablutionis donum, & redit effectus munerum: nec alias quæri aut repeti necesse est salutiferum sacramentum.

Jam sanguis tuus, Domine, non quærit ultionem, sanguis tuus lavat crimina, peccata condonat. Clamat sanguis Abel, clamant Sodomorum peccata, & parricidium & libido digna sunt ultione. Tu olim ultionum Deus, modo misereris & parcis his qui offenderunt; sanas contritos corde, & alligas vulneratos; filio prodigo revertenti non improperas luxum; mulieri adulteræ non opponis prostibulum; peccatricis publicæ non recusas servitium; debenti pecuniam dimittis depositum. Judæis perfidis & dedisti gratiam, & dimisisti scelus scelerum & peccatorum peccatum. De latere tuo fons egreditur in vitam æternam prosiliens; & de eadem consubstantiali origine, divisis, limitibus, aqua & sanguis emanant, ad complementum perfectionemque totius justitiæ, sacramenta in perpetuum duratura; & fontis illius ubertas perenni lapsu universam Ecclesiam irrigat & fecundat. Ex hoc fonte non tantum ablutionis primæ, qua initiantur accedentes ad Christum, undas haurimus: sed & compunctionum & lacrimarum perennes effluunt rivi, & misericordiarum suavitas, & totius pietatis effectus emanat.

Tu, Domine sacerdos sancte, qui in tempore iracundiæ factus es reconciliatio, sancti hujus sanguinis permanentem plenitudinem reliquisti, & beneficium hujus sancti liquoris in perpetuum tradidisti, & constituisti nobis inconsumtibiliter potum vivificum, crucis signum, & mortificationis exemplum. Tu consummatis omnibus vade ad Patrem, & trahe nos post te: da nobis in vita præsenti, ut simus sine angaria bajuli crucis tuæ, & comprehendamus cum omnibus sanctis quidlatitudo, quid longitudo, quid sublimitas, quid profundum hujus ligni significet; quo conspecto non neceat nobis, neque mordeat coluber solitudinis, sed incolumes per omnia sequamur te, tecum parvuli simus, tecum circumcidamur, tecum baptizemur, tecum jejunemus, tecum lotis pedibus panem angelorum edamus, tecum crucifixi mundo vivamus, tecum Spiritu sancto repleti, & corpore & spiritu in æternum maneamus. Qui vivis, & ultra non morieris in sæcula sæculorum. AMEN.

DE RESURRECTIONE CHRISTI.

QUÆSITIS aromatibus ad ungendum Dominum Jesum in monumento positum, sacræ mulieres communicato consilio convenerunt, & repertis ibi sine corpore sudariis, quem non invenere, putavere sublatum. Nam & lapis revolutus & vacuum monumentum, simplicibus animis conjecturas hujusmodi opponebant; quod corpus strictum linteis, nisi translatum esset, moveri loco non posset; nec lapis magni ponderis nisi vi humana, ullatenus revolvi potuisset: unde & mane venientes quomodo posset ab ostio monumenti lapis gyrari, anxie causabantur. Sed Dominus, qui inspiraverat ut venirent, prævenerat venientes; & egressus de sepulcro vacuum locum reliquerat, apertoque ostio ingredi volentibus liberum dederat aditum, & quasi monebat se alias quæri, qui illis angustiis non poterat occultari. Flebant igitur sacræ feminæ,

minæ, quę eum cui obsequi volebant, se perdidisse putabant; & obriguerant mœstitudine, eo quod devotio sua desiderato frustraretur effectu. Habuerant siquidem eum sicut prophetam, non inferiores fide illis discipulis, qui dicebant, quod Jesu Nazarenus vir propheta fuerat, potens in opere & sermone. Et licet de resurrectione sua ipse tam Apostolos quam reliquos discipulos, in quorum societate istę esse meruerant, magister providus instruxisset; incusserat tamen omnibus dubietatem & terrorem supplicium crucis & mortis atrocitas: nec tamen ab eorum cordibus avelli poterat dilectio qua adhęserant, & recordatio signorum quę viderant, & admiratio doctrinæ quam audierant, & conversationis piæ admirabilis sanctitudo qua fuerant informati. Necdum firmo gressu ibant, sed lababat pes dubitantium, sed prærebant quem amabant, nec maligne desperabant: unde factum est, ut quęstum inventionis dilectionis perseverantia mereretur. Illæ itaque primę viderunt & cognoverunt quæ ardentibius dilexerunt, quę devotius quæsierunt: illæ sermocinatæ cum Christo, certificatæ quod ipse esset qui a mortuis resurrexisset, nunciant Petro & ceteris, quod Christus resurgens a mortuis jam non moritur. Evangelizarunt viventem, qui mortuus putabatur: nec jam sepulturæ ejus odoramentis corporalibus deserviunt, sed aromatibus firmæ fidei, & certæ spei, & caritatis sincerę regnanti Domino famulantur, & virtutum fragrantiam non judicato pręsentant, sed judici.

Lætantur Apostoli, quos mundus quasi dehiscens terruerat, & quasi dissolutione elementorum quassaretur, omnia pręcipiti ruina sterneret, minas horribiles intentarat: solidatisque & compactis cælestibus & terrenis, æterna redemtione inventa, gratulabundi adorant quem reliquerant; credunt, nec in aliquo hęsitant; assistunt quantum possunt ei, a quo diffugerant. Quem non fragor ille mundi terreret, quando terra tremuit, sol expalluit, & radios lucis suæ sol contenebratus abscondit? Ipsa monumenta lapides sibi superpositos projecerunt; & indignata superior & inferior plaga, tenebris & motibus & scisluris, compassionis suę & vehementis angustię indicaverunt affectum: nec sustinuit intueri mundus perfidiæ Judaicæ scelus; & visa sunt insensata elementa sensu uti abundantiore quam homines, quibus secundum naturam ratio inerat: & crudeliores exstitere feris abutentes intellectu; in tantum Christi sanguinem sitientes, ut seipsos maledictione æterna damnarent, & in parvulos suos anathematis illius reliquias immobili stabilimento firmarent.

Sed ne in eorum scelere diutius immoremur, qui repulsi sunt & destructi in finem, quorum parricidalia vota servitutum & exterminium meruerant, quos cum Dathan & Abiron (quos ob dissensionis flagitium terra dehiscens vivos absorbuit) constat in tenebris inferi sigillatos, ne tantarum abominationum recordatio paschalem serenitatem interpolet, circa solemnitatis inclitæ gaudia devotis & alacribus animis insistamus. Neque enim fas est, ut a nobis aliqua his diebus tristia recitentur: sed sicut filiis Chore datum est ut semper læta canerent & prophetarent, & omnes psalmi eorum attitulati nominibus gaudia prædicant, nec aliqua minantur adversa; ita nos ad Christum pertinentes, cujus sanguine consperśa creditur Adam calvaria, qui sub loco quo crux Domini fixa est humatus traditur ab antiquis; ejusdem sanguinis sanctificati elapsu, lætemur & delectemur in Domino: nec jam amatoribus crucis mors magistri sit horrori, neque pœna sit dolori, nec passio sit pudori; cum hæc omnia vitæ nostrę sint instrumenta: quia mors ejus pro peccatis nostris sacrificium fuit, & pœna crucis excessibus pœna dignis occurrit; labor ejus onera nostra deposuit, dolor ejus nos sanavit, & damnatio indebita nos a damnatione eterna absolvit. Et si quid confusionis visa est in tempore illo pati sancta ejus humilitas, rerum hodie manifestatur effectu quod Apostolus ait: stultum huiuscemodi sapientius esse hominibus, & infirmum fortius omni fortitudine, per quod reprobata sapientia hujus mundi, & de sapientibus & potentibus in nomine crucifixi pauperes spiritu potentissime triumpharunt.

Cantemus igitur Domino, gloriose enim honorificatus est. Liber populus egreditur de Ægypto, Moyse duce: mare fit pervium; columna flammea nocte coruscans Israeliticum antecedit exercitum; stat a dextera & læva mare suspensum, desiccato luto profundi, inoffensum abyssus dat transitum: & egresso populo Dei, Pharaonem cum populo suo repentina mole illapsum pelagus intercludit. Jam prœcesserat agnus quem Israel in Ægypto immolarat, cujus sanguine limina rubricata percussor angelus non est ausus attingere: nec exterminatoris gladium populus formidabat, cui & de spiritalibus nequitiis parabat victoriam, illud sine macula sacrificium, & mare divisum, & totum Ægypti robur exstinctum.

Primum illud antiquum pascha his mi-

miraculis coruſcavit, & excluſo fermento, præceptum eſt ut horum dierum celebritas ageretur in azymis: nec ſolemnitatis hujus gaudia ſervilibus operibus fuſcarentur, nec omnino aliqua tantæ ſinceritatis gloriam malignitas inquinaret. Certa data eſt ex lege diſtinctio, quæ eſſet paſchalis oblatio, & tempus, & locus, & modus; & quando, vel ubi, vel quomodo ſacra deberet hoſtia immolari. Victima, agnus, locus, una per ſingulas familias domus; caro non elixa, ſed aſſa, hora veſpertina. Hæc cum eo tempore fierent in figura, quod nos in veritate agimus, typice loquebantur: & dirupto in Chriſti morte templi velamine, verus agnus ſolus inter filios hominum ſine macula Chriſtus ætate ultima in qua mundi veſperaſcit conditio, ab una populi Chriſtiani familia in unitate Eccleſiæ affus in cruce, projectis foras hæreticorum fermentis, ſinceræ fidei ſolidata compagine, inconſumtibiliter editur, creditur, & tenetur.

Nova & vetera ſub hoc nomine convenerunt: egreditur Iſrael de ſervitute Ægypti; exit populus Dei de regno diaboli: baptizantur in nube & mari Hebræi, & jam Spiritu ſancto & ſanguine Chriſti mundatur a peccatis populis Dei: ex diverſis familiis, una fit domus, una fit tribus, unus eſt cibus, ſignificantia & ſignificata, res & ſigna, virtus inviſibilis & viſibilia ſacramenta ſic faciunt unum corpus, ſicut caro & ſpiritus, & quod videtur; in nomine & virtute Chriſti corpus cenſetur. In hac rerum convenientia honorificatus eſt Chriſtus, & glorioſæ laudis triumphos lætabunda hodie canit Eccleſia, in lapide angulari conſocians disjunctos olim parietes, quos in unum mirabilis artifex fuſo ſanguine glutinavit, & probato diu a malignis fidei fundamento, caritatis ſuæ nexibus diviſas copulavit macerias, & redegit partes in totum, & multa in unum; & ſancti ſunt una domus conſœderati parietes, & ſtabile fundamentum. Honorificatus eſt Chriſtus reſurgens a mortuis, victor mortis, ſpolians inferos, & captivos præmittens ad ſuperos. Hucuſque per humilitatis gradus aſcendens, modo gloria & honore coronatus, nil mortale, nil paſſibile retinens, impaſſibilitatis & immortalitatis donavit nos gloria, & reſurgentes in beatitudine conſtituit ſempiterna.

Reſurrexerunt quidem ante Chriſtum, ſed in nomine & fide ejus, ſed Helia vivente in corpore, unus: & Heliſæo vivo & mortuo, duo qui objerant: ſed ad mortem quam guſtaverant, iterum redierunt. Reſurrexit & Lazarus, & alii nonnulli ad imperium Chriſti: & aliquo tempore beneficio vitæ uſi, iterum ad funera redire. Res quidem honorabilis & dominatio poteſtativa fuit, ad corpus exanime ſpiritum revocare: ſed reſurrectionis hujus, cujus ſunt in Chriſto primitiæ, incomparabilis eſt dignitas, quam nec ſequitur corruptela, nec diſſolvit antiquitas, nec aliqua mutabilitas labefactat. Mirati ſumus in transfiguratione quæ facta eſt in monte præſentibus apoſtolis Petro, & Jacobo, & Joanne quando ſicut ſol reſplenduit facies Salvatoris, & veſtimenta ejus candorem omnem exſuperantia apoſtolorum hebetavere conſpectum: ſed momentaneus ille decor imaginem, non ſpeciem; ſimilitudinem, non ſubſtantiam; partem, non plenitudinem transformationis mirifice explicavit: ſed neque eamdem gloriam quam ante oſtendit; ſed quod videre conſueverant, hoc viderunt; & dilata eſt claritatis illius quam nobis pollicitus eſt plenitudo, quę in ſe erat perfecta, & a nobis exſpectatur perficienda, lucidior & ſincerior quam æſtimari poſſit ab aliquo, vel quam illa etiam claritas intimaverit, cujus primitias in Chriſto transformato accepimus.

Opus inclitum & nobile plaſma primi hominis conditio fuit, ſed quaſi ſeminarium reformationis hujus. Illa prima formatio imaginem & ſimilitudinem artificis ad veritatis eſſentiam pertrahebat, paulatimque conſummata prodiit ſpecies, & apparuit candor quem occultabat immortalitas, qua abſorpta eſt eadem quidem & non alia humanitatis natura; ſed ſanato morbo quo periculis tenebatur obnoxia, ſana & incolumis ſtabili felicitate, corpore & anima idem ſapientibus, in nullo diſſentientibus; prœceptis duplicibus ſtolis, conſpectibus divinis aſſiſtit.

Agunt in cæleſtibus hæc paſchalia gaudia ipſi angelici ſpiritus, & reſurgentis Domini gloriam admirantur; lętantur & delectantur in eo, quod forma ſervi reverſa ſit in formam Dei, & exinanitio humilitatis ad depoſitæ altitudinis redierit majeſtatem. Sed & in hoc multiplicata ſunt gaudia, quod ab his pro quibus ſe humiliaverat, tantę excellentiæ beneficium dignatur eſſe commune, & partiri nobis ſuæ abundantiam voluit claritatis; ut poſt reſurrectionem corpus non aggravet animam, ſed ſit caro ſine mole & pondere, agilis & mobilis, nullis clauſa obſtaculis, viſu & auditu penetrans omnia & attingens quocumque voluerit ſine impedimento diſcurrens. Inerit reſuſcitatis corporibus nulli vanitati ſubjecta libertas, & quæ cogi non poſſet ad aliquid, in nullo laborans, jam a ſpe educta,

re

re ipsa perfruens, nulla exspectatione suspensa; & in pace quietissima confirmata omnisque expers formidinis, in spiritalibus deliciis jugis illa mansio reflorebit.

Quem mirabilis est scientia tua Deus, confirmata est super nos, nec possumus ad eam attingere. Hæc sapientiæ tuę altitudo, quia mundum non ex præcedente materia, sed solo verbi tui condidisti imperio: creaturis vero corporalibus ex mundi essentia dedisti initium, sui incolis singula elementa adornans, hominem quem de mundo feciſti, cunctis in terra & aquis & aere viventibus prępficiens, ita ut suo prępposito singula in suo genere ministrarent. Tu aliis vitam temporalem, aliis procurasti perpetuam; admirabili ordine quędam mutans & renovans: & præfinito tempore metam irrationabilibus omnibus pręfixisti & terminum, quem transire non possit dissolutioni conditio destinata. Homo quia ex cæleſti & terrena materia compactus est, vestitus extrinsecus pelle & carnibus, tempus accepit, quo te jubente, redderet terræ quod de terra assumserat, & ad immaterialem originem reverteretur spiritus, cujus natura dissolutionis non admittit injuriam. Corpus putredine, & caro vermibus consumenda, secundum naturæ suę rationem æternitatis non poterat privilegio perfrui, & quod sibi jure non competebat, a conditore nequibat exigere; neque ulla eorum interrogatio super hoc merebatur responsum. Sed tu, optime Deus, ultro gratiam volens dare spiritui, decreviſti clementius, ut ex societate & clientela quam rediderat animæ caro, aliquid ei commodi proveniret: & quę ei vehiculum fuerat & particeps studiorum, in recompensatione ministerii, itemum dilecto accolæ consociata, pudica & pacifica rediret nullas secum revehens contumelias, quibus deinceps quietis internę concuteret puritatem. Sed & hoc, Domine, ad cumulum beneficii addidisti, ut inter legem carnis & spiritus nulla postmodum esset diversitas, sed una utriusque ex lege tua sancta firmetur, nec post initium fœdus ulla iterum inter eos recrudescat rebellio; sed per manum tuam reconciliatio ordinata stabilis in perpetuum persveret. Te igitur jubente, terra fit caro, & expulsa de domo iterum conjugatur viro, non jam ancilla, sed libera: & habitant unius moris in domo murmurationibus consopitis, quas olim compugnantes inter se concupiscentiæ concitabant.

Quis, Domine Deus considerare hęc opera tua sufficit? & quis lutum coagulare potest in carnem? quis formare potest in hominem, quis infundere animam, quis reddere vitam, quis dare æternitatem, quis addere felicitatem? Ad hunc proventum humana laborat creatio, hæc semper fidelium exspectatio fuit. Hoc optabat rex ille humilis qui se noverat imperfectum, ut adderes conditioni tuæ quod deerat, & perficeres & solidares opus tuum, quod corruptibilitas & mortalitas assidue conviciis multis solebant affligere, & variis opprobriis consueverant infestare. Tu morti imperas, & absorpta eliditur: inanescit corruptio, ubi æger te medente sanatur. Gustavisti mortem pro filiis hominum, ut qui tecum mortui erant, tecum viverent, & participes tribulationum, etiam consolatione gauderent. Resurrectio quidem communis est, & ante tribunal Christi necesse est in corpore justos stare & impios, Dei hoc dictante justitia, ut pietas & impietas in operatoribus debitis stipendiis donarentur; & qui finem habere contemserunt in malis, infinita clauderentur ultione in pœnis; & qui gloriati sunt in cruce, cum crucifixo regnantes beatæ fierent perennitatis participes. Non sunt particeps hujus gaudii, quos damnat ambitio: non potest furtivos habens loculos, paschalibus solemniis interesse. Nihil proditor & venditor magistri, fermentator profanus commune habet cum azymis: omnis immundus in anima ad esum hujus agni prohibetur accedere. Nulla ad hanc lętitiam perfidia recipitur; omnis malignitas excluditur: calceatus pedibus ad evangelizandum paratus, accinctus renibus & sanctimoniæ destinatus, habens baculum in manibus, & festinans ut Ægypti deserat idola, sequens Moysen, nec formidans viæ discrimina, quisque purus & sincerus, sine fraude homo verus, accedat & edat: & securus quod resurgat, mortem optet, ut attingat ad æterna gaudia, in quibus est vita nostra sursum manens, & nos trahens ad bona cæleſtia. Qui vivit, & regnat Deus per omnia sæcula sæculorum.

DE ASCENSIONE CHRISTI.

CELEBRATA in cruce ſolemni victoria, cum jam templum corporis ſui, quod perſecutio Judæorum effoderat, Dominus reparaſſet; noluit ſtatim ad Patrem aſcendere, & glorificati corporis præſentiam inferre cæleſtibus: ſed neceſſaria diſpenſatione diſcipulorum infirmitati conſulens, utiliter diſtulit; & quadraginta diebus in terra converſatus, & viſus eſt ſæpe, & locutus cum apoſtolis, & manducavit & bibit; & vulnera quæ ad dubietatem eorum tollendam, in corpore reſervarat, & videnda & palpanda expoſuit, & impleta in ſe quæ in ſcripturis erant prædicta, evidentia rerum Dominus noſter edocuit. Ad hoc neceſſaria fuit hujus temporis mora, ut recollectis quos in fugam timor impegerat, quos ſupplicium crucis terruerat, in multis argumentis apparens, mentes quæ diffidentia titubaverant, ſolidaret: nec eſſe phantaſticum, ſed verum corpus quod ſurrexerat, tam comeſſationibus quam contrectationibus probaret. Ad hoc dilata eſt aſcenſionis gloria, ut ſub hoc dierum interſtitio præcedens doctrina effectibus firmaretur, immo ut diſcipulorum deſideria receſſionem ejus corporalem ambirent; quia ſpiritalis præſentiæ plenitudo quamdiu conſpectu carnis præſens aderat, adventare non poterat; & paulatim in hoc conducti ſunt, ut libenter conſuetudine convictus aſſueti carerent, cum inhabitator Spiritus ſanctus eorum animas poſſidens, inviſibili acceſſu ſinceriores eis affectus infunderet, & aperiret interiores oculos ad intuendum intellectu puro Patrem luminum, & ſubſtantia rerum ſperandarum propoſita apparentia ſepeliret: nec incertitudinis ſcrupulus ſupereſſet, cum Dominus & magiſter, quem verum hominem probaverant, eis videntibus cælum aſcenderet; ſed jam ſecuri ſe crederent ſecuturos, nec eſſe impoſſibile quin & ipſi in carne & ſpiritu ad ſuperos transferrentur.

Omnibus itaque ad tam delectabile ſpectaculum aggregatis, Aſcendo, inquit, ad Patrem meum & Patrem veſtrum, Deum meum, & Deum veſtrum. Horum verborum auctoritas, cum jam eorum virtutem Spiritus ſanctus intimaſſet, omnem poterat excludere diffidentiam, & hilareſcebant animi eorum paternitatis divinæ illuſtrati honore, & fraternitatis Chriſti honorati conſortio, cum audirent & crederent ſe filios Dei & fratres Chriſti, in quo omnis excellentiæ plenitudo & ſufficientia inerat. Nec jam quaſi idiotæ & hebetes huic verbo applaudebant carnaliter: ſed ſubtiliſſime generationem & dignitatem creaturæ a voluntate & nutu creatoris habuiſſe initium, & imaginem & ſimilitudinem Dei in interiori homine videbant; & dinoſcebant intellectu potius quam viſu, quam affinitatem habeant inter ſe pater & filius, & quia ſubſtantivo & naturali filio filii adoptivi conformes, a prima origine multa habeant ex natura, & multa ex gratia.

Sane hujus generoſitatis conſortium, ſecundum quam ſimul cum Chriſto filii Dei ſumus, nobilitatem exſiſtentiæ noſtræ exponit & intimat: in quo honore ſi manſerimus non degeneres, conſtat omnino non poſſe patrem diſſidere a filiis, ſed deiformibus tutum eſſe ad paternitatem acceſſum; nec poſſe pati, ad hereditatem poſſidendam diſpoſitos, in petitionibus divinis repulſam. Sed in quibuſcumque filius filialiter genitorem appellaverit, neceſſe eſt bonitatem largitoris juſte ſupplicantis proſequi voluntatem; maxime cum ipſe pater qui largitur, iſta ſuggerat peti quæ non differt benigne largiri. Et quidem paterna caritas bonis filiis & heredibus maxime delectatur: & hoc gloriæ Chriſti unigeniti dilectio accumulat, quod beatitudinis ſuæ non patitur eſſe ſolitariam magnitudinem, ſed addit fratres; non qui minuant quaſi diviſam in plures excellentiam, ſed qui altitudinem divitiarum ejus exornent participes & conſortes. Quod cum ipſum qui pater eſt, conſtet eſſe Deum, & eum Deum noſtrum, ſicut & ſuum filius atteſtetur, in eo quod filii ſumus, ipſe nos poſſidet: in eo quod noſter eſt Deus, quod noſtrum eſt, ipſum cujus proprii ſumus, proprie poſſidemus.

Dico igitur Domino meo: Deus meus es tu, & dicit mihi Dominus meus: Ego Dominus Deus tuus. Homo, cujus Deus eſt, quid amplius quærit? Si ſufficis tu Deo, ſufficiat tibi Deus. Bonorum tuorum Deus non indiget, neç

con-

conferre potes ei quidpiam, nec auferre. Si esurierit, non dicet tibi. Ejus est orbis & plenitudo ejus, & magnitudinem ejus cæli cælorum non capiunt. Non infirmatur, non eget indumento vel cibo; omnia scit, omnia potest, omnia continet: in ipso omnes vivimus, movemur & sumus. Quid tu ei quasi indigno conferes? Te solum bonitate, non necessitate desiderat. Scriptum est, & ipso jubente tabulis insculptum lapideis, ut diligas eum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua. Dilige, & diligeris: prope est merces tua, in manibus porrigitur præmium. Esto tu Dei, & erit Deus tuus. Impar sane commercium, pretium inæquale: sed qui pro nobis triginta argenteis appretiatus est, hoc in pretio hujusmodi intelligi voluit, ut adimpletio legis quæ in proximi dilectione consistit, ternario & denario figurata, fide & opere mereretur conditori suo uniri & jungi, ut haberet homo Deum proprium suum, cui se proprie & singulariter obtulisset: intelligi voluit, quanta fuerit in pretio quod pro eo datum est, & in eo quod ipse dedit pro mundo dissimilitudo, cum ipse exiguo argento emtus & venditus, tanto pretio damnatos redimeret, ut dubium esse non possit, quin pretii magnitudo superaret negotium; nec æquari posset damnum, quod omnino damnatio justa meruerat, obedientiæ Christi, quæ gratis usque ad mortem progressa est, & ultro solvit quod non debebat.

His intellectis Apostoli sicut filii prophetarum olim verum Heliam ascensurum sciebant, & horam illa præstolabantur gaudentes: nec jam anxiebantur parturientes, sed exorta lætitia parati erant prosequi recedentem; minime dubitantes, quin & ipsi post modicum conversationis hujus, postquam de torrente passionis in via hac bibissent, exaltato capite & erecto, se ad cælestia Dominum secuturos. Elevatis igitur manibus hereditariam eis benedictionem relinquens, non manufacto vehiculo, nec auxiliaribus carpentis: sed naturæ divinæ propria usus virtute, carnem cælo intulit, & corpus glorificatum Patris conspectibus præsentavit. Non indiguit vectoribus angelis, qui offendicula tollentes e medio, ferrent eum in manibus; sed præcedentes & subsequentes applaudebant victori, & concinentes in jubilatione, modulabantur canticum novum, & implebat cælos consonantiæ illius harmonia: thronis & dominationibus parantibus Filio juxta Patrem consessum; cherubim & seraphim pacificos pedes ambientibus, radiantibus undique divinis claritatibus, & splendoribus supercælestibus, quos nec ardor perseverans consumit, nec turbinis alicujus afflatus exstinguit, nec interpolatio caliginis ullius abscondit.

Celebrat tanti triumphi magnificentiam lætabundus cælestis exercitus; & qui descendenti coram pastoribus Bethleemitis decantaverunt in sublimi præconia, modo expressioribus conatibus, & intensioribus jubilis revertenti ad Patrem solemniora obsequia impendebant, & festivis affectibus venerabantur hominem supra se sublimatum, quem gloria & honore coronaverat Pater, ad dexteram suam collocatum: hoc dato ei privilegio singulari, ut in nomine ejus omne genu flecteretur, & super omne nomen ejus nomen excellentius coleretur. Quanta in ejus susceptione in cælis jucunditas fuerit, nemo sufficit enarrare. Rei hujus magnificentia omnem superat intellectum. Si linguis hominum vel angelorum quis eloquatur, vel ad hoc cujuslibet elaboret acumen ingenii, ut definire velit quæ Patris in reditu Filii hilaritas fuerit; aut si forte illud sempiternum gaudium aliquod tunc admiserit incrementum, si stabilitatis æternæ se aliquo modo mutare possit immobilis magnitudo; scrutator illic majestatis opprimetur a gloria: & verendum est ne dum vehementius exprimit ubera quam oportet, sanguinem pro lacte emungat.

Attamen invisibilem Deum visibilem Filium recepisse ad dexteram suam, manifestum est; & humilitatem carnis nostræ throno judiciario honoratam, paternæ complacuisse altitudini; duo genera gentium civitati supernæ, de qua gloriosa dicta sunt, deinceps assignari, & esse supra mansionarios homines & angelos, & beatitudinis illius gloriam his duobus ordinibus in perpetuum frequentari. Hæc merces obedientiæ Christi, hæc crucis & mortis stipendia, hic passionis labor promeruit, ut corpus humilitatis nostræ fieret corpori claritatis Christi conforme, & mortale incorruptionem: & fierent homines cum Christo in cælestibus judices, qui cum eo judicia pertulerant malignorum, & exstiterant usque ad mortem tribulationum consortes. Hac die primum invecta est in cælis hæc novitas inaudita; & gavisus est Pater hereditate amplificata, sobole multiplicata, promissionibus quas locutus fuerat in prophetis, redditis & completis.

Solum ad hęc quę prędicta sunt, restat judicium, & examinationi ultimę

adhuc

adchu reſervant antiqua oracula locum. De judicio quippe & anguſtia, Chriſto ſublato, ſupereſt poſt miſericordia tempora quæ ad finem feſtinant, ut juſtitiam comitetur judicium; & habeant ſinguli quod merentur, & honoretur honore dignus, & contemtor confundatur inglorius. Hoc & duo angeli Chriſto aſcendente teſtati ſunt, quia qui judicatus abibat, judex eſſet terribilis rediturus; & videret collecta in unum generalitas hominum, quas foderat manus, quod terebraverat latus, faciem quam conſpuerat, & prolata in medium inflexibili ſententia, occurrentibus Salvatori electis, remaneant impii infinitis deputati tormentis. Quanta illud edictum ſequentur lamenta, illius ultimæ tubæ clangor quam horribilis erit; continuus erit & ſuperfluus illarum lacrimarum decurſus. Stridorem illum dentium flammæ inexſtinguibiles agitabunt. Immortales miſeri vivent inter incendia, & inconſumtibiles flammæ nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus dives, nec erit qui æſtuanti linguæ ſtillam aquæ infundat. In proprio adipe fixæ libidines bullient, & inter ſartagines flammeas miſerabilia corpora cremabuntur; & omni tormento atrocius deſpetatio condemnatos affliget.

Non miſerebitur ultra Deus, neque tunc audiet pœnitentes, ſera erit illa confeſſio: & cum clauſa fuerit janua, fruſtra carentes oleo, acclamabunt excluſi. Nullum ibi refrigerium, nullum remedium: ſemel Chriſtus deſcendit ad inferos, ulterius non deſcendet. Non ultra videbunt Deum in tenebris ſigillati: irregreſſibilis erit illa ſententia, & immutabile judicium, & ſtabit damnationis hujus immobile conſtitutum. Exſultabunt ſane ſancti in gloria, videbunt Deum & gaudebunt; lætabuntur & delectabuntur & fruentur gloria, & in felicitate jucundabuntur æterna. Ibi non guſtabunt quam ſuavis ſit Deus, ſed implebuntur & ſatiabuntur dulcedine mirifica: nihil eis deerit, nihil oberit, omne deſiderium eorum Chriſtus præſens implebit. Non ſeneſcent, non tabeſcent, non putreſcent amplius: perpetua ſanitas, & felix æternitas beatitudinis illis ſufficientiam confirmabunt. Non erit concupiſcentia in membri, non ultra ulla exſurget rebellio carnis, ſed totus hominis ſtatus pudicus & pacificus, ſana ex integro natura, ſine omni macula & ruga deinceps permanebit. Erit denique Deus omnie in omnibus, & illius præſentia omnes animæ & corporis implebit appetitus; ceſſabuntque de cetero conſummatis omnibus miniſtratorii angelicarum virtutum diſcurſus: & impleta ordinataque omnino civitate Dei, nec innovabitur, nec mutabitur ultra fixæ & conſummatæ beatitudinis ſtatus. Ei igitur, ante cujus tribunal ſtabimus, qui nunc vultui Dei apparet pro nobis, cui de nobis tanta cura fuit, ut pro nobis vellet naſci & mori, in præſenti quæſumus, ut cura ſit curandi nos, & nobis auctoritatem & poteſtatem judicandi noſmetipſos & corrigendi concedat; ut in illo terribili judicio ſuo inter electos aſciti & congregati, liberi a ſervitute & captivitate peccati, cæleſtibus civibus conjungamur, & fruamur, bonis, quæ ipſe diligentibus ſe repromiſit, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit.

DE SANCTO SPIRITU.

ADISTO ſancte Spiritus, & paracleſin tuam exſpectantibus illabere cælitus. Sanctifica templum corporis noſtri, & conſecra in habitaculum tuum; deſiderantes te animas tua præſentia lætifica; dignam te habitatore domum compone, adorna thalamum tuum, & quietis tuæ reclinatorium circumda varietatibus virtutum: ſterne pavimenta pigmentis, niteat manſio tua carbunculis flammeis & gemmarum ſplendoribus; & omnium chariſmatum intrinſecus ſpirent odoramenta: affatim balſami liquor fragrantia ſua cubiculum tuum imbuat: & abigens inde quidquid tabidum eſt, quidquid corruptelæ ſeminarium, ſtabile & perpetuum hoc facias gaudium noſtrum, & creationis tuæ renovationem in decore immarceſcibili ſolides in æternum. Interfuimus ſacræ Verbi infantia, & puerperio virginis obſecuti ſumus. Cumcæleſti militia gloriam decantavimus parvulo; confeſſi ſumus omnipotentem, quem in cunabulis vidimus vagientem. Circumciſionis celebravimus ſacramenta, & truncato præputio voluptatum, ſanctimoniæ didicimus mancipari. Interfuimus

mus baptiſmati Salvatoris, & audita Patris voce de cælis, ad obediendum Chriſto traditi ſumus, & inſtructi cælitus quomodo Patrem & Filium dilectio jungat & uniat; ita ut in ipſis nominibus intimetur diſtinctio perſonarum, & naturæ unitas evidentiſſime innoteſcat. Sed & Spiritum ſanctum in ſpecie columbæ inter illa myſteria vidimus, & intelleximus ex illa ſpecie, gemitus pœnitentia & deſideria contemplationis divinæ, ex ſimplicitate cordis & innocentia vitæ immaculatæ inceſſanter prodire; & neminem niſi ſuſpiriis hujuſmodi præcedentibus, & inſpiratione divina monente, poſſe ad cæleſtia aſpirare; ut ſuſpiratio, & inſpiratio, a ſancto Spiritu & cauſam habeant, & effectum, & materiam, & proventum. Secuti quoque ſumus in eremum Dominum jejunantem, & repulſa potenter diaboli vidimus tentamenta. Interfuimus cœnæ, & de calice Domini bibimus; pedes lavimus; mortui ſumus cum Chriſto, & ecce vivimus: proſequimur aſcendentem, & præſtolamur promiſſum nobis Spiritum ſanctum; cujus unctio nos de omnibus doceat, qui inviſibili magiſterio nos doceat, & cæleſtibus inſtruat diſciplinis: qui carnales hebetet ſenſus, & conterat appetitus.

Hic Spiritus ſanctus ab ipſo mundi initio aquis legitur ſuperfuſus; non materialibus aquis quaſi vehiculo egens, quas potius ipſe ferebat, & complectentibus firmamentum dabat congruum motum, & limitem præfinitum. Hujus ſempiterna virtus & divinitas, cum in propria natura ab inquiſitoribus mundi antiquis philoſophis proprie inveſtigari non poſſet, ſubtiliſſimis tamen intuiti ſunt conjecturis compoſitionem mundi; compoſitis & diſtinctis elementorum affectibus præſentem omnibus animam affuiſſe, quæ ſecundum genus & ordinem ſingulorum vitam præberet & motum, & intranſgreſſibiles figeret metas, & ſtabilitatem aſſignaret & uſum.

Hanc vitam, hunc motum, hanc rerum eſſentiam animam mundi philoſophi vocaverunt; putantes cæleſtia corpora, ſolem dico & lunam & ſtellas, ipſumque firmamentum, hujus animæ virtute moveri & regi, & aquas & terram, & aerem hujus ſemine imprægnari. Qui ſi Spiritum, & Dominum, & creatorem, & vivificatorem, & nutritorem crederent omnium quæ ſub ipſo ſunt, convenientem haberent ad fidem acceſſum. Sed abſcondita eſt a ſapientibus & prudentibus tantæ rei majeſtas: nec potuit humani faſtus ingenii ſecretis, intereſſe cæleſtibus, & penetrare ad ſupereſſentialis naturæ altitudinem; & licet intelligerent quod vere eſſet creatrix & gubernatrix rerum divinitas; diſtinguere tamen nullo modo potuerunt quæ eſſet deitatis trinitas, vel quæ unitas, vel quæ perſonarum proprietas. Superferebatur quidem elemento purificatorio Spiritus ſanctificator, jam tunc baptiſmi virtutem enuncians. Jam tunc illa præfigurabantur tempora quibus arca Noe aquis invecta diluvii, viri juſti familiam conſervavit illæſam; abolita generatione adultera, qui in filiabus hominum beſtiali petulantia effrenes; imprudenter ſe illis commiſcuerant, nec divinos, nec humanos in flagitiis publicis verebantur aſpectus. Arcam illam quæ typum gerebat Eccleſiæ, Spiritus ſanctus & tunc regebat, & adhuc regit, extra quam quiſquis perfidus evagatur, involutus fluctibus mergitur in profundum; & impoſſibile eſt eum vivere, cui non ſuperfertur Spiritus vitæ, cujus vivificus calor animat omnia, & fovet, & provehit, & fecundat. Hic Spiritus ſanctus omnium viventium anima, ita largitate ſua ſe omnibus abundanter infundit, ut habeant omnia rationabilia & irrationabilia ſecundum genus ſuum ex eo quod ſunt, & quod in ſuo ordine ſuæ naturæ competentia agunt. Non quod ipſe ſit ſubſtantialis anima ſingulis, ſed in ſe ſingulariter manens, de plenitudine ſua diſtributor magnificus, proprias efficientias ſingulis dividit & largitur; & quaſi ſol omnia calefaciens, ſubjecta omnia nutrit, & abſque ulla ſui diminutione integritatem ſuam de inexhauſta abundantia, quod ſatis eſt & ſufficit omnibus, commodat & impartit.

Hic Spiritus rubri maris aquas ſiccavit, & ſuſpenſis hinc inde vehementibus fluctibus, ab ollis carnium & Ægypti pulmentariis populum ad ſpiritalem eremi libertatem eduxit incolumem; & alimoniis cæleſtibus pavit, manna quaſi rorem matutinum infundens graminibus, quod colligi juſſum eſt ad menſuram. Aderat plena menſura per totam hebdomadam vacante ſabbati die; cui ſexta præcedens dies conſueti victus duplicans quantitatem, octavæ præfigurabat quietem, in qua abſque labore & ſolicitudine in deliciis epulabuntur electi, & ſaturabuntur in terra ſua duplicia poſſidentes, corporis & animæ felici perennitate, & perenni felicitate ditati.

Hic eſt Spiritus ſanctus, quem Magi in Ægypto tertii ſigni oſtenſione convicti, cum ſua defeciſſe præſtigia faterentur, Dei digitum appellarunt, &

an.

antiquis philoſophis ejus intimarunt preſentiam defuiſſe. Et licet de Patre & Filio aliqua ſenſiſſet Platonici; ſpiritus tamen tumidus & humani appetitor favoris ſanctificationem intellectus divini mereri non potuit: & ubi ad profunditatem ſacramentorum ventum eſt, omnis eorum caligavit ſubtilitas, nec potuit infidelitas ſanctitudini propinquare. Hic digitus Dei, mundanæ judes & vindex perfidiæ, novi tempore teſtamenti potenter expellit dæmonia: nec laborat agendo, ſed ſolo nutu perficit omnia: quod dicit, facit; quod jubet, implet; ſecreta indicat, pandit occulta, revelat ignota: hebetat acutos, & perſpicaces confutat. Hoc digito in lapideis tabulis lex primum conſcripta, quinquageſimo die poſt egreſſum Iſrael de Ægyto in monte Sina Moyſi eſt commendata: ſed populus nequam & gens duræ cervicis, a quorum animis terror ille receſſerat, quem mons ardens, & flammea juga, & clangor buccinæ, & lampades coruſcæ, & horrenda tonitrua nuper incuſſerant, in apoſtaſiam converſi, & de Moyſis reditu deſperantes, lege divinitus miſſa indigni judicati ſunt, quia in oculis eorum Moyſes frangens tabulas, tam verba quam inſtrumenta comminuit & delevit. Quinetiam ſceleris ultione patrata, reverſus in montem ad Dominum, quadraginta diebus jejunia & colloquens, tandem obtinuit, ut ipſe alias ex ſaxo ad inſtar priorum exciderit tabulas, in quibus eamdem quæ in primis fuerat, ſcripturam inſculperet & formaret. Factumque eſt mirabili diſpenſatione ſuperni judicii, ut lex quam ſanctus ſcripſerat Spiritus, deleretur: & quam manus humana reſtituit, in poſterum teneretur. Quod ea ratione credi poteſt ſic actum, ut populus prior ſecundum carnem ambulans & vivens, divini colloquiis & ſpiritalibus mandatis oſtenderetur indignus; nec poſſe mentes perfidas ſancta percipere, nec intelligere ſacramenta, quæ exemplarium tegmine velabantur. Porro teſtamenti novi quæ Chriſto evangelizante patuit veritas verbo Chriſti prolata, indiſſolubilis permanſit, & ſolide deinde ſtabilitatis perpetuæ auctoritate fulcita eſt, eo quod oblatam gratiam humiles ſuſceperunt, & quod filius inter pauperes ſpiritu invenit ſibi domum in qua caput reclinaret: & merito reprobatos viſibiles tabulæ inviſibilis Dei indicant contemtores, & ampliori dignos honore incarnati Verbi credulos auditores, & devotos veneratores.

Lex igitur a paſchalis agni immolatione die quinquageſimo datur: & Pentecoſtes nomen tantæ rei ſolemnitas ex lege accepit, in ipſo dierum numero ſacramenti magni complicans rationem. Septenarius quippe numerus ſepties revolutus, quinquageſimum efficit, addito monade: qui præſentis ſæculi metam & futuri initium, perpetuitatem ſub octavæ nomine continens, ſic præſentia terminat, ut nos ad perpetua introducat. Sacratus hic ſeptenarius numerus a conditione mundi auctoritatem obtinuit: quoniam in ſex diebus prima Dei opera patrata ſunt, & ſeptima conſecrata quieti, quaſi ſancta & ſanctificans ſolemnitate vacationis honorata, & Spiritui ſanctificatori attitulata. Unde & ceſſanti a ſervilibus operibus populo jubetur ut diem ſabbati ſanctificet; & Spiritui rectitudinis, & ſanctitudinis, & fortitudinis adſcribat, quod directe, quod honeſte, quod viriliter incedit: quia totum ex ejus conſtat ducatu, quod devii diriguntur, quod impii convertuntur, quod debiles confirmantur. Spiritus rectu, Spiritus ſanctus, Spiritus principalis regit, componit, conſummat, & perficit quas inhabitat mentes, & corda quæ poſſidet: nec errare patitur, nec corrumpi, nec vinci, quos docuerit, quos poſſederit, quos gladio potentiſſimæ virtutis accinxerit.

Septenarius iſte ex quaternario & ternario conſtans, cum in ſe propter prædictas cauſas honorabilis habeatur, habet ex partibus ſuis excellentiam maximam: quia artificis & materiæ videtur exprimere & diſtinguere primarias ſubſtantias; ut ternarius creatorem propter trinitatem enuntiet, & quaternarius creaturam propter quatuor elementa, quæ rerum omnium cauſæ ſunt & ſemina, ſub hujus numeri brevitate concludat. Spiritus ſanctus a Patre procedens, a Patre & Filio quaternario ſuperfertur, & conditor benignus opus ſuum amplectitur, & diligit quod plaſmavit, & creaturam ſuam ſanctus ipſe ſanctificat & conſociat ſibi, & caritatis nexu ſtatuit & conquadrat. His aliiſque ſecretioribus rationibus quas illuſtrium virorum ſubtiliora ingenia indagarunt, ſeptenarius numerus in Scripturis ſancti ſæpe ſacramentales cauſas complectitur; & ſimplex & multiplicatus, neceſſarios ad intelligentiam divinorum operum parturit intellectus.

In hebdomadibus apud Hebræos, dies ſeptimus Sabbatum, id eſt, requies appellatur: qui numerus non tam in ſeptimanis, ſed etiam obſervatur in annis, & annorum hebdomada conſummata ſeptimus annus requietionis eſt: & ipſi terræ ſabbatum imperatur, nec

fas

fas est cuiquam eo anno serere vel metere quidpiam, sed quæ sponte sive in terra, sive in vineis, vel in arboribus nascuntur, alimoniæ pauperum deputantur. Annorum quoque septimanæ apud Hebræos, quinquagesimum annum faciunt, quem jubilæum appellant, in quo decreto legis (ut supra dictum est) fit terræ remissio, & servorum libertas, & restitutio possessionum, quas eatenus distractio alienaverat, & cetera hujusmodi gratis ad hereditatis ordinem revertuntur. De numero septenario cum multa dicta sint, plura supersunt quæ in lege & Evangelio præcipue commendatur. Quinquagesimus itaque annus perficit jubilæum; quinquagesimus dies a paschate pentecosten facit, in quo vere Spiritu sancto infuso Apostolis, ad hereditatem cælestem a quo venumdati sub peccato exsulabant, quos diabolo domino mendicitas & egestas subjecerat, revertuntur.

Septem sacerdotalibus clangentibus tubis, Hiericho corruit: septem petitionibus orandum Patrem Filius docuit. Remissio peccatorum duplicato septies septenario, Petro mandatur. Leprosus septimi diei inspectione a sacerdote judicatur; summi sacerdotis in septem diebus consecratio consummatur. Dominus Jesus Christus de septem panibus quinque millia hominum reficit: & justus quisque Deo laudes per diem septies dicit. Ipse Dominus Jesus ab Adam secundum generationes, quas Luca commemorat, septuagesimus septimus invenitur: ut ultionem in Lamech septuagies septies promulgatam veniens terminaret. Septem diebus in paschate editur azyma; septem diebus mense septimo tabernaculorum solemnitas celebratur. In septem annis templum a Salomone construitur; septem brachiis & totidem luminibus candelabrum adornatur.

Celebramus tam nos quam Judæi quinquagesimum diem, sed illi in typo: nos autem in veritate, non tam significamus quam agimus. Pentecosten igitur celebrantes, commemoramus quæ olim sub Moyse in veter Testamento sunt acta, & quæ sub Christo facta sunt. Post cujus ascensionem in cælos Spiritus sanctus visibiliter super Apostolos in linguis igneis apparuit, & ad instar prioris sæculi universitatem fidelium unius labii esse voluit; ut quorum erat cor unum & anima una, una, esset & lingua, nec posset impedire intellectum credentium aliqua diversitas verborum: sed Evangelica doctrina propria lingua prolata ad omnium auditum eamdem efficientiam obtineret, ut Græcis & Barbaris omnibusque gentibus verbum Evangelii sic esset intelligibile, ac si in eorum auribus linguæ in qua nati erant idiomata resonarent. Aderant Medi & Elamitæ, Mesopotameni & Arabes. Hi omnes, dum Hebræa lingua Apostoli prædicarent, locutio Judaica enunciationis suæ articulos cursu consueto evolvens, nullo exponebatur interprete, sed verbo eorum per Spiritum sanctum inerat virtus & gratia, ut habitantes Pontum & Asiam, suam esse dicerent linguam, quam audiebant; quasi primitivæ linguæ libertas ad antiquitatis reversa originem, confusionis contumeliam evacisset. Non tantum Apostolis collata est hæc gratia, sed multitudini credentium idem Spiritus superfusus est, intus ardentibus, extra loquentibus; & complectebantur se dilectio & verbum, & de calore Spiritus sermo fervebat ignitus. Jam omni timore excluso, obedire se Deo magis quam hominibus, publice profitebantur; & videbatur eis gloria, si pro Christo injuriam paterentur.

Ad hunc modum olim Moysi jussum est, ut in viros septuaginta quos ipse presbyteros judicaret, de Spiritu suo partiretur, ut in negotiis partem gererent sollicitudinis: quibus cum imposuisset Moyses manus, requievit in eis Spiritus sanctus; qui non Moysi ablatus est, quasi ipse sine Spiritu remaneret, vel idem Spiritus secaretur in partes; sed secundum mensuram donationis divinæ quæ erat in Moyse, gratia singularis facta est multiplex & communis, & data est multis in eo potestas, quod prius solius Moysis disponebat auctoritas. Sic Heliæ Spiritum duplicem recepit Helisæus: non quod in duas substantias idem Spiritus sit divisus, & duos Propheta sanctus habuerit Spiritus; sed quod populo christiano, cujus typum Helisæus gerebat, accepto Spiritu sancto data sit potestas in opere & sermone; & ascendentem Heliam, id est, Christum, pio desiderio prosecutus, fide claruerit & intellectu, & vita & signis & miraculis fulserit & exemplis.

Hic sacrorum ordinum distributor, reges creat & principes; sacrat pontifices, eligit sacerdote. Hic sapientia Salomonem, intellectu Danielem, Joseph consilio, Samsonem fortitudine, Moysen scientia, David pietate, Job timore prosequitur: & sanctorum animas omnimodis fecundat virtutibus, in tantum affectus pacificos provehens, ut jam in cælis nostra sit conversatio, diffusa in nobis caritate per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Hic in pudicis

dicis mentibus ſibi ſtatuit manſionem. Hic humiles & cælibes habet domeſticos, abominatur ærarios, falſarios deteſtatur. Hic Giezi mercenarium lebra condemnat, & Jeroboam vendentem ſacerdotia cum apoſtatis locat. Hic Simonem gratiæ Dei nundinatorem a ſanctorum conſortio exheredat, cujus deteſtabiles auſus ultrix ruina confundit & quaſſat. Hic Balaam ad maledicendum conducto ſilentium imponit; & per aſinam redargutum, colliſo ad parietem pede, vacuum pecunia, contumelia oneratum, claudicantem ad propria remiſit confuſum. Hic omnibus Eccleſiæ ſacramentis intereſt, quæ ipſe efficit & conſummat. Hic peccata diluit, hic juſtificat impios, & ad vitam revocat mortuos. Hic diſcordes pacificat, & vinculo dilectionis adſtringit & ligat. Hic nos cœlo invehit, & a mundi hujus vanitatibus avulſos ſuperni regni conſtituit heredes, cujus ſumma eſt felicitas, quod corpus iſtud ſpiritali effectu cum angelis converſabitur, nec ultra erit carnis & ſanguinis aliquis appetitus, ſed erit omnium plena ſufficientia, cognoſcibilis Deus, & inhabitator Spiritus ſanctus.

GENESIS.

CARMEN IGNOTI AUCTORIS PERPERAM TERTULLIANO ET CYPRIANO ETIAM ATTRIBUTUM.

PRincipio Dominus cælum ter-
[a] ramque cravit:
Namque erat informis fluctuque abscondita tellus.
Immensusque Deus super æquora vasta meabat,
Dum chaos & nigræ fuscabant cuncta tenebræ.
Has dum disjungi jussit de cardine, fatur:
Lux fiat, [b] claro & nituerunt omnia mundo.
Cum Dominus primi complesset facta diei,
Condidit albentem nebulis nascentibus axem;
Accipit immensus [c] errantia littora Pontu,
Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes.
Tertia lux faciem terrarum fulva retexit;
Arida mox posito narratur nomine terra;
Flora ventosis consurgunt germina campis,
Pomiferique simul procurvant brachia rami.
Quarta dies generat solis cum lampade lunam,
Et stellas tremulo radiantes lumine fingit;
Hæc elementa dedit subjecto insignia mundo,
Tempora quæ doceant varios mutanda per ortus.
At quinta accipiunt liquentia flumina pisces,
Et volucres varias [d] suspendunt aere pennas
Sexta at prægelidos in spiras lubricat angues,
Quadrupedumque greges totos diffundit in agros;
Cunctaque multiplici mandavit crescere passim,
Germine, & immensis errare & pascere terris.
Hæc ubi constituit divina potentia jussu:
Rectorem inspiciens mundanis defore rebus,
Hęc memorat: Nostris hominem [e] facimus ad unguem.
Vultibus assimilem, toto qui regent in orbe.
Et licet hunc uno posset componere verbo;
Ipse tam sancta dignatus ducere dextra,
Inspirat brutum divino a pectore pectus.
[f] Quem postquam artificis formatum in imagine vidit,
[g] Metitur solum mordaces volvere curas.
Ilicet irriguo perfundit lumina somno,
Mollibus ut vulsa formetur femina costa,
Atque artus mixtu gemino substantia firmet.
Inditur & nomen vitæ, quod dicitur Eva.
Quapropter nati linquunt de more parentes,
Conjugibusque suis positis cum sedibus hærent.
Septima, quando Deus factorum fine quievit,
[h] Sacratam statuens venturi ad gaudia sæcli,
Ilicet exhibitis animantum ex ordine turbis,
[i] Viritim cunctis nomem quod permanet, indit
Adami a Domino donata [k] scientia solores
Quem Deus alioquio, junctam dignatur & Evam:
Crescite multimodo ventura in tempora partu,
Ut polus & plenæ vestro sint germine terræ:
Heredesque mei, varios decerpite fructus,
Quos nemora & pingui [l] reddunt de cespite campi.
Hęc ubi dissertuit, lęta paradisus in aula
In-

a *Creavit*) *Locavit*, cod. Victorinus.
b *Claro*) Sic Pamelius post Fabricium. *Clare* Morel. & cod. Vict.
c *Errantia*) Sic emendavit ex cod. Vict. Editi *verrentia*.
d *Suspendunt aere pennas*) Sic Pamelius pro eo quod est apud Morel. & cod. Vict. *suspendunt corpore pennas*.
e *Faciamus ad unguem*) *In unguem* Morel. & Vict.
f *Quem postquam*) Hunc versum emendavit editor Oxomensis; sed aliter editi & Vict. *Quem postquam effigie formatum ceu sua vidit*. Quæ postrema lectio haud scio an verior sit; neque enim mirum est metricam legem ab ejusmodi poeta non servari.
g *Metitur*) Legendum videtur *non patitur*.
h *Sacratam*) Hunc versum emendavimus ex cod. Vict. Aliter in edit. *Sacrata statuens venturi gaudia sæcli*.
i *Viritim*) *Distinctim* edit. Ox.
k *Scientia*) Sic edit. Ox. *Prudentia* apud Morel. & Pamel. Aliter in cod. Vict. *Adamus donata sibi prudentia solers*.
l *Reddunt*) *Reddent* Vict.

Inſtruitur, primique aſpectat lumina ſolis.
Gignitur hæc inter pomis letalibus arbos,
Conjunctum generans vitæ mortiſque ſaporem.
Ædibus in mediis puro fluit agmine flumen,
Quod rigat inſignes liquidis de fluctibus ortus,
Quadrifidoſque ſecat undante ex fonte meatus.
Phiſon auriferis prędives fluctuat undis,
Conſpicuaſque terit rauco de gurgite gemmas;
Praſinus huic nomen, illi eſt carbunculus ardens;
Perſpicuuſque vadis terram prælambit Hevilath.
Poſt hunc Æthiopas Gihon allapſus opimat.
Tertius eſt Tigris, Euphrati adjunctus amœno,
Aſſyriam celeri diſcretim flumine ſulcans.
Hic poſitus cuſtos Adamus cum conjuge fida,
Atque opifex tali formatur voce tonantis:
Ne trepidate ſimul licitos præcerpere fructus,
Quos nemus intonſum ramo fondente creavit;
Solliciti ne forte malum noxale legatis,
Quod viret ex gemino diſcreta ad munia ſucco.
Nec minus interea cæcos nox alta tenebat,
Ac modo formatos veſtis nec texerat artus.
Has inter ſedes, & baccis mitibus ortus:
Spumeus aſtuto vincens animalia ſenſu,
Serpebat tacite ſpiritis frigentibus anguis,
Livida mordaci volvens mendacia ſenſu,
Femineo tentat ſub pectore mollia corda:
Dic mihi cur metuas felicia germina mali?
Numquid poma Deus non omnia nota ſacravit?
E queis ſi ſtudeas mellitos carpere victus,
Aureus aſtringero remeabit cardine mundus.
Illa negat, vetitoſque timet contingere ramos;
Sed tam infirmo vincuntur pectora ſenſu.
Ilicet ut niveo jam mitia dente momordit.
Affulſit nulla maculatum nube ſerenum:
Tum ſapor illecebram mellitis fauciabus indens,
Compulit inſueto munus deferre marito,
Quod ſimul ac ſumſit, deterſa nocte nitentes
Emicuere oculi, mundo ſplendente, ſereni.
Ergo ubi nudatum proſpexit corpus uterque,
Cumque pudenda vident, ficulnis frondibus umbrant.
Forte ſub occido Domini jam lumine ſolis
Agnoſcunt ſonitum, trepidique ad devia tendunt.
Tum Dominus cæli mœſtum compellat Adamum.
Dic ubi nunc degas? Reſpondit talia ſupplex;
O Domine affatus pavido ſub corde tremiſco
Magne tuos, nuduſque metu frigente fatigor.
Tunc Dominus: Quis pome dedit noxalia vobis?
Tradidit hæc mulier, dum dicit lumina promtim
Candenti perfuſa die, liquidumque ſerenum
Affulſiſſe ſibi, ſolemque & ſidera cæli.
Protinus ira Dei turbatam territat Evam;
Auctorem vetiti dum quærit Maximus acti,
Illa ſub hæc pandit; Serpentis ſuaſa loquentis
Accepi, fallente dolo blandoque rogatu:
Nam ſua vipereis intexens verba venenis,
Hæc mihi præ cunctis narravit dulcia pomis.
Ilicet Omnipotens condemnat geſta draconis,
Præcipiens cunctis inviſum viſere monſtrum;
Pectore mox fuſo prorepere, tum ſola morſu
Mandere: manſuro quæcumque in tempora bello,
Humanos inter ſenſus, ipſumque labantem,
Vertice ut abjecto pronus poſt crura virorum
Serperet, ut calcet dum labens cominus inſtat.
Femina fraudigeris miſere decepta loquelis,
Præcipitur duro diſcrimine ponere partum,
Servitiumque ſui ſtudio perferre mariti.
Tu vero cui viſa fuit ſententia verax
Conjugis, immiti ceſſit quæ victa draconi;
Deflebis miſerum per tempora longa laborem:
Nam tibi triticeæ ſurget pro germine meſſis
Carduus, & ſpinis multum paliurus acutis,
Ut cum viſceribus laſſis & pectore mœſto,
Plurima ſollicitos præſtet ſuſpire victus;
Donec in occiduo venientis tempore mortis,
Unde geris corpus, terræ reddare jacenti.
His actis Dominus trepidis dat tædia vitæ,

De-

Dejectoſque procul ſacratis dimovet hortis,
Obverſoſque locat, modioque eliminat igni;
In quo perceleri Cherubim evolvitu æſtu,
Dum calidus defervet apex, flammaſque volutat.
Queis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent,
Conſuit evulſas pecudum de viſcere pelles
Operiens nudos calidis de veſtibus artus.
Ergo ubi conjugio ſeſe jam fidus Adamus
Eſſe, cum ſenſit, nomen genitricis amatæ
Exhibet uxori; [a] bino qui germine factus
Continuo genitor diverſis nuncupat orſis.
Atque Cain hic nomen habet, cui junctus Abelus:
Innocuas hujus ſervabat cura bidentes;
Aſt alius curvo terram vertebat aratro.
Hi cum perpetuo ferrent ſua dona tonanti,
Diſſimiles fructus ſenſu ſuadente dedere.
Nam prior uberibus fuerant quæ proſata glebis
Obtuli; aſt alius miti ſe devovet agno,
Exta manu ſincera gerens adipemque nivalem;
Confeſtimque placet Domino pia vota tuenti,
Quod propter gelida Cain incanduit ira.
Quem Deus alloquio dignatus, talibus infit:
Dic mihi, ſi rectum vivas, & noxia cernas,
Degere non poſſis contracto a crimine purus?
Deſine mordaci fratrem diſperdere ſenſu,
Qui tibi ceu Domino ſubjectus colla daturus.
Nec tamen his fractus, fratrem deducit ad arva;
Atque ubi deprenſum deſerto in gramine vidit,
Elidit geminis [b] frangens pia guttura palmis.
Quod factum Dominus cælo ſpeculatus ab alto,
Diſquirit, quonam terrarum degat Abelus?
Ille negat poſitum cuſtodem ſe fore fratris.
Cui Deus effatur: [c] Numnam vox ſanguinis ejus
Ad me miſſa ſonat, celſumque aſcendit ad axem?
Noſce igitur manſura tibi pro crimine tanto,
Nam modo quæ maduit germani ſanguine terra,
Inviſo maledicta tibi commiſſa negabit
Semina, & aſſumtis fructum non proferet herbis.
[d] Torpidus ut multo collidens membra tremore,

a *Bino qui germine factus*) Aliter in cod. Vict. *binos qui germine factos*,

b *Frangens*) Sic Pamelius conjecit pro eo quod erat apud Morel. *fraudans*.

c *Numnam Nonne* apud Morel. quod forte melius,

d *Torpidus*) Cum prorſus mutilus ſit finis hujus carminis, ſuſpicatus eſt Pamelius cetera quoque Geneſeos capita, ad everſionem uſque Sodomæ, metro a Cypriano converſa,

SODOMA.

CARMEN IGNOTI AUCTORIS PERPERAM TERTULLIANO ET CYPRIANO ETIAM ATTRIBUTUM.

JAM Deus omnipotens, primævi tempora ſæcli
Vindice diluvio cunctis aboleverat undis,
Quas cælum ſparſit terræ, maris expuit æquor:
Hactenus haud liquido pœnas decernere pactus
Excidio; quoties hiemes induceret aer,
Frenandis varium pluviis mandaverat arcum,
Purpureo & viridi ſignantem nubila limbo;
Iridis huic nomen; propria eſt quæ fibula nimbis.
Sed recidiva hominum pariter cum gente ſecunda
Impietas, iterumque mali nova pullulat ætas;
Excidio jam non imbres ſortita, ſed ignes,
Sic Sodomum meruit tellus ardentibus uri
[a] Roribus, & finis portendere ſigna futuri.
Effera luxuries illic inimica pudoris
In-

a *Roribus*) Sic emendavimus ex cod. Colb. *fontibus* cod. Vict. *facibus* Morel. *flammis* poſt Fabricium Pamelius, quamvis cum Cauchio *faſcibus* legi non improbet.

Inſtar legis erat, fugeret quam præſcius hoſpes,
Ante vel ad Scythicas, vel apud Buſiridis aras,
Exoptans per ſacra necem, cæſuſque cruorem
Fundere Bebrycium, & Libycas ſatiare palæſtras;
Anteque vel Circæa novas per pocula formas
Sumere, quam læſum Sodomis amittere lexum.
Pulſabant cælum invidia connubia mixta,
Inceſtu parili generis natura rebellis
In ſeſe, læſumque viri cum corpore nomen.
Tempore ſed certo Deus omnia proſpeculatus,
Judicat injuſtos; patiens, ubi criminis ætas,
[a] Ceſſandi ſpatium vis nulla coegerit iræ.
Jamque dies ultrix aderat: duo de grege miſſi
[b] Angelico, forma juvenes, qui ſpiritus ambo
Diva miniſterio Domini mandata ferebant,
Succedunt Sodomis. Illic de ſtirpe piorum
Tranſvena Loth aderat, ſapiens juſtique colonus
Unus erat meminiſſe Deum; ſolet utilis arbor
In ſilvis latitare [c] feris velut hoſpita fructu.
Is tunc pro porta reſidens (vix mœnia adibant
Cælicolæ) quamquam divinos neſcius, ultro
Advocat, appellat, patrio veneratur honore,
Hoſpitioque vocat, longe ſtabulare parantes;
Eniſus longis precibus, pia pignora menſa
Officiiſque probis ſtudio diſpungit amicos.
Nox requiem dederat, lux ſolverat altera noctem,
Et Sodoma in foribus ſtrepitat [d] cum lege pudenda.
Loth contra ſupplex: Ne vos nunc [e] pacta libido
Incendat juvenes iſtam fœdare juventam;
Quo luxus genitura vocat? Quos ſemina fruſtra?
Quo nullæ nuptant animæ; non luſtra colentes,
Non ſtabulis reducens, non undis ſubter hiantes,
Nec quæ pennarum modulis prope nubila pendent,
Nec quæ per terram protracto corpore reptant.
Omne genus [f] luxu genus eſt, ſed femina conjux
Omnibus, & numquam cuiquam niſi femina mater.
Nunc ſi fas juvenilis habet vaſtare pudorem,
Sunt intus natæ bijuges mihi, nubilis ætas,
Virginitas in flore tumet, jam dedita meſſi;
Digna cupido viris tulerit quam veſtra voluptas;
Dedo pater, proque hoſpitibus penſabo dolorem.
Vulgus ad hæc demens: quiſnam tu, quantus, & unde,
Qui nobis domineris, ait, legeſque recondas?
[g] Tranſvena num rector Sodomorum ut ingerat iras.
Nunc igitur tute ipſe lues, quod noſtra cupido eſt,
Pro natis, proque hoſpitibus; ſatis unus in omnes.
Dicta & facta ſimul: vulgi mora nulla furentis.
Turbidus hiberno ut dum volvitur impete torrens,
[h] Rivorum innumeros uno pede fertur in amnes;
Siqua illic arbor rapidis offenditur undis,
Haud manſura diu; quantum radice licebit
Crinitas durare moras, ubi ſubter adeſam
Perdit humum circumfoſſo jam caudice pendens,
Huc illuc certam differt incerta ruinam:
Haud aliter Loth in media vertigine vulgi
Nutabat vinci prope jam; ſed diva poteſtas
Subvenit, Angelici juvenes de limine raptum
Reſtituunt tectis; demens ſed vulgus ibidem
Pœnarum auſpiciis [i] interdum lumine multant.

Tunc

a *Ceſſandi ſpatium*) Locus obſcurus & corruptus.

b *Angelico*) *Angelica* duo mſſ. codices.

c *Feris*) Sic cod. Colb. *feras* edit.

d *Cum lege pudenda*) Sic cod. Colb. *cum lege rudendam* Vict. *conqueſta rudendum* Morel. & Pam. *congeſta rudentum* Ox.

e *Pacta*) *Paſta* ed Ox.

f *Luxm*) Videtur ea vox eodem ſenſu uſurpata ab Auctore libri de Singularitate clericorum, qui feminas ab eccleſiis excludendas negat, quia ibi femina *perdit ſuæ voluptatis uſum, perdit & luxum dum tractantur celeſtia*.

g *Tranſvena num rector*) *Tranſvena conrector* cod. Vict. *non rector* Colbert. Ibidem codex Vict. cum Morellio: *ut ingerat iras*. Fabricius ſic emendat: *Tranſvena corrector Sodomorum duplicat iras*. Male in edit. Oxon. *atque ingerit iras*.

h *Rivorum innumeros*) Sic cod. Colbert. *numeros* in edit. In eodem verſu lego *amnes* ex cod. Vict. pro *omnes* quod in editis legitur. Uterque codex habet *vebitur* pro eo quod Pamelius poſuit poſt Fabricium *fertur*.

i *Interdum lumine multant*) Sic Morel. & duo codices mſſ. niſi quod Victorinus habet *lumina*. *Interdiu* legendum videtur. Fabricius & Pamelius emendant; *Multatur lumine diro*.

Tunc [a] decreta Dei referant, dignam adfore pœnam
De cælo Sodomis; ipsum meruisse salutem
Justitiæ titulo: Quin ergo accingeris istinc
Festinare fugam, pariterque educere si quid
Gentis habes: nos exitium jam inducimus urbi.
Loth generos citus alloquitur: sed dura hominum mens
Credere despexit montium, risitque timorem.
Tempore mox quo lux tenebras conscendere tentat,
Et bicolor cæli facies de nocte dieque est,
Instabat juvenes Chaldæam educere gentem
Ex Sodomi, justamque domum donare saluti:
Eja age Loth exsurge, tuamque assume jugalem,
Et natas duplices, atque hinc exterminus ito;
Præveniens Sodomum pœnas, Manibus quoque amicis
Producunt trepidos, atque hæc ibi cetera mandant:
Serva Loth animam; ne visum in terga retrorsum
Vertere forte velis, cœptum vel sistere gressum;
In montem propera. Timuit Loth arduа tardo
Ereptare gradu, cælestes ne prius iræ
Opprimerent: alios igitur deposcere portus
Aggreditur, parvam quam contra aspexerat, urbem.
[b] Huc, inquit, contendo fugas; vix mœnibus exstat,
Nec longe, nec magna. Illi favere precanti,
Urbis & ipsius pariter gessere salutem;
Segor inde loco nomen vox barbara novit.
Tunc Loth ingreditur Segor, simul exoritus sol,
Ultimus ille quidem; in Sodomamque incendia fervens
Infert, nam totos radios armaverat igni:
Æmula subseritur caligo, includere lucem
Cœptans, atque globos confuso intexere cælo:
Fumantes coeunt nubes, novus irruit imber;
Sulphura cum flammis flagrantibus æstuat æther,
Exustus crepitat liquidis ardoribus aer:

Hinc habet in falso de vero fabula famam,
Solis progeniem currus optasse paternos,
Nec valuisse levem puerum frenare superbos
Solis equos, arsisse orbem; tunc fulmine raptum
Aurigam illicitum, planctum mutasse sorores.
Viderit Eridanus, si qua illic populus albet,
Aut si quis plumat senio modulatior ales:
Hic aliter versæ mœrent miracula formæ.
Namque comes conjux heu me, male tum quoque legis
Femina non patiens, divina ad murmura cæli
Audaces oculos nequidquam sola retorsit,
Non habitura loqui quod viderit; & simul illic
In fragilem mutata salem, stetit ipsa sepulcrum;
Ipsaque imago, sibi [c] formam sine corpore servans;
Durat adhuc etenim nuda statione sub æthram,
Nec pluviis dilapsa situ, nec diruta ventis!
Quinetiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet;
Dicitur & vivens alio jam corpore, sexus,
Munificos solito dispungere sanguine menses.
Nusquam sunt Sodomi, nusquam illorum impia lucent
Mœnia, cum Dominis domus omnis, inops ita nusquam:
Tota rogus regio est; hinc atro horrore favillæ,
Hincque situ cano cineres incendia signant,
Occidit illa prior [d] feritas, quam prospiciens Loth
Nullus arat frustra piceas fuligine glebas.
Semiperemta etiam si qua illic jugera lętas
Autumni conantur opes; facile optima sese
Promittunt oculis, pira, persica, & omnia mala,
Donec carpantur: nam protinus indice tactu,
Solvitur in cinerem, [e] fit vana favilla. que pomum.

Sic

a *Decreta*) *Secreta* Colbert.

b *Hunc inquit*) Aliter hi duo versus in cod. Colb. *Huc, inquit, fuga, si certe manibus exstat: Nec longe nec magna mihi est: favere precanti.* Secundus versus eodem modo habetur in cod. Vict. & apud Morel. nisi quod iste legit, *favete*.

c *Formam sine corpore servans*) *Formam sine carne reservans*, cod. Colb. *Forma*, Morel.

d *Feritas quam prospiciens Loth*) Corruptum locum sic emendari & expleri posse putat editor Oxon. *Occidit illa prior species, quam prospiciens Loth deseruisse pii fertur commercia fratris.*

e *Fuit vana favillaque pomum*) Aliter duo codices mss. *solvitur in cinerem, vacui favillque pomi.*

Sic igitur cælo pariter terraque ſepultis
Nec mare vivit ibi, mors eſt maris illa quieti;
[a] Quod nullus animat per anhela volumina fluctus,
Quodque etiam patrio nuſquam ſuſpirat ab auſtro,
Quodque nequit proferre aliquam de gurgite gentem
Squamigeram, lævive cuti vel cortice ſeptam,
Vel criſpam concham, aut duplici compagine clauſam.
Solum illic propria mentitur fruge bitumen,
Exuſti fuligo maris; quod vividus ardor
Subter ſtagna coquens de ſulphuris & ſalis æſtu,
Temperat, inque picem dat terræ hærere marinam:
Invehitur proprio cum tempore pingue crematæ
Virus aquæ, ſpumiſque cutis ſuper æquora nigra
Texitur. Appellunt queis eſt ea captio mercis;
Acclinant laterum læves libramine lembos,
Ut ſemel impoſitam doceant conſcendere venam:
Nam ſe ſponte levans annabit inertis ad ora
Navigii, preſſumque dabit pre munere largo,
Ni plaga contigerit quam menſis femina veſtit.
Ecce aliud monſtrum pelagi de clade notatur:
Cuncta illic [b] immiſſa natant; natura receſſit
Mergendis data corporibus. Si denique tædæ
Luciferam narem ſiſtes qua ſpiritus igni eſt,
Velificavit apex flammæ, ſi flamma peremta eſt,
Ibit ſubter aquas deſtructio naufraga lucis.
Hæ Sodomum & Gomorum ſignatæ in ſæcula pœnæ
Gentibus injuſtis, queis [c] corda obdura timorem
Deſeruere Dei, cæleſtia jura tueri,
Inque unum rerum Dominum ſperare docebunt.

Carmen ignoti Auctoris, ad Senatorem ex Chriſtiana Religione ad Idola converſum.

QUum te diverſis iterum variiſque viderem
Intervire ſacris, priſcoque errore teneri:
Obſtipui [d] monitus: quia carmina ſemper amaſti,
Carmine reſpondens, properavi ſcribere verſus;
Ute te corriperem, tenebras præponere luci
Quis patiatur enim, te Matrem credere magnam
Poſſe deam dici, rurſuſque putare colendam,
Cujus cultores infamia turpis inurit?
Namque ſacerdotes tunicis muliebribus idem
Interius vitium cultu [e] exteriore fatentur;
Idque licere putant, quod non licet: unde per orbem
Leniter incedunt, mollita voce loquentes,
Lapſatoſque tenent extenſo pollice lumbos,
Et proprium mutant vulgato crimine ſexum.
Cumque ſuos celebrant ritus, his eſſe diebus
Se caſtos memorant: at ſi tantummodo tunc ſunt
Ut perhibent, caſti, reliquo jam tempore quid ſunt?
Sed quia coguntur ſaltem ſemel eſſe pudici,
Mente fremunt, lacerant copus, funduntque cruorem.
Quale ſacrum eſt vero quod fertur nomine ſanguis?
Nunc etiam dicis, quod te non fecerit ætas,
Sed tua religio calvum: caligaque remota,
Gallica ſit pedibus molli redimita papyro.
Re miranda fatis dejectaque culmine ſummo:
Si quis ab Iſiacis conſul procedat in orbem,
Riſus oris erit: quis te non rideat autem,
Qui fueris conſul, nunc Iſidis eſſe miniſtrum?
Quodque pudet primo, te non pudet eſſe ſecundo;
Ingeniumque tuum turpes damnare per hymnos

Reſ-

a *Quod nullus animat*) *Quod nullos* Morel. & Colb. *Idque animat nullus*, Fabricius & Oxon.
b *Immiſſa*) Duo codices mſſ. *invita*.
c *Corda obdura*) Sic cod. Colb. *corpora dura* Morel. & Vict. Poſuit Pamelius *pectora dura* ex conjectura Cauchii. Paulo poſt, Colb.
b *Monitus*) *Motus* Morel.
c *Exteriore*) Male Pamel. & Oxon. *interiore*.

Reſpondente tibi vulgo & lacerante ſenatu.
Teque domo propria pictum cum faſcibus ante,
Nunc quoque cum ſiſtro faciem portare caninam.
Hæc tua humilitas, ſed humilitatis imago.
Ædibus illa tuis ſemper monumenta manebunt.
Rumor & ad noſtras pervenit publicus aures,
Te dixiſſe: Dea erravi, ignoſce, redivi.
Dic mihi ſi valeas, cum talia ſæpe rogares,
Et veniam peteres; quæ tecum verba locuta eſt?
Vere mente cares, ſequeris qui mente carentes.
Hæc iterum repetis, nec te delinquere ſentis.
Quid mereare vide: minus eſſes forte notandus,
Si tantum hoc ſcires, & in hoc errore maneres:
At cum vericolæ penetraveris oſtia legis,
Et tibi noſſe Deum paucis acceſſerit annis;
Cur linquenda tenes, aut cur retinenda relinquis?
Nilque colis, dum cuncta colis; nec corde retractas
Vera quid a falſis, quid ab umbris lumina diſtent.
Philoſophum fingis, cum te ſententia mutet:
Nam tibi ſi ſtomachum popularis moverit aura;
Et Judæus eris, totuſque incertus haberis.
Indulge dicti, ſapientia non placet alta.
Omne quod eſt nimium contra cadit: unum operantur
Et calor & frigius: ſic hoc, ſic illud adurit;
Sic tenebræ viſum, ſic ſol contrarius aufert,
Et pariter lædunt gelidum fervenſque lavacrum:
Eſca alitur corpus, corpus corrumpitur eſca;
Vimque ſuam minuit, ſi quid protenditur ultra.
Denique ſi ſedeas, requies eſt magna laboris;
Si multum ſedeas, labor eſt. Maro namque poeta
Pro pœna poſuit: ſedet, æternumque ſedebit
Infelix Theſeus. Semper nocet utile longum;
Prandia longa nocent, jejunia longa fatigant:
Sic nimium ſapere ſtultum facit: improba ſecta,
Me dea ſic docuit, moderamen amabile dixit.
Sed tu nec ſectam modo, nec moderamina curas.
Mens autem ſtabilis nullo pervertitur æſtu,
Ipſaque ſimplicitas numquam mala cogitat ulla.
Hinc ſincera fides æterna ſede fruetur:
Et dolus e contra longo cruciabitur igni.
Elige quid velles, ut digna piacula vites.
Sic tamen hanc veniam mereatur creditor inquam,
Ut leve crimen erit, ſi nolis noſcere vera;
Non leve crimen erit, ſi cognita vera relinquas.
Sed te correctum forſan matura ſenectus
In melius revocat ſatiatum erroribus iſtis;
Tempus enim mutat mala, digerit omnia tempus.
Tunc igitur cum te conſulta reduxerit ætas,
Diſce Deo ſervare fidem, ne forte bis unum
Incurras lapſum; quia vere dicitur illud:
Qui pedis offenſi lapidem vitare ſecundo
Neſcit, & incautus iterum vexaverit artus,
Imputet ipſe ſibi, nec caſibus imputet ullis.
Corrige delictum fidamine, corrige mentem.
Suffecit peccare ſemel, deſiſte vereri:
Non erit in culpa quem pœnitet ante fuiſſe.

a *Hæc tua humilitas, ſed humilitatis imago*) Obſervat Pamelius hunc ſcriptorem littera *b* more veterum uti pro conſonante. Conjicit legendum *humilitas non eſt*. Emendat editor Oxon. *Hæc tua non pietas eſt, ſed pietatis imago*.

HYMNUS VICTORINI PICTAVIENSIS

DE CRUCE DOMINI,

PERPERAM CYPRIANO ATTRIBUTUS.

EST locus ex omni medium quem credimus orbe,
Golgotha Judæi patrio cognomine dicunt:
Hic ego, de sterili succiso robore lignum
Plantatum, memini fructus genuisse salubres;
Non tamen hoc illis qui sue posuere [b] colonis
Præbuit; externi fructus habuere beatos.
Arboris hæc species uno de stipite surgit,
Et mox in geminos extendit brachia ramos;
Sicut plena graves antennæ carbasa tendunt,
Vel cum disjunctis juga stant ad aratra juvencis.
Quod tulit hoc primo, maturo semine lapsum
Concepit tellus: mox hinc mirabile dictu,
Tertia lux iterum terræ superisque tremendum
Extulerat ramum vitali fruge beatum.
Sed bis vicenis conformiter ille diebus,
Crevit in immensum, cælumque cacumine summo
Contigit, & tandem sanctum caput abdidit alte.
Dum tameu ingenti bissenos pondere ramos
Edidit, & totum spargens porrexit in orbem;
Gentibus ut cunctis victum vitamque perennem
Præberent, mortemque mori qui posse docerent.
Explicitis etiam mox quinquaginta diebus
Vertice de summo divini nectaris haustum
Detulit in ramos cælestis spiritus aura:
Dulci rore graves manabant undique frondes.
Ecce sub ingenti ramorum regminis umbra
Fons erat; hic nullo casu turbante serenum,
Perspicuis illimis aquis, & gramina lętos
Fundebant circum vario de flore colores.
Hunc circum innumeræ gentes populique coibant;
Quam varii generis, sexus, ætatis, honoris,
Innuptæ nuptæque simul, viduęque nurusque,
Infantes, querique, viri, juvenesque, senesque,
Hic ubi multigenis flexos incumbere pomis
Cernebant ramos, avidis attingere dextris
Gaudebant madidos cælesti nectare fructus.
Nec prius hos poterant cupidis decerpere palmis,
Quam lutulenta vię vestigia fœda prioris
Detererent, corpusque pio de fonte lavarent.
Ergo diu circumspatiantes gramine molli,
Suspiciunt alta pendentes arbore fructus:
Tunc si quę ex illis delapsa putamina ramis,
Et dulces multo rorantes nectare fructus,
Vescuntur, veros optantes sumere fructus;
Ergo ubi cęlestem ceperunt ora saporem,
Permutant animos, & mentes perdere avaras
[c] Incipiunt: dulcique hominem cognoscere sensu.
Insolito multis stomachum moviisse saporem
Vidimus; & fellis commotum molle venenum,
Rejeciisse bonos turbata mente sapores:
Aut

a *De Cruce Domini*) In multis codicibus antiquis legitur, *De Paschа Domini.*

b *Colonis*) Sic Regius codex & Vict. Male in editis legitur *colonos*.

c *Incipiunt*) Hunc versum ex Fabricio addidit Pamelius cum quinque sequentibus. Desunt in antiquis codicibus & apud Morellium.

Aut avide ſumtum non dilexiſſe, diuque
Et male potatum tandem evomuiſſe ſaporem,
Sępe quidem multi revocatis mentibus ægros
Reſtituere animos, & quæ ſe poſſe negabant,
Pertulerant, fructumque ſui cepere laboris,
Multi etiam ſanctos auſi contingere fontes,
Diſceſſere iterum ſubito, retroque relapſi,
Sordibus & cœno mixti volvuntur eodem.
Multi vera bono portantes pectore, totis
Accipiunt animis, penituſque in viſcera condunt,

Ergo quique ſacros poſſunt accedere fontes,
[a] Et quos ſeptima lux optatas ſiſtit ad undas,
Tingunt in liquidis jejunos fontibus artus;
Sic demum illuviem mentis, vitęque prioris
Deponunt labem, puraſque a morte [b] reducunt
Illuſtres animas, cęlique ad [c] lumen ituras.
Hinc iter ad ramos, & dulcia poma ſalutis:
Inde iter ad cęlum per ramos arboris altę.
Hoc lignum vitę cunctis credentibus. Amen.

a *Et quos ſeptima lux*) Sic Morel. & codices mſſ. Reg. & Vict. Minus recte: Pamelius: *Septima lux reparans optatas ſiſtit ad undas.*

b *Reducunt*) Male apud Pamel. & Ozon. *recudunt.*

c *Lumen*) *Limen* Morel.

DE SINGULARITATE CLERICORUM.

Tractatus Cypriano perperam adscriptus, necnon Augustino & Origeni.

a EMISERAM quidem vobis ante tempus epistolam, filii carissimi, quæ omnium morum institutа de lege commendans, summatim omnia contineret, quæcumque universis clericis generaliter ad dirigendam regulam competunt disciplinæ. Sed quia nunc de feminarum commoratione vulgariter inter vos quidam b ignominiæ devoluti sunte etiam de hac re specialiter vobis, Domini correptione scribere compulsus sum: qui miserum me pro vestra negligentia cum severitate conveniens, mandare præcepit, ne clerici cum feminis commorentur. Et licet hæc admonitio sola litterarum mearum auctoritate sufficeret; tamen ne me fominatorem irrideat quisquam, sicut Joseph fratres irriserunt, scripturarum addimus firmitatem: ut omnes sciant hoc etiam modo per revelationem Dominum jubere, quod litteris cognoscitur ante jussisse; nec nos esse adulterantes verbum Domini, aut volentes jactanter de revelationibus gloriari, sed sic ante conspectum Domini referendo non mentiri quod loquimur; sicut a Domino confidimus nos non audisse mendacium, c præsumentes vocem apostoli Pauli pro-
3Cor4.2 testantis: *Non enim sumus*, inquit, *sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate sicut ex Deo coram ipso in christo loquimur*. In dolore itaque maximo constituti de quibusdam tabefactis membris corporis nostri; & in gemitu jacturam lamentantis Ecclesiæ, quæ per segnitiem nostram redigitur per dies singulos ad nimiam paucitatem; credimus nos ex parte aliqua sublevari, quod diligentiæ nostræ negligentia quorumdam obesse non possit, quibus numquam nostræ litteræ defuerunt, quæ per absentiam nostram frequentiam omnibus pensaverunt, d dissimulationis suæ ut unusquisque contemtor reum semetipse conscribat, nos autem libera fronte contemtoribus exclamemus, quod Salomon confidenter exprobat: *Quoniam quidem vocabam*, inquit, *non obaudiebatis: & extendebam verba mea, & non intendebatis, sed irrita faciebatis mea consilia, meis autem increpationibus non intendebatis: itaque & ego vestræ perditioni superridebo. Gratulabor ergo adversum vos, cum advenerit vobis interitus, cum advenerit vobis subito tumultus, eversio autem* e *similis procellæ, & cum advemerit vobis pressura & expugnatio. Erit enim cum me invocaveritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non invenient: oderunt enim sapientiam. Verbum autem Domini non assumserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere. Spreverunt enim meas correptiones: ideoque edent viæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur.* Prov. 24.

2. Ad vos nunc mea exhortatio convertitur, quos nolumus experiri talia præcipitia ruinarum. Metuite quantum potestis ejusmodi casus exitia: & in ista subversione, labentium vos experimenta perterrant. Nimium præceps est qui transire contendit, ubi alium conspexerit cecidisse: & vehementer infrenis est, cui non incutitur timo alio pereunte. Amator vero est salutis suę, qui evitat alienæ mortis incursum. Et ipse est providus, qui sollicitus fit cladibus ceterorum: sicut Salomon approbat, dicens: *Astutus videns malum puniri, vehementer erudietur*. Et iterum: *Cadentibus impiis justi vehementer terrebuntur*. Adversaria est con-

a *Emiseram*) Sic vetus codex Sangermanensis; quæ legendi ratio confirmatur ex his quæ addit auctor hujus libri se *etiam de hac re specialiter scribere compulsum esse*. Habent alii codices & editi, *promiseram*. Ex eodem codice & alio vetusto legimus paulo post, *omnia contineret*, non ut in editis, *omnia etiam contimeret*.

b *Ignominiæ*) Sic quatuor mss. codices & edit. Spirensis ac Rembolti. Legit Erasmus ex conjectura *ignominiose*, Pamelius posuit *ad ignominiam*, sicque se legisse ait apud Antonium & vetustam editionem. Paulo post ex eorumdem codicum mss. & edit. auctoritate expunxi lectiones a Pamelio invectas & restitui, *conveniens* pro *corripiens*, & *tabefactis membris* pro *putrefactis*, & *lamentantis ecclesiæ* pro *lamentantes*, & *semetipse conscribat* pro *semetipsum*. Exstat tamen *tabefactis* in duobus tantum codicibus, sed quorum alter est antiquissimus.

c *Præsumentes vocem*) *Voce* i duobus mss. Sangermanensibus.

d *Dissimulationis suæ*) In codice pervetusto Sangerm. sic incipit periodus: *Dissimulationis sue unusquisque contemtor reum semetipse conscribat; nos autem &c.* Alia tamen mano addita est particula, *ut*.

e *Simis procellæ*) Sic emendavi ex cod. Sangerm. pervetusto *Simul & procellæ* in edit.

confidentia, quæ periculis vitam ſuam pro certo commendat. Et lubrica ſpes eſt, quæ inter formenta peccati ſalvari ſe ſperat. Incerta victoria eſt, inter hoſtilia arma pugnare. Et impoſſibilis liberatio eſt, flammis circumdari, nec ardere. Quod Salomon [a] abnegat, dicens: *Quis alligabit in ſinu ſuo ignem, veſtimenta autem ſua non comburet? aut quis ambulabit ſuper carbones ignis, pedes vero non comburet? Sic qui introierit ad uxorem proximi ſui, non erit immunis, neque omnis qui tangit eam.* Credite quæſo vos, credite divinæ fidei, quinimmo [b] quam veſtræ: quia omne quidquid pollicetur, non poteſt fallere, dicente Domino: *Facilius eſt*, inquit, *cælum & terram præterire, quam de lege unum apicem cadere.* Et iterum: *Cælum & terra tranſibunt, verba autem mea non præteribunt.* Ipſi ergo nos fallimus, quoties inordinaliter credimus, æſtimantes per fidem noſtram legis præcepta [c] poſſe mutari; ut inter maſculos & feminas ſperemus paſſim caſtitatem immobilem cuſtodiri.

Prov. 6 27

Luc. 61 17

Mat. 24 35.

3. Difficile quis venenum bibet & vivet. Verendum eſt dormienti in ripa, ne cadat, cum dicat Apoſtolus: *Qui ſe putat ſtare, videat ne cadat.* In hac parte expedit bene timere, quam male fidere. Et utilius eſt infirmum ſe homo cognoſcat, ut fortis exſiſtat, quam fortis videri velit, & infirmus emergat. De qua re præſumtores objurgat Apoſtolus, dicens: *Si qui putat ſe aliquid eſſe, cum nihil ſit, ſeipſum implanat.* Pro certo implanator proprius ſuam animam decipit, qui non cavendo contraria, noxiis rebus ſemetipſe commiſerit. Ille autem tutius ſibi conſulit, qui circa malos ſemper infidus ſpecies quaſcumque noxias extimeſcit. Quorum diſtantiam Salomon diſſeruit, dicens: *Sapiens timendo declinabit ab omni malo: inſipiens autem confidens ſui, miſcetur iniquo.* Magnum ſapientiæ divinæ conſilium inventum eſt, ubi timoris auxilio liberemur. Magna compendia providentiæ, ut aliquando fiat virtus & victoria per timorem. Magna remedia Dominus contulit ad ſalutem, ut habeat & timidus laudem,

1 Cor. 10 12.

Gal. 6. 3

Prov. 14 16

ſicut Salomon repetit, dicens: *Beatus vir qui veretur omnia per metum.* Inæſtimabilis Domini miſericordia, quæ [d] undique homini ſuo contulit gloriam: & incomprehenſibilis pietas, quæ ſecundum pugnas dedit & palmas: ut [e] confidendo maſculorum ſævitiam ſuperemus, & timendo feminarum blandimenta vincamus; dummodo & de virtute & de infirmitate ſuper nos Dominus glorias operetur: ut in omnibus & per omnia omnipotentem ſemetipſe teſtetur, dividens differentias triumphorum; ut tam conſiliis quam viribus a nobis bella vincantur, ne ſi [f] vinceremus ſolius fidei fortitudine, contra Salomonem vacua eſſent opera ſapientiæ. Nunc igitur ſapientiæ arma geſtanda, ubi feminei & virilis ſexus certamen indicitur. Unde Salomon ſic inſtruit, dicens: *Prudentiam*, inquit, *fac notam tibi, ut te ſervet a muliere aliena & peſſima.* Videte nunc prudentiam in iſto bello, non fidem nobis datam eſſe victricem, quæ nos timiditatis remedio liberaſſet: & contemplamini quæ ſunt modo arma ſumenda, ſi vultis habere legis auxilia. Eſtote timidi, ut ſitis intrepidi: & licet timor in certamine infirmitas eſſe videatur; tamen ſecundum verbum Apoſtoli, *Virtus in infirmitate perficitur.* Separamini deprecor, ſeparamini a contagione peſtifera.

Eccl. 25 15.

Prov. 2 16.

2 Cor. 12 9.

4. Quantumcumque fuerit unuſquiſque longius ab adverſis, tantum non ſentit adverſa. Minus voluptatibus ſtimulatur, qui non eſt ubi frequentia eſt voluptatum. Et minus avaritiæ moleſtias patitur, qui divitias non videt; ſi admittimus Apoſtolum pollicentem: *Qui volunt*, inquit, *divites fieri, incidunt in tentationem & in [g] muſcipulam, & deſideria multa & inutilia & noxia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum.* Non aliter tentationibus ſubjacet, qui junctus eſt feminæ, in qua nihil eſt aliud niſi quod feriat proximantem. Aculeus peccati facta eſt forma feminea; & mortis conditio non aliunde ſurrexit, niſi de muliebri ſubſtantia. Quod Salomon ad noſtram ſollicitudinem memorat, dicens.

1 Tim. 6. 9.

a *Abnegat*) Sic quatuor mſſ. codices & editiones antiquæ. Pamelius habet, *non negat*.

b *Quam veſtræ*) Sic vetuſtiſſimus codex Sangerm. editi *noſtræ*. Fruſtra Eraſmus addidit *plus* ante has voces. Paulo poſt habent ſimiliter mſſ. & edit. Spir. & Remb. *expedit bene timere*. Eraſmus & alii eum ſecuti, *expedit plus bene timere*.

c *Poſſe*) Hanc vocem addidimus ex duobus mſſ. Sangerm. Paulo poſt legitur in tribus codicibus mſſ. & Remb. *cum dicit Apoſtolus*; quæ loquendi ratio familiaris huic ſcriptori.

d *Undique*) Lectionem Eraſmi & Morel. revocavimus quæ & in quatuor vetuſtis exſtat codicibus & ſententiæ ſcriptoris congruit. Probat enim & *de virtute & de infirmitate ſuper nos gloriam Dominum operari*. Remboltus & editio Spirenſis habent *unicuique homini ſuo*: Pamelius *unicuique homini ſuam*. Paulo ante legitur in vetuſtiſſimo cod. Sangerm. *tutius conſulit*. Duo alii & Remb. ae Spir. *tutius ſe conſulit*.

e *Confidendo*) Sic emendavimus ex duobus codicibus mſſ. Editi *confitendo*.

f *Vincremus*) Sic Morel. & tres vetuſti codices: alii *vicerimus*. Paulo poſt legimus, *ſeparamini a contagione*. Deeſt præpoſitio apud Pamel. exſtat in vetuſtis codicibus & editis.

g *Muſcipulam*) Sic tres vetuſti codices & editi. *Muſcipulas* Pamel. Addunt *diaboli* Eraſmus & Morel.

Eccli. 25 33. cens: *A muliere factum est initium peccati, & propter hanc omnes morimur.* Inde mortales tenemur, nec timemus. Quid si jam immortales essemus? Per mulierem liberavit nos equidem Christus, sed unde adhuc morimur formidare debemus. Tunc liberatio ipsa constabit in femina, si a nobis mors revincatur, quæ per feminam venerat. Ceterum si adhuc per mulierem circa nos scandala dominantur; liberationis Christi fecimus pro certo dispendium. Siquidem in futurum spes ista libertatis manet, quam fidei nostræ Christum credimus contulisse: ut tunc nobis omnino mulier non noceat, cum & ipsa mors fuerit evacuata. Nam si modo putamus nos intentabiles esse muliebribus jaculis; [a] quid ergo restat cælestibus regnis? Non immerito tales sensus Apostolus increpat, dicens: *Jam satiati estis, jam divites facti* 1 Cor. 4. 8 *estis: sine nobis regnatis, & utinam regnetis.* Tempus ergo luctaminis adhuc geritur, & mors per feminam adhuc usque grassatur. Mentior, si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti & quales episcopi & clerici simul & laici, post confessionum victoriarumque calcata certamina, post magnalia & signa vel mirabilia usquaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse, cum volunt in navi fragili navigare? Quantos leones domuit [b] una infirmitas delicata, quæ cum sit vilis & misera; de magnis efficit prædam? Quod Prov. 6 26. Salomon loquitur, dicens: *Pretium meretricis quantum est unius panis, mulier autem pretiosas animas capit.*

5. Ante nos ista tractantur, & nullis terroribus coercemur; quid faceremus, si opinionibus tantummodo gestas historias audiremus? Sed hæc est semper incredulitas humanæ duritiæ, ut non solum audiendo, sed etiam videndo non credat alteros interisse, nisi & seipsam viderit interire; nec sociorum mortibus quatitur, dum illos promeritos aut invalidos opinatur, Se autem multum mereri, aut multum valere fiducialiter putat, nescius præberi cunctis exempla, cum fuerint quibusdam irrogata supplicia, sicut Dominus in Luc. 13 Evangelio proponit & dicit: *Putatis quod hi Galilæi præ omnibus Galilæis fuerit peccatores, qui talia passi sunt? Non. Dico vobis: nisi pœnitentiam habueritis, similiter perietis, sicut illi supra quos cecidit turris in Siloa, & occidit eos. Putatis quoniam & ipsi debitores fuerunt præ omnibus hominibus habitantibus in [c] Hierusalem? Non. Dico vobis: si non pœnitueritis, similiter perietis.*

6 Miramur si Adam per Evam seductus est, quem nulla morientium exempla præcesserant, & nisi jussio una constrinxerat, cum modo nos nec innumerabiles mortes, nec in finita jussa [d] compescunt. Quibus convenienter dicitur secundum increpationem Domini: Si Adam vidisset mortes, quæ factæ in vobis; olim in cilicio & cinere pœnitentiam egisset. Dico autem vobis, quoniam Adæ tolerabilius erit in die judicii, quam vobis. [e] Longe satis longe sit pestis illa, & lues, & clandestina pernicies. O quam [f] inordinalis feminæ propinquitas. Jaculatur cujus vicina est delictorum latrocinium. Non est in hac societate sinceritas approbabilis, quæ collisiones habet velut quibusdam fluctibus turbulentas. In hac familiaritate non habitat amica concordia: quoniam non nisi discordantes inimicitias creat. Fecit equidem vero Dominus mulierem adjutricem, sed serpentis invidia personam sumsit hostilem. Quod si illa de viro suo nata, usque hodie ipsum cui jungitur, tentat: quanto magis illa quæ copulatur nulla lege conjuncta? Et si illi qui duo sunt in carne una contreti, tentationibus mutuis invicem pungunt; quid facient hi qui in una carne nec nati nec juncti sunt? Præsertim quia nec Deum jam invocare permittitur, qui caritate alterius avocatur; nec sinitur cogitare divina, qui sibi quæsivit cui exhiberet domestica curam. Propter quod sic Apostolus consulit, dicens: *Volo vos sine sol-* 1 Cor. 7 *licitudine esse. Qui sine uxore est, sollicitus est* 32. *quomodo placeat Deo: qui autem habet uxorem, cogitat quæ sunt hujus mundi, quomodo placeat uxori.* Quid est nunc quod in hac conjunctione delectet, in qua sunt solæ pugnæ? aut quæ utilitas favet, ubi non sunt officia conjugalia, quando nec ipsa possunt esse secura? [g] Causale est

omne

a *Quid ergo*) *Nihil ergo* in tribus mss. Remb. Morel.

b *Una infirmitas*) Legit Pamelius, *una muliebris infirmitas* ex uno cod. sed repugnant alii omnes. Paulo post ex quatuor mss. legimus, *quantum est unius panis*: sic etiam editio Spir. & Remboltus, alii *tantum*.

c *Hierusalem*) Post hanc vocem in multis editionibus additur *non*, quæ conjunctio deest in edit. Spir. & Remb. & quatuor vetustis codicibus.

d *Compescunt*) Sic editio Spir. & Remb. & tres mss. Alii *compescant*. Paulo post Regius cod. *factæ sunt in nobis*.

e *Longe satis*) Sic Morel. & quatuor mss. Editi: *longe sit pestis*.

f *Inordinalis cujus vicina est*) Sic veteres editiones & mss. Aliter Erasmus & alii eum secuti: *O quam inordinabilis feminæ propinquitas: jaculatur, cujus vicinia est delictorum latrocinium*. Gravius legendum conjicit *lenocinium*.

g *Causale*) *casuale* Erasmus.

omne quod feminæ est; & copulatio ejus semper infesta est. Fœdere suo magnas molestias præstat; & cui adhæserit contra fas, insanabilem ingerit plagam. De carbonibus scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, & mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam Salomon sic comparat, dicens: *De vestimentis procedet tinea, & a muliere iniquitas viri.* *Eccl. 42 13.*

7. Volo scire quæ sit affectio ista communis, quæ morbi dissensio semper ambigua, quæ propositum suum nutantibus consiliis impugnando conturbat. Ut quid sibi adhibuit mulierem qui ducere contemsit uxorem? Omnis qui non manducaverit carnem; ut quid habitationem suam carnis apparatibus replet? Et qui non biberit vinum, quid vini [a] oblectatione perfruitur? quasi non aliquoties habendo, nec gustando copia esculentorum animus pascitur, & vini odoriferi sola fragrantia suscitatur sæpius animus. Quid per hypocrisin vult ab hominibus abstinens dici, & in secreto carnibus & ebrietate distandi? Habent multi divitias quas suis usibus negant, sed pro cupiditate conservant; quibus si nulla cupiditas inhæsisset, nec cupiditatis insignia possiderent. At vero quia cupiditate possessi sunt, perfruuntur animo quod usu non tangunt. Ita is qui despexit vinculum nuptiarum, & aliter vinculis femineis obligatur, quamvis nullo concubitu misceatur, desiderio tamen, visu, colloquio, conjunctione semper oblectatur. Nam si desiderium feminæ non haberet, numquam feminam suis oblectamentis assumeret. Immo vero insuper mihi suspectum placitum dedit qui non legitimam duxit, & legitimam recusavit: nisi fallor, in publico argumentatus est hominibus promittere sanctitatem, & in occulto sine uxore non esse. Duo argumenta sanctitatis & libidinis hinc & inde miranda sunt, quæ utraque invicem tegunt, & utraque invicem produnt. Ingeniosus eunuchus & mechus invidet sibi dum consulit, & dum quærit utrumque, [b] neutrum facit; ut sanctus minime deputetur, qui non vera conjunctione perfruatur, cum Paulus Apostolus dicat: *Alligatus es uxori? ne quæsieris solutionem. Solutus es ab uxore? ne quæsieris uxorem.* *1 Cor. 7 27* Sed consentio non esse castitatis hujus pudicitiam violatam: suspiciosis tamen malam porrigit famam; & pudicitiæ bonum frustra intrinsecus laborioso agone custodit, [c] quod forinsecus efficit infamari, destruens magisterium Pauli Apostoli providentis pariter & monentis: *Ut quid*, inquit, *libertas mea judicatur ab infideli conscientia? Si ergo gratiæ participo: ut quid blasphemor pro eo quod gratias ago?* Pejus est quam mœchia, continentiam ducere criminosam, & infamem facere sanctimoniam. Blasphemiam ingerit religioni [d] quam colit, qui quod confitetur, non ante omnes impleverit; ne Christianitas credatur esse fallacia, & mœchatio videatur esse sanctitatis velamento vestita. Propter quod Dominus in Evangelio sic præmonet, dicens: *Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videntes opera vestra bona, magnificent patrem vestrum qui in cælis est.* *Mat. 5. 16* Hoc sequitur & Paulus Apostolus, dicens, *Non ergo blaphemetur bonum vestrum.* *Rom. 14 16.* Et iterum: *Providentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram hominibus.* *Rom. 12 17* Et alio loco: *Sive ergo manducatis, sive bibitis sive aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facit. Et estote sine scandalo Judæis, & Græcis, & Ecclesiæ Dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo.* *1 Cor. 10 13.*

8. Sed opponitur forsan, quid est quod ipse iterum dixerit? *Si hominibus placere vellem, Christi servus non essem.* *Gal. 1. 10.* Numquam se quæcumque dicta legis excludunt, sed certis locis responsa universa defixa sunt. Illic placere hominibus non licet, ubi voluntas hominum non capit Domini voluntatem. Ubi vero acceptant homines, quod ad gloriam proficit Dei; innotescere omnibus ipse Paulus Apostolus præcepit. *Unusquisque, inquit, nostrum, proximo suo placeat ad bonam ædificationem.* *Rom. 15 2.* Quale ergo præmium sanctitatis exspectat, qui non solum blasphemiam sanctitatis ab infidelibus provocat, sed etiam fidelibus perniciosum præbet exemplar; ut infirmi sub prætextu dilectionis subtiliter fornicentur, & pudicus impudicissima castitatis præbeat magisterium, destruens quod Paulus Apostolus comminatur: *Periit, inquit, frater infirmus in tua conscientia, propter quem Christus passus est? Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis.* *1 Cor. 8. 10.* Et quidem non hoc juvenibus tantum, sed & senibus congruit, fratrum imbecillitati consulere; ne senectus perire provocet juventutem; ex qua debent omnia

a *Quid vini*) Hanc lectionem & proximam, *habendo* sumpsimus ex Erasm. & Morel. & tribus mss. Habet Pamel. *Quid videndi oblectatione*, & postea, *videndo nec gustando*. Remboltus: *Quid oblectatione perfruitur*, & *bibendo nec gustando*. Sic cod. Vict. in quo tamen ut in aliis legitur, *habendo nec gustando*.

b *Neutrum facit*) Duo vetusti codices, *neutrum fecit*.

c *Quod*) Sic tres codices mss. & veteres editiones. Pam. *qui illud*, ex uno codice quem citat Morellius. Paulo post vocem *Apostoli* restituimus ex duobus Sangermanensibus mss. & editis nonnullis.

d *Quam colit*) Sic Pamelius ex uno codice Morellii. Editi & quatuor mss. *quam contulit*.

omnia ſalutaria documenta procedere: ſicut Eleazarus in libro Machabæorum profitetur & dicite: *Præmitti malo in infernum* a, *quam patrias leges deſerere. Non enim ætatem noſtram dignum eſt fingere; ut multi adoleſcentium arbitrati Eleazarum nonaginta annorum, tranſiſſe ad vitam alienigenarum, & ipſi propter meam ſimulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ, per me ſeducantur, & odium ac maculam ſenectuti meæ acquiram.* Ille maluit vitam ſuam tormentis objicere, quam cuiquam magiſter perditionis exſiſtere: & nos ubi nulla tormenta ſunt, fluxibus ſolis nolumus ſalvandos fratres anteponere: nec contenti ſumus ſine ullis cruciatibus tam nobis prodeſſe quam ceteris, cum ille noluit vivere morituros, ſicut inferius proſecutus eſt, dicens: *Quamobrem fortiter vita excedens,* b *ſenectute quidem dignus adparebo, adoleſcentibus autem exemplum forte relinquam, ut promto animo ac fortiter pro gravibus & ſanctis legibus* c *honeſta morte ſecedant.* Cum hoc etiam laicos deceat, ne aut extraneis d occaſionem blaſphemandi, aut fraternitati opportunitatem fornicationis opponant; tum maxime clericos vehementer neceſſitas iſta conſtringit, quibus aut religio blaſphemata, aut fraternitas perdita pœnas duplices irrogabit. Nec invenient in judicio Domini ullum omnino ſolatium, qui alienigenis & fratribus peccandi fomitem miniſtrarunt. Propter quod ſic Paulus Apoſtolus Titum inſtruit, dicens: *Teipſum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, in integritate, in gravitate, in verbo ſano atque irreprehenſibili, ut adverſarius revereatur, nihil habens de nobis dicere mali.* Et iterum: *Omnibus*, inquit, *fidem bonam oſtende, ut bonam doctrinam Salvatoris Domini noſtri præferant in omnibus.* Sic & ad Timoteum ſcribit, dicens: *Forma eſto fidelibus in ſermone, in converſatione, in caritate, in fide, in caſtitate.* Quod & Petrus Apoſtolus hortatur, dicens: *Converſatio*, inquit, *veſtra in gentibus bona ſit, ut in eo quod detrahunt de vobis tamquam de malefactoribus, de bonis operibus veſtris glorificent Deum.* Et iterum: *Quoniam ſic eſt*, inquit, *voluntas Dei, ut benefacientes obmuteſcere faciatis ſtultorum hominum ignorantiam.*

Tim.2.7

Ibid.

1Timo.4 12.

1Petr. 2 12.

Ibid.

9. Nec quiſquam ſibi proponat & dicat, habere volo quod vincam: hoc eſt enim dicere, vivere deſiderio ſub ruina. Quis tam ſtultus qui arctari cupiat ad laborem, cui offertur e delicatus triumphus? Neque enim duplex triumphus eſt ſub feminæ præſentia probati victorem, quam eſt in ſingularitate ſervare integram ſponſionem ſanctimoniæ. Et cum ſit unus titulus gloriarum, hoc loco f vanus fortis eſt, qui ſatis laborat, & cum illo qui parum laborando vicerit, pariter muneratur. Quid quod ille quinimmo conſummatus adſcribitur, qui ſe omni parte femineis affectibus oſtentat abſciſſum? Quia eum Dominus in Evangelio perfectum vocat, qui totum ſuis uſibus amputaverit patrimonium. Certe etiam ſoli cuicumque quotidiani triumphi pro caſtitate non deſunt; quia numquam deſideriis carnalibus ſpiritum ceſſat infeſtare corpus humanum, quod Apoſtolus affirmat, dicens: *Caro*, inquit, *concupiſcit adverſus ſpiritum, ſpiritus autem adverſus carnem: hæc enim invicem adverſantur ſibi, ut non quæcumque vultis, illa faciatis.* Habes nunc carnem tuam, quam ſuperes ſemper: quid tibi vis alteram vel conducere? Nemo ſuper unam febrem cupit adhibere pejorem; ne incipiat hemitritæo inſanabili laborare, cui nullus valeat medicus ſubvenire. Neque aliquis ſuper onus proprium tollit inſuper alienum; ne onoribus duobus oppreſſu uſque ad inferos demergatur. Unde ſic Hieremias propheta docet ſanctitatis pondus ſingulariter ſuſtinendum. *Bonum eſt*, inquit, *viro cum portaverit jugum grave in juventute ſua; ſedebit ſingulariter & ſilebit, quoniam tulit ſuper ſe jugum grave.*

Mat. 19

Gal.5.17

Thren.3 27.

10 Sed quiſquam malignus obſecutor ad dictum Apoſtoli Pauli confugiet dicentis: *Onera veſtra ſuſtinete invicem, & ſic implebitis legem Chriſti*: Non hæc ſunt onera, quæ Paulus Apoſtolus imperat ſubvehenda; ſed ut tolerantes noſmetipſos diſcordia nulla diſcernat, & in tentationibus conſtitutis fratribus præbeamus auxilia: non ut ipſi nobis tentamenta per feminas procuremus, ſed ut tentamentorum magis pondera ſublevemus; cum ſciat quale ſit ſanctitatis jugum, quod vix ſingulare portetur. De quo non ſolum ipſe, ſed & Dominus

Gal.6.1.

a *Quam patrias &c.*) Hæc deſunt in quatuor mſſ. Paulo poſt reſtituimus *ætatem noſtram*, ut habetur in antiquis codicibus & editis excepta editione Oxon.

b *Senectute quidem*) Sic quatuor mſſ. codices: & paulo poſt iidem habent *adoleſcentibus autem*, Pamelius *adoleſcentibus quidem*.

c *Honeſta morte ſecedant*) Sic emendavi ex antiquiſſimo cod. Sangerm. Editi *honeſtæ morti ſuccedant*.

d *Occaſionem*) *Occaſiones* duos codices mſſ.

e *Delicatus triumphus*) *Delicatius triomphare* quatur mſſ. codices & Morel.

f *Vanus fortis eſt*) Sic omnes codices mſſ. & editio Spir. Remb. ac Morel. Aliter Eraſmus & Pamel. *unus fortis eſt*. Iiſdem auctoribus paulo poſt poſuimos *omni parte* pro eo quod legitur *omni tempore* apud Eraſm. & Pamel.

nus noluit certum definire præceptum, dicens: *Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est.* Et iterum; *qui potest capere, capiat.* Si ergo difficile singulariter magnitudo istius ponderis toleratur; quomodo tolerabitur, si geminatis ponderibus prægravetur? Et si singulares pæne omnes vix durant carnales insidias sustinere; quid faciunt illi, qui ex utroque latere gladiis [a] impendentibus non cunctatur incumbere? Plus dico. Si mariti & uxores desideria conjugalia quotidie gerentes, sibi non sufficiunt; quid agunt illi qui ad [b] augendas impugnationes feminis sociantur? Ex improviso vel transeunter ad horam femineus aspectus occurrens, velut sagittas alienis oculis jactat. Quando libera non est simplex reverentia; quid illic geritur, ubi libertatis sumit mulier in contubernalitate constantiam? quando in domesticis negotiis nunc lacertos ac femora lanificis operibus nudat, nunc æstuans detegit membra, nunc fatigata jactatur, aut [c] in risu aliquando dissolvitur; nunc blanditias exhibet, & quod est venenosius super cuncta psallere delectatur; aut canere? Cujus cantu tolerabilius est audire basiliscum sibilantem. Contra quam Salomon sic nos cautos efficit, dicens: *Cum cantatrice noli assiduus esse, nec audias illam, ne forte dispereas in efficacia ejus.* Taceo reliqua, quæ magis pudenda sunt quam dicenda: solum hoc dico, in dolore vel in ira mulierem frangi conspicere, jam non est sine mulcedine. Quid dicimus si videas jucundantem, aut quod est deterius blandientem? Semel dixerim, omnis inconveniens sodalitas mulierum, gluten est delictorum, & viscum toxicatum, quo diabolus aucupatur. Incongrua est sodalitas feminarum: quarum sodalitatem ita nos rursum Salomon docet in omnibus præcavere: *Cum aliena*, inquit, *muliere ne sedeas omnino, & ne alterceris cum illa in vino ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem.*

Mat. 19 11.

Eccles. 9 4

Ibid. 12

11 Postremo si animum nostrum confidimus in hac communitate durare semper; vel illud apud nos debet esse suspectum, ne ipsæ quæ nobiscum conveniunt, in nos ipsos forsitan moveantur, aut in alteros amores præ rapida ætate incitamentis furialibus stimulentur, & erit nobis causa, aut quod pejus est, sine causa ut fornicatio nos maculet aliena, apud quos suggeritur ceteris occasio lupanaris; & crimine alieni reatus absorbebimur, cui nos ipsi subornamus immunditiæ lenocinium. Propter quod Apostolus Paulus de similibus ita nos instruit, dicens: *Si propter escam frater tuus scandalizatur, jam non in caritate ambulas. Noli esca tua illum perdere, propter quem Christus mortuus est.* Et iterum: *Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinum,* [d] *neque in quo frater tuus offendit, aut scandalizatur, aut infirmatur.* Et alio loco, *Hoc*, inquit, *judicate magis, ne ponatis offendiculum aut scandalum fratri.* Et de semetipso sic ait: *Propter quod si cibus scandalizat fratrem meum, jam non manducabo carnem in æternum, ne fratrem scandalizem.* Cum ergo nos pulsat conjunctionis hujus molestia detestabilis; & si adulteros non potest facere, facit tamen [e] lenones adulteris & incestis. Quis enim cordis alterius scrutator qualitatem uniuscujusque perpendat; & pro altera persona contra satanan repugnator, circa Deum vero idoneus fidejussor esse præsumat? De semetipso demens est, qui aliquid pollicetur, ne dicam si etiam pro femina sponsionem ponere videatur; cum Paulus Apostolus sic de se pronuntiet, dicens: *Non quia jam accepi, aut* [f] *jam justificatus sum, aut jam perfectus sum: sequor autem si comprehendam, in quo & comprehensus sum a Christo. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse adhuc: unum tamen, posteriora quidem oblivisci, ad ea quæ sunt ante petens, ad regulam sequor, ad palmam supernæ vocationis Domini nostri Jesu Christi.* Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus. Et [g] iterum: *Mihi*, inquit, *pro minimo est, ut a vobis judicer, aut ab humano die; sed neque meipsum judico, qui autem judicat me, Dominus est.* Et alio loco. *Beatus*, inquit, *qui non judicat semetipsum, in quo probat alium.* Quamvis ergo nos nec de nostra stabilitate cer-

Rom. 14 15.

Ibid.

1 Cor. 8 13.

Philip. 3 12.

1 Cor. 4 3.

Rom. 14 22.

a *Impendentibus*) Deest ista vox in quatuor mss. & in edit. Spir. ac Remb.

b *Ad augendas*) *Ad jugendas* cod. Sangerm.

c *In risu*) Sic quatuor cod. mss. & Remb. Erasmus posuit *in risum*. Pamelius *in usu* ex vetusta editione.

d *Neque in quo frater tuus offendit*) Sic vetusti codices. Editi *neque ostendere in quo frater tuus offenditur*.

e *Lenones*) Sic cum editione Spir. & Remb. vetustissimus cod. Sangerm. & Vict. Habet *leones* cod. Reg. & alius Sangerm. *pejores* Erasmus & Pamelius. Manifesta est scriptoris sententia. Probat enim eos qui cum mulieribus habitant, etiamsi ipsi evadant, *crimine alieni reatus* absorberi, cui subornant *immunditiæ lenocinium*.

f *Si comprehendam*) Sic quatuor codices vetusti & paulo post *ante petens*. Editi *ante pedes*. Habet *si comprehendam* editio Spir. Deest etiam in editis *adhuc* quod addidimus ex duobus vetustis codicibus.

g *Et iterum*) Has voces addidimus ex duobus cod. mss.

certum aliquid habeamus, qui ſine ceſſatione concutimur, inter fluctus ſæculi ſuſtinentes procelloſos incurſus: tamen ſi alicui tanta fiducia eſt de immobilitate propriæ firmitatis; ſaltem ſollicitus reformidet, ne ipſe ſit ſcandalum viſibus alienis, ſed terreatur voce Domini comminantis: *Væ*, inquit, *huic mundo ab ſcandalis: veruntamen væ homini illi per quem ſcandalum venit*. Si has Domini comminationes religioſo corde metuimus & [a] reveremur, plus de aliis quam de nobis extimeſcamus periculum noſtrum, qui mutuis (ab Apoſtolo Paulo) utilitatibus obligamur: *Non quæ ſua ſunt*, inquit, *ſinguli cogitantes, ſed quæ aliorum*. Et iterum: *Nemo quod ſuum eſt quærat, ſed quod alterius*.

Matth. 18. 7. Philip. 2 4. 1. Cor. 10 24.

12 Sed aliquis arripiens de ipſo Paulo quod opponat: *Unuſquiſque*, inquit, *veſtrum pro ſe rationem reddet Deo & unuſquiſque ſuam ſarcinam portabit*. Qui non vult ergo pro altero reddere rationem, nec cauſis ejus, nec negotiis debet particeps illicitus intereſſe, & qui liber vel immunis circa ſarcinas alienas conatur exſiſtere, nihil alienum contraria conditione teneat infra ſe. Nam neceſſe eſt ut rationi alterius ſubjiciatur, qui negotium tractaverit alienum. Oportet eum damno perſtringi vel diſpendio ſarcinarum, apud quem ſub intuta cuſtodia fratris ſarcinæ perierunt; quia quidquid in domo noſtra ſub minus idonea tutela [b] perditum fuerit, aut latrones effregerit, noſtrum eſt, & a nobis exigetur quidquid per inertiam noſtram male commiſſum cuſtoditur. Tunc vero ab invicem liberi ſumus, ſi nihil apud nos de re alterius reſervetur.

Rom. 14.

13 Forſitan aliquis dicat: Ergo nec ad domum orationis debemus pariter convenire, ne aliquis aliquem ſcandalizet. Hæreticæ profeſſionis eſt iſta contradictio calumnioſa, quæ de bonis ptęſcribit [c] ut aſſerat mala; & de ſanctitate præjudicat, ut immunditiam ſubtiliter introducat; de licito calumnias facit; ut obtinere illicitum poſſit. Propter quod Apoſtolus Paulus hæreſi huic ante præſcribit, dicens: *Veruntamen neque mulier ſine viro, neque vir ſine muliere in Domino*. Abſit, abſit, ut ubique feminæ præſcribantur, aut ubique permiſſio tribuatur. Habent loca ſua circa maritum, circa filios, circa fratres, circa parentes, circa ſervos; & in domo orationis tantummodo juxta cunctos clericos. In manſione autem una, ſine cognatione competenter non habent ſocios. Hæc eſt [c] libra quæ ſtat. Stare vero non poteſt quidquid inclinaverit libram, dicente Scriptura: *Non declinabis in dexteram, neque in ſiniſtram*. Et Dominus in Evangelio: *Quod amplius eſt, a malo eſt*. Diſce nunc temperantiæ modum, qui per licentiam quæris exceſſum. Ama feminas inter ſacra ſolemnia, & odio habe in communione privata; ſi vis Salomonis tenere doctrinam: *Tempus*, inquit, *amandi, & tempus odiendi*:

1. 1. 1. Prov. 4. 27. Matth. 5. 37. Eccl. 3. 8.

14 Tunc ergo cavenda ſunt feminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua [d] unanimiter frequentia: quoniam inter curas ſuas caro ſemper incitamenta cupidinis provocat; & illic parit fomenta peccandi, ubi pertractans commoda ſua temporalis vitæ cogitationibus ſenſerit paululum relaxari; ſicut Salomon aſſerit, dicens: *Deprimit terra cogitatio ſenſum multa cogitantem*. In conventu vero ſacrorum, ubi ſpiritus dominatur, [e] ancillam ſemetipſam cognoſcens, perdit ſuæ voluptans uſum, perdit & luxum dum tractantur cæleſtia, dum celebrantur ſancta myſteria; tota humanitas occupatur, ubi non humana, ſed divina ſunt omnia: ubi veneratio vel tremor & terror incutitur [f] profecto animis univerſis, ſepulta eſt ſubſtantia carnalis. Inter ipſa fere carnis mercimonia multi voluptatem corporis negligunt, ſcilicet quando a legionibus exercitia meditantur armorum, aut crepat litibus forum, aut reſonant litteris auditoria, aut negotiatores commerciis inſtanter incumbunt, aut artifices in artificia ipſa propenſi ſunt: quanto magis ubi non carnale opus hominum, ſed ſpiritale geritur angelorum? Nihil illic impugnationes poſſunt, ubi & ipſi dæmones cedunt; & nulla ſexus alicujus permittitur conſiderari diſtantia, ubi nec ætas, nec dignitas, ſed ſola æqualitas regnat: atque ut plenius dicam, omnes illic tales ſenſus accipiunt; ut & ipſa conjugalitas ignoretur, ubi Chriſtus loquitur, auditur, atten-

Sap. 9. 15.

1. Cor. 11 11.

a *Reveremur*) Sic antiqui codices mſſ. & vetuſtæ editiones, *veremur* Pamel.

b *Perditum*) Hæc vox deeſt in edition. Spir. & Remb. & in tribus mſſ. Sic etiam paulo poſt in iiſdem legitur *male commiſſum eſt* pro eo quod Eraſmus & alii deinceps habent, *male commiſſum cuſtoditur*.

c *Libra*) Sic codices antiqui & Eraſm. & Morel. At Remb. & Pamel. *libera*, & paulo poſt *quidquid inclinaverit libera*: pro quo repoſuimus *libram* ex tribus mſſ. quamvis Eraſmus & Morellius legant iterum *libra*.

d *Unanimiter*) Cod. vetuſtiſſimus Sangerm. *unanimitate*.

e *Ancillam*) Sic quatuor codices mſſ. & Remb. *Ancilla* Morel. Eraſm. & Pamel.

f *Profecto*] Sic quatuor codices mſſ. & Morel. *Perfecte* Remb. Eraſm. Pamel. *Perfecta* Oxon.

attenditur, & per omnia & in omnibus solus est totum, testante Apostolo
Coloss. 3 11. & dicente: *Ubi non est*, inquit, *Judæus & Græcus, circumcisio & præputium, Barbarus & Scytha, masculus & femina, servus & liber, sed omnia & in omnibus Christus.* Hunc plane conventum gloria est celebrare cum feminis, in quo nulla est discretio qualitatis, ubi tantum licet omnes æquare sine aliqua differentia, ut nec in ipso baptismate cujusquam nuditas erubescat; ubi Adæ & Evæ renovatur infantia, nec exponit, sed potius accipit tunicam.

15 Quod si & illic sit aliquis diabolo pejor, qui feminarum aspectibus feriatur; de nullo tamen congregatio [a] vestra culpatur, quæ propter cœlestia, non propter terrena colligitur. [b] Viderit si quis illic luxuriosis obtutibus fuerit: nullo modo alterum lædit, qui non ad hominem, sed ad Christum pro salute processit. Quinetiam de suis contraditionibus contradictores excludam, ut non meis, sed suis propositionibus cedant. Si inter festa sancta potest communis conventio scandalizari, ubi tentator ipse diabolus tremit; quis illic stabilem se esse promittit, ubi tentator audenter occurrit? & si illic periclitamur, ubi Dei præcepta nos congregant, quid agimus ubi Dei jussa nos separant? & si turbamur illic, ubi Dei voluntate munimur; quanto magis ubi non solum diabolum, sed etiam Dominum habemus adversum? Cum sacrosanctis enim [c] & justis nobis divina protectio [d] ministratur, sicut Esaias ait: *Legem*, inquit, *in adjutorium dedit*; sine jussionibus vero divinis nullum potest esse præsidium.

16 Aliud est quod Deus imperat facere, & aliud voluntati ejus obsistere: cujus ita sunt mandata servanda, ut si aliquid jusserit quod secundum homines injustum esse videatur, justum credatur & fiat; & si justum jusserit, justum reputetur & fiat: cum [e] sine victoria non potest esse quod mandat, qui potens est injustitiam justificando vocare justitiam, & justitiam reprobando injustitiam probare transversam, cujus voluntas est sola & vera justitia. Si enim totum quod gerimus, ab hoc tantummodo gerimus, ut Domino placeamus; profecto hoc solum erit justum quidquid voluerit, & jusserit, & probaverit Deus cui placere gestimus. Nam cum servi non possint a semetipsis scire quid suis dominis placeat, nisi dominorum sequantur imperia; & utique [f] homines hominum similium sibi non valeant [g] voluntates agnoscere, nisi acceperint quod observent: multo magis mortales nesciunt immortalis Dei justitiam comprehendere, nisi ipse justitiarum suarum dignetur indicia demonstrare, sicut Salomon approbat, dicens: *Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ providentiæ nostræ. Corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam, & deprimit terrena* [h] *inhabitatio sensum multa cogitantem. Difficile æstimamus quæ in terra sunt, & quæ in prospectu sunt invenimus cum labore: quæ in cælis autem sunt, quis investigabit? Sensum autem tuum quis scit, nisi tu dederis ei sapientiam, & miseris Spiritum sanctum de altissimis? Et si correctæ sunt semitæ eorum qui in terra sunt, & quæ tibi placent, didicerint homines, & per sapientiam sanati sunt*: ambulantes in tenebris sibimetipsis lumen non possunt ostendere, nisi ultroneum seipsum non videntibus offerat lumen. Ita humana cæcitas ad Deum non dirigit viam nisi ipse lucerna legis ostendat. Unde David sic loquitur, dicens: *Lucerna est*, inquit, *pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis.* Et iterum: *Præceptum Domini lucidum illuminans oculos.* Hoc est ergo luciferum quodcumque fuerit a Deo intimatum: & hoc Deo dignum, quod ipse Deus voluntati suæ fatetur acceptum, ut exerceat per omnia dominatum. Alioqui nec nos servi adscriberemur, nec ipse Dominus haberetur; si secundum voluntatem nostram permitteremus impendere servitutem, & arbitrio nostro, non Dei, eligeremus exercitamenta justitiæ. Tales Paulus Apostolus vanificat, dicens: *Ignorantes*, inquit, *Dei justitiam, & suam volentes statuerem, justitiæ Dei*

Sap. 9. 13.

Psalm. 118. 105

Psalm. 18. 9.

Rom. 10 3.

a *Vestra*) *Nostra* cod. vetustissima Sangerm.

b *Viderit*) Sic quatuor codices mss. & Morel. *veruntamen* Pamel. *quod si* Remb. Erasm. Paulo post *festa sacrata* apud Remb. & Morel. & in codices vetustissimo Sangerm.

c *Et justis*) Sic quatuor codices mss. & Spir. Remb. Erasm. Morel. *sacrosanctis jussis* Pamel.

d *Ministratur*) *Monstratur* unus cod. antiquus

e *Sine victoria*) Sic quatuor mss. vetus editio a Pamelio citata, & edit. Spir. Remb. ac Morel. *sine justitia* Erasm. & Pamel. Paulo post legitur in edit. Spir. & Remb. & in quatuor codicibus mss. *injustitiam reprobare transversam*.

f *Homines*) Addunt, *& ipsi homines*, tres codices mss. & edit. Spir. ac Remb.

g *Voluntates*) Sic Pamel. ex veteri edit. *utilitates* tres codices mss. edit. Spir. Remb. Erasm. Morel.

h *In habitatio*) *Cogitatio* codex vetustissimus Sangerm.

Dei non ſunt ſubjecti. Tollantur nunc e medio ambagens iſtæ tam vanæ, & querimoniæ inaniter calumnioſæ. Ad ſpiritales actus cum feminis, Deo juvante non metuimus adunari, qui per Dei juſſionem juſtitiam nos credimus operari, ex qua nobis ſcimus munimenta ſupponi. Privatim vero, continentibus quamplurimum clericis & virginibus hoſpitia ſeparanda ſunt: quia quod Deus iniquum judicat, juſtum eſſe non poteſt. Contubernium tamen etſi nulla in ipſo contubernio turpis conſuetudo [a] noſcatur, accendit; quia impoſſibile eſt integritatem ad victoriam pervenire, quæ contendit contra Dei juſſa pugnare. Quantum enim lex obedientibus ſuggerit auditorium, tantum inobedientibus incitat peccatum, dicente
1 Cor. 15. 56. Apoſtolo: *Virtus*, inquit, *peccati, lex*. Qui nos ergo juſſit ut in ſacris ſuis cum feminis triumphemus, ipſe jubet ut privatim pugnas femineas caveamus.

17 Sunt equidem neceſſitates aliæ, quæ nos quoque privatim feminas videre compellant, ſed etiam ipſæ divini operis vel præcepti imperant efficaciam, ut viſitemus, ut ſolatia præbeamus, ut hortamenta vitalia ſalubriter intimemus; nec tamen & in his officiis minor cura [b] agenda eſt pro moribus noſtris, ut clareſcant in noſtra operatione indicia puritatis. Severitas non deſit, quæ ſub clerico feminam poſſit aſtringere, ut ipſam conſolationem noſtram ſuſcipiat cum tremore, & ita ſentiat viſitationis affectum, ut clericum veneretur. Ac ne tardius ſit evagari per ſingula, totum quidquid agimus, honeſtum eſſe poteſt, ſi ſemper in nobis ſigna honeſtatis eluceant: ſicut Paulus Apoſtolus univerſa complexus eſt, dicens: *Omnia veſtra honeſte fiant*.
1 Cor. 14. 40. Et iterum: *Sicut præcepimus*, inquit, *vobis, ut honeſte ambuletis*.
1 Theſſ. 4. 11. Non bene ſuccedit quidquid agitur paſſim: & ſanctum non eſt quod geritur ſanctum, niſi ſancte quod ſanctum eſt peragatur, ſicut
Sap. 6. 11. Salomon aſſerit, dicens: *Qui enim cuſtodierint juſte juſta, juſtificabuntur*. Sinceriter ergo ſinceritas ipſa ſervanda eſt; & omne quod voti eſt, etiam in actu ſignandum, ne aliud vota commendent, & aliud actus inſinuent. Undique probanda eſt inſtitutio voluntatis, & undique conſummandus eſt curſus uniuſcujuſque certaminis; ne minus ſit aliquid ad triumphum, ſi non plenius dimicetur. Hinc Paulus Apoſtolus introducit documenta certaminum: *Sed & qui*
2. Timo. 2. 5. *in agone*, inquit, *certat, non coronabitur, niſi qui legitime certaverit*. Et iterum: *Ne-*
1 Cor. 9. 24. *ſcitis*, inquit, *quoniam qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, ſed unus accipit bravium. Sic currite, ut comprehendatis*. [c] *Omnis enim qui in agone contendit, ab omnibus ſe abſtinet: & illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam*. Plenitudo eſt ergo ſanctitatis, & palma prefecta, ut ex omni parte ſecum non habeat quod recuſet; ne quod profitetur odiſſe, tenendo videatur amare.

18 Quod ſi aliquis dicit: Captivum teneo adverſarium meum, cui ſemper inſultem; videat ne forte adverſus eum captivus incipiat prævalere. Numquam ſecurus cum theſauro latro tenetur incluſus: nec intra unam caveam habitans cum lupo tutus eſt agnus. Ipſe ſe voluit [d] penetrari, qui hoſtem proprium in ſuas portas induxit; & inteſtinum gladium ſibi ipſe ſuppoſuit, qui locum habitationis ſuæ adverſarii ingreſſibus reſeravit: & qui fretus eſt converſari cum ſcandalo, ſine cauſa [e] non dicit: Pacatus eſſe volo cum diabolo; contra Apoſtolum dicentem:
Epheſ. 4. 27. *Nolite locum dare diabolo*. Omni ergo modo muniendus eſt locus, ubi fuerit theſaurus abſconditus, ne per unam cavernam totum parietem latro ſuffodiat. Nam ſi deforis expugnans vix muris expellitur; quantum valebit ſi intra muros acceperit habitaculum? Et ſi illi qui contra eum claudunt, aliquoties ab eodem capiuntur; quanto magis ille, qui ultroneus illi patefecerit [f] ingreſſum, cum dicat Salomon: *Si juſtus vix ſalvus fit, & injuſtus ubi parebit?*
Prov. 11. 31. Omnes ergo rimæ, ne dicam portæ; claudendæ ſunt, ne per unum foramen caſtra omnia penetrentur: & univerſa componenda ſunt munimenta, ne per modicum non munitum tota civitas ruat, ſicut Salomon repetit, dicens:
Eccl. 19. 1. *Qui ſpernit modica, paulatim cadet*.

19 Stu-

a *Noſcatur, accendit*) *Naſcatur* Eraſm. & Morel. *accedat* tres codices mſſ. & edit. Spir. ac vetus a Pamelio citata cum Remb. & Morel. *accendit* Eraſm. & Pamel.

b *Agenda*) Codices antiqui duo *gerenda*.

c *Omnis enim &c.*) *Omnis autem qui.... continens eſt* cod. vetuſtiſſimus Sangerm. Paulo poſt *vos autem* Pamel.

d *Penetrari*) Sic quatuor mſſ. cum Spir. & Remb. *ſuperari* Ermaſ. Morel. & Pamel.

e *Non dicit*) Sic quatuor codices antiqui & vetus editio ac Spir. male in aliis *ſine cauſa dicit*. Paulo poſt legitur *infra muros*, & antea *infra unam caveam* in antiquis codicibus mſſ. & editis.

f *Ingreſſum*) Poſt hanc vocem addit Eraſm. *decipitur*, quem Morellius & Pamelius ſecuti ſunt. Deeſt in codicibus mſſ. & vetuſtis edit.

g *Injuſtus*) *Peccator & impius* tres mſſ. cod. & Morel.

19 [a] Stupeo autem hujus perversitatis arbitrio, ut a clericis ad communitatem femina magis quam masculus eligatur. Numquid tantum mulier utilior est commodis clerici, quantum prodest masculus continens, vel puer masculo continenti? Aut ipsa erit decens utilitas, quam indecens communitas facit? Et ubi erit quod Salomon ait: *Omne animal diligit simile sibi?* Et iterum: *Volatilia* [b] *ad similia conveniunt*. Sed & si femina utilior existimaretur, non oportebat carnalia emolumenta præponere utilitatibus spiritalium commodorum: & expediebat qualemcumque virum inutilem sustinere pro existimatione munienda, quam bonos effectus mulieris cum existimatione turpissima. Quod Salomon comparat, dicens: *Melior est*, inquit, *iniquitas viri, quam benefaciens mulier*. Artificialia sunt itaque semper diaboli beneficia, quibus ingenium suæ calliditatis exercens, sanctimoniæ deditos dolosis commoditatibus juvat ut perdat: & inter continentes quasi necessaria emolumenta mutuis adjuvaminibus subministrans, agit prius masculum & feminam pariter [c] conversari; ut postquam inseparabiles fecerit per alterutra solatia, possit occidere dantes simplices animos ad castitatis vota servanda: & impugnationis suæ arma subducens interium, quasi placidus fautor suggerit sanctitatis argumenta, donec diutius inter ambos inimicam nutriat [d] concordiam. Facit affabiles sibi invicem & deservire, & assentator infestus impedimenta removens universa, commodis eorum gaudet efficaciam commodare; ut tota eos sibimetipsis necessitate commendans, exhibere eos possit in alterutrum solita consolatione pendere: Non vult eos in aliquo impedire, ne separet tam spiritaliter quam carnaliter. Inconcusso efficit vivere, ne ipsa societatis initia immaturo tempore fœdera cœpta conturbent. Usque adeo illos videntibus cunctis ad perfectum sanctitatis invitat, fovet sublevat: ut Dei esse computent beneficia ipsa contraria, quibus inducuntur ut pereant; nescientes numquam Deum juvare quod vetate. Quibus in tantum diabolus blandiens securitatem præparat sanctimoniæ, ut conjunctos se magis æstiment quam disjunctos, immobiles circa libidinem perdurare: quos cum omni tranquillitate deducens, nullis procellis aut fluctibus inquietat; & velut in medio mari minus cautos inducit relaxare vela, nec quærere gubernacula, ut subita tempestate concitatos, naufragos ex insperata commotione submergat. Hanc primo exhibet lenitatem, ut duas naves oblectet ad invicem convenire; quas cum fecerit junctas, repentinis turbinibus in semetipsas elidere possit & frangere: & his utitur blandimentis, [e] ut subtractis omnibus jaculis compescens adversa, suggerens prospera tamdiu sopitum ignem sine ullis flammis occultet, donec duas faculas jungens, simul ambas accendat: & tamdiu cessat sævitiæ suæ tela supponere, donec sicut peritus venator quos occisurus est, laquei sui vinculis alliget. At ubi indissolubili catena devinctos adstrinxerit; velut lanista protinus duos gladiatores adversus invicem compellit armari; & subinde stimulans membra, statim gladio aptat, statim succendit in saniam, & [f] in vulnificos amplexus impingens, utrumque simul uno ictu mortificat. Sic explicat quod ante præstare videtur, sic de simplici caritate amorem conflat illicitum, sic per sanctitatem [g] subinducit interitum; dum contentus est cedere, sic valet fortius occupare; & dum summissus patitur semetipsum præbere devictum, sic plenius devincere gloriatur. Cujus versutias Paulus Apostolus sic intelligit, dicens: *Non enim ignoramus*, inquit, *astutias ejus*. Male itaque in hac participatione pacati sunt, qui ad bella pacificante diabolo perducuntur, & non bene in sanctitate proficiunt, quibus ad detrimentum profectus ipse inimici artificio subornatur; nec recto cursu muliuntur continentiæ scalas ascendere, quos ut de alto præcipitet, elaborat ad culmen adversarius protelare. Sed necesse est caducis lapsibus elidantur, qui viam lubricam tenuerunt, de qua Salomon sic prædicat, dicens: *Est via quæ videtur apud homines recta esse; novissima autem ejus veniunt in profundum infernorum*.

Eccli. 13 19.
Eccli. 27. 10.
Eccli. 24 14.
2. Cor. 2 11.
Prov. 14 12.

20 Sed

a *Stupeo autem hujus perversitatis arbitrio*) Sic duo antiqui codices Sangerm. *sic stupeo* Reg. & Vict. Pro *arbitrio* quod erat in editis posuit Erasmus *arbitrium*, eumque Morellius & Pamelius secuti. Editio Oxoniensis habet ex conjectura minime necessaria: *Fit studio autem perversitatis arbitror*.

b *Ad similia*) Sic edit. Spir. & Remb. cum tribus vetustis codicibus, & paulo post ex iisdem mss. & Remb. posuimus *existimaretur*. Erasmus & alii eum secuti, *sibi similia* & *existimatur*.

c *Conversari*) Sic Pamelius ex veteri editione, deest in Spir. & Remb. & antiquis cod. qui habent *adigit*.

d *Concordiam*) *Amicitiam* vetustissimus codex Sangerm.

e *Ut subtractis*) Aliter in nonnullis antiquis codicibus mss. & editis: *bis utitur blandimentis, subtractis omnibus.. & .... occultat*.

f *In vulnificos*) Præpositionem adjeci ex duobus mss. & Morel. deest in aliis. Paulo post *provectus* in tribus mss. & edit. Spir. Remb. & Morel.

g *Subinducit*) Sic cod. vetustissimus Sangerm. editi *sibi inducit*.

20 Sed ajunt: Si de hac conjunctione clerici denotantur, notandi sunt etiam
3Reg.17 sancti plerique nobiscum: [a] Sive Helias, qui mansit apud viduam: sive Apostoli, qui mulieres secum comites circumducebant: ut Joannes, qui matrem Domini assumsit, eodem Domino delegante; aut ipse Dominus, cui de suis facultatibus alimenta præstabant aliquæ mulieres religiosæ, cui etiam Martha ministrabat ad mensam; & qui singulariter locutus est ad puteum sedens cum alienigena muliere Samaritana, vel cui recumbenti femina lacrimis pedes lavit, & capillis extersit. Callidi argumentatores & jurisperiti fallaces: qui dum cupiunt prævaricari, controversias actionesque causarum, etiam ipsa jura transvertunt; & cum nolunt competentibus coerceri jussionibus legum, ad illudendos judices inconvenientibus exemplis velut similes conjecturas juris objiciunt: qui per Salomonem ipsius legis sagacitate produntur: *Peccator*, inquit, *homo*
Eccli.32 21. *vitat correptionem, & ad voluntatem suam invenit comparationem*. Tales ergo non per orationem, sed per correctionem potius revincendi sunt, ut non ante interpretatis orationibus instruantur, quam [b] amiserint quod ad defensionis solatium repererunt, sicut nos adversus hujusmodi homines Salomon edocet, dicens;
Prov.26 5. *Noli*, inquit, *respondere insipienti ad ipsius insipientiam, ne similis fias illi; sed responde insipienti contra ipsius insipientiam, ut non videatur sibi sapiens esse*.

21 Revera magni homines qui se comparant sanctis, & eximia conversatio nostra, quæ Prophetis vel Apostolis videatur æqualis. Ad occasionem luxuriæ nostræ in perversum sanctos volumus imitari; & in ceteros actus vestigia justorum nolumus sequi. In quibusdam infirmos nos excusamus ad imitanda facta majorum; & in aliis nos æquales majoribus protestamur: cum Helias ipse in angustia constitutus, imparem se pa-
3.Reg. 19. 4. tribus suis ante Deum fateatur. *Numquid*, inquit, *melior sum patribus meis?* Hoc Helias de antecessoribus suis in infirmitate sua cogitur exclamare: & nos Heliæ vel Prophetis, & Apostolis, & Domino virtutem nostram non dubitamus æquare? Video plane sic apud vos calcari avaritiam, sicut Apostoli propria cuncta dimiserunt. Video crapulam & ebrietatem sic vestris conviviis abesse, sicut Apostoli nihil habentes frequenter coacti sunt esurire. Cognosco taliter in nobis jejunia, sitim, famem, nuditatem propter instantiam doctrinæ solius ubique pollere, sicut in Apostolis legimus triumphasse; & [c] approbatur aqud nos eadem exercitia fervere virtutum, quibus Apostolos omnia vitia tremuerunt. Plane quadraginta dierum jejunium Domini meditamur, & orationes excubiasque quibus ille per solitudines etiam nocturna silentia rumpebat. Numquid similes agones frequentamus contra lustamina vitiorum, & sic agimus rigore, austeritate, vigiliis, passionibus, labore, necessitate, [d] afflictione, abstinentia, quibus peccata calcantur, ut nemo de nobis mali aliquid suspicetur? Per quæ Paulus Apostolus conscientiam suam innotuisse omnibus gloriatur: *In omnibus*, 2.Cor.6 4. inquit, *commendantes nosmetipsos quasi Dei ministros, in sustentatione multa, in pressuris, in tentationibus, in tribulationibus, in angustiis; in plagis, in custodiis, in carceribus, in seditionibus, in invocationibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in Spiritu sancto, in caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma justitiæ a dextris & a sinistris*. Ad has imitationes infirmi sumus; & ad mulieres circumducendas possibilitatem nobis comparandæ imitationis adscisimus. Quod si etiam cuncta illorum quisquam se implere jactasset; me tamen nullius suadela poterat inclinare, ut alios nunc Apostolos crederem, contra Apostoli Pauli professionem. *Numquid*, inquit, *omnes Apostoli?* 1Cor. 12 29. *Numquid omnes Prophetæ?* Si Christus seipsum comparare ausus est Deo, qui ait: *Pater major me est*: aut si Apostoli Joan.14 28. [e] æquare semetipsos ausi sunt Christo; & nos hodie Apostolis æquales faciat consimilis fortitudo. Misera humanitas in hac æqualitate non times fulminari, quæ de filio Dei, aut de filiis tonitrui, non cunctaris peccatis tuis exempla velut similia mutuare? Cum superbiæ sit elata jactantia, etiam minimis Ecclesiæ quemquam comparabilem velle conscribi, cum Paulus moneat & dicat: *Al-* Phil. 2 3

ter

a *Sive*) Sic edit. Spir. Morel. & Remb. & tres vetusti codices, alii *sicut*.

b *Amiserint*) Sic emendatur auctoritate antiquissimi cod. Sangerm. editi *admiserin*.

c *Approbatur*) Sic Remb. Morel. & tres mss. *approbantur* Erasm. & Pamel. Corrupte apud eosdem legebatur, *quibus Apostoli omnia vitia tremuerunt*. Emendavimus ex auctoritate vetustarum edit. & trium mss. Legitur in altero Sangermanensium: *quibus omnia vitia tremuerunt*.

d *Afflictione*) *Afflictatione* tres cod. mss. & Remb. Paulo post sic legitur in altero cod. Sangerm. *In pressoris, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis*.

e *Et nos.....faciat*) Sic duo antiqui codices, Erasm. & Morel. *faciet*, alii *facit*. Male interposita paulo ante negatio ab Erasm. & Morel. qui legunt, *ausus non est, non ausi sunt*.

ter alterum superiorem sibi existimantes. Et inferius addidit, dicens: *Hoc sentite de vobis quod & in Christo Jesu, qui cum in forma Dei esset constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens.* Ibid. 5.

22 Minus [a] itaque de nostri viribus sentiendum est, nec fortitudini sanctorum nostra infirmitas comparanda est, sicut nobis Apostolus Paulus de semetipso magisterium proponit, & dicit: *Non enim audemus,* inquit, *comparare nos aut conferre quibusdam qui seipsos commendant, sed ipsi in nobis ipsis nosmetipsos nobis commendantes: non supra mensuram gloriantes, sed ad mensuram gratiæ, quam nobis mensus est Deus.* 2 Cor. 10 12. Etenim contemplamur quod [b] ipse iterum dixit: *Plus ab illis omnibus laboravi.* 1 Cor. 15 10. Nihil melius, nihil aptius mihi proponitur, unde vincam, nisi ut de ipso de quo mihi præscribitur, ego ipse præscribam. Certe plus omnibus ipse laboravit, & tamen ad mulieres circumducendas collegas suos imitari contremuit, ne se [c] ad incertum subjiceret tentationi carnali. Unde ipse rationem sic reddidit, dicens: *Ego,* inquit, *sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerem cædens, sed affligo corpus meum & in servitutem redigo, ne forte aliis prædicans, ipse reprobus inveniar.* 1 Cor. 9 26. Huic ergo te compara, qui Apostolum jactas; & ex ipso disce quid metuas, qui clamat & dicit: *Oro vos, imitatores mei estote.* 1 Cor. 4 16. Noluit itaque de mulieribus circumducendis habere fiduciam; qui non ignorabat quantum aliæ virtutes ab aliis virtutibus differant, & aliam claritatem solis, & aliam lunæ, aliam vero stellarum, qui de charismatibus ecclesiasticis similitudinem comparans intimaverat. Sed nos contra de Apostolica nobis coæquatione blandimur, non intendentes penitus quid Apostoli & sancti omnes virtute gesserunt, & difficilem rumpere quærimus viam, cum per facilia planior sit nobis appositа; contra Salomonem dicentem: *Non te credas,* inquit, *viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum.* Eccli. 32 25. Nec ullus considerat, quoniam unus securus in lubrico graditur, & alius qui impar est, labitur: unus per [d] rupes cursu montes ascendit, alius si se coartaverit, cadit. Uni contingit per tempestates navigia feliciter explicare, & alteri talis felicitas non potest evenire; quod Paulus Apostolus decernit, dicens: *Unusquisque,* inquit, *proprium donum habet ex Deo, unus quidem sic, alius vero sic.* 1 Cor. 7 7.

23 Sed qui mihi de sanctorum exemplo præjudicant, quid aliud exemplum nolunt contemplari, quod metuant: & qui Apostolis coæquari contendit, quare non magis presbiteros adulteros apud Danielem ad formidinem sibimetipse proponit? Hæc autem non ideo propono, ut quasi Apostolorum imitatoribus contradicam, sed ut illos confundam, qui se sanctis [e] exæquant. Nec nego ipsos esse lectandos, quos doctores accepimus cuncti, sed adversus eos contendo, qui cupientes ad mala sua bonorum historias depravare, legem Dei sibi æstimant suffragari; sicut omnes qui perire festinant, & sub obtentu sanctorum dedecora sua volunt esse celata, ut sub imitatione majorum contraria quæque committant; quos Apostolus Paulus prodit & publicat, dicens: *Quod autem facio, & facturus sum, ut amputem occasionem eorum qui volunt occasionem; ut in eo in quo gloriantur, tales inveniantur quales & nos sumus. Nam & hujusmodi pseudoapostoli sunt operarii dolosi, transfigurantes se in Apostolos Christi.* Dan. 13. 2 Cor. 11 12. Hoc addunt ad cumulum perditionis cumulandum, ut bonos infament, quorum exemplo utuntur ad malum, quibus utile esset satis & salubre, si cujuscumque historiæ seipsos magis crederent non intellexisse rationem, quam aliquid inhonestum arbitrarentur in lege; quos Apostolus Paulus corripit & confundit, dicens: *Non intelligentes neque de quibus dicunt, neque de quibus affirmant.* Et iterum: *Si quis putat se scire aliquid, necdum cognovit quemadmodum eum oporteat scire.* 1 Tim. 1 7. 1 Cor. 8 2. Vacant itaque præjudicia petulantium, quos ingenia suæ perversitatis errabunda transducunt; & quærunt competentes suis sensibus historias quas exponant, qui male agentes mutuant legalia patrocinia. Bene agentibus bona sunt omnia, quæcumque scripta sunt, qui bene dicta bene suscipiunt; sicut Paulus Apostolus pollicetur: *Scimus quoniam bona est lex, si quis ea legitime utatur.* 1 Tim. 1 8.

24 Obtinuimus confundendo contradictores. Convertamur subinde eosdem quos vicimus insuper erudire, ne aut ut sanctos remanere patiamur in crimine, aut ignari [f] deputentur in reddendo rationem, ut publice victi pœnitentiam gerant, aut si noluerint, nos expunxi-

mus

a *Itaque*) Tres codices mss. *utique*.

b *Ipse iterum*) Deest *ipse* apud Pamel.

c *Ad incertum*) Sic quatuor codices mss. & Spir. Remb. ac Morel. *ad interium* Erasm. & Pam.

d *Rupes*) Tres codices mss. & veteres editi *ripas*. Ex iisdem reposuimus *coartaverit* pro eo quod est apud Pam. *coartavit*. Paulo post in vetustissimo codice Sangerm. & in Vict. legitur, *quæré aliud exemplum*.

e *Exæquant*) Sic tres codices antiqui. Editi *exæquent*.

f *Deputentur*) Sic emendavimus auctoritate cod. Vict. & Remb. alii *deputemur*.

mus quod ad noſtram pertinet diligentiam; ut quomodo ſatisfecimus ſupradictæ ſententiæ Salomonis, ita fatisfaciamus Paulo Apoſtolo concionanti: *Servum*, inquit, *Domini non oportet litigare, ſed mitem eſſe ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modeſtia corripientem eos qui reſiſtunt veritati; ne forte det illis Deus pœnitentiam ad cognoſcendam veritatem, & reſipiſcant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ſecundum ejus voluntatem.*

2 Tim. 2 24.

25 Omne quidquidem ab auctoribus noſtris geſtum eſt, rationabiliter gerebatur: ut poſteris nobis adverſus prævaricatores munita undique auctoritas traderetur. Propter hæreſim [a] amputandam quam ſuperius taxavimus, de aſſumendis feminis [b] ſive per ſemetipſum, ſive per ſervos ſuos Dominus paululum relaxavit, ne nimio rigore in totum Domini fabrica damnaretur. Prævidebantur a Domino hæretici, qui nuptias auferunt; & [c] quod Dominus junxit, contra naturæ principium, & contra Evangelium ſeparare contendunt. Quibus interdicens jam tunc auctoritas parabatur, nec maritatæ mulieres accedere vetarentur ad Chriſtum, cui in præſentia ſervierunt. Sed non ſine moderamine fuit etiam ipſa permiſſio procurata, quæ non ſibi operabatur quod gerebat, ſed ceteris. Nam ſi allocutus eſt Dominus Samaritanam, ad horam docuit & receſſit, nec defenſionem continuandis exceſſibus fecit. Ad horam quoque Martham paſſus eſt miniſtrantem. Sed quid erat aliud Domino, niſi regni cæleſtis prandia miniſtrare: Numquid ſub Domino non fuere convivia? Aut ſub majeſtate ejus erat alius cibus aut potus, quam diſciplina tantummodo quæ paſcebat? Teſtant ipſo Domino ac dicente: *Meus cibus eſt, ut faciam voluntatem ejus qui miſit me.* Sic Apoſtolos mulierum comitatus decebat non ut perderent, ſed ut diſcerent reverentiam, & propter humanitatis exhibendum miniſterium ſequebantur, ſicut in Evangelio de Domino & de ipſis pariter memoratur: *Et factum eſt*, inquit, *poſt hæc & ipſe iter faciebat per civitates & caſtella evangelizans regnum Dei, & duodecim cum illo, & mulieres quæ erant curatæ a ſpiritibus immundis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua dæmonia ſeptem exierant, & Joanna uxor* [d] *Chuzæ procuratoris Herodis, & Suſanna, & aliæ multæ quæ & miniſtrabant ei de facultatibus ſuis.*

Joan. 4 34.

Luc. 8. 1

26 Numquid adhærebant ſingularibus ſingulæ, aut indiſciplinatæ [e] commorationes perſeverabant illecebroſo conſortio converſantes; ubi tota Eccleſia propemodum [f] videbatur, ut non ad convivationes improbas, ſed ad diſcenda bonæ converſationis ſtudia ſequerentur? [g] Ideo non inde ſcribitur, quod noſtris convivationibus coæquetur, non riſus, non jocus dicitur affuiſſe. Nec ſicut apud quoſdam nunc uſque aſſolet fieri; chorus pſallentium virginum aures venenoſi cantibus aſſeritur demulſiſſe. Et ut de Apoſtolis breviter probem, quantum illis fluxa familiaritas potuit diſplicere, qui compulſi ſunt & de ipſo Domino loquente cum femina dubitare, niſi eos majeſtatis notitia probata compeſceret, ſicut Evangeliſta refert, dicens: *Inter hæc*, inquit, *venerunt diſcipuli ejus; & mirabantur quod cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit illi: quid quæris, aut quid loqueris cum ea?* Quid autem loquar acceſſum feminæ ad pedes Domini provolutæ, cujus luctus & planctus ad defenſionem laſciviæ ſuæ non erubeſcunt improbi flagitare? Uſque adeo illos propria cæcitas rapit, ut nec de ſimilibus cauſis audeant reluctari, de quibus Salomon; *Excæcavit*, inquit, *eos malitia eorum, ut neſcirent ſacramenta Dei.* Joannes autem matrem Domini ſuſcepiſſe videtur: ſed matrem cujus mores maternum indicat nomen. Tamen non poſſum & alias Chriſti matres admittere, nec æquanda eſt mulieribus cunctis, quæ genuit majeſtatem. Helias quoque juſſus eſt a Domino relinquere ſolitudinem & ingredi tabernaculum viduæ. Pro imperio Domini laboravit ut in domo manſiſſet, cui ſolitudo [h] ſolatium præſtabat & requiem: occaſionem illi Dominus obtulit ad magnalia facienda, ut magis famis tempore tam ipſi viduæ quam pupillis ejus ſufficientia tribueret alimenta, qui jejuniis uſquequaque afflictus toleraverat indigentiam, & qui miſſus venerat paſci, paſtus

Joan. 4 27.

Sap. 2 21.

a *Amputandam*) Tres codices mſſ. & Remb. *anticipandam*.

b *Sive per ſemetipſum*) Editi *quam ſive*. Emendavimus auctoritate vetuſtiſſimi cod. Sangerm.

c *Quod Dominus*) Sic tres codices mſſ. & veteres editiones. Pamelius *quos Dominus junxit* Paulo poſt ex duobus codicibus legimus *ſi allocutus eſt Dominus*, pro eo quod eſt in editis, *ſic allocutus Dominus*.

d *Chuſæ*) *Ozi* edit. Spir. Rema. & cod. Sangerm. vetuſtiſſimus; ſic etiam Reg. & Vict.

e *Commorationes*) Sic quatuor codices mſſ. & edit. Spir. *commorantes* in aliis.

f *Videbatur*) Sic legitur in duobus mſſ. & apud Morel. alii *videbitur*. Habent etiam *improbroſas* pro *improbas* tres codices mſſ. & editio vetus ac Spir. & Remb.

g *Ideo*) Sic Pamelius ex vet. edit. *adeo* duo codd. mſſ. Remb. & Morel.

h *Solatium*) *Palatium præſtabat ad requiem* unus cod. mſſ. Remb. & Morel. *Palatium præſtabat & requiem* alius mſſ.

ſtus quinimmo conferens miſeris, miſerias egeſtatis fecit excludi. Et hoc non poteſt cujuſquam favere luxuriæ, cum nulla fuerit opportunitas ſcandali, ubi tranſeunter quod pejus eſt egeſtoſam habuerit manſionem, quam quicumque hoſpes effugeret. At hic apud quos hoſpitatus eſt, implevit & rediit; qui etiamſi moraretur, ſuſpectus eſſe non potuit. Qualis illic fuit communitatis [a] affectus, ubi non erat victus? Et qualem ad viduam habuit Helias introitum, cui fames dedit hoſpitium? Quiſquis es qui te vis Heliæ de commoratione viduæ vocari diſcipulum, prius ſolitudinis afflictiones, & quadraginta dierum tolera [b] jejunus exitum, & aut non quæres feminam, aut non erit qui cum femina commoretur, & tamen ſi valueris tibi ſerva. Nobis autem in ſpiritu & virtute Heliæ non alium quam Joannem ſolum Angelus & Dominus Chriſtus inſinuat.

27 [c] Pro dolor! dolore cogimur quod docemus; qui uſque ad hoc venimus, ut in comparatione fluxorum, de ſanctorum tremendis virtutibus diſputemus. Parce jam parce, protervitas. Numquam tibi ſancti conſentiunt, qui religioſa, modeſta, veneranda, pudica, pudorata cum feminis negotia peregerunt. Aut ſi adhuc per ſanctos cavillationis anfractus contendis exquirere; nos tamen amicos Dei non novimus, niſi ad veneration̄em tantummodo memorari, quod David docuit, dicens: *Mihi autem vehementer honorificati ſunt amici tui, Deus.* Eant nunc prædones pudoris, & plagiarii caſtitatis, mulierculis ſuis exponere moleſtias querelarum. Apud ſanctos noſtros non habent omnino ſuffugium, quibus miſceri [d] Eccleſia auctoritate Pauli Apoſtoli prohibetur: *Et hos*, inquit, *devita; ex his enim ſunt qui repunt in domos, & [e] captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis deſideriis.*

28 Poſt hoc edictum utinam confidant ſibi Angelorum exempla conducere. Nos jam non valent flectere, qui novimus & Angelos cum feminis cecidiſſe. Ab ipſis equidem bene patrocinia mutuantur, ſed nos nullum Angelum audimus contra Paulum Apoſtolum, [f] *Etſi*, inquit, *ego aut Angelus Dei aliter evangelizaverit vobis, præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema ſit.* Inſaniunt prorſus & ardent [g] incendio feminarum, quotquot huic interdictioni non cedunt, & obſcœnitatibus inhiantes, malunt mori, quam contenti ſint a lateribus mulierum aliqua disjunctione divelli: ut ad explendam ſuæ aviditatis [h] illuviem etiam puncto temporis non ſint ſine feminæ voluptate: & hunc habent in mulieribus fructum, ut in illis ſemper defixa intentione, deſideria ſatient oculorum, ne vel momentum aliquod tranſeat, quando indigeant quod affectant. Sic inter eos integritas emoritur; ubi omnis commoratio, ſive convivendo, ſive commanendo corruptis affectionibus inquinatur. Quos ſanctus Petrus Apoſtolus deſignavit, dicens: *In conviviis ſuis luxuriantes, oculos habentes plenos mœchationibus, & inceſſabilibus delictis, capientes animas infirmas.* Hos etiam ita Salomon denotat: *Abominatio eſt*, inquit, *coram Domino defigens oculum.* Plane contra, purum oculum teſtatur ſe habere Job, qui ait: *Et, ſi oculis conſenſit cor meum.* Verum enimvero ille poteſt ſuis oculis obnoxius non teneri, cui nolenti repentinus occurſus mulieris ſcandalum moverit, quod protinus mens quod nolebat expellit. Ille autem commotionem ſui viſus non meretur evadere, qui apud ſe ſcandali materiam tenet, qui vult intentionis ſuæ affectibus frui, qui affectat habere quod oculis offenſionem ingerat, quorum aviditas inexplebilis inter offendicula continua nullo modo poteſt omnino compeſci, quod Salomon approbat, dicens: *Infernus & interitus non ſatiantur, ſimiliter oculi hominum inſatiabiles ſunt.* Et in alio loco: *Non ſatiatur oculus videndo.* Et iterum: *Nequius oculo quid creatum eſt?*

29 Hac caſtigatione non compuncti, divina interdicta nefandæ familiaritatis obſtinatione contemnunt, & adhuc inſuper de caritate cauſantur, qui ſecundum verbum Eſaiæ amaritudinem pro dulcedine devorantes, nudam fœditatem velamento boni nominis tegunt; dum apud eos ſub falſa dilectione, vera dilectio violatur. Sed exclamat cari-

Pſam. 138. 17

2. Tim. 3. 5.

Gal. 18.

1 Petr. 2. 13.

Job 31. 7.

Prov. 27 20.

Eccle. 1. 8.

Eccli. 31 15.

Eſa. 5.

a *Affectus*) Sic vetuſtiſſimus cod. mſ. & Vict. cum Remb. & Morel. *effectus* Eraſm. & Pamel.

b *Iejunius*) Sic duo codices mſſ. *jejunii* edition. Paulo poſt legitur *ſi volueris* in uno mſ.

c *Pro dolor*) *Prob nefas* codex vetuſtiſſimus Sangerm.

d *Eccleſia*) Sic quatuor codices mſſ. Spir. Remb. Eraſm. & Morel. *Eccleſiæ* Pam.

e *Captivas dicunt*) *Captivant* cod. vetuſtiſſimus Sangerm.

f *Etſi ego*) Duo codices mſſ. *Etſi nos*, inquit *aut angelus de Cælo evangelizaverit*. Alius: *Etſi*, inquit, *ego aut angelus de latere evangelizaverit*. Remboltus: *Etſi*, inquit, *aut angelus de latere evangelizaverit*. Spir. *Etſi*, inquit, *aut angelus Dei de latere evangelizaverit*.

g *Incendio*) Sic quatuor codices mſſ. cum Remb. & Morel. *deſiderio* Eraſm. & Pam. *calent incendio* cod. Sangerm. vetuſtiſſimus.

h *Illuviem*) Sic quatuor codices mſſ. cum Spir. & Remb. alii *ingluviem*.

caritas & appellat, tales ego non junxi, [a] altera est quæ me simulando confingit. Numquam Dei præceptis obsisto, numquam sluxis faveo; per me sanctitatem non opto culpari. Calumnias mihi adversa germanitas facit, pericula & ego inter falsos fratres incurri. Succurre meus præco, succurre Paule Apostole, dic testimonium meum, ne quod de me annuntias pervertatur: *Finis autem præcepti est caritas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta.* 1 Tim. 1 5. Dilectio deputabitur, per quam sanctitatis injuria criminationibus appetitur? Aut illorum erit sincera fraternitas æstimanda, de quibus filiæ matris Ecclesiæ perducuntur in culpam? Si talis christiana caritas adnotatur; indubitanter odia meliora sunt, quæ dum separant, neminem maculant. Hæc autem parricidalis dilectio fratres persecutores adunare consuevit, qui libenter patiuntur de suo consortio filias Ecclesiæ fornicarias diffamari, contra caritatem quam Paulus Apostolus docuit, dicens: *Dilectio proximi malum non operatur*; Egregia probatio caritatis, quæ non tantum noxia germanitate [b] officit proximo, sed etiam subjecta non vult esse præscriptionibus Apostolicæ jussionis. Confundantur assertores dilectionis hujuscemodi, quos judicant illi, qui pro communibus commodis etiam consanguineam deserunt caritatem. Rom. 13 10.

30 In omni mundo pæne totum junctum est genus humanum, & ubique cognatio naturalis alterna peregrinatione discernitur. Possunt parentes, possunt filii, possunt fratres, possunt & ipsi quod plus est conjuges a Deo concessa sibi naturæ vincula disrumpere; & clerici Deo non concedente, insuper prohibente, mulierum nexibus [c] ancillatam non valent recusare caritatem? Optanda semper cognatis absentatur affinitas proximorum; & peregrinari ab extraneis feminis clerici reluctantur? quibus faciendum fuerat, etiam si peculiare aliquid vel inconsuetum Dominus imperasset; qui ad explicanda impossibilia habent Spiritum sanctum, quem mundani homines non habent. Unde Joannes Apostolus sic admonet, dicens: *Filioli vincite illos, quoniam major est qui in vobis est, quam qui in hoc mundo.* 1 Joan. 4 4 Nunc vero possibile etiam gentibus (non dicam Christianis) & leve prospicitur, & apud clericos sine ullis effectibus evacuatur; ut parum sit eis Dei mandata despicere, nisi aliud dedecus habeant quod nec sectantur, non dicam vincunt omnium gentium consuetudinem: quibus Dominus per Ezechielem exprobrat & dicit: *In legalibus meis non ambulastis, & justificationes meas non fecistis. Sed neque secundum justificatione gentium, quæ sunt in circuitu vestro, fecistis.* Ezech. 11. 12. Pudendum nescio quid dilectio ista significat, [d] cui extorqueri contra naturam putatur.

31 Adhuc habeo quid mirari: cum videam de Christianis plerosque maritos pariter & uxores continentiam destinantes, domicilia singularia magis eligere, ut [e] consensus communium votorum sine irritatione præsentiæ concordante secessu valeant obtinere: & eunuchi nostri non durant sine feminæ sodalitate dormire? Apud illos amor conjugalis continentiæ amore pensatur; & apud spadones cohabitatio feminæ numquam potest habere fastidium. Dicat nunc eunuchorum caritas, dicat, ne forte in hac secessione magis conjugalis caritas peccet; ut Apostoli Pauli consilium videatur conjugibus insinuasse divortium: *Tempus*, inquit, *quod restat, breve est. Reliquum est ut & qui habent uxores, sic sint quasi non habentes.* 1 Cor. 7 29. [f] Quanta perversitas dilectionis intenditur, ut & qui habent quasi non habentes esse nitantur, & qui non habent, quasi habentes esse glorientur. De his ipse Apostolus ait: *Gloria in turpitudine ipsorum.* Phil. 3 19.

32. Dilectio est, inquiunt. O dilectio quæ invidet sibi! O caritas quæ cupit se in vituperatione laudari! Grande miraculum, ut virginum caritas virgines faciat velut conjuges credi: & conjugum caritas conjuges faciat velut virgines æstimari. Ecce vera dilectio, quæ in conjugalitate dividit, ut in castitate conjungat. Ecce sancta dilectio, quæ conjugalibus ad communem laudem inducit absentiam. Hi pro certo sese inseparabiliter diligunt, qui ut triumphos sibi inferant, a seipsis dicendunt; quibus nec

a *Altera est*) Sic quatuor codices mss. Spir. & Remb. alii *falsa altera est quæ me confinxit*. Paulo post, *aversa germanitas* non sine mendo apud Pamel. editi & mss. codices *adversa*.

b *Officit proximo*) *Proximos* cod. vetustissimus Sangermanensis. Paulo post in quatuor mss. legitur *evangelicæ vel apostolicæ*.

c *Ancillatam*) Addunt tres codices mss. & Remb. *vel compeditam*.

d *Cui extorqueri*) Sic quatuor codices mss. edit. Spir. & Remb. alii *quæ*.

e *Consensus*) Sic Spir. Remb. & duo mss. codices, alii *consensu*. Conjunctionem & ante *concordante* sustuli ex auctoritate codicis vetustissimi Sangerm. ex eodem paulo post addidi *nunc* ante *eunuchorum*.

f *Quanta perversitas*) Hunc locum in editionibus Remb. Erasm. & Pam. mutilum & corruptum explevimus pluribus vocibus desumptis ex quatuor codicibus mss. & Morel. Deest *intenditur* in vetustissimo cod. Sangerm.

nec crimen, nec natura, nec lex, nec Dominus, nec Apoſtolus poteſtatem unius [a] converſationis interdixit aut tulit, ſed pro tuendis paribus votis, ſemota unanimitate abſentari caritas perſuaſit. Illi vero viderint quid ſit caritas quam noverunt, qui nec crimini, nec naturæ, nec legi, nec Domino, nec Apoſtolo, nec ipſi conjugalitati ſuccumbunt, quos tantum virginitas probroſa condemnat, quantum illos conjugalitas caſtrata glorificat, quibus ſufficiat ad ſupplicium dedecoroſum, quod ſpadones a conjugibus judicantur. Ad quorum increpationem non tacendi ſunt etiam filii Iſrael, qui apud Eſdram uxores & filios contra divina jura ſuſceptos non cunctati depellere, nec contra Domini caritatem conati ſunt excuſare. Verum fatear, ſi permittor. Qui nunc pro dimittendis feminis, alienis adhærent, quid facerent ſi liberos & uxores projicere [b] juberentur? Aut quando valebunt pro Chriſto renuntiare cognatis, qui mulierculas non ſuas prœponunt Chriſti præceptis? Dico eos [c] facile pro iiſdem mulierculis parentes proprios abnegare, quam propter Chriſtum ipſas mulierculas relinquere poſſe; deſpicientes quod in Evangelio ipſe Dominus [d] dixit: *Si quis venit ad me, & non odit patrem ſuum, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut fratres, & ſorores, & animam ſuam, non poteſt meus eſſe diſcipulus.*

1 Eſdræ. 10.

Luc. 14 26.

33. Si de abjiciendis parentibus dubitantes, indigni ſunt Chriſto; quid ſibi promittunt, quos contemtores exhibet Chriſto non parentalis affectio? Ac per hoc illorum meritis evacuantur, quos vident contemplatione Chriſti nullas perſonas excipere cognatorum. Nec minus eos, ſed pejus etiam illi confundunt, qui metuentes non tantum cum aliena, ſed etiam cum ſua carne lucta. ri, amputatis genitalibus [e] ſemetipſos abſcidunt. De quibus modo examinationis ſuſpendo ſententiam, relinquens alia diſputatione promendam. Secundum confuſionem ſpadonum, non dubito meliores aſſerere, qui nec ſibi parcunt quidem, non dicam feminis audent tentamenta porrigere. Reſpondeant ſpiritales eunuchi, quis furor in dilectione mulierum, vel quod ſit in contubernalitate feminæ [f] myſterium, ut in perniciem ſuam alienis membris indulgeant, cum illi ſua quoque incunctanter abſcindant? Hi confimatos in ſe artus abjiciunt; & illi adverſariis artubus glutinantur. Hi pro integritate ſpiritali cum tormento non integri corporis dimicare non dubitant; & illi ſine tormento, integri eſſe ſine feminarum dimidietate detrectant. Sed adverſus illos comparatio nulla eſt facienda de noſtris; ne conſolentur addicti quibuſcumque judiciis Chriſtianis. Pejores ſunt & aliqui memorandi, ut major pœna ſit a detruncato damnari. Judeos conſiderent uſque hodie pro legis imperio carnis ſuæ partem circumciſione truncare; & ſciant quid mereantur, qui Evangelio jubente, diſſimulant circumciſi mulierum præſentia peragere Domini voluntatem, non intelligentes quod ipſe Dominus dixerit: *Niſi abundaverit juſtitia veſtra plus quam Scribarum & Phariſæorum, non intrabitis in regnum cælorum.* Puto etiam de Gallis ſuis nobis idololatræ exprobranter inſultent, qui abſcidentes ſemetipſos libenter excruciant, dummodo cum damno ſtatus ſui, ſimulacrorum diſſimulationibus pareant. Clerici autem noſtri, ad lucrum magis corporis proprii, damnum volunt mulierum ſecum commorantium ſuſtinere; quas etiam de ſubſtantia propria evellere oportebat, ſi cum illis naſci contingeret, ne comparati idololatris & ſacrilegis, erubeſcerent. De quibus & Dominus contemtores arguit, dicens: *Prudentiores ſunt filii ſæculi hujus, filiis lucis.* Ergo noſtris clericis talium profana devotio eſt præponenda, quibus cum tantis exitiis amabilia ſunt turpia ſacerdotia. Clerici vero pro dignitate ſacerdotii cæleſtis non ſanguinem tundunt, non tolerant ferrum, non eſt aliquod vulnus, non eſt aliquis cruciatus; ſed ſolus contra Dominum feminæ [g] terret aſpectus. Sic in feminas ruunt, ſic feminas amant; ut non ſperent manifeſtari dilectionis ſuæ quandoque poſſe pura myſteria; ſicut per conſimiles eorum turpiter publicata ſunt & detecta; quos Paulus Apoſtolus præviderat, jam tunc, dicens: *Quorumdam hominum peccata manifeſta ſunt præcedentia ad judicium, quoſdam autem & ſubſequuntur. Similiter autem & facta bona manifeſta, ſunt,*

Mat. 5 20.

Luc. 16. 8.

1. Tim. 5 24.

a *Converſationis*) Fruſtra Pamelius hanc vocem expunxit, quæ & in duobus codd. mſſ. exſtat & apud Eraſm. & Morel.

b *Juberentur*) Sic quatuor mſſ. & Morel. alii *jubeantur*

c *Facile*) Sic quatuor codices mſſ. & antiquiores Pamelio editiones, qui familiarem huic ſcriptori loquendi rationem non belle emendavit, habet enim *facilius*.

d *Dixit*) Quidam codices mſſ. & editi *teſtatus eſt dicens*.

e *Semeptiſos abſcidunt*) Sic emendavimus auctoritate quatuor codd. mſſ. & Morel. alii *amputatis genitalibus abſcedunt*, deeſt *amputatis* in vetuſtiſſimo cod. Sangerm.

f *Myſterium*) *Miniſterium* cod. Sangerm. vetuſtiſſimus.

g *Terret*) Sic quatuor codices mſſ. & editiones antiquæ. Pamelius legendum putavit *tenet*, & paulo poſt *impura* pro *pura*, ac *ſua* addidit ante *ſubſequuntur*; ſed ſine cauſa probabili.

sunt, & quæcumque aliter se habent abscondi non possunt.

34 At contra & ipsi dicunt: Nonnulli de contemtoribus nostris similiter feminas habentes in domibus, martyrium consecuti sunt, ut [a] illorum innocens conscientia probaretur. Nolo mihi de martyrio quisquam moveat actionem; quia sæpius & mœchi, & sanguinarii, & ebriosi, & omnium scelerum rei, reperta pugnæ occasione conversi, meruerunt ad martyrii [b] veniam pervenire. Ideo enim martyrium appellatur tam corona, quam baptisma, quia baptizat pariter & coronat. Age nunc, [c] si licuerit quibusdam inviolata feminarum societate martyrium promereri; sine indulgentia quoque illis martyrium ipsum non fuit, quos reatus prohibitæ contubernalitatis non absolvit. Nec innocentes in ipsa innocentia potuit approbare, quibus contemtum legis & conversationis illicitæ fœditatem, & quod est gravius super omnia crimen Ecclesiæ cernitur ignovisse. Etenim noxia est innocentia, quæ sponsæ Christi officit famæ. Et cum Christus agnus innocens, immo ipse cælestis innocentia, quod est verius, totum se contemserit pro Ecclesia, ut eam sine macula ulla vel ruga redderet illibatam; qualis est clericus cui ad hoc sponsa Christi committitur, ut pro unius feminæ amore culpari totam Ecclesiam patiatur? [d] Ausim dicere, a Deo patre missus est filius de sinu patris, & regno absens esse duravit, ut Ecclesiam faceret innocentem, & clericus mulieris latus deserere non potest, ne Christi Ecclesiam reddat infamem?

35 Sed ajunt: In martyrio ignoscitur nobis, sicut indultum est parentibus. Hoc ergo & nos omnes de peccatis [e] omnibus confidamus; ut qui bene agere laboramus, inter luxurias evagemur, & discurramus per semitas peccatorum, retinacula dimittamus, & frena laxemus. Eamus quacumque nos mundus abstulerit, & ubicumque diabolus invitaverit, libere fornicemur, invideamus, rapiamus, fraudemus, omnia mala securi committamus; martyrium subveniet & evademus. Sic enim Paulus Apostolus pollicetur: *Faciamus mala ut veniant bona: quorum damnatio justa est.* Huic martyrio spem tradant, quos mathematici docuerunt habere de crastino præscientiam; has coronas exspectent, qui super angelos & Christum per astrologos didicerunt scire tempora, quæ Pater in sua posuit potestate, ut vel tunc recordentur, ante martyrii tempus bene agere debuisse, cum diem Domini senserint sicut furem. Sed credamus super illos martyrium jam jamque pendere. Interim priusquam martyres fiant, legibus subjacent; ut judicio subjiciantur. Nisi armis exarmentur audaciæ, nefas est illis adversus auctoritatem Domini parentum personas objicere; quibus ipse Dominus contradictionis hujus abstulit vocem. *In legalibus*, inquit, *patrum vestrorum nolite ambulare, & justificationes eorum nolite custodire; & studiis eorum nolite commisceri, & nolite inquinari. Ego Dominus Deus vester. In præceptis meis ambulate, & justificationes meas custodite.* *Exech. 20. 18.*

36 Sciant nunc ademta sibi esse parentalia patrocinia, qui huc atque illuc recurrentes contradictionum latebras quærunt, ne umquam feminis careant: & quia undique defensionis suffragio deserunt, [f] in novissimo cunctis argumentis exhausti, sententiam Pauli Apostoli opitulari sibi opinantur, & dicunt: *Tu qui es, [g] ut de servo alieno judices?* Agnoscit equidem Paulus Apostolus constitutionis suæ verba prolata; sed constitutionarios & prolatores ipsos ignorat. Illis enim contulit defensionem, qui nullam partem legis impugnant; & ipsis tribuit patrocinium, qui ex voto suo aliquid faciunt, nec quidquam ecclesiastici juris impediunt. Jus tractat vivendi, & non edendi; arbitrium uniuscujusque confirmans. De similibus neminem jussit judicari, quæ voluntati singulorum auctoritas divina concedens, in utraque parte faciendi & non faciendi clementer indulsit. Illos autem [h] ecclesiasticis tribunalibus subdidit, quos transgressores ordinariæ transgressionis nulla impunitas excusavit; ut qui passim (*Tu quis es, ut de servo alieno judices?*) adversus nos veluti libellum contradictorium proferunt, rationabile simul & certum recognoscant quod accipimus ab eodem Paulo Apostolo repulsorium: *Præcipimus*, inquit, *vobis fratres* *Rom. 14. 4.* *Ibid.* *2 Thess. 3. 6.*

Rom. 3. 8.

a *Illorum innocens*) *Innocens inter illos* cod. vetustissimus Sangerm.

b *Veniam*) Unus codex antiquus habet *palmam.* cum Erasm. & Morel.

c *Si licuerit*) Tres codd. mss. cum Morelio habent *si licuit.*

d *Ausim*) Sic duo codices mss. cum Erasmo & Morel. alii *audemus.*

e *Omnibus*) Sic quatuor codices mss. & Remb. alii *peccatis nostris.*

f *In novissimo .... exhausti*) Sic codex vetustissimus Sangerm. *in novissimis* & *exhaustis* Remb. & Morel. omittunt præpositionem Erasmus & Pamel.

g *Ut de servo*) Quidam codices mss. & editi *ut qui de*, alli *tu quis es qui de.*

h *Ecclesiasticis*) *Ecclesiasticos* tres codices mss. & edit. Spir. ac Remb.

tres in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut separetis vos a fratribus ambulantibus inordinate, & non secundum traditionem quam accepistis a nobis.

37 Evasimus opinor tanta ligamina quæstionum, quibus amatores eunuchos amplexus feminei ligaverunt: qui perversis interpretationibus decreta legalia demutare coguntur; & malunt audiri proponentes vana & fabulosa commenta, quam ipsi quæ vera sunt audiant: quos Paulus Apostolus annuntiat, dicens: *A veritate quidem auditum avertant, ad fabulas autem convertentur.* Quidquid volunt adhuc exquirant, ut obsistant pro mulieribus veritati. Victoriam non habent, apud quos contra Esdram mulier potius quam veritas vicit. Vos autem filii carissimi non tantum persuasione, [a] sed etiam potestate convenio. Tale deliramentum despicite, quorum quæstiones Paulum Apostolum scitis, ubique damnasse, sicut ad Romanos scripsit, dicens: *Rogo vos, fratres diligenter observare eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicunt, aut faciunt, & declinate ab ipsis.* Sic & Timotheo delegat: *Noli*, inquit, *verbis contendere; nihil enim utile est, nisi in subversionem audientium. Sollicite cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium irreprehensibilem, recte tractantem verbum veritatis. Stulta autem & inania eloquia devita: multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum sicut cancer serpit.* Atque ut ostenderet, clericis disponendis ad evacuandas quæstiones quæ sit doctrina conveniens, etiam Tito sic insinuat, dicens: *Tu autem loquere quæ conveniunt sanæ doctrinæ, majores natu sobrios esse, prudentes, sanos in fide, in caritate, in patientia sincera.* Ergo auditiones simplices obedientia vestra [b] suscipiat, & versipellem contradictionum vitate fallaciam. Purum iter vestris gressibus mundate, & super spinas & tribulos [c] nolite calcare, ne bonum semen non possit vobis propter spinarum frutices sanctitatis fructus afferre. Unde Propheta Hieremias sic hortatur & docet, dicens: *Nolite*, inquit, *serere in spinis. Circumcidite vos Deo vestro, circumcidit præputium cordis vestri.* Abscindenda sunt ergo de agro nostro cuncta quæ pungere & lacerare consueverunt, ne animus agricultoris in possessione sua malignis sentibus inseratur. Et amputanda sunt omnia [d] nobis, quæcumque igniferi fomitis sulphurantibus flammis scatens fornax ebullientis carnis exæstuat, ne vel tenuis quidem scintilla servata majora conflet incendia. Quod Salomon manifestat, dicens: *Ab scintilla una augetur ignis.* Avertite occasiones impuras; quibus interiora pectoris penetrantur, ut liquida in vobis perspicuitas honoretur. Contenti estote singularitatem laboriosam pro pudore servando potius sustinere, quam sine labore ad dedecus pervenire.

2 *Tim.* 4. 4.

3 *Esd.* 4

Rom. 16. 17.

2 *Timo.* 2. 14.

Tit. 2. 1.

Hier. 4. 3.

Eccl. 11. 34.

38 Contemplamini quid sit populo sancto præesse, & considerate quale sit divinis sacramentis insistere. Alteris placere debent, qui alteris vivunt: & talis covenit [e] cura sinceritatis sacratis, qualia sunt sacra ipsa quibus exhibent officia servitutis, ne circa Dominum offendant ipsi quod tractant, aut circa populum incipiant impedire quod prædicat. Propter quod Paulus Apostolus sic testificatur: *Et omnia*, inquit, *sustinemus, ne quod impedimentum demus Evangelio Christi.* Et iterum: *Nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum.* Hac igitur institutione vobis quamplurimum laborandum est de iis, quibus ad manifestandam gravitatem singularitas magis quam [f] parilitas testis vera est. Respicite quanta mala conversatio parilitatis hujus acquirat; quæ non nisi corruptionem seminat, pullulat vitia, cupiditatem concipit, ignominiam parit, rabiem concitate, porrigit furiam, lasciviam pascit, petulantiam nutrit, casus exaltat, ruinas ædificat, ripas [g] erigit, præcipitia instruit, periculis navigat, naufragiis velificat, perditione gaudet, interitum fovet, confusionem mercatur, thesaurizat opprobrium, criminationes exaggerat accusationes, inflammat, & catervatim semel in fascem glomerans numerosas indagines captionum, perinfinita dedecorum, multiplices mortes invehit in perniciem perditorum.

1 *Cor.* 9. 12. 2 *Cor.* 6. 3.

39 Tot itaque & tantas [h] strages ca-

a *Sed etiam*) Sic codices mss. & quidam editi.

b *Suscipiat*) Sic quatuor codices mss. Remb. Erasm. alii *suscipiet*.

c *Nolite calcare*) Sic antiqui codices mss. & editi, alii *nolite seminare & calcare*. Paulo post *spinæ frutices* in nonnullis edit.

d *Nobis*) *Vobis* nonnulli codices mss. & editi.

e *Cura sinceritatis*) *Sinceritatis cura* in vetustissimo cod. Sanger. Paulo ante Erasmus sic emendat: *Altaribus placere debent, qui de altaribus vivunt.*

f *Parilitas*) Sic edit. Spir. Remb. Erasm. Morel. & quatuor codd. mss. nisi quod in vetustissimo Sangerm. recentior manus emendavit *pluralitas*. Habent etiam *pluralitas* vetus editio a Pamelio citata, & ad marginem Erasmus. Illa vox arrisit Pamelio, sed immerito, carpitur enim hoc loco clerici cum muliere, veluti paris cum pari, suscepta conjunctio.

g *Eregit*) Sic emendo auctoritate cod. Reg. *eripit* Remb. & Pam. *rapinas exigit* Erasm. & Morel.

h *Strages calamitatis*) *Calamitatis strages pessimæ conversationis* cod. vetustissimus Sangerm. *strages calamitatis & strages pessimæ conversationis* Reg. Remb. Erasm. & Morel.

lamitatis & peſſimæ converſationis nemo proſternit, nemo calcat, nemo funeſtat, niſi ſingularis caſtitas ſola: quæ munimen invictum eſt ſanctimoniæ, & expugnatio fortis infamiæ; fortitudinis firmitas, & laſciviæ petulantis infirmitas; probitatis præſidium, & improbitatis excidium; animæ victoria, & corporis præda; ubertas gloriarum, & [a] ſterilitas criminum; pronuba ſanctitatis, & repudium turpitudinis; ſinceritatis indicium, & abolitio ſcandalorum; exercitium continentiæ, & [b] evacuatio tota luxuriæ; pax ſecura virtutum, & debellatio quieta bellorum: puritatis culmen, & [c] libidinis carcer; honeſtatis portus, & ignominiæ naufragalis locus; virginitatis mater, & hoſtis immunditiæ; lorica pudoris, & ſpolium probroſitatis; corruptionis exitium, murus rigoris, & deſtructio vulgaritatis; ſeveritatis gladius, triumphator & occiſor diſſolutionis; armatura virium, & [d] exarmatura fluxorum; integritatis dignitas, & fornicationis addictio; claritatis faſtigium, & dedecoris præcipitium; voluntas bonorum operum, & afflictio vitiorum; refrigerium pudicitiæ, pœna petulantiæ; acquiſitio triumphorum, & facinorum detrimentum; requies ſalutis, & perditionis exſilium; vita ſpiritus, & carnis interitus: ſtatus qualitatis angelicæ, funus humanæ ſubſtantiæ. Hujus retinaculis omnis obſcœnitas frenatur, & compedibus ejus calces [e] furentis libidinis ſtatuuntur. In hanc velut in ſcopulos franguntur impetus qualeſcumque ſanguinis inundantis; & in illa ſedatur ſpumans [f] humoris inſania corporalis. Quæ dum ſibi ſubtrahit adminicula concupiſcentiæ, mortua membra ſua cognoſcitur bajulare: de quibus Apoſtolus Paulus præmonet; dicens: *Mortificate ergo membra, quæ ſunt ſuper terram; fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiſcentiam malam & avaritiam, quæ eſt idolorum ſervitus, propter quæ venit ira Dei.* Col. 3 5

40 Ab his omnibus nonniſi ſplendido ſingularitatis cultro caſtratur humana natura, ut illibatos ſpadones ad convivium ſanctitatis [g] deſponſante circumciſione introducat. Cui ſanctitas ita promiſit annuli ſui nuptiale ſignaculum, ut ſine ipſa virginitas reſignetur, quæ ſe ſola contenta cupidinem domat, mentemque [h] rectificat, concupiſcentiam ſubigit, deſideria ardoris exſtinguit, artus debilitat, corpus ancillat: & ita carnalia crucifigit, ut tam maſculus quam femina videatur in converſatione mentiri, dum illos utriuſque ſexus operatione abſcidit: aut neutrum faciens de duobus, tertiam formam conferre gloriatur ambobus, ut ante reſurrectionem reſurrectionis imaginem, ad inſtar Angelorum meditari noſcatur. Quod promittens Dominus [i] futurum: *Qui digni,* inquit, *habentur ſæculi illius & reſurrectionis a mortuis, non nubent, neque nubentur, neque enim morientur. Nam ſunt ſimiles Angelis Dei: quia reſurrectionis filii ſunt.* Hoc exigit ſancta ſingularitas [k] meritorum, ut antequam transfiguretur, jam transfigurata cernatur in angelicæ claritatis aſpectum, quæ omnia ſibi amputans concupiſcentiæ certamina deprædatur: cujus laudes Salomon exſequitur, dicens: *Melius eſt eſſe ſine filiis cum claritate. Immortalitas eſt enim in memoria illius; [l] quia & apud Deum nota eſt, & apud homines: Cum præſens eſt, imitantur illam, & deſiderant eam, cum ſe abduxerit; & in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorum certaminum præmium vincens.* Luc. 20 35.

41 Non eſt ſine filiis cum claritate, niſi ſingularitas ſola quam non ſolum conſcientia ſua nullis ſordibus maculat, ſed etiam nullæ opiniones ſuſpectæ [m] parilitatis infamant. Nam ſi caſtitas, quod eſt difficile, maſculum & feminam [n] pariter in virginitate conſervet, non habet claritatem: quam communitas ipſa non poteſt niſi quibuſdam probroſitatum tenebris obſcurare. Singularitas vero ita clara eſt omnibus & exerta, ut cunctis ſplendore ſui candoris pura manifeſtetur & lucida. Unde ſic nos Apo-

a *Sterilitas criminum*) Sic Pamel. ex vetuſta editione: *captivitas criminum* quatuor mſſ. & Eraſm. *cupiditas criminum* Spir. & Remb.

b *Evacuatio*) *Vacatio* tres codd. mſſ. & edit. Spir. ac Morel.

c *Libidinis carcer*) *Cancer* tres codices mſſ. Spir. Remb. Morel. Paulo ante in pluribus mſſ. & editis *debellatio inquieta*.

d *Exarmatura fluxorum*) *Exarmatio fluxurarum* duo alii mſſ. & Morel. *exarmatura fluxurarum* duo alii mſſ. cum edit. Spir. *fluxarum* Remb. Eraſm.

e *Furentis*) *Furentes* in pluribus mſſ. & edit. Paulo poſt plures mſſ. & editi habent *in hac velut in ſcopulo*.

f *Humoris*) *Tumoris* duo codd. mſſ. Remb. Eraſm. & Morel.

g *Deſponſante*) Sic emendavimus auctoritate codicis vetuſtiſſimi Sangerm. in aliis & editis *diſpenſante*.

h *Rectificat*) *Caſtificat* in quatuor mſſ. & nonnullis edit.

i *Futurum*) *In futurum* duo mſſ. & nonnulli editi.

k *Meritorum*) Pro hac voce Eraſm. ad marginem & Pamelius in contextu poſuerunt *clericorum* contra antiquarum editionum & mſſ. fidem. Singularitas meritorum hoc loco nihil aliud eſt quam merita in ſingularitate comparata.

l *Quia &*) *Quæ &* duo mſſ. Paulo poſt duo mſſ. *ſe duxerit*. Alius cum Rembolto & Eraſmo *cum ſe ſubduxerit*.

m *Parilitatis*) Sic emendavimus ut antea pro *pluralitatis*.

n *Pariter*) Id eſt, ſimul; unde Pamelius immerito negationem tollendam cenſet ex his quæ ſequuntur, *non habet claritatem*.

Apoſtolus edocet, dicens: *Sicut filii lucis ambulate: fructus enim luminis eſt in omni bonitate, & juſtitia, & veritate, probantes quod beneplacitum ſit Deo.* Et iterum: *Omnia*, inquit, *facit ſine murmuratione & hæſitatione, ut ſitis irreprehenſibiles & ſimplices ſicut filii Dei immaculati in medio nationis pravæ & perverſa, inter quos lucetis ſicut luminaria in mundo.* Sic ubique ſingularitas ſplendet, ut omnes pro illa [a] ſpondere non dubitent: & ita ſanctitatem in ſemetipſa clarificat, ut laudem ſibi ab ipſis quoque inimicis extorqueat. Quod maxime de præpoſito quocumque Paulus Apoſtolus mandat, dicens: *Oportet autem eum & teſtimonium habere bonum ab his qui foris ſunt, ut non in opprobrium incidat & laqueum diaboli.* Hanc igitur amate, [b] hanc tenete, quæ ſola poteſt feminas debellare: cum adhuc concupiſcentia nulla pectus impulſat & dum adhuc ſimplicitas incorrupta permanet vel quieta, ad ſecretæ ſingularitatis tutelam cito concurrit, ne poſtmodum non valetis effugere.

Ephes. 5 8.

Philip. 2 14.

1.Tim. 3 7.

42 Præoccupandus eſt aditus cunctis inſidiis, ne hoſtilitas prior obrepens occurrat improvidis. Salutare remedium eſt prævenire potius quam præveniri: & anticipare potius quam anticipari, viribus fortibus congruit. Ubicumque fuerit providentia, fruſtrantur univerſa contraria; ubi autem providentia negligitur, omnia contrarja dominantur. Ante famem certamus; ante inopiam laborando ſatagimus. Sic per omnia calamitatibus cunctis tollimus locum, dum gerimus providentiam temporum futurorum. Quanto magis ante prævenienda eſt omni proviſione calamitas feminarum; cujus cupido ſi admittitur incipere, numquam prorſus accipit finem? Cujus comparationem Salomon explicat, dicens: *Infernus, & amor mulieris, & terra quæ non ſatiatur aqua, & ignis non dicit: ſufficit.* Unuſquiſque itaque qui ſecurus eſt quia necdum tentatur, timeat; quia nihil de eo dicitur, proſpiciat ne dicatur: homines ſumus, fragilitatem noſtram carne portamus. Sic jam undique nos circumſpecta vivacitate circumdare debemus & cingere, ut non ſit pars aliqua quæ vacillet. Accipimus quidem fortitudinem ſpiritalem, per quam ſubſtantiæ noſtræ fragilitas roboretur. Sed ita nobis ſpiritalis fortitudo collata eſt, ut providos non ut præcipites tueatur: ut illos muniat qui renuntiant importunitatibus delictorum, non eos qui ſe magis importunis delictis immergunt. Cuſtos nobis datus eſt ſpiritus, ſed ut contraria declinantibus aſſiſtendo ſubveniat, non ut contraria eligentibus faveat; nec ut voluntarios & pronos in adverſa confortet, ſed ut ab adverſis nitentes ſeparari confirmet. Nam quicumque pernicioſis conatibus audet exercere virtutem, juvamen non habet Spiritus ſancti, qui neminem vult ultroneum virum fortem ad fraudulentas victorias coartari: nec protegit illum, quinimmo ſed deſerit, quem periculis irruentem per illicitos eventus exquirere triumphos agnoverit, ſicut ipſe jam tunc per Salomonem locutus eſt, dicens: *Amans periculum, in ipſo peribit.* *Eccleſ.* 3 27.

43. Ordine ſuo igitur, non noſtro arbitrio virtus ſancti Spiritus miniſtratur, & ſecundum inſtitutum ejus prœlia proſperantur. Numquam niſi præcipitatus exercitus cecidit, qui avidus fortiter facere ducis vel imperatoris ſui diſpoſitiones irrupit; multo magis [c] perperituram erogat fortitudinem, qui ſine armis doctrinæ magiſtri Spiritus præſumſerit triumphare: cum dicat: *Væ qui per præſumtionem ſuam aliquid faciunt, non per Deum.*

44. Si qua igitur in vobis eſt fiducia virium ſpiritualium, quid ſpiritales deceat [d] recordetur: & ſi creditis vos ſpiritaliter militare, agnoſcite quod docemus non eſſe carnale, ſicut Paulus Apoſtolus loquitur, dicens: *Si quis putat ſe Prophetam eſſe, aut ſpiritalem, cognoſcat quæ ſcribo nobis.* Non eſt quod vobis in hac perſuaſione deceptoria blandiamini, ut quia ſpiritales eſtis, velitis inter flagitioſorum armamenta verſari; nec vos inhabiles eſſe pro clericatus dignitate, quia majores majoribus conſueverunt conflictiones occurrere. Acrius divitibus quam pauperibus invidetur, & non inopes, ſed locupletes inquietat infeſtatio ſæva latronum. Plus duces & principes quam milites ab hoſtibus appetuntur in pugna: & violentius propulſantur ventis & turbinibus culmina, quæcumque ſunt altiora. Ideo magis magiſque, quo plus ceteris unuſquiſque poteſt, ſciat eſſe

1Cor. 14 37.

ſibi

a *Spondere*) Sic Eraſmus & vetuſtiſſimus cod. Sangerm. melius quam alii *ſplendere*.

b *Hanc tenete*) Nonnulli codices mſſ. & editi *hanc timete* Paulo poſt duo mſſ. habent *ad ſecretam ſingularitatis tutelam*.

c *Perperituram*) Sic cod. vetuſtiſſimus Sangerm. Habent tres alii & edit. Spir. Remb. Eraſm. & Morel. *per perituram*. Pamelius *perperam*, qui etſi veterem editionem, qua uti ſolet, hoc loco non citat, videtur tamen ex ea hanc hauſiſſe lectionem, quia Remboltum alterius lectionis auctorem facit; in quo ſane fallitur.

d *Recordetur*) Id eſt, fiducia recordetur. Sic habent quatuor mſſ. cum edit. Spir. & Rembol. Maluit Eraſmus *recordemur*, Pamelius *recordemini*.

sibi metuendum ne in aliquo minoretur, propter quod Salomon sic admonet, dicens: *Qui gloriatur*, inquit, *in divitiis, paupertatem vereatur*. Rogo vos quantum valeo, & ultra quam valeo, [a] hæc sint studia omnium clericorum, ut singularitatis inaccusabilis secessione fungantur: ne aut ipsi per feminas, aut feminæ per illos ad ignominiosa ludibria provocentur. Si quis habet matrem, vel filiam, vel sororem, vel conjugem, vel cognatam, sic habeat, ut nulla ancilla intersit, neque aliqua ingrediatur extranea; ne ad hoc videatur tenere proximas suas, ut ipsarum causa libere sibi adhibeat alienas. Quod si non possint ipsæ quæ sunt proximæ sine famularum ministerio, vel sine amicarum esse solatio; expedit ut migrent ad aliud domicilium, quam propter illas personæ contrariæ teneantur. Humanum est enim, ut nec clericus illas necessariis feminis fraudet, nec ipsæ clericum per importunas feminas sordident. Assignari possunt sancti mulieribus, cum quibus vivant, dummodo cum clerico femina nulla commaneat. Non despecta, non vetula, sine affinitate, peculiariter suscipienda ad domesticum obsequium: quia magis [b] illic cito delinquitur, ubi sine suspicione securum potest esse delictum; maxime quia cupidini nulla deformitas, nulla despectio fastidii, vel vilis exsistit, cui diabolus pingens speciosum efficit, quidquid fœdum vel horridum fuerit.

Eccli.10 34.

45 Si quis autem modo profectione cogente apud fratres, vel apud extraneos hospitatur, ubi mulieres intersunt, omnino se artet, ne passibilitate aliqua v tietur. Semotus ac secretus Deo vacet & sibi, ne intus capiatur a diabolo; & qui foris capi non potuit, apud suos cadat. Qui hostes effugit, ad tempus prosalutaribus causis procedat ad faciem, & iterum cito discedere de conspectu festinet. Ubique gustanda est cum mulieribus, non continuanda præsentia, sed quasi transeunter feminis exhibenda est accesso quodammodo fugitiva, Protervitatis enim jam cœpta sunt repræsentari semper in medium; & perditionis meditatio est, [c] frequentativum inter mulieres celebrare processum. De qua re nobis Salomon moderamen imposuit, dicens: *In medio mulierum noli assiduus esse*. Sic igitur ambulate, sic agit, ut semper in clericis Ecclesiæ senatus candidus constet. Severitas in vobis circa feminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, gravitas veneretur.

Eccli.42 12.

46 Ut semel omnia colligamus ad clausulam, breviarium relegimus vobis, quod ad compendiosam plenitudinem redigens Paulus Apostolus insinuat: *De cetero, fratres, quæcumque sunt vera, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate, quæ accepistis, & didicistis, & audistis, & vidistis in me. Hæc agit & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum.* Amen.

Philip.4 8.

a *Hæc sint studia*) *Hæc sunt* cod. vetustissimus Sangerm. & plures editi. Sic etiam infra legitur, *expedit ut migret* in tribus mss. & pluribus editis.

b *Illic cito*) Sic emendamus auctoritate codicum mss. & veterum edit. Male apud Pamelium *illicite*. Paulo post ex duobus mss. posuimus *cui diabolus*, Remboltus *vel diabolus*, Morel. *quia diabolus* alii *sed diabolus*.

c *Frequentativum*) *Frequentantium* cod. vetustissimus Sangerm. & Morel.

EX-

EXPOSITIO IN SYMBOLUM APOSTOLORUM.

[a] *Ruffino Torano, Aquilejensis Ecclesiæ Presbytero Auctore.*

1 MIHI quidem fidelissime Papa Laurenti, ad scribendum animus tam non est cupidus, quam nec idoneus: scienti non esse absque periculo, multorum judiciis ingenium tenue & exile committere. Sed quoniam, ut [b] cum venia tua dixerim, temere in epistola tua per Christi me sacramenta, quæ a nobis maxima cum reverentia suscipiuntur, astringis, ut aliquid tibi de fide, secundum symobli traditionem rationemque componam; quamvis supra vires nostras sit pondus præcepti (non enim me latet sententia illa sapientum, quæ probe admodum dicit, quia de Deo etiam vera dicere, periculosum est) tamen si expositionis a te impositæ necessitatem orationibus juves, dicere aliqua obedientiæ magis reverentia, quam ingenii præsumtione tentabimus. Quæ quidem non tam perfectorum exercitiis digna videantur, [c] quam ad parvulorum in Christo & incipientium librentur auditum. [d] Et quidem comperi nonnullos illustrium tractatorum aliqua de his pie & breviter edidisse: Photinum vero hæreticum scio eatenus conscripsisse; non ut rationem dictorum audientibus explanaret, sed ut simpliciter & fideliter dicta ad argumentum sui dogmatis traheret; cum in his verbis sanctus Spiritus providerit, nihil ambiguum, nihil obscurum, nihil a reliquis dissonans poni: quia in his vere completur prophetia
Isa. 10 *23.* qua dicitur: *Verbum enim consummans & brevians in æquitate: quia verbum breviatum faciet Dominus super terram.* Nos ergo vel simplicitatem suam verbis Apostolicis reddere & assignare tentabimus, vel quę omissa videntur a prioribus adimplere. Sed ut manifestius fiat argumentum verbi hujus, ut diximus, breviati, causam qua hæc traditio ecclesiis data est, ab origine repetemus.

2 Tradunt majores nostri quod post ascensionem Domini, cum per adventum sancti Spiritus super singulos quosque Apostolos ignæ linguæ sedissent; ut loquelis diversis variisque loquerentur, per quod eis nulla gens extera, [e] nulla linguæ barbaries inaccessa videretur & invia; præceptum eis a Domino datum, ob prædicandum Dei verbum ad singulas [f] quasque proficisci nationes. Discessuri itaque ab invicem normam prius futuræ sibi prædicationis in commune constituunt: ne forte alius ab alio abducti, diversum aliquid his qui ad fidem Christi invitabantur, exponerent. Omnes ergo in uno positi, & Spiritu sancto repleti, breve istud futuræ sibi, ut diximus, prædicationis indicium, conferendo in unum quod sentiebat unusquisque, componunt; atque hanc credentibus dandam esse regulam statuunt. Symbolum autem hoc multis & justissimis ex causis [g] appellari voluerunt. Symbolum enim Græce & indicium dici potest & collatio, hoc est, quod plures in unum conferunt. Id enim fecerunt Apostoli in his sermonibus, in unum conferendo unusquisque quod sensit. Indicium autem vel signum iccirco dicitur: quia illo tempore sicut & Paulus Apostolus dicit, & [h] in Actis Apostolorum refertur, multi ex circumcisis Judæis simulabant se esse Apostolos Christi, & lucri

a *Ruffino*) Sic inscribitur hoc opus in vetusto cod. Sangermanensi. *Incipit expositio symboli sancti Ruffini.*

b *Cum venia tua*) Sic vetus & nova editio Oxon. aliæ & mss. habent *tui*. Paulo post deest *tua* in duobus mss.

c *Quam ad parvulorum*) *Quam ut ad parvulorum* cod. Reg.

d *Et quidem*) *Equidem* in pluribus mss. & editis codd.

e *Nulla linguæ barbaries*) Al. in duobus mss. olim Baluzii, nunc Regiæ bibliothecæ, & apud Remb. Erasm. Morel. *Nullæ linguæ barbaræ inaccessæ viderentur & inviæ*. Paulo post in iisdem legitur *prophetia quæ dicit*.

f *Quasque*) Sic tres codices mss. quibuscum hunc librum contulimus & vetus editio Oxoniensis anno 1468. & aliæ editiones operum Cypriani usque ad Pamelium, qui posuit *quemque* ex veteri editione operum Hieronymi & Frobeniana.

g *Appellari*) Sic vetustus codex Sangerm. & vetus editio Oxon. Alii *appellare*.

h *In Actis*) *Actibus* tres mss. & veteres editiones.

lucri alicujus vel ventris gratia ad prædicandum proficiscebantur; nominantes quidem Christum, sed non integris traditionum lineis nuntiantes. Iccirco ergo istud indicium posuere, per quod agnosceretur is, qui Christum vere secundum Apostolicas regulas prædicaret. Denique & in bellis civilibus hoc observari ferunt: quoniam & hamorum habitus par, & sonus vocis idem, & mos unus est, atque eadem instituta bellandi, ne qua dolo subreptio fiat, symbola discreta unusquisque dux suis militibus tradit; quæ Latine vel signa, vel indicia nominantur: ut si forte occurrerit quis de quo dubitetur, interrogatus symbolum, probat si sit hostis, an socius. Iccirco denique hæc non scribi chartulis atque membranis, sed retineri cordibus tradiderunt, ut certum esset, neminem hæc ex lectione quæ interdum pervenire etiam ad infideles solet, sed ex Apostolorum traditione didicisse sufficeret. Discessuri ergo, ut diximus, ad prædicandum, istud unanimitatis & fidei suæ indicium Apostoli posuere: non sicut filii Noe discessuri
Gen. 11 ab alterutrum turrem ex latere cocto & bitumine construentes, cujus cacumen pertingeret usque ad cælum; sed munimenta fidei quæ starent adversum faciem inimici e lapidibus vivis, & margaritis Dominicis ædificantes: quæ neque venti impellerent, nec flumina subverterent, neque tempestatum ac procellarum turbines permoverent. Merito ergo illi ab invicem separandi turrem superbiæ ædificantes, linguarum confusione damnati sunt, uti ne unusquisque posset advertere proximi sui loquelam; isti vero qui turrem fidei construebant, omnium linguarum scientia & agnitione donati sunt; ut illud peccati, hoc fidei probaretur indicium.

3 Sed jam nobis etiam de ipsis aliquid contrectandum est margaritis; in quibus primo in loco fons & origo omnium bonorum ponitur, cum dicitur [a] *Omnipotente*. Verum priusquam incipiam de ipsis sermonum virtutibus disputare, illud non importune commonendum puto; quod in diversis ecclesiis aliqua in his verbis inveniuntur adjecta. In ecclesia tamen urbis Romæ hoc non deprehenditur factum, quod ego [b] pro eo esse arbitror, quod neque hæresis ulla illic sumsit exordium: & mos ibi servatur antiquus, [c] eos qui gratiam baptismi suscepturi sunt, publice, id est fidelium populo audiente, symbolum reddere, & utique adjectionem unius saltem sermonis, eorum qui præcesserunt in fide non admittit auditus. In ceteris autem locis quantum intelligi datur, propter nonnullos hæreticos addita quædam videntur, per quæ novellæ doctrinæ sensus crederetur excludi. Nos tamen illum ordinem sequimus, quem in Aquilejensi ecclesia per lavacri gratiam suscepimus. *Credo*, ergo primum omnium ponitur, sicut & Paulus Apostolus ad Hebræos scribens, dicit: *Credere enim* [d] *primo accedentem ad Dominum oportet*, *Hebr.* 11. 6. *quia est, & credentibus in se remunerator fit*. Sed & Propheta dicit: *Nisi credideritis, non intelligetis*. *Isa.* 7. 9 Ut ergo intelligentiæ tibi aditus pateſcat, recte primo omnium te credere profiteris; quia nec navem quis ingreditur, & liquido ac profundo vitam committit elemento, nisi se prius credat posse salvari: nec agricola semina sulcis obruit, & fruges spargit in terram; nisi crediderit venturos imbres, affuturum quoque solis temporem, quibus terra confota, [e] segete multiplicata frugem producat, ac ventis spirantibus nutriat. Nihil denique est quod in vita geri possit, si non credulitas ante præcesserit. Quid ergo mirum si accedentes ad Deum, credere nos primo omnium profitemur, cum sine hoc nec ipsa exigi possit vita communis? Hoc autem iccirco in principiis præmisimus, quia pagani nobis objicere solent, quod religio nostra, quia quasi rationibus deficit, in sola credendi persuasione consistat. Et ideo ostendimus nec agi, nec stare aliquid posse, nisi præcesserit vis credendi. Denique ideo & matrimonia contrahuntur, quia creditur successura posteritas: & pueri discendis artibus traduntur, quia magistrorum in discipulos transfundenda creditur disciplina: imperii quoque insignia unus suscipit, dum credit sibi urbes & populos, armatum etiam exercitum parituros. Quod si hæc singula nisi prius crediderit futura, nullus aggreditur; quomodo non multo magis ad agnitionem Dei credendo veniatur? Sed videamus quid jam [f] brevialis hic symboli sermo proponat.

4 *Cre-*

a *Omnipotente*) Morellius & Pamelius habent: *Credo in Deum Patrem omnipotentem*. Apud Remb. & Erasm. cum dicitur *Omnipotentem*, sic etiam duo codices mss. Habet Regiorum codicum alter *Omnipotente*; quam lectionem veram esse patebit ex nota paulo post subjicienda.

b *Pro eo*) Sic tres mss. Remb. Erasm. & vetus editio Oxoniensis, *propterea* Morel. & Pam.

c *Eos qui gratiam*) Sic Pamel. *apud eos qui* Remb. Erasm. Morel. & duo codices mss.

d *Primo*) Pamelius & Morellius addunt *omnium*.

e *Segete multiplicata frugem*) Sic tres mss. Remb. Erasm. Morel. Aliter Pamel. ex Froben *segetem multiplicata fruge*.

f *Brevialis*) Sic iidem codices mss. & edit. Pamelius ex Froben. *breviatus*.

4 [a] *Credo*, inquit, *in Deo patre omnipotente*. Orientis ecclesiæ fere omnes ita tradunt: Credo in uno Deo patre omnipotente. Et rursum in sequenti sermone, ubi nos dicimus: Et in Jesu Christo unico filio ejus Domino nostro, ita illi tradunt: Et in uno Domino nostro Jesu Christo unico filio ejus. Unum scilicet Deum & unum Dominum secundum auctoritatem Pauli Apostoli profitentes. Sed de hoc [b] in sequentibus locis repetemus. Nunc interim quod ait: In Deo patre omnipotente, videamus. Deus secundum quod opinari potest humana mens, naturæ ipsius vel substantiæ, quæ est super omnia, est appellatio. Pater vero arcani & ineffabilis sacramenti vocabulum est. Deum cum audis, substantiam intellige sine initio, sine fine, simplicem, sine ulla admixtione, invisibilem, incorpoream, ineffabilem, inæstimabilem, in qua nihil adjunctum, nihil creatum sit. Sine auctore enim est ille, qui auctor est omnium. Patrem cum audis, filii intellige patrem, qui filius supradictæ [c] sit imago substantiæ. Sicut enim nemo dicitur dominus, nisi habeat vel possessionem, vel servum cui dominetur, & sicut nemo magister dicitur, nisi discipulum habeat; ita & pater nullo pacto quis dici potest nisi filium habens. Hoc ergo ipso nomine quo Deus ipse pater appellatur, cum patre pariter subsistere etiam filius demonstratur. [d] Quomodo autem Deus pater genuerit filium, nolo discutias, nec te curiosius inferas in profundi hujus arcanum: ne forte dum inaccessæ lucis fulgorem pertinacius perscrutarit, exiguum ipsum qui mortalibus divino munere concessus est, perdas aspectum. Aut si putas in hoc omni indagationis genere nitendum, prius tibi propone quæ nostra sunt; quæ si consequenter valueris expedire, tunc a terrestribus ad cælestia, & a visibilibus ad invisibilia properato. Expedi primo si potes, & explana, quomodo mens quæ intra te est, generet verbum, & quis sit in ea memoriæ spiritus: quomodo hæc cum diversa sint rebus & actibus, unum tamen sint substantia vel natura; & cum e mente procedant, numquam tamen ab ipsa separentur: Sed hæc quamvis in nobis & in animæ nostræ substantia habeantur, tamen tanto nobis occulta videntur, quanto & aspectui corporeo invisibilia. De apertioribus requiramus. Fons quomodo ex se generat fluvium? Quo autem spiritu rapidum fertur fluentum? [e] Quid est quod cum unum & inseparabile sit, & fluvius & fons; tamen nec fons fluvius, nec fluvius fons intelligi aut appellari potest, & tamen qui viderit fluvium, videt & fontem? Exerce te prius in horum explanatione, & discute si potes quæ habentur in manibus; & tunc ad horum sublimiora veniemus. Nec putes, quia te statim de terra suadeam ascendere super cælos; sed prius te si placet ad istud firmamentum quod oculis patet, educam, & ibi si potes naturam hujus visibilis luminis discute. Quomodo igni iste cælestis generat ex semetipso splendorem lucis; quomodo etiam producit vaporem? & cum sint tria in rebus, unum tamen sunt in substantia. Quod & si hæc singula investigare potueris; scito adhuc divinæ generationis mysterium tanto esse differentius & eminentius, quanto creator creaturis potentior, quanto artifex opere suo præstantior, quanto ille qui semper est, eo qui ex nihilo cœpit esse nobilior. Credendus est ergo Deus, pater esse unici filii sui Domini nostri, non discutiendus: neque enim fas est servo de natalibus domini disputare: Contestatus est pater de cælis, dicens: *Hic est filius meus dilectus*, [f] *in quo mihi bene com-*

a *Credo in Deo patre omnipotente*) Sic tres mss. codices cum Remb. Erasm. & Morel. & sic in sequentibus articulis, *& in Jesu Christo* &c. Pamelius his in locis accusativum posuit, tum quia sic invenit in Frobeniana & in aliis duabus vetustis editionibus, tum quia sic habent tria apud Hieronymum symbola, & sic ipse Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos, uno loco excepto; sic etiam ubique Augustinus. Verum Pamelii rationes probant illud quidem in plerisque symbolis dici solere, *Credo in Deum:* at minime probant sic etiam exstitisse in symbolo ecclesiæ Aquilejensis. Quinetiam quo usitatior erat accusativus in symbolis; eo minus probabile est librarios vel incuria vel de industria ablativum in hoc symbolo posuisse. At minime mirum si, cum reperirent ablativum, novitate offensi accusativum inseruerint. Quamobrem codices in quibus legitur; *Credo in Deo* &c. *& in Christo* &c. *& in Spiritu sancto* videntur mihi accuratius consuetudinem ecclesiæ Aquilejensis retinere, quam qui accusativum usurpant. Hæc autem symboli pronuntiandi ratio non videtur ab hac ecclesia adscita sine consilio fuisse; sed ut trium personarum divinarum clarior esset distinctio ab articulis sequentibus, *sanctam Ecclesiam*, &c.

b *In sequentibus locis*) Sic codices mss. & editi excepto Pamelio qui ex Froben. posuit *in competentibus*.

c *Sit imago*) *Est imago* in cod. Sangerm.

d *Quomodo autem*) Vetusti codices mss. & editi *quomodo sane*. Habent iidem paulo post *inseras* pro *ingeras*, quod Pamelius induxit.

e *Quid est quod cum unum*) Sic restitui ex cod. Sangerm. & alio ex biblioth. Reg. & Morel. Male in aliis *quod quidem cum unum* referendo videlicet ad *fluentum* quod præcessit.

f *In quo mihi bene complacui*) Cod. Sangerm. & Remb. *in quo bene complacui*. Paulo post ex iisdem & Erasm. ac Morel. restitui *audiri* pro *audire*,

Mat. 17 5. *complacui, ipsum audite.* Pater ipsum dicit esse filium suum, & ipsum audiri jubet. Filius dicit: [a] *Qui me vidit:* Joan 14 9. *vidit & patrem.* Et: *Ego & pater unum sumus.* Et: *Ego a Deo exivi, & veni in hunc mundum.* Quis est qui inter has Patris & Filii voces medium se discussorem interserat, & Deitatem dividat, affectum separet, & substantiam rumpat, spiritum secet, neget esse verum quod veritas dicit. Est ergo Deus pater verus [b] veritatis pater, non extrinsecus creans, sed ex eo quod ipse est filium generans, id est, [c] quasi sapiens sapientiam, quasi justus justitiam, quasi sempiternus sempiternum, quasi immortalis immortalem, quasi invisibilis invisibilem, quasi lux splendorem, quasi mens verbum.

5 Quod autem diximus, Orientis ecclesias tradere unum Deum patrem omnipotentem & unum Dominum, hoc modo intelligendum est, unum non numero dici, sed universitate. Verbi gratia: Si quis dicit unum hominem, aut unum equum; hic unum pro numero posuit. Potest enim & alius homo esse & tertius, vel equus. Ubi autem secundus vel tertius non potest jungi, unus si dicatur, non numeri, sed universitatis est nomen. Ut si exempli causa dicamus unum solem, hic unus ita dicitur, ut alius vel tertius addi non possit; unus est enim sol. Multo magis ergo Deus cum unus dicitur, unus non numeri, sed universitatis vocabulo nuncupatur, id est, qui propterea unus dicatur quod alius non sit. Similiter & de Domino accipiendum est, quod unus sit Dominus [d] Jesus Christus per quem Deus pater dominatum omnium tenet, unde & sequens sermo omnipotentem pronuntiat Dominum. Omnipotens autem ab eo esse dicitur quod omnium ille teneat potentatum. Tenet autem omnia pater per filium, sicut & Apostolus Col. 1. 16 dicit: *Quia per ipsum creata sunt omnia, visibilia & invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates.* Et Hebr. 12 iterum ad Hebræos scribens dicit: *Quia per ipsum sæcula instituit, & ipsum constituit universorum heredem.* Constituit autem quod ait, genuit, intelligitur. Quod si per ipsum sæcula instituit pater, & per ipsum creata sunt omnia, & ipse est heres omnium; per ipsum ergo & potentatum omnium tenet. Quia sicut lux de luce, & veritas de veritate: ita & de omnipotentes omnipotens natus est. Ut in Apocalypsi Joannis de Seraphim scriptum est: *Et requiem non habebant die ac nocte, dicentes: Sanctus, sanctus Dominus* [e] *Deus, qui erat, & qui est, & qui venturus est omnipotens.* Omnipotens ergo dicitur qui venturus est. Et quis est alius qui venturus est, nisi Jesus Christus filius Dei? His additur, *invisibili & impassibili.* Sciendum quod duo isti sermones in ecclesiæ Romanæ symbolo non habentur: constat autem apud nos additos, hæreseos causa Sabellii, illius profecto quæ a nostris Patripassiana appellatur; id est, quæ patrem ipsum vel ex virgine natum dicit, & visibilem factum, vel passum affirmat in carne. Ut ergo excluderetur talis impietas de patre, videntur hæc addidisse majores, & invisibilem patrem atque impassibilem dixisse. Constat enim filium, non patrem, [f] in carne natum, & ex nativitate carnis filium visibilem & passibilem factum. Quantum autem spectat ad illam Deitatis immortalem substantiam, quę una ei eademque cum patre est; ibi neque Pater, neque Filius, neque Spiritus sanctus visibilis aut passibilis creditur. Secundum vero dignationem carnis assumtæ, filius & visus & passus in carne est. Quod & prophęta prædixerat, ubi ait: *Hic Deus noster, & non reputabitur alter ad eum. Invenit omnem viam disciplinæ, & dedit eam Jacob puero suo & Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est.* Sequitur post hæc. Bar. 3. 36.

6 *Et in Christo Jesu unico filio ejus Domino nostro.* Jesus Hebræi vocabuli nomen est, quod apud nos Salvator dicitur. Christus a chrismate, id est, ab unctione appellatur. Legimus enim in libris Moysis, quod Auses Nave filius cum electus esset dux populi,

com-

a *Qui me vidit, vidit & patrem*) Sic cod. Sangerm.

b *Veritatis pater*) Sic codex Sangerm. cum Remb. & Eraſm. in aliis edit. *tamquam veritatis pater.*

c *Quasi sapiens sapientiam*) Id est, ut sapiens sapientiam. Id enim valet illud *quasi* ac ὡς apud Græcos. Habent Morel. & Pamel. *quia sapiens, quia justus*, &c. Lectio quam restituimus, cum auctoritate trium codicum mss. & Remb. ac Eraſm. nititur; tum ad Theologiæ rationem multo accuratior. Nemo enim nescit quam solemne sit sanctis patribus Filium a Patre, ut splendorem ex luce, genitum dicere. Sic non multo post ipse Ruffinus.

d *Jesus Christus*) Addit editio Oxoniensis *Filius Dei omnipotens*, sed has voces nullo prorsus in codice ms. aut edito reperi.

e *Deus qui erat*) Sic duo codices mss. alius habet *Dominus qui erat*, Pamel. *Deus Sabaoth.* Remb. & Eraſm. *Dominus Deus & qui est & qui venturus est.*

f *In carne natum*) Sic cod. Sangerm. & Reg. cum Remb. & Eraſm. *incarnatum* Morel. *in carne & ex carne natum* Pamel. *in carne natum & ex carne natum* Oxon.

commutato nomine, de Auſe Jeſus cognominatus ſit. Quo ſcilicet oſtenderetur hoc eſſe nomen quod principibus & ducibus conveniret, iis dumtaxat qui ſalutem ſequentibus ſe populis darent. Itaque & ille Jeſus appellatus eſt, qui eductum de terra Ægypti populum, & de erroribus eremi liberatum in terram repromiſſionis induxit: Et hic Jeſus dicitur, qui populum de ignorantiæ tenebris eductum, & de mundi erroribus evocatum introducit ad regna cælorum. Chriſtus quove vel pontificale, vel regium nomen eſt. Nam prius & pontifices unguento chriſmatis conſecrabantur & reges: ſed illi velut mortales & corruptibiles unguento materiæ corruptibilis ungebantur; hic vero ſancto Spiritu perunctus, Chriſtus efficitur, ſicut Scriptura de eo dicit. *Quem unxit Pater Spiritus ſancto miſſo de cælis.* Et Eſaias præſignaverat, dicens ex perſona filii: *Spiritus Domini ſuper me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus miſit me.* Quia ergo oſtendimus quid ſit Jeſus qui populum ſalvet, & quid ſit Chriſtus qui pontifex factus ſit in æternum: nunc ex conſequentibus de quo dicantur iſta, videamus. *Et in unico filio ejus*, inquit, *Domino noſtro*. Per hoc docet nos quia Jeſus iſte de quo diximus, & Chriſtus de quo expoſuimus, unicus filius ſit Dei, & noſter Dominus. Ne forte putes quod humana iſta vocabula terrenum te aliquid doceant, ideo ſubjungit unicum hunc eſſe filium Dei Dominum noſtrum. Unus enim de uno naſcitur: quia & ſplendor unus eſt lucis, & unum eſt verbum cordis. Nec in numerum pluralem defluit incorporea generatio, nec in diviſionem cadit; ubi qui naſcitur, nequaquam a generante ſeparatur. Unicus eſt, ut menti ſenſus, ut ſapientia ſapienti, ut cordi verbum, ut forti virtus. Nam ſicut ſolus ſapiens pater ab Apoſtolo dicitur, ita & ſolus filius ſapientia nominatur. Unicus ergo filius eſt: & cum ſit gloria, ſempiternitate, virtute, regno, poteſtate, hoc quod pater eſt; omnia tamen hæc non ſine auctore ſicut pater, ſed ex patre tamquam filius, ſine initio, & æqualis habet; & cum ipſe ſit omnium caput, [a] ipſius tamen auctor eſt pater generando ſine initio; quia nec pater præcedit filium, nec filius ſequitur patrem

Act. 10. 38.

Iſa. 61. 1.

in faciendo quaſi adoptivum, ſicut nos.

7 Filium ſane cum audis, nolo cogitationem carnalis nativitatis aſſumas, ſed memento hæc de incorporea dici ſubſtantia & natura ſimplici. Si enim, ut ſupra jam diximus, vel in eo quod cor generat verbum, vel mens ſenſum, vel lux ex ſe parit ſplendorem, nihil horum requiritur, nec ulla in tali generatione fragilitas cogitatur; quanto purius & ſacratius de horum omnium creatore cenſendum eſt? Sed fortaſſe dicas, iſta quam memoras, inſubſtantiva eſt generatio. Neque enim lus ſubſtantivum profert ſplendorem, aut cor ſubſtantivum generat verbum. Filius autem Dei ſubſtantialiter aſſeritur generatus. Ad hoc primo omnium illud dicimus quod etiam in ceteris rebus, cum proferuntur exempla, non per omnia ſimilitudinem ſervare poſſunt rei illius, cui præbere putantur exemplum; ſed unius alicujus partis, pro qua videntur aſſumta, ſimilitudinem tenent. Verbi gratia, ut cum in Evangelio dicitur: *Simile eſt regnum cælorum fermento, quod abſcondit mulier in farinæ menſuris tribus.* Numquid putabimus regnum cælorum ſic per omnia ſimile eſſe fermento, ut & ſubſtantia illa [b] ita palpabilis ſit ac fragilis, ut acida fieri poſſit & corrupta? An ad hoc ſolum exemplum iſtud videtur aſſumtum, ut oſtenderetur, ex parva prædicatione verbi Dei, humanas mentes fidei fermento poſſe [c] coaleſcere? Similiter & cum dicitur: *Simile eſt regnum cælorum reti miſſo in mare, quod ex omni genere piſcium atrahit*: & in hoc numquid putandum eſt, quod naturæ lini quoret aptatur, ac nodis quibus naſſulæ nectuntur, regni cælorum ſubſtantia per omnia conferatur? An ad hoc ſolum videtur aſſumta comparatio, ut oſtenderetur, quia ſicut rete de profundo maris piſces [d] educit ad litus, ita de profundo hujus ſæculi errore humanæ animæ regni cælorum prædicatione liberantur? Ex quibus conſtat, exempla non in omnibus, his quorum exempla ſunt eſſe ſimilia. Alioquin ſi eadem eſſent omnia, jam non exempla dicerentur: ſed ipſæ potius res, de quibus agitur, viderentur.

Mat. 13. 33.

Ibid.

8 Deinde etiam illud dicendum eſt, quod nulla creatura talis eſſe poteſt qualis creator ejus. Et ideo ſicut ſine exem-

a *Ipſius tamen auctor eſt pater*) Sic codices mſſ. & editi quos ſequi maluimus quam Pamelium, qui ex editionibus Hieronymi mancam & imperfectam, ut ipſe fatetur, hanc ſententiam appoſuit: *Et cum ipſe ſit omnium caput, ipſius tamen caput eſt pater. Sic enim ſcriptum eſt*, Quia caput Chriſti Deus, *ipſius tamen auctor eſt pater generando ſine initio.*

b *Ita palpabilis*) Sic cod. Sangerm. & Morel. *ita* deeſt in edit. Ex eodem & Rembolto ac Eraſm. legimus paulo poſt in duobus locis *an ad hoc ſolum*, pro eo quod eſt in aliis *ſed ad hoc ſolum*.

c *Coaleſcere*) Edit. Oxon. *coaceſcere*. Paulo poſt in cod. Sangerm. *retiæ miſſæ*.

d *Educit*) Sic cod. Sangerm. editi *adducit*.

exemplo est divina substantia, ita & sine exemplo est divina [a] nativitas. Tunc etiam illud addimus, quia omnis creatura ex nihilo est. Si ergo insubstantiva scintilla quæ ignis est, gignit ex se creaturam quæ ex nihilo facta est, & conditionem in hoc servat originis suæ: illius æternæ lucis substantia, quæ semper fuit, quia insubstantivum in se nihil habuit, [b] insubstantivum ex se splendorem proferre non potuit. Et ideo recte unicus dicitur filius. [c] Unicus enim & solus est, quia natus sit. Nec comparationem aliquam potest habere quod unicum est. Nec similitudinem substantia cum facturis suis habere potest ille, qui factor est omnium. Hic ergo Jesus Christus filius est unicus Dei, qui est & Dominus noster. Unicus & ad filium referri & ad Dominum potest. Unus est filius, vere filius, & unus vere Dominus Jesus Christus. Ceteri quippe, licet dicantur filii, [d] adoptionis tantum gratia dicuntur; non veritate naturæ. Et si dicuntur alii Domini; concessa, non ingenita potestate dicuntur: hic vero solus est unicus filius, & solus unicus Dominus, sicut & Apostolus dicit: *Unus pater Deus, & unus Dominus Jesus-Christus, per quem omnia.* Igitur postea quam propositus ordo fidei, ineffabile sacramentum filii de patre nativitatis exposuit; nunc ad humanæ salutis dignationem dispensationemque descendit. Et hunc quem supra dixit unicum filium Dei, & Dominum nostrum nunc dicit.

Ephes. 4 6

9 *Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine.* Hæc jam inter homines dispensationis nativitas est, illa divinæ substantiæ, hæc dignationis est, illa naturæ. De Spiritu sancto ex virgine nascitur. Et jam [e] hoc loco mundior auditus requiritur, & purior sensus. Huic enim quem dudum de patre natum ineffabiliter didicisti, nunc a sancto Spiritu templum fabricatum intra secreta uteri virginalis intellige. Et sicut in sancti Spiritus sanctificatione nulla sentienda est fragilitas: ita & in partu virginis nulla est intelligenda corruptio. Novus enim huic sæculo datus est partus, nec immerito: qui enim in cælis unicus filius est, consequenter & in terra unicus filius est, quia & unice nascitur. Nota sunt omnibus & in Evangeliis decantata de hoc scripta Prophetarum [f] quæ dicunt, quod *Virgo concipiet & pariet filium.* Sed & partus ipsius mirabilem modum Ezechiel Propheta ante formaverat, Mariam figuraliter portam Domini nominans, per quam scilicet, Dominus ingressus est in mundum. Dicit ergo hoc modo: *Porta autem quæ respicit ad Orientem, clausa erit: non aperietur, & nemo transibit per eam, quoniam Dominus Deus Israel ipse transibit per eam, & clausa erit.* Quid tam evidens dici de [g] consecratione virginis potuit? Clausa fuit in ea virginitatis porta, per ipsam introivit Dominus Deus Israel, & per ipsam in hunc mundum de utero virginis processit: & in æternum porta virginis clausa, servata virginitate, permansit. Igitur Spiritus sanctus refertur Dominicæ carnis & templi ejus creator.

Isa. 7 14

Ezech. 44. 1

10 Incipe hinc jam intelligere etiam sancti Spiritus majestatem. Contestatur enim & Evangelicus sermo de ipso, quod cum loquenti Angelo ad virginem & dicenti: *Quia paries filium, & vocabis nomen ejus Jesum; hic enim salvum faciet populo suum a peccatis sui*: illare spondisset: *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* dixerit ei Angelus Dei: *Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Et ideo quod nascetur ex te sanctum vocabitur filius Dei.* Vide ergo cooperantem sibi invicem Trinitatem, Spiritum sanctus venire dicitur super virginem, & virtus altissimi obumbrare ei. Quæ est autem virtus altissimi, nisi ipse Christus, qui est [h] Dei virtus & Dei sapientia? Cujus autem hæc virtus? Altissimi, inquit. Adest ergo altissimus, adest virtus altissimi, adest Spiritus sanctus. Hæc est Trinitas ubique latens, ubique apparens, vocabulis personisque discreta, inseparabilis vero substantia Deitatis. Quamvis solus filius nascatur ex virgigne, adest & altissimus, adest & Spiritus sanctus, ut

Luc. 1 31.

& con-

a *Nativitas*) Sic cod. Sangerm. & vetus edit. Oxon. *majestas* in aliis.

b *Insubstantivum*) In hoc loco nonnulla emendant Morellius & Pamelius; sed quod legunt, *cur illius æterne lucis substantia insubstantivum ex se splendorem proferre non potuit?* id & fidei & Ruffini sententiæ contrarium est. Hoc enim in loco refellitur *insubstantiva generatio*, nec quidquam aliud disputat Ruffinus, nisi Filium esse *subsistantivum splendorem, subsistantivum Verbum, subsistantialiter generatum*, longe aliter ac in exemplis quæ ex rebus creatis petuntur. Quamobrem tollenda interrogatio, que non exstat in mss. Sangerm. nec apud Remb. ac Erasm. vel legendum: *cur substantivum ex se splendorem proferre non potuit?*

c *Unicus enim & solus est*) Sic cum Morel. & vet. Ox. legere malui quam cum aliis, *Unicus enim eo solus est*,

d *Adoptionis tantum*) *Adoptionis tamen* cod. Sangerm. & Morel.

e *Hoc loco*) Cod. Sangerm. *boc in loco*: alii *in boc loco*.

f *Quæ dicunt*) Pamel. *qui dicunt*,

g *Consecratione*) Hic quoque prætulimus Sangermanensem codicem & editos omnes Frobenio, ex quo Pamelius sumpsit *conservatione*. Paulo post ex iisdem legimus *de utero* pro *utero*.

h *Dei virtus & Dei sapientia*) Pamel. *Domini*,

& conceptus virginis ſanctificetur & partus.

11 Verum hæc quia ex Scripturis Propheticis aſſeruntur, poſſunt forte Judæos quamvis ſint infideles & increduli confutare. Sed pagani ſolent ridere nos cum audiunt prædicari a nobis virginis partum: propter quod paucis & eorum obtrectationibus reſpondendum eſt. Omnis partus, ut opinor, ex tribus conſtat. Si adultæ ætatis ſit femina, ſi virum adeat, ſi non ſit [a] illius vulva vitio ſterilitatis obcluſa. Ex his tribus in hoc partu quem prædicamus, unum defuit, vir ſcilicet; & hanc partem, quia qui naſcebatur non erat terrenus homo ſed cæleſtis, per cæleſtem Spiritum dicimus, ſalva virginis incorruptione, completam. Et tamen quid mirum videtur ſi virgo conceperit; cum Orientis avem quam Phœnicem vocant, in tantum ſine conjuge naſci vel renaſci conſtet, ut ſemper & una ſit, & ſemper ſibi ipſa naſcendo vel renaſcendo ſuccedat? Apes certe neſcire conjugia, nec fetus nixibus edere, omnibus palam eſt. Sed & alia nonnulla deprehenduntur uti hujuſcemodi ſorte naſcendi. Hoc ergo incredibile videbitur, divina virtute ad totius mundi redintegrationem factum; cujus exempla etiam in animalium nativitate cernuntur? Et tamen mirandum cur hoc gentilibus impoſſibile videatur, qui credunt Minervam ſuam de cerebro Jovis natam: quid ad credendum difficilius? aut quid magis contra naturam? Hic femina eſt, hic naturæ ordo ſervatur, hic conceptus & partus temporibus ſuis editu. Ibi nuſquam femineus ſexus, ſed vir ſolus & partus. Qui illa credit, cur iſta miretur? Sed & Liberum de femore ejus aſſerunt natum. Ecce aliud portenti genus, & tamen creditur. Venerem quoque, quam Aphroditem vocant, de ſpuma maris, ſicut etiam nominis ipſius compoſitio oſtendit, credunt eſſe progenitam; de ovo natos Caſtorem Pollucemque confirmant; ex formicis Myrmidones: & alia mille ſunt, quæ contra rerum naturam venientia, ipſis tamen viſa ſunt credibilia: ut Deucalionis & Pyrrhæ lapides jactos, & hominum ex his ſegetem natam. Et cum hæc tot & talia figmenta crediderint, unum eis verbum impoſſibile videtur quod adoleſcens femina divinum germen, non hominis vitio, ſed Deo inſpirante conceperit. Qui utique ſi ad credendum difficiles ſunt, illis tot & tam turpibus monſtris fidem nequam commodare debuerant: ſi vero faciles ſunt ad credendum, multo promtius hæc noſtra tam honeſta & tam ſancta recipere, quam illa tam indigna & tam fœda credere debuiſſent.

12 Sed dicent fortaſſis, quia poſſibile quidem fuerit Deo ut virgo conciperet, poſſibile etiam fuerit Deo ut pareret; ſed indignum videri ut tanta illa majeſtas per genitales feminæ tranſiret [b] exceſſus: ubi quamvis nulla fuerit ex virili admixtione commixtio, fuit tamen ipſius puerperii obſcenæ attrectationis injuria: pro quo pauliſper eis ſecundum ſenſum ſuum reſpondeamus. Si quis videat parvulum in profundo cœni necari, & ipſe cum ſit vir magnus & potens, extremis ut ita dixerim, plantis ingrediatur cœnum, ut parvulum morientem liberet; pollutuſne a te accuſabitur hic vir, quod paululum luti calcaverit? an ut miſericors laudabitur, quod vitam contulerit morituro? Sed hæc etiam de communi homine dicta ſint. Redeamus nunc ad naturam ejus qui natus eſt. Quantum putas natura ſolis eo inferior eſt? quantum creatura ſine dubio creatore. Intuere nunc ſolis radios; ſi in cœni alicujus voraginem demittantur, [c] numquidnam aliquid inde pollutionis acquirunt? aut obſcenorum illuſtratio ſolis [d] ducitur in injuriam? Ignis quoque natura quanto eſt inferior his de quibus ſermo eſt? Et nulla materia vel obſcena, vel turpis adhibita ei, ignem polluiſſe creditur. Cum ergo hæc ita eſſe in rebus materialibus conſtet; tu in illa ſupereminenti & incorporea natura, quæ ſuper omnem ignem & ſupra omne lumen eſt, pollutionis aliquid putas aut obſcenitatis incidere? Tum deinde etiam illud adverte: Nos hominem a Deo creatum de terræ limo dicimus; quod ſi obſcenitas Deo reputatur opus ſuum requirenti, multo magis ei reputabitur opus illud ab initio fabricanti; & ſuperfluum eſt dicere cur per obſcena tranſierit, cum non poſſis dicere, cur obſcena condiderit. Et ideo obſcena hæc eſſe, non natura ſed obſervantia docuit.

a *Illius vulva*) Deſunt in cod. Sangerm. Remb. Eraſm.

b *Exceſſus*) Sic cod. Sangerm. Remb. Eraſm. *egreſſus* Morel. & Pamel.

c *Numquidnam aliquid inde*) Sic codex Sangerm. & Remb. ac Morel. *numquid inde jam aliquid* Pamel. qui ex Froben. legit *demittantur*, alii *dimittantur*.

d *Ducitur in injuriam*) Sic Pamel. ex Froben. *ſolis ducetur injuriis* cod. Sangerm. Remb. Eraſm. Morel.

cuit. Ceterum quæ omnia sunt in corpore ex uno eodemque luto formata, usibus tantum & officiis naturalibus distinguuntur.

13 Sed nec illud quidem [a] ab absolutione vacare hujus quæstionis omittam, quod substantia Dei quæ per omnia incorporea est, inseri corporibus, vel capi ab eis principaliter non potest, nisi aliqua media sit substantia spiritalis, quæ capax esse divini spiritus possit. Verbi gratia, ut si dicamus: Lux omnia quidem membra corporis illustrare potest, a nullo tamen eorum nisi a solo oculo capi potest; solus enim oculus est qui capax sit lucis. Et filius ergo Dei nascitur ex virgine, non principaliter soli carni sociatus, sed anima inter carnem Deumque media generatus. [b] Anima ergo media, & in secreta rationabilis spiritus arce, verbum Dei capiente, absque ulla quam suspicaris injuria Deus natus est ex virgine. Et ideo nihil ibi turpe putandum est, ubi sanctificatio spiritus inerat, & anima quæ erat Dei capax, particeps fiebat etiam carnis. Nihil [c] ibi dicas impossibile, ubi aderat virtus altissimi. Nihil de humana fragilitate cogites, ubi plenitudo inerat Deitatis.

14 *Crucifixus sub Pontio Pilato, & sepultus, descendit in inferna.* Docet Apostolus Paulus illuminatos debere esse oculos cordis nostri ad intelligendum quæ sit altitudo, altitudo & profundum. Altitudo ergo & latitudo & profundum, descriptio crucis est. Cujus eam partem quæ in terram defixa est, profundum appellavit; altitudinem vero, illam quæ in aerem porrecta sublimis erigitur; latitudinem quoque, illam quæ distenta in dexteram lævamque protenditur. Cum ergo tot species mortis sint, quibus de hac vita exitus dari hominibus solet; vult nos Apostolus illuminatos corde scire rationem, cur ex his omnibus crucis potius species ad mortem delecta sit Salvatoris. Unde sciendum est, quod crux ista triumphus erat: triumphi enim insigne est tropæum, tropæum autem devicti hostis indicium est. Quia ergo adveniens Christus, sicut Apostolus dicit, tria pariter sibi regna subjecit; hoc enim indicat; ubi ait: *Quia & in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, & terrestrium, & infernorum* & hæc omnia sua morte vincebat: conveniens mysterio mors quæsita est; ut in aerem sublimatus, & aereas subjugans potestates, victoriam de his supernis & cœlestibus traderet; [d] expansas autem manus tota die, sicut sanctus Propheta dicit, tenderet ad populum incredibilem, qui est in terra, ut & incredulos contestaretur & invitaret credentes; ea vero parte quæ sub terram demergitur, inferna sibi regna subjiceret. *Phil. 2. 10.* *Isa. 65.*

15 Etenim ut breviter aliqua etiam de secretioribus perstringamus, ab initio Deus cum fecisset mundum, præfecit ei & proposuit quasdam virtutum cælestium potestates, quibus regeretur & dispensaretur mortalium genus. Quod ita factum Moyses indicat in Deuteronomii cantico, ubi dicit: *Cum divideret excelsus gentes, statuit terminos gentium secundum numerum Angelorum Dei;* sed & horum nonnulli, sicut & ipse qui princeps appellatus est mundi, datam sibi a Deo potestatem non his quibus acceperant legibus temperarunt, nec humanum genus divinis obedire præceptis, sed suis parere prævaricationibus docuerunt. Et hinc adversum nos peccatorum chirographa scripta sunt, quia, ut Propheta dicit, peccatis nostris venumdati sumus. Pretium namque animæ suæ unusquisque consequitur, cum concupiscentiæ satisfecerit. Istud ergo uniuscujusque chirographum ab illis rectoribus pessimis tenebatur, quod Christus detraxit adveniens, & hac eos potestate nudavit; idque sub ingenti mysterio Paulus indicat, cum dicit de eo: *Delens quod adversum nos erat chirographum, & affigens illud cruci suæ, traduxit principatus & potestates, triumphans eos in semetipso.* Rectores ergo illi quos humano generi præfecerat Deus, in tyrannidis contumaciam versi, impugnare commissos sibi homines aggressi sunt, & peccati prœliis debellare. Sicut Ezechiel Propheta mysticis designat eloquiis, cum dicit: *In illa die procedent angeli festinantes exterminare Æthiopiam, eritque inter eos perturbatio in die Ægypti, quo-* *Deut. 32. 8.* *Col. 2. 14* *Ezech. 30. 9*

a *Ab absolutione vacare*) *Ad solutionem vocare* vet. edit. Oxon.

b *Anima ergo media*) Sic multi alii scriptores locuti, quos recenset Petavius lib. 4. de Incarn. cap. 13. Videtur autem illos ut ita loquerentur hæc potissimum cautio adduxisse, ne dolores quos Christus sensit, & alii motus in ejus anima ad occasionem corporis motuum excitati, in divinitatem ipsam referrentur; quod impium prorsus foret, ac soli hæresi congrueret Arianæ. Ruffino sane hoc in loco nihil aliud propositum, nisi ut divinam majestatem, nec in Christi nativitate contaminatam, nec in morte doluisse demonstret.

c *Ibi dicas*) *Ducas* cod. Sangerm. Remb. Erasm.

d *Expansas*) Sic cod. Sangerm. Remb. *expansas* alii. Correxit hunc locum Pamelius ex Cauchio. Nam in vetustis codicibus & editis legitur *tendit manus*, & paulo post: *eam vero partem quæ sub terram demergitur, quod inferna sibi regna subjiceret*. Sic totum hunc locum Morellius legit: *expensas autem manus tota die sanctus Propheta dicit*: Tetendi manus tota die ad populum incredibilem, *qui est in terra, ut incredulos contestaretur, & invitaret credentes: eam vero partem*, &c.

a *quoniam ecce venit*. Recte ergo eos omnipotentia nudatos Christus dicitur triumphasse, ablatamque ab eis potestatem hominibus tradidisse. Sicut ad discipulos suos dicit ipse in Evangelio: *Luc.* 10 19. *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici*. Illos itaque qui accepta potestate male abusi sunt, subjectis quondam suis subjicit crux Christi. Nos vero, hoc est, humanum genus edocet primo omnium usque ad mortem resistere adversus peccatum, & libenter interitum pro pietate suscipere. Tum deinde & obedientię nobis in hanc eadem cruce proponit exemplum, sicut illis qui aliquando rectores nostri fuerant, posuit b contumaciæ pœnas. Audi ergo quo- *Philip.* 2 5. modo Apostolus vult per crucem Christi obedientiam nos c docere: *Hoc*, inquit, *sentite in vobis quod & in Jesu Christo, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse, æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens,* d *in similitudinem hominum factus & habitu repertus ut homo, factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis*. Quia ergo ille magnus magister est qui fecerit & docuerit, ideo obedientiam quæ piis morte etiam suscepta servanda est, docuit ipse prius pro hac moriendo servari.

16 Sed fortasse terreatur aliquis in hujuscemodi doctrina, quod quem paulo ante cum Deo patre diximus sempiternum, ac de ejus substantia esse progenium, quemque regno, æternitate & majestate unum cum patre esse docuimus, nunc de ejus morte tractemus. Sed nolo terrearis, O fidelis auditor, paulo post istum quem audis mortuum, rursum videbis immortalem; mors enim ab eo mortem spoliatura suscipitur. Nam sacramentum illud susceptę carnis, quod supra exposuimus, hanc habet causam, ut divina filii Dei virtus, velut hamus quidam habitu humanę carnis obtectus, & sicut ante *Ibid.* Apostolus dixit, *Habitu repertus ut homo*, principem mundi, e invitare posset ad agonem: cui ipse carnem suam velut escam tradidit; ut hamo eum divinitatis intrinsecus teneret insertum, & effusione immaculati sanguinis, qui peccati maculam nescit omnium peccata deleret, eorum dumtaxat qui cruore ejus postes fidei suæ signassent. Sicuti ergo hamum esca f conseptum si piscis rapiat, non solum escam cum hamo non removet, sed & ipse de profundo esca aliis futurus educitur: ita & is qui habebat mortis imperium, rapuit quidem in mortem corpus Jesu, non sentiens in eo hamum divinitatis inclusum; sed ubi devoravit, hæsit ipse continuo, & disruptis inferni claustris, velut de profundo extractus traditur, ut esca ceteris fiat. Quod ita futurum sub hac eadem figura & Eze- *Exech.* chiel dudum signaverat, dicens: *Et* 23. 3. *extrahan te in hamo meo, & extendam te super terram; campi implebuntur de te, & constituam super te omnes volucres cæli, & saturabo ex te omnes bestias terræ*. *Psal.* 73 Sed & Propheta David dicit: *Tu con-* 14. *fregisti capita draconis magni, dedisti eum in escam* g *populi Æthiopum*. Et Job de eodem mysterio similiter protestatur; ait enim ex persona Dei loquentis *Job* 40 ad se: *Aut adduces draconem in hamo, &* 20. *pones capistrum circa nares ejus?*

17 Non ergo damno aliquo aut injuria divinitatis Christus in carne passus est, sed ut per infirmitatem carnis operaretur salutem in medio terræ, divina natura in mortem per carnem descendit; non ut lege mortalium detineretur a morte, sed ut per se resurrecturus januas mortis aperiret: velut si quis rex pergat ad gentem in qua proprios habeat captivitatis vinculo alligatos, devictaque ea carcerem intret, in quo vincti detinebantur; & ingressus aperiat januas, resolvat catenas, vincula, seras, & claustra comminuat, & vinctos in remissionem educat, & eos qui sedent in tenebris, in umbra mortis luci ac vitæ restituat. Ergo dicitur rex fuisse quidem in carcere, non tamen ea conditione qua ceteri qui tenebantur inclusi: sed illi quidem ut pœnas solverent, hic vero ut absolveret pœnas.

18. Cautissime autem qui symbolum tradiderunt, etiam tempus quo hęc sub Pontio Pilato gesta sunt, designaverunt: ne ex aliqua parte velut vaga & incerta gestorum traditio vacillaret. Sciendum sane est quod in ecclesiæ Romanæ symbolo non habetur additum: *Descendit ad inferna*, sed neque in Orientis ecclesiis habetur hic sermo: vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod

a *Quoniam ecce venit*) *Quoniam venit* duo codices mss. Remb. & Erasm.

b *Contumaciæ*) *Contumeliæ* duo codices mss. Remb. Erasm.

c *Docere*) *Doceri* duo codices mss.

d *In similitudinem*) *In similitudine* duo codices mss. & vetus Oxon.

e *Invitare posset*) Pamelius commode hunc locum restituit, sed minus accurate videtur posuisse *possit*, cum in cod. Sangerm. & vetustis editionibus legatur *posset*.

f *Conseptum* Cod. Sangerm. *contentum*, quidam editi *contectum*. Paulo post legitur in eodem cod. ms. & Remb. *cum hamo removet*.

g *Populi Æthiopum*) *Populo* cod. Sangerm.

quod ſepultus dicitur. Sed quoniam tibi erga Scripturas divinas amor & ſtudium ſubjacet, ſine dubio dicis mihi oportere hæc magis evidentibus Scripturæ divinæ teſtimoniis approbari. Quanto enim [a] majora ſunt quæ credenda ſunt; tanto idoneis magis & indubitatis teſtibus indigere, vera eſt & conſequens propoſitio. Sed nos tamquam ſcientibus legem loquentes, teſtimoniorum ſilvam brevitatis cauſa [b] reliquimus; pauca tamen ex multis, ſi etiam hoc requiritur, adhibemus, ſcientes ſtudioſis quibuſque in Scripturis divinis latiſſimum teſtimoniorum pelagus patere.

19 Primo ergo omnium ſciendum eſt, quod ipſa ratio crucis non omnibus una eademque eſt, ſed aliud gentibus, aliud Judæis; aliud credentibus
1 Cor. 1 23. ſapit, ſicut, & Apoſtolus dicit: *Nos autem prædicamus Chriſtum crucifixum, Judæis quidem ſcandalum, gentibus autem ſtultitiam; ipſis vero vocatis Judæis & Græcis Chriſtum*
Ibid. *Dei virtutem & Dei ſapientiam*. Et alibi: *Verbum enim crucis, pereuntibus quidem ſtultitia eſt, his vero qui ſalvi fiunt, virtus Dei eſt*. Judæi ergo quibus ex lege traditum fuerat, Chriſtum in æternum manſurum, ſcandalum patiebantur de cruce ejus; quia reſurrectionem ejus recipere noluerunt. Gentibus autem ſtultitia videbatur, Deum mortem ſuſcepiſſe, quia ignorabant myſterium carnis aſſumtæ. Fideles vero qui & natum & paſſum in carne receperant, & a mortuis reſurrexiſſe; merito virtutem Dei credebant eſſe, quæ vicerat mortem. Primo ergo hoc ipſum, quod Judæi quibus Prophetæ hæc prædixerant, non eſſent credituri, ſed illi qui numquam hæc a Prophetis audierant: audi quomodo prophetico ſermone ſignatu.
Iſa. 52 15. *Quibus non eſt*, inquit, *annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent*. Quod autem his qui meditabantur legem Dei a pueritia uſque ad ſenectutem non credentibus, ad gentes eſſet omne myſterium transferendum,
Iſa. 25. 6 Eſaias hoc modo prædicit: *Et faciet*, inquit, *Dominus Deus Sabaoth omnibus gentibus in monte iſto invenire lætitiam, bibent vinum, ungentur unguento: trade hæc omnia gentibus*. Hoc enim conſilium Dei omnipotentis ſuper omnes gentes. Sed dicent fortaſſe nobis illi qui ſe jactant in ſcientia legis: Blaſphematis, qui ſic dicitis Dominum corruptioni mortis ſubjectum & paſſioni crucis fuiſſe. Legite ergo quod ſcriptum habetis in Lamentationibus Hieremiæ, ubi dicit:
Thren. 4 21. *Spiritus vultus noſtri Chriſtus Dominus, comprehenſus eſt in corruptionibus noſtris: in quo diximus, ſub umbra ejus vivemus in gentibus*. Audis quomodo Propheta dicit Chriſtum Dominum comprehenſum eſſe, & pro nobis, id eſt, pro peccatis noſtris corruptioni traditum. In cujus umbra quoniam populus ille qui permanſit incredulus, abjectus eſt, dicit quia vivemus non in Iſrael, ſed in gentibus.

20 Quod ſi operoſum non videtur, qua poſſumus breviter, ſingula quæ in Evangeliis referuntur, qualiter in Prophetis prædicta ſunt deſignemus; ut hi qui prima fidei elementa ſuſcipiunt, teſtimonia hæc habeant in corde deſcripta, ut nulla eis unquam de his quæ credunt ambiguitas inimica ſurripiat. Edocemur per Evangelium quod Judas unus de amicis & convivis Chriſti tradiderit eum. Audi quomodo hoc prænuntietur in Pſalmis: *Qui manducat*, Pſal. 40 10. inquit, *panes meos*, [c] *ampliabit adverſum me ſupplantationem*. Et alibi: *Amici mei & proximi mei adverſum me appropinquaverunt & ſteterunt*. Pſal. 37 12. Et iterum: *Melliti ſunt ſermones ejus ſuper oleum, & ipſi ſunt jacula*. Pſal. 54 22. Vis videre quomodo molliti ſunt? *Venit*, Mat. 26 49. inquit, *Judas ad Jeſum, & dixit ei: Ave Rabbi, & oſculatus eſt eum*. Per molle ergo oſculi blandimentum, execrabile jaculum proditionis infixit. Unde & Dominus ad eum dixit: *Juda, oſculo filium hominis tradis?* Luc. 22. 48. Triginta argenteis audis eum appretiatum eſſe cupiditate proditoris. Audi & de hoc propheticam vocem: *Et dixit*, inquit, *ad eos:* Zach. 11. 12. *Si bonum eſt in conſpectu veſtro, date mercedem meam* [d] *aut abnuite*. Et poſt hæc: *Et accepi*, inquit, *triginta argenteos, & miſi eos in domum Domini in conflatorium*. Non ne hoc eſt quod in Evangeliis ſcribitur, quia Judas pœnitentia ductus reportavit pecuniam, & projecit eam in templo, & diſceſſit? Bene autem mercedem ſuam dicit, velut imputantis & exprobrantis affectu. Etenim tam multa opera bona apud eos egerat: cæcos eorum illuminaverat; claudis pedes, paralyticis greſſum, mortuis quoque reddiderat vitam. Pro iis ergo omnibus bonis mercedem reſtituunt ei, mortem triginta argen-

a *Majora*) Sic Pamel. ex Froben. vet. edit. & Morel. *magna* cod. Sangerm. Remb. Eraſm. vet. Ox. & paulo poſt *tanto idoneis & indubitatis*.

b *Reliquimus*) *Relinquimus* Morel. *derelinquimus* cod. Sangerm. vet. Ox. Remb. Eraſm.

c *Ampliabit*) *Ampliavit* cod. Sangerm. vet. Ox. Remb.

d *Aut abnuite*) Habent duo codices mſſ. Remb. Eraſm. & *abite*, Morel. *aut abite*. Paulo poſt legitur *accepit, miſit* in cod. Sangerm. Remb. Eraſm.

argentorum æstimatione pensatam. Refertur item in Evangeliis, quod vinctus sit. Prædixit hoc sermo propheticus per
Isa.3.9 Esaiam, dicens: *Væ animæ ipsorum quia cogitaverunt cogitationem pessimam adversum seipsos, dicentes: Alligemus justum, quia inutilis est nobis.*

21 Sed dicet aliquis: Numquid hæc de Domino intelligenda sunt? Numquid Dominus ab hominibus teneri poterat, & in judicium protrahi? Et de hoc te idem Propheta convincet; dicit enim
Ibid. 14 his verbis: *Ipse Dominus in judicium veniet cum senioribus & principibus populi.* Judicatur ipse Dominus secundum Prophetæ testimonium, & non solum judicatur, sed & flagellis cæditur, & palmis in faciem verberatur, & conspuitur, & omnem pro nobis prefert indignitatis injuriam. Et quia hæc stupenda erant omnibus cum prædicarentur ab Apostoli, iccirco etiam ex persona ipsorum Propheta exclamat & di-
Isa.53.1 cit: *Domine, quis credidit auditi nostro?* Incredibile enim est ut Deus Dei filius ista pertulisse dicatur & prædicetur. Et ideo prædicuntur per Prophetas, ne qua credituris dubitatio nasceretur. Ipse ergo ex sua persona Christus Do-
Isa.50.6 minus dicit: *Dorsum meum dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meam non averti a confusione sputorum* Scribitur etiam illud inter ceteras passiones ejus, quod alligantes eum duxerunt ad Pilatum: præsignavit etiam hoc Propheta ubi dicit: *Et alligantes adduxerunt eum xenium regi Jarim*: nisi si objiciat aliquis & dicat, sed Pilatus non erat rex. Audi ergo quid in sequentibus Evangelium
Luc. 23 6. refert: *Audiens*, inquit, *Pilatus eum esse de Galilæa, misit eum ad Herodem, qui tunc erat rex in Israel.* Et bene addidit nomen Jarim, quod est silvester. Non enim erat Herodes de domo Israel, nec de illa vinea Israelitica, quam eduxerat Dominus de Ægypto, & plantaverat in cornu in loco uberi: sed erat silvester, id est, ex silva alienigenarum. Et ideo silvester appellatur, quasi qui de Israeliticæ vitis nequaquam palmitibus pullulasset. Sed & quod ait propheta, *xenium*, convenienter aptavit. Tunc enim Herodes & Pilatus, ut Evangelium testatur, & inimicis in concordiam revocati sunt; & velut reconciliationis suæ xenium, vinctum sibi invicem mittebant Jesum. Quid interest dummodo Jesus ubique ut salvator dissidentes reconciliet, pacem repararet, concordiam reddat? Unde etiam de hoc scriptum est in Job: *Dominus reconciliat corda principium terræ.* *Job 12. 24.*

22 Refertur item quod cum Pilatus vellet eum dimittere, omnis populus clamaverit: *Crucifige, crucifige eum.* Prænuntiant hoc Hieremias Propheta, di- *Luc. 23 21.*
cens ex persona Domini ipsius: *Facta* *Hier. 12 8.*
est, inquit, *hereditas mea mihi, sicut leo in silva. Dedit super me vocem suam, propterea exosus sum eam. Et propter hoc*, inquit, *dereliqui domum meam.* Et iterum alibi dicit: *Super quem* *Isa. 57. 4.*
aperuistis os vestrum, & adversus quem relaxastis linguas vestras. Cum judicaretur, scribitur tacuisse Multę de hoc scripturæ testantur; in Psalmis dicitur: *Factus* *Psalm. 37. 15.*
sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo increpationes. Et iterum: *Ego autem sicut surdus non audiebam, & sicut mutus* [a] *non aperiens os suum.* Et iterum *Isa.53.7*
alius Propheta: *Sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est.* Imposita ei scribitur corona spinea. Audi de hoc in Canticis Canticorum, super iniquitates Hierusalem mirantis de injuria filii patris vocem, & dicentis: *Exite &* *Cant. 3. 11.*
videte filiæ Hierusalem coronam qua coronavit eum mater sua. Sed & de spinis ita alius Propheta commemorat: *Et expe-* *Isa. 5.2*
ctavi ut faceret uvam, fecit autem spinas, & non justitiam, sed clamorem. Verumtamen ut mysterii secreta cognoscas: oportebat eum, inquam, qui peccata mundi venit auferre, etiam terræ maledicta purgare; quę protoplasto peccante sententiam prævaricationis acceperat, dicente Domino: *Male-* *Gen. 3. 17.*
dicta terra in operibus tuis, spinas & tribulos producet tibi. Propterea ergo spinis coronatur Jesus, ut prima illa condemnationis sententia salveretur. Ad crucem ducitur, & in ligno totius mundi vita suspenditur. Vis & de hoc propheticis testimoniis confirmari? Audi Hieremiam dicentem: *Venite, &* *Hier. 11. 19.*
injiciamus lignum in panem ejus, & conteramus eum de terra viventium. Et iterum: Moyses velut deflens eo dicit: *Et erit vita tua suspensa ante oculos tuos,* *Deut. 28 66.*
& timebis per diem & nomen, & non credes vitæ tuæ. Sed transcurrendum nobis est, jam enim propositę brevitatis excedimus modum, & breviatum sermonem longa dissertatione distendimus; pauca tamen addemus, ne penitus quod cœpimus præteriisse videamur.

23 Scribitur Jesus in latere percus-

[a] *Non aperiens*) *Qui non aperit* mss. & veteres editiones. Paulo post cod. Sangerm. *Sicut ovis ad occisionem ductus est & sicut agnus*, &c.

cussus, aquam simul & sanguinem profudisse. Hoc quidem mysticum est; ipse enim dixerat, quia *Flumina de ventre ejus procedent aquæ vivæ*, sed produxit & sanguinem, quem petierant Judæi venire super se & super filios suos. Produxit ergo aquam, quæ credentes diluat: produxit sanguinem, qui condemnet incredulos. Potest tamen etiam intelligi, quod duplicem gratiam baptismi figuraverit, unam quæ datur per aquæ baptismum: aliam quæ per martirium profusione sanguinis quæritur; utrumque enim baptismum nominatur. Quod si & hoc quæris cur non ex alio membro, sed ex latere potius produxisse dicatur aquam & sanguinem; videtur mihi in latere per costam mulier indicari. [a] Quia ergo fons peccati & mortis de muliere prima, quæ fuit primi Adam costa, processit; iccirco & fons redemtionis ac vitæ de secundi Adam costa producitur.

Joan. 7 38.

24 Scriptum est quod in passione ejus ab hora sexta usque ad horam nonam tenebræ factæ sunt. Accipe & de hoc Prophetæ testimonium dicentis: *Occidet tibi sol meridie*. Et iterum Zacharias Propheta: *In illa*, inquit, *die non erit lux, sed frigus & pruina erit in una die; & dies ille notus Deo, & neque dies neque nox, & ad vesperam erit lux*. Quid tam evidens a Propheta dici potuit? Ut jam tum hæc, non tam futura prædici quam narrari præterita videantur, etiam pruinam & frigus prædixit. Propterea enim Petrus calefaciebat se ad ignem, quia frigus erat, & frigus patiebatur, non solum temporis, sed & fidei. Addidit etiam: *Et dies illa nota Domino, neque dies, neque nox*. Quid est, neque dies neque nox? Nonne aperte de insertis diei tenebris & revocata rursum luce differuit? Non fuit illa dies, neque enim cœpit ab ortu solis, neque integra nox fuit; non enim peracto diei cursu, spatia sibi debita vel ab initio suscepit, vel ad ultimum terminata perduxit, sed fugata per implorum facinus lux reparatur ad vesperam. Post horam enim nonam depulsis tenebris sol redditur mundo. Et iterum [b] alius de hoc ipso testimonium dicit: *Obscurabitur super terram in die lux*.

Amos 8 9. *Zach.* 14. 6.

Zach. 14. 7.

Mat. 24 29.

25 Docet Evangelii prædicatio quod etiam milites divisérunt sibi vestimenta Jesu, & supra tunicam ejus miserunt sortem: [c] hoc etiam curæ fuit Spiritui sancto Prophetarum vocibus protestari, cum dicit: *Divisérunt sibi vestimenta mea & supra vestem meam miserunt sortem*. Sed nec de illa quidem veste, quam dicuntur milites illudentes induisse eum, id est, de veste coccinea Prophetæ silúerunt. Audi enim quid dicit Esaias: *Quis est iste qui venit de Edom, rubor vestimentorum ejus ex Bosor? Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumentum tuum tamquam a torcularí calcato?* Unde & ipse respondit: *Torcular calcavi solus, filiæ Sion*; solus est enim qui peccatum non fecit, & abstulit [d] peccata mundi. Si enim potuit per unum hominem mors introire, quanto magis per unum hominem qui & Deus erat, potuit vita restitui?

Psalm. 21. 19.

Isa. 63. 1

26 Refertur etiam quod aceto potarus sit vel vino myrrhato, quod est amarius felle. Audi quid de hoc Prophéta prædixerit. *Et dederunt*, inquit, *in esca mea fel, & in siti mea potaverunt me aceto*. Atque respondens jam tunc Moyses dicebat de populo illo: *Ex vinéis Sodomorum vitis eorum, & palmes eorum de Gomorrha. Uva eorum uva fellis, botrus amaritudinis ipsis*. Et iterum exprobrans eos, dicit: *Populus stultus & non sapiens, hæc Domino retribuisti?* Sed & in Canticis [e] Canticorum eadem prænuntiantur, ubi etiam hortus in quo crucifixus est designatur; dicit ergo: *Intravi in hortum meum, soror mea sponsa, & vindemiavi myrrham meam*. Ubi evidenter vinum myrrhatum quo potatus est declaravit.

Psalm. 68. 22.

Deut. 32 32.

Ibid. 6

Can. 5. 1

27 Spiritum post hæc scribitur reddidisse. Prænuntiatum fuerat & hoc per Prophetam dicentem ex persona filii ad patrem: *In manus tuas* [f] *commendo spíritum meum*. Sepultus quoque perhibétur, & lapis magnus positus ad ostium monumenti. Accipe etiam de hoc quid propheticus per Hieremiam sermo prædixerit: *Mortificavérunt*, inquit, *in lacu vitam meam, & posuérunt lapidem super me*. Evidentissima hæc sepulturæ ejus indícia prophéticis vocibus designata sunt; accipe tamen & alia: *A conspectu*, inquit, *iniquitatis ablatus est justus, & erit in pace locus ejus*. Et alibi: *Et dabo malignos in sepultura ejus*. Item alius: *Recu-*

Psalm. 30 6.

Thren. 3 53.

Isa. 57. 1

Isa. 53. 9

a *Quia ergo*) Postremam vocem, quæ deerat in editis; restituimus ex cod. Sangerm. sicque locum corruptum emendavimus, mutata interpunctione; ex eodem addidimus *iccirco &*

b *Alius*) *Aliud* codices mss. & vet. Oxon. Remb. Erasm.

c *Hoc etiam*) Totus hic locus cum sequenti testimonio nescio quo pacto excidit ex Pamelii editione atque ex Oxoniensi, quæ Pamelianam ducem sequitur. Paulo post in eadem editione Oxon. legitur *filius Sion*.

d *Peccata*) *Peccatum* duo codices mss. vet. Oxon.

e *Canticorum*) Deest in codice Sangerm. vet. Oxon. & Froben.

f *Commendo*) *Commendabo* cod. Sangerm.

Gen. 49 9. a *Recubans dormivit ut leo, & ut catulus leonis: quis suscitabit eum?*

28 Sed & quod in infernum descendit, evidenter prænuntiatur in Psalmis, ubi dicit: *Et in pulverem mortis deduxisti me.* Et iterum: *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendero in corruptionem?* Et iterum: b *Descendi in limum profundi, & non est substantia.* Sed & Joannes dicit: *Tu es qui venturus es,* c *in infernum sine dubio, an alium exspectamus?* Unde & Petrus dixit: *Quia Christus mortificatus carne, vivificatus autem spiritu. In ipso,* ait, *eis qui in carcere, inclusi erat, descendit spiritibus prædicare, qui increduli fuere in diebus Noe,* in quo etiam quid operis egerit in inferno, declaratur. Sed & ipse Dominus per Prophetam dicit, tamquam de futuro, *quia non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Quod rursus prophetice nihilominus ostendit impletum, cum dicit: *Domine, eduxisti ab inferno animam meam, salvasti me a descendentibus in lacum.* Sequitur post hæc:

Psal. 21 16. 29. 10 68 3. Mat. 11 3. 1 Petr. 3 18. Psal. 15 10. Psal. 29 4.

29 *Tertia die resurrexit a mortuis:* d Resurrectionis gloria in Christo, omne quod infirmum & fragile videbatur absolvit. Si tibi paulo ante non videbatur esse possibile usque ad mortem venisse immortalem; aspice nunc quia qui devicta mortem resurrexisse dicitur, non potest esse mortalis; sed bonitatem in hoc intellige creatoris, quia eo usque ille miserando descendit, usquequo tu peccando dejectus es. Nec creatorem omnium Deum impossibilitatis accuses, ut ibi putes opus ejus caduco lapsu potuisse concludi, quo ille id reparaturus pervenire non posset. Infera & superna nobis dicuntur, qui certa corporis circumscriptione concluſi, intra præscriptæ nobis legis terminos continemur. Deo autem qui ubique est, & nusquam deest, quod infernum est, aut quod supernum patet. Verumtamen in assumtione corporis etiam ista complentur. Resuscitatur caro quæ deposita erat in sepulcro, ut adimpleretur quod dictum est per Prophetam: *Quia non dabis sanctum tuum videre corruptionem.* e Redit ergo victor a mortuis, inferni secum spolia trahens; eduxit enim eos qui tenebantur a morte, sicut & ipse prædixerat, ubi ait: *Cum exaltatus fuero a terra, omnia ad me trahan.* Attestatur autem Evangelium de hoc, cum dicit: *Quia monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt & apparuerunt multis, & ingressi sunt sanctam* f *civitatem illam,* de qua Apostolus dicit: *Quæ autem sursum est Hierusalem libera est quæ est mater omnium nostrum.* Sicut ad Hebræos g iterum dicit: *Decebat enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum, per passionem consummari.* h Igitur consummatam passionibus carnem humanam, quæ in mortem ceciderat per protoplasti lapsum, resurrectionis virtute reparatam, in dextera sedis Dei i altissimi collocavit. Unde & Apostolus dicit: *Qui simul consuscitavit nos, simulque sedere fecit in cælestibus,* hic enim erat figulus, qui, ut Hieremias docet Propheta: *Vas de manu sua collapsum & confractum, rursum elevavit manibus suis, & reformavit sicut placuit in conspectu ejus.* Placuit autem ita, ut corpus quod mortale & corruptibile susceperat, de sepulcri petra levatum, & immortale atque incorruptibile effectum, jam non in terrenis, sed in cælestibus & in patris dextera collocaret. Plenæ sunt de his sacramentis scripturæ veteris Testamenti. Nullus super his Propheta, nullus legislator aut psalmographus siluit, sed omnis pæne sacra de his loquitur pagina: & ideo superfluum videtur immorari nos ad congreganda testimonia. Pauca tamen & admodum pauca ponemus, ad ipsos fontes divinorum voluminum remittentes eos, qui potare abundantius cupiunt.

Psal. 15 10. Joan. 12 32. Mat. 27 52. Gal. 4. 26. Hebr. 2 10. Ephes. 1 20. Hier. 18 4.

30 Dicit ergo statim in Psalmis: *Ego dormivi, & somnum cepi, &* k *resurrexi quoniam Dominus suscepit me.* Et iterum in alio loco: *Propter miseriam inopum & gemitum pauperum nunc exsurgam, dicit Dominus.* Et alibi sicut jam superius diximus: *Domine, eduxisti de inferno animam meam: salvasti me a descendentibus in lacum.* Et in alio: *Quoniam conversus vivificasti me,*

Psal. 3. 6 Psal. 29 4. Psal. 70 20.

a *Recubans*) *Recumbens* edit. Oxon.

b *Descendi*) Sic Morel. & cod. Sangerm. alii *descendisti*.

c *In infernum sine dubio*) Sine cod. Sangerm. & Morel. nisi quod iste habet *in inferno*. Desunt apud Remb. Erasm. & Pamel.

d *Resurrectionis gloria*) *Resurrectionis quippe gloria* Morel. & Pamel.

e *Redit*) Sic cod. Sangerm. Remb. Morel. Erasm. *rediit* Pamel.

f *Civitatem illa*) Addit cod. Sangerm. *sine dubio ingressi sanctam civitatem*, Morel. *sine dubio ingressi sunt civitatem illam*.

g *Iterum*) Hanc vocem addidi ex cod. Sangerm. Remb. Morel. Paulo post legitur *passionem* in codicibus mss. Remb. Erasm. alii *passiones*.

h *Igitur consummatam*) Aliter in codicibus mss. Remb. Erasm. & vet. Oxon. *Igitur consummatam passionibus carnem, atque in eam protoplasti lapsum resurrectionis virtute reparatam.*

i *Altissimi*) Magis arridet lectio codicis Sangerm. *in altissimis*.

k *Resurrexi*) Cod. Sangerm. *Surrexi, quoniam Dominus suscipiet me.*

me, & de abyſſo terræ iterum reduxiſti me. Evidentiſſime autem in octogeſimo & *Pſal. 87* ſeptimo Pſalmo de eo dicitur: *Et factus ſum ſicut homo ſine adjutorio, inter mortuos liber.* Non dixit homo, ſed ſicut homo. Sicut homo enim erat, quia etiam deſcenderat in infernum: ſed inter mortuos liber erat, quia a morte teneri non poterat. Et ideo in uno natura humanæ fragilitatis, in alio [a] divinæ majeſtatis oſtenditur. Oſee autem Propheta etiam de tertia die manifeſtiſſime prænuntiat hoc modo: *Sanabit* *Oſeæ 6. 2.* *nos*, inquit, *poſt biduum: in die autem tertia reſurgemus & vivemus in conſpectu ejus.* Hæc autem ex perſona eorum dicit, qui cum ipſo die tertia reſurgentes, de morte revocantur ad vitam: & ipſi *Heb. 13 20.* ſunt qui dicunt: *Die tertia reſurgemur, & vivemus in conſpectu ejus*; Eſaias vero aperte dicit: *Qui educit de terra paſtorem magnum ovium.* Sed & quod mulieres viſuræ eſſent reſurrectione ejus, Scribis & Phariſæis & populo non credentibus, etiam hoc prædixit Eſaias his ver- *Iſa. 32. 9* bis: *Mulieres quæ venitis ab ſpectaculo, venit: non enim eſt populus habens intellectum.* Sed & de illis quæ poſt reſurrectionem perrexiſſe ad ſepulcrum dicuntur & quæſiſſe eum, & non inveniſſe, ſicut [b] Maria Magdalena refertur veniſſe ad monumentum ante lucem, & non inven. to eo, flens dixiſſe ad angelos qui ade- *Joan. 20 13.* rant: *Quia tulerunt Dominum, & neſcio ubi poſuerunt eum*: Etiam de hoc ita prædi- *Can. 3. 1* citur in Canticis Canticorum: *In cubili meo quæſivi quem dilexit anima mea, in noctibus quæſivi eum, & non inveni eum.* De illis quoque quæ invenerunt eum, & tenuerunt pedes ejus, prædicitur in Can- *Ibid.* ticis Canticorum: *Tenebo eum, & non dimittam eum* [c] *quem dilexerit anima mea.* Hæc interim pauca de multis; [d] brevitati enim ſtudentes plura coacervare non poſſumus.

31 *Aſcendit in cælos, ſedet ad dexteram Patris: inde venturus eſt judicare vivos & mortuos.* [e] Conſequenti brevitate in fine ſermonis hæc continentur; in quibus quod dicitur quidem palam eſt, ſed requiritur quo ſenſu intelligi debeant quæ dicuntur. Nam aſcendiſſe & ſedere & venturum eſſe, ſi [f] ſecundum dignitatem divinitatis intelligas, aliquid per hæc humanæ fragilitatis videbitur indicari. Conſummatis etenim his quæ in terra gerebantur, & animabus de inferni captivitate revocatis, aſcendere memoratur ad cælos, ſicut Pro- *Epheſ. 4 8.* pheta prædixerat: *Aſcendens in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus.* Illa ſcilicet dona, quæ Petrus in [g] Actis Apoſtolorum de Spiritu ſancto dicebat: *Exaltatus ergo dextera Dei,* *Act. 2. 33.* *effudit hoc donum quod vos auditis & videtis.* Donum ergo Spiritus ſancti hominibus dedit: quia captivitatem, quam prius diabolus per peccatum deduxerat in infernum, Chriſtus per mortis ſuæ reſurrectionem revocavit ad cælum. Aſcendit ergo ad cælos, non ubi Verbum Deus ante non fuerat: quippe qui erat ſemper in cælis, & manebat in patre; ſed ubi Verbum caro factum ante non ſederat. Denique quia novus iſte ingreſſus portarum cæli ædituis & principibus videbantur, videntes naturam carnis cælorum ſecreta penetrantem, dicunt ad invicem, ſicut David [h] plenus Spiritu enuntiat: *Tollite portas* *Pſal. 23 7.* *principes veſtras, & elevamini portæ æternales, & introibit Rex gloriæ. Quia eſt Rex gloriæ? Dominus fortis & potens, Dominus potens in prælio.* Quæ vox utique, non propter divinitatis potentiam, ſed propter novitatem carnis aſcendentis ad dexteram Dei ferebatur. Dicit & alibi idem David: *Aſcendit Deus in jubila-* *Pſal. 46 6.* *tione, Dominus in voce tubæ.* In voce enim tubæ, moris victorum eſt redire de prælio. De ipſo quoque & alias dici- *Pſalm. 103. 3.* tur: *Qui ædificat in cælo aſcenſum ſuum.* Etiam alibi: *Qui aſcendit ſuper Cherubim* *Pſal. 17 11.* *& volavit, volavit ſuper pennas ventorum.*

32 Sedere quoque ad dexteram patri, carnis aſſumtæ myſterium eſt: neque enim incorporeæ illi naturæ convenienter iſta abſque aſſumtione carnis [i] aptantur: neque ſedis cæleſtis profectum divina natura, ſed humana conquirit. Unde & dicitur de eo. *Parata* *Pſal. 29 2.* *ſedes tua Domine ex tunc, a ſæculo ut es.* Parata ergo a ſeculo ſedes eſt, in qua ſeſſurus erat is in cujus *nomine omne* [k] *genu flectitur, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum: Et omnis lingua confitebitur ei,* *Phil. 2 10.*

quia

a *Divinæ majeſtatis*) Pamel. ex Froben. & vet. edit. legit *Divinæ poteſtas majeſtatis*; ſed deeſt *poteſtas* in codice Sangerm. vet. Ox. Remb. Eraſm. Morel. Male in Oxon. editione *in una natura*.

b *Maria Magdalena*) Deeſt *Magdalena* in cod. Sangerm. Remb. Eraſm. Morel.

c *Quem dilexerit*) Cod. Sangerm. *quem dilexit*.

d *Breviati enim*) Aliter in cod. Sangerm. Remb. Eraſm. Morel. *brevitati ſtudentes poſuimus, plura & relinquentes*. *Et* deeſt in codice Sangerm.

e *Conſequenti brevitate*) *Conſequentia brevitatis* codices mſſ. Remb. Eraſm. & Morel. *hæc continent* cod. Sangerm. Remb. Eraſm. *hæc continent* Morel.

f *Si ſecundum*) Sic Remb. Eraſm. Morel. *niſi* Pamel.

g *Actis*) *Actibus* mſſ. & veteres editiones.

h *Plenus Spiritu*) *Spiritu Sancto* Pam.

i *Aptantur*) *Adduntur* cod. Reg. Remb. Eraſm. Morel. *addantur* cod. Sangerm.

k *Genu fletitur*) *Genu flectetur* cod. Sangerm.

quia Dominus Jesus Christus in gloria Dei patris est. De quo & David ita refert: *Dixit Dominus Domino meo, sed a dextris meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum*. Quę tamen dicta Dominus in Evangelio differens, dicebat ad Phariseos: *Si ergo David in spiritu Dominum eum vocat, quomodo filius ejus est?* Per quod se ostendit secundum spiritum Dominum, secundum carnem filium esse David. Unde & ipse Dominus iterum dicit: *Verumtamen dico vobis a modo videbitis filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei*. Et Petrus Apostolus dicit de Christo: *Qui est in dextera Dei, sedens in cælis*. Sed & Pauius ad Ephesios scribens: *Secundum operationem*, inquit, *potentiæ virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans eum a mortuis, & sedere faciens in dextera sua*.

Psa. 109 1. *Mat.* 22 45. *Mat.* 26 64. 1 *Petr.* 3 22. *Ephes.* 1 19.

33 Quod autem veniat judicaturus vivos & mortuos, multis quidem divinarum Scripturam testimoniis edocetur: sed priusquam propheticis hæc eloquiis prædicta doceamus, illud necessario arbitror admonendum, quod ista fidei traditio quotidie nos vult de adventu judicis esse sollicitos; ut actus nostros ita præparemus velut reddituri imminenti judici rationem. Hoc enim erat quod & Propheta dicebat de viro beato: *Quia disponet sermones suos in judicio*. [a] Quod autem dicitur judicare vivos & mortuos non quod alii vivi, alii mortui ad judicium veniant; sed quod animæ simul judicabuntur & corpora, in quibus vivos animas, corpora mortuos nominavit. Sicut & ipse Dominus in Evangelio dicit: *Nolite timere eos qui corpus possunt occidere, animæ autem nihil facere possunt: sed timete potius eum qui potest animam & corpus perdere in gehennam*.

Psa. 111 5. *Mat.* 10 28.

34 Nunc jam paucis, si videtur, etiam per Prophetas hæc prædicta esse doceamus. Plura autem testimonia cùm volueris, ipse tibi de Scripturarum latitudine congregabis. Dicit ergo Malachias Propheta: *Ecce venit Dominus omnipotens, & quis sustinebit diem adventus ejus, aut quis sustinebit aspectum ejus? quia ipse* [b] *ingreditur sicut ignis conflatorii, & sicut spuma lavantium: & sedebit conflans eos, & purgans sicut argentum & sicut aurum*. Ut autem evidentius agnoscas quis sit iste Dominus, de quo hæc dicuntur; audi quid & Daniel Propheta prænuntiat. *Videbam*, inquit, [c] *in visu noctis, & ecce in nubibus cœli quasi filius hominis veniens, & usque ad vetustum dierum pervenient, & in conspectu ejus oblatus est: & ipsi datus est principatus, & honor, & regnum, & omnes populi, tribus & linguæ ipsi servient, & potestas ejus potestas æterna, quæ* [d] *non peribit: & regnum ejus non corrumpetur*. Ex his ergo edocemur, non solum de adventu & judicio, sed & de potestate ejus & regno, quia potestas ejus æterna sit, & sine corruptionis fine sit regnum, sicut in Evangelio dicitur: *Regni ejus non erit finis*. Unde valde alienus a fide est, qui regnum Christi dicit aliquando finiendum. Scire tamen debemus, quod salutarem hunc Christi adventum conabitur inimicus ad decipiendum fideles quosque callida fraude simulare, & pro filio hominis qui exspectatur venturus in majestate patris sui, filium perditionis in prodigiis & signis mendacibus præparare, ut pro Christo mundo huic introducat antichristum. De quo & ipse Dominus in Evangeliis prædixit Judæis: *Quia ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: alius veniet in nomine suo, & ipsum recipietis*: Et iterum dicit: *Cum videbitis abominationem desolationis stantem in loco sancto, sicut dicit Daniel Propheta: Qui legit, intelligat*. Daniel ergo de adventu erroris istius, plenius & latius in suis visionibus edocet: ex quibus valde operosum est exempla nunc ponere, quia satis amplis narrationibus dilatantur. Et ideo scire de his plenius [e] delectantem, ad ipsas magis recensendas remittimus visiones. Sed & Apostolus de eo dicit: *Ne quis vos seducat ullo modo: quoniam nisi discessio venerit primum, & revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur & extollit se super omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tamquam sit Deus*. Et paulo post: *Et tunc revelabitur*, inquit: *inimicus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui: & evacuabit illuminatione adventus sui eum, cujus est adventus secundum opera satanæ, in omni virtute, signis & prodigiis mendacibus*: Et iterum paulo post: *Et ideo mittet*

Malach. 3 2. *Dan.* 7 13. *Luc.* 1 33. *Joan.* 5 43. *Mat.* 24 15. 2 *Thess.* 2 3. *Ibid.*

a *Quod autem &c.*) Sic cod. Sangerm. & Froben. ac vetustissima hujus operis editio, ut testatur Pamelius, qui tamen sequi maluit corruptam hanc Rembolti, Erasmi, & Morellii lectionem: *Quid autem dicitur judicare vivos & mortuos, nisi quod alii vivi, alii mortui ad judicium veniant*? Liquet ex his quæ sequuntur existimasse Ruffinum omnes morituros, & iccirco verba symboli subtilius interpretari voluisse, ne quis ex illis concluderet alios vivos, alios mortuos ad judicium venturos.

b *Ingreditur*) *Ingredietur* cod. Sangerm. & Remb. & postea iidem & Reg. *conflatores*.

c *In visu noctis*) *Noctis* deest in codicibus mss. Remb. Erasm. iidem habent: *Et omnis populus, tribus & linguæ ipsi serviunt*.

d *Non peribit*) *Non præteribit* cod. Sangerm. vet. Ox.

e *Delectantem*) *Volentem* Sangerm. Morel. vet. Ox.

tet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati. Propterea ergo propheticis & evangelicis atque apostolicis vocibus nobis prænutiatur hic error, ne quis pro adventu Christi adventum credat antichristi. Sed & ipse Dominus dixit: *Cum dixerint vobis, ecce hic Christus, aut ecce illic, nolite credere: veniet enim multi pseudochristi & pseudoprophetæ, & seducent multos.* Sed quomodo demonstrabitur judicium veri Christi, videamus: *Sicut fulgur*, inquit, *de Oriente resplendet usque ad Occidentem: ita erit adventus filii hominis.* Cum enim advenerit verus Dominus Jesu Christus, sedebit, & judicium statuet: sicut Evangelium dicit: *Et segregabit oves ab hædis.* a id est, justos separabit ab injustis. Sicut & Apostolus scribit: *Quia omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque propria operis sui, prout gessit sive bona sive mala:* judicabimur autem non solum pro gestis, sed & pro cogitatis, secundum quod & ipse Apostolus dicit: *Inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus in die quo judicabit Deus occulta hominum:* sed de his ista sufficiant. Post hoc ponitur in ordine fidei.

Mat. 24 23. Mat. 24 27 Mat. 25. 32. 2 Cor. 5 10. Rom. 2. 15.

35 *Et in Spiritu sancto*. Ea quæ in superioribus paulo latius de Christo sunt tradita, ad incarnationis vel passionis ejus mysterium pertinent. Quæ dum media intercedunt personæ ipsius b coaptata, sancti Spiritus commemorationem paulo longius reddiderunt. Ceterum si solius divinitatis ratio habeatur, eo modo quo in principio dicitur. Credo in Deo Patre omnipotente, & post hæc: In Jesu Christo Filio ejus unico Domino nostro; ita jungitur: Et in Spiritu sancto: illa vero omnia quæ de Christo memorantur ad dispensationem carnis, ut diximus, spectant; igitur sancti Spiritus memoratione adimpletur mysterium Trinitatis. Sicut enim unus dicitur Pater; & alius non est Pater: unus dicitur & unigenitus Filius, & alius unigenitus non est: ita & Spiritus sanctus unus est, & alius non potest esse Spiritus sanctus. Ut ergo fiat distinctio personarum, affectionis vocabula secernuntur; quibus ille Pater intelligatur, ex quo omnia, & quod ipse non habeat Patrem; Filius vero tamquam qui ex Patre natus sit, & Spiritus sanctus tamquam de Dei ore procedens & cuncta sanctificans. Ut autem una eademque in Trinitate divinitas doceatur; sicut dictum est in Deo Patre credi, adjecta præpositione *in*: ita & in Christo Filio ejus, ita & in Spiritu sancto memoratur. Sed ut manifestius fiat quod dicimus, ex consequentibus approbabitur. Sequitur namque post hunc sermonem.

36 c *Sanctam Ecclesiam, remissionem peccatorum, hujus carnis resurrectionem*. Non dixit: in sanctam Ecclesiam, nec in remissionem peccatorum, nec in carnis resurrectionem. Si enim addidisset *in* præpositionem, una eademque vis fuisset cum superioribus. Nunc autem in illis quidem vocabulis, ubi de divinitate fides ordinatur; in Deo Patre dicitur, & in Jesu Christo Filio ejus, & in Spiritu sancto; in ceteris vero ubi non de divinitate, sed de creaturis ac mysteriis sermo est, *in* præpositio non additur, ut dicantur in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam credendam esse, non ut in Deus, sed ut Ecclesiam d Deo congregatam: & remissionem peccatorum credendam esse, non in remissionem peccatorum; & carnis, non in resurrectionem carnis. Hac itaque præpositionis syllaba creator a creaturis secernitur, & divina separantur ab humanis. Is ergo Spiritus sanctus est, qui in veteri Testamento legem & Prophetas; in novo vero Evangelia & Apostolos inspiravit. Unde & Apostolus dicit: *Omnis Scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum*. Et ideo quæ sunt novi ac veteris instrumenti volumina, quæ secundum majorum traditionem per ipsum Spiritum sanctum inspirata creduntur, & Ecclesiis Christi tradita, competens viderur in hoc loco evidenti numero, sicut ex Patrum monumentis accepimus, designare.

2 Tim. 3 16.

37 Itaque veteris instrumenti primo omnium Moysi quinque libri sunt traditi, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. e Post hos Jesu Nave, & Judicum simul cum Ruth: quatuor post hæc Regnorum libri, quos Hebræi duos numerant: Paralipomenon, qui dierum dicitur liber; & Esdræ libri duo, qui apud illos singuli computantur, & Esther: Prophetarum vero Esaias, Hieremias, Ezechiel & Da-

a *Id est, justos separabit ab injustis*) Sic cod. Sangerm. editi *& justos ab injustis*, Morel. *id est, justos ab injustis*

b *Coaptata*) Sic cod. Sangerm. Remb. Erasm. alii *cooptata*.

c *Sanctam Ecclesiam*) Pamelius addit *catholicam* ex Froben. & vet. edit. Hieron. sed deest illa vox in aliis codicibus editis & mss. nec a Ruffino explicatur, ut ipse fatetur Pam.

d *Deo congregatam*) *Dei* cod. Sangerm.

e *Post hos*) *Post hoc* cod. Sangerm. Remb. Erasm. Morel. In eadem voce idem paulo post discrimen occurit, iidem præter Morellium habent *Regum libri*.

Daniel: præterea duodecim Prophetarum liber unus: Job quoque & Psalmi David singuli sunt libri: Salomonis vero tres Ecclesiis traditi, Proverbia, Ecclesiastes, Cantica Canticorum. In his concluserunt librorum numerum veteris Testamenti. Novi vero quatuor Evangelia, Natthæi, Marci, Lucæ, Joannis: Actus Apostolorum, quos descripsit Lucas, Pauli Apostoli [a] Epistolas quatuordecim, Petri Apostoli Epistolas duas, Jacobi fratris Domini & Apostoli unam, Judæ unam, Joannis tres, Apocalypsim Joannis. Hæc sunt quæ Patres intra Canonem concluserunt; ex quibus fidei nostræ assertiones constare voluerunt.

38 Sciendum tamen est, quod & alii libri sunt [b] qui non Canonici, sed Ecclesiastici a majoribus appellati sunt: ut est Sapientia Salomonis, & alia Sapientia quæ dicitur filiis Syrach, qui liber apud Latinos hoc ipso generali vocabulo Ecclesiasticus appellatur; quo vocabulo non auctor libelli, sed scripturæ qualitas cognominata est. Ejusdem ordinis est libellus Tobiæ & Judith, & Machabæorum libri. In novo vero Testamento libellus qui dicitur Pastoris sive [c] Hermetis, qui appellatur duæ viæ, vel [d] judicium Petri; quæ omnia legi quidem in Ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Ceteras vero scripturas apocryphas nominarunt, quas in Ecclesiis legi noluerunt. Hæc nobis a Patribus, ut dixi, tradita oportunum visum est hoc in loco designare, ad instructionem eorum qui [e] prima fidei elementa suscipiunt, ut sciant ex quibus sibi fontibus verbi Dei haurienda sint pocula.

39 Tenet deinde traditio fidei sanctam Ecclesia. Causam jam superius diximus, cur non dixerit etiam hic in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam. Hi ergo qui supra in unum Deum credere docti sunt sub mysterio Trinitatis, credere etiam hoc debent, unam esse Ecclesiam sanctam, in qua una est fides, & unum baptisma, in qua unus Deus creditur Pater, & unus Dominus Jesus Christus Filius ejus, & unus Spiritus Sanctus. Ista est ergo sancta Ecclesia, non habens maculam aut rugam. Multi enim & alii ecclesias congregarunt, ut Marcion, ut Valentinus, ut Hebion, ut Manichæus, ut Arius & ceteri omnes hæretici. Sed illæ ecclesiæ non sunt sine macula aut ruga perfidiæ. Et ideo dicebat de illis Propheta: *Odivi ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo.* Psal. 25 5. De hac autem Ecclesia quæ fidem Christi integram servat, audi quid dicit Spiritus sanctus in Canticis Canticorum: *Una est columba mea; una est perfecta & genetricis suæ.* Can. 6. 8 Qui ergo hanc fidem in Ecclesia susceperit, non declinet in concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introeat. Concilium namque vanitatis est, quod ait Marcion, qui negat patrem Christi Deum esse creatorem, qui per filium suum fecerit mundum. Concilium vanitatis quod Hebion docet, ita Christo credi debere, ut & circumcisio carnis, & observatio sabbati, & sacrificiorum solemnitas, ceteræque omnes observationes secundum litteram legis teneantur: Concilium est vanitatis quod Manichæus docet; primum quod se paracletum nominavit, tum deinde quod mundum a malo factum dicit, Deum creatorem negat, Testamentum vetus repudiat, unam bonam, aliam malam naturam sibi invicem adversantes asserit, coæternas Deo animas hominum secundum Pythagoricos in pecudes & animalia & bestias redire per diversos nascendi circulos adstruit, resurrectionem carnis nostræ negat, passionem Domini & nativitatem non in veritate carnis, sed in phantasiis fuisse confirmat. Concilium vanitatis est, quod Paulus Samosatenus & post ejus successor Phontinus asseruit Christum non fuisse ante sæcula natum ex Patre, sed ex Maria cœpisse: & non eum Deum hominem natum, sed ex homine Deum existimat factum. Concilium vanitatis est, quod Arius atque Eunomius docuit, qui Filium Dei non ex ipsa Patris substantia natum, sed ex nihilo creatum volunt, & Filium Dei habere initium, & minorem esse Patre, sed & Spiritum sanctum non tebatur vicissim. At longe alia Protestantium agendi ratio, qui his libris omnium consensu receptis notam erroris inusserunt, ac ecclesias quæ receperant, improbare ausi sunt & damnare.

a *Epistolas*) Hanc vocem & quæ sequuntur in plurali numero apposuimus ex codd. mss. & vetustis editionibus. Pamelius legit *epistolæ* & sic quæ sequuntur.

b *Qui non canonici*) Mirifice placet editori Oxoniensi hæc Ruffini de is veteris Testamenti libris sententia. Sed unum est quod observatum velim. Ruffinus hos libros in canonem non admittebat, sed nec eos vituperabat, nec ecclesias a quibus recipiebantur. Cum enim nondum inter omnes ecclesias ea de re convenisset, merito admittendi aut non admittendi venia dabatur &

c *Hermetis*) Sic duo mss. *Hermatis* edit. *Hermes* Morel.

d *Judicium Petri*) *Judicium secundum Petrum* cod. Sangerm. & veteres edit. *secundum Petri* Reg.

e *Prima fidei*) Sic codices mss. & vetustæ Cypriani editiones; male Pamelius ex Hieronymi edit. *prima sibi ecclesiæ ac fidei*.

f *Genitricis*) *Genitrici* cod. Sangerm.

non ſolum minorem eſſe [a] Filio, ſed & mittendarium aſſerunt. Concilium vanitatis eſt & quod illi ajunt, qui Filium quidem de ſubſtantia Patris fatentur, ſanctum vero Spiritum ſeparant & ſecernunt; cum utique unam eamdemque virtutem & divinitatem oſtenderit Trinitatis Salvator in Evangelio, cum dicit: *Baptizate omnes gentes in nomine Patris, & Filii, & Spiritus ſancti.* *Mat. 28 19.* Et eſt aperte impium ſeparari ab homine quod divinitus jungitur, Concilium vanitatis eſt & hoc, quod olim congregavit pertinax & prava contentio, aſſerens quidem Chriſtum carnem humanam ſuſcepiſſe, non tamen & animam rationalem: cum utique & carni, & animæ, & ſenſui, & menti una eademque ſalus a Chriſto collata ſit. Sed & illud concilium vanitatis eſt, quod Donatus per Africam traditionis Eccleſiam criminando contraxit; & quod Novatus ſollicitavit, lapſis pœnitentiam denegando, & ſecundas nuptias [b] cum forte iniri eas neceſſitas exegerit, condemnando. Has omnes ergo velut congregationes malignantium fuge, ſed & eos ſi qui illi ſunt qui dicuntur aſſerere, quod Filius Dei non ita videat vel noverit patrem, ſicut ipſe noſcitur & videtur a patre: vel regnum Chriſti eſſe finiendum, vel carnis reſurrectionem non integra naturæ ſuæ ſubſtantia reparandam: futurum Dei juſtum erga omnes negare judicium: diabolum debita abſolvere damnatione pœnarum. Ab his, inquam, omnibus fidelis declinet auditus, ſanctam vero Eccleſiam teneat; quæ Deum Patrem omnipotentem, & unigenitum Filium ejus Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum, & Spiritum ſanctum concordi & conſona ſubſtantiæ ratione profitetur, Filiumque Dei natum ex virgine, & paſſum pro ſalute humana, & reſurrexiſſe a mortuis in eadem carne qua natus eſt credit, eumdemque venturum judicem omnium ſperat, in qua & remiſſio peccatorum & carnis reſurrectio prædicatur.

40 Verum de remiſſione peccatorum ſufficere deberet ſola credulitas. Quis enim cauſas aut rationem requirat, ubi indulgentia principalis eſt? Et tamen cum terreni regis liberalitas diſcuſſioni non ſit obnoxia, ab humana temeritate diſcutitur divina largitio? Solent enim cum irriſione dicere adverſum nos pagani, quod ipſi nos decipiamus, qui putamus crimina, quæ opere commiſſa ſunt, verbis poſſe purgari; & ajunt: Numquid poteſt qui homicidium commiſit, homicida non eſſe; aut adulter non videri, qui adulterium perpetravit? Quomodo hujuſcemodi criminum reus, ſanctus vobis effici ſubito videtur & purus? Sed ad hæc, ut dixi, melius fide quam ratione reſpondeo. Rex enim eſt omnium qui promiſit, terræ cælique Dominus eſt qui hæc pollicetur. Vis ut ei qui me hominem ex terra fecit non credam, quod ex criminoſo me faciat innocentem: & qui me cum eſſem cæcus, fecit videre; cum eſſem ſurdus, audire me fecit; qui mihi claudo reddidit greſſum, qui me infirmum, ſanum fecit; innocentiam mihi perditam non poterit reparare? Et tamen veniamus ad ipſius naturæ teſtimonium. Occidere hominem non ſemper criminoſum eſt, ſed malitia non legibus occidere criminoſum eſt. Non ergo factum me in talibus, quia interdum & recte fit, ſed animus male conſulens damnat. Si ergo animus in me, qui criminoſus effectus eſt & in quo origo fuit vitii, corrigatur; cur tibi non videar poſſe innocens effici, qui prius fueram criminoſus? Si enim, ut ſupra oſtendimus, conſtat quod non in facto, ſed in voluntate ſit crimen, ſicut mala voluntas, auctore malo dæmone, peccato me & morti fecit obnoxium, ita [c] in bonum voluntas mutata auctore bono Deo, innocentiæ me reddit & vitæ. Similis cauſa & in ceteris criminibus. Et hoc modo fides noſtra non invenitur naturalibus rationibus adverſari; dum remiſſio peccatorum non geſtis quæ mutari non poſſunt, ſed animo quem de malo in bonum verti poſſe certum eſt, deputatur.

41 Sed & [d] ultimus iſte ſermo, qui reſurrectionem carnis prænuntiat, ſummam totius perfectionis ſuccincta brevitate concludit; quamvis etiam de hoc non ſolum a gentilibus, ſed etiam ab hæreticis fides impugnetur Eccleſiæ. Nam Valentinus reſurrectionem carnis omnimodo negat, & Manes, ſicut ſuperius oſtendimus. Sed & iſti, qui Eſaiam Prophetam dicentem quidem: *Reſurgent mortui, & ſuſcitabitur qui in monumentis ſunt*, audire noluerunt; nec Danielem ſapientiſſimum omnium prophetantem; *Quia tunc reſur-* *Iſa. 26. 19.* *Dan. 12*

a *Filio*) Hanc vocem addidi ex cod. Sangerm.

b *Cum forte*) Sic Pamelius, aliter in codice Sangerm. Remb. Eraſm. Morel. *Et ſecundas nuptias non iniri, eas, etiamſi neceſſitas exigit, condemnabo.* Sic etiam cod. Reg. niſi quod *eas* deeſt.

c *In bonum voluntas*) *Bona voluntas* mſſ. & vet. edit.

d *Ultimus*) Sic mſſ. & vet. edit. *ulterius* Pamel. Paulo poſt legitur in cod. Sangerm. *pronuntiat & gentibus*.

surgent qui sint in terræ pulvere; hi quidem in vitam æternam, hi autem in opprobrium & confusionem æternam; inde vel in Evangeliis quæ recipere videntur, discere debuerunt a Domino Salvatore nostro Saducæos docente dictum: *Quod autem resurgant mortui, non legistis quomodo dicit Moyses in rubo: Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob? Deus autem non est mortuorum,* [a] *sed viventium!* In quo etiam quæ sit & quanta resurrectionis gloria, in superioribus memoravit, cum dixit: *In resurrectione autem mortuorum neque nubent, neque nubetur, sed erunt sicut angeli Dei.* Resurrectionis ergo virtus angelicum hominibus confert statum, ut qui de terra resurrexerint, non iterum in terra cum pecudibus, sed in cælo cum angelis vivant; quos tamen ad hoc ratio [b] vitæ purioris admiserit: illos scilicet, qui jam non carni serviunt, sed animæ suæ carnem castis pudicitiæ frenis in obedientia sancti Spiritus subjugaverunt, & omni eam vitiorum labe tenuatam, & ad spiritalem gloriam sanctificationis virtute mutatam, angelorum quoque meruerunt [c] consortiis inferre.

Marc. 12. 26.

Matth. 22. 30.

42 Sed infideles reclamant & dicunt: Quomodo potest caro quæ putrefacta dissolvitur, aut in pulverem vertitur, maris etiam interdum profundo sorbetur, fluctibusque dispergitur, recolligi rursum & redintegrari in unum, & corpus ex ea hominis reparari? Ad quos primam interim responsionem sermonibus Pauli faciamus, dicentes eis: *Insipiens tu, quod seminas* [d] *non vivificabitur nisi prius moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum tritici, aut alicujus ceterorum seminum: Deus autem dat illi corpus prout vult.* Quod ergo in seminibus quæ tu in terram jacis, per annos singulos fieri vides; hoc in tua carne, quæ Dei lege seminatur in terra, futurum esse non credis? Cur, quæso te, tam augustus & invalidus divinæ potentiæ æstimator es, ut dispersum uniuscujusque carnis pulverem in suam

1 Cor. 15 36.

rationem colligi & reparari posse non censeas; cum videas quod etiam mortale ingenium demersas in profundum terræ metallorum venas rimatur, & artificis oculus aurum videt, in quo imperitus terra putet? Nec tantum quidem concedimus ei qui fecit hominem, quantum homo qui ab ipso factus est, assequi potest? Et cum auri esse propriam venam, & argenti aliam, æris quoque longe disparem, ferrique & plumbi diversas in terra species terræ latere, mortale deprehendat ingenium: divina virtus invenire posse ac discernere non putabitur uniuscujusque carnis proprium [e] censum, etiam si videatur esse dispersus?

43 Sed adhuc tentemus animas, quę deficiunt in fide, naturalibus rationibus adjuvare. Si quis diversa semina in unum permisceat, & hæc indiscreta seminet vel passim spargat in terram; nonne uniuscujusque seminis, quocumque loci [f] fuerit ratio, competenti tempore secundum naturæ suæ speciem germen producit, & culmum suæ formæ suique corporis reparat? Ita ergo uniuscujusque carnis substantia quamvis varie & diverse dispersa sit ratio tamen ipsa quæ inest unicuique carni immortalis est, quia immortalis animæ caro est. [g] Tempore quo seminatis in terram corporibus primum verbum Dei voluntate cum arriserit, collectum de terra, & attractum substantiæ suę censum reddit ac reparat in illa specie, quam mors aliquando dissolverat. Et ita fit ut unicuique animæ non confusum, aut extraneum corpus, sed suum quod habuerat reparetur: ut consequenter possit pro agonibus præsentis vitæ cum anima sua caro vel pudica coronari, vel impudica puniri. Et ideo satis cauta & provida adjectione fidem symboli Ecclesia nostra docet, quæ in eo quod a ceteris traditur, carnis resurrectionem, uno addito pronomine tradit hujus carnis resurrectionem. *Hujus* sine dubio, quam is qui profitetur, signaculo crucis fronti impositio [h] contingit; quo

a *Sed viventium*) Hæc desunt in Reg. & pluribus edit. *sed vivorum* cod. Sangerm.

b *Vitæ purioris*) Sic vet. edit. Oxon. & cod. Sangerm. alii *prioris*. Ex eodem cod. paulo ante posuimus *resurrexerint*, pro eo quod habetur in editis *resurrexerunt*.

c *Consortiis inferre*) Sic Pamel. ex vet. edit. Hieron. *consortiis inferere* duo mss. *misceri* Remb. Erasm. Morel.

d *Non vivificabitur*) *Non vivificatur* mss. vet. edit. Oxon. & Morel. Paulo post *existimator* legitur in cod. Sangerm. Remb. Erasm. Habet idem cod. Sangerm. *terram putet*.

e *Censum*) Ita hoc in loco & infra emendamus auctoritate cod. Sangerm. editi *sensum*. Paulo post posuimus *dispersus* ex vet. edit. Oxon. & Morel. editi *dispersum*.

f *Fuerit ratio*) Sic etiam idem cod. editi *fuerat satio*.

g *Tempore quo*) Corruptus videtur hic locus, quem partim ex Pamelio & aliis nonnullis apud quos vox *immortalis* semel legitur, partim ex Morellio & vetusta editione a Pamelio citata sic libenter emendaverim: *Ratio tamen ipsa, quæ inest unicuique carni, quia immortalis animæ caro est, ex eo tempore, quo seminatis in terram corporibus veri Dei voluntati arrisit, collectum &c.* Confirmat hanc legendi rationem vet. edit. Oxon. quæ habet, *vere Dei voluntas*.

h *Contingit*) *Contegit* cod. Sangerm. Remb. & Morel. *contigit* Erasm. Paulo ante in edit. Oxon. mendose *profertur* pro *profitetur*.

quo sciat unusquisque fidelium, carnem suam si mundam servaverit a peccato, futuram vas esse honoris, utile Domino ad omne opus bonum paratum: si vero contaminata fuerit in peccatis, futuram esse vas iræ ad interitum. Jam vero de ipsa resurrectionis gloria, & de promissionum magnitudine si quis plenius scire desiderat, omnibus pæne divinis voluminibus inveniet indicari; ex quibus nos commonitionis tantummodo gratia, pauca in præsenti loco memorantes, finem injuncti a te opusculi faciemus. Igitur Apostolus Paulus quod resurgant mortui, talibus asserit argu-
1 Cor. 15 13. mentis, dicens: *Quod si resurrectio mortuorum non est, ergo nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, vacua est & fides nostra.* Et paulo post: *Nunc autem Christus resurrexit a mortuis, primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes [a] vivificantur: unusquisque autem in suo ordine; initium Christus, deinde hi qui sunt Christi in adventu ejus, deinde finis.* Et in consequentibus addit etiam
Ibid. hæc: *Ecce mysterium vobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur,* Sive ut in aliis exemplaribus invenimus, *Omnes quidem dormiemus, omnes autem non immutabimur, in momento, in ictu oculi, in novissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur:* Sed & ad Thessalonicenses nihilominus scribens, dicit: *Nolo autem vos ignorare,*
1 Thess. 4. 12 *fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut & ceteri qui spem non habent. Nam si credimus quia Jesus mortuus est, & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Jesum adducet cum illo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini: quia nos qui vivimus, qui relicti sumus in adventu Domini non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in jussu, in voce Archangeli, in tuba Dei descendet de cælo, & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde nos qui vivimus, qui relicti sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera, & ita semper cum Domino erimus.*

44 Verum ne existimes hæc Pauli solius [b] prædicatione quasi novella signari: audi quid etiam Ezechiel Propheta olim per Spiritum prælocutus sit: *Ecce*, inquit, *ego aperiam sepulcra vestra, & educam vos de sepulcris vestris:* Job quoque mysticis redundans totus eloquiis, audi quam evidenter resurrectionem prædicet mortuorum: *Est*, inquit, *arbori spes: si enim abscissa fuerit, iterum pullulabit, & virgultum ejus numquam deficit: quod si senuerit, in terra erit radix ejus. Si autem in petra mortuus fuerit, truncus ejus ab odore aquæ reflorebit, & faciet fruticem quasi novella. Vir vero si mortuus fuerit, abiit: & mortalis si ceciderit, ultra jam non erit?* Non tibi videtur in his cum quodam pudore arguere homines & dicere: Itane est stultum hominum genus, ut cum videant exsciissæ arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere; ipsi nec liquis simile aliquid de semetipsis, nec arboribus opinentur? Ut autem scias quod velut interrogantis modo legendum sit [c] quod dixit: *Mortalis autem cum ceciderit, non resurget?* de consequentibus probat, subjungit namque statim: *Si autem mortuus fuerit homo, vivet.* Et paulo post dicit: *Exspectabo usquequo iterum fiam.* Et iterum idem dicit: *Qui resuscitaturus est* [d] *super terram pellem meam, quæ hæc nunc haurit:*

Exe b. 37. 21

Job 14. 7

45 Hæc quidem dicta sunt ad comprobationem professionis nostræ, qua confitemur in symbolo hujus carnis resurrectionem. Quod enim adjunctum est, *hujus*, vide quam consonum sit omnibus his quæ de exemplis divinorum voluminum [e] memorabamus. Quid enim aliud indicatur in dictis Job, quæ superis exposuimus, cum dicit: *Qui resuscitabit pellem meam quæ hæc nunc haurit*, id est, quæ ista tormenta perpetitur, nonne aperte hujus carnis dicit resurrectionem futuram, *hujus*, inquam, quæ tribulationum & tentationum cruciamenta nunc sustinet? Sed & Apolus cum dicit: *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem*: numquid non cor- 1 Cor. 15 53. pus suum quodammodo contingentis, & digito palpantis est vox? Hoc ergo quod nunc corruptibile corpus est, resurrectionis gratia incorruptibile erit, & hoc quod nunc mortale est, immortalitatis virtutibus induetur; ut sicut *Christus resurgens a mortuis, jam non moritur, neque mors ei ultra dominabitur:* ita qui & in Christo resurgunt, nec cor- Rom. 6. 9 ruptionem sentient ultra, nec mortem, non natura carnis abjecta, sed conditione ejus & qualitate mutata. Erit

ergo

a *Vivificantur*) Sic mss. & vetustæ editiones *vivificabuntur* Pamel.

b *Prædicatione quasi novella*) *Prædicatione novella* Sangerm. & plures editi; sic etiam infra, *est radix ejus, ad odorem aquæ* in mss. & edit. pluribus.

c *Quod dixit*) *Quod ut dixit patientissimus Job* edit. Oxon.

d *Super terram*) *De terra* Sangerm.

e *Memorabamus*) *Memoravimus* Sangerm. & vet. Ox.

ergo corpus quod resurget a mortuis incorruptibile & immortale, non solum justorum, sed etiam peccatorum. Justorum quidem, ut semper possint permanere cum Christo; peccatorum vero, ut absque internecione sui debitas luant pœnas.

46 Quod autem justi semper cum Domino Christo permaneant jam & in superioribus edocuimus, ubi ostendimus quia Apostolus dicit: *Deinde nos qui vivimus, qui relicti sumus, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera, & ita semper cum Domino erimus.* [a] Nec mireris si sacrosancta sanctorum corpora in tantam gloriam resurrectionis mutabuntur, ut in occursum Domini suspensa nubibus & aere vectata rapientur; cum ipse Apostolus exponens quantum conferat Deus his qui diligunt eum, dicat: *Qui transformabit corpus humilitatis nostræ,* [b] *conforme corpori fieri claritatis suæ.* Nihil ergo absurdum est, si sanctorum corpora dicantur nubibus in aera sustolli, cum ad formam corporis Christi quod in dextera Dei sedet, dicantur esse reformanda. Sed & hoc sanctus Apostolus, vel de se, vel de ceteris sui loci vel meriti, addit & dicit: *Quia coexcitavit nos cum Christo, simulque fecit sedere in cælestibus.* Unde cum hæc & horum similia quamplurima in repromissionibus habeat resurrectio justorum; non erit jam difficile credere etiam illa quæ Prophetæ prædixerunt: quod *justi fulgebunt sicut sol & sicut splendor firmamenti in regno Dei.* Cui enim difficile videbitur, eos fulgorem solis habituros, & siderum ac firmamenti hujus splendore decorandos, quibus vel vita & conversatio angelorum Dei paratur in cælis, vel conformandi dicuntur ad gloriam corporis Christi? Ad quam gloriam Salvatoris ore promissam respiciens sanctus Apostolus, dicit: *Quia seminatur corpus animale, surget corpus spiritale.* Si enim verum est, sicut certe verum est, quod justos quosque & sanctos angelorum consortiis sociabit divina dignatio; certum est quod & corpora eorum in spiritalis corporis gloriam vertat.

1Thess. 4.16

Philip. 3 21.

Ephes. 2 6.

Sap. 3.7

Mat. 13 43.

47 Nec hoc tibi contra naturalem corporis rationem videatur esse promissum. Si enim secundum ea quæ scripta sunt, quod accipiens Deus limum terræ plasmavit hominem, credimus, & hæc est natura corporis nostri, ut voluntate Dei terra verteretur in carnem; quid tibi aut absurdum aut contrarium videtur, si eisdem rationibus, quibus lutum profeciisse dicitur in corpus animale, [c] rursum corpus animale, in corpus proficere spiritale credatur? Hæc quidem atque his similia multa invenies in Scripturis divinis de resurrectione justorum. Dabitur autem & peccatoribus, ut supra diximus, incorruptionis & immoratalitatis ex resurrectione conditio, ut [d] sicut justis ministrat ad perpetuitatem gloriæ, ita peccatoribus ad prolixitatem confusionis ministret & pœnæ. Sic enim propheticum definit eloquium, cujus & paulo ante meminimus, ubi dicit: *Et multi resurgent de terræ pulvere: hi quidem in vitam æternam, hi autem in confusionem & opprobrium æternum.*

Dan. 12 2.

48 Si ergo intelleximus qua veneratione Deus omnipotens Pater dicatur, quove sacramento Dominus noster Jesus Christus unicus Filius ejus habeatur, & qua perfectione sanctus Spiritus ejus nominetur: utque sancta Trinitas unum sit per substantiam, sed affectu personisque discreta: quid etiam partus virginis, quid verbi in carne nativitas: quid sacramentum crucis, quæ utilitas divini ad inferna descensus; quæ resurrectionis gloria, & animarum de infernis revocata captivitas; quid etiam ascensus ad cælum; & venturi judicis exspectatio: sed & sanctæ Ecclesiæ adversum congregationes vanitatis, qualis haberi debeat agnitio, qui sacrorum voluminum numerus; quæve hæreticorum vitanda conventicula; utque in peccatorum remissione divinæ libertati nequaquam ratio naturalis obsistat, & ut carnis nostræ resurrectionem non solum divinæ vocis, sed & ipsius Domini & Salvatoris exemplum & consequentia naturalis rationis assignet; si, inquam, hæc secundum traditionis supra expositæ regulam consequenter advertimus; deprecemur ut nobis & omnibus qui hæc audiunt, concedat Dominus, fide quam suscepimus custodita, cursu consummato, exspectare repositam coronam justitiæ; & inveniri inter eos qui resurgunt ad vitam æternam, liberari vero a confusione & opprobrio sempiterno; per Christum Dominum nostrum per quem est Deo Patri omnipotenti cum sancto Spiritu gloria & imperium in sæcula sæculorum.

1Cor. 15 44. Gen. 2

AD

a *Nec mireris*) Reg. & edit. plures sic habent: *Nec mora sacrosancta* &c. Infra duo mss. *qui transformavit*.

b *Conforme corpori fieri*) *Conforme corpore filii* duo mss. Remb. Erasm. *conforme fieri corpori filii* Morel.

c *Rursum corpus animale*) Hæc desunt in mss. & Remb. Erasm. Morel.

d *Sicut justis*) Male Morel. & Pamel. *sicut Deus justis*. Emendavi auctoritate Sangerm. Remb. Erasm.

AD VIGILIUM EPISCOPUM, DE JUDAICA INCREDULITATE,

Celsi cujusdam in altercationem Jasonis & Papisci, Præfatio.

[a] ETSI plurimos gentilium scio, [1] Vigili sanctissime, ab ordine atque ratione veritatis aversos, quominus Dominum noscant, cæcitate mentis errare; [b] tamen magis Judaicæ plebis insaniam novi adversus nomen Domini, pertinaci etiam nunc duritia cordis, ingenita & patrum iniquitate perstare, [c] aversantes veram salutem, nec inquirentes vitæ æternæ datorem, ut qui delictis stirpis antiquæ sunt pari merito nequitiæ genitalis obnoxii, saltem vel sero credentes possint conversi ad Domini timorem [d] satisfactione omni pœnitentiæ ab iniquitatibus liberari: sed perstat & durat adhuc & semper, [e] puto, durabit ad usque progeniem succidaneam innata patrum irreligiosa perfidia; quæ adversus odium nominis Domini incredulitatis [f] insania roborata, nec ad agnoscendam veritatem potest corrigi, nec ad timorem Dei ipsius monitis doceri atque suaderi. Cum autem docet Dominus & ostendat, dicens: *Ego sum lumen sæculi, qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.* *Joan. 8 12.* [g] quæ, malum, ratio est, ostensum divinitus vitæ lumen omittere, & mentis cæcitate malle tenebras morti eligere, ut ostendat damnationis suæ propriæ voluntatis [h] libera & illicita perditione, contra Deum etiam illa nolle [i] quæ prosunt? Secundum quod & per Domini vocem increpatam Hierusalem, quod colligi noluerit, [k] Deo illam volente colligere, loquitur Spiritus sanctus, & bonitatem Dei manifestat peccatoribus subvenire jugiter velle: *Hierusalem Hierusalem, quæ interficis Prophetas & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui colligere filios tuos, sicut gallina colligit filios suos sub axillas, & noluisti?* *Matth. 23. 37.* Adeo Dei voce [l] manifeste perfidi populi contumacia denotatur, ut etiam salutem propria suam semper adversus clementem misericordiam Domini sprevisse doceatur. [m] Inde Propheta benevolentiam Dei, exhortatione prædicationis offerens & insinuans proclamat & suadet, dicens: *Revertimini ad me, & ego revertar ad vos, dicit Dominus.* *Malach. 3. 7.* [n] Alius quoque similiter misericordiam Domini sempiternam manere demonstrans, addidit, dicens: *Nolo mortem morientis, quantum ut revertatur & vivat, dicit Dominus.* *Ezech. 33. 11*

2 Quid est ergo reverti [o] ad Dominum, quam in Christum credendo, per eum qui est via veniendi ad patrem, Deo reconciliatum posse salvari? Quomodo autem reverti ad Deum possunt, qui [e] per quem est agnitio & reversio ad Deum, voluntatem Dei prædicanti credere noluerunt? Aut quomodo Deum satisfactione aliqua placare [p] potuerint, qui

a *Etsi plurimos*) Ante hæc verba legitur in cod. Colbertino 1453. *Cyprianus Vigilio fratri salutem.*

b *Tamen*) *Tunc* in omnibus codd. mss. Paulo ante editi habent *adversos*.

c *Aversantes*) Sic omnes codices mss. & paulo post *inquirentes*, editi *aversantis* & *inquirentis*. Paulo ante conjunctionem & addidi ante *patrum* ex cod. Remigiano.

d *Satisfactione*) *Omnimoda satisfactione pœnitentiæ* Remig.

e *Puto, durabit*) Has voces addidimus ex cod. Remig.

f *Insania*) Sic duo codices mss. editi *infamia*, sic etiam *ad agnoscendam* in duobus codicibus mss. *noscendam* editi.

g *Quæ, malum, ratio est*) Aliter in duobus antiquis codicibus: *Hæc* (id est, Judea) *maluit ratione ostensum divinitus lumen omittere, & mentis cæcitatem alere & tenebras mortis eligere*, &c.

h *Libera & illicita perditione*) Sic quatuor codices mss. editi *liberam* &c.

i *Quæ prosunt*) Aliter unus cod. ms. *quæ possunt*.

k *Deo illam*) Sic quatuor codices mss. editi *Domino*.

l *Manifeste*) Sic codd. tres melioris notæ, editi *manifesta*.

m *Inde Propheta*) Emendavimus auctoritate trium codd. mss. quod mendose antea legebatur: *Propheta item alius benevolentiam Dei exhortatione offerens prædicatione insinuans*.

n *Alius quoque*) Sic tres codices mss. editi *alias quoque similiter misericordiam suam Deus*, unus codex ms. *per alium*.

o *Ad Dominum*) Has voces addidi ex cod. Remig. & paulo post *aliqua* ante *placare*.

p *Potuerint*) Sic codex Remig. editi *potuerunt* unus cod. ms. *potuerunt*.

qui eum qui est satisfactio & placatio pro nobis apud patrem, sacrilega impugnatione persequi maluerunt? *Si enim advocatum Christum habemus apud Deum patrem*, servare ea quæ nos docuit & monuit, quæque [a] apud patrem locuturus est, sollicito timore facere debemus. Igitur nos qui mente in Domini metum prona, mandatorum ejus monitis insistimus, & religiosi ac venerabilis cordis [b] fidem & credulitatem de ejus timore concepimus; quid aliud sequi, quid cupere, quid magis velle ac tenere debemus, quam ut omni a nobis mentis antiquæ nocte discussa, & caligine vitæ prioris absersa, mandatorum Domini salutarium memores, ac vitæ æternæ promissa retinentes, ad ejus monita revertamur, & in ipsius lumine quod ostendit, firmata credulitate gradiamur; ut qui ignari aliquando salutis futuræ, in erroribus implicati vitæ prioris, ac tenebris aberravimus, illuminati nunc ejus veri hominis claritate, & ostenso nobis atque patefacto melioris vitæ limite, Domini mandata sequenda & gerenda teneamus.

1 Joan. 2 1.

3 Hoc lumen nobis vitæ salutaris exortum, hoc in reparationem hominis natum de Dei patris procuratione ac miseratione præsidium Magi primi ab Orientali parte venientes, & stella duce Judæorum regem palam præscia prædicatione quærentes, afferentes etiam munera, testificata omnibus inquisitione monstrarunt. Et ne aliquibus quis ille esset, absconsum [c] foret, inventum puerum procidentes genibus adorarunt; sicut testificatur Evangelium, dicens;

Mat. 2 1 *Cum autem natus esset Jesus in Bethleem Judæ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt in Hierosolymam dicentes; Ubi est qui natus est Rex Judæorum? Vidimus enim stellam ejus in Oriente, & venimus adorare eum*, testificantes scilicet veritatem de eo, etiam stellam sibi signum atque indicium nativitatis ipsius esse monstratam, qua indice natum [d] esse illum Magis prædicantibus & affirmantibus, Hierosolymis crederetur. Simeon quoque justus qui in cæcitate constitutus, [e] divino monitus oraculo audierat se non ante moriturum quam vidisset Christum; cum in templum omni populo præsente infantem secum [f] inferret mater, & in spiritu natum esse Christum sensisset, acceptum in manus puerum vidit; & benedicens Deum, in conspectu & auditu omnium dixit: *Nunc dimittis servum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Simeon quod cæcus audierat, evidenti veritate [g] perfectum esse annuntiabat; & veritatem quam accepto lumine viderat, benedicendo palam Deum populo prædicabat. Ad hoc enim viderat, ut referret, & revelatione sua quod Christus natus fuisset, ostenderet; & perfidi populi initia prima incredulitatis instrueret.

Luc. 2 29.

4 Nec hoc solum testimonium de eo Scripturarum cælestium veritas perhibet, verum & per Prophetas ante Spiritus sanctus adventum ejus in hunc mundum futurum, palam mente omnium conscientе prædicavit. Nec est obtentus excusationis incredulis, vel ignorasse Dei filium Christum, vel nescisse futurum Salvatoris adventum; sicut David manifestat, dicens: *Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam;* Psal. 18. 3. *non sunt sermones nec verba, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum, & trans fines terræ fines eorum. In sole posuit tabernaculum suum*, id est, [h] in manifesta luce, palam seipsum venisse monstravit; & [i] per prædicationem Prophetarum quodammodo omnibus suę presentię ostensionem comprobavit. Hoc etiam Esaias, per quem Dominus præsentiam suam clara annuntiationis manifestatione monstravit, prophetat & dicit: *Ego ipse qui loquebar, veni*, id est, qui per Prophetas ante adventum meum futurum prelocutus fueram, ipse nunc veni, ut omnibus præsentiam meam ipse ego testis mei manifestem. Quid evidentius? Quid hac luce preclarius? Quid verius potest dici? ut ergo oculis quodammodo perspectus esset; se venisse, ipse qui fuerat jam venturus, antequam veniret ostendit,

a *Apud patrem*) Sic codex Remigianus cum alio, editi *ad patrem*; quidam codices mss. *locutus est*.

b *Fidem & credulitatem*) Sic emendavi auctoritate cod. Remig. editi *fide credulitatem*. Paulo post *concepimus* & *revertamur* ex eodem cod. & nonnullis aliis, pro eo quod est in editis *concipimus* & *vertamur*.

c *Foret*) Hanc vocem addidi ex Remig. alius *esset*.

d *Esse illum*) Has voces addidi ex Remig. Paulo post *crederetur* in quatuor codicibus mss. *crederent* in edit.

e *Divino monitus oraculo*) Sic Remig. alius *divino responso monitus*; editi *divino monitu*.

f *Inferret*) Sic Remig. cum alio; editi *ferret*.

g *Perfectum esse annuntiabat*) Sic Remig. editi *perfectum est*.

h *In manifesta luce*) Sic Remig. *in manifesto in luce* edit.

i *Per prædicationem*) Editi *& prædicatione per Prophetas sui ostensione quodammodo omnibus suam præsentiam probavit*. Hæc & quæ sequuntur usque ad has voces *& incredulitate* emendavi auctoritate codicis Remig. cui alii magna ex parte consentiunt.

dit, & incredulitate mentes populi perfidi obstruente, venientem nemo cognovit. Sicut idem Esaias in prima increpatione populi proclamat, dicens: *Isa. 1.3* *Cognovit bos possessorem suum, & asinus præsepium domini sui, Israel autem me nescivit, & plebs me non intellexit.* Palam cunctis sicut ipse prædixit apparuit, & sedentibus in tenebris manifestum vitæ lumen effulsit, & [b] injustitia perfidorum pectus obsessum, postposita propria ac rejecta salute, tenebras potius cæcitatemque cordis elegit.

5 [c] Frequentat ubique atque manifestat prophetatio cunctorum, qui [d] sancto Spiritu præmonente adventus Domini metatores esse sortiti sunt. Hoc lumen sæculo datum, & diem nobis salutis exortum, vivificandis quoque in eum credentibus destinatum docet in Psalmis Spiritus sanctus & ostendit, dicens: *Psalm. 117. 22.* *Lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: a Domino [e] factus est iste, & est admirabilis in oculis nostri. iste dies est quem fecit Dominus, ambulemus & jucundemur in eo*, In hoc die nos ambulare Paulus quoque Apostolus præcipiens & docens ac præmonens, dicit: *Rom. 13. 11.* *Nunc enim propius est nobis salus quam cum credimus; nox præcessit; dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis, sicut in die honeste ambulemus*, id est, in Christo & mandatis ejus, cujus lumine ac monitis luminati, & in claritate diei ejus inventi, proximam nobis salutem [f] credula in eum mente conspicimus.

6 Solem quoque esse Christum cunctis timentibus eum, Malachias Prophe- *Mal. 4. 2* ta testatur & promittit, dicens: *Vobis autem timentibus nomen meum orietur sol justitiæ, & sanitas in alis ejus*, ostendens ex nullo nobis salutem posse conferri, nisi in passione crucis ejus, qua extendens manus & cuncta sæculi salvaturus amplexus est, ut converso ad eum timore credamus æternitatem vitæ, & spe futuri regni ejus animemur. Quis enim tam stolidus ac demens, quis sic ab intellectu suæ salutis alienus, qui tot & tantis veritatis testimoniis incredulus, non [h] adversus meram fidem obduratum pectus intellectu veritatis emolliat, & tenebris vitæ quondam mortalis exutus, in lumine præceptorum cœlestium gradiens, ad divina monita & Domini salutaria gerenda mandata, illuminato corde, [i] tota mentis ac fidei credulitate convertat: ut quem Prophetę prædicaverunt, Deum noscat; ut Christum qui se palam mundo venisse monstravit, intelligat; ut Scripturis divinitus testificantibus, Dei Filium & Deum credat. Sicut ipse, quæ sit vita æterna, manifestat, dicens: *Hæc est autem, ait, vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Jesum Christum*: docens atque ostendens, nihil aliud esse Deum nosse, quam credere, & oculos cordi in Dominum prona, immo tota pectoris fide [k] & devotione mentis aperire. Inde jam fit ut credendo intelligas, intelligendo quod credis, illuminato corde conspicias; sicut idem ipse Dominus & per Esaiam ante monet, dicens: *Si non credideritis, nec intelligetis*. Tam facilis & prestans & larga est atque abundans de Domini pietate clementia, ut si quis semel sese ad eum toto timore converterit, ad cœleste munus admissus, statim mens ejus non jam nisi ad divina pateat, & ad cœlum ac superna oculos cordis attollens, Christi lumen ac patriam salutis aspiciat. *Joan. 17. 3.* *Isa. 7. 9.*

7 Exemplum ac documentum nostri timoris & fidei, ex ipsius Abrahę patriarchę fideli credulitate monstratur, qui repromissioni Dei mente simplici statim credidit, & ideo ad justitiam deputari ei condigna remuneratione commeruit. Hoc Deus diligit, hoc appetit, hoc in servis suis benignum remunerat & honorat, simplicitatem [l] videlicet mundi cordis, quo eum cernimus, timo-

a *Mentes*) Sic Pamelius, plerique codices mss. *mentis*, deest in accuratissimo codice Remig. unde conjicio hanc vocem, quæ per se inutilis est, expungendam esse. Paulo post *populi* ex eodem cod. & aliis quatuor; editi *populo*.

b *Injustitia*) Sic Remig. cum duobus aliis; editi *justitia*. Paulo post *cæcitatemque cordis* ex eodem codice posuimus pro *cæcitate cordis*.

c *Frequentat ubique atque*) Sic Remig. cum plerisque aliis; editi *frequentatur*.

d *Sancto Spiritu*) Desunt hæc verba in Remig. & duobus aliis, *præmonente* in eodem codice, ex quo etiam sequentem periodum in editis corruptam emendavimus.

e *Factus est iste*) Sic Remig. & alii duo, *factum est istud* editi.

f *Credula*) Sic Remig. editi *credulitatis*.

g *Cuncta sæculi*) Aliter in quodam codice Baluzii, nunc bibliothecæ Regiæ, *cuncta sæcula complexus est*. Quæ sequuntur emendata auctoritate cod. Remig. cui alius ex parte consentit. Sic legebatur apud Morel. *converso* (Pamel. *ergo*) *ad eum timore credamus & ad æternitatem vitæ spei futuri* &c.

h *Adversus meram*) Sic Remig. cum duobus aliis, quorum alter habet *adversus veram fidem*: editi *adversus in meram* vel *in veram*.

i *Tota*) Remig. & alius *toto*, videlicet eorde toto, paulo post *que sit vita*, Remig. *qui fit*, alius *quid sit*.

k *Et devotione*) In hac verborum complexione & in sequentibus codicem Remig. accurate sequimur, ac multa emendamus, velut quod vitiose in editis legebatur, *rota pectoris fide devotæ mentis*, & non multo post *Christi lumen partæ jam salutis aspiciat*.

l *Videlicet*) Addidimus ex Remig. Paulo post ex eodem *quo eum cernimus*, pro eo quod erat in editis, *quo quidem ejus cernimus*.

morem dilectionis Domini, quo probamur, credulam fidem mentis, qua justitiæ deputamur. Hanc fidem sequi, hunc Dei timorem servare nos convenit; qui custodientes verba cælestia, & sperantes promissa divina, filii Abrahæ meruimus nuncupari. Quod Apostoli Pauli, qui Dei voce vas electionis est dictus, contestatione firmatur dicen-
Gal.3.6 tis: *Sic Abraham credidit Deo, & [a] accepto latum est ei ad justitiam. Cognoscite ergo, quoniam qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahæ.* Hoc Judaicus populus, cui a primordio legis monita loquebantur, incredulæ mentis duritia & perfidi cordis insania servare noluit; & ideo pro diffidentiæ merito, filiorum nomen amisit. Non tamen omnium perfidæ gentis, adversus nomen Domini, quominus intelligerent veritatem, odio [b] obdurata meus est. Etiamque [c] Spiritus sanctus, id est, Christus Dominus noster profectus ex Deo Patre venit ut salvum faceret quod perierat Israelis; qui major ac fortios ad subigenda contumacium colla in timorem sui nominis & potestatem, eos qui adversus luminis sui claritatem, obstinata etiam tunc mentis cæcitate durabant, ad notitiam claritatis & gloriæ suæ tam facile convertit; quam ut omnes salvos faceret providentia suæ divinæ misericordiæ [d] dignatus advenit.

8 Nam ut duri cordis tunc & impiæ plebis ad Domini metum ipso Domino evangelizante conversas mentes fileam; ut Apostolorum ejus prædicatione multiplicatum in toto orbe & reversum credentium populum conticescam; illud præclarum atque memorabile glorioſumque Jasonis Hebræ Christiani, & Papisci Alexandrini Judæi disceptationis occurrit; Judaici cordi obstinatam duritiam, [e] brevi admonitione ac leni increpatione mollitam; & victricem in Papisci corde Jasonis de Spiritus sancti infusione doctrinam: qua Papiscus ad intellectum veritatis admissus, & ad timorem Domini ipso Donino miserante formatus, & Jesum Christum Filium Dei credidit, & ut signaculum sumeret deprecatus, Jasonem postulavit. Probat hoc Scriptura concertationis ipsorum, quæ collidentium inter se, Papisci adversantis veritati; & Jasonis asserentis & vindicantis, dispositionem & plenitudinem Christi, Græci sermonis opere signata est: ad cujus translationem ad intellectum Latinum, animante Dei ope, & juvantis [f] fidei firmitate, servata verborum proprietate, intrepidus accessi; & his qui ab intellectu Græcæ docilitatis alieni sunt, interpretata integra significatione verborum, & intellectus omnis ac veritatis manifestatione patefacta, Romani sermonis ratione discussa, differui. Cujus laboris probationem tibi, carissime, qui utriusque linguæ instructione fundatus es, impensa petitione committo: ut qui sancti Spiritus veneratione verecundus es, collata utriusque operis lectione, audaciam verecundæ temeritatis explores; & examine judicii tui, quæ minus a nobis vel improprie forte digesta sunt, auctoritate Spiritus sancti, qui in pectus tuum inundatione gratiæ cælestis influxit, comprobes & emendes: sitque ad te de ista lectione ab humilitate nostra mandata legatio, & insinuanda tibi in nos prima dilectionis petitio; ut parvitatem fidei meæ, cum discipulorum tuorum instructione atque eruditione conjungas; & me quem in alia parte hujus provinciæ constitutum propter vilcendos vultus tuos non itineris longinquitas terruit, nec senium ac difficultas fatigati ac fessi jam corporis retardavit, sed animante [g] famulatu Domini, & urgente festinata cupiditate properandi, contemta quoque omni tribulatione inopiæ atque penuriæ, quantacumque virium facultate veniendi, sanctimoniæ tuæ celebris huc fama perduxit, [h] ad proximam dilectionis tuæ caritatem, cum unanimitate fraternitatis admittas; & amori tuo quem discipulis suis Dominus hereditatis titulo reliquit, conjungas pariter & adsciscas; ut exspectem pariter cum fratribus in apertione oris tui splendorem gratiæ luminis Christi. Tu enim sequeris in tractatibus tuis lumen vitæ, quod Dominus ostendit, quod Christus adveniens æternam se esse vitam monstravit.

9 Certe quam mihi læta illa, quam exoptabilis dies est, cum [i] misericordia Domini ac favore accersitione dilata, senectam istam meam proferre contigerit; ut & orationibus sanctorum impense & jugi-

a *Accepto latum est*) *Mandato reputatum est* Remig.

b *Obdurata*) Sic Remig. editi *durata*.

c *Spiritus sanctus*) Aliter in Remig. *Dominus enim Christus Dei filius Dominus noster, qui profectus.*

d *Dignatus*) *Ac dignatione* Remig.

e *Brevi admonitione*) Sic Remig. editi *Hebrea admonitione*.

f *Fidei juvantis* (Sic Remig. & alius, editi *viventis*.

g *Famulatu*) Sic Remig. editi *stimulatu*.

h *Ad proximam*) Sic idem; editi *ad permixtam*. Paulo post ex eodem legimus *ut exspectem*, pro eo quod est in editis *expertum*, & *tu enim sequeris* pro *sequar*, & *vitam se esse* pro *vitam esse*.

i *Misericordia Domini ac favore*) Sic Remig. editi *misericordiæ Domini favore*.

jugiter deprecantium Dominum [a] conjungi merear, ut Christi martyrem videam, ut coronam justitiæ, quæ tibi penes Dominum deposita est, portare conspiciam. Non autem putaveris martyrii tibi, secundum præsens votum [b] fidei, gloriam tribui. Tunc inde felicitatis hujus collata dignatio est; tunc judicio justo Dominus elegit destinatum martyrem, cum te exemtum de justorum grege atque assumtum sibi de inopinato constituit [c] altari suo sacerdotem. Præclara prorsus & glorioſa vocationis electio, & de Domini dignatione nova atque inaudita & mira felicitas; transmarinæ peregrinationis necessitatibus occupatum, ad destinatum tibi munus, ignarum ac nescium repente venisse: atque ita regressus tui tempus ad hoc esse libratum, ut [d] inspirata celeritate veniendi, intelligeres atque dignoscerés honorem sacerdotii cælestis inter ceteros tibi potissimum destinatum, &, quod jussione Domini exspectatus venires atque occurreres, [e] reservatum. Ut enim Ecclesiæ suæ Dominus tota miserationis pietate consuleret [f] dimicantis plebis mora, quem potius eligeret episcopum, te quærenti populo suo Christus inopinatum repente obtulit, & complacitum sibi cælestis providentia, manifeste adventus tui improvisa occursione monstravit: & documentum repentini ac [g] pernicis occursus, procurationem Dei voluntatis ostendit; ut quod difficili expeditione potuisset occurrere, facili celeritate perfectum sit [h] urgentis Domini jussione; & ut prius te in Ecclesia Dei episcopum stare conspiceres & stupores, quam venisse [i] dignoscereris.

10 Inde dilectionem jam tecum suam Dominus initiata caritate firmavit; inde amicitiam tecum, quam discipulis suis [k] sub triumpho crucis suæ tradidit dedicavitque, dicens: *Si feceritis quæ mando vobis, jam non dico vos, servos, sed amicos*; inde martyrium, inde sacerdotii electionem signavit. [l] Magna amicitia est, per quam ad Christi vultus admitteris, extraordinaria hostia pervenire. Sic eliguntur justi, sic probantur religiosi, ac simplices [m] in Christi timore electi; ut ante remunerationi fidei destineris, ante præmio devotæ mentis in Domino dignus habearis, quam venerit hora decreti, quam exceperis sententiam Christi, probatam te & paratam hostiam electio cælestis inveniat. Etenim ille te, qui non mendax est Deus, qui episcopum plebi suæ de improviso constituit, ille plena dilectione suæ voluntatis te coronabit. Tunc tantum ut nostri memineris petimus, & oramus, cum [n] pudice allectionis Domini probata atque immaculata hostia, ante Christi tribunal adstiteris; cum gloria gratiæ Dei, præmium devotæ mentis ac remunerationem acceperis; memoriæ hæreat & tenaciter in sensibus tuis maneat, quam nobis impertire dignaris, dilectio caritatis; ut orationibus tuis peccata nostra veniam consequantur, ut meritis justitiæ tuæ, vitæ nostræ delicta purgentur. Etenim martyrii instar esse confido, peccatorem [o] justi petitione meruisse salvari: ut &, cum ipse promereri quid precibus tuis minus possis, martyris meritis libereris. Sic Job justus pro amicorum trium peccatis a Deo rogaturus & impetraturus ostenditur, & probatio timoris ejus & fidei Domini voce teste signatu. Cum ergo in die liberationis tuæ, carissime, repræsentare te Christi vultibus cœperis; cum in æternitatem perpetuitatemque vivendi regnare cum Christo felici sorte succesſeris; pro Domini misericordia, in mente jam habe puerum tuum [p] Celsum, sanctissime.

TRA.

Joan. 15 14.

a *Conjungi merear, ut* Hæc addita ex eodem codice.

b *Fidei*) Editi addunt *nostræ*, quidam codices mss. *vestræ*, neutrum in Remig. Paulo post *de inopinato* in Remig. & aliis duobus.

c *Altari suo*) Sic Remig. deest *suo* in editis.

d *Inspirata*) Sic Remig. & Sorbon. editi *insperata*,

e *Reservatum. Ut enim*) Sic Remig. & alii tres; *reservatus ut* in editis.

f *Dimicantis plebis*) Remig. *dimicationis* editi.

g *Pernicis*) Remig. cum tribus aliis, *perennis* editi.

h *Urgentis*) Remig. cum quatuor aliis, *urgente* editi.

i *Dignoscereris*) Sic Remig. editi *dignoscaris*.

k *Sub triumpho*) Sic codices mss. & Morel. *cum triumpho* Pamel.

l *Magna*) Hanc vocem addimus ex cod. Remig idem cum alio habet *pervenire*, editi *pervenis*.

m *In Christi timore*) Sic codices mss. *in Christum* editi.

n *Pudice*) Sic Remig. non male in alio *pudicæ*: editi *pudicitia*. Auctoritate ejusdem cod, Remig. & aliorum nonnullorum legimus *tenaciter* pro *teneas ut*, & *promereri* pro *promovere*, & alia nonnulla emendamus.

o *Justi petitione*) Sic Remig. *justi martyris* edit, & paulo post *martyris precibus* in eod. Remig.

p *Celsum*) *Cæcilium* cod. Remig.

TRACTATUS ADVERSUS JUDÆOS

QUI INSECUTI SUNT DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM,

INCERTO AUCTORE.

1 ATTENDITE sensum & intelligentiam vestram [a] in Spiritu sancto, ut non tantum auribus audiatis, sed etiam oculis cernatis divinum Christi sacramentum. Cernitis autem per fidem vestram: audire enim necessitatis est, credere sollicitudinis. Aurium officium est, indifferenter pariter vana atque utilia perspicere; fidei autem, nonnisi quæ probaverit, credere. Neque enim quidquam prodest libenter audire, nisi credulitas auditum confirmet. Fidei oculi sunt spiritus, per quem videntur spiritalia. Si ergo vos estis spiritales, intelligite cælestia. [b] Similes enim sui similia recognoscunt: etiam muta animalia de vocis sono invicem se intelligunt, leones fremitum, tauri mugitum, & miles tubæ voces. Quanto ergo verius spiritales spiritalia intelligunt, cælestes & heredes patris sui præcepta & ea quæ testamento patris [c] sui cauta sunt? Vos ergo cum sitis Christi heredes, intelligite testamentum ejus. Quod si quis per ætatem minus docibilis est ad intelligendum, habet Spiritum sanctum interpretem, illum sequatur; illo duce & magistro facillime poterit novi testamenti jura virtutemque cognoscere, quod hereditas gentibus contributa est, hoc modo.

2 Deus & Pater in principio fecit hominem sua manu, eumque posuit in paradiso, data certa conditione præceptorum vitæ, legis & testamenti. Ille autem contemtis patris præceptis, expulsus est paradiso in suam terrigenam nativitatem, in qua etiam defunctus est: sed Deus suscitavit genus justum de semine Adæ, quod semen conservavit in populum, super filium Noe & heredes ejus. Ex illo genere invenit hominem justum, cui imperavit ut faceret fabricam in modum machinæ, capacitatis [d] certæ mensurarum compagibus; ut illa conditus cum [e] fratribus suis Noe, servaretur per illud genus: sed jusserat Deus, propter injustitiam hominum, orbem terræ aquis inundantibus deperire. Igitur postea salvus factus est cum suis Noe, cui constituit & Deus præcepti sui testificationem dicens: *Omnis res cibus vobis, quasi pabulum olerum, excepta carne in sanguine vitæ*; & posuit hujus testificationis signum [f] in arcu. Post hęc rursus Dominus Deus testificatus est Abrahæ in Isaac, hoc modo dicens: *Tibi dabo hanc terram & semini tuo, & faciam te patrem multarum gentium*. Et exinde increvit semen in multitudinem populi, & divisum est in duodecim Patriarchas. Sed etiam illis quoque Dominus testificationem posuit in monte Choreb per Moysen, de quo loco expulsis gentibus constituit illic populum quem accepit & possedit promissa sibi hereditate quibus etiam pleraque signa & miracula ostendit Deus, quasi carissimo filio. Sed idem populus perceptis tot tantisque beneficiis, adversatus est patri, & dereliquit Deum vivum. Dereliquit enim Israel Dominum, ostendens ei terga, & non faciem: nam faciem suam convertit ad idola; & interficiendo missos ad se Prophetas, qui de Christo prædicabant, exinde consuevit Israel persequi Christum, non tantum in corpore advenientem, sed etiam cum a Prophetis annuntiaretur. Universos etenim vates persecuti sunt, ex quibus quosdam lapidibus infectati, alios indigne excruciando peremerunt, non tantum ipsos, sed & per eos Dominum Christum. Quæ enim hujus probatio? scilicet eo quod insimulatos, & infidos, & per-

Gen. 9. 3
Gen. 17. 8.

a *In spiritu*) Male Pamelius *& in spiritu*.

b *Similes*) Sic codices mss. *similia* editi. Paulo post *tubæ voces* ex cod. Colb. editi *tubam*, duo alii codices mss. *tubæ*.

c *Sui*) Hanc vocem addimus ex tribus codicibus mss. & Morel.

d *Certę*) *Certa mensurarum compage* duo codices mss.

e *Fratribus*) Legendum putat *filiis* Pamelius, sicque in Oxoniensi editione legitur; sed omnes codices vetusti cum Morellio habent *fratribus*.

f *In arcu*) Sic Pamelius; quamvis Morellius & codices mss. habeant *in arca*.

perfidos, mendaces, & contrarios Christi susceperint; veros autem & fidei plenos impugnaverint. Moysen maledicebant, quoniam Christum prædicabat: Dathan amabant, quoniam Christum non prædicabat. Aaron repubiabant in sacerdotio, quoniam Christi similitudinem præferebat: Abiron constituebant, quoniam Christum contradicebat. David oderant, quoniam Christum canebat: Saul extollebant, quoniam Christum non loquebatur. Samuelem respuebant, quoniam Christum loquebatur: [a] Agag servabant, nihil enim de Christo loquebatur. Hieremiam lapidabant Christum vaticinantem: Ananiam diligebant Christo adversantem: Isaiam secabant Christum vociferantem Manasse magnificabant Christum persequentem. Joannem interimebant Christum demonstrantem, Zachariam trucidabant Christum diligentem: Judam diligebant Christum tradentem.

3 Videtis quemadmodum Christum qui diligunt, odiuntur: qui odiunt, amore flagant apud indignam plebem. O pertinaciam persecutionis [b] indignam usque ad mortis exterminationem: non enim tantummodo testes Domini impugnaverunt, sed & ipsi Domino perfidi coloni contumeliam fecerunt Patri in Filio. Quid igitur digni fuerunt pati ob hoc admissum? scilicet fugari de regno, abdicari hereditate: & ita factum est, & ita evenit, digna dignis obtigerunt. Pater enim contumeliam passus in Filio, Filius perpessus in Prophetis tempore quo [c] moriebantur; in suo tempore coactus est [d] indignatione scribere novum Testamentum, adhibitis testibus cælo & terra, & Angelo de templo, assistentibus Moyse & Helia. Hos enim testes adhibuit, cum pateretur in Israel; hæc ita facta prædixit per Prophetas, his
Isa. 1. 2 verbis: *Audi cælum & præbe aurem terra, quoniam Dominus locutus est: Filios genui & exaltavi; ipsi autem me spreverunt.*

4 Has voces [e] effudit Dominus in Israel, vociferans & dicens: Vos me noluistis, alii me recipient, qui nondum nec mentionem mei audierunt. Vos nuptias meas sprevistis, alii ibunt qui non sunt vocati. Vos meum rus, & vineam meam colere recusastis, unde fructus justitiæ proveniunt; alii colent & fructus capient in Deo. Quæ ista tam dira mens & execranda cogitatio? Interficere ergo potuistis regem & sponsum? propter hoc testes sunt cælum & terra, & quæ in illis sunt elementa: Insuper omnis creatura testis est in mortem Christi. O novam crudelitatem! commota est omnis nativitas in Domini passione; populus mansit immobilis sine trepidatione: Angelus in pœnitentiam conciso velamine refugit; plebs autem sine pavore, integra veste permansit: conversa sunt elementa & confusa; Israel securus duravit. O duritia nova, o audacia singularis, o perfidia cruenta! Pilatus exteræ gentis judex sæcularis, potestate temporalis, purificavit manus & abluit scelus necessitatis, dicens: *Innocens & immunis sum ab ejus sanguine*; plebs autem nec alienum nec externum imitata est, & insuper acclamabat; *Affige in cruce, tolle: sanguis hujus super nos & super filios nostros.* Violenta crudelitas, & plebs inhumana: & corda obtusa & oculi recluси, interfecerunt bene merentem suum, nec lacrimas profuderunt. Lugebant Apostoli, & populus gloriabatur: tremebat terra, & plebs lætabatur; judicabatur Dominus, & Israel exsultabat: patiebatur Christus, & impii exclamabant: cruciabatur Dominus, & plebs lætabatur: suspendebatur Dominus, & prebs epulabatur: hac ignaminiosa sua solemnitate iniqua consilia consignaverunt, delicto crudelitateque sua.

Mat. 27 24.

Ibid.

5 Dic mihi & loquere, impie Israel talem hostiam obtulisti, patri immolando suum filium? Talia profudisti libamina, sanguinem pignoris [f] acceptissimi Deo? Ducebas choreas Hierusalem, cum interficeretur Christus; faustis vocibus cantus dabas, cum diceres; *Affige, suspende*. Propter hoc in fame & in ægritudine: Populo Israel, queritur de te Dominus, *Neomenias*, ait, *sabbatum, & diem magnum non patior; ferias & jejunium execratur anima mea*. Nec immerito Deus odivit cæremonias vestras, in quibus unicum & primarium filium ejus peremistis. O diem durum & horam flebilem, & solemnitatem lugubrem, & terram infaustam, & civitatem profanam, & populum Domini nece cruentum. Interfecerunt enim Dominum, & latronem liberaverunt. Ob hanc ergo causam coactus est Dominus novum facere Testamentum, consignatum septem signaculis, teste Moyse & He-

Isa. 1. 13

a *Agag*) Sic Pamel. ex conjectura, quia nusquam servasse *Acham* legunt Judæi, sed 1. Reg. 15. tefertur perpeciisse Saul & populus Agag regi Amalech. Morelius & tres mss. *Acham*.

b *Indignam*) Sic emendavimus auctoritate trium codicum mss. *dignam* editi.

c *Moriebantur*) Tres codices mss. *moriebatur*.

d *Indignatione*) Sic Morel. & duo codices mss. *in indignatione* Pamel.

e *Effudit*) *Effundit* cod. Colbert.

f *Acceptissimi*) Unus codex ms. *acceptissimum*.

& Helia in monte; ubi præcepit ne patefieret Scripturæ sacramentum, nisi filius hominis resurrexisset a mortuis: sed mox ut surrexit Dominus die tertia, aperuit testamentum novum, testamentum vitale, atque ita dixit: Venite exteræ gentes, heredes mei; Israel enim non obaudivit: quapropter ite discipuli in ultimam usque terram, & prædicate per orbem his verbis. Venite undique patriæ gentium, introite in æternam hereditatem; Israel enim noluit. Ne dubitetis; nulla hic exceptio est, nec ingenuitatis, nec dignitatis, nec conditionis, nec positionis, nec formæ, nec ætatis; licit dignitate magnifici, licet nobiles, licet senes, licet juvenes, licet pauperes, divites, boni malique, domini atque servi, æqualiter introite in hereditatem; & si pedibus captus esset, corpore deformis; etsi maculi turpis, & capite defectus videatur; etsi oculis defectus, universis libere licet discumbere in convivio, & [a] epulari in nuptias sponsi.

6 Ne hominem pudeat nec ætatis, nec humilitatis, nec valetudinis, nec conditionis; consuevit enim Dominus hujusmodi hominem sustinere. Nam & cæcis oculos restituit, & claudos ambulare fecit, & mutis sermonem reddidit, & maculosos emundavit, & mortuos suscitavit. Ne timeatis qui peccastis: priores ad vitam venite, nec qui homicidium fecerit, paveat, quia fecerat, nec [b] furatus aliena desperet quia involaverat; nec publicanus timeat, quia concusserat. Omnibus enim remissio peccatorum statuta est, & tales Dominus desiderat humilitate abjectos, & specie indecoros, & valetudine fractos, & servitute depressos. Beati enim & glorioſi & magnifici, & potentes & divites & fortes, noluerunt acquiescere Domino, neque introire in nuptias sponsi; insurper indignissime peremerunt. Propterea factus est altissimus quisque eorum, humillimus, & fortissimus, invalidus; & prudens, stultus; & nobilis & dives, pauperrimus; & heres, abdicatus: quoniam quidem ipsi abdicaverunt Regem modestissimum & benignissimum, dicentes: Ignoramus qui sit hic; non enim est Rex noster: habemus alium regem Cæsarem, propterea habent quem petiverunt. Tunc completa est prophetiæ vox, quæ prædixit illis: *Vos noluistis aquam Siloam quæ vadit silentio, sed magis voluistis aquam Rassin. Quapropter induco vobis regem Assyriorum, qui montes vestros in planum dabit, & introibit terras vestras.* Atque ita factum est. Repudiatus enim Christus a populo, nisi tyrannum quem voluerunt, qui civitates eorum diruit, & plebem captivitate damnavit, & spolia accepit, & ad solitudinem Sodomæ patriam eorum redegit. *Nam Dominus ex ineignatione abstulit ab Hierusalem virtutem panis & aquæ: fortem, gigantem bominem & bellatorem, judicem, propbetam, destinatorem & senem laudabilem, conciliatorem & peritum architectum, & prudentem adjutorem.* Hæc omnia autem auxilia [c] munitiones, & propugnacula transtulit ad gentes, & omne regnum suum infixo signo; inhabitavit in illis, & castra metatus est liminis, & ibi constituit virtutis exercitum, ibique regnavit.

Isa. 8. 6.

Isa. 3. 1

7 Non est jam regnum Hierusalem, sed in nobis: Hic castra, hic exercitus, hic dux, hic virtus, hic sponsus, hic nuptiæ, hic Rex, hic Christus, hic vita, hic suscitatio, hic æternitas. Hic est qui ab initio figuratus est, & a Prophetis honoratus, & in viscеribus corporatus, & in Jordane tinctus, & a populo contemtus, & in ligno suspensus, & in terra sepultus. Hic est qui rupit vetus suum testamentum, & scripsit novum, quo gentes ad possessionem bonorum suorum vocavit: ideoque nos gentes humeris nostris crucem Domini nostri gestamus, crucem quam confessus est Israel Dominus; qui eos placide alloquebatur his verbis: *Venite ad me omnes qui sub onere laboratis, & ego vos reficiam: Est enim jugum meum placidum, & onus levissimum:* & responderunt: non audiemus; sed gentes nostræ exaudierunt, & crediderunt verbo salutari, quo patefactæ sunt aures eorum, & oculi illuminati cæcorum, & elocutæ linguæ impeditorum, claudi prosilierunt velut fera lasciviens. Christus enim cum suo regno sedem posuit illis; plebs autem derelicta, nuda, deserta, viduata regno cælesti atque terrestri: nam a cælesti abjecti sunt, [d] consecuti omnia instrumenta quæ possederunt, lychnum septem luminum, & machinam Testamenti, & vasa ærea, & tubas, & panem de cælo, & terram sanctam lacte & melle profluentem, hac hereditа-

Mat. 11 28. 30.

Joan. 19 15.

a *Epulari in nuptias*) Sic cod. Colbert. *epulari ad nuptias* alius cod. mſ. *epulari nuptias* edit.

b *Furatus aliena*) Sic duo codices mſſ. *qui furatur aliena* edit.

c *Munitiones*) Sic Colb. *munitionis* edit.

d *Consecuti*) Mutatus hic locus lectore non admonito ac sine ulla auctoritate in editione Oxon. ubi sic habetur: *Nam a cælesti abjecti sunt, destituti omni instrumento quod possederunt, lychno septem luminum, & machina &c.*

ditate privatus est Israel, & nunc derelictus in omni sua terra sine alimento, sine luminis auxilio. Auxilium enim & præsidium interemisti, & lumen persecutus es, & protectorem repulisti, & sponsum affixisti, & regem suspendisti: propterea exsul es de patria tua, oberrans circa gentium flumina, voce supplicum [a] prece flevisti, dicens: Expulsus sum miser de propriis sedibus meis, hospes & advena factus sum alienæ possessionis, sine domo, sine tecto; miserere deserti & impii & indigne victi.

8 Hæc pœna in Israel est, hæc conditio in Hierusalem; & nisi converterint mentes, & dixerint, Vivit Dominus in sæcula; non poterunt intrare in Domini requiem. Vivit etenim, & vivunt hereditates ejus; & vivit quem interfecistis impie in Hierusalem, & tamen non tibi totam spem denegavit Dominus; dedit enim veniam pœnitentiæ, si quo modo possis pœnitere. Quis tam bonus, quis tam pius, tam misericors? Accipe, inquit, salutem, licet me occideris: heres esto cum libera licet non merearis. Ignosco, sit te pœnitet. Ergo si fas est, sic capite mentem bonam, vel sero vel tarde intelligite Testamentum novum. Eja vos gentes, absolvite illis Scripturas suas, & dicit: Adorate Dominum pro meritis
Isa.1.15 suis: *Quum manus extenderis, licet exaggeres orationem tuam non exaudit; manus enim tuæ plenæ sunt sanguine. Lavamini, mundi estote, & venite colloquamur, dicit Dominus Deus; eluit sanguinem ex vobis, & amundabit corda vestra super nivem, animas vestras super lac.*

9 Accedite huc, Scripturis credite,
Isa.2.3. hic est salus. [b] *De Sion exiet verbum & lex de Hierusalem*, judicabit in medio gentium, & corripiet plebem: multam concidant gladios suos in aratra, & frameas suas in falcibus commutent: non sumet gens contra gentem gladium, desinent enim belligerare. Et tu domus Jacob, venite eamus in lumine Domini; remisit enim plebem suam: completa est regio tua præsagiis alienis, & filii alienati sunt. Tua enim ipsa terra est, & exterum factum est genus Domini. Venite ergo intrate, & esto quasi una gens: miserere errantium: æquum est honorificari sententiam Dei, qualiter magnifici prostrati sunt, & humiles allevati, fortes debilitati, infirmi confirmati; divites ad paupertatem redacti, [c] pauperes hereditati, dominis servi dominati, regnantes subjecti, videntes orbati, orbi illuminati; prudentes ad stultitiam, stulti ad prudentiam conversi.

10 Etenim qui quondam vecordes, & indocti spiritu, nunc Scripturas docent, & sciunt, & intelligunt: qui autem ab initio docti & periti & legis disciplinam scientes, nesciunt legem, nesciunt legere, nec intelligunt spiritalia: & qui ex illis prudentibus cupiens videre, venit, intelligit, rogat puerum, aut parvulum, aut anum, aut viduam, aut rusticum, dicens: Vivere cupio, dux esto mihi in Sion: enarra mihi novum Testamentum, reconcilia me Domino: ecce trado me tibi discipulum, interpretare mihi legem, [d] quæ acta sunt in Choreb, differe præcepta quæ in Sion, & [e] in lege. Sine litteris differit Scripturas eis, & puer docet senem, & anus persuadet diserto. Correptus ergo Israel sequitur injecta manum ad lavacrum, & ibi testificatur quod credidit, & accepto signo purificatus per Spiritum, rogat accipere vitam per cibum gratiæ panis qui est in benedictione & fit mirum spectaculum: & qui Levitæ offerebant, & sacerdotes immolantes, & summi antistites libantes assistunt puero offerenti; [f] discunt, qui olim docebant, & jubetur eis qui præcipiebant, & intinguntur qui baptizabant, & circumciduntur qui circumcidebant: sic Dominus florere voluit gentes. Videtis, quemadmodum vos Christus dilexit.

DE

a *Prece*) Sic duo codices mss. *precem* edit.

b *De Sion exiet*) Hunc locum emendavimus auctoritate cod. Colb. qui tamen habet *exiit*. Alius, *de Sion exibit lex & verbum Domini de Hierusalem*. Editi: *de Sion Dei exiet verbum de Hierusalem*.

c *Pauperes*) Hanc vocem quæ deerat in editis restitui ex tribus codicibus mss. qui usui etiam fuerunt ad cetera emendanda: sic enim habebant editi; *Divites ad paupertatem redacti, hereditati dominantes servi, dominatui subjecti ad regnum vocati*.

d *Quæ acta sunt*) Cod. Reg. *quæ acta est*; alius *quæ acta in Choreb*.

e *In lege*) Sic cod. Coldert. editi *intellige*.

f *Discunt*) Sic Colbert. *discum* edit. unde Pamelius ut sententiam expleret, addiderat *docentur* ante hæc verba, *qui olim docebant*.

DE REVELATIONE CAPITIS BEATI JOANNIS BAPTISTÆ, TRACTATUS, INCERTO AUCTORE.

1 NARRAT Josephus vinctum fuisse abductum Joannem Baptistam in castellum Macheronta, ibique caput ejus truncatum fuisse: narrat historia Ecclesiastica sepultum in Sebaste civitate regionis Palæstinæ, quæ quondam Samaria est appellata. Post longum vero tempus monumentum ejus pagani invaserunt, & ossa per campi planitiem dissipaverunt, rursumque collecta igne concremaverunt, & postea per agros cremata projecerunt. Postea vero advenerunt quidam monachi religiosi viri de Hierosolymis ad locum ejusdem monumenti, audientes ea quæ Joanni acciderant, & quidquid potuerunt ex ossibus illius colligentes, ad patrem suum Philippum detulerunt Hierosolymam, & ille transmisit ea cum aliis viris religiosis Athanasio Alexandriæ pontifici fidelissimo. Ibique miro modo fuerunt servata usque ad tempus Theophili ejusdem urbis episcopi. Qui Theophilus jubente Theodosio principe, omnia idolorum fana in illa regione Christo favente destruxit, & ecclasiam miræ magnitudinis construxit, & in honorem ejusdem sancti Joannis Baptistæ consecravit, & illius ossa quæ sibi direxerat suprascriptus Athanasius, in eadem ecclesia congregatis ibi vicinis pontificibus ex omni parte catervatim, omnibusque ordinibus clericorum & populorum, honorifice constituit. Igitur accedente paschali festivitate, decollatus est Joannes Baptista imperante nequissimo Herode, qui dari saltanti puellæ caput ejus jussit; & multo post decollationem ejus, accedente illo anno quo constructa est ecclesia in nomine ejus & ossa ejus ibidem collocata a Theophilo pontifice, jubente Theodosio principe, in honore ejus consecrata est quarto calendas Septembris. Solemnitas namque ejus mirifice est consecrata in dedicando. Caput autem illius tunc temporis repositum erat in loco, quo illud in absconso uxor Herodis deposuerat, nemine sciente postquam a filia in disco suscepit.

2 Si quis omnia plenius voluerit scire, [a] chronicam Marcellini principis legat; & ibi reperiet, duos monachos ab Oriente in Hierusalem venisse causa orationis in tempore Marciani imperatoris. Quibus monachis in visione angelica dictum est: Ite ad palatium Herodis, qui quondam hic fuit perfidus princeps, introeuntes perspicite diligenter, & ubi fumum e terra ascendentem videritis, fodientes ibi caput Joannis Baptistæ incunctanter invenietis. Et ita fecerunt, & cum magno honore clanculum secum Hierosolymam deportaverunt: Et non multo post a latronibus raptum est: qui mittentes in quemdam specum, ibidem dimiserunt, donec idem Joannes Christo auxiliante cuidam viro religioso nomine Marcello sacerdoti, qui in eodem specu morabatur ut eremita, revelavit, dicens: Accipe caput meum, quod in hoc specu depositum est a latronibus, & defer illud [b] Juranno episcopo qui nunc præest Alexandriæ civitati post Theophilum Deo carum, ubi reliquiæ corporis mei requiescunt. Et sic fecit Marcellus Christo annuente. In eadem igitur solemnitate collectionis reliquiarum illius & translationis & ecclesiæ consecrationis, allatum est caput Joannis Baptistæ ad civitatem Alexandriæ a Marcello presbytero, & datum Juranno episcopo, quarto calendas Septembris. Et Jurannus suscepit illud collocans mirabiliter in eodem loco perpetim custodiendum. Et ideo hodierna festivitas, collectio reliquiarum beati Joannis Baptistæ, non decollatio nominanda Christo annuente; & inventio ac revelatio capitis ejus. Jamque idem vir Domini Juran-

a *Chronicam*) *Chronica* cod. ms. qui olim fuit Baluzii.

b *Juranno Episcopo*) Observat Pamelius non Alexandrinum, sed Emisenum episcopum fuisse, ac Bedam legere *Julioramo*, Petrum Trecensem *juliaramo*, Metaphrastem cum ms. codice *Uranio*, Marcellinum comitem *Juliuranio*.

Jurannus episcopus, & Marcellus sacerdos feliciter ad Dominum ex hoc mundo in pace migraverant.

3 Annis evolventibus non plurimis, cuidam viro religioso sacerdoti ac monacho, Felici nomine, qui orationis gratia ab Occidentali parte in illis diebus Hierosolymam adierat, angelica visione dictum est: Felix surge concitus & pergens ad civitatem Alexandriæ invenies ibi ecclesiam in honorem sancti Joannis Baptistæ consecratam, ubi caput ejus cum tribus parvulis Innocentibus reconditum est. Quod accipiens transfer in partibus Galliarum in regione Aquitaniæ in locum quem tibi ostendero. De qua visione certus & expergefactus reverendus senex, gaudio amplissimo repeletus, pergens illico ubi jussus fuerat, sicut ei dictum fuerat, cuncta reperiens, rectori sui itineris grates innumeras rependit, properansque ad locum, thesaurum sibi a Deo destinatum in unius sportellæ conclusit sinu: statimque retro iter arripiens, junctis sibi sociis septem fratribus sui, qui cum eo abierant, vallansque clam omnem regionem illam, perveniens ad litora maris invenit navem cum remigiis ac gubernaculis a Deo paratam; quam ingressus est cum thesauro & magni pretii margaritis. Igitur fratres & socii ejus descendentes cum eo in navi gratias agentes, in hymnis & laudibus Deum benedicentes, alta petunt æquora.

4 Cumque in mare iter agere cœpisset, Felix elevatis oculis ad cælum palmas tetendit, dicens: Domine Jesu Christe, qui feciśti cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt, & profundum abyssi intueris, qui super undas maris siccis pedibus ambulasti, & Petrum mergentem manu erexisti, & Paulum ter de naufragio liberasti; libera nos de magnis fluctibus hujus pelagi, ut viventes benedicamus nomen tuum in sæcula sæculorum. Mittere etiam Domine dignare sanctum Angelum tuum de cælis, ut sit dux itineris nostri, sicut fuit quondam patribus nostri, quando eduxisti eos de terra Ægypti in fortitudinem magne, & in manu tua valida; & perduc nos recto itinere ad locum optatum, ad sanctas & pretiosas margaritas collocandas.

5 Hæc & his similia orante beato Felice, ecce nubes lucida descendit supra navem, & de medio nubis egressa est columba ad instar nivis candida, & super puppim navis immobilis perstitit, tam in die quam in nocte, usque dum in partibus Aquitaniæ ad litus maris Oceani pertingerent. Cumque non longe a terra se esse cognovissent, diverterunt ad portum qui appellatur Angolismensis, qui est situs in pago Alnensi. Ibique euntes de navi ad terram, paulisper requieverunt. Moventes autem ex eodem loco, duobus milliaribus peractis, invenerunt eminus corpora mortuorum, regem videlicet Wandalorum cum omni exercitu suo jacentem super faciem terræ, ut opinor, quasi viginti millia virorum. Quoniam egressus fuerat idem populus crassa cervice de vagatione sua per mare cum classe magna, & ventus vehemens irruit in eos, & transvexit in partes Occidentis in supradictum portum Angolismensem. Nuntiatumque est Pipino regi Aquitanorum, quod gens Wandala regnum ejus invaderet: misitque in omnes terminos Aquitanorum ac Xanctonicæ, necnon Angolismæ, sive omnes terminos eorum, ut contra eos pergerent ac dimicarent; quia idem rex Pipinus tunc morabatur in territorio Alnensi super fluvium Vultronæ, in palatio quod vocatur Engeriacum, inter medios fines Pictavorum ac Xanctonicæ. Denique cum iisdem rex Pipinus cum omni multitudine armatorum occurreret hostibus suis, fecit Dominus salutem magnam omni exercitui suo, ita ut nullus evaderet ex hac multitudine, qui non cæde vastaretur. Supradictus autem rex videns sibi a Domino auxilium de cælo *fuisse præstitum*, & ultionem de inimicis, ita ut non minuerentur de exercitu suo, nisi viginti viri quos præ ceteris valde diligebat. Quos accipiens, singulis deposuit feretris. Lætus pro victoria, mœstus pro amissorum funeribus exercitum revocat, pergere cupiens ad propria.

6 Cumque ab hac cæde quasi quatuor milliaribus disjuncti essent, figere tentoria imperat; pressusque somno, stratum suum parari in papilionibus jubet. Tunc pro lassitudine somno ingruente vox divina oblata est, dicens ad eum: Cur te piger somnus ita pressit? Noveris magni viri Joannis Baptistæ caput ex transmarinis partibus ab Oriente cum tribus parvulis Innocentibus ad hunc pagum deferri, & propter ejus meritum in hoc prœlio divinitus victoriam tibi a Deo esse collatam. Respondit ei rex Pipinus in visione, dicens: Si tanta beneficia propter ejus meritum in me vigent, indica mihi quid agam: aut quemadmodum investigare vel invenire potero eum. Respondit ei vox divina, dicens: Ecce post

ter-

tergum tuum sequuntur te septem fratres in habitu peregrinorum, & unus qui ceteris præesse videtur, Felix vocatur. Vade in occursum eorum cum paucis, & in humilitate cordis benigne suscipe, adornataque pretiosissimas margaritas pacifice tecum ducere coneris, & videbis magnalia Dei. Vir autem Domini Felix, visa tanta multitudine cæsorum corporum, pavore perterritus, tamen de adjutorio Dei confisus, confortat socios, & ut paulisper iter agerent, admonet. Divertentesque ex adverso, parvulum sibi statuerunt habitaculum, ut eadem nocte usque mane in eodem permanere potuissent.

7 Prædictus autem rex Pipinus a somno evigilans, intra semetipsum cogitare tacitus cœpit ex visione quam viderat, quid agere deberet; recogitans quia in antiquis est sapientia, & multorum peritorum prudentia. Mittensque concitus accersiri jubet virum prudentem ac bonis operibus pollentem, nomine Felicem, ut de tanta manifesta visione Dominum pulsaret, ut ei salubre consilium suggerere dignaretur. Igitur consilio inventum est, ut exutis vestibus & calceamentis suis in cinere & cilicio nudis plantis incedentes, sicuti oraculo divino admonitus fuerat, obviam famulis Dei procederent: cumque se mutuo conspexissent, jacentes, tam ipse quam omnes qui aderant, proni in terram tamdiu adoraverunt, quoadusque famuli Dei ad locum ubi jacebant, pertingerent. Cumque Dominum benedixissent, & se invicem salutassent, osculum pacis sibimet dederunt. Levantesque se a terra, lacrimabiliter interrogabant se invicem, qua causa hæc quæ viderant & audierant, accidissent. Vir autem Domini Felix cuncta intelligens a Deo esse manifestata, retexit historias quemadmodum Hierosolymam adierat orationis gratia, & thesaurum absconditum divina misericordia ei revelaverat. Et facta oratione, cum omnes respondissent: Amen; elevatis Felix pretiosissimis margaritis, capite scilicet Joannis Baptistæ & reliquiis sociorum ejus beatorum martyrum Innocentium; cum hymnis & laudibus psallentium dirigit chorum.

8 Quo audito cunctus exercitus qui in castris erat, quasi unus vir ei obviam processit numero triginta millia virorum. Exsequias vero mortuorum qui in prælio corruerant, secum deferentes, petebant auxilium de cælo a Domino per præcursorem suum Joannem, ut cujus reliquiæ deportarentur divina gratia manifestare dignaretur; promittentes se tantam fidem habere, ut quidquid peteretur, sanctus Joannes Domino annuente tribuere posset: apprehendentesque sportellam, in qua beati Joannes Baptistæ caput continebatur, singulis feretris imposuerunt, mortuos tangentes. Miro atque inæstimabili modo mox ut tetigit ossa jacentium, vita per mortuum mortuis reddita est. Surrexerunt autem eadem hora ab officio funeris viginti viri tam celeriter ac si a somno essent excitati; & qui a flentibus amicis portabatur ad tumulandum, iisdem gaudientibus ad vitam redeunt. Videns autem rex Pipinus & cunctus exercitus magnalia quæ circa eos Dominus gesserat per præcursorem suum Joannem Baptistam; plaudentes manibus benedicebant Dominum, qui fecit mirabilia in cælo & in terra. Vir autem Domini Felix & socii ejus gaudio repleti, una cum rege Pipino & exercitu ejus, levantes caput beati ac præcellentissimi præcursoris Christi Joannis Baptistæ & beatorum Innocentium, cum gaudio & letitia iter agere cœperunt. Cumque nulla mora fieret in eundo, pervenerunt ad quamdam villam, quæ appellatur Vultronia. Cumque ibidem paulisper quievissent, obvius eis quidam cæcus factus est, qui statim sanus effectus est per beatissimi præcursoris merita. Cumque de eodem loco eis moveri placuisset, arripiunt iter per viam quæ ducit ad paludem, cognomine Mathevalis. Cumque eis aliquantulum ibi requiescere placuisset, ecce quidam debilis pedibus qui se erigere omnino nequibat, rependo se trahens obviam eis processit. Qui invocans meritum beati Joannis, ita redditus est sanitati, ut firmus & stabilis sine dolore incederet cum turbis.

Jamque propinquantes ad locum quo tendebant, super fluvium Vultronæ ad palatium nomine Engeriacum pervenerunt. Audiens autem omnis populus a maximo usque ad minimum, a viro usque ad mulierem, omnes simul in unum conglobati obviam eis processerunt. Cumque ibidem ante palatium regis Pipini pervenissent, in basilica beatissimæ & gloriosissimæ semper virginis Mariæ, cum magno fervore & studio, illico ad custodiendum deposuerunt. Lætatusque est universus populus lætitia magna, & celebraverunt solemnitatem

hujus diei quarto calendas a Septembris, & reversi sunt unusquisque ad habitacula sua. Igitur beatus Felix & socii ejus cum venerando rege inter cetera Dominum deprecabantur, ut eis salubre consilium suggereret, quonam in loco sancta membra locarent. Ædificantesque basilicam, & in ea concavum ciborium cum sex columnis marmoreis mirifici operis bene compositis non longe a Vultroniæ litore, sed ut arbitror centum stadiis. In quo cum aromatibus & plurimis bonis odoribus condientes caput beati Joannis Baptistæ almi præcursoris Christi, & beatorum trium Innocentium corpora simul in hoc ciborio concluserunt, bitumineque sigillato munierunt. Domino autem auxiliante hoc ædificium completum est feliciter. Fecit etiam idem rex fontem ductorium, qui a duobus fere milliaribus per profundissimos terræ meatus ad palatium ejus ductus decurreret, & in ipsam basilicam per ferrum & æs introduceretur, ac subtus ciborium per concavam marmoream columnam ebulliret; ibique sacri baptismatis ablutio fieret: sicque iterum ad primos aditus reflecteretur. Convocans igitur rex Pipinus & beatus Felix, pontifices & sacerdotes, omnesque patriæ nobiles: benedicentes ecclesiam, atque in honore ejusdem Joannis Baptistæ dedicando mirifice consecrantes, prædiis ac possessionibus suis a progenitoribus sibi dimissis eam nobiliter dotaverunt. Ordinatisque omnibus necessariis, monachos ibidem Deo in perpetuum servituros statuerunt, postmodum multa Domino mirabilia operante per famulum suum Joannem Baptista. Tandem vero metam narrationi ponentes, oremus immensitatem bonitatis Christi, ut sua potenti dextra suffultos nos ad æternæ quieti stationem perducat: qui vivit & regnat cum Patre & spiritu sancto per omnia sæcula.

a *Septembris*) *Augusti* codex ms.

DE DUPLICI MARTYRIO AD FORTUNATUM,

INCERTO AUCTORE.

1 MULTIFARIAM multique modis ago gratias, Fortunate mihi in Domino carissime, divinæ benignitati, quod & tuam pietatem excitavit ad exstimulandum officium meum, ut unico libello commilitonibus nostris materiam subministrarem; unde sibi gratia Spiritus opitulante, munimenta telaque fabricarentur adversus persecutionum incursus: & mihi quod perebas conanti, non dedignata est adesse: & quod utriusque nostrum operam non passa est esse sterilem, hoc est quod mei Fortunati pium desiderium bene fortunavit, & ministri sui officium voluit esse gregis sui beneficium. Scribis enim ex eo libro multum roboris & alacritatis accessisse strenuis, timidioribus autem & infirmis tantum animorum esse additum, ut ex his quoque per Dei gratiam, certam victoriam nobis promittere debeamus: eoque libentius obtemperavi posterioribus tuis litteris, quibus orat tua caritas, ut quoniam hoc auspiciis Domini nostri Jesu Christi bene successit, addam volumen alterum de duplici martyrii genere: quorum unum exhibetur, cum sævit tortorum immanitas: alterum occultius quidem est, sed nihilominus fortem animum postulat, multaque divinitus armatura communitum. Utinam & hoc munus Christi spiritus per me fratribus & commilitonibus nostris largiri dignetur, & quod dederit bene prosperare. Quemadmodum enim

enim nihil ſanctum niſi illo ſanctificante, nihil potens niſi illo corroborante: ita nihil felix, nihil auſpiciatum, niſi illo proſperante. Sane & veſtris precibus, & Domini bonitate fretus aggrediar.

2 Martyr, ut iis quoque notum eſt qui Græce neſciunt, teſtem ſonat. Quamquam autem poſt exortam evangelicæ veritatis lucem, eccleſiaſtica conſuetudo cognominis hujus honorem proprie tribueret iis, quis in tormentis uſque ad mortem perdurarunt in profeſſione nominis Jeſu Chriſti, & evangelicum inſtrumentum ſanguine ſuo velut obſignarunt apud incredulos: omnis tamen piorum vita teſtimonium reddit Deo. Non quod ille cujuſquam egeat teſtimonio, qui ex ſe fons eſt æternæ gloriæ, ut nec ullis hominum honoribus fieri poſſit honoratior, nec ullis mortalium ignominiis obſcurior. Sed tamen ita viſum eſt æterno illius divinoque conſilio, ut ſuam bonitatem, ſapientiam ac potentiam apud homines per homines velit illuſtrari; ſicut mundum gubernari voluit per Angelos, cum Angelorum miniſterio non egeat, multaque hominibus per homines largiatur, quæ per ſe dare poterat, qui quidquid vult, nutu poteſt, & cui voluiſſe, feciſſe eſt. Et quamquam, ut dixi, ad illam ineffabilem majeſtatem nulla pertingit ignominia; tamen in Scripturis ita loquitur, quaſi per nos honoretur, vel ignominia afficiatur. Nam in Deuteronomio cum Moyſe expoſtulat, quod apud populum ob laticis penuriam murmurantem in Cades deſerti Sin, ad aquas contradictionis non ſanctificarit ipſum inter filios Iſrael, & ob hanc offenſam non eſt illi nec Aaroni datum ingredi terram promiſſam, ac tot annis exſpectatam, ſed tantum e montis vertice procul aſpicere licuit.

3 Porro quod dictum eſt ſanctificare pro glorificare, qui litteras Hebræorum callent, affirmant eſſe ſermonis illius proprietatem. Quod ipſum tamen ex aliis Scripturarum locis liquere poteſt, ſi minus illorum teſtimonio fidimus, quandoquidem & in oratione Dominica *Sanctificetur nomen tuum*, dictum eſt pro glorificetur ſive clarificetur nomen tuum. Sic & Corinthios exhortatur, ut glorificent ac bajulent Deum in corpore ſuo. Sicut enim nomen Dei glorificatur vita piorum hominum, in quibus ipſe per ſpiritum ſuum operatur quidquid faciunt boni: ita e diverſo polluitur & infamatur malefactis eorum qui ſe Dei cultores profitentur. Quemadmodum & militis virtus, aut ſervi probitas redundat in gloriam ducis, aut heri: ita militis ignavia, aut ſervi nequitia, dedecori eſt duci aut hero: propterea, quod horum mores magna ex parte pendent ab illorum moribus, in quorum poteſtate ſunt. Qui etiamſi prorſus abſunt ab omni culpa, tamen popularis exiſtimatio ſolet dominorum mores ex ſervorum moribus æſtimare. Unde etiam hic videmus divinam Scripturam frequenter juxta mortalium affectus loquentem, velut in Levitico de eo qui de ſemine ſuo dediſſet idolo Moloch, dicit: *Quia polluit nomen ſanctum meum*. At quod ab hominibus ſanctificatum eſt, pollui poteſt: Dei vero nomen in ſe ſemper eſt glorioſum, apud homines tantum contaminatur, quemadmodum mendax infamia non polluit virum integrum. Sic & apud Ezechielem clamat nomen ſuum fuiſſe pollutum inter gentes impiis moribus Iſraelitarum. Quin & beatiſſimus Paulus ſcribens Romanis, ex auctoritate Prophetæ dicit, appellans Judæos, legem profitentes, ſed ea quæ lex vetat facientes: *Nomen Dei blaſphematur inter gentes*. Et in oratione Dominica, ſicut attigi modum, ex auctoritate Redemtoris, oramus ut ſanctificetur nomen Dei Patris, hoc eſt, ut inclareſcat & illuſtretur apud homines, utique per homines, vel potius in hominibus. Illuſtratur autem, ſi ſpiritus illius regnet in nobis, & ſi illius voluntati obtemperetur in terris, quemadmodum in cælis nulla eſt rebellio. Quoniam autem homines ex ſeſe nihil habent virtutis, quidquid per nos recte geritur, cedit in gloriam Dei, & ideo theſaurum divinæ potentiæ promit interdum ex vaſis fictilibus; ut ſublimitas ſit virtutis Dei, & non ex nobis.

Levit. 20. 3.

Ezech. 36.

Rom. 2. 24.

4 Ergo quamquam omnis piorum vita martyrio ſuo glorificat Deum & Chriſtum Filium ejus; nullum tamen eſt illuſtrius teſtimonium apud homines, quam ſanguinis, hoc eſt vitę proper Deum contemtæ, & mortis fortiter toleratæ. Reddiderunt & miracula teſtimonium divinæ potentiæ, præſertim apud incredulos, nam his proprie data ſunt ſigna, quemadmodum ſcribit beatus Apoſtolus: ſed ſemper efficacius fuit ſanguinis profuſi teſtimonium. Quot morbos inſanabiles verbo ſanarat Dominus? quot cæcos illuſtrarat? quot mancos, paralyticos ac debiles reſtituerat? quot exanimes ad vitam revocarat? Et tamen pauci credebant in eum, & audiebat: *In Beelzebuth ejecit dæmonia*:

Mat. 6. 9

1 Cor. 6

Luc. 11. 15.

Ceterum ubi ventum est ad sanguinem, ibi dejectum est satanæ regnum, ibi subactus est mundus. Commemorat & Joannes Evangelista triplex in terra testimonium, spiritus, aqua & sanguis: quod efficacissimum est, postremo recenses loco. Spiritum in columbæ specie descendentem super Jesum videre meruit Joannes Baptista, an alii viderint incertum. Certe hoc testimonium Joanni datum est, quo desineret dubitare de Domino Jesu, an ille esset qui baptizaret spiritu & igni. Aquæ testimonium vidit Joannes Evangelista, nec satis constat, soluisne viderit, an cum multis. Erat quidem hoc ingens mysterium sacri lavacri quo delentur peccata; sed vidit aquam simul effluere cum sanguine, qui nisi adfuisset, inefficax erat aqua. Quid enim prodest aboleri peccata, nisi succedat vita justitiæ quam confert sanguis? Quamquam hi tres unum sunt: unus enim Deus est, qui per spiritum, aquam, & sanguinem declarat hominum generi virtutem ac bonitatem suam: aut ideo dicuntur unum esse, quoniam undique sibi constat testimonium, nec ulla ex parte dissonat: quemadmodum quos artissima jungit amicitia, propter summum animorum consensum, unus animus esse dicuntur.

5 Ac juxta sensum crassiorem, hæc tria præcipua sunt in homine vitæ argumenta atque etiam instrumenta. Quamdiu enim pulmonis officio attrahitur vicissim ac redditur halitus, certum vitæ indicium est: unde loquendi consuetudine, spirare dicuntur qui vivunt, & exspirasse qui vitam finierunt. Quin & anima Latinis flatus dicitur, ad Græcæ vocis imitationem, qui ventum ἄνεμον vocant. Super hæc, sunt in ipso homine subtilissimi spiritus, a corde ubi fontem habent sparsi per universum corpus, sed præcipue per arterias commeantes, licet & aliis partibus omnibus mixti: hi si subito evolent, mortem præsentem afferunt: sin includantur, lenta ægrotatione consumunt hominem. Adest & humor quidam naturalis, quem ut arbitror, medici phlegma vocant; sparsus & ipse per universum corpus. Hujus usum numquam sentimus evidentius quam in sensu gustus: nisi enim hic admixtus sit inter linguam & palatum, nullum erit palati judicium. Et tamen hæc sic mixta sunt in homine, ut non sit sanguis absque spiritu & phlegmate, & pariter ad tuendam vitam conferunt omnia. Videmus quodvis animal mori simulatque sanguis effluxerit; & consumto humore, quem medici radicalem vocant, non aliter, moritur homo, quam exstinguitur lucerna consumto oleo. Sed nimium diu moramur in contemplatione naturæ; quod tamen non inutiliter factum opinor a nobis, ut dilucidius fiat caritati vestræ mysterium, in cujus contemplatione ideo versamur lubentius, quia salubrius. Nam juxta naturæ considerationem tunc ista magnam vim habent, cum in vivo corpore sua munia peragunt: ac juxta mysticam philosophiam, tunc demum plurimum valent, cum corpus relinquunt.

6 Nemo miratus est Dominum humano more spirantem ac respirantem; sed cum in cruce clamore valido emisisset spiritum, simul intellectum est, illum & verum fuisse hominem, & verum Deum: hominem, quod juxta naturæ ordinem, & ubi vitalem flatum emisisset, desiit vivere; Deum, quod simul cum ingenti clamore mortuus est, declarans se volentem ac spontaneum deponere vitam, quo humanarum virium nemo nescit non esse. Sensit efficax testimonium spiritus vicinus Centurio; sic enim narrat beatus Marcus: *Videns autem Centurio qui ex adverso stabat, quia sic exspirasset, ait: Vere hic homo filius Dei erat.* Mar. 15 39. Quid morte abiectius juxta carnem? sed nihil morte potentius juxta spiritum. Erat & illud præter naturæ cursum quod e latere exanimati corporis, sanguis & aqua profluit, ut absolveretur triplex testimonium. Totum effudit spiritum ut nos respiraremus: quidquid erat humoris aquei reliquum, expressit ut nos abluueremur; quidquid resederat in corde sanguinis, emisit ut nos confirmaremur. Atque haud scio an perperam faciam hæc tria inter se conferens; cum sint unum, non natura, sed in mysterio. Si qua tamen est discretio, sanguis in testimonium ratione potissimum celebratur, quod in hoc Scriptura testatur esse vitam animantis, & ob id a cibis submovebatur edicto legis; præterea magis est expositus hominum oculis sanguis quam spiritus aut aqua.

7 Vita Domini qui summus fuit martyr, quique & hodie pugnat & vincit in martyribus, plurimis fuit offendiculo. Non jam loquor de Pharisæis & Scribis, ipsis etiam cognatis ac fratribus fuit detestabilis, cum dicerent illum in furorem versum; sed mors illius non solum piis, sed impiis etiam fuit admirabilis, nec alibi magis verum fuit, quod Dei *virtus in infirmitate perficitur*. 2 Cor. 12 9. Ibi fracta est satanæ tyranni, ibi devi-

devicti sunt inferi, ibi triumphatum est de diabolo, ibi dejectus orcus, cælum apertum. Nimirum hoc erat quod instante mortis tempore deprecabatur Dominus: *Pater, clarifica filium tuum, ut filius tuus clarificet te.* Quid homine mortuo contemtius? Quis enim vel Cæsarem mortuum metuat? Sed Christi morte quid efficacius? Velum templi scissum est a summo usque ad imum, terra concussa est, saxa discissa sunt, aperta sunt monumenta; revixerunt sepultorum corpora, sol medio die obtexit faciem suam. Numquam per omnem vitam magis declaravit potentiam suam: mox refractis omnibus mortis repagulis, vivum se discipulis exhibuit. Nimirum hoc est efficax illud sacrosancti sanguinis testimonium, qui solus potuit dirimere maceriam, quæ Deum ab hominum genere separabat: solus potuit unica litura delere totum illud chirographum quod erat contra nos, & satanæ in nos jus vindicabat. Neque enim sanguis hircorum aut vitulorum potuit abolere peccatum: umbræ erant illa & typi futurorum. Nec ullius hominis sanguis poterat tollere peccatum mundi, præter unici illius agni sanguinem cui Baptista tribuit testimonium, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.*

Joan. 17 1.

Matth. 27.

Joan. 1. 29.

8 Plus est tollere peccatum quam peccata: & peccatum non hujus aut illius, sed mundi. Corpus enim peccati mundum universum occuparat: hoc per Christum esse sublatum, sanguis ipsius pro nobis effusus reddit evidens testimonium, melius pro nobis loquens, ut inquit Apostolus, quam sanguis Abel. Siquidem ille clamans de terra loquebatur vindictam: at Christi sanguis de cruces clamans, pacem loquitur & reconciliationem: Quin idem sanguis quoniam a nobis bibitur, si modo digne bibitur, clamat in cordibus nostri verba pacifica & solatii plena, & illic triplex est testimonium, licet spiritali quodam modo. Clamat spiritus, qui nobis arrhabonis loco datus est, *Abba pater, testificans quod sumus filii Dei.* Clamat apud per quam renati sumus, quod condanata sunt nobis omnia peccata; & si quis adhuc dubitat, accedit sanguinis testimonium clamantis: quid adhuc hæsitas, quid adhuc pavitas tyrannum satanan? ecce pretium quo te redimit Dei filius. Nisi te salvum voluisset Deus, non tradidisset unigenitum suum in mortem.

Rom. 8 16.

Joan. 15 13.

9 *Nemo majorem caritatem habet, quam ut animam suam ponat pro amicis suis.* Si non est majus eximiæ benevolentiæ testimonium, quam si quis vitam impertiat amico; gravius est Dominici sanguinis testimonium, qui pro inimicis effusus est. Effusus pro inimicis, fecit amicos ac filios Dei: atque ut consideremus hanc foro perpetuam amicitiam, reliquit nobis edendam carnem suam, reliquit bibendum sanguinem, ut per eadem aleremur, per quæ sumus redemti. Sanguinis aspersione confirmatum est vetus Testamentum, quemadmodum ad Hebræos scribens præclare docet beatissimus Paulus: Christi sanguine consignatum & corroboratum est novum Testamentum, hoc est testamentum & pactum gratiæ & remissionis peccatorum, per sanguinem agni immaculati, qui in se recipere dignatus est totius mundi peccatum, quod omnes ex Adam contrahunt qui prodeunt in hanc vitam, & cujus contagio peccant quicumque peccant. Tanta autem est Christi sublimitas, ut fortasse non oporteat quemquam ceterorum hominum cum illo conferre, nisi ipse nobis tantam fiduciam præbuisset; qui non dedignatus sit discipulos suos vocare amicos, servulos suos vocare fratres & coheredes. Quemadmodum igitur ille suo mirabili testimonio clarificavit Patrem in hoc mundo, atque etiam in cælis: ita testimonium illius quodammodo consummatur testimonio sanctorum, quasi sit una passio Domini & servorum. Id ne quis existimet parum religiose dictum, beatus Paulus nobis patrocinatur; ita scribens ad Colossenses: *Qui nunc gaudeo in passionibus, pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore ejus, quod est Ecclesia.* Quis enim nescit, fratres, quam uberem proventum effudit Ecclesiæ seges, Apostolorum ac ceterorum martyrum sanguine irrigata? Quo plus sanguinis effusum est, hoc magis effloruit multitudo fidelium: hoc latius sparsit suas propagines illa beata vitis a Christo stirpe surgens, & occupans orbem universum, quacumque patet ab Oriente ad Occidentem, ab Aquilone usque ad Austrum.

Hebr. 9

Joan. 15

Col. 1. 24

10 Ecce, fratres dilectissimi, a Domini redemtoris temporibus anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta, jamque hujus vitis palmites pæne latius se sparserunt quam Romanum imperium, efferas etiam nationes musto spiritus inebriantes, & quos nulla terri vis domare potuit, emollit sanguis illius agni candidi. Qui naturæ causas scrutantur, narrant adamantem nullæ chalybis duritiei cedentem, hircino sanguine maceratum, ictu malleorum dissilire: nullus autem adamas corde saxeo peccatorum durior. Hoc igitur cor ferreum,

reum, cor ſaxeum cor pluſquam adamantinum, emollit ſanguis Chriſti, & hujus maryrum, qui ſupplerunt quod illius paſſionibus deerat. Hoc argumento ſummus ille paſtor, & ut Petrus ait, Princeps paſtorem teſtificatus eſt ſe eſſe paſtorem bonum, quia animam ſuam poſuit pro ovibus, nobis exemplum præbens, ut qui pro noſtra qualicumque portione vices illius gerimus, parati ſimus & ipſi pro grege Dominico ſanguinem fundere, niſi malumus videri mercenarii quam paſtores. Domini verbis congruunt verba diſcipuli. Cum enim dixiſſet ſe gaudere in paſſionibus, quibus conſummaret paſſiones Chriſti, perpetiens & ipſe pro corpore Chriſti, quod eſt Eccleſia, qualia paſſus erat Dominus; cauſam adjecit cur ea libenter pateretur. *Cujus*, inquit, *factus ego ſum miniſter ſecundum diſpenſationem Dei, quæ data eſt mihi in vobis, ut impleam verbum Dei*: Et alio quodam in loco ſcribit ſe repleviſſe Evangelium. Sicut ergo mortibus martyrum conſummantut paſſiones Chriſti, ita ſanguine paſtorum confirmantur promiſſa Chriſti. Nullum enim inſtrumentum indubitabilius, quam quod tot martyrum ſanguine ſignatum eſt. Hoc nimirum eſt implere verbum Dei, hoc eſt replere Evangelium.

1. *Petr.* 5 *Joan.* 10

Coloſſ. 1. 25.

11 Sed interium graviſſimus dolor oboritur animo meo, dilecti, dum mecum reputo, cum adhuc recens ille Chriſti ſanguis fervere debeat in cordibus fidelium, tam multos eſſe in quibus refrixit caritas, atque hoc gravius diſcrucior, quod tales non pauco paſtores habeat Eccleſia, qui non ſolum non opponunt corpora ſua adverſus luporum incurſus, verumetiam ipſi lupos agunt, dum mactant ac perdunt animas ſimplicium, ipſi ventri ſuo, quæſtui & ambitioni ſervientes, adeoque non implent verbum Dei, ut illud cauponentur potius & impiis dogmatibus adulterent; nec cogitant quod ille paſtorum Princeps ſeveriſſimo judicio repoſcet ſingulas oves, pro quibus redimendis ſanguinem ſuum fuderat, de manibus eorum. Sed illos ſuum manet ſupplicium; nunc melius eſt ut omiſſis querelis, nos invicem ad officium quod Chriſto debemus exhortemur.

12 Triplex a Chriſto teſtimonium accepimus, triplex illi teſtimonium reddamus oportet. Rudimenta fideliter tradamus baptizandis, perfectiora baptizatis. Cenfirmemus illos fructibus ſpiritus ad cæleſtem vitam provocantes, & ſi res poſtulet, libenter etiam vitam commiſſo nobis gregi impendamus, noſtraque morte viciſſim Deum clarificemus. Et ne cui videatur mirum morte hominum glorificati Deum; audi beatum Joannem in Evangelio de Petro, cui Dominus prædixerat fore, ut ubi ſenuiſſet, ab alio cingeretur & duceretur quo nollet, ita loquontem: *Significans qua morte eſſet glorificaturus Deum*. Quotquot igitur ab orbe condito propter Deum, propter juſtitiam ac pietatem mortui ſunt, morte ſua glorificaverunt Deum. Nam eleemoſynas, jejunia, precationes, aliaque pietatis exercitamenta ſimulant etiam hypocritæ: mortem nemo ſuſcepit alacriter, niſi qui certo perſuaſum haberet, nihil adverſi poſſe accidere iis qui perſiſtunt in caritate Dei.

Joan. 21 19.

13 Neque tamen ſtatim martyr eſt, qui occiditur; occiduntur & ſicarii & piratæ: non ſupplicium facit martyrem; ſed cauſa. Quod ſi qui leguntur ſibi fortiter conſciviſſe necem; aut infirmitas erat morte quærens dolorum finem, aut ambitio, at dementia. Nec hoc eſt, teſtimonium præbere Deo, id facere quod & Deo diſplicet, & gentium etiam legibus prohibetur. Plurimum intereſt inter barbaricam immanitatem, & martyrum modeſtiſſimam conſtantiam in ſe imbecillem, in Chriſto fortem. Sunt qui certis artibus corpus ſtupefaciunt, ne ſentiant cruciatus: hoc modo ſe quidem malefici muniunt adverſus carnificum manus. Sunt & affectus impotentes, qui ſenſum adimunt animo, ita ut vel mortem *impavidi* perferant. Sed placidum illud ac manſuetum, illud humilitur ſublime & ſublimiter humile non videmus niſi in Chriſti martyribus. Non obtuentur trucibus oculis carnificem, non minitantur tyranno: magis dolent de illorum cæcitate, quam de ſuis afflictionibus. Scilicet clamat & in illis Chriſtus: *Pater ignoſce illis, quia neſciunt puid faciunt*. Non aliud ſpectant quam in cælum, ubi ſpem omnem habent repoſita. Sic ipſe Dominus velut agnus ſine voce ad mactationem ductus eſt: & ſi quam edidit vocem, ea magis declaravit animum mitem ac placidum, quam ullum potuiſſet ſilentium. Quam blanda oratione compellat Judam proditorem? Quam placide reſpondit cæſus alapa? Quam nihil ferocius loquitur Annæ & Caiphæ. Quam tranquille reſpondit Pilato? Denique cum Phariſæi veluit victores moverent capita ſua, amariſſimis conviciis in illum debacchantes; ille mitiſſimus clamat: *Pater ignoſce illis, quia neſciunt quid faciunt*.

Lu. 23. 34.

14 Non igitur mori, per ſe teſtimonium eſt; ſed ſic mori, eſt teſtimonium præbere Deo. Stephanus juvenis inter homi-

homicidas, agnus inter lupos, ſtabat placido angelicoque vultu, & ad Domimi exemplum orat pro lapidantibus, nec alibi habet oculos quam in cælum. Illic videre meruit, cujus præſidio ſuperior erat perſequentibus. Qui vero timet Deum, non metuit hominum ſævitias. Qui ex animo diligit vitam cæleſtem, facile vilem habet animam; atque illi, cum beato Paulo, *Vivere Chriſtus eſt, mori lucrum*. Annon ingens lucrum eſt, hanc & brevem & innumeris malis contaminatam vitam cum ſempiterna felicitate commutare? Hic Dominus quemadmodum & in ceteris omnibus ſeſe formam nobis exhibuit. Quum enim inſtaret extremus actus martyrii, quem ajunt in fabulis oportere eſſe optimum, ſeceſſit, abjecit ſeſe in terram, prolixe atque etiam frequenter, ac ſanguineo ſudore madeſcens, noſtræ naturæ in ſe expreſſit imbecillitatem, ante teſtatus animi tædium ac triſtitiam uſque ad mortem, ne nos in deſperationem caderemus, ſi cum omnia mortem præſentem intentant, horrorem naturæ ſenſerimus. Niſi enim adeſſet ſenſus dolorum, nihil haberet admirabile martyrium; ſed ſuperare dolorem, corona dignum eſt. Horrere mortem, naturæ eſt: vincere naturam animi fortitudine, gratiæ eſt. Omnia poteſt Paulus, ſed in eo qui ipſum corroborat. Sed quibus præſidiis vincitur naturæ infirmitas? Si nos totos humi proſternamus, hoc eſt, ſi nihil omnino tribuamus viribus noſtris; ſi vigilemus & oremus inſtanter; ſi noſtram voluntatem divinæ voluntati ſubmittamus, dicamuſque illa ex animo, ex toto corde: *Tranſeat hic calix ſi fieri poteſt, ſed fiat non ſicut ego volo, ſed ſicut tu vis*.

Philip. 1 21.

Mat. 26 36.

15 Novi ego ac flevi quoſdam magna animi fortitudine præditos; qui jam coronæ proximi defecerunt, & quem diu profeſſi fuerant, abnegarunt. Quid fuit in cauſa? Dimoverant oculos ſuos ab eo qui ſolus robur dat infirmis: intermiſerant orationem, ac cæperant ad humana præſidia reſpicere. Contemplabantur ſuæ naturæ viriculas, conſiderabant aculeos, ungulas, candentes lamiñas, ferrum & ignam, reliquumque carnificinæ apparatum, etiam aſpectu horrendum, & cruciatuum atrocitatem cum ſuis viribus conferebant, & ideo victoriam amiſerunt e manibus. Ubi quis ita cogitat: hoc poſſum; illud perpeti non poſſum; numquam feliciter peraget martyrium. Sed qui ſe totum tradit divinæ voluntati, non alio ſpectans quam ad illius opem; is demum firmus eſt & invictus. Hoc autem fieri non poteſt, niſi adſit vera ac vivida fides, nihil hæſitans, nihil diſquirens: ne cogitaveris quanta ſit tyranni ſævitia, quanta hominis imbecillitas, ſed quanta ſit Domini virtus, qui certat ac vincit in membris ſuis.

16 Ergo ut a digreſſione reflectamus ad id quod erat conſtitutum: quemadmodum Domini mors potentior erat quam vita, ita voluit martyrum ſuorum mortem eſſe potentem. Quid enim infirmius quam vinciri, damnari, cædi, cruciari, occidi, & ad carnificis arbitrium præbere corpus? Hæc ſpecies interdum miſericordia movet etiam ſeviſſimis tyrannis. Verum ubi jam ad monumenta martyrum, pelluntur morbi, rugiunt dæmones, terrentur monarchę, coruſcant miracula, concidunt idola: tum apparet quam ſit efficax ac potens martyrum ſanguis. *Præſentia infirma, epiſtolæ graves*, audivit beatiſſimus gentium doctor; hoc & ad martyres recte accommodabitur; vita infirma & contemta, mors gravis ac potens. Jam non eſt par omnium martyrum in tormentis alacritas, quemadmodum nec omnes eodem genere mortis defunguntur. Tres illi beati pueri in mediis flammis invenere refrigerium, & ſepti innocuo elemento, velut in conclavi canebant hymnum Domino. Daniel item citra noxam, leonum ſodalitio eſt uſus. Beatus Andreas, ut habet humana quidem hiſtoria, ſed ſatis probatæ fidei, gaudens ſibique gratulans ibat ad crucem. Alii diutinis ac variis cruciatibus ſubinde moriuntur, nec tam morte datur finire dolorem. Eſt igitur & illud veri martyris, hoc quoque totum arbitrio Dei committere. Novit ille quid expediat nobis, & quid ad ipſius gloriam maxime conducibile ſit. Tantum illud aſſidue cogitandum eſt: *Sive vivimus ſive morimur, Domini ſumus*. Nec ſibi quiſquam diſpliceat, ſi corpore pariter & animo ſentiat gravem ac diutinam moleſtiam: tantum fidat ei cui certat, *Is non patietur quemquam tentari ſupra id quod poteſt, ſed faciet etiam cum tentatione proventum*. Quoſdam electos interdum patitur in tormentis deficere, ut agnoſcant imbecillitatem ſuam, atque eoſdem poſt fortiſſimos reddit in certamine. Hac diſpenſatione Petrus ter abnegavit Dominum, ut edoctus quam nihil poſſet ſuis viribus, confirmaret fratres ſuos. Quomodo autem confirmaret? Ut ſibi diffiſi, fiduciam omnem collocarent in Domino.

Rom. 14 8.

1Cor. 10 13.

17 Sed jam tempus eſt, ut de altero martyrii genere diſſeramus caritati tuę, de quo etiam accuratius eſt diſputandum,

dum; quod occultum sit & omnium temporum commune; neque enim semper sæviunt Nerones, Diocletiani, Deci, ac Maximini: numquam tamen cessat diabolus exercere Christi militiam professos. Et fortassis erunt posthac donante Christo tempora, quibus nullæ tyrannorum persecutiones affligent Ecclesiam; numquam tamen defutura sunt certamina, numquam martyria quibus homines pii glorificent Deum. Ecclesia quidem adhuc in hoc exsilio militans, peculiaribus gaudiis applaudit iis, qui in professione nominis Jesu animas suas fideliter deposuerunt, & ad horum memorias magna cum alacritate concurritur: sed cæleste theatrum, Angelorum myriades & justorum cum Christo regnantium innumerabilis populus applaudunt omnibus, qui sinceram fidem, & caritatem invictam, quam habent erga Dominum Jesum, integritate & innocentia vitæ testificantur.

18 Nec solum professione fidei, quæ juxta Paulum, ore fit ad salutem, glorificatur Deus: verumetiam confessione commissorum. Hæc ne temere ex nobis ipsis loqui videamur, adducenda sunt Scripturarum testimonia. Ergo nisi piorum vita cederet in gloriam Dei, Christus non diceret in Evangelio: *Ut videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cælis est.* Nec Paulus Apostolus scriberet Galatis: *Et in me glorificabant Deum.* Confirmatur hoc & per repugnantiam ex his quæ diximus. Etenim si nomen Dei polluitur ac dehonestatur impia vita sui populi; utique bona illius vita cohonestatur. Damnatur apud Apostolum & philosophorum impia sapientia, *Qui cum Deum cognovissent, non tamen eum ut Deum glorificaverunt.* Sapientiam profitebantur, & summam exhibebant stultitiam. Itaque cum Deum esse profiterentur, tamen turpiter viventes & idolis sacrificantes, falso testimonio quodammodo obscurabant Dei gloriam, quasi nec justus esset nec verax: aut quasi non unus esset, sed multi; aut quasi saxis esset assimilis. Id autem evidentius etiam testatur beatissimus Paulus, scribens ad Corinthios: *Emti*, inquit, *estis pretio magno, glorificate & portate Deum in corpore vestro.* Ideo Deus redemit nos pretio sanguinis sui, ut semel a peccatis expurgati, deinceps vitam ipso dignam ageremus.

Mat. 5. 16.
Gal. 1. 24
Rom. 1. 21.
1 Cor. 6. 20.

19 Ac symbolum imperatoris gestamus impressum frontibus nostri. Quid si gerens signum Christi, præstet opera Belial; non ne dedecoratur ille cujus insignia gerimus? Contra sicut imperator sibi placet de milite prestrenuo, sic existimans illius virtutem ipsi decori & ornamento esse: sic Deus gloriatur in his quos redemit, quos lavit, quos sanctificavit, quos Spiritus donativo dignatus est, si vitæ sanctimonia declararint, Domini gratiam in ipsis non fuisse vacuam. Si Paulus gloriatur in discipulorum pietate, gaudium & coronam suam illos appellans, qui nihil erat nisi dispensator alieni muneris: annon Dominus magis gloriatur super his pro quibus mortuus est? Jam quod in libro Job ad hunc modum satanæ loquitur Dominus: *Num animadvertisti servum meum Job, quomodo non sit ei similis super terram, homo simplex & rectus ac timens Deum, & recedens a malitia?* nonne sermonem profert de suo cultore gloriantis? Beatus autem Paulus splendidiore etiam verbo usus est, scribens secundam ad Corinthios epistolam: *Deo autem gratia, qui semper triumphat nos in Christo Jesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco; quia Christi bonus odor sumus Deo. Melius est nomen bonum super unguenta pretiosa:* Scriptura glorioſam famam appellare solet odoramenta. Non tamen Deus gloriatur hominum more, sibi placens ac gestiens, sed nostram salutem suam ducit gloriam, & ideo subjecit Apostolus: In his qui salvi fiunt, & in his qui pereunt. Quomodo glorificatur Deus in his qui salvi fiunt? quoniam in ilis illustratur illius misericordia. Quomodo in his qui pereunt? quoniam in his declaratur illius justitia.

Job. 1. 8.
2. Cor. 2. 14.
Eccl. 7. 2

20 Nunc ipse sermonis cursus nos eo deduxit, ut doceamus & peccatorum confessione glorificari Deum. Hic occurrit protinus ex libro Jesu Nave Achan, qui quoniam contra divinum edictum sustulerat ex anathemate pallium coccineum insigne, ac ducentos siclos argenti, ac linguam auream siclorum quinquaginta; populus Israel terga vertit hostibus. Itaque Josue dixit Achan: *Fili mi, da gloriam Domino Deo Israel, & confitere, atque indica mihi quid feceris, ne abscondas.* Confessus, dedit pœnas, & aversus est furor Domini. Ea confessio clarificavit Dei justitiam ac sapientiam, Sapientiam, quod illius oculis nihil esset abstrusum: justitiam, quod non sine causa passus esset hostes adversus Israelem invalescere, quodque leges ipsius nullus hominum impune violat. Nihil erat magni quod suffuratus erat Achan: magnum tamen erat documentum universo populo, quantum periculum sit Dei jussa negligere, eique velle imponere quasi quidquam illum fugeret,

aut

aut quasi faveret prævaricatoribus. Atque ille quidem cum esset Judæus, ob unicum peccatum, quod ipsi leve videbatur, severissimas pœnas dedit, lapidatus ab universo populo, corporis interitu salutem animæ redimens. Non enim judicat Deus bis in idipsum.

21 Sed quæ pœna manet illos, qui post tantam Evangelii lucem & gratiam, postea quam semel illuminati sunt, gustaverunt etiam donum cæleste, & participes facti sunt Spiritus sancti, gustaverunt æque bonum Dei verbum virtutesque sæculi venturi, in multa atque immania crimina relabuntur, crucifigentes sibimetipsis filium Dei, & ostentui habentes? Qui hoc sunt etiam miserabiliores, quod cum tales sint, aspernantur tamen pœnitentiæ salutaris remedium, contemnunt Ecclesiam maternum gremium offerentem, & ad sanitatis instaurationem invitantem. Ejusmodi defectio quantam putas ignominiam inurit Ecclesiæ? Nec ea ignominia non potest pertinere ad Christum qui est caput Ecclesiæ, & per omnia suum esse ducit, quod est corporis ac membrorum ipsius. E diverso, quanta totius Ecclesiæ exsultatio, cum qui lapsus est, per pœnitentiam Ecclesiæ reconciliatur? Ac ne putemus hoc gaudium apud nos tantum esse, Dominum audiamus in Evangelio κατὰ Lucam loquentem: *Ita dico vobis, quod gaudium erit in cælo super uno peccatore pœnitentiam agente, quam super nonaginta novem justis, qui non indigent pœnitentia.* Luc. 15 7. Nam hæc clausula finit parabolam de pastore, qui relictis nonaginta novem ovibus, unam quæ a grege aberraverat multo labore quæsitam ac tandem inventam, imposuit humeris suis, & caulæ restituit. Simili sententia claudit parabolam de muliere, quæ draclimam perditam invenerat. *Ita dico vobis gaudium erit coram Angelis Dei super uno peccatore pœnitentiam agente.* Ibid. Nec tamen hoc sic accipiendum est, quasi Deo & ejus Angelis gratius sit post lapsum redire ad pietatem, quam citra lapsum perseverare in innocentia: Sed Scriptura suo more loquitur secundum affectus humanos, illud testatum esse volens, Deo gratissimam esse peccatorum conversionem. *Non enim quærit mortem peccatoris, sed magis ut convertatur & vivat.* Ezech. 18. 32.

22 Atque interdum piorum hominum lapsus quamvis enormes, divina dispensatione vertuntur in summum Ecclesiæ profectum. Sic lapsus est Apostolum princeps: sic Paulus gentium doctor: sic Maria Magdalene, quibus nunc Ecclesia præcipue gloriatur, quorum lapsus cesserunt in stabilimentum ac solatium domus Dei. Præterea non hic loquitur de vere justis, sed de justitia Pharisaica, quemadmodum alibi dicit: *Non est opus sanis medico, sed habentibus.* Matth. 9 12. At non erant sani quibus hoc dicebat Dominus; sed legis qualicumque observatione tumidi, sibi videbantur sani, & ideo non desiderabant medicum.

23 Hæc cum ad hunc habeant modum, desiderate frater, conemur assiduis exhortationibus excitare fidelium animos, ut tota etiam vita martyrium hoc est, testimonium reddat Deo; quod adeo negligendum non est, ut nisi ea præcesserit, martyrium quod sanguine perhibetur, non sit martyrium. Frustra enim cervicem præbueris carnifici, nisi prius occideris membra quæ sunt super terram, hoc est, affectus qui militant adversus spiritum, odium, invidiam, avaritiam, libidinem: quibus quicumque servit, Deum quodammodo abnegavit; & Christum ore profitens, vita satanam Deum confitetur. Nec hic sermo debet cuiquam videri durior, cum sit verax ac salutaris: quidquid homo quivis Deo anteponit, sibi Deum facit, nec possumus duobus servire dominis: unus enim est Deus ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligendus. Mat. 6

24 Quisquis igitur ore dicit: Credo in unum Deum, & servit avaritiæ, aut libidini, aut luxui, sibi mentitur, sibique repugnat, aliud lingua sonans, aliud animo celans, voce tantum testimonium perhibens Deo, cum vita satanam colat. Efficacius autem est vitæ, quam linguæ testimonium. *Non omnis qui dicit: Domine, Domine, intrabit in regnum, sed qui facit voluntatem patris cælestis.* Mat. 7 21. Habent & opera suam linguam, habent suam facundiam, etiam tacente lingua. Ideo Dominus in Evangelio κατὰ Joannem ita loquitur: *Opera quæ dedit mihi Pater ut perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio testimonium perhibent de me.* Joan. 5 36. Quemadmodum igitur bona opera profitentur Deum: ita mala quodammodo loquuntur: *Non est Deus, nec scientia in excelso.* Quis non contremiscat, quis non inhorrescat, quis non laceret vestimenta sua, quis non obturet aures suas, si tales voces audiat ex Christiano? Quantus horror, quantus dolor occupat

animos noſtros; cum quis victus tormentis, juſſus abnegare Chriſtum, abnegat, & ad Jovis ſtatuam tus adolet? Quam trepidamus metuentes ne Deus iratus fulmen in nos vibret iræ ſuæ, ne terra dehiſcens nos abſorbeat? ut interdum unius impietas, ſupplicii conſortio multos involvat; & ſunt ſcelera tam immania, ut vidiſſe quoque aut audiſſe ſit deteſtabile. Sed cur alias in ſimili crimine tam ſumus conniventes? Cur & nobis adeo blandimur & aliis? At vide quid de talibus loquitur Apoſtolus ſcribens Tito: *Profitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant.* Idem in priore ad Timotheum de vidua quæ negligit familiam: *Si qua autem ſuorum, maxime domeſticorum, curam non habet; fidem negavit, & eſt infideli deterior.* Si fidem negavit, quæ negligentius habet ſuam familiam; quid dicturum putas de his qui ſe totos dediderunt mammonæ & ventri? De Chriſtianis utique loquitur Paulus ſcribens Philippenſibus, cum ait: *Quorum finis interitus, quorum Deus venter eſt.* Quos eoſdem taxat, ſcribens Romanis: *Hujuſmodi Chriſto Dominos non ſerviunt, ſed ſuo ventri.* Servire, juxta Scripturarum conſuetudinem dixit, pro colere. Ventrem colunt, eum quem habent pro Deo. Jam de avaritia manifeſtius etiam pronuntiat, ſcribens ad Coloſſenſes: *Mortificate*, inquit, *membra veſtra quæ ſunt ſuper terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiſcentiam malam, & avaritiam, quæ eſt ſimulacrorum ſervitus.*

Tit. 1. 16.

1 Tim. 5. 8.

Philip. 3. 19.

Rom. 16. 18.

Coloſſ. 3. 5.

25 Execramur eos qui procumbunt ad Dianæ ſimulacrum: quanto juſtius eos execramur, qui toto pectore ſerviunt mammonæ, qui illi quotidie ſacrificant? Et ſi avarus eſt idololatra, qui pecuniæ ſtudio tenetur, qui quod hereditate obvenit, aut induſtria partum eſt recondit, nec erogat in egenos; quid cenſendum eſt de his qui lenocinio, qui fenore, qui rapto, qui fraude, qui calumniis, qui oprimendis pauperibus rem accumulant? Atque hæc idolorum ſervitus non ſolum invenitur inter Chriſtianos, verum etiam, quod gemendum eſt, inter epiſcopos. Porro temulentia adeo communis eſt Africæ noſtræ, ut propemodum non habeant pro crimine. Annon videmus ad martyrum memorias Chriſtianum a Chriſtiano cogi ad ebrietatem? An hoc levius crimen eſſe ducimus, quam hircum immolare Baccho? Mihi videtur multo gravius, ſi rem recta ratione velimus expendere. Cum tyrannus dicit: Abnega Chriſtum, & immola Jovi, & eſto amicus noſter, aut morere: ſæpe lingua negat, corde reclamante: & manus adolet tus, cum animus intus adoret Chriſtum: quamquam hoc quoque graviſſimum eſt crimen, tamen aliquam impietatis culpam elevat humanæ naturæ imbecillitas. Ibi ſatanas tibi loquitur voce tyranni: at quid tibi dicit idem per tuam concupiſcentiam? Abnega Chriſtum, & eſto dives: Sacrifica Mammonæ, & Chriſto nuntium remitte. Quid eſt quod pollicetur? aurum & argentum, inutilem materiam niſi exerceas. Nec dicit morere, ſed oblecta oculos, immo potius hoc dicit: Lucrare pecuniam ad breve tempus habiturus, & perde in æternum animam tuam. Et tamen hic ſponte ſubmittis genua ſatanæ, & abnegato Chriſto, te totum illi mancipas. Quid autem Chriſtus? Meus eſto, & vive in æternum: contemne divitias iſtas temporarias, & ego tibi centuplum reponam in hoc ſæculo, & vitam æternam in futuro. Relinque terram, & accipe cælum. Ac Deus iſta pollicens deſeritur; & diabolus tam nihili res eaſque falſo promittens, adoratur. O fœdam defectionem! O turpem idololatriam! O iniquam permutationem! Quo præmio ſollicitavit humani generis primos auctores? Oſtendit pomum, & dedit mortem. Mendacio fefellit: *Non moriemini, ſed eritis ſicut Dii, ſcientes bonum & malum.* Atque illi deluſi, qualem Dominum deſeruerunt, & ad quem defecerunt? A qua felicitate exciderunt, & in quas ærumnas ſemet conjecerunt? Sed idem ille tenebrarum princeps qui Eva locutus eſt per ſerpentem, nobis loquitur per ſatellites ſuos ac miniſtros, per lenas & lenones per eos qui pelliciunt ad amorem pecuniæ, ad ambitionem, ad voluptatem, avocantes a ſinceritate quæ eſt in Chriſto Jeſu. Idem ille loquitur nobis per concupiſcentias noſtras, quæ vivunt in membris noſtris. Nec dicit quod homo tyrannus: aut mihi optempera aut morere; nec oſtentat carceres, catenas, uncinos, ſartagines, aut caminos incenſos, non cruces laqueos aut gladios; ſed tantum: contemne Deum, renuntia vitæ cæleſtis hereditati, & committe adulterium, & capies voluptatem. Sed qualem? Momentaneam & corporis tantum, quot autem amaritudinibus conditam? infamia, periculo, ſuper omnia vero ſecreto conſcientiæ cruciatu. Hæc eſt eſca diaboli, hoc auctoramentum. Stipendium porro qua-

Gen. 3. 4 & 5.

le

le est? Dicat majore cum fide beatus Apostolus: *Stipendium peccati mors est.* Quæ mors? Corporis, quam solam minitatur & inferre potest tyrannus homo? Non, sed mors gehennæ, quæ finem nescit. Plus post homo tyrannus, quam diabolus. Ille quodammodo cogit hominis naturam, hic nihil aliud potest quam sollicitare: dejicere non potest, nisi assentiaris, contemsisse vicisse est. *Rom. 6. 23.*

26 Major itaque venia debetur, Christum in tormentis abneganti, quam sponte assentienti diabolo; cui credidisse, est Christum abnegasse. Ille mendax est, & omnis mendacii pater, & illius promissa, quantumcumque fronte blandiantur, nihil aliud sunt quam prœstigiæ pellicientes in exitium. Ne quis itaque sic sibi blandiatur: Sum peccator, amo pecuniam, servio libidini, studeo honoribus, indulgeo vindictæ, deditus sum voluptatibus: sed Christum non abnegavi. At reclamat tibi Dominus ipse: *Non potes duos dominos colere.* Et interim horres abominandum turificati aut libellati cognomen, ipse fortasse turificatis aut libellatis deterior. Illos humanus metus violentior, quam ut hominis natura posset vincere, eo compulit, ut impias voces promant lingua, reclamante conscientia; tu tam vili mercedula sollicitatus, sponte deficis ad eum, a cujus tyrannide te Christus suo sanguine redemit: cujus jam totus es factus, quemadmodum ait Apostolus: *Emti estis pretio magno, & jam non estis vestri*: Hujus militiam professus es ad salutare lavacrum, huic dedisti nomen, hujus sacramentis initiatus es, accepisti donativum & pignus Spiritus ne quid dubitares de promisso stipendio, simulque diabolo denuntiasti perpetuas inimicitias, renunciasti omnibus illius pompis ac voluptatibus; exsufflasti, exsibilasti, jurasti in verba Redemtoris: cumque tot vitiis servias, tibi places quod nondum sis turificatus aut libellatus. *Matth. 6 24.* *1 Cor. 6. 20.*

27 Si quis miles juratus in verba Cæsaris, profugeret ad Turcam, & ex illius arbitrio faceret ea quæ sciret ingratissima Cæsari; nonne comprehensus ad supplicium raperetur ut desertor, ut perjurus, ut perfuga? Quis autem audiret eum ita se defendentem: non sum desertor, non abnegavi Cæsarem? Annon mox audiret, quid refert si lingua tacuit? Reipsa abnegasti, & pluisquam abnegasti; qui non solum deserueris militiam, verum etiam ad tyrannum & hostem imperatoris tui irreconciliabilem transfugeris. Merito fidelium aures abominantur apostatæ vocabulum: verum hoc non ibi tantum execrandum est, cum incenso tusculo, aut scripto libello renuntiatur professioni nominis Christi; sed ubicumque contemtis Christi legibus, obtemperatur satanæ. Nec enim refert quid sonet lingua; quæ si sonet Christum, cum animus sit deditus criminibus, non est professio, sed hypocrisis; abnegatura Christum si metus urgeat, qui premit turificatos aut libellatos. Atque in his rebus quæ sic inter se pugnat, ut neutra ferat alterius consortium; quoties hanc amplectimur, illa abdicavimus; quoties unam rejecimus, alteram agnoscimus. Cujusmodi sunt lux & tenebræ, bellum & pax, mors & vita, Deus & Belial; quemadmodum testatur & beatus Paulus in secunda ad Corinthios: *Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conventio Christi ad Belial?* Adhæsisse Belial, est abnegasse Christum, utcumque lingua aut habitu Christum profitearis. *2. Cor. 6 14.*

28 De hoc si quis simpliciorum dubitarit, dabo argumentum crassum & evidens. Fingamus tyrannum ita loqui Christiano: Incendes tus Jovi; nihil addentem nec exigentem ut Christum abneget: si adoleverit, nonne cunctis manifestum erit, illum hoc ipso Christum abnegasse, quod Jovi fecerit thymiama, etiamsi nihil proferat impium in Christum? Quemadmodum qui magicis artibus utuntur (a quo malo nos Domini misericordia liberavit; sicut a ceteris omnibus, quibus juxta veterem hominem quondam ambulantes tenebamur) tacite Christum abnegant, dum cum dæmonibus habent fœdus. Jam si Machabæi fratres una cum matre maluerunt tot cruciatibus exanimari, quam carne suilla vesci, sic existimantes, eum Deum legis auctorem negare, quisquis sciens ac volens legis præcepta violat: quo pacto sibi blanditur, qui in luxu, temulentia, avaritia, rapinis, adulteriis aliisque criminibus consenescunt, quæ gentium etiam leges noluerunt esse impunita? Et cum totmodis Christum abnegent, cum toties immolent dæmonibus, pro Christianis haberi postulant? Atque in his sunt, qui palam ista committunt, ac propemodum etiam gloriantur in rebus pessimis; adeo non pudet aut piget admissorum: & tamen audent *2 Mach. 7.*

venire in Ecclesiam sanctorum audent misceri gregi Dominico. Tales interdum tolerat Ecclesia, ne provocati magis etiam perturbent populum Dei: sed quid prodest non ejici cœtu piorum, si merueris ejici? Nam ejici remedium est, & gradus ad recuperandam sanitatem: ejectionem meruisse, summa malorum est. Ac frustra miscetur cœtui sanctorum in templo manufacto, si submotus est a consortio Dei & ab universo corpore mystico Christi.

29 Oportet autem & illud considerare quantopere Christiani abhorrent ab idolothytis, & ab ingressu fanorum, atque ab ipsis etiam simulacris. 1 Cor. 8 Cum beatus Paulus clamet, neque idolum esse aliquid, neque idolothytum, multo minus fanum ex lapidibus constructum, est aliquid: & tamen plurimorum animus ea religione tenetur, ut mortem oppetant citius, quam gustent idolis immolatum: & inexpiabile piaculum esse ducant, si ingrediantur fanum Jovis aut Apollinis aut Dianæ, seque putent contactu simulacri vehementer contaminari. Equidem probo talium religionem, si sibi constet in omnibus. Nunc, pro dolor, videre est quosdam in his pæne superstitiose trepidos, in aliis ubi gravior erat metuendi causa, nimium esse securos. Per se non inquinat animam contactus idoli, nec ingressus fani, nec esus idolothyti: sed per se polluit conscientiam amor pecuniæ, incestus, rapina, hypocrisis & his similia monstra. Quam vero congruit horrere fani ingressum, nec horrere in templo sancto Spiritui consecrato victimas immolare dæmoniis? Clamat sanctus Paulus scribens Corinthiis: *Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus.* 1 Cor. 3 16. Rursus in eadem epistola: *An nescitis quoniam membra vestra templum sunt sancti Spiritus qui in vobis est, quem habetis a Deo & non estis vestri?* 1 Cor. 6 19. Quod si Christianorum pectora sibi consecravit Deus ut in illis inhabitet per Spiritum suum; illic deliciatur & inambulat, illic amat sibi offerri victimam puram in omni loco. Et qui in hoc templum Deo sacrum, ejecto sancto Spiritu, inducit abominationes quas in mystica visione conspexit Ezechiel; qui illic sedem facit Mammonæ, Veneri, Como, Baccho aliisque portentis; qui ibi dæmonibus immolat spurcissimas hostias, veretur ingredi fanum gentium ne contaminetur? Proinde nemo sibi frustra blandiatur, Deus Gal. 6. non irridetur; constet sibi nostra religio, nec alios detestemur, ipsi gravioribus obnoxii criminibus: nec alibi simus religiose timidi, alibi impudenter impii. Sed Christum semel professi, tota vita reddamus illi testimonium, & undique glorificemus illum, obedientes illius præceptis; ut in hoc cognoscant homines quod vere fidimus illi, quod ex animo diligimus illum; & quod non simulate ad sacrum lavacrum addiximus nos illius militiæ.

30 Beatus Apostolus prædixit, nulli pie vivere volenti in Christo Jesu futuram persecutionem. Si deest tyrannus, si tortor, si spoliator; non deerit concupiscentia, martyrii materiam quotidianam nobis exhibens. Postremo hæc ipsa mala quæ secum defert vita mortalium, quæque piis cum impiis communia sunt, martyrii coronam nobis parabunt, si placide, si cum gratiarum actione pertulerimus. Neque privati sunt martyrii gloria quicumque violenta morte consummati non sunt. Quis autem ausit vel Abraham patriarcham, vel hujus filium Isaac, vel beatum Job eximere e martyrum numero? Quæ carnificinæ gravius torserunt corpus, quam patriarchæ mentem torquebant naturæ affectus; cum incunctanter ad Dei jussum appararet immolare filium unicum & unice carum, in quo tota spes erat illi posteritatis? Quid defuit Isaac martyrio, qui nihil obmurmurans, passus est se colligari & imponi busto, nec expavit in cervicem vibratam audebimus conferre cum his quæ passus est Job? 1 Tim. 3

31 Quod si quis adhuc diffidit sermoni nostro, certe beati Pauli verbis non poterit diffidere. Is scribens ad Hebræos, orsus ab Abel usque ad Gedeonem, ingentem sanctorum catalogum recenset, in quo plures sunt qui non defuncti sunt morte violenta; immo pauci sunt qui sic mortui sunt; & tamen de omnibus pronuntiat: *Et hi testimonio fidei probati inventi sunt,* Heb. 11 39. perspicue declarans etiam vita bona peragi martyrium fidei. Ecclesiæ quidem usus discernit illos cognominibus, martyres appellans eos qui violenta morte decesserunt; confessores, qui constanter in cruciatibus ac minis motis professi sunt nomen Domini Jesu, parati mortem oppetere, vel potius martyrii supremam coronam ambientes. Apud Deum tamen quicumque carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis, quicumque Christo vere commortui sunt, eique in baptismo consepulti sunt, ut jam non sibi vivant, neque mundo cui semel mortui sunt, sed ei qui pro ipsis est mor-

mortuus, martyres sunt, nec maryrum corona fraudabuntur: in primis autem monachi, qui vere monachi sunt, ac virgines quæ vere virgines sunt. Neque enim locus desertus, saccus pro veste, legumen pro cibo, neque jejunia, neque chameuniæ monachum absolvunt; sub his involucris interdum latet animus valde mundanus. Quod ita deprehenditur, si ad munus aliquod ecclesiasticum vocentur: ibi videas quosdam ex illis facillime vinci deliciis, impatientiores injuriarum, appetentiores vindictæ quam quivis alius sit ex media plebe. Quid causæ est? Quoniam corpus exercuerunt magis quam animum; cum beatus Paulus doceat, quod *exercitatio corporalis ad modicum utilis sit, pietas ad omnia valeat*.

1 *Tim.* 4 8.

32 Non hæc dixerim, quod improbandi sint qui talibus modis castigant corpus suum, & in servitutem redigunt: sed quod satanas mille instructus artibus, nonnumquam illudit incautis, transfigurans se in angelum lucis, & ex hujusmodi corporum exercitamentis inducit illis falsam sanctimoniæ persuasionem; cumque intus madeant spiritalibus vitiis, & sibi & aliis habentur pii. Talis erat justitia Pharisæorum, cui prælata est judice Christo Publicani injustitia. Ita sunt & virgines fatuæ, quæ solidam existimant pietatem corpus habere viro intactum, cum animus avaritia, superbia, invidia & obtrectatione sit corruptissimus. Sunt & falso viduæ, quæ dum vivunt in deliciis, Christo mortuæ sunt. In summa tamen, quisquis vere Christianus, cujusque status aut ordinis, habet certamina sua, habet crucem suam: quam si patienter tollit, si constanter sustinet, testimonio suo glorificat Dominum, tantum ne sibi vindicet laudem bonorum operum: hoc enim non est glorificare Deum, sed clarificare seipsum.

2 *Cor.* 11

1. *Tim.* 5

33 Habet unusquisque fidelium agones suos, habet adversarium diabolum, habet agnothetam Deum, habet theatrum non solum Ecclesiæ & Angelorum, sed & infidelium; quemadmodum dicit Paulus ad Corinthios: *Spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus*. Si vincimus; gloriantur Angeli, gloriantur & fidelium Ecclesiæ, gloriatur & ipse Christus in membris suis. Sin vincimur ignavia nostra; triumphat satanas cum angelis sui; insultant nobis increduli, ac Deum contumeliis afficiunt, dicentes: Ecce qui jactant se redemtos a tyrannide satanæ, qui prædicant se mortuos mundo, nihilominus vincuntur a cupiditatibus suis quam nos, quos dicunt adhuc tener sub regno satanæ. Quid prodest illis baptismus, quo dicunt exui veterem hominem cum actibus suis, & indui novum qui secundum Deum creatus est? Quid prodest illis Spiritus sanctus, cujus arbitrio dicunt se temperari? Cur semper in ore habent, Evangelium, Evangelium, cum tota vita discrepet ab Evangelii præceptis? Quanto creditis pudore suffunditur Ecclesia, cum hæc ingeruntur ab hostibus, nec habet quo refellat opprobria? Nonne videmus totum Ecclesiæ cœtum demittere vultus atque erubescere, quoties aliqua virgo quæ Christo nupserat, dilapsa ex angelico contubernio, defecit ad stuprum aut conjugium? Quantus mœror occupat omnium nostrum animos, sed præcipue pastorum, si quando Christi miles tormentis inferior, renuntiavit imperatori suo? Quantus autem ex adverso satanæ triumphus?

1. *Cor.* 4 9.

34 Itaque, fratres dilectissimi, si vere diligimus Deum, si quotidie petimus ex animo. Sanctificetur nomen tuum; summo studio advigilemus, necubi polluamus nomen illius, sed & morte & vita glorificemus illum, juxta beati Pauli monita: Viventes sine querela ut simplices filii Dei, sine reprehensione in medio nationis pravæ & perversæ, inter quos luceamus sicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentes, ad gloriam Christi Jesu Regis & agonothetæ nostri, qui suum esse ducit quidquid in membris ipsius geritur. Patiamur cum illo, ut cum illo glorificemur in die Domini. Nos hic illum clarificemus apud homines, ut ille nos clarificet claritate sua coram Angeli suis, *cum*, ut inquit beatus Paulus, *venerit glorificari in sanctis suis. Nemo coronatur nisi legitime certaverit. Et hi qui corruptibilem coronam ambiunt, ab omnibus se abstinent*, nihil non facientes quod ad victoriam conducit: quid nos facere convenit, ut assequamur illam immortalis vitæ coronam incorruptibilem & immarcescibilem in cæli?

Philip. 2 15.

2. *Thess.* 1. 10. 2. *Tim.* 2 5. 1. *Cor.* 9.

35 Hic si quis roget, quo pacto quis possit esse martyr sine sanguinis effusione: quisquis hoc animo sequitur justitiam, ut mortem citus admissurus sit, quam velit a justitia deflectere: huic promta voluntas pro martyrio deputabitur. Deus enim non æstimat quemquam ex eventu rerum, sed ex affectu. Cur enim ille fraudetur martyrii gloria, per quem non stetit quominus martyrium peregerit? Ut contra, mercedem apostatæ feret, quisquis hoc animo vivit, ut Christum negaturus sit,

si jactura bonorum, aut corporis cruciatus, aut mors sit accipienda. Qui ob paululum pecuniæ pejerat; an is verebitur abnegare Christum, si tota res periclitetur, si intentetur infamia, carcer & mors? Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit; an is malit cruciatus morte tristiores perferre, quam Christo renuntiare? Immo qui toties ob brevem carnis delectatiunculam, ob momentaneam gloriam deficit a Christo, vitam habebit vilem pro Christo? Nec hunc tyrannus fecit apostatam, sed ad tirannum accessit apostata. Ut autem est similis certandi ratio, ita iisdem armis fratrum animi communiendi sunt ad has pugnas quibus ostendimus confirmandos ad martyrium. Fides est, quæ pugnat & superat in martyribus: nec quisquam defecit in tormentis, nisi fidei defectu.

36 Orandus igitur assidue Deus, ut fidem in nobis augeat: est enim Dei donum, & illi debetur omnis victoriæ gloria. Ingeramus illorum animis & infigamus, quam horrendum crimen sit omnis idololatria, quam severe punita sit a Deo sub lege vetere: quot millia trucidarit Moyses ob vitulum aureum. Deinde proponatur comparatio manifestæ idololatriæ, cum immolatur simulacris, & occultæ, cum contemto Deo obeditur per concupiscentiam satanæ. Deinde conferantur inter se Deus fons omnis boni, & diabolus omni malitiæ princeps. Ostendatur & inæqualitas contubernii: in altera parte sunt filii Dei, concives Angelorum, & heredes beatæ immortalitatis; in altera filii Belial, societas omnium dæmonum, & heredes gehennæ. Conferatur & impar militiæ genus, comparentur diversa stipendia. Hæc si prius fuerint persuasa, & intimis infixa visceribus, facilis erit victoria. Nunc fides multis natat in labiis, cum in corde aut nulla sit, aut vehementer langueat. Quis enim non profitetur, quod in Deuteronomio legimus: *Audi, Dominus Deus tuus, Dominus unus est?* Et; *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies?* Quis non quotidie recitat ore: Credo in Deum Patrem omnipotentem? At non credit in Deum qui non in eo solo collocat totius felicitatis suæ fiduciam: nec unum habet Deum ac Dominum, qui per scortationem, per luxum & avaritiam satanæ facit imperata, nec illi soli servit, qui servit ventri, qui deditus est huic mundo, qui in pravo positus est.

Deut. 6 4. 10. & 30.

37 Ethnici putant plures esse deos, & hoc tibi videris perfectus Christianus, quod persuasum habes unum esse Deum? quid magni facis? Idem credunt Judæi qui quotidie blasphemant in synagogis suis: idem credunt dæmones & contremiscunt. Si vere credis in Deum, crede justum & veracem: justum in remunerandis piis, & puniendis impiis: veracem in promissis: Crede non esse spem salutis, nisi per filium ejus quem pro nobis omnibus tradidit in mortem: crede nihil accidere mali posse iis, qui se totos illius voluntati tradiderunt & in illo perseverant. Hoc est credere in Deum Patrem, hoc est credere in Filium ejus, hoc est credere in Spiritum sanctum, unum Deum, & Ecclesiam sanctam mysticum Christi corpus, extra quam, non est salus, & in qua non est pernicies.

38 Quisquis in tali petra pedes animi fixerit, adversus omnes tentationum incursus stabit immobilis. Exempli gratia: Lacessitus es *convicio*, *suggerit* tibi caro vindictæ cupiditatem: priusquam respondeas, sic cogita tecum: Hunc maledicum hominem subornavit diabolus, ut me dejiciat, ac dejectum perdat; sed ausculta quid suadeat imperator tuus cui militas: *Beati*, inquit *mites, quoniam ipsi possidebunt terram*. Et, *Mea est vindicta, & ego retribuam*. Quid suadeat fortissimus ille Christi dux Paulus; *Non nosmetipsos vindicantes, carissimi, sed date locum iræ*. Diabolus dicit; Fruere vindicta, & perde vitam æternam. Deus dicit: *Vince in bono malum*, & noli resistere malo: & accipe cum filio meo possessionem regi cælestis. Mox dispice, utri potius expediat obtemperare. Dicit tibi per concupiscentiam tuam diabolus: Mœchare, & fruere temporaria corporis voluptate, & esto meus servus, & coheres gehennę. Audi potius quid dicat tibi Deus; Sperne temporariam voluptatem, & accipe centuplum bonæ conscientiæ gaudium in hoc sæculo, & vitam æternam in futuro: & expende utri potius sit auscultandum. Suggerit tibi per carnis affectum veluti per Evam satanas; Vide genialiter. Ex adverso dicit Christus: *Beati qui lugent; quoniam ipsi consolationem accipient*. Ad eumdem modum de ceteris tentationibus, objice tentatori clipeum Scripturarum; in quibus tibi loquitur Deus non minore fides, quam si tibi coram ore ad os loqueretur. Ex his torrentibus sume tibi lapides, quibus dejicias superbum Goliath. Habes exemplum a Domino tuo, sic ille prostravit diabolum: nec dejicias animum si sæpius invadat, ac subinde majoribus machinis aggrediatur: nihil potest adversus eum qui tecum est. Dic illud.

Mat. 5. 4

Rom. 12 19. & 20.

Mat. 5. 5

Joan-

Joannis: Major est qui in nobis est, quam qui in isto mundo. Succurrat illud Domini dictum: *Confidite quoniam ego* Joan. 16 33. *vici mundum*. His orationibus si Christi miles fuerit exercitatus ad conflictum, in dies comperiet suum antagonistam debiliorem.

39 Nec tamen remittendę sunt excubię, si quando hostis simulabit tranquillitatem; sed observans illius insidias, dicat cum beato Abacuc: *Super* Abac. 2 *custodiam meam stabo & gradum figam super petram*, omni custodia servans cor meum, ne qua pateat aditus obambulanti quærentique quem devoret. Tutissimum autem cordis munimentum est sobrietas cum instanti oratione, jugique Scripturarum meditatione. *Omnis enim Scri-* 2 Tim. 3 16. *ptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitia, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus*. Ex hac igitur colligendæ sunt sententiæ, quas ad manum & velut in procinctu habeas, ut his protinus serpentem caput erigentem dejicias. Nullus est enim animorum morbus, cui non præsens remedium divina Scriptura suppeditaret. Hinc comparanda sunt exempla piorum sed præcipue Christi, quibus se quisque vel animet vel consoletur.

40 Venio nunc ad illa mala quæ vel ipsam naturam hominis comitantur, vel fortuito videntur inferri. Hæc quoque pius animus, & ad pugnandum instructus, sibi vertet in materiam coronæ. Exemplo faciam, quod dico, clarius. Excutitur aliquis facultatibus suis, sive bello, sive naufragio, sive rapina. Ne protinus hic cogitet laqueum, aut rationem malis artibus sarciendi quod periit; sed ita secum loquatur: Dominus est qui tentat me, an diligam ipsum ex toto corde. *Ipse* Job. 1. 21 *dedit, ipse abstulit, sit nomen Domini benedictum*. Gratias agat quod acceperit ex Domini benignitate: agat gratias quod amiserit ad probationem fidei. Si hæc dixerit eo animo, quo dixit sanctus Job; cum illo mercedem accipiet. Dominus æstimat, non quantum quis perdat, sed quam patienter: quemadmodum non respicit, quantum aliquis largiatur egentibus, sed quo animo. Habet aliquis filium unice carum, eo te mors orbat præmatura, pestilentia spoliat te carissimis, sponsa, liberis, amicis; ferto patienter, & dic: Domino ita visum, & sic fortasse & nobis expediebat, & nostris; *Sit nomen Domini benedictum*. Sunt & morbi qui non minus atroces habent cruciatus, quam ulla potest inferre tortorum sævitia, veluti pleuritis, ischiasis, podagra, paralysis, calculus renum & vesicæ exulceratio. Tale si quid acciderit, ne mens exasperetur ad impatientiam, ne lingua erumbat in voces blasphemas, sed cum beato David & Heli sacerdote dicat: *Dominus est, faciat quod bonum est in oculis ipsius*. Ita mala quæ non inferuntur ob Christi professionem, vertemus nobis in coronam, & Christo in gloriam. Ac fiet fortasse, ut Dominus nostra tolerantia propitiatus, aut auferat afflictiones, aut mitiget; quod si non fit, tamen hac ratione faciemus, ut quod animo impatienti fuisset intolerabile, fiat patientia mitius. His atque hujusmodi argumentis non desinemus nos invicem exhortari, ad illustrandam Domini gloriam, cujus titulum & insignia gerimus. Præstemus illi martyrium in suo quisque statu & ordine, non solum in adversis, verum etiam in prosperis. In adversis agnoscamus amorem patris flagellantis nos ad correctionem, & gratias agamus caritati qua diligit nos, ut filios, quos abdicare non vult, sed emendatos recipere. In prosperis æque gratias agamus illius bonitati, qua consolatur nos ut tentationum pondus possimus sustinere: ita fiet ut tota vita nostra nihil aliud sit quam testimonium, declarans apud credentes & incredulos sapientiam, bonitatem, misericordia ac veritatem Dei Patris, & Filii illius Jesu, & Spiritus sancti. Amen.

DE

DE DUODECIM ABUSIONIBUS SÆCULI TRACTATUS.

PERPERAM CYPRIANO, ET AUGUSTINO ADSCRIPTUS.

PRIMUS abusionis gradus est, si sine bonis operibus sapiens & prædicator fuerit, qui quod sermone docet, actibus explere negligit. Auditores enim doctrinæ, dicta facere contemnunt, cum prædicatoris opera a prædicationis verbis discrepare conspiciunt. Numquam enim fit efficax [a] constituentis auctoritas, nisi eam effectu operis cordi affixerit audientis, præsertim cum & ipso doctor, si in vitiorum amorem delapsus fuerit, alterius doctoris medicamentum suis vulneribus adhibere parvipendit. Unde & ipse Dominus in Evangelio de doctrina pariter & bono opere instruere volens discipulos, qualem in his cautelam haberent admonebat, dicens: *Quod si sal evanuerit, in quo salietur?* Hoc est, si doctor erraverit, a quo iterum doctore emendabitur? *Et si lumen, quod in te est, tenebræ sunt; ipsæ tenebræ quantæ erunt?* Si namque oculus a videndi officio desierit; quis a manu, vel a pede, vel a reliquo corpore illud ministerium exiget? Quapropter doctores cogitent, ne ampliori vindictæ subjaceant, si plurimis perditionis occasionem abundantius præstent. Nam & ipse Salomon dum multæ sapientiæ transgressionem incurrit, totius Israeliticæ plebis regni dispersionem solius sui merito præstitit. Quibus ergo committuntur multa, majora perdunt; si non recte dispensaverint [b] rectoris sui munera, quæ perceperunt. Cui enim plus committitur, ab eo plus exigitur. *Et servus qui domini sui voluntatem intelligens non facit, acrioribus* [c] *& gravioribus flagellis vindictæ vapulabit.*

Mat. 5. 13.

Mat. 6. 23.

Luc. 12. 47.

Secundus abusionis gradus est, si sine religione senex esse inveniatur. Cui cum membra exterioris hominis veterascunt; vires animi, id est, interioris hominis membra, incrementa roboris non capiunt. Plus enim omnibus religioni operam dare senibus [d] competit, quos præsentis sæculi florida ætas transacta [e] deseruit. Sicut namque in lignis ipsa reproba arbor comparet, quæ post flores fructus optimos cultori suo non exhibet: sic & in hominibus ipse reprobus est, quem flos juventutis deseruit, & tamen in sui corporis senectute, bonorum operum maturos fructus proferre parvipendit. Quid enim stolidius fieri potest; si mens ad perfectionem festinare non contendat, quando totius corporis habitus senectute confectus ad interitum properat? Dum oculi caligant, aures graviter audiunt, capilli fluunt, facies in pallorem mutatur, dentes lapsi numero minuntur, cutis arescit, flatus non suaviter olet, pectus suffocatur, tussis cachinnat, genua trepidant, talos & pedes tumor inflat; etiam homo interior qui non senescit, his omnibus aggravatur. Et hæc omnia ruituram jamjamque domum corporis cito prænuntiant. Quid ergo superest, nisi ut dum hujus vitæ defectus appropinquant, nihil aliud cogitare [f] quam quomodo futura habitatio prospere comprehendatur, quisque senex apperat? Juvenibus enim incertus hujus vitæ terminus instat, senibus vero cunctis maturior ex hac luce exitus breviter concordat. Cavendæ sunt ergo homini duæ particulæ, quæ in illius carne non veterascunt, & totum hominem [g] secum ad peccatum pertrahunt; cor videlicet & lingua: quia cor novas semper cogitationes machinari

a *Constituentis*) *Prædicantis* apud Augustinum tom. 6. Paulo ante apud eumdem *complere*.

b *Rectoris*) *Largitoris* cod. Corbejensis.

c *Et gravioribus*) Sic duo mss. Reg. & Colb. Aliter in edit. *acrioribus flagellis gravioribusque vindictis vapulabit*. Paulo ante apud Aug. *solo suo merito*.

d *Competit*) *Convenit* apud Aug.

e *Deseruit*) *Deserit* in duobus mss. & Morel. In sequenti periodo similiter legimus ut apud Aug. *deseruit*, quamvis legatur *deserit* in codicibus mss. & editis operum Cypriani

f *Quam*) Hanc vocem addidi ex edit. Aug. ubi sic legitur: *Quam quomodo futuræ aditus propere comprehendatur*. In cod. Corb. *futuræ aditus prosperitatis*. Eamdem editionem sequimur in aliis nonnullis locis, de quibus necesse non est admonere.

g *Secum*) Deest ea vox in duobus mss.

nari non desinit; linguâ impigre loquitur, quodcumque machinari cor sentit. Caveat ergo senilis ætas, ne istæ juveneſcentes particulæ totam sui harmoniam decipiant, & per res ineptas reliqui corporis gravitatem illudant. Unicuique enim considerandum est, quid ætate eminenti dignum sit; ut hoc agat, quod nec vitam, nec ætatem, nec ministerium a vile reddat.

Tertius abusionis gradus est, adolescens sine obedientia; quo mundus a recto rationis ordine depravatur. Quaeliter namque in senectute aliis b ministerium imperabit, qui in adolescentia se senioribus obedientem exhibere contemnit? Unde & in proverbio apud veteres habetur, quod dominari nequeat, qui prius alicui servitutem præbere denegat. Propter quod & Dominus Jesus in temporibus suæ carnis, dum adhuc ad legitimam ætatem doctoris non pervenerat, obedienter ministrationem parentibus suis præstitit. Sicut ergo in senibus sobrietas, & morum perfectio requiritur: ita etiam in adolescentibus, obsequium, & subjectio, & obedientia rite debetur. Quapropter & in mandatis legis primum in his quæ ad homines pertinent, patris & matris honor imperatur, quia quamvis carnalis pater non supervixerit, aut indignus fuerit; alicui tamen patri digno & viventi, paternus honor c usque ad dignam ætatem a filiis præbendus esse ostenditur. Quatuor etenim modis per Scripturas divinas patres vocantur; hoc est, natura, gente, admonitione, & ætate. De patre namque naturali Jacob ad Laban loquitur:

Gen. 31. 42. *Nisi timor patris mei Isaac adfuisset, tulisses omnia quæ mea sunt.* Gente vero pater dicitur, quando Dominus de rubo ab

Exod. 3 6. Moysen loquebatur: *Ego sum*, inquiens, *Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob.* Ætate autem & admonitione pariter pater dicitur, cum Moyses in cantico Deuteronomii loquitur: *Interroga patrem tuum, & annuntiabit*

Deut. 32 7. *tibi; majores tuos, & dicent tibi.* Quod si ergo naturalis pater superstes non fuerit, aut indignus fuerit; admonenti tamen d aut seniori adolescentis obedientia præbenda erit. Quomodo ergo honoratus in senectute apparebit, qui disciplinæ laborem in adolescentia non sustinuerit? Quodcumque etenim homo laboraverit, hoc & metet. *Omnis nam-* Heb. 12 11. *que disciplina in præsenti non videtur esse gaudii, sed mœroris; postea vero fructum pacatissimum exercitatio per eam reddet justitiæ.* Sicut ergo fructus non invenitur in arbore, in qua pampinus aut flos prius non apparuerit: sic & in senectute honorem legitimum assequi non poterit, qui in adolescentia disciplinæ alicujus exercitatione non laboraverit. Disciplina igitur absque obedientia, qualiter fieri potest? e Adolescens ergo sine disciplina, adolescens sine obedientia est: quoniam & ipsa obedientia, quæ omnium disciplinarum mater est, magna exercitatione indiget; quæ sui normam studii in Christo Domino sumsit, qui obediens patri usque ad mor- Philip. 2 tem, crucis ignominiam libenter sustinuit.

Quartus abusionis gradus est, dives sine eleemosyna; qui superflua f usus sui quæ custodienda in posterum recondit, indigentibus & nihil habentibus non distribuit: per quod efficitur, ut dum in terra quæsita diligenti cura custodit, cælestis patriæ perennem thesaurum amittat. Ad quem thesaurum Dominus Jesus adolescentem divitem, qui eum de perfectione interrogaverat, ita respondens invitavit: *Si vis perfe-* Mat. 19 21. *ctus esse, vade & vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni sequere me, & habebis thesaurum in cælo.* Quem thesaurum nullus umquam hominum habere potest, nisi qui pauperibus solatia præstat, aut per seipsum pauper est. Non ergo dormiat in g thesauris tuis, quod pauperes dormire non sinit. Dives namque etsi multa congregaverit, his frui solus nequaquam poterit; quia unius hominis natura multis rebus non succurrit. Quid ergo stultius est quam propter unius hominis victum & vestitum, totam regni cælestis perdere h perennem jocunditatem, & æternos inferni cruciatus, absque consolationis præstolatione subire? Quod igitur aliquando per necessitatem amittendum est, pro æterna remuneratione sponte distribuendum est. *Omnia enim quæ viden-* 2 Cor. 4. 18. *tur, temporalia sunt, quæ non videntur æterna sunt.* Quamdiu namque temporales sumus, temporalibus temporalia deserviunt &

a *Vile reddat*) Duo codices mss. *vilescat*.

b *Ministerium aliis imperabit*) Apud Aug. *ministrari sperabit*.

c *Usque ad dignam*) *Usque ad perfectam & dignam* Aug.

d *Aut seniori*) sic cod. Reg. *admonenti seniori* edit. Paulo post delevimus ante *crucis ignominiam* hæc verba *mortem autem* quæ desunt in duobus mss: & apud Aug.

e *Adolescens ergo sine disciplina*) Contra apud Augustinum *Adolescens ergo sine obedientia, adolescens sine disciplina est*.

f *Usus sui*) *Conversationis sue* cod. Colb.

g *In thesauris tui quod*) Sic cod. Reg. *in thesauris suis qui* edit. *in thesauris tuis quod pauperi prodesse potest* Aug.

h *Perennem*) Deest apud Aug.

& cum hinc transierimus, æternis æternа solatia præstabuntur. Iccirco non debemus diligere, ea quæ non semper habebimus; præsertim cum expertem rationis avarum divitem, thesauri sui & agri, & omnia quæ habet, ostendant; quia toto cordis intuitu illas res amat quæ numquam se diligunt. Si enim aurum & argentum, & agros, & vestimenta, & cibos, & metalla, & bruta animalia quis dilexerit, hæc omnia vicem sibi amoris rependere non posse, ipsa rerum natura ostendit. Quid ergo a ratione longius est, quam diligere, quod te amare non valet; & negligere illum, qui [a] tuæ dilectioni cum dilectione omnia præbet? Propter hoc igitur non diligi mundus, sed diligi proximus a Deo præcipitur; quia proximus vicem sui amoris potest rependere, [b] quod mundus minime posse non dubitatur. Sic enim inimicum esse diligendum Dominus præcepit, ut illa dilectio amicum illum ex inimico efficiat. Quisquis ergo dives cupidus vult æternas habere divitias, distribuendo egenis præstet interim non manſuras. Si enim quod diligit, non vendit, nemo potest emere quod cupit. Avari namque ideo in judicio a rectissimo judice nuncupantur maledicti, quia qui præteribat eorum habitacula non dicebant: *Benedictio Domini super vos, benedeximus vobis in nomine Domini*. Infelices ergo sunt avari divites, qui propter res transitorias, in æternam damnationem dilabuntur; & e contrario: *Beati sunt misericordes, quia misericordiam consequentur*. Felix est ergo misericors, dum in hac virtute non substantiam, sed affectum Deus requirit.

Psalm. 128. 8.

Matth. 5. 7.

Quintus abusionis gradus est, femina sine pudicitia. Sicut enim omnes bonos mores procurat & custodit in viris prudentia; sic & in feminis cunctos honoris actus nutrit & fovet & custodit pudicitia. Pudicitia namque castitatem custodit, avaritiam refrenat, lites devitat, iram mitigat, libidinem occupat, cupiditatem temperat, lasciviam castigat, ebrietatem cavet, verba non multiplicat, gulæ concupiscentias [c] purgat, furtum omnino damnat. Quid plura? Omnia vitia restringit; & omnes virtutes, & quidquid coram Deo & bonis hominibus laudabile est nutrit. Impudica namque vita nec laudem ab hominibus in præsenti sæculo, nec remunerationem a Deo exspectat in futuro. Pudica vero vita, famam bonam inter homines habet, & de spe futuræ beatitudinis gaudet. Præsentibus semetipsam imitabilem facit, posteris memoriam amabilem relinquit. Bonis semper moribus delectatur & consentit, & assiduis Scripturarum meditationibus & eloquiis [d] animam vegetat. Bonorum præcedentium exempla custodit, & inseparabilia perfectis contubernia nectit. Duobus ergo modis constat veræ pudicitiæ exercitatio, id est, corporis habitu & superficie, & animi affectu interno. Per exteriorem modum, juxta Apostolum, coram hominibus exempla; per interiorem modum coram Deo, providemus opera bona. Pudicitia namqe corporis est, alienas res non appetere, & omnem immunditiam devitare; ante horam congruam non gustare velle, risum non excitare, verba vana & falsa non loqui; habitum per omnia ordinatum, compositionemque convenientem tam capillorum quam vestium, sicut decet, habere; cum indignis contubernia non inire; supercilioso intuitu neminem adspicere, vagari oculos non permittere; pompatico & illecebroso gressu non incedere; [e] nulli inferior in incœpto bono opere apparere, nulli contumeliam aut ruborem incutere, neminem blasphemare; senes non irridere, bonis non invidere, meliori non controversari; de his quæ ignoras non tractare, & ea quæ scis non omnia proferre: Hæc enim proximis amabilem hominem reddunt, & Deo acceptabilem faciunt. Pudicitia enim animæ est, plus propter Dei oculos, quam hominum, omnia bona facere; appetitiones turpium cogitationum compescere; omnes meliores se esse æstimare, nemini invidere; de semetipso nihil confidere, Dei semper auxilio res omnes committere, ante Dei oculos semetipsum constituere; hæretica pravitate sensum non maculare, catholicis per omnia consentire; Deo soli adhærere, castitatem æternæ mentis Deo Christo offerre; omnia cœpta opera bona mortis tantum termino finire, præsentes tribulationes animi fortitudine negligere, parvipendere; in terra præter proximos nihil amare, cuncti amoris thesaurum in

a *Tuæ dilectioni*) Sic cod. Reg. *suæ ditioni* edit. *tuæ ditioni* Aug.

b *Quod mundus minime posse*) Sic Aug. & cod. Colbert. *Quod mundus non potest, vel minime non posse dubitatur* edit. Paulo post legimus ex cod. Colbert. *cupidus vult* pro *cupidus qui vult*.

c *Purgat*) *Oppugnat* Aug.

d *Animam vegetat*) *Animum figit* Morel, & duo codices mss.

e *Nulli inferior*) Duo codices mss. *nullo inferior incæpto*.

in cælo conſtituere, & pro omni bono actu mercedem a Deo in cæleſtibus ſperare. Pudicitia ornamentum nobilium eſt, exaltatio humilium, nobilitas ignobilium, pulcritudo [a] debilium, proſperitas laborantium, ſolamen mœrentium, augmentum omnis pulcritudinis, decus religionis, defenſio criminum, multiplicatio meritorum, creatoris omnium Dei [b] amicitia.

Sextus abuſionis gradus eſt, dominus ſine virtute. Quia nihil proficit dominandi habere poteſtatem, ſi dominus ipſe non habeat virtutis rigorem. Sed hic virtutis rigor, non tam exteriori fortitudine, quæ & ipſa ſæcularibus dominis neceſſaria eſt, [c] quam animi interiori fortitudine, exerceri debet. Sæpe enim dominandi per animi negligentiam perditur [d] fortitudo, ſicut in Heli ſacerdote factum fuiſſe comproba-
Reg.2. tur. Qui dum ſeveritate [e] judicis peccantes filios non coercuit, in eorum vindictam, Dominus velut conſentienti [f] ferociter non pepercit. Tria ergo neceſſaria hos qui dominantur habere oportet: terrorem ſcilicet, & ordinationem, & amorem. Niſi enim ametur dominus pariter & metuatur, ordinatio illis conſtare minime poteſt. Per beneficia ergo & affabilitatem, procuret ut diligatur: & per juſtas vindictas, non propriæ injuriæ, ſed legis Dei, ſtudeat ut metuatur. Propterea quoque dum multi pendent in eo, ipſe Deo adhærere debet, qui illum in ducatum conſtituit: qui ad portanda multorum onera, ipſum veluti fortiorem ſolidavit. Paxillus enim niſi bene fortiter firmetur, & alicui fortiori adhæreat, omne quod in eo pendet cito labitur; & ipſe ſolutus a rigore ſuæ firmitatis, cum oneribus ad terram delabitur. Sic & princeps niſi ſuo conditori pertinaciter adhæſerit, & ipſe, & omne quod continet, cito deperit. Quidam namque per dominandi officium plus Deo appropinquant, quidam impoſito ſibi dignitatis honore deteriores
Exod.33 fiunt. Moyſes namque accepto populi ducatu, familiarius Dei locutionibus ute-
1Reg.15 batur; Saul vero filius Cis, poſtquam ſceptra regni ſuſcepit, per inobedien-
3Reg.3. tiæ ſuperbiam Deum offendit. Rex Salomon poſtquam patris ſui David ſedem obtinuit, Deus illum ultra omnes mortales velut ad innumeroſi populi gubernationem ſapientiæ munere ditavit. E contrario vero Hieroboam ſer- *3Reg.12*
vus Salomonis, poſtquam regni domus David occupavit partem; ad idolorum cultum, decem tribus Iſrael, quæ erant in parte Samaritæ, diverterat. Per quæ exempla evidenter oſtenditur, quoſdam in ſublimiori ſtatu ad majorem perfectionem creſcere, quoſdam vero per ſupercilium dominationis ad deteriora defluere. Per quod utrumque intelligitur: eos qui ad meliora [g] tranſcendunt, per virtutem animi & Dei auxilium poſſe id facere: & eos qui ad deteriora deverruntur, per mentis imbecillitatem pariter & negligentiam errare. Unde & dominum abſque virtute fieri non decet, qui virtutem ſine Dei auxilio nullatenus habet. Qui etenim multa tuetur, ſi non habet fortitudinem animi, non valet id agere, quoniam magna magnis infeſtationibus, vel adverſitatibus ſolent laborare Omnis ergo qui præeſt, hoc primitus animi tota intentione procuret, ut per omnia de Dei adjutorio omnino non dubitet. Si namque cœperit in actibus ſuis auxiliatorem habere Dominum dominorum, nullus hominum contemtui poterit habere ejus dominatum? *Non enim eſt poteſtas niſi a Deo.* Ipſe enim *Rom.13* *Pſ.112.* *Luc.1.* elevat de ſtercore egenum, & ſedere facit cum principibus populi ſui, & deponit potentes de ſede, & exaltat humiles: ut ſubditus fiat omnis mundus Deo, & [h] egeat gloria Dei.

Septimus abuſionis gradus eſt, Chriſtianus contentioſus; qui cum participationem nominis Chriſti per fidem & baptiſmum ſuſceperit, contra Chriſti dicta & propoſitum, mundi caduca delectamenta diligit. Omne enim de quo contenditur, aut propter propriam ejus rei dilectionem de qua agitur; aut propter alterius amorem, quæ ſub odioſa ſpecie latet, appetitur. Quemadmodum, verbi gratia, bellum animoſo compugnantium conflictu cum odioſa res ſit, propter amorem victoriæ & libertatis peragitur; & multæ aliæ dilectæ ſpecies, ſub odioſo labore vel formidine, ſatis contentioſe expetuntur. Unde patenter intelligitur, nihil contendit poſſe, niſi propter dilectionem, ſperatam ſcilicet & ſubſequentem amabilem remunerationem. Qui igitur de mundo præſente ex quacumque cauſa contendit, perſpicue oſtendit quod illum diligit. Quomodo ergo mundum dili-

a *Debilium*) Aug. *vilium*.
b *Amicitia*) Duo codices mſſ. *amica*.
c *Quam animi*) Addunt editi *indiget* ante has voces, & *bonis moribus* ante *exerceri*. Secutus ſum duos codices mſſ.
d *Fortitudo*) Aug. *dominandi virtus*.
e *Judicis*) Sic duo codices mſſ. pro *judicii* quod erat in editis.
f *Ferociter*) Deeſt apud Aug.
g *Tranſcendunt*) Sic cod. Colb. *condeſcendunt* edit.
h *Egeat gloria*) Sic Morel. & duo mſſ. *egeat omnis gloria* in aliis.

1 Joa. 2 15. diligi per Joannem Spiritus sancti sermones interdicunt, qui ait: *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt?* Mundi enim amor & Dei, pariter in uno corde cohabitare non possunt, quemadmodum iidem oculi cælum pariter & terram nequaquam conspiciunt. Sed requirendum est, si vere in mundo aliquid sit quod amari debeat, & quis sit ille mundus, quem diligi divina eloquia vetant. Terra ergo cum nascentibus ex ea, & metallis, & animantibus, & pulcritudine vestium, & oblectationibus ciborum, & iis quæ ad hæc pertinent, non diligi præcipitur: sed proximus, propter quem hæc omnia facta sunt, amari jubetur. Hæc enim omnia prædicta, velut, non mansura, ad cælestem patriam pergentes concomitari nequeunt. Proximi vero velut mansuri regis choeredes, semetipsos licentet [a] invicem diligunt. Quod ergo semper in mundo non manet, & cum mundo pariter deficiet, & ipse mundus non amari præcipitur; proximus autem qui est pars regni cælestis, in terra & inter ima elementa, a regni cælorum appetitoribus non incongrue amatur: dum in suprema illa patria in æternum coheredes habebitur. Propterea vero mundus præsens non diligi imperatur, ne a Dei dilectione alienus, sæculi dilector quisque efficiatur. Non ergo debet contendi, quod non licet amari. Igitur Christianus qui nominis Christi similitudinem tenet, morum quoque ejus similitudinem habere debet. Christianus enim nemo recte dicitur, nisi qui Christo moribus coæquatur. De Christo vero per Prophetam ita scribitur: *Ecce filius meus quem elegi, electus meus, complacuit in illo sibi anima mea: ponam Spiritum meum super eum. Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in platea vocem ejus.* Ecce Christus non contendit, neque clamavit: & tu si morum Christi similitudinem tenere cupis, ne contendas, ne abusivus in Ecclesia Christianus existas. Suis enim sectatoribus Christus præcepit: *Nolite vocari Rabbi: unus est enim magister vester*, qui est Christus: *& patrem nolite vocare super terram; unus est enim pater vester, qui in cælis est. Omnes enim vos fratres estis*, quibus ad supplicandum imperavit, cum dicit: *Sic autem orabitis: Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.* Frustra ergo contendit patrem se habere in terra, qui patrem & patriam profitetur se habere in cælo. Cujus patriæ nemo possessor efficitur, nisi qui de terrenæ patriæ contentione securus habetur.

Isa. 42. 1. Mat. 12. 18. Mat. 23 8. Mat. 6. 9.

Octavus abusionis gradus est, Pauper superbus; qui nihil habens in superbiam extollitur: cum e contrario divitibus sæculi non superbe sapere per Apostolum Paulum imperetur. Quid ergo stolidius potest fieri, quam illum, qui per infimam miseriam velut in terram abjectus, extremus & humilis incedere & contristari debuerat, supercilioso superbiæ tumore inflatam mentem contra Deum erigere? Per quod vitium lapsi corruerunt, qui in summo cæli conditi erant culmine. Quid ergo vult quasi potens in terra superbire; qui præ omnibus hominibus debuerat humilis apparere? Sed ne de paupertate sua tristitiam habeant, quid a Deo recepturi sint, pauperes attendant; ipse enim inquit: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Recta namque dispensatione misericors judex cæli regnum illis committit, quibus regni terrarum participationem inter mortales abstulit: ut ipse dives in cæli sede appareat, qui in terra penitus nihil procurat. Cavendum ergo pauperibus est, ne dum per egestatem & necessitatem terrenum regnum [b] prætereunt, per mentis etiam impudentiam cælorum regna amittant. Cum enim Dei dispensatione paupertatem necessariam acceperint, in ipsorum arbitrio pendet, utrum pauperes spiritu sint. Non quibuscumque namque pauperibus cæli regna promittuntur, sed his tantummodo in quibus divitiarum inopiam animorum humilitas comitatur. Pauper enim humilis, pauper spiritu appellatur; qui cum egenus foris cernitur, numquam in superbiam elevatur: quoniam ad appetenda regna cælorum plus valet mentis humilitas, quam præsentium divitiarum temporalis paupertas. Etenim humiles qui bene divitias possessas habent, possunt pauperes spiritu appellari: superbos autem, nihil habentes, haud dubium est beatitudine paupertatis privari. De quibus utrisque sancta Scriptura ita loquitur: *Est quasi dives nihil habes, & est quasi pauper, cum in multis divitiis sit.* Quasi pauper ergo in multis divitis, est dives humilis spiritu; & nihil habens quasi dives, est pauper superbus mentis affectu. Nobilis ergo inopia est mentis humilitas, & ineptę divitię sunt animorum enormitas. Providendum est ergo pauperibus, ut semetipsos, quales sint, intelligant: & quia rebus consequi quod cupiunt non va-

Mat. 5. 3. Prov. 13. 7.

a *Invicem*) Hanc vocem addidi ex duobus mss. Morel. & Aug.

b *Prætereunt*) Aug. *perdunt*.

valent, mentis tumore ſuperbire deſinant.

Nonus abuſionis gradus eſt, Rex iniquus. Etenim regem non iniquum, ſed correctorem iniquorum eſſe oportet. Inde in ſemetipſo nominis ſui dignitatem cuſtodire debet: nomen enim regis intellectualiter hoc retinet, ut ſubjectis omnibus rectoris officium procuret. Sed qualiter alios corrigere poterit; qui proprios mores, [a] ne iniqui ſint, non corrigit? Quoniam in juſtitia regis exaltatur ſolium, & in veritate regis ſolidantur gubernacula populorum. Juſtitia vero regis eſt neminem injuſte per potentiam opprimere, ſine perſonarum acceptione inter virum & proximum ſuum juſte judicare, advenis & pupillis & viduis defenſorem eſſe, furta cohibere, adulteria punire, iniquos non exaltare, impudicos & hiſtriones non nutrire, impios de terra perdere, parricidas & pejerantes vivere non ſinere, eccleſias defendere, pauperes eleemoſynis alere, juſtos ſuper regni negotia conſtituere, ſenes & ſapientes & ſobrios conſiliarios habere, magorum, ariolorum, pythonicſſarumque ſuperſtitionibus non intendere, iracundiam differre, patriam fortiter & juſte contra adverſarios defendere, per omnia in Deo confidere, proſperitatibus [b] animum non elevare, cuncta adverſa patienter tolerare, fidem catholicam in Deum habere, filios ſuos non ſinere impie agere, certis horis orationibus inſiſtere, ante horas congruas cibum non guſtare. *Eccl. 10 10.* *Væ enim terræ, cujus rex puer eſt, & cujus principes mane comedunt.* Hæc regni proſperitatem in præſenti faciunt, & regem ad cæleſtia regna meliora perducunt. Qui vero regnum non ſecundum hanc legem diſpenſat, multas nimirum adverſitates imperii tolerabit. Iccirco enim pax ſæpe populorum rumpitur, & offendicula etiam de regno ſuſcitantur; terrarum quoque fructus diminuuntur, & ſervitia populorum præpediuntur; multi & varii dolores proſperitatem regni inficiunt, carorum & liberorum mortes triſtitiam conferunt, hoſtium incurſus provincias undique vaſtant, beſtiæ armentorum & pecorum greges dilacerant; tempeſtates aeris & hiemis [c] terrarum fecunditatem & maris miniſteria prohibent; & aliquando fulminum ictus, ſegetes & arborum flores, & pampinos exurunt. Super omnia vero regis injuſtitia, non ſolum præſentis imperii faciem obfuſcat, ſed etiam filios ſuos & nepotes, ne poſt ſe regni hereditatem teneant, obſcurat. Propter piaculum enim Salomonis, regnum domus Iſrael Dominus de manibus filiorum ejus diſperſit. Et propter juſtitiam David regis, lucernam de ſemine ejus ſemper in Hieruſalem reliquit. Ecce quantum juſtitia regis ſæculo valeat, intuentibus perſpicue patet. Eſt enim pax populorum, tutamen patriæ, immunitas plebis, munimentum gentis, cura languorum, gaudium hominum, temperies aeris, ſerenitas maris, terræ fecunditas, ſolatium pauperum, hereditas filiorum, & ſibimetipſi ſpes futuræ beatitudinis. Attamen ſciat rex, quod ſicut throno hominum primus conſtitutus eſt, ſic & in pœnis; ſi juſtitiam non fecerit, primatum habiturus eſt. Omnes namque quoſcumque peccatores ſub ſe in præſenti habuit, ſupra ſe modo implacabili, in illa pœna futura habebit. *3 Reg. 11. 31. & 15.*

Decimus gradus abuſionis eſt, Epiſcopus negligens; qui gradus ſui honorem inter homines requirit, ſed miniſterii ſui dignitatem coram Deo, pro quo legatione fungitur, non cuſtodit. Primum namque ab epiſcopo, quid ſui nominis dignitas teneat, inquiratur: quoniam cum epiſcopus nomen Græcum ſit, ſpeculator interpretatur. Quare vero ſpeculator ponitur, & quid a ſpeculatore requiritur, Dominus ipſe denudat, cum ſub Ezechielis prophetæ perſona, epiſcopo officii ſui rationem denuntiat, ita inquiens: *Speculatorem dedi te domui Iſrael. Audiens ergo ex ore meo ſermonem, nuntiabis eis ex me. Si autem videris gladium venientem, & tu non annuntiaveris ut revertatur impius a via ſua, ipſe quidem impius in iniquitate ſua morietur, ſanguinem autem ejus de manu tua requiram. Si autem tu annuntiaveris, & ille non fuerit reverſus, ipſe quidem in iniquitate ſua morietur, ſed tu animam tuam liberaſti.* Decet ergo epiſcopum, qui omnium ſpeculator poſitus eſt, peccata diligenter attendere, & poſtquam attenderit, ſermone, ſi potuerit, & actu corrigere; ſi non potuerit, juxta Evangelii regulam ſcelerum operarios declinare, *Si enim*, inquit in Evangelio Dominus, *peccaverit in te frater tuus, corripe illum inter te & ipſum ſolum. Si te audierit, lucratus eris fratrem tuum: ſi te non audierit, adhibe tecum* *Ezech. 3. 17.* *Mat. 18 15.*

a *Ne iniqui*) Aug. *ſi iniqui*.

b *Animum non elevare*) *Non elevari animo* Aug.

c *Terrarum fecunditatem &*) Sic emendavimus auctoritate cod. Colbert. & Aug. Male in aliis *turbata rerum fecunditate maris* &c. Habet idem mſ. *ſerenitate turbata* ante *terrarum*. Paulo poſt, lego ex duobus mſs. *pampinos exurunt*, pro eo quod eſt in edit. *pampinos quoſque exurunt*.

cum adhuc unum vel duos teſtes, ut in ore duorum vel trium teſtium ſtet omne verbum: ſi illos non audierit, dic Eccleſiæ: ſi Eccleſiam non audierit, ſit tibi ſicut ethnicus & publicanus. Tali ordine expellendus eſt, quicumque doctori vel epiſcopo adhærere noluerit. Et qui tali ordine expulſus fuerit, ab alio aliquo doctore vel epiſcopo non debet recipi. De ſacerdote namque ſcriptum eſt in lege: *Viduam aut repudiatam non accipiat uxorem.* Qui ergo illum excommunicatum a catholico, illo non permittente, ſibi jungit, jura ſacerdotii ſancti, [a] in quo Chriſtianorum genus electum eſt, excedit. Hac ratione epiſcopum, ad eos quibus in ſpeculationem poſitus eſt, eſſe oportet. Ceterum vero, qualis in ſemetipſo eſſe debeat, Paulus Apoſtolus exponit: ut ad gradum epiſcopi veniens ſit ſobrius, prudens, caſtus, ſapiens, modeſtus, hoſpitalis, filios habens ſubditos cum omni caſtitate, teſtimonium habens bonum ab his qui foris ſunt, proferens doctrinæ fidelem ſermonem, antequam epiſcopus ſit, non plures habens uxores quam unam. Non percuſſor, non bilinguis, non ebrioſus, non neophytus, ut per hæc ipſe oſtendat in opere, quod alios docet in ſermone doctrinæ. Caveant ergo negligentes epiſcopi, quod in tempore vindictæ Dominus per Prophetam conqueritur, dicens: *Paſtores* [b] *muti demoliti ſunt populum meum, & non paſcebant gregem meum paſtores, ſed paſcebant ſemetipſos*; ſed potius procurent hi, quos conſtituit Dominus ſuper familiam ſuam, dare illis cibum in tempore ſuo menſuram tritici, puram ſcilicet & probatam doctrinam, quatenus veniente Domino mereantur audire: *Euge ſerve bone & fidelis, quia ſupra pauca fuiſti fidelis, ſupra multa te conſtituam: intra in gaudium Domini tui.*

Levit. 21. 7.

Exech. 34. 8.

Matth. 25. 23.

Undecimus abuſionis gradus eſt, Plebs ſine diſciplina; quæ, cum diſciplinæ exercitationibus non ſervit, communi ſe perditionis laqueo conſtringit: iram etenim domini abſque diſciplinæ rigore non evadit. Atque iccirco Pſalmiſtæ vocibus indiſciplinatæ plebi prædicatur: *Apprehendite diſciplinam nequando irraſcatur Dominus.* Diſciplina vero morum eſt ordinata correctio, & majorum præcedentium regularum obſervatio. De qua diſciplina Paulus Apoſtolus ita loquitur dicens: *In diſciplina perſeverate: tamquam filiis vobis offert ſe Deus. Quod ſi extra diſciplinam eſtis, cujus participes facti eſtis? Omnes enim adulteri, & non filii eſtis.* Qui ergo adulteri, ſine diſciplina ſunt, & cæleſtis regni hereditatem non capiunt: ſi filii autem paternæ diſciplinæ correctiones ferunt, & hereditatem quandoque recipere poſſe non deſperent. De qua etiam diſciplina Eſaias quidem indiſciplinatæ plebi prædicat, dicens; *Quieſcite agere perverſe, diſcite bene facere.* Et ad eamdem Pſalmiſta conſona voce compſallit, dicens: *Declina a malo, & fac bonum.* Infelix ergo eſt qui abjicit diſciplinam. Audet enim extra milites aliquid, qui Dominum crucifigentes, non ejus ſciderunt tunicam, qui Eccleſiæ Chriſti ſcindit diſciplinam. Sicut enim tunica totum corpus præter caput tegitur: ita diſciplina, omnis Eccleſia, præter Chriſtum, qui caput eſt Eccleſiæ & ſub diſciplina non eſt, protegitur & ornatur. [c] Ipſa vero tunica contexta deſuper fuerat per totum; quia eadem diſciplina Eccleſiæ a Domino de cælo tribuitur & integratur. De qua Dominus cum ad patrem aſcendiſſet, poſtquam reſurrexit a mortuis, ad Apoſtolos ſuos loquebatur, dicens: *Vos autem ſedete hic in civitate, quoaduſque induamini virtute ex alto.* Tunica ergo corporis Chriſti diſciplina Eccleſiæ eſt; qui autem extra diſciplinam eſt, alienus eſt a corpore Chriſti. *Non ſcindamus igitur illam, ſed ſortiamur de illa cujus ſit,* id eſt, non ſolvamus quidquam de mandatis Domini, ſed unuſquiſque in quo vocatus eſt, in eo permaneat apud Dominum.

Pſalm. 33. 15.

Joan. 19 24.

Duodecimus abuſionis gradus eſt, Populus ſine lege; qui dum Dei dicta & legem ſcita contemnit, per diverſas errorum vias eumdem perditionis laqueum incurrit. De quibus viis ſub perſona prævaricatoris populi, humanum genus Propheta ita deplangit: *Nos autem ſicut oves erravimus, unuſquiſque in viam ſuam declinavit*; de quibus viis etiam ſapientia loquitur per Salomonem: *Multæ viæ videntur hominibus rectæ, & noviſſima earum deducunt ad mortem.* Quæ utique multæ perditionis viæ tunc inceduntur, cum una regalis via, lex Dei videlicet, quæ neque ad dexteram neque ad ſiniſtram declinat, per negligentiam deferitur. De qua ſcilicet via Dominus Jeſus Chriſtus, qui eſt finis legis ad juſtitiam omni credenti, denuntiat: *Ego ſum via, veritas, & vita; nemo venit ad patrem niſi per me.* Ad quam viam omnes homines communiter invitat, dicens: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati eſtis, & ego reficiam vos.* *Quia non eſt perſonarum acceptio apud Deum;*

Isa. 53. 6.

Prov. 14. 12.

Joan. 14 6.

Matth. 11. 28.

Rom. 2. 11.

Hebr. 12. 7. & 8.

Pſalm. 2. 12.

1 Tim. 3. 2.

Luc. 24. 49.

a *In quo*) Sic cod. Reg. edit. *quod*.

b *Muti*) Sic cod. Corbejenſis apud Aug. citatus, Habent *multi* Morel. & Pamel, *mei* Aug.

c *Ipſa vero*) Sic duo mſs. *ipſa enim* edit.

Deum; ubi non est Judæus, nec Græcus, masculus & femina, servus & liber, barbarus & Scytha, sed omnia in omnibus Christus: omnes enim unum sunt in Christo Jesu. Dum ergo Christus finis legis est, qui sine lege sunt; sine Christo fiunt. Igitur populus sine lege, populus sine Christo est. Abusivum ergo in temporibus Evangelii populum [a] sine lege fieri, quando Apostolis in cunctas gentes licentia prædicationis data est, quando tonitruum Evangelii per cunctas sæculi partes intonuit, quando gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam; quando qui de longe fuerant, facti sunt prope in sanguine Christi: qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei in Christo; quando est tempus acceptabile, & dies salutis, & tempora refrigerii in conspectu altissimi; quando unaquæque gens habet testem resurrectionis; quando ipse Dominus protestatur, dicens: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi*. Non itaque simus sine Christo in hoc tempore transitorio, ne sine nobis Christus esse incipiat in futuro. *Matth.* 28. 20.

a *Sine lege*) Cod. Colbert. *sine Christo*.

CŒNA,

CYPRIANO FALSO INSCRIPTA

QUIDAM Rex nomine Johel, nuptias faciebat in regione Orientis, in Cana Galileæ. [b] His nuptiis invitati sunt plures. Igitur qui temperius loti in Jordane, adfuerunt in convivio. Tunc [c] commendavit Naaman, aquam sparsit Amos, Jacobus & Andreas attulerunt fœnum, Matthæus & Petrus straverunt, mensam posuit Salomon, atque omnes discubuerunt turbæ. Sed cum jam locus [d] recumbentium plenus esset, qui superveniebant, quisque prout poterat, locum sibi inveniebat. Primus itaque omnium sedit Adam in medio, Eva super folia, Cain super aratrum, Abel super mulgarium, Noe super arcam, Japheth super [e] lateres, Abraham sub arbore, Isaac super aram, Loth juxta ostium, Jacob super petram, Moyses super lapidem, Helias super pellem, [f] Daniel super tribunal, Tobias super lectum, Joseph super modium, Beniamin super saccum, David super monticulum, [g] Joannes in terra, Pharao in arena, Lazarus super tabulam, Jesus super puteum, Zachæus super arborem, Matthæus in scamno, Rebecca super hydriam, Raab super stuppam, [h] Ruth super stipulam, Thecla super fenestram, Susanna in horto, [i] Absalon in frondibus, Judas super loculum, Petrus super cathedram, Jacobus super rete, Samson super columnam, Heli super sellam, Rachel super sarcinam. Patiens stabat Paulus, & murmurabat Esau, & [k] dolebat Job quod solus sedebat in stercore. Tunc porrexit Rebecca pallium, Judith cooperiorium, [l] Agar stragulum, Sem & Japheth cooperuerunt. Recumbentibus illatus est gustus cœnæ, & accepit cucurbitas Jonas, olus Esaias, betas Israel, morum Ezechiel, sycomorum Zachæus, citrium Adam, lupinos Daniel, pepones Pharao, carduum Cain, ficus Eva, malum Rachel, prunum Ananias, bulbos Lia, [m] olivas Aaron, ovum Joseph, uvas Noe, nucleos Simeon,

b *His nuptiis &c.*) Sic codices octo mss. editi, *Is invitavit plures ut cœnam ejus frequentarent*.

c *Commendavit*) Sic Pamelius & codices omnes mss. Non tamen male Morellius *commundavit*.

d *Recumbentium*) Multi codices habent *discumbentium*, & paulo post *prout poterant locum sibi inveniebant*.

e *Lateres*) *Lapides* in plerisque codicibus mss. Quæ sequuntur *Abraham suo arbore* desunt in multis.

f *Daniel super tribunal*) In tribus codicibus *David super tribunal*, & paulo post *Daniel super monticulum*.

g *Joannes*) Sic codices omnes, unus Colbertinus *Jonas super lectum*; editi *Jonas super terram*.

h *Ruth super stipulam*) Addidit has voces Pamelius, quæ deerant apud Morel. & in omnibus exstant codicibus mss. Quæ præcedunt *Raab super stuppam* in uno tantum vidi codice Sorbonico.

i *Absalon*) Legitur in multis codicibus *Abessalon*; & sic habet Pamelius.

k *Dolebat Job*) Sic emendavimus auctoritate septem vetustorum codicum: editi *& dolebat Jacob, Job solus sedebat in stercore, quod* in nullo inveni codice.

l *Agar stragulum*) Hæc desunt in plerisque codicibus mss. Non pauci habent *cooperuerunt recumbentes*, unus Colbertinus *cooperuerunt se*.

m *Olivas Aaron*) Plerique codices mss. & Morellius habent *uvas Aaron*, & paulo post *olivas Noe*.

meon, [a] acetum Jonas : accepit [b] oxygarum Jesus Christus. Deinde supervenit Jacob cum filiis, & Laban cum filiabus suis, & sederunt super lapides, Venit & Abraham cum domesticis suis & Moyses cum cetera turba, & sederunt foris. Tunc respiciens Rex invitatos suos, sic ait: [c] Unusquisque vestrum veniat in vestiarium meum, & dabo singulis cœnatorias vestes; tunc aliqui ierunt, & acceperunt. Primus itaque omnium accepit Zacharias albam, Abraham passerinam, [d] Loth sulphurinam, Lazarus lineam, Jonas cæruleam, Thecla flammeam, Daniel leoninam, [e] Joannes triclinam, Adam pelliceam, [f] Judas argyrinam, Raab coccineam, [g] Herodias cardinam, Pharao marinam, Enoch cælinam, Agar variam, David nervinam, [h] Helias eariam, Eva arborinam, [i] Job biplagiam, [k] Isaias mesotropam, Maria stolam, [l] Susanna castaninam, Moyses conchylinam, Abel purpuream, [m] Levi spartacinam, [n] Thamar coloriam, Azarias carbasinam, [o] Aaron murrinam, [p] Judith hyacinthinam, Cain ferrugineam, Abrion nigram, [q] Anna Persicinam, Isaac nativam, [r] Paulus Tharsicam, Petrus operariam, [s] Jacob pseudoalethinam, Jesus columbinam. At ubi divisit vestes, Rex respiciens eos, sic ait: Non ante cœnabitis, nisi singuli singulas vices feceritis: atque ita sibi [t] præceptas diaconias consummaverunt. Primus itaque omnium ignem petiit Helias, succendit Azarias, lignum porrexit Sara, [u] collegit Jephte, attulit Isaac, conscidit Joseph, puteum aperuit Jacob, hyssopum porrexit Sepphora, ad lacum stabat Daniel, aquam attulerunt ministri, hydriam portabat Rebecca, vinum protulit Noe, utrem portabat Agar, attulit argentum Judas, vitulum adduxit Abraham, alligavit Raab, resticulam porrexit Jesus, pedes copulavit Helias, ferrum tradidit Petrus, elisit Daniel, occidit Cain, supportavit Abacuc, suspendit Absalon, pellem detraxit Helias, ventrem aperuit [x] Hermocrates, mediana suspendit Tobias, sanguinem effudit Herodes, stercus projecit Sem, aquam adjecit Japheth, elavit Helisæus, parte fecit Phalech, numeravit Auses, salem misit Molessadon, oleum adiecit Jacob, in focum imposuit [y] Antiochus, coxit Rebecca, prior gustavit. Eva Explicitisque omnibus, omnes locis suis resederunt. Tunc *intulit panes Saul*, fregit Jesus, tradidit omnibus Petrus, intulit lentem Jacob, solus manducavit Esau, intulit intritam Abacuc, totum comedit Daniel, fabam intulit [z] Amelsad, prior gustavit Misael, sed quoniam hædum coctum comederat Isaac, & piscem assum Tobias; cœpit tumultuari Æglom. Valde esuriebat Daniel, panem petebat Hermocrates, non manducabat Joannes, nihil gustaverat Moyses, jejunus fuit Jesus, micas colligebat Lazarus. Ceteri autem partes suas tenebant, quas ex variis, venationibus ac-

Helciæ pulcra filia,
Secura per pomœria.
Susanna fert castaneam.

a *Acetum Jonas*) Sic octo codices mss. editi *Dedit Acetum Jonas*.

b *Oxygarum*) Aliter in sex codicibus mss. *accepit & hoc J. C.*

c *Unusquisque.... veniat.... & dabo*) Sic emendavimus codicibuo plerisque consentientibus, nisi quod nonnulli habent *in vestiarie meo*; editi, *Quisque voluerit vestrum venire.... dabo*. Pamelius addidit *singulas* quam vocem in uno tantum vidi codice ms.

d *Lot sulphurinam*) Sic codices mss. & editi præter Oxonienſem, ubi legitur *Job*.

e *Joannes triclinam*) *Trichinam* legendum esse observat Salmasius annot. in Trebel. Pol. p. 342 in uno ex regiis codicibus legitur *triginam*.

f *Judas argyrinam*) Quidam codices mss. *arguirinam*, alii *arguirinam*.

g *Herodias*) Cod. Sorb. *Herodes*.

h *Helias aeriam*) Quidam codices *aeream*, alii *aerinam*.

i *Job biplagiam*) Edit. Oxon. *biblagiam*; repugnant alii codices mss. & editi.

k *Isaias mesotropam*) Colbertinorum codicum alter *mesotratam*, quæ vox aptior videtur ad indicandum Isaiam medium fuisse scissum. Forte melius legeretur *mesotretam*.

l *Susanna castaninam*) Sic pro *castalinam* legendum monet Salmasius not. in Vopisc. p. 410. Hanc observationem confirmat auctoritate Azelini monachi Remensis, qui cœnam hanc versibus rithmicis ante aliquot sæcula reddidit. In hoc opere, quod manu exaratum habebat penes se Salmasius, sic legebatur.

m *Levi spertacinam*) Cod. Colb. *partacinam*, unus ex regiis *spartaginam*.

n *Tharuar coloriam*) Sic alter codicum Colbert. atque ita legendum observat Casaubonus not. in Vopisc. p. 396. edit. *colorinam*.

o *Aaron murrinam*) Multi codices mss. *myrrinam*.

p *Judith hyacinthinam*) *Judas* in plerisque mss. Colbertinorum, alter *Judas Zantinam*.

q *Anna Persicinam*) Sorbon. & unus ex regiis.

r *Paulus Tharsicam*) *Candidam* octo codices mss.

s *Jacob pseudoaletbinam*) Sic unus ex regiis codicibus. Sic etiam legisse se testatur Salmasius in vetusto codice not. in Treb. Pol. p. 342 ceteri codices hanc lectionem confirmant, quorum multi habent *pseudoallechinam* vel *pseudoallecinam*: editi *aletbinam*. *Joannes* legitur pro *Jacob* in sex codicibus mss.

t *Præceptas diaconias*) Sic plerique codices mss. editi *præcepta diaconia*. Paulo ante *singuli* deest in plerisque codicibus mss.

u *Collegit Jephte*) Desunt hæc in plerisque mss.

x *Hermocrates*) In quibusdam codicibus *Hermogrates*. Sic etiam paulo post in quibusdam legitur *Malassadon*.

y *Antiochus*) *Ariochus* in multis codicibus mss.

z *Amelsad*) *Melsad* in pluribus codicibus mss.

acceperant. Abraham vitulinam, [a] Esau cervinam, Abel agninam, Noe arietinam, Samson leoninam, Elisæus ursinam: majorem tamen partem tenebat Beniamin. Postmodum dedit panes Pharao, omnibus divisit Joseph, discum attulit Herodes, partes composuit Rebecca, [b] intulit Iacob, distribuit omnibus Noe. Primus ergo sustulit Joannes caput, cerebellum Abessalon, linguam Aaron, maxillam Samson, auriculam Petrus, oculos Lia, cervicem Holofernes, arterias Zacharias, collum Saul, armora Agar, interanea Jonas, [c] fel piscis Tobias, cor Pharao, renalia Esaias, latus Adam, costam Eva, ilia Maria, ventrem Sara, vulvam Elizabeth, adipem Abel, femora Abraham, caudam Moyses, crura Loth, pedes Jacob, ossa collegit Ezechiel. Item Jacobus & Andreas intulerunt pisces: sustulit itaque asellum Jesus, labeonem Moyses, lupum Beniamin, mugilem Abel, murænam Eva, pellamidem Adam, locustam Joannes, gladium Cain, capitonem Abessalon, [d] polypum Pharao, turpitudinem Lia, auratam Thamar, scarum Agar, [e] cantharidem David, halecem Joseph, saxatilem Hieremias, umbras Lazarus, soleam Juda, [f] hirundinem Tobias, argentillum Judas, sepiam Herodes, carnutam Esau, [g] glauculum Jonas, [h] alopidam Jacob, salpam Molessadon, denticem Esaias, araneum Thecla, coracinum Noe, rubellionem Rebecca, lacertum Golias, mænam Maria, & leonem Samson. Posuit & Jonas acetum, Molessadon salem misit, prior intinxit Cain. Explicitisque omnibus, dedit adipem Abel, [i] mel Jonathas, lac Abraham, [k] consperšit Sara, dulcia fecit Jesus, [l] perministravit Paulus. Sed quoniam aliquot genera vini habebant, passum bibebat Jesus, Marsicum Jonas, Surrentinum Pharao, pellinum Adam, Gaditanum Moyses, Creticum Isaac, Adrianum Aaron, arbustinum Zachæus, arsinum Thecla, Albense Joannes, Campanum Abel, Signinum Maria, Florentinum Rachel. Saturatione vini sopitus jacebat Adam, ebrius obdormivit Noe, satis biberat Loth, sternebat Holofernes, somnus tenebat Jonam, vigilavit prope gallum Petrus, [m] suscitabatur Jesus, surgere quærebat Jacob, prior surrexit [n] Laban. Tunc miscuit scyphum Beniamin, [o] intulit Martha, prior bibit Petrus. Sed quoniam vinum subduxerat Amelsad, & male miscuerat Jonas, murmurabat Hermippus, [p] aquam bibebat Joannes, vinum petebat Maria, [q] non consentiebat Susanna, plenam ampullam ferebat [r] Martha, sitiebat Ismael, ire volebat Tobias, alienum calicem bibere volebat Jacobus. Sublatisque omnibus, aquam ad manus petebat Pilatus, tradidit Judas, ministrabat Martha, effudit Hermocrates, linteum porrexit [s] Petrus, intulit lucernam Esaias, gratias egit Simeon, benedixit Anna, intulit coronas Rachel, [t] David hyssopum porrexit, dedit unguentum Maria, perunxit Martha, poma intulit Adam, favum porrexit Samson, cytharam [u] percussit David, tympanum Maria, psalterium duxit Jubal, [x] choros duxit Judith, [y] cantavit Asael, saltavit Herodias, laudes dedit Azarias, magia lusit Mambres, risum fecit Isaac, osculum porrexit Judas, valefecit Loth. Et cum vellent discedere, respiciens eos Rex, sic ait: Nunc per omnia diem nuptiarum celebrate, & frequentate, & demutate habitus, velut pompas facientes, sic [z] ite in domos vestras Placuit vero omnibus voluntas Regis: atque ita primus omnium procedit in magistro Jesus, [aa] in custode Joannes, in retiario Petrus, in secutore Pharao, in venatore

a *Esau cervinam*) Sic Morel. & codices mss. Pamelius *Isaac*.

b *Intulit Jacob*) Hæc non inveni in mss.

c *Fel piscis*) *Sicotum* in sex mss. *Syrcotum* Remig.

d *Polypum*) *Polytum* in mss.

e *Cantharidem*) *Cantoridem* mss. Sic etiam *halegem*, *saxitanum*, *umbras*, *soliam* in plerisque.

f *Hirundinem*) *Arundinem* in pluribus mss.

g *Glauculum Jonas*) Quidam mss. *conculam*, alii *glaucum*.

h *Alopidam Jacob*) Plerique codices *Job*. Paulo post *ereneam*, *coracinam*, *helionem* in multis codicibus, *dentilem* in uno ms.

i *Mel Jonathas*) Sic codex Sorb. alii *Jonas*, editi *Joannes*:

k *Consperšit*) *Consparšit* in mss.

l *Perministravit*) Sic codices mss. editi *omnia perministravit*.

m *Suscitabatur*) *Suscitabat* mss.

n *Laban*) *Lazarus* Morel. & quidam mss.

o *Intulit Martha*) *Maria* in sex mss. *Thamar* Sorbon.

p *Aquam*) plerique mss. *aquatum*.

q *Non consentiebat Susanna*) Non inveni in mss.

r *Martha*) *Thamar* in codice Sorbonico.

s *Petrus*) Sic novem codices mss. *Martialis* in editis.

t *David hyssopum porrexit*) Hæc desunt in octo codicibus mss. in quibus etiam legitur: *dedit unguentum Aaron*. Postea *perunxit Maria* in uno ex regiis codicibus.

u *Percussit*) *Porrexit* in plerisque codicibus mss.

x *Choros*) Multi codices habent *choreas*.

y *Cantavit Asael*) *Cantavit David* in plerisque mss. codicibus.

z *Ite in domos vestras*) *Ite domibus vestris* in plerisque mss. sic etiam paulo post in iisdem *prodit in magistro Jesus*.

aa *In custode*) Omnes codices mss. *in custodia*.

re [a] Nemroth, in delatore Judas, in hortulano Adam, in [b] exordiario Eva, in latrone Cain, in pastore Abel, in cursore Jacob, in sacerdote Zacharias, in rege David, in cytharœdo Jubal, in piscatore Jacobus, in [c] coquo Antiochus, in aquario Rebecca, [d] in furnitore Ananias, in bestiario Thecla, in stupido Molessadon, in religioso Salomon, in [e] ministra Martha, in milite Urias in insano Herodes, in famulo Cham, in medico Tobias, in ebrio Noe, in risiculo Isaac, in tristi Job, in judice Daniel, in fabro Joseph, in prostituta Thamar, in formosa Rachel, in odibili Lia, in domina Maria, in impio Loth, in adversario Amalech, in structore Sem, in [f] rusticolo Esau, in forti Golias, in pistore Hieroboam. Sed quoniam contendebat Dina, aquam effundebat Aaron, & nudus erat Jonas; tunc solem petebat Auses ut siccaretur Bersabee. [g] Quo facto jussit eos Rex ad se venire; qui venerunt altera die & munera ei obtulerunt. Primus itaque omnium obtulit arietem Abraham, taurum Thecla, oviculam Noe, camelum Rebeca, leonem Samson, cervum Esau, vitulum Jesus, jumentum Jacob, currum Helias, vestem Judith, crines Bersabee, ligna Isaac, frumentum Joseph, resinam Ruben, pecuniam Abimelech, strobilos Levi, capsam Moyses, favum Petrus, copias Abigal. Sed quoniam ante diem convivii, quædam de convivio subducta fuerant, jussu Regis inquirebantur ab eis. Involverat enim stragulum multicolorium Agar, sigillum aureum Rachel, speculum argenteum Thecla, scyphum bibitorium Beniamin, annulum signatorium Thamar, coopertorium subsericum Judith, lanceam regiam David, alienam uxorem abduxerat Abimelech. Tunc jussit Rex, ut omnes qui fuerant in convivio ducerentur ad tormenta. Quo facto, primus innocens decollatur Joannes, occiditur Abel, foras projicitur Adam, timens obmutescit Zacharias, fugit Jacob, queritur Enoch, turbatur Abimelech, immutatur Nabuchodonosor, deprecatur Abraham, transfertur Helias, supprimitur Dina, includitur Noe, impingitur Loth, suffigitur Jesus, damnatur Daniel, accusatur Susanna, alligatur Joseph, occiditur Martha, tollitur Abacuc, bestiis datur Thecla, in fornacem mittitur Ananias, vinculis constringitur Samson, punitur Urias, flagellatur Paulus, tenditur Esaias, exspoliatur Jonas, lapidatur Hieremias, excæcatur Tobias, non credebant Moysi, subducitur Abiron, suspenditur Abessalon, confunditur Rebecca, transducitur Agar, arguitur Pharao, relinquitur Dathan, deprimitur Chore, copulatur Isaac, mittitur Nathan, convincitur Amalech, maledicitur Judas, dehonestatur Mambres, [h] cognoscitur Loth, interficitur Phinees, dimittitur Ophni, timens moritur Heli, comprimitur Dina, decipitur Esau, substringitur Saul, dolet de facto Job, interrogatur Eva, nescio clamat Cain, tenetur & negat Petrus. Sed quoniam multorum conscientia erat, in furto quod erat *suscipiens* Raab, [i] quærebat Laban, infamabatur Susanna, arguebat Joannes, negabat Rachel, docebat Moyses, plorabat Triphæna, observabat Maria, attendebat Onesiphorus, tristis erat Paulus, jurabat Jacob, non credebat Pharao, mentiebatur Hieroboam, pavebat Susanna, erubescebat Rebecca, plangebat Hieremias. Postmodum scrutatis omnibus, inventum est furtum apud Beniamin, quod erat in conscientia Joseph. Sed posteaquam probatum est Regi, quod Achar filius Charmi solus esset reus furti, jussit eum mori, donavitque eum omnibus. Tunc occasione accepta, primus omnium calce eum percussit Moyses, abiit in complexum Jacob, vestem detraxit Thecla, ad terram elisit Daniel, lapide percussit David, virga Aaron, flagello Jesus, medium aperuit Judas, lancea transfixit Eleazar. Tunc jussit, uti qui mortuus esset sepeliretur; & vendidit agrum Laban, emit Abraham, Joseph monumentum fecit, & ædificavit Nachor, aromata imposuit Maria, clusit Noe, superscripsit Pilatus, pretium accepit Judas: quo facto gaudens clamat Zacharias, confunditur Elizabeth, stupet Maria, ridebat de facto Sara. Explicitisque omnibus domos suas repetierunt.

CON-

a *Nemroth*) *Mambres* in omnibus mss.

b *In exordiario*) Morel. & codices mss. *in exodiario*.

c *In coquo Antiochus*) *Ariochus* in codicibus mss. *in coco jarito* Sorb.

d *In furnitore Ananias*) Mss. *in fornatorio*.

e *In ministra*) Mss. *in ministro*.

f *In rusticulo*) Plerique mss. *in rustico*. Iidem paulo post *nudus erat Joannes, stolam petebat Auses*

g *Quo facto*) Morel. & quidam codd. mss. *pro quo facto*, alii *sub quo facto*. Paulo post desunt hæ voces *altera die*. In iisdem legitur *stropillos Levi* vel *stropilos*, *capsas Moyses*. *Ante diem quædam, de convivio*.

h *Cognoscitur*) Sic pro eo quod erat in editis *cogitur*, emendavi codicis Colbert. auctoritate.

i *Querebat*) Editi *quærebatur*. Emendavimus auctoritate quatuor mss.

CONFESSIO SANCTI CYPRIANI.

1 QUICUMQUE Christi mysteriis infensi estis, lacrimas meas aspicite, & quam vim habeant quæcumque his mysteriis continentur, cognoscite. Quicumque dæmonum delectamini institutis, discite a me ludibriorum, quæ in illis deprehenduntur, vanitatem. Neque enim vestrum quisquam superstitiosior me umquam esse poterit, aut accuratius eos qui dicuntur deos investigare, eorumque efficientiam assequi. Ego sum Cyprianus, qui a teneris unguibus donum Apollini consecratus sum, & adhuc infans draconis artibus initiatus. Nondum annos septem natus eram, cum & ad Mithræ accessi mysteria; & cum Athenas venissem, & parentum meorum cura & sollicitudine civis factus fuissem, annos natus decem in Cereris mysteriis facem prætuli, & clarum puellæ luctum sustinui, ac Palladis in arce draconi ministravi ad munus æditui evectus. Veni etiam in Olympium montem, deorum, ut dicitur, sedem; & initiatus sum sonis sermonum, ac strepituum narrationibus. Vidi illic in phantasia arbores & herbas, quæ deorum præsentia operari videntur. Vidi illic horarum successiones, spiritibus vices exercentibus, & dierum discrimen a contrariis quibusdam efficientiis constitutum. Vidi illic choros dæmonum canentium, & aliorum bellum gerentium, & aliorum insidiantium, decipientium, permiscentium; ac dei & deæ cujusque cospexi illic phalangem, dies quadraginta ibi commoratus; unde velut ex regia quadam mittantur spiritus, ut unusquisque in terra & in omnibus gentibus operetur: fructibus tantum vescebar post solis occasum, &

ΜΕΤΑΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ.

ΟΣΟΙ τοῖς τοῦ Χριστοῦ μυστηρίοις a προσκόπτετε, τοῖς ἐμοῖς δάκρυσιν ἐπιβλέψατε, καὶ γνῶτε πάντων τῶν ἐμφερομένων ἐν αὐτοῖς τὴν δύναμιν. ὅσοι τοῖς δαιμονικοῖς ἐπιτέρπεσθε τρόποις, παρ' ἐμοῦ μάθετε τὴν ματαιότητα τῶν ἐν αὐτοῖς b χλευασμάτων. οὔτε γὰρ c ὑμῶν ἐμοῦ δεισιδαιμονέστερός ποτε γενέσθαι δυνήσεται, οὔτε διερευνήσασθαι τὰ περὶ θεῶν τῶν λεγομένων, οὔτε ἐφικέσθαι τῆς παρ' αὐτῶν ἐνεργείας. ἐγώ εἰμι Κυπριανός, ὁ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀπατεθεὶς τῷ Ἀπόλλωνι κειμήλιον, μυηθεὶς ἔτι νήπιος τῷ τοῦ δράκοντος δραμάτουργίαν. Ἔπειτα οὔπω ἥμην ἐτῶν ὅτε καὶ τοῖς τοῦ Μίθρου προσῆλθον μυστηρίοις, καὶ ὡς d Ἀθηναῖος ἐπήλυτος ὢν, ὑπὸ δὲ τῶν γεννησάντων με διὰ σπουδῆς πολίτης γενόμενος, ἔτι ὢν δέκα ἐτῶν, ἐδαδούχησα τῇ Δήμητρι, καὶ e τῆς κόρης τὸ λευκὸν πένθος ὑπέμεινα, καὶ τῆς ἐν τῇ ἀκροπόλει Παλλάδος f τῷ δράκοντι ἐλειτούργησα, εἰς προκοπὴν g νεωκόρου καταστάς. ἐγενόμην κὴ ἐν τῷ Ὀλυμπίῳ ὄρει, τῶν θεῶν, ὡς λέγουσιν, h οἰκητήριον, κὴ ἐμυήθην ἤχους ὁμιλιῶν κὴ φόφων διήγησιν. εἶδον ἐκεῖ φαντάζοντα πρέμνα, καὶ πόας ἐνεργεῖν δοκούσας θεῶν ἐπισκοπαῖς. εἶδον ἐκεῖ ὡρῶν διαδοχὰς, πνευμάτων ὑπαλλασσόντων, κὴ ἡμερῶν διαφορότητα ὑπό τινων ἐνεργειῶν ἐναντίων i συνισαμένων. εἶδον ἐκεῖ χορούς δαιμόνων ὑμνούντων, καὶ ἄλλων πολεμούντων, καὶ ἑτέρων k ἐνεδρευόντων, ἁπατώντων, συγχεόντων, καὶ ἑκάστου θεοῦ κὴ θεᾶς ἐθεασάμην ἐκεῖ τὴν φάλαγγα, μείνας ἀυτόθι ἡμέρας τεσσαράκοντα. ὁπόθεν ὡς ἐκ βασιλείων ἀποστέλλονται τὰ πνεύματα, ἐνεργεῖν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῇ γῇ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. καὶ ἐσιτούμην l ἀκρόδρυα μόνον μετὰ δύσιν ἡλίου. καὶ δὴ ὧν

a Προσκόπτετε) Vetus interpres legit προκόπτετε sic enim habet Latina hujus operis interpretatio in in editione Oxoniensi, & in tom. 3. Thesauri Anecdotorum: *Quicumque in Christi mysteriis proficitis*. Tot aliis nævis scatet hæc interpretatio, ut necesse visum fuerit totum hoc opus, quod a Gregorio Nazianzeno citatum, & ab Eudocia in versus deductum fuit, Græce & Latine edere. Græca suppeditavit bibliotheca Colbertina. Titulum rerinuimus, prout habetur in Latina veteri interpretatione; quamvis accuratius reddi potuisset, *Pœnitentia sancti Cypriani*,

b Χλευασμάτων) *Discite vanitatem eorum quæ perimunt animas*, Oxon. *discite vanitatem earum quæ in eis pereunt animarum*, Thes. & cod. Colbert.

c Ὑμῶν) Deest apud interpretem; addendum videtur *mei* quæ vox ab interprete retenta; sic enim redit: *numquam enim nequior me aliquis factus est*.

d Ἀθηναῖος) Apud interpretem Cyprianus nec Athenas advenisse, nec civitate ibi donatus memoratur, sed hæc leguntur: *Et cum adhuc tenerrimus essem, cœpi iniquitates agere. A parentibus autem dæmonibus traditus sum, & velut votum erat eis vita mea turpis*.

e Τῆς κόρης) Id est, Proserpinæ. At interpres mirum in modum aberrat, cum sic reddit: *Idoli pupillæ albi luctum exspectavi*.

f Τῷ δράκοντι) Non belle Oxoniensis editor dæmonem hoc in loco, ut in pluribus aliis ejusdem libri, generatim draconis nomine designari existimat. Liquet hic indicari draconem illum, qui Athenis in templo Minervæ colebatur. Narrat Plutarchus in Themistoclis vita pag. 282. Themistoclem, cum Athenienfibus persuadere vellet, ut relicta urbe in naves secederent, inito cum sacerdotibus consilio perfeciisse, ut dracone his diebus in adytis non apparente, & libaminibus, quæ ei quotidie apponebantur, integris repertis, Minerva dereliquisse urbem, & ducem se civibus ad mare præbere videretur.

g Νεωκόρου) Vetus interpres hæc conjungit cum iis quæ sequuntur: *Et post promotionem sacerdos constitutus sum in Olympio monte*. Hæc autem *promotio* non ætatis, ut editori Oxon. videtur, sed dignitatis accessionem designat.

h Οἰκητήριον) Lege οἰκητηρίῳ,

i Συνισαμένων) Legendum videtur συνισαμένην. Dierum autem varietatem nequaquam his scriptor dæmonibus attribuit, sed ait eos sibi illam attribuisse in visionibus quas ei objiciebant,

k Ἐνεδρευόντων) *Obsessa facientium*, Oxon. *obscena facientium*. Thes.

l Ἀκρόδρυα) Sic reddit in edit. Oxon. *summa tenera de arboribus*. *Sumina tenera de roboribus* Thes.

ὧν ἔτι ἐπῶν πεντεκαίδεκα ἐμυούμην τὴν ἑκάστου αὐτῶν ἐνέργειαν ὑπὸ τῶν ἑπτὰ ἱεροφαντῶν. λίαν γὰρ οἱ ἐμοὶ γονεῖς ἐσπευδὸν με ἐπιγνῶναι τὰ γῆς, ἀέρος καὶ θαλάσσης, οὐ μόνον τὰ κατὰ φύσιν φθορᾶς καὶ γενέσεως ποῶν ϗ πρέ-
a μνων ϗ [a] ϛομάτων, ἀλλὰ ϗ ἐν πᾶσιν αὐτοῖς ἐνεργείας, ἃς ὁ ἄρχων τὸ αἰῶνος τούτου ἐνετύπωσεν, ἐναντιούμενος πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ διατύπωσιν.

Ἦλθον καὶ ἐν Ἄργει ἐν τῇ τῆς Ἥρας τελετῇ, ἐμυήθην ἐκεῖ βουλὰς ἑνότητος, ἀέρος πρὸς αἰθέρα, καὶ αἰθέρος πρὸς ἀέρα. ἅμα δὲ καὶ γῆς πρὸς ὕδωρ, καὶ ὕδατος πρὸς ἀέρα. ἔφ-
b θασα καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι, καὶ τῷ [b] ταυροπολίν Ἀρτεμιν κατέλαβον ἐν Λακεδαίμονι, ἵνα μάθω ὕλης σύγχυσιν ϗ διαίρεσιν, ϗ μεταωρισμὸς λοξῶν ϗ ἀγρίων διηγήσεων, ϗ τὰ κατὰ μαντικὴν κατάληψα παρὰ Φρυγῶν, ϗ ἱπποσκοπίαν ἔμαθον. καὶ ἐν βαρβάροις οἰωνισμὸν,
c καὶ τετραπόδων [c] καμπὰς, ϗ γνωσικῶν κλη-δονισμοὺς. ϗ φωνὴν τρισμοῦ παντὸς ξύλου, ϗ λίθου, ϗ νεκρῶν ἐν τάφοις, ϗ θυρῶν ψόφους, ϗ παλμοὺς μελῶν ἔγνων, ϗ αἱμάτων φορὰς ἐν τοῖς σώμασι κατ' ἐνέργειαν, ϗ μυρμηκιασμῶν συσάσεις ϗ ἀναπάσεις, ϗ βολὰς λόγων καὶ ἀριθμῶν εἰς λόγους, καὶ λόγων εἰς ἀριθμοὺς, καὶ ἐπιπολαίους κακώσεις σωμάτων, ὡς φυσικὰς, ϗ τὰς φυσικὰς ὡς ἐπιπλάσους, ϗ ὅρκους ἀκουομένους ϗ μὴ ἀκουομένους, ϗ συμφωνίας εἰς ἐναντίωσιν. καὶ ὑδὼν ἐν γῇ καὶ ἐν θαλάττῃ, ϗ ἐν ἀέρι με ἐλαθεν, ἔτε φασματικὸν, ἔτε γνωσικὸν, ἔτε πολύτροπον, ἢ μηχανικὸν, ὃ οὐκ ἔντεχνον, ἀχρι τῆς τῶν γραφῶν μεταφορᾶς μαγγανικῆς, ϗ τῶν τοιούτων ἁπάντων.

Μετὰ τὰ ταιαῦτα εἴκοσι γενόμενος ἐτῶν, παρ' Αἰγυπτίοις εἰς Μέμφιν ἦλθον, κἀκεῖ τῶν ἀδύτων λαμβάνω πεῖραν, ἐν οἷς πρὸς τὰ περίγεια ἐνοῶνται, ϗ κατὰ ποῖον ἀποτρόπαιοί εἰσι τόπον, ϗ τίσιν ἐπιτέρπονται ἄστροις ϗ θεσμοῖς ϗ πράγμασι, ϗ ἐν τίσι φυγαδεύονται. πῶς σκότος τηροῦσι, ϗ ἐν τίσι πράγμασιν ἄλλοις τὴν ἀντίστασιν ἔχουσιν. ἔγνων ἐκεῖ πόσοι ἄρχοντες σκότους εἰσὶ, ϗ πῶς ἐν ψυχαῖς κατορθοῦσι καὶ σώμασιν ἑαυτῶν κοινωνίαν ἔχουσι, καὶ ποία ἐνέργεια δι' αὐτῶν κατορθοῦται, δρόμος, γνῶσις, μνήμη, φόβος, τέχνη ἔνδολος, ἀθρύλλητος ὁρμὴ, λήθη καὶ ὄχλου παίγνια, ϗ τὰ τοιουτότροπα. ἐκεῖ ἔγνων σεισμῶν καὶ ὑετῶν ὁμοιότητα, ϗ γῆς καὶ θαλάσσης ἐπιπαθευμένων ὁρμὴν, ὡς ἂν εἰς ἐναντίωσιν τῆς ἐποπτικῆς κινήσεως τοῦ Θεοῦ. ἐκεῖ εἶδον γιγάντων ψυχὰς ὑπὸ σκότους τηρουμένας, καὶ φασματικῶς ὀρθούσας γῆν, ὡς ἄν τις ἐπ' ὤμων φέρῃ φορτίον βαρύτατον. ἐκεῖ εἶδον δρακόντων κοινωνίας μετὰ δαιμόνων, καὶ τὴν ἐξ αὐ-

uniuſcujuſque illorum efficaciam edocebar a ſeptem ſacrorum antiſtitibus, cum annos nondum quindecim impleviſſem. Id enim parentes mei valde ſtudebant, ut cognoſcerem quæ in terra & in aere & in mari; nec naturales tantum herbarum & arborum & corporum generationes & corruptiones, ſed etiam inſitas his omnibus virtutes, quas princeps hujus ſæculi impreſſit, ut Dei conſtitutioni adverſetur.

2 Veni etiam Argos in Junonis ſacris. Vidi ibi aeris cum æthere, & ætheris cum aere, ſimul etiam terræ cum aqua & aquæ cum aere unitatis conſilia. Penetravi etiam in Iliadem, & ad Tauropolon Artemidem, quæ eſt Lacedæmone, acceſſi, ut materiæ confuſionem & diviſionem diſcerem & obliquarum & atrocium enarrationum ſublimitates; divinationem a Phrygibus & haruſpicinam accepi, auſpicia apud Barbaros, & quadrupedum flexiones, & peritorum ominationes, & ſtridoris vocem ligni omnis ac lapidis, & mortuorum in ſepulcris, ac oſtiorum ſtrepitus & membrorum palpitationes cognovi, & ſanguinis in corporibus motus ſecundum efficientiam, & pulſationum contractiones & extenſiones, & ſubductiones rationum & numerorum in rationes & rationum in numeros, & ſimulatos corporum morbos quaſi naturales, & naturales quaſi ſimulatos, & juramenta quæ audiuntur nec tamen audiuntur, & conſenſiones ad diſcordiam: nec quidquam in terra aut in mari aut in aere me latuit, ſive phantaſia, ſive ſcientia, ſive variis modis, ſive machinatione aut artificio contineatur, uſque ad ſcripturarum per præſtigias translationem, & alia ejuſmodi omnia.

3 Poſtea annos natus viginti Memphim in Ægyptum veni, ac ibi in adyta admiſſus, cognovi quæ ſit eorum (dæmonum) cum terrenis rebus communicatio, quibus in locis averrunci ſint, quibus delectentur aſtris & legibus & rebus, quibus fugentur; quomodo tenebras ſervent, & quibus aliis in rebus reſiſtant. Cognovi illic quot ſint tenebrarum principes, & quomodo illis ſuccedat in animabus & corporibus quæ cum illis communicationem habent, & qualis per eos ad exitum perducatur efficientia, curſus, ſcientia, memoria, metus, ars doloſa, tacitus impetus, oblivio & turbe ludibria, & alia ejuſmodi. Vidi illic terræ motuum & pluviarum ſimilitudinem, & terræ ac maris motum de induſtria excitatum, ut inſpectrix Dei motio interpelletur. Vidi illic gigantum animas ſub tenebris detentas, & in phantaſia ſuſtinentes terram, velut ſi quis graviſſimum onus humeris ferat. Vidi illic draconum cum demonibus communicationes, & emiſſam ex illis

a Στομάτων) Legendum eſſe σωμάτων patet ex Photio, qui Cyprianum ait inveſtigaſſe naturam herbarum & plantarum & omnis generis animalium.

b Ταυρόπολιν) Legendum ταυροπόλον. Artemis dicta eſt Tauropolos, vel quod ceu taurus omnia circumeat & luſtret, vel quod taurum in Hippolytum a Neptuno immiſſum per omnes terras œſtro percitum agitaverit, vel eum, ut alii volunt, conſoderit: unde & ταυροβόλος dicta eſt. Suidas.

c Καμπὰς) Lege καμπὰς. Paulo poſt nonnullæ in cod. mſ. litteræ vetuſtate exciderunt, quas tamen non difficile fuit explere. Sic enim legitur ἐπιπολαίοις ... ὡσεις σωμάτων ὡς φυσικὰς, καὶ τὰς φυ.. κὰς ὡς ἐπιπολάσοις (forte ſupra legendum pariter ἐπιπλάσοις καὶ ὅρκοις .. ουομένοις. Sic etiam infra, ἐποπτικῆς κινῆ ... τὸ Θεῦ, ἐπὶ εἶδον γιγάν των ψυχὰς ὑπὸ σκότο... ομένας

lis amaritudinem ad rerum terrenarum perniciem; unde participes aerei ſpiritus peſſime homines afficiunt, utpote materiæ auxilio adjuti. Vidi & terram a vento gravatam, nec in aqua demerſam propter erectionem naturalium ejus fulcrorum, quam draco, qui divinæ conſtitutioni adverſatur, ad fraudem inſtruendam elaboravit. Veni etiam in locum ubi ideas transfigurationum habent dæmones, per quas nefarii ſpiritus hominibus in impietate ſecum fœdere conjunctis miniſtrant. Vidi illic quomodo conſiſtat impia pietas & rationis expers ſcientia, & iniqua juſtitia, & confuſus ſtatus. Vidi illic ſpeciem mendacii formam habentis omni genere variatam, & ſpeciem fornicationis triformem, ſanguineam, ſpumoſam, pinguem: ſpeciem iræ petroſam, deſertam, & aſperam & efferatam: ſpeciem doli coagmentatam & concretam, pluribus linguis comantem: ſpeciem odii, cæcam, habentem quatuor oculos in occipite ſemper luciſugos, ac multos pedes protinus ex ipſo capite ſuſpenſos; ſine ventre ob viſcerum expertem animi affectum: ſpeciem invidiæ ſimilem æmulationi, in eo tamen diſcrepantem quod linguam inſtar falcis proferat. Vidi illic ſpeciem improbitatis tenuem, multos oculos habentem & pro pupillis ſagittas, impetu ad inſidias inſtructam. Speciem avaritiæ anguſtum & longum caput habentem, atque os a tergo & ad pectus terram & lapides exhauriens; ſed tamen eo tenuior fiebat, nihil adſciſcens. Speciem triſtitiæ totum corpus acutum habentem inſtar falcis, & pupillas oculorum ſuccumbentes, ita ut deficere videantur. Speciem mercaturæ invenuſtam, velocem, ſordidam, ferentem dorſo faſciculum, qui totam ipſius ſubſtantiam complectitur. Speciem vanitatis nitidam & pinguem, ſed oſſibus omnino carentem. Speciem idololatriæ altius volantem, ac pennas habentem in capite, ſeque omnia obtecturam promittentem, ſed ne unum quidem membrum habentem, quod his alis obumbretur. Speciem hypocriſis totam improbe agentem, magnumque pectus habentem, ſed quod ſenſim diffluit, & velut ea quæ vento moventur in partes propemodum infinitas circumfertur. Speciem amentiæ, juvenem, maſculofeminam, nudam, impudentem, fatuam. Speciem temeritatis, linguam habentem procul a reliquo corpore: ſpeciem ſtultitiæ caput obliquum habentem, cor laxum & diffluens, quodque nihil ferre valeat. Vidi illic ſingulorum vitiorum formam, qua quiſque dæmon indutus in mundum prodit. Vidi illic trecentas ſexaginta quinque vitiorum ſpecies, & inanis gloriæ, & inanis virtutis, & inanis ſapientiæ, & inanis juſtitiæ, quibus Græcorum philoſophos decipiunt. Omnino enim ornata ſunt, ſed ſubſtantiam

τῷ προιεμένῳ πικρίαν εἰς ὄλεθρον τῷ ἐπιγείων. ὅθεν μετέχοντα τὰ αἰέρια πνεύματα τοὺς ἀνθρώπους τὰ πάνδεινα δρᾶτίθενται, ὡς βοηθείας ὑλικῆς ἀπολαύοντα. εἶδον κὴ γῆν βαρουμένῳ ὑπὸ πνεύματος, κὴ μὴ χαλωμένῳ ἐπὶ τὸ ὕδατος, δρᾶ τὴν ἐπαναφορὰν τῷ σπειγμάτων αὐτῆς τῷ φυσικῶν. ἦλθον ἐν χώρῳ ὅπου αἱ ἰδέαι τῷ μεταμορφώσεων τοῖς δαίμοσι γίνονται. [a] ἦν ὁ δράκων ἀντιδιαπασόμενος τῇ θεία δρᾶτυπώσει πρὸς τὴν τῆς πλάνης παράταξιν ἐπεπόδευσε. δι ὧν τὰ πονηρὰ πνεύματα λειτουργοῦσι τοῖς συμπόνδοις αὐτῶν ἐν ἀσεβείᾳ ἀνθρώποις. ἐκεῖ εἶδον πῶς σωίσεται ἀσεβὴς δι᾽ σέβεια κὴ ἄλογος γνῶσις, κὴ ἄδικος δικαιοσύνη, κὴ συγκεχυμένη κατάσασις. ἐκεῖ εἶδον εἶδος τῶ ψεύδους, μορφὴν ἔχον παμποίκιλον, καὶ τὸ εἶδος τῆς πορνείας τρίμορφον, αἱματῶδες, ἀφρῶδες, [b] σιπῶδες. εἶδος ὀργῆς, πετρῶδες, ἔρημον, κὴ τραχὺ κὴ θηριωδέσατον. εἶδος δόλου, πυκνὸν, σύμφυτον, πολλαῖς γλώσσαις κατάκομον. εἶδος μίσους τυφλὸν, ἔχον τέσσαρας ἐν τῷ ὀπισθοκρανίῳ ὀφθαλμοὺς, φεύγοντας ἀεὶ τὸ φῶς, κὴ πόδας ἔχον πολλοὺς δι᾽ ὧν ἠρτημένους ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, καὶ μὴ ἔχον κοιλίαν δρᾶ τὴν ἄσπλαγχνον ὁρμήν. εἶδος φθόνου ὅμοιον τῷ ζήλῳ, [c] διαφερόμενον ἢ ὅτι τὴν γλῶσσαν προσφέρει ὡς δρέπανον. εἶδος πονηρίας εἶδον ἐκεῖ, λεπτῶδες, τὸ πολυόφθαλμον, ἀντὶ τῆ κόρων βέλη ἔχον, πρὸς ἐπιβουλὴν τὴν ὁρμὴν κεκτημένον. εἶδος ἀπλησίας, κεφαλὴν ἔχον σιδηρᾶν & μαχράν. σῶμα ἢ εἶχε καὶ ὄπισθεν καὶ πρὸς τῷ θώρακι τὴν γῆν ἀνιμώμενον, κὴ τοὺς λίθους, κὴ λεπτότερον ἐγίνετο, μηδὲν προσιέμενον εἶδος. [d] γριπότητος, ὀξὺ ὅλον τὸ σῶμα ἔχον κὴ τὴν ἅρπην, κὴ τὰς κόρας τῶν ὀφθαλμῶν ἔχον σωιδυνούσας εἰς ἔκλειψιν. εἶδος ἐμπορίας, [e] κονδὸν, γοργὸν, ῥυπωῦ, ἔχον ἐπὶ τὸ νώτου δεσμὸν περιέχοντα πᾶσαν αὐτῆ τὴν ὑπόσασιν. εἶδος ματαιότητος, εὐτροφον, εὔσαρκον, μὴ ἔχον ἢ ὀσᾶ τὸ σωίλον. εἶδος εἰδολολατρείας, ὑψιπετὲς, πτερὰ ἔχον ἐν τῇ κεφαλῇ, κὴ πάντα σκέπειν ἐπαγγελλόμενον, μηδὲ ἓν μέλος ἔχον ὑπ᾽ αὐτῶν σκιαζόμενον. εἶδος ὑποκρίσεως, ὅλον πεπονηρευμένον, κὴ ἔχον σέρνα μεγάλα, ἀλλὰ λελιθόπως δρᾶρρέοντα, κὴ ὡς ἐπὶ τῶν ἀνεμίων εἰς μυρία σπιερεφόμενον. εἶδος ἀνοίας, νέον, ἀρρενόθηλυ, γυμνὸν, ἀναιδὲς, ἀπερίσατον. εἶδος προπετείας, γλῶσσαν ἔχον μακρὰν τῶ ἄλλου σώματος. εἶδος μωρίας, κεφαλὴν ἔχον καρσίον, καρδίαν χάωλεν δρᾶχομένην, & μὴν βασάσαι ἰσχύσαν. κὴ ἕκασον ἑλατώματος εἶδον ἐκεῖ μορφὴν, ἣν ἕκασος δαίμων ὁδυόμενος ἐπὶ τὸν κόσμον προῒεται. τριακόσια ἑξηκονταπέντε παθῶν εἴδη εἶδον ἐκεῖ, κὴ τὴ κενοδοξίας κὴ κενῆς ἀρετῆς, κὴ κενῆς σοφίας, κὴ κενῆς δικαιοσυνης, ἐν οἷς πλανῶσι τοὺς Ἑλλήνων φιλοσόφους. ὅλως γὰρ ἐξολισμένα εἰσὶν, ἀλλ᾽ ὑπόσα-

a Ην ὁ δράκων) Hæc ex loco ſuo exciderunt & ponenda ſunt poſt τῶν φυσικῶν. Non mult poſt legendum μορφὴν ἔχοντος vel ἔχον

b Σιπῶδες) Legendum videtur λιπῶδες.

c Διαφερόμενοι) Leg. διαφερόμενον.

d Γριπότητος) Legendum conjicio γυπότητος vel γρυπνότητος.

e Κορδὸν) Forte ἄχορδον, id eſt, invenuſtum. χορδὰς enim idem ſonat ac gratia.

a πόσασιν οὐκ ἔχουσι, τὰ μὲν [a] ὡς κονιορτός, τὰ δ' ὡς σκιὰ θᾶττον διαῤῥέοντα. ἐν γὰρ τοῖς τριακοσίοις ἑξηκονταπέντε πάθεσι τὰ δαιμόνια ἐνεργεῖν παρασκευάζουσιν εἰς ἀποπλάνησιν, καὶ ἵνα μὴ τὰ πολλὰ λέγων πολλὰς βίβλους γράφωμαι, βραχέα εἰπὼν ἐκ τῶν πολλῶν, τιὼ σπουδὴν τὴς ἀσεβείας μου ὑμῖν παραινίττομαι.

Τριάκοντα ἐτῶν ἤδη γεγονὼς, παρ' Αἰγύπτιους στέλλομαι πρὸς τοὺς Χαλδαίους, ἵνα μάθω τοῦ αἰθέρος τιὼ ὁρμήν, ἣν αὐτοὶ οὗτοι ἐπὶ πυρὸς λέγουσιν, οἱ δ' ἀκριβεῖς αὐτῶν ἐπὶ φωτός· παρ' αὐτῶν ἔγνων ἀστέρων ὡς ἐπὶ βοτανῶν διαφοράς, καὶ χορεὺς ἄστρων, [b] ὡς ἐπὶ πολέμων διαταγάς. οὗτοί μοι κατέλεξαν οἴκους ἑνὸς ἑκάστου, καὶ κοινωνίας, [c] καὶ τροφὰς καὶ πόματα, καὶ συνουσίας νοερὰς ἐπὶ φωτὸς ἀνθρώποις πελουμένας. οὗτοί μοι διείλαντο αἰθέρα τροποις τριακοσίοις ἑξηκονταπέντε, καὶ φύσιν ἑκαστον ἔχοντα κοινωνὸν ἐνεργείας ὑλικῆς. καὶ συμβουλίᾳ χρωμένους τῇ τὺ ἄρχοντος διαταγῇ, καὶ παραμυθούντα τιὼ βουλιὼ τοῖς κινήμασι, καὶ κρύπτοντα μυστικὴν ἐντολιὼ, καὶ πειθόμενα λόγοις πραγματικοῖς τοῖς ἐκ θυσιῶν καὶ σπονδῶν. τινὰ δ' μὴ πειθόμενα, ἀλλὰ διάθεσιν προυῦπτα πρὸς τιὼ βουλιὼ τὺ φωτός. ἐδειξάν μοι πῶς ἐπείθησαν [d] μετέχειν σκοτεινῆς βουλῆς, καὶ ἀντιπαραχεῖν βουλιὼ φωτὸς εἰς ἐπικράτησιν. εἶδον τὰς [e] μεσίτας, καὶ ἐθαύμασα, ὅτι καὶ ἐν τοῖς ἀερίοις τὺ σκότους πνεύμασιν ὁ βίος [f] καταχερματίζεται. ἔγνων τὰς πρὸς ἀλλήλους [g] διαθήκας, καὶ ἐξεπλάγην ὅτι [h] ὅρκοις ἰδίοις πεκράτηται. ἐκεῖ διαθέσεις, ἐκεῖ ἐντολαὶ, ἐκεῖ σπουδὴ καὶ ἔννοια, ἵνα τῆς μετουσίας αὐτῶν ἀπολαύσωσιν, ἣν ὁ ἄρχων σοφίᾳ δεινῇ ἐξεῦρεν. [i] ἐκ μὲν ἀέρος τὸν νοῦν ἐπλήρωσε σωμίσεως, ἐκ δὲ γῆς τιὼ γλῶσαν δολιότητος, ἐκ δὲ τῶν καταχθονίων τιὼ προαίρεσιν κακούργου πράξεως. καὶ οὕτως ἀπησχόλησε τὸ πᾶν [k] ἀποστῆναι πίστεως καὶ θεοῦ καὶ τῆς δυσεβείας αὐτοῦ. πάντα ἐν τῇ πλάνῃ ἐπεπορεύσατο. πάντα σωμίχει, καὶ αὐτὸς ἐν πηγῇ ματαιότητος βασιλεύει [l] τῆς ἀνομίας.

Ἐμοὶ πιστεύετε, ὅτι αὐτὸν τὸν διάβολον ἐθεασάμην, ἐμοὶ πείθεσθε, καὶ [m] ἠσπασάμην αὐτὸν, καὶ

non habent, nunc inſtar pulveris, nunc inſtar umbræ cito diffluentia; nam in trecentis ſexaginta quinque vitiis dæmones operationes ad decipiendum inſtruunt. Sed ne pluribus dicendis multos libros conſcribam, pauca de multis referens, meum vobis impietatis ſtudium ſubindico.

4 Annos jam triginata natus ex Ægypto proficiſcor in Chaldæam, ut diſcam vim aeris, quam ipſi quidem in igne, qui autem inter eos accuratiores ſunt, in luce poſitam dicunt. Ab his cognovi aſtrorum, veluti herbarum, diſcrimina, & choros velut inſtructas acies. Hi enarraverunt mihi domum uniuſcujuſque & communicationes, & cibos & potus, & ſpiritales cum hominibus in luce congreſſus. Hi diviſerunt mihi ætherem in partes trecentas ſexaginta quinque, & unumquemque (dæmonem) natura præditum materialis virtutis participe, & principis mandato obſequentem, motibus conſilium indicantem, & ſecretum mandatum occultantem, & efficacibus per ſacrificia & libationes verbis obtemperantem; quidam tamen non obediunt, ſed affectum ſervant ad lucis conſilium; demonſtraverunt mihi quomodo adducti fuerint, ut participes eſſent conſilii tenebrarum, aut conſilium lucis ad imperandum opponerent. Vidi mediatores, & miratus ſum in ipſis etiam aereis tenebrarum ſpiritibus vitam in minutiſſimas partes diſtrahi; cognovi eorum inter ſe pacta, & obſtupui quo peculiaribus juramentis teneantur. Illic affectiones, illic mandata, illic ſtudium & cogitatio, ut illius communicationis participes fiant, quam princeps aſtuta ſapientia invenit; nam ex aere mentem implevit prudentia, ex terra linguam dolo, ex infernis voluntatem pravis actionibus; ſicque tempus omne in eo inſumit, ut a fide & a Deo ejuſque cultu abducat. Omnia per fraudem molitus eſt, omnia confudit, ac ipſe in vanitatis fonte regnum iniquitatis tenet.

5 Credite mihi, diabolum ipſum vidi, credite mihi, amplexus ſum illum & collocu-

a Ὡς κονιορτὸς) Prætermittit interpres Cypriani peregrinationes apud Argivos, Lacedæmonios, Phryges, Barbaros & Ægyptios; loquitur tantum de illius ex Ægypto ad Chaldæos profectione. Quæ autem Cyprianus in Ægypto vidiſſe ſe narrat; ea ipſi apud Chaldæos commoranti attribuit interpres, ac pluribus reciſis, ut parum utilibus, ſic breviter enarrantem inducit, *Ibi vidi formas quas ſinguli dæmones induebantur, & ad mundum egrediebantur. Omnium autem horum & ceterorum dæmonum & viſiones & ſpecies, & omnes actus eorum habebam depictos in magicis libris. Et quem volebam vocabam, ut ſuam annunciationem exerceret. Et trecentorum ſexaginta quinque ſpirituum immundorum naturas ſive ſpecies didici, ordineſque ſingulorum dæmoniorum & operationes, & in malis quibus gaudent, errorem perditionis, diſſenſiones, luxuriam, fornicationes, nequitiam, avaritiam, turpe lucrum, vanam laudem, vanam vitam, vanam gloriam, vanam juſtitiam, vanam veritatem, vanam ſapientiam. Sunt autem quidam ſicut pulvis, quidam ſicut pictura quæ exterminatur, quidam velut umbra quæ diſſolvitur in ſemetipſa, & cetera de quibus non eſt tempus narrare.*

b Ὡς ἐπὶ πολέμων) Interpres *choros ſtellarum ſuper bella conſtitutos.*

c Καὶ τροφὰς) Interpres ſic reddit hunc locum: *Hi mihi oſtenderunt ſingulorum ſpirituum aeris virtutes, facientes me abſtinere ab eſca animalium, & a vino & a concubitu.*

d Μετέχειν) Sic etiam ſupra didiciſſe ſe ait, *quomodo tenebras ſervent & quibus aliis in rebus reſiſtant*, & interpres ſic habet: *docuerunt autem me quomodo obaudierunt, ut particeps eſſem tenebrarum conſilio, & quis præſtat lucidam ſpeciem ab obtinendum.*

e Μεσίτας) *Meditatores* Theſ. Anecdot.

f Καταχερματίζεται) Interpr. *Et admiratus ſum quia & in cæleſtibus mundo per pecuniam imperant.*

g Διαθήκας) *Conteſtationes* Oxon. *contentiones* Theſ.

h Ὅρκοις ἰδίοις) Interpr. *juramentis nefandis.*

i Ἐκ γὰρ ἀέρος) Interpr. *impetus terrenos conſtituens, in aere autem & in terra ſuum ſenſum complevit, in inferis autem numquam ſuam voluntatem complevit.*

k Ἀποστῆναι) Forte ἀποστῆσαι.

l Τῆς ἀνομίας) Addit interpres: *ſic ſe promittit obtinere impudicitiam uſque in finem.*

m Ἠσπασάμην) Videtur interpres legiſſe ἐπησπασάμην ſic enim reddit: *in multis ſacrificiis placans meum ingreſſum.*

tus, & unus ex illis, qui primas apud eum habebant, existimatus sum. Ingenuum me adolescentem salutavit, novum Jambrem, firmum & habilem ad ministerium, ipsiusque communicatione dignum. Promisit facturum me principem post vitæ finem, ac in omnibus viventi adfuturum. Quapropter cum in honore essem apud illum, phalangem dæmonum mihi commisit. Macte animo, exclamavit abeunti, optime Cypriane, meque assurgens deduxit, quod quidem omnes admirati sunt. Hinc omnes illius principes mihi obtemperabant, cum scirent quanti apud illum fierem. Erat autem species ejus quasi flos auri, lapidibus pretiosis ornata, & in capite ex gemmis nexis corona, quarum splendor locum illum illustrabat, nec dissimilis stola, & conversus septum tremefaciebat. Plurimus autem circa illius sedem astabat variorum ordinum comitatus, ideas suas & efficientias illius imperio submittentium. Illud etiam mihi monstratum est, quomodo locum illuminet; ac species exhibeat, non mediocriter omnes percellens; nam in omnibus stellis & in plantis & in Domini operibus illigavit sibi similitudines ad bellum cum Deo & angelis ejus gerendum paratus. Unde videtur homines quasi Deus decipere; quamvis nihil solidum habeat, sed velut umbratili quadam pictura hæc omnia constituere & producere videatur; hinc cum videntur in formis suis dæmones, dissolvuntur; id enim studio habent, ut saltem per imagines potentiam suam demonstret.

6 Quomodo autem materiam habeat ejusmodi umbrarum edisseram. Non aliunde profecto quam ex sacrificiis. Ipsi enim fiunt vapores ex illis nidoribus, quemadmodum & lana & linum & textilia & tinctura, ac ars templi & instrumenta. His enim seipsos induunt & eorum umbris pro formis utuntur: propterea postulat sacrificium, usque ad formicam, & aquas exposcit & lanas & fructus & quæcumque in terra sunt, ut in his habeat umbrarum ad phantasiam pertinentium usum. Quemadmodum ergo mortuorum formas memoriæ & animo impressas habemus, eosque videmus quamvis non videantur, & cum illis non loquentibus colloquimur; sic & diabolus eorum, quæ ipsi consecrata sunt, formas exprimens, sibi & suis circumponit; pluviam dans sed non aquam; ignem efficiens, sed qui non comburat; piscem dans sed non cibum; aurum donans sed minime solidum. Nam & aliis ex materiis formas colligens, urbem monstrat & domos & agros & montes & patrias, & herbam & flores & lanas & florida stragula, & somniorum materiam ostendit. Nam & ipse nocte species exhibet animabus. Atque hæc quidem in phantasia ludificatur; sed impii homines, dum illum colunt, ad hæc facienda incitant &

σωιελάλησα, καὶ τῷ [a] παρ' αὐτῷ πάντα τὰ πρῶτα ἐχόντων ἐνομίσθην. [b] εὐφυὲς με μειράκιον προσεῖπε, νέον Ιαμβρὶν, ἕτοιμον εἰς λειτουργίαν, ἄξιον τῆς κοινωνίας ἐκείνου. ἐπηγγείλατό με ἄρχοντα ποιήσειν μετὰ τὸν τοῦ βίου τελευτήν, ὃν πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν βίον σωιεργεῖν. Διὸ ὡς τιμὴν ἔχοντί μοι παρ' αὐτῷ, καὶ φάλαγγα δαιμόνων ἐνεπίστευσεν. Ανδρίζου, μοὶ ἐξιόντι ἀνεβόησε, σπουδαιότατε Κυπριανὲ, καὶ προέπεμψέ με ἀνασὰς, ὅπερ καὶ πάντες ἐθαύμασαν. διὸ καὶ πάντες οἱ ἄρχοντες αὐτοῦ ὑπήκουόν μοι, εἰδότες τὴν τιμήν μου τὴν παρ' αὐτῷ. ἦν δὲ τὸ εἶδος αὐτοῦ ὡς ἄνθος χρυσίου τιμίοις λίθοις κεκοσμημένον, καὶ τὴν κεφαλὴν ἐστεφάνωτο λίθοις συμπλεκομένοις, ὧν αἱ [c] ἐνέργειαι τοπαδίον ἐκεῖνο καταύγαζον· καὶ ἡ σολὴ οὐκ ἀνόμοιος. Ⓒ ἕστειε τὸν χόρτον περιστρεφόμενος. πολλὴ δὲ ἡ περὶ τὸν θρόνον αὐτῷ παράστασις διαφόρων παγμάτων κεκλικότων πρὸς ὑποταγὴν αὐτῷ τὰς [d] εἰδέας Ⓒ ἐνεργείας, ἀλλὰ Ⓒ ἐνεδείκνυτο ὡς τὸν τόπον φωτίζει Ⓒ ἐφάπτεσθαι, οὐ μετρίως καταπλήττων ἅπαντας· Ⓒ γὰρ ἐν πᾶσιν ἄστροις Ⓒ ἐν φυτοῖς, καὶ ἐν τοῖς τοῦ Κυρίου κτίσμασιν ὁμοιότητας ἑαυτῷ παρέπλεξε πρὸς πόλεμον Θεοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ παρατεταγμένος. δι' ὧν εἴωθε τοὺς ἀνθρώπους πλανᾶν ὡς Θεὸς, μηδὲν ἔχων ἐν ὑποστάσει. τὰ δὲ πάντα ζωγραφίᾳ σκιώδει οἰόμενος ὑφιστᾶν καὶ προβάλλεσθαι. ὅθεν ὅταν φαίνωνται ἐν μορφαῖς οἱ δαίμονες, δείλυονται. σπαδάζουσι γὰρ κἂν δι' εἰκόνων δεικνύειν αὐτῶν τὴν ἐξουσίαν.

Πῶς δὲ ἔχει τῶν σκιῶν τύπων ἕλιξ ἐρῶ. ὅτι οὐκ ἀλλοθέν, ἀλλ' ἢ ἐκ τῶν θυσιῶν. αἱ γὰρ ἀναθυμιάσεις ἐκ τῶν κνισσῶν ἐκείνων γίνονται αὐτῷ, ὡς ἔριον Ⓒ λῖνον καὶ ἱστῶνες Ⓒ βάμματα, τέχνη τε ναοῦ καὶ ὄργανα. καὶ ἐν αὐτοῖς ἑαυτοὺς ἀμφιέννυσι ταῖς σκιαῖς αὐτῶν ἀντὶ μορφῶν χρώμενοι. διὰ τοῦτο αἰτεῖ θυσίαν, ἄχρι καὶ μύρμηκος, καὶ ὕδατα ἀπαιτεῖ καὶ ἔρια καὶ καρπούς, καὶ πάντα τὰ ἐπὶ γῆς, ἵνα ἔχῃ ἐν αὐτοῖς τὴν φαντασιωδῶν σκιῶν τὴν ἀπόχρησιν. ὥσπερ οὖν τὴν θανόντων τὰς μνήμας ἐμμόρφους ἔχομεν ἐν διανοίᾳ, καὶ ὁρῶμεν αὐτοὺς μὴ φαινομένους, καὶ μὴ ὁμιλοῦσι συνομιλοῦμεν, οὕτω καὶ ὁ διάβολος τὴν ἀφιερωμένων αὐτῷ τὰς μορφὰς ἀνατυπούμενος, ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς ἑαυτοῦ περιτίθησιν, ὑετὸν δίδους; ἀλλ' οὐχ ὕδωρ. πυρὸν ποιῶν πῦρ, ἀλλὰ μὴ καῖον. δίδους ἰχθύν, ἀλλ' οὐ τροφήν. Ⓒ χρυσὸν δωρούμενος ἀλλ' οὐκ ἐνύπαρκτον. καὶ γὰρ ἐκ τῆς ἄλλων ὑλῶν συμμορφαζόμενος, πόλιν δείκνυσι, καὶ οἴκους καὶ χώρας, ὄρη τε Ⓒ πατρίδας. ὡσαύτως καὶ πόαν καὶ ἄνθη καὶ ἔρια, καὶ ἄνθινα ἁπλώματα, Ⓒ ὀνείρων ὑπόστασιν δείκνυσι. καὶ γὰρ αὐτὸς ἐν νυκτὶ φαντάζει τὰς ψυχάς. καὶ ταῦτα μὲν ἐκεῖνος φαντάζει, οἱ δὲ ἀσεβεῖς ἄνθρωποι θεραπεύοντες παρασκευάζουσιν αὐτόν. καὶ

ταῦτα

a Παρ' αὐτῷ) Interpr. *qui ab ipso primatus habent*; legit παρ' αὐτῶ.

b Εὐφυὲς) Interpr. *astutum puerum*.

c Ενεργειαι) Leg. ἐναργειαι: sicque legit vetus interpres.

d Εἰδέας) Interpr. *inclinatos vultus habentes ad obedientiam, & cum timore opera sua exercentes.*

a παῦτα ποιεῖν. a τί ᾧ πρὸς ἐμὲ βουλόμενον θεῶ προσελθεῖν, ℂ γνῶναι τὸ ἀσθένειαν τοῦ δράκοντος, καὶ πᾶσαν αὐτοῦ τὸ δύναμιν καὶ ἀλαζονείαν, ὅτι κατώρυγμαι ἐν σκότει τῆς ἀσεβείας. ἐπείρασα γὰρ αὐτοῦ τὸ ψεῦδος, εἰδὼς, ὅτι θαυμάζει μόνον, οὐδὲν ᾧ ποιεῖ ἀληθές. ἔγνων ἐκ τῆς παρθένου Ιουστίνης τοὺς δαίμονας ὅτι καπνός εἰσι, καὶ οὐδὲν ἰσχύσιν. εἶδον ἐν τῇ κόρῃ τῇ Χριστιανῇ τὸν τοσοῦτο b φυσῶντα δράκοντα, μήτε κώνωπος ἰσχὺ ἔχοντα. ἐπείσθην ἐκ τῆς δισεβοῦς παρθένου τὸν πλειοῦτα ἐπαγγελλόμενον βασιλέα τῶν σκότους, ὅτι ἐψεύδετο. ὁ γὰρ δράκων ὡς σκώληξ κατεπατήθη ὑπὸ Ιουστίνης τῆς κόρης. ὁ βασιλεὺς τῶν δαιμόνων παρέμενε τῇ θύρᾳ τῆς παιδὸς, εἰσελθεῖν μὴ δυνάμενος. ὁ μυρίαις φάλαγξι δορυφορούμενος σανίδιον τῆς θύρας αὐτοῦ διαρρῆξαι οὐκ ἠδύνατο. ὁ νομίζων πάντων κρατεῖν, ὑπὸ κόρης ἐπαίζετο. ὁ τῷ ὑπ' οὐρανὸν σείειν βρενθυόμενος, γυναικὸς τῷ φύσιν πάρεργον ἐγίνετο. οὐ γὰρ ἠδύνατο τοὺς λογισμὰς αὐτῆς ἀλλοιῶσαι, ὁ τὸν οὐρανὸν λέγων περιτρέπειν. ὁ ὡς λέων κατὰ πάντων ὠρυόμενος, ὡς κώνωψ ἐν τῷ προαυλίῳ αὐτῆς παρεκαθέζετο, μηδὲν ἐπιχειρῆσαι τολμῶν. καὶ ὁ δοκῶν πάντας ἐκφοβεῖν, εἰς δειλίαν οὐκ ἐνέβαλε τῷ κόρῃ.

c c Ὡς γὰρ παρείλθω ἀπὸ τῆς Χαλδαίων γῆς, τῷ Αντιόχειαν κατέλαβον, καὶ θαυματουργῶν ἤμην ὡς εἷς τῶν ἀρχαίων, καὶ πεῖραν ἐδίδουν τῆς γοητείας, καὶ ὀνομαστὸς ἤμην μάγος φιλόσοφος, πολλῶν τῶν ἀοράτων ἔχων κατάληψιν. πολλοὺς τὸ διέργετεῖν ἐδόκουν, καὶ μυρίοι ἦσαν οἱ ταῖς φαντασίαις μου προσεδρεύοντες. οἱ μὲν διὰ λογιότητα, οἱ δὲ διὰ τέχνης ἀσεβοῦς ἀπόπειραν, οἱ δὲ διὰ πάθη φιληδονίας, φθόνῳ, ζήλῳ, κακίᾳ λειπλατούμενοι. καὶ πᾶσι σωπρχόμην, τοῖς μὲν ἡδονὴν ῥᾴδιον ποιῶν, τοῖς δὲ τὸ ζῆλον τρέπων εἰς τοὺς ἐναντίους, ἢ τοὺς ἐναντιουμένους ὑποπίπτων, ἢ φιλονεικοῦντας αἱρῶν. καὶ γὰρ ὑπὲρ θυγατέρων πατέρες ἐπρέσβευον συμβιωταῖς κακοῖς λειπλατουμένας ὁρῶντες. καὶ ὑπὲρ δουλίδων ἕτεροι, καὶ ἄλλοι ὑπὲρ μητέρων καὶ ἀδελφῶν. καὶ οὐδεὶς ἀπετύγχανε διὰ τῶν προσόντων μοι δαιμόνων. ὅθεν ἐπειθόμην μὴ εἶναι θεὸν ἄλλον, ἢ τὸν διάβολον, διότι πάντων κρατεῖ καὶ περιγίνεται. οὐκ ᾔδειν ᾧ, ὦ d ἄνδρες, ὅτι ἐπὶ τοῖς [d] ἐμοὶ ὁμοίοις ἰσχύει. οὐκ ἐνενόουν ὅτι ἀδυνατεῖ πρός τινας, ἐπειδὴ ἠγνόουν εἶναι ἑτέραν δύναμιν μείζονα. εἰς καὶ τὰ μάλιστα ὑπὸ τῆς συνειδότος ἐνυττόμην, ὅτι ἀδίκως παρέχει πολλὰ, λοιμοὺς, φθοράς, ἀγχόνας, καὶ ὅτι ἀσεβέσι καὶ ἀδίκοις σωτρίχει, καὶ ἀνελεήμοσι, καὶ φονεῦσι, καὶ ἅρπαξι. πλὴν διὰ τὸ πάντα αὐτὸν δύνασθαι, ἢ πλανῶντα, ἢ βιαζόμενον, ἔπαυόν με τὴν συνείδησιν πρὸς τὴν θεραπείαν αὐτῆς. ἐλθόντος e ᾧ σὺν τοῖς πολλοῖς Αγλαΐδου τινὸς [e] κομψοῦ μειρακίου, καὶ περὶ ἔρωτος ἀναθεμένου

acuunt, Sed me ad Deum accedere volentem quid juvat imbecillitatem draconis, omnemque ejus virtutem & ſtultam arrogantiam cognoſcere, cum demerſus ſim in tenebras impietatis? Nam deprehendi illius mendacium, ac vidi illum ſpecies tantum inanes objicere, veri autem nihil facere. Cognovi ex virgine Juſtina dæmones ſumum eſſe nec quidquam poſſe. Vidi in virgine Chriſtiana draconem illum adeo inflatum ne culicis quidem vim habere. Perſuaſit mihi pia virgo regem tenebrarum, dum tot ac tanta pollicetur, mentitum eſſe: conculcatus eſt enim draco inſtar vermis a Juſtina virgine: rex dæmonum manſit ad oſtium puellæ, intrare non valens: & quem ſtipant innumeræ phalanges, axiculam januæ perfringere non poterat: qui videtur ſibi omnium dominari, a virgine ludebatur: qui terram ſeſe concutere gloriatur, nullo negotio vincebatur a muliere: non enim potuit illius ſententiam immutare, qui cælum a ſe circumagi dicit: qui leonis inſtar adverſus omnes rugit, ſedebat inſtar culicis in illius aulæ veſtibulo, nihil audens tentare: & qui terrere omnes videtur, metum injicere virgini non potuit.

7 Cum enim ex Chaldæorum gente rediremm, Antiochiam veni; ac mira faciebam tamquam unus ex antiquis, & experiendæ rei magicæ copiam faciebam, ac celebris eram magus philoſophus, multa rerum inviſibilium cognitione præditus. Bene multis facere videbar, ac innumeri propemodum ad meas præſtigias aſſidebant, alii ob eruditionem, ut artis impiæ periculum facerent; alii ob libidinis morbum, invidia, æmulatione & nequitia agitati. Ac omnibus quidem ſubveniebam, aliis facilem reddens voluptatem, aliis æmulationem in adverſarios vertens, aut illis adverſarios ſummittens, aut rivales occidens. Nam & pro filiabus patres deprecabantur, quas ab improbis maritis vexari videbant, alii pro ancillis, alii pro matribus & ſororibus. Nec quiſquam ſpe excidebat; quia aderant mihi dæmones. Unde perſuaſum mihi erat non allum Deum eſſe niſi diabolum, ut qui omnibus dominaretur, & omnia ſibi ſubjiceret; ſed non noveram illum in mei ſimiles aliquid poſſe; non cogitabam aliquos eſſe in quos nihil poſſet; quippe cum ignorarem aliam eſſe majorem virtutem. Pungebat autem me maxime conſcientia, eo quod multa ab eo injuſte proficiſcantur, peſtes, corruptiones & ſuſpendia, & quod injuſtis & impiis opem ferat & crudelibus & homicidis & raptoribus: ſed tamen quia omnia poteſt aut fraude aut vi, ſedabam conſcientiam meam ut eum colerem. Sed cum veniſſet cum multis Aglatidas lautus adoleſcens, & ad me retuliſſet

de

a Τί δὲ πρὸς ἐμὲ) Hic incipit Cyprianus deſperationem ſuam indicare, quam poſtea pluribus narrabit: declarat ſibi parum prodeſſe quod draconis imbecillitatem noverit, cum ad Deum velit accedere, nec tamen audeat in impietatis tenebras demerſus.

b Φυσῶντα) Interpr. *eum qui magna ſufflat diabolum.*

c Ὡς γὰρ) Totus hic locus uſque ad hæc verba, *unde perſuaſum mihi erat*, deſideratur apud interpretem.

d Ἐμοὶ ὁμοίοις) Aliter interpres: *ſuper ſimiles ſibi.*

e Κομψῷ) Interpr. *laicus puer*; ſed librariorum vitio, nam in codice Colbertino legitur *lautus puer*.

de amore Juſtinæ cujuſdam virginis, deprehendi draconis imbecillitatem: nam univerſa illa phalanx, quæ mihi auxilio data fuerat, irruit in virginem, ſed re infecta redierunt, nec ſivit virginis oratio ut miſſi in auxilium Aglaidæ dæmones qui eum adjuvare videbantur, quidquam omnino promoverent. Ac poſt multas adoleſcentis vigilias ac curioſas operationes & diaboli contentiones, quæ ſeptuaginta dies conſumpſerunt, ipſe diabolus cum primis principibus ſuis congreditur; jam enim non ſolus Aglaidas puellæ amore tenebatur, ſed idem ipſe ego patiebar. Ac videre erat tot ac tantas virtutes cum dracone ab una virgine compreſſas & perculſas. Sed nec cupiditatem noſtram immutare potuit diabolus, quamvis ſæpe id perficere tentaverit. Dixi enim illi: ſi tibi omnino ſubjecta naturæ moles, ſaltem cupiditatem noſtram obtunde, ne rideamur perſeverantes nec quidquam promoventes. Quapropter cum vocaſſet coram me dæmonem fornicationis, pluribus comminatus eſt, atque ut faceret quod jam dixi ſic imperavit: Niſi Aglaidas relaxetur, graviſſimas pœnas dabitis. Sed cum multa feciſſet, ne in hoc quidem operari in nobis potuit; demonſtrante Deo nihil poſſe adverſus naturam diabolum, ſed eum natura adjutum magna ſibi ſumere; velut ſi quis incurvus aut claudus equo belli perito utens præclaros ſucceſſus ad propriam perſonam referre videatur. Nam exercitatio corporis juvenilis cupiditatem accendit, ac naturam magis excitat ad appetitum. Erat ergo multa mihi adverſus dæmones & dæmonibus inter ipſos concertatio. Minabantur invicem ac ægre rem ferebant. Ego vero diſceſſionem draconi minitabar in eum iruens. At ille ne infremuit quidem, cum ſibi conſcius eſſet ſuæ imbecillitatis, conviciabar illi & ferebat, ne ab eo diſcederem metuens.

8 Quinquageſimo igitur die Aglaidam decipere voluit in quadam adoleſcentula; ſed ne umbram quidem Juſtinæ aſſequi potuit; & quamvis puella in aliam formam induta eſſet, nihil Juſtinæ ſimile videri potuit. Cognovi igitur illorum fraudem eoſque condemnabam. Tandem perfecit diabolus ut fornicationis dæmon Juſtinæ formam adoleſcenti oſtenderet. Ac formam quidem oſtendere videbatur: ſed poſtquam prope acceſſit ad Aglaidam lætitia exſultantem & clamantem, præclare advenit pulcherrima Juſtina; ad virginis appellationem ſtatim forma evanuit, & diabolus inſtar fumi diſſolutus ac in fugam converſus, quia vel ipſum virginis nomen grave erat dæmonibus. Ego aderam, o viri, cum hæc fierent, ego fidem illius expertus ſum, & draconis vilitatem. Pudore ſuffundebar, vi-

μοι Ιυςίνης τινὸς παρθένου, ἐν καθίξει γίνομαι τῆς τῦ δράκοντος ἀθενείας· ϗ γὰρ πᾶσα ἡ φάλαγξ ἡ δεδομένη μοι πρὸς βοήθειαν εἰσήλασεν ἐν τῇ παρθένῳ, Ϛ ἀνέκαμπτον ἄπρακτοι· ἀλλ' οὐδὲ [a] τὸν ἀποσαλέντα εἰς βοήθειαν τῷ Αγλαΐδᾳ συνεργεῖν δοκοῦσι τὰ δαιμόνια ἡ τῆς κόρης ἀφίνσιν δίκη, κἂν ποσῶς συνεργῆσαι· ϗ δὴ μετὰ πολλὰς τῦ νεανίσκυ ἀγρυπνίας, ϗ πολλὰς περιεργίας, ϗ τῦ διαβόλυ φιλονεικίας, ἐνεβδομήκοντα ἡμέραις συμβεβληκένας, αὐτὸς ὁ διάβολος σὺν τοῖς πρώτοις ἄρχυσιν αὐτῆ παραπάσεται· ἐκέτι γὰρ ὁ Αγλαΐδης εἶχετο μόνος ἐρωτικῶς τῆς κόρης, ἀλλὰ κἀγώ· Ϛ ἦν ἰδεῖν τὰς τοσαύτας δυνάμεις σὺν τῷ δράκοντι, ὑπὸ μιᾶς κόρης καταργυμένας, ϗ ἐκπλαγῆναι. ἀλλ' οὐδὲ τλὺ ἐπιθυμίαν ἡμῶν τρέψαι ἠδυνήθη ὁ διάβολος, καίπερ πολλὰ πειραθεὶς ἐπιτηδεύσαι· εἶπον γὰρ αὐτῷ· εἰ ὅλως σοι τὸ τῆς φύσεως σύγκειμα ὑποτάσεται, κἂν τλὺ ἐπιθυμίαν ἡμῶν ἄμβλυνον, ἵνα μὴ γελασθῶμεν ἐπιμένοντες Ϛ μηδὲν ἐξανύοντες· διὸ ἐπ' ἐμῦ καλέσας τὸν τῆς πορνείας δαίμονα, πάμπολλα αὐτὸν ἐπετίμησε, κελεύσας ποιεῖν ὃ προεῖπον, λέγων. εἰ μὴ χαυνωθῇ ὁ Αγλαΐδης, τὰ πάνδεινα [b] ὑποστήσεται· ἀλλὰ πολλὰ δράσας, οὐκ ἠδυνήθη, οὔτε ἐν τούτῳ ἐνεργῆσαι ἐν ἡμῖν, δεικνύων τῷ Θεῷ, ὅτι οὐ δύναται πρὸς τὴν φύσιν ὁ διάβολος, ἀλλὰ μετὰ τῆς φύσεως μεγάλα φρονεῖ, ὡς ὅτε τις κῦλὸς, ἢ χωλὸς ἵππῳ πολεμεῖν εἰδότι χρησάμενος, δοκοίη τὰ κατορθώματα εἰς οἰκεῖον πρόσωπον ἀναφέρεσθαι. ἡ γὰρ μελέτη τῦ νέυ σώματος ἐξάπτει τὸν πόθον, ϗ τὴν φύσιν πλέον ἐγείρει εἰς ὄρεξιν· διὸ οὖν πολλὴ ζυγομαχία ἐμοῦ πρὸς τὺς δαίμονας, ϗ τῶν δαιμόνων πρὸς ἑαυτύς, Ϛ ἀλλήλοις ἠπείλουν, ἀπειδυσωπήτουν· ἐγὼ δὲ τλὺ ἀναχώρησιν τῷ δράκοντι [c] ἐπιφυόμενος. ὁ δὲ ὅτε ἐβρυξε σιωπῶν ἑαυτὸ τλὺ ἀσθένειαν. καὶ βόων τε αὐτὸ, Ϛ ἔφερε δεδιώς μυ τλὺ ἀναχώρησιν.

Ἐν τῇ πεντηκοστῇ δὲ ἡμέρᾳ ἠβουλήθη πλανῆσαι τὸν Αγλαΐδαν εἰς νεανίδα τινά, ϗ οὐκ ἴσχυσε, οὔτε τῆς σκιᾶς τῆς Ιουςίνης περιγενέσθαι, καίπερ μεταμορφωθεῖσαν ἡ κόρην, οὐκ ἦν εἰδέναι αὐτῆς ὅμοιόν τι· ἐπέγνων δὲ αὐτῶν τλὺ πλάνυ, ϗ προσετίθουν ἡ κατάγνωσιν· τέλος δὲ, ἡ τὴ πορνείας δαίμονα κατασκευάζει ὁ διάβολος μορφλὺ Ιυςίνης δεῖξαι τῷ νεανίσκῳ, ϗ τλὺ μὲν μορφλὺ ἐδόκει δεικνύναι· ὡς δὲ ἐπλησίασε [d] τῷ Αγλαΐδᾳ περιχαρῆ γενομένῳ Ϛ προσφωνήσαντι, καλῶς ἦλθεν Ιυςίνα ἡ ὁλόκαλος· πρὸς τλὺ ὀνομασίαν τῆς παρθένου δὶ ὅλυς ἡ μορφὴ ἀφαιρεῖτο, ϗ ὁ διάβολος ὡς καπνὸς διελύθη, ϗ πρὸς φυγὴν ἐτράπη· ὅπως ὅτι ϗ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου βαρὺ λῦ τοῖς δαίμοσι. Ἐγὼ παρήμην, ὦ ἄνδρες, τὰ πάντων σκευαζομένων· ἐγὼ τὴν πεῖραν ἔχων τῆς πίστεως αὐτῆς, ϗ τῦ τῶν δράκοντος δὶ τελείας, συνεχυρόμην, ἠγρύπ-

a Τὸν ἀποσαλέντα) Delendus articulus, ut locus corruptus eniteſcat, & paulo poſt legendum δοκοῦντα.

b Ὑποστήσεται) Leg. ὑποστήσετε.

c Ἐπιφυόμενος) Videtur ex hoc loco excidiſſe vox ἀπείλουν quæ paulo ante occurrit. Hinc paulo poſt draco diſceſſionem Cypriani timuiſſe dicitur; hunc locum ſic reddit interpres: *Blaſphemavi diabolum ſtans contra eum, a deſiderio detentus & impetum feci adverſus eum manus levans: & puto quia & alapa eum percuſſi & verbis improperii conviciatus ſum ei.*

d Τῷ Αγλαΐδᾳ) Hæc de ſe ipſe Cyprianus narrat apud interpretem.

a ἀ ἠχρύπνουν, παρήδρευον, εἰς γυναῖκα μεταμορφούμην, πετεινὸν ἐγινόμην. ἀλλὰ μόνον ἔφθανον τῆς προαυλίου τὴν θύραν, ἀναχωρούσης τῆς φαντασίας, Κυπριανὸς ἦμην τῆς τέχνης κάτεργημένης· ἐποίησα ποτὲ στρουθίον τὸν Αγλαΐδαν, καὶ ἀναπτάσας ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ δώματος τῆς Ιουστίνης· ὡς δὲ προέκυψεν ἡ ἁγία, ἀπολώλει τοῦ εἶναι στρουθίον· καὶ ἔμελλεν ἀπόλλυσθαι ἐξ ἄκρου ἑστηκὼς ὁ ἄθλιος, εἰ μὴ ἐλέει τῆς παρθένου, διφυῶς καταπέχθη ἀπὸ τῆς ἀθεμελιώτου ὀξοχῆς τοῦ δώματος. Παραινέσασά μου αὐτὸν ἡσυχίαν ἄγειν, καὶ θεὸν σέβειν, ἐκβάλλει τοῦ προαυλίου· οὐ νόσος, οὐ βάσανος,
b οὐκ αἰκισμός ᵇ ἄλλος τις αὐτῆς περιγέγονεν· ὅτι καὶ ἐν τούτοις καὶ τοῖς τοιούτοις αὐτὴν κατέπεινεν ὁ διάβολος. Πολλάκις οὖν αὐτὴν ἀπαγορευομένῳ ὑπὸ τῶν ἰατρῶν ἔκλαιον οἱ γονεῖς, ἡ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη· μὴ κλαίετε, ὅτι οὐ τεθνήξομαι, οὐδὲ λυπῶμαι, οὐδὲ ἀλγῶ τι· οὐδὲ αἰσθάνομαι ἀσθενείας, ἢ μόνον ἐπιπολαίου τινὸς καύματος, ὡς ἐξ ἀέρος μοι περιχυνομένου· τί γὰρ οὐκ ἐποιήσαμεν, ἢ τί οὐκ ἐδράσαμεν αὐτῇ; ἡ δὲ ἐποίει τὸ σημεῖον τοῦ Χριστοῦ, καὶ
c ἀπήλαυνε τὰς ἐνεργείας τῶν δαιμόνων· ἐκακώσαμεν οὖν αὐτῆς τοὺς γονεῖς, ποίμνας αὐτῶν ἀπεκτείναμεν, βόας καὶ ὑποζύγια· ἡ δὲ παρήνει μὴ ἀθυμεῖν καὶ μὴ ἀπελπίζειν, καὶ ἐκ τῆς νουθεσίας αὐτῆς, ἐπῆλθεν ἀπολήψεσθαι πολυπλασίονα, τοῦ Θεοῦ διλογοῦντος τὰ περιλειπόμενα, Ἔδεισαν δὲ ἐπικειμένην αὐτῇ ὀργήν, καὶ πάντες καταβόων ἐπιδοῦναι τῇ νεανίᾳ ἑαυτὴν, οὐ πρὸς φθοράν, ἀλλὰ πρὸς γάμον ἐνόμιζον· ἀλλὰ Ιουστίνα τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ ἰᾶτο αὐτῶν τὰς ἀσθενείας, καὶ ἔπαυε τὸ ὀχλήσεως· καὶ τῶν δήμῳ λοιμὸν προσήγαγεν ὁ διάβολος, καὶ χρησμὸν δίδωσι μὴ ἀπαλλαγήσεσθαι, ἐὰν μὴ ἡ Ιουστίνα σωιαφθῇ τῷ Αγλαΐδᾳ. Ἀλλὰ καταβοῶντα τὸν δῆμον ἡ δίκη αὐτῆς κατέσειλεν, ὁμοῦ καὶ τὸν λοιμὸν ἀποδιώξασα τῆς πόλεως· ὧν αἴσθησιν λαβόντες οἱ πολῖται μεταβαλλόμενοι τὸν Χριστὸν ἐδόξαζον, ἐμὲ δὲ ὡς τὸ πόλεως ἐπίβουλον ἐλοιδόρουν σφοδρῶς, ὥστε με λελησμένως προϊέναι © ἐντρέπεσθαι προσυπαντᾶν τοῖς γνωρίμοις μου.

Τέλος ὡς εἶδον, ὅτι οὐδὲν τὸ τοῦ Χριστοῦ σφραγίδος περιγίνεται, ἐνέμαυτῷ γενόμενος εἶπον πρὸς αὐτὸν τὸν διάβολον. Ὀλέθριε, καὶ πάσης πλάνης χορηγέ, καὶ θησαυρὲ ἀσεβείας, τί μου τῇ ψυχῇ ἐπεβούλευσας, σαυτοῦ συνειδὼς σου τῇ ἀσθενείᾳ; εἰ δὲ ἡ σκιὰ τοῦ Χριστοῦ περιγίνεταί σου, τί δράσεις, ἐὰν αὐτὸς παραγένηται; καὶ εἰ μόνον ὀνομάζεται Χριστὸς, καὶ τρέμεις, τί ποιήσεις ἐὰν θελήσῃ σοι ἐπιθέσθαι; εἰ τὸ σημεῖον τοῦ πάθους αὐτοῦ ἀσθενῆ σε ποιεῖ, ὑπὸ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ, πῶ ἂν διέλθῃς; ὦ σφραγίζει, καὶ ὑπὸ πλημμύρας ἐπιβλῶσι τῷ ὄρῳ αὐτοῦ, τίνας οὖν δυνήσῃ ἐξελέσθαι ἐκ χειρὸς αὐτοῦ; οὐδὲν εἶ οὐδὲ ἔχεις ὑπόστασιν πρὸς ἄμυναν· οὐδὲν ἰσχύεις, οὔτε πάρεσί σοι δύναμις εἰς ἐκδίκησιν· νυῦ ἔγνων σου τὸν πλάνον· ἐπαίχθην ταῖς φαντασίαις σου· ἔγνων

gilabam, assidebam, transmutabar in mulierem, avis fiebam. Sed ut primum attigeram vestibuli januam, inanis forma recedebat, & Cyprianus eram, arte nullum exitum habente. Feci aliquando passerem Aglaidam, & cum evolasset, stetit ante domum Justinæ, sed cum sancta prospexisset, periit forma passeris, ac miser ex alto stans periisset, nisi virginis misericordia leniter demissus fuisset per tenuissimam domus prominentiam. Hortata igitur ut quiesceret ac Deum coleret, ejicit eum ex vestibulo. Non illam morbus, non cruciatus, non alia quævis plaga superavit; his enim eam & aliis ejusmodi vexavit diabolus. Sæpe igitur illam desperatam a medicis plorabant parentes; sed illis ipsa dicebat: ne lugeatis, non enim moriar, nec animo deficio aut quidquam doleo, nec ullum morbum sentio, nisi forte levem quemdam calorem tamquam ex aere mihi transmissum. Quid enim non tentavimus, aut quid illi non fecimus? Ipsa vero signo Christi se muniebat & dæmonum pellebat operationes. Male igitur illius parentibus feci, eorum greges occidi, & boves & jumenta. Illa autem hortabatur ne animum desponderent aut desperarent, ac prudenti ejus consilio evenit, ut multo plura reciperent, Deo iis, quæ superfuerant, benedicente. Metuebant imminentem illi iracundiam, ac omnes clamabant ut sese adolescenti daret, non in stuprum, sed in legitimum matrimonium. Sed Justina Christi cruce eorum morbos sanavit, & tumultum sedavit. Populo pestem inflixit diabolus, ac oraculum dedit, eos liberatum non iri, nisi Justina Aglaidæ jungeretur. Verum clamantem populum Justinæ compressit oratio, & pestem simul ab urbe propulsavit. Quibus rebus animadversis immutati cives Christum celebrabant, ac mihi, ut urbis insidiator, vehemens convicium faciebant, ita ut latenter prodirem & notorum occursum metuerem.

9 Tandem cum viderem Christi signum nulla re vinci, mecumque ipse versarer, dixi ipsi diabolo: perniciose ac fraudis omnis artifex, & impietatis thesaure, cur animæ meæ insidiatus es imbecillitatis tuæ conscius? Nam si te umbra Christi vincit, quid facies si ipse adveniat? Si tantum nominatur Christus & tremis, quid facies si ipse te aggredi velit? Si signum illius passionis infirmum te facit; coram illius potentia, ubinam eris? Si signat nec audes accedere ad limitem ejus; quosnam igitur poteris ex illius manu eripere? Nihil es, nec quidquam habes solidi ad defensionem, nihil potes, nec tibi adest vis ad ulciscendum. Nunc cognovi fraudem tuam, delusus sum tuis phantasiis, cognovi imbecillitatem

a Ηγρύπνουν, παρήδρευον) Interpr. *Vigilabam & observabam ante atrium virginis in nocturnis horis cantas prope ostium puellæ.*

b Αλλος τις) Interpres: *Nec ulla ars potuit eam vincere maligni, nec infirmitates, nec vexationes, non timor, non dolores, non phantasiæ, non minæ, non blanditiæ, non vanæ cogitationes, non substantia promissa, non escarum dulcium desiderium, non condemnationes, non latronum superventus, non dolositates, non gravis timor,* in codice Colbert. *non generis timor*; sumpta hæc videntur ex *Conversione*.

c Εκάκωσα &c.) Hæc desunt apud veterem interpretem usque ad hæc verba τέλος ὡς εἶδον. Forte iccirco omissa, quia magna ex parte reperiuntur in *Conversione*.

tem tuam; neque enim quidquam habes quod consistat, sed inani, & cito evanescenti momento perfrueris. Nec modi ac leges quas opposuisti pietati, quidquam habent veri, sed error & phantasia sunt. Corrupisti mentem meam, perdidisti animam meam, spes meas infregisti, omnem rationis meæ statum in chaos pertraxisti: pessumdedisti vitam meam & nequitia consumpsisti, ac omnem naturæ meæ statum perdidisti. Vehementer erravi dum tibi credo, majorem in modum impius fui, stulte abreptus sum dum tibi me dedo: evanui in litteris, & doctrinæ institutione ad meam perniciem abusus sum, dum tibi obsequor; perdidi res meas dum tuas fraudes sequor: nam & cum re patria animam meam damno affeciisti. Quod si quæ in te perierunt egentibus distribuissem, saltem brevem aliquam salutis spem haberem. Væ mihi quid passus sum? omnino perii, insanabiliter vulneratus sum, vivere mihi videbar cum essem mortuus, nec videbam me multa pecunia sepulcrum emere, dum tibi assidens periculose vivo. Oportet me precari Christianos & piorum pedibus accidere, ut eos misereat mei; & Justinæ pedes amplecti, ut salutis meæ cura tangatur. Aufuge a me improbe, profane, transfuga, discede veritatis & pietatis inimice. Hæc ille audiens, & in me incurrens impetum fecit, ut me occideret; ac irruens suffocare conabatur. Cum autem viribus deficerem illius violentia oppressus, ac vivendi spes omnis ablata esset; memini illius signi quo virgo utebatur, ac dico: Deus Justinæ auxiliare mihi: & cum voce statim vires accesserunt, & manum movens consignor. Ille autem instar teli projectus abscessit a me, ac stans cœpit gladium intentare, volens occidere. Sed cum Christi signum expertus essem, confidentior factus sum magis ac magis invocans Christum. Tunc igitur a me discessit minabundus ac dicens: Non te salvabit ex meis manibus Christus; nam detestatur impios. Et nunc per dolum tibi auxiliatur, ut te morti tradat. Cum te ergo projecerit, ego tibi ostendam quid sit meum imperium contemnere: quippe cum meos non admittat Christus. Cares igitur mea gratia, nec quidquam te ille juverit. His verbis vehementer exterritus sum: astute enim mihi responderat. Quapropter vobis qui adestis dico: miseremini calamitatis meæ. Dicit de Christo, an eum placare possim, an pœnitentem me recipiat, an auxilietur ut pristina impietate liberer.

10 Cum tacerent plerique, unus os aperiens dixit: confide Cypriane, suscipiet te Christus; ignorans enim fecisti. Tum ego ad eum: an non forte, ut dixit mihi diabolus, ita mihi Christus faciat, postremo

σου τῲ ἀθυμίαν. οὐδὲ ᾧ ἔχεις τι ἐνυπόστατον, ἀλλὰ ματαίας καὶ προσκαίρου ῥοπῆς ἀπολαύσεις, ὅτε οἱ τύποι σου, ὅτε οἱ θεσμοί σου, οὓς ᵃ ἀνατέθεικας τῇ δυσεβείᾳ ἀληθεῖς εἰσιν, ἀλλὰ πλάνη & φαντασία. Διέφθειράς μου & διάνοιαν, ἀπώλεσάς μου ψυχήν, τὰς ἐλπίδας μου διέρρηξας, πᾶσάν μου τῲ λογικὴν κατάστασιν εἰς χάος κατέπασας, ἀπώλεσας τῲ ζωῲ μου, καὶ τῇ κακίᾳ κατεδαπάνησας, καὶ πᾶσάν μου τῲ καταστάσιν τῆς φύσεως διώλεσας· μεγάλως ἐπλανήθην πιστεύσας σοι, ὑπερβαλλόντως ἠσέβησα, ἀφρόνως ὠιήχθην, ἐπιδούς σοι ἐμαυτόν. ἐματαιώθην ἐπὶ γράμμασι, τῇ παιδεία μου ἐπιβλαβῶς ἐχρησάμην ὑπακούσας σου. ἀπώλεσά μου χρήματα καὶ πράγματα ἐξακολουθήσας σου τῇ ἀπάτῃ. Μετὰ γὰρ τῆς πατρικῆς οὐσίας, καὶ & ψυχήν μου προσεζημίωσας. Εἰδ' ἔνεκα χρήζουσι τὰ ἐν σοὶ δαπανώμενα, εἶχον κἂν γοῦν βραχείαν σωτηρίας ἐλπίδα, οἴμοι, τί πέπονθα; δεινῶς κατεφθάρμαι, ἀνιάτως ἐτραυματίσθην, νεκρὸς ὢν ζῆν ἐνόμιζον, καὶ ἐλαύθανον πολλῷ χρήματι ᵇ τάφον ὠνησάμενος, ζῶν ἐπικινδύνως σοι προσεδρεύσας. Δεῖ με παρακαλέσαι χειρωνάς, ἵνα με ἐλεήσωσι. χρή με ὑποπεσεῖν τοῖς δυσεβέσιν, ἵνα με οἰκτειρήσωσι. δεῖ με καὶ τῆς Ιουστίνης τῶν ποδῶν ἅψασθαι, ἵνα μου προνοήσῃ τῆς σωτηρίας. Ἀπέλθε ἀπ' ἐμοῦ ἄνομε, βέβηλε, ἀποστάτα. ἀποχώρει μου ἐχθρὲ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δυσεβείας ἐναντίε. Ὁ ᾧ ἀκούσας καὶ ἐπισπασμών μοι, ὥρμησε τοῦ ἀνελεῖν με, καὶ ἐπιπεσὼν πνίγειν με ἐπειρᾶτο. ὡς ᾧ οὐκ εἶχον ἰσχὺν λειπόμενος αὐτῲ τῇ βίᾳ, καὶ πᾶσα ἐλπίς μοι περιῄρητο τοῦ ζῆν. ὑπεμνήσθην τὸ σημεῖον ὃ ἡ παρθένος ἐχρᾶτο, & λέγω, ὁ θεὸς Ιουστίνης βοήθησόν μοι, & μετὰ τ φωνῆς δυσθύμως ἐνεσθύμην, καὶ τῲ χεῖρα κινήσας κατασφαγίζομαι. ὁ ᾧ ὡς βέλος ἀπορριφεὶς ἀπέστη μου, καὶ στὰς ἐπειρᾶτο ἀπειλεῖν, ξίφος κατ' ἐμοῦ ᶜ χρησόμενος. καὶ δὴ πεῖραν λαβὼν ἀφ' τῆς σφαγίδος Χριστοῦ, θαρσαλεώτερος γέγονα πλέον ἔτι καὶ συχνὸν Χριστὸν ἐπιβοώμενος. τότε δὴ ἀπῆει ἀπειλῶν μοι καὶ λέγων. Οὐ μή σε σώσῃ ἐκ τ χειρῶν μοῦ ὁ Χριστός. καὶ ᾧ βδελύσεται ἀσεβεῖς. καὶ δόλῳ νῦν σοι βοηθεῖ, ἵνα τῷ ὀλέθρῳ σε παραδῶ, ὅτε δὴ σε ἀπώσηται, ἐγώ σοι δείξω τί ποιεῖ τὸ καταφρονεῖν τοῦ κράτους μου. ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς ὐ προσίεται τὰς ἐμούς. ἐστερήθης γοῦν καὶ τῆς ἐμῆς ἀφ' θέσεως, κἀκεῖνος οὐδέν σε ὠφελήσειεν. ἐπὶ τούτοις τοῖς λόγοις ἐφοβήθην σφοδρῶς. δεινῶ ᾧ μοι ἀπεκρίνατο. Διό ὑμῖν τοῖς παροῦσι λέγω. ἐλεήσατέ μου & ἀθλιότητα, εἴπατέ μοι περὶ Χριστοῦ, εἰ δύναμαι αὐτὸν ἐξιλεώσασθαι, εἰ μεταποιοῦντά με δέχεται, εἰ ἐπιδίδωσί μοι βοήθειαν εἰς τῆς ἔμπροσθεν ἀσεβείας ἀπαλλαγήν.

Ὡς δὲ οἱ πλείονες ἡσύχασαν, εἷς τις διάρας τὸ στόμα λέγει. Θάρσει Κυπριανὲ, ὅτι δέξεταί σε ὁ χριστὸς, ἀγνοῶν ᾧ ἐποίησας. κἀγὼ πρὸς αὐτόν. μὴ ἄρα, ὡς εἶπέ μοι ὁ διάβολος, ἕτω μοι ὁ χριστὸς ποιήσειεν, ἔχατόν μου ἀπωθή-

a Ἀνατέθεικας) Lego ἀντιτέθεικας, nec aliter interpres qui sic habet: *Neque tu, neque leges tuæ, neque dispositiones tuæ; neque figuræ tuæ, quibus te putas per phantasias resistere dispositioni Dei, aliquid sunt nisi error & mendacium.*

b Τάφον) Interpres: *Velut sepulcrum fui in mundo, & forte post mortem decantatio ero.*

c Χρησάμενος) Forte χρησόμενος.

πωθούμενος; ὁ ὃ εἶπε πρὸς με ἔγνως, ὅτι ψεύστης ἐστὶν ὁ διάβολος, καὶ τοῖς ἐκείνου λόγοις πιστεύεις; οὐκ ἔστι δόλος παρὰ Χριστῷ, Κυπριανέ, ὅτι αὐτός ἐστιν ἀλήθεια. οὐκ ἔστι ψεῦδος παρ' αὐτῷ, ὅτι ἐξ αὐτοῦ πηγάζει ἡ δικαιοσύνη. Ἵνα δὲ μάθῃς ὅτι πηγή ἐστι χρηστότητος, ὁ θεὸς πάντων ὢν καὶ δημιουργός, ἄνθρωπος γέγονε δι' ἡμᾶς, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κατεδέξατο θανεῖν, ἵνα ἡμεῖς θανάτου ἁμαρτιῶν ὑπεράνω, γενώμεθα δι' αὐτοῦ. καὶ ὁ παντοκράτωρ θεὸς καταλλάγη ἡμῖν, καὶ ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου ἔχειν ἡμᾶς παρεσκεύασε, τὸ ὑπογραμμὸν ἡμῖν διὰ Χριστοῦ παραχώμενος, ὅπως βιώσωμεν εἰς ἐπίγνωσιν ἀναστάσεως. Εἰ οὖν ὁ Χριστὸς διὰ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἁμαρτωλοὺς ἀπέθανε, θάρσει Κυπριανέ, ὅτι σὲ οὐ μὴ ἀποβάληται. εἰς ἐκ τῶν ἀσεβῶν καὶ πάντως ἐξιλάσεταί σε. σύνες γοῦν ἐκ τῆς ὀλιγωρίας τὸν Χριστὸν, καὶ μὴ φρόντιζε περὶ ὧν ἔπραξας. καὶ εἰ περὶ τῶν σταυρωσάντων προσηύξατο, πῶς σὲ ὑπερόψεται; λέγει γὰρ τῷ πατρὶ περὶ αὐτῶν, πάτερ ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. καὶ πῶς σοὶ οὐκ ἀφήσει τὰς ἀσεβείας σου, ἃς μετὰ ἀγνοίας ἐποίησας; μὴ φοβοῦ μηδὲ δειλία, ἀλλ' ἀνάστα, ἄπελθε πρὸς τὸν ἐπίσκοπον ἡμῶν, καὶ ὑποδείξει σοι τὸν προσέλθειν τὸν πρὸς τὸν Χριστόν. Ταῦτα οὖν αὐτοῦ εἰπόντος, ἦλθον εἰς ἐμαυτόν, καὶ ψυχὴν ἔλαβον. ἠρξάμην οὖν ὁμιλεῖν μετὰ θάρσους καὶ λέγειν. ἆρα ἐταῖρε Τιμόθεε, ὅπως ἔχει ὡς λέγεις μοι; ὁ δὲ πολλοῖς λόγοις με ἑτέροις ἐπισώσατο.

Τότε ἠρξάμην ἐμπροσθεν πάντων ἐξαγγέλλειν μου τὰς ἀσεβείας, καὶ λέγειν. ἆρα ἀφήσί μοι ὅσα διεπραξάμην, ἄνδρες Ἀντιοχεῖς; πολλὰ γὰρ ἠσέβησα, καὶ οὐκ ἔστιν ἀριθμός, οὐδὲ λόγος εἰς ἐξήγησιν τῶν κακῶν μου. ἐν γαστρὶ ἐχούσας τοῖς δαίμοσιν ἀνέπεμον, καὶ δι' ἰνιδίας μεταμορφῶν, τῶν οἰκείων πόλεων ἠχμαλώτιζον καὶ συλλαμβάνουσα ἐκ πορνείας ἀνήρουν. νήπια γαλουχοῦντα ἐσφαγίασα ὑποκάτω τῆς γῆς. a ἄλλα ἔπνιξα, ἕτερα ἀπεσπαραγάλωσα ἐπαγγελίᾳ βοηθείας τοῦ δράκοντος. ἡβῶντας ἤδη ἐσφαγίαζον, ἄλλους προϊόντας τῇ ἡλικίᾳ σωρεύσασα τῷ Πλούτωνι, καὶ διὰ τὴν Ἑκάτην ξένων ἀνδρῶν τὰς κεφαλὰς ἀπέτεμον. γυναικῶν ἔτι παρθένων τὸ αἷμα τῇ Παλλάδι κατέσπεισα, τῷ δὲ Ἄρῃ καὶ Κρόνῳ ἄνδρας ἤδη πλείους. καὶ συχνοὺς ἄλλους δαίμονας διὰ τοιούτων θυσιῶν ἐπληροφόρησα, ἵνα ὅπως αὐτῷ προσέλθω τῷ διαβόλῳ. καὶ ὅτε ἤμελλον αὐτῷ προσιέναι, αἷμα παντὸς ζώου ἐν σκεύει αὐτῷ χρυσῷ προσήνεγκα, καὶ δεξάμενος ἐρράντισε πρῶτον αὐτὸν τὸ στέφανον, καὶ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, εἶπε καὶ ἐμὲ, εἰπών. λάβε καὶ σὺ ἐξουσίαν ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀλόγων καὶ λογικῶν b φίλοις παρεχόμενος. Ἀπείρους ἄλλους ἐφόνευσα, πένητας πολλοὺς κατέσησα. αἱ μὲν οὖν ἐργασίαι μου οὐκ εἶχον ὄντως, ὅτι οὐκ εἶχον ὑπόστασιν, ὡς φαντασίαι. αἱ δὲ ἀδικίαι μου ἀληθεῖς ἐγίνοντο, ἐπειδὴ ἐνήργουν οἱ δαίμονες ἐπιβλαβῆ εἰς τὰς ὑπάρξεις, παραχεῖν ὃ ὕπαρξιν οὐκ ἠδύναντο. εἴ τινι χρυσὸν ἐδέδουν, πρὸς ἡμέρας τρεῖς ἴσχυεν, ὅθεν οἷς ἔλεγον τὸν δόλον, θᾶττον αὐτὸν συναλλάττοντες ἐζημίουν τοὺς συναλλάττοντας. οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὅσας μοιχείας καὶ παιδεραστείας

me repellens? Ille autem mihi dixit: nosti mendacem esse diabolum, & ejus sermonibus credis? Non est dolus apud Christum, Cypriane, siquidem ipse est veritas: non est mendacium apud eum, quia ex ipso scaturit justitia. Atque ut discas eum esse bonitatis fontem; cum Deus sit omnium & creator, factus est homo propter nos, ac mortem pro nobis oppetiit, ut a morte peccatorum per eum liberemur; ac omnipotens Deus nobis reconciliatus est & spem vitæ æternæ nobis dedit, formam per Christum exhibens, ut in agnitione resurrectionis vivamus. Si ergo Christus propter impios & peccatores mortuus est, confide Cypriane, non te abjiciet; unus es ex impiis ac omnino placabitur tibi. Cognosce ergo Christum ex misericordia, & nec de iis quæ egisti sollicitus sis. Si pro iis qui eum crucifixerunt precatus est, quomodo te despiciet? dicit enim pro iis Patri: *Pater dimitte illis, nesciunt enim quid faciant*. Quomodo tibi non dimittet impietates tuas, quas imprudens commisisti? Ne timeas, neque paveas, sed surge & adi episcopum nostrum, & ostendet tibi quemadmodum ad Christum accedas. Hæc igitur cum dixisset, me ipse collegi & animum recepi, ac fidenter colloqui cœpi ac dicere: an hæc ita se habent, ut dicis, carissime Timothee? Ille autem pluribus me aliis sermonibus confirmavit.

11 Tunc cœpi coram omnibus narrare impietates meas ac dicere: An dimittet mihi quæcumque commisi, Antiochenses? Multa enim impie feci, nec malorum meorum numerus est aut ratio ad enarrandum. Prægnantes dæmonibus secui, nobiles in alias formas induens, ex propriis civitatibus captivas abduxi, & gravidas ex stupro interfeci: lactentes pueros sub terra mactavi, alios suffocavi, alios strangulavi ob promissum draconis auxilium. Adolescentes trucidavi, alios ætate provectiores defodi Plutoni, & propter Hecaten peregrinorum hominum capita amputavi: virginum sanguinem Palladi libavi, Marti & Saturno maturos ætate immolavi, atque his sacrificiis multos alios dæmones mihi devinxi, ut sic ad ipsum diabolum pervenirem. Cum ad eum venturus essem, obtuli ei sanguinem omnis animalis in vase aureo; quo ille accepto aspersit primum suam ipsius coronam ac potestates suas, deinde etiam me dicens: Accipe & tu potestatem in omnem animam rationis expertium & ratione utentium, ut amicos juves. Innumeros alios occidi, multos ad inopiam redegi. Ac mea quidem beneficia nihil proderant, quia substantiam non habebant, utpote phantasiæ. Sed vera erant maleficia; nam dæmones veris opibus damnum inferebant, at eas dare non poterant. Si cui aurum dedissem, valebat ad tres dies; hinc quibus fraudem narrabam, ii cito illud permutantes secum contrahentibus nocebant. Non possum dicere quot adulteria & puerorum stupra com-

a Επαγγελία) Legendum videtur ἐπ' ἀγγελίᾳ

b Φίλοις παρεχομενος) Hæc conjungi possent cum iis quæ sequuntur. Sic enim interpres: *Væ mihi quia multos occidi inique volens amicis prodesse.*

commiserim, multorum animas simul cum mea etiam invitas pervertens. Quot & quanta machinatus sum ad improbitatem, ad bellum, ad perditionem & perniciem quis scribere valeat? Quomodo igitur hæc omnia, amici, condonabit Deus? Quomodo miserebitur mei, qui ipse mei non sum misertus? Si mihi unius aut duarum animarum esset reddenda ratio, spem haberem excusationis. Sed multa sunt quæ nefarie feci. Quænam prætermittam, aut quænam enarrabo? generis perniciem, perfida de amicis consilia, hospitum necem & aliorum hominum, piorum vexationes, structas Christianis insidias, virginum stupra: ecclesiarum eversiones, oratoriorum vastationem, pudicarum feminarum abductionem, ac præterea excogitatas artes adversus mysteria, quæ multos enuntiare verberibus cogebam, & cum audiissem enarrabam & enarrando irridebam, ac scripturas sanctas ludibrio habebam, projiciebam, floccifaciebam, dilacerabam: discerptos qui in ecclesia assidue occupati erant, odium & irrisionem baptismatis, inimicitias cum clericis, suspiciones, & structas illis insidias, precum irrisionem, jocos & cachinnos in liturgiam, in ipsum etiam Deum & Christum Jesum blasphemias & manus in evangelia illius injectas. Quid igitur primum mihi dimittet Christus, aut quid condonabit? Omnia enim improba & impietatis plena: nec sufficit mihi ad expiationem totius vitæ meæ tempus. Nescio an victurus sim viginti alios annos; unius meæ actionis pœnitentiam vix explerent. Quod tempus mihi supereſse possit ad innumeras meas impietates?

12 Dicite mihi, amici, quid faciam, quid exsequar? Novi deitatem Christi, sed eum placare non valeo, novi illius sacerdotum pietatem, sed os meum illis offerre non audeo; novi Evangeliorum gratiam, sed ea tangere non audeo, conscientiæ stimulis agitatus; novi mysterium immortale esse fidem Christi, sed severam illius virtutem demulcere non possum; novi ecclesiæ ordinem & statum, sed vereor vel ad ipsa vestibula accedere: Deum cognosco, nec suppetit causæ apud eum dicendæ ratio. Pie vivere cupio, & ab impietate vincor. Christi servus audire cupio, nec scio an me sibi velit emere. Me ipse vendo, ac illi in servitutem addico, non peto pretium, tantummodo me recipiat. Si non vult ignoscere, causam mihi adscribo, tantum me ut impium saltem respiciat. Unum novi, dignum me esse æterna morte; non deprecor pœnam,

ἐδρασα, ἅμα ἐμοὶ καὶ ἑτέρων πολλῶν παρατρέπων τὰς ψυχὰς καὶ μὴ θελούσας. ὅσα ἐτεχνασάμην εἰς μοχθηρίαν, εἰς πόλεμον, εἰς ἀπώλειαν καὶ ὄλεθρον τίς ἂν εἴη ἱκανὸς ἐγγράψασθαι; πῶς οὖν πάντα συγχωρήσει ὁ Θεός, ὦ φίλοι; πῶς με ἐλεήσει, ἑαυτὸν μὴ ἐλεήσαντα; εἰ ἦν μοι ὁ λόγος περὶ μιᾶς, ἢ δύο ψυχῶν, εἶχον ἐλπίδα πρὸς ἀπολογίαν μου. πολλά εἰσιν ἃ ἐδρασα φαῦλα. τίνα παρήσομαι, ἢ τίνα ἐξαγορεύσω; γενέσεις ὄλεθρον, φίλων εἴδολον θέσεις, ξένων ἀναίρεσιν, τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὴν κατασφαγήν, τῶν δι' σεβῶν πᾶς διωγμούς, τῶν χειριανῶν [a] τὰς ἐπιβουλάς, τὰς φθορὰς τῶν παρθένων, τῶν ἐκκλησιῶν τὰς καθαιρέσεις, τῶν δικτηρίων οἴκων ἐρήμωσιν, τῶν σεμνῶν γυναικῶν τὴν δραματουργίαν, τὰς ἐπὶ πᾶσιν ἐπινοίας κατὰ τῶν μυστηρίων, ὅτι πολλοὺς ἤκιζον [b] ἐξαγγεῖλαι, καὶ ἀκούων ἔλεγον, καὶ διηγούμενος ἐχλεύαζον, καὶ τὰς ἁγίας γραφὰς ἐφεναΐκιζον, ἔρριπτον, ἐξουδένουν, ἐλαιον [c]. τοὺς διασπαραγμοὺς τῶν προσεδρευόντων τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸ μῖσος, τὸν γέλωτα τοῦ βαπτίσματος, τὴν ἔχθραν τὴν πρὸς τοὺς κληρικούς, τὴν ὑπόνοιαν, τὰς κατ' αὐτῶν ἐπιβουλάς, τὴν χλεύην τῆς προσευχῶν, τὸν μυκτηρισμὸν τῆς λειτουργίας, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τὰς δυσφημίας, τῆς διαγγελίων αὐτοῦ τὴν ἐπίληψιν. Τί μοι οὖν ἆρα ἀφήσει πρῶτον ὁ Χριστός; ἢ τί μοι συγχωρήσειεν, τὰ πάντα δὴ φαῦλα καὶ ἀσεβείας μεστά. οὐκ ἐπαρκεῖ μοι πρὸς ἀπολογίαν ὁ χρόνος τῆς ζωῆς τῆς ἐμῆς. οὐκ οἶδα εἰ ζήσομαι ἄλλα εἴκοσιν ἔτη. μιᾶς μικρᾶς πράξεως μόλις ἔχει μετάνοιαν. τίς μοι χρόνος ὑπάρξει πρὸς τὰς ἀπείρους ἀσεβείας μου.

Εἶπατέ μοι, φίλοι, τί ποιήσω, τί δράξωμαι; ἐπίγνων Χριστοῦ [d] τὴν θεότητα, ἀλλ' οὐκ ἔχω δύναμιν ὅπως αὐτὸν ἐξιλεώσωμαι. ἐπίγνων τῶν ἱερέων αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν, ἀλλ' οὐκ ἔχω πρόσωπον ἐν αὐτοῖς παρρησιάσασθαι. ἐπίγνων τῶν διαγγελίων τὴν χάριν, ἀλλ' οὐ τολμῶ ἅψασθαι, ὑπὸ τῆς συνειδότος ἐλεγχόμενος. ἐπίγνων ὅτι μυστήριον ἀθάνατον ἡ πίστις Χριστοῦ, ἀλλ' οὐκ ἔχω ἰσχὺν ἐκμειλίξασθαι αὐτῆς τὸ ἐνάρετον. ἐπίγνων τῆς ἐκκλησίας τὴν κατάστασιν, ἀλλ' αἰδοῦμαι κἂν τοῖς προσαυλίοις [e] εἰσελθεῖν. σωτῆρα θεόν, καὶ πῶς αὐτῷ [e] ἀπολογήσασθαι ἀπορῶ. [f] εὐσεβῆσαι ποθῶ, καὶ ἡ ἀσέβειά μου περιγίνεται. ἐπιθυμῶ δοῦλος ἀκοῦσαι Χριστοῦ, καὶ ἀγνοῶ εἰ θέλει ἐμὲ πριάσθαι εἰς αὐτόν, πολλῶν ἐμαυτὸν, καταχράφω δοῦλον αὐτῷ. οὐ θέλω αὐτιτίμησιν, μόνον με [g] προσδέξεται. εἰ μὴ θέλει με συγγνῶναι, ἐμαυτῷ ἐπιχράφω τὴν αἰτίαν, μόνον κἂν ὡς ἀσεβῆ με ἐπιβλέψῃ. ἐν οἶδα ὅτι αἰωνίου ὀλέθρου ἄξιός εἰμι. ἀπαιτοῦμαι τὴν τιμωρίαν, μόνον

a Τὰς ἐπιβουλὰς) Interpres: *Quantas persecutiones illis susscitavi, dicens adversus eos falsa mendacia: Per maleficia enim non potui mihi subjicere unum de viris christianis, sicut nec sanctam Justinam. Omnia mala adversus eos mentiebar, & hoc faciens nihil proficiebam, sed plus magis lucebat in eis justina* (leg. *justitia* ex cod. Colbert) *& ego eram obscuratus.*

b Ἐξαγγεῖλαι) Interpres: *sanctorum Evangeliorum illuminationem negare cogebam.*

c Ἔλαιον) Forte ἴκναιον.

d Τὴν θεότητα) Interpres *virtutem*, & paulo post *Scripturarum divinitatem.*

e Ἐγγισαι) Addit interpres: *Cognovi virginis virtutem, & confundor intendere in glorioſam faciem ejus. Cognovi immaculatam gratiam, & non audeo venire ad ſalvationem.*

f Εὐσεβῆσαι) Interpres: *Venerabilis volo esse*, & paulo post *amo servos audire Christi.*

g Προσδέξεται) Leg. προσδέξηται, & paulo post βουλήτα.

μόνον αὐτῷ κελεύσαντος ἀποθανεῖν ἀξιωθῶ. ὑπὸ τῷ αὐτῷ ἐξουσίαν γένομαι, κἂν γοῦν θανατῶσαί με βούλεται. οὐκ αἰτῶ ἄφεσιν.
a ᵃ ὑπερβάλλει γὰρ τὸ χρέος τὸ ἅχα τὸ αὐτῷ χρηστότητα. ἀπειράζων προσέρχομαι. πεῖραν ἔχω τῆς δυνάμεως αὐτῷ ἀπὸ Ἰουστίνης, κἀγὼ καταγράφω ἐμαυτῷ θάνατον. ἴδω μόνον πῶς προσκυνεῖται Χριστός. Εἴπατέ μοι, ὦ φίλοι, εἰ δύναμαι ὡς ἀλλότριος ἐπισῆναι τοῖς εἰρημένοις, ἵνα μήκοθεν ὁρῶ αὐτοῦ τὸ θεότητα, πτύων μου τὴν ψυχὴν καταμαρανῶ. οὐ πιστεύω ὅτι ἀφήσί μοι. ἀπείθομαι γὰρ χείρονά μου γεγενῆθαι ἄνθρωπον, ὑπερβαλὼν Ἰαννῆν καὶ Ἰαμβρῆν τοὺς λεγομένους. ἐκεῖνοι ἐν τῷ γοητεύειν ὡμολόγησαν θεοῦ δάκτυλον. ἐγὼ δὲ παντελῶς διεκείμην μὴ εἶναι θεόν. εἰ ἐκείνοις ὁ θεὸς οὐ συνεχώρησε, κἂν ἐν μέρει ἐπιγνοῦσιν αὐτόν, ἐμοὶ πῶς συγχωρήσειε παντάπασιν ἀγνοήσαντι; οὐ καυχῶμαι ἐπὶ ταῖς ἀσεβείαις μου. οὐ γὰρ τὸ ψεῦδος πάλιν θεραπεύειν ὀφείλων, ἀγνοῶ τῷ χαίειν, ἀλλ' οἶδα ὅτι ἀληθείας αὐτιποιεῖται. τίς ὑμῖν διηγήσεται ἀσεβείας πέλαγος; τίς ὑμῖν ἄβυσσον βλασφημίας ἀγράφοιτο, b τίς ὑμᾶς ἐπισήσει κακίας τοὺς θησαυρούς; ἐγὼ πᾶσαν αὐτῷ ἐχώρησα, κἐν ἐμοὶ ἄβυσσοι αὐτῆς ἐχώρησαν. ἐν ἐμοὶ πολλοὶ ὑπ' αὐτῆς ἐναυάγησαν, οὐκ εἰμὶ μόνος ἐν τῇ ἀπωλείᾳ μου, οὐδὲ ἐμαυτὸν μόνον ἐβαράθρωσα. πολλοὺς ἄλλους σὺν ἐμοὶ κατέσπασα. ποῖα ὀλαύσω; περὶ τίνος δακρύσω; περὶ τῶν σωματικῶς ἀναιρεθέντων, ἢ περὶ ἔργως πραχθέντων μοι; περὶ τῶν μαθόντων δι' ἐμοῦ, ἢ τῶν ἐμὲ μιμησαμένων; ἄφθονος ἐγενόμην ἀσεβείας διδάσκαλος, σωσδαῖος κήρυξ τῆς κακίας γέγονα. ἀπείρους εἶχον τοὺς μανθάνοντας, πολλοῖς μεπέδωκα τοῦτο τὸ δηλητήριον. φίλοις δοκῶν παρέχειν, ξίφος προσεπήγνυον. καὶ συγγενεῖς οἰόμενος ὀφελεῖν, αἴτιος αὐτοῖς ὀλέθρου κατέστην, ἐκ τῆς προσβείας αὐτῶν συχνοὺς ἐποίησα γόητας. νέους προεβίβασα κακῶς c γηράσαι, καὶ γέροντας ἔπεισα ἐναποθανεῖν ματαιότητι, ξένους ἀποδημεῖν πρὸς γοητείαν. καὶ καλὰ δρῶντας οὐκ εἴασα προκόψαι πρὸς δ' σέβειαν. ἐμύησα ὡς ἱερεύς, ὡς δαιμόνων νεωκόρος ἐδίδαξα, πρὸς ἀπατῶν ἐπότισα, ἐπεδειξάμην πρὸς πλανῶν. ὡς ἱεροφάντης ἐτέλεσα ἑκατόμβων, καὶ ὡς πολλὰ ἰσχύων, οὐδενὸς ἐφεισάμην. πολλοὺς ἐξῆλα πρὸς μίμησιν, καὶ ἐμοὶ ἐρίζοντας πολλοὺς ἐφόνευσα. πολλοί δεισαντές με κατέπιπτον, καὶ προδότης ἐγενόμην d καὶ θελόντων μοι ἀντῆσαι. ἀξιούμενος ἐποίησα ἐν αἰεὶ πέσθαι, καὶ ἐν θαλάσσῃ βαδίσαι, e καὶ ναυσὶ παρέχαν ἀνέμους πλεῖσαι, ἱπταμένους καὶ μὴ βαδίζοντας ἀποδημῆσαι παρεσκεύασα. ἀνέμους ἀπέλυσα καὶ πάλιν ἐκώλυσα. νῆας ὑποβρυχίους γενέσθαι, καὶ ἄλλας ἐπώκειλα. πρὸς γέλωτα ὕδωρ ἐν ἐρήμῳ ῥεῦσαι ἐφάντασα, καὶ ἐν οἴκοις λιμνάζειν ἔδειξα.

tantum dignus ſim, qui illo jubente moriar; ſubmitto me illius poteſtati, ſaltem ergo mori jubeat. Veniam non poſtulo; forte enim debiti magnitudo ſuperat illius bonitatem. Tentatum non venio; illius poteſtatem expertus ſum in Juſtina, meque ipſe morte condemno; tantummodo videam quomodo Chriſtus adoretur. Dicite mihi, amici, an poſſim his quæ dicuntur ſaltem ut extraneus intereſſe, ut illius divinitatem procul conſpiciam. Tabeſcens animam meam mœrore conficiam. Non puto illum mihi condonaturum; neque enim mihi perſuadeo quemquam hominem pejorem me fuiſſe; quippe cum famoſos illos Jannem & Mambrem ſuperem. Illi enim in magicis præſtigiis confeſſi ſunt Dei digitum; ego autem omnino contendi Deum non eſſe. Si illis Deus non pepercit, quamvis eum ex parte agnoſcerent: quomodo mihi parcat, qui illum prorſus ignoravi? Non glorior in impietatibus meis; neque enim quaſi mendacii iterum colendi partes ſuſtineam, ignoro gratiam; ſed ſcio ei veritatem curæ eſſe. Quis vobis enarret impietatis pelagus? quis abyſſum blaſphemiæ deſcribat, quis nequitiæ theſauros recludat? Ego enim nequitiam omnem percepi, ac in me illius abyſſi comprehenſi ſunt, multi per me naufragium in ea fecerunt. Non ſolus perii, nec me ſolum præcipitem dedi; multos alios mecum abſtraxi. Quænam autem deplorem & lugeam? Quos occidi, an quæ curioſe peregi? Quos habui diſcipulos, an quos imitatores? Liberalis exſtiti impietatis doctor & diligens nequitiæ præco. Innumeros habui diſcipulos, ac multos participes feci hujus perniciei; & cum amicis gratum facere mihi viderer, gladium defigebam; & cum propinquos juvare, cauſa illis eram & origo mortis, ac eorum rogatu plurimos feci magos. Juvenes docui prave ſeneſcere, ſenibus perſuaſi ut in vanitate morerentur, hoſpitibus ut magiæ cauſa peregrinarentur; & qui præclare ſe gerebant, eos ad pietatem progredi non ſivi. Initiavi ut ſacerdos; edocui ut dæmonum ædituus, potum dedi ad fraudem, mei ſpecimen præbui ad errorem; hecatomben ſacrificavi tamquam hierophanta; & quaſi multa potens efficere, nulli peperci. Multos ad imitandum accendi, & mecum contendentes multos occidi. Multi metu correpti ad pedes meos accidebant, & reſiſtere volentium proditor eram. Feci ut qui rogabant in aere volarent, vel in mari graderentur, & inſtar ventorum navigarent, vel volantes ac non incedentes peregre irent. Ventos immiſi ac rurſum cohibui. Naves demerſi, & alias in altum provexi. Feci animi cauſa ut aqua in deſertis locis fluere, vel in domibus ſtagnare videretur.

Feci

a Τπερβάλλει γὰρ) Hæc ut duriora lenire voluit interpres, qui ſic reddit: *Non peto ut parcat: ſuperat enim modum pœnæ delictorum cumulus: ſed non ſuperat ejus benignitatem.*

b Τίς ὑμᾶς) Leg. τίς ὑμῖν.

c Γηράσαι) Legendum apud interpr. *male ſeneſcere*, pro eo quod legitur *male ſe neſcire*.

d Τῶν θελόντων) Melius οὐ θελόντων. *Proditor eram eorum qui mihi obſiſtere nolebant.* Hinc interpres ſic vertit hunc locum: *Qui autem mihi ſubditi facti ſunt, deduxi in tenebras perditionis.*

e Καὶ ναυσὶ) Legendum videtur, καὶ ὡσεὶ, ſicque legit interpres: *Et ſicut ventus navigabant.*

Feci ut a mariticis mulieres ad mœchos abirent. Faciles ad abortum vias aperui, ut gratum morti facerem; totas domos in perniciem conjeci, amicos per dolum occidi patiebar, multos ex fidelibus famulis damno affeci. In his nonnulli, cum me admirarentur, imitari avebant, ac dæmones mecum gaudebant quod me hortati fuissent.

13 Dicite igitur mihi, amici, utrum inveniri aliquid possit, quo his malis liberer, an potius vita laqueo finienda sit? Vivere enim in ejusmodi memoria nefandorum facinorum, etiamsi non jam amplius fiant, res est morte crudelissima digna; vellem igitur de Christi potentia erudiri, sicque destinatam mortem obire. Hæc me cupiditas retinet adhuc in vita; scio enim spem salutis omnem mihi esse præcisam. Non possum cetera enarrare, ne memoria mea instar gladii sit; non possum eloqui graviora, ne surgentes aufugiatis; non debeo ad majora progredi, ne ipsa domus ruinas trahat & solo æquetur. Quædam tantum vobis demonstro ex quibus impietatem meam perspicitatis. Nam anima mea seorsum a corpore in inferis versabatur, calumnians, bellum gerens multo quam dixi nequius. Dæmones aeris ad invidiam & æmulationem hortabar, & inferiores cum superioribus committebam, meque utrisque instar prodigii exhibebam. Non possum quæ supersunt percurrere, neque enim audientibus prosint. Quomodo ergo dicitis, Christus te suscipiet, ignari & insciі rerum mearum? Judæos mihi in medium affertis, qui misericordiam consecuti sunt. Ego & ipsos illos, qui Christum occiderunt & cum Deo bellum gesserunt, superavi, ac forte ipsos etiam dæmones a quibus impulsi sunt. Ac vobis quidem maximam habeo gratiam; sed salutem me adepturum non spero, qui tantam in Deum & homines impietatem præ me tuli. Scio me dixisse majorem me esse Deo; quinetiam illum irridebam agrestem appellans. Ostendebam enim mortuos quasi viventes & claudos veluti currentes; ac multos deterrui quominus illum Deum esse crederent. Sed & differendo impediebam ne Christiani fierent, persuadens Christum non esse Deum, ut qui a Judæis, operante diabolo, in crucem actus fuerit. Imperitum illum vocabam & planum, ac nulla prorsus cognitione præditum, non modo invisibilium, sed ne visibilium quidem. Et quomodo mihi dicitis, suscipiet te Christus, qui tot ac tanta in eum peccavi? Quodnam autem peccatum pœnitentia expiare potero? avocatos a salute, an conjectos in perniciem? cæ-

γύναια a διώκεσθαι ἀπὸ τῶν συμβίων. πρὸς a
τοὺς μοιχοὺς ἐποίησα· b τεκνοφθορίαν ἐδείκνυον b
δι' χερῶν χάειν θανάτῳ παρέχων, οἴκους ὅλους
παραδίδωμι εἰς ὄλεθρον, φίλους δολοφονηθῆναι ἠνεχόμην, οἰκετῶν γνησίων συχνοὺς ἐζημίωσα· ἐν τούτοις ἐνίοι ἠξίουν ὁμοιωθῆναι θαυμάζοντες, καὶ οἱ δαίμονες συγχαίροντες, ὅτι με προετρέποντο.

Εἴπατε γοῦν μοι, ὦ φίλοι, εἰ ἔστιν ἐπίνοιά τις πρὸς τοῦτων ἀπαλλαγήν, ἢ μᾶλλον χρὴ ἑλέσθαι τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον; τὸ γὰρ ζῆν ἐν τοιαύτῃ μνήμῃ πονηρῶν πράξεων, κἂν μηκέτι γένωνται, ἐσχάτου θανάτου c ἐστὶν c
ἄξιον· ἤθελον οὖν κἀγὼ ἀκοῦσαι περὶ τῆς τοῦ χεισοῦ δυνάμεως, καὶ οὕτω θανεῖν τὸν ὡρισμένον μοι θάνατον· ταύτην τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων ἀνέχομαι ἔτι τοῦ ζῆν· οἶδα γὰρ ὅτι πᾶσά μοι σωτηρίας ἐλπὶς περιῄρηται· ὃ φέρω εἰπεῖν τὰ λοιπά, ἵνα μὴ τῶν μνήμην μου ξίφος γενέσθαι παρασκεύασω· ὑπομένω φράσαι τὰ ὑπέρτερα, ἵνα μὴ ἀνασάντες ἀποδράσητε. οὐκ ὀφείλω ἐπιδοῦναι ἐπὶ τὰ μείζονα, ἵνα μὴ καὶ ὁ οἶκος αὐτὸς εἰς πέλειον ἔδαφος καταπατηθῇ· ἕνεκα ὑμῖν μόνον δείκνυμι ὁποῖός εἰμι ἐγὼ ἀσεβής, ὅτι τῶν ψυχὴν d ἀπὸ τοῦ σώματος d
ἐν ταρτάροις εἶχον, συνοφωμένην, πολεμοῦσαν πολὺ τῶν εἰρημένων ἀνοσιώτερον· τοῖς ἐν αἰεὶ βυλὰς ἐδίδουν ζηλοῦν, καὶ τοὺς κάτω πρὸς τὰ ἄνω συμβάλλον, καὶ ἐμαυτὸν παρεῖχον ἑκατέροις τεκμήριον· οὐ χωρῶ διελθεῖν τὸ καταλοιπόν, ἃ δὲ συμφέρει τοῖς ἀκούουσι. Πῶς οὖν λέγετε, ὅτι χεισὸς σε παραδέξεται, ἀγνοοῦντες τὰ κατ' ἐμέ; Ἰουδαίους μοι εἰς μέσον ἀγάγετε, ἐπειδὴ ἔτυχον ἰλασμοῦ· ἐγὼ καὶ αὐτοὺς τοὺς χεισοκτόνους, θεομαχήσαντας ὑπερέβαλλον, τάχα δὲ καὶ τοὺς ἐνεργήσαντας εἰς αὐτοὺς δαίμονας· καὶ ὑμῖν πλείστη χάρις, ἐγὼ δὲ οὐκ ἐλπίζω ἔτι σώζεσθαι, τοσαύτῃ ἐπιδεδειγμένος εἰς θεὸν & ἀνθρώπους ἀσέβειαν· οἶδα ὅτι εἶπον ἐμαυτὸν e μείζονα θεοῦ· ἀλλὰ καὶ ἐγέλων αὐτὸν ἄγροικον ἀποκαλῶν· ἐδείκνυον γὰρ καὶ νεκροὺς ὡς ζῶντας, καὶ χωλοὺς ὡς τρέχοντας· καὶ πολλοὺς ἀπέτρεπον αὐτῷ πιστεῦσαι, ὅτι θεός ἐστιν· ἀλλὰ καὶ λόγῳ ἐκώλυον μὴ γενέσθαι χεισιανούς, πείθων ὅτι οὐκ ἔστι θεὸς ὁ χεισὸς, ὅθεν καὶ ἐσταυρώθη ὑπὸ Ἰουδαίων, τοῦ διαβόλου ἐνεργήσαντος· ἰδιώτην ἔλεγον αὐτὸν καὶ μαγγανικὸν, καὶ μηδ' ὅλως ἔχοντα ἐπίγνωσιν, ὃ λέγω τῶν ἀοράτων, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ὁρατῶν· καὶ πῶς μοι λέγετε, δέξεταί σε ὁ χεισὸς, τοσαῦτα εἰς αὐτὸν ἁμαρτήσαντα; περὶ τίνος δὲ δυνήσομαι μετανοῆσαι; ὧν ἐκώλυσα σωθῆναι, ἢ ὧν ἔπεισα ἀπολέσθαι; ὧν ἔδρασα φόνων, ἢ ὧν ἔπεισα σφαγάσαι; ὧν ἠσέλγησα, ἢ ὧν ἔπεισα ἀσελγεῖν; ὧν ἐπεβούλευσα, ἢ ὧν ἐκλεύα-

morationem domus corruat & solo æquetur.

a Διώκεσθαι) Sic legit interpres: *Mulieres feci expelli a viris suis in domibus mœchorum*, sed tamen legendum videtur διοίχεσθαι.

b Τεκνοφορίαν) Leg. τεκνοφθορίαν.

c Ἔστιν ἄξιον) Hanc sententiam paulo post confirmat, cum ait se vereri ne ob scelerum commemorationem domus corruat & solo æquetur.

d Διὰ τοῦ σώματος) Leg. ἰδία: sic etiam legit interpres qui reddit, *extra corpus*.

e Μείζονα Θεοῦ) Interpres *scio quia ipse dixi me ipsum Christo majorem*.

ἐχλδίασα, ἥρπασα, ἠδίκησα, ψυχὰς καθιλῶν ἀπὸ φωτὸς εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον; ὅτι γὰρ ἠδυνήθην γνῶναι θεότητα ἀληθινὴν, οὐκ ἀρκεῖ μοι· διὰ τοῦτο σωτῆρος χρεῖττον εἶναι, τὴν αἰτεῖν χάριν χρεισὸν πάυομαι, μήπως χείρονι περιπέσω ἀσεβείᾳ, οἰόμενός με δυνατὸν εἶναι θεῷ προσελθεῖν. σιωπῶ ἵνα μὴ μᾶλλον μνησικακίαν ποιήσηται οὐκ εἰς ἄφεσιν, ἀλλ' εἰς ὑπερβάλλουσαν κόλασιν. Ἐν δὴ τοῖς δάκρυσι συχνοῖς, ἐπὶ τούτοις ἐσιώπησα· ἔκλαιον δὲ καὶ πάντες οἱ συμπαρακαθήμενοι σφοδρῶς, ὅτι δίκαια λέγω· καὶ ἐγὼ μέγας κοπετὸς δοκιμάζοντων, ὅτι εἰκότως ἐφρόνησα ἀπαγορεύσας χεῖρα προσοδον, ἀνάξιος ὢν τῆς θείας αὐτοῦ παρασάσεως· καὶ περιρρηξάμενος τὸν ἐσθῆτα καὶ κόμην πασάμενος ἐκείμην ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, πένθος μέγα ἀράμενος, καὶ ἀλαλήτοις δάκρυσι τὸ οὐαί μοι ἀναφωνῶν, ὅτι ἀπωλόμην ὁ ἄθλιος.

Τότε δὴ πάντων συγχυθέντων, ὁ ἑταῖρος Εὐσέβιος ἀποκριθεὶς λέγει. Κυπριανὲ, μὴ ἀπελπίσῃς, τούτων γὰρ πάντων ἡ λύσις ἐστὶν, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησας· ἐνόμισας γὰρ ἐνθέοις ἑαυτὸν ἔργοις ἐπιδεδωκέναι, ἀναπαύσας τὸν διάβολον. ἡ ἄγνοια τόπον σοι δίδωσιν ἀπολογίας· ἵνα τί παράττεις σεαυτὸν διωλύγιον; ἵνα τί συνέπεσας, τοῖς διαλογισμοῖς πρὸς ὄλεθρον τῆς ψυχῆς; ἐμοῦ ἄκουσον τοῦ φιλοῦντός σε, παράσχου μοι ἡσυχίαν, ἵνα σε πληροφορήσω· οἶδα πολλοὺς, ὦ Κυπριανὲ, εἰ καὶ μὴ ταῖς πράξεσιν, ἀλλά γε ταῖς προθέσεσι προσελθόντας χειρῶ καὶ δεχθέντας· ἀπὸ τοῦ μέρους ἐπίγνωθι τὸ ὅλον· ἐκεῖνοι γάρ τε καὶ ἐδέχθησαν, καὶ σὺ γάρ πάντως ὅτι κατ' ἐκείνους δεχθήσῃ· ἕως πότε δὲ κόπτεις σεαυτὸν καὶ τιμωρεῖς, καίπερ ὢν ἐξ ἀθενείας πολλῆς; ἀπίθει μὴ καὶ ταύτῃ σοι τῷ ἀνελπισίαν ὁ διάβολος δῴη παραδέξασθαι· δεινός ἐστιν ὡς καὶ σὺ καλλιον γινώσκεις· ἢ ἀγνοεῖς ὃ πρὸ τοῦ φωνῆσαι ἀλέκτορα ἐν νυκτὶ, μετὰ δόλου σοι ἀπεκρίνατο, καὶ πῶς ἀπεισείθη ἀπειλῶν; οὐκ εἶπέ σοι ὅτι ὁ χριστὸς μισεῖ τοὺς ἐμοὺς, καὶ μετὰ δόλου, φησὶ, σωπλάθέ σοι, ἵνα σε χωρίσας ἀπ' ἐμοῦ πάλιν ἀπώσηται, καὶ ποιήσει εἰς σὲ ὃ βούλεται; πέως οὖν ὀφείλεις εἰδέναι ὅτι παρόντος χριστοῦ, οὐδὲν ἰσχύει ὁ διάβολος· κατασφράγισαί σου τὴν καρδίαν, ἵνα ἀφαιρεθῇ ἐξ αὐτῆς ἡ τοῦ ἀπελπισίας, ἔννοια. ἐπικάλεσαι χριστὸν, ἵνα πεῖραν αὐτοῦ λάβῃς τῆς χρηστότητος· οὐκ αἰτεῖ σε δῶρα, οὐδὲ χρόνου δέεται πρὸς τὸ ἔλεος· οὐ διὰ μεσιτειῶν φαντασίας σοι ποιεῖ τινὰ βοήθειαν αὐτοῦ· λέγει γὰρ ὁ μαθητὴς χριστοῦ Παῦλος ὁ ἀπόστολος. ἐγγύς σου ἐστὶ τὸ ῥῆμα ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου· [a] ποῖον τοῦτο ῥῆμα: τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως καὶ ἐπικλήσεως δηλαδή· στόματι γὰρ, φησὶν, ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν, καρδίᾳ δὲ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην· ἀποδέχομαί σου τὴν ὁμολόγησιν, ὅτι ἐξήγγειλάς μοι τὰς ἀσεβείας τὰς ὅσας [b] καὶ τὰς μὴ ὅσας· διὸ καὶ ἠσύχασα, καὶ τοὺς φίλους τοῦτο ποιῆσαι ἔπεισα, ἵνα ἐμέσαντός σου τὸν ἐχθρὸν τὸ φρό-

des a me perpetratas, an quæ meo consilio patratæ? flagitia a me admissa, an quæ admittenda persuasi? structas a me insidias, an ludibria & rapinas & injurias animabus factas, quas e lumine in tenebras exteriores avertebam? Quod enim ad veræ divinitatis cognitionem pervenire potuerim, id mihi non sufficit; quapropter gratiæ a Christo petendæ finem facio, id satius esse perspiciens, ne forte in majorem impietatem incidam, idoneum me esse putans qui ad Deum accedam. Taceo ne meminerit mei non ad veniam, sed ad gravissimum supplicium. His dictis conticui lacrimis prohibentibus; vehementer etiam omnes plorabant qui una assidebant, ac magnus erat planctus, iisque videbar æqua dicere ac recte sapere, quod ad Christum, utpote indignus qui prodirem coram illius divinitate, accedere non auderem. Ac discissa veste & coma cinere consperså humi jacebam, non sine maximo luctu & lacrimarum vi clamans, væ mihi quia perii miser.

14 Tunc autem omnibus verecundia & pudore suffusis, amicus meus Eusebius dixit: Cypriane, ne desperes, *horum enim omnium* remedium est, quia ignorans fecisti. Videbaris enim tibi operibus divinis esse deditus, cum diabolo gratum faceres, dat tibi ignoratio excusationis locum. Cur te ipse supra modum dilaceras? Cur in has cogitationes incidisti ad animæ perniciem? Audi me amantem tui, & patientem mihi aurem accommoda, ut tibi persuadeam. Multos novi, Cypriane, qui cum ad Christum non præclare factis, sed tamen animi affectibus accederent, susceptí fuere. Totum ex parte cognosce. Magi erant illi & susceptí sunt, tu quoque magus eodem prorsus modo ac illi recipieris. Quousque igitur te ipse cædis ac ulciscéris, quamvis admodum infirma valetudine? Vide ne te in hanc quoque desperationem diabolus conjecerit. Versutus enim est, id quod tibi apertius est quam mihi. An ignoras quid tibi antequam gallus nocte cantaret, non sine dolo responderit, & quomodo sese proruperit minabundus? Nonne dixit tibi: Christus meos odit, ac per dolum tibi subvenit, ut cum te a me abstraxerit, iterum abjiciat; seque tunc de te pœnas arbitrio suo sumpturum adjecit? scire igitur debes, præsente Christo nihil posse diabolum: signa cor tuum ut auferatur a te desperationis cogitatio. Invoca Christum ut illius benignitatem experiaris. Non postulat a te dona, nec tempore indiget ad misericordiam, nec tibi per mediatorum phantasiam subvenit: dicit enim discipulus Christi Paulus apostolus: *Prope est verbum in ore tuo & in corde tuo*. Quale illud verbum? Fidei in illum & invocationis videlicet. *Ore enim*, inquit, *confessio fit ad salutem, corde autem creditur ad justitiam*. Probo confessionem tuam, qua mihi impietates a te admissas & non admissas enarrasti. Quapropter silui & amicis ut idem facerent persuasi, ut postquam evomuisses inspiratam ab inimico sen-

Rom. 10. 8.

Ibid.

a Ποῖον τοῦτο ῥῆμα) Corrupte admodum in editione: *Quod dicitur verbum fidei: Et dicit vacue in eum est & invocationes.*

b Καὶ τὰς μὴ οὔσας) Hæc desunt in edit. At cod. Colbertinus sic habet: *Et pronuntiasti impietates tuas quas fecisti, & quas non fecisti.*

tentiam, animus tuus allevaretur ad aſpiciendam pietatem erectus. Deinceps igitur ſtes animo, Cypriane; cogita hominem te eſſe, intellige errorem & ignorationem. Nam ſi cognita Chriſti virtute in impietate permaneres, non immerito tua deſperatio probaretur. Sed ſi nunc cognoſcis ac inimicum averſaris; perſpicuum eſt te jampridem, ſi quis de Chriſto nuntiaſſet, ſine mora impietatem abjecturum fuiſſe. Nunc igitur lacrimis tempera ob Chriſtum tibi placatum, & fortem animum aſſumens ſequere quo ille vult. Sic enim ad Chriſtum plures quam perdidiſti perducere poteris, omnibus utilia ſuggerens.

15 At ego dixi: lacrimandi finem non facio, conſcientia perculſus. Et ne pluribus morer, (unum eſt enim quod me ſollicitudine diſtringat, ſtructæ inſidiæ ſanctæ Juſtinæ; an Chriſtus illius laborem parvi facturus ſit mihique condonaturus, propter quam puerorum cædem & jecoris in mulieribus inſpectionem, & alia nefariæ artis facinora commiſi,) oro te, pater Euſebi, exple quod ſcire aveo ex ſcripturis Chriſti, an ex iis, qui ſimilem impietatem profeſſi ſunt, converſum aliquem crimine liberaverit.

16 Tum Euſebius dixit: Apoſtolus Chriſti Paulus nomine, etſi magnus non fuit, certe primus exſtitit illius ſervorum perſecutor: conſenſit neci Stephani; ſed & publicis litteris eos qui Chriſtum Damaſci colebant, ex hac regione ac omni civitate expellebat. Sed converſus vas electionis illius factus eſt, quemadmodum & ipſe confitetur: 1.Tim.1 13 *Miſericordiam*, inquit, *a Chriſto conſecutus ſum, quia ignorans feci*. Act. 19 19 In actibus autem Apoſtolorum illius legitur multos ex illis qui curioſe egerant, cum libros magicos combuſſiſſent, a Chriſto ſuſceptos eſſe, & baptizatos remiſſionem peccatorum accepiſſe, impietate & meritis ob eam pœnis liberatos. Quod ſi tibi & Babylonius Nabuchodonoſor proferendus; is cum impie ſe geſſiſſet poſt ſpectatam Dei potentiam in camino ignis, ex quo tres Dei pueri flamma repreſſa eruti ſunt, ejectus ex hominum ſocietate & beſtia factus eſt; ſed pœnitens receptus, ita ut rurſus imperium recuperaret. Præterea Manaſſes rex Iſrael & multi alii reges & privati, cum poſt Dei cognitionem ſcelera omnia perpetraſſent, pœnitentes recepti fuere, & graviſſimis ob idololatriam ſuppliciis exſoluti; quamvis ſecum totos populus abſtraxiſſent, & occidiſſent prophetas, ac ſacra contaminaſſent. Sed & omnem Iſraelem uſque ad Chriſti adventum ſæpe in impietatem delapſum ac ſæpe pœnitentem quodam veluti patientiæ ac miſericordiæ pelago excepit. In Eccleſia autem hactenus tonſos habens capillos pœnitentia plurimum valet; ita ut qui maxime debilitati ſunt peccatis, converſi ſuſcipiantur. Illius autem virtus eſt Evangelium, quod eſt manna gratiæ Chriſti, ut impii miſericordiam in eo conſecuti non

νημα, ἐπικουφιθῇ σου ἡ διάνοια, ἀϑανεύσασα πρὸς τὸ ἀσέβειαν· λοιπὸν οὖν κατάσχε Κυπριανὲ, σωὶες ὅτι ἄνθρωπος εἶ, νόησον τὸ πλάνον, τὸ ἄγνοιαν· εἰ γὰρ ἐπιγνὺς Χριστὸ τὸ δύναμιν τῇ ἀσεβείᾳ ἐπέμεινας, τάχα ἂν τις τὸ ἀνελπισίαν σε ἀπεδείξατο· εἰ δ' οὖν νῦν ἔγνως, καὶ ἀποστρέφῃ τὸν ἐχθρὸν, δῆλον ὅτι καὶ πάλαι, εἴ τις ἄν σοι περὶ Χριστὸ ἐξηγήσατο, φροτροπάδην τὸ ἀσέβειαν ἀπεκήρυττες· νῦν ὧν τὸ μὲν δακρύειν σοι παρεῖσθω διὰ τὴν Χριστὸ σοι καταλλαγὴν, τὸ δ' φρόνημα ῥωμαλέον κτησάμενος ἴθι πρὸς τὴν αὐτὸ βούλησιν· ὅπω γὰρ ἂν πλείονας ὧν ἀπώλεσας προσενέγκαι δυνήσῃ Χριστῷ, πᾶσιν ὑποτιθέμενος τὰ σωτήρια.

Κἀγὼ ἔφην· δακρύειν μὲ παύομαι τῷ σωτῆρι πλησσόμενος· τὸ δὲ πολλὰ λέγειν παρεὶς, (μίαν γὰρ πάλιν φροντίδα ἔχω τῆς ἁγίας Ἰουστίνης ἐπιβουλῆς, εἰ περιόψεται Χριστὸς τὸ αὐτῆς καταπόνησιν, κἀμοὶ συγγνώσεται, δι' ὧν κατὰ παιδοκτονίαν καὶ ἡπατοσκοπίαν ἐν γυναιξὶ, καὶ τὸ λοιπὸν ἄθεσμον τέχνον πεποίημαι,) παρακαλῶ σε, πάτερ Εὐσέβιε, παῦσόν μοι ποθοῦντι ἐκ τῶν γραφῶν τὸ Χριστὸ, εἴ τινα τῷ κατ' ἐμὲ ἀσεβῶν ἐπιστρέψαντα ἐγκλημάτων ἀπήλλαξε.

Καὶ ὁ Εὐσέβιος ἔφη· καὶ ὁ ἀπόστολος Χριστὸ Παῦλος πύνομαι, εἰ καὶ μὴ μέγος ὢν, ἀλλὰ διώκτης γέγονε τῷ δικαίων αὐτῷ ἀκροδίνιος ἀμέλει, συνευδόκησε τῇ ἀναιρέσει Στεφάνου· ἀλλὰ καὶ δημοσίοις γράμμασι τὸς κατὰ Δαμασκὸν Χριστῷ λατρεύοντας ἐξεδίωκε τῆς χώρας καὶ πάσης πόλεως· ἀλλ' ἐπιστρέψας σκεῦος ἐκλογῆς αὐτὸ ἐγένετο, ὡς καὶ ὁμολόγησεν εἰπών· ἠλεήθην ὑπὸ Χριστὸ, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα, ἐν ᾗ ταῖς πράξεσι τῷ ἀποστόλων αὐτῷ περιέχει, ὅτι ἱκανοὶ ἐκ τὰ περίεργα πραξάντων ἐμπρήσαντες τὰς μαγικὰς βίβλους αὐτῶν προσεδέχθησαν Χριστῷ, καὶ βαπτισθέντες ἀφέσεως ἁμαρτιῶν ἔτυχον, τῆς δὲ ἀσεβείας καὶ τ δι' αὐτὴν κολάσεως ὑπεράνω γενόμενι· εἰ δέ σοι χρὴ καὶ τ Βαβυλώνιον Ναβουχοδονόσωρ εἰς μέσον εἰσαγεῖν, οὗτος μετὰ πῦρων θεῦ, ἣν εἶδεν ἐν καμίνῳ πυρὸς [b] κατεργημένης, ῥυσθέντων τριῶν παίδων θεῦ, ἀσεβήσας, καὶ ἐκδιωχθεὶς ἀπὸ τ ἀνθρώπων, κτῆνος γεγονὼς, μετανοήσας ἐδέχθη, ὥστε τὸ ἐξ ἀρχῆς κράτος ἀπολαβεῖν· καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις Μανασσὴς δὲ ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ, καὶ πολλοὶ ἄλλοι βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται, καὶ μετὰ θεογνωσίαν τὰ πάντα δεινὰ δράσαντες, καὶ μεταμεληθέντες ἐδέχθησαν, ἀνεθέντες τ δι' τὰ εἴδωλα βαρυτάτης κολάσεως· καίπερ ὁμοῦ σωὶ αὐτοῖς δήμους ὁλοκλήρους συγκαταπατήσαντες, καὶ προφήτας ἀνελόντες, καὶ τὰ ἱερὰ μιάναντες· ἀλλὰ καὶ πάντα τ Ἰσραὴλ ἄχρι τ τ Χριστοῦ παρουσίας συχνῶς ἀσεβοῦντα, καὶ συχνῶς μετανοοῦντα πελάγει ἀνεξικακίας καὶ ἐλέους προσεδέξατο· ἐπὶ τ ἐκκλησίας δὲ κερδαίνομος μετάνοια ἰσχύει πολλὰ ἕως νῦν· ὥστε καὶ τοὺς λίαν ἐξασθενήσαντας ἁμαρτίαις προσίεσθαι ἐπιστρέφοντας· ἡ δὲ δύναμις αὐτῆς ἐστὶ τὸ εὐαγγέλιον· αὐτὸ γὰρ ἐστι τὸ μάννα τῆς τ Χριστ χάριτος, ὅπως οἱ ἀσεβοῦντες ἐν αὐτῷ ἐλεούμενοι μὴ κατα-

x.Tim.1 13 *Act.* 19 19

a Τὰ περίεργα) Notum & pervulgatum eſt hac voce magicam artem deſignari ſolere.

b Κατεργημένης) Legendum κατεργημένε vel addendum φλογός.

κατακρίνωνται· διὸ λέγει τῷ Πέτρῳ· ὅτι ὐ μόνον ἑπτάκις ἑπτὰ ἀφήσεις τῷ ἀδελφῷ σε, ἀλλὰ ἑβδομηκοντάκις ἑπτά· πῶς ἂν σοι ὐκ ἀφήσει ὁ ἀνθρώποις ἐπιτρέπων ἔχειν τοσαύτην λησότητα; ἵνα ᾖ μάθῃς τὴν σύγκρισιν τῶ ἐχρέους θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους, μαρτυρεῖ τις βοῶν· ἔλεος ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν πλησίον αὐτῶ· ἔλεος δὲ θεοῦ ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· τί οὖν σὺ πρὸς πᾶσαν σάρκα, ὅτι νομίζεις ἐκκενοῦσθαι αὐτὸν, ἐὰν εἰς σὲ χρηστεύσηται; ἐπὶ Νινευίτας ὥρισε θάνατον, ἀσεβήσαντας ὑπὲρ σὲ, ὐ λέγω καθ' ἕνα, ἀλλὰ τοὺς πάντας ὁμῶ· καὶ ἐπιστρέψαντας ὐκ ἀπώλεσε· Ϲ σὺ δὲ τόνως αὐτὸν παρακάλεσον, ὅτι οὐ μή σε ἀπώσηται· τῷ λῃστῇ ροπὴ τὸν παράδεισον δωρεῖται διὰ ὑπερβολὴν τῆς πίστεως, καὶ σοὶ ὐ συγχωρεῖ κἂν εἰς πέλαγη κακίας κατωρυγμένος ᾖς, ἐὰν γνησίως αὐτὸν ἐπικαλέσῃ; ἀνάγνωθι τοὺς προφήτας, καὶ εἴσῃ αὐτῶ τὴν χρηστότητα· λέγει Ωσηὲ τῷ Ισραήλ· ὡς Σόδομα θήσομαί σε, καὶ ὡς Σεβωείμ· καὶ ἀνεστράφη ἡ καρδία μου καὶ ἐν τῷ αὐτῷ συνεταράχθη ἡ μεταμέλειά μου· σημαίνων ὅτι ἕτοιμός ἐστι τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθαι· λέγει τῷ Ηλίᾳ· ἴδες πῶς κατηνύγη ὁ Αχαὰβ ἀπὸ προσώπου μου; οὐ μὴ ἐπάξω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ τὰ κακά· καίπερ δι' αὐτὸν τὸν Ηλίαν ὁρίσας αὐτῷ θάνατον περί τινος Ναβουθαὶ, ὃν δόλῳ ἐφόνευσεν Ιεζάβελ ἡ γυνὴ αὐτοῦ δι' αὐτόν· καὶ πῶς σεαυτὸν ἀπελπίζεις σωθῆναι τοσούτῳ πελάγει οἰκτιρμῶν περιβληθησόμενος; ὐ μόνον λιτῶς σοι δείκνυμι θεὸν χρηστευόμενον· ἵνα δὲ μηδεὶς ἑαυτὸν σωτηρίας ἀπαγορεύσῃ, ὄμνυσι λέγων· ζῶ ἐγὼ λέγει κύριος, εἰ θέλησει θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι, καὶ εἰς ζωὴν ἐλθεῖν· ἐξ ὅλης καρδίας μετανόησον, καὶ ἐρεῖ σοι· ἐὰν ζῇς ἑκατὸν ἐν ἀσεβείᾳ, Ϲ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ μετανοήσῃς, ὐ μὴ ἀποθάνῃς, λέγει κύριος, ἀλλὰ ζωὴν ζήσεις ἐναντίόν μου· ὐ δύναται θεὸς ψεύσασθαι, αὐτὸς γὰρ ἐστιν ἡ ἀλήθεια· μὴ δὴ σὲ ἐχθρὸς ἀλλογῆσαι, Κυπριανὲ, ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ ὐκ ἐφείσατο διὰ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καὶ ἐπὶ σοὶ ἴχνει νικηθῆναι ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ; τὰ ἐννενηκονταεννέα πρόβατα ἐν οὐρανοῖς κατέλειπε, δηλαδὴ τὰ ἐπουράνια τάγματα, καὶ πρὸς ἓν κατελήλυθε τὸ ἀπολωλὸς, Ϲ ἐπὶ σοῦ ἴχει συγεῖλαι αὐτοῦ τὴν χρηστότητα; διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐσταυρώθη, καὶ οἰκτεῖ ἀσεβεῖ ἐπιστρέφοντι ἑαυτὸν ἐπιδοῦναι; λοιδορούμενος τοὺς ἀσεβεῖς προσκαλεῖται, καὶ δοξαζόμενος ἀπώσεταί σε; ἀπιστούμενος τοὺς ἁμαρτωλοὺς προσεκαλέσατο, καὶ πιστεύομενος ὐ χρηστεύσεταί σε; πάσχων ὐκ ἀπέστρεφε τὸν λῃστὴν, καὶ προσκυνούμενος πρός σε ὐκ ἐπιστραφήσεται εἰς ἰλασμόν; εἰ μείζων τῶν ἀγγέλων ὁ θεὸς, πάντως ὅτι μειζόνως χρηστεύεται· πάντα τὰ ἐπουράνια χαίρουσιν ἐπὶ ἁμαρτωλῷ ἑνὶ μετανοοῦντι, Ϲ πῶς ὁ θεός σε ἀποστραφήσεται; θάρσει Κυπριανὲ, ὐκ ἦλθεν ὁ χριστὸς καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν· μόνον σὺ μετανόησον ὡς χρὴ, καὶ ὄψει αὐτὸν περιπτυσσόμενόν σε· ὅτι δέρε τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον ὐ μόνον ἐχάρη, ἀλλὰ καὶ ὡς τέκνον αὐτὸ ἐπὶ τῶ

condemnentur. Quapropter dicit Petro: *Non ſolum ſeptiès ſeptiès dimittes fratri tuo, ſed ſeptuagies ſeptiès.* Quomodo igitur tibi non dimittat qui talem hominibus commendat benignitatem? Atque ut diſcas comparationem divinæ miſericordiæ cum humana, quidam teſtatur clamans: *Miſericordia hominis in proximum ejus; Dei autem miſericordia ſuper omnem carnem.* Quis es tu ad omnem carnem, ut eum exhauſtum eſſe exiſtimes, ſi benignus in te ſit? Ninivitis, quorum impietas tuam ſuperabat, mortem conſtituit, non dico ſingulis, ſed omnibus ſimul: converſos non perdidit. Tu quoque illum etiam atque etiam invoca ut te non repellat. Latroni temporis momento paradiſum donat ob fidei præſtantiam, & tibi non parcet, etiamſi in pelagus nequitiæ demerſus fueris, modo eum vere & ex animo invoces? Lege prophetas & videbis illius benignitatem. Dicit Oſee Iſraeli; *Ut Sodoma ponam te & ut Seboim*; & ſtatim addit: *Converſum eſt cor mem & ſimul conturbata eſt pœnitentia mea*; ſignificans ſe ad recipiendos pœnitentes paratum eſſe. Dicit Eliæ; *Vides quomodo compunctus ſit Achab a facie mea? non inducam in diebus illius mala*; quamvis per ipſum Eliam mortem ei conſtituiſſet propter quemdam Naboth, quem Jezabel ipſius uxor per dolum occiderat, ut ipſi gratum faceret. Quomodo deſperas ſalutem, tanto miſerationum pelago circumdatus? Nec ſimpliciter tibi Deum miſericordem demonſtro, ſed ne quis ſalutem ſuam deſperet, jurat dicens: *Vivo ego, dicit Dominus, ſi voluntate volo mortem peccatoris, quemadmodum eum converti & ad vitam pervenire.* Ex toto corde pœnitentiam age, & dicet tibi: Etiamſi annis centum in impietate vivas, & poſtremo die pœnitentiam agas, non morieris, dicit Dominus, ſed vivens vives coram me. Mentiri Deus non poteſt, ipſe enim eſt veritas. Num propter te committet, Cypriane, ut ſermonem ſuum immutet, ejuſque benignitas in te ſuperetur, qui proprio filio non pepercit propter humanum genus? Oves nonaginta novem reliquit in cælis, cæleſtes videlicet ordines, & ad unam quæ perierat deſcendit, & ſuam in te benignitatem claudet? Propter hominem crucifixus eſt, & pigrabitur impio converſo ſeſe dare? Conviciis appetitus impios ad ſe vocat, & glorificatus te repellet? Non creditus peccatores ad ſe vocavit, & creditus in te benignns non erit? Patiens non averſatus eſt latronem, & adoratus ad te non convertetur miſericordiæ cauſa? Si major angelis Deus, major profecto illius benignitas. At gaudent cæleſtia omnia in uno peccatore pœnitentiam agente. Quomodo ergo te Deus averſabitur? Confide Cypriane; non venit Chriſtus vocare juſtos, ſed peccatores ad pœnitentiam. Tantum age pœnitentiam, ut par eſt, & videbis eum te complectentem. Quod perditam ovem reperiſſet, non modo lætatus eſt, ſed etiam illam,

Matth. 18. 22

Eccli. 18. 12

Oſee 11. 8

Ibid.

3. Reg. 21. 29

Exech. 33. 11

a Ἀλλογῆσαι) Legendum eſſe παλιλλογῆσαι, admonuit me doctiſſimus Capperonnerius, cujus ingenii & eruditionis luce uſus ſum pluribus in locis hujus interpretationis.

illam, quasi filium humeris portavit, ut ex ipsa rediscas quantum Deus angelos superet; & tu dicis, contemnet me? Tantum fac dignum fructum pœnitentiæ, ac mei tunc memineris, cum regi heres eris ut filius. Pluit super peccatores & justos, ac oriri facit solem suum super bonos & malos; & te ab eo repelli dicis? Bene facit non credentibus, & te ingemiscentem non suscipiet? Apud Isaiam dicit: *Quando conversus gemueris, tunc salvaberis*; & tibi pœniteniam non infructuosam agenti gratiam non dabit ad æterna gaudia? Dicit enim & apud Paulum se omnes homines velle salvos fieri & ad cognitionem veritatis pervenire. Atque hæc quidem tibi a me pauca de multis, Cypriane. Cum autem ad magistros veneris, audies dilucide quæ ad pœnitentiam spectant; meque in auditorum numero habebis, dogmatis magnitudine perculsus. Agunt enim prolixe & liberaliter, ac opem libenter porrigunt. Non est apud eos fastus, non vestis conspicua ad ostentationem, non sophistarum more inflatio, non spe mercedis procrastinatio illiberalis. Incipiunt enim ab his quæ caput & summam continent, omnem munerum suspicionem repellentes; nec, ut sophistæ, a minoribus rebus animi informandi initium ducunt; sed hortantur ut quisque ad sapientiæ, ut ita dicam, basim & fundamentum accedat; probe scientes primo fundamentum ponendum esse quam optimum; deinde sine damno quæ sequuntur superstruenda. Videbis illic venerandam liturgiam, non cymbalis & organis circumsonantem, non strepitus auditum effeminantes, non tibias dissolutis modis indulgentes, non tympana modestam indolem frangentia, non chorum ad musicam ut plurimum, non ad rectas leges attentum, non vocem expertes rationis animos agitantem, non victimas & stercora expurgata, non ligna & ignem corporum rationis expertium propugnacula, non sacerdotem veluti ad bellum rationis expers armatum, non ædituos taurorum robur infringentes, non impudicum sermonem, non risum turpissimum, non superbum oculorum supercilium, non convivium legibus solutum, non indecoram agendi rationem; sed tranquillum omnino animum, & fastus expertem disciplinam; ex quibus videns quis admodum infantes eamdem ac senes ordinis disciplinam servantes, facile perspiciat eorum juventutem divino quodam signo gubernari. Omnibus igitur in orbem stantibus, videas sacram urbem uni parentem duci, ac ceteros ædituos ordinis serie circa sacram mensam stantes; deinde psaltes sermone simplex & hymno compungens ad exhortandum, expurgat ora & auditum a cantilenis sæcularibus ad futuras lectione. Ne verearis igitur adire, sed libere accede, & surgens cibum sume jam triduo jejunus; ac simul eamus ad precem vespertinam;

ὦμων ἐβάσασεν, ἵνα ἔργῳ μάθῃς τὸ ὑπερβάλλον θεοῦ πρὸς ἀγγέλους, καὶ σὺ λέγεις ὅτι ἐμὲ περιόψεται; σὺ μόνον ποίησον καρπὸν ἄξιον τῆς μετανοίας, καὶ τότε μου μνησθήσῃ, ὅτε κληρονόμος ἔσῃ τῆς βασιλείας ὡς υἱός· ὃς βρέχει ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς καὶ δικαίους, καὶ ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ ἀγαθοὺς καὶ πονηρούς, καὶ λέγεις ὅτι σε ἀποβάλλεται; τοὺς μὴ πιστεύοντας ἐνεργετεῖ, καὶ σὲ τὸν σπεύδοντα οὐ προσδέξεται; ἐν τῷ Ησαΐᾳ λέγει· ὅτε ἀποστραφεὶς στενάξεις, τότε σωθήσῃ, καὶ σοι ἐγκάρπως μετανοήσαντι οὐκ ἐπιδώσει χάριν εἰς τὸν αἰώνιον ἀπόλαυσιν; λέγει δὲ καὶ ἐν τῷ Παύλῳ, ὅτι πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν· καὶ ταῦτα μέν σοι παρ' ἐμοῦ ἐκ πολλῶν ὀλίγα, Κυπριανέ· ὅταν δ' πρὸς τοὺς διδασκάλους ἴῃς, ἀκούσῃ τὰ περὶ μετανοίας σαφῶς, κἀμὲ ἐν φοιτητῶν τάξει χῆς, τὸ πλάτος τοῦ δόγματος καταπλαγείς· καὶ γὰρ ἄφθονοί εἰσιν, καὶ χαίροντες χεῖρα ὀρέγουσιν· οὐκ ἔστι παρ' αὐτοῖς τύφος, οὐ σολὴ περίβλεπτος ἐπίδειξιν σημαίνουσα, οὐ σοφιστικὴ οἴησις, οὐκ ἐλπίδι μισθῶν ὑπέρθεσις ἀνελεύθερος· καὶ γὰρ ἀπὸ τοῦ κεφαλαιωδῶν ἄρχονται, πᾶσαν λήψεως ὑπόνοιαν ἐξορίζοντες· οὐχ ὡς οἱ σοφισταὶ ἀπ' ἐλαττόνων ἀνάγονται τὸν νοῦν, ἀλλὰ χωρὶς, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τῇ κρηπίδι πλησιάσαι τῆς σοφίας παρακαλοῦσιν· εἰδότες δεῖν πρῶτον τὸν θεμέλιον ὁρίζειν ὅτι κράτιστον, εἶθ' οὕτως ἀζημίως ἐποικοδομεῖν τὰ ἀκόλουθα· ὄψει ἐκεῖ σεμνὴν λειτουργίαν, οὐ κυμβάλοις καὶ ὀργάνοις περιηχουμένην, οὐ κρότον ἀκοὴν ἐκθηλύνοντα, οὐκ αὐλοὺς ἠχοῦντας λελυμένας ᾠδάς, οὐ τύμπανα ὁρμὴν κλῶντα [a] ἐπὶ οἰκίας, οὐ [a] χορὸν μουσικῇ τὸ πλέον προσέχοντας, καὶ οὐκ [b] εὐνομίαν· οὐ φωνὴν ἀλόγων δονοῦσαν ἀζῴων· οὐ θύματα καὶ κόπρους καθαιρομένους, οὐ ξύλα καὶ πῦρ ἀλόγων σωμάτων ἀμυντήρια· οὐκ ἱερέα οἰονεὶ ἀλόγῳ πολέμῳ καθοπλισμένον, οὐ ταυρόκορους ταύρων [c] τροπᾶσθαι ἰσχύν· οὐ λόγον ἀκόλαστον, οὐ γέλωτα αἰσχρόπαστον, οὐ βλέμμα μετέωρον, [d] οὐ θύνλῳ ἄπακτον, οὐ τρόπον ἀσχήμονα· ἀλλὰ τὸ πᾶν ἡσυχίας γνώμην, καὶ κατάστασιν ἄτυφον· δι' ὧν παιδευθείη τις ἂν ὁρῶν κομιδῇ νηπίους τῷ αὐτῷ προσβύτας ἔχοντας διάταξίαν, ὡς ἐκ τινὸς θειώδους σωθήματος οἴεσθαι τὸ νέον αὐτῶν καταβραβεύεσθαι· πάντων οὖν ἐν κύκλῳ ἑστώτων, ἴδοις ἂν πόλιν ἱερὰν ἑνὶ πειθαρχοῦσαν ἡγεμόνι, ἕτερος δ' νεωκόρος [e] ἀκολουθίαν τάξεως τῷ ἱερᾷ τραπέζῃ περιβάλλοντας· εἶθ' ὅπως ὁ ψαλμῳδὸς ἀφελὴς τῷ λόγῳ καὶ ὕμνῳ κατανυκτικὸς εἰς παράκλησιν, οἱονεὶ περιχαράττων τὰ σώματα καὶ τὰς ἀκοὰς ᾠδῶν κοσμικῶν πρὸς τὰ μέλλοντα ἀναγνώσματα· μὴ αἰδεσθῇς οὖν τῷ πρόσοδον, ἀλλ' ἐν παῤῥησίᾳ προσέλαζε, καὶ ἀσασὰς ἀπονήσασαι, τρίτην ταύτην τὴν ἡμέραν ἄσιτος ὤν· καὶ κοινωτέρως ἴωμεν τέως πρὸς τὴν ἑσπέρας δύχην· ἐξῆς δὲ τῇ παννύχ-

a Επὶ οἰκίας] Leg. ἐπιαυλείας.
b Εὐνομίαν] Legendum videtur ἀνομίαν, id est musicæ magis quam vitæ legibus ac regulis attendentes.
c Τροπᾶσθαι] Leg. τροπᾶνται.
d Οὐ θύνλῳ] Leg. θοίνῃ.
e Ακολουθίαν] Forte ἀκολουθίᾳ.

παννύχῳ σωιάξει ἐπιμένοντες· ἔθος γὰρ τῇ ἑπτὰ ἡμερῶν τῇ πρώτῃ ποιεῖν ἀναστάσεως χεισῦ μνείαν, μεθ' ὧν τῷ πάπᾳ προσιλθόντες τὰ εἰκότα δρῶμεν καὶ λέγομεν· σαυτοῦ γενῦ Κυπριανέ· πάχα γὰρ πλείονας σώσεις, παρ' ὃς ἀπώλεσας, καὶ μὲ μνήσθητι ὅταν εὖ σοι γένηται, μεθημερινὰ σοι ἐνύπνια διακρίνοντι πρὸς πολλῶν ὠφέλειαν.

Ἐγὼ δὲ ἀναστὰς ἀφῆξ εἰχόμην αὐτῦ τῆς κεφαλῆς, καὶ σέρια αὐτῦ τοῖς ἐμοῖς προθέμενος, πατέρα καὶ ἄγγελον ἀπεκάλουν· καμὲ μέσον ἔχοντες ἑαυτῶν αὐτὸς καὶ ὁ τούτου υἱὸς σωηλικιώτης μὲ ὤν, καὶ τῆς αὐτῆς μοι τῷ a πραγμάτων διατριβῆς γεγονώς, δίσεβείᾳ ὑπερφέρων, εἰ καί τις ἄλλος, οἰκαδὲ ἀγαγόντες, b παρετίθουν τὰ πρέποντα· b εἶθ' ὕπως ἀπήειμεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, c καὶ ἰδεῖν τὸν χορὸν c οὐρανίων ἐοικότα θεῦ ἀνθρώπων, ἢ χορῷ ἀγγέλων θεῷ ἀναμέλποντι. d Ἑβραϊκὴν τε λέξιν ἑκάστῳ στίχῳ ἐπαγαγόντες μιᾷ φωνῇ, ὡς πεῖσθαι αὐτοὺς μὴ εἶναι ἀνθρώπους, ἀλλὰ φύσιν λογικὴν σύγκλυδον ἀπηχῆσαν θαυμάσιον ἦχον, ὃν οἱ προφῆται θανόντες διὰ τῶν ζώντων πάλιν προεφήτευον· καὶ οἱ ἀπόστολοι ὡσὰν ἤδη τὸν ὡς παρόντες ἐφθέγγοντο, οὐ χρῄζοντες ἑρμηνείας· ἁπλούστατοι γὰρ εἰσιν οἱ λόγοι ἐν διανοίαις συγκείμενοι· καὶ δὴ τὸ πλῆθος θαυμάσαν ἡμῶν τὴν εἴσοδον, γέγονε ξενισθῆναι· ἔπειτα οἴκοι καταχθέντες ἡσυχάσαμεν· καὶ τῇ ἑξῆς εἶπον· πάτερ Εὐσέβιε, διατί μὴ καίωμεν τὰς βίβλους τῦ διαβόλυ; δημοσίᾳ οὖν τῦτο δράσαντες εἴδωμεν καὶ τὸν ἐπίσκοπον· ἔπραττε καθώς μοι ἐπηγγείλατο, ἐν ἀνθρώπῳ ἄγγελός μοι γενόμενος Εὐσέβιος, ἀκηκόαμεν.

e Ὡς δὲ ἤκουσε καὶ ἡ ἁγία e Ἰυστῖνα τὰς τρίχας ἀποκειραμένη, καὶ τὸν θάλαμον σὺν τῇ προικὶ διοικήσασα πένησι διένειμεν, διπλῶν ἡγησαμένη σωτηρίαν τὴν ἐμὴν μετάνοιαν· καὶ δὴ ὁ Αγλαΐδας ἀποπαξάμενος τὸν διάβολον ἐνέπρησεν, ὅτι τὸ ξίφος τῦ ὀλέθρου ἑαυτῷ περιέπηρεν, τοῦ χεισῦ πλέξαντος ἡμῖν διὰ Ἰουστίνης σωτηρίαν δίδυμον· ἐπεὶ δὲ κἀγὼ διένειμον τὰ πράγματα καὶ ἦμην σὺν τῷ πατρὶ Εὐσεβίῳ γενομένῳ πρεσβυτέρῳ τῆς ἐκκλησίας, f τυχὼν τῆς σφραγίδος τῦ Χεισοῦ, ἐξηγοριζόμην κηρύττων πᾶσι, καὶ πολλὰς πείθων ἐπιστρέψαι πρὸς τὸν κύριον. ἀλλὰ καὶ ἐπείσθησαν ἐν κυρίῳ Ἰησῦ χεισῷ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ τῷ πατρὶ δόξα, κράτος εἰς τὰς αἰῶνας τῶν αἰώνων, Ἀμήν.

eras autem celebratæ ab omnibus synaxi immanebimus; mos enim est primo ex septem die memoriam resurrectionis Christi celebrare, quo die ad episcopum accedentes convenientia facimus & dicimus. Tibi attende, Cypriane, fortasse enim plures salvabis quam perdidisti; fac autem memineris mei cum præclare in te agetur, diurna somnia ad multorum utilitatem interpretante.

17 Tum ego consurgens amplexus sum illius caput & pectus, patrem illum & angelum vocans. Tum medium me habentes ipse & ejus filius æqualis meus, & in eodem litterarum ludo institutus, sed pietate, si quis alius, excellens, domum deduxerunt, & decentem cibum apposuerunt. Deinde in ecclesiam ivimus, ac vidi chorum cælestium Dei hominum, vel angelorum Deo canentium choro similem, Hebraicam dictionem singulis versibus adjicientes una voce; ita ut non homines esse viderentur, sed natura rationalis congregata admirabilem edens sonum, quo Prophetæ mortui iterum per vivos oracula dabant. *Apostoli non secus ac* præsentes prædicabant; nec opus erat interpretatione, sunt enim simplicissimi sermones, in sententiis positi. Evenit autem ut multitudo introitum nostrum admirans obstupesceret, ac domum reversi quievimus. Postero autem die dixi, Pater Eusebi, cur non comburimus libros diaboli? Id ergo cum publice fecissemus, episcopum etiam adivimus, ac omnia audivimus, quemadmodum mihi promiserat Eusebius, quem in homine angelum habebam.

18 Hæc autem postquam audiit sancta Justina, crines totondit, & thalamum cum dote venditum pauperibus *distribuit*, duplicem salutem existimans pœnitentiam meam. Nam & Aglaidas, qui ipse sibi gladium mortis circumintulerat, diabolum ab eo discendens incendit, nectente nobis Christo per Justinam duplicem salutem. Postquam autem mea quoque distribui, eram una cum patre Eusebio, qui presbyter erat ecclesiæ, ac Christi sigillum adeptus, conabar prædicare omnibus, & multis persuadere ut ad Dominum converterentur. Sed & persuasi sunt in Domino Jesu Christo, per quem & cum quo Patri gloria & imperium in sæcula sæculorum, Amen.

IN-

a Πραγμάτων] Leg. γραμμάτων. Neque enim hic Eusebii filius magicis artibus deditus fuit, neque id suspicari patitur summa illius pietas. Sic etiam legit interpres.

b Εἶθ' οὕπω] Interpr. *alia autem die cum adhuc nox esset*.

c Καὶ ἰδεῖν) Leg. καὶ ἴδον.

d Ἑβραϊκὴν τε λέξιν] Etiamnum Græci in exequiis defunctorum addunt alleluja singulis versibus.

e Ἰυστίνα] Interp. *cum ergo audisset Dei famula Justina meam conversionem, lucernam* (Colbert. *lucernas*) *accendit & Deo capillos totondit*.

f Τυχὼν τῆς σφραγίδος] Legitur in conversione Cypriani, quæ latine exstat tom. 3. Thesauri Anecdotorum, eum in magno die sabbati baptizatum fuisse. Sed Metaphrastes de suo addit Cyprianum, quo die artem magicam repudiavit, ad episcopum Anthymum sese contulisse, & cum ab eo dimissus noctem in lacrimis traduxisset, postridie in magno die sabbati veniisse in ecclesiam & baptizatum fuisse.

INDEX

LOCORUM SCRIPTURÆ SACRÆ

OCCURRENTIUM IN OPERIBUS SANCTI CYPRIANI, & in aliis nonnullis S. Martyri adscriptis.

GENESIS.

Cap. 1. 26 FACIAMUS hominem ad imaginem & similitudinem nostram. 421
16 Multiplicabo tristitias tuas, &c. 427
17 Quia audisti vocem mulieris tuæ.... maledicta terra in operibus tuis, &c. 585
5. 14 Et placuit Enoch Deo, &c. 557
6. 5 Et vidit Dominus Deus redundare nequitias hominum super terram, &c. 774
14. 18 Et Melchisedech rex Salem protulit panem & vinum, 249
37. 19 Ecce somniator ille venit, &c. 298
49. 11 Lavabit in vino stolam suam, &c. 251

EXODI.

Cap. 9. 28 ORATE pro me ad Dominum, quia peccavi, 778
12. 6 Et occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israel ad vesperam, 259
13 Et erit sanguis in signo vobis super domos in quibus ibi eritis, &c. 523
46 In domo una comedetur, non ejicietis de domo carnem foras, 362 469
17. 14 Dixit Dominus ad Moysen; Scribe hoc ut sit memoria in libro, &c. 616
29. 22 Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, &c. 263 282 309
20. 3 Non erunt tibi dii alti absque me, 511
12 Honora patrem & matrem, 322
22. 5 Nescicham, fratres, quia pontifex est, &c. 263 282 309
20 Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli, 202 263 437 518
28. 43 Et cum accedunt ministrare ad altare Sancti, &c. 263 282 309
32 Precor, Domine, deliquit populus hic delictum grande, &c. 446

LEVITICI.

Cap. 7. 19 OMNIS mundus manducabit carnem, &c. 443
29. 27 Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ, 454
20. 7 Sancti estote, quia & ego sanctus sum dicit Dominus, 402 489
21. 17 Homo in quo fuerit vitium, &c. 263 282 309

NUMERORUM.

Cap. 8. 5 ET locutus est Dominus ad Moysen dicens: Accipe levitas de medio filiorum Israel, &c. 370
12. 3 Et fuit Moyses homo lenis nimis, 174
16. 26 Separamini a tabernaculis horum hominum injustorum, &c. 284 366
40 Memoriale filius Israel ut non accedat quisquam alienigena, &c. 366
19. 20 Et homo qui fuerit immundus usque ad vesperam, &c. 369
22 Et omnia quæcumque tetigerit immundus immunda erunt, 300
20. 26 Apprehende Aaron fratrem tuum, &c. 285

DEUTERONOMII.

Cap. 6. 4 AUDI, Israel, Dominus Deus tuus unus est &c. 500
13. 5 Et propheta ille aut somnium somnians, ille qui locutus est ut errare te faceret a Domino Deo tuo, interficientur, 133
17. 12 Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem, &c. 134 194 244 267 292
28. 66 Et erit vita tua suspensa ante oculos tuos, 1010
32. 32 Ex vineis Sodomorum vitis eorum, &c. 2012
33. 9 Qui dicunt patri & matri, non novi te, &c. 488 571 614

JOSUE.

Cap. 1. 8 NON recedete liber legis hujus ex ore tuo, &c. 331
2. 18 Patrem tuum & matrem tuam & fratres tuos & totam domum patris tui colliges ad te ipsam, &c. 362 469

I. REGUM.

Cap. 1. 13 LOQUEBATUR in corde suo, & labia ejus movebantur, &c. 485
2. 30 Eos qui clarificant me clarificabo, &c. 489 603
8 Non te spreverunt, sed me spreverunt, 194 268 293
16. 7 Homo videt in facie, Deus autem in corde, 452

III. REGUM.

Cap. 11. 14 ET excitavit Dominus satanan ipsi Salomoni, 499
31 Sume tibi decem scissuras, &c. 468
19. 4 Numquid melior sum fratribus meis? 967

IV. REGUM.

Cap. 14. 4 NON morientur patres pro filiis, &c. 182
24. 10 Venit Nabuchodonosor rex Babyloniæ in Hierusalem, &c. 499

II. PARALIPOMENON.

Cap. 24. 20 HÆC dicit Dominus. Dereliquistis vias Domini, &c. 209

III. ESDRÆ.

Cap. 4. 38 VERITAS manet & in valescit in æternum, &c. 337

TOBIÆ.

Cap. 2. 22. UBI sunt injustitiæ tuæ? Ecce quæ pateris, 547
12. 7 Opera Dei revelare & confiteri honorificum est, &c. 503 547
8 Bona est oratio cum jejunio & eleemosyna, 502 563
9 Eleemosyna a morte liberat, 177 563
10 Et nunc, fili, mando tibi, servi Deo in veritate, &c. 574

JOB.

Cap. 1, 1 JOB homo verus & justus habuit filios septem, &c. 573
13 Ecce omnia quæcumque habet in manus tuas do, &c. 499
21 Nudus exivi de utero matris, &c. 395 546 669
2. 10 Tamquam una ex ineptis mulieribus locuta es, &c. 546
14. 7 Est arbori spes, &c. 1028
31. 7. Et si oculis consensit cor meum, 974
40. 20 Aut adduces draconem in hamo, &c. 1006

PSALMORUM.

Psal. 2. 11 CONTINENTE disciplinam, ne forte irrascatur Dominus, &c. 239 407
3. 6 Ego dormivi, & somnum cepi, &c. 1014
4. 5 Dicite in cordibus, & in stratis vestris, &c. 485
5. 3 Rex meus & Deus, quoniam ad te orabo, &c. 504 658
15. 10 Non derelinques animam meam apud inferos, &c. 1013
18. 9 Præceptum Domini lucidum illuminans oculos 962
21. 16 In pulverem mortis deduxisti me, 1013
19 Divisérunt sibi vestimenta mea, &c. 1012
22. 5 Calix inebrians perquam optimus, 254
23. 7 Tollite portas principes vestras, &c. 1016
25. 5 Odivi ecclesiam malignantium, &c. 1022
29. 4 Domine, eduxisti ab inferno animam meam, &c. 1013 1014
10 Quæ utilitas in sanguine meo, &c. 1013
33. 12 Quis est homo qui vult vitam, &c. 480
13 Contine linguam tuam a malo, &c. 140
36. 7 Noli zelare bene ambulantem in via sua, &c. 599
25 Junior fui, & senui, & non vidi justum derelictum, &c. 496 573
35 Vidi impium exaltatum, &c. 193
7. 12 Amici mei & proximi mei adversus me appropinquaverunt; &c. 1008
15. Factus sum sicut homo non audiens, &c. 1010
40. 10 Qui manducat panes meos, &c. 1008
44. 11 Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, &c. 350
46. 6 Ascendit Deus in jubilatione, &c. 1016
49. 3 Deus manifeste veniet, &c. 592
16 Ad quid exponis justificationes meas, &c. 250 407
17 Tu autem odisti disciplinam, &c. 290
19 Os tuum abundavit malitia, &c. 140
50. 19 Sacrificium Deo spiritus contribulatus, &c. 376 385 548
52. 6 Qui hominibus placent confusi sunt, &c. 411
53. 22 Melliti sunt sermones ejus super oleum, &c. 1008
67. 7 Deus qui inhabitare facit unanimes in domo, 44 363 469
68. 22 Et dederunt in esca mea fel, &c. 1012
70. 20 Quoniam convesus vivificasti, &c. 1014
73. 14 Tu confregisti capita draconis magni, &c. 1006
87. 5 Factus sum sicut homo sine adjutorio, &c. 1015
88. 31 Si derelinquerint legem meam, &c. 44 435 776
33 Visitabo in virga facinora eorum, &c. 178
34 Misericordiam autem meam non dispergam ab eis, 44 1017
93. 11 Cognovit Dominus cogitationes sapientium, &c. 579
109. 1 Dixit Dominus Domino meo, &c. 1016
3 Ante luciferum genui te, &c. 249
111. 5 Quia disponet sermones suos in judicio, 1017
115. 12 Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? &c. 377
5 Pretiosa est in conspectu Domini mors Justorum ejus, 49 385
117. 12 Lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, &c. 504
118. 176 Erravi velut ovis quæ periit, 780
132. 1 Ecce quam bonum & voluptabile est ut habitent fratres in unum, 341
138. 16 Quod est imperfectum meum viderunt oculi tui, &c. 452
17 Mihi autem vehementer honorificati sunt amici tui, Deus, 973
140. 2 Allevatio manum mearum sacrificium vespertinum, 259
5. Oleum peccatoris non ungat caput meum, 301

PROVERBIORUM.

Cap. 1. 24 QUONIAM quidem vocabam & non obaudiebatis, &c. 948
2. 16 Prudentiam fac notam tibi, &c. 950
4. 27 Non declinabis in dexteram neque in sinistram, 960
6. 26 Pretium meretricis quantum est unius panis &c. 951
27 Quis alligabit in sinu suo ignem, &c. 949
9. 1 Sapientia ædificavit sibi domum, &c. 251
10. 3 Non occidet Dominus fame animam justam, &c. 496 567
11. 31 Si justu vix salvus sit, injustus ubi parebit? 964
14. 12 Est via quæ videtur apud homines recta, &c. 986
16 Sapiens timendo declinabit ab omni malo, &c. 949
15. 3 In omni loco oculi Dei speculantur bonos & malos, 485
12 Non diligit indisciplinatus castigantem se, &c. 245
16. 27 Perversus in ore suo portat perditionem, &c. 212
17. 4 Malus obaudit linguæ iniquorum, &c. 212 295
18. 19 Frater fratrem adjuvans exaltabitur, 175
19. 5 Falsus testis non erit impunitus, 355
20. 7 Qui conversatur sine vituperatione in justitia, &c. 573
9 Quis gloriabatur castum se habere cor? aut quis gloriabitur mundum se esse a peccatis? 562
22. Ne dixeris, ulciscar me de inimico meo, &c. 520
21. 13 Qui obturat aures ne audiat imbecillum, &c. 563
23. 9 In aures imprudentis noli quidquam dicere, &c. 506
26. 5 Noli respondere insipienti, &c. 506 967
27. 20 Infernus & interitus non satiantur, &c. 974
28. 27 Quid dat pauperibus, numquam egebit, &c. 566
29. 22 Homo animosus parat lites &c. 356

ECCLESIASTE.

Cap. 1. 8 NON satiatur oculus videndo, 974

CANTICORUM.

Cap. 3. 1 IN cubili meo quæsivi quem dilexit anima mea, &c. 1015
11 Exite & videte filiæ Hierusalem coronam qua coronavit eum mater sua, 1010
4. 8 Veni sponsa de Libano, &c. 350
12 Hortus conclusus, soror mea, &c. 329 361
5. 1 Ingressus sum in hortum meum, &c. 350 1012
2 Ego, dormio, & cor meum vigilat, 502
6. 8 Una est columba mea, &c. 351 464 1022

SAPIENTIÆ.

Cap. 1. 13 DEUS *mortem non fecit, &c.* 178
2. 24 *Invidia autem diaboli mors intravit in orbem terrarum,* 596
3. 4 *Et si coram hominibus tormenta passi sunt, &c.* 385 624
11 *Disciplinam qui abjicit infelix est,* 239. 407
4. 11 *Raptus est ne malitia mutaret intellectum illius, &c.* 557
5. 1 *Tunc stabunt justi in magna constantia, &c.* 524 624
8 *Quid nobis profuit superbia? &c.* 415
6. 11 *Qui enim custodierint juste justa, &c.* 963
6. 13 *Quis enim hominum poterit scire consilium Dei?* 962

ECCLESIASTICI.

Cap. 2. 1 FILI, *accedens ad servitutem Dei, sta in justitia, &c.* 546
4 *In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur aurum & argentum,* 546 589
3. 27 *Amans periculum, in ipso peribit* 986
33 *Sicut aqua exstinguit ignem, sic eleemosyna exstinguit peccatum,* 563
7. 31 *Ex tota anima tua time Deum, &c.* 268
9. 4 *Cum cantatrice noli assiduus esse, &c.* 957
11. 30 *Ante mortem ne laudes hominem quemquam,* 37
13. 19 *Omne animal diligit simile sibi,* 965
16. 1 *Fili, ne jocunderis in filiis impiis,* 208
19. 1 *Qui spernit modica, paulatim cadet,* 964
25. 15 *Beatus vir qui veretur omnia per metum,* 950
33 *A muliere factum est initium peccati, &c.* 951
27. 6 *Vasa figuli probat fornax, &c.* 549 616
10 *Volatilia ad similia conveniunt,* 965
28. 28 *Sepi aures tuas spinis, &c.* 212 295 476
31. 15 *Nequius oculo quid creatum est?* 974
32. 1 *Rectorem te petierunt, noli extolli: Esto in illis quasi unus ex ipsis, &c.* 783
21 *Peccator homo evitat correptionem, &c.* 967
25 *Non te credas viæ laboriosæ, &c.* 969
34. 30 *Qui baptizatur a mortuo, quid profecit lavatio ejus?* 304 704
42. 12 *In medio mulierum noli assiduus esse,* 988
13 *De vestimentis procedit tinea,* 953
14 *Melior est iniquitas viri, quam benefaciens mulier,* 965

ISAIÆ.

Cap. 1. 2 FILIOS *generavi & exaltavi, ipsi autem me spreverunt, &c.* 488 603
2. 2 *Erit enim in novissime diebus manifestus mons Domini, &c.* 341
8 *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum, &c.* 263 437 518 612
12 *Dies enim Domini Sabaoth super omnem injuriosum, &c.* 193
3. 9 *Væ animæ ipsorum, quia cogitaverunt cogitationem pessimam adversum seipsos, &c.* 1009
16 *Exaltatæ sunt filiæ Sion, & ambulaverunt alto collo, &c.* 417
5. 2 *Et exspectavi ut faceret uvam, fecit autem spinas, &c.* 1010
6. 10 *Gravatum est cor insipiens eorum, &c.* 722
7. 9 *Nisi credideritis, non intelligetis,* 992 1036
13 *Non pusillum vobis certamen cum hominibus, &c.* 49
14 *Ecce virgo concipiet & pariet filium,* 1000
10. 23 *Verbum consummans & brevians in justitia, &c.* 500 989
1. 6 *Ululate, proximus est enim dies Domini, &c.* 523
14. 13 *Tu autem dixisti in animo tuo: In cælum ascendam, &c.* 193
26. 19 *Resurgent mortui, & suscitabuntur qui in monumentis sunt,* 102.
29. 10 *Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis,* 203 456
13 *Populus iste labiis suis honorificat me, &c.* 282 333
14 *Perdam sapientiam sapientium, &c.* 579
30. 1 *Væ vobis, filii desertores, hæc dicit Dominus: Habuistis consilium, & non per me, &c.* 195 773
40. 6 *Clama.... Omnis caro fœnum, &c.* 412
42. 13 *Dominus Deus virtutum prodibit, &c.* 592
24 *Quis dedit in direptionem Jacob & Israel iis qui prædabantur illum?* 448 499
43. 18 *Nolite priora meminisse, &c.* 252
25 *Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua,* 782
48. 21 *Si sitierint per deserta adducet illo, aquam de petra producet illis, &c.* 252
50. 5 *Non sum contumax neque contradico,* 41
52. 11 *Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere, &c.* 438
53. 1 *Domine, quis credidit auditui nostro?* 1009
6 *Dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, &c.* 41 1009
57. 6 *Illis fudistis, & illis imposuistis sacrificia, super hæc omnia ergo non indignabor? dicit Dominus,* 202 262 612
16 *Non in æternum indignabor vobis, &c.* 777
58. 1 *Exclama in fortitudine, & noli parcere, &c.* 562
7 *Frange esurienti panem tuum, &c.* 503 562
59. 1 *Numquid non valet manus Dei ut salvos faciat? &c.* 448 515
61. 1 *Spiritus Domini super me propter quod unxit me, &c.* 997
63. 2 *Quare rubicunda sunt vestimenta tua? &c.* 251
66. 2 *Super quem respiciam nisi super humilem; &c.* 40 69

JEREMIÆ.

Cap. 1. 5 PRIUSQUAM *te formarem in utero novi te, &c.* 447
2. 13 *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, &c.* 300 471 631
30 *Sine causa percussi filios vestros, &c.* 511
3. 9 *Et mœchata est in lignum & lapidem, &c.* 260
15 *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, &c.* 239 408
4. 3 *Nolite serere in spinis, &c.* 981
5. 3 *Verberasti eos, nec doluerunt, &c.* 511
7. 16 *Noli orare pro populo hoc, &c.* 447
11. 19 *Venite, & injiciamus lignum in panem ejus, &c.* 1010
12. 8 *Facta est hereditas mea mihi, sicut leo in silva, &c.* 1010
15. 18 *Ut quid qui contristant me prævalent? plaga mea solida est, unde sanabor? &c.* 315
27. 5 *Maledictus homo qui spem habet in homine,* 445
18. 4 *Vas de manu sua collapsum & confractum, rursum elevavit manibus suis, & reformavit sicut placuit in conspectu ejus,* 1014
23. 16 *Nolite audire sermones pseudoprophetarum, &c.* 132 471
23 *Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo, &c.* 452 485
28 *Quid est paleis ad triticum; &c.* 260
25. 6 *Nolite ambulare post deos alienos ut serviatis eis, &c.* 511 613

THRENORUM.

Cap. 3. 27 BONUM *est viro cum portaverit jugum grave in juventute sua, &c.* 956

53 *Mortificaverunt in lacu vitam meam, &c.* 1012

BARUCH.

Cap. 3. 36 HIC *Deus noster, & non reputabitur alter ad eum, &c.* 996
6. 5 *In sensu autem tibi debet adorari Deus,* 485

EZECHIELIS.

Cap. 2. 4 TRANSI *per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum, &c.* 523
5 *Vadite & cædite, & nolitæ parcere oculis vestris, &c.* 523
11. 12 *In legalibus meis non ambulastis, &c.* 976
14. 13 *Terra quæcumque peccaverit mihi ut delinquat delictum, extendam manum meam super eam, &c.* 447
18. 4 *Omnes animæ meæ sunt, &c.* 781
20 *Justitia justi super eum erit, &c.* 182
21 *Quia si conversus fuerit, facinorosus ab omnibus facinoribus suis quæ commisit. &c.* 779
30 *Convertite vos & redite ab impietatibus vestris, &c.* 782
20. 18 *In legalibus patrum vestrorum nolite ambulare, &c.* 980
30. 9 *In illa die procedent angeli festinantes exterminare Æthiopiam,* 1004
32. 3 *Et extrahan te in hamo meo; &c.* 1006
33. 10 *Fili hominis dic populo Israel: Quare locuti estis dicentes: erroribus nostris contabescimus, &c.* 776
11 *Nolo mortem morientis, quantum ut revertatur & vivat,* 458 581 1032
12 *Justitia justi non liberabit eum in die qua erraverit, &c.* 587 779
34. 3 *Ecce lac consumitis & lanis vos tegitis, &c.* 190
4 *Quod infirmatum est non confortastis, &c.* 278
36. 25 *Et aspergam super vos aquam mundam, &c.* 300 369
37. 12 *Ecce ego aperiam sepulcra vestra, &c.* 1027
44. 1 *Porta autem quæ respicit ad Orientem, clausa erit, &c.* 1000

DANIELIS.

Cap. 3. 16 NABUCHODONOSOR *rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi, &c.* 217 387 619
25 *Stans Azarias precatus est, & aperuit os suum, &c.* 455
51 *Tunc illi tres quasi ex uno ore hymnum canebant, &c.* 487
7. 9 *Vidi thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, &c.* 781
13 *Videbam in visu noctis, & ecce in nubibus cæli, &c.* 1018
9. 4 *Dominus Deus magnus & fortis & metuendus, qui servas testamentum tuum, &c.* 455
12. 2 *Quia tunc resurgent qui sunt in terræ pulvere, &c.* 124 1030
14. 4 *Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, &c.* 217 620

OSEÆ.

Cap. 4. 1 AUDITE *sermonem Domini, filii Israel, quia judicium est Domini, &c.* 512
6. 1 *Diluculo vigilabunt ad me dicentes; Eamus, &c.* 504
2 *Sanabit nos post biduum: in die autem tertia resurgemus, &c.* 1015
8. 4 *Sibimetipsis constituerunt regem, & non per me.* 195 286
9. 4 *Sacrificia eorum tamquam panis luctus, &c.* 195 284 366

JOELIS.

Cap. 2. 12 ET *nunc hæc dicit Dominus vester: Revertimini ad me ex toto corde vestro, &c.* 178 458 581 776

AMOS.

Cap. 4. 7 ET *pluam super unam civitatem, & super aliam non pluam, &c.* 511
5. 4 *Quærite Deum, & vivet anima vestra,* 524
8. 9 *Occidet tibi sol meridie.* 1011

HABACUC.

Cap. 2. 5 ILLE *vero qui præsumit & contumax est, vir sui jactans, &c.* 193 279
3. 17 *Ficus non afferet fructum, & non erunt nascentia in vineis, &c.* 522

SOPHONIÆ.

Cap. 3. 2 COLUMBA *non audit vocem.* 774

AGGÆI

Cap. 1. 9 HÆC *dicit Dominus omnipotens; Eo quod domus mea deserta est, &c.* 511

ZACHARIÆ.

Cap. 11. 12. ET *dixi ad eos: Si bonum est in conspectu vestro, date mercedem meam, &c.* 1008
16 *Ecce ego suscito pastorem in terra, &c.* 780
14. 7 *In illa die non erit lux, &c.* 1011

MALACHIÆ.

Cap. 2. 1 ET *nunc præceptum hoc ad vos est, o sacerdotes. Si non audieritis, &c.* 204 336
3. 1 *Ecce venit Dominus omnipotens, & quis sustinebit diem adventus ejus? &c.* 1017
4. 1 *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, &c.* 523 592
2 *Vobis autem, qui timetis nomen Domini, orietur sol justitiæ, &c.* 504 1035

I. MACHABÆORUM.

Cap. 2. 62 ET *verba viri peccatoris ne timueritis, &c.* 193

II. MACHABÆORUM

Cap. 6. 23 PRÆMITTI *malo in infernum, quam patris leges deserere, &c.* 955

MATTHÆI.

Cap. 1. 23 ECCE *virgo in uterum accipiet, &c.* 49
5. 6 *Beati esurientes & sitientes justitiam.* 252
9 *Beati pacifici, quoniam ipsi Deum videbunt.* 481
10 *Beati qui persecutionem passi fuerint propter justitiam, &c.* 92 625
13 *Vos estis sal terræ, &c.* 459 701 788
16 *Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, &c.* 40 954 1067

19 *Qui fecerit & sic docuerit, maximus vocabitur in regno cœlorum,* 378
20 *Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum, &c.* 978
22 *Qui dixerit fratri suo fatue, &c.* 194
36 *Non potes facere capillum unum album, &c.* 421
37 *Sit sermo vester, est est, non non,* 207 960
43 *Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, &c.* 581 603
6. 9 *Sic orate: Pater noster qui es in cœlis, &c.* 486 1057 1091
19 *Nolite vobis condere thesauros super terram, &c.* 565
24 *Non potestis duobus dominis servire.* 452
26 *Aspicite volatilia cœli, &c.* 567
31 *Nolite cogitare dicentes: Quid edemus, &c.* 496 566
33 *Quærite primum regnum Dei, &c.* 496 566
34 *Nolite in crastinum cogitare, &c.* 495
7. 2 *In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis, &c.* 497
6 *Ne dederitis sanctum canibus, &c.* 507
9 *Quis est ex vobis homo quem si petierit filius ejus panem, &c.* 179
12 *Quæcumque volueritis ut faciant vobis homines bona, ita & vos facite illis, &c.* 500
19 *Qui solverit unum ex mandatis istis minimis, &c.* 258
21 *Non omnis qui dicit, Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum.* 321
24 *Qui audit verba mea & facit ea, similabo eum viro sapienti qui ædificavit domum suam supra petram, &c.* 461
26 *Qui audit verba mea & non facit ea, similabo eum viro stulto qui ædificavit domum suam super arenam, &c.* 774
8. 4 *Vade & demonstra te sacerdoti.* 194 269
11 *Multi venient ab Oriente & Occidente, &c.* 491
22 *Sine mortui mortuos sepeliant.* 488
9. 2 *Bono animo esto, fili, dimittuntur tibi peccata.* 757
12 *Non est opus sanis medicus, &c.* 174 279
10. 18 *Quoniam ante reges & potestates stabilis.* 92
19 *Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quid loquamini, &c.* 49 190 217 377 617
22 *Qui toleraverit usque ad finem, hic salvabitur.* 37 478 586 615
28 *Ne timueritis eos qui occidunt corpus, &c.* 218 386 614 1017
29 *Nonne duo passeres asse veneunt, &c.* 195 291
33 *Qui me negaverit coram hominibus, negabo eum & ego coram patre meo qui in cœlis est.* 111 202 750 775
39 *Qui in hoc sæculo amaverit animam suam, in futuro perdet illam,* 728 734
11. 3 *Tu es qui venturus es, an alium exspectamus?* 1013
12. 30 *Qui non est mecum, adversus me est, &c.* 467 702 704
34 *Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, &c.* 193
13. 33 *Simile est regnum cœlorum fermento, &c.* 565 998
43 *Justi fulgebunt sicut sol, &c.* 1029
45 *Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas, &c.* 565
15. 13 *Omnis plantatio quam non plantavit pater meus cœlestis eradicabitur.* 158 322
14 *Cæci sunt duces eorum, &c.* 132 476
16. 18 *Ego tibi dico quia tu es Petrus, &c.* 91 351 463
26 *Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris, quid proderit tibi? &c.* 728
17. 5 *Hic est filius meus dilectissimus, &c.* 257 994
18. 7 *Væ huic mundo a scandalis, &c.* 959
17 *Si autem & Ecclesiam contempserit, &c.* 212 360
19 *Dico autem vobis quoniam si duobus ex vobis convenerit in terra, &c.* 44
20 *Ubicumque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, &c.* 471
32 *Donavi tibi omne debitum &c.* 111 496
19. 11 *Non omnes capiunt verbum, &c.* 410 957
17 *Si vis ad vitam venire, serva mandata.* 460
21 *Si vis perfectus esse, vade, vende omnia tua, &c.* 429 965
22. 30 *In resurrectione autem mortuorum neque nubent, &c.* 1025
32 *Deus non est mortuorum, sed vivorum.* 92
45 *Si ergo David in spiritu Dominum eum vocat, &c.* 1017
24. 4 *Cavete ne quis vos fallat, &c.* 750
15 *Cum videbitis abominationem desolationis, &c.* 1018
23 *Cum dixerint vobis, Ecce hic Christus, &c.* 1019
27 *Sicut fulgur de Oriente resplendet usque ad Occidentem, &c.* ibid.
29 *Obscurabitur super terram in die lux* 1011
35 *Cœlum & terra transibunt, &c.* 949
25. 31 *Cum venerit filius hominis in claritate sua, &c.* 576
34 *Venite benedicti patris mei, &c.* 490 603
36 *Infirmus fui, & visitastis me, &c.* 235
26. 27 *Bibite ex hoc omnes. Hic est enim sanguis novi testamenti, &c.* 253
39 *Pater, si fieri potest transeat a me calix iste.* 491 1065
49 *Venit Judas ad Jesum, & dixit ei: Ave Rabbi, &c.* 1008
70 *Nescio quid dicas, neque novi te.* 746
28. 18 *Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Ite ergo & docete gentes omnes, tingentes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti, &c.* 88 261 314 701 744 773 1023

MARCI.

Cap. 1. 7 *Qui post me venit, fortior me est, &c.* 738 *Ipse autem fuit secedens in solitudinem & adorans.* 500
3. 28 *Omnia peccata remittentur filiis hominum, &c.* 52
7. 8 *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis* 133 258 283 333 477 484
8. 38 *Qui confusus me fuerit, confundetur cum filiis hominis.* 259 453
9. 30 *Incipit filius hominis tradi in manus hominum, &c.* 746
43 *Vermis eorum non morietur, &c.* 524
10. 29 *Nemo est qui relinquat domum aut agrum aut parentes, &c.* 215 440
38 *Potestis bibere calicem quem ego bibo? &c.* 752
11. 25 *Et cum steteritis ad orationem, remittite si quid habetis adversum aliquem, &c.* 472 497
12. 29 *Dominus Deus tuus Deus unus .... Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo. &c.* 474 500
13. 6 *Multi venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, &c.* 321 346 474 618
23 *Vos autem cavete, ecce prædixi vobis omnia, &c.* 475
14. 27 *Quia vos omnes scandalizabimini in me.* 744
38 *Vigilate & orate ne veniatis in tentationem, &c.* 499
17. 57 *Ite, in nomine meo manum imponite, &c.* 706

LUCÆ.

Cap. 1. 31 QUIA paries filium, & vocabis nomen ejus Jesum, &c. 1000
2. 37 Non recedebat de templo, jejuniis & orationibus serviens nocte ac die. 505
3. 16 Ego quidem vos baptizo aqua in pœnitentiam, &c. 758
4. 8 Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies. 510
6. 12 Exiit in montem orare, &c. 45 501
22 Beati eritis, cum odio vos habuerint homines, &c. 215 440
36 Estote misericordes, sicut pater vester, &c. 174
7. 39 Hic si esset propheta, sciret, quæ & qualis esset ista mulier quæ cum tangit, &c. 777
8. 1 Et factum est post hæc, & ipse iter faciebat per civitates, &c. 971
9. 48 Qui minimus fuerit in vobis, hic erit magnus. 41 600
56 Filius hominis non venit hominum animas perdere, sed salvare. 231
10. 16 Qui audit vos, me audit, & eum qui me misit, &c. 194 294
19 Ecce do vobis potestatem calcandi super omnem potestatem inimici, &c. 774 1005
11. 23 Qui non est mecum adversum me est, &c. 302 359
40 Qui fecit quod intus est, fecit & quod foris est, &c. 561
12. 8 Qui me confessus fuerit coram hominibus, &c. 447
20 Stulte, hac nocte expostulatur anima tua a te, &c. 495 568
33 Vendite res vestras, & date eleemosynam. 565
47 Servus autem ille, qui cognoscit voluntatem domini sui, & non paraverit, &c. 43
50 Habeo autem aliud baptisma baptizari. 752
13. 1 Quidam venerunt de Galilæis ad Dominum, &c. 780 951
14. 26 Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, &c. 614 977
33 Qui non renuntiat omnibus quæ sunt ejus, &c. 495 615
15. 7 Dico vobis, sic erit gaudium in cælo super uno peccatore pœnitentiam agente, &c. 178
16. 8 Filii sæculi hujus prudentiores sunt filiis lucis. 322 978
11 Si in injusto mammona fideles non fuistis, quod est verum quis credet vobis? &c. 565
14 Audiebant autem hæc omnia Pharisæi, qui erant cupidissimi, &c. 567
15 Vos estis qui justificatis vos in conspectu hominum, &c. 279
17 Facilius cælum & terram præterire, quam de lege unum apicem cadere. 949
17. 10 Et cum hæc omnia feceritis, dicite supervacui sumus 97
18. 8 Putas cum venerit filius hominis, inveniet fidem in terra? 337 481
10 Homines duo ascenderant in templum orare, &c. 486
14 Qui se extollit, humiliabitur, &c. 479
29 Nemo est qui relinquat domum, aut agrum aut parentes, aut fratres, &c. 215 625
19. 8 Ecce dimidium ex substantia mea do egenis, &c. 565
9 Salus hodie domui huic facta est, &c. 250
20. 34 Filii sæculi hujus generant & generantur &c. 427
21. 3 Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei, &c. 570
10 Exsurget gens super gentem, &c. 618
31 Cum autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei 542
22. 31 Dixit autem Dominus ad Petrum: ecce satanas postulavit ut vos vexaret, &c. 45 501
48 Juda, osculo filium hominis tradis? 1008
23. 21 Crucifige, crucifige eum. 1010

JOANNIS.

Cap. 1. 1 IN principio erat verbum, &c. 394
11 In sua propria venit, & sui eum non receperunt, &c. 487 632
3. 5 Nisi quis renatus fuerit ex aqua, &c. 308 326 739 700
6 Quod natum est ex carne caro est, &c. 700
8 Spiritus ubi vult spirat, &c. 754 757
27 Nemo potest aliquid accipere, nisi datum fuerit illi de cælo 709
4. 13 Omnis qui biberit ex aqua ista sitiet iterum, &c. 253
27 Inter hæc venerunt discipuli ejus, & mirabantur quod cum muliere loqueretur, &c. 972
34 Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me. 971
5. 14 Ecce sanus factus es, jam noli peccare, &c. 39 181 409
31 Si testimonium dixero de me, testimonium meum non est verum, &c. 292
6. 38 Non descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, &c. 413 491
52 Ego sum panis vitæ qui de cælo descendi, &c. 494
54 Nisi ederitis carnem filii hominis & biberitis sanguinem ejus, &c. 494
66 Nemo potest venire ad me, nisi fuerit illi datum a patre. 322
68 Numquid & vos vultis ire? &c. 296 776
7. 38 Flumina de ventre ejus currebant aquæ vivæ. 752 1011
29 Nondum autem erat spiritus, quia Jesus nondum erat clarificatus. 753
8. 31 Si permanseritis in verbo meo, vere discipuli mei eritis, &c. 586 615
34 Omnis qui facit peccatum servus est peccati, &c. 489
44 Vos de diabolo patre nati estis, &c. 488
9. 31 Deus peccatorem non audit, &c. 264 283 301 709
10. 1 Quia qui non introiit per ostium in ovile ovium, sed descendit per alteram partem, ille fur & latro est. 772
16 Et erit unus grex & unus pastor. 363 468
30 Ego & pater unum sumus. 363 467
11. 25 Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, &c. 397 556
42 Ergo, pater, ut credant quia tu me misisti, &c. 396
12. 25 Qui amat animam suam in isto sæculo, perdet illam, &c. 218 386 614
32 Cum exaltatus fuero a terra, omnia ad me trahum. 1014
34 Nos audivimus a lege quia Christus manet in æternum. 746
35 Ambulate dum lucem habetis, &c. 733
14. 6 Ego sum veritas. Nemo venit ad patrem nisi per me. 321 337
27 Pacem dimitto vobis pacem meam do vobis. 480
28 Si me diligeretis gauderetis, quoniam vado ad patrem. 395 545
15. 1 Ego sum vitis vera. 248
12 Hoc est mandatum meum, ut diligatis invicem, 44 473
14 Si feceritis quod mando vobis, jam non dico vos servos; sed amicos. 257 460

18 *Si sæculum vos odit, mementote quia me priorem vobis odiit, &c.* 218 618
16. 2 *Veniet hora ut omnis qui vos oderit, putet se officium Deo facere.* 214 618
20 *Amen amen dico vobis, quoniam vos ploratis, &c.* 544 618
33 *Hæc locutus sum vobis ut in me pacem habeatis, &c.* 586 618
17. 3 *Hæc est autem vita æterna ut cognoscant te solum Deum, &c.* 321 500 524 612
20 *Non pro his autem rogo solis, sed & pro illis qui credituri sunt, &c.* 501
24 *Pater, quos mihi dedisti volo ut ubi ego fuero, & ipsi sint mecum, &c.* 557
18. 22 *Sic respondes pontifici .... si male locutus sum, exprobra de malo, &c.* 194 269 293
19. 11 *Nullam haberes adversum me potestatem, &c.* 499
23 *De tunica autem, quia de superiore parte non consutilis, &c.* 467
20. 13 *Quia tulerunt Dominum, & nescio ubi posuerunt eum.* 1015
21 *Sicut misit me pater, & ego mitto vos, &c.* 315 367 463
22 *Accipite Spiritum sanctum, &c.* 351 740
21. 15 *Diligis me? respondit, diligo.* 29 463

ACTUUM APOSTOLORUM.

Cap. 1. 4 PRÆCEPIT *eis ab Hierosolymis non discedere, &c.* 739
14 *Et erant perseverantes omnes unanimes in oratione cum mulieribus, &c.* 481 487
15 *Surrexit Petrus in medio discentium, &c.* 285
2. 16 *Sed hoc est, quod dictum est per prophetam: Erit in novissimis diebus, &c.* 753
33 *Exaltatus ergo dextera Dei, &c.* 1016
38 *Pœnitemini, & baptizetur unusquisque vestrum, &c.* 321
4. 32 *Turba autem eorum qui crediderant anima ac mente una agebant,* 44 481 577
7. 59 *Domine, ne statuas illis peccatum,* 588
8. 20 *Pecunia tua tecum sit in perditione, &c.* 755
9. 40 *Tabitha, exsurge in nomine Jesu Christi.* 564
10. 4 *Corneli, orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt ad memoriam coram Deo,* 502
28 *Dominus mihi dixit neminem hominem communem dicendum, &c.* 233
44 *Adhuc loquente Petro verba hæc, irruit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum, &c.* 741
11. 15 *Cum autem inciperem loqui ego, irruit Spiritus sanctus super eos, &c.* 739
16 *Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizamini in Spiritu sancto,* 758
12. 7 *Viri fratres, scitis quia a diebus antiquis in nobis Deus elegit per os meum, &c.* 739 749
9 *Nihil discrevit inter nos & ipsos,* 742
13. 4 *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo,* 194 268 293

A D R O M A N O S.

Cap. 1. 8 QUIA *fides vestra prædicatur in toto mundo,* 100
30 *Susurratores, detractores, abhorrentes Deo, &c.* 290
2. 4 *An numquid opulentiam bonitatis ejus & sustinentiam & patientiam contemnis, &c.* 581
15 *Inter se invicem cogitationibus accusantibus aut etiam defendentibus, &c.* 1019
3. 3 *Quid enim, si exciderunt a fide quidam eorum? &c.* 197 289 296 479 707
8 *Faciamus mala ut veniant bona, &c.* 979
13 *Venenum aspidum sub labiis eorum, &c.* 599
5. 8 *Si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, &c.* 175
8. 12 *Itaque, fratres, non secundum carnem vivamus, &c.* 602
16 *Sumus filii. Si autem filii Dei, & heredes Dei, &c.* 214 386 615
18 *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis,* 221 379 719
24 *Spe salvati sumus. Spes autem quæ videtur non est spes, &c.* 587
35 *Quis nos separabit a dilectione Christi? &c.* 46 92 614
10. 3 *Ignorantes Dei justitiam, & suam volentes statuere, &c.* 962
11. 20 *Noli altum sapere, sed time, &c.* 41
12. 1 *Oro ergo vos, fratres, per misericordiam Dei, ut constituatis corpora vestra hostiam vivam, &c.* 376 615
19 *Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus,* 775
13. 10 *Dilectio proximi malum non operatur.* 975
12 *Nox transivit, dies autem appropinquavit, &c.* 600 1035
14. 4 *Tu quis es, qui judicas alienum servum, &c.* 175 778 980
12 *Unusquisque nostrum pro se rationem dabit, &c.* 374 959
15 *Si propter escam frater tuus scandalizatur, &c.* 958
16 *Non ergo blasphemetur bonum vestrum, &c.* 954
22. *Beatus qui non judicat semetipsum, &c.* 958
15. 2 *Unusquisque nostrum proximo suo placeat ad bonam ædificationem,* 954

I. AD CORINTHIOS.

Cap. 1. 10 OBSECRO *vos, fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi ut idipsum dicatis omnes, &c.* 468
23 *Nos autem prædicamus Christum crucifixum, &c.* 1007
3. 1 *Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, &c* 602
18 *Nemo se decipiat. Si quis se putat sapientem esse in vobis, mundo hoc stultus fiat, ut fiat sapiens, &c.* 579
4. 8 *Jam satiati estis, jam divites facti estis, &c.* 951
16 *Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.* 734 969
5. 7 *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, &c.* 421
6. 10 *Neque fornicarii, neque idolis servientes, &c.* 490
10 *Neque maledici regnum Dei consequentur,* 193
12 *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt, &c.* 414
20 *Non estis vestri. Empti enim estis, &c.* 409 489
7. 7 *Unusquisque proprium donum habet ex Deo, &c.* 970
27 *Solutus es ab uxore? ne quæsieris uxorem,* 953
30 *Et qui emunt, sic sint quasi non ementes, &c.* 415
32 *Volo vos sine solicitudine esse, &c.* 952
8. 2 *Si quis putat se scire aliquid, necdum cognovit quemadmodum eum oporteat scire,* 970
11 *Periit frater infirmus in tua conscientia, &c.* 954

13 *Si cibus scandalizat fratrem, non manducabo carnem in sæculum, &c.* 241 958
9. 22 *Factus sum infirmus infirmis ut infirmos lucrarer,* 174
24 *Nescitis quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium, &c.* 49 615 734 964
26 *Ego sic curro, non quasi in incertum, &c.* 969
10. 1 *Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt &c.* 372
12 *Qui se putat stare, videat ne cadat,* 175 949
20 *Non potestis calicem Domini bibere & calicem dæmoniorum, &c.* 52 443
29 *Ut quid libertas mea judicatur ab infideli conscientia? &c.* 954
33 *Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi utile est, &c.* 174
11. 11. *Verumtamen neque mulier sine viro, neque vir sine muliere in Domino,* 959
19 *Oportet hæreses esse, ut probati manifesti sint in vobis,* 470
22 *Quid dicam? Laudo vos? in hoc non laudo,* 779
23 *Dominus Jesus in qua nocte tradebatur accepit panem, &c.* 253
27 *Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini,* 53 55 354 444
12. 26 *Si patitur membrum unum, compatitur & cetera membra, &c.* 57 174 233
13. 2 *Et si habuero fidem ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum, &c.* 473
3 *Et si corpus meum tradidero, ita ut urar igni, dilectionem autem non habeam, nihil proficio,* 751
4 *Caritas magnanima est, caritas benigna est, &c.* 588 602
14. 37 *Si quis putat se prophetam esse, aut spiritalem, &c.* 986
40 *Omnia vestra honeste fiant,* 963
15. 13. *Quod si resurrectio mortuorum non est, ergo nec Christus resurrexit, &c.* 1027
33 *Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ,* 211 476
36 *Insipiens tu, quod seminas non vivificabitur &c.* 1025
44 *Quia seminatur corpus animale, surget corpus spiritale.* 1029
47 *Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo,* 429 603
53 *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, &c.* 1028

II. AD CORINTHIOS.

Cap. 4 2 *NON enim sumus sicut plurimi adulterantes verbum Dei, &c.* 947
5. 1 *Scimus quoniam si terrena domus nostra hujus corporis resolvatur, &c.* 396
15 *Pro omnibus mortuus est Christus, &c.* 614
6 *Quamdiu sumus in hoc sæculo, peregrinamur a Domino,* 396
10 *Quia omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, &c.* 1019
6. 4 *In omnibus commendantes nosmetipsos quasi Dei ministros, &c.* 968
9. 10 *Qui administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit, & multiplicabit seminationem vestram, &c.* 566
12 *Administratio hujus officii non tantum supplebit ea quæ sanctis desunt, &c.* 566
11. 29 *Quis infirmatur, & ego non infirmor? &c.* 57 233
12. 7 *Datus est mihi stimulus carnis meæ, &c.* 549
9 *Virtus in infirmitate perficitur,* 950

AD GALATAS.

Cap. 1. 6 *MIROR quod sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocavit in gratiam ad aliud Evangelium, &c.* 85 254
8 *Etsi ego aut Angelus Dei aliter evangelizaverit vobis, &c.* 974
10 *Si hominibus placerem, Christi servus non essem,* 198 259 411 954
3. 6. *Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad justitiam;* 250 1037
27 *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis,* 234 334 349
4. 16 *Ergo ego inimicus factus vobis sum, verum dicens vobis?* 246
26 *Quæ autem sursum est Hierusalem liberæ est, &c.* 1014
5. 14 *Diliges proximum tuum tamquam te, &c.* 42
17 *Caro concupiscit adversus spiritum, &c.* 492 956
24 *Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis, &c.* 412
6. 1 *In contemplatione habentes unusquisque, ne & vos tentemini, &c.* 175
3 *Si quis putat se aliquid esse, cum nihil sit, seipsum implanat.* 949
7 *Deus non irridetur,* 287 453
10 *Ergo dum tempus habemus operemur quod bonum est ad omnes, &c.* 577 587
14 *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, &c.* 412

AD EPHESIOS.

Cap. 1. 19 *SECUNDUM operationem potentiæ virtutis ejus, &c.* 1017
2. 6 *Quia coexcitavit nos cum Christo, simulque fecit sedere in cœlestibus,* 1029
4. 1 *Obsecro ergo vos ego vinctus in Domino digne ambulare vocatione qua vocati estis, &c.* 356
3 *Curantes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis, &c.* 180 469 588 700
4 *Unum corpus & unus spiritus, &c.* 317 464 698
8 *Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, &c.* 1016
27 *Nolite locum dare diabolo,* 240 964
29 *Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, &c.* 140
5. 5 *Hoc enim scitote intelligentes quia omnis fornicator, &c.* 181
6 *Nemo vos decipiat inanibus verbis &c.* 133 266 480 782
8 *Sicut filii lucis ambulate, &c.* 985
25 *Christus dilexit Ecclesiam & seipsum tradidit pro ea, &c.* 334 361
31 *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, &c.* 155
6. 12 *Non est nobis colluctatio adversus carnem & sanguinem, &c.* 219

AD PHILIPPENSES

Cap. 1. 18 *VERUMTAMEN omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur,* 319 353
21 *Mihi vivere Christus est, & mori lucrum,* 545 727 1065
2. 3 *Alter alterum superiorem sibi existimantes,* 968
4 *Non quæ sua sunt singuli cogitantes, sed quæ aliorum.* 959
5 *Hoc sentite in vobis quod & in Jesu Christo, &c.* 669 1005
15 *Lucete sicut luminaria in mundo,* 40
3. 2 *Videte canes, videte malos operarios,* 771
12 *Non quia jam accepi, aut jam justificatus sum, &c.* 958
20 *Nostra autem conversatio in cœlis est &c.* 556
4. 18 *Saturatus sum recipiens ab Epaphrodito ea quæ a vobis missa sunt, &c.* 503

AD

AD COLOSSENSES

Cap. 1. 16 QUIA *per ipsum creata sunt omnia, &c.* 995
2. 8 *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam, &c.* 174 579
14 *Delens quod adversum nos erat chirographum,* 1004
20 *Si cum Christo, &c.* 734
3. 1 *Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, &c.* 602
5 *Mortificate itaque membra vestra quæ in terra sunt, &c.* 181 983
11 *Ubi non est Judæus & Græcus, &c.* 961
4. 2 *Instate orationi vigilantes in ea,* 45 502

I. AD THESSALONICENSES.

Cap. 4. 3 HÆC *est voluntas Dei, ut abstineatis vos a fornicatione,* 766
11 *Sicut præcepimus vobis, ut honeste ambuletis,* 963
12 *Nolumus igitur ignorare vos, fratres, de dormientibus ut non contristemini, &c.* 400 555 1027

II. AD THESSALONICENSES

Cap. 2. 3 NE *quis vos seducat ullo modo, &c.* 1018
10 *Dilectum veritatis non receperunt ut salvi fierent, &c.* 203 456
3. 6. *Præcipimus vobis in nomine Domini nostri Jesu Christi ut recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate, &c.* 212 480 980
8 *Neque gratis panem manducavimus ab aliquo vestrum, &c.* 37

I. AD TIMOTHEUM.

Cap. 1. 5 FINIS *autem præcepti est caritas de corde puro, &c.* 975
7 *Non intelligentes, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.* 970
8 *Scimus quoniam bona est lex, si quis ea legitime utatur,* 970
13 *Qui primo fui blasphemus & persecutor & injuriosus, &c.* 319
2. 9 *Sint mulieres cum verecundia & pudicitia componentes se, &c.* 414
3. 7 *Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt,* 985
4. 12 *Juventutem tuam nemo despiciat,* 270
5. 24 *Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium, &c.* 978
6. 3 *Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi &c.* 133 333
7 *Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre possumus, &c.* 495 566
9 *autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem, &c.* 440 950

II. AD TIMOTHEUM.

Cap. 2. 4 NEMO *militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, &c.* 271 615
17 *Quorum sermo ut cancer serpit,* 211
20 *In domo autem magna non solum vasa sunt aurea & argentea, sed & lignea &c.* 160 181
3. 1 *In novissimis diebus aderunt tempora molesta, &c.* 475
4. 4 *A veritate quidem auditum avertent, &c.* 981
6 *Ego jam libor, & tempus instat assumtionis meæ, &c.* 50 674

AD TITUM.

Cap. 1. 15 OMNIA *munda sunt mundis,* 232
2. 7 *Teipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, &c.* 955
3. 5 *Servavit nos per lavacrum regenerationis.* 334
10 *Hæreticum hominem post unam correptionem evita, &c.* 212

AD HEBRÆOS.

Cap. 2. 10 DECEBAT *enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, &c.* 1014
11. 6 *Credere enim primo accedentem ad Dominum oportet, &c.* 992

JACOBI.

Cap. 4. 6 QUIA *Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* 778

I. PETRI.

Cap. 2. 12 CONVERSATIO *vestra in gentibus bona sit, &c.* 40 955
21 *Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus, &c.* 584 601
3. 3 *Sit in muliere non exterior ornamenti, aut auri aut vestis cultus, sed cultus cordis,* 414
12 *Quia Christus mortificatus carne, vivificatus autem spiritu, &c.* 1013
20 *In arca Noe pauci, id est, octo animæ hominum salvæ factæ sunt per aquam, &c.* 340 361
21 *Sic & vos similiter salvos faciet baptisma.* 351
22 *Qui est in dextera Dei, sedens in cœlis.* 1017
5. 8 *Sobrii estote & vigilate, quia adversarius vester diabolus tanquam leo rugiens, &c.* 594

I. JOANNIS.

Cap. 1. 10 SI *dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus & veritas in nobis non est, &c.* 497 562
2. 1 *Filioli mei, ista scribo vobis ne delinquatis, &c.* 175 1033
3 *In hoc intelligimus quia cognovimus eum, si præcepta ejus custodiamus, &c.* 88
6 *Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare.* 214 4 584
9 *Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc, &c* 601
15 *Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt, &c.* 413 557
19 *Audistis quia antichristus venit, nunc autem antichristi multi facti sunt, &c.* 302 360
20 *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis, &c.* 197 470
3. 15 *Qui fratrem suum odit, homicida est, &c.* 499 601
17 *Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum desiderantem, & clauserit viscera sua, quomodo caritas Dei manet in illo?* 571
4. 4. *Filios, vincite illos, quoniam major est qui in vobis est, &c.* 616 976
16 *Deus dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, &c.* 473
5. 6 *Hic est qui venit per aquam & sanguinem Jesus Christus, &c.* 753

7 *Et*

7 *Et hi tres unum sunt.* 467 758

APOCALYPSIS.

Cap. 1. 14 CAPUT *vutem ejus & capilli erant albi velut lana aut nix.* 422
2. 5 *Memento unde ceciderit, & age pœnitentiam.* 61 177 445 779
20 *Habeo adversus te multa, quod uxorem tuam Jezabel, quæ se dicit propheten, sinis docere & seducere servos meos, &c.* 177
23 *Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis,* 452 415 553
3. 11 *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam,* 478 587 615
17 *Dicis, dives sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo, &c.* 568 772
4. 8 *Et requiem non habebant die ac nocte, &c.* 996
6. 9 *Et cum aperuisset quintum sigillum, vidi sub ara Dei animas occisorum, &c.* 592
10 *Quousque Domine, sanctus & verus, non judicas & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant?* 446
12 *Et cum aperuisset sigillum sextum, ecce terræ motus factus est magnus, &c.* 781
14. 4 *Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinaverunt, &c.* 410
9 *Si quis adorat bestiam & imaginem ejus, & accipit notam in fronte sua & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, & punietur igne, &c.* 218 263 612
17. 1 *Et venit unus ex septem angelis habentibus phialas septem, & aggressus est me dicens: veni, &c.* 416
15 *Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi & turbæ & gentes ethnicorum sunt & linguæ,* 256 774
18. 4 *Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum ejus, &c.* 439
19. 10 *Vide ne feceris, quia conservus tuus sum & fratrum tuorum, &c.* 594
20. 11 *Vidi thronum magnum, & candidum sedentem super eum, &c.* 781
22. 10 *Ne signaveris verba prophetiæ libri hujus, quia jam tempus in proximo est ut & ii qui perseverant nocere noceant, &c.* 591

INDEX RERUM ET VERBORUM.

A

AARON filii extincti, 316 a, 477 a *Abbir* Germaniciana, 772 e ABEL justus occisus a fratre, 194 b, 386 a, 596 c initiavit martyria, 216 c, 584 d Abelis cor inspexit Deus, 498 b
Abortio properans in parricidium, 157 a
ABRAHAM Deo credidit, 250 a Deo placuit, 548 b Abrahæ filii qui ex fide sunt, 250 a radicem fidei primus instituit, 585 a
Abstentus, 126 c, 198 c, 200 b, 276 c Abstenti & non communicantes, 494 b Abstinere a communicatione, 164 a, 243 a
Abusiones sæculi duodecim, 1083
ACCA meretrix, 532 a
Accersitio, 79 c Accersitio Dominica, 553 b
Accinctos nos esse oportet, 482 b
Acerbationes criminosæ, 139 b
Acies inter manus, 163 b Acies adhuc geritur, 62 b
ACHAB opprimere conatur Heliam, 619 c
ACHIAS vestimentum suum discidit, 468 b
Actum suum disponit unusquisque episcopus, 177 a
ADAM a Deo nomen accepit, 791 c sic dictus ex quatuor cardinibus terræ, *Ibid.* præcepti immemor, 585 d cibi lethalis impatiens, 590 b perdidit similitudinem divinam, 582 a acceptam divinitus gratiam patientia non servavit, 590 c ejectus e paradiso, 626 b
ADELPHIUS episcopus, 281 a Adelphius a Thasvalte, 706 a
Adrumetum, 699 b
Adulatio perniciosa, 696 a
Adulter Deum violat, 182 a Adulterium discitur dum videtur, 16 a Adulteriis commaculati, 205 a mortale crimen est, 587 d oculis admittitur, 717 a Adultera Christi, 243 b Adulter non habet excusationem, 766 b Adulteras non sinetis vivere, *Ibid.* a Adulteria spiritalia, 260 b Adulter atque extraneus episcopus, 180 a adultera cathedra, 276 b adulterinæ doctrinæ, 132 a adulterum caput, 138 c Adulteria colorum, 420 a Adulterium nec in coloribus fidelis noverit, 769 c
Adunationis nostræ corpus unum, 233 d Adunatio fraternitatis, 222 b
Advocatus noster Christus, 484 b
Æger impatiens per dolorem, 443 a Ægri salubres cibos respuunt, 98 d Ægrum perire voluit qui censum pereuntis invadit, 514 b
ÆGYPTIA portenta, 532 a Ægyptiorum regnum, 533 a
ÆMILIUS, 441 b
Æmulationes esse non debent inter Christianos, 42 a, 43 c Æmulationis furor, 596 c
Aer cuncta vegetans, 718 c
ÆNEAS advexit penates, 532 a
Æqualitas divini muneris, 231 b Æqualiter perfruimur donis Dei, 577 d
Æquatis quantitatibus, 120 d
ÆSCULAPIUS fulminatur, 529 a
Ætas incipit a senectute, 509 c Ætate territi, 217 a
Æterna succedunt caducis, 543 a
ÆTHIOPS, Eunuchus, 740 e
AFRI sunt in meridie, 356 c
AGAPE & dilectio fraterna, 667 c
Aggya, 709 c
AGLAIDAS, 1116
Agni lana per quem redemti sumus, 609 a Agni comestio in pascha, 362 b Agnus in figura Christi occiditur, 469 b Agnos Christus vocat gregem suum, 601 c
Agon quotidie celebratur, 62 b, 163 d, Agonis ictus, 389 a Agon justitiæ Dei, 578 c Agon cœlestis 49 c spiritalis, 390 b sæcularis, 219 a unus 67 d
AGRIPPINUS bonæ memoriæ vir, 306 c, 313 b
AHYMNUS ab Ausvaga, 708 b
Alea non decet manum sacramenta divina consummantem, 785 d d aboli venabulum, *Ibid.* inventa instinctu Zabuli, 786 d Quot ex alea consequantur incommoda 785 d Aleator non est Christianus sed ethnicus, 787 c sacrificium Dominicum in vacuum sumit, *Ibid.* Aleatrices manus, 785 d
ALEXANDER Imperator, 347 a Magnus, 530 b
ALEXIUS, 82 a
Alienatio mentis transpunctæ, 456 b
Alienigenæ cremantur, 523 a
Alimenta Ecclesiæ, 237 b
Alnicnsis pagus, 1052
Altare unum, 132 b, Novum constitui non potest, *Ibid.* Altare sancti, 309 c Altari posito, 139 b Altare aliud constituere, 476. b Altare prophanum foris collocatur, 270 a Altaria prophana, 360 b diaboli, 201 d, 438 a Altaria Dei nulla sunt vel occulta, 516 a
Amaccora, 705 c
AMALECH figura diaboli, 615 d
AMANTIUS acolythus, 381 b
Amatoria non sunt cantanda, 416 b
Ambitionis malum, 879 Adam prostravit, *Ibid.* Diaboli dejectionis causa fuit, *Ibid.* Ambitio episcopatus, 179 d Ambitio reprimenda, 728 c
Amicitiam zelus abscindit, 544 a
Ammedera, 705 c
AMPLUS episcopus, 187 a
ANANIAS, Azarias, Mishael, 217 a, 227 b, 387 a, 455 a, 619 c
ANAXILAUS, 755 c
ANGELI invisibilis sunt naturæ, 844 a salutis nostræ sunt ministri, *Ibid.* & 919 Ipsorum varii ordines, 917 Angeli nobis adunati sunt, 341 c Angeli cum mulieribus lapsi, 973 Angelos agnovit Hostanes, 534 b Angeli baptizant, 609 d Angeli apostatæ inanem ornatum docuere, 420 a
Angolismensis portus, 1052
Anguis major, 79 b
Animæ viventes & incolumes, 173 a Animæ nec originem scimus, nec metimur quantitatem, nec qualis, intueri sufficimus, 846 Animæ, non corpori imputatur peccatum, *Ibid.* Animam Deus in hominem infundit, 914 Anima Deo suo devota, 289 c de Deo suo secura, 521 a Anima se prosternat Deo, 454 a nulla perdenda est, 231 b Animæ tinea, 598 b Anima a morte recedente, 724 d Anima rudis, 450 a, 460 a Animus auriga corporis, 760 c Anima stetit immobilis, 441 a Anima lubrica & mobilis, 357 b coarctata & concluſa, 513 b Animarum varii status in altera vita, 176 c Animæ martyrum occisorum, 446 a glorioſæ, 92 a Animæ servantur cruciatibus infinitis, 524 c
Animalia prona, 519 a
ANNA sterilis mater Samuelis, 485 b tacite & modeste precabatur, *Ibid.* sine intermissione rogabat, 505 a Ecclesiæ typum portans, 485 b
Annotatio, 128 b
Anni vices, 718 e
Anniversaria commemoratio martyrum, 119 b
Anonymi liber de Rebaptismate, 735
Antesignanus, 117 c
ANTHROPIANI, 314 a
ANTICHRISTI adventus, 696 c Antichristi venientis minæ, 551 a Antichristus propinquat, 211 a, 213 b, 218 c, 228 a, 289 a Antichristus expressus in Antiocho, 620 d Antichristi spiritus, 320 c
Antistites Dei, 76 c, 448 c Antistites immaculati & integri, 283 a
ANTIOCHUS typus Antichristi, 620 d
ANTONIANUS, 161 b, 299 b primo Novatianum rejicit, deinde ejus litteris movetur, 162 b
Antrum Jovis in Creta visitur, 529 a
APELLES hæreticus, 343 c Apelletis baptismus, 335 c Apelletiani, 314 a
Aphronitra, 369 a
Apibus rex unus est, 294 c, 536 b
APOLLO Admeti pecus parit, 294 c, 529 a
Apostatæ & desertores, 194 a
APOSTOLI non statim Spiritum Sanctum acceperunt, 740 b Christum deseruerunt, 742 c an recte de Christo senserint cum baptizati sunt, 747 b credebant Jesum non moriturum, *Ibid.* perseverabant in oratione unanimes, 487 b baptizati post resurrectionem Domini in spiritu, 744 a detestati sunt hæreticorum sacrilegam pravitatem, 320 b Apostoli spiritu unitatis velociter currentes. 342 c Apostoli ab invicem discessuri symbolum constituunt, 990 Apostolis concessa auctoritas ligandi & solvendi, 315 c Christus solis Apostolis potestatem sibi a Patre

tre datam permisit, 710 e Hoc erant & cæteri Apostoli quod fuit Petrus, 463 b Apostolis par potestas data. *Ibid.* sed unitatis origo ab uno incipit, *Ibid.* Vide *Petrus*. Apostoli, idest, episcopi, 269 c Vide *Episcopus*
Apostolatus ducatus, 783 Apostolatus authentici origo, *Ibid.*
Apostoli a Novatiano missi in civitates, 180 b
Apparatus munerum, 574 c
Apprehensus & traditus loqui debet, 392 b
Apprehensi ascendebant, 437 b
AQUA ad mensuram. 80 c Aqua collata ad usum civitatis, 339 a Aquarum agmina refrenata, 719 a Aqua baptismi non est communis cum schismaticis, 365 b Aqua baptismi mundanda, 300 a Aqua Ecclesiæ, fidelis & salutaris, 318 a non potest operari sine spiritu, 700 a sola non potest purgare peccata, 334 c Aquæ vitalis, 361 d salutaris, 370 a, 471 b Aquæ salutaris lavacrum, 7 a Aqua lavacri salutaris, 350 d Aqua adultera & prophana, 311 b, 325 b, 373 a Adultera & fornicaria, 336 b mendax & perfida, 315 b aliena, 316 a, 355 a Aquæ significant populos, 256 a Aqua in scripturis baptisma significat, 252 a Aqua una in Ecclesia, 305 b
Aræ diaboli, 173 b 443 b
Arbitrium propriæ libertatis, 470 b Arbitrium liberum 685 b
Arborem robustam procella non subvertit, 470 a Arborem coma vestit, 731 b Arbor sterili senectute deformis, 509 a
ARCA Noe, 340 a typus unius Ecclesiæ 361 b Ecclesiæ figura Sacramentum Ecclesiæ, 350 d
Aream purgare, 180 d
Argentarii, 82 a
ARISTO martyr, 80 b
ARIUS, 1022
Arma cælestia, 226 a arma ordinationis, & honoris, 309 b devotionis ac fidei 440 d confessionis, 228 a Arma contra Ecclesiam portat, 476 b
Armentorum rector unus, 536 b
Armillæ, 426 a
Artis impudicæ magisterium. 237 a
Artifices corrumpendæ veritatis, 470 d
Arva sitientia temperare, 732 b
Ascensus non est facilis ad magna 427 a
Asina loquitur adversus Balaam. 617 c
ASMODEUS dæmon, 799 b
Aspersio baptismatis, 370 a
Assuescimus iis quæ videmus & audimus, 718 a
Assuras. 709 d
ASSYRIORUM regnum, 532 b
Astrorum micantium chori, 718 b
Asturica, 281 a
Asylum constitutum, 533 a
ATHANASIUS, 1049
Atræ vestes doloris insignia, 554 c
Avaritiæ caligo, 568 a Avaritia reprimenda, 728 c inhiat defunctis, 514 b
Auctores cur nomen suum suis libris præponant, 841
AUDIENTES, idest catechumeni, 60 c Audiens 749 e Audientium doctor, 86 c Audientibus in exitu subveniendum, 31 a, 60 c Vide *Catechumeni*.
AUGENDUS schismaticus, 126 d Augendus diaconus, 135 a Augendus confessor, 153 a
Auguria vetita, 692 d
Ab *Avitinis*. 709 c
AURELIUS episcopus, 187 a, 281 a Aurelius a Chullabi, 711 a ab Utica, 707 a Aurelius confessor, 85 b 113 b Aurelius lector ordinatur, 113 b
Auribus inferenda non sunt vulnera, 419 a, 426 a Aurium delinimenta, 717 b
Auri comparatio cum Christianis, 728 a
Ausasa, 710 a
Auspicatus est pacem, 116 b
Auspicia vincendi, 87 b
Ausvaga, 708 b
Azymus panis in Eucharistia, 88 b

B

Babylonii ignes, 289 b
Badi, 702 c
Bagai, 702 b
Balneæ arundines, 4 b
BALAAM propheta, 617 c
Balnea, 376 a Promiscua balnea theatro fœdiora, 424 b
BAPTISMUS circumcisio spiritalis 232 c Undæ genitalis effectus, 8 b Lavacrum aquæ salutaris, 7 b Mare rubrum sacramentum baptismi, 372 b diabolus in baptismo opprimitur, *Ibid.* redit sæpe cum baptizatus peccat *Ibid.* e Baptismus purgat in omnibus sordes antiquæ contagionis, 429 a omnes in lavacro exponunt veterem hominem, *Ibid.* in baptismo præterita peccata dimittuntur 84 c Baptismus delet omnia peccata, 367 c, 866. 895. nihil prodest sine operibus, 679 c Non per manus impositionem quis nascitur, sed in baptismo, 335 a Gratia in baptismo æqualis, 371 d in actu postmodum minuitur vel augetur, *Ibid.* Baptizatus gratiam perdit quam consecutus est, nisi innocentiam servet, 679 Per baptisma Spiritus sanctus accipitur, 252 c, 302 b, 315 b 334 a, 349 c, 356 b Interrogatio in baptismo, 302 a Aquam prius sanctificari oportet verbis solemnioribus, 865 Aqua sanctificanda ut possit peccata abluere, 300 a baptizati renuntiaverunt sæculo, 42 b
Baptismi necessitas, 294 b Baptizati infantes in primo nativitatis exordio, 438 b Fidus baptizandos infantes intra octavum diem non putabat, 231 a Nitebatur circumcisionis lege, *Ibid.* Infantis vestigium dicebat non esse mundum, & illud quemque osculari horrere, 232 a Refellitur, *ib.* & 234 a Multo minus infantibus neganda baptismi gratia cum adultis, 233 a b Ipsis infantibus in gratia danda & pace facienda osculum datur, 232 b In osculo infantis recentes Dei manus osculamur, *Ibid.* Infantem a partu novum nemo debet horrere osculari, *Ibid.* Aspersio aquæ instar salutaris lavacri obtinet, 370 a Clinici aliis non posthabenti, 373 a Parvi refert aspergi vel perfundi, *ibid.* Baptizati in ægritudine liberantur, si antea immundo spiritu movebantur, 372 a Baptizati complent Ecclesiæ numerum, 351 d Baptisma unum in Ecclesia, 302 b, 303 c Unum baptisma in sancta Ecclesia, 300 a, 311 b, 319 b, 333 a, 353 a, 471 b Confitentur omnes unum esse baptisma, 706 b Duo baptismata esse non possunt, 303 c Baptisma non iteratur, 223 a 896, 897. Solius Ecclesiæ est, 344 c Baptismus Judæorum, 349 d Baptisma Joannis, 346 a plenam virtutem non habebat, 867.
Baptisma triplex, 739 d Baptisma in solo sancto spiritu, Baptisma spiritus & aquæ, Baptisma spiritus & sanguinis, *ibid.* Hæc sæpe separata, 740 a Baptisma aquæ interdum ante Baptisma in spiritu sancto, interdum post, 742 a Baptisma in spiritu sancto expiavit Petri & aliorum Apostolorum delicta, *ibid.* c Baptisma spiritus majus est Baptismo aquæ, 744 a Baptisma spiritus, 739 c Non est major vis Baptismi quam confessio aut passio, 325 a Baptisma in quo Angeli baptizant, 609 d Non privantur baptismi sacramento qui baptizantur sanguinis baptismo 326 b Baptisma post quod nemo peccat, 609 d Baptismi forma in Ecclesia, 316 c De iis qui in traditione sacramenti aliter quam oportet loquuntur, 747 c Baptisma vetus & Baptisma novum, 634 c Baptisma prædicatur quoties aqua sola nominatur, 252 a Baptismus extraneus & hæreticus, 313 a Baptisma adulterinum, 756 a *Baptisma* mutilatum & decurtatum, 755 c *Baptismi* ecclesiastici majestas, 374 a Baptisma duplex, 752 c Baptisma in Spiritu sancto & igni 755 a Baptismus sanguinis 864, 865 Baptismus martyrii 609
De Baptismo controversia inter fratres 737 a Scripta & rescripta de hac quæstione *ibid.* Cyprianus & alii Afri putabant Baptisma nec ab Ecclesia nec a Spiritu separari, 278 a, 334 d Omnia inania & falsa apud hæreticos, 302 b Pro profanis habenda, 304 a Nihil potestatis habere hæreticos, 345 b Ubi Ecclesia non est non posse peccata dimitti 301 a Hæreticis aut nihil licere aut totum licere, 702 c Quæ foris exercentur *nullum habere effectum* salutis, 699 b Baptizandos *redeuntes ab hæresi* a peccatum originale & hæresis purgentur, 302 a Participem hæreticorum esse qui eorum Baptisma probat, 322 b, 344 a, 352 a Qui adversarii Domini & antichristi sunt appellati non posse dare gratiam Christi, 302 c, 306 c, 308 c, 320 c, 332 a Baptizatos quos Joannes baptizaverat, 328 a 346 a Quanto magis baptizandos, qui ab hæreticis baptizati, *ibid.* Ne Baptisma quidem Sanguinis in hæresi prodesse, 325 b Non posse agere spiritalia qui amisit Spiritum sanctum, 301 c Nemi nem dare posse quod non habet, *ibid.* Non posse vivificare qui ipse non vivat, 304 c Sacrilegum & peccatorem pro baptizato precem facere non posse, 301 c Adversarios Domini non posse dare gratiam Christi, 302 c Aquam sanctificari non posse ab eo apud quem non est Spiritus sanctus, 300 b Peccata alteri dimittere non posse, qui sua extra Ecclesiam deponere non potest, *ibid.* De Ecclesiæ fontibus rigare non posse qui in Ecclesia non est, 317 b Aliter de malis in Ecclesia, aliter de hæreticis judicandum, 320 a Hæreticos libentius redituros si baptizentur, 327 b Nullam hæresim excipiendam, 340 b Redeuntes ab hæresi utroque Sacramento nasci debere,

re, 307 c 326 a exceptis his qui in Ecclesia baptizati: his manus tantum imponi in pœnitentiam, 305 b, 316 d, 340 b De his qui de hæresi ad Ecclesiam sine Baptismo admissi sunt, 327 a 353 c Potens est Deus indulgentiam eis dare, 526 b Accusantur Afri quod rebaptizent, 706 a Dicunt se non rebaptizare, sed baptizare, 304 b, 311 b
De Baptismo hæreticorum Stephani sententia, 331 a A quacumque hæresi venientem baptizari vetuit, *ibid.* Censet his qui apud hæreticos baptizantur adesse præsentiam & sanctimoniam Christi, 349 b Satis esse invocare Trinitatem nominum, 346 b Nihil innovandum esse, 331 b Hæreticos non proprie baptizare ad se venientes, 331 a In Baptismo convenire, 344 c Refellit hæc Cyprianus, quia Marcion eamdem Trinitatem non tenet ac Catholici, 314 d quia non credunt in eumdem Patrem & Filium & Spiritum Sanctum *ibid.* 325 c Tot baptismata esse quot hæreses, 331 a, 706 b Cyprianus & Firmilianus sic adversarios refellunt, quasi dicant baptizatos extra Ecclesiam sanctificari, 314 a, 315 a, 323 a, 345 d, 357 b Hæresis parit & exponit ex Stephano, expositos Ecclesia suscipit, 350 c Hæreticis nomen Jesu non sufficit ad salutem, 743 b Invocatio nominis Jesu in errore non præstat salutem, 710 b, 743 a Secus si postea accedat recta fides & impositio manuum, *ibid.* Baptisma in nomine Christi, 320 a, d, 742 d, 744 b
Baptisma in Christi nomine rejicit Cyprianus, nisi sit in Christi veritate 321 b Contendit baptizandum in plena & adunata Trinitate, 322 a quia blasphemato patre non prodest filius, *ibid.* Opponitur Cypriano Apostolorum traditio, 321 b, 333 b, 344 c Venerabilis omnium ecclesiarum auctoritas, 737 b Prisca cunctorum sanctorum & fidelium observatio, *ib.* Res olim composita & ordinata dicitur, *ibid.* c Cyprianus & Firmilianus negant id traditum ab Apostolis, 319 b, 331 c, 343 b
Aliam traditionem opponunt, 318 c Afri consuetudinem reliquerunt, 353 a Hæreticorum Baptisma dudum in Africa rejectum, 299 c, 306 c, 313 b Multa millia hæreticorum redeuntium libenter Baptismum suscepere, 313 c Negat Firmilianus Baptisma hæreticorum in Cappadocia ratum umquam fuisse, 353 a Baptizantur in Cappadocia qui ab Episcopis depositis baptizati fuere, 354 b Concilium Iconiense rejicit Baptisma hæreticorum, 345 c, 353 b. Quidam de ista re dubitabant, 346 b, 353 b Numidiæ Episcopi Baptismum in hæresi vel schismate datum rejiciebant, 300 a Cyprianum ejusque concilium consulunt, 299 b Sententiæ Cypriani de Baptismo hæreticorum quidam adversantur in Africa, 304 b Dicunt unum esse Baptisma, 303 c Dicunt se veterem consuetudinem sequi, 305 a Putabant Afri revelationem sibi factam veritatis, 306 b 319 a Consuetudinem non baptizandorum hæreticorum apud quosdam obrepsisse, 337 b
Barba non vellenda, 454 b 692 d Barba corrupta in viris, 434 b
Barbarorum manus, 234 d
Bursch urbs Africæ, 704 c
BASILIDES episcopus libellaticus, 281 b, 287 b Confitetur se blasphemasse, 287 c Deponit episcopatum & agit pœnitentiam, *ibid.* Sabino in ejus locum ordinato Stephanum fallit ut restituatur, 286 c Cypriani & aliorum episcoporum ea de re sententia, *ibid.* Basilides hæreticus, 343 d
BASSIANUS, 32 a, 82 a
BASSUS, in pejerario, 80 b
Bella crebrius continuant, 510 a Belli cum clangere, 110 b
Beneficia divina non mutilantur, 369 a
Bestiis objecti, 47 a
Bilta, 698 b
Blasphemiarum peccata, 324 a Episcopus ob blasphemiam depositus, 287 a Blasphemia persequentium, 48 b Hæreticorum, 314 d Blasphemantis linguæ scelus, 322 e
Bonos imitare, 605 a Boni non possunt de Ecclesia discedere, 470 a Ab initio occisi ab injustis, 610 e, 617 d Plus laborant, 669 a Boni & mali continentur intra unam domum, 521 c
BONA tracta a marito ad sacrificandum, 72 b
BOTRONATUS, 417 c
Breviarium præceptorum cælestium, 659 c Breviata non est in episcopo confessionis dignitas, 228 a
BRUTUS filios interficit, 533 b
BUDINARIUS, 128 b
Bulla, 709 b
Buslacena, *Ibid.*

C

CAduca movere nos non debent, 733 e
CÆCILIUS episcopus, 187 a 237 b 245 b, 281 a, 299 a, Cæcilius a Bilta 698 b
CÆSAR 534 a 536 b
CÆSARIANI, 389 b
CAIN cor inspexit Deus, 498 b Cain injustus zelat Abel justum, 596 c Impatiens fratrem peremit, 552 c 590 c Non ingreditur paradisum, 606 a
Calamitates ætate Cypriani, 510 a 515 a Inde ortæ quod Deus non colatur 510 b ob delicta, *Ibid.* Demetrianus dicebat male accidere, quia deos Christiani non colunt, *Ibid.* Calamitates vel ad disciplinam contumacium, vel ad pœnam malorum, 511 c Ira Dei censura est, ut qui beneficiis non intelligitur, vel plagis intelligatur, 524 a Calamitates prædictæ ne inopinatus metus quateret, 542 b Peste & lue detecta vel aucta crimina, 514 b Plus exacerbatur Deus, cum homines plagis non emendantur, 512 c Pestis cogit appetere martyrium, 724 b Explorat justitiam singulorum, 551 c Virtus perficitur in adversis, 549 b Gratulandum in adversis, 550 b Fugiunt morientium vulnera, & appetunt spolia mortuorum, 514 b Discrimen bonorum & malorum in ferendis adversis, 521 a Calamitas sine remedio est odisse felicem, 600 a
Calciati pedes, 220 a
CALDONIUS episcopus, 71 b 73 b 84 a 125 b 127 b 136 a 137 c 144 a 187 a
Caligo æternæ noctis, 111 b Noctis spissæ, 730 c Avaritiæ, 568 a
CALIX Dominicus 247 a Ejus figuræ. *Ibid.* Non est aqua sola, 157 a Calicem mixtum offerimus in cœna, 259 a Diaconus infantium ori de sacramento calicis infundit, 450 b
Calor fidei, 163 d Calor gloriæ, 54 a
CALPHURNIUS, 78 b 81 a
Calumnia forensis, 573 c
Cancer & damnationis ira, 702 a
CANDIDA, 80 b
Candidata integritatis & pudoris, 412 b
Capilli flammei, 421 d Mendacio colorari, 434 c Capillos inficere, 454 c Capilli deficiunt antequam crescant, 509 c
Capitolium, 203 a 210 a 437 c
Capitolium ascendere, 449 a
Capitula dominica, 608 b
Capitula excerpta, 627 b
Cappadocia, 347 b
Capsaces olei, 572 b
Capse, 709 c Capsensis Civitas, 185 a
Captivitas omnes simul vastat, 546 a
Captivitas fratrum & sororum, 233 c
Caput semitonsum, 376 a
Carcer æternus & jugis flamma, 512 c
Carcerum claustra, 374 b Carcerum laus 385 b
Caritatis dotes, 473 c Caritatis unitas 358 a
Caritas mutua, 225 b Caritas fraternitatis vinculum est, 588 a Caritatis Christianæ vinculum 137 c
Carnifices admovere pectori suo 598 c Carnificinæ rabies, 516 c
Carnis imbecillitas, 186 b Carnis resurrectio, 314 d
Carpis, 704 a
Carthago. Carthaginem Roma præcedere debet, 156 c Carthaginensis episcopi provinciæ Numidia & Mauritania cohærent, 145 b Laus Ecclesiæ Carthaginensis, 103 b Plebis Carthaginensis quies & timor 58 c Vitia ante persecutionem, 413 b c, 434 a Presbyterorum copia per lapsum quorumdam desolata, 122 a Cleri portio in persecutione lapsa, 35 b Clerici nonnulli in persecutione receserunt, 99 b Quinque Presbyteri adversus Cyprianum conjurati, 128 a Confessores & lapsos corruperunt, 130 a Clerus a communione sua removet presbyterum, 97 c Clerici omnes parati ad pugnam, 389 a Recedere nolunt, *Ib.* Cleri & plebis caritas in redimendis captivis, 235 c, 236 a Gaudium ecclesiæ Carthaginensis ex Romanæ confessione, 221 b Ex reditu confessorum Romanorum in Ecclesiam, 152 c
CASSIUS episcopus, 299 a Cassius a Macomadibus, 703 c
Castitas tenorem gloriæ suæ servat, 176 c Castitas laboriosa viduarum, 591 b
Castores, 529 a
Castra Dei, 219 b Castra dominica, 188 a Castra Christi, 151 c, 160 a, 191 b, 223 a, 228 b Castra Christi repetere, 159 b Castra cælestia, 52 a, 110 b, 336 c Divina, 326 b Domestica, 144 a

Castra Imperatoris defendere', 316 d
Castra diaboli non timenda, 616 d
Castra Galbæ, 709 d
CASTUS, 441 b Castus a Sicca, 704 d
CATAPHRYGÆ, 345 a
CATECHUMENI, 326 b Catechumenum peccare non debere, 694 b Catechumenis infirmitate apprehensis subveniendum, 31 a, 59 b c De Catechumenis sine Baptismo mortuis, 326 b 353 c d, 354 a
Catenæ cupiditatis, 568 a Catenæ artantes manus 727 b Catenæ stridentes, 731 a
CATHEDRA una super petram fundata, 132 b Cathedra Petri, 352 a Cathedra sacerdotalis, 167 a, 313 a Cathedræ & plebis extorris, 154 b
Cathedra adultera, 276 b
Causa illic audienda ubi crimen admissum est 207 a Causa cognita est, *Ibid.* b
Cautio facilior est ubi manifesta formido est 459 b
Cedias 702 a
CELERINUS, 65 a, 84 b c Primus in persecutione passus, & cum ipso persecutionis auctore congressus, 117 c Persecutoris testimonio illustris, 119 c Flet die ac nocte in cilicio & cinere sororum peccatum, 76 a Ejusdem epistola ad Lucianum, 73 d
CELERINA, martyr, 119 a
CELSUS, 1049
Censura cælestis, 434 a Evangelica, 164 c Sacerdotalis, 193 a
CONSUS consilii deus 715 a
Centenus fructus, 426 b
CERDON magister Marcionis, 332 b, 343 c Romam venit sub Hygino. *Ibid.*
Certamen cæleste, 48 d Spiritale, 87 a Cæleste & Spiritale, 607 a Certamen militiæ cælestis, 188 b Certantes Deus spectat, 219 a
Cervix alta & erecta, 448 c
CHORE, Dathan, & Abiron, 267 c, 284 a, 316 a, 351 c, 365 c, 366 d, 476 c
CHRISMA conficitur in die cœnæ Domini 899 ex balsamo & oleo miscetur, *Ibid.* Hoc oleo antiquitus Sacerdotes sacrabantur & Reges, & ipsi altarium lapides, delibuti, 900. Hoc oleo uncti cum spiritalibus nequitiis colluctamur, 901 Ceteris ritibus antiquis cessantibus unctionis mysterium religio Christiana retinuit, *Ibid.* Non solum in Regibus & Sacerdotibus unctionis honor permansit, sed in omnem populum catholicum effusa est hujus gratiæ plenitudo, *Ibid.* Ex hoc humore conflat descendere omnes gratiarum divisiones, 900
CHRISTUS a principio filius Dei, 538 b vocatur Spiritus Sanctus, *Ib.* 796 e Geminatum se videt in Patre, 793, 794. Primogenitus & Sapientia Dei, 641 a Dei Sermo, 500 c Sermo & virtus & Sapientia Dei, 479 a Virtus Dei & ratio & Sapientia 538 b Deus vocatur in scripturis veteris & novi testamenti, 645 b Jesus Christus Dominus & Deus noster, 46 a, 147 a, 218 c, 220 c, 234 c, 247 a, 269 a, 333 d, 359 b, 500 c Angelus & Deus, 644 d Non omnium sed fidelium & credentium Deus 593 a Deus venturus 646 d, Domini nostri Jesu Christi adoranda est venerabilis majestas, 704 b Non potest sine spiritu Christus indui, 334 b Templum Christi esse non potest, qui negat Deum Christum, 318 c Christus adoratur in cælis, 593 b Pater Deus præcepit Filium suum adorari, *Ibid.*
Christus homo & Deus, 538 b In virginem delabitur, *Ibid.* Carnem Spiritus sanctus induitur, *Ibid.* Deus cum homine miscetur, *Ibid.* Filius Dei carnem hominis induit, 582 b Factus homo pro nobis, *Ibid.* c Hominem induit, 538 b Hominem quem induit ad Patrem victor imposuit, *Ibid.* Pater, & Dominus & Deus Christi, 322 b Filius obaudivit ut faceret Patris voluntatem, 491 d Christus hominis filius ut nos Dei filios faceret, 559 c Majorem dixit Patrem, 322 b ab eo clarificari petiit, *Ibid.* Accepit omnem potestatem a Patre, 656 b A Patre accepit potestatem qua baptizamur & sanctificamur, 322 b Omne judicium de Patre solus accepit, 445 b Solus habet potestatem judicandi episcopos, 698 a Patris voluntatem implevit, 322 b Christus non ausus se comparare Deo, 968. Christi nativitas ex David, 585 b Miracula, 539 b Humilitas, 37 b Patientia, 591 c Christi omnes actus patientia signantur, 584 b Orabat non pro se, sed pro delictis nostris, 501 a Nobis dedit exemplum vivendi, 683 a Christi conversatio, 745 c Non dedignatus lavacro regenerationis corpus abluere, 582 c Christi baptisma, 328 c, 367 c Dicunt hæretici eum fuisse ad Baptismum compulsum a Maria, 759 b Flevit Lazarum, 396 a Humiliavit se, ut populum jacentem erigeret, 559 c Prophetæ prædixerunt mortem Christi, 539 c prædixit mortem suam, *Ibid.* Dominus infirmitatem hominis quem portabat ostendit, 491 c Christum pati oportuit, non ut sentiret mortem sed ut vinceret, 539 c
Christus passus est ut nos Dei filios faceret, 218 a Christi passio, 654 e Christi sanguine vivificatur etiam qui fudit sanguinem Christi, 584 a Peccata nostra portavit, 445 b Passus est pro peccatis nostris, 613 d Advocatus noster, 46 a Christi sanguine redempti sumus, 614 a Mediator inter nos & Patrem, 538 b Sacerdos Dei summi 249 b, 258 b Sæpe pro nobis passus, 734 c in Isaia sectus, in Abel occisus, *ibid.* d Spiritum sponte dimisit, 540 a Non erat remansurus apud inferos, 655 e Apparuit discipulis simul vinctus, 540 a Regressus ad superos, *Ibid.* Christi tunica non dividitur, 468 b Christus ad reparandos nos missus, 519 b Christi adventu detectus & prostratus inimicus, 461 b Omnibus venit, 500 c Doctis & indoctis, ætati omni & sexui præcepta salutis edidit, *Ibid.* Rex in æternum, 657 e Illuminator & salvator generis humani, 646 d Sospitandis hominibus salutare lumen Christi, 461 b
Christus est lux & dies, 600 c Sol verus & dies verus 371 c, 504 d Invictus est, 608 b Via & veritas, 679 b Plenitudo veritatis, 250 c 338 a Non dixit: Ego sum consuetudo, 705 b Ecclesiam suam gubernat 297 b In se primus ostendit quod in aliis coronaret, 723 b Christus est panis vitæ, 494 a Domus & templum Dei, 635 b Manus & brachium Dei, 644 a Est regnum Dei, 490 d Nondum vindicatus, 593 b Duplex adventus, 539 a Secundus adventus appropinquat, 262 a Hinc magis illuminat Christus, *Ibid.* Humilitatis magister, 215 c Humilis venire debebat, 649 b Judex venturus est, 657 b, 658 e Veniet in potestate manifestus, 593 b Christus in captivis fratribus redimendus, 234 d Nonnullos affligi patitur ut aliorum caritas tentetur, *Ibid.* Christus accipiat quod adversarius auferebat, 457 c Christi nomine abutendum non est, 320 d Christus dictus ovis & agnus, 650 c Petra, 252 b Lapis 651 c Christi indumentum, 454 c 457 b 468 c Christum induere, 349 c 376 a 468 c Christi nomen induere, 601 c Coheredes Christi, 481 a, 492 b Christus est caput viri, 621 b Disciplinæ magister, 45 d Pacis doctor atque unitatis magister, 486 c Christi jugum leve, 696 c Christus vigilat & precatur, 501 a spectat præliantes, 219 a Christo spectante, 578 c Caro Christi & Sanctum Domini, 469 b Christi sanctum corpus, 716 b Christi sanguinem quotidie bibere, 213 c Christus solus audiendus, 257 c Christo nihil præponendum, 492 b, 610 b, 614 a Christus negantem se negat, 447 d Christus unus est, 132 b Christi grex, 144 a Christus gregem suum nominat oves, 601 c Christus est resurrectio nostra, 490 d Sortiti de veste Christi, quis Christum indueret, 467 c Incunctanter veniendum ad Christum, 558 a Judæi magum existimarunt Christum, 539 b Christus a Chrismate dicitur, 901. In cælum sublatus est, 915 In Christi nativitate credendum est angelica non defuisse ministeria, 851. In ipso divinitas & humanitas in unam personam convenerunt, 853. Veniebat Christus ad Baptismum ut sacramento perennis daretur auctoritas, 865 In ipso utriusque naturæ facta est unitas, 869. Ipse verus homo & verus Deus, *Ibid.* Jejunavit ut veritas humanitatis ejus pateret, 871 Suo spiritu ductus in desertum, 872 Eodem spiritu translatus super pinnaculum templi, 877 Non necessitate, sed obedientia ursus ad mortem, 903. Cur mortem timuerit, *Ibid.* Christus adorandus. 896 Reconciliare nos Deo nulla oblatio potuit, nisi sanguis Christi, 900. Impossibile erat animam Christi teneri ab inferis, 907 Christus descendit ad inferos, 919. Carnem cælo intulit non vectoribus angelis, sed naturæ divinæ propria usus virtute, 917.
CHRISTIANI successerunt Judæis, 628 a Christianorum novum nomen, 639 d Non verbis philosophi sed factis, 580 a Non magna loquuntur sed vivunt, *Ibid.* e Debent esse simplices & prudentes 693 a Contentiones esse non debent inter Christianos, 41 d Christi discipulo zelare non licet, 600 b Christiano non

non licet cogitare vitia, 716 d Non licet odisse Christianis, 525 b Odiis benevolentiam reddunt, *Ibid.* c Renuntiarunt mundo 558 c Carnali patri, 488 a Erunt glorioſi cum Chriſto 526 c Chriſtianus quis vere ſit, 474 a Chriſtianus falſus, 453 b 474 a 567 b
Chriſtianus non eſt qui in Chriſti Eccleſia non eſt, 179 d Oculi & aures Chriſtianorum cuſtodiendæ, 718 a Neſas Chriſtianis turpia Gentilium convivia in collegio frequentare, 288 a Filios cum ethnicis ſepelire, *Ibid.* Non debent experiri judicem gentilem, 683 c Vitanda matrimonia cum infidelibus, 434 c Debent imitari Chriſtum, 413 d Chriſtianus nihil admirari præter Dominum debet, 718 d Alia Chriſtianorum & Stoicorum de peccatis ſententia, 174 b Chriſtanorum multorum vitia ante perſecutionem Decii, 434 b Unanimitatem deſiderat Cyprianus, 481 a Comparat mores ætatis ſuæ cum ætate Apoſtolorum, *Ibid.* Largitatem operationis ſua ætate infractam queritur, *Ibid.* b Comparantur Chriſti ſervi cum diaboli ſervis, 575 d Chriſtianus debet cæleſtia tantum cogitare, 670 c Chriſtiano luctandum eſt cum diabolo, 546 b Craſtino cogitare prohibetur, 495 b
Chriſtianus non debet perire quaſi nocens, 41 a Non debet puniri niſi propter nomen Chriſti, 682 e Dæmones vulgus in odium Chriſtiani nominis cogunt, 536 a Chriſtianos mundus odit, 610 d 617 a Chriſti nominis odium prædictum, 680 b In contemptum Dei impugnantur Chriſtiani, 515 c Solus diſplicet Dei cultor, 516 a Poteſtas adverſum nos datur vel ad pœnam vel ad gloriam, 499 c Ab initio mundi inſtitutum ut juſtitia laboret, 386 a Chriſtianum eſſe crimen eſt, 516 c Longa tormenta admoventur Chriſtianis, *Ibid.* Multiplicantur ſuplicia, *Ibid.* Novæ pœnæ excogitantur, *Ibid.* Torqueri deberent Chriſtiani ſi negarent, *Ibid.* Interfici debet, non torqueri qui confitetur ſe eſſe Chriſtianum, *Ibid.* Nemo Chriſtianus apprehenſus reluctatur, 519 b Nemo ſe ulciſcitur, quamvis copioſus ſit populus, *Ibid.* c Chriſtianus mori poteſt, vinci non poteſt, 223 c Chriſtiani provocant hoſtes veritatis, 92 c Chriſtianos patientes facit de ſecutura ultione ſecuritas, 519 c Numquam in Chriſtianum nomen exſurgitur, ut non ſtatim divinitus vindicta comitetur, 520 a Nuper ſecuta granditer Chriſtianorum defenſio, *Ibid.* Chriſtianis imputantur omnia mala, 507 c Plurimi Chriſtiani tentationibus non vincuntur, ſed probantur, 541 b Quidam minus fortiter ſtant, *Ibid.* Chriſtianis communes cum ethnicis calamitates, 546 b Quoſdam ea res movet, 545 d Chriſtianis plus quam ceteris in ſæculo laborandum, 546 b Cur Chriſtianis & profanis interim laborum conditio communis, 545 c Non per Chriſtianos ſed pro Chriſtianis accidunt hæc de Dei indignatione, 520 b His vindicantur Chriſtiani, etſi ipſi videntur ea pati, *Ibid.* Chriſtiani non franguntur nec muſſitant, 521 a Per ipſa quæ cruciant probari ſe ſciunt, *Ibid.* Adverſa æqualiter cum ethnicis non patiuntur, quia æqualiter non dolent, *Ibid.* b Adverſa Chriſtianos in dolore corroborant, 549 c Chriſtiani non niſi cum ad Deum venerint Dei promiſſa capient, 522 c Diſcrimen inter Chriſtianos & eos qui Deum neſciunt, 549 c Chriſtianis gaudendum cum ad Chriſtum vocantur, 543 a, 545 b Chriſtiani mortui non ſunt lugendi, 395 c 554 c Chriſtianus cur emendetur, 686 b Chriſtiani ſemper orant pro bono ſtatu reipublicæ, 522 c Chriſtiana veritas, 320 d Chriſtianiſmus fidei & ſpei res eſt, 586 d
Chullabi, 711 a
Cibaliana, 708 d
Cibus feralis, 173 c Cibus diaboli, 457 c Cibi idolorum mortifera, 443 b Cibus ſceleratus, 499 b 453 c
Cicatrix ſanitatis obductæ, 713 b Cicatricem obducere, 107 c Cicatricum gloria, 118 c
Cilicium & cinis, 562 d
Ciniterium, 390 a
Cinerem ferre, 451 b
CIRCENSES Conſo conſecrati, 715 a Ob rapiendas Sabinas. *Ibid.*
CIRCUMCISIONI octavus dies deſtinatus umbra fuit & imago, 232 c Circumciſio carnalis evacuata, 633 c Seminis non proficit, *Ibid.* c Circumciſio ſpiritalis promiſſa, *Ibid.* c Circumciſio cur octavo die juſſa ſit celebrari, 857. In Phœnices & Arabes hæc traditio inolevit, *Ibid.* Filii Eſau & Iſmael illius traditionis non expertes, *Ibid.* Cur nomen circumciſo aptabatur, *Ibid.* Cur anterior membri portio juſſa eſt circumcidi, 858. Imperata eſt circumciſio, cum fidei tempora propinquarent, 860 Circumciſio nunc nobis mandatur, *Ibid.* Illa populo Chriſtiano damnabilis eſt, 901 circumciſio carnalis, 232 b Spiritalis, *Ibid.* c Carnalis & ſpiritalis, 244 b
Cirta, 701 b
CITTINUS, 299 a
Civitates ſoli hiatu devoratæ, 347 b Civitas meretrix, 416 c Civium injuriæ gravius graſſantur quam hoſtes, 514 a
CLARUS a Maſcula, 710 d
Claſſico noſtræ vocis. 607 b
CLEMENTIANUS, 185 a
CLEOPAS diſcipulus Chriſti, 746 e
CLERUS minor, 748 a Clero proximi, 86 c Cunctis religionis gradibus ad ſacerdotii faſtigium Cornelius aſcendit, 166 a Clerico miniſterio deputatus, 271 b Clerica ordinatio, 115 b 272 b Clerici non niſi altari & ſacrificiis deſervire debent, 272 b Vetitum de clericis tutorem vel curatorem teſtamento ſuo conſtituere, *Ibid.* Clerum conſulit Cyprianus in Ordinationibus, 85 c, 113 b ſine cleri concilio nihil agit, 38 c Oportet epiſcopum per clericos ſcribere, 85 c Clerus cum epiſcopo præſidet, 211 b Clerici urbici, 131 a Clerus Romanus cum epiſcopis deliberavit de cauſa lapſorum, 111 c Lapſorum cauſam differt ſede vacante, 198 c Gajum Diddenſem a communione ſua removet clerus Carthaginenſis, 97 c Clerici in honore ſportulantium fratrum, 272 b Clerici a diviſione menſurna prohibiti donec judicentur, 100 b non tamen a miniſterio privati, *Ibid.* Quibuſdam lectoribus honor presbyterii & eadem ſportula, 120 c Per revelationem Dominus jubet ne clerici cum feminis commorentur, 947. Quidam clerici de feminarum commoratione ad ignominiam devoluti, *Ibid.* Epiſcopi & clerici & laici poſt confeſſionem & miracula commoratione feminarum naufragarunt, 951. Clericus cum femina commorans eunuchus eſt & mœchus, 953. Fruſtra pudicitiam intrinſecus cuſtodit qui illam extrinſecus facit infamari, 954 Continentibus clericis & virginibus hoſpitia ſeparanda, 963. Feminæ quam caute clericis inviſendæ, *Ibid.* & 988. Perverſe fit ut clerici feminam magis eligant ad communitatem, quam maſculum, 965. fruſtra dicunt utiliorem eſſe feminam, *Ibid.* Opponunt exempla Eliæ, Joannis & Domini & Apoſtolorum, 967. Refelluntur, *Ibid.* Chorus pſallentium virginum nunc apud quoſdam venenoſis cantibus demulcet, 972. Malunt mori quam a lateribus mulierum divelli, 974. inexcuſabiles ſunt, *Ibid.* Caritatis nomine fœditatem tegunt, *Ib.* Opponuntur his clericis Judæi & Gaſli idololatræ, 978. Refellitur quod ajunt nonnullos feminas habentes in domibus martyrium eſſe conſecutos. Item in martyrio ſibi ignoſci. 979. Quot incommoda ex parilitate. 982. 983 Quot commoda ex ſingularitate. *Ibid.* Qua conditione liceat clerico habere matrem, vel filiam, vel ſororem, vel conjugem, vel cognatam. 987 Nec vetula nec deſpecta ad domeſticum obſequium adhibenda, *Ib.*
CLINOMENI, 31 a
CLINICI, 370 b, 373 a
CLOACINAM Tatius invenit, 531 b
Clipeus fidei, 93 b, 110 b
Cœna Domini, 259 b
COLLECTA, 81 a
Collegii honor, 330 a Collegii ſacerdotalis concordia, 161 b 165 a Profana ſepulcra in collegio, 288 a
Colloquia vetita cum malis, 212 b Colloquia inceſta, 423 a
Collyrium Chriſti, 569 a
COLONICA, 82 a
Colorare lanas non docuit Deus, 418 c Colorum lites, 715 d
Columba ſimplex animal, 469 c Columba ter emiſſa baptiſmum in nomine Trinitatis ſignificat, 773 e reverſa in arcam figura lapſorum pœnitentium, 774 e
Commmeatum ſibi precari, 554 a Commeatum dare 117 b Commeatus a Deo datur, 172 b Commeatu accepto 51 a
Commemoratio anniverſaria martyrum, 119 b
COMMENTARII, 391 a
Commercia vetita cum malis, 212 b
COMMUNICATIO Evangelica, 101 c Communicatio contra Evangelium, *Ibid.* Sacrilega, 171 a falſa, 783 b uſurpata temere, 354 b laica, 309 b Communicatio non communicantium, 456 c Communicatio nulla extra Eccleſiam, 297 a, 310 a

310 a Per manus impositionem episcopi & cleri jus communicationis accipitur 53 b Ordo perveniendi ad jus communionis. *Ibid.* 55 c 57 d Salutaria dilationis remedia; 103 a Exitiosa properatæ communicationis remedia, *Ib.* & 107 b Comunicatio non est temere laxanda, 176 a Communicatio laxatur incautis, 443 a dari non debet crudo tempore, 53 b Vituperantur qui Sanctum Domini canibus donant, 94 a Temeraria festinatio pacis obtinendæ vituperatur, 61 a, 64 a, 93 d, Miraculis punitæ communiones indignæ 449 a b Communio sub unica specie, 450 b Communicationis fructus, 280 b Vide *Eucharistia & Lapsi*.

Ad communionem histrio non admittendus, 237 a communionem non ruperunt qui pacem mœchis dabant, cum iis qui non dabant 176 c Ob varias consuetudines numquam ab Ecclesiæ pace atque unitate discessum est, 344 b Cyprianus nemini legem imponit in baptismi controversia, 311 a, 327 b, 368 c, 373 a Plebs non immunis a contagio delicti cum sacerdote peccatore & legitime deposito communicans, 351 c

Compago corporis ecclesiastici, 189 b

Compares Christi, 736 a

Compedes aurei, 426 a

Cognitionis dies imminebat, 157 b

Concilia ante Cyprianum, 271 a, 306 c, 513 b Concilium persecutione sopita, 163 d frequenter actum Carthagine, 202 b Episcopi post Pascha Carthaginem convenire solent, 187 a Libellos de lapsis legit in concilio Cyprianus, 161 a In concilio Carthaginensi examinatæ singulorum causæ, 175 a Collatio singulorum cum episcopis, presbyteris, diaconis, confessoribus, stantibus laicis, 59 a, 61 a, 85 c, 109 a Placuit nobis, Spiritu sancto suggerente, 191 b Concilium idibus Maii, 200 a. Concilium de pace lapsis danda, 187 b Cyprianus cum collegis respondet Rogatiano, 267 a Cum collegis & compresbyteris ecclesiæ Furnitanæ, 271 a Concilium Carthaginense primum de baptismo, 299 b, 303 b secundum, 307 b tertium, 697 a Pro absentibus qui mandaverant sententia dicitur, 712 a Hortatur Cyprianus ut singuli quid sentiant proferant, neminem judicantes, 697 c omnium ultimus sententiam dicit, 712 b Convenerant episcopi plurimi cum presbyteris & diaconibus, præsente etiam plebis maxima parte, 697 a Concilia quotannis in Cappadocia, 341 c d Concilium Iconiense, 345 c, 353 b Romanum, 164 d

Concisio, 211 b

Concordia salutaris, 184 b Concordia simul juncta vinci non potest, 219 b Concordia commendata, 44 d Concordia individua, 221 b Concordiæ vinculum, 310 c Concordiæ vinculo manente, 177 a Concordia collegii sacerdotalis, 161, b 165 a Concordia divina episcoporum, 341 a Concordia sacerdotii, 330 a Concordiæ mutuæ glutinum, 479 c

Concupiscentiæ diabolo servire compellunt, 182 a

Conditio loci, 33 b, 262 a, 261 b, 383 b Conditio corporalis communis, 521 c

CONFESSIO nominis, 189 b Confessio Christi 722 c, 725 c Confessio dominica, 609 e Confessionis arma, 228 a, Confessionis dominicæ corona, 213 b Confessio florida, 75 b, 78 b Confessionis virtutes, 732 d Confessionis dignitas 750 c Confessio immunem non facit ab insidiis diaboli, 478 a Confessio exordium gloriæ, non meritum coronæ, *Ibid.* b

CONFESSORES laudantur, 123 b Confessorum cautio quanta debet esse, 478 c caute visitandi, 34 b Apud confessores presbyteri singuli cum singulis diaconis per vices offerunt, *Ibid.* c Confessoribus impertiatur cura propensior, 36 c Confessores plurimi a fratribus suscepti, *Ibid.* Sexaginta quinque Romam veniunt, 78 a Confessores Romani confessionis gloriam cum studio disciplinæ conjungunt, 87, c Hoc est vere esse martyrem & confessorem, 88 b Quam utiles Cypriani litteræ confessoribus Romanis, 108 b In hæresi confessio prodesse non potest, 751 a Confessor Deo aspirante loquitur, 391 b Dominus in confessoribus loquitur, 392 b Confessori Deus inspirat constantiam, 617 c Confessores spectaculum Deo, fratribus exemplum, 431 b Plebs pastores in confessione sequens, 375 a, 378 a Feminæ & pueri inter confessores, 378 b, 386 d, 432 a Lætitia Ecclesiæ in reditu confessorum, 431 c Confitenti Deum venia datur, 526 b Confessor illustris & verus 38 b Nulli magis congruit evangelicus vigor, quam confessoribus, 108 a Confitentium dignitas incorrupta, 151 c Nihil magis congruit quam confessori evangelium legere, 116 a, 120 a sine tormentis in carcere morientium corporibus impertienda est cura propensior, 123 c dies in carcere morientium notandi, 124 c confessus est quisquis professus intra diem non est, 441 b Hic inter martyres honor, 625 c Hæc est privata confessio, 441 b

Confessorum officia, 39 a b nonnullorum vitia, 38 a, 41 c, 130 a quorumdam mentes a quinque presbyteri scorruptæ, 478 a Fraudes, stupra & adulteria in quibusdam confessoribus, 478 a Nonnuli Dei templa & post confessionem sanctificata turpi concubitu macularunt, 41 c Nonnulli gloriam nominis destruunt, 40 c Vituperantur extorres qui in patriam injussi redeunt, 41 a Confessores presbyteris & diaconis debent parere, 38 a adversarium metuere debent, 37 c A presbyteris & diaconis admoneri debent, 54 b, 55 b Plurimos in carcere instruit divina censura, 56 d Confessorum sanctitatem non minuit quorumdam fracta fides, 479 d Stat pars major. *Ibid.* Eorum laus amplius ex lapsu aliorum. *Ibid.* Confessores a Novato & Novatiano seducti de Ecclesia recesserunt, 141 c De carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error excepit, 160 a Boni & glorioси confessores non potuerunt diu extra Ecclesiam detineri, 152 d Quidam in schismate manebant ob communionem confessorum, *Ibid.* c Romanorum confessorum reditus ex schismate, 147 a Confitentur quæ extra Ecclesiam fecerant, 149 b, 150 a Petunt ut omnia oblivione deleantur, 149 a Recipiuntur in suo quisque gradu, 150 b Omnia Deo remittuntur. *Ib.*

Confiteri apud sacerdotes Dei, 453 a Dolenter & simpliciter confitendum. *ibid.* Animi pondus exponendum. *ibid.* Confiteantur singuli delictum, dum admitti confessio potest, *ibid.* d Confessus est sese blasphemasse Basilides episcopus, 287 c Multi conscientiam delicti sui non confitentes immundis spiritibus adimplentur, 449 b 451 c Conscientiæ dissimulatæ crimen, 451 a Confessio secretarum cogitationum necessaria, 453 a Qui cogitaverant de sacrificio aut libelli facinore, hoc ipsum apud sacerdotes confitebantur. *ibid.* b Scientes scriptum esse, Deus non irridetur, *ibid.* b Confessio non est apud inferos, 184 a

CONFIRMATIONIS Sacramentum, 316 b c Quod deerat baptizatis, a Petro & Joanne factum *ibid.* Manu impositâ invocatus & infusus Spiritus sanctus. *ibid.* Baptizati in Ecclesia præpositis Ecclesiæ offeruntur, ut signaculo dominico consummentur, *ibid.* d Confirmatio a solis episcopis datur, 741 c Plerique post baptisma sine impositione manus episcopi moriuntur, 740 e Habentur tamen pro perfectis fidelibus, *ibid.* Confirmatio si necessaria esset ad salutem, omnibus episcopis salus adimeretur, 743 a Ungi necesse est baptizatum, 301 b Eucharistia est unde baptizati unguntur, *ib.* Oleum in altari sanctificatum, *ibid.*

Conflictatio in adversis probatio est veritatis, 449 a

Conjunctiones *illicitæ & periculosæ*, 240 b

Conjux spernitur in martyrio, 727 d

Collationes, id est eleemosynæ, 44 a

Conscientia multum habet ponderis, 714 d Conscientiæ victricis vigor, 378 b Conscientiæ nostræ judex Deus, 623 d Conscientia coronatur in pace, 626 d Conscientiæ latebræ, 513 b, 599 c Conscientiæ vulnera, 515 b, 562 a Conscientia tolerabilis, 173 c polluta *ibid.*

Consensere jura peccatis, 20 b

Consessus noster, 122 b

Conspirationes factiosæ, 131 a

Consuetudo sine veritate vetustas erroris est, 337 b Consuetudini anteponenda veritas, 353 a, 704 d, 710 c Non dixit Christus, Ego sum consuetudo, 705 b Non est de consuetudine præscribendum, sed ratione vincendum, 305 c, 318 c Consuetudinem ratio & veritas semper excludit, 709 c Non hominis consuetudinem sequi oportet sed Dei veritatem, 258 a, 305 a Consuetudines variæ Ecclesiarum, 344 a b Consuetudo Romanorum, 553 a Ob varias consuetudines numquam ab Ecclesiæ pace atque unitate discessum est, 344 b

Consulatus summus honor apud romanos, 533 b Consulum fasces, 66 b

Consummata gloria martyris, 124 c

Contagium venenati sermonis, 211 b
Contagio turpis & infamis, 237 a
Contagia cibi feralis, 173 c
Continentia virginalis, 166 b Continentiæ propositum glorioſum, 176 c Continentiæ robur, 560 a Continentiæ palma, 604 b Continentiæ bonum, 681 a
Contumeliarum ludibria, 583 b
Contumacia improborum frenanda 146 b
Convenæ temerarii, 470 c
Conventicula, 393 b Conventiculum perditæ factionis, 205 b Conventicula hæreticorum, 472 a
Convicia vitanda, 42 a contemnenda, 198 a
Convivium sobrium sonet psalmos, 26 d Convivia lasciva vitanda, 426 a Convivia turpia & lutulenta in collegio, 288 a Convivia cum malis vetita, 212 b
Corax figura eorum qui ad Ecclesiam non revertuntur, 873 b
Corban non respicis, 569 a
Cor hominis devoti Deo, 617 c Corda mundantur fide, 757 b
CORNELIA, 78 b
CORNELIUS episcopus Romanus, 135 a, 137 c, 141 c, 158 c, 187 a, 191 b, 221 b, 276 b, 288 b electus a Deo omnipotenti & Domino nostro Jesu Christo, 149 b A sexdecim episcopis ordinatus, 180 a Cornelii ordinationi intercedunt factiosi, 136 b, 140 b Legati ab utraque parte in Africam, 135 b, 139 a Non leguntur litteræ adversariorum Cornelii, 139 b Legati Romam mittuntur, 136 a, 137 c Interim omnia in suspenso remanent. Non scribitur ad Cornelium sed ad Ecclesiam, 145 a Cyprianus auctor est Adrumetinis ut Cornelio litteras non inscribant sed Ecclesiæ Romanæ, *Ibid.* Legati Novatiani rejiciuntur, 135 a Scribunt in Africam ordinatores Cornelii, 137 a, 139 b Cyprianus in Concilio scribit ad universos Africæ episcopos pro Cornelio, 146 a Scribit etiam ad Cornelium, 137 c Litteræ ad Cornelium ex universa Africa, 143 a Episcopatus Cornelii ab omnibus in Africa agnoscitur, 145 a Cornelii mores laudantur, electio defenditur, invicta in episcopatu constantia prædicatur, 165 b *& seq.* Cornelius cunctis religionis gradibus ad sacerdotii sublime fastigium ascendit, 166 a Cum Cornelio, hoc est, cum Ecclesia catholica communicare, 161 b Cornelii & collegarum ejus sententia de lapsis, 164 d Cum pluribus collegis deliberat de recipiendo Trophimo, 171 b Afficta Cornelio crimina, 171 c Accusatur a nonnullis, quod cum turificatis communicet, 162 b Cornelium dictitant libelli labe maculatum, & communicare cum Episcopis qui sacrificaverunt, 171 a Minis Felicissimi movetur, 193 b Inter martyres deputandus, 169 a Dux confessionis, populum suasit fieri confessorem, 222 b Ecclesia omnis Romana confessa est, *Ibid.* Beatus martyr, 228 b, 280 a
Cornelii Papæ epistola ad Cyprianum. 147 153
CORNELIUS Centurio, 308 b
Corona candida pro operibus, 578 d
Coronæ candidæ & purpureæ, 52 a Corona agonistica, 608 a Corona virtutum baptisma sanguinis, 609 d Corona descendit de Dei dignatione, 439 a Corona fidei, 474 a Corona confessionis dominicæ, 213 b, 230 a passionis, 224 b justitiæ, 478 b purpurea pro passione, 578 d Coronæ martyrum, 447 e Corona disciplinæ dominicæ, 88 c Coronarum cælestium præmium, 219 a Coronæ finem dederunt doloribus, 48 d Coronari in morte non potest qui divisus est ab Ecclesia, 175 a Coronam diaboli ferunt sacrificantes, 431 c
Corpus unum adunationis nostræ, 233 d Corpus gregis dominici, 143 b Corpus Ecclesiæ catholicæ, 138 a. Corporis ecclesiastici compago, 180 b Corpus Domini invadunt, 443 c Corporis & Sanguinis Christi protectio, 189 a Corpora nostra membra sunt Christi, 181 d Corporis nostri societas, 184 b Corpus officina spiritus, 847 quo discedente nulli aptum est usui. *Ibid.* Ex clientela quam reddidit animæ, post resurrectionem simul & commodi particeps erit, 913 Corpus enervatum, 237 b Corporum materia consimilis, 512 b Conditio communis, 521 c
Corruptores Evangelii, 471 c
Correptionem audiunt boni, 694 e
Crapulam cruditate ructare, 264 b
Credere cogitur etiam persecutor, 727 d Credentium pater vivus, 488 b
Credendi vis quanta, 683 c Creditum suum recipere docuerat creditorem, 395 c
CREDULA martyr, 80 b
CREMENTIUS subdiaconus, 27 b, 34 a
CRESCENS a Cirta, 701 b
Crimen voluntatis, 442 a Criminis particeps est qui imperavit, 107 a
Crinem mutare adulterinis coloribus, 420 a Crines inficere, 421 d
Cristæ montium, 718 d
Crocodili, 516 a
Crucis signum, 655 b Crucis signum in fronte 477 a Mortis non timetur periculum, ubi tantæ reverentiæ conspicitur signum crucis, 852 ejus virtus omnia peragit sacramenta, neque sine illo aliqua consecratio meretur effectum, *Ibid.* Operationis auctoritas in figura crucis omnibus sacramentis largitur effectum, 907. Solum sacramenti signum repellit dæmonia, *Ibid.* Moysis supinæ manus in signo & sacramento crucis, 615 d
Crudelitas ingeniosa, 516 b
Cruore suo loti, 732 a
Cuiculi, 709 e
Culmi uberes, 732 b
Cupiditas gloriæ cælestis, 108 b
Curator testamenti non potest esse clericus, 271 a
Cynocephali, 516 a
Cyprianus qui est Thascius, 291 b Cæcilius Cyprianus, 293 c In tenebris & vitiis jacuit, 8 a Non videbatur ei possibilis conversio, *Ibid.* Quomodo mutatus, *Ibid.* b Carthagine credidit & crevit, 123 a Plebis suffragio & Dei judicio episcopus, 129 b Quinque presbyteri contra illius episcopatum conjurant, 129 b Plebs in eos indignatur, 133 a contumelias episcopatus sui dissimulat Cyprianus, 52 c nihil agit sine consilio cleri & consensu plebis, 38 c Consulit clerum & plebem in ordinationibus, 113 b In pace delectus episcopus populi universi suffragio, 196 a In quiete serviens disciplinæ, in tempestate proscriptus, *Ibid.* clamore violento populi flagitatus, 63 a quomodo proscriptus, 293 c Secessus ejus vituperatus a nonnullis, 27 b, 63 a defendit se, 61 d, 63 c quieti fratrum consulens secessit, 63 a publicum conspectum vitat respectu utilitatum Ecclesiæ, 35 c Dominus jussit ut secederet, 54 b Pecuniæ summam reliquit apud clericos, 33 c solo corpore abfuit, 63 b, 93 c constituit vicarios pro se absente, 123 c Cypriano nulla requies, 101 a non redit ne auctor sit rumpendæ pacis, 122 d ne persecutionem exacerbasse videatur, 131 c sperat se cito rediturum, 125 a commendat confessores in carcere constitutos, 123 b Adesse vellet ut erga illos dilectionis obsequia compleret. *Ibid.* Reditum Cypriani morantur quinque presbyteri, 131 c Exsilium biennii quam molestum Cypriano, *Ibid.* b Optat ut omnes Ecclesiæ inter se consentiant in judicio de lapsis, 63 d, 99 a Indignatur in presbyteros qui lapsis pacem dederant, 51 c *& seq.* A communione sua arcet si quis communicet cum lapsis, 99 a, 130 a dissimulandum non putat in re tanti momenti, 52 c ejus dolor ex lapsu suorum, 433 b Prostratus sibi videtur in prostratis fratribus, *Ibid.* c. Defert aliquid libellis martyrum, 59 c, 61 b Aliquid remittit ad violentiam lapsorum mitigandam, 64 b Quædam in Cyprianum durius injecta in epistola lapsorum, 103 b Nemini ex lapsis communicavit, quamdiu persecutio sæviit, 165 a Severior fuit in lapsos quamdiu vincere potuerunt, *Ibid.* Laudatur ejus censura, 93 d Agit post Pascha de causa lapsorum cum collegis, 134 c. Vide *Lapsi*. Necessitati temporum succumbit 165 a Non recedit ab his quæ in Concilio statuta sunt. *Ibid.* Contendit episcopos lapsos deponi & pœnitentiæ summitti debere, 288 b Non restituendos qui Stephanum fefellerant, ut restituerentur, 286 c Cypriani opera episcopatus Cornelii in tota Africa agnoscitur, & Novatianus damnatur, 145 b *& seq.* Gloriam confessorum suam computat, 88 d Librum de Lapsis & de Unitate Ecclesiæ mittit ad confessores, 161 a Dolor ejus ex schismate confessorum, 160 a Gaudium de eorum reditu ex schismate, 152 b Schismatici per provinciam pererrant, nec audent ad Cyprianum accedere, 208 c Cyprianus impavidus sua interesse non putat a quo perimatur, 211 b Impavidus Cypriani animus, 193 c *& seq.* Contendit causam illic audiendam ubi crimen admissum, 206 b Non minorem esse auctoritatem episcoporum in Africa constitutorum, 207 a Cogitabat ad Thibaritanos venire ut eos hortaretur, 213 a Deo & Christo servit, & sacrificia puro ore & in per-

secutione & in pace indesinenter offert, 297 d Orat in sacrificiis & in orationibus pro Lucio Papa, 230 a Candidum pectus Cypriani, 382 b In Cyprianum convicia & calumniæ Pupiani, 291 b *& seq.* Illius agendi ratio cum schismaticis, 208 e, 210 c Ecclesiam nemini claudit, remittit omnia, multa dissimulat, 208 c Ait se delictis plus quam oportet dimittendis pæne ipsum delinquere, 209 a Venientes ad Ecclesiam singulos suscipit, 292 d Unus atque alius a Cypriano, plebe obnitente, recepti pejores exstitere, 208 b Quotidie fratribus servit, 292 d
Cypriani humilitas, 105 b Hortatur affectione potius quam potestate, 410 a Extremum & minimum se dicit, *Ibid.* Ejus humilitatem norunt & diligunt fratres & gentiles, 292 d Accusatur nimiæ remissionis in lapsorum causa, 163 c Caritas Cypriani in pauperes, 123 a, 125 a in captivis redimendis, 234 c in sublevandis martyribus, 380 b, 382 c, 383 a Mittit de sumpticulis propriis ad sublevandos confessores, 42 d Invitat Carthaginem pauperes quos sua ecclesia alere non potest, 238 a Quantitas Cypriani propria, 121 d Revelatione cognoscit futuram persecutionem, 44 c, 188 a, 191 b Prædicit crudeliorem quam antea persecutionem, 214 b Deus revelat Cypriano pacem brevi futuram, 42 a, 46 c. Revelatio ostensa Cypriano, 298 a Revelatione cognoscit appropinquare sibi & Cornelio diem agonis, 226 a Fratres non esse unanimes in precando, 44 c dormitare in precibus, 45 c De victu parco & sobrio potu divinæ admonitiones, 46 c Cypriano sæpe revelatum ut prædicet non esse lugendos mortuos, 554 c Consulit Deum, 298 a Legem aliis non imponit in Baptismi controversia, 310 c, 329 a, 374 a, 628 b Prævaricator veritatis & proditor unitatis nonnullis videtur, 318 a Vocatus pseudochristus, 358 b Tacito nomine carpitur, 737 c Hæreticorum stupore præditus dicitur, *Ibid.* Acculatur quod errores omnium ecclesiarum corrigere voluerit, *Ibid.* d Querelæ Cypriani de Stephano, 335 b c In primis quod sacerdotes veritatem & unitatem tenentes abstinendos putet, 336 b Pro honore Ecclesiæ & unitate pugnat, 317 c Parum videtur Cypriano quod plebem voce erigat, nisi etiam divina lectione confirmet, 607 b In libris ipse se designat, 379 b Utilitas litterarum Cypriani, 379 b Magnis semper sensibus loquitur, *Ibid.* Firmilianus missa a Cypriano scripta, quasi sua propria suscepit, 342 d Non in transcursu legit, sed sæpe memoriæ mandavit, *Ibid.* Cyprianus ob confessionem nominis relegatus, 373 b Primus apud acta proconsulis confitetur, 379 c, 381 c Prior inter martyres, quia prior confessus est, *Ibid.* Cypriani secessus ante passionem, 392 a Vult pati Carthagine, *Ibid.*
CYPRIANUS Antiochenus, 1105. *Vide caput primum & ultimum vitæ S. Cypriani.*

D

DÆMON non potest terram movere, sed præsciens terræ motus, id facturum se simulat, 348 a Dæmones fugantur a Christianis, 539 b Dæmones poetæ norunt, 534 b Dæmonia principalia, 347 d
Damnatorum diversæ pœnæ, 730 c
DANIEL Deo devotus, 619 d Noluit adorare Bel, 217 c, 227 b Laudatur, 447 b, 455 b Danieli prandium divinitus apparatur, 496 c, 567 a Daniel consultus a Nabuchodonosore, 563 b Minas regis vicit, 725 d
DATIVUS a Badis, 702 c Dativus in metallo constitutus, 373 b, 379 b
DATIVA, 82 a
DAVIDEM Saul persequitur, 597 a, 619 c David saltavit ante arcam, 713 c, 714 a
Debita Dominus appellat peccata, 497 b
Decimæ concessæ Levitis, 272 a De patrimonio nec decimas damus, 481 c
DECIMUS presbyter, 72 b
DECIUS tyrannus, 168 a Bello & armis victus, 170 a Ejus odium in sacerdotes, 168 a Patientius audiebat levari adversum se æmulum principem, quam Romæ constitui Dei sacerdotem, *Ibid.* b Miratur constantiam Celerini, 117 c Deciana persecutio, 775 b
Defunctorum vultus per imaginem detinentur, 528 a
Delicata jactatio, 549 a Delicatæ mentis ignavia, 541 c
Delicta ubique flagrant, 19 c Delictorum æstuantium vapor, 94 c Delicta nostra reputemus, 448 b Delicta fiunt religiosa, 18 a
Delimare, 35 c
Delinimenta aurium, 717 b
Delinquendi nullus metus, 513 b
DEMETRIUS episcopus, 187 a, 292 a Demetrius Aleptiminus, 706 b
DEMETRIANUS ventitabat ad Cyprianum, 505 b studio magis contradicendi quam discendi, 507 a Seminabat odia adversus Christianos, 508 a Dicebat imputari illis debere omnes calamitates mundi, 507 c
Denotata, 349 a
Deposita ecclesiæ oblata, 154 a, 155 a, 157 a
Depopulatur matrimonium, 193 b
Desaltantur fabulosæ libidines, 717 b
Detractio vetita, 695 b
Detriumphare, 719 a
DEUS nomen est illi, 537 a Deum patrem cognoscunt gentiles, 708 c Deo nomen nullum, 537 a Dicta vulgi Deus videt, 535 c Deus est omnium dominus, 536 a videri non potest, 536 c Dei visio perpetua, 526 c eleemosynis pauperum feneratur, 571 d Videt corda & pectora singulorum, 453 a Mundi rector & dominus, 510 b Nihil fieri potest nisi quod aut fecerit Deus, aut fieri permiserit, *Ibid.* Nihil fit ignaro Deo aut non permittente, 448 a Falli non potest, 623 d Judicis majestate metuendus, 457 a Irascitur, 513 a Non deridetur, 453 b, 623 d Derideri non potest, 623 d Placandus longa satisfactione, 130 b, 445 b Ira Dei jejuniis & fletibus placanda, 454 b Deus indulgens & severus, 111 b Præceptorum suorum exactor diligens, *Ibid.* Domini indulgentia, ut Deum patrem vocemus, 489 a Dei misericordia in lapsos pœnitentes, 776 c Dei patientia, 581 c Deus cur patiens, 682 c Indulgens semper & bonus, 457 a Differt judicium ut homo convertatur, 581 c Cordis auditor est, 485 b Penetrat in abdita & occulta, *Ibid.* a Habenti Deum nihil deerit si ipse Deo non desit, 496 c Deus unus non numero sed universitate, 995. Omnipotens quia omnium dominatum tenet, *Ibid.* Dei est omne quod possumus, 9 a spectat nos certantes, 219 a Deus pacis & concordiæ magister Christus, 487 a Deus precandus, 43 b Solus colendus, 610 a, 611 c, 613 c Credentium & intelligentium pater, 494 a Deum patrem non habet qui Ecclesiam non habet matrem, 467 a Deum vel sero cognoscite, 524 a Credendum Deo, *Ibid.* b Homo de servo exigit servitutem & Dominum Deum suum non agnoscit, 512 b Deus non cognoscitur nec timetur, 513 a Non colitur, 516 a Non quæritur nec timetur, *Ibid.* c Dei arcana perspici non possunt, 685 c Deus loquitur in nobis, 217 c Conscientiæ nostræ judex est, 623 d Dei essentiam nemo hic ad liquidum comprehendit, 843 b Dei nomina, justitia, veritas, sanctificatio, 844 c Deus in nostra dedicandus est mente, 537 a Sacerdotes facit, 165 b, 291 c Dei opera perfecta sunt, 231 b Personam non accipit, 232 a Dei & Christi dilectioni nihil præponendum, 675 b Deus ignotus, 545 a
Dii quos adorant gentiles adjurantur & torquentur a Christianis, 518 a de corporibus ejiciuntur ejulantes, *Ibid.* & 535 c tremunt sub manu Christianorum, *Ibid.* Quid sint interrogati respondent audientibus gentilibus, *Ibid.* Christiani deos palam & in ipso foro destruunt, 517 a publice confundunt, dum se Christianos esse pronuntiant, *Ibid.* Deos clausos ne pereant tutela custodit, *Ibid.* c Turpe est eos colere quos ipse defendas, *Ibid.* Dii prophani, 590 c Deorum mater Idæa, 532 a Dii vernaculi Romanorum, 531 a Deos non esse quos colit vulgus, 537 a
Dextralia, 417 c
DIABOLUS invidia periit & perdidit, 590 b Hominem ad imaginem Dei factum impatienter tulit, *Ibid.* Nihil potest sine permissu Dei, 691 c Diabolo potestas adversus nos datur, 499 b In pace subdolus, in persecutione violentus, 595 b Latentia tela frequentiora sunt, *Ibid.* c Videns idola derelicta invenit hæreses & schismata, 461 c Hæreticos non impugnat sed eos quos videt stare, 328 c Fortiorem quemque magis aggreditur, 17 c Non gestit evertere quos jam suos fecit, 281 a Eos lacessit in quibus Christum cernit habitare, *Ibid.* Hæc est semper opus diaboli, ut servos Dei mendacio laceret, 170 a Totum detrium-

triumphaverat mundum, 719 a semper mendax & fallax, 134 a Blanditur ut fallat, 426 b Diaboli astutia & artes, 459 b Nos circuit, 594 c Obrepit frequenter & penetrat, 502 a Diaboli altaria, 201 d, 438 a Diaboli comparatio cum Christo, 575 a Torquetur ab exorcistis, 372 b, Diabolo resistendum, 696 b Quomodo vincendus, 608 a Diabolum interficere, 379 d
Diaconos Apostoli sibi constituerunt episcopatus sui & Ecclesiæ ministros, 269 c Solemnibus adimpletis diaconus calicem offert præsentibus, 450 b Diaconi cum presbyteris regere solent confessores, 54 a, 55 b Singuli presbyteris ministrant apud confessores, 34 c Apud diaconum exhomologesis, 60 b Diaconus contumeliosus in episcopum suum, 267 b Diaconorum ordinationes quomodo faciendæ, 285 c Diaconus abstentus quia cum virginibus in eodem lecto deprehensus, 243 a
DIANA Taurica, 532 a
Dies omnibus æqualiter nascitur, 371 b Illuminat æqualiter, 577 d Dies festi, 528 a
Dies cœnæ multiplicibus mysteriis honoratur, 899 Dies octavus, id est, post sabbatum primus, 232 c Dies negandi Christianis præstitutus, 432 b Dierum sæcularium cursus, 231 b
Digitis loqui, 717 c
DIOGA Leptimagnensis 712 a
DIONYSIUS schismaticus, 153 a
Dionysiana, 707 e
Disciplina ecclesiastica, 115 b, 130 a, 157 a, 193 a, 239 b Disciplinæ ecclesiasticæ vigor enervatus, 413 a Disciplina deifica, 290 a Evangelica, 108 a, 131 a. Disciplina christiana longa pace corrumpitur, 434 a Disciplinæ Dominicæ corona, 88 c Disciplina innocentiæ, 514 c Disciplinæ severitas, 375 a. Disciplina religionis & veritatis, 258 c Disciplina robusta legis dominicæ, 85 b Disciplinæ magisterium, 120 b Disciplinæ exploratio, 165 b Disciplina Dei observanda, 690 c Disciplinæ observatio, 239 c fundamentum religionis & fidei de observatione & disciplina, 408 a Disciplina custos spei, 407 a Nihil tam necessarium quam debita severitas divini vigoris, 105 c saluti ecclesiasticæ consuli non potest nisi disciplinæ semper custodita ratio servetur, *Ibid.* Disciplinæ apud Romanos severitas, 106 a Disciplina gladiatoria. 13 a
Discipuli reliquerunt Christum, 196 c vocantur sal terræ, 493 b
Discordantes damnati, 498 c Discordes sunt adversarii Christi, 467 a, Discordia non potest pervenire ad regnum cælorum, 473 c Discordia nec baptismo sanguinis potest ablui, 473 a, 498 c Discordiæ seminatio, 180 b Discordia recrudescens, 138 c Discordiæ furor, 225 b, 468 c, 471 c, 492 e Discordiarum virus, 604 d Discordiosus stilus, 139 c Discordiosa oratio, 472 d
Discriminalia, 417 c
Dispositio divina, 132 b, 138 c, 325 a, 333 a
Dispositio ecclesiastica, 143 b
Dissensionis malum, 480 a dissensionis insania, 224 b
Dissimulandi locus non est quando fraternitas decipitur a quibusdam, 52 c
Divinitatis veritas repudiata, 345 a
Divisiones mensurnæ, 120 c
Dives sterilis, 571 a Dives nemo est in sæculo, 568 c Divites semper trepidi, 22 b Eorum miseria, 74 b, 439 b Divites per divitias suas pereunt, 439 c Divitis peccatoris os & lingua magis torquebantur, 193 d Divitiæ non tantum contemnendæ, sed & periculosæ, 495 c
Doctrinæ adulterinæ, 132 a
Doctor audientium, 86 c Doctores presbyteri. *Ibid.*
Dolor testis veritatis, 540 c Dolorem fratris proprium computare, 233 c Dolere oportet sapienter, 400 a
Dolosus operarius, 358 b
Domesticorum cura, 692 a
Domicilium unitatis & veritatis, 151 c
Dominica pax, 329 a Dominicum celebrare, 259 b, 569 a Dominica legere, 116 b Dimissi e Dominico Ghristiani, 716 b
DOMINUS major quam diabolus, 610 d
Domus Ecclesiæ, 469 b
DONATA, 82 a
DONATULUS, 185 a Donatulus a Capsa, 709 c
DONATUS, 1 Donatus presbyter, 38 b Donatus episcopus Carthaginensis, 200 a Donatus episcopus, 187 a, 299 a Donatus a Cibaliana, 708 d Donatus martyr, 80 b Donatus, 1023
Dormitio, 241 b
Dubitatio legitima non debet reprehendi, 162 b
Ducenarius procurator, 288 a
Duo aut tres si convenerint in nomine Christi, quomodo intelligendum, 471 c

E

ECCLESIA in multitudinem latius extenditur, 464 b per orbem totum radios porrigit, 465 a ramos in universam terram extendit, 466 a Una mater fecunditatis successibus copiosa, *Ibid.* Corpus totius ecclesiæ, cujus per varias quasque provincias membra digesta sunt, 104 b Ecclesia una per totum mundum, 180 a Ecclesia catholica, 162 a Ecclesia in episcopo & clero & stantibus omnibus, 92 d Non est lapsorum numerus, *Ibid.* Ii sunt Ecclesia qui in Domo Dei permanent, 197 b Ecclesia catholica quæ una est & vera, 299 b Quinam in ecclesia remanere non possint, 157 a Qui plantatus non est in præceptis Dei patris, solus potest de ecclesia discedere, 158 b & cum hæreticis remanere, *Ibid.* Plantati non sunt a Deo, qui ab Ecclesia discedunt, 197 b Ecclesiæ catholicæ radix & matrix, 145 b In ecclesia frumentum & zizania, 160 a Ne Apostolis quidem hanc potestatem concessit Christus, ut paleas a tritico secernerent, 160 c, 180 d Christus in ecclesia præsidet & spectat, 574 c Ecclesiam Christus instituit & fecit, 472 c Ecclesia humana quæ a schismaticis instituitur, 180 a
Ecclesiæ catholicæ corpus, 138 a Ecclesia plebs sacerdoti adunata, 297 a Oravit Christus ut unum simus quomodo Pater & Filius, 501 b Alia confessio est unam esse ecclesiam confiteri, 159 a Una ecclesia, 132 b, 151 b, 297 a, 362 a, 463 b Una & sola est, 266 a In Christo unum corpus, cui numerus noster adunatus est, 257 b Ecclesia corpus unum, 480 a unanimitatis hospitium, 469 b Christus non multitudini sed unanimitati plurimum tribuit, 472 c ecclesiæ unitas sacramentis cælestibus cohæret, 467 b de unitate Patris & Filii & Spiritus Sancti plebs adunata, 498 b ecclesiæ unitas de divina firmitate veniens, 467 b de divinæ dispositionis ordinatione veniens, 307 c Dominus insinuans unitatem de divina dignatione venientem dicit, ego & Pater unum sumus, 363 a Christi pariter atque Ecclesiæ unitas cohærens individuis nexibus, 155 b unus Deus & Ecclesia una, 480 c una est Dei domus, 244 b unus Christus & una Ecclesia, 317 a Non alia domus est præter unam Ecclesiam, 469 b Christi tunica cur scissa non est, 467 c Dominici gregis animus & corpus unum, 143 b Novatiani mentiuntur in interrogatione, cum Ecclesiam non habeant, 365 b Si Ecclesia apud Novatianum fuit; apud Cornelium non fuit, 361 c *& seq.* Ecclesiam spondet diabolus ut ab Ecclesia avellat, 134 b Ecclesia non est apud hæreticos, quia una est & dividi non potest, 333 d dictitabant suis schismatici simul se in Ecclesiam reversuros, 207 c unitas firmiter tenenda & vindicanda, 464 b maxime episcopis, *Ibid.* Una Ecclesia quæ vivit in æternum & vivificat, 305 a
Ecclesia scindi aut dividi non potest, 152 c, 333 d, 362 b a Christo non recedit, 297 a unitas separari omnino & dividi non potest, 358 a unitas Ecclesiæ scindi non potest, 180 c, 468 a unitas ecclesiæ de cælo & a patre venit, 468 a sceleratus qui putat scindi posse unitatem Dei, *Ibid.* c Ecclesiam nulla res separare poterit a Christo, 256 c Ecclesia adulterari non potest, 466 a Incorrupta est & pudica, *Ibid.* Ecclesia incorrupta, 318 a Aqua Ecclesiæ adulterari & corrumpi non potest, *Ibid.* Ecclesia numquam omnino recedit a Christi doctrina, 197 a, *& seq.* Ecclesia non scissa neque divisa, sed sacerdotum sibi invicem cohærentium glutino copulata, 297 b Universæ Ecclesiæ cum Cypriano unitatis vinculo copulatæ, 296 a Omnium ecclesiarum consensus in damnando Novatiano, 276 a In causa lapsorum differenda, 131 a In eadem causa dijudicanda, 288 b Venerabilis ecclesiarum omnium auctoritas, 737 b Sola Ecclesia possidet gratiam Christi & veritatem, 706 a Omnis potestas & gratia in Ecclesia constituta est, 345 c In Ecclesia gratia & veritas omnis est, 304 b Ecclesia tenet & possidet omnem Sponsi sui & Domini potestatem,

statem, 317 c Ecclesia prius sterilis, 636 c Nuptiæ Christi & Ecclesiæ, 256 a Plebs gentium, Judæis cessantibus, ad nuptias Christi & Ecclesiæ confluxit, *Ibid.* Sola Ecclesia est Sponsa Christi, sola filios Deo generare potest, 335 b Ecclesia Sponsa Christi, 466 a Sola Ecclesia filios Christo parit, 335 b Christus cum iis non est qui extra Ecclesiam colliguntur, 473 a Nulla salus extra Ecclesiam, 467 a Extra Ecclesiam sine communicatione & pace pereunt, 310 a Damnati a semetipsis qui ab Ecclesia discedunt, 129 c, 158 a Separatus ab Ecclesia damnatus est a semetipso, 317 b Ecclesiæ unius caput & radix, 312 b Ecclesiæ resistens non est in Ecclesia, 464 a Pax nulla extra Ecclesiam, 310 a Gratulandum est cum lupi & canes de Ecclesia separantur, 469 d ne columbas & oves prædentur, *Ib.* Alienus & profanus qui non habitat in Domo Dei, 363 a Nec vita nec salus extra unitatem, 244 b, 469 a Non facilius evadere extra Ecclesiam, quam extra arcam Noe, 467 a Non est cum Christo qui se a Cleri ejus & plebis societate secernit, 476 a Quidquid a matrice discesserit, vivere non poterit, 477 c *& seq.* Mortui sunt qui extra Ecclesiam sunt, 304 c Extra Ecclesiam nihil potest solvi aut ligari, 315 d Ecclesiæ discrimen a sectis hæreticorum, 1021 *& seq.* Hæresis macula nec sanguine abluitur, 473 a Nemo martyr extra Ecclesiam, *Ibid.* Martyrium in hæresi non corona fidei, sed pœna perfidiæ, 474 a Occidi talis potest, coronari non potest, 184 a, 474 a Occisus extra Ecclesiam propter nomen non coronatur, 175 a Mors in confessione nominis extra Ecclesiam, non est fidei corona sed pœna perfidiæ, 225 a Numquam admitti in Ecclesiam possunt qui in impudica obstinatione perseverant, 244 a Christus super petram ædificavit Ecclesiam suam, 351 b Ædificata super Petrum, 197 a, 298 c, 305 c, 315 c Una a Christo Domino super Petrum origine unitatis & ratione fundata, 302 b, 305 c, 315 c Una est & super unum, qui & claves ejus accepit, 317 c Ecclesiæ fundamenta collocata super Petrum, 460 b Ecclesia prima & una super Petrum fundata, 620 c super Petrum unum, 464 a Ecclesia fundata super authenticum Apostolatum, 783 a Ecclesia principalis, 206 a Ecclesia mater, 141 a, 144 a Nemini clauditur, 584 a Ecclesia instar Paradisi, 317 a Ecclesiæ typus arca Noe, 773, 774 Ecclesiæ typus Anna, 485 b Ad Ecclesiæ majestatem non pertinet quid apud se hæretici & schismatici moliantur, 199 a Mater Ecclesia plangit ruinas plurimorum, 50 c Ecclesia candida & purpurea, 52 a Ecclesiastici corporis compago, 180 b Ecclesiæ gubernandæ libra, 275 b Ecclesiæ septem, 637 a

Ecstasis, 54 b Ecstasis mulieris a dæmone correptæ, 347 c

Edicta feralia, 169 a, 220 b Edictum sæcularis domini, 452 b

Editio muneris, 575 b

EGNATIUS martyr, 119 a

Electus ad gloriæ præmium, 479 c

Eleemosyna a Christo præcepta, 561 d Eleemosynæ bonum, 665 a Eleemosyna commendata, 503 c, 561 b Nemini neganda, 666 a Eleemosynis animæ a morte liberantur, 457 c Eleemosyna purgat peccata, 561 d Non fiat ad ostentationem, 683 c Eleemosynis insistere, 457 c Qui dat minimis Deo fœnerat, 503 d Multorum precibus exorat qui pauperes juvat 415 c Christo præstatur quidquid pauperi præstatur, 576 d Opibus & facultatibus Domino fœnerandum, 457 d In Eleemosynis & opere mediocri voluntas satis est, 667 b Christus cibandus, 415 c Pauper vidua Heliam filiis prætulit, 572 a Peccat qui se & filios Christo anteponit, 572 c

Elementa non sunt colenda, 610 a

Eloquentia mundi non est regnum Dei, 691 b

EMERITA, 78 b, 81 a

Emeritensis plebs, 281 b

Engeriacum, 1052.

EPIPHANIÆ solemnia, 863.

Emit sordibus ut fulgeat, 21 b

ENOCH translatus, 557 a

EPICTETUS episcopus Assuritanus. 261 c

EPISCOPOS Deus facit, 146 b, 168 a, 269 c, 291 c Episcopus judex ad tempus a Deo datus, 292 d Ecclesia super Episcopos constituta, 91 e Hoc divina lege fundatum; 92 d Ecclesia cui de Domini indulgentia præsumus, 236 a Deus, & Christus ejus episcopum fecere Cornelium, 167 a Episcopis commissa sibi divinitus castra servare debent, 337 b Christus sponsam suam episcopis commendavit, 708 a Apostolos idest, præpositos elegit Dominus, 269 c In Ecclesia præsident, 464 b sunt successores Apostolorum, 141 a, 351 c Ecclesiam gubernant eadem potestate ac Apostoli, 710 e Unus in Ecclesia ad tempus sacerdos & judex vice Christi, 195 a

Episcopus unus est, 294 a Unus in Ecclesia, 195 a Unus divina ordinatione delectus, 228 b Unus in Ecclesia catholica, 150 a Episcopus non est adulter & extraneus episcopus, 180 a Episcopus in Ecclesia & Ecclesia in Episcopo, 297 a Alium episcopum constituere, aliam Ecclesiam constituere est, 143 b si quis cum Episcopo non sit, in Ecclesia non est, 297 a Episcopatus unus, 464 b Cujus a singulis in solidum pars tenetur, *Ibid.* Episcopatu Cornelii omnium Episcoporum consensu firmato, foris est quisquis Episcopus esse voluerit, 167 a Episcopatus unus episcoporum multorum concordi numerositate diffusus, 180 a Singulis pastoribus portio gregis adscripta, 207 a Episcopalis unitas, 180 c Corpus sacerdotum unitatis vinculo copulatum, 277 b Multi Sacerdotes unum gregem pascunt, 279 a Oves universas fovere debent, 278 b Decretum Cornelii cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis, 288 b Si quis episcopus hæresim facere & gregem vastare tentaverit, ceteri subvenire & oves colligere debent, 279 a Quantum scelus maledicere sacerdotibus, 193, 194 Quantum reverentiæ debeatur sacerdotibus ex scripturis probatur, 268 b Episcopi vindicantur a Deo, *Ibid.* a Episcopos contemnens non est cum Christo, 476 a Episcopo assurgendum, 692 d Episcoporum auctoritas, 91 d Schismata ex contemtu episcoporum, 294 a Episcopus potest de diacono contumelioso statim vindicare, 167 b Gratum id haberent collegæ omnes, *Ibid.* Diaconus in Episcopum contumeliosus audaciæ suæ pœnitentiam agere debet, 270 a Episcopus, etsi legitime ordinatus, jam episcopus non est si ab unitate recedat, 180 d Si depositi ob idololatriam Episcopi in furore permanserint separandus ab illis populus, 265 a Episcopus adulter atque extraneus, 180 a Episcopis concessa libertas in rebus non decisis, 177 a, 310 a, 698 a Rationem actus sui Domino solo reddent, 698 a

Episcoporum electiones quomodo faciendæ, 285 a *Electionis* episcopalis forma, 166, 167 Episcopi sine ordinationis lege constituti, 470 c Episcopatum nemine dante, *Ibid.* Episcopi qui eligendi, 283 a Episcopi sunt sacerdotes Dei, & Christi, 260 d Episcopus non sit litigiosus nec contentiosus, 338 a Episcopi sani & integri, 265 c Episcopi debent esse humiles, 292 c Episcopi portio major est in gaudio communi, 39 a Episcoporum conventus annui, 343 a Episcopatus vigor, 193 c Nihil episcopum terrere debet, *Ibid.* Adscribetur episcopis in die judicii si ovem sauciam non curaverint, 173 d Oportet episcopum non tantum docere sed & discere, 338 b Ille melius docet qui quotidie crescit & proficit discendo meliora, *Ibid.* Episcopum docet præsentibus fratribus immolari, 230 b Episcopi procuratores Evangelii 784. b Episcopus providere debet paci & tranquillitati, 131 c Episcopi pœnitentiæ submissi, 287 c Episcoporum plurimorum vitia ante persecutionem Decii, 436 a Episcopi pessimæ conversationis, 747 c Episcopi quidam sacrificaverunt Idolis, 171 a Episcoporum male viventium damnatio, 263 b Episcopus episcopi, 292 d Episcopus episcoporum nullus est, 698 a Non minor auctoritas episcoporum in Africa, 207 a

Episcopium, ideſt Spiritus Sanctus, 784 a

Epistola clerica, 34 a authentica, *Ib.*

Epulæ largiores vitandæ, 46 d epulis atque cœnis inhiare, 264 b

Equuleus extendens, 19 b Equuleo corpus extensum, 727 c

Erratici spiritus, 11 a

Error pro veritate, 446 c Errandum ideo non est quia aliquando erratum est, 327 b Erranti simpliciter ignosci potest, 319 a Errori adhærens prudens & sciens peccat, *Ibid.* b Errantes sequi non oportet, 344 d Erroris alieni particeps, 159 a Error consuetudinis, 353 a Offectura erroris, 702 a Eror schismaticus & hæreticus, 179 b

ESAU primatus suos perdidit, 328 d, 590 c; fratri suo Jacob inimicus, 619 b
Ethnici & publicani, 360 b Ethnicorum mores corrupti, 16 a Christianos oderant antequam noscant, 536 a
ETECUSA, 77 a
Evangelica lex, 260 a, 315 d Evangelii primi dictatores angeli, 849. Evangelii corruptores, 471 c Lex evangelica & Dominica traditio servanda, 260 a Per evangelium martyres fiunt, 102 a Martyres nihil possunt contra Evangelium, 447 e Evangelium non potest in parte consistere, & in parte mutare, *Ibid.* Evangelici sacramenti unitas, 159 b Frustra Evangelium asserere volunt, qui se ab Ecclesia separant, 144 a
EVARISTUS de episcopo jam nec laicus, 154 b Evaristus schismaticus, 154 a, b
EUCHARISTIA est sanctum Domini corpus, 55 d Eucharistiæ institutio, 247, 248, 249. Eucharistiam facere, 699 a Invocatione non contemptibili Eucharistiam facere, 348 d Christus suum corpus & sanguinem obtulit, 249 c Sacrificium patri seipsum primus obtulit, 258 b in sui commemorationem fieri præcepit, ut ipse Patri offerretur, 258 b Eucharistiam indignis dare est sanctum Domini corpus profanare, 55 d Domini corpus inquinatis manibus accipere, 448 d ore polluto sanguinem Domini bibere, *Ibid.* Ad sanctum Domini sordidis manibus accedunt, 43 b Exhalantibus scelus faucibus Domini corpus invadunt, *Ibid.* c Vis infertur corpori & sanguini Domini, 444 a Plus in Dominum manibus & ore delinquunt quam eum negaverunt, *Ibid.* b Vide *Lapsi*. In Corpore violato Eucharistia non permansit, 450 b Tanta est potestas Domini, tanta Majestas, *Ibid.* c In Eucharistia corpus, & Sanguis Domini, 884, 885. Vivificis mysteriis sacramentali gustu inhærentes, una caro cum Christo & unus spiritus sumus, 856 Corporalis substantiæ retinet speciem, sed virtutis divinæ invisibili efficientia probat adesse præsentiam, 884. Panis iste & calix benedictione solemni sacratus, holocaustum est ad purgandas iniquitates, *Ibid.* Non effigie, sed natura, omnipotentia verbi ut caro Christi, 886. Æqua omnibus portio datur & tamen integer erogatur, 890. Incorporatur non injuriatur, recipitur non includitur, *Ibid.* Dominus usque hodie hoc veracissimum, & sanctissimum corpus suum creat, sanctificat, & benedicit, 891. Hujus sacramenti Christus summus sacerdos, institutor, & auctor, 883, *& seq.* Cinis pro Eucharistia in manibus hominis qui negaverat, 451 b Dominus discedit cum negatur, *Ibid.* Eucharistia gestata in manu, 588 a dextra quæ Domini corpus accepit, ipsum complectatur, 220 b Sanctum Domini in arca reconditur ad domesticas communiones, 451 a Firmilianus indignatur quod non baptizati contingant corpus & sanguinem Domini, 354 b quam caute procedere debeant qui corpus Christi secum ferunt, 716 b Eucharistia quotidie percipitur, 213 c Eucharistiam quotidie accipimus, 494 b Eucharistia apud hæreticos fieri non potest, 301 b
In Eucharistia sanguis Christi, 256 b Vini mentio ut Domini sanguis intelligatur, 251 c Si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis, 257 a Si aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo, *Ibid.* Sanguis Christi non offertur, si vinum desit calici, 253 c Non potest videri sanguis Christi esse in calice, quando vinum desit calici, 248 b Vino Christi sanguis ostenditur, *Ibid.* Unum Christus sanguinem suum dixit, 253 c Aqua sola non potest exprimere Christi sanguinem, 254 c Sanguinem Christi non possemus bibere, nisi Christus calcatus prius fuisset, 252 a Redolere per saporem vini sanguinem Christi, 258 c Sanguinem propter Christum fundere non possumus, si sanguinem Christi erubescimus bibere, 259 a
Eucharistiæ effectus, 255 a Epotato sanguine Christi exponitur memoria veteris hominis, *Ibid.* b Dandus Christi sanguis pœnitentibus, ut suum pro Christo fundant, 189 b Fideles quotidie bibunt sanguinem Christi, ut pro Christo sanguinem fundant, 213 c Idoneus non est ad martyrium quem non accepta Eucharistia erigit 190 b Eucharistia accipientibus tutela, 189 a ora post corpus & sanguinem Domini idolorum reliquias respuerunt, 431 c sanctificata ora cælestibus cibis. *Ib.* Eucharistia accipienda cum timore, 693 d Oramus ne intercedente aliquo graviore delicto abstenti a Christi corpore separemur, 494 b Eucharistia non prodest indignis, 450, 451 Christus eorum panis qui corpus ejus contingunt, 494 a Panis noster Christus, *Ibid.* Unanimitatem Christianam ipsa etiam dominica sacrificia declarant, 363 b Eucharistia nihil prodest sine operibus, 447 d Eucharistia est unde baptizati unguntur, 301 b
EUCHRATIUS episcopus, 235 c Euchratius a Thenis, 705 a
EUGENIUS ab Ammedera, 705 c
EUNOMIUS 1022.
EUTYCIANUS episcopus, 299 a
Exaltationis contentio non potest esse apud Christianos, 600 b
Examinandum est per multos quod per multos commissum est, 109 a
Exarmatur fides populi, 204 a
Excessus, 31 c
Excitari de presbyterio, 157 b
Exempla fiunt quæ facinora esse desiterunt, 16 a
Exemplum constituere in posterum, 100 a
Exerrans avia veri itineris, 480 c
Exitus glorioſæ mortis, 123 c
Exhomologesis, 53 a, 55 d, 58 b, 60 b, 61 c, 81 a, 184 a, 205 a, 243 b, 444 a, 455 a Secundum disciplinæ ordinem ad exhomologesin venitur, 53 b, 58 b Daniel post innocentiæ gratiam facit exhomologesin, 455 c
EXORCISTARUM potestas, 372 b Exorcistæ cujusdam laus, 348 b exorcismorum vis, 535 c
Exorcizare dæmonia, 714 c
Expeditionis dies, 482 b
Exploratio disciplinæ, 165 b Exploratio Dei, 264 c
Expungere necessitates fratrum, 125 c
Expugnator domesticus, 439 c
Extollentiam diligere, 479 a
Extorris, 62 b, 63 b, 72 b, 76 b, 128 b Extorres & profugi, 173 a Extorres bonis omnibus spoliati, 62 b Extorris cathedræ & plebis, 154 b
Exultantia in sensu, 373 a

F

FABIANUS nobilissimæ vir memoriæ, 108 d Fabianus Papa, 200 a Fabiani papæ excessus, 108 d Fabianus episcopus Romanus, 362 a Fabiani locus, idest, Petri cathedra, 167 a
Fabula græcæ libidinis, 714 b Fabulis studentibus, 4 a
Faces ad inflammandam fidem, 92 b
Facies incorrupta, 426 a
Facilitate sua molestus, 84 b
Facinoris veritas dolore corporis exprimitur, 516 c
Factio hæreticæ pravitatis, 153 b Factio discrepans, 140 b
Factura Dei adulterari non debet, 420 a
Facultas transcriptionis, 113 a
Facundia venenata, 224 c
Fallacia odiosa fidelibus, 623 b Fallacia cæca & latebrosa, 460 a
Falsarii, 515 a, 599 a
Fames æterna, 238 a
Fasces duodecim consulum, 66 b
Fatiscentis anni induciæ, 3 b
Tria fata, 77 a
FAVORINUS acolytus, 99 b
FAUSTINUS episcopus, 187 a Faustus Lugdunensis, 273 b
FAUSTUS episcopus, 281 a Faustus a Timida regia, 709 a
FEBRIS dedicata, 533 a
FELICIANUS acolytus, 199 b
FELICISSIMUS schismaticus, 125 b, 127 b, 198 b Minatur secum in morte non communicaturos, qui obtemperaverint Cypriano, 126 c Presbyterium ejus, 142 a Quinque Presbyteri ei copulati, 130 c Abstentus a Cypriano, 126 c Satelles Novati, 156 b Fustes & gladios & lapides minatur, 194 c Dudum abstentus a plurimis episcopis, 192 b Romam venit, sed ab Ecclesia pellitur, ejus scelera, 193 a Pars Felicissimi nec de sacrificatis, nec de hæreticis, 201 b Episcopos potest colligere, *Ibid.* Plures sunt qui adfuerunt judicio schismaticorum, quam qui eos sequuntur, 207 a b
FELICISSIMUS catholicus, 388 b
FELIX episcopus, 185 a, 187 a, 281 a, 299 a Felix de Cæsarauguſta, 287 b Felix in metallo constitutus, 373 b, 379 b, 383 a Felix a Bagai, 702 b Ab Uthina, 704 b A Marazana, 707 d A Buslacenis, 709 b A Gurgitibus, 710 b Ab Amaccora, 705 c Felix presbyter, 281 a

Felix ſchiſmaticus, 200 a Felix, 1039.
Femina fortior viris torquentibus, 413 a Feminarum Chriſtianorum laus, 386 d Feminarum blandimenta timendo, maſculorum ſævitiam confitendo, vincimus, 950. Aculeus peccati forma feminæ, *Ibid.* Mortis conditio de muliebri ſubſtantia, *Ib.* Per mulierem liberavit nos Chriſtus, 951. Scandalum quam ſedulo vitandum, 954, 955 maxime clericis, *Ibid.* Fruſtra dicit: volo habere quod vincam, 956 In ſingularitate non deſunt quotidiani triumphi, *Ibid.* Feminarum ſodalitas quam periculoſa, 957. qui ſibi non timet, aliis debet timere 958. Inde non ſequitur feminas in domum orationis venire non debere, 960. Cur iſtud, *Ibid.* Juſſit Deus ut in Eccleſia cum feminis triumphemus, 960, 961 Jubet ut privatim pugnas femineas caveamus, *Ibid.*
Feris corpus objicitur, 731 c Feræ religione ſuperatæ, 719 a Feræ parcunt 496 c Fera rabida nutritur in pœnam hominis, 715 c
Fideles ſunt filii Abrahæ, 250 a Fidelem debere eſſe innocentem, 683 a Fidelis cur emendetur, 686 b Fidelis non debet vivere gentiliter, 682 a
Fides noſtra debet eſſe ſimplex, 685 c Fidei prima lineamenta, 628 a Fidei majeſtas, 107 b Fidei & veritatis unanimitas, 342 a Fides una eſt, 357 b Fidei unitas de Deo patre & de Jeſu Chriſti traditione veniens, 333 d Secundum fidei merita tantum quiſque accipit, quantum ſe credit accipere, 617 d Deus ſanguinem noſtrum non deſiderat, ſed fidem quærit, 553 a Fides multum prodeſt, 683 c Fidei robur immobile, 194 a Fides invicta, 187 a Fidei vigor ſincerus, 68 c Fides Chriſti tenenda, 92 b Non perveniri poteſt ad Deum patrem niſi per filium ejus Chriſtum, 656 e, 679 b Populus ex Ægypto non evaſit niſi ſanguine & ſigno agni, 523 d Solus evadet in fine mundi quiſquis in ſanguine & ſigno Chriſti inventus fuerit, *Ibid.* Apud ſchiſmaticos fides ſana eſſe non poteſt, 748 b Fides apud hæreticos ſana eſſe non poteſt, *Ibid.* Fidei & perfidiæ nulla poteſt eſſe ſocietas 212 c Fidem recuperare, 73 a Fides jacens & pæne dormiens, 434 a Fides ſcabra, 744 b Fides caduca accipientis, 617 d Fides certa futurorum, 626 c Fide mundantur corda, 757 b
Fidendum in Deo ſolo, 670 a fidentium robur, 176 b
Fiduciæ in quæſtione, 492 b
FIDUS epiſcopus, 229 c
Figmenta terrena, 580 c
Filiorum amor, 397 b filii bene tractandi a patribus, 691 d filios non decet eſſe degeneres, 580 c filius læſi patris injuriam vindicat, 322 e filii mali pœnitentis deſcriptio, 179 a filii Eccleſiæ, 133 a
FILIUS Dei. Vide *Chriſtus*: Filii generatio, 993, *& ſeq.* Incarnatio, 999, *& ſeq.* Cur crucifixus, 1003. quomodo chirographum deleverit, 1004. Filii Dei nuncupamur, 489 b Filii Dei facti per Chriſtum, 526 c Filii Dei qui ſint, 582 a, 606 a Filii Dei debent eſſe pacifici, 481 a
Finis ſæculi appropinquans, 475 b
FIRMILIANUS epiſcopus Cæſareæ Cappadociæ, 340 Cypriani ſcripta quaſi propria ſuſcipit, 322 d ejus ſtudium & amor unitatis, *Ibid.* c 357 a Contumelioſe dicta in Stephanum, 351 d, 353 a, 355 a, 358 a Cypriano reſcripſit annis fere viginti & duobus poſt Alexandrum imperatorem, 347 a
FIRMUS martyr, 80 b
Fiſco vindicata bona Chriſtianorum, 390 b Fiſcus invadit, 573 c Fiſcus tenet poſſeſſiones extorrium, 72 b
Flagra ſpiritalia, 518 a
Flamma jugis, 512 c
Flammei capilli, 421 d
FLORA meretrix, 532 a
FLORENTIUS Pupianus, 291 b
Floridorum miniſterium, 76 c
FLORUS, 185 a
Flumina quatuor, id eſt quatuor Evangelia, 317 a
Fluxu ſanguinis mundus intremuit, 734 c
Fenerari non licet, 684 d Fenera Deo patrimonium tuum, 415 c
Fons ſignatus, 361 a Fons Eccleſiæ ſignatus, 355 a Fons vix modico ſudore diſtillat, 509 b
Forma fucata in feminis, 434 b
Formidoloſitas, 725 b
Fornicatio grave delictum, 690 a
FORTUNATA martyr, 80 b
FORTUNATIANUS epiſcopus, 262 b
FORTUNATUS epiſcopus, 136 a, 137 c, 185 a, 187 a, 281 a, 299 a Fortunatus, 607 a Fortunatus a Tuchabori, 702 d Fortunatus presbyter, 38 b Fortunatus ſchiſmaticus, 198 b *& ſeq.* Fortunatus hypodiaconus, 99 b, 101 a
FORTUNIO martyr, 80 b
Fori vitia, 16, *& ſeq.*
Frangere virum in feminam, 17 a
Fraternitas rupta, 130 a Fraternitatis vinculum caritas, 588 a Fratrem non circumveniendum, 693 b
Fraus mortale crimen eſt, 587 d Fraudibus involuti, 205 a Fraudatores & mœchi, 181 a
Frendentes minæ populi, 733 a
Frondea tecta 5 a
FRUCTUS martyr, 80 b
Fruges boni operis, 89 c
Frumentum eſſe poſſimus, 160 b
Fuci adulterini, 421 c
Fugiendum in perſecutione, 439 a Relinquenda patria & patrimonium, 439 b Fugæ Chriſtianorum in perſecutione, 347 c Fuga in perſecutione, laudata, 190 c Non minor eorum gloria qui in fuga pereunt, 216 c Fugam horrere non debent qui a grege interim neceſſitate temporis corpore non ſpiritu ſeparantur, *Ibid.* b de clericis qui in perſecutione receſſerunt, 99 b pœna illis impoſita, 100 b
Funus tuum portare cœpiſti, 455 a
Furiatæ mentis odium, 599 b
Furni, 709 a Furnitana plebs, 271 a
Furor inſanabilis, 265 a
Furta ſpiritalia, 260 b
Fuſtibus cæſi, 375 a Fuſtibus contundere, 441 a
FUTURUS vexillarius Privati, 104 b
Futurorum fides, 447 a Futurorum metum nemo cogitat, 482 a

G

GAJUS Diddenſis, 97 c
Galatia, 345 c
Galea ſalutis, 93 b Galea ſalutaris, 220 a
GARGILIUS epiſcopus, 299 a
Gaudium pectoris lacrimis exprimentes, 149 b Gaudium ſemper properat, 116 b Gaudendum cum cari noſtri exeunt, 545 b Gaudendum eſt in mortibus Chriſtianorum, 395 b Gaudebundus, 377 a
Gazaufala, 710 c
Gehennæ perpetuæ deſcriptio, 730 c
Gemelli, 711 b
GEMINIUS Victor, 273 a Geminius Epiſcopus, 281 a Geminius a Furnis, 709 a
Gemma bibere, 22 c
Genas mendacio ruboris inficere, 420 a
Genealogia equorum, 715 d *& ſeq.*
Gentium vocatio *prædicta*, 538 a Gentium converſio ad Chriſtum, 326 c Gentilium infelicitas, 682 a Gentiliter vivere, 164 c, 175 a, 189 b Gentilium conditio alia a Judæorum ratione, 321 d Gentes magis in Chriſtum credituræ, 637 b Gentes magis pervenient ad regnum cælorum quam Judæi, 640 c Gentiles Deum patrem agnoſcunt, 708 c Gentiles ſæpe contemnunt dolores, 398 d Gentilium matrimonia vetita, 689 c
Generis ſublimitas, 119 c
Germaniciana, 707 b
Geſtus turpes & molles, 237 a
GETULICUS, 82 a
Girba, 701 d
Gladius *ſpiritalis*, 242 a Gladius ſpiritus, 93 b Gladii ſubvertendæ veritatis, 314 b
Gladiatorum infelicitas, 574 c
Gleba ſterilis, 511 c
Glomeratim, 34 b
Gloriandum in nullo, 668 b Gloriandum in ſolo Deo; 670 a Gloriarum ſublime faſtigium, 374 c Gloriarum veſtigia, 67 c Gloriæ cæleſtis cupiditas, 108 b Gloriam veſtram noſtram computamus, 88 d Gloria gemina, 378 b
Glutinum concordiæ, 480 c Glutinum concordiæ mutuæ, 277 b Glutinum cohærentium ſacerdotum, 297 b
Gomor a ſingulis æqualiter colligebatur; 371 c
Gor, 707 a
GORDIUS presbyter, 38 b
Gracilia fratrum corda, 130 b
GRÆCA certamina, 715 b Græce libidinis fabula, 714 b Græcorum regnum, 533 a
Grana multa panem unum faciunt, 257 b grana pretioſa ex auribus dependentia, 419 a Grana fortia contemnunt ventos, 549 a Granorum multorum adunatio, 363 b
Gratiarum actiones nec in perſecutione ceſſaverunt, 431 a
GRATIA cæleſtis & ſpiritalis, 615 a Gratia dominica, id eſt baptiſmus, 369 b, 371 b Gratiæ maturantis com-

compendium, 7 a Gratiæ consummatio, 354 a Gratia & veritas una, 304 a Gratiæ spiritalis nativitas, 488 b Gratia Dei gratuita, 694 c Deus non accipit personam nec ætatem, sed omnibus ad gratiæ consecutionem se præbet patrem, 232 a cæléstis gratia sine acceptione personæ, 371 d Gratia pro ætate major aut minor non tribuitur, 292 a Spiritus Sanctus non de mensura, sed de pietate atque indulgentia paterna æqualis omnibus præbetur, *Ibid.* Gratuitum de Deo munus & facile, 25 c Conversio cordis possibilis non videbatur Cypriano, 8 a Quomodo mutatus, *Ibid.* b Gratiæ spiritalis nativitate reparati filii Dei esse cœperunt, 488 b Surdi auditum gratiæ spiritalis admiserunt, 461 c cæci oculos ad Deum aperuerunt, *Ibid.* Nihil adversum nos potest diabolus nisi Deus ante permiserit, 499 a Major Dominus ad protegendum quam diabolus ad impugnandum, 616 d Major est qui in nobis est, quam qui in hoc mundo, 74 e Non plus potest plaga terrena quam tutela divina, *Ibid.* Inexpugnabilem fidem plagæ superare non potuerunt, 48 e Non plus valent humana conamina quam divina tutela, 209 c Nihil potest separare credentes & Christo firmiter adhærentes, 46 b Numquam in probationibus auxilium credentibus defuit, *Ibid.* Vinci non potest virtus ad prœlium prompta, 626 d *Vide* 470 a Manet tamen propriæ libertatis arbitrium, 470 b Adhærens Christo vincit diabolum quia Christus invictus est, 608 b Schismatici Domino adjuvante per ejus misericordiam regredi possunt, 158 a Difficile non est Deo inspirare confessori constantiam, 617 c Gratiæ vis in martyribus, 50 b Martyrium ex alto tribuitur, 735 a Potium est dominicæ promissionis & muneris, *Ibid.* Divina dignatione contingit, 90 c Non periculum considerandum sed Dei auxilium, 617 c Christo victoria debetur & pugna, 722 b Victoria datur a Deo, 192 b Deus victores sua dignatione facit, 381 b, 441 b Maculam pristinam assistente sibi Domino potiore virtute deleverunt, 73 c Deus offert quæ nefas fuerat optare, 729 c Tantum quisque tentatur, quantum potest sustinere, 693 c Deus remunerat in nobis quidquid ipse præstitit, 377 b Honorat quod ipse fecit, *Ibid.* Non perit nisi quem constat esse peritum, 158 a de castris divinis perendum auxilium, 770 d Solus Deus potens est plena hominibus auxilia præstare, *Ibid.* Nemo sibi aliquid assumat, 499 d Nemo confessionis aut passionis gloriam suam ducat, *Ibid.* Totum Deo dandum, *Ibid.* Quis ei de sæculo metus est, cui Deus in sæculo tutor est, 500 b Christi est virtus qua repugnamus, 723 a Nostrum nihil est, 668 b Omnis nostra observatio ad Deum convertatur, 499 b Spiritum & veritatem de Christi sanctificatione accepimus, 483 c Quales nos fecit Deus in secunda nativitate, tales vult renatos perseverare, 493 a Nemo suis viribus fortis est, 491 c Deo quis obsistit quominus quod vult faciat, *Ib.* Petimus ut nomen Dei sanctificetur in nobis, 489 d ut sanctificatio & vivificatio in nobis Dei protectione servetur, 490 b ut fiat in nobis voluntas Dei, 491 c ut Dei voluntas fiat in corpore & spiritu, 492 c ut in illis non credentibus fiat voluntas Dei, 493 c ut facere possimus quod Deus vult, 491 c In nobis per fidem nostram voluntas Dei facta est ut essemus e cœlo, 493 a Opus est Dei voluntate ut fiat in nobis voluntas Dei, 491 c Sanctificatio nobis de Dei dignatione confertur, 490 a Petimus ut in eo quod esse cœpimus perseveremus, *Ibid.* b Virginitas persecutionem non potest timere, dum illam de securitate pomere, dum illam de securitate potest provocare, 766 c Orandus Deus ut vires ad implenda quæ cognoscimus tribuat, 763 c Solus potens est Deus plena hominibus auxilia præstare, 770 d
Gravitas sacerdotalis, 139 b
Gremia sua, 673 e
Gregis Domini corpus, 143 b Gregem custodit vice pastoris Romanus clerus, 29 a grex unus pascitur ab universis episcopis, 279 a gregem Christi lacerare, 174 a
Gubernator navis in tempestate dinoscitur, 548 c
Gurgites, 710 b

H

HAbitacula penes patrem multa, 733 d
Hadrumetina colonia, 143 a
HEBION, 1022.
Hæreses & schismata, 472 a Hæreticæ pravitatis factio, 153 b Hæresum & schismatum venenata pernicies, 475 a Hæreticæ pravitatis obstinatio, 151 b Hæreticæ noctis tenebræ, 355 b Hæretica tentatio, 141 a Hæreticæ pestes, 332 b Hæreses unde ortæ, 194 d, 294 a, 470 b, 472 a Hæreses ex contemtu sacerdotum oriuntur, 194 d, 270 a, 294 a Quia ad veritatis originem non reditur, 462 c ex livore & invidia, 597 a Venienti ab hæresi manus imponitur ut accipiat Spiritum sanctum & signetur, 315 b Manus imponitur in pœnitentiam, 332 a, 333 a Ita factum sub Apostolis, 305 a Hæresim amplexi presbyteri & diaconi redeuntes laicis communicant, 299 a Hæreses prædictæ, 475 a Permittit hæreses Deus, ut probatorum fides eluceſcat, 470 b Hæresis non Deo sed diabolo generat, 471 b Parit & exponit, 350 b Non est sponsa Christi, 334 d Confessio in hæresi prodesse non potest, 749 b Hæreticorum, variæ opiniones, 1021, *& seq.*
Hæretici a semetipsis damnati, 129 c, 158 a, 363 a Hæreticos facit impatientia, 590 e Hæreticorum ineptiæ, 199 a, 345 a, 701 a Corruptores Evangelii falsa interpretatione, 471 c Hostes veritatis, 706 c Hæreticorum est calumnias nectere adversus Ecclesiam, 737 d Hæreticorum mos, 270 a hæreticorum præpositi falsi sunt Christiani, 699 d hæreticorum pravitatem detestati sunt Apostoli, 320 b Non habent nec Patrem nec Filium, nec Spiritum sanctum, 702 a Eucharistiam facere posse hæreticos negatur, 699 a Non habent potestatem solvendi aut ligandi, 708 a Nullam habent potestatem, 345 b, 359 a Nihil habent, 709 c Spes nulla, fides falsa apud hæreticos, 698 b Pejores ethnicis, 706 b Fatentur adversarii Cypriani universos hæreticos non habere nec dare posse Spiritum sanctum, 333 d, 367 b Stephanus confitetur Spiritum sanctum apud hæreticos non esse, 345 d Nulla differentia inter pseudoprophetam & hæreticum, 347 a Omnes hæretici & schismatici, nullo excepto, adversarii sunt Christi, 359 b Omnes antichristi, 360 b Soboles antichristi, 704 a adversarii sunt & antichristi, 359 b Hostes Christi, 702 b Non sunt Christiani, 704 a Hæretici phantasmata ignoti Dei sibi fingentes, 345 a Hæreticorum in blasphemando creatore consensus, 344 d

Hæretici vitandi, 475 d, 692 b Ave non dicendum, 711 b In domum nostram privatam admitti non debent, *Ibid.* Æmuli sacerdotum, 473 a Non colliguntur in nomine Christi, *Ibid.* Sacrificia celebrare se credunt, *Ibid.* Hæretico ordinare aut manum imponere non licet, 345 c Se ultro præficiunt, 470 c Eorum sacerdotium non est a divina dispositione, *Ibid.* Episcopi nemine episcopatum dante, *Ibid.* Non prodest ad salutem hæretico baptisma sanguinis, 325 b Martyres hæretici esse non possunt, 473 a Martyrium in hæreticis non corona fidei sed pœna perfidiæ, 474 a Extra Ecclesiam occisus non coronatur, 477 d Hæreticus non potest donari honore martyrii, 749 a Miracula etiamsi faciant hæretici, nihil eis proderit, 474 b Ab hæreticis virtutes fiunt in nomine Jesu, 750 b Profetiæ donum nihil prodest hæreticis, 474 b Non iccirco aliquid non faciendum, quia fit ab hæreticis, 313 a
HELIAM Achab conatur opprimere, 619 c Helias pastus a vidua paupere, 572 a Helias auriga Israel, 713 c, 714 a In solitudine pascitur, 567 a Christi typum gerens, 572 b
HELISÆUS vivificat infantem viduæ, 231 b
HELCANA habuit uxores duas, 636 e
HENOCH incircumcisus, 633 e
HERCULANEUS episcopus, 125 b, 127 b, 187 a, 299 a
HERCULES concrematur, 529 a
Hereditas est in tuto quæ Deo custode servatur, 573 c
HERENA martyr, 80 b
HERENNIUS martyr, *Ibid.*
HERENNIANUS hypodiaconus, 380 d, 381 b, 383 a
HERMES Trismegistus, 535 a
Hiatu soli civitates devoratæ, 347 b
Hibernum, 66 c

Hiems perſecutionis, 66 c
HIPPOCRATES, 370 b
Hyppo Diarrhytorum, 710 a
Hippo regius, 702 c
Hiſtrio artem ſuam docens, 236 c Ad communionem admitti non debet. 237 a Hiſtrionici geſtus, 17 a
Homicidium mortale crimen eſt, 587 d homicidii reus eſt qui fratrem ſuum odit, 601 a Homicidium cum admittunt ſinguli crimen eſt, 12 b
Homo Deo non poteſt eſſe major, 445 b Hominem ſtare nec moveri 733 a Homo liberati ſuæ relictus, 197 a Homo novus renatus, 487 d Homo in muliebrum mollitiem diſſolutus, 717 a homines a Deo tentantur ut probentur, 673 b homines inſidiantur & ſæviunt, 496 c
HONORATUS epiſcopus, 187 a, 233 c, 281 a, 299 a, *Ibid.* b Honoratus a Thucca, 710 c
Honora patrem & matrem, 322 e honor geminatus, 227 a honor eccleſiaſticus, 117 c honor cathedræ ſacerdotalis, 313 a
Horarum ſpatia, 718 c hora tertia, ſexta & nona, 503 d, 504 b
Horrea Cæliæ, 709 d
Horrea clauduntur in terris, 514 a
HORTENSIANUS epiſcopus, 187 a, 299 a Hortenſianus a Laribus, 703 c
Hoſtia munda, 394 b hoſtiæ dominicæ veritas, 476 b hoſtia fit homo latrocinio ſacerdotis, 715 c hoſtiarum buſta, 516 a
HOSTILIUS invenit Pavorem & Pallorem, 531 b
HOSTANIS ſententia de forma Dei, 534 b
Hoſtis altaris, 476 b hoſtis exſurgit, 513 c hoſtes veritatis, 92 c
Hortus concluſus, 361 a horti Cypriani, 391 a
Humilitas ſanctitatis fundamentum, 853 humilitas in omnibus tenenda, 668 c humilitas commendatur, 37 b, 40 a, 41 b humilitatis ac patientiæ exemplum, 269 b humilitatis magiſter Chriſtus, 215 c
HYGINUS nonus in Urbe epiſcopus, 332 b
Hypocritæ deſcriptio, 873.

I

JAcens ſtantibus celſior, 118 c
JACOB fugatur a fratre, 619 b
Jactatio delicata, 549 a
JADER in metallo coſtitutus, 373 b, 383 a
JAMBUS epiſcopus, 187 a, 281 a Jambus a Germaniciana, 707 b
JANUARIUS epiſcopus, 233 c, 281 a, 299 a Januarius a Lambeſe, 700 d Januarius a Vico Cæſaris, 703 d Januarius Muzulenſis, 705 d
JANUARIUS menſis inſtitutus eſt, 530 a
JANUARIA, 82 a
JANUS excepit Saturnum fugatum, 530 a
Janiculus unde dictum, *Ibid.*
JASON Hebræus chriſtianus, 1037.
Iconium, 345 c, 353 b
Ictus agonis, 389 a
IDÆA mater deorum, 532 a
Idololatria ludorum omnium mater, 714 d idololatris non facile ignoſcit Deus, 610 b, 612 c
Idola derelicta per adventum Chriſti, 461 b Idola dii non ſunt, 609 e Idola quæ gentiles deos putant, 687 b Idola adjurantur & flagellantur a Chriſtianis, 518 a
JEJUNIA commendata, 226 a jejuniis promereri Deum, 454 b jejunium Chriſti, 582 c, 856. jejunio & oratione edomari ſolent dæmones, 871, *& ſeq.*
Ignis æternus, 724 b Tormenta inferni nec requiem nec finem habebunt, 524 c Servabuntur cum corporibus ſuis animæ cruciatibus infinitis. *Ibid.* Malos excedentes æterna flamma torquet, 550 c Ad pœnam rapiuntur, 551 a Ad ſecundam mortem de hac morte tranſeunt, 550 b Palee igne inextinguibili comburuntur, 67 a Supplicia æterna, 204 b, 211 b, 219 b Carcer æternus, 512 c jugis flamma & pœna perpetua. *Ibid.* Ignis abſumet veritatis inimicos, 725 c Ignes ſuppliciorum, 730 c Ignis antecedens in die judicii, 756 b Ignis apparet ſuper aquam in baptiſmate, 755 c
Ignoſci poteſt ſimpliciter erranti, 319 a qui perſeverat prudens & ſciens ſine venia ignorantiæ peccat, *Ibid.*
Illecebra ſæcularis, 46 c
Immmolatio pereuntium, 449 c immolaſti ſalutem tuam, 438 a
Immortalitas cogitanda, 390 b Immortalitate quomodo potiri poſſumus, 460 b Immortalitas glorioſæ mortis, 125 a Immortalitates martyrum, 90 b Immortalitatem Deus pollicetur, 545 a, 556 a, 560 c
Impetus conſeneſcens, 103 a
Inaudientia, 98 d
Inceſtæ conjunctiones, 242 a inceſtæ turpitudinis patientia, 17 a
Indulgentia & privilegium ſocietatis, 101 d Indulgentiæ privilegium *Ibidem*. Indulgentia Eccleſiæ, 324 a Indulgentia Domini, 68 c Indulgentia divina, 108 c Indulgentiæ divinæ gratia, 314 d Indulgentia pœnitentibus non neganda, 182 c Indulgentiæ medicina, 107 c Indulgentia ſalutaris datur credenti, 526 b Indulgentiam pœnitentibus Dominus pollicetur, 178 a, 183 b Indulgentia de Deo petitur, 497 a Indulgentia humana, 282 b
Indumentum Chriſti, 454 c, 457 c, 468 a
Inertiæ veteris ſomnus, 482 a
Infantes in primo ortu plorantes nihil aliud faciunt quam deprecantur, 234 b Infantes naſcentes incipiunt a lacrimis, 586 a Infantes puellæ ad ſacrificia deferebantur, 449 c Apud Idolum panis mero mixtus qui de immolatione ſuperaret infantibus tradebatur, *Ibid.* Infantes parentum manibus impoſiti vel attracti ad ſimulacra, 438 b Amiſerunt quod in primo nativitatis exordio fuerant conſecuti. *Ibid.* Eorum querelæ in die judicii de parentibus parricidis, *Ibid.* Parentes parricidæ qui infantes ad ſacrificia trahunt. *Ibid.* Infantium baptiſma, 231 a Infantium martyrium, 217 d
Infeliciſſimi pauci, 772 c
Infirmorum cura commendatur, 123 a Infirmis in exitu ſubveniendum, 189 a Infirmi viſitandi, 695 b
Infulæ honorum, 24 a
Inhumanitas culpanda in epiſcopis, 174 a
Inimicus metuendus cum latenter obrepit, 459 b Inimici diligendi, 684 e
Initiare confeſſionis primordia, 375 b
Injuriam patiuntur qui facere ſe credunt, 203 a Injuriam beneficium vocant, 444 b Injuria omnis contemnenda, 548 c Injuriæ remittendæ, 680 b
Innocens nemo eſt, 486 a Innocentes in ordine ſanctorum primum habent locum, 864. Innocentiæ cuſtos timor, 9 b
Inoſculatio, 241 a
Inſtitutionis eccleſiaſticæ ſanctitas, 139 a
Intercepta pœnitentiæ lamentatio, 444 b
Interrogatio in baptiſmo, 313 d, 349 a
Internecinum baptiſma, 759 a
Invidiæ impetus, 85 b Invidia graſſatur in terris, 596 b
Invidus eſt ſui inimicus, 599 c
Invocatio nominis *Jeſu* Chriſti, 744 d
JUNIUS epiſcopus, 187 a
JOANNIS baptiſma, 346 a Accepit Spiritum antequam Jeſum baptizaret, 368 a Baptiſma Spiritale futurum annuntiabat, 738 e Sanctificatus in utero matris, 759 a Joannis Baptiſtæ caput, 1049.
JOB, 447 c, 546 c Job ad ſummum faſtigium laudis provectus, 589 d
JOSEPH venumdatus a fratribus, 585 a, 597 a, 619 b typus Chriſti, 636 e Joſeph adoleſcens Hebræus, 766 e Joſephus, 1049. Joſeph conjux Mariæ, adhuc vivebat in Chriſti paſſione, 908.
JOVINUS ſchiſmaticus, 200 a
IRENÆUS ab Ululis, 708 d
IRENES *Rutillorum*, 128 b
ISAAC typus Chriſti, 636 d ad hoſtiæ dominicæ ſimilitudinem *præfiguratus*, 585 a
ISIACI, 940. Iſidis ſacerdotum infamia, *Ib.* muliebris veſtis, *Ibid.* Caſtos ſe eſſe dicunt eum ſacra celebrant, *Ibid.* lacerant corpus & ſanguinem fundunt, *Ibid.*
JUBAJANUS epiſcopus, 311 a
Jubilæus annus, 925.
JUDAS Dominum prodidit, 479 c Judam proditorem Chriſtus ſuſtinuit, 582 d
JUDÆI a Deo receſſerunt, 628 a, 629 a, 417 f prophetas interfecerunt, 631 a Chriſtum 488 c, 491 a habent zelum Dei, 352 a Judæis primum erat apud Deum gratia, 537 b quod intelligere non potuerunt delictorum meritum fuit, 539 a cæcitate multati ut vitam haberent ante oculos nec viderent, *Ibid.* gratiam ſibi datam perdiderunt, 537 c gratiam omnem amiſerunt, 619 d Deſeruerunt lumen, 506 a Scripturas intelligere non poſſunt niſi credant in Chriſtum, 632 d veniam non poſſunt accipere, niſi baptizentur, 640 c Hieruſalem perdituros prædictum, 633 b lumen Domini amiſſuros, *Ibid.* c Judæi & gentes duo populi malefactores, 794 a horum figuram portabant duo latrones, *ib.*

Judæos colligere voluit Christus, 583 a Judæorum ingratus animus, 1031. reprobatio & pœna, 923. Judæorum major insania quam gentilium adversus nomen Domini, 1031. Judæi Christum non cognituri, 631 b Non omnium Judæorum obdurata mens, 1037. Judæorum sacerdotes crucifixo Domino nihil de sacerdotali honore & auctoritate retinebant, 194 c Falsi eorum sacerdotes, 267 c Judæi duplicem Christi adventum non distinxerunt, 539 a Jam non possunt Deum patrem vocare, 488 a Judæi apud Christianos potaturi, 252 b gratiam consecuturi, *Ibid.* non recipiunt nisi veteres Scripturas, 750 a De iis qui judæis deficientibus steterunt & certarunt, 289 b Judæorum populus frequentius adversus Deum murmuravit, 547 c prophanos deos postulant, 590 d Judæorum antiquissima consuetudo, 352 d Judaicus populus ad umbram nostri præfiguratus, 614 c Judæorum baptismus, 349 d
Judex sententiam vendit, 19 b Judicandum non est temere, 678 d qui de aliis judicas, aliquando esto & tui judex, 513 b judex gentilis non adeundus, 683 e
Judicium Dei justum, quia verum, 581 c judicii dies, 220 b judicium extremum, 445 c In judiciis Ecclesiasticis crimina probantur a gravibus viris, 100 a Persecutio non sivit ut de sceleribus Novati sententia ferretur, 156 a Urgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, 157 b Statutum ab omnibus ut causa illic audiatur ubi crimen est admissum, 206 b Illic causa agenda ubi accusatores & testes haberi possunt. 207 a Privatus a, lxxxx. episcopis damnatur, iterum causam agere vult in concilio, sed non admittitur, 199 c Jovinus & Maximus a viii. episcopis damnati, iterum damnantur in concilio Carthaginensi, 200 b
Jugum vetus & jugum novum, 634 d
JULIA martyr, 80 b
JULIANUS a Marcelliana, 709 d Telepte, 708 e
Junius episcopus, 299 a Junius a Neapoli. 712 a
JUNO Argiva, 532 a
JUPITER Creticus, 532 a Jovis amones, 17 b Jovis antrum in Creta visitur, 529 a
JURANNUS episcopus, 1051.
Jurare non oportet, 672 b jurare non licet, 544 a
Jura consensere peccatis, 20 b
JUSTINA, 1116 *& seq.*
Justitia recedente recedit & corona, 478 b justitia opus est ut promereri quis possit Deum, 474 c Justi vocantur ad refrigerium, 551 a Quisquis Deo credidit & fide vivit justus invenitur, 250 a

K

KALENDARIUM, 769 d

L

LAborantes, id est pauperes, 124 a, 238 b
LÆLIUS diaconus Emeritensis, 281 b
Lætitia non potest ferre moras, 116 b
Laica communio, 287 c, 309 b Laici stantes, 94 a, 109 a, 164 b
Lamasba, 710 c
Lambese, 700 d
Lana agni per quem redemti sumus, 609 a Lanas colorare non docuit Deus, 418 c
LAOMEDONTI muros instituit Neptunus, 529 a
Lapides coluntur, 516 a
Lapsi in suspenso dum episcopus datur, 77 b, 108 d Lapsis medela quæritur in conciliis, 343 b Lapsorum causa in concilio judicatur, 134 c De lapsis deliberatio cum pluribus coepiscopis, 59 c, 61 b, 63 c, 74 b, 99 a Cyprianus convenit de lapsorum causa differenda cum Episcopis universis suæ provinciæ & trans mare, 131 a Multi episcopi rescribunt Cypriano de lapsorum causa ad concilium differenda, 71 b *& seq.* Facilitas nimia lapsis solatium adimit æternæ spei, 444 c Quomodo pacem petere debeant, 109 c Pacem petant, sed hoc totum in Sacramento, 111 a Lapsis in exitu pax concessa, 112 a, b quibus conditionibus, *Ibid.* Deus scit quid de talibus faciat, *Ibid.* Lapsi non deserendi, 30 b si agant pœnitentiam, periculose ægrotantibus subveniendum. 30 c, 172 a, 187 b Lapsis qui libellos a martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, urgente exitu pax danda, 59 c, 61 b, 64 b Lapsi a quinque presbyteris corrupti, 130 a Quidam pacem non petunt sed sibi vindicant, 99 d In Cælo jam se illam habere dicunt, 101 b Dicunt Paulum omnibus pacem dedisse, 100 c Quorumdam convicia in episcopos, in confessores, in virgines, 203 a Minatur Cyprianus, nisi quiescant, 100 c Impetus in præpositos per multitudinem factus, 83 c Præpositi minus fortes pacem dare coacti sunt, *Ibid.* Lapsi quidam nomine Ecclesiæ scribere audent ad Cyprianum, 92 d De causa lapsorum diu multumque in concilio Carthaginensi deliberatum, 161 a In causa de lapsis concilium Carthaginense temperamentum salubri moderatione libravit, 164 c In causa lapsorum scripturæ ex utraque parte libratæ, *Ibid.* Causæ & voluntates & necessitates singulorum examinatæ, *Ibid.* Singula placitorum capita libello conscripta, *Ibid.* d Statutum in concilio ut lapsi agerent diu pœnitentiam plenam, 187 b Concilium Cornelii idem statuit ac Africanum, 164 d Cornelius necessitati succubuit in colligendis lapsis, 171 a Sic fecerunt antecessores nostri, ait Cyprianus, *Ibidem*. Lapsorum saluti non adulatione sed sincera fide consulendum, 97 d Supplicia subita nonnullorum qui Christum negaverant, 449 a Qui pœnitentiam criminis tollunt, viam satisfactionis claudunt, 456 d Persecutione ipsa pejus interficiunt, *Ibid.* Aliud persecutionis genus nimia indulgentia, 443 a Dominus cito non placatur his qui negaverunt, 455 d Qui communicant cum lapsis non pœnitentibus nocentium contactibus polluuntur, 290 c Ira Dei est non intelligere delicta ne sequatur pœnitentia, 203 b Cumulat crimen qui irascitur sacerdoti vulnus curanti, 448 d Sacerdotes vulnera sentiunt, quæ ipsi lapsi non sentiunt, *Ibid.* Lacrimas fundunt pro lapsis, *Ibid.* Modus sanandorum animæ vulnerum, 442 b Æger impatiens gratias agat cum senserit sanitatem, 443 a Qui peccanti adulatur, peccata nutrit, 442 b qui redarguit promovet ad salutem, *Ibid.* Non desistendum lapsorum animas curare quamvis respuant medicinam, 102 d Gaudebunt postea ad fidelem dilatos se esse medicinam, 103 a Danda non sunt ægris quæ sanorum sunt, 94 c In secretis cordis novellandus & consecrandus est animus, 91 a Obest lapsis qui peccata dimittit contra Domini præceptum, 446 a Non debent operiri morientium vulnera, 443 b De iis qui lapsos armant ad periculum proprium, 103 a De ipsa mora magis consulitur lapsis, 91 a, b de tarditate remedia præstantur, *Ibid.* Qui lapsis plausibiles esse cupiunt, magis obsunt, 52 c, 55 d, *& seq.* Adversus eos qui lapsos mendacio captiosæ vocis invitant, 130 b Quidam episcopi deificam disciplinam negligunt & cum lapsis episcopis communicant 290 a Schismatici manibus lapsorum adhuc fumantibus communionem dederunt, 202 a Injurioso in episcopum presbyteri qui lapsis eo inconsulto pacem dederunt, 53 c, *& seq.* 55 c, 57 c Curandum ut nec improbi facilitatem pronam laudent, nec vere pœnitentes crudelitate accusent, 112 b, c Vigor in improbos, lenitas in lapsos pœnitentes, 146 b Justa moderatio in lapsorum causa tractanda, 161 a censura & medicina, *Ibid.* Nec duri nec soluti esse debent episcopi in lapsis curandis, 176 a Sic censura vigoris exhibenda peccatoribus ut medicina non denegetur, 275 b Omnibus pœnitentibus pœnitentiæ fructus concedendus, 184 a Lapsorum pœnitentia non respuenda, ne cum uxore & liberis in hæresim vel schisma rapiantur, 173 c Lapsis pœnitentibus pacem esse dandam probatur ex Scripturis, 178 a *& seq.* 188 b In lapsos pœnitentes Dei misericordia, 775, 776 Deus omnibus pœnitentibus blanditur, 183 b Lapsis mitibus & humilibus gratulatur Cyprianus, 97 a Revelat ei Deus quid tales servi de ejus benignitate mereantur, 98 a de lapsis confessores & martyres fiunt, 174 d Lapsi gloriosa confessione restituti, 224 a Victi primo, deinde victores in secundo prælio, 441 b Lapsi in persecutione Deciana victores in sequenti, 775 b Non mortui sunt sed semianimes qui persecutione sauciati sunt,

174 c Lapsis pœnitentibus dandam esse pacem Cornelius & Lucius censuere, 280 b Venia petitur lapsis mulieribus quia confessores susceperant, 76 b Lapsus qui extorres hospitio excipit, offert multas animas viventes quæ pro una saucia deprecentur, 173 a Lapsi abluerunt omne delictum, qui iterato tenti extorres facti sunt, 73 c Pax illis reddenda, *Ibid.* b Variæ conditiones & causæ sacrificantium, 173 a de muliere quæ dona numeravit ne sacrificaret, 77 a Qui cruciatibus cessere pœnitentiam agunt, 185 a Consulitur Cyprianus an iis sufficiat pœnitentia triennii ineuntis, 186 a Rogatur ut ea de re in concilio deliberet, *Ibid.* b Respondet sufficere: se tamen deliberaturum in concilio, *Ibid.* Excusationem habent qui tormentis cesserunt, 441 b Deprecabantur lapsi quidam & postea victores vulneribus & laceratione, *Ibid.* Lapsi promittunt Cypriano se fortiter pugnaturos, 189 c spes consequendæ pacis armat ad prælium lapsos, 175 b Instante persecutione pax datur iis qui a primo lapsus die pœnitentiam egerunt, 183 a causæ singulorum examinatæ, 191 b Jacent sub diabolo quasi prostrati qui nondum pacem obtinuerunt, 73 b Lapsi per longam temporum seriem pœnitentiam agentes, 771 a, *& seq.*

Laquearia auro resplendentia, 718 d

Lares, 703 c

Latium, unde dictum, 529 b

Latro cum Christo crucifixus, martyr, 893, 905 Latrones mancipi obtemperant, 295 a

Latus protectum, 24 b

Lavacri divini sanctificatio, 352 b Lavacri vitalis sanctificatio, 408 b Lavacri vitalis gratia, 449 b Lavacrum salutare, 343 b Lavacrum regenerationis, 334 c Lavacra cum fœminis, 454 b Lavacrum carnale & sæculare, 369 a

Laudes propriæ odiosæ, 9 a

LAURENTIUS martyr, 119 a Laurentius Papa, 989

LAZARUM flevit Christus, 396 a

Lectio divina, 604 a

Lectoris munus ob ætatem his qui majores gradus merentur, 115 b, 119 d, *& seq.* Lectoribus nonnullis eadem ac presbyteris divisio mensurna, 120 d presbyterii honor designatus, *Ibid.* c Lectores Evangelium legunt, 116 a Lector ordinatus a Cypriano & collegis qui aderant, 116 b, 117 c

Legio, 281 a

Leptimagnum, 712 a

Leptiminus, 706 b

LEUCOTHEA, 529 a

Lex evangelica, 260 a Legis jugum grave, 696 c Legis cur duæ tabulæ, 790 c Inter ipsas leges docetur quidquid legibus interdicitur, 716 d Legem mentis in Maria lex carnis non infestabat, 851

LIA typus synagogæ, 636 e

Libelli a martyribus dati, 59 c, 61 b 63 d Gregatim dabantur nomine Pauli, 81 c Item Aurelii, 82 c Scripti erant manu Luciani, *Ibid.* Libellorum millia sine examine quotidie dabantur, 63 d Libellus martyrum sic factus: communicet ille cum suis, 57 a Vituperatur, *Ibid.* Confessores libellos suos episcopi judicio submittunt, 58 a Martyres pacem dare non ausi, sed ad episcopum lapsos remiserunt, 102 c Martyres petierunt pacem dari lapsis quando ante mater Ecclesia pacem de Deo sumpsisset, 55 d *& seq.* lapsi quidam libello a martyribus accepto committunt se Cypriani judicio, 97 b Pauli martyris ad Lucianum verba: *Siquis pacem petierit, da in nomine meo*, 79 c Vituperantur a Cypriano, 83 a Quidam in martyrum beneficiis nundinas aucupantur, 56 d Facilitas martyrum benigna interpretatione excusatur, 102 c Conditiones apponendæ petitionibus martyrum, 445 b Martyres cauti esse debent in dandis libellis, 57 a Nominatim designare debent eos quibus petunt pacem, 56 e Eligere debent eos quorum pœnitentiam satisfactioni proximam conspiciunt, 58 a Debent singulas circumstantias ponderare, 56 b Presbyteri petitiones martyrum episcopo servare debent, 56 a Lapsi prærogativa martyrum apud Deum adjuvari possunt, 59 c, 61 b, 69 b Merita martyrum pro vero pœnitente, 458 c Mappalicus martyr matri suæ soli pacem dari mandavit, 81 c

LIBELLATICI, 106 c, 163 b, 171 a Libelli malum munus, 623 b Libellorum nefariorum professio, 106 c Libellatici visi sunt sibi evadere laqueos diaboli, *Ibid.* Contestati sunt ad aras accessisse licet non accesserint, *Ibid.* Nefandis libellis conscientia polluta, 63 d Libellaticorum conscientia polluta, 452 a Libellaticus fecisse se dixit quidquid *alius faciendo* commisit, *Ibid.* Libellatici longe distant a sacrificiis, 172 b Qui libellum accepit, errore magis quam crimine deceptus, 173 b, c ejus manus pura, nec os pollutum, *Ibid.* Flet ubi audit pollutam esse conscientiam, *Ibid.* Libellatici ad magistratum veniunt, vel alium mittunt, *Ibid.* Libellaticus necessitate peccavit, 181 b Errore deceptus est, *ibid.* Quidam acta fecerunt, licet abessent cum fierent, 106 d Eorum consensu crimen a se non admissum publice legitur, 107 a Videri voluerunt edictis paruisse, *ibid.* Libellaticis opponitur Eleazari exemplum, 623 b Libellaticis agenda pœnitentia, 453 c, d

Librorum spiritalium volumina, 628 b Canonici libri Testamenti veteris & novi 1020, *& seq.* Libri ecclesiastici, *ibid.* Libri apocryphi, *ibid.*

LIBERALIS episcopus, 187 a, 299 a

Libertas arbitrii libero moderamine dirigatur, 872 Libertatis propriæ arbitrium, 470 b

LIBOSUS episcopus, 281 a Liboſus a Vaga, 705 b

Libra Ecclesiæ gubernandæ, 275 b Libram Domini contemplantes, 161 a Librato apud nos diu consilio, 230 c Librato de omnium collatione consilio, 163 d

Licitum est quod publicum est, 20 b Non faciendum quidquid licet, 693 c Ligata in terris etiam in cœlo ligata, 188 a

Lilia non desunt Ecclesiæ, 52 a

Limare consilium, 59 b

Lineamenta prima fidei, 628 a Lineamenta nativa, 421 a Lineamenta patris in sobole, 603 d Lineamenta oculorum depingere, 454 d

Lingua diaboli venenata, 134 a Lingua confessa nomen Dei, 621 a Lingua Christum confessa debet esse pura, 42 a

Litteræ vicariæ, 229 a Litteræ communicatoriæ, 142 a 146 a Litteræ plenissimæ, 275 b Litteræ sobriæ, 73 b Litteræ conspirantes, 107 d Episcopum scribere oportet per clericos, 85 c 389 a Scribit ad alias Ecclesias episcopus Romanus post ordinationem, 142 a Cur litteras episcoporum, qui ordinaverant Cornelium, episcopi Afri desideraverint, 140 b Afri Episcopi ad presbyteros & diaconos Romanos, non ad Cornelium aliquamdiu scripserunt, 142 a Cur hoc consilium ceperint, *ibid.* Cornelius legere solet clero & plebi epistolas Cypriani, 211 b Rogat Cyprianus Cornelium, ut litteras suas fratribus legi jubeat, 142 a Cyprianus jubet, ut epistola sua fratribus legatur, 46 a Cyprianus mandat ut litteræ cleri Romani & confessorum fratribus & peregrinis legantur, 113 a ut omnibus fiat describendi potestas, *ib.* Petit Cyprianus ut litteræ suæ omnibus legantur, 99 a Cyprianus misit ad Cornelium nomina episcoporum integrorum & sanorum, ut sciret quibus scribere, & a quibus litteras accipere oporteret, 199 a Litteras cleri Romani scripsit Novatianus & quod scripserat sua voce recitavit. Subscripsit Moyses presbyter, 164 b litteræ in concilio lectæ, 697 a, 701 b Jubet Cyprianus ut quicumque ad se scribunt nomina libello subiiciant, 98 b Litteræ per totum mundum missæ, 164 b

Litteras imprimere docuit Saturnus, 529 b

LITTEUS in metallo constitutus, 373 b

Livoris malum, 595 c

Loci conditio, 33 b

LONGINUS, 135 a

Lorica justitiæ, 93 b

LOTH uxor, 751 b

LUCIANUS Episcopus, 187 a, 299 a Lucianus a Rucuma 707 b Lucianus presbyter, 303 b factus antistes Dei in carcere, 76 c Lucianus post admonitionem Cypriani absurdiorem epistolam scribit, 83 a invidiam conflat Cypriano, *ibid.* b Luciani epistola ad Celerinum, 79, 83 a Omnibus lapsis pacem concedit, 69 a, 79 c Lucianus acolythus, 381 a, *ibid.* b, 383 a

LUCILIANUS episcopus, 281 a

LUCIUS Papa de exsilio reversus, 227 a Lucius episcopus, 281 a, 299 a Lucius a Thebeste, 705 b Lucius confessor simul ac Sacerdos, 227 a Lucius in metallo constitutus, 373 b, 381 b Lucius a Castra Galbæ, 700 d A Membresa, 709 b Ab Ausafa, 710 a

Luctus insignia in carorum exitu, 454 d Lugendi non sunt Christiani mortui, 395 c

Ludorum omnium mater idololatria, 715 a Ludi scenici Cereri & Libero dicati, *Ibid.* Ad avocationem populi sunt acquisiti, *Ibid.* Cruor de jugulo calidus idolo propinatur in ludis, *Ibid.* c in faciem idoli jactatur, *Ibid.* Gladiatorii ludi damnantur, 13 a
Luminati lucæ gratiæ, 483 b
Luna tenuatur exoletis cornibus, 509 a
Lupanarium insignia, 417 b Lupanaria non timentes, 551 a
Luperciana, 707 c
Lupi oves a pastore secernunt, 134 a
LUTEUS a Gemellis, 711 b
Lux candida veræ religionis, 725 c
Luxum perdit mulier in Ecclesia dum tractantur cælestia, 960. Omne genus luxu genus est, 936

M

MACHABÆI septem figura septem ecclesiarum, 620 c
Machabæi martyres, 217 d Mater septimum filium hortatur, 622 c Non credit profuturam fratrum precem ad negantis salutem, 623 a Grande martyrium Deo præbet virtute oculorum, 622 b
MACHÆUS. 135 a, 153 a
MACHARIUS, 78 b Macharius confessor, 148 b, 151 c, 157 c, 159 a
Macheronta, 1049
Machomades, 703 c
Mactari, 706 c
Magisteria divina, 627 a Magisterium disciplinæ, 120 b Magisterium obscænitatis, 716 d Artis impudicæ, 237 a
Magnalia divina protectionis 227 b
MAGNUS, 359 a
MAGI mathematica arte insignes, 861 erant Arabes, *Ibid.* Ex vaticiniis Balaam ad Christi notitiam pervenere, *Ibid.* Primitiæ gentium, 862. In auro regem, in ture sacerdotem, in myrrha incorruptibilem profitebantur, *Ibid.*
Majestas Evangelii, 102 a Majestas Ecclesiæ, 199 a Majestate censuræ percussus, 276 c, 364 c Majestas Domini protegentis, 169 a Majestas fidei, 107 b Majestate angelica subnixus 596 a
Majores natu non temere accusandi 692 a
Mali bonis obesse non debent, 190 a Malis vicem non reddendam, 679 a Mali cum ab Ecclesia separantur gratulandum, 469 d Malos offendit quisquis non imitatur, 20 b Mali vitandi, 693 e
Maledicere divina lex prohibet, 544 a Maledicendum non est, 672 c Maledicta vitanda, 42 a
Mammonæ amator, 566 d
MANCINUS religionem tenuit 534 a
Mandata vitalia, cælestia 88 b
MANICHÆUS, 1022
Manna figura Eucharistiæ, 890 omnibus secundum desiderium suum sapiebat, *Ibid.* Manna figura gratiæ sacramentorum, 371 c
MANTHANEUS episcopus, 187 a
Manus sordidæ, 443 b Manus sacrificio pollutæ, 107 b Manus captiva sacrilegio & crimini; 263 c Manus impositio cum sacro oleo fiebat, 894. Repeti non potest, *Ibid.* Manus impositio baptizatis in hæresi ad accipiendum spiritum sanctum, 307 c, 315 b Manus impositio ut invocetur & infundatur spiritus sanctus, 316 c Manus imposita pœnitentibus, 305 b Manus impositio episcopi & cleri, 53 b, 55 d, 58 b, 60 b, 61 c, 64 b Manus ad sacrificium dominicum admissa, 785 c Manus quæ divina sacramenta consumat, *Ibid.* d Manibus accipere corpus Domini, 448 d
MAPPALICUS martyr, 50 b, 80 b
Marazana, 707 d
MARCELINI Chronica, 1050
MARCELLUS episcopus, 281 a Marcellus a Zama, 708 d Marcellus sacerdos, 1050
Marcelliana, 709 d
Marcianus episcopus Arelatensis conjungit se Novatiano, 275 a separat se ab omnibus episcopis, *Ibid.* Multi ex fratribus sine pace excedunt, 277 a Faustinus Lugdunensis episcopus semel & iterum scribit ea de re ad Cyprianum, 273 b Cyprianus hortatur Stephanum ut scribat ad provinciam & ad plebem Arelatensem, 277 a Marcianus, 1050
MARCION Ponticus, 332 b Marcion, 1022 Marcionis baptismus, 314 a Marcion Cerdonis discipulus, 343 c Marcionis hæresis, 708 c Marcion eamdem Trinitatem non tenet ac Catholici, 314 c, 318 c Idem non sentit de Incarnatione, 318 c Marcion & alii hæretici fere post Apostolos, 343 c
MARCUS episcopus, 299 a Marcus a Mactari, 706 c
Mares evirantur, 17 a
Margaritæ porcis non donandæ, 94 a Margarita pretiosa, id est, vita æterna, 565 b
Maria siccata, 718 e
MARIA virgo sine tormento peperit, 850 Nec aliqua naturæ injuria læsa, *Ibid.* Ultro maturus fructus elapsus est, 851 spiritu sancto obumbrante incendium originale in ea exstinctum est, *Ibid.* Natura cum ceteris communicabat non culpa, *Ibid.*
MARIA, 78 b, 81 a
MARIS, 81 a
Marmorum crustæ, 508 e
MARRUTIUS episcopus, 187 a, 299 a
MARS THRACIUS, 532 a
MARTIALIS episcopus, 281 b, 287 a
Martialis Martyr, 80 b
MARTYR judicis sui judex 91 a Martyrum laudes, 90 b, 108 b Martyres Christum Dei Filium, etsi recedente sed tamen libero spiritu confitentur, 91 a Fustes initiant confessionem, 375 a glorioso hominibus ligno redemptis, *Ibid.* b Vincula ornamenta sunt Christianis, *Ibid.* c Tormenta martyribus infligi solita, 169 a Tormenta inflicta Celerino, 118 c Martyres in metallis, 376 a vinctis pedibus, 375 c Sine lecto & culcitris, 376 a Cum pane exiguo, *Ibid.* Semitonso capite, *Ibid.* Vestis algentibus deest, *Ibid.* Sacrificia offerre non possunt, *Ibid.* c Martyres concremati, 121 b Martyrum constantiæ descriptio, 733 a Martyrum constantia in tormentis, 74 d de Martyrum constantia ethnicorum dicta, 727 b, *& seq.* Martyres nutantem multorum fidem Martyrii sui veritate solidarunt, 68 c Martyria sua exempla fecerunt, *Ibid.* d Martyrium non est in tua potestate, 552 b Nihil felicius divina dignatione hominibus contingit quam Martyrium, 90 c Non potest accipi corona, nisi fuerit hora sumendi, 439 b Spiritus sanctus loquitur in martyribus, 217 c Christus operatur in martyrio, 723 a Plus patitur ipse Christus quam qui pro eo patitur, 722 a Christus pugnat & vincit in martyribus, 49 b Luctatur, coronat & coronatur, 50 d Martyres sub oculis Domini dimicant, *Ibid.* c De armis ad martyrium sustinendum necessariis, 719 b, *& seq.* Non martyres Evangelium faciunt, sed per Evangelium martyres fiunt, 84 c Martyres ideo fundunt sanguinem ne perdant Ecclesiæ pacem & salutem, 102 b Martyres non reddunt usque quadrantem, 726 c Qui vicerunt vitæ desideria expertes doloris universi, *Ibid.* d Martyr sanguine suo baptizatur, 190 b Martyres floribus coronat Christus, 583 b Corpora martyrum, 31 a
Martyres judicabunt nationes, 386 a Martyrum vindicatio, 446 a Martyrum fructus centenus, 426 b Multum valent merita martyrum, si nihil petant contra judicem & contra legem Domini, 446 b Deus in acceptum refert quidquid pro pœnitente operante & rogante martyres petierint, 458 c Martyrum oratio impetrat quod petit, 379 a Multum poterunt merita martyrum & opera justorum in die judicii, 445 c Sæpæ omnium scelerum rei ad martyrium pervenerunt, 979. Martyrium baptizat pariter & coronat, *Ibid.* de duplici martyrio, 1055 Pax in nomine martyrum post eorum accersionem, 79 c Martyres impetrant de Domini bonitate quod postulant, 68 b Martyribus nihil denegatur, 731 d Celerinus petit, ut qui priores coronati fuerint sororibus suis veniam dent, peccatum remittant, indulgeant, 77 a Martyres rogat auctor libri de laude mart. ut sui meminerint cum fuerint coronati, 735 b Martyrio cedit virginitas, 733 c Martyrium non prodest extra Ecclesiam, 325 a, 473 a, 749 a 751 c Martyrii exhortatio, 607 a Martyrium facere, 190 a Martyrem non facit pœna, sed causa, 401 a Pueri inter martyres, 378 b, 387 a Virginum Martyrum gemina gloria, 378 b Martyres innumeri, 560 a 619 c Confessores in carcere morientes pro martyribus habendi, 125 a Eorum commemorationes inter memorias martyrum celebrantur, *Ibid.* Martyrium mente conceptum coronatur, 553 a Inter Martyres deputandus Cornelius qui tamdiu sedit expectans carnifices, 169 a Martyribus coronam non detrahit pax superveniens ante diem certaminis, 50 d Fides invicta inter martyres coronatur, 625 b Regnabit cum

cum Christo qui ad sacrilega edicta non consenserit, *Ibid.* d
Martyrum merces, 374 b Quælibet peccata martyrio expiantur, 722 a Quidam fide nobiles ad martyrium veniunt, 732 a Quidam ut peccata redimant, *Ibid.* Martyrium pro merito fidei, 374 c Martyres ad divina domicilia properant, 378 c Relicto mundo cælum petunt, 91 a inter angelos stant, *Ibid.* Cæleste regnum sine ulla cunctatione tenent, *Ibid.* Martyribus patent cæli, 215 c In paradiso Apostoli & martyres, 559 b virgines & justi, 560 a Martyres statim vident Deum 626 a Martyres Deum & Christum ejus conspiciunt, 297 b Ad complexum & osculum Domini venerunt, 67 c 388 a Ad Dominum venerunt, 51 a Deus martyrio totum promisit, 730 c Confessione vocis minus patent regna, 732 d Martyrii poculum, 189 b
Mascula, 237 b
MATHATHIAS, 613 c
Matrimonia cum gentilibus vetita, 434 c, 685 c Uxor a viro recedens debet innupta permanere, 693 b Matrimonii expugnator alieni, 181 b Matrimonium depopulator, 193 b
Matrix Ecclesiæ catholicæ, 145 b
Mauritania, 308 c Cohæret provinciæ episcopi Carthaginensis 145 b
MAURI reges suos colunt, 530 a
MAXIMUS episcopus, 233 c, 299 a Maximus confessor, 65 a, 85 b 87 a, 89 a, 111 d, 135 a, 148 b, 151 b, 159 a Maximus, presbyter a Novatiano legatus, 135 a, 199 a Maximus schismaticus 200 a Maximus acolythus, 381 a, b, 383 a
MEDORUM regnum, 532 b
MELCHISEDECH typum Christi portavit, 249 b Cur Melchisedech Abraham benedixit, *Ibid.* Melchisedech sacerdos, 633 e
MELICERTES, 529 a
Membresa 709 b
Memoriæ martyrum, 124 c
Mendacia scelerata, 343 d Mendacium vetitum, 695 a
Mercenarii notantur, 29 a Mercenario merces reddenda, 692 d
Meretrices erubescunt videri, 717 a Meretrix Apocalypsis, 418 c
Merita operum, 695 a, *& seq.* Dominum fidei ac timoris obsequio sæpe promeriti, 455 b Deum patientia promereri, 547 b Obsequiis & operibus justis Dominum promereri, 61 b Vera pœnitentia & humilitate tota promereri Dominum, 29 b, c Christum obsequiis promereri, 234 c Cornelius Centurio meruit audiri, 502 d
Merrha, 605 a
Messes de cælo descendentes, 719 a
Metalla exhausta, 508 c Metallum Siguense, 383 a
Metator vester, 388 b
METTIUS hypodiaconus, 142 b, 141 c
Medila, 707 c
Miles Dei, 65 a Miles Christi, 52 a, 55 a, 74 d, 88 d, 117 c, 152 d, 160 a, 191 b, 213 c, 222 a, 228 b, 378 a Militis Sacramentum, 755 d Militem suum Christus spectat, 216 c Militis boni officium, 316 d Miles repetet certamen suum 458 c Miles probatur in acie, 549 a Triumphans vulneribus suis gaudet, 725 a Militiæ divinæ Sacramenta, 336 c Militia coronatur in persecutione, 626 d
Mileum, 702 c
Mimorum turpitudo, 16 a
Miracula, 449 a, *& seq.* Miracula facere, 474 b Miracula a Christianis edi solita, 10 b Falsa miracula, 347 c Miracula quandoque fiunt ab extraneis 750 c
Misericordia non exhibetur infirmis, 514 b Misericordiæ commendatio, 561 a Misericordia falsa, 92 d
Misgirpa, 699 b
MODIANUS episcopus, 233 c, 299 a
Mœchi pejor est causa quam libellatici, 181 b Mœchis pœnitentia conceditur, 176 c, 181 b
Monilia, 419 a, 426 a Monilia non instituit Deus, 419 a Monilia elaborata, 454 c
Montes Sion & Sina duorum testamentorum figura, 796 c
MONTANUS, 75 a Montanus hæreticus, 345 b Montanistæ eosdem Patrem & Filium ac Catholici nosse videntur, 353 b Cataphrygæ dicunt missum a Christo spiritum per Montanum & Priscam loquutum, 345 b Nec Patrem habent, nec Filium, nec Spiritum Sanctum, *Ibid.*
Mori potest Christianus, non potest vinci, 223 c
Mors contemnenda est Christiano, 686 b, 725 d Mors pretiosa quæ emit immortalitatem, 49 a Mortis gloriosæ exitus, 123 c Mortis æternæ laquei, 518 c Perversum est Deo accersenti non statim parere, 553 b Ejus est mortem timere qui ad Christum ire nolit, 543 a Mori timeat qui non Christi cruce & passione censetur, 550 b Episcopus mori timens divinitus increpatur, 554 a Prævaricatores qui mortuos lugent ut perditos, 555 a Atræ vestes non accipiendæ in carorum morte, 554 c Gaudendum potius quam dolendum cum cari de sæculo exeunt, 545 b de hoc mundo recedentibus immortalitas atque æternitas promissa, *Ibid.* a ad lætitiam salutis æternæ proficisci, *Ibid.* b Ad refrigerium justi vocantur, 551 a expuncta morte ad immortalitatem venire, 543 c de iis qui statim mercedem accipiunt & coronantur, 176 d Nihil aliud in mundo nisi pugna adversus diabolum, 543 d perpetua cum vitiis congressio in hac vita, 544 a Repugnat ut petamus in sæculo diu vivere, qui petimus Regnum Dei velociter advenire, 495 b Mors non metuitur, sed optatur, 68 a Mors contemnenda cui Christus occisus est, 725 b Moriendi conditio una, 512 b Mortem moriendo subigere, 91 b Mors omnibus comunis, 399 b Morientibus in infirmitate subveniendum, 189 a Mors subacta trophæo crucis, 526 b, Mors lethali poculo propinata, 438 a Mors secunda, 550 b Mortalitas facit ut Martyrium appetatur, 552 a Mortalitas servis Dei salutaris excessus, 550 c
Morula, 46 c
Motus terræ plurimi, 347 b
MOYSI antiquissimum baptisma, 321 d Moyses oravit pro peccatis populi, 446 c Moysis lex cessavit, 634 a Moyses impetrare non potuit quod petiit, 446 c contemnitur ab ingratis, 595 b superat Amalech, 585 b non mundus corde eo quod Ægyptium percusserit, 795 d
MOYSES presbyter & confessor, 85 b, 87 a, 89 a, 111 d presbyter & martyr, 164 b
Mulcedo, 28 a
Mulieres christianæ quæ cultus mundanos amant, 454 c Mulier baptizans, 349 a Mulieres in ecclesia taceant, 684 a Mulier ornari non debet sæculariter, 682 d Muliebrem vestem induere non licet viris, 237 a
Multiformes orbis ruinæ, 451 c
Multitudinis consensus, 713 b Multitudo numerosa delinquentium, 451 c
Mundus est templum Dei, 536 c Mundus una domus in qua boni & mali 521 c Mundus non est amabilis Christiano, 734 b Hæc sententia mundo data est, ut omnia orta occidant, 509 b *Hæc Dei lex* est, *Ibid.* Minuitur quidquid in occidua devergit, *Ibid.* a sex millia annorum jam pene completa ex quo hominem diabolus impugnat, 608 a Primi septem dies annorum septem millia continentes, 620 b Mundus corruit non jam senectute sed fine 558 c Mundus senuit, 508 b Mundus nutat, 558 c Deus ad vastationem mundi angelos mittet, 523 b Occasus mundi appropinquat, 214 b, 262 a, 475 b, 508 b, 523 a, 542 c In mundi occasu hæreses magis pullulantes, 475 a Deus corda luce veritatis tunc magis illustrat 262 a Prædictæ calamitates in fine mundi, 508 b, *& seq.* Mundi unus est rector, 536 b
Munimentum saturitatis dominicæ, 189 b
MUNNULUS episcopus, 187 a Munnulus a Girba, 701 d
Munus editum Deo spectante, 574 c Muneris dignitas, 727 c Munerarii, 574 c
Murmurandum non est in adversis, 548 a
Murus fidei penetratus vulneribus orbitatis, 395 a
Musica canora, 595 a
Mussitare, 521 a Mussitandum non est inter adversa, 547 c
MUZULENSIS episcopus, 705 d

N

NABLA, 713 d
NABUCODONOSOR punitus, 217 a
NAMPULUS episcopus, 233 c, 299 b
NARICUS acolythus, 124 a
NATALIS ab Oea, 712 a
Nativitatis Christi solemnitas, 849 Nativitas secunda, 8 b, 334 b Nativitas spiritalis, 577 c Nativitas gratiæ spiritalis, 488 b Nativitas spiritalis sine spiritu esse non potest, 346 a Nativitas cælestis, 582 a, 602 b Nativitas divina, 606 a Nativitas terrena exposita, 522 c

Navis gubernator in tempestate dinoscitur, 548 c Navis liberanda de locis periculosis, 240 a Navis ecclesiasticæ salutis, 105 c Navium dominium & usus, 183 a
Naufragus fidei, 154 b Naufragia Ecclesiæ, 196 c Naufragia nefanda, 76 b
Neapolis, 712 a
Necessitas temporum, 165 a Necessitas persecutionis, 354 c
NEMESIANUS episcopus, 233 c, 299 b Nemesianus a Thubunis, 699 d Nemesianus in metallo constitutus, 373 b, 379 b
NEPTUNUS instituit muros Laomedonti, 529 a
Nervo pedes ligati, 118 c Nervus & ferrum, *Ibid.*
NICEPHORUS acolythus, 142 b, 150 b, 153 b
NICOMEDES episcopus, 187 a, 281 a, 299 a
NICOSTRATUS confessor, 85 b, 89 a, 111 d, 143 a
Nicostratus schismaticus, 201 a
Nidor altarium, 535 b
NINUS, 185 a
NOE solus inventus est justus, 447 b Obtulit Deo, 382 c Figura dominicæ passionis, 248 b Noe arca typus fuit unius Ecclesiæ, 361 c
Nomina olim de tempore & de facto a parentibus imposita, 791 b Nomen Jesu Christi est super omne nomen, 743 a Nominis confessio, 189 b Nominis Christi odium prædictum, 680 b Nomen Ecclesiasticum, 109 c
Nova urbs Africæ, 709 b
NOVATIANUS in Ecclesia proximorum delicta fleverat, 778 e Lapsos corroboraverat, *Ibid.* Crimina posse aboleri docuerat, 779 a Scripserat cleri Romani litteras de lapsis, 164 b Factus episcopus, 135 a Schismaticus & hæreticus, 151 c, 153 b, 154 a, 160 a Missi a Novatiano in Africam legati, 135 a Cornelium accusant, 137 a Rejecti ostiatim & oppidatim discurrunt, 138 a Novatiani mores & schisma, 179 d Comparatur similis, 312 a Ejus duces & protectores, 154 a Quæritur quam hæresim Novatianus introduxerit, 162 b Novatianus depingitur, 224 b, *& seq.* Pseudoepiscopos creare conatur, ubi legitimi sunt episcopi, 180 b Primatum sibi assumit, 366 b Novatianus nemini succedens, 362 a Dicebat lapsorum pœnitentiam esse vanam, nec posse eis proficere ad salutem, 773 d, *& seq.* 776 b Prædicat nullam spem pacis & misericordiæ lapsos habere, 777 c *& seq.* Novatiani hæresis Caina, 778 e Novatianus Catholicos immundos dicit, 772 a, *& seq.* Novatiani perversissimi, *Ibid.* Jam non christiani, 774 e, *& seq.* Negant ad pœnitentiam admittendos qui negaverunt, 775 c Utuntur his verbis: *qui me negaverit*, *&c.* *Ibid.* Novatiani novi hæretici, 181 c Novatianenses rebaptizant quos a Catholicis sollicitant, 312 a Novatianus rebaptizat, ut apud se esse Ecclesiam dicat & nos hæreticos faciat, 312 b Novatiani dicunt se cum idololatris non communicare, 181 c Adulteri apud illos, *Ibid.* Hortantur ad pœnitentiam & pacem negant, 182 c, *& seq.* agnoscunt Trinitatem ut Catholici, 365 b
NOVATUS a Thamugade, 699 c
Novatus presbyter, 38 b Carthagine primum schismatis incendium seminat, 156 b Romam navigans similia molitus est, *Ibid.* Ejus scelera in pupillos, in viduas, in Ecclesiam, in patrem & uxorem prægnantem, 155 a, 157 a Imminentem depositionem & excommunicationem voluntaria discessione præcessit, 158 a De Ecclesia divinitus pelli meruit, *ibid.* A seipso damnatus, 157 b Damnat sacrificantium manus, *ibid.* a
Novatus, 1023
Novellandus animus, 91 a Novellus in annis, 114 b
Novitius, 399 b
Nuditatis audacia, 424 a
NUMERIA, 77 a, 80 b
Numerus nihil valet ad extenuationem delicti, 94 b
Numidia provinciæ episcopi Carthaginensis cohæret, 145 b Numidiæ episcopi, 233 c, 309 a, 311 b
NUMIDICUS presbyter, 121 a, 125 b, 127 b
Nummaria quantitas, 234 d
Nundinas illicitæ negotiationis, 56 d
Nuptiæ Christi & Ecclesiæ, 256 a
Nuptiarum festa improba vitanda, 426 a

O

OBBA, 707 d
Oblatio sacrificari non potest ubi Spiritus Sanctus non est, 265 b Oblatio pro mortuis, 273 a Offerre & Eucharistiam tradere, 54 a Offerre oblationes eorum, 97 c Offerendi facultas non datur, 376 c Offerre pro illis, 57 a Offerebant pretia in usus indigentium, 481 c Offertur nomen eorum, 54 a
Obstetricum manus sæpe falluntur, 241 a
Obstinatio pravitatis hæreticæ 151 b
Occidere nec nocentem licet, 223 c
Octavum, 710 d
Oculorum lineamenta depingere, 454 d Oculos nigrore fucare, 420 a Oculi adulterati, 434 c Rutili atque depicti, 422 b Oculi conspiciendo Deo digni, 426 a
Odisse nobis non licet, 525 b
Oea, 712 a
Oetei ignes, 529 a
Offectura erroris, 702 a
Offocari, 172 a
Oleam detruncat turbo, 511 c
Oleum in altari sanctificatum, 301 b
Opera bona a Christo præcepta, 575 d Præmium operantibus, *ibid.* Supplicium sterilibus, *ibid.* Merita bonorum operum, 376 d, 381 c, 410 b Deum operibus promereri, 569 a Vita æterna bonis operibus præstatur, 574 d Opera justitiæ remunerantur, 560 a Misericordiæ meritis peccata purgantur, 563 a Justis operibus peccata purgantur, 457 c Deus in die judicii præmium pro operibus & eleemosynis redditurus, 502 d Præces solæ parum valent sine bonis operibus, 563 c Bona opera sunt sacrificia, 503 c Sacrificium ex omni opere mundo, 382 c
Operantes, 566 a Operationis obsequium, 124 d Opera bona: bona & necessaria operatio, 235 c Operatio salutaris, 604 a Operandum in abscondito, 683 c Operationis largitas, 481 b Operatio fiat largiter, 457 d Operandum factis, non verbis, 694 a Operari etiam pauperes debent, 571 a Quo plures sunt liberi eo amplius operandum, 572 d Vituperantur qui metu inopiæ non operantur, 568 a Steriles homines in ignem mittentur, 565 d Pati non debemus Dei templa esse captiva, 234 c Omnes libenter ac largiter subsidia nummaria redimendis captivis contulerunt, 235 b Sestertia centum millia nummorum ex cleri & plebis collatione collecta, 236 a Nomina singulorum subdit Cyprianus, ut pro illis oretur, *ibid.* b Præterea nonnulli episcopi suo & plebis nomine contulerunt, *ibid.* c Horum nomina adduntur, *ibid.*
OPHITÆ, 314 a
OPTATUS, 185 a Optatus hypodiaconus, 85 d, 99 c
Oratio pacifica & simplex, 487 b Orationis conditiones, 43 b, 45 c, 74 a, 487 a Cur Deus non exaudit, 44 e, *& seq.* Impetrant quod postulant qui in oratione vigilant, 502 c Vituperantur qui corde dormiunt, *Ibid.* b Qui se ipsi non audiunt, *Ibid.* Christus orandi formam dedit, 484 a Oratio quam Christus Deus docuit, 500 c facilius impetramus, si petamus Christi oratione, 484 b Amica & familiaris oratio Deum de suo rogare, *Ibid.* a Pater noster, id est, eorum qui credunt, 488 b Quando patrem Deum dicimus, quasi filii Dei agere debemus, 489 b Aliter orare, quam Christus docuit, non solum ignorantia, sed & culpa, 484 a In oratione dominica cœlestis doctrina compendio comprehenditur, 487 c Deprecatio alicujus nomine in ecclesia, 273 a Cito ascendunt orationes quas merita operum ad Deum imponunt, 503 a Oratio inefficax sine operibus, 502 c Privatæ preces, 65 b Preces cum pluribus in sacrificiis, *Ibid.* Oratio nobis publica & communis est, 486 d Orandum pro omnibus, 74 a Oramus pro omnium salute, 493 c Orandum pro lapsis & pro stantibus, 109 c Preces pro hæreticis, 210 c Christiani orant semper pro frugibus terræ, 522 c pro pace & salute civium, *Ibid.* Orandum ne quis abstentus procul remaneat a salute, 494 c Horis nocturnis nulla sint precum damna, 506 a Computemus noctem pro die, 506 a Christianis orandi spatia & incrementa creverunt, 504 b Mane orandum, *Ibid.* recedente die, *Ibid.* c item nocte, 505 a per totum diem orandum, *Ibid.* Mane orandum ut resurrectio Domini celebretur, 504 b Die recedente petimus ut super nos lux denuo veniat, *Ibid.* c Adoratores Dei olim tertiam, sextam & nonam in orationibus celebrandis observabant, 503 d continua prece opus

est, 491 a Orare diebus ac noctibus, 522 c cogitemus nos sub conspectu Dei stare, 484 c Adversarius preces nostras Deo avocat, 502 a Placendum divinis oculis habitu corporis & modo vocis, 484 c Noluit Christus ut quis pro se tantum precetur, 486 c In sacrificiis non ventilandæ preces, 485 a Petitio modeste Deo commendanda, *Ibid.* b Precatio cum disciplina quietem continens & pudorem 484 b debet non vocis sonus, sed animus & sensus orare, 502 a
ORDINATIO clerica, 115 b, 272 b, 354 b Ordinatio vicaria, 351 c Ordinationum clericarum ratio, 113 b Ordinatio succedanea, 363 a In ordinationibus clerus consulitur, 113 b Item plebs, *Ibid.* Clericos ordinat Cyprianus cum Collegis, 116 b, 117 c examinabat Cyprianus omnia quæ esse debent in iis quæ ad clerum parantur, 86 c ætates & conditiones & merita singulorum discernuntur, ut digni ad ecclesiasticos gradus promoveantur, 125 c Exspectanda non sunt humana testimonia, cum præcedunt divina suffragia, 113 b Sabinus in locum Basilidis substitutus de universæ fraternitatis suffragio, & de episcoporum qui aderant aut scripserant judicio, 286 c quænam ordinatio justa & legitima, 285 b ordinatos ab hæreticis recipi ut laicos decernitur, 699 c Nulla ecclesiastica ordinatio ubi non est Ecclesiæ unitas, 167 b Ordinatio hæreticorum rejicitur, 309 b Ordines sacri semel dati, renovari non possunt, 894.
Ornatus impudicus, 415 a Ornatus inanis vituperatur, 769 b capillorum color mutatus, *ibid.* c oculorum extremitates suffuscatæ, *ibid.* cultus pudicus, *Ibid.* Ornamenta mulierum non pudica damnantur, *ib.* Pudicitia etiam in cultu & ornatu posita, 411 b Expugnata mendacio facies, 422 b manus Deo inferunt, qui quod ille formavit transfigurant, 421 a tunc tantum in carne gloriandum quando cruciatur, 412 c Pretiosus cultus quarum pudor vilis, 416 c Non inferenda auribus vulnera, 426 a Non deflet amissum indumentum Christi, quæ pretiosa veste induitur, 454 c Malum præsagium futurorum flammei capilli, 421 d
Ostensiones, 298 a Ostensiones crebræ & assiduæ, 188 a
Oves Christus appellat gregem suum, 601 c Oves coccineas aut purpureas non fecit Deus, 418 b
OZIAS lepræ varietate maculatus, 476 d

P

PACONIUS, 239 a
Paganorum infelicitas, 521 d Pagani objicunt Chistianis, quod eorum religio in fide consistat, 992. irrident remissionem peccatorum, 1023, *& seq.* Resurrectionem, 1024.
Palabundi & errantes, 149 a
Palabundæ oves, 141 a
Paleas a tritico separare, 181 a
PALLOR, 531 b
Palmitum lapsus erratici, 4 b
Palpationes perniciosæ, 98 c Palpare blandimentis adulantibus, 442 a
Panis vitæ Christus est, 494 a Panem unum faciunt grana multa, 257 b Panis mero mixtus, 449 c Panem edere cum sudore & labore, 586 a Panis cœlestis, 582 c
PAPA Cyprianus, 27 b, 69 a
PAPISCUS Judæus Alexandrinus, 1037
Paraclesis, 919.
PARADISUS Dei testibus floret, 725 c Paradisi potus salubres & salutares, 317 b Paradisus patria Christianorum, 559 a Paradiso mors restituit Christianos & regno, *ibid.* Ad immortalitatem morte trasgredimur, 556 a Ad Christi sedem, ad regnorum cælestium claritatem venimus, 557 a Vide *Martyres & mors.*
Paralyticus Evangelii, 370 b
Parentibus obsequendum, 691 c
Parilitas. 984.
Parricidalia arma, 202 b Paricidalia verba, 194 c
Parvula portata ad idola, 449 c
PASCHÆ solemnia, 187 a Paschæ dies 344 a
Passeribus alimenta divina præstantur, 567 b
Passionis dominicæ exempla, 725 b Passionis dominicæ instar, 621 b Passio Christi, 654 e Passionis corona, 224 b Passionis corona non assignanda est hæreticis, 325 b
PASTORIS sive Hermetis liber, 1021
Pastores per quos Dominicæ oves negliguntur & pereunt, 635 a Pastorum laudes, 852 Pastores veteres & novi, 635 a
PATER cognoscendus est ante filium, 321 c Pater & Filius & Spiritus sanctus unum sunt, 467 b Pater nihil judicat, 681 e Patrem non habet Deum qui Ecclesiam non habet matrem, 467 a
Patribus honor debitus, 322 e Patrum affectus erga filios, 327 a
Patientia necessaria lapsis, 110 a, c Patientia tenenda in injuriis, 695 a de patientia in adversis, 547 c Christianis patientia cum Deo communis, 580 b Patientia Dei res est, 531 c Patientia Dei describitur, *ibid.* Patientiæ corona, 604 b Patientia efficit ut perseveremus, 591 c Patientia religiosa, 521 b Patientiæ bonum, 330 a Late patet patientiæ virtus, 591 a Patientia incestæ turpitudinis, 17 a
Patriarchæ figuram Christi portabant, 582 d
Patricium laudis est, 119 b
Patrimonium grande tentatio est, 416 b Patrimonio augendo singuli studebant, 434 b Patrimonium præponere Deo, 457 b Patrimonii vinculum 440 a Patrimonium tuum Deo fœnera, 415 c Patrimonii amor damnatur, 566 d Patrimonium plus amare quam Christum, 573 d
PATRIPASSIANI, 314 a
Patrocinantes pœnæ, 721 c
PAULA sarcinatrix, 128 b
PAULUS in tertium cælum raptus, 625 d Pauli apostoli locus explicatus, 319 c Pauli apostoli humilitas, 37 b
PAULUS ab Obba, 707 d Paulus Samosatensis, 1022. Paulus martyr, 79 c 80 b, 100 c Paulus habuit pullos edaces, 534 a
PAVOR, 531 b
Pauperes pascendi, 503 d Pauperum cura commendatur, 33 c, 36 b, 42 c, 123 a, 125 a Pauperibus stantibus major cura & dilectio præstanda, 125 a Qui ab Ecclesia aluntur frugalioribus cibis contenti sint, 238 a corban in ecclesia, 569 a
Pax data a martyribus, 80 c, 82 b, 83 c, 84 c, Pax persecutione pejor, 210 c Pax captiosa, 130 b Pax vera falsæ pacis mendacio fallitur, 202 c, 205 a Pax irrita & falsa, 443 b Pacem si postulant, arma deponant, 210 b Pacem subdole petere, 189 d Pax necessaria est fortibus, *Ibid.* a Pax temere non danda, 57 c, 61 a, 93 d, 98 a Falsa pax dantibus periculosa, nihil accipientibus profutura, 443 b Pacem ecclesiæ ne perdant, martyres sanguinem fundunt, 102 b Pax non deliciis sed armis datur, 189 c Pacis & concordiæ vinculum, 310 c Pacis dominicæ vinculum, 593 a Pax dominica, 329 a Pax & acies habent flores suos, 52 a Salvo pacis vinculo varietas sententiarum, 310 c Stephani antecessores cum Afris pacem servarunt, 344 b Pax habet coronas suas, 604 b Pax Ecclesiæ reddita, 429 c incredulis & perfidis impossibilis videbatur, *Ibid.* Pacificos esse oportet Dei filios, 481 a
Peccatum incredulitatis, 545 a Peccatis jura consensere 20 b Pecato suo unusquisque tenetur, 182 b Peccatorum remissio, 354 d Peccata omnia passione purgare, 176 d Peccata omnia remittuntur in baptismo, 84 c, 367 c Peccatorum remissio non datur nisi in Ecclesia, 301 a, 306 c Peccata mortis, 352 b Peccata mortalia, 423 a Peccatorum gravium enumeratio, 543 d Peccatum schismate majus esse non potest, 309 c Peccatum originale, 233 b Sordes contagionis antiquæ, 426 a antiqua serpentis venena, 561 a Vulnera quæ Adam portavit, *Ibid.* Peccat nemo invitus, 870. Peccatum originale quod a primis parentibus in totam generis hujus successionem defluxit, 859, 862. Defectus a lege justitiæ, 847. ex illo concupiscentiæ motus, 858. Nec tamen peremptoria est contendentibus, sed probatoria hujus sensualitatis colluctatio, *Ibid.* Peccatum omnes habemus, 685 d Quotidie delinquimus, 490 a opus est nobis quotidiana sanctificatione, *Ibid.* Quotidie peccamus, 497 a Quotidie deesse non potest quod peccetur, 573 a, Nemo sine peccato esse potest, 562 b Superbus aut stultus qui se inculpatum dicit, *Ibid.* Sine aliquo conscientiæ vulnere esse non possumus, *Ibid.* Nemo sibi quasi innocens placeat, 497 a Non desunt sanatis quædam postmodum vulnera, 562 b Aquam ignoranter & simpliciter in sacrificio offerenti potest de indulgentia Domini venia concedi. Secus post admonitionem, 259 d Christus instruit in futurum, de præterito ignoscit quod simpliciter erratum est, 361 b

261 b Peccata remittendi potestas Apostoli concessa, & ecclesiis quas constituerunt, 351 c Non quasi a nobis remissionem consequantur, 343 b Non posse in Ecclesia remitti ei qui in Deum deliquerit, 680 a Solus Christus potest dimittere peccata in ipsum commissa, 445 a Nulla venia delinquere post cognitum Deum, 409 b Vide *Pœnitentia*. De peccatis alia Christianorum & laicorum sententia, 174 b Peccatores obstinati, 456 b Peccans publice objurgandus, 692 b
Pectoris exerti & seminudi inverecunda jactantia in philosophis, 580 a Pectori suo admovere carnifices, 598 c Pectoris clausi latebræ, 453 a Pectoris obstinta feritas, 722 d
Pecuniæ mancipati, 440 a Pecunia non appetenda, 689 a Pecuniæ captivus & servus, 568 a
Pedes feliciter vincti, 375 c, Pedes calceati, 220 a Pedes Apostolorum cur lavit Christus, 582 d
Pejerare, 435 a
Pejerarium, 80 b
PENATES victi, 532 a
Pentecostes, 742 c Pentecostes dies, 756 c
Peregrinorum cura commendatur, 123 a
Perfidiæ & fidei nulla potest esse societas, 212 c Perfidia discordans non tenet unitatem, 464 b, *& seq.* Perfidiæ pœna, 473 d
Perfusi in baptismate, 368 c
Periclitantium dolor, 233 d
Persarum regnum, 532 b
PERSECUTIO Christiani nominis ob calamitates publicas, 347 b Persecutiones prædictæ, 214 b, 610 d Persecutionis causa disciplinæ in pace corruptio, 434 a Persecutio venit ob peccata, 43 c Tormenta venerunt dum quidam ob confessionem superbiunt, *Ibid.* d e persecutio a domesticis inimicis non minus coronat quam ab externis, 194 c Unus ex Machabæis peccatis suis adscribit, quod persecutionem patiatur, 622 a Deo dedit quod postmodum vindicaretur, *Ibid.* persecutiones fiunt ut probemur, 354 c, 610 c, 616 b persecutio orta ut jacentem fidem Deus erigeret, 434 a Exploratio potius fuit quam persecutio, *Ibid.* b Persecutio exorta ut appareat quæ sit Ecclesia, 228 b persecutio est examinatio pectoris nostri, 46 b persecutionis metu nemo terreatur, 218 c persecutionum merces, 626 d persecutionum fructus, 215 b Quid de eo boni sentias; quem persecutio ipsa non reformavit, 448 c Nisi præcesserit pugna non potest esse victoria, 548 c Spes major in bello, 616 d Nulla excusatio homini pro Christo non pati, 613 d Ultro nemo se offerat persecutioni, 392 a persecutori credere cogitur, Quidam ad vindictam suam nimis properant, 593 b considerent quia necdum vindicatus est ipse qui vindicat, *Ibid.* persecutio non per totum mundum sed localis, 347 c persecutio Deciana, 775 b Fratrum ruinæ per totum pene orbem, 89 a, 94 a Adhuc cadunt, 107 b ruinæ per totum orbem, 109 b Maximus numerus ad prima verba inimici prostratus, 436 a Ultro cucurrerunt ad forum, 437 b Rogaverunt ne differrentur, *Ibid.* c Hortamentis mutuis in exitium impulsi, 438 a Amor patrimonii multos sacrificare adegit, 439 b Explorandæ fidei præfiniebantur dies, 432 b dies negantibus præstitutus, *Ibid.* In persecutione Decii tormenta post exsilia venerunt, 115 a Causam Novati agere non sinit persecutio, 157 b persecutio sub Valeriano, 390 a
Perseverantia fidei, 48 c perseverandum in fide, 610 c, 615 a Vide *gratia*.
PERSEUS episcopus, 199 b
Personam Deus non accipit, 232 a
persona secunda columbæ, 774 a
Persuasio noxia & venenata, 456 d
Pestes hæreticorum, 313 c pestes & lues fidei, 470 d pestis descriptio, 548 c
Petra veritatis christianæ, 352 a
PETRUS rationi legitimæ, quam Paulus vindicabat, facile consensit, 306 a Non dixit se primatum tenere & obtemperari a novellis, & posterioribus sibi potius oportere, *Ibid.* Petro primum Dominus dedit potestatem ligandi & solvendi, 315 c super Petrum Ecclesia fundata origine unitatis, 302 b, 305 c, 315 c, 317 c Ecclesia super Petrum ædificanda, 197 a Petrus Ecclesiæ nomine loquitur, *Ibid.* Petrum Dominus primum elegit, & super eum Ecclesiam ædificavit, 305 c Christus ex Petro unitatis originem instituit, 315 c Unitatis origo ab uno incipiens, 463 b Soli Petro Christus dixit: *Quæcunque ligaveris &c.* 351 b Petrus unus pro omnibus loquitur, & Ecclesiæ voce respondet, 197 a Petro Christus oves suas commendat, 415 b Petri confessio de Christo, 746 c Petrus Christum negavit, 742 d, 746 e Petrus suscitat Tabitham, 564 a Petrus & Paulus apostoli, 344 b Petrus & Paulus se cognoverunt in Urbe, 756 b Petri apostoli locus explicatus, 321 d Petri prædicatio, 756 a Petri cathedra, 206 a, 351 b Petri successio, 351 d
PETRUS ab Hippone Diarrhytorum, 710 a
PHARAONIS exemplum, 372 a Pharaonis durissima servitus, 614 c
Pharisæi & publicani discrimen, 485 d
PHILIPPUS diaconus, 316 c
Philosophiam prædicare, 179 d Philosophiæ durioris præsumptio, 174 b Philosophi patientia falsa, 579 b Etsi philosophi Deum creatorem & gubernatorem nossent, Trinitatem non agnoverunt, 921, *& seq.*
PHINEES placuit Deo, 316 d
PHOTINUS hæreticus, 1022.
PICTAVORUM fines, 1052.
PICUS, 531 a
Pignus vitæ, 172 b
PIPINUS, 1052.
Placendum Deo non hominibus, 685 e Placitorum capita, 164 d
Plaga perspicua facile curatur, 599 c
Plangens misericordiam provocat, 179 c plangentium gemitus admittendus, *Ibid.* plangentium lacrymæ, 186 b
Plasma divinum, 237 b
Plastica Dei adulterari non debet, 420 a
PLATO agnovit unum Deum, 535 a Platonici, etsi de Patre & Filio aliquid senserint, spiritum tamen ignorarunt, 923.
Plebs sacerdotibus in periculo juncta, 223 a Plebis fidelis incorrupta majestas, 210 a Sanctissima & amplissima plebs Romana, 211 b Plebis præsentia in Synodis, 59 a, 62 a, 94 a, 134 c Concilium præsente plebis maxima parte, 697 a Plebem Cyprianus non numerat inter eos qui judicarunt in concilio, 207 b sine plebis consensu nil agit Cyprianus, 38 c Plebem consulit Cyprianus in ordinationibus clericorum, 113 b Stantium plebi pro fide & timore suo honor est habendus, 62 a Omnis actus populo insinuatus, 194 a plebs obstat ne protervi recipiantur, 207 d plebe præsente eliguntur sacerdotes, 285 a ipsa præsente vel deteguntur malorum crimina, vel bonorum merita prædicantur, *Ibid.* b plebs immunis non est a contagio delicti, quæ injusto & illicito episcopatui consentit, 283 b Separare se debet a præposito peccatore quem episcopi deposuerunt, 285 a
Pluviæ indiscretæ justis & injustis, 580 c
Pœna inde cœpit unde cœpit & crimen, 449 a
Poculum martyris, 189 b
POENITENTIA de pectoribus excussa est, 163 c pœnitentiæ via, 163 c pœnitentiæ simulatio, 175 b pœnitentia necessaria lapsis, 202 a pœnitentia crimine minor non sit, 453 d pœnitentia lapsorum fovenda, 146 b Diu trahenda, 164 c Quomodo probetur, 94 c Veri pœnitentis notæ, 61 a b, 95 a, 456 d
Pœnitentiæ fructus, 525 b Pœnitentia corroborat ad repetendum certamen, 458 c Verus pœnitens factus ad prælium fortior per dolorem, *Ibid.* Vera pœnitentia non solam veniam meretur sed & coronam, *Ibid.* d pœnitentia nulla sera est, 526 a pœnitentibus Dominus indulgentiam pollicetur, 178 a, 179 c, 182 c Tollitur pœnitentia si pœnitentiæ fructus intercipitur, 183 b In Ecclesia gladio spirituali contumaces necantur dum de Ecclesia ejiciuntur, 244 b intercedente aliquo graviore delicto abstinentur fideles, & a Christi corpore separantur, 494 b pœnitentia libellaticorum non respuenda, 173 c pœnitentia redeuntium ad Ecclesiam, 756 a pœnitentibus manus imposita, 305 b In concilio non consensione solum sed etiam commina-tione decreta pœnitentia, 202 b Adversus eos qui sine pœnitentia pacem concedunt, *Ibid.* & 204 b
Pœnitentiæ tempus mœchis conceditur & pax datur, 176 c in delictis idololatria minoribus agitur pœnitentia justo tempore, 53 a, 58 b pœnitentia plena, 187 b, 229 c, 243 b, 456 a
Pœniteniæ subjecti libellatici, 452 a Item qui vel de sacrificii vel de libelli facinore cogitaverunt, 453 a De muliere quæ manus ejus ad sacrificandum tenentibus non consensit,

sit, 72 b, *& seq.* pœnitentia plena virginibus corruptis, 243 b Leviori pœnitentia iis quæ deprehensæ cum masculis, sed integræ repertæ sunt, *Ibid.* Graviore censura ejiciantur, si cum eisdem sub eodem tecto habitaverint, *Ibid.* in concilio Carthaginensi placuit lapsis in exitu subveniri, 175 a Libellaticos interim admitti, *Ibid.* Merito trahitur longius pœnitentia, dum adest quies, 188 b Secus instante persecutione, 189 a Lapsis inter cruciatus cito venia concedi potest, 440 c, *& seq.* His pœnitentia per triennium inchoatum sufficere potest, 185 b Lapsis postea confitentibus pax datur, 73 b Objurgatur Therapius episcopus ob pacem ante tempus concessam, 230 c Pax tamen data non aufertur, *Ibid.* Deus scit quid faciat de iis qui ante impletam pœnitentiam moriuntur, 112 b Sine pœnitentia recipiuntur confessores schismatici, 151 d Pœnitentiæ se submittunt episcopi, 287 c Carthaginense concilium decrevit lapsos episcopos ad agendam pœnitentiam posse admitti, sed a sacerdotali honore prohiberi, 288 b Idem decrevit Cornelius cum omnibus omnino episcopis, *Ibid.* Depositio ob idololatriam episcopo communio laica instar gratiæ, *Ibid.* a Deponendus vel abstinendus diaconus si perseveret in contumelia adversus episcopum 270 b Trophimus episcopus cum plebe rediens, laicus communicat, 171 a Pœnitentia mœchis negata sub Cypriani antecessoribus, 177 a Pœnitentiam non agentes prohibiti a spe communicationis & pacis, si in periculo cœperint deprecari, 179 c Minatur Cyprianus quisquis se Felicissimo adjunxerit, eum in Ecclesia non communicaturum, 127 a Ad Ecclesiam postea redire & communicare non posse, 134 c Anxie ponderat Cyprianus qui recipi & admitti in Ecclesiam debeant, 202 b Reluctatur plebs quoties inemendabiles ad Ecclesiam remeant, *Ibid.*

Pœnitentiæ sacramenti necessitas, 294 b, *& seq.* Reus sacerdos, si bonus miles, dum fugit, sine pace & communicatione decedat, 190 c Pœnitentiæ sacramentum Morientibus administrandum, 30 c, *& seq.* in Infirmitatis periculo apud præsbyterum quemcumque præsentem exgomologæsis facienda, vel apud diaconum, si presbyter repertus non fuerit, vel urgere exitus cœperit, 59 c Multi in ecclesia Arelatensi excesserunt sine pace, 277 a Nullus pœnitentiæ locus post mortem, 525 c Hic vita aut amittitur aut tenetur, *Ibid.* Soluta in terris, solvuntur in Cælis, 188 a *Vide*, 351 b satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Dominum grata est, 454 a Sacerdotes quidquid faciunt pro vero pœnitente, id Deus in acceptum refert, 458 c Pœnitentes recipiunt Spiritum Patris cum pacem accipiunt, 190 c

POLIANUS, 373 b, 383 a, 384 a
Polianus a Mileo, 702 c

POLYCARPUS episcopus, 187 a, 281 a, 299 a Polycarpus episcopus Hadrumetinus, 143 a Polycarpus ab Adrumeto, 699 b

POMPEJUS episcopus, 136 a, 139 a, 146 a Pompejus Sabratensis, 712 a

POMPONIUS episcopus, 187 a, 237 c, 281 a, 299 a Pomponius, a Dionysiana, 707 e

Pontifex honorandus, 194 b

PONTIUS PILATUS Syriam procurabat, 539 c

Populus Christi non potest scindi, 468 b Populus Christianus adunatus pani dominico comparatur, 363 b Populus adunatur Christo cum in calice vino aqua miscetur, 256 b Populus totus unum sumus, 487 a Populi frementis impetus, 185 a populus perditionis ac mortis, 575 a Populus peccator non potest esse filius Dei, 489 a Populi duo prædicti, major & minor, 636 c

Portenta coluntur, 516 a

Porticus vitea, 5 a

Possidere se credent qui possidentur, 440 a

Potestas gratiæ Cælestis, 352 d

Præcepta divina non sunt impossibilia, 870.

Prædictiones mulieris a dæmone correptæ, 347 c

Prælium glorioſi certaminis, 163 b Præliantes Deus spectat, 219 a

Præpositos superbo tumore contemnere, 435 a Præpositi sine ordinationis lege constituti, 470 c

Prærogativa communicationis, 101 c

Præstigiæ fallaces in excusatione, 107 a Præstigiæ dæmonum, 518 b

Præsumptio philosophiæ durioris, 174 c Præsumptio damnata, 319 a

Prævaricatores veritatis, 318 a

Precatio cum disciplina, 484 b Precum tuba, 110 b Precem facere in sacrificiis, 65 b

Presbyteri sedent cum episcopo in clero, 121 a Presbyteri vocantur sacerdotes a Cypriano, 122 a, 130 b Præpositi vocantur, 53 c, 55 b, 77 a Presbyteri & diaconi commendatas sibi oves fovere debent, 58 c Confessores regere, & docere debent, 54 b, 55 b, 58 c Presbyteris assurgendum, 692 d Presbyterii honor designatur nonnullis lectoribus, 120 c eadem divisio mensurna ac presbyteris, *Ibid.* Numidicus presbyter adscribitur numero presbyterorum Carthaginensium, 121 a Presbyteri sede vacante nonnulla ad electionem episcopi servant, 108 d Quinque presbyteri reditum Cypriani morantur, 131 b Quidam presbyteri totum sibi vendicant, 51 d, 55 c Presbyteri temerarii causam acturi apud episcopum & clerum, apud confessores & plebem, 54 c Presbyteri temerarii interim prohibeantur offerre, *Ibid.* Presbyteri & diaconi qui ab Ecclesia discedunt, redeuntes laici communicant, 310 a Ordinati foris laici communicant, cum redeunt, 309 b Presbyteri & diaconi integritati & continentiæ præesse debent, 243 a Præsbyterium contrahere, 148 b

Pressuræ fiunt ut probemur, 610 c, 616 b Pressuræ gentilium, 379 a, 386 c

Primatum assumere, 366 b
Primatum tenere, 306 a

Primatus suos amisit Esau, 328 d

PRIMITIVUS presbyter, 167 b

PRIMUS episcopus, 281 a, 299 a Primus a Misgirpa, 699 b Primus schismaticus, 153 a

PRISCA socia Montani, 345 b

PRISCUS episcopus, 187 a

PRIVATIANUS, 185 a, 187 a Privatianus a Sufetula, 703 b

PRIVATUS Lambesitanus, 104 a Privatus a Sufibus, 703 b

Procella non subvertit robustam arborem, 470 a

PROCULUS episcopus, 233 c, 299 a Proculus pejerans, 531 a

Proditores, 318 a

Propositum continentiæ, 176 c

Propheta alius sicut Moyses promissus, 636 a Prophetæ figuram Christi portabant, 584 c Prophetæ metatores Christi adventus, 1035. Christus adventum suum per prophetas præloquutus, 1034.

Proscriptionis formula, 293 c Proscriptionis onus, *Ibid.*

Prostituere gentilibus membra Christi, 435 a Prostitutæ vocis audaciæ, 20 a

Protectio corporis & sanguinis Christi, 189 a

Protectum latus, 24 b

Provincia latius fusa, 145 b

Psalmi in conviviis Christianorum, 26 d

Publica est nobis & communis oratio, 486 d

Publicani & pharisæi discrimen, 485 d

PUDENTIANUS a Cniculi, 709 e

Pudicitiæ laus, 763 *& seq.* tres gradus, 763 b præcepta cum hominibus nata, *Ibid.* c Exempla, 766 e Pudicitia tenorem gloriæ suæ servat, 176 c

Pudor vinculi maritalis, 235 a

Puerorum virtus major ætate, 378 b Pueri martyrio coronati, 387 a Puerorum perdendorum magister, 236 c

Pulli edaces, 534 a

Pulpitum, id est tribunal Ecclesiæ, 116 a, 119 c

Pupilli protegendi, 695 d

PURGATORIUM. His qui statim coronantur alii opponuntur, qui ad veniam stant & solvunt novissimum quadrantem, 176 c Hi pro peccatis longo dolore cruciati emendantur & purgantur diu igne, *Ibid.* d pendent in die judicii, *Ibid.* in die judicii pluribus proderunt, merita martyrum & opera justorum, 445 c Apostatæ & desertores, nec si occisi pro nomine fuerint admitti tunc poterunt ad Ecclesiæ pacem, 179 c Sacrificium pro dormitione alicujus, 272 c

Purpuram non induant Christianæ, 418 a Purpura agni per quem redempti sumus, 609 a Purpura in imagines currit, 728 d

PUSILLUS a Lamasba, 710 c

Puteus aquæ vivæ, 361 b

Putramina, 207 d Putraminibus amputatis, 443 a

PYTHAGORICI, 1022.

Q

DE Quantitate propria sumptus suggerit Cyprianus, 123 a
Quæstionum probantium tela, 727 a Quæstio durissima, 48 c Quæstionum tormenta, 516 c
QUIETUS a Buruc, 704 c Quietus, 281 a
QUINTIANUS, 82 a
QUINTUS episcopus, 187 a, 281 a, 299 a, 303 b, 308 c Quintus ab Aggya, 709 c Quintus presbyter, 161 c
QUIRINUS, 380 d, 382 c, d, 627 a, 659 c

R

RAbies oris armata est, 449 b
RACHEL visum principium sonat, 844 e Rachel typus Ecclesiæ, 636 e
Radix Ecclesiæ catholicæ, 145 b
RAHAB, in qua præformabatur Ecclesia, 469 a Rahab typum portabat Ecclesiæ, 362 b
Ramus fractus germinare non potest, 465 a
Rapacitas majorem famem facit quam siccitas, 514 a Rapinæ cruentæ, 515 c
Rebaptismus Novatiani, 313 a rebaptizare dignum non est, 393 a
In REBECCÆ utero duo populi, 790 c
Rectum te Deus fecit, 519 a
Redampliatur majestas nominis, 722 b
Redditus tuos divide cum Deo, 568 b
Redemptoris imperio parendum, 409 a Redimenda fratrum membra, 233 d Redimi quod potest non timetur, 120 b
Redintegratio fraterna, 159 a
Refrænata aquarum agmina, 719 a
Refrigerium flammæ dederunt, 387 a Refrigeria paravit Deus, 111 b
Regeneratio cælestis, 352 c, 526 b, 603 a Regeneratio lavacri salutaris, 349 a Regeneratio secundæ nativitatis, 350 a Regenerationis lavacrum, 334 c, 582 c Regeneratio divina, 326 a
Regnum Dei nemo potest habere, nisi sit baptizatus, 679 b Regnum Dei nobis repræsentari cupimus, 490 c Regnum Dei esse cœpit in proximo, 542 c Regnum Dei non est in sapientia mundi, 691 b Regna sorte variantur, 532 b
REGULUS auspicia servavit, 534 a
Religio vera & divina calcatur, 713 c Religio vera non cognoscitur, 510 c
Remissa peccatorum, 233 b, 314 d, 318 b, 320 b, 322 b, 561 c, 582 c, 609 d Remissio peccatorum in baptismo, 368 a Non datur nisi in Ecclesia, 301 a, 306 c, 365 c Remissio facta per sacerdotes, 454 a Remittendorum peccatorum potestas 351 c
REPOSTUS schismaticus, 127 b, 200 b
RESURRECTIONEM Christi quidam discipuli credere nolebant, 747 b Resurrectionis primitiæ Christus, 912. Quotquot ante eum resurrexerunt, ad mortem redierunt, 911. Christi corpus post resurrectionem, verum non phantasticum, 915. Corporis nostri post resurrectionem, similis futura claritas, 912, & *seq.* Resurrectio, communis justis & impiis, 914. Resurrectionem Domini mane celebramus, 259 c Resurrectio nostra Christus est, 490 d Resurrectio mortuorum, 681 b Resurrectio carnis, 314 d, 1024. Non alii mortui, alii vivi ad judicium venient, 1017. Resurrectionis spes, 395 a
Revelationes, 44 c, 46 c, 54 b
Rivus a fonte præcisus arescit, 465 a Rivi plurimi de fonte uno, *Ibid.*
ROGATIANUS diaconus, 340 c, 349 d
Rogatianus episcopus contumeliis a diacono vexatur, 267 a Conqueritur apud Cyprianum, *Ibid.* Rogatianus episcopus, 187 a, 281 a, 299 a, b Rogatianus a Nova, 709 b
Rogatianus presbyter, 37 d, 123 a Rogatianus presbyter glorioſus senex, 383 b, 388 b
ROGATUS episcopus, 187 a
Rogi dissidentes, 536 b Rogi pecorum, 516 a, 535 b
Roma præcedere debet Carthaginem, 156 c Romana ecclesia est ecclesia principalis, 206 a Excubat pro omnibus, 32 a Romanæ sedis auctoritas, 344 a Ex Romana ecclesia origo unitatis, 302 b, 315 c Cleri Romani litteræ per totum mundum missæ, 166 b Stephanus successionem Petri tenet, 351 d Per successionem cathedram Petri habet, *Ibid.* Basilides depositus ad Stephanum papam confugit ut restituatur, 286 c, 287 a Negat Cyprianus Sabinum illi substitutum deponi posse, *Ibid.* Romani maximum crimen ducunt a laudibus Apostoli degenerare, 106 a Ad Romanos perfidia non habet accessum, 206 a Romana ecclesia stat fortis in fide, 30 a, Quidam lapsi, *Ibid.* Romæ martyria priusquam Carthagine per tormenta consummata sunt, 87 b Apud Romanos disciplinæ severitas, 105 b Nulla hæresis hic exorta, 991. Romani non observant quædam vetera instituta, 344 a Clerus Romanus florentissimus cum episcopo præsidens, 211 b Cyprianum papam & fratrem salutat Clerus Rom. 101 a, 105 a Litteræ cleri Romani in Siciliam, 108 c mittuntur Cypriano, *Ib.* Clerus Romanus deliberat cum episcopis, 86 a, 113 b Major necessitas clero Romano differendæ lapsorum causæ, quia episcopum non habent, 108 d Placet clero Romano consilium Cypriani de lapsis in concilio tractandi, 108 d, & *seq.* Evangelii plenus vigor in litteris cleri Romani, 85 b Laborantem Cyprianum adjuverunt, *Ib.* Romana ecclesia laudata, 222 b Romanorum fides laudata, 206 a
Romanos geminos non capit unum regnum, 536 b Romanorum dii vernaculi, 531 a Romani regni initia, 533 b
ROMULUS circenses primus consecravit, 715 a Romulus parricida, 533 a Romulus Deus factus, 531 a
Rosæ non desunt Ecclesiæ, 52 a
Rubigo pectoris, 598 b
Ructare crapulam, 264 b
Ructu suo vivere, 239 c
Rucuma, 707 b
RUFFINUS, 989. Ruffinus a Laurentio ut scribat de Symbolo, *Ibid.* Ruffinus diaconus & confessor, 89 a, 111 d
Ruina una sufficiat lapsis, 133 b Ruinæ fratrum, 107 b Ruinæ multiformes orbis, 451 c
Rusiccade, 709 e
RUSTICUS presbyter, 348 b Rusticus agrum colat, 183 a
Rutili, 128 b

S

SAbbatum requies appellatur, 924. Servabatur in annis, *Ibid.*
SABELLII hæresis Patripassiana hæresis vocatur a latinis, 996.
SABINUS episcopus, 281 b, 286 c
Sabina, 81 a
Sabinarum raptus, 531 b, 715 a
Sabrata, 712 a
Sacerdotes Dei & Christi, 176 b Sacerdos vice Christi fungitur, 258 b Agere pro Dei sacerdote, 263 b sacerdotes Deus facit, 168 a, 291 c Quantus honor sacerdotibus debeatur, 194 a Sacerdotes vindicantur a Deo, 267 c Debent esse integri & immaculati, 309 b Debent esse humiles, 292 c Adversus sacerdotes qui stipes & oblationes & lucra desiderant, 264 b Portio sacerdotum minime succumbentium, 289 a Sacerdos in consacerdotis sui laudibus tamquam in propriis gratulatur, 221 b Sacerdotum institutio, 900. Illis initiandis, divinitus est unctio instituta, 865. Sanctificationes officiales, *Ibid.* Sacramentum visibile celebrant, sacri nominis invocatio, & signa institutionibus apostolicis sacerdotum ministeriis attributa, *Ibid.* Sacerdotibus sacrilegus irascitur, 448 d Sacerdos sacrilegus, 285 a Sententia multorum sacerdotum consilio ponderata, 188 a Sacerdos occidi potest, vinci non potest, 209 b Sacerdotii sublime fastigium, 166 a Qui sacrilega sacrificia idolis fecerunt, sacerdotium Dei sibi vindicare non possunt, 264 a Sacerdotii vigor in presbyteris & diaconibus admonendis, 64 a Sacerdotii concordia, 330 a, 341 b sacerdotia illicita, 360 b Sacerdotalis gravitas, 139 b Sacerdotalis loci religio, 335 c Sacerdotalis auctoritas, 210 a Sacerdotium unum, 132 b Sacerdotium vetus & novum, 635 e
SACRAMENTUM, 111 a Sacramentum unitatis, 464 b, 467 b Sacramentum & devotio militis Dei, 49 a Sacramentum militis, 755 d Sacramentum divinæ militiæ, 336 c Sacramentum fidei, 107 a, 684 e In Sacramento fideles, in vitæ actu graves, 713 a Sacramenti mei memor, 440 d Sacramentum salutis, 375 b Sacramentum veritatis, 324 a Sacramentum solitæ prædicationis, 348 d Sacramenta cælestia, 333 c, 336 c Sacramenta occulta, 379 b Sacramentum Ecclesiæ Christi, 350 d Sacramentum unanimitatis, 194 b Sacramentum Trinitatis, 503 d Sacramenti Evangelici uni-

unitas, 159 b Sacramentum divinæ traditionis, 338 b Sacramentum Chriſti, 436, b, 628 b Sacramentum calicis, 450 b Rem ſacramenti inviſibiliter ſpiritus ſanctus conſummat & perficit, 865. Sacramenta quantum in ſe eſt, ſine propria virtute eſſe non poſſunt, nec ullo modo ſe abſentat divina majeſtas, 887. Ab indignis ſe ſumi permittunt, non poſſunt tamen illi ſpiritus eſſe partiçipes, *Ibid.* Sacramentum Eccleſiæ catholicæ, 177 a Sacramenta dominicæ orationis, 487 c Sacramentum vitæ, 500 c Sacramentum Paſchæ, 362 b, 469 a

SACRIFICII noſtri Chriſtus auctor & doctor, 247 a Cur Chriſtus veſperi obtulerit, 259 b Sacrificia divina cum Dei ſacerdote celebramus, 485 a Sacrificia indeſinenter offeruntur & in pace & in perſecutione, 297 d Sacrificia Dei quotidie celebramus, 189 d Sacerdos dicit *ſurſum corda*: Reſpondet plebs, *Habemus ad Dominum*, 501 d Dominicæ hoſtiæ veritas, 476 b Chriſtus hoc idem obtulit quod Melchiſedech, 249 c Seipſum primus obtulit, & hoc fieri in ſui commemorationem præcepit, 258 b Sacrificio celebrato partem auſus eſt accipere, 451 b Oblatio & ſacrificium noſtrum reſpondere debet paſſioni, 253 c paſſio eſt Domini ſacrificium quod offerimus, 259 c Melchiſedech panem & vinum offerens ſacrificii Dominici ſacramentum præfiguravit, 249 c Typus Dominici ſacrificii apud Salomonem, 250 c præceſſit imago ſacrificii Chriſti in pane & vino conſtituta, *Ibid.* b Figuram perficiens Dominus panem & calicem mixtum vino obtulit, *Ibid.*

In ſacrificio facere oportet quod Chriſtus fecit & quod faciendum eſſe mandavit, 257 c Non tamen dominicum debet celebrari poſt cœnam, 259 b Aquæ & vini commixtio non poteſt ab invicem ſeparari, 256 c Aqua ſola offerri non poteſt, quomodo nec vinum ſolum, 257 a Si aqua ſola offeratur, grande præceptum Domini violatur, *Ibid.* Sanguine uvæ vinum calicis dominici ſanguinis oſtenditur, 251 c Aqua vino mixta ſignificat populi cum Chriſto conjunctionem, 257 b Sacrificium non ſine ſacramento ſolitæ prædicationis offerre, 348 d Sacrificium horis veſpertinis in Africa, 259 b populus ad hoc ſacrificium non vocabatur, *Ibid* a Sacrificia ſingulorum presbyterorum cum ſingulis diaconis apud confeſſores, 34 c Dominicum poſt cœnam non celebratur, 259 b etſi Chriſtus veſpere obtulit, *Ibid.* Reſurrectionem Domini mane celebramus, *Ibid.* c

In ſacrificiis & precibus vicem boni operis repræſentare his a quibus bene fit, 236 b Lapſorum conſcientia ſacrificio & manu ſacerdotis purgatur, 444 a Offerri non debet nomen lapſorum, 54 c Sacrificium pro dormitione, 272 c Sacrificia pro martyribus, 119 a ob eorum commemorationem, 125 a quædam divites in dominicum ſine ſacrificio veniunt, 569 a partem de ſacrificio, quod pauper obtulit, ſumunt, *Ibid.* Sacrificium Deo majus eſt pax noſtra & fraterna concordia, 498 b Sacrificium vetus & novum, 635 c Sacrificia veteris teſtamenti generali ſanctorum conſenſu damnata, 1020 Hierarcha elevatione manuum crucis myſterium repræſentans, confidenter orat pro ſua & populi ignorantia, 892. Ad hæc inter ſacra myſteria, ad gratiarum actiones convertitur, & inclinato capite, 894. Sacrificia divina impedita, 376 c Oblatio ſanctificari non poteſt, ubi ſpiritus ſanctus non eſt, 265 b Falſa & ſacrilega foris ſacrificia, 309 b Sacrificia ſacrilega, 264 a, 276 b, 360 b Sacrificandi licentiam vindicare, 476 c Sacrificia malorum non ſunt acceptabilia, 695 c Sacrificia falſa, 476 c Sacrificia falſa ac ſacrilega, 309 b Sacrificia illicita, 107 b Sacrificia funeſta, 220 b Sacrificati differunt a libellaticis, 172 b Sacrificatis communnicare, 171 c Sacrificio maculatus, 208 a Sacrificiis illicitis maculati, 187 b Sacrificia edicto propoſito celebrare populus jubetur, 196 b Sacrificia in ludis, 714 d Cibi illiciti de ſacrificiis, 623 623 b Sacra ſacrilega, 580 c Sacrilegis contactibus manus & ora maculata, 63 c

Sæculum non eſt amabile Chriſtiano, 734 b Sæculi finis appropinquans 475 b

Sagina largiore diſtentus, 454 b Saginati & paſti, 89 c Saginati in ſæculo, 238 a

Salario non redimendus hiſtrio, *Ibid.*

SALOMON perdidit gratiam Domini. 478 b

SALVIANUS a Gazauſala, 710 c

Salus non eſt niſi in Eccleſia, 362 c, 494 c Salus noſtra in baptiſmate conſtituta, 748 a

Salutator matutinus, 21 b

Samaria, 316 b Samaritanorum civitas, 365 a

SAMUEL fuit typus Chriſti, 637 a

Sanctum Domini, ideſt Euchariſtia, 443 b, 469 b Sanctum ducere in lupanar, 716 b Sanctum tenere intra conſcientiam, 507 a

Sancti de noſtra ſalute ſolliciti, 559 a clementiam Dei pro noſtris exorant laboribus, 864. Rogat Cornelium Cyprianus, ut pro ſe invicem orent; & uter prior divina dignatione præceſſerit, pro fratribus apud Dominum precetur, 226 a Orat virgines Cyprianus ut pro ſe precentur, cum coronari cœperint, 430 b Sanctorum felicitatis deſcriptio, 729 b Sanctorum cœtus, 111 b

Sanctificatio lavacri vitalis, 408 b Sanctificatio pro peccatis, 895 Sanctificare hominem non poteſt aqua ſola, 334 c Sanctificati ſumus in baptiſmo, 889 d Sanctificari ſalutari baptiſmo, 366 c

Sanctimonium, 77 b

Sanguine Chriſti redempti ſumus, 409 a Sanguis uvæ, 251 c Sanguis Chriſti non eſt aqua, 248 a Sanguinis & corporis Chriſti protectio, 189 a Sanguinem Chriſti quotidie bibere, 213 c Sanguinis baptiſmus, 325 b Sanguini noſtro patet cœlum 724 d Sanguinem noſtrum Deus non deſiderat, 553 a Sanguis manabat pro ſletibus, 441 b

Sani non indigent medico, 174 c

Sanitatis obductæ cicatrix, 713 b

Sapientia mundi non eſt regnum Dei, 691 b Sapientia vera quæ, 579 b

SARA ſterilis mater *Iſaac*, 636 d

Sarcina de incendio exuenda, 240 a

Sarcinatrix, 128 b

SATAN omnium turpitudinum adinventor, 880.

SATISFACTIO. Lapſis redditur pax ob iteratam confeſſionem, 73 b ob martyrum prærogativam & auxilium 59 c, 61 c Lapſi poſſunt Deo precibus & operibus ſuis ſatisfacere, 53 a Per epiſcopos & ſacerdotes Domino ſatisfacere debent lapſi, 131 a juſtis operationibus Deo ſatisfit, 563 a Satisfactionibus peccata redimuntur, 202 c Deus non voce ſola ſed jejuniis & lacrymis placandus, 43 b pro peccatis ſatisfaciendum, 44 b per Chriſtum Deo patri ſatisfaciendum, 46 a Satisfactio longa & continua, 130 b Majus delictum peccaſſe nec ſatisfacere, 455 a Satisfactioni viam claudere, 456 d Tres pueri, etſi bene ſibi conſcii, Domino ſatisfacere non deſtiterunt, 455 b

SATIUS Epiſcopus, 187 a, 281 a

SATTIUS a Sicilibba, 706 d

SATURNINUS, 78 b, 82 b Saturninus epiſcopus, 187 a, 281 a, 299 a Saturninus a Thucca, 708 c Saturninus ab Avitinis, 709 c Saturninus a Victoriana, 708 b

SATURNUS fugatus a Jove, 529 b Saturnus docuit litteras imprimere, *Ib.*

SATURUS, 82 a Saturus lector, 85 c 99 c, 113 a Saturus acolythus, 191 b

SAUL perſequitur Davidem, 597 a, 619 c Saul Rex afflixit populum, 268 b

In Scandalo grande crimen, 41 d etiamſi ſtuprum conſcientiæ deſit, *Ib.* c

Sceleris particeps eſt qui imperavit, 107 a ſcelera ſemper feſtinant, 199 c

Schiſmata ex contemtu ſacerdotum, 270 a ſchiſmata unde oriuntur, 294 a ille eſt vere ſchiſmaticus qui ſe a communione eccleſiaſticæ unitatis ſeparat 356 a Schiſmate majus delictum eſſe non poteſt, 309 c ſine ſpe ſunt qui ſchiſma faciunt, 364 a Quantum peccatum ſchiſma, *Ibid.* peius crimen ſchiſmaticorum quam lapſorum, 477 b Non poteſt ei cum aliquo convenire, cui cum eccleſia non convenit, 471 d Pacatum habere Deum non poteſt, qui cum fratre pacem non habet, 472 d Schiſmatici dominico pani adunati non ſunt. Chriſti poculo non ſunt commixti, 363 c Fides apud ſchiſmaticos ſana eſſe non poteſt, 748 b Adunari animæ non poſſunt, quæ ſe ab unitate Dei diviſerint, 342 c nihil prodeſt proximos ſibi eſſe corporibus ſi mente diſſideant, *Ibid.* diſcordans cum fratribus, nec martyrio ſalvatur, 498 c Schiſmatis duces antichriſti, 772 b Schiſmatici eccleſias humanas inſtituunt, 180 a Numerum ſuum mendacio inflant, 201 a A ſeipſis damnati, 157 b non nos ab hæreticis, ſed illi a nobis receſſerunt, 472 a pereunt qui a ſchiſmatis ducibus ſeducuntur, 310 a pari

pari crimine tenetur qui ducem ſchiſmatis ſequitur, 480 a duces ſchiſmatis rei ſunt, & qui eos ſectantur, 366 c perdita factio conſentientes perditura, 156 b Fideles movere non debent ſchiſmata, quia prædicta ſunt, 196 c movere non debet confeſſor ad ſchiſma deficiens, 479 d Confeſſori ſchiſma amplectenti magis ex hoc ipſo creſcunt merita pœnarum, *Ibid.* c Schiſmaticorum execrabilis vita, 205 a, 208 a Shiſmatici non habent ſpiritum ſanctum, 366 b, *& ſeq.* precem alteram illicitis vocibus faciunt, 476 b de pectoribus ſchiſmaticorum exceſſit ſpiritus ſanctus, 292 c Schiſma adulterum eſt, impium & ſacrilegum, 132 b contra Deum fit quidquid improbi ad deſtruendam ordinationem Dei conantur, 476 d Quidam ſchiſmatici non poſſunt ſine ſcandalo recipi, 207 d Schiſmaticus & hæreticus error, 160 a Schiſmatis incendium, 156 b Schiſmatici nihil habent poteſtatis, 359 a Schiſmaticorum baptiſmus, 299 b, 303 b, 307 c Schiſma factum in Urbe, 207 a, *& ſeq.* Schiſmatici fervent inter initia, 180 b Schiſmaticus non poteſt ad Eccleſiæ præmia pervenire, 477 d Schiſmaticus & hæreticus, 151 c, 154 a, 158 b Schiſmata & hæreſes ſurgunt 336 c

Scopuloſa ſaxa navem confringunt, 546 a

Scorpii & ſerpentes, 372 c

SCRIPTURARUM ſancta & ammirabilia verba, 705 c Legimus & adoramus cæleſtem Domini ſententiam 778 a Scripturarum traditores, 393 c Scripturas ſacras in cadunationem criminum convertere, 713 a

Scurrilitas vetita, 643 c

Scutum fidei, 220 a

Secta noſtra, 659 c Secta fidei noſtræ, 579 b Secta fraternitatis, 120 c

SECUNDIANUS a Thambeis, 710 e

SECUNDINUS epiſcopus, 187 a, 281 a Secundinur a Cedias, 702 a Secundinus, a Carpis, 704 a

Secundus eſſe non poteſt poſt primum, 168 a

Securitas firma & perpetua, 543 d Securitas indiligentiam parit, 9 b

SEDATUS, epiſcopus, 237 b, 281 a, 299 a, Sedatus a Tuburbo, 703 a

Segregatus dure & crudeliter ab Eccleſia, 175 a

Seminatio diſcordiæ, 180 b Seminatio peſtifera, 211 b

Semitonſum caput, 376 a, 380 c

Semiuſtulatis viſceribus, 441 b

Sententiam non dicat, ſed acciprat, 280 a Sententiam accipiat quam prior dixit, 127 a, 129 c

Separes, 360 a

Septenarius numerus, 620 a, 637 a, 924.

SERENIANUS præſes in noſtra provincia, 347 c

Serenitas unde, 718 c

SERGIUS in carcere conſtitutus, 383 b

Sericum ne induant Chriſtianæ, 418 a

Sermo caro factus eſt, 314 c

Serpentis nomen unde, 459 b Serpens calcatus eſt obtritus, 118 c Serpentes coluntur, 916 a Serpentinis crinibus pullulantes, 337 a

Servus non poteſt eſſe major domino ſuo, 160 b Servi pervicaces, 553 b Servos obedire debere dominis, 571 b, 691 d ſervorum miſeria, 512 b, c ſervitute nihil fœdius, 724 a

Seſtertia centum millia, 236 a

SEVERIANUS, 78 a

Severitas divini rigoris, 106 a Severitas loco præceptorum, 714 c ſeveritas evangelicæ diſciplinæ, 107 d ſeveritatis nervi, *Ibid.* b

Sexagenarius fructus virginum, 426 b

Sexus arte mutatur, 237 b

Sicarii in media civitate, 515 a

Sicca, 704 d

Sicilia, 108 c

Sicilibba, 706 d

SIDONIUS, confeſſor, 147 b, 151 c, 157 c, 159 a

Signaculum dominicum, 316 d ſpiritu ſancto ſignari, *Ibid.* Caſtris ſpiritalibus cæleſtis militia ſignat, 25 d

Signum Dei, 220 b ſignum crucis, 477 a, 523 b, 655 b ſigno Chriſti omnes ſignantur, 633 e Moyſes vincere non potuit, niſi poſtquam in ſigno perſeveravit, 615 d

Signifer ſeditionis, 198 b

Siguenſe metallum, 383 a

Simiæ imitantur humana, 312 a

Similitudo divina manifeſtatur in actibus noſtris, 582 a

SIMON magus, 755 b

Simulacra non ſunt adoranda, 173 b Simulacrorum origo, 527 a ſimulacra inepta, 518 c

Simultas non debet eſſe in Chriſtiano, 589 a

Sinai montis interpretatio, 789, 793 c, *& ſeq.*

Sinus vulnerum tumentes, 442 b

Sitis æterna, 238 a ſitis æternæ ſiccitas, 317 b

Sion mons quid ſignificet, 789 c, 794 e

SOCRATIS dæmon, 534 b

Sol ſuper omnes æquali luce diffunditur, 371 b ſol in occaſu ſuo radios minus claro ſplendore jaculatur, 509 a

SOLTASSUS ſchiſmaticus, 128 b

Solus non eſt cui Chriſtus in fuga comes eſt, 216 b

Sophia dominica, 224 c

SOPHIA, 82 a

SOPHRONIUS ſchiſmaticus, 128 b

SORANUS 370 b

Sordes intrinſecus detrahendæ, 561 c

Spectacula vetita, 713 c ſpectacula Chriſtianis vetita etiamſi non eſſent idolis dicata, 718 a ſpectacula etiamſi non haberent crimen, habent vanitatem, 717 d Non poteſt qui ſpectat integer eſſe vel pudicus, 17 c Diſcit & facere dum conſueſcit videre, 716 d Dæmonia præſident ſpectaculis, 715 b Diabolus artifex ſpectaculorum, *Ibid.* Diabolo munera comparantur, 575 b In ſpectaculis proſtitutarum tranſitur obſcœnitas, 717 a Nulli hominum generi parcitur in ſpectaculis, 716 c quidam ſpectacula defendunt ex ſcripturæ auctoritate, 713 c, *& ſeq.* Refelluntur, *Ib.* ſpectacula Chriſtianis quænam congruant, 720 a Chriſti munerarii vix diaboli ſervis adæquantur, 575 a

Spes non concordat cum dolore, 395 a Spes noſtra debet eſſe patiens, 684 a

SPESINA. 81

SPIRITUS ex quo renaſcimur ab initio ferebatur ſuper aquas, 700 a ſpiritus ſanctus frequenter apparuit in igne, 694 d Cur in columbæ ſpecie venit ſpiritus ſanctus, 469 c In ſpecie columbæ ſeipſum intelligi & videri voluit ſpiritus ſanctus, 868. Ab ipſo cauſam habent ſuſpiratio, inſpiratio, & aſpiratio, 921. Hujus ſempiterna virtus & divinitas, *Ibid.* Dei digitus appellatur, 923. ſpiritus ſanctus, Spiritus rectus, & ſpiritus principalis, 924. Hic ſacrorum ordinum diſtributor, 926. A patre procedit & Filio, 924. Trinitas, *Ibid.* Pater, Filius, Spiritus ſanctus, *Ibid.* Gignens, genitus, & procedens, 845 d ſpiritus ſancti majeſtas, 1000. De iis qui Filii divinitatem confitentur, ſancti ſpiritus negant, 1023. ſpiritus ſanctus non datur extra Eccleſiam, 302 b, 333 d, *& ſeq.* ſpiritus ſine aqua operari non poteſt, 700 a Spiritus ſanctus accipitur per baptiſma, 252 c ſpiritus accipi non poteſt niſi prius fuerit qui accipiat, 335 a ſpiritus ſanctus infuſus ſuper baptizatos, 316 c ſpiritus ſanctus incumbit ſuper eos qui credunt, 756 c, *& ſeq.* ſpiritus ſanctus deſcendit ſuper diſcipulos Chriſti, 757 a ſpiritus ſanctus non contriſtandus, 669 d ſpiritus ſanctus implevit Joannem Baptiſtam, 758 a ſpiritus ſanctus omnibus præbetur, 232 a

Spiritus antichriſti, 320 c Spiritus erratici, 11 a immundi, 451 c

Sponſa Chriſti hortus concluſus, 317 a ſponſa, Chriſti non eſt hæreſis, 335 a

Sportulæ, 120 c ſportulantes fratres, 272 b

Sputamina inſultantium, 583 b

Stantes, 109 a Stantes inconcuſſa fide, 36 c ſtantes laici, 94 a, 92 d, 104 a, 109 a ſtantium plebs, 62 a ſtantium firmitas, 35 b, 46 a, 50 b ſtantium laus, 432 a ſtantium multitudo, *Ibid* Laude proximi & pœne conjuncti confeſſoribus, *Ibid.* preces ſtantium pro lapſis ipſorum humilitate debent adjuvari, 104 a

Statio ſecura, 277 c In ſtatione legati Novatiani clamitant, 136 b, 137 a

STATIUS, 78 a

STEPHANI protomartyris laus, 588 c

STEPHANUS papa, 273 b, 307 b, 329 b, 341 d, 343 b, 344 b, *Ibid.* c, 349 a, 351 d, 354 c, 358 a

STEPHANUS epiſcopus, 136 a, 139 a

Steriles homines, 565 d, 571 a

Stibium diaboli, 569 a

Stilus diſcordioſus, 139 c

Stipendia Eccleſiæ, 126 c

Stipes & oblationes, 264 b

STOICORUM ſententia, 174 b

Stratos ſolo adhærere, 457 b

Stupor hæreticorum, 737 d

Stupra lenonum & lupanarium, 235 a

Subitatus, 224 a

Subſidia nummaria pro redimendis captivis, 235 b

Subſiciva ſoboles, 603 d

Subſtantia ſalutis, 478 c

Succeſſionum vices, 91 d

Succedanei hiſtriones, 237 b

SUCCESSUS epiſcopus. 187 a, 281 a, 299 a,

a, 299 a, 389 a Successus ab Abbir Germaniciana, 702 c
Sufes, 703 b
Sufetula, *Ibid.*
Suffragia divina, 113 b
Suillæ carnis contagium, 621 a
Summulæ pro redimendis captivis, 236 c
Sumptus Ecclesiæ, 238 b
Superba jactatio non de Christi magisterio nascitur, 193 b superbia damnata in confessoribus, 499 d in Christianis, *Ibid.*
SUPERIUS, 185 a
Supersedere, idest perseverare, 141 a
Superstitiones contra Deum, 714 d superstitio tenebrosa, 525 c
Supplicia plura quam membra, 19 b supplicia cesserant martyribus, 48 c supplicia æterna, 437 b
SUSANNA pudica, 132 a Susanna & libidinem evasit & mortem, 767 d
Suspensi a functionibus presbyteri, 54 c
Suspirandi fomenta, 414 d
Susurrones maledicti, 695 c
SYMBOLUM Trinitatis, 315 c Symbolum ab Apostolis compositum, 990. cur non scriptum chartulis atque membranis, 991. Symbolum in bellis civilibus, *Ibid.* De symbolo multi tractarunt, 989. malo consilio tractavit Photinus hæreticus, *Ibid.* In diversis ecclesiis aliquid additum symbolo, 991. Romæ nihil additum, *Ibid.* Romæ, populo audiente, symbolum reddunt baptizandi, 992. symbolum Orientis ecclesiarum, 993. 995. Nec in Romanæ ecclesiæ, nec in Orientis symbolo additur, *descendit ad inferna*. 1006 symboli articuli probantur ex prophetiis, 1008. *& seq.* In symbolo ecclesiæ Aquilejensis dicitur *hujus carnis resurrectionem*, 1026.
SYMEON justus, 543 b
Synagoga hæreticorum, 350 b, 351 b
Synodi singulis annis celebratæ, 343 a

T

TABITHA suscitata, 564 b
Tarditas tormentorum, 504 c
TATIUS invenit Cloacinam, 531 b
Tecta pro claustris, 731 d
Tela quæ nesciunt vinci, 93 b Tela latentia, 595 c Tela probantium quæstionum, 727 a
Telepte, 708 e
Temeritatis magister, 262 b
Temeraria judicia vetita, 678 d
Templum vetus & templum novum, 635 b Dominus insedit mentem templi vice, 26 b Templum Dei factus est, qui sanctificatus est, 318 b Templa Dei membra nostra, 408 b eorum templorum cultores & antistites sumus, *Ibid.* Templa Dei turpi concubitu maculata, 41 c Templa prophana, 580 c
Temporum necessitas, 165 a
TENAX episcopus, 281 a Tenax ab Horreis Cæliæ, 709 d
Tenebræ in passione Christi, 655 d
Tenebræ lucidiores sole ipso, 385 b Tenebræ sterilitatis, 568 a
Tenor salutis, 265 c Tenor evangelici vigoris, 108 a Tenor fidei, 337 a, 374 c Tenor vivendi, 409 b Tenor disciplinæ, 87 c
Tentamur ut probemur, 673 b Tentatio hæretica, 141 a
Terrestribus non inhærendum, 439 c
TERTULLUS episcopus, 187 a, 237 b, 299 a Tertullus presbyter non deest circa curam corporum confessorum, 124 c Tertullus, 35 d Tertullus, 124 c
Testamentum novum, 634 b, 636 a
Testis de se nemo esse potest, 291 d Testis falsus non erit impunitus, 355 a
Thabraca, 704 b
Thambei, 710 e
Tharassa, 708 e
Thasvalte, 706 a
Theatrorum turpitudo, 14 b
THEBANORUM germanitas, 536 b
Thebeste, 705 b
THECLA. 801 a
Theni, 705 a
THEODOSIUS, 1049.
THEOGENES ab Hippone regio, 702 c
THEOPHILUS. 1049, 1050.
THERAPIUS episcopus, 229 c Therapius a Bulla, 709 b
Thesaurus ubi reponendus, 439 c Thesauri cibi commendandi, 416 a
Thibari, 706 b Thibari plebs, 213 a
Thubuni, 699 d
Thucca, 708 c, 710 c
Thuribula jussu Domini conflata, 366 a
Thurificati, 162 b
TIBERINUS, 531 a
Tibiam inflare, 717 c
Timisa, 708 a
Timida regia, 709 a
Timor est fundamentum spei & fidei, 676 a Timor innocentiæ custos, 10 a Timore cogitur qui timetur, 24 a
Tinctio hæreticorum sordida & prophana, 304 c Tinctio prophana, 331 b
Tinea animæ, 598 b
TOBIAS, 547 a Tobias per corporis sui cladem crevit ad laudem, *Ibid.* Tobiæ mandata ad filium, 574 a Tobiæ patientia laudatur, 590 a Tobias confessionem suam Deo servat, 620 a
Togæ non habent pacem 513 c
Torcularis calcatio & pressura, 251 c
Tormentorum descriptio, 43 d, 48 c Tormenta superare, 115 a Tormenta quibusdam defuerunt, 124 b Tormentorum vi subacti, 185 a Tormentorum tarditas, 374 b Tormenta venerunt, 440 c Tormenta paucorum exempla sunt omnium, 449 a Tormenta longa, 516 b Tormenta verborum, 518 a Tormenta quæ finem non habebunt, 524 c Tormenta martyrii, 586 c Tormenta contemnere nec horrere 725 d
Torti torquentibus fortiores, 48 d
Torvus aspectus, 599 a
Tractantes episcopi, 216 b Tractante episcopo, 173 b Tractatu habito, 161 a, 171 b
Traditio, 331 b, 338 b, 339 b Traditio apostolica, 320 c, 339 a, 362 a Traditum est unam esse fidem, unam Ecclesiam, 339 b Traditio dominica 247 a, 260 a, 262 a Traditio divina, 138 c Damnari debet quidquid judicatur contra solemnissimam observationem omnium sanctorum, 737 c Stephanus papa decernit nihil innovandum, nisi quod traditum est, 331 b Observationis antiquissimæ quanta auctoritas, 738 a Traditio humana, 258 b, 333 a, 393 c divinæ dispositioni non anteponenda, 333 a Traditio nova sacrilegæ institutionis, 131 a
Traditores scripturarum, 393 c
Tranquillitas & securitas in quo positæ, 25 a
Transcriptionis facultas, 113 a
Transpunctæ mentis alienatio, 456 b
Traversariis, 375 d
Tremor in labiis, 599 a
Tria fata, 77 a
Tribus duodecim Israel scinduntur, 468 b
TRINITAS, 1019. Trinitatis sacramentum in novissimis temporibus manifestatum, 503 d Tres unum sunt, 758 b Trinitatis insinuatio, 314 c unus Deus Pater, Filius, & Spiritus sanctus, 318 c Tres unum sunt, *Ibid.* sine patre aut contra patrem prodesse Filius solus non potest, 321 b Nec potest esse spes salutis nisi duobus simul cognitis, *Ibid.* c Qui non tenent Deum Patrem, nec Filium nec Spiritum Sanctum tenere possunt, 345 b Non potest a Christo spiritus separari, 333 d Trinitatem Novatiani agnoscunt ut Catholici, 365 b Non est major mittente qui missus est, 334 b
Triticum non rapit ventus, 470 a
Triumphi martyrum, 90 a
Trophæum crucis, 526 b
TROPHIMUS, 162 b, 171 a
Tuba precum, 110 b Tuba militaris, 609 c
Tubæ clangores, 717 c
Tuburbu, 703 a
Tuchabori, 702 d
Tumor damnatur in Christianis, 41 a tumor superbus, 270 a Tumentes vulnerum sinus, 442 b
Tumultum nemo moveat fratribus, 392 a
Tunica *Jesu Christi non dividitur*, 467 c
TURASIUS presbyter, 395 a
Turpes turpis infamat, 18 b
Tutela divina, 209 c Tutela datur fidentibus, 551 a Tutela non competit clericis, 271 b
Tutus nemo est periculo proximus, 240 a
Tympana, 713 d
Tyrannus infestus sacerdotibus, 168 b tyrannicus terror, 698 a

V

Vaga urbs Africæ, 705 b
VALENTINIANI, 314 a
VALENTINUS, 1022. Valentinus hæreticus, 343 d Valentini baptismus, 335 c
VALERIANUS Imperator, 389 b
Vapor æstuantium delictorum, 94 c
Vasa aurea in Ecclesia perseverant, 771. Vasa aurea vel argentea, 160 b, 181 a
Vastitas armentorum, 444 c
VENANTIUS episcopus, 281 a Venantius a Timisa, 708 a
Venditio liberorum, 398 c
Veneficia, 492 c
Venenum pro remedio, 132 a Venena subvertendæ veritatis, 314 b Venena fellis, 604 d Venenati sermonis contagium, 211 b

Venter solutus in fluxum, 549 c
Ventilare preces nostras non debemus, 485 a
VENUS calva, 532 b
VENUSTUS martyr, 80 b
VERIANUS episcopus, 187 a
Veritatis imago, 313 b Veritatis origo, 462 c Quænam sit origo veritatis & caput, *Ibid.* Veritatis caput & origo, 472 a Veritatis sacramentum, 324 a Veritas cogit ad bonum, 508 a Veritas evangelica, 132 a Veritas spiritus sancti, 280 b Veritatis plenitudo, 250 c Veritas christiana, 320 d Veritas ecclesiastica, 312 b Veritatis ecclesiasticæ lumen, 355 b Veritatem factis destruere, 555 a Veritatis hostes, 92 b Veritatis inimicos ignis absumet, 725 c Veritas facinoris dolore corporis exprimitur, 516 c
Vernaculi dii Romanorum, 531 a
VERULUS a Rusiccade, 709 e
Vestigia conationis, 118 c Vestigia gloriarum, 67 c
Vestis algentibus deest, 376 a Vestis pretiosæ cultus, 454 c Vestium insignia, 416 c Vestis debet esse congrua, 609 a Vestem muliebrem induere non licet viris, 237 a
Vetustate temporis frustratur quod de sæculo cupitur, 728 e
Vicaria ordinatio, 351 c Vicarius & successor, 280 a Vicarii Cypriani absentis duo episcopi & duo presbyteri, 125 c Vicariæ litteræ, 229 b, 385 a
Vicem malis non reddendam, 679 a
Victima debet præsentibus fratribus immolari, 230 b
Vincit semel qui statim patitur, 66 a Vinci non potest Christianus, 223 a Victi nolunt succumbere, 367 b
VICTOR episcopus, 127 b, 187 a, 233 c, 237 b, 281 a, 299 a Victor quondam presbyter, 229 c Victor ex lectore diaconus, 43 a Victor in metallo constitutus, 373 b, 379 b Victor a Gor, 707 a Victor ab Assuras, 709 d Victor ab Octavo, 710 d
Victores in secundo prælio, 441 b
VICTORIA conjux Felicis presbyteri, 72 b
Victoria per timorem, 949
VICTORIANA, 708 b
VICTORICUS episcopus, 187 a, 237 b Victoricus a Thabraca, 704 b
VICRORINUS martyr, 80 b
Vicus Cæsaris, 703 d
Viduarum cura commendatur, 123 a Viduæ antequam nuptæ, 425 b Vidua quæ pavit Heliam, 572 a Viduæ probatæ honorandæ, 691 e Viduæ protegendæ, 695 d Vidua Evangelii, 572 a
Vigilat in pluma, 23 a
VIGILIUS, 1031 ejus electio, 1039, *& seq.*
Vigor episcopatus, 193 c, 267 a Vigor Evangelicus, 163 b, 289 a Vigor fidei sincerus, 68 c Vigor fidei, 169 a Vigor conscientiæ victricis, 378 b
VINCENTIUS episcopus, 281 a Vincentius a Thibari, 706 b
Vinculum christianæ caritatis, 137 c Vinculum unitatis, 296 a, 342 a Vinculum fidei, 330 a Vinculum fortissimæ caritatis, 380 a Vinculum pacis & concordiæ, 310 c Vinculi maritalis pudor, 235 a Vincula christianorum sunt ornamenta, 375 c
Vindicta christianorum, 600 a Vindicta pro persecutione, 519 b
Vinea Domini domus sabaoth, 256 a
Vineam grando debilitat, 511 c
Vir gravis non facile flecti debet, 174 b viri caput est Christus, 621 a Vir infra virum jacens, 717 e
Viris vetitum induere vestem muliebrem, 237 a
Virga ferrea, 160 b, 181 a
Virgines se Christo dicaverunt, 410 b tam carne quam mente se Deo voverunt, *Ibid.* Virgines quæ se ex fide dicaverunt Christo castæ perseverent, 240 c si perieverare non possunt vel non volunt, melius est ut nubant, *Ibid.* Virgines quæ statum suum firmiter semel tenere decreverunt, 239 a Christo dicatæ & ipsius sanctitati destinatæ, 242 a nativitatis iteratæ major sanctitas in virginibus, 429 a Virgines angelis Dei æquales, 423 a resurrectionis gloriam jam tenent, *Ibid.* flos ecclesiastici germinis, 409 c illustrior portio gregis Christi 410 a Dei imago, *Ibid.* per eas floret Ecclesiæ fecunditas, *Ibid.* excedunt cum gloria sua, 551 a Præmium virginum, 410 b, 427 a Virginitatis laus 176 c, 378 b, 410 c, 766 c, *& seq.* virginitatis bonum, 681 a virginum dominus & caput Christus, 427 c virginitas de dono Dei venit, 765 c Dominus non jubet, sed hortatur ad virginitatem, 428 c Virgines corruptæ non mariti sed Christi adulteræ, 243 b Virginibus corruptis pœnitentia plena imponitur, *Ibid.* magna supplicia pro amissa virginitate, 425 b frequenter ecclesia virgines suas plangit, *Ibid.* a Plurimæ virgines corruptæ per illicitas & periculosas conjunctiones, 240 b Virgines cum masculis habitare non debent, 240 a corruptæ virgines ex ornatu, 417 a b nimis corruptæ a cœtu virginum arcendæ, 422 c ne perdant alias quæ perierunt, *Ibid.* auro & margaritis ornatæ ornamenta cordis perdiderunt, 418 a soli Domino ornari debent, 410 b Virgo non est quæ sic vivit ut possit amari, 415 a pudica non est quæ suspiria adolescentium post se trahit, 414 d Virgo non solum esse sed & intelligi debet & credi, 411 c Virgo dum oblectat alios ipsa polluitur, 424 b adversus virgines divites quæ bonis suis uti se debere contendunt, 413 a mœror de periculo virginum captivarum, 235 a sæpe obstetrices falluntur in probandis virginibus, 241 a jubet Cyprianus inspiciantur virgines diligenter, 243 b virginalis continentia, 166 b Virginitas immaculata, 733 c Virginitas conjugiis excellentior, 856 si obviaverint tentamenta adest Deus qui victoriam promittit, *Ibid.*
VIRTIUS presbyter, 129 a
Virtutes omnes solent fieri in nomine Christi, 744 c Virtutem verbis præferre, 558 a
Virus inclusum, 442 b Virus malorum blandientium, 21 a Virus discordiarum, 604 d
Viscerum infirmitas cessit, 441 Viscera hiantia, 442 a Viscera fessa laboribus, 376 a
Visio oblata Celerino, ne lectoris munus recuset, 117 c Visiones, 191 a Somnia & visiones ineptæ quibusdam videntur, 298 b Nocturnæ visiones, 54 b
Vitæ eternæ descriptio, 920. Vitæ æternitas, 68 a Vita hic aut amittitur aut tenetur, 525 c
Vitiorum furentium varietas, 515 c Vitiorum assertores blandi, 713 a Vitiorum enumeratio, 544 a
Vivendi tenor, 409 b Vivimus per Christum, 378 c
ULULÆ, 708 d
Unanimitas & concordia, 144 b, 146 b Unanimitas fidei & veritatis, 342 a Unanimitas christiana, 363 b unanimitas deprecantium, 471 d unanimitatis sacramentum, 794 b unanimitatis exempla, 223 a unanimitas sub Apostolis olim fuit, 481 a
Undæ circumspumantes, 722 c
Ungi debet baptizatus, 301 b
Ungula effodiens, 19 b, 441 a ungulæ pulsantes ac laniantes, 48 e ungula resultans recurrat in vulnus, 721 d
Unitatis origo, 463 b unitatis vinculum, 277 b 341 c unitatis sacramentum, 363 c, 467 b unitatis divinæ ratio, 312 b unus & idem Dominus, qui habitat in nobis conjungit ubique suos vinculo unitatis, 342 c unitas a Domino tradita, 140 d unitas evangelici sacramenti, 159 b unitas institutionis catholicæ, 143 b 146 a unitas Ecclesiæ catholicæ, 137 c, 151 b, 162 a, 165 a, 177 a, 180 a, 184 b, 307 b unitatis origo in Petro, 315 c unitas sacerdotalis exorta ab ecclesia Romana, 206 a unitas separari & dividi non potest, 358 a unitas scindi non potest, 480 c unitatem scindens graviter peccat, 501 c unitatis & pacis inimicus, 212 c unitatis divinæ inimicus, 363 a unitatis tenacitas ac firmitas, 588 a unus actus & una consensio secundum Domini præcepta, 74 c
Volucres Deus pascit, 567 b
Voluntas Dei fiat in nobis, 491 b c Voluntatem Dei facere debemus, 553 b
Votum Deo reddendum, 680 d Conjuges sæpe domicilia singularia eligunt, ut votis communibus satisfaciant, 976 Pro tuendis paribus votis, *Ibid.* Qui ex voto suo aliquid faciunt, 980 Membra Christo dicata, 235 a Membra in æternum continentiæ honore pudica virtute devota, *Ib.* Pudori corpora dicata, 424 a
Vox purificatione confessionis illustris 68 b Vocis prostitutæ audacia venalis, 20 a
URANIUS, 82 a
URBANUS confessor, 147 b, 151 b 159 a
Urbici clerici, 131 a
Usura vituperatur, 435 b usura vetita, 684 d
Utbina, 704 b

Utica, 391 b
Utilius quædam tacentur in præceptis, 714 c
Uva melius vestitur erumpentibus pampinis, 723 d uvæ sanguis, 251 c
VANDALORUM gens, 1052
Vulgus stultum & credulum, 534 a
Vulnera conscientiæ, 562 a Vulnerum gloria, 115 b Vulnerum gloria victoriam fecit, 118 c Vulnerum clara signa, *Ibid.* b
Vultronæ fluvius, 1053
Vultus minax, 599 a
Uxor a viro non discedat, 693 b

X

XAntonicæ fines, 1052.
XYSTI episcopi Romani martyrium, 390 a

Z

ZACHARIAS occisus in templo, 209 b, 619 c
Zama, 708 d
Zelare non modicum crimen est, 593 c zelus divinæ fidei, 316 d Zeli insania, 224 b Zeli dolor, 242 a Zelus amicitiam abscindit, 544 a Zeli pernicies late patet, 597 c Zeli vulnera abstrusa sunt & occulta, 599 c
Zelotypi disciplinæ Christi, 79 b
ZETUS episcopus, 154 a
Zizania in Ecclesia, 160 a
ZOSIMUS a Tharassa, 708 c

INDEX

INDEX
IN NOTAS ET VITAM
S. MARTYRIS.

Numeri Romani vitam designant, arabici notas; litteræ vero a b c &c. locum notæ ostendunt.

A

ADulationis mala, 97 c
Africana Ecclesia initium fidei suæ debet Episcopis Romanis, 103 b
Africanorum christianorum caritas in pestis calamitate lxxxvij c erga captivos, lxxxix. a & *seq.*
Alexander socius Priscæ non tanquam christianus, sed ut latro damnatus, 41 b
Alexandri iij. epistola emendata, 222 c
Amari melius quam timeri, 517 c
Ambrosii Origenis amici laus, 26 i
Anaxarchus linguam dentibus præcisam in Tyranni os expuit, 42 f
Anniversaria pro defunctis 123 c
Antonianus episcopus Numidæ, 161 a
Appellatione trasmarina in Africa damnatæ, 131 b
Arcis & Capitolii distinctio, 202 l
Armenorum error de baptismate, 300 f
Augustinus Cyprianum reprehendit, 1 a
Avitus Viennensis emendatus, 379 a
Aurelius lector ordinatus, lix. a

B

BAlneæ in virginibus non decent, 423 e
Baptismus etiam extra solemnes dies antiquitus dabatur, viij e
Baptismus collatus ab infideli an repetendus, 299 e Antiquitus dabatur cum Eucharistia, 301 c
Baptismus Sanguinis, 190 k
Baronius notatus, 281 a, 287 c, 300 f, xxiij. c, xxiv. b, lxxxiv c, ciij. a
Basilidis, & Martialis episcoporum Hispanorum crimina, xcij. f & *seq.* in eos judicium Concilii Carthaginensis, xciij. d
Benedicti epitheto Christiani honorati, 27 b
Blanditiæ pessimum veri affectus venenum, 97 c
Blondelli error in interpretatione unius loci S. Cypriani, 29 a
Bona, 72 i
Bona Cardinalis laudatus, 220 h
Boni viri epithetum tribuebat Cyprianus Episcopis defunctis, 31 a
Boni imitandi, 605 b

C

CÆcilius presbyter qui ad fidem Cyprianum convertit quis? vj a
Capillorum flavus color in pretio erat apud antiquos, 418 l Capillis auri ramenta miscebant ut flavi magis apparerent, *Ibid.* Capilli cinere rutilati, *Ibid.* Capilli mendaces, 434 g
Capua Africæ, 59 a forsitan ibi habitum Concilium in causa Ecclesiæ Antiochenæ &c. *ibid.*
Cardinales sede vacante non extendunt curam suam ad universam ecclesiam, 28 g
Carthaginensi Ecclesiæ subditæ fuerunt Mauritania, & Numidia, 139 b, 267 c Omnium Ecclesiarum intra Africam habebat ipsa principatum, *ibid.*
Castitatis centesimus fructus, 426 i
Catecuminus est legendus non Catecumenus, 31 b
Catholicæ Ecclesiæ vocabulum apud Cyprianum non solet interpretari de sede Apostolica sed de Ecclesia Universali, 161 e
Celerinus lector Ecclesiæ Carthaginensis, 65 a
Celerinus lector ordinatus, xlix. a
Celerinus pater Ageruchiæ, 65 a
Celsi epicurei errores, cxxij. a
Christus est solus sponsus Universalis Ecclesiæ, 465 d Spiritus Sanctus ab antiquis patribus vocatus, 538 i Christus magister & doctor humilitatis, 545 a
Christiani nominis appellationem perdit qui Christi non sequitur disciplinam, 541 a Christianis illicitum immodice mortuos flere, 555 a Christiani sunt expeditum morti genus, 68 k dederunt pacem lapsis, 69 c Christiani non nascuntur sed renascuntur, 7 c
Clerus Romanus secessum Cypriani improbat, xxvj. e quo mense scripsit Ecclesiæ Carthaginensi de obitu Fabiani, *Ibid.* f & *seq.* ejus epistola ad S. Cyprianum, ipse omnibus cupientibus describere permittit, xlvj. d
Cleri corruptio tempore Hieronymi, 168 i
Clerici non possunt esse procuratores sæcularium, 435 b
Cloacina Dea a Cloaca in qua reperta est, 531 e
Commentariensis officium, 391 a
Concilium Romanum lxxiij. d Episcoporum, 164 m
Concilium Carthaginense precipue in causa de lapsis, lvij. c
Concubitus consuetudinis damna, 37 b
Confessores Romani in Ecclesiam redeunt ante Concilium Romanum an. 251. lxxij. e, & *seq.* Confessores non dabant pacem lapsis sed petebant ut daretur, 82 h
Conservatio rerum acquisitione difficilior, 39 c
Consuetudo cedere debet Veritati, 305 d
Consus Deus consiliorum, 531 d
Continentiæ laudes, 165 b ejus necessitas, *Ibid.* variæ hujus vocis acceptiones, *Ibid.*
Controversia celebris de baptismo cœpit anno 253. xciv. e, & *seq.* prius exarsit in Cappadocia & Sicilia, quam in Africa, xcv. f, & *seq.* primum de hac inter Episcopos Africanos quam cum Stephano decertatum xcvij. e, & *seq.*
Convivia Christiana quomodo gerebantur, 26 i
Cornelii Papæ epistolæ quatuor non ad Flavianum Episcopum C. P. sed ad Fabium Episcopum Antiochenum directæ, 65 a Cornelii Papæ sententia de non rebaptizandis hæreticis a Nicæno Concilio correcta, 331 e
Cruciatum genera varia, 48 f
Cubans cum fœminis, quamvis carnalem copulam non habeat, multa tamen mala committit, 41 d
Cyprianus antequam Christianus esset functus non est honoribus in Republica, 8 e non frequentavit forum, 26 h bona habebat, 42 h sepultus in loco Mappalia vocato, 49 c
Cyprianus qua occasione scripsit epistolam lv. 191 a ejus epist. la lvij. Defenditur contra Launojum, 273 a
Cypriani opinio de impiis sacerdotibus, 283 b
Cyprianus in Africa natus, j. a Cartago patria sua forsan non est, *Ibid.* vocabatur Thascius Cyprianus, *Ibid.* b quare Cæcilii nomen sibi adsciverat, *Ibid.* Rethoricam docuit ante conversionem, *Ibid.* non caruit iis vitiis quæ cum simulacrorum cultu conjuncta esse solent, *Ibid.* c non fuit Magus, ij. a non confundendus cum Cypriano Antiocheno, *Ibid.* b, & *seq.* ad amplectendam Christianam Religionem victus non est prima aggressione, v. d, & *seq.* concupiscentiam carnis calcat, vj. e bona sua pauperibus distribuit, *Ibid.* f & quidem ante baptismum, vij. a & *seq.* incertum quo anno baptizatus, vii. c Prophetiæ dono ornatus, ix. la Tertullianum inter scriptores Ecclesiasticos adamavit, & ut magistrum habuit, *Ibid.* d & *seq.* non mutum post baptismum librum de vanitate idolorum, & Epistolam ad Donatum scribit, x. a & *seq.* librum

Teſtimoniorum vel Presbyter, vel in primordiis Epiſcopatus ſcripſit, xj, b non diu manſit in presbyteri gradu, *Ibid.* f invitus ex ſeceſſu ad epiſcopatum trahitur, xij. a ejus electioni ſe opponunt quinque presbyteri, *Ibid.* b quo anno epiſcopus ordinatus, *Ibid.* d quo tempore librum de habitu Virginum ſcripſit, xiij. b perſecutione fugit, xxiv. c ejus fuga defenditur, xxv. a ejus ſollicitudo pro ovibus ſibi commiſſis in ſuo ſeceſſu, *Ibid.* e epiſtolas tredecim Clero Carthaginenſi in ſuo ſeceſſu ſcriptas non omnes aſſiſtunt, xxviij. d, *& ſeq.* ejus epiſtolarum ordo ante decimam quintam ad Romanos ſcriptam, xxxj. c *& ſeq.* Cyprianus presbyteros cum lapſis communicantes excomunicat, xxxvij. b, *& ſeq.* Vicarios pro ſe Carthaginem mittit, lj. b, *& ſeq.* ejus dolor propter ſeparationem a ſuis, liij. a b redit ab exilio, liv. d, *& ſeq.* quo tempore librum de lapſis ſcripſit, lv. d ejus prudentia in comprimendo ſchiſmate Novatiani, lix. c, *& ſeq.* prodiit ex ſeceſſu, liv. d ſcripta ab eo anno 252. lxxiv. b, *& ſeq.* ejus caritas in peſtis calamitate, lxxxvj. f erga captivos, lxxxix. a ſcribit contra Demetrianum, lxxxvij. c ejus ſcripta anno 253. & 254. lxxxix. f, *& ſeq.* Numidæ primum occaſionem dederunt Cypriano ſententiæ ſuæ de baptiſmo palam prædicandæ, xcj. e, *& ſeq.* interpretat græcam epiſtolam Firmiliani, cvj. a ejus unitatis amor cix. e martyrio coronatus, cxj. e hortatur per litteras ad martyrium Auguſtinum, & Felicitatem, cxiv. c ſuadetur ei ſeceſſus, ſed non annuit ſuaſoribus, *Ibid* f, *& ſeq.* ejus reliquia in Monaſterio Compendienſi aſſervatur, cxv. b Epiſtola ad Fortunatum eſt vere S. Cypriani, 607. a Teſtimoniorum libri ab ipſo ſcripti ſunt, 627. a
Cyprianus emendatus, xliij. e
Cypriani Antiocheni res geſtas veruſtiſſimis monumentis præditas, ij. b
Eudocia Imperatrix eximiis verſibus exornavit, *Ibid.* ſcripſit Eudocia ad Hiſtoriæ fidem, iij. a nihil in ejus actis quod Cypriano Carthaginenſi conveniat, *Ibid.* d ejus acta martyrii ab ipſo non ſunt ſcripta, cxxv. d tempore Juliani videntur ſcripta, *Ibid.* e

D

Dæmones a corporibus per fidem expulſi, 11 c
Decius Imperator anguis major vocatus, 79 b ejus odium in eccleſiam, 168 i
Decii perſecutio cœpta cum ejus imperio, xvj. a omnes omnino Chriſtianos comprehendit ſaltem Carthagine, xvij. e ejus cauſa peccata chriſtianorum, *Ibid.*
Demetriani impietas, lxxxvij. d fuit Demetrianus Sophiſta non judex, lxxxviij. e
Deſcenſus Chriſti ad inferos expreſſus non erat in antiquo Symbolo Eccleſiæ Romanæ, 539 e deſcenſum Chriſti ad inferos Rufinus credebat, *Ibid.*
Deſertores odioſi & deteſtabiles, 221 c
Deus formam non habet, 534 i Dei templum anima credentis, 41 e Deus ubique præſens, 6 g Deus ſolus peccata dimittit, 445 a
Diaconi in tertio ſacerdotio dicuntur conſtituti, 64 f
Diocles Comes largitionum Illirici a Valentiniano morte damnati, & Diodorus culti ut martyres, 53 a
In diſcordia ſemper una pars imputat inhoneſta parti adverſæ, 170 f
Divitiæ poſſident eos a quibus poſſeſſæ ſunt, 23. b Divitiarum & opum diſcrimen, *Ibid.* c
Dominicum quid ſit. 569 b
Donati Epiſtola ad Cyprianum ſpuria, 3 a
Donati nomen vulgatiſſimum in Africa, *Ibid.* b
Durantus Joannes Stephanus a calumnia Plagii vindicatus, 569 b
Dionyſius cum antea aſſentiretur in omnibus Stephano poſtea in aliquibus diſſenſit, c. e, *& ſeq.*

E

Ecclesia tempore Cypriani divitias non habebat, 42 h Paradiſo comparata, 317 b Eccleſia recte columba nominatur, 469 c
Eloquentia maxime neceſſaria in compoſitionibus ad gloriam & majeſtatem Dei pertinentibus, 1 a
Epiſcopatus unus, & indiviſus epiſcoporum multorum, 149 e
Epiſcopi aliqui recenſentur litteras neſcientes, 82 h
Epiſcopi Epiſcoporum titulus olim datus etiam Epiſcopis qui non erant Pontifices Romani, 697 c *imo* & Imperatoribus, & Regibus, *Ibid.*
Epiſcopi tempore Cypriani non a Clero Romano vocati, ſed de compacto Romam iverunt ad Concilium, 111 b
Epiſcopi neminem in clerum adſciſcebant niſi cum conſenſu Cleri & plebis, 113 c
In epiſcopis tollendis qui nec Eccleſiam nec plebem habent pluries actum eſt, 297 b Epiſcoporum ſuperbia perſtricta, 29 c non ſoli Epiſcopi imponebant manus lapſis, 55 c
Epiſtolæ Eccleſiaſticæ mittebantur per clericos, 389 d
Error eſt plurium veritas paucorum, 94 l
Euchariſtiam ſumebant quotidie antiqui Chriſtiani, 189 g
Eudocia Imp. eximiis verſibus celebravit Cyprianum Antiochenum, ij. b
Exomologeſis quid ſit, 62 g
Extorres qui, 63 c, 72 h

F

Febri ædem ſtatuerunt Romani, 531 g
Feliciſſimus ſe oppoſuit Cypriano, 129 f Feliciſſimi minæ, lj. c *& ſeq.* eum excommunicat Cyprianus, *Ibid.* d ejus crimina, *Ibid.* laicus erat cum ſchiſma conflavit, lij. d tempus ſchiſmatis Feliciſſimi, *Ibid.* f
Feminarum aliquarum fortitudo, 386 h ipſæ ſunt gladius viri, 415 a Feminæ in ludis floralibus nudabantur, 15 b
Feriæ ſtatæ & ſolemnes quæ, 3 d
Feſcenninarum laſcivia, 423 a
Fidei donum a corporibus dæmones expellit, 11 c
Firmilianus Cæſareæ Cappadociæ Epiſcopus, 340 b ejus impetus in Stephanum unde proceſſit, 357 c Firmiliani quærelæ examinantur, xcix. b, *& ſeq.*
Florales ludi in honore Floræ, 531 h eorum impuritas, *Ibid.* turpitudo, 15 c
Fori tranſgreſſiones, 19 a
Fornicationis vox abuſive ſumpta, 689 b
Fortunatianus epiſcopus ſacerdotium a quo dejectus erat ſibi cœpit vindicare, lxxvij. c
Fortunatus Pſeudo-epiſcopus Carthaginenſis conſtitutus, lxvj. c
Fratris nomine epiſcopos Pont. Rom. vocabant, 135 a
Fratres ſe mutuo antiquitus vocabant chriſtiani, *Ibid.*
Funus aliquando ſumitur pro corpore mortuo, 109 b

G

Gaudiorum patientia difficilis, 116 g
Genæ coloratæ apud antiquos, 420 c
Gladiatoriis & Venatoriis ludis in pœnam, vel ſponte dati ſaginabantur prius a Magiſtris ludi, 89 c Gladiatoriis in ludis homo occiditur in hominis voluptatem, 13 a, 14 i
Goulartius notatus, 311 a

H

Hæretici extra Eccleſiam, 167 f Opinio Didaci Stunica de hæreticis quod ſint intra Eccleſiam, *Ibid.*
Harduinus notatus, 548 g, 705 c
Hieronymi locus inſignis pro prærogativa Romani Pontificis, 161 e
Hiſtriones damnantur, 236 d
Hippolytus martyr adjunxit ſe Novato, ſed poſtea tranſiit ad Eccleſiam, 155 i
Homicida eſt qui cum poſſit, hominem a morte non liberat, 14 m vocatur etiam parricida, *Ibid.*
Homo in feminam fregit cum habitum muliebrem aſſumit, 18 d Homini datum eſt cœlum intueri, 519 c
Honores mores mutant, 180 e

I

Idololatria nox cœca, 7 b
Illiterati ad eccleſiaſticum ſervitium non admiſſi, 82 h
Imperiti majoris æſtimant quæ non intelligunt, 81 c Imperitus in litteris eſt animoſus, 355 c
Inaures virginibus prohibitæ primis Eccleſiæ ſæculis, 418 i
Injuriam faciens miſer eſt, 204 c
Innocentii VIII. permiſſio Norvegris facta de conſecranda aqua pro vino in Sacrificio altaris, 248 h
Intercipere pro ſupprimere, 46 d
Joannes Epiſcopus Gienneſis dimiſſo epiſcopatu excuſatione vitæ heremiti-

miticæ ducendæ resedit palam in curia Romana, 12 i
Juvenalis emendatus, 418 l

L

Laborantes pro indigentes, 124 c
Lactantii censura in S. Cyprianum, 505 a
Lacte usos aliquos in sacrificio missæ pro vino, 248 h
Laici etiam cum Episcopo & Clericis judicaverunt antiquitus de rebus gravissimi momenti, 57 a
Lapsi multi in persecutione Decii, xviij. b, & *seq.* Lapsis libellos dabant martyres, xxxiij. e. Eucharistia ipsis data a quinque presbyteris sine consensu Cypriani, xxxiv. f concedit, ut videtur, ipsis Cyprianus ut se judicibus offerant, xxxviij f lapsorum, qui pœnitentiam respuerant, supplicia, lv. b
Latium a latebra, 530 g
Latro bonus cum Christo cruci affixus martyr fuit, 325 g ejus reliquiæ, & Missa, *Ibid.*
Launojus notatus, 273 a, 307, c e
Laus in ore proprio odiosa, 9 a licet aliquando in proprias laudes excurrere, & quomodo se aliquis laudare possit, *Ibid.*
Lectores clero proximi, postea clero addicti, xliv. d
Legati Cypriani Romam missi qua de causa, 138 b
Legatio concilii Africani ad Stephanum quo tempore referenda, xcix. a Hæc legatio non fuit Concilii Carthaginensis, *Ibid.* d
Legum transgressiones, 19 a pavor nullus, *Ibid.* e
Leoni damnati alligabantur ad stipitem, 195 g
Libellaticorum delictum in quo positum, xix. f, & *seq.* xx. e, & *seq.* multorum sententiæ circa libellaticos excluduntur, xix. c concilium Carthaginense Libellaticis pacem concedit, xxj. b Libellatici sciebant se peccare, *Ibid.* eos dure castigat Clerus Romanus, *Ibid.* d
Libellorum non consuetudinem, sed abusum vituperat Cyprianus, 82 h in Libellis idem scriptum non fuisse ac in actis, xxiij. b, & *seq.* Libellorum crimen non fuit ignotum aliis Provinciis præter Africanam, *Ibid.* e, & *seq.*
Liber de Spectaculis Cypriano non indignus, cxvj. a
Liber de laude Martyrii non sapit stylum Cypriani, *Ibid.* f, & *seq.* de eo æquius judicandum, ac aliqui fecerunt, *Ibid.* d
Liber de Rebaptismate Opus Episcopi III. sæculi, cxvij. a, & *seq.*
Liber de Pudicitia quamvis non sit Cypriani non est tamen Cypriano indignus, cxviij. b
Libri ad Novatianum Author videtur Africanus, & scribens tempore Cypriani, cxviij. d, & *seq.*
Liber de Aleatoribus non est Cypriani, sed alicujus Episcopi & forsan Romani Pontificis, cxix. e
Liber de singularitate Clericorum non est scriptus circa tempora Bedæ, cxx. f
Liber de laude martyrii utrum sit S. Cypriani, 719 a
Licitum quod publicum est, 20 i
Luciano suasore seditiones multæ ortæ sunt in Ecclesia Carthaginensi, 69 d Lucianus in dandis libellis facilis, xlij. d
Lucii Papæ exilium, & mors, 227 a duas epistolas ipsi scribit S. Cyprianus, *Ibid.*
Lucifer Ep. Calaritanus vocat Constantium Imp. præcursorem Antichristi, 79 c
Lugdunum in Provincia Narbonensi, 275 a

M

Maldonati Commentariorum in Evangelia editiones posteriores non sunt consentaneæ priori, 493 d
Malos qui non imitatur offendit, 20 h
Mandatores puniendi, 107 b
Mappalicus Martyr, 49 c
Martialis & Basilidis episcoporum Hisp. crimina, xcij. f, & *seq.* Romam petens Martialis Stephanum Papam fefellit, xciij. c in utrosq. Judicium Concilii Carthaginensis, *Ibid.* d, & *seq.*
Martyres torti fortiores torquentibus, 48 c se ultro offerebant persecutoribus 92 i per Evangelium martyres facti, 102 e
Martyrum sepeliendorum cura, 32 c
Martyrio ultro se offerre prohibitum, 92 i
Martyres etiam qui non sunt occisi, 170 c Martyrem non facit pœna sed causa, 183 c moritur ipse non superatur, 209 b
Matrona Mulier nobilis & nupta, 17 a
Mauritania in duas partes divisa, 146 d subdita Ecclesiæ Carthaginensi, 139 b, 145 c
Mauritaniæ reges a suis ut Deos coli, 530 i
Maximus presbyter partis Novati, 135 c
Maximus presbtyer Ecclesiæ Romanæ, 87 a
Mens scelerata habet carnifices suos, 597 e mentis malæ indicium tremor labiorum, 599 b
Metatoris officium, 387 d
Milites fortissimos subita bella conturbant, 223 e
Modestia magnorum virorum qui ad dignitates trahebantur inviti, 166 c
Mœchis pacem non esse dandam autumarunt aliqui Episcopi Africani, 177 b
Monachi ab initio solitudinem habitarunt, postea paulatim in urbes commearunt, 12 i
Monasteria sanctimonialium, sæculo, iij. e, cxxv. f
Mortis nomen quantum poterant evitabant Christiani, 272 f
S. Moysis Martyrium quo tempore accidit, lxij. f, & *seq.*
Mulier communiter sumitur pro femina quæ experta est virum; quamvis etiam aliquando hoc nomen pro virgine usurpetur, 241 b
Mulieris prima virtus non videri, 413 f Mulier cum veste verecundiam deponit, 424 f

N

Negligentiam secundæ res fovent, 10 c
Neronem adhuc vivere, & fore Antichristum aliqui putarunt, 210 h
Nicæni Concilii de non rebaptizandis hæreticis sententia, 331 e
Nicostratus a Novatianis factus episcopus, 143 a
Ninus episcopus & confessor, 185 b
Nocentium proprium est trepidare, 156 k
Novatiani eloquentia, 101 a
Novatiani schisma quo tempore erupit, lxj. f, & *seq.* quo tempore ordinatus, lxiv. f quare ejus ordinatio statim ab Africanis rejecta ut illicita, lxvij. e fratribus in persecutione indigentibus succurrere noluit, cxix. d
Novatus presbyter apud Cyprianum in judicium vocatus, xv. d Novatus unus ex quinque presbyteris qui schisma conflaverunt adversus Cyprianum liij. f & *seq.* se adjungit Novatiano, lx. b
Novatus non fuit Episcopus in Africa sed tantum Presbyter, 155 i ejusdem crimina, 157 a
Nourry Nicolai error de Donato ad quem Lactantii liber de Mortibus persecutorum, 3 b
Numida Ecclesiæ Carthaginensi subdita, 139 b, 145 c

O

Oblationes pro defunctis, 123 c
Oculi depicti, 422 g
Opum auctio quanta mala fecerit in Ecclesia Romana, 168 i
Ordines suscipiebant inviti antiqui Christiani, 166 c
O & V facile mutantur in scribendo, 5 e

P

Pacianus emendatus, 529 c
Papæ nomen Episcopis commune, 69 b Papa non est Sponsus Universalis Ecclesiæ, 464 h
Patientia pro pœnitentia in antiquibus codicibus, 71 a
Pavorem ut Deum venerarunt Romani, 531 f
Pax habet coronas suas, 51 d Pax habet martyres suos, 604 e
Pearsonius notatus, xxviij. e, xxix. e, xxxj. f, xlvj. a, lij. e, lv. e, *Ibid.* f, lxij. e, lxv. a, lxxij. e, lxxvj. c, lxxxj. a, lxxxiv. e, *Ibid.* f, ciij. a
Peccata esse paria dicebant Stoici, 173 f peccata quæ non redimebantur, 20 g
Pelagii II. epistola emendata, 451 f
Persecutio Deciana magis sub fine recruduit, xlvij. f & *seq.*
Pertinacia in defendendis opinionibus etiam falsis damnata, 309 d
Petro datæ claves communicandæ cum ceteris, 91 d Petrus & Paulus fundatores Ecclesiæ Romanæ, 344 c
Philippus Imp. quo mense anni 249. Decio occisus, xvj. b c
Philosophia duplex, 224 g
Placentini adulatores, 97 c

Ple-

Plebis authoritas in Episcopum errantem, 285 a Plebis suffragium in judiciis Ecclesiasticis, 59 a
Pocula gemmata, 22 e
Pœnitentia baptisma vocatur, 323 a pœnitentia nulla sera, 525 d
Polycarpus Episcopus Hadrumetinus, 144 b
Pontifex Rom. a ceteris Episcopis frater olim vocatus, 135 a absque suorum presbyterorum consilio nihil agebat, 148 k
Preces in sacrificio fieri solitæ prædicationes vocatæ, cvj. e
Presbyterium quid sit, 148 k
Presbyteri cum Episcopo Ecclesiam gubernabant, 242 g Præpositi vocati, *Ibid.* Presbyteri ne misceantur ubi amatoria cantantur, 415 d
Principes amari se potius cupiant quam timeri, 23 d
Prostratum esse plus significat quam jacere, 52 e
Protectorum munus, 24 e
Prudentis est dolorem in adversis simulare, & serenitatem ostendere, 547 d
Publicani, qui vectigalia redimunt, 582 d
Pudicitia quanti facienda, 423 d Pudicitia violentia non violatur, 551 c habet servata martyrium suum, 604 e
Pueri decimo mense nati, 621 d Puerorum martyria, 377 d
Pullorum edacium historiæ, 533 d
Pupianus laicus schisma adversus Cyprianum conficit, xcj. d

Q

QUæsitoris officium, 20 f ejus iniquitas omnibus criminibus gravior, *Ibid.*
Quæstionarii officium, 80 h
Quoties non Quotiens legendum, 115 b

R

REbaptizandorum hæreticorum disciplina introducta ante tempora Cypriani, 305 d
Reges & ii qui populo aliquod impendunt beneficium ut Dii venerati, 527 b
Regino emendatus, 556 e
Reliquiarum cura apud veteres Christianos, 32 c
Rerum naturalium eventus hominibus imputari solitum, 509 b
Romana Ecclesia nullam unquam in fide maculam passa est, 197 a est principalis, 205 e
Romani Episcopi authoritas in alios episcopos, 277 a
Romanorum fides laudata, 206 g
Rustis idem ac Rusticus, 82 e

S

SAcerdos quamvis impius celebrans sacrificium Eucharistiam conficit, 283 b
Sæculi incomoda, 12 f
Salmasius notatus, 280 e ejus error, 168 h
Salutatio matutina, 21 b
Sanctimoniales non tondebantur ante sæculum, iv. f
Sancti in Cælis orant pro iis qui sunt in terra, 226 c
Scelera diu non latent, 199 b
Schisma quinque Presbyterorum & eorum scelera, liij. c *& seq.*
Scientia gemina quid significet, 224 g
Sectæ nomen Ecclesiæ olim tributum, 84 f
Senex vivere incipiens quam turpe, 510 c
Sensus non verba in ecclesiasticis rebus quæri debet, 1 a
Sententias aliorum dum probamus nostras facimus, 105 d
Signum Dei frontibus impositum, 219 f
Somniis fides data apud antiquos christianos, 188 d
Sorani medici duo, 370 g
Spectacula gladiatorum damnantur, 13 a Spectaculorum turpitudo, 15 c Spectacula prohibita christianis, *Ibid.* quibus rationibus. S. S. P. P. christianos a spectaculis removebant; *Ib.* spectaculorum mala, 18 b
Stephanus Papa vocat Cyprianum Pseudochristum &c. 170 f quomodo legatos episcopos Concilii Africani excepit, xcix. a *& seq.* mortem vidit anno 257. civ. a *& seq.*
Stoici dicebant peccata esse paria, 173 f
Supersedere pro perseverare, 141 b

T

TErtullus non fuit notarius, 123 d Testamenta falsa, 19 d
Testis oculatus plus valet quam auritus, 118 f
Theodorici Gothorum Regis laus, 23 c
Tillemontius notatus, xxiii, c, xxvj. f, xxviij. e, xxxvj. a, *Ib.* f, xxxvij. a, lxij. d, lxv. c, lxxij. a c d e, xcv. a, cxix. e f
Timor innocentiæ custos, 10 b Timor eorum qui timentur, 23 d
Togatorum dissensiones, 19 b
Tonderi, & radi ignominiosum, 376 g
Tonsio Capillorum in feminis prohibita, cxxvj. b
Tormenta in judicio interdum extorquent pro veritate mendacium, 516 d
Tria fata locus Romæ ita appellatus, 77 c
Tyranni victi, 170 d

V

VEneri calvæ qua occasione ædes consecratæ, 532 k
Ventilabri a palla diversitas, 160 e
Verecundiæ laus, 424 f
Veritas paucorum est error plurium, 94 l
Vetronii Turini impostoris mors, 149 b
Victor Vitensis emendatus, 200 f
Vigiliæ in plumis, 23 a
Vinum aqua mixtum in sacramento sanguinis Domini, 247 g
Virgines integras exire ex vita apud antiquos Romanos turpe, 551 c
Virgines antiquitus inspectæ ab obstetricibus, 243 b Virginum conubia olim in Ecclesia tolerata, non probata, 240 h
Virginitatis præmia 373 d incipit honorari virginitas, cum virgo incipit pati pro nomine Christi, 430 d
Viri muliebrem vestem sumentes damnantur, 237 e
Vitæ periculum, 39 b
Vitium virtus vocatur, 12 h
Urbes in regiones divisæ, 122 h
Urbis vocabulo Roma designabatur, 131 a
Ursinus monachus non est author libri de Rebaptismate, 735 a

F I N I S.

BSB Bayerische StaatsBibliothek
MDZ Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Cyprianus, Thascius Caecilius

Opera

Venetia 1758

2 P.lat. 452
urn:nbn:de:bvb:12-bsb10634683-1